СБОРНИКЪ

за

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ, НАУКА И КНИЖНИНА,

ОРГАНЪ ЗА ВСЕСТРАННО ИЗУЧВАНЕ НА ЕТНОГРАФСКА БЪЛГАРИЯ,

издава

МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ.

КНИГА XVIII.

I. НАУЧЕНЪ ОТДѢЛЪ.

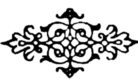

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

Съдържание.

III. Дѣлъ природоучень.

II. Материали.

Отъ редакцията.

Споредъ едно рѣшение на XI. Обикновено Народно Събрание Сборникътъ отъ кн. XVIII. нататъкъ прѣстава да сѫществува като специаленъ органъ на Министерството на народното просвѣщение. Въ бюджета за тая година, приетъ въ извънредната сесия на Събранието, се прѣдвижда нуждната сума за Сборника съ забѣлѣжка, че занапрѣдъ той ще се издава отъ Книжовното Дружество. Съ това се сключва една серия и се начева нова.

На раздѣла съ дългогодишния издатель на Сборника считамъ за свой свещенъ дългъ, да изразя на това мѣсто прѣди всичко своята признателность къмъ всички министри на народното просвѣщение, които, често въпрѣки несгодитѣ на врѣмената, оздравиха сѫществуванието на Сборника, като запазиха и неговата толкова широка и при всичко това тъй опрѣдѣлена програма, не стѣснявайки никога неговото правилно развитие къмъ идеала, който му се мѣрка и днесь. Благодарение на пълната свобода, съ която редакцията се е ползувала почти винаги, Сборникътъ можа постепенно, да разшири своя планъ и съобразно съ това не само да събере въ публикуванитѣ до днесь осемнадесеть тома купъ материали за изслѣдванието на страната и основното ѝ население, които чакатъ още своята оцѣнка и научна обработка, но и да прѣдизвика въ разнитѣ области на отечествовѣдението една жива научна дѣйность, което ще остане, може би, една отъ най-трайнитѣ му заслуги.

На второ мѣсто считамъ за свой дългъ, да благодаря найсърдечно на всички ония — народни учители, домашни и

чужди учени, художници и пр. — които помогнаха съ своя трудъ, да се осѫществи голѣма часть отъ програмата на Сборника.

Най-сетнѣ на трето мѣсто благодаря по-специално на европейската критика, която посрѣщна научното уздание на Министерството съ благосклонность, одобри неговия планъ и ни насърдчи да не отстѫпяме отъ избраната посока.

Като сключвамъ послѣдния томъ на Сборника, излѣзвалъ до днесь съ щедрата подкрѣпа на Министерството, не мога да не пожелая най-искренно на новия му издатель, Книжовното Дружество, да намѣри прѣди всичко възможность, да не се накърнява характерътъ и значението на Сборника като *органъ за всестранно изучвание на етнографска България*. (Сбм. X., 1894., прѣдговоръ, p. 8.).

Дѣлото е достойно за грижитѣ на едно дружество, което въ новия си уставъ отъ 1899. год. (гл. I., чл. 2.) прѣдвижда между цѣлитѣ си на първо мѣсто *«всестранното изучванье на българитѣ и българскитѣ земи»*.

София, юни 22., 1901.

Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

НАУЧЕНЪ ОТДѢЛЪ.

I. Дѣлъ историко-филологиченъ и фолклоренъ.

Членътъ въ българския и въ руския езикъ.

Отъ Д-ръ Л. Милетичъ.

Знае се, че членътъ е най-отличителната морфологична черта на българския езикъ спрѣмо другитѣ славянски езици. Много по-малко извѣстно е обаче, че има още единъ славянски езикъ, и той е именно рускиятъ, който притежава сѫщо такъвъ задпоставенъ членъ, произлѣзълъ отъ показателното мѣстоимение тъ, та, то, какъвто е и българскиятъ ако и рускиятъ членъ да не е достигналъ въ развитието си до размѣритѣ, каквито има членътъ въ нашия, специално въ книжовния ни езикъ. Съ тоя фактъ, малко познатъ и на славянскитѣ специалисти по езикознанието и още по-малко напълно оцѣненъ откъмъ значението му за историята на българския езикъ изобщо както и за въпроса върху междуособнитѣ родствени отношения на южнитѣ славяни, искамъ по-отблизу да се занимая въ тази си статия.

Членътъ затова и сега се счита такава бѣлѣжита особность на българския езикъ, защото се смѣта за форма несвойствена на другитѣ славянски езици па дори и на старобългарския езикъ, на който св. Кирилъ и Методий прѣведоха първитѣ наши черковни книги. Споредъ това схващане членътъ излиза нѣкакъ натрапенъ на българския езикъ, и то доста късно, най-рано слѣдъ епохата на Кирило-Методиевата дѣйность. Доскоро въ науката това се смѣташе дотолкова сигурно нѣщо, че въпросътъ се свеждаше само къмъ едно, именно да се узнае, кой е оня етниченъ елементъ, на чието непосрѣдно влияние българскиятъ езикъ дължи тая своя важна, ужъ „неславянска“ форма. Прѣди двайсетина години още прѣобладаваше въ науката една хипотеза, която се подържаше и отъ най-авторитетния тогава славистъ, виенския професоръ Фр. Миклошичъ. Споредъ тая хипотеза, изказана още отъ Копитара, въпросниятъ загатенъ етниченъ елементъ ще да е билъ трако-илирийскиятъ, у чиито близки потомци, албанцитѣ, и днесъ още се говори задпоставенъ членъ (Vergl. Syntax 127).[1]) Наистина и ромънскиятъ езикъ, който е нашъ

[1]) „Българскиятъ самостоятеленъ членъ произхожда отъ езика на старитѣ жители на Балканския полуостровъ, който е билъ родственъ на днешния албански езикъ и който е упражнилъ несъмнѣнно влияние не само върху българския, но и върху ромънския, па даже и върху сръбския и новогръцкия езикъ.“

близъкъ съсѣдъ, има подобенъ членъ, ала споредъ Миклошича потеклото му и въ тоя езикъ не е романско, както и въ българския — то не е славянско. („...die unromanische Stellung des dem Slavischen ursprünglich fremden Artikels hinter dem Nomen...," вж. Die slavisch. Elemente im Rumunischen 7.). Днесъ тая хипотеза е почти съвсѣмъ напусната въ казаната ѝ форма, която посочваше именно непосрѣдно трако-илирийско влияние върху българския езикъ, а се подържа една друга хипотеза и то отъ най-авторитетния сега славистъ и ученикъ на Миклошича, виенския проф. В. Ягичъ. Споредъ него загубата на склонението и появата на задпоставенъ членъ въ българския езикъ сѫ резултатъ на тѣсни съприкосновения на българитѣ съ ромънитѣ, и то навѣрно по този начинъ, че първомъ ромънитѣ ще да сѫ изгубили голѣма часть отъ склонението и се сдобили съ членна форма въ езика си, а слѣдъ тѣхъ, сирѣчь прѣко тѣхъ сѫщитѣ тия новости прѣминали и въ българския езикъ, та затова по тоя въпросъ трѣбвало да се остави на страна тракийскиятъ езикъ и стигало да се посочва само ромънскиятъ (вж. Archiv f. slavische Philologie XVI., 283—84).[1]) Има и учени, които се колѣбаятъ още между двѣтѣ тия становища, а други вече рѣшително кланятъ къмъ „ромънската" хипотеза, та говорятъ дори за ромънско влияние у насъ още прѣзъ XII. в. — въ епохата, когато се образува второто българско царство.[2]) За жалость и съ прѣдполаганото ромънско влияние нищо не се доказа повече, освѣнъ гдѣто просто се съпоставиха извѣстнитѣ два факта: сѫществуването на задпоставенъ членъ въ ромънския и въ българския езикъ Понататъкъ, дали българскиятъ елементъ е заимствувалъ въ дадения случай отъ ромънския, или обратно, или пъкъ и двата сѫ черпили отъ единъ задруженъ, по-старъ източникъ, речената хипотеза нищо не рѣшава, и затова засега тя ни дължи само отговори и не може ни задоволи. Въ сѫщность никой досега не се е заловилъ, сериозно да сравни българския съ ромънския езикъ откъмъ тая страна та съ пълно знание на двата езика да прѣтегли доводитѣ за и противъ, които би дало едно таково сравнение. Приоритетътъ на ромънския членъ спрѣмо българския и днесъ още е откритъ въпросъ, както и прѣди двайсетъ години, когато за първъ пѫть той бѣ подигнатъ отъ ромънския професоръ Богданъ Петричейку Хъждеу (вж. въ неговитѣ „Кувенте ден бътръни", томъ II. г. 1880 статията „O pagina din sintaxa

---

[1]) „Ich halte den Verlust der Declination im Bulgarischen nebst dem Auftreten des postpositiven Artikels für ein Resultat der innigen Berührung der Bulgaren mit den Rumänen. Ob nun beide Volksstämme gleichzeitig, oder, wie es wohl wahrscheinlicher ist, successiv, d. h. die Bulgaren erst nach den Rumänen dazu kamen, die Declinationsformen zu zerstören — darüber mag man verschiedener Ansicht sein... Ich möchte daher beim Bulgarischen das Thrakische aus dem Spiele lassen und mit dem Rumänischen mich begnügen."

[2]) Вж. нпр. у В. Н. Щепкина, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, 1899. с. XI. „...Эти (морфологическія) измѣненія, какъ можно догадываться, получили начало извнѣ: ихъ быстрое распространеніе связано съ образованіемъ втораго болгарскаго царства и быстрой ассимиляціей болгарами романскихъ элементовъ, которые были разсѣяны къ югу отъ Дуная... Тѣже романскія вліянія существовали конечно и ранѣе основанія втораго болгарскаго царства и въ слабой степени оказались уже въ языкѣ древной эпохи. Отдѣльные случаи постпозитивнаго члена могутъ быть указаны въ старославянскихъ памятникахъ..."

romano-albanesa. Reduplicarea şi triplicarea articului definit", с. 613—687. Прѣди туй по-накратко писа въ „Archivio glottologico italiano" 1879. т. 420—441: „Le type syntactique homo-ille ille bonus et sa parentèle"). Хъждеу намира голѣми сходства между ромънския и албанския членъ отъ една страна и голѣми разлики между тоя подирния и българския: докато въ ромънско-албанската група прилагателното име правилно има прѣдпоставенъ (препозитивенъ) членъ, а покрай туй и задпоставенъ, наопаки сѫществителното само задпоставенъ, въ българския езикъ пъкъ само подирниятъ се употрѣбя изобщо при имената; освѣнъ туй членътъ въ българския езикъ билъ синтактично много неустановена форма, та българинътъ можелъ, споредъ както му се доще, да си послужи или да не си послужи съ членъ въ една и сѫща фраза, гдѣто трѣба и гдѣто не трѣба, и най-сетнѣ въ българския членъ нѣмало слѣди отъ склонение, та всичко туй, вкупомъ взето, доказвало, какво членътъ въ българския езикъ не билъ форма органично развита и тѣсно сраснѫла съ него, като негова неотемна свойщина, докато наопаки такъвъ билъ членътъ въ ромъно-албанскитѣ („дако-епиротскитѣ") говори. Отъ туй пъкъ слѣдвало, че българитѣ доста късно ще да сѫ заели члена отъ тѣзи подирнитѣ. Че всичкитѣ заключения на Хъждеу сѫ безосновни — плодъ на леки сравнения безъ дълбоко знание на прѣдмета — днесъ нѣма нужда да се доказва, а и долуизложеното ще покаже туй добрѣ, именно че въ българския езикъ нито тъй съвършено липсва прѣдпоставенъ членъ, както се изразява Хъждеу („articul prepositiv lipsesce cu desăvîrşire bulgarilor" ор. с. 653.), нито че му е съвсѣмъ неизвѣстна родително-дателната склонявана форма на члена („formele daco-epirote: omu-lu-i = homo-illius... sint absolutamente necunoscute limbei bulgare", „genitivodativul bulgar nu se forméză prin sufixaţiune, ca cel romăno-albanes, ci prin preposiţiune ... 652), нито че дори и задпоставниятъ членъ въ българския езикъ е неустановена форма съ чисто „каприциозна" и „фантастична" (!) функция („Bulgarul se servesce de acest articul în modul cel maĭ capricios, cel maĭ fantastic, une-orĭ omiţendu-l unde ar trebui să fie, alte orĭ grămădindu-l rococo după adjectivĭ, după pronumĭ, pină şi după adverbiis... Maĭ pe scurt un articul sigur şi uniform nu există în limba bulgara"[1]) (651).

[1]) Нека забѣлѣжимъ тукъ, че речената статия на Хъждеу биде отъ часть перифразирана отъ П. Сырку въ съчинението на Ofeïcoff, La Macedoine (с. 294. нат.), гдѣто безкритично се приематъ споменатитѣ по-горѣ възгледи, като се прѣдаватъ и подъ видъ на мнѣние на г. Сырку, срв.: „ . . . Nous devons faire observer, entre autres, que cet article (l'article postpositif) n' apparait pas toujours avec une conséquence rigoureuse; nous ne le voyons pas toujours là, où le veulent les règles .... Tout cela donne droit au chercheur de conclure, que l'article dans la langue bulgare apparait non comme nécessité de l'esprit intime, composition et organisation du discours bulgare, mais sous l'influence d'eléments étrangers, qui de près, avec une certaine force et pendant longtemps ont agi sur la langue bulgare . . . . et tels furent les peuples de Thrace, du restant desquels nous avons aujourd'hui les albanais, les émigrés roumains et enfin les grecs. Dans la langue de ces peuples il y a l'article; mais tel qu'il est dans la langue bulgare nous le trouvons dans les langues albanaise et roumaine, dans les quelles l'article s'emploie selon toutes les règles voulues; . . . , . dans la langue bulgare il a seulement renforcé le mot extérieurement, sans lui donner toute fois une autre définition extérieure grammaticale . . . . .(с. 295—96; срав. у Хъждеу ор. с. 649. нат.).

Покрай споменатитѣ двѣ хипотези има още една по-нова, която не ни оставя по нашия въпросъ въ такъво пълно недоумѣние и която наопаки днесъ сочи да се прѣобърне въ пълна истина, защото е въ състояние съ факти отъ сегашното и най-древното минало на езика да подкрѣпи своето становище. Тя не дири чужди влияния по въпроса за потеклото на члена, а го смѣта за резултатъ на органиченъ развой на прастари типове, които езикътъ на българскитѣ славяни си е донесълъ още отъ своята прародина, прѣди да стане славянското заселение на Балканския полуостровъ. Тия типове тукъ сѫ намѣрили благоприятна почва та се размножили по-буйно, особно когато пакъ повече по вѫтрѣшни причини на езика по-голѣмата часть падежни форми отъ склонението взели междуособно да се изравняватъ. Тая мисъль смѣло бѣ пусната прѣди тринайсетъ години въпрѣки казаното, речи затвърдено противуположно мнѣние въ науката, ала благодарение на своитѣ силни доводи тя, ако и отначало скептично посрещната отъ много страни, днесъ не стои вече изолирана, а брои видни привърженици, найвече въ руската наука. Именно азъ изказахъ тая нова мисъль, и отъ тогава досега тя не е прѣстанала живо да ме занимава. И възъ основа на всѣки новооткритъ фактъ досега тя все повече и повече се е затвърдявала у мене (вж. статията ми „Членътъ въ българския езикъ“, въ Период. Спис. XXI.—XXII. 305 нт., и дисертацията ми „O članu u bugarskom jeziku“; вж. още въ Сборника на Минист. II., 234 нт.; IX., 170, 206, 275; XIII., 131 нт.; Старобългарска граматика II. изд. 1892. г. с. 102. нт.), а сега искамъ да я изложа въ по-убѣдителенъ видъ, на рѫка съ повечко доказателства.

Че членътъ не може да бѫде въ българския езикъ резултатъ на чие да е чуждо етнично влияние на Балканския полуостровъ, за мене стана надъ всѣко съмнѣние ясно, когато прочетохъ първитѣ примѣри отъ подобни на нашитѣ членни форми въ руския езикъ. Не бѣха тия примѣри неизвѣстно нѣщо за науката, напротивъ тѣ бѣха извѣстни и Миклошичу, който дори цитува нѣколко отъ тѣхъ въ своя сравнителенъ синтаксисъ на славянскитѣ езици (с. 128) и още все тамъ признава, че има подобие между тѣхъ и члена въ българския езикъ, но пакъ не ги смѣта за членни форми, та продължава да стои на споменатото свое становище. Да се игнорира речениятъ фактъ отъ руския езикъ, бѣ най-удобно за Миклошича, понеже въ противенъ случай необходимо би се изисквало отъ неговата „тракийска“[1]) хипотеза първомъ

[1]) Миклошичъ казва: „въ руския народенъ езикъ *тъ* често се употрѣбя по начинъ, който, ако и да не е съвсѣмъ членъ (wenn es nicht ganz und gar der Artikel ist), всѣкакъ много му е близъкъ. Както показватъ примѣритѣ, между българския и руския езикъ владѣе откъмъ тая страна най-голѣма аналогия. Разликата състои въ това, че тоя членъ въ руския езикъ най-вече е въ именителенъ и винителенъ, и само сегизъ тогизъ („gelegentlich“) се срѣща, че може вмѣсто мжж. и жен. родъ да се употрѣби и срѣденъ родъ“. Ала слѣдъ като привожда примѣри, Миклошичъ заключва, че тази употрѣба на мѣст. *тъ*, свързано съ края на думата, което се срѣща въ „старословенския“ (старобългарския) и староруския езикъ, не било членъ („im altslovenischen und im altrussischen hat das nachgesetzte *tъ* nicht die Bedeutung des Artikels“ 128).

да обясни произхода на руския задпоставенъ членъ. И въ руската литература, въ която прѣзъ шейсеттѣхъ години бѣха вече публикувани нѣкои хубави примѣри отъ членни форми, не бѣ се изказало никакво по-обстойно мнѣние върху значението имъ, а просто се бѣ отбѣлѣзало, че тия примѣри приличатъ на членни форми. Намъ обаче, които сме се сродили съ всичкитѣ формални и синтактични тънкости на новобългарската членна форма, не туку тъй лесно можеше да избѣгне отъ вниманието всѣко подобие, а камоли пълна идентичность откъмъ тая страна въ другъ нѣкой слав. езикъ. Ето защо безъ много колѣбания можахъ веднага съ голѣма положителность въ своята дисертация да кажа, че между българския и руския членъ, колкото се отнася до значение, форма и развитие, владѣе пълна идентичность (O članu etc. 2). Синтактичната идентичность за мене бѣ ясна изъ контекста, отъ който извадихъ нови примѣри (изъ пѣснитѣ, събрани отъ П. Н. Рыбникова. II. т.), а идентичностьта на формитѣ и развитието имъ можеше да се потвърди чрѣзъ примѣри отъ сегашното и минало състояние на членната форма въ българскитѣ нарѣчия. И наистина, ако погледнемъ строго принципиялно, членната форма не може да се нарече неславянско езиково явление вече поради това, че синтактичниятъ процесъ, който е създалъ тая форма и който състои главно въ прѣдпочтителна употрѣба на показателното мѣстоимение слѣдъ, а не прѣдъ името, широко е билъ разпространенъ въ областьта на прилагателнитѣ имена още въ общославянско врѣме, дори и по-прѣди, въ литовско-славянско врѣме, та като резултатъ отъ тоя процесъ се е явило тъй нареченото сложно склонение на прилагателнитѣ, що не е друго освѣнъ просто склонение на прилагателни, свързани съ задпоставенъ членъ. И българскиятъ членъ у сѫществителнитѣ не е нищо друго освѣнъ остатъкъ отъ сѫщо такъво сложно склонение на сѫществителни, свързани съ мѣстоимение, и това склонение, докато е било още читаво, е прѣдставяло пълна паралела на по-старото, общославянско сложно склонение на прилагателнитѣ. Съ други думи и процесътъ, що е създалъ прѣди раздѣлата на славянитѣ задпоставенъ членъ у прилагателнитѣ, се е повторилъ слѣдъ раздѣлата въ областьта на сѫществителнитѣ и то само въ езика на една група славяни, та се създало сложно склонение и у сѫществителнитѣ. Не е чудно, първитѣ наченки на тоя процесъ да сѫ били почнати още въ общославянско врѣме, за което мнѣние намираме не малко опорни точки въ синтаксиса на всички славяни, ала всѣкакъ тия наченки сѫ достигнали до по-голѣмо развитие само въ езика на русвитѣ и българскитѣ славяни, и то безъ съмнѣние още въ оная епоха, когато тѣ сѫ били сѫсѣди въ нѣкой кѫтъ на славянската прародина. Типичнитѣ форми на сложното склонение на сѫществителнитѣ ще да сѫ били вече изработени, и то въ два вида, отъ които единъ още тогава ще да се е прѣдпочиталъ въ повечето диялекти. Показателното мѣстоимение *тъ, та, то* плеонастично ще да се е употрѣбяло въ двѣ положения покрай сѫществителното име: прѣдъ и слѣдъ него. Значението на реченото мѣстоимение все още се е схващало показателно, ала колкото по-често и по-

ненамѣсто то се е употрѣбяло, толкова по-формално е ставало неговото показателно значение, и съ това вече е била сторена първата крачка къмъ сложно склонение, сир. къмъ пълно съединение на името съ мѣстоимението. Въ таково съединение мѣстоимението обикновено все повече и повече изпада въ ролата на чисто формаленъ сир. суфиксенъ елементъ.

И тъй плеонастично употрѣбяното показ. мѣстоимение, съединено съ името, въ врѣме на едно далечно, прѣдисторично съсѣдство на българскитѣ съ голѣма часть отъ рускитѣ славяни ще да е изглеждало тъй:

За *мжжки* родъ:

Им.	*Вин.*	тъ чловѣкъ	и	чловѣкъ тъ
	Род.	того чловѣка		чловѣка того
	Д.	тому чловѣку		чловѣку тому
	Тв.	тѣмь чловѣкомь		чловѣкомь тѣмь
	М.	томь чловѣцѣ		чловѣцѣ томь
Им.	*мн. ч.*	ти чловѣци		чловѣци ти
	Род.	тѣхъ чловѣкъ и пр. —		чловѣкъ тѣхъ и пр.

Сжщо и за *женски* родъ:

Им.	та жена	и	жена та
Род.	тоѩ женъı		женъı тоѩ
Д.	тои женѣ		женѣ тои
Вин.	тж женж и пр.		женж тж и пр.

Дълго врѣме ще да е траяло неопрѣдѣлено колѣбание въ употрѣбата и на двата тия типа сложни форми, докато у нѣкои нарѣчия вториятъ типъ прѣобладалъ, и то съ повече формално (суфиксно) значение на мѣстоименния елементъ, който напротивъ въ първия типъ — съ положение прѣдъ името — повече си запазилъ заедно съ индивидуалната си самостойность и своето показателно значение. При все това и днесъ дори още има слабо колѣбание по нарѣчията, както руски така и български, между тия два типа.

Прѣди да прѣминемъ къмъ члена въ руския езикъ, нека видимъ първомъ накратко историчнитѣ начала на българскитѣ членни форми и тѣхното развитие до днесъ.

I.

Като оставимъ на страна изказанитѣ съображения относително свръзката на нашата членна форма съ по-стари типове на сложно склонение отъ общославянската и дори литовскославянската епоха, ние можемъ да слѣдимъ развитието на българския членъ отъ самото начало на историята на българския езикъ, отъ основанието на писменостьта у насъ, когато се явява едно българско нарѣчие — нарѣчието на св. братя Кирила и Методия, за първъ пжть писменно схванато. Това нарѣчие е най-стариятъ намъ извѣстенъ езикъ на старитѣ български славяни,

и въ науката то се нарича ту старословенски ту старобългарски езикъ. Е, въ тоя именно езикъ сѫществуватъ вече началата на българския членъ въ всичкитѣ му форми, въ които той сѫществува и до окончателното разнебитване на старото ни склонение. Ако наистина е сѫществувалъ членъ още въ старобългарския езикъ, не бива да си го прѣдставяме такъвъ несклоняемъ, съ по една обща форма за всички падежи по за всѣко число и родъ, какъвто е днесъ, защото както тогава е имало сѫществителното име, когато не е било свързано съ членъ, разни падежни окончания, така то си се е скланяло и когато е имало членъ: скланяло се е не само името, но и мѣстоимението, тъкмо тъй, както прѣдположихме по-горѣ за едно по-старо, прѣдисторично врѣме, когато се образували зачалата на члена въ българския и руския езикъ. Именно сѫщитѣ тия начални типове сѫществуватъ и въ старобългарския езикъ, и ако славиститѣ по-рано не сѫ ги съзрѣли при толковато подробно изучване езика на староб. писменни паметници, то може да се тълкува само чрѣзъ влиянието на едно априорно убѣждение, че българскиятъ членъ не е резултатъ на органично развитие, станало въ самия езикъ, а отъ вънъ внесенъ елементъ, и то въ тая именно форма, която днесъ има членътъ въ българския езикъ. За едно постепенно развитие отъ цѣло сложно склонение до обща генерална членна форма, види се, не се е ни помисляло. За да подтвърдя това, мога да посоча единъ интересенъ примѣръ. Проф. Хъждеу, който въ споменатия си трудъ върху члена отрича склонение на нашия членъ и особно родително-дателна форма, бѣ забѣлѣжилъ у Чолаковия сборникъ тъкмо такава дателна форма „коню-туму“ (= коню-тому), която, както ще видимъ по-долу, е доста обикновена у насъ. Като се мѫчилъ да отгатне тая форма и като не му се щѣло, види се, да повѣрва, че тя може да е падежна форма на члена, напълно съотвѣтна на ром. форма omu-lui, обърналъ се къмъ проф. Миклошича, да му я обясни. Миклошичъ му отговорилъ съ писмо, отъ което Хъждеу цитува буквално мѣстото, що се касае до въпроса за значението на казаната форма: „«Konïu-tumu» est difficile à expliquer. Je crois, que les Bulgares peuvent dire: «dadoh oves konïu-tu-mu» litéralement: dedi avenam equo-τῷ-ei, phrase dans laquelle au datif «konïu-tu» = τῷ ἵππῳ est ajouté le datif mu = αὐτῷ. La langue bulgare contient beaucoup d'énigmes“ (op. c. 654). Послѣднитѣ думи напълно обясняватъ цѣлото недоумѣние на Миклошича, който за чудо не можалъ да се досѣти да даде истинско обяснение, ако и то да е толкова очевидно. Може ли да бѫде причината на това у инакъ толкова досѣтливия Миклошичъ друга освѣнъ криво прѣдубѣждение? Ето защо очевидни факти, които сѫ на лице въ езика на староб. паметници, и отъ други доскоро така сѫ минавани въ науката или мълкомъ или сѫ били подцѣнявани откъмъ значението имъ по въпроса за историята на члена въ българския езикъ, и то съ проста оговорка, че мѣстоимението, макаръ и поставено слѣдъ сѫществителното, не било членъ, а просто показателно мѣстоимение, което съотвѣтствувало пакъ на такъво показателно мѣстоимение въ чуждия, именно гръцкия текстъ,

отъ който се е прѣвеждало на български. Това възражение, ако да бѣше даже изцѣло неоспоримо, пакъ не би могло да ни задоволи, защото въпросътъ се касае прѣди всичко до потеклото на типичнитѣ начала на българската членна форма и слѣдъ това за нейното синтактично значение, което тъй сѫщо исторично може да се измѣнява. Извѣстно е, че всѣки опрѣдѣлителенъ членъ първоначално е ималъ чисто показателно значение, и отъ това подирното се развива специалното членно значение. И въ нѣмския езикъ членътъ der, die, das дори и до днесъ още запазва и чисто показателна функция, която обаче не му прѣчи да се употрѣбя и като членъ. Изобщо разликата между тѣзи двѣ функции, особно докато още не е станала категорията на члена чрѣзъ своитѣ първи типични прѣдставители напълно продуктивна, отначало е много малка. Затова нищо не се доказва противъ нашето мнѣние относително развитието на българския членъ, ако се открие нейдѣ въ значението му още чисто показателна сила, стига постпозитивната форма на члена да е на лице. Най-сетнѣ не трѣбва да се забравя, че и въ старобългарския езикъ има не само членни форми, образувани съ мѣстоим. *тъ, та, то,* но още единъ другъ видъ членни форми, които се отличаватъ съ много по-силно изразено показателно значение на мѣстоименния елементъ, който е *сь, си, се,* също тъй склоняванъ заедно съ името въ сложно склонение, както и членътъ *тъ*: въ „образось“ ние виждаме явно съединение (compositum) по типа на постпозитивната членна форма „работъ“, и въ това съединение мѣстоим. *сь* означава „този“, инди „образось“ значи „тоя образъ“, посоченъ конкретно, докато „образотъ“ не ще да е изразявалъ толкова конкретно посочване. По тия два типа ние виждаме размножени двѣ членни форми въ родопския ахърчелебийски говоръ, гдѣто „волъс“ означава „тоя волъ“, който е прѣдъ насъ, докато „волът“ — изобщо „извѣстниятъ волъ“. Слѣдъ това не може да ни бѫде чудно, че се образувала въ сѫщия говоръ и втора чисто показателна членна форма, която конкретно посочва прѣдмета като по-далеченъ: „волън“. Въ македонскитѣ говори имаме и двѣтѣ тия показателни членни форми, само че вмѣсто показателн. мѣстоим. *сь* влѣзло въ употрѣба показ. мѣстоим. (о)*въ*, а именно „волов“ и „волон“ покрай членната форма съ най-слабо показателно значение „волот“. И тъй трѣбва да различаваме както въ старобългарския така и въ новобългарския езикъ два вида членни форми откъмъ значение: членни форми съ запазено още показателно значение на члена и членни форми съ чисто формално-опрѣдѣлително значение на члена, срв.: издой криваса; з'оми оглавса, воглави конес; искарай волас, пресей брашносо; и старава ке умритъ, момичкана ке я омъжиме, а кучката ке псоисатъ ... нито старата умрела, нито момичката я омъжиле, нито пъкъ кучката псоисала (вж. O članu 13. нат.). Въ повечето български нарѣчия се размножилъ само вториятъ типъ, който функционално най-много се отдалечава отъ своя пратипъ, чийто мѣстоимененъ елементъ е ималъ чисто показателно значение. Именно тоя втори типъ е членътъ, който съдържа мѣст. *тъ, та, то.*

Отъ първия типъ имаме само остатъци и по неговъ образецъ нови типове (волов, волон), както се каза, само по нѣкои говори въ Родопитѣ и западна Македония. Тамъ, гдѣто у насъ езикътъ се задоволява само съ чисто-членния типъ „волът", вмѣсто типа „волъс" respective „волов" и „волън" служатъ показателни мѣстоимения той, този, онзи и пр., употрѣбяни препозитивно, както ще се посочи по-долу. — Съ казаното искахъ да мотивирамъ по-ясно, защо считамъ безосновни всички приговори, които се правятъ на моята хипотеза, като се посочватъ демонстративни мѣстоимения напр. въ грѫцкия текстъ, срещу които въ нашия стои съединение отъ сѫществително съ *тъ, та, то* въ постпозитивенъ редъ. Ето напр. какви очевидно членни форми въ най-старитѣ паметници все така се тълкуваха до скоро: и бысть праведьникоу ... гробъ пещерата; бѣаше бо мѫжьтъ простъ и грѫбъ (157); вьсь дьньтъ и тѫ нощь (23); иже варивъ доидетъ мѣста того (22); на мѣстѣ томь; господинъ нивы тоѩ (159) и пр. (Супрас. памет.); ... привѣсѧ емоу длъжьникъ единъ ... не имѫщоу же емоу чесо въздати, повелѣ господь его да продадѧтъ и и женѫ его и чѧда ... падъ же оубо работъ кланѣаше сѧ глаголѧ: господи, потръпи на мьнѣ, и въсе ти въздамъ. милосрьдовавъ же господъ рабатого поусти и и длъгъ отъпоусти емоу. ишедъ же работъ обрѣте единого отъ клеврѣтъ своихъ, иже бѣ длъженъ емоу сътомъ пѣнѧзь, и емъ и давлѣше глаголѧ: даждь ми, имъже ми еси длъженъ. падъ же клеврѣтотъ молѣаше и глаголѧ (51); оуподоби сѧ цр҃ство небесьное чловѣкоу цр҃ю, ... слышавъ же цр҃ътъ разгнѣви се и посьла воѩ своѩ и погоуби оубиицѧты ... тогда глагола рабомъ своимъ: .... идѣте оубо на исходища пѫтии .... и ишедъше рабити събрашѩ въсѧ ... въшедъ же цр҃ътъ видѣтъ възлежащиихъ видѣ тоу чловѣка ... тогда рече царътъ слоугамъ (59); всѣкъ, иже слышитъ словеса моѣ си и не творитъ их, оуподоблѭ и мѫжю боую, иже създа храминѫ своѭ на камене ... и възвѣашѧ вѣтри и нападѫ на храминѫтѫ и не паде сѧ ... и сниде дъждъ и придѫ рѣкы, и възвѣашѧ вѣтри и опьрѣшѧ сѧ храминѣтои и паде се (44); кто оубо естъ вѣрънъи рабь и мѫдры, егоже поставитъ господинъ надъ домомъ своимъ, да дастъ имъ въ врѣмѧ пищѫ; блаженъ рабът егоже пришедъ господь свои обрящетъ тако творѧща ..... Аще ли речетъ зълы работ вь ср҃дци своемъ: моудитъ господинъ мои прити ... придетъ же господинъ рабатого въ день, вьньже не чѣетъ ... (100); тогда въсташѧ дѣвыты ... по-мнозѣ же врѣмени прииде господь рабъ тѣхъ (Ассеман. еван. издан. на Crnčić-а 101). Все въ подобна синтактична служба се срещатъ по староб. паметници още формитѣ: рабътъ (Зограф. Остром. ев.), дьньтъ, денет (Асем. ев.), недоуготъ, отрокотъ, и пр. Сѫщо тъй се срѣщатъ и реченитѣ форми съ членъ съ: родось, народось (Зогр. ев.), родъсь, иноплеменикъсь (Остр. ев.), образось, позоросъ (Асс. ев.), годось, градось, домъсь, миросъ, чловѣкось, праздьникось, храмось (вж. O članu etc. 8.). Сѫщитѣ тия примѣри се повтарятъ и въ косвени падежи и въ множ. число.

Като вървимъ по паметницитѣ отъ най-старата епоха насамъ, не губимъ дирята на посоченитѣ членни форми, напротивъ ги срещаме още по-често. Така въ Шестоднева на Іоана Екзарха се указватъ доста примѣри отъ задпоставенъ членъ, срѣщу който въ гръцкия текстъ стои въ повечето случай пакъ членъ прѣдъ името: самото дрѣво (τὸ ξύλον), мирото (τὸ μύρον), тварьта (ἡ δημιουργία), въ годотъ въсходны (κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀνόδου); или самътъ цвѣтъ (ἡ τὰ ἀνανθῇ) и пр.; Освѣнъ туй и: образось (τὸ σχῆμα τοῦτο), въздоухьсь (τὸν ἀέρα τοῦτον), и пр. (вж. П. А. Лавровъ, Обзоръ звуковыхъ и формальн. особ. болг. языка с. 186). Срв. и подоб. примѣрь изъ поученията на св. Климента: каа оуста исповѣдѣать сладостьтѫ оученим его (ib.).

Ще посоча членни форми отъ двата вида още изъ два ръкописа отъ XIII. в., които неотколѣ имахъ случай да изучвамъ, а именно изъ една „Цвѣтная и постная триодь" и едно апракосъ (изборно) евангелие. Речената триодь, която принадлежи на Хлудовската ръкописна сбирка, сега се намира въ библиотеката на Никольския манастиръ въ Москва, гдѣто я четохъ миналата година (подъ № 133. въ описанието на Андр. Попова, пергаментъ, фолио 188 листа). Въ тоя ръкописъ, чийто езикъ изобилва съ признаци отъ съврѣменната му жива рѣчь въ България, за които на друго мѣсто ще съобща, често се срѣщатъ и членни форми, каквито ги има и въ указанитѣ по-стари паметници, нпр.: и рече благословенъ чловѣкоть (л. 65б); горе же чловѣкоу томоу иже сынъ чловѣческы прѣдастъ; добрѣ емоу би было, аще сѧ не би родилъ чловѣкоть (92б); и ничесоже тебѣ и праведниковитомоу (110); и глагола оученикоу: се мати твоѩ. и ѿ того чѣса поѩтъ оученикотъ въ своѩ си (116) . . . пещера же раждежена быст излиха и мѫжеитѣхь насочихѫ . . . (131); и оубоѩхѫ сѧ мѫжиети боѩзниѫ велиѫ и рекохѫ к немоу, что се створиль еси, зане не разумѣхѫ мѫжиети, ѩко ѿ лица господнѣ бѣжить . . . И нѫждаахѫ сѧ мѫжиети . . . . . и оубоѩхѫ сѧ мѫжиети страхомь велиемъ . . . (123); И по семъ глаголашѫ братиѩ его к немоу, и принесе сѧ гласосъ въ домъ Фараоновъ (65б); И зъни оусты своими ѩжъ, ѩже дамъ тебѣ азъ. и видѣхъ се рѫкѫ простръ та ко мнѣ и в неи свитокь книженъ . . . и рече ко мнѣ: с(ы)не чл(овѣ)чь изѣждъ свитокосъ. иди гл(агол)и с(ы)новомъ из(раи)левомъ ѿврьзе оуста мѩ, вохлѣби мѧ свитокомъсимъ, рече ко мнѣ: с(ы)не чл(овѣ)чь оуста твоѩ изѣдатъ и чрѣво твое изъıдето свитокосъ (92); исцади роуно и скапа роса ѿ роунасего; и аще бѫдетъ роса на роуносе; и цалѣхѫ воды до днесего; съблюдими отрочѧсе (181) и пр. . .

И отъ вторня ръкописъ, който съдържа изборно евангелие и който се намира въ библиотеката на Рилския манастиръ (подъ № 9, мал. 8°, л. 102, фрагментарно, пергаментъ), забѣлѣжихъ доста примѣри съ задпоставено показ. мѣстоимение, повечето отъ които сѫ извѣстни и отъ Асемановото евангелие: и спасена быст жена ѿ часатого (20). и прослависта и по всеи земитои (21); падъ оубо работь, кланѣаше сѧ,... милосръдовавъ же рабатого и пр. (25); что сътворите дѣлателемътѣмь (27);

и слышавъ царьть разгнѣва сѧ... пославъ воѩ своѩ погоуби оубиицатꙑ и пр. (28); ѿ дне того; ω дни томь и о чѣсѣ томь никто же не вѣсть (28), очeникътъ не умреть (10); съхождааше пѫтемътѣмь (35). — не мимоодеть родось (29); ω човѣче, спаси мѧ ѿ часа сего; нъ сего ради придохь на часъсъ ..... приде же гласъ с небесь .... ѿвѣща Исоусъ и рече: не мене ради гласосъ быст нъ народа ради; нынѣ сѫдъ есть мироусемоу, нынѣ кназь мирасего изгнанъ бѫдеть вънь (5); нь народось, иже не вѣсть закона (11); аще кто снѣсть ѿ хлѣба сего, живъ бѫдеть (14); ꙗдаи хлѣбъсъ живъ бѫдеть (15); вы възидѣте въ праздникъсъ; азъ не възидѫ въ праздникъсъ (16)... и стоуденецъ есть глѫбокъ;... иже дасть намь стоуденецъсъ (18).

Сѫщитѣ и тѣмъ подобни примѣри се повтарятъ и въ други паметници отъ срѣднобългарската епоха; срв. нпр.: въ юже лѣто писааше се храмъсъ (записъ на Іоана Асѣна 1230. г.); не даваите Аѩкшоу орѫжието (Trojanska priča, Starine III. 182); принесено бысть орѫжието (ib. 178) и пр. и пр. (вж. О članu etc. 11.); придошѧ людіе монастирѣтого (грам. на J. Александра 1348.); то каа полъза отъ постатого: по хорѣтои; а синоры селоу тому; съ заселкъıтѣми, съ доходкомь тръгатого; въсѧ правинꙑ мѣстатого (О članu ib.)... И въ влахобългарскитѣ грамоти се срѣщатъ подобни примѣри: чловѣкатого, съвѣтницитѣх (вж. у мене Мсб. IX. 318.); длъжникот, момкот, тѹрчинѹтомѹ, евреинѹтомѹ, молдовѣните (Мсб. XIII. 131—32). Въ езика на седмиградскитѣ българи примѣри отъ склониванъ членъ не сѫ рѣдки: им. пад. ед. ч. чліакот, гяулот, коренот, светот; род. пад. гяулатаго, дат. чліакутому; мн. ч. дат. пад. ангелинтем, младиентем и пр. и пр. (О članu etc. 20; Мсб. IX. 251., 259 и пр.).

Извѣстно е, че и днесъ има двѣ български нарѣчия, въ които още се употрѣбятъ живи остатъци отъ споменатия склониванъ членъ, и то не като рѣдки архаизми, а като твърдѣ обикновени форми въ дневния говоръ: именно въ западнобългарското нарѣчие, чийто центъръ може да се смѣта окрѫжниятъ градъ Трънъ, та ще го наречемъ трънско нарѣчие, и въ южнобългарското нарѣчие въ Ахърчелеби — ахърчелебийско нарѣчие. Въ тия двѣ нарѣчия живѣятъ още членнитѣ форми за род. пад. ед. ч.: конятога, старцатога (Трънско нар.), чиля̈катук, чиля̈касук, чиля̈кануг, и за дат. п.: чиля̈кутуму, ж. р. женӓтухи, мн. ч. чиля̈цäм-тäм, женäм-тäм и пр. (Мсб. IX. 251, 259). Отъ другитѣ наши нарѣчия по-долу ще се посочатъ още тукъ-тамѣ уцѣлѣли единични форми отъ склониванъ членъ, запазени повече въ типични фрази. Колкото и да сѫ малочислени тия останки, тѣ сѫ толкова типични и еднообразни по всички нарѣчия, че възъ основа на тѣхъ съ положителность можемъ да твърдимъ, какво склонението на члена еднакво е сѫществувало едно врѣме по цѣлия български езикъ.

Прѣди да изброимъ тия остатъци, ще се спремъ при въпроса, кога сѫ прѣстанали реченитѣ архаични останки да се употрѣбятъ като живи форми въ ежедневния бълг. говоръ. Понеже се прѣдполагаше, че склоне-

нието въ българския езикъ изобщо твърдѣ рано, именно вече прѣзъ тъй наречената срѣднобългарска епоха, която трае до края на XIV. в., е приело днешния си, новобългарски видъ, затова не се подозираше, че членътъ, който е „ново“ ужъ явление въ езика ни, за каквото минаваше до скоро, е могълъ дори и слѣдъ речената епоха да има свое склонение, ако и не пълно по всички падежи въ единствено и множеств. ч. Ала сега, като доказахме чрѣзъ многобройни останки отъ именната флексия въ днешнитѣ нарѣчия, че „язътъ“, който откъмъ тая страна ужъ раздѣля новобългарския отъ старобългарския не е нито толкова дълбокъ нито толкова отколѣшенъ (вж. у мене „Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия“, Мин. Сборн. II.), съвсѣмъ е умѣстно да допустнемъ, че съ флексията на нечленнитѣ именни форми успоредно е пропадала и флексията на членнитѣ форми, докато най-сетнѣ еднакво и у обѣтѣ не прѣобладали тъй нареч. casus generalis и аналитичниятъ способъ на косвено изражение съ помощьта на прѣдлози. И наистина ние сега имаме на ръка цѣнни писменни документи отъ българския езикъ, писани прѣзъ XVII. и XVIII. вѣкъ, отъ които се вижда, че сегашнитѣ рѣдки останки отъ склониванъ членъ прѣзъ XVII. и първата половина на XVIII в. сѫ били още живи, общопознати форми дори и въ сѣверо-източна България, гдѣто тѣ сега сѫ толкова рѣдки архаизми. Отъ XVII.—XVIII. в. сѫ ни запазени именно доста много сборници съ черковно-поучително съдържание, писани на народенъ езикъ съ малки примѣси отъ руската и сръбската редакция на черк. езикъ, именно сборницитѣ, що минаватъ у насъ подъ име дамаскини. Между тия дамаскини нѣкои се указватъ откъмъ езикъ по-чисти (по-народни) и по-стари, и въ тѣхъ именно намираме многобройни доказателства, че склонението на члена въ българския езикъ, както се каза по-горѣ, дълго се е борило за сѫществуване и че е изчезнало съвършено, освѣнъ въ споменатитѣ двѣ наши нарѣчия, едвамъ кждѣ половината на миналия вѣкъ. За да докажа това по-убѣдително, азъ извадихъ отъ три дамаскина всички примѣри съ склониванъ членъ, и то заедно съ цѣла или откъслекъ отъ фраза, въ която се срѣща такава членна форма, каквото по-добрѣ да се види синтактичната имъ функция на сѫщински членъ. Единъ отъ тия три дамаскина е писанъ, както е видѣтъ отъ нѣкои бѣлѣжки въ края, по всѣка вѣроятность въ Копрмвщица и то прѣзъ XVII. в. Азъ го намѣрихъ въ черковната библиотека на с. Брѣстовица (Пловдивско), и затова може да го наречемъ „Брѣстовишки дамаскинъ“. Вториятъ дамаскинъ ще да е писанъ прѣзъ миналия вѣкъ въ Елена, а третиятъ прѣзъ половината на минжлия вѣкъ (има дата: 1753. г.) въ Свищовъ. Тѣ не сѫ до сега извѣстни и първъ пѫть азъ съмъ ги проучвалъ. Повече подробности за тия три дамаскина както и образци отъ езика имъ давамъ въ приложението въ края на тая статия. По-долу ще спомена още нѣколко дамаскина, изъ които по нѣколко, подобни на нашитѣ примѣри отъ склониванъ членъ сѫ обнародвани вече.

За обяснение на членнитѣ форми отъ родит. и дат. пад. ед. ч. мжж. р. ще спомена, че окончанията -того, -томꙋ се срѣщатъ писани въ дамаскинитѣ отъ XVIII. в. и въ чисто диалектична форма: съ съ ꙋ вм. о въ първата сричка и освѣнъ туй съкратени безъ послѣдната гласна -о, -ꙋ сир. -ток и -тꙋк вм. того и -том и -тꙋм вм. томꙋ. Тъкмо тѣзи форми показватъ, че склоняванниятъ членъ е билъ до послѣдното си издихание чисто народна, а не книжовна форма.

Освѣнъ формитѣ съ задпоставенъ склонянанъ членъ заслужватъ въ долуприведенитѣ примѣри сериозно внимание отъ наша страна и многобройнитѣ случаи, гдѣто срѣщаме употрѣбени мѣстоименията онзи, онази, оная, оногози, оногова„ ономꙋзи и пр. не съ строго показателно значение, а повече съ функция на опрѣдѣлителенъ членъ. Тая синтактична особность я има и сега въ езика, и безъ съмнѣние е остатъкъ отъ по-старо врѣме, когато двата типа членувани форми, съ показателно мѣстоимение прѣдъ и слѣдъ името, се борили за първенство. По-долу ще се повърнемъ къмъ тоя въпросъ.

Врѣстовишки дамаскинъ.

Родителенъ пад. ед. ч. мжж. р.: повелѣ да затворать ꙋ тьмни́ца и Ѳома и кꙋпцатого Аввана. (6); и слꙋчисе, та се разболѣ царевь брать ..... и пꙋсті̀ до бра́та си, ц(а)ратого, да дойде да го ви́ды (6.); да ꙋбі́ють и ц(а)ратого (54); слѣзы от кона́того (24); и гледа и самь и тамь, гдѐ да мине със конꙗ́того, защо бѣ́ше онзи доль голѣмь и дльбокь, и погле́да камто рога́чьтого и видѣ между рого́ветѣ мꙋ кр(ь)сть, свѣ́ти като сл(ь)нце . . . . това като чю, растрепери се и паде долꙋ ѡт конꙗ́того (198); и слѣзе ѡт конꙗ́того и па́де на ли́цето си на землѝ (200); и толкози много истѣкꙋваше, колкото прѣлꙗ́ и по́стникатого и чл(ове)като́го, що чюваше гробь с(ве)томꙋ (27); и самсѝ посѣ́че кне́ѕатого имь (29); и бѣше единь момкь, ꙋцѣнѐнь да работи . . . . . и игꙋмень, като чю това ѡт ра́таꙗтого . . . . привѐзаха ги на шіата ономꙋзи момкꙋ и метнаха го оу дѣно море́то и тоꙗ час онѐгова мо́мка метньле ꙋ морето . . . . и ꙗвиха се прѣд момка́того (61); видѣха, че момкѣ́ть лежи́ . . . . и постриже оного̀ва момка (62); стань и поидѐ ꙋ цр(ь)квата със клисїа̀ратого (62); изврьжѣ́те ап(о)с(то)ла Павла, отѝ и тои кр(ь)сты тьмнича́ратого (77); и рекоше чл҃ци ономꙋзи старцꙋ: ста́рче, с ко́го дꙋмашь, или тѐ нѣщо блазны — защо старцатого видѣха, че дꙋма, а с(вето)го Николáе не ви́дѣха ни чю́ꙗха (126); архистратигь Михаиль ꙗви́ се на жена́та Маноева, що сѣдеше на селото и онази жена̂ рече скоро и наидѐ мꙋжа́того сы. И тѐче Маное и наиде а̀ггелато̀го и рече мꙋ, что зара́чашь да сто́риме на отрочето (47); жена добра и по съмрѣть мꙋжꙋтого си може да се сп(а)си (71); стань като вдові́ца и незна́ꙗше си мꙋжато̀го, живь ли ѐ или нѣ̀ (85); и жената се разгнѣвѝ на мꙋжато́го си и рече си сама (126); и видѣ го, какъ приличѣ на мꙋжа́того сѝ (207); слѣзе ѡт конꙗ́того и припаде на ноѕѣте мꙋ (115); слѣзе ѡт кона́того (120); повелѣ да им кажꙋть темни́цата . . .

и Евлавие пѫсти т'мничáратого, что пазы тьмницата (117); а единь отъ корабниците прѣпе се със главата надолѫ насрѣд корабла и ѫмре... И с(ве)ты Николае видѣ, като бѣхѫ се зарáдовале . . . . а за чл(овѣ)катого се пак оскрьбише (124); и видѣше чловѣкатого въ цр(ь)квы . . . . и стань онзи чл(овѣ)кь прѣд тѣх (125); като рече и светы Іωань Богословь въ кнїгата своıа апокáлиψись: послѫшаите, ёто видѣх вльката̀того, дето бѣше самси дїаволь и видѣх царатого, дето бѣше на землıата, и войската му (169); и не видѣ никого ни рогáчатого — (198); това рече богь и ωнзи рогачь викѐ сѣ не видıа (199); и доидоха людїе ωт селото да видеть що са дошлѐ воине оу лóзїето и ищать падáратого имь (205); и слѫчи се, че изнесоваха едного мр(ь)тьвца да го погребѫть, и Иѫда, като видѣ мрьт'вцатого, рад бы . . . да ωпи́та крьстовете на мрьтавцатого и повелѣ да станьть със мрьтвьцатого, и занесе единь крьсть и постави го на мрьтвьцатого . . . и тоıа час стана онзи мрьтвець . . (248); и дрѫгыго немахѫ освѣнъ едногóток си сина Николае (100).

Дателенъ пад. ед. ч. мѫж. р. И съгради на небéто цáрѫтомѫ нерѫкотвóрна полата (4); и го довéдоха на он'зи полата, дето е ѧ съградúль бѣше Θома цáрют'ому (6); и рече му пак онзи войнь владикѫтому (32); Видѣ áггела, че стóи на гѫвно нѣкоемѫ чл(овѣ)кѫ . . . и бѣше височината аггелѫтому ωт землıата до небето (48); и ѫзе Данїиль смолѫ и лóи и кóсмы и̾ѫмѐси тѣхь и стори гы като прѣсници малкы ві̑ и тѫри гы въ ѫстата ѕвѣрѫтомѫ и тоıа часъ расипа се онзи ѕвѣрь, и вавилонските людїе, като видѣха, че ѫби Данїиль бóгатого им, разгнѣваха се твърдѣ (52); и обрьна се лицето Амúротѫм (= Амирутому) на криво (56); вьзмѣте това и занéсте го врачѫтомѫ . . . и поиде у оногóзы врача . . . . и като чю това чюдо онзи врачь . . . . (59); и пакъ се ıави м(ѫ)ченикъ Василискь и с(ве)щéникѫтомѫ на црькза (по прѣди не е споменуванъ никакъвъ свещеникь) [83]; отвори ѫстáта владикѫтомѫ . . . и бы истина ономѫзи владикѫ дѫмата (100); истрьгна сабїата из рѫкáта воинѫтому и фьрли го на земли (114); ωт рѫката воинѫтомѫ (120); ıави се светы Николае корáбникѫтому и рече му (първъ пѫть се споменува корабникътъ тукъ) . . . и кога сьмна и каза онзи корабникь (124). Чл(овѣ)кь орáчь има една нúва на краи пáтето (sic), дѐ минеха много людїе низ онзы пьт и видѣха оназы нива орáчютомѫ (157); рече Іаков сéдмѫтомѫ си синѫ своемѫ Данѫ (158); коѐ добрò имашь, като казѫвашь чл(овѣ)котомѫ съгрѣшенїето (въ смисълъ изобщо на човѣка, срп. абстрактно) (173); и рече кѵноψъ момкѫтому (216); и подѫ̀ма младото пò-настáротомѫ (206).

Родител. пад. множ. ч. И тїа деветѣх чúнове (40); и замисли се за дванадесетьтѣх колѣна (84); на тїа четúридесет'тѣх монастúре (91).

Еленски дамаскинъ.

Родителенъ пад. ед. ч. м. р.: и злѣ томѹзи чл(овѣ)кѹ, детò ѡсьжда сьседина своего или дрѹгиго чловѣка нѣкого дыщерѣта или сѝнаток прѣд хората (20; въ Брѣст. дамаск.: — сина мѹ, 173); чювай чèдо: бащá когà ѝма сина, да ѹтѝде на кра́жба да ѡткрадне, не ѹловѧ́тъ ли бащьта за глѹбáта та ѧ плаща па пакь нáпоконь са смѣ́рѝ сьс синатокь си (126); ѡ злѣ томѹзи, койтѹ ѝма злò та мисли на сьсѣ́динатокь си своего (20; въ Брѣст. дамаск.: мисли зло на сьсѣ́дина своего — 173); та рѣче да любишь сьсѣдинатого си като сам си сѣ́бѣ си (18; въ Брѣст. дам.: любишь своего сьсѣдина 172); ето дѐ видѣхь влькатокь ..... и видѣхь царѧтокь (14); и тїѧ рѣчи като чѹ Сѵмеѡнь ѡт стáрцатого и излѣзе из черквата (36); видѣ мрьтвьцáтого и пр. (60); колко като едѝнь царь, кога ѝде на воиска и навїе на онїà врагове и пѹсти по негово царство.. да се радѹвать и да се веселѧ́ть за цáрѧтого и да знаѧть че ѝде царь поборникь (63; вж. Бѣрст. дам. да се веселать за царството 184); и трьгнà да ѝде на тьзи страна, детò видѣ чилѣкатого (77); ѡвца, когá побѣ́гне ѡт овчѣраток си, не изѣ́да ли ѧ влькь! (132); и сам си посѣче кнеѕаток имь и мнóго сѡлáвинїи избѝ (112); и прѣлѣ́ıа и пóстникатого и чловѣкатого, что чюваше гробь светомѹ, и ѹплáши се онзи пѫщинюкь, да се не ѹдáви (109); Иродїáда ... заговорница бѣше.. та разсрꙿди цáрѧтого (129); а Петровата душа стоѧ́ше и поглѣдѹва áггелатокь, давномѹ помóгне прѣд господа да го избаве ѡт дїѧ́волатокь, и рече господь аггелотомѹ (130); излѣзоха да видѧть де е дошла чюжда гѵмїѧ; дóдоха и зéха да пѝтать гѵмицїѧтокь: що нóсишь за продажба? И рече гѵмицїѧть.... И дóде единь златáрь тамѹ даде к҃ сребрьника за Петра... и стана Петрь робь и робѹва ҁ҃ гóдинь ѹ златáрѣток... и видѣ златарѣт ... (142); и онзи прóсекь доде та влѣ́зе сьс Петра ... а Петрь са обглéда наѡ́колѹ за тоѧ́га, да ѹдáре прóсѧкатокь, зе едѝнь сомѹнь и фрьлѝ да ѹдáре прóсекатокь, а просекать са ѹведе та не можѝ да го оудáри сьс сомѹнать (139); и погледна златарѣт нѣмїѧтокь и рече мѹ .... и рече нѣмїать (143); дóдоха да кѹпоуват жѝто оу златáрѣтокь (142).

Дателенъ пад. ед. ч. м. р.: коѐ дѹбрò имашь, катò казѹвашь чловѣкотомь сьгрѣшенїето (20; въ Б. д.: чл҃котомѹ 173); тѣзи хóра, коитѹ са прощáвале тѹка сегѝ грѣшката чл(овѣ)котѹмь (19; вж. Б. д.: — сьгрѣшенїе чловѣкѹ — 172); и злѣ томѹзи чл(овѣ)кѹ тогѝзи, дѣто отѝде та дѹма на льжà прѣд сѫдь или прѣд хóрата за сьсѣдинатѹкꙿ си своего ... о злѣ за тогози, дето завѝди сьсѣдинотом си или женáта или иманїето (20; вж. Б. д.: сьсѣдина своего ... сьсѣдинѹ своемѹ .....); 173; и напрáснѣ дрьпна и истрáгна сабїата изь ракáта цилáтинѹтѹмь (119); целатинотомѹ (185). И прости си робито и остави едногò роба; .... и детѹ остави едногóтокь роба, а тои мѹ рече .... И рече Петрь роботом си (241); А портите билѐ заключени и портарѣт седѣль та ги пазиль... а Петрь му помáха сьс ракá портарютѹмь (242); и пакь

ре́че: да си дамь ри́зата хꙋ́бавата, скъпа̀ѧ про́секотꙋмь, и ре́че просекотꙋмь: ила̀ самь по близꙋ при ме́не, и сьблѣ́че си Петрь скъпата риза и облѣ́че про́секатокь (240); видѣ си ри́зата на еди́нь дюгѣнь дѐ ви́се и рѐче дюгѣнџїютꙋмь: продавашь ли тьзи риза, и ре́че дюгѣнџїиать на робето си: идѣте дано̀ намѣрите про̀секатокь (241); радꙋи се, воеводо Михаиле, сьс моиготꙋкь сина хорьтꙋвашь (125); и оти́де по́пать да пи́та калꙋгѣратокь... и калꙋгѣрать мꙋ са вре́че.... и оти́де попать и рѐче калꙋгѣротꙋмь... (123); и ѡтиде пак ста́рецать вьс калꙋгѣратꙋкь..: що видѣ бра́те калꙋгѣре? . . . а той прослави Бога и рече калꙋгѣротомь (124); и развеза ези́кеть челѣ́котомь (129); че видѣ мꙋма̀ ѝдольскимꙋ по́пꙋ и залюбї ѧ и ѡтидѐ та рѐче бащї и, по́пꙋтꙋмь: да́и ми дьщерь си за жена̀, а попат мꙋ ре́че: ни ща̀ тї ѧ да́ва, дꙋри не питамь бога моего.... (222). И рече мꙋ пакь онзи воинь вл(а)дикꙋтомꙋ (215).

Свищовски дамаскинъ.

Родителенъ пад. ед. ч. м. р.: а философите послꙋшаха ца́ратого ... и разбра, оти ца́рють ли́псаль ѡт сто́лот си и Цариградь ети пꙋсть (9); и там кат вървѣха, падна слѣпе́цꙋ и не мо́жеши веки да вървѝ . . . А Леѡнь, катꙋ вида̀, чи ни мо́жи да върви, трьгна самси да тѣрси вода̀, дано̀ намѐри да напои̇ слѐпцатук (110); . . . падна ца́рю ꙋ бо́лесть . . . Сичкїи врачꙋви ре́кꙋха на цари́цата, да наго́тви радї ца́ратꙋкь . . . Тꙋи като чꙋ светата, оути́ди при царатꙋк и видѧ ца̀ратꙋк като бирѐ дꙋша̀ и врачꙋвите стоѧть и ча́кать . . . И ре́чи Агапїѧ: земи́ малко вода̀ и занеси̇ на царатꙋкь да пїе. И тꙋтакси зе́ вода́та и напои̇ царатꙋкь... и тои часъ стана ѡт бо́дарють си (111); повелѣ ефимерїѧ да ѡтворать сьндькꙋ и да ви́дѣть мьртьвцатꙋк... Като видѣха мьртьфцатогь и зе по́по прьсть ѡт зимѧ̀та и посипа тѣлото (112); тꙋги́зи видѣ една̀ жена̀ боголѣпна и хꙋ́бава и чꙋ́дна и при нѐѧ стои единь ста́рец честни. Почꙋ́ди са Григо́рїе и стоѧ̀ мно́го та ми́сли и ре́чи: она́зи честна жена́ тиѧ и аггелцка царица, ала старцатꙋкь нимꙋжа̀ да познàе, кой бѣ́ше (113); излѐзи единь даскаль и речи: ца́рю, аз ща написа, детꙋ самси Іѡань ни ще го позна̀ . . . Тогизи повелѣ царю и посо̀чи писмо̀то Іѡанꙋво на да̀скалатꙋк... На̀пꙋконь повелѣ́ дрꙋгимꙋ да́скалꙋ да напи̇са дрꙋго рꙋкописа́нїе царево дꙋ кнѐзатꙋкь на Дамаскь . . . А онзи льстивїи царь проводи и двете кни́ги льстивїи на кнѐзатꙋкь. Тꙋи катꙋ видѣ кнѐзꙋ, кли́ка Іѡана и даде мꙋ и двете книги. Кату видѣ̀, позна̀ оти от царатꙋк би тꙋи прелаща̀вани . . . (116); ни ми́наха мно́го динѐ, ꙗви са пресветата богородица на сьнь и рѐчи на старцатꙋкь (118); оти́ди и до кнѐзатꙋк, де бѣ́ше ца̀рювата дьщирѧ́, да и́ди и свѐкарь и до царатꙋк... Покли́ка ро́батꙋк мꙋ и пꙋпи̇та гꙋ: где и господинь твои и има ли жена тои, и дрꙋги много речѝ ре́че на робатꙋк. И рече робꙋ на царицата . . . То́гизи разꙋмѣ вьселꙋкаваѧ царица ѡт дꙋмите на ро̀батук . . . (121); а чл(овѣ)ците се оутешаваха ѡт патрїархатꙋк (148); като глѐдаше патрїархать ва́рвара́токь (149).

Има още нѣколко дамаскина, сродни по врѣме и по съдържание съ нашитѣ три дамаскина, въ които се срѣщатъ подобни примѣри отъ склоняванъ членъ. Такъвъ е Тихонравовскиятъ дамаскинъ отъ XVIII. в., отъ който П. А. Лавровъ съобщи образци (вж. Обзоръ и пр. 188 и Прилож. 32—52), срв.: ца́ратого, момка́тога, царетȣкъ, сюрма́хатȣкь, катȣ видехь смокатȣкь, сьсь кȣмши́иатȣкь и пр. (188); варва́ха напрет ȣмрелиатȣкъ (прилож. 40); ангелȣтомȣ, звѣрȣтомȣ (189) и пр. И въ Люблянския дамаскинъ отъ XVII. в. се срѣщатъ нѣколко примѣра отъ склоняванъ членъ: влькатого, царятого, волатого, змѣатого, бра́тaтого, ко́нiатого, момкатого, чловѣкȣтомȣ, змеютомȣ, целатинȣтомȣ, ко́нютомȣ (вж. Мин. Сб. XVI.—XVII., 283—4). Въ единъ другъ дамаскинъ отъ XVIII. в., който сега е собственость на библиотеката на Одеския университетъ (№ 39) и отъ който срѣщаме откжслеци, публикувани въ съч. на П. А. Лаврова „Дамаскинъ Студитъ и сборники его имени „дамаскины" въ югославянской письменности" има немалко примѣри отъ склоняванъ членъ, като: пȣклика начѐлникатȣкь градски сирѐчь сȣбашатокь; да видимъ на твоатокь бога си́натокь; на тȣгишниiатȣкь патриiарха; на господарѣтокь (48—49). Въ текста на повѣстьта за падането на Цариградъ, който обнародвахъ изъ единъ сборникъ отъ миналия вѣкъ, се срѣща тъй сжщо склоняванъ членъ: със царя Константина Палеолога, Мануиловатаго сина; заминаха царятого и пр. (вж. Сбм. XII., 428). Въ единъ ржкописенъ дамаскинъ отъ края на миналия вѣкъ, който сега принадлежи на Габровската мжж. гимназия, има тукъ тамѣ членни форми отъ типа на посоченитѣ вече, така напр.: „щото е неразбрань чл(овѣ)кь, не дей го учи́ сьс дума ами сьс тоага: кой си милува тоагата та си мрази синатого.„

Отъ всичко, което до тукъ изложихъ относително склоняванитѣ членни форми въ българската писменость отъ миналитѣ двѣ столѣтия, може да се заключи, че и най-послѣднитѣ останки на склоняваиия членъ сж били разпространени въ живия говоръ по цѣло Българско, та и споредъ това съ пълно право може да очакваме, че и днесь, ако има още поменъ за тия изчезнали вече форми въ езиковата традиция, то ще се спомнятъ тѣ не само въ единъ кжтъ на българския езикъ, а на по-голѣмо езиково пространство, ако не и по всички днешни нарѣчия. И наистина досегашнитѣ извѣстни факти отъ нашата диялектология по тоя въпросъ напълно оправдаватъ реченото очакване: и днесъ още не само че има, както се каза по-горѣ, цѣли двѣ нарѣчия — трънското и ахъчелебийското — въ които склонявани членни форми се употрѣбятъ още като живи форми, но сжщо такива форми се помнятъ, макаръ и като архаизми, и въ много други български говори отъ край до край на българската езикова територия. Срв.: ми заспала ратеицата с ратаетого (Струга, вж. Милад. сб. 506); долу те в село слегое, у попатего старего, попот имаше две керки (ib. 422); ми се скрила Будинъ Яна змеотому подъ крилята; не гибай човекатого; не чини лошо човекотому (ib. 258); рекол царотому (Охридъ, Шапк. прок. 138); ќи помират

ца́ротому порта, ќе я видат ца́ротому ќерка; квасо ми се месе, майко . . . та кой ми го месе: зѐтотому се́стра, майко, нивести́на золва; зе́тотому побратиме кротко води мала мома; си застанва сив сокол нѝнкотому по рамейна (съобщени ми отъ г. Хр. Д. Секуловъ изъ народни пѣсни, записани отъ него въ Емборе, Кайлярска кааза, Битолски вилаетъ). Самичъкъ азъ отбѣлѣжихъ отъ сѣвероизточна България слѣднитѣ примѣри: пукли́кайте по́патъго; пукли́кайте чиля́катъго (с. Равна, Провадийска околия); казал на сва́татъго (с. Кюлевча, Новопазарска околия̀); мину́ваха у́нгури, ѝнгилизи ми́нуваха, те на ца́ратого севгели́и бя́а (с. Каспичанъ, Новопазарска околия); турците споредъ о́латого (= волатого) те́ле тъ́рсят: за шес гро́ша уби́ха стопа́но ми; не е ли туй според о́латого теле да търсиш?!; па́да една́ са́дина на лице́ му — на ца́рятого на сина́ му, на зетò; на по́патого гу да́де; извàди ис сандѣкатого; чиля́катого зян сто́риха за ни́що, зарад бра́та му де . . . (Кюлевча, Новопазарска околия); после той рекъл на челя́катого, на мусафи́рино, хайде да идем у по́патого (с. Марковча, Новопазарска околия). Въ Рущушко и сега се чува формата чиля́катук (с. Бѣла).

Ако и да е установено положението на мѣстоименния елементъ въ членната форма по всички български нарѣчия, именно като заема мѣсто слѣдъ името, при все туй и днесъ още, досущъ както срѣщаме и по езиковитѣ паметници отъ най-старо до най-ново врѣме, успоредно съ задпоставения членъ се употрѣбя и прѣдпоставенъ членъ, сир. показателно мѣстоимение, което се схваща като членъ, ако и да не му се губи показателното значение: очевидно така се е разбирала функцията и на задпоставения членъ отначало, така че реченитѣ паралелни членни форми съ мѣстоимение прѣдъ името изглеждатъ като че ли сѫ аналитични членни форми спрѣмо другитѣ, които прѣдставятъ по-тѣсна синтеза отъ име и мѣстоимение. Съ функция на прѣдпоставенъ членъ се употрѣбятъ въ повечето говори косвенитѣ форми отъ и, ꙗ, ѥ сир.: него, нея, нему и пр., сетнѣ и чисто показат. мѣстоимения: онзи, оня, онази, оная, напр.: там ше подмесят него квас (= квасът); от нея нива изна́сял ту́рчину; и там кат се свърши нея къща и то́го не пу́стиха . . ; мъчили са да дадът мумъ̀та на́ не́гу іерменлийна . . . ; ше я зъмнъ ре́кълъ . . . и я да́ли на не́гу чиляка; ше снемят негу байра́к; ше и́дим ф не́гу се́лу (въ източнобълг. нарѣчие общо се употрѣбя така); и кат ви́дел оня челя́к, че не ше мой да флѐзе, зел си турбъ̀та и уфейкал . . . . (вмѣсто: „челякътъ . . .“); кат рѐвна унъзи жена (= жената), че кат грабна онзи камшик из ръцѐ му . . . (вм. „камшикът“); . . . кòйту ѝма, той дàва, амѝ кату ня́ма, каквò ше му исками: душъ̀та ли ще извàдиш на онзи чивя́к; студ, студ. . . . онзи сняг пàннъл; чи пак тури вудъ̀та в гъ̀рниту даври, пак пет дрàми кармъ̀с стри ху̀баве, чи гу турѝ ф онъзи водъ̀ да ври и пр. Изобщо употрѣбата на показателното мѣстоимение онзи въ днешния езикъ досущъ се посрѣща съ езика на дамаскинитѣ откъмъ тая страна. Ала и старобългарското показателно

мѣстоимение тъ, та, то още живѣе въ едно нарѣчие, именно въ шуменското, отъ часть въ стария си видъ, и тукъ то до толкова напомня, когато стои прѣдъ името, задпоставения членъ, че въ това нарѣчие, може да се каже, реченото мѣстоимение наистина служи освѣнъ съ чисто показателна функция още и съ функция на членъ прѣдъ името. Ще приведа примѣри изъ своитѣ диялектологични материали, които съмъ събралъ по Шуменско, Прѣславско, Провадийско и Новопазарско, за да се потвърди по-добрѣ туку що казаното: кат умрѐ някой, зарàвят того чиляка, та сетне пръстѣ му ше упуй, кат дòди, пòпу (с. Каспичанъ); зѐли да гỳ брѣснът . . ., зéр чиля́к кат са бръсне предáва се на тóк чиля́ку (= чиляка-ток); ех, той чиля́к хóдил къдя̀ хòдил и найсѐтне влязъл ф тях пòрти — чи на тях пòрти гу заклàва я! — и кат гу вѝдели, тòзи чиля́к пувѝкват . . . (с. Кюлевча); остáвия на мѣнѐ тòго изѐдника (ib); иднò мòмче щя́а да и тỳрчат . . . седѝ на тòго вѣбел чи плаче: ше ма турчат, кай, зòрӑ . . . и тò момче, кат излӑзе отвън пòртите . . . (с. Черковна); е той чиля́к рекъл, да пупитам майка му . . . (с. Кюлевча); женà му, кат да си дòде въс тòго — ут тòго нишàна ше са расчỳй (Шуменъ); тòго скѐпсала — веке нѐма на тòго чиля̀ка бял свят (ib.); берекѐт пàдна на тòго дор — зер на сирмàху дòру — то сѝнкуту са напъ̀лни (ib); се в тòго двòра гълчѝт (Кюлев); петѐлу й ут бỳлката . . . ше скàча със се тòго петѐла (с. Кривна); имало манастир, и на тòго манастѝря правят збор (с. Каспичан); който ше поглѐнне тòго прѣстеня; (ib.) вещ (= още) тòго сахàтя (= на часътъ) щя̀ше да гу зъ̀мне Шỳмено, но барашѝк стòриа (ib.); никя̀фо тòго вѐчера ще са дава (с. Кривна); три мàсца тòго арàпина ще хрàня (Кюлевча); ще дойдат да искат мумàта; един стар чиляк ше пита: ше ли ни дадът тò мумѝче (= момичето); инòто им окò стàя сля̀по тогѝс: уш чи то окò не вѝждало; тỳканцък рàптят то кале; ни ще са урѐ тя нѝва (Прѣславъ); да не стòря сàбур на то гѐрло (с. Черковна); видя̀ тя женà сѝнкуту; тà женà утишлà си (Шуменъ); сд ут тя̀ кадъ̀на чувавме; тя кадъ̀на кàзваше (с. Могила); кат са растрепѐра то тѐло (Шуменъ); наля́ и пипѐра на тѣ водѣ (с. Каспич.); ѝйле тѝ делѝбашия млòгу лòшави бя́а! най-лошави бя́а далѝбашиите (Каспич.); кату глеа пу ти свѐщи, фанъ̀лу да му са привѝжда (с. Черковна); ти черкѐзи кат са наредѝт (с. Каспич.); ти дуваря (Прѣславъ); евангелето кат тỳреше на коля̀но си, кат фàнеше да четѐ тѝ словà, че тъй на сърцѐ ми ти дỳми приля̀гаха (Шуменъ); сѐтен сирмàх с осем децà . . . . нòси водà, данò дадът пу инà кумàчка лѐбец — да нахрàни тяф децà (Ш.); видѐли тяф двàчката прутокàла (ib.); кàрай тяф òлуве (Марковч.); на тяф кòне дунѐсте мàлко зоб, кузỳм (ib.); кат излӑеш съ̀лбата гòрѐ, срѐщӑ тяф врàта (с. Черковна); пѝтата я пречỳпат на чѐтири . . . . тяф комàди ги расчỳпват . . . (Равна).

Да се види особно, доколко още живѣе формата того въ шуменското нарѣчие и съ функция на лично мѣстоимение за 3. лице и на показателно мѣст., ще приведа и слѣднитѣ примѣри: донѐсоха гу сѐтне тòго; на шѝя му

жиля̀зу: то вѐке няма сън у тѝгу; и на крѣстнико четри̂йсте дѣне не са фрату̂ва и на тѝго; на тѝго дѐне е била пусветѐна чѐрквата; срав. още: и тѝйното (=нейното) и тѝговото, същото изля́зва; къщата тѝгото не іе (тогото = ejus); на тѝговите вратà; тѝговото богàтство отѝде на сирмàхо; Господ ще иде на тѝговата къща; намѝра са срѐща тѝгова хан.

Отъ всичко горѣказано се вижда, мисля, доста положително, че българскиятъ членъ, какъвто е днесъ, води началото си отъ най-стария периодъ на българския езикъ и че въ течение на тия хиляда години, що дѣлятъ насъ отъ врѣмето на св. Кирила и Методия, членътъ въ българския езикъ е прѣкаралъ дълга, непрѣкъсната еволуция, чиито главни стадии можемъ вече да прослѣдимъ та можемъ да говоримъ и за история на българския членъ, безъ да прибѣгваме до помощьта на хипотези, каквито сѫ споменатитѣ вече въ началото на тая студия — хипотези, които оставятъ съвсѣмъ настрана въпроса за вѫтрѣшния органиченъ развой на членната форма въ българския езикъ, а просто търсятъ да обяснятъ потеклото му чрѣзъ външни влияния върху езика. Отъ наше становище може на външни влияния по тоя въпросъ, ако изобщо ги има, да се отдаде само второстепенно значение, именно че тѣ сѫ могли да ускорятъ процеса, който е създалъ членъ въ българския езикъ въ сегашния му видъ, а не да създадатъ и самия процесъ.

Когато изказахъ пръвъ пѫть сѫщитѣ положения по сѫщия въпросъ въ споменатата своя дисертация, покойниятъ Облакъ изказа съмнѣние въ „славянщината“ на българския членъ.[1])

Особно историчната страна на въпроса се виждаше Облаку много тъмна, „тъй като въ срѣднобългарскитѣ паметници съвсѣмъ не можело да се докаже сѫществуването на члена“[2]). Ала слѣдъ нѣколко години Облакъ се видѣ принуденъ напросто да признае правотата на моитѣ съображения и да ги одобри напълно. Именно въ послѣдното си съчинение, „Macedonische Studien“ (1896) той казва, че въпрѣки мнѣнията на Копитара и Миклошича, които дирѣха потеклото на българския членъ въ тракоилирийския елементъ, азъ, а слѣдъ мене Калина и Лавровъ, сме отблъсвали всѣко чуждо влияние въ развитието на члена, докато напротивъ Хъждеу още прѣзъ 1879 година съглеждалъ въ българския членъ ромънско влияние. Слѣдъ това Облакъ тръгва по моитѣ стѫпки и признава, че съединението отъ име и мѣстоимение (отъ типа рабътъ, родосъ) е общо славянско (allgemein slavisch) и че въ подобни съединения полека-лека показателното мѣстоимение изгубило силата си и изпаднало до функция на членъ. „Такъвъ вече сѫществува дори въ езика на най-старитѣ бъл-

[1]) Облакъ захваща рецензията си съ думитѣ: „Тази хубава студия..... има за цѣль да докаже, че членътъ въ българския езикъ не трѣбва да се отдава на чуждо, тракоилирийско влияние, както мисли Миклошичъ, но че членътъ е народно, сир. славянско развитие (nationale, d. i. slavische Entwickelung). Не може да откажемъ признанието си на автора заради труда му, че всичкиятъ досеженъ материялъ съ голѣма мѫка е събралъ и оползотворилъ, ако и да не е успѣлъ да издигне славянщината (die Slavicität) на българския членъ надъ всѣко съмнѣние...“ (вж. Archiv für slavische Philologie, XII. 592, 1890 год.),

[2]) „Vom historischen Standpunkt gestaltet sich die Frage noch schwieriger, da man in den mittelbulgarischen Denkmälern den Artikel so gut wie nicht nachweisen kann“ (ib. 593).

гарски, въ тъй нареченитѣ панонски паметници, въ които мѣстоим. -тъ, поставено слѣдъ името, наистина има значение на сѫщи членъ и често чрѣзъ това -тъ не се прѣдава грѣцкото показателно мѣстоим. ἐκεῖνος, а просто пакъ грѣцкиятъ членъ. Сѫщата промѣна въ значението и въ функцията на члена виждаме и въ ромѫнския езикъ. Ако българския членъ схванемъ по този начинъ и го слѣдимъ по единични примѣри назадъ дори до панонскитѣ паметници, то съ това е прѣмахната и главната мѫчнотия на обяснението му изъ самия български езикъ.... Примѣри отъ членъ въ срѣднобългарскитѣ паметници дадоха Милетичъ и сетнѣ Лавровъ.... Слѣдователно отъ чуждо потекло българскиятъ членъ не е, тракоилирийскиятъ елементъ въ образуването на члена не е причастенъ. Съединения отъ едно задпоставено мѣстоимение и име въ една цѣлость намираме въ единични случаи въ всичкитѣ славянски езици. Особно въ рускитѣ и то най-вече въ сѣвернорускитѣ нарѣчия има още много слѣди отъ членъ, който е еднакъвъ съ българския. И тъй наченкитѣ му, които виждаме у всички славянски езици, се развили особно у два славянски езика: на югъ въ българския и съвсѣмъ на сѣверъ въ руския“ [1]). Приведохъ тия мѣста отъ Облаковото послѣдно мнѣние по въпроса за потеклото на българския членъ, за да се види, не само какъ той най-сетнѣ се бѣ убѣдилъ въ всички мои доводи, които повтаря, а главно какъ единъ мой многоваженъ доводъ противъ теорията за чуждия, неславянски произходъ на члена, доводъ, прѣко който Облакъ въ рецензията си върху моята десертация просто мълкомъ мина [2]), напокоњ се изтъква и отъ него въ всичката му важность, а именно обстоятелството, че далечъ на сѣверъ, кѫдѣто ни едно отъ всички тия етнични влияния, които на Балканския полуостровъ могатъ се прѣдполага като важни фактори за образуването на членъ въ българския езикъ, не сѫ могли да достигнатъ, сѫществува именно членъ, какъвто е и българскиятъ, задпоставенъ членъ, образуванъ тъкмо отъ мѣстоимението тъ, та, то, което и у насъ е дало най-распространения общобългарски членъ.

И когато азъ въ една своя критика върху Облаковитѣ „Macedonische Studien“, слѣдъ като констатирахъ, какъ Облакъ прѣгръща най-сетнѣ моето гледище върху развитието на бълг. членъ, още веднажъ посочихъ

---

[1]) „Schon in den sogenannten pannonischen Denkmälern des Altbulgarischen sehen wir -тъ in derartigen Verbindungen in der Function des Artikels; an mehreren Stellen entspricht es nicht dem griechisch. ἐκεῖνος, sondern ist nur die Wiedergabe des griechischen Artikels... Wenn wir den bulgarischen Artikel in dieser Weise auffassen und in vereinzelten Beispielen bis in die pannonischen Denkmäler hinauf verfolgen, so ist damit zugleich die Hauptschwierigkeit der Erklärung desselben aus dem Bulgarischen selbst aus dem Wege geschafft........ Fremden Ursprungs ist demnach der bulgarische Artikel nicht, thrakoillyrisches Element ist an dessen Bildung nicht betheiligt.... In den russischen, insbesondere nordrussischen Dialecten sind noch viele Ueberreste eines mit dem bulgarischen gleichartigen Artikels... Wir sehen, dass die in allen slavischen Sprachen vorliegenden Keime zur Verknüpfung auf zwei slavischen Gebieten weiter ausgebildet wurden, im Süden im Bulgarischen und im hohen Norden, in den nordrussischen Dialekten...“ (Maced. Stud. 98—101).

[2]) Въ дисертацията си „O članu etc.“ азъ казвамъ: „.... Proti tumačenju o tudjem uplivu, bez kojega se, tobože, nemože razumjeti pojavljenje bugarskoga člana, pozivljem se na ruski zapostavljeni član, koji danas živi u njekijem ruskijem dialektima i kojemu se neda odreći identičnost sa bugarskijem članom.“ (2).

чрѣзъ приведения по-горѣ цитатъ изъ Асемановото ев. (еванг. отъ Матея гл. 189. XVIII. 22—25), какво не може да има съмнѣние, че вече въ старобългарския езикъ е сѫществувалъ истински членъ (вж. Archiv f. sl. Philologie XX. 602), професоръ Ягичъ се обади по поводъ на тия ми думи съ особна забѣлѣжка, въ която се изказа пакъ несъгласенъ съ таково тълкуване на члена, като прѣмълчава при туй реченатa паралела съ руския членъ. Проф. Ягичъ приема най-сетнѣ, че е истинско моето мнѣние, какво българскиятъ членъ, колкото се отнася до вънкашния му видъ, е ималъ „прастари" образци („die vom verehrten Verfasser vertretene Ansicht, dass der bulg. Artikel für die Form seiner Erscheinung uralte Anknüpfungspunkte hat, ist gewiss richtig"), ала съ това още не било дадено пълно обяснение, защото въ старобългарския езикъ -тъ и -сь, ако и често да се срѣщатъ свързани въ една цѣлость съ името, при все туй неотговаряли тѣ на членъ „въ гръцкия оригиналенъ текстъ": работъ означавало не просто ὁ δοῦλος, а тъкмо ὁ δοῦλος ἐκεῖνος; сѫщо рабатого било сътвѣтно въ гръцкия оригиналъ на τοῦ δούλου ἐκείνου, а пъкъ клеврѣтотъ на ὁ σύνδουλος αὐτοῦ. Колкото се отнася до това възражение на уважаемия професоръ, никакъ не може то да се счита за колко годѣ убѣдително, щомъ вече за формата на члена се признава, че може да бѫде оригинално славянска. Слѣдъ обяснението, което дадохъ по-горѣ относително показателното значение на членнитѣ форми изобщо въ началото на тѣхното развитие, и специално на българскитѣ членни форми съ мѣст. *сь*, (о)*въ*, (о)*нъ*, и слѣдъ посоченитѣ примѣри, отъ които се вижда какъ дори и днесь самостойно показателно мѣстоимение може да се схваща съ функция на членъ, лесно може да се допустне, че нашиятъ прѣводачъ е считалъ формата работъ за достатъчна, да прѣдаде гръцкото ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, тъй като ἐκεῖνος и въ гръцкия текстъ е плеонастично употрѣбено не съ чисто демонстративно значение, що се вижда отъ контекста, гдѣто се говори за δοῦλος прѣди това та нѣма нужда да се показва на него. Гръцкиятъ изразъ, който съдържа членъ и сетнѣ още и показателно мѣстоимение ἐκεῖνος (онзи) сѫщо така е билъ схванатъ отъ старобългарския прѣводачъ, както ние днесь схващаме подобни наши изрази: „тя жената мирно си седѣше, ала той не" или „като се уплаши оня човѣкъ (= човѣкътъ) че като търти да бѣга . . . ." (вж. по горѣ посоченитѣ примѣри изъ дамаскинитѣ и изъ живитѣ говори). Ако вмѣсто такива плеонастични показ. мѣстоимения покрай членъ единъ прѣводачъ е оставилъ само членъ, както е сторилъ прѣводачътъ на староб. евангелие въ нѣкои случаи, (вж. на указаното мѣсто), той се е водилъ повече по духа на своя езикъ и си е служилъ съ неговитѣ срѣдства по свой вкусъ. Ала не срещу всѣки случай, гдѣто въ староб. паметници се срѣща работъ, рабатого и пр. може да се посочи такъво ἐκεῖνος, както прави г. Ягичъ. Тъкмо и той самъ за третия примѣръ клеврѣтотъ не намира потрѣбното ἐκεῖνος, а казва, че срещу него стои ὁ σύνδουλος αὐτοῦ, а то ще рече, че нашето клеврѣтотъ и споредъ гръцкия оригиналъ, тълкуванъ дори

буквално, е членна форма. Но и безъ това посоченитѣ по горѣ примѣри отъ Шестоднева на Екзарха, както и други мѣста изъ Асемановото евангелие, срѣднобългарскитѣ паметници и пр. и пр., не даватъ вече право никому да се съмнява въ членната функция на всички подобни форми съ задпоставено мѣстоимение. Споредъ г. Ягича членътъ въпрѣки своята славянска форма нáдали е щѣлъ и въ българския езикъ да се развие, както не се е развилъ въ сръбския, да не бѣ имало други причини, които да сѫ му дали потикъ за развитие. Ала и туй възражение е слабо. Очевидно е, че въ старосръбския езикъ не ще да е имало изработени тия типични форми съ членна функция, каквито сѫ сѫществували въ старобългарския и старорускил. Това ни дава може би право, както ще видимъ по-долу, да заключаваме сега инакъ за прастарото единство на югославянитѣ, прѣди да напустнатъ славянското си праотечество. И третото възражение на проф. Ягича, че българскиятъ членъ не билъ старо явление и че той тепърва въ XIV. вѣкъ тукъ тамѣ (vereinzelt) почналъ да се явява, не ще може се одържа, щомъ се допустне, че членъ е имало още въ старобългарската епоха на езика. При това скептично становище, което проф. Ягичъ още заема по въпроса за члена спрѣмо моя възгледъ, разбира се, че той и по речения поводъ прѣдпочете да повтори своето порѣдишно мнѣние (вж. Archiv f. slav. Philologie XVI. 287—84), а именно че ще да е имало вънкашни причини за развитието на члена въ българския езикъ и че тия причини по всѣка вѣроятность трѣбало да се търсятъ въ нѣкогашно ромънско влияние върху българския езикъ. За това подирното азъ още въ своята дисертация бѣхъ казалъ и въ речената си критика върху Облаковитѣ студии повторихъ, какво не е толкова невѣроятно, ако причината за сходството между члена въ българския и ромънския езикъ не се укаже тъкмо въ подирния, защото и обратното е възможно. Ала прѣди да се възразява съ посочване ромънския членъ, трѣбва първомъ да се оцѣни критически важниятъ нашъ доводъ, който намираме въ руския членъ. Да се прѣмълчава тоя фактъ сега вече е невъзможно, защото надъ всѣко съмнѣние ние имаме работа съ сѫщински членъ въ руския езикъ, подобенъ на новобългарския. А ако е тъй, тогава гдѣ остая доводътъ съ ромънския членъ? Именно, за да се разясни въпросътъ за синтактичната функция на ония руски форми, които по морофологичния си съставъ приличатъ на нашитѣ членни форми, азъ се потрудихъ да посъбера повече примѣри отъ такива форми изъ по стария и днешния руски езикъ, а сѫщо тъй и да посоча тѣхното днешно разпространение. По мое дълбоко убѣждение въ руския езикъ реченитѣ форми сѫ истински членни форми. Въ това, вѣрвамъ, всѣки българинъ лесно ще се убѣди отъ долуизложеното, и въ такъвъ случай въпросътъ за потеклото на българския членъ не ще има нужда да се туря въ зависимость отъ въпроса за потеклото на ромънския членъ. Сега ще прѣминемъ специялно къмъ члена въ руския езикъ.

II.

Въ руската езикословна литература доскоро малко внимание бѣ обръщано върху сѫществуването на членъ въ руския езикъ, а още по-малко сж правени сравнения между руския и българския езикъ откъмъ тая страна. Професоръ Соболевски първъ неотдавна, съгласно съ изказаното мнѣние отъ моя страна, рѣшително обяви, че въ руския езикъ има сѫщински членъ и че той е подобенъ на новобългарския. Доколко тоя възгледъ дори и въ Русия е новъ, вижда се отъ думитѣ на Соболевски, съ които въ първото па и второто издание на своитѣ „Лекціи по исторіи русскаго языка“ (I. изд. 1888, II. изд. 1891.) захваща кратката си бѣлѣжка върху употрѣбата на членъ въ руския езикъ, като казва, че „вѣроятно не на мнозина е извѣстно, какво въ руския езикъ е имало па дори и днесъ още има членъ. То не е оня членъ *и*, който виждаме у членнитѣ прилагателни имена, но е показателното мѣстоимение *тъ*, което въ качество на членъ се употрѣбя тъй сѫщо и въ новобългарския езикъ“ (II. изд. 203—4). Слѣдъ Соболевски проф. П. А. Лавровъ въ своя „Обзоръ etc.“ (изданенъ на 1893. год.) повтори мисъльта, изказана отъ мене по поводъ на прѣдполаганото тракоилирийско потекло на българския членъ, и се изрази, че на такъво потекло се противи сѫществуването на несъмнѣни „с л ѣ д и“ отъ членъ въ руския езикъ. По-голѣмо значение по нашия въпросъ има една кратка статия, която се появи на 1898 год. въ Рус. филологич. вѣст. т. 1—2 стр. 160. подъ заглавие: „Объ употребленіи члена въ сочиненіяхъ протопопа Авакума“. Ала и тукъ за чудо не се засяга въпроса за члена въ руския езикъ изобщо. Между това туку що бѣ излѣзло отъ печатъ съчинението на проф. Соболевски: „Опытъ русской діалектологіи“ (1897), гдѣто при описанието на отдѣлнитѣ руски говори се посочватъ тукъ тамѣ и и по нѣкои примѣри отъ членъ. По тия примѣри можеше вече всѣки да си състави опрѣдѣлено понятие относително разпространението на члена въ днешнитѣ руски говори; видѣ се тогава, че територията на рускитѣ говори, въ които се употрѣбятъ членни форми, е толкова голѣма, че спрѣмо нея, речи, се губи разпространението на члена въ българския езикъ. И рускиятъ членъ има стара история; той се появява още отъ най-старо врѣме въ езика на староруската писменость съ пълно склонение, а отъ края на XVII. в. насамъ вече и той почва да губи падежнитѣ си окончания та вмѣсто различнитѣ му падежни форми се вѣстява полека-лека една обща, генерална форма безъ огледъ къмъ рода и числото на името. Паралелата съ българския езикъ може би щѣше да бѫде подпълна, ако и въ онѣзи руски нарѣчия, които иматъ днесъ членъ, да бѣше тръгнала флексията на имената къмъ упадъкъ, както стана то у насъ: въ такъвъ случай и въ руския езикъ би се образували толкова генерални форми съ членъ, колкото и безъ членъ, както е у насъ. А тъй наопаки, като се запазиха тамъ падежитѣ въ склонението на нечленуванитѣ имена, по асоциация съ подирнитѣ задържа се не-

покжтната и флексията на именния елементъ въ членуванитѣ форми, докато флексията на самия членъ лесно е могла да се занемаря, безъ да се нарушава съ туй синтактичната ясность, понеже името прѣдъ членния суфиксъ съ своето падежно окончание доста ясно показва синтакт. отношение. По този начинъ членътъ въ руския езикъ лесно се е прѣобръщалъ въ общъ, несклоняемъ формаленъ бѣлѣгъ, докато падежнитѣ отношения, родътъ и числото на членната форма се изразяватъ чрѣзъ флексията на името, съ което членътъ е свързанъ. Тоя процесъ, както ще се види по долу, не е свършенъ въ всички диялекти, ала въ повечето отъ подирнитѣ, а главно въ днешния литературенъ езикъ членътъ обикновено има само една генерална форма „*то*", покрай която рѣдко се срѣща при имената отъ мжж. р. ед. ч. и правилната форма съ окончание *-от* (нпр. мостот), и *-та* (напр. жена-та) при имената отъ жен. р. ед. ч., сжщо винит. форма *-ту* (нпр. смѣлост-ту). Въ народнитѣ, особно въ сѣверно-великорускитѣ говори обаче и до днесъ още се запазватъ повече останки отъ склониванъ членъ, досущъ каквито посочихъ по-горѣ отъ българския езикъ, като напр. мужикот, мужикатого, дорогата, дорогуту, мн. ч. мужиките и пр.

Колкото отиваме по-назадъ въ миналото на руския езикъ, толкова по-пълно виждаме склонението на члена, така че и тукъ, както и въ българския езикъ, първоначално членнитѣ форми сж прѣдставяли пълно сложно склонение отъ два елемента, отъ име и мѣстоимение. Че вече староруският езикъ е ималъ такъвъ склониванъ членъ, какъвто посочихме и въ старобългарския, вижда се отъ примѣри нпр. изъ Ипатския списъкъ на рус. първоначална лѣтопись, като: сташа обаполы рѣкы, бьяхуться обои об рѣку-ту, бѣ бо рѣка-та твердо текуща (Ип. лѣт. 418); единъ отъ дѣтьскою-тою убьенъ бысть (ib. 273.); смердовъ жалуете и ихъ конии, а сего не помышляюще, оже на весну начнеть смердътотъ орати лошадою-тою и приѣхавъ половинъ ударитъ смерда стрѣлою и поиметъ лошад-ту (ib. Соболев. 203). Въ единъ ржкописъ отъ XIII. в. (собраніе Погодина): „Бесѣда Папа Григорія великаго" (върху тоя ржкописъ проф. Соболевски чете рефератъ на Киевския археологич. сѣздъ) се срѣща едно мѣсто съ членни форми: Что ино назнаменають ся съсуди-ти въ храмѣ-томь (122[б]).

Още една интересна успоредица съ историята на българския членъ много бие на очи: то е именно колѣбанието, което е сжществувало и още сега сжществува въ руския езикъ между задпоставенъ и прѣдпоставенъ членъ. Това е забѣлѣжилъ и Соболевски, който казва, че членътъ *тъ* ту се е поставялъ прѣдъ, ту слѣдъ името, но че послѣдното положение ще да е било по-често. И днесъ въ сжщитѣ сѣверно-великоруски говори, въ които още най-много се запазватъ остатъци отъ склониванъ членъ, се срѣща, особно въ народната поезия, и прѣдпоставенъ склониванъ членъ. Соболевски като дава примѣритѣ: про того Илью про Муромца, сѣлъ на то окошечко косящато, безъ бою, безъ драки, безъ того кроволитья великого, посадылъ на ты на цѣпи на желѣзныи, поѣхалъ въ тоё Подолье лиходѣево и пр. забѣлѣзва, че може да се сравнятъ

тия примѣри съ български примѣри като: „и си ималъ тога добра коня, тия мужки дѣца, извади тую остру саблю, пие тое ладно вино и пр.“ Подобни руски примѣри и азъ посочихъ въ дисертацията си изъ Рыбниковитѣ пѣсни (с. 17.), а тукъ ще прибавя още нѣколко изъ руската проза отъ XVII в. срав.: . . . . занялъ у него . . . . посадцкой человѣкъ Ивашка Ивановъ, сынъ Земцовъ, денегъ бухарскихъ восмь сотъ, а рускихъ сорокъ рублей и кабалу въ *тѣхъ* денгахъ на себя далъ, а заплатить было ему *тѣ* его денги приѣхавъ къ Москвѣ, и онъ Ивашка по *той* кабалѣ *тѣхъ* его денегъ не платитъ (вж. Лѣтопись занятій археографич. коммиссіи вып, II. „Зазывная грамота etc. 1681 год. октобря 11. — ст. 22); . . . а крестьянъ въ *той* деревнѣ четыре двора, а тѣ крестьяне . . . въ *той* деревнѣ живутъ нынѣ съ племянники . . . И впредь мнѣ . . . до *того* вышеписаннаго помѣстья . . . дѣла нѣтъ; крѣпко *то* мое помѣстье; . . . а о справкѣ *того* помѣстья . . .; или кто станетъ въ *то* помѣстье вступатца; . . . и послѣ справки *тѣмъ* помѣстьемъ владѣть не дадимъ; а которой крестьянинъ Сенка Григоревъ съ дѣтми изъ *той* деревни Шалыгино перевезенъ въ иную деревню, и до *того* крестьянина, Сенки Григорева . . . дѣла нетъ (ib. с. 33. год. 1683.); продалъ я . . . свой Московской дворъ . . . а въ межахъ *тотъ* мой дворъ . . .; а на *томъ* моемъ дворѣ хоромного строенія; а *того* моего двора длиннику и поперешнику по старымъ межамъ (ib. 24); се азъ . . . продали есми . . . свою вотчину . . . А четвертные пашни въ *той* моей вотчинѣ . . .; а *тѣ* крестьяни въ *той* моей вотчинѣ; куда къ *той* моей вотчинѣ (ib. 31) и пр.

Докато въ руския езикъ покрай тая препозитивна членна употрѣба на показателнитѣ мѣстоимения сѫществува както и въ българския езикъ още по-често и постпозитивна, напротивъ ние виждаме у другитѣ славяни, особно у сърбохърватитѣ стари слѣди отъ честа наклонность само къмъ препозитивно поставяне мѣстоименнето въ досущъ подобни на горнитѣ примѣри, отъ които приведохъ нѣкои въ дисертацията си (с. 16). Колкото се отнася до българскитѣ примѣри отъ тоя родъ, освѣнъ указанитѣ въ реченото съчинение, по-горѣ посочихъ още по-добри примѣри, които негли стигатъ, за да се изтъкне ясно паралелата и въ тоя случай между руски и български. Сега нека тукъ да разгледаме по-отблизу руския задпоставенъ членъ.

Да се види по-нагледно изобщо, до кѫдѣ достига подобието между руски и български откъмъ формата и функцията на члена, азъ първомъ, ще изложа по-голѣмо число примѣри изъ руската проза отъ XVII. вѣкъ, когато още членътъ се е скланялъ почти правилно, и слѣдъ това ще прѣмина къмъ по-нови примѣри отъ днешния езикъ, чиято диялектология неотколѣ почнаха въ Русия по-интензивно да изучватъ. Можахъ да допълня реченитѣ примѣри отъ езика на по-старата руска литература найвече миналата година, когато бѣхъ въ Киевъ, Москва и Петербургъ, гдѣто любезно бидохъ подпомогнатъ въ тая си работа съ библиографични указания

отъ страна на уваж. проф. Соболевски, комуто на това мѣсто изказвамъ своята благодарность.

Ще приведа примѣри съ членни форми отъ езика на три личности отъ XVII. вѣкъ. Много интересно е откъмъ тая страна едно писмо, писано отъ самия царь Алексѣй Михайловичъ (1645—1676) до Никона, тогава още митрополитъ Новгородски и Великолуцки (вж. „Два посланія царя Алексія Михайловича къ Никону, митрополиту Новгородскому и Великолуцкому“, печат. въ „Акты, собраные въ библіотекахъ и архивахъ Россійской имперіи археографическою экспедиціею Императорской академіи наукъ. Дополнены и изданы высочайше утвержденною коммиссіею. т. IV. 1645—1700 г. СПбгъ. *1836*. с. 77 нт.).[1]) Въ писмото си царятъ разказва, какъ внезапно заболѣлъ и умрѣлъ московскиятъ и всеросийски патриархъ Іосифъ. За да се види значението на употрѣбенитѣ въ туй писмо членни форми, ще цитувамъ писмото въ по-голѣми откжслеци, като ще изпускамъ само нѣкои мѣста:

„...И какъ почали его ставить на мѣстѣ-томъ, и отецъ нашъ говоритъ мнѣ: кому де въ ногахъ у него лежать?... И какъ отецъ нашъ преставися, и я грѣшный вспомянулъ его государевы слова,.... какъ есть онъ государь пророкъ пророчествовалъ себѣ про смерть-ту свою... ...Да во вторникъ ѣздилъ отпѣвать Ивана Григорьева, сына Плещеева жену... мнѣ приѣхавши сказывали, что былъ на погребеньѣ-томъ гораздо де боленъ патріархъ, а въ среду-ту ни у заутрени ни у обѣдни не былъ, а я того не вѣдалъ, что онъ гораздо боленъ..... И пріиде мнѣ въ вечеру помышленіе тое-жъ среды, чо пойтить къ нему мнѣ навѣстить его, а друго помышленіе мнѣ пріиде, что завтра де побываешъ. И Божіимъ изволеніемъ первое-то помышленіе гораздо почало понуждать итить къ нему... Да спросилъ я его святителя про болѣзнь: „какая болѣзнь?“ И онъ сказалъ: „лихорадка де знобитъ и топере“, а говоритъ съ забытью, а замолчитъ да долго не говоритъ, а лихорадка-та его какъ не подымая знобитъ.... А се и то мнѣ на умъ пришло великое сумнѣніе: болѣзнь-та на немъ трясавишная, а мнѣ молвитъ про духовную-ту... По языку-тому признавался, что худо говоритъ и скрозъ зубы... Да почалъ ко мнѣ прощенія говорить... и велѣлъ себя весть провожать меня, а ноги-те волочитъ на злую силу... А на утрѣ Иванъ Кокошиловъ ко мнѣ бѣжитъ и почалъ меня звать: патріархъ де кончается... Я самъ съ небольшими людьми побѣжалъ къ нему... И мы со архіепископомъ кликали и трясли за ручки-те, чтобъ промолвилъ, отнюдъ не говоритъ, толке глядитъ, а лихорадка-та знобитъ и дрожитъ весь... и я де закричалъ... видишъ де и самъ, что теперъ онъ въ нецевельѣ, потому и болѣзнь-та гораздо приняла его..... Не вѣдомо

---

[1]) Заглавието въ оригинала гласи: „Списокъ съ статейного списка слово въ слово о принесеніи мощей въ царствующій градъ Москву Іева, патріарха Московскаго и всеа Россіи чудотворца и о преставленіи Іосифа патріарха Московскаго и всеа Русіи, каковъ статейной списокъ присланъ отъ Государя царя и Великаго Князя Алексѣя Михайловича всеа Русіи на дорогу, ѣдучи съ Соловковъ, къ великому господину, преосвященному митрополиту Великаго Новаграда и Великихъ Лукъ съ Московскимъ сотникомъ“ (вж. ц. д. с. 77).

какая болѣзнь-та у него святителя была . . . . . А лежалъ на боку на лѣвомъ и переворотили его на спину и подняли главу-то его повыше, а въ утробѣ-то и знать какъ грижа-то ходитъ, слово въ слово таково въ утробѣ-той воротилось и ворочало, какъ у батюшка моего передъ смертью . . . . . А мой етецъ духовной по лѣвую сторону у него стоитъ, подъ руку его подъ лѣвою держитъ, опадываетъ рука-та добрѣ, и какъ прочелъ Казанской и приложилъ его, тако послѣ евангелія-того почалъ гораздо быстро смотрѣть на лѣвую сторону ко властемъ, гдѣ масло-то освящаютъ, да повелъ очми-тѣми вверхъ, да почалъ съ краю-того жаться къ стѣнѣ . . . а смотрѣлъ съ четвертъ часа быстро создомъ, а смотритъ все въ потолокъ, знатно то, что видитъ, и почалъ жаться къ стѣнѣ-то и въ уголъ какъ стѣну-ту не выломитъ, и руки-те вырвалъ у протопопа да почалъ закрываться . . . . да затряссл весь въ ту пору плакать почалъ . . . . а тѣ всѣ власти были въ службѣ . . . И ввечеру того пятка пошелъ я съ женою . . . А у него государя животъ взнесло съ полъ аршина изъ гроба знать утробы-то его . . . а се и при мнѣ грыжа-то ходитъ прытко добрѣ въ животѣ . . . а самъ смотрю на лицо его и онъ безмѣрно пухнетъ: борода-то вся сжалась, а лицо розно пухнетъ, да въ тужь пору какъ есть треснуло такъ то у него во устѣхъ, нежидотъ треснулъ да и уста-тѣ стало воротить при мнѣ розно, а нежидотъ пошелъ изъ устъ и изъ ноздрей кровъ живая, и я достало изпужался, такъ мнѣ полеччело отъ страху да тѣмъ себя и оживилъ, что за руку-ту его съ молитвою взялъ: безмѣрно, владыко святый, страшенъ въ лицѣ-томъ сталъ, лицу-тому у него свѣта единымъ часомъ доспѣлось. И я оставилъ сидѣть и ночевать чудовского келаря Θеодосія. И пришелъ келарь чудовскій въ полночь противъ суботы и почалъ мнѣ говорить: нежиду де дибрѣ много идетъ. И меня прости, владыко святыи, велѣлъ тайноему одному отцу его духовному, Знаменскому игумену, провертѣть въ ногахъ, и шелъ нежидъ въ всю ночь, течмя шелъ. Какъ часы отдали денные въ субботу въ великую, а у него и престалъ итить нежидъ, такъ мы поранѣе обѣдню-ту для того и велѣли въ пятомъ часу дни благовѣстить, блюлись того: человѣкъ сырой, а се не вылежалъ ни выболѣлъ, блюлись долго не хоронить; и такъ безпрестани и въ головахъ и въ ногахъ ладономъ окуривали, горшки стояли съ ладономъ, инъ и такъ духотъ слышетъ не такъ что по всей церкви, а саженехъ въ двухъ слышетъ; ладонъ столбомъ идетъ, а духу-того не задушить . . . И не осталось бы ничего, все бъ раскрали: рѣдкая-та статья, что записано... отнюдъ ни келейникъ ни который судовъ-тѣхъ не вѣдалъ..., а на судахъ-тѣхъ отнюдъ никакого порошечка нѣтъ, не токмо пыли.... Было бы, владыко святый и меня столько что и вчетверо цѣну-ту дать, да не хочу . . . ."

Това сѫ най-важнитѣ за насъ извлѣчения отъ писмото на царя. Езикътъ на това подирното, писано въ Москва, съдържа много елементи отъ тогавашния народенъ езикъ, а откъмъ членнитѣ форми царското писмо най-добрѣ ни освѣтлява върху тогавашния московски диялектъ.

Ако тогава на царския дворъ въ Москва се е говорилъ още подпълно склониванъ членъ, какво остая да мислимъ за езика на простолюдието откъмъ тая страна. Нека групираме всичкитѣ членни форми, що съдържа писмото, по падежи и родове и ще получимъ слѣдната склонитбена схема на членнитѣ форми отъ XVII. в. въ Москва:

Мѫжки и срѣденъ родъ.

Ед. ч. *Им. Вин.* нежидотъ, духотъ, масло-то, первое-то.
Род. духу-того, краю-того, евангелія-того.
Дат. языку-тому, лицу-тому.
Твор. —
Мѣст. (на) погребеньѣ-томъ, мѣстѣ-томъ, (въ) лицѣ-томъ.
Мн. ч. *Им. В.* уста-тѣ.
Род. судов-тѣхъ.
Дат. —
Твор. —
Мѣст. (на) судах-тѣхъ.

Женски родъ.

Ед. ч. *Им.* лихорадка-та, рука-та, рѣдкая-та, болѣзнь-та, грыжа-то, борода-то
Род. утробы-то(и).
Дат. Мѣст. утробѣ-тои, утробѣ-то, стѣнѣ-то.
Вин. стѣну-ту, цѣну-ту, обѣдню-ту, болѣзньту, смертьту, духовную-ту, главу-то.
Твор. —
Мн. ч. *Им. Вин.* ноги-те, руки-те, ручки-те.
Твор. очми-тѣми.
Род. —
Дат. —
М. —

Горната схема съдържа почти пълно склонение въ един. и множ. число. Като се вземе прѣдъ видъ, че източникътъ ни е едно кратко писмо, не може да има съмнѣние, че едничкиятъ падежъ въ единствено число, именно, творителниятъ, и единствениятъ въ множ. ч. — дателниятъ, що липсуватъ съвсѣмъ въ схемата, ще да сѫ сѫществували тъй сѫщо, толкова повече, че ги намираме у други съврѣменни източници. Покрай правилното пълно склонение на члена ние виждаме и начала на занемаряне флексията на члена: покрай правилната форма въ ж. р. им. пад. *-та* два пѫти срѣщаме и *-то* (борода-то, грыжа-то), а сѫщото се повтаря и въ дат. и мѣст. падежъ, а именно вм. *-тои* два пѫти *-то* (утробѣ-то, стѣнѣ-то), сетнѣ и въ вин. пад. единъ пѫть *то-* вм. *-ту-* (главу-то). Понеже туй *-то* се вѣстява тукъ четири пѫти вм. *тои,* а единъ пѫть вмѣсто *-ту,* явно е, че потеклото му трѣбва да диримъ въ формата *тои,* която е била скратено произнасяна, та се чувало *то.* Въ историята на руския членъ тая щърба форма *-то,* подпомогната още и

отъ члена за срѣд. род. ед. ч., особно при събирателни имена, заема съ врѣме все по-видно и по-видно мѣсто, та днесъ тя, както се каза по-горѣ, дори е генерална форма на члена въ книжовния и въ нѣкои народни говори, и на тая генерална форма безъ съмнѣние се дължи много, че членътъ не е можалъ да се запази всѫду до днесъ, а напротивъ има признаци, че сега, понеже се схваща реченото *-то* като проста частица, постепенно се изоставя въ езика главно подъ влиянието на книжовния и официално-канцеларския езикъ.

Върху състоянието на члена въ днешния езикъ пакъ ще се повърнемъ по-долу съ повечко примѣри, а сега нека да видимъ, какви членни форми употрѣбя единъ другъ съврѣменникъ на царя Алексѣя. Извѣстно е отъ историята, че сѫщиятъ тоя Никонъ, къмъ когото е адресувано писмото на царь Алексѣя и който е билъ, както се вижда и отъ приведеното писмо, много уважаванъ отъ тоя подирния, стана причина за разкола въ Русия, понеже той прѣдприе да поправи черковнитѣ книги споредъ старитѣ гръцки и старобългарски оригинали, на което се опрѣха защитницитѣ на старитѣ обреди — тъй нареченитѣ и днесъ старообрядци. Между подирнитѣ една личность тогава особно бѣ се изтъкнала съ фанатична опоритость противъ Никоновата черковна реформа, именно знаменитиятъ протопопъ Авакумъ, който прѣтърпѣ нечути мѫки и изтезания заради своята непрѣклонна опозиция. Съ тая оригинална личность азъ запознахъ българскитѣ читатели чрѣзъ подробна характеристика на живота ѝ въ „Български Прегледъ" (вж. год. V. кн. I и II: „Протопопъ Авакумъ Петровъ въ историята на руската литература"). Авакумъ е билъ родомъ отъ Нижниновгородската губерния и въ многото си съчинения той повече си е служилъ съ чистонароденъ стилъ, така че неговиятъ езикъ днесъ се взема и като цѣненъ материялъ за изучване състоянието на руския говоримъ простонароденъ езикъ отъ речената область. За насъ е още по-цѣненъ езикътъ на Авакума, защото той изобилва съ членни форми, каквито видѣхме въ писмото на царя Алексѣя. Авакумъ не винаги е давалъ като списатель еднаквъ достѫпъ на чистонародния езикъ въ своитѣ съчинения. Въ тия, които е писалъ по-внимателно, като се е старалъ да се изразява книжовно, не се срѣщатъ членни форми, като напр. въ писмата му къмъ протопопа Нероновъ, първата му „челобитня" къмъ царь Алексѣя Михайловичъ и пр. Въ други пакъ съчинения, особно въ неговитѣ тълкувания на псалмитѣ и паремиитѣ, най-вече на псаломъ 44, езикътъ е толкова народенъ, че на 30 страници 70 пѫти се срѣща членъ. Срѣщатъ се членни форми и въ прочутата Авакумова автобиография (на 113 стр. повече отъ 40 пѫти) въ „Бесѣда о Аврамѣ" (на 40 стр. — 35 пѫти) и пр.[1]) Срв. напр. слѣднитѣ изречения:

[1]) Вж. въ Рус. Филологич. Вѣстникъ (1898. на 1—2. стр. 160—170.) горѣпоменатата статия на В. Иванова: „Объ употребленіи члена въ сочиненіяхъ протопопа Аввакума". — Вж. и рефератъ за тая статия въ Български Прегледъ год. V. кн. I. 131. — Съчиненията на Авакума, на брой около 40, сѫ издадени въ „Матеріалы для исторіи раскола".

Мжж. и срѣд. родъ ед. ч.

Имен. п. Умотъ у него не крѣпокъ. А у тебя, гдѣ круготъ? — Сядетъ діяволотъ посрѣдѣ ихъ. — Толкотъ Афанасіевъ правъ. — Незнаю, кто за языкотъ меня держалъ. — Такто міротъ мижетъ. — А царетъ чаетъ. — Охнулъ отъ него израилетъ бѣдной. — Противъ солнца лукавоетъ ихъ водитъ. — Святоетъ бы на силу самъ написалъ ли бы такъ.

Членъ се срѣща даже и при собствени имена отъ мжж. р. ед. ч.: Петротъ и камень нареченъ. — Простой человѣкъ Якимотъ. — Сладокъ вѣтъ Іисусотъ.

Зудитъ его слово-то правое. — Таково-то у ихъ причастіето. — Дѣло-то ево и нынѣ дѣлаютъ. — Онъ лазилъ на небо-то. — Приклони тко ухо-то ко мнѣ. Иной за сердце-то ухватилъ.

Род.-Вин. Ума-того у нихъ ни крохи нѣтъ. — Незнаютъ, какъ извѣсти праведника-того. — Онѣ изорвутъ раба-того Христова. — И человѣка-того подведутъ. — Подкрался ты подъ старика-того. — Мнѣ царя-тово бѣднова жаль. — Царя-тово врагъ Божіи омрачилъ. — Притащитъ съ неба-того. — Мы не отнимаемъ царства-тово. — Я ево высмотрѣлъ да мору-тово еще. — Онѣ съ сердца-тово въ клочье изорвутъ. — Неотступай стараго-того благочестія.

При собств. имена: Никонова-тово напоенія; Давыдова-тово покаянія.

Дат. пад. Человѣку-тому душката коему больна. — Батьку-тому своему говоритъ. — Откуду царству-тому Христову пресѣченіето? — По кирпичю-тому стукаетъ. — Ступилъ на шею Христу-тому. — Нищему-тому ничего не далъ.

Творит. пад. Простите меня старецъ съ рабом-тѣмъ Христовымъ. — Измѣнится умом-тѣмъ. — Говоритъ прѣдъ переносом-тѣмъ. — Каменіем-тѣмъ тебя бросали.

Мѣст. пад. Малото и закипитъ въ рогѣ-томъ. — При духовникѣ-томъ Стефанѣ вздыхаетъ. — Сядетъ діяволотъ на пиру-томъ. — Въ теплѣ-томъ станешъ отходить.

Женски родъ ед. ч.

Им. пад. Что вамъ старина-та помѣшала. — Плоть-та у него вся смрадна. — До гдѣ блудня-та ваша переговоритъ. — Какъ-то . . . уже сатана-та надо мною не возится.

Родит. п. А работы-тоя было, нужи-тоя терпѣли. — Лишо сабли-той при бедрѣ не написано. — Кое какіе бездѣлицы-тое много еще было въ чемоданахъ. — А гдѣ пущи гордости-той? — Все розно тащатъ еретики изъ церкви-той.

Дат. п. Женѣ-той пьяной воздастъ Богъ. — Хохлатой-той собакѣ глазъ вырву.

Винит. п. Дайко главу-ту страдалческую. — Посмотри тко въ пазуху-ту. — Поворчи, брате, на Олену-ту старицу. — За что она Ксенью-ту бѣдную изгоняетъ?

Твор. п. Бѣды-тѣ власти совершаютъ надъ церковью-тою. — Пускай ихъ поиграютъ надъ всѣми святими съ Богородицею-тою.

Мѣст. п. Пускай бы по Москвѣ-той такъ походилъ! — Что ракъ ползаешъ въ вѣрѣ-той. — Вы кокуете, сидя закопаны въ землѣ-той.

Множ. число за тритѣ рода.

Имен.-Вин. Сердиты были и жиды-тѣ, якоже и вы. — На ослахъ еретики-те ѣдутъ. — Ноги-тѣ у него, что стулчики. — Собаки-тѣ отгрызутъ нашему брату бѣдному руку. — Обѣдны-тѣ у нихъ уже не по нашему будутъ. — Всѣ бояра-тѣ до насъ добры. — Зажмурь глаза-тѣ. — Ѣмъ, пожалуй во вторники-тѣ и в четверги-тѣ. — Всѣ ступали и хвосты-тѣ прижали. — Воздастъ Богъ за игрушки-тѣ нынѣшніе. — Стало у меня кости-те щемить и жилы-те тянуть. — Выправили вы у нихъ морщины-тѣ.

Род. пад. У еретиков-тѣхъ. — Намъ, вѣдь, татар-тѣхъ много. — Которые младенцы-тѣ отъ еретиков-тѣхъ крещены, и ты разыскай. — Мыши углы у книг-тѣхъ угрызаютъ. — Простилъ Богъ слез-тѣхъ ради. — Не развѣсивай ушей-тѣхъ. — Жги, государь, христіян-тѣхъ. — Рвутъ, что волки овец-тѣхъ бѣдныхъ. — На собакъ-тѣхъ плюнетъ.

Дат. Ворам-тѣмъ горько. — Большакам-тѣмъ первымъ за насъ послѣднихъ поговори. — Сказывай людям-тѣмъ.

Твор. п. Ты сдружился з бѣсами-тѣми. — Съ сестрами-тѣми не сообщайся. — Ногами-тѣми стукаетъ.

Мѣст. На что ты ея въ приказах-тѣхъ и монастырях-тѣхъ озлобляла. — Крюки-тѣ въ переводах-тѣхъ мнѣ не дороги. — Что ты меня о попах-тѣхъ спрашиваешъ? — Много уже у нихъ измѣненія въ иконах-тѣхъ Богородица въ руках-тѣхъ мяла. — Станемъ говорить о просворах-тѣхъ.

Както се вижда отъ посоченитѣ примѣри, склонението на члена и на името, сир. сложното склонение на членнитѣ форми въ езика на Авакума, а то ще рече въ народния руски езикъ въ Нижниновгородската губерния прѣзъ половината на XVII. в., е подпълно, безъ изключение. Въ именит.-вин. форма множ. ч. виждаме формата на члена *-тѣ*, досущъ каквато е въ новобългарския членъ мн. ч. За потеклото на тая форма вече нѣма що да се говори. Тя е именно новообразувана форма по аналогия на косвенитѣ падежи въ мн. ч. сир. формитѣ *ти*, ж. р. *ты* споредъ род. *тѣхъ*, дат. *тѣмъ* и пр. се прѣобразили въ *тѣ*, срв. мои спрѣмо моихъ и пр.; наши — спрѣмо нашихъ и пр. (вж. за това у мене „O članu etc.). Въ руския езикъ тая нова форма съ *-ѣ* е прѣобладала въ множ. ч. им. вин. при мѣстоименията изобщо (онѣ, тѣ, и пр.).

Покрай правилното склонение на члена въ нѣкои запазени прѣписи на Авакумовитѣ съчинения често се вѣстява и оная генерална форма на члена *„то"*, именно за единств. число, а споменатата форма *-тѣ (те)* служи като общъ падежъ за множествено число, срав.: царь-то есть отъ Бога учиненъ; въ огнѣ-то потерпеть; не боишь ся ли смерти-то; какъ главы-то не розобьетъ; завелъ его собака Никонъ-то; въ твоемъ брюхѣ-то не менше... накладено бѣды-той; ты рожу-то въ уголъ вороти; полно христіан-те мучить; ѣздить сталъ да баб-те воровать; на лошадях-те ѣздитъ сталъ; а дѣвок-те свѣтъ учи и пр. Не може да се каже положително, дали и Авакумъ е употрѣбялъ тия форми, или се дължатъ на прѣписвачитѣ. Че *„то"* е сѫществувало вече отъ часть, видѣхме изъ писмото на царь Алексѣя.

Хубави примѣри отъ склониванъ членъ въ руския народенъ езикъ и то отъ сѫщото XVII. ст. има въ съч. „Описаніе турецкой имперіи, составленное русскимъ, бывшимъ въ плѣну у турокъ въ XVII вѣкѣ," Изданіе имп. правосл. палестин. общества подъ редакціею П. А. Сырку, Спбургъ 1890". Издательтъ казва, че ако се сѫди по езика на това „Описание", можело да се прѣдположи, че съставительтъ му е родомъ изъ срѣдна Русия и то изъ такава мѣстность, гдѣто великоруското население се допира отъ часть съ малоруско, както е въ сегашната Орловска губерния, Курската и Калужската. Тъкмо поради това, че реченията паметникъ ни прѣдставя езикъ отъ южновеликоруска область, именно акающе нарѣчие, е важно, че и въ неговия езикъ тъй сѫщо има склониванъ членъ. Ако днесъ останкитѣ на склонявания членъ повече сѫ отъ областьта на сѣверновеликоруското поднарѣчие, то означава само, че подирното по отношение къмъ членнитѣ форми е било по-консервативно. Ето примѣри изъ реченото „Описаніе", които сѫ все отъ посоченитѣ вече видове. Особно е това, че често се употрѣбя и прѣдпоставенъ членъ.

„А той же ровнай высокай горы къ южнай странѣ, зря пряма хъ долу-таму великаму, пришолъ конецъ горы-той великой, аки холмъ ровнай; равенъ онъ съ тою великою горою... А той конецъ горы той тая-та есть тутъ стоитъ *та* названная гора святая Сіонъ... Тутъ лежитъ опочиваніе Давида царя, а внутрь средины дому-того неможетъ войти и вступить никоей вѣры человѣкъ, а окрестъ дому полаты той поля; а отъ той полаты по горѣ-той стѣны... А отъ той горы великой... а вышиною она равно съ тою святою горою Сіонъскою... Весь градъ Іерусалимъ стоитъ онъ по горѣ-той... по всему увалу на низъ долу-того великаго... стоитъ внизу долу-того подъ горою-тою Елеонъскою... А по брегу рѣки Іордана стоятъ тутъ горы-те Іорданские... Отъ Іерусалима града ѣзду три часа до мѣста-того, еже есть названо мѣста-то, иже нарицаетъся Віѳлеемъ. А внутрѣ града-таго сидитъ тутъ самъ паша той египетской (6). Отъ великихъ проѣжжихъ воротъ Булакъ входя въ врата-тѣ внутрь града, зря пряма на востокъ сонца отъ дверей-тѣхъ градныхъ, въ видѣние такъ мнится о томъ большѣ половины въ градѣ-томъ (7). На брегу рѣки-той

Египетской стоитъ тутъ село, а тое мѣсто селу-таму урочище, завется мѣсто-то Булакъ. А отъ таго мѣста Булаку на низъ рѣки-той египетской ѣзду водою половину дня да раздѣление рѣки-той. И разлучается тутъ та рѣка Египетская въ два начала: перваму началу входъ его раздѣленіею рѣки-той нанизъ ѣдучи на деснуюю страну до мѣста-таго Дамята. А мѣста-то Рошетъ стоитъ, а отъ моря то мѣста Рошетъ стоитъ оно 3 часа ѣзду. А ись таго мѣста Рошетъ моремъ ѣзду одинъ день до мѣста-таго до Александри (8). До мѣста-таго до града Тунасъ, а во всемъ градѣ-томъ; а ись того града Тунаса, до пограничнаго града-того до Арчели (10). Тутъ конецъ морю-таму Товеріадскому; а мѣста-то Галилея село оно великая стоитъ, а подле села-того тутъ на горѣ малай горадокъ стоитъ онъ пустъ (13). А воды въ томъ ръву есть многа, а не во весь ровъ вадата есть: тутъ, въ томъ ръву мѣстами недосегаетъ водата ва весь ровъ. А посадъ весь мѣсту-таму стоитъ (15) и пр.

Нека споменемъ още, че въ единъ староруски ржкописъ пакъ отъ XVII. в. (изъ ржкопис. на Ундолськи № 345), що съдържа „Житіе Нила Столобенскаго" писано въ Столобенския манастиръ въ Тверската губерния на тверско нарѣчие, въ което сега има много слаби остатъци отъ членъ, наопаки въ реченото житие членътъ се склаля, както въ езика на горѣприведенитѣ примѣри изъ „Описанието" на турската империя. Така нпр. въ житието има подобни мѣста:

„Егда прииде преподобный Нилъ на островъ-той и обшедъ мѣсто острова-того и видѣвъ, яко угодно есть ко единенію мѣсто-то и возрадовался духомъ возлюби е зѣло. Бѣ бо на островѣ-томъ гора и лѣсъ доволенъ, и пришедъ на гору-ту... первие ископа себѣ пещеру въ горѣ-той . . . (30).

Остая сега да разгледаме състоянието на члена въ днешния руски езикъ. Най-много останки отъ склонявания членъ сж запазени въ сѣверно-великорускитѣ, инакъ наречени, „окающи" говори (понеже у тия говори неудареното *о* не се е измѣнило въ *а*, както е станало въ южно-великорускитѣ, тѣ сж наречени по сжщата причина „окающи"). Окающитѣ говори се раздѣлятъ на двѣ групи: група т. н. „цокающа" и „нецокающа". Първата е получила названието си по една особность изъ областьта на съгласнитѣ: именно че въ говоритѣ отъ нея група се замѣняватъ съгласнитѣ *ц* и *ч* една вмѣсто друга — особность, останала отъ старо врѣме, именно отъ стария Новгородски говоръ и наричана сега „цоканье", напр. *ц*ортъ, *ц*еловѣкъ, *ч*арь (= царь), черква (церква). У едни говори цоканьето е твърдѣ развито, така че се чува често *ц* вм. *ч* и обратно, а у други — само *ц* вм. *ч*. (вж. подробно раздѣление на двѣтѣ групи у Соболевски, Опытъ русской діалектологіи etc. 33, 43). Споменахъ горното, за да бждатъ всѣкиму ясни примѣритѣ, които ще приведа по-долу отъ единъ Новгородски диялектъ, който принадлежи къмъ силно цокающитѣ говори и въ който има и запазени останки отъ членъ; то е говорътъ на града Кириловъ, който

най-рано е описанъ въ руската литература между всички, що иматъ членъ, а именно вече на 1850 година, въ съчинението: „Поѣздка въ Кирило-бѣлозерскій монастырь. Вакаціонные дни профессора С. Шевырева въ 1847 году. Въ двухъ частяхъ. Москва“. Въ втората часть на туй съчинение се говори и за нарѣчието на града Кириловъ (с. 106), което проф. Шевыревъ именно поради реченото „цоканье“ тогава е счелъ за много сходно съ малорускoто нарѣчие. Шевыревъ привожда образци и отъ нарѣчието на града Череповецъ, близу до Кириловъ, и казва, че то е: „похоже на Кириловское, а всѣ это вѣтви одного и того же Новгородскаго“. (113). Шевыревъ напросто дава нѣколко примѣра отъ това нарѣчие, „на което говори най-грубото простолюдие, лишено отъ всѣко образование“, и за по-голѣма ясность въ скоби всѣка фраза прѣвежда на книжовенъ езикъ, като оставя по възможность неизмѣнено всичко, което търпи и книжовниятъ езикъ. Интересно е, че Шевыревъ въ тия случаи прѣдава склонявания членъ не само чрѣзъ общия генераленъ членъ -то но по нѣкой пѫть употрѣбя и самъ родовъ членъ, що показва, че и нему тая форма е била позната, а то ще каже, че е била обикновена въ южно-великорускoто нарѣчие, което той е владѣлъ. Поради това и прѣводътъ на Шевырева прѣдставя за насъ по отношение къмъ члена интересенъ материялъ. Ето примѣритѣ у Шевырева, въ които има членъ:

Апора̀тъ скоро і дородно эгоношӣлъ кураві̇цы и ӯпаки; только ӯпаки-те хылкаютъ (Очень скоро и хорошо сшилъ рукавици и сапоги, только сапоги-то очень просторны).

Пара̀нькя, збѣгай-ко въ подва̀въ, а не то̀ въ сі̇ничю за жӣгалкой; вѣдь жӣгалка-та докана̀лась (Параша, сбѣгай въ погребъ, а не то въ сѣнницу за свѣчкой; вѣдь свѣчка-то догорѣла).

Хо̀вра, по̀вно тару̀су-ту борони̇ти, а бью цело̀мъ попита̀йся покормись (Хавроня, полно пустяки-то говорить, а прошу покорно покушай).

Що, дѣука, помѣка̀ешъ ли? Вѣдь ёнъ отъ пѐтницы попа̀ Григорья сынòк-отъ . . . . Вѣко-тъ вѣкови̇сь форо̀шова платна̀ наносятся (Что, дѣвка, знаешъ ли? Онъ вѣдь пятницы попа Григорья сынъ . . . . Вѣкъ-то свой въ хорошей одеждѣ ходитъ . . .).

— Эй Ванькё Ерму̇шиць! Що брата̀ха, продасӣ кобылу-ту? — Для цовожь? (Эй Иванъ Ермолаевичъ! Что, братъ, продашь кобылу-то? — Для чегожь?).

Никакъ не моцѝ уторок-отъ ула̀дити (Никакъ не можно съ тобой поладить).

Мы го̀шились чѐну-ту сфатӣть за нее на порядкахъ (Мы хотѣли цѣну-то взять за нее порядочную).

Бабы-те затувыкали (Бабы-то заплакали).

Надъ купить ситьчю на сарафанъ; по̀вно берѐжник-отъ носити. (Надобно купить ситьцу на сарафанъ; полно носить буднишный).

Мы кýричу-ту згонобѝли да въ горшок-отъ втарцѝть не моцѝ (Мы курицу-то ощипали да въ горшок-атъ немогли уложить).

Прохòркё, ты порáто скоро теляша-та укокошилъ, а сильнò и усодòбилъ то вѣдь (Прохорь, ты очень скоро теленка-то закололъ, а хорошо и изготовилъ его).

Кутафья, поди въ подклѝтье принеси мою свѝтку-ту и обутку (Кутафья, поди въ подклѣть, принеси мою свитку и сапоги).

Ой ты бажóная! Какой у тебя стаметник-отъ зрóбленъ, повяжи пагаленки-тѣ, не то цорвакъ заскользнётъ, такъ намаячишься, ты бы оторочила бахилы-тѣ [Ой ты милая! Какой у тебя сарафанъ-то справленъ! Подвяжи чулки-то, не то червякъ заползетъ такъ намучишься, ты бы обшила бахилы (= названіе обуви)].

Интересно е, че се срѣща въ една фраза и формата *тенъ:* „Мы изъ тарáхтиля какъ пошли, *тенъ* часъ на насъ и загáркали (Мы изъ трактира какъ пошли, на насъ сейчасъ и закричали)".

По-пълно понятие ще получимъ за днешното състояние на членнитѣ форми въ говоритѣ на сжщата Новгородска губерния, като се прибавятъ къмъ горното и слѣднитѣ примѣри, които извличамъ изъ съч. „Причитанья сѣвернаго края, собранныя Е. В. Барсовымъ ч. II. Плачи завоенные, рекрутскіе и солдацкіе. Изданы при содѣйствіи общества любителей россійской словесности 1882". Трѣба да забѣлѣжа, че материялътъ, публикуванъ въ това издание, е билъ записанъ още прѣзъ 1868 година. На стр. 276 на изданието има приложение подъ заглавие „Свѣдѣнія о вопленицахъ отъ которыхъ записаны причитанья". Една отъ тия „вопленици" е и Ирина Калиткина, „крестянка", родомъ отъ Новгородската губерния, Череповския уѣздъ (именно околията на споменатия градъ Череповецъ близу Кириловъ), отъ с. Хмѣлина. Тя сама е разказвала за своитѣ родители и за своя животъ. Отъ тоя разказъ, характеренъ по оригиналностьта на езика и стила, извличамъ най-важното относително нашия въпросъ:

„Барыня — Татьяна Михаиловна Грекова, вотъ она и продала батюшка-то въ солдаты, никто и не зналъ домашніе-те, што онъ и проданъ . . . У насъ съ того покупная земля-то Матушки-то отецъ за брата барина, а дѣтей-то за сестру, съ отцемъ-те врозъ дѣтей-то отдѣлили . . . а отцу-то ее не захотѣлось отдать-то, вотъ онъ деньги господамъ-то и внесъ . . .

Приказали господа, щобы отдать замужь. Нехотѣлось дѣдушкѣ-то, да вѣдь што подѣлаешь, до осени и упросилъ. На 15 году и отдали, а семя-та была немала: три деверя, четвертой свекоръ, и бабъ-те не было; одинъ-то овдовѣлъ, а тутъ холостые были два-те. Ну вотъ она и живетъ, а свекровь-то безъ ноги: руки и ноги отнялись у свекрови-те. Ну все и спрашивала и дѣлала. Она была такая молодинькая, и мужу-то было 22 года. Она была легкая, на дѣло ловкая, и любили ее старики-те . . . . Ну вотъ посадили на шестокъ

а тетушка и даеть мнѣ яицо: Ирименька, зглянитко ты глазкомъ-то; на-тко вотъ тебѣ яичко; ну вотъ я и увидѣла, какъ мнѣ яицо-то даютъ . . . . Тутъ уледица была такая; мы босикомъ выбѣжали, ищемъ сапоговъ – не попадаетъ. Ну вотъ убѣжали къ своимъ-те къ дядьямъ-те; а ужъ была по семому году, какъ пожар-отъ былъ; прибѣжала: „ой дяденька, ой, ужъ пожар-отъ близко; ой вся деревня-та горитъ". А онъ билъ безрукой: „ой, дѣвки, молитесь вы Богу-то", – говоритъ. А мы Богу молимся: „помилуй Господи!" А пожар-отъ больно великъ . . . . Ну вотъ на подворьѣ-то у дяди мы три года и жили. Тутъ я семи-то лѣтъ водилась съ ребенкомъ — въ нянькахъ была у двоюроднаго брата. Ну, вотъ онѣ на сѣнокосъ уйдутъ, а мы укладемъ ребят-то, да убѣжимъ на рѣку рыбку ловить . . . Разъ я пришла, а у меня ребенок-отъ и плачетъ . . . . По томъ хлѣб-отъ былъ дорогой. Маленкая-та пряла; выпрядемъ пять копѣекъ, а батюшко-то на хлѣбъ и возметъ . . . . Ну вотъ эты ямы мы и жгемъ, человѣкъ-то пяти у ямы-те, поджигаемъ мы снизу, що бы оваливались въ яму-то, що бы головеньки-те ровно горѣли . . . А уголье-то носишъ, замараешь ся. Вымоешся, такъ глаза-те чорные будутъ; руки-те устанутъ . . . . . Больно, день-отъ дологъ, трава-та была не коска, руките устанутъ . . . . . . Спину-то всю разворочала и плеча-та . . . . Вѣдь святая-та земля не клиномъ пришла, вѣдь мѣсто-то хорошее".

И тъй отъ посоченитѣ образци изъ Новгородската губерния ние виждаме, че членнитѣ форми тамъ днесъ вече сѫ много намалѣли по форма, докато по функция и сега сѫ още тъй живи, както ни показватъ и примѣритѣ отъ XVII. в. Старата си форма запазватъ именителнитѣ падежи ед. ч. за всѣки родъ отдѣлно: хлѣботъ, деревня-та, мѣсто-то, и общата множ. форма за им. вин.: старики-те, баби-те. Отъ старитѣ косвени форми още се държи вин. пад. ж. р. ед. ч.: кобилуту, а оттукъ нататъкъ вече виждаме прѣобладала въ единств. число генерална форма съ чл. -то за косвено, често и за право отношение (сарафан-то, свѣчка-то, человѣк-то, батюшко-то, чулки-то и др.) покрай формата на -те, която се явява често като обща само за множ. число.

Почти въ сѫщото врѣме, когато сѫ записвани приведенитѣ примѣри изъ Череповския уѣздъ въ Новгородската губерния, сѫ събирани и народнитѣ пѣсни отъ П. Н. Рыбникова, и то най-вече въ съсѣдната откъмъ сѣверъ Олонецка губерния. Въ тия пѣсни се срѣщатъ и напълно склонявани членни форми, които безъ съмнѣние сѫ запазени неизмѣнени и до днесъ, именно защото сѫ достояние на пѣснитѣ. Така напр. намирамъ подобни примѣри:

Одна-то говоритъ дочь Соловьиная:
„Батюшко-то ѣдетъ, мужика везетъ"
Мать говоритъ: „Нѣтъ, дочь моя любезнаая
Мужик-отъ ѣдетъ да отца везетъ".
(с. 6. Каргопольскій уѣздъ).

Пир-отъ идетъ на веселѣ,
Ден-етъ идетъ ко вечеру.
Красное солнышко ко западу.
(14. Пудонскій уѣздъ).

Срв. още: садила ся она на печноёть столбъ (12); безумноётъ (45); и саном-тымь она сановитая, станом-тымъ становитая (45); а меньшая дочи-та всегда при доми (46); есть же Настасья-та Дмитріевна (53); у него походка-та частенька (97); какъ будутъ люди-ти обѣдать (314); дружина-та вь крови стоитъ (199); его добры-етъ конь (249); возговоритъ князе-тъ (250) твоя-та княгиня (253, 254 и пр.)

Отъ сжщитѣ области намираме народни пѣсни съ членни форми у А. Смирнова „Сборникъ древне русскихъ памятниковъ и образцевъ народной русской рѣчи" (Варшава 1882.), а именно отъ сѣверозападния край на онежскитѣ говори, срв. напр.

Поставьте-те три церкви три соборныя:
Первуту церкву самому Христу
Другуту церкву Миколаю Милостиву
Третею-ту церкву Егорью Храброму

Я спушшу змѣю съ шолковà поясà
Всѣхъ, видь, вас змея-та живкомъ поестъ.

Ладятъ Кіевъ градъ какъ огнёмъ пожигать
А Владиміра-того во полон-тотъ взять и пр.
(ц. д. 147).

Нека сега отидемъ по-далечъ, къмъ крайния сѣвероизтокъ на европейска Русия, въ Пермската губерния, гдѣто тъй сжщо още прѣди четиридесетъ години сж записани диялектологични материали, които се отличаватъ и съ множество членни форми. Въ „Пермскій Сборникъ" именно бѣха публикувани на 1860 год. между друго и „сказки и притчи", записани въ Шадринския уѣздъ (162—179 стр.) Тукъ срѣщаме подобни примѣри отъ членъ: . . . . Жилъ неподалеку отъ нихъ какотъ купецъ . . . . . „Мать, услыхваши этотъ разговоръ и кричитъ купцу-ту . . . Вотъ каковы матери-те! . . . Ну-ко, сказалъ онъ ей — выпей, вотъ съ горя-та лучше. Што ты, душка, испужался? Пойдемъ выскопамъ вонъ моева-та мужа . . . . Хто узнать? вѣдь пройдетъ! . . . . . Вотъ каковы жоны-те! . . . . . — Какъ тибѣ, старикъ, не жарко жать-то? — То и не жарко, што у меня, видишъ, голова-та стрïжена. — Ты, старикъ, стригалъ-жо до меня ково нибудь? — Стригалъ. — Дакъ живы-те онѣ были жо? — Были . . . . . . (165). Пожила она — увидѣлъ онъ, што она не баломутка, обстоятельна, сталъ держать iё вмѣсто дочери, а жених-отъ . . . . часто ходиль, часто видалъ стряпку . . . . Увидѣлъ женихъ въ банѣ у суженой рубцы на спинѣ и тогда онъ обумился: вотъ, говоритъ, сужен-ата, о которой говорили мнѣ стари люди. Видно суженой не обойдешъ, не обойдешъ! . . . Въ ту пору баба ево состряпала шесь

хлѣбовь, да шест-отъ хлѣбъ и спрятала. Взялъ съ собой онъ узду, а узды-то былъ привязанъ шиткунъ . . . (172). Как-отъ солдатъ . . . . . забрался въ как-отъ уголъ (174). Баба кака-та заводила опару и не говорила. — Хлѣба у ихъ нѣтъ; пашенки онѣ не пашутъ, а вотъ, собаки, любятъ-жо хлѣб-отъ ись! — Озѐръ-то въ степѣ множество, а вотъ, отъ насъ-ту больше издятъ на Копча . . . . это озеро большое да рыбное. Сперва-та онъ какъ селиться зачалъ . . . Степь оно, што ни говори ну да, мужик-отъ онъ естовой. — Что это за соль ургачская? Вотъ она какъ родитца: . . . озеро, знашъ, какъ есь, сыздале, озеро . . . Къ єму подъѣдешъ ближе — и вода: будто какъ есь вода въ озерахъ; а заѣзжай въ водуту — іѐ только на четверть, а тамъ, подъ водой-ту ровно ледъ: и телѣгу и лошадь подымать. Вотъ это соль-та и есь. Она такая чистая и твердая, а вода-та на ей горькая . . . . А, вотъ вѣдъ собаки-те киргизы іѐ мало достають чево, дакъ все везутъ за границу. Съ нашихъ-ту пошлину берутъ. — А много крестянъ ѣздятъ на риболовство? — Но, а какъ дивно. Тожно много стали издитъ. Рыба-та въ степѣ-то больно хороша (175).

Интересно е да се забѣлѣжи, че още тогава, на 1860 год., записвачътъ на материялитѣ, изъ които извлѣкохъ горнитѣ примѣри, е обяснилъ въ една забѣлѣжка (с. 183), че относително тия форми, които се срѣщатъ свързани съ мѣстоимение *то* и пр., той билъ на мнѣние, че въ тѣхъ *то* и пр. билъ остатъкъ „древняго мѣстоименія *тъ, та, то* и замѣняя собою членъ языковъ иностранныхъ.“ Тѣ се срѣщатъ, казва се нататъкъ въ бѣлѣжката, въ говора на Шадринца твърдѣ често и „сообразно слову, къ которому онѣ приставлены, съ своего рода систематическою правилностію измѣняются по родамъ, падежамъ и числамъ. Для ясности приведемъ два примѣра:

Мужескаго рода	*Женскаго рода*
мужик-отъ	дорога-та
мужика-то	дороги-то
мужику-ту	дорогѣ-то
мужика-то	дорогу-ту
мужикомъ-то	дорогой-ту
о мужикѣ-то	въ дорогѣ-то
мужики-те	дороги-те
мужиковъ-то	дорогъ-то
мужикамъ-то	дорогамъ-ту
мужиками-те	дорогами-те
о мужикахъ-ту	въ дорогахъ-ту.

Именит. средняго рода принимають въ им. пад. ед. ч. *-то;* въ остальнихъ падежахъ приставки тѣже, что и въ вышеприведенномъ примѣрѣ муж. рода.“

Горниятъ цитатъ показва, че и въ Русия доста рано сѫ забѣлѣжили единични лица истинското значение на членнитѣ форми, ала при все

туй това подирното едвамъ сега, почти подиръ половинъ вѣкъ, отново се разяснява, за да се разбере.

За сравнение съ горния образецъ, който показва състоянието на члена въ Пермската губерния, ще приведа тукъ единъ подобенъ образецъ, който ми бѣ доставенъ чрѣзъ г. Лисенко, извѣстния малоруски композитъ въ Киевъ, отъ г. Алекс. Александровича Русова. Тоя образецъ показва, какви членни падежни форми има още днесъ въ говоритѣ на **Костромската** губерния:

		Мжж. р.	*Жен. р.*
Ед. ч.	И.	дȍм-от	ж. р. двѐрьта
	Р.	дȍма-та	двѐри-ти
	Д.	дȍму-ту	двѐри-ти
	В.	дȍм-от	двѐрь-ту
	Тв.	дȍмом-та	двѐрью-та
	М.	(въ) дȍми-ти	(на) двѐри-ти
Мн. ч.	И.	домȁ-ти	двѐри-ти
	Р.	домȍв-та	двѐре́й-то (?)
	Д.	домȍм-та	двѐрям-та
	В.	домȁ-ти	двѐри-ти
	Тв.	домȁм-та	двѐрими-ти
	М.	домȁх-та	(на) дверя̏х-та.

По въпроса, доколко е разпространенъ членътъ въ руския езикъ днесъ, доста ни олеснява сега и „Опытъ руской діалектологіи" на Соболевски. Именно споредъ разсѣянитѣ въ туй съчинение кратки указания за сѫществуването на членъ по отдѣлнитѣ говори, излиза, че членни форми, гдѣ повече, гдѣ по-малко, има по всичкитѣ „окающи" говори и то както по тъй нареченитѣ „цокающи" тъй и по „нецокающитѣ." И тъй освѣнъ въ поменатитѣ губернии: Новгородската, Олонецката, Пермската и Костромската членъ се говори още и въ **Тверската** губерния (кашу-ту, коняте и пр. в. 56, 104), **Ярославската** губ. (дорогу-ту, бабы-те; на соборѣ-те на кровлѣ-те галок-те ворон-те видимо, не видимо; мои-те, мои-ти,38), въ **Архангелската** (глазá-те, женидбу-ту, ко злодѣю-ту 51), **Вологдската** (бабу-ту, бабы-те, сёло-то, 53), **Владимирската** (каша-та, масло-то, бабы-те 57), **Вятската** (дорогу-ту, баба-та, бабы-те, окно-то, окну-ту, 59) **Казанската** (зубы-те, жары-те; хлéба-те мало; кроватку-ту 41) и **Симбирската** (богáты-те, на концá-те, поля-та, 42). И въ **Нижегородската** губерния има членни форми споредъ образцитѣ у Смирнова, Сборникъ etc. гдѣто на 177, стр. четемъ: „По цом ныне была мука на базарѣ? — Да по рублю силтыномъ. — А гожа **мука-та**?".

Членни форми се говорятъ и въ запад. Сибиръ, въ **Тоболската** (домотъ, домата, дому-ту, домом-то, домате, домов-то, домам-те, домами-те, о домах-то; вода-та, воды-то, водѣ-то, водой-то) и въ **Якутската** губерния (кадь-ту, ноги-те, святым-те, косами-те 68).

Между южновеликоруските „акающи" говори у Соболевски намираме само отъ Рязанската губерния отбѣлѣзани два примѣра отъ членъ (21). Нѣма съмнѣние, че членнитѣ форми прѣимуществено се запазили въ сѣверно-великорускитѣ говори, ала има ги още и въ други южновеликоруски области. Така въ споменатия „Сборникъ" на Смирнова намирамъ членни форми и въ образци отъ Тулската губерния: „када взашла сонца, то наши войска пращли сваи пушки .... нибяса-та ат эфтава пакрылись дымам" (178), а сжщо тъй и въ образци отъ акающи говори въ Чистòпольския уѣздъ на Казанската губ.: „раскалякались прамежъ себя двоя нашей братьи мужичковъ .... адин-атъ жилъ каёкакъ ...а другой-ятъ шолъ на правдѣ, кабы, знашъ, трудами вѣкъ пражить. Вотъ эвтимъ дѣлам-та ани и заспорили: адин-атъ гаваритъ лутча жить криѝвдай, а другой-ятъ гаваритъ: кривдай вѣкъ пражить не сможишь... А самъ межъ эвтимъ времям-та въ лѣсишка съѣздишъ па дравицы.. Ну слышъ, мая правда гаваритъ кривадушна-ятъ правдиваму-та" (189).

Като се вземе особно прѣдъ видъ, че прѣзъ XVII. в., както се видѣ отъ приведенитѣ примѣри, и въ южновеликорус. говори членътъ е билъ твърдѣ обикновена форма, нѣма съмнѣние, какво бждещитѣ по-подробни диялектологични изслѣдвания ще откриятъ остатъци отъ членъ и въ другитѣ южновеликоруски области. Ала забѣлѣжително е, че отъ бѣлорускoто и малорускoто нарѣчие досега такива остатъци отъ членни форми не сж указани. Тъй и у Соболевски въ описанието на бѣлорускитѣ говори не намѣрихъ нито единъ пжть да се споменува за членни форми.

III.

Мжчно ще се докаже, че посоченото сходство между руски и български е случайно, именно че и въ двата езика независимо единъ отъ другъ е могло да се създаде подъ влияние на еднакви или подобни причини едно и сжщо явление — задпоставениятъ членъ. Ако е работата да се търсятъ външни причини нпр. у съсѣднитѣ езици, за да се разясни потеклото на руския членъ, както се постжпяше и по въпроса за произхода на българския членъ, лесно може да се посочатъ най-старитѣ съсѣди на великорускитѣ говори, именно източнофинскитѣ диялекти, у които и днесь сжществува задпоставенъ членъ. Колкото се отнася до старитѣ исторични връзки между финитѣ и руситѣ, тѣ сж надъ всѣко съмнѣние установени, ако и да не сж още добрѣ обяснени. Най-старото население на руското централно междурѣчие ще да сж били източнитѣ фини, които нѣкога сж били разпространени отъ сѣверо-източна Русия далечъ на юго-западъ като обхващали Костромската, Владимирската, Московската и Калужската губерния та дори до източницитѣ и до лѣвитѣ притоци на Днѣпъръ (срав. Веске, Славяно-финскія культурныя отношенія по даннымъ языка, 1890.; вж. и П. Милюковъ, Очерки по исторіи русской культуры, 1896., ч. I., с. 41). Мисъльта, че между руския членъ и финския има генетична връзка, мимоходомъ е вече изказана отъ Хун-

фалви, който счита задпоставения членъ въ езика на мордвинитѣ, остяцитѣ, вогулитѣ и пр. за характеренъ бѣлѣгъ на угърскитѣ езици, та затова той криво смѣта и аспаруховитѣ българи отъ угро-финско потекло, като мисли, че ужъ тѣ сѫ внесли въ езика на българскитѣ славяни задпоставената членна форма.[1]) Ако реченото прѣдположение за финско влияние върху руския езикъ, колкото се отнася до члена, би могло да срещне какво годѣ одобрѣние, то би послужило тъкмо противъ мнѣнието, което би отричало старо сродство между българския и руския членъ, защото чрѣзъ сѫщото финско влияние би могло по-скоро да се обясни потеклото на члена и у българскитѣ славяни, като нѣкогашни непосрѣдни сѫсѣди на великорускитѣ въ славянското имъ праотечество. Това схващане дотолкова е по-приемливо отколкото посочваното албанско или ромънско влияние, доколкото поне то води къмъ задружни руско-български езикови сношения, сѫществуването на които трѣба да прѣдположимъ възъ основа на голѣмото подобие между члена въ руския и българския езикъ. Ала засега е изобщо прѣждеврѣменно, да се отива по тоя пѫть по-нататъкъ, и ако споменахъ горнята догадка, направихъ го съ цѣль да покажа, че не е мѫчно да се правятъ подобни догадки, каквито сѫ онѣзи, що изкарватъ българския членъ ту отъ тракоилирийско, ту отъ ромънско потекло, безъ да водятъ смѣтка нито за твърдѣ старитѣ начала нито за подобието на българския съ руския членъ. Както и да е, ние можемъ засега да напираме само върху факта, че членътъ въ българския езикъ безъ съмнѣние ни упѫтва къмъ прастари по-близки езикови сношения между великорускитѣ и българскитѣ славяни прѣди разселението на подирнитѣ къмъ югъ. Тоя фактъ по-тѣсно подкрѣпя вече констатираното тѣсно сходство между руския и българския езикъ поради нѣколко важни точки изъ областьта на фонетиката, главно поради свойственното само на руския и българския езикъ различаване ъ и ь чрѣзъ съотвѣтнитѣ имъ замѣни *о* и *е*[2]) и поради мекостьта на българския, и то повече източнобългарския консонантизъмъ въ сравнение съ консонантизма на другитѣ „югославянски" езици.[3]) Географичното положение на българския езикъ, особно ако си помислимъ още и цѣла Дакия съ нѣкогашното ѝ българско-славянско население, съвършено от-

---

[1]) Хунфалви въ една своя критика върху Вамбериевото съчинение „Ursprung der Magyaren", казва: „Die Eigenthümlichkeit des dem Hauptwort hinten angehängteu Artikels im Neu-Bulgarischen wage ich zum grössten Theile der Einwirkung der untergegangenen ursprünglichen nichtslawischen Bulgarensprache zuzuschreiben, ebenso wie dieselbe Eigenthümlichkeit der Artikelstellung in der ostrussischen Sprache den in dieser aufgegangenen vordem dort gesprochenen ugrischen Sprachen zugeschrieben werden darf" (вж. въ Сбм. XVI—XVII. 565,).

[2]) Именно поради това различаване двата ера и проф. Ягичъ приема, че у югославянскитѣ езици сѫществува единъ дуализъмъ, поради който трѣба да се отдѣлятъ сърбско-хърватско-словинскитѣ говори въ една група и българскитѣ въ друга: „Es ist überhaupt iu der Behandlung der altkirchenislavischen schwachen Vocale ъ und ь seitens der südslavischen Dialecte ein Dualismus wahrzunehmen in der Gruppirung sloveno-chorvatisch und serbo-kroatisch auf der einen und bulgarisch auf der anderen Seité" (вж. Archiv f. sl. Ph. XVII., 75).

[3]) Облакъ и въ послѣдното си съчинение „Macedonische Studien" изтъква „срѣдното мѣсто", което заема българскиятъ консонантизъмъ между сърбо-хърватския и руския: „Der Consonantismus der macedonischen und bulgarischen Dialecte nimmt eine vermittelnde Stellung zwischen den südslawischen Dialectgruppen des Serbokroatischen und Slovenischen und den russischen Dialecten" (43).

говаря на едно прастаро положение на българскитѣ „словѣне“ въ реченото имъ праотечество тъкмо по̀ на сѣверо-изтокъ, въ прѣмо сѫсѣдство съ великоруситѣ, докато сегашното географично положение на другитѣ югославяни наопаки повече ни упѫтва къмъ по-западни области на сѫщото праотечество, именно въ по-близко съсѣдство съ малорускитѣ племена. И безъ тѣзи съображения, които не говорятъ въ полза на теорията, що изкарва „югославянскитѣ нарѣчия“ вкупомъ изъ единъ праюгославянски езикъ, само членътъ въ българския езикъ е достатъченъ раздѣлителенъ бѣлѣгъ, за да станемъ по-скептични спрѣмо прѣдполаганата „праюгославянска епоха“ („Ursüdslavische Epoche“ вж. Arh. f. sl. Ph. XVII. 75). Че членътъ е най-важниятъ характеристиченъ признакъ на българския езикъ спрѣмо сръбско-хърватския, казалъ съмъ го по-отколѣ (вж. статията ми „Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия“ Сбм. II.) И наистина гдѣто прѣстая въ езика на славянитѣ на Балканския полуостровъ, като вървимъ отъ изтокъ къмъ западъ и отъ югъ къмъ сѣверъ, задпоставената членна форма, тамъ е и границата на българския езикъ и на българската народность. Понеже членътъ сега се указва твърдѣ стара свойщина на езика на българскитѣ славяни, трѣба тѣзи подирнитѣ да считаме и прѣди заселението имъ на Балканския полуостровъ отдѣлени по езикъ отъ другитѣ югославяни, така че общо югославянско племенно и езиково единство въ сѫщность не ще да е имало.[1]) Българскитѣ славяни ще да сѫ тъкмо ония „словѣне“ — σκλαβῆνοι, които споредъ Прокопия сѫ заемали положение западно отъ „антитѣ“, сир. рускитѣ славяни, и които въ VI. вѣкъ били настанени въ Дакия; мѫчно е да се повѣрва, че сѫщеврѣменно съ тѣхъ сѫ били тукъ и другитѣ югославяни, сърбохърватитѣ и словенцитѣ, въпрѣки по-новитѣ, на първъ погледъ доста приемливи разяснения, що даде по тоя въпросъ неотколѣ Ягичъ, подкрѣпенъ по-сетнѣ отъ Облака (вж. Archiv f. sl. Phil. XVII. 47—87, XVIII. 228—234). Най-силниятъ ужъ аргументъ, че сърбохърватитѣ съ своя езикъ заемали тъкмо най-подходно мѣсто въ югославянската езикова верига („südslavische Gesammtkette“) не е толкозъ убѣдителенъ, като се вземе въ внимание, че чакавщината и словенскиятъ езикъ все доста разваляте естествения редъ на групировката. Словенскиятъ езикъ, ако и да е на потивуположния край на „веригата“, все не стои тъй далечъ отъ българския, както се твърди и както би се очаквало. Отъ друга страна се признава, че реченитѣ „словѣне“ сѫ били навлѣзли и въ източна Панония, гдѣто сетнѣ маджаритѣ заели своитѣ старобългарски

[1]) Ако вземемъ не само ероветѣ ъ и ь отъ българската фонетика но и членътъ отъ българската морфология прѣдъ видъ, не ще можемъ напълно да се съгласимъ съ мнѣнието, споредъ което прѣходътъ отъ български къмъ сърбохърватски билъ толкова незамѣтенъ, че ужъ не можело да се прокара видна граница между двата езика, сѫщо както и между сърбо-хърватски и словенски (срав. думитѣ на Ягича: „Weder in der neueren Sprachentwickelung noch in den ältesten Phasen lässt sich eine Scheidewand zwischen dem Serbokroatischen und dem Slovenischen auf der einen, oder dem Bulgarischen auf der anderen Seite ziechen; die Uebergänge sind vielmehr allmählich. Lautliche und formelle Eigenthümlichkeiten des Slovenischen greifen in das Serbokroatische, zumal in sein westliches Sprachgebiet über und ebenso lautliche Eigenthümlichkeiten des Serbokroatischen zumal aus seinem östlichen Bereiche spiegeln sich im Bulgarischen, namentlich in Westen desselben ab …“ Arch. f. sl. Ph. XVII., 86).

думи (вж. у Ягича, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache 1900. II. 31). Въпросъ е, не сѫ ли колонизували сѫщитѣ тия „словѣне“ и западна Панония включително съ адриятическото приморие още прѣди да дойдатъ сърбохърватитѣ; и не е ли получилъ оня латински идиомъ, що е легналъ въ основата на праромънския езикъ, тъкмо въ тия области и подъ влиянието на езика на речената „словѣнска“ срѣда своитѣ специфично ромънски свойщини, между които и — чудно ли е? — наклонността къмъ задпоставена членна употрѣба на показателното мѣстоимение *ille?*[1]) Понеже тоя въпросъ, който засяга много тъмната страна отъ най-старата история на Панония и загатнитѣ начала на ромънската народность, чака тепърва своето освѣтление въ науката, може тукъ да спремъ, за да не се увлѣчемъ по-нататъкъ въ праздни прѣдположения.

Слѣдъ всичко изложено до тукъ ще приповторя главнитѣ положения на тази си студия:

1. Българскиятъ езикъ съ своя членъ не е изолиранъ всрѣдъ другитѣ славянски езици, защото сѫщо такъвъ членъ, ако и не достигналъ до сѫщото развитие, има и рускиятъ езикъ.

2. Членътъ въ руския езикъ не позволява да тълкуваме българския членъ като ново явление, развито на Балканския полуостровъ: типичнитѣ форми на склонявания задпоставенъ членъ сѫ донесени въ езика на българскитѣ славяни отъ славянското имъ праотечество.

3. Еднаквостьта на българския съ руския членъ ни кара да погледнемъ иначе върху сродството на българския езикъ съ другитѣ югославянски езици: речената еднаквость говори въ полза на нѣкогашно непосрѣдно съсѣдство и по-тѣсно сродство на българскитѣ славяни съ великорускитѣ племена.

Приложение.

Образци изъ Брѣстовишкия, Еленския и Свищовския дамаскинъ.

I.

Както се каза по-горѣ, този дамаскинъ нарекохъ Брѣстовишки, защото сега е собственость на черковното настоятелство въ село Брѣстовица (Пловдивски ок.). Като сѫдимъ по писмото, тоя дамаскинъ на сигурно е писанъ прѣзъ XVII. в. Въ края на послѣдната страница има бѣлѣжка отъ друга рѫка, съ друго мастило и отъ посетнѣшно врѣме: „Писахь азь мнωго грѣшнїы їереы Ламбо ѿ сѣло Коприщица“. И по езика изглежда, като че ли коприщанецъ да е прѣписвалъ тоя дамаскинъ, ала дали въ сама Коприщица, не е извѣстно. Има подъ речената

---

[1]) Срав. и интереснитѣ свѣдѣния на Dr M. Bartoli върху изчезналия вече *далматски* диялектъ („das Dalmatische“) въ краткия му рефератъ: „Ueber eine Studienreise zur Erforschung des Altromanischen Dalmatiens“ (печат. въ „Vorläufige Berichte der Balkan-Commission I. Heft. 1900. Wien 71—91).

бѣлѣжка и други двѣ отъ други лица: „Поменете и мене братїе їереа Петко грѣшны предъ бā за ваше бг͡олюбїе", и: „Знаи попе Саво сїю книгꙋ за твои хатърь и любовъ за д͡і гроша, а то щем се нїе зговори с тебе, ами по-скоро допрати асприте". Най-отгорѣ на листа има още една стара бѣлѣжка: „† тази книга е на Никола Фꙋцициата". Дамаскинътъ е въ стара подвързия съ дъсчени корици, обвити съ яка мешина. На първата корица отвѫтрѣ на дъската е прилѣпена бѣла книга, на която още може да се прочете слѣдниятъ надписъ: „В он(а)ѧ год(ин)а знаменꙋю великъ глатъ бисть по всеи земли и много человѣцы билое (= билье?) травное питахꙋсѧ и замроша множество людеи глада ради. Ѿва гꙋдина много хайдꙋти плениша повсюдꙋ села и Станимака изгориша и моръ бистъ по людеи грѣха ради чл͡вѣч͡каго.: 1793. Їꙋли."

Самиятъ рѫкописъ е запазенъ цѣлъ въ 252 листа въ гол. четвъртини. Езикътъ е интересенъ отъ много страни, за които подробно ще съобща на друго мѣсто, а за сега давамъ по-долу нѣколко откѫслека изъ текста, за да се види изобщо характерътъ на паметника откъмъ езикова страна, каквото по-добрѣ да се изтъкне и значението на посоченитѣ отъ тоя паметникъ склонявани членни форми, като форми отъ чистонародния езикъ. Прѣдавамъ правописа на паметника безъ измѣнения, освѣнъ гдѣто раздѣлихъ думитѣ за по-голѣма ясность; прѣпинателнитѣ знакове оставихъ както сѫ въ оригинала. Тукъ ще посоча и съдържанието на цѣлия паметникъ:

Мц͡а ѡ͡. ѯ слово на ст͡го ап͡ла Ѳѡ́мы (л. 1—8).

Мц͡а того д͡і житїе пр͡бные матере наше Петкы трьнов'скые (л. 8.—14.).

Мц͡а то́го к͡ѯ мꙋченїе ст͡го великомꙋченика Димитрїа мѵроточиваго. Извади се на нови езыкъ ѿ Дамаскина инока иподїакона и Стꙋди́та. Показꙋва и за чюдеса его. Ѿче бл͡гослови (л. 15.—33.).

Мц͡а ноемврїа а͡ паметь ст͡ых без'сребрьникь Ко́зма и Дамїа́нь (л. 33.—37.)

Дамаскина инока иподїакона и Стꙋдита сказанїе о чю́десех что е было ѿ прѣвели́кых чи́ноначе́лникь Михаи́ла и Гаврїи́ла. (л. 38.—70.).

Мц͡а того г͡і иже въ ст͡ых ѿца нашего Іѡа́нна Златоустаго патрїарха Цр͡игра́да. (л. 70.—84.).

Мц͡а того к͡а. Иже въ цр͡ков въведѣнїе пр͡тые вл͡чце наше бц͡е и пр͡но дв͡ы Мр͡їе. (л. 84.—90.).

Мц͡а дек'врїа е͡. Житїе прѣпо͡наго ѿца нашето Саввы и ѡсщ͡енанаго наставника пꙋстиножителюмь. (л. 90.—96.).

Мц͡а дек. ѕ͡. Житїе и жизнь иже въ ст͡ыхъ оц͡а нашего Їерарха и чюдотворца Никола́е Мирликїиские. Съписанно Дамаскина мона́ха иподїакона свщ͡а Солꙋнские цр͡квыи. (л. 97.—129.).

Дамаскина инока иподїакона и Стꙋдита слово на рождьство г͡а нашего ї͡с. х͡а. (л. 119.—148.).

Дамаскина инока иподїакона и Стꙋдита слово за второ пришѐствїе г͡а нашего ıс х͡а и за а̀нтихрїста. (л. 149.—184.).

Дамаскина инока иподїакона и Студита слово на поклоненїе чтнаго и животворещаго крта. (л. 184.—192.).

Слово пооученїе къ царемь и воеводамь и владакам и поповом и въсем хртїаном не опивати се вином. (л. 192.—194.).

Слово стаго Іωанна Златоoустаго о злыхь женахь. (л. 194.—195.).

Мца того к мученїе стго великомученика Евстаѳїа новаго Іωва и жена его Ѳеописта и чада его Агапїа и Ѳеописть. Слово ѿ инока Дамаскина иподїакона и Студита. (л. 196.—211.).

Мца того кѕ. преставленїе стаго апла еулиста Іωанна Богослова. (л. 211.—220.).

Дамаскина инока иподїакона и Студита слово на цвѣтоносїе гнѥ, ѥже ѥс срѣтенїе хво съваїе. (л. 221.—230.).

Дамаскина монаха иподїакона и Студита слово на погребенїе га бога и спса нашего гс ха, и о еже въ адь сьшьствїе. (л. 230.—241.).

Мца того дı въздвиженїе чтнаго крта гнѥ. (л. 241.—249.).

Мца того н слово на рождьство прѣстые влчце наше бце и прно двы Марїе. (л. 250.—252.).

Изъ „Дамаскина инока иподїакона и Студита сказанїе о чюдесех' чтое было ѿ прѣвеликых чиноначелника Михаила и Гаврїила.

. . . .

И напоко по сьмрть гедеωнва, бѣше нѣкои члкь ѿ село Сараи името му. ѿ плѣме даново и името му маное. и жената негова бѣше неплодна, и нерaжаше. и архгль сѐ михаиль ꙗви на жената му. и ре ѝи, ты си неплодна, и нѣси еднакь родила. ами щешь ѿ сега да роишь сна, ами се чювай ѿ сега да непїешь ни вино ни ракїа. и ωтрочето что щешь да го родишь брьсначь да не угудишь на неговата глава. ωтї е даровано ѿ бога, защо щѐ да бꙋде црь на евреете. и пойдѐ ωназы жена, и наиде мужа своего, и ре му сѣдѣх' си днеска азь дома си. и дойдѐ нѣкой мужь младь свѣты и погледь имашѐ като агглскы. и попита го за името му, и нещѐ дамы каже. тькмо мы ре щешь да родишь сна, и вино да непїешь, и брсначь да сѐ неуга'ди на неговата глава. И помли се тогази маное богу, и ре. млю ти се ги бже мой покажи мы ωногова члка да го виды кой е. и да ны научы что да сторы на ωнова ωтроче кога се роды, и послуша бгь маноа и па, архистратигь михаиль ꙗви се на жената маноева. сѣше си на селото. и ωназы жена тече скоро и найдѐ мужатого сы. и ре му пакь ми сѐ ꙗви ωнзы вчерашныи мужь. ами течы скоро да го видиш, и тече маное и найдѐ агглатого и ре му. ти ли си гпдине мой дето си сѐ ꙗвиль на моата жена. и ре архгль михаиль азе сьмь. и ре му маное. что зарачашь да сториме на ωтрочето кога се роды. ре аггль, что сьмь казаль на жената ты това да сѐ чюва. така и дѣтето вино и ракїа да нѐ пїе и сичко нечисто да не ꙗдѐ и да си не брсне главата И ре му маное постой туку да ты донесу ꙗденїе да тѐ погосты. и незнааше

манóе чѐ е а҃гглъ това̀ что мѹ се ви́ды. и҆ р҃е а҃рхаг҃глъ манóю. сторы̀ го́з'ба бг҃ѹ. а҃ мéне недѣ́и го́щава. и҆ па́кь го попи́та манóе и҆ р҃е мѹ. м҃лю ти се кажѝ на҃ твое́то и҆мѝ как' сѐ зовѐ. защо̂ когѝ се сьбы́е дѹ'мата да тѐ прóславы҃ и҆ р҃е мѹ а҃г҃глъ что̂ питашь за и҆мето моѐ, то̂ ё чю́дно. и҆ занесе манóе го́з'бата прѣ̂ а҃г҃гла. и҆ запа́лисе ѡ҆гнь да ю҆ и҆з'горѝ, и҆ а҃рхг҃глъ миха́и҃ наёднò сьс' пла́мень възи́де на н҃бето. и҆ вѝдѣсе не́явѝ прѣ̂ т҃ѣ, а҃ манóе и҆ женáта мѹ ѿ стр҃а пáдн'а на лицѐто си̂, и҆ рéкоха. ѡ҆лелé на҃ чѐ и҆ нѝе видѣ́х'ме а҃г҃гла гн҃а. — Й дрѹго чю́до и҆ сказа́нїе слѹшайте заа҃рхг҃г҃а михаила к҃а и҆з'бы̀ сед'мьд҃еть тысѹ'щь лю́дїе вь врѣ́ме дв҃да цр҃а. Пи̂ше на вéт'хы зако҃, на кнїга что сѐ зовѐ паралипомень цр҃ь дв҃дь тога́зы нѐкога пойска да и҆сч'те нарóдь е҆врѐнскы̀ да гы̀ ѹзнáе ко́л'ко сѣ̂ ѹ҆ нѐговото ц҃ртво. и҆ зова ц҃рь писатела свое̂го и҆мето мѹ і҆ѡа́вь. и҆ р҃е мѹ. и҆ди и҆ прѣчетѝ ми лю́дїете, ѿ вир'савѐи даже до дана̀ и҆ принесѝ ми писмòто да вида кол'ко сѣ̂ лю́дїе п҃о моѐто ц҃ртво, и҆ р҃е мѹ і҆ѡавь. мнѡ҆го ё нар҃ѡ ц҃рѹ. и҆ коа̀ ти̂ ё нивóлia да гѝ чьтéшь, сѝч'кы сѣ̂ твои̂ ра́бы ма́карь мнѡ́го и҆лѝ ма́л'ко. и҆ п҃а да нѐбы̂ было̂ злѐ това̀ пр҃ѣ бога детó щѐ҃ да сторѝ҃. и҆ ц҃р' присѝлы і҆ѡа̀ва да и҃е да гы̀ чьтѐ и҆ пойдѐ і҆ѡа̀в' и҆ прѣ̂чете е҆врѐете что̂ бѣ́хѹ тьк'мо вь і҆ер҃лимь и҆ най҃е тысѹща тысѹщь и҆ сто̂ тысѹщ' сы̀ р҃ѣ, ҂а҃, ҂а҃, и҆ ҂р҃. ѡ҆свѣ́нь жены̀ и҆ дѣца̀ и҆ стар'ци. и҆ вь і҆ѹ'дѐю найдѐ нар҃ѡ, ѱ҃о. тысѹще. и҆ ѡ҆ста̂ мнѡ́го мѣ́сто и҆ лю́дїе нечетéны защо̂ това̀ повѣлéнїе злò сѐ я҆вѝ пр҃ѣ бога напáде мóрь на̀ тїа чьтенїите лю́дїе и҆ мнѡ́го ѹмѝраахѹ. и҆ г҃ь р҃е гáдѹ, что̂ бѣ́ше слѹга̂ дв҃дѹ цр҃ѹ, речы̀ г҃пдàрѹ си така̀. тры̀ злы̀ны̀ щѣ̂ да наведѹ' на тебѣ̂ зарадѝ злòто что си̂ сторилъ, и҆ и҆з'беры ѿ т҃ѣ. и҆лѝ трѝ го́динь да бѫде гла́дь по сѝч'кѹ землю̀. и҆лѝ г҃ мц҃и да бѣ́гашь ѿ роб'ство̀. и҆лѝ тѣ́к'мо трѝ дн҃ы да бѹ'де мо́рь на̀ тїа лю̀'їе что̂ гы̀ си̂ чѐлъ. и҆ пойдѐ гáдь и҆ сказа дв҃ѹ. ц҃рѹ. какь така̀ р҃е г҃ь. а҃мѝ и҆з'брѝ ёднò ѿ тїа трыте, и҆ р҃е дв҃вь. и҆ трыте ми сѣ̂ тѣ̀сны̀. а҃мѝ побóлѣ̂ мы е да припа́днѣ̂ на м҃лть бж҃їа, нежелѝ да бѣга҃ ѿ рѹ'ка чл҃ч'ка̂ а҃мѝ подобр҃ѣ да бѹ'де мòрь. и҆ пѹсты̀ тога́зы богь а҃рхистра̀тига михайла и҆ затры̀ ча́сѡве, и҆збы, ѻ҃. тысѹще лю́дїе. и҆ г҃ь п҃а р҃е а҃г҃глѹ и҆ прѣста̀ мóрь. и҆ поглéда дв҃дь и҆ видѣ̂ а҃г҃гла чѐ стòи на гѹвно нѣкоемѹ чл҃кѹ ѡ҆р'на зовѣха го и҆ бѣ́ше височѝната а҃г҃глѹтомѹ ѿ землáта до н҃бéто, вь рѹ'кѹ дрьжа́ше мѣчь и҆ рѹката негова бѣ́ше простр҃ѣта н҃а і҆ер҃л҃мь. и҆ ѿ стра҃ нѐговь дв҃дь па́де на лицѐто си̂ и҆ м҃лаше се, и҆ р҃е доста̂ бы̂ гнѣ́вь твой г҃и. нѣ́ка да дóйде на менѐ твóята лютына̂ а҃ не на твоитѐ лю́дїе. и҆ подѹма мѹ а҃г҃глъ и҆ р҃е дв҃де, скóро сторѝ слоѹж'ба богѹ тѹка на това̀ гѹ́мно, давнó се а҃рнише да прѣстáне нѐговь гнѣвь. и҆ пойдѐ дв҃дь и҆ кѹ'пи ѡ҆нóва гѹв'нó сьс' пшеницѫта что̂то врьшаше ѡ҆р'на, и҆ волѡ́вете мѹ кѹ'пи, и҆ рáлото и҆ хомотать, и҆ сѝч'ко и҆ рáлото сьсѣче на мѣсто дрьва̀. и҆ волóвете закла̀. и҆ сварѝ пшенѝцата наёднò сьс' волóвете и҆ сторѝ слѹ'ж'ба богѹ. и҆ тогáзи повелѣ̂ богь а҃рхистра́тигѹ михайлѹ, и҆ прѣста̂ да ѹ҆бива е҆врѐнскыте лю́дїе. и҆ та́мо на това̂ гѹ'мно напоконь сьзи́да соломонъ цр҃ква с҃ты си҃ѡ. (л. 46.—48.).

Й по сьмрьть дарїе цр҃а прїиѐ цр҃тво кѵ҃рь, и҆ тамо̂ ѹ҆ вавѵ҃лóнь и҆мáше нѣкои ѕвѣрь гол҃ѣ и҆ сѝч'кы вавѵ҃лона́не почи́таха го като̂ бога.

й р҃е кѵ́рь ц҃рь данїилꙋ. поклóни се й ты̀ томꙋ́зи бóгꙋ. й р҃е мꙋ данїи́ль. а҃зь ц҃рꙋ клáнıамь се бóгꙋ чтѡ̀ е сьтворилъ н҃бо й землю а҃ми дай мѝ власть да ꙋбїю тогозы звѣ́ра без҆ ѡ́рꙋжїе нѝкак҆вѡ̀. й р҃е мꙋ ц҃рь. сторѝ чтѡ̀ щéшь. тогàзи ꙋзе данїиль смолꙋ҆, й лой, й кóсмы. й ꙋмéси тѣ́хь, й стóри гы катѡ̀ прѣ́сн҆ци мá҆лкы в҃і. й тꙋ́҆ри гы вь ꙋстáта звѣрꙋтомꙋ. й тóга ч҃а расипа се ѡ́н҆зи звѣ́рь. й вьвѵ́лóн҆скыте людїе катѡ̀ видѣ́ха, чѐ ꙋбы данїиль бóгатóгои҃ раз҆гнѣвáха се тврьдѣ̀ й тéкоха сѝч҆ките на кѵ́ра ц҃ра, й рекоха мꙋ. дáи на҃ данїила да гò ꙋбїéмь й а҃ко го недáвашь, тебѐ щѐ҃ на ѡ́г҆нь йз҆горѝ. й ц҃рь нейма чтѡ̀ дастóри а҃ми и҃ прѣдáде данїила. й тамѡ̀ ꙋ грáдь вавѵ́лóнь й́машѐ трапь гол҃ѣ. й вàтрѣ й́маше сед҆мь львóве. й тамѡ̀ ꙋмéтньха данїила. й прѣбы ꙋ ѡ́н҆зы рóвь ѕ҃. дн҃и. й в҆ ѡ́нова врѣ́ме бѣ́ше пр҃ркь а҃ввакꙋ҃ вь їер҃лмь. й бѣ́ше врѣмѐ жьтвà. й ꙋгòтви а҃ввáкꙋмь сóчиво варéно да ѿнесѐ на жьтваре на селóто своѐ, й ꙋзе й хлѣ́бь. й катѡ̀ ѿхóж҃дааше при жьтвáрете. ꙋсрѣ́те го, а҃рхг҃гль михаи́ль на пꙋ́ть й р҃е мꙋ. пр҃ркь а҃ввкꙋ́мь товà ıа́стїè занесѝ пр҃ркꙋ данїилꙋ. ѹ҆ вави́лонь, дето ѐ тꙋ҆рень ꙋ трапь прї львовете. й дáи нıéмꙋ да ıа́де защѡ̀ е глáдень тврьдѣ́. й р҃е мꙋ а҃ввáкꙋ҃ г҃пдине мой а҃зь вавѵ́лóна не знáю на кыдѣ̀ е. й трáпа на львовете незнáю нѝкакь. Тогàзы го грáбнь а҃рхг҃гл҆ михаи́ль завр҃ь глав҆та мꙋ й занесѐ го ꙋ вавѵ́лóнь ꙋ ѡ́н҆зы трáпь при львóвете, й повика го а҃ввакꙋмь, й р҃е. данїиле данїиле, прїимѝ товà ıа́стїе, дѣ́то ты го послà богь. й р҃е данїиль. йлѝ мѐ помѣ́нꙋ бóгь й ме нѐ е ѡ҆стáвиль да ꙋмрꙋ, й стáна й ıа́де до си́тость. й а҃рхг҃гль михаи́ль п҃а грáбна пр҃рка а҃ввáкꙋма, й донéсе го вь їер҃лмь, детѡ̀ е, в҃і. дн҃ы далѐчь вавѵ́лонь ѿ їер҃лимь. й когà занéсе варивóто на жьтвáрете бѣ́ше ѐднакь топло. й на҆трѣ̀ пойдѐ ц҃рь, й йзвáди данїи́ла ѿ рóва живь непочекн҆ть. а҃ дѣ́то бѣ́ха данїила вьмéтньлѐ тꙋ́ры тѣ́хь ц҃рь ꙋ ѡ́н҆зи рóвь й йзѣ́доха гы львовете досꙋ́щь й такà погынаха. (л. 52—53.).

Вели́кыи ц҃рь кон҆статúнь, когáто сьꙋ҆идꙋваше цр҃ьградь сьгради цр҆ква ѐднà вь й́ме а҃рхг҃гла михаи́ла, нѣ̀ вьтрѐ ꙋ цр҃иградь а҃мы ѿвáнь бли́зꙋ селáта, на мѣ́сто чтѡ̀ се зовѐ состенїѡ. й защѡ̀ сьꙋ́да тамѡ̀ цр҆квата, зарадѝ нѣ́коа работа что сѣ̀ е стóрила. й слꙋ́шайте. на рались грáдь бѣ́ше нѣ́кои ц҃рь пе́лїа й́мето мꙋ. й й́маше брáтова сн҃а, й́мето мꙋ їасóнь. й нéкогы го пꙋсты̀ вь скѵ́ѳїю. й ѡ́н҆зи їасóнь ꙋзѐ й. мꙋжїе йз҆браннїи й юнаци. й злѣ́зе ꙋ корáбь да йдѐ гдѣ́то бѣ́ше пꙋ҆стень ѿ цр҃а й катѡ̀ йдѣхꙋ й плѣ́нꙋвахꙋ градѡве й села й дойдоха на вьсточнꙋ страна на мéсто чтѡ̀ се зовѐ веври́кїа. й тамѡ̀ бѣ́ше цáрь й́мето мꙋ а҃микóсь, й наговóриха се ѡ́нїа юнаци да плѣ́нать й тамѡ̀, й да ꙋбїють й цр҃атогò й тóй гы распáди сьс҆ мнѡ́го воискà, й тїѐ побѣ́гнаха й дойдóха до товà мѣ́стѡ̀ состéнїѡ й тамѡ̀ сѣ́дѣха й наговарѣхꙋ се чтѡ̀ да стóрать. й товà тїе дꙋ́мать, й ıавѝ йм҆ се ѐдинь чл҃кь златокрыл҆нь вели́кь й свѣтли́кавь й станà наср҃ѣ т҃ѣ, й р҃е й́мь. да сѐ небоють ѿ а҃мика цр҃а нѝкакь. а҃ми да йдꙋть й да гѡ̀ ꙋбїють й сьвториха ѡ́нїа мꙋ҆жїе такà, ї ꙋбїха цáра й катѡ̀ го ꙋбїхà ѿйдóха п҃а на ѡнова мѣ́сто состéнїѡ, й сѣ́дошѐ да сй раздѣ́лють чтѡ̀ плѣни́ле й добиле. й рекоше мéждꙋ себѣ сй. ѐлáте да направы҃ ѐдного йдола катѡ̀ ѡ́ногова чл҃ка златокри́ла, чтѡ̀ ны се ıавѝ

тѫка̂. и̂ сториıше така̂ и̂ поста́виıше тамо̂ да стои̂ ради̂ паме́ть. и̂ вели́кы ц҃рь кон'стан'днь посл҃ѣ видѣ ѡ҆ного́зи и̂дола̀ и̂ чю́дѣше се и̂ дѫмашѐ. что̂ щѐ да бѫ'де то̂ва. пи́таше и̂ болга́рете свои̂ за нѥго, а҃ми̂, и̂ тїѐ незна́ѧхѫ, что̂ бѣ̂ ѡ҆́н'зи и̂дол̂ь. и̂ тога́зи сто́ри ц҃рь м҃лба́ и̂ пом҃ли се бо́гѫ, да мѫ пока́же бо́гъ что̀ е ѡ҆́н'зы и̂до́ль. и̂ ѫ тѣ̂зы и̂ тѣ́зы но́щь ꙗ̂ви се а̂рхг҃гъ михаи́ль ц҃рѫ и̂ р҃е мѫ, а̂з'е̂ с'мь а̂рхистра́тигъ михаи́ль помо̀щникь на хр҃тїане. дето̂ помогнаха̀ и̂ тебѣ̂, та̂ навы̂ на вра̀гѡвете твои̂. а҃ми̂ и̂ тебѣ̂ рѣко̂ заради̂ това̀ стани̂ ско́ро и̂ направи̂ цр҃ква̀ на моѐ и̂мѐ. и̂ а̂зь да те̂ ѹ҆чѫ́вамь ѿ сѝч'ките твои̂ вра̀гове, догдѐ бѫ́дешь жи́вь. и̂ тогази се ц҃рь потрѫди, и̂ сто́ри като̂ мѫ повелѐ а̂рхг҃ль. и̂ сьѫ́ида цр҃квѫ прѣвеликѫ и̂ сто́ка мно́го ѡ҆ста́ви ѫ ѡ҆́н'зи цр҃ква. и̂ ѿ тога́зи се хр҃тїане сьби́ра҃ ѿ сѝч'ките села̂ что̂ сь и̂зь ѡ҆́колѫ, и̂ чи́на҃ праз҃никь на сѣ̂каа годи́на, и̂ до дн҃еска. и̂ нѣко̀и хр҃тїанинь и̂маше ѡ҆трочѥ̀ глѫхо и́ нѣмо̂ ѿ как'се ѿ ма́ика си̂ така̀ родило и̂ ѹ҆зима́ше го ѿц҃ь мѫ на сека годи́на и̂ занесѫваше го ѹ҆ цр҃квата ст҃омѫ а̂р'хг҃лѫ и̂ м҃лıаше а̂рхг҃ла михаи́лѫ да мѫ и̂сцѣ̂ли ѡ҆трочето и̂ като се̂ мно́го м҃ли. послѫ'ша ст҃ы а̂рхг҃ль ѡ҆номѫзи сирома́хѫ ч҃лкѫ м҃ле́нїето. и̂ вь ч҃а кога̀ бы̂ б҃жтвнаа лу҃ргїа и̂ ѡ҆троче като̂ лежа́ше пр҃ѣ и̂ко́н'та а̂рхг҃глова. и̂ надоврьшѫване лу҃ргїи кога̀то̂ щѣ̂ше дї́ꙗконь да р҃е. вьн҃мѣ ст҃аа ст҃ы҃. пр҃ѣва́ры по́напр҃ѣ ѡ҆трочето и̂ р҃е. вьн'м҃ѣ. и̂ ѿ то́нзи ч҃а и̂сцѣлѐ ѡ҆нова̀ ѡ҆тро̀че. и̂ ѿ тога́зы ѿц҃ь на ѡ҆́трочето чинѣ̂ше праз'дникь и̂ слѫж'ба ст҃мѫ а̂рхг҃лѫ на сѣ̂ко лѣто̂. (л. 54.—55.).

И̂ вь врѣме̂ ѡ҆нова̂, кога̀ бѣ́ше бл҃гочьстї́вый ц҃рь михаи́ль, и̂ маика мѫ Ѳеѡдо́ра ца́рица ѫ ц҃ригр҃а бѣше нѣкои̂ и̂но́кь маркїа́нь и̂мето́ мѫ на монастирь а̂рхг҃ла михаила. что̂ се зовѐ є҃в'севїо̀ вътрѣ̂ ѫ ца́ригр҃а. и̂ то́изи калѡ́ерь мар'кїа́нь, кога́ се нѣ̂когы раз'болѣ̂ше вра́ча не и̂щѣ̂ше нѝкакь, и̂лѝ нѣ̂кое бы́лїе да се̂ цѣ̂рѫ'ва. а̂ми поидѐше и̂ припа́днѣше пр҃ѣ и̂ко́ната а̂рхг҃лю михаи́лѫ, и̂ ѡ҆зр҃авѣше. и̂ така̂ чи́нѣше сѣ̂когы̂. и̂ въ е̂ди́нь д҃нь раз'бо́лѣсе тврьдѣ̂. и̂ като си̂ чи́нѣше, припа́де па́кь пр҃ѣ и̂ко́ната а̂рхг҃лѫ михаилѫ и̂щѐ помо́щь. и̂ а̂рхг҃ль михаи́ль непослѫ́ша го да мѫ дадѐ з'дра́вїе, а҃ми̂ го ѡ҆ста́ви да го̂ и̂скѫси̂. и̂ тогазы доидо́ха ро́днина то́говы и̂ ре́коха мѫ да мѫ дове́дѫть вра́ча да го̂ и̂сцѣ̂лы. а҃ то́и гы непослѫша. и̂ ни́какь нада́ваше да и̂дѫ на врача. а҃ тїе поидо́ха скри́шно҃ да незнае мар'кїа́нь на е̂дного̀ вра́ча, и̂ ѡ҆́н'зы вра́чь дадѐ и̂мь что се̂ зове̂ ї́поѳе́та, и̂ р҃е и҃ кога̀ заспи̂ мар'кїа́нь, а҃ вые тога́зи го ѡ҆ставѣ̂те на нѥго. и̂ ѫзеха ѡ҆нова̀ бы́лїе ро́днината маркїа́новы, и̂ ѡ҆ста́виха мѫ го и̂́о възгла́вницѫ, и̂ ча́кать да заспи̂ да го ѡ҆ста́веть на нѥго. и̂ прѣз' тѣзи но́щь заспа́ха сѝч'ките, а҃ мар'кїа́нь незаспа̀. а҃ми като̂ лежа́ше и̂ глѐдаше, видѣ̂ а̂рхг҃ла михаила, като̂ чѐ и̂сходи и̂з' ѡ҆л'тарь цр҃ковный и̂ със' нѥго два̀ млады мом'ка̀ кра́сны̀ и̂ ди́вны и̂ доидоха при въз'гла́вїето мар'кїа́ново и̂ поискаха, и̂ наидо́ха това̀ бы́лїе, ї́поѳе́та. и̂ р҃е а̂рхг҃ль михаи́ль мар'кїа́нѫ что̂ е това̀. и̂ р҃е мар'кїа' незна҃, ѡ̂ а̂рхг҃ле. и̂ р҃е а̂рхг҃ль михаи́ль на ѡ҆нїа два̀та а҃г҃гла, възмѣ̂те това̂ ї́поѳе́то и̂ зане́сте го врачѫтомѫ что го̂ е напра́вилъ и̂ ѡ҆ставѣ̂те мѫ го на глава̀та. и̂ ѡ҆нїа два̀та ѫзе́ха го, и̂ и̂злѣ̂зоха и̂з' цр҃квата. и̂ а̂р'хг҃л' сам'си̂ ѫзѐ

масло ѿ кан'дило чтѡ̂ е пр҃ѣ нѥговата ӥкона, ӥ помаза мар'кїана, ӥ тоѧ ч҃а ӥсцѣлѣ, ӥ станѣ̂ зр҃авь ӥ славѣше бога. ӥ по полꙋнощь ѿӥде сщ҃енникь цр҃ковны да пое ꙋтрьню по ѡбычаю, ӥ найде мар'кїана зр҃ава ӥ каза мꙋ мар'кїань чтѡ̂ видѣ, ӥ чтѡ̂ мꙋ р҃е ӓрхг҃гль. ӥ кога сьвр'ши ꙋтрьню сщ҃енник' ӥ пойде ꙋ ѡногозы врача, ӥ найде го че сѣ раз'болѣль злѣ. ӥ каза мꙋ сщ҃енникь за мар'кїа҃ какь ё видѣль ӓрхг҃гла михайла, ӥ чтѡ̂ мꙋ е рекль за быліето. тогази катѡ̂ чю това чюдо ѡн'зы врачь, станѣ̂ ӥ заведѡ̂ха го двама др'жещець до цр҃к҃ата ст҃мꙋ ӑрхг҃глꙋ михайлꙋ. ӥ прѣбы тамѡ̂ ёдинь дн҃ь лежа̂, ӥ ѡзр҃авѣ. ӥ катѡ̂ бы здравь векю си неврань дома си ӑми се покалоеры и что ӥмаше сич҃кото даде на цр҃квата; ӥ тои тамѡ̂ ӥ ѡста: —

Ӥ тїа чюдеса чтѡ̂ казах'ме̂ бл҃венїи хр҃тїане, това сторы ӓрхг҃гль михаиль, ӓ̂мы да скаже҃ мал'ко ӥ за ӓ̂рхг҃гла гаврїила. ӥ послѣ҃ ще̂ сказа н҃а ӥ за двата на ёдно чтѡ̂ сь сториле: — Казꙋва҃т книгы цр҃ковны, что сь видѣле ӥ разꙋмеле ст҃и чл҃ци, сич'ко ӥ҃ ё ӓрхг҃гль гаврїиль показаль. пр҃ркꙋ данїилꙋ тои показа видѣнїето чтѡ̂ видѣ ӥ тои бл҃говѣсти їѡакӱмꙋ ӥ анны, ӥ каза ӥ҃ како щьтъ да родѧть мр҃їа пр҃таа бц҃а. той ѥи носѣше ѩстїе ꙋ цр҃квата ст҃аа ст҃ы. той каза ӥ захарїю пр҃ркꙋ, как' ще̂ да ӥ҃ се роди їѡанн' кр҃тль. той ӥ бц҃и бл҃говѣсти ӥ каза ѥи, как' ще да породи г҃а нашего ї҃ѵ х҃а, той р҃е їѡсифꙋ да пойме пр҃таа бц҃а да ю ꙋпази. той ӥ на ѡнова врѣме̂ кога се роди х҃с ӥ р҃е на пастирете да ӥдꙋть въ виѳлеемь ӥ да вида҃т ѡтроче. той р҃е їѡсифꙋ да бѣга въ ёгӱп'ть. той мꙋ р҃е п҃а да се врати наз҃а. той ї на мѵроносиците бл҃говѣсти вьск҃ресенїе хв҃о. Ӥ тїа чюдеса сам'сы ӓрхг҃гл' гаврїль сътвори. ӓмы ѿ сега п҃а да послꙋшате ӥ двата на ёднѡ̂ что сѣ сътвориле чюдеса: — Въ цр҃тво никӱфора цр҃а вотонїаѳа бѣше нѣкои ӥнокь ёв'тимїе ӥмето мꙋ. въ ст҃ые горы ӓѳона познаница ст҃мꙋ ӓѳанасїю, детѡ̂ съꙋида монастирь великꙋ лаврꙋ. тойзи ёв'тимїе съꙋїда цр҃ква мал'кꙋ въ ст҃ꙋю горꙋ, въ ӥме ст҃мꙋ николꙋ ӥ там' се постѣше със' дрꙋгы ӥноци намѣсто чтѡ се зовѣ дафни. ӥ саракїны плѣнꙋваха по ѡнїа мѣста слꙋчи се та̂ дойдоха ӥ до монастирь дафни да го поплѣнꙋ҃т ӥ калꙋерете раз'браха ӥ побѣгнаха по гората сич'ките заёдно ӥ със' тогозы ёв'тимїе. ӥ ѡнїа сракїни дойдоха ӥ плѣниха монастирь ӥ ѿйдохаси ӥ тогазы пойдоха си на монастирь ӥноците, ӥ видѣха, какь ё ѡплѣне҃ монастир. ӥ чюдѣха се чтѡ̂ да сторать, ӥ ёв'тимїе ѡбыде ѡнова мѣсто сич'ко, ӓрек'са това мѣсто, детѡ̂ е сега дохїарь монастирь. ӥ тамѡ̂ видѣ какь ё скрито мѣсто ӥ мир'но ӥ сьꙋида тамѡ̂ дрꙋ'га цр҃ква мал'ка, пакь на ӥме ст҃мꙋ николꙋ направи мал'ко ӥ келїи. ӥ прѣминаха се мал'ко дн҃и дойде нѣкои чл҃кь ѿ царигр҃а никола името мꙋ, роднина ёв'тимїю. ӥ донесе сич'кото си ӥманїе ӥ стана ӥ той калоерь на тойзи монастирь дохїарь. ӥ прѣстори си ӥметѡ̂ неѡфить ӥ по мал'ко врѣме̂ бы їгꙋ'мень неѡфить на тойзи монастирь. заради нѥгово добрѡ̂ ӥ п҃о ӓ ёв'тимїе роднината мꙋ постѣше се са҃си на скрито мѣсто. ӥ катѡ̂ станѣ̂ їгꙋ'мень неѡфить, раз'вали тьзы мал'ка цр҃квица ӥ съꙋида дрꙋ'га велика, катѡ̂ стои сега ӥ до д҃нь. ӥ ѡколꙋ гр҃а съꙋида великь. ӥ нирь високь съꙋида да се ꙋпази монастирь. ӥ до тꙋка на-

прáви и̂ дòврьши мꙋ се и̂мáнїето. и̂ неможе да дов҆таса да сѐ п͠опи́ше със҆ ѡбрази цр҆квата и̂ за товà скрьбнь бѣше неѡфить и̂ мл͠ѥше се бг͠ꙋ давнô бы̂ бг͠ь ѿ нѣгдѐ помóгньл҆ мꙋ да доврьши със҆ писмò ст͠ы монастѝрь и̂ бг͠ь ѐмꙋ҆ послꙋша мл͠ѥнїето. и̂ бы̂ чю́до таквóзы. Спротѝст͠ы ѐ гóры а̂ѳон҆скые, далѐчь дö ѕ҃. пьприща, и̂мà е̂ди́нь ôстрóвь зовѐсе лꙋ҆гь. и̂ на тóизы ѡстрòвь бéше метóхь монастирьскы̂ и̂ блѝзꙋ тòго метоха, стоáше стльпь прáвь ѿ камѝкь направень ѿ пр҆вы врѣмена, и̂ на врьхь стльпꙋ бѣше напи́сано таквѝзы дꙋмы. кой мѐ ꙋдары̂ на главата, щѐ да найде мнѡго злато. и̂ мнѡго людїе мѣтахꙋ камѝкь и̂ полꙋчꙋвахаго. и̂ нѝчтô ненайдоха. а̂мѝ за тазы рѣчь дрꙋ҆га бѣше мысль. наврь стл҆пꙋ сѣн҆ката гдѐ ѡпи́ра когà и̂стече сл͠нце тамо ѐ ꙋземлꙗта скрѝто было и̂мáнїето. а̂мы̂ бг͠ь когáто щѣше да гò ѡбꙗви да сѐ и̂з҆вады и̂мáнїето. такà расмотры̂ на тóизы метòхь монастир҆скыи. бѣше приставень е̂динь мом҆кь, млáдь до к҃. гóдинь ꙋцѣнѥнь да работы̂. и̂ той хóдѣше на ѡн҆зы стльпь мнѡжишь и̂ гледаше и̂ чюдѣше се. и̂ въ е̂ди́нь дн͠ь пойдѐ тамô, и̂ сл͠нце и̂стéкꙋваше. и̂ ѿкры̂ мꙋ бг͠ь ꙋмь и̂ разꙋмѐ и̂ видѣ, гдѐ ѡпирà, стльпꙋ врьхь сѣн҆ката. и̂ начѐ да копáе тамô и̂ найдѐ е̂ди́нь мрàморь, и̂ по мрàмор҆ть котéль вели́кь пльнь съ жьлтици. и̂ катô видѣ товà растрепéра се. и̂ покры̂ пáкь товà мѣсто. и̂ течѐ на монасти́рь и̂ каза ї҆гꙋменꙋ неѡфитꙋ. и̂ р͠е мꙋ, вл͠ко ст͠ыи, и̂мáнїе мнѡго найдо на мето на а̂мѝ дай мѝ, кóл҆ко щешь брáтїа да дóидꙋ със҆ мене да го и̂з҆вáди҆, и̂ да гò донесе ꙋ манастѝрь. ї и̂гꙋ҆мень, катô чю товà ѿ рáтаꙗтого, и̂збрà тры̂ и̂нóци вѣр҆ныи, и̂ пꙋ҆сти със҆ кор͠а монáстир҆скыи, да донесꙋ҆ть ѡновà и̂мáнїе със҆ котéль и̂ със҆ мрàморь, чтô бѣше покрыть котéль. и̂ ꙋлѣзоха ꙋ кор͠а и̂ плáвахꙋ по морéто, и̂ прѣльстиха се за и̂мáнїето ѡнїа и̂ноци. и̂ наговóриха се да гô съкры̂ють за себѣ сы̂ и̂ да гô продѣлàть, и̂ ꙋзеха ѡноговà мрáмора, и̂ привѐзаха го нá шѝата ѡномꙋ҆зи мом҆кꙋ҆. и̂ мѐтнаха го ѡ҆ дьно морéто. и̂ товà былô катô казꙋвать прѝвꙋерь. и̂ тогáзы на монастѝр҆ катô ѿпѣле дх͠овници вꙋерна и̂ и̂зл҆ѣзле. и̂ цр҆ква затвóриле. и̂ тóꙗ ч͠а ѡноговà мом҆кà мéтньле ꙋ морéто. и̂ той се помóлиль на а̂г͠гле. и̂ напрáсно пойдоха на дьно морéто, а̂рх͠гль михаиль и̂ гаврїи́ль, и̂ ꙗ̂виха се пр͠ѣ мом҆кàтого, катô двà ѡр҆лá злáто крыл҆ны. и̂ напрасно го и̂звадиха ѿ дьно морéто, и̂ донéсоха го на монастѝрь, и̂ постáвиха го наср͠ѣ цр҆кве дохїáр҆скые. а̂ ѡнїа и̂ноци товà чю́до незнáють. а̂ми сы̂ раздѣлиха ѡновà и̂мáнїе мéждꙋ себѣ и̂ съкрыха го ѿ вън҆ка монастѝрь. и̂ тáмо нощꙋ҆ваха на пристáнището монастѝр҆ско. и̂ ѡн҆зи мом҆кь ѿ гол͠ѣ стра заспàль на ср͠ѣ цр҆ква, и̂ наꙋ͠рѣ стáнь кан҆диловъжѥгáтель, да запáли кан҆ди́лата ꙋ цр҆ква и̂ вѝди, кáкь лежѝ мом҆кь на ср͠ѣ цр҆ква. и̂ катô видѣ товà ꙋплáшисе. и̂ мнѣше мꙋ се, чѐ е нѣкòе привидѣнїе тà го блáзны. и̂ врати се назáдь. и̂ п͠а пойдѐ втóры п͠ь. и̂ товà пáкь видѣ и̂ несмѣй да зáпали кан҆дилата, а̂мѝ пойдѐ, на игꙋ҆мена и̂ рéче вл͠ко привидѣнїе и̂ сьблазнь нѣкоа вид͠ѣ бѣсòв҆ска ꙋ цр҆квата, и̂ несмѣю да ꙋлѣзем. и̂ р͠е мꙋ ї҆гꙋмень. чтô се бойш҆, сторѝ кр͠ть на себѣ сы̂, и̂ ꙋ҆лѣзы̂ безь стр͠а и̂ пойдѐ да ꙋлѣзе ꙋ цр҆квата, и̂ п͠а не смѣа а̂ми пáкь се враты̂ на ї҆гꙋмена. и̂ ї҆гꙋмень катô чю товà, станѣ и̂ пойдѐ ꙋ цр҆квата

със клисїáратого. й̑ видѣ й̑ той хꙋбáве че̑ е й̑стинна, какъ лéжи ѡ҆н'зи мом'кь на ср҃ѣ цр҃квата, й̑ма й̑ кáмень привѣ̑занъ на шїата. й̑ ꙋдáри го ї҆гꙋмень полéка със' пáтерицꙋ, й̑ раз'бꙋдй го. й̑ подꙋ'ма ѡ҆н'зы мом'кь, й̑ р҃е. кажéте ми братїа, гдѐ с'мь сегà. чи́ни ми се, че с'мь ꙋ морéто, гдѐто мѐ ꙋмéтн'ха трꙑте калóере. й̑ р҃е мꙋ ї҆гꙋмень. незнае́ш лй гдѐ сй. тꙋка сй ꙋ монастйрь. й̑ товà е цр҃квата дохїáр'ска. е̑тꙋ с'мь тꙋ'ка й̑ а̑зь ї҆гꙋмень неѡ҆фить. а̑ми нꙑ̀ скажꙑ̀, что̑ ще тꙋка, й̑ что сй патиль. тогáзи й̑мь р҃е ѡ҆н'зи мом'кь, ѡ҆ставите мѐ мáл'ко да сѐ посвѣсти҃. й̑ бꙑ̑ мáл'ко та сѐ свѣсти. й̑ зѐ да и҃ казꙋва сич'ко пó редꙋ, что̑ е патйль ѿ ѡ҆нїа й̑нóци, тогáзи мꙋ р҃е ї҆гꙋмень. тꙑ̀ сѣдй тꙋка, догдѐ съмнѐ. а̑ нꙑе да сърьши҃ ꙋ҆трьнꙗ ѿ вьнь цр҃квата, до гдѐ дóйдꙋть ѿ пристáнището й̑ ѡ҆нїа трйте й̑ноци. давидеть й̑ самꙑ̑ чюдо. й̑ наꙋ҃рѣ пꙋстꙑ̑ ї҆гꙋмень за т҃ѣ, й̑ дойдóха, й̑ тройцата. й̑ р҃е й̑мь ї҆гꙋмень. что̑ стóрих'те ѡ҆ц҃и за ѡ҆новà найденото. й̑ рéкоха мꙋ й̑ тїѐ. лъжà е было вл҃ко за товà. тьк'мо нй се насмѣ̀а ѡ҆н'зы мом'кь. й̑ нꙑе го ѱ'ꙋвах'мѐ й̑ приплáши҃мѐ, й̑ побѣже ѿ н҃а. й̑ р҃е й̑мь ї҆гꙋмень. славà тебѣ х҃е б҃же. придѣте да ꙋлѣз҃е брáтїе ꙋ҆ цр҃ква, да бл҃годари҃ бг҃а. й̑ като̑ в'лѣзоха въ цр҃квꙋ. й̑ видѣха. че̑ мом'кть лежй на ср҃ѣ цр҃квата. й̑ камéн' мꙋ привѣ̑занъ на шиáта, й̑ като̑ го видѣха тїе трйте й̑ноци, ѿ стра҃ бꙑха без'глáсны. тогáзы й̑мь зарачà ї҆гꙋмень твр'дѣ й̑ приплаши гы. й̑ донéсоха сич'кото ѡ҆новà й̑мáнїе на монастирь. й̑ пос҃лѣ гы й̑спьдиха й̑з' монастирь, а̑ ї҆гꙋмень неѡ҆фить пострйже ѡ҆ногова мом'ка й̑ бꙑ̑ калоерь. й̑ п҃описà цр҃квата й̑ ꙋкрасй а҃ й̑ нар҃е ю̑ въ й̑мѐ а̑рхистрáтигꙋ михаилꙋ й̑ гаврїилꙋ. (л .68.—62.).

II.

Дамаскинътъ, който сега се намира въ българския народенъ музей въ София подъ № 1379, нарекохъ Еленски понеже въ Елена е билъ намѣренъ и отъ тамъ изпроводенъ отъ г. Радивоева въ даръ на музея. На втората корица отъ вѫтрѣ е прилѣпена книга, на която ясно се чете слѣдниятъ надписъ, който ще да е писанъ отъ рѫката на прѣписвача на цѣлия рѫкописъ въ XVIII. в.: „† Сїѧ кнꙑга глагóлеми дамаскйнь како ѧ исписáхъ азь даскаль Стоѧ́нь ѿ село Трѣвна, гроша с҃к. Аще где боу҆да сгрѣшиль а̑ ти мой брáте І҆ѡанне исправй и ни кльнй, ни писà а̑ггль но роука грѣшна и брéнна и ѿ каль сьтворéна и оумь чловѣчески ни стоить на единомь мѣсте, метет се само и тáмо, но бл҃гословите да и вась бг҃ь бл҃гословить в сѣмь вѣцѣ и въ бѫдоущых аминь“. — Първата корица отъ подвързията е изгубена а тъй сѫщо и началнитѣ 11 листа отъ рѫкописа, който е пагинуванъ и първоначално е съдържалъ смг҃ листа малка 4⁰. Освѣнъ казанитѣ изгубени листове отъ началото, рѫкописътъ е запазенъ цѣлъ.

И отъ тоя рѫкописъ, както и отъ слѣдния, давамъ тукъ нѣколко образеца отъ езика съ сѫщата цѣль, която указахъ по-горѣ.

Ето съдържанието на Еленския дамаскинъ:

Слѣдъ първото слово, което продължава на листъ в҃і, съ които захваща рѫкописътъ, а именно: Слово за второ пришествїе (л. а̑—л҃є), слѣдватъ:

Мц҃а Септемврїа а҃ начало индикту паметъ прпо҃бнаго оц҃а нашего Сумеѡна Стльпника (л. л҃е—м҃е).

Мц҃а того и҃ слово на рождество прѣст҃ѣи вл҃це наше бц҃и и пр҃но дв҃и Марїе (л. м҃е—н҃д).

Мц҃а того д҃і Вьздвиженїе чьстнаго кр҃та г҃днꙗ. слово бльгарьскимь езикомь (л. н҃д—ѯ҃г).

Дамаскина инока ипоѡдїакона и Студита слово на кр҃топоклонена не҃лѧ (л. ѯ҃г—ѻ҃г).

Вь неделю е҃ пость житїе и жизнь прп҃бнїе матери егvптѣнини. (л. ѻ҃г—ч҃д).

Слово на цвѣтоносїе г҃да нашего і҃у хр҃та. (л. ч҃д—р҃ѕ).

Мц҃а того к҃ иже на небеси ѻгненосны вьсходь ст҃аго славнаго пророка Ілїѧ Ѳезвитѣнина. (л. р҃ѕ—р҃д).

Вь сѹботѹ велика слово на погребенїе г҃дне і ѡ риданїе прѣст҃їе бц҃е (л. р҃д—р҃кз).

Вь ст҃ы и велики четврьтакь слово ѡ прѣданые г҃да евреомь. (л. р҃кз—р҃лн).

Ѡ прѣвеликихь чиноначельнїихь арх҃ггла Михаила слово арх҃гглу Михаилу. (л. р҃лн—р҃мн).

Слово на вьскрѣшенїе Лазарово. (л. р҃мн—р҃нд).

Мц҃а априлїя к҃г мѹченїе ст҃го великомѹченика и чюдотворца Геѡргїѧ, саписано Дамаскина инока ипоѡдїакона и Студита, сказува се това слово за чюдесата, що са е сторило ѿ него. (л. р҃нд—р҃ѯѕ).

Мц҃а Декемврїа ѕ҃ иже вь ст҃ы҃х оц҃а нашего Мириликїискаго чюдотворца Николае сьписано Дамаскина инока ипоѡдїакона и Стоудита соуще соулоуньскы цр҃кви. (л. р҃ѯѕ—р҃ча).

Мц҃а ѡктомврїа д҃і житїе преподобнїе мт҃ре наше Петки Трьновски. (л. р҃ча—с҃).

Слово ст҃го оц҃а нашего Іѡанна Златоустаго ѡ душевно покаанїе. (л. с҃—с҃ѕ).

Слово ст҃аго Іѡанна Златоустаго ѡ злихь женахь (л. с҃ѕ—с҃з).

Мц҃а того к҃ѕ мѹченїе ст҃го и славнаго великомѹченика Димитрїа мvроточиваго, изради се на нови езикь ѿ Дамаскина инока ипоѡдїакона и студита слово. (л. с҃н—с҃ѯі).

Сказанїе за ст҃го оц҃а нашего прп҃бнаго Ефросима. (л. с҃ѯі—с҃кв).

Слово ст҃аго Іѡанна Златоустаго поученїе хрс҃тїаномь (л. с҃кв—с҃кд).

Слово прѣст҃ѣи бц҃е какь е обишьла мьките син҃кїе. (л. с҃кд—с҃кд).

Слово поученїе хр҃тїаномь на все праз҃ники (л. с҃л—с҃ли).

Слово ѡ Петра митарѣ како сп҃си се ѿ своихь прѣгрѣшенїи. (л. с҃ли—с҃мг).

Слово ст҃го Іѡанна Златоустаго поѹченїе хр҃тїаномь ѿч҃е бл҃гви.

Пазѣте са братїѧ и҃ врьдѣте се че е вльхвата междо нас и҃ щѐ да нѝ плѣнѝ, и҃ да нѝ измами. сѝ рѣчь вльхвата ѐ дїаволь на този свѣть. чюваите православны хр҃тїане и҃ вѣрѹваите да сѐ неизмамѣме на таквази работа. Имаше на ѐдно мѣсто двѣ калѹгере, сѝ рѣчь двама пѹщинѣци.

трьгнà ѐди́нать калѫгерь прѣзь меси́рь да пройде свѣтàть. катò и̂де прѣзь месі́рь че̇ видѣ мѫмà и̂дольскимѫ пóпѫ и̂ залюбі̂ ѧ. и̂ ѿтидè тà рéче баці̂ и̂ пóпѫтѫмь. дáи ми дьщерѣ си за женà. а̂пóпат' мѫ рéче ниіца ті̂ ѧ дáва дѫри̇ нипи́тамь бг҃а моéго. и̂ ѿтидè да гò пи́та. и̂ рéче димóнѫ. ѐди́нь калѫгѣрь дѫдè да ми̇ и̂ще дьщерѣта за женà дали̇ да мѫ ѩ дáмь, и̂ли̇ да ѩ нидáмь. димон' мѫ рéче. а̂ко сà ѿричè ѿ бг҃а си̇ своéго и̂ ѿ крацéні̂ето си калѫгѣрьское щото са è кр҃тиль че мѫ ѧ даи̇. ѿтидè пóпатъ да пи́та калѫгѣратокь и̂ рéче мѫ. ѿри́чашь ли са ѿбг҃а своéго и̂ ѿ крщ҃éні̂ето си калѫгѣр'ское. и̂ калѫгѣрат' мѫ са врéче да сè ѿричè. и̂ видѣ д҃хь ст҃ы катѫ' гóлѫбь и̂злѣзе и̂зь ѫстáта мѫ и̂ бѣжà на н҃бето. товà бѣше кр҃щені̂ето. и̂ пóпать ѿтидè та кáза димóнѫ и̂ рéче мѫ. калѫгѣрат' са ѿрéче ѿ свóѩта си вѣра и̂ прѣстàна на нáшата вѣра. тоги́зи мѫ рéче димóнь, нидѣи си дáва твóѧта дьщерѣ немѫ за женà ни̇ го é ѿстáвиль нéговь г҃дь, и̂ ѿще мѫ помáга. и̂ ѿтидè пóпать и̂ р҃е калѫгѣротѫмь ни̇ ща си̇ дáва дьщерѣта тебѣ за женà, ѿті̂ è г҃дь и̂ ѿще с҃ь тебѣ и̂ помáга ти, и̂ ні̂ è ѿст҃ьпиль ѿ тебѣ. когà чѫ' тѫи калѫгѣрать, а̂ тóи си рéче сéбѣ си, кóл'кѫ дѫбрина ми̇ стóри г҃дь. а̂зь грѣшни сà ѿрéкохь ѿ нéго и̂ ѿ крщ҃éні̂ето и̂ ѿ калѫгѣр'ството. а̂ дѫбри̇ г҃дь и̂ ѿще ми̇ помáга, рéче такà, и̂ трьгнà та си̇ ѿтидè пáкъ вь пѫстинатà. ѿи̂дè пáкь вьз' ѻногóзи стáр'ца калѫгѣра. и̂ зè да мѫ' кáзѫва кàкь е стóриль, и кàкь е пáтиль, кáза мѫ сéто. а̂ стáрицат' мѫ рéче. сѣди̇ чéдо с҃ь мéне тѫка в тѣзи пещерà, и̂ да пóстимь г҃. н҃ели кáта дéнь, и̂ а̂зь такà дасè мóлѧ бг҃ѫ за тебѣ. чѫваите православни хр҃ті̂ѧне и̂ вѣрѫваите кakь сè мóле челѣкь ѐди́нь за дрѫги. тоги́зи ѿн'зи стáрець са разскáѧ за ѻногóзи брáта, и̂ помóли се г҃дѫ бг҃ѫ и̂ рéче. мóлѧти се г҃ди да ми̇ хари́жишь тѣзи дѫшица защó са е покаѧ́ль. и̂ послѫшаго г҃дь, и̂ пóстиха ѐднà н҃елѧ. и̂ ѿтидè стáрецать вьз' ѻногóзи калѫгера и̂ попи́таго та мѫ' рéче. видѣ ли нѣщо брáте. а̂ той мѫ рéче. ѿч҃е видѣхь гóлѫбь висóко под'н҃бето и̂ и̂деше пр҃ѣ мéне да сéдне. и̂ пáк' мѫ рéче стáрецать, нибóи се чéдо моли̇ бг҃а хѫбѣвѣньцѣ. и̂ пóстиха пáкь в҃. н҃ели. пáкь ѿтидè стáрецать и̂ попи́та го та мѫ' рéче, видѣ ли брáте нѣщо. а̂ калѫгѣрат' мѫ рéче видѣхь гóлѫбь фрьчѣше бли́зѫ покри главьтами. и̂ рéче мѫ мльчи̇ чéдо моли́ се бг҃ѫ хѫбѣвѣ. пóстиха. г҃. н҃ели и̂ свршиха ги̇. и̂ ѿтидè пáкь стáрецать в҃ь калѫгѣратѫкь, и̂ попи́та го рéче мѫ. щò видѣ брáте калѫгѣре. а̂ тóи се ѿбрьнà та мѫ' рéче видѣхь гóлѫбъ дè фрѣка и̂ кáцьна наврѣхь главьта ми̇. и̂ прострѣх' си ракàта да гò фáтѣ, а̂ тóй скóк'на та влѣзе в ѫстáта ми. а̂ стáрец҃а катò чѫ' а̂ тóй прослáви бг҃а и̂ рéче калѫгѣротѫмь. брáте сегá ти прости̇ г҃дь грѣхàть и̂ при̂é ти поканито, и̂ ѿсéга се пази̇ брáте. а̂ калѫгѣрат'са ѻбрьнà та мѫ рéче ѿч҃е а̂зь ѿ сéга нищà са ѿдѣли̇ ѿтебѣ. додéми дóде сьмрѣть. чѫваите правòслвни хр҃ті̂ѧне, ако грѣши́ме да ни ричéме г҃дь нищé ни прости̇. г҃дь è мл҃ти́вь и̂ дóбрь тóи ны прáща грѣховéте, а̂ко сè покáиме с҃ь фсе ср҃це. ри́за когà се занóсе неѫпи́ра ли се с҃ь сапѫнь. и̂ дш҃а грѣшнаа с҃ь покаѧ́ні̂е и̂ с҃ь пóсть и̂ сь метáні̂е и̂ с҃ь мльчáні̂е са ѿчи́стюва дѫшата и̂ тѣлото. г҃дь нáшь і̂с҃ хр҃тóсь ѐмѫ же слáва вь вѣки а̂ми́нь (лист. ҁк҃в—ҁк҃д).

Сло́во ѿ пе́тра мита́рѣ ка́ко сп͠си се ѿ своихъ прѣгрѣше́нїи ѡ͠ бл͠гви.

Бѣше пе́трь кадїй злъ немл͠тивь. бг͠а нета́чаше. бѣше кадїй на е̂ди́нь гра́дь седѣше на мех'кемѣ. та̀ сьдѣше. и̂ме бж͠е непочи́таше. ѡ̂тѝ бѣше немл͠тївь. кои до́деше да про́се за и̂ме бж͠е а̂ то́и ги го́нѣше и̂ бие́ше и̂ распьж͠аше ги ѿ не́го. дꙋдѐ е̂ди́нь вели́кь праз͠никь, и̂ напльниха̀ гра͠ьть про́сеци да про́сѣть за и̂ме бж͠е. про́сиха щѐ про́сиха до за́ходь сл͠нце и̂ и̂злѣзоха се́те про́сеци накра́и града̀ть, и̂ зе́ха да си дꙋмать помеж͠ꙋ си. а̂сь сїа́ть гра́дь про́сихте ли, се́те ре́коха про́сихме. се́те ны да́дꙋха за и̂ме бж͠їе. а̂ пе́трь кадї и̂мь за и̂ме бж͠їе неда́де. а̂ е̂ди́нь про́сıакь ре́че. как' стѐ про́силе вїѐ ѿ пе́тра пе́трь и̂ме бж͠їе лю́бе и̂ за и̂ме бж͠їе да́ва и̂ мл͠тина̀. и̂ ста́наха се́те про́сеци ѡ̂номꙋжю про́секꙋ ре́коха. и̂дѝ тѝ ѿ пе́тра кадїа̀ та̀ и̂щѝ просїа̀. а̂ко тѝ дадѐ за и̂ме бж͠їе. а̂ нїѐ си́нца що смѐ про́силе просїа̀ за̀ и̂. дн͠и три́ста про́сеци да ѐ тво́е. а̂ко лѝ неи̂зваді и просїа̀ ѿ пе́тра. а̂ тѝ щѐ и̂спро́сишь за т͠. дн͠и да ѐ на́ше. и̂ ста́на ѿ сасꙋтра просек͠а и̂ ꙋтидѐ на пе́тровать дво́рь. и̂ намѣри пе́тра на трапезерїа́та дѐ сѣдѝ. и̂ но́сѣха мꙋ ро́бїето мꙋ го́зба да ѡ̂бѣдꙋва, и̂ врьнаха сѐ ро́бїе́то да зе́мать и̂ дрꙋга го́зба. и̂ ниѿста́на нѝ единь в͠ь пе́тра на трапе́зата. и̂ ѿн'зи про́секь додѐ та̀ влѣзе в͠ь пе́тра на трапе́зата, и̂ видѣ чѐ ста́на тен'ха̀, и̂ ре́че пе́трꙋ. дари́ ме за и̂ме бж͠їе г͠подáрю. а̂ пе́трь кадїй ѿ срьдитина неможи да мꙋ' продꙋма. а̂ми са̀ ѡ̂бгле́да наѡ̂колꙋ за то́лга да ꙋда́ре про́сакатокь, неможѝ да намѣри то́лга да́ го ꙋ̂да́ре. а̂ то́и посе́гна ѿ трапе́зата та̀ зе е̂ди́нь самꙋ́нь и̂ фрьли да ꙋда́ре про́секатокь, а̂ про́секать са ꙋве́де та неможѝ да го̀ ꙋ̂да́ри с͠ь сомꙋнать. а̂ сомꙋнать са потрьколи дꙋрь на по́рьтите. а̂ про́секать са врьна та̀ зѐ сомꙋнатъ и̂ побѣгна вѣнь и̂зь града̀ть ꙋ̂тидѐ детꙋ' ѡ̂нѣзи про́сеци, и̂ зане́се имь сомꙋнать пе́тровь. и̂ видѣха ѡ̂нѣзи про́сеци сомꙋнать пе́тровь и̂ почю́диха се ка̀кь да́де пе́трь кадїй просїа̀ за и̂ме бж͠їе томꙋзи про́секꙋ. а̂ тои и́мь ре́че на ѡ̂нѣзи про́сеци, вїѐ нети́ сте про́сеци нети́ сте ѿ про́сеско колѣно. а̂ а̂зь самь про́секь и̂ ѿ про́сеско колѣно. и̂ ꙋ̂тидо́хь ꙋ̂ пе́трови и̂ ре́кох мꙋ господа́рю пе́тре поми́лꙋи ме и̂ дари́ ме за и̂ме бж͠їе, и̂ той ма дари́ е̂ди́нь сомꙋнь за и̂ме бж͠їе. слꙋшаите правосла́вны хр͠тїа́не какво́ са е чꙋдо сто́рило. мина́се що са̀ мина̀ че са̀ разбо́лѣ пе́трь и̂ ꙋ̂мрѣ. и̂ зане́се мꙋ а̂гг͠лать дꙋшата пр͠ѣ хр͠та вл͠ка, и̂ ни́какво дꙋбро́ мꙋ но́се а̂гг͠лать пр͠ѣ бг͠а, токꙋ' е̂ди́нать сомꙋнь, де́то са разсрьди та̀ фрьли на про́сакатокь. а̂ дїа́волат' мꙋ но́се мно́го злинѝ щото̀ бѣше пе́трь сто́риль на зе́млата. и̂ додѐ а̂гг͠лат' мꙋ и̂ дїа́волать, и̂ ста́наха пр͠ѣ г͠да бг͠а и̂ ре́че дїа́волать г͠дꙋ бг͠ꙋ. пе́трь на земла́та нї ѐ сто́риль ни́какво дꙋбро̀. а̂мї ѐ сѐ зло̀ стрꙋваль. и̂мето тво́е непочи́таше. и̂ за и̂ме тво́е нида́ваше. и̂ чрькова̀ непочи́таше и̂ нихо́дѣше. и̂ сирома́си и̂ си́роти неми́лꙋваше, а̂мї и̂мь сё зло̀ строу́ваше. и̂ а̂гг͠лать р͠е, и̂стена г͠ди пе́трь на земла́та сѐ зло̀ стрꙋваше. а̂ за тво́е и̂ме токꙋ' е̂ди́нь сомꙋн е да́ль виж' го тꙋка. и̂ тꙋри г͠дь капона́та. и̂ доне́се а̂гг͠лать сомꙋна́ть и̂ тꙋриго на капона̀та. и̂ дїа́волать доне́се се́то зло̀. и̂ сло́жи го на капона̀та бж͠їа. а̂ пе́тровата дꙋ͠ша стоа́ше и̂ вьзди́шаше

й̑ трепе́рѣше й̑ погле́двва а҆́г҃глатокь давно́ мв помо́гне пр҃ѣ г҃да да го̀ йзба́ве ѿ дї́Аволатокь. а̑ г҃дь щѣ́ше да сто́ре чю́до с҃ь пе́тра да го̀ по-ми́лвва, й̑ нате́гна сомвнать на капона̀та. й̑ р҃е г҃дь а҆гг҃лото́мь, занеси̇ пе́тровата дш҃а да ви́де ра́йското мѣ́сто й̑ да ви́ди де́ си почи́нввать праве́дните дш҃и, й̑ заведи́ го да ви́ди м҃ъката де́тв са мъч҃а грѣ́шните дш҃и. й̑ заве́де агг҃лать пе́тровата дш҃а по ра́йското мѣ́сто. катв̀ видѣ пе́тровата дш҃а ра́й бж҃їи чё ре́че. г҃ди поми́лви ме й̑ ѡ҆стави́ ме на тви хвбавое мѣ́сто да седѣ. а̑ а҆гг҃л го заве́де на мъката да ви́де. катв А видѣ чѐ ре́че. г҃ди йзбави́ ме ѿ твй мѣчное мѣ́сто да мѐ не ѡ҆ста́вишь твка. й̑ ре́че г҃дь врьнѣте двшата пе́трова на зема́та. й̑ врьна А а҆гг҃лать на зема́та. й̑ ѡ҆живѣ пе́трь на землѣта, й̑ ста́на п҃а живь ч҃лкь. мина́ се нѣ́кои де́нь й̑ дрвги чѐ додѐ па́кь про́секь да про́се ѿ пе́тра й̑ ре́че. поми́лви ме г҃пда́рю пе́тре й̑ дари́ ме за йме бж҃їе. а̑ пе́трь са сащи́са що щѐ прьво̀ да подадѐ за йме бж҃їе зла́то ли йлѝ сре́бро. па́кь ре́че да си да́мь ри́зата хвбаваА скъп҃аА про́секотвмъ. й̑ ре́че про́секотвмь, йла̀ са́мь побли́зв при ме́не й̑ сьблѣче си пе́трь скъпата ри́за й̑ ѡ҆́блѣче про́секатокь, й̑ ре́че мв, йдї А носи̇ за йме бж҃їе. йзидѐ про́секать йс пе́тровать дво́рь. й̑ сьблѣче ри́зата пе́трова. й̑ ѡ҆тидѐ на е҆ди́нь дюгѣнь та А прода́де. за̀ р҃. а҆льта̀не. а̑ тѣзи дюгѣне сетѣ бѣ́ха пе́трови. йзлѣзе пе́трь по дюгѣнете си да ги ѡ҆би́де че си видѣ ри́зата на е҆ди́нь дюгѣнь дѐ ви́се, й̑ ре́че дюгѣнцїютвмь. продава́ваш ли тъзи ри́за. й̑ ре́че дюгѣнцїйать про-да́вамь. й̑ ре́че ко́лкв йщишь за неА, й̑ ре́че дюгѣнцїАть. с҃. а҆льта̀не йща. й̑ йзва́ди пе́трь. с҃. а҆льта̀не й̑ да́де мв та̀ кvпи ри́зата й̑ занесе сї А в тѣхь й̑ ре́че на ро́бето си. йдѣте по чрьшїАта дано̀ намѣ́рите просе-катокь та ми го̀ двведѣте твка. й̑ втидо́ха ро́бито по чрьшїАта да го̀ йщать й̑ намѣ́риха го. й̑ доведо́ха го пр҃ѣ пе́тра й̑ ре́че мв пе́трь. а҆зь ти да́дохь ри́за да нос҃и за йме бж҃їе. а̑ тїА зё че А прода́де, а̑ про́секать ре́че г҃пдарю пе́тре твоАта ри́за ме́не неприли́чаше да А но̀сА. а҆ми ѹ҆тидо́хь та А прода̀двхь, й̑ кvпих си воло́ве да си почи́на да вра̀ й̑ да кvпаА да нихо҃ѣ ѿ кыща̀ на кыца да про́сА да мѐ ла́Ать люцкитѐ п҃сета. нѣ да рабо́тА й̑ а҆зь да йм҃а кога̀ до́де дрвги про́сАкь, й̑ а҆зь да йм҃а да пода́мь за йме бж҃їе ѿ твоАта мъка̀. й̑ видѣ пе́трь чї ѐ двбрѣ сто́риль про́секать. а̑ то́й го ѹ҆ста́ви. й̑ па́кь поми́сли пе́трь й̑ ре́че да си разда́мь се́то йма́нїе на сирома́си й̑ на слѣпи й̑ на хро́ми й̑ на си́ри й̑ на че́ркови. дано́ ма твре г҃дь на цр҃тво н҃бное. й̑ прода҃е си дюгѣнете й̑ гемїйте й̑ ѡ҆ста́ви е҆дна̀ гемїА. й̑ прости́ си ро́бито й̑ ѡ҆ста́ви е҆дного̀ ро́ба. й̑ раздѣли́си се́то йма́нїе на слѣпи й̑ на хро́ми й̑ на си́ри. й̑ де́тв ѡ҆ста́ви е҆дного́токь ро́ба а̑ то́и мв р҃е. а҆зь тебѣ да тѐ дарѣ йма́нїе мло́го що ти река̀ да ма̀ слвшашь, да ма̀ продаде́шь, й̑ що̀ зе́мишь за ме́не да ѐ твое. й̑ ре́че ро́бать госпо҃йне мо́и а҆зь тебѣ да нѐ прода́мь ни̇ дов'ѣка. й̑ р҃е пе́трь. а҆ко нище́шь ти ме́не да продаде́шь. а҆зи тебѣ ща̀ прода̀. й̑ ре́че ро́бать, г҃подарю ка̀кь ричё́шь ти така̀ да бъде. й̑ ре́че пе́трь та̀ влѣзоха в гемїАта два̀мата й̑ трьгна̀ха та̀ втидо́ха на чю́жда землА далеч́ь по море́то. й̑ вти-до́ха близв прї е҆ди́нь чю́жди гра́дь. й̑ р҃е пе́трь ро́ботом си. сьблѣчи̇ мо́йте дре́хи таги̇ ѡ҆блѣчи̇ ти а̑ а҆зь да ѡ҆блѣка̀ тво́йте дре́хи. й̑ йла седи̇

тѝ на моéто мѣ́сто а҆ а҆́зъ да сéдна на т҇бето мѣ́сто. и҆свежи́ ми рацѣ́те
и҆ пꙋ́сти то́пь и҆с кора́бѧть да чю́ѧть гражденци́те да и҆злѣ́зать. и҆ кога́ та
попи́тать щò и҆́машь за продáжба а҆ тѝ рéчи нéмамь ни́що за продáжба
токꙋ̀ є҆дногò ро́ба и҆́мамь за продáжба. и҆ попи́та го ро́бать ко́л҆кꙋ ценà
да и҆́ща за тебѣ̀. а҆ пéтрь поми́сли за хр҇тà чї̀ є̀ прода҇ень х҇ртось зà л҃.
срéбрьники. и҆ рéче да нї̀ є̀ моѧ́та ценà барабáрь с҇ь хр҇тà вл҇ка. нꙋ̀ даè
подо́лꙋ мо́ѧта ценà. и҆ р҇е и҆щꙋ̀ тѝ замéне. к҃. срéбрьники. и҆ ѡ҆блѣ́че ро́бать
примѣ́ната пéтрова, и҆ сéдна в г҇мїѧ́та на пéтровото мѣ́сто и҆ пꙋ́сти
ро́бать то́пь и҆ чꙋ́ха гражденци́те тà и҆злѣ́зоха да ви҇ѧть де є̀ дошлà
чю́жда г҇мїѧ. додо́ха и҆ зéха да пи́(та)ть г҇мицїѧ́токь. щò но́сишь за
про҇áжба. и҆р҇е г҇мицїѧть. дрꙋ́га про҇áжба нéмамь токꙋ̀ є҆дногò ро́ба и҆́мамь
за про҇áжба. и҆ попи́таха го щò и҆́щишь за нéго. и҆ р҇е гем҇цїà не и҆́ща
мно́го. нꙋ̀ к҃. сребрьникѝ и҆́ща. и҆ до҇є̀ є҆ди́нь златáрь та мꙋ̀ да҇е к҃. срé-
брьники за пéтра и҆ зé го и҆ завéде го ѹ҆ домá си и҆ стáна пéтрь ро́бь
и҆ робꙋ́ва. ѕ҃. го́динь ꙋ златáрѣт҇о. и҆ видѣ̀ златáрѣть пéтра де мꙋ̀ хезме-
тꙋ́ва хꙋ́бавѣ чи мꙋ̀ р҇е златáрѣть. седѝ пéтре да сѝ почи́нишь. а҆ пéтрь мꙋ
р҇е, г҇поди́не мо́и мло́го си и҆мáнїе дáль за мéне да рáботѣ да тѝ ѿрá-
ботѣ да нїꙋмрà да тѝ ѡ҆стáне и҆манїето ниѿрáботѣно. нꙋ̀ да тѝ рáботѧ
г҇поди́не мо́й да тѝ ѿрáботѣ. и҆ постáви златáрѣть пéтра да слꙋгꙋ́ва в
кàщи. когà седѣ́ше да пїè а҆ то́й пéтрь стоѧ́ше на кракáта си прáвь тà
слꙋгꙋ́ваше. и҆ минá се врѣ́ме мно́го чи сà сто́ри гл҇ѣь на пéтровать
велїѧть. ѿ детò бѣ́ше пéтрь продáдень дꙋдо́ха да кꙋпоу́вать жи́то ѹ҆ зла-
тáрѣтокь и҆ кꙋ́пиха жи́то. стáна вичéрѧ и҆ сéднаха да вичéрѧть. и҆ зéха
да сѝ дꙋ́мать го́стито помежꙋ̀ си. нелї̀ є̀ тꙋ́й пéтрь нашїѧть г҇подáрь
дéтꙋ ли́п҆ца в нашїѧть грáдь. и҆ разбрà пéтрь де гò познáха селѣ́нете мꙋ,
и҆ и҆злѣ́зе вꙑнь да побѣ́гне. и҆ ѿтидè на по́ртите. а҆ по́ртите билè заклю-
чени. и҆пор҆тар҇ѣ седѣ́ль та гѝ пáзиль. а҆ то́й би́ль нѣ́м са роди́ль, а҆
пéтрь мꙋ помáха с҇ь ракà портáрютꙋмь и҆ р҇е мꙋ. ѡ҆твори́ ми по́ртите
желѣ́знїе. а҆ нѣ́мїѧт҆ си помáха ракàта тà рéче пéтрꙋ. неѿтвáрѧм҆ти
по́ртите желѣ́знїе дꙋрь ниистиче сл҇нце. а҆ пéтрь ѿи́де да ѿтво́ре сам҆си
по́ртите. а҆ нѣ́мїѧть стáна на по́ртите не дáде пéтрꙋ да ѿтво́ре. и҆ ѿстꙋ́пи
пéтрь ѿ вратáта и҆ погле́дна на н҇бето и҆ прикр҇ти се и҆ бл҇гви по́ртите
желѣ́зные. и҆ а҆́гг҇ль свѣ́тель слѣ́зе ѿ н҇бетò и҆ ѿтво́ри по́ртитѣ желѣ́знїе.
и҆ побѣ́гна нѣ́мїѧть на трапéзата детꙋ̀ седѣ́ше златáрѣть с҇ь го́стето си тà
пїѧше. и҆ р҇е мꙋ нѣ́мїѧть. г҇поди́не мо́й. ро́бать пéтрь бежѣ̀ и҆з҆ портите
желѣ́знїе. и҆ погле́дна златáрѣть нѣ́мїѧтокь и҆ рéчемꙋ не чю́де са как сà
ѿтво́риха по́ртите. а҆ми сà чю́дꙗ тебѣ̀ кàкь продꙋма. а҆ ти са сѝ нѣ́мь роди́ль.
и҆ р҇е нѣ́мїѧть г҇поди́не и҆ а҆́зь сà слꙋчи́хь под҆ по́ртитѣ катò бл҇гви по́р-
тите и҆ мéне бл҇гви тà продꙋм҇а. и҆ почю́диха се в кꙑщи си́н҆ките. и҆ тоги́зи
зéха да кáзꙋвать ѡ҆нѣ́зи сéлѣне пéтрови дéтꙋ бѣ́ха дꙋшлè да кꙋпꙋ́вать
жи́то и҆ тїé го познáха, и҆ какь є̀ кадї́й и҆ какь є̀ би́ль нáй болѣ́ринь в
си́н҆кїѧть грáдъ и҆ как҆сà и҆ тїè ѿ тойзи грáдь є҆мꙋже слáва вь вѣ́ки а҆ми́нь. :.

III.

Свищовскиятъ дамаскинъ е писанъ на 1753. год., както се вижда отъ една бѣлѣжка въ края на словото „Съботи акатиста“ на листъ 158, която гласи: „Геωргїе ѿць Петрь марта кв҃ сьвршй се писанїе 1753.“ Бѣлѣжката е писана отъ сѫщата рѫка, която е писала и цѣлия рѫкописъ и то въ гр. Свищовъ, що показва езикътъ. Като главенъ бѣлѣгъ на свищовския говоръ, който се е отразилъ въ езика на паметника, ще посоча оригиналната глаголна форма *„ети“*, съ значение на 3. л. отъ спомагателния глаголъ съмъ, сир. *е* стб. ѥстъ. Това *ети* и днесъ още въ Свищовъ е извѣстно и то като старинска дума. За сега не мога да кажа, отъ какъвъ произходъ е това *ети* вмѣсто обикновеното наше *„е“*.

Дамаскинътъ принадлежи сега на библиотеката на свищовското читалище св. Кирилъ и Методий (№ 82. въ инвентара). Рѫкописътъ е на 8°, отъ листъ в҃ до ѕ҃ е пагинуванъ, а слѣдъ това писачътъ не бѣлѣжилъ листоветѣ, които сѫ всичко 310. Ето съдържанието на тоя дамаскинъ:

Слово за рождьство Христово, (л.—23).

Слово на богоявленїе, (л. 23—55).

Слово на срѣтенїю (безъ начало, л. 55—79).

Мѹчение светаго славнаго великомѹченика Θеодора Тирона (л. 79—92).

Слово на съшествие ст҃го дѹха (л. 92—109).

Слово о чѹдесѣхь прст҃їѧ вл҃чце и наши бц҃е и пр҃но дв҃и Марїѧ (110—118).

Слово на светое благовѣщенїе (118—140).

Сѫботы акаѳиста въ преславное бытїе чюдотворенїе владч҃ци бц҃и в' Констандинь градь (л. 140—158).

Мц҃а Августа єı Дамаскина йнока иподїакона и Стѹдита слово на общим ѩзиком на оуспенїе прст҃ые влдчц҃е нашые бц҃е (л. 158—167).

Сказанїе о великихь чиноначѣлникь Михаиль и Гавраиль (л. 167—198).

Ме҃ца Дек. є҃ Житїе преподобнаго оца нашего Саввы осщ҃еннаго (л. 198—205).

Марта д҃ Мѹченїе ст҃ымь и славнымь великомѹченикомь хрс҃товимь четиридесѣтимъ. (л. 205—224).

Мц҃а Декемврїа ѕ҃ поѹченїе о Николаю Чюдотворцю (л. 224—248).

Априлїа є҃. Житїе и жизнь преподобные Марїи Егvптенины (л. 248—262).

Слово на велики четврьтькь (л. 262—264).

Слово на св. пасхѹ (л. 264—266).

Слово за св. великомѹченикь Георгїѧ. (л. 266—279).

Слово на въздвиженїе честнаго кр҃та. (л. 279—285).

Словопоѹченїе къ царемъ (л. 285—287).

Житїе и чюдеса ст҃мѹ пророкѹ Илїю. (л. 287—310).

„Слово о чудесѣхъ прстїа влчце и наши бце и прно дви Марїа. Оче блгслови.

Тъй ети писано вь пентикостарю на единь пѐтъкь пендесѐтъчнїи на Цариградь имашї едѝнь мъжь блгочестивь и милостивь твърда добродѣтелень, името му бѣше Леѡнь, ради добрините нѐгови стана царь ѿ бога. Ала когиту бѣ войнь тръгна да йди у пустина, и тамь дето вървѐши ис пѫть вйдѣ едногѡ слѣпца ѿбразут му свѐтеши катѡ слнце, ала бѐши твърда жединъ, и като гу вида Лѐѡнь, думила му твърда. И фати гу за ракѫта и търсаши вода да гѡ напуй. И тамь като вървѣха падна слѣпецу и ни можеши веки да върви ѿ много жеднина. А Лѐѡнь като вида чи ни можи да върви тръгна самси да търси вода данѡ намѐри да напой слѐпцатук и ниможа да намѐри, ѡскърбл Лѐѡнь ѡти щѐши да умрѐ слѣпецу ѿ жеднина и пак флѐзи Лѐѡнь у пустина дано тамь намѐри, чу глась ѿ невйдимо, и рѐчи му: не ѡскърбй се о Леоне, ѐто водата тука близу ѐти и напои слѣпцатукь и му ѿмии ѡчите да познае моіта сила. А ти подирь малко врѣме щеш да бъдешь царь. И да ми направишь на тѫй мѣсто цркова ѡти азъ ща да бъда ф нѐа, и които додать на молба ради помощь щать намѐрꙗть дшꙋ спсенїе и тѣлесно здравїе. Тѫи като чу Леонь растрепѐра са твърда и пак са возрадува, оти намѐри три дарби ѡтъ бга, пристѫпи понапрѐт три стапѫнки и намѐри единь трапь пълнь сс вода. тогизи напой слѣпцатукь и тои са напи и по рѣчьта прстїа бци ѿмй му и ѡчите и тутакси прогледа ѿ чудо голѣмо, колко ли радость и било тогись, дето ѿ првень бѐши слѣпь, а на подирѫ прогледа. Подирь малко врѐме доди Лѐѡнь на достоинство цртво и направи една чѐркова чудна на мѣстото, щото намѐри водата чудотворна на име прстїе бци и прно дви марїе, и повелѣ црь да са нарич(а) водата живи прїемнїи источникь, защото бѣ дарь истенцки, ради тѫй а нарѐчи прстаа. ни едно чудо ни ѡстана докьть настана на ѡнази вода. толкось дето извади небснїа чудо струваха тамь. И много болни, слѣпи, хроми, бѣсни и други каквй да кажишь, вьсе силнаа црца и живототочнаа ѡнась исцѣлꙗва и до днс, нѣ тѫко живи амй и мртви всксѣва, тьи трѣбува да напишимь неизречѐннаго бга ѡти из нѐа са е родйль, тому подобава слава, чть и поклоненїе ввѣкї аминь.

Вь врѣме ѐгда цртвова премудрї Лѐѡнь ймаши подружница твьрда добродѣтелна, имету и бѣше Ѳеѡфану. щото пиши на синадар на декемврїе мца на шестьнадесетїи днь. Докѫть ни бѐши са престави̇ла стаа падна црю у болесть тѐшка и неисцѣлѐнна, толкось дето сьбраха ѿ рѐдомь врачуви да гѡ исцѣлꙗть. Ала ниможа ни единь врачь да го исцѣлй. Доди сироѧстната недела и толкось го натисна болесть, колкото сичкїи врачуви рекуха на царицата да нагѡтви щото трѣбува радї цртукь. Тогизи блжена Ѳеѡфана като видѣ ѿ земни врачуви нѐма ни една помощь, притѐче на небснаго и утйди на црката неина чѐркова и затвори вратата черковни и падна пред иконата прстїи бци. сс сълзи плачеши и молеши са дано му дадѐ малко динѐ, зам да постави црѫ на мѣсто негово Костандина сна своего замь да ни стани

напоконъ нѣкоа мълва радї цр҃а, тѹи като са мо́лаши зѐм҃лна цр҃ца на небес҃на ради зѐм҃лна цр҃а, чѹ гла҃ ѿ невидимо и ре́чї и не плачѝ, ѿ Өеωфа́но, дне҃ ще да до́ди исцѣлѐнїетѹ да исцѣли мъжь твои. Тѹи като чѹ ст҃аа и разра́дѹва са тв҃рда, и оути́ди прѝ цр҃атѹкь с҃с голѣма радѹсть ви́да цр҃атѹкь като бирѐ дш҃а и вра́чѹвите стоѧть и чакать, когѝ да почи́ни а тїи да го погрибьть. О҃ти бѣха разѹме́ли каквотѹ и дѹ сегѝ и҆мать ѹбича́и вра́чѹвите да пѹфа́ща҃ на р҃кьта. и тѹи като гѹ държа́ха за р҃кьта рече Өеофа́на ѿставѐти гѹ ѿти сеги́чкѹ ще да до́де вра́чь да гѹ исцѣли́. Тѹи като̀ дѹмаши ст҃аа погле́даха са вра́чувите иди́нь с҃с дрѹги. и там де́то гле́даха ви́дѣха де и́ди една̀ калѹгери́ца, и҆метѹ и Агаөїа ѿ цр҃квата прс҃тїи бц҃и, дето са нари́ча живо прїе́мнїи источникь, но́си един҃ карча̀кь вода̀ и речи на цр҃цата ѹд оде́ве напрѝзорѣ като митѣхь че́рковата прест҃їи бц҃и чѹхь гласъ ѿ невидѝмо, и ре́чи ми Ага́пїа земѝ ма́лко вода̀ ѿ исто́чника моѐго и занесѝ на цр҃атѹкь да пїе ѿ вода́та и тои да исцѣле́и ѿ болѣзнь зам да позна́е ко̀лко любо̀вь и́мамь азь на възлюбленната ми Өеωфа́на, дето сѣкогѝ ма ви́ка с҃с с҃лзи и да бьди ра́дѹсь на не́а ѿ се́ги. Тѹтакси зе вода́та и напоѝ цр҃атѹкь с҃с чѹдотво́рната вода̀. И тѹтакси са изба́ви и сьв҃рше́но исцѣла̀ толкось, дѐто то̀зи часъ ста̀на ѿ ѿдароть си дето лиже́ши и сѣкаше чи ни бѣ лижа́ль. Като̀ ви́дѣха тѹи чѹдо тамь щотѹ бѣха си́чки са почѹдиха. И цр҃ю повелѣ на сѣко лѣтѹ на то́зи де́н҃ да пра́ви събо́рь прест҃їи бц҃и и пр҃нодв҃и Марїи зам да са помену̀ва таквòзи бл҃агодѣа̀нїе и да да́вами бл҃годарѐнїе на пресла́вная влади́чица на́ша, о҃ти изь неа неизрече́нни бг҃ъ е́ти родѐнь, то́мѹ подѹба́ва сла́ва и държава вь вѣки вѣком҃ амѝнь.

На синаѯа́рь пи́ши ѹ пе́тѹкь на ѡбновлѐнїе нѣкои чл҃кь тв҃рда бога́ть повди́гна са ѿ Со́лѹна да и́ди на чѐрковата що са̀ нари́ча живо прїѐмнїи исто́чникь сас҃ мно́го бл҃гоговѐнїе зе сребро̀ и злато доволно да има при сѐбѣ си да дадѐ на че́рковата и да има за ха́рчь, защо̀ бѣ чѹль чѹдесата щотѹ стрѹваши бг҃рца, и вода́та живо прїе́мнїи источникь жил҃еши тв҃рда, да ви́ди ѡна́сь ѹсщ҃ената вода̀ и да са поклонѝ на бж҃ствнїи храмь. за̀мь дано полѹчи дш҃ѹ сп҃енїе, и флѐзи ѹ една̀ гимїа да и́ди. И тамь де́тѹ вървѣха па́дна ѹ тѐшка болесть и си позна сьм҃рта оти ще да ѹмрѐ и речи на навланцїатук, зна́а о҃ти ни бѣхь достойнь да са поклона̀ на храмѹ прест҃їа бц҃и и да пїа вода ѿ источника неинь, о҃ти грѣховете мои ни ма ѡставѣть да и́да тамь живь. Заклинам та вь име прест҃їе бц҃и, когѝ ѹмра̀ да ма нифьрлѝшь ѹ морїето амї да ма ѡгѹдишь ѹ единь сандькь и да ма занисѐшь дѹ ст҃аго храма детѹ жилеа̀х и тамь да ма погребѐшь, и ако живь ида и т҃и прест҃аа бц҃е щи ти би помощни́ца и те́бѣ сѣкоги, азь ѿ моетѹ иманїе ти хари́зѹвамь сто жалти́ци, а дрѹгото да гѹ дадѐш тамь, замь да са помине дш҃ата мо́а гре́шная. Тѹи като̀ дѹмаши заклѐ мѹ са навламцїю какь ще испра́ви що мѹ е зар҃чаль, и тѹтакси прида́ди дш҃аты си бг҃ѹ, а навламцїата зе тѹгѝзи и напра́ви еди́нь сандькь и ѹгѹди тѣлото вьтрѣ и поди́рь три дни сти́гнаха на Цариградь. и изва́ди преставленнаго и покли́ка попо́ве да го́ ѹсп҃ѣать и да гѹ погриба҃ на чѐрковата, щото бѣ прест҃аа бц҃и. Когѝ го ѹсп҃ѣха

сичкп поредомь, повелѣ ефимѐрїа да ѿворать сьндькѹ и да видѣть мьртьфцатѹкʼ оти ни смардеши като дрѹги мьртʼвци. тогизи ѿтвориха сьндько попо́вите, като видѣха мьртьфцатогь и зе попо прьсть ѿ зимата и посипа тѣлото, като какʼе ѡбичаи ѡкрьсто, и речи земла еси и вь земла поидеши. Тогись единь ѿ гимицїите зе малко вода ѿ живопрїемнаго источника и донеси малко и речи сиромаши, колко желанїе имаши да пїешь ѿ тази вода и сеги прїими мрʼтво, тьи рѐчи и полѣ гѹ сьсʼ водата по тѣлотѹ. О преславнихь твоихь чѹдѐсь гдⷭ҇и, тѹтакси стана мьрʼтвїю и славеши бгⷶ и прѣстⷭ҇ѹю его матʼрь. Колко и било чѹдеса братїа мои тамь, дето са видѣли онези члⷱ҇ци по много е било на ѡнези гимицїи, дето сами бѣха видѣли какь бѣ ѹмрѣль, и подирь четирі днⷭ҇е вьскрⷭ҇си каквото и четири днⷭ҇евнїи лазарь тьи и тои ѿ мрʼтвихь вьстана хвалеши и славеши бгⷶ и пречтⷭ҇ѹю его матʼрь. И тѹтакси стана калѹгерь и би тамь на ѹнази черкова до скончанїе его слѹжаши и работеши бгⷭ҇ѹ, дохо́дѣха ѿ дрѹги мѣста и питаха гѹ радї вечнїа мѹки. Ала тои никакь нї им даваши отвѣть каквото и четвероднеевнїи лазарь прохождаши житїетѹ си чѹдно и богѹ ѹгодно. Живь би лѣть єⷭ҇ї подир животот си пакь пѹчина и предаде дхь свои вь рѹцѣ бжїи емѹ слава вь вѣки вѣкомь аминь.

Стїи Григорїе чѹдотворець беши постникь на идно мѣсто високо постеши и приминѹваше житїетѹ си чѹдно. Тѹи радї на архїерѐи стана чѹденʼ ала ни бѣ ѹ черкова нити ф градо ами бѣ ѹ пѹстина, тамь проводиха и гѹ донѐсоха и архїереа го поставиха на неокесарїа. И коги стьпи на висока степень архїереиства пичеши са и добрини голѣми показѹваши. Ала и тьй оть бгⷶ голѣма дарба зе и сподоби са, оти тьи мартѹрисѹва на житїетѹ неговѹ. Що са станали при живо́тѹть неговь чѹдеса. Една нощь като сѣдѐши ѹ келиатаси и по ѹбичаи като са молѣши чѹ ѿ незаапѹ де просвѐти бжⷭ҇твнⷭ҇їи свѣть и напьлни кьщата и сьсь миризма свѣтла· сѣкаши чи ети снⷭ҇це. Тѹгизи видѣ єдна жена боголѣпна и хѹбава и чѹдна и при неа стои единь старец честни. Почѹдиса Григорїе и стоа много та мисли и речи оназы честна жена тїа и агⷭ҇лцка црⷭ҇да, ала старцатѹкь ни мѹжа да позна́е кои бѣше. Докьть ни мѹ речи престⷭ҇аа бцⷭ҇а Іоане вьзлюблѐннїи ѹченичe снⷭ҇а моего и влдⷭ҇ико и богослове, щото са наричаш, предаи таино истина вѣра хрїстїанска нашемѹ вѣрномѹ рабѹ и оучителю твоего Григорїю да разѹмеи многѹто богословїе, да ни можи ни един ѿ еретиците да са пре. Коги чѹ тѹи стⷭ҇и Григорїе разѹмѣ оти старицѹ бѣ стⷭ҇и Іѡань бгⷭ҇ословь и дошле да наѹчьть стⷭ҇аго Григорїе на православна вѣра. Защо на онѹи врѣмѐ имаши ерѐтици много и баснословци прелащаваха много и обращаха ги на своето поѹченїе. Тѹгизи влⷭ҇ика чѹдотворець Григорїе седна и написа повѣсть истенцка и православнаа хрⷭ҇тїанска наша вѣра, каквото гѹ прⷭ҇таа бцⷭ҇а и ιѡань бгⷭ҇ословь вь разѹмь наѹчиха и придадѹха мѹ стⷭ҇ите сьбори и апⷭ҇лските проповеди каквотѹ и на неговотѹ житїе са намера написано, нѣ тѹко сⷭ҇сʼ такʼвзи блⷭ҇годать ѿ бжⷭ҇їе мтⷭ҇рь са сподѹби, ала катѹ си бѣ блⷭ҇горазѹмнїи вернїи рабь нейнь. Ала и много чѹдеса стори сⷭ҇сʼ помощь вьсесилнїи царици таквизи чѹдеса, дето и кои ги чѹе и тои

ще да са ѹмилй и ще прїе дш҃ѹ сп҃нїе. И пакь коитѹ ще да ги читѐ и да ги чѹе на житїето нѣгово и да прїемни дш҃евно весѣлїе и рáдость на ср҃цето си. Защò азь ѿ чѹдесáта нѣгови много ѹстáвихь. Ала тѹкь еднò чѹдо ща да рекѝ за вѣра колко бл҃годать ѿ бг҃а намѐрѣть дето зáповѣдь нѣгова опáзювать и мнóго пѣтал бц҃а почита. Ѹ неокесарїа дѐто бѣ ст҃ї сь архїерѐи ймаши еднà водà, та а наричâ Ликòнь. Коги дóдеши зѝмно времé а тїа тóлкось прїйдваши, кóлкото и градóть подлѝваши и кащїа развáлаши и мнóго пѣта и хóра ѡдáвеши. Додѹха ѿ онози мѣсто хóра до ст҃го Григóрїю на мóлба припáднаха и п҃таха на пóмощь. Стїи Григòрїе имь рѐче. Чѐда имàити си ѹповáнїето на бг҃а и на преч҃тїе его м҃трь. И стáна стїи и оутѝди с҃с тѣхь и зе пáтерицата си и ѹтѝди при главáта на рѣкáта пьрвень помóли са вь тáина, нáпоконь с҃с голѣмь глáсь рѐчи. Вь име г҃да нáшего ї҃са х҃а кàзвам ти азь рабь бжїи и пр҃но дв҃и мр҃їе да ни примѝнешь векѝ ѿ тѹи мѣсто нетѝ да приминешь патерицата мога. Тѹи речи и ѹдáри пàтерицата си ѹ земата. о влд҃кѹ чѹдесь твоѝхь гд҃и, сѹхо дьрвò безь ни една мокротá да фáни кóрень и да пѹсти зилѐно лѝсти. О чѹдо, тѹи стана ради зам нàпѹконь да са проповѣдѹва сѝлата Хр҃това. Тьи и до н҃нѣ онѹи дьрвó нетѝ исьхнѹва, нетѝ рѣкѣта премѝнѹва пѹть нѣго тòлкось тѹкó дѹ нѣго дохóда, чи пак назат҃са врáща. Ѡ҆ти тьи заповѣда ст҃їи, да ни минѹва дьрвóтѹ ѿнѹи. и досѐги гѹ почѝтать. оти бг҃ь секигѹ прослáва, кóитѹ го хвали нѣго, и тои бѝва похвáлень. Видити ли брáтїа мои кóлко чѹдесà и знамéнїе стрѹваха бл҃говéнїи раби бг҃орóдицїи, защото вѣрѹвáха бога.

Пѝши на жѣтието ст҃мѹ Іѡáнѹ Дамаскинѹ, дéтѹ гѹ напѝса премѹдрїи Іѡань патрїáрхь антиохїиски оти на времѣтѹ Исáвра Лѣва бѣ голѣмѹ иконобóрствѹ вь Цр҃и градь, много правослáвни христїани ради иконопоклонéнїе хрс҃тѹ ненáвистнїи. Цр҃ь ѹ тéшка мѣка ги мѣчи. Тѹи като чѹ Іѡань на Дамаскь, детѹ бѣ начéлникь Саракѝнски и пьрвосьвéтникь пѝшеши сѣкоги книги на Цр҃иградь на правослáвни хр҃стїани, покàзваше имь ѿ писáнїетѹ ради мартѹрїсѹвани. Защò еднѝ ни щѣха да са поклáнать на ст҃ите икóни защó ерѐтици мнòго стáваха и цр҃ства х҃ва ѹстàвѣха. Флѣзи тѹи в҆ ѹшите цр҃еви, оти Іѡань тьи стрѹва и проважда сѣкоги книги ѹ Цр҃иградь. Тогѝзи зе цр҃ю та стори еднá маисторїа сьсь хѝтрость клйка даскали и посóчи имь оть писанїата и вьнѹви(?) една книга и рече, кои мóжи ѿ вась да ѹидѹрдѝса на Іѡановѹто слово голѣма дáрба ще зе ѿ мѐнѣ. Тѹй като рѐчи мрьсни излези един дáскаль и речи: цр҃ю, аз ща написа дето самси Іѡань нищѐ го познà. тогѝзи повелѣ мрьсни и посóчи писмóто Іѡанѹво на даскалѹтѹкь и наѹчи гѹ да пѝши лѹкави дѹми, катѹ какье провóдиль Іѡань дѹ цара цр҃юградскїи рѹкописанїе: Пѝша азь рабь твои цр҃ю оть Дамаскь и ти давамь поклѹнéнїе да знáишь ѿти грáдь нашь ѹслáбна и нéма мнóго бои да са опрьть тѐбѣ макарь и мáлко воискà да провóдишь а ти без ни единь бои щешь гѹ зе макарь и ази ща ти пѹмóгна оти на мòıа рькà ети сѝчка д҃ржàва. И дрѹги мнóго льжовни дѹми ѹйдордиса льстивїи ц҃рь. Нáпѹконь повелѣ дрѹгимѹ дáскалѹ да напѝса дрѹго рѹкописáнїе царево дѹ кнѣзатѹкь на

Дамаскь. Бл͠горо́дїе и вьсе люби́ми облада́телю Дама́ска радꙋваи са о́ти ни ви́дѣхь ѿ тѐбѣ ни едно злѡ̀, и пак радꙋваи са оти имамь с͛с͛ тѐбѣ любовь неизрече́ннїи и да ма вѣ̀рꙋвашь оти азь ницѫ̀ да развалѧ любовꙋ и дрꙋ̀жеството дето имамь сѧ̀сь тѐбѣ, макарь да ма повди́га еди́нь ѿ дрꙋгь твои́хь ве́рни, замь да ди́гна воискѧ̀ на те́бѣ. И ꙗко нѣ̀ вѣ̀рꙋвашь, проваждам ти една кни́га ѿ дѐто мї и прово́диль то́и да позна́ешь мо́ѧта истина и любовь детꙋ имамь на те́бѣ. Онзи льсти́вїи и ѿфьрлинь ѿ тѐбѣ тꙋи и дрꙋги мно́го бѣ̀ пи́саль Іѡань, ами а́зь тꙋкѡ̀ тꙋ̀и ти проваждамь. А ѡнзи льстивїи царь с͛с͛ едного раба прово́ди и двете книги льстивїи на кне́затꙋкь. Тꙋ̀и катꙋ видѣ̀ кне́зꙋ, кли́ка Іѡана и дадимꙋ и две́те кни́ги да ви́ди самси́ тои. Катꙋ видѣ́ позна́ оти от цр͛атꙋкъ би тꙋ прелаща́вани и зе да са кьлнѐ, о́ти нетѝ на ꙋ̀мь немамь азь таквꙋ́зи ра́боти и таквꙋ́зи речи да пи́ша на цр͛атꙋкь. Ала кнезꙋ ѿ многотꙋ гнѣвь щотꙋ бе́ши напа́дналь на не́го, ни повѣ̀рꙋва Іѡа́на, ами повелѣ̀ да мꙋ ѿсѣ̀кьть деснѧ̀та рькѫ̀. и ѿсѐчена би рькъта Іѡанꙋва. Де́тꙋ сѣ̀коги ꙋбли́чаши дето ненави́дѣха бг͛а, и намѣ̀сто кр͛фь излѣ̀ мастило ѿ неѧ, и прикацена би с͛с͛ повѣлѐнїетꙋ кнѐзꙋво рькьта Іѡанова ѿ ѡзꙋрѐ дꙋ довѐчера, замь да ꙗ ви́ди, ма́ло и голѣ̀мо. Коги́ минѝ динѡ̀ прово́ди Іѡа́нь човѐка на кне́затꙋкь да мꙋ са мо́ли да мꙋ дадѐ рькь́та да ꙗ пꙋгрибѐ дано мꙋ минѐ ѿ болесть. И кнѐзꙋ повелѣ̀ и дадоха мꙋ рькь́та. Зе Іѡа́нь десни́цата си рькѝ и влѐзи ꙋ келїѧта си и затво́ри вратата, падна на мо́лба пред ико́ната прес͛тїи мт͛рь бж͛їе и ре́чи вл͛чце вьсе ч͛т͛ѧ мт͛и бг͛а моѐго ради бж͛твнїи ико́ни десни́цата мо́ѧ са ѿсе́чи, дето не́маши ни еднѫ̀ гре́шка. Радї тꙋи мо́лѧ ти са вл͛чце моѧ́ ꙋслиши моленїето мои скѡ́ро исцѣли́ десни́цата моꙗ. Оти из тѐбѣ са и роди́ль бг͛ь мои и вѣ̀рꙋвамь о́ти силата твѡ́ꙗ много исцѣли́ дето тѐбѣ вѣ̀рꙋвать. И азь рабь твои нн͛ѣ мо́лѧ ти са, да исцѣлишь десни́цата моꙗ замь да можи да прослави бг͛а и да пи́ши нови пѣсни ради благоꙋмили́телни на на́ша правосла́внаѧ чѐркова на сѣ̀ка слꙋ̀жба. Тꙋи и дрꙋ̀го ка́то дꙋ̀маши с͛с͛ с͛лзи и стое́ши на мо́лба задра́ма ма́лко и ви́дѣмꙋса прѐдь ико́ната престїи бц͛и излѐзи глас и ре́чи неплачѝ Іѡане, чѐдо мо́и оти се́ги ще да исцѣле́и рькь́та твоѧ́ и да бѣ́дишь гото́вь детꙋ-ми са си ꙋбре́кль ради да напра́вишь пе́ро и кни́га. Тꙋи като̀ видѣ́ Іѡа́нь тꙋи чꙋ̀до тꙋ̀такси са сабꙋ̀ди и видѣ̀ рькьта си исцеле́на. О велїки сили твое вьсе ч͛т͛ѧ. Като видѣ Іѡань тꙋи чꙋ̀до разра́дꙋва са тв͛рдѧ и просла́ви бо́га и мат͛рь его (л. 110.—117).

Епископъ Константинъ.

Отъ акад. А. Соболевски.

I.

Ние имаме нѣколко стотинъ прѣводни и оригинални паметници отъ древната черковно-славянска писменость, които, споредъ езиковитѣ данни, би трѣбвало да се причислятъ къмъ първото столѣтие отъ сѫществуването ѝ, но само за малко отъ тѣхъ знаемъ нѣщо опрѣдѣлено. Безъ съмнѣние, не въ далеко бѫдеще, когато вече бѫде достатъчно извѣстенъ и изслѣдванъ словарниятъ материалъ на древния черковно-славянски езикъ, лесно ще различаваме прѣводитѣ, направени въ Охридъ отъ Климента и другаритѣ му, отъ прѣводитѣ, направени въ Прѣславъ въ крѫга на Іоана Екзарха; безъ съмнѣние тогава, освѣнъ охридски и прѣславски прѣводи, ще се намѣрятъ и немалко такива текстове, които ще трѣбва да се признаятъ, че произхождатъ не отъ Охридъ и Прѣславъ, а отъ други центрове на древната черковно-славянска просвѣта.

Знаемъ само два труда, които сигурно принадлежатъ на епископа Константина: *Поучително Евангелие,* сборникъ отъ проповѣди, които обясняватъ евангелски текстове (тоя трудъ, който още недавно се считаше за компилация по грѣцки източници, сега се оказва въ голѣма часть простъ прѣводъ отъ грѣцки[1]) и *Слова на Атанаси Александрийски* противъ ариянитѣ, буквално прѣведени отъ грѣцки. Датата на първия прѣводъ е неизвѣстна; 894. година, която обикновено посочватъ като дата на това произведение, се отнася не къмъ него, а къмъ статията, случайно вписана къмъ него въ руския прѣписъ отъ XII.—XIII. в. и която липсва въ двата сръбски прѣписа отъ XIII. и XIV. в. Може да се каже само това, че Константинъ работилъ надъ поучителното Евангелие тогазъ, когато билъ още свещеникъ, и че туй врѣме ще е съвпадало съ врѣмето, когато славянското множество е прѣминало въ християнство: „летитъ нынѣ словѣньско племѧ къ крьщению", казва Константинъ въ стихотворния „Прологъ" къмъ труда си.[2]) Словата на Ата-

---

[1]) Митрополитъ Антоний, Изъ исторіи христіанской проповѣди, изд. 2-ое Спб. 1895. г. (статия посветена на поучителното евангелие).

[2]) Този „Прологъ" биде изданенъ отъ насъ въ възстановенъ видъ въ прѣдходната книга на Сбм. (XVI.—XVII).

насия Александрийски сѫ прѣведени отъ Константина по заповѣдь на „българския князъ“ Симеона въ 906. год., тогава прѣводачътъ билъ вече епископъ.

За мѣстото на дѣйностьта му, когато билъ свещенникъ, нѣмаме прави указания, но изглежда, че въпросътъ за него може да се разрѣши удовлетворително. Константинъ говори малко за себе си. Въ споменатия вече „Прологъ“ къмъ Поучителното Евангелие той се обявява послѣдователь на своитѣ „учители“ (Кирила и Методия); въ записа на прѣвода: „Слова на Атанасия“ се нарича „ученикъ Методовъ“. Тия сѫ всичките ми свѣдѣния за него. Но въ броя на охридскитѣ ученици на славянскитѣ първоучители, назовани по име въ грѫцкото житие на Климента, въ синодика на царь Бориса и въ другитѣ по-маловажни извори, него го нѣма. Слѣдователно, той е живѣлъ не въ Охридъ и не въ близкитѣ до него мѣста. Впрочемъ той се сношавалъ съ охридския крѫжецъ: за да състави Поучителното Евангелие, той билъ убѣденъ отъ просбитѣ на „брата Наума“, както е извѣстно, единъ отъ другаритѣ на Климента. Нѣма сѫщо данни да се мисли, че той е живѣлъ въ Прѣславъ и работелъ подъ рѫководството на Іоана Екзарха. Отъ факта, че Константинъ вече като епископъ прѣвелъ словото на Атанасия по заповѣдь на Симеона, не може нищо да се заключи: и Климентъ, който живѣлъ въ Охридъ, трѣбвало сѫщо по заповѣдь на Симеона да прѣведе Цвѣтния триодъ. Но въ Поучителното Евангелие има нѣколко подробности, възъ основа на които може да се догади, гдѣ е живѣлъ Константинъ. Той знае: „словѣньскый родъ мьнимый попьранъ быти вьсѣми“. Дѣйствително прѣзрѣнието къмъ славянитѣ не е могло да бѫде въ туй врѣме нито въ славянския Охридъ, нито въ столицата на пославенчения Симеонъ. То е могло да бѫде само въ нѣкой голѣмъ грѫцки градъ, чиито жители добрѣ сѫ познавали славянитѣ и не сѫ зависели отъ тѣхъ. Такъвъ градъ можалъ е да бѫде само Солунъ, родниятъ градъ на Кирила и Методия, навѣрно роденъ градъ и на повечето отъ ученицитѣ имъ, всичкитѣ жители на който „чисто бесѣдовали“ на езика на славянитѣ, които живѣели подъ самия градъ, като го посѣщавали често, може би, нерѣдко като работници и слуги на жителитѣ. Тия славяни били подчинени на грѫцкия губернаторъ въ Солунъ и плащали на гърцитѣ данъкъ.

Константинъ има прѣдъ видъ, като слушатели на проповѣдитѣ си, такива славяни християни, които добрѣ сѫ запознати съ живота въ единъ такъвъ голѣмъ грѫцки градъ, какъвто е Солунъ. На страшния сѫдъ, казва той, „съберетъ сѧ якоже на тръзѣ ли *на позорищи* вьсь родъ чловѣчьскъ“; лицемѣръ е сѫщото, каквото е актьоръ: „якоже аще къто нищь сы, кънѧжь образъ обложитъ на сѧ, и дотолѣ свѣтьлъ являетьсѧ, донъдеже *позорище* стоитъ“ (ἕως ἂν τὸ θέατρον κάθηται). Ще рече славянитѣ на Константина иматъ понятие за театъръ. „Воле рьцѣмъ, казва още Константинъ: бѫди нѣкъто *вѣньцедатель* етерымъ страстотръпьцемъ храбръромъ мъногомъ (ἀθλητὰς ἀρίστους πολλούς) въходѧщемъ на брань (εἰς ἀγῶνα); „хотѧще въ сь добрыи *стадии* поста вънити“. Значи, славянитѣ на

Константина познавали и цирка „не чрънцѧ тъчиѭ глаголѭ и живѫщѧ ѩ въ горахъ, но въсѣкого вѣрьна“, казва Константинъ. Значи, славянитѣ му иматъ прѣдстава за монахъ и отшелникъ. Наистина часть отъ приведенитѣ мѣста сѫ намѣрени отъ Константина въ гръцкия му оригиналъ. Думитѣ на послѣдния сѫ прѣдадени горѣ-долу вѣрно, но необходимо е да имаме прѣдъ видъ, че той свободно се отнася къмъ оригинала и много се грижи за ясностьта. „Проповѣдитѣ му“, казва Митрополитъ Антони, „се отличаватъ съ ясность, простота и общедостѫпность“.

И тъй Константинъ, като свещенникъ, ще е живѣлъ въ Солунъ. Изглежда, че той е свещенодѣйствувалъ въ една отъ солунскитѣ черкви, посѣщавани отъ славяни; изглежда, че езикътъ на богослужението ще е билъ гръцки и само проповѣдьта къмъ славянитѣ ще е била на родния имъ езикъ. Въ Поучителното Евангелие има доста много цитати изъ евангелието. Константинъ ги е прѣвелъ самостойно, но отъ прѣвода му се вижда, че той е запознатъ съ Кирило-Методиевския текстъ на евангелието. Ето нѣколко отъ цитатитѣ му по руския прѣписъ отъ XII.—XIII в.: „бѣ свѣтъ *истовыи,* иже просвѣщаетъ вьсѣка чловѣка въ миръ грядѫща“; „иже възьритъ на женѫ, да *похощетъ* еи, уже прѣлюбы *сдѣя* съ неѭ въ сръдьци своемь“; „помилуи сына моего, яко мѣсячьнуетъся и зълѣ страждетъ“.[1]) Ако Константинъ бѣ служилъ по църковно-славянски езикъ и бѣ челъ Евангелието въ обикновения черковно-славянски текстъ, то въ проповѣдьта си той би обяснявалъ думитѣ на тоя текстъ, а не други, ако и близки.

Колкото за мѣстото на дѣйностьта му, когато той вече билъ епископъ, може да се правятъ само прѣдположения. Константинъ ималъ нещастие да носи сѫщото име, което носи и бѣлѣжитиятъ му учитель. Както е извѣстно, този послѣдниятъ дълго врѣме билъ извѣстенъ у славянитѣ съ мирското си име; само сравнително доста късно слѣдъ него се утвърдило монашкото му име и захванали да го почитатъ като „Кирилъ философъ“. Тоя съвпадежъ на имената станалъ причина трудоветѣ на Константина да се приписватъ слѣдъ врѣме на учителя му. Горѣпоменатиятъ „Прологъ“ къмъ Поучителното Евангелие въ многобройнитѣ руски списъци се наричa „Молитва на Кирила Философа“; откѫслекъ отъ Поучителното Евангелие въ руски прѣписи тъй сѫщо се надписва съ името на Кирила. „Прѣдъсловие еуангельское“ или „Проглась святаго Евангелия“, стихотворното прѣдисловие къмъ четвероевангелието (за него по-долу), което почти несъмнѣно принадлежи на епископа Константина, въ руския прѣписъ се явява съ името „святаго Кирилла“, а въ сръбскитѣ — съ името „блаженаго учителя нашего Константина Философа“. Ясно е, че поради съвпадежа на имената нѣкои обстоятелства изъ живота на епископа Константина били приписани на единоименния съ него славянски първоучитель.

Едно отъ сравнително кснитѣ сказания за Кирилла, тъй наречената Солунска легенда, която прѣдставя прѣправка отъ старото Кирилово

[1]) Повече примѣри вижъ въ статията на *А. В. Михайловъ* въ „Древности трудахъ Словянской комиссіи Моск. Археологич. Общества“, т. I., М. 1895 г.

житие съ заимствувания изъ неговитѣ „Похвали“, изъ житието на Климента и отъ други източници,[1]) приписва на Кирила една проповѣдь къмъ славянитѣ, които живѣели около Брѣгалница: Кирилъ, четемъ тамъ, „шьдъ въ Брѣгальницѫ и обрѣтъ отъ словѣньскаго ѩзыка нѣколико (не) крещеныхъ, крьстивъ ихъ, приведе на православьнѫѭ вѣрѫ и написавъ имъ кънигы словѣньскымь ѩзыкомь. И сихъ, ихъ же обрати, . . . четыри тысѫщѧ и пѧтьдесѧтъ“. Градъ Брѣгалница, който билъ петь часа далечъ отъ Струмица (или Тивериополъ), още въ царуването на Бориса ималъ епископъ; при Симеона, когато Струмица влѣзла въ състава на българското царство, Брѣгалничката епархия се слѣла съ Струмичката и прѣстанала да сѫществува. Тоя разказъ, който противуречи на това, което знаемъ за Кирила отъ напълно достовѣрното старо негово житие, може да има смисълъ само тогава, когато го отнесемъ къмъ епископа Константина. Константинъ се прѣселилъ въ Брѣгалница; той покръщавалъ славянитѣ езичници; той писалъ за паството си книги на езика му; Брѣгалничката епархия била тая епархия, гдѣто той билъ епископъ.

Друго сравнително късно сказание за Кирила, проложно негово житие, което прѣдставя съкращение на древното житие съ допълнения отъ неизвѣстенъ източникъ, свързва Кирила съ градъ Каонъ. Ученитѣ много сѫ мислили върху това название; Вороновъ доде дори до убѣждение, че то не е нищо друго, освѣнъ извращение на думата *океанъ;* но до днесь не е прѣдставено горѣ-долу удовлетворително обяснение. Едва ли не трѣбва и тукъ да съглеждаме приписване на Кирила това, което било извѣстно за епископъ Константина; едва ли не слѣдва да се търси загатниятъ Каонъ недалечъ отъ Солунъ. Свида почти съврѣменикъ на Константина помѣщава народа Χάονες въ Тракия, като се основава очевидно на сѫществуването въ тогавашна Тракия на нѣкакво съзвучно мѣстно название. Градътъ, наричанъ у славянитѣ по името на рѣка Брѣгалница, навѣрно носелъ у гърцитѣ друго название и, може би, именно съ това гръцко название имаме работа въ проложното житие на Кирила.

II.

Освѣнъ двата несъмнѣни труда на епископа Константина, съ достатъчна достовѣрность може да му се припише още единъ — едно прѣдисловие къмъ Евангелието. То е дошло до насъ а) въ една редакция, съ заглавие: „Прѣдъсловие евангельское свѧтаго Кирила“, — въ единъ руски сборникъ отъ XVI. в.;[2]) б) въ друга, съ заглавие: „Проглась свѧтаго евангелия“ и съ името на „Константина философа“, в) въ три сръбски прѣписа отъ XIV. в.; въ послѣднитѣ прѣдъ текста на евангелието.[3]) Не можемъ да възстановимъ първоначалния текстъ на това сти-

[1]) Вороновъ, Кириллъ и Меѳодій. Главнѣйшіе источники для исторіи святыхъ Кирилла и Меѳодія. Кіевъ, 1877. стр. 191. слѣд.

[2]) По тоя прѣписъ то е издадено отъ насъ въ прѣдходната книга на Сбм.

[3]) Единъ отъ тия прѣписи на Гильфердинга (въ Имп. публична библиот. въ Петербургъ) е издаденъ отъ Орезневски въ VII. т. на „Извѣстія Имп. Акад. Науки“, другъ, на Хлудова (въ Моск. Николски монастиръ), издаденъ отъ Попова въ „Описаніе рукописей А. И. Хлудова“, трети, Хилендарски, издаденъ първо отъ архимандрита Леонида, послѣ отъ архим. Дучича.

хотворение (освѣнъ нѣколко стиха), но считаме за необходимо да признаемъ, че то принадлежи къмъ най-древните произведения на черковно-славянската писменость. По-голѣмата часть отъ словарния му материалъ се намира въ Кирило-Методиевския прѣводъ на евангелието; между друго думитѣ: *неприязнь* съ значение на лукавъ, дяволъ, *подобьнъ* съ значение на достоенъ, *достояти* съ значение на задължавамъ се. Почти всичкитѣ други думи се срѣщатъ и въ другитѣ най-стари текстове: между друго думитѣ: *вънушити* съ значение на слушамъ, *душевьнъ* съ значение на одушевенъ. Нѣколко думи до сега не сме срѣщали въ най-старитѣ текстове; такива сѫ: *проглась* съ значение обявление, възвѣщение (но има глаголъ *проглaсити* — обявявамъ), *букъвьнъ* съ значение на книжовенъ, *безбукъвьнъ* съ значение неграмотенъ (но има *букъви* съ значение на книги, свещено писание).

Съдържанието на стихотворението сѫщо тъй потвърдява древностьта му. „Услышите, словѣне вьси“, обрѫща се авторътъ къмъ тия, за които се е трудилъ, — „даръ вамъ отъ Бога данъ — Матѳей, Маркъ, Лука и Іоаннъ“. Авторътъ се старае да обясни на своитѣ славяни значението на „слова букъвьнаго“ на тѣхенъ езикъ. Всѣка душа, казва той, е безсловесна, мъртва безъ „кънижьнаго закона“; безкнижнитѣ народи сѫ „наги“; като слушатъ слово на чуждъ езикъ, тѣ като че ли чуватъ звънъ на мѣдна камбана. Авторътъ не говори за недавното покръщение на славянитѣ. Ясно е, че той има прѣдъ видъ такива славяни християни, които по-рано сѫ знаели книга само по гръцки езикъ, т. е. славяни изъ околностьта на Солунъ или подобни тѣмъ.

Ако „Проглась“ принадлежи на епископъ Константина, то очевидно е, че той се е потрудилъ повече или по-малко за славянския текстъ на Евангелието. Не знаемъ, може ли отъ думитѣ му, че даръ отъ Бога е даденъ на славянитѣ — Матей, Маркъ, Лука и Іоанъ, — да се заключи, че Константинъ ще е прѣправилъ Кирило-Методиевския богослужебенъ текстъ на Евангелието въ четвероевангелие, въ Евангелие споредъ евангелиститѣ; но мислимъ, не ще бѫде смѣло да се утвърждава, че той ще е снабдилъ съ „Прогласа“ нѣкой неизвѣстенъ нему готовъ текстъ, а поправенъ, провѣренъ съ гръцкия оригиналъ.

Дошлитѣ до насъ славянски прѣписи на Евангелието по своитѣ варианти сѫ тъй разнообразни, че почти не се поддаватъ на групировка, и въпросътъ за редакциитѣ на евангелския прѣводъ остава откритъ. Разбира се, ние за сега още нѣмаме възможность да опрѣдѣлимъ, какви варианти сѫ въведени въ Кирило-Методиевския текстъ отъ епископа Константина, какви въ охридския крѫжецъ на Климента, какви въ крѫжеца на Іоана Екзарха (може съ увѣреность да се каже, че първитѣ дѣйци на черковно-славянската книжнина сѫ се грижили за прѣгледа на тоя текстъ съ цѣль да се сближи езика му съ езика на тия славяни, съ които имали работа, и да го направятъ по-разбранъ.[1]) Но досѣжно

[1]) Не трѣбва да се забравя, че черковно-славянскиятъ езикъ въ IX.—X. в. билъ живъ езикъ и че ни на единъ отъ неговитѣ говори не се е давало прѣдпочтение прѣдъ другитѣ. Въ древна Русия употрѣбяли въ литературнитѣ паметници особеноститѣ на мѣстнитѣ говори дори до XV. в.

нѣкои варианти можемъ да се догадимъ, че тѣ принадлежатъ на Константина. Това сѫ тия думи, съ които той се ползува въ Поучителното си Евангелие при прѣвода на цитати изъ Евангелието, каквито сѫ: *послухъ* вмѣсто *съвѣдѣтель, послушьствовати* вмѣсто *съвѣдѣтельствовати*, *пастухъ* вмѣсто *пастырь*. Освѣнъ това, понеже Константинъ владѣелъ езика на солунскитѣ славяни, които въ негово врѣме се намирали подъ силно влияние на грѣцкия езикъ и цивилизация, а послѣ били съвсѣмъ погърчени, то позволено му е било да впише тия варианти — гърцизми, които мѫчно е да се считатъ, че принадлежатъ на Кирило-Методиевския прѣводъ и които не би могли да се разбиратъ отъ славянитѣ въ Охридъ, Прѣславъ и т. н., мѣста вънъ отъ грѣцкото влияние (като ара = гр. ἄρα) Въ всѣки случай трѣбва да вземемъ въ внимание, че въ Поучителното Евангелие (гдѣто Константинъ гледа да бѫде, до колкото може, разбиранъ) има немалко грѣцки думи, не само такива, каквито сѫ: *литургия, порфѵра, ѵусса, олокавътомата,* чийто прѣводъ би изглеждалъ излишенъ, но и такива, като *трапеза, ваия финикъ,* людие *перiусии* = гр. λαὸς περιούσιος.

Загатването, че въ врѣме на епископа Константина имало прѣгледъ на Кирило-Методиевския текстъ на свещ. писание, се намира въ извѣстното „Сказание" за славянското писмо на черноризеца Храбра. Послѣдниятъ билъ несъмнѣно монахъ въ единъ отъ солунскитѣ или присолунскитѣ манастири. Нему се случвало да чува отъ гърцитѣ такива нападки върху черковно-славянската азбука и върху черковно-славянския прѣводъ на Свещ. Писание, каквито не е можалъ да чува славянскиятъ монахъ нито въ Охридъ, нито въ Прѣславъ, нито въ другитѣ градища на стара България и той намѣрилъ за нуждно да излѣзе противъ нападателитѣ, да защити правата на славянитѣ. Той билъ по-младъ отъ съврѣменника си Константина и се сношавалъ ако не съ прямитѣ ученици на Кирила и Методия, то поне съ ученицитѣ на тѣхнитѣ ученици, както показва свѣдѣнието му за Растица (не Ростислава!) князъ Моравски и за Коцела, князъ Блатенски. Извѣстното указание, че въ негово врѣме били още живи хората, които видѣли славянскитѣ първоучители, едва ли не се отнася за Константина. Храбъръ широко се ползува съ думата *кънигы* въ двѣтѣ ѝ значения: и букви, и Свещ. Писание. Отъ тука и неясностьта на нѣкои мѣста изъ статията му. При все туй споменътъ, че църковно-славянскитѣ „кънигы" въ негови дни още се приготовлявали, безъ съмнѣние се отнася не къмъ азбуката, а къмъ прѣвода на Свещ. Писание: редомъ съ защитата на славянитѣ, той говори за приготовление на грѣцкия текстъ на Свещ. Писание отъ Акила, Симаха и др.

Петербургъ, януари 1901.

Димитри Кантакузинъ.

Отъ Д. Мариновъ.

Биографични бѣлѣжки.

Владиславъ Граматикъ, който е извѣстенъ въ нашата литература съ своитѣ два панегирика, въ единъ отъ тѣхъ, а именно въ тоя, който е писанъ въ 1469. година, въ осемнадесетгодишното царувание на султанъ Мухамеда II., казва въ прѣдговора, че е написалъ тоя панегирикъ за своя *„благочестивѣйши господинъ Димитрия Кантакузина“* и по *„повелението на негово благоплеменство“*. Отъ тия редове се вижда, че тоя Димитри Кантакузинъ не ще да е билъ човѣкъ отъ низко произхождение и съ долно положение, а отъ нѣкаква болярска фамилия и, по положението си, нѣкой султански васалъ, каквито още имало въ това врѣме, оставенъ да владѣе бащинитѣ си имѣния, или пъкъ нѣкакъвъ високъ държавенъ сановникъ, поставенъ отъ султана, да управлява тоя край, въ който е живѣлъ и Владиславъ, т. е. Жеглиговско, недалечъ отъ днешно Куманово.

Кой билъ Димитри Кантакузинъ и какъвъ е билъ той, по-пространни и по-пълни свѣдѣния Владиславъ не дава.

Между българското болярство подобна фамилия не е имало; такива болярски фамилии се срѣщатъ въ Византийската история: *Іоанъ Кантакузинъ,* военачалникъ въ врѣмето на Исака II. (1185.—1195.); *Іоанъ Кантакузинъ,* велики доместикъ, който послѣ смъртьта на Андроника III. (1341. г.) въстана срещу Іоана V. Палеолога, прогласи се за императоръ и успѣ да прѣвземе Цариградъ (1341.—1355.). Той е извѣстенъ съ своитѣ записки († 1383.). Като императоръ той е познатъ подъ името Іоанъ VI.; *Матей Кантакузинъ* (Ματθαῖος ὁ Καντακουζηνός), синъ на Іоана Кантакузина, императора, който билъ съуправитель въ империята (1353.—1357.) и кратко врѣме носилъ и самата титла императоръ. Послѣ свалянето на баща му, той билъ принуденъ да се оттегли въ Св. Гора, гдѣто се занимавалъ съ литература; неговитѣ трудове иматъ богословско и християнско-нравствено съдържание.[1])

[1]) Вж. *K. Krumbacher,* Geschichte der Byzantinischen Litteratur², 136, 489.

Въ сръбската история и то въ врѣме на Душановото царство се споменува още единъ болякинъ съ фамилно име Кантакузинъ, *Андроникъ Кантакузинъ*. Дали тоя Андроникъ Кантакузинъ е произхождалъ отъ споменатата по-горѣ византийска фамилия, не може да се каже положително, но знае се, че той въ Душановата държава заемалъ видно мѣсто. Той билъ най-напрѣдъ *велики хартуларій*, а по-послѣ, около 1353. година, *протовестіарій* и *кефалія* на градоветѣ: *Волера, Мосинополъ, Сересъ* и Струма, и на мѣстото *Красово.*[1]) Сѫщиятъ като че ли е билъ още и въ нѣкакви родствени връзки съ Душана.[2]) Какво е станало отпослѣ съ тоя Андроникъ Кантакузинъ, историята не казва.

Въ турската империя се споменуватъ тъй сѫщо мѫже съ фамилно име Кантакузинъ. Така *Михаилъ Кантакузинъ,* виденъ сановникъ въ Цариградъ, обвиненъ въ държавна измѣна и осѫденъ на смърть (1578. г.). Той ималъ богата библиотека, книгитѣ му били продадени на явенъ търгъ; една часть отъ тѣхъ била купена отъ калугери, а другата била купена и прѣнесена въ Европа.[3]) *Щербанъ Кантакузинъ* въ 1688. год. билъ влашки господарь.

Дали нашиятъ Димитри Кантакузинъ е ималъ нѣкакви родствени и потомствени връзки съ споменатитѣ византийски Кантакузиновци или съ Андроника Кантакузина и дали Михаилъ Кантакузинъ и Щербанъ Кантакузинъ иматъ нѣкакво родство съ него — и за това не може да се каже нищо положително. Ако обаче прѣдположимъ, че Андроникъ Кантакузинъ е влѣзналъ въ състава на онова българо-македонско болярство, което образува новата държава подъ върховната власть на Вълкашина, тогава, послѣ крушението при Черноменъ 1371. год., той или синъ му ще е станалъ васалъ на султанитѣ. Ако това прѣдположение е вѣрно, то Димитри Кантакузинъ е негли внукъ или правнукъ на оня Андроникъ Кантакузинъ, който въ врѣмето на султанъ Мохамеда II., както видимъ, заема едно високо положение.

Ако прѣминемъ къмъ въпроса за народностьта му, самото име на фамилията посочва, че Димитри Кантакузинъ не ще е произхождалъ отъ славянски родъ; но като вземемъ въ внимание неговитѣ литературни трудове, излиза, че той, ако и да произлизалъ отъ гръцки родъ, отдавна ще е билъ природенъ славянинъ-българинъ. Фамилията Кантакузинъ живѣла дълго врѣме — нѣщо повече отъ единъ вѣкъ — между македонското-българско болярство и, сродена съ това болярство, лесно е могла да изгуби своята гръцка физиономия и да се прѣтопи въ славянобългарска.

При такива данни животописнитѣ бѣлѣжки за Димитра Кантакузина естествено сѫ още крайно осѫдни и непълни.

---

[1]) Гласникъ XXXII., 280.; Флоринскій, Южные Славяни и Византія, II., 113.
[2]) Гласникъ XXXII., 281., № 17.: *„на сродника царства ми"*.
[3]) *K. Krumbacher*, op. cit., 506.

Литературна дѣйность на Кантакузина.

За литературната дѣйность на Димитра Кантакузина първъ спомена професоръ Джуро Даничичъ,[1]) но той цитува само едно негово произведение: „Молитва сь оумилёнїемь кь прѣсветѣй владичици нашей богородици, госпожди сь малою похвалою“. Отъ тогава половинъ вѣкъ се измина и нищо повече се не откри за него, нищо повече се и не писа.

Днесъ изнасямъ единъ новъ неговъ трудъ подъ заглавие: „О житїи изложителное въ кратцѣ съ похвалою малою. иже во свтыхъ прпобномоу и бгоносномоу Ѿцоу iѡанноу поустинїе рылскые жителю . . .“ който се е запазилъ въ другия, рилския, панегирикъ на Владислава Граматика, и който е писанъ въ 1479. година, въ двадесеть и осемгодишното царуване на Мохамеда II. Съ тия си двѣ литературни произведения Димитрий Кантакузинъ заслужва да му се отстѫпи мѣсто въ нашата литература, толкова повече, че той принадлежи къмъ оная епоха, която настѫпи послѣ нашето политическо крушение и когато имаше най-голѣма нужда отъ лѫчи на свѣтлина и надежда.

Неговитѣ литературни произведения не сѫ печатани до сега нигдѣ па и нищо не знаемъ за тѣхъ; мисля, за това, че ще бѫде полезно да изложа тукъ тѣхното съдържание.

Начевамъ съ молитвата:

„Молитва сь оумилёнїемь кь прѣсветѣй владичици нашей богородици, Госпожди, съ малою похвалою, творенїе Димитрїа Кантакоузина по стїхωмъ: сладчайша меда и сыта“.

Съ такова заглавие тая молитва се намира на листове 197.—222. въ единъ рѫкописъ, който се съхранява въ библиотеката на Сръбското книжовно дружество въ Бѣлградъ подъ № 25. Покойниятъ професоръ Джуро Даничичъ по поводъ на тая молитва писа нѣщо за Димитриа Кантакузина въ Starine (I., 50.). Тая сѫщата молитва намѣрихъ въ другъ рѫкописъ, въ библиотеката на Рилската обитель, която стои безъ нумерация и съдържа молитви, похвали и иночески духовни размишления, всичкитѣ писани въ стихове, нѣкои съ рими, а нѣкои безъ рими. Тоя рѫкописъ ще да е писанъ вънъ отъ България, и навѣрно въ монастира *Нямцу* въ Молдавия. Той е прѣписанъ отъ другъ по-старъ рѫкописъ въ 1793. год. 26. августъ и прѣписалъ го е „иеромонахъ Агаѳiи“. На края на рѫкописа има нѣколко писма, писани прѣзъ мѣсецъ юни 1793. год. между братството на Поляновранската обитель и братството на Нямцу поради проповѣдитѣ и мнѣнията на нѣкой си „иеромонахъ Ѳеопемтъ“, които сѫ намѣрени за еретични. Въ тоя рѫкописъ молитвата има такова заглавие и съдържание: „Молитва ко пресвятѣй богородицѣ ѕѣлѡ оумыленна, творенїе Димитрїа Кантакѹзина, на стихамъ со исповѣданїемъ“:

[1]) Starine I., 50.

Всѣхъ царж и бо́га ма́ти блага́я:
Всѣхъ содѣтеля рождши единая,
Всѣхъ животъ, всѣхъ же и благостиня
Всѣхъ желаемыхъ и добрыхъ краю!
Ѡт куду начнꙋ плакати, ѡ Дѣво!
Ѡт куду начнꙋ молити ся благая,
Ѡ кіихъ глаголъ или вѣщаніе чистая,
Ѿ какова̀ сердца, ѿ коего языка.
Весь ѡскверненъ и нечистъ ѐсмъ окаянныи,
Весь смраденъ и во гресѣх ѐсмъ оу вы̏ мнѣ,
Весь ѿриновенъ понеже беззаконенъ,
Весь всегда грѣхъ поработавъ до нынѣ.
Со исповѣданіемъ прихожду нынѣ,
Со срамомъ и со смиренною совѣстію,
Со слезами и воздиханми и стена́нмы,
Съ твоею точію надеждою.
Всѣхъ въ законѣхъ и благодати,
Всѣхъ преидохъ сь преѕмноженіемъ,
Всяческимы сухищреніемъ бѣсо́вскимъ;
Всяческимъ беззаконіи оуви мнѣ!
Паче блуднаго сына соблюдихь азь,
Паче блудници беззаконенъ явихся,
Паче мытаря же и разбойника
Паче Ананіи и Сапфиры оуви мнѣ!
По Каину душꙋ оубивъ іонаго брата онъ,
По Ісаву нечистъ и невоздержаннъ;
По содомлянехъ огня ча́ю и жупелъ,
По грѣшнихъ всѣхъ древныхъ ревнуя.
Коихъ злыхъ несотворихъ самоволнѣ,
Коихъ мерзкихъ не содѣлахъ сладострастнѣ!
Коего студа́ не содѣяхъ любосластнѣ!
Что рещи, или что проглаголати, несвѣмъ,
Что сотворити имамъ, блудный, не вѣмъ.
Что же отвѣщати ми судіи, не имамь,
Что прежде восплачу моихъ болъ, недовѣмь.
Восплачу ли блудние мое житіе?
Восплачу ли злая клятвопреступленія?
Восплачу ли хищенія и неправды?
Восплачу ли оунинія и ѡчаянія?
Возрыдаю ли множества невоздержаніи?
Возрыдаю ли высокоумія,
Возрыдаю сꙋетная помышленія,
Возрыдаю и времене тщетꙋ.
Плачи душѐ моя окаянная, плачи!
Плачи сердце с'оутробою плачи!

Плачете ѐчи мои непрестанно плачете,
Плачете вси оуди мои, плачете!
Единъ азъ отидохъ ѿ бога моего,
Единъ ѡт христіанъ погубихъ благая азъ;
Единъ прѣданъ діаволу хотѣніемъ,
Единъ ада наслѣдую дно горцѣ.
Оувы моея волныя погибели,
Оувы какову нужную чаю смерть,
Оувы лютаго душе́ разлученія
Оувы безконца мука идѣже!
Помыслй душе́ каковъ чаеши конецъ,
Помыслй горесть и разлученія нуждная;
Помыслй страхъ и болѣзнь тогдашнюю,
Помыслй и вострепещѝ и оужаснися!
Ангела немилостива чаю пріити,
Ангела по моему злому житію,
Ангела не щедяща, но мучаща мя;
Ангела огнена не оущедряща;
Не вѣмъ а̂ще посланъ есть яти мене,
Не вѣмъ аще время приближи ся,
Не вѣмъ аще и тщит ся со орудіи,
Не вѣмъ сіѐ а̂ще смертна ми есть нощь.
Нѣсть тогдà помощь ѡт друговъ и знаемихь,
Нѣсть ни ѡт братіи чадъ же и сродникъ;
Нѣсть ни ѡт имѣнія кая полза тогда,
Ниже́ помагаяи, ниже изымаяй.
Тогда ѐчи оумиленно ѡбратиши,
Тогда языкъ внезапу невѣщаетъ,
Тогда пламень внутръ ѕѣлнѣ ѡдержитъ,
Тогда силы изнемогутъ телѣсныя.
Смертъ прочее настà лютà и коне́цъ,
Смертъ с'мукѣ и разлученія же,
Смертъ ѿт здѣшных преводяще ймамѡ,
Смерть въ темнѣй ꙗкоже тать нощи.
Темнà сущи во тму мя ѡслезъ ада,
Темныхъ части азъ елмà со діавола
Темнѣ бо стою ангели возлюбихъ,
Тму темнѣ избрахъ теменъ вес быхъ.
Кто ѡ мнѣ не восплачетъ, ѡ любимци!
Кто ѡ мнѣ не возрыдаетъ, ѡ друзи!
Кто ѡ мнѣ не прослезитъ грешномъ?
Прежде смерти мертвъ воистину азъ,
Прежде суда со́вѣстію осуждаемъ,
Прежде мукъ мислію въ скрежетѣ зу́бнѣмъ,
Прежде конца безконца мучится вѣмъ.

Тѣм огня́ страшꙋ ся разженіи ради,
Тѣмъ скрежетъ зубѡвъ жестокіи чаю,
Тѣмъ червей боюся скоктаніи дѣля,
Тѣмъ кромѣшняя тма въ жилище мнѣ.
Менѐ тартаръ да восплачетъ и бездна,
Менѐ да жалѣетъ ада темна дно,
Менѐ, иже въ ныхъ жити хотящаго;
Мене, тму возлюбившаго паче свѣта.
Прѣходно есть сіѐ житіѐ и суетно,
Преходящее скоро и ругающее ся,
Прѣходное тою не вѣдущимъ мученіемъ,
Преходитъ бо и образъ міра сегѡ̀.
Вскую родити ся сподобленъ быхъ азъ,
Вскую изъ чрева из̓шедъ непогибохъ?
Вскую же ми ся срѣтости колѣна,
Вскую не просвѣщенъ и гробу непрѣданъ?
Іако стещим ся рождеству смерть,
Іако по бытію тлѣнію предати ся,
Іако не вкусити житія́ злихъ,
Іако преитѝ ѡт здѣшних кромѣ грѣховъ.
Не жително тмѣ сіѐ житіѐ
Не живущу ми въ добродѣтелехъ;
Не ждущу смерти ѡтрадну и кротку,
Не ждущу нижѐ по смерти покоя.
Аще сію здѣ болѣзнь нестерпимъ,
Аще зубъ будетъ, аще око болящее;
Аще глава, аще рука̀, аще черво,
Аще о сихъ болѣзнуемъ малы удавъ,
Будущую же всѣхъ в'купѣ болѣзна,
Будущее разлоученіе души ѡт тѣла,
Будущіи страхъ грозныхъ и темныхъ лицъ бѣсѡвскихъ,
Будущее вѣчное во адѣ мученіе,
Како стерплю окаянный и страстный!
Какѡ понесу не сказанную болѣзнь,
Како узрю грозная бѣсѡвская лица,
Какѡ мытарства преидꙋ воздушная!
Ѩже нынѣ оумомъ страстным смышляю,
Ѩже всяко дудутъ мнѣ не погрѣшно,
Ѩже самъ себѣ злобнѣ оуготовахъ,
Ѩже злѣ смущаютъ и оустрашаютъ.
Но ѡт бога моего отпасти,
Но и пред а̑нгелы дѣлъ обличеніе
Но и студъ тогдашныи моих беззаконіи,
Но и ѡт стыхъ разлученіе слезно;
Лишенъ славнаго ми владики и бога,

Лишенъ и зрѣнія стыхъ ангелъ краснагѡ,
Лишенъ сожителства божіихъ мижей,
Лишенъ благъ раискихъ и царства купно.
Ѡ кая въ коих мене срѣтоста!
Ѡ злаго преложенія и пагуба,
Ѡ моея послѣдныя злыя нищетѝ!
Ѡ мною чаемыхъ страшныхъ оныхъ мукъ!
Судище страшно Данаіилъ мя оужасѝ,
Судà бою ся и трепещу осужденія;
Судія бо праведный грѣшнымъ страшенъ,
Судъ безъ билости есть несотворшим милости.
Нынѣ всѣхъ васъ молю сущихъ части спасаемыхъ,
Нынѣ васъ подвижу міра ѡтвергшихся;
Нынѣ васъ богатыхъ и оубоги малю,
Нынѣ аще во грѣсѣхъ кто подобенъ мнѣ;
Ѡ мнѣ слезы любимици, источите,
Ѡ мнѣ молбы, православніи, воспослите,
Ѡ мнѣ сродства и друзы ѡ мнѣ молите,
Ѡ мнѣ вси, иже судъ страшный чающіи.
Къ Дѣвѣ припадите моляще ся,
Ко владичицѣ пролѣите молитва,
Ко грѣшныхъ оупованію и надѣждѣ,
Къ моему прибѣжищу и покрову.
Ничто же бо ѐй невозможно есть,
Ничтоже сопротивно токмо аще хощетъ;
Ниедино погрѣшно царицѣ рода,
Ни едино же пачи милости любитъ.
Къ комỳ блудный и скверныи прибѣгну,
Къ комỳ воздохну изъ глубынѝ сердца,
Къ комỳ стенанія воспущу гласы,
Къ комỳ припадỳ ѡ ѐже оущедрити мя!
Тебѣ единой грѣшныхъ прибѣжище,
Тебѣ влáемыхъ тúхому пристанищу,
Тебѣ скорому скорбных оутѣшителю,
Тебѣ врачỳ недужныхъ безмездному.
Да не ѡтринеши мя, ѡ̑ владичице,
Да не возгнушаешися менè гнуснаго.
Да не мерзка будетъ ти молитва моя,
Да не ѡвратиши ся гнѣвомъ ѡт менè!
Не имамъ чистая надѣжды развѣ тебѐ,
Не имамъ инòгѡ оупованіе,
Не имамъ сердечнаго сокрушенія,
Не имамъ нижè слезъ теченія.
Имиже оугонзилъ быхъ діавола,
Имиже убѣжалъ быхъ мѣстъ моученія,

Имиже получилъ быхъ милости,
Имиже наслѣдилъ быхъ блаженство.
Паки тебѣ со страхомъ и любовію зовѹ.
Паки к' тебѣ вопію гласомъ веліимъ
Паки к' тебѣ вѣщаю безъ дерзновенія,
Паки безъ надѣжди, надѣждо вѣрнымъ.
Аще кто ѡт блудныхъ оулучѝ милость,
Аще кто ѡт скверныхъ помилованъ бысть,
Аще нечистъ же и отверженъ бысть,
Аще мерзокъ и ненавидимъ спасеся!
Да не суетно будетъ моленїе мое, ѡ владичице!
Да на ѡтриновенно будеть прихожденіе,
Да не неулучи надѣжды спасенія,
Да не возвращѹ ся со студомъ посрамленъ.
Избави нуждныя мя смерти, ѡ дѣво!
Избави грозныхъ лицъ скверныхъ бѣсѡвъ,
Избави всякаго мя мученія,
Избави мя огня̀ тартара и ада!
Ангела мирна тихѡ разлучающа,
Ангела кратка посли тогда, царице!
Ангела во Онъ вводяща мя животъ,
Ангелу свѣта вручи мя преблагая!
Жизнь мою произведѝ ко благому,
Жизнь не посрамлему сугубу ми даждъ,
Жизнь въ радость на тя надѣющим ся,
Жизнію к' вѣчной приведи жизни.
Сподоби мя причастити ся тѣла же,
Сподоби и крове вкупѣ пречистая,
Сподоби не ѡпалнѣ но просвѣтителнѣ.
Всѣхъ злихъ и скорбныхъ избави пречистая,
Всѣхъ нуждъ и скорбей изми и непосрами,
Всѣхъ туне ненавидящих мя посрами,
Всѣхь же благъ сподоби паче надѣжди.
Ты моя, ѡ Владичице, надѣжда,
Ты же оупованіе и прибѣжище,
Ты пред'стателнице и спасеніе,
Ты покровъ и заступленіе и помощь.
Тобою даже до днесь во благыхъ азъ,
Тобою и въ православныхъ части,
Тобою въ прѣдная да произиду,
Тобою раискія пищи да наслажду ся.
Тебѣ моя вся, царице, возложихъ,
Тебѣ себѐ всегѡ приведохъ, Дѣво.
Тебѣ ѐже ѡ мнѣ промышляти буди,
Тебѣ о ѐже не посрамити ся ми.

Самà ω мнѣ промишляй благая,
Самà мя части сподоби спасаемыхъ;
Самà Сыну твоему за мя помоли ся,
Самà мя вѣчныхъ избави горкыхъ мукъ.
Сіѐ приношу исповѣданіе,
Сія ти приношу молебныя гласы,
Сіѐ же и мало похваленіе,
Сіѐ елико по силѣ радосте моя.
Пріими, ω царице, всѣхъ пріими!
Пріими и не отрини и не возгнушай ся;
Пріими ꙗже бога пріемши во чревѣ,
Пріими ꙗкω вдовицы двѣ цатѣ!
Даруй, ꙗже хощети и волиши;
Даруй дарь достоинъ твоей благости,
Даруй ми бога моего милости,
Даруй злыхъ свободу благыхъ сладости!
Радуй ся да радостно зову присно:
Радуйся вышныхъ и нижныхъ, владичице!
Радуй ся прерадованная чистая,
Радуй ся ꙗко с'тобою естъ Господь!
О дѣвице Марие просвѣти мою душу,
Помраченную лютъ житейскими сластми
Чистая голубице,
Нескверная Агница,
Агнца и пастыря маты.

Послѣднитѣ петь реда липсватъ въ българския ржкописъ.

Тая молитва съ своето съдържание не трѣбва да зачуди никого. Въ навечерието на политическото крушение на народитѣ на Балканския полуостровъ и послѣ това крушение, унинието бѣше нѣщо най-естествено. Императоръ Іоанъ Кантакузинъ послѣ своитѣ политически искателства става монахъ; синъ му, Матей Кантакузинъ, сжщо така императоръ, се смирява въ манастира на Света Гора и пише богословски и духовни писма и размишления, като: „Περὶ φιλομαθίας", „Περὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων" и други.[1]) Имаме на ржцѣ неговото духовно творение „пѣсень пѣсней", което негли е влияло върху „молитвата" на Димитрия Кантакузина.

Другото негово книжовно произведение е житието на св. Иванъ Рилски. То се намира на листове 514.—523. въ другия пангирикъ на Владислава Граматика, нареченъ Рилски, защото се съхранява въ библиотеката на Рилския манастиръ. Тоя панегирикъ състои отъ 729 листа и съдържа 105 статии: жития, похвални слова и послания. На края на панигирика има слѣдната бѣлѣжка: „Слáва съврьшителю преблагóмꙋ бóгꙋ, дáвшоу ми по зачéлꙋ и̂ коньцú. Исписá се сіá божéственнаа

[1]) K. *Krumbacher,* op. cit.

книга, рекωмый панагірикъ послѣднымъ въ діацѣх владиславωмъ граматікомъ, въ въсечестнѣмъ моностирѣ престые владичице наше богородице, йже въ подкрылѣи чрѣные горы, въ прѣдѣлѣ жеглиговсцѣмъ. Въ дни великаго й самодръжавнаго цара моусроманскога мехмедъ бега, въ кй-е лѣто царствіа ѐгѐ, ѿ създаніа же мира сегѐ въ лѣто ҂ѕцпз (6987. = 1479.) мца априліа д҃, въ самый тъ великый петокъ дѣло довръши ... вечерь. Кроуг оубо слнцу бѣше тогда єі, лоуны же ді, індиктіонъ кі. Въ тоже лѣто й врѣме, й тоурци пріимише скъдъръ ѿ бенетъкъ мца прѣдреченнаго априліа д҃ день на самоую тоу недѣлю цвѣтоносноую засоутра".

Отъ тая бѣлѣжка, направена отъ самия Владиславъ, се вижда, кога е довършенъ тоя панегирикъ. Освѣнъ това виждаме, че тоя инокъ е ималъ възможность да слѣди и да знае за течението на тогавашнитѣ държавни и политически случки въ империята; а това, навѣрно е можалъ да знае отъ своя господинъ Димитра Кантакузина.

Въ тоя панегирикъ има и други още нѣколко бѣлѣжки, направени отъ различни иноци и други поклоници въ Рилската обитель, които по своето историческо съдържание сѫ крайно интересни; но тъй като описанието, както на тоя панегирикъ така и на другитѣ рѫкописи, находящи се въ манастирската библиотека, ще напечатамъ отдѣлно, изоставямъ сега тия бѣлѣжки.

Св. Иванъ Рилски, който се постилъ въ края на IX-ия и въ първата половина на X-ия вѣкъ, заема, както е извѣстно, едно много почетно мѣсто между всичкитѣ български и славянски светци. Той се счита за основатель на иноческия животъ между всичкитѣ православни славяни па и между ромѫнитѣ, които съ вѣкове сѫ били свързани съ българитѣ. Поради това името му е било славено и паметьта му се е почитала и празднувала въ пространнитѣ граници на православния славянски и ромѫнски свѣтъ.

У насъ св. Иванъ се счита още и за покровитель на България. Тая негова слава е съдѣйствувала, та се срѣща неговото житие въ нѣколко редакции. Най-познатата редакция е житието, съставено отъ Евтимия, патриарха Търновски. По тая редакция до сега сѫ извѣстни нѣколко жития: а) житието, което излѣзе първо напечатано въ Киевъ 1671. г.;[1]) б) житие, което напечата Ст. Новаковичъ въ „Гласникъ" съ свои бѣлѣжки.[2])

Друга редакция отъ житието на св. Ивана се намира въ сборника на отца Іосифа Брадати, който се съхранява въ библиотеката на сръбското книжовно дружество въ Бѣлградъ подъ № 22. Това житие напечата А. Гильфердингъ съ свои обширни бѣлѣжки[3]). За това сѫщо житие говори и Ст. Новаковичъ, безъ да вникне обаче добрѣ

---

[1]) А. Гильфердингъ, Собраніе сочиненій. I., 124. Гласникъ XXII., 231.
[2]) Гласникъ XXII., 233.—241.; житието на стр. 265.--302.
[3]) А. Гильфердингъ op. cit. I., 124.—131.

въ важностьта на самия сборникъ.[1]) Третата редакция се намира въ св. Гора.[2])

Въ тия бѣлѣжки и извѣстия нигдѣ не се споменува за житието, което излагамъ тука и което е творение на Димитрия Кантакузина. Това житие въ много нѣща се отличава отъ всичкитѣ до сега познати редакции и съставя едно цѣнно допълнение къмъ познатитѣ до сега жития.

Въ редакцията на Димитрия Кантакузина виждаме, че св. Иванъ е родомъ отъ гр. Срѣдецъ, синъ на по-заможни родители и първитѣ си постнически подвизи е почналъ въ околноститѣ на Срѣдецъ — обстоятелства, които напълно подкрѣпятъ народното прѣдание за манастиритѣ Кориловски (Скриновски) и Германски.

Като описва подвизитѣ на св. Ивана, неговата смърть и чудесата му, както и прѣнасянето на мощитѣ му въ Търново отъ Іоана Асеня, Димитъръ Кантакузинъ се впуща да разправя за събитията при надвечерието на нашето политическо крушение и послѣ това крушение, както и за причинитѣ на нашето падание. Когато говори за турцитѣ, той държи такъвъ езикъ за тѣхъ, който съвсѣмъ се отличава отъ езика въ другитѣ редакции. Той говори за нашето политическо крушение съ голѣма скърбь, но намира, че това крушение ни е изпратено отъ Бога, за да ни накаже заради грѣховетѣ на нашитѣ царе и боляри. За самитѣ турци той говори съ едно по-голѣмо уважение; тѣ сѫ дошли, казва той, като пратеници на Бога, да изпълнятъ неговото праведно отмъщение. За да поласкае тѣхното величие, Кантакузинъ навожда писмото въ Библията за Агара и за сина ѝ Исмаила,[3]) съ което иска да посочи, че тѣхното величие Богъ е прѣдсказалъ още въ врѣмето на Аврама. За тогавашния султанъ, Мохамеда II., и за неговото достойнство той говори съ рѣдка похвала. Споредъ Кантакузина, тоя султанъ билъ украсенъ съ остроумие и разумъ и ималъ рѣдки военни способности; отъ пищни обѣди и пиянства, както и отъ ленивъ животъ, Мухамедъ бѣгалъ и съ тия качества можалъ да прѣвземе Цариградъ и още много други градове и области. Ако и да били врѣмената още тежки, иноцитѣ имали голѣма свобода и се наслаждавали съ тихъ животъ и никой не смѣелъ да имъ стори нѣщо.

Въ тая Кантакузинова редакция има нѣколко много важни редове за царица Мария, сѫпруга на султанъ Мурата и дъщеря на деспотъ Георги Бранковичъ: „Жена прилоучи се царствоующемоу ѡтца быти сію оубо царь вмѣсто матерь имый, многымь въ застоупленіе и помощь и паче светые горы Аѳѡна“ — казва Кантакузинъ, отъ които редове се вижда, че Мария не била сѫщата майка на султанъ Мухамеда II., а ималъ я той намѣсто майка, понеже била една отъ женитѣ на баща му.

[1]) Гласникъ XXII., 242.
[2]) Гласникъ XXII., 242. Петковичъ, Обзоръ Атон. Древн. стр. 61.
[3]) Бытія XVI., 7., 12.; XXI., 14.—18.

Всички тия подробности липсватъ въ другитѣ редакции и правятъ житието, написано отъ Димитрия Кантакузина, много интересно.

Житието на св. Ивана Рилски не се свършва съ прѣнасането на мощитѣ му въ Търново. Послѣ нашето крушение, Рилската обитель била изгорена и съсипапа, и послѣ едно кратко врѣме отново обновена и въ тая обновена обитель мощитѣ на св. Ивана били прѣнесени отъ Търново. Това възобновление на Рилската обитель и това прѣнасане на мощитѣ отъ Търново въ тая обновена обитель дали материалъ за една притурка къмъ по-старото житие, която притурка се явява като самостоенъ литературенъ трудъ и има нѣколко отдѣлни редакции.

Тия редакции сж изникнали не по-рано отъ втората половина на XV-ия вѣкъ, а именно отъ 1469. година, когато били прѣнесени мощитѣ на св. Ивана отъ Търново въ Рилската обитель. Заглавието, почти въ всичкитѣ редакции, е едно и сжщо: „й како паки прѣнесе́нъ быстъ (св. Иванъ) ѿ търново въ тъжде сла́вный манастиръ рылскый.“

Първата редакция на това „обновление на монастира и прѣнасане мощитѣ“ принадлежи на Владислава Граматика. Тоя свой литературенъ трудъ той написалъ въ 1479. година, т. е. тогава, когато писалъ своя панегирикъ, нареченъ сега Рилски, и то като притурка на житието на св. Ивана Рилски по патриархъ Евтимиева редакция. Това негово „обновление и пр.“ е напечатано заедно съ житието на св. Ивана въ „Гласникъ“ (XXII, 265.—302., а именно отъ стр. 287.). За тая редакция на „обновлението и прѣнасането“ говори професоръ Джуро Даничичъ[1]) въ една по-обширна оцѣнка.

Втората редакция е изложената въ житието, написано отъ Димитрия Кантакузина, която въ много нѣща се отличава отъ редакцията на Владислава. Достатъчно е, да се сравни печатаното въ Гласникъ XXII. и изложеното отъ мене житие.

Третата редакция на „обновлението и прѣнасането“, неизвѣстна до сега, намѣрихъ въ единъ ржкописъ, който се съхранява въ библиотеката на Рилската обитель подъ № 96. и носи таково заглавие: „По́вѣсть ѡ ѡбновленїи ст҃ыѧ обители преподобнаго отца нашего іѡанна йже въ рылѣ: ѡ возвращенїи и́ ѡ пренесенїи честныхъ ѐго̀ моще́й ѿ тернова в' то́йже славный монасты́рь рылскїй“. Тая редакция е най-пространно изложение за обновлението на манастира и за прѣнасането мощитѣ на св. Ивана, отъ която сж се ползували отцитѣ Неофитъ и Іоасафъ, когато печатали житието на св. Ивана въ Бѣлградъ прѣзъ 1837. г., за което споменахъ по-горѣ. Чудото, което е станало съ едного отъ търновскитѣ боляри, който боледувалъ и съ двѣтѣ си очи, въ другитѣ редакции липсва, но въ тая е изложено обширно. Подробното описание, какъ мощитѣ сж внесени въ градъ Никополъ, какъ сж били посрѣщнати отъ мѣстнитѣ боляри и какъ сж изпратени послѣ, въ другитѣ редакции липсва, а въ тая сж изложени много обстойно и дава цѣнни свидѣтелства за положението на българитѣ и на нашитѣ боляри въ това врѣме.

[1]) Вѣсти. Видовдан 1868., бр. 11.—12.

На крайния листъ на ржкописа има такава бѣлѣжка: „Написахъ азъ грѣшный и недостойный Данаилъ іеромонахъ Хилендарскій, своею рукою. Родомъ есмъ отъ града Казанлука. Молю оубо васъ, отци и братія, аще что обращете погрѣшено, Вы духовно исправлайте, благословите, а не клените, да и васъ проститъ владика Христосъ согрѣшенія ваша во вѣки аминъ“.

На първата страница има такава бѣлѣжка: „Написася сія книжица „правило“ съ житіемь и канонами седмичными на осми гласовъ, преподобному отцу нашему іоанну пустынно-жителю рылскому. Настояніемъ, трудомъ и иждивеніемь, пречестнѣишаго Господинъ Отца дікеа кѵръ Теодосія, тояжде святыа обытели Рылскія священно-инока да служитъ оу соборную святую церковь за негову душу и спасеніе, въ лѣто ѿ сотворенія міра ЗТЗІ, ѿ рождества же по плоти бога слова АѿѲ, маіа Д-го дна“.

Отъ тия двѣ бѣлѣжки излиза, че „правилото“ е прѣписано отъ по старъ ржкописъ въ Хилендарския манастиръ отъ іеромонаха Данаила, тоя ржкописъ билъ прѣнѣсенъ отпослѣ въ Рилската обитель, гдѣто пакъ билъ прѣписанъ отново отъ господина „Отца дікеа кѵръ Теодосия, иеромонаха“ въ тая сжща обитель въ 1809. год.

Тия сж бѣлѣжкитѣ, които мога да дамъ относително житието на св. Ивана Рилски, — творение на Димитрия Кантакузина. Послѣ тия бѣлѣжки излагамъ самото житие.

(Листъ ҂ѳѕі) Димитріа Кантакоузина Ожи́тіи изложи́телное вькратцѣ съ похвалою малою. Иже въ стыхъ прпдобномоу и богоносномоу ѿцоу іоанноу, поустиню рылскые жителю. Поноужденноу къ се́моу ѿ нѣкото́рыхъ то́моу любьзныхъ бывшоу. Въ нюм̀же и о прѣнесеніи и възвращеніи мо́щеи его̀ еже ѿ трънова въ обите́ль то́го чтнѣю и́же въ рылѣ. блви ѿче.

И́же се́го ми́рскаго и паче нынѣшнѣго окааннымѝ житіа поутникомъ въ жетьвные ıакоже слово по прилоучаю шьствоующимъ го́ды и ва́ромъ ѕѣлнымъ ноуждьнѣ опалıаемомъ, и зноемь крѣпцѣмь одрѣжимомъ, едва̀ дыхающемь и изнема́гающем. водѝ же никакоже обрѣтающимь въ прохлажденіе и злыхъ ѡбльгченіе. не́мало оутѣшеніе та́ковымь сѣнь въ припоутіи обрѣсти, и тоу̀ под нıею прѣмѣнıеніе одрѣжимыхъ въ малѣ полу́чити зъль. и ıа́коже прохла́жденна въ себе вьздоуха дыха́ніем привлѣщи. мнитсе таковымь и вьноутрънıаа прохла́ждата. и́ сла́дко нѣкое въ ча́сѣ ономь прѣпокоеніе бываеть. Въ та̀ко бо̀ прилоучисе и при нась ныныа подобіемь ве́щи произы́ти. поутвици бо̀ жи́тіа скоро прѣхо̀днаго есмы̀ се́го. и въ жетьвные по прилоу̀чаю достигохом шьствовати часы. же́твоу же ми разоумѣи, близь соу̀щее пло̀довомь събра́ніа врѣме. Ва́р̀же опа́лıае и ноуждьнѣ нале́жещее сіѐ моучителстьвнѣйшее царство. Зно́й же крѣпкыи ва́роу послѣдоуеи, къ тѣхъ мрьскымъ дѣломъ при оуподобленіе. Съ быс бо се и́ на нась двдовь дховѣщанный ѡнъ глъ вѣща́ющіи. Смѣсише се ре́кшоу въ ѥзыцѣхъ, и навы́кошс дѣла и́хъ. ра́боташе истоу̀каннымь и́хъ, и бы́сть и́мь въ сьблазнь, пожрѣше снъі своѐ и дьщере бѣсомь. изнема́гаем̀ же и едва̀ дыха̀емь ѿ тѣхь прида́влıаемы наноси-

мнихъ тѣжестми и праведнаа злобѣ възмѣздыа пріѣмлюще. вωды же никако же ѡбрѣтаемь понѣ въ малое оутѣшеніе. вωдоу же ми мнωго соугоубѣ пріими. и вωдоу оученіи, юже не имамы. нѣс бω въ врѣме сѐ отрочьское рѣщи кнеза, ни пррка ни игоумена. вωдоу и ѿ слѣзъ, юже пѣтое и подвижнѣйшее крщеніе бгословь нарече. Вωдоу же и піво дха.

Сіа же ми и сцеваа мнωгоωбразнаа ѡ вωдѣ разумѣ и тѣчію разоумωмь блгочьстивωмь. что прочее. сѣни иже въ припоутіахъ, стыих памети же и праздньство и прѣславнаа чюдеса, иаже съдѣаше и дѣють присно. вѣровавше бω, и дѣлы извѣстивше вѣроу, и тако ѿ влдкы таковыми обогатише се и врѣмена. истинь бω рекыи. вѣроуей въ мѐ, дѣла иаже азъ творюу и тъ сътворить.

И намъ оубо ноуждннаго сего излѣшьствьнаго поути оумиленнымь поутникωм, иже ни ѿдѣхоути ѿ злыхъ и лютыхъ иакоже вышеречесе могоущем, обрѣте се сѣнь по-срѣдѣ поути.

Каа же сіа; ново нніа просіавшее црквы въ послѣдниа сіа и въ коньцъ оуже постигшаа врѣмена, възвращеніем мощеи блженнаго Іωанна рылскаго свѣтилника свѣтлѣйшее тръжьство. иже дха блгодатію и чюдесь дѣиствіи по прѣмнωгу прѣобогатившаго се прѣславнѣ, и званіе своегѡ нареченіа дѣлы иавѣ извѣстившаго. Егоже паметію и чюдесь обиліемь оутѣшеніе нѣкое духовно пріемше, ѿдъхноухωм въ малѣ, и къ словоу. Не бгоугодное того полѣпотѣ повѣдающе житіе, нъ ѡ чести нѣкыихъ иаже того прикасающе се. Елма же мнωзи сіѐ исповѣдаше и писанно оставише. ниже пакы егѡ брани еже не къ кръви и плъти по аплоу, нъ къ начелωм и властемь и миродръжцоу, и не иавлюеннымь доуховωм злобѣ въ поднебесныхъ. Кто бω сіа или вѣсть подробноу, или и вѣдѣ изрѣщи възможеть, иаже въ толикыхъ бывшаа лѣтѣхъ съпротивъ лоукавых бѣсωвь оумные же чювьстьвные брани, имже съпротивль се моужьскы на кьждо днь и часъ и сихь тръпѣніемь низлагае посрамлиааше. Ѿ владикы же одолѣніа вѣнце пріемлю. Нъ ниже чюдеса того имиже благодатію духа обогати се, мнωга бω сіа и въ живωтѣ блженнаго и по съмрьти, и въ многых врѣменехь и мѣстныхь прѣложеніихъ быше до ныниа и ныниа бывають. Бжственнаго бо дара благодать царствоующіихъ цра и въсѣхь съдѣтелиа глю, юже своимъ рабωм дарова, неврѣменна бывати обыче, нъ паче вѣчна, ниже въ лѣто описанна иакоже земльныихь царь благодѣйствіа. нъ иакω ѿ присносоущаго цара и бога приснодѣйствовати въ того оугодницѣхъ того благодатію вѣсть въ живωтѣ и по съмръти. Нъ ниже похвалоу оного житіѵ и блаженства наслѣдію, и сѐ паче иного хотещоу ми и ноудещоу се, елма и поноужденоу къ семоу же и къ въсечъстных мощеи ѿца възвращенію. Обаче же не довлѣю, вѣтіискаго бω езыка и сихь извѣщнѣйшаго, еже похвалоу житіа моужоу исплести, наслѣдованнаго же тѣмь блаженства нѐ человѣчьскомоу и бренномоу, нъ паче аггельскомѵ оумному да ѿдасть се езыкоу похвалюніе. не бо намы видимаа нъ мысльнаа постиже, и въ ωбѣтованіихь лежимаа пріеть, иаже богъ любещіимъ егѡ оуготова по свщенном еvглском завѣщаніи. Елма иакоже выше рѣхωмь нась къ ѿ чести житіа стаго повѣсти врѣме по-

ноуждает. и паметь възвращенію мощеи къ древнюи памети ѿца въставлюаеть, и съ похвалою по възможномоу его чюдеса къ семоу дѣлꙋ ꙋбѣждають. ꙗко да прѣмоудраго глаголь истинныи и здѣ ꙗкоже и въ иныхь истинное ꙗвьстьвнѣ покажеть, паметь глаголю праведникоу съ похвалами.

Лѣпо оубо прочее поутем шъствовати словоу, и любослꙑшателныхь христолюбиваго народа слоухы духовною любо напитати пищею, еже о ѿци тѣмь прѣдлагающе повѣданіе. Въсакое бо снѣди любочтнѣйше глаголюемаа по моемоу непщеванію пріимоут и болше оуcладит се имь ѿ слꙑшимыхь слоухь, нежѐ ѿ меда и сьта грьтань. и толма, елико снѣдныимь скорое послѣдоуеть иссоученіе. Самь же вѣчное въ памети лежить въспоминаніе. мнωгымь же ѿтъщателнѣйшіихь. и ревностно по силѣ къ оуподоблюенію добрыхь.

Отьчьство блаженнаго срѣдьчьскыи оувѣдахωм быти градь, ѿ древлю и нꙑню славных единь. нъ что сего града слава мимоходещаа, нъ оному, иже вишнюаго іерусалима гражданиноу. иже долнюаго метеже оставлшомоу и возненавидѣвшомоу, горнюаго же тишиноу возлюбльшомоу, и того благолѣпіе достигшомꙋ. Званіе моужоу іωаннь чьстное име и словꙋщее. О ꙗковыимь обогати се добрыим блаженыи званіемь, благодти испльнь соуще божьствные ꙗвѣ ꙗко. ѿ великаго и въ рожденых женами болшаго нельжными спаса моего нареченнаго ꙋсты, сладкаго сего началныи званіа великыи бывь прѣтечи гавріилоу тако благовѣстившоу архаггелоу. Понюемже вьторый вядчный любьзнѣйшіи оученикъ, егоже сина въ врѣме спасителные страсти своюе нарече матери. и не до здѣ сѣ име *[тука продължава да изброява: Златоусти, Дамаскина и други Отци, които сж имали сжщото име Іоаннъ и които сж били напоени съ единъ и сжщъ духъ; послѣ говори:]* Сѣ ꙋбо блаженныи и о нюемже слово іωаннъ, господьнь ꙗко ꙋслꙑша въ еѵгліи глаголь еже рече къ богатомоу по еже съхранити томоу въ сѐ ѿ юности заповѣды ꙗко възлюбившꙋ его. Единого ревь емоу недокончаль есѝ. и имѣти имаши скровище на небесѝ, и прідѝ ходѝ въ слѣдь мене възьмь крсть. дрехль оубо ω словесѝ быв сщенныи благовѣстникь рече марко, отидѐ скрьбе, пωчто: бѣ бω имѣе рече стежаніа многа, нь не тако и Іωаннь. Нъ поеже въ юности въсе съвръши христовые заповѣды, еже съ прѣоумноженіемь законныхь тежчайшее. Елма и съвршенѣйшее и сѣ оуслыша вышереченныи еѵгелскыи глаголь, того испльнити прочее тьщааше се. Нъ речеть ѿ любопьрныхъ кто, ꙗко сего блаженнаго и оного много посрѣдѣ. Онь бω мнωжьство богатьства и стежаніе мнωга имѣше, тѣмже въсà въ едино расточити и раздати ꙗже ѿ мнωгыхъ събранна лѣтъ, тежко ꙗкоже лѣпо слыша. Сѣ же мала нѣкаа имѣ, и невелію о погоубленіи принoсещаа печаль, скорь прочее раздати тà бѣ. нъ иже добрѣ разсоутдити таковаа вѣды и хоте. равна обрещеть въ обоихь, паче же и лихоимствоующаа сего. И онъ ꙋбω о имѣныхъ скрьбе бѣ. Сѣ же тà ни въ что же по подобномоу имыи, дꙋшоу свою полагааше и себе ѿрещи се тьщааше се. и ꙗже ѿ оца наслѣдованаа ꙋбогымъ раздасть. иночьскыи въспріемлють ωбразъ

йстиннѣе же аггльскыи рéщи, острігъ власы мрътьвные съ живоушіими ıако дѣйствоующіими страстми йже въ насъ глю похωтніими, аще и ѿ прежде дóбліи сихъ. ѐлика сила бѣжааше. Елма и авраамоу подобнѣ великомоу патріархоу призываающь того оуслыша гласъ, и въ мѣсто настáвлıающь. Лѣто тъчію въ нѣкоемъ тóу соущемь монастири прѣбывь, и сѐ ѕѣлю прѣмоудрѣ. ıако да не самочиннѣ начнетъ, и вѣды ıако крóмѣ наставлıеніа и наказаніа и къ таковым обоучéніа оудобнѣ съ привьходити обыче прѣльсти. Посихь въходить въ поустыню, едúною одѣань ризою, и сѐ кожáною. сънѣднаа же не трѣбоуе. быліемь довольствовати се изволивь, и симь дúвіимь, и таковω онω, ıаковаже поустынıа. Сѐ блаженномоу въ пищоу, аще пúщоу нарéщи таковó достóить; питіе же вωдá, доволна ıес нéпщоую благоразоумнымь послоушателıемь и разсоуднымь. Сіà и тъчію ô оци пóвѣсть, аще лѣто едино или двѣ въ таковωмь въздрържаніи вышеıестестьвнωмъ съврьшити преподобныи хотѣше и паче въ толицѣхъ лѣтѣхь. Едà бω быліа онà въ сытость пріемааше блаженныи? никакоже. нъ и тà съ въздръжаніе и търпѣніемь мнωѕѣмь. ıако по нѣколика врѣмена прѣтъствію и до въторые неделıе ничéсоже въкоусивь ѿ биліи онѣхъ бѣ. ω вещи величьствоу и въздрьжанію крайнıемоу. Показа бубω и іωаннь, ıако не о хлѣбѣ единомь живоу быти по бωѕѣ живоущемоу, по христà моего глаголѣ, человѣкоу. нъ ô всáкωмь глаголѣ божіи. И тáковымъ оубò живый въ поустыни аггело подобнымъ въздръжаніемь въистину на лѣта мнωга. До донцà бω сѐ съвръшити своıее жизни моужоу тъщимобѣ. Что творить богъ, и кáковоу съ своимь рабомь милость. ıакоже въ начéло творéніа, тако и тогдà, аще и не рéче, нъ мааніемь повелѣ, да изрáстеть землıà, и прозебѐ сланоутъкъ, пúщоу не дѣлáнноу преподобномоу. Сѣме не сѣано. и ıакоже моѵсейскомоу народоу, нъ и неблагодарномоу древлıе манноу, тако и своıемоу оугóдникꙋ безтроудноую сѣмене пищоу. Къ пръвыимь же да възвратим се слово.

Въздръжаніе ли тъчію показа таковô іωаннь инаа же прѣзрѣ; въсь съборь добродѣтелıемь и блаженный събравь въ себе съложивъ. наготоу тръне волноую, помрьзае зимѣ мразомь. Зритѐ, о любимци, каковое ѐс мѣсто, ıако и трігоуба одѣáла носещимъ неоудобъ тъспѣвно въ зимны годы. Опалıаем же бѣ въ жетьвное врѣме сълнечнымъ пекωмь. Бдѣніа моужа (!) въ сѐнощнаа, и къ съноу барéніа, толúко дáе томоу, елúко не въ коньць безсъноу быти, и естестьвноую оутóлити въ малѣ ноуждꙋ. Молитвы въ дне и нощи непрестáнные, и сіѐ изглѣбины душе въсúлаемые, никакоже прѣнемóгае въ сихь. Что прѣжде изрéкоу, или коé ѿцà ѿ добрыхъ похвáлю дѣль. Сльзáмьли истóчникы, ймиже мысльнаго въсѐороужьствωм потопи фараωна? Смѣренноую ли моудрость, ѐюже бѣсωвскые низлóжи плъвы. Кротость, тòю бω врáгы оурáнıаше жестóцѣ. Роукь преподобныхъ въ дѣаніа; тьми бо ѿганіаше сьпротивныхъ. Множьства чúстотоу сьрдечноу; ѐюже радù зрѣніа божественнаго сподоби се.

Неоудобь сътрьпимаа прѣтърпѣ ѿ бѣсωвь блаженный искоушеніа и нáпасти. Въ мúрѣ сый ѐще и ıонь, вьстáвлıааше сърωдныхъ соусѣды

же и знаемые нань, и ћакоже стрѣлами тако оуязвлающіими того ранıахоу глаголы: непотрѣбна, недостойна трѣбываніа и жителства нарицаахоу мирскаго, и йнная нѣкаа глаголаахоу, ѐлика и якова вѐтхіи и начѐлныи злыхъ обрѣтатель тьмь въ оумъ възлагааше. Нъ что? Ѐлико ѡгнюемь нечетсе злато, толико искоустнѣйше и свѣтлѣише явлает се. И миръ оубо ћако оставль съ мірскыми, іѡннь, въ вьнѣшнюем живѣше поустыни, ни понѣ въ малѣ мирна того тоу лоукавый остави. Разбойники нань посла, йже и бивше несъгрешившаго, и раны наложивше неповинномоу, оттуду изгоняху. Изьшъдже блаженный, вьноутрьшнюю постизаеть пустыню, и тамо селюеніе своѐ сътвораеть. Единъ единомоу живый богоу сърдечноую же, ћакоже рещи зьмію какосе ћазву, пещероу нѣкою и сію тъмноу въ поустыни обрѣтъ, въ ню въходитъ, свѣтлые пѡдвигы добродѣтелюм преподобный приходе и невещестьвно въ вещестьвнѡм тѣлѣ исправлюает житіе.

Тако оубо блаженномоу въ пещерѣ живоущоу и присно богови своемоу ћакоже день приближающоу се. Сынъ брата его въ пещероу къ нюмоу приходитъ, въсѣхъ своихъ оутаивсе, нъ не и бѣса. Стрію оубо въ послоушаніе и повиновеніе, господеви же въ работу отдати себе, добрѣ и похвалнѣ изволивъ ю҃нніи, ѐгоже зре іѡаннь прѣспѣвающа, ћакоже лѣпо радоваше се. Что прочее не дѣетъ лоукавый, ћако да ѿ поустыни изведь отрока, мироу жителюа мирскым же раба сьдѣлаетъ, блаженнаго же душоу печали неисповѣдимѣй напльнитъ. Злохытростнѣ начьнь, оувы, дѣло по своей прочее въса имѣше діаволь воли, ѿца отрока, брата же блаженнаго, гнѣвными и неоудобь носимыми словеси на светаго поучивъ и мѣсто показуетъ ѐму и отрока, и моужа. Сіа оубо ћако сътворь въ человѣчьсцѣмь ѡбразѣ бѣсь йноудоу мнѣше се отити. Како бо и хотѣаше явити се прозорливаго благодати сподобльшомоу се дара, йже нижѐ невидимѣ и безтѣлеснѣ ћаковь же и юсть по сущьствоу никакоже могы въ толика лѣта что на нюмь оуспѣти. Человѣкъ же ћако на мѣстѣ бывь и светаго видѣ, и отрока такожде оузрѣ, гнѣвѡмъ горѐ ћарѡстію же дыша, оубіиствомъ прѣтѣше моужоу коньчнымъ, и глаголы неподобные вѣщааше нань. Блаженныи же, ћако глоухъ не слышати твораше се, и ћако нѣмь не ѡтврьзааше, по пророкоу, оустъ, долоу зрѐ, ѡчима, оумь же къ богоу въперивъ, и вышнюмоу божестьвномоу и въсѧ окрьмлıаюмомоу прѡмыслоу вънимааше, вьчто произведетъ вещь. И человѣкъ сына възьмъ скоро въ своа възвращааше се, діаволъ же радовааше се, не толико ѻ погыбѣли ѻтрока душе, елико о ѡскрьблıеніи блаженнааго и йстиннаго постника. Светыи же, ћако видѣ въ миръ такы ѡтводима и поустыни ѡтрьзаема юннаго, на молитвоу ӓбіе обращаетсе из глъбины сьрдечные къ богоу. И злыхъ вънезапоу прѣложеніе съмрьтію отрока паче же ѿ съмрьти къ жизни вѣчнѣй прѣшьствіемь бываеть, ӓще нѣкым и дивна и тежестна възьмнѣе се вещь; юныи бѡ надежде непогрѣши благь вѣчныхъ и о имже томоу тьщимо бѣ. Отцѣ же не ћако же пріиде сверѣпо и сь гнѣвѡм на светаго, нъ съ срамомь къ нюмоу пакы и стыдѣніемь възвращ' се, съ тихостію и моленіемь глаголе къ светомоу. Блаженый же бога прославлıае скрьбы

и печали измѣняаше се; діаволь надежде погрѣшивь ѕѣлѡ посрамляаше се сѣтоуе. Достойно оубо съ пѣсньно пѣвцем рещи Давидомъ: Сїй измѣна десница вышнаго.[1]) Дванадесете прѣбыст въ тои пещери лѣть. Мнѡгы и несказанны ѡт бѣсѡвъ напасти и страхованіа и нападаніа блаженый пріемлѥ.

Странно въселеніе прочее и птицамъ подобнѡ обрѣтъ, въ дуплиноу дрѣва вънидѥ іѡаннь, нь и тамо пришьдше множьства злобѣ доухѡвь нам̾ь нападають, лютѣ бивше изганяюще ѥлѣ жива оставляютъ. Блаженый же и ѿ тоудоу прѣшьд на высѡкь въсходитъ на горѣ камень, съмрътънь съмръти виновномоу человѣкѡмь прочее строупъ наносе. Тъмь въсѐ ꙗкоже рещи множьство лоукавыхъ съшьдше се духѡвь, ни бо трьпѣти можаахоу великые и дивные въздрьжателные подвигы моужа, біютъ, влѣкоутъ, язветь, ранетъ, съ камене низриноувше долоу помѣтаютъ, мрътва въсачьскы оставляють. Онь же едва ꙗко въста, пакы на камень възыде, обичное пѣніе владицѣ своемоу богоу приношааше. Тогда и болшее чьсти ѡт бога сподоблает се, некто́моу несѣянь, якоже прежде сланоутъкъ, нъ хлѣбъ ангелѡмъ приносити ѥмꙋ.

Отъ соудꙋ труды къ тро́удѡмь, и ревность къ ревности прилагаетъ; оусрьдіемь ѕѣлнѣйшіимь и любовію распаляемь, ꙗкоже нѣкіи добліи и непобѣдимь юнѡша крѣпцѣ за въсѣхъ ѕ҃ лѣтъ съ четырми мѣсецы трьпѣливо на камени томъ съвръши. Бѣсы въ коньць побѣди и трьпѣніемь посрамивь отгна; чюдесь дивныхъ мнѡжьствомь богꙋ прославляетъ своего оугодника.

Елма онь въ вьноутрьнюю бѣже поустыню, богъ того множаишею прославляаше славою и чюдесь благодатныими дѣйствіи, ꙗвленноу на бѣсы дарова томоу крѣпость прочее, недоужным же цѣлитель безмъздный показа се; и въ толико протече слава преподобнаго, яко и самомоу тогда царствоующемоу въ желаніи видѣніа богоноснаго быти отца и не облѣнь шъстьвникъ бысть царь. Оугодникъ же христовъ ꙋсрьдіе ꙗкоже лѣпо пріемь, видѣніа же и събесѣдованіа смѣренные дѣлиа отрече се моудрости; не тъща же цара отпусти, нъ сладкыми и наказателными прѣмоудрѣ оудививь словеси, съ миромь отсла, о въсѣхъ того оувѣщавъ прежде въпрошеніа о ихже слышати желааше царь, ибо и прозорливаго дара благодати сподоблюнь бѣ, якоже выше речесе моужь. Прочее, ꙗкоже въ жетъвные горы зрьно-берные от птицъ, непоединои, нъ множьства и въкупѣ къ нюмоу притичють, ѡви жити съ нимь хотеще, ови же слово наказаніа слышати, ины тъчію видѣніа светаго и благословеніа сподобити се; дроуѕіи недоужніи соуще, или недоужные свое приносеще и никтоже тъщь възвращааше се, къждо желаемое христовою полоучивъ благодатью. И не якоже дарь късне̏, или высокооумнѣ, нъ ꙗко длъгъ скоро и смѣреннѣ комоуждо потрѣбное подааше, изредънь болещіимь и скоропрѣмѣньнь врачь,

[1]) Въ ржкописа на бѣлото поле отъ страна има такава бѣлѣжка, направена отъ О. Неофита Рилски: „зри здѣ, ꙗкѡ не въ рылскꙋю пустынꙋю бѣ пришелъ братаничь ѥгѡ Лика, но въ ину, нѣкꙋю, занѐ преподобный по смерти ѥ҆гѡ преселился превѣе въ дублину древа, тоже потомъ въ рилскую пустыню, идѣже нынѣ ѥсть гробъ ѥгѡ“.

и въсакои цѣлительнъ болѣзни бысть. Съ нимъ же жити изволшихъ, роуководствоуе къ спасенію, йже и храмъ въ врътнѣ създавше, наставника имѣахоу преподобнаго.

Врѣме своегѡ прозрѣвь прѣставлюенія, истинѣ же рéщи ѡт зѣлныихъ оупокоеніе трудѡвь, и кь владицѣ своемь ошъствіа, ѐгоже ѡт юности прѣизлиха възлюби. Испльнь дніи бывь, къ желаемомоу богоу прѣходить, добрымь оуснѫвь сь мирѡмь сънѡм, и роукама своихъ погребаетсе оученикъ. Нъ ни въ нѣдрѡх землѥ съкрываше се скровище, нь ѡт гроба благовоніа испоущааше чъстное ѿтца тѣло. Таже и сънным видѣніемъ обьıавити се повелѣвааше, тѣмь чьстнѣ въ срѣдьчьскыи ѡтносимъ бываетъ градъ, и въ црькви полагает се божествнѣйшаго евангелиста Лоукы, и тоу славнѣ зѣлными чюдодѣиствіи окрьстъ въ соудоу просіа и слава ѡтца по земли протече. Елико же и самодрьжцу гръкѡмь Маноуилоу, срѣдьчьскыи имущу градъ[1]) и мышцею тако страждущоу, ӕкоже галлінова и іпократова недѣйствьна быти хоудожьства, кь светаго помощи прибѣгшу и недуга скорѣе абіе прѣмѣнити се. Лѣтѡмь оубѡ немалымь прѣшьдшимь, и срѣдьчьскомоу тако благодѣиствіемь чюдесь богáтещесе градоу ѡтьчьствоу светаго.

Андрѡникоу тогда грьчьскаа прáвещоу скѷптра, ѫгърскомоу кралю істрьскоую съ вóи своими прѣшъдшоу рѣкѫ и тривалиіскые соущее под гръкы ѣже кь еврѡпіи злѣ плѣноуующоу страны, и въ срѣдци бывшоу, чюдесемь источникъ, блаженааго глаголю мощи, ѐлма ѻнихъ оувѣдѣвь, въ свою ѡтносить краль страну и въ градѣ о строгѡмѣ тые чьстнѣ полагаеть, и тако прочее просвѣщаетсе землıа она чюдесь обиліемь. Града же епископь одржимь грьдынею, невѣрьнь прѣбываеть и невѣрънь тьчію, нъ съпротíвьнь, ѣже горше. Нь божьственый не оукъснѣ соудъ, ӕкоже въ множайшіихь Богъ бо своего прославлıаем оугодника и кто ѡтıети славоу мощьнь, безгласіемь казнить епископа напраснѣ и болѣзни кромѣ; что оубо велерѣчиваа она на светаго оуста нѣмотованіемь свезоуетсе. Тоужде казнь пріемь о светомь юже и захаріа иногда блажéнный о гавріилѣ архангелѣ, нь захаріа къ гавріилу, аще и не въ коньць ѡбаче благословноу виноу изрече [тука сѫ цитувани думитѣ на Захария къмъ Ангела и отговора на тоя: Марк. I. 18., 19., 20.]. Сѣ же съпротивлıае се светомоу и божьстьвные благодати чюдодѣйствіа въ древныхъ тъкмо затварае бѣ, въ лѣпотоу злоуміа достойноу пріемлють нѣмотованіа казнь. Въ разоумѣ же ѻ грѣсѣ бывь грьдый онь что дѣеть? Притекь прѣдь ковчегѡмь светаго валıашe се, съоузѫ езыка раздрѣшеніе мóле пріети, еже и полоучи. И тако множайшей славѣ въсоудоу протекши обычаи бѡ человѣкѡм въ ıавлéнныхъ лицѣхъ, или сáньмы прѣвъсхóдещіихъ и мьншемоу чюдодѣйствію скорѣе протъцати, и въ множайшіихь въходити слоухы съ оудавлıеніемь. Краль и ѡт прежде слыше светаго чюдеса дивлıааше се. О епископѣ же ӕко оувѣдѣ, въ оужасѣ бывь, соуди светаго въ ѡтьчьство сь великою възвратити чьстію. Ѣже

[1]) Въ ръкописа на бѣлото поле има такава бѣлѣжка, пакъ отъ Ѳ. Неофита: „Здѣ воспоминает . ѐже и Скилица рече ѻ царѣ Манѫилѣ“.

и сътвори славнѣ. И тако пакы срѣдьць многоцѣнное око и злата въсакого честнѣише преподобнаго имаше сокровище. Малу оубо прѣшьдшоу врѣмени и гръчьскымь смѣрывшим се вещемь и изнемогшемь, Іωанноу Асѣню блъгарскымь опоасавшоу се царством, и гръчаскаа крѣпцѣ низлагающу и грады ихъ прѣемлющоу, въ Срѣдьць пришедь и сего прѣемь, о светомь Іωаннѣ слышавь, и тънко честнѣ ѡ великыхъ его оувѣдѣвъ чюдесехъ, приходить и лобзаеть мощи, и любовь кь светомоу велію показавь, принести того въ свои царствоующіи въсхотѣ градъ. Трьновъ, Патріархωм се съдѣловаетъ мнωго чъстнѣмь Василіемъ. Томоу бω ωт царскымь повелѣніемь пришъдшоу, и чъстнѣ ракоу ωт срѣдца възьмшу царь, цьркωвь тамо готоваше светомоу, въ ніемже и положише его славнѣ. Нъ и тамо чюдодѣиствіи светаго ωтвръзень бѣсъ вѣрою приходещіимь источникъ, и тако окрѣстнаа трінова на лѣта доволнаа облагодѣтелствованнаа бѣаху.

Нъ здѣ словомъ бывшоу ми, ноужда поутемь шъствоующіи повѣсти и нѣкаа ωт тоуждиихъ кь себѣ пріети и не тоуждіахъ, нъ и ѕѣлω нашихь. Ѿ плачевнаго повѣданіа, молю въ глаголемаа слоухы приложше послушати, коликымь сльзамъ достоинаа соуть нашаа и каковымь злымь сами виновна быхωм. Слышите прочее.

Хрістіанωм междоу собою, ıакω лютѣ дръжещемь брань гръчьскомоу родоу и бльгарскомоу, глаголıе и сръблıемь ωт чести, ıако тогда слабѣишіимь и ѻнѣмъ подручнωмь. Они же много лѣтнѣ и злѣ, и нуждпѣ, и не поношоу бльгарскомоу пръваа родоу донелиже непросвѣщенны вѣрою бѣахѫ; ωт нелиже крьщеніемь едино быше и злыхъ непрѣмѣнише се. И тѣхъ слуровство и безчеловѣчіе ненавидѣ хоулю, и грьчьскоую непохвалıаю сь высокооуміемь прѣвзнесенноую гръдыню. Злѣ оубо тѣмь ıако имоущемь междоу собою и кръвы пролѣвающе свое ıако воды, ѣже ни въ иновѣрныхъ дѣати подобно, желаемое полоучають прочее. И ѣже ωт многаго врѣмене събранное многое гнѣва тръпѣніа ради множьства и безмѣрнаго милованіа владыки въсѣхъ бога, праведными того и имиже самь вѣсть ωтдавает се соудбами. Не сіа ли рече събраше се ѹ мене и запечатлише се въ скровищах моих, въ дьнь ωтмъщеніа въздамь. Многолѣтное бо ихъ на злбую враждоу и безчеловѣчное тръпѣвшоу ношеніе, оуставлıаетъ прочее ωбразомь симь.

Соущей бо ωт ісмаила, ѡ нıемже речено быс кь патріархоу авраамоу пръвѣе егда въпроси: съ живъ ли боудеть, рекь прѣдъ тобою, богъ же: ей, се оуслышах те, се благословихь его, и ѹмножоу его ѕѣлω. Вторицею же: и сына рабынıе сеıе въ езыкъ великъ сътвороу, рече, ıако сѣме ıес твое. Къ агари же ангелъ господьнь на источникоу поути ѻурскаго, вънıегда ωт лица саррина бѣше бѣже: Възврати се кь госпожди своеи, рече, и смѣри се под роукама ıе; мнωже оумножоу сѣме твое и неисчислитсе ωт мньжьства. Се ты въ чрѣвѣ имаши и родиши сына и наречеши име ѥмоу ісмаиль, и съ боудеть боуй человѣкъ; роуцѣ его на вьсѣхь и роуцѣ вьсѣхъ нань. Пакыже, егда блоудѣше по поустыни прѣмо кладенцоу клетъвномоу и страдааше отрωче ωт жежде скончати

се, и рече іей ангель: что єс агарь, небои се; оуслиша бо богъ глась отрочете, въставши пріими отроче, въ езыкъ бо великъ сътвороу его. Въ откръвеніи же великыи апостоль и евангелістъ іоаннь, о сихь нейщоуе сказати въ кратцѣ и сънѣмь сатанинь тѣхъ нарече и годиноу хотещоую пріити на въселеноую въсоу, нашъствіе ихь, искоусити живоущее на земли. Аще и великъ вѣкъ или лѣта многа намь страждущіимь искоущеніе ихъ явися, нь тысоуща, по пророкоу, лѣть прѣд очима господнима яко дьнъ вчерашный иже мимоиде, аще и непрѣходна намь грѣхъ радй нашихь лѣта сіа мнетсе.

Сій оубо южные съ въсточными прѣемше страны, гръком съпротивъ стоеще, бранными побѣжденми и градовь низложенми, плѣнюнми же и роблюнми, и йхъ кръве на къждо, ѩкоже рещи, дьнь пролитіемь обилнѣ тѣх насыщают. Злѣ бѣ прочее гръкомь, тѣм съпротивлюати се и бльгаромь, и къ обоимь дрьжати рать, иже ни къ единыим довлѣахоу. Третіа симь и паче надежде приходить, начелнаа же паче да речетсе и коньчнаа погоуба. Венетизи и сь прочіими западными и соущіими от Італіе, латинскаа въсй моудрьствоующеи, йже злѣ црковь раздѣлше прьвѣе приложеніа дѣлѩ неподобнаго въ вѣроу, зліи православнымь ратюици въсе пагоубствоу виновніи, въвоинивше се тогда о православныхь, злѣ православные ратоваше и царствоующіи прѣюмше моучителскы оудръжаше градь. Въсоу ѕвы юже въ нюмь неизреченноую оноу цръковноую погоубише красотоу. Шестьдесеть и множае того оудръжавше лѣть, гръци единаче сь бльгары ратовахоу се, градь и пакы ѩко вь роукоу имоуще, и симь въ сихь соущемъ. Врѣме оубо ісмаилтѣне оулучше, гръке подроучныхь имахоу, гръком же непрѣмѣнно ратоуемомь от бльгарь и лютѣ страждоущемь, крѣпчайшіи ихь потрѣбовавше, прѣводеть на отмъщеніе немощнѣйшихь, и зломоу съгнитію злѣйшіи пластирь прилагають, и смраднымь ранамь мрьскою лѣчбоу раствараюҭь. И тако лютое горкыимъ цѣлити изволите, въ въсеконьчное своеже и бльгарское запоустеніе и въсепагоубство.

И оубо ѩко сію Мора имѣхоу страноу, йже злаа хоудожнѣ творити вѣдещеи, обоихь смѣривше по малоу врѣмене въ роукоу имамь, и бльгарскаа тако сътварають, ѩко ниже вѣрно быти, еже о тѣхъ нѣкогдашнѣе повѣствуемо. Землѩ поуста прочее, моужіе иже христіанскые и единовѣрныхъ въ желани бывшеи кръве, свою напраснѣ немилостивнѣ пролѣваемоу видеще. Жены безчедствованнѣ и безчъствованнѣ въ работоу продавают се; юнніи плѣноуемы оувы и православлѩ измѣноуемы и злѣ събраннаа имѣніа расхыщаема.

Сихь же посрѣдѣ вещеи, срьбскаа цъвтѣти мнѣхоу се и по врѣмени, от кралювства на царство словимы онь прѣпоюасоует се Стефанъ, иже и многые под собою оучинивь страны, сана кюсарством единого от своих любопочъте велмоужь, хрелѩ моужоу йме.

Съ оубо кюсарь хрелѩ, богоноснаго отца іоанна изреднаа оуслышавь чюдеса и житіе разоумѣвь, храмь томоу въ рылсцѣи горѣ от основаніа

въздвигноу въ мѣсте идеже постничьскые добліи въ коньцъ подвигы прбиде,[1]) нь мощи ѡтца тръновскыи имѣаше градъ[2]).

Стефанъ ѹбѡ самодръжцоу ѿт житіа сего прѣшъдшоу, въ себе мѣсто сына своего оставлѩетъ, ѻного младооумнаго Оурѡша, своихъ страшными клетвами ѻ сыновнѥмъ хранѥніи и къ томоу вѣрѣ оутвърдивь. Ӥже по малоу врѣмени царствіа желаніемь, таче и въ роукоу сіе имоуще, прѣстоупници клетвамь ѩвлѩютсе царствіа и живота вкупѣ оулишають юннаго тако своемоу благодѣтелю ѡтдавають длъгъ. И тіи оубо таковыими оупражнѩютсе. Тоурци же Ѳракіискые прѣѥмлють грады. Овѣмъ же сръбское въсѐ ѩко соуще въ роукоу многое воинство сіе подвижоутъ, велехваленіемь многаа велерѣчьствоующе и агарѣны до конца потрѣбити высоко вѣщающе, поути ѥмлютсе съпоутника неимоуще силоу праведноую, и на ӥбър'сцѣӥ бывше близь андріанова града рѣцѣ, брань бываеть, ӓще достоинъ брань нарещи седъмдесеть тысоущь моужь оуготованныхъ ороуженосныхъ, съпротивныхъ же четыри тъчію и петь съть, ıакоже глаголет се. Соудь клетвопрѣстоуплѥніа и оубіиства тѣхъ постиже. Въчерашныи сънѡм страшнѡм тѣмь начелствоующихъ, кралѩ глаголю и деспота само братію оужасивъ, тоу съмрьти оумиленнѣӥ съ въсѐ воинствѡм предастъ. Како бо рече: единъ поженетъ ты соущоу или два подвигноуть тъмоу, аще не богъ ѿтдасть ихъ и господь прѣдаетъ ихъ. Ороужію прочее агарѣнскомоу бывають сънѣдь, вещьши же рѣкою оудавлıати се.

Ѿт соудꙋ соудбами божіими ѩко неиспытанны въсѧ подъ роукою ӥмꙋть. И сръбскаа равнаа страдати начеше, никтоже съпротивлıае се, нижѐ съпротивити се могы; ӓще ли же и съпротиви се, кто ничтоже ѹспѣ до днесь, присно на вышшее царствоу ихъ въсходещоу ӣакоже дьнь. Хромы оубѡ божьственни разаряют се и ст҃ых жилища запоустѣнію прѣдавают се. Съ прочіими же тогда и светаго вышереченныӥ и въсѐ чьстныӥ храмъ иже въ прѣдреченнѣӥ рылсцѣӥ оубо горѣ запоустѣваетъ и нежительнъ ктомоу оустраает се. По прѣшъстви же лѣтъ, и тріновоу прѣѥтоу бывшоу мощи блаженнаго іѡанна просто нѣкако и ıакоже прилоучи се лежеще бѣхꙋ тамо, чьстнаа бо забытіа прѣдаваахꙋ се глъбинам. Къ пръвымь же да възвратит се слово, закъснѣ бо плачевнаа сіа ѿт чести повѣдае.

Таковым поутем текоущим вещем и до насъ достигоше ӥже бо нами нынѩ царствоуеӥ, великыи и самодръжавныи и въсѣхъ иже прѣжде того царствовавшихъ, силою и славою и величьствомь царства прѣшьд. Ѿт юности ѡтчіимь прѣпоасавсе царствомь, ѡстрооуміемь многом и подвизы къ воеваніѡм и разоумом оукрашень, воинства чюдна съставль и велика и ратнаа оустроеніа страшна и дивна; и любе воинствовати и царствіа разширати дръжавоу, и славою ӥскы прѣждныхъ прѣвъсходити. Не къ пищамь и піанствѡмь, ни кь разлѣнѥніѡмь и покоемь тѣла, наче же

---

[1]) Въ ръкописа на бѣлото поле: „Зри о хрелѣ, иже создалъ храмъ стомꙋ иже въ 1834 г. разоренъ бысть и столпъ“.

[2]) Въ ръкописа на бѣлото поле: „Вѣдоможе, ıако не въ самѡмъ тръновꙋ бѣхꙋ мощи сто, нъ въ соусѣдствоующимъ емоу славнѣмъ градѣ трапезицѣ лежаще сіе бѣхꙋ“.

реши оуныѝнію себе, ѩкоже множаишіи ѡт царь отдавь. Аще оубо и тежестънь въ ѝныхъ и кáзне съгрѣшьше богоу ѩви се, Константиновъ великыи, ѩко прѣѥть градь по малѣ прѣстолъ царствію въ нѥмь въдроужаетъ, грады крѣпкы разарае оудръжаваеть, царствіа прѣѥмлѥть и господствіа, соушоу ѩкоже рещи и море. Въ лѣта оубо того̀, ѝще и тежка ѩвише се и ноуждна въ прочіихъ, нъ ѝнокѡмъ въсака свобода бѣ и отради наслаждахоу се, никтоже ничтоже тѣмь смѣе съпротивно вѣщати. Аще и цьрковь оувы̀ мнѣ злѣ нѣціи ѡт них съмоу̀тивше запоустѣнію прѣдаше.

Моужіе тогда нѣціи тріѐ самобратіа, саном свещенства оукрашени, родомь блъгаре ѡт прѣдѣла вéлбоуждьскаго и душевныимь цьвтеще благородіемь добрѣйшіимь, на селѣ добродѣтелнымь жи̇́воуще житіемь, болшее дости́гноути потьщавше се, ангелскыи на себе налагають образь. Единъ по единомоу въ рылскоую въходеть гору, и храмъ светаго запоустѣвшіи обрѣтше, обновлѩють. Дѣло добро и богооугодно, ѝмиже мнѡзи поревновавше, жити съ ними изволивше, общее съставлѩютъ. Сихъ добродѣтелное видѣвъ въса̀ зре́й и прѣжде бытіа̀ вѣдый, троудъ пріеть ѩко пріетіа достоинъ, возлюби̇ житіе, ѩко его̀ ради любве бывшее, благоизволи богатѣ тѣхъ одарити и къ множайшей ревности добрыхъ възвести, обѩвлѩ́етъ пастыра ѡвцамь и ѡтца показоуеть чедѡм, тѣло глаголю, блаженнаго и достохвалнаго іѡанна. Слышавше оубо̀ моужіе о семь и истинноуразоумѣвше, чюдо съ сладостію смѣсивше, не закъснѣвше прочее дѣла касаютсе. Съ коли́кымь оусръдіемь, съ каковою любовію, съ каковымъ желаніемь, единого боеще се тъчію неполоученіа. Елма же любовь обы́че побѣждати страхь, на молитвоу светаго призвавше и помощь вещь начинають образомъ симъ.

Маріи благочъстивои царици шъдше показають дѣло, и роукоу помощи молетъ подати. Маріи, глаголю, ѩ̂же душевнымъ тѣлесное побѣждающой благородіе, геѡргіа бо христолюбивѣйшаго деспота сръбскаго соущи дъщи, жена прилоучи се царствоующомоу ѡтца быги. Сію̀ оубо царь вмѣсто матерь ѝмыи, многымь въ застоупленіе и помощь, и паче светые горы аѳѡна. Богоу тако благоизволившоу, чъсть тоѐ велію и говѣа̀ніе подааше въ вьсемь, ѩкоже никомоуже въ своемь царстви иному. Сіа̀ инѡкъ молѥніа ѩко оуслыша обрадованна о вещи, ѩкоже и лѣпо быс надеждоу искомомоу дастъ. Къ царствоующому ѹбо ѩко шъдши и светомь бесѣдова и повелѣніе от нѥго написанно възъмши къ соудіи тръновскаго града, мнихѡмъ повелѣвающее тѣло блаженнаго кромѣ въсакого прѣкословіи подати. Еше и бысть богоу споспѣшъствоующѹ. Желаемое ѩко полоучивше по повелѣнному, посланіи поути ѐше се съ радостію, носеще великаго въ постницѣхъ. Сѐ же ѩко оувѣдѣ монастира игоумень, чъстнѣ съ всѣми оусрѣщаеть инокы, свѣще възжегше и ѳіміанньмъ благовоніемь обоуха̀юще въздоухъ. Тако бо и подобааше своего оусрѣсти̇ ѡтца свѣтло, много трьпѣливое тѣло, егоже духь свѣтомъ просвѣщает се божественымъ. Тѣмже и радующе се, ѩкоже древлѥ богоотьць прѣд сѣнныимъ ковчегомь ракою, глаголю преподобнаго, скачеще

духомь играхоу веселеще се, съ пѣсньми и ѱалмопѣніемь многомь въ свою егò църковь вънесше положиша, бдѣніа преподобномоу сътворше въсеноцное въ чъсть томоу, иже никакоже дасть сытость съна своима ѡчима, дондеже срьдце очистивъ жилище божію духоу съдѣла.

И такова бысть ѡт тріново богоноснаго ѡтца въ свою поустыню възвращеніе. Достохвалнаа и тогда блаженныи съдѣавъ въ поутнѣмъ шъствіи и въ положеніи рацѣ чюдеса, малымь прѣвыхь остающа. Елико бо и ꙗкова прихóдещіихъ оусрьдіа мѣра, толико и таковаа дарованіа и стачати вѣсть. Просеть бо нѣціи и не пріемлють, понеже злѣ просеть слышахомь, съ вѣроую же и любовію оусрѣднѣ пользнаа прóсеи въсако пріиметь по христа моего истинѣмь глаголь.

Нъ ѡ боголюбивое събраніе, царское свещеніе, езыкъ нареченнии светь, людіе христовѣмь званіемь обогащеніи, дньшнаго богоноснаго ѡца праздника съпраздньствьвници и въсъи оусрѣдно съшъдше се непоносимъ быти ѡт вась молю, ѡт оубогыхъ ми словесь сію чъстноую и любоистинноую прѣдлож'ша трапезоу. ибѡ и сладостнаа ѡт сънѣдеи и желаннѣишаа, неискоусн8 о сихъ въ роукоу бывша и не подобномоу оуготованна, не несладостна тъкмо, нъ и непотрѣбна и въсаческы невъкоусна бывають ѡтноудъ. Вы же любьзнѣ съблюде и не раю, царствію же небесному житель быс.

Нѡе къ кѵвѡть сѣ же въ гороу ѣюже мирскаго ѡт грѣхѡвъ потопа спасен быс; Авраамоу подобнѣ гласъ оуслиша зовоуща, и послоушавъ послѣдова, оставилъ ѡтьчъство и домъ ѡтца своегò и божіе обѣтованіе наслѣдова. Іакѡвь брасе сь ангелѡмъ, нъ и лѣствицу высóкоую оузрѣ. Сѣ же съ бѣсы лоукавыми, ихоже побѣдивь, посрами, лѣствицею же добрыхъ вьзыде.

Многострадалныи искоуси се и одолѣ іѡвь, ничтоже мъние и блаженныи іѡаннь. Іакоже іѡсифъ над египтомь, сице сь въцари се над страстми грѣха. Мѡисей богоу на горѣ събесѣдникъ и тамо скрижали пріеть каменные. и сѣ въсè дни жизни сь богомъ бесѣдуе на горѣ молитвою на скрижалехъ же сьрдца божіи законь написань носе. Іако Ісоусь послѣдоующіихь въ обѣтованную такожде сь въ раи въведе Кротъкъ свѣдѣтелствоуемь богоѡтьць Давидъ, что же іѡанна кротчайше. Ѳезветѣнинъ враиѡмь питааше се іліа, ов же ангелѡмъ пріемааше хлѣбъ. Освещень прѣжде рожденіа богомь іеремія, и сь ѡт самого юннаго возраста, богоу нарече се. Великомоу іѡанноу подобно предтечи, въ поустыны блаженный пожить. По Павлоу въса оумети вьмѣни, христа да приобрещеть. Евангелски зрителствова преподобный, възложь на рало роукоу невъзврати се въспеть. Оускымъ шъствовавь поутемь, въ широтоу блаженства достиже, кръсть бо свой на рамо възъмь Христоу послѣдова. Иго благо и брѣме лъгко, ради любве и надежде вьмѣнивъ. Не вьмѣнюе троуды нынашнаго врѣмене, хотещее ради славѣ ѡткрити се вь нюмь.

Добрыимь подвигомь подвизасе, теченіе постьничьства скончавь добліе, вѣроу съблюде съ непогрѣшною надѣждею и любовію истинною, тѣмь и вѣньць пріеть ѡт роукы господнюе. Въ радость господа своего,

ѩко благыи рабь и вѣрный въниде. Желаемое блаженство добрыхъ крайнѥе достиже, и небеснаго царствіа житель съ христомь богомь и съ всѣми светыми бысть, и нынѧ троици ѩ̀ко прѣдстое̂ въсе блаженне, съ ангелскыми чинми и сьстыхь ликы о мирѣ моли се; православіа рогъ възнести, църкова вѣрныхъ матерь прѣдстателствомь исправи и тое̂ паденіе въста́ви, ѩко да на пажи техь благочьстіа пасѣм се. Архіерейскаа неоустроеніа благостройна сътвори, оустави злолютнаа наношеніа; напрасные и ноуждные съмрьти христоименитіихь избави и къ тебѣ припадающихь оущедри и къ спасенію руководствоуй.

Сіа̀ ти ѡт нась іѡанне сладкаа вещи и име ѩко слава оугоднику, ѡт словесь съжитіемь малаа похвала. Аще праваго близь тебѣ даровавшомоу и на сё поноудавшимь благодать, ничто бо истины прѣд избрахъ. Аще ли и остаю что подобнаго и неразоуміемь и ненаказаніемь и вещми обоуреваемь житіа и грѣхми смѣрдаемь милостивоу быти ми молю, и малѣишіи оубо троудъ прѣдложеніа сего пріемь, възмъзди же великыми, ѩкоже Исіа Сарафѳѣнынь древлю моукоу и масла чва́ньць; ѩкоже Іелісей страннолюбіа соумантѣныни храминоу, или ѩко самараныни сладкыи владика Іисусъ кладенца водоу. Разбоиникь же при кръстѣ бога моего вѣрою и глаголомь единѣмь раи наслѣди.

Вѣси, вѣмь, ѡ ѡтче искомаго мысль и глаголомь си́лу ѩже молитвами си испльнити те молю, и тамо прѣшьдше спасаемыхь да не ѡтпадемь чести, аще и веліа просимаа о Христѣ Іисусѣ господи нашемь. Емуже съ безначалнымь ѡтцѣмь и съ прѣсветымъ духомъ, слава и дръжава, чъсть и поклонѥаніе въ вѣкы вѣкомь — аминь".

Іеромонахъ Іосифъ Брадати.

(Приносъ къмъ историята на българската литература).

Отъ Д. Мариновъ.

Послѣ прѣмахването на нашето болярство и висше духовенство, останала бѣ почти само една селска класа, която, като се засели отчасть около имѣнията и държавитѣ на спахиитѣ, около кулитѣ на нѣкои бейове и около крѣпоститѣ, образува постепенно класата на гражданитѣ и еснафитѣ. Гръцкитѣ владици привлѣкоха голѣма часть отъ тия граждани, погърчиха ги и ги направиха оръдия на своитѣ планове. Гърченето на тая градска класа отиде до тамъ, щото тя самичка почна да прѣслѣдва всичко, що бѣ било българско, и да мрази селската маса, която бѣ запазила българския говоръ и своята народность. Понеже стариятъ български езикъ бѣ изгоненъ изъ българскитѣ черкви и училища и замѣстенъ съ гръцкия, то тоя езикъ почна да се губи и забравя. Изпжденъ изъ черквитѣ, той биде запазенъ само въ нѣкои наши манастири, гдѣто на него се извръшваше богослужението. Младитѣ послушници, наслѣдницитѣ на нашето иночество, бѣха повечето селянчета и като такива донасяха съ себе си простия български езикъ като говоримъ, а съ него заедно и до една степень национално съзнание. Тия послушници подемаха дѣлото на своитѣ прѣдходници и го прѣдаваха на своитѣ наслѣдници въ сѫщия духъ.

Отъ всички наши манастири, въ които бѣ се запазилъ българскиятъ черковенъ езикъ, а съ него заедно и националното съзнание, заслужватъ да бѫдатъ споменати особено тритѣ наши лаври: *Хилендаръ, Зографъ* и *Рилската Обитель*. Въ тия три манастира, а особено въ Рилския, който бѣ по-близу и въ срѣдата на народа, ходеха нашитѣ българи на поклонение, не само да се молятъ Богу, но и да чуятъ нѣкои поучения и наставления. И набожнитѣ трудолюбиви духовници, за да не оставятъ поклонницитѣ безъ поучение, четѣха проповѣди и жития, или готови прѣведени, или прѣвеждаха нови. Нѣкои отъ тия духовници, забѣлѣзвайки, че българскиятъ нѣкогашенъ черковенъ езикъ е станалъ неразбираемъ и неясенъ на слушателитѣ, почнаха да пишатъ своитѣ поучения на простъ езикъ, който се разбираше отъ всички. По тоя на-

чинъ възникна литературата на тъй нареченитѣ „дамаскини“, въ които проповѣдитѣ, поученията и житията бѣха повече или по-малко близу до живата народна селска рѣчь.

Кой пръвъ е дошелъ до тая хубава мисъль: да въведе на амвона простия народенъ говоръ, ние не знаемъ, но тоя инокъ заслужва да бѫде нареченъ отецъ на нашето възраждане.

Такъвъ скроменъ инокъ, ако не пръвъ, то поне единъ между първитѣ, който се изправя прѣдъ насъ съ тая мисъль, е *іеромонахъ Іосифъ Брадати*. Въ своя сборникъ отъ поучения іеромонахъ Іосифъ Брадати се труди вече да поучава народа на простъ говоримъ езикъ. Колко и какъ е схваналъ значението на народната рѣчь и ползата отъ нея, се вижда отъ тия негови забѣлѣжителни думи, казани още прѣди 200 години: „Где могутъ прости людіа да разумѣютъ ѱалтирское тълкованіе и канонское чтеніе. Требуе мірска цръква да имат книги поучителни по прости ѩзикъ, да се разбиратъ, и прости людіе безкнижни да разумѣваютъ“.

Ако іеромонахъ Іосифъ не е можалъ да осѫществи напълно тия свои мисли въ своитѣ поучения, т. е. ако не е можалъ да пише на истинска жива речь, то за това не той е виновенъ, а виновно е тогавашното врѣме и непрѣодолимитѣ прѣчки.

Отъ събранитѣ свѣдѣния за іеромонаха Іосифа се вижда, че той на свое врѣме ще е билъ прочутъ по своята ученость и по своитѣ поучения. Въ Копривщица ми разказаха, че за името на *Іосифа Брадати* и за неговата ученость често билъ говорилъ Христо Пуляковъ. Въ Чипоровци икономътъ Никола ми говореше, че за *Іосифа Брадати, постника Рилски*, той билъ слушалъ отъ дѣда си много пѫти. Въ самата Рилска обитель, която е опустошавана послѣ него нѣколко пѫти, запазенъ е тъменъ споменъ за *Іосифа Брадати, постника* като за единъ великъ инокъ. Нѣма съмнѣние, че за тоя знаменитъ инокъ ще има и други подобни тъмни спомени по други мѣста на България. Както това е станало обаче и съ отца Паисия и съ много други наши дѣйци, неговата паметь се забравя, името му угасва, и днесь почти нищо не се знае за него, особено за неговата дѣйность.

Това е толкова по-чудно, че за него сѫ говорили, за него сѫ писали и *чужди* списатели; името му се споменува съ уважение въ чуждата книжнина; само у насъ, ако се не лъжа, нѣма до сега писано нищо за іеромонаха Іосифа.

Рускитѣ списатели *В. Григоровичъ* [1]), *Л. Гильфердингъ* [2]), а по-послѣ и *Сырку* [3]) отбѣлѣзватъ, ако и много накратко отца Іосифа Брадати и изнасятъ на видѣло заслугитѣ му; прѣдъ насъ тая паметь и тия заслуги сѫ забулени съ тъмно покривало.

---

[1]) *В. Григоровичъ*, Обзоръ славянскихъ литературъ, Воронежъ, 1880., 42.
[2]) *А. Гильфердингъ*, Собраніе сочиненій т. I., 124.—125.
[3]) *Сырку*, Сборникъ статей по славяно-вѣдѣніи стр. 36. и Исторія свѣтскихъ сказаній, повѣстей и сказокъ въ старинной болгарской литературѣ т. II., выпускъ II., стр. IX.

Цѣльта на тия редове е, да извадимъ изъ забвение името и спомена на тоя нашъ дѣецъ и неговата дѣйность по нашето свѣстяване. Единъ день историята ще опрѣдѣли несъмнѣно по-точно мѣстото му въ нашето възраждание.

I.

Животътъ и дѣйностьта на отца Іосифа Брадати.

Запазенитѣ прѣдания и бѣлѣжки фърлятъ една много малка свѣтлинка, съ помощьта на която обаче все пакъ може да се надзирка въ тъмнината на неговия животъ.

За мѣсторождението и годината на рождението му, както за неговитѣ родители и младини, нѣма нищо забѣлѣзано. Като въ мъгла отецъ Неофитъ Рилски си спомняше прѣдъ мене, че отецъ Іосифъ билъ родомъ отъ село Елена, въ Търновско. Това тъмно прѣдание се утвърждава до нѣкждѣ и отъ други данни. Въ градъ Елена има сѣмейство съ прѣкоръ *„Брадати“*. Отъ това сѣмейство билъ *хаджи Іорданъ „Брадати“,* който въ 1835. год., по поводъ на Плаковския заговоръ, устроенъ отъ капитанъ Мамарчева, бѣ обѣсенъ въ Търново. Тоя прѣкоръ „Брадата“ напълно се схожда съ прѣкора на отца Іосифа „Брадати“. Отъ това сѣмейство произхождаше и софийскиятъ лѣкарь Д-ръ Брадель, който замѣни въ Русия прѣкора си *„Брадата“* на *„Брадель“*. Споредъ прѣданията, значи, отецъ Іосифъ ще е билъ родомъ отъ Елена.

Годината на рождението му може да се опрѣдѣли приблизително по врѣмето, когато е живѣлъ въ манастира. Въ единъ ржкописъ, нареченъ *„Златоустъ“,* който въ манастирската библиотека носи № 26, има една бѣлѣжка на прѣдната бѣла корица, направена отъ самаго отца Іосифа съ такова съдържание: „† азь їωсифъ брадати ѹ посницѫ, прочетох прї егумена герасима й клисара василїа, ва инно лѣто направиха се г҃ посницы“. Отъ тая бѣлѣжка може вече да се опрѣдѣли приблизително, като кога е живѣлъ Іосифъ Брадати въ манастира. Въ една отъ книгитѣ има записка, написана въ 1772. година отъ іеромонаха Іеротея. Въ тая записка се спомня, че Герасимъ, за когото пише отецъ Іосифъ, е билъ игуменъ въ 1840. год. и по чинъ е билъ архимандритъ; тоя Герасимъ починалъ въ 1840. год. 5. ноември, а Васили, който билъ еклисиархъ, по сжщата записка на Іеротея, билъ два пжти игуменъ: въ 1746. и въ 1757. год. Отъ тая записка излиза, че Іосифъ Брадати билъ въ манастира въ 1740. година, но понеже въ постницата той билъ вече иеромонахъ и то во по-напрѣднала възрасть (защото въ 1765. год. той билъ покойникъ и неговиятъ сборникъ билъ въ ржцѣтѣ на іеромонаха Романа въ Габрово, по всѣко вѣрване, неговъ ученикъ), дохождаме до заключение, че іеромонахъ Іосифъ живѣлъ въ манастира между 1690.--1750. година.

Той знаелъ и гръцки езикъ, колкото се вижда отъ бѣлѣжката на іеромонаха Романа; а отъ проповѣдитѣ му се вижда, че билъ въобще начетенъ човѣкъ. Като *„постникъ“*, отецъ Іосифъ се занимавалъ само

съ четене книги и пишене проповѣди и поучения. Освѣнъ *„сборника“*, за който ще говоримъ непосрѣдно, той написалъ още и друга подобна книга, както това се вижда отъ самитѣ негови думи въ проповѣдьта му № 21.: „ѩкоже на дрꙋгою книгу изобразихъ извѣстнѣйше“.

Той билъ изпращанъ много пѫти изъ България, било като духовникъ, било по други работи, както се вижда отъ думитѣ му въ словото № 14.: „поистину въ колика места и градове приходихъ . . .“

Като проповѣдникъ отецъ Іосифъ Брадати ни напомня въ нѣкои отношения пресвитера Козма въ царь Петрово врѣме и Евтимия въ царь Іоанъ Шишманово. У него намираме сѫщата смѣлость, сѫщиятъ огънь и сѫщата искреность въ изобличенията и сѫщата сила въ убѣжденията. Строгъ постникъ и достигналъ до висока добродѣтель, той можалъ немилостиво да шиба и да изобличава пороцитѣ, както и горѣспоменатитѣ наши отци. — „Аще быхме мы христіане имели покореніе и послушаніе единъ другому, не бы богъ предалъ насъ въ руце агарéнцкы, да досаждáютъ намъ и да биютъ насъ“, изобличава той отъ амвона несъгласието между българи и гърци безъ страхъ отъ турскитѣ власти.[1]) — „Прочее, ако хощете да се избавите негасимаго огнѭ, о, богати, угасите сегà ѩрости судію и очистите сас милости́ню, неправдаѧ и безаконаѧ ваша и нераспалѧете пламень, окаѧницы сасъ каматъ и файда, щото узимате неправедно. О, окаѧнство ваше, неразумни сребролюбци, како неболезнꙋ́йте поги́бели душамъ вашимъ. но великъ грѣхъ ѐсть да ꙋзи́мате на аспри файда нежели блудъ и други грѣхове да правите“ — така той изобличава безъ милость ония лихвари, които оголвали сиромашьта, а послѣ ходели на поклонение да изкупятъ своето лихварство.[2]) — „Каде́ са сега оніе жени и дѣвици, които правѧтъ свое лице и применует се у красни премены и тако прелащават незлобиви души. Услишите вие майке, които имате моми, како прилича да ги учите да се украшаватъ сасъ духовна красота“ — говори строгиятъ постникъ въ своята проповѣдь противъ златнитѣ накити и копринеnитѣ облѣкла.[3]) — „Прилично ли ѐст правило безъ ученіе. Кога пастиръ соберетъ овцы да ги кармитъ и не даваетъ імъ трици и соль, ами почетъ да имъ свиритъ, а они жално блеютъ. Така творѧтъ и мирски попове. егда соберутъ людіе во црковь, а они почнутъ да читатъ ѱалтиръ да поютъ каноне. Где могутъ прости людіѧ да разуме́ютъ ѱалтирское тълкованіе и канонское чтеніе. требуе мірска цръква да иматъ книги поучителни по прости ѩзикъ да се разбиратъ и прости людіе безкнижни да разумеютъ. Коѭ цръква не иматъ поученіе, оніѧ людіѧ влазѣтъ, и некръмени

[1]) Проповѣдь № 8.
[2]) Проповѣдь № 14.
[3]) Проповѣдь № 26. и 27.

излазѣтъ“ — тъй говори той за длъжноститѣ на мирскитѣ свещеници, а послѣ тия наставления, почва своитѣ изобличения: „. . . тако и попъ да украситъ церковь сос различни поучителни книги, а не да купува мрежи и да мисли, гдѣ има риба да лови . . . . . .“[1]) — „Нъ въместо книги, котки дръжите, или кученца гладите, или мангале играете, или духанъ пиете и точите смрадны лиги и гнусно плювате“, — изобличава той своитѣ слушатели безъ страхъ, ако и да е знаелъ, че отъ страстьта „пиение духанъ“ сѫ страдаели не само неговитѣ мирски служители, но и по-голѣмата часть отъ духовенството, а и нѣкои иноци, та че и нѣкои отъ самитѣ архиереи. — „Много человѣци прихождатъ у цръковъ и тивикель (напусто) махаю рацéте по свое лице, кръсти се, а незнае право да се прекръсти, а не иде да пита попа да го научи,“ — порицава той тѣзи, които не умѣели или не искали да се кръстятъ правилно[2]) — „Аще согрешитъ попъ, на владика биваетъ тоя грехъ, защо прежде рукоположеніе нещелъ да го испита на какво до рукополага“, — говори той и противъ самитѣ владици за рѫкополагането на недостойни свещеници.[3]) Колкото е строгъ и щедъръ въ изобличенията, толкова іеромонахъ Іосифъ е скѫпъ въ похвалитѣ; той хвали, обаче не за да любоугодничи, а да насърдчи къмъ добродѣтель. Въ всичкитѣ му рѣчи, при толкова изобличения, ние срѣщаме само една похвала къмъ: „монахолюбнаго и Христа наравнаго Андреа Каравела и чеснейшую госпожу елену, негову супружницу.[4])

Слѣдъ тия кратки бѣлѣжки за живота и дѣйностьта на *отца Іосифъ Брадати,* нека прѣминемъ къмъ неговия „сборникъ“.

II.

„Сборникътъ“ на Отца Іосифа Брадати.[5])

Рѫкописътъ се съхранява въ библиотеката на нѣкогашното Учено книжовно дружество, а сега Сръбска Кралевска академия въ Бѣлградъ, подъ № 22. Тоя сборникъ състои отъ 288 листа въ четвъртина подъ редовна нумерация, а послѣ идатъ още шесть листа безъ нумерация.

---

[1]) Проповѣдь № 23.
[2]) Проповѣдь № 28.
[3]) Проповѣдь № 25.
[4]) Проповѣдь № 14.
[5]) Името на отца Іосифа *„Брадати“* бѣ ми се врѣзало дълбоко въ ума още отъ 1864. г., когато бѣхъ ученикъ и послушникъ въ Рилската обитель при отца Неофита. Когато отпослѣ четохъ и „Писма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ“ на А. Гильфердинга, първъ пѫть срѣщнахъ въ литературата за Іосифа *Брадати,* а особено за неговия сборникъ. Когато въ 1885. г. писахъ „Историята на българската литература“, много ми се искаше да спомена и името на отца Іосифа, но, като не знаехъ нищо, нито за живота му, нито за дѣйностьта му, изоставихъ това. Когато по-послѣ прочетохъ у Григоровича и Сырку за тоя нашъ дѣецъ, желанието въ мене, да събера нѣкои и други свѣдѣния за него, още повече се усили. Въ Бѣлградъ ходихъ два пѫти да търся сборника му, въ Рилския манастиръ ходихъ три пѫти пакъ за сѫщата цѣль, но все напраздно. Най-послѣ, въ 1897. г., отидохъ трети пѫть въ Бѣлградъ и за свое щастие успѣхъ да намѣря книгата, за която жѫдувахъ още отъ 1864. г.

Сборникътъ е писанъ, както можахъ да се убѣдя отъ прѣглежданието на цѣлия ржкописъ, отъ двѣ ржцѣ и има двѣ доста различни писма.

Отъ бѣлѣжката на іеромонаха Романа излиза, че ние имаме прѣдъ себе си не оригиналния ржкописъ на отца Іосифа, а неговъ прѣписъ. Лично иска ми се да мисля обаче, че запазениятъ ржкописъ не е прѣписъ. Така да мисля ме кара не само почеркътъ на іеромонаха Романа, но още и бѣлѣжката на отца Іосифа въ „Златоуста“ № 26., на която писмото много се схожда съ това на Сборника.

Іеромонахъ Романъ въ бѣлѣжката си спомня, че отецъ Іосифъ Брадати е прѣвелъ своята *„книжица“* отъ *гречески* езикъ. Наистина той знаелъ гръцки езикъ, но своя прѣводъ той все пакъ ще е направилъ отъ старобългарски текстъ, каквито ржкописи изобилствували нѣкога, а има ги и днесь. Нѣколкото „слова“ отъ св. Іоана Златоуста, които сж помѣстени въ Сборника на отца Іосифа, сравнени съ *„словата“* въ „Златоуста“ № 26., сочатъ, че сж взети отъ тамъ, макаръ и да сж съкратени нѣгдѣ, а нѣгдѣ и разтегнати и измѣнени. А че тоя „Златоустъ“ (навѣрно заедно съ други) билъ въ ржцѣтѣ на отца Іосифа, това се вижда отъ самата негова бѣлѣжка, която съобщихъ по-горѣ. Това никакъ не намалява обаче цѣната на сборника.

Прѣводътъ, който направилъ отецъ Іосифъ, личи на всѣкждѣ, че е свободенъ. Той гледалъ да прѣдава ясно и вразумливо смисъла, а за думитѣ не е гледалъ толкова. Това прави, та всичкитѣ му слова и тия, които ужъ прѣвождалъ, излизатъ като оригиналенъ трудъ. На много мѣста въ тия слова той вмѣтва свои думи и свои мисли, а на нѣколко мѣста има цѣли встжпления и цѣли заключения, които сж негови собствени. Само нарѣдко той прѣдава буквално изреченията и то повече текстоветѣ изъ Св. Писание.

Въ своитѣ прѣдставени тукъ извлѣчения изъ Сборника, азъ съмъ изоставилъ ония изложения, които всѣки може да намѣри, било въ творенията на св. Іоана Златоуста и другитѣ отци, било въ черковнитѣ пролози за житията на светиитѣ, а съмъ задържалъ и прѣдавамъ само ония мѣста и страници, за които прѣдполагамъ, че сж негови лични мнѣния, изобличения и поучения. Тѣ сж важни, не само защото отъ тѣхъ виждаме характера на отца Іосифа, а и положението на нашето общество по онова врѣме.

Отъ начало липсватъ 44 листа, така че Сборникътъ въ сегашното си състояние се начева съ листъ 45. На тоя листъ се продължава и свършва нѣкакво слово. Краятъ на това слово е слѣдниятъ:

№ 1. „въ царскы палаты обѣщаль ти е̃сть Богъ да седи́шы, а ты въ ко́чины и кошаре любиши седе́ты, отъ въсуду есмѝ осуждены; и̑ не има́емъ ни ма́ли отвѣтъ да отвѣщаемъ Богу. ѣ̑коже ре́кохме добрѐ да се смислиме, да разумеемъ божественное писа́нiе, и̑ да обратимсе на богоразумiе. сас страхомъ и тре́пе̃томъ да савръша́емъ за́повѣди божiи;

и това всъможемъ получи́ти и царство небесное, о христѣ іисусе господу на́шему. то́му слава и держава, в' вѣки вѣковъ аминъ".

На тоя листъ се начева:

№ 2. „Слово йже во ст҃ыхъ ѽц҃а нашего і҆ѡанна златоѹста, ра́ди спасеніе". Това слово заема отъ листъ 45. до 52.

На листъ 52. се начева:

№ 3. „Слово йже во ст҃ыхъ ѽца на́шего і҆ѡанна златоуста, ради прочита́ніе книгы". Това слово, което се свършва на листъ 58., съдържа нѣкои негови притурени думи: „нь въ мѐсто книги, котки дрьжите, или кученца гладите, или манга́ле играете; *или духанъ пиете и точите смрадны лигы и гнусно плювате"* и пр. Пушенето на тютюнъ се считало тогава за голѣмо срамно дѣло, както се счита и до днеска въ селата. Отецъ Іосифъ слѣдователно не е можалъ да не вреди и пушенето на тютюна въ реда на грѣшнитѣ дѣяния.

На листъ 58. се начева:

№ 4. „Слово йже во ст҃ыхъ ѽца́ на́шего і҆ѡанна златоѹ҆ста, ра́ди по́щна молитва". Това слово се свършва на листъ 61.

На сѫщия листъ се начева:

№ 5. „Слово ст҃а́го ѐфре́ма, ра́ди покаѧніе. Благослови ѽч҃е", и се свършва на листъ 63.

На сѫщия листъ се почва:

№ 6. „Слово грито́ріа папа римскы, ра́ди стра́нопріимство".

На листъ 64. се начева:

№ 7. „Преподобнаго ѽца́ нашего кѵрила, йнока, не́кое дш҃еполе́зна притча ради лозето". Това слово се свършва на листъ 67. Въ него се излага поучение въ иносказателна форма. Господарь нѣкой насадилъ лозе съ много плодовити дървета; оградилъ го съ плетъ и поставилъ да го пазятъ единъ хромъ и единъ слѣпъ човѣкъ, като си мислелъ, че и двамата не ще бѫдатъ въ положение да крадятъ отъ гроздето и отъ плодоветѣ. Но тия пазители намислили такава хитрина: хромиятъ възсѣдналъ слѣпия и по такъвъ начинъ отишли до дърветата и напълнили кошница съ плодове. Когато дошелъ господарьтъ и позналъ, че е крадено отъ плодоветѣ, почналъ да изпитва двамата пазачи. Хромиятъ казалъ: „ако не бѣше ме отнесълъ слѣпиятъ, азъ не щѣхъ да мога да отида до дърветата"; „а пъкъ ако ти не бѣше ми показвалъ пѫть, азъ не щѣхъ да мога да виждамъ дърветата". Хромиятъ е тѣлото на човѣка, а слѣпиятъ — душата, които се извиняватъ единъ съ другъ, но и двамата сѫ виновни.

На листъ 67 се начева:

№ 8. „Слово ради двора й суетнаго човѣка. Йже во ст҃ыхъ ѽц҃а́ на́шего і҆ѡанна златоѹ҆ста". Това слово се свършва на листъ 76.; въ него се разправя, какъ въ единъ пустъ дворецъ никой не смѣелъ да живѣе, защото имало една голѣма змия, която излизала нощно врѣме и ухапвала всѣкого, който се заселялъ въ палата. Единъ човѣкъ, който нѣмалъ страхъ, се заселилъ въ двореца, като се заклелъ да убие змията.

Въ въведението на словото ми се виждатъ слѣднитѣ редове, като да сѫ собствени на отца Іосифа, и за това ги прѣдавамъ буквално: „...... тако рекохме въсаки христіанинъ; да се покоритъ дрꙋгому христіанинꙋ. ѩще быхме мꙑ христіане имели покореніе, й послушанїе, єдинъ другому, не бꙑ богъ предалъ нáсъ въ руце ѧгарéнцкы, да досаждáютъ намъ, и да бíютъ насъ, и да нарицáютъ насъ невѣрны, и како незнаеме бога. и такива люти, и горкы досады, тръпиме отъ ныхъ й ни едина мъздà не ймáемо. понеже рáди непокорство наше тръпиме дóсады отъ агарéны. догдѐ ймахме благочестиво царство, грькъ непокорѝ се блъгарскому цару, блъгаринъ, не покори се гръческому цару. егда видѐ богъ ныхно непокорство, отетъ отъ ныхъ царство и въсака власть, и предáде ю агареномъ. рече господь: „дàдохъ вамъ царство и господство. и вы не восхотесте единъ дрꙋгому да се покорить. и ѧзъ и да предамъ васъ въ руце нечестйвому ѧгарéнину и сасъ сила да се покóрите нечестивому и да нарицаетъ васъ невѣрны и безакóницы. Тако сотворѝ вамъ непокорство ваше да станете подрꙋчницы и подъ послушаніе и покореніе нечистивому“. Послѣ това въведение се разказва историята на човѣка съ змията. Той влѣзналъ въ палата и сторилъ твърдо намѣрение да я убие. Когато отишелъ да я убива, той намѣрилъ на гнѣздото ѝ „голéма жлътица отъ аравийско злато“; той зелъ жълтицата и рекълъ на себе си: „ѩще би ми е ѕміà мислила ѕло, не би ми давала жлътицу“ и я не убилъ. И така, всѣки день той намиралъ на гнѣздото ѝ жълтица и се обогатилъ. Змията ухапала най-напрѣдъ коня му, който и ослекнàлъ. Той се много разсърдилъ и поискалъ да убие змията; като отишелъ обаче на гнѣздото намѣрилъ пакъ жълтица и я не убилъ. Послѣ змията ухапала роба му и той умрѣлъ; пакъ отива да я убие, но намѣрилъ жълтица и я оставилъ. Послѣ, едно слѣдъ друго змията ухапала сина му и жена му, и всѣкога отивалъ да я убива, но, като намиралъ по жълтица, не рѣшавалъ да я убие. Най-сетнѣ ухапала и него за крака. Като оздравѣлъ, отишелъ да я убие, но намѣрилъ бисеръ и пакъ я оставилъ. Послѣ го ухапала на сърдцето и отъ това ухапване умрѣлъ. Палатътъ е тоя свѣтъ, змията е дяволътъ, жълтицата е гнѫсната похоть, тѣлесни сласти; отровата на змията е грѣхътъ и е смъртоносенъ. Цѣлото слово въ срѣдата се прѣкѫсва на нѣколко мѣста и се излагатъ поучения къмъ слушателитѣ.

На листъ 76. е помѣстено:

№ 9. „Слово іωанна богослова, ради гусáра“, т. е. момчето, което пасло гѫски. Съдържанието му е таково: въ Цариградъ едно момче пасло гѫски вънъ отъ града. На вратата на крѣпостьта билъ изписанъ образътъ на св. Іоанъ Богословъ. Хинаръ, името на момчето, се мѫчело да изрисува образа на св. Іоана на пѣсъка въ течение на три години. Най-сетнѣ се явилъ св. Іоанъ и му далъ едно писмо, да го отнесе на царския живописецъ: той ще го приеме и ще го научи да го изобразява. Момчето отишло и за нѣколко дни станало най-изкусенъ живописецъ.

На листъ 78. на обратната страна се намира:

№ 10. „Слово стаго генадія патріарха царитграда, како да имаме страхъ бжіа“; това слово се свършва на 80 листъ.

На листъ 81.—93. е помѣстено:

№ 11. „Мцъ октовріи ді, житие и жизнь прпбнаго оца нашего іоанна, пустинни жителя рылскаго, и о прѣнесеніи мощем его“. Това е житието, което е прѣписалъ А. Гильфердингъ и го е помѣстилъ съ обстойна бѣлѣжка въ Собраніе сочиненій т. I. стр. 124.—131.

На листъ. 93. на обратна страна е помѣстено:

№ 12. „Слово стго іоанна златоуста, ради покореніе“, което се свършва на листъ 94. на обрат. страна.

На листъ 95.—111. е помѣстено:

№ 13. „Мцъ іуліа въ з день страданіа стыя славнія великомучецицы куріакие. предисловіе:

„Отъ двѐ вѣщи подвизаетсе человѣкъ, и сътвораетъ другому человѣву добро, или отъ естаствены наравъ, или ради заповѣдь божіе. Отъ естаствени наравъ есть, егда отецъ, сътворитъ добро сину своему, и синъ своему отцу, и братъ брату, и сродникъ сродникu. тые не толико ради заповѣдь божіе творутъ добро единъ другому, колико по нуждаеми отъ естаствены любовь. ово естаствены наравъ, не тъкмо человѣцы я имут, но и безсловесны и скоты, имут я и любат подобны ихъ; якоже глаголетъ и премудри Сырахъ въ гі глава, въсаки скотъ любит своего подобіе, и въсаки человѣкъ ближнаго своего. ради заповѣдь божіа сътворит добро человѣкъ. егда нема никого человѣка сродника, тъкмо ради повелѣніе христово, иже рече въ матеово евангеліе, глава е, въсакому просещему ты даждь сътвори къ нему милостиня, или некоя помощь. о това наравіе понудих се и азъ днесъ, благословены христіаны. и хощу да сатвору поученіе мое сія, еже превозходетъ въсака телѣсна добротвореніа. понеже слышу како рече аггелъ рафаилъ къ товіа, како пишетъ в' книга его в' ві глава. тайно царско добро естъ покриты и не изъявите, дѣла же божіа откриты и изъявиты преславно естъ. того ради подканих се и азъ да скажу къ ваше любовъ, елико естъ по сылей нашеи ради днешная празнуема стая куріакиа, да познаите и ваше милость, отъ сказаніа еи божіа чудеса и негова неисьчетною сылу, и како да не будет чудно дѣло божіа, жена немощны родъ, да победитъ мисленага врага діавола. тело меко женско, да претърпитъ толикы мукы. инѐ толико чудно мужъ да претръпитъ страданіе, понеже иматъ отъ естаства сыла телѣсная, а жена самоволна да претърпитъ страданіе и муки, яже есть, како не отъ естаства возможе и тръпе, но отъ божественей сыли, аще хощете да разумейте божіа чудеса и сыла его, услышите сас вниманіе, сказаніе ей да бога прославите и стую похвалите“. Слѣдва разказа за мжките на света Недѣля и нейниятъ животъ. Тоя разказъ е вземенъ отъ пролога, но е изложенъ съвсѣмъ самостойно така, щото и въ него виждаме стила и езика на отца Іосифа. Като свършва житието на света Недѣля, той се обръща къмъ слушателитѣ си съ тия думи: „Това е

мученіе светыѧ Кѵ̈ріакиѵ, благословени христіаны. тако подвизá се, тако скончa се, тако получи и не истощимою царство небесное. прочее и мы́, ѝже празнуемъ паметь ѐѧ и хóщемо да пріи́метъ богъ торьжество нашѹ, да нетворимо работы, какóто творéху ѐлины, и на празницы ѝхъ; сіречь хорѝ, играніе, песны, ѝ други бесов'скы дѣли; но сас сокрушено с҃це сас чисть сóвесть да торжествуемъ, и да празнуемъ пáметь с҃тыѧ, да се не кѝтеме, мужїе и жены, защо землѧ̀ и пръсъ хощеме да станеме. да се не гръдиме на дрехи, ѝ китенїе, защо смрътъ ни чека; да не творимо блудъ и скврънѧ̀емъ се, защо ѽгнь вѣчныи готовáет се ради такива. да не много піеме и упіем се, защо хощеме ожеднéты въ негасѝмы ѽгнь сас богатаго. Что добиемо отъ пиѧн'ство, что добрò твóримо душей нáшей, ако многу ıадеме и злохáрчиме. Колики проводиша такови дны като днешны сас ѝгры, сас хóри, піѧ́ны, похáрчены. но сега ѐсу само пръсь на землѝ, и блажены ȃко ѐсу сотвориле добрò за души своѝ. Сыромаси да облечеме, гладны да наситиме, жадны да напоиме, болни да посетиме, затворницы да прегледаме, страни да в'вѣдеме в'дѡми наша. тогда да речеме ıáкѡ торжествовáхомъ. тогда да похвалим се, ıáкѡ празднувахомъ. тогда да пріиметъ богъ празникѹ нашѹ. тогда да се радуютъ агглы. тогда да се ѡскръбáтъ діаволи. Защò, коѐ полза братїа моѧ̀, ȃко много ıадеми мы и сиромаси гладуват. Коѐ добро, ȃко много пїеме мы̀ и братїа христовы жаждутъ. едина ѐстъ ѝстина пѝща, едѝна ѐстъ истинна упокоенїа, царство небесное. вѣчны животъ. воспріѧтіе будущіи благáѧ. прóчїа же ѐсу ıакѡ сéн'ка, ıáкѡ димъ, ıáкѡ сѽніа. прочее да делáемъ маловременáѧ, да приѡбрéтемъ бесьсмерьтнаѧ, да творимо малолѣтнаѧ, да добиемъ вѣчнаѧ. добродѣтель ѐстъ малолѣтно, но царство небесно ѐстъ вѣчна — животъ нашъ ѐстъ маловрѣмено, но будущи покóи ѐстъ безьсмертна. въсаки христіанинъ, да созѝждетъ домъ души своéи. въсаки како можетъ. въсаки како произ'волитъ, да потъщит се да сотворитъ добро, нека положитъ основанїе на дѡмъ душевны. исповѣдàніе, да созѝждетъ стенà, добродетѣліе. нека го покриетъ сас божіа благодать; бодростъ тъкмо иска богъ отъ человѣка на добро дѣло, и ѡнъ го совръшаетъ. да не мислимо кáко без' негово вóлѧ хощемо нещо совръшѝте. зáщо: „ȃще не гдь созиз'ждетъ дѡмъ въсуе труждают се зѝздущи. мы призивающе помощь божію нека пóчнемо и ѽнъ ѐстъ помощникъ, ѽнъ зѝждитель, ѽнъ художникъ, ѡнъ и совершитель. такова да се грижаме, благословени христіаны, такова да мислимо, день и нощь. такова единъ другога да поучаваме. такова мужъ да учитъ жену свою, старцы да учут младѝте. ѽцы сынове своѝ. майке щеркы, попове да учут които имат под руки нарѡда. архіерéи да учут поповето. единъ другога да подвизаемъ на добро. единъ другога да влачиме на добродѣтель. Защò той путь походѝха с҃тыи; такова потъщаше се да съвръшутъ. сегò ради и отъ бога почтóше са и отъ человѣцы, того ради воспріѧша и неизречены и вѣчніи блага, ѝже ѽко не виде, и ȣ̑хо не слышà, и на срдце человѣку не възиде, ıаже уготовà богъ любещым ѐгѡ̀, ıакѡ же глаголетъ и апл҃ъ Павелъ на в҃ глава к' Коринѳѧномъ перва

посланіе е̑гѡ҆. и мы, акò возьвеселиме бога и да почитаме ст҃ыи и тако, ако прòйдемо животъ нашъ. здѐ хощеме прòиты мирно животъ, не блазнѐно, не пакостенъ, отъ врàзи душевны и телѣсны. таможе да сподобим се царство небесно сас въсемы ст҃ымы. е̑гѡ҆же буди в' семь намъ получи́ты ѿ христе іисусе господемъ нашымъ в҆ вѣкы. аминъ.[1])

На листове 112.—127. е помѣстено:

№ 14. „Мц҃ъ іанва́ріа в҆ к҃з дн҃ъ, жи́тїе пр҃пѡ́бних ѿц҃ъ на́шъ ѯенофѡ́н'та, и҆ сн҃овы е́тѡ' і҆ѡа́нна и҆ а҆рка́дї̈а. Бл҃гослови́ ѿче!“ Въ това слово Іосифъ е изказалъ ония мисли, за които споменахъ и по-прѣди. Въ устата на „Синглитика“ Ксенофона той туря цѣла редица нравоучителни поучения, които излага на синоветѣ си като правило въ тѣхния животъ. Ксенофонъ се разболѣлъ, и понеже вече билъ на умиране, повикалъ двамата си сина и имъ държалъ такива поучения: „Азъ чеда моѧ, може быти да ўмру. зна́ите добре, како отъ въсехъ бехъ любимъ и почитаемъ, не толико ра́ди благородїа теле́сное, колико ради благодеѧ́ніе и доброделіе мое. никога не самъ ѱовалъ некого, ни́ самъ ружилъ, ни ти разнѣвахъ се, не самъ усудилъ, не самъ завиделъ, ни́ мало никого не ѡ҆беди́хъ, никому зава́ръ не учиних, ни ѡскорби́хъ некого. не останахъ никогда отъ правила цръковнаѧ. не возьвратихъ страна, или нища или ўбо́га отъ дома моего пра́знимы рукамы; въси́ помилу́вахъ, и како давахъ въсакому коли́ко можа̀хъ что му требуваше. рѡ́би откупува́хъ и другы многы добрины сътворихъ, ꙗ҆коже зна́ите. невожделехъ никогда красотà жен҆ска; ни познахъ друга жена тъкмо майку вашу до́кле ви рѡдихъ; и отъ толе согласи́хомсе дѣвство, човахме телеса наша чиста и нескверна господа ради. православную вѣру сохраних до съмрътп. тако да творите и вие, ако искате да ви благослови богъ да живе́ете много лѣта. вдовицы и сыроти́нѧ да пригледате, и да имъ помагате. свашце́ницы да почитате. болны погле́даите. ѡсужде́ницы избавлѧйте. ѡни́а, които са въ горахъ и пещерехъ, и въ прòпасте земли̇ да воспомену́вате, и да имате благоговенї̈е на нихъ, защò ра́ди ныхъ помилова господь светò. не ѡ҆скудѐ никогда трапеза калугер҆ска отъ домъ мой. ꙗ҆коже виде́сте. манастирите да милу́ите, отъ правиле и литургы́и цръко́вние да се не лениты. ма́тере вашу да почи́тате и да ѧ҆ послушате на въси̇ запов҆ѣдей е҆й сас стра́хомъ и благогов҆ѣниемъ, защо и тà за́повѣди господьны дѣла́етъ. слуги ваши да ги любите ꙗ҆ко че́да ва́ша, и҆ които остаре́ютъ, да ги хра́ниты до самрътъ, богатство и҆мате доволно, злато, сребро и дрехи; ничто не вї е е҆ѯикъ, на той маловрѣмены светъ; и а҆ко желаете да добı́ете и҆ царство небесное, сохраните въси̇ заповѣди божїа; ꙗ҆коже видесте ме́не, како творехъ“. Синоветѣ му се разплакали, помолили Бога да даде здраве на баща имъ, и така станало. Послѣ, и Ксенофонъ, и жена му, и двамата му синове се постригали и станали калугери. Като свършва житието на прѣподобнитѣ отци, отецъ Іосифъ се обръща къмъ слушателитѣ си съ това поучение:

---

[1]) Въ това слово отецъ Іосифъ нарича *епарха бегъ* :„да ѧ пошлитъ на *бега́* виоавїасаго“.

„Това е житія и под'виги и ѡструеніе син'глитиковꙋ Ксенефѡнту, истиному ра́бу христо́ву. додродетелному и милости́вому. ѝмаше и то́й име́ніа многа, но не запре́ га отъ добродетель; защо̀ ѧ҆ко мудръ и благоразу́манъ рабъ христовъ не ѝмаше желаніе на тле́ны и суетны вѣщи; но на ѝстинаѧ и вѣчнаѧ. непорабаще́нь бы́сть срц҃е е҆гѡ̀ на прокле́тую сребролюбіе, ѧ҆коже тво́рут идолупоклоницы богаты сега, що́то даватъ ѡкаѧ́ницы двѐ жлътицы на за́емъ сирома́рху, и ꙋзима́ютъ тры, кръвопи́ицы и немилости́вы, та́ты, и хи́щницы. ѽ ѡ҆каан'ство наше [попрѣди е било *ваше,* а послѣ буквата *в* е прѣчеркната и отгорѣ написана буква *н* стр. ρκє] да не может да се найдетъ на въсаки градъ единъ мужь и жена добродѣтелны, ѧ҆ко више поменути, да помилуетъ ни́щіи, не пойстинꙋ въ колика ме́ста и градове прихо́дихъ, не познахъ тъкмо единога въ странахъ іеропе́тріа монахолюбнаго, и христа наравнаго, а҆н'дреа караве́ла ѝ честнейшую госпо́жу еле́нꙋ, него́ву супружницу. тие толико е҆́су благоутробны на стра́ны, и на мона́сы, ѧ҆кѡ нѐѡскуде́етъ ни́когда калугерь отъ домъ ѝхъ, но е҆́сть ѧ҆коже монастиръ. ѽ безъ утро́біа, ѝ неразу́міа ваша сре́бро лю́бцы, ка́ко ви ѡслепе́етъ врагъ, и не позна́ите пола́знаѧ ваша что е҆́сть по̀добро̀ безьумніи, да ѝмате единь ча́съ ꙋпокоеніе, и въсакое изоби́ліе, илѝ въсегда́шна и вѣчнаѧ, колико вре́ме живеете на то́й свѣтъ, къ сравне́ніе вѣчніа жизань, не́стъ ни еди́нъ ча̀съ; ѧ҆коже на другою кни́гу изобразихъ известнеише ѧ҆влаетсе. здѐ на су́етны светъ е҆́смѝ из'гнаны на е҆́динъ день ѝ пришелцы̀, и заутра скон'чает се изгнаніе наша, и отхо́димо на другии животъ. и които показа́ше зде щедро любіе и благоутробіе къ нищымъ да радуют се тамо вечне; да воспріимутъ тма́ми согу́бо милости́ны преоѡбретеніе, и които здѐ на еди́наго ча́са е҆́су̀ немилостивы и пи́ютъ кръви сиромахомъ. са̀с ка́матъ и фаида̀ ѝже узимаютъ, да горутъ тамо нескон'ча́емо отъ немилости́выи бесове. прочее, а҆́ко хощете да се изба́вите негаси́маго ѽгню, ѽ богаты, ꙋ҆гаси́те сега̀ ѧ҆рости су́дію, и ѽчи́стите са́с милостѝню непра́вдаѧ, и безаконіа ваша, и нераспилаете пла́менъ ѡкаѧ́ницы сас ка́матъ и фа́идо, що́то узи́маите неправедно. воспоминаите въсегда̀ притчу десетым де́вамъ, ка̀ко осужде́ны быша пе́ти въ му́ко, ѧ҆кѡ немилости́вы; ѽ страшное из'ѡбраженіе непользува̀ ѝма нима́ло, дев'ство, понеже неи́маху милосръдіе, и а҆́ще не дадеши милости́наѧ ѡсужде́нъ бу́деши въ муку; а кога крадѐши и возхищаеши чу́ждаѧ, что хо́щеши пострадати немилостиве. ѽ ѡкаанство ваше неразумны сребролюбцы, како не болезну́ите поги́бели душамъ вашимъ. по̀ великъ грѣхъ е҆́сть да узимаите на а҆́спры файда, нежели блудъ, и други грѣхове. Да не прелъщаетъ васъ діаволъ да се надате да се спасете, защо̀ ако не връните назадъ неправеднаѧ, на осужденіе вѣчное. причащайте се ст҃ое тѣло христово и чувайте се отъ това нечастіе. подобро да сте по̀сиромаси, на ма́лое врѣме живота̀ вашего, и да ѡти́дите въ вѣчны поко́й, нежели да ѝмате здѐ суетно бога́тество, ѝже пріимаютъ други по самръти ваша, и ви́е да горите въ ѡ҆́гнь негасимы, да ѝмате муку без'конечную, и самрътъ без'сме́ртень. са̀с не милосръди и немилостивы бесове, ѽ е҆́же избавите се намъ, части ихъ; неизреченною человѣколюбіе

господа нашего іисуса христа. емуже подобаетъ въсака честъ и поклоненіе са безъначальнимъ е̂гѡ̀ ѿцем и прес҇тымъ и бл҇гимъ и животворе́щимъ е̂гѡ̀ дх҇ѡм, нынѣ̂ и присно и во вѣ̂ки вѣковъ. аминъ".

На листове 127.—138. намираме словото:

№ 15. „мц҇ъ а̂вгуста д҃ де́нь ст҇ымъ се́демъ ѿрокомъ, и̂же въ ефе́съ маѯиміліана и̂ и̂же с̾ нымъ". Тия седемь момци, като избѣ̂гали отъ гонението на императора Деция, се скрили въ една пещера, гдѣто и заспали; вратата на пещерата била зазидана и слѣдъ триста години съборена; тогава се събудили и седемтѣ̂ момци, но послѣ̂ малко пакъ умрѣ̂ли.

На 139.—163. е помѣ̂стено:

№ 16. „Житіа и̂ жи́знь праве́дному і̂ѡ̄сифа прекра́снагѡ, четет се въ ст҇ой вели́кы понеде́лникъ: бл҇гослови ѡ҇:". „Вася̂ тварь, изданіа божіа е̂су премудра и чудна, отъ них же вразумеетъ въсаки премудрость творцу. но мудрейша отъ в̾сехъ и изреднейша сътвори человѣ̂ка. въ него же удиви́се ра́зумъ е̂гѡ̀ бол҇ше не́жели на прочіа зда́ніа. защо̀ накити го сас толикы дарове, и̂же не бы̂ возможно да ги сотворитъ совершенеиша и премудреиша, нецы без книжны глаголютъ, ка́ко по̀добро беше да га е сатворилъ безъ грѣшна, сіречь да неможе да сагрѣ̂шитъ. такива незнаютъ что глаголютъ. Богъ ꙗ̂коже премудреиши сатвори человѣ̂ка самоволна, постави пред него животъ и смрьтъ, кое̂ путъ возхощетъ да ходитъ, по благому, или по лукавому произволенію егѡ̀. есте́ственаѧ бо управленіѧ, ꙗ̂ко непоколеби́маѧ, ни поче́сти ни муче́ніи е̂су достойнаѧ. на произволеніе же дают се богатно воздаѧ̂ніе. защо̀ е̂гда́ кто может да сатворит зло̀ и воз̾дрьжат се ради повеленіа господне. пріимаеть отъ него̀ славу неиз̾речену и вѣ̂нецъ неувидаемы, не тъкмо въ животъ вѣ̂чны, но много и въ се́й животъ маловремены. но колико доброде́тели бываютъ отъ нужда нематъ ни едина мъзда. сегѡ̀ ра́ди и в̾си свѧтыи прежде закона и по зако̀на, праведны, пророцы, мученицы, постницы, свѧтителіе и преподобны, толико отъ бога прославиша се понеже предъ почетоха добродѣ̂тель и наслажденіе претапка́ха; и можаху да имутъ в̾са телеснаѧ восприѧтіе возненавидеха мудре́ише в̾са маловрѣ̂менаѧ. богатство, слава, а̂спры, стежаніа. и въся̂ зданіа, тъкмо создателѧ, ꙗкѡ тво́рьца, и спасителѧ въседушну вожделе́ха. и̂ най паче днесь отъ насъ на похваленіе престоѧще красны теломъ и ху́бави, и в̾ душу краснеиши, прекрасны рекши іѡсифъ, стлъпъ целомудрей и правдыи похвала́, которій ради да сохранитъ тело свое нескверьно и да победит врага на толико велико бореніе, прослависе на той светъ, и стана царь на в̾су еги́петъ, и паки въ раи хощет да имат славу вѣ̂чную, и царство неистощимою. дади́те му, убо чистъ послухъ, и внима́йте прилежно, защо̀ настоѧщаѧ повѣ̂сть е̂стъ исполнена духовнаѧ радость. Той блажены І̂ѡсифъ беше господу іисусу христу образъ и предначертаніе". Слѣдва сравнението на Іосифа и неговото страдание съ Исуса. Послѣ̂ се разказва неговата история, и, като стига до тамо, гдѣто Іосифъ, като протълкувалъ съна на Фараона, станалъ првъ неговъ съвѣтникъ, проповѣ̂дникътъ се обръща къмъ слушателитѣ̂ съ тия думи: „Видители слушатели, на колико слава

возвисй га богатодавецъ богъ, и колико воздадѐ му ради негово целомудріе и чистота; ако би сотворилъ волю на го́спожу свою да согрѣшитъ сас не́ю, ке́ше да се засрами после, да вложитъ и душу свою в҆ муку и можеши быти да пріиметъ злѝ са смрътъ. понеже понекое време ꙗвйло би се злоде́ніе, и҆ уморилъ го бы неговъ господинъ, да погубитъ и мало време́ную животъ, и будущіи блаженству. нъ ради да поборит се мужестве́но сас сластолюбнаго беса и да не побежде́нъ будетъ на толи́кою великою боренїю, нъ да пребудетъ тверде́йше адаман҆та, почетега преблагыи богъ толико, ꙗ҆кѡ въстрепета̀ в҆сꙋ Египеть отъ него, и е҆гда̀ поминуваше не́гда, падаху до зе́мле и покланѧ́ху се е҆мꙋ̀ в҆сй. и не токмо толико почесть сподобиго, но и жену даде е́му подобна добра и красне́иша, ꙗкоже подоле хощемъ писа́ты из҆вестнеише, да не сметему сказанію.“ Историята му продължава по-нанататъкъ и се свръшва съ таково поучение: „Това е житіе и чудное жизнь патріарха іосифа, негово целомудріа да поревнуемъ и мы братїа, и да потапчемъ супротивобар҆ца, уничижающс сласты тленіа, да воспріимемъ неиз҆глаголанїа и неиз҆речена е҆же не сподоблѧютсе плътоугодницы, и невоздръжницы. ѿ неистъв҆ства некоим, да предьпочитаютъ ѡкаѧницы единa гнусна и мале́иша сласть, нежели без҆мѣрную ѿну красотꙋ и веселїе. воспріѧтїе телесное, ѿ человѣче, не е друго, нъ колико да піешъ едина мала чаша вода̀. потом сласть и горчива сладость онаѧ пре́идетъ и ꙗ҆ко млѣніе изьче́знетъ. скрѣбь же ѡстанетъ в҆ душу, скрьбит те без҆мерно стиденїа и срамота̀ исповеда́ніи, трꙋ́дъ кано́ну, слѣзы покаѧніи, и и҆наѧ подо́бнаѧ скрѣбна и бо́лез҆нена. отъ ныхъ а҆ще хощешъ да се из҆бавишъ, положѝ тръпе́ніе е҆гда̀ имашъ сабла́знь, и помислꙋ̀ ꙗ҆ко человѣкъ, ꙗ҆ко е҆гда̀ сътвориш блудъ и поми́нетъ ма́льчась, не оста́нетъ ктомꙋ̀ ни еди́на в҆кушенїе или чув҆ства сластѐи в҆ тебѐ. но е҆си́ ꙗ҆коже и тогѐва, и҆же не сотворы̀ блудъ. защо̀ е҆гда́ съгрѣшишъ, и испо́лнишы зла́ѧ възжеденїе твоѐ, абїе пре́идетъ о҆наѧ мале́ишее сладость и не се́щатъ кто́му ни едина сласть, нъ на душу твою оста́етъ единa горьченіе и скръбь катадневны от обличенїе съве́сты. да ты даетъ сугубо тмами по многу мученіе, нежели що беше сласть грѣховны. защо̀ воспоменуешь ꙗ҆ко ради толика мала наслажденіе, и҆же пріѧлъ е҆си е҆гда̀ сътворилъ е҆си грѣхъ, хощешь осуждень быти въ мꙋ́ку безьконечную, ѡщуща́еши отъ се́ле в҆ срце боле́знь, и тегота̀ непобеди́маѧ; о зло́ба твоѧ завистлйве діаволе, на колико нечувстве́ніе и безумїа пріво́дишъ окаѧнаго человѣка да пріима́етъ толи́кы муче́ніи здѐ мало вре́ме́наѧ и вечнаѧ ради маличась отро́внаѧ и гор҆че́ишаѧ воспріѧтіѧ и наслажденїе. отверзы ѡчи твоѝ ѿ, человѣче, да разумеешъ пре́льстъ бесов҆скаѧ. помислꙋ̀ каково́ ста́нетъ по съмръты о҆наѧ лице, и҆же ти се видетъ сега̀ толико хубаво и красно. и тогда бивает едино страшно и грозно позо́рище. и не тъкмо мрътво тело, нъ и живо да испитуешъ ка́ковъ е҆сть вънꙋ́трь отъ кожата. хощешъ се ꙋ҆гнушаты, виде́ще ꙗ҆ко красное онова̀ тело, и҆же вожделе́етъ, друго не е, тъкмо единъ гробъ плънь смра́да, и гнусота̀. единъ съсудъ плънь плюн҆ка и кала, и единa сокровищa въсака нечистота и мрьзость испльнѐна. такова и и҆наѧ по-

мислй ω человече єгда имашъ борьба на тело свою и най паче помислй въ уме свой огнь оную неугасимую, йже ждетъ тебе, аще совершишы грѣхъ да те горитъ вѣчне. и ако недовлеетъ той страхъ огню вѣчнеи муце, искусй и сас дело тои мало временую огнь, йже горитъ помало, іакоже сътворй Мартініанъ, и други преподобни отцы. йже отидоха жены, въ келіе йхъ, и ради да не съгрешутъ, изгореха си, еднй руки, другы нозе, и другы некоа друга часть телеснаа, всаки како би га просветилъ господь. изволеха да претрьпатъ здѐ мало болезнь, нежели да горать в' сегда въ геену душумъ и теломъ. еднй вънидоша у снегъ голй, и други у трьны и валаху се и сас студъ снежную, и болезнь трьновніа проидѐ телесная боренія. други паки мученикъ в' време декіево ухапа іазикъ свои и уреза парче отъ нея, еже и плюню сас крьвь на лице блудницы, йже лежаше на него и канеше го да съгрѣшит сас него. това сотворй доблествены, понеже неможеши сас друго начинаніе да се избавитъ отъ нужда. защо имаше го свезана нечестивы царь по грьбо на одарь весь нага, и жена także наga понуждаше го на блудъ без'срамна, безстудная; тем'же неимуще друго помощь пореза си іазико и сас болезнь онаи избави се отъ нужда. в'сакы да накажетъ тело свое како го просветитъ господъ. сас постъ, бденіемъ и сас йная жесточейшая, како можетъ. и тако сас малое болезнь сію, избавляет се неизреченей муце, исподобляетсе неиз'реченей радосты. ω христе іисусе господемъ нашимъ, емуже подобаетъ" и пр.

На листове 163. обр. до 188. четемъ:

№ 17. „Страданіе стомъ великомученикъ еф'стаѳію, новому іωвъ, и сѫпрѫгы егω ѳеописты и чедωмъ егω агапіа и ѳеописта".[1]) Житието на тия богоудници се начева съ тоя уводъ: „Злая, и искушеніе, йже прилучаютсе на человѣцы, отъ трй винй бываютъ благословены христіаны. прежде отъ искушеніе божіа. йже искушаетъ богъ человѣка да видетъ аще и на злѣ време любит го, или тъкмо на изобиліе своѐ. второе отъ попущеніе божіа, йже отлучает се богъ отъ некого человѣка, ради некое сагрешенія оному человеку. трето бываетъ отъ конечное попущеніе божіа и отлученіе. и отъ конечное попущеніе естъ напасть. яко конечное попущеніе іюдеωмъ и самому іуди, йже отъ многою егω безаконія. и нечестіе, попустй га богъ, и убесй се самъ попущеніе божіа, прихождутъ напасты на человѣка, егда человѣкъ съгрѣшитъ мало нещо на бога, и богъ хотеще да го исьправитъ оставляетъ егω и падаетъ на некою напасть, якоже евреи. йже ги остави и плениха се въ египетъ, или якоже другы некои, йже оставлаетъ ги богъ и страждатъ ради ныхни грѣхове. по искушеніе же божіа естъ напастъ якоже пострада праведны іовъ онаи". Като излага житието и тѣхнитѣ мѫчения въ врѣме на Адриана, „йже создà дренополы", той свръшва съ слѣдното поучение: „Това е житие овим стымъ, благословены христіаны; такова конецъ пріяша ради любовь христову. тако под'визаша се да угодатъ христу. Колики напасты

[1]) Паметьта имъ се празднува на 20. септември.

претръпеша, колики скръбы, колики теснотѝ, тъкмо да се неотрѐчуть име христову. и мы многы пу̑ты безъ ни единa напасть, безъ ни единa скръбь, безъ ни единa съмрътъ отрицаем се име христово. и како отрицаем се. оуслишите, егда заклинаем се на ст҃ое евангеліе лъжа, и҆ това отрицаніе христово е҆сть, и не тъкмо отриченіе, нъ и велико наказаніе. защо глаголетъ въ книга пророка захаріа, ꙗ҆ко видѐ пророкъ захарі҆а единъ срѣпъ длъготѝ е҆гѡ десеть лакты и рѐче му богъ, се́и сръпъ изходитъ отъ лицѝ божіа и в҆ходитъ въ домъ ѻ҆нуму кои се заклънетъ на име божіе. видите ли христіаны, коѐ гнѣвъ божіе пріимаютъ който се заклинаютъ; того̀ ра́ди да бежи́ме отъ обича́й заклинаныи. глаголютъ нецы, ꙗ҆ко а҆ще не се заклънемъ лъжѝ, како да се из҆бавимь отъ руки врага мое́го. что глаголешъ ѽ человѐче; отъ вра́га твое́го, боиши се и заклънеши се и бога небоиши се; не слышишъ, ꙗ҆ко самъ повелева́етъ богъ, не кльне́те се ни небомъ, ни землѝ, ни главы̀ ваши, ни и҆но что̀; а҆ще небо глаголетъ намъ да се не клъне́ме, нижѐ зе́млю. нижѐ гла́вы на́шеи, и҆же е҆су зданіа божіа, ко́льми паче да се клъне́ме на бога. поистину благословены христіаны, оубы́ица свое́й души е҆сть, ко́и се заклънетъ и ко́йто насилуетъ другога да се заклънетъ. защо̀ да ли затова направи се церковь да се заклинаимы мы. нѐ. тъкмо ради да благосилами вра́зы наши и да се мо́лиме богу ради грѣси нашыхъ. ради това сътвори́ха церковъ. или ст҃ое евангеліе затова сътвори́ха го да се закли́наимы мы лъжа или истина. нѐ. тъкмо ради това сътворѝ се да слы́шиме, како̀ глаголетъ, да сътворимо, а҆ко искаме да се спасе́ме. ѻ҆творы та́л книга, щото дръжиши о, человѐче, и кльне́ши се, да видишъ, что глаголетъ христосъ. речетъ ты да се заклыне́ши никогда, или на лъжа́, или на и҆стина; ни, ни́где не глаголетъ, но най паче глаголетъ, ꙗ҆ко мученiе души свою иматъ, кои се заклънет, и ко́и го тури да се заклънет, и а҆ще христосъ не глаголет въ евангеліе да се заклънеши ты ка̀ко го дрьжиши и кльнеши се, не бо́иши се гнѣва божіа, не познаешь а҆ще и отъ врага твоего избавиши се, нь отъ бога не можешъ да се избавиши; не ми́слы ты въ ѹме своѐ, ꙗ҆ко а҆ще и отъ маловременую длъжность побежи́шы, но та́мо отъ вѣчную муку неможешь бѣжа́ты. то́го̀ ра́ди молю васъ, благословены христіаны, оуслы́шите словесѝ моѧ и не мои, нъ христо̀вы, и ныжѐ вие се кльнѐте, нижѐ другого поставлѧете да се заклънетъ. защо велики канонъ имат и теготѝ душевна имутъ такива; а҆ще и҆мате велика кръба между собою, иде́те на іерea вашего, или на архие́реа, и нека пріиметъ клетва на себе; ꙗ҆ко толи́кы грѣхъ ꙗ҆ко заклинанi҆а несть. и тако сътворите, и твораете въсегда, благословены христіаны, ꙗ҆ко да полу̑чите и царство небесно о христе ıисусе, господемъ нашимъ, емуже слава подобаетъ во вѣкы вѣкѡвъ. аминъ".

На листове 188. обр. — 197. намираме:

№ 18. „Мц҃а ноемврі҆а в҆ е҃ день: ст҃ыхъ мч҃икъ: галак҆тіѡнъ, и҆ е҆пістíмый". И това житие на тия мѫченици е изложено пакъ по тоя сѫщъ начинъ, кѫдѣто се прозиратъ мислитѣ на отца Іосифа.

На листове 197. обр. — 213. е изложено:

№ 19. „Житіе и̑ жизнь ст҃ому філарету милωсти́вому". Тоя светецъ живѣлъ въ врѣмето на Ирина и Константина въ Пафлагонія, въ село Амния. Билъ богатъ, но отпослѣ изпадналъ; въ бѣдностьта си обаче пакъ останалъ милостивъ къмъ бѣднитѣ. Най-накрай внучката му Мария се оженила за царь Константина; но и като царски сродникъ той останалъ милостивъ. Като свършва житието, отецъ Іосифъ се обръща къмъ слушателитѣ си съ таково поучение: „Това житіе христу̀ ревни́телѧ и щедро-любиваго філарѐта, ѥ҆же угоди̇ богови и просла́ви се отъ негὼ на то́й светъ. и въ будущи сподоби се и вѣчное блаженьство. да потъщим се и мы̀ братіе да поревнуемъ ему̀ в҆са́ки посиле своѐмъ, нищі́а и страніа да прїглѐдаме, затворницы да погледаме, болныа да посетиме, црькви да прилежиме, и просто рѐщи, селика творѐше той ст҃ы, да съврьшеми и мы̀, ꙗ҆ко да и здѐ въ мире, и единомислію и в҆всѐ благѧ̀ преидемъ. а҆ще же пакы пріидетъ намъ искушеніе отъ человѐцы, или отъ за̀вистъ бесо́вска и об҆нищаемъ, да опова́емъ на го́спода несомнѐно. и̑ в҆сако хощетъ на́мъ да́те сторицею. и жизнь вѣчную наслѣдуемъ о христе інсусе гдемъ нашимъ емуже" и пр.

На листове 213. обр. до 238. намираме:

№ 20. „Мц҃а ноѐмвріа в҆ к҃г дн҃ь: и҆же во сты҃хъ ѿц҃а нашего григорі́а епископа акраганьскаго. бл҃гослови ѿче". „Отъ в҆са добра̀ не ѥ҆тъ ꙗ҆коже добродѣтель друго по̀ добро и по̀ пола̀зно. понеже хода́тайствуетъ на любаз҆ницы ѥ҆й славу украшену и преукрашѐную, ꙗ҆ко не тъкмо да́етъ восприѧтіе тру̀ду, и воз҆даѧніе посмерьти без҆смѐртіа. но и на настоѐщаго вѣка сътвора́еть похвальныѧ онѣѧ, които Х̑ съвръшут по силе сво́й сію вожделевши, и крайнуе пости҆вши днешны празну̀емы отъ церковъ григоріа, не тъкмо бысть наслѐдникъ вѣчніа жи́зны, и ст҃ымъ ангеломъ собесѐдникъ, но и въ жизнь сеи бысть чуднь велми̇ и прехваленъ. тогава преподобна сікіліа (сицилия) прозебе, ст҃аѧ же сіωнь, ꙗ҆коже вѐтва блг҃ородна и преωкрашена отхраны̀. а҆зъ же зна́ющу ми, како велми̇ угодно хощет быти настоѧща сказаніа на който желаютъ душепола́знаѧ и спасителнаѧ. сего̀ ради пишу ѧ̀. и̑ молю̀ ви да Х̑ слышите сас ваниманѐе и благоговѣніе". Слѣдва житието на светаго Григория, което се свършва на листъ 238.

На листове 238. обр. до 266. обр. е изложено:

№ 21. „Мц҃а ноемвріа к҃д дѐнь, житіе и̑ страданіе ст҃еи великомученицы дв҃ицы и̑ премудріа ѥ҆катеріны. Бл҃гослови вл҃ку". Житието се начева съ таково въведение: „Сасъ надѐжду проле́тнаѧ изоби́ліа, ни́щіи ωра́чь немареть труда отнюд, нижѐ пота, и ѥ҆на друга бурнаѧ злостраданіе, но трьпитъ печали вѐтромъ и водамъ и снежную лютостъ. ω҆жидающе сас въжделенна многа жетва. да наполнитъ до̀мъ сво́й изобиліемъ. сас надежду настоещое маловременое преобретеніе трьговцы да умножутъ а҆спріте, не маратъ ни еди́на зло̀страданіе, нижѐ скрьбы, но в҆нидутъ на разли́чны нужди по̀ мо́рю и по сухо и мнози погублѧютъ и живота своѝ залуду, и непола́зно. такожде и крѣпкыи во́инъ сас на-

дежду сУетниіе славы и пòчасты, ѝже ожидáетъ да воспріиметъ, ни мало не мáритъ нужди животУ и други бéди; имуще упованïе да победитъ врáзы и супротивницы царови. да го почетéт послéди. и да му возьдасть по свòи трудъ и храбор'ство ѐгѡ. ѝ ѿще тѝе тръпатъ толѝкы скрьбы и трудъ и печали, ради да преобрéщутъ тлéны и мимотекущи вѣщи. ѝже данась ѐсу и Утре изчезáютъ. и наи́ паче множѝцею из'мамут се окаѧ́ницы и не пріимаютъ желáемаго, ѩкоже видехомъ во различны времена и места; и òрачъ узимáеть тъкмо труда и разнесéть хранá на землѝ, надеюще се да везметь десеторѝцею. и тòй сиромахъ не възмет ниже семето. и паки тръговецъ похар'читъ свой ѩспры и купУетъ испàпъ и влéзетъ у корабъ, и пòидетъ да тръгуетъ да умножит свой ѩспры, и тои нѝщіи въпадáетъ въ раз'бойницы и обнажают' го и убирают го, или биваетъ бура въ море, и връжетъ сáмъ свой вéщи въ море да олекънетъ корабу, множѝцею погублѧ́етъ и животà свòего. вòинъ же ѝдет да се бòрет сас врáзы и тòи окаѧ́ненъ убиенъ будетъ. ѿще Убо тие предают тело и душу в' нужды толѝкы и бедѝ ради мимо текущы и суетны вѣщи. кòльми паче подобаетъ да творимо мы христïаны, ѝже знаемо несумнéнѫ и ѐсмы изъвещены, како имаме да наследиме, толѝкаѧ блгáѧ въ царство небесное превесела и вечнаѧ сіѧ познающе в' старо време òнѝе человéцы, ѩко доброприиз'волны и благоразумны подвизаху се по силе своѐ, да се сподобѧтъ таковомѫ блаженьству. и ѐдны предавáху се на велика пощеніе и жестокожитіе бегáюще человéцы и живéху въ горах и пещерах, самѝ самому богу молеху се, ѝны же паки теплéиши въ благочáстіе, ѝ ревнителы ѝстины нáшеи вѣры, предаваху не тъкмо богатество своѐ и именіе, но и телесà своѧ непожалéху. ради великую любовь, ѝже имéху къ желáемого христа. но елѝко видеху кръвопѝицы и мучѝтеліе, и ѩреху се, ѝспитáюще к' нимъ различны муки. толико онѝ сас дрьзновенïе предавàху се самовòлны на смерть, и чудо бé велико вïдéты, ѩко не тѣкмо мужïе, ѝже помагáеть ѝмъ ѐстáство и укрѣплѧ́етъ ги, но и отрокòвицы млади ѳі-лѣтны и дванадесéты. отъ неисчетную желаніе ѝже имéху и срьдачны любовь к' жениха небеснаго забувáраху женскую слабость. немареху царемъ и мѫчителемъ, суровство и запрещеніе, не въложéху въ Уме свое мучѝтелскаѧ лютосты. нижè пожалéху телéснаѧ красотà. но отрицàху се въсаку телéснуе восьпріетіе и 'сладострастіе маловрéменое. и идеху самовòлны на смерть. знáюще ѩко ходатáйствомъ сéго смерть сподоблѧ́ютъ се вѣчніи жизнь и блажен'ство. и наи́ паче днесь радостно празнуема отъ нас прекрáснаѧ невеста небеснаго цара христа. еже все ѝныѧ превозходéща на премудростъ и красота и на ѝнаѧ мнòгаѧ достойн'ства цàричина, рекши ѐкатерина, прехвалнаѧ сущи и премудраѧ нòины подвѝзы и страданіе хòщу да скáжу азъ недостойны. и молю васъ о христе братіе мои вънимáите сас прилежаніе да услышите превеселу сію и сладчéйшую сказанію“. Почнува самото житие на св. Екатерина и нейното страдание. Като свършва житието, той се обръща къмъ слушателитѣ съ такова поучение: „Товà е страданіе премУдріа и чудніа екатерины. ѐже възлюбѝ такò небеснаго женѝха христа и воз-

ненавидѐ богатство и сла́ва и в҆сꙋе сꙋетное воспріетіа. те́мже радуетсе и с҆веселеще се сас с҃тыми нынѣ и в҆сегда̀. мучи́ма бысть в҆мали и пріимает возпріе́тіа вѣчнаꙗ. но́и поревнꙋите и вы̀ слыша́теліе, и стане́те мученицы на произволеніа безъ проли́тіе кръви ваше. и понеже ни ѐ нужда. ни́же кто насилꙋетъ вѝ да се поклоните на ꙇ҆доле. нижѐ да се отречете отъ спаси́телꙗ вашего. ба̀рим отречете се и победите страсты телесніе. сїречь кога́ те оничижи́т не́кои, ꙇ҆ли оби́дит, или поби́етъ те. длъготърпи̇ и претръпи оуничиженїа господа ради. да будешь почтенъ отъ в҆ вѣки. аще же разлюти́ши се и воздаде́шъ по́ више зло грѣшившему тебе. биваеши совершено отреченъ евангеліи и поклонилъ се есѝ на а҆ре́а ꙇ҆дола. тако вѣруи̇ и на прочие страсти и съгрѣшеніи. сїречъ, егда̀ имашъ бореніе на тело, и побѣдиши, мужествено нарицаеши се мученикъ. аще же побе́жденъ будеши и сатвориши блудъ, поклонилъ се еси̇ а҆фроди̇тїно ꙇ҆дола; а҆ще упїеши се, пожрелъ е҆сѝ дионисію. такожде и на други страсты душевнїа и телеснїа. а҆ще победиши сыхъ, и да ги возненавидиши, хощетъ прїꙗти отъ подвигоположника христа неоведаеми вѣнцы да се веселиши сас с҃ты мученицы нынѣ и въсегда. да прославлꙗешъ с҃тую тро́ицу и приснодѣву владицицу въ безконьча́еми вѣки. аминъ“.[1])

На листъ 267., обр. стои:

№ 22. „Слово ра́ди Павла препрѡстагѡ щемь да кажемъ“. „Той Павелъ имаше и жена и де́ца и во единъ день дойде отъ ни́ва и во до́мъ сво́и наидѐ чюждаго человека при женꙋ̀ свою. егда го видѣха засрамѝха се отъ него. онь имъ речѐ. радѝ това азь отъ много време ꙇ҆махь желаніе да стана калогерь и не можахъ да оставимъ жена и деца. кога е она̀ тебѣ возлюбила и ты̀ не́ꙗ, да ті е проста и жена и деца. азь пойдꙋ̀ въ пустїню. и отйде во пустїню превеликагѡ антонїа, и тол҆кну во врата. изи́де с҃ти старецъ и в҆просы̀. що ще́шь. и то́й ре́че: ꙇ҆ща да бѝда че́рнць. рече му с҃ты старецъ. ти имашъ ц҃ лѣть. можеш ли трьпѣ̀ калѡ́герски по́двизы. рече павель. а҆ще що́ ми повѣлѝшъ. буду тво́рити. искусѝго с҃ты на мло́го рабо́ти и разумѧ̀ го неложна послушника. и҆ тоги́ва го обле́че въ чи́нь калѡ́герски и оста́ви го вь келі́ꙗ и дадѐ му заповѣд. сподобѝсе и прїѧ̀ дарь отъ бо́га. бѣси изго́нѣше. прока́жени очищаваше и ꙇ҆на мно́го чюдеса творѧ̀ше въ славу бога аминъ“.

На ли̇стове 267. обр. — 270. е изложено:

№ 23. „Слово с҃таго ї҆оанна златоустагѡ ради чистота телѣсна и҆ сластолюбїꙗ. бл҃ви ѿ҃че. Рече́ с҃ти іоаннъ златоꙋ́стъ, тѣло человѐческо нарица́ют се душе́вни до́мъ. во те́ло на́ше живе́ѧть душа, въ праве́дна душа при́биваетъ богъ. ꙗ҆́ко же писано. во праведна душа пріидетъ оте́цъ и си́нъ и с҃ти духъ, и обитель сотворіть. вь таꙗ душа догде и҆ чисто телото. нарича се домъ божи, това тело. кога се осквръни онова тело, нечисть стани домь божи и бѣга от онаꙗ̀ дш҃а любовь и благодать бж҃ы. защото станеть нечиста. отъ каквѝ грѣхове бива дш҃а нечиста. отъ ковлада, от усужденіе, от безскопосни думи, от клетви, отъ закли-

[1]) До тука е писано съ писмо образецъ № I.; отъ листъ 267. е писмо съ образецъ № II.

наніе, от прокліnаніе, от ненавист, от завистъ, от паметозлобіа, от блудь и от други таквизи нечисть бива душевни домь. от сластолюбіа, кой любитъ месо и ріба, вино и масло; от сластолюбіа раждает се блудь и нечистота душевна и телѣсна. Кога се обратить человек' на сластолюбіа, тогіва му доди на помишленіе, ꙗкоже рече ѡцъ евагріа, да ни речешь днеска е празднікъ да разрѣшіме на ꙗстіе и на пітіа, а оутрей стаг тройца, илї други велікь празднікь, да се веселимъ и да играме, да се смаме и да пеаме, не рече. празднрикь да сотворимь телѣсна угодіа. нигде никакоже писаніе благословено разрѣшеніе, а каже: благословень пость, честни пость, сти пость. праведнї ав'раамъ имаше единого сина ісака. ісакь роди исава іакова. исавь излѣзе сластолюбець, месоадець, винопиець, а неговъ братъ іаковь излѣзе постникь, воздрьжникъ, за това самъ рече господь. іакова любимь, исава возневидімь. господы, почто ненавидишь ісава прьвороднаго. ненавидим го, рече, понеже сластолюбецъ обіадникь и винопиецъ, затова го мраза го; негова же брата любимь понеже е постнікь и воздержнікь е, аде леща и грахь. того ради милуемь его, защо не е месоадець, винопиець; видители, колико обича богь постнка и воздержніка, а ненавиди сластолюбца, пианіца. защо сички грѣхове от сладко аденіе, и от много питіе, и от празднословіа. не рече богь да ні аде человекъ, и да ни піа, но сось мера, ажь и пий; като бѣше ісавъ сластолюбівь, того ради несподоби го богь благословеніе да земи от отца своего исаака. видители, поснікь іаковь сподобі го да уземе прьньство (прьвньство) благословеніе от отца своего. от толе поче да ненавидтъ ісавь іѡкова. и рече исавь: лукави мой враг излага ми и узе прьвенство благословеніе от оца моего. и поче от толе исавь да гони іакова. и побѣгна іаковь и сас една тоѧга помина іорданъ и пріиде при лавана. и рече му лавань да му дадетъ дыщера своа рахіли". Послѣ се разправя за цѣлата история на Якова съ Лавана, за неговото връщане, за срѣщата му съ Исава и за лествицата небесна. Като свършва тая история, от Іосифъ се обръща къмъ слушателитѣ съ това поучение: „видите ли, возлюбленіи братіа моа от воздрьжаніе и пость, чистита душевна и телѣсна раждат се, и благословеніе пріемлаеть отъ бога. и от ꙗстіе и питіе и от други нечисти работи нечистота раждает се. кой ꙗде сос мера и пие сос мера, нему телото бива леку и душата чиста. беше нѣкои человек сластолюбецъ винопиець того ради имаше бѣсь и падаше от него. Отець сты макаріа помолї се богу за него и изиде бѣсь отъ него, и рече діаволь стому макарію: изгналъ ма еси от тука, каде да ида. рече отець: ила у менѣ. улезе врагь у него, поче отць да пости, поче врагь да шава. рече му отць. седи и кротувай у менѣ. рече му діаволь: кой може вь тебѣ да седи; не мога да бьда во постное тело, како да мирувам. тако рече врагь изиде из' отца. видители, благословены христіани, каква сила има постное астіе. сос врѣме ꙗстіе и питіе сос мѣра діавола прогонїть. тогоради потребно е намъ да почитаме честнаго поста и стаго поста. пророкъ Моисеи сос пость даде му бгъ законь вь сінаистѣ горѣ. такожде и пророкъ данаиль сос пость заград

уста львовв, и три отроки избавлени биша от огнь. защо пость и надежда кь богу имаха. подобнѣ и пророкъ иліа сос пость оумоли бога, та затвори небото за г҃ годінь и месеци ѕ҃ невидѣ земла дождь. самь господь пости м҃ дни и м҃ нощи да покажи намь какво има сила постъ и воздрьжаніе. тако и намъ пріличноестъ, егда тако творими можимі се сподоби да получимы царство небесное и от врага да се избавиме. богу нашему слава и во вѣки. аминъ".[1])

На листове 270. обр. до 272. е изложено:

№ 24. „Слово поученіе ради простим. Рече пророкь давидь, не вдень суди ще да се усодимь тъкмо и втози свѣтъ. кога гладь будеть илі друга нѣкоа теснотà, ілй беда, пакь ще богь да имъ даде изобилиа телѣсні потребы да се насіте и радвать ради душевна гладь. рече пророкь: аще коа душа се лишава от слово поучително таквази душа от гладь ще да умре. писаніе и поученіе нарицает се хлѣбь небесны и хлѣбь ангелскы. отъ таковаго хлѣба жива биваеть душа человеческа; ради таковаго хлѣба и пророкъ моисеа въ втораго закона повелѣвает, не токмо от хлѣбь живь будеть, но от всакь глаголь божи изходащихь от усть его. ради такова хлѣб҃ рече христось ко марѳи: марѳо, марѳо, твоа сестра маріа поразумна ѥсть от тебѣ, защо ти залудо трудишь се, нейны трудь никои неможеть да го земеть от неа. видите лы како похвалаеть писаніе поученіе. ради правило ниемать толико похвалà. ст҃ы отци и постници похвалають поученіе нежели друго правило. прилично лі есть правіло без поученіе. кога пастірь собереть овцы да ги кармить и не давайм і трици и соль амй почнеть да имь свирить, а они жално блеють. тако творать и мирьски попове. егда соберуть людіе во церковь, а они почнуть да читатъ ѱалтиръ, да поють каноне. где могуть прости людіа да разумѣють ѱалтирское тълкованіе и каноское четаніе. мирски цръкви друго правило требуе. да имат книги поучителни по прости іазикь да се разбирать, и прости людіе безкнïжни даразумеють. Коа црьква неимат поученіе, оніа людіа влазѣть и некрмени излазѣт; колко овци некрьмени имать полза. рече писаніе, секи можеть да си направи црква на свое срце, какво рече ап҃ль, вие сте црьква бога живагѡ іакоже рече богъ. вь такова црьква пріходить ѡ҃цъ и синъ и ст҃и духъ и обитель сотворет въ нерукотворенна црьква. тіе цръкви человеци ѥсà ги направили сас варъ и сос каменіе и древесà. въ такова црьква не седитъ богъ. во нерукотворена црьковь жівеать господь. црьковь божіе нарича се праведна душа, а царкова нарича се като една градіна да има различни цвѣтіе и трава. подобаеть попу да е като единь изучень градінарь. да плевить трава и да сàді цвѣтіе мірізливо и хубаво. Кога влѣзи человекъ въ таквазь градіна да му е драго да гледа како есть оукрашена градина сас различно мирізливо цвѣтіе. така и попь да украсіть церковь сас различни поучителни книги, а не да купува мрежи и да мисли, где има риба да

[1]) Въ тая проповѣдь нѣма никаква пунктуация, нито пъкъ гласоударение.

лови, ами да му е на умь, како да улови нѣкого на спасеніе. това слово да се прочитает, кога има великы праздникь. и да скажімѧ почторади раз̾суждаха отц҃ы ст҃и и оставіха праздніци да имъ се чететъ нихно житіе у цркква. непоставіха се праздници да се оупразниме от работа и да почнемѧ день тоя да работиме врагу и бѣсу, да ѧдеми и да піеме и да твориме телѣсна угодіѧ, които са работи врагу угодни. сты црковни оучители поставиха праздници да се упраздниме от работа и да идеми во цървовь да слушаме слово божіе и да познаеме, како е творилъ они ст҃и, що го празднуваме. Како е претрьпѣлъ ради име христово. ѡ, егдà ніѧ почитамо сты и онѝ ст҃ы молѧт се богу ради наше душевно спасеніе. Кога така почитаме ст҃ы отцы, ап҃ли, пророци, тогда можим се и царство небесно да получимъ ѡ христе Ісусе господѣ нашем. тому слава подобаетъ, честъ и поклоненіе. нынѣ и прісно и во вѣкы вѣковъ. аминъ".[1])

На листове 272. обр. до 278. иде:

№ 25. „Поѵче́ніе ради мертви да не плачемє". „Неподобаеть намь братіѧ да плачемѧ, кога оумре некои сородникь нашь. не ищи мертвиѧть от нась да плачеме послѣдь него, ами ищать отъ нась радѝ нихна душа да сатворимь молба и молитва и приношеніе. благословеніи христіѧни, да ни речетѣ како проста вѣщь есть смерть. да скажу вам̾ да разумѣете, что се нарицает смерть. како нѣкои члвкъ да сѣди въ домь свои и послѣть царь, та призове того члвѣка вь свое царство. Да ли бихме пожалиле да речеме, какво се зло сотворѝ, отиде нашъ чловѣкь у царски дворове, ілѝ бихме се радовале и благодариле бога и да речемѧ, како се сподоби и нашь члвкъ, та влѣзе у царски дворове. и за това сичкы негови роднины биха се радовале. От небеса посилаеть богъ ангела своего и узметь нѣколко человѣка, кого ище богъ, а ніѧ като безумни плачеме. Не видите ли велико таинство есть смерть; не чуете ли каквѝ умилены думи поют се чтут се на погребеніе мертвому. кога почуеши такива умилены речи требова да се радоваме и ве(с)ѧлимѧ защо смерть подобна ѐсть, какво нѣкой человѣкь кога излѣзе оть нѣкоѧ гнусна кошарá от своего дома и барза да иде въ царскы красни сараи:·

Тако и душа, кога излѣзе от тѣло като от нѣкоѧ гнусна и смрадна тьмніца, изходѧ и ищи да иди прі своего создателѧ и бога нашего. а ти како сопротівнікь стóиш на божиѧта работа плачешь и досаждашь господу богу своему. ѡ, безумны человѣче и непослушніче. Азь да скажу вамь, кога да плачете, кога се родіть дете, тогава да плачітѣ и да се скрьбіте, защо се роди и пріиде на скрьбь и на печаль и на тоз льжовни свѣть, като вь нѣкоѧ смрадна тьмница ще влѣзе това дете. а кога умре изходѧ от този льжовни свѣть. От скрби, от кахарь като от нѣкои тьмны заторь и приходѧ въ тихое пристаніще. тамо где неимать ни печаль, ни воздіханіе, защо не дрьжите тіѧ заповѣди да ги слушате от менѣ и да се утѣшит срце ваше, защо плачитѣ ѡ безумни человѣци. малки д҃ѣца

[1]) Сжщо и въ това слово нѣма никаква пунктуация и никакво гласоударение.

новопросвѣщеніе не са техны като на старіго человѣка, а ми са чисти и незлобивы и світлать като слнце. какво кога ще да внидет царь у нѣки град поведіка тішына требова кога умре человекь като излѣзе от телото душа има веліка радость и веселіе, а ти плачешь, ащо би плакаль ради грѣшны нищо небих ти рекль. Кога ищешъ да плачешь има врѣме и да плачешь. Кога, познавъ има мужь жена си, ілй жена мужа, или синъ бащa си, или баща синò си, или дьщерѧ маика си, илй майка дьщерѧ си. кога да сет грѣшни да ги плачешь неима грѣхь. Кога ищешь да плачешь потрѣбно ѥст да знаешь защо плачешь. Кога познаешь нѣкоего человека да е ходілъ по заповѣди божіѧ да е біль милостивь нищелюбецъ странопріемець, почто ради плачешь за тогова человѣка та гнѣвішъ бога. кога плачешь, плачи за грѣшнаго, нищо не би предобіль грѣхь. ако не е ходілъ по заповѣдь божіи и да е біль много зло сатворіль и да е біль немилостівъ и да е оумрель без покаѧніе. Кои плачи за таковаго не согрѣшава и ап҃ли, ради грѣшни плакаха, и самь Христось плака за грѣшни. Іисусь навіинь плака ради погïбель ѐеросалима. потрѣбно есть разсужденіе да иматъ. ако ли напусто плачеше велікъ грѣхъ на душу своѝ налагаешь; ѩко же и прежде рекохме, ради грѣшни, егдà плáчетѧ весь градь, и мужіе, и жени, и дѣца да плачеть ради грѣшни. и азь да ви помогна ради того плача, да се вдигни глас до небо умилено и горко да плачеме за грѣшнаго, защо отиде душа его да се мучи въ вѣчнои муку. таковь плачь прилïчень ѥсть и потребень, и ѧще бихме ѥще на живота ради грѣшни плакале и жалиле, можехми имъ помогна, и бихме ги привели на покаѧніе и можехме ги избави от вѣчна мука, от ѧдовита го тартарѧ и сами себѣ бихме ползовалѧ, защо това можехме да сотворимь догде сми живи на тоѧ свѣть, а ніе нерадімь, за това неможеме да сотворімь това добро. това е плачь ради грѣшни. сега е пришло врѣме да плачеме ради себѣ. смислем когда предстанеме на страшно судіще и ѹслишімь от праведнагѡ судіѧ господа бога нашего и да рече намь безгрижна поживѣхте живота вашего, а не со страхь. кога сме такива най-злѣ и горко. подобрѣ бѣ било да не сме се роділи на тоѧ свѣть. толкова годіны све на зло и на грѣхь поминахме. какво нѣкой ратай да е работіль нѣкому господару к҃ годинь, что е работілъ нали би се каялъ да рече залудо работихь толико годіни. Видите ли оны рáтаи, като му неплащаше господарь му за к҃ годины, какво се жалеше ѧще щем, които сичкы свои животъ препроводи залуду сиречь мислѧха за ѩстіѧ и пітие и за други телѣсніи работы. Вь блудь прелюбодеѧніе и сичкы тѣхны работи биха діѧволю угодны. рады таківа потрѣбно ѥсть да плачеме. Кога щем҆, и тѣхь можімь да избавімь от вѣчна мука сос молба и молïтва и сас милостінѧ, или може да се избави. призови сироти и сиромаси и гости ги и речи имь да се молѧтъ богу, ради онáѧ душа. защо сиромашка молітва от дно ѧдово изважда душа грѣшна. тако дльжни еса негови родніни да творимь ради негова душа на сіроти и сиромаси трапеза. Аще не има негово, а онй от свое да му сотвореть помень. Кога знаете сродніка вашего, како има много грѣхъ,

требова и мѝлостіна да сотворите ради негова душа. аще кои иматъ жалба ради сродніка своего да му не поставлатъ красни дрехи въ гробь, или да му правите хубаво гробъ, или да заградиме гробу сос хубави каменїе :· Коа файда и помощь сотвориль есѝ на онáа душа като си украсиль гробу. Щеше ли да сотворишь добро на душа сродника своего, собери нищіи и убоги и сироти и вдовици и сирачета и нареди ги, гостѝ ги и напои ги и три пати да речеть бог да прости душу сродника твоего :· тогда му си помогналь, тогда му си сотвориль на душу добро, тогда любиши сродника своего. Кога онь неможеть да сотворит некое добро ради себе, а ніа да сотворимь ради негова душа милостіна и поменъ. аще не можемь да го избавимь до краи от мученїе, ами малко покои да сотворимь на негова душа. ѩкоже мали деца незнаеха да сотворетъ ради свои души некое добро ами нихны родители сотвориха имь помень да получет и тыи спасеніе :· От много страна даде намь богъ да получимь спасенїе и да ни речемь тоа беше сиромахъ и немуть негови родители да му сотворать помень. ω, человѣче :· не в'зирае богъ на много даване но в'зирае на многу усердіе. аще кой имутъ много усердіе, он'е даль много милостина и еще кой има из'правлено житіе и то можеть да му помогне на страшны судь. а други не имуть толико изправлено житіе, амі имуть добри сродніци и негово нез'иправлено житіе они можеть и'зправити :· видители благословени христіани, колїко можеме едінь другы да исправімь, ако радиме. да ни речеши да оставиш по смерти именїе. да бідет синове и дьщери твои болари, но радѝ да будетъ благогоовѣини, смирены и богобоазливи. тако естъ потребно всакому христіанину, егда хощетъ да се женітъ, да не избира да найдетъ жена краснолика и да е хитра на зло, какво ластовица и клеветница и прісмѣхулка и да люби крамола и магасныца и бродница и да е саможива немилостива и паметозлобива и други работи, що са діаволу оугодны. така щат да будетъ и неины чадà, ѩкоже и майка си развращены и злоумни. таковаго члвѣка богъ ще да го суди, защо ні е училъ жену свою на богоразуміе. а онь ще да рече, оучихь и непослуша ма. ѽ члвѣче, кога не та е слушала, защо толико години живель е̑си сос такóвою жену развращена и безбожна :· и да не радуеши се да оставішъ такива чеда по смерты твоей да се развращени и да творa пакостъ члвѣкомь да те клънеть человѣцы. ѩкоже и пре́жде рекохме, добро е̑стъ и богопріатно да творіме ради мертви поменъ. тогива щемь да познаемь человѣколюбіа божіе и да се почюдиме. тако богъ повелѣ намъ жївимъ ради мертвы поменъ и милостіна и німъ добро да сотворимь и намь. ѩкоже пишитъ ап҃ль павель. молите се другъ за друга. каквото рече пророкъ давидь. не мертвы восхвалит҃те господи нижѐ вси низходащеи въ адъ, то мы живы благословимь Господа. Чюхте ли благословени христіане колико йще богъ сички да се спасемъ, а нїе нерадѝме, ни за свои родители, ни за чада наши, ни за сродници свое, и онѝ да се спасетъ, но и нїе покрай ныхъ. и ради тїа думи немой да речеме да е проста работа. дека діаконь, или попь служать страшніхъ тайнь и поменуеть мертвы, или живи, тамо се слуша техна молба. какво

да речеш да е проста тая служба, но отъ духа ст҃а ес тае благодать. тамо предстоять ар'хангели и ангели и самь синъ божіи. тамо в'си небесніа сили престоять сос страхомь и трепетомь и мученическы имена споменует се. или паметь им твориме. страшніхъ жертвы и неизречені тайнъ. якоже некіи человѣкъ егда види царя, некое судіе да из'праві тогда пред царя из'правляеть свою потребу. такожде и ніа да творімь кога се совершаеть божественная литургія тамо ес самь христось царь и великы соборь, толико ангели и архангели и вси небесніе сили. тогда ако има некои да ищы за свой грѣхъ прощеніе, тогіва да проси от самаго царя небеснаго и исправіть себе понеже того ради предаде себе ради нась на жертву. О, колика слово божіа и богъ ради нась предаде себе на смерть якоже агне глубаво, а онь сотворі небо и землю и всяко, що е на земли. Того ради и ніа дльжни есмы во часть ст҃ую литургію да вьспомень своя согрѣшеніе като неки царь, кога навія на свой душмане. тогда в'си вѣрни цареви слуги радуют се ради онае победа и що има от преди усуждени на затворь ради некое прегрешеніе тогіва го пусти они царь. така е и въ врѣме ст҃ую литургію. аще кои ище некое прошеніе илй грѣховь прощеніе, отпущает се ему. кога се рече пріимите ядіте сія есть тело мое, аще кои ядетъ хлѣбь сегò со страхомь и низправлено срце смертъ господню возвѣщающе и просто да не приступаите при стое причещеніе понеже господь никак' неумирает', защо онь самь погуби смертъ. якоже и прежде рекохме, да ни плачите над мертви защо сам господь умре и васкресе, тако и назе ще да васкръси на второ пришествіе, ами да видіме сос какво добро да срещними владика царя сос пость ли ілй сос милостіня: на сироти и сиромаси. нахраний гладни, вдовици и сирачета огрѣи и облечи и раздай имь милостіня от все срце. знай оти богу вруцѣ давашь егда тако творими можемы и на мертвы да чиніме добро и себѣ. и они да получатъ милостъ отъ бога и нія да наслѣдимъ вѣчни животъ о отцемь и синомъ и стимь духомь и нынѣ и и присно и во вѣки".

На листове 278. обр. до 281. обр. е изложено:

№ 26. „Слово иже во ст ыхъ ѿца нашего іωанна златоуста. ради архіеріе и сщ҃еніцы и които са недостоінь причащають. бл҃гви ѿче". И това слово, ако и да се споменва, че е на св. Иоана Златаустаго, е написано въ съвършено оригинална форма. Понеже е важно поради изказанитѣ мисли и възгледи относително нашитѣ свещници прѣзъ онова врѣме и за начина на тѣхното ржкополагане, то азъ го излагамъ тукъ цѣло. „Аще кто епископь все житіе свое исправить и по закон поживеть и непорадить ради народа да ги исправить и да ги приведе на бгоразуміе, сички свои труди погубиль есть, и блуднікь и разбойникь вьменяет се. такожде и всякь іереа аще имать всакая исправленіе и нерадить ω народа, що са под негова рукà, ради них ще да е осуждень. и такожде ігумень, ако непорадить ради вси братіа що са въ монастиръ от мали до великі, сваки кого да истезуетъ како спасают се и како пребивають. аще ли тако не твори, какови отвѣть хощеть дати богу:· и вамь

благословени христіане, повелѣвае ст҃ое списаніе смотрите да разумѣете коліко страхъ колико трепетъ имать сщ҃енически чинъ, които са началници на души человечески, колико радеть ради души ваше и віе длъжни есте да имъ давате почастъ. некои ст҃и рече: прилични са грѣшни попове какво человѣкъ да е крастафъ и руцѣте му гнусави, сос онія руце да раздава злато или сребро. кой би се гнусилъ от онова злато. тако и вие, благословени христіане, грѣшенъ попъ аще дава нафора, а ти земи, немой да речешъ: грешенъ е и нещемъ да земемъ. ти земи среброто, а крастата пакъ оу него. ако почитаешъ недостойнаго попа, свещенство почиташъ; аще ли почитаешъ достоинаго попа и наричатъ го ст҃а и добръ, человѣка почиташъ, а не свщенство. видите ли, господь нашъ преблагъ богъ, какови даръ дарува свщ҃еннику, а не аг҃геломъ и архангеломъ, да совершають тайнъ его. ами свщ҃еникъ несовершава, но тъко духъ ст҃ъ совершава тайнаѧ. служба. сщ҃еникъ тъкмо видит се чл҃вѣкъ и руцѣ простіраѧтъ на горѣ и сас ѩзикъ глаголеть, тамо ангели и архангели сас страхомъ предстоитъ. того ради подобаѧтъ сщ҃никъ да есть чистъ и душом и тѣломъ и да нем не едина порока; да ест кротокъ, смиренъ и милостивъ, въздръжливъ, незлобивъ, и непаметозлобивъ, и тако да предстоитъ престолу божію и да служать страшну службу. Ако ли неимать сщ҃еникъ таковое исправленіе, а пакъ служитъ страшни тайнъ, сиречь ст҃аѧ литургіѧ служи и осезаеть егоже исаїѧ видѣ и рече: херувими и серафими несмѣють да се прикоснут се принего, а ти сщ҃еніче самаго христа зриши и своима рукама осезаеши. Стыи Симеонъ еднащь виде христа и осеза его, а ти о, свщениче, на всакъ день пипаешъ христа сас грѣшны руцѣ. видите ли колико исправленіе требова попу. тако каже, служаи господню престолу, ревнуи ангелскому житію. тогда имей великое дерзновеніе пред бога и пред человѣкы. аще ли сас неисправленіе служитъ, во мѣсто благословеніе хощеть да приематъ клетва, во мѣсто свѣтъ ще да земи тму кромѣшною. Много видѣхме недостойни служаху и без врѣме умреха. защо нещѣха да се оставатъ да ни (не) служатъ литургіа, сего ради отидоха въ муку вѣчное. такожде и които се недостойни причащаватъ, они нарицают се како да изливатъ на землю кровь христова. тако сьтвориха инагда евреитѧ, прободоша христа не да пиютъ, но да изліютъ кровь христова на землю. тако творатъ в'сакы сщ҃еникъ, и кой се недостоинъ причащава, рече ст҃ы іωаннъ златоустъ въ последнаа временна, от свщенически чинъ помалу щатъ да се спасетъ, по много щатъ да погибнутъ и от многи руки бивають погибель. того ради подобаѧтъ да имаемо от в'судю страхъ; аще согрѣшитъ попъ на владика бивает тоѧ грѣхъ, защо, прежде рукоположеніе нещеѧлъ да го испита на какво го ржкополагае. того ради подобаетъ епископу, кога хощетъ неколго да го попи или діѧкони, прежде да го испитае да е книженъ, да има велико исправленіе, смиреніе, покореніе ко всѣмъ, пръненіе и постъ на всакъ день. таковому дай власть, а гърделивому и високоумному и пиѧницу и сребролюбцу недай власть защо послѣд неможешъ да даешъ отвѣтъ ради него. повѣда намъ неки отецъ ради ст҃аго отца леонтіа архи-

епископа ст҃аго стараго рима. прежде свое преставленіе в҆малу врѣме пойде на гробь ст҃аго врьховнаго ап҃ла петра и сѣде тамо сасъ тость м҃ дни и моляше ап҃лу да се моли богу за него да му простить г҃дь що е согрѣшиль яко человѣкь въ животѣ своемь. и егда се совершиха м҃ дни, яви му се ст҃и ап҃ль петрь и рече му: умолихь бога ради тебе и прости господь согрѣшенія твоя развѣ рукополо́женіе, аще си рукоположиль сиречь задіякониль, или запопиль по правду или по неправду не́послуша человѣколюбецъ богъ ради нихь хощеши да давашь отвѣть богу. Кога те услиша преподобни опечали се и въ мало дни отъ печали отиде ко господу емуже слава" и пр.

На листове 281. обр. до 285. обр. е изложено:

№ 27. „Сло́во ра́ди нѣкоя дв҃ица́, ка́кѡ побѣже в҆ пустїню. Бл҃гви ѡ҃че". Преподобни отецъ Іоанъ разказва, какъ една дѣвица по име Анна отъ Иерусалимъ, като не рачила да се ожени, побѣгнала прѣзъ рѣка Иорданъ въ пустинята и тамо се постила 17 години, като ѣла леща, която никога не дотрайвала въ кошницата й. Като свършва разказа за нея, той се обръща къмъ слушателитѣ съ таково поучение: „почю́хте ли и разумѣхте ли жени и невѣсти и дѣвици и да се научитѣ от днешную анну д҃вица поистинну не́я да речемъ д҃вица, не́я да похвалимь, не́я да почтемь дѣвица прилично есть и христова невѣста. Кога позна, ка́ко се соблазнаятъ млади от неіна красота́, а тія бѣга вь пу́стіну и речѐ, якоже пишет ап҃ль: неимамь ясти меса въ вѣки да ни собла́знаю брата мое́го. тако рече и дѣвица анна: кога се собла́знять людія от мойто лице волимь оумрети нежели да самь жива и да самь за соблазань на человѣци. да сатво́ря азь мое лице и диявооль да се убои от него̀, а не человекь. Каде́ са сега оніе жены и дѣвици, които правятъ свое́ лице и примѣнует се у красни премени и тако прелащават незлобиви души. Ако ли такива не́ са отбіять от тія блуднически работи, тія не са достойни оу црковь да хо́деть, ни комка да земать, тъкмо ако найдеть духовника по свой разумъ и да ни можеть хубавѣ да имъ скажы, колико есть велики грѣхъ да се китать жени. якоже пишетъ ап҃ль павель: да оправданіе закона исполнится во вас не по плоти, ами по духове. истина, що дховно мудрьствуя дшевно животъ иматъ, а що мудрьствуя плот҆ское угожденіе душевни смерть има. плот҆ска́я мисль сопротівля́т се на законь божіи. разумѣхте ли како учить нас ап҃ль: които любятъ на то́я животъ да са на широко да имать телѣсни упокоеніе, доволно да ядуть и да піять и да украшають свое тѣло — тія не мо́жеть да угодеть богу; кой гледать да угодеть на свое тело, на своя душа, немогуть да оуго́деть. никои двѣма господинома да работи: и богу и діяволу. прьвія діяволь тѣлото наше[1]) който ищеть да угодитъ на свое те́ло, врагу оугождаеть. кога̀ на въсакъ день ра́диме да угожда́емъ діаволу, коя ми́лость наде́ем се да получиме от бога. който обичать свое́ тело, гово́рутъ: кой грѣхъ е҃сть да се изми́емь свое́ тело и да се пременувамъ; нели рече Христосъ: измиве́ны

[1]) До тука е писмо образецъ № II., а послѣ почва обре.ецъ № I.

не требуеть мене; кой по великъ грѣхъ ищеши от такови грѣхъ. велико чудо. блудницы и разбойницы пріимаеть господь, а измивены не ще ги, не требуеть ми — рече. Господи, ние кажиме, да се измиеме и да се премениме и да идеме у црковь, да ни се зарадуешь, а ты, господи, кажешь: нетребуеть мене измиены и применены. Видите ли како не гнусит се господь от телесны наши смрадове. того ради се переме и чистиме, да не смердиме единь другому; да се не гнусиме единь от другаго. Како ние се гнусиме от гнусно нещо, тако се гнушаеть и смердать пред бога наши грехове. И паки рече апⷭ҇ль: измийте се и очиститы се и отимете лукавьство отъ душахъ вашихъ отложимь дѣла темна и да се облечеме въ оружіе свѣта, ꙗко въ днꙋ блгообразни да ходимь. разумехте ли како учить нась апⷭ҇ль. ёгда хощеме да идеме ȣ церковь да оставиме в'сака неправда и вьсако лукавство и вьсака душевна нечистота. и паки рече. коꙗ потреба намь често да се сабираме оу црквꙇ. прежде да исправиме своѐ житіе и тога да улазиме у црква, сіречь да се опериме и да си омиеме душата. и да ѧ пременеме сас чисты и красны премены. такова премена да пременімь своꙗ душу, чиста вѣра и несумнена надежда на бога. тръпеніе молитва и милостина, благоговенство и смиреніе. сас такива добри дѣла украшает се душа. и ние да поревнуемь сас таковое украшеніе да украсимь своꙗ душу. да ѧ видить господь сас добрꙑ дѣла украшена и да ѧ воз'любить и да речеть намь: где ѥсамь ꙗзь, тамъ и слуги мой да будуть. то му слава христу богу нашему во вѣки. аминь".

На листове 285. обр. до 288. иде:

„№ 28. „Мⷭ҇ца іꙋліа, кѕ, поꙋченіе ради ꙋкрашеніе женамъ, и дв҃ицамъ, како да живѐють на той светъ". „Подобаеть жены и моми да гледать на пресⷭ҇тую богородицу, како поживе она на тоя светъ, смирено. кротко и благоговѣйно и не тъкмо да се криють лицето отъ мужіе да ги негледать, така иска и да се срамувать да се не смеють, и да не думать смешны речи и да се затикають ушите да не слышуть злꙇ думи. Слышите вие що се нарцаите моми и имате телесна чистота, не тъкмо който имуть телесна чистота, нарицают се чисты, нъ който имуть душевную чистотꙋ, тые нарицают се чисты. что хощеть да рече́ть чистота теленаѧ и чистота душевнаѧ. пръва чистота душевнаѧ есть: с' мера ꙗстіе и питіе, втора, чистота: воздръжаніе ꙗзика, неѡсуждати никого, неклеветаты, необадовати, непреслушаты, нелагати, непразднословити, недръжати пизма, недръжати злѝ на срце, недавати зло за злѝ, не клевету за клевету. кога имуть тие добрины, тогива су украшены, тогива су пременены. Услишите вие, моми, услишите вие жени что апⷭ҇ль павель говорит к' тимоѳею к' в҃ глава, перва посланіе: тако, рече, хощу убо да молитву творуть мꙋжіе на в'сако место; въздѣѧте руцѣ свои без гнева и раз'мишленіе. темже и женꙑ въ украшеніе лепотомь сас стиденіемь да украшають, себѐ, а не сас плетены коси и да се китать сас сребро и злато и сас красны премены. Услишите вие майке, който имате моми, како прилича да ги ꙋчите, да се украшають сас духовна красота, сіречь да имать на

себе благоговѣнство, вѣра, надѣжда на бога и да се срамляютъ[1]) и да се не заклъновате. и да не ходите по самовили и по бродници. и да не залагате да не отвара́те книги, или на попа или на хо́ца. Ни евангеліе да не отварате. ако не́кой отва́ре евангеліе г҃ годинъ да се не ко́мъка. и тоя попъ що утвори евангелїе или залага, да му неви́кая попъ, но диаволъ и противникъ божіи. Както рече́ ст҃ыи іоаннъ златоустъ: да не гледаме да се учиме от момѝ и от жени, които милуватъ на тоя светъ да ходатъ на широко и пременати. а на оня светъ хощутъ да са дрипави и грозни и гнусни и които са носили сребро и злато тамо хощутъ да станутъ люти змии да ѝмъ ѧдутъ по руце и по нозе и да имъ улазутъ у па́зуха. такà ка да ѝ мучатъ враговѐто. защо непогледаха да се научатъ, от които беха смиренни и кротки и немилуваха да се наредатъ когà идеха у црква, или дека било да йдея со страхъ божиі. да ви покажа сара. Нели беше сара авраамова женà, нели беше и тиà богата и слуги имаше. защò нерече писаніе защо носи сребрȏ и злато. ако би носила сара сребрò и злато и хубави дрехи какво е мо́гло да кладе ȏгнъ и да носи вода и дръвà и да вари вариво и да меситъ и да печетъ и да посрещат гостїе и да имъ миетъ ноги. да имъ поставляетъ трапезу. и да имъ слугува на трапезу и да миетъ са́дове. Ако би носила сара сребрȯ и злато и хубиви дрехи; какво би мо́гла ти́е тежки работи да работи. на наши години такви́е тежки работи, какво е работила сара нерабо́тея. от това можеме да разумееме, какво сара и ревека не сà носили хубави дрехи и сребрȯ и злато. Който жени не милуватъ да си спаситъ душата други грѣхъ да не чини, тъкмо да се кити и да туратъ червило и белило, това имъ фта́сува да наследутъ вечна мука. От старо време и лѣта женѝ, който беха богати, недръже́ха богатъство да наредоватъ своѐ тело, но имаха го да наредоватъ сас милости́ню душу своѭ. Усли́шите, чтò рече Христосъ въ ст҃ое евангелие от Луки глава ві: продаи имането и дай на сирути и на сиромахы. и да имашъ на небо пльно скри́ено, дето неможе да се украде́. и друго да речеме. който милуватъ свое тело и да се китатъ, да идутъ на гробищата и да видатъ кости мрътви. и да видутъ да лѝ можатъ да познаютъ: коя ли беше жена, коѩ беше мома, коѩ стара коѩ млада, коѩ хубава, коѩ лоша, коѩ сиромахкинья и сирота, коя царица и коѩ измикярка. сички се учиниха и станаха пепель и смрадъ и гнусотà и това тело, що е наредено и накитено, или що е помазано сас царьви́ло и белило, станà прахъ и пепель. и це́рьве го изе́ли. Затова ради, благословени христіане, бе́гаите от ките́не, и от баяніе и магіи и от сички грѣхъ. помислите на предно време, колико жени благогове́йни угоди́ха богу и насле́доваша царство небесное и поревнуйте и виѐ сас нихъ да насле́дите вечное царство ѡ христѐ іисусе господѣ нашемъ емуже“ и пр.

[1]) Отъ тая дума иде на листъ 287. друго писмо образецъ № II. и такъвъ почеркъ е на листове 287, 288.

На обратната страница на тоя 288. л. е написана оная бѣлѣжка на иеромонаха Романа, която е прѣдставена въ писмо образецъ № III., именно:

„Знано буди, како ӥωсӥфъ брадати посникъ от рильскаго монастѝра, превéль и исписаль от грéческаго ӻазика на словеньски. И азъ ромáнъ иеромонах преписáхь от нéгово писанїе сїа кн҆ижица. ради жéнъски и бáбини, враговъщини заради самовѝли и броднѝци да се чета на пóльза женáмъ. в҆ лето ҂зсӡд, ѿ рж҃ства хр҃това ҂аѱнз:· у габрово терьновъско тогда бехь. братїе благословите, а не клъните аще что погреших ӻако чловекъ рукóю моею...[1])

На първия листъ послѣ листа 288., който е безъ нумерация, е изложено:

№ 29. „Слово ӥже въ ст҃ых ѿц҃а нашего їωáнна златоуѵстаго. ѡ суде ӥ покаѧнїе. бл҃гви ѿчь". Това слово е написано съ почеркъ, който прилича досущъ на писмо образецъ №: III., затова азъ мисля, че то е прѣписано отъ іеромонаха Романа. При всичко че е казано, че е прѣводъ отъ словото на св. Иоанъ Златоустъ, но и то прѣдставя съвършено оригиналенъ трудъ. Понеже мене се чини, че и езикътъ е другъ: бие на тамошното Горно-Джумайско и Дупнишко наречие, затова счетохъ за нуждно и него да изложа тукъ въ буквaленъ прѣписъ.

„Днесь помислѝте брáтїя докле ѐсми живи, кáковъ стрáхъ ӥмаме видѐти на страшни дéнь судни. кога станеме ухилъни и посрамени от зли наши рáботи, що сме учинѝли у нáшъ живóтъ на тóзи свéтъ сас іграни̇е и пéсни и бáӻанїе, залаганїе (заметанїе), блудъ, нечистотà, пиѧнъство, и други многи зли работи, щато неподобаетъ христáномъ да чѝнеѧ. да не речемъ или да наидемъ криво който думаль: ако би богъ рéкалъ: непите, неӻашьте и да се веселиме, а защо го е даль на землѧта. Послу̑шаите азъ да вѝ скáжу. Илѝа пророкъ неимаше ли хлеба и винò и да се весели сас човéци. Нéле бе и тòй от майка рóденъ. но това уставѝ и отиде на гората та се постѝ м҃ дни. и тогà го вдигнаха та го занесоха сас телото на небóто живъ. и други пророкъ даниилъ немаше ли нищо у своѧ къща. а нели беше сь цара началъникъ като везиръ, господаръ. царска хазнà, злато и сребрò у негòви раце беше и бѝсеръ и камене много ценно и толъкова царски сарàе. и това сичко устави и бога възлюби и пойде по прави путь божїи но съ молитва, любовъ са секиго. и найде себе царство небесное. метнàха го у нéкои рóвъ дльбокъ и тамо лъвове страшни живеха да го изеда. Като паднà дóло а тие му лижеха нóзете защо беше посникъ. царь мо даваше харъни мàнъци да ӻадѐ, а тои ѧ дáваше на момъци, а самъ ӻадеше леща. Изва̀дѝ го духъ ст҃ы от дупката. А нїе чловеци неразумнѡ надéем се на тóзи лъжóвни светъ, а бога се не боиме. нахóдиме тука големъщѝна,

[1]) До тука се свършва общата редовна нумерация съ листъ 288. Послѣ идатъ още 6 листа, отъ които първиятъ и вториятъ нѣматъ нумерация, третиятъ има нумерация л҃а, четвъртиятъ — лв, а петиятъ и шестиятъ, писани отъ друга ржка пакъ нѣматъ нумерация.

любовъ сасъ бра́та немаме, на се клеветиме, усуждаваме, ска̀пи, немилостиви. душата наша сасъ големъщина загубоваме. що рече писанїе: „господь грьди́мъ противит се на смирените дава благодать“. О, братїе, защо непомиловате себе; о неразумни чловеци, не мой да се лъжеме, да думаме днеска да ѧдеме и пиéме и да се посмéеме догде сме млади. да поустарееме, *та кемъ* се пока́ѧ. О, безумни чловече, незнаешъ ле защо *ке* да прати царь утре за тебе да те повика, а ти не си гото̀въ. *що кешь* да чинишъ сас празни *ра́це*. разумéите братїа потруди́те догдé сме на тѡ̀ѧ свéтъ. защ̀о кóй скрьбитъ тука, на свòе тéло да не угажда, тамо небéсною славо полу̑чи. О, братія, удержите се от объѧденїе и от пиѧнъство мало; и удръжи́те ѹ̑ши да не слушате що неса̀ за потреба рéчи. и *раце* да не грабиме, къ црква да терьчиме и да се неленїме. да станеме милостиви ка сиромаси и да се покáеме ка богу. Знаете какво претърпе Христосъ саздáтель нашъ от свой раби, от еврéе. ругаха му се, смéеа́ха му се, после го распéха за нас ради. а нїе чловéци богъ насъ на добрò наставилъ, а нїе неможеме нищо добро да учинимъ. или да претрьпи́мъ нéкое зло бога ради. О, братїа и сéстри немо́й да думаме, сега е *време зло, дошло,* неможеме да попостиме, немо́жеме метáне да учи́ниме, добре речеме тука, а тамо *каков* отвéтъ и сас какво лице да видиме бога О страшно въистина братїа, страшно. О, стари, нелените се о спасенїе ваше. Паки глаголю вамъ, да не думаме, защо сме сегà млади да ѩдемъ, да пиемъ и да се веселиме днеска, утре да се покаемъ. О, братїа и сестри. Невидехте ли защ̀о росà исахнеть от слнце. така и ваша младость от злѝ рабо́ти ослабела. О, чловéче, кога ставашъ, чуешъ ли хайдукъ влъхва душелъ у твоѧ̀ къща. такà и самрътъ незнаешъ. кога дóиде ангелъ да ти узéме душата не готóва ни́що, и тóга земешъ тверьде да се каешъ, ама от товà кáяне тога нема нищо. но доде сме живи братїа, да се покáемъ сас добрò да съвръшоваме заповеди божїи да прїиме царство небесное. сегà много чухъ думаха. тежко мéне незнамъ каквò да се спасѝмъ. *да посте не мого,* да чине метáне не мого, да дръжа бдéнїе не мого, жена имамъ сас дéца не мого да се нежена, немого да бегамъ от міра да ида у пустина да се посте, неможемъ. милости́нѧ немамъ да давамъ. незнамъ какво да се спасимъ. Азь да ти кажемъ, какво да се спаси́шъ. остáви брату прегрешенїе и оставитъ и тебе богъ. прости брату грехъ и ти да си простенъ. не осуждаи брата твоегó, да не си и ти усуденъ пред бога. тако можеши спастѝ се. Аку имáне нéмашъ. ни сас тéло не можешъ да се трудишъ, баремъ да не осуждавашъ; а̑ку и сас свой очи видишь, кóи сагрешава. защ̀о еденъ судіа е̑стъ богъ, тóи мóжетъ дати на сéкего по дѣ̑ломъ какво е чинилъ. и паки, кой осуждава чужди грехове, той е Христовъ съпротивникъ и анътихристъ нари́четъ се, защо прїима Христовъ судъ. да не осуждаваме братіа кой сагрéши, да прощенїе от бога прїимемъ нашихъ сагрешéни. а̑кò ви́диши когò дека сагрешава, неосуждай, защ̀о незнаешъ какво живее този чловекъ. защо разбойникъ тое, що бе сас христа рáспетъ, чловéци убива̀ше и друго зло чи́неше, а иуда, ап҃ль бе іис҃овь. разбойникъ

утидé у царство небесное защо имаше учинилъ крйшома нещо добро, а иуда, ученикъ христовъ и отйде у вéчна мука. Тако, аку видишъ некого дека сагрешава, а не знаешъ негово добрò каквò чини крйшома покаѧ́ніе. много видéхьме сагрешйха, а покаꙗ́ніето нихъно невидехьме и утидоха у царство небéсное. тако братїе да не осуждаваме никого и ние. да не осуждени будеме пóвеке. свщéника да не осуждаваме, áко и вйдимъ него дека чини нещо. немóй да речеме, защò е грѣ́шенъ и недостòинъ, слу́житъ ст҃ую литургїю. да ти скажу, ти пріиди сас чисто срце и пречестй се божествéни тáинъ да се усветишъ. ако и ангелъ слу́житъ службу, а ти грешенъ и недостоинъ приходиши, то никакво. и ангелъ тебе неке да те очисти. отъ грѣ́хъ. истино да разумеете за иуда, що предаде христа, защо от сáмего христа владика и отъ пречистїе руце негови пресветии хлебъ приетъ и после улéзе диаволъ у него отъ неправда негова и предаде христа. това и вие да разумеете и да не осуждáвате некого и вие да нестѐ осуждени нищо и паки речé мнози чловеци прихождатъ у црковъ и *тивикелъ. мáхаіа* рацете по све лице, кръсти се, а незнае право да се прекръсти, а другу се *големичи некс* се покори да погледне другего, кой се кръсти харьну да се научи от него, или да пита попа да го научи. такóвъ чловéкъ залудо се мáчи защо неисправи кръстъ свóи на своѐ лицѐ, неговото махане диаволъ се радува. а който се крьсти харьно полага раката негова на челò и на пупокъ, на десно рамо на лево рамо, тогȁ ангели радуютъ се. И паки, кóйто хубаво кръстат се на лицѐ своѐ, и у црковъ сас стрáхъ улáзи и са страхомъ излáзи и са трепетóмъ и сас вéрую стоитъ и сас умиленїе поклáнѧ се ка ѡ̃бразу божїю и ка ст҃имь икóнамъ, той прииметъ отпущенїе грѣхóвъ и милость божию покриваетъ го. ако нéкои без страха стоитъ у црковъ тóй пóвеке грехъ земе и отходитъ. Тако братїа и ние да улеземъ у црковъ да стоимъ сас страхомъ и да чекаме отъ бога великіе милости.[1]) и да не исходиме отъ црква до отпустъ. Нан паче егдá естъ литургїа, да стоиме сас страхом и да слушаме что говоритъ свщ҃еникъ. Кои оставлѧ́етъ ст҃ую литургїю и исходитъ отъ црковъ, уподоблѧ́ет се їꙋди предателю. он станȁ от вéчеру и отиде та предаде христа їꙋдéомъ; нь да стоимъ сас страхом до отпустъ и да тако можемь получити милость въ ден судны отъ правéднаго судїа и господа нашего їисуса христа. емуже слава подобаетъ" и пр. Това слово се свършва на обратната страна на листъ съ нумерация лв или четвъртия послѣ общата нумерация.

На петия листъ, който е безъ нумерация, слѣдва:

№ 30. „Поученїе ст҃аго їѡанна златоꙋстагѡ ради страшнаго суда. Бл҃гв҃и ѿче". И това слово има досущъ оригинална форма; то се продължава до края на шестия листъ и се прѣкжсва недовършено, защото листоветѣ сж изгубени. За да видимъ езика и стила на това хубаво слово, азъ излагамъ само послѣдната му часть на послѣдния листъ: „добро есть и това да знаеме, како йнако лекует се блудникъ, йнако

[1]) До тука на четвъртия листъ послѣ редовната нумерация иде нова нумерация л҃і, и писмото се промѣня и начина писмо образецъ № 1.

убийца, йнако крадливь, йнако прѣлюбодéицы. Много разум и расужденіа требуеть да ймутъ които се нарицаютъ духовницы, да гледатъ от овчаре и да се учатъ. Како оны лекýють овцы. носать рогъ сас катрань и щипкы. Коѧ овца иматъ рана помáжетъ сас катранъ да не червясатъ. егда же червясатъ, а онъ сас щипки вадитъ червіе и кога некоѧ овца претрошитъ си ногата“ . . . . . (тука вече липсватъ листоветѣ). Писано е съ хубаво полууставно писмо, каквото е образецъ № I.

Като свършвамъ своитѣ кратки бѣлѣжки за отца Іосифа Брадати, длъжность ми е да призная, че ако тѣ принесатъ нѣкаква полза на нашата литературна история, заслугата се пада главно на г-на Д-ра Константина Стоилова, който ми даде нуждннитѣ срѣдства, да отида до Бѣлградъ и да прѣпиша сборника; безъ тия срѣдства щѣше негли още дълго време да стои интересниятъ сборникъ въ забрава.

Нови извѣстия за черковното вѣдомство на Видинската и Софийската епархия прѣзъ първитѣ години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ.

Отъ Г. Баласчевъ.

Да се занимая съ църковното вѣдомство на царь Срацимировата область, къмъ която по-късно се бѣше присъединила и Софийската митрополия, прѣзъ началото на XV. вѣкъ, даде ми поводъ недавно откритата кореспонденция между цариградския патриархъ и охридския архиепископъ.

Прѣзъ миналата година, като пѫтувахъ изъ западна Македония и Албания, като членъ на руския археоложки институтъ въ Цариградъ, г-нъ Михаилъ Татарчевъ отъ градеца Рѣсенъ бѣ тъй любезенъ, да остави на мое разположение единъ крупенъ книженъ рѫкописенъ кодексъ на гръцки езикъ, който билъ намѣренъ въ Сливнишкия манастиръ въ горна Прѣспа. Въ кодекса между друго се съдържатъ слова за по-важнитѣ праздници прѣзъ годината, отъ които повечето сѫ съчинени отъ гребенския епископъ Неофита (λόγος προστεθεὶς παρὰ Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ). Така поне сѫ озаглавени по-голѣмата часть отъ словата въ тоя кодексъ. Неофитъ, като черковенъ списатель, не се поменува въ византийската литература, така че не се знае, кога е живѣлъ като пастиръ въ диоцезата на охридската архиепископия. Но като вземемъ въ внимание съдържанието на въпросната кореспонденция, както и другитѣ негови творения въ сѫщия кодексъ, излиза, че този епископъ е живѣлъ прѣзъ началото на XV. вѣкъ и е зависелъ въ черковно отношение отъ охридския архиепископъ, защото гребенската епископия, която вече прѣзъ XVII. и XVIII. вѣкъ се бѣ прѣобърнала въ митрополия, се намирала винаги подъ вѣдомството на охридския архиепископатъ до края отъ неговото сѫществуване, като отдѣлна институция. Подиръ словата съ религиозно съдържание въ нашия кодексъ слѣдватъ писма до различни личности подъ акростихъ „Νεοφύτου“, слѣдъ тѣхъ идатъ наредъ три писма, които се отнасятъ направо къмъ горѣозначеното заглавие на статията. Първото отъ тѣхъ

е изпратено отъ константинополския патриархъ до охридския архиепископъ, второто е отговоръ на охридския архиепископъ до цариградския патриархъ, а третото е отправено до византийския императоръ пакъ отъ охридския архиепископъ. Всичкитѣ три писма по съдържанието си се отнасятъ къмъ единъ и сѫщъ въпросъ. Въ първото писмо цариградскиятъ патриархъ упрѣкава охридския архиепископъ, загдѣто послѣдниятъ е рѫкоположилъ митрополитъ за видинската и софийската митрополия, като пѫтемъ донася и свѣдѣния, които освѣтляватъ доста тъмни въпроси, относящи се до историята на българската архиепископия. Въ второто писмо охридскиятъ архиепископъ отблъсва тоя укоръ и съ документи на рѫка доказва, че подобно право, т. е. да рѫкополага въ Видинъ и София, принадлежи именно нему, тъй като той притежавалъ царски хрисовули и потвърдителна грамота отъ управляющия тогава византийски императоръ „βασιλικὰ χρυσόβουλλα“ и още „ἐπικυρωτικὸν τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος“. Въ третото писмо пакъ „архиепископътъ на България“ се обръща къмъ византийския императоръ и изисква отъ него съдѣйствие противъ несправедливитѣ укори на константинополския патриархъ, направени по отношение на двѣтѣ горѣпоменати митрополии. Значи настоящата кореспонденция ни донася интересното извѣстие че охридскитѣ архиепископи упражнявали духовна власть и върху Видинската и Софийска епархии скоро подиръ поробването на България отъ турцитѣ, което не бѣше извѣстно за историята ни. До днесъ се приемаше отъ ученитѣ, че тѣзи епархии сѫ останали подъ черковното вѣдомство на Цариградъ, поради отцѣпването на царь Страцимира въ духовно отношение отъ Търновската патриаршия и доброволното му присъединяване къмъ Цариградъ.

Обаче, прѣди да пристѫпимъ къмъ подробенъ анализъ на самата кореспонденция, считаме за неизлишно, прѣдварително да запознаемъ читателя на кратко съ политичнитѣ и черковни отношения на българскитѣ владѣтели спрямо съсѣдитѣ до покоряването имъ отъ турцитѣ, тъй като съ туй, мислимъ, ще ни стане ясно, какъ именно се е случило, щото тѣзи два далечни митрополитски прѣстола да прѣминатъ подъ черковното вѣдомство на Охридския архиепископатъ, когато останалата часть отъ сѣвероизточна България се е подчинила на византийската черковна власть.

Още прѣзъ живота на царь Александра (1331.—1366. г.) България е била раздѣлена на три части, именно: въ прибрѣжнитѣ черноморски равнища и планински рѣчни области на Камчия управлявалъ почти независимо деспотъ Добротичъ. Въ 1357. г. той владѣелъ укрѣпленията Емона (сега Емине) и Козякъ при Месемврия. Добротичъ още прѣзъ 1347. г. билъ женenъ за дъщерята на византийския дукъ Апокавка и отдѣлилъ своитѣ владѣния отъ черковното вѣдомство на Търновската патриаршия, та ги подчинилъ на вселенския патриархъ. Градоветѣ Карбона и Варна служели като столици на неговитѣ земи. Сѣверозападната часть на България по долината на рѣка Тимокъ съ крѣпостьта

Видинъ още отъ 1360. год., а може би и по-рано, почналъ да управлява Іωаннъ Срацимиръ Благовѣрныи царъ Блъгарωмъ, по-стариятъ синъ на Ивана Александра. Въ Търново царувалъ отъ 1364. год. Иванъ Шишманъ, който владѣелъ срѣдна България съ силнитѣ крѣпости Силистра и Никополъ. „Непримирима ненависть раздѣляла сина на романката (Срацимира) и сина на еврейката (Шишмана), която се увеличавала съ пристрастното обхождане отъ страна на бащата. Именно, царь Александъръ назначилъ за сѫщински наслѣдникъ на прѣстола Шишмана, синъ на своята прѣкрасна еврейка, макаръ че тоя послѣдния билъ много по-младъ". Така била раздѣлена България, когато се появили като нейни съсѣди турцитѣ. Тя станала вече много лесно плячка на неприятеля. Амирътъ Орханъ, основательтъ на османската империя, още около 1357. год. отнелъ отъ Византия Калиполъ. Господството му веднага се разширило въ околностьта. Въ сѫщата година синъ му Сюлейманъ завладѣлъ Волеръ, Малгара, Ипсала и Родосто. Другиятъ му синъ и наслѣдникъ Амиръ Мурадъ още въ 1361. год. подчинилъ Чорлу, Люле-Бургасъ и Димотика. Скоро подиръ туй Мурадъ рѣшилъ да нападне Одринъ. Полководецътъ му Лала-Шахинъ успѣлъ да разбие византийската войска прѣдъ града. Слѣдъ непродължителна обсада втората столица на Византия капитулирала. Лала-Шахинъ веднага подиръ тоя успѣхъ прѣвзелъ Стара-Загора, а слѣдъ кѫсо съпротивление и града Пловдивъ (1363. г.), гдѣто и се установилъ като първъ румелийски бейлеръ бей. Отъ Пловдивъ турцитѣ се опѫтили да завзематъ околнитѣ български укрѣпления. Върху тѣзи събития българскиятъ лѣтописъ ни съобщава слѣдното: „и прѣиде Аморать, сынь Оркановь, . . . и поидошѧ на Срѣдци и събрашесѧ вои блъгарсте съ ними же и сынь Алеѯандровъ Асѣнь и съразишѧ бои и оубишѧ Асѣнѣ и отъ блъгарь множьство погыбе, и пакы съвъкѹпишасѧ блъгарѣ съ Михаиломь, съ сыномь Алеѯандровѣмь, и того оубышѫ и плѣнивше множьство народа поведошѫ на Калиполѣ".[1]) Това събитие трѣбва да е станало не по-рано отъ 1363.—64. год. Но отъ други изворъ знаемъ, че Михаилъ отдавна не билъ между живитѣ. Съ това обаче не се губи значението на горното извѣстие. Скоро подиръ това самъ Мурадъ се отправилъ срещу Шишмана, около 1366. год.: „'Εστρατεύετο 'Αμουράτης ἐπὶ Σούσμανον τὸν Μυσίας βασιλέα καὶ συμβαλὼν αὐτοῦ ταύτῃ ἐτρέψατό τε τοὺς Μύσους καὶ διέφθειρεν οὐ πολλοὺς διασωθέντας ἐπὶ τὰ ἐς τὸν Ἴστρον χωρία". Това ни съобщава Халкокондилъ. Иванъ Шишманъ, притѣсненъ отъ турцитѣ, поискалъ миръ и сѫщврѣменно сключилъ съ Мурада съюзъ съ условие, щото всѣки приятель и неприятель на Амира да се счита за такъвъ и отъ Шишмана. При туй послѣдниятъ билъ принуденъ да даде за жена на Мурада прѣкрасната си едноутробна сестра, по име Тамаръ.[2]) Това ни свидѣтелствува и Хал-

[1]) Archiv für slavische Philologie t. XIII. p. 527.

[2]) „И посла Аморать къ немоу (Шишманоу) дати сестрѫ своѫ за нь и онь и нехотѣ дасть сестрѫ своѫ, кера Θамаръ царицѫ" (Българ. хроника стр. 528.). Значи и нашата хроника нарича сестрата на Шишмана, Кира Тамаръ, а не Десислава, както мислятъ г. проф. Успенскій и Гротъ.

кокондила: „διαπρεσβευσάμενος δὲ πρὸς Ἀμουράτην Σούσμανος ὁ Ἀλεξάνδρου σπονδάς τε ἐποιήσατο καὶ συμμαχίαν, ὥστε τὸν αὐτὸν ἐχθρόν τε καὶ φίλον νομίζειν, καὶ ἐπιγαμίαν ποιησάμενος θυγατέρα (вмѣсто ἀδελφήν) αὐτοῦ, κάλλει τέ ὑπερφέρουσαν καὶ ἀπὸ ἑβραΐδος“ (p. 36.—37. ed. Bonn).

Българското духовенство, като оцѣнявало високо политическото значение на тоя бракъ, скоро подиръ смъртьта на кира царица Тамаръ произнасяло вѣчная память: „кера Θάмари дъщери великааго цр҃ѣ Їоанна Але҃андра великои гж҃и обрѫчници же сѫщи великааго Амира Амоурата оданѣ же бывши за нь рода ради блъгарскаго . . .“ (Синодикъ на царь Борила, стр. 65. факсимиле). Г-нъ проф. К. Иречекъ въ „История на Българитѣ“ на стр. 420. (българ. издание) пише: „Отъ тогава Шишманъ билъ вече турски васалъ и въ залогъ на вѣрность той далъ на Мурада сестра си“. Пита се, може ли само върху горнитѣ извѣстия да се приеме, че васалството на Шишмана датирало отъ 1366 г.? Изворитѣ ни говорятъ за съюзъ между Мурада и Шишмана съ условие, щото послѣдниятъ да счита приятель и неприятель оногова, който е такъвъ и за Мурада; при туй се свързва и бракъ (συμμαχίαν καὶ ἐπιγαμίαν). Ние не можемъ да се съгласимъ, че съюзътъ е съдържалъ и условие за васалство.

До когато югозападна България се опустошавала отъ турцитѣ, не на по-добра участь била изложена Срацимировата область. Маджарскиятъ краль Лудвигъ въ 1365. завоювалъ градъ Видинъ и взелъ въ пленъ царь Срацимира заедно съ сѫпругата му, дъщеря на Александра, влашкия войвода, и го държалъ четире години въ почетенъ пленъ въ хърватската крѣпость Хумникъ. България била отъ всѣкждѣ притѣснена. Шишманъ се погрижилъ да изпѫди маджаритѣ отъ Видинъ, та, види се, затуй той и завързалъ съюзъ съ турцитѣ. Нападането на български и турски войски върху Видинъ било отблъснато отъ маджаритѣ, подпомогнати отъ влашкия князъ Владислава, шурята на Срацимира (1366. г.). Но на слѣдната година съюзникътъ на Лудвига, Владиславъ, прѣминалъ къмъ страната на Шишмана и дори прѣзъ 1359. год. двамата господари успѣли да изгонятъ маджаритѣ отъ Видинъ. Лудвигъ освободилъ Срацимира, който отново заелъ управлението на видинската область, но като че ли отначало се намиралъ подъ върховната власть на маджаритѣ.

Любопитни допълнителни свѣдѣния върху похода на Лудвига противъ Видинъ и послѣднитѣ отношения между българитѣ и маджаритѣ ни съобщава напослѣдъкъ маджарскиятъ историкъ г-нъ Талоци въ изслѣдванията си: *Magyar-Bulgár összeköttetesek* (Маджарскобългарскитѣ отношения) въ *Századok*, a magyar törtenelmi tarsulat közlönye, 1898. evi, II. füzet (Вѣкъ. Органъ на маджарското исторично дружество 1898. год. II. свитъкъ. Budapest). „Маджарската войска вървѣла по брѣга на Дунава; на 26. априлъ 1365. год. тя дошла до Сланкаменъ, а на 30. май се явила подъ Видинъ. Лудвигъ разбилъ българитѣ и завоюваната часть отъ България присъединилъ къмъ своето кралство, като ѝ назначилъ за управитель трансилванския войвода, Дионисия,

а Срацимира затворилъ за 4 години въ крѣпостьта Хумникъ (Босильево не далечъ отъ Чазма). Маджаритѣ кратко врѣме се ползували съ спокойствие въ Видинъ. Войводата Дионисия, „капитанъ на Видинъ и околностьта", скоро билъ замѣненъ отъ Филпёшъ, сетнѣ отъ Петръ Химфи (1367. г.) и слѣдъ него отъ Бенедиктъ Химфи (1368. г.). Краль Лудвигъ, за да осигури своитѣ новозавладени земи, съставилъ ново българско банство, къмъ което присъединилъ градоветѣ Оршова, Шебешъ и Темишваръ ... Въ 1366. г. новото банство трѣбвало да служи като пробенъ камъкъ прѣдъ видъ на нападенията отъ страна на царь Шишмана, които то трѣбвало да отблъсва. Слѣдъ това г. Талоци разказва, че прѣзъ кратковрѣменното сѫществуване на българското банство се отличили и прославили двамата Химфи Петръ и Бенедиктъ (1365. г.), както на държавна служба, тъй и при двора. „Въ 1367. г. гръцкиятъ императоръ Іоаннъ V. завързалъ съюзъ съ българския царь Александра съ цѣль да изгонятъ маджаритѣ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на България. Іоаннъ V. се задължилъ да съдѣйствува на нѣкого си Жайкухъ съ пари, за да възвърне на България Видинъ. Царь Александъръ отъ своя страна се обѣщалъ, че, ако сполучи да вземе назадъ Видинъ съ помощьта на императора, ще отстѫпи за това други градъ на послѣдния. Положението на Лудвига станало твърдѣ мѫчно. При тѣзи обстоятелства той се обърналъ къмъ единъ български войвода, който поради лични интереси завелъ сношение съ Лудвига. Послѣдниятъ му писалъ, че той лично желае да дойде въ Видинъ (7. юни 1366. г.). „Оттукъ е ясно", заключава г. Талоци, „че краль Лудвигъ вече желаелъ да дойде въ България (по право въ българското банство) за да въстанови тамъ реда. Но отъ това нищо не излѣзло. Освѣнъ това противъ него въставалъ и влашкиятъ войвода Ласло (т. е. Владиславъ Бесарабъ, 1366.—1375. г.), който на трансилванската граница разбилъ маджарската войска; само въ северинската область устоялъ банъ Николай Гарай. Сега само си спомнилъ Лудвигъ за затворения въ Хумникъ царь Срацимира, отъ когото той, по всѣка вѣроятность, искалъ да се възползува, за да запази властьта си въ Видинъ. Но православното население въ околностьта на Видинъ било прѣданно на царь Шишмана и на влашкия войвода. Слѣдъ туй не оставало съмнѣние, че маджарската войска трѣбва да се отдалечи отъ тоя градъ, което и станало. Въ 1369. год. Видинъ отново прѣминалъ въ рѫцѣтѣ на Срацимира и по такъвъ начинъ билъ туренъ край на маджарското владѣние и господство въ Видинъ и неговата околность". (Визант. Времен. t. VII. вып. 1.—2. р. 151.—52.). Г-нъ Талоци е изложилъ горното изключително възъ основа на маджарски извори. Изложеното се отличава въ много отношения отъ извѣстното намъ по историята на г. К. Иречека. Така напримѣръ г-нъ Талоци приема, че прѣзъ 1367. год. е билъ още живъ царь Александъръ, когато споредъ „История на Българитѣ", той умрѣлъ въ 1365. година. Сетнѣ споредъ Талоци въ 1367. год. византийскиятъ императоръ Іоаннъ V. завързалъ съюзъ съ българския царь (безъ съмнѣние съ Шишмана), за да изгонятъ маджа-

ритѣ отъ Видинъ. Това не ни бѣше извѣстно. Ние знаехме само, че Шишманъ, слѣдъ нахлуването на Амедея въ българскитѣ черноморски градове, билъ принуденъ да отстѫпи на императора Созополъ, Месемврия и Анхиало, а не царь Александъръ. Сѫщо не ни бѣха извѣстни сношенията на Лудвига съ българския войвода, както и желанието му, да посѣти българското банство и пр. Въ всѣки случай за сега съобщенията на г. Талоци се нуждаятъ отъ подробно сравнение и провѣрка съ други съврѣменни източници.[1])

Между това турцитѣ, безъ да обрѫщатъ внимание на всѣкакви договори, непрѣставали да разширяватъ своитѣ завоевания по всѣка посока. На тѣхнитѣ успѣхи християнскитѣ господари въ полуострова не могли да противудѣйствуватъ, понеже се намирали въ пълно разногласие помежду си. Византийскиятъ императоръ, Іоанъ Палеологъ, се намиралъ въ натегнати отношения съ Шишмана; той даже съ помощьта на роднината си, графъ Амедея Савойски, отнелъ отъ Шишмана въ 1366. год. Месемврия, Созополъ и Анхиало, които градове окончателно останали подъ Византия, до завладяването отъ турцитѣ. Тѣзи послѣднитѣ около 1368.—1370. год. покорили цѣла Тракия; Мурадъ отнелъ отъ българитѣ Айтосъ, Карнобадъ; Тимуръ-Ташъ завладѣлъ Ямболъ, а Лала-Шахинъ прѣвзелъ Самоковъ и Ихтиманъ. Тогава много отъ непристѫпнитѣ български крѣпости капитулирали при сгодни условия за тѣхъ, и по тоя начинъ се появила християнската войнишка класа. Между туй турското усилване въ Европа силно тревожило сърбскитѣ владѣтели, отъ които нѣкои се намирали вече въ съсѣдство съ турцитѣ. Краль Вълкашинъ, деспотъ Углеша и много други се повдигнали противъ турцитѣ съ 60.000 войска, и то тъкмо тогава, когато Мурадъ билъ зает въ Азия. Тѣ стигнали почти до Одринъ, но при Чърномѣнъ, прѣдъ моста на р. Марица, били нападнати отъ Хаджи-Илбека съ 5000 души ненадѣйно, когато пирували на 26. септември 1371. г. Гордата сърбска войска била затрита. Турцитѣ слѣдъ това нахлули въ Македония въ владѣнията на Углеша, които и най-много пострадали. Великиятъ везиръ Хайрединъ и Евреносъ-бей заели Сѣресъ, Драма, Кавала, Беръ и Кукушъ; войскитѣ имъ нападали даже до самитѣ граници на Албания и Сърбия. Владѣтелитѣ по горна Македония: краль Марко и Константинъ Драгашевичъ и други, трѣбвало да се подчинятъ на турцитѣ и да имъ даватъ помощь въ военно врѣме противъ вѣрующи и невѣрующи. Тоже и Богданъ, владѣтельтъ на южна Македония, се задължилъ да служи подъ знамето на Мурада.

Четире-петь години приблизително България ще е останала по-спокойна. Поне за тѣзи години не се знае да сѫ ставали нѣкакви нахлувания или сбивания. Прѣзъ туй врѣме погледитѣ на великия Амиръ въ Европа били обърнати изключително къмъ сърбитѣ. Князъ Лазарь

[1]) Съчинението на г-нъ Талоци и въ други отношения заслужва нашето внимание. Желателно е по-важнитѣ исторични възгледи на автора, които сѫ подкрѣпени достатъчно съ документални извѣстия, да не останатъ забравени.

около 1375. г. изгубилъ и гр. Нишъ, най-силното укрѣпление въ страната му и поискалъ миръ отъ Мурада, като се призналъ за неговъ васалъ и се задължилъ да плаща париченъ данъкъ и да доставя хилядо души въоружена конница. Прѣдполага се, че тогава Мурадъ искалъ да нахлуе въ България, но Шишманъ, за да прѣдвари злото, послѣдвалъ примѣра на князъ Лазара и той доброволно се подчинилъ на турцитѣ, като се задължилъ да помага съ войска, не вече като съюзникъ, както билъ по-прѣди, но като васалъ, та съ това условие само можалъ да остане господарь на земитѣ си. Между туй проф. Дриновъ, Иречекъ и др. приематъ, че прѣзъ това десетолѣтие сѫ ставали сблъсквания и между самитѣ братя, царетѣ Шишмана и Срацимира. Г-нъ проф. Иречекъ напр. пише: „При туй Срацимиръ не прѣставалъ да воюва съ брата си.... Той отнелъ даже по едно врѣме отъ Шишмана София, епархията на която била подчинена въ 1371. год. отъ цариградския патриархъ на видинския митрополитъ, но въ 1378. год. София пакъ се явява подвластна на Шишмана“. (Истор. на Българ., p. 433. бълг. издан.; Дриновъ, „Истор. на Българ. Църква“, p. 120.). Тоже и Радченко казва: „я уже упоминалъ о враждебныхъ отношеніяхъ между Срацимиромъ и Шишманомъ. Яблокомъ раздора была, повидимому, Софія, которая нѣсколько лѣтъ находилась въ обладаніи Срацимира“ (Религіозное и литературное движеніе въ Болгаріи, p. 40.). Горното твърдение обаче не може да се приеме за вѣрно, тъй като документътъ, съ който сѫ си послужили историцитѣ, не е датиранъ и не може да се отнесе къмъ 1371. год. Видинската митрополия се сдобила съ митрополитъ, подвѣдомственъ на цариградската патриаршия, въ 1381. год., слѣдователно, тази митрополия не е могла по-рано да получи право да управлява Софийската митрополия отъ константинополския патриархъ. Подробно този въпросъ ще изложа по-надолу, тъй като ще имамъ случай да говоря за църковнитѣ отношения на Видинъ съ Търново, Цариградъ и Охридъ.

Между туй успѣхитѣ на османитѣ отъ день на день се увеличавали; въ 1381. год. тѣ завладѣли и столицата на краль Марка, Прилѣпъ, заедно съ Битоля. Въ слѣдната година паднала и София (1382. год.) слѣдъ двѣ годишна обсада съ военна хитрость и банъ Янко билъ откаранъ въ пленъ. На 1385 г. Турцитѣ се укрѣпиха доста силно въ Албания. Това тѣхно усилване възбудило голѣмъ страхъ между южнославянскитѣ господари, които сключили съюзъ срещу общия врагъ. Босненскиятъ краль Твърдко и князъ Лазаръ били душата на съюза; тѣ очаквали сгодно врѣме за да стѫпятъ въ рѣшителна борба съ турцитѣ. Скоро настаналъ удобенъ моментъ. Прѣзъ 1387. год., когато „Амиръ Амуратъ“ билъ сериозно заетъ въ Мала Азия съ Али-бея Карамански, южнославянскитѣ съюзници събрали до 30000 души войска и потеглили срещу турцитѣ. Послѣднитѣ успѣли да противупоставятъ само 20000 войска. При Плочникъ на р. Топлица съединенитѣ сили на бошняцитѣ и сърбитѣ разбили неприятеля. Неописуема радость обзела всички християни. Шишманъ открито стѫпилъ въ южнославянския съюзъ и се отказалъ да дава военна

помощь на Мурада. Сѫщото направилъ и Иванко, синътъ на Добротича, който не отдавна се билъ присъединилъ къмъ турцитѣ като тѣхенъ васалъ. Амиръ Мурадъ на другата година слѣдъ сериозни приготовления се опѫтилъ да накаже отстѫпницитѣ. На Шишмана, най-слабия отъ южнославянскитѣ съюзници, се паднало първо да опита турската сила. Великиятъ везиръ Али-паша прѣминалъ Балкана при Айтосъ въ 1388. г., заповѣдалъ на Якши-бея да нападне ненадѣйно на Провадия, а самъ прѣвзелъ Шуменъ съ околнитѣ крѣпости. Но опитътъ му да прѣвземе столицата на Иванка, Варна, не му се удалъ. Търновската крѣпость подиръ кратковрѣменно съпротивление капитулирала. Шишманъ се затворилъ въ Никополската яка твърдина и само когато пристигналъ на помощь на везира самъ Мурадъ, Шишманъ се принудилъ да иска миръ. Той се задължилъ да заплати данъка за прѣдишното врѣме и да прѣдаде Силистра. Но слѣдъ оттеглюването на Мурада, който се билъ опѫтилъ да накаже останалитѣ съюзници, Шишманъ повторно се отказалъ да прѣдаде Силистра и се рѣшилъ на отчаяна борба. Великиятъ везиръ наново обсадилъ Шишмана въ Никополъ и съ пристѫпъ взелъ повечето крѣпости въ крайдунавската область наедно съ Силистра. По туй врѣме българскиятъ царь, крайно притѣсненъ, можалъ посрѣдствомъ везира да измоли миръ отъ Мурада (1388. г.). България тогава, ако да не била окончателно поробена, все пакъ била съвсѣмъ разнебитена; тя изпаднала подиръ упорититѣ сражения, слѣдъ продължителната борба. Въ сѫщото врѣме силенъ турски отредъ безпокоелъ и сърбскитѣ източни владѣния при Пиротъ, до като Мурадъ съ многобройна войска се отправилъ отъ Пловдивъ прѣзъ Ихтиманъ, Кюстендилъ на Косово поле, гдѣто окончателно се сломи южнославянската мощь въ 1389. г. Тогава Стефанъ Лазаревичъ, синъ на убития въ Косовската битка князъ Лазаръ, се задължилъ да плаща данъкъ на Мурадовия наслѣдникъ Баязита, да доставя спомагателенъ отредъ и да се явява ежегодно лично въ Високата Порта, а при туй пожертвувалъ и сестра си Оливера въ харема на Баязита. Прѣзъ послѣдната година турски отреди нападнали оттатъкъ Дунава на маджаритѣ и власитѣ. По туй врѣме и Мирчо, влашкиятъ войвода, билъ поставенъ въ васални отношения прѣдъ Портата. Други пъкъ турски пълчища опустошавали Босна. Не се изминали повече отъ двѣ години (1394. г.), и нанесенъ билъ окончателенъ ударъ и на срѣдна България.

Неясенъ е поводътъ за прѣдприемането на послѣдното турско нападение върху царь Шишмана. Григория Цамблакъ, като съврѣменикъ, ни съобщава: „царю оубѡ блъгарскомꙋ не надѣющоусе, людемь же вьсѣмь мироующимъ и благочъстію растещоу . . . цара варварскаго на славнѣишіи онь градь (Тръновъ) вьѡроужаеть, иже и пришьдь вьсе оубо блъгарскые прѣдѣлы ꙗкоже гнѣздо оудрьжа, на чюднꙑи градь пришьдь недооумѣвааше въ пріетію“ (въ житието на св. Петка.). Сѫщо и видинскиятъ митрополитъ, Іоасафъ, не знае сѫщинската причина за послѣдното нахлуване на турцитѣ на царь Шишмановитѣ земи. Той пише: „врѣменемь же многымь мимѡшедъшіимъ въ лѣто ҂ѕѡв . . . . егда на мѣсто онѡ (Тръновъ)

ради безвѣстныхь таинь божїихь гнѣвь и нашьствїе велико агарѣньское сътвори се, оувы, и конъчное раздроушенїе оумиленно града того сѫдѣа се съ окрьстными. (въ словото на св. Филотея). Прѣзъ пролѣтьта на 1393. год. Баязитъ прѣминалъ съ азиатскитѣ си войски Хелеспонта и слѣдъ като се съединилъ съ европейскитѣ си сили, прѣдалъ прѣдводителството на сина си Челеби, Сюлеймана, и му заповѣдалъ да се опжти срещу Търново. Тримѣсечна обсада принудила града да се прѣдаде на нечестивитѣ, които го и ограбили. Неустрашимиятъ търновски патриахъ, Евтими, падналъ въ пленъ и билъ изгоненъ неизвѣстно кѫдѣ.

Какво е станало по-нататъкъ съ царь Шишмана слѣдъ падането на Търново, сѫщо не ни е извѣстно. Намиралъ ли се той въ столицата или пъкъ другадѣ? Българската хроника ни съобщава, че Баязитъ, когато се връщалъ отъ похода, прѣдприетъ срещу влашкия войвода, Мирчо, въ 1395. г., поставилъ и „блюстеля по въсемѹ бродѹ на Дѹнавѣ рѣцѣ" и взелъ българския царь Шишмана и го убилъ. „ємь оубо блъгарскаго царѣ Шишмана и оубить єго въ лѣто ѕѱг (6903.—1395.) мѣсаца їѹнїа. г.". Шилтбергеръ, както и турскитѣ източници, разправятъ, че Шишманъ билъ взетъ въ пленъ и турнатъ въ Пловдивския затворъ, гдѣто, споредъ едни, билъ наказанъ съ смърть, а споредъ други оставенъ да живѣе. Такъва е била сѫдбата на Шишмана и на неговитѣ владѣния, т. е. на срѣдна България.

Нека видимъ, какво е станало съ царь Срацимира. Съ падането на Софийската область прѣзъ 1382. г. въ турски рѫцѣ и царь Срацимировитѣ земи се намирали вече въ прямо съприкосновение съ тѣхъ. Трѣбва да се приеме, че тогава още и Срацимиръ ще е билъ падналъ подъ върховната власть на Мурада, макаръ да нѣмаме прями извѣстия за това. Видинското царство траяло по-дълго отъ Търновското. Това се обяснява отъ приятелскитѣ васални отношения на царь Срацимира къмъ Баязита. И дѣйствително, още на втората година отъ падането на Търново, Срацимиръ изпратилъ депутация въ Търново до бейлеръ-бея, начело на сина си, Константина, и видинския митрополитъ Іоасафа „нѣкыихъ ради царскыихъ вещеи ноуждныхъ и великыихъ". (Похвално слово на св. Филотея). Това посолство, безъ всѣко съмнѣние, ще е имало политически характеръ отъ голѣма важность; прѣдполага се да е ставало нѣкакво споразумѣние съ турцитѣ. Въ Търново турскиятъ управитель или, както го нарича Іоасафъ, кнезь, приелъ царь срацимировата мисия съ голѣма почеть и съ „привидѣнїе царско и архиерейско".

Тази година 1395. минала почти спокойна за земитѣ на Срацимира, ако не вземемъ въ внимание прѣвземането на малкия Никополъ (днешния Турно-Могурелъ) отъ маджаритѣ.

Но и на Видинското царство не било сѫдено да трае по-дълго врѣме. Туй никакъ не зависѣло отъ царь Срацимира. На идѫщата 1396. год. маджарскиятъ краль Сигизмундъ начело на 120000 войска приблизително, състояща отъ маджари, французи, нѣмци и рицари отъ други християнски народи, се опжтилъ да разруши мощьта на османското царство. Вой-

скитѣ му вървѣли отъ Маджарско по Дунава. Тѣ стигнали подъ стѣнитѣ на гр. Видинъ, гдѣто се намиралъ турски гарнизонъ. На втория день, слѣдъ като прѣдложили на Срацимира да се прѣдаде, почнали да удрятъ на крѣпостьта съ голѣма сила. Срацимиръ отначало се двоумилъ, да остане ли вѣренъ васалъ на Баязита, или да се присъедини къмъ християнитѣ, защото не можалъ да прѣдвиди и хода на тоя християнски грандиозенъ походъ. Но щомъ забѣлѣзалъ, че не може да противустои на християнската войска, прѣдалъ столицата си и всичката земя на маджарския краль заедно съ турцитѣ, които се намирали въ града. Оттамъ християнската войска потеглила по Дунава и стигнала до Раховската крѣпость, която и прѣвзела. Всички турци, които паднали въ ржцѣтѣ на Сигизмунда, били посѣчени. Слѣдъ туй обсадили Никополъ. Но тукъ християнската войска била съвършено разбита, а самъ краль Сигизмундъ можалъ да се спаси на корабъ по Дунава и оттамъ въ Цариградъ, отгдѣто се върналъ по море въ Маджарско.

Слѣдъ тая ждбоносна катастрофа на многохилядната християнска армия, султанъ Баязитъ побѣдоносно се отправилъ къмъ Видинъ съ цѣль да накаже и Срацимира за неговото отстжпничество. Царь Срацимиръ повѣрвалъ на нѣкакви лъжовни доношения, че нищо нѣма да му стане, та безъ страхъ излѣзълъ прѣдъ султана. Но Баязитъ не го помилвалъ, а напротивъ заповѣдалъ да го вържатъ и да го заведатъ въ Бруса. „И тако свѣтлыми побѣдами красуесе исмаилитинь на Бдиньскыи приходить градь и цара оубω къ нıемоу изъшъдша, не боеща се за ихь ради къ нıемоу посланъ бѣше обѣщаннъıи, свезана того въ Проусїискъıи градь ωтьпоущаеть, имѣнїа же єго, вьсако числа въıшьша соуща възьмь и та въ своа ωтьпоущаеть“. (Цамблакъ въ слов. на св. Петка).

Такъва била ждбата на царь Срацимира и на Видинската областъ. Що се отнася до добротичевитѣ владѣния, може да се каже, че остава неизвѣстно, кога тѣ сж попаднали подъ турска власть, тъй като върху туй нѣмаме достатъчни свѣдѣния.

Слѣдъ като изложихме накратко хода на политичнитѣ отношения на българскитѣ господари помежду имъ и къмъ съсѣдитѣ, както и постепенното завладяване на цѣлокупна България отъ турцитѣ, нека споменемъ нѣщо и за църковнитѣ й отношения прѣзъ онѣзи врѣмена съ Византия. България, обезпокоявана вжтрѣшно отъ богумилитѣ, исихаститѣ, адамититѣ и пр., се видѣла принудена да се бори и съ самия вселенски патриархъ, който почналъ да оспорява пълната независимость на Търновската патриаршия, придобита прѣзъ 1235. год. въ Лампсакъ въ царуването на Іоанна Асѣна II.

Дълго врѣме прѣзъ XIII. вѣкъ, до когато границитѣ на Византия не се намирали въ прямо съприкосновение съ България, вселенскитѣ патриарси нѣмали случай да проявяватъ нѣкакви притезания върху автокефалнитѣ права на Търновската църква. Обаче прѣзъ втората половина на XIV. вѣкъ, когато църковнитѣ работи на Византия се били оправили доста много и патриаршескиятъ прѣстолъ заемалъ Калистъ, чело-

вѣкъ, който се отличавалъ „съ своята суровость, неотстѫпчивость и самовластие“, се появило желание да се стѣсни по възможность самостоятелностьта на Търновската патриаршия. Посланието на константинополския патриархъ Калиста, отправено до нѣкои отъ българското духовенство въ Търново, начело на които фигурирали Теодоси и Романъ, прѣдставя любопитенъ документъ по отношение на тоя въпросъ.[1]) Отъ тази грамота става извѣстно, че търновскиятъ патриархъ не споменувалъ въ св. служба цариградския, както и останалитѣ светѣйши патриарси; но сѫщо и тѣ не споменували името на търновския патриархъ. Тази постѫпка на послѣдния накърнявала църковната власть на вселенския патриархъ. (Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατριάρχου Τρινόβου, ὅπως οὐ μέμνηται ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ ποιεῖται ἀναφορὰν τοῦ ὀνόματος τῆς ἡμῶν μετριότιτος καὶ τῶν ἑτέρων ἁγιωτάτων πατριαρχῶν). И за да избѣгнатъ окончателно сношенията съ Цариградъ, търновскитѣ патриарси почнали да употрѣбятъ мѣстно миро отъ мощитѣ на св. Димитрия и Варвара. Вселенскиятъ патриархъ, Калистъ, както и една малка часть отъ духовенството въ България, се възмущавали отъ такъвъ произволъ, гдѣто Българската църква не употрѣбяла миро споредъ узаконеното прѣдание на божията църква, приготовлявано така, както разяснява това и прѣдава великиятъ Дионисии Ареопагитъ, отъ смѣсь на различни видове благовонни и благоуханни вещества. (οὐδὲ χρῶνται ἁγίῳ μύρῳ κατὰ τὴν νενομισμένην τῆς ἐκκλησίας παράδωσιν, τῷ τελουμένῳ ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ καθὼς τοῦτο διασαφεῖ καὶ παραδίδωσι ὁ μέγας Διονύσιος γίνεσθαι διὰ συναγωγῆς εὐπνόων καὶ εὐόσμων ἰλῶν καὶ εἰδῶν . . . . καὶ χρίων ἢ καὶ χριόμενος ἀντὶ τοῦ ἁγίου τούτου μύρου, μύρον τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἢ τοῦ ἁγίου Βαρβάρου). Цариградскиятъ патриархъ увѣщавалъ българското духовенство, то да изпраща за миро въ Константинополъ и, като запазва нуждната за това тържественость, да прѣнася мирото въ България. Въ случай на неизпълнение на тия изисквания, заплашвалъ го съ гнѣва Божи. Това сѫ чисто църковни работи, които прѣдизвиквали негодуване, като нарушавали ужъ църковнитѣ правила. Между туй имало и други по-важни работи, които послужили за натегването отношенията на Търново съ Цариградъ. Тѣ носили чисто църковно административенъ характеръ, намѣса въ правата му. Търновскиятъ патриархъ, Симеонъ, присѫтствувалъ при възвисяването на Сръбския архиепископъ въ степень патриархъ; той даже участвувалъ и при вѣнчаването на Стефана Душана „на царьство“.[2]) Тоже въ врѣмето на патриарха Симеона или Теодосия е билъ поставенъ въ Търново и рускиятъ митрополитъ Теодоритъ на Киев-

---

[1]) Теодоси и Романъ послужили като единъ видъ доносчици на константинополския патриархъ; въ грамотата тѣхнитѣ имена личатъ поименно; тя трѣбва да е била до тѣхъ адресувана.

[2]) „Сь же царь Стефань вѣньча се на царьство и патриıарьха себе избра срьблюмь не по законоу ни сь благословению цариградьскааго патриıарха, ıакоже подобаеть, нь поиска благословение бесчиньно на патрïıарьхоу трьновскомь и на архиıепископоу охридьскомь и сь сьборомь срьбьскыим, сице вьцарисе и постави патриıарьха, ıакоже не подобаеть“. Данич., Животи краљева и архиепископа Српских, p. 280.

ския прѣстолъ, когато по-прѣди това назначаване ставало отъ Цариградъ. За туй нѣщо най-много негодувало цариградското духовенство, Ἐκεῖνος δὲ (ὁ Θεοδώριτος) ἐγένετο φυγὰς εἰς τὸν Τύρνοβον καὶ ἐποίησε πρᾶγμα παραλογώτατον καὶ παρανομώτατον καὶ ἔξω τῶν κανόνων, ὅπερ οὐδὲν ἐγένετο ποτὲ, ἀφ' οὗ ἐβαπτίσθη ἡ Ῥωσία. Acta Patriarch, t. I., p. 350.). Естествено било, че вслѣдствие горѣизложенитѣ събития, трѣбвало да се появи стремежъ между вселенскитѣ патриарси, да се намали църковната власть на Търново. Но патриархъ Калистъ до тамъ отишелъ съ своето самовластие, че искалъ даже да подлага на сѫдъ търновския патриархъ, който ужъ трѣбвало да се подчинява безусловно нему, тъй като послѣдниятъ отъ Цариградъ билъ получилъ правото да се нарича патриархъ. Калистъ, за да даде по-силна важность на своето послание, пише, че той даже притежавалъ право, да разгледва, изправя и утвърждава рѣшенията на другитѣ патриарси, а камо ли на търновския [1]). Освѣнъ това, константинополскиятъ патриархъ изявявалъ претенция и за посрѣдствени даждия, както и прями (Ἀλλὰ δεσμοφορήσει πάλιν, τοῦτ' ἔστι δώσει τέλη καὶ φόρους τῷ τιμήσαντι πατριάρχῃ . . . I., 438. Acta Patriarch.), които трѣбвало да получава отъ България. Даже го сравнявалъ съ митрополитъ, подчиненъ на вселенската патриаршия (ὡς εἷς τῶν ὑπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν μητροπολιτῶν). Калистъ изисквалъ всичко горѣизложено отъ търновския патриархъ ужъ възъ основа на документъ отъ патриарха Германа, който призналъ, както на останалитѣ патриарси, на българския иерархъ Іоакима патриаршеска титла. „Іѡ̃акима прѣже ѡ̃сщеннааго архіепскпа, нарекошѧ ѥго патріарха не тъкмо словомъ, нѫ и рѫкописанїемь Германа патріарха и въсѣхъ епкпъ въсточныхъ рѫкописанїе свое положивше въ сиггили печатлѣвше, въдашѧ блгочьстивомоу црю, и патріархоу новоощенномоу тогда Іоакимоу, въ вѣчное поминанїе неѿемлемо прѣстѫпи“. (Синодикъ, 57.—58. стр. въ оригинала). Това документално извѣстие въ българския Синодикъ може да ни послужи като прямъ отговоръ срещу претенциитѣ и заплашванията, изказани отъ страна на Калиста по адресъ на търновския патриархъ, когото и искалъ да лиши отъ патриаршеската титла, ако да не се стѣснявалъ, че съ постѫпката си ще наскърби българския царь Александра.[2]) Вселенскиятъ патриархъ твърдѣлъ даже, че търновскиятъ патриархъ дължи своето сѫществуване изключително на неговото желание, като прѣмълчавалъ нарочно участието на останалитѣ патриарси. Между туй натегнатитѣ отношения се продължили даже и прѣзъ врѣмето на патриарха Евтимия, слѣдъ 1378. год. до 1393., въпрѣки отстѫпкитѣ, които направилъ Евтимии на вселенския патриархъ. Така напримѣръ знаемъ положително, че Евтимии почналъ да споменува въ св. служба името, първо на цариградския патриархъ, а слѣдъ него и на останалитѣ патриарси. Туй се види отъ литургията, натъкмена своерѫчно отъ тоя славенъ тър-

---

[1]) Καὶ εἰς λογιστεύσεις καὶ εὐθύνας, τοῦτ' ἔστι εἰς κρίσεις ἀχθήσεται ἐπάν ποτε τις παραπέσῃ τῆς δεσμοφορίας ἐξελέγχθῃ.

[2]) „Отъ великаа любовь къ превысокому царю болгарскому еже не оскорбити его . . .“

новски патриархъ и списатель. Но отъ това още не слѣдва да се приеме, че ужъ въ България подъ наслѣдницитѣ на Іоана Александра е сжществувала нѣкаква фракция, която е взела върхъ надъ национал-ната. Г-нъ К. Радченко се сили да прокара слѣдното: „Мистики побѣдили! При преемникѣ Александра мы находимъ на патріаршемъ прѣстолѣ ученика Θеодосія Евθимія . . . Изъ Византіи исходилъ мистицизмъ. Весьма естественно, что мистики тяготѣли къ Византіи". (Религиозное и литерат. движ. въ Болгаріи, p. 190.). Обаче, въпрѣки факта, че тогава на Търновския патриаршески прѣстолъ сѣдѣлъ ученикъ на оня Θеодосии, който, както видѣхме, послужилъ и като доносчикъ на Калиста и се числилъ, може би, къмъ важнитѣ членове на мистицитѣ, въпрѣки даже и туй, че Евтимии, като патриархъ направилъ отстжпка въ полза на вселенския патриархъ, съ приемането да споменува въ св. служба името на византийския духовенъ глава на първо мѣсто, църковнитѣ отношения между Търново и Цариградъ все пакъ продължавали да бждатъ напрѣгнати. Прѣзъ врѣмето на самия Евтимия цариградскиятъ синодъ начело на патриарха Антония не приемалъ да нарече българското духовенство *съслужитель*, не приемалъ да се съобщава съ него и го обявилъ справедливо (?) за отцѣпено, затова че ужъ българското духовенство дѣйствувало несправедливо и беззаконно (δι᾽ ἃ δη καὶ τῆς ἡμετέρας κοινωνίας δικαίως ἀπεσχίσθησαν μὴ καταδεχομένων ἡμῶν συλλειτουργεῖν ἱερεῦσι φανερῶς ἀδικοῦσι καὶ παρανομίαν ἐργαζομένοις". (Acta Patriarch. II., p. 161.). При това можемъ да приемемъ, че константинополскиятъ патриархъ продължавалъ до успорва даже патриаршеската титла на Евтимия, като обвинявалъ търновския иерархъ, че ужъ той се величаелъ съ фалшиво име („καὶ νόθοις ὀνόμασι σεμνυνομένης" ibid. p. 161.). Тѣзи послѣднитѣ думи сж вмъкнати въ устата на царь Срацимира и синодътъ на вселенската църква ги приелъ като най-силенъ фактъ, който и служилъ за оправдаване на отниманeто отъ Търновската църква Видинската митрополия. („Ὁ βούλγαρος ἄρχων πρὸ χρόνων ζητῶν τὴν τοῦ Κασσιανοῦ κανονικὴν χειροτονίαν ἔγραφεν ὅτι ἐκ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἤθελεν ἔχειν καὶ τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν χειροτονίαν, „ὅπου καὶ πρότερον ὑπέκειτο ἡ τοιαύτη μητρόπολις (Βιδύνης), καί οὐ παρ᾽ ἑτέρας ἐκκλησίας, ἁρπακτικῶς ταύτην λαβούσης καὶ νόθοις ὀνόμασι σεμνυνομένης". Μ. Γεδεών. Πατριαρχ. Πίναx. p. 450). Но оная часть отъ самото българско духовенство, което за извѣстно врѣме признавало върховната власть на вселенския патриархъ, ако и да било се отцѣпило по чисто политически съображения отъ Търново, все пакъ хранело високо почитание къмъ търновския върховенъ пастиръ. Видинскиятъ митрополитъ Іоасафъ, ржкоположенъ въ Цариградъ отъ патриарха Антония въ 1392. г., по желанието и настояването на царь Срацимира, ето какъ се изразява за Търновската църква, както и за самия патриархъ Евтимия, когото извънредно уважавалъ: „Тогда архіереиство изъ гражданства изгонимо бываааше, оумилєнѣ въ моукы же и обльганіа мнѡгоѡбразно издаваеми, и ѡ бѣды! и патріаршьскомоу заточенію бывшоу ради благочьстіа, свѣтилоу ономоу свѣтилѡмь и христо-

подобномоу образоу, егда ѡть прѣмнѡгихь слыша се: оуніе оубо бѣ сльнцоу оугасноути, нежели Еуѳуміевоу єзыкоу оумлъкноути! милоуюте ѡ црькви милоую те напраснаго того разоренія! къ тебѣ глаголю трьновскые славы, ꙗкова ѡтъ каковыхь бысть“ (Похвално слово на св. Филотеа).

Тия думи Іоасафъ написалъ по случай прѣвземането на Търново отъ турцитѣ и изгонването на патриарха Евтимия. Такива топли чувства хранелъ спрѣмо търновския патриархъ оня български пастиръ въ Видинъ, който билъ ржкоположенъ въ Цариградъ отъ вселенския патриархъ и билъ сжщеврѣменно принуденъ по чисто политически съображения да не признава своята подвѣдомственость на Търновската църква. Тоя фактъ, мисля, ще ни бжде достатъченъ да ни увѣри, че между самото българско духовенство не е било развито нѣкакво си сепаратистично течение. Политичнитѣ възгледи на царь Срацимира твърдѣ малко сж помогнали за прѣкжсването на взаимнитѣ сношения и почитание между българското духовенство, което само нагледъ е било разединено; една часть признавало духовната власть на Византия за върховна, а другата оная на България въ Търново. Прѣдъ очитѣ на видинския митрополитъ Іоасафа, Евтими, търновскиятъ патриархъ, не изглеждалъ да бжде такъвъ пастиръ, за какъвто го смѣталъ ужъ Срацимиръ, — и то споредъ думитѣ на вселенския патриархъ Антония и синода му — именно, че се величаелъ съ фалшива патриаршеска титла. Іоасафъ, ако и да признавалъ за свой началникъ константинополския патриархъ, прѣдпочиталъ да угасне слънцето на небесния сводъ, отколкото да млъкне устата на Евтимия! Отъ всичко до тукъ изложено, мислимъ, че мжчно може да се приеме сжществуването въ България на такъво духовенство прѣзъ врѣмето на наслѣдницитѣ на Іоана Александра, което да е клонило къмъ византийска страна. Документално поне подобенъ приемъ за сега не може да се потвърди.

Освѣнъ туй, прѣзъ врѣмето на Евтимия Търновската диоцеза се лишила, както ни е извѣстно, и отъ Видинската митрополитска епархия и отъ Софийската прѣзъ 1371. г., така поне приематъ нѣкои изслѣдователи. Първъ прокара туй мнѣние г-нъ проф. Дриновъ. Тъй напримѣръ четемъ у него: „Освѣнъ това около това врѣме е отнета отъ Търновскій патріархъ още една областъ, Срѣдецката (Софійската), която Константинополскій патріархъ е подчинилъ на Видинския митрополитъ. Вижъ „Πρᾶξις συνοδικὴ ἐπὶ τῷ Βιδύνης ἵνα κατέχῃ τὸ Τριαδίτζην“ Acta P. C. t. I., 551. Види се, че Иоаннъ Страшимиръ е отнелъ отъ брата си Шишмана Срѣдецъ (комуто той бѣше се падналъ при раздѣлътъ на Блъгарското царство) и като го е присъединилъ къмъ своята область, пожелалъ е да го отдѣли и въ църковенъ изгледъ отъ Търново. Константинополскій патріархъ на радо срьдце е побързалъ да се възползува и отъ това намѣреніе Страшимирово“ (Истор. Прегл. на Българ. Църква, стр. 120.). Г-нъ К. Иречекъ възъ основа пакъ на сжщия актъ разширява своитѣ заключения както слѣдва: „Познато е, казва ни той, столкновението на Срацимира съ Венгритѣ въ 1365 г. и четирегодишното му робство въ

единъ хърватски градъ. Послѣ това той живѣлъ въ неприятелски отношения съ брата си Шишмана и по тая причина, види се, отдѣлилъ се даже отъ българската черква и припозналъ надъ своето владѣние върховната духовна власть на цариградската гръцка патриаршия. Види се, че двамата братя сѫ се скарали за Срѣдецъ. Споредъ нѣкои актове, съхранени въ паметницитѣ на цариградската патриаршия, Срѣдецъ въ 1371 г. принадлежалъ на Срацимира, който може би преди малко го е присвоилъ; извѣстието казва, че патриархътъ и синодътъ въ Цариградъ даватъ на Видинский митрополитъ право да държи и τὸ Τριάδιτζιν и тамъ да испълнява всичкитѣ архиерейски обязаности. Но вече въ 1378 г. царь Шишманъ е издалъ своятъ хрисовулъ за Рилский мънастиръ пакъ въ Срѣдецъ . . . . **въ земѭ царьства ми въ Срѣдецъ.** Нъ вече подиръ четири години, въ 1382 год. турцитѣ взехѫ Срѣдецъ и турихѫ край на всички тия братски препирни между тогавашнитѣ послѣдни български царье". (Период. Спис. кн. I., стр. 38. Срѣд. 1882. г.). По-нататъкъ продължава г-нъ Иречекъ: „Видинский митрополитъ се извадилъ въ 1381 г. отъ Цариградский патриархъ, разбира се, съ съгласието на Срацимира, защото ужъ той не билъ истински архиерей на тая черква и билъ отъ друга епархия, та нѣмалъ право да сѣди въ Видинъ.[1]) Истинската причина безъ съмнѣние е била тая, че той е билъ привърженикъ на Търновския патриархъ". (Ibid. p. 39.—40.). Проф. Иречекъ въ „История на Българитѣ" пише даже, че „Срацимиръ билъ поддържанъ въ тѣзи прѣпирни (на братята царье) отъ бившата съ него въ свойщина влашка княжеска фамилия, което и подало поводъ за войната на Шишмана противъ Иоанна Дана, въ която послѣдний погиналъ" (p. 433.).

Отъ горѣцитуванитѣ пасажи не ни е ясно, кога именно Срацимиръ се подчинилъ въ църковно отношение подъ Византия. На едно мѣсто г-нъ проф. Иречекъ признава, че патриархътъ и синодътъ въ Цариградъ давали на видинския митрополитъ право да държи Срѣдецъ. Значи, видинскиятъ митрополитъ се намиралъ въ зависимость отъ Цариградъ, та изисквалъ подобно нѣщо отъ вселенския патриархъ и то прѣзъ 1371. г., когато ужъ София принадлежала на Срацимира. На друго мѣсто сѫщиятъ авторъ ни казва, че видинскиятъ митрополитъ билъ изваденъ въ 1381. год., т. е. подиръ десеть години отъ цариградския патриархъ за туй, че билъ привърженикъ на Търново. Ще се каже, важно е за насъ да се установи точно самото врѣме, когато царь Срацимиръ се отказалъ отъ Търново и се подчинилъ на вселенския патриархъ, т. е. станало ли е църковното му подчинение на Византия прѣди 1371. год. или прѣзъ 1381. г. Прѣди всичко нека ни бѫде позволено да констатираме факта, че актътъ, съхраненъ между документитѣ на цариградската патриаршия, който се отнася до Софийската епархия, не е никакъ датиранъ, а се намира между други такива, които иматъ дата 1371.,

[1]) Мотивировката за усвояването на Видинската епархия, патриархъ Антоний я излага другояче и ние я наведохме по-горѣ; тя се различава и отъ оная, която е изложилъ г-нъ Дриновъ.

поради което ученитѣ сж приели да го причислятъ къмъ сжщата година. Обаче отъ акта Πρᾶξις τῷ Βιδύνης[1]) излиза, че царь Срацимиръ за първъ пжть поискалъ да се подчини неговото духовенство подъ Цариградъ тъкмо на 1381. г. За да се увѣримъ въ туй, достатъчно ще бжде, ако приведемъ тукъ слѣдния само пасажъ отъ тоя актъ. Πρὸ ὀλίγων δὲ χρόνων ἐπὶ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου, κυροῦ Νείλου, ὁ ὑψηλότατος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ποθεινότατος υἱός τῆς ἡμῶν μετριότητος κῦρ Ἰωάννης ὁ Στραντζιμηρὸς, ζῆλον ἀναλαβὼν ἄξιον ἑαυτοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ ἀρετῆς καὶ τὴν τοσαύτην χρόνων ἀδικίαν λῦσαι διανοηθεὶς, εἰς ἔργον συντόμως τὰ βεβουλευμένα φέρει, καὶ πρέσβεις καὶ γράμματα πρὸς τὸν πατριάρχην πέμψας, καὶ τὸν τότε ἱερομόναχον κῦρ Κασιανὸν σὺν αὐτοῖς, αἰτεῖται τοῦτον χειροτονηθῆναι ἀρχιερέα συνοδικῶς τῆς Βιδύνης ἐντεῦθεν καὶ γὰρ ἔλεγε βούλεσθαι ἔχειν καὶ τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν χειροτονίαν, ὅπου καὶ πρότερον ὑπέκειτο ἡ τοιαύτη μητρόπολις, καὶ οὐ παρ' ἑτέρας ἐκκλησίας ἁρπακτικῶς ταύτην λαβούσης καὶ νόθοις ὀνόμασι σεμνυνομένης (Acta Patriarch. t. II p. 163.). Въ изложеното тукъ изрично се твърди, че царь Срацимиръ, обзетъ отъ ревность, достойна за него, намислилъ да тури край на дългогодишното онеправдание, т. е. да подчини областьта си на цариградския патриархъ. Затова нѣщо той изпратилъ пратеници и писма въ Цариградъ до патриарха Нила и съ тѣхъ заедно и иеромонаха Касиана съ просба, щото патриархътъ него да ржкоположи за митрополитъ въ Видинъ. Царь Срацимиръ писалъ, че искалъ освѣщение и хиротония отъ вселенския патриархъ, комуто и по-прѣди била подчинена Видинската митрополия, а не отъ Търновската църква, която насила я присвоила и се величаела съ фалшива титла. Въ сжщата 1381. год. отъ Цариградъ било забранено на бившия видински митрополитъ, назначенъ, безъ съмнѣние отъ търновския патриархъ, да управлява архиерейската си длъжность въ Видинъ. Ὁ δὲ γὲ εὑρισκόμενος ἐκεῖ ἀρχιερεὺς οὐκ ὀφείλει οὐδὲν ποιεῖν ἀρχιερατικὸν ἀλλὰ διαμένειν ἀργὸς καθάπαξ, ἐπεὶ οὔτε γνήσιος ἐστὶ μητροπολίτης τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἄλλης ἐπαρχίας ἐστι, καὶ οὐκ ἔχει οὐδὲ ἓν δίκαιον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ, κατὰ χάριν γὰρ κάθηται ἐκεῖ καὶ οὐ κατὰ δίκαιόν τινα λόγον.[2]) Патриархъ Нилъ, до когото царь Срацимиръ билъ изпратилъ мисията си за да признаятъ върховното църковно вѣдомство на Византия, заемалъ вселенския прѣстолъ прѣзъ 1380.—88. год. (М. Γεδεὼν, въ Πατριαρχικοὶ Πίνακες, p. 444.). Въ 1371. год. константинополски патриархъ билъ Филотей (idid. p. 431.). Понеже въ горѣприведения цитатъ направо се казва, че прѣзъ патриаршествуването на Нила Срацимиръ поискалъ ржкополагането на видинския митрополитъ да стане въ Цариградъ, то не подлежи на никакво съмнѣние, че отцѣпването на Срацимира отъ Търново се е случило за първъ пжть прѣзъ 1381., въ врѣмето на българ-

[1]) Acta Patriarch. t. II. p. 161.

[2]) А находящия се тамъ (въ Видинъ) архиерей не трѣбва да върши нищо архиерейско, но да стои съвсѣмъ аргосъ, защото не е сжщински митрополитъ на тази църква, но е отъ друга епархия и нѣма никакви права въ тази църква: той седи тамъ по милость, а не по нѣкакво законно право.

ския патриархъ Евтимия. Слѣдъ като се установи датата на Срацимировото отмѣтване отъ Търновската патриаршия, слѣдва самъ по себе си въпросътъ, именно: има ли смисълъ обрѫщането на видинския митрополитъ къмъ цариградския патриархъ и синодъ, да иска отъ тѣхъ разрѣшение, за да приеме той управлението на Софийската епархия и то прѣзъ 1371., когато самиятъ видински господарь до тая дата, а даже и подиръ деветь години, още не билъ се отказалъ да признава за свой духовенъ началникъ търновския патриархъ?! Тази именно несъобразность заставя не само насъ, но, вѣрваме, и всѣки другъ изслѣдователь да се съгласи, че въ дадения случай недатираниятъ актъ „Πράξις συνοδικὴ ἐπὶ τῷ Βιδύνης ἵνα κατέχῃ τὸ Τριάδιτζην, ако и да се намира между датиранитѣ актове отъ 1371., самъ той не може да се отнесе по никакъвъ начинъ къмъ горѣозначената дата, както въобще се приема, а напротивъ трѣбва да се счита като актъ съ по-късна дата, даже отъ 1381. При туй не ще бѫде излишно, ако отбѣлѣжимъ и слѣдното обстоятелство. Ние споменахме още въ политическия отдѣлъ, че царь Шишманъ съ помощьта на влашкия войвода Владислава успѣлъ да изгони въ 1369. г. маджаритѣ отъ Видинската область. Пита се, могълъ ли е царь Срацимиръ, който тъкмо прѣди една година се билъ върналъ отъ маджарското си пленство въ Видинъ и съ помощьта на брата си Шишмана билъ заелъ наново управлението на земитѣ си, да създаде въ кратко врѣме такъва военна сила отъ население, което било добрѣ разположено къмъ Шишмана, щото да приеме веднага нападателно положение срещу брата си и сѫщеврѣменно да успѣе да отнеме Софийската му область? Да приемемъ, че всичко туй е могло да стане прѣзъ онѣзи врѣмена, значило би, че Шишмановото царство било съвършено слабо, което ми се вижда невѣроятно, слѣдъ като знаемъ точно противното. Даже и българската хроника, издадена отъ проф. Богдана, не знае нѣкакви си братски войни между българскитѣ братя царе, каквито сѫ допуснали г-нъ Дриновъ, Иречекъ, Радченко, Сырку и пр. При това нашето съмнѣние въ туй отношение напълно хармонира и съ факта, че царь Шишманъ прѣзъ 1378. год. владѣелъ София, гдѣто и издалъ своя хрисовулъ за Рилския манастиръ, съ който потвърждава подаръцитѣ на „светопочившаго царѣ Асѣнѣ, Калимана царѣ отъ всѣхъ цареи блъгарскыихъ, прѣдѣдовъ и дѣдовъ и родители царства ми.... и вьдалъ томоу монастирю царства ми благообразное и въсенастоющее сие златопечатлѣнное слово, иакоже приидоша людие монастирѣ того въ землѫ царьства ми въ Срѣдецъ“. Г-нъ К. Иречекъ, за да съгласи това извѣстие съ патриаршеския актъ, е приелъ, че Шишманъ пакъ успѣлъ прѣзъ 1378., може би и по-рано, да отнеме назадъ отъ Срацимира Софийската область. Значи, допуснало се е невѣрно сѫществуването на редъ войни между братята царе. Обаче, отъ всичко, каквото по-горѣ се изложи, можемъ да направимъ слѣдното заключение: Софийската область до 1382. год. се е намирала винаги подъ властьта на царь Шишмана; слѣдователно, тя не е служила никакъ, като ябълка за раздоръ между българскитѣ братя царе, нито пъкъ сѫ станали войни между тѣхъ. Сѫщо

и границитѣ на Срацимировата область не сѫ се простирали пó на югъ отъ Берковския Балканъ, макаръ и за кратко врѣме. Ще се каже, отношенията между двамата български царе отначало не сѫ били враждебни. Турцитѣ прѣвзели София въ 1382. год. отъ Шишмана и прѣдъ видъ на твърдѣ достовѣрно извѣстие, че османлиитѣ отдавна сѣели изкусно несъгласия между господаритѣ на Балканския полуостровъ, а сѫщото направили и между българскитѣ царе (et cosi anno fatto trali imperatori di Bulgaria), то можемъ съ достатъчна сигурность да приемемъ, че слѣдъ завладяването на Софийската область отъ турцитѣ, тя трѣбва да е била отстѫпена въ църковно отношение на видинския митрополитъ или по-напрѣдъ на Византия. Но дали тази отстѫпка на видинския митрополитъ сѫ направили турцитѣ веднага слѣдъ завладяването на София, или по-късно, мѫчно може да се отгатне прѣдъ видъ на отсѫтствието на всѣкакви свѣдѣния. Между туй знаемъ положително, че слѣдъ 1393. год., т. е. слѣдъ падането на Търново подъ властьта на турцитѣ, царь Срацимиръ се ползувалъ съ довѣрието на великия амиръ и видинскиятъ митрополитъ Іоасафъ бивалъ два пѫти съ подобающа почеть приеманъ въ Търново отъ тамошния турски управитель. Тукъ тъкмо е на мѣсто да си спомнимъ за дипломатическото посолство на царь Срацимира, изпратено въ Търново и прѣдвождано отъ сина му Константина и митрополита Іоасафа „нѣкыихъ ради царскыихъ вещеи ноуждныхъ и великыихъ“. Митрополитъ Іоасафъ билъ изпратенъ въ Търново повторно отъ Срацимира, за да прибере и прѣнесе въ Видинъ мощитѣ на св. Филотея, което и благополучно извършилъ.[1]) А понеже, подиръ заточването на патриарха Евтимия, пропадна Търновската патриаршия и цариградскиятъ патриархъ Антони прѣзъ 1394. г. въ августъ допусналъ на изгонения молдавски митрополитъ Іеремия да изпълнява въ Търново архиерейска длъжность, то мислимъ, че най-близко до истината ще бѫдемъ, ако допуснемъ именно прѣзъ туй врѣме отстѫпването на Софийската митрополитска епархия на видинския митрополитъ, когато Търновската патриаршеска диоцеза била изложена, поради настаналата политическа катасторфа въ България, на произвола на нейнитѣ неприятели. Тогава вселенскиятъ патриархъ ималъ и право да отстѫпва епархии, които по-прѣди принадлежали на Търново, и на българския народъ много малко оставало врѣме да се грижи за отбраната на своитѣ черковни права. И ако не е поискалъ митрополитъ Касианъ още Софийската епархия, то едва ли може да се допусне, че ученикътъ на Евтимия, митрополитъ Іоасафъ, който, както видѣхме, високо почиталъ търновския патриархъ, би се рѣшилъ да накърни духовната власть на почитания си учитель, тъй като въ тоя случай това независело отъ царя, а направо отъ митрополита. Между туй досега абсолютно нищо не знаехме за по-нататъшнитѣ църковни отношения на Видинъ съ Цариградъ и то слѣдъ завладяването на Срацимировитѣ земи отъ Баязита. Кореспонденцията на константинополския патриархъ и охридския архиепископъ, която тукъ

[1]) Период. Списание кн. I. стр. 34.—44. Срѣдецъ

прѣдлагаме на читателя въ извлѣчение, ни открива редъ свѣдѣния, които ще ни освѣтлятъ доста неясни въпроси.

Съдържание на първото писмо.

Първото писмо е озаглавено тъй: „Патриаршеско послание до прѣсветия архиепископъ на Първа Юстиниана и всичка България“. „Възлюблени брате ...... Дошелъ е до насъ нѣкакъвъ си слухъ, на който, поради голѣмото зло, не съвсѣмъ вѣрваме, че е тъй; понеже сме чули, че ти си упражнилъ властьта върху наши епархии и си ръкоположилъ въ София и въ Видинъ митрополити и сега си се готвелъ да постъпишъ така и съ други епархии, като си твърдѣлъ, че ужъ за насъ оставала само Солунската епархия и че останалитѣ митрополии на *западъ*[1]) принадлежали на твое светѣйшество, за което прѣдявявашъ хрисовули, както казвашъ, отъ блаженнопочившия Юстиниана и потвърдителна грамота отъ нашия великъ самодържецъ. Обаче азъ зная, че подобно нѣщо не съществува, нито е станало така и отъ това можемъ заключи, че и останалитѣ, за които говоришъ, сѫ лъжливи. И тъй важностьта на дѣлото ни заставя, както казахме, да се отнесемъ съ недовѣрие, защото твоята прѣсветость, както сме чули отъ тѣзи, които се запознали съ тебе, когато си идвалъ тукъ, си билъ и разсѫдителенъ и старъ и опитенъ, та нѣма да изложишъ себе си на явна опасность, именно: да ръкополагашъ въ неподчинени тебе църкви; защото тѣ не ти сѫ дадени отъ божиитѣ и свети канони, нито отъ благочестивитѣ закони, нито отъ черковнитѣ обичаи. Но ние ръкополагаме тамъ митрополити отъ незапаметни почти врѣмена и за ръководство на това имашъ не само и божия и светъ съборъ относително епархиитѣ на Констатинополската патриаршия, но тебе те наставя и самиятъ опитъ, тъй като нито единъ отъ охридскитѣ архиепископи, освѣнъ твое светѣйшество, на които ти си наслѣдникъ, не е ръкополагалъ тамъ въ София или въ Видинъ, или въ каквото и да е друго мѣсто, гдѣто ти искашъ да направишъ това, но тѣзи епархии сѫ принадлежали на вселенския патриархъ и прѣждебившитѣ свети патриарси сѫ изпращали тамъ митрополити до учрѣждаването на Търновската патриаршия и подиръ подчинението ѝ намъ. И тъй, поради голѣмата дързость, ние не повѣрвахме на това, що чухме, но прѣдпочетохме да считаме за измислица, или че нѣкои неосветени и чужди епископи сѫ отишли въ София и Видинъ и сѫ захванали да управляватъ тѣзи църкви разбойнишки, като сѫ си послужили лъжовно съ името на твое светѣйшество, че отъ тебе сѫ ръкоположени. Заради това пишемъ, да имъ припомнишъ и да ги извадишъ отъ тамъ, като неосветени и като такива, които сѫ грабнали епархия, която не е подчинена на другъ, освѣнъ на цариградския патриархъ; тъй като съ духовенството не става тъй както съ свѣтското, гдѣто по-силниятъ граби достоянието на другия, не именно е онзи по-силенъ, който има на своя страна свѣтска власть и посрѣд-

[1]) Тукъ подъ *западъ* се разбиратъ епархиитѣ на Европейския материкъ, подвѣдомствени на вселенския патриархъ.

ствомъ нея притѣснява другитѣ, но тоя, който притежава правото и има на своя страна светитѣ и божии канони като свои помощници. Въ случай, че тѣ не се изгонятъ отъ твое светѣйшество, както пишемъ, само по себе си слѣдва, че, каквото сме чули, е вѣрно и тогава, като си послужимъ съ силата и пълномощието на светитѣ и божиитѣ канони съ благоволението на всесилния и светия нашъ императоръ, отъ Бога поставения защитникъ на такива дѣла и съ мнѣнието на събравшето се около насъ сонмище отъ прѣсветитѣ митрополити, ще направимъ каквото слѣдва за защита на Христовата църква срещу онѣзи, които я потжпчватъ".

Съдържание на второто писмо.

Това писмо, отправено до константинополския архиепископъ и вселенски патриархъ на Новия Римъ, отъ светѣйшия архиепископъ на Първа Юстиниана и цѣлокупна България, съчинено отъ Неофита, смирени епископъ гревенски, и има слѣдното съдържание:

Прѣдшествува дългъ комплиментъ къмъ патриарха и слѣдъ това иде буквално слѣдното: „при извѣстието, че се е разпалило твое светѣйшество поради извършеното ржкоположение на митрополити въ Видинъ и София отъ страна на прѣдшественика ми, достопохвалния прѣдстоятель на Първа Юстиниана, киръ Матея, което, както зная, е станало не просто, нито случайно, тъй като, както знаемъ, той не е билъ невѣдущъ на богоподобнитѣ божии и свещени канони, но поради постъпеннитѣ мятежи на различнитѣ народи отъ незапаметни врѣмена, не е можалъ да доде по обичай въ столицата, нито единъ отъ прѣдстоятелитѣ на България, до туй врѣме, до когато не стжпиха помежду си въ ужасна битка еднокръвнитѣ агарянски прѣдводители, именно: сегашниятъ султанъ съ Муса Челеби, тамъ прѣдъ вратата на Новия Римъ. Тогава дошелъ тамъ горѣспоменатиятъ архиепископъ и се явилъ по обикновено прѣдъ тогавашния патриархъ и прѣдъ всичкия прѣчестенъ клиръ и светия синодъ и още прѣдъ държавния защитникъ на православието и най-достопочтения царь заедно съ неговитѣ благородни велможи, отъ които билъ приетъ най-благосклонно по милостьта и промисла божии. Той съ увѣреность показалъ открито прѣдъ лицето на всичкия синклитъ и синода хрисовула на посветенитѣ епархии, който хрисовулъ, като го разгледали, намѣрили границитѣ на неговата диоцеза проходящи до самитѣ граници на Адрианополската епархия и, както трѣбвало да се очаква, еднодушно и съ съгласието на всички задружно отстжпили това, което ѝ принадлежало и въ утвърждающия указъ на държавния и светъ нашъ самодържецъ е подписано за по-твърдо завѣрение съ киноваръ. Така щото достохвалниятъ мжжъ (Матей), като взелъ това, се отправилъ смѣло и ржкополагалъ въ своитѣ епархии. Ако твоя величайша светость го клевети, че ужъ той, като се ползувалъ отъ своето независимо положение, извършвалъ тамъ беззаконно ржкополагания и го поставяте на редъ съ силнитѣ на мира сего, като упоминавате, какъ силнитѣ грабятъ слабитѣ, то той

не е билъ такъвъ, съвсѣмъ не! Той е знаелъ божественитѣ увѣщания, относещи се къмъ светитѣ и почтени наставници; знаелъ е, че който би възлюбилъ беззаконието, ненавижда собствената душа и не е забравилъ евангелскитѣ заповѣди на Бога, и е обърналъ внимание на туй: „какво ще бѫде полезно на човѣка, ако той придобие цѣлия свѣтъ, а погубва своята душа“! Той е усѣщалъ учението на всехвалнитѣ апостоли и тоя достопочтенъ мѫжъ е ималъ на умъ да не закача чуждото. Той е билъ изпълненъ не само съ тѣзи, но и съ много по-висши съвършенства и като благоразуменъ човѣкъ е взелъ въ внимание приказа на държавния и светъ императоръ: излѣзналъ е, както по-горѣ казахме, увѣренъ и убѣденъ“. . . . .

Съдържание на третото писмо.

Подобно послание до държавния благочестивъ и христолюбивъ нашъ императоръ, отъ светѣйшия архиепископъ, съставено отъ Неофита, смирени епископъ гревенски, гласи тъй: . . . (прѣдшествува дългъ комлиментъ и подиръ слѣдва):

„Къмъ тебе държавни и свети нашъ самодържецъ азъ понижени се обръщамъ съ просба убѣдително. Изпърво се моля на Тоя, който те е надарилъ съ такъво величие и добродѣтель и който ти е открилъ доста, да подари дълголѣтие крѣпко и свещено на държавата ти за поддържането и покровителствуването на трайно прибѣжище на христоименното общество, да подари и жезъла на всемогѫщата му сила, за да се изгонятъ и прѣслѣдватъ далечъ противнитѣ звѣрове на спокойствието и да се раздробятъ лесно тѣхнитѣ люторазярени уста . . . И не само по настоящемъ, но още повече и въ бѫдѫще непрѣкѫснато и, като се уповавамъ на него поради най-свѣщеното си право, долагамъ на него: „Както е извѣстно вѣроятно на всички, че отъ онуй врѣме, откакъ се утвърдиха потомцитѣ на Агаръ въ Тракийска Ромъния и на Западъ, никой отъ прѣдстоятелитѣ на Първа Юстиниана не се е осмѣлилъ да обиколи нейнитѣ епархии, нито да посѣти по обичай често столицата, докато прѣдводителитѣ на исмаилтянитѣ не встѫпиха въ най-пагубна битка прѣдъ лицето на всички васъ, тамъ прѣдъ вратата на Новия Римъ. Едвамъ тогава се удаде на моя достохваленъ прѣдшественикъ, архиепископа кирь Матея, да пристигне въ тамкашната споменатa столица, който и се явилъ прѣдъ тогавашния патриархъ и прѣдъ твоето могѫще и свето царство съ цѣлия вашъ синглитъ и прѣдъ светия синодъ билъ приетъ отъ васъ по най-милостивъ начинъ, както той разказвалъ; заедно съ туй той смѣло показалъ подарения хрисовулъ на неговата светѣйша архиепископия, както той казвалъ, или по-добрѣ както ние сами виждаме, приказа, издаденъ въ твоето свето царуване, като го приехте благосклонно, (развихте) турнахте го въ дѣйствие, и по мнѣнието на всички били отстѫпени отъ могѫщето ти и свето царство съ потвърдителенъ писменъ указъ, това което естествено, се е посочвало въ хри-

совула, относително епархиитѣ и границитѣ на управляваната отъ него света църква, и за по-силно и достовѣрно свидѣтелство се е подписало съ киноваръ. Като получилъ това божествениятъ мѫжъ съ увѣреность се върналъ на мѣстото си, като поучавалъ паството и смѣло рѫкополагалъ митрополити на Видинския и Софийския прѣстолъ. Но неотдавна светѣйшиятъ и вселенски патриархъ се подигналъ противъ него и изпратилъ писменно приказание, да изгони тѣхъ, заради което и се удивлявамъ; тъй като, споредъ народната поговорка, още не сѫ засъхнали начертанията на твоя застѫпнически свитъкъ и въ присѫтствието на неговия животъ заедно съ синклита се вършатъ тѣзи нѣща. По поводъ на туй, като съмъ принуденъ, дързнувамъ да изложа съ настоящето си писмо на твоето могѫще и свето царство, което е ревнитель и служитель на свещенитѣ канони и постановления — а при това и зритель на нашия хрисовулъ още и най-достоенъ наслѣдникъ на ония славни императори, които сѫ създали туй синодално и справедливо — което е законодатель и сѫдия и бързъ благодѣтель, за да даде заповѣдь, щото то да се доведе до край по законенъ и справедливъ начинъ, което е и нуждно за васъ и насъ за прѣкратяването и успокояването на богоненавистния и душегубителния споръ, поникналъ вѫтрѣ въ светата църква“. . . .

Датата на кореспонденцията.

Въ първото писмо не намираме никаква улика, която би могла да ни послужи, да узнаемъ врѣмето, кога се е водила кореспонденцията между цариградския патриархъ, охридския архиепископъ и византийския императоръ. Тамъ не фигурира даже нито името на вселенския патриархъ, който протестиралъ прѣдъ охридския архиепископъ, че ужъ послѣдниятъ упражнилъ неканонически властьта си, нито пъкъ онова на обвиняемия архиепископъ, който се опиталъ да защити правата си. Въ туй писмо става само дума, че нѣкой охридски архиепископъ се билъ явилъ въ Цариградъ, когато вселенскиятъ прѣстолъ не заемалъ още тогавашния патриархъ, а неговиятъ прѣдшественикъ, безъ да се каже и името му. При туй патриархътъ признава, че охридскиятъ архиепископъ, както били му разправяли ония, които го видѣли, когато отишелъ въ Цариградъ, билъ старъ, разуменъ и опитенъ човѣкъ (ἡ γὰρ ἁγιωσύνη σου ὡς ἠκούσαμεν ἀπ ἐκείνων οὓς ἐγνωρίσθης ἐνταῦθα ὅτε ἦλθες, ὅτι καὶ φρόνιμος ὑπάρχεις καὶ γέρων καὶ πρακτικὸς). Между туй въ второто писмо ни се извѣстява, че отговорътъ на патриаршеското писмо го писалъ не вече обвиняемиятъ охридски архиепископъ, а неговиятъ замѣстникъ. Въ това второ писмо архиепископътъ, до когото се обърналъ вселенскиятъ патриархъ да иска, щото той да се откаже отъ Видинската и Софийската митрополитски епархии въ полза на патриарха, се казвалъ Матей. Но архиепископъ Матей по старость или, може би, поради смърть не заемалъ вече Охридския архиепископски прѣстолъ (ὅτι ἔσχαλεν ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη ἕνεκεν εἰς τὸν τῆς Σοφίας καὶ Βιδύνης προέδρους ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἀοιδήμου προέδρου κυρίου Ματθαίου γινο-

μένης χειροθεσίας). Отъ сжщото второ писмо става извѣстно още, че охридскиятъ архиепископъ Матей се билъ явилъ въ Цариградъ слѣдъ нѣкакво си сражение, което станало прѣдъ самитѣ врата на Византия и то между синоветѣ на великия амиръ Баязита, именно султанъ Сулеймана, Мухамеда и Муса Кеседжия: „Ἀλλ' ὅτι ἐκ τὰς τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐθνῶν περιστατικάς ἐπαναστάσεις οὐκ ἴσχυσεν ἐξ ἀμνημονεύτων ἐνιαυτῶν ἀνελθεῖν κατὰ τὸ εἰωθὸς εἰς τὴν βασιλίδα οὐθ εἶς τῶν τῆς βουλγαρίας προέδρων, μέχρι ὅτου συνῆψαν οἱ ὁμαίμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἔξαρχοι: ὁ νῦν Σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλαπῆ, μόθον ἔκπληστον, κατ' ἐνώπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης αὐτόθι. Τότε γὰρ οὖν ἀφίκετο ὁ ἄνωθεν ῥηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἐκεῖσε“. Почти това сжщото се повтаря и въ третото писмо, което е адресувано до византийския императоръ: „Μέχρις ὅτου συνῆψαν ὀλεθριώτατον μόθον ἐνώπιον πάντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτόθι τῆς Νέας Ῥώμης πύλην οἱ τῶν ἐξ' Ἰσμαὴλ ἀρχιγοὶ...“ Това извѣстие е особено важно, защото то ще ни послужи най-вече да опрѣдѣлимъ датата на писмата. Слѣдъ сражението при Ангора и заробването на Баязита отъ Тимурхана (на 20. юли 1402. год.), по-голѣмиятъ синъ на амира, по име Сюлейманъ, захваналъ да управлява владѣнията въ Европейска Турция, а неговиятъ по-малъкъ братъ, Мухамедъ, завладѣлъ наново голѣма часть отъ Мала Азия. Двамата братя не се намирали обаче въ добри отношения и то поради властолюбието на Сюлеймана, който не се съгласявалъ, щото Малоазиятскитѣ владѣния да останатъ подъ управлението на Мухамеда. Послѣдниятъ изпратилъ за това най-малкия си братъ, Муса, въ Европа, да почне неприятелски военни дѣйствия срещу Сюлеймана. Муса съ помощьта на влашкия войвода, Мирча, и други християнски войски, потеглилъ противъ Одринъ, но, прѣдаденъ отъ страна на съюзницитѣ си, билъ разбитъ. Въ самото сражение, което станало при Космидионъ, близо до Цариградъ, сърбитѣ прѣминали къмъ Сюлеймана. Тогава Муса билъ принуденъ да избѣга и хайдутувалъ по Балкана и Тракия. Подиръ това султанъ Сюлейманъ, обезпеченъ отъ неприятелскитѣ дѣйствия на брата си, продължавалъ да живѣе въ Одринъ извънредно разпуснатъ животъ, поради което величието му скоро се прѣкратило. Неочаквано се явилъ прѣдъ стѣнитѣ на Одринъ Муса. Много знатни мусулмани, възмутени отъ неприличния животъ на султана, напуснали неговата страна. Сюлейманъ билъ принуденъ да остави Одринъ, но, като бѣгалъ къмъ Цариградъ, билъ уловенъ и на 5 юни 1411. год. билъ одушенъ. Муса заелъ прѣстола; като султанъ той билъ по-енергиченъ и по-нравственъ отъ брата си. Съ сърбитѣ, византийцитѣ и пр. той билъ въ натегнати отношения. Отъ послѣднитѣ той отнелъ Припонтийската область и Тесалия и нападналъ даже самата византийска столица, но билъ отблъснатъ. Сжщо и съ брата си Мухамеда не живѣлъ добрѣ; даже му нанесълъ чувствително поражение, когато Мухамедъ съ помощьта на Византия миналъ Босфора при Инджигисъ.

Прѣзъ 1413. год. малоазиятскиятъ турски владѣтель наново се повдигналъ срещу Муса и даже тайно се съединилъ съ всичкитѣ неприя-

тели на брата си и се опѫтилъ пакъ прѣзъ Босфора срещу него. Муса Кеседжия билъ разбитъ при Ихтиманъ и на 10. юли билъ вече одушенъ. Съ това се свършили и раздоритѣ между наслѣдницитѣ на Баязита.

Изложихме горнитѣ събития за туй, че въ писмата се срѣщатъ думитѣ: „μέχρις ὅτου συνῆψαν οἱ ὁμαιμόνες τῶν ἀγαρηνῶν ἔξαρχοι: ὁ νῦν Σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλάπη μόθον ἔκπληστον κατ' ἐνώπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης“. Тоя пасажъ ни разяснява отчасть врѣмето, кога сѫ били писани писмата. Обаче близу при Цариградъ, както и по-горѣ казахме, станали двѣ сражения, едно между Муса и Сюлеймана прѣзъ 1409. год. при Космидионъ, а друго пакъ между Муса но вече съ Мухамеда при Инджигисъ слѣдъ 1411. год., тъй щото не ни е още съвсѣмъ ясно, за кое сражение се говори въ писмата. Думитѣ ὁ νῦν Σουλτάνος не знаемъ къмъ кого трѣбва да се отнесатъ, да подразбираме ли Сюлеймана или Мухамеда, тъй като и двамата се сражавали до Цариградъ съ Муса. Ако приемемъ, че се говори за битката при Космидионъ, тогава съ пълна сигурность можемъ каза, че кореспонденцията между цариградския патриархъ и охридския архиепископъ се е водила прѣзъ врѣмето на Сюлеймановото владичество до неговата смърть (1411. г.), тъй като въ писмата изрично се казва „сегашниятъ султанъ“.

А защото сме въ недоумѣние, какъ да опрѣдѣлимъ датата на писмата само съ помощьта на горното извѣстие, нека прибѣгнемъ и къмъ други нѣкои указания въ писмата. Въ тѣхъ между другото се споменува и името на охридския архиепископъ Матея, който само слѣдъ сражението ималъ възможность да се яви въ Цариградъ. Обаче въ списъка на Охридската архиепископия и за тоя архиепископъ имаме съвсѣмъ тъмни извѣстия. Професоръ Голубински ето какво ни съобщава за него. „Сего Матѳея ставитъ послѣ Анѳима Lequien II. 298.; но когда онъ дѣйствительно жилъ неизвѣстно. Онъ извѣстенъ только потому что упоминается въ числѣ писавшихъ противъ латинянъ“ (Кратк. Очеркъ Ист. Прав. Церкви p. 128.). За тоя архиепископъ, и особено за врѣмето, кога е той живѣлъ, сега ние можемъ каза възъ основа на единъ надписъ, който се намира въ кодекса на Охридската архиепископия, че Матей заемалъ охридския прѣстолъ прѣзъ 1408. г. Надписътъ не е обнародванъ до сега и се намира на шеста страница. Той гласи тъй: „ἄφμγ ἰενἰε ἴα ι ἐκκλησία Ἔλσανι ἀνηγέρθη ἐκ βάθος θεμελίου καὶ ἀνιστορήθη ὁ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφίτου ἡλίου διὰ συνδρομῆς κόπου καὶ ἐξόδου τοῦ εὐλαβεστάτου Στάνου ἱερέως τοῦ Λειβαδιάφη τῷ ἐπὶ τοῖς βασιλεῦσι αὐθέντου Τζαλάπι καὶ αὐθέντου ὄντος τοῦ πανυψηλοτάτου αὐθέντου εἰς ἐπίκιον (?) καὶ ἀρχιερατεύοντος τοῦ παναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Ματθείας ἐπὶ ἔτους ͵ϛϡις. (6916. = 1408.). Тоя надписъ се намиралъ въ село Елшани, въ църквата св. Илия[1]) и билъ славянски, а послѣ го прѣвели

[1]) Църквата св. Илия въ село Елшани, на източния брѣгъ отъ Охридското езеро, сѫществува и днесь, но тя въ послѣдно врѣме е попрaвяна, та, като посѣтихъ туй село, не можахъ да го намеря за да прѣдамъ самия оригиналенъ надписъ.

на гръцки и го вписали въ кодекса прѣзъ 1743. год. юния 11. Надписътъ има за насъ и туй важно значение, че по него можемъ да си разяснимъ точно врѣмето, кога Охридската область е попаднала подъ властьта на турцитѣ, именно: четиридесеть и петь години приблизително по-рано отъ колкото се приемаше отъ историцитѣ до узнаването на тоя надписъ. Професоръ Голубински напримѣръ пише: „а самый городъ Ахрида принадлежалъ туркамъ уже передъ 1456. г.“ (стр. 116. Кратк. Очеркъ и Ист. Прав. Церкви). Значи Матей е билъ архиепископъ въ 1408. г. Но до кога е заемалъ той архиепископския прѣстолъ, остава неизвѣстно.

Между туй още нѣмаме достатъчни основания, да опрѣдѣлимъ точно датата на писмата. Въ тѣхъ се споменува и това, че охридскиятъ архиепископъ Матей се явилъ въ Цариградъ прѣдъ вселенския патриархъ (Τότε οὖν μόλις ἴσχυσεν ὁ προ ἐμοῦ ἀοίδημος ἀρχιεπίσκοπος κῦρ Ματθαῖος ἀφικνῆσθαι εἰς τὴν αὐτόθι εἰρημένην βασιλίδα ὅστις καὶ ἐνεφανίσθη τό τότε πατριαρχοῦντι). Но какъ се наричалъ тогава цариградскиятъ патриархъ, не ни се извѣстява. Обаче ние знаемъ отъ други извори, че прѣзъ 1397. год. до 1410. украсявалъ вселенския прѣстолъ Матей I., когото наслѣдилъ на сжщия прѣстолъ Евтимия II. до 1416. год. „Εὐθύμιος β', ὁ τοῦ Ματθαίου Α' διάδοχος ἀνήρ λέγεται ἁγιώτατος καὶ σοφώτατος· ἐκόσμησεν ἔτη πέντε καὶ μῆνας πέντε τὸν θρόνον κατὰ τὸν παρὰ Bandurii κατάλογον· ἐπειδὴ δ'ἀπεβίωσε κατὰ τὸν Φραντζῆν, μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ δὴ τοῦ βασιλέως ἀπὸ Πελοποννήσου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μηνὶ μαρτίῳ τῷ 6914, δηλονοῦν ἐν ἔτη 1416, εἰκάζω ὅτι ἐξελέγη κατὰ τὸ φθινόπωρον ὀκτώμβριον ἴσως ἤ νοέμβριον, τοῦ 1410“. Μ. Γεδεὼν въ Πατριαρχικοὶ Πίνακες p. 463.).

Приведохме горното, защото въ първото писмо изрично ни се съобщава, че константинополскиятъ патриархъ не билъ видѣлъ лично охридския архиепископъ Матея, когато послѣдниятъ се билъ прѣдставилъ въ Цариградъ прѣдъ патриарха и синода, а сжщо и прѣдъ императора Мануила Палеолога. Отъ горното ще узнаемъ, отъ кой именно вселенски патриархъ било писано I-то писмо. На вселенския патриархъ разправяли други, че охридскиятъ архиепископъ, Матей, билъ и старъ, и разуменъ, и практиченъ; това ни изповѣдва самъ патриархътъ въ I-то писмо. А понеже цариградскиятъ патриархъ, Матей I., заемалъ вселенския прѣстолъ до 1410. и слѣдъ него встжпилъ Евтими, то излиза, че охридскиятъ архиепископъ, сжщо Матей по име, се явилъ въ Цариградъ прѣзъ патриархуването на Матеа I., а не прѣзъ Евтимиевото, който и веднага го наслѣдилъ. Отъ изложеното до тукъ можемъ смѣло вече да направимъ заключение, че въ второто писмо, както и въ третото иде дума за битката при Космидионъ, станала прѣзъ 1409. год. Ще се рече, първото писмо е изпроводено не отъ патриарха Матея, а отъ наслѣдника му, Евтимия. Защото тамъ четемъ: „ἡ γὰρ ἁγιωσύνη σου ὡς ἠκούσα μεν ἀπ' ἐκείνων οἷς ἐγνωρίσθης ἐνταῦθα ὅτε ἦλθες . . .“ Патриархъ Евтими II. не би употрѣбилъ горната фраза, ако да бѣ ималъ случай, да види лично

охридския архиепископъ Матея. Второто както и третото писмо, съ които защищава църковнитѣ си права охридскиятъ архиепископъ, сж писани не отъ Матея, а отъ неговиятъ наслѣдникъ, името на когото остава и до днесь неизвѣстно. Въ второто писмо се срѣща слѣдната фраза: „τότε γὰρ ἀφίκετο ὁ ἄνωθεν ῥηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος (Ματθαῖος)“, а въ третото четемъ: „ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἀοιδήμου προέδρου κυρίου Ματθαίου и пр.“ Тѣзи два цитата установяватъ факта, че охридскиятъ архиепископъ Матей, срещу когото билъ протестиралъ вселенскиятъ патриархъ, загдѣто билъ ржкоположилъ митрополити за Видинъ и София, вече не заемалъ охридския прѣстолъ. Той прѣзъ 1411. год. вече по смърть или други причини ще е билъ смѣненъ. Слѣдъ всичко туй, като вземемъ прѣдъ видъ изражението: „ὁ νῦν Σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλάπη…“ и като знаемъ положението, че се говори за сражението при Космидионъ, дава ни се възможность да приемемъ съ пълна увѣреность, че всичкитѣ три писма сж написани прѣзъ 1410. год. до 1411. год., когато управлявалъ султанъ Сюлейманъ, който се намиралъ въ добри отношения съ Византия.

Значението на кореспонденцията.

Освѣнъ факта, който по-горѣ се изтъкна, именно, че Видинската и Софийската епархия се намирали въ черковно отношение подъ вѣдомството на Охридския архиепископатъ прѣзъ 1408.—11. год, т. е., че границитѣ на тази архиепископия се простирали прѣзъ онова врѣме и върху тѣзи сѣверозападни области на България, което не ни бѣше извѣстно досега, ние узнаваме още и другъ твърдѣ интерессенъ фактъ, а именно, че охридскитѣ архиепископи били успѣли вече да си служатъ прѣдъ византийскитѣ императори и съ фалшивата новела на Юстиниана и то още до поробването на Цариградъ отъ турцитѣ. Кореспонденцията ни донася, че архиепископъ Матей показалъ въ Константинополъ хрисовула на императора Юстиниана и възъ основа на туй получилъ отъ тогавашния императоръ, Мануила Палеолога, грамота, въ която се потвърждавали правата и границитѣ на подвѣдомствената му архиепископия. Тѣзи мѣста гласятъ както слѣдва: „καὶ ἐμφανίζεις χρυσόβουλλα ὡς λέγεις τῆς μακαρίας λήξεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἐπικυρωτικὸν τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος (I писмо). ὑπέφηνεν (ὁ Ματθαῖος) ἀῤῥήδήλως ἐνώπιον πάσης συγκλήτου τὲ καὶ συνόδου, τὸ τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀγέρης ἀφιερωτυκόν χρυσόβουλλον, ὅπερ γηνσίως ἀναπτύξαντες εὗρον τὰ ὅρια των τῆς ἐπαρχίας“ (писмо II). „Τότε οὖν μόλις ἴσχυσεν ὁ πρὸ ἐμοῦ ἀοίδημος ἀρχιεπίσκοπος κῦρ Ματθαῖος ἀφικνῆσθαι εἰς τὴν αὐτόθι εἰρημένην βασιλίδα· ὅστις καὶ ἐνεφανίσθη τῷ τότε πατριαρχοῦντι καὶ τῇ κραταιᾷ καὶ ἁγία βασιλείᾳ σου σὺν ξύμπαση τῇ ὑφ᾽ ὑμῶν συγκλήτῳ καὶ ἱερᾷ συνόδῳ, καὶ ἀσμενεστάτως ὡς ἔφη ἐδέχθη παρ᾽ ὑμῶν φιλοφρονηθείς· σὺν τοῦτο οὖν θαῤῥαλέως ὑπέφηνε τὸ τῆς αὐτοῦ ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἀφιερωτικὸν χρυσόβουλλον, ὅπερ τοίνυν ὡς εἴρηκεν, μάλλον δέ καὶ ὡς ὁρῶμεν· τὸ τότε ὑπὸ τῆς ἁγίας βασιλείας σου γινόμενον πρόσταγμα ἀσπασίως δεξάμενοι ἀνε-

πτύξατε· καὶ γνώμῃ πάντων ἐχορηγήθησαν διὰ βεβαιωτικοῦ προστάγματος ἐγγράφου τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου, τὰ ἐν αὐτῷ εἰκότως δηλούμενα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἁγιωτάτης ἐκκλησίας ἐπαρχίας τε καὶ τὰ ὅρια. ὅθεν καὶ ὑπὲρ ἀτρεκεστάτου τεκμηρίου διὰ κιναβάρεως ὑπεσημάνθη καθήκων". Това пише охридскиятъ архиепископъ на византийския императоръ Мануила Палеолога въ третото писмо. Значи архиепископътъ получилъ грамотата си по всеобщото съгласие на синклита и синода въ Цариградъ.

Споредъ нея границитѣ на епархиитѣ, които спадали подъ вѣдомството на архиепископията, се допирали откъмъ сѣвероизтокъ до онния на Адрианополската митрополия (μέχρι καὶ τῶν τῆς Ἀνδριανουπόλεως ὁρίων. II. писмо). Ще се каже, че охридскиятъ архиепископъ трѣбва да е заявявалъ претенции и за Пловдивската митрополия,[1]) която по-прѣди, види се, се намирала подъ Търновската църква. Отъ югоизточната страна нейнитѣ граници достигали до Солунската митрополитска епархия. Вселенскиятъ патриархъ писалъ на архиепископа: „χαριζόμενος ἡμῖν ὅτι μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἔχωμεν, αἱ δὲ ἄλλαι μητροπόλεις τῆς Δύσεως ὑπόκεινται τῇ ἁγιωσύνῃ σου" (I. писмо). Значи въ нея влизала и Верийската епископия, която се допира до Солунската. Интересно е, че за тази послѣдна епархия става споръ и по-късно, подиръ 130 години приблизително, между охридския архиепископъ, Прохора, и вселенския патриархъ, Iеремия 1537.—1545., когато послѣдниятъ заемалъ прѣстола за трети пѫть. Прохоръ неизвѣстно въ коя година се явилъ въ Цариградъ;[2]) той се прѣдставилъ на Дивана съ царски хрисовули, въ които се казвало, че Верийската епископия принадлежи на Охридската архиепископия. Прохоръ сѫщеврѣменно прѣдалъ на Високата Порта и сто жълтици данъкъ за тая епархия.

Патриархътъ, като се научилъ за туй, възмутилъ се, но неговитѣ съвѣтници го научили да изкара фалшива фетва, въ която се казвало, че Верийската епархия ужъ принадлежала на Константинополската църква отъ прѣди триста години. Пашитѣ, като видѣли подобенъ документъ, рѣшили, щото и за напрѣдъ споменатата епархия да си остане подъ вѣдомството на Цариградската църква, но сѫщеврѣменно трѣбвало той да вложи жълтицитѣ на Прохора, когото и изгонили отъ дивана. Извѣстието за тая скандалнозна случка се намира у Крузия. Ето и самия оригиналъ на невѣжественъ езикъ. ἦλθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν, ὀνόματι Πρόχωρος, ἐδῶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐνεφανίσθη εἰς τὸ Διβάνη. καὶ ἔδειξε χρυσόβουλλα βασιλικὰ, τὰ ὁποῖα ἔλεγαν, καὶ ἀπέφηναν ὅτι ἡ ἀρχιεπισκοπῇ αὐτοῦ νὰ ἔχει τὰ Βέῤῥοια, τὰ

[1]) Градъ Пловдивъ, когато турцитѣ го завладѣли, както се спомена и въ политическия отдѣлъ, се намиралъ подъ властьта на българитѣ.

[2]) Архиепископъ Прохоръ умрѣлъ въ 1550. год. Това узнаваме отъ една приписка въ единъ славянски рѫкописъ въ Охридъ, гдѣто се намира слѣдното: **Въ лѣто 7058 оумрѣ архиепископъ кѵ҃ Прохоръ...** (Извѣстія Русск. Археол. Инст. въ Констант. t. IV., вып. 3., p. 140.). Прохоръ заемалъ охридския прѣстолъ още прѣзъ 1536. год. Той билъ силенъ покровитель на славянската писменость и единъ отъ най-първитѣ архиепископи.

ὁποῖα εἶναι ἐπισκοπῆ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ὥρας ἔβαλεν ἑκατὸν φλωρία χαράτση εἰς αὐτοῖς. Καὶ ὡς ἴδεν ὁ πατριάρχης, ὅτι ἔβαλε χαράτζη: ἦλθεν εἰς ἀδημονίαν, τί νά κάμη; νὰ μηδέν τȣ ἐπάρη αὐτούς τοὺς τόπους. Καὶ ἔτζη τοῦ ἑρμήνευσαν, καὶ ὑπῆγε καὶ εὔγαλε φεϊτιφᾶν, καὶ ἔλεγεν οὕτως ὁ φεϊτιφᾶς. ὅτι ἀνέναι καὶ ἔχει τινὰς ἕνα πρᾶγμα καὶ τὸ ὁρίζει ἑκατὸν χρόνȣς πλέον δὲν ὑμπορεῖ τινὰς νὰ τὸ επάρη ἀπὸ τὸ χέρη τȣ. Καὶ ἔτζη ἐφανίσθη εἰς τὸ διβάνη: καὶ ἔδειξε τὸν φεϊτιφᾶν, καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι νὰ ἔχει πλέον περὶ τριακοσίους χρόνȣς ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἀκȣσαντες τοῦτο οἱ πασάδες ἐδικαίωσαν αὐτόν, νά τὸ ἔχει μετὰ τȣτο, ὅτι νὰ στέρξει τὰ ἑκατόν φλωρία τὴν ἐπανεύασιν τȣ̃ Προχώρȣ. Μὴ ἔχων δὲ τί νά κάμη ὁ πατριάρχης ἔστερξεν αὐτὰ: καὶ ἔτζή ἀπεδίωξαν τὸν αὐτὸν Πρόχωρον ἀπὸ τὸ διβάνη. Turcograeciia Lib II. p. 164.

Отъ горѣизложенитѣ свидѣтелства ни се разяснява, че слѣдъ заробването по-голѣмата часть на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ, отношенията между Цариградъ и Охридъ се натегнали. Поводъ за туй безсъмнѣние е дало ограбването на епархиитѣ отъ Търновската патриаршия. Тогава навѣрно и унгровлахийскиятъ войвода Мирчо ще се е отказалъ отъ Цариградъ и ще е призналъ за свой духовенъ началникъ охридския архиепископъ. Документътъ, който ни донася това извѣстие, не е датиранъ, но се намира между такива отъ 1390. и 1394. г. Вселенскиятъ патриархъ Антони писалъ писмо до Мирча войвода. Г-нъ проф. Дриновъ счита туй писмо отъ 1390. г., което ни се вижда невѣрно. Антонии е патриаршествувалъ два пѫти: първо прѣзъ 1389.—90., а втори пѫть е билъ повиканъ на сѫщия прѣстолъ прѣзъ 1391.—97. Въ туй писмо изрично се казва, че унгровлахийскиятъ войвода Мирчо билъ принуденъ и насиленъ да встѫпи въ роднински бракъ отъ великия амиръ Баязита, какъвто не се позволявалъ отъ цъ̀рковнитѣ правила и постановления. Амирътъ почналъ да упражнява силно влияние оттатъкъ Дунава слѣдъ поробването на България. До 1390. год. баязитовитѣ владѣния не сѫ се намирали даже въ съсѣдство съ влашкитѣ земи и християнитѣ тамъ не грозело още пряма опасность, каквато се изказва въ писмото. Мирчо се боялъ отъ турцитѣ слѣдъ 1394. год., за туй по-вѣрно ще бѫде, ако се приеме, че писмото е писано слѣдъ поробването на България, прѣзъ второто патриаршествуване на Антония. Ὅτι διὰ τὸν προφανῆ κίνδυνον τὸν ἐρχόμενον εἰς τοὺς αὐτόθι χριστιανοὺς καὶ εἰς τὰς περιλειφθείσας αὐτόθι χώρας ἠναγκάσθητε καὶ ἐβιάσθητε δὲ παρὰ τοῦ μεγάλου Ἀμηρᾶ καὶ ἐποιήσατε τοῦτο, ὅπερ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ Ἀχριδῶν συνεκατέβη καὶ συνεχώρησεν καὶ εὐλόγησεν αὐτόθι, ἡγησάμενος τοῦτο γενέσθαι ἢ ἀφανισθῆναι τοσοῦτον πλῆθος χριστιανῶν καὶ κινδινεῦσαι, ὅπερ αὐτός ἐποίησε διὰ τὰς τοιαύτας ἀπαραιτήτους ἀνάγκας, ὡς οἶδε καὶ διέκρινεν ἡ γνῶσις αὐτοῦ ἐπὶ κοινῷ συμφέροντι τῶν χριστιανῶν, ἡμεῖς οὔτε ἀνακρίνομεν, οὔτε καταλύομεν . . . . Acta Patriarch. t. II. p. 230.—231.). Взехме въ внимание датата на отмѣтването на Мирча войвода за туй, че отчасть може да послужи тя да се узнае врѣмето, кога се е открилъ пѫть на охрид-

скитѣ архиепископи да се стремятъ, да разширятъ църковната си власть по сѣверна посока и то повече за смѣтка на епархиитѣ, принадлежащи по-прѣди на Търновската патриаршия. При туй охридскиятъ архиепископъ успѣлъ около 1400. год. да присвои право на ръкополагане митрополитъ и за Молдавия. Ползуваме се въ този случай отъ извѣстието, което се намира въ книгата на Палаузова. — „Лѣтописецъ Миронъ говоритъ, что въ правление Юга, тоесть около 1400. года, былъ поставленъ въ Молдавію особый митрополитъ, именемъ Θеоктистъ, рукоположенный патриархомъ (архепископомъ) Охридскимъ. Это потверждается свидѣтельствомъ Кодина — Ὁ Μαυροβλαχικὸς θρόνος билъ основанъ, говоритъ онъ, въ XV. столѣтіи, что сходно и съ извѣстіемъ Мирона". (Румынскія Господарства Влахія и Молдавія С. Н. Палаузовъ. 1859. р. 64.). Любопитно е сега да знаемъ, самъ ли видинскиятъ митрополитъ Іоасафъ, ръкоположенъ за такъвъ въ Цариградъ, или неговиятъ наслѣдникъ се е отрѣкълъ отъ вселенския патриархъ и то прѣди или слѣдъ завладяването на Срацимировата область отъ турцитѣ е послѣдвало и църковното подчиняване на тѣзи земи подъ духовенъ началникъ, който подлежалъ на прямъ надзоръ отъ турцитѣ. Първото ни се види по-невѣроятно, напротивъ второто може да се счита за по-сигурно. Въ първото писмо на нашата кореспонденция изрично се обвинява охридскиятъ архиепископъ Матей отъ вселенския патриархъ, като духовенъ началникъ, че се осмѣлилъ да заграби Видинската и Софийската епархии, а подобно нѣщо тъкмѣлъ да извърши и съ други епархии. Такъво обвинение фърля върху охрид. архиепископъ цариградскиятъ патриархъ Матей, който встъпилъ на прѣстола въ 1397.—1410. А понеже архиепископъ Матей още прѣзъ 1409., скоро подиръ сражението при Космидионъ, се явилъ въ Цариградъ и получилъ потвърдителна грамота отъ византийския императоръ Мануила Палеолога, въ която грамота се признаватъ и горнитѣ двѣ митрополитски епархии вътрѣ въ границитѣ на неговата диоцеза, то излиза, че Видинската и Софийската епархии сѫ се намирали вече подъ църковното вѣдомство на охрид. архиеп. прѣди сражението при Космидионъ, но не и по-рано отъ 1397. год., тъй като негодуването се проявява отъ патриарха, който тъкмо тогава (въ 1397. год.) заелъ прѣстола. Ако бихме знаели точно, кога е стъпилъ архиепископъ Матей на охрид. прѣстолъ, щѣше да се намѣри въ по-ограничени години подчиняването на Видинъ и София подъ Охридъ.

Между туй въ кореспонденцията ни се извѣстява, че архиеп. Матей показалъ въ Цариградъ хрисовулъ отъ императора Юстиниана: καὶ ἐμφανίζεις χρυσόβουλλα ὡς λέγεις τῆς μακαρίας λήξεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ... (писмо I.) тоже и въ III. писмо, както и въ второто, става дума за хрисовула. Значи, той искалъ да узакони постъпката си, че ръкоположилъ въ споменатитѣ епархии митрополити и даже се тъкмѣлъ сѫщото да извърши и въ други епархии, които сѫ били подсебени отъ вселенския патриархатъ. Хрисовулътъ, издаденъ ужъ отъ Юстиниана, съ който си служили охридскитѣ архиепископи, е публикуванъ изцѣло отъ Рали и

Потли въ V. t. p. 216. на Σύνταγμα τῶν Ἱερῶν Κανόνων. Тамъ се срѣща и слѣдното интересно но фалшиво извѣстие: Ὁ Ἰουστινιανὸς σπουδὴν.. περὶ τὴν ἁγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας ἐπιδειξάμενος ἣν δὴ καὶ πρώτην Ἰουστινιανὴν ἐκ τῆς οἰκείας κλήσεως κατονόμασεν. Възъ основа на Юстиниановия хрисовулъ архиеп. Матей успѣлъ да получи потвърдителна грамота за епархиитѣ и границитѣ на архиепископията и то отъ императора Мануила Палеолога. Патриархъ Матей отказва сѫществуването на подобенъ документъ и не желае да признае правата, които се даватъ чрѣзъ грамотата на охрид. архиеп. ὅπερ οἶδα μὲν ὅτι οὐκ ἔστιν, οὐδὲ γὰρ ἐγένετο, καὶ ἔχωμεν ἀπὸ τούτου συμπερᾶναι καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ὅτι ψευδῆ εἰσίν τὰ λαλούμενα. (I. писмо). Но охрид. архиепископъ твърди това настоятелно и прѣдъ самия императоръ Мануила Палеолога (писмо III.). Така щото може да се счита като сигуренъ успѣхътъ му, т. е. той успѣлъ да заблуди и самия византийски императоръ, който издалъ потвърдителенъ актъ възъ основа на Юстиниановата новела. Въ дадения случай интересно е да узнаемъ кога и какъ охридскитѣ архиепископи ще сѫ начнали да отъждествяватъ съ Първа Юстиниана архиепископията на цѣлокупна „България“, т. е. πάσης Βουλγαρίας. Проф. И. Голубински, като разсѫждава за лицето, което първъ пѫть си послужило съ щастливата мисъль да присвои за Охрид. архиепископия правата на Първа Юстиниана и да поставя началото ѝ отъ врѣмето на Юстиниана, ако и да счита, че тоя въпросъ и доссга още остава неразясненъ, все пакъ подозира като авторъ на тая мисъль охридския архиепископъ Димитрия Хоматияна. Поводъ за фалшифицирането на Юстиниановата XI. новела, прѣдполага проф. Голубински, ще е дало въстановлението на българската архиепископия въ Търново въ врѣме на Асѣновцитѣ. Тогава Охридската архиепископия, пише сѫщиятъ авторъ: „оказалась безъ всякихъ даже видимихъ причинъ къ своему дальнѣйшему существованію“ (Крит. Очерк. Истор. Прав. Цер. 86. р. 110.—111.). Но професоръ Пальмовъ не намира достатъчни основанията за подобенъ приемъ. Той пише: „Но эти причини покрайнѣй мѣрѣ продолжали существовать въ то время, къ которому по словамъ Голубинскаго (въ половинѣ, или что гораздо вѣроятнѣе — въ концѣ XII в.) относится заявленіе относительно правъ охридской архиепископіи на титулъ и значеніе перво-юстиніанской, ибо учрежденіе терновской архиепископіи совершилосъ не сразу послѣ востановленія Болгарскаго царства, да къ тому же Охрида и вообще значительная часть охридскаго архиепископскаго діоцеза въ концѣ XII в. еще не была подъ политическою властію болгарскихъ царей втораго царства. Слѣдовательно причина къ дальнѣйшему существованію охридской архиепископіи со времени востановленія Болгарскаго царства не могла изчезнуть въ это время“ (Христіанское чтеніе 1892. г. май—юнь р. 448.). И дѣйствително, само българскиятъ царь Асѣнь втори успѣлъ да подчини подъ властьта си, и то слѣдъ битката при Клокотница, по-голѣмата часть отъ епархиитѣ, които принадлежали на Охридската архиепископия. Подозрѣнието на Голубински „относително участія Хоматіана въ пре-

вращенія архиепископіи охридской въ архіепископію первой Юстиніаны", рѣшително не може да се приеме, тъй като и слѣдъ издаването писмата на българския архиепископъ Димитриа Хоматиана, въ които проф. Голубински прѣдполагаше, че се съдържатъ извѣстия върху нашия въпросъ, не се указа материалъ за окончателно разяснение на горния въпросъ. Въ тѣзи документи се срѣща само, че Димитри Хоматианъ се нарича доста често архиепископъ на Първа Юстиниана и цѣла България, Ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας; а при това въ случаи, гдѣто трѣбва да защити правата на повѣрената нему архиепископия, изрично се основава на Юстиниановата новела. Ἐπεὶ γάρ οἱ θεῖοι κανόνες, ... ἔτι γε μέν καὶ ἡ ρλά Ἰουστινιάνειος νεαρὰ ἡ κειμένη ἐν βεβλ. ε̕ τῶν βασιλικῶν τιτλ . . . . τοῖς πέντε πατριάρχαις, πρὸς δὲ καὶ τοῖς μετ αὐτοὺς δυσὶν αὐτοκεφάλους ἀρχιεπισκόποις τῷ τε Βουλγαρίας . . . . τὰς ἐνορίας τῶν τεσσάρων κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ὑπέταξαν, διελόντες τὰς ἐπαρχίας ὀνομαστί καὶ τὰς προσηκούσας ἑκάστῳ αὐτὴν προσαρμόσαντες. (Pitra, Analecta Sacra t. VII. p. 345.). А въ писмото си до патриарха Германа, писано по поводъ възражението на послѣдния противъ помазването отъ Хоматиана на Теодора епирски въ царство, Охридскиятъ архиепископъ приписва направо правата си на Юстиниана. Ἔχει γὰρ ὧδε ὁ ἐν βασιλεῦσι μέγας καὶ περιβόητος Ἰουστινιανὸς . . . καὶ πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων εἶπεν τὸν μακαριώτατον Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τοῦτον εὐθὺς τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Βουλγαρίας μέμνηται, ὅν καὶ Ἰουστινιανὴν ὀνομάζει· ὅτι τε ἐκεῖθεν τὸ γένος εἷλκε, καὶ ὅτι μόχθοις ἰδίοις, ἱδρῶσι στρατηγικοῖς τὴν Βουλγαρικὴν ταύτην παρίχωρον τοῖς ὅροις τῆς Ρωμαΐδος προσήρμοσεν ᾧ δὴ θρόνῳ καὶ ἐπαρχίας διαφόρους ὑποθέμενος, περὶ ὧν ἡ ρλά αὐτοῦ νεαρά ἡ κειμένη ἐν βιβλίῳ τῶν βασιλικῶν ε̕, τιτλ . . . κεφ. α̕, θέματι β̕, εἰς πλάτος διέξεισιν. ἔπειτα καὶ τοῖς προνομίοις αὐτὸν τοῦ ἀποστολικοῦ Ῥώμης θρόνου ἐν ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίαις ἐκόσμησε, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἀρχεπισκόπου Ἰουστινιανὸς . . . . διοικήσεως τούτῳ ἀπεχαρίσατο. καὶ τὰ ὁρισθέντα ὑπὸ τοῦ ἁγίου πάππα Βιγίλλου περὶ τούτων τὸ ἐνεργὸν καὶ ἀπερίτρεπτον ἔχειν ἐθέσπισεν. ἃ δὴ καὶ εἰσὶ παρ' ἡμῖν, ὥσπερ στήλη τις λαμπρὰ καὶ περιφανῆς". (Pitra, Analecta Sacra t. VII. p. 495.). Тѣзи извѣстия, публикувани по-късно, не сѫ могли да послужатъ на Голубински при неговитѣ разисквания по въпроса относително тъждеството на архиепископията „България" съ Първа Юстиниана. Но проф. Пальмовъ, който слѣдъ издаването на Хоматиановитѣ писма има случай да сравни различнитѣ извѣстия върху занимающия ни въпросъ, не се съгласи съ възгледитѣ на Голубински. Пальмовъ приема даже, че идентитетътъ на „Българската епископия" съ Първа Юстиниана се е появилъ още въ врѣмето на Охридския архиепископъ Іоана Каматира. „Главное же то, что мысль о тождествѣ охридской архиепископіи съ первоюстиніанской была заявлена и раньше Димитрія Хоматіана: еще со времени его предшественника Іоанна Каматира охридскіе архіепископы стали называться и архиепископами первой Юстиніаны и всей Болгаріи" (Христіан. Чтен. р. 448.—9. май 1892. г.). Сѫщото приема

и проф. Голубински: „Съ его времени (Іоанна-Каматира) архіепископы охридскіе начали слыть за архіепископовъ первой Юстиніаны" (Кратк. Очеркъ Прав. Церкв. р. 123.). Тоя архиепископъ заелъ прѣстола слѣдъ 1183. г., значи прѣди въстанието на българитѣ и въстановлението на второто българско царство. Между туй тъждеството на българската архиепископия съ Първа Юстиниана се срѣща още по-рано отъ архиепископствуването на Каматира. Така напримѣръ подъ опрѣделенията на константинополския съборъ, свиканъ въ 1156. год. противъ Сотериха, намира се подписътъ на охридския архиепископъ както слѣдва: „ὁ ταπεινὸς μοναχὸς Ἰωάννης καὶ ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος πρώτης Ἰουστινιανοῦ καὶ πάσης Βουλγαρίας ὁ Κομνηνὸς ὁρίσας ὑπέγραφα". Голубински не признава тая титла за съврѣменна, а счита думитѣ πρώτης Ἰουστινιανοῦ като вставка отъ по-късно врѣме. А за да подкрѣпи всичко туй съ нѣкакво свидѣтелство, казва, че въ каталога на охридскитѣ архиепископи, обнародванъ отъ Дюканжа въ Familiae Byzantinae ed. Paris p. 175., охридскитѣ архиепископи сѫ се наричали само архиепископи на България, а не и на Първа Юстиниана. Г-нъ Пальмовъ не намира приведеното основание за удовлетворително и дѣйствително възражението на г. Пальмова си е намѣсто, слѣдъ като се знае, че и други охридски архиепископи въ едни случаи сѫ употрѣбяли пълна титла, а въ други сѫ пропускали думитѣ „Първа Юстиниана". Между туй Пальмовъ търси причинитѣ за тъждеството на архиепископията „България" съ Първа Юстиниана съвсѣмъ другадѣ. Той ни навожда три свидѣтелства, въ които вижда ограничаване на църковната автономия на българския архиепископъ прѣзъ XI. и XII. вѣкъ. „Мы напр. знаемъ, что послѣ перваго (по завоеваніи Болгаріи) архіепископа, родомъ болгарина Іоанна (изъ монаховъ дебрьскаго монастыря Богоматерь), былъ назначенъ Левъ (извѣстный полемистъ противъ латинянъ), родомъ грекъ, и преемники Льва избирались изъ грековъ, назначались и утверждались не соборомъ болгарскаго духовенства и даже не патріархами константинопольскими, а самими императорами" (ibid. p. 445.—6.). Цитираниятъ фактъ обаче едва ли може да послужи като основание, за да се прѣдполага горниятъ възгледъ. Охридскитѣ архиепископи, назначавани отъ византийския императоръ, никакъ не се бояли да не би да се притѣснятъ правата имъ, та да стане нужда да търсятъ по-силно покровителство отъ онова, което сѫ имали, дадено тѣмъ отъ самитѣ императори. Тѣ даже упорито защищавали правата си. Това го пише и самъ г-нъ Пальмовъ. „Однако же, со стороны охридскихъ архіепископовъ мы видимъ сильное стремленіе отстаивать свою автономію въ виду нарушеніи или просто вмѣшательство изъ Константинополя во внутрѣннія дѣла охридской архіепископіи". За примѣръ навежда извѣстната случка съ архиепископа Теофилакта, който прѣдалъ на анатема кичевския монахъ, който съ позволение само на цариградския патриархъ започналъ да строи храмъ въ Кичево. Даже г-нъ Пальмовъ и прѣдположението на Теофилакта, да не би цариградскиятъ патриархъ изпрати екзархъ въ България, счита го като основание, което ни давало ужъ

право да виждаме намѣса въ вжтрѣшнитѣ църковни работи на България отъ страна на вселенския патриархъ. Обаче едно само прѣдположение на архиепископа Теофилакта не може по никакъвъ начинъ да ни послужи да заключимъ, че правата на архиепископитѣ въ България сж се ограничавали отъ цариградскитѣ патриарси. При туй византийскитѣ императори даже и да приемемъ, че сж ограничавали на българското население църковнитѣ му права съ назначаването архиепископи отъ грѫцко потекло, нѣмало нужда да ограничаватъ и правата на архиепископитѣ, които тѣ сж изпращали като най-вѣрни служители на тѣхнитѣ интереси и които сж били родомъ гърци. Тъй щото слѣднитѣ думи на г-нъ проф. Пальмова: „Но уже очень рано эти права, какъ мы видѣли, подвергались нетолько ограниченіемъ со стороны императорской власти, но и со стороны самихъ патріарховъ константинопольскихъ", не можемъ да считаме за приемливи. Като взима горѣизложеното за основание, г-нъ Пальмовъ по-нататъкъ се пита: „Не подъ этими ли вліяніями росла и крѣпла мысль, ставшая впослѣдствіи (неизвѣстно точно съ какого времени) историческимъ фактомъ, мысль объ отождествленіи охридской архіепископіи съ архіепископіей первой Юстиніаны (prima Iustiniana, ἡ πρώτη Ἰουστινιανή), учрежденной импер. Юстиніаномъ въ 535 г. на мѣстѣ своей родины, съ правами автокефаліи, слѣд. имѣющей право на сохраненіе этой автокефаліи, идущей отъ столь древнихъ временъ, не отъ временъ болгарскаго царства, а отъ временъ самаго византійскаго императора Юстиніана? Этотъ послѣдній аргументъ конечно могъ имѣть особое значеніе и для Константинополя" (р. 448. Христіанск. чтеніе 1892. г.). Но и туй послѣдно възрѣние на проф. Пальмова изглежда неприемливо, като се вземе прѣдъ видъ слѣдното обстоятелство. Архиепископътъ, който първъ прибавилъ къмъ титлата си думата „Първа Юстиниана", както по-горѣ се спомена, билъ монахътъ Іоанъ Комненъ, родственикъ на византийската императорска фамилия; той билъ назначенъ на архиепископския български прѣстолъ отъ императора, намиралъ се въ добри отношения съ цариградския патриархъ и билъ поканенъ отъ послѣдния на съборъ въ 1156. год. и въ рѣшенията на които се намира подписанъ съ вставката „Първа Юстиниана" къмъ прѣжната си титла, та може ли да се допусне, че именно този архиепископъ, Іоанъ Комненъ, съ такъва силна поддържка на византийския императоръ, е ималъ причини да прибѣгва къмъ фалшифициране на титлата си, съ цѣль да увеличи значението на архиепископията, като институция, която ужъ си водела своето начало отъ по-стари врѣмена? При това не трѣбва да се забравя, че съврѣменникътъ на архиепископа Іоана Комнена, именно Нилъ Доксапатеръ, който по поржчката на Сицилийския краль Рожера II. е писалъ τάξις τῶν πατριαρχῶν θρόνων прѣзъ 1143. г. и който по-късно е билъ нотаръ на Константинополската патриаршия и номофилаксъ на империята, ни съобщава много вѣрно, какво се знаело тогава въ Византия относително произхождението на „Българската архиепископия". Той казва: „подобно на Кипъръ автоке-

фална е и не е подчинена на никой отъ великитѣ прѣстоли и България. Тя е самовластна и се ржкополага отъ свои епископи; тя не е била отначало България. Сетнѣ обаче поради завладяването ѝ отъ българитѣ нарича се България. Тя остана автокефална и слѣдъ нейното отнимане отъ ржцѣтѣ на българитѣ чрѣзъ царската власть, именно отъ императора Василия (II.) Порфирогенита и никой пжть не се подчини на Константинополската църква. Заради това и до днесь Кипъръ и България, ако и да получаватъ отъ императора епископи, тѣ обаче се ржкополагатъ отъ свои епископи и се наричатъ, както се каза, архиепископи за туй, че сж самовластни".[1])

Ако сж циркулирали подобни свѣдѣния за произхода на „Българската архиепископия" прѣзъ онова врѣме, когато е живѣлъ архиепископъ Іоанъ Комненъ, ние мжчно можемъ да се съгласимъ съ мнѣнието на г-нъ Пальмова, а сме повече наклонни да приемемъ, че архиепископъ Іоанъ Комненъ е вмъкналъ къмъ титлата архиепископъ на България думитѣ на Първа Юстиниана не съ нѣкаква друга цѣль, а просто съ тенденция да прѣдстави на славянското население, въ центъра на Полуострова, че църковното имъ учреждение, оставено за врѣме непокътнато отъ императоръ Василия Българоубийца, а по-подиръ ограничавано отъ наслѣдницитѣ му, си води началото отъ много по-отдавнашни врѣмена, прѣди създаването на българското господарство. Нашиятъ възгледъ намира доволно основание въ думитѣ на Теодора Валсамона,[2]) които намираме въ обяснението на светитѣ и божествени канони, написано, когато още билъ номофилаксъ и хартофилаксъ на Константинополската църква. Той пише: „Σημείωσαι ἀπὸ τῆς παρούσης Ἰουστινιανείου νεαρᾶς τὰ προνόμια τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, οὗτος γὰρ ἐστιν ἀρχιεπίσκοπος τῆς ά Ἰουστινιανῆς τῆς πατρίδος τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ. Καὶ ἡ μὲν Βουλγαρία διὰ τοῦτο καλεῖται Ἰουστινιανὴ διὰ τὸ τὸν βασιλέα Ἰουστινιανὸν ἀποκαταστῆσαι τῇ βασιλείᾳ τῶν Ῥωμαίων τὴν τοιάυτην χώραν" (Patrol. Mign. t. 104. col. 989). „Забѣлѣжи, пише той, отъ настоящата Юстинианова новела правата отъ архиепископа на България; защото той е архиепископъ на Първа Юстиниана, отечеството на императора Юстиниана. И България (т. архиепископията) за това се нарича Юстиниана, защото царь Юстинианъ подчини тази страна подъ царството на ромеитѣ" (т. е. византийцитѣ). Теодоръ Валсамонъ въ тѣзи послѣдни си думи явно се стреми да увѣри съврѣменницитѣ си, че императоръ Юстинианъ подчинилъ България и че църковнитѣ ѝ права отъ него водятъ

---

[1]) Ὁμοίως τῇ Κύπρῳ ἐστὶν αὐτοκέφαλος μὴ ὑποκειμένη τινὶ τῶν μεγίστων θρόνων, ἀλλ' αὐτεξούσιος ἀγομένη καὶ ὑπὸ ἰδίων ἐπισκόπων χειροτονουμένη καὶ ἡ Βουλγαρία, μὴ οὖσα ἐξ ἀρχῆς Βουλγαρία. ὕστερον δὲ διὰ τὸ αὐτὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κυριευθῆναι λέγετε Βουλγαρία. Ἔμεινεν οὖν καὶ αὐτὴ αὐτοκέφαλος διὰ τὸ ὑπὸ βασιλικῆς ἐξουσίας ἀποσπασθῆναι τῆς χειρός τῶν Βουλγάρων ἤτοι τοῦ κυροῦ Βασιλείου τοῦ πορφυρογενήτου καὶ μὴ ἀνατεθῆναι ποτε τῇ ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως· διὸ καὶ ἕως τοῦ νῦν ἡ Κύπρος καὶ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ μὲν τοῦ βασιλέως λαμβάνουσιν ἐπισκόπους, χειροτονοῦνται δὲ οὗτοι ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων ὡς εἴρητε, καὶ καλοῦνται ἀρχιεπίσκοποι ὡς αὐτοκέφαλοι. (Hierokles Synecdemus, p. 286).

[2]) Той живѣлъ въ послѣднитѣ три децении отъ XII. вѣкъ (bis nach dem Jahre 1193) **Krumbacher, Geschichte der Byzant. Litterat. p. 607.**).

своето начало. Сѫщиятъ авторъ на друго мѣсто ни казва: „τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς“ (въ коментара на II. констант. съборъ). Тенденцията на Валсамона е била въ този случай да покаже на читателитѣ си, че правата на архиепископията „България“ иматъ произхождението си отъ Византия, а не отъ България. Отъ горното излиза, че споредъ него трѣбвало на това учреждение да се гледа като на византийско, а не като на продължение отъ българската патриаршия, която при царь Петра била призната и отъ константинополския синклитъ за самостоятелна. Слѣдователно, историческото право за създаването на българската архиепископия принадлежало, споредъ Валсамона, на Византия, а не на България. Между туй Голубински не желае да счита Теодора Валсамона виновникъ за това, че той измислилъ прибавката „Първа Юстиниана“. „Мы ненаходимъ основательнымъ считать его виновникомъ измышленія потому, что въ судьбѣ болгарской архіепископіи онъ нисколько не былъ заинтересованъ, и заботиться о превращеніи Ахриды въ что-нибудь болѣе прочное и болѣе авторитетное въ глазахъ константинопольскаго правительства не имѣлъ никакихъ побужденій“. (Кратк. Очерк. Истор. Прав. Церк., р. 287.). За константинополското правителство дѣйствително нѣмало нужда да излага подобни невѣрни извѣстия, но това било нуждно за самитѣ българи, които прѣзъ неговото врѣме създали били и отдѣлно господарство. А че Димитри Хоматианъ не трѣбва по никакъвъ начинъ да се обвинява въ туй, че той ужъ, като канонистъ и юристъ, който билъ знаелъ новелитѣ на Юстиниана, отождествилъ Охрида съ Първа Юстиниана, става ни напослѣдъкъ ясно и то слѣдъ като се издадоха писмата му отъ кардинала Питра. Хоматианъ на три мѣста свидѣтелствува, че знаелъ каноническитѣ съчинения на антиохийския патриархъ Теодора Валсамона, „καὶ πρωτοσηκρήτης Ζωναρᾶς καὶ ὁ πατριάρχης Ἀντιωχείας ὁ Βαλσαμών· τούτων δὲ καὶ γνῶμαι ἔγγραφοι ἴδια συγγραφεῖσαι παρ ἑκατέρου, εἰσὶ παρ ἐμοί“ (col. 46.). Значи той знаелъ обяснението на Валсамона върху Юстиниановата новела. Като вземемъ въ внимание всичко горѣизложено и като имаме прѣдъ видъ факта, че Византия винаги се стремила да изявява исторически права върху загубенитѣ области въ Полуострова, а сѫщеврѣмено и да отъждествява новата номенклатура на изгубенитѣ си области или градове съ старата, съ цѣль да поддържа каквагодѣ свързка съ миналото си, то не ще бѫдемъ излъгани ако вѣрваме, че именно сродникътъ на императоръ Алексия Комнена, архиепископъ Іоанъ Комненъ, не е можалъ да търпи, щото архиепископскиятъ прѣстолъ, който зависелъ направо отъ императора, да се украсява само съ титлата на единъ варварски и умразенъ народъ, който е причинилъ такива бѣди на империята, каквито не сѫ направили най-варварскитѣ народи при тѣхнитѣ нахлувания тамъ. Прибавката на думитѣ „Първа Юстиниана“ не е била никакъ насочена срещу цариградския патриархъ, а срещу самитѣ българи, затова и Валсамонъ вѫтрѣ отъ Цариградъ имъ дава право за дълъгъ животъ. Тази прибавка е имала такъвъ характеръ само до запазването границитѣ на империята

въ оня размѣръ, какъвто бѣ създалъ Васили II. Българоубийца; защото съ политическото усилване на сърбитѣ и учреждаването на сърбската архиепископия (1218.) за смѣтка на епархиитѣ, отъ които по-прѣди по-голѣмото число съставляваха часть на българската архиепископия до официалното ѝ признаване за патриаршия, характерътъ на прибавката „Първа Юстиниана" се промѣнява съвършенно. На българскитѣ архиепископи въ Охрида прѣдстояла църковна каноническа борба за запазването епархиитѣ на тѣмъ подвѣдомствената диоцеза. Тепърва трѣбвало да се опълчатъ съ помощьта на църковнитѣ правила и постановления, както и съ императорски писмени дарования срещу неканоничната постѫпка на първия сърбски архиепископъ св. Сава, който бѣ узурпиралъ епархии, принадлежащи на българската архиепископия въ Охридъ, и който бѣ прибѣгналъ до никейския вселенски патриархъ да иска отъ него автокефаленъ архиепископски санъ, вмѣсто туй да иска отъ самия охридски архиепископъ. По тази случка българскиятъ архиепископъ Димитри Хоматиянъ укорява сърбския архиепископъ Сава, загдѣто послѣдниятъ се обърналъ да иска и получилъ хиротония отъ вселенския патриархъ, а не отъ охридския архиепископъ, както туй ставало отъ стари врѣмена. Той пише на Сава: „ако ли ти си произведенъ наново въ архиерейски санъ, като че ли за Сърбия безъ епископъ, то ти по-добрѣ отъ всѣки другъ знаешъ, че Сърбия се намира въ юрисдикцията на българския прѣстолъ. Ако ли Сърбия приема Рашкия епископъ да се рѫкополага отъ българския архиепископъ, то ти по този начинъ въпрѣки канонитѣ си се облѣкълъ въ архиерейско достойнство и си нахлулъ въ чужда енория, и си забравилъ, че ти си подпадналъ подъ наказанието на божественитѣ канони като такъвъ, който неочаквано си измѣнилъ или по-добрѣ да кажемъ си унищожилъ добрѣустановенитѣ закони отъ отцитѣ. Та заради това ще се облѣчешъ въ клетва като въ риза". По-нататъкъ прибавя Хоматиянъ: „не изъ ревность къмъ евангелието, а отъ славолюбие ти си достигналъ до архиерейски санъ и си го приелъ за собственото ти осѫждане и бѣда, подобно на животнитѣ, които при възбуждането си доброволно се тикатъ срещу най-остритѣ мечове. Виждашъ, какъ е неумѣстно твоето архиерейство... И ако даже слѣдва, може би, да се направи отстѫпка на твоето желание, то ти трѣбвало да прибѣгнешъ не къмъ другиго, а къмъ прѣдстоятеля на българската епархия, като автокефаленъ, и къмъ епархиалнитѣ нему подчинени иерарси и отъ тѣхъ да искашъ санъ за себе си, и навѣрно би си сполучилъ туй по каноничен пѫть... А да получишъ хиротония за автокефаленъ архиерей отъ другъ, до колко е неумѣстно знаятъ онѣзи, които сѫ изучили точно книгитѣ на законитѣ и канонитѣ". Хоматиянъ запитва още сърбския архиепископъ Сава: „ако ти, пише му, си получилъ архиерейство, то какъ и отъ коя църква? Да изслѣдваме туй за насъ е прилично и ние върху това напълно сме разсѫдили. Като се ползуваме отъ божественитѣ и свещени относително туй канони и отъ благочестивитѣ закони, които служатъ като рѫководство, ние искаме да

знаемъ: ако ти, блажени, си сталалъ архиерей, както се говори, то кждѣ? И ако въ Сърбия, то ние казваме: какъ? И ако си се ржкоположилъ въ архиерейски санъ отъ светѣйшия константинополски патриархъ, то — защо?"[1]) Тъй се обръщалъ къмъ св. Сава архиепископътъ на цѣла България затова, че сърбскитѣ епархии, както и по-горѣ се спомена, сж били подвѣдомствени на архиепископията „България" въ Охридъ. Димитри Хоматиянъ, освѣнъ че изобличилъ новоосветения сърбски архиепископъ, но той не закъснѣлъ да защити правата си и срещу вселенския патриархъ Германа II., който ржкоположилъ сърбския архиепископъ. Поводъ за туй му дало писмото на патриарха Германа II. до Хоматияна, въ което охридскиятъ архиепископъ се мъмри, загдѣто вѣнчалъ съ царски вѣнецъ епирския деспотъ Теодора Комнена. Хоматиянъ му отговорилъ съ писмо, въ което не само защищава своитѣ права на автокефалность, и то възъ основа на 131. Юстинианова новела, но и възражава на вселенския патриархъ, загдѣто послѣдниятъ нарушилъ правата му чрѣзъ посвещаването въ Никея сърбския архиепископъ. Въ сжщото писмо Хоматиянъ негодува и противъ посвещаването на българския иерархъ въ Търново, тъй като Търново по-прѣди се впадало въ диоцезата на архиепископията „всея България".[2]) Ние ще наведемъ буквално това извѣстие на Хоматияна, защото има важно значение и при разрѣшаването въпроса, кому е била подчинена новоучредената църква въ Търново. Ето и самото извѣстие:

Εἰ δὲ καὶ τὴν προχείρησιν τῆς ἱεραρχικῆς κεφαλῆς τῆς αὐτόθεν δεδομένης τῇ Ζαγορᾷ εἰς μέσον προσθήσομεν, εὑρήσομεν καὶ ταύτην ἐπισφραγίσασαν τοὺς ἐκεῖσε πάλαι προηγμένους ἀκανονίστως, οὓς μοιχοὺς καὶ ἐπιβήτορας ὁ τῆς ἐκκλησίας ὀρθὸς λόγος οἶδε καλεῖν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ἡμέτερον δίκαιον παρασπάσασαν, μέρος γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίας ὁ Τέρνοβος... (Pitra t. VII., col. 496.).

Отъ всичко горѣизложено излиза, че прѣзъ врѣмето на Димитрия Хоматияна прибавката на думитѣ „Първа Юстиниана" къмъ титула „архиепископия на всея България", сж служили като отбрана на правата отъ тази архиепископия. Тѣзи думи сж били насочени първо срещу новопоявившата се сърбска архиепископия, въ състава на която сж влизали повече епархии, принадлежащи по-прѣди на „Българската архиепископия", второ срещу намѣсата на вселенския патриархъ въ църковнитѣ работи на архиепископията, поради ржкополагането на сърбския архиепископъ, тоже и срещу обвиняването на българския архиепископъ, който вѣнчалъ

[1]) Kard. Pitra Analecta Sacra. t. VII., col. 383.—84.

[2]) Г-нъ П. А. Сырку, като изслѣдвалъ въпроса, кому по-прѣди е била подчинена Търновската църква прѣзъ началото на XIII. вѣкъ, безъ да взима въ внимание това извѣстие на Димитрия Хоматияна, впусналъ се да кори българскитѣ патриоти! Той пише по тоя въпросъ буквално слѣдното: „Я склоненъ думать, что извѣстіе о подчиненіи терновской церкви архіепископіи Первой Юстиніаны распространялось въ XIV. в. самими болгарскими патріотами, подобно современнымъ намъ патріотамъ, въ видѣ противовѣса домагательствамъ и протестамъ со стороны константинопольскаго патріарха, находившаго поддержку въ Болгаріи въ средѣ ортодоксальной партіи..." (Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи, t. I., p. 303.). Че г-нъ Сырку *слабо* е изучилъ въпроса, ние ще имаме случай да докажемъ другадѣ.

въ царство Теодора, епирския деспотъ; а трето и противъ намѣсата на вселенския патриархъ въ Търновската църква, чиито епархии по-прѣди принадлежали на Охридската архиепископия. При туй архиепископътъ на цѣла България тогава трѣбвало да защищава църковнитѣ си права и противъ скоропоявившата се търновска църква, която като българска, правела излишно по-нататъшното сѫществуване на самата Охридска архиепископия, която почивала възъ основа пакъ на Българската, само отъ по-старо врѣме. Хоматиянъ, като най-добъръ законовѣдъ и ученъ мѫжъ между съврѣменницитѣ, съ пълно съзнание пригърналъ тълкуването на Валсамона, относително началото на основанието Българската архиепископия, което тълкуване съвършено отговаряло на цѣльта му: да защити себе си за извършената постѫпка съ киръ Теодора, а сѫщеврѣменно да запази възъ основа ужъ на законодателенъ актъ по-нататъшната функция на архиепископията „всея България“. По поводъ на всичко туй Хоматиянъ тълкува новелата на Юстиниана почти въ сѫщия духъ, както и Теодоръ Валсамонъ. Титлата „Първа Юстиниана“ оставала си и за напрѣдъ, прѣзъ XIII. и XIV. вѣкове, по сѫщитѣ горѣизложени причини. Но щомъ настѫпиха турцитѣ въ Балканския полуостровъ и унищожиха политическото сѫществуване на България, а цариградскиятъ патриархъ църковното, веднага охридскитѣ архиепископи си спомнуватъ правата, дадени ужъ тѣмъ отъ Юстиниана, и опитватъ се да заграбятъ и тѣ нѣкои отъ епархиитѣ на Търновската църква. Архиепископъ Матей, както видѣхме по-горѣ, успѣлъ даже въ Цариградъ да извади възъ основа на Юстиниановата новела грамота отъ византийския императоръ Мануила Палеолога, въ която се признавало, че отъ охридския архиепископъ трѣбвало да зависятъ Видинската и Софийската митрополия и други до границитѣ на Адрианополската. Единъ пѫть охридскитѣ архиепископи приели началото за произхождението тѣхната архиепископия отъ врѣмето на Юстиниана, само по себе си слѣдва, че тѣ трѣбвало и да се ползуватъ и съ правата, дадени ней отъ самия ѝ основатель, Юстиниана. А понеже въ неговата 131. новела изрично се казва, че архиепископътъ на „Първа Юстиниана“ има право да рѫкополага и да сѫ на неговата църковна власть подчинени епископитѣ на провинциитѣ: Дакия Медитеранеа и Дакия Репенсиа, Превалея и Дардания и Мизия горна, то слѣдвало е само по себе, щото охридскитѣ архиепископи да употрѣбятъ понѣкога и титла съ горнитѣ стари названия на тѣзи провинции, които сѫ били тѣмъ подвѣдомствени. При това тѣзи архаични названия припомнували и величието на архиепископията.[1]) Това е най естественото обяснение на титлата, която намираме въ Сбм. кн. VI., стр. 216, именно: Ζωσιμᾶς ἐλέῳ θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ

---

[1]) Τὸν δὲ κατὰ καιροὺς μακαριότατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς ά Ἰουστινιανῆς τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἔχειν ἀεὶ ὑπὸ τὴν οἰκείαν δικαιοδοσίαν τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας, Μεδιτερανίας, καὶ Δακίας Ῥιπενσίας, Πραιβαλέας, καὶ Δαρδανίας καὶ Μυσίας τῆς ἀνωτέρας καὶ παρ' αὐτοῦ τούτοις χειροτονεῖσθαι, καὶ ἐν αὐτοῖς ταῖς ὑποκειμέναις αὐτῷ ἐπαρχίαις τὸν τόπον ἐπέχειν αὐτὸν τοῦ ἀποστολικοῦ Ῥώμης θρόνου. (Βαλσαμ. въ Patrolog. Mign. t. 104., col. 988.—9.).

πάσης Βουλγαρίας, Δακίας, Μεδιτεράνας, Ῥιπασίας, Πρεβαλίας, Δαρδανίας, Μυσίας τε ἀνωτέρας καὶ τῶν λοιπῶν Πατριάχης. Освѣнъ туй въ нашето първо писмо се споменува, че Търновската патриаршия е попаднала подъ властьта на вселенския патриархъ.[1]) Но какъ е станало туй подчиняване, остава още тъмно. При това вселенскиятъ патриархъ тукъ заявява, че прѣди 1235. год., т. е. прѣди официалното прогласяване на търновския архиепископъ Іоакима за патриархъ, тази църква получавала отъ Цариградъ свои митрополити.

Цариградъ, 1901. г.

---

[1]) Ἀλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσιν αὗται αἱ ἐνορίαι (Βιδύνης καὶ Σοφίας) καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε μητροπολίτας, πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον, καὶ μετὰ τὸ ἀποκαταστῆναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς (I. писмо).

Материали по историята на Рилския манастиръ.

Съобщава Е. Спространовъ.

Както е извѣстно, Рилскиятъ манастиръ е игралъ твърдѣ важна роля въ историята на нашия народъ. Той е билъ единствено свѣтило за българина, както до паданието ни подъ властьта на турцитѣ, тъй и прѣзъ дългитѣ вѣкове на робството. Отъ него сѫ излизали просвѣтители и проповѣдници за новопокръстения и непросвѣтения още български народъ прѣзъ царуването на редица български царе. Слѣдъ покорението на България отъ турскитѣ орди, пакъ отъ тамъ излизали духовници и проповѣдници, които утѣшавали народа за изгубената независимость и свобода, крѣпѣли изтъщения и умаломощения му християнски духъ и поддържали вѣрата му за едно по-свѣтло и по-завидно бѫдеще. Всички ония калугери, които излизали отъ тоя манастиръ и отивали между народа „на таксить“ като духовници и проповѣдници, сѫ продължавали дѣлото на ония свои стари прѣдци, на които св. Іоанъ Рилски остави завѣтъ „люды новопросвѣщенныя своегѡ̀ ѐдинокрьвнаго нарóда ѵ̑твръждáйте въ вѣрѣ и̑ наказуйте и̑хъ ѻ̑ставляти нелѣпыя ꙗ̑зыческія ѻ̑бычаи и̑ злыя нрáвы, котóрыя ѐщé и̑ по пріятіи̑ святыя вѣры съдържатъ, тогѡ̀ ради и̑ трéбуютъ вразумлéнія“.[1]) И дѣйствително тѣ достойно изпълнявали тоя завѣтъ на основателя на манастира. Обаче историята на тоя манастиръ, сѫдбата на който е била тѣсно свързана съ сѫдбата на нашия народъ, не е още нито проучена, нито написана. Дѣйствително, за него се е писало не веднажъ, но повечето драски и впечатлѣния, а нѣщо систематично и послѣдователно — никога и отъ никого.[2]) За да улеснимъ

---

[1]) Вж. „Откъслекъ отъ Историята на Рилский Мънастирь“, стр. 16.

[2]) Ще отбѣлѣжимъ слѣднитѣ книги и статии по историята на Рилския манастиръ: „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рыльскаго“. Составилъ іеромонахъ Неофитъ Рылецъ. София, 1879. „Нѣколко паметници отъ Рилския манастиръ“. Съобщава Д. Илковъ. Сбм. XII., 615. „Откъслекъ отъ Историята на Рилский мънастирь“. (Извлѣчено отъ Списанието „Българский Църковенъ Прѣгледъ“) София, 1895. Послѣдното съчинение е по-пълно и претендира на систематичность въ изложбата, обаче и то не е достатъчно, за да ни прѣдстави всичкото значение на манастира и историята му, макаръ и прѣзъ текущия вѣкъ. (За тая книга чухъ не добри отзиви отъ нѣкои братя въ манастира. Оказа се, че недостойно се величаели егуменъ Никифоръ и проигуменъ Кирилъ. Тѣ тикнали манастира въ дългове съ направата на едно несѫществуваще вече езеро, за което похарчили около 40.000 лева). „Рѫко-

тая именно задача на бѫдещия историкъ, постарахме се да съберемъ нѣкои и други документи, които ще фърлятъ нѣкой и другъ свѣтълъ лѫчъ върху тъмното минало на тая наша свѣтиня.[1])

I.

Исторически бѣлѣжки, писани на единъ Възкресникъ.

Бѣлѣжкитѣ, които печатаме по-долу, сѫ твърдѣ цѣнни за историята на манастира. Тѣ сѫ публикувани отъ Д. Илковъ въ Сбм., XII., 615. Той ги нарича „панегирикъ отъ 15 вѣкъ“, който ужъ билъ писанъ отъ Владислава Граматика. По всичко се вижда, обаче че г. Илковъ нито самъ е прѣписалъ бѣлѣжкитѣ, нито е виделъ панегирика на поменатия писатель. Ако едно отъ двѣтѣ бѣ направилъ, нѣмаше да попадне въ подобна грѣшка. Тѣ сѫ писани на първия чистъ листъ върху единъ Възкресникъ, печатанъ въ Москва прѣзъ 1715. (ѧѱѯі) індікта д҃: Мц҃а ѡктѡврїа, а панегирикътъ, за който споменува г. Илковъ, е грамаденъ трудъ на Владислава Граматика и е писанъ все съ еднаквъ почеркъ отначало докрай. — Началото и краятъ на бѣлѣжкитѣ сѫ съ по-едри букви, но личи, че пакъ ги е писала една и сѫща рѫка. Тъй е направено за икономия на мѣсто. Отъ друга рѫка намираме една неясна бѣлѣжка на полата и послѣдната прѣдъ подписа, която ни обажда, че авторътъ на тая „исторїа іероѳеѝ іермона҃ рыл҇кїы“ билъ братъ на Серафима, митрополитъ „дабробосански“.

Възкресникътъ се пази въ старата постница отъ отца Іосифа. Изказваме му тукъ своята благодарность, загдѣто бѣ тъй добъръ, да ни обади твърдѣ важнитѣ бѣлѣжки. Ето и самитѣ тѣхъ:[2])

„† Ва прежни҃ лете҃ неизвѣснѡ кое҃ѹ, рѡкѹ ѝзнѹрена бѣше рыл҇каѧ ѡбител ѡгне҃ ѝзнѹрена посе́й ѝсторый. ѿвоплощѐнїе сн҃а бж҃їѧ. ҂ѧѱмд҃ года подновѝсе го́рна страна̀ допѝрго. В'толетѡ бѣше ї҆гѹмень гераси҃

писната сбирка въ Рилския Манастиръ.“ Бълг. Прѣгледъ, год. VI., кн. X., стр. 89. „Български старини“ въ сп. Български Църковенъ Прѣгледъ, год. III., кн. I.—V. и IX.—X. „По историята на Рилския манастиръ“ пакъ тамъ, год. IV. кн. VIII. и „Рилска планина и Рилскиятъ манастиръ“ отъ К. Иречекъ въ „Пѫтувания по България“ т. II., стр. 618.—653.

Освѣнъ горнитѣ, ще отбѣлѣжимъ художественото описание на „Великата Рилска Пустиня“ отъ И. Вазовъ. (Пѫтни бѣлѣжки и впечатлѣния). Сбм., VII. и „Поклонение на света Рилска обитель“ отъ С. Бобчевъ, Бълг. Сбирка, год. V., 597. и 698.

Научихъ се, че се наелъ да опише историята на манастира г. Д. Мариновъ. Споредъ насъ, рано е още да се пристѫпи къмъ тая работа, докато не се публикуватъ нѣкои и други документи. Желателно е въ туй отношение отецъ Игнати Рилски да побърза и да напечати своитѣ материали. Освѣнъ това, не е злѣ, ако се почака и описътъ на рѫкописитѣ, направенъ отъ насъ, защото въ него ще бѫдатъ обнародвани много исторически бѣлѣжки, които се отнасятъ все до сѫщия манастиръ.

[1]) Документитѣ, които публикувамъ тукъ, събрахъ прѣзъ м. августъ 1900. год., когато по покана на просветения егуменъ негово високопрѣподобие отца архимандрита Іоаникия отидохъ въ манастира да наредя и опиша рѫкописитѣ, които се пазятъ въ манастирската библиотека.

[2]) Обнародваме ги втори пѫть, за пълнота на документитѣ и защото при първото имъ обнародване сѫ се вмъкнали много печатни погрѣшки. За примѣръ изпустнага е думата „митрополи́ть“ слѣдъ думитѣ „ѝ пройменова҃ ѐгѡ серафи҃.“ „Даббробоса́скомѹ“ писана е „добропосодскомѹ.“ Измѣненъ е тъй сѫщо правописътъ, па и ударенията сѫ на много мѣста изпустнати.

ȃрхїман'дрѝтъ са҃, ѝ настоѧтелъ беше на сїе дѐлѡ тогожде лѣта преста́висе ї́гꙋме҃ гераси҃ ноѐбра. є҃ де҃. не оста́ви бо́рчь мона҃тирꙋ ниеднȃ ȃспра.

Потѡ́мже бы́стъ ї́гꙋме҃ висарыѡ҃, ѧ҃ѱмє҃, го́дда доидѐ тефтѝшъ ѿ цары гра́дъ са҃ мꙋтевелїѧ та ѡ҃глобѝ мона҃тирь, ѧ҃і кѐса того лета ѡ҃ста̀ви висарїѡ́нъ ї́гꙋменство ѝ остави ,г҃, кѐса бо́рчь. Въ него бы́стъ васѝлїѧ ї́гꙋме҃, ,ѧ҃ѱмѕ҃. подновѝсе напоснїца цр҃квата ,ѧ҃ѱмз҃, ста́де ѳеѡ́фан҃ ї́гꙋме҃ то́й человѣ́къ беше дх҃овенъ ѝ ѝскꙋсенъ ѿ все́ деле҃. ѝ превзѐли бѐхꙋ ȃгара̀не мона҃тѝрски места ѝ планѝнѝ. ѝ то̀й воста ѝ бра̀тъ є҃го̀въ бж҃їею по́мощїю ѝ преѿте́хаги ѝ пома́ло време престависе хаџи антимъ братъ є҃гѡ̀ потрехъ лете҃ преста́вися ѝ ѳеѡ́фа҃ ,ѧ҃ѱнг҃ станȃ хаџи моисеѧ.[1]) беше человѣкъ то̀й до́бръ ѝ четецъ, ѝ любеше добры̀ конѝ за единъ ко́нъ ѝскамꙋгѡ пашȃ ѡ҃нього недаде по́сле да́де мона҃ти҃ з҃ кѐса глоба. Въ то лѐтѡ стана серапиѡ҃ съ никѝта ѝдержа҃ -д҃- лѣта. ,ѧ҃ѱнз҃- прїиде патрїа́рхъ кѵрїлъ ѝ херотониса҃ серапиѡна на ȃрхїерейство ѝ то̀й парїа́рхъ по́сле потꙋрчѝсѧ ѝ ѡ҃ста́ви҃а бо́рчь -л҃ѕ- кѐса, ,ѧ҃ѱнз. паки стана васѝлїѧ по сарапиѡ́на, понеже двѝгнасе вра́жда помеждꙋ̀ бра̀тїиѧ пострека́еми ѿ вра́га на зависъ ѝ гонение на серапїѡна ѡ҃нь ѡ҃ста́ви мона҃ти ѝ оу҆зе щѝпъ ї́епархїѧ последи ѡ҃ста́ви щѝпъ таꙋзѐ во́сна ѝ проѝменова҃ є҃гѡ̀ серафи҃ митрополѝть

,ѧ҃ѱз҃ бы́стъ мо́ръ ѿ чꙋма оу҆мана҃ти҃ ѝ повасꙋ́дꙋ то́гѡ лѣта ѡ҃ста́ви васѝлїѧ ї́гꙋме҃ство ѝ ѡ҃ста́ви борчь .л҃ѕ. ке҃ -ѧ҃ѱѯа҃. станȃ клеѡ́па ї́гꙋме҃ то́й человѣ́къ бе до́беръ то́кмо харче҃ нашѝро́ко ѝтїѧ го́дини многѡ мл҃тїнѧ прїиде поне́же велѝкъ мо́ръ бе пова҃сꙋ ѝ ѡста́ви бо́рчь -ѿє҃ кѐса. ѝ тогдȃ то̀й побѐже со҃брато҃ свои҃ нафѝлѡ́е ѝ преставихася ,ѧ҃ѱѻа҃,[2]) є҃ди҃ днеска, ȃ дрꙋги ꙋтре. поклеѡ́на, станȃ сергїѧ ї́гꙋмѐн є҃днѡ̀ лѐтѡ ѝ бы́стъ распра поме́ждꙋ ѝхъ ѝ то́й побѐже оу҆влашкѡ —

Ватѝсꙋщное се́демьсо́тное шес҃десето. ѝше́стое бастиса́ха хайдꙋци мона҃сти҃ на велѝки четвѐртѡ̀къ. ѝ мно́гѡ вѐщи мона҃тирски ѿнесо́ше кан'дилȃ ѝ потѝре ѝ все щого́тъ ѝмаше срѐбрено ѿнесо́ше въ то лѐто прїиде патриа́рхъ калинѝкъ ѝ херотонѝсаха никѝта ѝ бы́стъ поме́ждꙋ бра́тиѧ за́висъ ѝ гоне́нїе по никѝта ѝ то́й побѐже оу҆ ст҃а го́ра, ,ѧ҃ѱѯѕ҃, растꙋрѝ се сер'бскӓѧ клѝма та се по́тъписа по́тъ васеле҃нкого патрїа́рха при сꙋлтанъ мꙋстафа́ ѝ прїпарїа҃ха самꙋ̀ила в'селе҃каго. Па́ки вто́ри пꙋ́тъ. ,ѧ҃ѱѯд҃- прїѝдоха хаидꙋ'ци ȃр'наꙋ́те. наст҃а троица. ѝ щоѝмаше мона҃ти҃ всѐ ѿнесо́ше, ѝ ѿто́ле поколеба́се ры҃лкаѧ ѡ́бѝтелъ понеже, ї́еврѐй наложѝше хваидꙋ мно́го ѝ сотворѝсе бо́рчь мона҃тирꙋ 100-ꙋ҃- кѐса. ,ѧ҃ѱѯд҃. по́иде тꙋ́рчинъ на московъ со восе́ю сѝлою свое́ю, ѝ превзе́мꙋ мо҃ковъ всѧ́ вла́шка землȃ ѝ тата́р҃ка додꙋ́наво, ѝ въто вре́ме ѩвѝсе звездȃ ѡ҃пашȃта. па́ки вто́ри ѝ тре́ти пꙋ́тъ по́йде тꙋрчи҃ на ма҃калѧ ȃма неꙋспѣ̀нѝщѡ. ѝзбы́се пророчество. поне́же вопросѝ ȃвра҃а бг҃а глаго́ла гд҃и жѝвъле бꙋ́детъ се́й ї́смаилъ ѿвещȃ є҃мꙋ бг҃ъ. є҃й бꙋ́детъ въ ѩзы́къ велѝкъ, ѝ џарїе ѿ негѡ̀ ѝзѝдꙋтъ ѝ рꙋка є҃гѡ̀ бꙋ́детъ навасе҃ ѝвасе́хъ рꙋкѝ натого̀.

---

[1]) На полата срещу тая дума: ѡ҃стави ѳеѡфа҃ аорг҃ъ (?) монастт. . . . е писана отъ друга ржка.

[2]) Надъ „преставихася“ е датата.

Въ тисꙋщное седе̑сотное и̑ седе̑десетагѡ рока. въ тиѧ лета хр̑тианїй що и̑стеглиха неможносе и̑сказати.

Потъписави сеи и̑сторїѧ ї̑ероѳей ї̑ермона̑ рыл̑кїи брат̑ серафимꙋ митрополитꙋ дабробоса̑скомꙋ. тогда седохь на посница... —1772-года[1])
ї̑ерѡѳеи ї̑ермона̑ ръкою ст̑омꙋ ѡ̑ц̑ꙋ слꙋга". —

II.

Писмо отъ патриарха Германа.

Въ края на миналия вѣкъ, когато Цариградската патриаршия унищожила Охридската и Ипекската автокефална цървка, почнала да се бърка и въ управата на Рилския манастиръ.[2]) Покрай това тя му наложила и данъкъ. Отъ тогава почнала да праща отъ врѣме на врѣме свои хора — ефори, за да прѣглеждатъ смѣткитѣ на манастира. Въ писмото, което публикуваме тукъ, се обажда на братството чрѣзъ егумена, че се изпраща Димитрика Мицура като патриарши ефоръ, за да прѣгледа „хесапете" имъ и се даватъ наставления, какъ да се постжпва съ него.

„Германъ милостїю бж̑їею А̑рхїепископъ Кѡнстантїнополя новагѡ рима и̑ вселенскиїй Патрїархъ.

† Преподобнѣйшїи и̑гꙋмене, Проигꙋмени же, и̑ прочїи о̑ц̑ы сщ̑еннагѡ и̑ честнагѡ нашегѡ Патрїаршескагѡ и̑ ставропигическагѡ монастыря рылскагѡ во е̑пархїи Самоковскагѡ лежащаго, чада ѡ̑ гд̑ѣ возлюбленна нашея мѣрности: благодать бꙋди вамъ и̑ миръ ѿ бг̑а. Понеже ѿ о̑нова време ѿ каквото се случи пожаро (ианганно) на тоя священый монастырь, великата церква промышляющи за доброто мꙋ ѡ̑предѣли надзирателя е̑мꙋ честнѣишагω и̑ нашего по дꙋхꙋ сына возлюбленна и̑ превождѣлѣнна кѵ̑ръ димитрика Мицора, ꙗ̑кѡ да приходя е̑диножды въ годъ во священный монастырь преглѣдꙋва хесапете на годишното мꙋ даванѣ и̑ зиманѣ, и̑ дрꙋгото состоянїе сщ̑еннагѡ монастыря, и̑ спомоществꙋва во всичко щото е̑ за ползата мꙋ, споретъ ревностьта и̑ разꙋмо и̑ хрїстїанското благоговѣнїе щото и̑ма: и̑ понеже него̀во благородїе, който се намерꙋва веке оу̑ Кестентилъ, като се вѫрне ще замине о̑тъ тамѡ да преглѣда годишните ваши хесапе: заради това пишꙋще чрезъ настоящее наше патрїаршеское посланїе повелѣваемъ и̑ завѣщаваемъ вашемꙋ преподобїю, като дойде тамѡ реченный кѵ̑: Димитрика Мицора да го воспрїимете дрꙋжелюбнѡ и̑ приличнѡ на неговыю е̑форски характиръ, и̑ слѣдователнѡ да представите предъ негова честность годишните хесапе монастырски за земанѣто и̑ даванѣто, за да се преглѣдатъ точнѡ ѿ негѡ, като ѿ правилнагѡ е̑фора тогѡ сщ̑еннагѡ монастыря, който на времето ще да и̑звѣсти и̑ намъ, заради строенїето и̑ дрꙋгото состоянїе монастырско. Не ѡставляемъ же да зарачиме вашемꙋ преподобїю да сохраняване точнѡ предѣлите и̑ чиновете на тоя священный вашъ монастырь, и̑ да и̑ма оу̑сердїе всякъ да

[1]) Тая бѣлѣжка е писана отъ друга ржка.
[2]) Вж. Откъслекъ отъ ист. на Р. м., стр. 137.

ѝсполнява принадлежащите ѐмꙋ должности, ѝ по старите ѻ҆ꙋбѡ да бывате добръ примѣръ добродѣтели, ѝ да совѣтꙋвате ѝ завѣщавате подобающая на по младите. а҆ вы паки (по младите) да се ѡ҆бходите съ повиновенїе ѝ смиренїе камъ по голѣмите ѿ васъ, ѝ вси ѐдиною дꙋшею да се оуправлявате къ бг͠оꙋгожденїю, ѝ лꙋчшемꙋ благоꙋстроенїю сщ҃еннагѡ вашегѡ званїя. Понеже реченный ѐѳоръ (надзиратель) сщ҃еннагѡ монастыря неприятеленъ сꙋщи никоегоже дароприятїя колкото за ѐфорското това настоянїе, побꙋждается ѿ ѐдиныя токмо ревности щото ѝма камъ священните монастыре, тогѡ ради неще да дадете нищо на негова честность, за харчове ѝлѝ за трꙋдовете мꙋ, само ще да ѝмате честолюбїе да показꙋвате къ немꙋ, благодарность залога, ѝ да наращавате по много ревностьта ѝ оусердїето мꙋ който ѝма заради ползата на сщ҃енныо монастырь, ѝ който не ѐ престаналъ да показꙋва ѿ начала. бж҃їя же благодать ѝ безчисленная милость да бꙋдеть съ вами. *1844. Ноемвр. 2.*

Кѡнстантїнополскїй ѡ҆ хр҇тѣ молитвен҇икъ."

Горното писмо се пази между кореспонденцията на отца Неофита Рилски.

III.

Прошение до св. Синодъ въ Петербургъ.

Слѣдъ послѣдния пожаръ въ манастира братята почнали да подновяватъ сградата и да правятъ нова черква. Това било прѣзъ егуменуването на енергичния и трудолюбивия егуменъ Іосифа.[1]) За такова грамадно прѣдприятие нуждни били голѣми срѣдства. Тогава братята взели рѣшение да просятъ помощи не само отъ българския народъ, но и отъ другитѣ славянски и неславянски православни народи. Пратени били братя въ Сърбия, Ромъния и Русия. Освѣнъ това се обръщали съ прошения и до официални учреждения. Такова е и слѣдното прошение, пратено до св. руски Синодъ въ Петербургъ. Това прошение е твърдѣ интересно, защото съ него се моли Синодътъ не само за парични помощи, църковни одежди и др., но още и за откриване на „ѐдино славянско ꙋчилище, ѝ тѵпографїя царскимъ ѝждивенїемъ" и манастирътъ да бѫде подъ руско покровителство.

Прошението не носи дата, но тя може да се възстанови лесно, като се знае, кога е изгорѣлъ манастирътъ, а именно 1832. год. Тамъ се казва: „прежде шестьнадесять лѣтъ попущенїемъ Божїимъ бысть всепагубный пожарь", значи то е писано прѣзъ 1848. год. — Намира се между листоветѣ на единъ сборникъ съ изводи отъ грѣцки класически съчинения (Платона, Омира и др.). Почеркътъ е новъ, хубавъ и писанъ съ металическа писалка.

На първия листъ четемъ:

„Достопримѣчателни Назначения."

[1]) Вж. кратки черти за живота на дѣда Іосифа въ „Откъслекъ отъ Ист. на Р. м.", стр. 51. Тукъ се говори на кратко за сѫщитѣ въпроси, които се зачекватъ въ въпросното прошение.

Отъ опакото:

„Свят҃ѣйшему въ С. Петербу́ргѣ правителствующему Сѵно́ду на́шему же преми́лостивому ѡ҆ц҃ꙋ и҆ величаи́шему благодѣтелю“.

Ето и прошението:

„Свят҃ѣйшему въ С. Петербу́ргѣ прави́телствующему Сѵно́ду.

Смире́нно до лица́ земли́ кла́няющеся благоговѣ́йно лобыза́емъ святи́телскія Е҆гѡ̀ десни́цы.

Дерза́емъ мы́ смире́нніи мона́си и҆ при́сная ча́да Свщ҃еннагѡ на́шегѡ Монастиря́ преподо́бнагѡ ѻ҆ц҃а̀ на́шегѡ І҆ѡа́нна рылскагѡ съ си́мъ худы́мъ на́шимъ писа́ніемъ пріити́ ко Святѣ́йшему въ С. Петербу́ргѣ прави́телствꙋющему Сѵно́дꙋ, и҆ въ кра́тцѣ предста́вити жалостное Свяще́ннагѡ на́шегѡ мт҃ыря́ состоя́ніе, и҆ мо́лимъ со ѿте́ческꙋю да послу́шаетъ на́съ любо́вію.

Пре́жде шестьна́десять лѣ́тъ попуще́ніемъ Бо́жіимъ бы́сть всепа́губный пожа́рь, и҆́же нѐ то́кмѡ то́ль сла́внагѡ и҆ простра́ннагѡ зда́нія Монасты́рскагѡ, но́ и҆ все́хъ движи́мыхъ и҆ недви́жимыхъ веще́й и҆ ᲂу҆тваре́й церко́вныхъ лиши́ на́съ. При́ходи же (сі́есть ми́лостыня, ꙗ҆́же ѿ единоро́дныхъ и҆ благоговѣ́йныхъ на поклоне́ніе приходя́щыхъ Бо́лгарѡвъ прино́сится) а҆́ще и҆ не́ мно́ги бя́хꙋ, но́ за злополу́чія на́шегѡ ро́да въ ны́нѣшныхъ временѣ́хъ то́ль ᲂу҆ма́лишася, ꙗ҆́кѡ е҆два́ со и҆ждиве́ніями сравня́ются: и҆ ѿ толи́кихъ лѣ́тъ спомоществу́еми ѿ згорѣ́вшихся стѣ́нъ е҆два̀ трѝ ча́сти четверо ꙋго́лнагѡ Монастыря́ возобнови́ти до сегѡ̀ дн҃ѧ̀ возмого́хомъ, четве́ртаѧ же ча́сть е҆щѐ показꙋ́етъ жа́лостный слу́чай свяще́нныя сея́ нѣ́когда сла́вныѧ ѡ҆би́тели: це́рковъ же́ пре́жде бꙋ́дꙋчи ма́ла, ны́нѣ же бо́лща воздви́жеся мно́гими трꙋда́ми и҆ мно́гими спомоществова́ніями, ѻ҆ба́че полови́на е҆ѧ̀ е҆щѐ стои́тъ ѡ҆́ловомъ непокрове́нна, и҆ на́га свяще́нныхъ ᲂу҆тваре́й кни́гъ же и҆ про́чіихъ въ не́й прили́чествующихъ ᲂу҆краше́ній, ѿ ко́йхъ ниже́ деся́тыя ча́сти почти́ въ сосудохрани́лищи и҆сто́ргнути ѿ ѻ҆гня́ возмого́хомъ. Ѻ҆брѣта́ющесѧ про́чь въ таково́мъ многоплаче́вномъ состоя́ніи, и҆ кра́йней ску́дости, и҆ недоумѣва́ющесѧ ка́къ и҆ ѿ ку́ду бы проси́ли нѣ́кую дово́лную по́моць, е҆́юже бы возмогли́ и҆ ѡ҆ста́лую ча́сть созида́ти къ простра́нству не малѡ приходя́щыхъ по вся́ цѣлогоди́шнія Госпо́дскія и҆ Богоро́дичнія пра́здники покло́никѡвъ, и҆ и҆зба́вится ѿ преумножи́вшихся долгѡ́въ, давнѡ̀ ᲂу҆жѐ ѻ҆́ко ни́ше бя́ше зрѧ́ще на милосе́рднѣйшую е҆диновѣ́рную, е҆диноплеме́нную, и҆ ми́лостивую рѡсі́ю, и҆зли ва́ющꙋю незави́стныя и҆ бога́тыѧ своя́ ми́лости на неимѣ́ющія и҆́мене Славя́нѡвъ, ꙗ҆́кѡже Божегро́бцы, Сінаі́тцы, Святого́рцы, и҆ про́чія, но̀ сре́дство за е҆́же ᲂу҆пра́вити свяще́нное на́ше намѣ́реніе ѻ҆брѣто́хо҄ ѿ всю́дꙋ стѣ́ны крѣ́пкія, е҆ли́жды восхотѣ́хомъ предложи́ти нѣ́что таково́. Тѣ́мже и҆мѣ́юще ᲂу҆пова́ніе тве́рдое, ꙗ҆́кѡ свяще́ннѣйшій въ С. Петербу́ргѣ Сѵно́дъ, е҆гда̀ то́кмѡ бы пріи́лъ прили́чнаѧ и҆звѣще́нія ѡ҆ ѻ҆ка́янномъ состо́яніи свщ҃нагѡ на́шегѡ Мт҃ыря́, непрезрѣ́лъ бы никогда̀ е҆ди́ныѧ таковы́ѧ ми́лости, и҆ забве́нію преда́лъ, но́ а҆́біе призри́тъ (благоволи́тъ) ꙗ҆́кѡже вѣ́сть да собере́тся ми́лостыня ѿ благослове́н҃ыхъ правосла́вныхъ хрістіа́нъ держа́вныя рѡсі́и ко и҆справле́нію ца́рскагѡ на́шегѡ Мт҃ырѧ̀ рылскагѡ, за вѣ́чное воспомяно-

новéніе благодѣтелствующихъ ѐгó, непогрѣши́хомъ сщ҃éнагѡ нáшегѡ намѣренія, занѐ дозволѣніемъ ѐгѡ̀ Высокопревосходи́телства Г. Ї́мперáторскагѡ полнумóщнагѡ Министра при Портѣ Ѻтомáнской рáзныхъ ѻрдéнѡвъ Кавалéра Влади́мира Пáѵловича Ті́това при́сланный нáшъ во хрістѣ брáтъ Ѧрхімандрі́тъ Г. Стефáнъ Ковáчевічь въ держáвную Рѡсі́ю ко ѻтéческимъ ѻбъятіямъ Святѣ́йшагѡ Сѵнóда прислáлъ нáмъ брáтско писáніе, ѝмже возвѣщáетъ, ѩкѡ сподóбился воспріяти святи́телскія Богопріятныя моли́твы и҆ благословéнія, ѿтéческое же и҆ любéзное пріятіе Святѣ́йшагѡ Сѵнóда, и҆ ѡ҆ нáшемъ смиренномъ ѻбщебрáтственномъ ѝмени, и҆ ѡ҆ ѝмени священныя нáшея ѡ҆би́тели предложи́ти Ѐмꙋ̀ прошéнія нáша сія́: въ пéрвыхъ ѐже ѝсходáтайствовати чтó, ѐжегóдно къ препитáнію нáшему, и҆ построéнію священныя нáшеѧ ѡ҆би́тели, и҆ ѐже ѝмѣти нáмъ невозбрáнный въ Рѡсі́ю вхóдъ, и҆ ѐже бы́ти нáмъ подъ покрови́телствомъ и҆ защищéніемъ держáвныѧ Рѡсі́и, тó есть Святѣ́йшагѡ Сѵнóда, тáже и҆ прóчая, ѩже къ составленію ꙋчи́лища, тѵпографіи и҆ болни́цы: и҆ на всѧ̀ сія́ по нáшей нꙋ́ждѣ, желáнію, и҆ прошéнію Свѧтѣ́йшій Прави́телствꙋющій Сѵнóдъ благоизвóлилъ благодѣтелствовати нáсъ нꙋ́жныѧ рабы̀ своя́, и҆ ми́лостивыми свои́ми благодѣяніями ꙋтѣшити, и҆ ѡбрáдовати: тѣ́мже и҆ мы́ рáдуемсѧ душéю, и҆ весели́мся сéрдцемъ сподóбившеся ѝмѣти таковы́я преми́лостивыя ѡ҆ц҃ы̀ и҆ благодѣтели. Нò чтó воздадéмъ таковы́мъ преми́лостивымъ ѡ҆ц҃éмъ, и҆ величáйшимъ благодѣтелемъ? ѡ҆ всѣ́хъ ѩже воздаютъ нáшему недостóинству? Сердéчная ли нáша благодарéнія? нò и҆ сія́ грꙋ́бости рáди ѿще и҆ недостóйни сꙋ́ще достóйная достóйнымъ воздáти, тó бꙋ́демъ, ѩкоже и҆ ѐсмы̀ задолжéнни непрестáннѡ моли́ти мздовоздáтеля Бóга, да тóй моли́твами Пресвяты́я Дѣ́вы Богорóдицы кꙋ́пнѡ же и҆ Преподóбнагѡ ѡ҆ц҃а̀ нáшегѡ Ї҆ѡáнна Ры́лскагѡ чудотвóрца подари́тъ Ѐгѡ̀ Ї́мперáторскому Пресвѣ́тлому Вели́честву и҆ Святѣ́йшему Сѵнóду[1]) многолѣ́тное здрáвіе содружéнное со всѣ́ми благополꙋ́чіями Цáрскія влáсти на похвалꙋ́, чéсть, защищéніе же и҆ подтверждéніе всегѡ̀ благочéстія! Ѐщé же ѝзвѣсти́хомся, кáкъ Святѣ́йшій Сѵнóдъ благоизволя́етъ, да ѻтъ нáшегѡ смирéннагѡ и҆ худáгѡ брáтсва ѝзберéтся ѐди́нъ за посвящéніе во Ѧрхіерéа: нáмъ сꙋ́щимъ во ѿтомáнской непостоянной держáвѣ Святѣ́йшій Сѵнóдъ ѐли́ка ѿще признавáетъ бы́ти на пóлзу Священному нáшему Монастырю, и҆ спасéнію нáшему, мы̀ вся́ та лобызáемъ нáши́ ꙋсéрдіемъ, и҆ готóви послꙋ́шати, и҆ ѿще ѝзволя́етъ брáта нáшего ѧрхімандрі́та Г. Стефáна Ковáчевича сꙋ́щаго въ Рѡсі́и посвяти́ти во Ѧрхіерéа, мы̀ всѝ на тó съ благодарéніемъ соизволя́емъ, и҆ тáкѡ вручáемся святи́телскимъ благословéніемъ и҆ ѻтéческой прóмысли.

Святѣ́йшагѡ Сѵнóда Величáйшагѡ нáмъ Ѻц҃а̀ и҆ Благодѣтеля[2])

нижáйшіи рабы̀ и҆ смирéнніи

† ѝгꙋ́менъ сщ҃éнныя стаѵропигі́ческія лáѵры ры́лскія Ї́ѡсифъ, ѐпі́тропъ Серафі́мъ, скеѵофѵлаксъ памфі́лій съ брáтіею".

На другия листъ е изложено съдържанието на прошението по слѣдния начинъ:

[1]) Писани съ едри букви.

[2]) Писани тоже съ едри букви.

„Прошénія къ Святѣйшему въ С. Петербýргѣ Сѵнóду.

а! Цéрковъ ѻ҃ловомъ да покрыется. в! Тéмбло да позлатитсѧ. г! всѧ̀ ѹ҆твари церкóвныя, тóесть три. ѻ҆дéждъ а҆рхіерéйскихъ, стò сщ҃éнническихъ, трѝдесять діáконскихъ, ѻ҆дѣ̀ѧнія, потúри, крестѝ, є҆váггеліи, четы́ре велúки полѵелéи, четыренáдесять свѣ́щники велѝкія. д! Є҆дúну а҆рхіерéйску мандíю, и҆ є҆дúну патеріцꙋ. е! вéсь дóлгъ монастырскій да ѿтплатúтся. ѕ! Да ѡ҆пре-дѣлúтся монастырю трéхъ сѡ́тъ рáди человѣ́къ є҆жегóдно литó. (препи-тáніе). з! Да составится нýжная болнúца. и! Всегдà сщ҃éнная нáша ѡ҆бúтель є҆̑же въ рѡсíю вхóдъ невозбранéнъ и҆мѣ́ть. ѳ! Є҆̑же бы́ти Мона-стырю̀ нáшему ѻ҆бщежúтелну. і! Да составится є҆дúно Славя́нско ѹ҆чúлище, и҆ тѵпогрáфія цáрскимъ и҆ждивéніемъ. іа! Є҆̑же бы́ти Мт҃ырю̀ нáшему подъ покровúтелствомъ рѡсíйскимъ. и҆ и҆ны́я нꙋ́жныя вéщи, ꙗ҆́коже завѣ́си надъ дверéй, и҆ покрóвцы надъ кѵвóтомъ, и҆прóчая.“

IV.

Автобиография на отца свещеноинока хаджи Агапия.

Свещеноинокъ х. Агапи билъ единъ отъ най-събуденитѣ манастирски братя. Както той самъ ни разказа, налегнало го униние въ манастира и затова пожелалъ да отиде „на таксить,[1]) но не за печалби, а за любопитство“: „да вида како живее свето по миръ, и ако ги вида че не живѣеятъ какото требува по хрістіански да ги поучавамъ да ги утверждавамъ . . . а и униніето да распадимъ отъ мене“. И отишелъ прѣзъ 1839. год. Слѣдъ 20 годишна духовнишка и проповѣднишка дѣйность се върналъ въ манастира, но веднага билъ проводенъ въ Кюстендилъ, гдѣто се и поминалъ прѣзъ лѣтото на 1868. год.

Х. Агапи, макаръ и да билъ самъ неученъ, билъ ученолюбивъ и патриотъ човѣкъ. Въ рѣчитѣ му, които събралъ и подвързалъ заедно съ автобиографията си, често се говори за отваряне на училища. Тъй напр., прѣзъ 1847. год., когато дошелъ митрополитъ Никифоръ въ Чирпанъ, той, х. Агапи, държалъ привѣтствена рѣчь и съвѣтвалъ между другото гражданитѣ, да си отворятъ и наредятъ училища на родния си езикъ.[2]) Скърбѣлъ твърдѣ много, загдѣто не могълъ на младини да се поизучи, ала съ трудъ и постоянство доста напрѣдналъ. Билъ добъръ ораторъ. Прѣдъ слово 15. „радіи поклóниковъ“ пише: „слѣдующето нравоучително поученіе може и на сѣкои празници, кога има гостѣ (поклоници) на

[1]) „На таксить“ значи на просия. Отначало трѣбва да сѫ отивали между народа само като учители и проповѣдници, по-послѣ, когато манастирътъ захваналъ да отпада, тръгнали и да просятъ. Обаче постепенно тая просия се обърнала въ лична — за духовника, макаръ и да се просело отъ името на св. Іоана Рилски. Прѣдоставяло се право на калугера — духовникъ, ако иска, да даде нѣщо, ако ли не — могълъ да прибира всичко за себе. Туй е станало, когато гръцкитѣ владици почнали да прибиратъ такса, за да позволяватъ да се проси въ извѣстна околность на епархията имъ. При все това, пакъ таксидиотитѣ сѫ дарявали по нѣщо на манастира. — Тѣ имали още за цѣль да водятъ гости на манастиръ, да се грижатъ за тѣхъ, докато сѫ тука, и послѣ пакъ се връщали въ метоситѣ си. Тия таксидиоти — духовници и проповѣдници, имали понѣкога и помощници, наречени *дéци* или *синýдии*. Послѣднитѣ били млади калугери, които отивали да просятъ намѣсто самия духовникъ.

[2]) Вж. рѣчь 5.

причисната да ся казува. Проповѣднико дѣто ще проповѣда словото да не бр҆зи но да изговаря думите силно и дерзосно й най послѣ молитвата со голѣмо умиленіе со сол҆зи. вонмий брате! перво кога да почнешъ, помолися сердечно за да ти проводи богъ сили свише, и тогава ще ти баде поученіето дѣйствително". При всичко това пакъ билъ недоволенъ, че не можелъ да развива и да тълкува както трѣбва евангелскитѣ текстове. Казвалъ: „поразия щѣхъ да бѫда, ако да бѣхъ по-ученъ". Разказватъ, че веднажъ самоковци го поканили да държи рѣчь. Намѣрилъ се въ чудо, защото не знаелъ, за какво да имъ говори; но ето че узналъ, какво въ Самоковъ се образували двѣ партии поради владиката. Тогава той наумява, да ги нападне, загдѣто се каратъ и дѣлятъ зарадъ единъ чужденецъ владика, съвѣтвалъ ги да се помирятъ и да живѣятъ въ съгласие и най-сетнѣ имъ казалъ, да го изпѫдятъ, ако не имъ е желателенъ. Съ рѣчьта си той направилъ силно впечатлѣние и дѣйствително помирилъ гражданитѣ. Въ Кюстендилъ сѫщо тъй говорилъ противъ владиката, като му казалъ да бѫде пастиръ добри, който пасе стадото свое, а не вълкъ, облѣченъ въ овча кожа. Естествено послѣдвали поплаци противъ него въ манастира, но повече какво могли да му сторятъ, освѣнъ да го извикатъ назадъ въ манастира!

На старость х. Агапи, както и самъ казва, се поразпустналъ малко. Почналъ да пие и да яде извънъ мѣра, поради което си разстроилъ стомаха и страдалъ много.[1])

Както повечето отъ братята, тъй и х. Агапи билъ сребролюбецъ. Въпрѣки завѣта на св. Іоана Рилски, който имъ завѣщава да се пазятъ „отъ змія сребролюбиваго, сребролюбіе бо е҃сть кòрень всѣмь злымъ", пакъ обичалъ парата. Когато се поминалъ, оставилъ на братята 70,000 гроша, освѣнъ ония, които били закопани въ метоха и извѣстни само на брата му отца Арсения.[2])

Хаджи Агапи озаглавя автобиографията си съ „О̂писаніе на живеніето ми". Слѣдъ това, по подражание на други, макаръ и „е҃динъ простакъ!", наканилъ се да опише своето „живеніе, да о̂стане за споме҃" и за да му рекатъ „Богъ да го прости, богъ да го ȣ̂покой справедними. вѣчнамꙋ пàмятъ".

Слѣдъ горното ни разказва, че се родилъ „ȣ̂село рыла на 1813. ȉулїа 16 дéнъ" отъ родители Георги и Мария. „Отрочеството си" прѣкаралъ „унезнаянство", а отъ осмата до шестнадесетата си година „ȣ̂ велики мꙋченїета": въ училището страхъ и мѫчение, докато се научилъ да чете, и послѣ „трꙋдове ѿ селските тешки работи", защото се поминалъ баща му.

[1]) Спорѣдъ нѣкои отъ братята, х. Агапи пийнувалъ и на младини за смѣлость: докато не пийнелъ, не излизалъ да проповѣдва.

[2]) Отецъ Арсени билъ духовникъ въ Хаскьой и пръвъ фърлилъ искрата на събуждането. За тая услуга патриархътъ заповѣдалъ да го извикатъ въ манастира. За сѫщото споменува и х Агапи въ биографията си. Слѣдъ него той отишелъ въ Хасково и продължилъ дѣлото на брата си. За тамошната му дѣйность вж. и „Отк. отъ Ист. на Р. М.", стр. 81. — Отецъ Арсени се поминалъ прѣзъ 1872. год. въ Дупница. — Горнитѣ свѣдѣния събрахъ отъ отца егумена Іоаникия, отъ отца Теодосия — десеть години библиотекарь на манастирската библиотека и ученикъ на самия отца х. Агапия, и отъ телеграфиста — монахъ Арсения.

Прѣзъ 1829. год. м. октомври отишелъ въ Рилския манастиръ при чича си духовникъ х. Агапия, а прѣзъ 1832. год. Паиси Софийски го ржкоположилъ за дияконъ. „И после десетина дена изгоре монастирь сосемъ". Слѣдъ три години Самоковски Игнати го произвелъ „во свещеникъ", въ който санъ прѣкаралъ още петь години. До това врѣме всичко му било добро, радвалъ се, живѣлъ „безмолвно у одайката си и у молитва и у прочитеніе свещенихъ книги", а страститѣ му били „недѣйствителни". Слѣдъ това обаче налегнало го униние и той рѣшилъ да отиде на таксить. „И следъ малко време[1]) на 1839 фев. первіи отидохъ на иски захара возрастомъ 29 годишенъ. отидохъ въ захара уви мои золъ! беда! ваай! запустело и опустошено отъ секоя страна, христіансто отъ духовнїо чинъ соблазнили се, сосемъ истинали отъ боголюбїето, метово развалили и похарали сичко, увы зло! кондисахъ на ханъ, политично какото требе не може да се разговоримъ с никого, никого не познавамъ нарѣчїатата имъ мене неразумѣвителни и сичко ми беше противно. Но да се вр̓на назатъ срам ме е́ да ходимъ писмата монастирскїи, и седа на хано, следъ два три дена дойде х: Пе́нчо и стоянчо рекоха ми дх: мемлекето нїе сосемъ западналъ и гладенъ, немаме време да те прїимаме. а истина беше силна скапїа и гладїа сиромасите собираха троското (пирею) по нивята чукаха и после го мелѣха и го ıадеха но на чорбаџїите не беше това себепо, това не беше имъ нуждата но искаха да ме похарчатъ като ме гледаха младъ и друго да им не глота но тїа да си просатъ за церквите такова злощастїе сполучихъ у иски захара и после за мене зло тешко. викахъ аахъ каде си ти пресладкїи и прелюбезнїи раю (сиречъ монастирю! какъ се лишихъ отъ тебе! како си не седехъ тамо! думахъ сосъ умо на старецо си о оче мой гдѣ е сега твою синъ дх: когото си обичалъ о оче плача ıакоже юсифъ за іакова! у такива опстоятелства като се намирахъ чудех се що да направа! у монастиръ да се вр̓немъ срам ме е, отидохъ на тр̓ново при Г. Панарета митрополито и най после тая оная запрех се у куртъ бунаръ чирпанско село и седехъ седамъ месеци и като дойде новїо митрополитъ Г. Неофитъ и тогава сполучихъ и дойдохъ у иски захара и ме препознаха до некаде за духовникъ дадоха ми една церковна одайка ничтожна и гола никакво спокоїствїе немахъ харчове иска да се харчатъ, нема отъ каде да се земе а има каде да се даватъ. владиката зема ми 800 гроша. церковнїо епитрупъ убѣди ме и направихме една врата за гроша 200, почнахъ да се грижамъ како да се икономисамъ и устроя, человеци студени, попове зависницы, азъ младъ неопитенъ не праксанъ, тїи отъ една страна простаци отъ друга дїаволе, сиречъ хитри. обичаето имъ мене противни, никого не познавамъ, и така като се намирахъ у неколко смущенїе, викахъ що тража сега тука; защо си оставихъ прехубавїо монастиръ; защо си оставихъ безмолвїето; и тишината; и чистотата, оти си не седехъ до послѣд-

[1]) Въ правописа на х. Агапия замѣняме навсѣкждѣ ȣ съ у, съкратенитѣ думи видо͞т, чува, ѿ и пр. пишемъ напълно, а думитѣ раздѣляме, за да се четатъ по-лесно. Ударенията изоставяме.

ното си издъхванiе у прехубавiо ми монастиръ како сега да се устроимъ ето дадохъ толку пари коню ıаде када денъ иска да се харчи калугерско лiе дѣло да хода да проса отъ бѣдните селѣнѣ, аахъ окаянне що тражишъ тука... Най после презренъ и вознемарихъ совеста си. вознемарихъ и срамо, зафатихъ селата понеже ме советва и единъ старъ дх: рече ми ти поучавай хрiстiането на закон божiй, па това що земешъ, що мошъ да испросишъ спореди обичаю то тiе халалъ... ıа като се по ослободихъ отъ каде совеста си и после мало седехъ у градо, а повеке по селата седехъ петъ години ардардисахъ речи колкуто за божи гробъ и други 2000 дето ги дадохъ кога да се прави южната страна на монастиро, колкуто бехъ возможенъ проповедувахъ слово божiе по церквите у градо и по селата. исповедувахъ у градо и по селата. друго речи, че немаха болгарски учителъ опщи. пофалити ли ся не ползуетъ, но искамъ право да кажа защо найнапрешъ сосъ мою совѣтъ уцани се негово словесiе даскалъ единасъ родомъ захарецъ ученикъ отецъ неофитовъ и после у захара возраснаха училищните заведенiета, на 1844 отидохъ въ iерусалимъ и като си дойдохъ на другата година заминахъ на чирпанъ. чирпанците ме предумаха и молиха ме да дойдемъ у чирпанъ и ıа като се благодарихъ отъ нихъ оставихъ захара и дойдохъ на чирпанъ. Найнапрешъ овновихъ метово владиката покойни никифоръ добаръ не сребролюбецъ платих му 100 гроша понеже и селата мало метово на хубаво место човеците богобоязлики почитатъ свещеническiо чинъ почнахъ да имъ казувамъ слово у церквата... советувах ги ногу пати заради училище и така испосле созида се горното училище, фана се учителъ, тiа се благодариха отъ мене и ме почитаха подобна, ıа отъ нихъ бехъ благодаренъ госѣ за у монастиръ водехъ секоя година по единъ патъ и по два пати спечелихъ по нещо и за староста си сосъ малку трудъ и главоболiе прiимахъ и две момчета и ги воспитахъ до колкуто можехъ едното пратихъ у монастиръ и го калугерихме[1]) както са и мене калугерили а другото като го изучихъ да стане достоенъ за учителъ у чирпанъ оставих го учителъ і ıа сами го уцанихъ и ето стана како прави учителство три години на чирпанъ две на мустафа паша и тамъ ıа го настанихъ така го изиска времето и ето пакъ две искара у чирпанъ главенъ учителъ ıанко: А: кочевъ[2]) оставихъ на чирпанъ учителъ во знакъ благодаренiе на чирпанъ защо живеяхъ деветъ години мирно и спокойно отъ секоя страна мислехъ още мало нещо да поседа на да се приберемъ у монастиръ. но судбата определи да идемъ у хасково и да седа още шесъ години понеже ненадано дигнаха арсенiа[3]) отъ хаскюи у моностиръ спореди заповетта на патриканата и кабахато му беше великъ. оти на неговото време поболгарили се хаскюлiите почнали да четатъ у церквата по словенски и после той става виновенъ предъ лицето на великата церква. и нуждата така го изиска и заминахъ азе на хасково на 1854 октоврiа

---

[1]) Думата е за сегашния братъ отца Теодосия.
[2]) Второто момче, което изучилъ х. Агапи.
[3]) Братъ на х. Агапия.

доведохъ оче паисїа на второта година за синудїа. таксито добаръ времето за печалба добро, и така можехми да купиме сосъ наше си иждивенїе големите свещницы за церквата за нашето душевно спасенїе и вѣчно воспоминание, живеяхме у хаскюи сосъ любезнїо си синудїа почти шесъ години придобихме за моностиръ що биде возможно отъ нихи пари натипарихъ и книжетата приуготовленїю светому причащенїю."

Слѣдъ това, т. е. слѣдъ 20-годишно скитане, х. Агапи се уплашилъ отъ смърть и рѣшилъ да се върне на манастиръ. Слѣдъ година обаче „покойнїо игуменъ юсифъ" го „кандардисалъ" да отиде въ Дупница, гдѣто живѣлъ още петь години.

Дотукъ свършва х. Агапи описътъ на своето „живенїе" и се оплаква, че го налегнало вече старость (навършилъ 50 години): „ме усили стомахическата ми болестъ, а и у сичкото тѣло усещамъ болести, забите ми се изрониха чурудисаха така и очите ми запреха жилите и тїа ме болятъ . . . у младоста си живеехъ по-добре на староста се разпуснахъ!" Най-послѣ, както казва, поучавалъ и проповѣдвалъ, макаръ „и безъ граматика", написалъ словата си, колкото можалъ да запази, подвързалъ ги „на книшка" и ги оставя „у манастирската книгохранителница" за паметь „простите може да се ползуватъ, а на учените за любопитство". „1865 марта 25. Х: Агапїа свещеноинокъ рылскїй".

V.

Изводъ отъ 18-то слово на х. Агапия и цѣло 20-то.

Прѣзъ 1863. год., когато било казано словото, братятa трѣбва да сѫ се карали, да сѫ интригували противъ манастирското началство, не се покорявали и пр. Ораторътъ, възмутенъ отъ всичко това, държи имъ рѣчь, съ която ги убѣждава, че всѣка власть е отъ Бога, че безъ власть не е възможно и „противляйся власти противиется божїю повеленїю". Като говори за миналата ни история и за други исторични събития, гдѣто нѣмало почитание и покорство на властьта, дохожда до „исторїата на нашїо свещенїй монастиръ", „до колку е писана и по преданїя знаяна":

„ . . . монастиро у различни времена различни искушенїета е претерпѣлъ, но сичко е било отъ грехове, но дипъ на старите времена ако не знаеме совершено защо е отъ грехове страдалъ и опустевилъ монастиро но сега на 1832 месеца їануарїа не знаеме ли мнозина че греховето отъ слободїата ни дето отиваха напуниха на правосудїето божїе чашата гнѣвна и тогава манастиро у пет шесъ сахата стана на пепелъ. Преди горенѣто почнаха се лошотїите отъ клириците, най ногу отъ ефимерїите и като не можеха началниците по скуру да ги смиратъ и после придружиха имъ мнозина отъ старите, ватрешни и некои таксиоте, дедо юсифъ поиска нѣкакси старите да накаже неколцина, но тїа испревариха го и до великата церква отидоха оплакаха се отъ него. дедо юсифъ отиде сургунъ взаточенїе на трикала, великата церква отъ триста гроша

натовари манастиро да плаща данокъ по четири хиляди гроша на годината. после не закасне и наказанїето божїе какото горе рекохме у пет шесъ сахата прекрасното зданїе стана на пепелъ! уви каква жалостъ! каква скорбъ! каква туга! не остана речи нищо, три параклиса декато е сега трапезата стопиха се дуи'ята, камбанѣто беха на надъ дупничката врата, тамо (бѣше камбанарїата) стопиха се като восокъ, на касо да кажа сичко отиде жито и сичко захире, постилкитѣ по архандариците...

Тая казанъ попусна богъ според грехoвето ни. Преподобнїо и боголюбивїо отецъ духовникъ севастїанъ той беше виделъ некакво виденїе (знаменїе) надъ монастиро отъ пчелино. и дохожда некулку време напрешъ, и думаше на братїата, братїе престанете отъ кавгите и отъ сите раскошества и се покайте защо ако се непокаеме Богъ страшно ще ни казни... но кой да послуша! кой да познае правото, кой да познае себе си: никой; ушъ секой мачи за оправа, секой прави своето мненїе право, началството се презре, и отъ погубното безначалство оправи се монастиро на пепелъ

... Нашите стари покойни игумене епитрупе и строителе, кога им са се покорявали и почитали ги братїата, монастиро е билъ благополученъ кога имъ са се противили и непокорявали монастиро билъ въ опасность. нашите покойни стари игумене и строителе монастирски каковто е билъ игуменъ Өеодосїи прозванїемъ цико́ (на от. Неофита деда) билъ многу уменъ и разуменъ и на тогавашното време ученъ но па не е билъ совершенъ, следъ него мнозина са ставале игумене старей но никой не е билъ совершенъ После на нашето знаянѣ дедо іосифъ вонкашенъ старея който почти владѣеше надъ сичките старци беше го обдарило естеството сосъ многу дарованїета, но па небеше совершенъ. Проигуменъ дух. и старїй епитрупъ Өеодосїа вторїи на власта подиръ дедо іосифа 26 години полномощно епитрупство, и той си имаше некаде недостатките и не беше совершенъ, на вишеречените двама старци като имъ се срамуваха и покоряваха братїата, монастиро благоденствуваше, и на вихното време монастиро се прослави сосъ учени калугере и сосъ прекрасно зданїе придоби монастиро некаква мирска слава и честъ. покойнїо игуменъ іосифъ ако и да беше отъ село пазарцикчко батакъ, но обдаренъ е билъ още отъ младъ сосъ многу даруванїета, духовни и световни после като стана на возрастъ имаше лице началническо, беше украшенъ сосъ кротостъ, сосъ ученїе, краснописецъ, и у мусиката искусенъ, двоюсловъ, духовенъ, и политиченъ, слушалъ самъ некой да думатъ отъ братїата, богъ нарочно го создалъ за игуменъ у рылскїо монастиръ и други са думали защо у света гора нема таковъ егуменъ, но па не можеме да го речеме совершенъ, и той като человекъ имаше си кусурето свои, отъ което некой братїа дето не расуждаваха право тїа го искаха да биде совершенъ и роптаеха врезнего силно, и това роптанїе и хуленїе докаруваха му слабость во оправленїетата, макаръ да беше широкосердеченъ и трпеливъ, беше монастиролюбецъ и това негово монастиролюбїе найподира свидѣтелствува го сосъ дѣломъ, за монастирскїо интересъ стана жертва, той отиде жертва, а некой несмислени братїа

и по смерта му хуленіета изригаха, богъ да имъ дава умъ и разумъ а него богъ да го прости за заслуженіетата, вечна му память а ніе по единъ та ні единъ, родъ приходи, родъ отходи, а земля пребиваетъ до веки.

Братіе и отци ніе днеска за днеска сме щастливи имаме си правдините, братіата отъ братството да си избира и поставя игуменъ и епитрупъ безъ да ни се меше друго некое по-горно началство игумено си има полномощіето патріаршеско, ніе ако сме разумни, тая чесъ и превелегія да я вардиме ногу е добре за насъ, но ако фанеме самоволіето си да почнеме да се непокоряваме на своето началство може скору да изгубиме тая чесъ и после като ни се прати некой дивъ зверъ на насъ непознатъ, ще раскаса сичкото братство и сичко ще поклати оть основанія, нели секой народъ желае отъ своите си братіа началници, защо своите са като майка а чуждите биватъ като мащея . . .

Писася оть грешній и неученій іеро҃ агапіа рылецъ на 1863 февруаріа 12 денъ

Определява се и е сочинено во время собора да се чете у трапезата секоя година."

Горното слово е озаглавено „о власти и чести началническoй".

Ще приведемъ и двадесеттото.

„Слово или сказаніе на усопшихъ отцѣхъ и братіахъ нашихъ здѣ лежащихъ"

„Да се чете на задушница и кога се прави на нѣкого брата трапеза.

„Братіе

Требува да помниме думите на св. апостола павла, дето дума. Поминаите наставники ваши, иже глаголаша вамъ слово божіе, ихже взирающе на скончаніе жителства, подражаите вѣре ихъ.

вопіетъ божественіи павелъ лежитъ человѣку единою умрети подобно говори и богодухновеніи давидъ. нѣстъ человекъ иже поживетъ и не узритъ смерти

Това е явно братіе! защо сичките ще да умреме! но требува да се грижиме да се стараеме да не умираме душевно, сиречъ да се грижиме да се спасиме, само това е истина а другото е сичкото суетно, лажа, нафиле!

воистину суета всяческая, житіе же и сѣнъ и соніе, ибо всуе мѣтется всякъ земнородніи якоже рече писаніе . . .

Гдѣ са сега братіе старите наши старци! гдѣ са нашите стари оправетеле! гдѣ са сега нашите стари строители! отидоха като кога не са били!

лежитъ человеку единою умрети
нѣстъ человѣкъ иже поживетъ и не узритъ смерти

дека ні е сега покойніи владика серафимъ босанскій пастиръ! дето е направилъ пчелйно, какъвъ е билъ, человекъ святъ, постниколюбивъ, свидетелствуютъ старите старци, де е седелъ по пещерите кога се прибралъ отъ епархіата казува отецъ евтиміа да е одилъ у молдава и влашко за милостиня подиръ горенѣто на монастиро отъ разбойниците арнаути. На

17 . . . . петнаесе разбойници флели у манастиро воуружени и отсекли главата на портаро и на чреднïо свещеникъ като щелъ да флезне у церквата, и най после като немало да имъ дадатъ пари запалили монастиро на четири страни. и тогава е станало нужда да иде по влашко моностирелюбивïо владика. той е оставилъ добри ученици на монастиръ. дух. или игуменъ симеонъ, той е билъ многу воздерженъ человекъ, кога е билъ по мир заповедувалъ на ученико си да му сготвува такова ıастïе което ıадатъ братïа у манастиръ на трапезата обща, и по миръ не е ıалъ месо, нито се е распусналъ по други некакви си страсти! Не е билъ светило миру и после е избранъ отъ братïата за игуменъ. билъ е кротокъ и смиренъ, не е обичалъ великолѣпïе (салтанатъ) сиречъ не е обичалъ хубави дрехи, но така сï е носилъ като простите братïа самоцр'нки дрехи и така сосъ свою примеръ наставялъ е братïата въ духовното званïе. пращанъ е на сургунъ (в заточенïе) заради монастиро, во времето кога обесиха патрïархо и тогава у тïа страшни времена, когато прогнѣвиха турцïа на всичко христïанство, кога султанъ махмутъ се расърди на духовенството и обеси патрïархо, тогава многу отъ первите духовни и светени лица пострадаха, а мнозина отъ мученическа смертъ умреха тогава и нашата сщеная лавра болгарская во гулема опасностъ се намирала. в това време надошли са отъ дупница, сички турски началници сосъ едно верцятсси (?) с намеренïе да разорат честните старци защо стыо нашъ заступникъ св. от. иоанъ самичокъ да си е забранилъ монастиро. като са спавали началниците спокойно кадията и аıанино св. отецъ побуталъ ги съ патерицата и ги разбудилъ и видели го а чи старецъ сосъ мантïа облеченъ и патерица у раката му и имъ заповедалъ да не нарушатъ нещо монастиро му защо ако дерзнатъ има страшно да ги накаже и така тïа двама отоманци кадïата и аıанино, не са веке могли да заспатъ до сутрента отъ страхъ: вечерта са легнали сосъ намеренïе утре да сбиратъ да пленатъ, да разоратъ, и сутрената поскору да бегатъ, най напрешъ са испадили голите свои единоверци дето надошли отъ селата сосъ конѣ и вреки за обиръ. най после и тïа си пошли и казали на старците додека лежи тое старецъ у сандко (хубаво да го почитате) нема моностиро ви нищо да се докундиса и си отишли, но после малко време отъ правителството проводенъ е чеснïо егуменъ симеонъ сосъ проигумена герасима в заточенïе на бруса и после като си дошли наскуру преставиле се игуменъ симеонъ и гулема жалостъ и плачъ причинили на братïата. Но гдѣ са сега тïа сщенïй лица. лежит чел... нѣстъ человекъ иже пожи... Гдѣ нïе боголюбивïо и богодухновенïо духовни ни отецъ общïй дх҃. севастïанъ (владико ученикъ) старите братïа дето го знаятъ, може сичките да свидетелствуватъ за свето му живенïе, и за духовните му наставленïета, на братството, така мисля многу души да е куртулисалъ отъ адскïо волкъ както духовни така и мирски. може да веруваме защо тое нашъ отецъ получилъ е награда (заплата) и венецъ преподобническïи за подвигите си отъ христа бога. Но гдѣ е сега

неговата уста. Гдѣ е неговио ѩзикъ. да ни поговори, да ни поучи и да ни подкрепи въ духовното званіе. лежитъ человеку и пр.

Само по некои отъ братіата знаятъ неговото свято живеніе, неговіо смиреній, кроткій и боголюбивій нравъ. тое седелъ ногу години и се е подвизавалъ на безмолвіе надъ старата посница подъ камено у пещерата, и кога е паднала соспата и е минала през него, тогава сосъ совѣто и убѣжденіето на старците у монастиръ пришелъ е на пчелино на старческата си черква и ѩ украси сосъ прехубавата изографіа отъ спомоща на православните христіане. той си служи сщенолитургіа до смерта, той не обичаше молви и световните неща, не е щеялъ да иде на таксить, а и началниците не са го убѣждавали той цаліо животъ препроводилъ е у постъ и у молитва, и у подвикъ духовній и у прочитаніе сщенихъ книгъ. Той знаеше на изустъ еванг. пцалтиро апостоло, и кога да кажеше нещо отъ речените книги, казуваше столпо и главите и стихо каде се намиратъ оніи думи. Тое преподобній отецъ беше виделъ неколко виденіе надъ монастиро и казуваше, братіе да се покаеме! и да се возлюбиме единъ други защо прогнѣвахме бога и има да попусне страшни казни врез насъ. която и биде, следъ мало време изгоре монастиро соcемъ. Тое праведній старецъ провиде си и смерта. ученико му гавріл монахъ. канилъ го да сечатъ др҆ва за зимаска каквото и секашъ, а той[1]) му казалъ защо това зиме не ще да са потребни. Тое приснопамятній отецъ ногу леко се пресели отъ тое лажовенъ светъ на вѣчности. Той като са пріуготви както требеше, после земалъ евангелието на рацете си и очилата си тури и почналъ да си чете и следъ десетъ минути намира го ученико му Гаврийлъ предалъ богу духъ и совершилъ подвигите си. живея околу 70 год. престави се на 1833 и погреби се отъ почтените братия прилично на сущото место. но гдѣ са тиа сщени лица владика серафимъ дух. севастианъ игуменъ симеонъ. лежитъ ... нѣстъ ... младите можатъ да видатъ образѣто имъ на пчелинскю храмъ. тиа двамата отци наши оставиха ни насъ вечна памятъ храмо успение пресв. бци. владика серафимъ го е соградилъ а после подиръ ногу време дух. севастианъ украси го сосъ изографията хубава. вечна имъ памятъ. Предъ Симеона и по Симеона имало е и други игумене. игуменъ герасимъ. и подиръ него наследилъ го е на тогавашното време учениo Θеодосиа прозваний цико. който е избранъ за игуменъ на 1798 какото намерихъ неговъ саморученъ записъ на единъ псалтиръ толкованъ вовъ библиотеката подъ номеро о и писува така, престави се игуменъ герасимъ в лето 1798: 8 денъ пятдесятний и наста по него игуменъ Θеодосий во то время бѣ у кюстандилъ пляса пашȁ арнаутъ и оглоби монастиро по премногу 1800. на неговото време билъ е вонкашенъ старeа х. игнатиа монахъ той е билъ родомъ захарецъ. казуваха старците да е правилъ разбойничество по ония страни. когато разбойниците арнаути запалили монастиро той тогава е оставилъ разбойничеството и е дошелъ на покаяние у монастиръ

---

[1]) Оттукъ надолу замѣняме і съ й.

и таки е отдалъ неправедното собрание. направилъ е както дума св. писание. аще неправедно собралъ еси праведно расточилъ и той храбрио мужъ отъ иноверците дето беше насилно земалъ принесе го на свещенио монастиръ който отъ разбойниците иноплеменихъ щеше сосемъ да се унищожи. и взапустение прииде. Тое приснопамятний мужъ многу е обичалъ монастиро и многу е мучение претеглилъ за монастиръ казуваха верните старци защото ιаничарето му вадили изъ устата цервата за пари. страшно е било братїе! страшно и многу лошо на еничерското време, въ голема опасность се е намирала свещената наша лавра. като се покаже отъ некаде некой си паша изведнашъ поискува 50000 гроша и после тая оная! молби дарове приданѣта хайде 30000 или 25000 така са правили големите а долните ιаничаре сещайте се.......... и така зимали са у големата нужда отъ евреето пари сосъ файда и са заложавали черковни вещи у нихъ та са се искупували, а некои старци казуваха кога дойдатъ поклоници и чифутето и како попишатъ тиа го приберать за лихвата си богъ сосъ молитвата пресв. влад. нашеи б ца и препод. отца Иоана да ни забрани отъ такава опасность струва ми се и досега да се намиратъ отъ тиа темесуци у клисарницата и най подира тоя остроумний старецъ игнатий многу се е трудилъ за да исплати тосъ долгъ за да се избаватъ отъ еврейското робство! боже избави! како е било: тое полезний старецъ най-после направилъ е храмо св. еванг. лука и тамо е оставилъ да живее на безмолвие, тамо се е и преставилъ секой нашъ братъ може да му види образо у храмо му. богъ да му прости согрешениетата, богъ да го урахати сосъ праведните. вечна му памятъ. Но гдѣ е тое многополезенъ старецъ! лежитъ че . . . нѣстъ чел . . . Подиръ проигумена Θеодосия и игуменъ симеона мнозина са станале игумене но ногу зимало време са седели които ги й знаеме и се наричаха проигумене. проигуменъ ιанакий проигуменъ гаврийлъ: който ни остави церковното лозѣ проигуменъ еродея проиг. павнутиа той е донелъ отъ видинъ хубавото старо епитафие заградилъ е заградната дето е предъ чифличките врати. беше подвижникъ старецъ. Проигуменъ кесариа после нареченъ климентъ проиг. герасимъ нисокъ человекъ който е старецъ на г. аѯентиа проиг. пантелеимонъ той многу време е седелъ на такситъ и нигашъ и никогашъ безъ правило се неоставяше, беше целомударъ щедаръ гостоприймителенъ кадето седе обичаха го християнето за гостолюбието му и незлобието му мало шишманесъ сосъ добаръ характеръ человекъ. Проиг. исаиа той беше дх. человекъ и боголюбивъ. тое набоженъ старецъ многу години седелъ е по такситъ и ногу нещо е придонесалъ отъ враца е докаралъ крави за дамсякъ у сербиа ходи и изпроси отъ негова светлосъ князя и господаря милоша обреновича три камбани така и отъ други лица пенџерите за великио храмъ. остави ни и неколку калпа за щампи. вечна му памятъ. най подира поживеа си на безмолвие по иночески и престави се на 18 проиг. агапиа той стана игуменъ на 1827 лето престави се на 1836 или 7 беше добаръ певецъ но мало раскошенъ. на горуказаните проигумене както

рекохме по мало са седели и оправлението имъ е било само у церквата а оправлениетата вонкашни и строениетата монастирски, беха до власта на чесните двама старци деда іосифа и духовника ѳеодосиа. Тиа двамината беха като некои со пругъ волко да теглятъ и да носятъ монастирските тяготи. дедо іосифъ вонкашните а дх. ѳеодосия вотрешните. Тиа двама почтени старешини беха умни и разумни у вонкашните строениета беха велико телесни, и здрави человеци сосъ добри характиръ, дедо иосифъ знаялъ е мудро и дипломатически да се преноси помежду турците, и до колку е возможно да забранява свещ. мон. отъ яничарските нрави на отоманците. Той е седелъ вонкашенъ стареа 30 год. и воистина за голема полза е билъ на монастиро. но най после на 1832 кога требуваше веке да се остави (да си даде оставката) та да си поживее безмолвно и въ покаяний, той не щеа да се остави отъ старейството, и така станаха гулеми смущениета марази кавги отиде работата дуру до великата церква и най подира постигна на гнѣвъ божий. той отиде сургунъ на трикала, монастиро изгоре сосемъ, натовариха ни отъ великата церква да плащаме данокъ по 4000 гроша ето хубавинята братие на нелюбовта. ето сладоста на несогласието ето придобиването на зависта, ползата на кавгите и маразите. Требува братие най-гулемата грижа да ни е, какъ да имаме любовь и тогава сичко добро ще имаме, тогава и спасение ще получиме извесни сме отъ св. писание, защо безъ любовь спасение небива . . . дедо иосифъ мало поседе на заточение и подира поиска си го братството да си дойде и като си дойде живееше си мирно и умерено во воздержанието на поста и молитвата. на умо си беше здравъ дури до смерта си, но очите му сосемъ запреха и го водеше ученико му за рака у церквата и така доходеше на опщо правило престави се околу 90 или 95 години на 18 длъгъ животъ живея добаръ конецъ окончи престави се исповеданъ и пречестенъ, остави ни сокровище и зарача да се купи коршумъ за церквата сосъ тиа пари негови, така и стана спореди желанието му. Богъ да го урати сосъ праведните, вечна му память. но дека е сега тоя мудрий и славни старея! лежитъ чел . . . нѣстъ чел. . . . Строитело (епитрупо) дх. ѳеодосиа седелъ е 20 год. на такситъ билъ е за полза на христианете и за себе си и за монастиро, многу поклоници е довелъ отъ пазарџикъ совия неврокопъ панагюрище, на панагюрище метово е направилъ спорадн совѣто на старца си направилъ е храмо покровъ пресв. б-ци: сосъ келиите, после насадилъ орличкото лозѣ сосъ негово иждивение лозницата гулема у орлица тоя е посадилъ сосъ рацете си воденицата орличка е направилъ… после поставенъ игуменъ пореди обичаю за мало време па и после па е ходилъ на такситъ и следъ мало време е избранъ за епит. и е седелъ епитрупъ 26 год. билъ е остроуменъ во архитектурата и во всяка работа добаръ икономъ, на неговото време направена е половината восточна и западна и сѣверна страна на монастиро, той е билъ епитрупъ и оправително надъ дунгерето. макаръ и да изгоре на 1832 но духарето понеже сосъ орозанъ правени диреците параклизето магерницата водени-

цата па са сущите мало нещо са покварихa портите се са сущите направилъ е отъ негово си иждивение параклизо св. Иоана богослово отватре темното и зографиата и прочая во времето кога е билъ епитрупъ тое много полезниа мужъ въ страшните времена, многу страхъ и сакантия е претерпѣлъ заради монастиро въ гулемата чума на 184[1]) измрели са мнозина отъ погорните старци побегнали и той е показалъ великодушие и неустрашимостъ и е погребувалъ мертвите . . . той най ногу промишляваше да умножи учени человѣци у монастиръ за това и най-ногу негови ученици имаше некои отъ нихъ весма благоприятни ради свещ. наши лаври. Най подира той като му ослабеха телесните сили така и умните искаше самоволно да си даде оставката отъ епитруплуко но дедо иосифъ не го оставяше. но после като станаха несъгласиета даде си оставката радосно и остана си на спокой и живееше умеренъ животъ душевно и телесно. като се остави отъ началството, не искаше веке нито советникъ да е или да се замеша у старейска работа но некой патъ отъ неволя отиваше. правило общо никогашъ не оставяше. подъ каняше ленивите да ходатъ и като толку ногу остаре едвай отиваше на церквата но па като застане у столо додека не пусне церква не злизеше. у одайката си седечки та четеше си евангелието апостоло псалтиро и прочая . . . чувствата му умни беха ослабели многу но очите му видеха. конецъ добаръ окончи, като соверши законите редове, многу леко се пресели блаженио старецъ отъ маловремениo животъ на вечнио и погреба се отъ братиата и отъ учениците му какото приличаше престави се околу 90 годишенъ на 185 богъ да му прости согрешениетата. богъ да го урахати сосъ праведните ст. отецъ нашъ Иоанъ да го приима во свою небесний обителъ. а отъ насъ вѣчна му памятъ, вѣчна му памятъ за служениетата му | ето братие тая госбица е отъ негови некои ученици за да речете богъ да го прости и да го споменете сички въ молитвите си и да речете со святими упокой христе душу раба твоего идѣже нѣстъ болѣзанъ ни печалъ ни воздихание . . . | но гдѣ е сега тоя много полезниа староа лежитъ человеку умрети . . . дека е неговио ученикъ дух. агапиа[2]) родомъ отъ рыла милчовъ синъ, билъ мирски свещеникъ после за мало време като му умрела сопругата, движимото имание донелъ у манастиро а недвижимото оставилъ е на щерка си избралъ старецъ горереченио духовникъ θеодосиа и като се калугерилъ слѣдъ мало време пратили са го на пазарџикъ билъ е вреденъ (бодаръ) и на духовната служба, и на себе си и на монастиро полезенъ седелъ е 15 год. на пазарџикъ и после на панагюрище 5 дойде си у монастирю на 1829 после следъ 2 месеца проводиха го старците на пещера да доведе каменосѣчците за диреците и вратите церковни и тамо се разболе, дойде си боленъ и следъ единъ месецъ като се приуготови за смертъ. свети си масло исповеда се, приопщи се и най подира накара ученико си та му чета богородиченъ акадистъ и като се соверши акадисто издихна до

[1]) Трѣбва да се чете 1804.
[2]) Чичо на оратора.

три пати и пресели се на вечноста. остави на монастиро доволно сокровище. има некои и другъ сребренъ дискусъ по церквите отъ него. вѣчна му память богъ да му прости согрешениетата, богъ да го урахати с праведните. дх. харалампиа ученикъ дх. θеодосиевъ. той е седелъ на разлого и на сливенъ, казуватъ постарите да е живеялъ мало раскошно, билъ в первата война въ 1829 на сливенъ и е отишелъ сосъ руското воинство у влашко и тамо се е преставилъ богъ да го прости. дх. иоасафъ ученикъ стареца θеодосиа. той беше духовенъ и добаръ человекъ по многу отъ живото си пройде подвижнически, кога се размислеше за маловремениo животъ человечески, за вѣчноста и будущето блаженсво, оставяше сички и бегаше по горите и по пещерите да се пости и подвизава. кога е билъ ефимериа така е направилъ избегналъ изъ монастиро со дх. аθанасиа и следъ 40 50 дена нашли ги и ги довели у монастиро. така подобно направилъ отъ копривщица и разлого оставилъ сичко само сосъ една торбичка дошелъ по монаст. пусти места воз елийна река нагоре и премина 6 7 месеци до дека да се намери, зафати го зимата за това се и намери а най добро направи в живото дето напечати книгата на светого отца Иоана, това му остана вѣчна памятъ, най после проводиха го старците на казанлкъ за дх. и поседе кожа години, и понеже беше определенъ отъ монастиро на инокините въ калоферъ за наставникъ и оправителъ нихни, отиваше у годината единъ патъ, или ако стане нужда и два пати. като се разболе привикаха го за да го чуватъ и да му послугуватъ, тамо се и престави околу 1850 то лето богъ да му прости согрешениетата. Св. от. иоанъ да му исходатайствува прощение и да го приеми у свою небесний обителъ, понеже му напечати службата и житието и отъ насъ вѣчна память. лежить человѣкъ единою . . . . . дх. максимъ ученикъ предъ реченаго старца θеодосия него пратиха го за дх. на берковица и тамо го убиха разбойници турци на 1834 лето. дх. захариа ученикъ на предъ речениo старецъ родомъ отъ самоковъ отъ родители благородни, като послужи доволно време на церквата в дяконски и свещенически чинъ, после проводиха го на филибе после на нишъ ходи на свети иерусалимъ поклони се по светите места. най после отиде на габрово дх. и тамо на прасно умре не приуготовенъ 185 остави доволно наслетство на монастиро богъ да му опрости согрешениетата, богъ да го урахати с праведните, вечна му память.

дх. Еремиа беше добаръ человекъ мало смехотворецъ, той седе ногу години на пирдопъ и тетивенъ ходиха (подиръ горенѣто на манастира) за милостиня по влашко но мало полза придобиха седе на џумая некулку време дх. биде и вонкашенъ старея и самичокъ даде си оставката и седеше на рахато си, не живееше до толку по духовно беше се навикналъ на мрсниo тутунъ и не се остави до смерта. Според какото се надеваше братството за наследие не излезе тамо, престави се на 185 богъ да му прости согрешениетата вѣчна памятъ да му биде. Тое нашъ покойни великодушни старея дх. θеодосий имаше и неколку монаси

достойни ученици, каковто що беше оче Мадей[1]) той беше отъ самоковско село шипочанъ. Билъ е богатъ. но и боголюбивъ. като му умрела сопругата, той дошелъ сосъ трите си машки деца у манастиръ, постригалъ ся во иночески чинъ и ногу години слугува на чифлико, беше добаръ строителъ и многу полезенъ человекъ за монастиро. живееше святъ животъ, имаше боголюбивъ нравъ. касно зафати но добре соверши, добаръ конецъ оконча престави се на лето 18 богъ да го упокои с праведните, вѣчна му памятъ.

х. Никита и той беше ученикъ на дх. ѳеодосиа. родомъ отъ софиа. билъ е богатъ но и боголюбивъ, на божний человекъ, още у миръ показувалъ е нрави иночески, обичалъ да седи на безмолвие и да прочита свещените списаниета, житиа святихъ отецъ и други поучителни книги, околу четирѣсетата ся година предумалъ сопругата си да оставатъ мирското живение и да станатъ иноци и така той е дошелъ у монастиръ сосъ богатството си и се постригалъ въ чинъ иночески. следъ мало време и тя направи като сопруго си, прия тое чинъ. на него дадоха служба типикаръ и седе многу години на тая свещена служба. а после касиархъ. совершено беше подвижникъ и бодаръ в молитвите си. никогашъ церковно правило не оставяше така и килейното си. великите поклони.... совершенъ инокъ беше. празна дума никогашъ не излизаше отъ устата му, лютъ беше но расудителенъ, правъ, цѣломударъ, воздерженъ но па е человекъ, ако еималъ некакви си согрешениета, богъ да му опрости, вечная памятъ.

Диаконъ Исаия. диаконъ арсения, тия са в диаконски чинъ умрели като са излели отъ манастиро ученици дх. ѳеодосиеви. още другий ученикъ герасимъ монахъ, седе сосъ дх. агапия на пазарџикъ. доводи ногу пати поклоници, и после дойде си и поживея неколку години и престави се. богъ да го прости. други оче Ефремъ после восприйма скимничество и нареченъ гаврийлъ схимонахъ. и той зафати по седамъ сахато но добро сверши. ногу свято живение промина и на монастиръ верно послужи на каняскията. и най после като се калугери схимонахъ остави се отъ дукяно отиде на скито свети Иванъ. Лука подвизаваше се совершено като первите свети отци и се наслаждаваше сосъ благодатта на светаго духа, и може да речеме защо угоди на бога почина на лету 185

Най последни ученикъ дх. ѳеодосиевъ отче Исаиа како беше боголюбиво и кротко, смирено, послушно, братолюбиво това многополезно калугерче ради монастиро како на младъ возрастъ още преди старца си, грабна го смерта. како да речеме на тая судба! може да кажеме сосъ соломона преставленъ бистъ! восхищенъ бистъ! да не злоба измѣнитъ разума его. или лестъ прелститъ душу его. но гдѣ е сега мудрио и почтенио стареа дх. ѳеодосия! Гдѣ са горереченните негови ученици! беха, беха и нема ги веке, като кога не са били! лежитъ чел. нѣстъ чел... гдѣ ни е дх. максимъ духовний отецъ на братиета той живееше

[1]) Маѳей?

на шките еванг. луќа, и жестоко живееше по посничарски, бр̓бой садеше и по многу с него се препитаваше ногу пати слушали са го да дума на себе си (на само) скоту, скоту, има сухаре у долапо. не демъ, не демъ, скоту тр̓пи душо тр̓пи да се спасешъ. тое боголюбивий духовникъ кога му се докара да остане церковното правило той на утрото като соверши едното почнува другото отъ краю и совершава и него той се престави околу 1837 или во 8

гдѣ е дх. корнилия дето направи сегашната церква на старата посница наместо ветхата престави се околу 1834 или 5. Гдѣ е негово сотрудникъ х. сако каковъ беше правъ человекъ, посниколюбивъ, боголюбивъ, братолюбивъ, той ногу години седе на старата посница, и се подвизава на безмолвие, надѣваме се да е угодилъ на бога и да е получилъ награда за трудовете си и постите си отъ христа бога, престави се на 18

Камо ни оче оеоклита! той каковъ беше чуденъ мужъ. пустинолюбивъ. ногу години седе на скито покровъ пресв. багородици, и совершаваше правилото на церквата. После на старата посница, беше и трудолюбивъ непрестано чистеше местата отъ каменѣто за да става сѣнокосъ (ливади) най после удали се още на ватре у пустинята за да не види никого и живееше единъ и наслаждаваше се съ благодатта на святаго духа той се престави на 18 надѣваме се и той да получи награда преподобническа отъ христа бога.

На старата посница поживея единъ престарелъ старецъ, той живеше свято, и беше сосемъ нестяжателенъ. лажици правеше и ги даваше на оппцо, а той дреските му беха постилката

дх. симеонъ ефимериа на гробницата после на покровъ пресвятия богородици. пратиха го на флорошъ да исповеда едни пости, па дошли неколку души разбойници. ризб и негови другаре. булюбашията се научава и удари врезъ нихъ, тие врезъ него болюбашията сполучи, но се рани, най подира дух. кривъ закараха го вр̓занъ на дупница, тамо го затвориха биха, мачиха, биха го душмански после го пуснаха дойде си но отъ тое кютекъ, следъ некулку време и умре речи мученическа смертъ умре, защо немаше право да го бистъ и мучатъ престави се на блажению животъ околу 183

При покровъ на одаите отче Нилъ богъ да го прости

На белите одаи дх. дето го убиха падалците б: д: про:[1]) тамо после седеше други духовникъ богъ да го упокои с праведните. Гдѣ са сега тиа блажени старчици и посниколюбиви отци дето ги знаеме постарите лежатъ . . . . нѣсть чел. . . . дека е сега смелио и дерзостливио мужъ самуилъ епитрупъ: той като человекъ имаше и харно и лошо. стана епитропъ на 1832, поседе некулку време епитрупъ, после става и вонкашенъ стареа, сетне па епитрупъ беше мало отм̓стителенъ. и най подира макаръ да не кажа толку старъ но окюраве и го намери

[1]) Богъ да (го) прости?

лоша болесть страда много престави се приуготованъ, добаръ конецъ совершй. на 18

дх. Пахомия (тйшко), беше уменъ, многу юстеливъ едаръ человекъ, поседе епитрупъ мало нещо, после отиде на софиа и тамо отъ чумата умре. 1837

дх. Пахомия (Грую) стана игуменъ само за година и после отиде на неврокопъ на такситъ и тамо се престави околу 1837 или въ 8 сене. беше человекъ не разборенъ гласъ имаше гулемъ но грозенъ хиловитъ богъ да го прости

дх. харалампиа ученикъ дедо иосифовъ идоха на цариградъ сосъ даскалъ неофита заради ферманъ да извадатъ за гулемата церква да се прави, става вонкашенъ старея на 1834 умре на 18

дх. Григория ученикъ дедо иосифовъ родомъ отъ самоковъ: който искалугери и тримата си братиа, седе многу години на велесъ и дойде си боленъ престави се на орлица: на 18 дх. иринархъ проводиха го на сивлиево и следъ една година престави се тамо. дх. натанаилъ ногу години седе на такситъ, на сивлиево на софиа, но беше раскошенъ беднио, на народо за саблазанъ, а на себе си пагуба, не се остави отъ пиянствȏ речи до смерта. Боже секого брата уварди отъ таковъ животъ! должни сме да плачеме за тогова брата, дано се умилостиви богъ да го прости.... дх. аврамиа ученикъ дедо иосифовъ, изнапрешъ почтено и чесно живееше, но после като отиде на бобошево некаква казаиле[1]) го стигна, харюса се, очая се, почна да живее нито душевно, нито телесно (Боже избави) нападна на едно пиянство. часъ по часъ ракия, пий па лежа, пий лежа, доде се свърши, речи че са отрови тѣлото отъ ракия, тое братъ нашъ може да се нарече и само убийца, макаръ и нарочно да не се е убилъ! но самоволно пиеше ракията. (ю така суда) та за това може да се нарече самоубийца. боже избави. не е толку за жалѣне единъ ропъ, колкуто е за жалѣне и за оплакуванѣ. единъ человекъ дето го заробатъ страстите, ако го владее една страсть, той е на едного господара ропъ, а ако го владеятъ многу а той е отъ многу господаре заробенъ. но па своите господаре не убиватъ своите робѣ: по страстите по лоши: убиватъ послушниците си. страшно братие! должни сме да плачеме за предречение братъ нашъ дано го Богъ прости и помилува...

дх. памфилиа ученикъ старца иосифа, той седе на такситъ на пиротъ, после на нишъ, стана игуменъ за мало време на 1839. и понеже духо му пб многу мирски и не духовенъ, того ради виде се за вонкашенъ старея, и седе вонкашенъ старея мношку. обичаше ногу да празнослови, беше го победилъ тутунцискио бесъ, хичъ не оставяше чибуко, беха му се усмрдели дрехите, и сичко му меришеше на тая сгиня (?) братие! како е проклето нещо! тая проклета и гнусна трева, катранъ испуска страшенъ, гнусенъ и вредителенъ на тѣлото. димо дето се смука, можеме да речеме. че е една отрова за тѣлото а не полза.

[1]) Не се разбира: казаиле или хазаиле, или пъкъ казание.

ето тое отецъ нашъ научи се отъ отоманците, и не може да престане отъ тая никаква страсть нечиста и гнусна дору до смерта си. а отъ друга страна беше добаръ, политиченъ, честенъ, полезенъ за монастиро, обхождаше се добре съ мусулманѣто, знаеше имъ ıазико отъ нихъ по харно, и доколку беше возможно, трудеше се да забранява монастирю отъ неправдите на турците. богъ да му прости согрешениетата, богъ да го упокои с праведними, вечна му память. но гдѣ е сега тоя старея! бѣ! бѣ! и нема го лежитъ человѣку... нѣсть чел....

Братие у малку време още колко има. монаси и ермонаси дето испомреха отче паисиа проигуменъ иерооеовъ ученикъ, родомъ отъ габрово. отче серафимъ родомъ отъ калоферъ, дето седеше на гробницата духовникъ: мисаилъ: дх. давидъ: дх. х. харитонъ който е правилъ на чирпанъ метово. дх. невталимъ на пазарџикъ: дх. никифоръ на карлово: дх. иосифъ ученикъ проиг. павнутиовъ: попъ иованъ орлички: духов: домаскинъ дето умре на филибе ученикъ фудулъ пахомиевъ арсениа диаконъ после на аланскио монастиръ игуменъ ученикъ х: харитоновъ... на бобошево отче герасимъ. отче иосифъ клисаро, каковъ беше молчалникъ и всятъ животъ живееше. отче галатионъ, отче генадиа дх. хараламппиа на видинъ. отче гедеонъ: отче мартириа: отче ıаникна: отче серафимъ: отче никануръ който беше уменъ человекъ седе и вонкашенъ старея: и още има многу дето не можа и да ги сета имената имъ, понеже не се намирахме тука. ногу има, дето ги ıа не зная и не воспоменувимъ за нихъ, но богъ знае сичките, и должни сме да думаме: богъ да прости преставлшихся отецъ и братиахъ нашихъ здѣ лежащихъ: богъ да прости, прежде послуживших отецъ и братиахъ нашихъ. богъ да ги упокои с праведните. Святио нашъ молитвеникъ, святый отецъ иоанъ с неговата молитва да ги прима, у негово небесний обитель дето му е дарованъ отъ пресвятыя троици. и най подира, на пресвятыя владичица наша богородица. и всѣхъ святыхъ, да ни сподоби богъ сичките да се насладиме на небесната сладость сосъ небесните ликове, преподобнихъ и праведнихъ аминъ"

Слѣдъ горното слѣдва тази твърдѣ важна бѣлѣжка:

„до тукъ написахъ го въ 1859 месеца декевриа. и почти презъ тиа 30 години измрели са тиа наши братиа и отци. кога дойдохъ у монастиръ беха братиата 170: дето калугерени и отъ тиа 170 у триесе години останаха живи до 12 както ги изброихъ а пакъ дето дошли като ıа бехъ на такситъ и стапале калугере, диаци, попове, и после некои и таксиоте, па и тиа си помрели нихъ хичъ и незнамъ нито ги упоменувамъ, во истина человѣкъ суетѣ уподобися, днïе его ıако трава днïе его ıакю цветъ селнïй, тако оцвететъ. во истина суета всяческая, житïе же, сѣнъ, и сонïе, ибо всуе мятется вся земнороднïй, ıакоже рече писанïе, егда миръ пïобращемъ... Богъ да ни опрости сичките аминъ богу нашему слава..."

Бѣлѣжка. Прѣдъ слово 23. х. Агапи бѣлѣжи:

„1844 лето написахъ това кога беха войска захара защото силно гонеха сребролюбието и беха се множина отъ младите учени обрнали каде протестанлко и каде безбожие".

Листоветѣ отъ 149.ª—167.ª сѫ засти съ изводи „Изъ книга тѫ на Іисусъ Сираховѫ тѫ премудрость", и писани съ друга рѫка.

Слово 25. било проповѣдвано въ Хасковската черква и послѣ било обнародвано „ꙋ цареградскїо вѣсникъ Г: александровъ който се именуваше ѐкзархъ болгарскїй".

VI.

Разни надписи.

Ще приведемъ по-долу нѣколко надписа, отъ които ще се види главно, кога сѫ правени и „зографисани" нѣкои сгради и черкви и при кои егумени, проегумени и епитропи и съ чие иждивение. Освѣнъ това, отъ тѣхъ може да се заключи, прѣзъ кое врѣме е управлявалъ извѣстенъ егуменъ, па и какво е направилъ за величието на манастира.

1.

Надписъ отъ десната страна на библиотечната врата (стая № 157.) на мраморна плоча:

† Сїѧ странà ѡ̂бновѝсѧ прешéдшымъ
15-ти лѣ́томъ по ѝзгорѣ́нїи монастырскоⷢ҇,
настоѧ́нїемъ ѝ помоществовáнїемъ пречестнѣ́йшагѡ ѐфора мнⷭ҇тырскагѡ г. ч. димитрі́ка м. ѝг. їѡсифа игꙋмена, ѝ ѐпїтроповъ, г. серафі́ма, ѝг: памфі́лїа, ѝ всегѡ̀ во хрїстѣ̀ брáтства нáшегѡ ѝ православныхъ хрїстїáнъ ѝждивéнїемъ.
въ лѣ́то .г. 1848.

2.

На десната врата на черквата на хубава мраморна плоча:

† Сиѧ странà ѝзобразіха своймъ ѝждивéнїемъ сїй боголюбіви ктіторі ѝменемъ хрїсто вълковъ пълековъ, кꙋ̀нчо дѝнчовъ, слáвчо поклòникъ, драгоа лàзаровъ, стоѝчо гáнчовъ, вѐлю пѐювъ, пѐтко георгїевъ, стоѧнъ нїколовъ, гàнчо цàнчовъ, вꙋ̀лчо рашковъ, ȃтанàсъ рàшковъ, брàйко рàшковъ стоѧнъ пàнчовъ, гáнчо пѐтковъ, грꙋ̀ю пѐтковъ, вѐлю дѝнчовъ, ȃтанàсъ ѝлювъ, стàвре гѐнчовъ, вàсю хрїсто, мѝнчо пѐнчовъ, цòна рàйчина, кꙋ̀на кòстова, теодòра, пòѧ рàдовъ, мїхàилъ пѐтковъ, вѐлю теòдоровъ, нѐна пѐтрова, фїлчо грꙋ̀ювъ, ѝлю рàлювъ, нїкòла

кърстовъ, нѐнчо пѐтковъ, рашко кърстовъ, недѐлю Їѡвановъ, пѐю томовъ, грѹю пѐтровъ,
стоѧнъ дѹшанцъла, драгїа нїколовъ, христо радовъ, сїмонъ нѐовъ, теодоръ йскровъ, панчо
нїколовъ, нїкола панчовъ, лѹлчо филчовъ, дойчо йскровъ, пѐло поклонникъ, георгїй
йлювъ, теодоръ спасовъ, стоѧнъ радевъ, стоѧнъ алексовъ, Їѡанъ нѐовъ, теодоръ кѹртовъ,
йлчо нїколовичъ, рашко стоѧновъ, вълко фїлїповъ, нѐно пѐтровъ, кърсто нїколовъ, лѝчо
нїколовъ, дончо нѐновъ, ѿ село коприщица за дѹшѐвное йхъ спасѐнїе й вѣчное
воспоминанїе въ лѣто 1847 Їѹнїа 29.

3.

Надъ прозореца отъ десно на главния входъ:

† за вѣчное помѧновѐнїе й ѹпокоенїе д҃шй ѹсопшагѡ раба б҃жїа вълка кѹртовичъ ѿ села коприщицы, йзобразисѧ прѐднѧѧ сїѧ страна ѿ паперти, йждивѐнїемъ сѫпрѹги ѐгѡ госпожй ѐлисаветы х. кѡстовы ѿ града самокова, йбрата ѐгѡ г҃. павла кѹртовича йхже йменà хр҃те въ книзѣ животной.

Слѣдва сѫщото на гръцки езикъ, слѣдъ което
въ лѣто 1844.

4.

Надъ главния входъ бѣла мраморна плоча:

г҃ди возлюбихъ бл҃голѣпїе домѹ твоегѡ й мѣс҃то вселѐнїѧ сл҃ви тв҃ѧ.[1])

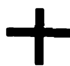

во славѹ ст҃ыѧ ѐдиносѹщныѧ животворѧщыѧ й нераздѣлимыѧ тр҃цы
ѡц҃а й сн҃а й ст҃агѡ д҃ха ѡсновасѧ й создасѧ храмъ сѐй рж҃тва прст҃ыѧ
бц҃ы (на мѣсто дрѐвныѧ нашеѧ ц҃ркве, ѩже создана бысть дрѐвле пѐр
вымъ нашымъ бл҃гочестивымъ ктиторо҃ хрѐломъ протосевасто҃ в' лѣто хр҃тово
1343) при вселенско҃ патрїарсѣ константїи, настоѧнїе҃ преподобнѣишагѡ господина
ѡц҃а йгѹменѧ Їѡсифа й преподобнѣиши҃ ѐпитрпѡхъ пахомїѧ серафима самѹилѧ и=
харалампїа в' лѣто 1834 ѻктѡврїа 1

[1]) Тоя редъ надъ кръста е кривъ въ видъ на полукрѫгъ.

5.

Надъ прозореца отъ лѣва страна:
изобразися сїѧ страна ѿ паперти честолюбивы
и иждивенїе благороднѣйшагω господара чорбаџи
димитрика куракович мицора, градоначалника
фїлїпополскагω и ефора сеѧ свщеныѧ обители,
за душевное егω, и супруги егω г: марїи, и родителей
ихъ спасенїе и вѣчное воспоминанїе. въ лѣто 1846.
Слѣдва сѫщото на грѣцки.

6.

На камбанарията надъ дюгеня (канаския):
† соградися сїѧ камбанарїѧ на'
стоянїемъ преподобнѣйшихъ
г. ѿца игумена куръ Їωсифа
и епитроповъ г. куръ серафима и
куръ памфилїа
въ лѣто 1844

Вж. за камбанарията „Описанїе болгарскаго священнаго монастыря рыльскаго“ отъ Неофита Рилски.

7.

Отъ сѣверната страна на пирга, тъкмо надъ стрѣхата:
Въ лѣто 1863 їулїа 8 денъ во времѧ игумена неофита и епитропа арс . . . [1])
верхо на тоѧ пиргъ и направи му сѧ исп . . .
и устабашїа былъ марко.

Тоя надписъ е туренъ, когато сѫ зазидали зѫбцитѣ на пирга и сѫ му турили покривъ.

8.

Отъ южна страна на сѫщия пиргъ съ тухли въ зида:
При державѣ гна превысокаго степана душана краля съзыда си пиргъ гнъ прѿ. сев҃а хре҃ съ трудомь великомъ и ексодомъ стомu ωцu іωанну рылскому и мт҃ри бж҃іи нарицаемѣи ωсѣновица в҃. л҃. ,s҃ω҃м҃г҃. н. є.

Този надписъ е обнародванъ и на други мѣста. Ние го помѣстяме тукъ споредъ четенисто на отца Неофита въ служб‌итѣ на св. И. Р., издадени прѣзъ 1836. г. въ Бѣлградъ.

9.

Надъ самоковската врата на мраморна плоча:
† сїю цр҃кву и патрїаршескую ст҃ую обители ωц҃ъ соз
зида, синъ утверда дх҃ъ же ст҃и ωбнови прѐстательство
пре҃стыѧ вл҃чцы нашеѧ бц҃ы, и ходатайство ст҃агω и препо
добнагω оц҃а нашегω Їωанна, общебратственым со

[1]) Мазилката е изронена, та се не чете.

вѣтоⷢ трꙋдоⷨ и иждивеніеⷨ, млⷭтинею же хрⷭтіанскꙋю со-
градиса ѿ основаніа, во врема игꙋменства прече
стнѣйшагѡ гⷭ. кѵ: іѡасафа настоаніеⷨ же пречеснѣ
йшагѡ проигꙋмена и епитрона гⷭ. кѵ: ѳеѡдосіа.
и скеѵофилака гⷭ: кѵр: іѡсифа
в лѣто ѿ созданіа міра ꙁтке. ѡ хрⷭтаже 1817
оустабаши: —
алеѯій ѿ селѡ рила: 1817: —

10.

Надъ сѫщата врата отвѫтрѣ:

1862

септемврїи 5:

Тази дата е турена, види се, когато зографисали вратата.

11.

Надъ вратата на воденицата № 112. отъ лѣва страна на самоковската врата:

последное † обновленїе:

Во славꙋ стⷯѧ: единосꙋщнⷭа и живоначальнꙋ́ и нераздѣлимїа
трⷪцы ѻца: и снⷶа и стⷢаго. дхⷶа: с ходатанстовомь препⷣбнго ѻцⷶа нашего
іоанна рылⷭ. и споможеніїю хрⷭтіанскꙋ: ѿ здѣ начаса ѡбновлѧ
тиса: сⷷ ѡбитель сей: при гⷭ: ѡцⷶа ігꙋмена хⷭ: кесаріа и при і:
епитрꙋпа ѳеѡдосіа: и при гⷣина кѵр: іѡсїфа скеѡфілаѯа
1816 года: въ лѣто ꙁаѿ15: маїа аⷭ день:
алеѯїа архїтектонь сїречь оустабаши: ісїе напїсавый, семꙋ іѡсїфꙋ
оученикь:

Послѣдниятъ редъ е издѣланъ съ по-дребни букви.

12.

Надъ дупничката врата:

во славꙋ стⷯѧ единосꙋщнїа и животворѧщїа
и нераздѣлнїа: трⷪцы ѻцⷶа и снⷶа и стⷢо дхⷶа: ѡбно
виса долнѣишаа часть при игꙋмена кѵр,
исаїа. и епитропи кѵр ѳеодосїа и кѵр нахо
міа и скеѵофилака . іѡсифа в лѣто ѿ рожⷭс
хрⷭтва 1819 авгꙋсⷮ 25 ꙋстабаші алеѯїи:

13.

Подъ корниза на зданието съ тухли иззидано отъ западна страна до жгъла, като гледа човѣкъ отдесно:

1847 миленко ꙋстабаши
радомиръ

14.

На новата фурна[1]) вънъ отъ самоковската врата:

оустабаши марко
1866. л҃о: отъ село вран.[2])

15.

Надъ вратата на черквата при гробищата (надъ костницата):

Во сла́вꙋ ст҃ыѧ єдиносꙋщнїѧ животворѧ́
щїѧ и̂ нераздѣли́мыѧ тр҃цы ѿц҃а̀ и̂сн҃а
и̂ ст҃агѡ дх҃а: Повелѣнїемъ чт҃нѣйшагѡ
во їеромона́сѣхъ и̂гꙋмена кѵ҆ гера́сима и̂
и̂ждивенїемъ високо Преос҃щеннѣйшагѡ ми
трополи́та г҃дина фило́ѳеа Самоковскагѡ
и̂зобразисѧ се́й Ст҃ый хра̀мъ В҆веденїе
пре ст҃ыѧ бц҃ы В҆лѣто ҂аѱче

16.

Храмътъ св. Іоанъ Прѣдтеча надъ дупничката врата е изобразенъ

...настоѧнїемъ, и̂ и̂ждивенїемъ преподо́бнѣишаго во мона́сѣхъ г҃: ѿц҃а̀ матѳе́а, ро́домъ ѿ село́ самоко́вско шипо́чанъ за дꙋше́вное є҆гѡ̀ спасе́нїе и̂ вѣ́чное воспомина́нїе, во вре́мѧ и̂гꙋменствова́нїѧ г. ѿц҃а̀ їѡсифа: и̂ епїтропѣ кѵ҆р. серафи́мѣ: и̂ кѵ҆р памфи́лїи: въ лѣто .х. 1844. въ м҃цъ а̂вгꙋстъ: 1 день

17.

Храмътъ свв. Архангели надъ храма св. Іоанъ Прѣдтеча е изобразенъ

...во вре́мѧ є҆гꙋменства господина їѡсифа иждыве́нїемъ благоро́днѣйшаго хаџи михайла ѿ тетивене за є҆гѡ̀ дꙋшевное спасенїе и вѣчное воспомина́нїе и̂ за проще́нїе грѣховъ роди́телей є҆гѡ в҆ лѣто: 1835: маїа 26.

Ктиторитѣ сѫ изобразени отъ лѣва страна до вратата:

кти́торы
ѿ те́тивене
марїа покло́нїца   мїхайлъ покло́никъ.

Интересни сѫ носиитѣ имъ: антерии и джубета съ широки рѫкави.
Като се влиза отъ до́ксата (коридора) на десна страна:

кти́торъ їѡанъ х҃. матеовичъ

Изобразено малко момче; синъ, види се на Михаила, който покъсно (прѣзъ 1845. год.) се постригълъ и се наименувалъ Матей.

---

[1]) Старата фурна е вѫтрѣ подъ архондарика, но сега изоставена като непрактична. Твърдѣ интересна направа.
[2]) Вранчища, Самоковско?

Редомъ съ ктитора х. Матеовича сѫ изобразени слѣднитѣ български светци: св. Параскева Търновска, св. Анастасия Търновска, св. мѫченикъ Лазаръ отъ село Севлиовско Дебелъ-дѣлъ, св. Георги Софийски, св. Димитри Басарабовски, св. прѣподобни мѫченикъ Онуфри Габровски, св. прѣподобни Теодоси Търновски, св. царь Давидъ Болгарски, св. Гаврилъ Лесновски, св. Иоакимъ Осоговски, св. прѣподобни Прохоръ Пшински и св. прѣподобни мѫченикъ Игнати отъ Ески-Загра.

18.

Храмътъ св. Іоанъ Богословъ надъ самоковската врата е изобразенъ

. . . въ врѣмето на егумена киръ Симеона и скевофилакса киръ Иосифа съ иждивението и настоянието на честнѣйшия проегуменъ и епитропъ киръ Теодосия . . .

Краятъ е замазанъ съ бѣла варь.

19.

Храмътъ на сърбскитѣ свв. Сава и Симеонъ надъ храмъ св. Іоанъ Богословъ е изобразенъ

. . . во врѣмето на егумена г. Іосифа и епитропитѣ г. Серафима и Памфилия съ иждивението на прѣподобнѣйшия въ иеромонаситѣ г. Евгения, родомъ отъ градъ Самоковъ, постриженикъ на сѫщата рилска обитель за душевното му спасение и възпоминание въ лѣто 1846.

Изографисани сѫ всички сърбски царе, наречени светии. Между тѣхъ и св. Наумъ чудотворецъ, но не е обозначено, отъ седмочисленицитѣ ли е, или другъ.

20.

Надъ вратата отвѫтрѣ на храма св. Лука:

Во сла́вꙋ ст҃ыѧ единосꙋщныѧ животворѧщыѧ и҆ нераздѣлныѧ тр҃цы
ѿц҃а и҆ сн҃а и҆ ст҃а́гѡ҆ дх҃а созда́сѧ ѿ ѡ҆снова́нїѧ се́й ст҃ый хра́мъ
ст҃агѡ еѵ҃лі́ста лꙋки повелѣнїемь преч҃нѣишагѡ ѡ҆ц҃а и҆гꙋмена кѵ҃
гера́сима їеромона҃ и҆ждиве́нїемь же и҆ трꙋдо́мь оу҆ченика̀ е҆гѡ҆ і҆ѡан҃а калпакчі́
е҆скизагарлі҃а де́довъ ра̀девси́нъ попъ ве́лчовъ бра́тъ ма́тиже е҆гѡ҆ не́да
нарече́нный войноцѣхъ и҆гна́тїй мона́хъ кти́торъ в҆лѣто ѿ хр҃та
и҆зобрази́сѧ по се́дмы҃ ѡ҆браще́нїѧ҃ в҆лѣто а҆ѱчѳ 1799
соверши́сѧ авгꙋста мц҃а л҃ 30 денъ.

21.

Отвънъ надъ вратата на храма „покровъ пр҃естїѧ бц҃ы“:

Во сла́вꙋ ст҃ый е҆диносꙋщнїѧ, и҆ животворѧщїѧ,
и҆ нераздѣли́мїѧ трцы ѡ҆ц҃а̀ и҆ сн҃а и ст҃аго дх҃а амѝнь
Повѣленїем҆ и҆ и҆ждивенїем҆ пр҃ч҃тнѣишагѡ во ієромонасе҃
г҃: ѿц҃а̀ пройгꙋмена кѵ́ръ Ѳеодѡ́сїа, и҆зобразі̀сѧ се́й
бж҃е́ственїй храмъ покро́в҆ прест҃їѧ бц҃ы, при и҆гꙋмена.
г҃ ѡ҆ц҃а̀ кѵ́ръ гаврі́йла в҆лѣто 1811 м. а҆вгꙋстъ: 23.

22.

Въ сѫщия храмъ до входа на олтаря отвѫтрѣ на потона надъ плоча:

во славꙋ . ст҃ыѧ	сице валето
тр҃ци сей хра	1805
мъ . совершисе	маисторъ
	михайлъ
	ѿ рила
	и радойца

Горнитѣ двѣ черкви сѫ на първата или тъй наречена долна постница.

23.

До вратата отлѣво на храма св. Ив. Рилски, т. е. на горната или старата постница:

† ѡбновисѧ: ѿ основаніѧ: сей: бж҃ественїи:
и҆ ст҃ый: хра́мъ. оу҆спе́нїе: ст҃а́гѡ и҆ преподобнагѡ
ѡ҆ц҃а̀: нашегѡ: і҆ѡа̀нн: пꙋстинножителѧ: рилск
агѡ чꙋдотворца: при і҆гꙋ҆мена: ѡ҆ца пантелеим
она: настоѧнїемъ: и҆ е҆питропа: проигꙋменъ: гн҃ъ:
ѳеодо́сій: и҆ пригꙋменъ: г҃: х: кеса́рїй: и҆скеѵо
филаѯа: г҃: ѡ҆ц҃ъ. і҆ѡсифъ: трꙋдо́мъ и҆ и҆ждивенїе
мъ: во і҆еромона́сѣхъ: г҃: х҃: корнилій. ктиторъ ѿ гра҃
щи́пъ: в҆по́менъ: вѣ҆чнꙋю и҆покойныхъ: роди́те=
ли . е҆гѡ̀ георгїа . и҆гро́за . в҆лѣто: ѿ хр҃та̀
҂а҃ѡ҃к҃: м҃ца: а҆вгꙋста: соверши́сѧ: во=
сла́вꙋ . ѡ҆ц҃а . и҆ сн҃а и҆ ста́гѡ дх҃а а҆ми́нъ: 1820:

24.

Църквата на Пчели́но е изобразена прѣзъ 1834. год. мѣсецъ мартъ 9. отъ духовника Севастиана и отъ ученика му Рафаила іеромонаха при отца егумена Іосифа. Ктитори сѫ „Севастианъ іеромонахъ и Серафимъ архиерей болгарски“, изобразени отъ десно на западния зидъ.

25.

Църквата на Орлица е правена при „егумена иеромонаха киръ Давида и вси братя, послѣ се изобрази скеодомтѣтъ отъ епископа киръ Якова въ лѣто ѕчч҃ѳ і҃н ѳ: темелие к҃ кръгъ сльнцꙋ кѯ҃ крꙋ҃ лꙋне ѯ мц҃а юлїа і҃, значи прѣзъ 1491. год.

Горнитѣ два надписа се намиратъ надъ вратитѣ отвѫтрѣ.

Орличката черква е прѣизобразена прѣзъ 1864, но отъ уважение къмъ старата живопись изоставили западната стѣна. Тъй казва дългиятъ надписъ, който се намира на стѣната при притвора.

Отвънъ надъ вратата едвамъ се четатъ слѣднитѣ думи, слѣдъ които слѣдватъ гръцки:

Създасе сьи храмъ . . . Въ лѣто ӡц҃пз,

значи създанъ прѣзъ 1480., а слѣдъ 10 години изобразенъ.

Бѣлѣжка. „Пчелино" е постница по пѫтя за с. Рила надъ чифлика, а Орлица метохъ на ½—1 часъ далече отъ сѫщото село за манастира.

Чешмата при метоха Орлица е направена прѣзъ 1812. год.

Началото на надписитѣ 16., 17., 18. и 19. изоставихме, защото е еднакво съ всички и защото нѣмахме врѣме да ги прѣпишемъ изцѣло. По сѫщитѣ съображения и послѣднитѣ (18. и 19.) прѣведохме и на български.

26.

На чешмата отъ лѣва страна, когато се влиза прѣзъ дупничката врата:

Сѐй ӥсто̀чнїкъ содѣласѧ
во врѐме ӥгꙋме҃а кѵ҆: ӏса̀їа; ӥепи̇тропи
пр: кѵ҆р: ѳеодѡ̀сїа: ӥкѵ: пахо́мїа; ӥ при
скеѳфла кѵ҆. ӏѡ̀сфа: м҃ца ӥꙋ҆ӏа: 1819:

Плочата съ горния надписъ стояла надъ друга мраморна съ два чепа, но сега изкарана, защото водата я поврѣдила. Послѣднатa стои вънъ отъ манастира, изправена до зида. На нея четемъ:

;камен҆счцъ ꙋстаб҃:
геѡргїа пещрелїа.
ктит҃р:

Този надписъ е между два кипариса, а надъ него камерка за слагане таса, съ който се черпело вода за питие.

27.

На първата чешма по самоковския пѫть:

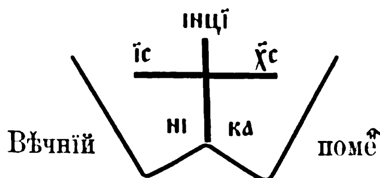

приобновленїе: мо҃трское. при г҃дина . . .[1])
нача̀лнїка не́кїи. ч҃тыи чл҃вѣкъ матерь атанась
ѿ село врїговꙋ сограды сегѡ ӥсто́чника
за е҆гѡ дш҃е́вное сп҃се́нїе ӥ воспомена́нїе родитель е҆го ктїторь вишерече́ннїи а҆тана́сь
при ӏг҃ꙋмень х҃ . . . ӥ при е҆пїтро҃ . . .
въ лѣто 1816: мц҃ъ септе́мврїа :г: де́н҆

[1]) Изчукано нарочно за да се не чете. Сѫщо тъй и на прѣдпослѣдния редъ имената на егумена (х. Кесария, види се) и епитропа сѫ изчукани. Обясниха ми, че нѣкой братъ отъ завистъ сторилъ това.

28.

На втората чешма по сжщия пжть:

ктіторь † ісідоръ
во времѧ ѽбновле́нїе
мнтрское не́кїи чтнѣй чл҃вкъ
мастїрь ісідоръ ѿ село бр-
ацйговꙋ: при ігꙋмен ісаїѧ [1])
сограді́се съ ѡ йсточника. гóда 1816 [2])

VII.

Надгробни надписи.

Цѣльта на слѣднитѣ надгробни надписи е, да се въстановятъ датитѣ, кога сж умрѣли нѣкои егумени и проегумени. Хаджи Агапи, като говори за нѣкои отъ тѣхъ и не знае, кога сж се поминали, остава праздно мѣсто.

Отъ десната страна на черквата четемъ слѣднитѣ надгробни надписа:

1.

се́й кам-
ень, содѣ-
ласѧ миса-
йлꙋ іероси
монаха 1851
авгꙋстъ
а

2.

†
Тꙋка лежатъ послѣдни-
тѣ оста́нки на отца́ прóиг-
ꙋмена кирилла рóденъ
1825 год. а́ починалъ на 1895 ме́-
се́цъ юлиї 27 де. оупокои
господи́ дꙋшꙋ его́ съ праведни.

3.

Гробъ въ не́мже почива́етъ
оцъ проигꙋмен. пафнꙋтїи
преставилсѧ въ лѣто 1836
маїа :16:

4.

здѣ почиваетъ ѿцъ
матѳе́й. ѿ селò шипочен
самокóвска казà. 1849 феврꙋарїа
д 12.

5.

исáїа йгрáе й тáа. пѣсанъ пѣе. докрáе сегà ке флéзна да си полегна. стꙋдéни. кáмень. мѣка зглáвница шарена. плóча. зелéна сéнка пꙋповема.
прй гаватà [3]) пѣатъ стꙋдни. чéшми. при нозéте ми течáтъ. сичка зéмна ꙋбидóхъ ка-

---

[1]) И тукъ изчукано, но се чете.
[2]) Нѣкои отъ горнитѣ надписи прѣписахъ съ помощьта на студентитѣ Н. С. Додовъ и Г. Митовъ, на които изказвамъ тукъ своята сърдечна благодарность.
[3]) Думата пꙋповема трѣбва да е пуголема, а гавата — главата. Вижда се, че безграмотенъ човѣкъ дѣлалъ надписа.

тѫ тѫка. ненайдохъ. ко́йтѫ ѫбича да запове́да.

минѝ ѳит деѕпота
хаз исаıа[1])

помени̇. гдⷵи. хаџи́. проигѫменъ иса́їа. архи́мандри́та. ѡнъ доне́-
се. за царквата.

пе́н҃џѫри. изъ не́мцкѫ. и҆ дѫнесе камбане́тѫ ѿ сра́пцкѫ. и҆ на-
праи 8: митоси. своймъ.

имъ и҆ждивениемъ. и҆ докара .45. кра́ви. за дамаз҆ла́къ и҆зви́-
динцкѫ. ве́чна мѫ. па̀матъ

6.

Тѫка лежатъ последнитѣ
останки на отца проигѫмена
даскалъ неофита, роденъ на 1793-та
година, а починѫлъ 1881-ва година
4ⁿ ıанѫарıа
Той биде єдинъ отъ възродители те
на ново-българска-та ни книжнина
и ней вѣренъ трѫженикъ даже до-
послѣдното си идзыханїе остана.
оупокой Господи дѫшѫ єго съ правед-
ными.

Този надпись е окаченъ на стѣната до главата на отца Неофита.

7.

гро́бъ въ не́мже по-
чива́етъ преподо́бный
въ мона́с҃ѣ о́цъ никита
по̀клонѝкъ ро́до҃ софı́й
преста́вилсѧ лѣто
҂аѿмв: мц҃а септе҃врı́а 2:

Отдесно на олтаря:

8.

здѣ почива̀етъ ѡ҆тцъ
проигѫменъ памфı́лий
въ лѣто. 1851: ıѫнı́й :4

9.

здѣ почивае҃тъ
де́до і҆ѡсифъ
ста́рый преста́
вилсѧ: 1848. ıа́н҃

На лѣво отъ олтаря:

10.

престависѧ
о҃. памфилиѧ
мон. на 1884
г. ѧнуа. 30

Бѣлѣжка. Надписътъ № 10. надраскалъ на черковния зидъ надъ гла-
вата на покойния благодарниятъ му ученикъ Методи, сега митрополитъ
охридски.

---

[1]) Тия думи сѫ въ нарисуванъ сѫндѫкъ.

Отъ лѣво на черквата:

11.

Тѫкъ почиватъ бреннитѣ ѡ-
станки на іеромонахъ. лѫка
роденъ. 1844 лѣто. починалъ на
5 іаннуарій. 1895 лѣто

12.

1862 маїа 7
здѣ почиваетъ
паладій монахъ

13.

Тѫка лежáтъ брéнны те
ѿстáтки на дѫхóвни-
ка серафи́ма престáвша
гося въ лѣто господне
1866 декéмврїа 2 ый

Боже!
всели́ дѫшѫ е҆гѡ и҆дѣже
вси́ прáведнїи ѹпокоевá-
ются!

14.

Въ библиотеката се пази надгробната плоча на князъ Хреля. Тя е счупена на нѣколко парчета, отъ които едното липсва. Надписътъ е съ кирилица и мѫчно се чете. Отъ него извличаме само датата:

ѕѡна, т. е. 6851 или 1343.

VIII.

Едно постановление на братството.

Обичай било да се записватъ имената на нѣкои заслужили старци и да се поменуватъ вѣчно. Тѣ се туряли въ черквата при гробищата. Обаче почнали да злоупотрѣбяватъ нѣкои братя и за пари записвали всѣкого, който пожелае. За да се прѣкрати тая злоупотрѣба, братята се събрали всички и постановили съборно слѣдното:

„Втр҇цѣ, е҆ди́номѹ, бг҇ѹ, покланѧ́ющеса, и҆ст҇ый е҆гѡ̀, заповѣдꙑ̀, послѹ҇шающе;

Слꙑ́шимъ пр҇рка дв҇да гл҇юща, ктò є҆сть человѣкъ и҆же поживéтъ и҆ не ѹ҆зритъ смéрти. и҆ пáки и҆зи́детъ дх҇ъ е҆гѡ̀ и҆ возврати́тса въ зéмлю свою̀. но понéже нѣстъ человѣкъ и҆же мимоидетъ е҆гѡ̀ сїа смéртнаа, чáша, тогѡ̀ рáди и҆звóлиса ѡ҆бщебрáтственнымъ совѣтомъ рáди ѡ҆бщїа пóлзи, сїа книга гл҇гóлемаа помани́къ, и҆лѝ, парисі́а: и҆ положи́са во храмѣ в҆ведѣнїю прест҇ыа бц҇ы гл҇емѹю грóбницѹ: В҆ лѣто. а҇ѿѕг҇. Во врéма. ї҆гѹ́менства. ї҆ѡасáфа. ї҆еромонáха: и҆ е҆пітропа. Ѳеодóсїа: и҆скеѵофѷлаѯа, ї҆ѡсі́ва. В҆нéйже ѡ҆пи́сѹются и҆менà бл҇жéнныа пáмати, прéжде почи́вши҇ ѿц҇ъ и҆брáтїи по-слѹжи́вшыхъ бл҇жéннымъ послѹшáнїемъ. Во ст҇ѹю и҆ бг҇охрани́мѹю ѡ҆би́телъ

сїю рылскꙋю; ѝ такимъ ѿбразомъ совѣ́тъ ѿбщебра́тственный сотворíсѧ ѝ ѹ҆твердíсѧ даниктóже ѝматъ вла́сть ѿ бра́тїи каковъ лѝбо бꙋ́детъ вꙑпи-са́ти не́кое ѝмѧ вꙑнꙋтръ безсобѡ́рнаго повѣле́нїѧ, дерзнꙋвїйже сїе́ сотво-ри́ти ꙗ҆кѡ закóнопрестꙋ́пникъ, ѝст҃отáтецъ даѡсꙋдитсѧ ѝда бꙋ́детъ про-клѧ́тъ ѿвсегѡ̀ бра́тства: та́кожде ѝ ѝзмїрскихъ приносѧ́щїи главы̀ вꙑгрóб-ницꙋ ѡ҆предѣле́ннѡ вꙑпре́дъ дава́ты :н҃ гр҃а. ѝта́ко даѡ҆писꙋютъ ѝмѧ при-несѐннꙋю главꙋ̀ ѹ҆ме́ршагѡ чл҃вѣ́ка, дасѧ̀поманꙋва вѣ́чнѡ; но ѐже лѝ ктò ѝ избра́тїй желá́етъ вꙑписа́ти ѡ҆ц҃а̀ ѝлѝ ма́теръ, ѝлѝ дрꙋго ѝмѧ не́кое, то пе́рве да да́стъ настоѧ́телемъ, гр҃а .н҃. ѝта́кѡ сꙑбл҃гослове́нїемъ дапѝшетъ:“

Слѣдватъ имена на усопши братя и на разни мирски лица.

Бѣл. За горното постановление узнахъ, като разпитвахъ за нѣкой старъ поменикъ. Намѣсто такъвъ, посочиха ми тоя.

Официялни ромъно-турски документи по минаването на Хр. Ботевата чета прѣзъ Дунава въ 1876. г.

(За споменъ на 25-годишнината отъ това събитие).

Съобщава К. А. Цанковъ.

Обнародванитѣ по-долу документи бѣха прѣдставени на ромънскитѣ законодателни тѣла прѣзъ сесията имъ въ 1876.—77. г. отъ министерството, което бѣ тогава на власть въ Ромъния. Тъй като тѣзи документи се отнасятъ до славния подвигъ на Хр. Ботевата чета и въобще до българскитѣ политически движения въ онова врѣме, пишущиятъ настоящитѣ редове счете за свой дългъ да снеме още тогава автентиченъ прѣписъ отъ тѣхъ. Ако и поднесени сега едва на българската публика, тѣ прѣдставятъ за нея единъ съврѣмененъ интересъ, защото показватъ релиефно, какво е било въ близкото минало разположението на ромънското правителство къмъ българското дѣло, и какви поучения могатъ се черпи изъ тѣхъ за сегашнитѣ и бѫдещитѣ отношения между България и Ромъния.

Когато ставаха послѣднитѣ приготовления за съставянието на Ботевата чета и когато тя прѣмина Дунава, управляваше въ Ромъния едно коалиционно министерство подъ прѣдсѣдателството на М. К. Епуряно. Въ него участвуваше Иванъ Братяно като министъръ на финанситѣ, Михаилъ Когалничано бѣ взелъ външнитѣ работи, Г. Вернеско — вѫтрѣшнитѣ, полковникъ Сланичано — войната, Ферекиди — правосѫдието и Кицо — просвѣщението. Главния политически отпечатъкъ даваше на тоя кабинетъ присѫтствието въ него на И. Братяно, който вече въ годинитѣ 1867.—68., като министъръ-прѣдсѣдатель въ тогавашното ромънско министерство, бѣ показалъ благоволително поведение спрямо българскитѣ политически движения, които изхождаха отъ българската емиграция въ Ромъния. Както тогава четитѣ на Тотя, Панайота и Х. Димитра, така и сега четата на Ботева можà свободно да се приготви и да прѣмине на турската територия. Наистина министърътъ на външнитѣ работи, М. Когалничано, отправя на 20. апр. 1876. г. едно окрѫжно до пристанищнитѣ капитани, съ което имъ прѣдписва да бѫдатъ зорко надъ чужденцитѣ, които пѫтуватъ за и изъ Турция прѣзъ ромънскитѣ край-дунавски градове; но като слѣдствие на тази заповѣдь се явява, че юнацитѣ отъ Ботевата чета

прѣминаватъ безпрѣчно тихия бѣлъ Дунавъ avec armes et bagages. Когато дѣлото бѣ вече свършено, Когалничано съ друго окржжно прави мъмрене на пристанищнитѣ капитани и пише нѣколко патетични отношения по сжщото събитие до своитѣ колеги, министритѣ на вжтрѣшнитѣ работи, на финанситѣ и на войната и съ това се свършва цѣлиятъ въпросъ.

Отъ турска страна валията въ Русе, Асимъ-паша, и харджието въ Цариградъ подаватъ ноти и телеграми въ изобилие до ромънското дипломатическо вѣдомство, ала това послѣдното умѣе да имъ отговори твърдѣ хитро.

Изъ обнародванитѣ тукъ документи става явно, че свѣдѣнията, давани на Асимъ-паша отъ турскитѣ шпиони, сж били много фантастични. Нѣма ни едно вѣрно между тѣхъ. Искали сж шпионитѣ да подушатъ нѣщо, но не имъ се удало.

Прѣкалено усърденъ въ служебнитѣ си обязаности се оказва пortовиятъ капитанъ Мойсеско въ Бекетъ. Той съобщава, по слухове, съ телеграма отъ 18. май, подъ № 65., до ромънския министъръ на външнитѣ работи, че възстаницитѣ (Ботевата чета), извадени отъ парахода „Радецки" въ Козлодуй, убили нѣколко сѣмейства и се опжтили къмъ Балкана. Какви сж тѣзи сѣмейства, дали сж турски или български, въ вапора ли сж убити или на суша, нищо не се казва въ въпросната телеграма. По всичкитѣ исторически данни, които имаме на ржка, такова убийство не е станало и нѣмаше никакъвъ поводъ за него. Това извѣстие е просто една нелѣпость, измислена отъ нѣкой нашъ неприятель.

Вѣрно е извѣстието, съобщено въ рапорта, подъ № 29. отъ 18. май 1876. г., на пристанищния капитанъ отъ Т. Северинъ, Алекс. Николеско, до министра Когалничано, че единъ отъ четата на Ботева, слѣдъ слазянето ѝ на суша убилъ единъ войникъ отъ турската погранична стража.

Не може да се извини подъ никой прѣдлогъ изражението, употрѣбено отъ инспектора на Австрийското Дунавско Параходно Дружество въ Т.-Северинъ, Г. Іовановичъ, който въ едно свое официално писмо до ромънския министъръ на външнитѣ работи, съ дата 5. юни н. ст., нарича чети като Ботевата „des bandes de malfaiteurs" (чети отъ злодѣйци).

Касателно отношението на ромънския министъръ на външнитѣ работи подъ № 5522., отъ 31. май 1876. г., до министра на вжтрѣшнитѣ работи, въ което се прѣдлага на послѣдния да изгони отъ Ромъния Л. Каравелова и К. Цанкова, ще забѣлѣжимъ тукъ, че това не стана; но двѣтѣ тѣзи лица бидоха затворени нѣколко дни въ полицейската префектура на ромънската столица и послѣ въ тъмницата „Вакарещъ", отъ гдѣто се освободиха, безъ никакви други послѣдствия за тѣхъ, чрѣзъ посрѣдничеството на тогавашния руски дипломатически агентъ въ Букурещъ, г. Зиновиевъ, сега руски посланикъ въ Цариградъ. Спомогна много въ този случай чрѣзъ влиянието си и Николай А. Кирѣевъ, който туку що бѣше пристигналъ въ Букурещъ изъ Русия съ писмо до К. Цанкова. Както е извѣстно, този високоблагороденъ русинъ падна

славно въ една отъ биткитѣ прѣзъ врѣмето на сърбско турската война, като прѣдвождаше една българска чета.

Въ доклада си № 219, съ дата 18. май 1876. г., до министра на външнитѣ работи, Т.-Северинскиятъ пристанищенъ капитанъ, Алекс. Николеско, като излага епохалната случка съ парахода „Радецки,“, казва, че споредъ хорскитѣ думи, командантътъ на четата билъ русинъ. Поводъ за това прѣдположение е дало вѣроятно участието въ Ботевата чета на руския капитанъ Теофанъ Радановъ, името на когото е записано въ списъка, който ние обнародваме въ края на нашитѣ обяснения.

Любопитенъ е разговорътъ между управляющия ромънското дипломатическо агентство въ С.-Петербургъ, Емилъ Гика, и управляющия руското министерство на външнитѣ работи, Н. Гирсъ. Този разговоръ е съобщенъ отъ Е. Гика на министра му съ рапортъ отъ 12/24. май 1876. г. подъ № 76. Слѣдъ освобождението на България, Е. Гика бѣ назначенъ ромънски дипломатически агентъ въ България.

Въобще цѣлата дипломатическа прѣписка отъ онова врѣме прѣдставя особенъ интересъ за онѣзи, които желаятъ да вникнатъ въ разнитѣ фази на източния въпросъ.

Съ извѣстна доза злорадство Асимъ-паша, въ една нота подъ № 996.—141. отъ 21. май (2. юни) 1876. г. до ромънския министъръ на външнитѣ работи споменува между друго, че въстанието въ България е на изгасяне (l'insurrection commence à toucher à sa fin), като счита Козлодуйското дѣло за маловажна случка. Съ този документъ се свършва серията отъ документи, които сѫ въ свръзка съ дѣянията на Ботевата чета. Други документи се касаятъ до сърбско-турската война отъ 1876. г., но за тѣхъ ще имаме случай да говоримъ въ особна монография.

Запазили сме отъ онази епоха (1876. г.) единъ списъкъ, написанъ съ моливъ, който съдържа имената, възрастьта и мѣсторождението на участницитѣ въ четата св. Георги отъ дружината на Ботева. Тази чета се присъедини къмъ дружината въ Бекетъ. Ето този списъкъ:

1) Петъръ Симеоновъ, подвойвода, отъ Велесъ, 30 г.; 2) Георги Матевъ, байрактарь-съвѣтникъ, отъ Свищовъ, 32 г.; 3) Теофанъ Радановъ, руски капитанъ, отъ С.-Петербургъ, 35 г.; 4) Иваница Данчовъ, отъ Свищовъ, 24 г.; 5) Стоянъ Ангеловъ Македонски, отъ Разлогъ, 35 г.; 6) Никола Т. Обретеновъ, отъ Русе, 25 г.; 7) Георги Апостоловъ, отъ Ст.-Загора, 25 г.; 8) Митю Цвѣтковъ Бакалбашиевъ, отъ Вратца, 32 г.; 9) Никола Пенчевъ, отъ Калоферъ, 29 г.; 10) П. Н. Юрдановъ, отъ Търново, 32 г.; 11) Прокопи Дянковъ, отъ Свищовъ, 22 г.; 12) Сава Пеновъ, отъ Търново, 25 г.; 13) Петъръ Ванковъ, отъ Свищовъ, 27 г.; 14) Костаки Апостоловъ, 25 г. и 15) Юрданъ Апостоловъ, 23 г., братя, отъ Свищовъ; 16) Пандели Стояновъ, отъ Видинъ, 21 г.; 17) Цоню Данчовъ, отъ Габрово, 24 г.; 18) Младенъ Тричковъ, отъ Пиротско, 35 г.; 19) Атанасъ Х. Ивановъ, отъ Г.-Орѣховица, 30 г.; 20) Илия Видоловъ, отъ Карлово, 24 г.; 21) Ицо Лазаровъ, отъ Ловечъ, 23 г.; 22) Тодоръ Качевъ, отъ Ломъ-Паланка, 35 г.; 23) Юрданъ Кършовски, отъ Елена, 28 г.;

24) Димитъръ Юрдановъ, отъ Търновско, 30 г.; 25) Димитъръ Ганчевъ, отъ Г.-Турчета, 35 г.; 26) Димитъръ Батевъ, отъ Кайматли (Чирпанско), 38 г.; 27) Тодоръ Кирковъ, отъ Сопотъ, 25 г.; 28) Василъ Кѫнчевъ, отъ Сопотъ, 25 г.; 29) Бойко Стелиновъ, отъ Копривщица, 24 г.; 30) Димитъръ Тодоровъ, отъ Габрово, 22 г.; 31) Георги М. Стойковъ, отъ Самоковъ, 22 г.; 32) Василъ Ивановъ, отъ Търново, 24 г.; 33) Антонъ Танасковъ, отъ Призренъ, 20 г.; 34) Данчо Ивановъ, отъ Ловни-Долъ (Търновско), 18 г.; 35) Илия Тодоровъ, отъ Ловечъ, 18 г.; 36) Пенчо Христовъ, отъ Ловечъ, 24 г.; 37) Тодоръ Илиевичъ, отъ Бѣлоградчикъ, 20 г.; 38) Тодоръ Стойковъ, отъ Ловечъ, 19 г.; 39) Иванъ Недѣлчовъ, отъ Панагюрище, 28 г.; 40) Василъ Христовъ, отъ Търново, 18 г.

Имената на тѣзи както и на другитѣ ратници за свободата на България ще останатъ за винаги паметни въ нашата отечествена история!

Срѣдецъ, мартъ 1901. г.

Le Ministre des Affaires Etrangères à l'Agent diplomatique de Roumanie à Constantinople.

№ 4,327.

Bucarest, le 29. Avril (11 Mai) 1876.

Les déclarations contenues dans le programme que le Gouvernement actuel de Son Altesse le Prince a communiqué hier aux Corps Législatifs rassureront pleinement les Puissances Garantes, et en particulier la Sublime Porte, sur la politique extérieure du nouveau Ministère.

Vous trouverez ce programme dans le *Moniteur Officiel* de ce jour.

Je n'ai pas de difficultés, Monsieur l'Agent, à renouveler ici formellement les engagements que le Gouvernement Princier prend en face de toutes les Puissances, car mon passé bien connu est le meilleur gage que la politique de neutralité absolue et du respect des traités sera religieusement suivie.

En présence des événements qui se déroulent au delà du Danube, le Gouvernement Impérial sera plus à même que tout autre à apprécier la sincérité et la loyauté de notre attitude, et les sacrifices matériels que déjà nous faisons pour éviter tout ce qui serait de nature à compromettre la paix si vivement désirée par toute l'Europe.

J'ai donc tout lieu de croire que la Sublime Porte nous en tiendra compte.

En prenant possession de mes fonctions de Ministre des Affaires Etrangères, j'ai dû me préoccuper aussi des rapports directs que le Gouvernement Princier entretient par votre intermédiaire avec le Gouvernement Impérial.

Mon plus vif désir est de maintenir et de développer ces rapports sur le pied de la plus parfaite harmonie et de la meilleure entente. Aussi je vous prie, Monsieur l' Agent, de vouloir bien seconder mes efforts dans ce but.

Attachant un haut prix à ces bons rapports, je me plais à espérer que la Sublime Porte répondra à mes sentiments avec une pleine et entière réciprocité, et que, dès lors, elle voudra bien faciliter la tâche que je m'impose, en rendant votre position officielle aussi facile qu'agréable, et en donnant à toutes les questions qui nous intéressent et qui se trouvent encore en suspens une solution juste et équitable.

Vous êtes autorisé, Monsieur l' Agent, à donner lecture de cette note à Son Altesse le Grand Vizir et à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères et leur en laisser copie si elles le désirent.

(Signé) Kogalniceano.

Ministrul Afacerilor Străine.

Circulară către căpitaniĭ de porturĭ.

№ 4,330—4,338.

Bucurescĭ, 20. Aprilie 1876.

In fața evenimentelor ce se petrec peste Dunăre, viu a vĕ invita ca să fițĭ cu cea maĭ mare atențiune asupra mişcăreĭ populațiuneĭ străine în porturile române, fie pentru a trece în Turcia, fie pentru a veni pe teritoriul nostru, şi a'mĭ raporta imediat, prin telegraf, de orĭ-ce mişcare, şi dacă s'ar ivi acolo ceva transporturĭ de arme, cu destinațiune pentru Turcia.

Guvernul român dorind a ține cea maĭ strictă neutralitate, vețĭ refusa concursul domnieĭ-voastre la tot ce ar putea compromite această neutralitate.

(Semnat) Kogalniceanu.

Министерство на външнитѣ работи.

Окрѫжно до пристанищнитѣ капитани.

№ 4,330—4,338.

Букурещъ, 22. априлъ 1876.

Прѣдъ видъ на събитията, които се развиватъ отвѫдъ Дунава, прѣдлагамъ ви да обърнете най-голѣмо внимание върху движението на чуждото население въ ромънскитѣ пристанища, било при минаването му въ Турция, било при идването му въ нашата земя, и да ми доложите незабавно телеграфически за всѣко едно такъво движение, тъй сѫщо и за всѣко прѣнасяне на орѫжия, назначени за Турция.

Тъй като ромънското правителство е рѣшено да поддържа най-строга неутралность, вие ще откажете вашето съдѣйствие на всичко, което би могло да компрометира тази неутралность.

(Подписалъ) Когалничано.

L'Agent Diplomatique de Roumanie à Constantinople au Ministre des Affaires Etrangères.

Péra, le 3/15. Mai 1876.

Conformément à Vos instructions, j'ai lu aujourd'hui au Grand Vizir et au Ministre des Affaires Etrangères la note de Votre Excellence № 4,327; elle a été accueillie avec la plus grande satisfaction, et le

Ministre des Affaires Etrangères m'a répété que la Porte tiendra compte de sa ligne de conduite à notre Gouvernement. Il s'est empressé, même avant la fin de la lecture, de me demander une copie pour la lire au Conseil des Ministres. Je compte la lui remettre demain.

(Signé) Général Ghika.

Le Gouverneur Général du Vilayet du Danube au Ministre des Affaires Etrangères de Roumanie.

№ 990—138.

Roustchouk, le 10/22 Mai 1876.

Je viens d'apprendre que trois ou quatre richards bulgares, occupant les N-os 1 et 2 de l'hôtel Bassarab, sis à Giurgevo, font jouer chaque soir de la musique dans l'hôtel même en invitant des femmes publiques. Le but de cet amusement est d'attirer les Bulgares qui s'empresseraient de fréquenter le susdit établissement en les enrôlant par souscription comme volontaires. Plus de 7 à 800 Bulgares volontaires se seraient souscrits et prêts à passer sur la rive droite par Pétrochan près de Zimnicea.

En portant ce fait à la connaissance de Votre Excellence, je n'ai nul doute que, connaissant l'esprit éclairé et de conciliation qui anime Votre Excellence, elle voudra bien, dans le cas que cette nouvelle venait à se confirmer, ordonner aux autorités compétentes de Giurgevo et des autres échelles afin quelles aient à prendre de leur côté les mesures les plus promptes, non seulement pour empêcher et disperser les susdits volontaires, mais encore qu'elles obligent les susdits richards bulgares à renoncer dorénavant à leur projet, dessein qui trouble la sécurité publique.

En attendant à cet égard le résultat des démarches de Votre Excellence, je la prie d'agréer l'assurance de ma haute considération.

Le Gouverneur Géneral.
(Signé) M. Assim.

Delegatul Româniel la Tulcea către Ministrul Afacerilor Străine.

№ 113.

Tulcea, 10 Maĭ 1876.

Am onoare a informa Domnia-Voastră că în urma evenimentelor ce se petrec în interiorul Bulgarieĭ, garnisona de soldaţĭ care staţiona la Tulcea a priimit ordin a se duce cea maĭ mare parte la diferite oraşe micĭ din lungul Dunăreĭ, precum Saccia, Matcin, Hîrşova şi cele-l-alte părţĭ, în căt, ne maĭ remănĕnd un numĕr suficient pentru paza orasuluĭ, şi avĕnd teamă de o rescoală şi din partea Bulgarilor de aicĭ, Guvernul a dat ordin la toţĭ Circasienĭ a se ţine gata la orĭ-ce chemare in contra creştinilor ce se vor rescula, şi pentru care, se ḑice, că s'ar fi

distribuit în secret şi armele necesare. Astădĭ a sosit aicĭ din sate un numĕr de 300 Circasienĭ armaţĭ carĭ fură aşedaţĭ la marginea oraşuluĭ, şi năuntru în oraş un numĕr de voluntarĭ compuşĭ de Albanesĭ, Tătarĭ şi Musulmanĭ, toţĭ înarmaţĭ pentru paza oraşuluĭ, după cum a publicat Guvernatorul către populaţiune, dicĕnd că scopul nu este de a se turbura liniscea locuĭtorilor, ci numaĭ pentru pază. Insă populaţiunea este prea agitată şi înspăimĕntată, temĕndu-se de vre un rĕŭ din partea Turcilor fanaticĭ; pĕnă acum am avut cea maĭ perfectă linisce, şi se spera că va continua şi pe viitor, căcĭ populatiunea oraşuluĭ Tulcea este compusă de toate naţionalităţile, din care principalele sunt: Românĭ, Bulgarĭ, Grecĭ, Ruşĭ şi puţinĭ Turcĭ, în comparaţie cu cele-l-alte naţiunĭ ce'l compun. Se calculează că Turciĭ, locuitorĭ cu funcţionarĭ, să fie ca la 4000, pe când remăn încă 15 până la 20,000 carĭ se compun de diferite alte naţiunĭ, însă Cerchesimea care s'a pus între satele creştine este considerabilă, de la care aŭ si mare teamă. Opiniunea consulilor străinĭ este că părţile acestea nu vor fi supĕrate de insurecţiune.

In urma violaţiuneĭ ce a făcut o bandă de Bulgarĭ căpitanuluĭ de la vaporul austriac, s'aŭ luat mĕsurĭ stricte din partea societăţeĭ a nu se maĭ alătura la nicĭ o scală din oraşele otomane, în consecinţă asemenea şi pentru portul Tulceĭ, unde nu va veni de cât de doă orĭ pe sĕptămană vaporul de pasagerĭ care merge la Ismail. Guvernatorul a propus de a se visita vaporul la sosire, însă nu se scie cum va fi priimită aceasta propoziţiune de către Guvernul austriac.

De treĭ dile avem aice iluminaţie şi salve de artilerie pentru suirea pe tron a nouluĭ Sultan Murat, şi care avisânduse prin circulare de către Guvernatorul, autorităţile consulare s'aŭ grăbit a face visitele lor oficiale. Seara un bal a fost dat la palatul autorităţeĭ locale în onoarea Sultanuluĭ.

(Semnat) A. Stojanovicĭ.

Делегатътъ на Ромъния въ Тулча до министра на вънинитѣ работи.

№ 113.

Тулча, 10 май 1876. г.

Имамъ честь да ви увѣдомя, че вслѣдствие на произшествията, станали въ вѫтрѣшностьта на България, по-голѣмата часть отъ военния гарнизонъ въ Тулча е получила заповѣдь да се отправи въ разни крайдунавски градове, както Исакча, Мачинъ, Хърсово и други, тъй щото не е останала достатъчна войска за пазенето на града ни. Освѣнъ това, като се има страхъ отъ едно възбунтуване на тукашнитѣ българи, правителството е заповѣдало на черкезитѣ, да бѫдатъ готови при първо повикване противъ християнитѣ, въ случай на въстание отъ тѣхна страна. За тази цѣль, както се говори, турското началство тайно е раздало на черкезитѣ нуждното количество орѫжие. Днесь сѫ пристигнали тукъ изъ околнитѣ села 300 въорѫжени черкези, които сѫ поставени край града, а вѫтрѣ въ града има извѣстно число доброволци, състоящи

отъ арнаути, татари и турци, всички въоржжени. Тѣ били опрѣдѣлени да вардятъ града, както оповѣстява правителственото обявление къмъ населението. Споредъ това обявление, цѣльта на взетитѣ мѣрки е да не се допустне нѣкое смущение и да се запази редътъ. При все това населението е много разтревожено и уплашено, като се бой отъ безчинства на фанатизиранитѣ турци. До сега е сжществувала тукъ пълна тишина и имаше се надежда, че това ще бжде и за напрѣдъ, тъй като населението на градъ Тулча не е еднородно, а състой отъ разни народности, между които главнитѣ сж: ромъни, българи, гърци, руси и малко турци, сравнително съ другитѣ мѣстни народности. Наистина, броятъ на тукашнитѣ турци съ чиновницитѣ заедно едвамъ възлиза на 4000 души, когато 15,000 до 20,000 жители сж отъ другитѣ народности; но тъй като черкезитѣ, поставени между християнскитѣ села, сж въ значително количество, то тукашнитѣ жители се опасяватъ именно отъ тѣхъ. Мнѣнието на чуждитѣ консули тукъ е, че този кжтъ на империята ще бжде пощаденъ отъ въстание.

Вслѣдствие на насилието, упражнено отъ една българска чета върху капитанина на австрийския пароходъ „Радецки", взети сж строги мѣрки отъ страна на дружеството, щото параходитѣ му да не пристанватъ вече въ ни една турска скеля; слѣдователно и въ Тулча нѣма да идва освѣнъ два пжти прѣзъ седмицата пжтнишкия параходъ, който отива за Исмаилъ. Губернаторътъ е прѣдложилъ да се прѣтърся параходътъ на пристигане, но не се знае, какъ австрийското правителство ще посрѣщне това прѣдложение.

Отъ три дни има тукъ освѣтление и топовни гърмежи за възшествието на прѣстола на новия султанъ Мурада. Това възшествие като е било съобщено чрѣзъ окржжно писмо отъ губернатора, консулскитѣ прѣдставителства сж побързали да направятъ официалнитѣ си посѣщения. Снощи въ тукашния конакъ билъ даденъ балъ въ честь на султана.

(Подписалъ) А. Стояновичъ.

Le Ministre des Affaires Etrangères au Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

№ 4809.

(Télégramme).

Bucarest, 11/23 Mai 1876.

Aussitôt après réception de Votre note sous № 990—138, j'ai saisi mon Collègue au Ministère de l'Intérieur de la question dont traite cette note. Un employé supérieur se rend aujourd'hui même sur les lieux pour examiner l'affaire. Votre Excellence pourra être sûre de tout mon concours et du désir du Gouvernement roumain de maintenir les meilleurs rapports avec la Sublime Porte, ainsi que je l'ai déclaré à Constantinople. Aussi

je vous prie de vous adresser directement à moi, et même par voie télégraphique, pour me dénoncer tout ce qui pourrait troubler le maintien de l'ordre sur la rive du Danube.

(Signé) Kogalniceano.

Raportul Directoreluĭ Ministeruluĭ de Interne.

Bucurescĭ, 12/24 Maĭ 1876.

Spre îndeplinirea însărcinăreĭ ce aţĭ binevoit a'mĭ pune, în urmarea Noteĭ Domnuluĭ Guvernator General de la Rusciuc din 12/24 Maĭ curent, mergênd la Giurgiŭ şi făcĕnd investigaţiunile cele maĭ serioase, m'am încredinţat că informaţiunile ce aŭ fost date Excelenţeĭ Sale Guvernatoruluĭ sunt eronate. Bulgarĭ sunt la Giurgiŭ şi vin pe toată ḑioa din Turcia, însă Bulgarĭ ţĕranĭ muncitorĭ, carĭ, îndată ce sosesc, se angajează pe la proprietarĭ şi arendaşĭ pentru munca câmpenească pe tot timpul vereĭ şi pleacă imediat din Giurgiŭ; dar nimenĭ nu s'a armat nicĭ se armează spre a trece dincolo să ia parte la insurecţie.

La otelul Bassarab am fost singur în persoană. Acest otel este proprietate a unuĭ Român şi se ţine în arendă tot de un Român. Nu am găsit la Nr. 1 şi 2 pe nimenĭ, şi nicĭ este adevĕrat că aŭ fost acolo ceva Bulgarĭ bogaţĭ carĭ să se fi încercat a face inscrierĭ de voluntarĭ; este însă adevĕrat că în seara de 8 ale curenteĭ vreo câţĭ-va tinerĭ românĭ aŭ avut acolo o serbare cu musică, dar această serbare nu a avut nicĭ intenţia nicĭ caracterul ce i s'a dat, ci a fost o simplă petrecere, dupĕ care toţĭ s'aŭ despărţit în linişte.

Acesta este, Domnule Ministru, resultatul cercetărilor mele. Il supun cu respect la cunoscinţa Domnieĭ-Voastre şi vĕ pot asigura că autorităţile locale sunt cu toată privegherea şi îngrijirea spe a ţine pe fie-cine în respectul legeĭ şi al datorieĭ sale, şi a nu se comite nicĭ un act vătĕmător neutralităţeĭ noastre. Domniĭ Vice-Consulĭ aĭ Puterilor străine, ce sunt reşedinţĭ în Giurgiŭ, şi Agentul comercial otoman de acolo, pot asigura că nimic din sgomotele respândite nu este adevĕrat.

Priimiţĭ etc.

(Semnat) I. Herişescu.

Докладъ отъ директора на министерството на вжтрѣшнитѣ работи.

Букурещъ, 14/26. май 1876. год.

За изпълнение на поржчката, която благоволихте да ми възложите, вслѣдствие на нотата на русенския главенъ губернаторъ отъ 12/24. май тек., като заминахъ за Гюргево и направихъ тамъ най-сериозни изслѣдвания, увѣрихъ се, че свѣдѣнията, дадени на Негово Прѣвъзходителство, били невѣрни. Българи има въ Гюргево и всѣки день дохождатъ такива изъ Турция, но тѣзи българи сж селяни работници, които, щомъ пристигатъ, главяватъ се у земевладѣлци или арендатори

за полска работа прѣзъ цѣлото лѣто, и слѣдъ това напущатъ тутакси Гюргево; но никой отъ тѣхъ не е билъ нито въоржженъ, нито се въоржжва, за да мине на отвждния брѣгъ и вземе участие въ нѣкое въстание.

Въ хотелъ Басарабъ ходихъ лично. Този хотелъ принадлежи на единъ ромънинъ и се държи въ аренда отъ другъ ромънинъ. Не съмъ намѣрилъ въ нумерата 1. и 2. никого и не е вѣрно, че въ тѣзи нумера стояли нѣкои богати българи, които били се опитали да запишатъ доброволци. Самата истина е, че на 8. тек. нѣкои младежи ромъни вечеряли тамъ съ музика, но това веселие не е имало нито цѣльта, нито характера, които му били прѣдадени, тъй като то се явява като обикновенна приятелска срѣща, слѣдъ която всички гости се разотишли въ пълна тишина.

Този е, Господине Министре, резултатътъ на моитѣ разпитвания. Подлагамъ го съ почитъ на вашето знание и мога да ви увѣря, че мѣстнитѣ началства упражняватъ пъленъ надзоръ и се грижатъ да заставятъ всѣкиго да уважава закона и да не върши нищо, което би могло да повреди нашата неутралность. Господа вицеконсулитѣ на чуждитѣ сили, които се нахождатъ въ Гюргево, между тѣхъ и тамошниятъ отомански търговски агентъ, могатъ да засвидѣтелствуватъ, че въ разпространенитѣ слухове нѣма нищо вѣрно.

Приемете и пр.

(Подписалъ) М. Херишеско.

Le Ministre des Affaires Etrangères aux Agents diplomatiques de Roumanie à Paris, Vienne, Berlin, Rome, Petersbourg et Belgrade.

30 Avril (12 Mai) 1876.

Monsieur l'Agent, vous trouverez dans le № . . . du journal officiel paru aujourd'hui 29 Avril (11 Mai), le programme politique que le Gouvernement du Prince a exposé devant les Chambres, et qu'il est sincèrement décidé à mettre en pratique. Je vous prie de vous pénétrer des idées si franchement exprimées dans ce programme, et de vous en inspirer exclusivement dans tous les rapports que vous êtes appelé à entretenir avec le Gouvernement auprès duquel vous êtes accrédité.

En ce qui me concerne personnellement, Monsieur l'Agent, vous pouvez donner l'assurance que, de tout temps, j'ai considéré le respect absolu des traités comme la base principale de nos relations internationales et comme la meilleure expression de notre désir de conserver la sympathie des Grandes Puissances.

Aujourd'hui, au milieu des troubles qui agitent la rive droite du Danube, plus que jamais le véritable intérêt de la Roumanie consiste à garder la plus stricte neutralité.

Tel est, Monsieur l'Agent, le point de départ de notre politique; telle est en substance la ligne de conduite que le Gouvernement de Son Altesse le Prince s'est tracé et qu'il suivra franchement et loyalement.

J'ai tout lieu d'espérer que cette déclaration sincère ne pourra que nous mériter l'approbation entière du Gouvernement auprès duquel vous êtes accrédité.

Veuillez agréer, etc.

(Signé) Kogalniceano.

Le Gérant de l'Agence Diplomatique de Roumanie à St. Petersbourg au Ministre des Affaires Etrangères.

(Extrait.)

№ 76.

St. Petersbourg, le 12/24. Mai 1876.

Pendant quil n' y avait aucun inconvénient à le faire, j'ai donné lecture à Son Excellence Monsieur le Conseiller privé N. de Giers, dirigeant le Ministère Impérial des Affaires Etrangères, de Votre Circulaire № 4,394. en date du 30. Avril (12. Mai) 1876.

Monsieur de Giers m'a chargé de dire à Votre Excellence qu'il approuvait entièrement le programme de notre Gouvernement concernant la politique extérieure: une attitude pacifique et la plus stricte neutralité devant toujours être la sauvegarde de la Roumanie, à qui sa position géographique permet et à qui ses intérêts vitaux commandent de rester étrangère aux troubles qui agitent la rive droite du Danube.

Monsieur de Giers pense que notre attitude est d'un appui moral pour les populations chrétiennes de la Turquie, et que, au cas où les choses en viendraient à l'extrême, nous serions toujours en mesure, vu la richesse agricole du pays, de prêter des secours en nature, voire même un refuge, à ces populations malheureuses et épuisées par la lutte.

— La misère est toujours digne d' intérêt, ai-je répondu; l'infortuné a droit à la commisération et, le cas échéant, nous serions heureux d' adoucir, dans la mesure de nos moyens, les souffrances matérielles des insurgés; mais nous souhaitons ardemment que l'accord des Puissances et les réformes exigées de la Porte viennent mettre un terme à la situation présente; quant à offrir l'hospitalité à des réfugiés bulgares, je doute fort que nous puissions jamais le faire, de crainte d'amener d'inutiles complications et de nous rendre suspects à nombre de Cabinets européens. Et du reste, on ne saurait attendre ou prétendre de la Roumanie vis-à-vis des Bulgares des sacrifices qui coûtent tant à l'Autriche-Hongrie pour soutenir les réfugiés de l' Herzégovine. Les temps sont durs, le manque d'argent se fait sentir partout, et les espérances de récoltes sont toujours problématiques par suite des intempéries, dont on souffre généralement et auquelles on est encore exposé dans l'avenir. Heureux celui qui peut compter pour les siens et pour lui-même sur le pain du lendemain!

En exprimant ses regrets de ce que la Convention de commerce et de navigation conclue entre les deux pays n'ait point encore pu entrer en vigueur, Son Excellence Monsieur de Giers m'a démandé si je savais

quand la chose pourrait se faire. — Je lui ai répondu que les élections pour la Chambre des Députés devaient avoir lieu incessament, que la convocation des Chambres suivrait probablement à courte échéance; que la session ne pourrait être longue, vu la saison déjà avancée qui réclame la présence d'un chacun aux travaux agricoles, et que j'avais l'espoir que la Convention serait un des premiers projets que présenterait le Gouvernement à l'approbation des Chambres.

Monsieur le baron Stuart, appelé à succéder à Monsieur Zinoview à Bucarest, ne sera en mesure de prendre possession de son poste que dans un mois environ, devant d'abord conduire sa famille aux eaux en Allemagne.

Veuillez agréer etc.

(Signé) Emile J. Ghika.

P. S. J'apprends à l'instant qu' il y a eu une baisse inquiétante à la Bourse ici, et que les valeurs russes notamment sont considérablement tombées sur le marché de Londres. On ignore encore si ce sont là de simples manoeuvres de la spéculation ou bien si la situation a tout-à-coup empiré.

Le Ministre des Affaires Etrangères au Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

№ 4,928.

Bucarest, 14/26. Mai 1876.

Pour faire suite au télégramme que j'ai eu l'honneur d'adresser à Votre Excellence le 11/23. Mai courant № 4,809, et en réponse à sa note en date du 10/22. de ce mois № 990—138, relative à l'enrôlement sur le territoire roumain de volontaires bulgares qui se proposeraient de passer sur la rive droite du Danube, j'ai l'honneur de transmettre ci-joint à Votre Excellence traduction du rapport, concernant l'enquête qui a été faite à ce sujet par le secrétaire général du Ministère de l' Intérieur, rapport dont il résulte que les informations transmises au Vilayet sur ces prétendus enrôlements sont dénués de tout fondement.

Veuillez agréer etc.

(Signé) Kogalniceano.

Le Ministre des Affaires Etrangères à l'Agent diplomatique de Roumanie à Constantinople.

(Télégramme.)

№ 114.

Bucarest, le 14/26. Mai 1876.

Assurez le Gouvernement Impérial qu'après des recherches minitieuses il n' y a pas la moindre trace de bandes bulgares, et que j'engage mon honneur qu'elles seront reprimées à la première tentative. J'ai ferme croyance que la Roumanie ne donnera aucun sujet pour qu'on doute de

sa bonne foi; mais que j'attends aussi de la gracieuseté de la Sublime Porte à ce que son nom de Roumanie lui soit reconnu par l' Empire, au moins maintenant, tandis que d'après moi le Gouvernement Impérial aurait dû être le premier à nous le reconnaître. Dites au Ministre que nous avons besoin, dans le propre intérêt de la Porte, de voir fortifier notre autorité par un acte sympathique de la part du Sultan et de ses Conseillers.

(Signé) Kogalniceano.

Le Ministre des Affaires Etrangères à l'Agent diplomatique de Roumanie à Constantinople.

№ 4,925.

Bucarest, le 14/26 Mai 1876.

Monsieur l'Agent, il y a trois jours que le baron Calice, Agent diplomatique d'Autriche-Hogrie, m'a donné lecture d'une note confidentielle que le Consul d'Autriche-Hongrie à Roustchouk lui a adressée.

Il résulte de cette note que le Gouverneur Général du Vilayet du Danube a dit au Consul d'Autriche-Hongrie, dans un entretien qu'il a eu avec ce dernier, qu'il avait des griefs contre le Ministère actuel; que s'étant adressé au Gouvernement, en vue de fixer son attention sur les menées bulgares, on lui aurait répondu qu'on était impuissant d'empêcher la formation de bandes bulgares sur notre territoire, vu les dispositions de la Constitution roumaine qui ne défend pas les réunions.

Je viens protester, tout d'abord, de la manière la plus formelle, contre cette assertion du Gouverneur Général du Vilayet du Danube; aucun des membres du Cabinet actuel n'a été interpellé à ce sujet par le dit Gourverneur, directement ou indirectement.

En tout cas une déclaration que, vu le droit de réunion garanti par notre Constitution, on ne pouvait ni prévenir ni empêcher les bandes bulgares, cette déclaration, dis-je, était d'autant moins possible que notre Constitution, ainsique vous le savez, Monsieur l'Agent, ne garantit le droit de réunion qu'en faveur des citoyens roumains, et nullement en faveur des étrangers qui menaceraient l'ordre et les bons rapports que nous désirons entretenir avec toutes les Puissances, et en particulier avec la Turquie, ces bandes tombant sous le coup des lois de police et de sûreté générale.

Il paraîtrait que le Gouverneur Général ne s'est pas arrêté là: d'après des rapports confidentiels des employés de notre frontière, il ne se fait scrupule de critiquer le Gouvernement Princier. Je pourrais vous citer, au besoin, les noms de ces fonctionnaires.

Vous conviendrez, Monsieur l'Agent, que ce procédé enlève au ministère le prestige et l'autorité qu'il doit avoir en face de ses employés. Le Gouvernement Princier est d'autant plus surpris de ce procédé, qu'il vient de la part d'un haut fonctionnaire de la Sublime Porte, à laquelle nous avons donné et nous donnons tant de preuves de notre esprit de conciliation et de notre amitié bien sincère.

En effet, le Cabinet actuel rend journellement à la Sublime Porte des services éminents et il s'impose de grands sacrifices pour surveiller la frontière du Danube et empêcher la formation de bandes sur notre territoire.

En vous exposant ce qui précède, je vous prie, Monsieur l'Agent, à voir immédiatement Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères, à l'entretenir d'une manière officieuse et confidentielle de tous ces faits et à la prier, de ma part, de vouloir bien inviter le Gouverneur Général du Vilayet du Danube à s'expliquer sur son langage à notre égard et à indiquer le nom du Ministre, ou de n'importe quel autre fonctionnaire roumain, auquel il aurait fait la demande de prendre des mesures contre les menées bulgares et dont, pour toute réponse, il aurait reçu un refus.

Vous connaissez, Monsieur l'Agent, par ma note en date du 29 Avril dernier sous № 4,327, dont copie a été remise à la Sublime Porte, la politique du Gouvernement actuel, en ce qui concerne ses relations extérieures. Nos déclarations y contenues sont corroborées par des actes publics.

Vous trouverez, sous ce pli, copie de l'ordre circulaire que j'ai adressé aux capitaines de port de notre littoral, trois jours après mon arrivée au Ministère. Par cette circulaire j'invite nos capitaines à surveiller avec la plus grande attention le mouvement de la population dans nos ports, à empêcher tout transport d'armes et à refuser leur concours à tout ce qui pourrait troubler l'ordre et compromettre notre neutralité. Des ordres dans le même sens sont donnés par mon collègue au Ministère de l'Intérieur à toutes les autorités administratives du pays. Je vous envoie de plus une correspondance que tout dernièremat j'ai échangée avec le Gouverneur Général de Roustchouk lui-même, ainsi que le résultat qui a été donné à l'enquête dont fait mention ma depêche.

En présence de cette attitude sage et prudente du Ministère actuel, je suis autorisé à croire, Monsieur l'Agent, que la Sublime Porte voudra bien éclairer le Gouverneur Général du Danube et les autres employés supérieurs des Provinces turques limitrophes de la Roumanie, sur la ligne de conduite que s'est prescrite notre Gouvernement, et par cela même dissiper les appréhensions injustes qu'on entretient à notre égard.

Dans l'attente du résultat de vos démarches dans le sens de la présente, je vous prie d'agréer, etc.

(Signé) Kogalniceano.

Căpitanul Portuluĭ Severin către Ministrul Afacerilor Străine.

№ 219.

18 Mai 1876.

După informaţiile căpitanuluĭ vaporuluĭ Radetzky sub pavilion austriac, sosit in acest port din Giurgiŭ astădĭ dimineaţă 3 ore, o trupă de 250 oamenĭ, Bulgarĭ şi Sěrbĭ, imbrăcaţĭ bine, ceĭ maĭ mulţĭ in costum european, şi imbarcatĭ de prin porturile române, dupě ce aŭ trecut Bechetul, unde

s'a imbarcat cel din urmă numĕr, aŭ început a scoate diferite arme de prin pachetele ce aveaŭ introduse ca bagage, şi după ce se armară toţĭ pe bordul acestuĭ bastiment, deveniră foarte neliniscițĭ tratănd asupra libertăţĕĭ Bulgarieĭ. Comandantele lor, ce se dice că ar fi fost rus, alerga de la unul la altul spre a ţine ordinea recomandănd fiecăruia a nu turbura pe nimenĭ din oamenii compunĕnd echipagiul bastimentuluĭ.

Conductorul nostru postal, aflat pe bord purtĕnd scrisorĭ şi banĭ, a fost foarte menageat de toţĭ. Aseminea nu s'a atins nimenĭ de casa bastimentuluĭ unde se afla maĭ multe decimĭ de miĭ de fiorinĭ.

După ce, plecănd din Bechet, avansară căt-va spre Calafat între Lom-Palanca şi Oreava (puncte turcescĭ mai jos de Vidin) cerură căpitanuluĭ bastimentuluĭ a aborda spre a debarca p'aci în Turcia. Căpitanul se opuse, ne fiind aci nicĭ o staţiune, nicĭ loc favorabil spre a putea acosta, dar dĕnşiĭ, după ce probară că aŭ bilete, uniĭ pentru Calafat, Orşova etc., şi că prin urmare sunt achitaţĭ pănă maĭ departe ăncă de căt unde vor eĭ a debarca, îndreptară armele, fără a face foc, în căpitan, în piloţĭ, în maşinişţĭ şi ast-fel siliră pe toţĭ a dirige bastimentul, conform cerereĭ, la malul turcesc între punctele sus-citate. Bastimentul ne avĕnd destulă apă pentru a acosta lăngă mal, insurgenţiĭ săriră în apă, trecură printr' ĕnsa şi se puseră pe mal. De aci vĕdĕndu-se la o distanţă destul de mare sentinela unuĭ piquet, unul din insurgenţĭ îndreptă arma spre dĕnsa şi făcĕnd fac soldatul cădu, iar camaradul sĕŭ se puse pe fugă; apoĭ toată trupa înaintă spre interiorul Turcieĭ, iar vaporul 'şĭ urmă cursa.

Nu am credut de trebuinţă a vĕ supune prin telegraf acest cas, pe căt timp dĕnsul a fost petrecut maĭ jos chiar de Calafat si negreşit oficiele respective îl vor fi supus la timp Domnieĭ-Voastre. Dĕnsul însă, fiind survenit la cunoscinţa subsemnatuluĭ, prin informaţiunile capitanuluĭ bastimentuluĭ, nu am credut de prisos a vĕ supune aceste detailiurĭ.

Pĕnĕ astădi în acest port nu s'a petrecut nimic din ceea ce ar privi evenimentele de peste Dunăre. Acest serviciŭ va grăbi a vĕ supune la timp verĭ-ce mişcare privind aceste evenimente.

Priimitĭ etc.

(Semnat) Al. Nicolescu.

Капитанътъ на пристанището Северинъ до министра на външнитѣ работи.

№ 119.

18. май 1876. г.

Споредъ свѣдѣнията, доставени отъ капитана на австрийския параходъ „Радецки“, пристигналъ тукъ отъ Гюргево тая зарань въ часа 3, параходътъ прибралъ изъ разни ромънски скели една чета отъ 250 българи и сърби, добрѣ облѣчени, повечето съ европейски дрехи. Подиръ заминаването на парахода отъ Бекетъ, гдѣто се качила послѣдната часть отъ четата, всичкитѣ хора отъ тази чета почнали да вадятъ оръжия изъ връзкитѣ си, които били внесли подъ видъ на багажи. Слѣдъ като

се въоржжили, пуснали се живо да разискватъ по свободата на България. Войводата имъ, русинъ, както казватъ, се приближавалъ кога при еднитѣ, кога при другитѣ членове отъ четата, за да поддържа редъ между тѣхъ, като имъ прѣпоржчвалъ да не смущаватъ служащитѣ отъ екипажа на парахода.

Нашиятъ пощенски кондукторъ, който се намиралъ въ парахода и носелъ писма и пари, билъ прѣдметъ на особено благоволение отъ тѣхна страна. Тъй сжщо никой не посѣгналъ на параходния ковчегъ, въ който имало нѣколко десетки хиляди фиорини.

Когато параходътъ тръгналъ отъ Бекетъ по посока къмъ Калафатъ и стигналъ до едно мѣсто между Орѣхово и Ломъ-Паланка (турски градове по-долу отъ Видинъ), въстанницитѣ поискали отъ капитана да спре тамъ парахода, за да излѣзатъ на турския брѣгъ. Капитанинътъ се възпротивилъ на това искане, тъй като на това мѣсто нѣмало нито станция, нито удобенъ брѣгъ за пристанване; но въстанницитѣ, като прѣдварително показали, че иматъ билети за Калафатъ, Оршова и пр. и че сж заплатили слѣдователно за по-голѣми разстояния отколкото до мѣстото, гдѣто искатъ да излѣзатъ, обърнали пушкитѣ си, безъ да стрѣлятъ, противъ капитана, кормчиитѣ и машиниститѣ и ги принудили по тоя начинъ да направляватъ парахода по желанието имъ, къмъ опрѣдѣлената отъ тѣхъ точка на турския брѣгъ. Тъй като нѣмало доста дълбока вода, за да доближи параходътъ съвсѣмъ близко турския брѣгъ, въстанницитѣ скочили въ водата, прѣгазили я и излѣзли на суша. На доста голѣмо разстояние се съзирала турска военна стража. Единъ отъ четата прицѣлилъ пушката си възъ нея и като изгърмѣлъ, падналъ единъ турски воинъ, а другарьтъ му избѣгналъ. Послѣ това цѣлата чета се опжтила къмъ вжтрѣшностьта на Турция, а параходътъ продължилъ своя ходъ по-нататъкъ.

Не намѣрихъ за нуждно да ви извѣстя телеграфически за описаната случка, тъй като тя станала по-долу даже отъ Калафатъ и непрѣменно респективнитѣ началства трѣбва да ви сж доложили за нея. Изложенитѣ тукъ подробности, като произлазятъ отъ самия капитанъ на парахода, считамъ за неизлишно да ги поднеса до вашето вѣдѣние.

Въ тукашното пристанище не е имало никакво произшествие, което би се коснало до събитията отвждъ Дунава. Ако би да се случи нѣщо, ще ви бжде доложено на врѣме.

Приемете и пр.

(Подписалъ) Ал. Николеско.

Ministrul Afacerilor Străine către Agentul Companieĭ austro-ungare de navigațiune pe Dunăre.

№ 5077.

Bucurescĭ, 18/30 Maĭ 1876.

Din raporturile priimite la acest Minister resultă că vaporul „Radetzky“ sub pavilion austro-ungar, în mergerea sa de la Giurgiŭ a priimit pe

bordul sĕŭ de pe ambele ţĕrmurĭ ale Dunăreĭ peste treĭ sute Bulgarĭ, carĭ, echipĕndu-se chiar pe bord, aŭ fost debarcaţĭ cu armele lor între Rahova şi Lom-Palanka.

In faţa gravităţeĭ acestuĭ fapt, viu a vĕ ruga să bine-voiţĭ a interveni, pe lăngă cine se cuvine, ca vaporul în cestiune să fie trimis cu echipagiul sĕŭ în apele noastre, pentru ca prin o comisiune mixtă să se esamine faptul ce i se impută.

Ascept cu încredere un resultat satisfăcĕtor la cererea de faţă.

Priimiţĭ etc.

(Semnat) Kogalniceanu.

Министерство на външнитѣ работи до агента на австро-унгарското дунавско параходно дружество.

№ 5077.

Букурещъ, 18/30. май 1876 год.

Отъ донесенията, приети въ това министерство, установява се, че параходътъ „Радецки" подъ австро-унгарско знаме, въ своето пѫтувание отъ Гюргево нагорѣ е прибралъ отъ двата брѣга на Дунава повече отъ триста българи, които, слѣдъ като се въоржжили въ ладията, били извадени заедно съ тѣхнитѣ оржжия между Рахово и Ломъ-Паланка.

Взимайки прѣдъ видъ важностьта на това събитие, моля ви да посрѣдствувате, при когото трѣбва, щото въпроснинтъ параходъ да се прати въ нашитѣ води, за да се изслѣдва отъ една смѣсена комисия дѣлото, което му се вмѣнява.

Очаквамъ съ увѣреность задоволителенъ резултатъ на настоящето ми прѣдложение.

(Подписалъ) Когалничано.

Ministrul Afacerilor Străine către Agentul Companieĭ austro-ungare de navigaţiune pe Dunăre.

(Scrisoare de Cabinet.)

Bucurescĭ, 18/30 Maĭ 1876.

Aflu în acest moment că un alt vapor al Societăţeĭ de navigaţiune austriacă îşĭ propune a lua pe bordul sĕŭ un numĕr însemnat de Bulgarĭ, pentru a'ĭ depune pe teritoriul otoman.

Responsabilitatea ce iaŭ bastimentele Societăţeĭ fiind foarte mare, nu pot de căt a o lăsa asupra lor, atrăgĕnd serioasa Domnieĭ Voastre atenţiune în privinţa acestor fapte.

Priimiţĭ etc.

(Semnat) Kogalniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи до агента на австро-унгарското дунавско параходно дружество.

(Писмо изъ Кабинета на Министра.)

Букурещъ, 18/30. май 1876.

Научавамъ се въ този мигъ, че другъ единъ параходъ на австрийското дружество се готви да прибере на борта си едно значително количесво българи, за да ги извади на турския брѣгъ.

Отговорностьта, която дружественитѣ кораби взиматъ отгорѣ си, е твърдѣ голѣма и азъ я снимамъ отъ себе си, като привличамъ сериозното Ви внимание върху тѣзи случки.

Приемете и пр.

(Подписалъ) Когалничано.

Căpitanul Portuluĭ Bechet către D. Ministru Afacerilor Străine.

№ 65.

(Telegramă.)

18 Maĭ 1876.

Vaporul Radetzky care a trecut astădĭ, se aude din svon că a debarcat ca 150 Bulgarĭ insurgenţĭ la Cozloduĭ, carĭ aŭ omorît maĭ multe familiĭ şi aŭ luat drumul la Balcanĭ.

Căpitanul portuluĭ,

(Semnat) Moisescu.

Капитанътъ на пристанището Бекетъ до Г-на министра на външнитѣ работи..

№ 65.

(Телеграма.)

18. май 1876. год.

За парахода „Радецки", който заминалъ днесь, има слухъ, че той извадилъ на брѣга при Козлодуй 150 българи въстанници, които убили нѣколко сѣмейства и потеглили къмъ Балкана.

Капитанъ на пристанището,

(Подписалъ) Мойсеско.

Le Ministre des Affaires Etrangères à Son Excellence le Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

№ 193.

(Télégramme.)

Bucarest, 18/30 Mai 1876.

Mon Collègue de l'Intérieur a déjà pris des mesures, si le rassemblement se fait à Caracal. Nous occupons par des troupes les points importants du Danube. Nous avons défendu la sortie de notre territoire de tous les Bulgares en nombre, même de simples ouvriers. La Compagnie de navi-

gation autrichienne est rendue responsable pour tout transport de Bulgares armés. Je tiendrais Votre Excellence au courant de ce qui peut vous intéresser.

(Signé) Kogalniceano.

Ministrul Afacerilor Străine către Ministrul de Interne.

№ 149.

18/30 Maï 1876.

Guvernatorul General din Rusciuc më încunoscinţează că are sciinţă că de la doă la treï miï Bulgarï s'ar aduna la Caracal spre a trece în Turcia. De şi cred numërul exagerat, rogu-vë luaţï mësurï de precauţiune.

(Semnat) Kogalniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи до министра на вжтрѣшнитѣ работи.

№ 149.

18/30. май 1876.

Русенскиятъ главенъ губернаторъ ме увѣдомява, че по доставени нему свѣдѣния двѣ до три хиляди българи се събирали въ Каракалъ, за да минатъ въ Турция. Макаръ че намирамъ числото прѣкалено, моля Ви да вземете прѣдпазителни мѣрки.

(Подписалъ) Когалничано.

Le Ministre des Affaires Etrangères au Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

№ 5125

(Télégramme.)

Bucarest, le 19/31 Mai 1876.

Sur ma demande, depuis Giurgevo en amont, les bateaux de passagers et de commerce, jusqu' à nouvel ordre, ne toucheront plus la rive bulgare. Sont exemptés les bateaux accélérés. C'est à Votre Excellence à m'avertir quand cette disposition peut être révoquée.

(Signé) Kogalniceano.

L'Agent diplomatique de Roumanie à Rome au Ministre des Affaires Etrangères.

№ 284.

Rome, 20 Mai (1-er Iuin) 1876.

Monsieur le Ministre, je me suis empressé d'aller voir le ministre des Affaires Etrangères, Monsieur Mélégari, et je l'ai entretenu de l'affaire du bateau autrichien Radetzky dont il est question dans le télégramme chiffré de Votre Excellence du 31 Mai (№ 265).

Monsieur Mélégari m'a écouté avec attention et m'a paru admettre complètement, les explications que je lui ai données, dautant plus, m'a-t-il dit, qu'il résulte aussi des dernières informations qu'il a reçues, que notre Gouvernement observe strictement les devoirs de la neutralité.

Monsieur Mélégari m'a parlé de l'intêret de l'Autriche-Hongrie à ne pas laisser l'insurrection dans les Provinces turques prendre de plus grandes proportions; c'est une raison de plus, a-t-il ajouté, pour qu'elle ait l'oeil ouvert sur les manoeuvres qui peuvent s'opérer par l'intermédiaire de ses sujets ou au moyen de bateaux appartenant à une compagnie autrichienne.

J'ai fait ensuite connaître à Monsieur Mélégari les mesures prises par notre Gouvernement dans le but de fortifier les gardes du Danube, et je me suis séparé de Son Excellence en lui réitérant l'assurance du soin que mettra notre Gouvernement à observer strictement la neutralité.

Veuillez agréer, etc.

(Signé) C. Esarco.

Ministrul Afacerilor Străine către Ministriĭ de Interne și de Resbel.

№ 196.

21. Maĭ (2. Junie) 1876.

Guvernatorul General din Rusciuc îmĭ depeșează că are positivă sciință că bande de Bulgarĭ din Brăila și din împrejurime se pregătesc a trece Dunărea. Rogu vĕ luațĭ mĕsurile cuvenite.

(Semnat) Kogalniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи до министритѣ на вѫтрѣшнитѣ работи и на войната.

№ 196.

21. май (2. юни) 1876. г.

Главниятъ губернаторъ отъ Русе ми телеграфира, че е получилъ положително извѣстие, че български чети отъ Браила и околностьта се готвятъ да минатъ Дунава. Моля ви вземете подходящи мѣрки.

(Подписалъ) Когалничано.

Le Ministre des Affaires Etrangères à Son Excellence le Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

(Télégramme.)

№ 197.

Bucarest, le 21. Mai (2. Iuin) 1876.

J'ai reçu la dépêche de Votre Excellence m'annonçant que des bandes bulgares se formeraient à Braïla. J'en ai informé immédiatement mes Collègues de l'Intérieur et de la Guerre et toutes les mesures énergiques seront prises pour empêcher le passage du Danube, si le rapport de Toultcha est exact.

(Signé) Kogalniceano.

Le Gouverneur Général du Vilayet du Danube au Ministre des Affaires Etrangères.

(Télégramme.)

№ 1000/142.

Roustchouk, 22. Mai 1876.

Votre Excellence recevra demain une note responsive à son télégramme du 21. L'autorité de Toultcha m'informe que des bandes révolutionnaires bulgares formées à Braïla et environs se prépareraient à passer le Danube; je prie conséquement Votre Excellence de vouloir bien prendre les dispositions qu'elle jugera à propos, dans le cas que le fait est exact.

Le Gouverneur Général,
(Signé) M. Assim.

Le Ministre des Affaires Etrangères au Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

(Télégramme.)

№ 5,205.

Bucarest, 22. Mai (3. Iuin) 1876.

Je m'empresse d'informer Votre Excellence que mon Collègue au Ministère de la Guerre avait pris, avant la réception du télégramme № 1000—142, et sur un avis direct de Toultcha, des dispositions afin de prevenir toute formation de bandes à Braïla.

J'ajouterai à cette occasion que l'autorité militaire roumaine a organisé un service de surveillance active dans chacune des communes de notre littoral, par les soins des commandants de notre armée territoriale

Ce service est appelé d'abord à surveiller, pour ainsi dire, individuellement chaque étranger se trouvant dans la commune, et en suite d'avertir l'autorité supérieure sur toute tentative de formation de bandes.

(Signé) Kogalniceano.

Ministrul Afacerilor Străine. Circulară către Căpitanii de Porturi.

Bucurescï, 22. Maï (3. Iunie) 1876.

Prin circulara mea de la 26. April trecut v'am atras toată atențiunea asupra mișcăreï populațiuneï străine în porturile noastre și v'am cerut a refusa concursul domnieï-voastre la tot ce ar putea compromite neutralitatea țereï.

Faptul întêmplat pe vaporul Radezky îmï dă dreptul a vĕ înscrie pe uniï din domniele-voastre cu notă neagră, pentru că n'ațĭ fost pătrunșï de obligațiunea ce aĭ către Guvern ca să respecte și să execute cu religiositate ordinile ce aĭ.

Vĕ previu dar că dacă vețï trece cu ușurință asupra ordinilor ce priimițï de la Minister, voiŭ cere de la Măria Sa Domnul destituirea domnieï-voastre din postul ce ocupațï.

(Semnat) Kogălniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи. Окрѫжно до пристанищнитѣ капитани.

Букурещъ, 22. май (3. юни) 1876. г.

Чрѣзъ окрѫжното ми отъ 26. на миналия мѣсецъ априлъ привлѣкълъ бѣхъ пълното Ви внимание върху движението на чуждото население въ нашитѣ пристанища и бѣхъ Ви поискалъ да откажете вашето съдѣйствие на всичко, което би могло да компрометира неутралностьта на страната.

Случката съ парахода „Радецки" дава ми право да запиша имената на нѣкои отъ васъ съ черни бѣлѣжки, защото не сте се рѫководили отъ задължението, което имате къмъ правителството, да уважавате и изпълнявате съвѣстно неговитѣ заповѣди.

Прѣдупрѣждавамъ Ви прочее, че ако би за напрѣдъ да погледнете съ лекоумие на министерскитѣ разпореждания, ще поискамъ отъ Н. В. Господаря отчислението Ви отъ длъжностьта, която заемате.

(Подписалъ) Когалничано.

Agentul Companiei Austro-Ungare de navigaţiune pe Dunăre către Ministrul Afacerilar Străine al României.

Bucurescĭ, 22. Maĭ (3. Iunie) 1876.

Dispoşiţiunile Inaltuluĭ Guvern date organelor din porturile ţěreĭ pentru priveghеrea buneĭ ordine, şi maĭ departe de a nu permite ca insurgenţiĭ să intre pe bordul vapoarelor, aŭ permis societăţeĭ, în interesul comerţuluĭ, de a da ordinul, ca vapoarele de pasagerĭ şi mărfurĭ să înceapă iarăşĭ a circula pe malul turcesc, ca şi până acuma.

Ce privesce pe societate, vě rog respectuos, Domnule Ministru, a priimi asigurarea mea, cum că din partea noastră s'aŭ luat toate měsurile de a nu se maĭ priimi pe bordul vapoarelor nicĭ Bulgarĭ, arme saŭ muniţiĭ, pentru a înlătura orĭ-ce bănuială.

Agentul de vapoare,
(Semnat) Joan Ţepeneag.

Агентътъ на австро-унгарското дунавско параходно дружество до министра на външнитѣ работи.

Букурещъ, 22. май (3. юни) 1876. г.

Разпорежданията на Високото Правителство, дадени на органитѣ му въ пристанищата на страната за запазване на добрия редъ и за да не се позволи на въстанници да се качватъ на параходитѣ, позволили сѫ на дружеството, въ интереса на търговията, да поднови пѫтуванията на своитѣ пѫтнишки и товарни параходи край турския брѣгъ, както си е било и по-напрѣдъ.

Колкото се касае до дружеството, моля Ви почтително, господине министре, да бѫдете увѣренъ, че отъ наша страна сѫ взети всичкитѣ мѣрки, за да не се приематъ вече въ параходитѣ нито българи, нито орѫжия или муниции, и по тоя начинъ да се избѣгне всѣко подозрѣние.

Агентъ на параходитѣ,
(Подписалъ) Јоанъ Цепенягъ.

Ministrul Afacerilor Străine către Ministrul Financelor.

№ 5,224.

Bucurescĭ, 22. maĭ 1876.

Mi s'a raportat că maĭ mulţĭ din Bulgariĭ carĭ s'aŭ imbarcat pe vaporul „Radetzky" aveaŭ arme şi muniţiunĭ de resbel ascunse în bagajele lor.

Pentru a nu se maĭ repeta asemenea fapte, am onoarea a vĕ ruga, Domnule Ministru, să bine-voiţĭ a da ordine precise şefilor birourilor vamale de pe litoralul nostru ca să revisuiască cu cea mai mare atenţiune bagajele pasagerilor asupra cărora ar fi vre-o bănuială, şi în special acelea ale Bulgarilor carĭ se imbarcă pe diferite vase în porturile noastre, şi a opri orĭ-ce arme saŭ muniţiunĭ de resbel s'ar găsi asupră-le saŭ ascunse în bagajele lor.

(Semnat) Kogălniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи до министра на финанситѣ.

№ 5,224.

Букурещъ, 22. май 1876. г.

Доложено ми е, че повече отъ българитѣ, които сѫ влѣзли въ парахода „Радецки", имали орѫжия и военни муниции, скрити въ багажитѣ си.

За да не се повтарятъ вече такива работи, моля Ви, господине министре, да благоволите да дадете точни заповѣди на началницитѣ на митницитѣ по нашето крайбрѣжие, да прѣглеждатъ съ голѣмо внимание багажитѣ на пѫтницитѣ, върху които би имало съмнѣние, особено багажитѣ на българитѣ, които се качватъ на разни ладии въ нашитѣ пристанища, и да задържатъ всичкитѣ орѫжия и военни муниции, които биха се намѣрили скрити въ багажитѣ имъ.

(Подписалъ) Когалничано.

Ministrul Afacerilor Străine către Ministrul de Interne şi către Ministrul de Resbel.

№ 5225—5226.

Bucurescĭ, 22 Maĭ 1876.

Imbarcarea Bulgarilor pe vaporul „Radetzky" a lăsat mult de dorit de la autorităţile noastre, căcĭ, după cum mi se asigură, li s'ar fi permis

a eşi din ţară fără a presinta paspoarte saŭ alte acte de voiagiŭ. In faţa unuĭ aşa regretabil fapt, viu a vĕ ruga să bine-voiţĭ a da ordine serioase (autorităţilor administrative) comandanţilor de puncturĭ de pe litoralul nostru şi maĭ în special celuĭ de la Giurgiŭ, pentru a nu permite eşirea din ţară a Bulgarilor ce ar voi să se imbarcheze pe diferite vase fără a presenta paspoarte în regulă.

(Semnat) Kogălniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи до министра на вѫтрѣшнитѣ работи и министра на войната.

№ 5225—5226.

Букурещъ, 22. май 1876.

Качването на българитѣ на параплува „Радецки“ много е изобличило нашитѣ началства, защото, както ме увѣряватъ, позволило се на тѣзи българи да напустнатъ страната, безъ да прѣдставятъ паспорти или други книжа за пѫть. Прѣдъ видъ на единъ толкова прискърбенъ фактъ, моля Ви да благоволите да дадете сериозни заповѣди (на административнитѣ власти) на комендантитѣ на погранични крайбрѣжни пунктове, особно на оногова въ Гюргево, да не се позволи излазянето отъ земята ни на българитѣ, които биха искали да влѣзатъ въ разни кораби, безъ да прѣдставятъ редовни паспорти.

(Подписалъ) Когалничано.

L'Inspecteur de la Société Danubienne au Ministre des Affaire Etrangères.

Tourno-Sévérin, 3 Iuin n. st. 1876.

Monsieur le Ministre, le 29 du mois de Mai passé, le bateau de passagers de notre société, le *Radetzky,* quittait Giurgevo en embarquant de nombreux passagers avec leurs bagages pour différentes stations en amont du Danube; la même chose se répéta à Tourno-Magurelle, Corabia et Piquet, sans que rien pût faire soupçonner parmi les passagers la présence de conspirateurs ou insurgés. Mais, une heure après le départ de Piquet, un coup de sifflet retentit à bord (et plus tard on sut qu'il venait du chef). A ce signal, près de deux cents passagers se mettent sur pieds, enfoncent les caisses qu'ils savaient contenir armes et munitions, et, en moins d'un quart d'heure, ils apparaissent revêtus d'uniformes et armés jusqu'aux dents. Leur chef s'approche du capitaine et le menaçant de mort, lui intime l'ordre de ne point résister, se faisant reconnaître pour chef des insurgés et déclarant qu'ils n'avaient aucune intention hostile envers les passagers ni les gens d'équipage, à moins que ces derniers ne fassent une inutile résistance à leur volonté qui était de débarquer à Cozlodoui, endroit solitaire entre Lom-Palanca et Oreava. Le capitaine, contraint par force majeure, déposa les insurgés au lieu qu'ils avaient désigné. Dans cette fâcheuse circonstance ce bateau de la compagnie fut

sujet à une violence extrême, et, afin qu'un pareil cas ne se renouvelle plus à l'avenir, j'implore l'intervention de Votre Excellence afin que vous vouliez donner des ordres sévères aux stations que touchent nos bateaux, pour que les marchandises et les effets, expédiés par nos bateaux de passagers, soient minutieusement visités, pour qu'ils ne contiennent ni armes ni munitions d'aucune espèce.

La société du Danube, pacifique dans ses institutions, dont le but est de favoriser la navigation et le commerce, se trouve impuissante, dans les temps de troubles actuels, de garantir le paisible voyage aux passagers du bas Danube et la sûreté de la propriété à bord sans l'appui de Votre Excellence. Il y a toujours à craindre que des bandes de malfaiteurs, profitant des agitations politiques du moment, ne se concertent pour exécuter à bord des violences à main armée, dans le but de voler et piller le bateau et les voyageurs.

Je prie Votre Excellence afin que vous vouliez donner les ordres nécessaires à ce sujet, pour que la confiance se maintienne parmi les voyageurs et enlève aux malintentionnés, s'il y en a, tout moyen de pouvoir exciter des troubles et des violences à bord de nos bateaux.

Agréez etc.

Inspecteur de la Société Danubienne,
(Signé) G. Ioanovich.

Ministrul Financelor către Ministrul Afacerilor Străine.

№ 13413.

Bucurescĭ, 28 Maĭ 1876.

Referăndu-mĕ la adresa Domnieĭ-Voastre № 5224, am onoarea a vĕ comunica că, înaintea priimireĭ acesteĭ adrese, Administratiunea Centrală a Vămilor a dat ordine la toate biurourile vamale de pe marginea Dunăreĭ a avea cea maĭ serioasă priveghere d'a nu se trece arme din România în Turcia.

Pentru Ministru: (Semnat) B. Brătianu.

Минисрътъ на финансиитѣ до министра на външнитѣ работи.

№ 13413.

Букурещъ, 28. май 1876. год.

Въ отговоръ на отношението Ви подъ № 5224. имамъ честь да ви съобщя, че, прѣди да се приеме това ваше отношение, главната администрация на митницитѣ е издала заповѣди до всичкитѣ митнични бюра по брѣга на Дунава, да внимаватъ най-сериозно, да не се прѣнасятъ орѫжия изъ Ромъния въ Турция.

За министра: (Подписалъ) Б. Братияно.

Căpitanul Portuluĭ Severin către Ministrul Afacerilor Străine.

№ 240.

(Telegramă.)

29 Maĭ 1876.

In port veniră 40 Bulgarĭ şi Serbĭ spre a trece în Cladova (Serbia); nu aŭ arme; aŭ paspoarte otomane însă unele cu termene trecute. Sunt veniţĭ cu trenul de aseară de prin porturile române; ḑic că merg după existenţă, însă mi s'a presentat a parte un Bulgar locuitor în oraş rugându-mĕ a le permite trecerea şi, coñiindu-mĭ că sunt voluntarĭ pentru armata serbă, le-am oprit trecerea până ce veţĭ bine-voi a'mĭ da ordin.

Se ḑice că maĭ vin şi alţĭ.

Căpitanul Portuluĭ: (Semnat) Al. Nicolescu.

Капитанътъ на пристанището Северинъ до министра на вънишнитѣ работи.

№ 240.

(Телеграма.)

29. май 1876. год.

Въ скелята дойдоха 40 българи и сърби, за да прѣминатъ въ Кладово (Сърбия). Тѣ нѣматъ оржжие, иматъ турски паспорти, отъ които нѣкои просрочени. Пристигнали сж съ снощния влакъ изъ ромънски крайдунавски градове и казватъ, че отиватъ да си търсятъ прѣхрана. Прѣдстави ми се частно единъ българинъ, тукашенъ житель, който ме помоли да ги оставя да си заминатъ, като ми повѣри, че тѣ сж доброволци за сърбската войска. Азъ имъ запрѣтихъ минаването, докато благоволите да ми дадете заповѣдь.

Говори се, че идатъ и други.

Капитанътъ на пристанището: (Подписалъ) Ал. Николеско.

Ministrul Afacerilor Străine către Căpitanul Portuluĭ Turnu-Severin.

№ 5471.

(Telegramă.)

29 Maĭ, 1876.

Rĕspund telegrameĭ № 240. Preveniţĭ imediat pe administraţiune despre încercarea acelor 50 Bulgarĭ. Opuneţi-vĕ la trecerea lor peste Dunăre. Colegul meŭ de la Interne a dat ordine pentru cele maĭ departe disposiţiunĭ. Fiţĭ cu cea maĭ mare atenţiune pentru a se evita orĭ-ce mişcare bulgară în port.

(Semnat) Kogălniceanu.

Министрътъ на външнитѣ работи до капитана на пристанището Турну-Северинъ.

№ 5471.

(Телеграма.)

29. май 1876. год.

Отговарямъ на телеграмата № 240. Прѣдупрѣдете незабавно администрацията за опитването на 40-тѣ българи. Възпротивете се на тѣхното минаване Дунава. Моятъ другарь отъ министерството на вътрѣшнитѣ работи е далъ заповѣди за по-нататъшни разпоредби. Обърнете най-голѣмо внимание да се отстрани всѣко българско движение въ пристанището.

(Подписалъ) **Когалничано.**

Căpitanul Portuluĭ Bechet către Ministrul Afacerilor Străine.

(Telegramă.)

№ 68.

29. Maĭ 1876.

Din insurgenţiĭ daţĭ din vapor la Cozluduĭ, în dreptul Copaniţeĭ, aŭ omorit câte-va familiĭ turce, luându-şĭ direcţiunea către munţiĭ Balcanĭ. S'aŭ adus la Rahova, vis-à-vis de acest port, treĭ capete de insurgenţĭ morţĭ luându-se în goana lor 300 până la 400 başibuzucĭ. Pe căpitanul portuluĭ Rahova şi doĭ Turcĭ aflaţĭ în vapor 'i-aŭ omorit. Se asceaptă în Rahova 3000 armată otomană la noapte.

Căpitanul Portuluĭ,

(Semnat) G. Moisescu.

Капитанътъ на пристанището Бекетъ до министра на външнитѣ работи.

(Телеграма.)

№ 68.

29. май 1876. г.

Нѣкои отъ въстаницитѣ, извадени отъ парахода въ Козлодуй, срѣщу острова Копаница, убили нѣколко турски сѣмейства и взели посока къмъ Балкана. Донесени сѫ въ Рахово, градъ, който се намира срѣщу нашия, три глави на убити въстанници. Тѣзи послѣднитѣ се прѣслѣдватъ отъ 300 до 400 башибозуци. Капитанътъ на Раховската скеля и двама турци, които се намирали на парахода, били убити отъ въстаницитѣ. Очакватъ въ Рахово тази нощь 3000 души турски аскерь.

Капитанътъ на пристанището.

(Подписалъ) Г. Мойсеско.

Ministrul Afacerilor Străine către Ministrul de Interne.

№ 5, 515.

Bucurescĭ, 31. Maĭ 1876.

Căpitanul portuluĭ Olteniţa 'mĭ raportează că în urbea Olteniţa se află un comitet bulgar, presidat de un domn Dimitrie Petrov Chircu şi alţiĭ, şi că în ḑioa de 25 curent aŭ fost adunaţĭ în localul scoaleĭ bulgare din urbea Olteniţa Bulgarĭ din maĭ multe comune urbane, precum şi din comuna Chirnogi şi Ulmenĭ, şi aŭ decis a cumpĕra postav pentru uniforme. Primăria d'acolo a găsit o grupă de 20 Bulgarĭ dormind noaptea pe un meidan, şi, cum apa Dunăreĭ a inundat până in comunele Chirnogi şi Ulmenĭ, se poate ca într'o noapte aceste bande de Bulgarĭ să se strecoare peste Dunăre.

Am onoarea a comunica Domnieĭ-Voastre cele ce preced, rugăndu-vĕ, Domnule Ministru, a lua disposiţiunĭ pentru a se priveghea acest soiŭ de oamenĭ şi a preveni orĭ-ce mişcare din partea lor.

(Semnat) Kogălniceanu.

Министрътъ на вънинитѣ работи до министра на вжтрѣшнитѣ работи.

№ 515.

Букурещъ, 31. май 1876. г.

Капитанътъ на пристанището Олтеница ми долага, че въ градъ Олтеница сжществува единъ български комитетъ подъ прѣдсѣдателството на нѣкой г-нъ Димитъръ Петровъ Кирковъ, и че на 25. тек. сж били събрани въ зданието на мѣстното българско училище българи отъ нѣколко градове и отъ селскитѣ общини Кирноджи и Улмени, и рѣшили да купятъ сукно за униформи. Тамошното кметство намѣрило една дружина отъ 20 българи, спящи нощно врѣме на единъ мегданъ, и тъй като водата на Дунава е залѣла даже землищата на общинитѣ Кирноджи и Улмени, възможно е, щото тѣзи българи да се измъкнатъ една нощь прѣзъ Дунава.

Като имамъ честь да ви изложа горното, моля ви, господине министре, да се разпоредите за надзираването на тѣзи человѣци и за спирането на всѣко тѣхно разшаване.

Приемете и пр.

(Подписалъ) Когалничано.

Le Ministre des Affaires Etrangères à l'Inspecteur de la Société Danubienne à Tourno-Sévérin.

№ 5,521.

Bucarest, 31. Mai 1876.

J'ai reçu la lettre que vous m'avez adressée au sujet de l'incident survenu à bord du bateau „Radetzky".

Pour me prononcer sur cette affaire en connaissance de cause, il eut été indispensable que le bateau en question fût amené dans les eaux

roumaines, ainsi que je l'ai demandé à Monsieur l'Agent de la Compagnie autrichienne à Bucarest. Une commission mixte d'enquête aurait constaté les faits et établi, d'une façon indubitable, de quel côté incombait la responsabilité de cet incident.

Néanmoins, je m'empresse de vous informer, Monsieur l'Inspecteur, que j'ai déjà donné, de concert avec mes Collègues de l'Intérieur et de la Guerre, les ordres les plus énergiques à nos autorites du littoral afin qu'une surveillance active fut exercée sur notre frontière du Danube.

Agréez etc.

(Signé) Kogălniceano.

Ministrul Afacerilor Străine către Ministrul de Interne.

№ 5,522.

Bucurescĭ, 31. Maĭ 1876.

Domnule Ministru, am onoarea a vĕ confirma ceea ce v'am comunicat şi verbal, că înrolarea Bulgarilor şi formarea lor în bande organisate, pentru a trece în Turcia saŭ în Serbia, se face sub direcţiunea în deosebĭ a numiţilor L. Karavelov şi K. Ţancov.

După informaţiunile positive ce am, amĕndoĭ aceştĭ străinĭ pun o activitate excepţională pentru organisarea bandelor şi aŭ ramificaţiunĭ întinse cu diferitele comitete din ţară si din străinătate, astfel încăt până la un oare-care punct lovesc în neutralitatea ce Guvernul actual 'şĭ a impus.

Cel d'întăiŭ, dacă nu mĕ înşel, a şi fost expulsat din ţară în anul 1872, şi nu înţeleg cum a putut reveni fără autorisaţiunea Guvernuluĭ cerută de articolul 179 din Codul Penal.

Viu dar a vĕ ruga, Domnule Ministru, să bine-voiţĭ a intima susnumiţilor un ordin positiv de a părăsi România în termenul cel maĭ scurt.

Această mĕsură administrativă ar fi pe deplin justificată pentru că este un act *de înaltă administraţiune motivat pe necesităţi şi pe conveninţe internaţionale.*

Guvernul ar putea intenta o acţiune penală suş-ḑişilor; cred însă că, pentru motivele ce veţĭ aprecia şi Domnia-Voastră, este maĭ bine de a vĕ pronunţa asupra mĕsureĭ ce vĕ propun prin adresa de faţă.

Priimiţi etc.

(Semnat) Kogălniceanu.

Министрътъ на външинитѣ работи до министра на вжтрѣшинитѣ работи.

№ 5522.

Букурещъ, 31. май 1876.

Господине министре, имамъ честь да Ви потвърдя онова, което Ви съмъ съобщилъ и устно, че събирането на българитѣ и съставянето имъ въ уредени чети, за да минатъ въ Турция или въ Сърбия, става главно подъ ржководството на именуемитѣ Любенъ Каравеловъ и Кириякъ Цанковъ.

Споредъ положителнитѣ свѣдѣния, които имамъ, двамата тѣзи чужденци полагатъ извънредна дѣятелность за съставянето на четитѣ и иматъ

обширни сношения съ разнитѣ комитети въ страната и въ чужбина, тъй щото до извѣстна степень тѣ нарушаватъ неутралностьта, която правителството си е наложило.

Първиятъ, ако не се лъжа, билъ прогоненъ изъ държавата въ годината 1872., и не разбирамъ, какъ е можалъ той да се върне безъ разрѣшението на правителството, разрѣшение, изискано отъ чл. 179. на наказателния законъ.

Моля Ви прочее, господине министре, да заставите горѣрѣченитѣ лица чрѣзъ положителна заповѣдь да напустнатъ Ромъния въ най-кратъкъ срокъ.

Тази административна мѣрка би се оправдала напълно, защото би била едно дѣло *на висока администрация, основано на международни нужди и благопристойность*.

Правителството би могло да прѣдприеме углавно слѣдствие противъ горѣпоказанитѣ лица, но мисля, че би било по-добрѣ, по съображения, конто и Вие ще оцѣните, да се произнесете върху мѣрката, която прѣдлагамъ чрѣзъ настоящето отношение.

Приемете и пр.

(Подписалъ) Когалничано.

Le Ministre des Affaires Etrangères au Gouverneur Général du Vilayet du Danube.

№ 5,641. (Télégramme.)

Bucarest, 3/15 Iuin 1876.

J'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Excellence que le Gouvernement roumain a saisi à Giurgevo quelques caisses contenant des armes destinées pour la Turquie et que la justice informe en ce moment.

A cette occasion le Ministère de la Justice a donné, sur ma demande, ordre circulaire à tous les procureurs de rappeler et de faire appliquer sévèrement les dispositions du Code Pénal roumain à tous ceux qui essayeraient de former des bandes sur notre territoire et faciliteraient le transport d'armes.

(Signé) Kogälniceano.

Le Gouverneur Général du Vilayet du Danube au Ministre des Affaires Etrangères.

№ 1,019/151. (Télégramme.)

Roustchouk, 5/17 Juin 1876.

Je m'empresse de remercier Votre Excellence pour le contenu de son télégramme du 15 courant et pour les bonnes intentions du Gouvernement Princier.

Gouverneur Général,
(Signé) M. Assim.

L'Agent Diplomatique de Roumanie à Constantinople au Ministre des Affaires Etrangères.

№ 411.

Constantinople, le 7/19 Juin 1876.

Monsieur le Ministre, malgré les démarches verbales que je m'étais empressé de faire auprès de Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte, conformément aux instructions contenues dans l'office de Votre Excellence du 14/26. Mai dernier, № 4,925, démarches dont j'ai rendu compte à Votre Excellence par mon télégramme chiffré du 24 Mai. (5 Juin), malgré les assurances que j'ai eu l'occasion de renouveler depuis dans divers entretiens, son Excellence Rachid-Pacha, par une note du 14 courant № 43,967/25, dont copie ci-joint, est revenu sur les prétendues agissements de Comités bulgares à Giurgevo.

Dans le double but de laisser au moins une trace écrite de l'incident, et de mettre au courant Son Excellence Savfet-Pacha qui vient de succéder à Son Excellence Rachid-Pacha, j'ai cru devoir répondre au Département des Affaires Etrangères de la Sublime Porte par la Note № 113, dont j'annexe copie ci-près.

Veuillez agréer etc.

(Signé) Général Ghika.

Première Annexe à la Note № 114 du 7/19 Juin 1876.

Le Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte à l'Agent diplomatique de Roumanie à Constantinople.

№ 43,967/25.

2/14 Juin 1876.

Monsieur l'Agent, le Gouverneur Général du Vilayet du Danube nous informe que quelques riches bulgares de passage à Giurgevo et demeurant à l'hôtel Passaroff ont réussi, sous prétexte de réunions intimes, à grouper autour d'eux un grand nombre de leurs compratiotes, à les inscrire comme volontaires, à former enfin une bande de sept à huit cents individus qui s'apprêterait à passer le Danube du côté de Petrochan en face de Sistov. Le Gouverneur Général s'est empressé d'appeler sur ces faits l'attention du Gouvernement Princier, et, de mon côté, je vous prie d'écrire à Bucarest pour provoquer l'adoption de mesures propres à empecher les réunions de cette nature ainsique toute tentative pouvant menacer l'ordre et la tranquillité sur la rive droite du Danube.

Agréez etc.

(Signé) Rachid.

Deuxième Annexe à la Note № 114 du 7/19. Juin 1876.

L'Agent Diplomatique de Roumanie à Son Excellence Savfet Pacha, Ministre des Affaires Etrangères da la Sublime Porte.

№ 113.

Constantinople, le 6/18 Juin 1876.

Monsieur le Ministre, par une note en date du 14 Juin courant, № 43,967/25, le prédécesseur de Votre Excellence, Son Excellence Rachid Pacha, me signalait les agissement à Giurgevo de quelques Bulgares qui auraient formé une bande de sept à huit cents volontaires, pour y fomenter l'insurrection.

Tandis que Monsieur le Gouverneur Général du Vilayet du Danube, qui transmet ces renseignemenents au Département de Votre Excellence, a appelé sur ces faits l'attention des autorites roumaines, je suis de mon côté prié d'en écrire à mon Gouvernement afin de provoquer des mesures repressives.

En présence de la communication qui m'est adressée, je m'empresse de porter à la connaissance de Votre Excellence les démarches que j'ai eu l'occasion de faire récemment à ce sujet auprès de Son Excellence Rachid-Pacha

Aussitôt après réception de la lettre par laquelle Monsieur le Gouverneur Général du Vilayet du Danube entretenait le Ministère des Affaires Etrangères de Roumanie des menés dont il est plus haut question, un fonctionnaire supérieur du Gouvernement Roumain fut délégue pour procéder à une enquête sur les lieux. Cette enquête, dont le résultat fut communiqué en son temps à Monsieur le Gouverneur Général du Vilayet du Danube, loin de révéler des faits répréhensibles, a établi que l'ordre, le calme le plus parfait n' a cessé de régner à Giurgevo, qu'il ne s'y est formé aucun Comité secret, qu' il ne s'y est tenu aucune réunion occulte, qu'il ne s'y est effectué aucun enrôlement clandestin, et que les colons bulgares de la rive roumaine s'y livrent paisiblement et exclusivement à leur commerce et à leurs travaux agricoles.

J'ai eu l'honneur de donner lecture à Son Excelleuce Rachid-Pacha de la correspondance échangée à ce propos entre Monsieur le Gouverneur Général du Vilayet du Danube et le Ministère roumain, du rapport rédigé sur les lieux même, à titre de procès-verbal, par le fonctionnaire chargé de diriger l'enquête, enfin des instructions que mon Gouvernement avait tout aussitôt, et par surcroît de précaution, envoyées à Messieurs les capitaines de port de la rive roumaine, et de l'office par lequel tous ces documents m'étaient transmis.

J'ajouterai que, depuis, toutes les autorités administratives de Roumanie ont reçu sous forme de circulaire l'ordre de rappeler au moyen de publications officielles les peines édictées par notre Code Pénal contre les auteurs de toute manoeuvre tendant à troubler la paix qui règne dans les pays voisins ou à favoriser les troubles qui s'y produisent.

En raison des assurances que j'ai été chargé de porter à diverses reprises au Département de Votre Excellence, eu égard aux mesures efficaces que mon Gouvernement a prises pour empêcher sur le territoire roumain les réunions illicites et les agissements attentatoires à la tranquillité de la rive voisine (mesures qui ne laissent pas que d'improser de réels sacrifices à nos finances), en présence des sérieuses garanties que donne à la Sublime Porte l'attitude immuable de la Roumanie, dans le passé et dans le présent, j'ose espérer que Votre Excellence, avec son esprit de haute équité, restera pénétrée de la conviction que les allégations de Monsieur le Gouverneur Général du Vilayet du Danube étaient précipitées, que ses informations ne reposaient sur aucun fondement; le Gouvernement Impérial, dès longtemps instruit du désir du Gouvernement roumain de maintenir intacts ses bons rapports avec la Sublime Porte, peut donc en toute sécurité se fier à sa vigilance pour prévenir, et à son énergie pour réprimer, le cas échéant, les entreprises qui seraient formées sur son territoire contre la paix de l'Empire.

Veuillez agréer etc.

(Signé) Général Ghika.

Le Gouverneur Général du Vilayet du Danube au Ministre des Affaires Etrangères.

(Télégramme.)

Roustchouk, le 8 Juin 1876.

Tout en vous accusant réception de votre télégramme du 25 écoulé, je viens vous remercier sur son contenu, et, suivant le désir exprimé par Votre Excellence, de m'adresser à elle directement pour tout ce qui pourrait troubler le maintien de l'ordre sur le Danube, j'ai l'honneur de vous informer que je viens d'apprendre que deux à trois mille Bulgares se rassemblent à Caracal pour passer sur la rive droite. Si cette nouvelle est vraie, je vous serais obligé de prendre toutes les mesures que vous croyez nécessaires afin d'empêcher leur passage.

Le Gouverneur Général du Vilayet.
(Signé) M. Assim.

Le Gouverneur Général du Vilayet du Danube au Ministre des Affaires Etrangères de Roumanie.

№ 996—141.

Roustchouk, le $\frac{21 \text{ Juin}}{2 \text{ Juillet}}$ 1876.

Monsieur le Ministre, j'ai l'honneur d'accuser réception du télégramme que Votre Excellence a bien voulu m'adresser en date du 19/21 Mai № 5,125, et je la remercie pour les dispositions qu'elle a si sagement prises au sujet de la nonacceptation des Bulgares à bord des bateaux de passagers et de commerce.

L'insurrection commence à toucher à sa fin, si ce n'est que l'incident qui s'est opéré dernierement à Cozlodoui, situé entre Rahova et Lom. Sur ce, le Gouvernement Jmpérial a décidé la prohibition provisoire des bateaux autrichiens en général, sauf les accélérés, de toucher les échelles de la rive droite. Cette mesure a été mise en vigueur depuis mardi passé et hier, d'après un ordre télégraphique que j'ai recu à la suite d'une entente entre la Sublime Porte et l'Ambassade austro-hongroise à Constantinople, la dite décision â été abolie.

Pourtant, je prierai Votre Excellence de vouloir bien maintenir, pour le moment, les dispositions qu'elle a bien voulu prendre, jusqu à ce que je puisse avoir l'honneur de l'avertir.

Veuillez agréer etc.

Le Gouverneur Général.
(Signé) M. Assim.

Единъ югославянски прѣводъ отъ „Завѣтитѣ на дванадесетьтѣ патриарси."

Отъ М. Сперански.

Апокрифичнитѣ „Завѣти на дванадесетьтѣ патриарси," както е извѣстно, ни сѫ познати до днесь изключиво по *рускитѣ* прѣписи, които се срѣщатъ току-речи само въ „Тълковната Палея."[1]) Успоредно съ двѣтѣ редакции на тая послѣдната „Завѣтитѣ" прѣдставятъ сѫщо двѣ редакции: кратка[2]) или по-право съкратена, влѣзла въ по-старата редакция на Т. Палея (прѣписитѣ Коломенски и Александро-Невски)[3]) и пълна или обширна, която се срѣща въ втората редакция на Т. Палея (Синод. пр. 1477. г. № 210., Рум. Муз. 1494. г. № 453.[4]). Обикновено въ текста на тия апокрифи (особено къмъ края) има полемични вмѣтки противъ юдеитѣ, вмъкнати отъ съставителя и редактора на едната и другата редакция на Т. Палея.

По-старата редакция на „Завѣтитѣ" сравнително съ по-новата прѣдставя съкращение отъ първоначалния текстъ, главно въ повѣствователната си часть; т. е. сѫществуването на по-новата пълна редакция на „Завѣтитѣ" въ по-новата редакция на Т. Палея ни кара да прѣдполагаме, че е имало и отдѣлни текстове отъ „Завѣтитѣ" въ славянски прѣводъ, отъ който ще се е ползувалъ редакторътъ на втората редакция на Т. Палея. Отъ друга страна прѣдъ видъ на това, че историята на „Завѣтитѣ" е тѣсно свързана съ историята на Т. Палея, — единъ паметникъ,който, ако не е било възможно до сега да се докаже за руски по произходъ, то въ всѣки случай е руски по история,[6]) тѣ, както се каза, сѫ ни извѣстни само по

---

[1]) Освѣнъ въ „Палеята" намираме ги въ извѣстния архивенъ сборникъ отъ XV. в. (Малала); вж. *Оболенскій*, Лѣтоп. Переяславля Суздальскаго (М. 1851.) стр. LXIV., *В. М. Истринъ*, Александрія русскихъ хронографовъ (М. 1893.) стр. 348.

[2]) Тъй я нарича *И. Я. Порфирьевъ*, Сборн. Отд. рус. яз. И. А. Н. XVII., 59.

[3]) Палея по прѣп. отъ 1406. г.; л. 99. (Издание на ученицитѣ на Н. С. Тихонравова), сѫщо *Н. С. Тихонравовъ*, Пам. отреч. литер. I., 96.—145.

[4]) Издаденъ у Тихонравова, Соч. I., 146.—232.; съ тоя прѣписъ съвпада текста на Архивския сборникъ (отъ него е вариянтътъ въ изд. на Н. С. Тихонравова).

[5]) *И. Я. Порфирьевъ*, съч. 66.

[6]) *Ср. Истринъ*, Замѣчанія о составѣ Толковой Палеи (Изв. отд. рус. яз. Имп. Ак. Наукъ II. 176.).

руски прѣписи, макаръ и да се прѣдполага югославянскиятъ имъ произходъ, впрочемъ безъ много твърди основания.[1]) У южното славянство до сега, доколкото ми е извѣстно, не е отбѣлѣзанъ нито единъ текстъ, което косвено още по-добрѣ ни убѣждава въ това, какво познатиятъ намъ текстъ на „Завѣтитѣ“, трѣбва да се счита, че принадлежи прѣдимно, ако не изключиво, на руската литература отъ стария периодъ и е билъ чуждъ, може би дори неизвѣстенъ, въ всѣки случай неразпространенъ, въ югославянската книжнина. Още повече потвърдява вѣрностьта на това прѣдположение фактътъ, който е прѣдметъ на тая бѣлѣжка; а именно текстътъ на Рувимовия Завѣтъ, анализуванъ по-долу, показва, какво въ югославянската книжнина ще е възникналъ самостоенъ, прѣводенъ текстъ на „Завѣтитѣ“, независенъ отъ „руския.“ Появата на подобенъ текстъ у южнитѣ славяни лесно се обяснява, спредъ мене, отъ отсѫтствието на пъленъ или популяренъ въ тая литература текстъ, който ние знаемъ отъ нашитѣ руски прѣписи на „Завѣтитѣ“. Че въ дадения случай имаме работа не съ изключение, т. е. че на югъ сѫ се появили прѣводи на паметници, вече извѣстни по-рано въ руската книжнина или пъкъ извѣстни, но по-послѣ изчезнали изъ югославянската, въ това ни убѣждаватъ познатитѣ вече намъ факти изъ тая книжнина, каквито сѫ напр.: какъ се появилъ вториятъ, тъй нареченията „сръбски“, прѣводъ отъ хрониката на Георгия Грѣшника вслѣдствие неизвѣстностьта на стария, распространенъ въ Русия, прѣводъ около XIII—XIV. в. въ България;[2]) подобенъ фактъ ни е извѣстенъ и относително историчната Палея, новиятъ прѣводъ на която се разпространилъ въ България и Сърбия при наличностьта на стария (югославянски) въ Русия.[3]) Въ самия този рѫкописъ, гдѣто е намѣренъ споменатиятъ прѣводъ на историчната Палея, (сръбски рѫкописъ отъ XVI. в. f°, инв. № 8. отъ ман. Крушедолъ въ Срѣмъ), се намѣри (л. 49.–50.) и единъ откѫслекъ изъ завѣта на Рувима. Като сѫдимъ по заглавието на тоя откѫслекъ, имаме право да прѣдположимъ, че въ подобенъ югославянски текстъ ще сѫ били и останалитѣ Завѣти, при това въ пъленъ видъ; въ рѫкописа се чете: **Завѣти в҃і патріархь с҃новь іакѡвовѣхь и завѣть роувінима патріарха прьваго с҃на іакѡвова.** Като погледнемъ самия съставъ на сборника, виждаме, че завѣтътъ на Рувима, взетъ изъ пълния прѣписъ на 12-тѣ Завѣта, не влиза като часть въ другъ паметникъ, както това знаемъ досѣжно рускитѣ прѣписи на завѣтитѣ, а е сѫществувалъ отдѣлно заедно съ други Завѣти. Сборникътъ е съставенъ отъ разнообразни статии, които нѣматъ нищо общо съ Т. Палея и нейната тенденция; ето въ общо съставътъ на тоя сборникъ:

1) л. 1.—39. Откѫслеци изъ Епифания и Иполита за апостолитѣ, дребни извлѣчения съ разнообразенъ характеръ.

---

[1]) *Порфирьевъ*, съч. стр. 65.

[2]) Ср. Описаніе рукоп. *П. I. Шафарика* (Чтенія въ Общ. Ист. и др. 1894. г. кн. 2.) стр. 98.

[3]) *А. Н. Поповъ*, Книга бытія небеси и земли (М. 1881.) предисловіе, стр. I., XXXII.; *М. Оперански*, Историjска Палеjа, њени преводи . . . . (споменик Српске Краљ. Акад. XVI.). Проф. А. И. Соболевскій е наклоненъ да вижда въ послѣдния текстъ само *поправка* на стария прѣводъ по *другъ* нѣкой грѣцки (Библіографъ, 1893. г.), съ което е мѫчно да се съгласимъ.

2) л. 40.—47. Тълкование на Данииловитѣ пророчества (канонични) и подобни на първитѣ извадки.

3) Завѣтъ на Рувима.

4) л. 51.—55. Тълкувание на божествената литургия.

5) л. 56.—124. Исторична Палея

6) л. 124.—205. Хроника на Зонара, пълна редакция, която свършва съ сказание за Мойсея.

7) л. 205.—206. извадки съ хронологиченъ характеръ, като захващатъ отъ Битието и свършватъ съ броежа на Вселенскитѣ събори.

8) л. 208—215. Велѣние царско на царь Константина (което захваща съ думитѣ: Вь име светые и нераздѣлимые тройце . . . царь кесарь Флавїи Константінь).

9) л. 215 об. — 239. Слово за намирането честния кръсть на Александра Мниха, (което захваща така: Повѣленіе вашего отьчьскаго прѣподобствїа приимь).

10) л. 239.—276. Извадки, между тѣхъ: слово на J. Златоуста за 6-та псалма, изъ Маргарита.

11) л. 276. об. — 279. Слово на J. Златоуста за възкресението на Лазара (което захваща съ думитѣ: Придѣте възлюбленіи празнолюбцїи).

12) л. 279. об. Слово на благовѣщение (започва: Пакы радостьное благовѣщеніе).

13) л. 292. Похвала на „цѣлованіе Богородыци“, J. Злат. (започва: Вьсіа намь дньсь праведное сьлнце).

14) л. 294. J. Злат. Слово на новолѣтие (започва: Чюднаа православныихъ трьжества).

15) л. 295. Правило на Василия, 86-о.

16) л. 297. „Сказаніе, како обрѣсти пасху“.

17) л. 299. об. — 300. Изречения въ духа на „пчелитѣ“.

Началото на сборника и съсрѣдоточаването на статии прѣдимно съ историченъ характеръ показватъ, негли, какво събирательтъ е искалъ да създаде нѣщо като хронографъ; въ такъвъ случай появата на „Завѣтитѣ“ врѣдъ такива статии прѣдставя аналогия съ Архивския сборникъ. Но подобно прѣдположение не измѣня сѫщностьта на казаното погорѣ за отдѣлното сѫществуване на югославянския прѣводъ на „Завѣтитѣ“; а освѣнъ това, като не се знае съставътъ на тая компилация, изъ която (ако наистина е имало такава) е извлѣченъ нашиятъ сборникъ, мѫчно е такова прѣдположение да се обоснове по-твърдо. И така нищо не ни прѣчи, въ прѣдложения откѫслекъ отъ Рувимовия Завѣтъ да видимъ откѫслекъ отъ цѣлъ, отдѣленъ пасажъ, отъ „Завѣтитѣ на 12-тѣ патриарси“ и възъ основа на запазения откѫслекъ отъ Рувимовия Завѣтъ да се опитаме да уяснимъ: какво нѣщо прѣдставя отъ себе си цѣлата редица Завѣти въ югославянски прѣводъ? Въ какво отношение стои тя къмъ подобната редица въ руската книжнина. Трѣбва да сравняваме съ пълния текстъ на рускитѣ Завѣти, дошелъ въ втората редакция на Т. Палея, най-старата (отъ 3. ред. на Т. Палея) — извлѣчение изъ пълния

текстъ, направено отъ съставителя на Палеята. При това простото сравнение на нашия текстъ по съдържание (5 запазени глави) съ палейскитѣ и гръцкитѣ[1]) текстове ни убѣждава, че Крушедолскиятъ текстъ е откжслекъ отъ прѣвода на пълния текстъ на „Завѣтитѣ“. По-подробно сравнение между славянскитѣ и гръцкитѣ текстове ще ни доведе до несъмнѣнъ изводъ, че въ рускитѣ прѣписи и въ сръбския имаме прѣдъ себе си два различни прѣвода отъ два различни гръцки текста, които при това различно се отнасятъ къмъ своитѣ гръцки оригинали, т. е. два прѣвода независни единъ отъ други. По-очевидно това ще стане, ако приведемъ нѣколко примѣра за отношението къмъ гръцкия текстъ: а) по прочитъ и б) по рѣчникъ.

I. Съ разни гръцки текстове се обяснява разликата въ прочита на руския и сърбския текстъ: когато прочитътъ на руския текстъ се оправдава отъ Cod. C, прочитътъ на сърбския се обяснява отъ R.[2])

1) **и не бѹдеⷮ҇ во иⷧ҇ли таковаго** (т. е. грѣха) — гл. I = οὐ μὴ γένηται ἐν Ἰσραὴλ οὕτως (C).	**ꙗковь да не боудеть вь їилїи сицевь** = οἷα οὐ γεγόνεν ἐν Ἰσραὴλ οὕτως (R).
2) **иже видѣⷯ҇** = ἃ εἶδον (I) (т. е. κ. δ. ὑ — изпустнато).	**и повѣмь вамь. ꙗже видѣхь** = καὶ διηγήσομαι ὑμῖν ἃ εἶδον.
3) **з҃. дх҃ъ дано е҃ на чл҃ка ѿ врага** = ἑπτὰ πνεύματα ἐδόθη κατὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Βελίαρ (II).	**Седмь дх҃овь ꙗже дадошесе на чл҃ка** = ἑ. πν. ἐδ. κ. τ. ἀνθρώπου (т. е. изпуснато ἀπὸ τοῦ Βελίαρ).
4) **и з҃. дх҃ъ** = καὶ ἑπτὰ πνεύματα (т. е. изпустнато ἕτερα).	**и дроугыихъ з҃ дх҃овь** καὶ ἕτερα ἑπτὰ πνεύματα.
5) **несытости въ оутробѣ** = ἀπληστίας ἐν τῇ γαστρί (III).	**ненасыщенїи чрѣва** = ἀπληστείας γαστρός.
6) **(дх҃ъ) сонныи къ ѿсмомоу дх҃оу совокоуплѧетсѧ** = πνεῦμα τὸ ὕπνου, τὸ ὄγδοον πνεῦμα συνάπτεται.	**дх҃ь с(ь)на сьвькоуплꙗетсе** = πνεῦμα τοῦ ὕπνου συνάπτεται.
7) изпуща = C.	**не сьпротививишисе ѡнои мнѣ** = μὴ αἰσθαντήσεις (sic) αὐτῆς (R).
8) **не мозѣтѣ взирати** = μὴ προσέχετε (IV).	**чеда моꙗ не вьзырайте** = μὴ προσέχετε, τέκνα μου.
9) **на лице їаковле** = εἰς πρόσωπον Ἰακώβ.	**на лице єго**: εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.
10) **комѹ ѿ бра҃ꙗ** = τινὶ τῶν ἀδελφῶν.	**братїамь моимь** = τινὶ τῶν ἀδελφῶν μου.
11) **поноса дѣлѧ** = διὰ τοὺς ὀνειδισμούς.	**ѿ поношенїа и҃** = διὰ τοὺς ὀνειδισμούς αὐτῶν.

[1]) За гръцкия текстъ е взето изданието: Testamenta XII. patriarcharum ad fidem cod. Cantabriensis. . . . . by *K. Sinker* (Cambridge) 1869.–1879. Отъ тамъ е взето подраздѣлението на текста на глави.

[2]) Cod. C. — ржкоп. отъ XV. в. въ Кембриджката библ. Fl. I., 24.; R. — ржкоп. римски (Ватикански 781).

12) ѿ грѣсѣ моемь = περὶ τῆς ἁμαρτίας μου.	ѡ҆ нечⷮтоти моеи = περὶ τῆς ἀσεβείας μου.
13) ѿ толѣ акы таиноу сохранїⷯ = ἀπὸ τότε σὺν παρεφυλαξάμην.	ѿ толѣ даже донъ́нѧ и въ помыслѣ съхранїⷯ се = ἀπὸ δὲ τότε ἕως νῦν ἐφυλαξάμην τοῦτο οὖν [al. ἕως ἐννοιῶν, — μετανοῶν].
14) чада моꙗ сохраните = τέκνα μοῦ, φυλάξασθε.	чеда моꙗ̑ гл҃ю вамь съхраните = τέκνα μοῦ, λέγω ὑμῖν, φυλάξασθε.
15) Или добра рода, то оукоръ твориⷮ себѣ ѿ враⷢ и ѿ сн҃въ члвѣческъ, и емла хранисѧ і҆ѡсиⷡ ѿ всѧ жены = ἢ εὐγενής, ὄνειδος αὐτόν ποιεῖ καὶ γέλωτα παρὰ τῷ βαλίαρ καὶ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ γὰρ ἐφύλαξεν ἑαυτὸν Ἰωσὴφ ἀπὸ πάσης γυναικός.	аще и блгоро̑нь, аще и богать, аще и нищь поношенїе имаⷮ ѿ сн҃вь чл҇чкыхь и прѣтиканїе дїаволоу. слышаете оубо̑ ѿ і҆ѡсифе, како съхрани се ѿ жени = κἂν εὐσεβὴς (al. εὐγενής), κἂν πλούσιος κἂν πένης ὀνειδισμὸν ἐν αὐτῷ φέρει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ πρόσκομμα τῷ βελίαρ ἠκούσατε γὰρ περὶ Ἰωσήφ, πῶς ἐφύλαξεν ἑαυτὸν ἀπὸ γυναικός.
16) лоукавы соуⷮ жены = πονηραί εἰσιν αἱ γύναῖκες. (V).	лоукавы бо̑ соуть жены = πονηραὶ γάρ εἰσιν γυναῖκες.

Приведенитѣ примѣри доста ясно показватъ, че двата сравнени текста сѫ отъ различни гръцки оригинали, т. е. прѣдставятъ два различни прѣвода.

II. Сѫщото ще покаже и прѣводътъ на едни и сѫщи гръцки думи въ нашитѣ текстове. Тѣ се прѣдаватъ различно, при което тая разлика може да бѫде обяснена само, ако сѫ прѣвождали разни лица и при туй независно единъ отъ другъ: различно се прѣдаватъ такива гръцки изречения, които съвсѣмъ не би трѣбвало да се мѣнятъ, като се ползува единъ прѣводачъ отъ прѣвода на другия, или като поправя най-стария прѣводъ отново по гръцкия текстъ, ако и малко нѣщо различенъ отъ оригинала на най-стария прѣводъ или като промѣня чужди нему изречения отъ стария прѣводъ съ свои мѣстни.

За да изтъкна по-ясно това, привеждамъ гръцкитѣ думи отъ нашия текстъ, прѣведени на руски и сърбски.[1])

ἄγνοια	неразоумѣнїе	невѣжьство
ἀπληστία	несытость	ненасыщенїе
ἀρέσκεια	славохоⷮе	оугожденїе
βρῶσις	ꙗденїе	пища
βόθρος	пропасть	ровь
γαστήρ	оутроба	чрѣво
διαθήκη	завѣтъ	слово
ἐπιθυμία	помышленїе, помыслъ	желанїе

[1]) Въ втория стълбецъ — руски текстъ; въ третия — сърбски.

ἔκστασις	оужасеніе	истоупленіе
ζωή	животъ	жизнь
ζῆλον	зависть	ревность
ἀλήθεια	правда	истина
ἀσέβεια	безаконіе	нечестіе
ἀποκαλύψαι	ıавити	ѿкрыти
ἀψάμενος	приближивсѧ	прикосноусе
ἀπάτη	лесть	чарованіе
βελίαρ	сатана	діаволь
γύμνωσις	нагость	нагота
διάνοια	совѣсть, оумъ	мысль
ἔννοια	помыслъ	мысль
δωροληψία	дародатіи	приетие
εὐγενής	добра рода	благоронь
κεφαλή	начатки	начело
κρυπτά	таины	ськровенна
κτίσις	возрастъ	тварь
κλοπαί	татьбы	кражи
κοιτών	хлевина	ложе
κάλλος	доброта	красота
λαλιά	гланіе	бесѣдованіе
λαλεῖν	повѣдати	бесѣдовати
μάχη	вражда	бореніе
μαγγανία	проказньство	жажденіе
μεγαλοφρονεῖ	высокомоудроует	вѣлемоудрьствоуеть
μοχθῶντες	тщаше	троуждающесе
ὁδηγεῖ	въводит	привлачить
οἰκείων	домашнихъ	блыжниихъ
ὀνειδισμός	поносъ	поношеніе
πονηρόν	злое	лоукавое
πονηρός	непріазненъ	лоукавь
πλαπτειν λόγους	творит рѣ = (πράττειν?)	сьшивати словесе
ποιηση	створит	испльнеть
πρᾶξις	дѣло	дѣланіе
πορνεία	блоужение	блоудь
πρῶτον	прежде	прьвое
σίκερα	ѿлоу	сікера
σύστασις	похоть	тварь
συνουσία	зачатіе	смѣшеніе
συμμίγνυται	совокоуплѧетсѧ	примѣшаетсе
συνεργεῖ	дѣлает	сьдѣиствоуеть
συνδιάζετε	глоумите	сьбыраитесе
σύζυγος	подроужие	соупроугь
συνέχει	клѣщить	ѡблычаеть
σκεπινός	таиныи	покрытыи

τελευτή	кончина	оумрьтїе
ὑπόστασις	сила	сьставь
ὑπερηφανία	прѣзорство	грьдость
φυληδονία	оугодие	любострастие
χολή	кроучина	жльчь
φύσις	вещь	ѥство
ὥφασις	видѣнїе	зренїе
ὡραῖος	добръ	красьнь
ὕπνου (gen. sing.)	сонный	сьна
τῆς πλάνης	прелестный	прѣльсти
ἀδικίας	неправды	неправедни
πνεῦμα ψεύδους	дх҃ъ лжа	дх҃ь льжны
ἀπὸ γένους	сердоболя	сьрои̑никовь
ἐπὶ κρημνόν	на̑ брегъ (вар. на дебръ)	вь стрьмини
ἐπένθει	скорбяше	плака
πάθητε	постражете	оумрете (?)
παρεκάλεσε	оутѣши	тщавсе
ἔδειξε	показа	наоучи
ἐκλιπὼν γὰρ ἐγώ εἰμι	скончаваюся	ѹмираю
ὅπως εἴπω	ркоу	скажоу
ἐνωτίσασθε	внѹшайте	послоушаите
ἀναστὰς	въсклонився	вьставь
καταφιλεῖν	цѣловати	лобзати.

По тоя начинъ имаме два прѣвода на Завѣтитѣ въ славянската литература, направени независно единъ отъ другъ. Да се сѫди за мѣстото и врѣмето на разгледания прѣводъ възъ основа на неголѣмия откѫслекъ, запазенъ въ Крушедолския рѫкописъ, е доста трудно. Досѣжно врѣмето на прѣвода, изглежда, че може да се прѣдположи, какво нашиятъ прѣводъ е по-новъ отъ „руския": нѣкои основания за такова прѣдположение ни дава лексиконътъ на сърбския текстъ въ сравнение съ руския. Сърбскиятъ текстъ, както изглежда, се придържа повече о по-кѫсната словоупотрѣба при прѣдаване гърцкитѣ изражения: ζωή — жизнь (рус. животь, макаръ послѣдното изражение да се срѣща въ сърбския текстъ), κοιτών — ложе (хлевина), πονηρός — лоукавь (непрїазненъ), σίκερ — сикеръ (олуй), σύζυγος — соупроугъ (подроужие), φύσις — естьство (вещь). Може би за по-късното врѣме на прѣвода свѣдочи и голѣмата буквалность въ прѣдаването на гърцкитѣ, особено сложнитѣ думи — черта, която отличава, както е извѣстно, кснитѣ прѣводи отъ древнитѣ, такива сѫ напр.: εὐγενης, μεγαλοφρονεῖν, συνεργεῖν, συνδίαξειν (вж. по-горѣ), може би δοσοληψία и др.[1])

---

[1]) Доста честитѣ пълни форми склонение и спрежение (раждааху, мелмаху, юнааго, дроугынхъ ...) едва ли сѫ характерни за опрѣдѣление на врѣмсто, тъй като нашиятъ текстъ е сърбски.

Колкото за мѣстото на прѣвода е още трудно да се каже, що-годѣ опрѣдѣлено. За българския̃тъ произходъ на оригинала на нашия текстъ загатватъ отчасть, може би, формитѣ: дрогыихь, емо (о вм. оу), ср. гигѧнди. Има нѣкои особености въ графиката: ꙁ (ако и невинаги да се срѣща правилно), є = ю, при наличностьта на ю съобразно съ сърбската вече графика (подиръ мекитѣ л, н); въ края на текста обръща върху си внимание въ думата бьдрыє поправката ь вмѣсто ъ, което тъй сѫщо може да указва на ъ въ оригинала на нашия прѣписъ, иначе на българското му писмо.

Завѣти ві патріархь сн҃овь іакѡвовѣхь и завѣть роувімма патріарха прьваго сн҃а іакѡвова.

I. Написаніє словесє завѣта роувімма патріарха єлика заповѣда сн҃ѡмь свой. прѣжє оумрети ємоу вь ,д҃ сьтноє и кз҃ мо лѣто живота є҃. По двою лѣтоу оумрьтиꙗ брата єго іосіфа. и разболѣвшоу сє роувімоу. сьбрашє сє посѣтити єго сн҃ѡвє єго, и сн҃овє сн҃овь єго. і рє҃ имь чєда моꙗ сє азь оумираю, и идоу вь поуть ѿц҃ь моихь. видєв жє тамо юдоу и гада и аєіра братію свою и рє҃ имь вьзвыгнѣтє мє, ꙗко да скажоу братіамь моимь и чєдомь моимь. єлика имамь вь ср҃ци моємь ськровєнна. сє бо ꙋмираю нн҃ꙗ азь. и вьставь лобза ихь. и вьсплакавь рє҃ имь. слышитє братіє моа и сн҃овє мои. послоушаитє роувімма ѿц҃а вашєго, єлика заповѣдаю вамь. сє бо свѣтєлствоую вамь. и прѣ бг҃омь нб҃си и зємли. ꙗко да нє пойдє вь нєчистѡтє юности и блоуда вь нєм жє подохсє[1]) азь. ѿсквьрьнихь ложє ѿц҃а моєго іакѡва. гл҃ю жє вамь ꙗко оуꙗзвы мє ꙗзва вєліа вь вьноутрьныихь мой за ,з҃. мц҃ь да ащє ѿц҃ь мои іакѡвь нє би помлисє ѡ мнѣ кь г҃оу, хотєшє г҃ь погоубыти мє. бѣх бо лѣтомь ,л҃. мь єгда сьтворихь лоукавоє прѣ г҃мь. и ѿц҃ємь моимь и болѣхь з҃ мц҃ь дажє до сьмрьти по сємь произволєніє дш҃є моєє .з҃ лѣ покаахсє прѣ г҃мь вино и сікєра нє вькоусыхь ни мєсо вьнидє вь оуста моа, и всакого хлѣба желанна[2]) нє вькоусыхь. нь бѣхь плачє ѡ грѣсє моємь великь оубо бѣшє, ꙗковь да нє боудєть вь іил҃ін сицєвь. II. нн҃ꙗ послоушайтє мє чєда моꙗ и повѣмь вамь. ꙗжє видєхь ѡ сєдмихь доусѣх прѣльстныихь вь покаꙗні моємь. Сєдмь дх҃овь ꙗжє дадошє сє на чл҃ка. и сіа соу начєло дѣломь юности и дрогыихь [и дроугыихь][3]) з҃ дх҃овь дашє сє ємо вь твари, єжє быти вь нихь всако дѣло чл҃коу. Прьвыи дх҃ь жизны сь нимжє тварь зыжєтсє: Втори дх҃ь зрєніа ѿ нєго жє бываєть жєланіє: трєти дх҃ь слоуха[4]) ѿ [н]єго жє бываєть оучєніє: чєтврьти дх҃ь ѡбонꙗніа сь ними жє бываютъ вькоушєніа, подаває ємоу свою силоу вьздꙋхꙋ и дыханію:· Пєти дх҃ь бѣсѣдованіа. ѿ нєго жє пища брашно и питиємь и крѣпо вь нихь зыжєтсє занє вь пищі є сьставы крѣпости:· сєдми дх҃ь сѣмєни смѣшєніа ѿ нєго жє бываєть любосластиꙗ

---

[1]) Т. е. падохсе.
[2]) Ἄρτον ἐπιθυμίας.
[3]) Излишно.
[4]) Ркп. схоуха.

ради грѣхь. Сего ради послѣнѥ ѥ зданїа и прьвоѥ юности, за не не, вѣжьства испльнѥнь е. и то юнаaго ꙗкоже слѣпа привлачить вь ровьѥ ꙗко скота вь стрьмини III на всеми же сими дхь сна[1]) е. сь ними жесьздасе истоуплѥнїе ества и образь сьмрьти. сы мь оубо дховомь примѣшаетсе дхь прѣльсти. Прьвоѥ дхь блоуда иже вь ествѣ и чювьствѣ лежить:· Втори дхь ненасыщенїи чрѣва:· Трети дхь боренїа междоу слезеною и жльчию ·:· Четврьти дхь оугожденїа и глаженїа. ꙗко да сими красьнь ꙗвити· :· Пети дхь грьдости ꙗко да хвалитсе и вѣлемоудрьствоуеть:· Шести дхь льжны вь пагоубѣ и ревности сьшивати словеса. и ськрывати помышлѥнїа своа. ѿ сьрониковь и блыжниихь своихь· : · Седми дхь неправедни. ѿ него же кражи ꙗко да испльнеть любострьтыꙗ срце своѥ. и бо неправда сьдѣиствоуеть прочимь дховомь. за таже приетиа. на всеми сими, дхь сна[2]) сьвькоуплꙗетсе. еже е прѣльсть и мьчтанїе. и тако погыбаеть вьсакь юнїи. помрачаеть оумь свой ѿ истини. не разоумѣвае законь бжїи. ни послоуша наказанїа ѿць ꙗко же и азь пострадахь вь юности моеи. Тѣм же чеда моꙗ истиноу вьзлюбыте, и таа сьхранить вась. послоушайте словеса ѿца вашего роувїима не вьзирайте на лице женско. ниже сьбырайте се сь женами моужьскыми. и еже не вьнимайте женскыимь дѣланїемь. аще азь не бы виделъ валлоу миющоусе вь мѣстѣ покрыте не быхь вьпадноуль вь безаконїе вѣлико. помышлꙗющоу мыслыю женскоую наготоу. не ѡстави ме оуснути дондеже сьдѣлахь мрьскои· :· Ѡшьшоу[3]) бо ѿцоу моемоу їаковоу, кь ѿцоу своемоу исаакоу. соущїимь намь вь гадаре. близь ефратоу вь вудлиеемѣ, бѣше валла ѡпившиасе и спеше не покрывенни на ложи своемь. вьшьшоу оубо азь и видѣхь наг(от)оу еѥ. сьдѣахь безаконїе. не сьпротивнвшисе ѡнои мнѣ ѡставивь ю изыдохь спѣще ей. и абїе агглъ гнь ѿкры ѡцоу моемоу ѡ нечисти[4]) моемь. и пришь плака ѡ мнѣ. и ктомоу ѥе не прикосноусе IV. тѣм же оубо чеда моꙗ. не вьзырайте бо на красотоу женскоую. ниже помышлꙗйте дѣла ихь. нь ходите вь простоте срца вь страсѣ бжїи. троуждающесе вь дѣлѣхь. и словѣсехь книжныи ѡ паствѣ своей дондеже гь да вамь соупроугь ꙗкоже ѡнь хощеть. да не оумрете ꙗкоже и азь. зане даже до оумрьтиа ѿца моего не имамь дрьзновенїа вьзрѣти на лице его или бесѣдовати братїамь моимь, ѿ поношенїа и и даже до нꙗ сьвѣсть моꙗ ѡблычаеть ме ѡ нечтоти моей. таже много тьщавсе ѡ мнѣ ѿць мой. и млѥ се ѡ мнѣ кь боу. ꙗко же и наоучи ме гь. и ѿ толѣ даже до нꙗ. и вь помыслѣ сьхрани се. еже и не сьгрѣшати. сего ради оубо чеда моꙗ глю вамь. сьхраните вса еже заповѣдахь вамь и не сьгрѣшите. ровь бо е дши грѣхь блоудни разлоучающїи ѿ ба. и приближаеть идоломь. ꙗко ть е прѣльщающїи оумь и мысль. и низвадить юнїе вь адь, не (вь) врѣме ихь. ибо многы ихь погоубы блоудь. зане аще и старь е кто. аще и блгородь, аще и богать. аще и нищь поношенїе

---

[1]) Т. е. сьна.
[2]) Т. е. сьна.
[3]) На ржба: ѿ рѹвимове сьгрѣнй отъ друга ржка.
[4]) Нечьстїи=ἀσεβείας.

имат ѿ снов члчкыихь. и прѣтиканіе діаволоу.[1]) слышаете оубо ѡ іѡсифе. како сьхрани се ѿ жени и мыслы ѡчисти ѿ всакого блоуда. и ѡбрѣте благть прѣ бмь и члкы. многа бо сьтвори ємоу єгуптенина. и вльхвы призва и чародѣие приведе. тьже не приєть сьвѣть дше єю или желаніе лоукаво. (с)єго ради и бь ѡць нашыихь избави єго ѿ всакого лоукав-ствіа, и ськровеніе сьмрьти. аще бо не прѣидолѣєть блоу мыслы нашеи, ни діаволь можеть ѡдолѣти намь V. лоукави бо соуть жены чеда моꙗ. и вьнегда не имоуть власть или силоу на моужемь. лоукав'ствоують оукрашеніемь личнимь, ꙗко да привлекоут єго кь себѣ и єгоже не могоу красотою лица прѣльстити, чарованіемь повижоутсе. понеже ѡ сихь ре ми аггль бжіи. и наоучи ме ꙗко жены повиноуютсе бѣсомь блоуднымь. паче моужеи и вь срцехь блоудеть сь члкы. и оукрашеніе прѣльщаеть мысль члкоу и вьзоромь личнии ꙗдь сьдѣють. и тогда и вь дѣло плѣноують не может бо жена вь лицѣ поноудити моужа. нь вь ѡбра-зованныхь блоудныихь. вьзори бѣсовскыми сего лоукавствоують тѣмже бѣгаете чеда моꙗ блоуда. и заповѣдоуите женамь своимь и дьщеремь. да не красеть главы свое и лица своꙗ на прѣльщеніе мысле понеже в'сака жена порабощенна вь сихь. вѣчнои моуцѣ готовитсе. сице бо прѣ-льстише бьдрые прѣже потопа ѡни бо вьсегда зрещіихь быше вь же-ланіе дроугь дроугоу и зачинаахоу мыслыю дѣло. прѣѡбразоующесе вь моуже. Вь смѣшеніе моужемь ихь ꙗвлꙗахоусе имь ѡни не желающе мыслы. мьчтаніа ихь раждаахоу гиганди:

Нѣжинъ, 1091.

---

[1]) Зри (на рѫба отъ друга рѫка).

Единъ непознатъ трудъ на Неофита Бозвели,

неговата цѣна за историята на нашето възраждание

и неговитѣ отношения къмъ „Мати Болгария".

(уводъ и текстъ)

Отъ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

I.

Още въ първата годишнина отъ своето „Периодическо списание" (кн. IX и X, XI и XII) Браилското Книжовно Дружество напечата съ измѣненъ правописъ единъ ржкописенъ трудъ на „свещенномонаха" Неофита Бозвели подъ надслова „Мати Болгария".[1])

Редакцията въ своя прѣдговоръ къмъ изданието между друго яви че „тоя великъ нашъ поборникъ не ни е оставилъ само високиятъ примѣръ на своята голѣма прѣданность и любовь къмъ народътъ и църквата, за които той прѣтърпѣ толкова мжки, клевети, гонения и заточения, *но оставилъ ни е още и много свои трудове,* въ които се виждатъ сжщата прѣданность, любовь, енергия и постоянство, съ които той така чудно е защитявалъ народната правда" (кн. IX—X, р. 1.)[2]) Да не помисли нѣкой, че тукъ се касае за *печатнитѣ* съчинения на Неофита, редакцията изрично забѣлѣзва, че „по разни неблагоприятни обстоятелства, които зависѣли единственно отъ врѣмето, до сега не се е явилъ въ българската писменность почти нито единъ отъ умственнитѣ трудове на отца Неофита." (ib., р. 2.) „У насъ има", четемъ по-нататъкъ, „*единъ списъкъ написанъ отъ него самаго, отъ който списъкъ се вижда че той еималъ около 20—25 преведени и оригинални умственни трудове въ ржкописъ.*" (ib.)[3]) Отъ тия редакцията имала *нѣкои* на ржцѣ, ала

---

[1]) Отъ кого е тоя надсловъ, личи ли той въ тая форма въ ржкописа на Неофита, или е съкратенъ отъ редакцията, това не се казва въ увода къмъ текста. Ср. и Раковски, Дун. Лебедъ, 1860., 20. бр. приб.

[2]) Кн. IX и X цитувамъ тукъ и навредъ по второто издание, София 1882; кн. XI--XII — по старото, Браила, 1876. Гдѣто при указание на стр. изъ МБ не е показано, въ коя сж книга, ще се разбиратъ кн. IX и X. Съ II ще означавамъ втората часть отъ МБ, печатана въ кн. XI—XII.

[3]) Сжщото твърди и Стояновъ въ *сПсп.* III, 1882, р. 153. „Освѣнъ тия издадени книжки и „Мати Болгария" . . . има и други съчинения отъ Неофита, на брой до 25, които до сега още не сж издадени."

да ли другитѣ сѫществуватъ или сѫ се изгубили — това тя не обажда, нито пъкъ намира за необходимо да напечата списъка на Неофита, или да ни запознае поне съ заглавията, ако ли не съ цѣлото съдържание на ония Неофитови трудове, които сѫ ѝ били на разположение, както нищо не ни се казва и по какъвъ начинъ сѫ ѝ паднали на рѫцѣ рѫкописитѣ, между които се намирала и „Мати Болгария“[1]). Само на край прѣдговора узнаваме пѫтемь, че редакцията притежавала между друго и *„единъ откѫсъкъ отъ животописанието му,“* както и *„още много негови собственоручни писма,* особенно отъ затворътъ, които той писалъ до разни свои приятели и въ които описва мѫкитѣ и теглилата си въ злочестиятъ, но до висока степень несправедливъ тоя затворъ“ (р. 12, 13). — Съ тоя материалъ редакцията мѣркала „прѣди обнародванието на кой да е умственъ трудъ на Отца Неофита Бозвели, да обнародва животописанието му“, но отложила това за слѣднитѣ книжки, защото материалътъ ѝ се видѣлъ недостатъченъ.[2]) Редакцията мислела, че читателитѣ ще се задоволятъ за тоя пѫть да узнаятъ „че сѫдяще по материалътъ, що имаме на рѫцѣ, животописанието на Отца Неофита ще бѫде и много интересно и много утѣшително за всинца насъ“ (ib). Отъ него читателитѣ щѣли да видятъ твърдѣ лесно, какви сѫ били врѣмената; каква тежка нравствена борба е било необходимо, да се поемне, „ще видятъ още и ще се научатъ, че колкото и да сѫ голѣми мѫчнотиитѣ, но твърдата воля, убѣждението въ правдата, силната любовь къмъ правото народно дѣло, рѣшителноста, енергията и готовноста, — даже и да се жертвува човѣкъ за това право дѣло, — всички тия наддѣляватъ и най-голѣмитѣ и по видимому непобѣдими мѫчнотии и несгодности; ще се утѣшаватъ и насърчаватъ читателитѣ най-послѣ съ това, като видятъ какъвъ великъ и достоуважаемъ поборникъ и защитникъ на нашата народна правда е билъ вѣчно незабравимиятъ нашъ свещенномонахъ Неофитъ Бозвели“. (р. 13).

Приведохъ тоя малко длъжъкъ пасажъ, защото, за жалость, това е едничкото мѣсто, отъ гдѣто може да се сѫди, какво е щѣло да бѫде приблизително съдържанието на Неофитовото „животописание“, което редакцията обѣща, да състави възъ основа на „откѫсъка“ отъ автобиографията и прѣписката му и да помѣсти въ слѣднитѣ книжки на Периодическо Списание. И до днесь — слѣдъ четвъртъ вѣкъ — анонимниятъ притежатель не само на саморѫчния списъкъ на Неофитовитѣ съчинения, но и на нѣкои отъ неговитѣ „умствени трудове“, па и „на още много негови собственоручни писма“, ни дължи обѣщаната биография, ако и самъ да бѣ съзналъ едно врѣме, колко животописанието на Неофита ще бѫде, „и много интересно и много утѣшително за всинца насъ“.

---

[1]) Споредъ Славейкова, Сбм. XII, 392, печатаниятъ въ Пер. Спис. рѫкописъ на Неофита билъ принадлежалъ на Илариона.

[2]) Малко по-горцѣ се твърди обаче напротивъ: „У насъ има на рѫцѣ за сега доста матерналъ за това интересно животописание“.

Като се вземе въ внимание че Бозвелията е въобще не само единъ отъ най-заслужилитѣ дѣйци по възраждането,[1]) вдъхновитель на *Раковски,* учитель на *Славейкова* и др.[2]), но и една отъ най-оригиналнитѣ по темпераментъ и характерѣ личности, каквито нашата нова история не притежава въ голѣмо изобилие, не може да не се скърби дълбоко, че автобиографията на Неофита, колкото тя и да е крѫшлечна, остава заедно съ цѣлото му литературно наслѣдство и до сега неизвѣстна, поради което сме принудени, да се ползуваме за възстановение на живота му почти изключително отъ анекдотични бѣлѣжки, защото такива само лежатъ и въ основата на едничката биографична драска върху Неофита Бозвели, която покойниятъ *П. Р. Славейковъ* написа по моя просба за Сборника кратко врѣме прѣди смъртьта си *(Отецъ Неофитъ Хилендаренъ или Бозвели,* Сбм. XII, 379—399). Тия си бѣлѣжки той дължи, както самъ го казва, повече *на устни прѣдания,* на разказитѣ на нѣкои наши стари хора, Христо Тѫпчилещовъ и Матея хаджи Петровъ, или на близки нѣкогажъ Неофиту лица, на „чирака“ му Дѣдо Паничко, слугата му Коста Капински и даскала Христо Драганова — едно обстоятелство, което значително намалява цѣната имъ, както знае всѣки, който е ималъ случай да възстановява миналото по избледнѣлитѣ и не винаги точни спомени на „стари хора“, наклонни да прѣцѣняватъ важностьта на фактоветѣ.

При това когато *Славейковъ* се рѣши да запише своитѣ лични спомени или слушанитѣ отъ трети лица разкази, той не бѣше вече добрѣ.[3]) Паметьта му бѣше отслабнала силно, както признава и самъ на едно мѣсто въ статийката си: „Азъ помнехъ тѣзи негови думи рѣчь по рѣчь (касае се за едно трогателно Неофитово писмо, писано въ затвора) и много пѫти съ тѣхъ съмъ се раздумвалъ и утѣшавалъ въ моитѣ страдания, но сега, откакъ лежахъ третия пѫть отъ болестьта си, толкозъ съмъ ги забравилъ, щото не ми идѫтъ на ума нито сотата часть“. И наистина ние ще можемъ сами да констатираме по-долу, че Славейковъ е правъ, като се оплаква отъ своята паметь, инакъ навѣрно той нѣмаше да допустне въ статийката си нѣкои важни грѣшки или блезни, които самъ опровергава (resp. допълня) чрѣзъ бѣлѣжкитѣ си въ хубавия си трудъ върху „Историята на Габровското Училище и пр.“ (1866.) Тия бѣлѣжки сѫ кратки и случайни, но писани въ друго врѣме, когато

---

[1]) Ср. моята критиколитер. студия *„Фотиновъ, неговиятъ животъ и неговата дѣйность“*, Сбм. XI, p. 653 и сл.

[2]) Вж. *Български Притчи* или пословици и характерни думи, събрани отъ *П. Р. Славейкова,* часть I, Пловдивъ 1889, „История на събирането имъ“, p. III—IV: „Пѣсеньта (касае се за една пѣсень, която Славейковъ билъ извадилъ за грѫцкитѣ владици въ Търново: за Панарета и наслѣдника му, Неофита) бѣше проста, в' бѣли стихове, по дух'а и размѣр'а на народнитѣ ни пѣсни; но като новост тя се прѣписваше и ходеше от рѫка в рѫка между поборницитѣ на българщината, които състояха в' онова врѣме от нѣколко души из най-долната класса граждани, повечето пришелци от селата, и *нѣколко по-възрастни ученици, които бѣха новообращени от Отца Неофита Хилендареца (Бозвелията); от тѣзи ученици аз бѣх най-малкия.“* Ср. и *сПсп.*, 1882., кн. 1. и 2.

[3]) Това е въобще неговиятъ послѣденъ литературенъ трудъ; кратко врѣме слѣдъ като ми донесе рѫкописа си, той почина.

Славейковъ е разполагалъ съ всичкия запасъ на необикновенно силната си нѣкога паметь, тѣ иматъ голѣма стойность. Критиката ще остане впрочемъ благодарна и за туй, що Славейковъ ѝ даде въ Сбм. като единъ видъ фрагментъ отъ едно по-голѣмо „житие“ на Неофита, което той билъ начеиалъ още прѣзъ 1877. год., но изгорѣло съ толкова други негови цѣнни ржкописи въ врѣме на Старо-Загорския пожаръ (Сбм. 396.); само че всѣко съобщение трѣбва тукъ да се провѣрява прѣдварително грижливо.

Отъ останалитѣ извори, които могатъ послужи колко-годѣ на Неофитовия биографъ, заслужватъ да бждатъ поменати студиитѣ на *Р. Вителова* (Ѳ. Стоянова—Бурмова) върху *„Българо гръцката църковна распра“* (сПсп., IV., 1885., кн. XVI., р. 98. и сл.; отдѣленъ отпечатъкъ Срѣдецъ, 1891., р. 8. и сл.); статийката на *Карапетрова „Нѣколко думи за бжлгарския храмъ въ Цариградъ“* (Мисъль, год. I. 1892., кн. XI. и XII., прѣпеч. въ „Сбирка отъ Статии“ на автора, Срѣдецъ 1896. стр. 1—34.; ср. и Сбм. VI, 418) и бѣлѣжкитѣ на *Г. Димитрова* въ *„Княжество България“* ч. I. Соф. 1894. (р. 163, Юрий И. Венелинъ и отецъ Неофитъ Бозвелията; р. 270, Търновский владика Илорионъ и отецъ Неофитъ Бозвелията, и р. 282, завръщанието на отца Неофита Бозвелията и четвъртото му заточение). Поменувамъ нарочно на послѣдно мѣсто — ако и хроноложки да би трѣбвало да бждатъ турени на чело — фейлетонитѣ, които *Раковски* напечата въ своя *„Дунавскій Лебедъ“* подъ надсловъ *„Българскый за независимо имъ священство днѣсъ възбуденъ въпросъ и нихна народна чьркова въ Царыградъ“*, (год. I., бр. 1. септ. 1860. и слѣд.),[1]) защото искамъ да изтъкна малко чудния фактъ, че тъкмо материалитѣ, които се съобщаватъ тукъ, сж останали неизвѣстни на всички, що сж писали по-послѣ нѣщо по историята на нашия черковенъ въпросъ.[2]) Даже Бурмовъ не ги е забѣлѣзалъ, инакъ той навѣрно би се възползувалъ отъ тѣхъ, ако и да се задоволява въ своята цитувана по-горѣ студия само съ единъ кратъкъ „обзоръ“ на събитията прѣди 1858. година. Раковски е обаче особено цѣненъ за тогова, който иска да се запознае съ първитѣ наченки на черковния въпросъ, а покрай това и за биографа на Неофита. Неговитѣ бѣлѣжки, ако, може-би, и да не прѣдаватъ винаги фактоветѣ съ точность, защото и тѣ се основаватъ на спомени, иматъ въ всѣки случай тая

---

[1]) Раковски написалъ статията си главно съ цѣль да освѣтли руситѣ, защото въ 1859. г. било се появило въ „Русск. Вѣдомости“ едно недостойно изложение, „силяще се“, да оправдае фенерското свещенство и да обвини българското. За жалость Раковски недовърши труда си. Три-четире години по-късно той напечата въ Букурещъ цѣла книга на български и ромънски подъ надсловъ *„Българскый вѣроисповѣденъ въпросъ съ фанариотитѣ и голѣмая мечтайна идея панелинизма.* Cestiunea Religioasa Bulgara cu fanarioții și illusoria mare idea de panellenismu, Bucuresci, 1864.“, обаче тукъ той се интересува повече за черковния въпросъ *слѣдъ унията* и за Неофита не поменува нищо.

[2]) Само даннитѣ на Димитрова се съгласяватъ въ нѣкои отношения съ тия на Раковски, което би могло да се изтълкува, че Д. е ималъ прѣдъ очи „Дунавскій Лебедъ“, обаче фактътъ, че той не се ползува никакъ отъ извънредно важното писмо на Неофита, което намирамъ въ поменатитѣ подлистници, и което печатамъ и тукъ, ме кара да вѣрвамъ, че и Д. не е черпалъ направо отъ Раковски.

прѣднина, че сѫ доста подробни и че сѫ писани отъ единъ виденъ съврѣменникъ, съучастникъ въ събитията и личенъ приятель и почитатель на Неофита. Едно важно допълнение къмъ бѣлѣжкитѣ на Раковски ще намѣри биографътъ въ интереснитѣ спомени на *Чайковски*, Сбм. X., р. 429—469 *„Българитѣ въ неизданенитѣ мемоари на Чайка Чайковски“* (Садъкъ-Паша), съобщава дъщеря му Каролина Суходолска. Въ сравнение съ изброенитѣ до тукъ извори, краткитѣ бѣлѣжки на *В. Д. Стоянова* (брпСп. 1872., кн. V. и VI., р. 43. и сПсп. 1882., кн. III., р. 146.—167.), на *Маринова* (*История на бълг. лит.* Пловдивъ 1887., р. 195. и 196.), и др. нѣкои нѣматъ особенно значение. Тукъ спадатъ и разнитѣ учебници по историята на българската черква. Въ тѣхъ се повтарятъ само установени факти или грѣшки. Даже *Дриновиятъ „Прегледъ на Българска-та църква отъ само-то й начало и до днесь“*, (1869) толкова цѣненъ инакъ, не съдържа нищо за Неофита. Никакъ не се занимава съ него и историческото изслѣдване на *В. Теплова „Греко-болгарскій церковний вопросъ по неизданнымъ источникамъ“* (СПБ., 1889). Повече внимание заслужватъ нѣколкото думи, които редакцията на Търновското списание *„Трудъ“* (III., кн. 4., 468.—472.) казва за Неофита, като печата едно негово писмо (вж. по-долу). Редакторътъ (Ц. Гинчевъ) съобщава изрично, че нѣкои нѣща знаелъ отъ устата на Раковски. Много се надѣвахъ, че ще намѣря нѣкои интересни бѣлѣжки за Неофита Бозвели въ цѣннитѣ спомени на *П. Кисимова*, особенно въ статийката му *„Гръцкитѣ владици въ Търново отъ послѣдния вѣкъ, народната борба съ търновския Митрополитъ Неофита и църковния въпросъ“*, (Исторически работи I., Пловдивъ 1898., р. 68., отпечатъкъ отъ сп. *„Българска Сбирка“*, год. IV. и V.), останахъ обаче излъганъ. Госп. Кисимовъ, който помни инакъ толкова важни работи, съвсѣмъ нищичко не знае за Н. Бозвели. Почти сѫщото може да се каже и за *Д-ра В. Берона*, който въ своитѣ *„Археологически и исторически изслѣдованія“* (Търново, 1877.) говори инакъ подробно „за духовната борба на бѫлгаритѣ въ черковно-управително (не догматическо) отношеніе, или въобще: — за черковнія въпросъ вѫзбуденъ и подигнатъ въ Велико Тѫрново съ сѫдѣйствіето на цѣлата му Епархія въ XIX-я вѣкъ“ (р. 400—461.), ала главно се занимава съ изгонванието на митрополита Неофита отъ Търново, като описва явната и открита борба срѣщу него, начената въ 1856. год., борба, въ която и Беронъ взе най-живо участие. За Неофита Бозвели той много малко говори и даже не знае, че нѣколко врѣме е билъ протосингелъ въ Търново. Най-сетнѣ нищо не намѣрихъ и въ интересната инакъ книга на *Хр. Даскалова „Возрожденіе Болгаръ или реакція въ европейской Турціи“*, Москва 1858. Даскаловъ, за жалость, намира, че би било „весьма долго и скучно исчислять всѣ фазы этой борьбы (до 1848. г.), разорившей многихъ Болгаръ, бывшей причиною заточеній, страданій, угнетеній тысячи жертвъ“ (р. 32.). Само 2—3 думи за Неофита се казва въ важното за историята на черковното ни възраждане *„Пріятелское писмо отъ българина къ грьку“*,

написалъ *Н. Богданъ,* исправилъ же и пр. *И. Пръванъ*. Въ Чехахъ, въ златномъ Празѣ, 1852.

Съ това, ако не се лъжа, се и изчерпва цѣлата литература върху Неофита, която биографътъ има на разположение и която се допълня само до нѣгдѣ отъ двѣтѣ еднички специални студии, що притежаваме до днесь 1) *върху Неофитовата Мати Болгария,* Браилско Псп, Уводъ къмъ текста (дължи се споредъ В. Д. Стоянова, сПсп. III., 154., на „гениалното перо на първий днесь български белетристъ, г. *Василя Николаевича Друмьова,* нинѣ Преосвященній Климентъ Браницкий") и 2) *върху Неофита като педагогъ*, отъ *Н. Ив. Ванковъ*, „Неофитъ Хилендарски, като книжовникъ-педагогъ", Училищенъ Прѣгледъ год. V., 1900., кн. 7. и 8., р. 583.—591).

Бѣдностьта на горната литература изтъквамъ не толкова за оправдание на блезнитѣ, които ще се забѣлѣжатъ и тукъ, колкото съ искренното желание, да подѣйствувамъ върху съвѣстьта на оногова, който тъкмо съ „откжсъка" отъ автобиографията на Неофита би могълъ да изпълни голѣма часть отъ тѣхъ. Ще бжда доволенъ въ всѣки случай, ако поне за 25-годишнината отъ политическото ни възраждание, което дължи толкова много и на Неофита Бозвели, ликътъ на тоя, въпрѣки нѣкои недостатъци, рѣдъкъ мжжъ ни се прѣдстави поне въ главнитѣ му контури, ако ли е още рано, да мечтаемъ за единъ портретъ съ правилно разпрѣдѣление на свѣтлинитѣ и сѣнкитѣ, и съ точность на колорита.

Разбира се, че бждниятъ биографъ на Неофита нѣма да се ограничи само съ печатаното до сега, а ще се възползува за очъртание на живота му — и отъ *писмата* му. Иска ли дума, че трѣбва да се издадатъ прѣди всичко въ най-скоро врѣме многобройнитѣ „собственоручни писма", за които говори редакцията на „Периодическо Списание" (вж. по-горѣ). До сега за жалость въ печата сж извѣстни *само четире* Неофитови писма, и като казвамъ *извѣстни,* трѣбва да забѣлѣжа веднага, че веземамъ думата въ малко условно значение, тъй като собствено само *три* отъ тѣхъ сж били горѣ долу изчерпени отъ поменатитѣ по-горѣ лица. *Едно отъ тѣхъ, тъкмо най-рано печатаното и най-важното за нашитѣ цѣли,* е минало съвсѣмъ незабѣлѣзано заедно съ статията на Раковски, въ която се намира. То е едно писмо до „словеснѣйшия" Савва Стойковичъ (Раковски), който билъ тогава ученикъ въ Цариградската Куручешменска школа; датата му е отъ 12. Септ. 1841 год. (другитѣ три печатани писма на Н. сж отъ 1842, 1847 и 1848 год.), писано е въ Хилендарския манастиръ, гдѣто Неофитъ тогава билъ на заточение. Съ това писмо страдалецътъ моли, както ще видимъ, младия си приятель, да се застжпи прѣдъ майката на княза Богориди, да издѣйствува по-скоро освобождението му отъ Св. Гора. За жалость, неизвѣстно защо, то не стигнало въ ржцѣтѣ на Раковски и, слѣдъ като се скитало дору до Казань (Русия), било прѣдадено *едва слѣдъ 20 години* по назначение. Ето какво бѣлѣжи самъ Раковски за одисеята на тоя цѣненъ паметникъ: „но за несчастие

това писмо не му ся вржчило тогава, а ходило по Руссинж чѣкъ въ Казанъ и сега на 14 юлия 1861. т. е. подирь 20 цѣлы години му ся привржчи въ Одесж отъ достоуважаемаго господина Виктора Григоровича, професора Казанскаго университета, който е съхранилъ къту единъ драгоцѣненъ памятникъ славнаго мжжа, заслужившаго отьчьству си съ жьртвж живота си! Господинъ Григоровичь въ пжтешествіе си по Българинж въ 1844. г. при другыя Българскы драгоцѣнности добылъ е и това писмо въ Царыградъ къту памятникъ за съвременаж Българскж Историнж.“ Раковски особенно високо го цѣни прѣди всичко като доказъ, че черковниятъ въпросъ не е билъ възбуденъ най-напрѣдъ отъ „безобразнии исуитски подлоги... кои прогласѣвжтъ и блѣщуревжтъ, чи Българскый той-зи святъ въпросъ ушъ отъ Санъ-бенедетскаго мънастиря ся разбудилъ чрѣзъ органа имъ „Исуитска Утрѣпка“ и чи заблуденый Цанковъ заслужилъ народу! Каква исуитска безобразность! Дѣ бѣхж тии кога ся вършѣхж описаемыи тукъ работи? А въ какво заслужихж тии подкупени и продадени Исуитамъ тѣлеса? Вносѣхж религиозенъ раздоръ между нѣколцина заблудены и несмыслены людие, кое ще остане една чьрна стрьница въ Българскж народнж историнж!“ (Дун. Леб.) За насъ писмото има особена стойность като материалъ за биографията на Неофита въ единъ важенъ за литераръ-историка периодъ, за това подолу ще го прѣпечатамъ изцѣло. — *Второто* Неофитово писмо отъ 24. априлъ 1842. се появи въ Цариградското *„Читалище“* (год. I. 1872, р. 446.—448.). То бѣ съобщено отъ *Миланъ Т. Радіевъ,* въ Габрово, по поводъ „най торжественнитѣ минути при стигането на народнитѣ ни прѣдставители въ Столицата за да положятъ основата на нашата прѣдъ единъ вѣкъ паднжла, а сега въскрьснжла Іерархія и при торжественото отваряніе на народныятъ ни Съборъ“. Съобщительтъ билъ го намѣрилъ у Неофита Соколски, ученикъ на Іосифа Соколски. Редакцията на „Читалище“ не е счела за нуждно да каже нѣщо отъ своя страна къмъ документа, който печата подъ надсловъ *„Писмо неизданно на приснопямятный Отца Неофита“*. Публикуванъ въ единъ добрѣ извѣстенъ органъ, тоя паметникъ не можеше да не бжде забѣлѣзанъ отъ тия, които сж се занимавали въобще съ историята на нашето възраждание, та нѣкакъ чудно се явява, че редакцията на търновското списание, *„Трудъ“*, (год. III. 1890 кн. IV, р. 468—472) прави нѣкакво ново откритие, като печата втори пжть съвсѣмъ самостойно горния документъ подъ надсловъ *„Писмо отъ О. Неофита Бозвели“* — съ нѣколко интересни уводни бѣлѣжки, вѣроятно отъ ржката на Ц. Гинчева, отъ които узнаваме хожденията на Неофитовото писмо слѣдъ публикуванието му въ „Читалище“. При тоя случай се съобщава, че стариятъ учитель Цвѣтко Семерджиевъ билъ притежавалъ нѣколко саморжчни писма отъ Неофита, изпращани до габровскитѣ първенци въ врѣме на борбата за черковния въпросъ, които той билъ прѣдалъ обаче Славейкову, а у Славейкова пропаднали при Старо-Загорския пожаръ. Гинчевъ билъ ги челъ, още кога билъ учитель въ Габрово и се убѣдилъ, че сж много

важни за новата ни история. Като видѣлъ, че Цвѣтко Семерджиевъ нѣма самъ никакви Неофитови писма, той го помолилъ, да му съобщи поне, не знае ли други нѣкой, да притежава такива документи и узналъ, че едно саморѫчно писмо отъ Отца Неофита имало у С. Попъ-Цоневъ, който не рачилъ обаче, да отстѫпи на редакцията оригинала, а ѝ изпратилъ само единъ точенъ, *завѣренъ* отъ учителя Семерджиевъ, прѣписъ.[1]) Слѣдватъ по-нататъкъ нѣколко дребни бѣлѣжки за самия авторъ на писмото, нѣкои отъ които ще приведа на друго мѣсто. Мнѣнието на издателя, че, може би, това писмо е послѣдното на Неофита къмъ българитѣ, е чудно и показва колко малко у насъ се слѣди за литературата, защото още въ 1882 год. *В. Д. Стояновъ,* напечата въ Периодическо Списание двѣ Неофитови писма до свещеника Андрея п. А. Робова[2]), (датувани едното отъ 1. Дек. 1847. другото отъ 16. мартъ 1848.) въ своята статийка *„Исторически материали по нововъзраждането на българский народъ“,* която съдържа и нѣколко неважни биографични и историколитературни бѣлѣжки за Неофита. Ще помена само, че Стояновъ, сѫщо като издательтъ на Мати Болгария е счелъ, за жалость, за нуждно, да промѣни правописа на Неофита, като намѣсто *ы, і* е турилъ *и,* а гдѣто погрѣшно стояло *а,* поставилъ *ѫ.* Печатанитѣ писма били подарени на бълг. Книж. Дружество въ Браила на 1874. г. отъ сина на свещеника Андрея, П. А Робовъ.

Ако се сѫди вече и по тия четире публикувани до днесь Неофитови писма, нѣма съмнѣние че и „собственоручнитѣ“ писма, за които говори редакцията на Исп., и напечатването на които не трѣбва да се забавя повече, ще прѣдставятъ за биографа голѣма цѣна. Разбира се, че сѫщеврѣменно трѣбва да се вématъ мѣрки, щото да се приберaтъ въобще и публикуватъ всички Неофитови писма, които се намиратъ въ други рѫцѣ изъ България. До колкото знамъ, русчушкиятъ митрополитъ, г. Васили. притежава една часть отъ кореспонденцията на Неофита, оставена нему наслѣдство отъ покойния митрополитъ Григория. Негли има Неофитови писма и у други лица. Добрѣ би било да се

---

[1]) Като репродукция на единъ *завѣренъ прѣпись* отъ оригинала печатанниятъ въ *„Трудъ“* текстъ е по-критиченъ отъ оня на *„Читалище“*, който не е лишенъ отъ нѣкои малки грѣшки (вж. по-долу).

[2]) Вж. въ *Цариер. Вѣстникъ*, № 413, 1859, Януари 10, краткиятъ некрологъ за попъ Андрея Робовски: „Умрѣ Фотиновъ, ето че умрѣ и попъ Андрей попъ Дойновъ Робовскый въ Елена. Както умиране-то на тѣзи двама българи станѫ въ една година (1858) и въ единъ мѣсецъ (Ноември), тъй и живѣяніе-то имъ е сравнително. Врастници на годины Фотиновъ и Робовскый, врастницы сѫ и на заслугы-тѣ въ образованіе-то на Българы-тѣ; и единъ-тъ както и другый изпълнихѫ длъжност-тѫ къмъ рода си, споредъ колко-то врѣмена-та и обстоятелства-та допущахѫ, О, колко желателно! и какво добро за народа ни щеше да е, ако да го обичахѫ и да му служахѫ сѣкый единъ Българинъ съ таквази ревность и съ таквызи жертвы каквито тѣзи двама покойницы. Ный оставаме за по подирѣ да опишемъ живота на тѣзи сотрудници и сподвижницы като изложимъ сравнително и дѣлата имъ въ попрището на народната ны книжнина; а сега плащаме общыя си борчъ като имъ речемъ: да ви е лека черна прьсчица Фотиновъ и Робовскій, два родолюбцы“. За жалость редакцията на „Ц. В.“, отъ която е тоя прочувствуванъ отзивъ, не изпълни обѣщаніето си. Фактътъ обаче, че тя съпоставя Робовскій съ Фотинова, показва, какво високо е мнѣнието на съврѣменницитѣ за приятеля на Неофита. Единъ день ще трѣбва да се възстанови ликътъ и на тоя скроменъ, но важенъ за своята епоха народенъ дѣецъ.

изпратятъ всичкитѣ тия въ библиотеката на Висшето Училище съ цѣль, да се прѣдадатъ по-послѣ на Музея на българското възраждание и освобождение. Сжщо така би трѣбвало да се съберать и писмата, които Неофитъ е получавалъ отъ своитѣ дописници, па да се прѣгледатъ и тия, въ които пжтемъ се поменува за Неофита и неговата дѣйность (писма на Неофита Рилски, на Райна Поповича, Априлова, Палаузова и др.)

Но биографътъ има и други извори, често пжти по-надежни отъ прѣкитѣ, когато умѣе да се ползува отъ тѣхъ: това сж *съчиненията* на Неофита. При голѣмата осждица отъ напълно провѣрени биографични данни съчиненията на Неофита се указватъ много цѣнни. Тукъ критичната метода на Тена, на която съвсѣмъ не е нуждно, да се дава значение на една догма, могла би да даде прѣвъзходни резултати. Тъкмо въ случаи, гдѣто биографичната критика и при най-доброто желание не е възможна, принципътъ: да се търси списательтъ задъ неговото произведение, авторътъ задъ книгата, е много на мѣстото си. Опитниятъ критикъ лесно ще може да намѣри видимия Неофитъ задъ неговото произведение, да го изправи прѣдъ насъ, като че ли го е взелъ ей сегичка отъ улицата, или отъ килията му и по-нататъкъ да ни покаже задъ видимия човѣкъ — невидимия, задъ материялния Неофитъ неговата психика, особено неговото прѣобладно психично качество (qualité maitresse) отъ което се обясняватъ въ значителна степенъ всичкитѣ му дѣйствия.

Но за да може да се пристжпи къмъ такъвъ единъ *анализъ на Неофитовия трудъ*, естествено е, че тоя трудъ трѣбва да ни бжде прѣди всичко познатъ въ цѣлия си обсѣгъ. Ето отъ кое гледище се налага публикуването на *всичкитѣ* му съчинения — ако не изцѣло, то поне (гдѣто имаме прѣдъ себѣ си само учебници) да се покажатъ тия мѣста, които могатъ да характеризуватъ въ нѣкои отношения автора, неговитѣ наклонности, неговитѣ чувства, неговитѣ етични начала, неговата образованость и т. н. И тукъ на нѣкогашната редакция на Периодическо Списание се налага още единъ дългъ, отъ който тя не може и не бива да се отрече. Трѣбва прѣди всичко, да се съобщи собственоржчниятъ списъкъ на Неофитовитѣ съчинения, слѣдъ което да се напечатать и ржкописитѣ, за които се загатва въ Периодическо Списание или поне да ни се каже, какво е съдържанието имъ и какъ и гдѣ може критикътъ, да се ползува отъ тѣхъ.

Не по-малъкъ е дългътъ и на всички ония, които сжщо така притежаватъ *неизвѣстни ржкописи* отъ отца Бозвели. Намирайки се между честититѣ наслѣдници на Неофитовия трудъ, благодарение на обстоятелства, които ще обясня веднага, азъ си позволявамъ да отворя реда на изданията, които, споредъ мене, трѣбва да *прѣдхождатъ* всѣки опитъ за едно свързано изложение на Неофитовия животъ и дѣйность.

II.

Ржкописътъ, който за първъ пжть печатамъ тукъ, носи надслова *„Просвѣщенный Єѵропе́йцъ — Полумерщая Ма́ти Болга́рія, и̂ сынъ Болга́ріи.“* За него редакцията на Браилското Периодическо Списание помена още въ прѣдговора къмъ „Мати Болгария“. (о. с. р. 12.) Като съобщава, че тоя трудъ на Бозвели сжществува въ разни „екземплари“,[1]) „които по формата и идеитѣ сж еднакви, но се различаватъ по разкритието на предмѣтътъ‘, тя продължава: „Така ние знаеме другъ единъ екземпларъ, който съдържава сжщитѣ идеи, по сжщата разговорна форма, но разкритието на прѣдмѣтътъ върви инакъ, и именно; че въ разговорътъ между майка и синъ смѣсва се и единъ ф; енецъ, та заедно и той дири причинитѣ на незавидното наше тогавашно състояние, отъ което сж се пораждали преселенията. Ние искахме да имаме на ржцѣ и тоя списъкъ, който се намира у г. Шишманова въ Свищовъ, но, за голѣмо съжалѣние, г. Шишмановъ никакъ не склони да ни го отстжпи...“

За тия прѣговори между редакцията на Периодическо Списание и баща ми, менъ не е извѣстно нищо. Азъ заминахъ да се уча и едва слѣдъ дълги години сполучихъ да открия една малка часть отъ книжовното наслѣдство на баща си, между което намѣрихъ и поменатия ржкописъ. Той е сега прѣдъ мене: една тетрадка отъ 20 листа груба, жълтеникава хартия in 4-°, подшита съ дебели бѣли конци безъ корици, изписана отъ единия край до другия така, щото само отгорѣ, отдолу и отъ двѣтѣ страни остава по единъ пръстъ мѣсто. Начертана е чистичко съ моливъ на линии (около 25 на всѣка страница), оградени съ двѣ отвѣсни рѣзки отъ лѣво и десно, която правилность дава и на хубавия, твърдия, четливъ старешки почеркъ приятенъ видъ. Пагинацията отива правилно до 35 страница.

Въпроситѣ, които естествено трѣбваше да възникнатъ у мене при откритието на тоя паметникъ бѣха слѣднитѣ:

1. *какова е историята на миграцията му;*

2. *кой е авторътъ му, името на когото нигдѣ не се поменува въ текстъ,* и за когото редакцията на брПсп. не е могла да знае нищо положително, понеже не е притежавала ржкописа, а е сждила само по надслова и

3. *въ какво отношение се намира ЕМБС,* както ще означавамъ за краткость своя ржкописъ (Просвѣщенный Єѵропе́йцъ — полумерщая Ма́ти Болга́рія, и̂ Сынъ Болга́ріи), къмъ публикуваната МБ (Мати Болгария)?

По първия въпросъ, за жалость, не можахъ да установя нищо положително. Подозирамъ само, че ржкописътъ на ЕМБС е принадлежалъ по-прѣди на стария учитель Емануилъ Васкидовича, съ когото баща ми

[1]) Спорѣдъ редакцията на Периодическо Списание „Мати Болгария“ *я* има въ *разни* екземплари, които по формата и идеитѣ сж еднакви, но се различаватъ по разкритието на прѣдмета (р. 12). Тя знае обаче да покаже само още *единъ* такъвъ екземпларъ (нашия). Поопрѣдѣлени сж свѣдѣнията, които ни дава Славейковъ (Сбм. 392). Спорѣдъ него „Мати Болгария“ сжществувала въ три „издания“ — *„едната у отца Илариона, която е и напечатана“.*

бѣше добъръ приятель. П. Р. Славейковъ въ своята биографична скица (р. 397) твърди, че когато Неофитъ „се мжчелъ и прѣдавалъ духъ за народа си на света Гора", единъ неговъ ученикъ, дияконъ (Калоферецъ) прибралъ, каквото имало, книги, дрехи и други дребни работи и съ тѣхъ отишелъ въ Свищовъ при учителя М. Васкидовича, дългогодишенъ другарь на Неофита, съ когото наедно напечата въ Крагуевацъ извѣстната енциклопедия въ шесть части. Славейковъ не казва точно въ коя година Неофитовиятъ ученикъ е прѣнесълъ книжата му въ Свищовъ, но ако се сжди по една бѣлѣжка на сжщата страница, споредъ която той се запозналъ съ дияконa прѣзъ 1843 година и станалъ близъкъ съ него, трѣбвало би да се заключи, че това ще е било не по-късно отъ края на 1842. Нищо не ни прѣчи, да допустнемъ обаче, че и Неофитъ самъ може да е прѣдалъ на приятеля си Васкидовича ржкописа си на съхранение, който го е отстжпалъ по-нататъкъ на баща ми.

Това прѣдположение, разбира се, би прѣдрѣшило отчасть и втория въпросъ, който трѣбваше да си поставя: *въпроса за авторството на ЕМБС.* Ако Васкидовичъ е получилъ отъ самия Неофитъ или отъ нѣкой неговъ ученикъ ржкописа, не е мжчно, да се допустне, че имаме работа съ автографъ. За жалость при най-голѣмитѣ си старания, да провѣря това съ сравнение на почерка, не успѣхъ. Нигдѣ не можахъ да намѣря поне два реда отъ Неофита. Моето убѣждение е за това до сега субективно; азъ го черпя кое отъ прѣдположението, че ржкописътъ е принадлежалъ негли по-прѣди Васкидовичу, кое отъ първата ми срѣща съ тоя оригиналенъ и обработенъ почеркъ (автографитѣ на всички по-видни наши стари дѣйци ми сж инакъ познати отъ прѣписката на Неофита Рилски), кое отъ нѣкои графоложки показалци, които ни свидѣтелствуватъ за една личность съ енергичния, страстния темпераментъ на Неофита.

Не смѣяйки обаче, да се опирамъ на толкова слаби критерии по единъ толкова важенъ въпросъ (авторството на ЕМБС), не довѣрявайки и на редакцията на Пер. Спис., която едничко по заглавието рѣшава не само, че авторътъ на ЕМБС е Неофитъ, но и че ЕМБС — не е нищо друго освѣнъ единъ „екземпляръ" отъ БМ., (а защо да не може a priori да се прѣдположи, че имаме работа и съ нѣкое подражание?), азъ трѣбваше да се опитамъ, да дойда до истината по околенъ пжть, чрѣзъ анализъ на своя текстъ *(рѣчникъ и стилъ)*, безъ да обръщамъ първень внимание на самото съдържание.

Авторътъ трѣбваше да ми се открие и независимо отъ послѣдното, тъй като е много възможно два текста съ много сходно съдържание да принадлежатъ на двѣ различни пера; езикътъ и стилътъ на единъ списатель сж обаче нѣщо, по което опитниятъ критикъ може много по-лесно да познае, да ли извѣстенъ трудъ е неговъ или не, особено кога се касае за единъ стилъ толкова своеобразенъ като оня на Неофита, за когото като че ли е писано Бюфоновото изрѣчение: „Le style est l'homme même."

И наистина когато вникнахъ малко по-добрѣ въ текста на ЕМБС, азъ не закъснѣхъ да се убѣдя, че *авторътъ на тоя трудъ не може да бжде никой другъ, освѣнъ Неофитъ Бозвели.* Ето и доказателствата:

Никой нашъ по-старъ списатель не си е създалъ (отчасть по гръцки образецъ) такъвъ единъ оригиналенъ, своеобразенъ *езикъ и стилъ* като него. Тоя стилъ може да прослѣдимъ въ цѣлия му трудъ, не само въ диалозитѣ му, които ни занимаватъ, а и въ учебницитѣ му, пълнитѣ заглавия на които привеждамъ по-долу, и особено въ прѣдисловията му. Вече тукъ може да намѣрите необикновенитѣ прѣдълги съчетания и спойки на думи, астматичнитѣ риторски периоди, патетичнитѣ възклицания, силнитѣ епитети и суперлативи, и тукъ тамъ грубичкитѣ обращения, които отличаватъ и диалозитѣ му.

Ето най-напрѣдъ нѣколко примѣра изъ рѣчника на учебницитѣ му. Вече въ „*Землеописаніето*“ му *(Дѣтов. ч. V)* намираме: многобога́тный и многоспособоторговитный градъ (p. 11); наводосамоплетніи ча́ркве (p. 13); фа́брики тріандафілломасляніи (ib.); быстросамоизвы́рніи воды (ib.); самотоплоизвы́рніи ба́ни (ib.); полѣзнопросвѣтителнїи кни́жки (p. 16.); изрядноздани фа́брики (p. 20.); доброизря́дное приста́нище (p. 20.); чиннопоря́дочніи ȣ҆чи́лища (ib.); радостотво́рнїи расхо́дки (p. 22.); е́стествоводото́чный каменнокла́денецъ (Ташбона́ръ ib.) и пр.

Нѣколко примѣра изъ „*Граммматиката*“ му: преискуснíи ȣ҆чи́тели (p. VII.); захаросла́до.тно че́рпятъ (ib.); свѣтлопреиспещре́нны ȣ҆блекла̀ (VIII.); жалостноплаче́вно останало (ib.); премудроиску́сни (хора) (ib.); искреннополканителна и охоторачи́телна любовь (ib.); сладкоза́харно цѣлува (XI.); рачителнохоти́телнїи... на младора́слїите о трасли ȣ҆чи́телїе (p. IX.); искуснонака́заніи народи (p. XII) и пр.

Ето сега единъ малъкъ отборъ изъ МБ: изворвриющи и рѣкотекущи солзи (p. 17.); милодраги рожби (17.); бѣднонапастни чада (17.); ядоутровно тегло (17.); аспидоядна утрова (19.); достаблаженнопокойний Султанъ Ханъ падишахъ Махмудъ (20.); ядоутровное и всепагубное коварство (ib.); тайноухищренное изобрѣтение (30.); тартаромрачное незнаенство (32.); сонмиштнофатрически рушфети (35.); тайноковарнонадихателна жилка (35.); фанариотофатрическая жилка (35.); захаросмѣсноядоутровно коварство (37.); покойнодостопаметный султанъ (36.); грековладици (37.); князофанариотски и фанариотскокняжески кокони (38.); гръкококонное правление (30.); наддаване рошфетопешкешное (48.); содомогоморски пресмрадни кринове (45.); аспидояхидно порождение (45.); чумохолерное поражение (45.); гръкоманочорбаджийски суесловия (46.); аспидоехидненна утрова (II, 75.); вриютекущая рѣка (ib.); горестногрозное обикаляние (II, 76); симоноволхово натлъпвание (II 76.—79.); всесогубопоражно вредителство (II 76.); грекосонмищноизмишлена вѣра (II, 78.); везирфермандозволение (II 78.); христопродавание и Анникайафово христокупуване, саддукеофарисейское мудрование, веелзевулосатанинское бѣснование (II, 79.).

Слѣдъ горнитѣ примѣри не е мжчно, да се види, че въ сжщия духъ сж съставени, ковани и употрѣбени и слѣднитѣ думи, които изваждамъ

изъ ЕМБС: доброискýсны фáбріки (ржкоп. р. 1.); праведнозакóнни управи́тели (ib.); братоотцеубі́йства (ib.) каменносердéчны си́нове (р. 3); йскреннолюбéзни чáда (р. 4.); окаяннобѣ́дствующа мáти (ib.); пустыноводворéнная гóрлице (ib.); бѣдноокая́нно услѣплéніе (р. 8.); Три́новологоѳéтски . . . митрополи́то-офікіáлски . . . . султанунеугóдни рáботи (р. 12); енічероедыномы́слянници (р. 26); святопрáведны закóны (р. 27); доброизря́дни благочи́нни поря́доци (ib.); грекомитрополи́тско, триновочорбаці́иско, султаннонеугóдно, тáртародéмωнско измышлéніе (р. 40) и пр.

Отъ примѣритѣ, които приведохъ до тукъ, може да се заключи, че езикътъ на Неофита е крайно изкуственъ. Справедливостьта изисква обаче да се признае, че авторътъ е *искалъ,* да бжде той такъвъ, и че тая особеность, която отива да чудащина, не се дължи на неговото слабо познаване на народния езикъ. Напротивъ, Неофитъ, който бѣ ималъ случай, да пропжтува цѣла България, прѣвъзходно владѣе и езика, *когато иска,* както се вижда и отъ немалко пословици и пословични изрази, пръснати тукъ тамъ както въ МБ така и въ ЕМБС. Ето нѣколко примѣра, първенъ изъ МБ: „Които сж се попарили отъ тикви, они духатъ и на тиквенитѣ листи“ (р. 18.); „отъ тебе, премилая ми майко сме слушали пословицата, говоряштая: „кой ти издълба толико глубоко очитѣ? Братъ ми! познато е.“ „По-добрѣ на таковаго брата брадва главата да посѣче.“ И: „кой ли сѣче и съсипва гората? — Топоришката“ (р. 20); „самъ си знае, гдѣ го обуштата му стягатъ“ (р. 25.); „ситъ гладному и здравъ болному вѣра не хваща“ (р. 26.); „то за чудо и за приказъ“ (р. 27.); „и лисицата много хитрува, но сосъ двѣтѣ си нозе въ капанътъ хлътва“ (р. 28); „проумѣва се, че зло лудо махнало“ (II, 88.). Подобни чисто народни изрази намираме и въ ЕМБС: „катó крàва за изгýбеното си тѣ́ли мучѝ“ (р. 4.); „да не ти ѐ прóсто мáйкината ти кармà“ (ib.); „(Богъ) позабáвя, но не забурáвя“ (р. 8.); „учени́че — не бы́вай, страшли́въ катò прóсто сéленче, й̂ скотопáсно, бóлгарско, плáхо момчѐ“ (р. 10); „вѣра сос парѝ; чи товá, крýшы ли, са; йли Дрéнки“; (р. 18.).

Сходството между МБ и ЕМБС се простира обаче не само върху рѣчника, и а върху *стила,* върху *формитѣ на естетичната аперцепция.*[1]) Една подробна интерпретация на двата текста въ туй отношение, разбира се, не може да влиза въ цѣлитѣ на тая кратка студия. Ще покажа тукъ само нѣкои по-лични успоредици. Както въ МБ тъй и въ ЕМБС *основниятъ тонъ е риторски,* патетиченъ, на което отговарятъ и силнитѣ епитети и тавтологиитѣ. Авторътъ е постоянно въ възбудено състояние, неговото възмущение често не може да се изрази инакъ освѣнъ чрѣзъ *грубость.* Въ туй отношение той неволно напомня знаменития прототипъ на Шилеровия капуцински калугеръ въ „Валенщайнъ“, виенския придворенъ проповѣдникъ, патеръ *Abraham a Sancta Clara.* Ето нѣколко примѣра изъ МБ: „като безсловесни скотове свѣста ви замаяли“ (р. 15.); „и гледате като горски плахи крави“ (р. 15.); „теглятъ пò-вече отъ скотоветѣ и зашто — не знаятъ“ (р. 21); „умаяни като

[1]) Ср. *Ernst Elster,* Prinzipien der Litteraturwissenschaft, Halle a S. 1897 т. I, p. 359 и сл.

гжски ходатъ въ тъмна мъгла“ (р. 21.); „да го мъкните (брѣмето) като безсловесни скотове“ (р. 23.); „като кратуни праздни по свѣтътъ за укора, хула и пресмѣхъ да плуватъ“ (р. 32.); „и да събира като гола циганка що му дадатъ“ (II. 79.); „каква е тая нихна грекопродаваема насилно безъ везни и безъ драмови, като спанакъ и ряпа, грекосонмищна вѣра?“ (II, 79.); „отъ страхътъ имъ сме се, като безчувственни дървия сцепили“ (II, 81.); „тія говеда не знаятъ ли, че всѣкой хвали майка си и баща си, родътъ си и отеч. си“ (II, 85.); „нечувственни скотове“ (II, 85.); „бѣломорски болвани“ (II, 85.) и пр. Подобни грубости може да се отбѣлѣжатъ и въ ЕМБС: „не договѣждатъ ли са“ (р. 3); „катò гýски, въ тéмна магла̀ ся въ цéрквата мáе“ (р. 7); „піяннаго да чéрпишъ, прáздна кратýна да надýвашъ“ (р. 29.) и пр.

Тукъ-тамъ Неофитъ си служи обаче сполучливо и съ *иронията*. Напр. въ МБ като говори за „хитроизкуснитѣ“ чорбаджии, той се изразява че по-право било да ги нарѣче „гиосбалджии“, сжщото намираме и въ ЕМБС.: „Прелюбéзная 'Общенарóдна Мáти Наша! всúте чорбаџíи, (но добрѣ бы̀ было̀, да ся нарúчатъ бояџíи — а не чорбаџíи и пр.“ (р. 6.). Особенно ядовити ставатъ шегитѣ на Неофита, когато шиба калугеритѣ. Ср. МБ., II, 95: „почнахж отъ нихъ нѣкоиси да се посабуждатъ, но тѣзи Саддокеифарисеи се трудятъ да ги приспиватъ, проповѣдующе имъ, че които сж чрезъ учение просвѣщени, они сж безбожни, защото не вѣрватъ, че у Св. Гора женски птици нѣма, но колкото се нахождатъ тамъ они сж вситѣ мужки и нѣкакви свѣтогорски сѣмки ѣдуще, хотя че сж и мужки, но чудесно яйца сносятъ и ги мутятъ и се излупватъ! . . . . и не вѣрватъ, че тамо калугеритѣ по воздухътъ фъркатъ и винаги сосъ Ангели се разговарятъ и будущая знаятъ и проч. и прочая . . . .?“ [1])

Че основното настроение на Неофита е пòвече това на единъ патетиченъ ораторъ, се вижда и отъ неособенно голѣмия брой сполучливи сравнения, както въ МБ тъй и въ ЕМБС. Азъ можахъ да отбѣлѣжа въобще само нѣколко такива, въ МБ.: „като отъ ястреба птички разпръснати“ (р. 16. 36.); „като отъ старое билие запоени“ (II. 75.); „охъ! Че смѣятъ ли, милая ми майко, агнета между гладни волци нѣкогажъ да поблѣятъ или петлú между лисици нѣкакъ да попѣятъ“ (II 81.); „като морска ідра“ (II 85). Още по-малко сж тѣ въ ЕМБС: на стр. 27. Матú Б. се сравнява съ „пусты́нна гóрлица“; тукъ пакъ вж. сравнението съ прилѣпи и пукали, лѣсици и бѣсни вълци; р. 29. „'язы́цыте си, кат' йзóстрынны браснáчы, зáлудо тóчатъ“ и пр.

Липсата на едно по-поетическо въображение се усѣща впрочемъ и въ цѣлата схватка на Мати Болгария. Не искамъ да говоря за самата фикция на диалога, която, както ще се помжча да докажа на друго мѣсто, е заета, а за *алегоричното* изображение на България, което е блѣдно, общо, особенно въ МБ. Лицата тукъ като че ли висятъ въ въздуха. Въ ЕМБС олицетворената България все пакъ е прѣдставена въ една колко годѣ

[1]) Славейковъ твърди (Сбм. XII, 380), че Неофитъ билъ повиканъ назадъ отъ Котелъ, гдѣто билъ нѣколко врѣме таксидиотинъ, защото Иверскитѣ калугери водели много поклонници на Св. Гора, а той не завелъ ни едного. Вж. и печатаното му по-долу писмо

реална обстановка. Тя се е „въдворила въ една пещеря край Янтра," значи при Търново (р. 10). На главата си носи черна кърпа, расата ѝ е раздрана, очитѣ ѝ сѫ прѣвързани, тукъ я намира европѣецътъ, моли я полека да стане, отвързва ѝ очитѣ и показва ѝ сина ѝ, когото е довелъ съ много заклевания, да ѝ обади причинитѣ на нейнитѣ нещастия. (р. 1, 2). Синътъ се е училъ въ странство, видѣлъ е прѣславни градища, притежава дору европейски паспортъ („пашушъ"), но при всичко туй се бои, страшливъ е, и европѣецътъ трѣбва да му вдъхва куражъ. (р. 10). Майка България има очила и „дюрбюлъ", съ които гледа, какъ се продава българскиятъ народъ като на Орѣховишкия пазаръ [1]), и какво се върши особено въ търновската митрополия. — Въ МБ поетичната алегория съвсѣмъ отстѫпва на риторската фраза. Мати носи наистина черна забрадка и е прожалена, (р. 16.), но гдѣ я намира синътъ — не се вижда. Слѣдъ като зàлудо вика чадата си, най-сетнѣ явява се единъ отъ синоветѣ, да ѝ обади причинитѣ на теглата ѝ, но отъ гдѣ — сѫщо тъй не се казва. Узнава се само, че билъ ходилъ по странство и че дошелъ „като отъ Бога изпратенъ", което указание, разбира се, е много неопрѣдѣлено.

Ако и да не притежава обаче поетическо въображение, Неофитъ има, като повечето наши стари списатели-*даскали,* [2]) извѣстна слабость къмъ стихотворната форма, която се съглежда дору и въ чисто прозаичнитѣ му опити, дору и въ писмата му. Понеже послѣдното е още единъ отъ критериитѣ, които говорятъ въ полза на прѣдположението, че авторътъ на МБ и ЕМБС едно и сѫщо лице, нека ми бѫде позволено да приведа *стихотворенията на Неофита,* които можахъ да открия въ напечатанитѣ до сега негови трудове, учебници и писма.

Прѣди всичко намираме нѣколко кратки дидактични стихове въ отдѣлнитѣ книжки на *Дѣтоводството* му. — Часть II., която съдържа между друго „надлежáтелства на ȣ̈бхождéнiе-то съ рáзнiи лицá", носи на опакото на корицата слѣдното поучение:

Ако щéшъ добронрáвенъ, ѝ благочестíвъ да бýдешъ,
Чтíже ȣ̈ оу̑ченичe! прáвила да предобыешъ.
Колíкото поучáва тáя мáлая книжка,
῾Ако щéшъ, да бýдешъ похвáленъ по вселéнна всíчка.

Граматиката му (*Дѣтоводство* часть III) съдържа слѣдното опрѣдѣление въ стихове:

„Граммáтïката поучáва
„Кáкъ всякïй прáво да писýва.
„Хитрохудóжн' да склонява,
„῾И прáвилнѣ да сочинява."

Въ „Арiѳметическоє руководство" (*Дѣтоводство* часть IV.) българскиятъ юноша се подкана:

---

[1]) Ср. Неофитовото Землеописанiе, 19: „Орéховца пó близо до Тéрново — прочу̑тно за торжéственното сѝ, прéзъ седмично, многонарóдное собирáтелно тóржище . . . ".

[2]) Ср. студията ми „*Наченки отъ руско влияние въ българската книжнина*", Български Прегледъ год. V, кн. IX -X, май-юни, 1899 р. 154 сл.

Научися художнѣ да счисляванъ,
Числата же предобрѣ да познавашъ,
Ако щешъ никогажь да ся измамвашъ,
Когда нѣкому нѣщо продавашъ.

Интересна е и дефиницията на Географията (*Дѣтоводство* часть V.):

„Землеописа́нїето ѿбстоя́телнѣ представля́ва
„Су́що поня́тно, кругловидно земля́та ѿбявля́ва.
„Ко́лкото слове́спїи, по неѧ̀ ѿбита́вать,
„Кой, въ коегѡ̀ мѣстà, живѣе, за да познавать.
„За то нѣ́жнїи ю̑ноши, въ оу̑ченїи ѿбучайтеся,
„И непреста́нно, въ чтенїи книгъ, оу̑пражня́йтеся.

Разбира се, че горнитѣ примѣри, прости формули, заети отъ учебници за малки дѣца, не могатъ да служатъ за характеристика на Неофитовата поетична дарба или бездарность. Ние имаме други по-свободни Неофитови стихотворни опити, къмъ които трѣбва да се обърнемъ; обаче достатъчно е, да приведа и тѣхъ, за да се види, че Неофитъ не е голѣмъ любимецъ на музитѣ. Въ дългото прѣдисловие къмъ граматиката му намираме въ текста двѣ стихотворения, едното отъ които помѣстямъ по-долу. На стр. IX. четемъ: „Ѡ младора́слїи славеннобо́лгарскаго ро́да отрасли: да воспомните ва́шите прѣславнїи древнїи славеннобо́лгарски пра́отцы!“

„Който на́рода ѿправля́ваха,
„И съ нау́ка го просвѣща́ваха!
„А ны́нѣ оу̑ негѡ̀ мно́го оучили́ща пу́сты,
„Человѣкъ катѡ̀ поми́сли, ѝзгу́ба си чу́вствы!
„Ѡ̀! Какъ лѝ мо́жешъ да терпишъ сиротà,
„Не́ л'ви́ждашъ, отъ дру́гитѣ да е̑ срамотà!“

Три стихотворения намираме въ едно отъ писмата на Неофита до попъ Андрея Робова, печатани отъ В. Д. Стоянова въ сПсп. Тѣ сѫ толкова по-важни, че сѫ писани кѫсо врѣме прѣди смъртьта на автора. Цитувамъ и тритѣ по редъ:

1.

Непостижимая и правосудящая судба!
Ужасная міра сего диавола и плоти борба!
Кедри Ливанстии надъ облаци верши возвисили!
Дуби моавитскии клони простерше, надвисили!
Судби сщастие тако дозволило,
За то и свѣтовное сонмище изволило . . . .
Тажно и несное бремя!
Но безначално и безконечно е врѣме!
Съ искренната любовь любовь питаѭ;
За народатъ ни, сърдце ми кат воскъ истая!
Всячески, кат теб, Андрее, за доброто му са стараѭ;
Просвѣщението му винаги и всегда желаѭ! . . . .
Но добро лесно не ся насаждава;
Нето при злоба ся водворява . . . . .
Правлението не дреми, не спи, нето заборавя . . . .
Позорствува . . . благоразумно управя, и така не оставя . . .
Злобствующитѣ, щатъ нещатъ да престанатъ . . . .

За обществото страдалцитѣ така не щатъ да останатъ,
Дерзай любимче Андрее!
Сичко народно ще успѣе.
И защото ти си Болгарский Ахилесъ,
За то говори, настой, ори и сѣй днесъ . . .

(сПс. III., р. 164.–165.).

2.

Премилая горка мати Болгария!
Въ дворъ ти са вселила усойна змия!
Изъ устата й притворно ядъ катъ захарь капи!
Мили тѣ ти искренни рожби смертелно хапи! . . .
Тѣ сж сжщи Гърци,
И грабятъ кат Вълци.
За туй работи мой Ахилъ,
И въ нищо не бивай унилъ. . . .
Имашъ Максима[1]) помощникъ,
Кой е народенъ поборникъ,
Дерзайте и говорѣте
Отъ никого са небойте.
Азъ окаянний самъ затворенъ! . . . .
Но пакъ е въ меня духъ храборенъ! . . . .
Но вие дерзайте, говорѣте!
Гърци изъ Болгариа испадете!
И дерзайте небойтеся
Помнѣте мои словеса.

(сПсп. III., 165.).

3.

Дови ми са вече и додѣя
И да говорж право не смѣя:
Любимиче Андрее!
Любонародний герое! . . .
Речи и кажи на Максима
Да не дава Греку таксима. . . .
Твоего и моего другаря,
За да не го пуща и въ олтаря. . . .
Билъ кой да билъ, нали е Грекъ,
Да пукне и изсчезне въ вѣкъ. . . .

(ib. 166.).

Горнитѣ примѣри говорятъ, както виждаме, твърдѣ малко въ полза на Неофитовата поетична дарба, обаче тѣ ни доказватъ ясно, че Неофитъ обича да пише стихове. Горкиятъ заточенникъ продължава да се обучава въ поетичното изкуство дору до старость, дору въ затвора, отъ който не му бѣ писано да се освободи. Важното за насъ обаче е, че, както загатнахъ, тая негова любовь се отражава и въ неговата проза, гдѣто не често срѣщаме *фрази, свързани съ рими* — една особеность на прозата му, която принадлежи сжщо така къмъ несъмнѣнитѣ докази, че авторътъ на МБ и на ЕМБС е едно и сжщо лице. Слѣднитѣ примѣри

---

[1]) За тоя Максимъ вж. по-долу.

извличамъ изъ МБ.: „то на невѣрцитѣ може да *запрещава*, а предъ просвѣщенитѣ отнюдъ не може да *щава*. Доволно че въ новинитѣ ще начне калпавата си боя да *познава* и вече не ще може светотатствата си да *продава*“ (II, 160.); „богодарованното си златоцвѣтуще време вече не *губете*, но къ просвѣтителното учение *прибѣгнете*, премудрости свѣтъ разума *нагрибете*, разумнитѣ си очи *отворете*, и въ божеств. писание внимателно *приникнете* и отъ тамо какъ да живѣйте се *научете*, и отъ слѣпотствующаго невѣжества се *оттървете*, и словѣсни человѣци, православни християни и общежителству благопотрѣбни, полезни члени *станете*“. Подобни *римувани фрази* намираме и въ *писмата* на Неофита, напр. сПсп. III., р. 159: . . . „отъ всяки скорби и бѣди и напасти чудеснѣ *избавлява*, къ спасению *наставлява* и во вѣчное блаженство, благодатнѣ удостоивши *водворява*“; „подари, милостивий *Боже*, че душата ми совсѣмъ вече *изнеможе*“. (ib.); „Какво да рекѫ вече не *знаѫ*, съвсѣмъ ми се съвѣста *замаѫ*“ (р. 166.). Сѫщата особеность констатирамъ много често и въ ЕМБС.: „що ги ё толи́ко *ўслѣпи́ло*, совѣстьта ймъ *помрачи́ло*, ўма̃ й разума̃ ймъ *потемни́ло*;“ (р. 3.); „наро́дыте въ тишина̀ й въ поко́йство ся *водворя́ва̃*— на царїе́то си й Бо́гу поко́рнѡ й зако́ннѡ *возблагодаряви̃*“ (ib.); „ѿ коя̀ при́чина, на това̀ Бого – и султано̃дарова́нно зла́то *времѐ* — мойте су̑щи синовѐ, и твоѝ бра́тїя, да тѣ́гля̃ и да но́сятъ претя́жко, прѣсмѣ́хно, ўничиже́нно, и несно́сно *бремѐ*“; (р. 4.); „наро́да мака́ръ чи ни *зна́е*, й като̀ гу́ски въ те́мна магла̀ ся въ це́рквата *ма́е*.“ (р. 7.); „Ако говбриме пра́во, ѿ другитѣ наро́ды ё то на́мъ *срамота̀* — а̑ко ли молчи́ме — то пакъ ё ѿ Бо́га, непроще́нна, й сме́ртна *грѣхота̀*. . . . “ (р. 9.)

Критиката на текстоветѣ доказва, както виждаме, идентичностьта на автора на ЕМБС съ автора на МБ. *Отъ разбора на езика и стила става явно, че Неофитъ Бозвели е съчинилъ и диалога „Просвѣщенный Европѣйцъ — Полумершая Мати Болгаріа и сынъ Болгаріи,“* нѣщо което се потвърдява най-сетнѣ и прѣмо отъ единъ много важенъ пасажъ въ тоя диалогъ, който дълго врѣме не ми бѣше ясенъ, до като не намѣрихъ ключа на загадката въ една отъ печатнитѣ книжки на автора.

Тоя пасажъ гласи: „Сы́нко! пре̃ три годи́ны, (благодаря Бо́гу) су̑що каквбто й вы̀, напра́снѡ при ме́не дойдо́хте, та́ко й то́й, о̑ба́че самсѝ: та́я ве́тха че́рна ра́са, й ка́рпа . . . й ты́я кни́жки ми доне́си, й жа́лостно плачишко́мъ ми ся мно́го моли́, й мя поутѣ́шѝ: говоря́щъ ми: Ма́ти моя́! Ма́ти моя́! Ма́ти Болгарі́а!!! Пріеми́, поко́рно й синовнѣ ти ся мо́ля, та́я ве́тха че́рна ра́са, й ка́рпа, ѿ сирома́ха сы́на твоего̀, й покры́й си многонара́нинната снага̀, й болѣ́зненныте ѿ пла́ча, зачервле́нны о̑чѝ — й ты́я труда̀ моего̀ о̑смоча́стны препро́сти кни́жки — й ви́ждь въ предисло́віето, чи А̑зъ не мо́га, но призова́ва̃ проро́ка Іеремі́а — на планина́та, най навысо́ко мѣ́сто, да ся ка́чи — Той какво́то прили́ча, да тя рыда́е, й жа́лостно ўплачи. . . “ (р. 11.)

Тукъ не може да се касае освѣнъ за Неофита. Той е който принася на майка си ветхата черна раса и кърпа и заедно съ тия нѣща

осмочастнитѣ си „препрости книжки“, — своитѣ печатни съчинения, които наистина сѫ осемь на брой: *Дѣтоводство въ шесть части, Священна История и Катихизисъ.*[1]) Всѣко съмнѣние изчезва особенно слѣдъ

[1]) Ето точнитѣ заглавия на *тия* Неофитови трудове, печатани всичкитѣ въ 1835 год., които ми бѣха на рѫка:

Славенобо́лгарское Дѣтово́дство за ма́лки тѣ дѣца̀. Напечата́но, съ одобре́ніемъ и иждіве́ниемъ Его Свѣтлости Князя Се́рбскаго Ми́лоша Ѳеоѓоровича 'Обре́новича, па да́рь оучащейся Бо́лгарской юности благослове́ніемъ же Прѣосвяще́ннѣйшаго Се́рбіи Митрополіта Господи́на Петра. Со́брано отъ разли́чни списа́тели, й сочинено на шесть ча́сти; за ше́сть оученичныи чины: пе́рвомъ преведе́нно, о̂тъ еллиногре́ческаго діа́лекта, на Славе́нобългарскаго, й йзда́нно: отъ Нео́фута а̂рхімандрі́та Хіле́ндарца родо́мъ же Котлянца. *Ча́сть втора́я.* Содержа́щая йзвѣстия за пя́ть тѣхъ чу́ствы. Надлежа́телства на о̂бхожде́ніето съ ра́зніи лица̀, й о̂бязателства. Есо́пови ба́сны. Нравоучи́телніи по́вѣсты. Четырите ну́ждны нау́ки вся́кому. Пять тѣхъ по́лзы на человѣчеството; й до́лжностыте на вся́кая фаміліа. Въ Крагу́евцѣ, оу Княжеско-Се́рбской Тупогра́фіи 1835, 8°, 70. Шрифтъ черковно славянски.

Славенобо́лгарское Дѣтоводство и пр. (точно като горѣ). *Ча́сть тре́тая.* Содержа́щая й о̂бучащая йзвѣстія Славенобо́лгарской гра́мматіки. Кра́тко художносло́віе й кра́тко баснесло́віе на древній тѣ 'Елины. Въ Крагу́евцѣ оу Княжеско-Србской Тупографіи 1835. 8°, XIV — 68. Шрифтъ черковно-славянски.

Ариѳметіческое руководство за наставленіе на болгарски тѣ юноши. Напечатано съ одобреніемъ и иждивеніемъ Его Свѣтлости Князя Сербскаго Милоша Ѳеодоровича Обреновиħа. На даръ учащейся болгарской юности: благословеніемъ же Преосвѣщеннѣйшаго Сербіи Митрополіта Господина Петра. Первомъ же издано отъ Неофута Архімандрита Хілендарца родомъ же Котлянца. *Часть четвертая.* Въ Крагуевцѣ у Княжеско-Сербской Типографіи. 1834, 8°, 47. Шрифтъ граждански (руско-сърбски).

Кра́ткое политическое землеописа́ніе за о̂бученіе На бо́лгарското младе́нчество. Напеча́тано съ о̂добре́ніемъ й йждивеніемъ, 'Его Свѣтлости Кня́зя Се́рбскаго Ми́лоша Ѳеодо́ровича Обреновича, на да́ръ оу́чащейся бо́лгарской юности. Благословеніемъ же преосвѣще́ннѣйшаго Сербіи Митрополіта Господи́на Петра й йзда́нно: отъ Нео́фута а̂рхімандрі́та Хіленда́рца, ро́домже Ко́тлянца. *Часть пятая.* Въ Крагуевцѣ оу Княжеско-Сербской тупогра́фіи 8°, 90 стр. + 1 листъ „Содержаніе“. Шрифтъ черковнославянски.

Отъ 6-тѣ книжки на Дѣтоводството не съмъ видѣлъ само *първата* и *шестата* часть. Споредъ *Венелина-Кифалова* (Заради возрожденіе новой болгарской словесности или науки и пр. Букур. 1842, р.); „1-я содержава *началоучение*“. (Теодоровъ книгописъ, № 264 (Иречекъ 327): „букварь“, 54 стр.; id. Ванковъ п. с. 584; *Мариновъ*, п. с. 196 и др.). Споредъ сѫщия шестата часть е „*Писмовникъ*“ (Теодоровъ, id. Иречекъ: „Предручный Послателникъ“, 66 стр., Ванковъ, id; Мариновъ id.),

У Теодорова пълното заглавие на Дѣтоводството се отличава малко отъ онова на часть II. Липсватъ думитѣ: „й иждивѣніемъ“, „па да́ръ оу́чащейся бо́лгарской юности“, но за това пъкъ на края, слѣдъ „родомже Котлянца“ четемъ още: „и *Емануила Васкідовича, еллиногреческаго Свищовскаго училища учителя*“. Послѣдното не личи *ни въ една отъ книжкитѣ*, които имахъ възможность да прѣгледамъ. Това е дало поводъ на Ванкова (п. с., 585, заб. 1), да се съмнява, да ли въобще Васкидовичъ е вземалъ участие въ съставянието на Дѣтоводството: „азъ не можахъ да намѣря I, V и VI части; но въ всички други книги Неофитъ никждѣ не говори за Васкидовича, нито името му даже споменува. Въ прѣдговора па III-та часть Неофитъ говори за мотивитѣ, които сѫ го подбутнали да издаде „Дѣтоводството“ и да го раздѣли на части. Ако наистина Ем. Васкидовичъ е сътрудничилъ на Неофита, нема́ послѣдниятъ не щѣше да спомене това? Съмнѣнието ми въ сътрудничеството на Ем. Васкидовича се усилва и отъ самото оглавление на Дѣтоводството, което се повтаря при всичкитѣ части“ (послѣдното не е съвсѣмъ вѣрно). Противъ това съмнѣние говори обаче изричното твърдѣние на Венелина (Кифаловъ, 81), което се основава на едно писменно съобщение на Априлова: „Архимандритъ Неофитъ Хилендарецъ, родомъ Котлянинъ, и Еммануилъ Васкидовичъ, оучитель греческаго ꙗзика въ Свищовѣ, напечатали са заедно: Славяно болгарско Дѣтоводство“ и пр. (Ср. и Априловата „Денница“, р. 29.). То се обезсилва и отъ една бѣлѣжка, която намѣрихъ въ рѫкописния каталогъ на Неофита Рилски, сега въ редакцията на Сборника („Шесточа́стно то Славенобо́лгарско дѣтово́дство Нео́футово и *васки́дово*, 6 тома, 30 гр.). Очевидно Теодоровиятъ книгописъ цитува заглавието на *първата* часть отъ „Дѣтоводството“ (букваря), което и Ванковъ не е ималъ на рѫцѣ, както самъ признава.

Колкото за въпроса: *отъ гдѣ сѫ прѣвели Васкидовичъ и Неофитъ своя учебникъ?* азъ не съмъ на мнѣнието, което изказва Теодоровъ, че „енциклопедията“ на Неофита Бозвели и Васкидовича е прѣводъ отъ руски отъ *Ушакова* (*Лит. Бълг.*, р. 168: „заедно тѣ издадохѫ *по руския образецъ отъ Ушакова* единъ кржгъ учебници за начално учение, — енциклопедията „Славяноболгарское Дѣтоводство“). Тукъ има недоразумѣние, невѣрно тълкуванне на единъ пасажъ въ писмото на Палаузова и Априлова до Венелина: „а *сега* ся преводи Енкклопедія Оушакова“. *Сега* значи — май, *1836* год. (писмото носи именно тая дата), а Дѣтовод-

указанието на „прѣдисловието“, което е именно дългото и извънредно интересно прѣдисловие на Неофита къмъ III. часть отъ Дѣтоводството му, неговата българска граматика. Тукъ дѣйствително намираме и Іеремия, който се призовава въ едно стихотворение, да се качи високо на планината и „жалостно да нарежда и умилно да оплаче всеокаянная Болгарія“. Важното мѣсто изъ прѣдисловието гласи, както слѣдва: „Велѝкото ненасытно ла́комство, ѝ насилно граби́телство: коéто ѽблада́ва на днéшнюто времѐ, мни́мото люборóдство нáшего рóда: коéто преми́на всякагѡ кумахáй вóзраста: и наси́лно грáби, отгдѣ́то, неподобáва: разнóся, гдѣто неприли́ча! Лскáтелства та ѹусéрдно внемáва: отъ ѝстиннытѣ, ѝ ѻбще полéзнытѣ, просвѣти́телны наѹ́ки, ѹ́шы те и ѻчи́те сѝ затвáря! никогдà нáшего рóда мни́міити благорóдны произволяватъ, и ѻхотнорачи́телно послѹ́шватъ: ѻногова кóито бы̀ ѝмся жалостно мóлилъ, за да спомóгнатъ на нéмощнаго, невѣ́жаго, ѝ отъ всѣ́хъ ѻкуря́емаго, посмѣвáемаго, ѝ потóпканнаго, ѐдиновѣ́рнаго и своегò славенноболгарскаго ѻкаяннаго рóда!“

„Ахъ! болгарія, всеокая́нная болгарія!
„Скóро оумилно презовы пророка ’Еремія!
„На планинáта нáйвысóко да ся кáче!
„Жалостно да тя нарéжда ѝ оуми́лно оплáче!
„Защò, кóй отъ дрѹ́гіитѣ родà сѝ возненави́жда!
„Кáкто нáшего рóда, дрѹ́гъ дрѹ́гиго да оби́жда!
„На ѝскѹ́сній те сѝ добронрáвны да завижда!
„На наѹ́китѣ, кат’ ἀспїда, гласà да не нави́жда!
(p. IV, V.).

III.

За отношенията на моя ржкописъ къмъ издадената вече „Мати Болгария“ може да се говори естествено съ положителность само слѣдъ едно грижливо сравнение на двата текста по *съдържание* и слѣдъ като се установи прѣдварително, *кога тия два паметника сж писани*, въ *какъвъ хронологиченъ редъ:* кой отъ тѣхъ прѣдхожда другия?

Редакцията на Периодическо Списание не е могла, да извърши тоя трудъ, при всичко това тя е убѣдена, че моятъ екземпларъ „съдържава сжщитѣ идеи, по сжщата разговорна форма, но разкритието на прѣдметътъ върви инакъ, и именно, че въ разговорътъ между майка и синъ смѣсва се и *единъ френецъ, та заедно и той дири* причинитѣ

ството излѣзе отъ печатъ още въ 1835 год. Какво общо може да има между тия два труда? Впрочемъ Неофитъ изрично казва, че Дѣтоводството било: „пе́рвомъ преведенно, *отъ еллиногре́ческаго діа́лекта*, на славéноболгарскаго, ѝ ѝздáнно: отъ Неѻфѵта архімандріта хілендарца. Какво по-ясно отъ туй?

Ето *пълното заглавие и на другитѣ два учебника* на Неофита, които излѣзоха въ една книга въ Бѣлградъ, 1835:

Краткая свяще́нная ’істóрія и свяще́нни катíхисісъ. Напечáтани ѻдобре́ніемъ Егò Свѣтлости Кня́за Се́рбскаго Ми́лоша Ѳеодоровича Обре́новича: Благослове́ніемъ же Преосвяще́ннѣйшаго Се́рбіи Архіепіскопа ѝ Митрополíта Господи́на Петра. Первомъ преве́дени ѝзъ ѐллиногреческаго діалекта, сочине́ни же на Славеноболгарскаго ѝ ѝздани въ ползу Славеноболгарской Юности отъ Неофѵта Архімандріта хілендарца рóдомъ же Котлянца. Ча́сть пе́рвая. Въ Белгрáдѣ, Оу Кня́жеской-Ссрбской тѵпогрáфіи 1835. IV—XVI 54. Слѣдва: *Свяще́нный катихи́сісъ* или сооглаше́ніе: то есть крáтко-православ́ное оуче́ніе на хрістіанска-та вѣра. (8°, стр. 97., нѣма прѣдговоръ). Шрифтъ черковнославянски.

на незавидното наше тогавашно състояние, отъ което сж се раждали преселенията". До колко това е истина, ще се види по-долу. Тукъ ще забѣлѣжа само толкова, колкото може да се сжди просто и отъ надслова на моя ржкописъ, че третото лице не е *френецъ* (една грѣшка, която повтаря и Мариновъ, Ист. на Бълг. Лит.), а изобщо *европѣецъ*.

Едно нѣщо, което бие веднага на очи при първото сравнение на двата текста, то е голѣмата *разлика въ обема.* „Мати Болгариа" е *три* пжти по-голѣма отъ „Просвѣщённый Еѵропе́йцъ, полуме́ршая Ма́ти Болга́рія и сы́нъ Болга́ріи". При всичко че въ послѣдния трудъ се разговарятъ не двѣ, а *три* лица, тѣ взематъ думата само 48 пжти (11 пжти европѣецътъ, 22 пжти Мати и 15 пжти — синътъ), когато въ МБ. — синътъ и майката (България) говорятъ 237 пжти (119 и 118).

Вече отъ тая малка статистика може да се види, че ние нѣмаме въ новия трудъ едно просто копие, а нѣщо друго: или нѣщо оригинално, или пъкъ съкращение отъ МБ.

Пакъ на първъ погледъ се мѣта и друга една указана вече разлика, между двата труда, при всичко че изложението е еднакво диалогично: *броятъ на участвующитѣ лица: двѣ* въ МБ и *три* въ ЕМБС.

Това сж обаче съображения за отношенията на двата труда, черпени отъ най-едри външни бѣлѣзи. Разбира се, че само по тѣхъ не може да се каже нищо опрѣдѣлено. Двата критерия, които ще ни освѣтлятъ напълно, сж:

a) *датата* на ЕМБС и МБ. и

b) *съдържанието* на двата труда.

За жалость, по първия въпросъ сме принудени да прѣдприемемъ единъ дълъгъ екскурсъ, тъй като нито МБ нито ЕМБС не сж датувани, та годинитѣ на съчиняванието имъ могатъ се опрѣдѣли само косвено.

Да потърсимъ първень кога е писана МБ, тъй като на тоя въпросъ по-лесно може се отговори.

Прѣди всичко може се установи, че МБ не е писана по-рано отъ 1839 година, защото Неофитъ постоянно напира на правата, които българитѣ получили съ знаменития Гюлхански Хатишерифъ на Султанъ Меджида, и на това право основава цѣлата си пропаганда; Хатишерифътъ биде провъзгласенъ обаче на 2. Ноември (н. с) 1839 година. Ср. МБ p. 37: „че тия фанариотосонмищни обаятелни рошфети и пешкешлици не ли се подъ санджакъ-шерифъ сосъ клетва и сосъ *хатишерифъ* указно запретихж и който даде и който вземни да са наказватъ?" Не е писана МБ и по-рано отъ 1844 година, защото въ нея се поменуватъ важни събития станали до тая дата. Така на стр. 88 (II) Неофитъ говори за изпратенитѣ прѣзъ 1840 год. въ Цариградъ народни прѣдставители отъ търновската епархия, които имали мисията, да се оплачатъ отъ тогавашния Търновски митрополитъ (за тая мисия вж. подробно по-долу). Малко по-нататъкъ (II, 90) Неофитъ съ възмущение поменува, че „Триновский митрополитъ" на 1844 год. извадилъ „новъ изхищренъ грекофатрический коварний законъ, споредъ когото сосъ козненнитѣ лукаволаскателни пра-

вила“ си назначилъ „логоѳетъ“, „правсудия“, „сосудохранитель“ и пр. Значи, МБ е писана сигурно подиръ 1844 год. Слѣднитѣ пасажи, ако не говорятъ прѣмо въ полза на изказаното отъ Раковски мнѣние, че Неофитъ е съчинилъ МБ по всѣка вѣроятность въ послѣднитѣ си дни,[1]) показватъ че тя е писана, когато е билъ за послѣденъ пѫть затворенъ въ Хилендарския манастиръ, каквото е и мнѣнието на Бурмова:[2]) „тежко му и горко, който изпадне отъ грекофатрически клевети за общенародное добро! за него горкиятъ никой не отхожда да се помоли за избавлението му, но го оставятъ люборордцитѣ и си изгнива въ затворътъ!“ (р. 92). Че тукъ Неофитъ говори отъ собственъ опитъ, не може да има никакво сѫмнѣние. Той мисли пакъ прѣди всички за себе си, когато на края възклицава чрѣзъ устата на Мати Болгария: „Но ви, милии ми рожби, трѣбва едни други да се сожалѣвате, братски и обще спомагающе се да не оставете да се пропѫждатъ таковии ваши единоматерни братия, общенародни полезни благодѣтели и въ заточение да се провраждатъ, и ако ги проводятъ всячески да надстоявате отъ таковии бѣди и напасти да ги избавяте. Общежителното соединение и согласие чрезъ всякакви начини всякакви нѣща направя и устроява“. — Сѫщитѣ съвѣти Неофитъ дава и въ двѣтѣ си писма отъ 1847 и 1848 година изъ Хилендаръ (сПсп. III). Въ първото той моли особено Еленчани „усердно да надстояватъ“ ... та дано по-скоричко му извадятъ „итлакътъ“, защото му се довило и додѣяло (р. 161), а въ второто той се надѣва, че „люборордцитѣ“ нѣма да го оставятъ, да изгние въ заточение (р. 166).

Колкото е сравнително лесно, да се намѣри врѣмето, кога е писана МБ, толкова е напротивъ мѫчно, да се открие въ самата ЕМБС нѣкоя *опрѣдѣлена* дата, по която да може да се сѫди поне приблизително за епохата на съчиняването й. Двѣтѣ години (1840. и 1844)., указани въ първата, сѫ цѣнни критерии, каквито въ ЕМБС липсватъ. Не остава нищо друго, освѣнъ да се опитаме, да изтълкуваме косвенитѣ показалци.

Прѣди всичко трѣбва да се установи, че както МБ така и ЕМБС е писана *слѣдъ* издаванието на Хатишерифа, значи слѣдъ 2. ноември, 1839. год., тъй като и въ нея се говори на много мѣста за Абдулъ-Меджитовитѣ реформи: „Сла́ва Бо́гу, султа́на слу́шамъ на ны́нѣшното времѐ у̑ка́зно и̑зда́лъ пра́ведны зако́ны, и пр.“ (р. 5). „и жела́я горки́тѣ ми ча́да да

[1]) „Онъ ѐ писалъ нѣщо си въ *послѣдны си дны,* подъ насловъ *Мати Българиiа*, нъ незнаѭ то драгоцѣнно съчинение въ кои рѫцѣ ся находи сега; мислѭ да ѐ отнесено въ Руссиѭ отъ нѣкого си Българина и ѐ паднѫло въ рѫцѣ г-на Рачинскаго, занимаѭщаго ся твърдѣ много въ чърковны днѣшны Българскы въпросъ! ...“ (Дун. Леб. Приб. 20 брой, 1860):

[2]) „Съчинението „Мати Болгарія“, *което той написалъ въ затвора си* съ сѫщата цѣль хвърля пламенни стрѣли срѣщу фанариотското духовенство и неговитѣ единомисленници и защитници, ако и да не е могло да бѫде наскоро напечатано, е прострѣло своето дѣйствие и по-нататъкъ отъ тѣсния крѫгъ на неговитѣ приближени познайници и сродници“. Инакъ мисли *Славейковъ*, който твърди, че МБ е била съчинена въ 1842 година въ Цариградъ: „Споредъ казваньето на учителя С. Доброплодни, който билъ по това врѣме въ Цариградъ, отецъ Неофитъ билъ тамо около 1842, не го знае, гдѣ е седѣлъ, но пишелъ и издавалъ брошурки и не узналъ, освѣнъ за неизданената него врѣме „Мати Болгария“, *асѫж то се види и тогазъ да е съчинявана и разпилявана*“ (о. с. 892).

си дойда̑, всякій въ отечеството си. слушащи: горките, чи йздалъ султана̑ святоправедны законы — й Доброизрядны благочинны порядоцы“ (p. 27); „Тако ми бога — без всякаго черімонія, сыновнѣ ти убажда̑: кад 'що чухме, й видѣхме въ Гіюлбахчѐ. ў Султанскитѣ сарай, со̑ повѣрата турецка, под, санцакъ шеріфъ, со̑ клятва, йзданенныте султански каннонемета и пр.“ (p. 37).

Едно много цѣнно указание бихме имали въ загатванието на стр. 11, ако да бихме знаяли по-точно, *кога* Неофитъ е разнесълъ своитѣ учебници изъ България. Още въ началото на диалога Мати Болгарія се обръща, както видѣхме и по-горѣ, къмъ сина си така: „Сынко! пре̑ *три* годины, (благодаря Богу) сущо каквото й вы, напрасно при мене дойдохте, тако й той, обаче самси: тая ветха черна раса й карпа ... и тыя книжки ми донеси, и жалостно плачишкомъ ми ся много моли, и мя поутѣши: говорящъ ми: Мати моя! Мати моя! Мати Болгаріа!!! пріими, покорно и синовнѣ ти ся моля, тая ветха черна раса, й карпа, ѿ сиромаха сына твоего, й покрый си многонаранинната снага, й болѣзненныте ѿ плача, зачервленны очи — й тыя труда моего осмочастны препросты книжки, й, виждь въ предисловіето, чи Азъ не мога, но призовава̑ пророка, Іеремія — на планината, най навысоко мѣсто, да ся качи — той каквото прилича, да тя рыдае, й жалостно ўплачи .... тыже милоствая мати моя! молитственно мя матерски благослови: защо, правя, що правя в' Цареградъ ща да йда, макаръ, й совсѣмъ за правда да ся затрыя, дано ми помогни вышнята промысль, тія со̑ овчіи кожи, облеченныте ненаситны волцы, за да не давя̑ чрез' Іисусъ Хрїстовата пречестная кровь, йскуплѣнныя овцы, твойте единородны сущы сынове, и мои мили единокровны братія — тія, тія, говоря — ненаситны волцы да ги не давя̑. Дано ги ѿбыя — *Ходи сиромахат — страда — но пред пять мѣсяцы го глѣдам чи паки дойде* та мя навѣди, й ми донеси тыя очела, и, тоя дюрбюлъ, и ми речи: прощавай мила моя стара майко. . . . . . прощавай мя — защо мене, каквото ги ўсѣщамъ, я̑ ще мя скрышно затрыя̑ — йли ўтравятъ — йли клеветно, й неправедно сюрдиса̑ — й вече ѿтогасъ не го видѣхъ сиромаха̑ — що ли стана много пострадавшій, за общото добро, сынат̑ мой;“ На тоя въпросъ отговаря европѣецътъ: „Ѡ! Мати Болгаріа! Аз сам сущи єуропейцъ; ни мя е̑ грижа да крыя — всичко колкото ся случи со̑ тоя Доблестенъ страдалецъ, въ Царегра̑, й тука, іасно кратко ща да ти ѿкрыя — въ Царегра̑, колико гречески м(итрополити) на нѣколцина Болгары, кой 160: кой 200: хіліады гро обѣщаваха, да ймъ дада̑: само ѿ тѣхъ единъ да стани Т. М. й тіи като, й що са просты, й лакомы болгары, струваши ймъ ся, че ща̑ да ймъ направятъ, когото тіи ща̑, ѿ капіата — а̑ не се сѣща̑ на оногова сирома̑ страдалца, кой, й каквы му спомагатъ, приглѣдва̑, й го запазва̑ — единъже прехитаръ на триновските протопендады, на едногѡ бра̑ три дни, й три нощи скры̑ сѣдѣ на мегасъ логоѳета в' кущата, какво до триновските мниміи голѣмцы писаха, й туй добрѣ знаеме .... й защо ся помайваха, проводинныте, со̑ ѿ другіите градищѧ мазарыте, а̑ трінов-

скія̑ написанія̑ воспрянъ, въ Три́ново, — само со̑ мюхюры, на бѣла бома́га — ко́й го писа̀ въ Царегра̑: защо́, и за кого̀ — коли́ко хіліа̑ды гро̑, взя́ха, и̑ то разбра́хме — и̑ сюргюнлука̑ на того́ва сирома̑ страда́лца, за коя́ при́чина е̑ — то е̑ е̑щѐ ѿла́нѣ на́мъ зна́йно — но Добръ е̑ Го́сподь . . . нѣсть та́йна ѩ̑же не ѩ̑вѣ бу́детъ — Бо́гъ ни́кого не о̑ста́вя, нито забура́вя". Че тукъ се касае за Неофита, това го доказахъ по-горѣ, сѫщо така не подлежи на съмнѣние, че подъ „осмочастнитѣ" му книги трѣбва да се разбиратъ — осемтѣ му учебника. Тъй като тия книжки излѣзоха отъ печатъ въ 1835. г. ние бихме получили като дата за съчинението на ЕМБС — 1838. г., обаче ние видѣхме, че Неофитъ говори на много мѣста за Гюлханския Хатишерифъ (1839), значи, Неофитъ ще е разпространилъ учебницитѣ си (поне въ Търновско) 1—2 години слѣдъ напечатванието имъ (прѣзъ 1836 или 1837 г.). —

Важно е и съобщението на европѣеца, че Неофитъ билъ изпратенъ на „сюргюнлюкь". Обаче *за какво заточение се говори тукъ?* Тъй като само отъ отговора на тоя въпросъ ще може да се опрѣдѣли и кога Неофитъ е писалъ ЕМБС, намъ не остава нищо друго, освѣнъ да потърсимъ, *колко пѫти* и *кога* Неофитъ е бивалъ въобще „сюрдисванъ"?

За жалость, трѣбва веднага да се признае, че по тоя въпросъ сѫществува най-голѣмо разногласие. До като нѣкои сѫ на мнѣние, че Неофитъ е *билъ* заточаванъ *само веднажъ* (така напр, *Стояновъ*, сПсп. III, 150, 151, споредъ когото той билъ изпратенъ въ св. Гора едва въ 1843 година, гдѣто и починалъ слѣдъ 6 годишни страдания въ 1849. г.; така и *Мариновъ* o. c., p. 195.; на такова мнѣние сочи да бѫде и *Славейковъ* въ Сбм. *o. c.* 394); други приематъ напротивъ, че Неофитъ е билъ заточаванъ *често*,[1]) но колко пѫти, — точно никой не знае, ако и нѣкои да съобщаватъ своитѣ свѣдѣния съ голѣма увѣреность (Димитровъ, Карапетровъ).

По причини, които вече изложихъ, едничкиятъ свидѣтель, що ми се вижда и въ тоя въпросъ *сравнително* най-достоенъ за вѣрвание, е Раковски. — Ето какво узнаваме отъ него.

Слѣдъ като на кѫсичко навежда най-главнитѣ причини, които „отворили очитѣ" на българитѣ въ първата третина на 19 в.: прѣобразованията на Султанъ Махмудъ и Одринскиятъ миръ, споредъ който на всички християни въ турско се давало пълна свобода „да зидаѭтъ новы чърквы и да подновѣѫтъ стары си, и да не могѫтъ вѣкы турцы да турчѭтъ на силѫ неврьстны дѣца", Раковски разказва, какъ между българитѣ се явили най-напрѣдъ нѣколко *священи лица*, българи „разпалени отъ любородности", и се рѣшили „явно да проповѣдватъ по Българиѭ злоупотрѣблѣныя грьцкаго духовенства и да приканѭтъ народа, да извѣсти страдание си Султану и да го умоли да му ся дадѫтъ неговы природны священоначалства, по нѣкои си само мѣста въ Българиѭ, а имяно въ

[1]) На такова мнѣние е още *Иречекъ*, *Ист. Б.* p. 701: „Неофитъ былъ *часто* заключаемъ Греками па островахъ Принкипоса и на Аѳонѣ. На Аѳонъ его доставили въ *послѣдній* разъ въ 1845. году".

Търново". Тая пропаганда, споредъ Раковски, се развила и усилила между народа въ г. 1836. или 1837. (Д. Л. I. бр. 2. Септ. 22, 1860, р. 8). Между „разпалените отъ любородности" свещени лица, които начнали да дѣйствуватъ вече въ туй ранно врѣме (1836. или 1837.) билъ „приснопамятный *Отецъ Неофитъ Архимандритъ хилиндарскаго мънастиря,* родомъ Българинъ отъ Котила, кой бѣ нѣколко годины проповѣдалъ по разни мѣста въ Българиѭ, а имяно въ Калоферь и Свищовъ най-много". Неофитъ дошелъ въ Цариградъ, слѣдъ като билъ напечаталъ вече нѣколко книжки въ Сърбия и ги билъ разнесълъ по България. Отъ тия книги той билъ донесълъ и въ Цариградъ и ги раздавалъ „тамошнымъ българьмъ". Толкова узнаваме за миналото на Неофита, който начева, за жалость, да интересува Раковски само отъ момента, когато започва своята пропаганда въ Цариградъ.[1]) Като дошелъ тукъ отецъ Неофитъ, трѣбвало да

[1]) Впрочемъ не по-вече ни съобщаватъ и другитѣ наши извори. Ни единъ отъ тѣхъ не знае напр., кога приблизително се е родилъ Неофитъ, на каква възрасть е билъ, когато е дошелъ въ Цариградъ съ цѣльта, която му приписва Раковски, съ какво по-точно се е занимавалъ до тая дата, гдѣ и кога е покалугеренъ, кога е билъ повишенъ въ чинъ архимандритъ, какво го е подбудило, да се залови да работи за „природни священоначалства" и пр. Не се знае добрѣ и защо му е билъ даденъ прѣкорътъ *Бозвели?* Само Ц. Гинчевъ въ *Трудъ* (кн. VI., р. 469.) твърди, че му е даденъ „за неговия буенъ и неустрашимъ духъ въ *сравнение съ нѣкой си турчинъ*, такъвъ сѫщо неустрашимъ като него." — Ако се сѫди по мемоаритѣ на Чайковски (Сбм. X., 449.), Неофитъ билъ „още въ 1810. год. съвсѣмъ младъ, по запопенъ." *Славейковъ* напразно разпитвалъ въ Котелъ за рода на Неофита. Никой не можалъ вече да му разправи, „кой е билъ баща му или майка му, ни отъ кой родъ е, защого измрѣли всички негови; само една лелина дъщеря имало, но и тя умрѣла на 1860. год. Но, ако да не можахѫ да изброджтъ нѣщо да ми кажатъ, види се да е билъ той сродникъ нѣкакъвъ по жена на Софрония Врачански и билъ ученъ и на двата езика български и гръцки." — Неизвѣстно отъ гдѣ Славейковъ узналъ, че Неофитъ младъ и ученъ билъ изпратенъ отъ Хилендаръ въ Котелъ въ качество на таксидиотинъ, отъ гдѣто слѣдъ двѣ-три години (около 1830.?) билъ повиканъ назадъ, защого „не закарвалъ ни едного поклоника, когато иверскиятъ два пѫти водилъ гости на поклонение." Отъ Котелъ като станалъ, Неофитъ посѣтилъ метоситѣ въ Калоферъ, Елена и може би и Стара-Загора (р. 380.), отъ гдѣто — ако разбирамъ добрѣ, заминалъ за Цариградъ. Тукъ негли намѣрилъ „чирака си Паничка", ако не го е взелъ по-рано съ себе си въ Калоферъ (р. 380.). Споредъ Славейкова изглежда това да е първото прѣбичание на Отца Неофита въ бѫдния центъръ на неговата дѣйность (пакъ около 1830?). „Паничко" живѣлъ при господара си три години, научилъ черковното правило, но се отметналъ отъ калугерството. Въ 1833. захванала да върлува чумата и Неофитъ заминалъ за България въ Котелъ, като носелъ съ себе си патерицата на епископа Софрония Врачански, що му я била подарила нѣкаква бабичка. „Дрехитѣ, съ които го описва дѣдо Паничко, трѣбва да сѫ били *пръвитѣ (?)* му дрехи манастирски, съ плетената светогорска калимавка, които е носилъ *изпърво.*" За патерицата Славейковъ е на мнѣние, че ще му е била дадена отъ майката на Стефанаки бея Богориди. „По това врѣме, когато заминалъ за България", четемъ по-нататъкъ, „Неофитъ прѣписалъ и „Краткое тълкувание на Литургията", но да ли е ходилъ самъ въ Бѣлградъ да го печата, или го е пратилъ по нѣкого, авторътъ не знае. Въ тоя случай очевидно паметьта съвсѣмъ му е изневѣрила, тъй като подобно Неофитово съчинение намъ не е познато. Той ще е ходилъ негли самъ лично въ Крагуевацъ и Бѣлградъ още прѣди 1835. година, но да печата други книжки: Священна История и Катихизисъ и Дѣтоводството си, а не Тълкувание на Литургията. Въ туй врѣме Неофитъ обходилъ и градоветѣ въ България, „за да ги описва" (Слав. р. 380.) „и наистина тѣ така сѫ описани, щото мнозина отъ съврѣменницитѣ и сега би желали да направѭтъ такова описание като него. Неговъ послѣдователь, К. Фотиновъ, осемь или деветь години по-послѣ е издалъ тоже една хубава география отъ гръцки (английски), и е ималъ прѣдъ очи и неговата". Какво върши Неофитъ между 1835. и 1839. година, когато той за втори пѫть посѣщава Цариградъ и се запознава съ царския кочияшинъ *Илия,* чрѣзъ когото се опитва да стане търновски владика (вж. по-долу) — Славейковъ незнае; не знаятъ по тоя въпросъ по-вече и другитѣ ни извори. *Карапетровъ* (о. с. 3.) съобщава само толкова въобще, че откакъ Неофитъ оставилъ уединения животъ (кога?), „та ходилъ по разни страни низъ Бѫлгарско да учи и да проповѣдва, а напоконъ въ чужбина, да печати потрѣбнитѣ въ онова врѣме книжки за народа си, Отецъ Неофитъ пристигналъ въ Цариградъ около 1838. Той дошълъ вече така съ мисълъ да тури *основенъ камѫкъ*, възъ който да се захване градежа на българска черква." — Споредъ *Димитровъ* (о. с. 165.) отецъ Неофитъ се появилъ между българския народъ (отъ

състави за такава важна цѣль първенъ едно българско общество и чрѣзъ него да почне да дѣйствува. Но такова общество въ тия врѣмена мѫчно можело да се основе „едно чи въ него врѣмя не ся нахождахѫ учени и образовани българи, кои да чювствувѫть, що е народность и отьчьство,

гдѣ?) около 1830. год. „За да може по-лесно да разпространява своята идея и по-лесно да се приближава къмъ по́-учената донегдѣ класса изъ между българския народъ, той напечаталъ въ Бѣлгра.ъ на български языкъ нѣколко книжки: като священна история, священий катехизисъ, землеописание, почналъ да обикаля изъ градъ въ градъ да ги распространява между народа, а наедно съ това и да проповѣдва. *Неговата пламенна проповѣдь още се помни отъ нѣкои стари хора въ Свищовъ, Калоферъ и другадѣ.* Тѣ се удивлявали на неговия остъръ умъ и не устрашимъ духъ“ (р. 166.). На друго мѣсто (р. 272). узнаваме, че отецъ Неофитъ Бозвелията слѣдъ като обикалялъ дълго врѣме изъ България като апостолъ и проповѣдникъ „въ конеца га 1837. г. се явилъ и въ Цариградъ съ сѫщата цѣль и въ кратко врѣме怎 станалъ извѣстенъ на всички събрани отъ разни страни на отечеството ни българе, а пакъ за царскитѣ шивачи (вж. по-долу) билъ най-любезния“. Интересно, но подозрително е съобщението, което не срѣщаме инакъ нигдѣ (Димитровъ и тукъ не е показалъ, отъ кого черпи), че въ Цариградъ Неофитъ се постаралъ отъ начало да състави едно общество, което да издава „*нѣкое списание за пробужданието на народа*“ и едва като се убѣдилъ, че тая мисъль е несвоеврѣменна, почналъ да указва на нуждата отъ една народна черква. — *Стояновъ* сПсп. III., 150.) се задоволява само да отбѣлѣжи (вѣроятно и не знае повече), че архимандритъ Неофитъ Петровъ Хилендарскии „родомъ также (като Софрония) котленецъ, е онзи най-мѫжественний и най-доблественний нашъ родолюбецъ, който, слѣдъ Адрианополский миръ, въ *г. 1830*, зачена първъ открито и най-ревностно да дѣйствува посрѣдъ самий народъ за придобивание правата на българската народна иерархия. *Съ тая священна цѣль* той пропѫтува България на сѫдѣ, и съ пламенната си рѣчь съживи и насърчи народа да си търси и придобие по най-законенъ начинъ черковнитѣ правдини, които бѣ грабнѫла гръцката цариградска патриаршия“. *Мариновъ* е на сѫщото мнѣние. Споредъ него Неофитъ дѣйствувалъ между народа, за да го свѣсти и пробуди да въстане срѣщу гръцкото духовенство въ разстояние на 18 години (1830—1848, † 1849). *Ванковъ* увеличава това растояние на 20 години: „цѣли 20 години той пръскаше съзнание между заспалия свой народъ. Той обикаля цѣла България и въ всѣки градъ и село проповѣдва на народа, изв ·юва църковна независимость и пр.“ (о. с. 183.). При такива непълни и противурѣчиви свѣдѣния, ще трѣбва да се види, да ли не могатъ се изкара нѣкои данни и отъ самия Неофитъ за, така да кажа, прѣдисторичния периодъ отъ неговата дѣйность. Тъй като МБ и ЕМБС сѫ цѣнни като биографични извори за по-послѣшно врѣме, остава да се прѣгледатъ главно учебницитѣ му, въ които наистина могатъ се намѣри нѣкои положителни показалци. Прѣди всичко отъ заглавията на всичкитѣ му книжки се вижда, че още прѣзъ 1835. година, когато тѣ сѫ печатани, Неофитъ билъ вече *архимандритъ:* „Изданно отъ Неофута архімандріта хілендарца, родомже Котлянца“. *Ако е билъ тогава на около 30—40 години, рожденната му година ще трѣбва да се търси между 1790. и 1800.* Интересна е забѣлѣжката върху корицитѣ на „Дѣтоводството“, че било напечатано „съ одобреніемъ, и *иждивеніемъ* 'Его Свѣтлости Князя Сербскаго Милоша Θеωдоровича 'Обреновича“. Споредъ Чайковски, Мемоари, Сбм. X., р. 449, Неофитъ билъ „голѣмъ почитатель на князя Милоша Обреновича“. Тъй като всичкитѣ си учебници Неофитъ издаде въ 1835 година, тѣ сѫ съчинени естественно всичкитѣ прѣди тая дата. Ако се сѫди по доста голѣмия имъ брой (всичкитѣ сѫ осемь), трѣбва да прѣдположимъ, че той ще ги е писалъ (прѣвеждалъ и съчинявалъ) не въ една година. а въ нѣколко. Бѣлѣжката върху корицитѣ на „Дѣтоводство словеноболгарское за малкитѣ дѣца“ и пр., именно че Неофитъ го събралъ „отъ различни писатели съчинилъ го на шесть части за шесть ученичніи чины“ и го издалъ заедно съ Еммануила Васкідовича „елиногреческаго свищовскаго училища учителя“, ме кара да вѣрвамъ, че поне „Дѣтоводството“ е работено въ Свищовъ, гдѣто и споредъ Иречека (Ист. 695.) Неофитъ дѣйствувалъ извѣстно врѣме, (навѣрно като учитель. Ср. *Теодоровъ*, Бълг. Литер., р. 168, „при свищовското училище работихѫ и други двама *учители* писатели: Неофитъ Петровъ Бозвели и Емануилъ Васкидовичъ“. Ванковъ напротивъ твърди, че Неофитъ не е билъ учитель п. с. р. 583.). Въ Свищовъ, може би, Неофитъ ще е съставилъ и другитѣ си два учебника (Священа История и Катихизисъ), ако не ги е донесълъ вече въ рѫкописъ съ себе си заедно съ „премногото, преполезны готовопреписанны, нравоучителны, и сочиненны книги“, за които говори въ прѣдисловието къмъ граматиката си (Дѣтоводство ч. III., р. XIV) и които обѣщава да издава на свѣтъ когато познае „подканното искренно усердіе“ на нѣжната българска младежъ. Отъ прѣдговора къмъ Землеописанието узнаваме, че Неофитъ наистина обикалялъ цѣла България, съ цѣль да събира спомоществуватели за своята енциклопедия: „Воистинну весма ся сожалихъ и преоскорбихъ — защо *когато обикаляхъ по вситѣ своеродніи болгарски села и градища,* за да подканя любородніити чадолюбивіи бащи: словесніити дѣтоводители, благоговѣйніити священници — церковніити настоятели, а най-паче народніити началници, богодарованніити общеполезніи, управители и наставници — на който сосъ преисполнени плачевножалостніи сълзи, и до лица земли ся покланяхъ, смиренно имъ ся жалостно моляхъ, за

а друго чи българи ся подозрѣвахѫ отъ турскага правитьлства поради грьцкы фенерски клеветы, коихъ тии лукави сѫщества ежеднѣвно сѣяхѫ и плѣтѣхѫ прьдь турскому правитьлству“. (ib.) Въ туй врѣме, значи около 1836 и 1837. г., имало въ Цариградъ само двама-трима по-лични

да спомо̑гнатъ — е̑днà отъ четвéртà часть спомощь — преди, за тѵпографи́ческій иждивъ (— и̑ послѣ да вэематъ за чадата̑си) — мни́мите отъ нáсь и̑ отъ мно́гихъ пролезнопросвѣти́телніи книжки“ и пр. Че Неофитъ не ще се е ограничавалъ въ своитѣ обиколки, да събира само абонамента за учебницитѣ си, това е явно отъ Географията му, която въ частьта, що се отнася до България, Тракия и Македония, се основава очевидно на лични наблюдения. Неофитъ обрѫща най-голѣмо внимание не само на статистичнитѣ данни, но изтъква всичко важно, което може да се каже за настоящето или миналото на единъ градъ: за поминъка на жителитѣ, за училищата, за старинитѣ му, които той високо цѣни (ср. Землеоп. 8 при Вратца: „около въ планината се находжатъ М. и весма мно́гіи о̑стáнки отъ нáшите, обаче нынешніите бо́лгари не ги препознаватъ отъ невѣжеството си за нищо“), не рѣдко отбѣлѣзва той и римски археологични паметници, и което е най-интересно, то е че дори въ тѣснитѣ рамки на единъ учебникъ отъ нѣколко листа (България заема въ него само 12. страници и половина, р. 14.—26., Тракия — 4. страници, 14.—14., а Македония, едва слѣдъ Сърбия, Босна, Кроация и Далмация — 2. стр., 28.—30.) той е намѣрилъ мѣсто за своя патриотизъмъ. (Въ туй отношение много интересно би било да се сравьи Географията на Неофита съ тая на Фотинова!) Когато говори напримѣръ за манастира св. Архангелъ при София, той забѣлѣзва, че тукъ се е билъ „Бо́лгарскій цáрь А́се́нь, зáидно съ велмо́жите си 15. годи́ни — Сказватъ же тáмошниге жители, какъ да ся го предáле, нѣкои си злі́й навѣтници и́зъ сéло Быстрица, *отъ ко́йту проклятъ ро́дъ ся нахо́ждатъ и́ до нынѣ, и живѣятъ оу всякое злополу́чіе*“. (р. 26.). При *Търново* (стр. 17) Неофитъ не забравя, да каже, че тоя градъ е билъ „царствующій“, „сто́лница но бо́лгарскитѣ царіѐ . . .“ Подробно разглежда той тукъ особено староитѣ черкви и отбѣлѣзва тия, които сѫ играли нѣкаква роля въ старата ни история. Така „св. *Дъми́трія*, срѣщо митрополіата, при́зъ Іантрата — е сру̑тина“ въ нея „Патріáрхъ Іоанни́кій бо́лгарскіи вѣнчалъ и помáзалъ на цáрство бо́лгарское, Асéня царя Бо́лгарскаго...“ „Храмъ св. Вознесéнія, въ то́я грáдъ, отъ бо́лгарского ро́да, Патріáрси патріархувáле: и̑ до 33 Бо́лгарскіи царіѐ цáрствовале — а̑ на нынѣшното времѐ е митрополитско сѣдáлище“. Ср. и стр. 14. „Болгарія ся и̑менѹ́ва нáшата землѧ̀ оу̑ която живѣеме, нѣкогажъ и̑мали о̑собніи те си́ владѣтели, и̑ Князи — отъ който ся лиши́ла и̑ впáднала въ подданство, оу̑ 14-го вѣка. . . .“ Като поменува, че въ София има и нѣкои потурчени черкви, той не може да се въздържи, да не забѣлѣжи, че една особенно отъ тѣхъ е „преизящна, и̑ прекрáсна св. Софія, която ся ви́жда отъ 6 часà далéкъ, и̑ *преиспо́лня плачéвно, и прежалостно всякаго сéрдца*“. (Земл. 26). При *Преславъ* четемъ: „Нáблизо (при Шуменъ) ся намѣрва сéло Преслáва — отъ коéто ся и̑менува и Влады́ката имъ, Преслáва — то̀ оу̑ стáро времѐ било̀ Бо́лгарска сто́лнина — и̑ нахо́ждатся мно́го оу̑ нéговите страны̀ древніи о̑стáнки“. (ib. р. 19). Нѣма съмнѣние, че за да събере всичкитѣ тия свѣдѣния, Неофитъ трѣбва да е обикалялъ дълго врѣме България — и, което е по-важно, трѣбва да е билъ вече надъханъ и съ онова горещо родолюбие, което се проявява впрочемъ въ всичкитѣ му учебници. За развитието на неговия патриотизъмъ прѣди всичко ще е повлияла естествено Паисиевата История, която той нерѣдко поменува, ако и само косвенно, въ *МБ* и *ЕМБС*. (Ср. М.Б.: „Премилии ми горки рожби! че да ли и вашата горка изпаднала и прожалена майка не е била нѣкогажъ като на другитѣ народи майки славна и почтенна? или не ви е народила отъ нихъ не въ по малий народъ Болгарский?“ (р. 15). Синъ: „Премилая ми стара майко! Споредъ каквото ни убаждатъ нашитѣ царственници, на тогова лукаваго духъ лести, злоби и гордости сѫждитѣ . . . смразили още въ онуй врѣме нашитѣ прадѣди и пр. . .“ (р. 23). *Синъ:* „Знаеме, знаеме, милая ми майко, прочитаме и по нѣкогажъ рукописнитѣ намѣрвани оставши по нашиятъ езикъ повѣсти и лѣтописи . . .“ (р. 25). *М:* „всякогажъ ксякакви повѣсти и лѣтописи внимателно прочитайте и издирвайте въ нихъ за вашитѣ си предѣди и познайте они какви сѫ били, а ви какви сте“ (II, 103, id. 102). Ср. *ЕМБС:* „Любéзное мое чáдце! ты, добрѣ зная, чи си прочелъ на прáотцы́ти си Історіята и̑ си разумѣлъ ѿ лівадіа коли́ко греки́ни поробѝли“ и пр. Въ тая смисъль би могло естественно още много да се извлѣче изъ учебницитѣ и диалозитѣ на Неофита за биографията му прѣди 1836 и 1837 год. Не би било злѣ да се намѣри нѣкой да продължи и изкара горния анализъ, който би ни далъ между друго много добри показалци и за образованостьта и начетеностьта на Неофита. Ср. М Б. (р. 21), гдѣто Неофитъ призовава „изъ стихотворцитѣ богодохновеннаго царя пророка Давида, чуднаго Гомира, дивнаго Виргилия, чудеснаго Овидия и плачевноридателя Іерусалимскаго пророка Иеремия“. На много мѣста той се показва доста добъръ вѣщакъ на древногръцката митология, говори за афродитство и платоничество, гръкоаполонска и гръкопосидонска вѣра и пр. (р. 33, 38; тукъ може да има обаче и реминисценции отъ приложеното къмъ граматиката му „Еллинское баснословіѐ“, р. 63—68); цитува Есоповитѣ басни покрай Халима (р. 95). Нѣкои отдѣлни фрази и думи свидѣтелствуватъ, че Неофитъ е владѣлъ не само гръцки, но и турски езикъ. Сърбизми и русизми въ езика му

българи „князъ Богоридъ, родомъ отъ Котила, Стоянъ Чалѫковъ отъ Пловдивъ, Василаки Вълковъ отъ Върбицѫ, село близъ Котиля. Тии сички имахѫ пристѫпъ при Отоманскѫ Портѫ, защото ся нахождахѫ въ нейнѫ службѫ, а Богоридъ и Василаки бѣхѫ твърдѣ образовани чловѣци за него врѣмя, познавающе добрѣ по нѣколко си европейски ꙗзыци, а турскы писмень ꙗзыкъ изрядно, заради кого бѣхѫ добыли и высоки чинове.“ (ib.). Освѣнъ тия видни българи имало повече отъ хиляда българи царски шивачи, главатарьтъ на които билъ Иванъ Спасовъ отъ Калоферъ, „и тѣхъ българы Султанъ Махмудъ бѣ нарядиль, къту въ военны рядъ, т. е. между имъ имаше десятници, сотници, тысящници и тии бѣхѫ облѣчени съ военно одѣꙗние, какъ то и рядовнаꙗ тогдашна турска войска, обаче съ нѣкаква си малкѫ разликѫ, съ чьрны отъ сукно шапкы (фесове) на глави имъ съ знацы занꙗтия имъ по тѣхъ. А надъ сичкы тѣхъ главны начялникъ бѣше нѣкой си Махмудъ Паша.“ Тия българи като военни шивачи имали нѣкои привилегии, не плащали никакви даждия и били свободни отъ всѣко угнетение, сѫщо като турцитѣ. Къмъ българската колония въ Цариградъ принадлежали къмъ края на 30-тѣ години, както и днесь, още многобройни занаятчии (абаджии, хлѣбари, градинари, млѣкари, сеизи, тютюнджии и пр.), които образували особени еснафи „отдѣлны отъ другихъ народовъ и припознати чресь печяты, дадены имъ отъ отоманско правителство, носꙗщи знакъ общества имъ“. Българи търговци въ туй врѣме имало съвсѣмъ малко въ Цариградъ, нѣколко отъ България и Влашко, които търгували съ разни стоки; „нъ знамянити ꙗще, какъ то днѣшни търговци нѣмаше; тии отъ послѣ ся въздигнѫхѫ и по разны мѣста разпространихѫ и упознахѫ“. Най-сетнѣ отъ „учената часть“ българи, които постоянно да живѣятъ въ Цариградъ, като по-послѣ, „никакъ ꙗще на ꙗвѣ“ нѣмало, съ изключение на нѣколко ученика, които слѣдвали въ гръцкитѣ училища. Което е обаче най-тѫжно, то е че „вышепомянѫти сички българи, ако и да живѣꙗхѫ въ Царыградъ и имахѫ сношение съ разны образованы народы, а найпаче търговци и находѣщи ся въ турскѫ службѫ лица, обаче народный духъ бѣ заспалъ въ тѣхъ, да не рѣчемъ съвсѣмъ угаснѣлъ! Ако и нѣкой си отъ тѣхъ да ѐ мыслилъ нѣщо си и ѐ таилъ въ сърдце си благородны

показвать, че той се е ползувалъ и отъ литературата на тия два езика. Ср. прѣмото указание на св. Димитрия Ростовски МБ (р. 94). Славейковъ намѣрилъ въ библиотеката на Неофита сръбския прѣводъ на Телемаха (Сбм. XII, 397.). За нравственнитѣ си възгледи авторътъ на МБ и ЕМБС говори на много мѣста и прямо и косвенно. Неговото низко мнѣние за калугеритѣ напр. — не може да не бѫде характерно и за него лично; той самъ е калугеръ. — Ср. неговитѣ постоянни съвѣти къмъ българитѣ, да не бѫдатъ суевѣрни, да не даватъ особенно вѣра на измислицитѣ на Атонскитѣ калугери и т. н.

За педагожкитѣ принципи на Неофита могло би да се каже нѣщо и слѣдъ статийката на Ванкова. Тоя калугеръ е най-горещиятъ поклонникъ на просвѣтата. Прѣдисловието къмъ граматиката му е пълно съ славословия на учението (ср. р. VII, VIII IX, X XI, XIII). Да показвамъ подобнитѣ мѣста въ МБ и ЕМБС, е излишно. Даже въ краткото му Землеописание могатъ се намѣри свидѣтелства за умразата му къмъ невѣжеството. Той отбѣлѣзва напр. съ очудване тия градове, въ които нѣма училища. Ср. Землеоп. р. 25: „*Тетевенъ*, велико сѐло безъ тўрцы, посрéдъ течѐ Вита̀ рѣка̀, кра́й него ся нахóжда ѐдинъ монастырь, пророкъ Илія; и̂ въ селото ѐдна̀ цéрква, до ѐди́нъ ча́съ ся нахóжда и̂ другій М. Гложенскій, С. Геóргіа обáче въ сéлото нéма оу̂чи́лище, за коя́ причина? недоумéнно!“ Ibid. р. 24.; „*Ловечь* . . . . . состоя́нно оу̂чи́лище нéматъ — за кояже причи́на незна́нно . . .“).

чювствуваныя народности, до него врѣме нищо никой не бѣ показалъ, до колко ми ѐ познато, нито ся бѣ дала подобнѫ причинѫ, каквѫто готвѣше отецъ Неофитъ. Мнози даже заразени отъ грьколудия и народно си имя крыяхѫ!" Ето въ какво състояние се намирала, споредъ Раковски, българската колония въ Цариградъ, когато дошелъ отецъ Неофитъ „кѫту отъ Бога проводенъ посланикъ Българъмь", да посѣе първитѣ сѣмена на народния духъ. Отецъ Неофитъ „разпаленъ родолюбецъ, имѣющъ дарбѫ природнѫ слова, дързосърдъ и рѣшенъ да принесе и животъ си отъчьства ради" захваналъ да посѣщава всички българи въ Цариградъ, начинайки отъ първенцитѣ „приносящь имъ въ даръ отъ съчинения си проповѣдающь имъ явно, да се постараѭтъ да освободѭтъ бѣдни бьлгарскы народъ отъ тяшкихъ злоупотрѣбленіяхъ грьцкаго духовенства." Неофитъ се надѣвалъ да му помогнатъ прѣди всичко високопоставенитѣ българи, но освѣнъ Стояна Чалъкова никой другъ не обръщалъ внимание на неговитѣ „общеполезны и спасителны болгарскому роду прѣдложеныя!" Само тоя Стоянъ му обѣщавалъ, че ще се постарае за дѣлото му, доколкото му е възможно и му допущатъ обстоятелствата. Много пѫти той го задържалъ по нѣколко дена въ своето жилище въ Кючюкъ-Кьой при Цариградъ и се отнаселъ съ най-голѣмо почитание (показвалъ „най-голѣмо благоговѣйство") къмъ него. Обаче Неофитъ скоро се убѣдилъ, че чрѣзъ „голѣмцитѣ" не ще му бѫде възможно да прокара своитѣ кроежи и обърналъ всичкото си внимание на простия народъ, особено на шивачитѣ. „Между простому народу, кому отецъ Неофитъ многогодишнымъ опытомь познаваше духъ, по скоро подѣйствува негова проповѣдь, а найпаче между царскимъ шивачѣмъ. Засѣненаіа зара народности почна въ тѣхъ да блѣщука, а въ невинны имъ сьрца разпали ся пламень любородности!" Главатарьтъ на шивачитѣ, Иванчо Спасовъ, който не билъ наистина ученъ човѣкъ, но билъ надаренъ „съ природенъ отличенъ духъ" и познавалъ добрѣ „турската политика", веднага почналъ да работи „всеусьрдно" за общеполезното българско дѣло. Отецъ Неофитъ намѣрилъ найбезопасно прибѣжище при шивачитѣ и почналъ да мисли, какъ да се състави въ Цариградъ едно българско общество, та да могатъ българитѣ да се събиратъ на едно мѣсто и да скроятъ „какъ да сполучатъ желанието си." Въ онова врѣме такова мѣсто можело да бѫде само една българска народна черква, „коя трѣбаше да сърѣдоточи нѐ само живющи въ Царыградъ българы, нъ още и въ Българиѭ да има влияние надъ сички българы и на нейнъ позивъ сички единодушно и съгласно да дѣйствуватъ за общое благо." Отецъ Неофитъ съобщилъ на българитѣ мислитѣ си и доказалъ имъ нуждата отъ такова едно национално срѣдище въ самия Цариградъ, и по-виднитѣ (знамянитии) отъ тѣхъ се съгласили. Обаче за тая цѣль трѣбвало, да се издѣйствува чрѣзъ фенерската патриаршия султански ферманъ, нѣщо много трудно, защото „патриаршия, въ него врѣмя не само неизволяваше такова нѣщо, нъ още *почнѫла бѣ да прислѣдва отца Неофита, да го изгони въ заточение!"*

Тукъ за *пърен* пжть Раковски поменува опасностьта, която отъ сега нататъкъ постоянно прѣслѣдва Неофита: да бжде именно заточенъ поради своята врѣдна за гръцкото дѣло пропаганда. Обаче Раковски изрично твърди по-нататъкъ, че *патриаршията не успѣла, да изпълни плана си*, защото смѣлиятъ проповѣдникъ се скрилъ въ своето прибѣжище при царскитѣ шивачи „и сѣдѣше тамо безопасно; защото патриашиия нѣмаше тамо никаквж властъ.“

Тоя пърѣъ опитъ на патриаршията, да се отърве отъ неудобния ней български калугеръ, трѣбва да се отнесе, споредъ всичко, къмъ епохата между 1836 и 1839 година, тъй като всичко станало още въ врѣмето на Султанъ Махмуда († 1839, 19 юни ст. ст.) Ползувайки се отъ неприкосновенностьта на „Хамбара“, въ който работели шивачитѣ, Неофитъ не само не се уплашилъ отъ заканванията на патриаршията, но като на пукъ накаралъ шивачитѣ, да разтрѣбятъ една стая, „на мѣсто дѣ тии живѣяхж“ и тукъ изпълнявалъ „богослужение на българскы языкъ!“ Тая стая е и зародишътъ на българската черква въ Цариградъ.

Прѣкъсвамъ разказа на Раковски, за да видимъ, какво ни говорятъ другитѣ наши съобщители за първата пропаганда на Неофита между цариградскитѣ българи и за *първия опитъ на патриаршията, да го изпрати на заточение.*

Нѣма да се занимавамъ съ ония, които мислятъ, че Неофитъ само веднажъ е билъ заточаванъ и които въобще малко знаятъ изъ неговия животъ (Стояновъ, Беронъ, Мариновъ и пр.), обаче и *Бурмовъ* не ни дава никаква вѣсть за дѣйностьта на Неофита прѣди 1840 год. Нему не сж познати, както видѣхме, интереснитѣ данни на Раковски. Той нищо не ни говори даже за сношенията му съ шивачитѣ подъ защитата на които се одързостява да открие български параклисъ, — слѣдователно нѣма какво да търсимъ свѣдѣния отъ него и за наказанието, което патриаршията тъкмѣла да наложи още прѣди 1839 год. на немирния Неофитъ.

Инакъ *Карапетровъ* (ор. с. 5 и сл.). Той не само потвърдява казаното отъ Раковски, но и привожда нѣкои нѣща, които у тогова не намираме. Споредъ него (р. 5), Неофитъ пристигналъ въ Цариградъ *около 1838 год.* вече съ мисъль „да тури основенъ камжкъ, възъ който да се захване градежа на българска черкова“. По-нататъкъ узнаваме, че Неофитъ се спрѣлъ при тракийскитѣ българи въ Хамбара и станалъ имъ гость „откакъ се запозналъ съ главатаря на хамбарскитѣ обитатели (името му се казва въ една интересна бѣлѣжка подъ чьртата), той захванжлъ да ходи заедно съ него въ черкова (гръцка), а когато се врж-щали у дома, дѣдо Неофитъ приказвалъ на Хамбарлиитѣ, що се е чело и пѣло въ черкова, защото тѣ не знаели гръцки и всички майстори го слушали“. Г-нъ Карапетровъ знае даже, че „когато му се падало Неофитъ имъ приказвалъ и за нѣкогашнитѣ български царйове, владици и патрици“. — Най-сетнѣ той убѣдилъ Иванча Спасова, да се разпореди „да приготви една стая, въ която да се събиратъ всѣкой праздникъ хамбарскитѣ жители, за да имъ проповѣдва. Пъргавий Иванъ Спасовъ при-

готвилъ една голѣма стая и, по распорѣжданието на дѣда Неофита, тя вече служила за *събрание* на благочестивитѣ християни, на които той захваналъ всѣкой празднишенъ день да казва *слово*, а по нѣкога да чете и молитви — утренни или вечерни, кога какъ се случвало. Като чули за това, мнозина българи отъ далечнитѣ краища на Цариградъ захванали да дохождатъ на „*събранье-то*" за да се черкуватъ и да чуятъ „*слово-то*" и „молитвитѣ".[1]) Споредъ Карапетрова, хамбарлиитѣ, като царски и неприкосновени хора, сѫ могли всичко да вършатъ въ оградата си, „та може и да се вѣрва, гдѣто нѣкои приказватъ (това твърди, както видѣхме, и Раковски), че Неофитъ дори и литургия служилъ, особенно като се има прѣдъ видъ, какъвъ прѣдприимчивъ, дързостенъ, самоотверженъ човѣкъ е билъ той". По нѣкога на събранието идвалъ и Василаки Ефенди Великовъ, когото поменува и Раковски между тогавашнитѣ цариградски първенци отъ български родъ, а чорбаджи Стоянъ (Чалъковъ) воделъ дѣдо Неофита да му служи литургия на български въ неговата черква на „*Кючюкъ-Кьой*". Нѣщо съвсѣмъ ново за насъ е, че когато и българитѣ отъ чифлика „*Сия*" (една мѣстность два-три часа на западъ отъ Цариградъ) чули, че въ Цариградъ дошелъ български попъ, и тѣ викали дѣда Неофита да имъ служи българска литургия въ черквата. По-нататъшнитѣ сѫдбини на Неофита и първитѣ му стълкновения съ патриаршията му се прѣдставятъ така: „Като се научила за работитѣ на отца Неофита, гръцката патриаршия рѣшила да го махне отъ Цариградъ, та единъ день той замръкналъ, ала не осъвналъ. Споредъ властьта, която е ималъ тогава, патриархътъ е можалъ да върши всичко по отношение на подвѣдомственнитѣ си духовни лица, за това, безъ никакво позволение отъ нѣкого, една нощь патриаршескитѣ стражари влѣзли въ живѣлището на отца Неофита, вдигнали го, предали го на единъ корабъ, който го занесълъ на острова Принкипо (на близу до Цариградъ къмъ югъ), а отъ тука билъ изпратенъ въ Света Гора". Г-нъ Карапетровъ е убѣденъ, че ако да били извѣстни тогавашнитѣ по-видни българи въ Цариградъ за намѣрението на Патриаршията, могли били да запазятъ Отца Неофита, но никой нищо не зналъ. Само единъ отъ тѣхъ, Василаки ефенди Великовъ, се застѫпалъ настоятелно за Неофита прѣдъ патриаршията (Князь Стефанъ Богориди не рачилъ нищо да знае) и той само издѣйствувалъ, да се завърне заточениятъ. „Думата на Василаки не е могла да се не изпълни, защото той билъ въ патриархията нѣщо като правителственъ прѣдставитель, та безъ негово съгласие и одобрѣние много работи тя не е могла да върши". — Патриархътъ се склонилъ, да повика назадъ Неофита, „ала не толкова скоро, разбира се, защото тогава не е имало и по море и по суша такива бързи съобщения, каквито има сега". Патриаршията счела даже за нуждно, да се оправдае прѣдъ Василакя за своята брутална постѫпка. Тя се извинявала, че по длъжность заточила Неофита, защото развращавалъ християнитѣ, като си позволилъ, противъ черковнитѣ пра-

---

[1]) Ср. за това бѣл. на П. Черновѣждъ (Карапетровъ) въ Сбм. VI, 418.

вила, да свещенодѣйствува не само въ епархията на патриарха, безъ да е добилъ позволение отъ него, ами и въ мѣста, като стаята въ хамбара, които не сѫ назначени за богуслужение, и защото работилъ чрѣзъ нѣкои българи, слуги при султана, да се рѫкоположи и назначи за владика въ Търново.

Споредъ *Димитрова* Неофитъ се явилъ въ Цариградъ „въ конеца на 1837 год.“ съ намѣрение да издаде *„нѣкое списание за пробужданието на народа“*, и когато се убѣдилъ, че тая идея е несвоеврѣмена, „почналъ да указва на нуждата отъ една народна църква“. Това било одобрено и всички българи останали съгласни. Обаче „патриаршията *щомъ се извѣстила, уловила виновника на прѣдприятието, отца Неофита, и заточила го въ Халки*. Нъ царскитѣ шивачи отъ хамбарътъ сполучили да го избавятъ“. Неофитъ се завърналъ въ Цариградъ, спечелилъ (сега слѣдъ първото си заточение) любовьта и на такива личности като Князь Богориди, Ст. Чалъковъ, Василаки Вълковъ, които занимавали високи правителственни служби и често се сношавалъ съ тѣхъ, но много скоро се увѣрилъ положително, че патриаршията *пакъ* го „прeслѣдва да го улови и отстрани изъ Цариградъ и за това взелъ да се прѣдпазва. За да бѫде съвсѣмъ въ безопасность той се прѣселилъ при царскитѣ шивачи въ Хамбара[1]), вратитѣ на който се вардели отъ стража и никому не се позволявало да влѣзе вѫтрѣ освѣнъ на Отца Неофита (р. 273). Тукъ въ широката стая, която му била отстѫпена за жилище, той събиралъ всѣки праздникъ шивачитѣ и имъ проповѣдвалъ словото Божие.

Както виждаме, не само Карапетровъ, но и Димитровъ, прѣдполагатъ, че Неофитъ е билъ заточенъ (споредъ единия на островъ Принкипо и послѣ на Св. Гора, споредъ другия на Халки) — още въ първото врѣме на своята пропаганда между Цариградскитѣ българи (между 1836 и 1839). Въ туй отношение тѣ не се съгласяватъ съ Раковски, който знае, че Патриаршията прѣслѣдвала Неофита, но изрично твърди, че тя не могла да го заточи, защото се скрилъ при шивачитѣ, жилището на които било неприкосновено. — Кой отъ тримата има право? Азъ съмъ наклоненъ, както казахъ, вече a priori да вѣрвамъ повече на единъ съврѣменникъ, който е видѣлъ работитѣ отблизу, има обаче и други причини, които ме каратъ, да прѣдполагамъ, че съобщителитѣ на Карапетрова не сѫ прѣдали фактитѣ съвсѣмъ вѣрно. Карапетровъ, като въобще повечето отъ нашитѣ списатели, които пишатъ по споменитѣ на трети лица, довѣрява, чини ми се, твърдѣ много на тѣхната паметь. Така напр. като говори за историята на българската черква (р. 32., id. 289.) той съобщава безъ всѣкаква уговорка нѣщо много важно, именно че слѣдъ завѣрата султанъ Махмудъ прѣдлагалъ на князя Богориди и

---

[1]) Споредъ *Димитрова* тия шивачи били до 800 души, повечето отъ Копривщица, Калоферъ и една часть отъ Клисура и Аджаръ, тѣ работели дрехи за войската и живѣели около тюлбето на Султанъ Махмуда, въ зданието на Фазлѫ паша, въ Бинъ-биръ-диреклъ и въ Елчиханъ. Отпослѣ (кога?) носели военна форма, шапка отъ черно сукно съ знакъ и си имали десетници, стотници; главатарятъ имъ билъ Ив. Спасовъ отъ Калоферъ, а началникътъ имъ Махмудъ паша. Ср. и ***Карапетровъ*** о. с. р. 3; ***Кисимовъ***, Исторически Работи, I, р. 73.

на Василаки Великовъ, да назначи *българинъ* за вселенски патриархъ. Отъ гдѣ е черпалъ г. К. тая новина? Очевидно отъ личнитѣ разкази на „почтенни“ стари народни дѣйци. Но тя е толкова невѣроятна! Въ завѣрата българитѣ патиха едва ли по-малко отъ гърцитѣ. Това ме настроява скептично и къмъ съобщенията на г. К., които се отнасятъ до дѣйностьта на Неофита. Въ всѣки случай въ тѣхъ лесно може да се забѣлѣжи едно усѣтно противурѣчие. Г. К. бѣлѣжи именно, въ съгласие съ Раковски, че Хамбарътъ, въ който живѣели царскитѣ шивачи, билъ неприкосновенъ, а отъ друга страна допуща, че „безъ никакво позволен. е отъ нѣкого“ патриаршескитѣ стражари една нощь влѣзли въ жилището на Неофита и го вдигнали отъ тамъ. Това жилище било обаче въ Хамбара, както ни казва и г. К., споредъ когото Н. билъ *гостъ* на шивачитѣ. Слѣдъ такава една проста логична грѣшка, констатирана въ горното съобщение на г. К., за която той впрочемъ не е, може би, виновенъ, разбира се, мѫчно е да се каже, до колко сѫ приемливи и ония негови свѣдѣния, които не намираме у Раковски. — Тѣ може и да отговарятъ на истината, но може и да сѫ фантастични. Тъй като тукъ не се пише обаче биографията на Неофита, а главно историята на неговитѣ заточения, малко важи, да ли подробноститѣ сѫ автентични. Доста е и това, да се установи, че Раковски въ случая, който ни интересува, — изглежда да прѣдава фактовитѣ по-вѣрно отъ Карапетрова, па и отъ Димитрова, който приема не само погрѣшно, че Н. билъ изпратенъ още при началото на своята дѣйность на о-въ Халки, но и твърди нѣщо съвсѣмъ невѣроятно, че Н. се явилъ въ края на 1837. год. въ Ц-градъ съ намѣрение да *издава списание*. Вече това послѣдното съобщение е достатъчно, мисля, да подбие значително вѣрата ни въ по-нататъшнитѣ му данни, събирани като тия на Карапетрова отъ устни прѣдания. И тъй ние ще приемемъ съ Раковски и противъ К и Д., че когато Неофитъ се поселилъ между Цариградскитѣ шивачи и се усмѣлилъ дору да открие нѣщо като параклисъ въ една отъ стаитѣ на Хамбара (скоро слѣдъ 1836. или 1837. г.?)— патриаршията при най-искренното си желание, *не успѣла да го заточи.*

По-голѣмата сигурность, която прѣдставятъ съобщенията на *Раковски,* ни каратъ да вѣрваме и по-нататъкъ повече нему, когато ни увѣрява, че Н. билъ изпратенъ *на заточение за първъ пѫть* при другъ случай, който той отнася пакъ къмъ царуванието на Махмуда (прѣди 1839. год), но къмъ една по-късна епоха, и който той описва както слѣдва:

Въ онова врѣме първитѣ кочияши на Султанъ Махмуда, били двама българи, единиятъ отъ Калоферъ, на име *Илия,* другиятъ отъ Свищовъ, на име *Тодоръ.* Султанътъ ги обичалъ, защото били храбри и достойни юнаци, „само тии можяхѫ да опрягѫтъ до осемъ отъ най-яростныя арапскы коние въ Султанъ Махмудовы колесницы, и тѣмъ само ся увѣряваше султанскы харемъ, да го разхождѫтъ на колесницахъ, какъ то младии тогда Шах-задета, днѣшни Султанъ Меџидъ и братъ му Азизъ-

ефенди". Тия двама българи добивали всѣко благоволение отъ султанския дворъ, гдѣто живѣели, и можели да бѫдатъ полезни на своя народъ, „защо въ тѣхь врѣмена", забѣлѣзва Раковски, „повѣчь работи въ турско вършяхѫ ся чрѣзъ умоления того и онаго имѣюща благоволение султанскаго двора или нѣкого си велможа". Знаейки това, нѣкои отъ цариградскитѣ българи намислятъ, да подѣйствуватъ чрѣзъ царскитѣ любимци — кочияши, да се назначи отецъ Неофитъ за търновски митрополитъ. „Така къту размыслихѫ, рѣшихѫ и направихѫ едно прошение Султану; Илия же, кой бѣше по първы отъ Тодора, и кой имаше семѣйство си на Бешикъ-ташъ, кое бѣ отъ Калоферь, нахождаше ся въ частно сношение съ Българъмъ, а особито съ царскы шивачы, между коимъ бѣ и731 неговъ тьсть . . . . Онъ възприѣ да подадѣ Султану сие прошение и юще да кажи устно, чи отьцъ Неофитъ му ѐ стрицъ, и моли Н. Величьство да го помилува". Единъ день хитриятъ Илия, като билъ излѣзълъ да разходи съ колесницата Султана, намира удобенъ часъ, да му подаде прошението за назначението на Неофита и Махмудъ „изволява и го отправя попечитьлству (министерству иностранихъ дѣлъ), отъ дѣ завысвѫтъ патриюршескы дѣла, да ся положи въ дѣйствие сие прошение", т. е. да се назначи Неофитъ за митрополитъ въ Търново. Като сполучили това, нашитѣ тогавашни българи „неопитни сѫщи юще отъ фанариотскѫ лукавѫ политикѫ", която може да прѣобърне и да разори най-добрѣ скроенитѣ и доброуредени работи, „плавали въ море радости" и мислели вече, че сѫ постигнали цѣльта си. „Нъ тѣхна злата надѣжда", забѣлѣзва Раковски, „скоро изчезна и радость имъ се погружи въ дьлбокѫ ямѫ отчайности". (бр. 3.). Фенерската патриаршия като узнала за българското движение употрѣбила всичкитѣ си „лѣсичы лукавщини", за да го унищожи. — По онова врѣме прѣдставитель на патриаршията прѣдъ Високата Порта (Μέγας Λογοθέτης) билъ извѣстниятъ фанариотинъ Н. Аристархи. Тоя отишелъ при тогавашния султански „дворникъ" (башъ-маѫбениджи), Риза бей, послѣ Риза-паша, — и му възбудилъ „съврѣменно мързость камъ Илиѩ чрѣзъ разны льжы и клеветы, *какъ онъ ѐ смѣялъ да дадѣ прошение Султану и да му говори лично единъ невѣрникъ (гяуринъ)! и какъ онъ ѐ дързнѫлъ безъ да пыта Риза-бега да върши работы!*" (бр. 4., 4. окт. 1860.). Всесилниятъ „дворникъ", обиденъ главно отъ факта, че нѣкой си си позволява, да върши работи, безъ да го пита, се подалъ на *най-убѣдителнитѣ* за единъ тогавашенъ турски чиновникъ аргументи на хитрия фанариотинъ, и изгонилъ кочияшина Илия отъ служба. „Риза бей, подкупенъ и разяренъ, наказа Илиѩ немилно и изгна го отъ сараѩ съ строго повеление, да не бы дьрзнѫль никакъ вѣкы ни то по улици царыградскы да ся явы! а Султану казалъ, чи Илиѩ ся разболѣлъ и повредилъ, та не ѐ вѣки за службѫ!!!" (ib.). Слѣдъ отстранението на Илия патриаршията нѣмало вече какво да се бои отъ лични ходатайства прѣдъ Султана въ полза на Неофита и отговорила на Министерството на Външнитѣ Дѣла, че прѣпорѫченият ней кандидатъ за търновския митрополитски постъ

е единъ „пиеницъ българинъ и смѫтитель и та ся покланя повелению порты, нъ оставя на размотрѣние Министерства, ако може ся постави такъвъ чьловѣкъ митрополитъ въ Търново!" (ib.). Слѣдъ като осуетила опасния опитъ на българитѣ, да настанятъ по околенъ пѫть на важния търновски митрополитски прѣстолъ единъ българинъ патриаршията рѣшила строго да накаже главния виновникъ на това движение, Неофита. Споредъ Раковски отецъ Неофитъ се намиралъ въ много опасно положение и трѣбало да се крие „на безопасно си прибѣжище при царскы шивачы, дѣ патриаршии злобы не можяше проникна, а и Махмудъ паша нихенъ главатарь защитѣваше отца Неофита". (ib.). До като патриаршията да успѣе, да улови госта на царскитѣ шивачи, народниятъ духъ въ България все по-вече и по-вече се разпалялъ и мисъльта за едно независимо българско свещенство се разпространила не само въ Цариградъ, а и по цѣла България, „най-паче въ Търновскѫ обльсть". Най-сетнѣ патриаршията успѣла единъ день да тури *на улицата* рѫка на Неофита и да го изпрати на заточение на Принцовитѣ Острови. „Патриаршия же непристанно прислѣдваше отца Неофита и единъ дьнь, не знаво какъ, *нападатъ ненадѣзбы* на него, куту злодѣйцы и разбойници, патриаршески ясакъчии и съ *безчьстиемь го грабнѫть отъ улицы* и отвлачѭть го на островъ Принкипъ, близь Царыграда, *дѣ го затварѭть съ вериги обкованъ подъ строго наблюдение*". (ib.). Като узнали нѣкои отъ цариградскитѣ българи, какво нещастие постигнало отца Неофита, събрали се и отишли на Принцовитѣ острови, „да бы могли да го освободѭтъ" (на сила?), но нищо не могли да извършатъ „защо сички жители острова гърци скочихѫ на тѣхъ". — Патриаршията била фърлила Неофита въ затворъ, безъ да дочака царския ферманъ, но „слѣдъ не много же дны патриаршия, чрѣзъ разны, льжовны клеветы потвърдены съ злато, издѣйствува ферманъ отъ Отоманскѫ Портѫ и *изпроводи отца Неофита на заточение въ Атонскѫ горѫ!*" (ib.).

Горнитѣ събития, които споредъ Раковски се свършили съ *първото заточение на Неофита,* най-напрѣдъ на Принцовитѣ Острови и послѣ на св. Гора, сѫ описани почти тъждествено — ако и много по-накратко у *Димитрова* (р. 273.), обаче и тоя пѫть по-подробнитѣ съобщения на Раковски заслужватъ по-голѣма вѣра, както може да се види и отъ грѣшката, която е допусналъ Д., споредъ когото прошението на българитѣ било подадено султану отъ *свищовеца* Дели-Тодора, а не, както твърди Раковски, отъ *калоферецa* Илия. Послѣдното е по-приемливо: като калоферецъ Илия е могълъ да има по-лесно сношения съ шивачитѣ (повечето калоферци) — и по-лесно да се запознае и съ тѣхния гость, Неофита. Раковски твърди, че и тъстьтъ на Илия билъ между жителитѣ на Хамбара, още една причина, да не вѣрваме въ тоя случай на Д., който прѣдставя историята на първото Неофитово заточение така:

Когато пристигнало извѣстието за смъртьта на Търновский Илариона, у Цариградскитѣ българи се съставила мисъльта, да се рѫкоположи за търновската епархия отецъ Неофитъ Бозвелията и рѣшили, безъ да се

отнасятъ до патриаршията, да изпросятъ това направо отъ султанъ Махмуда съ прошение, което да му се поднесе отъ неговитѣ двама кочияши, Кара Илия отъ Калоферъ и Дели Тодоръ отъ Свищовъ). Прошението било приготвено и прѣдадено на Тодора, за да го вржчи султану. Тодоръ изпълнилъ благополучно мисията си и даже и устно молилъ Махмуда, да задоволи просбата на българитѣ. Султанътъ изпраща документа въ Министерството на Външнитѣ работи, което заповѣдва на Патриаршията, да ржкоположи Неофита, но тя отговорила че прѣпоржчаното лице „е единъ безчестенъ човѣкъ и краенъ пияница", и въ сжщото врѣме подкупила и нѣкои отъ министритѣ. Кочияшинътъ Тодоръ билъ изгоненъ отъ палата, а на султана казали, че се разболѣлъ. „Патриархътъ се считаль побѣдитель," продължава Димитровъ, „но за да бжде още по-спокоенъ, той рѣшилъ да улови отецъ Неофита и да го изпрати на заточение. Патриархътъ употрѣбилъ всевъзможни усилия за да го измъкне изъ помѣщението на царскитѣ шивачи, но не му се удало. Обаче единъ день отецъ Неофитъ излѣзнълъ на вънъ, ако и съ прѣдпазливость, нъ патрияршескитѣ ясакчии го съзрѣли, уловили и съ насилие докарали на Островъ Принкипо, гдѣто го обковали съ желѣза и затворили. Слѣдъ това патриархътъ сполучилъ съ разни лжжи, клѣвети и подкупване да издѣйствува заповѣдь за неговото заточение, който билъ изпратенъ на света-Гора, а за Търновската епархия, патриаршията назначила Панарета" (р. 273.). Неофитъ билъ освободенъ отъ заточение съсдѣйствието на Цариградскитѣ българи, особно на Василаки Великовъ и на Цариградскитѣ шивачи. (р. 275.).

Съвсѣмъ сбъркано и въ много отношения невѣрно е прѣдставилъ *Карапетровъ* събитията слѣдъ прѣдполагаемото отъ него първо заточение на Неофита. Прѣди всичко той е размѣсилъ хронологията и говори наведнажъ за работи, които не сж свързани, както ще се види отъ понататъшното изложение. Опитътъ на цариградскитѣ българи, да прокаратъ кандидатурата на Неофита чрѣзъ султановитѣ кочияши (още прѣди 1839. год.), нѣма нищо общо съ осуетеното имъ дѣйствуване чрѣзъ изпратенитѣ отъ търновската епархия посланници (вж. по-долу при Раковски) и тукъ е най-голѣмиятъ недостатъкъ на г. Карапетровото изслѣдване, което му дало слѣднитѣ резултати:

Като се завърналъ въ Цариградъ, отецъ Неофитъ станалъ по-дѣятеленъ и почналъ съвсѣмъ открито да работи. Тоя пжть той намѣрилъ и повече съмисленници и сътрудници. Освѣнъ старитѣ си приятели, Турко Василаки, Иванъ Спасовъ, Стоянъ Чалъковъ, Кара Петръ и други, той заварилъ въ Цариградъ още нѣколко българи търговци отъ Тракия, съ които се запозналъ, заварилъ и отца Илариона Михаиловски, сближилъ се съ Раковски, Гранитски, Кръстьовича и Богоева, нѣкои отъ които се намирали тукъ на учение, и други били вече свършили наукитѣ си на чужбина. Неофитъ проповѣдвалъ сега, че прѣди всичко трѣбва да се съгради въ Цариградъ български храмъ — и отъ тукъ да се почне борбата за освобождението на народа отъ гръцката духовна власть. Идеята била усвоена отъ голѣм-

цитѣ, които почнали да дѣйствуватъ чрѣзъ познатитѣ тѣмъ турски висши чиновници. Иванъ Спасовъ ималъ голѣмо влияние върху министритѣ на войната и на марината, Турко Василаки билъ познатъ на султана и на всичкитѣ му министри, Кара Петръ ималъ пристѫпъ при шейхюлислямa, а на Стоянъ Чалъковъ се чувала думата отъ много турски голѣмци, а особенно отъ стария му приятель Топалъ Юсеинъ паша. Голѣмо влияние ималъ Стефанъ Богориди, но нему Неофитовитѣ съмисленници необадили плана си, защото той намиралъ, че не му било дошло врѣмето за български храмъ въ Цариградъ. Въ туй врѣме пристигатъ въ Цариградъ пратеници отъ търновската епархия, да се оплакватъ отъ митрополита Панарета. Неофитъ и Иларионъ, споредъ г. Карапетрова, внушили на тия пратенници, да искатъ отъ патриаршията, да имъ рѫкоположи българинъ владика и тѣ молили наистина, да имъ се назначи отецъ Неофитъ. „Отъ своя страна и отецъ Неофитъ не прѣставалъ, да ходатайствува за тая работа чрѣзъ Василаки Великовъ, *Караилия* отъ Калоферъ и *Делитодоръ* отъ Свищовъ, и двамата колари (пайтонджии) и любимци на султана, както и чрѣзъ други още нѣкои такива слуги и колари при влиятелнитѣ паши. И работата се турнала на редъ". — Портата заповѣдва на патриаршията, да назначи отца Неофита за Търновски митрополитъ, по оная подкупила изпратенитѣ отъ търновската епархия прѣдставители, „които си отишли", и съобщила на правителството, че рѫкоположила Неофита, та да му се издаде бератъ. Само че тоя Неофитъ билъ гъркъ. Патриаршията измамила Високата порта, която малко се грижила за такива работи, а нашиятъ Неофитъ, „макаръ и да задлъжнѣлъ 20—25 хиляди гроша, за да си приготви одѣжди и необходими за званието му потрѣби" билъ изпратенъ за протосингелъ на новия митрополитъ. Г. К. е увѣренъ, че да не билъ отсѫтствувалъ по онова врѣме Василаки Великовъ отъ Цариградъ, патриаршията не би успѣла да осуети назначението на отца Неофита. По-късно нѣкои паши повдигнали въпросъ, защо патриархътъ не изпълнилъ заповѣдьта на Портата, а той отговорилъ на министра на Вѫтрѣшнитѣ Работи: „че не ималъ вѣра на българина Неофита, който не само че билъ пияница, ами и по други за царството причини неблагонадѣжденъ, за това го не оставилъ да управлява самъ епархия, каквато е Търновската, но ще го изпрати за помощникъ (епископъ) на митрополита". И наистина Неофитъ заминалъ отъ Цариградъ съ надѣжда, че скоро ще бѫде назначенъ епископъ въ Враца, „но отъ какъ извършвалъ длъжностьта на протосингелъ нѣколко мѣсеци, прѣзъ 1842. год., търновский митрополитъ Неофитъ изпратилъ отца Неофита на заточение въ Света Гора", отъ гдѣто се завърналъ едва прѣзъ 1845. год. За освобождението на отца Неофита отъ заточение ходатайствували прѣдъ патриаршията българитѣ еснафи (руфети) въ Цариградъ и българитѣ жители на търновската епархия.

Най-добрата провѣрка на Карапетровитѣ съобщения, въ които се забѣлѣзва една не съвсѣмъ оправдана симпатия къмъ Турко-Василаки и се прѣдава между друго и невѣроятното прѣдположение, че Неофитъ

още слѣдъ първото си завръщание отъ заточение (1840?) заварилъ въ Цариградъ Илариона Стояновича, намирамъ пакъ у Раковски. Прѣди да дамъ обаче пакъ нему думата, нека ми бѫде позволено да приведа и чисто романното изложение на събитията, както го намираме у *Славейкова* (Сбм. р. 381—392). Неговото мѣсто е тукъ, защото то се схожда въ много отношения съ Карапетровото, особено колкото се касае за свръзката, която авторътъ прѣдполага между ходатайството на кочияшитѣ и назначението на Неофита за търновски протосингелъ вслѣдствие на една хитра измама отъ страна на патриаршията. Славейковъ си прѣдстава работитѣ още по просто и отъ Карапетрова. Той даже не знае (въ Сбм.), че отъ Търново идвали прѣдставители да се оплакватъ отъ митрополита Панарета. При такива капитални грѣшки, разбира, се е излишно да се изтъква невѣрностьта или фантастичностьта на подробноститѣ, напр. замѣната на Султанъ Махмуда съ валиде султанката[1]), съобщението, че кочияшинътъ Илия билъ отъ Свищовъ, (а не отъ Калоферъ) и пр. Както казахъ обаче и по-горцѣ и както ще видимъ по-нататъкъ, слѣдъ като изслушаме и Раковски, Славейковъ, са́мъ опровергава нѣкои отъ съобщенитѣ въ Сбм. фактове съ туй, що е писалъ много по-рано върху сѫщитѣ събития въ „Историята на Габровското училище", и което вече не е помнилъ при съставянието на специалната си статийка за Неофита.

Славейковъ въ Сбм. не може да каже, кога Неофитъ е отишълъ *втори* пѫть въ Цариградъ и кога се е запозналъ съ първия кочияшинъ на Султанъ Махмуда, Илия отъ Свищовъ, но знае, че въ 1839. той е билъ тамъ и билъ искренъ приятель на тоя Илия. Неофитъ му се молилъ много пѫти да го прѣдстави на султана, но оня не намиралъ врѣме и неможалъ. „А когато султанътъ го отстѫпилъ на майка си, въ това врѣме дошелъ редъ да се мѣнява и търновскиятъ митрополитъ; той сторилъ джахтъ даже съ опасность на живота си, та го прѣпорѫчалъ на *султаншата* и я молилъ да го приеме. Султаншата му рекла: „добрѣ ще го приемнѫ, кажи му да дойде." Въ уречения день Отецъ Неофитъ билъ готовъ и се явилъ предъ султаншата. Какво сѫ приказвали подробно, Славейковъ не знае, но споменало се и за търновски владика, че ще го назначаватъ новъ, и той се молилъ да извѣсти тя, както може патриарха за негова смиреность. Валиде султанъ се обѣщала да изпълни просбата му, подарила му единъ абаносъ бастонъ съ филдишена главица и му рекла: „ето отъ моитѣ рѫцѣ ти ставашъ владика за Търново, да го носишъ и да го поменувашъ." Слѣдъ това високата покровителка изпраща да повикатъ едного отъ гръцкитѣ голѣмци (едни казали Славейкову, че се викалъ Фотияди ефенди, други — патрикъ векили) — и

[1]) Едничкиятъ, който твърди като Славейкова, че Неофитъ дѣйствувалъ чрѣзъ валиде султанъ, *майката на султанъ Меджита*, е Ц. Гинчевъ (Трудъ III., кн. 4., р. 469.). Споредъ него, Неофитъ искалъ по тоя начинъ, да накара турското правителство, да признае нѣкое достойно лице отъ българския народъ за *капукехая* при Високата Порта. За това нѣщо имало било писано дълго и широко въ оныя писма, които пропаднали съ библиотеката на Славейкова въ Стара-Загора. (?)

чрѣзъ него прѣпоржчва на патриарха българина Неофита, че билъ „много мунасипъ“ за Търново. Събрали се синодалнитѣ старци, два дена мислили и разисквали по тоя въпросъ и чакъ на третия день пратили сжщия оня Фотияди (или кой други), да съобщи рѣшението имъ. — Ефендимъ, рѣкълъ тоя, патрикътъ се намѣри много на тѣсно, щѣше да си дава оставката кое . . . малко нѣщо се вижда туй, гдѣто да стане българинъ владика, ама голѣмъ зоръ било: тѣ се бутахж, пинкахж отъ най-напрѣдъ дали да го кажжтъ, че най-подирѣ токо си го казахж. То имало работа. Знаешъ, какво ми казахж най-подиръ? Сега вие нали правите отъ циганитѣ мюслюмани и то не е нищо: всѣка вѣра така си прави размножението и до толкосъ простено е да бива; ами ако да иска нѣкой циганинъ да стане кадия или казаскеръ, направяте ли го? Таквасъ е работата между гърци и българи . . . . — Та не е само това, ами не ставатъ за него и кефилъ, защото не го знаятъ, на какъвъ умъ ще служи; ами ако види, че лесно се става владика и патрика, па го заблазни умътъ му и за друго, тогазъ какво ще го правимъ, хайде тогазъ на царщината главоболия и на народа смущения. — Като изслушва отговора на патриката и изпраща посланника му да си иде, Султанъ валиде излизва прѣзъ други врата заповѣдва на Илия да ѝ прѣдстави Неофита, който билъ въ палата и съобщава на послѣдния мнѣнието на гръцкия синодъ. Неофитъ става тогава и държи една дълга рѣчь на своята покровителка, въ която ѝ казва, да ги попита (за да не я иматъ „за глупава царкиня“), отдѣ сж имали българитѣ духовенство или ако сж били друговѣрци, слѣдъ като сж станали християни, царството имъ отъ Цариграшкия патриархъ ли се е държало? кой е билъ въ Силистра патриархъ и на кого е заповѣдвалъ той, кой е билъ патриархъ въ Воденъ, отъ гдѣ се е взелъ и какъ е станалъ въ Охридъ? Послѣ Васили, гръцкиятъ царь, като онищожилъ тоя патриархъ, защо отишелъ, та имъ „направилъ“ другъ патриархъ въ Охридъ? И когато се подновило българското царство въ Търново, отъ гдѣ българитѣ взели патриархъ, отъ гдѣ и сърбитѣ поставили въ Ипекъ свой черковенъ глава? Тогава били три патриарси. „Когато дойдохж подирѣ вашитѣ“, продължилъ отецъ Неофитъ своята патриотическа лекция, „та ги припознахме ние, колко държеше тогази цариградскиятъ патриархъ? Като го призна подирѣ царь Мохамедъ Фетихъ, какъ излъга той Търновския да го признае за патриархъ, а какъ останаха другитѣ до 1760 година, и тогази, като ги оплете съ дългове и имъ взе патриаршиитѣ, не ли пакъ прѣзъ царски бератъ взе, и то не е скритомъ ставало, — това го има писано въ царските ирадета. А между това и отъ по-напрѣдъ и отъ по-подиръ все сж хленцали, кога какъ можатъ гръцкитѣ и българскитѣ калугери, кой да стане патриархъ. Въ тѣхнитѣ книги, въ гръцкитѣ, пише, какъ станалъ единъ сърбинъ патриархъ, който и гръцки да чете не знаелъ, ами български четѣлъ; други отъ Хаскьой тука въ Цариградъ, керемидчийски синъ, българинъ *олупъ джетъ биджетъ,* като искалъ да стане патриархъ, че не можилъ, какъ станалъ послѣ филибелишки владика;

той баремъ знаялъ да чете грьцки хубаво, а колко други българи и знайни и незнайни сѫ ставали владици и патриарси! Хѫ, нѣма 60. ли, 70. ли години грьцкиятъ владика отъ Кожани взелъ едно българче отъ епархията си и слѣдъ много владикувания и тамъ и самъ най-подирѣ и патриархъ станѫ и патриархъ си умрѣ. А ние гдѣ да идемъ, не знамъ", свършилъ Неофитъ, „и царството да иска да ни помогне не може, и който иска да стане владика, белата си намира; хващатъ да му приписватъ работи, като че ги е царятъ накаралъ, да му сѫ намѣстници. Най-напрѣдъ то бива ли? Черковна работа ли е то и тъй ли се пада?" — Валиде султанъ му казва тогазъ: „Ти сега не дири тѣзи работи, ама азъ, като си отидѫ подиръ малко, ела съ Илия, че ще видимъ, какво ще направимъ съ патрикъ векили". Туй рекла и заминала за одаята си, та повикала векилина да дойде. Разказала му тогазъ на дълго, каквото можала, поменѫла му за събитията, що й ги явилъ отецъ Неофитъ и рекла: „Ние не знаемъ да четемъ колкото вашитѣ патрици, ама то е писано и въ нашитѣ книги и ги четемъ. Кажи имъ, че ако не щѫтъ да ставатъ за наши нѣкои калугери кефилъ, съгласни сме; то не е тѣхна работа, царщината си има грижата за туй; Мора кавгасѫ кой станѫ кефилъ за оногозъ кяфирина, когото обѣсихѫ, останѫ ли безъ патрикъ? Азъ ти заржчахъ да имъ наумишъ за единъ мой човѣкъ, не ти заржчахъ да се пущатъ разисквания на таквизъ работи! Азъ, ако искамъ да го направя владика, знамъ, гдѣ ставатъ владицитѣ, и не ми е чуждъ, синъ ми е!" Това като издумала валиде султанъ, ето ти влѣзва и отецъ Неофитъ съ Илия: „Хѫхѫ, рекла, за вълка приказвахме, и вълкътъ въ кошарата. Ей го моятъ човѣкъ, ей гуй е той; вземай го, води го при дѣда си патрика — каквото ще го правите, правете го. Като се свърши работата, ела пакъ та ми кажи, какво сѫ рѣшили". Туй казва и се прѣмѣства, като че става, за да си излѣзатъ и тѣ. — Хайде, патеръ агие, да си ходимъ и ние, казва патрикъ векили на отца Неофита. Като си излѣзватъ отъ тамъ, той го поканя на кѫщата си, да идѫтъ да обѣдватъ. Отецъ Неофитъ, защо не е рачилъ, не се знае, но, „благодарѭ ти, рекълъ, за поканата", и го попиталъ, кога ще иде при дѣда си патриарха. — Разумѣва се утрѣ, а то сега вече кой ще се връща; азъ за туй те викахъ, сега да идемъ у дома, че утрѣ денятъ е нашъ, ще слѣземъ при патриарха, че каквото даде Господъ. — Ба, рекълъ дѣдо Неофитъ, азъ ви благодарѭ крайно за поканата, но далъ съмъ рѣчь на друго мѣсто, ако не идемъ при патриарха сега, то може да оставимъ за утрѣ; ами по кое врѣме ще отидемъ, да те чакамъ татъкъ, безъ тебе азъ не ще отидѫ, разумѣвашъ ли? — Е, утрѣ, като съмне, подиръ два сахата тамъ ме чакай. — Но не знамъ защо, продължава Славейковъ, патриархъ векили прѣбързалъ и, като туку ялъ, слѣзълъ на патриаршията. Какво е казвалъ на патриарха, и какво си думали, като викали и старцитѣ, това не се знае. Забѣлѣзало се само, че вечерьта проводили за Неофита, който станѫлъ тогазъ Търновски владика. На утриньта по урѣченото врѣме, патриархъ векили, види се, да е

спалъ у нѣкого отъ старцитѣ и тамъ на урѣченото врѣме, като тръгва за у патриарха, видѣлъ отца Неофита, на нѣкой дюгень тамъ кждѣ патриаршията, подбира се съ него — и въ патриаршията. Тогази влѣзва дѣдо Неофитъ при патриарха най-напрѣдъ, и той, за да го засрами ужъ съ първица, казва му: „тъй ли се пада, да имаме архимандрити ужъ нѣщо си и българи, а отгдѣ да научимъ, че имаме такива, оттамо ли, гдѣто не имъ е мѣстото? Ей тъй е, да си идвалъ тука и петь и десеть пжти, та да знаеме и ние какъвъ си, що си и какво ти е желанието“. — „Азъ, казва дѣдо Неофитъ, съмъ пустинникъ човѣкъ и отъ туй съмъ и отишелъ тамъ въ пустинята да си спасявамъ душата; но не е салъ то, има и още по-много хора, които да си спасяватъ душитѣ, и манастирътъ ме прати до тѣхъ, да ги учж, да ги просвѣщавамъ и да ги душеспасявамъ. Петнайсеть години ще станжтъ, какъ изучвамъ българския народъ, сега тръгнахъ за манастира, пъкъ рекохъ да минж оттукъ, имамъ роднини и познайници; ако могж да ги видж и да донесж на нѣкои нѣщо. Единъ приятель имахъ при валидето. Хайде, каза другарятъ ми, да се отбиемъ, ако е айлакъ да го видимъ. Да идемъ, рекохъ, и отидохме. То пакъ сме отишли на врѣме. Тамамъ отидохме, дохаждатъ да го викатъ, щѣла да иде султанката негдѣ, да стегне кочията, да е готова. Той, като ни видѣ, остана смаянъ. Притече се възъ валидето и пакъ си дойде, попита ни, ще бързаме ли; рекохме, не щемъ, ако е за сахатъ, за два. — Е, кога е тъй почакайте ме, азъ за сахатъ, за два съмъ тукъ, можете и вънъ да ме почакате, ама да си не ходите; чухте ли? — Заминж; ние поседѣхме; азъ не ли не съмъ наученъ да седж на едно мѣсто, сакалдисахъ се; рекохъ да излѣзж, и тамамъ султаншата на срещa ми. Поклонихъ ѝ се, отвърнж ли ми, не видѣхъ. Щомъ дойде онзи съ коньетѣ, викнж ме на страна и ми рече: „приготви се, ще идемъ при ханъмата, иска да те види. Рекохъ ѝ, че си ми роднина, помни“. — Фтáсахме сега, че азъ дрехи нѣмамъ! — Имашъ, нѣмашъ, ти като си нѣмалъ дрехи, да не си излѣзвалъ, да ни срѣщашъ; сега ще идемъ, друго нѣма. — Туй, онуй, поведохме се, отидохме. Щомъ влѣзохме, имаше тамо единъ човѣкъ, негова милость, като че бѣше. На, нека казва той, какво ми рече тя, азъ запомнихъ салъ „върви подирѣ му.“ — Каза ми той, какво рекла тя. Знаемъ ние, какво иска тя, ами защо да е тъй? — Азъ не знамъ друго; стори ми се, че като не бѣхъ идвалъ тукъ да ви цѣлувамъ ржка; туй то; искала е да ме освѣти. — По-добрѣ да бѣше тъй, че да не бѣше инакъ. — На тѣзи думи изтропалъ долу конь, и патриархъ векили се навелъ прѣзъ прозорцитѣ да види, кой е, и възви се та каза, „свети търновски иде“. На отца Неофита се изправи като колъ на сърдцето му. Патриархъ векили излѣзе вънъ да го посрѣщне; отъ своя страна отецъ Неофитъ и той се заприбира да става да си отива ужъ; защото помисли, че се е свършила работата му. — Стой, стой, ела тука до мене близу. — Отецъ Неофитъ отива по-близу до него, и патриархътъ му пришепнува: „слушай, гледай да му угодишъ; хемъ друго не бива, протосингелъ да искашъ, каквото да ти

казва, ти дръжъ едната." Отецъ Неофитъ догдѣ да се събере да му отговори, вратата се отваря и свето-Търновскиятъ влѣзва. Патриархътъ става да го посрѣщне и съ поздравението заедно го запитва; „какво направи съ хората си?" — Какво ще направѭ, намѣрихъ двама диакони, единътъ за диакъ, другиятъ за архидиакъ; за протосингелъ ще гледамъ още и, ако нѣма дипъ, ще оставѭ тамъ отъ старитѣ владишки или мѣстнитѣ калугери нѣкои. Патриархътъ ужъ прибързано нѣкакъ рекълъ: „ако е за протосингелъ да ти дадемъ ние, тамамъ дошелъ сега отвънъ, намъ добрѣ познатъ и прѣпоръчванъ отъ голѣмо мѣсто; хемъ българинъ". — Тамамъ, гдѣто ще търсѭ и ще чакамъ, да си го приготвѭ оттука; ама като е българинъ, гръцки да ли знае? — Ей го нà, този е тука, гръцки ми се струва, че знае, защото гръцки приказва. Хемъ (казва съ ръка сбрана тъй на купъ) да видишъ; а пъкъ отъ мѣстото, отъ гдѣто се прѣпоръчва, не ти трѣбва повече, салъ да си уйдисвате. — Неофитъ се обръща тогази къмъ дѣда Неофита, та го поздравява и му казва: „е, патеръ агие, говори сега, твой е редътъ, ти какво ще кажешъ, ще дойдешъ ли да ми станешъ протосингелъ? Тамъ ти ще имашъ работа; каквото направишъ, направено ще е, салъ да ми казвашъ". — Отецъ Неофитъ Бозвелията се съвзе отъ смайваньето на тѣзи работи, що видѣ да ставахѫ. — Благодарѭ ви, каза, вие сте станѫли владика, нека ви е честито, търсете си и протосингелъ, когото познавате; мене оставете, азъ не съмъ дошелъ за протосингелъ, да се морите съ мене. Азъ, както дойдохъ тука, тъй и ще да си идѫ, манастирътъ одаи има; а пакъ който ме е настокласалъ на това, той да ми бере грижата. На мене не е казалъ нищо, ей нà съ тогозъ човѣка е хортувалъ; какво му е казалъ не знаѭ. Мене простете и благословете, азъ ще си идѫ; живъ бѣхъ на неговитѣ денье, да цѣлуна рѫката на светия патриархъ, цѣлунахъ я, и отивамъ си. — И се приготви да си тръгне. Тогава станѫ патриархъ векили, отиде пакъ при него и му казва: „седни, седни, азъ да кажѫ, какво ми рекохѫ за тебе, ти два пѫти каза, че ми сѫ хортували, азъ не отговорихъ, ето сега: Ти си ходилъ при валиде султанъ и молилъ си ѝ се да те направи владика, и казалъ ѝ си за Търново, щото тя не знае, и тя повика мене и ми каза: „за Търново владика ще става, прѣпоръчвамъ ти приятеля си и да те видѭ". Азъ казахъ, че знамъ, ще става, ама кога и кой не знаѭ; тѣзи хубосници отнапрѣдъ не ни казватъ. — „Е, азъ толкозъ ти казвамъ, и тъй да го знаешъ". И туй каза, и вие се подадохте отъ вратата съ оногози, туй сеизбашия ли е, що е. Тъй не бѣше ли? „Тамамъ за вълка и той въ кошарата, каза тя, земи го, води го; и като свършите, ела ми кажи". Туй каза тя вчера. И ние си тръгнахме, защото бѣше обѣдъ близу. Не мислѣхъ да го рѣшѭтъ вчера; викахъ те у дома, не рачи да дойдешъ, оставихме за днесь, кога тѣ, синковцитѣ, събрали се и рѣшили за Еникьойлията Неофита, ей тогози гдѣто е тука. Азъ сега ще отидѫ и какво ще ѝ кажѫ? Тѣ го свършили вчера, рѣшили го и въ недѣля ще го назначѫтъ. Ти какво мислишъ, че ще ми рече: „иди го развърни, че на-

правете тогозъ, моя приятель ли?“ Абе йокъ ще каже, чалащисахъ, не можа да бѫде, други пѫть ще чакаме пакъ, че да видимъ; ами ти като ти се молѭтъ сега, приемни защото туй рѣдко го направятъ тѣ; да ми се не затваря портата, а то азъ и безъ нея минувамъ. Приемни ти казвамъ, приемни.“ — Като казва тѣзъ думи, млъква и го гледа, какво ще каже той. Отецъ Неофитъ смаянъ отъ тѣзи бързи работи, незнаелъ какво да отговори. Най-подиръ рѣшава да почака да ѝ съобщи и да види, какво ще му каже тя; за туй рѣшава, и казва нему, на патриарха и на Неофита: „благодарѭ ви за почита, който ми струвате, азъ, ако и да не съмъ дошелъ сега за туй, поканата, която ми правите, ви прави доста уважителни и пролива свѣтлость на лицето Ви. Благодарѭ Ви пакъ, но азъ може да се посъвѣтвамъ съ отцитѣ поне, ако да съмъ сторилъ такъвъ ниетъ; много скоро това, джанамъ.“ — Скоро не скоро, така го направихме ние, какво ще се допитвашъ отъ отцитѣ, ти самъ не си ли знаешъ? Искашъ, да се исповѣдашъ, тука духовници сакалънъ кадаръ. Ние ще отидемъ да вземеме нѣщо съ владиката и ще минемъ на вращанье при едного за протосингелъ да го питаме нѣщо; за туй казвай, какво ще казвашъ сега. — Вие оставете сега, не дѣйте се отбива тамъ; той е нашъ, нему когато щемъ хаберъ му проваждаме, продума патриархътъ, съ когото тѣ се опростихѫ и излѣзохѫ навънъ въ протосингелията. Отецъ Неофитъ щѣше да излѣзе и той да си отиде; но той го не пусти съ намѣрение, че ще го пита за нѣщо. Подиръ малко го запита: „Ти кога си дошелъ тука и колко пѫти си ходилъ тамъ при валиде султанъ?“ — Азъ има много врѣме какъ съмъ дошелъ тука, и да съмъ си отишелъ до сега, но нà, дѣ се взе тазъ работа; отидохъ при роднината си да му занесѫ нѣщо отъ кѫщи, и тамъ имахъ, честь ли да кажѫ или злочестина, да ме види; поиска да приказва съ мене и говори ми нѣща, които не ме интересуватъ. Послѣ пакъ зарѫчала бѣ вчера да отидѫ и ходихъ; тамъ бѣше и вашиятъ човѣкъ, този гдѣто сега тука бѣше, прѣдъ него какво е казала, не знаѭ. Азъ като слѣзохъ, тя каза толкозъ само: „ето го, заведи го и каквото направите, ела послѣ и кажи ми;“ азъ не знаѭ нищо, какво му е хортувала тя. Да не бѫде ме нѣщо наковладила я? — Ти него не ми казвай, какво е казала тя на нашия човѣкъ. Не си ли ходилъ ти повече отъ тѣзи два пѫти? — Отецъ Неофитъ рекълъ: „сега да ти се кълнѫ не искамъ, казвамъ ти два пѫти само съмъ ходилъ; ти можешъ да се научишъ и тогава щешъ вѣрвай, щешъ — не“. — Е, ходи да искашъ да те направятъ владика, а? Хемъ за Търново, инакъ не бива, а? — Сега да ти казвамъ, че не съмъ, не ще ме вѣрвашъ. Нека кажѫ и азъ, че съмъ я заставалъ, за да ти бѫда по-вѣренъ. Но помни, че тука идѫ пръвъ пѫть, сега сефте; ако бѣше да съмъ искалъ да ставамъ владика, знаѭ, отгдѣ ставатъ владицитѣ, и трѣбваше да съмъ идвалъ нѣкой пѫть тука по-напрѣдъ. — Е, амъ че пари имашъ ли, като искашъ да ставашъ владика? — Туй сега може да свидѣтелствува най-добрѣ за намѣрението ми. Имамъ пари, колкото да си идѫ въ манастиръ, сега като се забавихъ, и ако се забавѭ още, ще търсѭ отъ нѣкого, да вземѫ на заемъ стотина,

двѣстѣ гроша, колкото да се доберж до манастира. — Вижъ, пари иска, безъ пари не се става владика. — Е, та, колко пари иска? този младъ човѣкъ, гдѣто бѣше сега тука, свети-Търновски де, отгдѣ е взелъ толкози пари да се изкупи? — Кой, Неофитъ ли? За да иде на Търново, най-малко му трѣбватъ сто хиляди гроша да остави тука, че тогази да си подаде носа навънъ. — Кога е тъй, той трѣбва отъ цица да е запечалилъ. — Не отъ рано да е запечалилъ, но като ще стане свето-Търновски, той и триста хиляди да поиска ще намѣри. — Това е то у васъ най-доброто, че ви е пжтятъ отворенъ; ако кажжтъ ще стане владика за еди кждѣ си, всѣки тича, дава парата си. Нашитѣ тука нѣма богати, па и да има, ако отиде нѣкой търговецъ да иска, ще му се намѣри; ако ли иде нѣкой калугеръ да иска, ще го питатъ: „защо ти сж пари?“ Ако каже: „ще ставамъ владика“, като е затворенъ пжтятъ, ще кажжтъ: „стани, па тогава ще му намѣримъ колаятъ“. — Ете тъй, който иска да си отвори пжтя за владика, трѣбва да събира пари отъ малъкъ, или да става приятель съ хора, които иматъ пари и могжтъ, да му дадатъ на заемъ; тука правжтъ владици, а то, ти гдѣто си ходилъ, тамъ не правжтъ владици. Тѣ чакатъ дано имашъ, да имъ подадешъ, и пакъ ще те пратжтъ тука, а че кой знае оттука, я корава, я морава, гдѣ ще му разберешъ, какво става и какво не става. За туй ти, ако ще ставашъ владика, ходилъ гдѣ ходилъ, нали си дошелъ тука, оттукъ се дръжъ, че се не бой. — Разумѣва се, като сме станжли на този чинъ, ние друго не чакаме, освѣнъ това. — Ехъ, това ти и трѣбва; ако имашъ пари, стой малко на страна сега, че ще му намѣримъ колая; ако нѣмашъ пари, хичъ не си губи ума на самъ, на тамъ, ами върви тамъ сега, гдѣто те проваждаме, че чакай пакъ. Вижъ, какъ си приказваме ние, нѣщо сторихме ли ти сега? — И отецъ Неофитъ като размислялъ, що размислялъ, токо станжлъ, та се навелъ, цѣлуналъ ржка и казалъ: „гдѣ е сега старецътъ ми, онзи младиятъ човѣкъ, свето-Търновски, Неофитъ ли го каза, какъ го каза? Той Неофитъ и азъ Неофитъ, да видимъ какво ще изкараме“. — Тука е той, ще го намѣримъ ние сега; това станж сега много хубаво; ей тъй сега добрѣ, масторътъ и калфата именяци. Ама да се не карате; ти не трѣбва тъй, каквото знаешъ, ами да слушашъ, каквото ти кажж; ти си служилъ толкози на черквата, сега ще служишъ пъкъ на владика“. Подиръ това виква момчето, повикватъ Неофита — владиката и патриархъ векили теслимява му отца Неофита: „нà ти го, казва, това е отъ мене, пази го добрѣ и навънъ отъ вратата не го пущай, догдѣ сте тука“, казва му изнизко. На патриархъ векили казва: „сега да идешъ тамъ да ѝ речешъ: свършихме го, както станж работата“. И Неофитъ взема отца Неофита Бозвелията, завежда го у тѣхъ, и не го пуща, догдѣто сѣдява у тѣхъ, нѣщо отъ мѣсецъ повечко.

Слѣдъ това Славейковъ съобщава нѣкои анекдотични подробици за живота на Неофита въ Търново, въ качеството му на митрополитски протосингелъ. „Приснитѣ му друзи“, учительтъ Христо Драгановъ и слугата на Неофита, Коста Капински, му приказвали много нѣщо „какъ

билъ се развалилъ ушъ и билъ станалъ лошъ и сербесъ: много се сърдѣлъ.“ Ето какъ Славейковъ се опитва да обясни тая промѣна въ характера на Бозвелията: „прѣдъ голѣмцитѣ въ Търново Неофитъ го е прѣпоръчвалъ като развалѣнъ умствено, за да не го обезчести ужъ, а то отъ друга причина, — да не гълчи врѣхъ него; а по-младитѣ не припущалъ при него, че не били достойни да слушатъ, той какво говори. Оставили при него да ходятъ хора, които нищо не разбирали, а него го хващало на полуда; захващалъ на слугата си да вика: „бре волъ, бре капински волъ!“ На даскала Христо думалъ: „бре даскалче тянкино булино“ и други таквизи много, все готови имена на прости и незнатни хора.“ — Само съ отца Максима, егумена на Лѣсковския манастиръ, Неофитъ се разговарялъ човѣшки, потулно, само въ тритѣ недѣли веднажъ или дважъ въ мѣсеца. Въ града Неофитъ ималъ още единъ приятель, Григоръ долномахленчанина, настоятель и епитропъ на долномахленското училище, при когото често отивалъ да му „хвърлятъ по нѣколко“. Веднажъ Неофитъ се скаралъ съ най-довѣреното лице на митрополита, (въ Търново го наричали феслията владика), *Костаки Мегавули,* и отъ ядъ отива при Григора, поискалъ си самъ вино, и „пилъ тъй карламаданъ, щото заспалъ на мѣстото си, като псувалъ всичко врѣме Костакя“. На сутриньта си отишель и искалъ да се види и съ владиката, „но приказвалъ, приказвалъ, не било възможно да се приеме думата му“. Като си излѣзълъ, срѣщналъ Костакя, който почналъ да му се гаври, че билъ се напилъ вечерьта, — и Неофитъ тъй се разсърдилъ, щото веднага отишель при владиката и заявилъ; „или той оттука или азъ, инакъ не може. Да го чуешъ ти какъ ги разлѣпя, какво ми казва, човѣкъ на кучето си не казва тъй; не щѫ азъ, не сѣдявамъ; или той или азъ.“ — Славейковъ колкото и да разпитвалъ, не можалъ да узнае точно причината на кавгата имъ, но подозира, че ще е било за отварянието гроба на стария владика Илариона.[1]) Костаки рекълъ: „трѣба да отворимъ гроба на св. Владика,“ а отецъ Неофитъ рекълъ: „рано е не бива да се отваря още, да не изкараме нѣкой джумбюшъ . . . . Разровете, ще да го разровите, но ще да зачерните хубавото име на добрия човѣкъ“, рекълъ той и станалъ, та отишелъ у братъ Григорови. Волята на Костаки се изпълнила, но кръвнообидениятъ Неофитъ вече не искалъ да стои въ Търново. Още вечерьта слѣдъ кавгата си съ „феслията владика“, той напуща митрополията, на сутриньта си прибира дрехитѣ и другитѣ калабалъци и на третия день заминава за Калоферъ. Интересно е, че митрополитътъ Неофитъ „много се потрудилъ да го задържи; възпиралъ го, не го пущалъ и Костаки ходилъ да му се моли,“ но Неофитъ останалъ непрѣклоненъ. Славейковъ мисли, че хитритѣ гърци настоявали толкова, да остане въ Търново, защото вѣроятно не билъ се получилъ още отъ Цариградъ ферманътъ за неговото заточаванье и за заточаванието на отца Максима. Едва слѣдъ 6 мѣсеца се получило раз-

[1]) Ср. по тоя въпросъ *Димитровъ,* Кн. България I, 271, 272.

рѣшение за послѣдния, но Славейковъ билъ чулъ, че и въ двата случая митрополитътъ не успѣлъ. Неофитъ се спасиль, значи, на врѣме, като заминалъ за Калоферъ, отъ гдѣто не се знае точно кога е отишелъ въ Цариградъ. Тукъ той прѣкаралъ отъ 1842. год. нататъкъ около година и шесть-седемь мѣсеца — и *сега за пръвъ пжть* почва, да проповѣдва за българска черква, особна отъ гръцката.

Слѣдъ като чухме, какъ Карапетровъ и Славейковъ си прѣдставятъ дѣйностьта на Неофита до назначението му за протосингелъ на Търновския митрополитъ и заточението му въ 1842. год. (resp. избѣгването му въ Цариградъ), нека изслушаме и свидѣтелството на *Раковски:*

Слѣдъ обнародването на танзимата Портата издала заповѣдь, да се изпратятъ въ Цариградъ по двама души прѣдставители отъ всѣка область, та да изкажатъ нуждитѣ на населението. Дошли по двама души и отъ България (отъ всѣка область), но за нещастие избранитѣ били „человѣци неучени и стараго духа гъркомани,“ и отишли първень да се прѣдставятъ на фенерския патриархъ, а тоя намѣсто да ги научи да изкажатъ на правителството „творимыя злоупотрѣбления и угнıатенiя надъ подданиковъ отъ вънкашнихъ управителевъ“, както изисквала Портата и за която цѣль ги била свикала въ Цариградъ, „уплаши тѣхъ просты и неопытны человѣцы, запрѣтивша имъ нищо противно да не кажятъ, нъ да благодарятъ Султану, чи сж отъ всѣкж странж спокойни и задоволни и сичко на неговы свѣтлы дны добрѣ ушь отходило!“ . . . (бр. 5, 12 окт. 1860.). И дѣйствително „вышеупомянжтии прѣдставници българи, видѣвши *всесвятѣйшаго фанариота,* и пивши по едно чьрно кафе при него, мыслѣхж ся вѣки чи ся сж приближили богу и послушахж неговы пагубны и лукави наставленыя! Прѣдставивши ся прѣдъ Портѣ, казахж, какъ то гы бѣ научилъ фанариотинъ, *чи сичко было добрѣ въ области.* Отоманска же Порта съ удивлением си видѣ български представници да говорятъ така! Защо ней бѣ познато доволно добрѣ, що ся върши по вънъ, и за това бѣ рѣшила да състави тънзимата. Тии Български прѣдставници ся выкахж и частно отъ многихъ турскихъ министровъ и велмжжахъ и пытахж ся о сжщому прѣдмѣту, нъ тии, единъ пжтъ казавши званично такъ, трѣбаше да говорятъ се сжщое.“ (ib). Нѣкои отъ учещитѣ се тогава въ Цариградъ млади българчета като гледали какво драгоцѣнно „благовремие“ се губи за българския народъ, и пакъ патриархътъ мами простодушнитѣ „прѣдставници българи“, се помжчили, да имъ разправятъ и докажатъ, че не трѣбва да слушатъ наставленията на патриаршията, а да изкажатъ на Портата всичко що става изъ областитѣ отъ страна на управителитѣ, „а іеще и отъ страна грьцкихъ владикахъ“, но ония били се вече свързали и не можели да кажатъ друго, освѣнъ туй що били казали веднажъ „званично“ и „за второе нито оставıахж, да имъ ся спомяне, грькомани сжщи и боıащи ся владишко проклятие (афоризмо), кое тия сж измислили и имжтъ за срѣдство да плашятъ христıаны и да ги съблачятъ по волж си!“ (ib.) Тогава на нѣкои „разумни и добро-мыслящи“ българи дошла идеята,

че сега негли е най-удобниятъ моментъ, българскитѣ депутати да прѣдложатъ на правителството, да позволи, да се изберать отъ цѣла България четирима прѣдставителя, които Портата да признае официално, а разноскитѣ за издържката имъ (нѣщо по 10 пари на човѣкъ), щѣлъ да тегли цѣлиятъ народъ. Като слушали това прѣдложение „наши тогдашни прости прѣдставници, гладеше имъ ся слухъ минутно и клатѣхѫ главы, чи было добро такова нѣщо, нъ никой отъ тѣхъ не ся показа съ дѣятелно сърдце, да ся заузѣми да извърши това спасително дѣло за народа ни. Най-послѣ нѣколцинѫ отъ тѣхъ ся склонихѫ да идѫтъ да прѣдложѫтъ това на Риза-паша, кой бѣ въ него врѣмя могѫщый въ Цариградъ; нъ трѣбаше пакъ другы да гы заведѣ и прѣдстави тамо“ (ib). Оставало да се намѣри такова лице, което да ги заведе при всесилния паша. За добра честь въ онова врѣме се намиралъ въ Цариградъ извѣстниятъ полски емигрантъ и списатель Чайковски, (по-послѣ Садъкъ-паша), „който показваше голѣмо съжяление към българскы дѣла“; той ималъ пристѫпъ при Риза-паша и се обѣщалъ, да му прѣдстави нашитѣ депутати и да му разкаже желанието имъ. — И ето „единъ дьнь той българолюбецъ, Чайковски, заведи наши прѣдставницы при Риза-пашѭ и по обичаѭ гы остави въ долнаѭ стаѭ, до дѣ онъ извѣсти и изкажи самъ Риза-паши, и послѣ да повыкнѫтъ и тѣхъ. Чайковскы, кьто разказалъ и му ся дойзволило, да гы въведѣ прѣдъ негово сиятьлство, слѣзълъ да гы повыка. Нъ! кого да намѣри? *Сички избѣгали и сѫ измѫкнѫли отъ тамо!*“ (бр. 7. приб. 27. окт. 1860.) Тая постѫпка на българскитѣ прѣдставители естествено привежда Раковски въ най-голѣмо възмущение. „Ето що приноси простота и невѣжьство!“ се провиква той. „Така ся изгуби и това драгоцѣнно врѣмя за нашъ народъ“. А депутатитѣ, понеже били дошли на „общенародно иждивение“, тръгнали спокойно по цариградскитѣ чаршии, накупили си разни стоки „отъ пота бѣднаго народа, и отидохѫ си въ Българиѭ, проповѣдаѭщи простому и невиному народу, чи сичко добрѣ извършили ! ! !“ (ib.). Въ туй врѣме, до като българскитѣ прѣдставители били още въ Цариградъ, се явилъ пакъ отецъ Неофитъ между народа и почналъ пакъ да дѣйствува. За жалость Раковски не ни казва, отъ гдѣ се е явилъ, и какъ е можалъ да се освободи отъ заточение. Ние узнаваме само толкова, че сега (значи още въ 1840.) той ималъ „многажды сношение и съ Чайковскаго, кой подпомагаше прѣдприетие му“, съ което се потвърдява едно мнѣние, недостатъчно провѣрено до днесь, че знаменитиятъ полски емигрантъ е игралъ именно една важна рола въ историята на нашето възраждание. По-горѣ ние видѣхме какъ той се натоварва да стане тълкуватель на българскитѣ желания прѣдъ Риза-паша, сега го намираме въ близки сношения съ най-главния инициаторъ на черковния въпросъ. — Отецъ Неофитъ и нѣколко наши търговци въ Цариградъ рѣшаватъ сега, да дѣйствуватъ „по-рядовно, да бы сполучили за тогава Търновско Митрополитство,“ което въ туй врѣме било заето отъ единъ „лудъ и безобразенъ гъркъ отъ Ганошки села, близъ Цариграда,“ (Панаретъ),

който псувалъ и попържалъ по турски християнитѣ въ самия храмъ божи, и особенно мжчелъ бѣднитѣ български свещенници, безъ никаква причина и ги оковавалъ въ вериги, каралъ ги да му копаятъ „желѣзо-окованы градины“ въ митрополията, биялъ ги на фалага, „съ една рѣчь той безобразникъ творѣше най-голѣмы злодѣйства и священикамъ и міріанамъ.“ На народа било додѣяло отъ тоя звѣрообразенъ гъркъ и търселъ начинъ, да го махне отъ главата си. За това отъ търновската областъ рѣшили да изпратятъ отъ всѣки градъ и „знаменитаго села“ по двама души въ Цариградъ, снабдени съ народни прошении, които „да искжтъ отъ патриаршинж да отдѣли вышереченаго Митрополита отъ Търново, а да ржкоположи на мѣсто его българина архимандрита отца Неофита; ако ли же имъ откажи патриаршина, да ся отнесжтъ правитѣлству.“ (ib.). Тия Търновски „посланици,“ които не трѣбва да се мѣсятъ съ депутатитѣ отъ цѣла България, повикани въ Цариградъ по-рано слѣдъ прогласяването на танзимата, се срѣщнали („съставили се“) снабдени съ народни прошения съ отца Неофита и съ нѣкого си *Маргарита*, „Търновца, бывшаго прѣжде учителя въ Търново, а по него врѣмя, учящаго гърцы еленскы юзыкъ въ Цариградъ на Цибалии,“ който много залѣгалъ за „тая работа“, надѣйки се, че ако Неофитъ бжде ржкоположенъ за митрополитъ въ Търново, той ще може да се върне въ качество на неговъ писарь въ родния си градъ, отъ гдѣто билъ отдалеченъ отъ Панарета. А за да може работата да върви тоя пжть „успѣшно“, намислили да постжпятъ „въ дѣйствие разумно“. Тогава билъ везиръ старият Юсрефъ Паша, съ когото Стоянъ Чалъковъ билъ много добрѣ познатъ. Стоянъ прѣдалъ на визира народнитѣ прошения и му доказалъ „нихны праведни искания“. Юсрефъ веднага праща строга заповѣдь на Патриаршията да ржкоположи за търновски митрополитъ Неофита, „кого народъ единогласно ищи“. „Повелението“ било толкова строго, щото патриашията нѣмала вече на кждѣ „да шава и играе“ и отговорила, че ще изпълни заповѣдьта на Негово Сиятелство. Работата се считала вече толкова сигурна, щото нѣколко български търговци, и особенно нѣкои сливненци отъ Влашко, които живѣели на Балкапанъ, събрали веднага едно количество, да приготвятъ „нуждныя утвары и митрополишкы одѣжды за рукоположения отца Неофита,“ който билъ задължнѣлъ вече тогава на разни лица около 24 хиляди гроша, „споредъ того си прѣдприятия.“ Но до като всички българи въ Цариградъ очаквали съ радость да видятъ въ най-скоро врѣме „любезнаго си еднородника“, отца Неофита, търновски митрополитъ, патриаршията търсела срѣдство, да „уничтожи и удари това общенародно българско дѣло“ и ето какво намисля, за да постигне цѣльта си: „Между изпроводеним отъ търновскж облъсть пълномощнимъ бѣхж изпроводени и отъ Еленж и Трѣвнж нѣкои си развратны лица; тѣхъ *всесвятѣйшый патриархъ призова на вечерж* и нагостившъ гы добрѣ, каза имъ: *чада благочъстиви! Да имате молитвж ми! то не ѐ тжй законно отъ веднжжъ да ся ржкоположи вашъ българинъ Неофитъ за търновски митрополитъ, нъ за сега вые искайте мой протосингелъ, кой тоже ся именува Неофитъ*

и кой е мждъръ и смиренъ, а вашъ българинъ Неофитъ нѣка за сега му бжди протосингелъ въ Търново, та послѣ слѣдъ врѣмя да ще му ся една отъ търновскы епископии. Тжй сторете, вые сега чяда мнѣ любезна въ Христѣ, благословение и благодатъ божія да бжди съ вами!" (ib.) Ония „прѣдатели отьчьства, недостойни да носжтъ българско име" се склонили на това веднага. Отъ друга страна протосингелътъ Неофитъ, когото патриархътъ имъ прѣпоржчвалъ, обѣщалъ по 25 хиляди гроша на всѣки прѣдатель. „Всѣкы види іавно тукъ, чи лукаваіа патриаршиіа употрѣби вѣрж и срѣбро да сполучи гнусное прѣдательство! Всѣкы може да си въобрази въ какъвъ възторгъ и умайвание ѐ докарало това патриархово приѣмвание и протосингелово съ клятвж обѣщание еленчянскы и трѣвнянскы царвулановцы, нашедши ся срѣщж съсъ срѣщж на вечернж съ *всесвятѣйшаго и вселенаго патриарха!* А прѣдложеное срьбро, какъ ѐ раздрьзнало нихни гладны сьрдца! Тии потжпкахж съвѣсть и рѣшихж все да издадять. Тука грѣхъ нѣмаше да гы плаши! Това прѣдательство ставаше съ благословениемъ всесвятѣйшаго патриарха! То за тѣхъ не бѣ прѣдательство, нъ свято іеще дѣло..." „Сутрѣшный дьнь усьмна чьренъ дьнь за българы!" продължава Раковски: „тии ожидажщи съ нестьрпениемъ да видять желание си изпьлнено, на голѣмж си жялость и печяль видѣхж народное дѣло разорено! Вмѣсту българина, Неофита, ржкоположи сж гъркъ Неофитъ, и какъвъ іеще гъркъ! Чьловѣкъ худаго рода, проведшъ младость си въ най безтыдны и гнусны развратности!" (ib.) Слѣдъ това патриаршията, разбира се, спокойно можала да извѣсти на Портата, че е изпълнила нейната заповѣдь, „ржкоположившиа за търновски митрополитъ Неофита, *кого народъ ѐ искалъ!...*" Нашиятъ отецъ Неофитъ слѣдъ прѣдателския актъ на българскитѣ прѣдставители се намиралъ въ най-голѣмо отчаяние, толкова повече че работата му била се заплела тъй, щото не можелъ и нѣмалъ вече срѣдства да дѣйствува по-нанататъкъ. Именно търговцитѣ, които били му давали пари на заемъ, не били толкова богати хора, „да бы ги пожьртвували народа ради." Отецъ Неофитъ „отъ еднж странж задльжнялъ, а отъ другж глѣдажщъ, чи нѣма чьловѣци съ коимъ да дѣйствува и далѣ, рѣши ся отъ неволж да бжди протосингель въ Търнову Гърку митрополиту и отъ тамо съобразно съ обстоятьлствамъ да дѣйствува за напрѣдъ." (ib.) Условено било при това, че търновскиятъ митрополитъ ще изплати дълговетѣ на отца Неофита, което се и изпълнило. Нѣкои отъ цариградскитѣ българи, знаейки фанариотскитѣ лукавщини, не позволявали Неофиту да отиде въ Търново, и му казвали явно, че ще го изпроводятъ отъ тамъ на заточение,[1]) „нъ отецъ Неофитъ, подъ каквыто обстоятьлства ся нахождаше, трѣбаше да ся склони и на най лютая си сждбж, коя го чакаше. Надѣюаше ся обаче, чи търновски българи нещжтъ допусна, да ся извърши надъ него нѣкакво си

[1]) Ср. „Патриаршиа, да бы отдалѣчила отца Неофита отъ Царыграда, *отъ дѣ не можаше всѣки лесно да го проводи въ заточение,* отряди го протосингела Търновскому Гърку Митрополиту, спорядь какъ то ся бѣ обѣщала придателѣмъ; а и тии да бы покрыли гнусное си дѣло, налѣгахж да ся изпълни това." (ib.)

насилство и беззаконие, нъ той и на това биде изльганъ!" (ib.) Слѣдъ нѣколко дена Неофитъ заминалъ за Търново съ новия митрополитъ, но съ това изчезнала и „българската толь сладка надѣжда." Прѣдателитѣ на отечеството, които завели гърка Неофита въ Търново, намѣсто да защищаватъ нещастния протосингелъ, намѣсто да станатъ негови привърженици, се присъединили всецѣло къмъ колкото недостойния, толкова лукавия митрополитъ, който „съставилъ тутакъ-си силнѫ странѫ отъ гъркомановъ, кои изобилствувахѫ твърдѣ много тогава въ търновска областъ и тамо бѣснѣюше най-много грьколудие; събравъ около себе най-голѣмы тунабѣдцы (мюзевиры) грькоманы, почна неубоздано да твори най-голѣми злоупотрѣбленыя, да угнѭтѣва българскы священицы, а старобългарскы окрьсть Търнова св. обителы да притискѫ и граби по волѭ си, изгони отъ Лѣсковскѫ св. обитель отца Максима игумена, самаго тогда ѭвно бранѭщаго българскѫ народность въ тѣхъ мѣста. Той лукавый фанариотъ изгори и много драгоцѣнны старобългарскы въ Търново тогда открыты книгы, писаны на кожѭ!" (ib.) При такъвъ митрополитъ, явно е че Неофитъ не можелъ да остане дълго врѣме и дѣйствително Раковски съобщава, че вече *слѣдъ нѣколко мѣсеца* отъ заминаванието му за Търново, той билъ заточенъ въ Св. Гора: „Послѣ нѣколко мѣсецы *чюхмы* въ Царыградъ, чи отца Неофита го грабнѫли ненадѣзбы и отвлѣкли го желѣзовързана въ Атонскѫ горѫ на заточение!" (ib.)

Отъ послѣднитѣ думи явно се вижда, че Раковски билъ, когато се разигравали тия събития, въ Цариградъ. Неговитѣ съобщения за неосѫществението на Неофитовитѣ блѣнове заслужватъ впрочемъ пълна вѣра не само за това, че се дължатъ на единъ очевидецъ, а защото сѫ и съвсѣмъ логични. Особено колко естествено се обяснява, защо Неофитъ не сталалъ владика и приелъ да бѫде протосингелъ на своя съперникъ, въ сравнение съ фантастичнитѣ прѣдположения на Славейкова, че коварната патриаршия успѣла съ хитрость да измами султановата майка. Такава измама допуща дору и Карапетровъ, ако и да знае, че имало по срѣдата прѣдателство. „Патриаршията измамила Високата Порта, която малко се грижела за такива работи!" Причината е тъй проста: Неофитовата кандидатура пропаднала, защото пратеницитѣ отъ търновската епархия били подкупени; а протосингелството Неофитъ приелъ по чисто материални съображения: той билъ задължнѣлъ, а новоназначениятъ гъркъ митрополитъ обѣщалъ, да му заплати дълговетѣ и да му даде по-сетнѣ нѣкое епископско мѣсто въ България. Истината и тукъ, както въ толкова случаи, е много проста.

Въ свръзка съ показанията на Раковски трѣбало би да приведа на това мѣсто интереснитѣ спомени на *Чайковски* (Сбм. X, 449-452), тъй като той дѣйствително отнася своето знакомство съ Неофита (и Илариона) къмъ епохата слѣдъ танзимата, когато отъ всички области били изпратени депутати въ Цариградъ, да изкажатъ желанията и поплацитѣ на населението. Чайковски допълня Раковски, като излага историята на свиканото Събрание и причинитѣ на неговото пълно фиаско, обаче той

силно грѣши, като твърди, че още тогава (1840) Неофитъ и Иларионъ били заточени въ *Зографския* (sic) мънастиръ. — Тукъ се касае очевидно за послѣдното имъ заточение въ 1844 год. Чайковски е свързалъ двѣ събития, раздѣлени по врѣме. Той е асоциралъ въ своитѣ мемоари слабитѣ си спомени за първитѣ си свиждания съ Неофита (на скоро слѣдъ Танзимата, 1840), за които говори и Раковски, съ историята на тѣхнитѣ отношения къмъ Лазариститѣ и опититѣ на послѣднитѣ, да покатоличатъ двамата български калугера (1844), за които пишатъ Бурмовъ и Славейковъ. Ето защо споменитѣ на Чайковски си иматъ мѣстото не тукъ, а по-нататъкъ, гдѣто се говори за послѣдното заточение на Неофита. Много любопитно би било, да се знае, до колко е вѣренъ епизодътъ, който Раковски разказва за издѣйствуваната отъ Чайковски ауденция на българскитѣ прѣдставители, които въ послѣдния моментъ избѣгали (вж. по-горѣ), обаче за тая случка той само *загатва* въ единъ пасажъ: „Но азъ нѣмахъ други начинъ, какъ да завържѫ съ българитѣ сношения, *слѣдъ като първиятъ ми опитъ бише излѣзълъ тъй злочестъ.*“ Кому се дължи тая лаконичность? Да ли на самия Чайковски или на дъщеря му, г-жа Суходолска, която е извлѣкла за Сборника изъ мемоаритѣ на баща си само туй, що прѣдставя по-голѣмъ интересъ за насъ? Бояла ли се е, да не стори нѣкоя неделикатность, като разкаже една не особено прѣпорѫчителна за тогавашната българска интелигенция водевилна сцена? Извлѣченията на г-жа Суходолска правятъ наистина впечатлѣние, че тукъ-тамъ има въ тѣхъ работи недоизказани.

Както забѣлѣзахъ и по-горѣ, *Славейковитѣ* фантастични съобщенія намиратъ своя корективъ не само въ думитѣ на Раковски, а и въ нѣкои негови собствени бѣлѣжки къмъ *писмата на Априлова и Палаузова,* които е помѣстилъ въ своята история на Габровското училище и въ които между друго се говори доста обстойно за несполуката на отца Неофита, и се излагатъ и причинитѣ на тая несполука, тъй както ги прѣдставя още Раковски. Априловъ и Палаузовъ били именно въ прѣписка съ едного отъ пратеницитѣ отъ търновската епархия, Колчо Басмаджи, който билъ имъ писалъ нѣщо, прѣди да замине отъ Цариградъ. При тоя поводъ тѣ много справедливо забѣлѣзватъ, че по-добрѣ щѣлъ да направи да имъ пише, когато отишелъ въ Цариградъ, въ който случай можели да му дадатъ нѣкой съвѣтъ: „Отъ г. Колча Басмаджи получихме писмо отъ Цариградъ отъ 23. маія, когато искалъ да си тръгне за Габрово, (той надѣваме се да е поелъ сѫндъцы-те съ книги-те). Добре бяше да бяше ни писалъ когато дойде въ Цариградъ, а не когато ищеше да си иде, можахме и мы отъ тука нѣкоя помощь да сторимъ“. (p. 20.) По нататъкъ четемъ: „Увѣдомява ны, че стана владыка грекъ, чи нашето несогласіе стана на това причина, защо се види греци-те приласкаха нѣкои отъ Българе-те, и сториха смѣшение да развалатъ общото желаніе. Казва ни, чи патріарха-тъ нема да ся поручи и за най-добрыа-тъ балгаринъ, дѣто има въ свѣтатъ да стане владыка, защото тогасъ, грецки-те владыцы, кои-то така много алчатъ болгарски-те епархіи, полека-лека ще загубятъ този богатъ акаретъ

отъ бѣдны-те и несогласны-те болгаре" (р. 21). Априловъ и Палаузовъ отдаватъ главната вина за неуспѣха на отца Неофита на несъгласието на българитѣ и на *подкупничеството на нѣкои голѣмци:* „Ако имаха болгаре-те общо согласіе, ако чорбаджіи-те имъ богатите и голѣмцытѣ гледаха общото добро, и полза-та на родѫтъ си, и не ги *подкупваха* хитри-те владыцы съ дарбы и армаганы, за да могѫтъ да угнетяватъ простыатъ народъ прѣдъ тѣхъ, тогазъ споретъ нынѣшното Султанско узаконеніе, нѣмаше нито единъ грекъ да е владыка или епископъ по Болгарія. . . " Ясно е отъ горния пасажъ, че Априлову и Палаузову е било добрѣ извѣстно, какво нѣкои отъ прѣдставителитѣ били подкупени отъ патриаршията, да се откажатъ отъ своитѣ поплаци. Знаейки това, тѣ съ възмущение възклицаватъ: „Онези болгаре, дѣто своя-та полза предпочитатъ отъ обща-та полза, дѣто ся подкупуватъ отъ корыстолюбіе-то да утесняватъ братьята си, тѣзи болгаре са изчадіе діяволско, Іудово колѣно, тѣ иматъ вѣчно-то проклятіе отъ родѫ-тъ си, и иматъ да предстанатъ предъ непритворны-атъ страшный сѫдъ Всевышняго, да дадатъ отвѣтъ за постыдно-то предателство и да получатъ праведно возмездіе, вѣчный адъ и геену". (р. 22.) Познавайки политиката на гръцката патриаршия много по-добрѣ отъ наивнитѣ или алчнитѣ пратеници, Априловъ и Палаузовъ изказватъ откровено своето съмнѣние въ обѣщанието, което имъ били дали въ Цариградъ: „Обѣщание-то, дѣто казва г. Колчо, чи му дали въ Цариградъ за болгарски епископы, и за уничтоженіе-то на злоупотребленія-та митрополитски и проч., чини ни се, чи са останали въ Цариградъ доде извадятъ и него и другитѣ отъ тамъ" (16). Не обѣщания трѣбва да искатъ българитѣ отъ патриаршията — а дѣла, не прѣкращение на нѣкои владишки злоупотрѣби, а унищожение на всѣкакви владишки данъци, опирайки се твърдо на своето право, осветено тѣмъ отъ Гюлханския хатишерифъ (една отъ основнитѣ идеи и на Неофита въ борбата му съ гърцитѣ): „Мы са удивляваме на г. Колчовото испрошеніе, и той както и сѣкой болгаринъ требува да иска, не да ся уничтожатъ нѣкои злоупотребления, но да ся уничтожи секакво даванѣ на архыпастыре-те, тій на никакво нематъ право. Не ли видите Хатишерифа-тъ на Его Величество, Прѣславнѣйшаго Императора Султана Абдулъ Меджида, дѣто имянно говори така: „Секой, кога си плати колко-то му назначаватъ избранни-тѣ общи поставители, тогасъ никой вѣче, каковъ да е человѣкъ по царство-то, не може да поище нищо отъ нико-го". — Владицы-те и тій са подвластни на царскіа-ть фирманъ, и не могатъ да се усмѣлятъ да поискатъ нѣщо отъ народа-тъ, инакъ са противници на царската воля. Кога хората видятъ, чи ся избавиха отъ неправилно-то владыческо даванѣ, тогасъ тіи сами ще дадѫтъ доброволно пожертвованіе за школи-те си; за това единъ грошъ, дѣто му ся е обѣщалъ митрополита-тъ на вѣнчило-то не трѣба да ся зема, както не треба и владыцы-те да затъ подъ никаква причина нито една пара, тогасъ ще видите, чи нема въ Цариградъ да ся каратъ владыцы-те за болгарски-те епархіи, и ще ги оставатъ на Болгари-те". Колчо Басма-

джията между друго билъ съобщилъ на Априлова и Палаузова, че Патриархътъ се отказвалъ да назначи български митрополити, защото не можелъ да гарантира за тѣхната прѣданность прѣдъ Високата Порта. На това обаче тѣ отговарятъ. „Патріарха-тъ не се поручава за болгарски владыцы, защо не му поноси да загубятъ грецы-те болгарски-те желтицы, но Болгаре-те сега нема что да се боятъ да представатъ предъ мусулмански-те министри, а самыа-тъ Султанъ да го увѣрятъ, че тіи и по войната Русска и Грецка-та завѣра останаха вѣрни подданни на его Величество и сѣкой день показватъ своята преданность и покорность на царь-атъ си, когото сега съ послѣдніа-тъ Хатишерифъ по много еще обычатъ, зачто видятъ, чи по сичка-та Европа нема таковъ покой и миръ, за кое-то и не умолкнуватъ секой день въ молитвы-те си да молятъ Бога да го содержава здравъ и многолѣтенъ за добро-то на сички-те му подданы". (16). Като свършватъ писмото си Априловъ и Палаузовъ отново се повръщатъ къмъ въпроса за прѣдателството на нѣкои отъ прѣдставителитѣ и убѣдени че това нѣмаше да стане, ако да не бѣха се изпращали прости хора, тѣ съвѣтватъ: „За общи работы требова колкото можете да проваждате человѣцы, любородны и учены, за да не могатъ грецы-те да ги излъжатъ, и да знаятъ какво да хортуватъ дѣто треба, и отъ ваша страна не оставяйте да ся совѣтувате сосъ други села и градове, зачтото може други да знаятъ, чтото не знаемъ мы". Горнитѣ бѣлѣжки, които намираме въ писмото на Априлова и Палаузова до габровската община отъ 17 Авг. 1840 год. (Слав. р. 20 и сл.) се допълнятъ и потвърждаватъ отъ нѣкои пасажи въ писмото имъ отъ 19 Юли 1842 год., (Слав. р. 24) гдѣто четемъ: "Пишатъ ни че депутати-те, что бѣха пратени по онази година да искатъ балгарски владика, ги подкупиха греци-те и стана пакъ грекъ". Слѣдва пакъ съвѣтътъ: „Други пать гледайте да избирате хора безпорочни на тѣзи работи, кои-то са святы; никаква дарба на свята-тъ не треба да ги искушава".

Славейковъ въ една бѣлѣжка къмъ писмата на А. и П. (р. 20_{9}) изрично подтвърдява, че Колчо „Басмаджий-тъ" билъ единъ отъ прѣдставителитѣ на търновската епархия, които къмъ началото на 1840 год. били отишли въ Цариградъ, да се оплачатъ отъ злоупотрѣбитѣ на тогавашния търновски (послѣ ираклийски) митрополитъ Панарета и продължава така: „По това врѣме Негово Прѣподобіе Отецъ Неофитъ Хилендарскый, съ още едно священно лице, и другы нѣкои българи въ Цариградъ дѣйствуваха да измолятъ отъ Царско-то правителство да издаде повелѣніе за назначеніе на българинъ владыкѫ въ Търново, което и сполучихѫ, тъй що слѣдъ паденіе-то на Панарета, царска заповѣдь ся даде на патріархіѭ-тѫ, да се назначи българинъ владыка за Търново, а именно реченный-тъ Отецъ Неофитъ. Патріархія-та употрѣби всичкы-тѣ си срѣдства и хытрости за да отблъсни тѫзи царска заповѣдь и отблъсна ѭ." Славейковъ при тоя случай съобщава и слуха, че патриархътъ прѣдъ турското правителство билъ сравнилъ ужъ българитѣ съ циганитѣ, обаче самъ се съмнява тукъ, дали разпръснатиятъ слухъ, който произвелъ го-

лѣмо негодувание между българитѣ, е вѣренъ. „Казуватъ, че патріархъ-тъ прѣдъ нѣкои отъ царскы-тѣ министры, защитницы на българско-то дѣло ся изразилъ ужъ така: както турскый-тъ законъ исключава циганы-тѣ отъ священство, тъй и нашый-тъ черковенъ законъ исключава българи-тѣ отъ архіерейство; защо-то българи-тѣ сѫ къмъ насъ, какво-то цыганы-тѣ къмъ Васъ. Този слухъ като ся разнесе произведе голѣмо негодованіе между българы-тѣ. Дѣте бѣхъ тогазь, но помнѭ добрѣ, какъ баща ми плака, като чу това най напрѣдъ, и какъ, толкози богобоязливъ и приверженъ на іерархіѭ-тѫ като бѣше до тогазь, испослѣ не поменуваше безъ воздъхваніе тѣзи думи: „ный смы на гърцы-тѣ циганы-тѣ, а?“ тъй що и до сега азъ не могѫ безъ въздръзвание да си припомнѭ тѣзи негови жалованія, макаръ и да ся съмнявамъ за истинство-то на този слухъ.“ Славейковъ знае обаче положително, че патриархътъ се отказвалъ, да даде порѫчителство и за най-добрия българинъ (което се поменува и въ писмото на Априлова), защото това той билъ го казалъ лично на прѣдставителитѣ, когато ги уговарялъ, да не настояватъ за българинъ владика. Сѫщо така било истина „че патріархія-та сполучила да подкупи, или както казува писмо-то да *приласкае* нѣкои отъ прѣдставители-тѣ българы, а именно търновчанинъ-тъ Н. Кестенджіолу, който ся и отказалъ да постоянствува съ другари-тѣ си за българинъ владыкѫ, като за нѣщо невъзможно; и тъй, като ввела разногласіе между прѣдставители-тѣ, лесно можла да имъ натрапи за владыкѫ, когото си е тя щѣла.“ По-нататъшната сѫдба на отца Неофита Славейковъ ни прѣдставя тукъ така: „(Патриаршията) за да ся не покаже съвсѣмъ противна на Царскѫ-тѫ заповѣдь . . . исхытря вмѣсто Неофита българина, споредъ съдържаніе-то на ирадие-то, да назначи другаго Неофита гъркъ; а сѫщаго Отца Неофита, да му назначи за протосингелъ, съ обѣщаніе, като идѫтъ въ Търново да го направѭтъ Епископъ за Врацѫ или за Ловечь или Руссе. Отецъ Неофитъ нѣмаше друго що да стори, освѣнъ да пристане на това обѣщаніе и да иде въ Търново, но година не сключи и вмѣсто епископъ, съ букаги окованъ, като най-лошь злодѣй бы пратенъ на заточеніе.“

Отчасть въ зависимость отъ тия бѣлѣжки на Славейкова сѫ съобщенията, що намираме за тоя важенъ за насъ периодъ отъ живота на Неофита у *Бурмова* (o. c. p. 101 и сл.), който е ималъ между друго възможность, да черпи нѣкои свѣдѣния отъ покойния Русенски и Доростолски митрополитъ Григория и да се ползува съ нѣкои прѣписи отъ прошения и други документи отъ неговата архива (p. 111). Споредъ *Бурмова* за първъ пѫть българитѣ изказали по-явно желание да не сѫ подъ властьта на гръцки владици въ 1840 година. Въ тая година ходили именно да се оплакватъ отъ владиката си Панарета слѣднитѣ прѣдставители, имената на които се помнели още отъ по-стари хора отъ търновската епархия: Иванчо Карамариновъ, Никола Кетенджиоглу, хаджи Койчо хаджи Славовъ отъ Търново и Колчо Басмаджи отъ Габрово. По онова врѣме, споредъ Бурмова, се намирали въ Цариградъ отецъ Неофитъ

и Илларионъ Стояновичъ, които намислили да дѣйствуватъ чрѣзъ найвлиятелнитѣ турски сановници. Между друго тѣ сполучили да спечелятъ за своето дѣло и зетя на султана, Мехмедъ Али Паша. Облѣгайки се на своитѣ мощни покровители, тѣ посъвѣтвали търновскитѣ прѣдставители, да искатъ отъ правителството, да се назначи въ Търново българинъ вмѣсто Панарета. Но патриаршията намѣрила начинъ, да отклони султанското правителство отъ настояванье, да се назначи за търновски владика, вмѣсто Панарета, българинъ, като привлѣкла на страната си „съ *малки нѣкои подаръци*“ *нѣкои* отъ прѣдставителитѣ на търновската епархия и ги залъгала съ нѣкои обѣщания. Патриархътъ казалъ на депутатитѣ, „че изведнажъ българинъ не може да бѫде назначенъ за митрополитъ, че българетѣ такъвъ испитанъ человѣкъ още нѣматъ, защото онзи, който ще се назначава за митрополитъ, трѣбва да бѫде познатъ на висшата църковна власть при другото и като вѣренъ на царството подданикъ, понеже тя ще да отговаря прѣдъ правителството за него. За да се удостоѭтъ прочее българе за митрополити, необходимо е, обеснявало се още на търновскитѣ прѣдставительи, по-първо да се турятъ българе епископи и слѣдъ това които отъ тѣхъ се покажѫтъ вѣрни и достойни, да се назначаватъ митрополити.“ За търновски митрополитъ билъ назначенъ гъркътъ Неофитъ, а българскиятъ кандидатъ билъ испратенъ за неговъ протосингелъ съ обѣщание, че ще му се даде наскоро врачанската епархия. Че несполуката на отца Неофита се дължи на подкупничеството на нѣкои отъ прѣдставителитѣ, това Бурмовъ го доказва както съ пасажи изъ „Мати България“, така и съ писмата на Априлова и Палаузова (вж. по-горѣ) и на самия Неофита (сПсп. III, 160). Бурмовъ поменува (р. 108) пѫтемъ и слуха, който билъ се прьсналъ изъ България, подиръ назначението на гърка Неофита, именно, „че патриархътъ възразилъ ужъ на ония отъ турскитѣ министри, които били наклонни да се даде удовлетворение на търновскитѣ българе, че по гръцкитѣ църковни закони българинъ така сѫщо не може да бѫде архиерей, както по турския законъ не може да бѫде имамъ единъ циганинъ“. Като отбѣлѣзва тоя слухъ споредъ Славейковата „Исторiя на Габровското училище“ и пр., р. 21, Бурмовъ не допуща, че патриархътъ е могълъ да отблъсне тогава исканието на българитѣ съ такова голословно и неосновательно възражение, „защото първо не е вѣрно, че исламътъ не позволява священодѣйствие на хора отъ циганско плѣме, второ имало е и тогава кой да отвори очитѣ на турцитѣ, ако би да сѫ били тѣ въ незнание и недоумѣние относително тоя прѣдмѣтъ, и да имъ даде да разумѣятъ неосновательностьта и невѣрностьта на патриарховото възражение. По това врѣме турскитѣ министри и не сѫ били вече до тамъ прости, щото да се убѣждаватъ отъ таквизъ груби доводи.“ Бурмовъ не отказва обаче, че „по-прѣди въ невѣжественнитѣ врѣмена“ е могло да се случи, нѣкой простъ и неученъ гъркъ архиерей въ разговора си съ нѣкой дебелакъ и безкниженъ турчинъ отъ голѣмцитѣ, да употрѣби подобно изражение, което, като се е повта-

ряло сегисъ тогисъ, се е подновило въ 1840, когато патриаршията не само не се съгласи да назначи българинъ за митрополитъ на Търново (р. 109), но и не изпълни обѣщанието си, дадено на търновскитѣ прѣдставители и потвърдено съ синодално послание до епархията, именно да постави въ Русчукъ или Ловечъ или Враца или Прѣславъ или Стара-Загора — български владика. Новопроизведениятъ не само не вземалъ никаква грижа, да поприготви за тая цѣль нѣкои отъ българскитѣ духовници, но гледалъ да пропжди и съкруши всичкитѣ по-достойни архимандрити и егумени. Самъ архимандритъ Неофитъ Хилендарски Бозвелията билъ проводенъ въ *1842* г. на заточение на св. Гора (причинитѣ сж указани подъ чъртата въ единъ цитатъ изъ писмото на Неофита, печатано въ „Читалище" I). Споредъ Бурмова Неофитъ билъ освободенъ отъ заточение въ 1845 година, благодарение на ходатайството на българитѣ отъ търновската епархия и на българскитѣ еснафи въ Цариградъ. Той печата и прѣписи отъ двѣ прошения, които билъ получилъ заедно съ други документи отъ покойния Доростолочервенски Григория, отъ които се вижда наистина, че населението въ Търновско не било забравило Неофита.[1]) Въ прошението отъ Лѣсковецъ до Портата четемъ мѣжду другю: „Архимандрита Неофита проводи въ заточение у Света Гора, той самъ пълномощний нашъ Търновский митрополитъ знае защо; отъ Лѣсковскаго ни мънастиря архимандрита Максима проважда въ заточение, пакъ той пълномощний самъ знае защо; тако и други мнозина свещеници, свещеноиноци и иноци наши съотечественици *бие*, запира повседневно и ги проважда отъ мънастиръ въ мънастиръ, въ заточение, безъ никаква погрѣшка, безъ да знаеме и ние. Многажди ся събирахме отъ нѣколко си села по нѣколко по-стари человѣци при пълномощнаго си архиерея въ Търновската митрополия при него, да му се молимъ да ги прости и да ги освободи отъ заточението, а той ни ся отговаря: „проумявамъ, че вий сте като нихъ". Питаме го, че тия какви сж, ний ги знаемъ отъ какъ сж се родили какви сж, и за то тя молимъ да ги освободишъ, за да си слугуватъ въ мънастиритѣ и църквитѣ, а той ся отговаря: „тѣ сж бунтовници", и съ такива негови грекоисхитрени ефтири и нихъ сиромаси изгнолява въ заточение! и съблича и оголява народа ни... Съ тия негови хитрини и коварства не се удоволствува, но да отстрани и сиромаситѣ да му не думатъ нищо разкопа и обкопа Лѣсковскиятъ мънастирь съ причина какъ търси силяхъ и джупане, за да ни положи въ умраза съ нашитѣ съотечественници мусулмане, и така ненадѣйно да паднемъ въ несчастие подъ царскиятъ гнѣвъ, както теглихме въ Греческиятъ бунтъ безъ правда."

---

[1]) Кжси извлѣчения отъ такива прошения вж. и у *Берона*, о. с. р. 423. Въ едно отъ тѣхъ, подадено отъ абаджийския еснафь въ 1844 г. се явявало на Великия Везиръ, „че сж били подавани такива прошения Патриарху, но че той никога не е взелъ въ внимание молбата на бжлгаритѣ," молятъ, слѣдователно, В. Везиръ, да освободи Неофита Бозвели. — Друго едно прошение било подадено отъ страна на цариградскитѣ българи търговци В. Везирю на 14 Януари 1845 г., чрѣзъ което тѣ се тоже моляли, да се освободи Неофитъ Бозвели и споменували, „че тѣ 3 години молили Патриарха за това, но че не сполучили." — Прѣписи отъ тия прошения Беронъ получилъ отъ Григория Доростолочервенски.

Оставамъ на послѣдно мѣсто съобщенията на *Димитрова* (p. 274 и сл.), защото тѣ не ни даватъ нищо ново, което да не ни е извѣстно и отъ Раковски. Ще отбѣлѣжа само и тоя пѫть една грѣшка: Димитровъ смѣсва именно депутацията, която дошла да се оплаква отъ Панарета, съ депутациитѣ, които били повикани въ Цариградъ слѣдъ танзимата. Слѣдъ обнародванието на хатишерифа на 19. октомври (sic) 1839. излѣзла заповѣдь да се изпратятъ въ Цариградъ по двама прѣдставители, които да изкажатъ устно нуждитѣ и теглилата на народа. Дошли такива прѣдставители и отъ България, и цариградскитѣ българи ги съвѣтвали, да се оплачатъ отъ тежкитѣ берии и грабителства на гръцкитѣ владици, но патриаршията се разпоредила, депутатитѣ отъ българскитѣ епархии да се водятъ първень при нея. Патриархътъ ги съвѣтвалъ да не се оплакватъ отъ нищо, а напротивъ, да заявятъ, че сѫ отъ всичко доволни. Нѣкои отъ цариградскитѣ българи узнали тая гръцка лукавщина, но късно било вече. Само търновскитѣ прѣдставители успѣли да се оплачатъ и то не прѣдъ правителството, а прѣдъ патриарха отъ дѣйствията на владиката Панарета, единъ съвършенно лудъ човѣкъ, който въ черква псувалъ, кълналъ па и биялъ въ митрополията, скачалъ и пѣялъ, а по улицитѣ говорелъ най-безобразни думи (p. 274.). Когато търновската депутация, състояща отъ Ив. Карамариновъ, Николу Кетенджиевъ, х. Койчо х. Савовъ и Басмаджията Колчо отъ Габрово, пристигнала да поднесе своята жалба, въ Цариградъ се намиралъ вече и от. Неофитъ, освободенъ съ съдѣйствието на Василаки Великовъ и на шивачитѣ. Неофитъ посъвѣтвалъ пратеницитѣ да искатъ българинъ владика и въ сѫщо врѣме расположилъ въ своя полза нѣкои отъ пашитѣ, и зетя на султана Мехмедъ Али-паша, а Ст. Чалъковъ, склонилъ за това близкия си приятель великия везиръ Юсрефъ паша. Портата се съгласила, да се рѫкоположи от. Неофитъ за Търново и дала заповѣдь въ тая смисъль на патриарха Григория VI. Тоя съ притворство отговорилъ, че ще се съобрази съ желанието на правителството, но сѫщеврѣменно прибѣгналъ до най-низкото срѣдство, за да осуети назначението на отца Неофита. Споредъ Димитрова патриархътъ повикалъ на вечеря прѣдставителитѣ, почналъ да ги ласкае и да се прѣструва прѣдъ тѣхъ, че той обичалъ отъ душа и сърдце българския народъ, нъ съжалявалъ гдѣто нѣкои измѣжду него, за единъ инатъ само, работятъ противъ интереситѣ на народа си. Той имъ казалъ: „Вий за сега никакъ не сте виновати, че искате Неофита Бозвелията за владика, защото това ви е порѫчано; нъ когато се рѫкоположи и испрати въ епархията, населението като види, че той не е опитенъ, не е приготвенъ за този високъ постъ, и не ще може да защищава неговитѣ интереси, тогава вие ще бѫдете порицавани и осѫждани, че не сте си отваряли очитѣ; св. Синодъ като взе прѣдъ видъ всичко това, одобри за търновската епархия нашия протосингелъ Неофита, който е надаренъ съ всички изискуеми за единъ архиерей качества; патриаршията, ако и да има нужда отъ него, нъ като не желае да прѣстѫпи рѣшението на св. Синодъ, и като истинска майка на православния народъ, тя е готова да

го ржкоположи за търновски митрополитъ, а Неофитъ Бозвелията за сега ще бжде неговъ протосингелъ, а послѣ и епископъ". — Като чули тия думи на патриарха пратеницитѣ се разколѣбали, а като се явилъ протосингелътъ Неофитъ и обѣщалъ на всѣкого по 2500 (sic) гроша тѣ съ готовность подписали, че желаятъ него за митрополитъ. „За това подкупничество е писано по-одавна", пише Д., „тъй като подкупенитѣ сами исповѣдали своя грѣхъ". — Нашиятъ отецъ Неофитъ се видѣлъ прѣдъ единъ свършенъ фактъ и понеже билъ задлъжнѣлъ, а новиятъ митрополитъ заплатилъ дълговетѣ му, той се съгласилъ да му стана протосингелъ, но въ началото на 1842. владиката сполучилъ да го изпрати на заточение въ Света гора. Причинитѣ на тая немилость сж указани въ писмото на Неофита, печатано въ Читалище I.

Слѣдъ като се запознахме съ сждбата на Неофита до второто му заточение, което послѣдвало споредъ Раковски нѣколко мѣсеца подиръ съгласието му, да стане протосингелъ на търновския митрополитъ (поточната дата на заточението му, ще се помжча да установя по-долу), намъ остава да прослѣдимъ още историята на *послѣдното* му заточение. Ето какъ я излага на първо мѣсто *Раковски*.

Въ 1844. год. отецъ Неофитъ „както отъ чудо" дошелъ пакъ въ Цариградъ и почналъ да дѣйствува за прѣдприятието си. Въ туй врѣме той намѣрилъ и повече сътрудници. Търговцитѣ българи били се умножили и усилили „имѣющи отличная чьсть за търговскж почетность между другимъ народамъ; сжщо и отъ ученаж часть" били се появили нѣкои българи изъ Европа и били почнали да говорятъ и пищатъ по нѣщо и „о българскому заборавеному отъ ученаго свѣта народу." Много помогнали да се възбуди духа на българитѣ и интереса на чуждия свѣтъ пжтешествията на нѣкои учени Европейци, особено пжтешествието на Бланки, предприето на френски правителствени разноски. Въ туй врѣме въ Цариградъ се намиралъ и свещеноинокътъ Иларионъ Стояновичъ, който билъ свършилъ наукитѣ си въ Гърция и другадѣ. Съ тогова наедно „имѣющи защитж отъ разны знамяниты лица, успѣхж та ся представихж при главны тогда Отомански министры, а най-паче при Мехмедъ-Али паша, султановъ зѣть, и уполномощени отъ народа доказахж имъ народното право, и желание и все що страдаи българскы народъ отъ фенерско грьцко священство кое ненаказано го граби и съблича на щетж турскаго царства". Патриаршията вече не смѣяла да нападне явно българскитѣ свещеници, но работела тайно и чакала да оплете нѣкоя клевета и да обори и това българско прѣдприятие. „Отоманска Порта повелѣ патриарху, да приѣмны тыя българскы священны лица, да имъ дадѣ обиталище въ патриаршиж и слѣдь малко врѣмя, да гы наряди за митрополиты въ Българиж спорядь народное желание. Мехмедъ-Али же изпроводи гы ведно съ шетара си (гаверъ-агютантъ) у патриаршиж и каза имъ *устно*, че патриаршиа не може гы вѣки докачи на нищо;

понеже Негово Сиятелство стои добрѣ за таѫ работѫ. Отецъ Неофитъ и Иларионъ подирь едно такова силно прѣпорѫчителство и защитѫ, трѣбваше да идѫтъ въ патриаршиѭ, кое и извършихѫ. Патриаршихѭ ги на ꙗвѣ приѣ съ обичливаѭ фенерска льскавинѫ и лицемѣрие, нъ отаи и отъ вътрѣ имъ плѣтеше хытролукаво трьненый вѣнецъ казни и чъкаше да сполучи врѣмя да имъ го наложи наглавы и да умори и разори вѣки конечно нихнѫ дързость за подобно прѣдприѣтие!“ Такъвъ поводъ скоро патриаршията намѣрила въ едно съвсѣмъ случайно събитие. Отъ Котелъ били докарани вързани въ Цариградъ Стойко Поповичъ, който доблестно билъ подкачилъ въ родния си градецъ борбата противъ фанариотитѣ и гъркоманитѣ, и синъ му, който не е другъ, освѣнъ самъ Раковски. — Народътъ стрѣснатъ отъ туй ненадѣйно събитие се спотаилъ и отъ страхъ незнаялъ, какво да каже. Фенерската патриаршия обаче играяла „радостливый игроводъ за получсвия злобнаго си удара придатьлства“ и готвела най-безчовѣчни мѫки за отца Неофита и Илариона, които били още въ патриаршията, когато докарали Стойка и сина му въ Цариградъ и ги фърлили въ тъмницата Паша Капуси. Но отецъ Неофитъ ималъ дързостьта да ги посѣщава. „Стойка и сына му,“ продължава Раковски, „хфърлихѫ въ топхански тьмницы безъ никакъвъ сѫдъ и държяхѫ гы тамо девять цѣлы мѣсецы подъ най-безчьловѣчны и люты мѫки, безъ да имѫтъ съобщение съ нѣкого си и безъ да видѭтъ бѣлъ свѣтъ! А отца Неофита и Илариона, слѣдъ нѣколко дны, грабнѫхѫ единъ дьнь напрасно патриаршескы ꙗсакчии и отвлѣкохѫ гы на Атонскѫ-горѫ. Отца Неофита обковахѫ гърцы въ желѣзны тяшкы веригы и спустихѫ го въ влажны подземны дьлбины на единъ торонь (кулꙗ), отъ дѣ въ послѣдны минуты живота му извадихѫ го та издѫхнѫ въ Хилиндарскѫ св. обитель.“ (бр. 11, 22 Ноември 1860).

Една доста различна версия отъ историята на послѣдното Неофитово заточение намираме у *Бурмова*, който търси причинитѣ съвсѣмъ на друго мѣсто, гдѣто ги Раковски никакъ не съглежда. Споредъ тогова Неофитъ и Иларионъ щѣли да бѫдатъ рѫкоположени по заповѣдь на Портата, ако послѣдната не била се стрѣснала отъ агитациитѣ на нѣкои българи, докарани въ Цариградъ като нарушители на държавния редъ, жива илустрация на постоянно отъ патриаршията изявяваното недовѣрие къмъ българитѣ. Бурмовъ съглежда причината на Неофитовото и Иларионовото заточение въ това, че били невинно *заподозрѣни отъ руския посланникъ* като интимни приятели на полскитѣ емигранти. Ако да не било това обстоятелство, патриаршията не щѣла навѣрно да успѣе да издѣйствува отъ Портата ферманъ за отстранението имъ отъ Цариградъ. — Това повтаря както виждамъ, и г. *Каранетровъ*, и особенно обширно се излага у *Славейкова*, та не е излишно да забѣлѣжа още тукъ, че то ми се вижда не съвсѣмъ вѣроятно. Ако Раковски, който, както е извѣстно, не може да се заподозри въ голѣмо русофилство, не поменува нищо за нѣкакви руски интриги противъ Неофита и Илариона, можемъ да бѫдемъ увѣрени, че такива интриги не е имало. Тѣ сѫ били съчинени от-

послѣ, за да се даде какво годѣ обяснение на заточението имъ. Съвсѣмъ фантастично изглежда да бѫде съобщението на Славейкова, че патриаршията трѣбвало да иска *прѣдварително* писменно разрѣшение отъ руското посолство за изпращанието на Н. и И. въ Света Гора. И Бурмовъ и Славейковъ иматъ обаче донѣгдѣ основание да *подозиратъ*, че рускиятъ посланникъ може да е ималъ нѣкаква намѣса въ затотението на Неофита и Илариона, защото, както узнаваме сега подробно изъ мемоаритѣ на Чайковски, послѣдниятъ билъ въ близки спошения съ тѣхъ. *Той* ги съвѣтвалъ да се оплачатъ на Мехмедъ-Али-Паша отъ патриаршията, *той* ги защитилъ отъ нея, като ги скрилъ въ манастира на Лазариститѣ, *той* слѣдователно далъ поводъ на ревностния патеръ *Boré*, който играе послѣ такава важна рола и въ историята на унията, да се помѫчи, да ги спечели за католичеството. За тая пропаганда на Лазариститѣ Раковски наистина мълчи, но тя се удостовѣрява отъ Чайковски, комуто въ тоя случай може да се вѣрва. Неговитѣ показания потвърдяватъ така свѣдѣнията на Бурмова и Славейкова, обаче не напълно, тъй като Чайковски не туря въ прѣка свръзка заточението на Неофита и Илариона съ опита на патеръ Boré. Споредъ него причината трѣбва да се търси въ нѣкои *врѣменни политически* събития, отъ които патриаршията се възползувала, за да се отърве отъ българскитѣ агитатори, ако и послѣднитѣ, да не се подали на изкушенията на Лазариститѣ.

Като се връщамъ къмъ Бурмова, ще забѣлѣжа първень, че споредъ него Неофитъ билъ освободенъ отъ заточение не въ 1844. г., както твърди Раковски, а въ 1845. година, което е и по-вѣрно, защото както виждаме отъ прошението на Цариградскитѣ българи отъ 14 януари 1845 до Великия Везиръ (вж. по-горѣ р 317 заб. 1.) Неофитъ до тая дата не билъ още пустнатъ. Щомъ се завърналъ въ Цариградъ, той веднага продължилъ борбата за добиванье правдини на потъпкания българскя народъ, тоя пѫть заедно съ Илариона Стояновича. Двамата получили на 25 юни 1845. пълномощно отъ българскитѣ еснафи, да се прѣдставятъ отъ тѣхно име прѣдъ правителството и патриаршията по всички вѣроизповѣдни дѣла. Сѫщата година тѣ подали просба на Високата Порта, въ която желанията на българитѣ били формулувани въ слѣднитѣ седемь точки: 1.) патриархътъ и синодътъ да обяснятъ, отъ гдѣ е произлѣзълъ дългътъ на патриаршията, възложенъ върху епархиитѣ, кому сѫ били дадени паритѣ и защо сѫ били дадени; 2) да се покаже на всѣка епархия, колко ѝ се пада, да плати отъ този дългъ, за да го изплати, ако го намѣри за справедливъ, и за напрѣдъ никой да нѣма право да прави дългъ за смѣтка на една епархия; 3.) да се изпроваждатъ въ българско архиереи българи, които да обясняватъ на народа по языка му обязаноститѣ му къмъ бога, къмъ царя и къмъ ближнитѣ; 4.) да се назначи на архиереитѣ мѣсечна или годишна плата и да се опрѣдѣлятъ правдинитѣ имъ при извършванието разни свещенодѣйствия и треби; 5.) да се назначатъ за присѫтствие въ синода, наедно съ гръцкитѣ владици, трима отъ българитѣ; 6.) архиереитѣ да се из-

биратъ отъ народа, а да се ржкополагатъ отъ патриарха, и да не се промѣнятъ другояче освѣнъ по волята пакъ на народа и по заповѣдь отъ Високата Порта, и 7.) да се назначатъ въ Цариградъ четирима природни българи за прѣдставители на българския народъ, които да явяватъ на портата нуждитѣ и прошенията на българитѣ и да съобщаватъ на послѣднитѣ всичкитѣ рѣшения и повеления на правителството безъ посрѣдството на гърцитѣ. Сжщеврѣменно Иларионъ подалъ на везира Решидъ-паша пространно изложение за намѣренията на гърцитѣ и тѣхнитѣ отношения къмъ българитѣ, въ което прѣпоржчвалъ, Портата да отдѣли българския народъ отъ гърцитѣ и по такъвъ начинъ, да осуети политическитѣ имъ планове. За тая цѣль трѣбвало да се даде на българитѣ възможность да се сдобиятъ съ собствена черква въ Цариградъ и да имъ се прѣдостави право, да издаватъ въ столицата една газета. (p. 118.). По-нататъкъ Бурмовъ разправя, какъ патриаршията успѣла да издѣйствува отъ турското правителство ферманъ за заточението на Неофита и Илариона, благодарение, както казахъ и по-горѣ, че успѣла да ги прѣдстави прѣдъ руския посланникъ за злонамѣренни лица, които взематъ своитѣ наставления отъ полскитѣ емигранти „ратници на латинската пропаганда“, особено отъ Чайковски. Бурмовъ е убѣденъ обаче, че тѣхнитѣ сношения сж били невинни, „тѣ сж видѣли, че той исказвалъ съчувствие къмъ домогванието имъ и че имъ е обѣщавалъ своето съдѣйствие прѣдъ турскитѣ велможи и за това сж го посѣщавали. Тѣ не сж даже и подозрѣвали, че неговото съчувствие е извирало главно отъ ненависть къмъ православната църква и нейната велика покровителка“. Бурмовъ знае, че отецъ Неофитъ ходилъ често дору да нощува въ католишкия мънастиръ на Галата, Санъ-Бенедето, но това той го обяснява само отъ съображения на лична безопасность. Неофитъ се криялъ тукъ отъ прѣслѣдванията на фанариотитѣ. Когато патриаршията приготвила вече всичко за заточението на двамата родолюбци, тя почнала да се отнася къмъ тѣхъ много благосклонно, та да може толкова по-сигурно, да ги хване. Иларионъ билъ приеманъ често отъ патриарха и съ голѣма любезность, а на Неофита било дадено даже помѣщение въ самата патриаршия, „за да може да дава потрѣбнитѣ свѣдѣния за българитѣ“. И двамата се усѣщали толкова повече въ безопасность, че имали много високи покровители. Неофитъ билъ много добрѣ извѣстенъ на Мехмедъ Али-паша, зеть на султана и началникъ на артилерията, а Иларионъ „се ползувалъ съ доброто внимание“ на Решидъ-паша, на Фуадъ-Ефенди (послѣ Фуадъ-паша), Аали-Ефенди (послѣ Аали-паша) и на княза Ст. Богориди. Тия покровителства не попрѣчили обаче никакъ на патриаршията единъ день, да изпрати своитѣ евтаксии (полицейски) и да уловятъ ненадѣйно и Неофита и Илариона, слѣдъ което ги заточва първо на Принцовитѣ острови и отъ тамъ на св. Гора, гдѣто Неофитъ билъ туренъ въ затворъ съ окови. Напрасно цариградскитѣ българи и населението отъ търновската епархия ходатайствували за освобождението имъ. Неофитъ се поминалъ въ затвора въ 1848. год., а Иларионъ се

освободилъ отъ заточение едва година по-късно (1849.) благодарение на руския пѫтешественникъ, А. Муравьева, който придружавалъ великия князь Константина Николаевича до св. Гора.

Както казахъ и по-горѣ, въ мемоаритѣ на *Чайковски* намираме подробни свѣдения тъкмо за опитванието на Лазариститѣ, да прѣвърнатъ въ католичество Неофита и Илариона, за това ще имъ дамъ тукъ мѣсто като допълнение на съобщеното отъ Бурмова. Трѣбва само да се помни, което вече изтъкнахъ, че Чайковски свързва двѣ събития, що по време нѣматъ нищо общо. Първата часть отъ разказа му се отнася къмъ 1840. год., втората къмъ 1845. Правилно би трѣбвало тѣ да се раздѣлятъ, но съ това би се изгубила причинната връзка, както Чайковски поне си я мисли. — Заедно съ прѣдставителитѣ отъ провинциитѣ били дошли въ Цариградъ двама души духовници, българи: „*отецъ Неофитъ*, старецъ, голѣмъ почитатель на княза Милоша Обреновича, авторъ на нѣколко елементарни български учебници, и тѣсно привързанъ на владѣещата отоманска династия.... Върлъ врагъ на грѫцкото духовенство, той мислѣше да отдѣли българитѣ отъ православната черква. Неговиятъ проектъ бѣше познатъ въ цѣла България и бѣше намѣрилъ единъ ревностенъ поддържатель въ лицето на младия отецъ Иларионъ отъ Елена. — Снабденъ съ прѣпорѫчителни писма до мене отъ страна на г. Савовича отъ Търново, тѣ ме турихѫ въ течение на своитѣ идеи. Азъ ги заведохъ при Мехмедъ Али-паша, баджанакъ на султана и тогава началникъ на артилерията. Той имъ обѣща, че ще ги покровителствува, и ги натовари да изложѫтъ вкратцѣ историята на българската Охридска патриярщия, при това да опишѫтъ злоупотрѣбленията, които грѫцкото духовенство е вършило надъ българския народъ и въобще да изкажѫтъ желанията и стрѣмленията си. Мемоарътъ се написа и биде прѣдставенъ по принадлежность. Грѫцката патриаршия подуши обаче работата и захванѫ да търси авторитѣ. Азъ се посъвѣтвахъ съ Мехмедъ Али-паша и скрихъ отца Неофита и Илариона въ мънастира на Лазариститѣ, макаръ и да не ми се искаше, защото винаги съмъ билъ убѣденъ, че католицизъмътъ много е бъркалъ на славянското дѣло. По азъ нѣмахъ други начинъ, какъ да завържѫ съ българитѣ сношения, слѣдъ като първиятъ ми опитъ бѣше излѣзълъ тъй злочестъ. Патеръ *Leleu* и г. *de Bourqueney* съвсѣмъ и не мислеха на нѣкаква религиозна пропаганда; тѣ оставихѫ врѣмето само да повлияе върху религиозното чувство на двамата българи духовници; но патеръ *Boré*, който бѣше облѣкълъ расото неотдавна, като по-ревностенъ и по-живъ, се опита да ги прѣобърне въ католичество. Тия опити ги уплашихѫ, толкова повече, че Неофитъ и Иларионъ бѣхѫ убѣдени, че нѣма да бѫдѫтъ послѣдвани отъ сънотечественницитѣ си, а напротивъ отритнѫти. Тѣ смѣтахѫ, че е по-рационално и по-практично, да имъ се помогне, да се сдобиѭтъ съ религиозна автономия, та тогава може-би и да е възможно сближение съ Римъ. Патеръ Boré обаче не се обезсърдчи и продължи своитѣ опити. Недоволенъ само отъ туй, че благодарение на

новитѣ му познанства едно извѣстно количество българчета посѣщавахѫ училището му на Бебекъ, той распрѫснѫ слухъ, че българскитѣ духовници сѫ наполовина прѣобърнѫти въ католичество, като мислеше, че по тоя начинъ, ще ги накара да се покатоличѫтъ. Случи се, разбира се, съвсѣмъ обратното; българското население захванѫ да гледа съ криво око, дѣто поповетѣ му сѣдѭтъ въ единъ католишки мънастиръ. Патриаршията се въсползува отъ негодуванието, и имъ прѣдложи гостоприемството си, като имъ даде да разберѫтъ, че е готова да води прѣговори съ тѣхъ за българската черква. Великиятъ логотетъ Аристархи-бей тъй хитро умѣ да подведе стария и честния Неофита, щото тоя напуснѫ мънастира на Лазариститѣ и се прѣнесе въ патрияршията, дѣто му бѣхѫ приготвили особено жилище и го гледахѫ много хубаво. Аристархи до тамъ отиде съ своята византийска безочливость, та заведе Неофита въ собствената си каляска при Мехмедъ-Али-паша, да му поблагодари за протекцията и да го помоли и за напрѣдъ, да не му я отнема, сѫщеврѣменно и да му обяви, че отъ сега нататъкъ патриаршията старателно ще изучва българскитѣ работи въ единъ синодъ, който щѣлъ да бѫде свиканъ незабавно. Мехмедъ-Али-паша, който притежаваше качествата и грѣшкитѣ на великитѣ господари, и като такъвъ бѣше чувствителенъ за ласкателствата на Аристархи-бей, се съгласи на всичко и даде даже една кесия жълтици на българскитѣ попове, тия вѣрни султанови поданници, за да не бѫдѫтъ храненици на патриаршията, а да могѫтъ свободно да си гледатъ работата. Риза-паша показа обаче явно, че не одобрява, дѣто българскитѣ интереси се прѣдаватъ отъ ново въ рѫцѣтѣ на патрияршията. Той каза на Неофита: „Богъ да ти е на помощь; азъ не давамъ вѣра на тия хубави обѣщания, но противъ волята ти азъ не могѫ да те изтръгнѫ отъ влиянието на патрияршията" и като се обърнѫ къмъ Аристархи, той отиде даже до тамъ, та му каза: „ти ще ми отговаряшъ за живота на тоя старецъ". Всѣки день вслѣдствие на това недовѣрие, той пращаше адютанта си, да пита за отца Неофита и другаря му. Реуфъ-паша, садразаминътъ, прѣпорѫча на патриарха, да се занимае съ българския въпросъ. Това състояние на работитѣ трая нѣколко седмици. Неофитъ и Иларионъ продължавахѫ да ме посѣщаватъ и даже да ходѭтъ въ дома на Лазариститѣ. Патеръ Leleu, боленъ отъ шарка, отъ която подиръ малко и починѫ, бѣше морално вече замѣстенъ отъ отца Boré, който въ свойто заслѣпение, бѣше убѣденъ че прѣслѣдванията упражнявани върху българскитѣ духовници отъ страна на патриаршията, ще ги накаратъ неизбѣжно да се присъединѭтъ къмъ католишката църква". По-нататъкъ Чайковски разказва сѫдбата на свиканото отъ правителството Събрание на народнитѣ прѣдставители. Това събрание не отговорило на надѣждитѣ, които му се възлагали. Християнитѣ станали смѣшни съ своето малодушие; тѣ не смѣели и устата си да отворятъ; мюслюманитѣ, всички бейове и аги, чифликъ-сайбии, врази на танзимята, искали да имъ се повърнатъ пакъ старитѣ привилегии, старото владичество надъ християнитѣ, безъ да допускатъ нѣкакво измѣнение въ

състоянието на послѣднитѣ. Всичкитѣ сили съ изключение на Франция били още отначало противъ свикването на тоя своеобразенъ парламентъ, особенно Англия, която се сърдела на Риза паша за французскитѣ му симпатии и за неговитѣ претенции да бѫде апостолъ на реформитѣ и да засѣни Решидъ паша, върху добрата воля на когото разчитвала много. Европейскитѣ вѣстници се подигравали съ тоя злочестъ опитъ и го смѣтали за комедия измислена по всѣка вѣроятность отъ хора — врази на танзимата, които желаяли да възстановятъ стария редъ. Султанътъ недоволенъ отъ неуспѣха на тая мѣрка, която той смѣталъ за основа на една сериозна реформа, повикалъ Решидъ паша, рѣшенъ да се ослони на него, та да прѣобразува турската империя въ една държава, гдѣто всички поданници безъ разлика на вѣроизповѣдание, да иматъ еднакви права. Врѣменно се назначило едно прѣходно министерство. Патриаршията се възползувала отъ това обстоятелство и слѣдъ нѣколко дена стариятъ Неофитъ и Иларионъ били турени въ окови като разбойници и насила откарани съ корабъ въ св. Гора — въ *Зографския* манастирь, гдѣто трѣбвало да понесатъ хиляди неприятности и страдания. Обвинили Шекабъ-ефенди, министра на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла, че е прѣдалъ българскитѣ духовници на Патриаршията. Патриархътъ изпратилъ единъ рапортъ на Високата порта, въ който обявилъ, че българскитѣ духовници сѫ заточени за дисциплинарни простѫпки споредъ правото, което било дадено нему и на прѣдшественицитѣ му съ фермани отъ разни султани. „Ето така се свърши първата стѫпка на българитѣ въ черковното имъ дѣло, което азъ смѣтахъ тогава, както и сега го смѣтамъ, за основа на автономията имъ. Високата порта умѣ хитро, да отвали отъ себе си отговорностьта прѣдъ българитѣ и общественото мнѣние, като я свали върху патриаршията. Враждебностьта противъ тая се увеличи, но довѣрието въ турското правителство не биде никакъ разклатено“.

Отъ Бурмова главно е черпалъ *Карапетровъ* (р. 9. и сл.), за да прѣдстави историята на послѣдното Неофитово заточение. Когато въ 1845. год. Неофитъ се завърналъ „вторий пѫть“ въ Цариградъ, той се съединилъ съ Отца Илариона Ст. Михаиловски, да работи за българска черква и намѣрилъ силна подкрѣпа у тогавашнитѣ лични търговци и ученитѣ, къмъ които били се прибавили Захари Струмски и Ал. Екзархъ. Думата на Бозвелията тоя пѫть била света за всички. Всичко вървѣло „като по медъ и масло“, толкова повече че и Василаки Великовъ билъ съ Отца Неофита и Илариона (Ст. Богориди билъ противъ), но ето че Патриаршията изпраща послѣднитѣ на заточение. Причината за *третото* заточение на Отца Неофита (и на Илариона) била тая: прѣзъ 1845. г. българскитѣ съсловия и търговци ги опълномощили да подадатъ на Портата едно прошение, въ което между друго молили: да настои прѣдъ патриаршията за напрѣдъ да се изпращатъ българи владици въ българскитѣ епархии, българскиятъ народъ самъ да си избира владицитѣ, а патриархътъ да ги рѫкополага, на владицитѣ да се опрѣдѣля годишна или мѣсечна плата, троица българи владици да се назначатъ въ синода

на патриаршията; да се назначатъ четворица българи за постоянни официални прѣдставители на българския народъ при Високата Порта. — Отецъ Иларионъ подалъ отъ своя страна на първия министъръ Решидъ паша едно изложение, въ което прѣпоръчвалъ на правителството, „да отдѣли българския народъ отъ гръцкия, като даде едно черковно самоуправление на първия и така да се развалятъ политическитѣ кроежи на гърцитѣ.“ Иларионъ настоявалъ още, да се позволи на българитѣ да си построятъ храмъ въ Цариградъ и да си отворятъ по-високи училища въ епархията, та да не ходятъ да се учатъ по чужбина. Патриаршията като узнала, какво кроятъ Неофитъ и Иларионъ, помолила Портата, да й разрѣши да заточи опаснитѣ агитатори. Портата негли нѣмало да се съгласи, защото Неофитъ и Иларионъ имали много познайници между турскитѣ голѣмци, па и между нѣкои отъ влиятелнитѣ полски емигранти, по прѣпоржката на които „по нѣкога Отецъ Неофитъ нощувалъ въ католическия манастиръ Санъ Бенедето въ Галата“, но намѣсилъ се рускиятъ посланникъ Титовъ, „който ужъ за това ненавиждалъ (Илариона и Неофита), защото имали сношение съ поляцитѣ“ и съ негово разрѣшение Портата позволила на Патриаршията, да заточи немирницитѣ, въ 1845. Г. К. е на мнѣние, че Портата трѣбва да е била взела и съгласието на Княза Стефана Богориди, който билъ най-влиятелното лице при султана и при правителството му, инакъ дору самъ Василаки Великовъ нѣмало, да допустне, да се изпълни желанието на патриаршията, стражаритѣ на която хванали на улицата Неофита и Илариона и ги завели на патриаршията, отгдѣто били изпратени на Островъ Халки, а отъ тамъ въ Света Гора. „Окованъ съ тежки вериги отецъ Неофитъ Бозвели починалъ прѣзъ 1848. год. въ една кула на Хилиндарската обитель, въ Св. Гора, а отецъ Иларионъ се прибралъ при братята си иноци въ сжщата обитель, отъ гдѣто прѣзъ 1849. год. се върналъ въ Цариградъ; патриархията го освободила отъ заточението по ходатайството на нѣкой си русинъ пжтешественникъ, Муравиевъ“ (р. 12.).

Както вече поменахъ, съ Бурмова се съгласява въ главния въпросъ за причинитѣ на Неофитовото послѣдно заточение и *Славейковъ*, само че съобразно съ цѣлия характеръ на съобщенията му и въ тая часть на разказа му намираме нѣкои отвлѣчения и подробности, които изглеждатъ съмнителни.[1]) Интересно е, че споредъ Славейкова, единъ отъ чирацитѣ му се опитвалъ да го спаси отъ затвора. До колко и това е вѣрно, мжчно е да се рѣши. Отецъ Неофитъ билъ доволенъ, казва Славейковъ (р. 394. и сл.), че намѣрилъ тоя пжть такъвъ единъ отличенъ другарь въ борбата, Илариона Стояновича, но изобщо работата не вървѣла. „Кажи, че отецъ Неофитъ не е ималъ първата си подпорка вече: Илия ли е умрѣлъ, или валиде султанъ не знамъ, но отъ тази страна вече

[1]) Още Каранстровъ (о. с. р. 13. Заб.) не вѣрва въ съобщението на Славейкова (вж. по-долу), че *Кръстьовичъ* билъ ходилъ въ Св. Гора съ емирнаме отъ Портата, да освободи Неофита и Илариона. Това, споредъ него, е невѣроятно, защото Кръстьовичъ билъ службашъ на турското правителство, а не на гръцката патриаршия.

не се надѣвалъ нищо, а само на себе си и на пожертвованието си гледалъ и очаквалъ". „Дѣдо Паничко" отъ когото Славейковъ черпи въобще обилно, му разказалъ, че Неофитъ тоя пѫть се скаралъ съ Патриаршията по причина, че се възпротивилъ, да се върне едно мѣсто, което българитѣ си били купили на Унъ-Капия за черква подъ прѣдлогъ, че било чифутско и грѣшно, — а да вepisodeматъ друго, което Стефанаки бей имъ билъ подарилъ на Фенеръ. „Дѣдо Неофитъ се възпротиви на патриарха, който го заточи." Но Славейковъ не мисли, че това е могло да стане така лесно. Тукъ той разправя на широко, какъ патриархътъ (Германъ) сполучилъ, да добие съизволението на руския посланникъ Титовъ, защото не се знае „отъ кога е имало обичая и тъй слѣпо се е вардѣло", да се иска за сюрдисванието на нѣкой калугеръ разрѣшението на оногова. Титовъ познавалъ Илариона и не се съгласявалъ, да даде воля за него, да се заточи, но Иларионъ „при всичкитѣ си достоинства ималъ този недостатъкъ", че ходелъ при Садъкъ паша (Чайковски), тогава още ефенди. Патриархътъ обадилъ това на Титова, който поставилъ единъ гъркъ, нѣкого си Мими, да шпионува, кой ходи у Чайковски и той донесълъ, че Иларионъ, често бива у него съ другъ единъ калугеръ (разбира се Неофита). Титовъ се поусъмнилъ „поради бунтуванието на поляцитѣ", заржчалъ на Илариона, да отиде при него, но протосингелътъ и диаконитѣ на патриарха, които съобщили Илариону това желание на Титова, съвѣтвали го, да не ходи при посланника, та да не го заподозри турското правителство. Това, разбира се, усилило съмнѣнието на Титова, толкова повече че гъркътъ Ханджери му казалъ, какво Иларионъ продължавалъ, да ходи у Чайковски. Титовъ „подсърденъ отъ неотиваньето на отца Илариона" подписалъ, да се заточатъ двамата български калугери. — Обстойно описва Славейковъ, какъ били уловени Иларионъ и Неофитъ, като се ползува пакъ отъ споменитѣ на дѣда Паничка. Споредъ послѣдния, патриархътъ Германъ щомъ взелъ Титовото писмо, веднага, безъ да чака ферманъ отъ турското правителство, се разпорежда да се уловятъ. Отецъ Неофитъ, който живѣелъ нѣгдѣ къдѣ Везиръ ханъ, или въ самия ханъ, билъ докаранъ въ патриаршията насила, а Иларионъ билъ уловенъ въ самата патриаршия, гдѣто още отъ вечерьта билъ поканенъ да напише едно славянско писмо до босненския владика. Иларионъ тъкмо билъ сѣдналъ да пише, като дошелъ шумъ и викъ отъ улицата; погледналъ прѣзъ прозореца и вижда какъ двама патриаршески евтаксии се десетинадванадесеть тулумбаджии го влѣкатъ и го държатъ да не бѣга. „Като го вижда Иларионъ, усѣща каква е работата и се възвива къмъ протосингела, та му казва: какво е това? така ли се турятъ на редъ работитѣ? Машалла, благодаря ви", казва и си излѣзва да си иде. Но долу на улицата евтаксиитѣ го улавятъ, закачатъ му „гнуснитѣ онѣзи патриаршески за заточение пинаки" и го изправятъ до Неофита, който билъ само каль и кръвь, защото, споредъ нѣкои, когато първиятъ евтаксия го уловилъ, той го търтилъ на земята и тръгналъ бърже къмъ Везиръ-ханъ, гдѣто имало много българи. Притърчалъ обаче вториятъ евтаксия съ четирма тулумбаджии

и сполучили да вържатъ Неофита. Слѣдъ това коварно нападение на Неофита и Илариона турятъ имъ букагии на нозѣтѣ и ги изпращатъ първень на *Халки*. Като се разчула изъ Цариградъ новината за заточението имъ, около 25 души абаджии отишли въ патриаршията, да търсятъ Неофита, но гдѣ го? Петь-шестима се рѣшили, да отидатъ дору до Халки, но само направили, гърцитѣ да бдятъ по-строго за заточенитѣ, до като се получи ферманътъ. Една зарань, до като всички спѣли, измъкватъ Илариона и Неофита отъ затвора и, както били съ букагиитѣ, ги натоварватъ на параходa, та прѣзъ Солунъ ги откарватъ на Св. Гора, гдѣто ги раздѣлятъ. Споредъ Славейкова Иларионъ билъ изпратенъ въ Хилендаръ, а гдѣ е билъ затворенъ Неофитъ, „въ една кула, гдѣто билъ подключенъ съ кофаръ“ — това той не знае. У него намираме обаче, както загатнахъ единъ трогателенъ епизодъ, инакъ никому неизвѣстенъ, именно, че чиракътъ му, единъ самоковчанинъ диаконъ, едничкото лице което той виждалъ въ влажния си затворъ и което било се подключило съ него „вода баремъ да му подава“, намислилъ да го освободи, „да го качардиса отъ кулата“. Подключенъ отдолу той смѣталъ отъ прозорцитѣ да го извади и да бѣгатъ. Двѣ три години той съ това се занимавалъ; ходилъ, слѣзвалъ долу, излизвалъ навънъ, пригатвялъ си вжжа, подпасвалъ се съ тѣхъ да го не удирять, и най-подиръ, когато вече дошелъ до единъ край, да стори да го вади, улавятъ го, разтърсватъ него и одаитѣ имъ горѣ, намѣрватъ вжжята и други такъми за бѣгъ, очудени, смайватъ се. Взели всичко каквото намѣрили, искали и него да извадятъ оттамъ, той падналъ на краката имъ, молилъ имъ се, молилъ се на стареца си, и той имъ се молилъ, че не може безъ него, хеле сполучилъ да му го оставятъ пакъ. Но той, излъгалъ веднажъ, не можелъ вече да се възправи, легналъ и подиръ мѣсецъ и половина прѣдалъ богу духъ. Не се знае, старецътъ му до колко е сподѣлялъ неговитѣ планове за бѣгъ, но той го е обичалъ и жалилъ и отъ скръбь подиръ два мѣсеца прѣдалъ и той богу духъ. Освобождението на Илариона Славейковъ отдава прямо на ходатайството на нѣкакъвъ Велики князь, името на когото не помни, който прѣзъ 1847. ли или 8-ма билъ ходилъ на Св. Гора на поклонение. Хилендарцитѣ, като нѣмали кого другиго да изпратятъ, да посрѣщне високия гостъ, натоварили съ тая мисия Илариона, който му разправилъ за своитѣ и Неофитовитѣ страдания. Князътъ, като се върналъ въ Цариградъ, настоялъ, да се освободятъ заточенитѣ. Въ началото на 1848. год. било писано на послѣднитѣ, че скоро ще ги пустнатъ. — Славейковъ не знае само, живъ ли е билъ отецъ Неофитъ и да ли отецъ Иларионъ билъ му писалъ, че ще ги пустнатъ, „да се порадва баремъ“. Въ 1848., *малко слѣдъ почиванието на Неофита*, дошло врѣме да се изпълни желанието на руския князь. Отъ Цариградъ билъ изпратенъ въ Света Гора Гавриилъ Кръстевичь съ емирнаме отъ Портата, да освободи заточенитѣ, но понеже нѣмалъ писмо и отъ патриаршията, калугеритѣ не го припустнали „да види Илариона баремъ, който билъ живъ, а то за Неофита всички му казвали, че е умрѣлъ“. Кръстевичъ слѣдъ тоя категориченъ

отказъ се видѣлъ принуденъ, да поиска помощь отъ турскитѣ власти въ Солунъ и само така, като взелъ нѣколко турци отъ пашата, сполучилъ да покаже на калугеритѣ, кой е той и пустналъ Илариона свободенъ да върви на кждѣто ще, а на Неофита видѣлъ гроба му и го оставилъ. (р. 398.).

Единъ видъ синтеза отъ версиитѣ на Раковски и на Бурмова ни дава *Димитровъ*, (р. 282. и сл.), който черпи почти буквално отъ послѣдния, но допуща, че заточението на Неофита може да се дължи и на указаната отъ първия причина, съ което става излишна хипотезата за намѣсата на руския посланникъ въ Цариградъ. Неофитъ билъ освободенъ въ 1845 год. по многократното ходатайство на българитѣ въ Цариградъ и Търново. Заедно съ Илариона той подалъ на Портата двѣ прошения, едното отъ които съдържало седемь точки (цитуватъ се споредъ Бурмова безъ указание на извора). Иларионъ освѣнъ това вржчилъ особенъ мемоаръ на Решидъ паша (слѣдва съдържанието му). Най-сетнѣ патриаршията сполучила да заподозри двамата агитатори и прѣдъ руския посланникъ, като ги прѣдставила за близки приятели на Чайковски и полскитѣ емигранти. Но отъ Димитрова ние узнаваме (и това е ново), че за въпроса, подигнатъ отъ Неофита и Илариона, билъ се заинтересувалъ и султанъ Меджитъ, който въ обиколката си изъ България билъ получилъ въ много градове прошения, да заповѣда на Патриаршията, да назначава българи владици — и наистина, Меджитъ прѣдложилъ това на патриарха, но послѣдниятъ отговорилъ писменно, че е изпращалъ до сега такива владици, на които имахъ пълно довѣрие и които, не само че нѣма да подкопаватъ държавата, но още да я вардятъ отъ вънкашни и вжтрѣшни неприятели. При това прибавилъ, че българитѣ никой пжть не сж имали свои владици, и патриаршията не виждала за нуждно да измѣнява своитѣ стари закони и обичаи; не желае и да бжде зломисленница на османската държава. „Но ако Ваше Ц. В., казалъ той, искате да испълните волята на българския народъ, който се труди всячески да се избави отъ нашия надзоръ, азъ нѣма да се противя, ще имъ ржкополагамъ лицата, които ни прѣдставляватъ, за които обаче, като не могж да поржчителствувамъ, прося, да ми се даде писменно разрѣшение, за да не подпаднемъ послѣ подъ отговорность.“ Патриархътъ билъ убѣденъ, че слѣдъ тоя отговоръ султанътъ нѣма да настоява, да се назначаватъ българи владици. Случаятъ помогналъ на гърцитѣ, да увѣрятъ Портата въ опасностьта на българскитѣ домогвания. Тъкмо когато Неофитъ и Иларионъ чрѣзъ мощнитѣ си покровители се надѣвали, да издѣйствуватъ осжществението поне на часть отъ програмата си, въ Цариградъ били докарани Стойко Поповичъ и синъ му Савва, набѣдени че бунтуватъ българския народъ и приготвятъ въстание въ Котелъ. Това събитие, описано подробно отъ Раковски и смѣтано, както видѣхме, и отъ него за главенъ поводъ, да се заточатъ Неофитъ и Иларионъ, — било и споредъ Димитрова, който черпи неизвѣстно отъ гдѣ, експлоатирано отъ Патриаршията, за да докаже, че българитѣ сж наистина врагове на дър-

жавата, и че неговитѣ най-опасни прѣдставители въ Цариградъ трѣбва да се направятъ безврѣдни. Ето какъ и безъ намѣсата на руския посланникъ Патриаршията могла да издѣйствува ферманъ за заточението на Неофита и Илариона — първень на Принцовитѣ Острови и послѣ на Св. Гора. Още нѣщо ново узнаваме отъ г. Димитрова, то е точната дата, кога е умрѣлъ Неофитъ мѫченически въ окови въ тъмната и „влажна кула на Хилиндарския мънастиръ" — именно *28 Юли 1849 год.* За жалость и тоя пѫть не се казва, отъ гдѣ е черпено това важно свѣдѣние, което не се съгласява съ показанията на Бурмова (1848), Карапетрова (id) и Славейкова („на 1848, малко слѣдъ почиването на отца Неофита" и пр. р. 397). Мнѣнието на послѣднитѣ сподѣля и Теодоровъ (Бълг. Лит. 1896 р. 187.). Само Мариновъ (Ист. на Бълг. Лит. р. 195) твърди като Димитрова, че Неофитъ „прѣдалъ Богу духъ въ 1849 год.," като произнесълъ ужъ тия послѣдни думи: „проклятие срѣщу Грьцкото духовенство." Вѣроятно той е заелъ тая дата отъ Иречека (Ист. Б. р. 701).

За послѣднитѣ години на Неофита въ затвора ние притежаваме, впрочемъ много цѣнни документи: неговитѣ цитувани по-горѣ двѣ писма до п. Андрея Робовъ (сПсп. III), едното отъ 1 Дек. 1847, другото отъ 16 Марта 1848. Отъ първото ние узнаваме, че билъ въ „неприятнѣйши обстоятелства," „въ достоплачевно состояние," че душата му била „до смерти прескорбна," а сърдцето му „полумертвенно лютоуязвенно" (р. 158), че духътъ му билъ, наистина, бодъръ („духъ бодръ, милодрагий ми любимиче и състрадалниче, народности рады"), но че „плотъ немощна... отъ единия страни *дряхлая старость,* отъ другия — немощь болѣзни! отъ третия крайная нужда и нищета ме прехлупили!" (р. 159). За жалость, Неофитъ въ това писмо не съобщава нищо на своя „любимецъ и състрадалникъ" за причинитѣ на своето послѣдно заточение, а за своитѣ страдания въ манастира поменува сѫщо само пѫтемь. Той (попъ Андрей) да не очаква, че ще му разправя за Цариградското „навадно предателство, ласкателното измамване, тайноосудителното въ заточение провождание, и въ Вешной (? Великой) Лаври, отровното, смертоносно и несносное наше страдание..." (р. 159), като че ли съ това не иска да отчая едничкитѣ още ратници за българското дѣло, останали свободни, попъ Андрея и архим. Максима. „Дерзайте Андрее! да дерзаетъ и Максимъ! — говорѣте, орѣте винограда господенъ," се провиква той, „съ врѣме и безъ врѣме!" — Както виждаме, ако и „дряхлая старость" и „немощь болѣзни" да сѫ „прѣхлупили" Неофита, той още въ 1847 год. съвсѣмъ не изглежда, да е нравственно сломенъ. Напротивъ, той не само заявява, че духътъ му „народности ради" е бодъръ, но ободрява и другаритѣ си и, което е особено важно, не прѣстава да се надѣва, че единъ день ще бѫде освободенъ отъ затвора. Той изрично свършва своето писмо съ просба до любороднитѣ еленчани, които не били го забравили въ онова му „бѣднонапастное състояние," да не го лишаватъ отъ „общенародния си щедроти, милости и человѣколюбия" и гдѣто е „сходно и сгоднаблагоразумно" да настояватъ и се молятъ за него „за дано по-

скоричко ни извадятъ *итлака,* че ни се дови и додѣя“... Сѫщиятъ духъ вѣе и въ второто му писмо, писано три мѣсеца и половина по-късно, — на 16 Мартъ 1848 год. И тукъ той се оплаква, че се намира въ „неприятнѣйши обстоятелства“, „въ приватни случаи“ и „въ достоплачевно состояние,“ но че отъ „единоплѣмяннихтѣ си общества справедливости ревностнихъ доброжелателей и просвѣщенія рачителей“ не се „отвожда.“ И тукъ той ни се показва сѫщо така бодъръ и войнствено настроенъ, и тукъ той съвѣтва Максима и любимеца си Андрея, когото нарича „болгарский Ахилесъ,“ да работятъ противъ гърцитѣ, да не биватъ унили. Като чете човѣкъ особено тритѣ му стихотворения, които се съдържатъ въ това писмо и които помѣстихъ по-горѣ, никога не би помислилъ, че има прѣдъ себе си единъ старецъ, който страда отъ „немощь болезни“ и отъ крайна нужда Въ всѣки случай не би подозиралъ, че тъй скоро ще удари послѣдния часъ на оногова, който свършва писмото си съ слѣднитѣ, дишещи пълна надѣжда, думи: „Прочее, Всеблагий Свѣтоподатель по благость своя всякиго и насъ и васъ благодатнѣ да просвѣщава, вразумѣва, научава и наставлява на полезная, — и на любородцитѣ сърдцата за насъ да смислява, за да ни не заборавятъ, да не изгниеме въ заточение! и да ни не лишатъ отъ общенародния си милости... да живѣѭтъ еленчани ... и *дано чудеснѣ ни свободеше Милостивий Богъ,* и да ни сподоби да се видиме лично, за кое благонадежно ожидамъ, оставамъ и есмь и пр.“ (р. 166).[1])

IV.

Слѣдъ като се запознахме основно съ историята на Неофитовитѣ *три* заточения, не е мѫчно да се установи и за *кое отъ тѣхъ се говори въ ЕМБС.?*

Явно е, че трѣбва прѣди всичко да се елиминира първото му заточение прѣди 1839 год., защото ЕМБС се основава на Гюлханския хатишерифъ; сѫщо така трѣбва да се изключи обаче и послѣдното му заточение, защото инакъ думитѣ на Мати Болгарія, че Неофитъ ѝ билъ донесълъ осмочастнитѣ си книжки прѣди *три* години не биха имали

[1]) Гдѣ е издъхналъ Неофитъ? Че е билъ заточенъ въ Хилендаръ, това всички знаятъ. Само Славейковъ не помни добрѣ (Мсб. 396). Повечето вѣрватъ, че е билъ фърленъ въ една кула, гдѣто и умрѣлъ. Така още Иречекъ, Ист. Б. 701: „кончина (1849) прекратила томленія его въ сырой тюрмѣ Хиландарской башнѣ.“ — Споредъ Раковски Неофитъ билъ оковань въ тежки желѣзни вериги и спустнатъ въ „влажны подземны дълбины на единъ торонъ (кулıа),“ обаче въ послѣднитѣ минути на живота му го извадили отъ затвора, така че можалъ да издъхне въ Хилендарската обитель. Бурмовъ твърди сѫщо, че Неофитъ билъ туренъ въ затворъ съ окови. На сѫщото мнѣние е и Каранетровъ (Неофитъ починалъ, окованъ въ тежки вериги). Споредъ Славейкова, Неофитъ билъ „подключенъ съ кофаръ“ въ една кула. Най-сетнѣ и споредъ Димитрова, Неофитъ умрѣлъ мѫченически „въ тѫмната и влажна кула на Хилиндарския манастиръ“ (вж. и Мариновъ о. с. 195). Споредъ това трѣбвало би да се допустне, че Неофитъ не ще е ималъ възможность да напише МБ въ затвора. Човѣкъ, окованъ въ тежки вериги, фърленъ въ влажни подземни дълбини, кѫдѣто слънце не прониква — не може да се занимава съ литература, да чете, па и да пише. Противъ това прѣдположение говорятъ обаче писмата на Неофита изпращани изъ Хилендаръ въ 1847 и 1848 година. Тукъ има нѣкакво прѣувеличение. Неофитъ все не ще е билъ мѫченъ тъй инквизиторски, както си прѣдстави още Раковски, или поне отъ врѣме на врѣме ще му се е давала сравнително по-голѣма свобода.

никакъвъ смисълъ. *Остава прочее само второто му заточение,* което дѣйствително се потвърдява напълно и отъ съдържанието на ЕМБС, както може да се забѣлѣжи впрочемъ и при най-бѣглото сравнение на изложенитѣ въ ЕМБС факти съ историята на това заточение у Раковски и отчасти у Славейкова (прѣдимно Истор. на Габр. Учил.).

Кога по-точно е билъ изпратенъ Неофитъ *втори пжть* недоброволно въ Света Гора, — на тоя въпросъ както Бурмовъ, тъй и Кара-Петровъ и Димитровъ отговарятъ еднакво: въ *1842* год., като сждятъ вѣроятно по туй, че писмото на Неофита до Іосифа Соколски носи дата 24 Апр. 1842. — Съ това мнѣние се съгласява и невѣрното инакъ съобщение на Славейкова, че Неофитъ напустналъ Търново и заминалъ за Калоферъ, отгдѣто отишелъ въ Цариградъ — въ 1842 година. Само Раковски е на мнѣние, че Неофитъ билъ заточенъ *нѣколко мѣсеца* слѣдъ заминаванието си за Търново въ качество на протосингелъ, но точна дата не намираме и у него.

Досѣжно *причинитѣ на второто Неофитово заточение* — нѣма такова единомислие. *Каракетровъ* въобще ги не знае, *Раковски* ги отдава на неприязненнитѣ му очношения къмъ лукавия митрополитъ и прѣдателитѣ гръкомани, *Славейковъ* намира, че Неофитъ избѣгалъ отъ Търново, защото се скаралъ съ феслията владика Костаки Мегавули по въпроса, трѣбва ли или не трѣбва Иларионъ да се изрови; *Бурмовъ* забѣлѣзва само че митрополитътъ си позволявалъ тогава всѣкакви клевети, за да обсипи българскитѣ народни дѣйци и привежда за доказателство Неофитовото писмо до приятеля му Іосифъ Соколски, егуменъ на Габровския манастирь, гдѣто между другото четемъ: „Може и святиня ти да позна еще като идяхме и минахме призъ монастиратъ ви, чи ся рече, какво сми яли мѣсо Авг. мѣс. 1. и по мало време чи сме хранили Мораіте (елладстіи) калугери въ монастыратъ и послѣ мало чи сме проводили 7 балканжіи наше да го убіятъ (Съобщителятъ прибавя: Тука ся подразумѣва Тър. Митр. Неофитъ) въ долня Орѣховица, най-послѣ като ходихме по Троянскиятъ монастирь, че смы писали 40,000 войска. Смысли прочее пастырскы и Митрополитскы, коварства, инородна пагубна и умразна умышленія! Неступеніятъ Иларіонъ („и тои Тър. Митр." прибавя съобщителятъ) съ нѣколцина погречени проклятницы избѣсе за правда человѣцы". Сжщия тоя пасажъ привежда и *Димитровъ* (p. 278), като му дава обаче невѣрно тълкувание. Общитѣ клевети противъ българскитѣ дѣйци, които Бурмовъ съглежда въ цитувания пасажъ, у Димитрова се прѣобръщатъ въ обвинителенъ актъ противъ Неофита, съ *точно* указание на мотивитѣ за заточението му въ началото на 1842 год. „Споредъ едно писмо отъ Отца Неофита съ дата 24-й Априлъ с. г. до игумена на Соколский мънастиръ отца Иосифа, той билъ обвиняванъ, *че на 1-й Августъ 1841 год.* наедно съ казаний Иосифа яли месо въ мънастиря; че испратили седъмъ души балканджии да убиятъ владиката Неофита, когато се намиралъ въ село Долня-Орѣховица; че хранили еллински калугери въ мънастира и че като ходили въ Трюянския мънастирь, записали

40,000 души възстанници." — За да даде на тоя пасажъ подобно значение, Димитровъ си позволява, да прибави къмъ неопрѣдѣлената у Неофита дата 1 Августъ — год. 1841, мислейки че се говори за едно събитие станало една година прѣди заточението му, и се повежда отъ тълкуванието на М. Т. Радіева, че митрополитътъ, за когото се говори на това мѣсто е Неофитъ. Друга една грѣшка се дължи на не съвсѣмъ вѣрно прѣдадения текстъ. Въ „Трудъ", четемъ „и по мало време чи *сте* храниле Мораіте калугери", въ Читалище невѣрно е напечатано: „чи *сме* хранили" и пр. — Най-сетнѣ г. Димитровъ трѣбваше, да се позамисли тъкмо върху послѣдното обвинение. Какви *елински* калугери „е могълъ да храни" Неофитъ и какъ е можело това да се види прѣстѫпно на такъвъ единъ вărлъ елинъ като търновския митрополитъ? — Цѣлиятъ пасажъ се отнася навѣрно къмъ нѣкакви по-стари събития. Неофитъ ще си спомня обвинения противъ тѣхъ, ковани още отъ Илариона,[1]) който споредъ самия г. Димитрова (p. 271) щомъ стѫпалъ въ Търново за да не бѫде прѣслѣдванъ отъ властьта по причина на завѣрата (мораити калугери!), почналъ да прѣслѣдва, клевети и прѣдава българитѣ; мнозина изпратилъ на заточение прѣзъ 1827 год. нѣкои и избѣгалъ, а въ 1836 год. „прѣдалъ приготовляваното въ Плаковския мънастиръ възстание, вслѣдствие на което мнозина отъ дѣйцитѣ били избѣсени, други избѣгнали и много кѫщя се затворили" (ibid).[1])

Така твърдѣнията на Димитрова се разсипватъ. Ние имаме обаче за добра честь друго едно високоважно Неофитово писмо, въ което прѣко и точно сѫ показани както датата така и причинитѣ на заточението му. То е именно писмото, за което поменахъ по-горѣ, и което никой не е съгледалъ въ подлистницитѣ на „Дунавски Лебедъ." Тукъ узнаваме покрай много други интересни подробности, че Неофитъ се уплашилъ отъ „смущението", което произвели въ Търново селскитѣ чорбаджии, като отишли да се оплакватъ на мухасала отъ митрополита и поискали тескере, да отидатъ да питатъ въ Цариградъ, кой му е далъ право да върши извѣстни золумлуци. Бидейки убѣденъ, че митрополитътъ ще търси него да обвини за „смущението", той напуща протосингелството и взема позволение, да събира вересиитѣ отъ книгитѣ си. Съ своя,

[1]) Подобни обвинения противъ Неофита не могатъ ни и очуди, като се знае буйниятъ му темпераментъ. Напротивъ странно би било, ако такива не биха се никакъ сипали противъ него. Тукъ му е мѣстото, да се попитаме: възможно ли е въобще, да не е билъ той замѣсенъ ни въ едно отъ политическитѣ движения въ България, напр. въ Велчевата завѣра (1835, *Раковски*, Горски Пѫтникъ 227. *Кисимовъ*, Истор. раб. II, p. 71 и сл. *Димитровъ*, II, 182 и сл. *Беронъ*, p. 211, сл., и др.). Да не е познавалъ Мамарчева, егумена на Плаковския манастиръ и въобще главнитѣ дѣйци на това въстание? Но какъ е сполучилъ тогава да се избави отъ прѣслѣдвания? Интересно би било, да се знае, гдѣ е билъ Неофитъ въ врѣме на войната 1828—1829 г.? *Чайковски* твърди (Мемоари, Сбм. X, 449), че Неофитъ билъ тѣсно привързанъ на владѣещата турска династия, че още въ 1810 год., съвсѣмъ младъ, но започенъ, билъ единъ отъ найревностнитѣ турски агенти, и че *въ 1828 год. той билъ събралъ въ Балканитѣ една чета отъ българи доброволци, съ която билъ се присъединилъ къмъ турцитѣ и това му спечелило уважението на Хюсеинъ паша!* — Всичко това тъй противорѣчи на всичко, което знаемъ за патриотизъма на Неофита, щото ми се вижда невъзможно. Неофитъ е наистина лойаленъ къмъ турското правителство и въ учебницитѣ си и въ МБ и въ ЕМБС, но тая лойалность — единъ видъ мѫдра тактика въ борбата съ гърцитѣ — не можеше да отиде до тамъ, гдѣто я съзира полякътъ-емигрантъ, Чайковски.

калабалъкъ той се прибира въ Лѣсковския мънастирь, но тукъ на върхъ *велика срѣда* прѣзъ нощьта го задигатъ отъ лѣглото, качватъ го на единъ „сюргюнъ бейгиръ" и направо го откарватъ на св. Гора.

Но ето и самото писмо, къмъ което Раковски е прибавилъ нѣколко интересни бѣлѣжки („Дун. Леб." бр. 47, р. 196, авг. 22, 1861.):

„Въ ученицѣхъ Словеснѣйшему Г. Саввы Стойковічу, родомъ Котлянцу. Молитственнѣ.

Въ К. поль, у Куручешменской школи.

Словеснѣйшій Люборо́дче, Г. Са́вва Стойковичь!

И другажды ти ѝзвѣстихъ какво святый Триновскій М. сосъ многоцѣнныте си пешкешлі́цы ѝ многогро́шныте си рушфе́ты — сущо каквото и въ Цариградъ тога съ измаме и преласти сосъ 15000 тѣхъ си хилады гроша троицата прово́дены отъ народа ѝ имъ взе отъ руцѣте маза́рыте — та́кѡ и въ Триново на нѣколцина чорбаціи и на мухаса́линатъ, на каддіатъ и на нѣколцина агѝ: хашы отъ 3800 до 2600 гроша. — Су́що ску́пи наргелета, саха́ты и дру́гіи многоцѣнны тефаріцы и грошове доволны — и си хо́ди изъ Епархіата со́съ шестима ясакчіи и со́съ множи́на человѣцы и собира на вѣнчило по коли́кото си щя гдѣ по 10, гдѣ по 12 гро́ша и взе́ма отъ всяка церква по 390 гроша, и отъ всѣки священникъ по 250, а отъ манастырски ѝгумены, отъ всѣкиго по 500 гроша ѝ чина́лъ по села́та по несносны золумлуцы отъ Панаре́та и послѣ ся договѣдиха се́лските чорбаціи какò е нахранилъ гражданските чорбаціи: мухасала, кадіа и Агите и ся собраха въ Три́ново и попытаха Мухасала — Митрополи́тат ны Ефенды, има ли дозволе́ніе, да хо́ди по селата ны со́съ 30 коня и сосъ толико человѣцы, сущи дели́-башій, да вземватъ аваето и да струвжтъ золумлу́цы, какво то си щатъ; дай намъ тескере́, мы ще идимъ въ Цареградъ да пытаме, — и азъ като ви́дѣхъ таковіи смущеній та сторихъ паре́тисисъ протосингелство то и взехъ отъ Митрополіа та пи́смо да имамъ во́ля да ходя да си събирамъ вѣресіите отъ книгитѐ си — и до ка́дъ ги собира да ми сѣдятъ калабалицыте въ Лѣсковскія тъ монастырь — ѝ до кадъ ся завьрни митрополита тъ отъ За́хара, та да си видимъ со́съ него хісапатъ и да ми платѝ ѝ колико то гроша ми са зами́нали за него харчъ и колико то ми ся стоѝ протосингелски дялъ отъ Епархіата — ѡ трепроклятое лукавство! То̀й заміна и отидѣ въ Захара, и подирь неколко днѝ на велика та среда призноща, грабватъ мя отъ вышереченнія тъ монастырь три́ма мухасалски сегмены и мя качватъ на единъ сюргу́нъ бейгири́, както мя намѣриха на лѣгло́то ми — и мойте, коніе и вещете ми, до̀ се́га не зна́я що сториха — ѝ нема ни то призъ Три́ново ни то прѣдь шура да мя извадятъ, но аллаханъ каранданъ призъ таковіи св. днѝ мучитѐлски до въ Хіленда́ръ монастырь з Св. Горӑ дока́раха — и да́доха на калу́геры те са́мо едно патріархско пи́смо, кое́то ѝмъ повелява да мя даржатъ періорісанъ — ѝ да видятъ дру́гіи те бо́лгари да ся смирятъ. Ето ти патріа́ршаска и Митрополітска законна и свята пра́вда! Ето коли́ко предпочи́татъ Султа́нските Каннонаме́та и послѣдоватъ Еванге́лски!

Ѡставамъ прѡ́чее ва̂ше любочестїе да разсужда́вате по па̂тищата отъ мучи́тели те що сам тегли́лъ . . . ѝ до се́га що тѐгля отъ калугеры те въ Монастырь, чи нѣсамъ проси́лъ отъ хрїстїа̀ны те за св. Богоро́дица — ѝ нѣсамъ ѝмъ води́лъ поклѡ́нницы но самъ престу̀пникъ Божественнаго зако́на — ѝ та́кѡ ми прилича, да ся муча до смерти, и да мя прости Богъ и св. Богородица, ѝ тїя — ѝ да ми ся спасе́ душа та — блазѣ на Неѡ́фvтова та душица Тя́жко и горко на живо́та тъ му!

'И любородно за бо́лгарско то на́ше препро́сто ѿбщество ся смысли̇: ка̀къ го пла́шатъ и сандарди́светъ толи́кѡ годи́ны пребеззако́нны те владыцы — едва́мъ го малкѡ посвѣсти́хме — а тоя про́клятъ м. со́съ рушфеты го ѹпла́ши ѝ па́къ го сандарди́са . . . . Азъ до ка́дъ бѣхъ та́мо всѝте ся бѣха подпи́сали ѝ ся ка́няха да дойдатъ ѝ да дада̂тъ ѝзнова а̂рзуха́лъ на Цареградската Шура̂ за не́го и за насилствата̂ му безчеловѣчны; но мо́жи надѣятся кога́ то ми изле́зи ѝтла́катъ, тога́съ да юрюди́сатъ въ Цареградъ су̂що какво́ то и лане какво́ то и ва́ше слове́сїе ви́дѣхте що ста́ваше.

Того́ ра́ди като су̂щїй Любородецъ · и соотѐчественикъ предстой коли́ко то ти ѐ возможно, и прили́чно, ѝ моли́ ся на Кvра̂[1]) и кому̀ то намѣришь сгодно, дано ми изва́дите итла́катъ да ся свободяхъ отъ неснѡ́сны тѣ, му́ки ѝ тегла̃ — и нище ви бы трудатъ за́лудѡ — възблагодари́ща и Азъ и ѿбществото всячески, всякиго ѝ ѽставамъ

На ва́шето любородно словеснѣйшество въ заточенїи Неофvтъ многостраждущїй — и доброжелающїй

Въ Х. М. 841. го септм. 12.

Поздравѝ ми любородцы тѣ̂ ко́и то пы̀татъ за на́съ и искажи ѝмъ да надстояватъ и тїе колко то можатъ . . . . .“

Слѣдъ подробното изложение на второто Неофитово заточение, което се опитахъ да дамъ по изворитѣ, що ми бѣха на разположение, горното писмо не се нуждае отъ никакви коментари. То допълня и поправя въ много отношения даннитѣ на нашитѣ съобщители, напр. досѣжно броя на търновскитѣ пратенници и прѣдложения тѣмъ подкупъ, досѣжно управлението и безчинствата на митрополита Неофита, и пр..

Главното за насъ сега е, че знаемъ, кога точно е билъ заточенъ Неофитъ: *на велика срѣда.*[2]) Годината не е показана, но тя лесно се намира; *тя не може да бжде друга освѣнъ 1841, а не 1842,* както приематъ и Бурмовъ и Карапетровъ и Димитровъ (под. и Славейковъ). — Митрополитътъ Иларионъ умрѣлъ на 8. февр. 1838 год.,[3]) слѣдъ него

---

[1]) Майка на Княза Богориди. Ср. *Раковски,* Горскы Пѫтникъ, р. 230. Id. Забѣл. му въ Дун. Леб. къмъ горното писмо (5): „А съотъчственику си що пиши да ся потруди да издѣйствува освобождение му отъ заточения и да моли Кvра (майка княза Вогорида) или както другче može, то ѐ защото онъ изъ начала того прѣдприѣтия бѣше единъ отъ най-разпалени и най-дѣятелны съучястницы и онъ имаше въ тѣхъ времена пристѫпъ при княза Вогорида, а особито при Неговѫ старѫ майкѫ“.

[2]) Ср. и *Славейковъ,* Гайда I, бр. 2. 30 юни 1863, р. 10: „*В' праздник* Неофит Търновскій окова въ желѣза и обруга сѣдинитѣ на новія наш исповѣдник и мученик *Отца Неофита Хилендарца* (Бозвели).“

[3]) Ср. *П. Кисимовъ,* Исторически Работи, I, р. 29: „На една отъ книгитѣ на брата ми на прѣдната кора има отъ него написано: Да се знай кога умрѣ въ Тарново Їларионъ:

билъ ръкоположенъ за Търново Панаретъ, а слѣдъ Панарета дошелъ въ 1840 година младиятъ Неофитъ, който довелъ съ себе си и отца Неофита като протосингелъ. Отъ цитуваното по-горѣ писмо на Априлова и Палаузова (17 авг. 1840) се вижда, че Неофитъ ще е билъ назначенъ митрополитъ прѣзъ м. Май сѫщата година (това тѣ узнали отъ едно писмо на Колча Басмаджи отъ 23 с. мѣсецъ), слѣдователно сѫдбоносната „велика срѣда", за която се говори въ писмото на отца Неофита не може да бѫде тая отъ 1840 год., въ която година и Райно Поповичъ пише на приятеля си, Неофита Рилски (15. юли, 1840): „твой тезоименный, а мой прїятель Неофитъ станалъ протосингель на терновскїатъ митрополитъ, вмѣсто митрополиту" (сПс. 1891, кн. 36, Ferison. Писма по нар. ни пробуждание, р. 926). — Тъй като приведеното по-горѣ писмо е отъ 12 септ. 1841, *Неофитъ ще е билъ заточенъ прѣзъ нощьта на велика срѣда 1841 год. отъ Лѣсковския мънастиръ, гдѣто е билъ гость на своя добъръ приятель, егумена Максима.*[1])

По-нататъшното и най-важното за насъ заключение е, 1) *че Неофитъ е съчинилъ ЕМБС между 1841 и 1845 год.,* *когато* той отново се явилъ въ Цариградъ, 2) *че Неофитъ е съчинилъ ЕМБС. нѣколко години по рано отъ МБ,* което имаше и да се докаже.

Такова е *хронологичното отношение* на двата труда. Остава ни да видимъ на послѣдно мѣсто, имали нѣкаква зависимость между тѣхъ въ отношение на *съдържанието.* За тая цѣль естественно е нуждно да се прочетатъ най-внимателно и двата текста — и прѣди всичко да се улови *основната идея* на единия и другия трудъ.

Ето какво впечатлѣние се получава отъ сравнението на МБ и ЕМБС по съдържание:

Двата труда, ако и съчинени въ разно врѣме, иматъ несъмнѣнно една и сѫща основна тенденция. Авторътъ имъ и тукъ и тамъ остава вѣренъ на своята толкова рано начената агитация: да се замѣстятъ гръцкитѣ владици въ българскитѣ епархии (въ една, въ нѣколко или всички) съ българи (*по-нататъкъ той никога и не отива въ своитѣ искания* и тия които му приписватъ желанието, да се сдобиятъ българитѣ съ своя *самостойна,* независима отъ гръцката патриаршия ерархия, грѣшатъ),[2]) обаче при всичко това има и една голѣма разлика между МБ. и ЕМБС.

въ лѣто 1838: мѣсицъ Февруарѭ день 8: вторникъ по 6 сахата и три дакики". У *Димитрова* (о. с. 271.) невѣрно — 2. Февруари, отъ чума.

[1]) Вж. за тоя другарь на Неофита интересната статийка на *Ц. Гинчева* въ *Трудъ*, III, кн. 7, 1890, р. 800 и сл. „Отецъ Максимъ Райковичъ." Id. *Раковски,* Горски Пѫтникъ р. 221, *Стояновъ,* сПсп., III, 155. († 1874, Галацъ); *Славейковъ,* Сбм. 390. I.; Кисимовъ, Истор. работи I. р. 60. Тукъ и една народна пѣсень за Максима.

[2]) Още *Иречекъ,* Ист. Болг. 701. много добрѣ забѣлѣзва: „онъ еще былъ далекъ отъ мысли возстановить старую болгарскую церковь; когда ему приписали этотъ планъ, то онъ отклонилъ его отъ себя какъ клевету". Ср. и „Прїятелскоїе писмо отъ Блъгарина къ Грьку", написалъ Богданъ, Прага 1852, р. 2: „Тъй ꙗ' разгласилъ (святѣйшiй патрїархъ), да азъ радѭ вушь за особитаго Блъгаромъ патрїарха, какво-то ꙗ' было и въ старо врѣмя, и що прѣзъ тва нѣщо вушь азъ искамъ да отдѣлѭ Блъгары-ты, своꙗ братꙗ, и Блъгарскѫ Црьковь да раздѣлѭ отъ Цариградскаго Апостолскаго престола. Тия и таквва негови *клеветы, ковлады,* и мысли въоръжихѫ срѣщо менѣ много злонамѣреныхъ Грькъ, кои пакъ дору и нѣкои

До като въ МБ Неофитъ обгръща именно цѣлия въпросъ на гръко-българскитѣ отношения къмъ половината на XIX вѣкъ и напада *изобщо* коварното фенерско духовенство и особено висшитѣ прѣдставители на това духовенство (патриарха, митрополититѣ и владицитѣ), като го излага на позорния стълбъ, като показва неговата ненаситна алчность, неговия развратъ, неговата ненависть къмъ всичко българско; до като въ МБ Неофитъ говори отъ висотата на единъ *общонароденъ трибунъ*, който застъпва интереситѣ на *цѣлото* отечество, и отъ туй гледище дава съвѣти да се противудѣйствува на Фенеръ чрѣзъ истинската просвѣта и чрѣзъ тѫжби прѣдъ султанското правителство, което е дало еднакви права на всичкитѣ си поданници съ знаменития хатишерифъ; — ЕМБС собствено не е нищо друго освѣнъ единъ ядовитъ памфлетъ противъ търновскитѣ *чорбаджии*, които съ своята продажность осуетиха назначението на Неофита за търновски митрополитъ слѣдъ Панарета. Отъ всѣки редъ на ЕМБС вѣе умраза противъ тия ренегати, които сѫ бе́здруго главнитѣ виновници на народнитѣ страдания, защото никога гръцкитѣ владици не биха вършили такива злоупотрѣби безъ тѣхната поддръжка. Цѣлата книга на Неофита е пълна съ сатирични нападки не толкова противъ гръцкото духовенство, колкото противъ гъркоманитѣ *чорбаджии*. Въ МБ Неофитъ търси между друго, защо много българи били се изселили на чужбина, та не смѣяли да се завърнатъ въ отечеството си и открива причинитѣ на изселяванието имъ въ жестокитѣ прѣслѣдвания, които имало да търпятъ отъ кърджалии, еничери, аяни и фанариоти (р. 18, 20). Въ ЕМБС Неофитъ обвинява за това само чорбаджиитѣ, на които синътъ дава още отначало слѣдното не твърдѣ прѣпорѫчително свидѣтелство: „Пода́й Дозволе́нie ма́ло нѣщо и҆ ѿча́сти да тѝ ꙋ҆ба́дя; защо́ а́ко всй́те неприли́чны, и҆ на вся́ки, Бо́гу, и҆ человѣ́чески зако́ны проти́вны, ꙋ҆мра́зны, гну́сны, звѣ́рски, а҆ не человѣ́чески, свирѣ́пы, и бѣ́сны чорбаџі́йски ра́боты подро́бно ти обстоя́телно предло́жа — вѣ́рвай, за 150: годи́ны, да ти ги иска́жа, не мо́жа — Милости́вая Бого҃ Благослове́нная, и҆ многотерпѣли́вая На́ша Ма́ти! тво́йте су́щи синовѐ, мно́го неисказа́ны бѣды̀, и҆ напа́сти за Божа̑ пра́вда, *са́мо от чорбаџі́йте, а не от дру́гиго ни́кого,* неснo҆сно горки́те те́глят — а҆ е҆дніи, тегли́ли, бѣ́дныте тегли́ли, ꙋ҆сѣ́тили чѝ неща҃ да мо́жа҃ до кра́й да и҆сте́гля҃ — всйчко сѝ ѻ҆ста́вили — са́мо дѣчи́цата и҆ жены́те си взя́ли, и҆ въ Други́и Держа́вства побѣ́гнали, и҆ ся водвори́ли, и҆ ѿ таковíи чорбаџі́йски несно́сны, па́костны бѣ́ды ся ꙋ҆тарва́ли (р. 5)“. Слѣдъ тия думи на сина, майката иска да знае, тия чорбаджии отъ какъвъ родъ сѫ, турци или евреи, ерменци или цигани, анатолци или арапи, гърци

благомислящи вълекохѫ въ усомнѣніе мое праводушие и невиновность. Що-то да вижте! до какво 'сме доживели ные сиромашкы Блъгаре! Извѣстіе за тѫѭ *неблагонамѣреннѫ* и *безсъвѣстнѫ безсрамнѫ клеветѫ* срѣщо ми, толкось мя порази и мя приведи въ удивленіе и праведнѫ досадѫ, щото ся рѣшихъ, най послѣ, явно да ѭ открыѭ, не тъкмо прѣдъ вами, нъ и вссе-народно, и на-едно съсъ веѭ да вы съобщѫ, що Блъгаре-ти не радѫтъ и не просятъ за особита Патріарха, а ищѫтъ архипастыря и учитѣля своıа, отъ своıего Блъгарскаго народа родены, кои архипастыре знаѭтъ и ıазыкъ ихъ и обичаı и нъравы ихъ и потрѣбы и нѫжды ихъ“.

или власи, православни или идолопоклонци или съвсѣмъ безбожници, „но бáри ни са ли человѣцы“? . . . „Но ўбадѝ ми мѝличакъ мóй сынко“, свършва тя, „тія чорбаџіи всѝте ли са безчеловѣчны; и какóвъ родъ са“? На тоя въпросъ синътъ отговаря, като дава цѣла класификация на чорбаджиитѣ: „нахóждатся въ тя по мáлки, срéдны, и по велѝки: втóрите клáсы ся повелява от начáлните, и взаимствуват обществоенарóдната урéдба ѿ тѣхъ . . . тяжко, и гóрко!!! Слѣпцы, слѣпы вóдятъ и всѝте грамáдно, на кўбъ въ ꙗма пáдатъ — рóдомъ ся ѝменува бóлгаре — но ѐднiи ѿ Начáлнѣишите граждáнски, ся гарчѐя и пр.“ По-нататъкъ синътъ разправя, какъ погърченитѣ чорбаджіи гледатъ и другитѣ българе да погърчатъ (р. 7), какъ особено „трѝновскитѣ чорбаџіи“ *заедно* съ митрополита ограбватъ населението, какви такси вcase вcase за вѣнчило, опопване, за освещаване на черкви, за нови антимиси и пр. Когато майката съвѣтва, да не се оставятъ пострадалитѣ за народното дѣло патриоти, да гниятъ изъ затворитѣ, тя прѣко набѣждава прѣди всичко чорбаджиитѣ въ прѣдателство „тія сатанскѝ проклѧты сыновѐ, който, кад’ съ ѻстри тéрны, съ чорбаџiлакъ ся крася, крiновѐ“! (р. 14.). Когато тя ся очудва, че вѣрата се продава съ пари, че запопванието струва тъй скѫпо, европѣецътъ и посочва, че и тукъ чорбаджиитѣ играятъ най-главна и гнусна рола. При тѣхъ най-напрѣдъ отиватъ тия, които желаятъ да се запопятъ, тѣхното благоволение гледатъ първень да спечелятъ съ разни приноси. Но особенно е характерно, че когато по-долу сѫщиятъ европѣецъ оплаква българския народъ, за гдѣто като никой другъ народъ е изпадналъ до такова „безбóжно, безчеловѣчно, бѣдно и окаянно, унизитéлно и хўлно состоянiе“, той на първо мѣсто поставя между виновницитѣ на това му състояние *чорбаджиитѣ* и на второ мѣсто владицитѣ и поповетѣ: „таковiи погрéченнiи *чорбаџiи;* таковiи прегорделѝвы, славолюбѝвы, лáкомы, ненасѝтны, и сребролюбѝвыя, *владыцы:* таковiи, безумны и безкнижны, и за нѝкаква свѣтóвна рàбота недостóйны, *попóвы* (р. 21.) “Не по-малко важенъ е и цѣлиятъ пасажъ, въ който Неофитъ прѣзъ устата на европѣеца ни прѣдставя, какво влияние упражнявали чорбаджиитѣ въ Търново, и какъ успѣвали да си наложатъ волята дору на митрополита и на мухасалина и на кадията и на агитѣ. „Оныя ꙗвно говóрятъ: мы смы благорóдны — чорбаџiлака ѐ намъ ѡстáналъ ѿ Дедытѣ ны ѐщѐ и ѿ отцытѣ ны Достоянніе (мирасъ) . . . Когó, каквò щéме напрáвяме — митрополiта, мухасалiна каддiа, и ãгите са нáши — мы сме ѻбществото всесовершéнно ўплáшили и сандардѝсали, — за когóто кáкто щемъ на шурáта ся подпѝсваме —. когóто щéме въ кюрéка хвàрляме — и когóто щéме гдѣто обѝчаме сюрдѝсваме, зáптъ му стрўваме ѝмѣнiето, колкото ѝма, ãко щéме, и гóлъ го саблѝчаме — и тáко, зáмъ да ся ѝсплаша, и дрўгите, да ся не противя, каквото прáвиме ныя со митрополiта со мухасàлина, каддiа — то каквóто ѐ, да ѐ напрáвино — крыво, прáво, беззакóнно, закòнно — на вóлята ны ѐ я“. (р. 28.) — Неофитъ е тъй убѣденъ, че всичкитѣ злини, които народътъ пати, му идатъ отъ чорбаджиитѣ, щото даже се обрѫща къмъ гърка митрополитъ съ молба, „на ѐнiчероединомыслянни-

цыте погрéчени трíновски чорбаџíи, на пребеззакóнната ймъ престрастлíва вóля, да не се ѡ̆ставя — но а̂рхıпа̂стырски й̂ ѡ̆тéчески, ѿ свящéннаго писáнїя, прáвилно й̂ закóнно да ги совѣ́тува — за да ся ѡстáвятъ: ѿ лажесвидѣ́телствата си, ѿ клеветы́те, ѿ предáтелствата, й̂ ѿ братоубíйствата си“.

Не е ли явно че Неофитъ въ ЕМБС е още далечъ отъ оня по-широкъ националенъ идеалъ, който му се мѣрка въ МБ, и който му бѣ внушенъ по-късно (може би отъ Чайковски?). Борбата, която той води въ началото на 40-тѣ години има още повече локаленъ, въ много отношения класовъ характеръ. — Това става, можеби, несъзнателно, но то има видъ на най-тънка *тактика*, въ всѣки случай *тъй* трѣбваше отначало да се дѣйствува между единъ народъ, който далечъ още не може да разбере почисто националнитѣ мечти на единъ Паиси или Софрони. Ние знаемъ днесь, че най-просвѣтенитѣ прѣдставители на българския народъ отдавна негодуватъ противъ гръцкото духовенство, обаче простиятъ народъ не можеше да се раздвижи само съ отвлѣчени понятия. Нему трѣбваше да се дадатъ по-похватни аргументи, за да прѣстане да се простира прѣдъ гръцкия владика и да се плаши отъ неговитѣ анатеми. Още Паиси отбѣлѣзва това страхопочитание на българина къмъ фанариотина владика (..„но Болгари прiимаютъ ихъ благоговѣйно и почитаютъ ихъ за архиереи и сугубо плащаютъ имъ должное“, *Теод.*, Трѣмъ I, p. 109), оплаква се отъ него и Неофитъ въ МБ. II, 94: „Добрѣ си извѣстна, милая ни Майко, простиятъ ни народъ кого и кой слуша. Кога рече нѣщо владиката и неговитѣ фатрически гркомански попове и постнически духовници, то не Ангелъ Божий, ни Апостолъ Христовъ, нъ нито самъ Христосъ отъ небето да слѣзе да имъ рече, че то не е добро — простиятъ ни болгарски народъ не повѣрва, а онуй, що сѫ рекли владици, попови и калугери то вѣрва и и струва.“ [1]) За да се разруши това обаяние, трѣбваше да се употрѣбятъ естествено срѣдства, които да сѫ доста силни и доста прости, за да могатъ да бѫдатъ разбрани и отъ не твърдѣ сложни души. Агитацията между селското и простото градско население много правилно се начева съ изтъкване на *економическото* робство, въ което България е изпаднала подъ гръцкитѣ владици. Не по-малко е чувствителенъ простиятъ човѣкъ и за другъ родъ мотиви, черпени отъ неговитѣ *патриархални понятия за нравственостьта и сьмейната честь*. — *Развратьтъ и алчностьта* на гръцкото духовенство и на чорбаджиитѣ възбуждатъ въ начало много повече негодуванието на българина, отколкото фактътъ, че единъ цѣлъ народъ съ блѣскаво историческо минало е принуденъ да тегли едно чуждо иго. Назначението на българи владици се иска не само за удовлетворение на националната честь, а защото *свои хора* никога не могатъ се усмѣли, да експлоатиратъ тъй безсъвѣстно населе-

[1]) Ср. и p. 98: „Така е, милая ми Майко, но невѣжеството совсѣмъ е уелѣнило общежителството ни, че се бои отдѣто не е за боене и вѣрва, което не е за вѣрване! То, горкото, като чуе и рече — „владиката, духовника и чорбаджиитѣ така рекоха“ — и то обще, еврейски, заедно крещи, врещи, бращолеви и разпихателно вика и потвърдява . . . . , .

нието, като прѣдставителитѣ на Фенеръ, и Неофитъ много добрѣ знае какво иска, като настоява въ МБ, на владицитѣ да се дава „хакъ.“[1]) Разбира се, че собственниятъ опитъ трѣбваше да го научи обаче, че гръцкитѣ владици *самички*, безъ поддръжката на гъркоманитѣ чорбаджии, никога не биха смѣли, да вършатъ такива нечувани злоупотрѣби; ето защо, — ако и да е челъ съ възхищение Паисия, и да е изучвалъ „историитѣ,“ ако и да знае много добрѣ, че търновскитѣ митрополити, челябии и чорбаджии иматъ намѣрение да погърчатъ българитѣ, „за да полóжатъ сѝнора“ на гръцкото царство, „каквóто ѐ бúлъ въ в. Константíна на времéто — до Дýнавать“ (р. 32, Ср. и р. 34), — въ ЕМБС Неофитъ изпъква много пóвече като единъ видъ прѣдставитель на *плебея* българинъ, експлоатиранъ най-немилостиво отъ гърка или гъркомана *аристократъ* (чорбаджия). Не напрасно неговитѣ симпатии сѫ винаги съ простолюдието.[1]) Въ Цариградъ го поддържатъ не толкова първенцитѣ, колкото скромнитѣ шивачи. Въ Търново и търновската епархия той намира подкрѣпа пакъ главно у простото население, което охотно слуша неговитѣ филипики противъ чорбаджиитѣ, а покрай това се надъхва и съ умраза противъ издайницитѣ на народа.[2]) Социалната борба се прѣобръща обаче полека-лека въ национална. Чорбаджиитѣ не сѫ вече само безбожни експлоататори, а и врагове на отечеството, за това трѣбва тѣ прѣди всичко да се смажатъ, та100 послѣ е лесно да се дѣйствува и противъ гръцкото духовенство, когато му се отнеме най-главната поддържка. Ето какъ се обяснява и генезиса на ЕМБС. Самъ Неофитъ е патилъ отъ подкупничеството на търновскитѣ чорбаджии, нѣщо което той изрично поменува въ единъ приведенъ по-горѣ пасажъ, а сѫщото повтаря той и на края гдѣто твърди, че не само гръцкитѣ митрополити и челебии, но и „Трúновските погáрченны, прегóрды, сóвѣстію ўслѣплéнны чорбаціи“ предъ народа явно говорели, че *„по é пройзволно ѝ прúлично на цыганскаго рода свящéнствó, á не на Бóлгарскаго“*, — което идва, да потвърди до нѣгдѣ отбѣлѣзания отъ Славейкова слухъ, само че Неофитъ приписва това обидно за цѣлия български народъ мнѣние не на па-

---

[1]) МБ. 44: „Или кой народъ и вѣра по колико грошове на владицитѣ си е нѣкогажъ съгласявала на силно всѣкой да дава? . . . . Не е ли пó-законно *хакъ да се опрѣдѣлява на владицитѣ?*“

[1]) Споредъ *Славейкова* (Сбм. 380) Неофитъ още като билъ въ Котелъ билъ въ натегнати отношения съ чорбаджиитѣ: „Той ималъ въ Котелъ само единъ приятель вѣренъ, хаджи Райно Жечевъ; не бивало ексикъ, да го не види единъ день, когато билъ тамъ; *другитѣ чорбаджии не обичали Неофита.* Азъ попитахъ — защо, и единъ ми каза, — защото билъ такъвъ фарфара и псувалъ духовенството.“

[2]) *Раковски*, който прѣнася революционната пропаганда отъ религиозната область въ чисто политическата и продължава така дѣлото на Неофита, сподѣля напълно мнѣнието на послѣдния за чорбаджиитѣ. Ср. *Горски пѫтникъ*, р. 213: „Такива злобни чорбаджии (янячари) има доста по бѣднаѭ Българиѭ, кои отсвѣнь кьту грабѭтъ, ставѫтъ и злобно урядіе на тўрскія управители, и грьцкіѭ владицы, за да съблачѫтъ бѣдный народъ.“ Вж. и р. 225 за еленскитѣ чорбаджии. Ср. и писмото на *Априлова и Палаузова* отъ 19 Юли 1842 (Ист. на Габр. учил. 24). — „Освѣнъ това чуваме, чи кога дохажда грекъ владыка, още отъ Царьградъ приготовлява разны харизмы на чорбаджіи-тѣ по градове-тѣ и села-та, които като имъ ги даде, тѣзи малодушны и користолюбивы балгаре ставатъ неговъ тарафъ, и така той угнетява по воля-та си бѣдни-тѣ и така не имъ е срамъ на чорбаджиитѣ да станатъ угнетители на братья-та си за прибыль (кяръ) на чужеземци. Тѣзи безсмислени ще даватъ отвѣтъ на Всевышняго за тѣхныятъ поступокъ.“

триярха, а на търновскитѣ митрополити, челебии и чорбаджии. — Нѣщо повече, на едно мѣсто въ ЕМБС. (р. 29) Неофитъ изрично бѣди за своето заточение *прѣди всичко* търновскитѣ чорбаджии, а не прѣмо митрополита: „чи жáлостно, него въ заточéніе за Божà прáвда, що са го провóдили помянýтите голямцы“ . . . , което се потвърдява и отъ печатаното му по-горѣ писмо. Непосрѣдниятъ поводъ за заточението му дало възмущението на селскитѣ чорбаджии противъ градскитѣ. Тия ще са и дѣйствували прѣдъ владиката, да спаси Търново отъ опасната за тѣхъ Неофитова пропаганда между простото население.

Слѣдъ всичко горѣказано нѣма да ни се вижда чудно, че и стрѣлитѣ на Неофита противъ гърцитѣ не лучатъ въ *ЕМБС* по-далечъ отъ Търново. И въ туй отношение памфлетътъ му съвсѣмъ не засяга *общи* злоупотрѣби на гръцкото духовенство, на патриаршията и владиците — единъ отъ най-важнитѣ прѣдмѣти на МБ.[1]). Главната му прицѣлна точка тукъ не е едно отвлѣчено понятие, а една много конкретна личность: търновскиятъ митрополитъ Неофитъ. *Неговитѣ* лични пороци, *неговата* алчностъ, *неговиятъ* развратъ се изобличаватъ. Отъ ЕМБС ние узнаваме колко *той* взема (въ съгласие съ чорбаджиитѣ) за ембатикъ, за филотимо, за фамилиатико, за вѣнчило, за литургисване, за новъ освещенъ простъ антимисъ, за новъ гръцки типикъ, за водосветъ, и пр.,[1]) колко и какво взема отъ манастиритѣ, кои епархии му сѫ подвластни, колко праща на помайчимитѣ, побащимитѣ, побратимитѣ и посестримитѣ си въ Цариградъ (най-малко 250,000 гроша), колко плаща на търновскитѣ си „чинóвницы, и҃ чорбаџíи, чорбаџíйки, посéстримы — и҃ платоническитѐ си чáда — и҃ челебíйски либóвницы — и҃ Дíáконски“ (р. 34) —, (не му стигатъ 150,000 гр.), колко отиватъ на мухасали и кадии и пр. — Неофитъ се спира и върху разврата, който се върши явно и отъ митрополита и отъ чиновницитѣ му и отъ чорбаджиискитѣ синове. Синъ Болгаріи дава на майка си „дюрбюлъ“, да надзърне, какво се струва и въ митрополията. Тя вижда, че ставатъ ужасни работи, вижда между друго, че по улицитѣ кръстосватъ „мнóжество прóсты сéлянски Дѣвы, Другíи по митрóполіата, по цéрквыте на рýцѣ нóся҃ прелюбодѣйчицата си . . . . . многáжде ги о҃стáвя҃ въ церкóвныте Дворóве и си ѿхóжда҃ . . (р. 30). . . “ вижда и нѣщо по-грозно, че „вéчерь дохóжда҃ . . . . . скрышничко приз градúната, млáды мужеска и жéнска пóла лицà — и҃ е҃дно Дѣвóйче, всякогажъ въ м-та спáва, стáва“ (ib.), но не може да си обясни причинитѣ на тия нѣща. Отъ сина си тя узнава, че ония сиромашинки „прóсты

---

[1]) Само на едно мѣсто се говори изобщо, съ какъвъ салтанатъ владицитѣ излизали едно врѣме съ еничеритѣ изъ епархиитѣ си (р. 16).

[1]) *Раковски,* Горски Пѫтникъ, р. 217: „А лукавіи лихоимцы, между койхъ сѫ и нѣкій старцы членове святаго цариградскаго днешнага събора, знаѫще добрѣ повчанѫ сребренна тяжесть на всякаѫ епархіѫ, и неизчърпнія изворы богатства, като могѫтъ да добіѭтъ и унилѣѭтъ отъ народовладицы отъ симоническа злоупотрѣбленія, коя подъ разна имяна исполняватъ, βοήθεια — помощь, φιλότιμο — честолюбіе, ἐμβατήκιον — дипломы за попове и калугери и др. τεσσαρακοντολήτουργον — четиредесятодневна служба, πρόθεσις, παρρησία — четения на молитвы за сребро, ψυχομερίδιον душевни дѣлъ (гюмрюкъ за души послѣ смърти), ἁγιασμὸν — усвящение, χειροτονικὸν δικαίωμα — рѫкополагателно право и проч. и проч. и проч.“

се́лянски Дѣвы“ сѫ измамени, разтлѣни чорбаджийски ратайки; въобще каквото вършатъ търновскитѣ чорбаджии, синоветѣ, зетьоветѣ и роднинитѣ имъ и митрополитскитѣ челебии, отъ него не Богъ, но и дяволитѣ се гнусятъ; ‚ако ги не повозбраниме стра́шно ѐ — кад Содо́ма и Гомо́рра да не па́тиме“ (р. 31); а пакъ ония, които вечерь прѣзкачатъ прѣзъ градината, и спятъ въ митрополията, „тій са (да ги порази Бо́гъ) посе́стримыте, й платоні́чески, м трополі́тски-Ді́аконски, челебі́йски, либо́вницы, й побра́тимы...“ (р. 32), а пъкъ опова дѣвойче, което постоянно живѣе въ митрополията, то било на митрополитовата баба внуче, родомъ циганче „всегда́шна на челябі́ Граматі́ка М. й платоні́ческаго Коста́кя подло́жницата“. Трѣбва ли особено, да обяснявамъ, че тоя *челеби Костаки*, когото Неофитъ поменува още на едно мѣсто заедно съ младия митрополитъ Неофита, (р. 30: „ко́лко въ Царегра̑ то́я мла́дъ М. коли́ки йма помайчимы; посе́стримы; платони́чески побра́тимы; позна́вай го, чрез' подаре́ні́я ти тюрбю́ль — по *писарятъ му челеби Коста́кя* — разсуди“) *не е никой другъ, освѣнъ Костаки Мегавули, „феслията владика,“* както го нарича Славейковъ?[1]) Какви сѫ могли да бѫдатъ отношенията на митрополита и неговия писарь къмъ единъ протосингелъ като Неофита, който не е могълъ да не ги прѣзира най-дълбоко и който не бѣ отъ тия, да държатъ въ дисциплина езика си, всѣки може си прѣдстави слѣдъ горнитѣ разкрития на ЕМБС.

Заточението на Неофита само *петь* мѣсеца най-много слѣдъ заемането на прѣдложената нему протосингелска служба, (тъй тълкувамъ поне думитѣ на Мати Болгарія р 11: „ходи́ сирома́ха — страда̀ — но прѣ̑ пять мѐсяцы го глѐдамъ чи па́ки до́йде та̀ мя навѐди“ и пр.). се обяснява много добрѣ както отъ натегнатитѣ му отношения къмъ Неофита и Костакя Мегавули, така и къмъ *търновскитѣ чорбаджии*.

Отношението на ЕМБС къмъ МБ, ми се прѣдставя *отъ гледището на съдържанието* споредъ всичко горѣказано, както слѣдва:

Писани въ разно врѣме, тѣ означавятъ *два момента въ развитието на самия отецъ Неофита*. ЕМБС има повече значението на една сатира противъ цѣлъ общественъ класъ и противъ извѣстна безнравствена личность. Още възмутениятъ български Лутеръ не се е издигналъ отъ нападкитѣ противъ българскитѣ и гръцкитѣ Тецеловци — до единъ по-широкъ мирогледъ. Той не е още оня смѣлъ реформаторъ, гласътъ на когото се чува тъй громко въ МБ пълна съ най-рѣшителни проте́сти противъ Фенеръ. Въ отношение на послѣдния той е въ МБ. прѣмо революционеръ. Той не се бои явно, да бунтува българитѣ противъ гръцкото духовенство, особено противъ патриаршията, като ги съвѣтва, да се обрьщатъ съ оплаквания къмъ правителството . . . „До кога? до кога да не убаждате на Султанската въ Цариградъ Височайша Порта и да се отървете и ви отъ тѣзи ядоутровни фанариоти?“ възклицава той, „че до толкова ли сте поразени, унѣмени и заглушени, че все то

[1]) Споредъ г. Балабанова, който видѣлъ нѣкогашния митрополитъ Неофита въ Ц-градъ. Костаки Мегавули билъ мѫжъ на сестрина му дъщеря и дѣйствително управлявалъ въ Търново, Вж. и *Кисимовъ*, Истор. работи, I р. 75.

ще теглите отъ грековладицитѣ на правителството да не убаждате?“ (p. 18). И пакъ на друго мѣсто: „Що стоите прочее и мъртвеете? И отъ кого вече милость да получите се надѣете? Освѣнъ Султанското правителство ако ви не оттърве, кои други щжтъ да ви пожалятъ. Не́му, като на владѣтелятъ си, ако си не представите и право убадите теглото, кому другому щете да убадите? Убадете му, мили ми горки сосипани рожби! убадете му и отъ грекофатричества се оттървете!“ — Когато синътъ на Мати Болгарія отговаря, че наистина „до смерти е дотегнало на милитѣ ѝ рожби и ищатъ горкитѣ да се избавятъ; но сж ги изплашили грекоманочорбаджиитѣ и несмѣятъ бѣднитѣ прѣдъ нѣкого да се уплачатъ и да си прикажятъ несносното тегло“, М. Б. го ободрява: „Не бойтѐ се, милии ми рожби. Согласете се братски и проводѣте нѣколцина съ общенародни жалоби въ Цариградъ до Височайшата Султанска Порта, да ги дадатъ и да обадятъ що теглите отъ грековладици и грекоманочорбаджии да се оттървете, (II, 87) . . . молете се на Султанското правителство и викайте съ високъ гласъ да се чуе до синьото небо и да влѣзе гласътъ ви въ ушитѣ на Господа Саваоѳа“ (p. 88, ср. и 90, 91, 96). Не стига да се оплакватъ българитѣ всенародно на султанската капия, а трѣбва да изчерпятъ въобще всички срѣдства, за да се чуе гласътъ имъ — и по цѣлъ свѣтъ, та не само въ Цариградъ да знаятъ, на какви нечувани страдания е изложенъ цѣлиятъ български народъ. Особенно това е дългъ на попросвѣтенитѣ, които трѣбва да правятъ пропаганда чрѣзъ вѣстницитѣ: „. . . они коликото могжтъ книги за просвѣщение всячески на свѣтъ да издаватъ и що се чини въ Болгария въ *новинитѣ* всичко да полагатъ, по свѣтътъ да се чте и разсуждава, всякий да знае що въ Болгария отъ вѣропродавци става“ (p. 99) . . . защото, „ . . . не е срамота, нито грѣхота, но е богоугодно и человѣкопохвално дѣло — простосердечно да се убадятъ прѣдъ свѣтътъ чумохолернитѣ тайноядоутровноприлепчиви и явнопоразители отъ толико години въ бѣдноболгарский ни народъ всепагубни язви и болести, та да-но имъ се намѣри лѣкътъ . . .“ (p. 101).

Срѣщу тия явни подстрѣкателства, които се отправятъ не само къмъ „ученитѣ“, но и къмъ цѣлия български народъ, какво виждаме въ ЕМБС? Когато майката проклева чорбаджии и митрополити, че пропждатъ чадата ѝ, когато поучава синоветѣ си „на товà Богодарова́нно свя́то ѝ злàто времѐ, да ся потру́дятъ, кад’ просвѣще́нны що са . . . со *вся́какви зако́нны благочи́нства,* ѝ справедлı́вства, да ѝскоренятъ, ѝз ма́терныте си Богодарова́нны Дворо́ве — тія безбо́жны, пребеззако́нны та́ртарски порожде́нны, Бѣломо́рски Чапкӑны — а̀ не М. ѝ челябіи . . . . . заедно со погарченныте тѣхни ѐдиномы́слянницы чорбаціи“ (p. 36), синътъ не намира друго какво да ѝ отговори, освѣнъ да я съвѣтва, *да търпи:* „Ма̀ти — На̀ша ма̀ти! Су́ща Благоро́днѣйша — какво́то су́щи, ѝ на Другіните Наро́ды ма̀йките — *терпя́ла си — потерпѝ* . . . .“ (p. 38)). На края на ЕМБС наистина Майка България заклева нѣкои отъ своитѣ синове, „неѿмѣнно“ да прѣдложатъ „прѐ султа́нската праведнозако́нна шура̀, на ѐдино́родните си бра́тя, несно́сното тѣглò и да

познаятъ „йстина ли ё даденна на Г. М. и Ч.: и Т. чорбацíи такáва пребеззакóнна влáсть“, обаче това увѣщание тя го отправя само къмъ *тия свои рожби, които живѣятъ „въ други Держáвства“*, [1]) а не къмъ всички учени или къмъ цѣлия български народъ. Цѣльта на подобни оплаквания би била, както го казва впрочемъ и сама МБ, да се узнае само, иматъ ли *търновскитѣ* митрополити и челебии и чорбаджии право, насилственно да пропѫждатъ рожбитѣ й, а не да се постигне мечтата на Неофита, да се сдобие българския народъ съ свои владици, защото „кóйто помянà за тýи возбранéнно владычество, глéдайте го въ заточéнíе, кóйто тáмо щé да й йзгниѐ — за примѐръ вáмъ...“

Колко по-смѣли и рѣшителни сѫ исканията на Неофита въ МБ, гдѣто той заявява не само, че българскиятъ народъ трѣбва да иска да има владици отъ свой родъ, но и *капукехаи* въ Цариградъ: „да имаме капукехаи отъ насъ Болгаре въ Цариградъ, да си имаме отъ болгарскаго рода владики за да имъ разбираме отъ езикътъ, да си нареждаме по училищата искусни учители да ни се учатъ дѣцата и пр.“ (II, p. 99.), искания които образуватъ както видѣхме, и главнитѣ точки на подадения отъ Неофита и Илариона мемоаръ до Високата Порта.

Ако диалогътъ ЕМБС въ сравнение съ МБ прѣдставя една поранна степень въ развитието на автора, — отношението на ЕМБС къмъ МБ не може да бѫде друго освѣнъ това на *първообраза* къмъ *подражанието,* ако и въ правата смисълъ на думата тукъ и да не може да се говори за подражание, а само за едно разширение на идеитѣ.

Свършвамъ. Въ друга студия ще разгледамъ по-нататъкъ интересния въпросъ за *изворитѣ* на МБ и ЕМБС.

Резултатитѣ отъ горното изслѣдвание показватъ:

1) *че диалогътъ ЕМБС е дѣйствително отъ Неофита Бозвели,*

2) *че диалогътъ ЕМБС е съчиненъ въ врѣме на второто заточение на Неофита въ Хилендарския манастиръ между 1841 и 1845 год., значи по-ранно отъ МБ.*

3) *че ЕМБС е прототипътъ на МБ, която прѣдставя обаче една по-висока фаза въ еволюцията на Неофита.*

София, юни, 1901.

---

[1]) Какви сѫ тия рожби, може да се види много добрѣ отъ слѣдния пасажъ, който намираме въ прѣдисловието на Граматиката му (p. V и VI): „Обáче всепромышляющій на всичкитѣ си напрáвы, всемúлостивый Богъ ѻзарúлъ чрéзъ премудростѝ своéй, лучá (зарѫ̀), отъ божéственната си премýдрость, която предстоява, пред' слáвнаго нéгова высочáйша престóла, на нашы ѐдиновѐрцы й ѐдиннорóдцы, които ся нахóждатъ оу стрáнны держáвства: и почéрпале отъ сладотóчните рѣки неисчерпáеми премýдрости изобилно просвѣщéнїе: които са войстинно слáвата, почестà, похвалáта, й неувѣхналїй вѣнецъ, на йстинваго, благорóдїа, нáшего славеннобóлгарскаго рóда. Тїи оусердно йскренно, возжелáтѐлно, рачúтѐлно же оускорявать на нéмощното сѝ отéчество: рачúтѐлно и доброизволно спомагатъ, богатодарно отъ йм́отствата сѝ посвящавать, за оучúлищнитѣ состоянїи: които ща йсплетáтъ красноеувѣхвали вѣнцы, й ще предобый тѣхното, й нáшего пренéмощно ѻтéчество, животодаровáтелно йсцѣлéнїе всегдашно.

Просвѣщенный Ѐvропейцъ - Полвмершая Мати Болгаріа, и сынъ Болгаріи...

Ѐvрп. — Приз' много Нарωды примина, и пригледа просвѣтителныте тѣхны училища со искусны и Добронравны учители, и ученицы, разны Доброискусны ходожественны фабріки — благочинны наредбы — Достойны на обществата си членωвы, праведнозаконны права управители — всите единъ Другиму спомагающи, въ искренна любовь благосклонно обвязаны, братолюбезно и согласно жителствующи — царските, и церковныте закони покорно пазятъ, обществата си украшава — и общите си майки развеселява — и ѿ всяка страна похвалы предобыва — и ѿ Бога благословеніе Авраамски получава . . . а тука между твойте — [незная — ума ми ся замая какъ да ги нарекà;] сынωве, гледамъ премрачна темнина, зависть, рвеніе, лакомство, грабленіе, клеветы, предателства, братовозненавиждане . . . и брато-отцеубійства — всите ся уклонили — въ темнината варвятъ . . . нипощо ся посмышлява, чи е ѿ свѣта срамота — и ѿ всевидящагω, и правосудящагω Бога грѣхота . . . войстинну, вѣрвай мя — Азъ кумахай свѣта, за да испытамъ кой народъ, въ какво благочиніи, и Добронравіи преминува, обыколи — но въ такова премрачна темнина, и въ таково богомерско, и человѣкоумразно, и прегнусниаво, и за уплакване Достойно состояніе, не видѣхъ . . . освень твойте опацы сынове — гледа, и тебе, която имъ си [2] ѿ край обща майка, чи тя везали, до смерти наранили, очите, и ушыте ти со Дебела пластина привезали, за да не ги виждашъ, и слушашъ, що правя — Прости мя инди многонаранинаая, и бѣдствующая болгарская мати! Молимъ тя, полегичка, полегичка востани; ето очите, и ушите ти ѿвезахме — виждашъ ли тогова, когото при тебе со многω во имято Божіе закливаныта доведохъ, за да тя види, въ какво жалостно состояніе ся нахождашъ! и като сущи твой сынъ, да тя пощади — и като на суща майка, безсумнѣніе причиныте ѿ който ты толико години ся смертоносно наранявашъ, заслѣпявашъ, и заглушавашъ, право, и накасω убади — и като що ги разумѣешъ — тутакси ѿ непокорныте ти сынωвны смертоносны раны, ще ся исцѣлишъ — благодареніе Богу, и Султану ще воздадешъ.

М. Б: Ѡ҃хъ! Ѡ҃хъ! благодарю̀ тя всепромышляющій, и҆ правосꙋдящій творче, небесѐ, и҆ землѝ, и҆ вся҆ и҆̑аже въ ни҃ — благодарю тя — чи мя сподоби, да вида и҆з҆ толкова многочисленните си синовѐ, барѝмъ е҆дного, който ще мѝ безпрестрастія право ꙋ҆бади, защо моите сынѡвѐ пребеззаконнѡ, безчеловѣчнѡ, и҆ сꙋровѡ помеждꙋси приминꙋва — Слѣпы ли са, чи не причита҃ І҆сторіи — глꙋхи ли са, чи не слꙋша҃ ѿ священноначалниците си, Добронаравните богословски, Наставителны, и҆ Дꙋшеспасителны всякидневны поꙋченіита; [3] каменносердечны и҆ жестоковійны ли са; чи ни си повсякадѣ споредъ селото направя҃ школы, и҆ да доведа҃ по я҆зыка҃ си и҆скꙋсны ꙋ҆чители, и҆ да сѝ проважда҃ Дѣчата да ся ꙋ҆чатъ: и҆ кад҆ наꙋча҃ граммаtіка, ѿ части логика, и҆ риторіка, и҆ таковіи поꙋстроꙋмнички, [ѿ ѻ҆бщецерковните си пары, ѿ който плаща҃, и҆ на ꙋ҆чителсте,] и҆ тя҃ да дава҃ по Дрꙋгіе Державства, по на высоки на ꙋ҆ки, да ги провожда҃ — чи Достойны членовы, на ѻ҆бществото по времѐ, да стана҃ — Тая Должность като неправя҃ — ни ги ли є҃ бари҃ ѿ дрꙋгите нарѡды срамъ; не боя҃тли ся, и҆ ѿ Бога, и҆ ѿ праведнозаконните Сꙋлтански; Страшно є҃ воистиннꙋ! А҃ко недойда҃ въ чꙋвство, Богъ ще ги неѿмѣннѡ поразѝ — и҆ сꙋлтана праведнозаконнѡ накажи . . . що ги є҃ толикѡ ꙋ҆слѣпило, совѣстьта и҆̑мъ помрачило, ꙋ҆ма҃, и҆ разꙋма҃ и҆̑мъ потемнило; не вижда҃ ли, не чꙋвствꙋва҃ ли, не договѣжда҃ ли са, не разсꙋждава҃ ли; и҆лѝ и҆ непознава҃, чи чрезъ просвѣщеніето ѻ҆бществата ся ꙋ҆крашава҃, и҆ Державствата ся возблагодарява҃, Нарѡдыте въ тишинà, и҆ въ покойство ся водворява҃ — на царіето си, и҆ Богꙋ покорнѡ, и҆ законнѡ возблагодарява҃ — ѻ҆хъ! тяжкѡ ми и҆ горкѡ!!! що слꙋшамъ, вожделѣнный сынко мой! що слꙋшамъ! повѣрвай ѿтолико годины многонаранината си, ѿ твоите безсрамны, и҆ без҆ страха Божія, безчеловѣчны, безсовѣстны, всѣянны, а҆ не сꙋщи сынѡвѐ мой — и҆ братія твоѝ . . . Който мя всякогажь смертоноснѡ наранява҃ — [правосꙋдящій да и҆̑мъ запатѝ] [4] менѐ бѣдная, и҆ васъ сꙋщите ми и҆̑скреннолюбезны чада, междꙋ просвѣщенните Нарѡды, посрамява҃ — тꙋй, което ми, тоя Богопроводенъ просвѣщенъ є҆ѵропейцъ пріятелски, пресрамотно состояніе, за моите вожделѣнны сꙋщи сынѡве, и҆ твоѝ братія, ꙋ҆бажда — и҆стинна лѝ є҃, и҆ли не; то, то на вашата многострадающая, и҆ ѻ҆каяннобѣдствꙋющая мати Болгаріа, Дꙋшата и҆ несноснѡ, и҆ ꙋ҆тробнѡ мꙋчи — ѿ лютось, и҆ ѿ горчивинà, ѻ҆коло я҃нтра рѣкà, и҆ покрай Дꙋнава, ѿ болѣзны высокогласнѡ катò крава за и҆зꙋбеното си тѣли мꙋчѝ — сыне мой вождѣлѣнный! А҃ко мѝ сѝ сꙋщи сынъ на мати Болгаріа — заклевамъ тя во и҆мя Божіе — да ни ти є҃ просто майкината ти кармà, а҃ко ми правѡ не ꙋ҆бадишъ — ѿ когò, и҆ защò, и҆ ѿ коя причина, на товà Бого-исꙋлтаноⷣарованно злато времѐ — моите сꙋщи сыновѐ, и҆ твоѝ братія, да тѣгля҃, и҆ да посятъ претяжко, пресмѣхно, ꙋ҆ничиженно, и҆ несносно бремѐ; начнѝ сынко мой, и҆ ꙋ҆баждай ми —

С. М. Б. Ѽ! пꙋстыноводворе́нная Го́рлице! возде́ржная постнице! и҆ многострада́лная страстоте́рпице, и҆ великомꙋ́ченице! До́блественная, и҆ цѣломꙋ́драя, превожделѣ́нная, и҆ преслача́йшая ма́ти На́шя Бо́лгарская! Поко́рно покло́нно, и҆ благоговѣ́йнѡ ти ся сыно́внѣ мо́ля, благопроизволи̇̀, ми́лостивая ма́ти, простри́ си богоблагослове́нната Десни́ца [а҆́ко самь и҆ недосто́инь] да [5] я҆ сѿ горящы се́лзы ѡ҆блѣ́я: и҆ благовѣ́йнѡ цѣлꙋ́на: ма́тернето ти̇̀ благослове́ніе, да воспре́мна, моли́твата ти, и҆ проще́ніе да ся спод́обя — Пода́й Дозволе́ніе ма́ло нѣ́що и҆ ѿча́сти да ти̇̀ ꙋ҆ба́дя: защо́ а҆́ко вси́те неприли́чны, и҆ на вся́ки, Бо́гꙋ, и҆ человѣ́чески зако́ны проти́вны, ꙋ҆мра́зны, гнꙋ́сны, звѣ́рски, а҆ не человѣ́чески, свирѣ́пы, и҆ бѣ́сны чорбаџі́йски ра́бѡты подро́бнѡ ти ѡ҆бстоя́телнѣ предло́жа — вѣ́рвай, за 150: годи́ны, да ти ги̇̀ и҆ска́жа, немо́жа — ми́лостивая богоѿ благослове́нная, и҆ многотерпѣли́вая На́ша ма́ти! твои́те сꙋ́щи сынѡ́ве̇, мно́гѡ неисказа́нны бѣди̇̀, и҆ напа́сты, за божа̀ пра́вда, са́мо ѿ чорбаџі́йте, а҆ не ѿ Дрꙋ́гиго ни́кого, несно́снѡ горки́те тегля́ — а҆ е҆дні́и, тегли́ли, бѣ́дныте тегли́ли, ꙋ҆сѣ́тили, чи̇̀ неща̀ да мо́жа до кра́й да и҆сте́гля — вси́чко си̇̀ ѡ҆ста́вили — са́мо Дѣчи́цата, и҆ жени́те си взя́ли, и҆ въ Дрꙋгі́и Держа́вства побѣ́гнали, и҆ ся водвори́ли — и҆ ѿ такові́и чорбаџі́йски несно́сны, па́кѡстны бѣди̇̀ ся ꙋ҆тарва́ли . . .

М. Б: Сладча́йшее мое́ ча́дце! Ті́и чорбаџі́и како́въ ро́дъ са; Тꙋ́рцы ли са, и҆ли̇̀ Е҆вре́й; Е҆рме́нцы, и҆ли̇̀ Цы́ганы; А҆натѡ́лцы, и҆ли̇̀ а҆ра́пы; Гре́цы, и҆ли̇̀ вла́сы — Правосла́вны, и҆ли̇̀ І҆долопокло́нцы; и҆ли̇̀ совсѣ́мъ безбо́жницы; но бари́ ни са ли человѣ́цы; сла́ва Бо́гꙋ, сꙋлта́на слꙋ́шамъ на ны́нѣшното време̇̀ ꙋ҆ка́знѡ и҆зда́лъ пра́ведны зако́ны, полномо́щнѡ запрети́лъ да ся нака́зва, хара́-іаџі́ите, и҆ [6] клеве́тниците, лжесвидѣ́телите, преда́телите, и҆ вси́те законопристꙋ́пницы, непра́ведните сꙋді̇̀и, и҆ наси́лницы, и҆ ненасы́тните граби́тели, и҆ и҆зꙋ́ѣдницы — и҆ ѡ҆предѣли́лъ вся́кимꙋ споре́ ра́ботата пра́ведната запла́та . . . и҆ вся́кій какво́то ще, да іадѣ̇, и҆ да но́си, ѿ не́я да пла́ща — е҆́й! непра́ведното, наро́дно ро́бско поробоще́ніе, кона́цы, џерме́та, пешкешли́цы, рꙋшфе́ты, совсѣ́мъ, сѿ прокля́тіе, и҆ сѿ жесто́ко наказа́ніе, вдигна́лъ — и҆ наро́да ѿ такові́й богопрокля́ты нѣща̀ ꙋ҆тарва́лъ — смѣ́ятъ ли про́чее чорбаџі́ите, ѿ возбране́нныте рабѡ́ты, да сто́рятъ, бари́мъ е҆дна̀; ѿ Бо́га а҆́ко ся небоя́, и҆ ѿ Дрꙋ́гите ни ги е҆ срамъ — ѿ сꙋлта́скиte пра́ведны зако́ны, и҆ полномо́щны прети́телны ꙋ҆ка́зы, ни ги̇̀ ли е҆ стра; . . . но ꙋ҆бади́ ми ми́личакъ мо́й сы́нко! Ті́я чорбаџі́и вси́те ли са безчеловѣ́чны; и҆ како́въ ро́дъ са;

С. М. Б: Прелюбе́зная ѡ҆бщенаро́дна Ма́ти На́ша! вси́те чорбаџі́и, [по добрѣ̇ бы̀ было̀, да ся нари́ча боя́џі́и — а҆ не чорбаџі́и] ни са е҆дна́квы, нахо́ждатся въ тя пома́лки, сре́дны, и҆ по вели́ки: вто́рите кла́сы ся повеля́ва ѿ Нача́лните, и҆ взаимствꙋ́ва ѡ҆бщенаро́дната ꙋ҆ре́дба ѿ тѣ́хъ . . . Тя́жко, и҆ го́ркѡ!!! слѣ́пцы̇̀, слѣ́пы во́дя, и҆ вси́те грама́днѡ, накꙋ́ѡ҆ въ іа́ма падатъ — ро́домъ ся и҆менꙋ́ва бо́лгаре — но е҆дні́и ѿ Нача́(л)нѣ́йшите гражда́нски, ся гарче́я — въ шко́лыте да

ся ўча̑ Дѣцáта по гречески, й̑ по цéрковыте да ся всéто прáвило, й̑ [7] божéствен̑ата слȣ́жба по е̑ллінски я̑зыкъ и̑счи́тва, й̑ совершáва повелява̑ — [нарóда каквó ли разȣмява; бóгъ знáе!] й̑ нарóда макáръ чи ни знáе, й̑ катò гȣ́ски, въ тéмна маглà ся, въ цéрквата мáе — тíи мȣ говóря̑: вы́и, брáтя хрістіáны! Кv́ріе Е̑лéисонъ, й̑ парáсхω Кv́ріе да ви́кате — а̑ не Гóсподи! поми́лȣй, й̑ подáй Господи! защó вы́ стè прóсты неȣ̑чины — незнáеете, чи то Бóгȣ ни е̑ пріятно — й̑ ѿ владыцыте, й̑ ѿ протосv́нгелите, й̑ ѿ Діáконыте, й̑ ѿ челя́біите и̑мъ е̑ срамотà — да не вы́ разȣмѣва̑, що въ цéркваа прѐ Бóга въ моли́твыте ся ѿговáряте — — — и да вѝ ся несмѣя̑ — й̑ да вы не нари́ча̑, прáведнω, ксилопінáки, й̑ кромидокéфалы, хȣндроїдéстати влȣгáры — разсȣждáвай, покóрнω, й̑ со̑ кóрвавы сéлзы, сынóвнѣ ти ся мóля, ми́лостивая, на моúте! е̑динорóдны, й̑ е̑диновѣ́рны, и̑спáднали сȣ́щи брáтія — й̑ твой сȣ́щїи рождéнны сынωвè; — мати! чорбаџíските погáрчины совѣ́ты, какъ ги совѣ́тȣва̑ — надѣ́ятся, и̑ща̑ й̑ тя́хъ да погáрча̑ — мóлимъ предрáгая мáти, разсȣждáвай — й̑ на о̑́бществото *бóлгарско*, ўслѣплéніето, й̑ разсыпа̑, прóчее познáвай — Начáлото . . .

М. Б: Преслáдкое моè ѿ чáдата ми чáдце! всеблагíй Бóгъ да ми, тя̀ поживѝ, й̑ ѿ вся́каквы бѣ́ды̀, й̑ напáсты сохранѝ — благословѝвши тя, ўма̑ ти да просвѣтѝ — каквóто ми предлóжи: [8] за бѣдноокая́нното бóлгарско ўслѣплéніе, й̑ рáзсыпъ, начáлото, їáсно крáтко, й̑ безстрáстно до крáй о̑́бстоятелнѣ да ми и̑скáжишъ . . . поразȣмя́хъ, чи чорбаџíите ся нари́ча̑ бóлгары, но ся гречéятъ . . . хрістіáны ся и̑менȣва̑ сáмо, но рáбωтыте и̑мъ, [кóлкото ѿстой Нéбото, ѿ земля́та, толи́кω са] далéчь ѿ хрістіáнството — й̑ ѿ сȣ́щоединнорождéныте ми сынωвè, твой е̑диннокрóвны, й̑ е̑динновѣ́рны прехрáбрїи прéдѣды, о̑́тцы, пребáбы, мáйки, сестры́, й̑ брáтія . . . Моúте сȣ́щи рождéнны чáда, предрáгíй сы́нко мóй! [каквóто й̑ ты́] коли́кото, й̑ каквы́ я̑зы́цы да говóря̑, й̑ да чтáтъ, наȣча̑ — ѿ мáтернія̑ си [каквóто й̑ Дрȣгїите просвѣщéнны нарωды] не ся гнȣся̑, й̑ ѿры́ча̑ — но повозмóжносты коли́кото и̑мъ попȣ́ща, й̑ прощáва времéто, списȣва̑, й̑ на свѣ́тъ, въ чéсть, й̑ похвалȣ мáтери своéй, й̑ на пóлза, на брáтіята сѝ, й̑ на е̑диннорóдните си потóмцы, кни́ги и̑звáждатъ... а̑ тíя що ся гнȣся̑, ѿ Гóсподи! поми́лȣй, й̑ ѿ подáй Гóсподи! тя́хъ, ни ся сȣмня́ва̑ — ни щé ги Бóгъ поми́лȣва — нитò каквóто непрáведнω мы́сля̑, й̑ и̑ща̑ ще и̑мъ подадè . . . тóй е̑ прáвъ сȣдія̀! позабáя, но незабȣрáвя . . . Любéзное мое чáдце! ты́, Добрѣ̀ знáя, чи си прочéлъ на праотцы́те си І̑сторíата, й̑ си разȣмѣ́лъ ѿ Ліваді̑а коли́ко [9] грекúны порóбили, камъ я̑ннина, о̑́колω Мѣ́цово, по Загóрѣ, [коéто мѣ́сто пославéнс̑] нарѣ́кли, провóдили, й̑ кои́то гѝ носи́ли, робинóсы, и̑меновáли — ѿ тѣ́хъ грекúны, й̑ тȣ́ка бли́зω при Провадíа двѣ̀ селà, по высóките мѣстà вели́ки ст̑ áжи [караȣ́ли] за да пáзя̑ градицáта засéлили, й̑ за кои́то роби́ны носи́ли, ўжéнили, й̑ катò стражиты́ хáрбанóсы преименȣвали — рѣ́ко̑ при Провωдíа Двѣ̀ —

при Разградъ ѐднò, ѐто й тѫй при Триново що ся глéда — й ѿ тѣхна хáрбоносна гордость, й ѿ владышки, й митрополитски, протосѵнгилски, Ȃрхідіáконски, Діáконски, й челебійски Добрины, глéдайте каква ги ѐ благодáть ȣгрѣяла!!! Тѣзы кóлкото ся гречѫлéсва чорбаціи, прилича да са ѿ тáя хáрбоносна пресила — — — ȃ не мóи сѫще сынωвы . . .

С. М. Б: Ѐйхъ!!! премилая Мáти Нáша! ѿ хáрбанóсцыте ли са всѣянны — прости мя — йлѝ ѿ владыцы, й ѿ Протосѵнгели, йлѝ ѿ Ȃрхідіáконы, й Діáконы, йлѝ ѿ митрополітски царогрáшки чапкѫны, челебіи, йлѝ каквы чóртωвы са Довѣяны — какъ да ги йменȣваме, ни ся сѣщаме, й незнáеме, мозака ны ся вартѝ, ȣма, й рáзȣма ны ся мáе, й стойме кад' Диви, й замáяне — Ȃко говóриме прáво, ѿ дрȣгитѣ нарωды ѐ то нáмъ срамотà — ȃко ли молчиме — то пакъ ѐ ѿ Бóга, непрощéнна, й смéртна грѣхотà . . .

Ѐvр: Ѐй, хéй! що говóришъ мáйци си — мóй любéзный ȣченичѐ! Толикω години що ти придава просвѣтително ȣченіе — й толикω дрȣгіи, зáйднω со менѐ тя вóдя въ преслáвны велики градищà, междȣ высокосвѣтли лица, й полномóщны сѫдницы, за да си совершéнъ й [10] въ Дѣятелностьта [праксісъ] срамотà; грѣхотà; . . . Тó щó щѐ да ричѐ; ни ѐ лѝ посрамотà, й погрѣхотà: претвóрнω да говóришъ, на лютω, смертонóсно, й ȣтрóвнω многонарáнниата си, бѣднoȏкаянна, й за ȣплаквáни Достóйна, на тѫй жáлостноплачéвно йспáднало состояніе, премила твóя, която тя ѐ породила мáйка!!! която глéдашъ, чи ся ѐ толикω прожалила, въ тáя крáй Ѧнтрата высококáменния пещерà водворила, многонарáнинята сѝ снагà, й ѿ непрестáненъ плáчь, лютоболѣзненните си ȏчи, со чéрна кѫрпа, й со раздрáнна рáса покрыла; . . . несожеляваш ли ся; като сѫщо нéйно чáдо, не пыташъ ли ѧ; кóй ли ѝ ѐ дáлъ бáримъ, когà, й тáя чéрна кѫрпа, й тáя вéтха рáса; да ли нѣкой ѿ митрополітытѣ, йлѝ ѿ Протосѵнгилитѣ, ѿ Ȃрхідіáконытѣ, й Діяконытѣ, йлѝ ѿ М. челебій — йли ѿ ȏбщите мохасѫлски, й митрополітски ȏфікіáли, й чорбацій; йлѝ ѿ ȏколнытѣ монастырски йгȣмены; . . . ȣченичѐ мóй! ȣченичѐ — не бывай, страшливъ катò прóсто сéленче, й скотопáсно, бóлгарско, плáхо момчѐ . . . Ты сѝ прóчее мóй совершенъ, со Ѐvропéйски пашȣшъ, й ȣченикъ просвѣщенъ, Дѣятелствȣй себѐ, бȣди мáйцы си, й на ȏбществото си, Бóгȣ, й сѫлтáнȣ, ȣгóденъ, й менѐ ȣчителю товоемȣ ȣченикъ — каквóто си нóвины приз' тыя годины видѣлъ, [11] ȣбади гѝ вкрáтцѣ мáйцы си — й ѧ поȣтѣшѝ — — —

М. Б — Сынко! пре три годины, [благодаря Бóгȣ] сѫщω каквóто й вы, напрáснω при мéне дóйдóхте, такω й тóй, ȏбáче самсѝ: тáя вéтха чéрна рáса, й кѫрпа . . . й тыя книжки ми донéси, й жáлостнω плачишкóмъ ми ся многω молѝ, й мя поȣтѣшѝ: говорящъ ми: мáти моѧ! мáти моѧ! мáти Болгаріа!!! примѝ, покóрнω й сынóвнѣ ти ся мóля, тáя вéтха чéрна рáса, й кѫрпа, ѿ сиромáха сына твоегò, й покрый си многонарáнинна снагѫ, й болѣзненныте, ѿ плáча,

зачервлённы ѻ҆чи̏ — и҆ тꙑ́я трꙋда̀ моегѡ ѻ҆смоча́стны препро́сты книжки — и҆ ви́ждь въ предисло́віето, чи А҆зъ не мо́га, но призова́ва̑ проро́ка Іереміа — на планина́та, найнавысо́ко мѣ́сто, да ся ка́чи — то́й какво́то прили́ча, да тѧ̀ рыда́е, и҆ жа́лостнѡ ꙋ҆пла́чи… Тꙑже ми́лостивая ма́ти мо̀я! моли́тственно мя ма́терски благослові: защо̀, пра́вя, що пра́вя в̓ царегра́дъ ща да и҆да, мака́ръ, и҆ совсѣ́мъ за пра́вда да ся затрꙑ́я, дано́ ми̏ помо́гни вꙑ́шната промꙑ́сль, ті́я со̑ ѻ҆вчі́и ко́жи, ѻ҆блече́нꙑте ненасꙑ́тны во́лцы, за да не да́вя̑, чрез̓ Іисꙋсъ Хрїсто́вата пречестна́я кро́вь, и҆скꙋплѣ́нныя ѻ҆вцы, твоите є҆диноро́дны сꙋщи сынѡвѐ, и҆ мой ми́ли є҆динокро́вны бра́тїя — ті́я, ті́я, гово́ря — ненасꙑ́тны во́лцы — да гѝ не давя̑ — Дано ги ѿбꙑя — Ходѝ сирома́ха̑ — страда̀ — но пре̑ пя́ть [12] мѣ́сяцы го глѣ́дамъ чи па́ки до́йде та мѧ̀ навѣ́дѝ, и҆ ми̏ доне́си тꙑя ѻ҆чела̀, и҆ то́я дюрбю́лъ, и҆ ми̏ ре́чи: проща́вай ми́ла мо̀я ста́ра ма́йко! ѿ сега̀ прочи́твай ко́лкото нѡ́вы книги по на́шъ ꙗ҆зꙑ́къ, на свѣ́тъ и҆злѧ́затъ, въ тѧ̑ ще ся наꙋ҆чишъ: владꙑ́шки мохасла́лски, каддійски, и҆ Три́ново логоѳе́тски, скеvофѵла́кски, и҆ митрополи́то-офікіалски чорбаџійски, мно́гѡ богопротивны, Сꙋлтанно-невгодны, народонесно́сны, и҆ законнопрестꙋ́пны ра́бѡты - - - Пꙋкъ со̑ Дюрбю́ля [высо́ка ти є҆ пеще́рата, ви́жда ся навсѧ́кадѣ] глѣ́дай въ Ѻ҆рѣ́ховскія̑ пазарь, ка́къ кꙋпꙋва̑, и҆ прода́ватъ џанба́зыте ра́зны скотовѐ, и҆ добꙑ́такъ, сꙋщѡ погледнѝ, и҆ ви́ждь, и҆ въ митрополі́ата, вишерече́нныте Три́новски чорбаџіи, какъ пазаря̑ со̑ С. М. по вси́чката Три́новска ѻ҆бласть, и҆спа́дналите сирома́сы, свои̏ ча̑да, и҆ на́ши бѣ́дноокаѧ́нны бра́тя! по коли́кѡ грѡ́ша на вѣ́нчи́ло, за ꙋ҆по́пване, за ѡ҆свяща́ване церко́вно, за чи́тане на и҆мя, надгро́бно, за помянꙋ́ване въ лі́тꙋргі́а — на Дѵ́скоса̑ за а҆на́фѡра: за водоѡсвяще́ніе, за ѡ҆свяще́нъ но́въ А҆нті́мі́съ, за но́въ гре́чески ꙋ҆ста́въ, и҆ за человѣ́цыте мꙋ по коли́кѡ гро́ша, коли́кото конѐ, и҆ человѣ́цы и҆ма, се́лски да ги хра́ня — и҆ поко́рнѡ за всѧ́ко както є҆ прицѣ́нне́но да и҆спла́ща̑ — Мо́лимъ тя ма́ти! понѣ́когажь [13] и҆ въ митрополі́ата попогле́двай, и҆ щѐшъ разꙋмѣ̀ що ся чи́ни . . . и҆ проща́вай мя — защо́ ме́не, какво́то ги ꙋ҆сѣ́щамъ, ꙗ҆ ще мя скрꙑ́шно затрꙑя̑ — и҆лѝ ꙋ҆тра́вятъ и҆лѝ клеветнѡ, и҆ непра́веднѡ сюрди́са̑ -- и҆ ве́че ѿтога́съ ни го ви́дѣхъ сирома́ха̑ — що ли ста̑на много пострада́вшій, за ѻ҆бщото Добро̀, сына̑ мо́й;

Є҆vр: Ѡ! Ма́ти Болгарі́а! А҆з самь сꙋщи є҆vропейцъ: ни мя є҆ гри́жа да крꙑя — вси́чко ко́лкото ся слꙋчѝ со̑ то́я Доблественъ страда́лецъ, въ Ца́регра̑, и҆ тꙋка, іаснократко ща да ти ѿкрꙑ́я — въ Ца́регра̑, коли́кѡ гре́чески М. на нѣ́колцина бо́лгары, ко́й 160: ко́й 200: хі́лі́ады гро̑ ѻ҆бѣща́ваха, да и҆мъ дада̑: са́мо ѿ тѣ́хъ є҆ди́нъ да ста́ни Т. М. и҆ ті́и като́, и҆ що са про́сты, и҆ ла́комы бо́лгары, стрꙋваши и҆мъ ся, чи ща̑ да и҆мъ напра́вятъ, кого́то ті́и ща̑, ѿ капі́ата — а҆ не ся сѣ́ща̑ на ѻ҆ного́ва сирома̑ страда́лца, кой, и҆ каквы мꙋ спома́гать, пригле́два̑, и҆ го запа́зва̑ -- є҆ди́нъ же прехи́таръ на Три́новските Протоненда́ды, на є҆дногѡ бра̑ — три́ дни, и҆ три но́щи

скры сѣдѣ, на мéгасъ логоѳéта вкѫщата какво́ до три́новските м имїи голѣмцы писа́ха, и тѫй добрѣ зна́еме ... и защо́ ся пома́йваха, прово́ди ыте, со ѿ Дрѫгїите градищà маза́рыте, а три́новскія написа́нія воспря́нъ, въ три́ново — са́мо со мюхюры, на бѣ́ла бома́га — кóй го писà въ царегра: защó, и закогò — коли́ко хіліа: гро, взя́ха, и то разбра́хме — и сюргюнлѫка, на тогóва [14] сирома страда́лца, за коя́ при́чина ѐ — то ѐ ещѐ ѿ ла́нѣ, на́мъ зна́йно — но До́бръ ѐ Го́сподь ... нѣ́сть та́йна, яже не явѣ бѫдеть — Бо́гъ ни́кого не ѡста́вя, нито забѫра́вя ...

М. Б: Сѫщи сы́нωве мой любе́знїи! на таковíи, ко́лкото за пра́вда, и за ѡ́бщо Добро́ страда́я, ва́ши подража́телны бра́тїя, До́лжны стѐ, ни́когажь да ги горки́те ѡста́вяте, но ѿ вся́какви бѣды, и напа́сты, въ ко́лкото ги подхва́рля, Доброненави́стныте ѡ́бщества клеве́тницы, и ненасы́тныте сребролюби́вы, славолюби́вы, горделивы, завистли́вы, притво́рны, лжесвидѣтели, и кровопíины трепрокля́ты преда́тели, поско́ричкω, ко́лкото ви ѐ возмо́жно, да ги избáвяте: за да ся не пла́ша, и Дрѫгíите вы сѫщи препро́сты бра́тїя, чи тíе исмъ ся взя́ли страха — [на ѻны́я прокля́тницы ...] тíя сатанскѝ прокля́ты сынωвѐ, който, кад съ ѻ́стры те́рны, съ чорбаџілакъ ся красяѐ, крíнωвѐ! ко́лко са, ѿ сынωвѐ те ми, за божà пра́вда преда́ли, и пра́ведната имъ непови́нна кро́вь ся разля́ли!!! и еди́нъ, дрѫгиго, клеве́тнω сюрдисва́ли, и скрышно преби́ли, и ѿ чорбаџілака, и ѿ преда́телства — ни са ся ни́какъ ѿбы́ли ... со клеветы, лжесвидѣтелства, и с кровопроли́тства са ся крѣпи́ли, и до то́я часъ, со таковы Дíаволщины, са ся восвирѣпи́ли ... ѿ сирома́шки се́лзы, и пра́ведны ка́рвы, жа́ждата си, ни ся ѹтоли́ли — и побѣсня́лото си ла́комство, ни ся напо́или.

Ѐѵр: [15] Ми́лостивая Ма́ти: вы Добрѣ по́мните, Ѐнíчарыте ко́лко ся бѣ́ха возвы́сили, като́ Ке́дры Лíва́нски: когò щѣха сюрди́сваха, ѹби́йваха, ѹби́раха, вся́чески, и злотво́рнω во́лята си, со вся́киго стрѫваха, и пцѫваха. Ѻ́бáче вы́шнята пребла́га, божествен а, правосѫдя́ща про́мысль, человѣколю́бнѣ ѿкрѫ на злата́гω вѣка лѫчеза́рната зарà, ко́ято пове́че ѿ со́лнцето свѣтнà, и кад ѿ си́ленагω гро́ма, свѣтла мо́лнія ся блѣснà, премра́чната ѐнíчерска та́ртарска темнина, праснà — свята́я пра́вда, пре всичкія свѣтъ като со́лнце ся ласнà: и всите ѐнíчерски несно́сны злины ся ѿкры́ха, богопроти́вныте имъ ѹпо́рства, и ѹмра́зныте имъ непоко́рства, до ѡснова́нія ся разори́ха: ко́лкото въ ца́регра по гро́бищата, на ма́рма́рныте ка́мены, тѣхны прокля́ты бѣлѧцы ся найдо́ха: на́двѣ, на́три, ся преби́ха — трепрокля́тыте имъ ѹмра́зны ѻрты, и именà, всевра́йнω ся затры́ха ... и поги́бна па́мять ихъ съ шѫмомъ ...

С. Б: — воистиннѫ сѫдбы Бо́жїи непостижи́мы! Го́сподъ пра́веденъ, ссѣчѐ вы́я грѣшникω — Бо́гъ ѿмще́ніе не ѡбинѫлся — ѹ ѻновà претрѐпѣтно времѐ, глѐда въ К: по́ль, чи патрїа́ха, и нѣ́колцина

митропѡлі́ты, и̂ благоро́дны фанаріѡ́ты, затрúха . . . ті́и да ли [16] и̂̂маха со̑ е̂ні́черыте нѣ̂що да пра́вятъ;

Е̂vр: е̂̆хъ, е̂̆хъ! чи без' е̂ні́черска спо́моць мо́жеши ли ба́ремъ е̂ди́нъ влады́ка да ся завлады́чи — владыцыте си гѝ и̂̂маха геди́къ: е̂днѝ, и̂ по́вечито, ѿ ма́лки е̂щѐ, все́кій, на вся́ка о̂ртà, ся писȣ̂ваха: на первонача́(л)ницыте и̂мъ, които ся и̂менȣ̂ваха у̂стѝ, пра́вяха и̂мъ вся́каквы церімо́нїита: чи кад' ги зав̑адычваха — като́ и̂злязваха по е̂пархі́ите си — со̑ о̂ны́я великолѣ́пны сла́вы! [и̂зба́ви Бо́же!] со̑ въ зла́тны хашѝ е̂де́цы, со̑ боздȣга́ны [топȣзы] со̑ са́блы, пищо́вы... и̂ со̑ по четы́рма безчеловѣ́чны, ва́рвары іасакчі́и, со̑ пять шесть Діа́коны — и̂ со̑ по Два́ма три́ма І̂сламбо́лски мла́ды чапкȣ̂ны, кавецí́и, чȣбȣкчі́и, и̂ челебі́и — чѝ а̂ко смѣ́ятъ: не́ка неизлязватъ да ги посрѣ́ща̑, кме́товы, попо́вы, ста́рцы, чорбацíи, и̂ дрȣ̂ги ма́ли, и̂ вели́ки хрі́стіа́ны — не́ка и̂̂мъ непригóтвя̑, на Добрѝ кȣщіѝ да конди́сатъ: не́ка и̂̂мъ недава̑, каквы́то я̂стїе́та, и̂ пітіе́та пойскатъ — не́ка и̂̂мъ неплатя̑, ко́лкото гро́ша владычнина на вѣ̂нчи́ло — за ȣ̂по́пване, за літорги́сване, за водосвѣ̑ — и̂ за Дрȣ̂ги ко́лкото си ща̑, и̂ ѡ̂придѣ́ля̑ — чи глѐдай: и̂зведно́жь какъ ся А̂форе́сва̑ о̂ны́я сирома́шки хрі́стіа́ны . . . Дирȣ̂тъ о̂вцы — и̂ храня̑ бѣ̂сны во́лцы!!! Правосла́вїе!

М. Б: [17] Па̑вославіе; чи какво́ е̂̆ то правосла́віе; льмà Сы́нъ Бо́жїй, спаси́тель мі́ра, ко́йто приклонѝ Небесà, и̂ слѣ́зи на землѝ, воспрїявый зра́къ рабà, ѿ приснодѣ́вы Марі́и, распны́й ся за спасе́нїе всегѡ мі́ра — та́кѡ прова́ждаше А̂по́стѡлыте си, да проповѣ́да̑ Е̂ва́нгеліе, пра́вды, со̑ е̂де́цы, со̑ а̂̆ляно сȣ́кно, и̂ со̑ златѝ рѣ̂снѝ, и̂ шыры́ты покры́ти; со̑ топȣ̂зы, и̂ пищо́вы; и̂ со̑ позлате́нны са́бли; со̑ чȣбȣкчі́и, и̂ съ кавецíи, и̂ челебі́и; со̑ бѣ̂снова́ты іасакчі́и; со̑ наси́лны граби́телны владычнины; со̑ прелѐстны пешкешли́цы, и̂ рȣшфе́ты; които и̂̂мъ ко́лкото грошо́вы пойща̑, а̂ко недада̑ — да ги а̂фѡре́сва̑; це́рковыте и̂мъ да заклю́чва̑ — незло́бивыте и̂мъ младе́нцы не кре́стинны да у̂ми́ра̑, да повеля́ва̑; — въ І̂нди́йски котніа́нны Доламѝ, и̂ въ самȣ̂ръ кю́рк
ѡвы, да ся ѡ̂блача̑; со̑ ляхȣрѝ шалѝ да ся о̂пасȣ̂ва̑; на мѣ́ки посты́лки, возгла́вницы, и̂ покры́вки да лежа̑, и̂ да ся покры́ва̑; многоразли́чны я̂стіе́та, и̂ питіе́та, да іада̑, и̂ піятъ; Дȣ̂ха Свята́го со̑ парѝ да прода́ва̑; таково́ правосла́віе Хрі́сто́съ Сы́нъ Бо́жій на А̂́постолыте си да пропо́вѣда̑, не е̂̆ повелѣ́лъ: нито на седемьтѣ́хъ вселе́нски собо́ры С. о̂тцѝ ни ся дозволи́ли: но ся возбрани́ли, запрети́ли, и̂ ся прокля́ли: ко́йто запо́пва со̑ парѝ, да бȣ̂ди про́кля̑, и̂ ко́йто ся за́попва — и̂ А̂постолъ Пе́теръ: сребро̀, и̂ зла́то гово́ри: да бȣ̂дȣ̑ съ тобо́ю въ поги́бель . . . Про́чее такові́и влады́цы, ті́и и̂ ѿ Хрі́стà Бо́га, и̂ ѿ А̂по́столите, и̂ ѿ вселе́нските Собо́ры ся ѿлȣче́ны, и̂ прокля́ты. Мо́жно е̂̆ да ся ѿ я̂ні́черыте Довалі́и: Довалара̀ о̂кȣнмȣ̑. [18] Споре̑ каквóто пра́вя̑ — то ча́дца моѝ! то на ни́коя вѣ̂ра зако́на̑ не проща́ва, нито вмѣща́ва — вѣ̂ра со̑ парѝ; чи товà, крȣшы ли са; и̂лѝ Дре́нки; по́добрѣ̂ ча́дата ми да

ся непо́пя, да ся благослове́нны — а не да ся запопва, да ся прокляты, со грошωвыте си за́йднω —

Е́гр: да ся не по́пять ли; тіи сами прихожда при чорбаџіите пе́рво, чи имъ доно́сятъ при́нωси: кошъ со я́йца, коко́шкы, ю́рде́чки, корка́нъ, ма́ли прасе́нца, пре́сно кра́вы ма́сло — а́ко са по бога́тички, и нѣколкω гро: и имъ ся мо́ля да хода́тайствува митрополі́ту, взе́мни, коли́кωто ще гро́ша, да взе́мни; са́мо да ги запо́пи:

МБ. Чу́дно! воистину, и пречу́дно нѣщо! чи тія, който ща да ся запопвя, в' Номокано́на нечтатъ — неразумява ли че ру́кополо́же́ніето ся возбранява, со пары — и со ходата́йство защо — а́ко ста́не — подпа́да и три́те страны, подклятва, и изверже́ніе —

Е́гр: Номокано́на ли; я попы́тай ги чесосло́въ що е зна́я ли: А́ко ги попы́ташъ — и да имъ рече́шъ: філа́драта учили ли стѐ; не́гли ща ся ωговори: зна́еме да шилави́шваме — коѐ пате́ръ мо́нь, и пищѐва - - - Тіе са който са гречуле́я — сущите на Три́новските чорбаџіи за свяще́нството Досто́йны ипопсо́фіи — а по́лските: мы горбаџіла́ръ: смы поучили, букваря — но кад' ся сподо́бимe чи́на: учище: [що ны е работата] и навусницата. и па́къ, ко́лкото ны иди ωруки — сѐ щемъ ви провождà [19] понѣкогажь, и доно́ся, кад ω я́йчеца, ма́салце, коко́шчицы: и Т. Д.

М: Б: — воистинну ча́дца мои! срамо́тно, и безбо́жно нѣщо! коя вѣра; кой наро́дъ; по кой зако́нъ, та́кω ся согласява, който ща да ся ру́кополага, и да воспрійма таковò высо́ко зва́ніе! ехъ! по стоти́на гро́ша ба́ремъ взе́ма ли имъ влады́ката; или по пома́лко;

С. Б: По стоти́на гро́ша! нека́жешъ, ω двѣ хіліады, чи до 1500: и на́й долу ω 1200: не бы́ва — башкà на Діа́коныте, на я́сакчіи́те, на готва́ча, чубукчі́а, кавеџі́а, на ба́бите, на грамматі́ка, и на челебі́а — на сі́изы́те, и на другі́ите митрополі́тски человѣцы — [чорбаџіи́йското е особи́то.]

М. Б Сы́не мо́й любе́зный! чи толи́ко ли са бога́ти, тія, който ища да ся по́пя: [чи да ни са ся видѣли] чи а́ко ся и бога́ты, що си не печѐля со пари́чките; но ги дава на влады́цыте, и на человѣцыте му, и прійма гнѣвъ Бо́жій на себе́си;

С. Б — Бога́тели; тіе ги взе́ма ω А́гите, или ω чорбаџіи́те со ли́хва — чи а́ко немо́жа да имъ ги исплатя — прода́ватъ си ми́ло, за дра́го — чи имъ ги испла́щатъ.

М. Б. Ѿ! А́постолски воспріе́мницы! служи́тели благода́ти вы́шнягω!!! напра́вили божествен'ата це́рковь, верте́пъ разбо́йнически — свято-прода́вцы, и святотатцы!!! По́слѣ, какво́ попува, таковы безсо́вѣстны, и безкни́жны слѣпчовцы; [тя́жкω, и го́ркω!]

С. Б: Какъ попува ли; дада други стоти́на гро́ша на влады́шкія челеби грамматі́ка, и имъ да́ва, по една̀ пандахуса: чи хо́дя, ω се́ло, на се́ло, по е́пархіата: чи ра́сятъ, като̀ но́вы попо́вы — и соби́ра кой какво́то ги подарѝ:

М. Б: Тѫй, сы́нко! кой каквото гѝ подарѝ: то прили́ча, ѹ҆пазѝ Бо́же! когато ҆и҆спадни нѣкой, въ разбойнически рѫцѣ, ҆и҆ го саблека҃, ҆и҆ ѹ҆бира҃ — чи го пѫстна҃ да чи́ни послѣ що зна́е — ҆и҆ то́й пренѫденъ сы́й: го́лъ, босъ, безни́що, ѿгдѣто приминѐ, ще про́си да го подаря҃ человѣците . . . то́ [пазѝ Бо́же!] на таковѝи ҆и҆спаднали человѣцы, прили́ча да ся подари нѣщичко — а҆ на попо́выте, закоето село̀, ҆и҆ли махала́ ся ѹ҆по́пвя҃ — тѝе хрістіа́ны — кой ко́лкото мѫ ѐ возмо́жно — ще ҆и҆мъ кади ѻ҆лтарю слѫжи́телемъ — за да помянѫва҃ ѹ҆сопшыте ҆и҆мъ, тѣхъ, ҆и҆ чадата ҆и҆мъ — за ѡ҆ставлѐніе грѣхо҃ — ща҃ да ҆и҆мъ дада҃: кой пя҃, кой де́сять гро́ша, милосты́ня — а҆ не подаря́ть - - - Благочести́во — а҆ не ле́стно, — наси́лно, ҆и҆ досадли́во . . .

Е҆́vр: Ма́ти! Ма́ти Болгаріа! разѫмно говори: въ предислови́ето си̂, добрестрада́лица҃: сѫщі́й, ҆и҆з' тридеся҃техти сы́нове — да тя ѹ҆пла́ква — пророкъ І҆ереміа! защото тя піѐ — А҆дска люта зміа . . . Кой наро҃ ѐ до това̀ безбо́жно, бе̂з'человѣчно, ҆и҆ [21] бѣдно, ҆и҆ ѻ҆каянно, ѹ҆ничиже́нно, ҆и҆ хѫлно состоя́ніе ҆и҆зпа́дналъ; ѻ҆све́нь бо́лгарскія҃; таковѝи погре́ченніи чорбаџíи; таковѝи прегорделѝвы, славолюби́вы, ла́комы, ненасы́тны, ҆и҆ сребролюби́вы владыцы: таковѝи, безѫмны, ҆и҆ безкни́жны, ҆и҆ за ни́каква свѣто́вна ра́бота недосто́йны, попо́вы — който да прода́ва҃, со҃ согла́сіе, ҆и҆ кѫпѫва҃, на святагѡ Дѫха, бг҃облагода́тните прест҃ія та́йны! Нача́лницыте разбо́йнически, ле́стнѡ, не пра́веднѡ, ҆и҆ пребеззако́ннѡ пары́те ҆и҆мъ да взе́ма҃ — ҆и҆ по села́та, со҃ владышкото си по́дписно дозволе́ніе, оу҆бра́ни, провожда҃ ги, да ра́ся҃; ҆и҆ да прося҃, ѿ хрістіа́нытѣ ми́лостыня, ҆и҆ да ҆и҆мъ досаждава҃ — говорящи: поми́лѫйте ны благослове́нны хрістіа́ны! бра́тя, поми́лѫйте ны! мы бра́тко ся ҆и҆зма́михме, чи взяхме со҃ файда пары̀, та ся запо́пихме... ны́я, ни ся запо́пихме — но ся заро́бихме — който ся ҆и҆зва́дили таковѝи безбо́жны, ҆и҆ безчеловѣчны хадеты — да ся̆ ѿ Бо́га прокля́ти . . . ҆и҆ А҆фѡре́сани —

М. Б: Чѫдно нѣщо!!! Пе́рво҃ ѿхо́жда҃ при погре́ченните голѣмцы̀ со҃ при́нѡсы, ҆и҆ ҆и҆мъ ся ѻ҆бѣща́ва҃ до живо́та҃ си да ҆и҆мъ доно́ся҃, ҆и҆ прова́жда҃ вся́когажь при́нѡси, ҆и҆ ҆и҆мъ ся мо́ля҃: са́мо да благопроизво́ля҃, да надстоя́тъ чорбаџі́йски да ги запо́пи владыката — а҆ послѣ прокли́ва҃ ѻ҆бычайте, ҆и҆ ся ка́ятъ [22] чи ся ҆и҆зма́мили — заро́били — а҆ не запо́пили — проѫмѣвася тѝи сирома́сы, кад' безкни́жны проста́цы, ҆и҆ безѫмцы надѣяли са ся чи като́ ҆и҆мъ взе́мни владыката пары́чките, ҆и҆ ги запо́пи, щѐ ҆и҆мъ вдѫхни, като хрісто́съ на А҆по́стѡлите Дѫхъ Свя҃тый — ҆и҆ ҆и҆зведно́жь [без' да ся ѹ҆чатъ] ща҃ да начна҃, да проповѣдва҃ Е҆ѵа́нгеліе пра́вды — вся́когажь поѹча́юще поле́знѡ, ҆и҆ спаси́телнѡ Наро́дагъ: ща паса҃ по Е҆ѵа́нгелската зеле́на, животво́рна, ҆и҆ дѫшеспаси́телна мора́ва, со҃ Хрісто́вата пресвя́та ҆и҆ животворя́ща кро́вь, ҆и҆скѫпленните ѻ҆вцы . . . Про́чее, то̀ сирома́сыте неполѫчи́вши, ѹ҆гры́зва ги совѣстѝ ҆и҆мъ: чи говоря҃: ҆и҆зма́михми ся! ни ся запо́-

пихме — но ся заробихме — обаче що проклива, и обычаите, и който са гѝ извадиле; каквы са, сыне мой тія обычаи; —

С. Б: вожделѣнная мати! тѣзи обычаи; тѣзи трепрокляты обычаи! срамъ мя е, ѿ Дрѹгите Народы — и мя е стра, да ти ся неѹгорчѝ прескорбната дѹша, като ти ги накасѡ ѹбадя — по должносты обаче простѝ мя — ако не и всите, а то нѣколкѡ да ти прикажа: перво, безкнижните простацы, като ги тѹрна, Триновските погречены чорбацiи, митрополитски офiкiали, всеобщо епархiчески ненаситны изѣдницы, Богѹ, и Солтанските законнопрестѹпницы, [23] и на всяко общенародно добро противницы, въ рѫцѣте си: ластят ги, измамва гѝ, взема имъ по колкото можа гроша — обвеза ги както ща, що да имъ проважда ѿ селата си приз годината — [чи ако непроважда тяжкѡ, на оныя поповцы и горкѡ!] смакна ги на митрополiата, най перво при челябiата — и ги измамва едекоѐ село ще ви дадеме през Марта М. выя само да исполнявате митрополiтските наши обычаи — и тiи сирѡмасы всепокорнѡ ся обѣщава: но като простацы, каквѝ що ся обычаите, незная — за то, когато начна да ги скѹбятъ, со крѫвавы селзы плача, кална, и ся каятъ [но залѹдѡ] перво, ако има енорiа: ща да платя митрополiтѹ ембатiкъ, фiлотимо [любочестiе] и фамилiатико — То всякиго попа споре енорiата, до стигва всяка година, да плаща по, 300, или по 250 гро: а на всяка третя година, когато обыкаля митрополiта епархiата, и собира ѿ болгарските сиромашки хрiстiаны на вѣнчило, колкото е ѿ Триновските погречены чорбацiи, и митрополiтски рецели, ѡпредѣленно цермѐ [сачѹвай Боже] ѿ всяка церква за лiтѹргисване, по 250 — за новъ ѡсвященъ прос Антiмисъ по 200: гро: за новъ гречески тѵпiкъ [когото, никой болгарски по ни познава нищо въ него] по 80: гро: за водосвѣть, ѿ 100: до 60: гро: [24] на лiтѹгiа, на имя по 5: гро по толикѡ и на дѵскоса кога дава М. Анафѡра — по гробищата за три: и за содѹхи правены: на имя по 2: гро: а на когото раскопая костыте по 50: гро: на колкѡтѡ ѹмра, споре человѣка: Ако е бога 2500: 1500: 1000: 500: 250 — Ако е и просякъ, само да има сынъ, илѝ дащеря — илѝ роднина 50: гро: нарича тѹй митрополiтско, и чорбацiйско измышленiе: дѹшедялъ! въ тѹй владышко третю годишно обыкаляне, всякiй священикъ, сирома ще го выка в: да мѹ с. вода: ще мѹ даде: 100: гро: фiлотимо: 150: гро: фамилiа ко 80: гро — и колкото мѹ чини ембатiка: прочее приз годината: всякiй по ще проважда. по 5: капоня, блажно-крявы по 2: ока масло — яйца: по една кола плява — и дрѹги нѣща като добровкѹсни, изрядны овощiя: крѹшы — ябо̀лки — чирешы — вышны — прескѡвы — дины — пѫпыща — грозды — дюлы — и дрѹги разны . . . и когато ся наѹмѝ на митрополiтските челебiи, за каквото имъ ся изволи — като робы ги поробощава, сиромашките безкнижны поповцы — а пакъ като поѹсѣтя чи има парычки — тiи и за правда ги аргосватъ —

г. челябіи — чи нѣка си ни проклива сиромашките без'книжны поповцы живота . . . !!!

М. Б — Около Триново щото ся нахожда монастырите, и колкото живѣя въ тя игуминыте, и калугерыте — нѣщо взема ли — и ѿ тѣхъ митрополита;

С. Б: [25] Ѿ! чи какъ щѐ да не взема: То е велика срамотà, и грѣхотà! возможно ли е; Куріархъ! Митрополитъ! екса всыя Болгаріи — Тарафъ, со Триновските челяби чорбаџіи, който са намѣрили праведно за всето, и прилично: ѿ когѡ коликѡ да взема М. тіи и за монастырыте законнѡ положили: за игуме кога постави куріарха: да взема по 5500: гро: фамилїатико особно — колкото митрополитскіа челябіа изволи — за Триновското греческо школіѡ, всякій монасты, на всяка година по 500: да дава — за въ М. по 3: келà ичемень, 2: кола плява, 30: ока сыране — воловыте монастырски, за каквото потреба въ М. со ратая зайднѡ да ги проваждатъ: игуменыте — калугерите, робски, на каквато работа ги нарѣди м. челябіа — без'всяко ѿговаряне, да върша . . .

М. Б: — Храна, жито, нѣщо быра ли за въ митрополіата;

С. Б: Бира, без'человѣчныте митрополитски я'сакчіи; ѿ нѣколкѡ селà — и собира до 40000: оки пшеница.

М. Б. — Тоя Триновски нашъ митро: само Триновската область ли ѡсвящава, и благославя;

С. Б. — не само Триновската: но Свищовската, Нікополската, и Севліевската — Каза'лъшката, Черпанската, Ескізахарската, Енізахарската, и Сливненската — а епіскопіте му: единъ рухчушката, и разградската — Други, вратченската — орѣховската, и плевлянската: и другіятъ: **[26]** ловченската, етрополи, и златишката —

М. Б. воистинну чадца мо'я любезная: Тоя Нашъ Триновски митрополитъ Девять найдобрый областы, со най благоговѣйны, и найвѣрны султа'ски подданницы, единородны сирачита мой чада, многочисленный Наро болгарскій, со таковіи, [каквото слуша] неправедны, беззаконны, и несносны обычаи, угнетава, уголява, ѡнеправдувава — и обладава — таковый насилства нито Богу, нито Султану са угодны — Нитò пакъ Народу са совсѣмъ снѡсны . . . Той ся нарича Апостолски воспріемникъ — Пастырь, на хрістовото словесно стадо — Духовный общій отецъ, на султанската вѣрна, и покорливопослушлива ра'я — той требва да смышлява чи, ще дойде времè, Богу, и султану, за врученното му стадо, ѿговоръ да дадè — какъ го е пасалъ, и пасè — то требва вынаге да посмысля каковъ чинъ, ѿ когѡ го е пріялъ — да ся разсуждава — работыте му, приличатъ ли на чина му; чи на Енічероединомысляннiците погречены Триновски чорбаџіи, на пребеззаконната имъ престрастлива воля, да не ся ѡставя — но Архіпастырски, и отечески, ѿ Священнагѡ Писанїя, правилнѡ, и законнѡ да ги совѣтува — за да ся ѡставя: ѿ лажесвидѣтелствата си, ѿ клеветыте, ѿ предателствата, и ѿ брато-

ѹбийствата си — за да ся прибира, [каквото самъ [27] ѹвѣренна] и дрѹгіите ми единородны мои любезны чада, които са ѿ таковы лжесвидѣтели, и клеветны ѹмразны предатели, по иностранны Державства распрѫснали — и имъ ся довылѹ, и додѣялѹ — да слѹшат: вы стѐ въ нашето Державство пришелцы, и чѹжденцы — и желаят горките ми чада да си дойдат, всякій въ отечеството си. слѹшащи: горките, чи издалъ сѹлтанат святоправедны законы — и доброизрядны благочинны порядоцы . . .

Еѵр: Многонаранниная мѹченице! Доблѣйшая страстотерпице! Пѹстынная горлице! и цѣломѹдреннѣйшая мати Болгаріи! Добрѣ си извѣстна, госпожѐ моя, милостивѣйшая мати! прилѣпъ, пѹкалъ, и лисица, чи возненавиждат. солнечната ясна свѣтлина — обычат, нощната мрачна темнина — бѣсните волцы, и дрѹги свирѣпы звѣровѐ: гѹстата темна мглѫ — грозните въ крестално чисто ѹгледало, не обычат никогажъ да ся ѹгледват . . . „Даждь премѹдромѹ винѹ и премѹдрѣйшій бывает: „обличи, безѹмнаго, и возненавидитъ тя. говори прм: Соломонъ. и „пророкъ Давідъ: рече безѹменъ въ сердцѣ своемъ „нѣсть Богъ: „разтлѣша, и ѹмерзишася въ начинаній — вси ѹклонишася, не по„требны быша — нѣсть до единаго . . . Милостивѣйшая Госпожо! що си хабишъ златобысерните, паче захарь сладчайшы, богодарованны, наставителны, и Дѹшеспасителны матеросвоѣтны дѹмы; тѣмъ е остало лжесвидѣтелството, лакомството, [28] грабителството, ненасытното сребролюбіе, предателството, и братоѹбійството — и святотатството — оныя явно говорятъ: мы смы благородны — чорбаџілакат е намъ осталалъ ѿ Дедытѣ ны еще, и ѿ отцытѣ ны достояніе [мирасъ] то е намъ подаренно хѹдожество — колкото минѹватъ годините, толкова по искѹсно си показваваме дѣятелно, погречинното чорбаџійство — ето чи станахме и митрополитски чиновницы — кой логоѳетъ, кой скеѵофѵлаксъ, кой дікеокритисъ, кой каквото мѹ чинъ приличà воспрія — станахме совершенно, сѫщи, и равны сос фанаріотските патріаршски чиновницы: мы ѿкрай правяхме каквото щехме, черковны, монастырски, граждански касы въ Нашето са полномощіе: кого, какво щеме направяме — митрополітат, мѹхасалінат, каддіат, и агите са Наши — мы сме ѿбществото все совершенно ѹплашили — и сандардисали — за когото както щемъ на шѹрата ся подписваме — когото щеме въ кюрекат хвѫрляме — и когото щеме гдѣто обычаме сюрдисваме, заптъ мѹ стрѹваме имѣніето, колкото има, ако щеме, и голъ го сабличаме — и тако, замъ, да ся исплашат, и дрѹгите, да ся непротивят, каквото правиме ныя сос митрополіта, сос мѹхасалина, каддіат то каквото е, да е направино — крыво, право, беззаконно — законно — на волята ны е я — ето гледай мати Болгаріа — чи познай онѹй твоѐ искренно чадо — защо призовава [29] пророка Іеремія — да остави Іерусалимъ — чи да дойде на най высокото мѣсто, на планината да ся качи — жалостно, него въ заточеніе за божа правда,

що са го проводили помянѹтите голямцы, и дрѹгійте ти ѡнеправдаванны, и ѹгнетенны горкы рожби, и тебе да ѹплачи . . .

М. Б — Чадца моя любезная — който ся въ злобата си хвалятъ — и языцыте си, кад изострынни браснáчы, залѹдѡ точа — ѿ толкова превоснесенно, и гордостно велѣречїе, надолѹ со главыте си кад падна, въ преисподняя наднóто, кад ѹжасенъ громъ ща да громна . . . извѣстна самь, какво, въ премрачна темнина никакво нѣщо, добро, ѿ зло ни ся распознава — мертваго, да кадышъ — пїянного да черпишъ, празднa кратѹна да надѹвашъ — ѹслѣпленны совѣстїю — и ѹпыты со братоправедна кровь, проклятницы — да совѣтѹвашъ — всеравнѡ ся ѿдава — но баримъ священните лица, да ся спосмысля — чи ни є ѿдавна какво зайднѡ сѹщо кад єничерїты ги поразиха: и азъ кад стара майка ги совѣтѹва — да дойда въ чѹвство — за да не патя, ѿ оныя позлѣ . . .

С. Б — Превожделѣнная мати! на всийте сѹщи братїя мои болгары — не ли познавашъ, коя сабля истѹрчи, помацыте — и бошнацыте — и коя покрывала притворности, лесть, погречи чорбацїите; сѣщай ся . . . Колко въ Царегра тоя младъ М. колики има [30] помайчимы; посестримы; платонически побратимы; познавай го, чрез подаренїя ти тюрбюль — но писаря мѹ челеби Кѡстакя — разсѹди, и в Триново . . .!!! весма чисто виждашь и въ митрополїата що ся стрѹва . . .

М Б: Чада! Азъ бѣдная сирота, само ѿ пѹстынята гледамъ толикѡ годины, вижда, чи ся бїятъ, запира, тѹрчатъ попѡви — споре тѣхъ, множество прѡсты селянски Дѣвы — Дрѹгїи по митрополїата, по церквыте на рѹцѣ нося прелюбодѣйчищата си, и крестосва приз ѹлицыте, многажде ги ѡставя въ церковните дворѡве, и си ѿхожда — вижда чи ся сюрдисва, и чорбацїи, и поповы, и протосѵнгели, и митрополїте — виждамъ скрышнѡ по горыте чи са ѹбїватъ чорбацїи — бастисватся монастыры, запирва игѹмены, и почтенны торговцы, и ги исбѣсва — гледа деня со коне, чи въ митрополїата дохожда честѡ, триновските погреченны М. офїкїалы, чорбацїи — вечерь дохожда [алосои] скрышничко призградината, млады мѹжеска и женска пола лица — и єдно дѣвойчи, всякогажъ въ М.та спава, става — гледа и вседневнѡ въ митрополїата, и на чорбацїите, ѿ селата поповыте, и селяните, чи имъ влача разны приносы — многѡ работы гледамъ — но причината имъ що є, не зная.

С. Б: — Оныя що гледашъ поповцы, чи ги бїя, и запира — тїи не доносяли в м. и на чорбацїите ѹреченните приносы. Пакъ оныя що ся тѹрча: тїи споре: Ц. правило ся возбраняли на чорбацїйките [31] жены, споре погрѣшките имъ, до време да ся непричищава — и на митрополїта, фїлотимото, и фамїлїаткото, не плаща — за ѹкатаргото достойны, чорбацїйте со м. ги нахожда — и тїи сиромасы, ѿ страха имъ, ся потѹрчва — а оныя селенски дѣвы,

щото по ꙋлицыте ся крастóсва҃, и҃ на рꙋцѣте си прелюбодѣйчища нóся҃ — и҃ до митрополíата ѿхóжда҃ — и҃ назáдь поврáщающися — въ цéрквыте ги ѡстави҃ — тыя сиромашúнки са, рáтайки чорбаџийски — чи ѿ сыновéте и҃мъ, и҃ ѿ платонíческите и҃мъ побрáтимы, митрополíтс(к)и челебíи — и҃змáмины, разтлѣнны, тíя що нóся҃, и҃ в' Ц. ѡстáвя҃, младéнцы — ѿ тѣхъ ся зачнéты — а҃ ѻ҃ныя що ся сюрдúсва҃ — чорб: П: и҃ про҃: и҃ м. тíи подохóжда҃ по нѣкогажь въ чꙋвство — и҃ ся ꙋ҃безстрáша҃ — и҃ я҃внѡ да говóря҃ начна҃ — таковы пребеззакóнства, щото Трúновските Нáши чорбаџíи — сынѡвéте, зéтювете, и҃ родныните и҃мъ — и҃ митрополíтските челебíи, прáвя҃: то не Бóгъ — но и҃ дíаволите ся гнѵся҃ — а҃ко ги не повозбранúме — стрáшнѡ е҃ — кад Содѡ́ма, и҃ Гомѡ́рра да не пáтиме — А҃ м. що прехлꙋпва҃ — и҃гꙋмените и҃ почтéнните Тр: що и҃збѣсва҃ — ѻ҃ныя сирѡ́масы, за то що и҃мъ тꙋне бѣда хварля҃ — нито са сановáли: но митрополúта҃ со҃ челебíи҃е си — и҃ съ погрéчените Тр: чо҃б: който ѿ толúкѡ годúны ги мꙋчи дíавола҃, да погꙋ́рча҃: болгарíата — и҃ по тáйнѡ вúнагижь ба҃ка҃, чи кад' ся поꙋсѣтя҃ клеветнѡ предада҃, неповúнните — и҃ ги и҃збѣся҃. ѻ҃ныя со҃ кони [32] щотó чéстѡ въ м. гóрдостнѡ прихóждатъ — тíи са митрополíтските чинóвницы, Трúновски, погрéчен҃ы, со҃ митрополíтски прéлестны ꙋ҃вѣщáнíита, чорбаџíй — а҃ през' градúната м. вéчерь който лицà скрúшнѡ прихожда҃, и҃ спя҃ въ м. и҃ сꙋтрина въ тéмно си ѿхóжда҃ -- тíи са [да ги поразѝ Бóгъ] посéстримыте, и҃ платонíчески, митрополíтски — дíаконски, челебíиски, либóвницы, и҃ побрáтимы . . . а҃ щóто спáва, въ м. и҃ стáва девóйчето, то е҃ на м. бáба в҃ꙋче, рóдо҃ цыганче — всегдáшна на челяби граматíка м. и҃ платонíческагѡ Костáка подлóжницата — Ѿ м. чорб҃: ѻ҃бхождéнíе!!!

Е҃ѵр: разꙋмѣли бѣдная страдáтелнице мáти Б. на сынѡвéте си, бѣдството, ꙋ҃гнетéннïето, ѡнепрáвдованïето — и҃ ꙋ҃слѣплéннïето — щ҃ся грачꙋлéсватъ — намѣрéнíе и҃ма҃, митрополíтыте, челябíите, и҃ м. Трúновски чорбаџíи — да погꙋ́рчатъ сынѡвéтети насúлнѡ — и҃ да полóжатъ сúнора҃ — каквóто е҃ былъ, въ в. Кѡнстантíна на времéто — до Дꙋнавать — брáво, —

М. Б — А҃хъ! тíя погрéченны Трúновски чорбаџíи — и҃ м. платонúчески челебíи — прелюбодѣйны Тáртарски сынѡвѐ — Содомѡгомѡ́рски, смрáдны крíнѡвѐ — тíя — тíя — раст҃ѣха-и҃ развратúха, мойте чáдца, ѻ҃боегѡ̀ пóла: дщерѝ -- и҃ сынѡвѐ . . . [33] тíя проклятите, ми пропа҃диха, въ дрꙋгíй Держáвства, безчúсленны дщерѝ — и҃ сынѡвѐ — ѿ тѣхъ проклятницы — не смѣятъ да си дóйда҃, въ тꙋй богодаровáнно, сꙋлтáнско злáто времѐ — Да ся прибúра҃ — и҃ пáки засéля҃ въ ѻ҃тéчеството си, и҃ богодаровáнното, сꙋлтáнско Держáвство — който мойте любéзны чáдца са ся ѿ е҃ѵропéйцыте просвѣтúли — Дѣятелнѡ Номикѝ — фѵсíкѝ — метафѵсíкѝ — фíлософíкѝ — и҃ матíмаѳикѝ, ѻ҃бꙋчúли — и҃ и҃зꙋчúли — и҃ здѣшните ми многострадáлны чáдца, да и҃зꙋча҃ — на наро҃а, въ ѻ҃бществото —

и̂ сѫлтáнꙋ — в̂ шꙋрáта — богопріѧ́тны — и̂ на Держáвството ѹ̂гóдны, и̂ преполéзны члéны, да стáна — Ѡ̂бществото прáвозакóнно ѹ̂правлѧ́юще, по сѫлтáнскагѡ укáза, всѧ́кій въ ми́рѣ, тишинѣ, и̂ въ покойствѣ живѣенето си̂ при̂ п̂вождáющи — вы́шнемꙋ прóмыслꙋ, благодарéніе да ѿдáватъ —

Е̂vр: Ѡ! Премꙋдрая М. Б. То закóнно, прáведно, и̂ свято — но побрáтимыте платоні́чески, и̂ посéстримыте митрополи́тски — и̂ чорбаџі́йски — и̂ побáщимыте и̂мъ, и̂ помáйчимы, боги́ны ѡ̂ставшіи, е̂ні́черски — кóй ще ги богáтѡ храни — и̂ ѹ̂покоява; [34] въ Царегра̑ претвóрнѡ, пре̑ прáведнозакóнните сѫлтáнски, спомоществꙋемы, и̂з̂ три́новските е̂ні́че̑ски е̂диномы́сленны митрополі́тски, и̂ ѡ̂бщества, и̂ сѫлтáс̑ки, ковáрніи проти́вницы, и̂ зломы́сленницы — когáто ѡ̂бстоятелството врéменно докáра да ся и̂спы́тва — кой ся причи́ната, на слꙋчáйное противлéніе; кой ще показва̑, прáвото, кры́во — добрóто, злò — свѣ́тлото — тéмность — бѣ́лото, чéрно — и̂ и̂сти́ната — лажà; — таки́ва — сáмо въ Царегра̑ — помáйчими, побáщими, побрáтимы, и̂ посéстримы — на всѧ́ка годи́на, неѿмѣннѡ трéбва Т. м. да и̂мъ и̂спровáжда, най мáлко 250000: гро̑: на Три́новските си чинóвницы, и̂ чорбаџі́и, чорбаџі́йки посéстримы — и̂ платоні́ческыте си чáда — и̂ челебі́йски либóвницы — и̂ діáконски — е̂двáмъ ща̑ мꙋ сти́гна 150000: гро̑ — ѡ̂сéнь на мꙋхасáлы, кадíи, и̂ а̂гѝ — хè! какъ ща̑ грéческія̑ сі́норъ да простра̑, до Дꙋнава̑ — и̂ който ѿ бóлгарыте ни ся покорява на тꙋй митрополі́тско, и чорбаџі́йско тáйно мнѣ́ніе — таковíй — и̂лѝ да ся ѹ̂бѣ́ся̑ — и̂лѝ сюрди́са̑ — и̂лѝ посꙋдáпъ ѹ̂бі́я̑ — и̂лѝ кáкъ, кáкъ — да ли́пца̑ — и̂ да ся затры́ятъ . . . [35] Каквòто ты̀ разсꙋждáвашъ, премꙋдрая стáрыце, мáти Болгарі́и — не е̂ ли подобрѣ̀ чáдата ти въ дрꙋгій Держáвства, да живѣ́я̑ ми́рнѡ и̂ благополꙋ́чнѡ, ѿ мáлки, въ шкóлы да хóдя̑ — да ся просвѣщáва̑ — всѧ́какви и̂скꙋсны хꙋдóжества, торгóвщины, дѣ́ятелносты, и̂ благочи́нства, ѹ̂крашáющеся, да ся ѹ̂бꙋчáватъ; а̂ не да дóйда̑ междꙋ̀ ті́я е̂ні́черски дꙋ́ховы, м. чорбаџі́и, и̂ смéртнѡ да страдáятъ; —

М. Б. — Словéснѣйшій, и̂ праворазсꙋждáющій, любéзный сы́нко! по добрѣ̀ е̂ — но, кой е̂ тáя мáйка, коя́то нежалáе, вы́наги въ двóрыте си, дщеры́те си, сынѡвéте си, внꙋ́ките, и̂ прáвнꙋките си, да не глéда; но да глéда — всѣ́янныте проклятницы — чи ги дáвятъ, сꙋ́щѡ кад̂ бѣ́сны вóлцы; ѹ̂гнети́ли ги, ѹ̂слѣ́пили ги, ѡ̂непрáвдова̑ ги, прелащáва̑ ги, ѹ̂бирадъ ги, присмѣ́ватъ и́мся — затры́ва̑ ги — трóвятъ ги, сюрдисва̑ ги — хвáлятся чи и̂мъ са даден̑ы — каквóто и̂ а̂ко ща̑ — да ги ѹ̂потребля́ва̑ — и̂ поработщáватъ . . . а̂ко и̂звóля̑ — не да ги погáрчва̑ — но и̂ да ги поцы́ганьватъ — проклятницы — Богꙋ — и̂ сѫлтáнꙋ, и̂ на всѧ́каго правà закон̑ѡ — и̂ е̂стествà проти́вницы! — митрополі́ты — челябі́и — чинóвны тѣ́хны погáрчинны чорбаџі́и — ѿ менé — и̂ ѿ Бóга вы́шнягѡ —

й ѿ ча́дата ми — й ѿ всй́те Наро́ды, да ся про́кляти — такові́и бояџі́и — а̂ не м. чел҃: — й џорбаџі́и — [36] тѫкашните, за ѹпла́кване досто́йны, ѿ ми́трополі́ты, челябі́и, чорбаџі́и, потӑпканы, й йзѫпла́шенны ча́да — ті́и ве́че ги ѐ стра҃ — ѿ незна́енство, не позна́ва҃, да разсѫдя҃ — бѣло — ѿ че́рно — свѣ́тъ, ѿ марчина̀ — добро̀, ѿ зло̀ — поле́зно, ѿ вре́дно — й Т. Д. защо́, митрополі́тыте йм̃ъ заповѣ́да҃ — пара́шко крі́епорні́а кѫ кеѫ, да говоря҃ — а̂ не пода́й Г. й про́мыслъ Бо́жїя — то́лкова, ко́лкото такові́и. С. е̂ллі́нски — й м. славе́нски, разѫмѣ́ва҃ — ѿ порні́а порожде́нны М. . . . за то ма́терски совѣ́тѫвамъ ко́лкото ся нахо́жда҃ мой е̂дино-кро́вны ча́да, на това̀ богодарова́нно свя́то, й зла́то время̀, да ся потрѫдя҃, кад' просвѣ́щенны що са, й сѫщи мой ро́ждбы — со҃ вся́каквы зако́нны благочи́нства, й справедли́вства, да йскоряня҃, йз' ма́терните си богодарова́нны дворо́ве — ті́я безбо́жны, пребезза-ко́нны, та́ртарски порожде́нны, бѣломо́рски чапкӑны — а̂ не м. й челябі́и — сѫлта́нѫ — й на вся́ки зако́нь, й приро́да проти́вницы — со҃ пары̀ дѫха ле́стіа — [а̂ не свя́тагѡ —] безсра́мні́и скве́рны прода́вцы — да ги йскоряня҃ говоря: за́еднѡ со҃ погăрчинните тѣ́хны е̂диномы́сляннийцы чорбаџі́и — е̂ні́черски дѫхѡвы — да ся ѿтарва҃ рож҃быщети ми, поко́рната сѫлта́нска ра'я — да ся ѿтарва҃ . . .

С. Б [37] — О̂бщепороди́вшая Ны мно́гонара́нная, ѿ всѣ́яннытѣ сй сатані́нски чорбаџі́и, митрополі́ты, й челябі́и, за ѹпла́кване До́стоян҃ная Ма́та — Та́кѡ ми Бо́га — безвся́кагѡ черí́мѡнія сыно́внѣ ти ѹба́жда҃: кад' що чѫхме, й видѣ́хме въ Гі́ю҃бахчѐ, ѹ сѫлта҃ските сара́й, со҃ по вѣ́рата Тѫре́цка, под, Санџа́къ Шері́фъ, со҃ кля́тва, йзда́денните сѫлта́нски каннонемета: ко́лкото бѣ́хме въ йностра҃ны Держа́вства, всй́те твой е̂динородны сынѡвѐ, благодаре́нїе вседѫ́шно, й ѹсе́рдно вы́шнямѫ про́мыслѫ возда́дохме — й ся весма̀ возра́довахме — чи й мы ча́дата ти, ще ся сподо́биме, въ ма́терните си прекра́сны дворо́ве, да ся возврати́ме, й водвори́ме — й да чѫеме пресла́дкія҃ ти ма́терный гла́съ: сла́достнѡ, й благода́рнѡ да речѐ — хвала̀ тй Бо́же! Е̂то̀ А̂зъ, й ча́дата ми . . . Тя́жкѡ на́мъ, й го́ркѡ! Дрѫгі́йте, ко́лкото по҃ сѫлта́нското Держа́вство ся нахо́ждатъ Наро́ды, все сй предобы́ха пра́ведната да́рба — дорѫ̀ й цы́ганыте — са́мо твойте многочи́сленны ча́дца — вѣрнѣ́йшите поко́рны сѫлтански подда́нницы — лише́ни — ѡ̂неправдован҃ы, за рѫшфе́ты прода́дены — й кѫпенны — ѿ митрополі́те, й челябі́и — й нѣ́колцина погӑрчены триновски чо҃баџі́и — прокля́ты йзѣ́дницы — й [38] на твойте своеро́дны ча́дца, ненасы́тны кровопі́йцы — й преда́тели — ма́ти — На́ша ма́ти! Сѫ́ща бларо́днѣ́йша — каквото. сѫщи, й на дрѫгі́ните Наро́ды ма́йките — терпя́ла си — потерпй . . .

М. Б — Сладча́йшее мое́ ча́дце! вся́кая ве́щь, во вре́мѐ. своѐ поле́зна — й вся́кая мѣ́рка ѹго́дна — ка́къ йндй, въ тѫй богодарова́нно, злата́гѡ вѣ́ка, время̀ — само ча́дата ми, да но́ся҃ безмѣ́рка претя́жко

бремѐ; сѫлта́нското Держа́вство, на подсо́лнечная ꙗ҆снѡ пока́за — какво́ ко́лкото Наро́ды въ Держа́вството мꙋ ся нахо́жда, всѝчките гѝ ѝма ра́внѡ — ѡ҆свѐнь войска́та си — ѝ всякі́й Наро́дъ, ѿ вся́ко ѐнічерско не сно́сно, наси́лство ся ѿтарва̀ — са́мо горки́те мой ча́да ся безмѣ́рнѡ ѡ҆неправда́ва҃т — ѝ несно́снѡ страда́я҃т — но кого̀ ѿ Наро́дытѣ, споре҃д вѣ́рата ѝмъ, свяще́нно-Нача́лника҃т ѝмъ е҆ ѿ дрꙋгі́й ꙗ҆зы́къ, ѝ наро҃д — ѝ ѿ нюдъ да не ѝмъ зна́е я҆зы́ка҃т — ѝ наро́да да мꙋ совсѣ́мъ не́гова неразꙋмѣ́ва — ѝ вся́когажъ сиромашкія бо́лгарски наро́дъ, а҆рхіере́ите гре́чески наси́лнѡ да го сабла́ча҃т, посе́стримыте, ѝ побра́тимыте си да ꙋ҆бла́ча҃т — властели́нски дамꙋ запреща́ва҃т: по бо́лгарски, не да ꙋ҆ча҃т — но ѝ господѝ. поми́лꙋй — ѝ пода́й госпо́ди да не говоря҃т — защо̀; че было́, ѿ свѣ́та҃т, срамота̀, ѿ Бога грѣ́хота — ѝ на [39] Держа́вството проти́вно — безсра́мніи высокомечта́тели! безсо́вѣстніи самолю́бцы! бѣ́дная сы́не мо́й! ма́ти ва́ша — да слꙋ́ша таковіи бѣ́снѡва́ты ꙋ҆кѡри́зны! да гле́да ро́ждбыте си, то́ль безбо́жнѡ, безчеловѣ́чнѡ, ѝ пребеззако́ннѡ ꙋ҆гнете́нны, ꙋ҆слѣ́пленны, ѝ ѡ҆неправдова́нны — то а҆ко е҆ направо каквото на наша҃т бо́лгарскій наро҃д ся ѡ҆предѣля́ва҃т гре́цы влады́цы — тре́бва на гре́цыте, бо́лгары, да ся ѡ҆предѣля́ва҃т — а҆ на тꙋ́рцыте бошна́цы, ѝ пома́цы, да ги поꙋча́вя҃т бошна́шк(и), ѝ пома́шки — а҆ на е҆вре́ете цы́гане — на цы́ганыте, е҆вре́и — та да ся послѣ́дова споре҃д грекомитрополі́тското мꙋдрова́ніе . . .

С. Б: Бѣ́дная на́ша ста́ра ма́йко! бѣднѣ́йшіи ча́дца твой!!! ѿ бо́лгарскагѡ ро́да влады́цы; чи возмо́жно ли е҆ то! Гре́ческите митрополі́ты, челебі́и, со҃ три́новските погꙋ҆рчи҃ны прего́рды, со́вѣстію ꙋ҆слѣпле́нны чорбаці́и: ꙗ҆внѡ пре҃д народа҃т подтвердя́ва҃т, ѝ гово́ря҃т: бо́лгары! бо́лгары! ѿваря́ите си ѻ҆чи́те — че вы́е незна́ете, чи ѝма шюрю́ты — по е҆ произво́лно, ѝ прили́чно на цы́ганскагѡ ро́да свяще́нство, а҆ не на бо́лгарскаго — патріка́на́та вѝ стрꙋ́ва, е҆дна̀ благопроизво́лна снизходи́телна любо́вь, ѝ заповѣ́да на҃с, на влады́цыте си гре́чески да вы̀ запо́пваме понѣ́кого ѿ ва́ша бо́лгарски ро҃д — сака́нъ, за влады́чество не поменꙋ́вайте, чи ѝ по́пството ѝзгꙋ́бвате — ѝ патрі́а́рха҃т не ся [40] спорꙋча́ва сѫлта́нꙋ за ва́съ — ѝ до е҆ди́нъ вы ѝссы́ча҃т тꙋ́рцыте — ко́йто помяна̀ за тꙋ́й возбране́нно влады́чество, гле́дайте го въ заточе́ніе, ко́йто та́мѡ ще́ да ѝ ѝзгние̇ — заприме́ръ ва́мъ . . .

М. Б — Ѿ! Трепрокля́тое грекомитрополі́тско, челябі́йско, ѝ три́новочорбаці́йско, богопроти́вно, ѝ сѫлтанноне ꙋго́дно — ѝ человѣ́коꙋмра́зно — ѝ несно́сно, Та́ртаро-Де́мѡнско ѝзмышле́ніе!!! Ка́къ е҆ возмо́жно, ча́дца мой! на тꙋ́й зла́то время̀, да ѝссѣ́ка҃т тꙋ́рцыте многочи́сленните ми ро́ждбицы! Сѫлта́нските вѣ́рнѣ́йшы, ѝ покорнѣ́йшы подда́нницы; мно́жно с҃, вышепомянꙋ́тыте ѻ҆бщества преда́тели, ѝ ѝзѣдницы, да ѝма҃т скры́те я҆ні́черы — ѝ за то смѣ́я҃т, наро́да҃т, да пла́ш(ат)ъ, наси́лнѡ да слабла́ча҃т, ѝ непра́веднѡ, кого́то ща҃т да ѡ҆бзче́ства҃т, а҆фѡ-

ре́сватъ, біятъ, запи́ратъ, и̑ сюрди́сватъ — про́чее ми́лички мои́ ро́ждбицы! ма́терски вы ꙋ̑вѣща́вамъ — ко́лкото живѣ́ете въ дрꙋги Держа́вства, под̓ ма́терня вы̏ клятва ѡ̑ста́вя — неѿмѣ́ннѡ да пре̑ло́жите пре̑ сꙋлта́нската праведнозако́нна шꙋра̀, на е̑ди́нородныте си бра́тя, несно́сното тѣгло̀ — и̑ да позна́ете — и̑стина ли е̑ да́денна на г. м. и̑ ч: и̑ т. чорбаџі́и така́ва пребеззако́нна вла́сть; со̑ таковы̏ несно́сны наси́лства вы ся пропа̑дили — то́ль многочи́сленны мои́ рождбицы! сꙋ́що намѣре́ніе и̑матъ проклятницыте, и̑ бра́тята вы да пропадя́т — и̑ прекрасныте ми дворѡ́вны мѣста̀, да ꙋ̑постꙋшатъ.

Уводъ въ историята на българския езикъ.

Прѣгледъ върху българскитѣ говори.

От Д-ръ Б. Цоневъ.

I.

Всѣки единъ народъ, взетъ изцѣло съ разнообразния си животъ, прѣдставя цѣлъ миръ отъ факти и явления, които могатъ да бждатъ събирани, описвани, изучвани — съ една дума всичкитѣ могатъ да служатъ за *научно изслѣдване*. Тукъ е история, вѣра, нрави, жилища, облѣкло, езикъ, изкуства и всичко, що е свързано било съ душевния, било съ материалния народенъ животъ. Това всичко дава огроменъ материалъ за изучване, та съставя широка наука съ много отдѣли, на която най-прилѣга името *народоука* (ср. Сбм. I., 26.) — едно защото об'ема всичко, що се отнася до еди-кой-си *народъ,* и друго, защото съ тази наука се занимаватъ по право и по длъжность *самитѣ синове* на съотвѣтния *народъ,* понеже е тѣмъ най-достжпна.

И нашиятъ народъ, макаръ и тъй малъкъ, подава широко поле за научна работа, която съ най-голѣмъ успѣхъ ще извършимъ пакъ ние, синове негови, защото лежи най-близо до сърдцето ни.[1])

---

[1]) Туй, що казахме, има особено значение за нашия *български езикъ,* който на роденъ българинъ ще е винаги по-свой и по-попятенъ, отколкото на чужденецъ. Не отказвамъ, че и чужденецъ би могълъ съ успѣхъ да изслѣдва езика ни — това доказватъ хубавитѣ студии на покойния Облакъ върху българскитѣ говори, но много ли сж тия чужденци, които биха се посветили на българската наука! Ала пакъ ще кажа, че външенъ изслѣдвачъ на бълг. езикъ рискува повече да падне въ грѣшки, отколкото нашенецъ. Примѣри за това имаме доста и то именно изъ областьта на българската филология. Извѣстниятъ сборникъ на *Вл. Качановскій* (Памятники болгарскаго народнаго творчества, Спб. 1882.) съдържа на 555 страници 225 пѣсни отъ Западна България — значи цѣло съкровище; но за жалость тоя хубавъ материалъ не е записанъ добрѣ, и то защого събирачътъ или записвачътъ му като чужденецъ не е схваналъ хубаво българскитѣ звукове и тъй е изпъстрилъ книгата си съ грѣшки, щото става мжчно употрѣбима за научна работа; затова и основаниятъ върху тоя сборникъ *„Очеркъ грамматики западно-болгарскаго нарѣчія“* отъ Тахова (Казань, 1891.) е злополучна работа. Хубавъ примѣръ за това е и *рѣчникътъ на Дювернуа,* който при всичката си обемность и прѣдимство като първо по рода си дѣло, показва на всѣка страница слабитѣ познания по бълг. езикъ на автора. Та и самъ великиятъ *Миклошичъ* не грѣши ли често говорейки за *бълг. езикъ?* Па и какъ мащински се разглежда бълг. езикъ въ съчиненията му! А какво да кажемъ за полската

Щомъ изучимъ отъ всички страни бълг. езикъ, изучили сме и бълг. народъ; защото *езикъ* и *народъ* сѫ двѣ нераздѣлни понятия — па даже едно и сѫщо — както ни показва двойното значение на дума ѩзыкъ по старобългарски. Затова народъ се изучва най-добрѣ по езика си или по словеснитѣ си производби.

Развитието, напрѣдъкътъ и цѣлиятъ животъ на единъ народъ се отразява най-добрѣ въ езика му.

Ето защо една отъ най важнитѣ научни задачи на всѣки образованъ народъ е да изучи *миналото* на езика си, както и *сегашнитѣ му свойщини по всичкитѣ му говори*. Говорейки частно за нашия български езикъ като наученъ прѣдметъ, българската филология има да рѣши тия три главни задачи:

1) Да установи, какъвъ е билъ българскиятъ езикъ, когато се отдѣля отъ другитѣ нему сродни езици;

2) Какъ се мѣнява и развива бълг. езикъ, докато живѣе отдѣлно за себе си;

3) Какъвъ е *сега* бълг. езикъ слѣдъ всичкитѣ си мѣнитби.

Понеже всѣки езикъ има на себе си сродни езици, то за да захванемъ историята му, трѣбва прѣди всичко да опрѣдѣлимъ мѣстото му къмъ тѣзи езици и, като го отлѫчимъ отъ тѣхъ, да слѣдваме отдѣлното му развитие. Въ случая съ бълг. езикъ има да покажемъ прѣди всичко, въ какво родство стои той *къмъ другитѣ славянски езици* и *по какво се различава отъ тѣхъ*. Слѣдъ като го отдѣлимъ тъй отъ сроднитѣ му езици и го вземемъ като самобитна единица, изслѣдваме историческитѣ му сѫдби и мѣнитби. А понеже различаваме *книжовенъ* и *народенъ* български езикъ, то ще трѣбва да се прослѣди развитието, както на единия, тъй и на другия; тъй ще получимъ пълна история на езика си, която ще обема въ себе си двѣ нераздѣлни части: *сѫща история на бълг. езикъ* и *българска диалектология;* първата има за основа *писменитѣ паметници* отъ най-старо врѣме до наши дни, а втората има за прѣдметъ *живитѣ народни говори*. Съ други думи историята на бълг. езикъ, взета въ тая си двойна смисъль, има за цѣль да изслѣдва *развитието на бълг. езикъ по врѣме* и *по мѣсто*, сирѣчь да разгледа и обясни промѣнитѣ,

---

„История на бълг. езикъ" отъ *A. Kalina* — при всичкото ни желание да се съгласимъ съ благата критика на Дринова (Пер. Сп. XL. стр. 661.—671.)? По-добра е книгата на *П. Л. Лавровъ*, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка, Мва, 1893., но и тя има доволно грѣшки, произлѣзли отъ криво схващане свойствата на бълг. езикъ. Вж. рецензията на *Милетича: Два труда по историята на бълг. ез.* Сбм. X. кн. отд. 3—63. — Затова, ако има наученъ прѣдметъ, съ изслѣдването на който българинъ (разбира се подготвенъ за работа) ще успѣе повече отъ чужденецъ, то е родниятъ ни езикъ, който чака насъ пакъ, за да бѫде и научно разработенъ и художествено изтъщенъ. Тукъ има работа за всѣкиго, защото езикътъ самъ по себе си е работно поле не само за учени, а и за художници, па и за прости наблюдатели, защото може да се разглежда отъ разни страни: *ученъ* ще го изучва, за да установи *законитѣ* и да обясни *мѣнитбитѣ* му прѣзъ вѣковетѣ; *художникъ* ще го учи зарадъ *хубоститѣ* му и за да може да си послужи съ него като съ гиздаво орѫдие на мисъльта. Но учени и художници могатъ да се ползуватъ отъ готовъ материалъ, събранъ не отъ тѣхъ сами, а отъ *хора наблюдателни*, които записватъ разнитѣ му свойщини и тъй доставятъ наученъ и художественъ материалъ по бълг. езикъ. Ако нѣмаше и такива скромни сътрудници, днесъ не щѣхме да се гордѣемъ съ толкова диалектични и фолклорни сбирки, по които можемъ вече смѣло да работимъ въ една или друга посока.

които ставатъ съ него, откакъ заживява като *книжовенъ езикъ,* а въ сжщо врѣме да изслѣдва неговитѣ *разклонения по говори и нарѣчия.* Понеже днешниятъ български писменъ езикъ е смѣсь отъ български живи говори, то кога разглеждаме неговото историческо развитие, неволно ще ни се мѣркатъ прѣдъ очи днешнитѣ български говори и обратно — кога изучваме днешнитѣ говори, наиждаме у тѣхъ на много старински остатъци, които въ днешния книжовенъ езикъ нѣма. Па тъй бива, кога изучваме исторически всичкитѣ живи езици. Ето защо можемъ каза тогава, че историята на единъ езикъ и диалектологията му сж двѣ половини отъ едно цѣло: първото прѣдполага *писменость,* а второто — *живи говори.* Ако нѣкой езикъ не бѣше се развилъ до книжовенъ, щѣхме да изучваме само неговитѣ говори, т. е. щѣхме да имаме за него само диалектология. Но кога е дума за живъ *книжовенъ езикъ,* едно безъ друго не може; защото разглеждайки развитието на бълг. езикъ *по врѣме* имаме наистина прѣдъ видъ повече *книжовниятъ български езикъ,* но гледаме при това да установимъ, кои *нарѣчия* сж взимали участие тъй или инакъ при образуването на тоя общобългарски литературенъ органъ; когато пъкъ изслѣдваме развитието на езика си *по мѣсто,* сирѣчъ образуването на българскитѣ говори, гледаме да установимъ, *какво е старо, какво е ново* въ тия говори и какъ отъ единъ цѣлокупенъ езикъ се развиватъ полека-лека разни говорни особености, докато нарастатъ съ врѣме до диалектични разлики. Кога излагаме историята на българския писменъ езикъ, вървимъ по хронологиченъ редъ отъ *старо къмъ ново врѣме,* а изслѣдвайки единството на българскитѣ говори, вървимъ *назадъ* — отъ наше врѣме къмъ отдавна минали години, — за да дойдемъ до оная обща точка, отгдѣто си мислимъ начетъкътъ на българското диалектично разклонение.

Тъй постжпваме, за да можемъ полека-лека съ врѣме да възстановимъ оня прабългарски езикъ, който сж донесли балканскитѣ словѣне въ новото си отечество отсамъ Дунава, или който се е говорилъ като нарѣчие още въ първоначалната общославянска родина. И кога се възстановятъ така всичкитѣ днешни славянски езици, по-лесно ще бжде да си прѣдставимъ ликътъ на общия праславянски езикъ, който отъ своя страна ще помогне да се възстанови пъкъ общиятъ литославянски езикъ, което е крайна цѣль на славянското езикознание.

Историческото изслѣдване на българския езикъ има голѣмо значение не само частно за насъ българитѣ, но и за цѣлата *славянска наука,* защото ни отгатва много въпроси, които засягатъ историята на всичкитѣ славянски езици. А понеже нашиятъ езикъ се гордѣе съ твърдѣ стари писменни паметници, то и *въ сравнителното езикознание* заема видно мѣсто и съставя, можемъ каза, важно звѣно въ веригата на индо-европейскитѣ езици. Безъ старобългарскитѣ паметници славянската филология не би направила тоя успѣхъ, съ който се гордѣе сега; тя не би помогнала тъй добрѣ на общото сравнително езикознание, ако нѣмаше *старобългарски езикъ,* запазенъ намъ точно и ясно по живия му народенъ изговоръ прѣди хиляда години. Имайки прѣдъ видъ туй голѣмо значение на старобълг. езикъ отъ

една страна, отъ друга — тъмната неизвѣстность, въ която бѣха до скоро затулени българитѣ и езикътъ имъ, разбираме хубаво, какъ можеха лесно да се заблудятъ и най-даровити умове относително *произхода* на тоя стародавенъ езикъ, и какъ би се повлиялъ всѣки отъ национални чувства, да го счита за езикъ по-близъкъ до своята си народность. Изучването на българскитѣ говори ще ни обясни и този въпросъ, ще ни утвърди още повече въ убѣждението, че езикътъ на Кирила и Методия наистина произхожда отъ българска земя и стои най-близу до днешния български езикъ. Тъй освѣнъ толкова звукови и формални прилики, що ни доставятъ българскитѣ говори като хубаво доказателство за по-ближно родство между старо- и новобългарски, българската диалектология ще ни докаже единъ день, че всичкитѣ онѣзи хубави думи, познати намъ отъ старобългарскитѣ паметници, сѫ достояние още и днесь на българския езикъ — разбира се не вече като общоупотрѣбителни, а като провинциализми. Кой не е сѣщалъ радостно чувство, кога прѣглежда диалектични или фолклорни материали и срѣщне безнадезби нѣкоя старобългарска дума, за която не е ни мислилъ, че я има още по бълг. говори? Такива думи ти се струватъ като далеченъ от'екъ отъ онуй старо врѣме, когато всичкитѣ български словѣне сѫ ги говорили като обикновени; но днесъ за днесъ ги считаме или за дълбоки провинциализми, или за високи книжовни изрази, приети наново отъ руската литература. Едно врѣме, когато г. В. Стояновъ извѣсти най-напрѣдъ за такива рѣдки думи отъ Шуменския говоръ (сПсп. I., 175.), бѣхъ честитъ, че можахъ да си запиша тѣзи отъ тѣхъ: *звѐ* (**зъкати**), *съсѐд, веще, нѝн'е̥* и *жрът'* (**жрѣдь** = пъртъ, върлина); оттогава насамъ заедно съ фолклорнитѣ и диалектични материали се набраха толкова старински думи, щото днесъ бихме вече казали, че почти всичкитѣ старобългарски думи сѫ засвидѣтелствувани въ новобългарскитѣ говори. Остава само да се установи, гдѣ и гдѣ се употрѣбятъ тия думи, за да можемъ по това да сѫдимъ за по-ближното отечество на старобълг. езикъ. Споредъ до сега събранитѣ материали по тоя въпросъ излиза, като че южна и югозападна Македония държи първенство, както откъмъ старински думи, тъй и откъмъ думи съ старински изговоръ. Тъй напр. рефлекситѣ на старобългарскитѣ носовки намираме най-добрѣ завардени въ Костурско и Солунско, па и откъмъ старински думи тия сѫщи краища държатъ първо мѣсто заедно съ другитѣ македонски говори. Хубава и благодарна работа би била да се сберать наедно всички тия думи и да се изучатъ както споредъ диалектичното имъ разпространение, тъй и споредъ значението имъ накъмъ старобългарски. Тѣ сѫ сега пръснати по разнитѣ наши сбирки отъ народни умотворения, както и въ разнитѣ обработени и необработени диалектични материали, гдѣто любопитниятъ изслѣдвачъ на бълг. езикъ лесно ще ги познае, защото блѣщятъ като бисери съ чистата си старинность. И наистина, кой не ще отличи напр. думата *ланити* като старобългарска, па била тя и между рой други нови думи? А тая рѣдка и хубава дума намираме отъ *Ксантийско* (Скечанско), забѣлѣзана отъ Ст.

Шишкова, въ неговото фолклорно сборниче *„Родопски старини“* кн. III., стр. 58.; стб. дума **врътъ, врътоградъ** намираме въ Дебърско: *ворт,* Шапк. VIII. 5. и Сол. кн. 274. **искоусити** въ старото знач. срв. Шапк. VIII., 116., **грънєць** ibid. 90.; **отрѣшити** въ знач. *отвързувамъ* е запазено въ Кайларско: *отрешвам,* Сол. кн. 275.; *дре'о* — значи **дрѣко,** а не **дрѫко** намираме въ Охридско и Дебърско, Шапк I,. 114., V., 475., VIII., 63.; **вельи, вельѥ** срв. *веле чудо,* Милад. 425., 508., *вело кале,* Соф. Сбм. IV. 64.; **прамы** е запазено въ Разложко: *прàмен* = повѣсмо, Новини, IV., 48.; старата дума **крькъ** = вратъ намираме въ израза: *нà къркач,* Сбм. VII., 465. отъ Велесъ; **ѹлѣнъ** си е запазена цѣла въ Сѣрско: *чл'ан,* Сол. кн. IV.—VII., 276.; **жхати** е запазено въ Котелъ: *въхам* = „слъхасвам“, Сбм. XV., 183.; **спѣшити** въ сѫщи смисълъ намѣрихъ въ една рѫкописна сбирка отъ Тиквешъ: *спѐша* кàко попадйа за цръква; старобългарскиятъ изразъ **мнитъ ми сѧ** е засвидѣтелствуванъ отъ *Костурско* (Солунски книжици, II., 57).: *на ни-му се мниѐше,* вж. още Сбм. VI., 14.: *мли ми се;* стб. дума **блюдьцѣ** въ сѫщия смисълъ *(коливо* и *блюдо)* срѣщаме въ *Мориовско,* сПсп. XLIII., 301.; тамъ се срѣща и *миса* въ сѫщи смисълъ: *блюдо,* сПсп. XLVII, 812.; срв. още *бл'уд* у Матова, Сбм. VII., 456. гдѣто намираме още: *круссц, бърлок, трем;* стб. глаголъ **вѣси** срѣщаме подъ форма *веш* въ Прилепско: као шчо си *веш, Мирчевъ,* Рѣчникъ на прилѣпския говоръ (още непечатанъ); думитѣ *кобел* (**кѫблъ** вѣдрица, кофа), Милад. 365., *повела* (заповѣдь), **сльноутокъ,** *одвет, ензa* (**ѧзва**), *ангула* (**жгоулю**), *бенки* (**пѧгы**) сѫ съвсѣмъ обикновени по югозападна България; но освѣнъ тѣхъ: **плуе** въ смисълъ на „хем“: *паче* и ѥбалко носим Сбм. VI, 145., отъ Прилѣпъ; *снубнйци* = сгледници (Сол. Кн. I., 31., отъ Костурско) или *женихли;* **прашати:** поіди ѥ прашаі, Битолско, Шапк. III.—IV. 366.; **опьрати** въ стария смисълъ: та ми *опрала* (убила) две л'ути змии, Шапк. V. 52. Сбм. II., 185.; **мьчь** = *меч,* казватъ на единъ уред като мечъ, съ който чистятъ пъздеръ, Прил. (Мирч.); **погыбѣль** = *пдгибел* казватъ на послѣдната фаза отъ мѣсеца (разсипъ), Прилѣпъ; *ỳбрус* (**оуброусъ**) наричатъ една женска забрадка въ Прилѣпъ; **оудъ** е запазено въ *ỳдина* = месо безъ кости, Велесъ, Матовъ, Сбм. VII., 472.; *сугуба* = съвсѣмъ, е навѣрно сѫщо каквото и **соугоубь,** Мирч.; **жрѣбии** въ сѫщи смисълъ се употрѣбя въ форма *ждребче,* Прил., Мирч. Въ Прилѣпско се срѣщатъ и думи: **драслъ** — *дръсло* = страхливецъ, срв. руски *дряхлый,* **дрѫколь** — *днркул* = старъ човѣкъ, Мирч.; пакъ тамъ: *внедоапица* по всѣка вѣроятность народна етимология, съ която е замѣнена старобълг. дума **вънезаапѫ,** срв. още *изнаапец* отъ Малешево, „Новини“, VI., 53. Македонското *вдàсиф се* крие въ себе си стб. **оужаснѫти сѧ;** а частица **бо,** тъй често употрѣбителна въ старобълг., я намираме въ родопската дума *будйн* = кой-годѣ, отъ **бо+ѥдинъ;** сѫщата частица се крие, заедно съ друга една тъй сѫщо честоупотрѣбителна въ старо врѣме (**же**), въ дума *боже* или *божем* = ужъ — отъ **бо+же.** Въ прѣдговора на Шапкаровия Сборникъ, кн. I. стр. XX.—XXII., срѣщаме споменати още много такива думи, все отъ югозападна България, които не сѫ изтълкувани, ала по самия си

обликъ изпъкватъ като старински: *бедро, брак* (още Милад. 24. отъ Струга), *бреме, весло, влас, враг* (и въ Родопитѣ: *врагбат*), *единок, зрцало, жолна,* (**жлъна = жълтурка**), *детел — детло* (**дятель**), *коб* (**кобь**), *кобим, начеток, позно, колебка* и *колевка, кресница, коложег, сък* и *сак* (**сѫкъ**), *сокач, фрънк, хърбет.* Като прибавимъ къмъ тия думи още и думитѣ съ старински изговоръ, що ги срѣщаме по *Солунско* и *Костурско,* можемъ вече смѣло да твърдимъ, че люлката на старобълг. езикъ лежи именно въ тия прѣдѣли, най-близки до гръцкия животъ и култура, както сега тъй и открай врѣме.[1])

[1]) Колкото по извѣстни ставатъ българскитѣ говори, толкозъ по̀ губи основа Миклошичевата „панонска" хипотеза; тъй че днесъ за днесъ едва ли има нѣкой сериозенъ ученъ да поддържа още панонския произходъ на стария черковнославянски езикъ; тази хипотеза се погреба заедно съ великия си създатель и днесъ като диря отъ нея стои само названието *старословѣнски езикъ,* що го употрѣбятъ още нѣкои учени, ала не да означаватъ съ него езикъ на старитѣ *словѣнци,* а само по навикъ и традиция. Всички сѫ убѣдени, че езикътъ на К. и М. произлиза отъ български краища, че той е български езикъ, само не всички го наричатъ *старобългарски,* а си употрѣбятъ още старитѣ названия. Тъй напр. рускитѣ слависти, а по тѣхъ и много нѣмски, го наричатъ *черковно-славянски.* Ягичъ и нѣкои нѣмски, чешки и хърватски учени го наричатъ *старословѣнски,* безъ обаче да поддържатъ съ това и старата Миклошичева теория; *Лескинъ, І. Шмитъ, Гайтлеръ, Х. Хиртъ* и *Калина* го наричатъ направо *старобългарски.* И който само не вникне въ днешнитѣ български говори, особено югозападнитѣ, той може още да се съмнява, че отечеството на старобълг. ез. е пакъ етнографична България, а по-близко опрѣдѣлено, *Солунската область.* Покойниятъ Облакъ, който бѣше отъ най-напрѣдъ горещъ защитникъ на *старословенското* име, веднага промѣни мнѣние, щомъ се запозна по-отблизу съ българскитѣ говори. Въ своитѣ послѣдни статии, както и въ „Macedonische Studien", обявява на нѣколко пѫти именно солунския говоръ за наслѣдникъ на Кирило-Методиевия езикъ. „Само още нѣкои и други склонидбени остатъци и въ нарѣчието на Сухо ще намѣримъ езика на Кирила и Методия", пише Облакъ отъ Солунъ (13/XII. 1891.) на Ягича. А въ рецензията си върху книгата: *Zgodovina slovenskoga slovstva* I. (отъ проф. Karol Glaser, Ljubljana, 1899.), гдѣто веѐе доста подробно разглежда и обаря доводитѣ на Шафарика и Миклошича за произхода на Кирило-Методиевия езикъ, изрично казва: „Панонска словѣнштина е само фантомъ. А споменътъ на нашия великъ Миклошича ще почтемъ повече съ това, ако погледнемъ истината право въ очитѣ. Нека оставимъ старословѣнщината на македонскитѣ българи, но затова нека се пъкъ гордѣемъ, че старата славянска книжнина е цъвтѣла у нашите прадѣди — у словѣнитѣ въ Коцеловата държава — ако и не захваната у тѣхъ; и съ това си запазваме народното право за IX. вѣкъ". Ягичъ се двоуми още, гдѣ да постави това българско нарѣчие, отъ което произлиза старобълг. езикъ. Въ Arch. XX., 37. (Einige Streitfragen) изказва мнѣние, че, сѫдейки по употрѣбата на нѣкои глаголни форми (**нѣсъ, несошѧ**), това нарѣчие ще е било по-близу до сръбски; а сѫдейки по замѣната на еровете (**ъ** съ *о* и **ь** съ *е*), то ще трѣбва да се търси въ прѣдѣли, по-ближни до руския говоръ. Аористнитѣ форми едва ли биха били толкова мѣродавни, кога е дума за отечеството на старобългарски езикъ, защото въ такъвъ случай би трѣбвало да се иматъ прѣдъ видъ изобщо *всичкитѣ* старобългарски форми; тогава, разбира се, едно кое-да-е сръбско нарѣчие ще бѫде много по-близу до старобългарски, отколкото кое-да-е българско. Макаръ и да считаме горнитѣ глаголни форми за маловажни признаци, пакъ ще забѣлѣжимъ, че и тѣ сѫ завардени въ днешния български езикъ; именно аор. форма *нѣсъ,* срещу която стои въ сръбски *нијех,* е завардена въ твърдѣ разширеното у насъ причастие *донел, донела, донело,* което напълно отговаря на сръбското *донијела;* а то не е сърбизъмъ, защото го срѣщаме не само на западъ (Велесъ) но и въ Търново, Ловечъ, Коприщица дори и въ Винга, та още Миклошичъ го споменува въ Lautl.² 366. А пъкъ аор. окончание на *-шѧ* срѣщаме не само въ сѣверозападнитѣ наши говори, гдѣто може да се вземе за сръбско влияние, но и въ *Разлошко,* а именно въ с. *Добриница,* гдѣто споредъ Д. Молеровъ, мой студентъ, тя се употрѣбя за 3. pl. imperf.: *идааше, носааше* (въ другитѣ разлошки села: *иде'а, носе'а): две деца носааше ручок; ага течѐше чешмата, за боле залшзааше вода* (вж. и „*Новини*", отъ 1896. г. брой 24.). Струва ми се, че нищо не прѣчи да считаме крайното *-ше* въ тая форма за идентично съ старобълг. аор. оконч. **шѧ**, макаръ че се употрѣбя за имперф. Тукъ имаме интересенъ примѣръ за взаимна замѣна между двѣ форми — сѫщо тъй, както и въ общобългарски пъкъ **хѫ** отъ старобълг. имперф. служи за окончание на аор. Но азъ считамъ тия формални признаци, както рекохъ, за по-маловажни отъ фонетичнитѣ; за мене вториятъ признакъ, именно изговорътъ и замѣната на еровете въ новобългарскитѣ говори струва много повече; но тогава нѣма да търсимъ родината на старобълг. езикъ нѣйдѣ по-близу до руската говорна область, а напротивъ пакъ къмъ югозападна България, защото откъмъ тая страна тъкмо югозападнитѣ бълг. говори стоятъ най-близу до

Изслѣдването на български езикъ, било по книжовнитѣ му паметници, било по живитѣ му говори, има покрай чисто научната си цѣль още и *практична,* т. е. излагайки научнитѣ истини за българския цѣлокупенъ езикъ, да ни подсѣти, че нашата книжнина се нуждае още отъ единъ добрѣ уреденъ органъ на българската мисъль, отъ единъ богатъ и гладъкъ писменъ езикъ, който да бѫде срѫчно орѫдие както за наука, тъй и за художество. Ето и въ тая посока историята на езика ни ще ни покаже, гдѣ какво имаме и кое би било сгодно да влѣзе въ нашия книжовенъ езикъ, за да стане общо благо за всинца ни. Още по-голѣмо значение има историчната и диалектологична проука на езика ни за уреждането на *правописа.* Изслѣдвайки историческото развитие на езика си, ние узнаваме, що е старо, що е ново, що е сѫществено и що не е — съ една дума получаваме по-ясенъ гледъ както върху вѫтрѣшния строй на езика, тъй и върху неговото външно облѣкло — правописа. Тогава ще се увѣримъ въ една истина, че нашиятъ български езикъ *въ развитието си* е отишелъ твърдѣ много напрѣдъ, но *по правописа си* е останалъ още много, много назадъ. А щомъ узнаемъ тази истина, отърсваме се отъ много прѣдразсѫдъци и гледаме съ по-трѣзни очи това осе гнѣздо, каквото е българското „правописание“.

Покрай старобълг. езикъ и старата наша книжнина важно значение за историческото и всестранно изучване на бълг. езикъ иматъ, както рекохме, *живитѣ български говори,* които макаръ още живи и прѣсни прѣдъ очитѣ ни, въ сѫщность крият много старински остатъци въ себе си и тъй подпълнятъ оная верига отъ промѣни, наречена история на бълг. езикъ.

Далечъ сме още отъ врѣмето, когато можемъ каза, че сме изучили както трѣбва нашия езикъ по разнообразнитѣ му говори; но понеже и до сега е направено вече доста, па имайки на умъ, че въ това дѣло могатъ да работятъ повече работници, отколкото по други клонове отъ нашия народенъ битъ, надѣваме се, че скоро ще разполагаме съ толкова диалектиченъ материалъ, та да можемъ говори съ повече подробности върху българскитѣ говори. Голѣма надежда полагамъ на *програмата,* що я печатахъ и раздадохъ миналата година; тя ще ни достави по-систематично събранъ материалъ, по който ще можемъ и по-здраво да сѫдимъ за нашитѣ говори. А че мнозина сътрудници сѫ я взели присърдце, заключавамъ по отзивитѣ и по досегашнитѣ резултати отъ нея:

старобълг., въ тѣхъ се замѣняватъ еровете найправилно (ъ съ *о* и ь съ *е*): **токмо — темно; мох — теща** и пр. Ето защо, сѫдейки и по замѣната на еровете, ще трѣбва да туримъ старобългарски езикъ въ югозападна българска область. Въ послѣдното си дѣло Zur Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache, II. 77, 81, Denkschr. XLVII. дѣло, което може да се нарече сѫща апология на старобългарски езикъ, защото е открай докрай проникнато съ идея, да се докаже българскиятъ произходъ на Кирило-Методиевия езикъ, Ягичъ вече по-рѣшително и по-опрѣдѣлено, отколкото до сега, се изказва по тоя въпросъ, приемайки за изходище на старобълг. езикъ областьта между Солунъ и Цариградъ „южно отъ Ахъръ-Челеби“. Разбира се, това има да се докаже още слѣдъ подробно изучване българскитѣ говори сравнително съ старобълг. езикъ; но доколкото познавамъ родопските говори, едва ли бихъ отдалъ сега за сега тѣмъ тая честь прѣдъ Солунскитѣ и Костурскитѣ говори, които съ носовкитѣ си и съ рѣчника си запазватъ такава хубава връзка съ старобългарски.

получени сж вече материали, събрани по нея отъ *петь* разни говори. Имайки сега прѣдъ видъ тия материали, както и толкози вече издадени прѣди, освѣнъ това и разполагайки съ доста свои бѣлѣжки по разни бълг. говори, които изучвахъ самъ на мѣсто или посрѣдствомъ компетентни лица, мисля, че не ще бжде рано, ако дамъ още отъ сега единъ *прѣгледъ върху българскитѣ говори,* който прѣгледъ тъкмя за напрѣдъ да развия въ сжща *българска диалектология,* но сега цѣльта ми е само да дамъ едно по-ясно разпрѣдѣление на българскитѣ говори, за да улесня съ това бжднитѣ сътрудници по нашата диалектология, както и да имъ загатна, върху кои говорни особености да обръщатъ повече внимание за напрѣдъ и кои говорни групи отъ коя страна да изучватъ повече.

II.

Български езикъ заема въ кржга на славянскитѣ езици най-южно мѣсто и се допира отъ една страна съ *сръбски,* отъ друга — макаръ и не тъй плътно — съ *руски;* затова има и повече прилики съ тия два славянски езика, отколкото съ другитѣ, съ които се не досѣга. Но понеже допирътъ между български и сърбски отъ една страна и между български и руски — отъ друга не е отъ еднакво свойство, то и приликата на бълг. езикъ съ руски и съ сърбски не е еднаква. Докато сърби и българи живѣятъ отъ толкози врѣме тѣсно приближени и на дълга погранична линия, то сношението между българи и руси става по една тѣсна ивица — каквато е Добруджа — и тя не вредомъ чиста отъ другородни племена. Тъй че за право речено сжщинско съсѣдство между българи и руси днесъ *нѣма.* Но ако пъкъ между руски и бълг. езикъ намираме нѣкои прилики, тѣ се дължатъ повече на *много по-старо съсѣдство,* т. е. още отъ онуй врѣме, когато руси и българи (тогава *словѣне*) живѣли едно до друго въ старитѣ си жилища *около Карпатитѣ.*[1]) Такива прилики сж напримѣръ еднаквото *ударение* въ общобългарски и руски, подиръ — еднаквата замѣна за староб. *ерове* — *о* за *ъ* и *е* за *ь* — свойствена още на старобългарски и на днешнитѣ български говори. Па и българската замѣна за старославянскитѣ звукови ставки *tj* и *dj* стоятъ по-близу до днешния руски изговоръ на сжщитѣ звукове,

[1]) По въпроса за прастаритѣ жилища на славянитѣ най-вѣроятно ми се струва мнѣнието, що го поднови и поддържа въ послѣдно врѣме чешкиятъ етнографъ A. Niederle (Slovansky Přehled, II., 1., и Věstník slovanských starožitností II.), който се застжпя за областьта около *Карпатитѣ* и то въ равнищего на изтокъ отъ Висла до Днепъръ и до рѣка Десна, а на сѣвероизтокъ дори до Смоленскъ. Това изходище за славянитѣ е твърдѣ приемливо, щомъ се вземе прѣдъ видъ, че *днешнитѣ* славянски жилища се намиратъ все около него, т. е. като че еднакво се подигнали напрѣдъ по цѣлата периферия на старото си обиталище. J. Schmidt въ съчинението си Zum indogermanischen Vocalismus (II., 201.), гдѣто прилага своята вълнообразна теория върху славянскитѣ езици, казва: „Макаръ и заетитѣ отъ славянитѣ мѣста да сж търпѣли разни промѣни въ историческо врѣме, пакъ първоначалнитѣ отношения на славянскитѣ народи си останали и до днесъ такива, каквито сме принудени да приемемъ за прастаро врѣме“. Тъкмо това казва и Ягичъ, говорейки по сжщия въпросъ (Arch. XX., 22): „Споредъ както славянитѣ се разселвали въ видъ на черди, струва ми се, че и слѣдъ разширението си по централна и южна Европа тѣ запазили доста точно сжщия образъ на прѣдисторичния си микрокозмосъ; за това смѣтамъ историчната имъ, т. е. сегашната групировка като разширение на прѣдисторичната“.

отколкото до сръбския.[1]) Но освѣнъ тия прѣдисторични сходства български и руски иматъ дълги исторически сношения по *книжовенъ пжть*, които сношения развиватъ пъкъ литературни прилики между тия два езика. Отъ най-напрѣдъ, именно отъ 10.—15. вѣкъ заематъ *руситѣ* отъ българитѣ, а подирѣ — отъ 17. вѣкъ дори до днесъ, заематъ пъкъ българитѣ отъ своитѣ братя руси толкова книжовенъ имотъ, че обогатяватъ писмения си езикъ съ много литературни изрази, които сега сж общи и на двата езика. Тъй че днешниятъ нашъ писменъ езикъ има много общи чърти съ руския, докато *народниятъ* ни езикъ стои много подалечъ отъ него и се приближава повече къмъ *сръбския*.

Къмто сръбски отношението е друго: тукъ първоначалното сродство е по-далечно, а книжовнитѣ връзки между българи и сърби оставатъ безъ значение за народниятъ езикъ; за това пъкъ съсѣдниятъ историченъ животъ между сърби и българи доближава твърдѣ много тѣзи езици, та днесь народниятъ бълг. езикъ и народниятъ сърбски си приличатъ по много чърти. Тъй, освѣнъ обща замѣна за старобълг. **ѧ, ы** и **ръ** намираме много *видословни* и *синтактични* прилики, а надъ всичко отгорѣ тия два езика си приличатъ най-много по *рѣчникъ* и по *слово-твòрба*. Отъ дълговрѣменно съсѣдство и чести сношения произлизатъ между сръбски и български погранични смѣсени говори, гдѣто нагледно виждашъ, какъ два езика могатъ чрѣзъ взаимно дѣйствие, да произведатъ единъ трети, който да прилича и на единия и на другия си съсѣдъ. Такива смѣсени говори ставатъ често пжти ябълка за раздоръ между политиканитѣ на съсѣднитѣ народи, но безпристрастенъ изслѣдвачъ ще знае винаги да намѣри истината, щомъ вземе прѣдъ видъ не само сегашното, но и миналото на подобни говори, па споредъ това *колко* и *какви* общи свойства има такъвъ пограниченъ говоръ, съ единия или другиятъ езикъ, ще го причисли къмъ тазъ или оназъ страна. Смѣсване се случва не само помежду сродни езици, каквито сж сърбски и български, но и между по-далечни и разнородни езици, щомъ живѣятъ размѣсомъ. Хубавъ примѣръ за това прѣдставятъ тъкмо *съсѣдитѣ* на бълг. езикъ, именно *балканскитѣ езици:* ромънски, албански и гръцки заедно съ български и донѣкждѣ сръбски. Тѣзи езици слѣдъ толкозъ вѣка задруженъ животъ тъй сж си повлияли единъ на други, че сж развили помежду си много еднакви свойщини, каквито сж напримѣръ: 1) голѣмо множество *общи думи;* 2) общо, описателно изказване на *бждно* врѣме (български, ромънски, албански, гръцки и сърбски); 3) общо, аналитично изказване на *инфинитивната* форма (български, гръцки, румънски и албански); 4) еднакво изказване на *родителенъ и дателенъ* падежъ; 5) *задноставенъ членъ* (български, албански, ромънски); 6) обща *редукция на високитѣ гласни а, е* и *о* (ромънски, албански и български — поне въ повечето нарѣчия). Имайки това прѣдъ очи, нѣма да сбъркаме, ако обясняваме нѣкои диалектични явления въ бълг.

---

[1]) Ср. въ тоя Сборникъ статията на Милетича върху руския и българския членъ, която отваря важни нови переспективи. — *Ред.*

езикъ, чрѣзъ влияние отъ тия съсѣдни езици тъй, както и самитѣ български говори си влиятъ единъ на други.

Нѣма да говоримъ за *разликитѣ* между български и сръбски изобщо, защото мислимъ, че ще бѫде по-згодно да разгледаме приликитѣ и разликитѣ между *съсѣднитѣ* сръбски и български говори, понеже има да сравняваме сръбски езикъ съ *двѣ* групи български говори; защото на сѣверозападъ отношенията между български и сръбски сѫ едни, а на югозападъ — сѫ други.

III.

Една отъ първитѣ задачи на българската диалектология ще е да опрѣдѣли точно границитѣ на българската говорна область, които ще съвпадатъ, разбира се, съ етнографичнитѣ граници на българското плѣме. Ще трѣбва прѣди всичко да се опрѣдѣлятъ крайнитѣ граници на българската рѣчь и подиръ това — разнитѣ иноплѣменни поселби вѫтрѣ въ тия граници. Въ тая задача българската диалектология върви рѫка за рѫка съ българската *етнография* и *статистика;* защото установи ли се, гдѣ *живѣятъ* българи, или гдѣ се *говори* български, все едно се помага и на *етнографията* и *диалектологията* българска. Кога е дума за разграничението на българското плѣме къмъ другитѣ народи на Балканския полуостровъ, голѣма важность иматъ за насъ изслѣдванията *върху Македония,* които въ послѣдно врѣме се допълниха съ толкова цѣнни приноси, каквито сѫ напр. дѣлата на *Вайганда* (Die Aromunen, Leipzig, 1895.) и *Кѫнчева* (Македония, Етнография и статистика, София, 1900.), а покрай тѣхъ не по-малка важность има и „Очеркътъ“ на Верковича (Топографическій очеркъ Македоніи, Спб. 1889.), макаръ и свѣдѣнията на тоя старъ македологъ да сѫ остарѣли. Очеркътъ на Верковича има за насъ това значение, че ни отваря по-широкъ етнографиченъ погледъ върху Македония, че ни очертава граници на българското плѣме, каквито би трѣбвало да стоятъ на знамето ни, ако не бѣхме по-скромни отъ съсѣдитѣ си. — По тѣзи изслѣдвания на Верковича, Вайганда и Кѫнчева можемъ вече съ по-голѣма точность, да говоримъ за етнографичнитѣ и говорни граници на българския народъ по югозападнитѣ краища, за които именно сѫществуватъ най-голѣми недоразумения. Трѣбва впрочемъ веднага да забѣлѣжимъ, че тия граници не съвпадатъ винаги съ прѣдполагаемитѣ граници на една автономна Македония, защото по югозападнитѣ и южни прѣдѣли, споредъ свѣдѣнията на самъ Кѫнчева, има прѣмѣсени гдѣ албански, гдѣ цинцарски и гдѣ гръцки поселения, които разбира се не могатъ да влѣзатъ като части отъ българската говорна область. Между другитѣ хубави свѣдѣния въ новия трудъ на г. Кѫнчева, научаваме интересния фактъ, който и другъ пѫть е споменувалъ авторътъ на „Македония“, но сега по-изразително изпъква въ описанията и въ картата му, именно, че албанцитѣ се врѣзватъ вече тъй силно между сърби и българи, че само тукъ-тамъ имъ даватъ още пропускъ. Не само цѣли планини като Църна-гора и Шаръ, ами на туй отгорѣ и дебелъ пластъ

арнаути ги раздѣлятъ тъй хубаво, че скоро ще прѣстанатъ и всѣкакви сношения по между имъ! Тъй отъ Враня до подъ Куманово надлъжъ по желѣзницата всичката Черногория съ хубавитѣ ѝ славянски села е албанизирана; между Скопие и Тетово се врѣзва тъй сѫщо дълбокъ албански клинъ, а отъ Тетово дори до Дебърско надлъжъ по Шаръ-планина се простира пакъ непроницаемъ поясъ отъ албанизирани български села. Тъй че, кога е дума за прѣдѣлитѣ на българската рѣчь, ще трѣбва да отстѫпимъ на много мѣста отъ естествената и обикновено приета граница Скопска Черна-гора и Шаръ-планина. На югъ отъ Дебъръ границата на българския говоръ върви по вододѣла на рѣка Дринъ прѣзъ Струга, Охридско и Прѣспанско езеро, прѣзъ Костурско по рѣка Бистрица до Хрупища, гдѣто се допира съ гръцко и цинцарско население; оттамъ границата върви на сѣвѣроизтокъ къмъ Островско езеро, гдѣто се допира съ гѫсто турско население, а оттамъ на югоизтокъ прѣзъ Воденско и Нѣгушъ (Нягуста) се срѣща пакъ съ рѣка Бистрица и съ нея стига до Солунски заливъ. По югозападната граница на българското плѣме има нѣкои несъгласия между Вайганда и Кѫнчева; но за честь на българската етнография трѣбва да признаемъ, че гдѣто Кѫнчевъ се не съгласява съ Вайганда, не е въ полза на българското плѣме, а почти винаги за въ полза на инородни плѣмена. Тъй напр. Вайгандъ приема пограничнитѣ села: Фъргово, Пискупатъ, Поградецъ, Старово, Братомиръ (около Охридско езеро) за *български* или за *смѣсени* (българо-албански), докато Кѫнчевъ ги счита за албански. Това споменувамъ не за да поправямъ Вайганда, а да изтъкна безпристрастието на Кѫнчева по етнографията на Македония.

Отъ Солунъ прѣзъ Лѫгадинско поле и прѣзъ прочутитѣ села Висока, Зарово, Сухо и Неговань границата върви къмъ Сересъ, гдѣто се срѣща съ гръцко и турско население и тъй върви гдѣ по-близу, гдѣ по-далечъ до морския брѣгъ — дори до устието на Марица и до притока ѝ Еркене, по който стига до Димотика, оттамъ прѣзъ Узунъ-Кюпрю, Баба-ески, Муратлѫ, Чорлу, Силиврия и Чаталджа до околностьта на Цариградъ.

На изтокъ и на сѣверъ българското плѣме има естествени прѣдѣли Черно-море и Дунавъ; въ тия прѣдѣли има доста инородни острови, но тѣхъ ще можемъ само тогава да опрѣдѣлимъ по-точно, когато се завършатъ разнитѣ прѣселби и заселби, що ставатъ тъкмо сега въ тия краища. На сѣверо-западъ границата на българската рѣчь съвпада съ сѫщитѣ прѣдѣли, гдѣто сѣверозападнитѣ наши *ч-ц*-говори се смѣсватъ съ моравско-ресавското нарѣчие, което именно трѣбва да се счита за погранично или смѣсено нарѣчие, а не пиротско-трънското, както се приема обикновено.[1]) Тая граница захваща отъ устието на Тимокъ и върви по тая рѣка дори до Нишката околность, отгдѣто по рѣка Българска-Морава стига до Враня.

[1]) Вж. за това нарѣчие, К. Мисирковъ, Значението на моравското или ресавското нарѣчие за съврѣменната и историческа етнография на Балканския Полуостровъ. Бълг. Пр. V., 1., 121.—127.

Въ тия прѣдѣли на българското сега разпокъсано отечество живѣе народъ, който говори единъ езикъ и крие въ сърдцето си единъ блѣнъ — да станатъ тия прѣдѣли когато-и-да-е прѣдѣли на една цѣлокупна държава съ обща уредба и самостоенъ животъ. Езикътъ на тоя народъ, макаръ и да е навредъ по тия земи все *български,* дѣли се на много *нарѣчия* или по-добрѣ *говори,* които ни е длъжность да разпрѣдѣлимъ, да опишемъ и проучимъ.

IV.

Изучването на българскитѣ говори ако и да е захванато у насъ отъ доста дълго врѣме, но и до сега нѣмаме общо изложение на езика си по говоритѣ му. Досегашнитѣ работи по тая часть сѫ повече отдѣлни диалектични приноси; но и тѣ, разбира се, иматъ своя цѣна, защото сѫ основа за една бѫдна българска систематична диалектология. Именно върху такива приноси — обработени или не — се основаватъ и тия ми бѣлѣжки, написани не съ цѣль да кажа послѣдна дума по въпроса, колкото за единъ опитъ да обясня прѣдъ нашата и чужда наука нѣкои въпроси, споредъ както ги схващамъ азъ.

Колкото повече диалектиченъ материалъ се набира, колкото по-дълбоко проучваме българскитѣ говори, толкозъ по-голѣмо разнообразие откриваме помежду имъ. Това е нѣщо естествено у всѣки езикъ; но бълг. езикъ по нѣкой пѫтъ ни слисва съ такива разнобразия, които досягатъ вече по-сѫществени чърти и като че развалятъ единството му. И другитѣ славянски езици се дѣлятъ на говори и нарѣчия, но у тѣхъ единството откъмъ главнитѣ бѣлѣзи се държи и нѣма да намѣрите слав. езикъ, да прѣдставя разнообразие по говоритѣ си напр. откъмъ **ѫ, ѧ, ъ и ь,** или откъмъ *ударението* — както български. Още повече българскиятъ езикъ, отива въ разнообразието на говоритѣ си дотамъ, че показва разни рефлекси дори и откъмъ оня признакъ, който нѣкои слависти вематъ за дѣлидбена основа на славянскитѣ езици, именно откъмъ *tj-dj*! Тия звукови ставки се изговарятъ на *четире* и дори на *петь* начина въ български, — както въ никой други славянски езикъ! При такова разнообразие рекълъ би човѣкъ, че българскитѣ говори сѫ много далечъ единъ отъ други; ала нè! Тия разлики между говоритѣ сѫ тъй размѣсени и тъй се прѣливатъ едни въ други, щото е мѫчно по нѣкой пѫть да отдѣлишъ единъ говоръ отъ други. Особено пъкъ, имайки прѣдъ видъ, че повечето отъ бѣлѣзитѣ, по които бихме дѣлили българскитѣ говори, се кръстосватъ, т. е. намирашъ ги въ говори противуположни по мѣсто, мѫчно е да ги дѣлишъ единъ отъ други, а още по-мѫчно — да ги класифицирашъ.

Като оставимъ на страна морфологичнитѣ признаци, които сѫ още повече прѣплетени, а вземемъ само *фонетичнитѣ,* забѣлѣзваме, че българскитѣ говори показватъ най-много разлика откъмъ изговора на ония старобълг. звукове, по които бълг. езикъ изобщо се различава отъ другитѣ славянски езици, а тѣ сѫ звуковетѣ: **ѣ, ж, ѧ, ъ** и **ь.** Освѣнъ това

българскитѣ говори се различаватъ още: 1) по *ударение;* 2) по старобългарскитѣ съчетания **ръ-лъ**; 3) по старославянскитѣ съчетания *tj-dj*. Тогава питаме, какъ се разпрѣдѣлятъ българскитѣ говори споредъ тия фонетични бѣлѣзи и възможна ли е за тѣхъ такава класификация, споредъ която да се отдѣлятъ хубаво *географично* единъ отъ други.

Имайки прѣдъ видъ именно географичното разпрѣдѣление на бълг. говори, заключаваме, че само *три* отъ горнитѣ бѣлѣзи могатъ послужи за *първа дѣлба* на бълг. ез. по говори: 1) изговорътъ на *ѣ*; 2) замѣната на старослав. *tj-dj* и 3) *ударението.*

Тия три признака отдѣлятъ българскитѣ говори на такива групи, щото нѣма кръстосвания, както ги има, щомъ ги дѣлимъ по други фонетични или формални разлики. А за една класификация на говори нуждно е прѣди всичко да се намѣри именно такава делидбена основа, която да не отива противъ географичното разпрѣдѣление на говоритѣ. Ето защо и българскитѣ говори ще раздѣлимъ прѣди всичко споредъ реченитѣ три признака.

Разпрѣдѣление на българскитѣ говори споредъ *ѣ*.

Въ статията си „За източнобългарския вокализъмъ“ (Сбм III. и IV.), както и въ бѣлѣжкитѣ си „Върху български езикъ и правописанието му“ (Сбм. IV., книж. отд. стр. 28.—51.) азъ приехъ, заедно съ Григоровича, Иречека и Славейкова, за първа дѣлба на българскитѣ говори *изговора на ѣ,* споредъ който българската говорна область се дѣли на двѣ половини: *източна (ѣ = я)*[1] и *западна (ѣ = е)*. Азъ поддържамъ още и днесъ тая дѣлба и то нѐ че ѝ приписвамъ кой знае каква научна стойность, а само защото споредъ нея българскитѣ говори прѣдставятъ двѣ голѣми групи, хубаво отдѣлени една отъ друга, па и за това, че тая дѣлидба има вече общопризнато право. Но въ сѫщность приемемъ ли границата за *ѣ* като раздѣлна линия между едната и другата половина, не можемъ намѣри вече други разлики между източнобългарски и западнобългарски освѣнъ пакъ изговорътъ на *ѣ*. Защото шестѣхъ други признаци, които навежда Григоровичъ (Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи, Казань, 1848.), съобщени му отъ тогавашния български писатель Хр. Костовичь (вж. прѣдговора на неговата Аритметика, Букурещъ, 1845.), нѣматъ сѫща стойность както *ѣ,* понеже или се кръстосватъ, или пъкъ сѫ маловажни. (Вижъ разборътъ на тия дѣлидбени признаци у мене въ Сбм. IV. кн. отд. стр. 35.—37.). Па и прибавенитѣ къмъ тѣхъ отъ Иречека други седемь признаци (вж. сПсп. VIII, Помашки пѣсни отъ Чепино, стр. 82.—83.) не отиватъ тъкмо споредъ границата за *ѣ,* защото: 1) редукцията на гласнитѣ *(а - е - о)* не е свойствена само на *източнитѣ* говори, както иска да

---

[1]) Съ *я* тукъ означавамъ изобщо *източенъ изговоръ* на *ѣ*, безъ да приписвамъ на това *я* нѣкоя особена фонетична стойность; като дойде рѣчь за диалектичнитѣ разлики на *ѣ* по източнитѣ говори, ще дамъ и по-точно означение на *ѣ* за всѣки говоръ отдѣлно.

каже Иречекъ, а е позната и на много *западни* (Воденско, Кукушко, Охридско, Рѣсенско, Видинско); 2) поглъщането на *гласнитѣ*, което Иречекъ приписва пакъ само на източнобълг. (пис*в*амъ, трѣб*в*а), тъй сжщо е познато и въ западна България; 3) възвратното мѣстоимение **сѧ** се не изговаря само въ източна България тъмно *(сж)*, ами и на западъ — заедно съ другитѣ кратки лични мѣстоимения *(мж, тж)* — напр. въ Кукушко, Солунско. Тъй сжщо на вредъ по цѣла западна България ще намѣрите вокални р̥ и л̥, а напротивъ покрай тѣхъ има си и произношения *ър, ъл* (Прилѣпско) или *ор, ол,* (Дебърско); 4) най-сетнѣ съвсѣмъ неприемливо е да дѣлимъ източнитѣ говори отъ западнитѣ (имайки прѣдъ видъ границата за *ѣ)* споредъ изговорътъ на **жд** и **щ**, защото общобългарското произношение на тия звукове си е завардено въ много западни бълг. говори, а само въ нѣкои отъ тѣхъ намираме *к′* - *г′* или ʏ - џ. Тъй че ако дѣлимъ веднъжъ българскитѣ говори споредъ изговора на *ѣ*, то едва ли можемъ намѣри други различия (освѣнъ пакъ *ѣ)*, които да не противурѣчатъ на приетата граница между двѣтѣ говорни области.

Колкото пъкъ за самата граница между източно и западно-български споредъ изговора на *ѣ*, можемъ каза, че сега я знаемъ по-опрѣдѣлено, слѣдъ толковато обнародвани диалектични материали и слѣдъ собствени изслѣдвания. Тя захваща на сѣверъ отъ устието на Витъ и върви на югъ право къмъ Солунъ — само съ една малка извивка въ Пазарджишкия окржгъ, гдѣто западниятъ изговоръ на *ѣ* се вдълбява въ Ихтиманско и Чепино. По-точно казано границата минува прѣзъ слѣднитѣ околии и кази: Никополска, Плѣвенска, Луковитска, Ловчанска, Тетевянска, Пирдопска (Златишка), Новоселска, Панагюрска, Ихтиманска, Пещерска, Чепино, Разлогъ, Неврокопско, Мелнишко, Петричко, Демиръ-Хисарско (Валовища), Кукушко, Серско и източно Солунско. При това забѣлѣзвамъ, че Сѣрско цѣло пада въ източната область, а селата по *Лжгадинско,* и *Богданско* (между Солунъ иココсъ) сж *размѣсени* откъмъ изговоръ на *ѣ;* тъй напр. докато въ села: *Сухо, Висока Зарово, Айватово, Клисели, Киречкюй,* владѣе *източенъ* изговоръ, то въ села: *Нѣгованъ, Ново-село, Лагиново, Кавадарци, Балджа* — все източно или сѣвероизточно отъ Солунъ — изговорътъ на *ѣ* е *западенъ.*[1]) Значи грѣшката не е била голѣма, когато (въ Сбм. III., 284.) приехъ *Сѣрско* за крайна гранична область,[2]) защото Сѣрско, заедно съ Демиръ-Хисарско пада наистина цѣло въ източната половина, ала областьта между Сересъ и Солунъ не можемъ прие за чисто източна, докато въ нея намираме толкова села съ западенъ изговоръ. Но азъ приемамъ сега Солунъ за крайна гранична точка, първо, защото областьта между Солунъ и Сересъ може да се счита за неутрална и второ, защото Солунъ отговаря на общата посока, по която върви границата, начевайки на Дунава отъ

---

[1]) Тия свѣдения за Солунско дължа на г. Д. Мирчевъ, бивши мой студентъ, сега учитель въ Солунъ и добъръ изслѣдвачъ на македонскитѣ говори.

[2]) Тамъ (Сбм. III., 284.) съмъ употрѣбилъ само имената на градоветѣ, но то има да се разбира заедно съ тѣхнитѣ околии села.

устието на Витъ па дори до Бѣло-море. За по-точно опрѣдѣление границата между източнобългарски и западнобългарски, основавайки се на досегашнитѣ обнародвани диалектични материали, както и на частни свѣдѣния по тоя въпросъ, изреждамъ надолу поименно ближнитѣ на пограничната линия села и градове споредъ изговорътъ у тѣхъ на *ѣ*.

I. Погранични села и градове съ *ѣ* = *е*:

Долна-Митрополия, Горна-Митрополия (Плѣвенско), Плѣвенъ, Горни-Джбникъ (Плѣвн.), Чарикиво (Луков.), Луковитъ, Карлуково (Луков.), Романъ (Врач.), Карашъ (Тетевенско), Калугерово, Осиковци, Правецъ (Орханийско), Етрополе, Стъргель, Горно и Долно-Камарци, Баилово, Раковица (Новоселска околия), Вакарелъ, Ихтиманъ, Бѣлица, Суевци, Славовица, Сестримо (Ихтиманско), Вѣтренъ, Малко-Бѣльово, Голѣмо-Бѣльово (Пазардж.), Чепино (Баня, Лжжене, Корово, Фролово, Ракитово), Неврокопско (Обидимъ, Кременъ, Хотово), Пехчево, Петричъ, Бутково, Кукушъ, Гевгелии, Солунско (Вардаровци, Ваталъкъ, Бугариево, Гърдоборъ, Ново-село).

II. Погранични села и градове съ *ѣ* = *я*:

Никополъ, Бръшляница, Кацамуница, Биволаре, Опънецъ (Плѣвн.), Бъркачъ, Бѣглежъ, Бѣжаново, Агленъ, Дърманци, Торосъ (Луков.), Угърчинъ, Славщица (Ловч.), Голѣма-Брѣстница, Малка-Брѣстница, Добревци, Шумнене, Ябланица, Каменъ-долъ, Видраре (Тетев.), Осиковица, Правецъ (Орхан.), Тутманица, Брусенъ, Лопенъ (Тетев.), Буново, Мирково, Смолско, Каменица (Пирд.-Злат.), Петричъ, Поибрене (Панагюрска окол.), Пазарджикъ, Пещера, Каменица (Чепино), Радилово, Батакъ, Разложко (Якоруда, Недо̀бърско, Бѣлица, Драглища, Годлево, Мехомия, Банско), Неврокопско (Доленъ, Ковачевица, Гайтаниново), Мелникъ, Демиръ-Хисарско (Вѣтрено, Червица, Крушево, Кърчево, Порой), Демиръ-Хисаръ или Валовица, Сѣрско и Солунско (Негованъ, Сухо̀, Висока, Зарево, Айватово, Киречъ-кюй).

Макаръ че липсуватъ още данни за нѣкои погранични мѣста, и отъ това, що ни е достжпно до сега, се очъртава хубаво границата на *ѣ*. Неясно ми е до нѣкждѣ положението на *Чепино,* което се вдава доста навжтрѣ между Пазарджишко и Разлогъ, та образува полуостровъ между източни говори. Дали сега трѣбва безусловно да вѣрваме на досегашнитѣ данни за *ѣ* въ този край, споредъ който *ѣ* ужъ има изговоръ на *е*, или трѣбва да си мислимъ това *е* нѣкакси по-близу до източния изговоръ, остава да опрѣдѣлимъ слѣдъ лични наблюдения; споредъ материалитѣ и обясненията на Иречека (сПсп. VIII., 87., Помашки пѣсни отъ Чепино) и на Хр. П. Константиновъ (Сбм. I., 38.—39.; II., 54., 124.), както и споредъ повечето обнародвани пѣсни и приказки отъ тоя край, *ѣ* като че наистина има гласежъ на *е;* но пакъ сравни: у Хр. П. Константиновъ, Сбм. II., 38.: *сег'а̀ла* намѣсто сѣд*ѣ*ла; още у Шапкаревъ —

Поповъ, Сбм. II. 126.—127.: *беали*, *фсеаки*, *неамала*, *додеало* отъ Чепинското село Каменица. Твърдѣ е възможно да има и откъмъ *ѣ* тъкмо такава разлика, каквато забѣлѣзва Хр. П. Константиновъ за рефлекса на **ж**—**ъ**; докато другитѣ записвачи прѣдаватъ изговора на **ж** и **ъ** съ просто *о*, Константиновъ казва, че **ж** и **ъ** се изговаряли като *о*, но съ „малъкъ ефектъ къмъ *а*", та употрѣбя за тѣхъ означение *ô* (Сбм. I., 38.) и *ᵒа* (Сбм. XII., 25.). Трѣбва да бждемъ изобщо прѣдпазливи въ заключенията си за пограничнитѣ мѣста, защото въ тѣхъ се кръстосватъ нарѣчията, борятъ се нѣколко изговора и борбата още не е опрѣдѣлена. Ето защо въ обнародванитѣ материали отъ пограничнитѣ мѣста забѣлѣзваме *двоенъ* изговоръ за *ѣ*. Такъвъ двоенъ изговоръ или го наистина *има*, както напримѣръ въ Плѣвенъ, Байлово (Новоселска околия), Пазарджикъ, Неврокопъ и нѣкои Неврокопски села (Хотово, Доленъ, Гайтаниново), гдѣто двата изговора се смѣсватъ, или пъкъ изговорътъ е самъ по себе си неопрѣдѣленъ, та записвачитѣ го смѣсватъ съ изговора на другитѣ български говори. Тъй смѣсватъ мнозина *разложкия* изговоръ на *ѣ* съ *западния*, та го прѣдаватъ съ просто *е*, докато сжщинскиятъ изговоръ на *ѣ* въ Разлогъ, макаръ да е много близу до западния, не бива да се смѣсва съ него, защото си е особенъ изговоръ, който изисква и особено означение. За разложкото *ѣ* ще говоримъ послѣ на особено, а сега да видимъ, какъ можемъ разпрѣдѣли источнитѣ говори възъ основа на *ѣ*-товиятъ изговоръ.

Источнитѣ, или както можемъ ги наре, *я-кавскитѣ* говори раздѣляме на *двѣ* групи: *сѣвероизточна* и *югоизточна* и то споредъ това, да ли *прѣгласятъ*, или *не* прѣгласятъ *ѣ*. За критерий ни служи тукъ изговорътъ на *ударено ѣ*, понеже подъ *прѣгласъ* разбираме прѣиначенъ изговоръ на *ударени* гласни, за разлика отъ *редукция* (понижба) — прѣиначенъ изговоръ на *неударени* гласни. Сега сѣвероизточнитѣ говори прѣгласятъ всѣки пжть срѣдословно *ѣ*, щомъ дойде подъ ударение и подирѣ му слѣдва мека сричка, на *е*: *лято-летен, мляко-млечен;* а много отъ тѣхъ прѣгласятъ и всѣко ударено крайно *ѣ*: *добрѐ, две;* югоизточнитѣ пъкъ си го изговарятъ все еднакво: *лято-лятен, мляко-млячен*. Сѣвероизточнитѣ говори, които прѣгласятъ *ѣ*, не заематъ само сѣвероизточна България, както обикновено се приема, до Балкана, а се простиратъ и на югъ отъ Балкана и по Срѣдна-гора, заематъ и голѣма часть отъ Тракийско поле дори до склоноветѣ на Родопитѣ. А говоритѣ, които *не* прѣгласятъ *ѣ*, се простиратъ отъ Родопитѣ на югъ до Сѣрско и Солунско, а на изтокъ заематъ останалата Тракийска равнина, докждѣто вече достигатъ български населби, но тукъ-тамъ размѣсени съ сѣверно-тракийски българи. Границата между сѣвероизточнитѣ и югоизточнитѣ говори съвпада съ плѣменната граница на тъй наричанитѣ *рупци* или *рупалани*, граница, която стариятъ *Славейковъ* доста хубаво опрѣдѣля въ статията си върху „Рупското или рупаланско българско население и нарѣчие" (Наука, год. II., 463). Югоизточнитѣ или както можемъ да ги наречемъ още *родопскитѣ* говори заематъ южната часть на Бургазка

околия, подиръ това Кжзълъ-Агачка, Каваклийска, Харманлийска, Търново-Сейменска, Хасковски окржгъ цѣлъ, южната часть отъ Пловдивско, Станимашко и Пещерско. Разбира се, че на тая линия говоритѣ сж размѣсени, както е размѣсено и самото население. Особено въ Бургашко се забѣлѣзватъ приливи ту отъ сѣверъ къмъ югъ, ту отъ югъ къмъ сѣверъ, та би трѣбало на особно да се изучатъ тия мѣста въ свръзка съ разнитѣ нови заселби. За тия смѣсици споменува още *Славейковъ* (Наука, II. 466.), а слѣдъ него още по-хубаво разяснява тоя въпросъ *Иречекъ* Сбм. V., „Етнографически промѣнения въ България отъ основанието на Княжеството", 503.; въ послѣдно врѣме и *Милетичъ* даде нѣкои подробности, въ едно свое кратко извѣстие до Виенската Академия (Berichte der Wiener Akademie за 1897. год., № XXIII.).

А и по материалитѣ отъ тия мѣста се вижда хубаво смѣсениятъ говоръ дори и на селата поотдѣлно; тъй напр. село Мехмечъ-кюй прѣдставя ужъ сѣвероизточенъ говоръ, ала размѣсенъ съ югоизточни особености (Сбм. III. 272.—275., IV. 16.—20.) и г. Русевъ, който доставя тия материали, забѣлѣзва, че това село го съставятъ прѣселенци отъ Старо-Загорско и Малко-Търновско (Сбм. III., 275.); а тъй сжщо и въ села Каратепе (Сбм. XII., 4.–5.) и Св.-Никола (Сбм. XVI.–XVII. 13.–16.) владѣе смѣсенъ говоръ. Спорѣдъ Милетича (op. cit. 5.) села Сарж-Муса, Аланъ-Кайракъ, Панчарово, Кайрякъ-кюй и Кърь-Харманъ въ Бургашка околия сж „рупски" (югоизточни), а Св. Никола и Мехмечъ-кюй — „загорски" (сѣвероизточни). Югоизточниятъ изговоръ на *ѣ* се вдава доста на вжтрѣ въ Старо-Загорско и Чирпанско. Въ Чирпанско стига дори до с. *Койматлии,* чиито жители споредъ Илиева (Сб. стр. 59.) се наричатъ „рупци", а и споредъ материалитѣ отъ „Чирпанско" въ Сбм. VII. 90.—93. *ѣ* у тѣхъ *не прѣглася:* бльшеха, пьеха, бьше, врьме 90., изльзе, вървьше, намьри 91., пондьлник, бьли 92., обьси 93. Въ Пловдивското поле „рупскиятъ" изговоръ на *ѣ* стига дори до с. *Чешнигеръ* — сждейки по материалитѣ отъ това село въ Илиевия сборникъ: мясчинка, стрялят, немятени, пляшки, святця, сляли — стр. 78. Оттамъ изговорътъ на *ѣ* като *я* безъ прѣгласъ върви все покрай Родопскитѣ отлози дори до Голѣмо- и Малко-Бѣльово, гдѣто се слива съ западнобългарски.

Въ тъй опрѣдѣленитѣ граници между сѣвероизточно- и югоизточнобългарски, ако се намѣрятъ поселения, гдѣто владѣе инакъвъ изговоръ, можемъ съ голѣма вѣроятность да ги смѣтаме за *нови;* а такива наистина има, както въ сѣвероизточна, тъй и въ югоизточна България, особено *по крайморскитѣ окржзи,* гдѣто населението е най-много размѣсено. Тъй напр. ако въ материали отъ Варненското село Русларъ срѣщаме примѣри като: бьше, срьди, трьзен, посьчи, цвьте, дрьнче (Сбм. XV. 8.—10.) то е вече доказъ, че русларци не сж отъ сѣверна България; и наистина узнаваме отъ записвача на тия материали, Д. Ангеловъ, че селото е заселено прѣзъ 1879. г. отъ Одрински българи, което потвърдява и Милетичъ въ извѣстието си до Виенската академия отъ 1897. г. № XXIII. стр. 5. Такъвъ изговоръ владѣе и въ с. *Ботево* (по-

прѣди *Юшенли), Добричко,* както се вижда отъ материалитѣ въ Сбм. X. стр. 3.—9,: *сьаи, мьасили, намьари, бьали, дувидьате, іулувьате, изльази, пьсен* и пр.[1]) Па такъвъ изговоръ ще намѣримъ и по̀ на сѣверъ по Силистренско и по Добруджа дори до Тулча и винаги ще можемъ по него лесно да познаемъ колониститѣ отъ югоизточна България. Споредъ изговора на *ѣ* познаваме и сѣвернитѣ българи, заселени въ разни врѣмена по югоизточнитѣ краища, т. е. въ околноститѣ на Люле-Бургасъ, Чорлу, Силиврия, Чаталджа и Деркосъ—дори до самитѣ цариградски стѣни. За тия български колонии срѣщаме хубави свѣдѣния у г. А. Шопова, най-напрѣдъ въ ПСп. XXI.—XXII., стр. 480.—500. (Българи подъ стѣнитѣ на Цариградъ), послѣ и на отдѣлно въ книжката му „Народностьта и езика на македонцитѣ", Пловдивъ, 1888. г. (Българи около Цариградъ). Въ тоя си трудъ г. Шоповъ съобщава и седемь народни пѣсни отъ села Дели-Юнусъ и Чанакча (Чаталдженско), които, ако сѫ вѣрно записани, издаватъ сѣвероизточенъ изговоръ за *ѣ* (нев*я*ста — нев*е*сти, б*я*ла — б*е*ли, л*я*то — вл*е*зе, б*я*да — б*е*дили; но забѣлѣжи: сед*е*ж, държ*е*ж!). Тия български села както и новитѣ заселения по Бургашко, Варненско и Добруджа, трѣбва наособено и всестранно да се проучатъ, защото сѫ пълни съ интересъ не само откъмъ езиковна, ами и откъмъ обичайна и културна страна. На това проучване ще се помогне доста, ако г-да записвачитѣ на езични материали отъ тия мѣста даваха и кратки свѣдѣния за потеклото на тия българи, доколкото го е още запазила традицията. Важно е да знаемъ не само *произхода* на такива заселби, но и *врѣмето,* когато сѫ заселени, защото по такива данни сѫдимъ за развитието на фонетичнитѣ промѣни въ българскитѣ говори.

Понеже безпрѣгласниятъ изговоръ на *ѣ* билъ по-прѣди общъ *на всичкитѣ източни говори,* не ще бѫде чудно, ако се намѣрятъ и стари говори въ сѣвероизточна България, гдѣто *ѣ* да *не прѣглася* прѣдъ меки срички. Такъвъ изговоръ срѣщаме напр. у *павликянитѣ* по Никополско, Свищовско и Ловчанско (Горно- и Долно-Павликѐни); ала най-характерно е то у *маджарскитѣ* българи, които сѫ пакъ павликяни, изселени прѣди двѣстѣ години отъ Крайдунавско. Ако сега тия всички павликяни произхождатъ все отъ едно мѣсто, т. е. ако сѫ напросто разселени отъ най-стария имъ центъръ — Пловдивско, както хубаво се догажда Милетичъ (Сбм. XVI.—XVII. 406. и 409.), лесно си обясняваме този изговоръ за *ѣ:* той е пакъ югоизточенъ изговоръ, свойственъ на съсѣднитѣ съ Пловдивъ родопски говори. Но ако тѣ сѫ образували едно врѣме „*поясъ* отъ Пловдивъ до Никополъ", както приема Иречекъ (Пѫтувания по България, 141.) и сѫ, значи, коренни жители по тия мѣста, което ми се вижда по-невѣроятно, ще имаме работа съ остатъци отъ стария

[1]) Въ тия материали (коледни обичаи, пѣсни и благословии), записани отъ *Маринъ Вайковъ*, срѣщаме въ една коледна слава и любопитни старински форми, както често се срѣщатъ въ такива слави; тукъ именно особени *дателни падежи*: миш*им* ду кульану, заі*ум* ду закула, хлб*им* ду рамуту ibid. 5. Освѣнъ това въ сѫщата слава: *пу кракум* гу женъл, *пу носум* гу вожил, *пу гъзум* гу върхал.

непрѣгласенъ изговоръ на *ѣ*, свойственъ едно врѣме на всичкитѣ източни говори.

Споредъ Милетича (Псп. LXI., 650. и по-напрѣдъ въ Anzeiger d. W. Akad. 1899., № II.) подобенъ изговоръ имало и въ Шуменско, гдѣто ударено *ѣ*, се изговарело ужъ прѣдъ твърди срички като *'а*, а прѣдъ *меки* като *'ä*. За подобень шуменски изговоръ загатва по-прѣди и В. Д. Стояновъ Псп. XL., 168. Тукъ би трѣбвало да се обясни, за кои шуменски говори е дума и дали този изговоръ е свойственъ на *стари* или *нови* поселения въ Шуменско. Доколкото познавамъ шуменския *градски* говоръ, подобенъ изговоръ на *ѣ* нѣма: шуменци еднакво както и другитѣ сѣвероизточни българи прѣгласятъ ударено *ѣ* прѣдъ меки срички на чисто и ясно *е* — може би само *по-меко* отъ другитѣ източни българи. Непрѣгласенъ изговоръ на *ѣ* (ала непослѣдователно) срѣщаме въ Герлово, именно въ с. *Върбица*, (Османъ-Пазарско) и до нѣйдѣ въ тъй наречениtѣ *Съртове* (Провадийско), но азъ се съмнявамъ въ коренностьта на тия поселения и мисля, че слѣдъ грижливо изслѣдване ще се установи, че и тѣ сѫ прѣселенци — макаръ отдавнашни — отъ югоизточна България, т. е. отъ мѣста съ непрѣгласенъ изговоръ на *ѣ*. Това твърдене се подкрѣпя не само отъ факта, че въ всичкитѣ други сѣвероизточни краища изговорътъ на ударено *ѣ* у старото население се води все по извѣстното правило за прѣгласъ, но и отъ изговора на *ѣ* у *седмиградскитѣ българи*, на които говорътъ се посрѣща най-много съ днешния *шуменски говоръ*. И наистина, ако по седмиградско-български се казвало още прѣди толкози години: гол'äм — голѐми, б'ах — бѐше, чл'ак — члѐче (човѣче) — тъкмо тъй, както сега по цѣла сѣвероизточна България, то защо непрѣгласениятъ изговоръ на *ѣ* сега по Шуменско да смѣтаме за по-старъ отъ прѣгласения?[1]) Тъй че по всѣка вѣроятность селата съ непрѣгласенъ изговоръ по Шуменско ще сѫ пакъ отпослѣшни прѣселения отъ южнитѣ (Родопски) страни. Стариятъ Славейковъ изрично споменува за едно такова село въ Шуменско, на име *Рупчане*, на граница съ Карнобатско, на което въ говора имало още дири отъ рупаланщина. Вж. статията му „Рупското или рупаланско българско население и нарѣчие", Наука, год. II. стр. 467.

Щомъ приемемъ говоритѣ съ непрѣгласенъ изговоръ по сѣвероизточна България за сравнително по-нови, тогава се установява хубава разлика между сѣвероизточно- и югоизточно- български тъкмо споредъ границитѣ, които опрѣдѣлихме по-горѣ: на сѣверъ отъ тия граници владѣятъ говори, които *прѣгласятъ ѣ*, а на югъ — говори, които *не прѣгласятъ ѣ*.

Както въ сѣвероизточна България се срѣщатъ говори съ *непрѣгласенъ* изговоръ за *ѣ*, тъй сѫщо и въ югоизточнитѣ краища срѣщаме говори съ *прѣгласенъ* изговоръ за *ѣ*; тукъ не мисля ония сравнително нови български поселища по Одринско, Чорленско, Чаталдженско и пр., за които говорихъ по-горѣ, а имамъ прѣдъ видъ ония сѫщи родопски го-

[1]) Интересно е да се знае, дали непрѣгласениятъ изговоръ на *ѣ* въ с. *Бохотъ*, Плѣвп., за който съобщава Дриновъ, рецензирайки книгата на Калина (вж. Псп. LX., 668.,) принадлежи на старо население.

вори, които заематъ ужъ централнитѣ Родопи, а отиватъ съ изговора на *ѣ* въ разрѣзъ съ другитѣ югоизточни бълг. говори; а тѣ не сѫ и нови, защото по всичко друго приличатъ на останалитѣ родопски говори, само прѣгласътъ на *ѣ* ги дѣли отъ тѣхъ. Такива говори сѫ освѣнъ *чепинския,* който, бидейки на граница между източнитѣ и западнитѣ бълг. говори, може откъмъ *ѣ* да се смѣта за западенъ, още и нѣкои говори по *Рупчосъ* и *Ахъръ-Челеби.* Въ кои села именно въ тия покрайни се изговаря прѣгласено *ѣ,* мѫчно е да се каже, първо, защото нѣмаме свѣдѣния отъ всичкитѣ, и второ, защото и тия данни, които имаме на рѫка оттамъ, сѫ тъй противуречиви, че затрудняватъ всѣко заключение по тоя въпросъ.

Приема се обикновено, че въ *Рупчосъ,* или както погрѣшно го наричатъ нѣкои *Широка-Лѫка, ѣ* се изговаря като *е;* и наистина срѣщаме въ много материали отъ тая область *ѣ* отбѣлѣзано съ *е, ье* или *іе.* Още Славейковъ бѣлѣжи въ „Наука“ год. II., стр. 560. подъ една пѣсень отъ Широка-Лѫка, че широко-лѫчане подражаватъ по изговоръ на *ѣ* чепинци, т. е. изговарятъ го по западнобългарски като *е;* но въ обнародванитѣ материали отъ тия мѣста намираме често покрай *е* или *ье* и *еа, ᵉа* или *еᵃ* — вече споредъ каквото означение си е усвоилъ записвачътъ или съотвѣтната редакция. Най-много материали отъ Рупчосъ има обнародвани въ Министерския сборникъ и въ списанията на Шишкова „Родопски Старини“ и „Славиеви Гори“. Като оставимъ на страна разнитѣ означения за родопското *ѣ,* за които ще говоримъ по-долу, а гледаме само, какъвъ е главниятъ елементъ на тая гласна — *е* ли, или *а* — виждаме, че само въ малко народни материали отъ Рупчосъ е прокаранъ послѣдователенъ изговоръ за *ѣ;* т. е. докато очакваме поне отъ едно и сѫщо мѣсто да намѣримъ все еднакъвъ изговоръ, то напротивъ срѣщаме покрай по-обикновеното *е* или *ье* още и означения, въ които явно личи елементъ *а* въ прѣдаването на *ѣ.* Послѣдователенъ *прѣгласенъ изговоръ* за *ѣ* отъ Рупчосъ намираме освѣнъ въ двѣ пѣсни отъ Широка-Лѫка, що ги обнародва старият Славейковъ („Наука“, год. II., стр. 559.—560.), още и въ Сбм. I., 36. отъ *Върбово;* ibid. 37. отъ *Широка-Лѫка;* ibid. 90. отъ *Колибакъ, Сулица;* 92. — *Чепеларе;* Сбм. II., 29. отъ *Широка-Лѫка,* 77.—78. отъ *Чуренъ (Скобелево);* Сбм. III., 88. отъ *Чепеларе,* ibid. 138. — отъ *Чепеларе* и *Хвойна,* а тъй сѫщо донѣкѫдѣ отъ „Рупчосъ“; Сбм. VIII., 137.—141., въ Сбм. II., 65., отъ *Павелско,* Сбм. XI., 163., отъ *Орѣхово* и Сбм. XVI.—XVII., 384. отъ *Чепеларе;* инакъ всичкитѣ обнародвани материали отъ Рупчосъ съдържатъ покрай обикновеното *е* или *ье* за *ѣ* още и въ много случаи непрѣгласено *ьа* или *еа:* вж. „Наука“, год. II., стр. 561.—568. една пѣсень отъ *Хвойна* и двѣ отъ *Павелско* — вредомъ *ѣ = я;* Сбм. I., 48—49., отъ *Широка-Лѫка:* бьаха, бьалчина; Сбм. II., 55., отъ *Широка-Лѫка:* біа (бѣ), цвіатеха, зріаеха; Смб. VII., 138., отъ *Чепеларе* и *Хвойна:* гольам, сньак (снѣгъ), бьал; ibid. 214., отъ *Хвойна:* дрьан, льагам, польанка; Сбм. II., 40., отъ *Павелско* почти вредомъ ударено *ѣ = ьа:* ̥въатре, гньаве; Сбм. XII.,

260.—261., отъ *Ситово* често *ъа* или *'а:* кул'ана, пул'ана, бъ'ага, двъ'а, умрьалу, льабец; Сбм. XVI.—XVII., 384., отъ *Чепеларе:* т'ах, в'анец, зат'агат; ibid. отъ *Орѣхово вредомъ ѣ = ъа* или *'а.* А тъй сѫщо и въ Шишковитѣ списания, „Родопски Старини" и „Славневи гори", колкото материали има отъ Рупчосъ, всичкитѣ сѫ съ непрѣгласено *ѣ.* Наопаки, мислеше се обикновено, че въ *Ахъръ-Челеби* владѣе вредъ еднакъвъ изговоръ за *ѣ,* и то *непрѣгласенъ ('а);* но въ обнародванитѣ отъ тамъ материали често срѣщаме тъкмо такъвъ прѣгласъ, какъвто се приписваше до сега само на *Рупчоския* говоръ. Такъвъ изговоръ срѣщаме въ материали отъ селата: *Пашмаклѫ, Каршилѫ, Пюскюллие* (Сбм. II., 217.), *Долно-Дере-кюй* (Сбм. XVI.—XVII., 335.), *Левачево* (Сбм. II., 219.), *Долно-Райково* (Сбм. II., 221., Ил. Сб. 60.—61.), отъ градецъ *Смилянъ* (Сбм. XVI.—XVII., 337.), дори и отъ *Устово* (Сбм. II., 219.). Ще трѣбва значи да разширимъ границитѣ на тоя островъ съ прѣгласно *ѣ,* но той пакъ си остава отвредъ обиколенъ съ обикновенитѣ родопски говори, въ които *ѣ* се изговаря като *'а.* Остава сега да се опрѣдѣли: първо, въ *кои* именно *села* е распространенъ този прѣгласенъ изговоръ за *ѣ*, и второ, каква е *сѫщностьта* на този изговоръ и какъ да се обясни. Тия въпроси ще се рѣшатъ, слѣдъ като се получатъ свѣдѣния на самото мѣсто,[1]) а за сега като прѣдварителни обяснения ще кажемъ: 1) че този изговоръ е свойственъ повече на *помашкото* население, отколкото на християнското; 2) че тоя прѣгласенъ изговоръ не досѣга само *ѣ,* а всѣко *умекчено а* (*а* слѣдъ *j* или слѣдъ *ж, ч, ш*); тъй че споредъ този изговоръ бѣлѣжатъ не само: место или мьесту, сенка или сьенка, гулем или гульем и пр., но и: ѥце намѣсто ꙗце, офчер нам. офчар, желну намѣсто жално, падишех намѣсто падишах и пр. Имайки прѣдъ видъ, че подобна генерализация въ западнитѣ български говори *нѣма* (освѣнъ донѣйдѣ въ Кукушко-Воденско), докато въ източнитѣ тя е обикновена (срв. въ самитѣ родопски говори: м'асто — Сту'ан, въ сѣвероизточнитѣ говори: м'асто — ч'акам, въ солунскитѣ говори споредъ Облака, Maced. Stud. 28: gol'äm — č'äkam, идваме до заключение, че рупченскиятъ прѣгласъ на *ѣ* нѣма нищо общо съ западнитѣ бълг. нарѣчия, а си е настаналъ независимо отъ тѣхъ и то въ сравнително по-ново врѣме. Ето защо и чепинскиятъ говоръ, гдѣто *само ѣ* се прѣгласа, а не изобщо всѣко *'а* или *ja,* трѣба да се числи къмъ *западнобългарскитѣ говори* — разбира се само откъмъ *ѣ,* защото по другитѣ си признаци той си е пакъ „родопски" говоръ; тъй че рупчоския говоръ ще смѣтаме като осамотенъ островъ между югоизточни говори, обаче не западенъ.

Особено мѣсто между източнитѣ говори ще трѣбва да опрѣдѣлимъ за *разложкия* говоръ, който по самото си географично положение заема срѣда между източнитѣ и западнитѣ говори, па и по изговора на *ѣ* се допира и до тритѣ главни български говори, т. е. до западнобългарски, до сѣвероизточно- и до югоизточно-български. И наистина, изговорътъ на *ѣ*

[1]) За с. Чепеларе Милетичъ бѣлѣжи като изговоръ на *ѣ* „твърдѣ широко *ä*", Wien. Ak. Anz. 1899. № II. стр. 49.

по разложки е широко твърдо 'ё или æ, което се приближава доста до *сѣверозападното* произношение на *ѣ*. А понеже това æ *не прѣглася,* т. е. еднакво се изговаря и прѣдъ твърди и прѣдъ меки срички, разложкиятъ говоръ прилича на *югоизточнитѣ* бълг. говори; отъ друга страна се допира пъкъ и до *сѣвероизточнитѣ* говори съ това, че неударено *ѣ* по него не гласи пакъ *æ* или *'а,* както въ повечето югоизточни говори, а се изговаря като чисто *е,* както въ *източнитѣ* централни говори; впрочемъ откъмъ тая страна то има на себе си еднакви говори и въ сама югоизточна България. Но освѣнъ по *ѣ* разложкиятъ говоръ стои по-близу до източнитѣ (родопски) говори и по изговора на неударено *о*=*у,* докато съсѣдниятъ западенъ говоръ, напр. джумайскиятъ, колкото общо и да има съ разложкия, обаче неударено *о* у него си е пакъ *о* и само рѣдко-рѣдко минува въ *у.*

Дѣлидбата на източнитѣ говори споредъ *ѣ* можемъ продължи и понататъкъ; но, разбира се, тогава ще влѣземъ въ подробности и ще засѣгнемъ вече такива групи говори, които по друго едва ли бихме ги различили. Тъй забѣлѣзваме, че не всичкитѣ *сѣвероизточни* говори *еднакво* прѣгласятъ *ѣ* и не всички еднакво изговарятъ неударено *ѣ*. Голѣма часть отъ тѣхъ прѣгласятъ напр. освѣнъ всѣко срѣдисловно *ѣ,* но и всѣко *краесловно* ударено *ѣ: добрѐ, злѐ, двѐ;* така още въ седмиградско-български. Други напротивъ задържатъ първоначалния изговоръ и на крайно *ѣ: добр'à, зл'а, дв'а* (Сливенско, Герлово, Свищовско). А откъмъ изговора на *неударено ѣ* сѣвероизточнитѣ говори показватъ тия различия: едни отъ тѣхъ изговарятъ неударено *ѣ* като чисто *е;* такива сѫ говоритѣ по-близу къмъ западната область или по-добрѣ къмъ *централнитѣ* бълг. говори, именно къмъ ония говори, които не редуциратъ изобщо гласнитѣ; такива сѫ говоритѣ, които обикновено наричаме *срѣдногорски* и които г. М. Ивановъ съвсѣмъ добрѣ ограничава и раздѣля въ статията си „Приносъ къмъ изучването на българскитѣ диалекти“, Псп. XLV., 400. и които спадатъ къмъ *източнитѣ централни* говори. Но освѣнъ у срѣдногорскитѣ говори ясенъ изговоръ за неударено *ѣ* срѣщаме и въ *Тетевенска* околия, която почти цѣла пада къмъ източнобългарски, подиръ това източната часть отъ *Луковитска* околия и западната — отъ *Ловченска* и *Троянска* и най-сетнѣ селата отъ *Плѣвенска* околия съ източенъ изговоръ на *ѣ*. Съ една дума чистъ изговоръ за неударено *ѣ* владѣе *надлъжъ по границата за ѣ* и обема изобщо всички ония говори, въ които *нѣма* редукция. Другата и много по-голѣма часть отъ сѣвероизточна България показва неясенъ изговоръ за неударено *ѣ,* изговоръ, който въ много наши сбирки се бѣлѣжи напросто съ *е,* но по-вѣрно би се означило съ меко *'ъ: мл'ъкар, прол'ът,* защото е напросто редукция на *'а.* При това различаваме пакъ говори съ *еднаквъ* изговоръ на *ѣ* безъ ударение като *'ъ,* както що сѫ повечето крайни сѣвероизточни говори — и говори, които иматъ *двойна замѣна* за неударено *ѣ: 'ъ* и *и;* и такива говори има двѣ групи: 1) говори, гдѣто *ѣ* гласи *'ъ,* кога е *слѣдъ* ударена сричка, пъкъ *и,* кога е *прѣдъ* ударена сричка: *прол'ът* но *мликар* (както що се говори по Сли-

венско, Старозагорско и Добричко, а споредъ П. Гжбева, Сбм. 448.—49., и въ Търново) и сетнѣ 2) говори, гдѣто пъкъ струва обратно правило за неударено *ѣ: прѣдъ* ударение = 'ъ, а слѣдъ ударение = *и:* гн'ъздо̀, зв'ъздѣ, к'ъсто̀ — зѝми, лѐти (Котелъ). Разбира се, това сж подробности, които по-тънко ще се разграничатъ, когато изучваме наособено тия говори.

Забѣлѣжка По-горѣ споменахме изразъ *централни говори;* понеже съ този изразъ ще си служимъ и други пжть, не ще бжде излишно да го обяснимъ. Подъ *„централни“* говори ще разбираме всички ония български говори, били тѣ *източни* или *западни,* които заематъ *срѣдната часть* на българското общо отечество и се отличаватъ съ особено *чиста фонетика,* т. е. изговорътъ на гласнитѣ у тѣхъ е най-ясенъ и най-близъкъ до единъ *идеално български* изговоръ. У тѣхъ *нѣма редукция* на гласнитѣ, особено пъкъ на *а* и *е,* а напротивъ тъмнитѣ гласни **ж, ъ** и **ь** се *изясняватъ* и се получаватъ за тѣхъ *чисти* и *високи* гласни *а, о, е.* Тия говори заематъ доста широкъ и дългъ пластъ, който начева съ централна Срѣдна-гора или по-добрѣ съ линия: *Копривщица, Пирдопъ, Златица, Орхание* и върви въ югозападна посока, та стига до линия: *Битоля, Крушово, Кичово.* По-подробни граници на тия говори ще дадемъ, когато дойде дума за новобългарската замѣна за **ж, ъ** и **ь**, гдѣто ще ги разпрѣдѣлимъ споредъ нѣкои тѣхни особености. Понеже централнитѣ говори се простиратъ прѣзъ източна и западна България, то и тѣхъ дѣлимъ на *източни* и *западни* централни говори и то споредъ изговора пакъ на *ѣ* у тѣхъ. Тъй напр. срѣдногорскитѣ, разложкитѣ и часть отъ неврокопскитѣ говори спадатъ къмъ *източнитѣ* централни говори, а говоритѣ по Орханийско съ Етрополе, Ихтиманско, Вакарелско, Самоковско, югоизточно Софийско, Дупнишко, Радомирско, часть отъ Кюстендилско, Джумайско, Морихово, Велешко, Прилѣпско и сѣверно Битолско — сж *западни* централни говори. Покойниятъ Облакъ употрѣбя название *„централни“*, да означи *югоизточнитѣ* говори (Arch. XVII. 157, 163); но това едва ли е приемливо имайки прѣдъ видъ *положението* на тия говори, които се простиратъ по *цѣлата югоизточна часть* на Балканския Полуостровъ и заематъ, значи, не *срѣдно,* а *крайно* мѣсто между българскитѣ говори. Обсѣгътъ на централнитѣ говори се схваща инакъ и у Милетича, Сбм. XV. 376., Wien. Ak. Anz. 1897., № XXIII, 6.

Имайки прѣдъ видъ изговора на *неударено ѣ,* ще трѣбва да различимъ и въ *южната половина* отъ източна България нѣколко говори, а прѣди всичко двѣ групи: 1) говори, въ които *ѣ* се изговаря *еднакво* неударено, както и съ ударение; такива сж повечето югоизточни или *родопски* говори, гдѣто *ѣ* = *'а;* 2) говори, въ които неударено *ѣ* = *е;* такива сж и тукъ, както и въ сѣвероизточна България, ближнитѣ до границата съ западна България говори, въ които *нѣма* изобщо редукция, именно говоритѣ по *Разложко, Неврокопско, Мелнишко* и донѣйдѣ въ *Демирхисарско* и *Сѣрско;* обаче оттамъ нататъкъ дори до Солунско, гдѣто идатъ на срѣща отъ западъ говори *съ редукция* (воденско-кукушки), изговорътъ на неударено *ѣ* се измѣня споредъ това, къмъ кждѣто клони говорътъ и по другитѣ си свойщини; за това въ солунскитѣ села намираме разни застжпници за неударено *ѣ: е, ьа* или ᵉа̀, па даже и *и.* Въ *Сухо* напр. прѣобладава *ьа* споредъ Сбм. IV., 188.—189.: усльанѝ, сѐтньа, свѐтьаха, го̀рьа, звьаздàта, дьатѝньа; подобенъ изговоръ владѣе и въ *Зарово* и *Висока* споредъ примѣритѣ у А. Стоилова въ Исп. LXI., наведени зарадъ носовки,

но види се съ нѣкои нюанси, защото Стоиловъ бѣлѣжи мᵉäсёнчѝна, ала: кѫмпäхми. Облакъ (Maced. Stud. 25.) въ фонетичната си изтъщеность чулъ *четире* вида *ѣ* въ Сухо: *'ä* и *ᵉa* за *ударени* срички (мл'äку, бᵉáла) и *ė* и *e* — за неударени (ѐрёх, мёсенчѝна — ỳтре, нѐтре). Въ с. *Айватово,* гдѣто се забѣлѣзва силно влияние отъ кукушкия говоръ, неударено *ѣ* гласи ту *и* ту *е:* вируваш, *биль*àши, хòд*и*ше, чѝнише (имперф.), фл*и*зè, *си*чè (аор.) усетѝ (Сбм. IV. 189.). Въ пѣсеньта отъ Айватово (Сбм. VI., 29.), макаръ записана отъ Д. Матова, невѣрно е прѣдадено *ѣ* (ударено и неударено) чрѣзъ *е,* па и самата пѣсень не е Айватовска. *Киречкьойският*ъ говоръ върви по свой пѫть и откъмъ *ѣ*; ако сѫ вѣрно записани двѣтѣ приказки оттамъ въ *Солунски книжици* II., 40.—44., ударено *ѣ* по тоя говоръ звучи ту *я,* ту *е:* повелѝ, бягаше, нѝкой, врѐме, бѐла, недѐля; а неударено повече като *е,* но и като *и:* пàсеха, сѐтне, вѝдел, излезѐха, фл*и*зè; забѣлѣжи още: ýтр*а*, хрàн*а*ха, намѣсто хран*ѣ*ха; тъй че изобщо въ Солунско имаме диалектични смѣсици и откъмъ *ѣ* тъкмо тъй, както и откъмъ други фонетични и морфологични признаци.

До тукъ говорихъ за *ѣ* като за гласна, която споредъ ударението и положението си има промѣнливъ изговоръ по източнитѣ говори. И понеже цѣльта ми бѣше да прокарамъ извѣстно разпрѣдѣление на източнитѣ говори тъкмо по това имъ характерно свойство, то се и не обзирахъ твърдѣ върху сѫщинския изговоръ на *ѣ,* та и не го опрѣдѣляхъ точно. Сега би трѣбвало да кажа нѣколко думи не само върху това, какъ точно гласи *ѣ* по всѣки говоръ отдѣлно, ами и да дамъ нѣкои упѫтвания, като какъ би трѣбвало да се означава то най-правилно въ материалитѣ отъ източно Българско. Това се налага толкозъ повече, имайки прѣдъ видъ разнообразното и често пѫти неправилно означение на тоя звукъ по източнобългарскитѣ народни умотворения.

За да схванемъ добрѣ изговора на *ѣ* по източнобългарски, та да можемъ слѣдъ това сполучливо, да го прѣдадемъ на писмо, трѣбва да обрѫщаме внимание на *двата му съставни елемента,* а тѣ сѫ: 1) *гласната,* която замѣня старобългарското *ѣ* и 2) *палаталниятъ елементъ,* който придружава обикновено тая гласна, вслѣдствие на което прѣдстоещата съгласна се изговаря *омекчено.* Като оставимъ на страна малкото ония говори, гдѣто неударено *ѣ* се изговаря като *и,* за което нѣма никой да се подвоуми, какъ да го отбѣлѣжи, то изговорътъ на *ѣ* по източнобългарски се движи отъ *'а* до *'ъ* по всичкитѣ нюанси на гласната и омекчението ѝ. Затова искаме ли да разберемъ точниятъ изговоръ на *ѣ,* та и споредъ това да му дадемъ точно означение, гледаме прѣди всичко, *каква е гласната,* която се чува като вокаленъ елементъ намѣсто *ѣ* и подиръ туй внимаваме, какво е омекчението на съгласната, която стои прѣдъ *ѣ.*

Да захванемъ най-напрѣдъ съ изговора *на ударено ѣ.* Главниятъ и сѫщественъ изговоръ на ударено *ѣ* по източнобългарски (изобщо) е *чисто* и отворено *а,* прѣдшествано съ *палаталенъ елементъ,* който въ сѣвероизточнитѣ говори е *по-тѣсенъ,* а въ югоизточнитѣ — *по-широкъ,* т. е. въ сѣверо-

източнитѣ говори *а* стои като че по-близу до меката съгласна, а въ югоизчочнитѣ, именно родопскитѣ говори, като че между съгласната и *а*-то има едно кратко *е,* което и прави изговорътъ на *ѣ* по тия говори *широко* и малко *провлѣчено.* Но като казвамъ, че сѣвероизточното *а* за *ѣ* стои по-близу до меката съгласна, нека се не разбира пъкъ, че съгласната е тъй палатализирана, както що сѫ напр. сръбскитѣ *ља* и *ња,* а напротивъ, бихъ рекълъ, че при изговора на ударено *ѣ* по източно като че прѣдходната съгласна си остая *пакъ твърда* и като че мекотата стои свободна между гласната и съгласната; **млѣко, лѣто, нѣкъто, нѣмъ,** изговорени по сѣвероизточно-български не звучатъ нито: млјако, лјато, нјакой, нјам, нито пъкъ: м*ља*ко, *ља*то, *ња*кой, *ња*м, а: мл'ако, л'ато, н'акой, н'ам, т. е. тъй, като че не́ *л*-то или *н*-то се смекчаватъ, а като че само *а*-то се изговаря смекчено.

За означение на сѣвероизточното ударено *ѣ* записвачитѣ у насъ сѫ употрѣбяли, па употрѣбятъ и днесь, разни способи. Като не броимъ *етимологичното* означение на тоя звукъ посрѣдствомъ старобългарския му знакъ *ѣ,* както го намираме у първитѣ наши записвачи, напр. у Раковски (*Показалецъ, Българска Старина*), то по-обикновенитѣ *фонетични* означения за сѣвероизточно ударено *ѣ* сѫ: *я, ꙗ, іа ьа.* Тия всичкитѣ означения криятъ у себе си все единъ и сѫщи звукъ, който е прѣдаденъ най-добрѣ съ *послѣдната комбинация ьа,* т. е. тъй, както се означава той още отъ първо врѣме въ тоя Сборникъ, но покрай него допущани сѫ били волно или неволно и други означения. За другитѣ сборници и списания и да не говоримъ, защото въ тѣхъ владѣе сѫщо разнообразие. Но покрай тия все неудобни означения още въ първо врѣме отъ нашия свободенъ животъ се явяватъ нѣкои научни работи, гдѣто се въвежда и по-научно означение на звуковетѣ, та и на *ѣ* — посрѣдствомъ омекчителенъ знакъ '. (Вж. А. Теодоровъ, сПсп. IV. 166.). Тъй означихъ и азъ *ѣ* както въ студиитѣ си, тъй и въ материалитѣ си отъ сѣвероизточна България още въ III. и IV. томъ на Сбм. Оттогава насамъ това означение владѣе въ повечето наши научни работи, па го употрѣбятъ и за народни материали всички ония, които желаятъ да постигнатъ по-голѣма фонетична точность. Тъй е записалъ материалитѣ си отъ Елена г. Н. Бобчевъ, въ IX. и X. томъ на тоя Сборникъ. Тъй би трѣбвало да се означаватъ и всичкитѣ материали изобщо въ Сборника, безъ да се има страхъ отъ типографски мѫчнотии, както бѣлѣжи редакцията (IX. стр. 61.).[1]

Другото главно произношение за ударено *ѣ* по източнобългарски е югоизточното или *родопско ѣ,* което е въ сѫщность пакъ *'а,* но се различава отъ сѣвероизточното *'а* по това, че мекотата му е разширена почти въ цѣло *е* (или по-добрѣ ъ), та на изговоръ това *е* (или ъ) личи хубаво прѣдъ *а*-то и цѣлиятъ звукъ получава характеръ на *двугласна,* съставена отъ *е* и *а.* Но понеже у тая двугласна главниятъ елементъ е пакъ *а,* както и по сѣвероизточно, то при означението на тоя звукъ

[1]) Желанието на г. Цонева е взето въ внимание. — *Ред.*

трѣбва да се изтъкне именно гласна *а,* а нѐ друга. И за родопското *ѣ* срѣщаме твърдѣ много означения въ нашата литература. Като захванешъ отъ Чолаковия Сборникъ, гдѣто бѣха обнародвани най-напрѣдъ материали отъ Родопитѣ (стр. 105.—124. и 321.—330.) и свършишъ съ послѣдния томъ на Министерския Сборникъ, ще видишъ голѣма пъстрина въ отбѣлѣзването тоя звукъ. Не е чудно, ако вече въ самитѣ Родопи владѣе говорна пъстрина, а чудно е, че материали отъ едно и сѫщо село, записани отъ едно и сѫщо лице, показватъ често пѫти различенъ гласежъ за *ѣ*. Ако оставимъ на страна сборници като Чолаковия, или списания като „Наука", „Българска Иллюстрация", които сѫ прибирали може би само случайни приноси, и погледнемъ, какъ се отбѣлѣзватъ родопскитѣ звукове въ по-модернитѣ наши сборници, ще видимъ и тамъ чудна бъркаиица, отъ която се отказвашъ да диришъ каква-да-е поука върху тѣзи интересни говори. Тъй напр. г. Ст. Шишковъ, който се брои за добъръ познавачъ на тия говори, употрѣбяше въ първитѣ двѣ книжки на сборника си „Родопски Старини" за означение на ѣ по родопски пакъ *ѣ,* а за изговорътъ на това *ѣ* съвсѣмъ тъмни или по-добрѣ никакви обяснения не дава; въ слѣднитѣ двѣ книжки на „Родопски Старини" мълкомъ измѣнява това си означение и приема означение е͡а, введено прѣзъ туй врѣме въ първия томъ на Министерския Сборникъ. Нѣколко години слѣдъ „Родопски Старини", когато г. Шишковъ начена друго родопско списание „Славиеви Гори", означаваше сѫщиятъ звукъ пакъ съсъ *еà,* но безъ съединителенъ знакъ и съ ударение на *а*-то.

Въ самия Министерски Сборникъ сѫ се изреждали нѣколко означения за родопско *ѣ*. Хр. П. Константиновъ, който даде най-напрѣдъ материали и бѣлѣжки по родопскитѣ говори въ Министерския Сборникъ, употрѣбя е͡а за *ѣ*. Ст. Шишковъ, който отъ своя страна е далъ тъй сѫщо много материали отъ Родопитѣ, бѣлѣжи *ѣ* ту съ *еà* ту съ *е*"; послѣдното му означение обаче не бихъ удобрилъ, понеже се изпъква повече звука *е* за *ѣ*, а не *а,* както е въ сѫщность. Само ако г. Шишковъ е искалъ именно да нюансира съ това нѣкой особенъ изговоръ за *ѣ,* като напр. Рупченскиятъ, гдѣто наистина прѣобладава *е,* може да се приеме такова означение. Но г. Шишковъ това не казва; види се за това и редакцията на Сборника неохотно му приела това означение, както се вижда отъ бѣлѣжкитѣ на стр. 72., 140. и 163. отъ Сбм. XI. Самата редакция на Сборника държи въ първитѣ единайсетъ тома на изданието си означение *еа,* а отъ XII. томъ нататъкъ приема означение *ʻа* за *всички материали* отъ Родопитѣ съ непрѣгласенъ изговоръ и тъй дава край на дотогавашното разнообразие. Това означение *ʻа* отговаря най-добрѣ на сѫщинския непрѣгласенъ изговоръ за *ѣ* по Родопитѣ и желателно би било да се държатъ о него всичкитѣ записвачи.

По-горѣ бѣше дума, че въ сѣвероизточна България се срѣща непрѣгласенъ изговоръ за *ѣ,* който напр. у Никополскитѣ павликяне и у тѣхнитѣ потомци, банатскитѣ българи, както и въ нѣколко Ловчански села (Горно-, Долно-Павликени, Гозница и Сотево), гласи пакъ като меко *а,* но

малко прѣчупено къмъ *е;* такъвъ изговоръ чухъ и въ нѣкои погранични съ западна България села между Искъръ и Витъ (Дърманци, Бѣленци, Орѣшани); такъвъ изговоръ най-сетнѣ владѣе и въ нѣкои Солунски села (Сухо, Висока, Зарово) — значи пакъ съпрѣдѣлни съ западна България — и съставя срѣда между източното и западното произношение на *ѣ;* а колкото за означението му, най-добрѣ ще е, ако се приеме означението на Облака (Maced. Stud.) за *ѣ* въ село Сухо, именно *'ä* (както означава и Милетичъ банатското *ѣ*), па ако се забѣлѣзва нѣкоя разлика въ дължината, сирѣчъ ако е малко протегнато, както ми се струва именно въ Солунскитѣ села, нека се означи тъй, както го означава А. Стоиловъ (Остатъци отъ назализма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока, Псп. LXI., 707. и нт.): *ᵉä*.

И тъй ще различаваме тогава *четире* непрѣгласени изговора за ударено *ѣ:* двѣ *ясни: 'а* (сѣвероизточно) и *ᵉа* (югоизточно) и двѣ *прѣчупени:*[1]) *'ä* (павликянско) и *ᵉä* (източно-солунско).

Но освѣнъ тия четире произношения за ударено *ѣ* (непрѣгласено) има още едно петьо, употрѣбително въ *Разложко,*[2]) което ще трѣбва тъй сѫщо да обяснимъ. Разложкиятъ говоръ, който се допира, както казахме, съ *източни* и *западни* говори, развилъ едно особено произношение за *ѣ*, твърдѣ мѫчно уловимо и още по-мѫчно произносимо отъ човѣкъ неразложанинъ, както казва единъ добъръ познавачъ на тоя говоръ, Д. Молеровъ, отъ с. Банско (сега студентъ) въ Цариградскитѣ „Новини“ год. IV, бр. 37. Именно за това забѣлѣзваме голѣмо несъгласие дори и противурѣчие даже между самитѣ разложани — записвачи. Докато сърбинътъ Вук Караџић въ извѣстния свой „Додатак“ означава тоя звукъ съ просто *е,* но поне *забѣлѣзва,* че „за тоя звукъ трѣбва особена буква“ (вж. държ. изд. II., 231.), то родени разложани като че не схващатъ този особенъ изговоръ на *ѣ*. И наистина, ето какви означения намираме за *ѣ* и то все отъ записвачи сѫщи разложани: въ Сборника на С. Ив. Б(ояновъ),[3]) излѣзълъ 62 години слѣдъ Вуковия „Додатак“, нѣма ни диря отъ разложко *ѣ,* а вредъ само *е*. Авторътъ на тоя сборникъ печатà относлѣ и други материали отъ Разложко, именно въ сПсп. XXXVII.—XXXVIII., 243.—251., Сбм. III., 61.—64. и 85.—95.; V. 37.—48., 77.—88.; VII. 107.—118. и само въ нѣкои отъ тѣхъ (Сбм. III., 61.—64., 85.—95.) бѣлѣжи *ѣ* съ *еá* (гулеáму дреáмка, забулеáлу), докато въ другитѣ си продължава сѫщото означение, както и въ сборника си. Ала най-чудното е, че тия пѣсни съ различно означение на *ѣ* сѫ все отъ едно село (Недо-

[1]) Употрѣбямъ терминъ „*прѣчупено*“ *а*, а не „*широко*“ *е*, както нарича обикновено Милетичъ сѫщия звукъ, първо, защото въпросниятъ звукъ е още по-близу до *а*, отколкото до *е* и второ, защото го не считамъ за *първиченъ* изговоръ на *ѣ*, както го счита Милетичъ, а си го мисля отпослѣшенъ полу-прѣгласъ на *ѣ* отъ *'а, ᵉа*. По-нашироко ще се говори върху това на своето мѣсто.

[2]) Описание на Разложко съ тринайстѣхъ му села вж. у Хр. Ив. Д-въ (Дойчиновъ?): Пѫтни бѣлѣжки за шестдневното разложко царуване, София, 1883.

[3]) С. Ив. Б., Сборникъ отъ български народни пѣсни, кн. I. София, 1884. стр. 166. (16 юнашки пѣсни).

братско),[1]) отъ единъ и сѫщи старецъ (слѣпецъ, дѣдо Никола Тилевъ) и пакъ съ различно означение за *ѣ!* Други материали отъ Разложко има обнародвани отъ *Г. Разлоговъ* (Сбм. I., 67.—68.; II., 108.—110.; III., 69.—70).; въ тѣхъ прозира вече разложкото произношение на *ѣ* „като *еа слѣно*", както бѣлѣжи записвачътъ самъ на стр. 67. отъ Сбм. I., ала и г. Разлоговъ не е послѣдователенъ; защото, докато въ I. томъ на Сбм. бѣлѣжи *ѣ* съ *éа:* побулéа се, слéази, свéаш, свéати — значи съ ударение на *е*-то, въ Сбм. II., пъкъ го бѣлѣжи *еá* — съ ударение на *а*-то: меáсечинку, двеá, влеáзе, а въ т. III. се повръща пакъ къмъ първото означение *éа:* умéарену, дзвéазди, слéази. Трети записвачъ, Нехтѣнинъ или Нехтѣлинъ, пакъ разложанинъ, бѣлѣжи пъкъ по *три* начина разложкото ударено *ѣ:* съ просто *е* (вж. свадбени обичаи и пѣсни отъ Якоруда, Сбм. VI., 37.—62.), съ *a͡e* (вж. двѣ пѣсни отъ Якоруда, Псп. XXXIX., 161.—163.: бе͡ала, неде͡але, ве͡атер) и найсетнѣ съ чудна звукова грамада: *жáе!* Вж. Сбм. VI., 27.—29.: цвжáете, вжáстер, тжáесни; впрочемъ послѣднитѣ материали (четире пѣсни) сѫ отъ *бабешкитѣ помаци* по Горна-Мѣста и произношението на *ѣ* у тѣхъ отива въ съгласие съ изговора на ударенитѣ гласни изобщо по тоя говоръ, гдѣто всичкитѣ *високи* гласни (*а, е, о*) се изговарятъ съ прѣдметнати съответни ниски: *á = ъá* (бржáдва, пжадна), *ó = уó* (девуоiко, дуоiда) *е = ъе* (тьебе, тьешка) — слѣдователно и *ѣ*, споредъ Нехтѣнина = a͡e, получава прѣдъ себе си ниска гласна *ъ (ж)*, оттамъ *жае*. Молеровъ пъкъ, който дава нѣкои бѣлѣжки за Разложкия говоръ въ Цариградскитѣ „Новини" год. IV., бр. 37., прѣдлага за разложкото ударено *ѣ* означение *аè:* смаèх, желаèзо, паèсен, голаèм и пр. Но при това забѣлѣзва, че нито *еа*, нито *ае*, нито *é* прѣдава точно разложкото *ѣ;* а колкото за изговора му, „само този, който е порасълъ въ Разлогъ, може да изговори това *ѣ*". И наистина, доколкото съмъ слушалъ самъ тоя звукъ, ни една отъ нашитѣ букви не може го прѣда, освѣнъ пакъ *ѣ*, употрѣбено условно. Тоя звукъ е нѣщо срѣдно между *е* и *а* и отговаря най-много на павликянското *'ä*, но клони повече къмъ *е* при *твърдо* произношение на прѣдната съгласна; а понеже и то е малко *развлѣчено*, то би трѣбвало да се означи съ такава комбинация, отъ която да се види и сложностьта му, и твърдостьта му, и дължината му. За това прѣдлаганото отъ Молерова *аè* и употрѣбяното отъ Нехтѣнина *a͡e* стоятъ най-близу до сѫщинския му изговоръ; па и Разлоговъ, макаръ, че употрѣбя *еа*, изрично бѣлѣжи, че „съчетанието *еа* е употрѣбено за единъ срѣденъ по изговора си звукъ между *е* и *а* и то въ четенето трѣбва да се слива много скоро *безъ никаква мѫкостъ*". За разложкото ѣ бихъ прѣдложилъ комбинация *'ë*, или лигатура отъ *а* и *е:* æ. Ако пъкъ е работа да се означи тоя звукъ по-кратко — само съ *една* буква — най-прилѣга за него *ä*, както Милетичъ означава своето „широко е", само че не бива да се идентифицира това *ä* нито съ павликянското и солунското (отъ Сухо) *'ä*, нито пъкъ съ шуменското

---

[1]) Това село пишатъ още и *Недóбърско*, ала етимологичното му име е *Гнидобрадско*, както го намираме въ Царъ-Шишмановата грамота въ Рилския манастиръ: **Гнидобрадско и разлошкы попове.**

непрѣгласено *ѣ прѣдъ меки срички* — ако наистина има такова; а Милетичь, доколкото виждамъ, не прави разлика помежду тия, споредъ мене различни изговори за *ѣ*, а често ги смѣсва и то не само помежду имъ, ами и съ *рупското* или *родопското еа*, па даже и съ сѣвероизточното *'а*. Вж. Сбм. X., крит. 7., 16.; Arch. für sl. Phil. XX., 581.; Сбм. XVI.—XVII., 409; Псп. LXI., 650.

Бѣлѣжки за разложкото *ѣ* дава и свещ. Ив. П. Панайотовъ („Новини", 1894., бр. 43.), който не удобрява Молеровото означение *аѐ* „защото, колкото скоро и да се изговарять тия звукове, пакъ ще имаме *два* звука, а *ѣ* има само *единъ* звукъ". — А колко близу е този изговоръ до *западния*, вижда се освѣнъ отъ Бояновитѣ сбирки, още и отъ думитѣ на св. Панайотова, който твърди, че подобенъ изговоръ имало и въ *Самоковъ*. „Сѫществена разлика, каже, между говора въ Самоковъ и Разлогъ, колкото се отнася до *ѣ, нѣма*. Наистина *ѣ* се забѣлѣзва повече въ Разлогъ, но причината е, че въ Разлогъ *говорятъ по-провлѣчено*, а въ Самоковъ — бързо". „Новини", 1894., бр. 43.

Откъмъ изговоръ на ударено *прѣгласено ѣ* въ източно-българскитѣ говори може да бѫде само дума, до каква степень е запазилъ всѣки единъ отъ тѣхъ палаталния елементъ на съгласната прѣдъ *ѣ*; защото откъмъ гласния елементъ на такова *е* отъ *ѣ* разлика между източнитѣ говори нѣма: тѣ еднакво изговарятъ едно чисто и ясно *е*. Неясенъ ми е още само прѣгласениятъ изговоръ на *ѣ* у *рупчоскитѣ* и нѣкои *ахърчелебийски* говори,[1]) както и до нѣгде *чепинското* ударено *е* намѣсто *ѣ*. Такова прѣгласено *ѣ=е* се изговаря сега въ източнитѣ говори съвсѣмъ както и другитѣ *е*-звукове (отъ **є**, **ѧ** и **ь**) тъй, че не можемъ говори за особено *'е* отъ *ѣ*; защото, гдѣто срѣщаме по-меко *е* за *ѣ*, тамъ ще срѣщнемъ непрѣменно сѫщи изговоръ и за *е* отъ **є, ѧ** и **ь**. По-меко *е* за *ѣ* се срѣща по Търновско (Бѣла Черква и Павликени, Сбм. III., 82.: вьерен, освьен, прьес, вървьели, бьели, завльечи), Шуменско (Искра 1892. год., бр 4.—5., стр. 260.: пьесни, разбульe сѫ, тьсна), а особено прѣобладава то у помацитѣ въ Ловчанско (вж. ПСп. XV., 434. — 436., отъ с. *Добревци*: пл'евенски, сл'ези, пр'ес, с'еме, вр'еме). Но, разбира се, успоредно съ тия срѣщаме примѣри *'е* и отъ **є, ѧ** или **ь**: посрибрьени, тьежък, испрьегнѫ, абрье, поглъеднѫ въ Бѣла-Черква и Павликени; пьесньe, босильек, въ Шуменско; т'ебе, зан'ела, т'ест'ем'ел, ч'рв'ен и пр. въ Добревци.[2]) Тъй че въ сѣвероизточно Българско не може да бѫде дума за отдѣлно омекчено произношение само на *ѣ*, каквото го има въ сръбско-хърватски например. На тъй сѫщо не можемъ говори за специално омекчено *'е* намѣсто *ѣ* и у родопскитѣ помаци, гдѣто владѣе прѣгласено

---

[1]) Ако можемъ смѣта *чепеларския* изговоръ на *ѣ* за общъ на всичкитѣ говори по *Рупчосъ* и *Ахъръ-Челеби*, ще трѣбва да причислимъ и тия говори къмъ говоритѣ съ *прѣчупенъ* изговоръ на *ѣ* и ще означимъ това *ѣ* съ *'ä* както го означава Милетичъ, Anzeiger № XXIII., 49., само че това *'ä* не бива да се смѣсва съ общородопското *ᵉа* за **ѣ**.

[2]) Вж. още у Шапкарева, кн. I., стр. 13.—14., IV. 328.—330. въ пѣсни отъ *Карнобатъ* — доколкото може се довѣри на записвача имъ (В. Аврамовъ отъ Калоферъ): дието, ще ви избіесіа, обіед, віенчален, міедна сфирка.

или прѣчупено *ѣ*, защото и тамъ наравно съ *'е* отъ *ѣ* владѣе общъ омекченъ изговоръ за всѣко *е*. Срв. Сбм. II., 217. отъ Ахърчелеби (села *Пашмаклж, Каршилж, Пюскюллие*) покрай: *іеміело* (имѣло), *амріело* (умрѣло)[1]) още и: *ріекло, юціе, бріе*, купиние=купиме,[2]) *зіенгии*.

Па тъй сжщо и въ матерiали отъ *Устово, Левочево* и *Долно-Райково* (Ахър-Челеби) срѣщаме (споредъ Ст. Шишкова, Сбм. II., 219.—221.) покрай *челіек, діеду, гуліеми, біегам — осіем, віелидіен, магаріе, ріекоал*; отъ *Ситово* и *Орѣхово* (Рупчосъ), Сбм. XI., 163.; отъ *Долно-Дере-кьой* (Ахъръ-Челеби), Сбм. XVI.—XVII. 335.: *гуліемьету, міесту*, хльеп, стрьеха, но и: *рьекли, одньесам, врьемье*; отъ *Смилянъ*, ibid. 337.: іемьел (имѣлъ), прьес, насьедьели, обсьекла (обсѣкла), чельекат — но и: вьелил, набьерьет, стигньe, ештьe; *ьe* за *ѣ* намираме и у помацитѣ по *Горна Стрьма*, поне споредъ Нехтѣнина (Сбм. VI., 27. — 28.), който бѣлѣжи покрай цвжіете и пр. още и: свьета, раздьéлим, гульема, двье — може би влияние отъ съсѣдния чепински говоръ. Но и тукъ покрай *ьe* за *ѣ* срѣщаме и намѣсто другитѣ *е*-та *ѣ*: зьéми (ibid. 27.), тьсбе, лицье, дальеку. Колкото за *Брациговското ьe* намѣсто *ѣ* (гньeзду, врьeми, дьeцата, Сбм. IV., 162.) тѣ трѣбва да се тълкуватъ като свойства на *Костурския* говоръ, отъ който навѣрно сж и прѣнесени въ Брацигово.

Отъ тия примѣри се вижда ясно, какъ ударено и прѣгласено *ѣ* въ източнобългарски се слива съ изговора на *е* отъ **є, ѧ и ь**; тъкмо тъй се слива то съ сжщитѣ гласни и въ *неударени* срички; ето защо мисля, че за неударено *ѣ* по източнитѣ говори по-прилѣга да говоримъ, когато разглеждаме отношението на тия говори къмъ звукъ *е* изобщо. Старобългарското *ѣ* е изобщо такава гласна, която въ историческото развитие на бълг. езикъ се досѣга съ много други гласни, та затова и не бива да се разглежда сама, а винаги заедно съ тѣхъ; тъй напр. съ ударено и непрѣгласено *ѣ* се посрѣща въ много източни говори старобълг. **ꙗ** и се подлага съ него на сжщи промѣни: сто*ꙗ*х-сто*ꙗ*ше, по родопски стоᵉах-стоᵉаше, по разложки стоѥх-стоѥше. Отъ друга страна пъкъ гледаме, че всичкитѣ бълг. говори, които не сж още изравнили *ѣ* съ *е*, произвеждатъ и днесь още звукове, идентични по изговоръ съ етимологично *ѣ*, произвеждатъ ги отъ различни по етимология звукове, т. е отъ **є, ѧ и ь**.

Да видимъ сега, какъ се отнасятъ *западнитѣ* бълг. говори къмъ *ѣ* и можемъ ли разпрѣдѣли и тѣхъ споредъ изговора на тая гласна.

Въ западнобългарски срѣщаме *врѣдъ еднакъвъ* и то *прѣгласенъ* изговоръ за *ѣ*; безъ да се гледа на ударение или положение, *ѣ* гласи.

---

[1]) Въ тоя помашки говоръ има сжща редукция на *о прѣдъ ударена сричка*, както въ руски: *атишли, ахапа дашли* — на тъй сжщо и *амрѣло*, схванато като *омрело*. Подобенъ говоръ има и въ *Смилянъ*, вж. Сбм. XVI. — XVII., 337.

[2]) Въ този интересенъ отъ много страни говоръ употрѣбятъ за първо лице множ. ч. *сегашно* и *минало* врѣме една твърдѣ любопитна фраза съ окончание *ніе* намѣсто *ме*: купьніе, купъхніе намѣсто купиме, купихме; не ще съмнѣние, че тя е нова и подсѣща твърдѣ на *сне*, както се чува въ Сливенъ, Трѣвна и Костурско за *сме*.

еднакво като *е* и се слива, значи, съ общия звукъ *е*, произлѣзълъ отъ **є**, **ѧ** и **ь**. Тукъ, разбира се, нѣма да броимъ онѣзи осамотени поселения въ западна България, гдѣто заедно съ населението е прѣнесенъ и източниятъ изговоръ на *ѣ*. Такива източни българи живѣятъ въ двѣ Врачански села: *Старо-Село* и *Влашко-Село* (Мариновъ, Ж. Ст. II. 68., 156.—157.) и въ *Кула*; има ги дори въ Сърбия, именно въ *Зайчаръ*, *Голѣмъ-Изворъ*; а споредъ С. Ж. Дацовъ (Псп. IX. 102.) българи живѣятъ и въ *Дубље*, *Црквенац* (Кюприйски окр.) и въ с. *Салаковци* (до Пожаревацъ), но дали и тѣхниятъ говоръ е източенъ, не дава свѣдѣния. *Прѣгласенъ* наричамъ западнобългарския изговоръ на *ѣ* затуй, защото излизамъ отъ единъ общобългарски или прабългарски изговоръ на *ѣ* като *ᵉа* или *'а*, отъ който слѣдъ врѣме се развиватъ всичкитѣ днешни изговори за *ѣ*, както въ източна, тъй и въ западна България. Имайки прѣдъ очи сега единъ общъ изговоръ на *ѣ* като *е* въ западна България, може да бѫде само дума, до колко това *е* се изговаря *по-твърдо* или *по-меко* споредъ разнитѣ западни говори. Но тогазъ нѣма да бѫде въпросъ само за *ѣ*, но и за **є**, за **ѧ** и за **ь**, защото и тия старобългарски гласни еднакво даватъ *е* по западнобългарски — съ изключение на крайнитѣ сѣверозападни говори, гдѣто **ь** върви по свой пѫть. Колкото пъкъ до характера на това *е*, забѣлѣзва се една постепенность отъ сѣверъ къмъ югъ, т. е. сѣверозападнитѣ говори изговарятъ *е* по-твърдо, срѣднитѣ западни говори показватъ по-меко произношение, а южнитѣ — още по-меко. Но по-подробно разграничение на западнитѣ говори откъмъ *ѣ* не може се направи, едно, защото, както рекохъ, то би било разпрѣдѣление на тия говори наспоредъ *е* - звукъ изобщо, и второ, защото обнародванитѣ до сега материали отъ западна България не правятъ разлика въ изговора на това *е*; тъй че напр. западно-софийското и врачанското твърдо произношение на *ѣ* въ думи като *млᵉеко*, *голᵉем* не срѣщаме нигдѣ отбѣлѣзано, а постоянно само *млеко*, *голем*. Впрочемъ вж. Псп. III. 176.—180. отъ Горна-Баня, Соф. записалъ Й. Ковачевъ: голъем, излъезне; но и зелъена лъегало, клъето. Още по-малко срѣщаме въ нашитѣ сбирки отбѣлѣзано онова произношение на *ѣ* въ *Костурския говоръ*, за което съобщава *Ст. Новаковичъ*, Arch. für slav. Phil. XV. 44.—45., и споредъ което *ѣ* (**и ѧ**) по тоя говоръ покрай обикновения си изговоръ като *е* и *ен* чували се и като $\underset{a}{е}$ и $\underset{a}{е}$н, както ги бѣлѣжи самъ той. Новаковичъ дава тия примѣри (отъ с. Бобощица, южно отъ Корча): м$\underset{a}{ĕ}$сец, бĕај (бѣхъ), бĕајме, вр$\underset{a}{ĕ}$шча, кал$\underset{a}{е}$на вода, жел$\underset{a}{ĕ}$зо, прĕл$\underset{a}{е}$т; а за **ѧ**: п$\underset{a}{ĕ}$нда (педя), ј$\underset{a}{ĕ}$зик, тĕм$\underset{a}{е}$, пр$\underset{a}{ĕ}$нда, (пр$\underset{a}{ĕ}$ндиш), пр$\underset{a}{ĕ}$нди, врĕм$\underset{a}{е}$, м$\underset{a}{ĕ}$ко, м$\underset{a}{ĕ}$со, пом$\underset{a}{е}$тва (помни, отъ **памѧть**), п$\underset{a}{ĕ}$та, св$\underset{a}{ĕ}$т, п$\underset{a}{ĕ}$ток, п$\underset{a}{ĕ}$т. Тия примѣри отъ Костурско сѫ твърдѣ интересни, защото се посрѣщатъ много хубаво съ изговора на *ѣ* **и ѧ** у *айдемирскитѣ „арнаути“*, чиито говоръ Милетичъ изложи въ студията си „Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ“, Псп. LXI., 623.—666.; обаче заключението на Милетича, именно, че едно врѣме въ

бълг. езикъ изговорътъ на ѣ и на ѧ ималъ една и сжща гласна основа — ä (широко *е*) не бихъ удобрилъ; защото реченото изравнение може да е станало *отпослѣ* и то само въ *костурския говоръ*, а не че е било общо свойство на цѣлия български езикъ. Защото ако тия два звука въ основния си гласежъ по костурски и айдемирски сж днесь изравнени, то по другитѣ източно-български говори, както изобщо прѣзъ цѣлото развитие на бълг. езикъ, такова изравнение не срѣщаме, или ако се срѣща, не иде отъ еднаква основа. Това ще обяснимъ въ слѣдната глава.

Единство на български езикъ откъмъ *ѣ*.

Звукъ *ѣ* е отъ ония звукове, които характеризуватъ бълг. езикъ прѣзъ всичкото му развитие. Такива сж покрай ѣ още и ѫ, ѧ, ъ и ь. Имайки прѣдъ видъ толковато разни замѣни за *ѣ* по българскитѣ говори, налага се въпросъ, *отгдѣ* и *какъ* сж произлѣзли тѣ, сирѣчъ, коя ще е тѣхната първоначална основа и какъ отъ нея се разиждатъ разнитѣ изговори за тая гласна. А понеже считаме старобълг. езикъ, както ни е запазенъ въ чиститѣ си паметници, за обща основа на днешнитѣ бълг. говори, то би трѣбвало за тая цѣль да установимъ прѣди всичко *старобългарския изговоръ на* ѣ. Тукъ би могло да се възрази, че старобълг. езикъ и въ най-старитѣ си и най-чисти паметници може да е само едно нарѣчие отъ тогавашния бълг. езикъ; но все пакъ, имайки прѣдъ видъ старината на това нарѣчие, признаваме звуковитѣ му промѣни за общобългарски — толкозъ повече, че тия промѣни служатъ за обяснителна основа не само на днешнитѣ бълг. говори, ами въ много случаи ни се налагатъ като общославянски звукови явления. А за старобългарски сме принудени да приемемъ такъвъ изговоръ за *ѣ*, който да съдържа въ себе си за гласенъ елементъ звукъ *а* съ омекчение на прѣдната съгласна; защото само тъй можемъ си обясни както самия правописъ, тъй и много звукови явления въ старобългарски, свързани съ тая гласна. Какъвъ е билъ сега *палаталниятъ елементъ* на *ѣ* и какъ бихме го означили по модерному, дали съ омекчителенъ знакъ прѣдъ *а*-то ('а) или съ комбинация отъ *е* и *а* (еа, ᵉа), е второстепененъ и неваженъ въпросъ, защото за него и не става толкова дума, колкото за *самата гласна*, която се съдържа въ *ѣ*. А тая гласна за старобълг. езикъ е споредъ мене *чисто* и *ясно а*, каквото го намираме въ ударени срички по източнобългарскитѣ говори и каквото го срѣщаме въ полски. Ако пъкъ производимъ това *'а* отъ по-напрѣшно срѣдно *e͡a*, както естествено би се прѣдполагало, щомъ сравнителното езикознание ни посочва въ много случаи звукъ ē за славянско ѣ, то за старобългарски, па даже и за старославянски, ще трѣбва да приемемъ за тоя сложенъ звукъ (кога е съ ударение) изговоръ *eá*, т. е. дифтонгъ *ea* съ *нагагоренъ ударъ*, отъ който послѣ естествено се развива въ български, особено въ *ударени срички*, скратенъ изговоръ *'а*. Съ тоя сложенъ звукъ е станало въ български тъкмо тъй, както и съ дифтонгъ ън=ы; докато се изговаря *неударено* — а такова е било първоначалното свойство на *всичкитѣ дифтонги и дълги*

гласни въ бълг. езикъ — то се чувало още като сложенъ звукъ *ѣи*, но щомъ ударението падне върху му, той се изговаря съ *нанагорно ударение* — тъй както и днесъ още се изговарятъ *едносложнитѣ думи* въ чакавски (си́н), — или и двусложнитѣ въ сърбскохърватски съ *прѣмѣстено* ударение: *гла̏ва = гла̏ива* отъ по-напрѣжно *гла̄ва̀, ру̏ка = руи̏ка* отъ *рука̀, лије̏по* отъ *лѣпо̀*. Отпослѣ отъ сложната гласна остава само втората ѝ половина, върху която стои ударението: най-напрѣдъ сѣи̂нъ, послѣ сѣи̂н и сетнѣ син. Съвършено тъй си мисля и произношението на *ѣ* по български: сложниятъ звукъ *еа* (отъ по-напрѣшно ē) се е чувалъ като сложенъ, а може би неопрѣдѣлено, *само* въ *неударени срички*, а въ ударени срички се чувалъ ясно, защото ударението падало на втората му половина, сирѣчъ на *а*-то, оттамъ *б'ал* — отъ *беа́л*, а то отъ бē̄лъ. А че наистина въ български езикъ още открай-врѣме звукъ *ѣ* се е изговарялъ като *'а* (сирѣчъ еа́), имаме толкова доказателства, щото едвали бихме се съмнявали още. Ето нѣколко:

1. Най-напрѣдъ самото *название* на буквата, съ която се означава тоя звукъ, ни е прѣдадено по традиция като *ятъ*, руски *ять*, по гръцки γεατ, ιατ. Въ извѣстния abecenarium bulgaricum (то е латинско означение на глаголическата азбука) тая буква е наречена *hiet;* но трѣбва да знаемъ, че този abecenarium има прѣдъ видъ нѐ българската, а *хърватската* глаголица, въ която *ѣ* наистина гласи като *е* или *ie*.

2. Въ българската глаголица употрѣбятъ единъ и сѫщи знакъ за *ѣ* и за *ꙗ:* **вѣра — ѣко**; колкото и да е несъвършена тази азбука, едвали биха се слѣли въ нея тия два звука, ако въ основата имъ не лежеше единъ и сѫщи звукъ и то *а*.

3. Въ съчетания съ гърлени съгласни *ѣ* минува въ чисто *а* промѣнявайки гърленитѣ на шушкави. Затуй гледаме, че въ старобългарски има паралелни суфикси съ гласна *ѣ* и *а,* спорeдъ това, да ли съотвѣтната основа свърша на гърлена, или на друга съгласна, която търпи слѣдъ себе си *ѣ*. Тъй имаме отъ една страна суфиксъ **ѣти** и **ати** за образуване едни и сѫщи глаголни форми (инфинитивъ): отъ една страна **тръпѣти, видѣти**, отъ друга — **бѣжати, слышати**. Тия два на глeдъ разни суфикси лесно си обясняваме, щомъ имаме прѣдъ видъ първоначалния му изговоръ като *'ати;* значи както *тръп'ати*, тъй и *бѣг'ати* и послѣ *бѣжати*. Тъкмо такива двойни форми срѣщаме: у прилагателнитѣ и сѫществителни на **ѣнъ: дръвѣнъ, стьклѣнъ** (изговори: дръв'анъ, стъкл'анъ), но: **пѣсъчанъ, рожанъ** (намѣсто пѣсък'ан, рог'анъ); у сѫществителни и прилагателни (сравнителна степень) на **ѣи: бръзѣи, добрѣи** (изговори: бръз'аи, добр'аи), но сѫщеврѣменно: **слоучаи, мъножаи** (отъ **слоук'-аи, мъног'-аи**); сѫщо виждаме и у сѫществителни на **ѣль**: отъ една страна: **гыбѣль, обытѣль** (изговори: гыб'аль, обыт'аль), отъ друга — **печаль, пищаль** (намѣсто: пек'аль, писк'аль); съвсѣмъ сѫщо е и въ глаголнитѣ форми, минало несвършено врѣме: отъ една страна **плетѣахъ, несѣахъ** (изговори: плет'аахъ, нес'аахъ), отъ друга — **речаахъ, връшаахъ** (значи: рек'аахъ, връх'аахъ).

4. Въ едни и сѫщи по коренъ думи дохажда въ старобългарски ту ѣ, ту ꙗ споредъ това, да ли е звукъ ѣ въ начало на дума, или слѣдъ съгласна; напримѣръ отъ коренъ ꙗд- (по-старо ēd) имаме веднѫжъ ꙗсти, други пѫть сънѣсти (изговори: сън'асти — отъ сѫ-ꙗсти); тъй сѫщо: отъ една страна ꙗдъ, отъ друга обѣдъ (изговори: об'адъ, отъ обь + ꙗдъ),

„ „ „ ꙗкъ, „ „ вьсѣкъ („ вьс'акъ, отъ вьсь + ꙗкъ),

„ „ „ ꙗмо, „ „ сѣмо („ с'амо, отъ сь + ꙗмо),

„ „ „ ꙗдѣ, „ „ вьсѣдѣ („ вьс'адѣ, отъ вьсь + ꙗдѣ),

„ „ „ ꙗдро, „ „ нѣдро („ н'адро, отъ сѫщи коренъ).

Тая разлика има обаче само въ *кирилскитѣ* старобълг. паметници, които употрѣбятъ ꙗ и ѣ, докато въ глаголскитѣ се пише въ тия случаи единъ и сѫщи знакъ ⰰ, който означава и ѣ и ꙗ. Да ли сега това смѣсване на ѣ и ꙗ въ глаголскитѣ паметници отговаря и на еднакъвъ изговоръ на ѣ и ꙗ, или е само недостатъчно означение, мѫчно е да се каже. Гайтлеръ (Fonologie, 48.—49.) приема различенъ изговоръ за глаголскитѣ и кирилски паметници: ѣсти = *'асти* и ꙗсти; днешнитѣ български говори потвърдяватъ едното и другото; кирилското писане ꙗдъ и обѣдъ намираме въ общобългарскитѣ *ѩад* и *обѣд* (= об'ад и обед), а глаголическото писане ⰰдъ, ⰰсли (ако наистина се е изговаряло 'ад, 'асли), се потвърдява отъ родопското ᵉасли, ᵉагне, срещу които намираме въ кукушко-воденския (дори и въ пирдопския) говоръ *е*сли, *е*гне — значи като прѣгласено *ѣ*.

5. Че наистина *ѣ* е звучало като *'а*, показватъ и характернитѣ асимилации не само въ имперфектнитѣ форми като творѣахъ = твор'аахъ (Микл., Lautl.[2] 47.), ами и въ форми като: оумѣатъ, дѣатъ, оумѣате и пр., въ Мар. еванг. намѣсто оумѣетъ и пр., които сѫ гласѣли въ нарѣчието, на което е писано евангелето, сигурно: ум'аатъ и пр., както ги право тълкува и Милетичъ въ студията си върху Мариинското евангелие (Псп. XIX.—XX, 248.).

6. Въ два славянски езика, полски и български (източнобългарски), *ѣ* се изговаря и днесъ още като *'а:* старобългарски мѣсто, лѣто, желѣзо се изговарятъ еднакво по полски и по източнобългарски съ мѣко 'а: м'асто, л'ато, жел'азо. Това съвпадение на полски съ бълг. езикъ не е случайно, а е органически свързано съ старото произношение на *ѣ*, защото както въ полски, тъй и въ източнобългарски дохажда тъкмо въ ония думи, които по старобълг. се пишатъ съ *ѣ*.

7. Отъ изговора на *ѣ* като 'а си тълкуваме твърдѣ лесно правописната употрѣба на тая буква прѣзъ цѣлото развитие на българската писменость. Тъй, докато въ глаголскитѣ паметници ѣ и ꙗ се изразяватъ съ единъ и сѫщи знакъ ⰰ, отъ което заключаваме и за еднаквия имъ изговоръ, то въ кирилскитѣ най-стари паметници се пази още разлика между *ѣ* и *ѩа;* ала още отъ първо врѣме забѣлѣзваме друго разширение на ѣ, т. е. да изразява пакъ стария ꙗ- звукъ, но *само слѣдъ чисти съгласни.* Тъй още въ Савина книга и Супрасълския сборникъ срѣщаме волѣ, банѣ, конѣ, родителѣ, възбранѣти намѣсто обикновенитѣ волꙗ, конꙗ

и пр. Това употрѣбение на ѣ намѣсто ꙗ слѣдъ съгласна става отпослѣ прѣзъ срѣднобълг. периодъ съвсѣмъ обикновено, тъй че старобълг. правилно писане въ такива случаи се счита като изключение и се срѣща само въ неправилнитѣ или нечисти по езикъ срѣднобългарски паметници. За да се дойде до такова употрѣбение на ѣ не е причина нѣкакво срѣдно произношение негово като ä, както прѣдполага Милетичъ (Сбм. XIII., 104.), ами чисто и ясното му произношение като 'а; защото за X или XI вѣкъ едва ли можемъ прѣдположи редукция на *ıа* у казанитѣ случаи. Тукъ употрѣбата на ѣ се е разширила не защото гласната въ ꙗ се е приближила съ изговора си до *е,* а защото *съгласната* прѣдъ нея се е изговаряла вече не тъй, както въ по-старо врѣме, или както може би въ ония бълг. говори, които сѫ лежали въ основата на по-старитѣ кирилски паметници. Азъ си мисля именно, че заедно съ писането **волѣ** намѣсто **волꙗ** се е изразявало вече *инакво омекчение* на съгласната, ала гласната и въ двата случаи си остава все едно и сѫщо *а.* Докато се е изговаряло вол*ıа* = вол'-ја, или докато е влияло още нарѣчието, гдѣто си е било природно туй произношение, писало се **волꙗ**; но щомъ наченало да се изговаря *вол'а,* т. е. слѣно, както и днесъ е присѫщо почти на всичкитѣ бълг. говори, то и означението се приспособило къмъ този изговоръ и се получила графична форма **волѣ**. Че ще е имало едно врѣме наистина изговоръ вол'-ја = **волꙗ**, заключаваме отъ изговора на подобни думи въ нѣкои *югозападни* бълг. говори; тъй П. Гѫбювъ, о когото може напълно да се облегнемъ, изрично казва, че въ говора на село Велмевци (Битолско) омекчението на съгласнитѣ се изговаря *„неслѣто“: сабь'а, земь'а, тин'ъа* (Трудъ, год. IV., 97.); то значи тъкмо тъй, както биха се означили и по старобълг. кирилски правописъ **сабꙗ, земꙗ, тынꙗ**. Сѫщо такъвъ изговоръ се срѣща и въ *Костурско: повелйа* (Сол. кн. II., 49.) *земіа, крильіа* (Сбм. XVI.—XVII., 68., 71.); *царйот* Шапк. I., 3., *сабіа* ibid. 24. Отъ такъвъ неслѣнъ изговоръ, види се, отпослѣ наставатъ извѣстнитѣ *земн'а, темн'ан, Демн'ан,* па може би и *Смйндянинъ* (Псп. III, 176.) намѣсто *Смйл'ıанин.* Въ източна България въ такива случаи *л* се удвоява (както въ малоруски): *хил'л'ада, л'ул'л'ака, босил'л'ак.*

8. Изговорътъ на ѣ като 'а си върви по традиция поддържанъ отъ източнитѣ говори прѣзъ цѣлия срѣднобългарски периодъ, та се прѣдава и отвѫдъ Дунава заедно съ цѣлата писменость тъй, че отпослѣ, когато ромънитѣ начеватъ да пишатъ на свой езикъ съ кирилска азбука, ѣ имъ служи да означаватъ не само българскитѣ думи, въ които дохожда ѣ: **вѣкъл, лѣк, Нѣгъл**, ами и тѣхнитѣ си думи, въ които се чува сѫщи звукъ: **нѣм, сокотѣскѫ, Нѣмцѫл**. Къмъ реченото за изговора на ѣ въ ромънската кирилска писменость бихъ могълъ да приведа и много наши думи, заети отъ ромънитѣ, въ които *ѣ* се изговаря като *еá.* Но такива думи не биха имали голѣмо значение, първо, защото много отъ тѣхъ сѫ заети късно и то отъ източното нарѣчие, и второ, защото, споредъ извѣстния ромънски фонетиченъ законъ, не само *ѣ,* ами и всѣко ударено *е* прѣдъ твърда сричка гласи като еá. По-голѣма важность биха имали думитѣ, влѣзли

въ *македоноромънски* или цинцарски, защото може да сж заети отъ западнобългарско нарѣчие, обаче и за цинцарски струва сжщия законъ за прѣгласъ на *е* прѣдъ твърди срички, както и за дакоромънски.

9. Остатъци отъ стария изговоръ на ѣ като 'а намираме и въ другитѣ славянски езици освѣнъ полски и български; тъй напр. сръбско-хърватскитѣ думи *прам, смрака, орах, трава, бразда, сам, сваки*, сравнени съ старобългарскитѣ **прѣмъ, смрѣка, орѣхъ, трѣва, брѣзда, сѣмъ, вьсѣкъ,** едвали биха се тълкували инакъ, освѣнъ като старъ затвърденъ изговоръ на ѣ слѣдъ *р* и *с* (сравни и въ чешки: *zráti* намѣсто **зрѣти**). Сжществителнитѣ и прилагателни, образувани съ суфиксъ **ѣнъ**, се изговарятъ и сега още по руски съ 'а: *деревяный, румяный, славянинъ, москвитянинъ;* но освѣнъ тѣхъ има и отдѣлни думи: *всякій* стои срещу **вьсѣкъ**, сямъ — срещу **сѣмо**, *прямый* — срещу **прѣмъ,** *дядя, дядка* — срещу **дѣдъ,** *няня, нянка* — срещу **нѣнька**, бълг. н'анка. Подобни замѣни за ѣ се срѣщатъ и въ отдѣлнитѣ славянски нарѣчия, напр. въ *словашки* (Pastrnek, Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache, 48.—49.), въ *словенски* (Oblak, Arch., XVII., 160.) и въ нѣкои сѣверозападни руски нарѣчия (Соболевскій, Опытъ русской діалектологіи, 44., 46., 48.); но тѣ всичкитѣ сж нови прѣгласи отъ по-напрѣшно *е* за ѣ — било отъ полско влияние (словашки: bl'ady, sn'ah), било пъкъ отъ ударена дължина; за това ги и не вземамъ подъ внимание.

10. Че едно врѣме ѣ се е изговаряло като 'а и то не само въ източна, ами и въ западна България, потвърдяватъ и *географичнитѣ* имена отъ западнитѣ наши краища, както ни сж запазени у византийскитѣ писатели: Πρισριανα — **Призрѣнъ**, Πρίλαπος — **Прилѣпъ** (Миклошичъ, Lautl.² 49.); Облакъ навежда и Πρόσακος и λεασκουμτζός (Arch. XVII., 162.). Ала най-изразително показва стария изговоръ на ѣ византийското название на днешната българска столица; ако е истина, че Τριάδιτζα произлиза отъ българското име на София — **Срѣдецъ** (вижда се, отъ мѣстния падежъ на Serdica — сердицѣ — **срѣдьцѣ**), както се приема обикновено (вж. Иречекъ, Княж. Бълг. 9.), то имаме въ гласната *а* на това име твърдѣ хубаво запазенъ старобългарския изговоръ на *ѣ*, като 'а, прѣдадено чрѣзъ ia.[1]) Сравни още: Σουνθεασκος за **Сжтѣска** (Голубинскій, Очеркъ ист. правосл. ц. 259.).

11. За такъвъ сжщи изговоръ на ѣ по западна България свидѣтелствуватъ и *остатъцитѣ* въ тия говори, особено слѣдъ *ц*, гдѣто *ѣ* затвърдѣло, та и до днесъ се чува ясно сжществената му гласна: *цал, цадим, цапим, цаним, цава, цана; цалина, цафка* (**цѣвь**), *цадило, цалувам* (Кюстендилъ, І. Ивановъ, Сбм. X., 355.); *цапове* чухъ дори въ Брѣзникъ за *цѣпове*, т. е. прѫчкитѣ, що се турятъ да раздѣлятъ основата между долното кросно и нищелкитѣ — старобълг. **цѣпъ** = тояга, млатъ.

И при тѣзи очевидни доказателства за стария изговоръ на ѣ мнѣнията по тоя въпросъ между ученитѣ се пакъ още разиждатъ. Микло-

---

[1]) Вижда се, славянското име е гласѣло *Стрѣдьць* = стр'адьць, съ обикновеното въ западна България вмѣтнато *т* между *с* и *р*; сравни: *стрѣда, стребро.*

шичъ, искайки, види се, да приведе въ органическа връзка новословенския изговоръ на *ѣ* (като затворено, тѣсно *е*, франц. *é* fermé) съ старобългарския (по неговому „старословенски“), гдѣто явно личи изговора *'а*, се изказва твърдѣ неопрѣдѣлено въ сравнителната си фонетика (Lautl.² 47.—48.). Но въ Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen, 20., съвсѣмъ ясно се изразява, че „старословенското *ѣ* имало първоначално изговоръ на дълго ē, отъ което произлѣзло еа, ia, ja . . . . а особено за *български* трѣбва да се излиза отъ *еа, ja*“. Гайтлеръ (Starobulharská Fonologie, 38.) приема за *ѣ* изговоръ е͡а и не прави даже никаква разлика въ изговора на ѣ по глаголскитѣ паметници, сирѣчь за него еднакво гласѣло *ѣ* както въ хлѣбъ, тъй и въ ѣсти (Fonolog. 48.). Ягичъ отъ първо врѣме приемаше изговоръ на *ѣ* като *é* (затворено, стѣснено), вж. неговата Starohèrvatska gramatika, 27.—28., послѣ Arch. VI., 75., но отпослѣ се изказа за ja, jä (Arch. XVII, 161.). Лескинъ приема двоенъ изговоръ за *ѣ* — като *ia* въ глаголскитѣ и като *é* (тѣсно *е*) — въ кирилскитѣ (Altbulg Gram.² 5.); споредъ него, види се, и А. Теодоровъ приема въ старобългарската си граматика (§ 22. и 26.) сѫщо двойно произношение за *ѣ*. Отъ рускитѣ учени най-ясно и най-близу до истината по тоя въпросъ се изказва П. Билярскій, О средне-болгарскомъ вокализмѣ, 116.: „Откиньте отъ нашего *я* іоту: останется утонченный или сжатый звукъ *а* (почти нѣм. ä), и вотъ, по моему мнѣнію, выговоръ древняго *ѣ*“. Приблизително сѫщото казва и Соболевскій, Древній церк. сл. яз., Фонетика, 35.: „По всей вѣроятности звукъ *ѣ* былъ откритое мягкое *е* въ значительной степени приближавшее ся къ *а* и рѣзко отличавшееся отъ *е*“.[1]) Сѫщото мнѣние за *ѣ* поддържа у насъ и Милетичъ, който се е изказвалъ по тоя въпросъ на нѣколко пѫти въ своитѣ трудове, както ще видимъ. И азъ съмъ съгласенъ съ това мнѣние: *ѣ* (=*е͡а, 'а*) гласи *самò за себе си* наистина като „широко, неопрѣдѣлено“ *е*, само че ще трѣбва да попитаме, той ли е обикновениятъ, естественъ, гласежъ на *ѣ* и отъ него ли трѣбва да излизаме, кога опрѣдѣляме изговора му; защото не е все едно, дали изговаряме *ѣ* изолирано отъ съгласната, що стои прѣдъ него, или го изговаряме, както си е въ думата. Въ единия случай ще чуемъ намѣсто *ѣ* наистина едно широко *е* или по-добрѣ едно прѣчупено *ä*, но въ другия ще излѣзе наявѣ едно чисто *а* съ омекчение на прѣдната съгласна. Ето отъ тия двѣ изходища си обяснявамъ и разнитѣ мнѣния за *ѣ*. За да ни стане по-ясенъ въпросътъ за изговора на *ѣ*, нека останемъ при мнѣнието на Милетича и го разгледаме по-отблизу.

Отъ най-напрѣдъ (вж. Особноститѣ на езика въ Мар. пам. Псп. XIX.—XX., 248.), и Милетичъ приемаше обикновеното мнѣние за *ѣ*, поддържано отъ Миклошича и отъ много други слависти, че *ѣ* има въ старо-

---

[1]) Изложението върху *ѣ* у Kalina (Studyja nad historyją jęz. bulgarskiego, 161.—165.) е съвсѣмъ объркано (вж. Милетичъ, Два труда и пр. Сбм. X., крит. 16.); пъкъ Лавровъ (Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болг. языка, 62.—70.) не дава свое мнѣние, а изброява само диалектичнитѣ български изговори за *ѣ* и писменното му употрѣбение по паметницитѣ. Флоринскій (Лекціи по славянскому языкознанію, 76.) привежда само мнѣнията на Соболевски и Миклошича.

български изговоръ на *ja;* въ тоя смисълъ и възразява даже Ягичу, който въ изслѣдването си върху Мар. Ев. приема *ê* за старобълг. изговоръ на *ѣ*. Сѫщи изговоръ приема и въ старобългарската си граматика (2. изд. стр. 11.); но въ студията си върху влахобългарскитѣ грамоти (Сбм. IX. 211.—390.) Милетичъ промѣнява мълкомъ мнѣние и приема за *ѣ* звукъ между *е* и *а* (стр. 388.), който идентифицира съ изговора на **ѧ** въ влахобългарскитѣ грамоти и новобългарскитѣ дамаскини (ibid. 390.). Въ тая си студия М. не говори нашироко върху *ѣ*, но и отъ това, що казва, узнаваме, че той приема за първоначаленъ изговоръ на *ѣ* едно „широко и неопрѣдѣлено *е*, което ще означимъ, каже, съ *ä*". Оттогава напослѣ М. борави навредъ по статиитѣ си съ това „широко *е*" и си служи съ него, както ще видимъ, твърдѣ различно. Както загатнахъ и по̀горѣ, широкото *е* може да се смѣта за рефлексъ на *ѣ* даже и когато излизаме отъ първоначаленъ изговоръ *'а* за **ѣ**: това „широко *е*" излиза тогава наявѣ, щомъ се помѫчимъ да изговоримъ *ѣ* само̀. Но понеже *ѣ* има такова свойство, че се не изговаря *никой пѫть само̀*, то, кога е дума за изговора на тоя звукъ, не питаме, какъвъ му е гласежътъ, кога би се изговорило само̀ за себе си, а питаме, какъ гласи или е гласѣло то *въ живата рѣчь;* а тогава трѣбва да признаемъ, че гласежътъ му — особено пъкъ въ ударени срички — не е билъ тъй неопрѣдѣленъ, както се мисли. Онова срѣдно и неопрѣдѣлено произношение за *ѣ*, което прѣдполага Милетичъ, а независимо отъ него и Облакъ (Arch. XVII., 159.), може да е много сгодно да обясни разнитѣ днешни замѣни за *ѣ*, ала ми се струва несгодно къмъ старобългарски и срѣднобългарски, гдѣто и фонетични промѣни и правописни правила прѣдполагатъ за *ѣ* звукъ *'а*, не други. Затова не е право да се нарича основниятъ гласежъ на *ѣ* „широко *е*" и то не само, защото *ѣ* гласи още въ старобългарски като *'а*, но и защото и днесъ тъй гласи въ повечето източни говори, докато изговоръ *ä* или *'ä* (прѣчупено 'а) се срѣща по-рѣдко и е по-новъ. Освѣнъ това, название „широко е" ми се вижда твърдѣ неопрѣдѣлено, та и самъ Милетичъ го употрѣбя въ толкова разни значения, щото мѫчно е да се схване сѫщинскиятъ му характеръ.

Първо и първо Милетичъ употрѣбя за това свое „широко *е*" *разни означения:* *͡ꙗ* и *͡ꙗ* (Старобълг. грам. 11.), *ä* (Сбм. IX., 288., 290.) — и то е най-обикновеното му означение; но въ Сбм. X., крит. отд. 16.—17. както и въ Arch. XX., 580.—581., виждаме покрай *ä* още и *'а* за означение на сѫщия звукъ, а въ Сбм. XVI.—XVII., 408.—409. и Wien. Ak. Anz. 1897., № 11. срѣщаме пъкъ употрѣбени *ä* и *'ä* пакъ за сѫщия звукъ.

Освѣнъ че употрѣбя *разни означения* за основния изговоръ на **ѣ**, ами, което е по-голѣма грѣшка, Милетичъ приписва този изговоръ на *нѣколко разни говори* и епохи: 1) на *старо-* и *срѣднобългарски* (Сбм. XI., 288.); 2) на *шуменски;* 3) на *рупски;* 4) на *бански* (въ Разлогъ), 5) на *източно-солунски* и 6) на *банатско-български* (Мсб. XVI.—XVII, 409.). Като оставимъ старо- и срѣднобългарски на страна, за които най-сетнѣ не можемъ да имаме живи свидѣтелства — другитѣ петь новобългарски говори,

колкото и да си приличатъ по изговоръ на *ѣ* (защото всичкитѣ сѫ източно-български), пакъ не бива да се смѣсватъ, защото между нѣкои отъ тѣхъ има очевидна разлика; банатско-българскиятъ, източно-солунскиятъ (отъ села Сухо, Висока, Зарево), па най-сетнѣ и шуменскиятъ прѣчупенъ изговоръ за *ѣ* (ако наистина го има) и *рупскиятъ,* ако се мисли подъ него *рупченски,* бихъ турилъ и азъ наедно и бихъ го означилъ като Милетича съ *ä* (по-добрѣ *a*); но разложкиятъ и рупскиятъ (ако се мисли подъ него *общородопски*) изговоръ за *ѣ* се различава доста рѣзко отъ другитѣ и не бива да се означаватъ съ сѫщи знакъ; освѣнъ това тѣ се различаватъ и помежду си, както показахме по-горѣ. Миетичъ се е повелъ, види се, по изговора на своя помакъ Брахъмъ отъ *Чепеларе,* когото разпитвалъ въ Пловдивъ (Wien. Akad. Anz. 1899., № II. 49.) и който, бидейки родомъ отъ оня родопски островъ, гдѣто владѣе прѣгласенъ или прѣчупенъ изговоръ за *ѣ,* изговарялъ му е, разбира се, *ѣ* прѣгласено *('ä);* ала този изговоръ не бива да се счита за *общородопски,* нито пъкъ да се смѣсва съ *разложкия.* Общородопски не е, защото въ общородопски *нѣма прѣгласено ѣ;* разложки не е, защото разложкото *ѣ,* макаръ и прѣгласено (прѣчупено), изговаря се *твърдо,* а рупченското е *меко.*

Неправилно приспособенъ виждамъ сѫщия знакъ у Милетича, когато означава съ него и *други звукове,* произлѣзли отъ съвсѣмъ различни старобълг. гласни. Тъй напр. Милетичъ означава сѐ съ *ä*:

1) срѣднобългарския гласежъ на ѧ (Сбм. 288.—289., Сбм. XIII, 104.; Псп. LXI., 648.—650.);

2) изговорътъ на ѧ по *банатско-български* (Сбм. XVI.—XVII., 408.);

3) изговорътъ на ѧ по *костурски* (Псп. LXI., 649.);

4) особениятъ изговоръ на звукъ *ъ* (отъ ъ, ѫ и ь) по говора въ *Тетевенъ* и *Еркечъ* (Wien. Ak. Anz. 1899., № 11., 41.).

Тукъ ще обърна особено внимание върху първитѣ три приспособления на знакъ *ä,* защото сѫ въ по̀-тѣсна връзка съ въпроса за *ѣ.* Съгласенъ съмъ напълно съ мнѣнието на Милетича, че ѧ ще е гласѣло срѣднобългарски неясно — особено въ окончанията вслѣдствие аналогични влияния, съгласенъ съмъ и да се означи този гласежъ посрѣдствомъ сѫщия знакъ *ä* (по̀-право *'ä*) който, може би, по̀-прилѣга за него, отколкото за ѣ, но да се идентифицира основиятъ изговоръ на ѧ съ изговора на ѣ, не бихъ удобрилъ; защото по всичко се вижда, че тия двѣ гласни сѫ имали открай врѣме, па иматъ и сега въ новобългарски *отдѣлни* и *различни* гласежи. Може би Милетичъ се е повелъ по това, че въ нѣкои срѣднобългарски и новобългарски паметници ѧ и ѣ се замѣняватъ, а въ единъ живъ бълг. говоръ (костурско-айдемирски) ѧ и ѣ сѫ очевидно изравнени въ главния си гласежъ. Истина, въ среднобългарскитѣ паметници се срѣщатъ замѣни между ѧ и ѣ, ала тия замѣни сѫ сравнително *рѣдки,* а въ които паметници дохождатъ по̀-често, не бива и да се считатъ за мѣродавни, защото такива паметници сѫ изобщо неправилни. Тъй напримѣръ, кой ще вади фонетични правила за бълг. езикъ отъ единъ Берлински сборникъ, гдѣто изобщо цѣлиятъ правописенъ и фоне-

тиченъ строй е тъй разнебитенъ, че стои, можемъ каза, извънъ органическия строй на бълг. езикъ? Въ такива паметници можешъ намѣри подкрѣпа за всевъзможни догадки. Замѣна между ѧ и ѣ и то много по-често, отколкото въ правилнитѣ срѣднобълг. паметници, срѣщаме и въ *дамаскинитѣ;* но и тия замѣни не бива да тълкуваме като слѣдствие отъ стара еднаква основа за ѧ и за ѣ, а като слѣдствие било на отпослѣшно изравнение на ѣ и ѧ (ако дамаскинитѣ сѫ западнобългарски), било отъ безакцентно изравнение на тия звукове (ако дамаскинитѣ сѫ източнобългарски) или най-сетнѣ вслѣдствие чуждо (руско) правописно влияние (ѧ = ꙗ, я). А колкото за изравнения изговоръ за ѧ и ѣ по айдемирския говоръ (м'ансу — б'ала — ꙗсо — бѣлѧ), даже и да приемемъ, че айдемирскитѣ българи сѫ го донесли отъ Костурско (понеже споредъ Новаковича, Arch. XV., 44.—45., се срѣщатъ и днесь примѣри отъ изравненъ гласежъ на ѧ и ѣ по костурски), едва ли имаме още право да считаме това изравнение като произлѣзло отъ еднаква гласна основа за ѧ и ѣ още въ старобългарски (Милетичъ, Псп. LXI., 648.). На такова прѣдположение се противятъ не само всичкитѣ новобългарски източни говори, но и цѣлото развитие на бълг. езикъ. И наистина още отъ старобългарския периодъ намираме разлика между ѣ и ѧ въ това, че ѣ се не съчетава съ *шушкави* съгласни (*ж, ш, жд, щ*) нито съ *j*, а се мѣнява въ *а*, докато ѧ си стои непромѣнено; ако бѣха основнитѣ гласни въ ѣ и ѧ еднакви, то щѣхме сигурно да имаме още въ старобългарски покрай жа, ша (намѣсто жѣ, шѣ и за жѧ, шѧ нѣщо друго, а не пакъ жѧ, шѧ; а тъй сѫщо се отнасятъ ѣ и ѧ къмъ *j*: *j* + ѣ = ꙗ, а *j* + ѧ = ѩ. Чакъ прѣзъ *срѣднобългарския* периодъ настава извѣстно промѣнение на ѧ слѣдъ реченитѣ съгласни, т. е. получаватъ се намѣсто старобългарскитѣ жѧ, шѧ — жѫ, шѫ (намѣсто жѧтка, шѧпа—жѫтка, шѫпа), ала не въ сѫщи смисъль, каквото го виждаме у ѣ слѣдъ *ж, ш*. Тукъ не отказваме извѣстна паралелность между ѣ и ѧ, още повече имайки прѣдъ видъ и другата срѣднобългарска замѣна (ню ∾ нѣ — нѭ ∾ нѧ), ала това сочи само на *подобие* между гласежитѣ на ѣ и ѧ, ала не и на идентичность. Затова още по-малко може се прие тълкуването на срѣднобългарската замѣна между ѫ и ѧ възъ основа пакъ на такова едно изравнено произношение *(ä)*, както приема Милетичъ (Сбм. IX., 288., XIII. 104., XVI.—XVII., 414; Псп. LXI., 648.); па тъкмо костурско айдемирскиятъ говоръ не е мѣродавенъ тукъ, понеже той заедно съ солунскитѣ говори и заедно съ трансилванско-български — значи всичкитѣ български говори, въ които има още запазено юсово произношение — *не вземать* участие въ извѣстната срѣднобългарска юсова замѣна, или поне замѣната у тѣхъ на юсоветѣ не става на сѫщи начинъ. И откъмъ тая страна, значи, както и съ опазенитѣ си юсови тия говори като че репрезентиратъ първия периодъ на български езикъ. Това забѣлѣза пѫтемъ още Облакъ (Сбм. XI., 546.), но то може твърдѣ хубаво да се прослѣди и засвидѣтелствува по диалектичнитѣ материали отъ тия говори. Тъй наприм. начално ѫ се изговаря сега по костурско-солунскитѣ говори, гдѣто сѫ

запазени носовкитѣ, като *ен* или *ин*, па тъй се изговаря то и по дакобългарски. Срв. *ензикъ* у Шопова (Народностьта и езика на Македонцитѣ, 117.), у Матова (Сол. кн. I., 21.), *инзик* у Облака (Maced. Studien, 19.), *іензик* у Милетича (Псп. LXI., 652.), *ензик'* у Стоилова (Остатъци отъ назализъмъ въ солунскитѣ села Зарово и Висока, Псп. LXI. 711.); *ендир* (**ѩдръ**) у Матова и Стоилова, *ендру* у Облака, *ензва* (**ѩзва**) у Матова; *енчи* (**ѩчнтъ**) у Шопова, *ентръва, заенк* у Стоилова. Ала найхарактерни сѫ думитѣ съ **жѧ** и **шѧ**: **жѧтва** и **шѧпа**, които въ срѣднобългарскитѣ паметници се пишатъ постоянно **жѫтва**, **шѫпа**, слѣдователно гласѣли сѫ въ нарѣчието, което служи за основа на тия паметници, *жънтва, шъмпа* (или най-сетнѣ *жътва, тъпа*), а по Костурско-Солунско тия думи се изговарятъ тъй, като че не е ставала въ тѣхъ извѣстната срѣднобълг. юсова замѣна. Срв. *жентва* у Облака и Стоилова, а и *жантва* по айдемирски у Милетича трѣбва споредъ самия него да се изважда отъ по-напрѣшно *жеантва* — тъй както и гр'анда отъ *гренда; шемпа* у Милетича и Стоилова. Тия двѣ думи, както и **шѧтати**, сега се изговарятъ и безъ назали по Костурско и Солунско, но пакъ съ *е: жетва, шепа,* а тъй сѫщо и *шетам.* Па и въ дако-българскитѣ текстове срѣщаме доста редовно запазено старото **ѩ** както слѣдъ *j*, тъй и слѣдъ *ж, ш.* Срв. са ю *прегел* от свентіаго духа, 219. (по изданието на Милетича, Сбм. XIII.), срѣднобълг. **прѣжлъ**; заранд нас са го *гели* ато еного тата; дева Мариа ще *преге* отъ свентіаго духа дете (226.); — **прѣжти**; *инзик* (213.), пак да *стугент* ато първо (235.), срѣднобълг. **стоѭтъ** или **стоѧтъ**; греси, котри, тенжент ваш'туй души (**тѧжатъ**), срѣднобълг. **тѧжѫтъ**); дайте ми питие, че ми е *женд* — **жѧдь**, срв. чешки žeď, rm. žind (232.); недейте веки *прешетава*, слушайте раде божа беседа (244.) — ако е отъ **шѧтати**. Изобщо въ дако-български като че се прѣдпочита звукъ *е* слѣдъ шушкави и *j*, а не *а* или *ъ* тъй, че и старобълг. **ѫ** слѣдъ шушкавци и *j* се изговаря на *е*; тъй напр. вин. пад. отъ личното мѣстоим. ж. р. **ѭ** гласи постоянно *ге*: мойта душа фъф твои рънце *ге* давам (204.); рад *ге* зъма; пак *ге* гленда (212.); ато *ге* види, не моіе да *ге* дума (212.); подиръ туй вин. пад. ж. р. наше, ваше, твоге — постоянно намѣсто **нашѫ**, **вашѫ** и пр. па тъй сѫщо: фъф наше дъне вин. множ. (207.). Отъ това се вижда, че и дако-български, както и костурско-солунски си вървѣли по свой пѫть откъмъ замѣната на юсоветѣ и нито най-малко не могатъ помогна да си изтълкуваме тая замѣна — тъй обикновена въ срѣднобългарскитѣ паметници. Сравнявайки откъмъ тая страна дако-българскитѣ текстове съ днешния *шуменски* говоръ, намираме чудна прилика, която не ще да е случайна, защото и откъмъ друга страна има доста допирни точки между шуменски и дакобългарски, срв. дъне, мъне, зъма, нѝне, (пòтора), тòгова, пудѐте, котри — общи и на двѣтѣ нарѣчия. А понеже въ Шуменско, споредъ свѣдѣнията на моя студентъ К. Минчевъ, родомъ отъ Шуменъ, се говори днесъ *ъ*зик и *ге*зик, заък и заек, паък и паек, шъпа и шепа, жътва и жетва, шътъм и шетъм, то за да приведемъ въ единство шуменския говоръ — па и костурско-солунския и дако-

българския — съ срѣднобългарски, ще трѣбва да приемемъ за тия говори отпослѣшно *уяснение* на ѣ„ или ъ — правата замѣна за **ѧ** слѣдъ шушкавци и *j*; тъй че ако отъ **шѧпа** е станало и шуменски **шѫпа**, както го намираме въ срѣднобългарски, то ще трѣбва да си мислимъ, че отъ него послѣ се развива *шепа*. Това ще може да се докаже, ако се прослѣди по шуменския говоръ, отъ двойнитѣ горѣ произношения кое е по-старо, кое по-ново. Ако бѫде шепа по-старо, то и шуменскиятъ говоръ ще е вървѣлъ по свой пѫть, както и другитѣ нему подобни говори откъмъ тая страна; ако пъкъ е по-старо шъпа, то ще се докаже неговото единство съ срѣднобългарскитѣ паметници, обаче пакъ нѣма да ни доведе до една обща основа за **ѣ** и **ѧ**, както прѣдполага Милетичъ; па най-сетнѣ на такава обща основа се противятъ всичкитѣ източни бълг. говори, които само въ твърдѣ рѣдки случаи показватъ днесъ *'а* намѣсто **ѧ**, а пъкъ родопскитѣ и павликянскитѣ говори, които Милетичъ смѣта за най-близки до старобълг. съ изговоритѣ си на *ѣ*, тъкмо сѫ отдалечили тия два звука единъ отъ други до толкозъ, че не може се и прѣдположи, нѣкога да сѫ били у тѣхъ еднакви: по родопски *гл'одам*, *ч'осту*, по павликянски (банатско-български): гл'ъдам, ч'ъсту — значи съвсѣмъ различно отъ изговора на *ѣ*, който по тия говори гласи *'а* и *'ä*.[1]) Ето защо **ѣ** не трѣбва да се смѣсва съ **ѧ**. Старо изравнение на **ѧ** и **ѣ** допущаме само въ *крайнитѣ сѣверозападни говори;* но понеже това изравнение се дължи по всѣка вѣроятность на *сръбско влияние,* то и не можемъ вади отъ него заключение за едноврѣмешенъ еднаквъ изговоръ на **ѣ** и **ѧ** въ български.

Излизайки отъ едно общобългарско *'а* за *ѣ,* което е запазено още въ повечето източни говори, азъ си мисля западния изговоръ на *ѣ* (= е) като *прѣгласъ* отъ източния; тъкмо такъвъ прѣгласъ, какъвто е станалъ много по-рано у другитѣ славянски езици освѣнъ полски. Разбира се, че тоя прѣгласъ не е станалъ изведнажъ отъ *'а* къмъ *е,* а е миналъ, както обикновено бива, прѣзъ срѣденъ гласежъ на *ѣ,* който ще нарека *прѣчупено ѣ='ä* и който Милетичъ (Сбм. XIII., крит. 104.) и Облакъ Arch. XVII., 159.) приематъ за *изходище* или за старо- и общо-български изговоръ на *ѣ,* а пъкъ азъ го считамъ за *прѣходенъ;* слѣдователно историчниятъ вървежъ на тая звукова промѣна е споредъ мене: *'а→'ä→е,* а не *е←'ä→'а.* Такава постепенность ни се налага не само

---

[1]) Споредъ замѣната на носовкитѣ забѣлѣзватъ се *три* групи български говори — като не смѣтаме крайнитѣ сѣверозападни говори, които и откъмъ тая страна отиватъ по свой пѫть:

I. група — полустаробългарска — обема костурско-солунскитѣ говори, но заедно съ тѣхъ и дакобългарски и шуменски; характеристика:

1) **шѧ** си остава **шѧ**, ше; **ѩ—ѩ**, **ѧ**, *ѥ—е*;

2) **нѩ** дава **нѧ**, *н'е, не.*

II. група заема *централнитѣ* говори, обаче съ продължение къмъ сѣвероизтокъ до задъ *Търновско* и Сливенъ, а къмъ югозападъ — до *Дебъръ, Охридъ* и *Битоля;* характеристика:

1) **шѧ—ѩ** минува въ **шѫ—ѭ**; оттамъ: шъ—'ъ, ша—ꙗ, (шо)—іо.

2) **нѩ**, **нѧ** дава **нѧ**, *н'е, не.*

III група: родопски заедно съ *павликянскитѣ* говори; характеристика:

1) **шѧ—ѩ** дава **шѫ—ѭ**, *шъ—іъ* отдѣто: *шо—іо, ш°а—і°а*;

2) **нѩ—нѧ** дава **нѧ**, изговорено *н'ъ*, отдѣто *н'о, н'°а.*

отъ онова, що казахме до сега за стария изговоръ на *ѣ* като *'а*, ами и отъ днешното географично разположение на българскитѣ говори, както и отъ факта, че движението върви отъ западъ къмъ истокъ, както и самъ Милетичъ признава (Wien. Ak. Anzeiger 1899., № II.); слѣдователно въ западнитѣ ще бѫде *ново*, въ срѣднитѣ *срѣдно* или *прѣходно*, а въ източнитѣ ще бѫде сѫщинското *старо* произношение за *ѣ*. Затова именно прѣходенъ или прѣчупенъ изговоръ за *ѣ* намираме днесъ около *пограничната линия* за *ѣ*, т. е. тъкмо помежду сѫщитѣ източни и сѫщитѣ западни говори. Такъвъ прѣчупенъ изговоръ намираме, както вече споменахме, въ нѣкои *солунски* села (Сухо, Висока, Зарово, вж. Облакъ, Maced. Stud. 25.—26. Стоиловъ, ПСп. LXI., 707.—712.) гдѣто наистина се срѣщатъ двѣтѣ нарѣчия; прѣчупенъ изговоръ срѣщаме въ *Разложко*, значи пакъ на граница между източно-бълг. и западно-български; прѣчупенъ изговоръ срѣщаме и у *луковитскитѣ* помаци, както изобщо въ селата между *Искъръ* и *Витъ*, значи пакъ на граница между двѣтѣ нарѣчия; най-сетнѣ прѣчупениятъ изговоръ на *ѣ* у *павликянитѣ*, доколкото се срѣща още, е пакъ *прѣходъ* отъ източно къмъ западно, ала никакъ не старъ общобълг. изговоръ, както го счита Милетичъ (Сбм. XVI. XVII., 409.). Затова именно нѣкои отъ тѣхъ (пловдивскитѣ и свищовскитѣ) го прѣгласили почти въ *е*, както и самъ М. казва (op. cit., 409.; Anzeiger. Wiener Akademie, 1899., № II., 44.), а го запазили по-добрѣ още *банатскитѣ павликяни*, като по-рано излѣзли отъ България; за прѣходенъ изговоръ считамъ и прѣчупения изговоръ на *ѣ* по Шуменско и Търновско (споредъ Милетича въ села: Драгижево, Присово, Малки-Чифликъ, Златарица и Мерданъ, Anzeiger, 1899, № II., 38.), въ случай че се срѣща въ *стари поселения*.

Прѣгласътъ на *ѣ* е вървѣлъ и върви още, както рекохме, отъ западъ къмъ изтокъ, настѫпвайки по югоизточна верига. Забѣлѣжително е, че навредъ по тая настѫпателна линия срѣщаме сѐ прѣходни говори откъмъ изговора на *ѣ*. Тъй напр. горѣ, начевайки отъ крайнитѣ севѣрозападни говори, съглеждаме постепененъ прѣходъ на *ѣ* въ тая смисъль, че отъ твърдо произношение за него (като *ᵉе*), каквото го намираме въ западната часть на Софийски, Врачански и Ломски окрѫгъ, минува въ източната часть на сѫщитѣ окрѫзи къмъ по-меко, докато начене срѣденъ изговоръ (т. е. или смѣсенъ — ту *е* ту *'а*, или пъкъ прѣчупенъ — т. е. *'ӓ*), както що сѫ говоритѣ въ източната часть на околии: Новоселска, Орханийска, Луковитска и Плѣвненска, слѣдъ които пъкъ иде *централенъ*, т. е. изговоръ на *ѣ* като *'а* и *е* (безъ редукция) и най-сетнѣ дохаждатъ говори съ редуцирано *ѣ*, т. е. *'а* за ударено и *'ъ* или *и* за неударено *ѣ*. Тъкмо такъвъ прѣходъ съглеждаме и въ южната половина: най-напрѣдъ идатъ отъ западъ говори съ чисто *е* за *ѣ*, слѣдъ които настѫпватъ смѣсени говори, сирѣчь или съ прѣчупено *ѣ* (разложки, солунски) или съ двойно произношение за *ѣ* — като *'а* (=*ᵉа*) и *е* — (мървашкитѣ говори), слѣдъ които идатъ сѫщитѣ родопски говори съ *ѣ*=*ᵉа* навредъ. Споредъ това можемъ да си мислимъ, че най-напрѣдъ сѫ прѣгласили *ѣ* най-

крайнитѣ западни български говори, именно тѣзи, които сѫ били въ допиръ съ *сръбски* езикъ, гдѣто прѣгласътъ е по-старъ, отколкото въ българскитѣ западни говори. И гледайки посоката, по която се движи още и днесъ тоя прѣгласъ на *ѣ*, трѣбва да приемемъ, че най-напрѣдъ е прѣгласило *ѣ сѣверозападното* наше *ч- џ-* нарѣчие, слѣдъ него дошло редъ на *западното* или *македонското к'- г'-* нарѣчие и най-сетнѣ *югозападното* или *костурско* нарѣчие, което по всичкитѣ си признаци спада къмъ главното българско *щ- жд-* нарѣчие. Това се потвърдява и отъ примѣритѣ, що ги навежда Новаковичъ за *ѣ*$=\frac{e}{a}$ (Arch. XV., 45.), за които говорихме и по-горѣ, и които показватъ, че тукъ-тамъ има още запазенъ прѣходенъ изговоръ за *ѣ* въ това нарѣчие. Въпросътъ, кога именно е настаналъ прѣгласътъ на *ѣ* въ първитѣ двѣ нарѣчия, ще се рѣши заедно съ въпроса, кога и какъ получаватъ тия нарѣчия небългарския изговоръ за *щ* и *жд*. Едно е обаче сигурно, че тия двѣ нарѣчия ставатъ посрѣдници да се прѣнесе прѣгласътъ на *ѣ* отъ сръбски въ български.

А самиятъ прѣгласъ е вървѣлъ тъй, както го гледаме и сега да се развива постепенно; сирѣчъ най-напрѣдъ се докосва до *безакцентнитѣ* срички, гдѣто *ѣ* се прѣглася въ *ē* — тъй както го намираме и сега въ централнобългарски; оттамъ, по импулсъ отъ западъ и по самото множество на безакцентни срички съ *ѣ* прѣдъ ударени, прѣгласътъ се прѣнася и върху ударенитѣ — разбира се, най-напрѣдъ посрѣдствомъ прѣчупено *ѣ='ä*. И въ източнитѣ български говори, прѣди още да се яви редукция, неударено *ѣ* се изговаря като *е* (навѣрно дълго *ē*, защото въ сѫщность неударено *'а* е близу до *е*), а слѣдъ редукцията се развива двойно произношение, споредъ това, какъ се е чувствало това *е* — дали още като *дълго*, или вече *кратко;* гдето се е чувствало като *кратко*, редуцирало се въ *и*, гдѣто пъкъ е било дълго — редуцирало се въ *'ъ;* оттамъ сега стинà и стъна̀; едното отъ стĕна̀, другото отъ стēна̀.

Да прѣдполагаме, че източното произношение на *ѣ* като *'а* се е развило отъ едно срѣдно *ä* или *'ä* подъ влияние на слѣдната твърда сричка, не можемъ, *първо*, защото подобно прѣдположение се противи на първоначалното ясно произношение за *ѣ* като *'а*, което, мисля, става очевидно слѣдъ всичко, що казахме. Освѣнъ това такова едно отпослѣшно уяснение на *ѣ* (защото *'ä* е по-тъменъ звукъ прѣдъ *'а*) не би отивало въ съгласие съ източнобългарската фонетика, въ която изобщо не ставатъ уяснения на гласнитѣ — освѣнъ въ централнитѣ говори; *второ*, такова едно уяснение, ако би имало за причина слѣдната твърда сричка, трѣбваше *да го нѣма въ родопскитѣ говори*, гдѣто намираме *ѣ* еднакво ясно изговаряно като *'а* и *прѣдъ твърди*, и *прѣдъ меки* срички; *трето,* ако този ясенъ изговоръ за *ѣ* е настаналъ отпослѣ, бихме го очаквали и въ *разложкия* говоръ, гдѣто всѣко *ъ* се уяснява въ *а*, слѣдователно и *ѣ* би трѣбвало да се изговаря ясно; а то напротивъ тъкмо тукъ *ѣ* се изговаря най-неопрѣдѣлено и то не защото е *старо,* а защото е *прѣходно; четвърто*, нищо не прѣчи да приемемъ *прѣгласъ* отъ ясно *'а* къмъ *е* тъкмо тъй, както приемаме, че отъ jà, ча̀ ша̀, жа̀ прѣдъ меки срички

въ източнобълг. става, jè, жè, чè, шè, безъ да излизаме отъ нѣкакви срѣдни *jä*, *жä*, *чä*, *шä*, каквито Облакъ и Милетичъ наистина прѣдполагатъ (Arch. XVII. 161., XX., 581.).

Диалектичното разклонение на *ѣ* (ударено) по българскитѣ говори можемъ си прѣдстави схематично тъй:

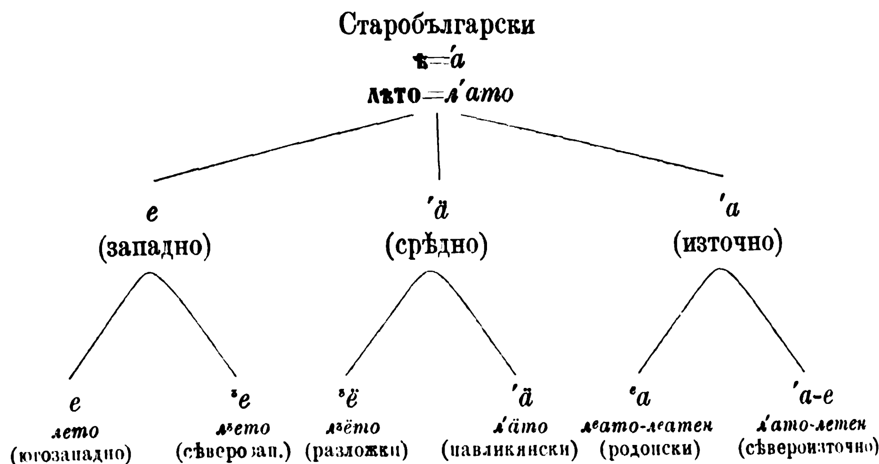

Български езикъ откъмъ *tj* — *dj*.

Колкото и разнообразни да сѫ рефлекситѣ на стб. ѣ по днешнитѣ бълг. говори, не очудватъ наблюдателя тъй, както разнообразието въ рефлекситѣ на старославянскитѣ звукови ставки *tj - dj;* защото *ѣ* разнообразничи най-сетнѣ и въ другитѣ славянски езици, докато замѣната за *tj - dj* е винаги една и сѫща за отдѣлнитѣ слав. езици, винаги постояненъ признакъ, който мнозина слависти взиматъ даже за дѣлидбена основа на слав. езици; па ако има тукъ-тамъ нѣкои диалектични отклонения, тѣ не сѫ тъй рѣзки. Тъй напр., ако въ широката руска земя намѣримъ покрай обикновенитѣ *ч - ж* още и *чч - џ* като замѣна за *tj - dj,* то не е чудно, защото най-сетнѣ и *чч - џ* като рефлекси на *tj - dj* сѫ тъй близу до *ч - ж,* че лесно си ги тълкуваме едни отъ други. Но какво да кажемъ за бълг. езикъ, който на такъвъ малъкъ просторъ об'ема рефлекситѣ на *всичкитѣ югоизточни славянски езици* за *tj - dj* — захвани отъ най-първия, та свърши съ послѣдния стади! Остава още да се обистини прѣдположението на Гайтлера, Калина и Щепкина за произхода на *Киевски листи,* за да имаме въ областьта на българския говоръ цѣлъ микрокозмосъ на славянския миръ!

Общобългарската замѣна за *tj - dj,* която намираме още въ найстаритѣ бълг. паметници, е **шт - жд.**[1]) Звукофизиоложки тая замѣна стои

[1]) Извѣстно е, че въ старобългарски, както и въ новобългарския книжовенъ езикъ, *нѣма* разлика между шт-жд, произлѣзло отъ *skj*, *stj*, и *zgj*, *zdj* и шт-жд, произлѣзло отъ просто *tj-dj* (или *ktj*, *gtj*, *chtj*). Но понеже ще трѣбва да се различаватъ тукъ-тамъ първитѣ шт-жд отъ вторитѣ, а пъкъ е незгодно винаги да се повтаря произхода имъ, то ще отбѣлѣзвамъ за краткость първитѣ замѣни съ $шт_1$-$жд_1$, а вторитѣ — съ $шт_2$-$жд_2$.

твърдѣ далечъ отъ *tj - dj*, по-далечъ отколкото всичкитѣ замѣни за тия звукове въ останалитѣ слав. езици. Тази отдалеченость на общобългарскитѣ рефлекси за *tj - dj* никакъ не хармонира съ оная необикновена консервативность, съ която нашиятъ бълг. езикъ е увардилъ отъ друга страна всичкитѣ останали звукове въ най-старинския имъ видъ. Но сѫдбата като че ли е запазила и откъмъ тая страна правото на бълг. езикъ да бѫде общо изходище за славянски студии, защото въ областьта на този езикъ намираме покрай обикновената и най-нова замѣна за *tj - dj* — *шт - жд* — още, по всѣка вѣроятность, *най-старата* замѣна за *tj - dj* — *к′ - г′*, свойствена сега на македонскитѣ български говори. Освѣнъ тия двѣ крайни замѣни за *tj* — *dj* има въ бълг. езикъ *още двѣ*, които прѣдставятъ пъкъ двѣ срѣдни стадии между *к′ - г′* и *шт - жд;* тѣ сѫ: *ч - џ* и *шч - жџ;*

И тъй въ днешния бълг. езикъ намираме цѣли *четире замѣни* за *tj - dj:* 1) *шт - жд;* 2) *шч - жџ;* 3) *ч - џ* и 4) *к′ - г′*, които споредъ историческото си развитие стоятъ въ обратенъ редъ: *к′ - г′* → *ч - џ* → *шч - жџ* → *шт - жд.*[1]) Споредъ това българскитѣ говори бихме раздѣлили на *четире* групи. Но имайки прѣдъ видъ, че замѣна *шч - жџ* не е съ нищо друго отдѣлена отъ общо българскитѣ *шт - жд* говори, между които е пръсната като архаистиченъ остатъкъ отъ едноврѣмешната праслав.българска замѣна за *tj - dj*, то като е дума за дѣлидба на българ. езикъ споредъ замѣната на старославянскитѣ звукове *tj - dj* едва ли имаме достатъчно основание да вземемъ отдѣлно българско *шч - жџ*-нарѣчие, а ще говоримъ само за *говори*, въ които е запазенъ този праслав.български изговоръ на *щ - жд.* И тъй ще имаме тогава *три* главни групи говори споредъ замѣната на *tj - dj*, три групи, които можемъ вече смѣло да нарѣчемъ *нарѣчия*, защото освѣнъ че ги дѣлимъ върху такава принципиална основа, ами и съставятъ три доста отдѣлени говорни области съ особени фонетични па и морфологични свойщини. Тия три нарѣчия сѫ:

1. *Общобългарско* или *шт - жд-* нарѣчие;
2. *Сѣверозападно* или *ч - џ-* нарѣчие;
3. *Югозападно* или *к′ - г′-* нарѣчие.

1. Общобългарско щ - жд - нарѣчие.

Общобългарското *шт - жд-* нарѣчие заема най-голѣма часть отъ българската говорна область, защото се простира не само на изтокъ отъ двѣтѣ останали нарѣчия, ами се подвира и подъ югозападното *к′ - г′-* нарѣчие, та заема и най-югозападнитѣ български области и стига до надъ Дебърско: говоритѣ по Корчанско, Костурско, Леринско и Кайлярско — изобщо всичкитѣ говори съ *второсрично ударение* спадатъ

[1]) Съ това не искамъ да кажа, че това развитие се е свършило все на словѣно-българска почва, защото отъ тия четире замѣни само послѣднитѣ двѣ *(шч — жџ* и *шт — жд)* сѫ чисто български, докато другитѣ двѣ *(к′ - г′* и *ч - џ)* сѫ *чужди* за общия български езикъ — все едно дали сѫ *открай врѣме* присѫщи на днешнитѣ български нарѣчия, или сѫ *отпослѣ* придобити.

къмъ това нарѣчие; па и воденско-кукушкитѣ говори, както и говоритѣ по Мегленско, Мориовско дори до Щипско и Кочанско (обаче безъ градоветѣ Щипъ и Кочани) сѫ въ основата си пакъ *шт-жд-* говори, макаръ да има въ тѣхъ силна замѣса отъ *к′-г′*. Нагорѣ границата между главното и другитѣ двѣ нарѣчия минува прѣзъ западната часть на Кюстендилска, Радомирска, Софийска, Искрецка, Берковска и Кутловишка околия; оттамъ границата върви успоредно съ държавнитѣ граници на Княжеството и минува прѣзъ източната часть на Бѣлоградчишка и Кулска околия. Въ тия граници, ако и да има тукъ-тамъ примѣси отъ другитѣ двѣ нарѣчия, говоритѣ сѫ въ главни черти еднообразни откъмъ замѣната на *tj-dj*. Примѣси има най-много, както бива обикновено, въ ония краища, гдѣто се допиратъ нарѣчията; особено се забѣлѣзва влиянието на югозападното *к′-г′-* нарѣчие надлъжъ по цѣлата му източна граница, а най-много въ Воденско и Кукушко, прѣзъ гдѣто *к′-г′* се простира съ нѣкои думи дори до Солунско и Сѣрско (век′е, повек′е, к′ерка, кук′а, врек′а, мег′у, домак′ин, прег′е, уг′е, божик′ или божик); а помощната частица за бѫдно-врѣме *к′е*, к′ем, нек′ем и пр. отива далекъ на сѣверъ и на изтокъ, та се употрѣбя не само въ Кюстендилско, Дупнишко, Самоковско и Софийско (източно), ами отива прѣзъ южнитѣ Родопи дори до Одринско и Лозенградско. На сѣверъ има по-малко смѣсици — ако не броимъ ония села съ изговоръ *ч-џ* въ Ломско между рѣки Ломъ и Цибъръ, които Мариновъ споменува въ „Жива Старина“ кн. II. 153. (Ковачѝца, Горно-Лѝн′ево, Долно-Лин′ево, Мòкрешъ, Вълчèдърма, Карàбаџакъ, Лàбец и Чучàн), които въ сѫщность не сѫ далекъ отъ самата граница между сѣверозападното и главното българско нарѣчие. И тукъ забѣлѣзваме, че помощната частица за бѫдно-врѣме (че, чем) се простира задъ границитѣ на *ч-џ-* нарѣчие, обаче не отива тъй дълбоко въ общобългарското нарѣчие, както долу *к′е*, а се ограничава само съ Софийско, Искрецко, Врачанско, Ломско и Видинско. Заедно съ тая частица върви и дума *божич* намѣсто *коледа* и тукъ-тамъ *черка* намѣсто *щерка*, навѣрно пакъ по сѣверозападно влияние. Такива смѣсици ще има, разбира се, както горѣ, тъй и долу, обаче тия смѣсици като обикновено явление не ми се струватъ тъй важни, както други смѣсици, или по-добрѣ *отклонения* отъ общобългарския изговоръ за *tj-dj*, що ги намираме въ самото *шт-жд*-нарѣчие, и на които именно искамъ да обърна внимание. Тъй, покрай общата замѣна *шт-жд* за старобългарско **щ-жд** — все едно отъ какъвъ етимологиченъ произходъ сѫ — намираме въ область *шт-жд* говори, въ които реченитѣ звукове се изговарятъ като шч-жџ. Тукъ не мисля ония погранични или смѣсени говори, гдѣто подобенъ изговоръ е съвсѣмъ понятенъ, щомъ знаемъ, че югозападното к′-г′-нарѣчие замѣнява всѣко старобълг. **щ**$_1$ (произлѣзло отъ stj или skj) съ *шч, шт* или *ш* и всѣко старобълг. **жд**$_1$ (произлѣзло отъ *zdj* или *zgj*) съ *жџ, жж* или *ж*. Тъй напр. съвсѣмъ естествено е да срѣщнемъ въ воденския говоръ: ошче, пушчъм, грубишча (Сбм. III., 147., 152.), грубѝшча, припỳшча (Сбм. IV., 117.), па тъй сѫщо: пашчèрка, машчèа (Сбм. III., 151.; Шапк. сб. V., 179.): *шчерка, шчо, пушчил;* удешчи-

мица, нимашчимица, пишчера, вѣртешчимица (Сбм. IV., 117.—119.), или въ кукушкия: друмишча, пътишча, зашчо (Сбм. II., 111.), нишчо, йошче, сношчи, шчерки, гушчер, зашчо (Шапк., I., 103., 105.), защото тия говори сѫ подъ силно влияние на битолския говоръ. Не е чудно тъй сѫщо, ако подобенъ изговоръ срѣщнемъ и въ *костурско-леринския* говоръ, както го наистина има и може би не вече по влияние; вж. у *Шапк.* сб. I., 91.—105.): *пушчила, шчо, краишча, йошче, нешчо, сношчи, плешчи, шчерка,* V., 146., 151.: *ношчи, свешча, шчо, ошче, внученишча, полуношч, пушчите, пилишча, ношiа, пушчил, отворвашчем, затворвашчем;* V., 55.: *нешчо, пушчите, пишчимал, пишчоле;* Сол. кн. II.: *шчо, ошче, кѫшча, вашча кѫшча* (нам. вашʼта —); у *Матова,* (Сбм. VI., 9.—17.): *пуши* (нам. *пушчи* или *пушши*), *оралишче, пишчоли, ошче, свешча, сношчи, чожина (чужџина), плешчи, вежи (вежџи);* Сбм. VIII., 257.: *свешчи, гашчи;* у *Новаковича* (Arch. XV., 45.—46.): *вършелишче, дошч, шчица* (дъшчица, штица), *вежџи, чужџина, межџу, межџа, свешча, кашча, гашчи, лешча, плешчи, горешчина, врешча.* (Въ другитѣ материали отъ тия краища не винаги е запазенъ сѫщинскиятъ изговоръ на щ-жд, а повечето е прѣдаденъ съ *шт-жд,* види се подъ влияние на книжовния бълг. езикъ; но пакъ вж. Сбм. I, 64.—66.: *шчо, кѫшчи, ешче, пошчука;* Сбм. II., 112.—13.: *шчо, пушчи;* Сбм. VIII., 215.—217.: *нишчо, кучишча, зашчо, клаждал;* XVI.—XVII, 63.—72.: *шчо, нишчо, ръжови саби, арапишче, вежи*). Но кога срѣщнемъ подобенъ изговоръ на щ-жд въ говори далечъ-далечъ отъ югозападното ќ-ѓ- нарѣчие, въ които едва ли би се помислило за външно влияние, ще трѣбва да смѣтаме този изговоръ или за настаналъ самостойно, или, което е по-вѣроятно, за наслѣденъ отъ стари години. Такъвъ изговоръ, и то съвсѣмъ редовно прокаранъ, има въ *Самоковъ* и въ *Банско* (Разлогъ). Въ Самоковския говоръ всѣко щ и жд се изговаря като *шч* и *жџ,* които прѣдъ *а* и *о* се чуватъ като омекчени: шч́-жџ́. Въ обнародванитѣ отъ тоя градъ народни умотворения за чудо не е отбѣлѣзанъ този изговоръ, но азъ го чухъ и провѣрихъ лично отъ една стара жена самоковчанка (Стоянка Благоева), дошла наскоро отъ родния си градъ. За забѣлѣзване е, че по-младитѣ не изговарятъ вече *шч-жџ,* а *шт-жд!* Сѫщо забѣлѣжилъ и Облакъ (Maced. Stud. 60., 62.) въ село *Вардаровци* (Солунско). А защо не е отбѣлѣзанъ този особенъ изговоръ досега, обяснява се кое отъ книжовното влияние върху записвачитѣ, кое пъкъ отъ самия характеръ на тия самоковски звукове, на които изговорътъ може наистина да излъже ухото, понеже чувашъ едно силно омекчено *шч́* или *жџ́,* което може лесно да се схване като *жд́* или *шт́.* Но азъ съмъ сигуренъ, че изговоръ *шч-жџ* (или все едно *шч́-жџ́*) въ Самоковъ *има,* едно че го чухъ съ ушитѣ си, и друго, защото подобенъ изговоръ има и въ *разложкия* говоръ, който по свойствата си стои твърдѣ близу до самоковския; па освѣнъ това сѫщиятъ изговоръ намираме и въ толкова други мѣста по южно Българско. Отъ самоковския говоръ чухъ и си забѣлѣжихъ: вѐжџи, вра̂шч́ам, изва̀жџ́ам, га̂шчи, пога̀жџ́ам, гражџ́а̀не, гушчер, доо̀жџ́ам, шчѐрко, клѐшчи

ка̀шч'а, кашч'овница, лешч'а, машчеа, светѝ мо̀шчи, нужџ'а, нѝшчелки, ношчѐска, но̀шч'ови, наво̀шч'а, обу̀шч'а, пѐшчера, плашч'ам, пра̀шчила, прѐжџ'а, са̀жџи, сно̀шчи, срѐшч'а, срѐшч'а нас, су̀шч'о, та̀шч'а, чу̀жџ'о, фашч'ам, шчетѝна, шчѐта, шчо, зашчо̀, шч'у̀ка, шч'урѐц. При това: векѐ, по̀век'е, мег'у, р'г'а̀, свек'а, ношк'а̀, говѐжго месо и госпо̀ца.

Въ разложко-банския говоръ пъкъ това произношение се е запазило малко измѣнено, именно *жд* се не изговаря *жџ*, а *ж* — както въ руски. Туй именно измѣнено произношение *(шч-ж)* дава право да се мисли, че тукъ имаме работа съ прастаро явление, наслѣдено, може би, още отъ най-стария славѣно-български езикъ. За *шч-ж* въ банския говоръ съобщи най-напрѣдъ (въ „Новини", 1894., бр. 62.) Д. Молеровъ родомъ банчанинъ, съ когото провѣрихъ всичкитѣ думи съ **щ-жд** и се увѣрихъ, че въ тоя говоръ всѣко **щ** *безъ изключение* дава *шч* и всѣко **жд** пакъ безъ изключение гласи *ж* — разбира се, доколкото позволяватъ фонетичнитѣ закони въ тоя говоръ да се чуятъ ясно *шч* и *ж*: врашчам, фашчам, гашчи, шчерка, шчо, нишчо, клешчи, ошче, пушчам, кръшчавам, лешча, шчир, шчипки, машчаа, пешчера, кашча, обушча, огнишче, срешча, ношческа, плешчи, свешча, ношча (съ членъ!); вежи, изважам, гложа, погажам, доожам, межа, обажам, поврежам, прежа, ражам, сажи, нужа, нарежам, набожам, насважам, чужа, даш, дажовник; само въ думи, които сѫ чужди на тоя говоръ, срѣщаме инакъвъ изговоръ: мошти (**мошти**), пошта, ръг'а, општина, штенѐ (рѣдко употр.) и к'у, к'еш, к'е, к'ем, к'ете, к'а, както и к'ех, к'еше и пр. Такъвъ изговоръ има (споредъ Молерова) и въ с. *Елешница,* пакъ Разложко, ала не тъй послѣдователно запазенъ; но отъ обнародванитѣ въ Сбм. материали отъ Разлогъ азъ намѣрихъ сѫщи изговоръ и отъ с. Недобратско или Гнидобрадско, ала само въ *двѣ пѣсни* отъ тамъ (Сбм. III., 61.—64.): шчерка, шчо, сешчам, пусреашча, ошче, кашча, дъжовно, докато всичкитѣ други пѣсни отъ това село, слушани отъ сѫщия слѣпъ старецъ, записалъ ги сѫщи записвачъ (С. Ив. Бояновъ) показватъ само *шт-жд*. Може би тия пѣсни да сѫ погрѣшно дадени за Недобратчански. Отъ Разлогъ имамъ забѣлѣжено още *чужджи юнак* (два пѫти) въ Псп. XXXIX., 162. — отъ с. *Якоруда* — тъй че може би този изговоръ да се срѣща и другадѣ въ тоя край. Тъй въ материали по *малешевски* говоръ (твърдѣ близенъ до разложкия) срѣщнахъ *сношчи* (Новини, VIII., 10.), а г. Г. Разлоговъ ми съобщи частно, че го има и въ с. *Добриница*, пакъ Разложко.

Този изговоръ на **щ-жд** като *шч-жџ* — или приблизително тъй — ще е разширенъ доста по *южна България,* защото го срѣщнахъ въ обнародвани материали отъ *Солунско* (Сбм. IV., 188.): *шчо, къшча* (Сухо), макаръ Облакъ да не споменува нищо за него въ Mac. Stud., а и думитѣ *наренџам, пренџа* у Драганова, (Р. Ф. В. 1888., № 1.) сочатъ пакъ на такъвъ изговоръ. Освѣнъ това *Облакъ* бѣлѣжи: *лешча,* пушч'ам, пътишча, ръбишча отъ *Ново-Село;* плешч'и, лешч'а, ушч'е, клешч'и, дожџ'е — отъ *Ваталъкъ;* лешч'а, мъшч'и(?), гашч'и, ошч'е, клешч'и, гробишч'и, ръбишч'а — отъ *Вардаровци* — все отъ *Солунско* (Maced. Stud. 59. и 62.). Сравни

още: *зашо, нишо, шу* (що), *ишше* (още), *благуйшеніе, кьшата, пишоле, башіу* (бащу), *дъшеріо, ниша го* (не ща го), *кьши* въ Род. Ст. III., 44.—57., отъ *Ксантийско; кашча, шчо, бъхчй* отъ с. *Пирокъ*, Лозенградско (Сбм. XVI.--XVII., 12.). Такова *шч* или *шч'* има и въ *Брацигово:* нишчу, нашчу (наш'то), *шчо, ошчи, зашчу, ношчя, нушчя* (Сборникъ на Книж. друж. I., *Към българскитѣ тайни езици,* 4.), но то ще е навѣрно прѣнесено тамъ отъ *Костурско.*

Считайки разложкия изговоръ *ж* за **жд** за по-новъ — произлѣзълъ отъ по-напрѣжно *жџ'* прѣзъ *жж*[1]), ще имаме въ главното българско *жд-шт* нарѣчие два главни изговора за *tj-dj*, навѣрно още отъ дълбоки старини останали: 1) *шт-жд* и 2) *шч-жџ.* Днесъ за днесъ е по-разпространено първото и като свойствено, види се, на онова нарѣчие, което служи за основа на старобългарския книжовенъ езикъ, то е засвидѣтелствувано още отъ IX. вѣкъ, но то не прѣчи да си го мислимъ за по-ново отъ другото, макаръ тъй общо употрѣбително. Приемамъ *шч-жџ* за по-старо не само, защото чрѣзъ него по-лесно ще си обяснимъ произхода на общобълг. *шт-жд,* ами и за туй, защото въ много случаи самата славянска фонетика прѣдполага такова *шч-жџ;* именно всичкитѣ съчетания *скj, stj* и *zdj, zgj* неминуемо даватъ почти въ всичкитѣ слав. езици *шч-жџ* или отъ тѣхъ непосрѣдно произлѣзли звукове, слѣдователно и за бълг. езикъ сме принудени да приемемъ едно по-старо *шч-жџ* за всички старобълг. **шт-жд.**, т. е. които произлизатъ отъ съчетания *skj, stj* и *zdj, zgj;* а какъ отъ *tj-dj* произлиза *шч-жџ,* ще видимъ по-долу.

Ако можемъ да вадимъ заключение отъ досегашнитѣ свѣдѣния за *просторътъ* на *шч-жџ,* излиза, като че ли този изговоръ е свойственъ само на *южнобългарскитѣ говори.*

Общиятъ изговоръ на *шт-жд* е откъмъ палаталность — *твърдъ;* имамъ забѣлѣжено само отъ Ямболъ *на срещіа* (спис. Родина, II., 12., 395.); па и Облакъ бѣлѣжи *гашт'и, лешт'а* отъ *Бугариево,* Солунско (Maced. Stud. 59.), но тѣ сж уединени случаи, които едвали ни биха дали право да ги смѣтаме за стари остатъци. Повече право на старинность има онове меко *шч'* и *жџ',* което се слуша въ самоковския говоръ, защото е почти вредомъ издържано. Па изговаряло се *шч-жџ* меко или твърдо, ще трѣбва да го считаме за по-старо отъ днешното общобългарско *шт-жд,* защото, както ще видимъ по-долу, общобългарската замѣна за **щ-жд** е минала и тя прѣзъ тоя стадий, прѣди да получи днешния изговоръ.

За прѣдполагаема замѣна *з* за *жд* нѣма и да говоримъ, защото малкото примѣри, които могатъ се изброди по българскитѣ говори, не даватъ право да мислимъ за нѣкогашно по-разпространено *з* за *жд;* а пъкъ *џ* за *щ* не е ни намѣрено още. Примѣритѣ, които могатъ се наве като ужъ рефлекси на *з* намѣсто *жд* сж: *чузди* — разпространено доста по южно Българско (въ Солунско и отъ тамъ прѣзъ Родопитѣ до Сливенъ и до М. Търново), *безнадѣзби* (Ловечъ), *безнадѣз'ън* (Търново, Сбм. XIV.,

[1]) И сега даже се забѣлѣзва въ изговора на Банско едно усилено или остро *ж*, което е послѣденъ остатъкъ отъ едноврѣмешното *жџ* въ тоя говоръ.

мат. 207.) и *виз* (Софийско, с. Връбница, Сбм. III., 203.). Тия всичкитѣ примѣри не сж друго, освѣнъ отпослѣшно видоизмѣнение на общобългарското *жд* — било по фонетиченъ пжть, било по каквагодѣ аналогия; *чузди* е, може би, получило съскавия си звукъ подъ влияние на *л'уцък, л'уцки; безнадезен* като прилагателно не е първоначално, а е произведено отъ *безнадезби,* което е по-старо не само защото е по-разпространено, ами и защото крие въ себе си старинска форма — род. пад. ед. ч. **бєзъ надєждьбы**; звукъ *з* пъкъ намѣсто *ж* (а не намѣсто *жд!),* е произлѣзълъ, може би, наистина подъ влияние на първото *з,* както приема *Ягичъ,* Arch. XXII., 44. А колкото за *виз,* намѣсто *вижд,* както се срѣща въ една приказка отъ Софийско (Сбм. III., 203.), не заслужва да се гради нищо върху му, защото примѣрътъ не е нито отъ *визд,* както твърди *Облакъ* (Arch. XVI., 610: *„Unzweifelhaft* aus älterem *vizd* durch Schwund des auslautenden *d* entstanden"), нито отъ **вижд**ь, както приема *Щепкинъ* (Разсужденіе о языкѣ Сав. кн., прѣдг. XIX.), а е напросто отъ *виш* вслѣдствие междусловно звуково изравнение (Sandhi), защото звукътъ, що слѣдва слѣдъ *виш,* е *с:* виз *с* каква плоча залупьа; сжщо тъй би се изговорило *виш* и въ други бълг. говори, напр. и въ Ловечъ би се казало: *вѝз* за̥ мѐсу да купиш; или: вѝс-са̥ ка̥къф си! Срв. П. Гжбювъ, Сбм., XIII., 468.: *вис с* кѝлку пръстѝ і засипжнж! — отъ *Търново.*

2. Сѣверозападно ч-ц- нарѣчие.

Сѣверозападно или *ч-ц*-нарѣчие заема единъ поясъ между сръбско-българското ресавско-моравско нарѣчие и главното българско *шт-жд*-нарѣчие и се простира отъ устието на Тимокъ до Босилоградско; обаче тоя поясъ не е тъй широкъ, както го приема *М. Виселиновичъ* (Гранични диалекат међу србима и бугарима, зона **ц-ч.** У Београду, 1890.), който на патриотичната си карта дръпналъ червена линия чакъ прѣзъ *Орѣхово, Враца, Орхание, Ихтиманъ, Самоковъ и Дупница,* за да прѣдстави, въ кои градове се говорѣло *ц* и *ч.* Сжщинската граница донѣйдѣ Веселиновичъ сполучилъ съ другата си линия, що я тегли отъ Ломпаланка прѣзъ Кипровецъ, Сливница до Дупница, съ цѣль да раздѣли „зона *ц-ч*" на двѣ половини, отъ които източната отстжпя великодушно на българитѣ, докато западната трѣбвало да се даде на сърбитѣ, защото го „правда изискује" и защото *западната половина* е „најближа српском народу": 1) по *„сталоженом друштвеном (?)* и *политичком (?) животу* и по географском положају; 2) по *свима* езичнима особинама; 3) по *свима знацима историјске и националне свести;* 4) по обичајима, особито по *српској слави,* коју бугарске власти сада *вешто уништавају".* Но и тази срѣдна линия би трѣбвало да се подръпне пò къмъ западъ както горѣ между Ломъ и Кула, тъй и долу между София и Брѣзникъ, гдѣто би трѣбвало да възвие не къмъ Дупница, а между Брѣзникъ и Радомиръ къмъ Босилоградъ. Съ други думи нарѣчие *ч-ц* обема: Кулско, Бѣлоградчишко, западно Берковско, Пиротско до Бѣла-Паланка и Власина (въ Сърбия), Царибродско, Трънско, Брѣзнишко и Босилоградско. По-близко опрѣдѣление

границата на това нарѣчие въ Сърбия не можемъ каза, понеже нѣмаме данни. Господинъ К. Мисирковъ, който дава такива хубави свѣдѣния за *моравското* или *ресавското нарѣчие* (вж. Бълг. Пр. V., I., 120.—127.) за жалость не казва много за *границитѣ* му къмъ България, които граници ще бѫдатъ сѫщеврѣменно и на българското *ч-џ* нарѣчие. Откъмъ източната или българска страна знаемъ сравнително повече; именно за Видинско, Ломско и Врачанско намираме доста свѣдѣния у Д. Маринова („Жива-Старина, II., 131.—152.), само че г. М., имайки прѣдъ видъ повече *етнографията* на тоя край, а не *диалектологията,* дѣли населението на нѣкакви си *плѣмена* и *влаки,* а за разпрѣдѣлението му по говоръ като че говори само пѫтемъ и доста неопрѣдѣлено, та филологъ мѫчно би се ползувалъ отъ тази инакъ богата на свѣдѣния сбирка. Доколкото разбрахъ отъ сложната разпрѣдѣлба на плѣмената въ тоя край, нарѣчие *ч-џ* заема тия села като крайни и погранични съ общобългарското *шт-жд*-нарѣчие: Изворъ-махала, Полетковци, Малъкъ-турчинъ, Раковица (Кулска околия), Макрешъ, Острокапци, Александрово, Бѣла, Калугеръ, Костичовци, Дълго-поле, Върбовчецъ, Яньоводъ, Срѣдогривъ, Одеровци, Гюргичъ (Бѣлоградчишка околия), Митровци, Желѣзна, Яловница, Говежда, Дълги-дѣлъ, Дива-Слатина (Берковска околия). Освѣнъ това задъ тази сѣверна граница доста далечъ на изтокъ като островъ между общобългарското нарѣчие трѣбва да споменемъ и тия села (въ Ломска околия): Долно-Лѝн́ово, Горно-Лѝн́ово, Лȁбец, Чучȁн, Ковачѝца, Мȍкреш, Карȁбацак (Игнатиево) и Вълчѐдърма, на които говорътъ споредъ Маринова (Ж. Ст. II., 152.) спада къмъ *ч-џ*-нарѣчие. За Трънско и Брѣзнишко имаме хубава диалектологична характеристика отъ А. Теодоровъ (Псп. XIX.—XX. 146.—213.), ала безъ подробно разграничение на тоя говоръ. Това разграничение (откъмъ българска страна) ще дамъ отъ себе си, доколкото можахъ да събера свѣдѣния на самото мѣсто. Отъ Берковско надолу нарѣчие *ч-џ* захваща краище *Висдкъ* и обема всичкитѣ му села както отсамъ, тъй и оттатъкъ границата, подиръ това обема и сѫсѣднитѣ краища *Зȁбрд́е, Борѐч, Три-Уши, Борѐл, Грȁ'ово,* часть отъ *Радомирска* околия (сѣверозападна), цѣло *Краище* (Босилеградска околия) и сѣверозападна часть отъ *Кюстендилска* околия — разбира се и всичко друго, що е *между* тия краища и между *Власина* (Масурички срезъ, Сърбия), *Бѣла-Паланка, Княжевацъ* и *Тимокъ* (споредъ Веселиновиħа). За по-ближно разграничение на това нарѣчие отъ Берковица надолу ще изброя тука крайнитѣ му села, съ които се допира до общобългарското *шт-жд*-нарѣчие. Тия села сѫ: въ Царибродска околия: Сенокȍс, Бърл́а, Гȕбеж, Рȁвна; въ Искрецка околия: Годѐч, Годѐчки колиби, Шȕма, Лȍпушна, Мало-Мȁлово, Раӣновци, Големо-Мȁлово, Іȁриловци, Бѐзден, Опѝцвет; въ Софийска околия: Сливница, Алдомировци, Брѐложница, Гȍлубовци, Рȁбърско, Белӣца, Хѐраково, Рȍсоманъ, Клисȕра, Михаилово, Дивȍтино, Ц̀рнел́, Райлово, Богдȁнов-дол; въ Радомирска околия: Іȁржиловци, Костȕринци, Планӣница, Лѐсковецъ, Ракӣловци (Бела-Вода), Копȁница, Косȁч, Ковȁчевци, Врȁн́а-стена, Пѐштера, Жȁбл́ане; отъ Кюстендилска околия спадатъ къмъ

ч-ц нарѣчие слѣднитѣ поселения, почти все колиби: Лòмница, Ивàновци, Горбàновци, Маздрàчево, Кршàл'ево, Дъждевица, Калỳгерци, Бѝстрица, Пèколница — сръбска граница. При това забѣлѣзвамъ, че въ нѣкои отъ тия села говорътъ не е тъй чистъ, както що е по-назападъ по Трънско и Брѣзнишко, а съдържа примѣси споредъ това, съ кой говоръ се допира; тъй напр. села 'Рàбърско, Белѝца, Хèраково, Рòсоманъ въ Софийска околия дори и *Златуша* въ Брѣзнишка — иматъ нѣкои свойщини отъ Софийския говоръ, а тъй сѫщо села: Мала-Рàковица, Радỳй, К'рнул', Рàсник, Вèлковци, Мèштица, Слàковци, Нòевци, Кошàрево, Гàбров-дол, Одрàнци, Пèнковци (Брѣзнишко), както и Клисура, Михайлово, Дивòтино, Ц'рнел', Райлово, Богданов-дол (Софийско) иматъ свойщини отъ *радомирския* говоръ. Не е тукъ мѣсто да влизамъ въ подробности откъмъ свойствата на тия смѣсени говори, а споменувамъ само пѫтемъ, че разликитѣ досѣгатъ повече изговора на ѫ въ *суфикси* и *окончания* (вин. пад. *рукàта* намѣсто *рукỳту,* 3 множ. плетѣ, предѣ или плетà, предà нам. плетỳ, предỳ); подиръ това *аористнитѣ* форми: плèтоме, плèтоте, плèтоа намѣсто: плетòомо, плетòсте, плетòше. Подиръ това разлика се забѣлѣзва и откъмъ изговора на **лъ**, което въ селата подъ Радомирско влияние гласи слѣдъ *устни съгласни* като *у: вук, вỳна, пун, бỳа,* докато въ Брѣзнишко си е *лъ* или *л̥* (гласно).

Въ тъй описанитѣ граници се говори едно българско нарѣчие, което се отличава главно по тия си свойщини:

1) *tj — dj* = ч — џ: свèча, гàчи, меџà, рàџам;

2) **ѫ** = *у*: мука, главуту (**главѫ тѫ**);

3) **ъ** = **ь** = *ъ*: къдà, тъгàј, дън, овън, лѣсън, дънѣска, въздѣн, оцът;

4) Има разлика *въ родоветѣ* за мн. число и то не само у *сѫщ.*, но и у *прилагателни*: добр*и* човèц*и*, добр*è*, жен*è*, добр*à* сел*а*;

5) употрѣбя оконч. *га* намѣсто *го* у мѣстоимѣнията: нèг*а*, ког*а*, кон'àтог*а*;

6) употрѣбя оконч. *о* за 1. л. мн. ч. у глаголите: орèмо, одимо, орèемо (имп.), орàамо (аор.);

7) употрѣбя особени форми за мн. ч. мин. св. (аор.): плетòомо и плетò*смо* (но по-редко), плетò*сте*, плетò*ше*;

8) употрѣбя особени думи и частици, свойствени само нему: тѝна, онѝна = тоя, оня; кыгà, тыгà, къдà, еднък = кога, тогава, когато, веднага.

Не ми е тукъ цѣльта да влизамъ въ подробности върху това нарѣчие, затова посочвамъ само студията на *А. Теодоровъ*, Псп. XIX.—XX, 146—213. Тукъ ще се спра само върху първата и най-главна отъ горнитѣ осемь точки, именно върху замѣната на tj — dj по това нарѣчие, която замѣна считамъ за най-старо и най-сѫществено различие негово накъмъ другитѣ двѣ главни български нарѣчия. Въ речената си студия г. Теодоровъ твърди, че само tj гласи въ това нарѣчие като *ч*, а dj се изговаряло както въ общобългарски, т. е. като *жд*, за което и навежда дори примѣри: *прежда, нареждамо, граждан'е.* Това е грѣшка, произлѣзла по всѣка вѣроятность отъ недостовѣрнитѣ материали на Теодорова. Па

тая сжща грѣшка повтаря три години слѣдъ него и *Новаковић* въ статията си „*ђ* и *ћ* у македонским народним говорима“ (*Глас* срп. кр. Акад. XII, 49.), може би поведенъ по Теодорова; защото, ако бѣше се водилъ по сръбски източници, щѣше навѣрно да смѣта и той тия ч-џ като сръбски ћ-ђ, както прави *Миличевић*, навеждайки народни пѣсни по *Пиротски* говоръ въ съчинението си *Краљевина Србија*, *Нови крајеви* Бѣлградъ, 1884., 249.—267. Тая грѣшка трѣбва да се поправи въ смисълъ, че tj-дj даватъ по това наречие редовно и правилно *ч* и *џ*, па ако има нѣкои думи съ *жд* намѣсто џ, тѣ трѣбва да се смѣтатъ за изключения, каквито има и откъмъ замѣната на tj, намѣсто което срѣщаме тъй сжщо нѣкои думи въ това нарѣчие, изговаряни по общобългарски съ *шт*. Тъй горнитѣ думи, наведени у Теодорова като примѣри за *жд* въ Трънско, азъ имамъ забѣлѣзани отъ самия градъ Трънъ: прѐџа, нарѐџуем, грацàн'е, ср. още Сбм. X. 47: *белограáджанине* отъ Пиротъ.[1]) При всичко, че и до днесъ, както и по онуй врѣме, когато излѣзе статията на Теодорова, нѣмаме още обнародвани доволно материали отъ тия краища, пакъ можемъ и по това, що имаме, да твърдимъ доволно смѣло, че правилната замѣна за *tj* — *dj* въ сѣверозападното наше ч—џ-нарѣчие е наистина ч — џ; особено за мене си могж каза, че съмъ напълно увѣренъ, защото освѣнъ общитѣ материали имамъ на ржка и единъ общиренъ и твърдѣ интересенъ *дамаскинъ*, писанъ прѣди 50 години въ тия краища на чистъ народенъ говоръ,[2]) освѣнъ това и самъ лично провѣрихъ миналото лѣто въ Трънъ и Брѣзникъ всичкитѣ случаи съ **жд**$_2$-**щ**$_2$ и намѣрихъ, че това нарѣчие откъмъ замѣната на tj — dj си е съвсѣмъ самостойно и твърдѣ послѣдователно. За потвърдение на това най-добрѣ ще е да изброя тука *всичкитѣ думи* съ ч — џ, които си отбѣлѣзахъ на самото мѣсто (въ Трънъ и Брѣзникъ); а понеже много отъ тия думи се срѣщатъ и въ обнародванитѣ до сега материали отъ това нарѣчие, както и въ рѣчения необнародванъ още дамаскинъ, то ще цитирамъ и съотвѣтнитѣ мѣста, гдѣто се могатъ намѣри още тия думи.

I. Думи съ ч намѣсто щ$_2$:

вечé, вéчем (кащє) общо употрѣбително, има го и въ Пиротския дамаскинъ 17[б].
вочка; Сбм. V., 219., отъ с. Желюша, Царибродско.
врáчам, поврачам = вращамъ; има и **върчам,** но значи друго.

[1]) Като важно допълнение към статията на Теодорова (Западнитѣ български говори) отбѣлѣзвамъ още, че *трънскиятъ говоръ*, главенъ прѣдставитель на сѣверозападното ч—џ нарѣчие, познава не само *вин. пад.* м. р. отъ членната форма за *одушевени* сжществителни (*човѣка тога, кон'à тога*), но и *дателенъ: човѣку тому*. Освѣнъ това още по-важно е да се знае, че въ *трънския* говоръ има и *троенъ членъ*, тъкмо както въ *югозападнитѣ* и *родопскитѣ* наши говори: *кòн'ът, кòн'ъв, кòн'ън*; *кон'à тога, кон'à вога, кон'à нога* — съ сжщо значение, както и въ другитѣ наши говори, гдѣто се употрѣбя троенъ членъ. Съобразно съ това различие употрѣбятъ три показателни частици: *етѐ, евѐ, енѐ!*

[2]) Тоя дамаскинъ имà добрината да ми отстжпи за нѣкое врѣме г. Е. Маноиловъ, извѣстниятъ нашъ лѣкарь-омиопатъ, който изказа желание да го подари на Софийската Народна библиотека. Той е доста обеменъ ржкописъ (321 листъ, 4°, дребно, бързописно писмо) и, можемъ каза, драгоцѣненъ приносъ за историята на бълг. езикъ изобщо и частно за сѣверозападното наше нарѣчие, та би трѣбвало, когато и да е, да стане чрѣзъ печата общо научно достояние. Получихъ го скоро и до колкото можахъ, употрѣбихъ го за тая си работа, а пълното му изслѣдване и описание оставамъ за други пжть.

вре́ча; Сбм. V., 219. отъ с. Желюша, Царибродско и XIII., 239.
га́че, га́чник = гащи, гащникъ; Брѣзникъ и Трънъ.
ле́ча леща, Брѣзн. и Трънъ.
ма́чеа, Трънъ; ма́чаа, мача̑ (мащеха); Брѣзникъ.
ноч, *си́ноч* (снощи), *су́ноч* (цѣла нощь) Трънъ.
но́чем, д'ньом и ночом, Пир. дам. 34.
ночу́ем, Трънъ.
ночѐска, Брѣзникъ.
нѐчви Трънъ; Сбм. VII., 233. отъ Пиротъ.
наво́ча Трънъ; Брѣзникъ: *наво́шта.*
обу́ча ед. ч. дайте обучу на ноге нѣгове, Пир. дам. 8., 8.[6], 23.
обърчам, Трънъ и Брѣзникъ; и об'рчаю йх, Пир. Дам. 8.
осе́чам; сечай се, Сбм. I 142., Пиротъ.
во́чка; Сбм. V., 219., отъ Желюша. Псп. XVIII., 452., Пиротъ.
пле́ча Трънъ; **плечка** Брѣзникъ.
плачам Брѣзникъ; **плачуем** Трънъ.
прачам Брѣзникъ; **прачуем** Трънъ.
прачка (пращка) Брѣзникъ.
све́ча; Сбм. XVI.—XVII., 103.; свѣче, Пир. дам. 46.
свърчам, свърчууіу, Сбм. XIII, 234. Пиротъ.
среча; сречу неде́л'у, Брѣзн.; сречьа, Сбм. XIV., 124., Пиротъ.
сре́чам, Брѣзникъ.
ва́чам, Брѣзн.; ваче, Сбм. XIV., 157 отъ Цариб̆родъ; фача, Пир. дам. 47[6].
че́рка; черко, Сбм. I., 105., Пиротъ.
прегърчам, Брѣзникъ.
превърчам, Брѣзникъ.
чуд — нрав, срб. ћуд отъ Пиротъ Сбм. VII., 235.; освѣнъ това още Пиротъ: *тичичи* **(птици)**, умалит. отъ птица, Сбм. I., 142.; *голоча* = голота, срб. голоћа, Сбм. I., 143.; чу́чка = пръстникъ, сѣдало прѣдъ кѫщи, Псп. XVIII., 452.

Общи сѫ на цѣлото нарѣчие: *чу* или *чем, чеш, че* и пр.; подиръ това *причастията* или по-добрѣ *дѣепричастията* на *чи: носе́чи, бере́чи,* свѐче *пале́ечи;* плака́ечи, Сбм. XI., 135.; дума́ечи, иде́ечи, Сбм. XIV., 114.; пева́ечи, Сбм. XI., 136.; говоре́ечи, Пир. дам. 3., живея́чи, ibid. 3[6], оставля́ечи, ibid. 46[6].

Съ *шт* се изговарятъ само: *башта* (ако приемемъ основа *бат'-*), *кѫшта*— въ това нарѣчие *нова дума, пештери́, општина́, ни́штелки, мо́шти;* въ пѣснитѣ се срѣща и *насреща,* но то е отъ изтокъ и замѣстя сѫщото северозападно *у сречу.* И въ Пиротския дамаскинъ, види се, подъ влияние на черковния езикъ срѣщаме още много други думи съ *шт* намѣсто *ч: не́мощни, пещни пла́менъ, ве́щи, запреще́ніе, священици, смуща́вало, пофа́щали* и пр.

II. Думи съ џ намѣсто жд₂:

ве́џе, Трънъ и Брѣзникъ; Сбм. XI., 9., Цариб̆родъ.
ви́џ (кнеждь), виџъ Пир. дам. 89., 97[6].
ви́џте; Пир. дам. 6.[6], 7.[6], 18.[6], 35.[6], 36., 43[6].
погаџам *погаџуем, нагаџам* или *нагаџуем.*
гло́џем; глодже, Сбм. I., 105., отъ Пиротъ.
съглеџуем, Ж. стар. II., 73;
госпо́џа, Трънъ и Брѣзникъ; господжа Сбм. VI., 18., отъ Цариб̆родъ.
гове́џо месо Брѣзникъ и Трънъ.
граџа́нин, Брѣзн. и Тр.; белограджа́нине, Сбм. X., 47., Пиротъ; съ едно́га граџа́нина, Пир. дам. 6.
гра́џа, Трънъ: здание и ограда.

огра́цуем, Трънъ.
іец, іецте! въ Трънъ, а въ Брѣзникъ: *іеш!* преіецуем Бр. іечте и пі́те въ една пѣс. отъ с. *Чу́прен'а,* Бѣлоградчишко, записана отъ Ст. Младеновъ, студентъ.
забáцам: *не забацаі златну иглу, с. Репл'анс,* Бѣлоградч. запис. Ст. Младеновъ.
заво́цам, завоцуем, Брѣзникъ и Трънъ.
кра́ца, Трънъ (Брѣзниш. кражба); ру́ке на́ше да воздержи́мо ѿ кра́цу. Пир. дам. 30.
луци (ср. степень?): Луд за сви, а за *луца* никой, Трънъ.
меца́; Сбм. X., 25. отъ Царибродъ; мецу́, поме́цу; меджьу́ две девóiкье, Сбм. X., 47., отъ Пиротъ; меджьу́ту, ibid. 156.; упомецу́, помецу́, Пир. дам. 2., 10.
паре́цуем, Трънъ.
пого́цба = спогодба, Трънъ.
пре́ца, Трънъ и Брѣзникъ.
ра́цам, Трънъ и Брѣзникъ; ра́цаю, Пир. дам. 86.
роцéна мак'а, чухъ Трънъ.
ръца́, Трънъ и Брѣзникъ; ръджу́ увати́ла, Сбм. IX., 79. отъ с. Цацуровци, Брѣзнишко; р'ца́, Пир. дам. 21., bis: нѣга р'ца и ц'рвѣ погу́бую; собирайте сокрóвище, що го не погублява р'ца́.
рѣцав, Трънъ и Брѣзникъ = ръждив; въ Трънъ чухъ и *рѫ'ав,* но съ значение: „мързеливъ" — види си по срб. *рђав.*
ро́цба, Трънъ, но и *рожба* Трънъ и Брѣзникъ.
са́це, Трънъ и Брѣзникъ = сажди.
свацам, Брѣзникъ, *свацуем* — Трънъ.
у́це (хоужде) Трънъ и Пиротъ = все, повече.
сец = лишия, Брѣзникъ, Сбм. V., 227.; Враца: *сaждéц,* ibid. 228.
цец = сѫщо, Пиротъ, Сбм. VII., 235.
жд намѣсто *ц* е домашно, т. е. общоупотрѣбително само въ думи: *ну́жда, надежда, чуждо,* докато въ други случаи то е въ ново врѣме прѣнесено заедно съ думитѣ отъ *общобългарското нарѣчие;* тъй покрай *грацáн'е* чухъ и *граждáн'е,* Брѣзникъ, покрай *краца* има и *кражба,* покрай *говецо* срѣща се и *говеждо* (Мар. Ж. Ст. II., 73.), а въ Пиротския дамаскинъ срѣщаме: *ѿсуждáва, наслаждéніе, ѐдéжда, побеждáва* и пр.

Изобщо на това нарѣчие не сѫ никакъ чужди звукове *жд* и *шт,* защото всички други думи, въ които по старобълг. произлиза **щ₁-жд₁,** (отъ *stj, skj* и *zgj, zdj*), се изговарятъ чисто и ясно тъй, както и въ общобългарски: *вошти́на, гуштер, кра́иште, гробишта, иштеш, штета, штит, лештáк, прошка, штáвиш, коштрéва, клешти, пришти, ди́те* или *іоште, штърци, штука, штенѐ,* на *штѐ*-сърце (**на тъщєє**), *дъж, дъждóвън, вражда.*

Имайки прѣдъ видъ, че това нарѣчие прави строга разлика между **щ₁-жд₁** и **щ₂-жд₂,** заключаваме, че въ него *ч-ц* намѣсто **щ-жд** си е произлѣзло *самостойно* и *независимо* отъ *общобългарски.* Отъ това нека се не заключава пъкъ, че сѣверозападното наше нарѣчие стои по-близу до сръбски, защото отъ този езикъ го дѣлятъ много свойщини, общи съ нашия; освѣнъ това самиятъ изговоръ на *ч-ц* намѣсто *шт-жд* се различава отъ сръбскитѣ *ћ-ђ,* тъй че даже и самитѣ сърби (Новаковић и Веселиновић) ги отдѣлятъ хубаво отъ сръбскитѣ съотвѣтни звукове и ги отбѣлѣзватъ съ *ч-ц,* а не съ *ћ-ђ.* Интересно е за въпроса, какъ се отнася самото нарѣчие къмъ *сръбскитѣ* звукове *ћ-ђ;* то ги схваща като

ќ-ѓ и тъй ги предава: намѣсто сръбската дума *рђав* не казва се *ръџав*, а *ръг'ав*, намѣсто *среħа* (щастие) не казватъ *среча*, а *срек'а*, пъкъс *реча* имъ е *срещa*, намѣсто *ħути* казватъ к'ути намѣсто *Ђурђевдан* казва *Г'уг'евдън*, намѣсто *ђаче* казва *г'аче;* тъй срѣщаме и въ Пир. дамаскинъ: сунђер, 88. а не сунцер, камђiю, 58., а не камцiю — тъкмо тъй, както и *ноħе* намѣсто *ног'е*, 56., *се́нħу* 95.[6] намѣсто сенк'у и *девойħа* намѣсто *девоiк'а*, 94.

Имайки прѣдъ видъ шушкавия изговоръ на сръбскитѣ *ħ-ђ* бихме очаквали, че тѣ ще се възприематъ отъ това нарѣчие като *ч-џ;* но ако тѣ се схващатъ като к'-г', то е, защото се приематъ нѐ направо отъ сръбски, а отъ прѣходното ресавско-моравско нарѣчие, гдѣто намѣсто сръбскитѣ *ħ-ђ* се чуватъ наистина к'-г'.

Замѣната на *tj-dj* съ *ч-џ* по това нарѣчие не е *българска*, ала не е ни *сръбска*, а е идентична съ *староруската* замѣна за тия звукове; ако имаше нѣкои дири отъ руско *пълногласие*, бихме безъ друго удобрили прѣдположението на *Облака* (Arch. XVII., 603.), че това нарѣчие ще е откѫснато отъ карпатско-руския (малоруски) езикъ. Или, може би, това отдѣляне ще е станало *прѣди* да се развие руското пълногласие? За това би могълъ да се наведе само единъ примѣръ отъ Трънско: *ѐбскрочи* црнѐтога овнà (Псп. XI., 138.) — ако не е може би контаминация отъ *крак* и *да скоча*. Впрочемъ нека спомена и *ложѝца, вѐде се* (вѫдятъ се), сѐбери, които чухъ въ Трънъ и които ми звучатъ като русизми, макаръ че могатъ се обясни и съ българска фонетика, още повече, че въ сѫщото нарѣчие казватъ и *могла*, което не може да бѫде ни *руско*, ни *сръбско*, а си е пакъ българско.

Макаръ сѣверозападното *ч-џ*-нарѣчие да не стои въ единство съ общия бълг. езикъ откъмъ замѣната на *tj-dj*, то си е въ основата си пакъ *българско* нарѣчие и ако прослѣдимъ развитието му, ще се увѣримъ, че небългарскитѣ му свойщини сѫ внесени въ него отпослѣ; а тия внесени отпослѣ свойщини за право не сѫ влѣзли въ това нарѣчие отъ *сръбски*, както обикновено се приема, а отъ *моравско ресавското* нарѣчие, което азъ не считамъ още за сръбско, а за смѣсено *сръбско-българско* погранично нарѣчие; затова именно въ сѣверозападното наше *ч-џ*-нарѣчие виждаме все такива „чужди" свойщини, които има и въ *моравското*, а сѫщински сръбски свойства още нѣма. Тъй напр. *сръбско ударение*, сръбски *квантитетъ* у него *нѣма*, сръбски *ясенъ изговоръ* за *ъ* и *ь*, както и лабиално *л*, у него *нѣма*, *сръбска вокализация* на *л* у него тъй сѫщо *нѣма* — да не говоримъ за отсѫтствието у него на *сръбски падежни* форми.

3. Югозападно к'-г'-нарѣчие.

Това нарѣчие не е тъй отдѣлено отъ общия бълг. езикъ, както се мисли обикновено, нито пъкъ съставя особено диалектично цѣло, както сѣверозападното *ч-џ*-нарѣчие. То състои отъ нѣколко и различни говори, които по другитѣ си фонетични и морфологични свойства спадатъ къмъ бълг. езикъ, а само откъмъ замѣната на *tj-dj* се отклоняватъ до нѣкѫдѣ отъ него, безъ обаче да ни даватъ право да ги туряме извънъ областьта

на бълг. езикъ. Затова изразътъ „нарѣчие“ за тия говори не е твърдѣ на мѣсто; но азъ го употрѣбихъ, защото не искамъ да омаловàжамъ тая разлика (откъмъ *tj-dj*) между тѣхъ и общобългарски, разлика, която служи, както е познато, за дѣлидбена основа даже на славянскитѣ езици помежду имъ.

Това нарѣчие сега съ характерната си замѣна *к'-г'* за старобълг. щ₁-жд₂ заема югозападнитѣ краища на българската говорна областъ, но е обиколено отъ *три* страни съ общобългарското *шт-жд*-нарѣчие, т. е. освѣнъ отъ *истокъ*, както е съвсѣмъ понятно, ами и отъ *югъ*, гдѣто се простиратъ говоритѣ съ *второсрично* ударение — по *долна Прѣспа*, *Костурско* и *Леринско* — па и отъ *югозападъ*, гдѣто говоритѣ по *Прѣспенско* и *Охридско* езеро (*Рѣсенъ, Охрида, Струга*) сѫ пакъ *шт-жд-говори*, въ въ които само рѣдко-рѣдко се срѣща и *к'-г'*. Па и на сѣверъ отъ Струга, значи и откъмъ самъ-западъ, *к'-г'*-нарѣчие има задъ себе си пакъ говори, гдѣто *шт-жд* е обикновена замѣна за *tj-dj*; това сѫ *дебърскитѣ говори*. Тъй склопено отвредъ съ *шт-жд*-говори, това нарѣчие изглежда като втурнато между общобългарското, съ което има много повече общи свойства, отколкото *сѣверозападното ч-џ*-нарѣчие. Това нарѣчие се е допирало нѣкога си на широко съ *косовско-моравското* нарѣчие, но сега се допира съ него само тукъ-тамѣ — гдѣто още албанскиятъ плетъ не е напълно сключенъ. Като слѣдствие отъ нѣкогашно широко допиране съ косовско-моравското нарѣчие е днешната замѣна *к'-г'* за *tj-dj* по цѣлия му просторъ, освѣнъ това и други нѣкои сръбски свойщини въ сѣвернитѣ му говори — отъ Куманово и Кратово нагорѣ. По-прѣди мислѣхъ, че *к'-г'*-нарѣчие има поне общо ударение (троесрично), ала слѣдъ като изучихъ подобрѣ ударението въ македонскитѣ говори, увѣрихъ се, че и откъмъ тая страна нѣма единство; защото само западната часть на срѣдно-македонскитѣ говори иматъ тия двѣ свойщини (*к'-г'* и *троесрично ударение*) заедно, докато сѣвернитѣ и източнитѣ иматъ общобългарско ударение съ тенденция къмъ *двусрично*, а югозападнитѣ (дебърски, рѣсенски, охридски) иматъ наистина троесрично ударение, но пъкъ у тѣхъ владѣе повече *шушкавъ*, а не *гърленъ* изговоръ за *tj-dj*. Южнитѣ пъкъ македонски говори (воденски) употрѣбятъ повече *к'-г'*, но пъкъ у тѣхъ владѣе *двусрично* ударение.

Че говоритѣ съ *второсрично* ударение (по *Костурско, Леринско* и *Долна-Прѣспа*) спадатъ къмъ общобългарското *шт-жд*-нарѣчие, бѣше дума по-горѣ. Тукъ искамъ да покажа, че и съсѣднитѣ имъ къмъ сѣверъ говори по *Горна-Прѣспа (Рѣсенско)*, *Охрида* и *Струга*, сѫ тъй сѫщо *шт-жд*-говори, защото *к'-г'* се явява и у тѣхъ твърдѣ рѣдко — тъй рѣдко, както и въ нѣкои солунски и сѣрски говори и то даже въ сѫщи думи. То е малко чудно, имайки прѣдъ видъ голѣмата отдалеченость на тия говори отъ общобългарското *шт-жд*-нарѣчие, но тъй е; и ако не говорихъ горѣ за тѣхъ, бѣше, защото рѣченитѣ говори иматъ при все това много повече допирни точки съ югозападното *к'-г'*-нарѣчие, отколкото съ общобългарското. Това се дължи освѣнъ на голѣмата отдалеченость и уеди-

неность на тия говори, още и на дългото съсѣдство съ главното македонско *к'-г'*-нарѣчие, съ което може би едно врѣме да сѫ били по всичко еднакви. За рѣсенския говоръ имамъ свѣдения отъ г. *А. Ляпчева,* родомъ отъ тоя градъ. Споредъ г. *Ляпчева к'* и *г'* се чува въ тоя говоръ само въ извѣстнитѣ най-обикновени думи: кўік'а, к'ерка, домак'ин, век'е, пойк'е (повече), мег'у и въ к'ем, нек'ем. Това се потвърдява и отъ обнародванитѣ досега макаръ и скудни материали по тоя говоръ; срв. *Солунски книжици* кн. IV.—VII., 266., „По говора въ Рѣсенско": рождат, мъшчеа, 267., *ношя* 269. и само *кье* (други примѣри за *tj-dj* въ нѣколкото гатанки и 10-тѣхъ кратки пѣсенчици *нѣма); Сбм*. VI., 139.—140. (двѣ басни): бегаешчем, врешче и само *кье;* Сбм. VIII., 229.—231. (три кратки приказки): свешча; стр. 254. (между гатанкитѣ отъ Рѣсенъ): нош (нощь); Сбм. IX., 154.—158. (двѣ приказки): обиждат, обиждаешчим, обиждаш и пакъ само *кье*. Освѣнъ това срв. още статията на *Тр. Китанчевъ* „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчие" (Съчинения, 163.—217.): горешница, 170., доработвеещим, 170., бегаещем, 181., одеещем, кажвеещем, 194., чуждина, 194., нà плещи, 200, не навеждай се, 203., наождаш, 203., а само: пойке, куйкьа, ке, нейкьаа, помегю, срв. още Шапкаревъ, I.: чуждѫи, неврашчала, свешчи, 28, мъшчава, V., 40., ношіа, 42.

За *Охридския* говоръ имамъ свѣдѣния отъ *Е. Спространовъ*, родомъ отъ Охридъ, който твърди, че въ тоя говоръ редовната замѣна за *tj-dj* е *шч-жџ:* (свешча, свешчалник, лешча, плешчи, врешча, гашчи, прашча, прашчъм, фашчъм, сношчи, ношеска, сешчъм се, ношви, мошне, одеешчим; сажџи, вежџи, межџа, вижџъм, рожџъм, чужџи, чужина, заожџа, бижџат), (вж. статията му по *Охридския говоръ* въ тоя томъ), а *к'-г'* дохажда само въ тия думи: к'ерка, кук'а, нок'е, век'е, поік'е, к'ум, неік'ум, божик, ърг'а, ърг'осън, прег'е, мег'у — значи сѫщитѣ думи, които се чуватъ дори до Сѣрско и Разложко пакъ така. Това потвърдяватъ и обилнитѣ материали отъ тоя говоръ, както въ Шапкаревия, тъй и въ Сбм. Срв. Сбм. I., 31.: гра̀жджани, гòрешчи; Сбм. II., 186.: погожджали, обшт (?) кромит, носешчим; Сбм. III., 180.: ходѐешчим, сфешчи 181; Сбм. XI., 18.—24, ношіа, надеж, чужџо, мошне, врашчаш, вижџам, чужџина, а само: кьерка, векье, кукьи и кье; XII., 245.—253.: вѐжџите, нашіа (вешчица), прашча, чужџи, помош, врашчат; но и: срекьа, божик; XIII., 181.: ношіа, мошне; 194.: фашчат, пешчера; наожвит, 198., бидеешчим, 200.; ibid., 215.—223: мѫшча (мащеха), нош-та, идеешчим, цѫрнеешчим, ожвит (**хождаваѭтъ,** отива), нажвит (**нахождаваѭтъ**) и пакъ само: кукьа, кьерка, кье; XVI.—XVII., 342.: лешча; освѣнъ това обилни свидѣтелства за охридския изговоръ на *tj-dj* намираме въ *Шапкаревия* сборникъ, чийто материалъ произхожда повече отъ Охридско: Срв. кн. I, стр. 29.—90.: гражджани, горешчи, мошне, превращчат, мѫшчеа; свешчи, 108., темни ношти, 115, сфа-нош, 122., ношіа, 133., вежджи, 137.; кн. IV.: врашчает, 347., не рожджаат, 348.; кн. V.: кѫщи, 5., чужд, 9., чужджи, 21., сва-нош, 34., вежджи, 35., свешча, 37., фашчай, не фашчам 46., чужджина, 49.; кн. VI.: чужджина, 297., гашникот 34., вежджи, 305., сношчи, 305., плешчите, 317,

наожджам, долги ношчи, 319., фашчам, 320., ношеска 323., гашчи покрай гакьи 441. У Шапкарева впрочемъ намираме доста примѣри и съ *к′-г′*, особено въ пѣснитѣ. Тъй, освѣнъ общитѣ к′ерка, кук′а, мег′у, век′е, божикь — срѣщаме още: тугьин I., 111., (но съ бѣлѣжка, че се *не говори!)*, госпогьа 113. (тъй сѫщо съ бѣлѣжка!), нокьувам, V., 37., синокь, V., 266., нокье, полнокье, сфекьа, VI., 321.; синокьа, 329.; факьа, VII., 111., стрекьа, 200. Изговоръ *к′-г′* въ тия примѣри е навѣрно прѣнесенъ заедно съ пѣснитѣ отъ съсѣднитѣ крайща, гдѣто си е по-обикновенъ. Забѣлѣжително е, че пѣснитѣ, въ които се срѣщатъ тия примѣри съ *к′-г′* и по другитѣ си говорни свойщини се различаватъ отъ сѫщитѣ охридски пѣсни. Въ проза (въ приказки) примѣритѣ съ *к′-г′* сѫ много по-малко; тъй напримѣръ у *Шапкарева* (VIII., 29.—221.) на 128. страници приказки отъ Охридско се повтарятъ само тия примѣри съ *к′-г′:* мегьу, кьем, некьем, домакин, божикь, ърг′осам, кьерка, но и шчерка (стр. 31. 116., 126.), а всичкитѣ други думи сѫ съ *шч* и *жџ:* фашчало, 31., наожджало, 32., врашчал, кражба, 33., преношчувеет, 35., мѫшча′а, 37., врашчала, гражджани, гражджанкьи, 39., сфа-нош, 40., врешча, 45., три-ношчи, 46., ношіа, полноч, 50., префашчанье, 52., чуж-мѫж, 53., мислешчем, велеешчем, ораешчем и пр. (причастията постоянно тъй), горешча, 56., наожджале, ношеска, 60., сношчи, 61., на-плешчи, 65., чужджина, 65., вожджаешчем, наожджат, 66., по гашчи, 72., навижджала, 74., нужба 75., на-помош, 76., чуждоверец. 91., надежба, погождале, обшч (?), 93., чуждо-чѫдо, 95., фашчанье, 97., виждала, 98., наожджал, 99., плашчалъ, 101., напрежнийот, пешчерките, 108., мѫшчейница, 109., спогождање, 111., дваж, 112., чужджене, 123., роджала 144., прежда, 155., сфешчите, 159., сношчи, 160., пашчерица, 194.

Тъкмо тъй стои въпросътъ и съ говора на градъ Струга и околностьта му; и той като охридския и рѣсенския спада къмъ общо-българското *шт-жд*-нарѣчие, както може да се види отъ Сборника на братя *Миладинови,* който състои повече отъ стружки пѣсни; срв. *погорещи,* стр. 4., 5., *свещи,* 15., *чужа жена,* 24., 33., *вращала,* 33., 48., *мошне, нооще,* 37., *граждане,* 38., *наожат,* 72., *рожаше,* 81., *нужба,* 82., 178., *клажат,* 117., *метеещи, гледаещи, вързеещи, готвеещи,* 126. — постоянно тъй, *вежи,* 128., *гражани,* 149., *снощи,* 161., 405., *позлащена,* 291., 426., 492., *изважат,* 292., *изважам,* 293., *нужда,* 309., *горешки присои,* 315., *вижат,* 316., *вреще,* 355., *сѫ-нош* (цѣла нощь), 349., *ниски* намѣсто *нишки,* 355., *ношви,* 366., 370., 372., *мѫщеа,* 375., *чужина,* 376., 400., *вежи,* 407., *овоще леща,* 409., *кѫща,* 409., 410., *зафаща,* 409., *дважд, трижд,* 423., *заожай,* 427., *щерко,* 434., *кащи,* 435., *сещавам,* 437., *нощна кова,* 438., *полунощ,* 438., *вращает,* 448., *фащат,* 450., *свещи,* 453., *чужда,* 456., *изважала,* 463., *чуже-земянине,* 464., *гащи, вежи,* 487., *горещина,* 508., *ошница* (овощие), 511., *чушь конь,* 535., *пещера,* 536., *плещи,* 536., *свещалник,* 537. И тукъ, както и въ Шапкаровитѣ *пѣсни* отъ Охридско, намираме доста примѣри съ к′-г′, но тѣ сѫ прѣнесени заедно съ пѣснитѣ; най-обикновени сѫ пакъ сѫщитѣ, които сѫ употрѣбителни и въ охридския говоръ: кукя,

ќерка, мегю, веке, божикъ, жргьосанъ, повике, врекя, ала освѣнъ тѣхъ и тия: нокѥ, 15., пракя, 40., рогени, 69., но въ проза: *родени*, Сбм. IV., 256., кюдои (нрави, срб. ћуди), 69.. свекя, 117., рагя„ 208., тугинъ (но въ сѫщата пѣсень и „*чужда* земя“, 456. и нѣколко пѫти причастия на *ееки* намѣсто на *еещи:* плетееки, 449., стегаеки, чешляеки, 449. Сѫщо забѣлѣзваме и въ пѣснитѣ отъ Струга у Шапкарова, кн. VI., 336—339.: фашчам, вешчани, чуждина, мошне, машчаа, но: нокьно време, 338. Въ Сбм. материали отъ Струга има твърдѣ малко: нѣколко гатанки въ кн. IV. (255.—256.), една пѣсень и нѣколко дѣтински залъгалки (кн. V., 30., 208.—209.). въ които нѣма случайно и примѣри съ tj - dj, освѣнъ *прежда* (IV., 255.) и нѣколко пѫти *кьерка*. Срв. още и тия примѣри, що ги навежда Хр. Матовъ отъ *Стружко* (Бълг. Пр. год. V., кн. 4., 145.): *свешчи, лешча, гашчи, плешчи, врешче, межџа, мъшчеа, пашчерица, машчеінца, сажџи, вежџи, чуж, чужџина, прежџа, рожџа* (?), *плашчам, испрашчам, фашчам, рожџам, изважџам, заожџам, наожџам, погожџам, нагглежџам, бижџат*.

И тъй, щомъ дѣлимъ бълг. езикъ споредъ изговора на старослав. tj—dj, говоритѣ въ *Рѣсенъ, Охрида* и *Струга* трѣбва да идатъ къмъ общобългарското *шт—жд*-нарѣчие, защото въ тѣхъ правилната замѣна е шч - жџ, докато к'—г' се срѣща въ твърдѣ малко думи. Освѣнъ това, тия говори се доближаватъ къмъ общобългарското нарѣчие и съ изговора на ѫ, която гласна у тѣхъ гласи като ъ; но пакъ трѣбва да признаемъ, че съ югозападното (срѣдномакедонското) к'—г'-нарѣчие ги съединяватъ повече свойщини, именно: 1) *общъ изговоръ на* **щ**₁ — **жд**₁, като шч — жџ; 2) *общо ударение* — на третия слогъ отъ края (⌣ ˋ⌣ ⌣ ⌣); 3) еднакъвъ изговоръ на **ъ** и **ь**: **ъ** като *о* и **ь** като *е*; 4) *троенъ членъ*; 5) *т* въ 3. л. ед. сег. Затова ги и разгледвамъ тука.

Отъ Струга на сѣверъ по рѣка Дринъ захваща единъ български говоръ, който, макаръ да има повече примѣси отъ к' — г' спада откъмъ tj - dj и той къмъ общобългарското *шт—жд*-нарѣчие; то е *дебърскиятъ* говоръ — най-западниятъ клонъ отъ цѣлокупния български езикъ, но пакъ не по-малко български, отколкото много други наши говори. Понеже Дебърската область се допира прѣзъ Шаръ-планина съ *Призрѣнско*, понеже и на сѣверъ отъ нея се простира *Тетовско*, гдѣто говорътъ е доста повлиянъ отъ нѣкои сръбски свойщини, човѣкъ би прѣдполагалъ да намѣри въ Дебърско *изроденъ* български езикъ; а то напротивъ дебърскиятъ говоръ е по всичко чистъ български езикъ, и каквото въ него не е общобългарско, то е или взето отъ съсѣднитѣ нему срѣдномакедонски говори, или се е пъкъ развило самостойно въ него. Тъй, като оставимъ замѣната за tj — dj, за която ще говоримъ на особено, дебърскиятъ говоръ има тѣзи общи свойства съ другитѣ македонски говори: 1) общо —*третосрично ударение* (⌣ ˋ⌣ ⌣ ⌣); 2) *еднаква* замѣна за *еровеmѣ*, сирѣчъ *о* за **ъ** и *е* за **ь**; 3) *троенъ членъ;* 4) *т* въ 3. л. ед. ч. сег. вр. А самостойно развилъ слѣднитѣ три свойщини: 1) изравнилъ **ѫ** съ **ъ** въ звукъ *о*; 2) прокаралъ наврѣдъ намѣсто **ръ-лъ** — *ор-ол*; 3) изравнилъ

всичкитѣ глаголи безъ разлика въ една форма за 1. л. ед. ч. сег. вр. — на *а*. Отъ тия самостойно развити свойства първитѣ двѣ ни сж познати и отъ други български говори (въ Родопитѣ), а послѣдното е напросто разширена по аналогия общобългарската форма за 1. ед. сег. отъ I. и II. спрежение.

Нѣкои дебърски говори иматъ общо съ срѣдномакедонското к' — г' нарѣчие още и това свойство, че изговарятъ щ$_1$ — жд$_1$ като *шч — жџ*[1]); тъй прѣдаватъ тия звукове почти всичкитѣ наши сбирки, па и Ястребовъ. Но Облакъ (Maced. Stud. 63.) приема за тоя говоръ *двойна* замѣна за щ$_1$ — жд$_1$: *шч — шџ* (Галичникъ) и *шт — жд* (Обоки и Клен'е.). Па и Кънчевъ (Македония) въ една случайна бѣлѣжка (стр. 263.) казва, че у *полянитѣ*, т. е. градъ Дебъръ и околность, щ се изговаря като *шт,* а въ область *Долна-Рѣка*, т. е. у *мияцитѣ*, щ гласи *шч* — значи пакъ *двойна замѣна.* Но студентъ Арсо Алексиевъ, родомъ отъ Дебъръ, когото разпитвахъ за родния му говоръ, твърди, че щ—жд се изговаря *навредъ по Дебърско* — па и въ *Галичникъ* — като *шт—жд*; тъй сж означени у него тия звукове въ материали отъ Дебърско, Сбм. XVI.—XVII. 351.—356. и 360.—361. И да не е общо това *шт — жд* по цѣло Дебърско, види се, ще е доста разпространено; тъй че и по това си свойство този говоръ се приближава повече къмъ общобългарското *шт—жд*-нарѣчие. Но азъ не прибронхъ за сега това му свойство ни къмъ първата, ни къмъ втората група отъ неговитѣ отличителни бѣлѣзи, докато си обясня по-добрѣ въпроса.

Сжщо разногласие владѣе и откъмъ шушкавата замѣна за tj — dj, т. е. въ случай, гдѣто tj—dj по тоя говоръ не сж получили *гърленъ* (к' -г') изговоръ. Но за въпроса, който ни занимава тука, е все-едно, дали за tj—dj се чува въ Дебърско *шт—жд* или *шч—жџ*, защото и двата изговора сж *шушкави*, а не *гърлени*, и двата сж своиствени на общобългарското *шт-жд*-нарѣчие; за насъ е важно да знаемъ, доколко тоя говоръ е останалъ запазенъ откъмъ *к'—г',* все-едно, дали намѣсто тия звукове се чува *шч—жџ* или *шт—жд.* Сждейки по материалитѣ отъ Дебърско, излиза, че дебърскиятъ говоръ се бори още твърдо, за да запази стария български изговоръ за tj—dj, и само въ сѣвероизточнитѣ си прѣдѣли се поддава на влияние отъ срѣдномакедонското к' — г'-нарѣчие. Ето защо въ обнародванитѣ материали отъ тоя край срѣщаме въ едни и сжщи думи ту *шч-жџ* (или *шт—жд*), ту к'—г' — споредъ това, дали материалитѣ сж отъ *южни* или *сѣверни* дебърски села. Споредъ досегашнитѣ материали къмъ първитѣ спадатъ напр.: *Гинеецъ* (Шапк. VIII., 19.—25.), *Дренокъ* (Шапк. VIII., 10.—16.), — *Кленье* (Oblak, Maced. Stud. 64.) и *Модричъ* (Шапк. VI. 417.); самиятъ градъ *Дебъръ* (Ястребовъ, 229.—249., 427.—471.), стои посрѣдъ, а въ селата на сѣверъ отъ Дебъръ, като: *Тресанче,*

---

[1]) Приемамъ, че по-обща замѣна за щ$_1$—жд$_1$ въ срѣдномакедонскитѣ говори е *шч—жџ*, макаръ че покрай нея не по-малко обикновена е и замѣна *шт—жд* за сжщитѣ звукове. Но именно гдѣ какъ е, немога опрѣдѣли сега, па и не е толкозъ важно за въпроса, който ни занимава. Едно мога потвърди, а то е и по-важно, че дѣто щ$_2$ — жд$_2$ не сж минали въ к' — г', навредъ сж изравнени въ изговора си съ щ$_1$ — жд$_1$.

(Ил. Сб. 115.—134., 244.—247.), *Лизаро̀-поле* Сбм. VII., 33.—34.), и *Галичникъ* (Сбм. XI., 37., 145.; XVI.—XVII., 351., 360.; Maced. Stud. 64.—65.) прѣобладава *к′—г′*. И тукъ ще забѣлѣжа, че въ *пѣснитѣ* се срѣща повече к′—г′, а въ прозаичнитѣ материали по-малко, отъ което сѫдимъ, че въ живия говоръ прѣобладава *шушкавъ* изговоръ, а не *гърленъ*. За да се види нагледно, че дебърскиятъ говоръ откъмъ tj—dj има право да се брои къмъ общобългарското *шт—жд*-нарѣчие, ще сведа тука най-напрѣдъ примѣритѣ съ *шч-жц* (шт — жд) споредъ печатанитѣ материали, а подиръ това ще допълня тия материали съ това, що самъ узнахъ по лични разпитвания. Захващамъ съ *Ястребова,* който макаръ да избѣгва нарочно българскитѣ свойщини въ дебърскитѣ пѣсни, пропусналъ доста примѣри съ шч—жц: вода синошница, 48., мошне, 55., разбужено (= разбудено), 61., метеешчи, готвеешчи, чекаешчи, служеешчи, гледаешчи, креваешчи, 62., меѝсеешчи, 63., плачеешчи 64, слзи горешчици, 77., при това зла*т*ено, а не *злаѓено,* 442. Примѣритѣ съ к′-г′ или споредъ Ястребовото означение ћ—ђ сѫ значително повече, ала нека се има прѣдъ видъ, първо, че материалитѣ сѫ *пѣсни* и второ, че сѫ *тенденциозно* събирани и нареждани.— Въ Сбм. намираме слѣднитѣ примѣри за *шч — жц*: *плешчи,* I., 146.; *мошчеа,* II., 218.; *прошченье* III., 58.; *плешчи,* VII., 96.; *немошка* (= болежка), XVI.—XVII., 352., *помошница,* 353., *моштеа,* ibid. *моштеіница* 354., *веждите,* ibid. въ Шапкаровия сборникъ: *сношчи, ношта, вежди,* VI., 716., *полу-нощя,* 417.; *мошченица,* VIII., 3., *горешчото млеко,* 7., *петчера,* 13., *невиждало,* 14., *фашчат, паждет,* 15., *виждала,* 19., *фашчало, преврашча,* 20., *врашчат,* 22., *списшчем,* 27.; у Облака, Maced. Stud. 4.: *лешта, свешта, враштает, фашта, плашта, плешти, межда, рожда, моштеа, помош, рожден′е, сажди.*

Тия примѣри доволно ясно характеризуватъ дебърския говоръ откъмъ tj-dj; обаче характеристиката ще бѫде много по-пълна, ако се знае *общото число* на думитѣ съ *шт—жд* и то отъ едно *опрѣдѣлено мѣсто* въ Дебърско. Защото, първо, материалитѣ отъ тоя край сѫ още твърдѣ малко, за да можемъ си извади отъ тѣхъ пъленъ сводъ на думитѣ съ *шт-жд,* и второ, защото за повечето отъ тия материали се казва на просто „отъ Дебъръ“ или „Дебърско“ — безъ да се опрѣдѣля именно, отъ кое дебърско мѣсто сѫ. Колко важно е да знаемъ цѣлото число думи съ *шт—жд,* имахъ случай да се убѣдя самъ. Когато четохъ у Облака, Macedonische Studien, 64.—65., че въ *Галичникъ* казватъ: кук′а, нок′, свек′а, врек′а, к′ерка, нек′у, врак′а, фак′а, домак′ин, стрек′ава, прак′а, повек′и, попрак′а, гак′и, гледàек′и, играек′и, мег′у, мег′а, туг′и, туг′ина, раг′а, рг′а, рг′ав, граг′анин,-ка, саг′и, а само: лешча, плешчи, и мошчеа; когато слѣдъ това разгледахъ и материалитѣ отъ това село въ Сбм. XI., 145.—153., гдѣто срѣщнахъ само к′—г′ (рагьат, рагьанье, нокь, вракьат, стрекьаваіат, повекье, кьерко, пагьал, вракьал, факьате, полнокь, кьеш, пракьаш, іаваіекьи, мегьу, свекьи, снокьило), а ни едно *шт-жд,* па тъй сѫщо и въ Сбм. XVI.—XVII., 57.—62. и 351.—356., гдѣто срѣщнахъ пакъ само к′ - г′ (к′ерко, граг′анко, свек′и, мег′а, догаг′ат, синоік′а, синок′, нок′а), съставихъ

си понятие, че въ това село освѣнъ горнитѣ три примѣра отъ Облака друго *шт-жд нѣма*. Но какво излѣзе, когато разпитахъ за изговора на tj–dj въ Галичникъ, имайки прѣдъ видъ *всичкитѣ* думи на това село? Излѣзе, че въ Галичникъ наистина изговарятъ цитиранитѣ горѣ думи съ г'-к', но при това изговарятъ не само *лешча, плешчи, мошча*, както четемъ у Облака, ами още: *вежди, вештица*[1]) *гашник, горешто, мъштва, светѝ-мошти; нàпрежен, ништи* (совалка), *паштерка, пешници, мечкинà-пеш, помош, помошница, прашка, прежда, свешник,* които думи нѣма нито у Облака, защото ги не е чулъ, нито въ Сбм. XI. и XVI.—XIIV., защото случайно се не срѣщатъ въ обнародванитѣ текстове.

Понеже въпросътъ за *к' — г'* въ бълг. езикъ е много важенъ — особено пъкъ кога е дума за тоя далеченъ край, за който не само въ чужбина, ами и у насъ иматъ твърдѣ неясно понятие, то облѣгайки се на досегашнитѣ материали отъ Дебърско и подкрѣпенъ отъ свѣдѣнията, които ми достави г. Алексиевъ, комуто благодаря за това, гледахъ да си обясня по-напрѣдъ самъ въпроса, за да мога и по-ясно да го прѣдставя прѣдъ научния свѣтъ. Прѣди всичко ще кажа, че Дебърската область, колкото и малка да е, раздѣлена е на други по-малки области съ разни плѣменни названия. Тамъ има: *поляне, мияци, бърсяци, кецкари, улюфи* и пр. Вж. Кънчевъ, Македония, 30.—31. Какво етнографично значение иматъ тия плѣменни имена, и дали сѫ стари, мѫчно е да се каже; но за въпроса, който ни занимава тукъ, можахъ да узная, че *полянитѣ* и *мияцитѣ* прѣдставятъ сѫщия *дебърски елементъ*, докато *улюфитѣ* и *кецкаритѣ* иматъ голѣма прилика въ говора си изобщо и специално по **щ₂-жд₂**, съ Охридско-Стружката область, а тъй нареченитѣ *бърсяци* (въ Кичевско и Крушево) спадатъ по говора си повече къмъ срѣдномакедонското нарѣчие. Откъмъ разпространението на *шт–жд* (или шч–жџ) забѣлѣзваме и тукъ, както навредъ по говоритѣ, една постепенность, която състои въ това, че на *югъ* се употрѣбя *най-много шт–жд, посрѣдъ — по-малко*, а на *сѣвероизтокъ — най-малко*. Най-добрѣ е запазено *шт–жд* у тъй нареченитѣ *кéцкари*[2]) и *ýлуфи* или *ýлюфи*[3]) — на югъ отъ Дебъръ и то въ сѫщитѣ думи, както и въ *охридско-стружкия говоръ*. А въ сѫщия градъ Дебъръ, който е центъръ на Дебърската область, *шт–жд* сѫ измѣстени още отъ тия думи: *врек'а, гак'и, граг'ани, нок', стрек'а, туг', туг'ина* и отъ глаголитѣ на *'аш: врак'аш, паг'аш* намѣсто *врашташ, паждаш*, докато въ всички други случаи си стоятъ; по-на сѣверъ и сѣвероизтокъ отъ Дебъръ, именно у бърсяцитѣ, се срѣща *к'–г'* не само въ горнитѣ случаи по дебърско-градския говоръ, но още и въ думи: *вег'и, мег'а, плек'и, прег'а, саг'и;* освѣнъ това *шт жд* е измѣстено въ бърсячки и отъ *дѣепричастията*: гледаек'и,

---

[1]) Бѣлѣжа *вежди, вештица*, а не *вежџи, вешчица*, както Облакъ, защото студентъ Арсо Алексовъ, който ми даде тия свѣдѣния и който е билъ учитель въ Галичникъ, твърди положително, че изговорътъ на щ — жд въ това село е *шт—жд*, а не *шч—жџ*.

[2]) *Кецкари* споредъ *Кънчевъ* (Македония, 31.) населяватъ тия села: *Луково, Ябланица, Селце-Жупа, Нерезе, Пискупщина, Дренокъ* и *Модричъ*.

[3]) Споредъ *Кънчева* (Макед. 31.) села: *Стеблево, Гинеецъ, Себища* и *Борово*.

седѐек'и, а не гледа̀ешти, седѐешти, както у сѫщитѣ дебренци и на югъ отъ тѣхъ.

Понеже *градъ Дебъръ* прѣдставя въ тая постепенность хубава срѣда, то най-добрѣ ще е да знаемъ именно тамъ, какъ стои съ **щ₂–жд₂**; за това ще изброя тука всичкитѣ думи съ **щ₂-жд₂** като ги групирамъ споредъ това, какъ сѫ замѣнени въ тѣхъ старитѣ съчетания tj и dj.

I. Думи съ *шушкава замѣна* за *tj–dj*:

вежди (вештер, вештица), гашник, гоечко месо (срв. и въ Разлогъ: *гоежго*), *горешта̀-манџа, Граждани* (село), *лешта, моштеа, моштеінца, межда, межници* (Marksteine): коде се *межнѝците* на нивата твоѩ? свети-*мошти, нѐмошка*: овеа ние голема болес; то ѥ *нѐмошка; надежда*: о *надежда майкина! на̀прежен*: глеат коі по-*на̀прежен* да бидит; *нишки* и *ништи* (совалка), *мошне, синошна̀*-вода, *сношти* (у бърсяцитѣ), *ношви* (*општи, општина*); *паштерка, Мечкина̀-пеш* (мѣстность), *пѐшници, пѐштера, плѐшти, по̀мош, помо̀шница*: Ива̀инца ми беше *помо̀шница* на лоізе; *прашка, прежда, сажди, свешник, Бърждани,* село у бърсяцитѣ; освѣнъ това и всичкитѣ *дѣепричастия: одѐешти* па̀днало дѐтето, *седѐешти* он мѐ удри.

II. Думи съ *гърлена* замѣна за *tj – dj*:

век'е, повек'е, врек'а, гак'и, гра̀г'ане, к'а-к'еш, к'ерка, кук'а, мег'у, нок', нок'еска, нок'евам, синоік'а, кук'нина, орг'а, свек'а, стрек'а, туг', туг'ина; освѣнъ това глаголитѣ на *'аш*: *врак'аш, извaг'аш, плак'аш, прак'аш, рог'аш, фак'аш.*

Ако не смѣтаме *глаголитѣ* на *к'а–г'а*, защото се балансиратъ съ *дѣепричастията* на *шти*, а сравнимъ само отдѣлнитѣ думи, споредъ както сѫ замѣнени въ тѣхъ tj–dj, ще видимъ, че въ дебърския говоръ има една врѣхнина отъ 16 случая *въ полза* на общобългарския изговоръ; защото срещу 19 думи съ *к'–г'* има 35 думи съ *шт–жд*; па и да не броимъ четире отъ тѣхъ (*вештер, вештица, општи, општина*) като отъ съмнителенъ произходъ, пакъ оставатъ 32 думи срещу 19, което показва ясно, че дебърскиятъ говоръ пази откъмъ тая страна още хубаво старата връзка съ общобългарското *шт-жд*-нарѣчие. За мене дебърскиятъ говоръ се прѣдставя като напросто излѣзълъ отъ *охридския*, слѣдъ като изравнилъ **ѫ** и **ъ** въ *о*, **лъ-ръ** въ *ол* и *ор* и **ѫ** и **ам** у всичкитѣ глаголи въ 1. ед. сег. въ *а*. Има даже дохватки, по които опрѣдѣляме и *врѣмето* на това отдѣляне, или по-добрѣ на прѣхода **ѫ** въ *о*; то е станало, *слѣдъ* като въ охридския говоръ била вече развита извѣстната редукция на звукъ *а;* думи като: *мо̀штеа, сно̀га, на̀зод, о̀мбар, зно* (и *зноіа*), въ дебърски сѫ произлѣзли просто възъ основа на охридскитѣ: *мъшчеа, снъга, на̀зъд, ѐмбар, знъм,* гдѣто имаме редуцирано *а*. Па тъй сѫщо и дебърскитѣ: *іозик, іоторва, іочмен, заіок* не бива да се тълкуватъ иначе, освѣнъ като произлѣзли отъ охридскитѣ: *ѣзик, ѣтърва, ѣчмен, заѣк,* гдѣто имаме срѣднобългарска юсова замѣна (**ѭ** намѣсто **ѩ**). Значи и въ дебърския говоръ, прѣди да се замѣнятъ етимологичнитѣ звукове *а* и **ѫ** съ *о* въ

изброенитѣ думи, ще сж били сжщо тъй прѣгласени въ ъ, както сж днесъ още въ охридския. А щомъ е имало едно врѣме и въ Дебърско подобенъ изговоръ, какъвто е днесъ въ Охридско, то е вече доста силно доказателство, че въ него ще е владѣла и своиствената на охридския говоръ замѣна *шч-жџ* (или все-едно — *шт-жд*) за tj dj. Слѣдователно, щомъ дѣлимъ българскитѣ говори спородъ tj–dj, дебърскиятъ говоръ ще трѣбва да причислимъ къмъ главното българско *шт-жд*-нарѣчие; разбира се, туй не ни прѣчи да го числимъ и къмъ други групи бълг. говори, кога взимаме друга дѣлидбена основа.

Щомъ общобългарското *шт–жд*-нарѣчие се простира прѣзъ Леринско, Костурско, Прѣспенско, Охридско, Стружко, и Дебърско—значи дори подъ Гостиваръ, то за третото българско *к′–г′*-нарѣчие остава областьта, затворена съ тоя кръгъ отъ български *шт – жд*- говори. А понеже, както казахме, надлъжъ по Шаръ-планина и Скопска Църнагора се ширятъ сега арнаути, то к′–г′-нарѣчие се допира само на сѣверъ прѣзъ Вранско съ моравското нарѣчие отъ една страна и съ сѣверозападното ч–џ-нарѣчие — отъ друга.

Въ тази область различаваме три групи к′–г′-говори:

I. Сѣверномакедонски говори;
II. Срѣдномакедонски говори;
III. Югоизточномакедонски говори;

Първата група я съставятъ говоритѣ по *Долни-Пологъ* (Тетовско), *сѣверно-Скопско* (Черногория), подирѣ по *Кумановско*, *Кратовско*, *Паланско* и нагорѣ по рѣки *Пчиня*, *Крива-ръка* и *Българска Морава*. По фонетичнитѣ си бѣлѣзи тия говори спадатъ повече къмъ *сѣверозападното* ч-џ-нарѣчие, защото съ другитѣ македонски говори ги съединява *само* еднаквата замѣна за *tj – dj*. Тия говори съставятъ прѣходъ между сръбско-българското ресавско или моравско нарѣчие и чиститѣ български говори. Па именно защото се допиратъ съ разни говори, тѣ сж получили и различни свойщини, които не сж още сформирувани въ едно цѣлокупно цѣло. Затова е мжчно да имъ се даде обща характеристика. Главнитѣ фонетични бѣлѣзи на тия говори покрай к′–г′ за tj–dj сж:

1. **щ**$_1$–**жд**$_1$ се изговарятъ като *шт–жд;*
2. **ж** гласи въ коренни срички като *у;*
3. **ъ** и **ь** сж изравнени въ единъ и сжщъ звукъ *ъ;*
4. **ръ** звучи като *ър*, а **лъ** – като *лъ* и като *у;*
5. ударение *общобългарско* съ тенденция къмъ двусрично.[1])

Другитѣ двѣ групи говори иматъ общо съ първата група само к′–г′ — доколкото не сж запазили още старото си шч–жџ (или шт–жд); инакъ всичкитѣ горни петь признака сж други, именно:

---

[1]) Тая харастеристика на сѣверномакедонскитѣ говори е споредъ говора въ с. *Нежилово*, Паланска каза, но по-близу до Кратово; снета е по говора на *Неша Ристовъ*, зидаръ тука въ София, на 54 години и скоро дошелъ отъ родното си мѣсто.

а) *въ срѣдномакедонскитѣ говори:*

1. щ₁—жд₁ се изговаря *шч—жџ* (по-рѣдко *шт—жд*);
2. ѫ гласи въ коренни срички като *а*;
3. ъ се *различава* отъ ь; ъ = *о*, ь = *е*;
4. ръ гласи като *ър*, а лъ като *ол* (но въ Кичевско *ъл*, въ Тиквешко *ъ*);
5. Ударение *опрѣдѣлено третосрично* ⌣ ⌣ ⌣ ⌣, но въ Тиквешъ — полуопрѣдѣлено двусрично второ: ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣.

б) *въ югоизточнитѣ макед. говори:*

1. щ₁ — жд₁ гласи като *шч—жџ*;
2. ѫ гласи въ коренни срички като *ъ*;
3. ъ се *различава* отъ ь: ъ = *о*, ь = *е*;
4. ръ и лъ промѣнливи: *ър* и *ръ*, *ъл* и *лъ*;
5. Ударение *полуопрѣдѣлено двусрично*: ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ ⌣ при туй и:
6. *Редукция* на високитѣ гласни *а*, *е*, *о*.

Срѣдномакедонскитѣ говори заематъ най-голѣма область отъ Македония, именно областьта между *Скопие*, *Кичево*, *Крушево*, *Битоля*, *Мориово*, *Тиквешъ*, *Радовишъ*, *Кочани*, заедно съ вѫтрѣшнитѣ градове *Щипъ*, *Велесъ* и *Прилѣпъ*. Въ тая широка область срѣдномакедонскитѣ говори образуватъ една здраво сплътена и хубаво изравнена цѣлость. А понеже тия говори, както казахме, иматъ толкова общо съ най-западнитѣ клонове отъ общобългарското шт—жд-нарѣчие, именно съ говоритѣ по Ресенско, Охридско, Стружко и Дебърско, тѣ образуватъ съ тѣхъ едно закрѫглено цѣло, каквото нѣма нийдѣ между българскитѣ говори. Единството развалятъ до нѣйдѣ само източнитѣ македонски говори по *Кочанско*, *Радовишъ*, *Тиквешъ* и *Мориово*, които нѣматъ еднакво ударение съ тѣхъ, а отиватъ или съ общобългарското, или съ воденското, или пъкъ си иматъ особена акцентна система.

Югоизточнитѣ макед. говори заематъ областьта между *Острово*, *Гевгелии* и *Солунско* съ центъръ *Воденъ*. Тѣ сѫ повече смѣсени говори и особено единство по между имъ *нѣма*, ни откъмъ к'—г', ни откъмъ другитѣ имъ говорни свойства. Кукушкиятъ говоръ, макаръ да е твърдѣ близкъ до воденския, откъмъ tj—dj пада извънъ тази область, защото въ него прѣобладава шч—жџ. За тоя говоръ вж. у Д. Мирчевъ, тука.

И тритѣ говорни групи, на които дадохме главнитѣ фонетични бѣлѣзи, иматъ, казахме, туй общо свойство, че замѣнятъ tj—dj съ к'—г'. Ала нека се не мисли, че въ тази область к'—г' навредъ еднакво се замѣнява съ tj—dj; забѣлѣзваме една постепенность отъ сѣверъ къмъ югъ, която ни обяснява и произходътъ на македонскитѣ звукове к'—г': най-редовно и правилно употрѣбятъ к'—г' *сѣвернитѣ* македонски говори, докато въ *срѣднитѣ* и *южнитѣ* намираме покрай к'—г' още и шт—жд.

По-горѣ казахме, че дебърскиятъ говоръ заедно съ говоритѣ по Охридско и Прѣспенско езеро споредъ замѣната си за tj—dj спадатъ

къмъ общобългарското *шт – жд*-нарѣчие. Обаче нека се не мисли, че веднага съ тия говори се свършва областьта на *шт–жд*, защото въ тѣмъ съсѣднитѣ краища (Гостиварско, Кичевско, Крушовско, Битолско), *шт–жд* си се още чува, макаръ и въ по-малко думи. Въ Кичевско напр. се употрѣбятъ тия думи съ *шт–жд*, споредъ както ми ги съобщи г. *Стойко Димитровъ Вълкановски*, чиновникъ тука въ Земледѣлско-търговското министерство, родомъ отъ Кичевското с. *Латово* (на Дановата карта погрѣшно: „*Ладово*") и бивши учитель тамъ: *гдрешто, горѐштина, гѝгник* (но гаќи), *пàштерка, кражба, маштеа, мòшти, мòшне, нѐмош, немоштен, нàпрежен, нỳжда, нѝшти, нѝштелки, изнѝштено, пѐштера, плѐшка* (но плѐќи), *пдмош, пдмошник, помдшница, прашка, рожба, рождество, свешник*, а въ ближнитѣ села *Пласница* и *Оранци* още: *сндшти* и *ръжда.*[1])

Въ сѣверно Битолско се срѣщатъ тъй сжщо много думи съ *шт-жд*, тъй напримѣръ въ с. *Църско* употрѣбятъ освѣнъ горнитѣ отъ Латово още и: *сноши, пешник, пдслежен, длошки* (овошки) — споредъ както ги провѣрихъ по Янаки Ангеловъ, търговецъ, родомъ отъ това село. А въ село *Велмевци* (туку до Църско) казватъ още: *лешта, брош* (**брощь**, Mukl. Etymol. Wört. отъ tj), *прѐмеже* (премеждие), *прашта* и (прашка), *маштѐица, дбушта, гдечко* месо, вж. П. Гжбювъ, *По говора въ с. Велмевци*, „Трудъ", IV., кн. I., 85. Срв. още *плашта* отъ Битоля, Сбм. XI., 384.

А отсамъ Прилѣпъ — значи още по-навътрѣ въ тая прѣдполагаема к'–г' область, споредъ *М. Цѫпенкова*, неисточниятъ изворъ на умотворби отъ тоя край въ Сбм., ето кои думи си забѣлѣзахъ съ *шт–жд*: *гдрешто, пàштерка, кражба, маштеа, мошти, немошница, пдмош, нàпрежни, нужда, нуждàлиа, нѝшти* (нищелки), *сношна* вода, *пѐштера, плешка* (но множ. *плеќи*) *пражтила, свешник* (но свеќа), *рождѐство, сношти* (но синоќа); Д. Мирчевъ дава още и тия примѣри (въ статията си по прилѣпския говоръ, приготвена за сборника): *машчѐница, Кривогашчани* (село), *свѐшченик, нужен, пдслежен, нѐкоаш.* Вж. сжщо у Хр. Матова, Бълг. Пр. год. V., кн. IV., 146.: *пашчерка, рожба, машченица, нужба, прашчила.* А студентъ М. Копановъ отъ Прилѣпъ, ми съобщи още: *дàжбина* (данъкъ), *сѝржба* (сръдня) и *нѐвежа.* Послѣдната дума трѣбва да е нова.

Звукове *шт–жд* или *шч–жџ* намираме още по-нататъкъ; тъй напр. отъ село *Мързенъ-Ораовецъ* на югъ отъ *Велесъ* (Тиквешко) си забѣлѣжихъ тия думи (споредъ баба Неда Николова, родомъ отъ това село): *горешчѝна* (покрай врукина), *мошне, напрѐжниот, нужџа, нужен* (има нужда), *нѐкогаш, нѝкогаш, нишчѐлки, овдшче, пашчѐрка, плешка, срѐтчу, пешчѐра.*[2])

---

[1]) Интересно е, че въ говора на с. *Латово*, който е западноцентраленъ говоръ (ѫ=а) лъ не гласи *ол*, както въ съсѣднитѣ му *дебърски* и *прилѣпски* говори, а както въ общобългарски ъл: *вълк, гълтам, жълт, вълна* и пр. съ изключение само на *золва*, която дума и въ други централни говори прави изключение. Отклонката е понятна, щомъ излизаме отъ старобългар. золъ; срв. и срб. *заова*, а не *зува*.

[2]) Интересно е *ударението* въ тоя говоръ както и въ цѣло Тиквешко. То не е ни велешко (третосрично), нито пъкъ върви съ нѣкой отъ досега извѣстнитѣ видове българ.

А въ сѫщия градъ Велесъ се употрѣбятъ слѣднитѣ думи съ *шт–жд* (шч — жџ), споредъ както си ги забѣлѣзахъ по г-жа *Ацана Матова*, майка на покойния Д. Матовъ: *пàшчерка, мòшти, мòшне, пòмошник, пешник, плешка, плешки* (и плеќи), *ръ̀ждѐнство, напрѐжните* луѓе биле пò-арни, *нỳжда, нỳжен* е, го дотѐрала *нỳждата, некогаш, никогаш, еднаш, нишќи*, ќе го *рàзнишчим, òбушта, нѝштелки, òпшта* рàбота, *óпштина, пéштера;* освѣнъ това: *свешник* (а не *свеќник*) = светилник за борина. При това забѣлѣзвамъ, че изговорътъ на щ–жд ми се счуваше ту *шч–жџ*, ту *шт–жд: клешти, гушчер, дъжџовна, кръштевам.*

Щомъ у всичкитѣ срѣдномакедонски говори намираме покрай ќ–ѓ и *шт – жд* (или шч — жџ) като замѣна за tj — dj, би трѣбвало да приемемъ, че заправо областьта на сѫщинското ќ – ѓ-нарѣчие начева отъ оний краища, гдѣто *изчезватъ думитѣ* съ *шт–жд* и гдѣто заедно съ ќ–ѓ се намѣсватъ и други небългарски свойщини: ѫ = *у*, ъ = ь = ъ. За това азъ схващамъ ќ–ѓ въ срѣднитѣ и южни македонски говори като тѣмъ първоначално *чужди звукове*, внесени въ тѣхъ отъ сѣвернитѣ погранични говори, гдѣто сѫщитѣ звукове сѫ си по-домашни и по-старински. Тъй се обяснява оня *дуализъмъ* откъмъ замѣната на tj–dj, който се срѣща у всичкитѣ македонски говори отъ Скопие надолу и който напразно ще търсишъ отъ Скопие нагорѣ. Отъ разпититѣ ми за Кратовско откъмъ тая страна се увѣрихъ, че въ тоя край нѣма вече думи съ *шт – жд* намѣсто tj — dj, а навредъ все ќ - ѓ. Тъй напр. въ с. *Нежилово* (близо до Кратово) споредъ *Неша Ристовъ* отъ това село, най-обикновенитѣ думи съ *шт -жд*, които се срѣщатъ навредъ по останала Македония, си се изговарятъ пакъ съ ќ–ѓ — или пъкъ ги нѣма никакъ; тъй: *свеќник, гаќник, плеќи, воќе, вруќо, вруќина, краѓа*, (така чухъ!) намѣсто *кражба, помоќ, нити* (нищелки), *маќеа,* даже *броќ* (**брощь**!), а пъкъ: *нужда, навуща, мошти, некогаш, немощен, мошне, рожба, пещера, пращило* — нѣма никакъ, т. е. има насрещу тѣхъ съвършено други думи.[1]) Тъй че оний думи съ *шт–жд*, които срѣщаме по цѣла останала Македония, ще сѫ остатъци отъ нѣкогашна обща употрѣба на щ–жд по тия краища, значи *по-стари*, а *ќ–ѓ* — *по-нови.*

Споредъ това, заключението на Облака, че ќ – ѓ е *чуждо* въ *солунскитѣ* и *дебърскитѣ* говори, а *шт–жд* (шч–жџ) е у тѣхъ *по-старо* и *домашно* (Maced. Stud. 63., 67.), може смѣло да се приложи върху *всичкитѣ македонски говори*, гдѣто покрай ќ – ѓ намираме и *шт – жд*

ударения, а прави за себе си *отдѣлна система*, на която свойството е да *отбѣгва последния слогъ* у многосложни думи и да прѣдпочита двата *прѣдпослѣдни*, значи ударение *полуопрѣдѣлено*-двусрично *второ*: ◡ ◡ ◡̇ ◡̇ ◡; *първото* полуопрѣдѣлено двусрично ударение е *воденското* ◡ ◡ ◡ ◡̀ ◡̇.

[1]) Макаръ че тия говори употрѣбятъ тъй редовно ќ – ѓ намѣсто tj — dj, макаръ да иматъ изравнени ъ—ь и *у* намѣсто ѫ (ала нè вредомъ!), тѣ сѫ пакъ *български*, а нè сръбски, защото срещу тия три сръбски свойщини иматъ много други български; тъй напр. ръ и лъ *не сѫ* вокализирани, а се изговарятъ като *ър, лъ*, а само слѣдъ *устни* съгл. лъ е вокализирано въ *у*: *вук, вуна*, ала: *гълтам, дълго, кълцам*; па и ѫ покрай *у* гласи и *а*: *орàа, паднàа* (орахѫ, паднѫхѫ); освѣнъ това у тѣхъ *нѣма лабиално л*, а и *ударението имъ* е тъй сѫщо *общобългарско*. А откъмъ *формална* страна *нищо сръбско* нѣма у тѣхъ, защото: у тѣхъ *нѣма падежи, нѣма инфинитивъ*, а има *членъ*: измузи ли *кравуту?* напои *кòњатога.*

(шч—жџ). Какъ е станало сега това разширение на к'—г', дали съ прѣселби отъ сѣверъ, или съ постепенни заемки, мжчно е да се каже; но едно е сигурно, че к'—г' дохажда *слѣдъ* като тия краища биле вече заселени съ население говореще **щ — жд** за tj — dj; инакъ не може се обясни, отгдѣ ще се вземе **щ—жд** въ *най-западнитѣ* македонски краища (Дебърско, Кичевско, Охридско, Стружко) и защо въ старобългарската писменость, основана въ тия краища, нѣма ни диря отъ тия звукове; па най-сетнѣ инакъ не можемъ си обясни и цѣлия строй на македонскитѣ говори (срѣдни и южни), които освѣнъ к'—г' *нищо друго* небългарско нѣматъ. Щомъ считаме к'—г' за чужди въ македонскитѣ говори, можемъ да бждемъ и по-равнодушни къмъ въпроса за тѣхния изговоръ; защото изговаряли се *ќ — ѓ* или к' — г' все нѣма да бждатъ българскитѣ *шт--жд.* Но пакъ, имайки прѣдъ видъ *произхода* и *сжщинския изговоръ* на тия звукове, не бива да ги идентифицираме съ сръбскитѣ *ќ-ѓ*, защото, първо и първо тѣ не сж дошли въ македонскитѣ говори *направо* отъ *сръбски,* а отъ ония *сръбско-български* говори по Пчиня и Морава, които и днесъ още изговарятъ к'—г' намѣсто *tj dj*; второ, македонскитѣ к'—г' сж още *гърлени палатали,* докато сръбскитѣ ћ — ђ сж *втори стадий* отъ сжщитѣ звукове, т. е. развити вече въ *шушкаво-зжбни* палатели. Сръбскитѣ учени може-би неволно смѣсватъ к'—г' съ своитѣ *ќ — ѓ,* понеже ги чуватъ все тамъ, гдѣто по сръбски стоятъ *ќ—ѓ*; тъй че македонскитѣ *к'ерка, мег'а,* въ които за българско ухо к'—г' звучатъ тъкмо тъй, както и въ думи: *шек'ер, г'ердан,* сърбинъ неволно чува и пише както *шеќер, ѓердан,* тъй и *ќерка, меѓа.*

Съ такова субективно схващание се обясняватъ и толковато грѣшки у *Качановски,* който пъкъ намѣсто к'—г' пише постоянно т'—д': дѣвой*тя*, май*тя*, бе*т*яр (бек'ар), 136., *т*итка (китка), 152., *д*юбрище, 156., на седѣн*т*ю, 161., старой*тя*, 162., гледаю*ти*, 165., церна калу*д*ера, 174., сѣм*ти* (семки), 406., помо*ть*, *д*ердан, 326,, бел*т*им (белкимъ) 330. и пр. и пр. И макарь че е тъй необикновено за наше око туй означение, азъ бихъ рекълъ, че по изговоръ и слухъ то е по-близу до к'—г', отколкото ђ—ђ, защото съдържа само *омекчение* безъ *шушкавъ елементъ*, докато ћ — ђ — поне споредъ книжовния сръбски изговоръ, прѣдполага вече *шушкавость;* не туку тъй тънкослухиятъ *Вук Караџиќ* прѣдава въ рѣчника си изговора на *ќ — ѓ* чрѣзъ *тьчь — дьжь*;[1]) а тия *тьчь — дьжь* стоятъ далекъ отъ македонскитѣ г'—к'. Азъ чухъ една малка шушкавость на к' само въ думи: нок', нок'ви, синок'на, помок' и покук'нина, но тая шушкавость не излиза винаги наявѣ, а само, както казва и Облакъ (Maced. Stud. 58.), когато к' се изговаря съ по-голѣма енергия. Па най-сетнѣ и да имаше въ Македония сжщи ћ - ђ, нѣмаше да бжде чудно, защото щѣха да бждатъ естествено развитие отъ к'-г', тъкмо тъй, както

---

[1]) Въ материалитѣ си отъ Разложко (Додатъкъ) Вукъ употрѣбя истина *ќ—ѓ* за к'—г' но изрично казва, че *ќ — ѓ* му означаватъ меки к' — г', вж. *Граматички и полемички списи,* држ. изд. II., 281.

и сръбско-хърватскитѣ звукове ћ—ђ сѫ се развили пакъ отъ по-стари к'—г'. Но понеже въ самата срѣда, отдѣто се внисатъ и поддържатъ тия звукове въ македонскитѣ говори, именно въ моравско-ресавското нарѣчие, отъ което сѣвернитѣ македонски говори (въ Кумановско и Кратовско) сѫ просто продължение, сѫщи сръбски ћ—ђ още нѣма, то затова ги нѣма и въ македонскитѣ говори. Но въ сѫщность к'—г' трѣбва да се счита за изходище не само на сръбско-хърватскитѣ ћ—ђ, ами и на словенскитѣ *ч—ј*, на рускитѣ *ч—ж* (отъ по-напрѣжни ч—ц), па най-сетнѣ и на българскитѣ *шт—жд* (отъ по-напрѣжни шч—жц). Това ще обясня други пѫть по-нашироко, а тукъ ще кажа само толкова, колкото да допълня мисъльта си. Азъ си мисля именно, че днешнитѣ *свек'а, мег'а,* тъй обикновени въ ресавско-моравското нарѣчие и въ македонскитѣ говори, стоятъ най-близу до старо-славянскитѣ *свѣтја, међа,* понеже приемамъ, че още въ праславянско врѣме е билъ възможенъ сѫщи прѣходъ на *тј* и *дј* въ к'—г', както и днесъ (*цвек'е, грозг'е*). Отъ тия *свѣк'а* и *мег'а* лесно си обясняваме както сръбско-хърватскитѣ *свећа-међа,* тъй и словенскитѣ *свеча-меја,* които произлизатъ пакъ отъ *свек'а-мег'а,* само че не еднакво се развиватъ: докато *к'а* става *ча* прѣзъ *ћа, г'а* — дава *ја.* А за обяснение на рускитѣ *ч—ж* и българскитѣ *шт—жд* ще трѣбва да прѣдположимъ, че първоначалната гърлена замѣна за *tj—dj* въ югоизточнитѣ слав. езици е била съ *удвоени* к' и г': свѣк'к'а-мег'г'а, т. е. удвоени вслѣдствие на *ј* слѣдъ *т* и *д* (вж. *В. Потебня*, Къ исторіи зв. р. яз. II., 45.; *А. Шахматовъ*, Къ исторіи зв. р. яз., Изв. Спб. Акад. I., 698.); Срв. *трекки, пѫккье* отъ М. Търново, Псп. XII., 436. Отъ таково удвоено к'—г' произлиза въ руски *свечча-мецца* (А. Потебня, Arch. f. Sl. Phil. III., 594.), отдѣто *свѣча-межа* — слѣдъ ослабването на *ц* въ *ж*. Българскитѣ звукове *шт—жд* се развиватъ отдѣто и рускитѣ (от *чч-цц*), само че намѣсто да се опростятъ както въ руски, тѣ се раздвояватъ тъй, че първитѣ ч и ц ослабватъ въ *ш—ж: свѣчча—свѣшча—свешта; мецца—межца—межда.* Това тълкуване обяснява хубаво, защо въ старобълг. щ—жд съдържатъ $щ_1$—$жд_1$ и $щ_2$—$жд_2$; защото се посрѣщатъ въ *шч—жц.*

Сѫщо тъй си обяснявамъ и случаитѣ съ *ktj, gtj, xtj;* най-напрѣдъ става регресивна асимилация, отъ която произлизатъ пакъ двойни гърлени: отъ *нокти, ректи* става *нок'к'и, рек'к'и,* които даватъ сѫщи промѣни както и *tj*: ресав.-срб.-хърв.-слов. нок'и, ноћи, ночи; руски — *ноччи-ночи:* български — *ношчи-ношти.*

Отъ тукъ виждаме, колко интересно за науката е сръбско-българското ресавско-моравско нарѣчие съ своята най-стара замѣна за tj—dj и каква полза би принесло едно безпристрастно изложение на това тъй занемарено отъ сръбскитѣ учени славянско к'—г'-нарѣчие.

Ето и схематично прѣдставено единството на югоизточнитѣ славянски езици откъмъ *tj-dj:*

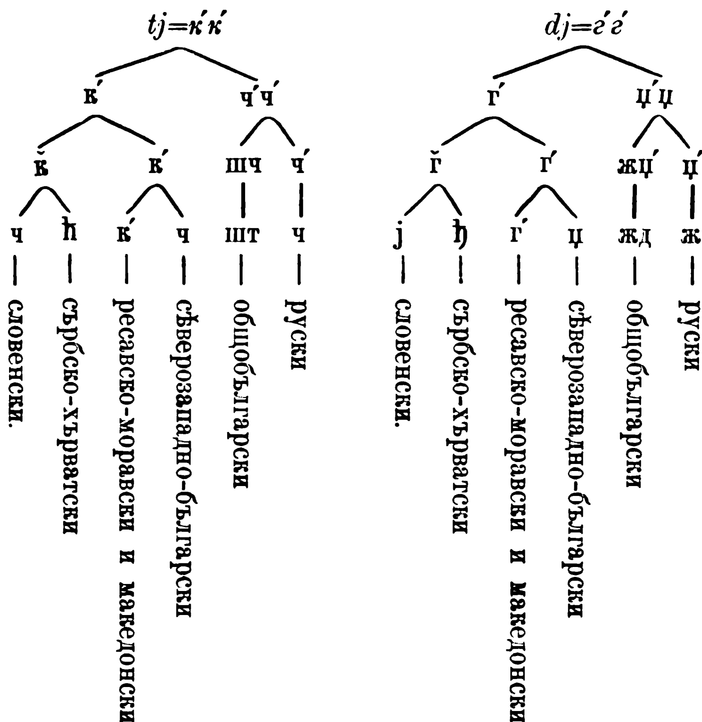

Въ сѣверозападнитѣ славянски езици съскавитѣ замѣни *ц—s* сж получени направо отъ tj—dj (прѣзъ удвоени ц́ц́—śś), а не посрѣдствомъ *ќ—ѓ*, защото прѣдполагамъ, че когато *ќ—ѓ* сж могли да минатъ въ *ц—s* (втора славянска палатализация), въ чешки и полски — па и въ другитѣ слав. езици още се е търпѣло tj—dj; т. е. когато **овьќа** дава **овьца**, още се е изговаряло **свѣтја**, или даже **свѣтна**. Разнитѣ замѣни за tj—dj въ славянскитѣ езици сж сравнително ново явление.

София, 4. V. 1901.

Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ.

Отъ Д. Мирчевъ.

Както е извѣстно, българскиятъ езикъ въ своята цѣлость се разпада на двѣ голѣми групи: източна и западна. Къмъ послѣдната отъ тѣхъ се отнася и кукушко-воденскиятъ диалектъ, който се говори въ югозападна Македония, до самитѣ врата на Солунъ. По характернитѣ си особености обаче тоя говоръ държи срѣдно мѣсто между еднитѣ и другитѣ. Отъ една страна той сподѣля, именно, такива езикови свойщини, по които трѣбва непрѣмѣнно да го смѣтаме за западенъ говоръ, а отъ друга пъкъ — такива, които го турятъ въ тѣсна свързка съ източнитѣ. Докато въ западнитѣ говори рѣдко или никакъ не се срѣща познатата на изчочнитѣ български говори редукция на гласнитѣ а, е, о, въ кукушко-воденския говоръ тя е прокарана съ една строга послѣдователность. Въ Кукушъ и Воденъ се слушатъ думитѣ: *збръвѝл, зилѐн, дивдѝка,* вмѣсто *забравил, зелен, девоіка*. Тая черта, както е извѣстно, не е свойствена на западнитѣ диалекти. Редукцията на *а* въ охридско-тетовския говоръ, която изтъкна Н. Силяновъ въ Сбм. кн. XI. стр. 582., не говори противъ моето твърдене, понеже тя, първо, е толкова слаба за *а* и, второ, необхваща и другитѣ звукове -- *е* и *о*. Напротивъ, въ кукушко-воденския говоръ редукцията е разширена върху всички случаи, гдѣто срѣщаме а, е, о, безъ обзиръ на тѣхния произходъ

Друга една отличителна черта на кукушко-воденския говоръ, която главно се срѣща въ говора на гр. Кукушъ, е прѣгласътъ на *а* въ *е*. Тоя прѣгласъ е познатъ само на източнитѣ говори, въ западнитѣ не го срѣщаме току-речи никдѣ. Въ Кукушъ, между това, както и въ Ловечъ или Котелъ, вмѣсто ягне, яре, чаша, кукушани, се говори *ìегне, чѐша, чѐши, кукушѐни*.

Къмъ отличителнитѣ свойщини на тоя говоръ се отнася и редовната употрѣба на ѫ въ корена на думата, като ъ-звукъ. Тоя стб. вокалъ, както ни е извѣстно, въ повечето западни говори е застѫпенъ отъ пълна гласна *а* или *о*, а гдѣто нѣгдѣ изъ тѣхъ вмѣсто него иде *ъ*, замѣната му съ *ъ* е непослѣдователно прокарана. Въ к.-в. говоръ безъ изключение коренниятъ ѫ е застѫпенъ все отъ *ъ*, както и въ източнитѣ.

Съ изтб. говори тоя диалектъ се сближава и поради еднаквитѣ прѣмѣни въ областьта на най-характеристичнитѣ съгласни *шт, жд.* Макаръ спорадично да се срѣща прѣмѣната на *tj, *dj въ *шт* и *жд* и въ другитѣ западни диалекти, другояче тя е прокарана именно въ кукушкия говоръ, другояче въ тѣхъ. Откъмъ тази страна воденскиятъ говоръ стои по-близу до западнитѣ, нежели до източнитѣ, а съ кукушкия се кръстосватъ.

По отношение на ударението кукушко-воденскиятъ говоръ не се съгласява нито съ източнитѣ, нито съ западнитѣ говори. Ударението въ него се движи по свои особени закони, отлични отъ ония за ударението въ другитѣ български говори.

По тия важни особености въ фонетиката, както и по строя на изречението, кукушко-воденскиятъ говоръ стои много по-близу до източнитѣ говори, нежели до западнитѣ. Но отъ друга страна той е тѣсно свързанъ и съ западнитѣ поради една отъ най-характеристичнитѣ черти между източнитѣ и западнитѣ говори, а именно съ произношението на ѣ като *е,* което тука е прокарано съ една рѣдка послѣдователность. Отъ тая страна той дохожда да потвърди дѣлидбата, която прави г-нъ Б. Цоневъ въ Сбм. кн. III. стр. 283.—284., на българския езикъ на двѣ групи възъ основа на произношението на ѣ като *е* и като *іа,* а съ редукцията на гласнитѣ, прѣгласа на *а,* произношението на ѫ като ъ и прѣмѣната на *tj и *dj въ шт, жд да оспори оная на В. Григоровичъ въ „Очеркъ уч. пут. по Евр. Турціи“ и на К. Иречекъ въ сПсп. кн. VIII. стр. 84. Слѣдователно, ако се приеме произношението на ѣ като най-характеристиченъ бѣлѣгъ, по който единъ говоръ спада къмъ източната или западната група говори, тогава кукушко-воденскиятъ напълно се слива съ западнитѣ говори. Що се отнася пъкъ до самото дѣлене на българския езикъ на двѣ половини, трѣбва да се съгласимъ, че никога не може да се постави една абсолютна граница не само между говоритѣ на единъ и сѫщъ езикъ, а и между два съсѣдни сродни езика. А излизаме ли отъ това гледище, дѣлбата има практична стойность, и произношението на ѣ като *е* и *іа* наистина остава най-сгоденъ бѣлѣгъ за дѣлба. Тая дѣлба на г-на Б. Цонева може само да се допълни въ нѣкои страни, досѣжно географическитѣ граници. Произношението на ѣ като ја се простира не до устието на р. Струма, както казва г. Б. Цоневъ, а до самия Солунъ.[1]) Дѣлидбената черта върви отъ Неврокопъ по притока на р. Струма, р. Бистрица, па отъ устието на послѣдната слѣдва течението на Струма до Рупелския проходъ, минава отвѫдъ Струма, взема Порой, оттамъ на югъ близо до с. Нѣгованъ внася въ източната область цѣлото Лагадинско съ тритѣ архаистични стбългарски села —

[1]) На автора, види се, е останало неизвѣстно, че тая поправка е вече направена отъ Д-ръ Л. Милетича въ статията му „Bemerkungen zu Oblak's Macedonischen Studien“ (вж. Archiv für slavische Philologie 1898. XX. 581.), гдѣто именно се казва, че „границата на западнобългарското нарѣчие споредъ произношението на ѣ не върви отъ Ихтиманъ на югъ въ посока къмъ Сѣръ до морето, както е казано у г. Цонева, а закривява къмъ западъ къмъ Солунъ, тъй като и с. Сухо и сѣвероизточнитѣ села около Солунъ (Киречъ-Кьой, Айватово) ѣ се произнася като ä“. — *Ред.*

Сухо́, Висока и Зарово, които, както забѣлѣзва и Д-ръ В. Облакъ въ Сбм. кн. XI. стр. 551., се отнасятъ по говора си къмъ източна България. Това би било най-точната граница, ако гледаме на ѣ като на дѣлидбенъ бѣлѣгъ, понеже тая гласна се произнася като і или іа̂ въ всички случаи въ езика на опрѣдѣлената область, гдѣто етимологично се срѣща, до самия Солунъ, въ с. Киречъ-Кьой, а въ Горни и Долни Порой се слуша „чиляк“, както и въ Ловечъ. Така щото не устието на р. Струма, а Солунъ съ с. Киречъ-Кьой трѣбва да се смѣтатъ като граница, гдѣто се завършва произношението на ѣ като е͡а или іа.

Обсѣгътъ на кукушко-воденския говоръ нѣма точно опрѣдѣлени граници. Една линия отъ Кукушъ минава близу до Дойранъ, заема Гевгелийско, Мегленско, минава покрай Нидже планина, Паякъ пл., Воденъ, Ениджe Вардаръ, с. Кара-Суле, Кукушъ. Въ тоя обсѣгъ не влизатъ Солунскитѣ села, които по говора си стоятъ малко настрана отъ кукушко-воденския говоръ; но отъ тѣхъ трѣбва да внесемъ въ очертаната область така нареченитѣ „камбарбаци[1])“, отъ които едни спадатъ въ Солунско, а други въ Ен. Вардарско. Тѣ населяватъ селата: Петрово, Куфалово, Бозецъ, Бугариево, Ватилъкъ, Сарамурово, Дърлица и Коритенъ. Трѣбва да се знае, при това, че и между внесенитѣ тукъ говори нѣма всѣкога пълно съгласие. Ето защо нарекохъ студийката си „Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ“. Съ това искамъ да се разбира, че отъ една страна кукушкиятъ, и отъ друга воденскиятъ говоръ, макаръ и да вървятъ по едни и сѫщи закони, все отстѫпватъ единъ отъ други въ нѣкои частности, които ще бѫдатъ на мѣстото забѣлѣзани за всѣки отъ тѣхъ. Па не само това, ами има нѣкои особености, които дѣлятъ самия гр. Кукушъ отъ припадащитѣ къмъ него села. Това явление не е ни най-малко чудно въ областьта на българския езикъ, който е раздробенъ на толкова много диалекти. Излизайки отъ туй становище, азъ отнасямъ къмъ кукушкия и гевгелийския, а къмъ воденския — говора на Ениджевардарско съ голѣмото с. Гумендже.

Бѣлѣжкитѣ, които тукъ правя, извличамъ изъ собствени наблюдения отъ една страна, а отъ друга и отъ публикувани народни умотворения. Да наблюдавамъ имахъ пълна възможность въ самия Солунъ, гдѣто всѣки день се срѣщатъ хора изъ очертаната область, а освѣнъ това много дължа и на другаруването си съ хора изъ споменатитѣ мѣстности. Освѣнъ това посѣтихъ и двата центра на тоя говоръ — Кукушъ и Воденъ, а за всѣка тъмна страна по извѣстенъ въпросъ се справяхъ по веднажъ, дважъ и трижъ съ надлежни отъ говора лица. Прѣди да пристѫпя къмъ своята работа и да оползотворя особено публикуванитѣ материали, азъ ги провѣрихъ, защото между моитѣ наблюдения и тѣхъ, главно между сбиркитѣ на г-нъ К. Шапкаревъ,[2]) се явяваха нѣгдѣ голѣми разногласия.

[1]) Думата „камбарбакъ“, споредъ понятието на солунското българско население, значи дебелакъ. Камбарбацитѣ се отличаватъ отъ другото българско население по своята носия. Безъ съмнѣние, ще има и други, въ всѣки случай, интересни отличителни страни.

[2]) Материалитѣ по кукушкия говоръ провѣрихъ съ добрия си другарь-колега г-нъ Христо Тенчевъ, родомъ отъ Кукушъ и учитель въ Солунската мѫжка гимназия, а ония по воденския

Ще забѣлѣжа още, че прѣдпочитахъ приказкитѣ прѣдъ пѣснитѣ, понеже въ тия послѣднитѣ не може се откри напълно характера на фонетиката на езика, защото често напѣвътъ на пѣсеньта измѣнява боята на звуковетѣ, и второ, защото пѣснитѣ, като минаватъ отъ едно мѣсто на друго, отъ единъ говоръ въ други, запазватъ въ себе си особености на разни говори.

I. Фонетика.

Отъ 11-тѣ гласни, които познава стбл. фонетика, днесъ срѣщаме въ кукушко-воденския диалектъ само шесть, а именно: *а, е, о, и, у, ъ,* отъ които съ полугласната *і* се образуватъ дифтонгитѣ: *ıа, ıу, ıъ* (ѩ). Що се отнася до съгласнитѣ *л, р,* които въ сърбско-хърватския езикъ сѫ минали къмъ вокалитѣ, а съ подобна звукова стойность се явяватъ и въ нѣкои наши говори,[1]) въ кукушко-воденския говоръ тѣ сѫ запазили своята безгласность, както и другитѣ съгласни. Така че вокалната система на кукушко-воденския говоръ се прѣдставя само отъ изброенитѣ по-горѣ шесть гласни. Прѣди всичко ще разгледаме вокалитѣ, а послѣ и съгласнитѣ.

Въ своята студия „За източнобългарския вокализъмъ" въ Сбм. кн. III. и IV. г-нъ Цоневъ твърди, че фонетичната стойность на гласнитѣ става ясна, когато тѣ стоятъ подъ ударение, защото вънъ отъ това условие измѣняватъ своя гласежъ. Макаръ това правило да не важи за всички източни говори, както това забѣлѣзва г-нъ М. Ивановъ въ „Приносъ къмъ изучване българскитѣ диялекти" (Пер. Сп. кн. XLV.—XLVI., стр. 402.), то въ голѣма степень има сила за кукушко-воденския говоръ. Прѣдъ видъ на това обстоятелство, прѣди да пристѫпя къмъ разглеждане на гласнитѣ, ще разгледамъ тѣхната редукция, като явление, свързано съ акцента.

Редукция на гласнитѣ.

Една отъ най-характеристичнитѣ черти на кукушко-воденския говоръ, която го отличава отъ повечето западни говори и го туря въ тѣсна свързка съ източнитѣ, съставя, както се забѣлѣза, редукцията на гласнитѣ. Това езиково явление не е изслѣдвано въ западнобългарската рѣчь. За изтб. говори вече е познато правило, че гласнитѣ *а, е, о,* щомъ не сѫ ударени, снижаватъ своя гласежъ — *а* въ *ъ* (чети ж), *е* въ *и*, *о* въ *у,* въ всѣка часть на думата. Това свойство на гласнитѣ въ тия говори е забѣлѣзано отъ г-нъ К. Иречекъ и взето като една отъ отличителнитѣ

говоръ съ г-нъ Д. Хлѣбаровъ, родомъ отъ Воденъ и учитель въ Солунското образцово първоначално училище; и на единия и на другия изказвамъ дълбока благодарность.

Трѣбва да съжаляваме, че богатитѣ съ съдържание сбирки на г-нъ Шапкаревъ твърдѣ много страдатъ въ езиково отношение. Г-нъ Шапкаревъ силно се е влиялъ отъ охридския говоръ, като неговъ роденъ говоръ, и прѣнесълъ е неговитѣ особености и върху материали изъ другитѣ говори. Трѣбва да похвалимъ г-на Г. Лъжева, обнародванитѣ материали на когото въ Сбм. се отличаватъ съ точность. Г-нъ Лъжевъ не е отбѣлѣзалъ само редукцията на *а,* но тукъ-тамѣ я издава самъ. Въ това отношение той се е влиялъ отъ етимологията.

[1]) Вж. „сПсп." кн. XIX.—XX. стр. 151. А. Теодоровъ „Западнитѣ български говори".

черти на изтб. говори спрѣмо западнитѣ (вж. Пер. Сп. кн. VIII., стр. 82.). Като се прослѣди редукцията на сжщитѣ гласни въ кукушко-воденския говоръ, се вижда, че и той се ржководи въ случая отъ сжщия законъ, като се отклонява само съ това, че тукъ крайното *а, е, о* и началното *а, е* въ кукушкия говоръ и началното *а* и крайното *а, е* въ воденския говоръ винаги запазватъ своя гласежъ. Отстжпването обаче, което прави кукушко-воденскиятъ говоръ въ началото и края на думитѣ, не може го отдѣли отъ изтб. говори по отношение редукцията на гласнитѣ. Запазването на гласа въ тия части на думата е познато и на други говори. Въ пирдопския говоръ, напримѣръ, всѣко коренно *а* стб. **ж** се произнася като ъ, щомъ е неакцентувано; въ краесловието, напротивъ, то всѣкога се чува като чисто *а*. Причината за по-ясното изговаряне на гласнитѣ въ началото и края на словото е чисто физиологична. Крайнитѣ гласни винаги се чуватъ по-дълго, отколкото въ срѣдата. Тукъ за примѣръ спомнювамъ обичнитѣ думи „драги" и „мили", които, безъ всѣко основание, не могатъ мнозина да се примирятъ и да не ги пишатъ съ двѣ *и,* понеже тъй имъ се слушатъ, макаръ етимологично да сж еднакви съ високъ — високи, зеленъ — зелени etc.

Остатъци отъ едновръмешния *квантитетъ,* макаръ и оскждни, се срѣщатъ и въ кукушко-воденския говоръ. Въ кукушкия говоръ срѣщнахъ дълго произношение на *а* въ израза: „што к'и въ пітум, к'и ми каажите ли?" и на *о* въ думитѣ: *лозе, кожа, коза;* напр. аі дôіме нъ *лодзъто. Кодзъте* съ укузіа. Му искърâа цѣла фâша ут *кодж̦ъта.* Въ думата *лудото* се слуша дълго *у:* лууто уткâ свършіл ръботъта ... Ала тукъ може да се каже, че *у* стои въ свързка съ *о* подиръ *д* — отъ лŷдуто, слѣдъ изчезване на *д,* което наистина става въ говора, имаме сливане на двѣ *у*. Въ воденския говоръ срѣщнахъ дълго *и* въ слѣднитѣ думи: син', пустин'а, дървчина; напр.: âку вîдиш *сîн* плâмин дъ‿излѐва нъ‿гôре, дъ знâіш, ути нôсъм. Тъкâ, тъкâ у никôлку вичѐри удгôре съ усушіле наі-ŷбъвите дървичîніна. Пу‿пътут зѐла дъ‿гу лâе аднâ кучка — пŷли *пустîнъта,* пъ и ти к'и‿мі съ бîіш пѐза". Трѣбва да забѣлѣжа, че всички имена отъ **н** основи и **т** основи, минали къмъ **н** основи, показватъ дълго *и:* имîна, вримîна, кучîна и др. Дълго *о* и *а* се явява въ показателното мѣсто. **овъ-а**-о, което въ кукушко-воденския говоръ образува за м. р. вôо, за ж. вâа, за ср. вôо. Въ тоя случай и другитѣ западни говори, поне повечето отъ тѣхъ, сж съгласни съ кукушко-воденския говоръ. Въ с. Пожарско, 6 часа на с.-з. отъ Воденъ, има дълго *а* и *е* въ *дâаде, мѐече, дунѐесе.* Въ говора на това село, което влиза въ района на воденския говоръ, квантитетътъ прави особено впечатлѣние на воденчани, отъ които си забѣлѣзахъ горнитѣ думи. Неговото изслѣдване остава само на благоприятния случай. Ако сждимъ по казването на воденчани, трѣбва да допустнемъ въ него говоръ голѣмъ брой думи съ дълги гласни.

Слѣдъ тѣзи общи бѣлѣжки върху причинитѣ за редукцията на гласнитѣ, пристжпямъ да изложа характернитѣ ѝ особености въ кук.-вод. говоръ. Редукцията на гласнитѣ въ тоя говоръ откъмъ нѣкои страни

напълно се съвпада съ оная на изтб говори. И тукъ, както и въ тия послѣднитѣ, гласнитѣ *а, е, о* потъмняватъ, щомъ не носятъ ударение. Но това става само въ срѣдисловието безъ изключение. Въ началото и краесловието, както е забѣлѣзано, тоя говоръ отстжпва отъ източнитѣ говори, понеже началното *а* и *е* почти никога не си мѣнятъ звуковата боя, а частно за кук. говоръ не се редуцира и *о* въ краесловието. Разбира се, изключения се срѣщатъ, но толкова рѣдки и то само за началото и края на думата, щото не подбиватъ никакъ общото правило. Сетнѣ, колкото се отдалечаваме отъ двата центра — Кукушъ и Воденъ, особено отъ Кукушъ по посока къмъ Гевгели, редукцията се чувствува по-слабо. Това иде отъ влиянието на съсѣднитѣ тѣмъ говори, въ които изобилватъ чисти гласни. Друго едно обстоятелство, което стои малко нѣщо настрана отъ въобще признатата редукция и което е забѣлѣзано и въ източнитѣ говори, е потъмняването на *е* въ ъ-звукъ, а така сжщо стои настрана и неизвѣстната замѣна на *а* съ *и* въ кук. говоръ, но чужда за воденския и другитѣ въобще български говори. Трѣбва да се забѣлѣжи още, че тукъ нѣма никакво значение етимологичниятъ произходъ на една гласна. Ще разгледаме редукцията на всѣка гласна отдѣлно.

Гласна *а*. Всѣко днешно *а* въ кукушко-воденския говоръ, етимологично или секундарно, щомъ е въ срѣдата на думата и не носи ударение, мѣни своя гласежъ въ ъ или *и*.[1])

1. Гласна *а* се редуцира въ ъ.

а) въ кореня на думитѣ:

кук.-вод., *брат*, но *брът_му̀, ръбо̀та, зльта̀р, къжа̀х, пъдна̀х.*

Примѣри изъ кукушкия говоръ:

И_о̀н *нъпръвѝл* куту_ка̀ му ричѐла жѐнѣта. Тугаі̀ му *къжа̀л* ка̀к_гу_е *нъкра̀ла* жина̀тѣ_му дъ_*нъпра̀ве. Пъ_гъ зъкъчѝл нъ_мгіка̀*_му сус кърлѝкут (тоягата). *Зъфътѝла* дъ ку̀ке. *И гъ* утѐпуве *нъ_ба̀бѣта.* Адѝн уфча̀р *пъсѐік'и*[2]) о̀фцıте, глѐде *нъ*_еднò мѐсто о̀г'ин. Уфча̀рут *ръскъжа̀л* и *нъ_*лисѝцѣта.

Примѣри изъ воденския говоръ:

Гу *тѐрът* измик'а̀рите_му *пу_нънѐтре* гьо *нъ_по̀-бистръта* во̀да. Сълде ржжи и си_ъ_крѐва *гла̀въта нъ_го̀ре.* Іас ца̀рск'и син дъ *нѐмъм нъ_пу̀шкъта* ич-улма̀с сѐдум о̀сум зъ̀бе. Удѝа, удѝа, *съ_зъгръдѝ* пъ̀тут. Пудуіна̀л и ѐту_ти *тръгну̀въту* кжту пита̀чки. Дъ_о̀іме_пък нѝъ двѐте да̀_ъ *зѐвъме мутѝкъта.*

б) въ окончанието:

ед. ч. кук. гла̀ва — гла̀вѣта, вод. гла̀ва — гла̀въта, кук. нѝва — нивѣта, вод. нѝва — нѝвъта, кук. им. и в. влъдѝка — влъдѝкѣта, вод. влъдѝка — влъдѝкъта, кук. им. и в. зла̀тна — зла̀тнѣта, вод. зла̀тнъта, кук. imperf. вѝкъх, вод. вѝкъх.

Току-що наведенитѣ примѣри за редукцията на *а* въ окончанието показватъ, че ослабването на гласната отива до пълно изчезване, особено

[1]) Звукъ ъ ще се отбѣлѣзва винаги съ буква ъ, било че той иде отъ а, е, ь, ъ или ж.
[2]) Мекостьта на съгласнитѣ ще означавамъ съ знакъ

въ кук. говоръ, но не рѣдко и въ воденския. Необходимъ е единъ извънредно тънъкъ слухъ, за да схване остатъка на звука *а* или *е*, когато къмъ края на името дойде членътъ. Само единъ кукушанецъ може да произнесе звукътъ подиръ *и* напримѣръ въ думитѣ „офц-те“, „цариц-та“ и пр. Тукъ нѣмаме нито *і*, нито **ь**, нито *ъ* или *е*, а звукъ съвършено неопрѣдѣленъ и кратъкъ, който отбѣлѣзвамъ съ ѣ за *а* и *е* и съ *ị* за *и*.

2. Неударена гласната *а* се замѣня съ *и*.

Въ тоя случай звукътъ *а* минава въ *и* само въ едно специално мѣсто на рѣчьта, въ единъ само родъ думи, а именно въ стр. причастие съ наставка *нъ, на, но,* и само въ кук. говоръ. Прѣдъ тази наставка основната гласна *а* въ глаголитѣ отъ V. р. 1. и отъ VI. р., споредъ Миклошича, се явява съ звукъ *и*. Въ стблг. езикъ отъ тия глаголи имаме формитѣ: **коупокати** — стр. прич. **коупованъ-а-о; дѣлати-дѣланъ-а-о** etc. Така образуватъ стр. прич. тия глаголи и днесь въ изтбълг. говори, па така образуватъ и въ вод. говоръ. Въ кук. говоръ всички глаголи отъ отбѣлѣзанитѣ разреди иматъ *и* вм. *а* прѣдъ наст. *нъ-а-о*. Споредъ това имаме: купу̀вин-а-о, милу̀вин-а-о, вѝкин-а-о etc.

Примѣри:

Брът‿мѝ нѐ‿е *пувѝкин* нъ‿го̀сте. Дукѐнут о̀ште нѐ‿е *глѐдин* уд нѝкуі. Прига̀чут нѐ‿ти‿е *въ̀рзин* а̀рно. Врѐмјто ва̀а дън (но и ден, дин) е *ръсйпино*. Тъка̀ му бѝло *пишино*. Дѐтъто нѐ‿е милу̀вино. Прѐднуто (преждата) нѐ‿е *смо̀тино*, нѐ‿е *ва̀пцино*.

Прѣходътъ на *а* въ *и* въ тоя случай не може да се смѣта за редукция. Затова появяването на *и* вм. *а* иска друго разяснение Като веземемъ прѣдъ видъ сжщото причастие съ *нъ, на, но* при глаголитѣ отъ другитѣ разреди, бихме могли съ пълна основателность да кажемъ, че причината на това явление въ езика е аналогията, която въобще упражнява силно влияние въ областьта на езика. Като изключимъ глаголитѣ отъ казанитѣ по-горѣ разреди (V. 1. и VI.), останалитѣ въ кук. говоръ иматъ прѣдъ наставката *нъ, на, но* гласна *е,* която тукъ минава, като безакцентна, въ *и,* та отъ стб. глаг. **плет-ти-плести, хвалити, видѣти** и пр. мин. стр. прич. **плетенъ, хваленъ, видѣнъ** въ кук. говоръ имаме плѐтин, фа̀лин, вѝдин; споредъ тѣхъ, безъ съмнѣние, станали и отъ виканъ, милуванъ, купуванъ, гледанъ и пр. *вѝкин, милу̀вин, купу̀вин, глѐдин* и пр. Аналогията не се е прострѣла вънъ отъ причастията, което обстоятелство още повече ни кара да вѣрваме, че прич. *вѝкин, милу̀вин*... съ *и* сж прѣдизвикани отъ нея възъ основа на еднаквата категория думи.

Гласна *е*. Въ кук.-вод. говоръ *е* се редуцира въ *и,* но покрай тая редукция срѣщаме и друга, както и въ изт. говори — минаване на *е* въ *ъ*-звукъ. Редукцията на *е* при това въ кук.-вод. говоръ се различава отъ оная на изтб. говори по това, че послѣднитѣ третиратъ въ тоя случай гласна **ѣ** като іа, а кук.-вод. като *е;* сир., въ изтб. говори неакцентувано **ѣ** често се редуцира въ *ъ*-звукъ чрѣзъ іа, а въ кук.-вод. въ *и*. Това обстоятелство ни навежда на мисъльта, че редукцията на *е* се явява въ езика слѣдъ изравнението на тоя звукъ съ **ѣ**, а като веземемъ прѣдъ

видъ, че ѣ е дълга гласна *е,* дохаждаме още веднажъ до заключение, че редукцията е прѣдизвикана отъ изчезването на квантитета. Въ изт. говори вмѣсто *е* прѣобладалъ *а*-зв. за ѣ, а въ кук.-вод., както и въ другитѣ западни говори, *е*-зв.; оттукъ и разликата въ редукцията на замѣстницитѣ на ѣ. Що се относи до рефлекса *е* за ѧ и ь, по отношение на редукцията му, кук.-вод. говоръ се съгласява съ изт. говори, понеже и въ него и въ тѣхъ се явява *и.* Редукцията на *е* въ ъ-звукъ се явява въ неопрѣдѣлени случаи, а такъва е и въ източнитѣ говори. Ще разгледамъ отдѣлно всѣки единъ отъ двата случая.

1. Всѣко днешно *е* въ кук.-вод. говоръ, безъ разлика на потекло, щомъ е неакцентувано, се слуша въ срѣдисловието като *и,* а въ вод. говоръ така се слуша и въ началото на думата.

а) Въ корена на думата стб. є, ѣ, ь, ѧ въ кук.-вод. говоръ *е,* безъ ударение става *и.* Тъй напр. имаме:

Кук.-вод. *вичѐра, жилѐзо,* м. св. *уднисѐх, зънисѐх, плитѐх, дивдѝка,* м. св. *услипѐх, вируваx, убличѐх, тимнѝца,* кук. *лѐнино,* вод. *линѐно,* кук. *диндве,* вод. *ваа̀_дин, житвàрка,* кук. *питòк,* вод. *пѐтук,* м. св. *глидàх, нъридѐх.* б) Въ окончанието кук.-вод. *кàмин, плàмин,* кук. *стрѐбрин,* вод. *стрибрѐн,* кук.-вод. *пòлъто, мòрѫто, вълнин, маслѝнин,* кук. *увѐн,* вод. *двин, бòлин, вѐниц, врѐмѫто,* кук. *тѐлѫто,* вод. *тѐллѫту, сѐмѫто.*

Примѣри изъ кукушкия говоръ:

Нѐ нъѝдѐл ни *вичѐра,* ни *кàмин.* Душѐл дòма и къжàл нъ_*жинàт*_му. Кà дъ_и дук'умàсиме (изпитаме)? *ричѐл* мъжò_ѝ. Лу̀уто кà свършѝл ръбòтъта, гъ *уднисѐл* нъмъѝкà_му нъ_кътут. А лу̀уто, кугà чул, *ричѐл.* Аднà жѐна сѐкуга, кугà_си *сидѐла* нъ_пòртъта... Ез ти *изплитѐх* чурѐщто. Нъ_тò пòле има адѝн *стрѐбрин* кунàк.

Вървѐли, вървѐли, *стритѐли* адѝн стàр вòл. *Излизѐли двитѐ* ку̀чишта, гъ_фътѝли нъ_лисѝцъта и гъ_ръскъпàли. *Дивдѝко, дивдѝко,* цървѐна абу̀лко. Нàшиут *питѐл* нòгу рàно пѐе. Они му съ *смиѝàли.* Вълкут и ут брòинуту стàдо *изидѐл* два òвна. *Зъмисѝх* тѐсту̀то и утидѐх уф църкфи.

У̀ф *тимнѝцъта* ез нъ_мòжум дъ_ò бъркум. Евàн си душѐл *глàдин* ут лòозѫто. Брът_мѝ е нòгу *бòлин.* Уф *лѐтин* дѐн нòгу ръбòта съ_върше. У̀*мин* чувѐк нѐ_съ излъжуве. Мъѝкà_му *фчѐръшин* леп дàве нъ_Мицо. Нѐ сум *слубòдин* дъ дòидум уф вас. Ут *мѐтин* вир вòда съ_нѐ пѝе.

Тоо чувѐк *пàмитут* ми гу зъвъртѐ. Житвàръто съ *нъридѝли* уф два реда. *Мисàрникут* нѐ_съ_е пичѐл òште. Она сàке *свитѐц* дъ_сѐ прàве. Гу уткръдѐли *ждрѐбѫто* призну̀штà. *Тѐлѫто* му̀че пу кравъта. *Дѐтѫто* плàче пу мъѝкà_му. Она гу *нъридѝла* нъ мъгàрѫто ус кѝтки.

Примѣри изъ воденския говоръ:

Тъкà, тъкà, у *никòлку вичѐри* удгòре съ исушѝле нàи-у̀бъвите дървичѝина у *цàривъта* грѫдѝна. Си гу *зънису̀ва* гòре у удàата. При тàтку ми òдъм, *ричѐ* дѐитѫту. Кòа к'и ти дòиде нѐшчу ихтизà дъ съ *бѝиш.* Е, кàкву цар си_тѝ Инѝ-дуѝнà нѐ_к'и мѝ_ъ зѐвъш зъ *нивѐста?*

Аднѣш адна̀ събо̀та зѐле о̀ни, вър̀иле жѝту, *мисѝле либови*. Шчо‿си мо̀ри ти *дивдѝку*. Тъкво̀ *пиѝаіне* нѐмъм чуѐну. Очите ми‿*услипѐа* ут‿тфо̀іту лѝце. Цър̀ицъта съ *извирувàла* и му‿лигнàла нъ‿скỳтут нъ‿аднàта. Съ упрустỳва *прид‿нѐгу* цър̀ицъта. Друѝгут гу *нъдилѝл* во̀о цар. *Бигàл* ут цършчѝнъта. Ка̀ *влизѐ* дѐітіту у бунàрут, ималу адно̀ гулѐму кàммин. Рỳбите ѝ *убличѐ*. Испулỳва *прикỳ* стѐните (голѣми камене). Нàпкунта съ *приминѝ* у цàрцки руби.

Вървѐле шчо вървѐле и *си стимнѝлу* ду‿нѝкуі дъп (до единъ джбъ). А лỳд‿іут си гу кринàл врѐікиту су *тимàнут*. Вỳо плàтну е линѐно *Стàрицут*, вървѐшчимица пу‿пѣтут, зъбръвѝл о̀ти трибàлу дъ‿нѐ ѝде прàву у‿ло̀зіто.

Нѐ съм, вилѝки цàру, нѝту *свитѝца*, тỳку съм сирàче и ут тàтку, и уд‿мàіка. Чѐду, кà‿кѝ о̀іме, съл *дѐсит* дъ‿сàкът дъ‿ти дàде. *Глидàх, глидàх*, нъ‿мужàх дъ вѝдъм. *Придѐнъту* е въпцàну цървѐну. *Зитòвіте*‿му нѐ излизѐа прикупцàни. Ут *ѝмиту* гу‿пузнàі што̀ чувѐк е. Нъ бѐдник у нас дѐцѣта о̀дът нъ‿*кдледа*. *Врѐміто* вàа дин е ръсѝпіну.

2) Гласното *е* въ ограничено число думи се явява съ *ъ*-звукъ, щомъ не носи ударение. И въ тоя случай не се прави разлика между етимологично и секундарно *е*. Потъмняването на *е* въ *ъ* е интересно отъ тая страна, че такъво приливане на гласната *е* въ *ъ* е рѣдко и непослѣдователно явление въ българскитѣ говори. За случаитѣ отъ **ѣ** = *е* - *ъ* може да се допусне, че *ъ* е прѣгласено чрѣзъ іа, сир. **ѣ** = іа = ъ безъ ударение. Това и става въ източнитѣ говори (вж. Б. Цоневъ, „За източнобълг. вокализъмъ", Сбм. кн. III., стр. 302.). Но за западнитѣ говори, особено за кук.-вод. говоръ, въ който е забравенъ всѣкакъвъ споменъ отъ ятовото произношение на **ѣ**, подобно обяснение не може да има никаква сила. Ако пъкъ допустнемъ, че редукцията датира отъ епохата, когато **ѣ** е гласѣло *іа*, тогава въобще бихме очаквали днесь поне въ нѣкои случаи вмѣсто **ѣ**. Въ кук.-вод., а именно въ кук. говоръ, се срѣща подобно нѣщо въ единъ родъ форми, въ м. несв. вр., гдѣто въ стб. имаме **ѣ**, а въ кук. говоръ срѣщаме *ъ*. Така, въ стб. езикъ имаме м. н. **плетѣахъ, тръпѣахъ** и пр., и въ кук. *плѐтъх, тѐрпъх;* сжщо тъй *прàвъх, нòсъх, прѐдъх;* но 2. и 3. л. ед. ч. *плѐтише, тѐрпише*, а въ мн. число 1. л. *плѐтъхме, търпъхме;* 2. л. *плѐтъхте, тѐрпъхте;* 3. л. *плѐтъа, тѐрпъа*. Споредъ това, може да се мисли, че и въ кук. говоръ, както и въ изтб. гов., имаме редукция на **ѣ** въ *ъ* чрѣзъ *а*. Това не е вѣрно, защото въ такъвъ случай бихме имали и въ 2. и 3. лице ед. число *ъ* вм. *и*. Звукътъ *ъ*, който се явява тукъ вмѣсто стб. **ѣ**, иде отъ потъмнѣлото *е* = **ѣ**, а не отъ **а** = **ѣ**. Това заключаваме първо, защото въ 2. и 3. л. ед. ч. се явява *и*, и второ, защото въ м. св. врѣме въ сжщитѣ лица, гдѣто имаме *ъ*, дохажда *е* подъ ударение; напр.: м. св. *плитѐх, придѐх; плитѐхме, придѐхме* . . ., образувани отъ м. несв. чрѣзъ прѣмѣстяне на ударението. Но, освѣнъ това, въ вод. говоръ имаме и въ м. несв. *и* вм. *е* безъ ударение; напримѣръ: *плѐтих, прѐдих, тѐрпих* . . . Както вод., тъй и кук. гов. образув. м. св. вр. не споредъ стб. 2-ръ сложенъ аор., а споредъ м. несв. врѣме. Ясно е,

слѣдов., че потъмнѣлото ѣ = *е* иска друго обяснение. Ние го отнасяме къмъ случаитѣ на потъмнѣлото *е* отъ стб. **є, ь, ѧ.**

Сѫществуването на тоя прѣгласъ, именно на *е* въ *ъ*, е познатъ и на изтб. говори. Въ статията „За изт. бълг. вокализъмъ" Сбм. кн. III., стр. 319.—320. г-нъ Б. Ц. изброява цѣлъ редъ думи отъ потъмнѣло *е* (**є, ь, ѧ**) и справедливо забѣлѣзва, че туй *'ъ* вм. *е* не е идентично съ стб. **ь**, както това твърди г-нъ А. Теодоровъ въ Пер. Сп. кн. IV., стр. 123. въ стат. „За звувътъ **ь** въ новобълг. езикъ". Кук.-вод. говоръ, гдѣто тоже имаме потъмнѣло *е*, дохажда да подкрѣпи доказателствата на г-нъ Б. Ц. съ обстоятелството, че тукъ срѣщаме не вече палатал енъ тъменъ звукъ за *е*, а твърдъ чистъ *ъ* звукъ. Въ кук. говоръ имаме само въ думата ангелъ, кук. áнґъл, палатал енъ *ъ* звукъ. Освѣнъ това, въ кук.-вод. говоръ въ едни и сѫщи думи се срѣща, ту *е*, ту *ъ*, споредъ това дали *е* е подъ ударение или не. Така, отъ една страна имаме вѐчър, утѝшъл, а отъ друга — вичѐра и душѐл. Това обстоятелство тоже говори, че нѣмаме запазенъ **ь**, а потъмнѣло *е*.

Тукъ ще изброя всички думи, въ които се явява *ъ* вм. *е* въ кук.-вод. говоръ.

Въ к. говоръ срѣщнахъ слѣднитѣ думи: *вѐчър, кòрън, пѝрстън, събаìл'ън, тръндàфил, ръшитàр, пръмътàр, мътнѝца; приìàтъл', дръл, àнг'ъл, к'ѝсъл, пѐпъл, чешъл, утѝшъл.* Вмѣсто стб. **мѧ, тѧ, сѧ** имаме *мъ, тъ, съ; шиснàìсът* и *нъ* вм. **нѧ или ны** (?)

Въ в. говоръ: *дръл, к'ѝсъл, пѐпъл, дòшъл, пѐтълут, вѐчър, мъстъгàрка* (вастегарка), *тъпàìнъ, дèìнъ, коìнъ, кълѐн'ъ, уттъ̀дъ, сълдъ, ушъ* (още), *мишъ, нѝъ, вѝъ* (ние, вие?); *мъ, тъ, съ; двънàìсът, пичѐìсът* (петдесеть). Въ думата *ела* имаме звукъ подобенъ на тетевенското ё: *ìѐл.*

Произношението на **ѧ** въ **мѧ, тѧ, сѧ** като *ъ* нѣкои тълкуватъ чрѣзъ *а*. Д-ръ Облакъ твърди, че **ѧ** е застѫпенъ отъ *а* въ н. бълг. езикъ, гдѣто той се обърналъ на мекъ звукъ; такъвъ билъ въ **мѧ, тѧ, сѧ,** а тъй сѫщо и въ други нѣкои думи: *пàм'ът, оп'ът, ìгърбѝцъ* (вж. Сбм. кн. XI, стр. 542.—543.). А г-нъ М. Ивановъ въ „Приносъ къмъ изучванье бълг. диялекти" (Пер. Сп. кн. XLV.—XLVI., стр. 543.) тълкува явяването на *а* въ **мѧ, тѧ, сѧ** вм. **ѧ** чрѣзъ спомаг. глаголъ отъ 3. л. мн. ч. сѫ, който се прѣплиталъ въ изречението съ се (**сѧ**), споредъ което вм. **сѧ** = се почва да се слуша *са,* както що гласѣло **сѫ**, пирдопски *са,* а щомъ веднажъ въ едно отъ енклитичн. мѣстоим. се явява *а,* то се простира и въ другитѣ. Като се вземе прѣдъ видъ, че въ срѣднобълг. паметници се явява въ посочванитѣ случаи отъ О. **ѫ** вм. **ѧ** и то въ говори, гдѣто **ѫ** непрѣменно се произнасялъ като *ъ*, а не като *а,* логично е да се приеме, че не **ѧ** се застѫпя отъ *а,* а **ѫ**, който като *ъ*-звукъ замѣстя **ѧ** въ срѣднобълг. епоха. Що се отнася до **мѧ, тѧ** и т. н. по-приемливо е да се допусне, че тукъ се явява *а* по аналогия на двойното число вин. пад.; сир., както се казвало **нѧ, кѧ**, взело да се говори и ма, та, са. Това доказватъ западнитѣ говори, въ които наистина двойното число има силно влияние надъ множественото. Въ тѣхъ имаме вм. вин. форма **ны, кы**, имин. дв.

ч. **ѣ**, а споредъ **ѣ и нѣ** (не). И наистина, тамъ, гдѣто завладѣло двойств. **ѣ**, имаме въ говора и *ме, те, се,* а гдѣто завладѣло **на**, имаме *ма, та, са*. Въ изт. говори имаме *на, ва* и *ма, та . . .* , а въ Западн. *ве, не* и *ме, те, се*. Тъкмо тъй си е и въ в. говоръ, гдѣто срѣщаме *на, ва* и *ма, та,* редуцирани въ *нъ, въ, мъ, тъ, съ*. Кук. говоръ прѣдставя една аномалия, като употрѣбя покрай *ма, та, са* и *ме, те, се,* макаръ и твърдѣ рѣдко; но затова пъкъ винаги *ва, на* (въ, нъ).

Гласно *о*. Както се казва вече, тая гласна се редуцира въ *у*, съ това отстѫпление, че въ к. говоръ въ краесловието запазва своя гласежъ, макаръ и да не носи ударение; изключение отъ това правятъ нарѣчията на *о*, които изобщо въ н. б. езикъ обърщатъ *о*-то въ края на думата въ *у*. Въ всички други случаи, безъ разлика на произходъ, щомъ гласно *о* не носи ударение, се мѣни въ *у*-звукъ.

а) Въ корена на думата стб. **о и ъ** к. и в. *о.*, безъ ударение става *у:* кук. гр*о*̀бишта, вод. гр*у*бо̀ви, кук. в*у*ло̀ве, вод. в*у*ло̀ви, кук. р*у*днѝни, д*у*ждо̀вна во̀да, вод. *д*у*ждо̀ви*, кук. м. св. *сунуѝх*, б*у*чува̀р, вод. *б*у*чва̀р* (ст. б. бъчьва).

б) Въ окончанието: кук. гувѐдуто, вод. гувѐдуту, кук. сѐлуто, вод. сѐллуту, бла̀туту, кук.-вод. кро̀тук, дубѝтук, чувѐкут.

Примѣри изъ кук. говоръ:

Куга̀ душлѝ ду‿адна̀ гъста *курѝа*. Ако ричѐли лош, па̀‿и *зъкул'ува̀л*. Ѝ нъпръвѝла и нъ‿нѐа куту‿нъ‿дру̀гъта мо̀ма адна̀ *пуга̀ча*. Сѝте, *гулѐмо* и мълѐчко к'и излѐзиме дъ‿тъ‿причѐкиме. Жѐнъта зѐла дъ‿съ фа̀ле нъ дру̀гіте жѐни, о̀ти придѐла нъ‿*мъ̀жут кушу̀л'а*. А та̀ му *удгувурѝла*. Ко̀і *чувек* к'и зъко̀ле ка̀минут? Куга̀ чу̀ла зъ‿тува̀ нѐшто, утѝпла. Зима̀ла сус сѐбе двите гълѐпчита. Сно̀шти *сунува̀х* адѝн стра̀шин сон. Ез ти *стукмѝх* ру̀бите. *Дуждо̀внъта* во̀да пу‿а̀рно пѐре. Мѝцо *Ева̀нув* съ чинѝл *бучува̀р*.

Примѣри изъ воденския говоръ:

На̀пукун нъ *зъкупа̀іниту, а̀ку* нѐ‿му‿ъ фърл'а̀ле у *гро̀бут* ду гла̀въта чѐшкъта уд *вѝнуту* и *ма̀слуту*, о̀н‿съ чинѐл ва̀мпир. Там у‿то̀іа врѐме лу̀іту (хората) ни *мужа̀ле* дъ‿си зъчу̀вът *нѝшчу*. Мо̀мъта слу̀ша дѐка *рупо̀те* нѐшчу пу пула̀тъта (чардака). Лѐле, *дѐдуууу!* шчо *гулѐмо* у̀ста ѝмъш. Ва̀а вѐчър адно̀ лош сон *сунува̀х*. Лѐтуска а̀мъше но̀гу *дуждо̀ви*. *Бучва̀рут* о̀шче нѐ‿ни‿ъ нъпръвѝ крѐблъта.

Слѣдъ като опрѣдѣлихъ едно отъ важнитѣ свойства на гласнитѣ въ к.-в. говоръ, пристѫпямъ къмъ разглеждването на всѣка гласна отдѣлно, за да установя по-правилно днешното състояние на вокалния системъ въ говора. Ще разгледамъ гласнитѣ въ фонетиката и морфологията.

Гласна *а*. Въ к.-в. говоръ тоя звукъ се слуша днесь много по-рѣдко, въ сравнение съ стб. езикъ и особено съ другитѣ днешни западни говори. Наистина, той е замѣстникъ и на други стб. вокали, както ще се види, но въ замѣна на това се слуша много по-често тъмно, нежели отворено, и ясно, както го чуваме въ разложкия или прилѣпския отъ западнитѣ и срѣдногорския отъ източнитѣ говори. Всѣко почти неакцентувано *а*,

както се каза по-горѣ, се снижава до ъ-звукъ, който възстановява своя гласъ само подъ ударение. По тая причина и всѣко ъ отъ *а* или отъ другъ нѣкой стб. вокалъ, който се застѫпя днесь отъ *а,* го внасямъ въ областьта на тоя послѣдния.

Гласната *а* въ к.-в. говоръ днесь застѫпя:

1. Всѣко етимологично **а** въ корена и другитѣ части на думата: а) въ корена на думата: нпр. кук. брат, вод. брат, кук. ка̀мин, вод. камин, кук. глат, вод. глат и пр. кук. бра̀шно, вод. брашно; б) въ окончанието: кук. зрак, вод. здрак, кук. гувида̀р, вод. гувида̀р и пр.

Отъ това общо положение на гласната *а* вмѣсто стб. **а** има и нѣкои отстѫпления, които не могатъ се сведи подъ едно общо правило, но които по-долу ще бѫдатъ отбѣлѣзани.

2. Всѣко стб. **ѫ** въ окончанието на думата. Изключение прави думата еднѫшъ, кук. *еднд̀ш* вод. *еднъ̀ш* стб. **юднношть**. Така: стб. **мнпѫтн**, к. аор. *мина̀х,* вод. аор. *зъмина̀х;* стб. **двигнѫтн**, к. аор. *дигна̀х,* вод. аор. *дигна̀х,* стб. вин. п. **женѫ**, к. вин. *жена,* вод. вин. *жена;* стб. вин. **водѫ**, к. вин. *вд̀да,* вод. вин. *вд̀да;* стб. аор. 3. л. **кльнѫша**, к. аор. *кълна̀а,* вод. аор. 3. л. *кълна̀а.*

3. Стб. **ѧ** въ сег. вр. 3. л. мн. ч. у глаголитѣ отъ III. р. 2. и IV. р. Тъй напримѣръ: стб. **тръпѧтъ**, кук. *тъ̀рпът,* вод. *тъ̀рпът,* стб. **носѧтъ**, кук. *нд̀сът* вод. *нд̀сът.* Така се замѣстя **ѧ** на това мѣсто въ повечето бълг. говори. Тази замѣна на **ѧ** съ *а* се е извършила посрѣдствомъ **ѫ**, който по аналогия на глаголитѣ отъ другитѣ разреди за 3. л. мн. ч. сег. вр. се явява у споменатитѣ разреди. Но тя не се е прострѣла вънъ отъ това мѣсто, както що е станало въ другитѣ бълг. говори. Навсѣкѫдѣ другадѣ **ѧ** се застѫпя отъ *е,* както ще се види. Така щото к.-в. говоръ не се съгласява съ твърдението на Д-ръ В. Облакъ (вж. Сбм. кн. XI., стр. 544.), че въ н.-бъл. езикъ застѫпникътъ на **ѫ** застѫпя и **ѧ** подиръ палателнитѣ съгласни j, ж, ч, ш. Споредъ него бихме очаквали въ к.-в. говоръ *ıъзик, ıъчмен, ıътърва, жъден, чъдо, шъпа,* вмѣсто което имаме к. *език',* *учмен, етърва, жѐдин, чѐдо;* дума *шепе* нѣма; а в. *изѝк, ичмѐн, итъ̀рва, жѐдин, чѐду, шѐпа;* сир. тукъ имаме за **ѧ** звукъ *е,* който никѫдѣ въ тоя говоръ не се явява вм. **ѫ**. Това обстоятелство показва, че внесеното тълкуване отъ Д-ръ В. О. нѣма стойность за всички бълг. говори.

Освѣнъ въ посоченитѣ мѣста, гласната *а* се явява или изчезва и въ други отдѣлни случаи, споредъ които двата говора не всѣкога вървятъ задружно.

Прѣди всичко разширението на гласна *а* засѣга двойното число, което, както и въ другитѣ бълг. говори, винаги се явява подиръ числителнитѣ отъ два нагорѣ, както и подиръ въпрос. мѣст. *колко* и неопрѣдѣлителното *нѣколко.* Така напр. имаме въ кукушкия говоръ *два гро̀ба, три по̀па, чѐтири* сто̀ла, пет *мъжа, два̀ сѝна, три во̀ла, нѐкулко ка̀мина, пет дѐна, пет пъ̀та* и др. Въ в. говоръ не станало сѫщото. Въ него завладѣла друга форма, взета изъ мн. ч., им. п. на **оу** основи, като

приела вм. *е* въ краесловието *и* по аналогия на *о* осн. им. п. мн. ч.; или пъкъ е взета дат. форма ед. ч., което е по-малко за вѣрване. Така, тукъ имаме: *две пупдви, три грубдви, читѝри зитдви, нѐкулку синдви, вулдви, пет къмѐйнъ* (е) и др., рѣдко *двуѝца синови,* по-често *двѐмина, трѝмина, читѝримина пупдви, синдви...* Но *две пъта, три гдстя, читѝри мъжа, две* братiа. Ще рече, в. гов. се разцѣпилъ на двѣ: имената отъ *о* основи твърди, **и** осн. и **оу** осн. образуватъ двойното число споредъ мн. ч. на **оу** осн., а имената отъ **о** осн. меки и **и** осн. образуватъ дв. ч. споредъ дв. ч. въ стб. при **о** осн. меки. Изключение правятъ едносложнитѣ **о** осн. тв., които не образуватъ мн. ч. на *ове,* та и дв. ч. правятъ споредъ мек. **о** основи: *брат, пърст, глист — две братiа, три пърста, читѝри глѝста...* Въ к. говоръ тая форма на двойното число тоже се явява, ала само при условие, когато се употрѣбятъ числителнитѣ нарѣчия: *двуѝца, труѝца, питѝма* и пр., които пакъ идатъ само прѣдъ имена на лица. Така, покрай *два попа, три зѐта, пет кàмина,* имаме и *двуѝца пупове, труѝца зитове, питѝма синове.* Изключение прави думата брат, която образува *двуѝца брате* (вм. братiа, но *iа = е,* имаме прѣгласъ). Въ к. говоръ при това иде напълно им. форма отъ мн. ч. **оу** основи, която потвърждава по-горѣ казаното за нея форма въ в. говоръ. Ще допълня само, че въ в. гов. имаме *синдви, пуп ви,* сир. *и* вм. *е,* именно по аналогия на **о** осн. им. мн., а не редукция на *е* въ *и,* понеже това не става въ никой другъ случай съ крайното *е.* Прилагателнитѣ имена, които придружаватъ сѫществителнитѣ въ дв. число, зиматъ мѣнитва за мн. число. Така, въ к. говоръ имаме: *два бѐли вдла, три гулѐми снопа, нѐкулко гулѐми кàмина, пет ѐки мъжа;* в. — *две бѐли вулдви, читѝри àрни пупдви, пет дибѐли снупдви, три àрни гдста* и пр. Сближаването и изравнението на едно склонение съ друго води началото си още отъ стб. епоха. Родътъ е игралъ най-важна рола, защото изравнението на склоненията се движи само въ границитѣ на единъ родъ. Въ к.-в. говоръ тоя процесъ още не е завършенъ, както въ другитѣ бълг. говори; имената отъ едно склонение се прѣплитатъ съ имената отъ разни склонения, или пъкъ образуватъ самостоятелни форми. Това ще се види при разглеждането на склонението. По отношение дв. ч. на имената отъ другитѣ склонения трѣбва да се каже сѫщото. Сѫществителнитѣ отъ ср. родъ, когато вървятъ по старото склонение въ запазенитѣ си падежи, образуватъ двойното число спор. множ. число; а щомъ отстѫпятъ отъ него, образуватъ дв. ч. спор. мн. число на новата форма. Така, напр., имаме въ к. говоръ отъ *сѐло — две сѐла, три сърца;* но отъ *име — две имишта, три имишта;* отъ *тѐле, пиле, куче — две тѐлишта,* или *две тѐлци; три пѝлишта* или *пѝлци, чѐтири кучишта;* защото мн. число правятъ *ѝмишта, тѐлци, пѝлци, пѝлишта, кỳчишта.* Въ вод. говоръ се пази сѫщото правило, само че образуването на мн. ч. не е еднакво съ кукушкото. Тукъ имаме отъ *сѐло* дв. ч. *две сѐла* или *три сърца;* а отъ *име, пиле, теле* — дв. ч. *имѝна, пилѝна, тилѝна,* защото и мн. ч. образува тъй. Въ тоя случай е явно, че двойното число

отстѫпило на множественото; даже това се случило и съ думитѣ *кулѐно, ра̀мо* — двойно и мн. ч. *кулѐна, ръмѐна.* При имената отъ ж. р. се случило сѫщото, както и съ имената отъ ср. р. И тукъ формата на мн. ч. застѫпила двойната и изравнила имен. отъ разнитѣ склонения въ едно; та днесь имаме и въ двата говора *две жѐни, три змиі, читѝри ко̀ск'и, пет църкфи* и д. п.

Гласна *а* се слуша по-често въ к.-в. говоръ и поради нѣкои новообразувани форми за множествено число, като отъ път — пѫтишта и в. пътишча; друм — друмишта и друмишча, и само въ к. говоръ гълъб — гълъбишта и сноп — снòпишта, търн — търништа, нìва — нìвіа; само въ в. врѐіќе — мн. врѐіќа, кук. врѐќа — вреќи и пр. Тя се явява като застѫпникъ на **ь** по аналогия въ нѣкои стб. имена отъ **н, р** и **к** основи, като напримѣръ: стб. **пѧдь**, кук. *пѐда,* вод. *пѐда,* стб. **кость**, кук. *ко̀ска,* вод. *ко̀ска,* стб. **кѫдѣль**, кук. *кѫдѐл'а,* вод. *кѫдѐл'а,* кук. *мѝсл'а,* вод. *мѝсл'а,* кук. *штерка,* вод. *ќерка,* кук. *църкфа,* вод. *църкфа,* кук. *сфикърва,* вод. *сфикърва,* кук. *етърва,* вод. *итърва.* Съ помощьта на суфикса *ка* сѫ минали нѣкои имена отъ **н** основи въ стб. езикъ къмъ **а** основи. Такива имаме напримѣръ: стб. **опашь**, кук. *упа̀шка,* вод. *упа̀шка,* стб. **въшь**, кук. *во̀шка,* вод. *во̀шка,* стб. **гѫсь**, кук. *гъ̀ска,* вод. *гъ̀ски,* стб. **жлъчь**, кук. *жъ̀лчка,* вод. *жъ̀лчка.* Така сѫщо и *зел-ка,* к. *ет-ка* (**ѣд-ка**), в. *ят-ка; пат-ка, куко̀ш-ка.* Но покрай това имаме въ кук. гов. миш, мн. ч. мѝшуве, стб. **мышь**; а въ в. *миш,* мн. ч. *мѝшъ.*

Въ стб. нарѣчия **тъгда, къгда** имаме обикновената въ такива мѣста́ замѣна на *г* съ *о.* Тукъ гласятъ въ к. говоръ тугàі, кугà; въ в. тòгаі, кугà; но покрай кугà срѣща се съкратена форма *ка.* Формата *то̀гаі,* която се срѣща въ западнитѣ говори, се е образувала малко другояче отъ оная въ изт. говори, що гласи *тогава.* Нарѣчието *сега* въ кук. говоръ се слуша и сѐга, а въ вод. сѐги, както и отъ **тъгда** въ мегленския говоръ, който се отнася къмъ воденския, се чува *тугѝнта.*

Гласна *а* иде вм. *е* въ нарѣчието *ноще,* което въ в. говоръ има образъ нòіќа, а въ к. нòште. Замѣната на *е* отъ *а* въ тоя случай не е прѣка. Най-възможно е, че тукъ имаме формата на творит. падежъ, а не оная на прѣдложения; та отъ стб. **нощьѭ — нощиѭ**, чрѣзъ метатезисъ на *и* се явява нòіќа, въ в. ќ вм. шт.

Въ числителното единъ, една, едно редовно се употрѣбя въ вод. говоръ адѝн, аднà, аднò, а въ кук. покрай адѝн и пр. и едѝн, еднà и пр.; въ стб. имаме **юдинъ**. Подобно прѣминаване на *іе* въ *а* въ началото на думата е характерно явление не само за к.-в. говоръ, а въобще въ славянскитѣ нарѣчия. Срав. въ руск. ез. *одинъ.* Споредъ мене явлението на *а* е станало по аналогия на *е* съ *а* въ съдружването на числ. едѝн или еднѣш съ прѣдлозитѣ *на* и *за,* а послѣ и безъ тѣхъ се явява *а.* Така напр. отначало е било на‿едѝн, за‿едѝн, на‿еднъш, за‿еднъш, подиръ което и наадѝн, заадѝн, нааднъш, зааднъш. Възможностьта на тази асимилация не е ни най-малко спорна, понеже сѫществува въ стб. езикъ; тамъ имаме въ сложното склонение на прилагателнитѣ имена по-

често въ род. п. ед. ч. отъ **добра юго — добрааго**, нежели **добраюго** и пр., а между *на единъ* и пр. и **добра юго** не може да се прави разлика, понеже и въ единия и въ другия случай формитѣ отначало сѫ сѫществували отдѣлно и сѫ пазили своя образъ, както и си пазятъ своя образъ, когато сѫ отдѣлни, касателно мѣстоимението **и**; но щомъ се свързватъ, става асимилация, която въ *наадин* оставила слѣди и слѣдъ отдѣлването на съставнитѣ елементи. Това се потвърждава отъ една страна отъ сѫществующата форма зааднѣш въ в. говоръ, а отъ друга и съ употрѣбението на адѝн и едѝн въ кук. говоръ. Това ще бѫде, ми се струва, най-умѣстно обяснение за загадъчната форма *адин* и т. н.

Като прибавенъ елементъ, *а* придружава им. падежъ мн. ч. на личнитѣ мѣстоимения, които въ к. гов. ниа, виа, тиа вм. стб. **мы, вы ти**; съ такъва служба иде и въ показателното мѣстоимение тоа, воа за м. р. и таа, ваа за за ж. р, отъ стб. **тъ, овъ и та, ова.** Покрай тоа, воа за м. р. се употрѣбя и тоо, воо. Ще забѣлѣжа, че личн. м. нѝа, вѝа се чуватъ въ в. говоръ нѝъ, вѝъ; крайното ъ азъ го вземамъ за редуцирано *е* въ *ъ*, а не на *а* въ *ъ*. Двойно *а*, както въ *ваа* се чува и въ *саа ноік'* вод. и саа ношт кук. отъ стб. м. **вьсю**, гдѣто сричка **вь** изпаднала: **вьсю — всю и сю** и саа.

Вмѣсто *е* дохажда *а* въ думитѣ киларут и зърѐм въ в. гов., а въ к. въ думата караван = керван, гдѣто, освѣнъ за *е*, се явява още едно *а*, което напомня руското пълногласие. Думата е обаче заета.

Гласна *а* покрай своето разширение въ изброенитѣ дотукъ случаи, много често отсѫтствува днесъ отъ етимологичното си мѣсто или пъкъ като замѣстница на други гласни още въ стб. езикъ. Въ к.-в. говоръ сѫществува единъ силенъ стремежъ къмъ съкращение на думитѣ; това съкращение засѣга и гласна *а*. Така напр., флективното *а* при имената отъ *а* основи, щомъ формата се членува, или съвсѣмъ изчезва, или остава слаби слѣди, въ случай че прѣходътъ между основната съгласна и членната съгласна става труденъ; но въ всѣки случай сричка не образува. Тъй напримѣръ, отъ *жѐна, крàва, трѐва, църѝца, лисѝца, абỳлка, ỳбъва, цѐрна, бѐла* и пр. имаме *жѐнъта, кравъта, трѐвъта, църицъта, лисицъта, абулкъта, убъвъта, църнъта, белъта* и т. н. Тукъ трѣбва да отнесемъ и случаитѣ, гдѣто прѣдъ *а* имама гласна, като въ притежателнитѣ мѣстоимения или и други нѣкои имена. Напримѣръ: *мòа, твòа, пупъдѝа, сирмѝа, кумшѝа* и др., съ членъ — *мòіта, твòіта, пупъдѝіта, сирмѝіта, кумшѝіта;* но *удàа — удàата*. За забѣлѣзване е, че изчезналото і въ прит. м. *мòа, твòа* се явява като застѫпникъ на *а* въ членната форма; разбира се, тукъ имаме възстановено і, а не редукция на *а* Така изчезва *а* и въ други отдѣлни мѣста, както и въ наведенитѣ тукъ примѣри, стига да не се затъмняватъ понятията. Напримѣръ, въ думитѣ: *дрỳшки, вràшки, òрна, зàрна* и пр. отъ *другàрки, връжàрки*, òръна, зàръна и др. Въ *снѣга* ударението ще да е прѣмѣстено отъ крайната сричка на втората.

Характерна е формата на първото л. ед. число въ личн. мѣст. у к. говоръ, гдѣто се явява *е* вм. а или ѩ, както си е въобще въ българскитѣ говори, па и въ к. говоръ вънъ отъ града. Тукъ имаме *ез, езе.* Това *е* отъ *а*, стб. **азъ**, иде отъ прѣгласено *а* чрѣзъ ѩ, сир. отъ **азъ**, въ кук. дохажда *іаз* и *іàзе*; послѣдното се е прѣгласило въ *іезе;* а слѣдъ изчезването на і останало *езе*, а оттукъ и *ез*.

При образуването на повторителнитѣ глаголи отъ IV. р., коренното *о*, гдѣто го има, както е извѣстно, се прѣгласява въ *а* въ изтб. говори; въ к.-в. говоръ то си остава непрѣгласено; защото повторителнитѣ глаголи тукъ се образуватъ съ помощьта на суфиксъ *ува*, като се сближаватъ спородъ това съ глаголитѣ отъ VI. р. Безъ суфиксъ *ува*, но при това и безъ удължение на *о* въ *а* ставатъ итеративни много малко глаголи само въ к. говоръ. Споредъ това, к.-в. говоръ отъ глаголитѣ: **роди-ти, лови-ти, ходи-ти, носи-ти,** повторителниятъ видъ ще прави к *рудỳвум*, в. *рудỳвъм; улувỳвум* и *улувỳвъм, дунисỳвум* и *зънисỳвъм* и пр.: въ к. гов. покрай *рудỳвум* срѣща се и *рдждум, рдждиш, рожде.* Образуването на повт. глаголи безъ удължение на коренната гласна, а съ помощьта на суфиксъ *ува*, е прокарано и у другитѣ разреди; гласна *о*, напр., остава непромѣнена у глаголитѣ отъ I. разр.: **бости (бод-ти), мощи (мог-ти),** повт. си видъ образуватъ както по-горнитѣ глаголи: *убудỳвум* и *убудỳвъм, пумужỳвум* и *пумужỳвъм.* Така сѫщо гласна *а* не се явява и въ случаитѣ отъ степенувано *е* или **ѣ**, като въ гл. *берж* и *излѣзж*, повт. *събирямъ* и *излазямъ;* въ к.-в. *субурỳвум, излизỳвум* и *субурỳвъм, излизỳвъм.* Имаме *а* въ тоя случай въ кор. **сед-** и **греб-** въ формитѣ: *садило* и *грабя*, к.-в. *съдило, грàбум, грàбъм.*

Гласна *а* частно за к. говоръ по-рѣдко днесь се срѣща и въ глаголната флексия поради настанали нѣкои изравнения на разни разреди глаголи въ единъ. Всички глаголи въ сег. врѣме въ к. говоръ се сливатъ въ единъ разр., като се подчиняватъ въ спрежението си на нови правила. Така, въ 1. л. ед. ч. всички глаголи свършватъ на *м*, прѣдъ което има гласна *у*, рѣдко *а;* 2. л. на *иш* и 3. л. на *е;* та споредъ това гласна *а* въ глаголната флексия за сег. вр. изчезва изъ всички глаголи отъ V. р. 1. и VI. р. Тъй напр. имаме 1. л. *глèдум, купỳвум;* 2. л. *глèдиш, купỳвиш;* 3. л. *глèде, купỳве* и т. н. Така изчезва *а* и въ повел. наклонение: 2. л. ед. *глèди, купỳви,* 3. л. *глèде, купỳве,* 1. л. мн. *дъ гледѝме, дъ купỳвѝме;* за замѣната на *а* съ *и* въ страдателното прич. съ наставка *нъ, на, но* вече се каза при редукцията на *а*. Гласната *а* се замѣстя отъ *и* въ в гов. въ думата *сèги* вм. *сèга.*

Една важна особеность, която главно принадлежи на к. говоръ, е прѣгласътъ на *а* въ *е*. Воденскиятъ говоръ се свързва съ к. само съ думитѣ: *чешка, чеша, чирдàк;* па и въ района на к. говоръ това явление е свойствено главно на градския говоръ; по селата прѣгласътъ е по-рѣдъкъ. Прѣгласътъ на *а* въ *е* е характерна черта на източнитѣ говори и съвсѣмъ не се срѣща въ западнитѣ, освѣнъ въ кукушкия. При това, за забѣлѣзване е, че условията, при които става прѣгласътъ въ изтб.

говори, не сж еднакви съ ония, споредъ които се прѣглася *а* въ к. говоръ. Източнобълг. *а* се прѣглася въ *е*, споредъ поставеното правило отъ г. Б. Ц. (Сбм. кн. III. стр. 292.), щомъ сжществуватъ три условия: 1) гласна *а* да стои слѣдъ ж, ч, ш, j, 2) да е акцентувана и 3) слѣдъ нея да иде мека сричка. Въ к. говоръ нито едно отъ тия условия не е строго запазено. Най-вече е потрѣбно да се запази първото и второто отъ тѣхъ, третото условие е почти ненужно; па има случаи, когато *а* се не прѣглася, макаръ и да сжществуватъ всички условия. Тукъ ще изброя по възможность всички думи съ прѣгласена *а:*

Кук. ед. ч. *гърнчèр*, мн. *гърнчèре* вод. *гърнчàр* и *гърнчàри*, кук. *вудиничèр*, *видиничèре*, вод. *вудиничàр* и *вудиничàри*, кук. *еничèр*, *еничèре*, вод. *еничàр*, *еничàри*, кук. *пътлъцèн*, *пътлъцèне*, вод. *пътлицàн*, *патлицàни*, кук. *тимèн*, *тимèн*, вод. *тим'ан* и *тимàн*, кук. *кукушèниц*, *кукушèни*, вод. *кукушàниц* и *кукушàни*, кук. *сулуянèнче*, вод. *сулун'анче*, ясли, кук. *èсли*, вод. *іàсли*, ясна, о, кук. *èсна*, *о*, *èсни*, вод. *іасна*, *о*, *іàсни*, кук. *èгне*, *егништа*, вод. *іагне*, *іагнèіна*, кук. *èре*, *èришта*, вод. *іàре* и *іарèіна*, кук. *èіце*, *èіца*, вод. *іàіце* и *іàіца*. Аз, кук. *езе* и *ез*, вод. *іас;* яхна, кук. *вèна*, вод. *віàхна;* часъ (послѣ), кук. *чèс*, вод. *час;* явѣ, кук. *èве*, вод. *іàве;* чаша, кук. *чèша*, *чеши*, вод. *чèша* и *чèши;* кочан, кук. *кучèн*, *кучèне*, вод. *кучàн* и *кучàни*. Янка, кук. *Èнка*, вод. *Іàнка;* Яна, кук. *Èна*, вод. *Іàна;* Стоян, кук. *Стуіàн* и *Стуèн*, вод. *Стуіàн;* печаля, кук. *пичèл'ум;* селянин, кук. *силèнин*, *силèне*, вод. *сил'àнин* и *сил'àни;* стоях imp. кук. *стуèх*, *стуèхме*, вод. *стуіàх* и *стуіàхме*.

Споредъ послѣдния примѣръ отъ imper. би се очаквали повече случаи, които не срѣщаме. Причината за тѣхното ограничение трѣбва да търсимъ въ аналогията, която подчинила imp. подъ аор. въ тоя видъ глаголни форми, та имаме вм. *бруèх* отъ *брояхъ* — *бруіàх;* вм. *сиèх* отъ *сѣяхъ* — *сèіх* и пр.

Отъ прѣдставенитѣ примѣри се вижда, че не значи нищо за к. говоръ по отношение прѣгласа, дали слѣдъ гл. *а* иде мека или твърда сричка; но освѣнъ това срѣщаме и случаи, когато говорътъ се отнася индиференрентно и къмъ ударението. Така напримѣръ имаме: отъ *прòсякъ* — *прòси* отъ *братя* — *брàте;* сжщото срѣщаме и въ в. говоръ въ думата *чардакъ*, в. *чирдàк*. Кук. говоръ не се съгласява съ изтб. говори още и поради това, че не прѣглася *а* въ всички случаи. Непрѣгласено *а* срѣщаме въ слѣднитѣ думи: *овчарь*, к. *уфчàр*, мн. ч. *уфчàре; приятелъ*, к. *приіàтъл*, мн. *приіàтъле; шапка*, к. *шàпка*, мн. *шàпки; шарка*, к. *шàрка*, мн. *шàрки; жаба*, к. *жàба*, мн. *жàби; шаякъ*, к. *шъіак.*, мн. *шъіàци; Божана*, к. *Бужàна*.

Къмъ прѣгласа на *а* при това пакъ отъ друга страна можемъ да отнесемъ случаи, когато *а* се прѣглася подиръ други съгласни, вънъ отъ *ж*, *ч*, *ш* и *j*, а именно подиръ *р;* напримѣръ: отъ *вечерахъ*, имаме *вичирèх-вичирèли*, отъ *чорапъ-чурèпе*. Първиятъ примѣръ може да се вземе за аналогиченъ споредъ глаголитѣ плетѣхъ, седѣхъ и пр., които въ к. гов. правятъ *плитèх-плитèли; сидèх-сидèли*. Но съ сжщото право може

а да се има за прѣгласно, понеже не всички глаголи отъ V. р. 1. образуватъ м. св. вр. споредъ гл. отъ I р. 1. и IV. р. Покрай *вичирѐх* имаме *викàх-викали, бигàх-бигàли* и пр.

Прѣгласътъ на *а* въ в. говоръ трѣбва да е по-широкъ, отколкото се прѣдставя въ моитѣ бѣлѣжки. Въ с. Теово, 2 ч. далечъ отъ Воденъ, се говори *еко* вм. іако. Но условията никакъ не благоприятствуватъ да се посѣтатъ воденскитѣ села.

Прѣгласътъ на *а* въ *е* е едно явление, което не се срѣща само въ областьта на бълг. езикъ, а го има и у другитѣ езици. За въ изт.-български езикъ то се обяснява отъ г. Б. Ц. въ стат. „За изтб. вокализъмъ", като да е настанало по аналогия на двойното произношение на ѣ, т. е. както се казвало *в'àра (вѣра)* и *вѐри (вѣри),* така почнало да се говори *чàша* и *чѐши, жàба* и *жѐби*. Той смѣта, че явлението е ново, развито само въ нѣкои източни говори. Едва ли може да се приеме за вѣрно тълкуването на г. Ц., тъй като, въпрѣки очакването му, к. говоръ прѣгласяя *а,* безъ да познава двойно произношение на ѣ. Отъ друга страна прѣгласътъ се срѣща и въ други славянски езици, като въ руски, чешки, въ които за аналогии не може да става и дума. Като веземемъ прѣдъ видъ при туй, че прѣгласътъ е ограниченъ само слѣдъ палаталнитѣ съгласни *ж, ч, ш* и *j,* но не и подиръ всѣка съгласна, както става съ ѣ, по-вѣрно ще бѫде, ако се приеме, че причината на това езиково явление се крие въ палаталностьта на съгласнитѣ, които въ нѣкои бълг. говори се изговарятъ по-меко и допускатъ прѣгласяването, а въ други се изговарятъ по-твърдо и го не допускатъ.

Гласна *е*. Между другитѣ вокали най-широко мѣсто въ к.-в. говоръ заема гласната *е*. Тоя вокалъ застѫпя не само стб. **є**, но, кое изцѣло, кое отчасть, още три други вокали, а именно: стб. **ь**, **ѧ** и **ѣ**. Тая замѣна е послѣдователно прокарана за **ѧ** и **ѣ** и въ извѣстни само части на думата и за **ь**. Но *е* се явява като застѫпникъ въ отдѣлни мѣста, които не могатъ се схвана подъ едно общо правило, и вмѣсто други гласни, или пъкъ имъ отстѫпва своето мѣсто. Така щото гласната *е* днесь държи първенствуваще мѣсто.

Въ флексията на рѣчьта стб. **є** е много по-добрѣ застѫпено въ кук.-вод. говоръ, нежели въ другитѣ западни, па отчасть и източни говори, въ които по една или друга причина се явява гласна *и*. Имената отъ м. родъ *н* основи въ повечето зап. говори образуватъ мн. ч. им. и в. пад. съ *и* вм. стб. флексия **ьѥ — нѥ**, като отъ **гость** мн. ч. **гостьѥ — гостнѥ**, запб. гов. гости. Въ к.-в. говоръ вм. туй имаме контракция на окончанието отъ **ьѥ — нѥ** въ *е,* та отъ **гостьѥ -нѥ** — *госте*. Така сѫщо образуватъ и **голѫбь, лакъть, ногъть, людьѥ** — кук. *гълъбе* и *гълъбишта,* вод. *гълъби,* но *гòсте;* к. *лàхте,* вод. *лàхти,* к. *нòхте,* в. *нòхти,* к. *л'уде,* в. *л'уде,* стб. **огнь**, к. мн. *òгине,* в. *òгине*. Въ тоя случай вод. говоръ изказва колебание между *е* и *и* и е по-наклоненъ къмъ послѣдната мѣнитва. Съвсѣмъ отстѫпватъ и въ двата говора отъ очакваното образуване

мн. ч. думитѣ **зать, звѣрь, пжть**, които въ к. правятъ *зѐтуве, звѐруве, пътишта*, а въ вод. *зитдви, звирдви, пътишча*.

Флексия *е* вм. *и* въ мн. ч. се явява въ нѣкои имена отъ *о* осн. твърди и меки. Тъй напримѣръ имаме стб. **мжжь, конь, зжбъ**, мн. ч. **мжжи, кони, зжбы**, а въ к.-в. *мъже*, к. *кдіне*, в. *коінъ* (*е* потъмнѣло); к.-в. *зъбе*, но в. и *зъби*. Частно въ к.-в. флексия *е* вм. *и* е много разширена. Тукъ повечето имена отъ *о* основи образуватъ мн. ч. съ *е*. Така: мн. ч. *учѝтеле, приіа̀тъле, уфча̀ре, гувида̀ре, тува̀ре, къу̀ре, ќила̀ре, бирбѐре, съра̀е, ръка̀ве, уткл'у̀че, утфдре* (с. им. отъ отключъ и отворъ), *рдбе, еничѐре*. Сжществителнитѣ съ окончание *'анин* образуватъ мн. ч. тоже съ *е: силѐне, гръжда̀не, сулунчѐне, кукушѐне, вудинчѐне*. Въ всички тия случаи в. говоръ има мѣнитава *и*. Нѣма съмнѣние, че образуваното мн. ч. съ фл. *е* въ к. и нѣкои случаи въ в. говоръ вм. съ *и* при *о* основи, станало по аналогия отчасть съ имената на *и* основи, отчасть съ *н* основи м. р.

Въ другитѣ врѣмена намираме застжпничество на *е* вмѣсто други гласни, напр. въ аористъ, гдѣто иде *е* вм. *о* у глаголитѣ отъ I. р. и вм. *а*, само въ нѣкои случаи, у глаголитѣ отъ V. р. Напримѣръ: *плитѐх, придѐх, визѐх, вичирѐх* и пр. вм. *плетохъ, предохъ, везохъ, вечера̀хъ* и др. Ттѣбва, при това, да се забѣлѣжи, че гласно *е* вмѣсто *а* и *о* се отличава съ особена твърдость, нежели всѣко друго *е* вмѣсто стб. **є** или **ь, ѧ** и **ѣ**. Споредъ това, гласно *е* въ к.-в. говоръ бива твърда или палатална. Всѣко *е*, което застжпя **є, ь, ѧ** и **ѣ** е палатално, а е твърдо, когато иде вмѣсто *а* или *о*.

За изчезването на *е* въ краесловието трѣбва да се припомни онова, което казахме за изучването на *а* при образуването на членната форма; както тамъ, тъй и тукъ гласна *е* изчезва; напримѣръ: *тѐле, мдре, дѐте, сърце* и пр. съ членъ — тѐлјто, морјто, детјто, сърцјто или пъкъ въ в. гов. мòрјто, тéлјто и т. н.

2) Гласна *е* застжпя **ь** а) въ корена, напр.: стб. **дьнь**, кук. *ден*, вод. *ден*, стб. **льнъ**, кук. *лен*, вод. *лен*, стб. **пьклъ**, кук. *пикдл*, вод. *пѐкул*, стб. **тьмьно**, кук. *тѐмно*, вод. *тѐмно*, стб. **тьнъкъ**, кук. *тѐнук*, вод. *тѣнук*, стб. **шьп**, кук. гл. *шупна̀*, вод. *шѐпна*, стб. **тьмиꙗнъ**, кук. *тимѐн*, вод. *тим'а̀н*.

Отъ замѣната на **ь** съ *е* въ корена на думата се изключаватъ слѣднитѣ думи: *мъска, мъгла, лъсна̀, усъмна̀, цъфти;* въ в. гов. и тънук, а въ к. *съске* и *испъстрѝх, испъстрѝла;* а въ кор. **мьг-мьгнжти** и въ двата говори имаме *и* за **ь**. Запазването на **ь** като *ъ* звукъ въ изброенитѣ думи трѣбва да се дължи на тъмния тембъръ на съсѣднитѣ звукове *л* и *м*. Съгласната *л*, навѣрно, е причината, гдѣто и въ съчетанието *tlt* еровете запазватъ *ъ* звукъ, въпрѣки общия прѣходъ на еровете въ чисти гласни въ другитѣ мѣста на думата. Даже въ прилѣпския говоръ, гдѣто, освѣнъ при *trt*, навсѣкждѣ **ъ** и **ь** минали въ чисти гласни, въ кор. **льск** имаме *ъ*-звукъ вмѣсто *е* или *а*. Сжществува въ тоя говоръ поговорка: „Лъсни ми, Алла (Боже), да си наідам магарѝчката“. За наведената пъкъ

дума *сӧпнум* или в. *сӧпнъм* трѣбва да се забѣлѣжи, че ь съвсѣмъ изчезнало, както и въ други случаи въ отворена сричка. Самото обстоятелство отъ друга страна, че въ к.-в. говоръ ь не на всѣкждѣ е застжпено отъ *е* въ опрѣдѣленитѣ случаи за корена, трѣбва да си обясняваме още и отъ по-тѣсната връзка на тоя говоръ съ източнитѣ български говори.

б) въ окончанието:

Стб. **орьлъ,** кук. *урѐл,* вод. *урѐл,* стб. **вѣньцъ,** кук. *вѐниц,* вод. *вѐниц,* стб. **овьнъ,** кук. *увѐн,* вод. *двин,* стб. **больнъ,** кук. *бӧлин,* вод. *бӧлин.*

Смѣтамъ за интересно, както и при коренното ь, така и тукъ да наведа повече примѣри отъ прѣхода на ь въ *е*. Така напримѣръ имаме: к.-в. *гла̀дин, дӧлин;* к. *устѐн*, в. *дстен;* к. *зъдӧмин,* в. *биздӧмин;* к. *дрѐбин,* к.-в. *жѐдин, слубӧдин;* к. *пумѐтин,* в. *пъмѐтин;* к.-в. *ӯмин, сӣтин, мъ̀чин, прѐсин, лѐдин, студѐн, грѐшин, стра̀шин, тѐмин, сӣлин, гудӣшин, зӣмин, лѐтин, тѐсин, ла̀дин, имӧтин, пра̀зин; питѐл, кутѐл, двис, мӧлиц, ста̀риц;* к. *мъртувѐц,* в. *мъртдвиц:* к. *скъка̀лиц,* в. *ска̀кълиц* и пр.

Отъ редовния прѣходъ на ь въ *е* въ суфикситѣ отстжпватъ случаитѣ, гдѣто прѣдъ суфиксното ь стоятъ палаталнитѣ *ж, ч, ш,* подиръ които се явява *о* вмѣсто *е*, напр.: *крӧтичук, мълѐчук, ста̀ричук,* и само въ кук. *вързуѳа, бучува̀р, шупна̀*. Въ тоя случай трѣбва да допустнемъ изравнение на ь съ ъ слѣдъ *ж, ч, ш,* отъ ъ иде *о*, безъ ударение *у*.

3) Съ рѣдки изключения гласна *е* застжпя всѣко стб. **ѧ**.

Като отдѣлимъ настрана енклитичнитѣ местоимения **мѧ, тѧ, сѧ** и сложенитѣ числителни съ **десѧть**, въ които случаи **ѧ** се застжпя отъ *а*, на всѣкждѣ другадѣ то се застжпя отъ *е*. Разбира се, тукъ трѣбва да се има прѣдъ видъ още и замѣната на **ѧ** съ **ѫ** въ глаголитѣ отъ III. р. 2. и IV. р. за 3. л. мн. ч. сег. вр., за който случай и се говори, когато ставаше дума за гласната *а*.

4) Най-послѣ гласна *е* застжпя почти безъ изключение стб. **ѣ** въ кук.-вод. говоръ, а това е доста характерна черта за тоя говоръ, който се намира въ такъво близко съсѣдство съ киречкьойския, гдѣто редовно се слуша произношението на **ѣ** като *еа*. Тъй напримѣръ, тука имаме:

а) въ корена на думата: кук.-вод. *вѐра, леп;* б) въ оконч.: *видѐх, умѐх, ръ̀це, нӧзе.*

Отъ наведенитѣ току-що думи, ясно е, че стб. **ѣ** днесь не се произнася като *я* въ кук.-вод. говоръ, като изключимъ само думата сядѝло, въ която имаме *а* отъ кор. **сѣд**, и още за кук. говоръ imp. форма само думата вила̀ли въ вод. мужа̀ли, сжществуването обаче на **ѣ** въ кук.-вод. говоръ наредъ съ другитѣ български говори не подлежи на никакво съмнѣние. Ако и да нѣмаме повече непосрѣдствени остатъци отъ неговото старо произношение, пакъ ние имаме достатъчно убѣдителни причини да твърдимъ, че **ѣ** е сжществувало едно врѣме въ тоя говоръ, както и въ другитѣ.

Остатъци отъ произношението на **ѣ** като *еа* или *ia,* както видѣхме, въ кук.-вод. говоръ почти нѣма. Вмѣсто обикновената му замѣна съ *е* се явява само въ единъ случай, въ императивната форма 2. л. мн. ч. застжпн, *ei*. Така, напр., имаме; цлитѐіте, сидѐіте, видѐіте и пр. Тая

замѣна обаче не можемъ взе за прѣка, а дошла по аналогия на глаголитѣ отъ III. р. 1.; това доказва разширението ѝ и у глаголитѣ отъ IV. р.: удѐіте, фълѐіте и пр.

Гласна *и*. Този гласенъ звукъ е тоже по-изобиленъ днесь въ кук.-вод. говоръ, защото не само заема почти редовно етимологичното си мѣсто, но още застжпя и стб. гласна **ы**, а въ отдѣлни случаи и други гласни, а като се вземе прѣдъ видъ, че всѣко *е* отъ стб. **є, ѣ, ѧ, ь,** се чува безъ ударение като *и*, то кукушани и воденчани днесь повече икатъ и екатъ, нежели въ отколѣшно врѣме.

Остатъци отъ старото произношение на **ы** нѣма. Въ кук.-вод. говоръ срѣщаме въ единъ само, но твърдѣ съмнителенъ случай рефлексъ на **ы** — въ личнитѣ мѣст. вин. пад. мн. ч.; тукъ имаме *нъ, въ* вм. **ны вы** (?) Въ една кукушка пѣсень (Шапк. Сбор. ч. I., кн. III., отд. III. стр. 10.) се чува:

„Е бре Ми́тре, ми́ли синко!
Іа юзѐми цѐрно шуше
Да нѐ служиш с'ліута ракьи́а.“

Въ воденския говоръ тъй сжщо **вы** подъ ударение се чува *въ*: „яс и́дъм дъ‿вѐ нъу́чъм“. Господинъ К. Шапкаревъ намира рефлексъ на **ы** въ кук. говоръ и въ имперф. форма на глагола **юсмь**, който гласи бъх; но това е невѣрно. Тукъ имаме безакцентно **ѣ** = *е* минало въ *ъ*, както се каза по-горѣ.

Въ глаголнитѣ форми тоже по-често се явява *и*, нежели въ стб. езикъ. Въ кук. говоръ 2. л. ед. и 1. и 2. л. мн. ч. въ всички глаголи свършватъ на *и* прѣдъ личн. мѣнитва: *плѐтиш, вѝкниш, умѐіш, нѐсиш, глѐдиш, вѝкиш, купу̀виш* и пр.; мн. ч. 1. л. *плѐтиме, вѝкниме, вѝкиме, купу̀виме*; 2. л. *плѐтите, глѐдите, купу̀вите* и пр. Въ вод. говоръ се изключаватъ въ тоя случай само глаголитѣ отъ V., 1. и VI. р.; всички други образуватъ основата за 2. л. ед. и 1. и 2. л. мн. ч. съ крайна гласна *и*; напр.: 2 л. ед. *плѐтиш, умѐіш, дѝгниш*; 1. л. мн. *плѐтиме, умѐіме, дѝгниме*; 2. л. *плѐтите, умѐіте, дѝгните*. Въ кук. говоръ дохажда *и* вм. *а* и у стр. причастие съ наставка *нъ, на, но*: *купу̀вин-а-о, милу̀вин-а-о, глѐдин-а-о* . . . .

Въ императивната форма на глаг. отъ IV. р. 2. л. мн. ч. и въ двата говора вм. *и* въ края на основата си има *еі*, споредъ гл. отъ III. р. 1.: *нугѐіте, сфирѐіте, удѐіте* и пр. Покрай тая форма, срѣща се и съкратена за гл. *държа* — кук.-вод. *држа̀іте*, но вод. *дърите*, гдѣто *и* съвсѣмъ изчезва; така и 2. л. ед. ч. пакъ вод.: *държи* и *дърш, іаш, іади*. Тукъ очаквахме *држеіте* вм. *држа̀іте*, ала *е* се прѣгласило въ *а*, както вече и се говори за подобно явление. Гласна *и* се получава въ стб. езикъ отъ *е* чрѣзъ удължение при образуването на повторителния видъ на глаголитѣ. Така отъ **держ, берж** и пр. ставатъ **съдиралж, събиралж** и пр. Въ тоя случай въ кук.-вод. говоръ повтор. видъ се образува съ *суфиксъ ува*: кук. *ръздѐрувум, субѐрувум*, в. *ръздирувъм, субиру̀въм*, гдѣто *е* се мѣни въ *и* само, защото е безъ ударение; туй се вижда и отъ глагола *постеля*, кук.-вод. *пустѐл'ум* и *пустѐл'ъм*, а въ другитѣ български говори постилам.

Въ имената съ окончание **ье** остая само *е* и пр. Кук.-вод. здраве, грозде, лу̀де, лозе, листе, глисте, госте, търне и кук. само търъне и пр. Сѫщо така и отглаголнитѣ сѫществителни всѣкога свършватъ на *не,* а не на *ние,* като: кук. *сѐдине, ддине, ѐдине, спи̂не, плѐтине, пѐрине* и пр., вод. *сидѐіне, удѐіне, їьдѐіне, спиѐіне, плитѐіне* и пр.

Гласно *и* ослабва до і, когато дойде слѣдъ гласенъ звукъ: тъй напр. отъ *ида, ходя, ходишъ, греда - гредите,* имаме *ддідум, ддідъм, пдідум, пдідъм, к'и діш, грѐіте* и т. н. До такъво слабо і дохажда всѣко *и* отъ *е* безъ акцентъ, като: *пиіш, знаіш, пѐіш, мдіш* (можешъ). Второто *и* става і при сѫществ. имена отъ ж. р. съ мѣнитва *иіа* за ед. ч., а мн. *ии;* напр. *сѫдиа, змиа, кумшиа* и др. правятъ *сѫдиі, змиі, кумшиі* и пр., а въ думата **славии** първото *и* става *е,* напр. имаме слъвѐі. Такъво едно і съвсѣмъ неочаквано дохажда само въ в. говоръ въ думитѣ: *поік', друік', синдуік', пустиіна, пилиіна, іариіна, имиіна, сиін, испаіг'а.*

По аналогия на глаголитѣ отъ III. р. 1. і се явява въ повел. накл. 2. л. мн. ч. и у глаголитѣ отъ I., II., IV. и V. р. 2. и 3.; тъй плитѐіте, викнѐіте, удѐіте, бирѐіте и пр.

Вмѣсто *всичко, всички* и въ двата говора имаме *съто, съте;* по-рѣдко въ к. говоръ, гдѣто имаме и сичко, сички, а редовно въ воденския говоръ. Въ тоя случай имаме самостоятелно образувана форма отъ стб. **вьсь,** гдѣто дошло и **тъ,** та **вьсьтъ -а -о** съкратено сът, -а, -о.

Думата **ѩчьмыкъ** трѣбваше да образува ѐчмик, вм. което намираме въ к. гов. учмѐн, въ в. ичмѐн. Навѣрно, тукъ думата се е повлияла отъ формитѣ **камы, пламы,** които покрай правилното каменъ, пламенъ, правятъ и пламикъ, камикъ въ изтб. говори. Въ к. гов. въ тая дума имаме *и* отъ **ь** чрѣзъ *е,* а въ вод. **ь** не оставилъ слѣда. Но въ думата **мьгнѫти, мьг** к.-в. мик се явява *и* отъ **ь** чрѣзъ интеративната форма на глагола. Формата *недѣй* въ к.-в. говоръ се замѣстя отъ *ним,* гдѣто имаме *и* неясно отгдѣ.

Само въ в. говоръ срѣщаме потъмняване на *и* въ *ъ* въ думата избълшилъ (изтребилъ), вод. избълшъл -и, а въ к. *пътлъцѐн* вм. *патлицанъ.*

Въ к. говоръ вмѣсто іу иде *и* въ думитѣ тютюнъ, кютукъ, бюрунджукъ (копринено платно), к. титу̀н, киту̀к, бирунджу̀к; а въ шише имаме *у* за *и* — к. шушѐ; сѫщо и въ учимѐн стб. **ѩчьмень.**

Нѣкои сѫществителни имена отъ ж. р. твърди основи образуватъ множеств. число вм. съ *и* съ іа — нива, к. гов. ніівіа, а въ в. ед. ч. имаме врѐік'е, мн. врѐік'а; въ мегл. говоръ имаме правилно врѐік'а, мн. врѐік'и. Въ к. гов. отъ ливада мн. ч. става ливаде. Въ мегл. говоръ има тугінта вм. тогава.

Въ думата *далеко* въ к. гов. имаме *и* вм. *а* — дилѐку. А въ *лисица* би се очаквало *е* (ѣ) слѣдъ *л,* но и въ двата говора има *и* — *лисіца.* Неясно е *и* отъ **ь** въ огин, което тъй се слуша и подиръ ударение; сѫщо **опьнъкъ,** к.-в. *упинци* и *пинци, упинук.* Съвсѣмъ изчезва *и* или ослабва до і при образуване членнитѣ форми за мн. ч. на им съ мѣнитва *и;*

напр. жѐнџте, лòщџте, бѐлџте и пр. А въ думитѣ *досита* изчезва *и* безслѣдно — имаме *доста*.

Думата **сыроватка** въ к. гов. гласи сурувàтка, а въ вод. сирувàтка, но сирѐiне, кук. сѝрине.

Гласна ѻ. Главната особеность на тая гласна въ к.-в. говоръ е, че тя се редуцира въ *у*, както е казано на свое мѣсто. Така щото по-рѣдко днесь слушаме *о*, нежели въ стб. езикъ. Но при това, тя подъ ударение се явява въ по-голѣмо число корени, защото стои не само на етимологичното си мѣсто, но още и вм. стб. **ъ** въ извѣстни части на думата. Прѣди всичко гласно *о* заема етимологичното си мѣсто

Отъ етимологичното си мѣсто звукъ *о* отстѫпва въ твърдѣ ограничено число отдѣлни случаи, като въ *пѝнци, пѝнук* вм. *опинци, опинъкъ; нѐбе, небџто* вм. *нѐбо, небото;* но никога той не отстѫпва мѣстото си на други гласни, като изключимъ само отъ това зв. пад. на думата *лудо*, която въ в. гов. прави *лỳде* вм. *лỳдо*. Тукъ трѣбва да отнесемъ и зват. пад. на имен. отъ ж. р. съ прѣдходно і прѣдъ звателното *о*, като въ *Марѝiа, Бòiа, пупàдиiа* и др., гдѣто вмѣсто *о* иде *е:* зв. п. *Мърѝе, Бòе, пупàдие* и пр. Въ к.-в. говоръ *о* остава слѣдъ ж, ч, ш, па нѣкога и слѣдъ і. Така напр. тукъ имаме: отъ ножъ, ключъ, кошъ, краль и пр. мн. ч. к. *нòжуве, кл'ỳчуве, кòшуве, крàл'уве* и *крàл'еве;* вод. *нужòви, кушòви, крàл'уви;* въ к.-в. *Тенчуф, Бòжуф, Зънѐшуф, Стънѝтуф*. Къмъ тия случаи прибавямъ и случаитѣ, гдѣто отъ **ь** имаме *о* вм. очакваното *е*, пакъ поради влиянието на палаталитѣ, които, явно, изравняватъ **ь** съ **ъ**, а отъ него *о—у*. Тукъ имамъ прѣдъ видъ думитѣ **бъчьва, връчьва**, отъ които въ к. говоръ имаме бучувàр и върчува.

Интересно е още въ к. говоръ, гдѣто въ зв. пад. се явява *о* вм. *у* въ думата **мѫжь** — зв. *мѫжо*, а споредъ нея *сѝно*, покрай *сѝну*, когато се знае, че *о* въ тоя гов. се редуцира въ *у*, макаръ и нѐ въ краесловието.

Гласна *о* се явява по-често поради изравнението на склоненията, поради което имена отъ *о* осн. образуватъ мн. ч. споредъ *у* осн., та вмѣсто *поп, стол, гроп* и пр. мн. ч. *попи...*, имаме к. *пупòве*, стулòве и пр.; а въ случаитѣ, гдѣто *о* иде слѣдъ гласна, то изчезва, напр.: *шеi* в. *шѐiви* вм. шеове. При образуването отъ глаголи съ коренна гласна *е* сѫщест. имена се явява *о* отъ удълженото *е;* напр. **берѫ, плетѫ, гребѫ** и пр. сѫщ. збор, плот, гроп и пр.

Вмѣсто гласна *о* иде *е* въ аористнитѣ форми за 1. л. ед и 1., 2. и 3. л. мн. ч. при глаголитѣ отъ I. 1., 2., 3., 4. Тъй: *плитѐх, визѐх, пичѐх, ричѐх, грибѐх* и др. въ двата говора.

Звукътъ *о* се явява застѫпникъ на **ъ**

а) въ корена на думата: стб. **сънъ**, кук. *сон*, вод. *сон*, стб. **вънъ**, кук. *вòнка*, вод. *вòнка*, стб. **дъждъ**, кук. *дош*, вод. *дош*, стб. **въшь**, кук. *вòшка*, вод. *вòшка*, стб. **бъчка**, кук, *бòчува*, вод. *бòчва;*

б) въ окончанието: стб. **пѧтъкъ**, кук. *питòк*, вод. *пѐтук*, стб. **пѣсъкъ**, кук. *писòк*, вод. *пѐсук*, стб. **кротъкъ**, кук. *кpòтук*, вод. *кpòтук;*

в) въ окончанията: стб. **воскъ**, кук. *вдсук*, вод. *вдсук*, стб. **мозгъ**, кук. *мдзук*, вод. *мдзук*, стб. **скекръ**, кук. *свикдр*, вод. *свикдр*, стб. **ѥсмь**, к. *сум*, вод. *съм*, стб. **осмь**, кук. *дсум*, вод. *дсум*, стб. **седмь**, кук *сѐдум* вод. *сѐдум*.

Въ тоя случай не всѣкога вметнатото **ъ** има за свой рефлексъ *о*. Когато той дойде прѣдъ *р* или *л*, най-често си остава нерефлексиранъ, като напр.: к. *мъ̀дър*, *вѐтър*, *мдкър*, *сѐкъл*. *дстър*, *пѐкъл*, *ублѐкъл*, *тдпъл*. и др. в. *мъ̀ндър*, *вѐтър*, *мдкър*, *сѐкъл*, *дстър*, *пѐкъл*, *ублѐкъл*, *тдпъл*.

Въ края на имената вмѣсто изчезналия **ъ** или **ь** иде *о* въ членуването. Тъй напримѣръ: *вдлут*, *стдлут*, *пдпут*, *ца̀рут*, *зѐтут*, *мъжут*, *а̀рніут*, *лдшіут* и др и за двата говора.

Въ кук. говоръ покрай редовната употрѣба намѣст. *това*, кук. *тува*, чува се и *тъва̀*, гдѣто *о* се снишава до **ъ**; въ в. гов. пъкъ *ъ* вм. *о* иде въ думата *фъртдма*, а въ к гов. *дртима*, сир. иде *и* вм. *о*.

Глас. *у* вмѣсто други вокали. ако не смѣтаме тукъ редукцията на *о* въ *у*, рѣдко се явява. Тя застѫпя назала **ѫ** въ думитѣ **нѫжда, ѫжбръ, ѫтроба, хомѫтъ, лѫкавъ, понѫжда** и само въ вод. говоръ и въ **кѫща** и **плѫкъ**, отъ които нѣкои още въ стб. езикъ иматъ **ѹ** за **ѫ**, а така сѫщо съ *у* се изговарятъ въ цѣлокупната българска рѣчь. Въ тоя случай числото на такива думи въ кук-вод. говоръ е по-ограничено; напримѣръ, срещу изтб. гну̀сно стб. **гнѫснтн**, въ кук.-вод. говоръ имаме гнѣсно.

Вмѣсто гласна *о* подъ ударение се явява *у* въ суфикса **ов** при глаголитѣ отъ VI. р, като: кук. милу̀вум, купу̀вум и пр., вод. милу̀въм, купу̀въм, а стб. **милова-ти, коупова-ти** и пр.; сѫщо и въ **плоути** кук. плу̀вум и вод. плу̀въм, но отъ **коути** — ко̀вум и ко̀въм.

Неясна е гласната *у* отъ **ѧ** или **ѫ** въ **ѩчьменъ** въ кук. гов., гдѣто гласи *учмѐн*, както и въ *шушѐ* вм. *шише*.

Отъ съчетанието **лъ** имаме *у* и въ двата говора само въ думата **блъгаринъ** – кук.-вод. *бу̀гарин*. Близко до тоя случай стои думата *фурѝни* въ вод. говоръ вмѣсто флорини. Името на градъ Кукушъ иде отъ Кълкъш, която форма се слуша на редъ съ първата. А въ **ꙗблъко** имаме въ кук. гов. *абу̀лко*, сир. *у* отъ *ъ*.

Гласни **ъ** и **ь**. Тия два стб. вокала сѫ прѣтърпѣли извѣстни промѣни въ кук.-вод. говоръ наспрѣмъ стб. езикъ. Отъ прѣдшествуващето се видѣ, че както **ъ** тъй и **ь** въ корена на думата при извѣстни условия, а въ окончанието винаги, сѫ замѣстени отъ ясни гласни — **ъ** отъ *о*, **ь** отъ *е*. Тукъ става излишно да повтарямъ сѫщитѣ примѣри, които наведохъ при разглеждането на гласнитѣ *е* и *о*. Друго явление въ областьта на еровете е това, че тѣ сѫ се изравнили съвсѣмъ послѣдователно въ съчетание съ *р*, *л* между двѣ съгласни, както е вече споменато, въ единъ *ъ*-звукъ. Това явление датира въ бълг. езикъ още отъ стб. епоха; ала кук.-вод. говоръ прѣдставя тази индивидуална особеность, че новиятъ звукъ не задържа старото положение на еровете, а винаги, или съ малко изключения, дохажда прѣдъ съгласнитѣ *р* и *л*; само въ кук. говоръ въ думата *търън* имаме прѣдъ и слѣдъ *р* зв. *ъ*. А наспрѣмъ другитѣ зап. говори тоя говоръ се държи отдѣлно пакъ съ туй, че задържва *ъ*-звукъ

и при tlt, когато въ тѣхъ иде чиста гласна, или поне изчевза съгласна *л*, ако се запазва *ъ*; въ кук.-вод. говоръ и въ тоя случай имаме *ъл*. Тукъ ще наведя повече примѣри отъ опрѣдѣленото мѣсто на еровете въ trt у tlt. Тъй напримѣръ:

Кук.-вод. *кърс, кърф, зърно, гърниц, църкфа, сърце, дърва, вълна, вълк, дълк, зълва, сълза, бълха, жълт, жълчка.*

Изключение отъ положението на ъ прѣдъ *л* прави думата **слъньце**, кук.-вод. *слънце*; слѣдъ *р* въ кук. гов. звукъ ъ иде въ думата *тръгнал*, сѫщо и въ вод. говоръ, въ който такива изключения сѫ по-чести. Къмъ изключенията трѣбва да отнесемъ и споменатитѣ думи *абу̀лка, бу̀гарин* и Кукуш. Думата *абу̀лка* не е еднаква съ сърбхрв. *јабука*, а освѣнъ това срѣщаме я такъва — *абу̀лка*, и въ Пирдопъ и въ Чепино (Ахѫ-Челеби). Най-вѣроятно е, че тукъ имаме самостоятелно развито *ул* отъ *ъл* чрѣзъ *ол* изпърво, види се, безъ ударение, а послѣ и подъ ударение. По-трудно може да се обясни прѣходътъ на *ъл* въ *у* въ думата Кукушъ, покрай която има и Кълкъш. За влияние отвънъ тоже и тукъ не може да става дума. Азъ си обяснявамъ явлението на Кукуш така: изпърво Кѐлкъш, сетнѣ Кѐлкош; а *о* безъ ударение става *у*, та и Кѐлкуш, отдѣто по силата на асимилацията става Ку̀лкуш, а послѣ и Ку̀куш. Изпадането на *л* е познато явление на нѣкои български западни говори, напр.: щипския, тиквешкия, струмишкия и пр. За думата *бугарин* бихме казали, че е влѣзла въ западна България подъ влияние на сърбски езикъ; но сѫществуването на други форми като: бу̀гарцки (въ Разлогъ), бу̀гарцку (Ахѫ-Челеби), бо̀гаринъ въ Рѣсенъ, булга̀рин въ с. Стояково (Гевгелийско), а турцитѣ изобщо говорятъ „бу̀лгар милети", даватъ ни право да твърдимъ, че и въ тоя случай имаме самостойно явление. Западнитѣ български говори сѫ способни на такива единични прѣмѣни, както е случая съ абу̀лка, въ прилѣпския говоръ гу̀лап—**голѫбь**. Навѣрно, процесътъ ще е вървѣлъ тъй: *българин, болгарин, боугарин* и *бу̀гарин*. Въ рѣсенския говоръ вече имаме единъ такъвъ процесъ; тамъ вм. *лъ* се явява *оу* и *ол:* во̀ук, во̀уна, со̀узи, но и волк, волна, солзи. Думата *фу̀рини* въ вод. говоръ тоже се е добила отъ *фу̀орини* и послѣ *фу̀рини.*[1])

Въ краесловието, гдѣто ъ и ь сѫ изчезнали, имаме тоже пълно изравнение на двата ера. Това заключаваме отъ членнитѣ форми, гдѣто винаги се явява членъ *ут* за сѫщ. имена и *і̀ут* за прилаг. отъ м. родъ ед. ч.; като: *чувѐкут, ца̀рут, ко̀інут, а̀рніут, ло̀шіут* и др. Слаби слѣди отъ ь имаме само въ прѣдходната съгласна л, която въ тоя случай е палатална; напримѣръ, во̀лут, но *приіа̀тъл'ут, учѝтел'ут* и пр.

Запазено *ъ:* мъгла, лъсна, цъфти, мъска, лъжа и тънук — само въ воденския говоръ. Въ суфиксъ лък всѣкога имаме *ъ* въ турски думи: *шинлъ̀к, кускънцилъ̀к, бъбъитлъ̀к* и др.

Гласни ѫ и ѧ. Старото произношение на тия два вокала е оставило твърдѣ слаби слѣди въ кук.-вод. говоръ. Въ кук. говоръ срѣщаме само

[1]) Вж. по това прѣдположение нашето изслѣдване „Въпросътъ за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище", Сбм. XVI.—XVII. — *Ред.*

думата ѫгоулѧ, кук. *енгу̀ла.* Повече остатъци отъ началното произношение на юсоветѣ сѫ се запазили въ вод. говоръ. Тукъ срѣщаме думитѣ: *мъ̀ндър, тръмба* (топъ платно), *жълъндрук* (желъдъкъ у птицитѣ), *блъ̀нда* (единъ видъ пришки, които излизатъ по тѣлото отъ голѣма горещина), *гъ̀нгъм, лъ̀нджа* (еснафско събрание), Къндриво (село 3 ч. на ю.-з. отъ Воденъ), *ънгу̀ла, ѐндра* (ядра), *ѐндза* (прилѣпски яндза, „ме прояде яндза"), *рѐндза* (дѣтето рендза = плаче, прилѣпски ѐнка, цимолка), *рѐнде.* Невѣрно прѣдава К. Шапкаревъ примѣра „сто пендесет" Сбм. I. стр. 105.; сѫщо и П. Драгановъ — *желънди* стънджен (вж. Сбм. кн. XI. стр. 522. въ „Приносъ към бълг. граматика отъ д-ръ В. О.). Въ тия думи нѣма запазенъ назаленъ елементъ. Въ всички други случаи носовиятъ призвукъ е изчезналъ и намѣсто ѫ се чува ъ и *а,* вм. ѧ — *е.* Съ звукъ ъ се застѫпя ѫ въ кор. на рѣчьта, съ *а* въ окончанието; а ѧ въ всички части на думата е застѫпено отъ *е,* рѣдко отъ друга гласна.

Тъй напримѣръ имаме:

а) въ корена на думата: кук-вод. *ръ̀ка, мъ̀ка, мъш, път, зъп, мъ̀дър, тъпа̀н, гълъп, събдта, скъпо, гъска, гъст, дъп;*

б) въ окончанието:

кук.-вод. *кни̇̀га, жѐна, вдда, викна̀л.*

2. ѧ = е: рет, пет, чедо и пр.

Тукъ смѣтамъ за излишно да повтарямъ заключенията отъ общия прѣходъ на юсоветѣ въ опрѣдѣленитѣ гласни, понеже при разни случаи бидоха споменати. Ще забѣлѣжа само за вин. пад. на думата землѭ, който въ вод. говоръ, въ служба на мѣстенъ падежъ, гласи *зѐмин.* Облакъ отрича назаленъ елементъ на тая дума, което не е право. Споредъ мене и тука имаме запазенъ ринезъмъ. Облакъ идентифицира *зѐмин* съ *земн'а* въ други бълг. говори сир., споредъ него, н въ *зѐмин* иде отпослѣ, както *н* въ *земн'а.*

Въ сег. дѣйств. причастие прѣобладаваще значение взели глаголитѣ отъ IV. р., та рефлексътъ на ѧ изтикалъ оня на ѫ; или пъкъ още отъ рано ѫ е отстѫпилъ мѣсто на ѧ. Днесь въ к. говоръ дѣеприч. се образува все споредъ глагол. отъ IV. р.; напр.: плитѐік'и, нусѐік'и, мужѐік'и, глидѐік'и, но викаік'и и пр. Воденскиятъ гов. въ това отношение стои съвсѣмъ отдѣлно отъ другитѣ бълг. говори. Тукъ наистина имаме пакъ рефлексъ на ѧ, освѣнъ въ глаголитѣ отъ V. р. 1. и VI. р., въ които иде рефлексътъ на ѫ, ала окончанието е съвсѣмъ друго: къмъ основата се прибавя *-шчимица;* напримѣръ: *плитѐшчимица, сидѐшчимица, вика̀шчимица, пулѐшчимица,* рѣдко обаче и *плитѐік'и, сидѐік'и* и пр., сетнѣ и досега съвсѣмъ непознатата форма на сѫщото причастие въ бълг. говори съ окончание *-ник,* която се явява въ твърдѣ рѣдки случаи, напримѣръ: *плитини̇̀к, нусини̇̀к, глидини̇̀к;* но *визѐшчимица* (отъ веза), *умѐшчимица* и пр.

Съгласната і (j). Срѣда между гласнитѣ и съгласнитѣ държи іотата і (j). Въ к. говоръ въ повечето случаи іотата рѣдко се явява за отстранение на началенъ зевъ. Напримѣръ, тукъ имаме: а) въ началото на думата: въ к. гов. *абу̀лка, ѐгне, ѐіце, ѐко, ѐре, ѐве* (явѣ), *ез, езе; един*

и *адин, език, елен, етърва, енгула, ѐсин, ѐде* (ѣде); *ỳтро, ỳзда, ỳста, ỳхо, ужѝна, убѝум; дчи, дбрѫс,* ѐгин; ноіук, іунàк, іỳниц. Не е тъй обаче и въ пѣснитѣ; тамъ често се срѣщаме съ іотиране на такива гласни, като *о* напр., които въ стб. никога не сѫ имали нужда отъ і въ въпросния случай. Тъй напр. въ Сб. на К. Шапкаревъ отд. IV. кн. V. стр. 347. четемъ:

„Да си измѝ бѐло лѝце,
Бѐло лѝце, цѐрни іочи".

На друго мѣсто (ib. стр. 353.):

„Іотвързà ѝ гъердàн іот гърлото".

Въ вод. говоръ і изпада по-рѣдко въ началото на думата и то прѣдъ *а*. Тъй, и тукъ имаме *абълко,* но *іàгне, іàіце, іàре, іàко,* но *ѐко* (въ с. Теово), *іас, іаде* (ѣде); но: *ѐсин, ѐлин, ънгỳга, итърва* и *іътърва, изѝк; ỳзда, ỳста ỳху, ỳжина, убѝіъм;* но: *іук, іунàк, іуниц.*

б) въ срѣдисловието: въ к. говоръ зънàат, удàа, вàа, тàа, знàът; мòа, тфòа, знàе, змѝа, тѝа, нѝа, пѐум, сѐум, пѐе, сѐе; сѐкуа, нѝкуа; въ в. гов. зънàат, удàа, вàа, тàа, мòа, тфòа, сѐкуа, нѝкуа; знàе, змѝа, тѝа, нѝа, пѐе, сее; но: пѐіъм, сѐіъм, знаіът и пр. Въ в. говоръ изобщо зѣвътъ не е толкова обикнатъ, колкото въ к. и другитѣ зап. говори.

Зѣвъ се образува не само отъ изчезването на і, но още и отъ изчезването на нѣкои съгласни. Въ в. говоръ особено често изчезватъ съгласнитѣ, когато стоятъ подиръ ударението въ думата, и тогава се образува зѣвъ. Тъй напримѣръ въ тоя говоръ имаме *грѐата* (гредата), *кирамѝітте* (керамидите), *сỳа* (суха), *чѐаі* (чекай), *кда* (кога), *снѣха,* но и *снàа; лиут* (ливътъ = звѣрьтъ) и пр. По-рѣдко се образува такъво зѣене въ к. говоръ. И тука имаме кòа, лѝут; но киръмѝдте, грѐдъта, чѐки, сỳха, снѣха. Особено обикнато е изчезването на съгл. *в* въ зап. говори, което никакъ не се срѣща въ к.-в. говоръ. Тъй, въ повечето зап. гов. имаме у имената *глàа, кда* (кòфа), *лѐучар* (лѣвучарь), у глаголитѣ *купуам, продаам, праам* и пр.; въ к.-в. говоръ противъ очакването се задържа *в: глàва, кдфа, ливичàр, купỳвум, купỳвъм, прудàвум, прà вум* и пр.

Зѣвъ се образува отъ изчезването на съгласна *х* въ мин. несв. и м. св. врѣме; напр., въ к.-в. гов. имаме въ м. н. 3. л. мн. ч. плѐтъа, дòідъа, нòсъа, глѐдъа, купỳвъа; въ м. св. плитѐа, дуідѐа, нусѐа, глидàа, купувàа.

Полугласна і се е развила отъ друга страна въ к.-в. говоръ първо отъ ослабването на всѣко *е* или *и*, когато тѣ дойдатъ слѣдъ нѣкой вокалъ, като въ *дòіде* вм. *доиде* и пр. и чрѣзъ прѣмѣтане на *и* или по аналогия, напримѣръ въ в. гов. винаги отглаголнитѣ сѫществителни иматъ і прѣдъ крайната съгласна **н**: *іадѐіне, сидѐіне, плитѐіне,* тъй и у други имена: *сирѐіне, кымѐін, римѐін, коін, синдỳік', друік', кỳік'а, ндік';* въ к. гов. въ тоя случай і не иде въ отглаг. сѫществителни, па рѐдко и въ другитѣ имена: *коін,* но *ѐдине, сѐдине, друк, сѝрине, ношт* и пр.

Изпадането на і въ к.-в. говоръ е прѣдизвикало втвърдяване на съгласнитѣ прѣдъ него; напр. к. *л'убум*, в. *л'убъм; търпум* и *търпъм*, *лдмум* и *лдмъм*, *лдвум* и *лдзъм*. Въ рѣдки случаи і се е запазило, като въ думата *сàбіа*, ала не е извикало обикновеното въ стб. ез. *л*. Изобщо, въ к.-в. говоръ не се явява епентетично *л* въ никой случай. Въ думата **земли** въ к. гов. имаме *н* вм. *л'* (зѐмна). Това *н* мисля, че иде по аналогия на думи като стòмна, рàмна и др.

Безслѣдно изчезва і слѣдъ съгласнитѣ *н*, *р*, които въ старб. езикъ се палатализиратъ не само прѣдъ і, но и прѣдъ мекитѣ гласни. Въ к.-в. говоръ въ тоя случай имаме твърди **н** и **р**; напримѣръ: стб. **мѣн'ж, гор'ж**, к. мѐнум, в. *мѐнъм; гòрум* и *гòръм*. Така сжщо: *бỳра*, *мòре*, *пустѝна* и в. *пустѝіна*, *милустѝна*. Тукъ трѣбва да припомня и отглаголнитѣ сжществителни, които винаги иматъ твърдо **н**. Само съгласна *л* запазила извѣстна палаталность, която палаталность за *л* се явява и на мѣста, гдѣто не се оправдава. Така напр., въ к.-в. гов. имаме *нидѐліа*, *кѫдѐл'а*, *кушỳл'а*, *мдл'ум* и *мдл'ъм*, *кдл'ум* и *кдл'ъм;* а покрай това и *питѐл'ка*, *снувàл'ка*, вънъ отъ примѣритѣ като *кушỳл'ник*, гдѣто палаталностьта е прѣнесена отъ *кушỳл'а*.

Въ *г* минава і въ вин. п. ед. ч. ж. р. у мѣст. **ѩ**: вин. к. *га* вм. іа; вод. *ɜ* или *іɜ*. Сжщото намираме и въ изтб. говори (вж. Сбм. кн. II., стр. 240. въ „Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия“ отъ Д-ръ Л. Милетичъ). Г-нъ Д-ръ Л. М. тамъ тълкува *га* вм. іа дошла по аналогия на го: іа-гіа-го, което е доста логично.

шт, жд и к', г' (= tj, dj).

Отъкъмъ консонантизма к.-в. говоръ държи една срѣда между източнитѣ и западнитѣ бълг. говори; и азъ го сближихъ съ кукушкия главно заради еднаквитѣ явления въ вокализма, ударението, формитѣ и устройството на изречението; но за това пъкъ к. говоръ напълно спада къмъ източнитѣ, и по този начинъ тия два говора прѣдставятъ твърдѣ важно явление въ историята на бълг. езикъ и частно въ етнографията на Македония. Това ще се види отъ разгледването на най-характеристичнитѣ комплекси *шт*, *жд* и *к'*, *г'*.

Въ кукушкия говоръ tj, dj сж се прѣмѣнили на едни мѣста въ *шт, жд;* напр.: *кѫшта, свѐшта, вѐжди, гръждàнин* и пр.; а на други — въ к', г'. Въ к' *tj се е измѣнило въ сег. д. причастие, като: удѐік'и, сидѐік'и, плитѐік'и и т. н. и отдѣлно въ думитѣ врѐік'а и плѐк'ито (прасл. кор. vert и pletje); а *dj дава *г'* въ думата мег'а, стб. **межда** прасл. medja; сжщо и въ глагола *джавка*, к. г'àвке. Това явление, сир. явяването на *к'*, *г'* въ кук. говоръ покрай *шт*, *жд* говори твърдѣ много за характера и развитието на *к'*, *г'* въ македонскитѣ говори.

Докато въ к. говоръ, съ изключение на наведенитѣ вече нѣколко думи и дѣепричастия, праслав. *tj, *dj даватъ редовно съч. *шт, жд*, въ вод. говоръ срѣщаме вмѣсто тѣхъ *к'*, *г'*; напримѣръ: *свѐік'а*, *кỳік'а*,

врѐік'а, вѐіг'и, мѐіг'у; но и въ в. гов. нѣма пълна послѣдователность, както и въ к., защото покрай редовното *к'*, *г'* за *tj, *dj срѣщаме спорадично и *шч*, *жд*: *нишчѐлки, чу̀ждо, прѐжда*; въ дѣепричастията: *сидѐшчимица, пулѐшчимица, удѐшчимица* и пр., покрай които рѣдко се срѣщатъ и *удѐік'и, плитѐік'и, нусѐік'и* и *крипиник, търчъник*. За забѣлѣзване е, че думата гражданинъ въ в. говоръ гласи *гръдіа̀нин* (gradjanin). Наредъ съ *к', г', шч, жд* върви и съвършеното отпадане на *і* и запазени неомекчени *т* и *д*; това срѣщаме въ м. стр. причастие съ наставка *н, на, но*: *рудѐн, видѐн, пузлътѐн, нъкливитѐн*; сѫщо тъй и въ сег. вр. на глаголитѣ: *ка̀дъмъ, цѐдъм, кливѐтъм* и др. срещу стб. **каждѫ, цѣждѫ, клекещтѫ.**

Не сѫ се измѣнили *т, д* и въ двата говора въ случаитѣ, гдѣто подиръ тѣхъ дохожда нѣкоя отъ другитѣ палатални гласни, като въ **гостьѥ**, к.-в. го̀сте, **кости** или **костьѥ**, к. кости, но в. коск'и; **людьѥ** — л'уде; **гроздьѥ** — гро̀зде; **пѫть** к. пък', в. път; сѫщо тъй — зет, па̀мит, смърт, Го̀спут, лива̀де . . .

Освѣнъ отъ *tj, съчетанието *шт, шч* се получава и отъ *с+тj, кт, гт* и *ск.*; напримѣръ:

с+тj = шт, шч: к. *кърштавум, кърштѐне;* в. *кършча̀въм, кършчѐіне;* к. пруштàвум, пруштѐне; в. прушча̀въм, прушчѐіне; стб. **кръсти-ти, простити.**

г+т и к+т = шт, шч: к. по̀муш (т—отпада), в. по̀мушч („Го̀спут дъ ви е нъ помушч" — при просенето) покрай по̀мук'; к. нош; в. нок', но сно̀шчи; к. штѐрка, в. к'ерка, но рѣдко и дъшчира, вод. пичѐра, стб. **помошть, нощть, дъштн, пештерa**, отъ кор. **мог, нокт, дъг, пек.**

с+кj = шт, шч: к. *пуштум*, в. *пушчъм*; к. *дъска, дъскичка*; в. *шчи̇ца, штичка*; стб. **поускa-ти, дъскa, дъштица** и **дъсница.**

д отпада въ думата *сърдце*: к.-в. *сърце.*

Съгласна *д* почти всѣкога изпада въ в. говоръ, рѣдко въ к. въ срѣдата на думата, когато стои слѣдъ ударение: в. *грѐіте* (гредитѣ), *ді̀ме* (ходимъ), *за̀іну* (заедно), *лу̀уту* (лу̀дуту), *кла̀і* (клади, постави); к. *к'и о̀м* (к'е ходъмъ), *за̀іно, лу̀уто, кла̀і* и пр.

Въ началото и края на думитѣ: *рупо̀те* вм. *тропоти, Го̀спу, на̀за;* к. *Го̀ пу* вм. *Господь, назадъ.*

т изпада въ 3. л. ед. ч. сег. вр.: *плѐте, о̀де, сѐде* и пр.

Съгласнитѣ *т* и *д* се вмѣтатъ между *ср* и *зр*: *стрѐбро, стрѐда, стра̀м*; *здрел, здраши* — послѣдната въ вод. говоръ само.

Гърлени съгласни *г, к, х*. Характерна особеность на тия съгласни е измѣняването имъ прѣдъ мекитѣ гласни въ небни или зѫбни. Тая особеность тѣ иматъ и въ к.-в. говоръ. Въ тоя случай в. говоръ главно се отличава отъ другитѣ говори, че е запазилъ тая архаистична черта, че съгласно *г* прѣдъ *и* и *е* (ѣ) измѣня въ s (—дз стб. s), а не въ з. Тъй напримѣръ: дру̀si, но̀se, sвѐзда (отъ gvězda, тукъ s отъ *г* прѣзъ *в*) sивга̀р, вра̀si, а споредъ тѣхъ имаме s и въ вѐрsал, sи̇ма, ysува̀л, sа̀стра, sѐмин и зѐмин (**землꙗ**); въ кук.: друзи, но̀зе, звѐзда, зигва̀р, врази. Има единъ случай, гдѣто *к* прѣдъ *е* се мѣни въ в. гов. въ џ.: зъла̀џе отъ залакъ

(кѫсче хлѣбъ). Въ зѫбни не се измѣняватъ гърленитѣ въ повел. накл. прѣдъ *и* и *ѣ*, както и въ цѣлокупната бълг. рѣчь.

По аналогия на 2. и 3. л. ед. и 1., 2. мн. ч. сег. врѣме гърленитѣ се измѣнятъ и въ 1. л. ед. и 3. л. мн. ч. въ небни съгласни; напримѣръ: к. *мòжум, пèчум; мòжът, пèчът:* в. *мòжъм, пèчъм; мòжът, пèчът.*

Отклоняватъ се отъ правилото за прѣмѣна *к, х* въ думитѣ *мустàк, урèх, кужỳх,* които множествено число образуватъ *мустàк'и,* рѣдко въ вод. гов. *мустàци, урèе* и в. *урèи, кужуфе* и в. *кужỳи* (отъ *орехе, орехи; кожухе, кожухи,* гдѣто *х* изчезва или се замѣня отъ *ф*).

Отъ тритѣ гърлени *х* се чува по-рѣдко днесь въ к.-в. гов., нежели въ стб. езикъ, но по-често, отколкото въ другитѣ зап. говори. Изчезването на *х* се забѣлѣзва най-вече, когато стои между двѣ гласни, но изпада и въ други случаи. Общо правило е, че *х* изчезва у глаголитѣ въ 3. л. мн. ч. въ м. несв. и м. св. вр.; напр.: *плѐтъ̈а, дòйдъ̈а, глѐдъ̈а, вѝкъ̈а* и *плитѐ̈а, дуйдèа, глидàа, викàа* и пр. Въ 1. и 2. л. мн. ч. се слуша едно прѣдихателно *х,* подобно на французкото h аспире. Звукъ *х* се слуша чисто въ м. н. и св. 1. л. въ ед. число: *плитèх, дуйдèх* или *плѐтъх, дòйдъх.*

Между двѣ гласни *х* изчезва въ думитѣ: орѣхи, к. *урèе,* в. *урèи;* в. *мидòви, снàа, вр̀ъут;* въ началото — въ думитѣ: *леп,* рѣдко *хлеп, илìàда, рàна* (храна), *ѝтър, лат* (хладъ), *òро* (хоро), *аирлѝа, одум, одъм* (ходя). *Рѝсто* (Христо), *амбàр, абèр* и пр. Въ нѣкои случаи въ начал. *х + в* ставатъ *ф*: к. *фаштум,* в. *фàик'ъм,* к. *фàл'ум,* в. *фàл'ъм,* фалба.

Не изчезва *х* въ края на думитѣ: *страх, сирумàх, влах, кужух, урèх* и др. въобще, което не срѣщаме и въ другитѣ зап. говори.

Съгласна *х* става *ф* въ думата *хурка,* к.-в. *фурка.*

Въ срѣдата на думитѣ прѣдъ съгласна тоже изчезва *х* въобще: *чèіли, мàне, вìàне, пулỳне* и пр. (*чèхли, махне, яхне, похлуни*); но слѣдъ съгласна се задържва: *бълха,* или става *к*: *вèтка* (ветха), или *с*: *върс* (връх – прѣдлогъ) — послѣдната въ вод. гов.

Съгласна *г* изчезва въ думитѣ *нигдѣ* (**никъде**), *бегличкитѣ* и вм. нея иде *і*; въ думата *боглỳкъ* (тур. дума) *г* става *н*: бунлỳк въ вод. гов. Безслѣдно изчезва *г* въ думата *кòа* (кога). Въ *нохте* (**ногътью**), *г* става *х* чрѣзъ *нокте, нохте.*

Въ **мозгъ** съгласна *г* минава въ глуха *к* и въ мн. ч. се измѣня въ *ц*: *мòзукъ-мòзуци,* а въ *чифликъ к* се измѣня въ *г* и мн. ч. дава *з*: чифликъ-*чифлизи.*

Съгласна *г* въ краесловието, както и прѣдъ глуха съгласна, се слуша тъмна, но се мѣни прѣдъ мекитѣ въ *ж* или *с.*

Зѫбнитѣ *з, с, ц* и небнитѣ *ж, ч, ш* не прѣдставятъ нѣкои характерни индивидуални на к.-в. говоръ особености наспрѣмъ стб. и н.-б. езикъ. За прѣхода на *з, с* прѣдъ *і* въ *ж, ш* се каза по-горѣ. Тукъ ще забѣлѣжа само за *с* това, че то става *ц,* когато стои подиръ съгласна и прѣдъ *к;* вод. гов.: *мòрцка, вòдинцка, кòстурцкуту, òритцку, сòлунцку* и пр., покрай *мòрска, вòдинска* и т. н, но по-рѣдко; по-рѣдка е

замѣната на *с* съ *ц* въ к. говоръ. Въ думата *арчлъниту с* минало въ *ч* чрѣзъ *ц* въ к. говоръ Но между това въ к.-в. говоръ редовно се срѣща *ц* вм. изтб. *ч*: църф, църква, църно, дървѐно, в. цървѐну; но чирѐши.

Яснитѣ *з* и *ж* ставатъ глухи въ краесловието и прѣдъ глухи съгласни, както въобще въ бълг. езикъ.

Съгласна *ж* изчезва въ глагола мога: к.-в. 2. л. ед. ч. сег. вр. мо̀іш вм. *можеш*.

Устни съгласни *б, п, в, м, ф*. При разгледването на *і* каза се, че устнитѣ съгласни се съединяватъ или на право съ *і*, или пъкъ я избѣгватъ, но че въ никой случай не се явява при тѣхъ ламбиално *л*, както въ стб. езикъ, или както е днесь въ србхр. езикъ. Това е и най-характерната особеность на тия съгласни. Друга особеность е тази, че тѣ ту изчезватъ, ту се замѣняватъ отъ други съгласни: напримѣръ:

съгласна *в* изпада въ началото на думитѣ: *сѐкуі, сички, зѐмум, зѐвъм, сѐ* вм. *всѣкой, всички, вземамъ, все*.

Въ думата *дѝгум, дѝгъм* съгласна *в* изпада слѣдъ *д*: стб. **двигнѫти**. Така тя изчезва и слѣдъ *б*: *ѐблък, ублѐкум, ублѐчъм, убѐсе* вмѣсто *обвлакъ, обвлѣка, обвѣси*. Въ глаголитѣ между двѣ гласни: *прàвам-прам, клàвам-клам* и пр.

Въ началото на думата *х* и *в* се прѣмѣнятъ въ *ф*: *фàне, фъ̀рле, фàле*, вм. *хвàне, хвърли, хвали;* а въ бѝбул (биволъ) въ к. гов. минава въ *б*.

Вмѣсто *м* иде *в* въ думата *много*, к.-в. вно̀гу фно̀гу и ногу; сѫщо и въ *зѐвъм* вм. *земамъ* въ вод. говоръ; мъстигàрка вм. вастегарка, грцки βαστεγάρης; сетнѣ въ вод. гов. имаме рàмну, грѝмна, углàмник вм. равно, гривна, оглавникъ.

в изчезва въ срѣдата на думитѣ *сусѐм, лѝут* вм. *съвсѣмъ, ливътъ* (звѣрътъ).

Съгласна *в* служи да запълни и зѣва въ нѣкои случаи, за които вече се говори. Ще спомена само думата *нѐтре* вм. *вѫтрѣ* стб. **кънѫтрь**, гдѣто прѣдставката **къ** изчезнала и останало вмѣтнатото *н;* покрай *нѐтре* срѣща се въ в. гов. и у‿нѣтре – в — у.

Въ думата *тѣсна* се явява *ф* въ началото — фтѐсна въ вод. гов.; фурка вм. хурка; фортома (вѫже).

Съгласна *б* изчезва прѣдъ *н* въ *гине* вм. гибне. Споредъ общото правило и *б, в* прѣдъ глухи съгласни ставатъ глухи, сѫщо и въ краесловието; но за *в* има да се забѣлѣжи, че става *ф* и подиръ глухи: църкфа, сфири, тъкфо̀; въ краесловието: пърф, кърф.

II. Морфология.

Прѣмѣнитѣ въ фонетиката сѫ разрушили старитѣ форми въ езика и сѫ му дали новъ обликъ. Щомъ почнали да се сливатъ разни звукове въ единъ, взели да се сближаватъ и изравняватъ и разнитѣ форми, като сѫ се подчинявали на смисъла на понятието. Въ тоя случай склонението, поради по-слабата връзка между отдѣлнитѣ думи и по-голѣмата имъ само-

стоятелность, прѣтърпѣло по-значителни прѣмѣни, въ сравнение съ спрежението, което по-близко слѣпя формитѣ по цѣлото имъ протакане. Откъмъ тази страна българскиятъ езикъ отишелъ много по-далечъ отъ другитѣ славянски езици, които сж въобще по-консервативни къмъ формитѣ. Кук.-вод. говоръ и въ това отношение сподѣля особеноститѣ на другитѣ български говори, но между това си има и свои характерни черти, които му опрѣдѣлятъ извѣстна индивидуалность. На първо мѣсто ще спомена члена. Въ к.-в. говоръ срѣщаме само от (ут), та, то, както и въ изтб. говори, а това обстоятелство доста много го отличава отъ зап. говори, които иматъ троякъ членъ: *от*, *та*, *то; он*, *на*, *но; ов*, *ва*, *во*. Даже общобълг. форма „днесь" тукъ се изговаря описателно: ва̀а дин и ва̀а дън. сир. безъ членъ *сь*. За прилагателнитѣ имена отъ м. родъ ед. ч. имаме съкратена членна форма: *іут*, напримѣръ: *а̀рніут*, *лдшіут*, *висдкіут*, *на̀шіут*, *ва̀шіут* и пр. срещу по-дългата форма на другитѣ западни говори: *а̀рниіот*, *лдшиіот*, *висдкиіот*, *на̀шиіот*. Въ м. родъ ед. ч. крайното *т*, членното, много рѣдко изпада, най-вече когато на членното *о* (у) стои ударение: мъжо̀_й, но мѣжут; иначе съгласна *т* се задържа почти всѣкога. Въ к.-в. говоръ членътъ прѣдставя още тая особеность, че всички сжществителни отъ м. и ж. родъ, които свършватъ въ мн. число на *е*, приематъ не членъ *те*, а *то*: *прија̀тьле — прија̀тълито*, *коіне — кдінито*, *гувида̀ре — гувида̀рѣто*, *лива̀де — лива̀дито* и пр.; вод. говоръ приема членъ *то* вм. *те* само у имената отъ двойно число: *ръце — ръцито*, *нdѕе — нdѕито;* но *дчи — дчите*, *уши — ушите*. Явно е, че главна рола играе тукъ мѣнитва *е* въ мн. и дв. число, която сближава тия числа съ ед. ч. ср. род. съ мѣнитва *е*, па както се членува *пи̏ле — пи̏лѣто*, така и *гуспуда̀ре — гуспуда̀рѣто*. Това явление не е чуждо и на нѣкои отъ другитѣ бълг. говори. Кжсателно члена на имената отъ *ж.* и ср. родъ и члена за мн. число въобще, к.-в. говоръ е съгласенъ съ литературната рѣчь.

Друго забѣлѣжително явление въ вод. говоръ частно е изгубването на рода. Числителното *едно* се поставя еднакво прѣдъ мжжки и срѣд. родъ: *аднd чувѐк*, *аднd* дѐіте, но *адна̀ жѐна;* сжщо тъй и прилагателното *харенъ: а̀рну чувѐк*, *а̀рну деіте;* но аднd а̀рин чувѐк, по-рѣдко аднd а̀рну чувѐк и пр. Това изравнение на м. родъ съ срѣдния не се е прострѣло по-далечъ отъ нѣколко по-употрѣбителни прилагателни, като: голѣмъ, харенъ и пр, защото се казва: гулѐмо чувѐк, но и висо̀к ка̀мин и пр. Бѣлѣжката на г. К. Шапкаревъ (вж. Сб. отдѣлъ I., кн. I. стр. 33. заб. 10.), че въ вод. говоръ ни едно прилагателно нѣма ни м. ни ж. родъ, е съвсѣмъ невѣрна; ж. родъ винаги се пази. Г-нъ Шапкаревъ не забѣлѣзалъ, че ср. родъ въ вод. говоръ много повече пострадалъ, нежели мжжкиятъ. Въ мин. дѣйств. причастие, напримѣръ, вмѣсто срѣденъ родъ почти винаги се употрѣбя мжжки; тъй: м. и ср. родъ пил, удил, вика̀л и пр. Въ к. говоръ отдѣлни думи, но не на всѣко мѣсто и винаги, мѣнятъ рода си: *ва̀а дин, ва̀а дън;* въ пѣснитѣ срѣщаме *кdіната* вм. *кdінут*, *нъ_мdата гърба*, на *мdіѣта живот;* въ вод. *зимо* вм. зиме, а зима значи студъ. Такива отдѣлни случаи могатъ да се намѣрятъ и въ други бълг. говори.

А що се относи до показателното мѣстоимение *тоо*, *воо* или *тỏ*, *вỏ* за м. родъ, което редовно се употрѣбя въ двата говора, трѣбва да се приеме, че тукъ имаме асимилация на *а* съ *о* въ формата тỏа, вỏа, което е ясно и отъ сѫществуването и на послѣдната форма — тỏа, вỏа, а, освѣнъ това, въ ср. родъ по-често имаме кратко то, во, нежели тỏ, вỏ за м. родъ.

Като отбѣлѣзахъ тия двѣ особености на к.-в. говоръ, които засѣгатъ повече части на рѣчьта, ще разгледамъ отдѣлно видоветѣ думи.

Имена.

Склонението на имената въ к.-в. говоръ е прѣтърпѣло участьта на онова въ другитѣ б. говори. Отъ седьмтѣ стб. падежи въ к.-в. говоръ срѣщаме само три въ живата рѣчь: именителенъ, вин. и звателенъ. Другитѣ падежи сѫ отстѫпили своитѣ служби на запазенитѣ до днесь, които въ тоя случай си спомагатъ съ прѣдлози. Прѣмото слѣдствие отъ изчезването на падежитѣ отъ друга страна е било сближаването и сливането на разни склонения въ едно. Тъй, имената отъ м. р. **о** основи твърди и **ѵ** основи, щомъ се съвпадатъ по състава си, образуватъ едно склонение споредъ **ѵ** основи; напримѣръ: им. и вин. ед. ч. правятъ *поп*, *гроб* (гроп), *син*, *вол;* мн. ч. им, вин., зв. — к. *пупỏве*, *грубỏве*, *синỏве*, *вулỏве;* в. — *пупỏви*, *синỏви* и пр. на края съ *и* вм. съ *е*. Въ зват. падежъ нѣма строга послѣдователность; имаме *сѝну*, но и *сѝно*, *сине; чувѐк — чувѐче*, *Бог*, *Бỏже*, *поп — попе;* но и *трикумỳл'ник — трикумỳл'нико; ӏунàк — ӏунàку*. Отстѫпватъ отъ това правило и запазватъ старото си склонение имената: *вълк*, *нук* (внукъ), *влах*, *рак* и само въ вод. говоръ още *пос* (постъ), *пърс*, *глис* — мн. число: *вълци*, *нуци*, *власи*, *раци*, *пости*, *пърсти*, *глисти*. Сѫщо тъй запазватъ своето склонение и двусложнитѣ и многосложнитѣ имена, ала само въ вод. говоръ, а въ кук. много малко отъ тѣхъ; повечето вървятъ споредъ **н** и **н** основи. Отъ кук. гов. запазватъ старото си склонение имената съ суфиксъ **ьц** (ец) въ края: *ӏѝниц — ӏуници*, *свитиц — светци*, *вѐниц*, *мъртỏвиц*, *търговиц — търгофци;* споредъ тѣхъ и *уртàк — уртàци*, *чувѐк — чувѐци*, *сиромàх — сиромàси*, *чифлик — чифлизи*. Въобще се забѣлѣзва, че образуватъ мн. число съ *и* имената, които иматъ прѣдъ мѣнитвата съгласна *ц*, *з*, *с*. Изключение правятъ *ỏрьл — орли*, *пѐтьл — пѐтли*. Въ вод. говоръ всички имена отъ тая категория свършватъ на *и: ступàн — ступàни*, *вьмпѝр — вьмпѝри*, *зьнàат — зьнàати*, *àнг'илъ — анг'или* и пр. Така тия имена образуватъ им., вин. и зв. пад. мн. ч.; зв. пад. ед. ч. върви пъкъ споредъ стб. склонение на сѫщитѣ основи.

Друго склонение съставятъ имената отъ **о** меки основи съ **н** и **н** основи. Всички тѣ се сливатъ въ едно склонение, като прибиратъ нѣкои имена изъ тв. **о** основи. Въ ед. ч. имин. и вин. падежъ имаме пълно изравнение, което стои въ пълно втвърдяване на крайнитѣ съгласни, съ изключение на имената съ крайно *л*. Така, напримѣръ, нѣма никаква разлика между имената: *цар*, *коін*, *уфчàр*, *гост*, *кàмин*. Зват. падежъ

образува споредъ **о** осн. меки: *цару, уфчару, госту, кàмину.* Множ. число не е еднакво въ двата говора: въ к. върви споредъ **и** основи: *цàре, уфчаре, сил'ане, гòсте, кàминс, рèминс* и пр.; отклоняватъ се и се сближаватъ съ *у* основи звер — звѐруве, зет — зѐтуве, крал — крàл'уве; сжщитѣ тъй правятъ и въ вод. говоръ, гдѣто се прибавя и цар — цàруве; а отъ тв. *о* основи минаватъ въ к. говоръ къмъ **и** основи имената: *зъп* (зѫбъ) — *зъбе, сноп — снòпе* и *снупòве, глист — глисте, ност — посте, клас — клàсе, пърст — пърсте, вèтър — вèтъре, брат — брàте,* въ вод. говоръ — зъп — зъбе и зъби, *брат — брàтiа.*

Въ вод. говоръ всички почти сжщ. имена отъ мек. *о* основи образуватъ множ. си число им., в. и зв. пад. споредъ стб. склонение: *коiн — кòiни,* учѝтил' — учѝтили, *уфчàр — уфчàри, сил'àнин — сил'àни* и пр.; споредъ тѣхъ образуватъ мн. число и нѣкои имена отъ **н** и **и** основи: *лàкът — лàхти, нèкът — нохти, гълъп — гълъби, ден — дни.* Останалитѣ имена отъ **н** и **и** запазватъ въ мн. число старото си склонение: *гост — госте, òгин — òгине, л'уде, кàмин — къмèiнъ* (е = ъ); но *път — пътишча.*

Отъ своя родъ отстжпвамъ въ к. говоръ листъ, кукувица и лѣшникъ и правятъ ед. ч. *лùсто, кук, лèшника,* мн. ч. лùста, лèшки; въ вод. гов. *кук* вмѣсто кукувица. Изравнението на имената отъ разнитѣ склонения въ двѣ, както се видѣ по-горѣ, е било прѣдизвикано отъ фонетичнитѣ промѣни въ езика, а родътъ на имената, като е оставалъ непокжтнатъ, ги е подчинявалъ и сливалъ въ едно. Това се вижда отъ обстоятелството, че ония имена отъ ж. родъ, които по форма сж еднакви съ имената отъ м. р., като кость — гость, не вървятъ споредъ послѣднитѣ въ своето склонение.

Роднинскитѣ сжществ., както и собственитѣ, за означаване членоветѣ на едно сѣмейство, образуватъ мн. число на *офци,* рѣдко на *ефци: дèдо — дèдуфци, вùiко — вùiкуфци, чико — чùкуфци, бàче — бàчувци* и *бàчефци* (брат — братче — браче и баче); *Стъпàшув — Стъпàшуфци, Зънèшув — Зънèшуфци, Тèнчув — Тèнчуфци, Кърàмзув — Кърàмзуфци, Нùрив — Нùрифци.*

Покрай ед. и мн. число, срѣща се и двойното число; за него вече се говори при разглеждането на гласна *а*.

Прилагателнитѣ имена, които придружаватъ сжщ. отъ м. родъ, иматъ едни и сжщи форми за всички имена: ед. ч. им. и вин. пад. свършватъ на съгласенъ звукъ, а зв. пад. — на *и;* мн. число им., вин. и зв. свършватъ все на *и;* това *и* не прѣмѣня гърленитѣ краесловни, освѣнъ въ твърдѣ рѣдки случаи, ката друг — дрỳѕи и к. друзи.

Сжществителнитѣ имена отъ ж. родъ отъ **а, р** и **в** основи сж се изравнили и слѣли въ едно склонение. И тукъ освѣнъ им., вин. и зв. падежъ, безпрѣдложно никой отъ другитѣ падежи не се употрѣбя; им. и вин. пад., при това, сж еднакви по форма; само зват. падежъ има специална мѣнитва, а цѣлото склонение върви споредъ **а** основи, та и за това ед. ч. им. и вин. пад. свършватъ съ *а* или *iа,* зрателенъ съ *о* или *е;* послѣдната мѣнитва зв. пад. има въ собств. имена, когато им.,

вин. пад. свършватъ на *іа*, иначе — мѣнитва *о;* напр.: им. и вин. Бо̀іа, зв. Бо̀е; но змиіа им. и вин., змѝо зв. падежъ.

Въ мн. число и тритѣ падежа иматъ мѣнитва *и*. Сѫществителнитѣ отъ **и** основи, като изфърлятъ стб. мѣнитви **ь** за им. и вин. ед. ч. и **и** за зв пад., свършватъ и въ тритѣ падежа на съгласенъ звукъ. Множ. число се изразява, както и въ другитѣ бълг. говори, съ формата на единственото: *ра̀дус, сла̀дус, ста̀рус,* но *кост* — к. коск'и, в. коск'и. По склонението на **и** основи въ к.-в. гов. сѫ се повели и имената *кърф* (кървь) и *л'у̀буф* (любовь) отъ **в** основи. Нѣкои **и** основи пакъ сѫ минали къмъ **а** основи, като: *педа*, стб. **пѧдь**, к.-в. гов. *коска*, стб. **кость**; стб. **въшь** к.-в. *вошка* (вж. по-горѣ при гласна *а*).

Прилагателнитѣ имена, що придружаватъ женскитѣ сѫществителни, иматъ въ ед. ч. за им., вин. и зв. пад. мѣнитва *а*, а въ мн. — *и*.

Сѫществителнитѣ отъ срѣденъ родъ въ ед. число запазватъ стб. си мѣнитви въ тритѣ падежа: *сѐло, поле, море, теле, семе, небо*. Въ мн. ч. обаче имената отъ меки **о** основи и **т** основи вървятъ спредъ **н** основи: к. *по̀лина, мо̀рина, тѐлина, сѐмина;* вод. *пулиіна, тилиіна, симиіна;* а повечето отъ **с** основи образуватъ мн. ч. споредъ тв. **о** основи: к.-в. *сѐла, чу̀да, дърво — дърва* и пр. Покрай тоя начинъ за образуване мн. ч., има и другъ: на *ишта: ждрѐбе* — к.-в. *ждрѐбишта, ку̀че — ку̀чишта, име — имишта,* в. *имиіна: ѐре — ѐришта*, в. іаре — іариіна и пр. Така образуватъ и нѣкои имена отъ м. родъ: *път — пътишта*, в. *пътишча; друм — друмишта* и *друмишча* и пр.

Прилагателнитѣ имена за ср. родъ иматъ въ ед. ч. им., вин. и зв. у всички основи мѣнитва *о,* а за мн. ч. — *и*.

Мѣстоимения.

Отъ мѣстоименното склонение само личнитѣ мѣстоимения и показателното **и** сѫ запазили по-добрѣ образа на стб. склонение; другитѣ сѫ по-разнебитени въ к.-в. говоръ, нежели въ останалитѣ бълг. говори. Тукъ прѣдставямъ склонението на мѣстоименията, отдѣто ще се види най-добрѣ днешниятъ имъ обликъ въ к.-в. говоръ.

а) *Лични мѣстоимения.*

	I лице.		II лице.	
	ед. ч.	мн. ч.	ед. ч.	мн. ч.
Им. п. к.	*ез, езе еска*	*ниа*	*ти*	*виа*
„ „ в.	*іас, іа̀ска*	*ниъ*	*ти*	*виъ*
Род. п. к.	*мѐне* и *мѐне‿мъ*	*нас* и *на̀с‿нъ*	*тѐбе* и *тѐбе‿тъ*	*вас* и *ва̀с‿въ*
„ „ в.	*мѐне* и *мѐн‿мъ*	*нас* и *на̀с‿нъ*	*тѐбе* и *тѐп‿тъ*	*вас* и *ва̀с‿въ*
Вин. п. к.	*мъ*	*нъ*	*тъ*	*въ*
„ „ в.	*мъ*	*нъ*	*тъ*	*въ*

I лице

	ед. ч.	мн. ч.
Дат. п. к.	нъ‿мѐн, нъ‿мѐн‿ми, ми	нъ‿нàс, нъ нас ни, ни
„ „ в.	нъ‿мѐн, нъ‿мѐн‿ми, ми	нъ‿нàс, нъ нас ни, ни

II лице

	ед. ч.	мн. ч.
Дат. п. к.	нъ тѐп, нъ теп ти, ти	нъ вас, нъ вас ви, ви.
„ „ в.	нъ тѐп, нъ теп ти, ти	нъ вас, нъ вас ви, ви.

б) *Възвратно мѣстоимение.*

Род. п. к. *себе;* вод. *сѐбе.*
Вин. „ к. *съ;* „ *съ.*
Дат. „ к. *нъ сѐбе, нъ сѐбе си, си;* вод. *нъ сѐби ту, нъ сѐбе си, си.*

в) *Показателни мѣстоимения* **тъ, овъ, онъ, и.**

Отъ тѣзи мѣстоимения **тъ, овъ, онъ** иматъ само имин. пад. ед. и мн. ч.; формитѣ на другитѣ падежи не се срѣщатъ. Тъй, напримѣръ, им. п. ед ч. м. родъ к. прави *тоо, то; воо, во; он;* ж. р. *тàа, вàа, òна;* ср. р. *то, во* (отъ **онъ** ср. р. нѣма); мн. ч. — *тѝа, вѝа, òни;* вод. *тòо, то; вòо, во* и пр., както въ к. воворъ. Интересно е да се знае, че въ к.-в. говоръ, макаръ и да се постави прѣдъ името мѣст. *воо, тоо, ваа, таа,* името пакъ се членува: во чувѐкут, та женѣта, то дѐтјто. Въ тоя случай се употрѣбя краткото *во, то, ва, та,* а не *воо, тоо, ваа, таа.*

Мѣстоимението **и** имин. пад. нѣма; срѣщаме род, вин. и дат. падежъ:
Род. п. ед. ч. м. и ср. р. к. *нѐго,* ж. р. *нѐа;* вод. м. р. *нѐго,* ж. р. *нѐъ.*
„ „ мн. ч. *них,* „ *них.*
Вин. „ ед. ч. м. и ср. р. к. *го, нѐго го,* ж. р. *га:* вод. *го, нѐго го,* ж. р. *а, ìа.*
„ „ мн. ч. к. *г'и, и, них г'и, них и;* вод. *и, них и.*
Дат. „ ед. ч. м. и ср. р. *му, нъ нѐго му,* ж. р. *ѝ, нъ нѐа ѝ;* вод. *му, нъ нѐго му, му, нъ неа* **му.**
Дат. п. мн. ч. *им, нъ них им* вод. *му;* (вм. им), *нъ них му.*

г) *Притежателни мѣстоимения.*

Отъ притежателнитѣ мѣстоимения се срѣщатъ мой, твой, неговъ; нашъ и вашъ, които иматъ формата само на имин. и вин. пад.; другитѣ форми се замѣстятъ отъ имипителната съ прѣдлози. Притежателното мѣст. тѣхенъ не фигурира въ к.-в. гов., а вмѣсто него иде мѣст. неговъ, нѐін, нѐіни. Така, слѣдователно, ще имаме:
Им. и вин. п. ед. ч. к. *моі, моа, мое,* вод. *моі, мòа, мòе.*
„ п. мн. ч. к. *мòи,* вод. *мòи.*

Сѫщо тъй образуватъ и *твоі, твòа, твòе; нѐгув, нѐгува, нѐгуво; нѐін, нѐіна, нѐіно, нѐіни.* За образуване на Дател. пад. се употрѣбятъ

сѫщитѣ форми съ прѣдлогъ *на*, сѫщо тъй и за род. съ сѫщия прѣдлогъ или прѣдлогъ *от*. Ввѣсто свой, своя, въ к.-в. гов. употрѣбятъ неправилно *негов-а-о:* он видѐл *нѐгувіут* брат вм. *своя брат*..

д) *Въпросителни мѣстоимения.*

Въпросителнитѣ мѣстоимения кой, колко, чий, що, които се срѣщатъ въ к.-в. говоръ, тоже нѣматъ стб. падежни форми; у тѣхъ срѣщаме само за ед. ч. особени форми за имин., род. и дат. пад.; винит. падежъ е еднакъвъ съ имин., както и въ стб. езикъ. При това, тия падежи се срѣща̀тъ само у въпросителното мѣст. кой; другитѣ иматъ само формата на им. падежъ.

Им. п. ед. ч. м. р. *ко̀і*, ж. р. *ко̀а*, ср. р. *ко̀е*, вод. м. р. *ко̀і*, ж. р. *ко̀а*, ср. р. *ко̀е*
Род. „ „ „ „ „ *ко̀го*, „ „ — „ „ *ко̀го*, „ „ „ *ко̀го* „ „ — „ „ *ко̀го*
Вин. „ „ „ „ „ *ко̀і*, „ „ *ко̀а*, „ „ *ко̀е*, „ „ „ *ко̀і*, „ „ *ко̀а*, „ „ *ко̀е*
Дат. „ „ „ „ „ *ко̀му*, „ „ — „ „ *ко̀му*, „ „ „ *кому*, „ „ — „ „ *кому*.
Им., вин. п. мно. ч. к.-в. *ко̀и*.
Дат. „ „ „ „ „ *нъ ко̀и*.

Въ ед. ч. вмѣсто дателната форма *кому* се взима въ вод. говоръ имин. съ прѣдлогъ на: *нъ ко̀і* дъ да̀м вм. *ко̀му* дъ да̀м.

Образуванитѣ отъ въпросителното мѣстоимение *кой* неопрѣдѣлителното и опрѣдѣлителното мѣстоимения иматъ сѫщия неговъ обликъ. За забѣлѣзване е, че въ к.-в. говоръ не сѫществуватъ относителнитѣ мѣстоимения: които, колкото, щото, чийто. Езикътъ въ тоя говоръ си служи и безъ тѣхъ. Така сѫщо не сѫщесувуватъ и нарѣчия относителни, образувани отъ кой или отъ нарѣчие кѫдѣ, гдѣ и пр.

Отъ мѣстоимението **вьсь, вьсє, вьсꙗ** имаме само им. и вин. пад. въ форма сът—а—о; мн. ч. — съте, станало така: **вьсь + тъ — вьсьтъ — сьтъ — сьт — сът.**

Както се видѣ отъ горнитѣ образци изъ склонението на мѣстоименията, имената сѫ запазили по-малко падежни форми; вин. падежъ съ помощьта на прѣдлози изтикалъ другитѣ падежи. Работата отишла до тамъ, щото и самъ, на старото си синтактично мѣсто, той се употрѣбя въ к. гов. съ прѣдлогъ *на;* така: „гу видѐх *нъ Ицо*"; „и, лудо, ѝди дъ гъ дунѐсиш *нъ ма̀іка*" и пр., гдѣто прѣдлогъ *на* е употрѣбенъ безъ нужда. (За сѫщата форма на вин. пад. вж. Сбм. кн. II., стр. 263. въ „Старото скл." отъ Д-ръ Л. М.). Въ живата рѣчь почти нѣмаме и остатъци отъ изчезналитѣ падежи; и ония рѣдки случаи отъ употрѣбението на дат. падежъ у имената, главно собственитѣ, които се срѣщатъ у източнитѣ говори, тукъ липсватъ. Дателниятъ падежъ винаги се замѣстя отъ вин. съ прѣдлогъ *на;* това се отнася дори и до собственитѣ и роднинскитѣ имена. Тъй, к.-в. се казва *нъ‿брът‿му*, в. *нъ бра̀т‿му; на Ева̀н*, в. *нъ Ива̀н* (платихъ), никога Ивану; *нъ‿ма̀іка* вм. майцѣ. Тукъ даже не се употрѣбя род. форма — *брата*, *Ивана*, както е въ другитѣ говори, а вин. *брат*, или имин. *Иван*. Така тѣ се употрѣбятъ и за изражение на вин.

падежъ: он видѐл *брат му* да бѐге и др. Сѫщо тъй се изразява и род. пад. — съ вин. пад. и прѣдлогъ на или от: глàвъта нъ мъікà‿му и в. глàвъта нъ‿мàіка му; кърфта нъ вътпѝрут и пр. За забѣлѣзване е, че въ другитѣ западни говори род. пад. се замѣстя винаги съ вин. и прѣдлогъ *отъ*, или отъ самата род. форма и сѫщия прѣдлогъ. Па и тукъ, въ вод. говоръ, по-често се употрѣбя прѣдлогъ *от*, нежели *на*, както е въ кук. говоръ.

Род. падежъ въ к.-в. говоръ, както и въ другитѣ западни говори, се избѣгва твърдѣ често чрѣзъ обрѫщане на имената въ стопанствени прилагателни: рѝбина чòрба, цàривут син, Димѝтривіут коін и др.

Срѣщаме твърдѣ слаби остатъци отъ мѣстния падежъ, ала пакъ безпрѣдложно не се употрѣбя: „òни утидѐа *нъ църκви* или у *църкви*, у *къшти*, у *куі́к'и*, у *зѐмин*“. Но и тѣ сѫ рѣдки случаи. Въ вод. гов. срѣщаме мѣст. пад. съ прѣдлогъ *у* вм. творителенъ: плъкàл у *глàси*.

Твор. падежъ редовно се замѣстя отъ вин. и прѣдлогъ *съ;* остатъцитѣ отъ него сѫ още по-слаби.

Глаголи.

Настоящиятъ обликъ на глагола въ к.-в. говоръ не се е отдалечилъ толкова рѣзко отъ стб., колкото именниятъ. Отъ стб. глаголни форми сѫ изчезнали слѣднитѣ: инфинитивътъ, супинумътъ, първиятъ сложенъ аористъ, простиятъ аористъ, сегашното дѣйствително и страдателно причастие и първото минало дѣйствително причастие; срещу тѣхъ нови глаголни форми не сѫ се развили. Останалитѣ глаголни форми не сѫ запазили между това стб. си образъ и категории, а сѫ прѣтърпѣли извѣстни прѣмѣни, съгласно днешната фонетика на говора. Всичкитѣ шесть разреда, споредъ класификацията на Миклошича, или петь, споредъ оная на Лескина въ к.-в. говоръ се сливатъ въ една категория или класъ, ако за тая цѣль вземемъ за мѣрка сегашното врѣме. Всичкитѣ глаголи днесь въ тоя говоръ въ 1. л ед. ч. свършватъ на *м*, 2. л. на *иш*, 3. л. на *е*. Воденскиятъ говоръ се отклонява само съ глаголитѣ отъ V. р. 1. и VI. р, които въ 2. л. свършватъ на *аш*, въ 3. л. — *а;* кук. говоръ не прави никакви изключения; мн. число върви споредъ единственото. Ще разгледамъ по редъ всѣко врѣме отдѣлно.

Сегашно врѣме. И тъй, споредъ това, що казахъ, въ к. гов. за сегашно врѣме ще имаме:

1. л. ед. ч. *плѐтум, вѝкнум, нòсум, купу̀вум, сàкум, знàум.*
2. „ „ „ *плѐтиш, вѝкниш, нòсиш, купу̀виш, сàкиш, знàіш.*
3. „ „ „ *плѐте, вѝкне, нòсе, купу̀ве, сàке, знàе.*
1. л. мн. ч. *плѐтиме, вѝкниме, нòсиме, купувиме, сàкиме, знàіме.*
2. „ „ „ *плѐтите, вѝкните, нòсите, купу̀вите, сàките, знàіте.*
3. „ „ „ *плѐтът, вѝкнът, нòсът, купувът, сàкът, знàат.*

Въ вод. гов. сег. врѣме образува сѫщо както и въ к. говоръ: *плѐтъм, плѐтиш, плѐте; плѐтиме, плѐтите, плѐтът;* така и *вѝкнъм, нòсъм, знàъм;*

но: *купу̀въм*, *купу̀въш*, *купу̀ва; купу̀въме*, *купу̀въте*, *купу̀вът;* тъй и *са̀към*, *са̀къш*, *са̀ка* и пр.

Така вървятъ всички глаголи въ к.-в. говоръ въ сегашното врѣме. Споредъ това погрѣшенъ е наведениятъ примѣръ *„пѝтут“* отъ Д. Матовъ въ „Осмий Годишенъ Отчетъ на Бълг. М. Гимназия“ въ г. Солунъ, стр. 26., понеже, както се видѣ, 3. л. мн. ч. свършва винаги на *ът*, а не на *ут*. Сѫщо тъй невѣрна е и формата изъ кук. гов. *шѐтает*, както и прилѣпскитѣ *одьтъ*, *горьтъ*, *ядьтъ*, *чиньтъ*, вм. *дда̀ат*, *го̀рат*, *я̀дат*, *чѝнат*. (вж. Сбм. кн. VIII., стр. 121. въ статията на г. М. Ивановъ „За спрежението въ новобългарски езикъ“). Какъ сѫ се слѣли всички глаголи въ една категория въ сег. врѣме, не е мѫчно да се обясни, като се има прѣдъ видъ отъ една страна фонетиката на говора, а отъ друга — аналогията. Мѣнитва *м* за 1. л. ед. ч. дошла отъ глаголитѣ **ѥсмь, вѣмь, ꙗмь, дамь, имамь**; но прѣди това, основата на 1. л. трѣбва да се изравнила у разнитѣ глаголи съ оная напр. на **имамь**, сир. съ **има**; а туй е станало слѣдъ изпадането на назалния елементъ въ **ѫ**. Тогава отъ стб. **плетѫ, викнѫ, бѫдѫ, ношѫ, сѣѭ, мыѭ** сѫ се явило *плѐтъ*, *викна*, *бо̀да*, *но̀са*, *сѐїа*, *миїа* или сѐа, миа (ă е било тъмно до ъ или близко до а), при които основи, вече равни съ **има** отъ **имамь**, лесно могло да дойде *м*. Така ще се изравнила основата и на глаголитѣ отъ V. р. 1. чрѣзъ асимилация и контракция: **копаѭ, дѣлаѭ, играѭ** — *копаїа*, *делаїа*, *играїа*, — *копаа*, *делаа*, *играа* — *ко̀па*, *дѐла*, *игра* и сетнѣ *ко̀пам*, *дѐлам*, *играм;* а глаголитѣ отъ VI. р. приели или замѣстили *ї* съ *в* между основата и мѣнитвата, та отъ **коупоуѭ** — *купуїа* — *купувам*. Мѣнитва *а*, рефлексъ на **ѫ**, въ к.-в. гов. ще е станала като безъ акцентъ тъмна до *ъ*, който въ к. говоръ, споредъ Д-ръ В. Облакъ (вж. Сбм. кн. XI., стр. 566.) става *у* прѣдъ *м*, а въ в. остава — *ъ;* затова и *плѐтум*, *вѝкнум; плѐтъмъ*, *вѝкнъм* и пр. За глаголитѣ отъ V. р. 1. ще прибавя, че не допускатъ контракцията, когато ударението пада на гласна *а* прѣдъ самата мѣнитва: **знаѭ** — *зна̀їй* — *зна̀й;* к. *зна̀ум*, вод. *зна̀ъм*. Това сѫщото виждаме и въ източнитѣ говори, гдѣто покрай копа̀їа имаме и ко̀пам.

Въ 2. л. ед. ч. имаме *и* прѣдъ мѣнитва *ш*, въ к. у всички глаголи, както се каза, въ в. съ изключение на глаг. отъ V. р. 1. и VI. р. Несъмнѣно тукъ имаме работа отчасть съ аналогията, а отчасть и съ влиянието на акцента: неудареното прѣдмѣнитвено *е* въ глаголитѣ отъ I., II., III., V. р. 2. и 3. л. се редуцира въ *и*: *плѐтеш-мѐтеш*, *сѐеш* и пр. ставатъ *плѐтиш*, *мѐтиш*, *сѐїш.;* това *и* закрѣпва още по-здраво по аналогия на глаголитѣ отъ IV. р., а подиръ това се простряло въ к. говоръ и у глаголитѣ съ прѣдмѣнитвено *а*: *вѝкиш*, *са̀киш*, *ѝмиш*. Явяването на *е* прѣдъ мѣнитва *т* въ 3. л. ед. ч. и у глаголитѣ отъ IV. р, въ кук. въ всички разреди, трѣбва да се дължи изключително на аналогията, която ще е упражнила своето влияние подиръ изпадането на мѣнитва *т* — стб. **тъ**; защото иначе бихме имали все *и*, както е въ прилѣпския говоръ: *плѐтит*, *вѝкнит*, *сѐдит* и пр.

Въ мн. ч. 1. и 2. л. имаме сѫщата основа на 2. л. ед. ч., при която се прибавятъ личнитѣ мѣнитви; у в. гов. се изключаватъ глаголитѣ отъ V. 1. и VI. р., гдѣто основата свършва на *а*. Въ 3. л. мн. ч. се явява *ъ* отъ безакцентно *а*, и *ъ* се явява не само вм. стб. ѫ, но и вм. ѧ, както е казано при гласна *а*. Остатъци обаче отъ рефлексъ *е* вм. ѧ за 3. л. мн. ч., макаръ и твърдѣ рѣдки, се срѣщатъ: въ вод. гов. — „у нас по̀ ѝтри л́уде и по̀ разбу̀дени нѐ ќи съ наі̀де"; наі̀де споредъ находѧтъ, гдѣто имаме изчезнало тъ. Другъ случай обаче не срѣщнахъ.

Минало несвършено. То се образува, като се присъединяватъ къмъ една основа, която свършва въ к.-в. гов на съгласенъ или гласенъ звукъ: *а, е, и, о,* окончанията: за ед. ч. 1. л. к. *ъх*, вод. *их*; 2. и 3. л. за кук. *ише* винаги, за вод. *ише* и *аше* у глаг. отъ V. 1. и VI. р.; за мн. ч. 1. л. кук. *ъхме*, вод. *ихме* и *ахме*; 2. л. к. *ъхте*; вод. *ихте* и *ахте*; 3. л. к. *ъа* (ъха); вод. *иа* (иха). Гърленитѣ съгласни прѣдъ тия мѣнитви се измѣняватъ въ небни, а глаголната основа е еднаква по ударение съ сегашното врѣме. Споредъ това, ще имаме:

Кук. 1. л. ед. ч. *плѐтъх, вѝкнъх, пѐъх, игрѝъх, мѝъх, глѐдъх, купу̀ъх.*
„ 2. и 3. л. „ „ *плѐтише, вѝкнише, пѐіше, игрѝіше, мѝіше, глѐдише, купу̀вте.*
„ 1. л. мн. „ *плѐтъхме, вѝкнъхме, пѐъхме, игрѝъхме* и пр.
„ 2. „ „ „ *плѐтъхте, вѝкнъхте, пѐъхте, игрѝъхте* и пр.
„ 3. „ „ „ *плѐтъа, вѝкнъа, пѐъа, игрѝъа* и пр.

Вод. говоръ образува сѫщо така, както и кук. съ сѫщитѣ основи и опрѣдѣленитѣ по-горѣ окончания. Въпросъ е тука, защо въ кук. гов. имаме срещу стб. окончания: ѣахъ, аахъ, ѣаше, ааше и пр. *ъх, ише, ъхме, ъхте;* а въ вод. *их, ише, ихме...* Прѣди всичко и въ двата говора имаме асимилация въ стб. окончания и сетнѣ контракция. Въ к. гов. се уподобило ѣ на а и се добило аахъ, ааше..., които се контрахирали въ *ах, аше...*, въ в. гов. уподобило се а на ѣ (е), регресивна асимилация, и се получили окончания слѣдъ контракция ѣх (*ех*), ѣше..., тия окончания безъ акцентъ въ двата говора се явяватъ като *ъх, их, ише* и пр. Въ к. гов. имаме *ише* вмѣсто *аше* споредъ това; но това става ясно, като вземемъ подъ внимание влиянието на аналогията за 2. л. ед. ч. сег. врѣме, гдѣто всички глаголи свършватъ на *иш: сàкиш, милу̀виш* и пр. и отгдѣто, навѣрно, иде вмѣсто *плѐташе* (отъ плетѣаше) *плѐтише*. Въ дебърския говоръ вече срѣщаме *рабàташе*, вм. работѣше.

Минало свършено врѣме. Отъ стб. аористъ се е запазила формата само на 2-рия сложенъ аористъ, при това не съвсѣмъ такъва, каквато е стбългарската. Къмъ инфинитивната стб. основа на глагола се прибавятъ окончанията: 1) ако основата се свършва на съгласна, за ед. ч. 1. л. к.-в. *ех*, 2. и 3. л. *е*; мн. ч. 1. л. *ехме*, 2. л. *ехте*, 3. л. *еа* (еха); 2) ако основата свършва на гласна за ед. ч. 1. л. *х*, 2. и 3. л. нѣма мѣнитва, остава основатà; за мн. ч. 1. л. *хме*, 2. л. *хте*, 3. л. *а* (ха). Споредъ това имаме:

Кук.-вод. 1. л. ед. ч. *плитѐх, ричѐх, будѐх, викнàх, нусѝх, игрàх, сиàх, глидàх.*
„ „ 2. и 3. л. *плитѐ, ричѐ, будѐ, викнà, нусѝ, игрà, сиà* (сѣя)...
„ „ 1. л. мн. ч. *плитѐхме, ричѐхме* и пр.
„ „ 2. л. „ „ *плитѐхте, ричѐхте, викнàхте* ...
„ „ 3. л. „ „ *плитѐа, ричѐа, викнàа, нусѝа, игрàа*....

Както става ясно отъ горното, аористътъ въ к-в. гов. се е повлиялъ отъ имперфекта повече, нежели въ другитѣ бълг. говори. Споредъ имперфекта, той образува тукъ не само 3. л. мн. ч. съ *ха* (**хѫ**) вм. стб. **ша**, но и 1. л. ед. ч. и 1. и 2. л. мн. число приема *е* вм. *о*; отличава се по основата си отъ имперфектната съ ударението, което винаги иде на крайната основна сричка.

Описателни врѣмена. Описателнитѣ врѣмена се образуватъ съ причастията на глагола и спомагателния глаголъ *съмъ*, а въ нѣкои случаи и съ глагола *иматъ*. Въ к-в. говоръ има отъ дѣйствителнитѣ причастия само второто минало и миналото страд. причастие; другитѣ причастни форми изчезнали, а нови не сѫ се образували, ако не смѣтаме дѣепричастията, излѣзли отъ сег. д. причастие.

Споредъ стб. езикъ, при това, к.-в. говоръ има само мин. св. д. причастие; минало несв., както образували други бълг. говори, нѣма. Споредъ това и имаме описателни свършени врѣмена. За образуване на това причастие се зима мин. св. врѣме на глагола, както си е съ ударението, и вмѣсто мѣнитва х се турятъ л, ла, ло, ли или ле: *плитѐх, будѐх, нусѝх* и пр. — *плитѐл, будѐл, нусѝл,* сѫщо и *придѐл, визѐл, пъсѐл, ричѐл, мужѐл,* вод. *мужàл;* покрай *ричѐл*, има и *рѐкъл, сичѐл, сѐкъл, душѐл, утѝшъл*; но тоя начинъ за образуване причастието се простира почти само у глаголитѣ отъ I. р. 4. съ основа, що свършва на *к*.

Страдателното мин. прич. има въ стб. езикъ наставки **нъ, на, но** и **тъ, та, то** за глаголитѣ отъ II. р.; тия наставки сѫ се задържали въ в. гов. и до днесь, а въ к. гов. наставка **тъ, та, то** изчезнала, а вмѣсто нея иде **нъ, на, но** и у глаголитѣ отъ II. р. Наставкитѣ се прибавятъ за образуването на причастието пакъ направо къмъ м. св. основа, както и *л, ла, ло,* вмѣсто мѣнитва *х,* като се измѣнява въ в. говоръ у глаголитѣ отъ IV. р. крайната гласна *и* въ *е*, а се запазва ударението винаги на крайния основенъ слогъ, а у к. върху единъ слогъ по-къмъ началото на думата. Така: вод.: *плитѐн, будѐн, глидàн, сиàн, купувàн-а-о-и; викнàт, дигнàт, стигнàт-а-о-и* и пр.; кук.: *плѐтин, бѝдин, глѐдин, сѐин, купу̀вин.* (За застѫпника *и* вм. *а* у глаг. отъ V. 1. р. и VI. р. вж. гласна а); *вѝкнин, дѝгнин, стѐгнин-а-о-и.*

Описателнитѣ врѣмена се образуватъ съ горнитѣ причастия. Описателни врѣмена има три: прѣминало неопрѣдѣлено (perfectum activi), минало прѣдварително и минало отдавнашно (plusquam perfectum).

Прѣминало неопрѣдѣлено. То се изразява съ сегашното врѣме на спомагателния глаголъ **ѥсмь**, к. *сум*, в. *съм* и пр., и дѣйствителното причастие на глагола; слѣдователно, к. *ез сум викàл, купàл, плитѐл, игрàл*

и пр.; вод. сжщо тъй. Вмѣсто глаголъ *съм* (сум), се взима глаголътъ *имам* и тогава се употрѣбя страдателното причастие; напр.; к. *ез ѝмум плѐтщно, кòпщно, вѝкщно*; вод. іас *ѝмъм плитѐну, купàну, викàну* и пр. Глаголътъ и въ тоя случай означава сжщо такъво дѣйствие, както и съ спомагателния глаголъ **ѥсмь**, а залогътъ пакъ си остава дѣйствителенъ.

Минало отдавнашно. Това врѣме се изказва съ имперфакта на спомагателния глаголъ *съмъ* и дѣйствителното причастие на глагола: к. *ез бъх къжàл, купѝл, гледàл* и пр. в. *ти бѐше къжàл, купѝл, викнàл* и пр.

И plusquam perfectum се изражава съ страд. причастие на глагола и имперфекта на глагола *имамъ*; слѣдователно, тъй: к. ез *ѝмъх плѐтщно, кỳпщно, дунѐсщно* и пр.; сжщо и воденски.

Трѣбваше да забѣлѣжа още при прѣминалото неопрѣдѣлено, че въ тоя случай страдателното причастие се поставя винаги въ ед. ч. срѣденъ родъ. Числото и родътъ на прѣдметитѣ, свързани съ причастието, ставатъ извѣстни чрѣзъ споменаване на самитѣ тѣхъ или на нѣкое тѣхно мѣстоимение; напр. прѣм. неопр.: к ез гъ (**ѭ**) ѝмум вѝдщну; в. вѝъ и (ги) ѝмъте купѐну; мин. прѣдв.: к. он òште нѐмише дунѐсщно шѐувщто, ка гу бъркàа (търсѣха) и пр.

Минало прѣдварително. Въ к.-в. говоръ това врѣме има условно значение и се изразява съ съюзъ *да* и имперфекта на спомаг. глаголъ *съмъ*, плусъ дѣйств. причастие на глагола *имамъ* и страд. причастие на глагола; напримѣръ: к. ез *дъ_бъх_имàлъ нъплѐтщну, дунѐсщну* и пр.; вод. *іас дъ_бих_имàл дунисѐну, купѐну, викàну* и пр. вмѣсто *азъ да съмъ билъ плелъ, купилъ, донесълъ* и пр., ала подиръ което слѣдва едно слѣдствие, изказано въ горната форма. Тъй *ез дъ бъх имàл нъплѐтщну чурѐпе*, ќи прудàдъх, сир. *ако бѣхъ сплелъ чорапи, щѣхъ да продамъ.*

Миналото прѣдварително, образувано съ глагола *имамъ*, се отличава отъ прѣминалото и отдавнашното, образувани тоже съ помощьта на *имамъ*, че у послѣднитѣ глаголътъ *имамъ* замѣстя спом. глаголъ *съмъ* и при глаг. отъ срѣдень залогъ, когато у него иде само при дѣйствителнитѣ глаголи; така щото минало прѣдварително врѣме образуватъ само една часть отъ глаголитѣ — дѣйствителнитѣ.

Къмъ описателнитѣ врѣмена се отнася и бждещето. Въ к.-в. говоръ бждещето има само една форма — бждеще опрѣдѣлено (futurum activi). Тъй напр. имаме:

Кук.	ед.	ч.	2.	л.		*плѐти, вѝкни, ѝгри, нòси, вѝки, купỳви.*
„	„	„	3.	„	нѐка	*плѐте, вѝкне, ѝграе, нòсе, вѝке, купỳве.*
„	мн.	„	1.	„	дъ	*плѐтщме, вѝкниме, ѝграіме, нòсщме вѝкщме, купỳвщме.*
„	„	„	2.	„	—	*плитѐіте, викнѐіте, игрàіте, нусѐіте, купувàіте.*
„	„	„	3.	„	нѐка	*плѐтът, вѝкнът, ѝгрът, нòсът, вѝкът, кỳпувът.*

Въ вод. говоръ вмѣсто *вѝки, купỳви, вѝке, купỳве, вѝкщме, купỳвщме, вѝкаі, купỳваі*, нѐка *вѝка, купỳва, вѝкъме, купỳвъме* и пр.

По всичко става ясно, че върху формитѣ на повелителното наклонение влияли сж ония на сег. вр. въ изявително наклонение, а за

сливането на всички глаголи въ двѣ категории за 2. л. мн. число сѫ способствували основитѣ на глаголитѣ отъ III. р. 1. и V. р. 1. Гърленитѣ съгласни въ пов. накл. не се мѣнятъ въ зѫбни, както въ стб. езикъ, когато застанатъ прѣдъ *е* (ѣ), *и*, а въ небни съгласни. Прѣдъ вторично *е* и *и*, както напр. у глаголитѣ отъ V. р. 1., 2. и 3. л. ед. ч. — *вйки*, *вйке*, не само не се мѣнятъ, но запазватъ и своиствената си твърдость.

Условно наклонение. Въ к.-в. говоръ условното наклонение се образува споредъ глаголитѣ отъ VI. р., слѣдователно, съ помощьта на суфиксъ *ува*. За образуване на наклон. се прибавя суфиксъ *ува* при основата на глагола безъ крайната ѝ гласна, ако я има: *плета* — *плитўвъм*, *викна* — *викнўвъмъ* и пр. Но по нѣкога не е достатъчно само *ува*, а се прибавя въ началото на глагола нѣкоя прѣставка. Това става прѣди всичко у глаголитѣ отъ III. р. 1. и V. р. 1.: *пѣя* — *писўвъм*, *пусикўвъм* и пр.; но прѣдставка приематъ и нѣкои глаголи отъ другитѣ разреди. Глаголитѣ отъ VI. р. най-добрѣ прѣдставятъ условното наклонение. Както става сег. вр., тъй става и имперфекта на условието. Прѣминалото неопрѣдѣлено (perfectum activi) е еднакво съ изявителното, съ тая разлика, че вмѣсто имперфекта *бех* зима се аориста *бих*.

Бѫдеще опрѣдѣлено. Това врѣме въ условн. наклонение се изказва съ мин. несв. врѣме на изявителното наклонение и 3. л. ед. ч. отъ **хощѫ** — ќи; напримѣръ: *ќи дòйдъх*, *ќи плèтъх*, вмѣсто *щѣхъ да дойда*, *щѣхъ да плета* и т. н.

Бѫдеще прѣдварително не се срѣща.

Подчинително наклонение (conjunctivus). То се образува отъ образитѣ на изявителното и съюзъ *да*. Значението на глагола е такъво, както и изтб. говори: глаголътъ означава дѣйствие, зависимо отъ друго дѣйствие.

Неопрѣдѣлено наклонение (infinitivus). Старобългарскиятъ инфинитивъ е изчезналъ; срѣща се и въ двата говора само инфинитивната основа и се употрѣбя въ значение на повелително наклонение съ прибавка отпрѣдъ на „ним“ (не дѣй): *ним се кòси*, *ним плèти*, *ним вйки* и пр.

Видъ. Глаголнитѣ форми означаватъ трайно или кратковрѣменно дѣйствие, което се повтаря или не се повтаря. За да се изрази повтаряно дѣйствие, стб. езикъ си служелъ съ степенуването на гласнитѣ; а изтб. говори покрай това срѣдство употрѣбятъ още и суфиксъ *ава* или само *ва*. Кук.-вод. говоръ въ тоя случай се придържа само о послѣдното срѣдство, но вмѣсто *ава*, зима *ува*, споредъ глаголитѣ отъ VI. р., като присъединява още и нѣкой префиксъ на глагола (вж. условно наклонение). Споредъ това, итеративниятъ видъ на глагола гласи тъй: *плета* — *нъплитўвум*, *нося* — *дунисўвум*, *викна* — *викнўвум*, *играя* — *пуигрўвум*, *родя* — *рудувум*, но и рòждум, рождиш . . . (кук.), *пера* — *испирўвум*, *излѣза* — *излизўвум* и др.

Дѣепричастия. Отдѣлихъ дѣепричастията отъ глагола, защото тѣ вече сѫ неизмѣняеми части. Дѣепричастията сѫ окаменѣли падежни форми на дѣйствителното причастие. Както е вече забѣлѣзано, к.-в. говоръ нѣма еднакви дѣепричастни форми. Въ кук.-вод. дѣепр. свършва на *еќи* или

аік'и; плитѐік'и, сидѐік'и, удѐік'и, викàік'и, купувіàк'и и пр.[1]) Въ вод. говоръ има три различни причастни форми: 1) на еік'и, аік'и, 2) на ѐшчимица, ашчимица и 3) на *ник*. Най-употрѣбителна е втората, тя е почти редовна; напримѣръ: плитѐшчимица, сидѐшчимица, игрàшчимица, купувàшчимица и др.; по-рѣдка и нередовна е първата форма, която върви споредъ кук. говоръ. Третата форма е най-малко употрѣбителна; нея, както и първата, не образуватъ всички глаголи, нито пъкъ редовно глаголитѣ отъ една категория; тя се срѣща тукъ-тамѣ само у нѣкои глаголи, като: *крипинѝк, носинѝк* и пр. Подобна дѣепричастна форма се срѣща и въ прилѣпския говоръ, до колкото мога да си спомня, само въ глаголитѣ *тичам* и *грабам*, прил. *трѣчам* и *грàбам*, дѣепр. *трѣчàничкум* и *грабàничкум* отъ *трѣчаник* и *грабаник*. Не ще ли идатъ тия особени дѣеприч. форми отъ формата на стр. причастие?

Неизмѣняеми части.

Неизмѣняемитѣ части на рѣчьта — нарѣчията, прѣдлозитѣ, съюзитѣ и междуметията, не прѣдставятъ нищо такъво въ к.-в. говоръ, което да ги отличава отъ сѫщитѣ части въ другитѣ бълг. говори. За въпросителното нарѣчие *кога* ще забѣлѣжа, че се употрѣбя по-често скратено *ка*, а по-рѣдко *кога*. Както що казахъ и при мѣстоименията, относително нарѣчие не се образува, както не се образува и относително мѣстоимение; езикътъ си служи съ формата на въпросителното.

Вмѣсто отрицателното нарѣчие *не*, въ к.-в. гов. има *ним*, въ другитѣ запб. говори *немоі*, (недѣй).

Прѣдлозитѣ *въ* и *съ* търпятъ такива прѣмѣни: *въ* въ кук. гов. има образъ *уф*, види се, отъ у + въ; *съ* се употрѣбя въ форма *сус* и *ус*. Въ вод. гов. вмѣсто *въ* най-често иде *у*, а *сѫ* се удвоява както и въ кук. говоръ — *сус*.

Други особености неизмѣняемитѣ части не прѣдставятъ.

Ударение.

Ударението въ к-в. говоръ не е еднакво съ онова въ другитѣ български говори; но въ всѣки случай то е по-близко до ударението на източнитѣ говори, нежели до онова на западнитѣ. Г-нъ Б. Цоневъ въ своята студия „За ударението въ български езикъ“ (Сбм. кн. VI.), като разглежда ударението въ бълг. езикъ въобще, опрѣдѣля на воденското ударение, къмъ което, покрай други говори, отнася и кукушкия, отдѣлно мѣсто (стр. 25.–27.) и го нарича *двусрично*, понеже ударението падало или на послѣдния или прѣдпослѣдния слогъ на думата. Това твърдене на г. Б. Ц. може да се приеме само съ тая забѣлѣжка, че отъ поставеното правило се изключаватъ повече случаи отъ ония, които той има прѣдъ видъ въ студията си; но въобще казано ударението е наистина

[1]) Не е вѣрно, че дѣеприч. въ кук. говоръ правятъ на *ещемъ: носеещемъ, викаещемъ*.. Сбм. кн. VIII. стр. 135. въ „За спрежението“ отъ М. Ивановъ.

двусрично. Думи, като: к. ръшници, àнѓъле, цàрштина, нèгуви, сѝнуве и др. подобни и въ вод. гов. съставятъ голѣмо меншество наспрѣмъ думитѣ съ двусрично ударение. Не врѣди на правилото и членътъ, който не измѣстя ударението, макаръ думата да придобива още единъ слогъ. Членнитѣ думи прѣдставятъ най-много случаи отъ трисрично или четиресрично ударение; но това показва само, че ударението въ к.-в. говоръ въ днешния си видъ е по-старо отъ члена, който не можелъ да му измѣни мѣстото. Твърдѣ малко случаи има, когато ударението се измѣстя. Това става само при членуванено на сѫществ. отъ и осн.: вѐчър, рàдус, старус и др. — вичиртà, ръдустà, стърустà . . . или когато при думата придойде нѣкое лично мѣстоимение: к. брат — брàте — брът_мѝ; мàiка — мъiкà_му и пр. Въ никой другъ случай ударението не си мѣни мѣстото. Така щото право нарича г. Б. Ц. това ударение постоянно и *двусрично*.

Друго, което трѣбва да се забѣлѣжи, е, че воденскиятъ гов. не всѣкога се съгласява по ударение съ кук.; напр.: к. питòк, в. пѐтук; к. писòк, в. пѐсук и др., но случаитѣ не сѫ много; разликата въ ударението между двата говора е такъва, каквато е разликата и въ нѣкои други страни изъ фонетиката или морфологията на двата диалекта. Искамъ да кажа, че к. и в. гов., колкото и да се различаватъ единъ отъ други въ нѣкои точки, тѣ органично сѫ тѣсно свързани и прѣдставятъ едно цѣло, което групира въ себе си езиковнитѣ черти на източнитѣ и западнитѣ бълг. говори, поради което к.-в. говоръ справедливо заема срѣдно мѣсто между източната и западната българска рѣчь.

Солунъ, 28. май 1900. год.

Къмъ въпроса за езика и националната принадлежность на Ново-село (Видинско).

Отъ Ст. Младеновъ.

И день днешенъ, както е извѣстно, нѣма подпълна диалектология на българския езикъ, която да даде научна характеристика на всички по-голѣми и по-важни говорни групи[1]), на които тоя езикъ се дѣли, па нѣмаме каквагодѣ прѣгледна диалектологична карта, гдѣто да сж посочени, ако не съвсѣмъ точно, то поне приблизено, границитѣ на тия различни групи и да сж отбѣлѣзани малкитѣ, тъй да се каже, острови отъ източни говори въ западна България и обратно отъ западни говори въ източна България. Особена глава отъ нашата диалектология ще трѣбва да се занимае и съ езика на многобройнитѣ прѣселенци отъ западна и източна България, които днесъ живѣятъ далечъ отъ роднитѣ си мѣста. Прѣселенци (разбира се, не като отдѣлни лица и фамилии, а като цѣла група, що завзима едно или повече села и градове) отъ източна България, които да живѣятъ днесь въ западна има доста малко. Между тѣхъ особено внимание заслужватъ ония западнобългарски „азковци“ (наричани така, защото вмѣсто л. мѣстоим. за 1. л. ед. ч. *я* употрѣбятъ *азъ* и *азе)*, що заселятъ Кула, Зайчаръ и нѣколко околни села, а говорятъ хубаво източнобългарско нарѣчие[2]). Много повече сж прѣселенцитѣ отъ западната и специално югозападната часть на българската езикова область, сир. Македония. Нѣкои отъ тия колонисти сж заседнали въ източна България и полека-лека си усвояватъ източнобългарския говоръ, що владѣе около тѣхъ, тъкмо тъй както и въ говора на споменатитѣ „азковци“ отъ день-

[1]) Разбира се, че това е само една отъ задачитѣ на българската диалектология, защото тя, като каже, какви сж и колко сж по-важнитѣ говорни групи, що различаваме по цѣлата область на българския езикъ, и като обрисува тѣхнитѣ особености, има да се занимае още и съ други въпроси, като напр.: какви сж взаимнитѣ връзки и влияния на българскитѣ говори? Какъ сж се развивали тѣ исторически? Има ли, и какви тъкмо връзки има всѣкой отъ тия говори съ българския книжовенъ езикъ? и др.

[2]) За говора на тия „азковци“ въ Кула, Бойница, Голѣманово, Шишинци, Мали Изворъ (Изворъ маала), Велики Изворъ, Зайчаръ и др. ще говоря въ единъ особенъ приносъ къмъ диалектологията на сѣверозападна България.

на-день нахлуватъ все повече и повече западнобългарски особености. Съ врѣме „азковскиятъ“ (изт.) говоръ ще стане „яковски“ (запад.), както и говорътъ на македонскитѣ колонисти, за които е тъкмо рѣчь, става или е вече сталалъ източенъ. Разбира се, че и въ двата случая все ще има малко особености, които ще напомнятъ за по-стария говоръ на населението. Споредъ мѣстни прѣдания се знае, че стари прѣселенци[1]) отъ Македония има въ Брацигово (*Иречекъ* Кн. България II. 438.—9., А. *Теодоровъ* сПсп. Ш. 142.—5., *Милетичъ*, Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ 6.), Копривщица (*Иречекъ* Кн. Бълг. II. 355.), Градецъ, Жеравна и Върбица (*Иреч.* о. с. 718., 726.; *В. Кѫнчовъ*, Македония, 21.—22.), па ги има и въ Силистренско и Разградско, гдѣто и днесь се наричатъ „арнаути“. За тия арнаути и за тѣхния интересенъ езикъ говори проф. Л. Милетичъ въ своята студия (сПсп. кн. LXI.) „Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ“. И въ тая тъкмо студия по поводъ на статийката „Ново-село (Видински окрѫгъ)“ отъ П. Ивановъ (въ сПсп. кн. XXXIX. стр. 969.–976.) се обрѫща внимание върху езика на други стари прѣселенци изъ Македония, които днесь живѣятъ въ Ново-Село и по извѣстни причини често се наричатъ „латини“. Съ въпроса за тия така наричани „латинци“, съ въпроса за тѣхния езикъ и национална принадлежность, ще се занимая и азъ. Откакъ посоча особеноститѣ на това „странно българско нарѣчие“, на тоя „латински езикъ“, азъ ще се помѫча да докажа, възъ основа главно на езикови данни, че въ сѫщность тукъ имаме работа съ едно смѣсено българско нарѣчие. Най-сетнѣ ще обясня името „латини“, което стои въ свръзка съ нѣкогашния католицизъмъ поне на една твърдѣ малка часть отъ нѣкогашнитѣ жители на Ново-село.

Звукове.

Най-характерната особеность на новоселския *вокализъмъ* е *редукцията на неударенитѣ гласни*. Тая редукция забѣлѣзалъ още П. Ивановъ, който въ своята бѣлѣжка за Ново-село (сПсп. XXXXI., 969.—972.) казва: „Сръбски форми говорътъ нѣма, защото ж-то се чува много повече отколкото въ други български говори, а членътъ се употрѣбя както навсѣкѫдѣ ...“ Ако всичко това и да не е напълно вѣрно, то заслужва внимание, защото въ записанитѣ отъ П. Иванова пѣсни съвсѣмъ рѣдко може да се забѣлѣжи редукцията[2]). Авторътъ на горнитѣ редове не е могълъ да опрѣдѣли какъ, кога и гдѣ става тая редукция, вслѣдствие на която се явява така често ж-то. Не е могълъ, или не е искалъ да каже нѣщо повече за говора на новоселянитѣ и за редукцията въ него и Д. Мариновъ, който въ своята „Жива Старина“ (II.) само бѣлѣжи, че тоя говоръ е

---

[1]) Освѣнъ тия по-стари прѣселечци има и нови, дошли слѣдъ освобождението въ освободеното българско княжество. Разбира се, че българската диалектология трѣбва да има прѣдъ очи и тѣхъ.

[2]) Па и въ записанитѣ отъ мене пѣсни има много случаи, гдѣто очакваме споредъ сегашната фонетика на новоселската рѣчь редукция, а тя не се вѣстява.

съвсѣмъ особенъ, и печати сетнѣ нѣколко пѣсни и една приказка отъ Ново-село, които сѫ доста добрѣ записани (разбира се, относително добрѣ, защото авторътъ бѣлѣжи звукове, между които има извѣстна разлика (все съ еднакви знакове), макаръ и да има нѣколко голѣми грѣшки, така напр. членната форма *пърете* е невъзможна въ чистия новоселски говоръ, при все че се чува сегизъ-тогизъ и то подъ влияние на литературния езикъ. Отъ многобройнитѣ добрѣ записани форми: ѝмж, пърѐ, прѫдѫдѐ, ѝмъмо, донъсу̑, връбчѐ, мѐсъц, съкѝру и др. Мариновъ не изважда, както се каза, закона за редукцията. Прѣди да посоча, какъ става тая редукция и какъ изобщо се мѣнятъ вокалитѣ въ новоселския говоръ, ще изтъкна тукъ още една особеность на *консонантизма,* която въ никой отъ по-близкитѣ и далечни околни говори не се срѣща. Тая особеность е произносътъ на звучнитѣ гърлени, зѫбни, устни и небни консонанти въ края на думитѣ пакъ като звучни, а не беззвучни: не се произнася бре*к* вм. стб. **брѣгъ,** а винаги правилно и редовно бре*г*, не бок, а бо*г* стб. **Богъ.** не лет, а ле*д* (**льдь**) и т. н.[1]) Тая особеность ясно личи у всички новоселяне и тѣ обрѫщатъ сами особено внимание върху нея.

И тъй, ония особености, които даватъ особена боя на новоселската фонетика, сѫ: 1. извънредно *честа редукция на неударени гласни* въ вокализма и 2. строго прокарано правило за *звучно произношение на звучнитѣ консонанти* въ края на думитѣ.

За гласнитѣ. Старобългарскиятъ *а*-вокалъ въ тоя говоръ се чува ясно, нередуцирано само въ срички, на които пада ударение. Всѣко неударено *а* се редуцира, като приима боя на *ъ*-звукъ.[2]) Обаче тъмниятъ звукъ, що се чувавмѣсто неудареното *а,* не е винаги еднакъвъ. Ако неудареното *а* стои прѣдъ ударението, редукцията е речи пълна, та се чува *ъ*-звукъ, приличенъ на оня, що днесъ въ книжовния езикъ се произнася вм. стб. **ж, ъ** и **ь.** Тоя звукъ Мариновъ отбѣлѣзва съ *ъ* и откъмъ тая страна и ние ще се съгласимъ съ него. Стои ли неудареното *а* слѣдъ ударение, редукцията е двояка. Наистина вмѣсто това *е* се чува пакъ тъменъ вокалъ, но той не е винаги идентиченъ съ вокала, що се чува вмѣсто неударено *а* прѣдъ ударение. Вмѣсто такова *а* се вѣстява ту *ъ,* идентично съ *ъ* отъ *а* прѣдъ ударена сричка, ту едно слабо редуцирано *а,* което ще означавамъ съ а̥. Първиятъ застѫпникъ, сир. *ъ,* се явява, когато слѣдударното *а* стои въ затворена сричка и въ отворена сричка, но въ срѣдата на думата. Вториятъ застѫпникъ — а̥ се явява само на края на думитѣ въ отворена сричка; така, тѐръі вм. тѐраі (слѣдударно *а* въ затворена сричка дава *ъ*), у̑бъва̥, гдѣто *ъ* стои вмѣсто слѣдударно *а* въ срѣдата на думата, а а̥ вмѣсто сѫщо такова *а* на края. Тия два различни звука, що застѫпятъ неударено *а* прѣдъ и слѣдъ ударение,

---

[1]) Слѣдъ тоя звукъ експлозивенъ като че се чува едно слабо ъ. Би могълъ нѣкой да вземе ъ това за рефлексъ отъ произноса на стб. ъ въ края на думитѣ.

[2]) Такава редукция има и въ охридския и теговския говоръ. Възможно е да е била донесена тя отъ ония прѣселенци изъ Тетово, за които сетнѣ ще говоримъ.

напомнятъ нѣкакъ редукцията, що става съ сжщия вокалъ (па и съ о) въ московското велико-руско нарѣчие, гдѣто неудареното *а* при различни условия дава разни тъмни вокали. Въ в.-руски редукцията зависи отъ качеството на сричката, въ която стои неудареното *а*, сир. дали тя е отворена или затворена, па и отъ пе-голѣмата или по-малка далечина на вокала *а* отъ ударението; въ Ново-село подобна зависимость, както е явно, има. И така, въ Ново-село (що се отнася до *а*-вокалъ) ще се каже: жънà, овцà, овàі, козà, бре Стàнкулъ, врàгу и т. н. Дойде ли *а* въ неударени срички, то се редуцира споредъ казанитѣ правила; така се казва: пърà, plur. пърè, пъсè (пасе), тъкоі (тъй), връбчè; съ каръмо, говѐда̥, овѝіа̥, да̥ дòідъ (да дойде) и пр. Дъцà узòў пърè; нъі мънỳі брàк'а̥ да̥ дòідъ на̥ òро, па се чува и нъі мънỳі брак'а̥ дъдòідъ нъòро (не я оставятъ братията да дойде на хоро); он тѐръшъ говѐда̥; овàі ижа̥ ми плàчъ (тая кжща ми харесва, place вл. = харесва) (Іа) іимъшъм іедногà волà добрòга̥, па іе умърл лънѝ (лани). Овуі гòдину іима̥ мл'òго цвѐк'ъта̥; дъдѐм ти дỳшу г'àволу, врàгу (клетва, която се чува доста често); га ỳдъри крàдъм; тълѐ пъсѐ трàву; овàі крàва̥ іе моіà; чиіà іе овàі овцà бре? а бре нъпѝсъте све? (написахте ли всичко?).

Първиятъ отъ двата характерни старобългарски носови звука, голѣмиятъ **ж**, се застжпя правилно отъ вокала *у*, както въ оная голѣма група сѣверозападни български говори, що можемъ да наречемъ говори трънско-кратовско-бѣлоградчишки. Тоя застжпникъ на старобълг. **ж**, както и още нѣколко други звукови и формални особености, ще ни даде възможность да изкажемъ сигурни догадки за потеклото на сегашнитѣ новоселяни. Само въ два случая има вмѣсто това *у* за стб. **ж** други застжпници. Староб. сжществит. **пржДъ** (р. прудъ), отъ което днесь сжществува нова диалектична форма пърдище (срв. град и градище, оброк и оброчище и пр.), значи мѣсто, отъ което рѣка се е оттеглила, но все пакъ има вода въ малки блата и локви, минало у околнитѣ власи и гласѣло прунд, та и у новоселянитѣ днесъ се чува прунд, обаче не като форма, въ която има да съзираме рефлекси отъ стб. **ж**. Другата дума, въ която вмѣсто стб. **ж** стои **ън**, е извѣстното и отъ другадѣ име на търтея, което гласи, трѫнтор (така и въ Вид.). На спроти казаното въ Ново-село правилно ще се каже: гỳска, пут, пудàр, ỳгл'ев (**жгль**), іỳжъ, ỳдица̥ (**жДица**), сỳбота̥, струк, рỳка, рукàв, мỳка; муж и пр. Срв. още: има̥ зỳби голъмѝ; съм фънỳл іеднỳ шуіцу (фанахъ единъ суекъ; шуйца, шуіца вм. суйца); съмо купѝли іеднỳ бъклу голъмỳ; кудѐ чъ іѝдъмо? дъчътѝіа̥ нъ пъіỳ (момичетата не пѣятъ); узò тѝкву със вòду; си вѝдъл *мòіъну (и моіуну)* жънỳ (видѣлъ ли си *моята* жена). „Моіъну жъну" е, както всѣки се досѣща, членна форма; тя би отговаряла на едно староб. **моѭ онѫ женѫ**, отъ което прѣко моіу ону жену (всѣки **ж** далъ у) се явило днешното моіуну жънỳ. Изобщо вмѣсто всѣки староб. **ж**, ако само не е засегнатъ отъ нѣкоя формална аналогия, както наприм. въ 1. л. ед. ч. на глаголитѣ отъ I. и II. (Lesk.) спрежение съдѝм, лъжѝм, пъіѐм, съ смъіѐм и т-н. вм. стб. **садѫ, поѭ, смѣѭ са** т-н., — стои днесъ *у*. Може би, освѣнъ

споменатитѣ вече двѣ форми (прунд, трънтор), да се намѣрятъ още нѣкои съ инакъвъ, не *у*, застжпникъ на **ж**, но подобни други форми азъ не открихъ.[1])

Другиятъ носовъ звукъ **ѧ** има вече два застжпника. Въ едни случаи вмѣсто **ѧ** намираме просто *е*, а въ други случаи **ѧ** се застжпя отъ тъменъ единъ вокалъ, който ще отбѣлѣжимъ съ *ъ*. Тоя тъменъ вокалъ по звукофизиологичния си характеръ и гласежъ, е идентиченъ съ редуцирания вокалъ, що се явява вмѣсто неударено *а* прѣдъ ударение. Въ всички неударени срички на мѣстото на старобълг. **ѧ** днесь въ тоя говоръ стои *ъ*, а въ ударенитѣ срички — *е*. Така съдѝм **(сѧдѫ)**, глъдàли, пътѐк **(пѧтькъ)**, но п'ѐт, гръдà **(грѧда)** iiмъ, врèмъ, мèсъц дèвът, дèсът, дъвдъсѐ, дъвътстòтин, на свъту̀ вòду, мъ, тъ, съ **(мѧ, тѧ, сѧ)**, пàмът и под., гдѣто вмѣсто неударено **ѧ** стои *ъ;* срѣщу това се чуе п'ет и пет **(пѧть)**, глèдъм, говèда̥, лèча̥ **(лѧщѧ)** дътѐ, тълѐ **(телѧ)** и т. н. Прим.: он тѐръшъ говèда̥; дъцà нъ съду̀ мирно; мъ у̀ъпа̥ муìà (ухапа ме муха); нево дèсът връбчèта̥ бéшъу; нèмъш ти пàмът бре? (памът, както и памет въ Вид. значи умъ; пàмътън — паметенъ Вид. — умен) они мъ мòлъшъу, ама̥ ia нътъià (тѣ ме молѣха, но азъ не искахъ); дътѐ вѝка̥; глèда̥ коно тълѐ на̥ пъзàр (гледа като теле на пазаръ); нъiè iедна́ гръдà тик су мл'ого грèдъ; дънèска̥ имъмо свътѐц; дънèска̥ чъ идъмо на̥ свъту̀ вòду; баш му iе дънѐк на свътòга̥ Никòлу; диг съ, бре Йгнатъ, диг съ! дътѐ нъ съдѝ.

Наспроти казаното очакваме и вмѣсто стб. **вѧщє** форма вèчъ (уд. **ѧ** дава *е*, стб. *щ=ч*, както въ **лѧща** = леча̥, и неуд. *е*, както се казва дава *ъ*). Вмѣсто тая очаквана форма насъ изненадва друга една, по която можемъ да сждимъ, че нѣкога е имало и други случаи, въ които вмѣсто *ударено* **ѧ** е стоялъ *ъ*-звукъ. Тая интересна и загатна на първъ погледъ форма е формата *въч;* така, нèмъмо въч винò (нѣмаме вече вино). Прѣди да изкажа онова, до което ме довежда тая форма, ще трѣбва да изложа, какви промѣни сж прѣтърпѣли двата вокала **є** и **ѣ**.

Нѣма друго българско нарѣчие, въ което тъй своеобразно и строго послѣдовно да е прокарана редукцията на неударено **є** и **ѣ** въ единъ тъменъ вокалъ (*ъ*). Въ Ново-село всѣко неударено *ѣ*, въ каквото и положение да се намира, *винаги* е редукцирано въ *ъ*. Извѣстно е, че и въ много източнобългарски говори неударено *ѣ* се редуцира (Срв. Б. Цоневъ „За източнобългарския вокализъмъ“ Сбм. III.—IV.: гн'ъздò, в'ъдрò, ст'ънѣ, дъдѝ и пр.), ала тая редукция е ограничена, когато въ Ново-село нѣма ни едно изключение отъ правилото. Вмѣсто пòслѣ се чува пòслъ; съ смъiè; цълѝва̥; дърнòвина̥ и дрънòвина̥ (дрѣновина); дъцà, ед. ч. дътѐ; млъкò; а бре вѝдъ ти iедногà волà бълòга̥? (видѣ ли единъ бѣлъ волъ?); дътѐ ми у̀мръ; узò iеднó цъклò голъмò; ми вàдимо кръсти у понъдѐлник, а они вàду у̀сръду (въ срѣда); мòiьно дъòчънцъ; твòiьно дъòчъ (дѣвойче,

[1]) Ще спомена тукъ думата *ланджа* (копие), която старецътъ дѣдо Станъ Динчинъ употрѣбяше често въ разказа си. Очевидно е, че това *„ланджа“* е чисто влашка дума отъ лат. lancea и не стои въ свръзка съ стб. **лѫщѧ** (копие).

Вид. девòче). Удареното *ѣ* се чува като *е:* онѐй котѐл голѐмин (оня големия котелъ); лòши врѐмъта су билѝ; цвѐкъ, plur. цвек'ъта; plur. отъ съдлò гласи сѐдла; іеднà цъвтà (една цѣвь; членътъ *та* се смѣта за неотдѣлна часть отъ думата); па тъквà ни іе врѐва, нъмѐі да врѐвиш тъкòі (недѣй да говоришъ така); нѐмъм пърѐ да плàтим; овѐі врѐви нъмѐчки (тоя говори нѣмски); дънѐска чъ іѝдъмо на мѐсто (днесъ ще идемъ на нива); онѐі му іе изсѐкъл шѝбу (гора.).

Така сѫщо и етимологичното **є** има два различни застѫпника. Всѣко неударено **є** гласи като *ъ*, а ударено като *е*. Когато неударениятъ вокалъ е іотуванъ или стои слѣдъ мека съгласна, редукцията никакъ не става, пъкъ не е послѣдовно прокарана. Срещу чуіъм, пиъм и под. отъ чуіем, пием и пр. се изговаря ясно: іедън, іесънѐска, *кошул'е*, съл'àн'е, конск'е муіе, кокошк'е и пр. У нѣкои вм. такива неударено *е* слѣдъ *і* или мека съгласна се чуе нѣщо срѣдно между *е* и *ъ* — звукъ, който бихъ отбѣлѣзалъ съ ę; така; чуіęш, кокошк'ę и пр. Особено интересна е формата логофѐт, въ която вмѣсто *чуждо ударено е* стои *ъ*. Прим. сълò, но сѐла, лòізъ (лозе), ръбрò, но рѐбра, нѐчъм, съ опѐчъ (опече се); што пъіѐм, свѐ чу̀іъш, тълѐ; гàчъ (гащи); іесънѐска (есенесъ); нъіѐ овòі не е това), нъіѐ тъкòі (не е тъй); плàстовъ, пут'ѐвъ (пѫтища), волòвъ, ви съдѝтъ; он глѐдъшъ, ми глѐдъшъмъ и пр. Пъпъру̀дъ пъіу̀; дошъл іе Въсъл'а; àідъ, бре Младѐн, òчъш? Вълѝгдън іе бил у нъдѐл'у; чъ удàрим овòі ку̀чъ; іа знам църква кьдà бѐшъ пòкрита; тъгаі бѐшъм момчѐ (вмѣсто момче обикновено се казва дътѐ); іа нъ съм тѐл да узнъм (не искахъ да взема, **нѣсмь хътѣлъ**); чъ іѝдъмо іутръ у̀гръд; вàрди ку̀чъ, къ чъ мъ уàпъ (пази кучето, че ще ме ухапе); овѐі човѐк іе глув, нъ чу̀іъ; кудѐ су кл'у̀човъ од ѝжу и пѝвницу.

Каза се вече по-горѣ, че неударено **ѧ** гласи *ъ*, ударено — *е;* по сѫщия начинъ и неударено **є** и **ѣ** гласи *ъ*. Явява се въпросъ, какъ ще трѣбва да обяснимъ *ъ* отъ **ѧ**, а сетнѣ и *ъ* отъ **ѣ**, **є**. За да отговоря на тоя въпросъ, азъ ще обърна внимание върху едно не напълно еднакво, но аналогично явление, въ езика на банатскитѣ българи. Въ втората часть отъ тая си работа азъ ще разгледамъ по-нашироко въпроса за прѣдполаганитѣ нѣкогашни връзки на сегашнитѣ новоселяни съ прѣселенци отъ Банатъ, а тукъ само ще се опитамъ да докарамъ въ свръзка при сѫщата само на банатскитѣ българи свойствена редукция на **ѧ** въ *ъ* и аналогичната въ новоселския говоръ, която не се е спрѣла само на **ѧ**, а се разпространило и върху стб. **ѣ** и **є**.

За да си обясня редукцията на стб. **ѧ**, **ѣ** и **є**, азъ прѣдполагамъ, че трѣбва да е влияло нѣкое източно нарѣчие, защото, доколкото е извѣстно днесь, речената редукция става само въ източнобългарски говори. Източниятъ говоръ, който ще да е далъ поводъ да захване редукцията на **ѧ**, която сетнѣ се прѣнесла и върху **ѣ** и **є**, ще да е вѣроятно нарѣчието на ония католици българи, наричани „латини“, които сѫ прѣминали отъ Влашко въ Видинско и сѫ се поселили въ Ново-село. Въ своята студия „Арнаутитѣ въ Силистренско etc“. сПсп. LXI. стр. 18.—19.

проф. Л. Милетичъ прѣдполага, че голѣма часть отъ избѣгалитѣ въ Влашко прѣзъ края на XVII. в. българи католици отъ Копиловци, Чипоровци и др. берковски села кришомъ ще да сѫ се завърнали въ България и останали въ Видинско.[1]) Съ тия именно католици българи отъ зап. България може би да сѫ дошли нѣкои фамилии отъ покатоличенитѣ павликяни, прѣселени пакъ въ Влашко отъ Никополско,[2]) или пъкъ отъ съсѣдство съ тѣзи павликяне западнобълг. католици сѫ възприели извѣстни особености на тѣхния говоръ, които и донесли въ новото си отечество. Извѣстно е, че потомцитѣ на онѣзи български католици (отъ Берковско и Никополско), които днесь живѣятъ въ Банатъ, говорятъ чисто източнобългарско нарѣчие; слѣди отъ западноб. говоръ на копиловскитѣ и чипровскитѣ прѣселенци нѣма. Явно е, че павликянитѣ, макаръ и прости селяни, сѫ наложили своя езикъ, главно поради това, че сѫ били повече, на западнитѣ българи католици, които сѫ живѣли въ Винга. Нѣщо подобно, ако и не въ такава мѣра, ще да е станало и съ ония чипровски и копиловски бѣжанци, които сѫ дошли въ Ново-село.

И тъй азъ съмъ наклоненъ да приема, че поводъ за редукция на ѧ въ ъ ще да е далъ езикътъ на дошлитѣ българи-католици, наричани латини. Въ езика на днешнитѣ банатски българи има случаи (и тѣ сѫ дори по-многобройни), гдѣто вм. *ударено* ѧ стои ъ: чъдо, чъда̀, да̥ съдна, тъгла̥т и под. Ако прѣдположимъ, че е влиялъ тоя езикъ върху новоселския езикъ, трѣбвало би днесь въ Ново-село да има тъкмо такива думи и форми, гдѣто вмѣсто ударено ѧ да стои ъ. Вмѣсто очакванитѣ многобройни примѣри съ ъ вм. ударено ѧ азъ намѣрихъ само единъ — *вътч*, за който и споменахъ по-горѣ. Може да се каже, че по нѣкакви причини всички други случаи сѫ изчезнали, а останалъ е само тоя. Но коя е причината за това? Кое е накарало прѣселенитѣ българи да захванатъ да изговарятъ ъ вмѣсто ѧ само въ неударени срички? На това не може да се отговори.[3]) Но приемемъ ли веднажъ, че тѣзи прѣселенци почнали да изговарятъ ъ само въ неударени срички, а въ ударени правилно изговаряли *е*, нататъкъ лесно ще си обяснимъ, защо тѣ почнали сетнѣ и вм. ѣ да изговарятъ *е* и ъ, па най-сетнѣ и вмѣсто етимол. є пакъ *е* и ъ. Лесно ще си обяснимъ това, защото, макаръ и да приемаме, че ъ вм. ѧ се е явило отъ едно широко носово ä, което е било дълго,[4]) ще трѣбва да се съгласимъ, че това ä сетнѣ се е стѣснявало, та е могло да съвпадне и съ етимологичното *е*. Че такова стѣсняване е могло да стане, показва банатскиятъ български езикъ, който именно е далъ поводъ за

---

[1]) Доводи за такова обратно прѣселение вж. въ споменатата студия.

[2]) За тия чипровски „българи“ и „никополски“ павликяни вж. изслѣдванията на проф. Л. Милетичъ: „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“ (Сбм. кн. XVI.—XVII.), Заселенисто на католишкитѣ българи въ Банатъ (Сбм. XIV.).

[3]) Мѫчно е да се отговори и на другъ единъ въпросъ, именно, защо въ банатския бълг. езикъ не се явява ъ вмѣсто ударено и неударено ѧ въ всички срички, гдѣто го очакваме, сир. защо покрай тъгла̥т сѫществува и стра̀ска се, покрай чъдо винаги мèсо и мӓсо, покрай зък винъги мӓко, лӓща, пет, десет и под.

[4]) Това обяснение повтаря проф. Л. Милетичъ въ „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“, отгдѣто и азъ заемамъ всички примѣри, що се отнасятъ до езика на бан. българи

редукцията на ѧ въ Ново-Село и въ който покрай старото м'äсо се срѣща и месо, покрай лäща стои десет и пр.

И така, подъ влияние на католишкия български езикъ, донесенъ отъ Влашко, а може би и отъ Банатъ, въ Ново-село почватъ да изговарятъ ъ не само вм. неударено ѧ, както е било въ тоя езикъ и както е и днесь, ами разширили тая редукция и върху случаитѣ, гдѣто въ стб. има ѣ и є. Фактътъ, че ъ застѫпя само неударено ѧ (сетнѣ и ѣ и є), и че ударено то ѧ (сетнѣ и ѣ и є) се изговаря като *е*, не бива да ни смущава, защото начала отъ такова едно разграничение виждаме и въ езика на банатчани, сир. покрай сѣдна̊, тѣгл'ат, гурѣшту, гл'ъда̊, зъли и под., срѣщаме у тѣхъ и стр'äсна̊ се, мäк, лäща, пет, рäд и др. отъ една страна и съдѝ, съднѝ, шъгу̀валъ и т. н. Можемъ да приемемъ че прѣселенитѣ въ Н.-село католици по аналогия на стрäсна̊, се, мек, лешта, ред и пр. почнали да изговарятъ всѣко ударено ѧ като *е*, а по аналогия на съднѝ, съдѝ, шъгувàл да редуциратъ всѣко неударено ѧ, като за причина на редукцията взимали отсѫтствието на ударение. По такъвъ начинъ лесно ще си обяснимъ успоредното сѫществуване въ новоселския говоръ на форми като глѐда̊ и глъдàли; п'ет и пъдъсѐ(т), времъ, бремъ (**брѣмѧ**) покрай тълѐ и под.

На това обяснение малко прѣчатъ нѣколко чудни форми, които не искамъ да прѣмълча. Въ повелит. глаг. форми *ѝдъ вам(о)!* (ела тукѣ, *дърàнчъ* (дорамче) и *валъгу* (валогъ) имаме ъ-звукъ, който се явява вмѣсто неударено и и о. Такъвъ ъ-звукъ вмѣсто *и* имаме и въ генитивнитѣ и дативни форми на членуванитѣ прилагателни, напр. големин брат, genit. = accus. голѐмънога брàта̊, dat. голѐмъному брàту; белин вол, gen. = acc. бѐлънога̊ волà; сивин кон', сѝвънога̊ кон'à. Нѣма други случаи, гдѣто неударено *о* и *и* по нѣкой законъ да потъмнѣватъ, та може да се приеме, че тукъ имаме работа съ явления, които сѫ станали пакъ по нѣкакви аналогии.

Ала възможни сѫ и инакви обяснения на загатната редукция на ѧ, є и ѣ въ тоя говоръ. Именно ония, които не ще искатъ да признаятъ нѣкакво влияние отъ страна на прѣселенцитѣ католици, ще могатъ да прѣдложатъ три други обяснения, всѣко отъ които може да се приеме за вѣроятно.

Може нѣкой да каже, че тая редукция на ѧ, ѣ, є, па и въ нѣкои случаи на *о* и *и* , ще е станала подъ влияние на ромънския езикъ, който отъ вси страни заобикаля Ново-село и който, като нахлувалъ въ самото село, е упражнявалъ своето влияние, па сетнѣ изчезвалъ.[1]) Влашкиятъ езикъ тогава ще е влиялъ за редукция и на *е* отъ стб. ѧ, ѣ, є, и на *а* и на *о* и *и*.

Ако се съгласимъ, че редукцията на *а* въ ъ и а̊ е донесена отъ Македония, а не е влашко влияние, тогава може да се прѣдположи, че и редукцията на неударено ѧ, ѣ и є не е нѣщо, станало подъ чужди

[1]) Днесь има цѣла махала въ Ново-Село, заселена съ власи, които говорятъ много добрѣ новоселски.

нѣкакви влияния, а просто аналогично разширение на единъ навикъ въ артикулацията на звуковетѣ. Щомъ при неударено *а*, говорнитѣ органи не се напрѣгали, а се отпускали, та звукътъ не излизалъ чистъ, лесно е да се допустне, че и при неударено *е* отъ **ѣ**, **ѧ** и **є** и дори *о* и *и* ставало сѫщото, вслѣдствие на което се явява речениятъ тъменъ вокалъ. Това е трето по реда си обяснение на загатната редукция въ тоя западнобълг. говоръ. И нему, както и на споменатото горѣ (2. по редъ) обяснение се противи най-вече формата *въч*(ъ), въ която ясно личи *ъ* вм. ударено **ѧ**, а това *ъ* вм. **ѧ** все нѣкакъ си напомня банатското *ъ* и *ъ̀* отъ ударено (и неударено) **ѧ**.

Най-сетнѣ може да се каже, че тая редукция е станала и подъ влияние на оня източнобългарски говоръ, който сѫ донесли съ себе въ Ново-Село прѣселенци изъ Габровско и Търновско.[1]) Въ полза и врѣда на това мнѣние могатъ да се приведатъ извѣстни доводи, които азъ нѣма да засѣгамъ.

По такъвъ начинъ за обяснение на речената редукция на неуд. стб. **ѧ**, **ѣ** и **є** въ *ъ* има четире различни тълкувания. Всѣко отъ тѣхъ има на своя страна извѣстни фактове, но и противъ всѣко отъ тѣхъ може да се повдигнатъ основателни съмнѣния. Нѣкои отъ тия тълкувания при това не стоятъ въ протива едно съ друго, та би могли да се приематъ заедно, само и само да се обясни по-добрѣ загатната редукция. Като свършвамъ съ промѣнитѣ на неударено *е* отъ **ѧ**, **ѣ** и **є**, азъ ще си позволя да се изкажа въ смисълъ, че е вѣроятно обяснението, което приема нѣкакво влияние отъ страна на прѣселенци българи отъ Влашко и Банатъ. Разгледахъ на широко тая особеность, защото тя може да служи като едничъкъ сигуренъ доказъ за католицизма на нѣкогашнитѣ новоселяни.

Съ вокала *и* сѫ станали съвсѣмъ малко промѣни. Ударено и неударено *и* се изговарятъ както въ всички други западни говори. Прим. пънѝца̥, бѝли, съкѝра, чъ прàвимо; чъ удàрим, ми съ вòзимо; дъцà су га̥ бѝли; му сипỳіъм у пънѝцу, кликнѝ състрỳ ти (викни сестра си) и т. н. Има само нѣколко случая, гдѣто неударено *и* се вѣстява потъмнѣло въ *ъ*, а въ ръза̥ и Васъла̥́, ударено и се чуе като ъ. Неударено *и* гласи *ъ* въ imperat. 2. p. sg. òдъ (ела, срв. Вид. òди).[2])

Тия загатни промѣни мѫчмо могатъ се обясни, защото прѣди всичко нѣма опрѣдѣленъ законъ, по който да ставатъ. Ще каже нѣкой, че причината е безакцентность. Обаче съ безакцентность може да се обясни само повелит. форма òдъ. Ами, което е еще по-чудно, какъ ще обяснимъ ръза, а името Васъла́? Както ще се каже по-долу, **ы** е изгубило стария си гърленъ характеръ и се е изравнило съ обикновеното етимологично *и*, но все пакъ би могло да се мисли, че въ споменатитѣ загатни форми имаме рефлекси отъ едно разширено произношение на *ы* вмѣсто *и*.

---

[1]) За такива прѣселенци вижъ въ II.

[2]) Въ „Белограчък“ имаме ъ вм. ударено *и* по аналогия на имена като пътѣк, пъсък и др. Въ „іедън“ ъ не е отъ *и*, а отъ ь, Срв. чешк. jeden ср. segan и диалект. б. еден въ ю.-з. Бълг. (Срв. сПсп. XXXVI., 762. — З. отъ Самоковъ).

Много малко промѣни е прѣтърпѣлъ вокалъ *о,* който се изговаря безъ огледъ къмъ ударението ясно. Вмѣсто неударено *о* имаме *ъ* въ *дъ-ра̀нчъ, ва̀лъгу.* Чудна е формата кра̀дъм покрай силом.

И въ членната форма за ср. и м. р. дат. и вин. п. на прилаг. имена прѣдъ члена *но* стои единъ тъменъ звукъ, който би могълъ да се смѣта за редукция на *о*-то (бѐлъно тълѐ, сѝвъно кончѐ, сивънога вола̀, брата по-големънога и под) По-вѣроятно е, че тукъ имаме работа съ звукови и формални аналогии, за които ще стане рѣчь, кога дойде редъ на членнитѣ форми въ новос. говоръ. Като изключимъ споменатитѣ случаи, гдѣто вм. *о* се явява *ъ,* всждѣ другадѣ на мѣстото на стб. **о** стои пакъ чисто *о;* така овца̀ plur. о̀вцъ; коза̀ pl. ко̀зъ; по̀л'е, у̀пол'е; бѐлин кон', уіа'нѝ бѐлънога кон'а̀; сѝвин вол, геднѳга, сѝвога вола̀.

Казаното за вокала *о* струва напълно и за *у.* Тъмния въ звукъ *(ъ),* що се явява въ винит. пад. ж. р. ед. ч. на членната форма (мо̀іъна жъна̀ accusat. моіъну жъну̀, бѐлъну кобѝлу и под.), ще да се дължи на аналогии, а не на промѣна на *у* въ *ъ,* защото такъвъ прѣходъ е много рѣдъкъ, дори невъзможенъ. Прѣгласъ на *у* въ *и* има въ думата либо̀в-ница (така и въ Вид., Бѣлогр. лѝбе и либо̀вница), въ iu (acc. sg. отъ она стб. **ѭ**), което се употрѣбя покрай іу и н'у и въ оконч. на глаг. 3. л. мн. ч. сег. вр. къжуіу, къжуии и къжуі, веруіу,-іи,-і и пр.

Старобългарскиятъ **ы**-вокалъ не е запазилъ характерния си гласежъ, а се е изравнилъ съ обикновеното етимологично *и.* Съгласно съ това се изговаря: ми, ви, вика, риба, миш и под.

Редовенъ и правиленъ застжпникъ на двата старобългарски вокала **ъ** и **ь** е слабо тъмниятъ вокалъ, който се бѣлѣжи съ *ъ.* Изключения отъ това правило речи нѣма. И тъй правилно се казва овън, бо̀лън, стра̀шън, іедън дън, п'ет дъна̀, кла̀дънъц, пъсък **(пѣсъкъ)**, пътък **(патъкъ)**, гла̀дън, дъшти и дъштер, бъчва, въшка, тъчѐмо, дънъска ночъска, іесънъска, тъмън, чвъртърток, мънъчък comparat. по̀ мънъчкога, лъко, полъко, лъсно, цъкло̀, овъс, оцът. Пътру̀ц іе бо̀лън; дънъска чъйдъмо на свъту̀ во̀ду; *овъі* кон іе моі; іош нъ съ іе съвну̀ло. А мл'ого іима дор да съ съвнъ? дънъска чъ пра̀вимо тѝтору; за дъштер му си купѝл котъл; тъмън (тъкмо) кад бѐшъ мѐсъц расипък (послѣдна четвърть); съг іе пра̀зън мѐсъц; овъі *іаръм.*[1])

Староб. групи tгъt, tlъt (*ръ, лъ* между съгласни) се изговарятъ по източнобългарски сир. така, че въ едни случаи се чуе *ър* (tъrt), а въ други *ръ* (trъt). По това новос. говоръ напълно прилича на извѣстни източни нарѣчия, които ще да сж му влияли. Интересно е, че *л*-то е обикновено доста меко; чува се съл'зъ вм. сълзъ, бъл'а̀ и под. Прим. вълк accusat. вълка̀, бъл'а̀, жълтица, кърт (мжжкото) кьртица и къртица̀ (женско), іа вършѐм, они върш у̀, гърнѐ, но грънци, грънчарин; гърк и гърчк'и (а не гръчк'и), мъркъ (покрай мърко и мърку = малко); они видо̀у вълка̀; іала съг но̀су іеднога̀ мъртвъца̀; държа̀ва пъча̀ли од овѝіа фабрика̀нцъ;

[1]) Въ го̀лубе имаме изясненъ *ъ* въ *о,* а въ бла̀тинска риба слабо едно *и* вм. стб. **ь**.

съ ра̀сърди, съ ръсърдѝл; да̥ идъ на̥ ръскрѣс'е; он код маіку дошъл жълт, прѫблѐдън; а она истъргну са̀бл'у; чървънà іа̀бълка; чърнин кон, сѐкър, но съкѐрва. Изключение прави думата сънцъ (съ родѝло сънце); донесена отъ Македония. Въ старобълг. **цръкы** не се употрѣбя черква, а църква. **Блъгарннъ** гласи *бу̀гърин*. Само у отдѣлни лица се чуе вм. *ръ, ър* (resp. *лъ, ъл*) вокално р̥ и л̥.

Стб. **рѫ** правилно гласи *ру:* пру̀к'е, гру̀ди, струк.

Особеность, която хубаво отличава новос. говоръ отъ вид. и говора на видинскитѣ села, е пълната и послѣдовно прокарна іотация[1]) на *е* и *и* въ начало на думитѣ. Така въ Ново-село ясно се чуе *іе*, а не *е*, както въ Вид., іѐсън, іесънѣска̥, іедън, іец! іелѐк; іимъм, іи, іим и т. н.

Іотацията не се ограничава само при гласни, що стоятъ въ начало на дума, а засѣга и ония, що стоятъ въ начало на сричка слѣдъ гласна въ срѣдисловието; така пъіѐ срещу Вид. пѐе, съ смъіѐ, пиіеш и пѝіъш чуіе̥ш, мо̀іъно дъо̀чъ; мо̀іи, **чий**, бро̀іимо и пр.

Отъ друга страна іотацията на вокалитѣ *а, о, у* не е прокарана тъй послѣдовно. Така срещу уіу̀тро, іу̀тръ стои узда̀; ор и іор (влашки, или) се употрѣбятъ едно покрай друго, никога обаче не се чуе въ живия говор іовца̀, іо̀дъ вм. о̀дъ (= ела); срѣщу угл'ев се употрѣбя винъги іу̀жъ и пр. Ала въ начало на сричка слѣдъ гласна въ срѣдисловието іотацията е прокарана послѣдовно: дъчътиіа̥ пъіу̀, дъца̀ съ смъіу̀, ова̀і кобѝла̥ іе моіа̀, ова̀і кра̀ва іе твоіа̀ и пр.

Вмѣтане на вокали става често. Причината на това вмѣтане е леснотията въ езика, стремежътъ да се направятъ извѣстни звукови съчетания по-лесни за изговоръ, ала може да се приеме, че въ извѣстни случаи то става просто по аналогия. Така срещу мъртвъц стои стара винителна respect. родителна форма мъртъвца̀; покрай очаквано нъсмо срѣщаме нъсъмо, гдѣто *ъ* е прокаранъ по аналогия на *съм*. Въ сѫщность обаче и въ двата случая нѣма никакво вмѣтане, а се е запазилъ стариятъ **ъ**, който въ други случаи изчезва. Така и въ блат*и*нска имаме вмѣсто стария **ь** чисто *и*, което прави произношението възможно. Интересна е формата арицъ вм. **рыждъ** съ прѣдметнато *а*.

Като свършвамъ прѣгледа на промѣнитѣ, станали съ вокалитѣ въ новос. говоръ, не бива да не изтъкна една особеность, която му придава особенъ характеръ. Тая особеность състои въ бързото говорене, което има за послѣдица скратяване на извѣстни вокали. Новоселянинътъ обикновено говори бърже, та поради това често вмѣсто да артикулира цѣлъ, ясенъ вокалъ, той артикулира звукъ, който не е вече вокаленъ, а консонантенъ. По нѣкой пѫть поради бързото говорене извѣстни вокали съвсѣмъ изчезватъ: вмѣсто очакваното по звуковитѣ закони на новос. рѣчь нъ іу мъну̀іу бра̀ка̥ да̥ до̀ідъ се чува само нъі мънуі бра̀ка̥ дъдоідъ, дѣто вмѣсто accus. іу прѣко едно прѣгласено іи се е дошло до консонантно і, което се съединява къмъ прѣдходната дума и вмѣсто мъну̀іу

[1]) Іотацията особено бие на очи: за да означа това j, което доста прилича на спирантно j, азъ употрѣбямъ знака і.

по сѫщия пѫть се е дошло до мънуi; дъцà ѝдъi вм. идъiу; они га̥ лъжъi вм. лъжъiу или лъжъiи; пѝшъi, вѐруi, минувъi, къжу̀i, стовъруi и пр. вм. пишъiу, веруiу и пр. По сѫщия начинъ се скратява шуѝца̥ (суекъ, суф. *ица* по аналогия на къртица) въ шуiца̥: днѣска̥ одѝ на место и наiдò iедну̀ шуiцу; га у̀дърiл, нъсъмò га̥ у̀бiли и пр.

Извѣстни гласни се изговарятъ твърдѣ кѫсо, а други доста удължено. Заслужва да се обърне особено внимание върху това езиково явление, за да се види, дали не е влияние сърбско.

Освѣнъ споменатия вече прѣгласъ на *iу* въ *iи*, сѫществува и прѣгласъ *iа—iе*, ала само въ единъ коренъ — стб. **ıад**; повелит. стб. ф. **ıаждь** гласи тука съ прѣгласъ iец! причаст. **ıалъ** гласи iел, ж. р. iела, ср. р. iело, plur. iели. Може обаче и да се каже, че нѣмаме работа съ прѣгласъ, а съ аналогично разширение на звука е(iе) отъ форми като обед, изел и др., въ които нѣма никакъвъ прѣгласъ.[1])

За съгласнитѣ. Каза се, че най-характерната чърта на новос. консонатизъмъ е неослабването на звучнитѣ съгласни въ края на думитѣ сир. произнасянето брег, бог, леб, лед, под, нъвòд, праг, рог, грàд, рòд, прѝстъв, въртѐж, и под. вм. обикновеното брек, бок, леп, лет, пот. и т. н.

Староб. *жд, шт* отъ dj, tj сѫ замѣнени, както въ повечето сз. говори, съ *ц* и *ч:* ръцà, сàцъ, рàца̥ съ, нъсàцъм, въцà (стб. вѣжда) plur. вѐцъ, òцъци (**отъ жаждꙑ**); свъчà pl. свечъ, ноч, кнòчи, лѐча̥ гàчъ, врàчам.

На мѣстото на *щ(жд)* отъ друго етимологично потекло обикновено стои *щ (жд):* дъшти и дъштер, iош(тъ), обштинѐ, бъштà. Вмѣсто ще въ т. нареч. дѣеричастия редомъ се вѣстява *че:* што чъ добѝiетъ одѐiчъ прѣз сълò?; што чъ добиiъш глъдàiчъ овдѐка̥?; iа га̥ видо минувàiчъ по пут.

Твърдѣ характеристична за тоя говоръ е мекостьта на съгласнитѣ *л* и *н*. Прѣдъ *е* и *и* тѣ винаги сѫ меки: н'ега̥, н'ему, н'ин, н'ина̥, о, и, съл'ан'е пòл'е, упòл'е, чъкàн'е (ъ), зъпъл'ѝла (запалила). Меко *л* се чува освѣнъ това и въ други случаи, гдѣто съвсѣмъ го не очакваме; изговаря се *мл'ого* вм. млого отъ много; това мл'ого е извънредно характерно; у по-старитѣ и днесъ се чуе съл'зъ, съ едно особено слабо меко л', така и бъл'à plur. бъл'ъ (бълхà) л'уг'е и под. Тия и подобни примѣри сочатъ, че нѣкога въ Ново-село ще е сѫществувало негли само едно л', или пъкъ че по причини, които днесъ не могатъ да се изслѣдватъ, е имало наклонность да се омекчава всѣко л.

Има извѣстна мекость и въ произношението на лабиялнитѣ съгласни прѣдъ *е* и *и;* стб. **пѫть** се изговаря така, че трѣбва да се отбѣлѣжи п'ет; пиiъмо се изговаря не съ толкозъ голѣмо омекчение на п: чъ п'иiъмо, м'енъ се чуе вм. менъ; така в'етър в'едра̥, обаче само въ езика на старцитѣ и женитѣ; младото поколѣние въ повечето и дори въ всички случаи изговаря *б, п, в,* и *м* не тъй меко.

[1]) Откъмъ тая страна и видинскиятъ говоръ показва подобна аналогия; сег. врѣме отъ ıасти гласи едѐм, едѐш, едѐ, едѐме, едѐте едът impert. едé (едеше, едешем), едеше, едеше etcr., а въ повелит. наклон. и прич. вмѣсто това *е* се вѣстява стб. ıа. iаш! iал plur. iале; изедѐм, изел, наедем са, проедем, но проiал, наiал и пр.

Гърленитѣ съгласни (г, к, х) прѣдъ *е, и* се изговарятъ винаги меко, сир. изговаря се к'итка, а не китка съ твърдо к, сък'ира̥ и пр. Звукъ *х,* както въ повечето народни говори, никакъ не се и чуе; вмѣсто него или се не изговаря нищо и то въ начало на думитѣ, като лѐб, Ристос и пр., или едва се чуе единъ видъ придихание (отидо̀'). Въ дрѐіа plur. дрѐіе, муіа̀ и под. вмѣсто *х* не се чува нищо и за това тъкмо слѣдната гласна е іотувана; но ў̌аnа̥, узо̀у, къжа́у и под. Въ края на думата глух е замѣнено чрѣзъ *ф:* овъі човѐк іе глуф, нъ чуіъ.

Както въ много западнобълг. говори, така и въ новос., често вмѣсто меко *т* resp. *д* се явява меко *к'* resp. *г':* бра̀к'а̥ цвѐк'ъ, г'а̀вол, пру̌к'(е), лаг'а и пр.[1]) Зѫбнитѣ *д, т,* които поради голѣмата си мекость сѫ минали въ *к, г,* се произнасятъ меко прѣдъ *е-и* пакъ повечето отъ старитѣ и женитѣ: чуе се д̀'еда̥ вм. дѐда̥; *к* вм. *т* имаме въ чък'ина (четина).

Не се откриватъ слѣди отъ мекъ изговоръ на сибилантитѣ (з, ц, с, ѕ) и палаталитѣ (ж, ч, ш, џ).

Заслужва внимание l epentheticum въ зъмл'а̀ (зѐмл'а̥) и сабл'а; интересна е формата Дъмн'ан вм. Дамянъ. (И тритѣ форми се срѣщатъ и въ Вид.).

Антиципация (прѣфърляне) на мекостьта става доста често: чъ берьмо лоізъ; овъі годину нѐмъмо гроізъ; дошли му браік'а̥ (покрай него и бра̀к'а̥) и пр.

Формитѣ за мн. ч. овчър'ѐ, говъдар'ѐ, плугър'ѐ, другър'ѐ и под. въ езика на старитѣ сочатъ, че по-рано се е произнасяло често меко *р* тамъ, гдѣто днесъ е обикнато само твърдо *р*.

Въ стрътнул вм. срътнул (срѣщналъ) имаме вметнато *т* между *с* и *р,* както въ извѣстнитѣ отъ други нарѣчия примѣри стрѐда, стрѐбро и т. н.

Метатеза на съгласни има въ сва̀бда̥ вм. сва̀дба̥, покрі̀ва вм. корі̀ва, чвътърти вм. чътвърти, съв отъ **вьсь,** сва вм. вса отъ **вьсꙗ,** сво (све) вм. све отъ **вьсѥ:** ми свабду бъз старок'у нъ пра̀вимо; сво съло̀ чъ тѐръмо, іа сьм зъбовърі̀л.

Група *хв* се изговаря като *ф* (фану̌л, фъча̀л), а въ съчетанието *св в*-то се чуе ясно: свъча̀, свирка̥, сва̀товъ и пр. Вмѣсто очаквано *в* resp. *ф* има *у* въ улѐли, узѐли, узо̀у̌.

Изфърляне на съгласни имаме въ сѐкър, съкърва (свекръ), въ лѐб, Ристос, дъочъ, дочъ и дъчътіа (дѣвойче, дѣвойчения), у̌глъу (срв. дръж у̌глъу) на̀глъу, пътна̀іъс, двана̀іъс, дъвдъсѐ, осъмдъсѐ и пр.

Форми.

Въ Ново-село има *членъ,* обаче тоя членъ не се „употрѣбява както на всѣкѫдѣ" (Псп. XXXVI., 969.), защото е ограниченъ само въ областьта на прилагателнитѣ. Наистина днесъ се чуватъ въ Ново-село членни форми на *ъ, та, то, те,* алатѣ сѫ се явили подъ влияние на книжовния езикъ. Членътъ у прилагат. имена е *ин, на, но, ни* и *нъ* (*ин* отъ *он* за

[1]) Въ кибрі̀к вм. кибритъ к-то е отвърдѣло; възможно е обаче, да не е било никога меко.

м. р. ед. ч., *на* отъ *она* за ж. р. ед. ч., *но* — ср. р., *ни* — мн. ч. м. ср. р. и *нъ* — мн. ч. ж. р.). Тоя членъ се прибавя къмъ една основа, която за м. р. ед. ч. окончава на *и* (сѝвин вол), за ж. и ср. р. на ъ: бѐлъна крава, бѐлъно тълѐ). Въ косвенитѣ падежи прѣдъ члена гласната е еднаква: nom. бѐлин вол, accus. бѐлънога̥ волà; n. бѐлъна крава, acc. бѐлъну краву; n. бѐлъно тълѐ, acc. бѐлъно тълѐ. Какъ сѫ се явили тия форми? Очаквахме за м. р. n. белин, accus. белинога̥; белàнога̥ или бѐлонога̥, за ж. р. п. n. бѐла̥на, acc. белуну, за ср. р. n. бѐлъно, acc. бѐлъно, като излизаме отъ староб. бѣлы⁀(о)нъ, бѣлаꙗ⁀она, бѣлоѥ⁀оно; accus. бѣлаго оного, или бѣла онога, бѣлѫѭ онѫ, бѣлоѥ оно. Явно е, че тука сѫ ставали аналогии. Ср. родъ или слѣдствие на редукция на неударено *о* въ *ъ*, или подъ влияние на ж. форма бѐлъна, взелъ да гласи бѐлъно. При ж. родъ ъ отъ nom. проникнало и въ accus., та вм. бѐлуну се явила нова форма бѐлъну; по-нататъкъ това ъ проникнало и въ м. р. вин. п. Остая само да се промъкне това ъ въ им п. м. р., за да се получи едно напълно униформирано склонение на членната форма, сир. имали бихме тогазъ белън вол, бѐлъна крàва̥, бѐлъно тълѐ; accusat. белънога волà, бѐлъну краву, бѐлъно тълѐ. По-горѣ приведохъ примѣри отъ членни форми, тука ще наведа още нѣколко: ми тъ чъкàмо, чъкàмо до вечѐру голѐмъну и тъ нъмà (чакахме те, чакахме до голѣма вечеря и те нѣма).

Кога волà стъ прѣдàли, чѐрнънога̥ іор бѐлънога̥. Кої вол ви іе бѫжàл, белин (і)ор сѝвин? Упрѫгнѝ сѝвънога̥ волà. Коіа овцà іе бѫжàла, моіъна (і)ор твоіъна. Лѐвъно (често *стънгъно*) òко на бѐлънога̥ конà іе удàръно. Моіъна кобѝла̥, бѐлъно кончѐ, творъно іагне(ъ). Бѐлин вол тѐгли добрò. Такива форми има и пиротскиятъ женски говоръ (*Иречекъ,* Княж. Бълг. II., 505.).

Белънога, сивънога и т. н. сѫ родит. resp. винит. форми. Па има и форма за дат. пад.: даі овуі кнѝгу брату (ти) поголѐмъному (дай тая книга на по-голѣмия (си) братъ).

Че наистина тукъ имаме работа съ членни форми, ясно личи отъ слѣдното съпоставяне:

I. { съм вѝдъл іеднога̀ бѐлога̥ волà и
съм вѝдъл *бѐлънога̥* волà.

II. { Кої овѐн ви іе умърл, *бѐлин* (і)ор *чърнин;*
какѐвъ бешъ онѣі овѐн, што га прѫдàдостъ, бел (і)ор чърн.

Въ горния редъ на II. и долния редъ на I. имаме членувани прилагателни, които ясно се отличаватъ и по форма и по значение.

Сѫществителнитѣ имена днесь въ Н.-с. нѣматъ членъ. Овцà іе бѫжàла може да значи овцата е избѣгала или само овца е избѣгала. По нѣколко остатъци отъ членни форми съ *та* и *то* при имена отъ ж. р. на съгласна можемъ да заключимъ, че нѣкога ще е имало, ако не напълно развита членна форма за тритѣ рода, а то поне отдѣлни форми за нѣколко по-употрѣбяни думи. Такова заключение може да се усили, като се вземе въ внимание фактътъ, че основателитѣ на Ново-село сѫ били хора, които сѫ употрѣбяли тъкмо тая членна форма (на *ът, та, то, те*)

и сѫ дошли отъ страни, гдѣто и день днешенъ сѫществуватъ тия членни форми. Тия забравени членувани форми сѫ слѣднитѣ: цъфта̀ (ова̀і цъфта, тая цѣвь-та), оста (ось та, она̀і оста̀ іе стро̀шъна), мъста̀; ръшта̀ и др. всички тѣ се схващатъ като форми, въ които *-та* е суфиксъ, а не членъ, и ако нѣкой иска да употрѣби членна форма по образецъ на литерат. бълг. езикъ, той ще каже безъ друго оста̀та, мъста̀та, както обикновено казва ова̀і оста, сир. тая осьта; она̀і цъфта̀, сир. оная цѣвьта и пр. Подобни форми има и въ Трънско: солтата, да̀і лоітуто и др. (срв. Иречекъ, Княж. Бълг. II., 505.). Би могло да се каже, че въ тия чудати форми нѣмаме никакви забравени остатъци отъ членни форми, а просто новообразувани и подъ влияние на околнитѣ говори форми, които не се схващатъ и не могатъ да се схващатъ като членни, защото новоселянинътъ нѣма усѣтъ за членъ при сѫщ. имена. Второто прѣдположение има за себе малко вѣроятие.

Заслужватъ внимание староитѣ *дуални форми* у имената отъ м. р.: два вола̀, сто кон'а̀, п'ет дъна̀ и под. Явно е, че тукъ дуалната форма се е разширила, като се мислѣло, че причината за тая форма е числителното име; щомъ веднажъ се взело числит. за причина на особената форма, нататъкъ лесно е могла по аналогия да се туря подобна форма при всѣко числително. Споредъ правилното *два вола́*, образувало се три вола̀, дѐсът вола̀, сто вола̀ и т. н.

Старобълг. форми камы,-ень, пламы-ень, кремы-ень и под. сѫ застѫпени по два начина: покрай ка̀мън, крѐмън и пр. рѣдко се употрѣбя и ка̀мик.

Звателниятъ падежъ при имената отъ м. р. (нариц. и собствени) окончава на *е*, което безъ ударение подпада подъ закона за редукцията: ку̀мъ (куме), да̀скълъ, сѐкръ (свекре), Ста̀нкулъ, Ту̀дъръ. Имената отъ ж. р. иматъ въ зват. п. *о* (Ста̀нк*о* о̀дъ вам, Лѐнко, сѐд Марі̀іо), покрай което нерѣдко се срѣща и *ъ*: ма́мъ (вѣроятно подъ влияние на влашкото му̀мѫ, което се чуе и въ Ново-село), *дд́къ* (употрѣбя се кога мѫжъ се обръща къмъ жена си; явно е, че тая характеристична форма стои въ свръзка съ сѫщ. дъочъ, дъо̀к'а, до̀чъ (дѣвойка-че; напомня кулското обръщение бу̀лка! съ което се обръщатъ не само къмъ млади невѣсти, а и стари жени), де фътѝкъ (пакъ влашка дума; употрѣбя се кога се обръщатъ къмъ момиче; аналогично е съ обикновен. въ Зап. Бълг. миче, моме и под.). Не ще съмнѣние, че старитѣ правилни форми сѫ имали винаги *о* въ зват. пад., както явно сочатъ зват. форми на собственитѣ имена.

Формитѣ за *множ. число* напомнятъ по образуванието си формитѣ, що срѣщаме и въ другитѣ сѣверозапад. българ. говори, ала особената фонетика на новос. рѣчь прави и тукъ тия форми необикновени. Така, ония едносложни сѫществ. отъ м. р., които въ другитѣ бълг. нарѣчия и въ книжовния езикъ въ мн. ч. свършватъ на *ове,* образуватъ мн. ч. и въ Ново-село съ промѣненото вслѣдствие редукция окончание *о̀въ* и *ѐвъ* срв. враг, вра̀говъ, син, сѝновъ, плас — пла̀стовъ, брес — брѐстовъ, лѐб—лѐбовъ, кум - ку̀мовъ, под (=мост) по̀довъ и т. н. Срещу тия форми

трѣбва да поставимъ нож—ножѐвъ, плот—плотѐвъ, пут—путѐвъ[1]) и под., които иматъ нѣколко съотвѣтни форми въ Видинско, Софийско и друг.

Понеже членна форма за сжщ. не се употрѣбя, па и да се употрѣбя, би трѣбвало да окончава за м. р. ед. ч. на *ън*, затова форми като волà, кон'à, вълкà, мỳжа̥, сѝна и под. трѣбва да се смѣтатъ за стари *родителни падежи*, които взели функция на винит.; напр. въ тѐръі овòга̥ волà, уаінѝ бѐлънога̥ кон'à и под. нѣма и не може да има членна форма покрай едно показат. мѣстоим. или членувано прилагателно. Има случаи, гдѣто тая стара род. форма се схваща и като членувано сжщ.: нъсъм дошлà със мỳжа, придàдостъ волà, чъ іидъм код гъркà и под.

Остатъци отъ стария род. падежъ имаме и въ слѣднитѣ случаи: іе умърл òтглъди; съ опѐчъ òцъжи (òцъци), опече се отъ горещина, (жажда), нѐмъм сѝна̥ и под.

Дателниятъ падежъ хубаво се пази и день днешенъ въ Ново-село. Имената отъ м. р. въ дат. п. ед. ч. свършватъ на *у*, а всички имена отъ ж. р. иматъ окончание *ѐ* или *ъ* споредъ това, дали ударението имъ пада или не пада на послѣдната сричка; срав. напр. іе къжàл брату му; дъдѐм тъ врàгу; дъдѐм ти дỳшу гàволу; дъдем ти очи гàволу; съм къжàл състрѐ ми, бàбъ ми (бабѣ ми), мумъ ми; іе къжал бъштѐ му (баща се скланя като сестрà); даі га̥ дѐдъ ти (дѐда̥ свършва на а̥ като баба̥, затова и дат. гласи дедъ (отъ дѣдѣ) както бабъ; инакъ, ако свършваше на *о*, трѣбаше дат. пад. да бжде дѐду ти); си къжал нъштò дѐдъ ти? а брѐ си къжàл тѐтъ ти? Вàнъ Кòвриному мàти; си отишъл да̥ кàжъш пъшѐ? к ночи.

При имената отъ ж. р. се различаватъ освѣнъ дат. още старитѣ два пад. именит. и винит. Именит. пад. свършва както и въ стб. на *а*, което *а* е ясно само подъ ударение, а инакъ се чуе потъмнѣло въ а̥: жънà, състрà, козà. овцà, но кокòшка̥, бàба̥, кн'ига̥, и пр. Винит. пад. правилно, споредъ звуковитѣ закони, окончава на *у*: жънỳ, бъщỳ, състрỳ, кн'ѝгу, кошỳл'у etc. Прим. Чъ тъ чуіе Цѐка̥; Изѐл ти огън' Цѐку; оваі козà іе бъжàла; тѐръі козỳ нàпол'е; кликнѝ състрỳ ти да̥ дòідъ; докàръі іеднỳ бѝру; кн'игу іи прочѐтъ ти? (Прочете ли книгата?); узнѝ овỳі пърàшку (пърашка, Вид. перашка, червено великденско яйце), па іи даі онѐй жънѐ; иди бре да̥ дъдеш іедну іàбълку онѐі църѝцъ; кликнѝ (зов(н)ѝ) бъштỳ ти, дѐду ти; чъ іидъмо ỳсръду (въ срѣда); му сипỳіе̥м у пънѝцу.

Отъ *сложното склонение на прилагат.* има запазени стари. родит. и дателни форми за м. р. ед. ч.: сѝвога̥ волà, бѐлогà овнà и под.

Показателно мѣстоимение за близки прѣдмети е овъі, овàі, овоі (отъ *овъ+и*, *ова+ıа*, *ово+ıе*), за далечни онъі, онаі и оноі. Множ. число за м. р. гласи овиіа̥, ониіа̥, за ж. р. овѐі, онѐі, за ср. р. овиіа̥, ониіа̥. Употрѣбя се дат. и вин. пад. м. и ж. р. ед. ч. отъ тия мѣстоимения: съм вѝдъл овòга̥ човѐка; овуі кн'игу іи прочѐтъ ти? овуі гòдину нѐмъмо грòізъ; овòму га̥ дàдо.

---

[1]) По пут'евъ може да се сжди, че нѣкога се е изговаряло и пут'.

Притежателн. мѣстоимѣния сѫ: моі, моіà, моіò, твоі, твоіà, твоіò, негов, нѐгова, -о; нòіън, нòіна, нòіно и нѝн, нѝна, нѝно, -и (тѣхенъ).

Староб. **оба** и **обѣ** е запазено въ форма òбъіцъ да врѐвимо, òбъіца іи сво сълò (Погов. употрѣбяна, когато искатъ да кажатъ, че тайна между двама не е тайна, сир. да говоримъ ние двама и цѣлото село слѣдъ насъ). Срѣща се и òбъдва (отъ **оба+дъва** усилено).

Мѣстоимението **вьсь, вься, вьсе** гласи съв, сва, сво; въ *въздѝн* имаме запазено вьс вм. днешното съв; стб. **вьсь дьнь**. Множ. ч. за м. и ср. р. гласи сви, за ж. р. све. Метатеза има и въ мѣстоимен. сваки, свака, свако и образуваното отъ него нарѣчие свакоіако.

Въпросит. мѣстоимение „какъвъ“ гласи къкъв (рѣдко), къква̀, и къквò, а относит., съ което се отговаря на горното, гласи тъкъв (рѣдко), тъква, тъкво. Множ. число: м. и ср. р. къкви, ж. къквѐ, мн. ср. тъквііа, ж. тъквѐ.

Отъ спомагателния глаголъ *ѥ* и въпросит. нарѣчие къкò стб. **како** како) се е образувала формата (отъ какò+іе) къкоі, която по смисълъ и образуване отговаря на банатско-бълг. какѐ касѐ. Съотвѣтно на въпросит. къкòі се образувало утвърдително тъкòі, което се употрѣбя винаги вм. тъй.

Други се употрѣбя и членувано. М. р. гласи *другàнин*, покрай което се срѣща и *другин*, ж. р. *дрỳгъна*, ср. р. *дрỳгъно*. Формата друганин е доста чудна съ своето ан прѣдъ члена.

Интересни сѫ образуванитѣ по аналогия множ. форми овнòвъ (отъ овън), чѐшл'овъ (чѐшъл', зъбче чесновъ лукъ), лàктовъ и пр.

Сѫществит. со суфиксъ ан, ар, ач, ен, ер, ел, ин, ир, ил и под. иматъ въ мн. ч., както и другитѣ западни говори, окончание *е* и *'е*: овчър'ѐ, говъдар'ѐ, другър'ѐ, съл'ан'е, копъчѐ, бỳгърę, прѣстъне и пр.

Староб. форма прѣдставя мн. ч. отъ кон'- кòн'и, така сѫщо и л'ỳг'е (**людие**); срещу тѣхъ, както е извѣстно, въ други нарѣчия стоятъ кръстосани аналогични форми, сир. вм. стб. кон'и се употрѣбя кон'ѐ, образувано по аналог. на сѫщ. отъ III. склон. и обратно вм. очаквано людые се срѣща люди, гдето *и* е отъ *іо*-основи вм. правилното стб. оконч. на и-основи ые, ие. Споредъ лàктовъ би трѣбвало да се образува и нòктовъ; вмѣсто него се срѣща нòкти.

Имената на ж. р. свършватъ въ мн. ч. на *е*, което бива ясно (подъ ударение) и редуцирано (безъ ударение); напр. овѐі жън'ѐ, пъпърỳдъ пъіỳ (пеперудитѣ περπερούνα пѣятъ); дъца си сỳшъшъу кошул'е; ми іімъмо мл'òго òвцъ; докàръі іеднỳ биру и двѐ чàшъ; ііма мл'òго ѕвѐздъ; овъі нѐма вѐцъ; чъ кỳпимо свѐчъ и пр. И ония сѫществит. отъ ж. р., които въ извѣстни източни и западни говори иматъ въ мн. ч. *е* или *ие*, свършватъ на *ъ* отъ *е*: змііъ, ед. ч. змііà, свин'ъ ед. ч. свин'à, òвцъ отъ овца и пр.

Всички речи имена на *е* отъ ср. р. иматъ въ мн. ч. суфиксъ *-ъта* и *ета*, прѣнесенъ по аналогия отъ стб. *т*-основи (**тєлѧ — тєлѧтѧ**); срв. іімъ—іімъта, врѐмъ -врѐмъта, кỳчъ—кучъта, цвек'ъ- цвѐк'ъта, бỳръ -буръта, тълѐ -тълѐта. Изключение правятъ: дътѐ мн. ч. дъцà, прàсъ мн. ч. прàсцъ

и още нѣкол. „Дочъ“, „дъочъ“ (отъ дѣвойче) прави мн. ч. дъчътіа̥. Други форми съ тоя суфиксъ, който е доста обикнатъ въ сѣверозап. говори, не срѣщнахъ.

Личното мѣстоимение за 1. л ед. ч. гласи *іа*, дат. и винит. пад. *мѐнъ* (съ логич. удар.) и *ми* (дат.) *мъ* (вин.) безъ логич. ударение. Ето ичнитѣ мѣстоимения за всички родове, числа и падежи.

Nom.	іа	ми	ти	ви	он	онà	онò	они
D.	мѐнъ, ми	нам, ни	тѐбъ ти	вам ви	н'ѐму му	іи,н'оі	н'ѐму,му	н'им,им
Acc.	мѐнъ и мѐн,мъ	нас ни	тѐбъ тѐб,ть	вас ви	нѐга̥ га̥	н'у,іу,іи,і	н'ѐга̥,га̥	н'и іи.

Прим. да̥ ѝмъшъш ти винò, дàвъшъш ми мен? (ако имаше ти вино, щѣше ли да дадешъ и мене?); там би ти къжувàл свàшто; съ глỳмимо, нъ съ кàръмо; іи мòлимо, да̥ съ спогòдимо (молимъ ги, да се спогодимъ); нъ су тѐли и ми нѐчъмо; си му къжàл брѐ? зъштò нъ си і кликнỳл (защо не си я викалъ); мъ іе бѝл.

Въ областьта на *глагола* трѣбва да отбѣлѣжимъ изравнението на I. и III. спрежение поради съвпадежа на неударено *а* въ окончанията на III. спр. съ неударено *е* у глаголитѣ отъ I. спреж. сир. глѐдам, вѝкам, стрел'ам и под. почватъ да се спрѣгатъ като пишем, кликнем, и др., защото споредъ споменатия звуковъ законъ неударено *а* и *е* даватъ ъ. И въ 3. л. ед ч. III. спреж. вм. а̥ по аналогия и другитѣ лица се явява ъ.

Както въ всички сѣверозап. говори, и въ новос. 1. л. ед. ч. сег. вр. на глаголитѣ свършва на *ем* (ъм) и *им:* чътѐм, пѝшъм, викъм, вѝдим, лъжѝм и пр. Споредъ това 1. л. мн. ч. не може да окончава на *м*, а на *ме* или *мо*. Въ Ново-село се употрѣбя винаги *-мо*, а никога *ме:* чътѐмо, пѝшемо, викъмо, видимо, лъжѝмо и пр. Въ 3. л. мн. ч. *тъ* е изчезнало: всички глаголи окончаватъ на *у*, или *ъіу*, отъ което сѫ се развили *ъіи* и *ъі:* чътỳ, пишъі (ъіу) и пѝшу, викъіу (іи,-і), лъжъі (лъжатъ), лъжỳ (лежатъ) и пр. По такъвъ начинъ спрежението на глаголитѣ ора, кликна, пѣя, пиша, зная, пия, видя, лежа, варя, гледамъ, куповамъ ще бѫде:

орѐм	клѝкнъм	пъіѐм	пѝшъм	знаіъм	знам
орѐш	клѝкнъш	пъіѐш	пѝшъш	знаіъш	знаш
орѐ	клѝкнъ	пъіѐ	пѝшъ	знаіъ	зна
орѐмо	клѝкнъмо	пъіѐмо	пѝшъмо	знамо	
орѐтъ	клѝкнътъ	пъіѐтъ	пѝшътъ	знатъ	
оръі,ỳ	клѝкну,ъі	пъіỳ	пѝшъіу,і	знаіу	
пѝіъм	вѝдим	лъжѝм	вàрим	глѐдъм	
пѝіъш	вѝдиш	лъжѝш	вàриш	глѐдъш	
пѝіъ	вѝди	лъжѝ	вари	глѐдъ, а̥	
пѝіъмо	вѝдимо	лъжѝмо	вàримо	глѐдъмо	
пѝіътъ	вѝдитъ	лъжѝтъ	вàритъ	глѐдътъ	
пѝіу	вѝдъі,у	лъжỳ	вàръі,у	глѐдъі[1])	

[1]) Спомагат. глаголи прѣдставятъ доста отдѣлни характеристични и интересни форми; съм, си, іе, *съмò*, стъ, су; Imperf. бешъм, бешъш, бешъ etc.; покрай бешъмо, бешътъ се срѣщатъ и бѐсмо бѐстъ: очъм очъш, очъ, очъмо, очъмъ, очъі; нѐчъм, нѐчъш, нечъ, нѐчъмо, нѐчътъ, нечъі; Imperf. нъ тъіà, 3. мн. нъ тъіàу; мин. неопрѣд. нъ съм тѐл. (нѣсмь хътѣлъ).

Купувамъ и стова́рямъ, гласятъ купуіъм, стоварувам-стовъруіъм и се спрѣгатъ така:

1. купу̀іъм, стовъру̀іъм; 2. купу̀іъш, стовъруіъш; 3. купу̀іъ, стовару̀іъ; 1. мн. купу̀іъмо, стовъру̀іъмо; 2. купу̀іътъ, стовъру̀іътъ; 3. купуіу ,іиі, стовъру̀і.

Имперфектната форма се употрѣбя доста често. Заслужва да се обърне внимание върху изедначенитѣ по аналогия форми на това врѣме. Срещу

стб. **имѣахъ имѣаше имѣаше омѣахомъ имѣашете имѣахѫ** и
бѣахъ бѣаше бѣаше бѣахомъ бѣашете бѣахѫ

днесь въ новос. рѣчь се употрѣбятъ формитѣ, които сѫ образувани тъй, че къмъ една основа на *-ше* сѫ притурени окончанията на сег. врѣме. Подобно и съдешъм, пишъшъм, глѐдъшъм, да̀въшъмъ, одъшъм, 2. л. съдѐшъш, пишъшъш, да̀въшъш, одъшъш, 3. л. съдѐшъ, пишъшъ и пр.

И така	іймъшъм	бѐшъм
	іймъшъш	бѐшъш
	іймъшъ	бѐшъ
	іймъшъмо	бѐшъмо
	іймъшътъ	бѐшътъ
	іймъшъу	бѐшъу.

	осн. ок.	осн. ок.
Аналогията е ясна за всѣкиго; срв. напр.	кли̇̀кн + ъм	глѐдъш + ъм
	кли̇̀кн + ъш	глѐдъш + ъш
	кли̇̀кн + ъ	глѐдъш + ъ
	кли̇̀кн + ъмо	глѐдъш + ъмо
	кли̇̀кн + ътъ	глѐдъш + ътъ
	кли̇̀кн + у,ъіу	глѐдъш + ъіу.

По тоя стремежъ да се запазятъ и направятъ изразити и опрѣдѣлени формитѣ на имперфекта, можемъ да сѫдимъ за честата употрѣба на тая форма и за нейната жизненость. Тия имперф. ще ни дадатъ и и основа да кажемъ по-сетнѣ, че новос. „странно нарѣчие“ не е сръбско, защото, както е извѣстно, въ сръбски имперфектътъ е на изчезване. Както въ другитѣ зап. говори имперф. основа има и у глаголитѣ съ палаталъ въ корена окончание -емъ, еш и т. н. стоіѐшъм, су̀шъшъм, държѐшъм и т. н.

И формитѣ на аориста сѫ живи. Срв. напр. аор. отъ земам, давам, пиша: 1. узо̀, да̀до, пиша̀, 2. узѐ, дадѐ, пиша̀, 3. узѐ, дадѐ, пиша̀, 1. мн. узо̀мо да̀домо, пиша̀мо, 2. узо̀стъ, да̀достъ, пиша̀стъ, 3. узо̀у, да̀доу, пиша̀у; іа га клику̀ (викнахъ го); они видо̀у вълка̀; пръда̀достъ вола̀; ви нъ доідо̀стъ; нъ могу̀.

Интересни сѫ повелит. форми: іѐц, сѐд, беж, дръж и под. покрай обикновенитѣ кликни̇̀, зов(н)и̇̀ и под. Пишъі и беръі сѫ повелит. форми образувани по аналогия на повел. форми у глаголитѣ отъ III. спреж. (глѐдъі, тѐръі и под.), а *ш*-то отъ сег. врѣме изяв. накл. се прѣнася не само въ повел., накл. ами и въ аор., па и въ причаст. И тая особеность, свойствена само на югозападнитѣ бълг. говори (срв. пишал, кажувам,

кажал и под. въ Македония), отчасть ще ни упжти, гдѣ да диримъ мѣстото, отгдѣто сж се прѣселили стари жители на Ново-село.

Въ новос. говоръ се срѣщатъ и „дѣепричастия", които сж запазили староб. си окончание *е*, което, като е било засегнато отъ законитѣ на новос. фонетика, *е* потъмнѣло въ *ъ*: што чъ добіъш *глъдàйчъ* овдека; іа га видò *минувàйчъ* по пут.

Една особеность, която сближава новос. говоръ съ югозападн. български говори, е анологичното прѣнасяне на палаталнитѣ съгласни *ж* и *ш* отъ формитѣ на сегашно врѣме въ миналитѣ дѣйствит. и страдателни причастия: срещу глаголъ пѝшъм прич. пишàл и пѝшано; вържъм — вържàл, (за)лъжъм — (за)лъжàли, кàжъм — къжàли. Такива форми се срѣщатъ и въ Берковско, с. Прѣвала (вж. Сбм. VIII, 188.).

Вмѣсто очакваното причастие *чел* отъ глаг. чета се употрѣбя друго, образувано отъ старата имперфектна форма *чьтѣхъ* (покрай *чьтѣахъ*); то гласи *чъте.л*.

Отъ прѣдлозитѣ ще отбѣлѣжимъ пръз (прѣзъ), прèко, кòнто (накъмъ) конто ỳпол'е, код (срб. при), без и бъз (безъ) и пр. Кога нѣкой едносложенъ прѣдлогъ стои прѣдъ сжществително, ударението пада винаги върху прѣдлога: ỳглъу, ỳсръду, ỳгръд, ỳпол'е, ỳбрег, нàпол'е, ако сжществит. е е едносложно или двосложно. Ако сжществителното е три- и многосложно, прѣдлогътъ остая безъ ударение: на вàлъгу (надолу), у гръдину, но и бъз бѝтку. Особено изтъквамъ това прѣфърляне на ударението, защото то ще е дало поводъ да се смѣта прѣдлогътъ за неотдѣлна часть отъ самото сжществително и да се употрѣбя прѣдложно сжществително тамъ, гдѣто не е толкова потрѣбно. Така правилно по новос. е да се каже чъ идъмо у пòл'е, но, когато се иска да се посочи страната къмъ полето, не се казва конто пòл'е, ами конто ỳпол'ъ, гдѣто ỳпол'ъ се смѣта за една дума. Въ тоя случай конто ỳпол'е не може да се тълкува тъй, че за да се изрази по-точно мисъльта, сж употрѣбени два прѣдлога, ами трѣбва да се приеме, че ỳпол'е се смѣта за една дума; така и ỳгръд; ỳбрег, да іидъмо до укàмън. Въ тия нѣколко случая ясно се вижда, какъ синтактиченъ композитумъ става съ врѣме морфологиченъ симплексъ.

Между нарѣчията трѣбва да се отбѣлѣжатъ поменатитѣ вече къкоі, тъкоі, мошкокò (ами че какъ), което е твърдѣ характеристично и се употрѣбя доста често, вàм(о), овдèк(ъ) одовдèк(ъ), ондèк, одондек, овàк, онàк, кудè, къдà и къд, сът, іеднъг, лънй (лàни), добрò, благо (благо ноі), гòръ, дòлъ, въчъ (вече), дънъска, ночъска, іесънъска,. И турск. *баш* се употрѣбя: Баш му іе дънък на свътòга Никòлу.

Най-вече обръщатъ върху себе внимание два влашки съюза, които се употрѣбятъ много често. Тѣ сж: ка (къ) (че, защото) и (і)ор(или); срв. напр. коі вол ти іе бъжал, белин (і)ор сивин? Ще отбѣлѣжимъ още конò (както) (напр. коно къ си турски бег, жѝви конò ỳград), па, ъма, тик, тик'е и пр.

Твърдѣ характеристично е междуметието *а бре!*, безъ което новоселянинътъ не може да запита нѣкой свой по-близъкъ човѣкъ или по-

знатъ. Има два типа въпросит. изречения съ *а брé!:* въ едни *а бре* стои въ начало и сетнѣ слѣдва въпросътъ, въ други се изказва въпросътъ и сетнѣ иде междумерието.

И откъмъ ударение новос. говоръ е чисто български. Докато въ говора около Видинъ въ много случаи ударението се е прѣметнало една сричка къмъ началото, въ говора на Ново-село много пѫти стои на оная сричка, на която е стояла и въ староб., па и днесь стои въ повечето отъ източнитѣ нарѣчия; срв. Вид. сѐло, млѐко, вѝно и Нов.-с. сълѝ, млъкѝ, винѝ. Ударението е изобщо подвижно и малко се отличава отъ общобългарското. Ето нѣколко най-обикновени примѣри: свъчà — pl. свѐчъ, вьцà — вѐцъ, гръдà — грѐдъ, поп — попòвъ, въдрò — вѐдра, сълò — сѐла, ръбрò — рѐбра, овън — овнòвъ, нож — ножѐвъ и т. н. Въ други думи ударението не се мѣни: леб — лѐбовъ, плàс — плàстовъ, кỳм — кỳмовъ, глàс — глàсовъ, сѝн — сѝновъ, вpàг — вpàговъ и т. н. Тукъ не мога подробно да се занимая съ ударението въ тоя толкозъ интересенъ говоръ. Заслужва да се отбѣлѣжатъ формитѣ за ж. и ср. родъ на притежат. мѣст. и прилагат.: моіà, твоіà, високò, голъмò, чървънà и под.

И въ областьта на синтаксата новос. говоръ има извѣстни особености, които го отличаватъ отъ много с.-зап. бълг. говори. Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че редътъ на думитѣ въ изражението не винаги е такъвъ, какъвто очакваме да бѫде. Откъмъ тая страна най-характерно е поставянето на мѣстоимението прѣдъ глагола въ въпросит. изречения, гдѣто нѣма нѣкое сложно минало врѣме, и на спомагателния глаголъ съм, си, іе отъ сложн. мин. врѣме прѣдъ другитѣ части на изречението: га вѝдъ бре? (видѣ ли го?); да іймъшъ ти винò, ми дàвъшъш іи мѐнъ? си му къжал бре? а брѐ си къжàл състрѐ ти да̥ дòідъ? Зàічър стъ пишàли? и: стъ пишàли Зàічър? га̥ ỳзòу дъцà; съ скутàỳ сви. Тая особеность напомня много македонскитѣ говори и по нея може да се сѫди за потеклото на старитѣ новоселяни. Бие на очи и отсѫтствието на въпросителната частица *ли*, която не чухъ нито веднажъ отъ устата на селяни, що пазятъ добрѣ своя говоръ: чъ идъмо угръд? а брѐ съ іе върнỳл Іовàн из ỳгръд?

Въ изреченията отъ типа *що е турчинъ!* и *що сѫ турци!* се употрѣбя ту единст. ч., ту множ.: брѐ што іе бъз! що іе бàрзъ! (барза щъркъ) што іе àтовъ! послѣднитѣ сѫ образувани по контаминация; срв. Вид. што іе штърк! што сѫ штъркове! и што іе штъркове!

Доста често се повтарятъ дат. и вин. пад. при личнитѣ мѣстоимения: ми давъшъш ти менъ; ти кажвъшъм іа тебъ и под.

Прѣдлогътъ *въ*, както въ всички сѣв. зап. говори, е замѣненъ редомъ чрѣзъ *у:* ỳгръд, ỳполе, држ ỳглъу и под. Прѣдлогъ *на,* кога отговаря на въпросъ чий, какъвъ, се замѣстя понѣкога съ *отъ:* да̥ държѝш рози (posи)[1] от плуг, вм. рози на̥ плуг.

Намѣсто относит. мѣстоимение *който, която, което, които* винаги се употрѣбя по-краткото *што:* къкъв бѐшъ онъі вол, што га̥ пръдàдостъ?

---

[1]) По-старо е безъ съмнѣние *рòзи.*

Споменатиятъ съюзъ *ка̥ (къ)* замѣстя обикновенитѣ български съюзи *че* и *защото* та по такъвъ начинъ въ новос. говоръ допълнителнитѣ приставни изречения по форма не се отличаватъ отъ обстоятелственитѣ причинни изречения: дигнѝ дътѐ, ка̥ іе пàдло и вика̥; заш кàжвъщ, къ іе твòіа водънѝца̥; нъмъ̀і (нъкàі) да̥ лъжътъ, ка̥ бог чъ ви нъкàжъ;[1]) съмъ дòшълъ къ стъ мъ кликàли.

Въ извѣстни случаи редътъ на думитѣ въ изречението се мѣни тъй, че не се захваща съ главнитѣ части, а съ нѣкоя второстепена, върху която искатъ да обърнатъ внимание. Така въ много изречения на чело стои допълнение, слѣдъ което се прибавя съотвѣтното мѣстоимение въ винит. пад.: Іовàна̥ га̥ ўзòу солдàтин; въпрос. форма, споредъ казаното пò горѣ ще гласи: а бре га̥ ўзòу Іовàна̥ солдàтин?, ала покрай него се срѣща: Іовàна га̥ ўзòу солдатин? Това послѣдното ще се отличава отъ изявителното изречение по тона и по обтѣгането на нѣкои вокали.

Въ употрѣбата на врѣмената прѣдставя особеность честата замѣна на аористъ съ мин. неопрѣд. и липсата на бѫдно неопрѣдѣлено врѣме. Само въ една записана отъ мене пѣсень се срѣща на едно мѣсто: дò-ще врѐме.

Съюзъ *да* се изпуска по нѣкога слѣдъ спомагат. глаголъ *чъ* (ще): ч' идъмо и чъ идъмо покрай чъ д' идъмо, чъ кажъм, чъ гледъмо и под.: но винаги: нечъ да̥ оди, овоі дъòчъ нѐчъ да̥ пъіѐ, нъ тъіà да искъм и прч.

Много интересни сѫ *личнитѣ имена* на новоселяни. Нѣкои отъ тѣхъ се срѣщатъ и въ други сѣв. зап. бълг. говори (Берковско, Бѣлогр., Пиротско), а други сѫ създадени подъ влияние на влашкитѣ имена.

Отъ обикновеното Петър сѫ създадени: Пътрўц, Тўца̥, Тўцка̥, Туцѝка̥, Пѐца̥, Пътрàн, Пътрàк'и, Трўна̥, Трўнка̥, Труца; женски имена; Пѐтра̥, Пътра̥ и Пътрѝіа. Г'орг'и: Г'ица̥, Гога̥, Гòча̥, Г'орг'àш, Г'орг'а̥, Г'орг'ѝца̥, Гогàн, Џòца̥, старовр. Г'ўра. Анг'ел: Анг'елўц, Гълўц, Гàла̥, Анг'елча̥; женски: Анг'елѝна̥, Гълѝна. Іовàн, Вàнка̥, Вàнча̥, Вънўц, Вънўіка̥, Ача̥, Вàна̥, Вънчѝка. Вача̥, Іорѝца̥. За жени: Вàка̥, Іовàна̥, Вънчѝка̥, Вънўца, Іонѝца̥. Никòла̥, Кòлча̥, Нѝца̥, Нѝка̥, Никўл', Нѝцул. Женски: Николѝна̥, Нѝца̥, Колѝка̥. Щъфàн, м. Щъфàна̥ ж., Стѐфка̥; Кòст'а; Стан'а м. и Стàна̥ ж. Илѝіа, Лика̥, Ликàш, Лиіàш, Лѝча̥. Личка̥, Лѝла̥ сѫ сѐ м. Женски: Лѝца, Илѝнка, Чѝка̥. Митуц[2]) (отъ Дим.), Митàнча м. Митàна̥ ж. Тѝца̥ ж. Іелѐна ж. Ленка ж. Рàдул, Стàнкул, Стан, Нàіден, Цѐка̥, Мòнча̥, Дрена̥ (Андрей), Стоіàн, Симòн, Паска м. и ж., Пàскул, Васъл'а м. Васълка̥ ж., Глигòр, Тўдор и Тўдър, Тўка̥ м., Лўка̥ м.. Нѐнча̥ м., Цена̥.

Отъ горния списъкъ се вижда, че мѫжкитѣ имена свършватъ или на съгласна или на а̥ и въ послѣдния случай не се различаватъ по форма отъ женскитѣ. И тая особеность на новос. говоръ го прави неотдѣленъ отъ пиротско-берковско-белоградчишкитѣ говори, гдѣто сѫ обикновени имена като Ванча, Гала, Гоча, Цека, Трена, и под. Щомъ еднажъ

---

[1]) Нъкажъ не е народна дума, а написана е тъй, както би я изговорилъ новос. споредъ своята фонетика.

[2]) Мѝтър, Мѝка̥, Димитър, Митрўу, Мита̥, Митрàн, Митрàкиіа. Женски: Митрўца̥, Мѝтра̥, Мѝца̥, Митрàна̥,

мѫжкитѣ имена формално сѫ съвпаднали съ женскитѣ, естествено е било да почнатъ да се образуватъ фамилни и притежателни имена тъй, както се образуватъ и отъ женскитѣ имена сир. вмѣсто съ суфиксъ *ов* съ суфиксъ *ин*. По такъвъ начинъ се явили фамилни имена като Микин, Човикин, Ванчин, Ко̀врин, или сѣмейства Муинци, Тотинци, Белчинци, Младенкинци, Ангелоинци, Блажукинци, Миинци и под. вм. обикновенитѣ Миков; Човиков, Ванчов и пр.[1]) (За това вж. и II.).

II.

Прѣди да изложа всички фактове, по които може да се сѫди за народностьта на новоселяни, ще трѣбва накѫсо да посоча всичко онова, що е извѣстно до днесъ въ науката за Ново-село и за националностьта на неговитѣ жители.

Въ извѣстната *Каницова* книга *Donaubulgarien u. d. Balkan I. т.* името на нашето Ново-село се споменува на 3—4 мѣста,[2]) ала ни единъ авторътъ пѫть не съобщава нѣщо важно и цѣнно. Така на стр. 59. се говори за блатата около Видинъ и мостоветѣ по пѫтя за Ново-Село; на стр. 63. се споменува пѫтемъ за лозята, що принадлежатъ на Вървъ и Ново-село, а на стр. 67. четемъ: „die Strasse führt durch das grosse bulgarische Novo-Selo nach Vurv, welche Orte 1876 durch Bombardements viel gelitten haben“. На приложената към книгата карта Ново-село е означено на страна отъ линията, която показва гдѣ е минувалъ пѫтувачътъ. Авторътъ дошелъ до Флорентинъ и оттамъ тръгналъ къмъ влашкото село Ракитница, а не се отбилъ въ Ново-село. Всичко, което научаваме отъ него, е речи нищо: казва се само че Н.-с. е голѣмо бълг. село, че пострадало на 1876. г., че има лозя и че по пѫтя за него има мостове, все нѣща, които могатъ да се кажатъ и за много други села.

Въ своитѣ *Cesty po Bulharsku Иречекъ* не споменува нигдѣ нищо за Ново-село и на приложената карта самото име не личи. На 1891. год. *П. Ивановъ* даде за Н.-с. кѫси бѣлѣжки (Псп. XXXVI., 969.—971.), въ които накѫсо се казва по нѣщо за народностьта, езика, правитѣ, обичаитѣ и женската носия въ Н.-с. Авторътъ мисли, че за особнитѣ нрави на новоселяни съсѣдитѣ имъ ги наричатъ „латини“, но самъ не съзира нищо латинско въ тѣхъ. Прѣдполага, че селото дълго врѣме слѣдъ изчезването на богумилството се е държало о тая ересь. Сетнѣ се описва една интересна процесия, която става на Възнесение, съобщава се, какво разказватъ старитѣ за прѣселване откѫдѣ Тетово и на край се обнародватъ нѣколко пѣсни, отъ съдържанието на които авторътъ не осталъ благодаренъ (наречени сѫ безсъдържателни и нелогични),[3]) но ги напечаталъ, защото вѣрвалъ, че не сѫ безъ значение за филолога.

[1]) Подобни имена на *ов* вм. *ин* вече се срѣщатъ и въ Ново-село. Влияла е за това общината, училището и пр. Така, синоветѣ на извѣстния селянинъ Гога Микин, се пишатъ сега Микови, а не Микини.

[2]) Въ II. и III. томъ се споменува за Ново-село въ Севлиевско, Еленско и Шуменско.

[3]) Другадѣ ще покажемъ, че пѣснитѣ не сѫ тъй безсъдържат. и нелогични. Сторили сѫ се тѣ на автора такива, защото не е имало, кой да му ги изпѣе добрѣ.

Важното е, че авторътъ изрично казва, какво Ново-село е българско и нарича говора му „странно българско нарѣчие“, което заслужва да обърне вниманието на филолога. Това нарѣчие има акцентъ чисто български, има членъ, нѣма сръбски форми и се отличава съ нѣколко странни за българското ухо гласове.

На 1892. г. *Д. Мариновъ* напечата въ II. кн. на своята *„Жива Старина“* една приказка и нѣколко пѣсни отъ Ново-село. Той съобщи повечко подробности за носията въ Н.-с., а за езика и народностьта на новоселяни не казва и това, което бѣ извѣстно отъ. Иванова. Найсетнѣ миналата година проф. *Л. Милетичъ* въ сПсп. (LXI. кн. *Арнаутитѣ въ Силистренско* и пр. *etc.*) обърна пакъ внимание върху езика и името на новоселяне, като се изказа въ смисълъ, че езикътъ на новосел. сочи да е откъмъ Тетово, Кратово и Куманово, а името „латини“ ще да стои въ свръзка съ католицизма на чипровскитѣ българи, които дошли отъ Влашко на десния брѣгъ на Дунава и се поселили тукъ. Съ това мнѣние на проф. Милетича, което съмъ наклоненъ да приема, ще се занимая подробно по-долцѣ.

Кога има да се изслѣдва миналото[1]) на нѣкое селище, за което въ писани паметници нищо не се споменува, не остава друго, освѣнъ да се вематъ народнитѣ прѣдания, що сѫществуватъ за това селище, и откакъ добрѣ се провѣрятъ, да се употрѣбятъ за цѣльта. За Ново-село има прѣдания, които не противуречатъ на извѣстни исторични фактове, не противуречатъ и на езиковитѣ данни, що днесъ имаме, че затуй могатъ се взѐ за сигуренъ източникъ, изъ който може да се черпи (разбира се не безразборно) доста много.

Петраки Нуцкинъ отъ фамилията Тотинци, която се нарича латинска, разказва слѣдното: недалечъ отъ Ново-село имало нѣкога латински градъ, обиколенъ съ стѣни, мѣстото на които и днесь се познава. Тукъ били намѣрени много мраморни плочи, стълбове, разни монети и др. под. Селянитѣ прѣнесли и много камъне, отъ които била построена нѣкогашната латинска крѣпость. Въ тоя градъ прѣди 300—400 год. живѣли „латинци“. По това врѣме се явила страшна болесть, моръ, и по-голѣмата часть отъ населението измрѣла. Въ цѣлия латински градъ останали 2—3 (споредъ други 5, 9) кѫщи. Единъ турски паша, който ималъ наоколо земи, рѣшилъ да основе наблизу село. За това прѣселилъ селяни отъ Кочариново. Дошлитѣ отъ Кочариново фамилиии амѣрили на полето голи болни и умрѣли хора. Мѣстото, гдѣто лежали тия хора, се нарича и днесъ Голо-поле. Прѣселенцитѣ отъ Кочариново и отъ други села основали заедно съ останалитѣ „латинци“ село, което и нарекли Ново-село. Фамилията, която се нарича днесъ латинска, брои доста много членове. Единъ отъ родоначалницитѣ ѝ се казвалъ Тото (Тота) и фамилията се нарича Тотинци.

---

[1]) Тъкмо въ това минало ние трѣбва да търсимъ насоки, за да рѣшимъ въпроса за потеклото и националностьта на новоселяни.

Отъ почтения старецъ Станъ Динчинъ, нѣкогашенъ кметъ въ Ново-село, се научихъ, че имало прѣселенци изъ Теговско, Кочариново, Сърбия, Влашко, София, Габровско, Ломско, па и „от горъ“, „из Пъмѣчко“. За най-стара фамилия се мисли фамил. на Блажукинци; „нѐзна съ откудѐ су“, казваше старецътъ. „Латинската“ фамилия на Тотинци (за нея се споменува и въ разказа на П. Нуцкинъ) е дошла споредъ него отъ Тетово; „Ангелоинци су из Софiу“, продължи той; „Ангел Софiанин бил дунгерин“. Изъ Влашко сѫ Муинци; Белчинци и Гънгуловци изъ Сърбия и т. нат. Старецътъ знаеше откждѣ са Младенкинци, Богдановци, Нягуловци, Лазаренковци и пр.

За старата латинска черква, която е дополовина въ земята, той ми разказа, че била градена отъ дъщерята на единъ сръбски владѣтель, която, при все че станала жена на турски царь (паша), си запазила вѣрата; тя имала роднини, които заедно избѣгали въ Влашко. Потомцитѣ на тая фамилия живѣятъ и днесь въ Букурещъ; отъ тѣзи имено *Бранковани* били дошли прѣди 40—50 години майка и дъщеря, стояли нѣколко врѣме въ Н.-с. и сетнѣ се върнали. Кога се основало селото, кога е ставало прѣселяването отъ споменатитѣ горѣ мѣста и е била съградена черквата -- разказвачътъ не знае.

Отъ тия откѫслечни разкази може сигурно да се заключи, че населението на Н.-с. е смѣсь (това напълно се потвърдява отъ езика). Азъ мисля, че подъ старния „латински“ градъ, за който говори Нуцкинъ, трѣбва да се разбира нѣкое селище, въ което сѫ живѣли българи-католици, а може би отчасть и западноевропейци. Да се прѣдполага подобно нѣщо даватъ основа свидѣтелствата за покатоличване на Видинската областъ въ края на XIV. в. На 1365. г. унгарскиятъ краль Лудвигъ Анжуйски завзелъ Видинъ гдѣто оставилъ за capitaneus civitatis et districtus Budiniensis regni nostri Bulgariae седмиградския войвода Диониси. Около това врѣме по молбата на Лудвига били изпратени изъ Римъ францискански калугери, които сполучили ужъ за 50 дена да обърнатъ въ католичество 200.000 души. Мисли се, че тогава приели католицизъма не само българитѣ и простиятъ народъ, а и калугеритѣ и поповетѣ, особено богомилитѣ, съ които били пълни тѣзи области. (Срв. *Иречекъ*, История на българитѣ стр. 417., *Дриновъ*, Историч. прѣгледъ на бълг. църква 101. и нат. и др.). Въ споменатия латински градъ ще да сѫ живѣли негли такива католици. По-сетнѣ, когато България падна подъ турско владичество, часть отъ тия католици, които сѫ били наричали латини заради вѣрата, заедно съ прѣселенци отъ Ю.-З. България ще да сѫ основали Ново-село. Въ новото село на останалитѣ латинци ще да е била направена и „латинската“ черква, за която се спомена по-горѣ. Има извѣстия, че влашката воеводка Клара имала дъщеря, женена за Iоана Срацимира, която била ревностна католичка. Такава нѣкоя католичка ще да е негли и оная дъщеря на сръбски владѣтель, която построила католишката („латинска“ наричана) черква въ Ново-село. Може би, днесь ще можеше да се намѣри въ тая черква нѣкой старъ

образъ или надписъ, ако турцитѣ не бѣха я обърнали на конюшна и не бѣха клали вжтрѣ огънь, та въ най-ново врѣме при възобновяването селянитѣ да бждатъ принудени да я възобновятъ и изпишатъ отново. По такъвъ начинъ би могло да се прѣдположи, че основанието на Ново-село трѣбва да се отнесе къмъ края па XIV. и първата половина на XV. в. и споредъ това числото 400, що опрѣдѣля годинитѣ, що сж се изминали отъ врѣмето, когато било основано Н.-с., ще трѣбва да се уголѣми, па да се приеме, че е основано прѣди 450—500 години.

Освѣнъ тия „латини", сир. католици, които споредъ прѣданието основали селото, въ Ново-село ще сж дошли по-сетнѣ и други. Думата е за ония прѣселенци, които споредъ думитѣ на втория разказвачъ дошли „от горъ" (Нъмѣчко) и отъ Влашко[1]). Тия дошли отъ Влашко и Нѣмско прѣселенци трѣбва да сж, както прѣдполага и проф. Милетичъ въ споменатата студия, часть отъ извѣстнитѣ чипровски и копиловски католици, които въ края на XVII. вѣкъ напустнаха или по-добрѣ бѣха принудени да напустнатъ отечеството си и да забѣгнатъ въ Влашко (Кѫмпулунгъ, Римникъ, Крайова и Брадиченъ). Оттамъ по-сетнѣ нѣкои отиватъ въ Трансилвания (Алвинцъ, Карлсбургъ, Дева и Херманщадтъ), но на 1741. г. се задигатъ и се прѣселятъ въ Банатъ (градеца Винга). Тия българо-католишки сѣмейства отъ Чипровско били на 1856. г. 36 (съ тѣхъ имало и 57 павликянски сѣмейства, прѣселени изъ Никополско). Извѣстно е, че и броятъ на българитѣ изъ Чипровско, които сж останали въ Трансилвания, не е билъ значителенъ, а понеже изселенитѣ чипровски българи сж били 3 — 4000 души, трѣбва да прѣдположимъ, че оная часть отъ тѣхъ, която не намираме нито въ Банатъ, нито въ Влашко и Трансилвания, трѣбва да се е върнала въ България. Нѣкои отъ тия българи католици, наричани „латини", ще да сж се спрѣли въ Ново-Село (Срв. подробно Л. Милетичъ, Заселението на католицитѣ българи и пр. Сбм. XIV., 289. и нат., Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки и пр. сПсп. LXI. стр. 12.—16.).

Тия именно прѣселенци католици трѣбва да се разбиратъ, кога се говори за сѣмейства, дошли отъ Влашко и Нѣмско. Съ тия западни чипровски българи, може би, да е имало и нѣколко павликянски източноб. сѣмейства, които ще да сж донесли именно ония особености (ред. на ѫ), за които вече говорихме. Възможно е обаче тѣзи зап. бълг. да сж възприели въ езика си извѣстни източно-български особености отъ своитѣ съсѣди павликяне.[2])

Най-силни докази за това прѣдположение дава езикътъ на днешнитѣ новоселяни. Тоя езикъ най-много прилича на берковско-бѣлоградчишкото нарѣчие. Както е извѣстно, това нарѣчие се простира много нашироко — Трънско, Босилеградско, Пиротско, Царибродско, Берковско, Бѣлоградчишко, Нишко, Вранско, Кумановско и Паланечко. Разбира се, че въ раз-

---

[1]) Тия дошли отъ Влашко католици може да сж живѣли въ „латинския" градъ.

[2]) Че това е било възможно, показва езикътъ на вингансКитѣ чипровси католици, въ които нѣма запазена речи ни една западнобълг. особеность.

нитѣ части на тая широка область ще има второстепенни особености, които не ще се срѣщатъ и въ останалитѣ. И тъкмо откъмъ тая страна новос. говоръ (като не веземемъ въ внимание редукцията) най-много прилича на говора въ селата: Горни и Долни Ломъ, Рѣпляна, Прѣвала, Горня Лука, Митровци, Чипровци, Влашко-село, Желѣзна, Копиловци, Главановци (вж. Д. Мариновъ, Жива Старина ч. II.). Понеже новос. езикъ има въ основата си това тъкмо берк.-бѣлогр. нарѣчие, а пъкъ никой нищо не споменува за прѣселенци отъ Берковско и Бѣлоградчишко, трѣбва да допустнемъ, че тъкмо споменуванитѣ прѣселенци отъ Влашко и Нѣмско сѫ били чипровски българи, които сѫ донели въ новото си жилище своя езикъ, може би съ малки промѣни, станали подъ влияние на павликянското нарѣчие.

И тъй, между другитѣ различни прѣселенци, ще е имало католишки българи отъ Влашко и Банатъ. Остая сега да се докаже това прѣдположение. Нѣкои отъ съображенията на проф. Милетича азъ изложихъ по-горѣ. Тукъ ми остая да покажа, кои особености въ езика на новоселяни свѣдочатъ за прѣселенци отъ Чипровско (дошли не направо, а прѣзъ Влашко и дори Банатъ).

1. Стб. звукове **ъ** и **ь** въ новос. говоръ и въ берк.-бѣлогр. нарѣчие редомъ сѫ застѫпени отъ *ъ*; и въ Ново-село и въ Берк. Бѣлогр. правилно ще се каже конъц, свильн, дън, дъньска, ночьска и т. н. 2. Стб. **ѫ** и въ Ново-с. и въ Берк.-Бѣлогр. минава въ *у*: пут, кудѐ, ру̀ка, муж и т. н. 3. вм. *жд* и *шт* отъ tj—dj редовно стои ц и ч: Берк.-Бѣлогр. свеча̀ Нов.-с. свъча̀, Б.-Б. вѐце — Н.-с. вѐцъ; Б-Б. че, Н.-с. чъ и т. н. 4. И въ Б.-Б. и въ Н.-с. е запазенъ стариятъ родит. пад. въ знач. на вин.: вола̀, коња̀, сѝна, му̀жа, овчара̀, мъртъвца̀. 5. Им. и вин. п. мн. ч. у имената отъ ж. р. и въ Б.-Б. и въ Н.-с. свършва на *е*: Б.-Б. женѐ, Н.-с. жънѐ, Б.-Б. веселбѐ — Н.-с. въсълбѐ и т. н. 6. Родит. (resp. винит.) пад. на. прилагат. и мѣстоим. запазва старото окончание *ога*: іедного̀, бѐлога, сѝвога и под. 7. Мѫжкитѣ имена, които въ другитѣ бълг. имена свършватъ на *о* и *е*, тукъ свършватъ на *а:* дѐда, Ванча, Гала, Ненча, Монча и под. вм. дѐдо, Ванчо, Ненчо и под. 8. Склонението на мѣстоим. *іа, ти, он,* е речи еднакво съ малко промѣни, завинени отъ особенитѣ закони на новос. фонетика (он, она, оно, га, іу, н у, н'ега, н'ему и пр.). 9. Стб. показат. мѣстоимения **овъ** и **онъ** се употрѣбятъ въ форма овъі, оваі, овоі, и онъі, онаі оноі. 10. Спрежението на глаголитѣ въ сег. вр. и аористъ е напълно еднакво, само новообразуваниятъ по аналогия новос. имперфектъ не се срѣща въ Б.-Б. Б.-Б. седи̇м, седи̇ш, седи, седимо, седи̇те, седу̇ Н.-с. съди̇м, съди̇ш, съди̇, съди̇мо, съди̇тъ, съду̇. 11. Стб. глаголи на **окати** днесь свършватъ въ Н.-с. и въ Б.-Б. вм. на увамъ, както въ други зап. и изт. говори, на уіем: Б.-Б. казуіем, Н.-с. къжу̇іем; Б.-Б. пи̇таіу, Н.-с. питъіу и съ прѣгл. питъіи, съкрат. питъі и т. н. 12. Напълно еднакви сѫ дѣйствит. причастия за мин. врѣме съ ударение на послѣдния слогъ: изгубі̇л, намері̇л, завану̇л, послуша̇ли, и т. н. 13. Насрещу това аористнитѣ форми на глаголи съ прѣдлози и въ

Б.-Б. и въ Н.-с. често нѣматъ ударение на послѣдната сричка, а на първата: га у̀дари, но га ударѝл; ѝскочи, но искочѝл и под. 14. И въ Б. Б. и въ Н.-с. се употрѣбятъ дѣепричастия на аечи и аічи: думàечи, глъдàічъ и пр. 15. Има отдѣлни думи, които сѫ свойствени само на Б.-Б. и Н.-с.: іедън, вм. обикн. іедѝн; ичèр, одичер(а) вм. вчера, отвчера, къдà и къд; сѐг, вм. сега; кошу̀л'а[1]) и др. 16. Заслужва да се отбѣлѣжи ударението на послѣдния слогъ у притежат. мѣстоимения и нѣкои прилагателни ж. и ср. р. моіá, твоіò, големà, голъмò, високò, чървънà, чървънò и под.

Излишно е да се изброяватъ общи черти въ тия два говора: всѣки, който се вгледа добрѣ въ новос. говоръ, не може да отрече неговата голѣма прилика, дори еднаквость съ споменатия берк.-бѣлогр. говоръ.

Формата *могун,* за която споменува проф. Милетичъ, се срѣща така въ пѣснитѣ. Въ пѣсеньта № II., записана отъ г. П. Ивановъ (гл. Сп. XXXVI., 971.) стои могу (и на стр. 972. могун), а въ сѫщата пѣсень, която чухъ отъ една стара жена, азъ записахъ *могум* съ *м.* Въ живия говоръ се употрѣбя днесь мòжъм, по-рѣдко мòгу (послѣдната и въ Б.-Б.). Изглежда, че формата могун е отстѫпила мѣсто на могу и можъм.

Ще спомена, че процесии, подобни на оная, що става въ Ново-село на Възнесение (вж. Исп. XXXVI., 970., 1., 17.), има и по други мѣста въ България и Македония. Пѣсеньта „Кръсти носимо, Бога молимо" се пѣе на такава процесия и днесъ въ Македония (срв. *Сбм.* VIII., 122., *Икономовъ,* Сборникъ отъ старонародни пѣсни и обичаи въ Дебърско и Кичевско, София 1893. стр. 13.).

И приликата въ фамилнитѣ имена особено биятъ на очи: всички речи фамилни имена на изселенитѣ чипровски католици свършватъ на -инъ; и старитѣ имена на новоселчане иматъ все тоя суфиксъ; срв. Иванъ Менкинъ, Димитъръ Койкинъ, Лука Херинъ, Антонъ Якинъ и др. (вж. списъка на чипр. бълг. въ заселен. на катол. бълг. въ Граш. и Банатъ Сбм. XV.) и споменатитѣ по-рано новоселски фамилии: Муинъ, Микинъ, Миинъ, Бѣлчинъ, Динчинъ, Ненчинъ и под.

Отъ разказа на стареца Станъ Динчинъ излиза, че въ Ново-село, освѣнъ прѣселенци изъ Влашко и Нѣмско, имало и други отъ Кочариново Тетовско, Габровско и пр. Тукъ азъ ще посоча езикови особености, които трѣбва да се вематъ за македонски, донесени отъ тия прѣселенци изъ сѣв. Македония, що освѣнъ Станъ Динчинъ споменува и Гога Микинъ (срв. сПсп. XXXVI., 79. с.) и Петраки Нуцкинъ (срв. по-горѣ). Най-важна македонска особеность въ новос. говоръ е членътъ *ин, на, но,* който днесъ се употрѣбя у прилагателнитѣ имена. Необикновената форма *сънцъ* вм. очаквано слънцъ или сълнцъ е така сѫщо донесена откъмъ сѣвер. Македония, гдѣто и днесъ стб. *лъ* се застѫпя отъ ъ. Срв. *Шапк.* V.—VI. 63. сѫнце огреáло, *Сбм.* X. 146. и др. Причастията, въ които вм. сибиланти и гутурали стоятъ палаталнитѣ съгласни *ж* и *ш*, така сѫщо

[1]) За него би могло да се мисли, че е донесено отъ македонскитѣ прѣселенци, за които ще говоримъ.

сѫ свойствени само на македонскитѣ говори: срв. новос. пишал, къжа̀л, вържа̀ли, залъжали и пр. съ сѣв. макед. кажа́ Шапк. V.—VI. стр. 24., іа би ти кажало, Шапк. V.—VI., 59., ако те раскажам, ibid.; 59. Македонски сѫ и слѣднитѣ отдѣлни форми и думи: чъти̇ри отъ четѝри вм. чѐтири (нигдѣ другждѣ освѣнъ въ сѣв. Мак. не се изговаря четѝри); кликамъ собств. клѝкнъм тъквѝіа; мъркъ (мърку и мърко = малко) ще да стои въ свръзка съ мърва, що значи дребна згурия; така и врѐва̥ (говоръ, дума), и вревим (говоря. Новосел. и днесь на Великдень се поздравятъ така: Ристос ва́іскрес или въіскре́с и Воистину ва́іскрес (въіскрѐс). Това е типичниятъ македонски поздравъ, който новоселяни още хубаво си пазятъ. Съвсѣмъ неосновно и погрѣшно би било да се мисли, че тоя поздравъ новоселяни сами сѫ създали; не е вѣрно така сѫщо, че сѫ го заели отъ сърбитѣ, защото у сърбитѣ той гласи малко инакъ. И изреченията отъ типа: си го видѐл? си му казал? го фанали и под. се срѣщатъ само въ Македония. Македонска особеность е и употрѣбата на *от* вм. *на* (рози от плуг). На сръбско влияние се дължи вѣроятно изговарянето на звучнитѣ съгласни въ края на думитѣ като звучни. Най-силно сѫ влияли сръбскиятъ и влашкиятъ езикъ върху лексикалното богатство на новоселяни.

И тъй, езикътъ на новоселянитѣ напълно оправдава разказа за смѣсенитѣ прѣселенци, които основали Ново-село. *Въ тоя езикъ прѣди всичко ясно личи като основа сѣверозападно българско нарѣчие еднакво съ онова, що се говори въ Берковско-Бѣлоградчишко, па се забѣлѣзватъ и доста македонски особености. Въ рѣчника намираме многобройни сръбски и влашки думи.* Възъ основа на езика може да се заключи, че новоселянитѣ прѣдставятъ смѣсь отъ македонци, сѣверозападни българи, източни българи, а може би и сърби и власи. Мнѣнието за католицизма на нѣкои отъ старитѣ основатели на Ново-село е вѣроятно, но ще трѣбва да се приведатъ още докази въ негова полза.

Образци отъ Новоселския говоръ.

1. *При̇къжн'а.*

Бог и г'а̀вол су оди̇ли іеднѐ врѐмъ за̀іедно. Наі-по̀слъ съ уфъну̀ли другърѐ, зъштѐ нъ іѐ имало друг никоі, тик они двойца. Па рѐкли да̥ ръздѐлу све тъкѐі, ка̥ г'а̀вол да̥ у̀знъ мъртвиии, бог живини и нъпръіѝли зътѐі за̀пис. Бог видъл къ г'а̀вол іи̇ма̥ мл'ѐго нѐвъчъ од н'ѐга̥, ама̥ кокѐ да̥ му укра̀днъ за̀пис. нъ іѐ знал. Тъга̀і свъти̇ Пѐтър му съ пофъл'и̇л, ка̥ чъ мѐжъ да га̥ укра̀днъ, Г'а̀вол и свъти̇ Пѐтър оти̇шли да̥ съ ку̀пъі ѐбъіца̥ и да̥ съ прѐбъіи коі мѐжъ да̥ іизва̀ди пъсък от дно. Къд съ соблѐкли, си мъну̀ли дрѐіе нъкра̀і и г'а̀вол іе улѐзъл първи̇'и у вѐду, па іе глъда̀л свътѐга̥ Пѐтра̥, да ли чъ му укра̀днъ за̀пис. Първи̇'и пут съ потопи̇л мъ̀рку и іеднъ̀к іизлѐзъл и видъл, ка̥ свъти̇ Пѐтър си съди̇ ми̇рно. И на двѐк'и пут па̀ тъкоі нъпраи̇л. Къд іе ви̇дъл тъкѐі, съ излъжа̀л и съ пушти̇л ча̀ до дно. Докъд он да̥ излѐзнъ, свъти̇ Пѐтър му узѐл за̀пис и спърну̀л гѐръ. Тъга̀і нѐбо съ отвори̇ло, а г'а̀вол съ пушти̇л да фа̀ти свътѐга̥ Пѐтра̥, па къд нъ іе могъл да га̥ сти̇гнъ, он га̥ фати̇л само мъ̀рку отоздѐл за̥ нѐгу: іискину̀л му мъ̀рку мѐсо и остъну̀ло гропа̀н. Тъга̀і свъти̇ Пѐтър

съ ръсърдил и рѐкъл, кък̀о чъ бу̀дъ са́мо он тък̀оі със нѐгу ск'инуту. А бог му рѐкъл: „нъ бої съ, іа̀ чъ нъпра̀їим на сви човѐци све тък̀оі, та не чъ іима кої да ти съ смъїѐ“. И тъкоі сви човѐцы іимъї гропа́н на нѐгу.

2. *Пра̀къжн'и.*

Іе іима́ло іедно̀ врѐмъ іедън човѐк; он іе іима̀л жъну̀ потво̀рку. Тъї човѐк іе іима̀л іедно̀ дъо̀чъ и іедно дътѐ. Жъна̀ му му іе рѐкла да си зъка̀ра дъца̀ у шѝбу, ка нъ мо̀жъ она̀ да живи с н'и. Он си послуша̀л жъну̀: іе узѐл дъо̀чъ и дътѐ па ій зъкъра̀л у шѝбу. Таі жъна̀ и тъї човѐк на̀вьчър ту̀рли синіїу да іеду̀. Тъма̀н они съ нъїѐли и дъца̀ си до̀шли, па съ укъчѝли на бурдѐл. Къд съ наїѐли муж и жъна̀, су дѝгли синіїу и су фърл'или тро̀шк'е на̀пол'е. Тъга̀і дъца съ сту̀рли од бурдѐл' па су рѐкли: „іа̀ла и мѝ съмо до̀шли и су почну̀ли да іеду̀ тро̀шк'е. Му̀ма си, къд іи видѐла, нъ іе рѐкла нѝшта. Дъца̀ су спа̀ли тъї ноч ту̀іа при та̀ту си. Уіу̀тру таі жъна̀ пак іе рѐкла му̀жу си: „зъкърѝ си дъца̀ у шѝбу, ка іа нѐ чъм и нъ мо̀жъм да живим с н'и. Он пак ій послуша̀л. Узѐл дъца̀ на ко̀ла, па и зъкъра̀л у шѝбу. Дъца̀ къд су пошлѝ од до̀ма, су узѐли бра̀шно и су съіа̀ли по пут, да съ вѐрнъї пак по ту̀і дѝру. Бра̀шно га іизѐла лисѝца, па дира съ іизгубила. Тата си (на дъца̀) іи зъкъра̀л при іедну̀ кру̀шку, па іим рѐкъл да си мла́тъї кру̀шк'е, а он іе отишъл на дру̀гю мѐсто да съче дърва. Къд іе отѝшъл там, он іе вържа̀л на іедно̀ дърво̀ іедну̀ тѝкву. Таі тѝква съ била (удряла) од дърво̀, а дъца̀ су мислѝли, ка та́та си съчѐ дърва (он къд съ одъл'ѝл од н'и іе рѐкъл, ка они чъ чу̀іу къд съчѐ дърва). Та̀та си, къд іе зъкъчѝл тѝкву, си іе отишъл до̀ма. Дъца̀, къд су видѐли, ка тата си съ зъбъвѝл, пошлѝ да га тра́жу, па съ іизгубѝли пръз шѝбу.

Тѝіа дъца̀ су одѝли тъкоі іизгу̀бъни николко̀ дъна̀. По̀слъ си нъпръїѝли іедну̀ колѝбицу. Дъо̀чъ іе съдѐло до̀ма, у колѝбицу, а дътѐ іе пошло̀ да тра̀жи ништо̀ за іѐдън'е, іе фъча̀ло вра̀бци и др. Къд іе одѝло тъко̀і пръз шѝбу, іе нъшло̀ іедно̀ лисичѐ, іедну̀ мѐчку и іеднога̀ вълка̀. Дътѐ съ вѐрну̀ло при дъо̀чъ, па му къжа̀ло, ка іе нашло̀ кучул'ѐта (кученца). Іе рѐкло състрѐ си да у̀знъї тѝіа кучул'ѐта, па да і рану. По што су іѐли, дътѐ и дъо̀чъ си пошлѝ пръз шѝбу. Къд су одѝли тъко̀і, су нъшлѝ мл'о̀го іижицъ на змѐіовъ. Су одѝли пръз све іижъ, па нъ су нъшлѝ нѝшта, а са́мо у іедну̀ кра̀ін'у іижицу су нъшлѝ іеднога̀ змѐіула, шкопо̀га (куцъ). Они къд га видѐли съ дрънну̀ли мѐрку на̀тръг, а он іим рѐкъл да нъ су пла̀шу. Дътѐ іе одѝло с кучул'ѐта по н'ѐга. Излѐзли из при змѐіула, па отишлѝ у іедну од онѐі пра̀знъ іижъ. Дътѐ іе рѐкло състрѐ си да сьдѝ она̀ до̀ма, а он чъ іидъ дъ фа̀чъ вра̀бци. Іе одил пръз шѝбу, па съ укъчѝл на іедно̀ дърво̀. У тоі врѐмъ змѐіул іе отишъл при дъо̀чъ, па му къжа̀л, ка чъ іидъ да изъдѐ бра̀та ій. Змѐі іе отишъл да га тра̀жи пръз шѝбу, па къд га нъшъл, му рѐкъл: „стур съ од дърво̀, да тъ іизъдѐм“, а дътѐ си одръжа̀ло (отрѣзало) іедно̀ пърчѐ од дрѐіу, па га фърл'ѝло нъ змѐіула. Тъга̀і дъте іе почну̀ло да си клѝка ку̀чъта. Ку̀чъта су чу̀ли, па су дошлѝ. Он іим іе рекъл да іизъду̀ змѐіула, а са̀мо сърцъ дъ му ма̀нуі. Они су нъпръїѝли тъкоі, къко̀ іим іе рѐкъл господа̀р. Дътѐ съ сту̀рло, узѐло сърцъ, па іе дошло̀ до̀ма. Сърцъ га опѐкли; па дътѐ іе рѐкло състрѐ си: „дигнѝ си очи, да іи вѝдим“. Она си дигну̀ла о̀чи іи он ій удрѝл пръко о̀чи (по лицето). Она іе узѐла да вика (плаче), а он ій рѐкъл: „да вѝкъш дѐвът го̀динъ, а на дъсѐту чу доідъм и іа да вѝкъм“. Дъо̀чъ іе оста̀ло туіа, а дътѐ іе пошло̀ да съ скита.

Къд іе одѝл пръз шѝбу, іе срѐтъл (и срътну̀л) іедну̀ жъну̀. Таі жъна̀ іе отводѝла на кла̀дънъц да дока̀ра воду, па іе носила іи іедно̀ дътѐ. Он іе пита̀л жъну̀, кудѐ но̀си тоі дътѐ, а она̀ му рѐкла, ка на кла̀дънъц іима іедна̀ голъма̀ змиіа̀, па коі іидъ за во̀ду вьл'а̀ да зъка̀ръ по іедно̀ дътѐ за ту̀і змиіу̀. Он іе узѐл дътѐ на туі жъну̀, па іе утишъл при кла̀дънъц, па іе нъпръїѝл о̀гън'. Змиіа̀ іе дошла̀ при кла̀дънъц, па іе поіиска̀ла да изъдѐ тоі дътѐ. Тъга̀і кучъта,

што су одѝли със нѝ, съ пуштѝли на̥ змиіу па іи ръскинỳли на̥ пърчѐта̥. От тиіа̥ пърчѐта су патовърѝли дѐвът кѐла̥. Сълѝ, от кудѐ іе била таі жънà, кьд іе видѐло, ка̥ тоі дътѐ іим нъпраійло тъквỳ добрину, іискàли да̥ га̥ нъпраіу голъмѐц у тоі сълò. Он іе отишъл код състрỳ си, на ѝ докърàл у тоі сълò. Сестрà му съ ожънѝла за іедногà богътàша, а н'ѐга̥ га̥ нъпръйли голъмѐц. — И тъкòі тиіа̥ дъцà су пошлѝ од лòшо, на су нъшлѝ добрò.

Трѣбва да забѣлѣжа, че съюзитѣ и прѣдлозитѣ на а̥ (ка̥, да̥, за̥ и пр.) често се съединяватъ съ прѣдходната дума, та вмѣсто а̥ се чува вече чисто ъ: вм. ка̥ іе дошъл, се чуе къ іе дошъл, вм. да̥ вѝка̥ — дъвѝка̥ и под. Азъ пиша да̥, ка̥, за̥ и пр. за по-лесно разбиране.

Къмъ рѣчника на Ново Село.

И откъмъ лексикална страна новос. говоръ е твърдѣ интересенъ: покрай чиститѣ старобългарски, сѣверозап. и югозап. (македонско)-български думи има и много сръбски и влашки. Често пѫти за едно и сѫщо понятие има двѣ думи, отъ които едната е българска, а другата влашка или сръбска. Заслужва да се обърне внимание и върху многото, бихъ рекълъ, сковани думи, които замѣстятъ много турски или общобългарски; срв. напр. пол'ѐвн'ик за пешкиръ, мѐдъница̥ за пчела и под.

Между другитѣ сръбски елементи ще изтъкна слѣднитѣ: клѝца̥ (коренъ), чѐшъл срб. чешаљ (гребенъ), прòіа̥ срб. проха и проіа (хлѣбъ отъ кукурузно брашно, Maisbrot; мàмъ, даі ми мърку прòіу), зàнка̥ (дупка, примка, затворъ, улѐзъ у зàнку) срб. замка, зноі срб. зној (потъ), клỳпа̥ срб. клупа (пейка), тỳрма̥ (стадо; тỳрмі іе голъмà) срб. турма (Zug, Karawane), кобъц (соколъ) срб. кобац (Lerchenfalk), шàіка̥ (параходъ) срб. шајка, шака̥ (шепа) срб. шака (offene Hand, Handvoll), курдѐл' мн. ч. курдъл'ѝ (плодътъ на кукуруза, „куленътъ“ Вид.) срб. курдељ, курељ (Pflugnagel, Mais), коштънък (овъі орѐ је коштънък, ср. коштунац, коштуњак, коштуњав, Steinnuss); сърбизми сѫ и умалителнитѣ пиличи, іаричи и под., нарѣчието благо (благо н'ој), и др. Ромънски елементи имаме въ думитѣ кумна̥т (баджанакъ), мошѝка̥ (бабица, акушерка), омѝда̥ (гѫсѣница), ми плàчъ (харесва ми), шопѐрла̥ (гущеръ), шоболàн (плъхъ), шиба̥ (гора), бàрза̥ (щъркъ) и мн. др.

ал'ѝна̥ (и ол'ѝна), с. ж. р., дълга мѫжка дреха съ ръкаве.
бàрза̥, с. ж. р., щъркъ.
бѐстръга̥, нар. (отъ безъ трага) іидѝ бѐстрага (иди далечъ, по врага, безъ слѣда).
бок, с. м. р., горна дупка на бъчва.
брама̥, с. ж. р., брава (на врата).
бỳба̥, с. ж. р., рана.
бубрѐг, с. м. р., бѫбрѣгъ.
букл'ѝца̥ и бъкла̥, с. ж. р., бъклица, плоска срв. срб. буклија flache Flasche.
бỳрта̥, с. ж. р., коремъ, търбухъ, стомахъ.
бър'àк и бар'àк, с. м. р., свадбено знаме, оруглица; бъратàр, баратар с. мр. оня, който носи бар'ака (оруглицата).
бърнъвѐци, с. м. р., тѣсни мѫжки гащи отъ бѣла аба, бреневѐци.
бъсночà, с. ж. р., бѣсъ, побѣсняване.
бъшъка̥, с. ж. р., гълка, сливица.
вàриво, с. ср. р., нѣщо за ядене, ястие, вариво.
вàлъга̥, с. ж. р., нанадолна мѣстность; чъ іидъмо у вàлъгу.
вижулѝіа̥, с. ж. р., сприя, вихрушка.
вѝнерѝч, с. м. р., данъкъ за лозята (виното).

вистрйіа, с. ж. р., потайно мѣсто съ съкровища; рудникъ; мѣсто, гдѣто се вадятъ камъне.
витрйг, с. м. р., очовъ, **витрйга**, с. ж., мащеха; покрай това и потвòрък и потворка. И двѣтѣ resp. четиретѣ думи служатъ за едно resp. двѣ лица. но отъ това, какъ гледа говорительтъ на лицето, зависи и коя дума да употрѣби.
вòдн'ик, -нъ́к, с. м. р., мѣсто, гдѣто стоятъ ведрата и котлитѣ съ вода; воднйк Вид.
вран', с. м. р., капакъ за затваряне ония **врàта** (дупка) на бъчвата, що сѫ отъ страна.
врàта, с. ср. р. мн. ч., 1) дупка на бъчвата отъ страна; 2) вратà (на кѫща, стая и пр.).
връчкàницъ, с. ж. р. мн. ч., дупки на цървулитѣ, прѣзъ които се прокарватъ вървитѣ за връзване.
връпцà, мн. ч. врѣпцъ, с. ж. р., връвь, съ която се връзватъ опинци.
врèвим, глаг., говоря; **врèва**, с. ж. р., дума, говоръ.
вълйгдън, с. м. р., 1) праздникътъ Великъ-день и 2) растение (глухарче), което цъвти около тоя день.
вълнън'ик, с. м. р., широка, кѫса и набърчкана женска фуста, вълневик Вид. Кул.
въпъ̀р, с. м. р., дива свиня, глиганъ.
вѐрзъл', с. м. р., вѫзелъ.
ѓàтъ, с. ж. р. мн. ч., обуща, Вид. гети.
ѓибỳр, с. м. р., „фурдà“, дребна вълна.
гл'йзън, прил., разглѣзенъ.
глъвòчка, с. ж. р., подземно месисто стъбло въ видъ на главица.
гломотàр, с. м. р., желѣзенъ звънецъ.
глỳма, с. ж. р., шега; **съ глỳмимо**, шегуваме се.
гл'учè и гл'очè, с. ср. р., дълга мѫжка дреха безъ рѫкаве; по всичко прилича на ал'ината; носи се подъ нея.
глъдàлцъ, с. ср. р., зѣница.
голотин'à, с. ж. р., голотия.
госпòџин-дън (мàли и голèми), с. м. р., праздникъ св. Богородица (малка и голѣма).
гропàн, с. м. р., яма, вдлъбнатина.
ѓулỳш, с. м. р., хоро, което става слѣдъ вечеря; взиматъ участие въ него само моми и ергени.
гỳша, с. ж. р., широка пищепроводна трѫба у птицитѣ.
дйжма, с. м. р., десетъкъ.
дошл'àк, с. м. р., пришелèц: нъ іè ашл'àк тик(е) іе дошл'àк.
докàръм, донасямъ: докàръі мърку винò, донеси малко вино; за докарамъ се употрѣбя само тèрам.
др'антъно, прил. (рѣдко) др'антъно òко, десното око.
дъвьтн'ик, с. м. р., поясъ отъ деветь нишки.
дъзлѐци, с. м. р. мн. ч., калцуне.
дърмòн, с. м. р., рѣшето за прѣсѣйване кукурузъ.
дъшти, дъштер, с. ж. р., дъщеря.
жаръгàј, с. м. р., жерава.
жèлбаба, с. ж. р., костенурка.
жъгàжн'ица, с. ж. р., особенъ видъ мрѣжа за ловене риба (зàгажн'а, Вид.).
жълч, с. м. р., жлъчка; колкй жълч!
ѕивгàш, с. м. р., стърчи-опашка.
ѕънгълàш, с. м. р., звънецъ отъ „пиринчъ“.
зàнка, с. ж. р., примка, дупка, затворъ.

зъструѕи, с. м. р. мн. ч., похлупци.
зноі, с. м. р., потъ; съм съ позноійл, изпотилъ съмъ се.
зъбун, с. м. р., антерия.
зъд, с. м. р., зидъ (старъ).
ка̥, къ, съюзъ, че, защото, понеже.
капа̥, с. ж. р., калпакъ.
кєба̥, вин. кєбу, с. ж. р., кебе т. дългъ кожухъ.
киша̥, с. ж. р., дъждъ, киша. Дъждъ не се употрѣбя.
клꙗнца̥, с. ж. р., дръжка на брава (Griff).
клашн'а, с. ж. р., бѣла аба.
клица̥, с. ж. р., коренъ.
клупа̥, с. ж. р., пейка.
клучанка̥, с. ж. р., малко подвижно желѣзче отъ бравата, съ което вратата се затваря извътрѣ; зембелекъ т., мандало.
кобъц, с. м. р., соколъ: (Lerchenfalk): бъжи коно кобъц (бѣга като соколъ).
кокол', с. м. р., кѫклица.
колостро, с. ср. р., първото млѣко на животнитѣ.
коло, с. ср. р., колело.
коно, съюзъ, както, като; живи коно турски бег.
кошул'а, с. ж. р., риза.
кочина̥, с. ж. р., кокалче; кучъ глоцъ кочину.
коштънък, с. м. р., твърдъ (коштил'ав Вид.) орѣхъ (Steinnuss).
котърица̥, с. ж. р., малка кошничка отъ лѣска.
съ крати, гл., (за врѣмето) скратява се, минава.
кръстина̥, с. ж. р., кръстъ (на снага), половина.
кудел'а, с. ж. р., хурка; кудел'ка, с. ж. р., кѫдѣля.
кумпатул, с. м. р. членувано по влашки, кумнат, баджанакъ.
кускръ, с. м. р., сватове.
курдел', с. м. р., мн. ч. курдъл'и, куленъ.
лага, с. ж. р., ладия, лодка.
лазор, с. м. р., межда.
ланца, с. ж. р., копие (lancea, Lanze).
л'ан'ов, прил., л'ан'ов човек, неподвиженъ, лѣнивъ човѣкъ.
л'арпина̥, с. ж. р., л'успина̥, луспа.
лъута̥, с. ж. р., цигулка.
лептир, с. м. р., пеперуда.
малин. мълин с. м. р., акация, салкъмъ; бечко дърво Вид.
мачънцъ, с. ср. р., котенце.
марунцъка̥, мърунцъка̥, с. ср. р., дребни данъци.
медъница̥, с. ж. р., пчела.
место, с. ж. р., нива; чъ іидъмо на̥ место; очакваното „н'ива̥" не се употрѣбя.
миш, с. м. р., мишка, съм (у)фънул іедногa миша.
мошика̥, с. ж. р., бабица, акушерка.
мошул, с. м. р., мѫжътъ на мошика.
мороін, с. м. р., пълтеникъ.
мочнък, с. м. р., пикоченъ мехуръ и изобщо мехуръ.
мука̥, с. ж. р., храна; продадо муку, продадохъ храната (жито, кукурузъ и под.).
мъгаръта̥, с. ср. р., подпорки за корито.
мъзарика̥, с. ж. р., суграшица.
мърку, мъркъ, нар., малко.
мъркушикеста̥, а, о, прил., закол'и оноґа мъркушикестога овна, заколи оня овенъ, що има малко черно около вѣждитѣ.
мъсал, с. м. р., особенъ видъ кърпа; „мъсал" носили женитѣ (младитѣ) прѣди 40—50 години.

мъчѐнцъ, с. ср. р., мече (малка мечка).
ни̂з, с. м. р., нанизъ.
нити, с. ж. р. мн. ч., нищелки.
новинȁ, с. ж. р. ед. ч., новолуние; кѫдȁ іима новинȁ (когато е новъ мѣсецъ); покрай „новина" употрѣбя се и ново ви̂дело (видело въ смисълъ на свѣтлина, свѣщь) срв. Вид. нòва свеш.
ножи̂чке с. ж. р. мн. ч., дупки на опинци, дѣто се връзватъ.
нъчвъ, с. ж. р. мн. ч. нощви.
нъчвàркę с. ж. р. мн. ч. подпорки за нощви.
нъпàстʼа, с. ж. р. ед. ч., серкме.
нъпрàсна бòлъс, ж. р. ед. ч., апоплексия.
облʼàла, обʼàла с. ср. р. мн. ч. павуща.
обòд, с. м. р. ед. ч., лубъ (на шиникъ, сито и др.) срб. обод.
òбъіцъ, числит. м. ж. и ср. р., двама, двѣ.
òбъдва, числ. м. ср. р. два
овȁк, нар., тъй; овдѐк, нар., тукъ; одовдѐк, оттука.
ожѐг, с. м. р. ед. ч., ръженъ (желѣзо, съ което бъркатъ въ огъня), покрай него и вàтраі срв. срб. ватраљ.[1])
оми̂да, с. ж. р. ед. ч., гѫсѣница.
опи̂нʼък, с. м. р. царвулъ.
осмàк, с. м. р. ед. ч., поясъ отъ 8 жици.
съ отрỳіъм, гл., отравямъ се.
съ пи̂тнъм, гл, навеждамъ се; пи̂тни съ, наведи се.
питпълàк, с. м. р. ед. ч., пътпѫдъкъ.
пишлʼàѕи, с. м. р. м. ч., клечки, съ които се затваря „врапʼа" (вж. горѣ).
плоіешѐі (-ѣі), с. м. р. ед. ч., особенъ праздникъ съ интересни обичаи (1. четвъртъкъ слѣдъ Великденъ).
пòіъс, с. м. р. ед. ч., 1) поясъ, 2) дѫга; съ ви̂ди пòіъс, чъ іима винò.
пòд, с. м. р. ед. ч., мостъ.
поклопàч, с. м. р. ед. ч., капакъ (за каца напр.).
покръви̂ца, с. ж. р. ед. ч., черга.
полʼѐвнʼик, с. м. р. ед. ч., пешкиръ.
понòв, с. м. р. ед. ч., кокòшъчки понòв, кокоша слѣпота.
пòтка, с. ж. р. ед. ч., вѫтъкъ.
потвòрък, с. м. р. ед. ч., втори мѫжъ; потвòрка, втора жена, повторка.
пỳфълѐк, с. м. р. ед. ч., прахутка (гѫба).
пỳчòс, с. м. р. ед. ч., сѣра.
пурък, с. м. р. ед. ч., куршумъ, срв. срб. пурак (Flintenkugel).
пỳпъза, с. ж. р. ед. ч., папунекъ (птица).
пъклʼȁ, с. ж. р. ед. ч., петелка (на риза) срв. руск. петля.
пърàшка, с. ж. р. ед. ч., боядисано великденско яице (Вид. перàшка).
пъснʼи̂ца, с. ж. р. ед. ч., песница, юмрукъ.
пъштъмàл, с. м. р. ед. ч., кърпа, закрѣпена на дърво, съ която се маже хлѣбъ.
рàстъка, с. ж. р. ед. ч., растòка (часть отъ кола).
руминʼàт, а, о, прил., румѣнъ.
руџи̂на и ръџа, ръџи̂на, с. ж. р. ед. ч., ръжда.
руд, ȁ, ò, прил., кѫдравъ.
ръза, с. ж. р. ед. ч., скѫсана риза.
рънʼе, с. м. р. мн. ч., ноздри.
ръсипък (расипък) месецъ, с. м. р. ед. ч., рàсипъ, врѣмето когато мѣсецътъ намалява, се расипва (луната).

---

[1]) Подобна замѣна на љ съ і (ватраљ — ватраі, облʼала — обала) се констатира и въ с. Враждебна (Соф.).

ръсучала (расучала), с. ж. р. ед. ч., осукана кърпа, която влахинкитѣ отъ околнитѣ села носятъ на глава.
рѣчнъм, глаг., мушна.
свакојако, нар., сѣкакъ.
сванцовъ, с. м. р. мн. ч., нѣмска монета. Вид. цванец и цванцик.
сѐцъла, с. ср. р. мн. ч., кафъ-кибритъ т. (кибритъ не на клечки, а на книжки).
сйночка, нар., снощи.
сколка, с. ж. р. ед. ч., мида.
скоч-баба, с. ж. р. ед. ч., лютица (гѫба).
скрајнък, с. м. р. ед. ч., кожено сито за леща (протак, Вид., срб. протак).
скърлъонцъ, с. мн. ч. р.?, къркми (кѫдрици).
сбарта, с. ж. р. ед. ч., плацента, бабино.
спастрим, глаг., запазя, скѫтамъ.
спонѣц, с. м. р. ед. ч., напрѣчна греда на врата (спонѐцъ).
спѐти! инфин.? поздравъ къмъ жени, които работятъ, отговаря се „здрав"!
спърнуіъм, глаг. прич., спърнул, излитамъ, срв. руск. спорхнуть.
старока, с. м. р. ед. ч., стари сватъ (на свадба).
стомна, с. ж. р. ед. ч., делва съ двѣ уши.
стужън, с. м. р. ед. ч., разтегъ.
стънгъна (рука), прил. членув. ж. р. ед. ч. лѣва.
съдин'ав, а, о, прил., побѣлѣлъ (малко).
тѐръм, глаг., карамъ.
тѐта, с. ж. р. ед. ч., леля, тетка.
тик, тике, съюзъ, току, но, ами.
титора, с. ж. р. ед. ч., послѣдния день отъ великд. и други праздници.
тоба, с. ж. р. ед. ч., тѫпан (срв. Вид. тобош).
товага, с. ж. р. ед. ч., тояга.
трак, мн. ч. траковъ, с. м. р. ед. ч., конецъ (връвъ) на чорапъ, торба и под. за връзване.
трут, с. м. р. ед. ч., праханъ, стб. **трѫтъ**.
трънтор, с. м. р. ед. ч., търтей.
тулбънача, турбънача, с. ж. р., тиква.
турма, с. ж. р. ед. ч., стадо, тълпа.
туслуѕи и дъзлѣци, с. м. р. мн. ч., калцуне.
тутулузина, с. ж. р. ед. ч., стъбла отъ кукурузъ (кукурузин'а Вид.).
тъвн'ина бѐзна, с. ж. р. ед. ч., и по нар. етимол. тъвн'ина бѐсна, прѣголѣма, безкрайна тъмнина (употрѣбя се и за тъмнината на оня свѣтъ) стб. **тьмьнина без дьна**.
тъглич и теглич, с. м. р. ед. ч., прѣдното дърво на колата, що го теглятъ воловетѣ.
тъклич, с. м. р. ед. ч., кехая; покрай него и бировин.
търбу, с. м. р. ед. ч., търбухъ, коремъ.
тътина, с. м. р. ед. ч., мѫжъ на „тѐта".
углев и угл'ов, с. м. р. ед. ч., вѫгленъ.
узглавн'ица, с. ж. р. ед. ч., възглавница.
усп'ица, с. ж. р. ед. ч., устна, бърна.
ука Vocat. укъ, с. м. р. ед. ч., майчинъ братъ (уйка); уіна, жена на ука-та.
фал'а, с. ж. р. ед. ч., часть отъ пушка, дѣто се туря барутъ или куршумъ.
фунііа, с. ж. р. ед. ч., тѣсна улица къмъ Дунава.
фоіенфир, фоіънфир, с. м. р. ед. ч., зимзеленъ (растение).
цѣкла, с. ср. р. мн. ч., очила; цъкло, с. ср. р. ед. ч., стъкло.
чѐц, с. м. р. ед. ч., лишия.
чѐстина, с. ж. р. ед. ч., сито (за брашно).
чешъл', с. м. р. ед. ч., зѫбче бѣлъ лукъ (чесънъ).

чѝка и чѝча, с. м. р. ед. ч., чичо.
чикòра, с. ж. р. ед. ч., жътварь (насѣкомо).
чичѝм, глаг., пища.
чичѝк, с. м. р. ед. ч., широкъ турски поясъ.
човѐчич, с. м. р. ед. ч., мѫжецъ (въ устата).
чокърлàн, с. м. р. ед. ч., чучулига.
чỳбър, с. м. р. ед. ч., чубрица.
чучул'ѐц, с. м. р. ед. ч., печурка (гѫба).
чѐртъло, с. ср. р. ед. ч., чересло.
шàка, с. ж. р. ед. ч., шепа: пружѝ шàку овàк!
шѝба, с. ж. р. ед. ч., гора.
шиштòр, с. м. р. ед. ч., пергелъ; си ошиштори̇шъл оноі коло?
шлàпъта, с. ж. р. ед. ч., чехълъ.
шопѐрла, с. ж. р. ед. ч., гущеръ.
шоболàн, с. м. р. ед. ч., плъхъ.
штỳл'е, штул'ъ, с. м. р. мн. ч., кокили.
шуіѝца, шỳіца, с. ж. р. ед. ч., суекъ.

Прибавки. Къмъ стр. 473. У мнозина неударено *а* слѣдъ *і* и омекчени съгласни се чува нередуцирано.

Къмъ стр. 479. Неударено *и* слѣдъ *ц* се изговаря обикновено като влашкото ї: формата за мн. ч. отъ нѣмецъ — „немції" по изговоръ е напълно еднаква съ ромънската форма Nemţї. Така се чува и врàбції, фабрикàнції и под.

Къмъ стр. 491. Извѣстни срички обикновено се изговарятъ съ по-издигнатъ гласъ, съ по-голѣма височина на тона (Tonhöhe), та поради тоя музикаленъ (хроматиченъ) акцентъ ти се чини, че новоселянинътъ пѣе, кога говори. Въ никой отъ околнитѣ български говори не се срѣща подобенъ акцентъ.

Къмъ стр. 482. Изговорътъ на звучнитѣ съгласни въ края на думитѣ като звучни е *сръбска* фонетична чърта.

Къмъ образцитѣ. Първата приказка записахъ азъ лично, а втората по моя молба е записана отъ учителя г. Н. Логофетовъ. Формитѣ *ништò* и *николкò* съ *и* вм. неударено *ѣ* сѫ необикновени. Подобни форми азъ не констатирахъ.

Сливенскиятъ говоръ.

Приносъ къмъ българската диалектология.

Отъ П. Панайотовъ.

Материали изъ сливенския говоръ има до сега съвсѣмъ малко публикувани. Дору въ 17-тѣ книги отъ Министерския Сборникъ не срѣщамъ никакви подобни материали.

Всичко, що намѣрихъ до днесь въ печатната литература отъ сливенския говоръ, това сѫ 12 пѣсни, едно баяне и 2 обичая: 2 пѣсни ни дава „Периодическо Списание“, Браила, кн. V. и VI.: „Янка и майка ѝ“ и „Донка и бати ѝ Стоянъ“; 8 пѣсни съобщава Шапкаревъ въ своя сборникъ: №. №. 68., 69., 333., 477., 633., 634., 636., 637.; най-послѣ въ списание „Родина“ год. II. (1900) кн. I., II. и V. намираме 2 пѣсни: „Ръдан и кѫдънъ“ и „късаткъ“, едно баяне за уроки и два momински обичая, топене китки на Енювдень и какъ си опитвать момитѣ щастието. Първитѣ 2 пѣсни сѫ записани донѣгдѣ правилно; не е отбѣлѣзана обаче редукцията на е, въ 'ь, записано е: мам*и*нѫ вм. мам'ьнъ, веселѫ вм. вес'ьлъ и др. Има и други грѣшки: ч*е*рдак вм. чърдак, пиронь съ ь, като да се изговаря меко н, иднѫ вм. инà, гемѫ вм. гем'ъ, дужиле́ вм. дужил'à, іуткраднѫ вм. іуткрамнъ и др.

Отъ съобщенитѣ въ „Родина“ материали двѣтѣ пѣсни сѫ записани почти правилно. Не сѫ забѣлѣзани само уясняването на ѫ въ *а* у глаголитѣ и втвърдяването на глаголни *и*- основи, така записано: е сидѫ вм. сидà; видѭ, молѭ вм. видǎ, молǎ и пр. Баянето и двата обичая не сѫ записани фонетично. Обаче Шапкаревитѣ 8 пѣсни сѫ съвсѣмъ неправилно прѣдадени. Само изговорътъ на ѣ като *ѣа* е отбѣлѣзанъ, но и той непослѣдовно. Така писано е *е* вм. *'а:* умр*е*ло, пред*е* пред'ъ, умрела, стегай, слезьат (вм. сл'азǎт,) бел, некой и пр. Освѣнъ че не сѫ отбѣлѣзани особеноститѣ на сливенския говоръ, но му сѫ придадени нѣкои, които той нѣма и които повечето сѫ македонски (види се, записвачътъ е билъ македонецъ). Така съюзътъ *съ* е навсѣкѫдѣ прѣдаденъ сос, соз, х е изпустнато нѣкѫдѣ, когато въ сливенския говоръ то не се изпуска: гре́ове вм. грѣхувè; другадѣ то е прѣдадено чрѣзъ ф: фодиха, чефли, когато х не минава въ ф, а напротивъ ф въ х; писано е отфори, когато

тамъ никакъвъ звукъ не се чува и се казва утори; писано е чешала вм. чесӑлъ. Членътъ е прѣдаденъ пъленъ -ътъ, когато той е кратъкъ -ъ, писано е първиѫт, вториѫт. Сьчетанието ръ е прѣдадено все чрѣзъ ър: първнина вм. пръвнинӑ, търгнали вм. тръгнӑли. Частицата за бѫдно врѣме е прѣдадена съ ше и ще вм. шъ и пр. Бѣлѣзитѣ на сливенския говоръ, който, като говоръ на родния ми градъ, ми е много добрѣ познатъ, излагамъ по лични наблюдения.[1])

Сливенскиятъ говоръ и по мѣсто и по бѣлѣзи принадлежи на източното нарѣчие, за това прѣди всичко има и главнитѣ, характерни бѣлѣзи на това нарѣчие — двоякиятъ изговоръ на ѣ като 'а и е по принципа на звуковата хармония, станалиятъ по аналогия прѣгласъ на 'а (*а* подиръ палаталнитѣ ж, ч, ш, j) прѣдъ мека сричка въ *е* и най-сетнѣ потъмняването на неударенитѣ гласни: а, о, е въ *ъ*, у, *и*.

По нѣкои свои бѣлѣзи, именно по уясняването на крайния ѫ въ *а,* сливенскиятъ говоръ прилича на централнитѣ говори, съ тая разлика, че въ тия послѣднитѣ ѫ почти навсѣкѫдѣ се е изяснилъ въ *а,* а не само въ края.

По други бѣлѣгъ, именно по изговора на крайно ѣ като 'а (неударено -'ъ), сливенскиятъ говоръ прилича на Рупското нарѣчие, съ тая разлика, че въ това послѣдното ѣ навсѣкѫдѣ се изговаря 'а, безъ огледъ на слѣдната сричка, т. е. безъ да слѣдва принципа на благозвучието.

Ала сливенскиятъ говоръ си има и други особености, свойствени само нему, или такива, които въ други говори не сѫ развити въ такъвъ размѣръ.

Както е извѣстно, особеноститѣ, по които се отличаватъ едно отъ друго разнитѣ нарѣчия на единъ езикъ, сѫ най-вече звукови и донѣгдѣ и формални; само звуковетѣ и донѣгдѣ и формитѣ сѫ изложени на промѣни въ езика на разнитѣ единици даже въ единъ и сѫщъ говоръ, до като изречението остава въ сѫщия си видъ по цѣлия просторъ на езика съ малки отклонения тукъ-тамѣ, които не всѣкога могатъ да се забѣлѣжатъ.

Поради туй и сливенскиятъ говоръ ни прѣдставя особености най-вече звукови и донѣгдѣ само формални.

Звукови особености.

Отъ звуковетѣ най-много промѣни и въ сливенскиятъ говоръ прѣтърпѣватъ гласнитѣ, които опрѣдѣлятъ характера на всѣка фонетика въобще.

[1]) Около Сливенъ има слѣднитѣ мѣста съ говори повече или по-малко близки или далечни на сливенския говоръ.

На с.-изтокъ и изтокъ: 1) котленски говоръ, 2) карнобатски говоръ, 3) бургашки говоръ.

На югъ ямболскиятъ говоръ, съ малки отклонения, може да се причисли къмъ сливенския, но по́ на югъ захваща одринскиятъ говоръ, който прилича на старозагорския.

На западъ близки на сливенския говоръ сѫ: 4) новозагорски и 5) старозагорски, а по-далечни сѫ: 6) казанлъшки и 7) чирпански.

Прѣди всичко, подпълно сѫ развити казанитѣ по-горѣ особености, свойствени на цѣлото източно нарѣчие, именно потъмняването на неударенитѣ гласни а, е, о въ ъ, и, у, прѣгласътъ на ударено 'а въ *е* прѣдъ мека сричка, станалъ по аналогия на третия общъ бѣлѣгъ, — двоякиятъ изговоръ на ударенъ ѣ като *'а* прѣдъ твърда сричка и като *е* прѣдъ мека сричка, по принципа на благозвучието, който владѣе само въ източното нарѣчие и състои въ слѣдното:

a) Когато ѣ (нѣкога изговарянъ като широко е, подобно на нѣмското ä) се намира прѣдъ твърда сричка, изговаря се *'а*, т. е. нѣкогашното ä се е разширило още повече, за да се доближи до изговора на твърдата сричка, която съдържа сѫщо широкъ вокалъ, а то става за да се избѣгне мѫчниятъ прѣходъ отъ тѣсенъ вокалъ (какъвто е билъ ä спрѣмо твърдата сричка) къмъ широкъ (какъвто е твърдиятъ вокалъ въ слѣдната сричка).

b) Когато *ѣ* (ä) се намира прѣдъ мека сричка, изговаря се *е*, т. е. нѣкогашното ä се стѣснява, за да се доближи до изговора на слѣдния мекъ вокалъ, който е и тѣсенъ сѫщеврѣменно, а то става, за да се избѣгне пакъ мѫчниятъ прѣходъ отъ широкъ вокалъ (какъвто е билъ ä спрѣмо слѣдния мекъ вокалъ) къмъ тѣсенъ (какъвто е слѣдния мекъ вокалъ). Освѣнъ тия общи на цѣлото източно нарѣчие бѣлѣзи, сливенскиятъ говоръ има още слѣднитѣ частни особености, станали съ гласнитѣ ѣ, е, и, ѫ, у, р, л и сричкитѣ ръ, лъ,

ѣ.

1) Ѣ показва нѣкои изключения отъ принципа на благозвучието, именно: а) Въ I. и II. л. мн. ч. на минало свършено врѣме (аористъ) ѣ се изговаря *'а* противъ принципа, макаръ слѣдната сричка да е мека (е): видàхми, видàхти, жив'àхми, жив'ахти и пр. вм. видèхми, видèхти и пр. Тука имаме изравнение съ другитѣ лица, гдѣто *ѣ* правилно се изговаря *'а:* видàх, вид'à, вид'àхъ. b) Прѣдъ шт, жд, ш, ж, с, наопаки, ѣ се изговаря *е,* макаръ да слѣдва твърда (а, о) сричка (такава е тя сега; по-рано е била мека, защото шт, жд, ш, ж, с, сѫ били меки и съ това се обяснява казаното отклонение отъ правилото, което нѣкога не е било отклонение). Примѣри: вèждă, срèштă, нèшту, сештăм съ, зъбилèжă, пеш, мèсă, бèсă, вèсă, смèсвăм, убèсвăм и пр.

2) Крайно ѣ се изговаря *'а,* безъ ударение 'ъ: дубр'à, зл'à, дв'à, видà и вид'ъ, гор'ъ, зим'ъ, лèт'ъ. Изключение правятъ двойственитѣ форми: рѫцè, кулинè, ръминè, крилè, хрилè.

3) Неудареното ѣ се изговаря, както се изговаря неудареното *е,* именно: а) като *и* въ срѣдата, b) като *'ъ* въ суфикситѣ: а) стинà, рикà, синò, сридà пинà, гниздò, билèн'àсъ, гулимèн'àсъ. Изключение правятъ едносложнитѣ думи, у които ѣ се изговаря ятово и когато станатъ многосложни и ударението се прѣмѣсти отъ ѣ, именно изговаря се 'ъ. Примѣри, гр'ах — гр'ъхувè, гр'ъхѣ, гр'ъхувèт, бр'аг — бр'ъговè, бр'ъговèт, бр'ъгѣ,

снак — сн́ъгувѐ, сн́ъгѣ; бр́ъстувѐ, л́ъкувѐ, ц́ърувѐ, м́ъхувѐ, др́ънувѐ и пр. b) въ суфикситѣ ′ъ: ồр́ъх, ồб́ъд, прѝл́ъп, прѝм́ър, прồл́ът, прѐд́ъл: прồс́ък, хồд́ъх, вѝд́ъх и пр.

е, и.

Неударенитѣ *е* (е, ъ, ѧ, ѣ), *и* сѫ се изравнили и се изговарятъ:

1) Въ срѣдата и въ края като *и* (изключение прави крайно ѣ, което се изговаря, както видѣхме ′ъ).

2) Въ суфикситѣ ′ъ.

Примѣри за първото не навеждамъ, защото то е обща източно-българска черта. Примѣри за суфиксни неударени е, и, — ъ: суфикси ел, ил — *′ъл:* пѐп́ъл, учѝт́ъл, прѐд́ъл, хồд́ъл (вм. ходѣл и ходил) хърб́ъл, сърб́ъл, штърб́ъл и пр.; ер — *′ър:* дѐв́ър, сѐв́ър; ей — *′ъі:* сѝп́ъі, лѝш́ъі; еш (еж) — *′ъш:* кърл́ъш, вѐрт́ъш; ев — *′ъф:* кѐл́ъф; ек (ег), ик — *′ък:* за́ък, прѝп́ък, бѐл́ък, кồшн́ък, кỳрн́ък, бѝрн́ък, пундѐлн́ък, фтồрн́ък, свътồвн́ък и пр.; ех, их — *′ъх:* хồд́ъх вм. хồдѣх и хồдих и пр.; ет, ит — *′ът:* дѐв́ът, дѐс́ът, мàрѓър́ът и пр.; ем — *′ъм:* сѐд́ъм, ồс́ъм; ен, ин — *′ън:* бѐс́ън, дѐс́ън, пѐч́ън, тồч́ън, нồс́ън, вѝд́ън, тỳрч́ън, цѝѓън́ън, бълѓър́ън, ивàнќън, пѐнќън, нѐ́ън, бàб́ън, мàм́ън и пр. Изключение правятъ суфикситѣ: ец изговаря се *иц:* стàриц, здрàвиц, брàтиц и пр.; еш, иш, им у глаголитѣ: пишиш, ходиш, носим и пр.; *ица:* кồшницъ, свътồвницъ и пр. Най-сетнѣ суфиксътъ *ин* въ собственитѣ женски имена съ множествено значение, образувани отъ притежателнитѣ женски прилагателни имена на ин, гдѣто ин се изговаря ′ън. Ивàнќъни дрѐхи, но: шѐ ідиш ф ивàн*кини*, пѐнк*ини*, дръгàнк*ини*, димѝтрувч*ини* и пр. Суфиксътъ ин се изговаря *′ън* още въ срѣдата на женскитѣ имена на ина, ако ударението пада напрѣдъ отъ ин, пада ли подиръ него, на края, *ин* не се измѣня: мàтàчънъ, ồсàчънъ, кукувѝчънъ, пàрàжънъ, грѣдубѝтн́ънъ и пр., но: стърина̀, млъдина̀, дубрина̀ и пр.

3) Неударено *е* въ един. число на имената отъ срѣденъ родъ и сѫщото *е* въ умалителнитѣ отъ сѫщитѣ се изговаря *и,* а въ мн. число ′ъ Примѣри: пѝл*и*-пѝл*и*нци, но: пѝл́ъ́тъ, пѝл́ънцъ, кồти-кồтинци, но: кồт́ъ́тъ-кồт́ънцъ и пр.

4) Неударени *е, и* се изговарятъ ′ъ още въ числителнитѣ: ид́ънàіси, тр́ънàіси, чит́ърнàіси, п́ътнàіси, шъснàіси и още въ прилагат. шърồк (ъ вм. и).

5) Неударено *и* се изговаря *у* въ нѣколко думи подиръ ж, ч, ш. Примѣри: жув, жувинѝцà, жувàк, шупàр, прижỳрà и пр.

6) Неударено *е* (ь) се изговаря ′ъ въ срѣдата между ч и р. Примѣри: чървѐн, чъркѐс, чъврồ, чъртàіà и пр.

7) Изговаря се *е* — ′ъ и въ косвенитѣ падежни форми на личнитѣ мѣстоимения: мен́ъ, теб́ъ, себ́ъ и безъ мекость въ мъ, тъ, съ.

8) ь се изговаря *е* вм. ъ въ срѣдата освѣнъ въ ден, лен, лев, пет, които сѫ присѫщи и на другитѣ нарѣчия и на книжовния езикъ, още въ: желт, тем́ън, тимницъ.

9) Вмѣсто старобългарското *е* подиръ ж, ч, ш, j въ сливенския говоръ се явява *о* (у) почти навсѣкждѣ. Така, освѣнъ въ книжовнитѣ: ножòве, кошòве, огньòве, џоб и пр., тука се явява о (у) още въ слѣднитѣ случаи: а) при собственитѣ имена на *ев*, тука на ув: Калчув, Кòндув, Ивàнчув, Стуѐнчув, Буъџìiув и пр. b) У притежателнитѣ мѣстоимения: мòiу, твòiу, свòiу, нàшу, вàшу. с) У старинскитѣ веществени прилагателни: овчу, козу, гарџу и пр.

10) ѧ е запазило носовия си гласежъ *ен* въ единъ случай: дивиндисѐ, а въ всички други случаи то е съвпаднало съ *е*, а не и съ *ѣ*, както е станало въ повечето говори подиръ палаталитѣ ж, ч, ш, j поради срѣднобългарската замѣна на ѧ съ ѫ подиръ тия палатали. Така казва се въ сливенския говоръ: жѐтвă вм. жътва, жѐнă, жѐдън, шѐпă, шѐтăм, изѝк, итървă и пр.

ѫ.

Старобългарскиятъ звукъ ѫ има въ сливенския говоръ двѣ замѣни: въ срѣдата на думитѣ се изговаря като *ъ*, както въ книжовния езикъ, а въ края и суфикситѣ е съвпадналъ съ *а*, пакъ както въ книжовния ни езикъ.

1) Това суфиксно и крайно *а* (етимол. а и нѣкогашенъ ѫ), кога е неударено, изговаря се тъмно съ двѣ бои: а) съвсѣмъ тъмно, като ъ, кога ударението пада далечъ отъ него, прѣзъ единъ слогъ най-малко напрѣдъ: мàстурцъ, b) полутъмно, срѣдньо между *а* и *ъ* — ă, когато ударението пада на непосрѣдния прѣденъ слогъ: кỳпă, вѝкнă, сѐннă, вàдă, вѝкăм и пр. (неударено *а* прѣдъ ударението се изговаря тъмно: ъ. Понѣкога всѣко крайно и суфиксно 'ъ се чува като 'а: учит'ăл, турч'ăн, мен'ă и пр.).

2) Ударенъ краенъ и суфиксенъ ѫ се изговаря ясно, като ударено *а:* а) всички имена отъ женски родъ, които свършватъ на гласна, сж винителни форми (което се вижда отъ други говори, гдѣто тѣ се изговарятъ съ *ъ* на край), затова тѣ съдържатъ етимологично ѫ, а въ сливенския говоръ то се изговаря като *а*, щомъ е ударено: жинà, рикà, брѫдà, свин'à, зъм'à, дубринà, млѫдинà, бъштà, систрà, дубрà, инà и пр. Изключение прави членътъ за женски родъ, който при съгласнитѣ женски основи е ударенъ, а се изговаря тъмно тѣ (и неударенъ той се чува пакъ тъмно, а не и тă, както би трѣбвало да се изговаря, кога иде непосрѣдствено слѣдъ ударението: султ̀ъ, кълт̀ъ, пип'ълт̀ъ, млъдустѣ и пр., сжщо гурàтъ вм. гурàтă, както п'àнă, кỳпă и пр. b) Сегашно врѣме, I. л. на глаголитѣ съ ударение на края: ни щà, читà, плитà, стуià, сичà, ричà, шъ спуминà, съупштà, извистà, сидà, криштà и пр. Изключение прави III. л. мн. число на сжщитѣ глаголи, гдѣто ѫ ударенъ се изговаря *ъ:* читът, плитът, нищът. сичът и пр. (Нѣкои сливенци изговарятъ и въ I. л. *ъ*, но непослѣдовно. Напр. казватъ сидъ, читъ, но ни щà и пр.) с) Аористъ и аористно причастие, ако ударението пада на края: стънàх, стънà, стънàл, спуминàх и пр. Въ единъ случай ѫ е запазилъ носовия си гласежъ ън: истр*ън*бушвăм.

Звукътъ ъ, който навсѣкждѣ гласи ъ въ единъ случай подъ ударение въ суфиксъ е уясненъ въ *а,* именно писак, вм. пѣсък. Гласната о неударена потъмнява въ *у;* обаче въ звателния падежъ о, а сжщо тъй и *е* не потъмняватъ. Така: Петко!, Радо!, Стуене!, Иванке! и пр.

у.

Съ гласната *у* сж станали малко промѣни. Въ единъ-два случая тя е промѣнена въ и: лйби, либовницъ, лйбă и пр. Прѣдлогътъ *у* се е изравнилъ съ *въ,* който се изговаря: в, ф, фъф и като консонантно ў, напр. ф'мѐнъ, ф'тѐбъ, в'гурàтъ зъ дървà, фъф Димйтър, ей гу ў думà, хайди ў гурàтъ и пр. Изобщо неударенитѣ гласни (а тѣ сж само и, у, ъ, защото другитѣ неударени сж съвпаднали съ тѣхъ) въ началото на думитѣ се изговарятъ много кратко, а въ изречението образуватъ съ прѣдшестващитѣ ги гласни дифтонги. Така: шъ‿ìграѝă, шѐ‿ìдă, шъ‿ўбѝнă и пр.

ръ, лъ.

Старобългарскитѣ срички ръ, лъ, (рь, ль, по анал. и рж, лж), въ сливенския говоръ се изговарятъ ту ър, ъл, ту ръ, лъ и то така:

1) Въ многосложнитѣ думи обикновено се слѣдва принципътъ на благозвучието, сир. изговаря се ър, ъл, ако слѣдва една съгласна; ръ, лъ, ако слѣдватъ 2 съгласни: дървò — дрѣвн'ък, гърдѝ — грѣднък, сърдă съ — срѣдн'ă, мърдăм — мрѣднă, сърбалъ — срѣбнă, скърцăм — скрѣцнă, гълтăм — глѣтнă, гълчà — глъчкà, кълцăм — клѣцнă, дълбаѝă — длѣбнă; стърчà, трѣскăм, брѣнкă, брѣчкă; кълбò, блѣснă, зълвă, злъчка и пр. По-рѣдко се срѣщатъ противъ правилото, именно изговорено ръ, лъ прѣдъ една съгласна: трѣсă, трѣтă, дрѣтă, дрѣò, òбрѣч, хлѣзар'ăм съ и пр.

2) Въ едносложнитѣ думи обикновено се изговаря ръ, лъ: дрът, прът, прѣв, стрък, грък, грѣб, прѣч, крѣв, плѣх, плѣт и пр. Въ нѣколко думи се изговаря ър, ъл: сърп, вълк, дълг, стълп и пр.

3) Когато едносложнитѣ думи, въ които се изговаря все ръ, лъ, станатъ многосложни (членувани форми, мн. число и пр.), сричкитѣ ръ, лъ се изговарятъ пакъ различно: а) у едни слѣдватъ правилото, сир. изговарятъ се ър, ъл, ако слѣдва една съгласна, напр.: грѣб — гърбѣ — гърбувѐ, прѣв — пѣрви, грък — гѣрци и пр. b) У други (повечето) и сега се изговарятъ ръ, лъ противъ правилото: стрък — стрѣци — стрѣкъ, прът — прѣти, плѣх — плѣхувѐ — плѣхѣ, прѣч — прѣчуви, дрът — дрѣти и пр. с) У трети, най-сетнѣ, тѣ се изговарятъ двояко: врѣх — врѣхѣ, врѣхуви — върхувѐ, крѣв — крѣви, крѣвѣв и кървѣв — крѣвен и пр. Има два три примѣра отъ „пълногласие“: дълъг, пълен, чер'ън, милѝна вм. млин. Сричкитѣ ра, ро въ нѣколко думи въ срѣдата се изговарятъ съ прѣмѣтнати а, о, именно ър, ур (неударено а, о) стърнà, вървà, гърдѝнă, пурдàвăм и пр.

Вмѣтнати гласни.

Думитѣ: гр'ах, срам, страх, гн'аф въ изрази като: срам ме е, страх ви е и пр. се изговарятъ съ едно *и* въ началото: исрам мъ‿і, игр'ах гу‿і, истрах ги, игн'аф мъ и пр.

Измѣтнати и стѣгнати гласни.

Сливенци, както изобщо всички източни българи, изговарятъ думитѣ много бързо, поради което нѣкои съгласни потъмняватъ, други се изпущатъ съвсѣмъ, а пъкъ тамъ, гдѣто двѣ гласни стоятъ една до друга, тѣ се стѣгатъ въ една или образуватъ дифтонгъ.

Тия явления ставатъ само съ неударенитѣ гласни, защото при бързото говорене се изтъква само ударената часть на думата, докато неударената едвамъ се изговаря, поради което лесно могатъ да станатъ казанитѣ промѣни въ нея.

По-обикновени измътания сж слѣднитѣ:

1) *a* се измѣта изъ съюза ами, кога се туря въ края на изречението: шъ дòдă ми, шъ гу нъпрàвă ми! и пр. b) Изъ съюза ако: ку ми дъдèш, ку дòдиш и пр. c) Изъ мѣстоимението какво, каква изговаряни къко, ко, ква: ко шъ ми дъдèш, къко билу тò?! Ква і та і къквà шъ стани. d) Изъ суфикса *ета* въ имената отъ срѣденъ родъ, кога се членуватъ: тилèттъ, кучъттъ и пр.

2) *a*, *o*, *и* се измѣтатъ изъ членуванитѣ форми за женски и срѣденъ родъ и множ. число на прилагателнитѣ, у които ударението пада най-малко прѣзъ единъ слогъ отъ тѣзи гласни. Така: отъ лòшăв — лòшăфтъ — лòшăфту, лòшăфти, отъ зèлън — зèлънтъ, зèлънту, зèлънти, кòст'ънтъ, пèнкънтъ, иванк'ънти и пр. b) Изпускатъ се тѣ още въ притежателнитѣ мѣстоимения: моітӑ, тоіти, своіту, нàштӑ, вàшту, негуфти.

3) *и* като множествено окончание се изпуща изъ членуванитѣ множествени форми на всички мжжки имена, у които ударението пада не по-близо отъ третия слогъ (като се чете отъ края) на нечленуванитѣ множествени форми инъкъ то се задържа. Примѣри: бългӑр'ън — бългӑрти, цігӑнът — цігӑнти, учѝт'ъл — учѝт'ълти, пѝсӑр — пѝсӑрти, дèв'ър — дèв'ърти, но ънгличàнити, дървàрити и пр. b) *и* се изпуща още изъ суфикса ица, ако ударението пада пакъ най-малко прѣзъ единъ слогъ напрѣдъ отъ него, инъкъ то се задържа. Примѣри: грòздънцъ, мѣст'ънцъ, рѣсӑнцъ, пỳкӑнцъ, крàстӑвцъ, др'анувцъ, мàстурцъ и пр., но кòнницъ, кòнницъ, брăдàвицъ и пр. c) Винаги се изпуща *и* изъ суфикса *ица* въ собственитѣ женски имена, образувани по имената на мжжетѣ: Іурдàнцă, Дръгӑнцă, Тòдурцъ, Стèфънцъ и пр.

4) Неударено *у* се изпуща изъ суфикса увам: упèквăм, рèквăм, пугрèбвăм, тр'абă, а суфиксътъ нувам почти не се употрѣбя: сèпвăм съ вм. сèпнувам, вѝквăм вм. викнувам и пр.

5) ъ се изпуща понѣкога изъ спомагателната частица за бждно врѣме *шъ*, въ съединение съ мѣстоимения тъ, ти: ас ш'тъ пѝтăм тèбъ, ш'ти дам ас ини пъръ̀ тèбъ и пр.

Стѣгатъ се слѣднитѣ гласни двойки:

1) *яй* — и: ице.

2) *ия* въ края — 'а мируд'а (има и мирудйя), пупъд'а, тиник'а, прус'а, ънгър'а и пр.

3) Турскитѣ суфикси *џи, чи*, които въ книжовния езикъ сѫ станали въ женски родъ џия, чия, въ сливенския говоръ сѫ останали въ мѫжки родъ, понеже и понятията, които изразяватъ, сѫ отъ мѫжки родъ, така че по отношение книжовнитѣ форми се явяватъ пакъ стѣгнати въ форма џиі, чиі: симикчиі, бузъџиі, буіъџиі, бъткчиі и пр.

4) *ае, ее, ие, уе* у глаголитѣ отъ IV. спрежение по Leskien'а, първа категория на гласна и 3-та категория, у които миналата (инфинитивната) основа е равна на глаголната основа (resp. корена), се стѣгатъ: a) въ II. л. ед. ч. така, че е изчезва, сир. и сегашната основа се приравнява съ инфинитивната (resp. глаголната), именно аеш, еeш, иеш, уеш ставатъ: аш, еш, иш, уш, при това ударението не се прѣмѣстя: игр'ая — игр'аш, см'ея — см'еш, жив'ея — жив'еш, п'ия — пиш, м'ия — миш, тр'ия — триш, убуя — убуш, пл'уя — пл'уш, нъд'уя — нъд'уш, из'уя — из'уш и пр. b) Въ III. л. ед. ч. сѫщитѣ тия двойки се стѣгатъ тъй, че е става j, сир. ае, ее, ие, уе ставатъ аі, еі, иі, уі. Примѣри: знаі, пеі, криі, нъхлуі и пр.

Съгласни.

Съ съгласнитѣ сѫ станали сравнително малко промѣни. Освѣнъ общитѣ на цѣлия български езикъ бѣлѣзи, тъмниятъ изговоръ на яснитѣ съгласни въ края и въ срѣдата прѣдъ тъмни съгласни по асимилация, и ясниятъ изговоръ на нѣкои тъмни съгласни въ срѣдата прѣдъ ясни съгласни пакъ по асимилация, въ сливенския говоръ има още слѣднитѣ промѣни въ съгласнитѣ:

1) Прѣди всичко, въ края на думитѣ всички съгласни се изговарятъ твърдо както въ книжовния ни езикъ, сир. изгубили сѫ мекостьта си нѣкогашнитѣ меки крайни р', л', н', т', които и сега още пазятъ мекостьта си въ нѣкои говори (троянския), а въ други сѫ я усилили и разпространили (котленски, дрѣновски, еленски, и др.). Обаче мекостьта се явява, щомъ формитѣ се членуватъ (както въ книжовния езикъ). Примѣри: кон — к'онъ, цар — ц'аръ, уч'ит'ъл — уч'ит'ъл'ъ, път — път'ъ, кулар — кулар'ъ и пр. Даже л и р се явяватъ съвсѣмъ втвърдѣли: п'ителъ, п'исаръ и пр.

2) Нѣкои съгласни сѫ се промѣнили въ други споредъ положението си: а) *бн* станало *мн* въ нѣкои случаи: гр'амня, сръмня. б) *дн* станало *мн* въ уткр'амня, а по-често *нн* п'анння, с'енння, пугл'енння, ж'енння, гл'анння, ср'анну, ѕ'анниць и пр. в) *мн* — *мл* въ млогу. г) *дс, тс* — *ц*: грацки, л'уцки, брацки и пр. д) *з* се изговаря често като *ѕ*: ѕъзня, ѕ'умб'ул, ѕъмб'ак, ѕърк'ъм, нъѕ'ат, ѕ'анниць, върѕв'ъм, ѕвизд'а, ѕв'инкя, ѕинг'ия, минѕух'ар, ѕърк'ъли, мърѕ'ъл, зърѕв'ат и пр. е) Звукъ *џ* се срѣща често,

но повече въ чужди и звукоподражателни думи: џам, џан-џин, џигер, џӱркăм, џумèрки, мàнџă, дърџà, Тӱнџă, џумбиш, мъџърòн, џèркă, џидè, џубè, џънфèс, мъџӱн, синџѝр, мирџилèісъ, дърџàвă, џурàп (чорап), суфиксътъ џиі и пр. ж) *кт — хт*: нèхти, лàхти, дòхтур и пр. з) *пт — фт* въ фтичи. и) *тл — кл* въ клъсту. к) *сч, шч — хч*: лихчи, михчи, мохчи, нохчи, кохчи, кънчи и пр. л) *с — х* въ мèхичънъ, м) *св — сл* слубудà. н) *ф — х* повече въ началото: хӱрнă, хурмà, хàврикъ, чъхутън. о) *ф — в* въ срѣдата: Стèвăн, кьвè и пр. п) *хв — ф*: фàлă, фъргăм, фърлăм, фàнă и пр.

Изпустнати съгласни.

Изпустнати сѫ слѣднитѣ съгласни:

1) *в* е изпуснато: а) въ думитѣ: секи, с'àкуі, сички, се, зѝмăм и въ производнитѣ отъ тѣхъ. b) прѣдъ *о* навсѣкждѣ: ол, òлă, ун'à, òсък, бѝул, хӱбъу, мòруу, пруòди, дор, утòри, зътурѝ, тоі (твой), згуòрничкъ и пр. c) изъ суфикса ство: царсту, визирсту, гуспударсту и пр.

2) *д* е изпуснато: а) въ началото въ нес, b) въ срѣдата между двѣ съгласни, когато ударението пада напрѣдъ *д:* нужн'ък, нужну, но и нужън, празн'ък, празну и пра́зън, сърчън, сърци (и сърцè), но здрав, здрубăвăм и пр. c) изъ числителнитѣ отъ 11 нагорѣ: ид'ънайси, дваіси и пр. d) въ края изъ съчетанията зд, жд, но щомъ думата получи още нѣкой слогъ съ начална гласна, *д* отново се вѣстява: грос-грозди, дъш-дъждъ, вишвиждăм и пр.

3) *т* е изпуснато: а) въ срѣдата между двѣ съгласни, когато ударението пада напрѣдъ т: испӱснăт, срàснăт, изрàснăл, посн'ък и посън, но систрà, страх и пр. b) изъ спомагателната частица за бждно врѣме: шъ, вм. ще, кога е подъ ударение то гласи *ше:* шъ дòдă, шъ нъпрàвă, шè йдă; c) въ края изъ ст, шт, обаче щомъ получи думата още нѣкой слогъ съ начална гласна, т отново се явява: старус — стàрусти, свеш — свешти, пеш — пешти, нош — нощти и пр. d) изъ суфикса *ета*[1]) у сжществителнитѣ отъ срѣденъ родъ, кога се членуватъ: кучътъ, тилетъ и пр. e) въ края на числителнитѣ отъ 11 нагорѣ: ид'ънаіси, п'ътнаіси, дваіси, пидисè, шиісе, сидимдисè; f) въ члена за мжжки родъ, който винаги е кратъкъ-ъ: чил'àкъ, кòн'ъ, вълкъ, стòлъ и пр.

4) *х* се изпуща само въ л'аб и никждѣ другадѣ: хòдă, хàпă, хем, Хрѝсту, хрѝбър, хърèсвăм и пр.

5) *ж* (прѣзъ j) е изпуснато въ глагола мога: I. л. мòйă II. л. мош (мòжеш-мòиш-мош), III л. моі, м. ч. I. л. моіми, II. л. моіти, III. л. мòйăт, още въ II. и III. л. ед. ч. на глагола кажа: каш, каі, понѣкога и кăйă: ас ш'ти кàйă тебъ.

Вмѣтнати съгласни има въ малко случаи и то само *д* между з-р и ж-р: здрал, ждреби.

---

[1]) Така се изговаря повече въ околностьта на Сливенъ, а въ града повече се срѣща другата форма съ изпуснато *а* — еттъ вм. етата: тилèттъ, пилèттъ и пр.

Зѣвъ.

Зѣвътъ обикновено се избѣгва и за туй 2 гласни се отдѣлятъ съ j, а *x* не се изпуща: пийа̀, знайа̀, хем, хърѐсвам.

Формални особености.

Най-важната особеность, която най-добрѣ характеризува сливенския говоръ и го отдѣля отъ другитѣ говори, а сѫщо и отъ книжовния ни езикъ, е отсѫтствието на винителенъ падежъ. Въ другитѣ говори и въ книжовния ни езикъ има запазенъ винителенъ падежъ още при собственитѣ имена отъ мѫжки родъ, именно то е старата родителна форма, употрѣбяна още въ старобългарския езикъ съ винително значение при одушевенитѣ прѣдмети и станала сега общъ косвенъ падежъ. Въ сливенския говоръ обаче и тази родителна форма е изчезнала и само една форма — стариятъ винителенъ падежъ — служи и за правъ падежъ, и за косвенъ безъ и съ прѣдлогъ (изобщо, щомъ се употрѣбятъ прѣдлози, тѣ правятъ излишна синтетичната падежна форма, за туй употрѣбяната въ книжовния езикъ форма за косвенъ падежъ е излишна). И тъй въ сливенския говоръ ще се каже: Иван доди, дадъх нъ Иван, зех ут Иван, пувикъх Иван, прууди Пенчу, дай нъ Пенчу и пр. Ако нѣкой употрѣби родителна форма, ще го разбератъ, че говори за жена: Ивана, Петра и пр.[1]) Така щото въ сливенския говоръ, синтетичното склонение съвсѣмъ е изчезнало у имената. Само при личнитѣ мѣстоимения има синтетични косвени падежи, именно вин. мен'ъ, теб'ъ, себ'ъ, неіъ, мъ, тъ съ, іъ нас, вас, т'ах, ни, ви и кратките дателни: ми, ти, си, ни, ви. За женски родъ, покрай обикновената кратка форма *гъ*, въ единъ само случаи се употрѣбя *гъ*, именно въ еі *гъ*.

Други формални бѣлѣзи изъ областьта на имената:

1) Нѣкои форми на *а*, двойствени по потекло и множествени въ книжовния езикъ, въ сливенския говоръ сѫ придобили единствено значение, като се приравнили съ *а* основи, съ които сѫ еднакви и по форма. Такива сѫ: кула̀, върта̀, уста̀, примѣри: устатъ ѝ ма̀лка̀, кула̀тъ съ счупи и пр. Множествено число отъ кола е кул'а̀, другитѣ по *а* основи: усти̇̀ върти̇̀.

2) Турскитѣ имена на *е*, които сѫ минали въ книжовния езикъ безъ промѣна и сѫ отъ срѣденъ родъ, въ сливенския говоръ сѫ промѣнили формата си, станали сѫ а основи. Примѣри: пирда̀, кипа̀, шиша̀, чувр'а̀, тиник'а̀, ђуст'а̀ и пр.

---

[1]) Въ народнитѣ пѣсни, пѣяни въ Сливенъ, не сѫ рѣдки родителни ф рми: т'а нъ Стуя̀на̀ думъши, хран'ънъ конъ прѐиши, ал'ънъ фѐсъ кривѐши, фъф Слив'ън гра̀да̀ гул'ама̀ и пр.

Но и тука, гдѣто сѫ запазени, за да не се развали размѣрътъ, тѣ не се схващатъ като падежи. Че не се схващатъ като падежи показва и това, че се употрѣбя въ пѣснитѣ вмѣсто дателенъ за съобщение — звателенъ, напр. Стѐфън Иленке думъши, Шилинци думӑ Студне, Иван Мърийке думъши и пр. По-старото „Стефън Иленки думъши", както ще е било, не се е разбирало вече за дателенъ падежъ (на Иленка), а се смѣтало за звателенъ падежъ, като обръщение, толкова повече, че слѣдъ такива изрази слѣдва истински звателенъ падежъ, и така почнали да употрѣбятъ нататъкъ все звателенъ падежъ: Крали Марку горо думӑ, горо льо, горо зелѐнӑ и пр.

Множествено число.

1) Обикновеното окончание за множествено число е *и*. Така образуватъ множествено число: всички имена отъ женски родъ, всички многосложни и нѣкои едносложни (и основи) имена отъ мжжки родъ. Така: удà—удѝ, мумà — мумѝ, рикà — рикѝ; уфчèр — уфчèри, учѝт'ъл — учѝт'ъли, бълга̀р'ън — бълга̀ри, христèн'ън — христèни, гос – гости, кос – кости и пр.

2) За едносложнитѣ мжжки имена има двѣ обикновени окончания: *ове* и *е:* a) на ове окончаватъ твърдитѣ основи: стол — стулòви дор — дуròви, ол — улòви, ум — ỳмуви, син — сѝнуви, стан — стънувè и пр. Сжщо и нѣкои меки: огън — угн'òви, зет — зèт'уви и пр. b) на *е* окончаватъ мекитѣ основи: цар — църè, кн'аз — кнъзè, кон — кунè и пр. На *е* окончаватъ още и причастията на *лъ,* кога ударението пада на края: билè, душлè, риклè, утишлè, c) нѣкои едносложни окончаватъ на ища: път — пѣтищъ, сън — сѣнищъ и пр. Освѣнъ тия има още слѣднитѣ множествени окончания за м. и ж. родъ: *'а*, ишта, овци, овце, a) *'а* се употрѣбя за да означи събирателность: жинур'à, гъцул'à, цигън'à, гърчул'à и пр. b) ища се употрѣбя при имената, които правятъ и на *ове:* гръдиштà, дуриштà, плитиштà и пр. c) овце при имената отъ мжжки родъ за умаление: гръдувцè, грушòвци и пр. d) овци при лични имена отъ мжжки родъ: Ивàнувци, Дръгàнувци, Българàнувци, Кукълàновци и пр.

3) За срѣденъ родъ има 2 обикновени окончания a) *а* за твърдитѣ основи: сèлу — силà, гниздò — гниздà, житà, дървà, плътнà, брършнà и пр. b) *ета* за мекитѣ: тилè — тилèтъ, пѝли — пѝл'ѣтъ, агни — àгнътъ, гърнè — гърнèтъ. Покрай тѣзи по-рѣдко има още слѣднитѣ окончания за меки основи: *'а:* пул'à, нив'à, дицà; *на:* знъминà, симинà и пр.; *са:* нибисà, чудисà и пр.

4) Имената отъ мжжки родъ се употрѣбятъ въ двойствено число, кога иматъ за опрѣдѣление числителни имена: два стòлӑ, два кош'ӑ, пет учѝт'ълъ, дес'ът цар'ӑ, двàиси кон'ӑ и пр.

Членъ.

Членътъ за мжжки родъ единствено число е кратъкъ – *ъ:* синъ, брàтъ, òлъ и пр. За множествено число членътъ е *ти* за мжжки и женски родъ: синувети, мумити, жинити. У числителнитѣ имена отъ 4—10 членътъ за множествено число е *т'ах:* двети, трити; читирт'àх, питт'àх, дисит'àх; идънайсти, двънайсти, пътнайсти двайсти и пр., но пакъ стут'àх.

Глаголъ.

Изъ областьта на глагола има сжщо малко отклонения отъ книжовния езикъ и то слѣднитѣ пò-важни:

1) Глаголитѣ отъ II. спрежение (*и* основи) въ I. л. ед. число и III. л. мн. ч. сж изгубили мекостьта си (освѣнъ въ случаи, кога прѣдъ окончанието има гласна, — стуıа̀, круıа̀ и пр.), т. е. изравнили се съ глаголитѣ отъ I. спрежение. Примѣри: мòлӑ, вѝдӑ, сидът, криштà — криштът, хòдӑт и пр.

2) Нѣкои глаголи отъ I. спрежение въ I. л. ед. ч. покрай обикновената си правилна форма иматъ и друга по III. спрежение на *м*. Такива сѫ: шъ дунам, зънам, принам, изнам, нъсам, нъклам покрай — шъ дуниса, зъниса, нъсичка, нъклъда и пр.

3) Повелително наклонение на глаголитѣ, образувани отъ нося съ прѣдлогъ, е съкратено: дунес - дунести, зънес - зънести, принес, изнес и пр.

4) Глаголитѣ отъ IV. спр. по Leskien'а, първа и трета категории (на ая, ея, ия, уя), въ множествено число иматъ окончание *ми* по III. спрежение, вмѣсто правилното *м* по първо спрежение. Примѣри: знаіми, пеіми, пиіми, плуіми и пр.

5) Глаголитѣ отъ III. спрежение и тия отъ II. спрежение, у които ударението пада на корена, а аористъ прави на *ѣх* и *их*, покрай старата си аористна форма съ ударение на края, иматъ и друга нова форма съ ударение на корена, която все повече изтиква старата. (Само въ II. и III. лице ед. ч. отъ аориста на ах и их владѣе старата форма, защото инъкъ би се смѣсилъ аористъ съ сегашно врѣме). Тази нова аористна форма е съвпаднала по фонетични причини (освѣнъ въ II. и III. л. ед.) съ имперфектната форма. Така, покрай старитѣ форми: видах — вида — видахми — видахти — видахъ, глидах — глидахми — глидахти — глидахъ; нусих — нусихми — нусихти — нусихъ и пр. по-често се употрѣбятъ новитѣ: видъх (и аор. вм. видѣх и импер. видѣх) — видъ, видахми — видахти — видахъ; гледах — гледахми — гледахти — гледахъ; носъх — носахми — носахти — носахъ, но само глида, нуси (II. и III. л.). Сѫщо тъй сѫ се изразили и аористното и имперфектното причастия на *л*: видъл (вм. аор. видѣл и импер. видѣл), ходъл (вм. ходил и ходѣл), гледал (вм. гледал и гледал). По-рѣдко се срѣщатъ старитѣ аористни форми: видал, худил, глидал и пр.

Инфинитивни остатъци.

Освѣнъ съкратенитѣ инфинитивни форми безъ *ти*, употрѣбяни въ цѣлия български езикъ слѣдъ глаголи: мога, недѣй и пр., въ сливенския говоръ има и нѣколко пълни инфинитиви (както ги счита г. Милетичъ, отглаголни сѫществителни споредъ г-нъ Цоневъ) на ти и то само отъ глаголи, чийто страдателни причастия окончаватъ на *т*: бити, мити, трити, пити, крити, шити, сети, пети, плути и пр., които се употрѣбятъ обикновено съ прѣдлогъ и само нѣкои отъ тѣхъ и самостойно. Примѣри: уда зъ мити, сéми зъ сети, спирт зъ трити, ут пити ни мої дъ си утори учити. Самостойно: пититу ни е хубъу нещту, трититу і хубъу зъ нъстипка и пр.

Частици.

Въ сливенския говоръ употрѣбятъ при отрицателнитѣ отговори частица *ки*, която турятъ на края: нама ки!, ни доди ки!, ни ходъх ки! и пр. При обрѫщенията къмъ мѫже употрѣбятъ частица *бе*, а къмъ жени *мо*. Примѣри: Ивани бе!, Ступи бе!, ъ бе Петре! мани — мо, бабу мо! и пр.

Нѣколко образци отъ Сливенския говоръ.

а) Спомени за хаджи Димитра.

(Свободенъ расказъ).

Ошти хъџѝ Димѝтър ни бѐши излʼа̀зӑл в Бълка̀нӑ, — то бѐши двʼа-три гудѝни придѝ дъ ізлѐзи, — фъф Слѝвʼън ѝмъши ідѝн до̀ктур — грък, идѝн пруклѐт грък бѐши. То̀зи грък убисчистѝ ина̀ мума̀ и зъту̀і хъџи Димитър съ ришàвӑ дъ гу утрѐпи. Утѝвӑт ина̀ нош със брат си Тодур и дру̀ги и гу зъкла̀вӑт. Ъмъ тугàс ни мужѝхӑ дъ ги улу̀вӑт, чи те съ гу зъкла̀ли и уста̀нӑхъ пак ф Слѝвʼън. Пудѝр три гудѝни ут туі убра̀хъ Ъли-ефѐнди, идѝн буга̀т ту̀рчън, и гу зъкла̀хъ. Тугàс вѐчи ни мо̀іӑхъ дъ стуі̀ът ф Слѝвʼън, х. Димѝтър и Дишлѝіӑтъ избӑгнӑли в Бълка̀нӑ. Улувʼъли, късту бӑгъл, Тодур Чиркишлѝічʼънънъ, чи гу нътва̀рʼӑт с нужо̀ви и пу̀шки и гу дука̀рӑли фъф Сливʼън; чи туі, дѐту гу, бѝли, крък̀атъ му лицѐту му в кръви бӑхъ ублени. Тугѝс улу̀вʼъхъ х. Димѝтрувъ бъшта̀ — дʼа̀ду х. Нико̀ла, брат му — Іо̀рги и ба̀рт му То̀дур и и дру̀ги о̀шти нʼа̀кои, тъ двънаіси ду̀ши, нъвързàхъ ги ф идѝн синџѝр и ги зъвѐдъхъ нъ „Ъба-пъзъръ“, дету џумѝіӑтъ. Ту̀кӑ сѐки ту́рчън, къту флѝзӑл и излизӑл ут џумѝіӑтъ, ги зъплʼу̀вʼъл със хра̀чки и сѐки бългʼъ̀рʼън, ко̀іту мѝнʼъл ут там, трʼа̀бьлу дъ ги зъплʼу̀іъ, инък шъ іде бо̀і. Сѐтнъ ги зъто̀рʼъхъ и стуіа̀хъ пет-шес гудѝни зъто̀рʼъни, и куга̀ту ги пусна̀хъ, нъ ско̀ру дʼа̀ду хъџи — бъшта̀ му нъ х. Димѝтър, умрʼа̀; пък То̀дур тръгнӑ тугàс дъ трʼъси ба̀ти си х. Димѝтър и тоі дъ ѝди при нѐгу, ъмъ казвъши съ, чи утѝвӑ късàпʼън ф Ца̀рigра̀д. Ут там тоі утѝвӑ фъф Влашку и гу нъмѝрӑ. Туі бѐши приз зѝмӑтъ. Приз лʼа̀туту съ събѝрӑт пак сички и духо̀ждӑт фъф Българиіъ. Пу ино време усѐштӑ ги ъскѐръ и излàзӑ дъ ги го̀ни, дъ ги улувѝ. Те избӑгъли фъв ина̀ курѝіӑ, уттам, къту изла̀зът, флѝзӑт ф ино̀ пуле, дету ѝмӑлу сно̀пи. Ту̀кӑ съ сбивӑт със ту̀рскити уіскѝ. Тугàс хъџи-димѝтруви зъпа̀лвӑт сно̀пити и фъв димъ избӑгвӑт фъв Бълка̀нӑ. Къту бӑгӑли, Тодур гу уда̀рвӑт ту̀рцити, и тоі па̀дӑ. Тугàс хъџѝ Димѝтър съ спу̀штӑ към нему, ѝмӑлу ф нѐгу ина̀ ча̀нтӑ, дъ іъ зѐми и дъ гу зъко̀ли, зъ дъ ни гу мъчът ту̀рцити. Тугàс То̀дур рѐкъл нъ ба̀ти си: „ба̀те аз ни съм уда̀рън нъ ло̀шу мʼа̀сту, ас шъ уздра̀віӑ“, и хъџи Димитър гу зел нъ гърбъ си, пък тоі фърлʼъл ут гърбъ му сришту турцити. Пристѝгнӑли ф ино̀ селу, уста́вӑт гу ф ина бълга̀рскъ къштӑ и рекли: „тос іунак, ма̀лкӑ му і ра̀нӑтъ, глѐдӑіти гу, дъ гу исцирѝти“. Ту̀рцити нъближа̀вӑт сѐлуту. Чувѐкъ, дѐту уста̀вили Тодур, съ стръху̀вӑл дъ ни гу нъмѐрӑт при нѐгу, зъ туі рѐкъл нъ То̀дур: „ас шъ тъ зъвида̀ в гурӑтъ дъ тъ скрѝіӑ“. Зъвѐждӑ гу там и гу убѝва.

Слушано отъ Пан. Господиновъ, 60 годишенъ.

б) Приказки и прѣдания.

1.

Идѝн мъш съ ужѐнʼъл зъ ина̀ жина̀, пък тʼа бѝлӑ маі мърѕилѝвӑ. Тоі къту іъ глѐдӑл, чи ни рабути, зел дъ ѝ съ ка̀рӑ и іъ ка̀рӑл дъ рабути. Пък тʼа съ сърдʼълъ и му вѝкӑлъ: „и! тъс пу̀стӑ ра̀бутъ, га ми ричѐш зъ ра̀бутъ, къйл съм дъ умра̀, чи дъ ни ра̀бутъ!“ Нес тъі, утрʼъ тъі, тоі съ упла̀кълъ наі-сѐтнъ нъ чичу си, рикъл: „каква жина̀ зех, га ѝ рича̀ зъ ра̀бутъ, тъі ми ду̀мӑ: „и! тъс пу̀стӑ рабутъ, га ми ричеш зъ рабутъ, къйл съм дъ умра̀, чи дъ ни ра̀бутъ“. Чичу му казӑл: „ти си иди, чи къту ти риче пак „къйл съм дъ умра̀“, ти ѝ ричи: „пък умри, къту ни штеш дъ рабутиш!“ Утишъл си тоі и нъправʼъл тъі, какту му казӑл чичу му, тʼа тугас съ сто̀рʼълъ, чи умрʼалъ. Зънисàт іъ нъ гробиштътъ и іъ зъкупа̀вът. Чичу му утѝвӑ нъ сутрʼънтъ нъ

грòбъ, зи̇мă идин прът, чи ỳдрă грòбъ и дỳмă: „стàвăіти де, чи тук коіту дòди, де съмни пу двà вæртинà нъпри̇дă“. Т'а, къту чỳлă, риклà си: „ас ми̇слăх. чи тук хòрăтъ ни рàбутът, пък то пò-многу рàбут'ъли“. Искàчă ут грòбъ и си утѝвă. Тугис зъфàнăлъ веки дъ рàбути.

2.

Ина жинà ни ѝ съ рабут'ълу, пък убичăлъ дъ играі нъ хуроту. Мъш ѝ ни искъл дъ ходи т'а нъ хуроту и съ присторъл в'ьннъш нъ умр'àл, дъ вѝди ко шъ прави жинà му. Душлè кумшиікити, уплаквът гу, пък т'а играі нъ хурòту. Утѝшли кумшиікити дъ іъ питăт, ко му і имиту нъ мъш ѝ, пък т'а скàчăлъ и вѝкăлъ: „Герги, Герги, Герги, Герги, Герги гу дỳўмăт, Герги гу думăт“, кàрăлъ гу нъ пèс'ън. Уплàквăли гу, уплаквăли, утѝшли дъ іъ пѝтăт. де і тъм'àнъ дъ гу прикъдът, т'а пак скачă и гу кàрă нъ пèс'ън: „възълъ нъ гъз'ълъ, възълъ нъ гъзълъ“. Зели дъ гу носăт нъ гробиштъть, минăли кръі хурòту, чи вървèли кръі плитъ, тоі, къту скàчă ут нусилуту, грамвă идин кол, чи къту іъ зъфаштă ут хуроту, пò-долу, пò-гор'ь утỳпăл іъ инò хубъу, чи іъ зъвел у т'ах си. Сетн'ь мѝнăлу съ, колкуту съ мѝнăлу, тоі умр'àл нъистăнъ. Зели дъ гу нòсăт, и, къту минàвăли кръі плитъ, т'а зèлă дъ вѝкă: „ни деіти гу нòси кръі плитъ, чи тоі ѝмă маі ъдет дъ стàвă, чи зѝмă кол ут плитъ дъ мъ бии!“

3.

Ѝмăлу инò времи инà мърѕилѝвă жинà. Мъш ѝ куп'ъл вълнă дъ рабути. Т'а прèлă, прèлă, нъпрèлă ино вæртèну и гу тỳр'ăлъ в зèл'ънтъ кацă и пак стуіàлă. Тоі зел дъ іъ хòкă, зъщò ни работи, пък т'а му рикла: „н'амăм мутувѝлкă дъ смутàіă вæртинàтъ, дету ги нъпрèдъх“. — „Де ти съ вæртинàтъ“, рекъл. Пък т'а му риклà: „илà виш зèл'ънтъ кàцă пълнă“. Утѝвăт ф хѝзбăтъ, т'а флѝзă в кàцăтъ и зèлă дъ вàди вæртена. Пукàжи вæртèнуту, дету гу нъпрèлă, и викă: „еі инò“, слòжи гу, пак гу дигни: „еі ошти ино, еі ошти инò“, тоі пумѝслилъ чи кàцăтъ пълна, рèкъл: „ас шè ідă дъ ти утсичà инà мутувѝлкă“. Утѝвă в гурàтъ, т'а пò-нъпред ут негу утивă, скрѝвă съ в хръстълàкъ. Зел тоі дъ сичè, пък т'а извѝквă: „мутувѝлă вѝлă, коіту сичè мутувѝлкă, жина му умѝрă“. Тоі спѝрă дъ сичè, услỳшвă съ, н'амă ништу. Пък и т'а спѝрăлъ дъ вѝкă, штом тоі спѝрăл дъ сичè. Пак сиче, т'а пак вѝкă, наі-сетнъ тоі устав'ъл сèчъниту, рекъл „ас шъ сѝ ідă, пò-дубр'à дъ ни утсичà мутувѝлкă, чи дъ і жỳвă жинà ми“. Утѝвă си тоі, т'а пак пò-нъпрèд ут негу си утѝвă. Къту съ връштă тоі, т'а гу пѝтă: „што ни ми утсечи мутувѝлкă?“ Пък тоі дỳмă: „чи кък дъ ти утсичà! къту зех дъ сичà, то инò зе дъ вѝкă: „мутувѝлă-вилă, коіту сичè мутувѝлкă, жинà му умѝрă“, и ас устав'ъх дъ сичà, рèкъх, по-дубр'à дъ ни утсича мутувѝлкă, чи ти дъ си жỳвă“.

Къту ни рàбут'ăлъ вечи, те съ укъсъли, угулели. Пу инò времи зъжен'ъл съ брат ѝ нъ жинàтъ и ги кълèсăли зъ свàдбă. Тоі си кàзвă: „ас шъ тъ истъштà сигà“, (зъ жина си думă.) „Хади, рикъл, жинà, ше ідим нъ свàдбă. жени съ брат ти, и ни вѝкăт“. Пък т'а му риклà: „л'ох, мъжо, кък съ ходи нъ свàдбă, нъли вѝждăш, чи съм гòлă?“ — „Ах, рикъл тоі, то ѝмă лèсну: ас шъ фпрèгнă кулàтъ, шъ тỳрим зèл'ънтъ кàцă, ти шъ флèзиш вътр'ъ и ше ідим; къту нъближим селуту, ти шъ устаниш с кулàтъ нъ краіă, пък ас ше ідă ў маікини ти, шъ кàжă, дъ ти дунисът идіи кат дрехи, шъ съ убличèш и шъ дòдиш нъ свàдбăтъ“. Т'а кàзăлъ: „тугис бѝвă“. Фпрèгнъли кулàтъ, тỳр'ъли зèл'ънтъ кàцă, флàзлă т'а вътр'ъ, и тръгнăли. Къту нъближѝли селуту, тоі іъ устàв'ъл там, и утѝшъл съмѝчъкъ ў маікини ѝ. Бабă му, къту гу вид'àлă съмичък, пѝтă гу: „чи де устъна дъштир'àтъ, зъштò идиш съмичък?“ Тоі рикъл: „ни съм съмичък, ъми т'а устъна нъ краіă, ни ште дъ дòди, де ни іъ пусрешнити със ѕурли и

тъпани". Те тугис тръгнали дъ іъ срѐщтат със тъпани и ѕурли. Та съ пудига ут кацатъ дъ види, къко і туі, към нѐія ли ідат, или нъ друга стърна. Пуглѐннàлъ, пак съ слòгналъ. Пусидалъ, пусидалъ. пак пъдникналъ. Къту видалъ, чи към нейа ідат, исковналъ ут кацатъ, ни глѐдалъ, гола боса, чи беш към селугу си. Къту стигналъ у тях си, рѐкла си: „тъс рабутъ няма дъ бъди ты, ъми трабя дъ съ рабути". Грамналъ кунралътъ зъ хурка, цъгълъ зъ вѣртѐну и куматъ нъ раму, реклъ: „пусем сига шъ бързам дъ рабутъ".

4.

Идин вълк, къту изглъннял, тръгнал дъ си дири хрънà. Къту вървял, срѐшнал ина куза и іъ улувъл. Та му рикла: „пусни мъ дъ ти пуиграіа ино козу хурò, чи тугис мъ изеш". Тоі іъ пуснал, та съ къчила пу кънърити, тоі ни мужил дъ іъ стигни и іъ уставъл. Пò пътатък срѐщта ина свиня и нѐія улавя. Та му рикла: „улуви мъ зъ ухòту дъ ти пусвира ина свинска песън". Тоі іъ улувъл зъ ухòту, та съ дръпналъ, избягалъ. Тугас тоі рикъл: „ут сига нътатък ни ти трабя козу хурò, свинска песън, улувиш ли, еш".

Слушани отъ Кера Михалева.

5.

Идин цар імал трима синуве. Кугату станали зъ жѐнъни фърлъли ждреби, дъ видатъ, нъ коі къква жина шъ съ паднѝ. Къту фърлъли ждреби, нъ двàматъ съ паннàлу дъ зѐматъ царски дъштирѝ, пък нъ наі-малкия съ паннàлу дъ зѐми ина жаба. Утишъл тоі нъ голъ (блатуту) и чàкъл дъ излѐзи някуі жаба, и тоі іъ зел и іъ зънесъл у тяхси.

Къту излизъл сутрънъ, ут куратъ излизалъ ина хубавъ, красна мума, примиталъ, ушѐтвалъ и пак си флизалъ ф куратъ и сядала при огънъ. Тоі, къту си дòдъл вечър, чудъл съ: жина му жаба, пък му приметъну. Нес ты, утрѣ ты, идин път тоі съ скрива нъ тъванъ дъ види, коі му шета. Къту съ скрива, пуглѐжда ут куратъ излиза ина хубавъ, красна мумà. Тугас тоі слиза ут тъвана, зима куратъ, чи іъ зърàвя в огънъ. Та му съ мòли: „ни ми гури куратъ, пишмен шъ ставаш". Пък тоі и вика: „ас шъ іъ изгурà, дъ ни ми съ смеіат хòратъ, чи съм царски син, пък жина ми жаба". Изгурил іъ. Чува бъштатъ, чи, коіту син òдъл жаба, млогу красна булка била, и пуканва триматъ си синувѐ със булкити им нъ гуляі. Къту утивъли, тъс, дету била уш жаба, дума нъ мъжъ си: „ниі сѐга ше ідим, ъмъ пишмен шъ станиш". Къту утишли и зели дъ идът, та ни идѐ, ъми пушта хàнкити ф пàзватъ си, и другити снъхи, къту іъ глѐдали, и те ни ги ели, ъми ги пущали ф пàзватъ си. Къту глѐдъл, глѐдъл, свикър им рѐкъл: „стънѐти сига дъ ми пуиграіти малку хурò". Къту зели дъ играіат ут „жабатъ" ълтъни падали, пък ут унес пак ханки падали. Тугас царъ рекъл нъ синà си: „ас съмъ цар и сичà пъри и ут жинà ти пъри падат, шъ іъ зѐма за мòія жинà" (дувец бил). — Няма, рикъл, дъ іъ зѐма, ъку ми нъмѐриш идин грос грозди, дъ съ пъіам, дъ усети плъттъ ми, и пак дъ і цял грòздъ, дъ ни е билли, чи съм ял". Тугас „жабатъ" риклà нъ мъжъ си: „дъ идиш при голъ, утдету мъ зе, дъ викаш „зъим бъба, зъим бъба!", шъ излези идин жилезън чувѐк, дъ ни съ уплашиш, тоі бъштà ми; шъ му ръзправиш, към изгурѝ куратъ ми и към бъштà ти иска дъ мъ зѐми и чи няма дъ мъ земи, куму нъмериш идин гроз грозди дъ съ пъиде и пак дъ і цял, тугас тоі шъ ти дъде идин грос". Утива тоі нъ голъ, извиква, и излиза идин жилѐзън чувек. Ръзпрàва му тоі рабутътъ и му иска идин грос: „дъ ми дъдеш, рекъл, идин гроз грозди, дъ съ пъидѐ бъштà ми, дъ му усети плъттъ, и пак дъ ни е билли, инък шъ земи жинà ми". Дава му, и тоі гу зънася нъ

бъштà си. Бъштà му іал, нъіàл съ, и грòздъ бил пак цàл, ъмъ рèкъл нъ синà си: „пак шъ зèмӑ жинà ти“. Нàмӑ дъ іъ зèмӑ, ку ми нъмèриш идин жилèзън чувек дъ дòди дъ пуигрàі, къкту сидѝм дъ ръстрѐси сърàити. Тоі пак утѝвӑ при гòлѣ и вѝкӑ: „зъѝм бъба, царѣ прудòди дъ дòдиш нъ гулàі, дъ му пуигрàш мàлку хурò“. И тоі утѝвà тугис и сьс утѝвӑнту си ръзигравӑ сърàити, сички измѝрӑт и уставӑ саму дъштирà му и зет му.

Слушана отъ Петра Господинова, 45 годишна.

6.

Прѣдание за Крали Марко.

Ино време Кръли Марку кусàл сино нъ „Бършън“, пък систрà му тъчàлӑ нъ „Синити кàмъни“, дету і сигà „Чътàлкӑ“.[1]) Систра му нам ко му съ присмàлӑ, тоі съ ръзсърдъл, зъмахнъл сьс кусàтъ и ѝ ръзсàкъл нàтрӑтъ. Ут тýі устàнълу сигашнѝтъ „Чъталкъ“. Пъкъ дету кусàл пу „Бършън“ и сига съ виждӑ ошти, бъирѣ і нъбръзден, то и ут кусàтъ му.

в) Гатанки.

Утишлè свътовници нъ ина мумà, флѝзӑт ф къшти и вѝкӑт: „къкъв и хýбъв дор, угръдéн къту винец“; пък тà рикла: „хубъв дор къту винец, ъмъ ни стрýвӑ, га нàмӑ вътрѣ звънец (то билò кучи). Пупитàли іъ: „де і маікӑ ти?“ тя рикла: „утиди зъ ф къшти зъ хубус“ (то билò митлà). — Де і бъштà ти — утѝди зъ ф кѝшти зъ мир (то билò бръшнò). — Де утѝди брат ти — утѝди нъ лоф: куету убѝі, там шъ гу устàви, куету і жуу, тук шъ гу дунисè (утѝшъл дъ съ пòшти). Тръгнàли дъ си утѝвӑт, тà ги испрудòждӑ и им вѝкӑ: „хъзър сти улýвъли кльстиіъ куірук, ни гу испýщӑіти“ (то било дъ ни изпуштӑт хýбъвтъ мумà).

Слушана отъ Кера Михалева, 48 годишна.

г) Пѣсни.

Крали Марку и Кичукъ Мирчу.

Утгуòрӑ Крàли Мàрку:
„Хоі тъ тèбѣ, мàлку мумчé,
Малку мумче — сéстрѣну ми;
Іа искàръі хрàнѣн кòнӑ,
И си зимѝ чиф пиштòфи,
Чи штѝм дъ ідим ф гъстӑ гурà,
В гъстӑ гурà òсѣнувъ,
Осѣнувъ, рòсѣнувъ“.
Чи і стàнàлу малку мумче,
Малку мумче сестрѣну му:
Чи искàрӑ хранѣн конӑ,
Чи припàсӑ чиф пиштофи,
Чи утѝшли в гъстӑ гура,
В гъстӑ гура осѣнувъ,
Осѣнувъ, росѣнувъ,
Утгуорӑ Крàли Мàрку,
Крали Марку — дилѝ Марку:
„Хоі тъ тебѣ, малку мумче,
Малку мумче — сестрѣну ми:
Зъпèі, зъпèі, малку мумче“.
Утгуорӑ малку мумче:
„Хоі тъ тебѣ, ýічо Мàрко,
Ф тъс съ гурà пèсѣн ни пеі,
Тъс и гура млòгу стрàшнӑ,
Тук си хòди Кичýк Мѝрчу,
Кичук Мирчу — вьівòдӑтъ.“
Утгуòрѣ Крали Марку:
„Хоі тъ тебѣ, малку мумче,
Малку мумче — сестрѣну ми,
Зъпèі, зъпеі, малку мумче,
Нè мъ і грѝжӑ, нè мъ і èнѣ,
Ут Кичук Мирчу вьіводӑтъ:
Ас си ѝмӑм хрàнѣн конӑ,
Хранѣн конӑ і чиф пиштофи,
И си имӑм тънкӑ сабӑ
И си имӑм дългӑ пушкӑ:

[1]) Чаталка е връхъ на „Синитѣ камъни“ на с.-изтокъ отъ Сливенъ, а Бършанъ е нисъкъ хълмъ на югоизтокъ, успореденъ съ „Синитѣ кямъни“ и далечъ отъ тѣхъ около 5 километра.

Хранън конъ нъ три кракӑ,
Тънкӑ са́бя̆ връхӑ н'амӑ,
Дългӑ пушкӑ кундак н'амӑ".
Чи і зъпалу малку мумче,
Малку мумче — сестр'ъну му;
Къту зъпа, гура іекнӑ,
Фтички пеія̆т — унимѐли,
Уда̀ хучѝ — укрутѝ съ.
Чи гу і зъчу̀л Кичук Мирчу,
Кичук Мирчу, въіводӑтъ;
Чи си і изл'азъл Кичук Мирчу,
Кичук Мирчу въіводӑтъ.
Утгуор'ӑ Кичук Мирчу:
„Хоі тъ теб'ъ, Крали Марко,
Крали Марко — дели Марко,
Не тъ і грижӑ, не тъ і ѐн'ӑ,
Ут Кичук Мирчу въіводӑтъ?"
Дудѐ іздумӑ Кичук Мирчу,
Крали Марку, дели Марку,
Пусечи си Кичук Мирчу.
Хем гу сичѐ, хем гуо̀ри:
„Глѐдӑі, гледӑі, малку мумчѐ,
У̀ічуву си іуна̀чъсту
Към пуса̀кӑх Кичук Мирчу!"

Слушана отъ Ивана Николова изъ г. Сливенъ, 50 год., безграмотна.

Іо̀рги пу до̀ри хо̀д'ъши.

Іо̀рги пу до̀ри хо̀д'ъши,
Мъшкӑ си ро̀жбӑ но̀с'ӑши.
Грѝжън и Іорги, къхър'ън,
Дрѐмну си сълзи ро̀н'ӑши.
Іо̀рг'ув манʼӑ ду̀мъши:
„Іо̀рге ле, сѝнко, Іорге ле,
Шту пу дор хо̀диш и пла̀чиш
И мъшкӑ ро̀жбӑ ръзна̀съш?"
Іорги ма̀ічи си думӑши:
„Мор ма̀не, мор мѝл'ӑ мане,
Нълѝ мъ пѝтӑш дъ ка̀жӑ,
Пра̀вичку дъ ти уба̀дӑ:
Съну̀вӑх, мане, сън глѐдӑх,
Ф събутъ сришту̀ нидѐл'ӑ
Тос сън'ӑ ни е нъ дубра̀;
Чи ми съ, мане зъпа̀ли
Д'угѐнъ буіъџѝіскиіъ,
Д'угенъ пълън с има̀ни:
Дула̀пи пълни със буіа̀,
Ку̀н'ви пълни със мъіа̀.
Чи ми д'угенъ изгур'а̀,
И ми съ къштӑ зъпали,
Къшт'атъ чърдъклѝіӑни;
С по̀дуви кършълѝіӑни;
И ми бу̀лкӑтъ изгур'а,
Булкӑтъ хубъвѐлкӑтъ,
Булкӑтъ гиздъвѐлкӑтъ
И мо̀ітӑ мъшкӑ ро̀жбицъ".
Іорг'увъ манӑ думӑши:
„Іорге ле, синко, Іорге ле,
Ни деі съ грѝжӑ къхърѝ,
Дъно̀ і сън'ъ нъ лъжа̀,
Дъно съ сън'ъ ръзмѝни".
Ту̀ікӑ и бѝлу ф нидѐл'ӑ.
Ф пундѐлн'ък нъ път шъ тр'ъгвъ,
Нъ узунџо̀вски пънъір.
Хо̀д'ъли и съ въ̀рнӑли,
Близу ду Слѝв'ън упрѐли,
Іорги дружѝнӑ думӑши:
„Друга̀ри вѐрни, събра̀ни,
Іа пуглиннѐти нъ го̀р'ъ
Към слѝвнънскити бъіри;
Тъ шту съ чървѝ нибѐту?
Дъ ли и нъ дъш, нъ в'атър,
Или и сѝлни о̀гн'уви?"
Дурдѐ си Іорги издумӑ,
И хъбѐр'ъ му дуфта̀сӑ:
„По̀-скору, Іорге, дъ до̀диш,
Чи ти д'угенъ изгур'а,
Д'угенъ буіъџнѝскиіъ,
И то̀іти къшт'а висо̀ки,
И тоітӑ булкӑ ху̀бӑвъ,
И тоітӑ мъшкӑ рожбицъ".
Іорги си ко̀нчи припу̀снӑ,
По̀-скору у т'ах утѝди;
Іорги из о̀гън'ъ тѝчӑши,
Тѝчӑши и си вѝкӑши:
„Н'ъма̀ ли хо̀рӑ кумшѝи,
Дъ ми къшт'атъ угъс'ът,
Дъ ми бу̀лчиту извѝдът,
Дъ ми дитѐту изнисът,
Дитѐту мъшкӑтъ рожбӑ?"

Слушана отъ Зоица Панайотова, 50 годишна.

По говора на градъ Охридъ

Отъ Е. Спростановъ.

Бѣлѣжки по фонетиката.

I. Звукове.

1. Съгласни.

А. Твърди и меки съгласни.

Небнитѣ съгласни букви *л, н* въ говора на гр. Охридъ сѫ меки и твърди. Отъ една страна имаме: дàл, зѐл, пѐтел, пѐпел, дỳна, нòво, нòга, и др., отъ друга: сòл', мл'еко, мл'ѐчен, ỳчител', дỳн'а (свѣтъ), вòн'а, свѝн'а и др.

Р е всѣкога твърдо: орам, цар, вар и др.

Гърленитѣ *г, к* сѫщо биватъ меки и твърди. Тъй: кòпа (сѣно), кòнъм, кàпа, кỳче, гòлем, глàва, гòре, гỳнчер и др. и: мѐк'и, мàјк'и, на мàјк'ино си кòлено, слàдк'и, к'ѝтк'и, к'ỳти (трай, мълчи), к'òтек, г'ѐмија, áнг'ел, дрàг'и г'ỳм, г'ỳмче и др.

За мекитѣ *к', г'* отъ *tj* и *dj* ще говоримъ по-обширно по-долу.

Б. Меки съгласни намѣсто твърди.

Меки съгласни намѣсто твърди срѣщаме въ слѣднитѣ думи: л'ỳшпа и л'ỳпешка, л'ỳпъм, ѝзл'упи, изл'ỳпи го.

В. Уприличаване на съгласнитѣ.

Яснитѣ съгласни *б, в, г, д, з, ж (џ)*, когато сѫ на края на думата или когато се намиратъ прѣдъ тъмнитѣ съгласни: *п, ф, к, т, с (ц), ш (ч)*, се изговарятъ като съотвѣтнитѣ имъ беззвучни съгласни. Тъй: дѫ*п*, ле*п*, ро*п*, бо*п*, рѝ*п*ка, клò*п*че, *ф*прѐгни, пò*ф*тор (втори пѫть), пò*ф*тори, ò*ф*ца, дѝ*ф* чоек, сѝ*ф* коіп, *ф*чѐра, позà*ф*чера, дол*к*, гло*к*, бѐле*к*, сне*к*, гра*т*, ме*т*, слà*т*ко, дò*ш*, нò*ш*, пѫрш*к'*и, мѫ*ш*, іа*с*, ма*с*, га*с*, бѐ*с* пари, ѝ*с*пит, и*с*питàние и др.

Г. Измѣнение на съгласнитѣ.

Звукъ *с* се измѣня на *ш* въ думата *л'ушпа,* мн. ч. *л'ушпи.*

Щ въ говора на гр. Охридъ винаги се произнася като *шч:* гашчи, шчѐнче, шчѐкол, клѐшчи, врѐшча, рутишча, шчърк, бунишче, мъжишче, зашчо, пошчо-зашчо и др.

Гърленитѣ звукове *г, к, х* прѣдъ гласнитѣ *е, и* винаги се измѣняватъ на *ж (џ), ч, ш,* и *з, ц, с.; г* прѣдъ *е* и *и* по-често се измѣнява на *џ* и ѕ отколкото на *ж, з.* Примѣри: отъ враг — враџе, враѕи; отъ драг — драџе; отъ благ — блаѕи и блаѕе (блаѕѐ си ти! т. е. блазѣ ти!). Отъ бег — беџе; отъ снег — снѐџе; отъ денг — дѐнџе; отъ бѐлек — бѐлеџе, бѐлеѕи и др. Намѣсто „Боже, помози" или „помози Бог", казва се: „Боже, поможи" и „поможи Бог".[1]

Звукъ *х* често се измѣнява на *ф:* сиромафче, влафче, ореф, скокнѫф, видоф, зѐдоф, влаф, праф (прахъ), греф.

Звукъ *в* прѣдъ *л* и на края на прилагателнитѣ качествени се чува като *ф:* флѐзи! л'убоф, л'убофта, фѐтва, -во, -ви, офтик'аллніа, офтика, кофа, фучъм, фучиш, фучит, убаф, полџъф (охлювъ), праф, здраф, гологлаф, крастаф, шугаф и др.

Звукъ *в* прѣминава въ *м:* одамна.

с измѣнено: 1) на *ц:* отъ *пес* мн. ч. имаме *пци.* 2) на *з: поздли* го намѣсто *носдли го.*[2]) 3) на *ф:* фѐфче (отъ фес), нѐвефче (отъ нѐвестче — нѐвеста).

Звукъ *з* се измѣнява на ѕ въ думитѣ: полѕъм, полѕъш, полѕът, ѕвѐзда, ѕвѐр, ѕуница, а на *џ* въ *џис* мн. ч. џиздоі отъ зидъ-зидове.

Група *хв* въ началото на думата се измѣнява на *ф:* фала Богу, да фалиме Господа, шчо сѐ фалиш, фалѓаџіа, фърл'ъм, фърл'и, фашчъм, фати, да с уфатиш (клетва) и др.

Група *вн* въ говора на гр. Охридъ винаги е *мн:* гламнъ, стомнъ, плѐмнъ, стѐмнъ (се).

Д. Отпадане.

Най-често въ говора на гр. Охридъ отпадатъ:

1. *в:* глаа̀й, кукъіца (кукувица), се удаи (се удави), убаи (хубъви), сънчоа (слънчова), Стояноо (Стояново), рибоіна, виноіна, пиіаіца, вал'аіца, крастаіца, Христосоо, намѣсто: рибовина, виновина, пиіавица и пр.

2. *д:* сеіме (седиме), оіме (ходиме), да доіт (да доідит), оіде (отиде), дваесет, триесет, четѐресет, да ме наіш (да ме найдиш), глеам (гледамъ), глеаш (гледашъ), госпоіне (господине).

3. *х:* оро (хоро), уо (ухо), одъм (ходя), оіш (ходишъ) и пр., доідой, сѐднай, загинай, се нарѐдиа, убаф, убай, убоо (отъ хубаво), глуа (доба), глуи, пазуа, пазуи.

[1]) Селянитѣ и Месокастро (махала вънъ отъ града) всѣкога казватъ „помози Бог", а никога „поможи Бог".

[2]) Позоли го се казва, когато трѣбва да се пороси нѣщо не съ соль, а съ кълцанъ шекеръ, прахъ земя и др.

4. *т:* а) въ края на думи, що окончаватъ на сѫщата буква: мос, лос мас, гос, лис.

б) Въ срѣдата: мосче, лисіа.

5. *г′:* отъ прег′еска — прѐеска, прѐска.

6. *г:* сѐкобш отъ секогаш.

џ и ѕ.

Џ се слуша най-много въ думи, заети отъ турски езикъ: џѐп, џàм, пѐнџера, тѐнџера, џепàана, мàнџа, кàнџа, џѐт-прѐџет и др.

Џ се чува и въ група жд: мѐжџа, мѐжџи, прѐжџа, вѐжџа, вѐжџи, чỳжџа, чỳжџо, чỳжџи, чỳжџина покрай чỳжина, сàжџи, вѝжџъм, вѝжџъш, вѝжџет, зàожџа (слънцето), рòжџъм, рòжџъш, дòжџоі и др.

Звукъ *ѕ* тоже се слуша твърдѣ често: ѕвѐзда, ѕỳница, ѕъркало, нàѕиркъм, нàѕирка, прòѕирка (процѣпъ, сѫщото е и) ѕѝрка, вàр вàросан, ѕѝт ѕѝдосан, нѝ ѕирка, ни прòѕирка (гатанка), ѕъркала (очила), ѕърцк′и (прѣносно: очи), ѕвѝска (овца първостинка), сòлѕа, сòлѕи, нàѕот, òѕади, блàѕи, ѕѝнгат, ѕѝнгало (звънецъ) и др.

к′, г′.

Въ говора на гр. Охридъ се чуватъ още два други звука, твърдѣ умекчени *к′, г′,* които могатъ да се нарекатъ небногърлени. Ние ги бѣлѣжимъ съ *к′, г′*. Тѣ никакъ не звучатъ тъй, както звучатъ сърбскитѣ *ћ, ђ*. Характернитѣ звукове на сърбския езикъ *ћ, ђ* сѫ *шипящи* и много се приближаватъ до *ч, џ,* когато пъкъ македонскитѣ *к′, г′* сѫ *глухи* и *умекчени к′, г′*. Могли бихме, да ги нарѣчемъ самостойни, развити на чисто македонска почва, но и туй не може да се твърди съ положителность, защото сѫщитѣ звукове *к′, г′* ги има и въ източнитѣ говори, макаръ и въ ограничено число думи.[1])

Сърбитѣ напиратъ най-много на тия звукове, защото тѣ се явяватъ и като наслѣдници на праславянската група *tj* и *dj*. Обаче отъ изложеното по-долу се вижда, че думитѣ, въ които се явяватъ *к′, г′* намѣсто *tj* и *dj,* сѫ толкова малко въ сравнение съ ония, въ които се явяватъ *жџ* и *шч,* че не може да става никакъвъ споръ за нѣкаква общность съ сърбскитѣ *ћ, ђ*. И тъй имаме:

1. а) *к′* намѣсто *tj* въ слѣднитѣ думи: к′ѐрка, к′ѐрк′ино, к′ѐрк′и, нòк′е, нòк′еска, нѐік′ум (не искамъ), к′е (частица за образуване бѫдно врѣме), кỳк′а, кỳк′и, кỳк′ни, пустокỳк′ница, вѐк′е, пòік′е (повече).

б) *шч* намѣсто *tj:* свѐшча, свѐшчи, свѐшчалник, лѐшча, плѐшка, плѐшчи, врѐшче, врѐшча, гàшчи, прàшча, фàшчъм, снòшчи, нòшеска (покрай поменатото нòк′еска), сѐшчъм (се), сѐшчъш (се), одѐешчем, играешчем, скокàешчем и др.

---

[1]) За звуковетѣ *к′, г′* вж. „Кратка разправия по етнографията на Македония“ отъ Д. Матовъ, сПСп. кн. XXXIV.

2. а) *ѓ* намѣсто *dj:* ѐрга, ѐрѓосъл, ѐрѓосън и прѐѓе или прѐѓеска отъ **прѣжде.**

б) *жџ* намѣсто *dj:* сàжџи, вѐжџа, вѐжџи, мѐжџа, вѝжџъм, рòжџъм, чу̀жџи и пр.

II. Гласни.

1. Редукция на звукъ *а*.

Въ говора на гр. Охридъ гласна *а* се редуцира, т. е. потъмнява въ извѣстни случаи. Това явление е обикновено въ източнобългарскитѣ говори, но то го има и въ македонскитѣ. За сега е извѣстно само за тетовския и охридския говоръ,[1]) но че го има и въ нѣкои други македонски говори, не трѣбва да се съмнѣваме никакъ[2]). Звукъ *а* редуциранъ се произнася почти като *ъ* или пъкъ като особенъ звукъ, между чисто *а* и *ъ*. Тъй имаме: лѝвъдъ, òфчър, òфчърче, бу̀ѓърин, оглѐдъло, ѝзвъди, у̀кръди, клѐпъло, орѝѓънин, битòлчъни и др.

Важно е, че звукъ *а* потъмнява не само, когато не е ударенъ, ами когато се намира и подъ ударение: клепѣлото, огледѣлото, Буѓѣрија, пиjѣница, ърнѣутин, курбѣните, душмѣнитѣ, ориѓѣните, мъѓѣрето, мъѓѣрица, кукѣjцъ, къпѣjцъ, къпѣjцътъ, знѣм (знамъ), мѣшчъ (мащиха), месѣрницъ, голобѣрницъ и др.

Сѫщото явление се забѣлѣзва, когато се съединяватъ двѣ или повече думи, за да съставятъ една сложна или пъкъ за да изразятъ едно общо понятие. Тъй имаме: белѣ-книгъ, Църнѣ-Горъ, левѣ-ногъ, деснѣ-ръкъ, моjѣ-добъ, когѣ-доjде, овѣ-дете, Осмън-ъгъ, кон-ръонскѣ-добъ, големътѣ-вrътъ и др.[3])

е. Звукъ *е*, подъ ударение, или не, е ясенъ въ говора на гр. Охридъ. Обаче подъ влияние на горното явление изглежда по нѣкога като че и той да е малко редуциранъ — като, че не е нито *е*, нито полугласниятъ **ь**. Тъй: овѣ-дѐте, онѣ-дѐтê, когѣ-доjдê, гладên и др.

---

[1]) Вж. „Редукция на звука *а* въ охридския и тетовския говори“ отъ Н. Силяновъ. Сбм. XI., 582.

[2]) Неотдавна се запознахъ съ кукушкия говоръ и се оказва, че туй потъмняване на звукъ *а* въ тоя говоръ го има повече, отколкото може да прѣдполага човѣкъ. Вж. „Кукушко-воденскиятъ говоръ“ отъ Д. Мирчевъ въ тази книга на Сбм.

[3]) Покойниятъ Н. Силяновъ, бивши студентъ по филология въ Висшето Училище, който првъ забѣлѣзалъ туй явление въ говора на гр. Охридъ и Тетово, изказва мисъль, че формитѣ като: големѣ-врѣтъ, десnътѣ-ногъ, левътѣ-ръкъ, кон-ръонскѣ-добъ и др. могли да се считатъ за винителенъ падежъ и тогава тъмниятъ звукъ *ъ (ж)* „би билъ застѫпникъ на **ж**“.

Къмъ послѣднитѣ форми, пакъ споредъ думитѣ на Силянова, трѣбва да се отнесатъ и глаголнитѣ форми на сегашно врѣме, лице 1., число единствено, а тъй сѫщо минало свършено и минало причастие. Тъй: *jàдъм, бѐръм, сѐдъм, пѝjъм* и др. Още: ***сѐднъф, сѐдн***, ***сѐднъфме, сѐднъфте, скòкнъф***, *скòкнъфме, скòкнъфте* и др. Причастие: ***сѐднъл, стàнъл скòкнъл***, ***вѝкнъл*** и др.

Това мнѣние на Н. Силяновъ изглежда правдоподобно, защото **ж**, както ще видимъ подолу, въ повечето думи въ говора на гр. Охридъ се е замѣнилъ съ **ъ**.

Всичкитѣ други гласни звукове въ говора на гр. Охридъ, били тѣ подъ ударение, или не, винаги сѫ ясни. Тъй: зѐлник, нѐбо, вѐдро, вѝно, вѝлъ, пу̀пунец, кукѐіца и др.

2. Рефлекси на ѫ и ѧ.

Носово произношение имаме въ тия думи: іѐнзъ, рѐнде, зѐмбъ, пѐндесет, девѐндесет, редомъ съ пѐдесет, девѐдесет. Споредъ д-ръ В. Облакъ, г. Шапкаревъ привеждалъ още и думитѣ *кѐндро* и *кѐнгъл;* обаче азъ никога не съмъ чулъ тия думи. Намирамъ назализъмъ въ прѣкора на една фамилия: Бѐнде, Бѐндевци отъ бѫдѫ. Казваме още и *отонде* и *пондила,* но д-ръ В. Облакъ[1]) се съмнѣва, дали *н* въ тия думи е отъ ѫ.[2])

Ще забѣлѣжа най-послѣ и названието на една цѣла околность въ Арнаутлука, именно областьта *Лѐнгъ* на югъ отъ Охридско езеро (2-3 ч. далечъ отъ Старово).[3])

Старобългарскиятъ ѫ въ говора на гр. Охридъ се чуе най-често като ъ (ѫ).

1. ѫ = *ъ:* гъбъ (болесть: проказа), Гъбъфци (мѣстность), гъсѐінца, гъст, -а, -о, гнъсен, -а, -о, дъб, дъб́е, дъбови (дъски, дърва), Дъбо̀ќани (село), жѐлът, жѐлъди, зъп, зъби, къпинъ, кръг (крѫгла дъска, на която се мѣси или точи сѣдешкомъ), кът, кътник, къде, къпъм, искъпи го, кьс, кьсъі, кьсъіче, кьсъм, мъж, мъжи, мъшко, о̀мъжит, мъчен, -а, -о, мътен, -а, -о, на̀ръчъф, на̀ръчал, -а, -о, на̀ръч-по̀паръч, на̀ръчник, нътре, ръбъм, ръбиш, рът, ръ̀бої, о̀бръч, стъпъло (на чорапъ), пръчка, стъпъл́ка, тъгъ, о̀тнътре, Ръча (мѣстность), стъпкъ, скъпо̀тніа, път, пътник, -ци, пътен, пътишча, пътно (въ: „не іе пътно“, т. е. не е хубаво), тъпън, тъпъни, іъже, іъдица, іъглен, сък, съкоі (цѣпеница дърва): 3. л. мн. свършено: го̀ресъ, сѐдеъ, до̀ідоъ, па̀днъъ, изга̀снъъ, о̀деъ, рѐкоъ и др.

2. Въ нѣколко думи ѫ = *о:* гло̀бок, -а, -о, гло̀бинъ, Глобо̀чицъ (мѣстность), по̀пок, по̀покот, по̀пчето, го̀лоп, го̀лоби, голо̀бица, кло̀бка, кло̀бче.

3. Въ други думи ѫ = *у: ку̀ќа,* ку̀ќен, ку̀ќни (лудье), ку̀ќница (пустоку̀ќница), *сут,* судої, (го) су̀диф, (го) о̀судиф, *нѐіќу* и нѐіќум, *кус,* -а, -о, *о̀ружье,* (се) на̀ружал, (се) о̀бружал, *гу̀ска,* гуски, *ру̀га, нѐдугаф,* -а, -о.

4. ѫ = *а:* мадро, кадро, мн. ч. кадра, покрай го̀лоб въ Месокастро казвать: гу̀лап, гу̀лаби, гула̀бица; по̀нада.

5. ѫ = *и:* бѝдъм, бѝжџат, т. е. бидува.

6. ѫ = *е:* се (3. л. мн. ч. отъ спомагат. гл. съмъ). Още: 3. л. ед. число отъ сегашно врѣме: вѐрваст и вѐрвеет, вѐрвет; вѝкает, вѝкеет, ѝгрет, ско̀кет, пѐіет и др. Дѣепричастие: сака̀ешчем, игра̀ешчем, скока̀ешчем и др.

---

[1]) Вж. „Приносъ къмъ българската граматика“, Сбм. XI., 521.
[2]) Ibid. 523—24.
[3]) Въ прѣкора Зимба, Зимбовци (отъ зѫмба?) дали не е запазено носово произношение?

Старобългарскиятъ ѧ въ говора на гр. Охридъ се измѣнилъ на *е* и на ѣъ *(іж)*. Имаме:

1. ѧ = *е:* пѐт, дѐвет, дванаесет, дваесет, пѐток, рѐт, ерѐбица, кòледа, колѐдари, клѐтва, прòклет, проклѐтиіа, оклѐтиіа (ти òстаім), свѐтец, свѐтица, свѐти (Никола), мѐсо, пàмет, пàметен, -а, -о, вѐзъм, вѐзеіне, вез, вѐзот, сѐдъм, бра̀чед (и: бра̀тучед), жѐден, -а, -о, òжеднъф, жѐтва, жѐтварка, жѐтварки, жѐтвар (м. юни), чѐсто, прѝчесно, глѐдъм, оглѐдъло, зет, гѐедо, врѐме, ѝме, тѐле, пѐда, чедо покрай *чѧдо,* гдѣто ѧ = ъ).

2. ѧ = *ѣ:* ѣъзик, -ци, ѣъчмен, ѣътърва, -ви, ѣътървино (дете), ѣъчит, ѣъгула, заѣък, -ци.

Ъ и Ь.

Старобългарскитѣ полугласни звукове ъ и ь сѫщо тъй сѫ прѣтърпѣли нѣкои измѣнения въ говора на гр. Охридъ. Тъй:

1. ъ = *о:* пѐток, сла̀док, крòток, дòродок, тòкмо, дòш, дòжцоі, сòн, сòноі, сòнвъм, сòнлив, -а, -о, бòчка, бòчкар, мòзок, -ци, вòшка, кòбел, кòбли, мòх, бòс, бòзоі, църкоф, во, со, кòгъ, тоі (показат. мѣст.), одòзгора, одòздола, одòшчо, бòлфа, чòекот, вòлот, стòлот (навсѣкѫдѣ членътъ *ът* на *от*), вòсок, вòсоци, вòсочна (свѣщь), òлџица (види се отъ: лòжица), замòлчи се, мòлчит, мòлчи, дòшол, òшол, рѐкол, пàшол, мѣртоец, òгон, сòбери, сòбервъм, сòпка, се сòпнъф, се сòпнъ, ѝзмолкпа, измòлкни го, кон (къмъ), іàболко, іабòлшница.

2. ъ = *ъ* (ж): лàкът, òвъі, òнъі, тòгъі, òвъ (овъ-дете), òнъ (онъ-дете), іàгънцъ, мѣскъ, мѣскьи, съно (отъ снао — снъо — съно),

5. ъ = *а:* снаа̀ и снà, снàо, сàнош (цѣла нощь), лàіца (лъжица) и òлџица.

Звукъ ь най-често се изяснилъ въ *е:*

1. ь = *е:* дѐн, дѐнеска, дѐіна, дѐница, вечѐрница, нòќеска, пес, пѐсѝа (вѐра), вѐс, вѐзден, вѐзград (цѣлиятъ градъ), òвен, лѐнен, -а, -о, есѐнеска, стàрец, слѐпец, іàрец, лѐбец, тѐмно, тѐмница, потѐмници, се стѐмни, се рàздени, темнѝчарка, чѐст, чѐсен, -а, -о, зѐмам, тѐст, тѐшча, пѐкол, кòнец, вѐнец, пѐн, пѐнушка.

2. ь = *о:* зѝмоска, лѐтоска, пролѐтоска, ѕвòнец, ѕвòнче, ѕвòнци, кнòчко, кнòчка (тънко, тънка).

3. ь = *у*: сѐдум, òсум, седу̀мдесет, осу̀мдесет.

4. ь = *и:* òпинок, òпинци, òпинчар.

Въ звуковата група *цвь* ь се обърналъ на *у:* цу̀т, цу̀тоі, цу̀ти, прѐцутил, прецу̀тено, прецу̀тило, изцу̀тило, цу̀т ми цу̀тило (нар. пѣсень), ќе рàсцутит, цу̀теа, рàсцутен.

Други измѣнения на гласнитѣ.

Гласна *о* се измѣнява на *у* въ слѣднитѣ думи и форми:

1. Сѫществителнитѣ имена отъ мѫжки родъ съ окончание на *ъ* звателенъ падежъ окончаватъ намѣсто на *о* на *у:* мѫ̀жу, звѐру, чòеку,

(покрай *чдече*), кỳзнаіт, кòіну („дỳмаі, кòіну, да дỳмаме вèчер къде ќе òдиме!" Народна пѣсень), зету, волку и *вòлче,* вòлу и др.

2. Нарѣчията: мàлу, мнòгу, прàу (дома: „да сі òіш праỳ дома!"), кòлку, нèколку, нѝколву; вàму, тàму, òнаму, òтваму, òттаму, отòнаму.

о на *а:* прѣскакана.[1])

4. Старитѣ форми на творит. падежъ: збòгум, нѝчкум, назàд-гъзум, нà видум и др.

и = е: еден, а на *у* въ стрỳжъм, стружиш, стружит, струшка (уредъ, съ който стържатъ нъщвитѣ).

о = у въ думата ỳшче = още, ỳбетка = обеца, ỳлера (холера), òтрувач, отрỳвачка, трỳям.

о = е: стèжер.

ъ се измѣнява на *у* въ думата *èднуш, èднушка.*

у се измѣнява на *и* въ: плѝвъм, плѝвъш и пр. и на *ъ* въ: кукъіца отъ кукàвица намѣсто кукỳвица.

Гласнитѣ звукове въ началото на думитѣ и въ срѣдата, когато слѣдватъ слѣдъ гласна, всѣкога се іотуватъ. Примѣри: іас (лично мѣст. 1. л.), іе (3. л. ед. ч. отъ спомагат. глаголъ *съмъ*), іе (дат. п. отъ мѣст. *тя*), іàгне, іỳнец, іỳнче, іъглеіна, іъглишча, іъзик, моіе, твоіе, іали (или: іали тàка, іали тàка = или тъй, или тъй).

е = о: одваі (едвамъ).

Уприличаване на гласнитѣ.

Звукъ *а*, щомъ се случи прѣдъ *о* или предъ *е*, често се уприличава на послѣдния. Имаме: ỳбоѻ отъ ỳбаво: *в* между двѣ гласни (вж. стр. 552.) отпада: убàо. Стегнатата форма на ỳбоѻ е ỳбо. Още примѣри: òлкоѻ и òлко; мàлкоѻ и мало (отъ малкаво и малаво), тòлкоѻ, крàстоѻ, пàлоѻ (отъ пàлаво), зимàва отъ зима + ава — зима + ова, сèкоаш — сèкогаш, ѓòѻл (дяволъ) отъ ѓàол, ѓàвол скратената форма е ѓол.

Въ глаголитѣ 3. л. мн. ч. се забѣлѣзва сѫщото явление. Отъ: глèдает — глèдеет — глèдет; вѝкает, — вѝкеет — вѝкет; ѝграет — ѝгреет — ѝгрет; скòкает — скòкеет — скòкет; вèлѓает — вèлеет — вèлет; и мн. др.

Отпадане на гласнитѣ.

Когато се срѣщнатъ двѣ гласни отъ двѣ разни думи, гласната отъ първата дума отпада. Това явление най-често се забѣлѣзва:

1. у прѣдлозитѣ: àі д òіме д ѝграме н езèроно; го дàл н еден чòек; іе рèкол н една сèлѓанка; да н ѝграш нà оро? да н òіш нà чешма! да не пàдниш в èндем; п èднушка да пòдаіт.

2. у скратенитѣ форми на мѣстоименията: ме, те, се, ми, ти (отъ тебе), ви (отъ васъ), го; примѣри: мèне м ỳдри, ами тèбе т ỳдри?

---

[1]) Прѣскакана се казва недѣлята прѣдъ великитѣ пости, която слѣдва слѣдъ „редòбта" (редовата). Прѣзъ „редòбта" се блажи редомъ — и срѣда и петъкъ; а прѣзъ „прѣскакàната" не се блажи прѣзъ тия два дни, значи се прѣскачатъ.

нешчо да т ѝсчистит! (клетва); да т ѝстребит ѓòблот! Ми с ѝскина шàпкава; ќе в ѝстаіт от лèбот; г òтепа, г отèпале; да г ѝзриниш; да г òпитъм и др.

3. у съюзитѣ *ако, али* (или), *нека:* ак ѝмаш пàри, кỳпи ми нèшчо; нèмаш ал' ѝмаш, кàжи! нек ỳмрит, ак сàкат!

Бѣлѣжка. Въ съюзитѣ *ако* и *или* послѣдната гласна пада и прѣдъ съгласенъ звукъ: ами ак пàдниш? ами ак с ỳдриш? ак те плèснит, нек те плеснит, шо ќе тѝ чинит! ќ оіш нà нива, ал' нè оіш? ак т ỳдръм!...

4. Частица *ќе* тоже изпуща *е*-то, ако глаголътъ се почва съ гласна буква: ќ ѝграме, ќ òіме, ќ ỳмрит, ќ òръм и др.

5. Частица *по* за сравнителна степень тоже изпуща *о*-то прѣдъ *нѣкои* прилагателни съ начална гласна: п ỳбаф, п ỳба, п ỳбо; п òрно (отъ: пò харно — пò арно — п òрно).

6. Отрицателната частица *не* тоже губи *е*-то, ако се намира прѣдъ дума, която почва съ гласна. Ако ли пъкъ слѣдва слѣдъ прѣдлога *да,* присъединява се съ него, като изпуща *е*-то. Примѣри: да н ти пàднит глата; да н ти с ѝзтурит мл'екото; да н ми кàжиш нèшчо?; да н тè видъм, іас ỳмиръм (нар. пѣсень); ќ ỳмрит? — ъъ н ỳмират.

Прѣмѣтане.

Гласна *и* и полугласна *ј* често се прѣмѣтатъ въ нѣкои думи. Тъй имаме *коін* и *коіни* намѣсто *кон'* и *кон'и.* Още: водèінца, топèінца, чèінца, іачèінца, играінчка и пр. намѣсто: водèница, топèница, пчèница, іачèница, игрàничка и др. Глаголнитѣ сѫществителни: ѝграіне, скòкаіне, вѝкаіне, пèіеіне, търчаіне и др.

Бѣлѣжка 1. Гласни, що слѣдватъ непосрѣдно слѣдъ отрицателна частица *не,* подъ влияние на *е*-то се обръщатъ на кратки и се произнасятъ заедно съ него като единъ звукъ: нè ỳбъф (и н ỳбъф), нè ăрен, не ізлегвъм, не ŏпèрви го (и н опèрви го!) не ў̀миръмъ (и н ỳмирам).

Бѣлѣжка 2. Отпадатъ нѣкои гласни и отъ много чужди думи, които сѫ се вмъкнали въ говора на гр. Охридъ, но азъ не ги споменувамъ, защото тѣ не сѫ български. Ето нѣкои отъ тия думи: нàфора, нàѓезмо, Тàнас, Нàсте, вàнѓел'е, пèтрал', Катèрина, Лèнка, Лèфтер и Лèфтерка, Гèна, Дòкса, Фрòса (въ тия думи се изфърля сричка *ев*), тàл'іанецъ, тал'іанци и др.

ръ, лъ и рь, ль,

Групитѣ *ръ, лъ* и *рь, ль* въ говора на гр. Охридъ се измѣнили по слѣдния начинъ: *ръ* се обърнъло на *ър* и *ор*, *лъ* на *ол* и *ло.* Това измѣнение е тъй прокарано на всѣкждѣ, че не може да има изключение.[1])

Примѣри:

1. *ръ, рь* = *ър:* дърво, дърва, пърф, -ва, -во, пърненец, -и, пърниче, òтпърво (отначало), кърф, кърви, кървнина, кървник, кървѝіци (пòіќе дни от кървѝіци, посл.), търн, търѓе, Търно (мѣстность), търло, търлъчка

[1]) Д-ръ В. Облакъ (вж. „Приносъ къмъ българската граматика", Сбм. XI., 569.) казва, че и въ Охридъ има слогообразователно *р* и *л.* Обаче туй не е вѣрно, защото отъ примѣритѣ се вижда, че всѣкждѣ се слуша ясно *ър*, а не *р*.

(дъска гнила), търлоб (дърво търлово), търлай, търлоб, търлаі (мн. ч.), вѐрф (врѣхъ), вѐрфоіте, вѐрфче, ѐрга, ѐргосан, пѐрст, пѐрсти, пѐрстен, вързъл'ка, вѐрзи го, вѐрзвъм, вѐрзми, бѐрс, -а, -о, -и, вѐрнит (вали), кѐрпа, съмъртна вода (безсмъртна вода), смърт, мѐртоец, мѐртъф, -тва, -тво, -тви, тѐрчъм, затѐрчъі се, тѐргъм, кѐршъм, скѐрши (си вратот), откърши, търгоец, сѐрнъ, зѐрно, зѐрна, кѐрс, Кѐрстън (собств. име), Кѐрстъна (собств. ж. име), (Христос) ваіскърс, кѐршчъм, да кѐрстиш (дѣте, вода), дѐржъм, дѐржъл'ка (дръжка), ѐрш, ѐржън, -а, -о, ѐржълник (хлѣбъ), сѐркъм, гѐрмит, гѐрмеж, тѐрскъ, тѐрск'и, Търсиіа (махала), свѐкърва, вѐршиме, извѐршифме, вѐрти (кук'а без леп), вѐртешка, вертѐлешка, мѐрцина, гѐрк, сѐрп, сѐрбин, вѐрбъ, бѐркъм, гѐрдо, бѐрдо, бѐрдър, мѐрсно, пѐрл'е, пѐршки и др.

2. *ръ, рь = ор:* чѐтворти, -а, -о, чѐтворток, (платно) чѐтворно, свѐкор.

3. *лъ, ль = ол:* вòлк, вòлци, пòлн, -а, -о, пòлнъм, іàболко, іàболшница, бòлфа, бòлфи, кòлнъм, кòлнит, закòлни се, сòнце, вòлна, дòлк, дòлѕи, дòлга, -о, сòлѕа, -и, жòлто, жòлчка, жòлтила, жòлтица (болесть), мòлзница (овца), -ци, мòлѕъм, мòлчъм, мòлчи, молчѐешчем, збòлснъ сòнце (изгрѣя слънце), кòлк, кòлкот, кòлчка, кòлкат (дури кòлкат дỳша).

4. *лъ, ль = ло:* глòбоко, глобòчина, Глобòчица (мѣсность), глòбинъ.

5. *лъ = у* само въ единствената дума *бỳгърин* и въ произведенитѣ отъ нея: бỳгъркъ, бỳгърск'и, Бугѐриіъ и др.

По аналогия на *ол* отъ *лъ, ъл* се явява *о* и въ минало причастие на *лъ:* рѐкол, слѐгол, дòпол, òшол (отишълъ), дòнесол, стѐкол и прòтекол (казанътъ), òблекол, слѐгол, влѐгол, слѐкол (се, съблѣкълъ се) и др.

Група *чр* въ говора на гр. Охридъ гласи *цър* и *чер.* Имаме: цѐрн, -а, -о, цѐрнила, цѐрвен, -а, -о, цѐрвило, цървѐінца (болесть), цѐрвец, цѐрфци, цѐркоф, цѐрква, -и, цѐрнка, -к'и, цѐрпъм (вода), цѐрпиш, нàцърпиш и: чѐрепина, -и, чѐрепнар, чѐрево, чѐрева, чѐреп (скършена стомна, саксия), чѐрепи, чѐрепче, чѐрепнъ, чѐрепка.[1])

I. Бѣлѣжки по морфологията.

А. Сѫществителни имена.

1. Едносложнитѣ сѫществителни, които окончаватъ на *ъ,* винаги въ мн. ч. окончаватъ на *оі.* Това окончание се образува отъ окончанието *ови,* като отпада буква *в;* а *и* слѣдъ *о* се обрѫща на *ј.* Имаме отъ: вол, стол, враг, стап, бик, кол: вòлоі, стòлоі, врàгоі (и врàѕи), стàпоі, бѝкоі, кòлоі (и кòл'іа) и др.

[1]) Както се вижда, последнитѣ примѣри свързватъ говора на гр. Охридъ съ източнобългарскитѣ говори. И самъ д-ръ В. Облакъ (ibid., стр. 579.) твърди сѫщото, като казва, че „въ Охридъ къмъ началото на нашия вѣкъ ще да се е говорило čꙋ намѣсто днешното цр". Обаче прѣзъ течението на този вѣкъ групата чр почнала да се заменява съ цър. Ако пъкъ сравнимъ групата ъл — ол съ сърбското у (волк — вук, полн — пун, іаболко — іабуко, сонце — сунце, волна — вуна, долк — дуг, солѕа — суза, жолт — жут и др.), още повече ще се увѣримъ, че населението отъ поробена Македония съ онова отъ свободна България говори единъ езикъ.

Бѣлѣжка. По горното правило се подвеждатъ и слѣднитѣ думи, които имаме само въ зв. форма: дедо, татко, стрико, вуіко, които въ мн. ч. правятъ: *дѐдоі, тàткоі, стрѝкоі, вỳкоі.* Тия думи се употрѣбятъ въ мн. ч. и съ окончанието *овци: дѐдофци, тàткофци, стрѝковци, вỳікофци.* Думата *тѐтин* нѣма *тѐтиноі,* а винаги *тетѝнофци.*

Често се слушатъ въ множествено число и форми на *ишча:* двòришча, грòбишча, пѐтишча, дрỳмишча, смѐтишча, бỳнишча и др.

2. Отъ думата *чок* или *чек* (скратена форма на *чòвек, чòек* мн. ч. *чòеци*), по аналогия на горнитѣ примѣри имаме *чòкоі* и *чѐкоі.*

3. Всички други сѫществителни имена отъ м. р. окончаватъ на *и.*

Гърленитѣ *г, к, х,* прѣдъ мекитѣ гласни *е* и *и* се измѣняватъ на *ж (џ), ч, ш* и *з* (ѕ), *ц, с.* Изключение правятъ думитѣ: *мỳстък, лàстик, дреф* (орѣхъ), които въ мн. ч. правятъ: *мỳстак'и, лàстик'и, òреи,* а не мỳстъци, лàстици, òреси. А *рак* пъкъ, като едносложна дума, не отстѫпва отъ токущо приведеното правило. Слѣдоват. мн. ч. прави *рàкоі,* а не *рàци.*

4. Сѫществителнитѣ имена отъ ср. родъ, които окончаватъ на *е,* винаги мн. число свършватъ на *ина.* Примѣри отъ: дѐте, сѐме, рàпче, ѝме, кỳче, брѐме, тѐле, имаме: дѐчина (покрай *дѐца* за опрѣдѣлена форма), сѐмина, рàпчина, ѝмина, кỳчина, брѐмина, тѐлина и др.

Умаление и увеличение на сѫществителнитѣ имена.

Въ говора на гр. Охридъ употрѣбятъ тѣзи суфикси за умаление и увеличение:

1. За умаляване:

а) *е* и *че* за м. и ж. р. ед. число,

б) *ул'е* и *ул'че* за ср. р. ед. число и

2. За уголѣмяване:

а) *ишче* и за тритѣ рода.

Въ мн. ч. първитѣ окончаватъ на *ина,* както сѫществителнитѣ съ окончание на *е,* а вторитѣ на *ишча.*

Примѣри: вòл — вòле — вòлче — вòлина — вòлчина — вòлишче — вòлишча; стòл — стòле — стòлче — стòлина — стòлчина — стòлишче — стòлишча; чòек — чòече — чоѐчина — чоѐчишче — чоѐчишча.

Умалителната форма отъ м. и ж. родъ на *е* и *че* може да се умалява и по пунктъ б: на *ул'е* и *ул'че.*

Примѣри: чòек — чòече — чоѐчул'е — чоѐчул'че — чоѐчина — чоечỳл'ина — чоечỳл'чина — чоѐчишче — чоѐчишча; мѫж — мѫже — мѫжул'е — мѫжул'че — мѫжина — мъжỳл'ина — мъжỳл'чина — мѫжишче — мѫжишча; вòл — вòле — вòлче — вòлчул'е — вòлчул'че — вòл'ина — вòлчина — волчỳл'ина — волчỳл'чина — вòлишче — вòлишча; стòл — стòл'е — стòлче — стòлчул'е — стòл'ина — стòлчина — столчỳл'ина — стòл'ишче — стòл'ишча; жѐна — жѐнче — жѐнчул'е — жѐнчул'че — жѐнчина — женчỳл'ина — женчỳл'чина — жѐнишче —

жѐнишча; жа̀ба — жа̀пче — жа̀пчул'е — жа̀пчул'че — жа̀пчина — жапчу̀л'ина — жапчу̀л'чина — жа̀бишче — жа̀бишча; змѝі (*змиіе нѣма*) — змѝіул'е — змѝіул'че — змиіу̀л'чуле — змиіу̀л'ина — змиіу̀л'чина — змѝішче — змѝішча; рѣкъ — рѣче — рѣчул'е — рѣчул'че — рѣчина — ръчу̀л'ина — ръчу̀л'чина — рѣчишче — рѣчишча; дѐте — дѐтул'е — дѐтул'че — дѐчина — детул'ина — дету̀л'чина — дѐтишче и дѐчишче — дѐтишча и дѐчишча; ку̀че — ку̀чул'е — ку̀чул'че — ку̀чина — кучу̀л'ина — кучу̀л'чина — ку̀чишче (крастоо̀!), ку̀чишча (кра̀стъі!).

Бѣлѣжка. Отвлѣченитѣ сѫществителни отъ ж. р., като: радость, старость, младость и др., не могатъ да се увеличаватъ или умаляватъ по горния начинъ.

Падежи.

Покрай стари нѣкои остатъци въ склонението на говора се забѣлѣзватъ четире падежа: именителенъ, винителенъ, дателенъ и звателенъ. Първитѣ два винаги сѫ еднакви, а третиятъ всѣкога се придружава съ прѣдлогъ. Винителенъ падежъ, макаръ да взема по нѣкога прѣдлогъ, все пакъ си остава равенъ на именителенъ. Примѣри: дòіде чòек, у̀дриле чòек, да̀ле на чòек и: дòіде чòекот, у̀дриле чòекот, да̀ле на чòекот. Още: зѐле от чòек или от чòекот.

Бѣл. 1. Неопредѣлената форма винаги се придружава съ числителното *еден,-а,-о* намѣсто *нѣкой* и съ неопрѣдѣленото мѣстоимение некоі,-іа,-іе.

Бѣл. 2. Когато човѣкъ говори за себе и се изразява въ трето лице, винаги употрѣбя формата на чоек*а*: му се смъчва веќе на чòека! . . .

Сѫществителнитѣ отъ м. р. въ зв. падежъ окончаватъ на *у:* чòеку, (покрай: чòече), скòту, зѐту, сва̀ту, вòлу, звѐру и др.

Сѫществителнитѣ съ окончание на *ль* въ зв. п. не окончаватъ на *ю*, а на *е.* Примѣри: учѝтеле, прија̀теле, настоіа̀теле, Спасѝтеле и др.

Сѫществителнитѣ собствени имена образуватъ мн. ч., като имъ се притури окончанието *офци* или *ефци:* Спа̀софци, Парма̀гофци, Момѝрофци, Рѝстефци, Мѝтревци и др. Това зависи отъ зв. п. на собственото име: окончава ли на *е* или *о.*

Сѫществителнитѣ собствени имена, на които звателниятъ падежъ окончава на *е* и служи намѣсто именителенъ, т. е. се изравнилъ съ него, винаги въ косвенитѣ падежи окончаватъ на *та.* Примѣри: даі на Вòлета, Стѐфета, Стòічета, Іòнчета, Спа̀сета, Рѝстета и др.; у̀дри го Вòлета, Стѐфета, Стòічета и т. н. т.

Ако сѫществит. собствени имена въ зв. п. окончаватъ на *о* и сѫщиятъ падежъ изпълнява службата и на именителния, тогава тѣ въ косвенитѣ падежи окончаватъ на *а.* Примѣри: даі на Дѝмка, Стòіка, Пѐтка, Тра̀іка и др.; у̀дри го Дѝмка, Стòіка, Пѐтка, Тра̀іка и др.

Сѫществителни нариц. имена, които въ говора изказватъ понятието за човѣкъ, въ дателенъ падежъ окончаватъ на *ое* (= ове), ако сѫ отъ м. родъ; на *е*, ако сѫ отъ ж. родъ. 1. Примѣри отъ м. родъ: речи му

таткòе ти, стрикòе ти, братòе ти, вуіkòе ти, зетòе ти, Ди̂мкое, Стòікое: Трàікое и др. 2. Примѣри отъ ж. родъ: даі мàіќе, снàе си, стри̂не си, зòлве си, девòіќе, бабе и др.

Числителни имена.

Отъ числителнитѣ имена се скланять само:

1. *èден:* им. п. èден, в. п. èдного, д. п. èднему или на èдного.

2. *други:* им. п. друг или дрỳѓи, в. п. дрỳѓего или дрỳѓега и дрỳѓегва, д. п. дрỳѓему или на дрỳѓега и на дрỳѓегва.

3. *трети:* отъ трети имаме, макаръ и на рѣдко, само д. п. трèќему; казватъ: èднему, дрỳѓему, трèќему.

Събирателнитѣ числителни взиматъ окончание *ца* до четире; отъ петь нагорѣ — *мина:* двàіца,-та и òба, òбата, òбаіца, обàіцата (тия форми се употрѣбятъ най-често отъ селянитѣ), трòіца, четвòрица, пèтмина, шèсмина, седỳммина, десèтмина, педесèтмина, седумдестиосỳммина, стòмина.

Неопрѣдѣлителни сж *колкỳмина, толкỳмина,* а не: *кòлцина, тòлцина.*

Прилагателни имена.

Прилагателнитѣ имена винаги се употрѣбятъ съ кратката форма. Прилагателни съ пълно окончание се срѣщатъ нарѣдко и то като остатъкъ отъ старо врѣме. Тия остатъци изброявамъ по-долу въ особена глава, а тукъ ще спомена само нѣкои названия отъ мѣстности: Дòлги-Рит, Горни̂-Косель, Долни̂-Косель, Горни̂-Дебър, Долни̂-Дебър и др.

Степени за сравнение.

1. Степеньта на качественитѣ прилагателни се изказва съ частици *по* и *наі.* Но когато се иска да се опрѣдѣли тая степень по-точно, тогава тия частици се удвояватъ. Напр. бѐл, пò-бел, нàі-бел и: пò-бел, пò-наі-бел, нàі-наі-бел, и: наі-пò-бел.

Частица *по* се употрѣбя още:

1. Прѣдъ сжществителни имена: пò-чоек іе Стèфан от Пèтрета, т. е. повече човѣщина има. Коі іе по-пиіъницъ òт вас? Наі-пустокỳќница меѓу си̂те ми се ви̂жџът Фàниіа.

2. Прѣдъ мѣстоимения: пò-друк ми се ви̂жџът сèга Стòіан отколку лàни! Овъ-дете како пò-друго да се стòри сèгъ, нè беше тàкво!

3. Прѣдъ прѣдлози: ама кàжи, за да дòіме по-нàвреме, да нè бидит како нèкни! Търни се по-нàкраі, бре! По-кòн стрèдата, а нè таму! Маaлу пò-кон дрèвото! По-нѣвъму èла! По-нѣтъмо òди!

4. Прѣдъ глаголи: тамъм кога нàі не се нàдевъш, тòгъ ќе го здỳіът бèсот да дòіт! Мене по ми сè іаіт òт тебе.

Прилагателното *друѓи,* друг,-а-о има чисти три падежа въ говора на гр. Охридъ. Им. *друѓи, друг,* в. *друѓего,* д. *друѓему* или *на друѓего.*

3. Мѣстоимения.

А. Лични мѣстоимения.

Единствено число.

Им.	ѝас	тѝ	тòі	тàіа	тòй
Вин.	мèне ме	тèбе те	нèго го	нèё іе	нèго го
Дат.	мèне ми	тèбе ти	нèму му	нèізе іе	нèму му

Множествено число.

Им.	нѝіе	вѝіе	тѝіе
Вин.	нас не	вас ве	тѝіе, нѝми ги
Дат.	нас ни	вас ви[1])	нѝми им.

Тукъ е важно да се спомене, че въ говора винаги косвенитѣ падежи вървятъ заедно съ скратената форма, ако сѫ прѣдъ глагола, къмъ който се отнасятъ. Ако ли пъкъ глаголътъ прѣдшествува мѣстоимението, тогава се употрѣбя само скратената форма. Сѫщото правило се отнася и къмъ възвратното мѣстоимение *себе,* което има само двѣ форми за всички родове: вин. п. *себе се* и д. п. *себе си.*

Примѣри: мѐне ме вѝкет во Сòфиіа; тéбе ти се іáіт? (т. е. яде ли ти се?) Нѐму му дàле веќе, а мѐне не ми дàдоа! Нáс не скòстна от кóтеќ, а вàс ве ỳдриа бàре? Ама нàс ни се здòдеа веќе от чѐкаіне, ама нѝми им се свѐртил ỳмот! Нѝми и (ги) òпрале, рàзбрафте, али не?! и др.

Б. Показателни мѣстоимения.

Показателнитѣ мѣстоимения, отъ които се образували членнитѣ форми въ говора на гр. Охридъ, сѫ три вида. Първитѣ два за прѣдмети, които ни сѫ прѣдъ очи, само че по-близо или по-далеку отъ насъ, а третата за прѣдмети, извѣстни намъ, но невидими въ момента, когато приказваме. Тъй:

Единствено число.

	Мѫжки родъ:	Женски родъ:	Срѣденъ родъ:
Им.	òвъі, òнъі, тоі	òвай, òнай, тàй	òвъ, òнъ, тòй
Вин.	òвегва, òнегва, тоі	равенъ съ именит.	равенъ съ именит.
Дат.	на òвегва, на òнегва, на тоі	на òвай, на òнай, на тàй	на òвъ, на òнъ, на и: òвеізе, òнеізе тòй

Множествено число и за тритѣ рода прави еднакво: *òвіе, òнʼе, тѝіе:* мѫ̀жи, жѐни, дѐца.

Още имаме: òлкаф, òлкай, òлкой, мн. ч. òлкъі; вàкоф, вàква, вàкво, вàкви; тàкоф, тàква, тàкво, тàкви; òнакоф, òноква, òнакво, òнакви.

---

[1]) Формитѣ *нам ни* и *вам ви* не се употрѣбятъ. *Нам* и *вам* се изравнили съ винителната форма, като се запазили само скратенитѣ *ни, ви.*

В. Притежателни мѣстоимения.

Отъ притежателнитѣ мѣстоимения, покрай моі, моіа, моіе, наш, наша, наше, нѐгоф, нѐгоа̀, негоо̀, ще отбѣлѣжимъ нѐізин, нѐізина, нѐізино за ж. родъ и ніфни, ніфна, ніфно за мн. число.

Често съ притежателнитѣ мѣстоимения вървятъ и скратенитѣ форми: *ми* за моі, моіа, моіе, *ти* за твоі, твоіа, твое, *ни* за наш, наша, наше и *ви* за ваш, ваша, ваше. Примѣри: моіе ми іе, твоіе ти іе, ваше ви іе, наша ни іе и пр.

Г. Въпросителни мѣстоимения.

Въпросителното мѣстоимение отъ м. р. *коі* има: в. п. *кого го,* д. п. *кому му;* ж. р. им. п. *коіа*, в. п. *коіа іа*, д. п. *на коіа іа;* ср. р. им. п. *коіе*, в. п. *коіе го*, д. п. *на коіе му*. Още: *ка̀коф, -а, -о* и *колкаф, ко̀лкаа̀, ко̀лкоо̀*. Отъ мѣстоимението *чи* имаме: им. п. *чи, чѝіа, чѝіе*, д. п. м. р. *чуму̀,* мн. ч. и за тритѣ рода *чи.*

Д. Относително мѣстоимение.

Относително мѣстоимение има само едно — *шчо* или *шо:* коі шчо, коіа шчо, коіе шчо, кого шчо, кому шчо, овъі шчо, о̀нъі шчо, тоі шчо, ова шчо, она шчо, онъ шчо, тоі шчо, тоа̀ шчо, тоо̀ шчо, какоф шчо, такоф шчо, толкаф шчо и пр.

Е. Опрѣдѣлителни мѣстоимения.

Отъ опрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения *сѐкоі, сѐкоіа, сѐкое* м. р. има: в. п. *секого го,* д. п. *на секого го* или *секому му.*

Отъ **кьсь, кьсє, кьсѧ** и **кьси** имаме *сѝіот, сѐта, сѐто, сите* и удвоена *сичичк'ите* нам. всички, -тѣ.

Ж. Неопрѣдѣлително мѣстоимение.

Неопрѣдѣлителнитѣ, мѣстоимения *нѐкоі* и *нѝкоі* тоже иматъ и тритѣ падежа: им. *нѐкоі, — нѝкоі,* в. *некого го — никого го,* д. *на некого го, на никого го* и: *некому му — никому му.*

Още имаме: пошчо̀-зашчо, ко̀і-годе, коіа̀-годе, коіѐ-годе, ко̀і-да-е, коіа̀-да-е, кое-да̀-е, како̀ф-годе и пр., какоф-да̀-е и пр.; за нішчо, за нішчо и нікакво, за низо̀шчо.

4. Членъ.

Спорéдъ тритѣ вида показателни мѣстоимения въ говора на гр. Охридъ сѫществуватъ и три вида членъ: за м. родъ: *оф (= ов), он, от;* за ж. р.: *ва, на, та;* за ср. р.: *во, но, то.* Примѣри: сто̀лоф, сто̀лон, сто̀лот; жѐнъва, жѐнана, жѐната; дѐтево, дѐтено, дѐтето.

Членоветѣ *оф, ва, во* се употрѣбятъ за прѣдмети, които сѫ прѣдъ очитѣ ни и твърдѣ близко до насъ: *столоф,* значи овъі стол, който е до

насъ; *женава* — ова̀ жена, що е до насъ; *дѐтево* — овѣ дете, що е тоже до насъ.

Членоветѣ *он, на, но* се употрѣбятъ за прѣдмети, които сѫ пакъ прѣдъ очитѣ ни, но вече далече отъ насъ: *стѝлон*, значи оня столъ, който е прѣдъ насъ, но вече не до насъ, а по-далечъ; *жѐнана, дѐтено* означавать сѫщото.

Чл̀еноветѣ *от, та, то* се употрѣбятъ тъй, както на всѣкѫдѣ, т. е. за прѣдмети, които не сѫ прѣдъ очитѣ ни, но извѣстни за насъ: сто̀лот, жѐната, дѐтето.

Множествено число.

Членоветѣ *оф, он* и *от* за м. р. и *ва, на та* за ж. р. въ мн. ч. окончаватъ на *е:* чо̀екоф — чоѐциве, чо̀екон — чоѐцине, чо̀екот — чоѐците; жѐнава — жѐниве, жѐнана — жѐнине, жѐната — жѐните. Отъ *стол*, както и всички едносложни сѫществителни отъ м. р., прави: столо̀іве, столо̀іне, столо̀іте.

Членоветѣ *но, во* и *то* за ср. р. въ мн. ч. винаги окончаватъ на *а:* децава, децана, децата; кучѝнава, кучѝнана, кучѝната.

Остатъци отъ стари падежни форми.

Ще изложимъ само ония, които нѣма въ общебългарския езикъ.

I. *Именно склонение.* Им., в. зв., *двойно число:* две-сте, но̀ѕе, рѫце, два: во̀ла, сѝна, со̀кола, чо̀ека, чу̀на, пампура, коіна, ца̀ра, дру̀гара.

II. *Вес (вѐзден, вѐзград), сви* отъ *вси* и свѝіот, свѝте (и безъ *в*), *са̀нош, са̀лето, са̀зима, сагѝдина, сѐгде* и *сѐкжде; милѝ-Боже, Го̀споди мѝли, милѝ-татко, свѐти:* Іо̀н, Клѝмет, и пр.; *До̀лги-рит, Горнѝ-Косель, Долнѝ-Косель, Кусѝ-Митре, честити ца̀ре, пу̀сти: граф,* коін, вол, Иван и др.; *чужѝй-татко, вели-по̀неделник, велѝ-торник* и: *велѝ-среда, вели-сѫбота, чисти-по̀неделник, чистѝ-торникъ,* но: *чистѝ-среда, чисти-сѫбота;* о *слѐпаіа ма̀іка, со слѐпаго сѝна* (пословица); *ку̀три*[1]) (Стоіко, Петко и др.).

Винителенъ падежъ въ ед. ч. почти е равенъ на именителния въ склонението. Като остатъкъ имаме думата *цѫ̀ркоф,* която твърдѣ често се слуша въ говора. — Въ мн. ч. тоже твърдѣ нарѣдко се забѣлѣзва формална разлика. Може да се считатъ за образувани споредъ старитѣ винителни падежи множественитѣ форми на *ќи, ѓи* и др., като: му̀стаќи, ла̀стиќи, о̀реі (отъ ореи — орехи), прилагателнитѣ *малќи,* суи (сухи) и на̀ гости (ќо̀іме). Най-много стари форми за винит. п. сѫ запазени въ мѣстоимението. Тъй: стариятъ в. п. на личнитѣ мѣстоимения **ма, та, са** е запазенъ най-правилно: ме, те, се. Старобългарскиятъ в. п. **ѩ** отъ ж. р. прѣминалъ въ *я,* а старобългарското **късѫ** е запазено въ формитѣ са̀ нокь, са̀ ден, са̀ нѐделя, са̀ лето, са̀ зима, са̀ есен, са̀ го̀дина. Божѝк

[1]) Качественото прилагателно ку̀три, ку̀тжр, ку̀тра, ку̀тро и мн. ч. ку̀три, се употрѣбя въ смисълъ на състрадание и означава клеть, горькъ, нещастенъ. „Ку̀три, Сто̀іко, ку̀три! що та̀ксират го на̀шол! Ку̀тра жѐна, що іе бѝло пѝсано да тѣргат! Ку̀тро дѐте, що бѐла го фа̀тила!"

ми іе на нѐбеси, славѝ му іе по ća зема. Думата *ндшта* тоже се счита за в. п. По аналогия на тая дума често ще чуете *дѐнта, утрѐдента* и *пѐтокта,* както по аналогия на смъртта имаме животта. Такива сѫ тъй сѫщо и формитѣ *дѐнва* и *утрѐденва.* Намѣсто ны, кы, видѣхме, се говори *не, ве,* а намѣсто м — іи (ѓи). Старобългарскиятъ в. п. отъ ово, оно е ѝвъ, ѝнъ.

Родителенъ падежъ тоже е запазенъ въ говора на гр. Охридъ. Най-често се срѣща придруженъ съ прѣдлозитѣ: от тàтка, от дѐда, от брàта (ми), от кòіна, от ỳтрина та дури дò вечер, до вѐчера, от рода дò рода, от вỳіка (ми), от стрѝка: Стòіана, Марка и др., от рàмена, от кòлена (да с ỳфатиш), отъ живѝ-жалби, от àприла до коложега, от нѐбеси, до нѐбеси; дòцвна е намѣсто до късна, при: брàта, тàтка, стрѝка и др.; òт Бога іе наòѕади (най-послѣ); кòн іуга, кон сѐвера, на пенцерата, животта; *со* и *без:* брàта, стрѝка и пр.; бѐз страма, *и:* нѐмаш стрàма, бѐз трага (да фатиш!), дò Бога (вѝкат); смѝсли Бога, ожѐни го (стихъ от лазарска пѣсень), дò пъти, òѕади, отòѕади, òтспреди, скрàіа іе ỳшче, т. е. далече е още, да іе скрàіа от нас (лòшото, болестьта и др.).

Най-много се слуша въ говора р. п., образуванъ по аналогия на съгласковитѣ *т*-основи: на Іòнчета, у Стàврета, от Стòічета, при Сàндрета, на Марка-крàлета и др. Род. п. безъ прѣдлогъ въ говоримия езикъ не се срѣща. Изключение правятъ тѣзи форми: бòга ми, лѐба ми, крѐста ми и: жи ми Бòга, жи ми Гòспода. Още: брàт брата нѐ ранит и пр., немаш стрàма, „ќе служиме младà Бога“ (стихъ отъ коледна пѣсень).

Ѓаолà-таго, чоекà-таго, попà-таго, царà-таго, ратаѐ-таго; о кутрàаго! натемàаго нàтема (клетва, отъ анатема); о слѐпаіа маіка со слѐп*аго* сѝн*а*! (пословица). Послѣднитѣ форми сѫ на измиране, макаръ и да се слушатъ още въ устата на нѣкои старци и баби.

Дателенъ падежъ. Най-употрѣбителната форма въ говора на гр. Охридъ за дат. п. е *ое* отъ *ове* старбълг. ови слѣдъ глаголитѣ давамъ, казвамъ и др. Примѣри: кàжи му Рѝстое, даі му: таткòе ти, стрикòе ти, братòе ти и др. Слуша се още, макаръ и на рѣдко: Іòнчету, Стѐфету, Стòічету, свѐкру и др. За *а*-основи окончава на *е:* маіќе, дѐвоіќе, снàе си, зòлве си, стòпанќе, бàбе си.

Мѣстоименно и сложно склонение: ж. р. д. п. нѐіѕе. Чоекòтому, царòтому, кумòтому, ѓаолòтому, които, както и в. п., сѫ на измиране.

Творителниятъ падежъ съ окончание на *ом* и безъ прѣдлогъ е твърдѣ обикнатъ въ пѣснитѣ, но въ говора е ограниченъ. Ето нѣколко думи, които още продължаватъ да живѣятъ въ живата рѣчь: пътем, скрѝшем, нѝчкум, нàвидум, прòсто (значи правъ; тукъ *м* изчезнало); редум, òтредум, рѐтко (*м* тоже изчезнало), дѐіна, нòшіа, нà зорум, нàзад-газъм, нѝми, сò ними (твърдѣ често), збогум, под нѐбеси, на нѐбеси, от нѐбеси.

Дѣепричастието на *ешчем,* което тъй често се слуша въ говора на гр. Охридъ не е нищо друго, освѣнъ творит. пад. Примѣри: одѐешчем, игрàешчем, скокàешчем, піѐешчем и др.

Мѣстенъ падежъ: мȍшне, снȍщчи (си нощи), блȁѕе (си ти), мȁлце, лȁни, олȍмнани (намѣсто оном-лани). Съ прѣдлогъ: нȁяве. нȁстреде, на нȅбеси, ф кȕк'и, по тȅмници (счита се за мн. ч.), нȁ соне. Послѣдната форма се употрѣбя и въ вин. п. безъ прѣдлогъ: видоф едно сȍне и: нȁ соне му дȍшол свети Клӣмет. За остатъкъ отъ стария мѣстенъ падежъ счита г-нъ Милетичъ и слѣднитѣ форми: *на тоі* и *на тоі шо,* които твърдѣ често се употрѣбятъ въ говора на гр. Охридъ. Напр. тамȁм ако чӣниш ӣзмет *на тȍі* ум! Клȁни се ти на тȍі Господ! На тȍі чоек, шо дȍіде ȕ нас.

Звателниятъ падежъ е такъвъ, какъвто си е билъ и въ старо врѣме, но най-употрѣбителна форма за одушевенитѣ прѣдмети отъ мѫжки родъ е *у* = *о* безъ ударение и на *е*. Примѣри: чȍеку, зȅту, свȁту, кȍіну, дȕмаі, кȍіну, дȁ дȕмаме, вечер дека к'е ȍдиме, вȍлу, вȍлку и др. Трȁіко, Стȍіко и др. Ȁнгеле, Мӣле, Пȁвле, Стȍпане, дȅвере, брȁте, побрȁтиме, приіȁтеле, учӣтеле, брȁтиме и др, на *и* само една дума: Гȍсподи. За женски родъ покрай честата форма на *о:* жȅно, снȁо, Василко, имаме още и на *е:* свȁк'е, мъгърице („Аі мори свак'е, свак'е мъгърице!" стихъ отъ свадбарска пѣсень).

Въ говора често се замѣняватъ имениттеленъ и звателенъ падежъ въ съставнитѣ имена. Тъй, много собствени имена, които окончаватъ на *ъ* или съгласна, въ звателенъ падежъ не се измѣняватъ; а много собствени имена, употрѣбяни само въ звателенъ падежъ, употрѣбятъ се и въ именителенъ безъ никакво измѣнение. Примѣри: дȍіде Іȍнче, Стȍіче и Стȍіко, Трȁіче и Трȁіко и др. Викатъ нѣкого: Стефан, Евтим, Стоян, Іоан (покрай Іоане) и др. нам. Стефане, Евтиме, Стояне и др.

Глаголъ.

Глаголитѣ въ говора на гр. Охридъ сѫ прѣтърпѣли голѣми измѣнения. Прѣди всичко първо лице отъ изявително наклонение сегашно врѣме за всички глаголи се изравнило въ едно — окончава или на *ам*, или на *іам*. Споредъ второ лице отъ сѫщото наклонение и сѫщото врѣме различаваме само два вида глаголи: на *иш* и на *аш* или *іаш*. Глаголитѣ на *ия*, като пия, вия, шия и др., се изравнили съ ония, които окончаватъ въ второ лице на *аш* или *іаш;* а пъкъ глаголитѣ на *ѣя*, като пѣя, сѣя, лѣя и др., се изравнили съ ония, които въ 2. лице окончаватъ на *иш*. И тъй въ говора на гр. Охридъ забѣлѣзваме само двѣ спрежения: на *ам* или, споредъ редукциита на звука *а*, *ъм, иш* и на: *ам (ъм), іам (іъм), аш (ъш), іаш (іъш)*.

За нагледность ще приведа първо окончанията на лицата и въ двѣтѣ числа, а послѣ и нѣколко примѣра.

	Спрежение първо.	Спрежение второ.
	Число единствено.	
1. л.	— ъм	— ъм (іъм)
2. л.	— иш	— ъш (іъш)
3. л.	— ит	— ът (іът)

Число множествено.

1. л.	— име	— ъме (їъме)	
2. л.	— ите	— ъте (їъте)	
3. л.	— ет (аст - еет — ет)	— ет (їет) [аст — еет — ет и: їает — їеет — їет]	

Примѣри.

Спрежение първо.

Число единствено.

1. л.	пѝшъм	збо̀рвъм	їа̀дъм	сѐїъм	пѐїъм	жѝвъм
2. л.	пѝшиш	збо̀рвиш	їа̀їш	сѐїш	пѐїш	жѝвиш
3. л.	пѝшит	збо̀рвит	їа̀їт	сѐїт	пѐїт	жѝвит

Число множествено.

1. л.	пѝшиме	збо̀рвиме	їа̀їме	сѐїме	пѐїме	жѝвиме
2. л.	пѝшите	збо̀рвите	їа̀їте	сѐїте	пѐїте	жѝвите
3. л.	пѝшет	збо̀рвет	їа̀дет	сѐїет	пѐїет	жѝвет.

Спрежение второ.

Число единствено.

1. л.	вѝкьм	тъ̀ркъл́ъм	пѝїъм	шѝїъм
2. л.	вѝкъш	тъ̀ркъл́ъш	пѝїъш	шѝїъш
3. л.	вѝкът	тъ̀ркъл́ът	пѝїът	шѝїът

Число множествено.

1. л.	вѝкъме	търкъ̀л́ъме	пѝїъме	шѝїъме
2. л.	вѝкъте	търкъ̀л́ъте	пѝїъте	шѝїъте
3. л.	вѝкет	търкъ̀л́ет	пѝїет	шѝїет.

Бѣлѣжка. Както *їа̀дъм* отъ първо спряжение прави 2. и 3. л. ед. ч. *їа̀їш, їа̀їт* и 1. и 2. л. мн. ч. *їа̀їме, їа̀їте*, тъй и *сѐдъм* 2. и 3. л. ед. ч. прави *сѐїш, сѐїт;* а 1. и 2 л. мн. ч. сѐїме, сѐїте, сѐдет и сѐет. Глаголитѣ на *оїа* (стоя, доя) стегнали окончанието *оїа* на *ом*: сто̀м нам. сто̀їъм и до̀м (да го на̀дом дѐтево) нам. доя. Обаче туй стѣгане било въ първо лице, било въ трето множествено, не е още окончателно извършено, защото редомъ съ тия форми се слушатъ още и по-старитѣ: сто̀ам, до̀ам и: сто̀ом, до̀ом. Още: вѝкеёт, търкъ̀леёт, ско̀кеет и др.

Глаголътъ *мо̀жъм* 2. и 3. л. прави мо̀їш, мо̀їт, мо̀їме, мо̀їте, мо̀жет, а глаголътъ тка̀м (тъка или тъча) прави тка̀їш, тка̀їт; тка̀їме, тка̀їте, тка̀ет.

По първо спрежение се спряга и глаголътъ ќум (χοщѫ), който винаги върви съ отрицателната частица *не:* нѐїќум, -иш, -ит, -име, -ите, -ет; нѐїќеф, нѐїќефме и: ќе нѐїќеф, ќе нѐїќефме.

Минало неопрѣдѣлено врѣме по-често се образува съ глагола *имам*, отколкото съ спомагателния глаголъ *сум*. Въ такива случаи се употрѣбя причастието на *н* за многократенъ видъ и причастието на *т* за еднократенъ видъ; при това винаги само срѣдниятъ родъ. *Примѣри:* ѝмъм пѝшъно, ѝмъм їа̀дено, ѝмам пѝїъно, ѝмъмъ ѝграно, ѝмъм ско̀къно и др.

И: ѝмът вѝкнъто, ѝмът скòкнъто, ѝмът крèнъто и др. Ако ли пъкъ искаме да се изразимъ въ м. или ж. родъ, винаги съ глагола *съмъ*. *Примѣри:* сум іал, сум пил, си играл, си скокал; сме іале, сме пиле, сте играле, сте скокале; сум іала, сум пила, си играла, си скокала и пр.

Повелително наклонение сегашно врѣме за първо спрежение винаги окончава на *и* въ ед. ч. и на *ите* въ мн. ч., а за второ спрежение на *аі*, *аіте*. *Примѣри:* пѝши, збòрви, сèди, пеі, стоі, леі и пр. пѝшите, збòрвите, іаіте (іàдите), сеіте (сèдите), пèіте, стòіте, лèіте и др. И: вѝкъі търкъл'ъі, пѝ, ши и др. и вѝкъіте, търкъл'ъіте, піте, шіте и пр.

Бѣлѣжка. Както се вижда отъ послѣднитѣ примѣри: шите, пите, глаголитѣ отъ второ спрежение на *иам* въ повелително накл. 2. л. мн. ч. се изравнили съ ония отъ първо спрежение: и тамъ *ите* и тукъ *ите:* пишите, зборвите, пеіте и: шите, пите, вите (отъ вия).

Отъ глаголитѣ *държъм* и *вѝжџъм* повелително прави: дъ̀ржи, вѝди, дъ̀ржите, вѝдите.

Минало несвършено врѣме окончава въ първо спрежение на еф, еше, еше, ефме ефте, её (еха—еа—её) и въ второ спрежение на: аф, аше, аше, афме, афте, аӑ (аха). Въ послѣдния случай аӑ понѣкога е още по-стегнато и се слуша само едно а. *Примѣри*: пѝшеф пѝшеше, пѝшеше, пѝшефме, пѝшефте, пѝшеё и пѝшеӑ. И: ѝграф, ѝграше, ѝграше, ѝграфме, ѝграфте, ѝграӑ.

Минало свършено врѣме и въ първото и въ второто спрежение окончава на аф (іаф), а (іа), а (іа), афме, афте, аӑ (аха). *Примѣри:* пѝшаф, пѝша, пѝша, пѝшафме, пѝшафте, пѝшаӑ; ѝграф, ѝгра, ѝгра и пр. Но отъ *въ̀ртъм* и *плèтъм* прави въ̀ртоф, —и, —и, плетоф, —и, —и, въ̀ртофме, —офте, —оӑ. Отъ глаголитѣ спѝіъм и кòл'ъм прави спѝіеф и спѝіаф —спаф, кòлеф, —клаф.

Бѫдно врѣме всѣкога се образува съ частица *к'е:* к'е пѝіъм, к'е сàкъм, к' òдъм, к' ѝгръм.

Бѫдно врѣме отъ спомагателния глаголъ *съмъ* е: к'е бѝдъм, к'е бѝдиш, к'е бѝдит, к'е бѝдиме, —ите, —ет. А сегашно врѣме отъ условното наклонение е бѝдвъм, —иш, —ит, —име, —ите, —ет, и: бѝжџъм, —аш, —ат, —аме, —ате, —ет.

Дѣепричастие се образува съ притурка на окончението *ешчем:* играèшчем, іадèшчем, скокàешчем, пиèешчем, зборвèешчем и др.

Глаголи съ окончание на *увам* къ говора на гр. Охридъ нѣма. Тая форма се срѣща само въ пѣснитѣ, но въ живата рѣчь никога[1]).

Мѣстоименната частица *се* (себе се) въ възвратнитѣ и взаимнитѣ глаголи винаги върви прѣдъ глагола, а не слѣдъ него. Ако прѣдъ глаголитѣ изобщо има и други мѣстоимения (личнитѣ напр. въ косвенитѣ падежи), тоже вървятъ прѣдъ глагола, а не слѣдъ него. *Примѣри:* се мѝіъм, се чèшл'аш, се òблеквит или с òблеквит, се бѝіаме, се кàрет,

---

[1]) Ето единъ такъвъ примѣръ:

Ано, поминýвам, леле, заминувам,
Ано, у Перуша си поседнувам! . . .

мене ми се іаіт (яде), ами тѐбе ти се іаіт? — нѐ, мѐне не ми сѐ іаіт, ами ми се ѝграт.

Бѣлѣжка. Частица *ли* за въпросителни прѣдложения въ говора на гр. Охридъ нѣма.

Въ повелително наклонение сегашно врѣме мѣстоименнитѣ частици вървятъ винаги слѣдъ глагола, а не прѣдъ него. *Примѣри:* мàмо, даі ми леп (хлѣбъ), донѐси ми вòда! ỳдри го пò глаӑ! скърши му вратот! сѐти се! сетѝте се! и др.

Глаголи съ окончание на *г* и *к* въ 1. л. ед. ч. нѣма. Всички такива глаголи умекчаватъ гърленитѣ букви въ съотвѣтнитѣ небни. *Примѣри:* мòжъм, стрỳжъм, влѐчъм и влѐчкъм и др.

Нарѣчия.

Отъ нарѣчията ще отбѣлѣжимъ:

1. *За качество:* бъргу (скоро), малу-пò-малу, на-двѐ-на-три, пошчò-зашчо, вàка, тàка, òнака, ѝнако, нѝкако, нѐкако, мòшне, нà-соне, нà-ıаве, прекỳтрупа, нà-глаӑ, нà-шиіа, на-гла-нà-шиіа.

2 *За количество:* троӑ (отъ троха — троӑ — троӑ), трòшка, трòічка, пòіќе, малỳ-многу, тòлку, ѐднушка, многỳ-пъти, мòшне, ỳдве, ỳтри, учѐтири, печѐстина (пет-шестина).

3. *За врѣме:* дѐнеска, чѐра, зàвчера, по-зàвчера, ỳшче по-зàвчера, нѐкни, пò-некни, ушче пò-некни, лàни, олòмлани, нòќеска, ỳітрина, отрàно, довѐчера, квѐчеру (значи привечеръ), прѝквечер, дѐіна, нòшіа, лѐтоска, зѝмоска, пролѐтоска, есѐнеска, дòцкна, прѐѓе и прѐска (отъ прѐѓеска — прѐеска — прѐска; и двѣтѣ форми значатъ прѣди малко), òтеднуш, отѐднушка, тỳку-шчò, сѐкош (отъ секогаш — секоаш — секоӑш — сѐкош), сѐедно (постоянно), бъргу, бургỳ-бъргу, òдамна и одàамна, нàново, пòфтур (2-и пѫть).

4. *За мѣсто:* òвде, òнде, òтовде, òтонде, отòнъде, вàму, вамỳ-таму, тàму, òнаму, òтваму, òттаму, отòнаму, сѐгде, нѝгде, сѐкъде, овдѐ-онде, нàкъде, нѝкъде, нàваму нàтаму, нонà-стърна (на она = нòна), новà-стърна (на ова = нова), дàлеку, нѣтре, нàдвор (вънъ), òтнадвор, òтнътре, ѕгòра, здòло, òтѕгора, òздола, оцпреди, òѕади, нàстреде, нàсамо, нàпречек, окол — нòколу (кругомъ), отфърф-глаӑ, òткраі-дòкраі.

Ударение.

Ударението въ говора на гр. Охридъ изглежда на пръвъ погледъ твърдѣ подвижно и съвсѣмъ непостоянно. Въ една и сѫща дума може да бѫде на два и повече разни слога. Отъ думата *трѐндафил'* имаме *трендàфили* и *трендафѝлитѣ*. Отъ *мòмиче* — *момѝчина* и *момичѝната*. И пр. Ако сѫ съединени двѣ или повече думи въ едно цѣло, за да съставятъ една мисъль или да изкажатъ едно общо понятие, и тогава ударението се движи: отъ едни думи се губи съвсѣмъ и се прѣфърля върху други, или пъкъ пада върху такива слогове, които инакъ никога не би имали сами ударение. Тъй напр. имаме: *белà-книга, църнò-*

писмо, благд-вино, добрò-утро, зеленѝ-върби и др. Ако човѣкъ обърне внимание, ще забѣлѣжи, че ударението нито въ многосложнитѣ думи, нито въ съединенитѣ не е слѣзло по долу отъ третата сричка, ако се брои отъ послѣдната нагорѣ. Този е именно законътъ, който кара да се движи ударението ту напрѣдъ, ту назадъ за да попадне тъкмо върху оная сричка, надъ която той иска да бѫде то. Възъ основа на тоя законъ отдѣлни думи губятъ ударението си, като съставятъ всички заедно така нарѣченото *акцентно цѣло*. Това показва, че ударението въ говора на гр. Охридъ е постоянно и троесрично, т. е. то винаги пада върху третата сричка на думата или на акцентното цѣло, като се брои отъ края на думитѣ. Споредъ това ще имаме: белò-лице, църнѝ-очи, тънќѝ-вежди, пò-голем, по-гòлема, по-голѐмата, по-големà-чешма, по-голематà-чешма, наі-белинѐ-іаіца, наі-дебелиòт-чоек, наі-дебелитѐ-овци, наі-дебелите-гòеда, мòі-чоек, твоіавà-кукá, неіѕинà-кърпа, секакви-нѐвести, пѐт-пари, десѐт-пари, дванаісѐт-пари, дваіст-и-пѐт-пари, триест-и-пѐт-нивіе, първотò-петле, второнò-дете, четвернонò-платно, троінотò-іъже, полоінà-овца, полоіна-лѝвада, кòі-доіде, когà-доіде, зашчò-доіде, каквà-беше, каквѝ-зеле, заошчò-легнал, отошчò-умрел, нѐ-жалáі, нѐ-плачи,[1]) каі-кѐ-доіт, коі-ќе-гò-земит, коі-ќе-му-гò-купит, коі-ќе-му-го-нѐ-сакат, коіа-ќе-му-гò-речит, шо-бешѐ-дошло, колкàф-зеде, колкаф-кѐ-земиш, колкаф-ќе-му-гò-даіш, зашчо-да-не-му-гò-земиш и пр. и пр.

За подробности вж. статиитѣ на *Т. Китанчевъ* „Ударението въ рѣсенския говоръ“ въ неговитѣ „Събрани съчинения“, стр. 181. и на *Дримколовъ* (Хр. Матовъ) „Акцентовката върху единъ обсегъ западно-български говори“ въ Сбм. IV. Сравни тъй сѫщо и *Б. Цоневъ* „За ударението въ български езикъ“ Сбм. VI.

---

[1]) Стихове: Нѐ жалáі, мòме, нѐ плачи,
Нѐ рони сòли кървъи
Пò тиіе бѐли òбрази!

Автобиография на Райча Илиевъ Блъсковъ

Животописанието ми, което захванахъ да пиша у Болградъ, Бесарабско, на 1868. год.

Съдържание.[1])

Мѣсторождение. — Ученикъ. — Помѣщение на тогавашнитѣ ученици. — Занаятъ. — Масторитѣ и чирацитѣ по това врѣме. — Учитель въ с. Дълбоки. — Прѣселение за учитель въ Провадийско, село Черковна. — Старитѣ ни селски черкви. — Рѣдкость на свещеници. — Селско добродушие. — Бордей за училище. — Първи ученици и първи ученишки пособия. — Варненскиятъ владика Іосифъ, македонецъ. — Мжки до съзиждане ново училище. — Сава Вълчевъ Филаретовъ въ гр. Шуменъ. — Първото му годишно *изпитание* въ с. Черковна. — Блаженъ учителски животъ въ село. — Новъ варненски владика, Порфири. — Грабителска обиколка по селата на гръкъ владика. — Злоба и селска зависть. — Прѣселение въ гр. Провадия. — Трима примѣрни ученолюбиви българи въ тоя градъ. — Нови мжки до съзиждане ново училище. — И тукъ прѣслѣдване отъ месемврийския владика. — Изгоненъ отъ новото си училище. — Гръцка безчовѣчна постжпка и къмъ покойния му баща. — Безизходно положение. — Прѣселение въ Силистренско, село Калипетрово, за учитель. - Село Калипетрово. — Училище въ плѣвникъ. — Тогавашнитѣ селски сборове. — Сполука за съграждане и тукъ първо училище. — За чудо пожертвования на тогавашнитѣ селяни. — Покрусаната българщина въ гр. Силистра. — Прѣодоляване на влашкия езикъ въ българскитѣ селски черкви. — Усилията за възтържествуване на славянобългарския езикъ. — Тържествено *изпитание*. — Украшения по тогавашнитѣ училищни изпити. — Сполука. — Слѣдъ кримската война. — Първъ български учитель въ Силистра. — Лукавство на силистренския владика Дионисия. — Пакъ учитель въ с. Калипетрово. — Плодове отъ учителството. — Почивка за нови теглила. — Двама български врагове въ Силистренско. — Хатихумаюнътъ. — Пробуждане и движение на българщината въ Силистра. — Борба съ два усилени елемента: гърци и власи. — Нужда за присъединение селата къмъ града за обща борба. — Избранъ за агитаторъ даскалъ Рашко (Блъсковъ). — Отиване на Ибраимъ-паша за хаджилъкъ, добъръ случай за свободна агитация. — Сполука на агитатора. — Рамъзъ-бей, замѣстникъ Ибраимъ-пашовъ, къмъ страната на българитѣ и противъ злоупотрѣбитѣ на прѣдшественика си. — Изслѣдване злодѣянията на Ибраимъ-паша. — Възтържествуване на българщината въ Силистренско. — Блѣстяща сполука отъ второто агитаторство. — Ибраимъ-паша оправданъ. — Бѣгство на Рамъзъ-бей. — До пладнѣ радость, до вечера плачъ. — Бѣгство на даскалъ Рашко. — Ужасна нощь. — Избѣгването му въ гр. Русе. — Покровители братя х. Петкови. — Ибраимъ-паша и прѣслѣдванията му. — Бѣгството му въ гр. Шуменъ. — Благодѣтели: А. Х. Стояновъ, Добри Войниковъ и Др. Цанковъ. — Повторно учитель въ с. Черковна. — Печатането му пръвъ литературенъ учебникъ. — *Сборникъ* изъ тогавашнитѣ знаменити европейски списатели. — Загуби отъ разпродажбата му. — Силистренскитѣ врагове си отмъщаватъ, като прожждатъ сѣмейството му въ гр. Шуменъ. — Пакъ учитель въ с. Дивдѣдово, Шуменско. — Кандиларска стая за училище. — Съзиждане ново училище. — Издѣйствуване щедри училищни помощи отъ родолюбеца Маринчо Бенли, Букурещъ. — Напускане Дивдѣдово по чорбаджийска злоба. — Въ Одеса за помощь. — Сполука чрѣзъ *Одеското българско настоятелство*. - Димитъръ Блъсковъ. — Бѣгството му въ Ромъния. — Първо духовно списание „Духовни книжки". — Съдружникъ х. Юрданъ х. Вълковъ. — Звѣръ въ човѣшко тѣло. — Страшна измама. — Страдания на сина му Димитрия поради „Духовнитѣ книжки" и смъртьта му. — Отчаяно положение. — Пакъ учитель въ гр. Болградъ и послѣ въ гр. Плоещъ. — Страдания отъ слободнитѣ, похабени, повлашени българи въ тия градища. — Сп. „Училище". — Помощьта на великия благодѣтель Иванъ Стояновъ отъ Браила. — „*Нова България*". — Христо Ботевъ". — Освобождение на България и завръщане въ отечеството. — Радость по освобождението ни и желание вѣчно братство съ освободителитѣ. — Сп. „Славянско Братство". Заключение.

---

[1]) Това съдържание е съставено отъ сина на автобиографа, г. И. Р. Блъсковъ, който ни изпрати ржкописа съ забѣлѣжка, че не е запазилъ точно правописанието му. — *Ред.*

Право-наздраво азъ не зная въ коя година съмъ роденъ, но по догадки и отъ нѣкои свѣтовни събития, що съмъ запомнилъ отъ дѣтинството си, като: врѣмето на делибашиитѣ, грьцката размирица (завѣрата), врѣмена, които помня като на сънь, току-речи навършихъ 50-тѣ години.[1])

Рожденото ми мѣсто или сѫщото мое отечество е въ Пловдивско, село Клисура—Карловско окрѫжие, гдѣто съмъ отрасълъ и гдѣто се навъртахъ до 1836. година, а отъ тогава, както ще види читательтъ, азъ се прокудихъ другадѣ.

На възрасть 7 годишенъ даде ме баща ми да се уча на книга. Учительтъ ми бѣше единъ калугеръ, *Отче Костадинъ*. Училище въ Клисура, както трѣбва, нѣмаше. Ученицитѣ, или както тогава ги наричаха даскалчета, прибираше отче Костадинъ въ една отъ стаитѣ на метоха, свърталище на светогорскитѣ калугери. Споредъ тогавашното учение, азъ съмъ приемалъ добрѣ въ четмото, но какво ни бѣше учението? *На букваръ*, и то руски, часослова (наустница) и на псалтира, а който излѣзеше до апостола и най-послѣ изкараше и *светчето*, него съ пръстъ сочеха, той бѣше пръвъ (калфа), защото знае да чете въ черква и да канерва,[2]) на тоя редъ достигнахъ и азъ — да чета апостолъ и да канервамъ въ черква. Родителитѣ ми не можаха да се нарадватъ, като ме слушаха да чета и пѣя въ черква, а за писмо нѣмаше го никакво: сами ако вземехме да черним нѣщо и да драскаме на кость отъ говежда плешка, гдѣто написвахме азбуки, то бѣше всичкото ни писмо. Помня, че дохождаха възрастни момци да се учатъ на писмо и смѣтане (хесапъ); тѣ, като по-възрастни, стояха отдѣлно отъ насъ, по-дребнитѣ, тѣ лѣтѣ стояха отвънъ нашата стая долу въ двора, край стѣнитѣ на метоха на припекъ, а зимѣ вѫтрѣ въ ахъра, гдѣто си вързаха светогорскитѣ калугери конетѣ, но и тѣ едва съ години можеха да си позаписватъ криво-лѣво и да прочитатъ донѣйде.

Кога бѣхъ на 12 години, майка ми се помина. На клетия ми баща на главата останаха 6 дѣца, отъ които азъ бѣхъ най-голѣмия. Баща ми и повтаряше нѣкои думи отъ четенето ми. Търговийката изискваше да му държа тефтеръ, гдѣто азъ, доколкото можахъ, записвахъ вереситѣ му и гдѣ що има да дава. Споредъ това азъ не само че не забравихъ изученото, но още го изтъщавахъ. Па и на мене бѣше драго да си прѣговарямъ. Баща ми често прѣскачаше по работата си планината и похождваше до Етрополе, дори до Свищовъ. Веднажъ, кога бѣше се завърналъ отъ Свищовъ, той, намѣсто армаганъ, донесе ми три нови български книги: *Цвѣтосъбрание* отъ *Св. История*, *Аритметика* и *Писмовникъ*, издадени то врѣме отъ свищовския учитель Хр. Павловича Дупничанина. За пръвъ пѫть азъ видѣхъ книги по български, на които разумътъ

---

[1]) Отъ малъкъ азъ съмъ запомнилъ да казваше баба ми: Пловдивъ, а не както се ще на гърчолята Филиппополисъ-Филибе.

[2]) Канерването се употрѣбяше до наскоро въ нашитѣ черкви по гръцки обичай така: когато главниятъ пѣвецъ трѣбва да пѣе нѣкоя стихира тежко и бавно, то прѣдварително едно момче съ продължителенъ гласъ възглася тия думи, които пѣвецътъ слѣдъ него пѣе.

разбирахъ, а не като славянскитѣ, на които само бърборехъ, а нищо не разбирахъ. Каква радость за мене! ами за баща ми? Той особено недѣленъ день не ме пропускаше оттукъ дотамъ: цѣлъ день ще му чета повече отъ *Цвѣтосъбранието на Св. История*.

Строгото ограничение отъ баща ми, да стоя постоянно у дома си, при него, било да прочитамъ, било да уча занаята, безъ да ме пуска да хайтувамъ, отсетнѣ го разбрахъ, че е било за мое добро; почти всичкитѣ калфи и чираци бѣха момчета съ лошо поведение, развалени и въ уста, и въ душа; запрѣни по цѣли денонощия подъ строгия надзоръ на майсторитѣ си, щомъ ги поотпуснѣха на вънъ, тѣ побѣсняваха. Ако да ме пускаше баща ми да се дружа съ такивато, непрѣмѣнно, като момче, бихъ имъ и азъ подражавалъ. Той твърдѣ много обичаше учението, и много желаеше да продължавамъ, догдѣто изтъщя хубаво писмото и смѣтането, но, безъ да ще, принуди се по неволя да ме вземе отъ даскала и да ме замѣсти съ чирачета, които не можаше да прѣхраня. И тъй азъ напустнахъ четмото, забравихъ училището и се заловихъ на занаятъ — чехларство. Ако да бѣхъ чиракъ при другъ майсторъ, можахъ лека полека, да забравя всичко, що изучихъ съ толкова трудъ. Тогавашнитѣ майстори бѣха и груби, и немилостиви, денѣ и нощѣ трѣбваше да блъскамъ мущата, безъ да ти се позволи друго занимание. Дори и празниченъ день на слугитѣ си отдихъ не даваха; тогава трѣбваше да метешъ дворища, да сушишъ влажнитѣ скорошити обуща, и всичко това за една прѣхрана, и да спечелишъ занаятъ. Такова чиракуване траеше три години, едва слѣдъ три години ще те извадятъ калфа съ 100—150 гроша годишна плата и тогава нито почивка имаше, нито сладка дума. — „Хакъ ти се заплаща, трѣбва да си го извадишъ", говореха жестокитѣ майстори и ти набиваха сухия рѣзень, лапатената чорба и 150-тѣ гроша въ очитѣ всѣки часъ. Но азъ отъ тая страна бѣхъ честитъ. Баща ми не само че не ми забраняваше да си прѣговарямъ четенето, но още ме караше сутринь вечерь да изчитамъ прѣдъ светицата *утреня, повечерка*, когато той стоеше правъ съ благоговѣние до мене.

Отъ новитѣ си книги азъ твърдѣ много се радвахъ, особено на *писмовника*, често го прочитахъ и се мѫчехъ да присвоявамъ нѣкои примѣри, за да мога, като пиша нѣкому, да пиша по писмовника. Когато станеше нужда да пиша нѣкому отъ страна на баща си писмо за работа, азъ по-напрѣдъ ще разгърна писмовника, ще намѣря нѣкой примѣръ, който идеше за писмото ми, и съ нѣкои малки измѣнения, ще прѣпиша готовия примѣръ, и ето ти скарясано едно съ високи и дълбоки думи писмо.

Такивато книги, като писмовникъ, бѣха рѣдкость, и за това никой не можеше да угади, че азъ прѣписвамъ отъ готово, но напротивъ всѣки захваляше, думащецъ: „хубавъ ще граматикъ да стане Лаловото момче; то ще го бѫде, кога да е, и за даскалъ".

Станахъ на 17 години. Положението на баща ми отъ година на година ставаше по-тежко; и азъ това го виждахъ и чувствувахъ; бѣхме

двама братя и четире сестри; тѣ растѣха, а заедно съ това растѣха и тѣхнитѣ разноски. За въ работа бѣхъ само азъ единъ.

„Трѣбва да ти се намѣри каквагодѣ друга работа, синко Райко, говореше често баща ми, а то съ тоя занаятъ нито азъ съмъ харосалъ, нито ти щешъ хароса“, на това и азъ бѣхъ съгласенъ.

Да се случи въ това врѣме да заминува прѣзъ селото ни нѣкой си попъ Стою, *св. синайски* таксилдарь. Той, споредъ неговото казване, билъ закупилъ съ царски ферманъ св. синайската милостиня по нашенско, за събирането на която билъ излѣзълъ сега. На нѣкои отъ старцитѣ въ селото ни попъ Стою заявилъ, че му е било потрѣбно едно момче — граматиче, което да ходи съ него, за да записва имената на милоститѣ. Всички удобрили мене. Повикаха ме. Обрадваниятъ ми баща ме поведе и горѣ-долу съгласихме съ попъ Стоя да му другарувамъ съ по 50 гроша мѣсечна заплата. Сега кой като мене? Попски човѣкъ станахъ, па ставаше нужда да ходя съ него и при св. владика, че и плата . . .

И тръгнахме по *Загората*.[1])

Попъ Стою бѣше и слудничавъ, и пиянецъ, сѫщо фанариотско прасило. Гдѣ слѣзеше, гдѣ седнеше, плашеше селянитѣ съ царския ферманъ, който държеше въ една тенекиена вложница, провѣсена отпрѣдъ на седлото. То не бѣше доброволно събиране на милостиня, но по-тежко и по-лошо отъ царска давнина. Ходихме, палихме, смъдихме по цѣло Загорье и двама, яхнали на коне, като нѣкои деребейовци, да плѣнимъ свѣта. Най-сетнѣ ударихме и кѫдѣ Яката,[2]) спрѣхме се и у село *Дълбоки*. Бѣше недѣленъ день, попътъ въ това село бѣ досущъ *Упой храсти;* той не смѣя да служи прѣдъ попъ Стоя. Подпрѣтнахме се съ попъ Стоя, той чете, азъ пѣхъ и изкарахме една такава служба, че накарахме дълбочани да се зазяпатъ и се захласнатъ въ насъ. А това послужи и на попъ Стоя за по-богата жетва да пожене отъ селото, че и за мене едно бѫдеще щастие.

— Въ нашата черквица нѣмаме си кой да псалтува, каза на попъ Стоя селскиятъ чорбаджия на име Танасъ Богдановъ, — добрѣ ще сторишъ да ни оставишъ за пѣвецъ това момче, то пѣе хубаво. Мене ми щръкнаха ушитѣ и се зарадвахъ неизказано.

— Бива, отговори попъ Стою, — но като си привърша работата по селата.

Прѣзъ всичката ни забиколка, азъ можахъ около попъ Стоя, който бѣше вѣщъ въ черковнитѣ редове и гласове, да добия доста практика по черковното пѣене. Азъ се надѣяхъ вече на себе си, че ще мога самъ да въртя черква.

---

[1]) *Загора* се зове всичкото равно поле, що се простира отъ Ески-Заара, Нова-Загора надолу и държи до Мустафа-паша; Ески-Заарско (Старо-Загорско), Ени-Заарско (Ново-Загорско) и Чирпанско окрѫжие.

[2]) *Яка* се казватъ политѣ на Срѣдна-гора, откъмто южната страна и отъ тамъ надолу се простира Тракия.

Дълбочани отъ голѣмо нетърпѣние и нужда, прѣди да се завърнемъ, тѣ ни изпрѣварватъ и съ единъ куркой (мисиръ) въ ржка, подаръкъ на попъ Стоя, изпросватъ ме отъ него, вьзематъ и ме завеждатъ въ селото си за даскалъ.

И тъй за пръвъ пжть азъ се нарекохъ даскалъ и пѣвецъ въ селото Дълбоки. А това бѣше тъкмо прѣзъ 1837-та година.

Въ това врѣме само въ Копривщица и въ Габрово имаше, както трѣбва, по тогавашния взаимноучителенъ редъ наредени училища. На моитѣ селяни дълбочани не имъ е било намѣрението да имъ бжда учитель за дѣцата, но съвсѣмъ друго.

Бѣха захванали нова черква, сами сиромаси, тѣ съ новата черква бѣха задължнѣли до уши. Цѣльта имъ е била да ме изпратятъ като писарь, заедно съ единъ старецъ, да ходимъ по просия за новата черква. Напраздно ги азъ приканвахъ да струпатъ единъ какъвгодѣ бордей, за да прибера дѣцата имъ, защото азъ съмъ се главилъ за учитель.

Прѣзъ зимата събрахъ нѣколко дѣца, но догдѣто да се запозная съ тѣхъ, съ занятието си, дойде лѣто и тѣ се пръснаха по работа. Дойде и чумовата година: тя обърка всичко. Най-послѣ трѣбваше да се покоря на селянитѣ и да тръгнемъ по просия.

Другарьтъ ми, старъ бегликчия, бѣше добрѣ запознатъ съ селата отъ Варненско и Провадийско, гдѣто забѣлѣзалъ хората за по-заможни. Къмъ тая страна потеглихме за пръвъ пжть.

Хубава, плодоносна и гиздава страна ми се видѣ всичкото това пространство отъ Варненско и Провадийско, което обиколихме за шесть мѣсеца. А особено тая страна на западъ отъ Провадия, наречена *Сърткьойлери* съ 14 български села близу едно до друго. То е рай божи, и хорицата му божи хорица: трудолюбиви, гостолюбиви, набожни, приказливи, сладкодумни, чисти и невинни, па и богатички. Едно нѣщо само забѣлѣзахъ, което за тогавашнитѣ врѣмена надали е било чудно и странно, но то би-ще чудно за бждещитѣ врѣмена. Като вземемъ едно пространство нáкръстъ отъ селото *Гебедже*, малко далечъ отъ градъ Варна, до с. Кюлевча, 3 часа далечъ на изтокъ отъ Шуменъ, сетнѣ, на сѣверъ с. *Кжзълджиларъ*, което е до политѣ на гората *Дели-Орманъ*, па до селото Еникьой, на югъ, допрѣно до рѣката Камчия, отвждъ която се издига Стара-планина, това пространство е населено съ 35 повечето чисто български села. И въ всичкитѣ тия 35 села ние намѣрихме само 3 черкви, а именно въ с. Дѣвня, Кривня и Черковна и то, догдѣто не влѣзешъ въ селото и догдѣто не чуешъ дървеното клепало, не можешъ позна, че има въ това село черква. Отвънъ гледашъ една ограда отъ здравъ, стѣгнато-изграденъ, подпрѣнъ съ сгжстени подпори плетъ, много по-високъ отколкото обикновенитѣ селски плетища, горѣ полѣсенъ и затърненъ съ такъвъ дебелъ пластъ трънс, на такава височина, щото човѣкъ мжчно се наема да го прескочи. Не можешъ рѐ, че въ срѣдъ тая висока ограда има нѣщо здание. Въ едно затжнтено мѣсто е вратнята на тая ограда. И тая врата се отличава отъ вратята или портитѣ на селскитѣ

дворове, на които вратникътъ е отъ плетъ, измазанъ съ говеждници. Вратата на тая отлична сграда е отъ дебели талпи джбови дъски, тя е въ плета взидана, много низка, така щото, като влизашъ, трѣбва да си пазишъ главата; но важното е, че тя е тъй здраво заключена съ три дървени ключалки, че безъ помощьта на нарочно изкования кривъ ключъ, не можешъ я отвори. А този ключъ държи и кжта черковниятъ екзархъ[1]), който самъ отваря и затваря. Вжтрѣ въ тая висока ограда, въ самата срѣда се ниши едно малко продълговато здание, наполовинъ вкопано въ земята, а на половинъ прѣхлупено съ дълга стрѣха, която малко остава да опре у земята. Това е селската черквица. Тя се отличава по камъчения си зидъ, по керемидения покривъ, по бѣлосанитѣ отвънъ стѣни, по които се чернѣятъ четверожгълни прозорчета, прѣпрѣчени съ гъста нáкръстъ желѣзна решетка. Вжтрѣ тая черквица е раздѣлена на три отдѣли: източната изпъкната — олтаръ, срѣдната е мжжка черква, западната, която е по-малка отъ срѣдната, е женска черква. Прѣзъ голѣмитѣ праздници повечето християни стоятъ на двора до прозорцитѣ на черквата, понеже вжтрѣ твърдѣ малко се побиратъ и става задушно. Вънъ черковниятъ дворъ е доста голѣмъ. Околовръстъ край плета сж насадени дървеса, диви и питомни. Отпрѣдната страна на двора, която е на двора, която е на югъ, е чиста морава, на която, слѣдъ черква, когато има *струвнье* (Богъ да прости), насѣдватъ старцитѣ, за да си ломнатъ коливо и да пийнатъ по чашка ракийца за мъртвитѣ за душитѣ. Отзадъ черквата и отъ странитѣ ѝ сж гробищата, до които стърчатъ дебело издѣлани голѣми кръстовати камени за паметници безъ никакъвъ надписъ. За всичкитѣ тия 35 села имаше само двама свещеници българи, единиятъ попъ Димо, седалището му село Косовча, вториятъ попъ Петко — Девня. Всѣки отъ тѣхъ си имаше своитѣ села, които посѣщаваше, кога какъ можеше. Ни въ едно село нѣмаше училище — школа, или такова нѣщо като килия.

На връхъ самата кръстопоклонна (великопостна) недѣля, год. 1841., ние пристигнахме въ едно отъ Провадийскитѣ села въ Съртъ-кьойлери село *Черковна*, гдѣто наскоро бѣха довършили черквицата си. Тука ни

---

[1]) Екзархъ бѣше избраниятъ отъ селото за служитель въ черквата, човѣкъ благочестивъ, па и богатичъкъ. Екзархътъ отваря, затваря черквата, пали кандилата, помага на свещеника, продава вощеници, купува масло, восъкъ, мете, чисти черквата. Кой отгдѣто дойде отвънъ по черковни работи, като владика, протосингелъ, синайски или божигробски калугеръ (просякъ) и още такъвъ като насъ, се приемаха на гости у екзарховата кжща. Да събира владичнина, да ходи изъ село да събира жито за милостини и да придружава такивато като насъ, бѣше длъжность само на екзарха. Наградата му за всички тия бѣше, че той се освобождаваше отъ разни селски ангарии, кехаята не му довеждаше въ кжщата да нощуватъ и да се гощаватъ турски заптии и други пжтници, както у другитѣ селяни. А това възнаграждение толкова много благодареше набожния българинъ — екзарха, че той всички горѣпоменяти обязаности изпълняваше отъ все сърдце и съ драга воля. — „Гдѣто ще ходя да слугувамъ на турчина, по-добрѣ да слугувамъ на божята кжща; гдѣто ще хрантутя турци, по-добрѣ българи християни, съ които се разбирамъ, а слугуването ми въ черква имя и за душата ми файда", говореше екзархътъ. Кога се допилѣеше владиката съ всичката си тайфа и се напълняше екзарховиятъ дворъ и кжщата му отъ лакоми и безобразни протосингели, дякони, гавази, трѣбваше всички богато и по владишки екзархътъ да гощава на свои разноски; но това нему не тежеше, но още го имаше за гордость, че неговата кжща е била удостоена да приема такива видни гости.

приеха много добрѣ, поканиха ни въ кѫщата на екзарха — *Бою Куртевъ*. Мене ме смая вежливостьта, щедростьта на тоя пръвъ, па и имотенъ селянинъ.

Самъ Бою Куртевъ, както отпослѣ се научихъ навѣрно, освѣнъ че пръвъ е настоялъ да има въ с. Черковна черква, освѣнъ че е жертвувалъ пари, но и съ мѣсеци е хранилъ работницитѣ на черквата и самъ е стоялъ надъ главитѣ имъ, догдѣ сѫ я довършили. Ние съ другаря си, като по-много ходили, видели и чували, повече приказвахме, Бою ни слушаше и по лицето му се познаваше, че се възхищава отъ нашитѣ разказвания. А нашитѣ приказки бѣха все върху черкви и училища.

На другия день бѣше праздникъ. Отидохме въ черква, но тя бѣше и безъ свещеникъ, и безъ пѣвецъ. Кога идвалъ попъ Димо отъ Косовча, почетвалъ имъ правилата, а кога не, само си припалвали вощеници и си отивали. На мене бѣше драго да чета и пѣя, безъ поканване захванахъ и изкарахъ *утрьнната*.

Като не чували черковненци четене и пѣене съ ясенъ гласъ (защото попъ Димо я каралъ старешката изъ носа си), всички присѫтствующи втренчиха очитѣ си на мене. Излѣзохме отъ черквата и насѣдахме на моравата въ черковния дворъ. Ние си заговорихме нашето — милостинята. Селянитѣ си заговориха тѣхната — по нѣмане въ черквата имъ нито попъ, нито даскалъ, тѣ гледаха на мене любезно, радваха ми се, запитваха ме, отгдѣ съмъ и на каква работа.

— Чувашъ ли ти, синко, каза пръвъ епитропътъ дѣдо Бою, тебе като че Господъ те е проводилъ; ние те харесваме и не щемъ да те отпуснемъ, ставашъ ли ни ти единъ даскалъ? Я остани ти въ наше село, трѣбва ни и попъ, скоро може и да те запопимъ. (Азъ бѣхъ се вече оженилъ прѣди година и половина и имахъ вече първо дѣте — Илия).

Азъ се поухилихъ; а мене ми паднаха на сърдце тия селяни, забѣлѣзахъ ги по думитѣ, по ревностьта, много по-питомни отколкото моите дълбочани. — „Защо да не остана, отговорихъ, — стига да желаете“. Всички удобриха приказката на дѣдо Боя, всички едногласно заговориха — иллямъ (безъ друго) да бѫде тая работа!

Заловихме се на пазарлъкъ, който лесно стана: 900 гроша годишна плата и по една крина жито на кѫща. (Въ това врѣме Черковнаброеше само 40 кѫщи) и друго още, каквото могатъ, ще направятъ за спокойствието ми.

А това за мене не бѣше малко, когато въ Дълбоки служахъ по за 500 гроша годишно и нищо друго. Всички бѣхме радостни.

Най-послѣ, слѣдъ като ни подариха добритѣ селяни отколкото се надѣехме повече, изпратиха ни съ заржки-поржки: колкото можа да прибързвамъ, за да се завърна въ селото имъ.

Срѣщу великдень се завърнахме въ Дълбоки. Тукъ нѣмаше що да ми прѣчи за по-скорото ми тръгване за Черковна. Отъ покѫщнина нѣмахъ нищо, освѣно *що на гърбина, то и на върлина*. Постилки, покривки нафъргахме на една волска кола. Жена ми съ малкото пеленаче

дѣте отгорѣ, азъ пѣши подиръ колата съ кираджията, слѣдъ 2 недѣли пѫтуване пристигнахме срѣщу Спасовдень въ с. Черковна живо и здраво, гдѣто селянитѣ ни посрѣщнаха съ пълни бъкрачета съ вино и съ веселби.

Тукъ се настанихъ много добрѣ: селянитѣ въ бързо врѣме се погрижиха да ни струпатъ една кѫщичка, дадоха ни особенъ дворъ и градинка да си посѣваме лѣтно врѣме зеленчуци, прѣгледваха ни, прѣнасяха ни отъ всичко, щото имаха, като: брашно, сирене, масло, кокошчици, грахъ, бобъ; нѣмахме грижа за нищо и ние, охолни отъ всѣка страна, прѣкарвахме единъ тихъ и безмълвенъ животъ.

Отъ околнитѣ села, гдѣто нийде нѣмаше черква, въ недѣлни и празднични дни прѣидваха селянитѣ да се черкуватъ, азъ имъ казвахъ и тълкувахъ отъ Евангелието, тѣ, благодарни, защото не чували такова нѣщо, като сказване по български, и не виждали такъвъ редъ въ черквата, радваха ми се и не можеха да се нахвалятъ съ мене. Едно имъ бѣше недостатъчно, но и за него намѣрихъ леснина; нѣмаха свещеникъ. Азъ се погрижихъ и незабавно писахъ на едного мене познатъ свещеникъ, на име попъ Марко отъ Ескизагорско, комуто похвалихъ селянитѣ по тѫдѣва: той бѣше вдовецъ и на часа, щомъ приелъ писмото ми, запѫща се и дохожда въ Черковна.

Попъ Марко бѣше човѣкъ простъ и да не кажа неученъ, но ученъ толкова, колкото да понабаткува криво-лѣво думитѣ. Четенето му, кое го биваше, кое не, но устата му работеха и съ това потуляше незнанието си. Азъ му се радвахъ като отъ нашенско, и той, ако и много по-старъ отъ мене, имаше ме и ме слушаше, защото като малограмотенъ имаше нуждата ми.

А селянитѣ, не питайте: тѣ нѣмаше и гдѣ да ни турятъ. Единъ изъ други гледаха кой по-прѣди да покани свещеника да имъ свети вода, нѣщо, което тѣ само по водокръщи сѫ виждали. Свадби, годежи, кръщенията, безъ насъ не биваха. Червената бъклица, калеската, по-прѣди ще се изпрати до попа и даскала и послѣ до други. Не стигаше тамъ, гдѣто ни посаждаха на по-първо мѣсто до кръстника или до старосвата и гдѣто ни се отдаваха най-голѣмитѣ почести, но и кога да си идемъ дома, ще видимъ, че донесли цѣла софра отъ всичкитѣ ястия на угощението и до софрата пълна бъклица съ вино. Близни села до селото Черковна безъ черкова бѣха: Марковча, Косовча, Кюпеклии, Керадие и Неново, а най-ближното, половинъ часъ далечъ, бѣше село Равна. Отъ недѣля на недѣля числото на богомолцитѣ отъ околнитѣ села се умножаваше. А отъ Равна дохождаха толкова, колкото и отъ самото село Черковна; дохождаха тѣ и съ женитѣ и съ дѣцата си. Зло врѣме за тѣхъ нѣмаше. Зимѣ, калъ, виелица, снѣгъ: тѣ всичко прѣборваха, само да се намѣрятъ въ черква на служба.

Захванаха и въ Равна да ни канятъ и гощаватъ. За насъ Равна стана една ближна махала. Радоститѣ, гощаванията, изпроважданията на равненци не мога изкажа. Гдѣ днесь такава честь и почеть за селскитѣ учители! Всичко бѣше сърдечно, любезно, съ добра воля, на драго сърдце.

Честь го имаше този, у чийто домъ ни поканяха, на часа ще се напълни кжщата съ любопитни и любознателни селяни; голѣмо оскърбение бѣше за тогова, у когото не можехме да сваримъ да идемъ.

Това трая прѣзъ цѣлото лѣто дори до Петковдень, когато селянитѣ съвършено се прибиратъ отъ своитѣ работи по полето.

Захласнатъ или, да кажа по-добрѣ, омаянъ отъ единъ такъвъ любезенъ приемъ, азъ забравихъ, че съмъ хванатъ за учитель на дѣцата; а на селянитѣ това и на умъ не идеше, тѣмъ трѣбваше човѣкъ, който да имъ върти черквата, за повече и не прѣмисляха. Но и да прѣмисляха, селското имъ лѣтно занимание не позволяваше това. На Димитровдень имахме голѣма черква; слѣдъ черковния отпускъ селянитѣ по обикновеному насѣдаха вънъ надлъжъ подъ черковната стрѣха за да се посприкажатъ (кръчма, кафе, такива нѣща бѣха съвсѣмъ неизвѣстни за селянитѣ). Подиръ много приказки, азъ имъ напомнихъ, че е врѣме да се приберать дѣцата и да захвана да ги уча.

— Хубаво, даскале, хубаво; по сега е зима, намъ дѣцата не ни трѣбватъ; сега, гдѣто ще салмуватъ (безчинствуватъ) изъ кжщи, по-добрѣ да се приберать, да ги учишъ кадаръ да се попрѣкръстватъ, да очитатъ софрата, и това е доста като за насъ селяни, и ние го искаме това.

— Ако е рѣкълъ Господь, научи-щжтъ се и нѣщо повече, казахъ имъ азъ, — но стига да ми покажите мѣсто, гдѣто да захвана да ги прибирамъ.

Всичкитѣ се позамислиха.

Въ това врѣме, въ цѣлото село, мога да кажа, имаше на скопосъ само една кжща и тя бѣше дѣдовата Боева, у когото кондисваха аги, бейове и владици, — всичкитѣ други бѣха единъ видъ куптари, покрити съ пръсть.

Въ тия-то кжщи въ пруста бѣше огнището, гдѣто си готвеха: тукъ и котлитѣ съ вода, качкитѣ за зеле, пиперъ, чувалитѣ съ брашно, нъщовитѣ и всѣкакви кжщни нàтури: тукъ и патка за угояване, тукъ и прѣмръзнала нѣкоя овца или наскоро отелено теленце. Прѣзъ пруста се влиза въ собата, която е за гости и спане, топли се съ кюмбетъ (соба), на който устата е откждѣ огнището. Кюмбетътъ е едно курубесто, дебело изработено топливо отъ дребни керемиди. Въ собата е осталата селска по-начесть покжщнина, като хатли, платна, празднични дрехи, труфила и пр. Плетенитѣ отъ пржти тавани, измазани съ бѣла пръсть, бѣха толкова низки, че попъ Марко, който бѣше малко дългичъкъ, кога идеше въ нѣкоя кжща да свети вода, се привеждаше нà двѣ.

— Дѣдовътъ Киренчевъ бордей не бива ли? каза дѣдо Добри, — единъ отъ селскитѣ старци.

— Бива, бива, отговориха почти всичкитѣ събрани: той нѣма дѣте, нѣма коте, нѣма си никого, той ще и съ дѣцата да се залъгва.

— Дѣда Киренча го нѣма тука, каза епитропътъ Бою, хади станете да идемъ, хемъ ще му пиемъ по една ракия, хемъ ще оглавимъ тая работа.

Надигнахме се, станахме и право у дѣда Киренчеви. По-напрѣдъ му прѣдложи попъ Марко, да си даде бордея за келия.

— Когато е за селски комшийски хатъръ, азъ не бордея, но и кжщата си давамъ. Отъ мене по сега що бива; нѣмамъ си никого, нѣма кой да ми врѣка, нѣма кой да ми крѣка; нѣмалъ съмъ кжсметъ да се радвамъ на свои, то баремъ на комшийскитѣ си дѣца да се радвамъ, отговори дѣдо Киренчо. А дѣдо Киренчо бѣше старецъ комахай 80 годишенъ, вдовецъ, бездѣтникъ.

— За тебе за единъ гробъ мѣсто до самия олтаръ, каза епитропътъ Бою.

— И азъ щж безъ парй да го опѣя, каза и попъ Марко.

— Сполай ви, отговори дѣдо Киренчо, но безъ парй не бива, азъ си имамъ скжтано и за попъ, и за даскалъ. Салтъ гдѣто ще ме заровите близо до олтара, това ми стига.

— До довечера кехаята ще дойде, ще отрѣби и измажи бордея, и утрѣ, дай Боже здраве, хаирлия день е — първъ день подиръ Димитровдень, да захванатъ дѣцата да се прибиратъ.

— Тукъ сме половината село, не трѣбва кехая да вика, не трѣбва много-много да дигаме врѣва, всѣки ще каже на комшиитѣ си, утрѣ, които иматъ чедо за даскала, да го пратятъ, каза селскиятъ чорбаджия, дѣдо Добри.

— Ще направимъ водосветъ, каза попъ Марко, защо така му е редътъ.

Азъ станахъ да разгледамъ бждещето си училище. То бѣше бордей, както всичкитѣ бордеи, мѣсто на длъжъ 10—12 разкрача, на ширъ 5—6, до половинъ вкопано въ земя. Отъ половината нагорѣ единъ плетъ, измазанъ отвънъ и вжтрѣ съ черна пръсть, отгорѣ покривътъ безъ таванъ (потонъ), вънъ покритъ съ пръсть и тръсть, долу земята уравнена, покрай дуваритѣ зимна трѣва, на двѣтѣ страни по една дупка, нарѣчена прозорецъ, въ дъното на бордея огнище, надъ огнището такъвъ голѣмъ коминъ, изграденъ отъ пржте и измазанъ, щото единъ мъртвецъ съ носилото можеше да се измъкне изъ него. Повечето свѣтлина въ бордея идеше изъ комина. Вратата на бордея бѣше сжщо направена и изградена отъ пржте, измазана съ говеждници.

На другия день бордеятъ биде очистенъ, двата прозореца закнижени. на вратата се развѣваше една дрипава черга, която покриваше разтрозитѣ между пржтето. На огнището горѣше половинъ кола дърва, малко далечъ отъ огнището двѣ рогозски, приготвени за новитѣ даскалчета; въ горния кжтъ до огнището една рунтеста козя кожа — седалището на учителя, на нея се утоморихъ азъ и се прѣпекохъ срещу огъня. Вратата заскърцаха, даскалчета приидваха кое съ баща си, кое съ майка си, всѣко прѣплѣщило торбичка съ хлѣбъ и друго за ядене прѣзъ деня, Азъ ги посрѣщахъ и ги посаждахъ редомъ на търкало край огнището. Въ първия день надодоха 15 дѣца повечето сополиви и безъ гащички. Трѣбваше още въ начало да ги позалъжа съ нѣщо по бждещето имъ

занятие, но съ що? Букварче — гдѣ такова букварче? Първитѣ тогавашни буквари се начеваха съ червени букви, съ *„кръсте Боже помагай“*. (Съ това название наричаха печатания кръстъ въ началото на азбуквата) и кждѣ края: *„Буди благочестивъ! уповай на Бога“* и пр., но и тѣ бѣха рѣдкость, трѣбваше нарочно да се иде въ Варна или въ Шуменъ, да се потърсятъ. А въ началото още да поменешъ на родителитѣ за пари, и то бѣше мжчно. Но имахме си ние тогавашнитѣ стари учители свое учителско първоначално пособие и безъ пари, и трайно. — За утрѣ, дѣца, чувате ли: кажете на бащитѣ си да намѣрятъ по една суха говежда плешка, да я остържатъ хубаво, да стане бѣла като млѣко и да ми я донесете да ви напиша на нея „азъ-буки“.

Това пособие, ако и за сегашнитѣ врѣмена да е чудно и смѣшно, но за тогавашнитѣ врѣмена бѣше и сгодно, и износно. Напишешъ на ученика на равната изтрита страна на плѣшката азбуквата, ученикътъ улавя плѣшката отъ долната страна, която е прилична на дръжка, и учи. Замацатъ ли се буквитѣ отъ честото показване съ пръста (показовалки излѣзоха по-сетнѣ), омиешъ или остържишъ плешката, и пакъ пиши по нея. А мастило отъ гнили вжглища изъ купищата (боклуцитѣ); пера отъ патки и орли вредъ се намираха.

Равненци, които си живѣеха много добрѣ — братски, роднински, комшийски съ черковненци, показаха се по-ревностни къмъ учението. Слѣдъ като се научили, че вече даскальтъ захваналъ да учи, нахлуха изведнъжъ въ бордея 10 ученика, хемъ доста възрастнички отъ 10 до 12 години.

Любопитно бѣше да гледа нѣкой тия дѣца — равненчета, които се провървѣваха утрѣна, вечерь, наредени на върволица да идатъ отъ селото си и да си отиватъ: дъждь, калъ, снѣгъ, виелица, бродѣха, горкитѣ, и дохождаха въ бордея окаляни, уморени, царвулитѣ имъ се изхлузили или изпокривили на краката, самитѣ — виръ вода. Усилности по вънъ, утѣснения въ бордея, мжки за учителя, но всичко това всѣкой понисаше безропотно, защото и по-добро не бѣхме виждали. Благодарение на зимнитѣ праздници, освѣнъ многото черковни праздници, *прѣдпраздненства, попраздненства,* по тогавашнитѣ суевѣрия на проститѣ селяни, трѣбваше да се празднуватъ и *вълчи, миши, песи* праздници, а тѣ сж по нѣколко дни наредъ. Щомъ се запролѣти, свѣтна на всички ни, като охлювъ слѣдъ дъждь, изпълзѣхме отъ тъмния влаженъ бордей, че хайде въ черковния дворъ подъ черковната стрѣха, която бѣше доволно просторна. Приятно, весело бѣ и на мене, и на ученицитѣ. Черковниятъ дворъ широкъ, покритъ съ зелена морава, дѣцата по 2—3 на купчинки, тукъ-тамѣ насѣдали, кротичко или си приказватъ приказчици, или си учатъ матимитѣ; а въ горещинитѣ или въ дъждовно врѣме подъ стрѣхата.

Числото на ученицитѣ отъ Черковна бѣше 20, а отъ Равна 15. Лека полека захванаха да почитватъ, да помагатъ въ черква. Радостьта на родителитѣ бѣше неизказана. Двѣ зими и двѣ лѣта прѣкарахъ съ ученицитѣ, зимѣ въ бордея, лѣтѣ въ черковния дворъ, догдѣто се прѣкара единъ редъ да се направи училище.

Селото Черковна, както и повечето села отъ Провадийско, бѣха черковно подвѣдомствени на варненския владика. Кога какъ се случеше да идатъ старичкитѣ ни селяни за нѣкоя работа до владиката въ Варна, завеждаха и мене. Скоро се запознахъ азъ съ митрополита. Да се случи за моята честь, този владика да бѫде българинъ-македончанинъ. Зовѣше се Іосифъ, родомъ бѣше отъ Сереско. Баща му, който се навърташе около сина си въ митрополията, зовѣха го дѣдо хаджи, сѫщото му име нѣмахъ случай да науча. Дѣдо хаджи бѣше старецъ почти сто годишенъ, приказваше си български; нито една дума знаеше да каже по гръцки. Негово Високопрѣосвещенство Іосифъ, той говореше по български — по македонското нарѣчие много добрѣ.

Той не си криеше народностьта, но и нѣмаше защо да я крие. Гръкъ, българинъ тогава се не дѣлѣха, а и въ Варна нѣмаше що да се дѣли, защото по то врѣме тамъ името българинъ не се и чуваше. При това, такова нѣщо, като народно желание за българинъ владика, умраза отъ българинъ къмъ гръкъ владика, както и гръцка злоба, такива работи не сѫществуваха, нито ги сънувахме. Но какво нѣщо е това българска жилка? то, каквото и да бѫде, гдѣто и да е, все ще си тегли пакъ къмъ българското. Слѣдъ митрополита Іосифа азъ се запознахъ отпослѣ и съ други владици — гърци, но то, брате мой, личеше си отдалечъ, бѣха все чужди за насъ: и относката имъ, и приемътъ имъ, и приказкитѣ имъ, всичко надуто, лицемѣрно, всичко като на сила. На гърка владика, ако му е воля, приема те; ще ти говори, ако му е кефъ; ще ти каже да седнешъ, и то ако си дошелъ съ пълни рѫцѣ, ако ли не, ще подсмърчашъ съ часове до вратата, или ще стоишъ правъ съ кръстосани рѫцѣ прѣдъ него и да му гледашъ киселото лице. Едничкото тѣхно пастирско запитване бѣше, събрахте ли владичнината? донесохте ли я? приказки все около брашнения кошъ. Не бѣше обаче тъй съ новия ми запознатъ дѣдо Іосифа. Той ще посрѣщне старцитѣ, ще стане отъ мѣстото си, съ весело, засмѣно лице ще ги запитва на дълго и широко: за живота имъ, за поминъка имъ, за свещеника имъ, за черквата имъ и пр. Ахъ! нѣмахме тогава никаво понятие отъ това, що го казватъ народно чувство, любовь къмъ свое, жажда къмъ българско-църковно или друго. Ако бѣхме имали искрица поне отъ такова родолюбиво чувство, ние бихме цѣлували и нозѣтѣ на тоя българинъ владика, но за насъ тогава бѣше безразлично — гъркъ ли билъ, българинъ ли билъ, тамъ владика да е, че какъвто ще да бѫде. Кога какъ идехъ при Н. Високопрѣосвещенство Іосифа, или кога какъ дойдеше той по селата ни, за да ги посѣти и си събере владичнината, азъ все му позагатнувахъ да наклони черковненци, за да си направятъ до църквата и едно училище. За това азъ бързахъ, припирахъ, искахъ да стане по-скоро. Но дѣдо Іосифъ бѣше уменъ човѣкъ. „За всѣко ново нѣщо за селянина, ако и да е за негово добро, трѣбва отдалечъ да се пипа, трѣбва да го направишъ самъ да се договѣди за нуждитѣ, а това става като му се често говори и напомня, иначе съ бързане, съ прѣсилване, излиза намѣсто добро — зло. Селянитѣ сѫ хора

прости, неучени, ако искашъ да имъ бѫдешъ полезенъ, трѣбва да вървишъ по водата имъ, т. е. по волята имъ, догдѣто ги убѣдишъ". Така ми говореше моя добъръ старецъ. — „Не мой бърза, Райчо! они ке направятъ всичко, полека-лека; они су прости, ала су добри, послушни, я ги любамъ защо сѫ бугари. Погледни овдешни гърци — гагаузи, отъ нищо не разбиратъ, па су голѣмѣятъ и не слушатъ; я остарѣхъ съ нихъ, ала що ке чинимъ?"[1])

Но какъ да е, Негово Високопрѣосвещенство прави що прави, наклони първитѣ почетни старци отъ селото, а именно дѣдо Боя и дѣда Вълча дюлгерина (селски чорбаджия) да настоятъ, щото да се направи училище. Селянитѣ се съгласиха и вече смѣтаха да направятъ, но не училище, а една каквагодѣ килийка. По порѫчването обаче на дѣдо владика, трѣбваше зданието да прилича на училище, и за всичко това, бѣше имъ казано, да се допитватъ у мене, тъй като азъ съмъ виждалъ училища. Но азъ, правото да си кажа, не бѣхъ виждалъ никакво училище, освѣнъ килии. Въ гр. Шуменъ вече имаше новосъзидано взаимно училище по плана на габровското, азъ наклонихъ селянитѣ да идемъ съ двама-трима старци, да прѣгледаме това ново училище и, като ще правимъ, да го направимъ и ние, макаръ и много по-малко, споредъ селото си, но да бѫде на сѫщата прилика.

Отидохме въ гр. Шуменъ, прѣгледахме новото взаимно училище и се завърнахме. Училището трѣбваше да се нострои въ църковния дворъ. Размѣрихме го и то излазяше по-голѣмо отъ църквата (а църквата не бѣше по-голѣма отъ една селска кѫща); мѫка голѣма бѣше да се прѣдуматъ тия прости хора да въздигнатъ здание по-голѣмо и отъ църквата: „тамъ една килийка 10 разкрача на длъжъ и 10 на ширъ, колкото да се смѣстятъ 20—30 дѣчица, по-голѣмо не ни трѣбва, ще пъхните селото въ борчъ", говореха повечето отъ селянитѣ. Напраздно имъ говорихъ азъ, както и двамата старци, че „такова нѣщо се прави веднажъ, всѣкога не се прави, ето и църквата на врѣмето направихте малка, но половината християни, кога се черкуваме, се на вънъ стоимъ." — Не би, догдѣто дѣдо владика не имъ обѣща, че ще имъ даде *пандахуса* (позволително писмо) да събиратъ по харманъ помощь въ жито и отъ околнитѣ села, и че той ще настои за това, само училището да стане, както му е приликата, и голѣмичко, и височко: едва селянитѣ се прѣдумаха, и зданието се почна.

Богъ да прости тоя старецъ, голѣма помощь и подпорка ми бѣше.

Когато ходихъ въ Шуменъ по прѣгледване на взаимното училище, азъ, като учитель, съ голѣма ревность пожелахъ да се запозная съ тогавашнитѣ градски учители и да се понауча нѣщо ново отъ тѣхъ по моето занятие. Въ това врѣме имаше въ Шуменъ 4 учители: даскалъ Никола Икономовъ (жеравненецъ), днесь свещеникъ-икономъ въ гр. Разградъ, по него доде наскоро Ст. Изворски (котленецъ) — тѣ бѣха взаимни учители; Тодораки Похомието, учитель въ прѣдворието (за най-дребнитѣ

---

[1]) Нарѣчието не е прѣдадено вѣрно. — *Ред.*

дѣца, които за прьвъ пѫть постѫпватъ въ училището отъ 5—6 год.) и Сава Филаретовъ, наскоро дошелъ учитель за по-горнитѣ ученици. С. Филаретовъ учеше въ една кѫща. Азъ останахъ омаянъ отъ тогавашния редъ на взаимното учение: туй ми ти *полукрѫзи, чинове, таблици, показовалки, възгласи,* всичко това ми привличаше любопитството, всичко запомнихъ и съ нетърпѣние чакахъ, кога ще и азъ мойто селско училище да уредя по тоя сѫщъ начинъ. Взаимнитѣ учители, които бѣха на връхъ славата си по тѣхната нововедена взаимноучителна метода (за тогава струваше, но тая метода бѣше едно мазило за очитѣ: въ 2—3 години трѣбваше да се върти единъ ученикъ тамъ, догдѣ да се запознае съ таблицитѣ, издадени отъ габровското училище). При взаимнитѣ надути учители кой да е не можеше да се приближи, а камо ли като мене една селска даскалетина. Но С. Филаретовъ, о! тоя за неизхвалване човѣкъ, тоя родолюбивъ, ученолюбивъ младъ българинъ, тоя любезенъ, благопривѣтливъ, снизходителенъ, ученъ мѫжъ, какъ да ви го опиша и изприкажа? Скроменъ, както бѣ скромна кѫщицата, въ която учеше, той работеше мълката безъ никакъвъ шумъ, безъ никакви похвалби за себе си. Любезенъ до нѣмайкадѣ, той бѣ привлѣкълъ любовьта на по-първитѣ граждани и на всичкитѣ ученици, които бѣха повече възрастни.

„— А какво прави Савата", говореха тогавашнитѣ самохвални взаимни учители, „той знае само да залъгва ученицитѣ". И, наистина, залъгачка се считаше неговото прѣподаване. За примѣръ, вземеше да прѣподава география (прѣдметъ новъ за него врѣме), нѣма карта, нѣма глобусъ (а такива имена бѣха тогава неизвѣстни), нѣма нищо такова, кое би му послужило за пособие. Купеше една голѣма диня, покажеше я на ученицитѣ си въ видъ на глобусъ, разправяше за повърхностьта на земята, за въртенето на земята около слънцето, най-сетнѣ разрѣжеше динята на двѣ равни части, прихлупеше ги на земята (маса тогава нѣмаше, нито сѣдалище, но и учитель и ученици седѣха по земята, на малки тѣхни постилчици), вземеше съ тѫпо ножче опишеше по кората на динята 5-тѣ части на свѣта, морета, рѣкитѣ, горитѣ, и съ това даваше нагледно понятие по землеописание.

Всѣки, дори и най-малкитѣ дѣца, имаше любезенъ достѫпъ до Филаретова. Той бѣ съ малкитѣ малъкъ, съ голѣмитѣ голѣмъ. Съ първото си свиждане ние се обикнахме единъ другъ така, щото като да сме биле и прѣбиле бо'зна отъ кога сърдечни приятели. Всичко що бѣ и що ставаше въ селото ни, азъ му разправихъ, той ме слушаше съ голѣмо внимание и съ такова усмѣно лице, като да виждаше у мене единъ неговъ сътрудникъ. И начеНеше да ми говори за учението, за добринитѣ му, за ползитѣ му, за бѫдещето добро за народа ни отъ учението, така щото азъ го слушахъ като обаянъ. И толкова силно поработиха неговитѣ сладки думи у мене, до толкова усѣтихъ себе си като възроденъ въ новъ животъ, като че ли да се намирахъ въ кѫщата на Зекхея прѣдъ Спасителя Исусъ Христа и, ако да имахъ имотството на тоя богатъ началникъ на митаритѣ — Зекхея, бихъ казалъ на Филаретова: „ето поло-

вината отъ имането ми, нека е твое, та ми дай само твоя сладъкъ езикъ, това учение, което имашъ, поне на половинка".

До това врѣме, т. е. до врѣмето, въ което азъ бѣхъ честитъ да се сприкажа нѣколко пѫти на дълго и широко съ Филаретова, до това врѣме, думамъ, азъ считахъ учителството просто като единъ занаятъ, чрѣзъ когото си печелехъ прѣхраната. Оттогава насетнѣ азъ захванахъ да гледамъ на учителството по-другояче. Помня, и какъ да не помня, кога всичко, щото ми се говореше отъ Филаретова, като че се втълпяваше въ моята паметь, помежду други много приказки веднажъ ми каза и тия: „земледѣлецътъ, който за првъ пѫть корени земята, разкопава, разорава и разработва трънливото поле за посѣвъ на нивя, това ако и да е за него голѣма мѫка, но сладкитѣ надежди, че той ще не само наскоро да пожене богата жетва, но ще остави и добъръ споменъ за дѣцата си, го укрѣпяватъ и радватъ, но учителството, мой Райчо, стои много-много по-горѣ отъ разработването на дива търниста земя. Свето и спасително е нашето занятие, особено за тебе, който си учитель помежду такива прости хора. Ако ти залѣгнешъ съ голѣмо присърдце за окопитването на тия хорица, ако и това да бѫде за тебе мѫка голѣма, но съ врѣме, ако си живъ, ще видишъ, какви щатъ сладки за тебе и отечеството ни плодове да излазятъ. Ти си учитель и днесъ учишъ 15—16 годишни момчета, но ти си младъ и не ще усѣтишъ, кога сѫ изминали годинитѣ, и ти ще видишъ отъ твоитѣ ученици излѣзли попове, учители, съ една речь учени мѫже, и само си въобрази, каква ще бѫде тогава твоята радость, като ще често да се срѣщашъ съ твои ученици, които станали хора на честь и съ които ще се разговаряшъ тъй сѫщо, както ние съ тебе сега се разговаряме, ще си отбирате приказката; ти ще поостарѣешъ, а старостьта е умъ и разумъ, и ти ще ги пакъ съвѣтвашъ, и тѣ пакъ ще те слушатъ, а това какво е, малка честь ли ще бѫде за насъ, малка похвала ли? А не видишъ ли, каква нужда иматъ селата и градищата отъ учители и попове? Нема́ тия, които ги има сега, съ кошъ ли сѫ паднали отъ небото? И тѣхъ сѫ ги учили като насъ учители, може би и много по-долни отъ насъ учители. Честити сме, добъръ случай и за насъ, да се опрѣтнемъ и да работимъ, защото *жетвата е изобилна, а жетвари малко*, казва евангелието".

Азъ захванахъ да честя да дохаждамъ въ Шуменъ съ работа, безъ работа, само да се виждамъ и сприказвамъ съ Филаретова.

Веднажъ го заварихъ да чете една българска книга (не помня, каква бѣше), той я подаде и на мене да я прочета.

— Но я почети високо да послушамъ и азъ, ми каза Филаретовъ. Не зная, дали съ тая покана не искаше да ме опита, като какво ми е четенето; но не, той бѣше откровенъ, навѣрно трѣбва да ме е мислилъ за нѣкой порядъченъ чтецъ. И захванахъ да чета, като *отче нашъ*. — Ти още по-добрѣ ще прочиташъ, „ми каза Филаретовъ", ако да четешъ по-полека и по-внимателно, най-главното че трѣбва да пазишъ *запетаитѣ, точкитѣ* и другитѣ *знакове*. Дай азъ да почета". И взе Фила-

ретовъ да чете, че то не бѣше гласъ, не бѣше четене, но едно сладкогласно приказване, което се разбираше дума по дума, което се вълпяваше на човѣка въ мозъка му, когато моето четене често и азъ самъ не го проумявахъ.

Изведнажъ се видѣхъ азъ босъ отвждѣ учението, недостоенъ дори да се нарека учитель.

Какво е нѣщо запетая, точка, азъ сега чувахъ.

Тозъ часъ рѣшихъ въ себе си, че трѣбва да се уча. Недостатъка на учението си азъ бѣхъ захваналъ да усѣщамъ и съ възрастнитѣ си ученици, които току речи бѣха ме застигнали въ учението. Всичкия материалъ бѣхъ изчерпалъ и нѣмаше що да правя, освѣнъ повторения на изученото. Числението ми бѣ до дѣление съ прости числа, писването ми неграмотно, а четенето — папагалски. Но да уча още като ученикъ, това, и да ми идеше на умъ, бѣше за мене унизително. — Можа ли да се понауча нѣщо отъ новото сега учение? попитахъ веднажъ Филаретова.

— Това май не е подадено на единъ възрастенъ човѣкъ, особено който е съ дѣца, но азъ те насърдчавамъ и съвѣтвамъ да позалѣгнешъ и се опиташъ. Постоянството, прилежанието съ залѣгане може да направи и най-мжчното лесно.

Училището въ село се правеше. Ученицитѣ бѣха по работа, и азъ бѣхъ потрѣбенъ за селото само да се намирамъ въ празднични дни за черква. Въ дѣлничнитѣ дни, кое пѣши, кое съ конь, слизахъ въ Шуменъ (далечъ 8 часа отъ Черковна), гдѣто по нѣколко дни наредъ стояхъ при учителя Филаретова. Най-първо той ми зададе да науча правилно прочитане по български, послѣ ми показваше нѣщо и отъ тогавашната *Първичка българска граматика* по правописанието, още подбуди у мене ревность къмъ гръцки езикъ, защото ми казваше, че ние нѣмаме български книги, а като научишъ гръцки, ще можъ да прѣвождашъ и за ученицитѣ си полезни знания. А гръцкиятъ езикъ тогава, освѣнъ полезностьта му, бѣше и на голѣма честь. Като се кажеше *еленика,* всѣкому устата отворени оставаха. Който знаеше да чете и говори гръцки, казваха го, че той е *двоесловъ* и съ пръстъ го сочеха. Подкокоросахъ се, ще науча и гръцки, другото е лъжа. Токо що бѣхъ постжпилъ въ I. томъ отъ прочутия тогава гръцки учебникъ *Апотики тонъ педонъ* и бѣхъ захваналъ да попрѣвождамъ, ето че настана есеньта и азъ трѣбваше да се спра въ селото си, да уредя новото училище по новия способъ и да прибера разпръснатитѣ си ученици. А каква разлика между Киренчуватъ бордей и новото училище! разликата отъ небото до земята, намѣсто една подземна влажна дупка, ние имахме сега здание високо и много по-високо отъ всичкитѣ селски кжщи, черквата се виждаше при него снишена като колиба, стѣни иззидени отъ камъкъ и кирпичи, вънъ, вжтрѣ варъ-варосани, отгорѣ съ керемиди покрито, а съ керемиди въ цѣло село нѣмаше покривъ освѣнъ черквата, вжтрѣ горѣ тавана съ купешки чамови дъски подкованъ, долу подътъ съ мешови дъски посланъ,

ние имахме доръ 10 чина, отъ които единътъ *пѣсочница*, чиноветѣ бѣха направени отъ липови дебели дъски, ние имахме на двѣтѣ стѣни 6 полукржзи на срѣдъ съ печатани таблици, заржчани отъ Габровското училище, ние имахме до чиноветѣ и телеграфъ, на изтокъ високо сѣдалище за главния надзиратель и учителя, ние имахме и звънецъ, който епитропътъ Бою откачи отъ първата си кобила и го подари на училището, имахме на вратата и покачена дъсчица съ От. и Д. букви, които, кога да иде ученикътъ навънъ (по нужда), обръщаше на лице От. знакъ, че отива, а кога се върнеше, обръщаше Д. знакъ, че дойде. И захванахъ да прѣподавамъ въ новото си красиво и небивало до тогава училище по ржководството на С. Филаретова. Всичко, що четѣхъ и прѣподавахъ сега, мене се влаждаше, защото знаехъ, какъ да го чета и какъ да го прѣподавамъ.

Имахъ си почти всички новоиздадени книжки, които колкото съ сладость прочитахъ и повтаряхъ по нѣколко пжти, толко повече у мене се възбуждаше желание да вървя напрѣдъ. На кжсо да кажа, азъ до толкова бѣхъ се прѣдалъ на новото учение, щото чакахъ съ нетърпѣние, кога ще дойде лѣтото, да отида пакъ въ Шуменъ да продължавамъ учението си, каквото и стана.

Доде лѣто, ученицитѣ ми, както винаги, по причина на работно лѣтно врѣме, единъ по единъ напущаха училището, догдѣто останахъ самъ. Тогава такова нѣщо като *изпитъ, раздаване награди* нито селянитѣ, нито пъкъ азъ знаехъ. Заканихъ се да вървя за Шуменъ, но не като миналото лѣто. Азъ искахъ да бжда редовенъ ученикъ. Но като човѣкъ женен съ три дѣца, трѣбваха ми и разноски; за това азъ селото пакъ не изпущахъ отъ ржка. Отново се спазарихъ съ селянитѣ; казахъ имъ намѣрението си за Шуменъ; съгласихме се, за да не прѣхождамъ често до село, само за едно пѣние въ празднични дни да оставя едного отъ моитѣ възрастни ученици,[1]) когото бѣхъ научилъ черковното пѣние и редъ, той да се намира за прѣзъ празднични дни въ черква до есень. Слѣдъ това натоварихъ дѣцата си, покжщнината си на една кола, слѣзохъ въ Шуменъ, хванахъ си кжща съ кирия, настанихъ се, почнахъ да продължавамъ учението.

Селянитѣ ми се чудяха на това ми на старо врѣме учение, а въ града се и подсмиваха съ мене, но азъ си гледахъ работата. Моята грижа бѣше да си постигна щогодѣ желанието, да бжда по-изученъ. Но тукъ трѣбва да забѣлѣжа (не че искамъ да се похваля), че тогава азъ не мислехъ друго, освѣнъ да си бжда пакъ учитель и то пакъ въ село, ако ще би и за каквато плата и да с. Нито за търговия ми бѣше намѣрението, нито за печалби, нито пъкъ минуваше прѣзъ ума ми, какво

---

[1]) Тоя ми ученикъ се зовѣше Семо Вълчовъ отъ ближното село Марковча. Той бѣше единъ отъ най-добритѣ ми ученици, почти момъкъ 20 годишенъ, той слѣдваше да се учи. Семо Вълчовъ отпослѣ бѣ първиятъ български учитель въ Силистренско с. Алмалии, гдѣто поврѣди се пѣеше въ черквата имъ по влашки, ако и ни единъ влахъ да нѣмаше въ Алмалии, а цѣлото село си бѣха българи — наречени *шиковци* и *гребенци*. Тамъ Семо учителствува наредъ 12 години, гдѣто се и помина.

имамъ дѣца, които трѣбва да се отгледватъ и възпитаятъ, или пъкъ че има на края и старость. Съ една речь, моето желание бѣше само и само да имамъ ученици на около си, да ги уча, да имъ приказвамъ все за учение, какъ е то най-потрѣбното на свѣта, да ме обичатъ, да ме почитатъ, както и азъ ги обичахъ, като свои дѣца. Въ туй лѣтошното си учение азъ се запознахъ още по-добрѣ съ грѫцката граматика на *Генадия*, изучихъ аритметиката на *Сичанова*, географията на *Фотинова*, а най-голѣмото ми благодарение бѣ, че видѣхъ, какъ ставатъ годишнитѣ изпити въ взаимнитѣ училища, всичкия редъ забѣлѣзахъ, и вече си въобразявахъ, какво изпитание ще да направя и азъ за до година въ село, и какво ще очудване да произведе у любимитѣ ми селяни.

Лѣтото се прѣмина. Есеньта се прѣнесохъ пакъ въ Черковна, освѣнъ ученици отъ селото си и отъ с. Равна, азъ прикоткахъ, не съ малко мѫки и трудове, още други отъ околнитѣ села, доста възрастни. Тая учебна година бѣ по-сполучлива. Училището се прѣпълни съ ученици. Въ праздниченъ день черквата се прѣпълняше отъ тукашни и околни селяни. Слѣдъ черква поканвахъ ги въ училището, гдѣто ученицитѣ изпѣваха по нѣкоя черковна пѣсень, послѣ имъ разказвахъ въ видъ на сказание, повече за учението, като ги насърдчавахъ да проваждатъ дѣцата си въ училището и да не гледатъ, че сѫ били селяни и работници хора, защото учението не е дадено току за гражданитѣ, но за всѣкиго, който е създаденъ по *образу и подобию Божию*. Много пѫти, като сказвахъ въ черква или въ училището, нѣкои стари хора се просълзяваха, и азъ наедно съ тѣхъ се разплаквахъ. Да не се помисли, че това е било прѣструвка или само за лице плачъ, не! моето горещо желание къмъ учението, усърдната ми набожность, моята искрена любовь, която имахъ къмъ ученицитѣ си, които въ подобни минути гледаха на мене умилно, моята обичь къмъ тия простодушни, послушни, любопитни селяни, които гледаха на мене, като на сѫщество по-горно отъ тѣхъ, всичкитѣ тия ме правеха да приказвамъ тъй отъ сърдце, тъй по нѣкога умилно, че често разплаквахъ и себе си и другитѣ. Не бѣхъ нито риторъ, нито богословъ, нито имахъ понятие тогава отъ такивато дълбоки думи, но мене като че имаше нѣщо да ме подвежда, щото слѣдвахъ съ часове да приказвамъ тъй простичката, тъй ясно, вразумително и безъ пиструвки, щото, като всѣки ми разбираше, слушаше ме безъ отекчение. А имаше и за какво да се говори. И каква простота бѣ тогива, Боже мой, азъ гледахъ стари хора, които не умѣеха да се кръстятъ и да си направятъ, както подобава, единъ поклонъ. Всички тия вънкашни знакове на благоговѣния бѣха едни смѣшни движения и рѫкомахания. Гледашъ нѣкого си влиза по врѣмето на служба въ черква, снелъ-неснелъ калпака си, въ едната рѫка държи вощеница, а другата като замахалъ, че току отъ главата до пояса и това ти е кръстенето му; вижда на олтаря вратата отворена и на св. Прѣстолъ свещи горятъ, отива право вѫтрѣ въ олтаря да си припали свѣщьта, и ще влѣзе, ако попътъ се не изпрѣчи напрѣдѣ му. При всичката си простота тия хора ги отличаваше послушанието и

уважението къмъ всичко, ще е християнско. Ученъ човѣкъ обичаха, почитаха го, слушаха го, безъ нищо да му противуречатъ, но, разбира се, ако той въ нищо отъ тѣхъ не се дѣлеше и ако той пазеше всички обичаи, които пазеха и тѣ, и ако знаеше да запази своето достолѣпие.

Ученицитѣ ми тая зима се набраха до 80. Училището ги не побираше, едва азъ можахъ да прѣминувамъ изпомежду имъ. Излѣзохме на лѣто, широкиятъ черковенъ дворъ се попълни съ ученици, поразпуснахме се, и азъ вече захванахъ да се готвя за изпитание.

Изпитанието се състоеше въ това. Прѣдварително (два мѣсеца напрѣдъ) ще захванатъ ученицитѣ, всѣки споредъ силата си, да изучатъ едни, нѣкои стихотворения — едничкото тогава стихотворение на Изворски, други да изучватъ нѣкои любопитни статии изъ св. История на Новия и Вехтия Завѣтъ, други смѣтание, а най-отличителното бѣ разни слова отъ ученицитѣ къмъ съученицитѣ си, къмъ родителитѣ си и проч. За по-голѣмо украшение, за по-голѣмо съревнование на селянитѣ, азъ, освѣнъ като поканихъ за опрѣдѣления день на изпитанието всичкитѣ околни села, поканихъ още и моя учитель Филаретова отъ Шуменъ. Филаретовъ на драга воля склони, но поиска да му се испратятъ отъ селото коне и нѣколко дружина конници, да го прѣкаратъ прѣзъ страшната тогава разбойническа гора между Шуменъ и Черковна, наречена Кюлевченска гора (на изтокъ отъ Шуменъ). Това селянитѣ изпълниха съ готовность. Тъй добриятъ ми Филаретовъ, придруженъ отъ нѣколко приятели Шуменци и други двама учители, и съ една конница отъ 6 души селяни, помежду които и моя милость, дойде въ Черковна. Каква радость, каква гордость на селянитѣ да имъ доде на изпитанието, да имъ почести селото единъ отъ най-прочутитѣ тогавашни по цѣло Българско учители — Филаретовъ! това бѣше за тѣхъ че и за мене голѣма честь.

Изпитанието на ученицитѣ се захвана всрѣдъ едно множество зрители отъ Черковна и околнитѣ села. Училищнитѣ врата, прозорцитѣ, тежаха отъ зелени разноцвѣтни вѣнци. Простодушнитѣ селяни не можаха да се начудятъ на първото за тѣхъ и небивало такова тържество. Обрадвани, плачешкомъ гледаха на своитѣ дѣца, които изговаряха по нѣщо наизустъ, проливаха радостни сълзи. На свършване на изпитанието училищнитѣ стѣни се обредиха съ разни селски и купешки платове, принесени отъ родителитѣ въ даръ на учителя. Г-нъ Филаретовъ, възхитенъ и омаянъ отъ едно такова множество отъ любопитни селяни просълзени, стана та изговори едно толкова хубаво слово за учението, щото всички слушатели си останаха като захласнати на мѣстата си.

Изпитанието се свърши. Започнаха се угощения на околнитѣ селяни, на почетнитѣ гости, че то не бѣ просто угощение, но единъ великолѣпенъ селски сборъ. Скѫпитѣ ни гости прѣстояха единъ день, на другия, изпращания до отвънъ село, пакъ съ конница, то не бѣ изпращане, но мила и любезна раздѣла помежду благодѣтель и облагодѣтелствувани.

Цѣли седемь години поживѣхъ честито и благополучно въ това село — учитель. Въ всичкото това врѣме главната ми подпорка бѣ варненскиятъ владика, дѣдо Іосифъ, който, колкото повече чуваше за успѣхитѣ ми въ черковненското училище, толкова повече ми се радваше и не даваше, както казватъ, и прахъ да падне върху ми.

При обиколката си по нашенскитѣ села, той наклони всичкитѣ околни села да ми събиратъ по малко житце, да ме благодарятъ, за да имъ се повече радвамъ и залѣгамъ за тѣхно добро.

Каква радость бѣ за мене, кога отневидѣло захванаха да идатъ по два по три човала жито, ту отъ това село, ту отъ друго, което добритѣ селяни на драга воля ми бѣха събрали! Азъ се видѣхъ съ завидно положение, позабогатѣхъ: направихъ си нова висока кѫща, отлична отъ другитѣ селски. Селянитѣ ми отъ радость, че вече побихъ колъ въ селото имъ и че съ направянето на кѫщата ще остана за винаги въ селото имъ, подариха ми едно лозице и дадоха ми мѣсто за нива, купихъ си и волчета, хванахъ си аргатинъ; съ една рѣчь отвредъ ми идеше, и моитѣ работи вървѣха отъ добрѣ пó на добрѣ.

Но това мое блаженство не трая твърдѣ много. Едва що бѣхъ гудилъ добъръ редъ въ училището и се бѣхъ успокоилъ отъ всѣка страна, ето че зла честь доде да разруши всичко.

Пръвъ азъ бѣхъ учитель по тия страни, пръвъ азъ, мога да се похваля, посѣхъ тѫдѣва сладкитѣ плодове на ученисто, като бѣхъ честитъ и да вкуся отъ плодоветѣ на труда си, но азъ съмъ ималъ злочестината пръвъ да опитамъ грѫцката фанариотска злоба и пустата селска зависть.

Моятъ защитникъ, владиката дѣдо Іосифъ, не зная по коя причина, напустна Варна и отиде да живѣе у Св. Гора, а на мѣстото му се допилѣ фанариотинътъ Порфири, който владикуваше въ Шуменъ. Мене изведнажъ ме жегна нѣщо на сърдцето; страшно прѣдчувствие ме обзе, че моето добруване дотукъ му е било. Нѣмаше го онзи македонецъ — българинъ — владика да ми приказва засмѣно, сладкодумно по български, а иде фенерска злоба, змия усойна, която ще всичко добро да развали и съсипи. Току що седна на поста си речениятъ владика, не зная защо, тъй скоро стана промѣнение въ селскитѣ чорбаджии. Вълчо дюлгеринътъ, който бѣ любимъ, почетенъ отъ всички селяни и старателенъ за черковно и училищно добро, биде замѣстенъ отъ единъ потаенъ злобенъ човѣкъ, тайна фанариотска подлизурка, на име Димитъръ Малйовъ. Потаенъ, думамъ, защото, догдѣто бѣхъ подъ покровителството на дѣдо Іосифа, и този селянинъ бѣше ужъ добъръ къмъ мене, както всичкитѣ селяни. Завистливъ до нѣмай-кѫдѣ, както отсетнѣ се отбра, моето добро име, почеститѣ, които ми се отдаваха, а най-повече помощитѣ отъ жито, което ми принасяха доброволно околнитѣ села, всички тия човъркали неговото злобно сърдце. Щомъ дойде Порфири, и щомъ този стана чорбаджия, всичката негова потаена злоба изведнажъ избухна.

Димитъръ Малевъ бѣ си издѣйствувалъ неограничена власть прѣдъ Порфирия, който му обѣщалъ своето съдѣйствие и покровителство. За това и селянитѣ трѣбваше да го слушатъ. Мене ме много смути, дори и отчая тая селска простота, която и прѣдъ доброто се клани, както и прѣдъ злото и насилието навежда вратъ. Така сѫ и до днесъ.

При условието ми за осма година чорбаджиятъ явно прѣдложи тия: 1) досегашната ми плата отъ обща, т. е. отъ черковната каса, която бѣ гроша 2000, да се унищожи и намѣсто нея да си плаща всѣки за момчето си, което ходи въ училището; 2) на даскала за заплата, гдѣто пѣе въ черквата, стига това, което му даватъ околнитѣ села. — Напразно му говорихъ азъ, както и повечето селяни, че това не е право, че ще арнисатъ селянитѣ да си пращатъ дѣцата, като имъ искаме пари, че ще се затвори и черквата и училището, но злобниятъ чорбаджия си знаеше едната. — „Така ми е казалъ владиката, отговаряше той, и така ще бѫде. Ако щете, почакайте, оставете пазарлъка за сетнѣ, догдѣто дойде самъ владиката, той наскоро ще излѣзе да си сбира новата владичнина". Селянитѣ и азъ останахме на това съгласни, като си помислихме, че владиката, какъвто и да е той, не ще попрѣчи на това, което всичкитѣ селяни желаятъ, като нищо не ще излѣзе отъ неговата кесия; и наистина, не слѣдъ много дни, ето че припадна владиката Порфири и въ наше село. Но то не бѣше владика, а единъ страшенъ деребей.

Не ще е излишно ако запозная днешнитѣ млади хора съ шествието на тогавашнитѣ наши гръцки владици. Прѣдставете си една върволица конници отъ 25 до 30 души. Най-напрѣдъ вървятъ нѣколко селски попове, които високопрѣосвещенството ги е подбрало напрѣдѣ си, въ което село ги е заварило. Казахъ, че тогава нашитѣ попове бѣха рѣдкость и, като притежатели на голѣми енории, тѣ бѣха доста богатички, но при все това тѣ не можаха да бѫдатъ, нито чисто облѣчени, както го изискваше чинътъ имъ, нито да иматъ хубави коне. Тѣмъ така изнасяше: да ходятъ по-дрипави и отъ влашкитѣ копанари и да яздятъ на коне по-долни и отъ кираджийскитѣ. Иначе, щомъ си допуснеше нѣкой свещеникъ да ходи по-чисто облѣченъ или съ добъръ конь, то ще най-напрѣдъ владиката да му възвиши ембатика,[1]) а най-лошото, че разбойницитѣ непрѣменно щѣха да му изсушатъ цървулитѣ. Догнусяваше го човѣкъ, да погледне на тия окаяни свещеници: кои чорлави, кои съ бради витилясани, на главата му камилавка ли е, нѣкой арнаутски мазенъ кюлафъ ли е, не е познатъ: всичкото му облѣкло сѫщо селско, но като на единъ отъ най-долнитѣ селяни, падари или говедари. Отличаваше се само по едната си горна дреха, наречена попско джубе, но и на то личаха съ десетици закръпки, или нѣколко пърцалщини, които го правеха да се развѣва като на тогавашнитѣ просяци дервиши. Да си дойда на шествието. Единъ отъ селскитѣ свещеници ще да носи напрѣдъ шествието

[1]) Едно отъ катагодишнитѣ свещенически даждия отъ 1000 до 2000 гроша.

владиковия обикновенъ жезълъ, който съ гордость издига нагорѣ, за да му се лъщѣе надалечъ позлатения главулекъ. Слѣдъ селскитѣ свещеници двама гавази[1]), подиръ тѣхъ владиката на пашовски конь, отъ странитѣ му протосингелътъ и архимандритътъ, отподиръ двама диякони и купъ гладни гърчолии — владикови приятели и ласкатели отъ градъ Варна, които го иматъ, едно за честь да сѫ съ владиката и да съучаствуватъ на везирски посрѣщания и изпроваждания, и друго да се хрантутятъ и да гулятъ най-безобразно и скандалиозно. Най-подиръ е още единъ гавазинъ, който придружава сексаната.[2])

Колкото тия владишки походи биваха по-салтанатлии (тържествени), толко повече проститѣ селяни съ честь и слава ги посрѣщаха и толкова повече такава навалица ставаше за селото скѫпа и прѣскѫпа. Ако владиката благоволѣше, т. е. ако му бѣ кефъ да служи литургия тамъ, гдѣто имаше черква, нему ще се заплати (само за службата) гроша 500—1000 споредъ селото; на съслужащитѣ: архимандрита, на дияконитѣ отъ 100 до 200. На другитѣ разноски, като изобилно ядене, пиене, селянитѣ не загледваха. Но колко, колко по-скѫпъ ставаше единъ новъ владика за селянитѣ, когато стѫпеше въ селото имъ! Ще се наложи на селянитѣ една сума отъ 1000—5000 гр. за *воития* — помощь отъ християнитѣ за владиката да се изплати на патриаршията за откупъ на новокупената си епархия. Ще се наложи на свещеника ново даждие, наречено *ембатикъ* отъ 1000—2000 гр., ако ще, ако ли не, ще бѫде замѣстенъ съ нѣкой гърчолия попъ. На по-богатичкитѣ селяни (за които владиката си има списъкъ, опитани отдалечъ отъ неговитѣ мекерета), ако че сѫ имали наскоро нѣкой умрѣлъ, ще имъ се наложи *парусия* отъ 200 до 500 гр. за *упокой,* ако ли пъкъ сѫ имали щастие да нѣматъ смърть, то ще имъ се поиска доброволна помощь за новия владика, помощь наречена *филотимо.* Въ втория день на присѫтствието си, слѣдъ като си почине владиката, ще почести домоветѣ на тия отъ по-богатичкитѣ селяни гдѣто ще направи водосветъ; това бѣ за селянина домовладика, такава честь, щото той на драга воля би продалъ и кравата си, за да си устои на владиката за водосвета отъ 1 до 2 лири.

На всички тия азъ бѣхъ очевидецъ и свидѣтель, съ болка на душата си всичко забѣлѣзвахъ, болѣха ми хубавитѣ селски парици съ толкова потъ спечелени, спестени, които се тъпчаха въ *сексаната* на владиката щедро и изобилно. Когато да се изпилѣе Порфири изъ нашето село, азъ бѣхъ зритель, кога четирма души подигнаха *сексаната* на коня, на която отъ тежестьта коньтъ се прѣгъна като кобилица.

Съ дохождането си въ Черковна (по негова заповѣдь първитѣ отъ селянитѣ, помежду които и азъ, излѣзохме да го прѣсрѣщнемъ прѣзъ

---

[1]) Гавазитѣ биваха особено турски арнаути, вѣрни и прѣданни ясакчии (пазители) на пѫтешествующитѣ. Тѣ имаха особена форма, много красива: джемадани (елеци, видъ джелетка) съ сърма ушити, джепкенлии горни дрехи отъ червенъ платъ, бѣла фустанела, колчаци (крачули) тоже съ сърмени гайтани и съ отлични скѫпи орѫжия.

[2]) Единъ конь, натоваренъ съ голѣми мешинени дисаги, само за пари. Тоя конь е безъ ѣздачъ и се води отъ другъ конникъ.

три села), първата грижа на фанариотина Порфирия бѣ да си прибере всичкитѣ горѣпоменати наложителни глоби. По околнитѣ ближни по-малки селца той разпрати хората си съ по единъ гавазинъ, да съберать самоволно наложеното му даждие, а той остана на гуляй въ ближната ни до селото прѣкрасна кория (бранище) заедно съ своитѣ съпжтници — варненски гагаузи.

Кжщата, въ която бѣше се остановилъ, не се изпразняше отъ селяни, повечето отъ околнитѣ села, гдѣто по слабото си положение, като селца малки, нещастнитѣ, не можаха да иматъ тая честь да ги посѣти владиката. Задоволяваха се окаяннитѣ поне съ това, да се прѣдставятъ прѣдъ фанариотина, да му цѣлуватъ ржка и кажатъ „добрѣ дошелъ". Още по-голѣма честь бѣ за тѣхъ, ако ги поканеше владиката да седнатъ (повечето стоеха прави съ кръстосани ржцѣ), па ако ги и почерпеше съ по едно *горчиво* кафе, то, остави се! отъ хвалбитѣ имъ сетнѣ не се стоеше. Но на такавато честь се удостояваха повече влиятелнитѣ, богатичкитѣ или селскитѣ чорбаджии.

Едва на тръгването му дойде редъ да се приказва и за училището въ с. Черковна и за учителя.

Първъ отвори приказката прѣдъ фанариотина черковненскиятъ чорбаджия Д. Малйовъ, който ужъ като да искаше съ това да се подобри на повечето ученолюбиви селяни.

— Е, ами съ даскала, какво ще направимъ? попита Д. Малйовъ, той не рачи да ни пристане, иска много, не бива ли да го повикаме, и му кажете и вие двѣ думи, деспотъ ефенди? Въ това врѣме азъ подсмърчахъ вънъ до вратата, за мене не бѣ дошелъ още редъ да се явя прѣдъ владишкото му кисело лице. Повикаха ме, и азъ влѣзохъ та се изправихъ съ кръстосани ржцѣ. На запитването му, какво искамъ, азъ отговорихъ, каквото е било досега, и за напрѣдъ пакъ тъй да бжде. А владиката знаеше всичко по заплатата ми отъ Черковна и възнаграждението ми отъ околнитѣ села.

— Какъ? изтрѣщѣ фанариотинътъ, като ме погледна съ страшни ококорени очи, ти искашъ да бждешъ тукъ други владика, и да ти даватъ не само черковненци жито и пари, ами още и околнитѣ села, че ти какъвъ си? нѣкой философъ ли си, та да се продавашъ тъй скжпо? Въ Варна най-първитѣ учители и псалтове не вземать толкова, колкото тебе. Ами, тъй я, *намѣрилъ си село безъ кучета, че безъ сопа ходишъ;* намѣрилъ си глупави селени, па ги въртишъ и лъжешъ както щешъ. На мене такива шаралопи не минуватъ; ако ти понася да стоишъ за 1000 гроша и нищо друго — стой; ако ли не, азъ ще гудя на мѣстото ти другъ учитель по-прокопсанъ да пристане и за 500 гроша.

Всичката ми кръвь, като че се сбра въ главата ми: и срамъ, и ядъ ме обзе, проклетиятъ! тъй ме посрами, унижи, покруса прѣдъ толкова събрани селяни, прѣдъ тия мои добродушни селяни, които до вчера ме почитаха, уважаваха и които сега, въ тая минута, може би, по ду-

митѣ на такава една висока личность, да ме мислятъ за единъ шарлатанинъ! Кипнахъ, не можахъ да се въздържа.

— Като е било тъй, отговорихъ азъ, и повече да ми даватъ отколкото до сега, азъ не стоявамъ въ туй село, и си излѣзохъ. Добритѣ селяни слѣдъ мене се молили на владиката да прѣстои, щото да остана въ селото имъ, защото ще се затвори и черквата и училището имъ; особено сѫ говорили дѣдо Вълчо, дѣдо Бою,[1]) дѣдо Балинъ, като откровено изповѣдали, каква дивотия е била открай, прѣди да дойда въ селото имъ, и какъ сега черквицата имъ е едничка въ цѣло Провадийско, какъ съ сиромашията си сѫ направили хубавичко училище, гдѣто сѫ поизучили дѣцата имъ да прочитатъ, да пѣятъ въ черква и пр. и всички тия дължатъ на тоя старателенъ учитель. Но фанариотинътъ имъ припрѣчвалъ на думитѣ, безъ да ги остави да си доизкажатъ. Нещастнитѣ! не сѫ и знаели, че всички тия похвалби сѫ падали като тежъкъ камъкъ на злобната фанариотска душа и се повдигала повече жлъчката му противъ ненавистнитѣ нему училища и учители! Само злобниятъ чорбаджия се е слушалъ: — „Той, даскала ли? той се наяде като гладна в. . . . и излѣзе на чело; той стана голѣмъ, не познава никого. Като дойде отгдѣто е билъ, дойде съ едни потпетени обуща и съ двѣ дрипави черги, ала сега въ селото ни той е пръвъ по имане, не му стига даскаллъка, но се залови и на чивчилъкъ; утрѣ ще захване и да ни заповѣдва, както ни и заповѣда да направимъ това голѣмо школио и толкова пари изсипа за него сиромашьта, за насъ толкова голѣмо школио защо ни бѣше?“ И такива други угодни на владиката приказки. Владиката се запилѣ, та си отиде. Чорбаджията, наджханъ отъ неговитѣ коварни съвѣти, стана по-зѫбестъ . . . . . Разбрахъ най-сетнѣ, че на сила нѣма да бѫде нищо. Обезсърдченъ, оскърбенъ до нѣмай-кадѣ, напустнахъ училището и захванахъ да мисля за бѫдѫщето си — да си търся мѣсто.

Провадия е далечъ отъ с. Черковна около часъ и половина. Днесь можемъ нарече Провадия градецъ, но въ моето тогава врѣме не градецъ, но не приличаше и на едно порядъчно селце: отъ едина край до другия състоеше отъ развалини — купища сграмодени камънаци, помежду които, тукъ-тамъ, се срѣщаха кѫщици, прилични на колиби, съ обитатели сѣтни сиромаси, прости работници — лозари. Наричаше се касабица (градецъ) за това, че имаше една малка чаршийка отъ 7—8 дюгенчета, гдѣто селянитѣ отиваха да си купуватъ соль, сапунъ. Имаше черква и една кръчма. По то врѣме всички кѫщя въ Провадия бѣха на четь около 80, отъ които 50 турски, а 30 християнски. Християнитѣ повечето бѣха гагаузи, всички безъ изключение, и мѫже и жени, и дѣца,

---

[1]) Помежду всичкитѣ селяни дѣдо Бою бѣше най-разбраниятъ човѣкъ, който много обичаше учението; драго му бѣше да дохожда често въ училището, да слуша, когато прѣдавахъ или изпитвахъ ученицитѣ. Съ неговото настояване е била направена черквата въ селото му и пакъ той повече залѣгна да се направи и училище. Богъ да го прости и вѣчна му паметь! Колко похвално щѣше да бѫде за черковненци, които, ако не друго да направятъ за такивато свои стари благодѣтели, то поне на годината веднажъ отъ общо да имъ направятъ по единъ парастасъ, при когото да се казватъ нѣколко думи за примѣръ на младитѣ.

приказваха по турски. Въ черква се държеше правило по гръцки отъ единъ гагаузинъ попъ, който самъ не отбираше ни дума гръцка. Помежду малцината търговци имаше нѣколко българи, приишли отъ селата и оженени за гагаузкини, но и въ тѣхнитѣ кѫщи ни думица се чуваше по български. Български езикъ се чуваше само на пазаря и то отъ селянкитѣ жени и моми, които не можаха да говорятъ турски.

Отъ българитѣ търговци по-лични бѣха — само двама; първиятъ Кара Иваноолу Димитъръ, родомъ отъ ближното село Равна, мѫжъ пъргавъ, любопитенъ и ученолюбивъ; вториятъ Коста чорбаджи — мѫжъ родолюбивъ, народенъ, споредъ възпитанието, мѣстото и врѣмето. Имаше и единъ, трети, на име Стоянъ, родомъ отъ Калоферъ, ако и да бѣше единъ отъ разпаленитѣ за българско българи, не можеше да бѫде полезенъ за българщината въ Провадия, защото бѣше овчарь и живѣеше при овцетѣ си въ ближното селце Енджекюи. Но често той дохождаше въ градеца и се разговаряше съ двамата поменати добри българи; тѣ си разбираха отъ приказкитѣ. Азъ ги познавахъ много добрѣ, защото тѣ често дохождаха въ Черковна, особено по годишнитѣ ми изпитания.

Слѣдъ като си отзехъ отъ Черковна, азъ слѣзохъ въ Провадия не за друго, но само да се разтуша, като се пооплача прѣдъ двамата ми познати приятели. Догдѣто да се изпоприкажа, ето че пристигна и Стоянъ овчаринътъ отъ селото си. И прѣдъ него се повториха моитѣ оплаквания отъ гръцкия владика и отъ черковненския чорбаджия. Отъ дума на дума току се изпъчи Стоянъ и каза: „бей! ние този човѣкъ бива ли сега да го оставимъ на поляната? Всички добрини, които е направилъ за селата, ние ги знаемъ: толкова селски дѣца изучи, и пакъ го гонятъ, ами ние нѣмаме ли дѣца, че да го приберемъ? Той за нашитѣ дѣца е много по-потрѣбенъ, защото нашата работа се върши повечето съ перо. Ето отъ мене 500 гр., ще продамъ 20 овни и ще ги платя, имамъ си синъ Иванчо, да го поизучи да си записва: Иванъ, Стоянъ, Петко, Драганъ, и то ми стига“. — „Холамъ, бате Стоене, Господъ ли те проводи, подзе думата и Димитъръ; намъ такова нѣщо минуваше прѣзъ ума, но нали сме само двама? какво можемъ направи? Ето и отъ насъ по 500 гроша, и ние имаме дѣца“.

— Какво щѣше да бѫде хубаво, даскале, каза ми Стоянъ овчаринътъ, ако бѣше зналъ да пѣешъ въ черква малко по гръцки и да учишъ дѣцата на тукашнитѣ гагаузи по гръцки, то щѣше да имъ стане волята, че и тѣ да спомогнатъ (Стоянъ не знаеше, че азъ имамъ понятие и отъ гръцкия езикъ).

— Направямъ го, рѣкохъ; много по-добрѣ и отъ тукашния попъ и отъ псалта имъ, Сава Давидовъ. Тия и двамата бѣха такива гагаузки антики, щото освѣнъ по вънъ, но и въ черква не отиваха безъ да бѫдатъ кандилъ пияни.

— Азъ, каза и Коста, ще наклоня черковния епитропъ (Бойолу Теологу) да спомогне съ нѣщо отъ черквата, и да се махне оня пия-

нецъ Сава, край когото и въ черква не се задъхва отъ вино. И отъ другитѣ дѣца още 1000 гроша, и отъ насъ 1500, ето ти 2500 гроша.

Бе може, бе не може, бе дали ще я изскараме на глава, бе не знамъ що, слѣдъ многото помежду ни насърчителни думи, най-сетнѣ азъ склонихъ, че ако ще би да остана и съ 1500-тѣ сигуръ грошове, и това не бѣше малко за сегашното ми лошо положение.

— Ами мѣсто, гдѣто да се прибиратъ дѣцата? попитахъ азъ.

— То е готово, отговори Кара Иваноолу, имамъ една ветха стая, хемъ камъчена, въ нея за сега могатъ се прибра до 10-12 дѣца.

И видяхъ я, тя не приличаше и на киренчовия бордей; стѣнитѣ бѣха само отъ камъкъ, които изобилуватъ въ всѣки дворъ, наредени единъ връхъ другъ, помежду слѣпени съ жълта пръсть, горѣ таванътъ съ пръти, измазанъ съ черна каль, и съ едно огнище въ единъ отъ кѫтоветѣ. При едно малко землетресение готово бѣ да се сгромоли. Но нѣмаше, що да се прави. Усилно бѣ за мене да напустна селското си хубаво, уредено училище съ моитѣ драги ученици и да се пъхна изново въ една подобна пещера и да захвана съ новитѣ си ученици отъ азъбуки. *Но ела зло, че безъ тебе по зло.*

Прѣзъ зимата 1848. г. оставихъ дѣцата си въ Черковна и самъ прѣкарахъ въ Провадия като учитель и пѣвецъ. Въ сѫщата пещера ставахъ и лѣгахъ: тя и за жилище, тя и за училище. Кучешка душа: какъ съмъ живѣлъ, и азъ сега се чудя; да запалишъ огънь, цѣлата стая се напълня съ димъ; да не запалишъ, студено! нощѣ се подвирахъ прѣзглава подъ чергата си и тъй заспивахъ. Е! голѣми и твърдѣ голѣми мѫки прѣкарахъ тукъ! Далечъ отъ дѣцата, далечъ отъ спокойствието въ новата ми кѫща, далечъ отъ осталитѣ сирачета — мои драги ученици, които бѣха ме обикнали и ни дѣлникъ, ни празникъ се отдѣляха отъ мене, както и тѣхнитѣ родители, мои добри селяни, които често ме посѣщаваха, когато тукъ едвали имаше кой на мѣсеца веднажъ да ме посѣти; а ученици съвършено развалени, и въ езика, и въ нравитѣ, понеже живѣеха размѣсено съ турчета. Единъ иска да му учишъ дѣцата на гръцки, други на български; единъ иска да го учишъ само на смѣтане, други на черковно четене, а пъкъ едно-ти-едно не разбираше български, трѣбваше на турски да имъ говоря за да ме разбератъ. И въ такава неволя не бѣхъ изнадалъ. Единъ само благонадѣженъ ученикъ имахъ, и той бѣше синътъ на овчаря Стояна Калофереца на име Иванчо[1]), който говореше чисто български.

Злѣ, добрѣ, зимата прѣкарахъ. Първата ми грижа, когато излѣзохъ на пролѣть, бѣ да прѣдумамъ единицитѣ граждане да си построятъ едно щогодѣ училище. Кое съ убѣждение, кое съ засрамване, че ако не колкото черковненци, то поне по-малко да го направятъ; и рѣшиха се.

[1]) Иванъ Стояновъ Калоферецъ е днесъ за днесъ пръвъ търговецъ въ Провадия и пръвъ по своята ревность и ученолюбие; много е спомогналъ тоя човѣкъ за събуждането на заспалата българщина въ тоя градъ. Той е билъ и пръвъ прѣдставитель въ първото Народно Събрание въ София. Господъ да го поживи до дълбока старость за да се порадва на добринитѣ си (год. 1880.).

Училището се захвана по плана на черковненското: съзиждането му съ камъни спорѣше, гдѣ посѣгнешъ вредомъ камени, хемъ и одѣлани; търговцитѣ спомогнаха съ пари, работницитѣ съ работа, и въ разстояние на три мѣсеца се бѣлна близу до черквата въ черковния дворъ едно скжтаничко прилично училище. (То стои и до днесъ и служи за кандиларска стая). Сега трѣбваше да прѣмисля и за себе си. Ставамъ отъ Провадия, отивамъ въ Черковна и продавамъ кжщата си, като се прѣнасямъ съвършено въ градеца. Тукъ отново взехъ, та си направихъ нова кжща, като се подложихъ на тежки дългове: тукъ за всичко трѣбваше пари, и не бѣ като въ Черковна. Но добъръ е Господъ, казвахъ си, той ще ми помогне въ двѣ — три години да се изплатя. Забравихъ да кажа по-горѣ, че въ щастливитѣ си години въ с. Черковна, азъ прибрахъ изъ Клисура прѣстарѣлия си баща при себе си, който бѣ вече капналъ отъ сиромашия и отъ тежки трудове, за дано да прѣкара послѣднитѣ дни отъ живота си покрай мене охолно. Сега и той, клетиятъ, се мъкнеше и наказваше съ мене.

Двѣ години учителствувахъ въ гр. Провадия и за мене като че се усмихна пакъ бждащето. Училището отиваше добрѣ, много гагаузчета се побългариха, а по това повече спомогнаха нѣколко мои ученици селянчета, които бѣха ме подирили и въ Провадия и които като не знаеха турски, гагаузчетата споредъ тѣхъ по-лесно се научиха да приказватъ български; и самитѣ гагаузи, като се понаучиха дѣцата имъ да изговарятъ нѣкои молитви по гръцки, ме обикнаха. Тъй, лека-полека, заглъхналиятъ български езикъ въ Провадия захвана да се чува: въ църквата се пѣеше по славянски, въ училището официалниятъ езикъ бѣ българскиятъ, че и по улицитѣ захванаха да се чуватъ български думи.

Отгдѣ догдѣ да се допилѣ въ това врѣме месемврийскиятъ владика въ Провадия (Провадия бѣше месемврийска епархия). До тогава, както ме увѣриха, той не бѣ стжпвалъ въ тоя бѣденъ градецъ: и какво ли ще прави? шугаво стадо, какво ще му стриже? На идването си той наминалъ прѣзъ Варна, какво му е говорилъ за мене варненскиятъ Порфири, не зная, но щомъ доде, той си обърна гърба къмъ мене и въ черква не ми позволи да пѣя въ врѣме на службата му, а повика пияния псалтъ Сава Давидовъ.

Какво прави, какво палѝ и смъдѝ, този събратъ на варненския антихристъ, какъ е увѣрявалъ провадийскитѣ първи граждани гагаузи, не зная, но азъ забѣлѣзахъ, че въ тридневното си присжтствие той злѣ ги наежи и настрои противъ мене и противъ българщината, която тъй силно се завземаше въ тоя градецъ, така щото на втория день, откакъ замина владиката, гагаузитѣ си оттеглиха дѣцата отъ училището, като си поставиха за учитель Сава Давидовъ.

Повика ме черковниятъ епитропъ Теологосъ, дава ми безъ врѣме смѣтката, като ми обявява, че вече не ме считатъ, нито за учитель, нито за пѣвецъ. Ами сега? Изведнажъ азъ се видяхъ въ най-скърбно и отчаяно положение. Безъ работа, безъ никаква защита, още и до шия въ

дългове! Ето и взаимодавцитѣ, като ме видѣха изпжденъ и безъ работа, захванаха да вървятъ въ петитѣ ми: отвредъ я закжсахъ. Отъ никого ни помощь, ни утѣха. Едничкитѣ ми извѣстни трима главни приятели и тѣ като че захванаха да странятъ отъ мене: отдавамъ имъ правото, тѣ имаха интересъ да живѣятъ добрѣ съ съсѣдитѣ си — гагаузи, а отъ мене що? Това спечелиха съ мене, че станаха умразни както на съгражданитѣ си, тъй и на владиката. Азъ ходехъ като въртоглава овца. Баща ми, сиромахътъ, като ме гледаше на такова положение, поболѣ се и се залежа. Единъ ненадѣенъ случай обаче дойде да ме отърве отъ тая беззащитна за мене страна, като ме прѣфърли заведнажъ изъ скалиститѣ провадийски дълбочини до самия сѣверни край на България, до брѣговетѣ на Дунавъ. Отъ провадийскитѣ села, а особено отъ Черковна, има множина българи прѣселени неотдавна въ силистренскитѣ села, както въ Калипетрово. Да се случи тъкмо въ това врѣме, когато бѣхъ останалъ, ни самъ, ни тамъ, да додатъ въ Провадия калипетренци да продаватъ соль, още и да се видятъ съ роднинитѣ си въ с. Черковна. Запознахъ се съ дѣдо Вълча Черковналиевъ — калипетренецъ, комуто разказахъ състоянието си, като го попитахъ, дали татъкъ селата нѣматъ нужда отъ даскалъ; той ми яви, че наскоро сж направили въ с. Калипетрово нова черква и че иматъ нужда за единъ, който да знае добрѣ черковния редъ. Мене ми свѣтна на очитѣ. — „Но, каза ми дѣдо Вълчо, азъ самси не мога ти отсѣка нищо, за то, като си ида въ село, ще разкажа на комшиитѣ и по-скоро ще ти сториме хаберъ".

Не се мина много и отговорътъ ми дофтаса да вървя по-скоро въ Калипетрово, гдѣто нуждата за пѣвецъ е голѣма; мене ми се роди звѣздата. Случаятъ за мене бѣ добъръ. Трѣбваше да се бърза, трѣбваше по-скоро да се махна отъ тоя градецъ, който ми излѣзе изъ очитѣ. Но какъ? да се подигна вседомовно, това бѣ опасно. Длъжницитѣ не щѣха да ме оставятъ, трѣбваше да продамъ кжщата си да се разплатя. А за една такава кжща, която на то врѣме бѣ едничка по добрата си постройка въ Провадия едва ли би се намѣрилъ нѣкой кой да ѝ даде цѣната. А прѣстарѣлиятъ ми баща боленъ, лежи на смъртно легло, какъ да го оставя? Принудихъ се да ида самъ въ Калипетрово, като взехъ съ себе си едного отъ възрастнитѣ си вече ученици Семо Вълчевъ. И отидохме. Това бѣ прѣзъ пролѣтьта година 1850-та.

Цѣла махала въ Калипетрово, наречена Черковненска махла, сж прѣселенци отъ с. Черковна; прѣселени по „завѣрата". Тѣ ни посрѣщнаха сжщо така добрѣ — вънъ отъ селото съ пълни бакрачета вино, както и черковненци. Тукъ заварихъ довършена новопостроената имъ черква *св. Димитрия.*

Село Калипетрово въ това врѣме броеше 250 кжщи чисти българи. Имаше една отдѣлна махала, наречена *Гребенска.* Гребенцитѣ, мога да кажа, стояха много по-горѣ по обичаитѣ си, по чисто българскитѣ си думи, размѣсомъ съ славянски, по облѣклото си отъ другитѣ си едноселци. Гребенцитѣ наричаха *бѣли българи,* за разлика отъ другитѣ,

които наричаха *черни българи* или *шиковци*. И тука нѣмаше училище. Отредиха ми едно помѣщение — нѣщо като плѣвникъ, измазано съ жълта пръсть. Ступанинътъ на това помѣщение бѣ овчарь, на име Маринъ. Той извади кацитѣ си, варелитѣ вънъ подъ подслона на сѫщото здание. И тукъ упражняваше своето занятие. Боже мой! и тукъ наказание. Гдѣ черковненското училище? а това не приличаше нито на Киренчова бордей, нито на провадийската пещера. Сѫщъ плѣвникъ. Не стигаше ми тая грозотия, но ето ти го и дѣдо Маринъ, забере да стѣга каци, бъчви и думъ! думъ! гърми не стои.

Не бѣше за изтърпяване. Ами прѣзъ зимата какъ ще се прѣкара въ това здание? Ученици надойдоха до 40. Отъ тѣхъ имаше нѣкои поприготвени, които даскалъ *Чока* и *Върбанъ* поучавали у тѣхъ си.

И проповѣдвахъ отъ амвона на новата черква, призовавахъ милостьта на селянитѣ за тѣхнитѣ дѣца, събрахъ ги слѣдъ черква, говорихъ имъ, молихъ имъ се да си направятъ едно каквогодѣ училище. Но тѣ бѣха непрѣклонни.

Дѣдо Вълчо Черковналиевъ, единъ отъ добритѣ старци калипетренци, много приличенъ на дѣдо Боя въ Черковна, съ малко думи запуши имъ устата.

„— Даскале, каза ми той; хазъръ селянитѣ те обичатъ и ти се радватъ, като новъ, не дѣй ги прѣсилва, за да не те замразятъ. Ние нѣколко старци сме станали вече умразни на комшиитѣ си споредъ новата черква. Знаешъ ли, че догдѣ я докараме до този редъ, косми е изникнало подъ езика ни? Бе дървета, бе камени, че най-сетнѣ и пари за дюлгеритѣ; уморени сѫ селянитѣ ни; не дѣй ги кѫтни". А пъкъ на мене да ми се кажеше, че селянитѣ ме мразятъ или ще ме умразятъ, то бѣ за мене смърть. Азъ искахъ всѣки да ме обича. Като разбрахъ, че съ проповѣдитѣ си, съ канянията за ново училище, намѣсто да бѫда обикнатъ като тѣхенъ доброжелатель, ще бѫда намразенъ, млъкнахъ.

Врѣме бѣше да се завърна въ Провадия и да се изселя оттамъ. Оставихъ на мое мѣсто ученика си Сема, дадоха ми добритѣ селяни три кола за прѣнасяне дѣцата и покѫщнината ми и на 1850. г. пристигнахме въ Провадия. Баща ми, като че ли ме е чакалъ; той издъхна на ръцѣтѣ ми. Нещастниятъ! добъръ день не видѣ прѣзъ живота си, като че ли и смъртнитѣ му останки трѣбвало да пострадатъ. Пожелахъ да бѫде заровенъ въ черковния дворъ, близу до новото ми мило новоустроено училище. Но гръцка злоба и тукъ си показа безчовѣщината. Гръцкиятъ епитропъ настоятелно искаше 280 гроша за гробъ, а у мене и 200 пари нѣмаше; дългове колкото щешъ.

Ядосанъ, наскърбенъ отъ такъва човѣшка неблагодарность, вдигамъ покойния си баща и го заравямъ вънъ отъ града посрѣдъ една камениста долина.

Отъ очи не било, че отъ вѫжди, казахъ си, рѣшавамъ се, продавамъ кѫщата си на умрѣла цѣна, разплащамъ се на взаемодавци, натварямъ дѣцата и пъртушината си и хайде кѫдѣ Силистренско.

И оставихъ азъ Провадия, оставихъ моитѣ любими села по *Съртовитѣ*, но не ги оставихъ сирачета. Новитѣ мои възрастни ученици изъ Черковна бѣха вече способни да управляватъ и черква, и училище. Така, въ село *Равна* бѣ настаненъ за учитель *Лазаръ Георгиевъ*, момъкъ добъръ, кротъкъ, любезенъ, синъ на виднитѣ тогава доста богати равненци, наречени *Тусузуоларъ*. Въ *Черковна* бѣ ме замѣстилъ *Вълчо Кирчевъ, въ Дерекюи Велико Добревъ, а въ Тестеджие Куциятъ Тодоръ*.

Всички тия бѣха първи учители, първи апостоли въ тия села, гдѣто за прьвъ пѫть се отваряха келии и послѣ издигнаха училища и черкви.

И тръгнахме за Калипетрово. Три дни пѫтувахме. Изъ пѫтя мене ме безпокоеше мисъльта, че слѣдъ двѣ новостроени мои училища сега отивамъ въ плѣвникъ. Въ ушитѣ ми гърмѣха дѣдо Мариновитѣ токмаци. Но на добритѣ мисли и желания и Богъ помага.

Калипетренскиятъ сборъ ставаше на св. Тройца. Азъ бѣхъ честитъ да заваря селскитѣ сборове въ най-цвѣтущето имъ състояние. Охолность имаше тогава у селянитѣ. Селото Калипетрово бѣ окрѫжено отъ голѣми и богати села: Алмалии, Афлатари, Айдемиръ, Бабукъ, Попина и други малки. Отъ всички тия села идеха множество сборени: мѫже, жени, булки, моми, момци. Не ги побираха нито широкитѣ калипетренски улици, нито голѣмитѣ имъ кѫщя. А пъкъ на срѣдъ село, на хорището, широкото мѣсто за сбора, яйце да фърлишъ, на земята не ще падне. Нѣмаше пиянство, нѣмаше крамоли (каквито отпослѣ ставаха); навредъ любезности, навредъ радостни посрѣщания, искрени гостоприемства, изобилни угощения и сърдечни изпроваждания. За много голѣма честь го считаше тоя домакинъ, у когото дохождаха повече гости сборени, па било знати или непознати. Наскърбенъ оставаше тоя, комуто дохождаха малко гостени, такъвъ ще излѣзе на пѫтнитѣ врата и ще кани тия, отъ които минуваха заминуваха, само да се каже, че и нему сѫ дошли гости — сборени.

Като знаехъ още отъ Черковна, каква навалица става въ сборенъ день, прѣдварително видѣхъ за добрѣ да се възползувамъ отъ случая. На помощь ми дойде селскиятъ свещеникъ попъ Стаматъ и единъ златарь (куюмджия).

Ще разкажа и то много на кѫсо за щедритѣ помощи на нашитѣ селяни въ тѣхъ врѣмена, не за да похваля както тѣхъ и себе си, но за да дамъ единъ примѣръ, ако не за съревнование, то за очудване на бѫдещето потомство. Още повече че тия си възпоминания така се случи да ги описвамъ въ гр. Плоещъ, гдѣто съмъ сега учитель. Каква голѣма разлика отъ плоещскитѣ повлашени българи, които само гледатъ за себе си, дори и не помислятъ за дѣцата си, да си иматъ едно българско училище, когато се намиратъ въ една свободна земя, и далъ Богъ и мѣстото имъ спомогнало да забогатѣятъ. Голѣма, голѣма разлика между тѣхъ и между нашитѣ бѣдни, поробени отвредомъ притиснати селяни българи!

Новата черква въ с. Калипетрово не бѣ още осветена, за да се освети, трѣбваше да има едно отъ най-нужднитѣ принадлежности въ олтара, именно *св. чаша* (потиръ) съ всичкитѣ свои принадлежности. А св. чаша, както всѣки знае, трѣбва да бѫде или отъ сребро, или отъ злато — сѫдъ, който струва най-малко 1000—1500 гроша, сума голѣма за едно изхарчено село. И разгласихме ние съ попъ Стамата, два дни прѣди сбора, по всичкитѣ околни села, че въ новата калипетренска черква ще има и служба, и молба за дъждь (въ тая година имаше суша и сѣидбитѣ бѣха въ опасность).

Обикновено по сбороветѣ се стичатъ повече младитѣ, но тая година множеството сборени бѣха повечето старци. Идеха тѣ да видятъ и новата черква, и да присъединятъ своитѣ молитви въ молебствието за бездъждие. Утрѣнята служба се продължи. Не само новата черква, но и черковниятъ дворъ бѣ прѣпълненъ съ богомолци. Прѣдъ видъ на едно такова множество се разработва витийството и у най-невѣжата учитель. А азъ бѣхъ навикналъ да казвамъ *слова*. Въодушевенъ отъ едно такова небивало до тогава събрание, на край службата държахъ рѣчь. Указахъ силата на молитвата, както и на милостинята. Явихъ нуждата за една св. чаша за новата черква, отъ която ще се причащаватъ (конкватъ) не само калипетренци, но и всички села, гдѣто нѣма черква. Въ сѫщото врѣме и свещеникътъ попъ Стаматъ (както бѣхме го скроили отвечерь) изнася тържествено изъ олтаря златния още неосветенъ потиръ (донесенъ отъ единъ златарь изъ гр. Шуменъ), прѣминува всрѣдъ множеството и го поставя всрѣдъ черковния дворъ на една приготвена покрита маса. Самъ той попъ Стаматъ спусква въ потира една лира.

Е, мой читателю, на тебе лъжа, на мене истина, ония ми ти набожни селяни, ще се изпотъпчатъ единъ прѣзъ други, кой повече, кой по-прѣди да спусне въ потира пожертвуванието си. И въ единъ часъ потирътъ, дискосътъ се напълниха и прѣпълниха съ бешлици, бѣли меджидии, размѣсени съ златни ирмилички, рубета и махмудийки. Зарадвани отъ такъвъ единъ успѣхъ, ние побързахме да направимъ и друго. Потирътъ се изплащаше двойно и тройно, но работата бѣ да се спомогне за новото училище. Явиха се гласове, че мнозина отъ околнитѣ села не сѫ успѣли да дойдатъ рано въ черква и че трѣбва да се поканятъ и тѣ да спомогнатъ за новата черква.

Въ такива минути човѣкъ бива изобретатель. Съгласно съ попъ Стамата вземаме единъ тефтеръ, надписваме го „Споменикъ за живи и умрѣли, които ще се споменуватъ отъ свещеника вѣчно въ св. олтаръ“. Вземамъ азъ тефтера, попъ Стаматъ изпразнения потиръ, тръгваме изъ селото отъ кѫща въ кѫща, приканваме всички новодошли гости на „милостиня“; тѣ, благодарни, че сме ги почели, вадятъ кой бешликъ, кой алтълъкъ, спускатъ съ благоговѣние въ потира, азъ записвамъ имената на пожертвователитѣ, попъ Стаматъ благославя, така прѣзъ тоя день обиколихме цѣлото село. На вечера четохме паритѣ гр. 3900. Отъ тия пари се заплати потирътъ за гр. 1200. Останалитѣ за ново училище

Да не продължавамъ. Обрадванитѣ калипетренци, щомъ видѣха готови пари за плащане на дюлгери, запринесоха дървета, камъни, и до есеньта ние имахме първосъздано ново училище до самата нова черква.

Новото училище се отвори. То бѣ и ново и едничко въ цѣлия Силистренски окрѫгъ, гдѣто нѣмаше нито въ едно село такова здание за училище. Изискваха се отъ моя страна и нови трудове. Да привлѣка любоучението на моитѣ селяни не бѣ за мене мѫчно. Въ скоро врѣме научихъ по-първитѣ си ученици да пѣятъ въ черква. Всѣка недѣля повеждахъ дѣцата отъ новото училище и ги завеждахъ въ черква. Тукъ едни пѣеха, други стояха наредени мирно. И чудо и радость бѣ за селянитѣ. Но съ това се неудовлетворяваше моето желание. Азъ искахъ да имамъ ученици и ученици възрастни отъ околнитѣ села, за да мога слѣдъ година, двѣ да ги поставя учители по селата имъ. А за това трѣбваше ходене. Намѣрихъ за добрѣ да оставимъ моя Семо замѣстникъ въ училището си, а азъ да ходя да агитирамъ по други села. Но затова трѣбваше да взема мнѣнието и на селскитѣ старци.

— Можешъ ли, синко, да ходишъ? Иди, отъ наши изинъ (позволение). Нели е за селско добро? И тѣ сѫ наши комшии. Стига да има тукъ кой да забавя дѣцата, ми отговориха добритѣ старци.

Слѣдующето е важно за историята на нашето възраждане. Трѣбва да се знае и помни. Не бѣше само невѣжеството, съ което трѣбваше единъ учитель, като мене, да се бори въ тоя край на отечеството ни.

Една опасна зараза бѣ завладѣла цѣлото българско население въ града и селата, щото застрашаваше и още малко сѫществуването, ако не на българщината, то на българския езикъ.

Въ гр. Силистра българщината съвършено бѣ заглъхнала. Повечето отъ търговцитѣ бѣха сѫщи българи. Първитѣ търговци, които търгуваха съ манифактура бѣха отъ Русчукъ. Занаятчиитѣ — абаджиитѣ отъ Котелъ, обущаритѣ отъ Шуменъ и други дребни отъ околнитѣ села. Но българскиятъ езикъ се чуваше въ града (както и въ Провадия) само въ пазарнитѣ дни, когато додеха селяни и селянки да си пазаруватъ. Дори и въ самитѣ кѫщи на силистренскитѣ българи, български езикъ не се чуваше. Мѫжетѣ бѣха оженени за гагаузки,[1]) които отъ умраза къмъ дебелашкия български езикъ, сполучваха да прѣтопятъ по-прѣди мѫжетѣ си, като ги направяха сѫщи гагаузи, а за дѣцата бѣ лесно. Миролюбивиятъ българинъ въ невежеството си прѣдпочиташе да пожертвува бащиния си езикъ дори до забравяне, само да има миръ въ кѫщата му.

Въ цѫрквата се пѣеше отдесно на грѫцки, отлѣво на влашки. Въ новопостроеното училище, съзидано повече съ помощьта на българскитѣ търговци, въ долния етажъ бѣ влашкото училище, въ горния грѫцкото. За българско нито дума ставаше. Може да се каже, че българщината

[1]) *Гагаузи* наричаха тия отъ коренитѣ жители, които сѫщия си родъ сами не знаеха. Говореха на влашки, на грѫцки, размѣсомъ съ турски. А турски езикъ у тѣхъ бѣ официаленъ. Страшно мразеха „дебелоглавитѣ“ българи, но като бѣднитѣ се завираха у заможнитѣ и трудолюбиви българи, съ които се сродяваха, но пакъ ги прѣзираха.

въ Силистра, ако отпослѣ обстоятелствата по кримската война да не бѣха спомогнали, бѣ осждена на съвършено загинване. Да се спомогне прочее за побългаряването на нашитѣ еднородци въ Силистра, особено въ това врѣме, бѣ немислимо.

Но още по-страшно и по-опасно бѣ повлашването на българския езикъ по чисто българскитѣ села около Силистра. Въ селата Попина, Айдемиръ сжщи българи говореха вече по влашки. Свещеницитѣ изпълняваха богослужебнитѣ трѣби по влашки.

Забѣлѣзваше се, че почти всички селяни, дори и нѣкои малограмотници, като да не знаеха, че сжществува нашъ славяно-черковенъ езикъ. А тъй като влашкото черковно четене е на сжщъ говоримъ влашки езикъ, то българитѣ, знаещи влашки, прѣдпочитаха него. Въ с. Калипетрово заварихъ всички черковни книги на влашки. Имаше само единъ старъ осмогласникъ славянски, който се търкаляше изъ олтара.

Въ всѣко село имаше по единъ българинъ читалникъ, който защищаваше влашкия езикъ. Славянски не щѣха и да чуятъ, дори го укоряваха и прѣзираха.[1])

Въ Провадийско азъ се борихъ само съ невѣжеството, а тукъ ми прѣдстоеше да се боря и съ другъ по-силенъ врагъ — усиленото влияние на влашкия езикъ.

За оржжие азъ прѣгърнахъ влашкия езикъ, като го введохъ въ училището си. Да се прѣподава тогава влашки езикъ не бѣ мжчно, всичкитѣ му букви бѣха сжщи славянски. Не вредеше, че не го разбирамъ.

При нѣколкото си обиколки по селата, азъ прибрахъ отъ всѣко село по двама възрастни ученици, сжщо и отъ Адакюи—Островъ и отъ Айдемиръ по единъ влахъ ученикъ. Тия ученици привлѣкохъ съ едничка цѣль и увѣщание, че ще ги приготвя за учители и свещеници. А това бѣ желанието на тѣхнитѣ родители и едноселци. Първата ми грижа бѣ да ги науча да пѣятъ нѣкои избрани тропари по славянски. И започнахъ азъ да ходя съ тия вънкашни ученици по по-голѣмичкитѣ села, гдѣто имаше по една щогодѣ черквица. Размѣсомъ съ влашкото „Домне милуеще", „Свинте Домнезеу", азъ побутвахъ и славянското „Господи помилуй", „Свети Боже". Моитѣ проповѣди сега трѣбваше да иматъ друга посока: да се знае, че българитѣ имали и иматъ свой черковенъ езикъ — славянски, който трѣбва да обичатъ. Много съмъ азъ сполучвалъ чрѣзъ тържествени *изпитания*.

Това срѣдство трѣбваше да се употрѣби и тукъ. Успѣхитѣ отъ двѣ малки *изпитания* по причина на слабитѣ още ученици, бѣха доста сполучливи. Но на край учебната 1853. година ми прѣдстоеше да направя едно по-голѣмо изпитание, защото имахъ вече ученици, които щѣха още повече да украсятъ тържеството.

---

[1]) Въ село Калипетрово горещъ поклонникъ на влашкия езикъ и върлъ гонитель на славянския бѣ Станко Липковъ. А въ Алмалии самиятъ свещеникъ, попъ Драганъ, родомъ българинъ. Послѣдния съ твърдѣ голѣми усилия сполучихъ на послѣдньо да въздигна, подобно на ап. Павла, отъ гонитель на най-горещъ защитникъ на славянския езикъ.

Въ това *изпитание* трѣбваше първо да се привлѣче и усили още повече ученолюбието у околнитѣ селяни, второ, да се даде послѣденъ ударъ на влашкия езикъ чрѣзъ побѣдата и надмощието на българския езикъ и, трето, да се даде единъ потикъ къмъ пробуждането на българщината въ самия гр. Силистра. И за това *изпитанието* трѣбваше да стане и съборно, и колкото се може повече тържествено.

День за *изпитанието* се избра *зборниятъ* день на с. Калипетрово, св. Тройца. Още прѣди 2 недѣли се разпрѣснаха по селата и въ града *извѣстия,* написани и подписани съ името на ученика, който ги е писалъ. На края *извѣстието* гласеше за доброто посрѣщане отъ калипетренци всѣкиго, *който би благоволилъ да зарадва и родители и ученици съ присѫтствието си на изпитанието.*

А работата въ училището и около училището врѣше и кипѣше. Бѣлитѣ стѣни на училището вънъ-вѫтрѣ, по примѣра на тогавашнитѣ градски, се напъстриха съ разни надписи съ голѣми черковни букви, надписи, които още на влизане въ училищния дворъ, биеха благоприятно на очитѣ и на грамотни, и на неграмотни.

На срѣдъ личната вънкашна стѣна се виждше изобразена съ разноцвѣтни бои земята въ двѣтѣ си полушария, надъ тѣхъ бѣха изписани съ голѣми букви думитѣ: *калипетренско—взаимно—славяно-българско училище, съзидено съ помощьта на ученолюбивитѣ селяни въ лѣто господне* 1850. Надъ училищнитѣ врата:

Приидите тука,
Приимите наука.

Вѫтрѣ въ училището надписитѣ по 4-тѣ стѣни бѣха, начело: *Познай себе си* (на български и гръцки,[1]) по-долу: *приидите ча́да послу́шайте мене стра́ху Господню нау́чу ва́съ. Нача́ло прѣмудрости стра́хъ господенъ.*

На връхъ деня св. Тройца всички тия надписи, както и прозорцитѣ, и вратата бѣха украсени съ вѣнци и цвѣтя. Настана деньтъ. Нѣма да говоря за тържествената черковна служба, която се извърши начело съ силистренския гръкъ владика Дионисия, само ще кажа, че отпослѣ събранитѣ селяни не училището, но и училищниятъ дворъ ги не побираше. Тая година бѣ забѣлѣжителна, че събранието бѣ попъстрено и съ граждани българи. Не можеше да се гуди редъ съ навалицата. Благодарение на присѫтствието на владиката тишината се пазеше.

Изпитанието се започна съ слово на български — благодарность къмъ посѣтителитѣ и съ привѣтствие къмъ владиката на гръцки. Слѣдъ това се започнаха стихотворенията, еднички по то врѣме издадени и печатани отъ Ст. Изворски:

---

[1]) Цѣльта на тия двѣ гръцки думи бѣ да се погъделичка честолюбието на гръцкия владика, който бѣ поканенъ, и второ да се знае, че и гръцки се прѣподава, както и наистина се прѣподаваше.

„Слънце зорница
„Тукъ се разбира,
„Въ младия възрастъ,
„Който извира
„Въ крѣхката младость
„На человѣка
„Драга до старость . . .

изказани отъ 10 ученика наредъ. По това захващатъ прѣдметитѣ: Св. История съ катихизисъ, Математическа География отъ А. Богоровъ (печат. г. 1842.), Първичка българска граматика отъ Богоева, Славянска граматика — Мразовича, Аритметика, прѣводъ отъ славянски, прѣводъ отъ гръцки *Апотики тонъ педонъ*. На края се раздадоха отъ ученицитѣ на присѫтствующитѣ образци отъ краснописание[1]).

На свършване стана и владиката Диониси, като каза нѣколко думи по турски подбудителни къмъ учението, като похвали и селянитѣ калипетренци, че най-сетнѣ и мене, тѣхния учитель.

И никой не можеше да вникне въ душата на тоя фанариотинъ и да разбере, до колко лицемѣрни бѣха тия негови похвалби и какви адски мисли се гнѣздѣха въ неговата сатаническа душа, прѣдъ видъ на това селско окопитване. Погледваше той съ прѣсилена усмивка къмъ мене, хвалеше ме като еврейскитѣ дѣца съ *„осанна“*, но не се мина много и тоя сѫщиятъ викна противъ мене *„распни го“!* Поощряваше той сега селянитѣ къмъ учението, когато отпослѣ стана най-върлиятъ врагъ гонитель на това учение. Но за това по-сетнѣ, на мѣстото му. Дойде редъ за *награди*. Азъ наградихъ всичкитѣ ученици съ нѣкои добри книжки. По тогавашния обичай трѣбваше и селянитѣ да ме зарадватъ съ наградитѣ си. Поставиха една върлина, запрѣвъргаха се на тая върлина пешкири, платна, басми, ризи, че и сукна, до толкова бѣха богати тия подаръци, щото върлината се огъваше подъ тѣхъ. И какъ да не се радваше тогава единъ учитель на такива признателни селяни, какъ да не се трудеше дори и вънъ отъ силитѣ си за тѣхното добро, за тѣхното окопитване!

Всички присѫтствующи се разидоха радостни. Забѣлѣзваше се у българитѣ граждани — силистренци единъ видъ поощрение, размѣсомъ съ срамъ, това, което си имá и добритѣ послѣдствия.

Отъ тоя изпитъ излѣзоха свършивши възрастни ученици, приготвени за учители и които въ сѫщата година се настаниха: Недю Димовъ за учитель въ с. *Бабукъ;* Иванъ Мирчевъ — въ с. *Алмалии;* Яню Кръстевъ — въ с. *Ѫжлгие;* Кръстю Ивановъ — въ с. *Голѣма-Кайнарджа;* Христо В. Черковналиевъ ме замѣсти въ *Калипетрово* и двама власи: Тодораки попъ Тодоровъ за с. *Айдемиръ* и другъ (комуто името забравихъ) за с. *Островъ* — (Адакюи).

[1]) Това изпитание ставало прѣзъ 1853. година. (Гледай програмата му, намѣрена и напечатана въ българския „Алманахъ“ отъ *Максимова*, приложение на списанието му „Учитель“ 1900. год.). *И. Р. Бл.*

Но ето че избухна руско-турската война въ г. 1854/5. и всичко се спотаи. Обсадата на Силистра отъ рускитѣ войски бѣ съсипителна както за града, така и за окрѫга. Най-повече пострада с. Калипетрово, като най-близко до града и до бойното поле. Войната замина. Настанаха пакъ мирни дни. Всѣки се залови за работа, та трѣбваше и азъ да се заловя на занятието си учителство. Но гдѣ? Положението на селянитѣ бѣ такова, щото и за училище нито можеше да имъ се спомене. Тѣ трѣбваше сега да си парятъ кокалитѣ. Дълго врѣме трѣбваше да се мине, догдѣто додатъ на себе си и по това да помислятъ и за училищата си.

Азъ се научихъ, че въ Букурещъ имало богати наши българи, доброжелатели за българското просвѣщение. Взехъ писмо удостовѣрително отъ селото, взехъ съ себе си и двѣ мои приготвени книжки: *букварь* и *тълкованието на 10-тѣ заповѣди божии* съ цѣль, ако получа помощи, да ги напечатамъ. Българска печатница нѣмаше тогава нигдѣ освѣнъ въ *Цариградъ, Виена* и *Букурещъ*. Тукъ се запознахъ съ г. Христа Георгиевъ и д-ръ Атанасовича — първи по родолюбието си българи. Явихъ имъ намѣрението си. — „Ние знаемъ, отговориха тѣ, че нашитѣ българи много пострадаха отъ войната, но знаемъ още, че тѣ сѫ много трудолюбиви. Въ малко врѣме ще дойдатъ на себе си. Но това, което добрѣ трѣбва да знаятъ нашитѣ българи, е, че никога не трѣбва да очакватъ вънкашни помощи, но да се облягатъ на своитѣ си сили. Малко, много, нека сами си поддържатъ училищата. Иначе ще ги научимъ злѣ. Ние само това можемъ да спомогнемъ. Като знаемъ, че България има нужда отъ учени хора, ако имате достойни ученици, можемъ да ги настанимъ тукъ въ училище". Особено на мене спомогнаха, колкото да си напечатамъ книжкитѣ. Каква радость бѣ за мене, като видѣхъ първия си трудецъ отпечатанъ, излѣзълъ на бѣлъ свѣтъ! Но азъ поискахъ да се възползувамъ и отъ съвѣтитѣ на тия добри българи. Завърнахъ се. Отъ ученицитѣ си имахъ единъ най-отличенъ по своето прилежание, името му бѣ Жеко Петковъ, синъ на много бѣдни родители. За малко врѣме еко показва блѣстящъ успѣхъ въ букурешкото влашко медицинско училище, изпроваждатъ го послѣ и въ Парижъ, гдѣто свърши съ отличенъ успѣхъ медицината. Той е днесь докторъ въ Букурещъ подъ име *Д-ръ Петреску*. Не можа да не отбѣлѣжа съ съжаление за него, че той излѣзе не само неблагодаренъ къмто благодѣтелитѣ си, но и измѣнникъ на името си българинъ. Той се повлаши. Той стана много добъръ за себе си, но не и за еднородцитѣ си.

Прѣзъ год. 1856. силистренскитѣ българи ме поканиха да имъ бѫда учитель. Азъ склонихъ съ голѣма радость, условихъ се и започнахъ да прибирамъ българчета, гагаузчета да ги уча. Мѫчнотия голѣма. Не знаятъ български, трѣбваше по-прѣди да ги науча да говорятъ по български. А пъкъ дѣца, повече разглезени и отъ майкитѣ си не българки. Но азъ всичко прѣтърпѣвахъ, само да мога да успѣя да посѣя сѣмето на българския езикъ съ българското учение въ тоя погагаузенъ

градъ, гдѣто всичко българско се прѣзираше и тъпчеше. Не малко ме подкрѣпяха и насърдчаваха въ това първитѣ български граждани: Раде Тодоровъ, Гено Чолаковъ и Янко Ангеловъ.

Единъ день ме повиква владиката Диониси въ митрополията и ми казва, че калипетровци много настоявали да ида пакъ въ селото имъ за учитель. Владиката съ ласкави думи приложи, че за мене ще бѫде по-износно да бѫда въ село, отколкото въ градъ, гдѣто разноскитѣ сѫ голѣми. Каза ми още, че той, за мое добро, ще настои прѣдъ калипетровци, да ми дадатъ добра плата — гроша 3000. Прѣди селото съ жито съ пари ми плащаше гр. 2500. Тъй бѣха сладки думитѣ на дѣдо владика, тъй бѣха тѣ увѣщателни, щото мене, въ тоя часъ, нито прѣзъ ума ми мина, че това бѣ съ задна цѣль. Разбрахъ го по-сетнѣ. Работата била да ме прѣмахне отъ Силистра. Азъ, като човѣкъ, който съмъ живѣлъ повече въ село, завърнахъ се съ драгость на първото си мѣсто, като започнахъ още пó съ голѣма охота любимото си занятие — учителството. Сега моитѣ трудове поулекнаха. Нѣмаше вече нужда да ходя по селата, тамъ имаше мои хора, мои ученици — учители. Нѣмахъ толкова много работа и въ училището, защото имахъ възрастни ученици — помощници. Не се напъвахъ вече самъ въ черква, имаше кой да пѣе на мое мѣсто. За домашенъ подслонъ до сега ми служеше училищната кѫща, но тя захвана да ми става тѣсна. Осемь дѣца не се побираха вече въ една кѫща. Азъ рѣшихъ да си направя собствена кѫща, а това го желаеха и моитѣ селяни, и ученици, и учители, да имамъ *побиченъ колъ*, че да бѫда за винаги посрѣдъ тѣхъ. Всичкитѣ селяни ми се стекоха на помощь: кой съ дървета, кой съ камени, и за мене се струпа една хубава кѫщица. Единъ отдѣлъ отъ тая кѫща служеше само за гости. Недѣля не се минуваше, да не ми дойде нѣкой отъ учителитѣ на посѣщение. И дохождаха тѣ съ пълни рѫцѣ. Азъ имъ се отплащахъ съ съвѣти и наставления по новото имъ поприще. И тѣ се зажениха. Започнаха да дохождатъ съ булкитѣ си още пó съ богати приноси, подаръци и каниски. Въ кѫщата ми за прѣхрана всичко изобилваше. Сега азъ си припомнихъ думитѣ на моя вѣчнопаметенъ приятель и учитель Сава Филаретова, думи, които точно се изпълниха съ мене. Но азъ сега, по-спокоенъ, нуждаехъ се и отъ духовна храна. Рѣдкость бѣха тогава българскитѣ книги, а още по-рѣдкость нѣкой вѣстникъ. Получавахъ единъ грѫцки вѣстникъ отъ Смирна *Ефамирида тисъ Смирнисъ* и по-послѣ новопоявившия се български „Цариградски вѣстникъ“. Съ тѣхъ прѣкарвахъ много приятно праздното си врѣме. На кѫсо ще кажа, ча азъ заживѣхъ животъ сладъкъ и благодаренъ. Често като си прѣсмѣтахъ досегашнитѣ си теглила по учителството, като си прѣмисляхъ, че не напразно съмъ се трудилъ и страдалъ, а щоготѣ съмъ сполучилъ за пообработяването на това трънливо поле[1]) по първона-

---

[1]) Като доказателство за трудоветѣ на покойния автобиографъ прѣвождамъ откѫсекъ изъ послѣ появившия се в. „България“ брой 24., год. 1859. слѣдующето: „Новосъграденото училище въ Алмалийско (Силистренско окрѫжие) ни дава да мислимъ, че нуждата на едно

чалното образование, посѣлъ съмъ и сега съ радость жена, азъ въздигахъ очитѣ си къмъ небото, благодарехъ Бога и често радостни сълзи протичаха по лицето ми.

Отъ такъвъ блаженъ животъ по-другъ не желая и на потомството си.

Заживѣхъ си спокойно. Мислехъ, че моитѣ теглила по бѣлия свѣтъ се вече прѣкратиха. Но колко съмъ се лъгалъ! Сждбата за мене бѣ подфърлила малка почивка, за да ме приготви за редъ по-жестоки страдания.

Въ гр. Силистра въ годинитѣ 1850.—1860. вързуваха двама първи врагове на българитѣ. Силистренскиятъ управитель *Ибраимъ-паша,* нареченъ още *дели* (лудъ) паша, и гърцкиятъ митрополитъ *Диониси.*

Теглилата на българскитѣ селяни отъ Ибраимъ-паша сж за неизказване. По тоя тогава затънтенъ кжтъ на отечеството ни, тоя турски деребей върлуваше явно, безъ да се стѣснява отъ никого. Малко робуваха селянитѣ на султана, а много, много по-вече на Ибраимъ-паша. Освѣнъ обзетитѣ му недвижими имоти въ града, той имаше и три чифлици въ селата *Афлатаръ, Раманаашикларъ* и *Акъ Кидънларъ.* А тѣ не бѣха каквигодѣ чифлици, но почти царски: съ стотини ратаи, волове, коне, съ хиляди овце, а всички работници се изпращаха отъ всѣко село, заплащани отъ селянитѣ, сжщо и работниятъ добитъкъ за тия чифлици се откупуватъ пакъ отъ селата по единъ по два чифта, споредъ големината на селото. То ужасъ! но кой можеше да се възпротиви? За всѣки случай той имаше шпиони гърци и ерменци, негови любимци. Подозрѣше ли се нѣкое лице, че иска да разсжжда по грабителството на пашата, той — Ибраимъ-паша — ще го привика, ще го вмъкне въ подземницитѣ на конака си и съ *джибуръ сарж* (дебело дърво дрѣново) ще го наложи хубаво, че ако оживѣе, ако му понася, пакъ да дири смѣтки на пашата; ако ли не оживѣе, хайде въ Дунавъ — храна на рибитѣ.

Каквито и да било прѣдприятия, като закупуване десятъка, купуване на жито, добитъкъ отъ вънкашни търговци, продажбата не можеше да бжде, безъ да има печалба за пащата. А всички тия грабителства се прикриваха прѣдъ върховнитѣ власти въ Цариградъ съ подаръци отъ цѣли гемии масла, сирене, медъ и пр. Казахъ, че злодѣянията на тоя едничъкъ разбойникъ-управитель въ България не сж за изказване.

Владиката Диониси бѣ десното ухо на пашата. Всичко, що чуеше зло отъ християнитѣ си, ще го прѣдаде изкусно на пашата. Всички гра-

---

народно просвѣщение начнува да се осѣща и по селата: какво! нашитѣ добри селени въ истото врѣме, като слѣдватъ земледѣлческитѣ си трудове, не прѣставатъ да се залягатъ и за обработването на умствениятъ свѣтъ. Малко е за тѣхъ да посѣятъ нивата си и да се грижатъ за тѣлото си, трѣба имъ още да украсятъ душата и да се сбогатятъ съ начала християнски, които да ги подкрѣпятъ въ голѣмитѣ искушения.

И да се върнемъ на Алмалии ние ще извѣстимъ, че това село дълговрѣменно подъ влиянието на Влашкиятъ езикъ, признава заблуждението си, пригръща езика на прѣдѣдитѣ си. Има малко врѣме, отъ когато добритѣ селени въ Алмалии си съградили едно българско училище по подбужданието на Р. Блъсковъ и по старанието на кметоветѣ". — *Ил. Р. Бл.*

бителства, угнетения, насилия, той — владиката — подкрѣпяше, затуляше, още и оправдаваше. Като че ли знаеше, че ще доде день, когато ще му е нуждна защитата на пашата.

И явнитѣ обири на владиката, подъ видъ на всѣкакви измислени духовни даждия отъ християнитѣ, събирани отъ пашови заптиета, и неговитѣ злодѣяния, и тѣ не сж за изказване.

Издадениятъ *хати хумаюнъ* отъ султана по настояването на европейскитѣ сили, слѣдъ кримската война, въ който обѣщаваше турското правителство нѣкои права за християнитѣ, се чете и въ гр. Силистра по най-комиченъ начинъ. Ибраимъ-паша по височайша заповѣдь трѣбваше да изпълни формалното му разгласяване. Свикаха се всички селски български и турски мухтари (кметове) отъ цѣлия Силистренски окржгъ. Прочитането на тоя актъ трѣбваше да стане отъ главния мюфтия (читалникъ и сждия).

Слѣдъ събирането мюфтията, обиколенъ отъ всички духовни свои лица: ходжи, улями, кятипи, кадии, съ благоволение поема, цѣлува акта и го прочита. Съдържанието на хатихумаюна бѣ написанъ на арабски и персийски езикъ, който и високо учениятъ мюфтия не разбираше.

И Ибраимъ-паша бѣ тукъ. Слѣдъ изчитането на акта, нѣкои отъ любознателнитѣ софти (турски учители) заявиха прѣдъ управителя, че събранието желае да му се поясни това султанско писмо на простъ турски езикъ, за да го разбере всѣки. А Ибраимъ-паша го разясни съ тия думи: „Чувате ли, хей мюслюмани и християни! Султанскиятъ ферманъ казва: „Каквото е било до сега, пакъ така ще бжде и за напрѣдъ. И хайди сега всѣки отгдѣто е дошелъ да си върви“. Но гражданитѣ християне знаеха вече съдържанието му: гърцитѣ отъ гръцкитѣ вѣстници, а българитѣ отъ *Цариградския вѣстникъ*.

Силистренци, слѣдъ моето отстраняване отъ града като учитель, не оставиха прѣдначенатото си дѣло. Тѣ си докараха български учитель и черковенъ пѣвецъ отъ Котель. Сполучиха да имъ се отстжпи една стая отъ тогавашното гръцко-влашко училище, така щото въ едно и сжщо здание се смѣстиха три училища. Но за да пѣе учительтъ по славянски въ черква, за това и дума не можеше да стане. И черковниятъ въпросъ избухна: народниятъ духъ усилено се раздухваше отъ тогавашнитѣ български вѣстници: „Цариградски вѣстникъ“ и в. „България“. Народниятъ духъ се задрезгавѣ и въ Силистра. Като потикъ къмъ участието въ общенародното движение по църковния въпросъ силистренскитѣ българи започнаха съ мирни прсоби до Дионисия, за да имъ се позволи въ тогавашната църква да се чете отъ едната страна на славянски. Това желание се посрѣщна отъ гагаузитѣ и владиката съ подигравки. Това даде поводъ на първа умраза помежду едни и сжщи до тогава мирни граждани. Българитѣ захванаха да се отдѣлятъ, познаха се, че сж болшинство; но и така тѣ имаха насрѣща си двѣ народности — съперници власи и гърци, съ двама влиятелни тѣхни покровители: Дионисия и Ибраимъ-паша, така щото силата бѣ на тѣхната страна.

Борбата бѣ усилена. Въ това имъ отчаяно положение дохождатъ на помощь първитѣ русенски търговци *братя х. Петкови и Златови.* По тѣхнитѣ наставления силистренскитѣ българи трѣбваше да се откажатъ да сѣчатъ клонитѣ на дървото, а да ударятъ брадвата на кореня на дървото. Да се откажатъ отъ Дионисия, да се присъединятъ къмъ цѣлия народъ, да се отнесатъ направо въ Цариградъ съ прошения до патриарха и до Портата, да изкажатъ злоупотрѣбленията на владиката си и да искатъ отстраняването му. Но за да иматъ сила прошенията, оплакванията, трѣбваше, споредъ съвѣта на русенскитѣ граждани, да иматъ силистренци и всичкитѣ български села на своя страна, безъ тѣхъ сполуката бѣ съмнителна. По това станаха нѣколко тайни засѣдания отъ силистренскитѣ българи, въ които се повиквахъ и азъ. Удобри се да се поканятъ селянитѣ на общия подвигъ. За това трѣбваше нарочно да се изпрати човѣкъ по селата. А тоя човѣкъ трѣбваше да има довѣрието на селянитѣ, да разкрие болкитѣ и да покаже цѣра имъ. А за такъвъ избраха едногласно мене. Нѣмаше и нужда за твърдѣ много приканвания. Никой лично не бѣ толкова докаченъ и парнатъ отъ гръцкитѣ владици, колкото азъ. На драго сърдце склонихъ. Заявихъ само това, че отъ владиката малко ме е еня, но ме е страхъ отъ неговия защитникъ Ибраимъ-паша, да не пострадамъ отъ него (както се и случи).

Но г. Ради Тодоровъ, пръвъ търговецъ, като ближенъ приятель на пашата, ме успокои, че въ случай на нужда, ще ме защити. На доброто, правото и Господь помага, нека ми е Той помощникъ, рѣкохъ си азъ и смѣло тръгнахъ по селата.

За добра моя честь да се случи тъкмо въ това врѣме да отсѫтствува Ибраимъ-паша отъ града. Той бѣ отишелъ на *кябето* (хаджилъкъ), отгдѣто често пѫти турскитѣ хаджии не се завръщатъ. Така азъ безъ страхъ отъ лудия паша сполучихъ да обиколя всичкитѣ села. И резултатътъ бѣ сполучливъ, отколкото и самъ не очаквахъ. Селянитѣ, особено учителитѣ и свещеницитѣ, мои ученици, които едната ми дума двѣ не правеха, навредъ ме посрѣщаха най-добрѣ, слушаха ме, наставленията ми приемаха, както се казва буквално. И можеха ли да ми възразятъ въ нѣщо? Учителитѣ гледаха прѣдъ себе си тогова, който като тѣхенъ учитель всичко що бѣ имъ прѣдсказвалъ въ врѣме на ученичеството имъ, бѣ изпълнено. И селянитѣ, благодарение на моитѣ придумвания, че наскоро ще иматъ учители, свещеници, които ще избутатъ влашкитѣ, стига да постоянствуватъ, да имъ се изучатъ по 2—3 възрастни селянчета, и като утрѣ ще дойде. И това сега виждаха осѫществено.

Но тука имаше нѣщо повече. Говореше имъ се съ факти за злоупотрѣбленията на владиката, за неговитѣ беззаконни вземания, които всѣкога дори и най-сиромаха докачаха.

Разказвахъ имъ отъ „Царственика“ — едничката тогава българска история, какъ едно врѣме и ние сме имали свои български владици, свои черковни правдини, но гърцитѣ лукаво ни ги отнели.

И сега никой не ни прѣчи да се сдобиемъ отново съ български владици, които винаги, като наши, ще се стараятъ за доброто на училищата ни и черквитѣ ни, при това ще ни вуематъ много, много помалко владичнина отколкото гръцкитѣ владици. Но за да се постигне това, и колкото е възможно по-скоро, трѣбва съгласно и селяни и граждани да си искатъ българи владици. Ние дори сме останали доста назадъ отъ другитѣ наши българи. Я послушайте какво вършатъ по вънъ изъ България нашитѣ еднородци? И изваждахъ вѣстници, които носехъ съ себе си, и имъ прочитахъ за течението на работитѣ по черковния въпросъ. А тогавашнитѣ наши хора отдаваха голѣмо значение на писаното въ вѣстницитѣ, тѣ имаха голѣма вѣра въ тѣхъ още и като дошли отъ Стамболъ. Да не продължавамъ, двѣтѣ тия: *българинъ владика* и *малко даване на пари*, ако и да се виждаха съмнителни на нашия недовѣрчивъ селянинъ, обаче доста благоприятно, като двѣ привлѣкателни струни, брънчаха въ неговитѣ уши. На край се поднасяше колективното *прошение* и да видите какъ всички селяни, единъ изъ други, се надпрѣварваха да ударятъ пръста си на *кръстчето* до името си.

Слѣдъ едномѣсечна благополучна обиколка по селата, азъ се завърнахъ въ Силистра, гдѣто ме посрѣщнаха гражданитѣ съ голѣми благодарности. Но за тѣхъ и за мене послѣдва и друга радость. Новоназначениятъ управитель въ града Силистра, замѣстникъ на Ибраимъ-паша, на име Рамжзъ-бей, бѣ турчинъ образованъ, такъвъ, какъвто гр. Силистра нито бѣ виждалъ, нито отсетнѣ видѣ. Рамжзъ-бей имаше заповѣдь да изпита отблизо за всички своеволия и грабителства на прѣдшественика си. А това си бѣ тъкмо на врѣме. Ако бѣ Ибраимъ-паша въ града, страшно бѣ да не подкупи съ голѣмитѣ си богатства Рамжзъ-бея и по тоя начинъ да се прикрие всичко. Съ дохождането си Рамжзъ-бей свали всички дотогавашни чиновници дори до жандармитѣ, като ги замѣсти съ свои хора. Като разуменъ управитель Рамжзъ-бей разбра, че българското население е въ правото си да вика противъ злоупотрѣбенията на Дионисия. Той взема страната на българитѣ и отблъсна подлизурството на гърцитѣ заедно съ тѣхния владика. Тая голѣма честь окуражи твърдѣ много българското население. Въ града българитѣ захванаха да никнатъ като гжби. Които досега още се гърчѣеха и не искаха да се покажатъ за българи, сега свободно изказваха рода си. Единъ отъ най-влиятелнитѣ граждани, стълбъ на гърцизма до тогава, прикритъ българинъ, на име Атанасаки Кйороолу, като ап. Павла отфърли се отъ гърцитѣ и до край черковния въпросъ и до животъ бѣ единъ отъ най-доблестнитѣ защитници на българскитѣ правдини.

Злодѣянията на Ибраимъ-паша твърдѣ злѣ смутиха правдолюбивия Рамжзъ-бея. Той веднага прѣдлага на довѣренитѣ нему българи, да му прѣдставятъ едно лице, което да може да иде по селата да подбуди селянитѣ да направятъ *махзари* (прошения съ оплаквания до Султана), въ които да изкажатъ всички злоупотрѣбения на Ибраимъ-паша. Тѣ прѣпоржчватъ мене. Повиква ме Рамжзъ-бей, слѣдъ много почести, които ми

направи, даде ми наставленията си, даде ми още и жандарми, за да мога да изпълня свободно безъ страхъ мисията си. Разбира се, че азъ всичко това приехъ да изпълня съ голѣма драгость. И кой е сега като мене? Не съмъ вече пратеникъ отъ гражданитѣ, но отъ управителя, и то като турски чиновникъ, като ревизоръ. Сега за мене още по-голѣма честь отъ селянитѣ. Нещастниятъ! не знаехъ, че всичко това ще ми излѣзе люто изъ носа и че това ще бѫде за мене и послѣдна честь отъ селянитѣ, още и послѣдно свиждане! И оставиха селянитѣ и рала и мотики и работа, и надпрѣварваха се, кой по-добрѣ, кой повече да изреди близу 10-годишнитѣ си теглила отъ разбойника Ибраимъ-паша. Въ двѣ недѣли всичко се прѣвърши. Напълнихъ цѣла торба съ *махзари*. Придруженъ съ жандарми азъ влѣзохъ тържествено въ гр. Силистра. Тоя блаженъ за мене день бѣ въ първия день на коледнитѣ заговѣзни 15. ноември 1857. г.

Но странно и страшно! Азъ минувамъ прѣзъ българскитѣ дюгени радостенъ, веселъ, а намѣсто да излѣзе нѣкой и да ме привѣтствува съ добра сполука, гледамъ, никой се не показва. Тукъ-тамъ, посъбрани, нѣкои си шушукатъ, а къмъ мене поглеждатъ плахо, плахо. Едно страшно прѣдчувствие ме обзе. Влизамъ при едного отъ съмишленицитѣ си на име Гено Чолаковъ, намирамъ го ужасно умисленъ. — Що е? Кажи ми по-скоро, му казвамъ. — Работата се обръща на злѣ, ми отговаря. Ибраимъ-паша си иде, той сполучилъ съ богати подкупи, да се изтири Рамѫзъ-бей, и той, чистъ и прѣчистъ, иде да заеме мѣстото си. Той ходилъ и при самия султанъ. И ето какъ разказватъ за неговата ауденция при султана. Ибраимъ паша поднисa една сабя, обсипана съ брилянти на султана. Ако и да не подобавало единъ подвластенъ да поднася сабя на царя, но той — султанътъ благоволилъ да я приеме. — Какъ си? попиталъ султанътъ Ибраимъ-паша, чувамъ, че ти много си биелъ раята въ окрѫга си. — Хей, падишахѫмъ (царю мой), отговорилъ Ибраимъ-паша наивно, я ти бѫди управитель въ Дели-Орманъ, че да те видя, ще биешъ ли такива непокорници, или не! — Хайде, казалъ султанътъ на своя везиръ, нека въ държавата ми да се намира и такъвъ единъ лудъ паша. Наградилъ го и го изпратилъ съ почести. И сега си иде.

Гено Чолаковъ ми приказва, а подъ кожата ми като че цѣлъ мравунякъ пропълзѣ. Втрѣсе ме. Тръгнахъ прѣзъ гръцкия пазаръ. До вчера умърлушенитѣ гърчоля въ дъното на дюгенитѣ си, сега бѣха наизкочили като лалугери слѣдъ силенъ дъждъ, подигравки и въ очитѣ ми. „Българскиятъ паша иде!“ говореха едни. „Когато стане отъ циганинъ аскеръ (войникъ), тогава и отъ българинъ владика и паша ще бѫде“, говореха други.

— Оставете го, и днесь да се порадва на българското царуване, че утрѣ, кой знае, коя дупка ще запуши, говореха трети.

Не ми оставаше друго, освѣнъ да прибѣгна до кѫщата на Рамѫзъ-бея. Заварямъ го, стѣга се за въ пѫть.

— А за кѫдѣ, ефендимъ? — попитахъ го.

— Отивамъ си, отговори той, доста смутено. Ибраимъ-паша съ своитѣ царски рушвети е сполучилъ не само да бѫде по-силенъ паша, но още ме наклеветилъ като фесатчия (размирникъ), че съмъ размутилъ мирното население, като съмъ ужъ насъскалъ и граждани противъ него и владиката.

— Аманъ, ефендимъ, ами съ нашата работа какво ще стане?

— Не бойте се, азъ казахъ и на вашитѣ българи, да не се отчайвате, правдата е на ваша страна и кога да е, ще сполучите!

— То добрѣ, ефендимъ, но Ибраимъ-паша е лудъ, неговата правда е у *джибуръ сѫрж* (дебелата сопа). Частно съ мене какво ще стане?

— Така е, той ще доде разяренъ, всичко за тебе му се е прѣдизвѣстило *тузунъ ленъ, биберинъ ленъ* и всичко, може би, връхъ твоята глава да се слѣе. Язъкъ ще бѫде за дѣцата ти. За то побързай да се потулишъ нѣгдѣ за нѣколко дни, догдѣто мине гнѣва на пашата. На турчина му иде кефа, когато отъ страхъ бѣгашъ отъ него.

Излѣзохъ си отъ Рамжзъ-бея, безъ да зная коя улица да хвана. Кѫдѣ да ида? Кой ще ми помогне? Когато тоя, който ми се обѣщаваше да ме защити, самъ той уплашенъ бѣга, ами азъ какво да правя?

Отивамъ до българскитѣ първенци, всички изпоплашени. — „Бѣгай! ми казватъ, владиката днесь излѣзе да посрѣща пашата, може до довечера да се допилѣятъ. Не дѣй стоя въ града. Ще те прѣдадатъ на часа“.

Излизамъ изъ града. Че изъ правия пѫть не смѣя да вървя, понахлупвамъ надъ очитѣ феса си и ударямъ прѣзъ лозята. Страхувахъ се да влѣза въ селото си, искахъ да ударя кѫдѣ други села, но родителската милость надви страха, рѣкохъ да се отбия у дома си и да се видя, може-би, за послѣденъ пѫть съ нещастнитѣ си дѣца и съ клетата си сѫпруга. И слѣзохъ въ селото по мърчина.

Додохъ си у дома. За мене прѣдстоеше опасность, дори опасность и на живота ми. Трѣбваше да си почина, да се поуспокоя и да си настаня нѣкои домашни работи, като открия поне на жена си злото, което ме очаква. Но едва що посѣднахъ, ето че вратата се захлопа. Кой е? — Селскиятъ кехая, скоро да додишъ при мене, че има нѣщо скрито да ти кажа.

Съ разтреперани нозѣ отивамъ при кехаята. Врѣмето мърчеливо и грозно като всѣко зимно врѣме. Кехаята, който бѣше единъ добъръ селянинъ, съ разтреперанъ гласъ ми казва: „много здравье отъ чорбаджи Ивана, кое какъ може по-скоро да бѣгашъ и да бѣгашъ отъ селото на вънъ. Ей сега пристигнаха двама заптиета (жандарми), които казаха, че щомъ Ибраимъ-паша слѣзълъ отъ колата въ конака си, заповѣдалъ имъ на часа да му доваратъ даскалъ Рашка отъ Калипетрово. Чорбаджи Иванъ ги позалъга, като имъ каза да си починатъ, почерпа ги кафе, ей сега ще додатъ заедно да те подкаратъ. Хичъ не стой, бѣгай! Кажи на дѣцата си да се не уплашатъ. Нека кажатъ, че даскалъ Рашко е въ града и не си е още дошелъ. Хайде, скоро!“

Съ плачъ се простихъ съ жена си, прѣгърнахъ и цѣлунахъ дѣцата си. По-едритѣ, които разбираха отъ страхъ, се разплакаха съ майка си, а по-дребнитѣ гледаха само плахо-плахо на тая жална картина. Мжчно е въ такива минути бързо, бързо да се отдѣлишъ отъ драгитѣ си дѣца. Самъ неутѣшимъ, гледахъ да утѣша поне тѣхъ. И вратата се захлопаха.

Отъ кжщни скрити вратца се излизаше въ ближното ми лозе. Незабавно, прѣзъ тия вратица, прѣзъ лозето, озовахъ се горѣ на бърдото, на отворено поле. Душа ми се сби. Поотдъхнахъ си свободно. Прѣзъ полето, изъ мърчината, азъ дори нададохъ бѣгъ къмъ ближното село Айдемиръ, гдѣто бѣ учитель най-голѣмиятъ ми синъ Илия. По срѣдъ нощь пристигнахъ до селото. Но да влѣза въ него и да ида при сина си, бояхъ се, да не би и тукъ да сж изпратили стражари. А по срѣдъ нощь да се влѣзе въ селото, всички селски кучета ще лавнатъ и ще ме прѣдадатъ. На западъ отъ селото имаше пръстници, вкопани на дълбоко въ земята. Тукъ се вмъкнахъ и спотаихъ. Благодарение, че врѣмето не бѣ толкова студено. А тази ужасна нощь, не ще забравя, догдѣто ми гробна дъска хлопне. Треперня отъ страхъ, треперня отъ студената подземница, мисли грозни, какво не щешъ! Дълга нощь, Боже мой! Найсетнѣ съмна се. Но за мене деньтъ стана по-страшенъ отъ нощьта. Нѣколко невинни овчарчета се зададоха. Давамъ имъ единъ грошъ подаръкъ, да ми повикатъ извѣстния ми добъръ селянинъ дѣдо Слави, съ заржки-поржки, никому другиму да не казватъ. Ето ти го и дѣдо Слави дофтаса. Разказахъ му всичко. Той бѣ единъ сърдченъ старецъ. Но отъ разказването ми и той се уплаши.

— Добрѣ си направилъ, ми каза дѣдо Слави, че си избѣгалъ. Тоя проклетникъ тая нощь, ако бѣше му влѣзълъ въ ржцѣтѣ, въ първия си гнѣвъ, надали щѣше те остави живъ.

Азъ помолихъ дѣдо Славя да иде до сина ми да се научи, дали не сж ме дирили и тукъ, че тогава да влѣза въ селото. Дѣдо Слави отиде, азъ останахъ въ пръстницата, отгдѣто сегисъ-тогисъ си подавахъ главата като подиренъ заекъ. Кадѣ обѣдъ ето че дѣдо Слави иде. Донесе ми ястие и питие. Ако и да бѣхъ гладенъ, прѣмина ми и гладъ и жадъ, като ми извѣсти дѣдо Слави, че заптиета прѣди малко дошли въ училището, ударили два плѣсника на сина ми за да изкаже баща си; но той като не знаелъ още нищо, нищо не можали да научатъ отъ него, и си отишли.

Да слѣза въ селото бѣ опасно. Повиквамъ тайно сина си Илия, разказахъ му всичко и, съ сълзи на очи, му прѣржчахъ да гледа майка си и братята си, догдѣ се види, що ще стане съ мене.

По съвѣта на дѣдо Слави, азъ трѣбваше да потърпя въ пръстницата, догдѣто той иде въ града и се научи, какъ отиватъ работитѣ.

И добриятъ дѣдо Слави незабавно отива въ града (разстоянието отъ с. Айдемиръ до града е 1 часъ). Кадѣ надвечерь се завръща. Той бѣ блѣденъ и доста уплашенъ.

— Злѣ отиватъ работитѣ въ града, ми казва, всичкитѣ твои приятели били привикани отъ Ибраимъ-паша и съ заплашване имъ поржчалъ да те намѣрятъ. Кога при пашата отива Ради Тодоровъ, ужъ като неговъ най-първъ приятель, да го попита, какво зло е направилъ даскалъ Рашко, та така стегнато го дири, Ибраимъ-паша се обръща и ударя два-три плѣсника на Радя, като го изхуква съ попръжни изъ конака си. Че помисли, когато пашата, като на Радя човѣкъ, първъ търговецъ, толкова стегнатъ приятель съ него, му ударилъ плѣсница, какво щѣше да стане съ тебе, ако бѣше му влѣзълъ въ ржцѣ.

— Е, ами сега, какво да се прави, попитвамъ азъ дѣда Славя съ разтреперанъ гласъ?

— Нищо друго, освѣнъ да се бѣга. „Бежанова майка не плаче, а Стоянова“, отговори дѣдо Слави. Азъ ще слѣза въ село, ще ти намѣря единъ оседланъ конь, и азъ ще се кача на моя, че, щомъ мръкне, ще ударимъ на право прѣзъ гори, нивя, безъ да влизаме въ правия пжть, азъ зная тайни пжтеки, ще идемъ въ селото Каджкьой. Тукъ имамъ вѣренъ приятель Никола, съ прѣкоръ яланджи Никола, азъ ще те прѣдамъ на него, и той за двѣ нощи ще те заведе въ гр. Русе. А щомъ стжпишъ въ Русенския санджакъ (окржжие), не бой се.

Азъ на всичко бѣхъ съгласенъ, само да си избавя живота. Казано отъ дѣдо Славе и свършено. Въ зори стигнахме въ с. Каджкьой, вмъкнахме се крадешкомъ у дѣдо Николови, който на драго сърдце прие да ме заведе въ Русе, гдѣто благополучно пристигнахме на 21. ноември 1857. год.

Тукъ се прѣдставихъ прѣдъ извѣстнитѣ тогава родолюбци братя Х. Анастасъ и Х. Петъръ Петкови, които ми указаха своитѣ искрени съжаления и патриотически съчувствия, съ утѣшение, че тукъ Ибраимъ-паша не вързува, и нѣма отъ що да се боя, а спокойно да си ходя.

Не се мина много, тия добри граждани ми опрѣдѣлиха една малка заплата, за да бжда единъ видъ помощникъ, при тогавашния взаимоучитель даскалъ Желѣзка. И азъ се поуспокоихъ, като само очаквахъ да чуя и нѣкое успокоително извѣстие отъ домашнитѣ си.

Единъ день, едва що бѣхъ се нахранилъ на гостилницата, ето че застанаха надъ главата ми двама жандарми.

— Ставай! ми каза единътъ, по заповѣдь на вали-паша, трѣбва тосъ часъ да те заведемъ прѣдъ него.

Пакъ се разфърка едвамъ закротеното сърдце. Помислихъ да ида прѣдварително да извѣстя на братя Х. Петкови, за това ненадѣйно повикване. Тѣ, като многоближни до валията, трѣбваше да знаятъ, защо ме вика.

— Но азъ трѣбва да се отбия до у дома си, казахъ на заптията.

— Не! никждѣ не ще ходишъ. Право при пашата ще идемъ, така ни е заповѣдано, възразиха заптиитѣ.

Станахъ азъ съ подкосени крака и тръгнахме. Единътъ отъ жандармитѣ отпрѣдъ, другиятъ отзадъ, подкараха ме като нѣкой катилинъ.

Гледамъ да срѣщна нѣкого отъ малцината ми тукъ приятели и да имъ кажа положението си, за да извѣстятъ на братя Х. Петкови, но улицата, прѣзъ която ме прѣкараха, като да бѣ пуста.

Изправиха ме прѣдъ вали-паша. Азъ направихъ до земята поклонъ.

— Ти ли си даскалъ Рашко отъ силистренското село Калипетрово? ме попита съ единъ строгъ тонъ.

— Азъ съмъ, отговорихъ.

— Ибраимъ-паша е изпроводилъ тукъ една мазбата (заявление), подписано отъ мухтаритѣ (кметоветѣ) на всичкитѣ села, че ти си билъ фесатчия (размирникъ), разбунтувалъ си цѣлото силистренско мирно население противъ пашата и владиката. Това работа ли ти е? Ти защо не си гледашъ даскаллъка и да си прѣхраняшъ дѣцата?

Азъ поискахъ да се оправдая, че не само съ моя сила съмъ работилъ противъ пашата и владиката, но . . . .

— Много, много не говори, прѣсѣче ме валията. На тебе ти заповѣдвамъ да се не връщашъ въ Силистренско. Тукъ въ Русчукъ ще бѫдешъ подъ полицейски надзоръ. Другадѣ, гдѣто искашъ, може да идешъ, но само въ Силистренско не ще се завърнешъ. Хайде, върви си.

Слава Богу! излѣзохъ пакъ на свобода. Отидохъ при братя х. Петкови, изприказахъ имъ всичко.

Тѣ ме успокоиха, като ми казаха, че да се благодаря на благоразумието на вали-паша, иначе, „ако бѣше и той — валията нѣкой лудъ като Ибраимъ-паша, горко за тебе! Ибраимъ-паша заедно съ владиката сѫ съчинили такъвъ клеветнически *махзаръ,* щото, ако не бѣше далъ добри свѣдѣния за тебе Рамѫзъ-бей, можеше да бѫдешъ и обѣсенъ. Махзарътъ е потвърденъ отъ всички мухтари (кметове) отъ българскитѣ села. Разбира се, че това е станало съ насилване“. Послѣ ми явиха бр. х. Петкови съ голѣмо съжаление, че и тѣмъ е заповѣдано да не ме държатъ за учитель. „Ние ти събрахме парична помощь. Понеже ти е свободно да идешъ другадѣ, гдѣто искашъ, освѣнъ въ Силистренско, по-добрѣ иди въ гр. Шуменъ, ние ще те прѣпорѫчаме на братя х. Стоянови, първи граждани въ гр. Шуменъ; подъ тѣхна защита ти ще бѫдешъ много по-спокоенъ тамъ отколкото тукъ“. И дадоха ми 200 гр. пѫтни разноски. Благодарихъ имъ сърдечно и тръгнахъ за познатия ми гр. Шуменъ.

* * *

Дългъ на висока признателность ме подбужда да явя тукъ благодѣтелитѣ си за вѣченъ споменъ, а именно: Братя х. Стоянови и Г. Добри Войниковъ (учитель) въ гр. Шуменъ, Г. Драганъ Цанковъ, списатель и вѣстникарь въ гр. Цариградъ и родителитѣ на моитѣ бивши ученици въ с. Черковна.

Забравихъ да спомена, че трима отъ моитѣ бивши ученици въ с. Черковна, а именно: Мирчо Вичевъ, Черню П. Невшелиевъ и Янко Киревъ бѣха дошле при послѣдното ми учителство въ с. Калипетрово, да

ги приготвя за учители. Тѣ, нещастнитѣ, като бѣха чули, че ще бѫда учителъ въ Русе, додоха и тамъ. Сега ме послѣдваха и въ гр. Шуменъ.

Братя х. Стоянови ме посрѣщнаха много любезно съ искрено състрадание. Да бѣ имало мѣсто въ града имъ за учитель, биха ме настанили. Но и азъ не желаехъ, да не бѫда прѣслѣдванъ и тукъ отъ силистренскитѣ си врагове. Азъ пожелахъ да ида за учитель въ старото си село Черковна.

Братя х. Стоянови повикватъ старѣйшинитѣ отъ Черковна, прѣдлагатъ имъ да имъ бѫда учитель поне за година.

— Това, що търсехме на небото, намѣрихме го на земята, отговориха обрадванитѣ черковненци. И поеха ме съ голѣма радость и ме заведоха въ селото си на год. 1858/9.

Маловъзрастнитѣ ученици, които бѣхъ оставилъ въ Черковна, сега бѣха порастнали. Тия отъ възрастнитѣ ученици, които бѣха настанени за учители, не само че не бѣха достатъчни за всички провадийски села, но още почувствуваха нужда за повечко подготовка за учителствуването си.

Набраха се при мене все възрастни ученици да се приготвятъ кой за учитель, кой за свещеникъ. Но тукъ, освѣнъ всички мои грижи да снабдя околнитѣ села съ учители и свещеници, азъ имахъ щастието да бѫда и нравствено удовлетворенъ. Гръцкитѣ владици оттукъ за пръвъ пѫть ме изгониха по най-позоренъ начинъ. Тѣ ми нанесоха въ продължение на 10—12 години прѣселвания, загуби, мѫки, дори бѣ малко остало Ибраимъ-паша да ме убие или прѣбие. Но азъ имъ отдадохъ, каквото имъ се падаше.[1]) Сега тѣ, по причина на повдигнатата врява връхъ тѣхъ — владицитѣ по цѣла България, не можеха да върлуватъ както по-прѣди. Хищнитѣ имъ зѫби се поочупиха. Сега свободно азъ можехъ да държа тия проповѣди и да упражнявамъ безбоязнено сѫщитѣ агитации, както въ Силистренско.

Сполучихъ да настроя, да наежа, всичкото българско население отъ Провадийско и Варненско противъ гръцкитѣ владици, да го надъхамъ съ едно такова отвръщение противъ тѣхнитѣ бивши злодѣяния и настоящи коварства, щото не само владишкото име, но и имената на погърченитѣ гагаузи въ Провадия бѣха въ подигравка. (Като вѣнецъ надъ всички тия

---

[1]) За тогавашното положение на работитѣ по черковния въпросъ ето що пише тогавашния в. „България“ въ брой 14., 1859. год.

„Онова, което ни дава поводъ да оцѣнимъ днешного състояние на българитѣ, е приставляванието на многобройнитѣ кореспондевции, които приемаме почти отъ всѣкадѣ. Това показва, че има мѣжду тѣхъ стрѣмливо движение къмъ разбужданието.

Българитѣ дълго врѣме въ сънь наченватъ да отърсватъ тоя видъ летаргия, която тѣжеше връхъ тѣхъ. Тѣ имаха една болка, която не осѣщаха; сърцето имъ страдаше. Нъ за тога, можемъ ли да речемъ, че това зло нѣма цѣрь? България е болна въ сърцето, слаба въ умственитѣ си сили. Отъ тамъ цѣрътъ трѣбва да е двоенъ.

Още забѣлѣжваме, че почти влиянието на Гърцкитѣ владици връхъ Българитѣ не може да се махне. Безъ сумнение злото завладява, безъ мъчнотия, нъ за да се отдалечи трѣба толко трудове, толко припятствия да се надвиятъ, толко жертви да се положатъ, щото понѣкога сполучванието награждава всичко. Нека прочие нашитѣ Българи не жалетъ нищо, за да подобрятъ състоянието си. Това е една работа, която е нуждна да се извърши за да стигнемъ тая степень на умственното образование, отъ гдѣто сме толко окаснно паднали“. — *Ил. Р. Бл.*

на май 12. 1860. г. въ деньтъ Възнесение, когато бѣ селскиятъ сборъ въ с. Черковна, при едно множество народъ, който бѣ се стекълъ въ черква отъ околнитѣ села, при присѫтствието на нарочно поканенитѣ за тая цѣль отъ гр. Шуменъ първи граждани *Матю Рачовъ* и *Чолакъ Жеко,* единъ отъ моитѣ възрастни ученици — на име Вълчо Кирчевъ, слѣдъ едно прилично слово, гръмогласно изтрѣщѣ въ срѣдъ черквата: „Долу гръцкитѣ владици! долу гръцката патриаршия!" И съ това се изпѣ послѣдната надгробна пѣсень на гръцкото владичество по Сѫртовитѣ Слава Богу! капна ми медъ на сърдцето.

Прѣзъ зимата азъ често прѣидвахъ въ гр. Шуменъ, гдѣто се запознахъ съ новодошлия тогава изъ цариградското училище, учитель Добри Поповъ Войниковъ. Той бѣ единъ отъ рѣдкитѣ наши образовани учители. Момъкъ народенъ, ученолюбивъ, родолюбивъ и твърдѣ много вѣщъ по занятието си. Той бѣ и чрѣзмѣрно трудолюбивъ. Помежду толковато си училищни работи по прѣобразованието на тогавашнитѣ шуменски училища, той бѣ се заловилъ да прѣвожда отъ френски *образци* отъ литературни произведения на извѣстни европейски списатели.

Тоя прѣводъ нарече *Сборникъ.* За да може тая му сбирка да види бѣлъ свѣтъ, да направи още и едно добро на мене, той ми отстѫпи тая книга безъ никакво възнаграждение, само да я напечатамъ. Азъ приехъ на драга воля. Книгата щѣше да излѣзе отъ 16 — 17 печатни коли. За отпечатванието ѝ трѣбваха не малко пари. А пари нѣмаше нито у мене, нито у Войникова, като новъ още учитель. Ето още една признателность на моитѣ ученици, които бѣха учители и нѣкои свещеници. Само съ едната ми покана за едно толкова полезно издание, всѣки съ готовность ми зае кой по 200, кой по 500 гроша. Събрахъ 5000 гроша. Новитѣ ми ученици прѣзъ пролѣтьта си отидоха по селската работа. Азъ отпѫтувахъ за Цариградъ, гдѣто имаше българска книгопечатница. Отидохъ при г. Др. Цанкова, издатель на в. „България"; голѣма и вѣчна признателность длъжа на тоя младъ тогава нашъ патриотъ. Посрѣщна ме братски, даде ми всички възможни улеснения и въ два мѣсеца *Сборникътъ* бѣ готовъ отпечатанъ. Покрай тая голѣма книга, азъ отпечатахъ и една по-малка моя, наречена *Три повѣсти за дѣца.*

Съ голѣма радость се завърнахъ въ нашенско съ единъ многоцѣненъ товаръ. Но, за жалость! тогава нашитѣ малограмотни още хора малко разбираха отъ по-сериозното четение. Печелеха тогава книжарьтъ Пенчо Радевъ Карловецъ и х. Найденъ х. Ивановичъ Татарпазарджичанинъ, самозванъ *просвѣтитель всея Болгарии.* Тѣхнитѣ издания, *сънovничета, трѣпетничета, Бертолдовци, Пѣснопойки, сънъ Богородиченъ,* се цѣнѣха и купуваха много повече отколкото моитѣ *Сборници.* Книгата бѣше голѣма и скѫпа (16 гроша едната). Съдържанието ѝ дълбоко, сериозно, литературно, никой ти не отбираше отъ такива важни съчинения. Купувачи твърдѣ рѣдко, и азъ изгубихъ, останахъ посраменъ прѣдъ моитѣ взаимодавци! Печатане, ходене по разправяне *Сборника,* ходене съ много разноски и безполезни, всичко трая до год. 1862-ра.

Когато бѣхъ въ Цариградъ при г. Цанкова азъ му разправихъ по насилията на силистренския Ибраимъ-паша и владиката Дионисия, и г. Цанковъ въ видъ на дописки помѣстяше въ в. „България“ съ фактове злодѣянията имъ. Такивато статии отново разлютили тия деребейовци, които виждали въ тия статии моя пръстъ, и за отмъщение натоварили сѣмейството ми отъ с. Калипетрово на едни кола и го натирватъ въ гр. Шуменъ. Нѣмаше що да правя. Чрѣзъ съдѣйствието на г. х. Анастаса Стоянова настанихъ се за учитель въ ближното до Шуменъ с. Дивдѣдово, гдѣто г. х. Анастасъ ми отстѫпи безъ наемъ своята тамъ кѫща, въ която прибрахъ дѣцата си. Това бѣ прѣзъ година 1862. Учителството ми въ с. Дивдѣдово се продължи $2^1/_2$ год. Въ разстояние на това врѣме азъ сполучихъ да се направи и тукъ първо, ново, взаимно училище, понеже до това врѣме дѣцата учеха въ килията до черквата имъ кандиларска стая.

Отъ разговора ми съ тукашнитѣ стари хора, именно: дѣдо Петъръ, дѣдо Димо, дѣдо Марко, дѣдо Вичо, узнахъ, че тѣ имали нѣкой едноселчанинъ загубенъ на име Маринчо Бенли, когото сега чували, че е билъ пръвъ богаташъ въ гр. Букурещъ. Съ помощьта и позволението на дивдѣдовчани прѣзъ 1863. год. отидохъ въ Букурещъ. Намѣрихъ М. Бенли. Ако и богаташъ, но той си бѣ простодушенъ като селянинъ. Само че бѣ недовѣрчивъ. Съ постепенно приближаване азъ се запознахъ много добрѣ съ г. М. Бенли. Думитѣ се отнасяха все къмъ *благодѣяние*.

Дълго врѣме трѣбваше да го убѣждавамъ, да стори една помощь за родното си село Дивдѣдово. Една случка дойде да ми помогне, щото М. Бенли да се рѣши да направи благодѣяние повече отколкото очаквахъ. Сѣдимъ една заранъ и си приказваме съ г. М. Бенли. Неговото жилище бѣше на голѣмата улица наречена *Поду Могошой*. Имаше балконъ надъ пѫтя. Зададе се едно погребално шествие. Споредъ богатството на покойника и погребалното шествие бѣ едно отъ великолѣпнитѣ.

— Покойниятъ е мой приятель, каза г. М. Бенли и се замисли. Шествието замина.

— Ето какъвъ е този свѣтъ, проговори М. Бенли, до вчера живъ, богаташъ, въ болярски палати, а днесь — въ гроба.

— Да ли е направилъ нѣщо благодѣяние при живѣ, за да се споменува слѣдъ смъртьта си? попитахъ азъ М. Бенли.

— Не вѣрвамъ, отговори, защото бѣше скѫперникъ.

— А каква полза, почнахъ азъ думата си, отъ всички тия салтанати? Музика свири, свещеници свѣтло облѣчени, златоукрасената траурна колесница на покойния тежи отъ купове вѣнци, цѣлъ керванъ отъ пайтони, и каква полза отъ всички тия? Само днесь ще се говори изъ града за покойния, и за какво, за великолѣпното му погребение. Утрѣ всѣки ще го забрави. *И память его погибе шумомъ*. А при толковато му богатства, не можа ли часть отъ него да отдѣли, че още при-

живѣ да направи нѣкое благодѣяние за града, та, догдѣ е живъ, да му се радва всѣки съ една истинска признателность, че и той да се радва приживѣ на стореното си добро, че сега слѣдъ смъртьта му всѣки да го споменува? Споредъ мене, по-голѣмъ споменъ за единъ богатъ човѣкъ не може да бѫде другъ отколкото да спомогне на еднородцитѣ си, които иматъ нуждата му и които, възползувани отъ благодѣянието му, ще си го споменуватъ съ благодарность во вѣки вѣковъ.

— Азъ усѣщамъ къмъ кѫдѣ се фъргатъ пакъ каменитѣ, продума М. Бенли съ една свойствена нему простота, но ти иди си сега, че азъ ще си помисля малко. Ела утрѣ по това врѣме.

Намѣрихъ му най-сетнѣ гъделя, си помислихъ азъ, и си отидохъ радостенъ.

На другия день отивамъ при М. Бенли. Слѣдъ малко приказки, той весело ми казва: — „Ето ти по сто рубли въ годината помощь за дивдѣдовското училище, но искамъ ти да бѫдешъ тамъ учитель. Когато си идешъ, ще ми пишешъ, кои още села около Шуменско иматъ нужда отъ помощь. Азъ съмъ намислилъ да спомогна още на 10 села по 10 минца". Не се знае вече, какъ съмъ благодарилъ г. М. Бенли. Но да имахъ крилѣ, че да прѣфръкна въ Шуменско и по-скоро да занеса радостната вѣсть.

Да не продължавамъ: М. Бенли, догдѣ бѣхъ учитель въ селото му, пращаше по 100 рубли. А на десетьтѣ села, назначени отъ мене и отъ братя х. Стоянови — шуменци, изпраща почти 10 години наредъ по 10 минца. Поддържа и ученици въ Кенигрецъ за бѫдещи учители (Кралевъ-градецъ). Не ща да говоря за богатото му завѣщание, въ което всичкия си движимъ и недвижимъ имотъ отъ стотина хиляди жълтици опрѣдѣляше за гр. Шуменъ и за околнитѣ села. Хора чернодушни слѣдъ смъртьта му сполучиха да развалятъ завѣщанието му, и благодѣянието на М. Бенли си остана само съ това — извършено прѣзъ живота му.

Но тукъ въ с. Дивдѣдово ме уби селска чорбаджийска злоба. Богатъ, но глупаво славолюбивъ до нѣмай-кѫдѣ селянинъ чорбаджия, на име Тодоръ Равнеовлу, който искаше само той да бѫде пръвъ въ селото си, отъ завись, че мосто име се издигна много повече прѣдъ признателнитѣ селяни, и него нито зачитаха, нито питаха за нѣщо, съ своитѣ клевети ме наскърби до толкова, щото азъ се принудихъ неволно да напустна учителството си на половина въ третата година.

* * *

Прѣзъ год. 1858. нашата вѣчна благодѣтелка Русия благоволи да приеме отъ нѣкои градища изъ нашенско млади ученици, да се възпитаватъ въ рускитѣ училища на тамкашни разноски за бѫдещи учители въ България. Моитѣ признателни приятели въ гр. Силистра, отъ милость къмъ мене, удобрили отъ Силистренско моя втори синъ Димитра, който още тогава заминалъ за въ Одеса.

Родителска милость ме подбуждаше да ида да го видя, като отъ 4—5 години не бѣхъ го виждалъ, още повече, че той ми извѣсти, какъ не е дотамъ добрѣ въ здравието. Той бѣше ученикъ тамъ въ семинарията. На това ми желание дойде единъ добъръ случай да ми спомогне. Въ градъ Шуменъ се строеше въ долната махала голѣма църква. Като нова, тя имаше нужда отъ много вътрѣшни потрѣби. Въ долната махала живѣеше единъ отъ срѣдна ржка гражданинъ на име Ради Желѣзовъ Гйокчеренли. Р. Ж. Гйокчеренли, смѣло мога да кажа, бѣ единъ отъ рѣдкитѣ по добрината си българи. Обичаше училищата, църквитѣ, стараеше се и дѣломъ и словомъ за прѣуспѣването имъ. Обичаше искрено учителитѣ, често ги прибираше у дома си, гощаваше ги; драго му бѣ да се приказва съ учени хора. За доказателство на това ще кажа, че слѣдъ освобождението ни неговитѣ признателни граждане го избраха за пръвъ градски кметъ Той обичаше и мене като учитель; той бѣ единъ отъ помощницитѣ, утѣшителитѣ въ моитѣ скърби и неволи. Явихъ му желанието си. Съ цѣль да се спомогне и на мене, и да може да се направи нѣщо помощь отъ настоятелството на новата църква, той прѣдума черковнитѣ епитропи отъ новата черква да ми спомогнатъ съ пѫтни разноски съ увѣрение, че даскалъ Рашко ще направи нѣщо повече помощь за новата черква. Дадоха ми пѫтни разноски, отидохъ въ Одеса, видѣхъ се съ любезния си синъ, който при всичкото си слабо здраве силеше се да продължава за да свърши учението си. Училището въ странство като да бѣ го съвършенно възродило. Неговото горещо желание бѣ, какъ-какъ да свърши курса на наукитѣ си съ отличенъ успѣхъ, така щото да оправдае отеческитѣ грижи, благитѣ намѣрения на нашата доброжелателка Русия и послѣ да бжде полезенъ на страждущето си отечество. Каква радость, какво утѣшение за мене, като гледахъ прѣдъ себе си синъ почти на 19 години да ми говори съ доста зрѣлъ умъ, всичко за въ полза на отечеството, за което и азъ бѣхъ толкова пострадалъ.

И азъ знаехъ да се радвамъ на добри дѣца, и азъ знаехъ, що ще каже да ги възпиташъ добрѣ, но разбрахъ въ послѣдно врѣме, че не всѣки, който желае да бжде възпитатель на обществото, може да бжде и добъръ възпитатель и на дѣцата си. *Двѣ дини не се носятъ подъ една мишница.*

Всичкитѣ ми дѣца останаха съ едно първоначално учение, драго ми бѣше, че поне тоя ми синъ, благодарение на други благодѣтели, ще излѣзе съ по-високо образование за въ полза на отечеството. Азъ не можахъ и да не се позамисля прѣдъ видъ на неговото слабо здравие. Но трѣбваше да свърша нѣщо и по посланието си, което ми бѣ спомогнало да дойда въ гр. Одеса и тогива да помисля за сина си.

Честитъ бѣхъ да се запозная съ виднитѣ членове отъ Българското настоятелство въ Одеса[1]) г-да г-да Тошкови, Миронови, Палаузови и

[1]) По случай 100 годишната паметь на знаменития руски владика и български благодѣтель Високопрѣосвещения *Инокентия*, по негово покровителство на „Българското Настоятелство въ Одеса“, ни явява нашъ единъ вѣстникъ „България“ отъ год. 1900., брой 14. слѣдую-

Рашеви. Надариха ме богато за въ полза на шуменската нова черкова. Освѣнъ 200 рубли въ брой, по цѣли колекции богати свещени одежди, цѣли тѣла черковни книги, свещени сѫдове и разни поликандили.

И принесохъ ги въ гр. Шуменъ. Останахъ пакъ безъ работа. Мисъль за сина ми Димитра въ Одеса не ми даваше покой. За мое твърдѣ голѣмо бѫдеще нещастие се появи единъ шуменецъ на име х. Юрданъ х. Вълковъ. Нему се усладило издаването на книгата, наречена *Азбученъ вѣнецъ* (съ духовно съдържание), която му доставила добра печалба. Той ми прѣдложи издаването на книги отъ духовно съдържание; обѣща всички разноски отъ него, той да ходи изъ България за спомоществователи, отъ мене само трудъ.

За печатане удобрихме едно списание подъ име „Духовни книжки", което да излиза ежемѣсечно. За печатането на книжкитѣ избрахъ града *Болградъ* въ тогавашна Бесарабия, гдѣто знаехъ, че имаше богата българска печатница при централното българско училище. Отъ радость че ще бѫда и на работа, ще бѫда и близо до Одеса до сина си, азъ, увѣренъ на тоя човѣкъ, никакви писмени условия и не направихъ.

И отидохъ въ Болградъ, започнахъ печатането на духовни книжки година 1865-та.

Въ Болградската печатница ми направиха кредитъ до 4-та книжка. Печатаха се въ 1000 екз., отъ които 800 се изпращаха въ България до съдружника ми х. Юрдана. Постоянно получавахъ писма отъ нашенско, отъ приятели, отъ настоятели, отъ съдружника, че „Духовни книжки" добрѣ отиватъ. Но пари нѣма. Кредитътъ се изчерпи въ Болградъ, безъ пари вече не искаха да печататъ. Прѣмѣстихъ се въ Браила въ печатницата на Паничкова, и той ми направи кредитъ. Но пари не идатъ.

Синъ ми Димитъръ, по съвѣтитѣ на докторитѣ, трѣбвало врѣменно да напустне училището. Азъ го прибрахъ при себе си, да ми спомага съ прѣводи отъ руски за „Духовнитѣ книжки". Захванахъ сега съ по-голѣма ревность да работя, като синъ ми бѣ при мене.

Още повече се насърдчихъ, когато се извѣстихъ отъ моя съдружникъ, че 800 сигурни спомоществователи вече иматъ *Духовнитѣ книжки* и че наскоро пари ще получимъ. *Духовнитѣ книжки* бѣха първото за въ България духовно списание. Синъ ми, радостенъ, даваше добра надежда за бѫдеща сполука и продължение на това списание, тъй като то се приемаше и четеше не само отъ свещеници, но и отъ учители, и отъ народа.

щето: „. . . Първата грижа на Архиепископа Инокентия въ Одеса е била организиране на българско срѣдище въ Одеса, което да има запознаване и ръководяща роль между българитѣ и въ Русия и въ България. Подъ негово ръководство се е образувало прѣзъ 1854 г. „Одеско българско настоятелство", на което стана първъ попечитель прѣзъ 1856 год. Той е издѣйствувалъ прѣдъ рускитѣ власти да се даде голѣма самостоятелность на това настоятелство, и чрѣзъ неговото съдѣйствие то скоро е станало наистина най-важно просвѣтително срѣдище на българския народъ. Парични помощи, книги за училища, черковни книги, черковни одежди се събираха изъ цѣла Русия и прѣзъ Одеса сѫ изпроваждани въ Българскитѣ земи отъ Варна до Охрида и отъ Рила до Атонъ. Български младежи отъ цѣла България сѫ се стичали въ Одеса и чрѣзъ Одеското Настоятелство сѫ настанявани за образование въ всичкитѣ руски учебни завѣдения". — *Ил. Р. Бл.*

И напрягаше силитѣ си нещастниятъ ми синъ, за да бѫде това списание по-народополезно. „Свещеницитѣ и учителитѣ сѫ, които ще бѫдатъ спасители на покрусаното ни отечество", често говореше синъ ми.

Една вечерь късно получавамъ писмо отъ срѣщния турски градецъ — Мачинъ отъ х. Юрдана, което гласеше, че тъй като е донесълъ събрани пари отъ спомоществователи, не може да ги прати чрѣзъ кого да е, но за по-добрѣ да съмъ прѣминелъ самъ азъ Дунава и да ги получа.

Отъ радость, всичко що имахме нѣколко пари, нея вечерь съ сина си и съ приятеля си Д. Войникова (който бѣше учитель въ Браила), направихме си една по-разкошна вечеря. Нели на другия день ще забогатѣемъ? Сутреньта съ нетърпѣние тръгнахъ заедно съ сина си за Мачинъ. А тоя злокобенъ день бѣ августъ 1-и 1865. г. Излѣзохме на мачинската скеля, гдѣто х. Юрданъ ни посрѣщна. Нашето здрависване съ съдружника бѣ засмѣно и горещо, напротивъ забѣлѣзахъ у х. Юрдана единъ злобенъ, коваренъ погледъ и рѫка студена.

— Донесохте ли пари? бѣ първата дума на х. Юрдана.

— Какъ тъй? че ние очакваме отъ васъ?

— Какъ, макъ, работата габровска. Майката (капиталътъ) подлудѣ, изѣде себе си, изѣде и печалбитѣ, и азъ додохъ да ви заведа въ Шуменъ, за да си прѣгледаме смѣткитѣ.

Азъ изтръпнахъ.

— Бе х. Юрдане, ти шегувашъ ли се, или се подигравашъ съ насъ? изговорихъ азъ смаянъ.

— Всичко ще се разбере отъ смѣткитѣ, отговори той студено и намръщено. Азъ прѣтръпнахъ. Всичката ми кръвь като че се дигна въ главата ми. Кипнахъ. Въ справедливия си гнѣвъ и ядъ азъ забрахъ и каквото ми дойде до устата, проклетия и докачения издумахъ врьхъ съдружника си.

— Ти много, много да не си разпилявашъ устата, защото тукъ му казватъ хората Турско, а не е Влашко. Ако искашъ съ добро, върви съ мене за Шуменъ, ако ли не, ей ги двама заптиета приготвени стоятъ, вързанъ ще те закарамъ. Още ако искашъ да знаешъ, азъ вече не съмъ книжарь, а турски *муфетишинъ* (ново название на турски чиновници — гърци, ерменци, българи, които повечето служеха на турското правителство като доносчици — шпиони). А ти добрѣ си знаешъ боклуцитѣ въ Силистра и Русе, гдѣто те иматъ за бунтовникъ.

Като чухъ тия думи, отъ ядосанъ азъ станахъ по-мекъ и отъ восъкъ, особено като видѣхъ двамата жандарми, които стояха малко надалечъ отъ насъ.

Плюнката ми засъхна въ гърлото, языкътъ ми се схвана, краката ми се разтреперaха. Насмалко да падна. Съ подкосени колѣнѣ азъ се сложихъ на единъ камъкъ, близу до Дунава. Синъ ми, съ погледъ на изуменъ човѣкъ, гледаше ту съдружника ми, ту мене. Като ме видѣ въ зло положение, той като че си даде сила на себе си. Той попита х. Юрдана:

— Е, сега какво искашъ отъ насъ?

— Искамъ баща ти, отговори гордо Хаджи Юрданъ.

— Тогава остави ни да идемъ въ Браила да си поуредимъ работитѣ и ще додемъ двама въ Шуменъ.

— Я вижъ, отговори съ една подигравка х. Юрданъ, има ли зелено подъ язика ми? и си отвори грозно устата. Че не съмъ лудъ да изтърва лова, догдѣто е въ ржцѣтѣ ми!

Синовната милость надви всичко.

— Тогава остави баща ми, видишъ го, че той още тукъ изгуби и ума и дума, каза му синъ ми.

— Добруджанскитѣ голи полета ще го свѣстятъ. Турскитѣ сждилища ще му докаратъ ума въ главата, изговори надмѣнно х. Юрданъ. И синъ ми видѣ, че се намира прѣдъ едно грозно чудовище, той се обърна на молба за милость. Но въ тоя звѣроподобенъ човѣкъ нѣмаше ни капка милость.

— А какво ще правишъ баща ми? Видишъ го. Ей тамъ ще падне мъртавъ. И тогава каква полза? вземи само мене, остави него да се върне въ Браила. Азъ за всичко ще отговарямъ.

— Тукъ не ще само отговорность, тукъ се искатъ пари да покриятъ загубитѣ ми, а ти не можъ намѣри пари. Баща ти има приятели въ Шуменъ, по селата и като се види на тѣсно, той ще намѣри.

— Добрѣ, азъ, ако нѣмамъ пари, младъ съмъ, ще учителствувамъ, ще слугувамъ, ще робувамъ и ще ти се наплатя, само баща ми остави.

— Съгласявамъ се да оставя баща ти, но само съ тия условия, че ти заедно съ брата си, който е учитель въ гр. Шуменъ, ще теглите всички загуби, които се появятъ въ смѣткитѣ. И за това ще ми дадете удостовѣрение, подписано отъ тебе и отъ баща ти, което да има сила прѣдъ сждилищата.

Съ надежда на правото си, ние се съгласихме да му дадемъ такова удостовѣрение. И свършихме. Прѣгърнахъ сина си, цѣлунахъ го, безъ да си помисля, че това ще бжде послѣдното ни цѣлуване и сжщинска жива раздѣла. Азъ не видѣхъ отъ то на сетнѣ сина си, освѣнъ гроба му! Убитъ тѣломъ и духомъ азъ тръгнахъ за въ Браила. И оставихъ агне въ вълчи уста!

* * *

Жалостната раздѣла съ сина ми, грознитѣ свѣдѣния, които получавахъ по неговата сждба, всички тия обливаха съ кръвь родителското ми сърдце и прѣгъваха нá-двѣ старческитѣ ми вече кости. У мене не остана ни сила, ни куражъ. Лишенъ отъ едничката си подпорка и утѣшение — отъ моя милъ синъ, обремененъ съ дългове по „Дух. книжки“, лишенъ дори отъ насжщния си хлѣбъ, азъ изгубихъ охота за каквагодѣ работа, а камо ли да слѣдвамъ да пиша автобиографията си. И каква полза? За кого? Азъ се отчаяхъ за всичко.

Едва слѣдъ год. 1874. си спомнихъ за биографията си. И рекохъ да я допълня. Но тукъ и по-нататъкъ приложенитѣ ми свѣдѣния въ

биографията ми ще бѫдатъ твърдѣ кратки. Въ това положение, въ което ме постави злата сѫдба, мисля, че и това, което ще пиша, е достатъчно.

Отъ оскѫднитѣ свѣдѣния, които получавахъ изъ Турско по сѫдбата на сина си, извличамъ само тия:

Синъ ми Димитъръ е билъ подкаранъ отъ х. Юрдана пѣшъ прѣзъ цѣлата Добруджа до гр. Шуменъ, гдѣто е падналъ боленъ. Слѣдъ оздравянието му х. Юрданъ го подкаралъ по сѫдилищата, като искалъ съ смѣтка въ рѫка едно обезщетение по „Духовнитѣ книжки“ гр. 25,000. Като турски шпионинъ, на х. Юрдана смѣткитѣ му сѫ биле одобрени отъ турскитѣ сѫдилища. Слѣдъ 2 годишно разкарване сина ми отъ шуменскитѣ сѫдилища до русенското главно вилаетско сѫдилище най-сетнѣ е билъ отсѫденъ да заплати тия 25,000 гр. На край синъ ми е билъ фърленъ въ турскитѣ грозни затвори.

И ни единъ милостивъ гражданинъ, ни единъ отъ моитѣ, божемъ, приятели не се застѫпилъ за сина ми, за неговата въпиюща правда! И не само че никого е нѣмало, който да се застѫпи за неговата невинность, не само че не е имало, кой да му даде поне едно нравствено подкрѣпление, но, като руски възпитаникъ, всѣки е странѣлъ отъ него за да не се компрометира!

Добъръ и обсипанъ съ любезности и благодарности бѣхъ, когато толкова помощи и за града, и за селата издѣйствувахъ отъ М. Бенли. Добъръ бѣхъ, когато принесохъ толкова богати подаръци отъ Одеса за новата черква въ Шуменъ, а сега ни единъ да си издаде гласа въ защита на правдата на сина ми, а да го оставятъ да гние въ затворъ! Порази ме до дъното на душата ми тая човѣшка непризнателность. Да се намѣри само единъ милозливъ човѣкъ и то не отъ гр. Шуменъ, а отъ Търново, на име Аврамовъ, който се застѫпва за сина ми. Той сполучва да намали беззаконния длъгъ отъ 25,000 на 10,000 гр., настоява прѣдъ нѣкои по-добри граждани да порѫчителствуватъ за тоя длъгъ, и работата се урежда, и сина ми, слѣдъ 6 мѣсеченъ затворъ, пускатъ на свобода. За изплащането на тоя длъгъ синъ ми се залавялъ ту на книжарство, ту като учитель въ с. Дивдѣдово. А съ такъвъ занаятъ и да прѣпитава себе си, майка си, братчета си още и новото си сѣмейство (той бѣ се оженилъ и имаше двѣ дѣца), че и дългъ да плаща, едвали е смагалъ. Най-сетнѣ се рѣшава да бѫде свещеникъ въ едно затънтено с. Авренъ, Провадийско, отгдѣто сетнѣ чувамъ жалното и скръбно извѣстие, че слѣдъ 15-дневното си рѫкоположение прѣдалъ Богу духъ въ с. Авренъ, далечъ отъ роднини, приятели и отъ своето мило сѣмейство въ година 1873-та септември 3-и.

Вѣчна ти паметь, нещастни ми сине!

* * *

. . . .

. . . .

Слѣдъ живата раздѣла съ сина си въ Мачинъ азъ отъ нѣмане работа прибѣгнахъ въ Болградъ, гдѣто по милостьта и голѣмата добрина

на г. В. Берона, директоръ на централото българско училище въ Болградъ, се настанихъ за учитель въ сѫщия градъ въ Ямболската махала. Учителствувахъ отъ г. 1865. септември 1-и до 1867. г. февруари 10-и съ 120 ученика. Лошото възпитание на тукашнитѣ прѣселени българи, още по-лошото домашно възпитание на разглезенитѣ имъ дѣца, ме принуди слѣдъ 17 мѣсеца учителствуване тукъ да напустна учителството.

Намѣри се единъ добъръ човѣкъ въ Болградъ на име *Стефанъ Богдановъ*, той признаваше лошото възпитание на тукашнитѣ дѣца — ученици, помежду които и добри, ако има, ще се изхайтятъ. Помоли ме да взема неговия синъ Стефана, да го водя съ себе си, кѫдѣто ида, и да му бѫда наставникъ. За награда, той, по мое прѣдложение, обѣща да ми спомага парично за напечатване прѣведенитѣ ми отъ славянски „Жития Светихъ“ за м. януари. И напечатахъ първия томъ. И съ тия „Жития“ нѣмá прокопсия. Азъ изгубихъ трудъ, а Ст. Богдановъ — цѣлъ капиталъ.

Пакъ я закѫсахъ. Съ обиколката си изъ Влашко по харчене „Житията“ азъ бѣхъ запознатъ и съ гр. Плоещъ. Тукъ, ако и да имаше много наши българи и доста заможни, нѣмаше българско училище. Имаше влашки, въ които се учеха почти повлашенитѣ българчета на влашки езикъ. Нѣкои родолюбиви плоешки българи ме поканиха за български учитель. Мене ми бѣ домѫчнѣло учителството и то въ Влашко, искахъ и азъ да поживѣя самостоятеленъ животъ, но какво да се прави? Види се, че кръстникътъ ми наопаки ме е благословилъ: „Злато да похванешъ, пръсть да стане“. *Ако не рай, то пакълътъ е готовъ*, рѣкохъ си и се условихъ въ Плоещъ за български учитель. Това бѣ прѣзъ год. 1869-та. Но и тукъ сѫщитѣ патила, както и въ Болградъ. Свободно живущитѣ тукъ българи забогатѣли, но това не имъ е спомогнало да станатъ по-добри хора, а напротивъ ги похабило. Невѣжеството у тѣхъ си остало, както и кога сѫ били въ Турско. Приложила имъ се една груба надутость, едно грубо своеволие. Поне нашитѣ селяни въ Турско често признаватъ невѣжеството си и ти казватъ: — „Ние не знаемъ, което знаешъ за по-добрѣ, него направи“. А тукъ всѣки казва „азъ знамъ“.

Съ учителя се отнасяха като съ слуга. Не учитель, но забавачъ трѣбва да бѫдешъ на тѣхнитѣ разглезени дѣца. Отъ най-малкия до най-голѣмия искаше да ти заповѣдва, налагаше волята си за изпълнение на неговитѣ глупави прищевки. Единъ иска да учишъ сина му само на аритметика, другъ, само на писмо, а трети — да учишъ и на влашки. Накажеше ли нѣкой ученикъ, то ще се подигне върху ти буря — дори до изпъждане.

Единъ день, въ мое отсѫтствие, се скарватъ и сбиватъ двѣ момчета. Бащата на по-богатото дохожда, пиянъ-залѣнъ, въ училището и захваща да бие, кого гдѣ завърне. Азъ се изстѫпихъ противъ тая негова несправедлива саморазправия. Мале-мила! ти ли си билъ? че като забра и мене, не ми остави и здраво мѣсто. Азъ не можахъ да прѣтърпя това си унижение, още и прѣдъ ученицитѣ. И напустнахъ. Това бѣ въ год. 1870.

* * *

Та нима само азъ страдахъ съ учителството си? Нима само азъ бѣхъ работникътъ по това първобитно трънливо поле на невѣжеството? Колко, колко учители, особено селскитѣ, страдатъ отъ подобни грубости на родители, настоятели, чорбаджии? Колко учители има, които отъ неумѣние, какъ да се отнасятъ съ ученици, родители, навличатъ, сами на себе си таквивато оскърбения и оставатъ безполезни за страната? Чрѣзъ моитѣ толкова годишни опити, като учитель и въ села, и въ градища, дали не ще имъ бѫда отъ малко-малко полезенъ въ званието имъ? Такива и много други размишления ме подбудиха да се заловя за издаването на едно учителско-родителско списание, което нарекохъ „Училище“. Мога да се похваля, че азъ прѣдварително, щомъ обмислехъ полезностьта на едно прѣдприятие, щомъ примѣрехъ силитѣ си — рѣшавахъ се. Добрѣ: *Но конь може и юнакъ може, а кога Богъ не поможе?* Съ писменъ материалъ бѣ пълна главата ми. И дописници ще се намѣрятъ, но прѣди всичко трѣбваха пари, трѣбваше читателитѣ да видятъ единъ-два броя прѣдъ себе си и тогава да имъ се иска спомоществование.

Ако би било възможно азъ бихъ отбѣлѣзалъ тукъ съ златни букви името на г-на Иванъ Стояновъ, родомъ изъ Русе, а търговецъ живущъ въ гр. Браила. О! рѣдки сѫ таквивато благодѣтели! Колко повече честито щѣше да бѫде нашето отечество, ако имаше повече подобни родолюбци, подобни благодѣтели!

На Ив. Стоянова се дължи започването, издаването на списанието „Училище“. На Ив. Стояновъ се дължи петгодишното му сѫществуване. И тъй отъ добритѣ ми читатели, учители, родители, наставници, които сѫ получавали, прочитали и, щогодѣ, ползували отъ това списание, нека споменуватъ съ висока признателность не издателя му, но Ив. Стоянова, комуто името да бѫде вѣчнопаметно, славно и прѣпрославлено въ вѣки вѣковъ.

— Ето ти, ми казва единъ день тоя високоблагороденъ човѣкъ, слѣдъ като му казахъ за рѣшението си да издавамъ „Училище“. Ето ти пресата отъ мене (малка печатница съ всичкитѣ ѝ принадлѣжности). Ти си старъ учитель, та можъ да помогнешъ на новитѣ си мѣстозастѫпници. Работи, прѣхраняй себе си, прѣхраняй и младитѣ съ опитна, здрава душевна храна. Ако можешъ да спечелишъ, ще ми заплатишъ пресата, ако ли не: Господь на тебе и ти на мене.

Е, че при такова велико за мене благодѣяние, какъ да не работя, какъ да не опъвамъ, какъ да не се мѫча да надвивамъ всички всевъзможни прѣчки, неудобства, какъ да не гледамъ, щото съдържанието на списанието ми да отговаря на желанието на единъ такъвъ рѣдъкъ патриотъ?

И започнахъ азъ съ голѣма ревность списанието си „Училище“ отъ год. 1870/71. и слѣдвахъ да го издавамъ непрѣкѫснато до г. 1875/6. равно петь години.

Но съ какви голѣми трудове и прѣпятствия! Самъ редакторъ, самъ коректоръ, самъ експедиторъ.

Но това нищо. Да се разпространява едно подобно списание изъ богатитѣ — нечувствени къмъ подобно списание — ромънски българи, да се събиратъ отъ нашенско парични помощи, чрѣзъ агенти — хора много пѫти грабители отъ сиромашко блюдо, за това бѣ нуждно и гладуване, жедуване, нощѣ безъ освѣтление, зимѣ зъзнене и пр. и пр.

. . . .

Азъ прѣдвиждамъ, че кога да е въ България ще настанатъ честити дни за подобни полезни списания, но тѣхнитѣ издатели, редактори, надали ще повѣрватъ за страданията на редактора на първото българско списание за учители „Училище“.

За това съкратявамъ оплакванията по теглилата си. Сп. „Училище“ бѣ честито да види украсени страницитѣ си съ това, което азъ желаехъ, за което и до днесъ страдамъ, а не бѣхъ честитъ да видя, именно: статии, речи, стихотворения по тържественитѣ посрѣщания въ нашенско *първия български екзархъ Н. Бл. Антимъ I.;* по посрѣщането на първитѣ наши български народни владици. Но ето че настана размирната извѣстна всѣкиму 1876. год. Нашитѣ читатели въ Влашко и България не търсеха вече да четатъ вѣстници, списания като „Училище“, но искаха да четатъ вѣстници политически — бунтовнически. И азъ се убѣдихъ, че врѣмето по възпитанието учители, родители, трѣбва да се прѣкрати и да се замѣсти съ възпитание политическо. Всичко въ движение, всичко въ подвизи и надежди за една завѣтна идея *за освобождението на България,* трѣбваше и длъжность ми бѣ да се присъединя и азъ къмъ тѣхъ.

И при такова общенародно движение за освобождението отъ вѣковното ни поробване, непростимъ грѣхъ бѣ да стои, кой да бѫде, съ сгърнати рѫцѣ и да чака на готово *освобождението си.* „Сѐ женíхъ грядéтъ въ полýнощь и блажéнъ рáбъ ѐгóже обрящятъ бдяща, недостóенъ жé ѐгóже ȍбрящетъ ѹнивáюща“, гласи единъ нашъ черковенъ тропарь. Приспособихъ го на днешното врѣме. И на работа.

Съ 18. брой „Училище“ отъ V-та му година азъ прѣкратихъ изданието му. Споразумѣхъ се съ покойния Хр. Ботева, рѣшихме да започнемъ издаването на единъ политически вѣстникъ подъ име „Нова България“.

I-я брой издадохме на голѣмъ форматъ въ Букурещъ. Но Ботева го викаше друга длъжность, нему прѣдстоеше по-великъ подвигъ отъ тоя, да пише и урежда вѣстникъ. Той напустна вѣстника, и азъ останахъ самъ да го издавамъ. Въ Букурещъ бѣ невъзможно за мене издаването му. Тамъ бѣха свирачитѣ много, които изискваха всѣкиму по свирнята да се играе. Благодарение, пакъ хиляди пѫти благодарение на печатничката ми, подарена вече отъ Ив. Стоянова, прѣселихъ се съ нея въ Гюргево, гдѣто започнахъ редовното издание на новия си политически вѣстникъ „Нова България“ подъ псевдонимъ „Бѣлобрадовъ“. Това направихъ, защото вѣстникътъ тайно се прѣкарваше и въ България, а азъ си

имахъ тамъ синове и страхувахъ се да не пострадатъ отъ турцитѣ, ако се узнае, че баща имъ Р. Блъсковъ издава бунтовнически вѣстникъ.

Тукъ се стои да спомена нѣщо за Хр. Ботева. Той бѣше единъ пъргавъ момъкъ, на възрасть около 28 год., високъ, левентъ, черноокъ и хубавецъ на лице. А неговата гореща любовь къмъ отечеството ни и неговия свободолюбивъ духъ нѣмаше никждѣ и у никого у тогавашнитѣ му връстници. За това и напустна всичко, прѣжали младостьта си и, както е извѣстно всѣкиму, юнашки пролѣ и своята кръвь за любимото си отечество.

Вѣчна слава и похвала и на всичкитѣ други мене извѣстни поборници, които така сжщо, като Ботева, си пролѣха кръвьта и загинаха млади зелени за мила свобода на майка България!

Хвала и честь за тѣхнитѣ вѣчнопаметни имена. А срамъ и проклетия на тия нехранимайковци, отъ които зная мнозина, които подъ видомъ *народни* и ужъ че ходятъ да разбуждатъ българщината, ядоха на готово, прахосваха събрани общи пари по свои гнусни страсти, лъгаха и бѣлеха свѣта подъ булото на народни доброжелатели, а когато доде врѣме да нарамчатъ пушката и да идатъ на бой срѣщу турчина, изпокриха се изъ миши дупки!

И слѣдвахъ, продължавахъ азъ издаването на в. „Нова България“ до 75. брой, догдѣто се провъзгласи „освобождението ни“, чрѣзъ редъ побѣди на руското Богохранимо и Богомъ съпоспешествуемо воинство. И завърнахъ се и азъ въ България съ такова положение, съ каквото бѣхъ я оставилъ. Но нищо отъ това. И тъй, България робиня, България потъпкана и унижена, България осждена на смърть и загинване, тъзи България днесь гледа гордо на хубавия Божи свѣтъ. Тя е днесь свободна, радва се на *своя освободитель императоръ всеросийски Александъръ втори,* радва се на своитѣ освободители, които днесь красятъ села, градища, гори и полета. Българскиятъ Левъ високо се издига отъ силната ржка на храбрия български войникъ, а българската конституция гръмогласно прѣдвѣщава на българския народъ славна, честита и трайна бждинина. Надали има по-голѣма радость за тогова, който е само мечтаелъ за българско духовно самоуправление, за българско политическо свободно самоуправление, а сега е честитъ, като е доживѣлъ, да види тия скжпи човѣшки правдини осжществени и на пълно изпълнени. Моята радость за придобитата ни безцѣнна свобода, изкупена тъй скжпо отъ нашитѣ освободители, на които (азъ бѣхъ свидѣтель на това при кримската война, при оттеглюването имъ отъ Силистренско) отчаянитѣ наши тогавашни старци цѣлуваха и трѣвата, по която за послѣденъ пжть бѣ стжпило руското воинство, и това сжщо воинство днесъ изпълни своето завѣтно благодѣяние къмъ славянството, азъ се радвахъ, думамъ, и желаехъ, щото освободенитѣ вѣчно да бждатъ искрено признателни къмъ своитѣ освободители, а тия — освободителитѣ — вѣчно да обичатъ, да се грижатъ, да закрилятъ своитѣ освободени. И тая си радость, това си желание не можехъ какъ другояче да изкажа, освѣнъ съ едно ново мое

периодическо списание, подъ надсловъ *„Славянско Братство“*. (Започнато на 1. януари 1878. год. и привършено прѣзъ сѫщата година м. ноември).

И съ това списание азъ привършихъ моята книжовна, списателска, вѣстникарска дѣятелность до год. 1879.

Привършвамъ. Но нека на край, като заключение, повторя нѣщо вкратцѣ за миналото си.

Когато бѣхъ още момче, ми падна на рѫцѣтѣ „Царственикътъ“, книга стъкмена по българската История. Ако и да не бѣхъ толкова грамотенъ, пакъ прочитането на тая книга ми направи такова впечатление, щото мене ми се чинеше, щото скоро ние може да се сдобиемъ съ това, което прѣди 400 години бѣхме изгубили. Наскоро слѣдъ това хванахъ да си мисля друго, т. е., за да имаме царство, господарство, трѣбва да имаме учени хора, които да го подготвятъ и послѣ да го управляватъ, и ние, виждъ, думахъ си азъ на ума, не знаемъ още да си напишемъ едно писмо наредъ. Даскалътъ ни, отче Костадинъ, едва умѣеше да ни напише едно черковно *азбуки,* което ние, неговитѣ ученици, прѣписвахме на костена плешка съ мастило отъ угнили вѫглища, що изравяхме изъ купищата. У мене се вроди мисъль, че по-напрѣдъ трѣбва да се учимъ, но какво учение, и самъ си не знаехъ. Прочитането на малкитѣ книжки, които хванаха да се появяватъ то врѣме на говоримия български езикъ, ми вдъхнаха мисъль, че туй е едничкото срѣдство, което ще ни окопити за да познаемъ гдѣ и какво сме били. Най-сетнѣ орисницата ме била орисала да бѫда учитель първо въ селото Дълбоки, Старозагорско, отъ год. 1837., което учителство привършихъ въ Ромъния въ гр. Плоещъ год. 1869/70. Азъ нѣмахъ никакво систематично учение, а повечето се водехъ отъ опитъ, отъ прочитане на всѣкакви книги, каквито вече ми се попаднеха. Особено подражавахъ и мѫчехъ се да се съображавамъ на новото и на по-хубавото.

Учителството ми даваше възможностьта да прѣдавамъ на моитѣ ученици онова, що съмъ знаелъ или прочиталъ. Едничката ми грижа бѣ да ги поощрявамъ да обичатъ учението. На всѣкѫдѣ и съ когото се разговаряхъ, думитѣ ми бѣха все за учението и всѣкиго съвѣтвахъ да прочита книгитѣ, които ще го вразумятъ и пр. Обичахъ труда, а още повече обичахъ и почитахъ тия, които се трудеха по умственото развитие на еднородцитѣ ми.

Дотукъ привършвамъ своята афтобиография, ако Богъ продължи още живота ми, продължи-щѫ по-нататъкъ.

Русе 1880. на Гергьовденъ.

Бѣлѣжки къмъ приказкитѣ въ Шапкаревия „Сборникъ отъ български народни умотворения", кн. VIII.—IX. София 1892.

Отъ проф. Д-ръ J. Поливка.

Слѣднитѣ бѣлѣжки съставихъ по покана отъ редактора на Министерския Сборникъ, Д-ръ Ив. Шишмановъ. Въ тѣхъ прѣдставямъ отчасть разборъ на отдѣлнитѣ приказки, като обръщамъ особено внимание върху приказкитѣ на съсѣднитѣ балкански народи, отчасть посочвамъ версиитѣ и подобнитѣ отдѣлни мотиви, както въ българскитѣ, така и въ едноезичнитѣ приказки. Показалецътъ на тия версии можеше да бѫде много по-пъленъ, ала азъ нарочно се ограничавамъ, като посочвамъ други коментари и студии: *W. Clouston, Popular Tales and Fictions*, *E. Cosquin, Contes populaires de Lorraine*, и главно коментаритѣ и студиитѣ върху разни приказки отъ *R. Köhler*, издадени въ I-вата книга на неговитѣ *Kleinere Schriften, Weimar 1898*. Понеже въ тѣзи трудове се обръща съвсѣмъ слабо внимание върху славянскитѣ версии, азъ си позволявамъ да укажа на рефератитѣ си за разни сборници отъ приказки, обнародвани въ *Archiv für slavische Philologie* и въ *Národopisný Sborník českoslovanský*.

Бѣлѣжкитѣ си прѣдлагамъ съ искреното и горещо желание, да улеснятъ бѫднитѣ изслѣдвачи на българскитѣ традиции, както въ студиитѣ имъ изобщо, така и въ ползуването имъ отъ богатия и цѣнния сборникъ на К. А. Шапкаревъ въ частность.

I. Отъ Дебърско, стр. 1.—29.

№ 1. *„Девет-те бракьа и ламіа-та сестра"*. Една майка имала деветина синове и се молила Богу, да ѝ даде още и дъщеря „та пакъ макаръ и ла́міа нека да ѥ". Тя изяла всичкитѣ си братя освѣнъ най-малкия, който избѣгалъ. Когато се върналъ у дома си, не заварилъ никого освѣнъ тая си сестра и едвамъ успѣлъ да се избави отъ нея. Приказката е напечатана и въ Сбм. кн. II. отд. 3. стр. 185. Версията е непълна. Много по-пълна е оная отъ *Пещера, Сбм. кн. IV. 3. стр. 123*. Подобни версии вижъ у *Fr. H. Groome, Gypsy Folk Tales № 14*. отъ Ромъния, *Аѳанасьевъ, Рус. нар. ск.* [3]*I. стр. 69*.

№ 50. — Сборникъ матер. кавказ. XVIII. отд. 3. стр. 392. — Schiefner, Awarische Texte, № 9. — R. Köhler, Kleinere Schriften, I. 562.

№ 3. *„Три сестри и татко им, най-малата царица“*. Откъслекъ 1. Мома войникъ; иска да ѝ узнаятъ пола. 2. Мома, грабната отъ царския синъ, двѣ години се прѣструва нѣма; съ помощьта на гарги тя рѣшава тежки задачи: да донесе вода въ рѣшето и др.

№ 4. *„Бабата, дѣдо-то, пульче-то и мачурок от“*. Баба-та и дѣдо-то се раздѣлили по между си: дѣдо-то си взелъ мачурок-от, баба-та пульчето и пратила го, да ѝ донесе парѝ. Подобна: *Hahn, Griech. alb. M. II*, 85, 303. — *Атанасије Николић, Српске нар. припов. 1842. I. 85. — Mijat Stojanović, Pučke pripov. стр. 187. № 39. — Босанска Вила V. 1890. стр. 184. — Krauss, Sag. Märch. Südslaven. I. № 26. — Mite Kremnitz, Rumän. Märchen* № 4. стр. 42. — *Сбор. матер. Кавказ. XV. стр. 138. № 17. — Meyrac, Traditions . . . des Ardennes 454. — Teirlinck* въ *Cont. flamandso, Revue des tradit. popul. III. 388. IV. 422. VI, 481. X. 362. — René Basset, Contes popul. berbères № 42. стр. 187. Nouveaux contes pop. berb. стр. 225.*

№ 5. *„Старьче, койньче и царь“*. Единъ юнакъ намѣрилъ на пѫтя „едно крило отъ едно врапче“, което считали за перо отъ жар-птица. Сетнѣ го изпратили да донесе самата птица, дъщерята на християнския царь, пръстена на принцесата, фърленъ въ морето, една дива кобила съ 40 жребета, която да издои; юнакътъ се окѫпва въ издоеното млѣко, слѣдъ него се окѫпва и самиятъ царь, но загинва. Доста добрѣ разказана версия отъ тая широко разпространена приказка вж. *Cosquin, Contes populaires de Lorraine* II. № 73. стр. 290. сл. — *R. Köhler, Kleinere* въ *Schriften*, I. 468. — *Groome, Gypsy Folk Tales* № 27.—28. и моитѣ бѣлѣжки въ *Národop. Sb. čsl.* VI. 220. — *Етнограф. Збірник* VII. 62., 85., 124., 149.

№ 6. *„Царица-та и кьерка іи ламіа“*. Подобна на № 1., обаче дѣтето е само едно и мѣстото на братята заематъ измекяри. На края арсланитѣ погубватъ ламята и оставятъ само сърдцето ѝ. Юнакътъ опекълъ сърдцето и сетнѣ „посторкалъ от сорцето семе во кукьите, ка'й іала льуди и тіие оживеле.“ Сетнѣ е вложенъ тукъ другъ сюжетъ, единъ отъ „измекьаритѣ“ се качва на трепетлика „іасика“, чака, докато се качатъ всички „змеои“, влиза въ тѣхното скривалище и грабва всички жълтици, под. както другадѣ това се случва съ разбойницитѣ, напр. въ арабската версия Али-баба и 40-тѣ крадци; може би, че не току тъй случайно и змейоветѣ сѫ 40 на брой.

№ 7. *„Ходжа и хаджиіа или неверно приіателство“*. Единъ баща отишелъ съ сина си на хаджилъкъ; дъщеря си оставилъ у дома и помолилъ своя приятель-хаджия, да я понаглеждва. Обаче той я наклеветилъ, а бащата заповѣдалъ на сина си, да погуби момичето ужъ като нечестно. Срав. *Сбм. X. 3. стр. 165. сл. — Spitta Bey, Contes arabes mod. № 6.* (твърдѣ подобна е сцената между момичето и дързкия приятель на бащата), под. турска версия *Юбилейный Сборникъ въ честь Вс. Ѳ.*

Миллера стр. 202. № 68. — Етнограф. Збірник IX. № 59. — Oskar Kallas, Achtzig Märchen der Ljubiner Esten. Verhandl. der Gel. Estnischen Ges. XX. Bd. 2. H. стр. 183. № 53. и моитѣ бѣлѣжки въ *Národop. Sb. čsl. VII. 223.*

№ 8. *„Тройцата братиіа и косметотъ“.* Най-малкият синъ си търси късмета и срѣща трима души: двамата работели, третиятъ седѣлъ безъ работа; по съвѣта на стареца (господаря) набива ленивеца — своя късметъ; този най-сетнѣ му се обѣщава, че ще работи и дава му нѣколко яйца. Въ друга версия отъ Прилѣпъ юнакътъ получава отъ късмета си кокошка, която ежедневно снася по едно златно яйце. Сбм. II. 3. стр. 181. сл. Човѣкътъ, като не можалъ да понесе яйцата, ударилъ ги о земята, и веднага се появили наоколо много стада, добитъкъ, овци, кози и др.; той не можалъ да ги събере; вълкътъ му дохожда на помощь и му събира всичко, когато му обѣщалъ, че ще му даде, каквото намѣри у дома — новороденото си дѣте. — Срав. *Archiv für. slav. Phil. XIX. 250. — Добровольскій, Смоленскій Сб. I. 573. — Klimo, Contes pop. de la Hongrie 184. 206. Вила Ст. Новаковиħа II. 1866. стр. 816.* — Понататъкъ тая приказка се слѣла съ сюжета за невѣрната сестра, която издава брата си на исполина, змея, вълка. Вж. по-долу стр. 629. бр. 205.

№ 9. *„Ложливиот юнак“.* Героятъ на приказката, заедно съ другаритѣ си „1. сýчит фортоми от пéсок“, 2. изпива морето, 3. е стрѣлецъ, 4. „чáпорел отъ éна планина на друга“. Съ тѣхна помощь извършва тежкитѣ задачи, които му възлага царьтъ, изтрайва въ пещьта и др. и по този начинъ добива ржката на царската принцеса. Срав. *Cosquin, Contes pop. de Lorraine I. 31. сл. — R. Koehler, Kl. Schriften I. 396. сл. 431. — Národop. Sb. čsl. III. 114. VI. 213. — Етнограф. Збірник VII. № 39.*

№ 12. *„Двата брата, майка имъ, по-малий отъ нихъ измекьар у поп-от“.* Единъ глупецъ окжпва майка си (въ врѣла вода). Под. Сбм. III. 3. стр. 239. сл. — *Archiv für slav. Phil.* XXII. 309. — *Schott, Walachische Märchen* 223. Взема отъ воденицата „вретеното майкьино со прешленот (отъ воденчарския камъкъ)“, качва се съ него на едно дърво и уплашва кираджиитѣ, които нощуватъ долу. Запаля оставения отъ тѣхъ тимианъ; тъкмо тогава Бога болѣло зжбъ; димътъ избавя Бога отъ болѣстьта, та възнаграждава оногова, който така му помогналъ; човѣкътъ получава отъ бога „шупельче“, като засвири съ него, всички да се разигравать. „Попътъ въ трънето“. Под. *Сбм. III. отд. 3. стр. 241. сл.* отъ Воденско. *VIII. отд. 3. стр. 136 сл.* отъ Пирдопъ; *IX. отд. 3.* стр. 185 сл. отъ Прилѣпъ. — *Вила Ст. Новаковиħа III.* (1867.) стр. 704.
№ 13. „Чудновата свирала“. — Срав. *J. Bolte, Archiv f. neuere Sprachen* 90., 289. — *Archiv f. Slaviche Philologie XVII.* 577.; *XXI.*, 276.

№ 13. *„Юнашчината на царскийот син и на двойцата му другари“.* Една бездѣтна царица ражда синъ, слѣдъ като изяжда половината отъ една ябълка, а мжжъ ѝ другата половина, която ѝ подава единъ старецъ. — Под. *Сбм. II.* отд. 3. стр. 215., отъ Костурско. Старецътъ

кумъ на дѣтето „му клалъ едно фрушче (ножче) в' десната нога и го нарекълъ Фрушчи-бег". Ако нѣкой другъ му извади фрушчето, ще умре, ако ли самъ го извади, нѣма да умре и всичко ще убие съ него. Под. както въ костурската версия. Героятъ се сдружава съ двама пехливани и се бори три дни и три нощи съ тѣхъ, първиятъ знае всичко на този свѣтъ, „шчо имат на ве́к-оф", а вториятъ прави пѫть „по сред море". Послѣ отиватъ при царя, който дава дъщеря си на оногова, който прѣскочи огъня, а дъщерята на другия царь ще вземе оногова, който прѣскочи рѣка. — Фрушчи-бей прѣскача и рѣката и огъня и дава принцеситѣ на своитѣ другари. Под. *Којанов Стефановиќ, Срп. нар. припов.* 31. — *Сбм.* XI., 3. стр. 147. — *Dozon, Contes albanais* 112. — *Archiv für Liter. Gesch.* XII. 98., 122. — *Köhler, Kleinere Schriften* I. 390. — *Hahn, Griech. alb. Mär.* I. 309. — *Mitsotakis, Griech. Märch.* 82. — *Strohal, Hrv. nar. pripov.* I. 103. — *Nar. pripov. v Soških plan.* III. 18. — *Kres* V. 507. — *Сб. мат. Кавказ.* XXI. отд. 2. стр. 242. — *Ciszewski Krakowiacy* I. 180. — *Revue trad. pop.* II. 395. — *Kennedy, Leg. fictions of the Irish Celts* 194. — Героятъ на приказката дава на другаритѣ си по едно влакно отъ косата „ко́ кье за́капит корв от овеіа влакно, да ме знайш от' су' умрел". Срав. *Archiv für Litter. Gesch.* XII. 99. — *Legrand, Contes pop. grecs* 6. 9. — Героятъ дохажда на кръстопѫть и чете на камъка: „По овіа-пот да 'о́йт чо́ек, се врашчат; а по о́віа, не се врашчат"; и ударя послѣдния пѫть. Този мотивъ се срѣща доста често, напр. *Pedersen, Zur Alban. Volks-Kunde* 12. — *Сбор. матер. Кавказ.* XIII. отд. 2., стр. 59. XIV. отд. 2. стр. 94. XVIII. отд. 3. стр. 45. — *Аѳанасьевъ, Нар. русск.*[3] I. 212. — *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* III. 254. — *Живая стар.* VII. 113. — *Ровинскій, Нар. русскія картинки* IV. 21. — *Остроумовъ, Сарты.* II. 55. 104. — *Stumme, Tunis. Märch.* II. 61. и др. — Героятъ убива по пѫтя три ламии, послѣ шесть ламии съ своя боздуганъ и най-сетнѣ поваля една ламия „висока кольку три́ мина́риньа" и я убива съ своето фрушче. Дохожда по-нататъкъ въ „конакъ со педесет одаи, въ педесетата затворена одая намира една мома". Героятъ измамва бабата, която взема съ себе си по молба на невѣстата; бабата узнава тайната на неговата сила и му изважда фрушчето отъ десния му кракъ, когато билъ заспалъ. Другаритѣ, като забѣлѣжватъ, че кръвь капе отъ косата му, дошли му на помощь, другарьтъ, който знаелъ всичко на свѣта, разбралъ, що станало, а другарьтъ, който познавалъ пѫтя до срѣдъ морето, намѣрилъ фрушчето на морското дъно, и така съживили героя. Героятъ намѣрва грабнатата отъ царя жена, а царьтъ се откупва.

№ 15. „*Простиі-от чо́ек и кадиіата*". Вълкътъ изяжда на единъ човѣкъ магарето. Хората му казватъ, че магарето му станало сѫдия. Срав. *Zs. d. deutsch. morgenländ. Ges.* XXXVI. 13.

№ 17. „*Простоти-та на Стеблевци*". Бубачето се качва на чело на спящия братъ, другиятъ фърля „со топа́нджата" и убива брата. Анекдотътъ е много извѣстенъ. Срав. *Сумцовъ, Разысканія въ области*

анекдот. литер. 166. сл. — *Худяковъ, Великоруск. ск.* II. 127. — *Clouston, Popular Tales and Fictions* I., 55. сл. — *Етнограф. Збірник* VI. № 577.

№ 18. *„Глупавите винари Стеблевци“.* Глупци се събуждатъ и мислятъ, по разни причини, че не сѫ сѫщитѣ, сетнѣ се качватъ на „еден бор“. Подъ него имало мъгла, помислили, че е вода и скочили въ нея; въ версията отъ Пиротъ *Сбм.* XIV. отд. 3. стр. 110. вематъ мъглата за ярина (козина) и скачатъ въ нея; другадѣ скачатъ въ цвѣтуща ливада, въ вода и пр. Срав. *Сумцовъ ор. с.* стр. 18. сл. — *Köhler, Klein. Schriften* I. 112. — *Етнограф. Збірник* VI. 239. — *Wisla* VI. 273. VII. 82. — *Revue des trad, popul.* XII. 491. — *Sebillot, Litter orale de la H. Bretagne* 253. — *Contes pop. de la H. Bret.* 243.

№ 20. *„Троицата бракьа“.* Под. *Krauss, Sag. Märch. Südslav.* II. № 122.

II. Отъ Охридско, стр. 29—221.

№ 24. *„Трите девойкьи трудни и царот“* = *Бълг. прик.* № 6. Приказката принадлежи къмъ сюжета за мѫдрата мома. Срав. *М. Драгомановъ. Слав. сказ. за рождението на Константина Вел. Сбм.* II. 172. — Сходна е турската версия *Юбил. Сбор. Вс. Миллера* стр. 189. № 10.

№ 26. *„Кумови слама“* = *Бълг. прик.* № 14. — Срав. *Ad. Strausz, Die Bulgaren,* 33. — Под. *Schott, Walach. Märch.* стр. 285. № 37. — *Этногр. Обозр.* кн. 45. стр. 170. *(Арм. Елисаветнолъска губ.).*

№ 27. *„Само месо дома дошло“* или *„питомите животни и дзверо'ите“* = *Бълг. прик.* № 27. Това е версия отъ разпространения сюжетъ *„Bremer Stadtmusikanten, die Haustiere im Waldhause“.* Срав. *Köhler, Klein Schriften* I. 424. — *Атан. Николић, Срп. нар. припов.* I. 1842. № 10. — *Mijat Stojanović, Pučke pripov.* № 2. — Особена черта е тази, че домашнитѣ животни (магаре-то, овен-от, лисица-та, петле-то) намѣрватъ „една кожа от волк“, натъпкватъ я съ слама и я окачватъ надъ входа въ една запустѣла воденица, въ която били се заселили мечки и вълци; съ това ги уплашили най-много.

№ 23. *„Мара пепелешка се чинит царица“* = *Бълг. прик.* № 30.— *Aschenputtel, Cendrillon, Köhler, Klein. Schrift.* I. 270 сл. — Особенъ е уводътъ: майката заплашва дъщеря си, че ще я прѣправи на крава, ако при дружкитѣ си не изпреде всичката кѫделя и така се и случва. — Сравн. грѫцката версия отъ Епиръ *(Geldart, Folk Lore of Modern Greece* стр. 27. сл.), гдѣто три преденци сестри казватъ: на която падне вретеното, ще я убиемъ и изѣдемъ; на майката вретеното паднало три пѫти и затова я убили и изѣли, само най-малката се възпротивила. Въ българската версия бащата се оженва отново и сетнѣ по настояването на жената закала кравата. Дъшерята събира всичкитѣ кости „та 'и запретфела во кла́ник-от, во пе́пел-та“. Веднажъ, когато бащата съ мащехата отишли на гости (на бракъ), „Мара 'и отме́тала коськите майчини си, шчо биле запретани во пе́пелта, во кла́ник-от“ и видѣла, че коститѣ всички се промѣнили въ злато и „секакфи ху́ба'и ру́тишча“. Подобно въ

гръцката версия дъщерята скрива майчинитѣ кости „and when she lifted up the stone, she was astonished at the rays of light which it sent forth, and raiment was found there, like unto the heavens and the stars, the spring with it flowers, the sea with its waves; and many coins of every kind“ Заварената дъщеря намѣрва подобно въ утробата на кравата сандъче и въ него прѣкрасни дрехи. — *Mijat Stojanović, Pučke pripov.* 185. — Въ сръбската приказка на *Вук. Ст. Караџић* бр. 32. „пепельуса“, въ гроба, въ който заровили коститѣ на кравата, намѣрила „великачки сандук отворен, пун, свакојакијех драгоцјенијех хальина“. Остатъкътъ се разказва като обикновено.

№ 30. „*Куцото петле и мачарок-от*“ = *Бълг. прик.* № 34. Еднаква като по-горѣ, бр. 4.

№ 31. „*Два-брата, единий-от умен, а другий-от недугав, или нечекано обогатяванье*“ = *Бълг. прик.* № 41. — Глупецътъ окжпва майка си въ врѣла вода, както по-горѣ № 12. Вола продава на „чафкьи,“ които много грачели на трепетликата, и казалъ имъ, че въ недѣля ще си дойде за паритѣ. Когато въ недѣля дошелъ и чафкитѣ пакъ много грачели, отсѣкълъ трепетликата, за да уплаши чафкитѣ и намѣрилъ имание „еден казан златни пари флорини“. Под. *Zs. deutsch. morgenländ. Ges.* 48. стр. 403. *Rivière, Contes de la Kabylie* 179. — Въ българската версия отъ Воденско Сбм. III. 3. стр. 240. глупецътъ окачва месо на едно дърво и вика разни животни да го изѣдатъ, а тѣ му оставятъ тамъ пари; другадѣ продава вола — месото на право на дървото. Сбм. I. 3. стр. 140. VIII. 3. стр. 184. — *Коста Ристић и Васа Лончарски, срп. нар. привов.* стр. 46. сл. — *Юбил. Сб. Миллера* стр. 190. № 13. — *Сумцовъ ор. с.* стр. 137. сл. — *Archiv. für slav. Phil.* XXI. 276. № 71. XXII. 310. № 692.

№ 34. „*Лисицата и волк-от или лисичината 'итрос' и волче'ата глупос*“ = *Бълг. прик.* № 58. Лисицата сама три пжти изблизва гърнето съ меда, и казва, че ходила ужъ три пжти на кръщене. Под. *Сбм.* I. 3. стр. 128. сл. № 1. — III. 3. стр. 201. сл. № 1. — IX. 3. стр. 171. № 1. (най-близка) — *Kaarle Krohn*, Bär (Wolf) und Fuchs 74., 121. — *Meyrac, Traditions des Ardennes* 458. — *Pineau, Contes du Poitou* 195. — *Revue des trad. pop.* I. 241. — *Kallas, Achtzig. Märch. der Ljutziner Esten* № 72.

№ 35. „*Волк-от создаден от дiа'волот*“ = *Бълг. Прик.* № 7. Вълкътъ хваналъ дявола за крака и го изялъ, и така „дiа'олот останал со една нога“. Под. *Сбм.* IX. 3. стр. 148. Срав. *Federowski, Lud białoruski* I. стр 191. № 725., 726, 727., 735. и моитѣ бѣлѣжки *Národop. Sb. čsl.* IV.—V. стр. 146.

№ 38. „*За лилыiак-от* (прилеп-от)“ = *Бълг. Прик.* № 10. Прилѣпътъ билъ създаденъ отъ мишката, която „оглодала нафбра-та“. Еднакво *Nowosielski, Lud ukraiński* II. 139. — *Гринченко, Этногр. матер.* I. № 12. — *Етнограф. Збірник* V. 174. — *Lud* VI. 267. — *Wisła* XIV. 776. — *Шейнъ*, Матер. сѣверозап. края II., № 201. — Срав. *Живая Старина* V. 448. — *Revue des trad. pop.* I. 120.

№ 41. *„За сжнце-то и месечината“* = *Бълг. прик.* № 15. Срав. *Сбм* XIII. 3. стр. 183. — *Живая Старина* X. 196. сл. — *B. Schmidt, Griechische Märch. und Sagen* 133.

№ 47. *„Нечесност'та на една жена“* = *Бълг. Прик.* № 36. Мжжътъ се приструва на мъртъвъ, за да узнае, какъ ще се води жена му при неговото погребение. Срав. *M. Montanus, Schwankbücher,* ed. *Joh. Bolte* стр. 105, 579. — *Revue des trad. popul* XI., 520. — *Добровольскій, Смол. Сб.* I. 355. — *Národní pohádky a pověsti Slavie* 1878. стр. 77. — *Kolberg, Lud* III., 163. — *Zbiór wiadom. antrop.* XVII. отд. 2. стр. 129. — *Лѣтопись истор. фил. общ. новоросс. унив.* III. 230.

№ 48. *Друга приближителна* = *Бълг. Прик.* № 37. Сюжетътъ другъ, твърдѣ разпространенъ. Мжжътъ изслушва молитвата на жена си (той да ослѣпѣе), съвѣтва ѝ едно срѣдство, приструва се на слѣпъ и глухъ, убива нейния любовникъ и фърля жената заедно съ любовника ѝ въ рѣка. Срв. *Benfey, Pantchatantra* I., 385. — *Rich. Schmidt, Der Textus ornatior der Çukasaptati* 28. — *Freys Gartengesellschaft ed. J. Bolte* 284. — *Montanus, Schwankbücher* ed. *J. Bolte,* 330., 517., 611. — *Z. V. VK.* VII., 324. № 12. — *Strohal, Hrvat. nar. pripov.* I. № 65. — *Kolberg, Lud* XIV. 338. — *Kolberg, Pokucie,* IV., 188. *Sadok Barącz, Bajki fraszki*² 30. — *Ciszewski, Krakowiacy* I. № 160., 161. — *Swiętek, Lud nadrabski* 420. — *Добровольскій, Смоленскій Сб. I.* 699. — *Mater. antropol-archeolog.* IV. отд. 2. стр. 227. — *Fr. Al.* S*edláček, Nár. pohádky a pověsti.* II. 20.

№ 49. *„Неучений-от поп“* = *Бълг. прик.* № 38. Еднакво *Сбм.* I., 3., стр. 120. № 3. Вж още по-долу № 256.

№ 50. *„Чесна-та невеста“* = *Бълг. прик.* № 39. Срав. *Máchal, O epose slovanském* стр. 30.

№ 51. *„Господи, брани от женска белья“* = *Бълг. прик.* № 40. Жената показва на мжжа си своята лукавость: изорава риби и го побърква така, че го считатъ за лудъ. За това мжжътъ постоянно се моли, да го упази Господь отъ женска белья. Срав. *Сумцовъ, Разысканія* въ *обл. анекдот. лит.* 84. сл. — *Mijat Stojanović, Pučke pripov.* стр. 192. — *Сбм.* II., 3. стр. 201. = *Strausz, Die Bulgaren,* 302. — *Етнограф. Збірник* VIII. стр. 59. № 23. — *Archiv f. neuere Spr. u Litter.* т. 93. стр. 212. — *Velten, Mär. und. Erzähl. der Suaheli,* 226.

№ 53. *„Двата брата или прайна до крайна“* = *Бълг. прик.* № 44. Срв. статията на *Д. Матовъ, Книжици за прочитъ* 1895. — *Archiv f. slav. Phil.* XVII., 575. XIX., 244. № 6. XXI. 297. — *Národop. Sb. čsl.* VI. 220. — *Clouston, Popular Tales and Fictions* I. 249, 464.

№ 54, 55. *„Сфекор, сфекжрва и сна'а или крайната простота“* = *Бълг. Прик.* № 46., 47. Млада жена плаче съ майка си отъ страхъ отъ опасностьта, която заплашва нероденото ѝ още дѣте. Под. *Geldart, Folk Lore of Moderne Greece* 23. Срав. *Сумцовъ* op. c. 23. сл. — *Archiv f. slav. Phil.* XIX., 255.; XXI., 269. № 171.; XXII., 309. — *Národop. Sb. čsl.* III., 111., 118. — *Етнограф. Збірник* VIII. № 16.

№ 56. *„Друга приближителна“* = *Бълг. прик.* № 48. Жената занася платно „нá блато да ю го избéлеет жабите“. Когато си идва слѣдъ нѣколко дена и ненамира платното, фърля се разгнѣвена всрѣдъ блатото и на дъното му напипва и заграбва „едно гърне полно со флорини“. Както и другадѣ, платното било продадено на статуята. Срав. *Cosquin* II. 177. сл. *Frey, Gartengesellschaft* ed. *Bolte,* 215. Жената накупила нови грънци „'и донесла дома си, 'и издýпила по мéхотъ, та 'и изобéсила по пенджерите и по джиздо'и-те“, да улови слънцето въ тѣхъ, та да може зимѣ да се грѣе на тѣхъ. Срв. *Сбм.* XI,. 3., стр. 105., — *Koehler, Klein. Schr.* I, 391. — *Етнограф. Збiрник* III. стр. 130. № 2. и моитѣ бѣлѣжки *Národop. Sb. čsl.* III., 111. — По-нататъкъ е присъединенъ мотивътъ, който наумява приказката за човѣка, що намѣрилъ и скрилъ иманието, и за неговата глупава жена. Срв. *Сумцовъ,* ор. с. 83. сл. Тукъ обаче човѣкътъ не намира иманието, а улавя царска камила съ една часть отъ царското съкровище, убива камилата и скрива съкровището. Съ това е съединенъ мотивътъ за изкусния крадецъ (Meisterdieb): една жена издирва, гдѣ има камилско месо и означава кѫщата, въ която го намира, мѫжътъ направя сѫщия знакъ по всичкитѣ съсѣдни кѫщи.

№ 57. *„Лицемерната божевница или женска подлос“* = *Бълг. прик.* № 49. Една жена излъгва мѫжа си: ужъ тайно се моли, а въ сѫщность се събира съ своя любовникъ. Мѫжътъ я изненадва, скоро тича за полицията, жената затваря вратитѣ подиръ него и пуща любовника прѣзъ други врати; сетнѣ заплашва, че ще скочи въ кладенеца, но не направя това, а само фърля камъкъ. Под. *Rich. Schmidt, Die Çukasaptati* 31. — *Montanus, Schwankbücher* ed. Bolte 338., 614.

№ 59. *„Два брата скарани и майка им или брат брата нéранит, тежко кой го немат“* = *Бълг. прик.* № 53. Изпитва се приятелството; единъ човѣкъ се прѣдставя за убийца и намира защита само при брата си. Срв. *Dunlop, Liebrecht* 252. — *Oestrup, Contes de Damas* № 4. — *Сборникъ матер. Кавказ* XXI. отд. 3. стр. 161. — *Mater. antropol. archeol. i etnograf.* II. отд. 2. стр. 101. № 73.

№ 60. *„За клањето на стари-те“* = *Бълг. прик.* № 64. Срв статията ми *Zs. V. VK.* VIII. 1898. стр. 25 сл. „Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet.“ — *С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба.* Прещампано из Истре за 1898. г. — *Караџић* I. 209. II. 128.

№ 64., стр. 82. *„Царчето Соломон и Евреинот“*. Единъ евреинъ искалъ да се ожени и питалъ Давида, коя мома да вземе. Давидъ го пратилъ при момчето Соломона, а тоя му далъ алегориченъ отговоръ. Под. *Сбм.* X., 3., стр. 146., № 2.

№ 66. *„Неученийот поп или како шчо ми кажвит гра'от ни година 'ава Велигден ни в'година“*. Под. *Frey, Gartengesellschaft ed. Bolte,* 221.

№ 67. *„Кой украде сеното, той си има му'ата на капата“*. Под. *Сбм.* XIII., 3., стр. 199. № 11. — *René Basset, Contes pop. berbères*

№ 15. *Nouv. contes berbères* стр. 208. — *Revue des trad. pop.* IV. 52. — *Am Urquell* IV. 75. — *Этногр. Обозр.* 1897. кн. 4., стр. 165.

№ 71. *„Недосетливийот джрвар или ма́гаре віаай, магаре барай“.* Единъ дърварь брои магарета и не може да ги изброи, защото не смѣта магарето, на което сѣди. Турски анекдотъ за Насрединъ ходжа. Срав. *Сумцовъ op. c. 43. — Freys Gartengesellschaft ed. Bolte, 282. — Revue des trad. popul. I. 335. VIII., 388., XI., 650., XII., 491. — Wisla VI., 273. — Václavek, Valašské poh. a pov. II. 57.*

№ 74. *„Влах-от и Враг-от (Діа'олот) или Влашката хитрос' надминеват діа'олската“.* Издад. въ Сбм. II., 3., стр. 186. сл. Влахътъ и дяволътъ пѫтуватъ заедно; по редъ единътъ получава горнището, другиятъ долнището (кореня). Срав. *Strausz, Die Bulgaren* 284 сл. — *Сумцовъ* op. c. 177. — *Federowski, Lud białoruski* I. № 558. и моитѣ бѣлѣжки въ *Národop Sb. čsl.* IV.—V. стр. 145. — *Етногр. Збірник* VI. № 206. — *Ad. Černý, Myth. bytosće łuž. Serbow* 363. — *Юбилейный Сборн. Миллера* стр. 174. — *Kallas, Achtzig Märch der. Ljutz. Esten,* 1890. сл. — Послѣ по редъ взаимно се ѣздятъ до тогава, докато другиятъ доизпѣе пѣсеньта. Под. *Аѳанасьевъ, Нар. рус. сказки*[1]*, V., 43. — Эрленвейнъ, Нар. рус. ск. № 8. — Доброволъскій I., 649.*

№ 75. *„Трите татко'и насиити (сѣвѣти)“.* Единъ баща умира и дава на сина си три съвѣта: 1) „турчинъ приятель да не фащчаш“, 2) „на жена да не вервиш“, 3) „чуждо чѫдо да не посиниш“. Героятъ изпитва истиностьта на тѣзи съвѣти. Под. *Kolberg, Lud,* VIII., 212. — *Шейнъ, Матер. сѣверозап. края* II., 241., № 112. — *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* III., 388. — *Сборникъ Харьков. истор.-фил. общ.* VI., 177. — *Остроумовъ, Сарты* II., 139 сл. — *Mussafia,* Über eine altfranz. Hs. zu Pavia, въ *Sitzungsber. der philos. histor. Cl. der Kais. Akad. Wissensch.* Wien. Bd. 64., 1870., стр. 612. сл.

№ 77. *„Женскьи-те хитрости“.* Единъ човѣкъ отказва, че женитѣ сѫ по-хитри отъ мѫжетѣ и се залага, че ще докаже това, обаче изгубва залога. Срав. *Сбм.* VIII., 3., стр. 194. сл. *Pedersen, Zur alban. Volkskunde,* 67 сл.

№ 83. *„Невиний-от сельанин и цжркфуюшчите се 'рис'іани самарции“.* Единъ селянинъ отива за първи пѫть въ черква и вижда, че всички стоятъ „со самари на-плешчи“, затова излиза и той да си намѣтне самаръ и се връща въ черква. Всички се зачудватъ и разбиратъ отъ рѣчьта му, че той ще да е „некой праведен чо'ек“. — Приказката принадлежи къмъ много разпространенитѣ легенди за справедливия простъ човѣкъ въ черква. — Срв. *Archiv f. slav. Phil. XIX., 261.* XXI., 266, 280. — *Летопис Мат. срп. т. 187., стр. 91. — Mijat Stojanović, Pučke pripov. 81., 225. — Вук Стеф. Караџић, Срп. нар. припов. 1897., стр. 330.*

№ 85. *„Дедо Господ и майсторот“.* Издад. по-рано въ *Сбм. III., 3., стр. 182.* — Под. легенда *Mater. antropol. archeol. etnograf. II., отд. 2., стр. 91., № 60.*

№ 87. *„Умот iе пáри“ = Бълг. прик.* № 20. Единъ сиромахъ си купилъ за паритѣ, които получилъ отъ царя, „рогузи“, казалъ да го закаратъ на морския брѣгъ, на който всѣка нощь излизали диви коне и оставяли всѣки по единъ „безценет камен“. Човѣкътъ ги измамилъ, заплашилъ ги съ огънь, събралъ всички скѫпоцѣнни камъни и ги скрилъ въ тухли. Тѣзи и други обикновени тухли натоварилъ на ладия, за да ги прѣвезе у дома; на морето избухнала буря, тухлитѣ били изфърлени, обаче само тѣзи, които били празни; морякътъ го обезвредилъ за всичкитѣ тухли. Под. *Weigand, Die Aromunen* II., стр. 217 сл. *Юбилейный Сбор. Миллера* стр. 198., № 47. — *Hinton Knowles, Folk Tales of Kashmir* 205. сл. — *Аѳанасьевъ, Нар. рус. ск.*[3] *II.*, 85., № 127-а, в. — *Mater. antrop.-archeol.* IV., отд. 2., стр. 40. — *Сбор. матер. кавказ.* XIX., отд. 2., стр. 107.

№ 89. *„Дедо Господ и льугьето по земiата“ = Бълг. прик.* № 22. Срав. *Сбм.* I., отд. 1., стр. 95. сл.; отд. 3., стр. 116. сл. — VII., отд. 3., стр. 164. сл. — *Máchal, O epose slovanském* стр. 92. — *Етнограф. Збірник* III., № 31. — И моитѣ бѣлѣжки въ *Národop. Sb. čsl.* III., 110. — *Сборникъ матер. кавказ.* XXIV., отд. 2., стр. 50 сл.

№ 90. *„Дедо Господ въ Бугарската земiа“ = Бълг. прик.* № 23. Съвсѣмъ подобна версия намираме въ сбирката *Erben, Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských,* стр. 207 сл. подъ насловъ „Българско гостоприемство“. Срав. *R. Basset, Nouv. contes berbères* № 91.

№ 91. *„Царский-от синъ посфетенъ“ = Бълг. прик.* № 24. Легенда за св. Алекси.

№ 92. *„Не презирай никого, презреното бидвитъ най-достопохвално или тройца братiя. Кьелешот“ = Бълг. прик. № 25.* Най-малкиятъ синъ „кьелеш“ уловилъ единъ „диф конь“, който имъ изяждалъ сѣното. Коньтъ му далъ три влакна: бѣло, червено и черно, съ които можелъ нощѣ да го вика на помощь. — Срав. *Národop. Sb. čsl.* VI., 215. — *Етногр. Збірник* I., стр. 11., № 4. — VII., стр. 84., № 45. Царьтъ обѣщалъ дъщеря си на оногова, който прѣскочи изкопанитѣ отъ него „хендеци много глобокьи и широкьи“. Срав. по-горѣ № 13. Той прѣскочилъ три пѫти и спечелилъ и тритѣ принцеси; двѣтѣ по-голѣми отстѫпилъ на братя си, за най-малката дошелъ самъ въ простата си дреха „като кьелеш“. Принцеситѣ му фърлили по една ябълка; отпослѣ двамата му братя могли да се прѣдставятъ като побѣдители, макаръ и не право. Царьтъ не искалъ келеша за зеть, но когато принцесата настоявала, опрѣдѣлилъ имъ „за седенье едно одайче, шчо било кѫде коньушницата“. Келешътъ помогналъ отпослѣ на дѣда си въ три войни противъ неприятеля и едвамъ на края се обадилъ, кой е. Срав. *Köhler, Kleinere Schriften I.,* 330., 419.

№ 93. *„Спахийскьий-от син и воскресналий-от мѫртоʼец или милостина-та донесвит големи добрини“ = Бълг. прик.* № 26. Единъ покойникъ благодари на сина на единъ богаташъ, защощо му изплатилъ дълговетѣ и се погрижилъ за неговото погребение. Срав. *Národop. Sb.*

čsl. VI., стр. 217., № 1. — *Етнограф. Збірник* VII., № 56. — *Archiv f. slav. Phil.* XIX., 251., № 33. *Folk-Lore* IX., 1898. — *Köhler, Kleinere Schriften* I., 5 сл. 80., 220 сл., 424 сл. — Българската версия е особено близка на арменската (ibid. 10., 227), сърбската и др. срав. *Köhler,* op. c. I., 441. сл. = *Archiv. f. slav. Phil.* V., 43 сл.

№ 94. *„Лжжовний-от юнакъ“* = *Бълг. прик.* 28. Храбриятъ шивачъ. Срав. *Strausz, Die Bulgaren,* 260. сл. — *Narodop. Sb. čsl.* III., 115., № 14. IV.—V., 136., 150. VI., 219. *Zs V. Vk.* VI., 76. — *Köhler, Kleinere Schriften* I., 510., 564. — *Clouston, Popular Tales and Fictions* I., 140. сл. *Сумцовъ,* op. c. 175. Въ тая българска версия сюжетътъ за храбрия шивачъ (простонародния Донкихотъ) е съединенъ съ сюжета за измамата на исполина. Тя прилича особено на нѣкои кавказски версии. Срав. *Сб. Мат. Кавказ.* XXI., отд. II., стр. 181 сл. XXII., отд. 2., стр. 4 сл.

№ 95. *„Попот и измекьар-от или шчо кье стóриш, то'а кье найдиш“* = *Бълг* = *прик.* № 33. Попътъ сключва съ слугата си условие, да изпълня всичкитѣ му заповѣди и да не се сърди при това: „кой кье се нальутит, кье му одериме една фаша опинци от грждите“. Срав. *Národop. Sb. čsl.* III., стр. 111., № 3., 4. — стр. 115., № 13., стр. 119., № 63., 69.

№ 96. *„Девойка, престорена на юнакъ (момжкъ)“* = *Бълг. прик.* № 45. — Под. *Hahn, Griech. Alban. M.* № 58. — *Archiv f. slav. Phil.* X., 224. — *А. Н. Веселовскій, Croissans-Crescens и средневѣковыя легенды о половой метаморфозѣ,* 13. сл.

№ 97. *„Царскьий-от синъ и діа'ол-от“* — *Бълг. прик.* № 81. За разлика отъ другитѣ обикновени версии, стариятъ човѣкъ, който придружава героя при баща му, т. е. дяволътъ, въ другитѣ версии — албанската, гръцката и сърбската е кьосе́, сжщо така и въ българската отъ Воденъ *Сбм. III. 3.* стр. 222. сл. съ забѣлѣжка: „тоі кіосут билъ врагут“ и въ сборника отъ *Чолаковъ,* споредъ *Archiv f. slav. Phil.* V. 79 той билъ циганинъ. Срав. *Köhler, Klein. Schr.* I. 394. сл. *Národop. Sb. čsl.* III. 113. № 9; IV—V. 135, № 25. *Юбил. Сб. Миллера* стр. 196. № 39. Героятъ не трѣбва да търси чудотворната вода между планинитѣ, които лѣгатъ една връзъ друга (симплегадитѣ), а да я донесе отъ езерото, което държи „обколисано една многу голема змиіа така, шчо гла'ата и опашката іе биле добрани едно до друго“, слѣдователно подобно както около Вавилонъ въ старата приказка. Змията доброволно дала на героя водата, защото знаела, отъ кого билъ изпратенъ, и му дала още и други съвѣти. Той билъ изпратенъ за невѣста и извоювалъ я съ помощьта на признателнитѣ животни, които билъ нахранилъ, както въ другитѣ версии.

№ 99. *„Умната девойка“* = *Бълг. прик.* № 59. Единъ човѣкъ намира една мома, прочута по мждростьта си, съ цѣль да се увѣри въ това и да я поиска за невѣста за сина си. Момата му дава остроумни и загатни отговори, които той самъ не разбира и които му обяснява единъ неговъ приятель. — Срв. *Legrand, Contes pop. grecs.* стр. 21. сл. — *Weigand,*

die Aromunen II. стр. 221 сл. *Kolberg, Pokucie* IV. 224. сл. № 50. 51. — *Етнограф. Збірник* стр. 79. № 33. — *Köhler* op. c. I. 84. сл.

№ 110. *„Лошата сна'а“* = *Бълг. прик.* № 52. Под. *Сбм.* III. отд. 3. стр. 187 № 6.

№ 101. *„Джрварчето, мачето, змиiата и рибата или стори добро и на животните, та не кай се!“* = *Бълг. прик.* № 29. Едно момче изкупило едно куче и една котка отъ дѣца, които ги мжчили, избавило една змия изъ запалена бука и за туй поискало отъ баща ѝ пръстена, който има подъ езика си. Под. *Geldart, Folk Lore of Mod. Greece* 42. сл. — *Етнограф. Збірник* VII. № 35. — *Národop. Sb. čsl* II. 102. — *Clouston, Popul. Tales and Fictions.* I. 321, 334. сл., 477. — *Köhler,* op. c. I. 440. — Героятъ поискалъ ржката на една принцеса; съ помощьта на чудотворния пръстень извършилъ задачитѣ, възложени нему отъ царя, и така спечелилъ принцесата, обаче тя го издала; като заспалъ, тя му тикнала въ носа пръстень, подлютенъ съ пиперъ, а той кихналъ и изкашлялъ пръстена, който билъ скритъ подъ езика му. Палатитѣ заедно съ принцесата били отнесени по желанието на нейния любовникъ — арапинъ, който сега билъ щастливиятъ притежатель на чудотворния пръстень. Героятъ пжтува по свѣта, по пжтя намира една риба, изфърлена на сухо, но той пакъ я фърля въ водата и така си спечелва нейната помощь (тоя мотивъ обикновено се намира въ увода). Юнакътъ намѣрилъ своитѣ дворци. Мишката измамила отъ арапина пръстена, както обикновено се разказва. Особено разширение тука е, че и мишката си натопила опашката „во пиперник-от“. Срав. *Národop. Sb. čsl.* II. 10. Пръстеньтъ падналъ отъ муцуната на кучето, когато плували по рѣката, а героятъ го получилъ назадъ съ помощьта на признателната риба. И това е една доста самостойна чърта. Срав. *R. Basset, Nouveaux contes berbères* № 111. стр. 343. сл.

№ 102. *„Завист-та заслепiава човека и до брато-убийство, но искреност-та и невинност-та всекога преодолевать или три сестри, най-малата царица“* = *Бълг. прик.* № 32. — Срав. *Grimm, K. H. M.* № 53. „Schneewitchen“. — *Gonzenbach, Sicil. M.* I. № 2., II. 206., *Zs. V. VK.* VI. 60. — *Archiv f. slav. Phil* XVII. 573 № 52; XXI. 300 № 21. Под. *Mitsotakis, Griechische Märch.* 64. = *Legrand, Contes pop. grecs* 133., особено началото. — *Weigand, Die Aromunen* II. стр. 265 сл. — *Dozon, Contes albanais* № 1.

№ 103. *„Мома Тентелина и волци“* = *Бълг. прик.* № 35. Една жена обѣщала на единъ вълкъ momиченцето си, когато оня я извадилъ отъ блатото. Срав. *Hahn, Griech. Alb. M.* II. 143. — *Sébillot, Contes espagnols* 41. — *Kaden, Unter Olivenbäumen* 17. Вълкътъ завлѣкълъ момичето „в планина та го качил на една висока iасика (тóпола)“. Вечерьта се катерялъ нагорѣ по дългата коса на момичето. Този мотивъ другадѣ е доста честъ; срав. *Pentamerone Liebrecht* I. 158. Братътъ освободилъ момичето и се избавилъ на бѣгане съ помощьта на „чешель, калап хума і калап сапун“; фърлилъ хумата, станали „кало'и до колена“,

фърлилъ чешала — станало „тжрнье", фърлилъ сапуна, станали „планинье". Така често и разнообразно се описва бѣганието отъ исполинъ, магйосникъ и пр. Сапунътъ става на грамадни планини, на гладки скални стѣни, на пр. *Geldart, Folk Lore of Mod. Greece* 164. — *Mitsotakis, Griech. Märch.* 84. — *Kolberg, Lud.* VIII. 24. — *Hinton Knowles, Folk Tales of Kashmir* 49. — *Olaf Broch, Studien slovak.-kleinruss.* 46. — Промѣната на гребена въ търне въ гора се разказва почти на всѣкждѣ. Промѣната на хумата въ дълбока каль не ми е извѣстна отъ другадѣ. Нѣгдѣ отъ фърлената земя става висока планина, както въ *Katha Sarit Sagara* (*Clouston op. c.* I. 443.), обаче това се срѣща твърдѣ рѣдко.

№ 104. *„Царский-от син или пра'ината секога надольвит"* = *Бълг. прик.* № 43. Единъ заваренъ синъ е изпжденъ, скрива се нѣгдѣ въ нѣкакви си царски дворци, собствено въ змѣйски дворци и служи на змѣя. Противъ неговата заповѣдь отваря двѣ стаи, въ които намѣрилъ кладенецъ, „што течело сфе злато"; намира и конь, съ който избѣгва. Срв. *Clouston, op. c.* I. 199. Той фърля гребень, отъ него става търне. сетнѣ „масолинк-от полн со масло"—отъ него се образува езеро отъ масло, и змѣятъ се удавя въ него.

№ 105. *„Ленго. Лениводо дете или доброто добро се исплашчат"* = *Бълг. прик.* № 56. Единъ ленивецъ фърля една риба, която била изфърлена на сухо, пакъ въ водата; всѣко негово желание му се изпълня, щомъ каже извѣстни думи; така и принцесата по думитѣ му става майка. Срав. *Národop. Sb. čsl.* IV.—V. стр. 145. бр. 582.; VI. 224. бр. 65. VII. стр. 221. бр. 28., 29.

№ 106. *„Тройца харамии и млада невеста или харамиіа-та никога не се наслаждава на харамійскьите си плодове"* = *Бълг. прик.* № 60. Обикновено харамиитѣ се отравятъ единъ други, като искатъ да си осигурятъ паритѣ, а не момата, както тука. Срав. *Fr. Rückert. Eine persische Erzählung, Zs. d. deutschen morgenländ. Ges.* XIV. 280 сл. Prinz und Derwisch. Ein indischer Roman enthaltend die Jugendgeschichte Buddha's in hebräischer Bearbeitung aus dem Mittelalter von *Dr. Nathan Weisslovits.* Mit einem Anhang von *Dr. Fritz Hommel.* München. 1890. стр. XXVII. — *René Basset, Contes pop. berbères* № 52. стр. 202. — *Nouveaux contes berbères* стр. 244. — *Етнограф. Збірник* II. 3. стр. 25 № 26. *Садовниковъ, Сказки и пред. Самарск. края.* № 89.

№ 107. *„Наржчниците или шчо е писано, то'а кье бидит"* = *Бълг. прик.* № 79. Под. *Schmidt, Griech. Märchen* стр. 68. № 3., обаче тукъ сестрата дѣйствително избавя брата си отъ змията въ разлика отъ българската приказка. Срав. *Веселовскій, Разысканія въ области рус. дух. стиха,* Выпускъ V. стр. 189. сл.

№ 109. *„Божіето провидение или шчо е Господ, не іе никой. Двайцата пжтници".* Принадлежи къмъ легендитѣ за Божието правосждие, на които разбора вж. у *Драгомановъ М., Забѣлѣжки върху славянскитѣ религиозни и етически легенди* Сбм. VII. — Срав. сжщо и *Вол. Гнатюк, Легенди з Хітарського Збірника* (Записки наук. Тов. Шевч. кн. XVI.)

стр. 31 сл. *O. Rohde, Die Erzählung vom Einsiedler und dem Engel.* Rostocker Dissertation 1894. Zs. V. VK. 1895. 66. — *Kulda-Pleskač, Moravské národní pohádky a pověsti,* III., 20. сл. *Босанска Вила* II., 1887., стр. 106. сл. Долу на стр. 442. бр. 257. е приведена въ прѣводъ подобна грьцка версия.

№ 112. *„Сельанин-от, Христосъ, Св. Петар и Ар. Михаилъ“.* Издадена по-рано въ *Сбм.* III. отд. 3. стр. 180. сл. Единъ човѣкъ си търси кумъ, но само праведенъ кумъ, и това е смъртьта или както въ българ., сърб. и ромън. версии, арх. Михаилъ. Срв. *Сбм.* II. отд. 3. стр. 200. III. отд. 3. стр. 175. XVI.—XVII, 3. И въ послѣдния томъ отъ Мориовско! *Босанска Вила* II, 1887. стр. 350. — *Lazăr Şainénu, Basmele române* 893. сл. — *Joh. Bolte, Das Märchen vom Gevatter Tod. Zs. V. Vk.* IV 34. — *Paul Sebillot, La mort en voyage. Archivio per lo studio delle tradiz. pop.* IV. 423. сл. — *Národop. Sb. čsl.* IV—V стр. 144. № 368.

№ 114. *„Една сестра мегьу девет братіа“* = *Бълг. Прик.* № 78. Една жена родила все синове, които я заплашватъ, че ще отидатъ по свѣта и нѣма да се върнатъ, ако не имъ роди и сестра. Съобщава имъ се невѣрно извѣстие, че майката родила още единъ братъ, за туй си отиватъ. Сестрата ги търси. За жалость приказката не е пълна. Срав. *Pentamerone-Liebrecht* II. 97. — *Худяковъ, Матеріалы* 77. сл. (финска). — *R. Basset, Cont. pop. berbères* № 35. стр. 72., 177. *Lemke, Volksthüml. in Ostpreussen* II. 185. — *Rivière, Contes pop. de la Kabylie* 45. сл.

№ 115. *„Три сестри прельки — най-малката царица или пра'инатъ и невинносʼ-та 'секога надвиват, а злобата опропастіават“.* Три сестри си приказватъ, какви дарове да принесатъ на царя, който ще се ожени за една отъ тѣхъ. Най-малката обѣщава, че ще му роди „мжжко дете со звезда на челото и едно момиче со месечина на гжрлото“. Царскиятъ синъ ги слушалъ и се оженилъ за най-малката. Завистливитѣ сестри я прѣслѣдватъ, прѣмахватъ дѣцата ѝ (убиватъ ги или фърлятъ въ водата, въ каца), подфърлятъ ѝ кученца (щенета) и пр. Срав. *Narodop. Sb. čsl* II. 97. № 22. — IV.—V., 135. № 22.; VI. 219., № 17. *Köhler,* op. c. I. 565. сл. *Zs. d. Deutsch. morgenländ. Ges* XXXVI. 259. сл. *Юбил. Сбор. Миллера* 175., 178., 203. — *Сб. Матер. Кавказ.* XXIII. од. 3. стр. 31. сл.

№ 116. *„Мжшча'а и пашчерица или шчо мислиш другьему, ти до'ожда на главата“.* Една пащерица се попаднала въ колибата на една баба, попоскала я, но ѝ казала, че въшки и гниди не вижда, а само бисери и злато; хранила кокошкитѣ ѝ (собствено змии и гущери) и най-сетнѣ си избрала най-лошиятъ сандъкъ, който обаче билъ пъленъ съ злато, сребро и безцѣнни камъни. Слѣдъ това мащихата изпратила при бабата собствената си дъщеря. Срв. *Zs. V. Vk.* VII. 401. сл. — *Bladé, Cont. pop. recueillis en Agenais* № 3. p. 149.

№ 117. *„Зме'овскьий-от зет, шчо нашол пари во хан'от“.* Въ една одая на хана имало таласъмъ; отъ стѣнитѣ се отзовава нѣкой „да излезамъ? да излезам?“ Човѣкътъ неустрашимо казалъ: „излези де, да те

видя, кой си". Стѣната се срутила и иманието се изсипало отъ нея. — Срав. *Аѳанасьевъ, Руск. нар. ск.*³ 115. сл. № 134. — *Трейландъ, Латышскія ск.* 93. — *Federowski, Lud białoruski* I. стр. 47. № 146. Присъединенъ е фрагментъ отъ другъ сюжетъ: човѣкътъ, като бѣгалъ, влѣзълъ въ кѫщата на деветима братя — „змеʼоʼи", при всичко че тамъ смъртьта го заплашва, тѣ го приематъ и му даватъ сестра си за жена, защото се прѣдставялъ, че е тѣхенъ другарь — змѣй.

№ 119. *„Човекоіадец-от и децата му".* Жената опекла на мѫжа си „едната си босица" вмѣсто гълѫбчето, което била откраднала котката. На мѫжа дотамъ се усладило човѣшкото месо, щото поискалъ да изѣде и дѣцата си. Под. *Сбм.* III. отд. 3. стр. 213. сл.; IV. отд. 1. стр. 513. сл. *Geldart, Folk Lore of Mod. Greece* 31. — *Атанас Николић, Срп. нар. припов.* 1842. I. стр. 128. — *Юбил. Сборникъ Миллера* стр. 198. сл. № 52. — *Olaf Broch, Studien slovak.-kleinruss.* 44. сл. — Дѣцата избѣгали и фърлили 1) чешель — отъ него „дреʼо до дреʼо", 2) сапун — отъ него „сапун до сапун" (а не езеро), 3) „брич-от" — отъ който не станала „широкая дорога, усаженная острыми ножами и мечами вверхъ", както се казва въ Сб. мат. Кавказ. XXIV. отд. 2., стр. 156. — или „высокая неприступная гора", както въ *Остроумовъ* Сарты, II., 19. — а „брич до брич"; впрочемъ и у *Pentamerone* фърлениятъ кѫсъ желѣзо станалъ „ein Feld von geschliffenen Scheermessern *(Pentamerone Liebrecht I. 73).* — Присъединенъ е по-нататъкъ единъ сюжетъ, както *Сбм.* III. 3. стр. 44.; IV. отд. 1. стр. 515., *Geldart* Юбил. Сбор. и пр.); като бѣгало момчето, пило отъ водата на елена, безъ да слуша сестра си и се промѣнило на еленъ (другадѣ на агне, като пило отъ агнешка стѫпка). Еленътъ (агнето) избавя сестрата (жената) на царя, фърлена въ водата. Срв. Köhler I., 438. № 44. *Аѳанасьевъ, Нар. руск. ск.*³ II. стр. 147. сл. № 146. — *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* III. 267. — *Karłowicz, Pod. i bajki na Litwie* № 17. — *Davojna Sylwestrowicz, Pod. Żmujdzkie* I. 43. — *Wisła* 1894. стр. 237, 799. — *Zbiór-wiad. do antropol. kraj* IX., 3. стр. 89. № 8. — *Kolberg, Pokucie* IV. 10. — *Ciszewski, Krakowiacy* I. № 64. — *Němcová, Slovenské pohádky a pověsti.* II., 17. — *Jones et Kropf, Magyar Folk Tales* 220. — *Остроумовъ, Сарты* II., 97. сл. — *P. Arfert, Das Motiv von der unterschobenen Braut* 21.

№ 120. *„Поп-от клеветник, лошата свекѫрва и пострадалата от них мома-невеста: наказание на пѫрвите".* Еднаква съ бр. 7., но много по-обширна. — Когато мѫжътъ отива на война, казва да заведатъ невѣстата заедно съ дѣтето въ планинитѣ и тамъ да я убиятъ. Обаче талигаджията не я убилъ. Тя си купила мѫжки дрехи, наела си едно кафене и напечатала по вѣстницитѣ „поʼелья от царот да дойдатъ" въ единой си градъ и кафене всички подписани, защото царьтъ искалъ да имъ заржчи нѣщо, и написва всички имена: на мѫжа си, свекърва си, на талигаджията, бащата, брата, попа и пр. Когато се събрали въ кафенето, тя имъ разказала всичко. Тукъ има слѣдователно нѣкои особени, характеристични, модерни промѣни.

№ 121. *„Честната жена и нечестните три попо'и. Искустно наказание на последните за нечестност-та им“*. Срав. *Jos. Bédier, Les Fabliaux,*[2] 238. — *Clouston,* op. c. II. 344. — *Frey's Gartengesellschaft ed. Bolte* 281. — *Шейнъ, Матер. съверозап. края.* II. № 99. — *Karłowicz, Pod. na Litwie* № 23. — *Етногр. Збірник* VIII. № 25, 26. IX стр. 11. № 7

III. Отъ Кичава, 221.—269.

№ 123. *„Добро-то (арното) никой пат не гъинит“.* Едно дѣте намѣрило единъ старъ орелъ, хранило го прѣзъ лѣтото, докато порасло отново на орела крилото. Орелътъ му обѣщава помощьта си. Подобно се начева другъ единъ сюжетъ у *Аѳанасьевъ, Нар. руск. ск.*[3] II. 68.— *Гринченко.* II. № 182. — *Добровольскій,* I., 569. — *Етнограф. Збірник* VII. 212. — *Сборн. мат. кавказ.* XVIII. отд. 3. стр. 87. XIX. отд. 2. стр. 8. Героятъ избавя дявола отъ вълка, вълкътъ застрашава живота на дявола, срв. горѣ брой 35., а дяволътъ му обѣщава помощьта си, под. *Драгомановъ, Малорус. пред.* стр. 43. № 4. — *Гринченко,* II, № 66. Сетнѣ фърля рибата отъ брѣга въ рѣката. Съ тѣхната помощь се скрива така, че хубавицата не може да го намѣри и трѣбва да го вземе за мѫжъ споредъ договора. — Срав. *Köhler, Klein. Schriften* I. 407. сл., 559. сл. *Máchal H., O bohatýrském epose slovanském* I. 201. сл.

№ 124. *„Пра'ина-та іе до краина, а лошотиіата не е до века“.* Под. бр. 115. За разлика отъ тая версия и еднакво както въ другитѣ версии синътъ на изпѫдената царица тръгва да извоюва най-голѣмата хубавица на тоя свѣтъ „дуньаа-гьузель“, обаче него пращатъ за жива вода, говореща птица и пр. Срав. *Сбм.* X., отд. 1. стр. 271. прим.

№ 125. *„Слепий-от цар и син му“.* Синътъ отива за три ябълки, които зрѣятъ на една ябълчница на край земята на една планина, „шчо се отфорат един пат на годината и веднаш се затфорат“. Това е уводъ къмъ другъ разпространенъ сюжетъ, гдѣто трима синове се пращатъ за лѣковити ябълки, жива вода и пр. Срв. *Köhler,* op. c. I. 562. Ябълката се намира между планини, които отъ врѣме на врѣме се затварятъ (симплегадитѣ). Срав. *Köhler,* op. c. I. 367., 397., 572. — *Сбм.* IV. 3. стр. 124.; X. отд. 1. стр. 271. — *Шапкаревъ,* Сб. VIII. 226. — *Аѳанасьевъ, Поэтич. воззр. Славянъ на природу* II., 350.—4. — *Босанска вила* VI. 123. — *Jones et Kropf, Magyar Folk-Tales* 256. — *Fr. H. Groome, Gypsy Folk-Tales* 32. — Героятъ се хваща въ тая планина, защото не се задоволява съ ябълкитѣ, а се навежда да вземе една малка кутия, която съгледалъ подъ ябълката (дървото). Дохажда въ другъ подземенъ свѣтъ, продава ябълкитѣ и спечеленитѣ пари похарча съ другари. Като изразходва всичко, приятелитѣ му го напущатъ и той се отчайва. Тогава намира кутията, която билъ забравилъ. Като я отваря, вижда въ нея „дванаісет малкьи сфекьичиньа“; като запаля една свѣщица, „се іави една най-'уба'а самовила и вати да играт чудно 'оро“. Като я изгася, момата му дава шепа жълтици и изчезва. Съ тая кутия спечелва цар-

ската дъщеря и най-сетнѣ и самъ става царь. Под. *Geldart,* op. c. 137. сл., гдѣто вмѣсто кутията се явява свѣтилникъ: „when they had lit the chandelier, forty maidens, fair as the fresh fountains, appear, loaded with treasure, and each one with a musical instrument in her hand and after supper they begin to play and to dance, thas it was a sight to see“.

№ 126. „*Царе'а кьерка, ламиіа*“. Под. като бр. 1., 6.

№ 128. „*Чо'екот немат вера (довѣрие) или чо'ечка-та непризнателность*“. „Le lion perdu“. *Kaarle Krohn, Mann und Fuchs,* Helsingfors 1891. стр. 38. сл. — *Сбм.* III. отд. 3. стр. 200. — *Köhler, Klein.* Schr. I. 50., 96., 412. сл. — *Clouston* op. c. I. 262. сл. — *R. Basset. Cont. pop. berbères* № 3. стр. 134. — *Zs. V. Vk.* VI. 339. *(alban).* — *Етнограф. Збірник* II., статья 2. стр. 19. — *Archiv f. slav.* Phil. XIX., 258. XXI. 267, 290. — *Сб. мат. Кавказ.* XXIV. отд. 2. стр. 26. сл. — Въ тая версия има нѣщо особено, то е, че змията не е избавена отъ пламналото дърво, нито изподъ камъка и пр., а е намѣрена въ „врчфа“, която единъ рибарь изтегля отъ водата. Когато човѣкътъ затваря змията въ тая врѫчва и я фърля въ водата, змията се заклева, че ще изѣде първия човѣкъ, когото види.

№ 130. „*Умот и Ризик-от или колку да си касметлиіа, без ум ништо не чиниш*“. Срв. *Сбм.* отд. 3. стр. 149. X. отд. 3. стр. 133. *Сб. мат. Кавказ.* XXIV. отд. 2. стр. 276.

№ 131. „*Од речено не се избегу'ат*“. Единъ магьосникъ казва на царя, че челъ въ звездитѣ, какво едничката му дъщеря ще се ожени за сина на най-бѣдни хора въ града, който се родилъ тъкмо тая нощь. „Марко богатиятъ“. Срв. *М. Драгомановъ, Слав. сказания за рождението на Константина Велики Сбм.* II. отд. 1. стр. 156. ст.; други български версии *Сбм.* VI. отд. 3. стр. 110. № 2.; VII. отд. 3. стр. 154. сл. 175. — Срв. *Národop. Sb. čsl.* III. 5. сл. 118. бр. 55.; IV. — V. стр. 135. бр. 26.; VI. 221., бр. 38.; VII. 222. — *Kallas, Achtzig Märchen der Ljutziner Esten* № 36. — *Етногр. Збірник* VII., 142. VIII. 8. — *Weigand, Die Aromunen* II стр. 235 сл.

№ 132. „*Касмет-от на чое'ка, пак си іе негоф касмет или сирома'ий-от селанецъ и богатий-от чужденецъ*“. Фрагментъ отъ легенда под. на оная въ *Сбм.* IX. отд. 3. стр. 162. сл. — Срав. *Archiv f. slav.* Phil. XXI. 281. № 131. — *Clouston,* op. c. I. 400 сл.

№ 133. „*Лошата жена, пó-зла и от љута змиіа*“. Вариантъ отъ извѣстната приказка, за която разправя *Gustav Meyer, Essays und Studien,* I, 203. срв. сѫщо *Zs. V. Vk.* VI. 324. — *Krauss, Sag. Mär. Südslav.* II. № 113. — *Вук. Стеф. Караџић, Срп. Нар. припов.* 145. сл. *Mijat Stojanović, Pučke pripov.* стр. 133. № 30. — *Carnoy Nicolaides, Tradit. de l'Asie Mineure* 173. — *Zs. f. vergleich. Lit. Gesch. N. F.* X. 71. сл. — *Юбил. Сб. Миллера* стр. 205. № 78. — Българската версия се различава отъ всички други по туй, че селянинътъ вмѣсто жена изважда отъ ямата не дявола, а „едно големо змиишче“, въ *Сб. матер.*

Кавказ XII. 106. сл. — чудовище, въ *Сб. матер. Кавказ.* XVI. отд. 1. стр. 21. — исполинъ.

№ 134. *„Змиia-та и гробот“.* Срав. *Krauss,* op. c. I. № 22. — *Archiv. f. slav. Philologie* VII. 314. — *Розвідки Мих. Драгоманова* II. стр. 2. сл. — *Benfey, Pantchatantra* I. 362.

№ 135. *„Змиiата и офчар-от или любознателната жена и маж іе“.* Срав. *Národop. Sb. čsl.* III. стр. 102. № 7. стр. 122. № 108.; IV.—V. стр. 134. № 17. 18. — *Сбм.* XIII. отд. 3. стр. 212. сл. № 1. — *Извѣстія обц. арх. ист. этногр. Казань* XIV. 251. — *Сб. матер. Кавк.* XXIV. отд. 2., стр. 72. — *Mater. antropol. etnograf.* IV. отд. 2. стр. 115. — *Pedersen, Zur Albanes. Volkskunde* 82. — *Jones et Kropf, Magyar Folk-Tales* 301 сл.

№ 136. *„Стрико и внук“.* Зашиватъ едно дѣте въ овнешка кожа, орлитѣ го занасятъ на висока скала́; тамъ намира многу флорини и ги фърля долу. Стрико му ги събира и оставя дѣтето на скала́та. Еднаква у *Geldart* op. c. 88. — *Босанска Вила* VII. 1892. стр. 157. под. *Сбм.* VIII. 3. 173. № 2. (фрагментъ). — *Етнограф. Збірник IV.* № 3. — *Аѳанасьевъ. Нар. руск. ск.*[3] II. стр. 135. № 136. — *Gonzenbach, Sicil. Märchen* I. № 6. — *Zs. V. Vk.* VI. 61. — Къмъ това се присъединява другъ единъ сюжетъ: героятъ слиза прѣзъ една пукнатина, вижда „мегьу два каменьа една цепнатина и оздола една дупка“; идва въ едни сараи при една слѣпа баба, тамъ въ кладенчето си позлатява косата и избѣгва съ нейния конь и арсланъ. Златокосиятъ „кьелешъ“ става царски зеть, както по-горѣ бр. 92. — Принцеситѣ избиратъ за годеникъ оногова, когото ударятъ съ златна ябълка; срав. долу стр. 489.; *Сбм.* X. отд. 3. стр. 141. — *Mitsolakis, Griech. Mär.* 144. — *Атан. Николиќ* op. c. II. 134. — *Carnoy-Nicolaides, Trad. de l'Asie Mineure* 109. — *R. Basset, Nouveaux contes berbères,* 127. — *Kres,* V. 1885. стр. 613. — *Świętek, Lud nadrabski* 350. — *Сб. мат. Кавказ.* XXIV. отд. 2. стр. 161. — *Eug. Prym und A. Socin, Der neuaramäische Dialect* II. 91. — *Остроумовъ,* Сарты II. 7. Най-малкиятъ зеть кьелешъ помага на царя да побѣди, а послѣ, когато ослѣпява, му донася млѣко отъ „арсланица“, а на своитѣ баджанаци не дава отъ това млѣко, а млѣко отъ магарица; освѣнъ това имъ ударя „му́юр-от на гжрб-от“. Под. *Сбм.* VIII., 3. стр. 171. — *Атан. Николиќ,* op. c. II. 135. R. Basset Nouv. contes berb. № 109. стр. 127. — *Spitta Bey, Contes arabes mod.* 158. — *Mark Lidzbarski, Geschichte neuaram. Hss.* 125. — *Сб. Мат. Кавказ.* XIII., отд. 2., стр. 103. — XV., 11. сл; — XXI., отд. 2., стр. 222., — XXIV., отд. 2., стр. 88., 164. — *Остроумовъ Сарты,* II. 8. — *Eug. Prym et Alb. Socin* op. c. II. 90. — *Худяковъ, Великоруск. ск.* I., 23., II., 56. — *Добровольскій, Смол. Сб.* I. 596. — *Germania* XV. 180. — *Юбил. Сб. Миллера* стр. 197., № 41.

№ 137. *„Еврейн приятель или неверност-та на една жена“.* Срав. разбора ѝ въ статията ми „O zlatém ptáčku a dvou chudých chlapcích“ въ *Národop. Sb. čsl. VI.* стр. 115.

№ 141. *„Гъа'олот даскал"*. Срв. разбора ѝ въ статията ми „Магьосникътъ и неговиятъ ученикъ" въ *Сбм.* XV. 395.

№ 142. *„Скжржавий-от цар и милозливий-от царски син или доброто никой пат не гъинет"*. Подобна на № 93. Особено е развитъ послѣдниятъ мотивъ за царицата, която изморява годеницитѣ; отъ нея излизатъ змии, както въ *Сбм.* X. отд. 3. стр. 149., отъ Ловечъ.

№ 145. *„Завист-та и силата на страх-от"*. Единъ завистливъ лѣкарь е излъганъ отъ слугата му, който седемь години се преструва на глухонѣмъ и прѣзъ това врѣме узнава тайнитѣ на лѣкарското му изкуство. Сжщо *Sadok Barącz, Bajki fraszki, podania . . . na Rusi*[2] стр. 268. сл.

IV. Отъ Прилѣпъ, 270.—274.

№ 146. *„За кучиньата"* = *Бълг. прик.* № 4. — Кучетата създалъ Адамъ отъ червеитѣ, които изяждали убития Авелъ, съ цѣль да пазятъ стада овци. Под. *Сбм.* VII. отд. 3. стр. 133. № 5.: Богъ създалъ кучетата отъ ржкавицитѣ си, да прогонятъ вълка, комуто вече по-рано повѣрилъ стадото.

№ 147. *„Пак за кучиньа-та и за Каина"* = *Бълг. Прик.* № 5. Богъ създаль кучетата отъ червеитѣ по леша на Кайна. Срав. *Strausz, Die Bulgaren,* 63. сл.

№ 148. *„Итжр Петжр"* = *Бълг. Прик.* № 61. Гcounterоятъ води една крава на пазаръ; завистливитѣ съсѣди му наговарватъ, че щѣлъ да я продаде по-добрѣ, ако нѣма рога, уши, опашка, под. както другадѣ му надумватъ, че води не крава, а коза и под. Срав. *Clouston,* ор. с. II. 27. 262. *Сумцовъ,* ор. с. 151. — Излъганиятъ селянинъ си отмъстява на съсѣдитѣ; продава имъ заека, който донася извѣстия, под. *Geldart,* ор. с. 128. — *Vinson, Folklore du pays Basque* 103., — *Gonzenbach, Sicil. M.* II. 86 сл. № 71. (домашенъ заекъ), подобно въ италиянския *Volksbuch (R. Köhler,* Kl. Schr. I. 254.); у *Straparola* I. 3. се продава коза, у *Gonzenbach* II. 82. № 72. — куче; сжщо така се продава домашенъ заекъ въ една авганска версия, *Cosquin,* I., 216. Сетнѣ селянинътъ пробожда жена си съ ножъ, а съ свирката (сфирка, шупалка) пакъ я съживява. Този мотивъ е извѣстенъ още отъ най-старитѣ врѣмена, откогато намираме тоя сюжетъ въ литературата, въ латинската поема *Unibos* отъ X.—XI. вѣкъ, сетнѣ у *Straparola* и ор. *(Köhler,* ор. с. 234., 250.). Сжщо така отъ най-старитѣ врѣмена е възлюбенъ и послѣдниятъ мотивъ: какъ съсѣдитѣ се уговарватъ и вързватъ селянина въ единъ чувалъ, за да го фърлятъ въ водата, но какъ той съ хитрость се избавя и спечелва цѣло стадо.

№ 149. *„Трайко безъ глава или крайна-та простота"* — *Бълг. Прик.* № 65. Трайко се спуща въ бърлога (леговището) на една мечка, селянитѣ го изваждатъ, но безъ глава и питатъ се единъ други и жена му, ималъ ли е глава, или не. — Под. *Босанска Вила* II., 271. VIII. 389. — *Сумцовъ,* ор. с. 91. — *Zbiór wiad. antropol.* XVII. отд. 2.

стр. 303. — *Етногр. Збірник* VI. стр. 339. сл. — *Шейнъ, Матер. сѣверо-зап. края* II. № 144—145. — *Lidzbarski, Geschichten aus den neu-aram. Handschriften* 130. — *Frey, Gartengesellschaft* ed. *J. Bolte* 220. № 12.

№ 151. *„Старците баба и дедо, баба Марта и Ризик-от“*. Под. *Сбм.* VII. отд. 3. стр. 155. № 2. Сиромаси си спечелватъ приятелството на баба Марта, като празднуватъ нейния день: „дедо-то и баба-та си купиле винце, си јале, си пиле и се веселиле за името на баба Марта“. Баба Марта ги посъвѣтва, какво да правятъ, за да забогатѣятъ; тя имъ казва още, колко завистлива е сѫдбата, „ризик-от“, какви засади може да имъ направи, какъ биха могли да се накажатъ и набиятъ, та да имъ служи и за напрѣдъ. Това ни наумява оная редица руски сказки, въ които единъ човѣкъ спечелва благоволението на единъ светецъ и възбужда ревнивостьта и отмъстителностьта на другия. Срав. *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* IV. 19., 20., 163., 165. — *Добровольскій,* I. 302. — *Иваницкій, Матеріалы по этнографіи Вологод. губ.* 218. сл. — *Садовниковъ, Сказки и пред. Самар. края* № 91.—92.

№ 152. *„Царска-та кьерка и Ризикот“*. Под. *Gonzenbach, Sicil. Märchen* I. № 21.

V. Отъ Велесъ, 285.—296.

№ 153. *„Цжрна Арапина, Султан Мурат, крале Марко“*. Твърдѣ простъ, прозаиченъ разказъ отъ извѣстната епична пѣсень, какъ Кралевичъ Марко избавилъ отъ черния арапинъ невѣстата му — едничката дъщеря на султана. Срв. *Вук. Ст. Караџић, Српске нар. пјесме* I. (1887.) № 66. *Сбм. III.*, отд. 3., стр. 100. сл.

№ 154. *„Цар и тройцата му синови“*. Напечатана по-рано въ *Сбм.* III. отд. 3. стр. 217. сл. Царьтъ ще оздравѣе „од пиле интизаль — бульбуль“. Който допесе пилето, ще стане наслѣдникъ на царя. Срв. *Köhler, Klein. Schriften,* I., 55 сл. — *Jones et Kropf, Magyar Folk. Tales* 251. — *Сб. матер. Кавказ.* XIX. отд. 2. стр. 242. сл. — *Marc Monnier, Cont. pop. en Italie* 105. — *Meyrac, Contes . . . des Ardennes* 517. — *Sébillot, Litter. orale de la H. Bret.* 56. — *Contes pop. de la H. Bret.* I. № 1. — *Webster, Basques legends.* 182. — *Pineau, Contes pop. du Poitou* № 3. — *Wolf, Deutsche Hausmärch.* 230. — *Václavek, Valaš. poh.* 1898. стр. 26. — *Revue des trad. pop.* IX. стр. 174. сл. № 10., 11., 12. — *Romania* VIII., 234. сл. Въ разлика отъ други подобни версии, героятъ нито е издаденъ, нито е убитъ отъ братята му. Заедно съ пилето грабва и хубавицата, защото тя би умрѣла безъ пилето. Връщането на героя става безъ всѣкакви случки.

Сродни версии има цѣла редица; въ тѣхъ синоветѣ се изпращатъ за единъ славей, безъ който съградената джамия (църква) не може да се довърши. Срв. *Атан. Николић,* ор. с. 1843. II. стр. 15. сл. — *Zs. V. Vk.* VI. 339. (албан.). — *Сб. матер. Кавказ.* XIII. отд. 2. стр. 57., 118. — XXIV. отд. 2. стр. 134., 165., 220. — *Pedersen, Zur alban Volkskunde* 11. сл. № 3.

№ 156. *„Жрсланьо, дзверовите, животните и чоек-о или човек-от со ум-от е по-юнак от сите животни и дзверове по земiа-та“*. Издадена вече въ *Сбм.* II, отд. 3. стр. 203. сл. — Под. *Сбм.* VIII. отд. 3. стр. 214. отъ Велесъ съ бѣлѣжки отъ Д. Матовъ. — *Krauss, Sagen Märch. Südslav.* I. № 12. — *Kres* IV. стр. 614. *Grimm K. H. M.* № 72. — *Zbiór wiadom. antropol.* XVI. отд. 2. стр. 12. — *Revue des trad. pop.* IV. 528; IX. 103. — *Bladé, Contes pop. de la Gascogne II.* 163. — *Сбор. матер. Кавказ.* XX. отд. 2. стр. 90. сл. — *Этнограф. Сборникъ* 1864. VI. отд. 1. стр. 137.

VI. Отъ Битолско, 297.—312.

№ 161. *„За болен-Дойчина“*. Прозаиченъ разказъ отъ епичната пѣсень, записана вече отъ братя Миладинови, както споменува и самиятъ издатель. Вж. сжщ. въ *Сбм.* XIV. отд. 3. стр. 74. сл. отъ Копривщица.

№ 162. *„За една чупа, шчо ia клале жива в'гроба или изнахождането на билки-те“*. Едно пиле пита една мома, дали въ младость иска да страда, или на стари години. Тукъ само уводътъ наумява приказката, която се разказва и въ България доста много. *Сбм.* V., 3. стр. 170.; VII. 3. стр. 82. IX. стр. 169. XIV. 3. стр. 128. Срв. *Етногр. Збiрник* III. № 33.—36. — *Národop. Sb. čsl.* III., 110. — *Босанска Вила* II., 1887. стр. 125. Пилето занася момата въ царската градина, ударя и убива царския принцъ и го заравя заедно съ момата. Въ гроба момата забѣлѣзва, че една змия съживила малкитѣ си съ една трѣва, и така съживила сама себе си и царския принцъ. Срав. *Národop. Sb. čsl.* III. 122. № 104., VI. 220. № 29. — *R. Basset, Nouveaux contes berbères* 321. — *Bédier, Les Fabliaux,*[2] 112. — *Kolberg, Lud* VIII. 117. — XIX. 229. — *Ор. Миллеръ, Илья Муромецъ* стр. 119. сл. — *Clouston,* ор. с. II., 498.

№ 164. *„Чавка, царева невеста“*. Богъ се смилява надъ една неплодна жена и ѝ дава чедо — една чафка. Царскиятъ синъ се оженва за нея, сетнѣ въ нейно отсжтствие изгаря „перду'и-те ѝ“ и така я избавя отъ магията. Под. *Hahn, Griech. Alb. Mär.* I. № 57. стр. 305. — *Сбор. матер. Кавказ.* XVI. отд. 1. стр. 194. — Срав. *Benfey, Pantschatantra* I. § 39. стр. 254. сл. — *Köhler,* ор. с. I. 315. сл.

№ 165. *„Син и майка, стори добро и на животни-те па' не кай се“*. Едно момче избавя едно куче, една змия и една котка отъ дѣца, които ги мжчили, под. както горѣ бр. 101. Змията нощѣ става невѣста, а денѣ пакъ си е змия. Момчето получва отъ майка ѝ за награда едно „зжрно“, което играе подобна роль, както пръстеньтъ въ бр. 101. — Версията не е прѣдадена цѣла, защото се схождала съ № 101. Каква рола играе тукъ магьосаната змия-невѣста, не е ясно.

№ 169. *„Чупа-та, шчо се омажила за умрено момче“*. Под. *Сбм.* III., отд. 3. стр. 238.; XIII. отд. 3. стр. 223. — *Geldart,* ор. с. 62. — *Artin-Pacha, Contes pop. de la vallée du Nil* стр. 69. сл. — *Сбор. матер. Кавказ.* XIX. отд. 2. стр. 159. сл. — *Юбил. Сборн. Миллера* стр. 197.,

№ 43., стр. 200. № 59. *Am Urquell,* IV. 269. (турска). — *Lal Behari Day Folk-Tales of Bengal,* 9. сл. — *Sophus Bugge, Studien über die Entstehung der nordischen Götter und Heldensagen* 249. сл. — *Sebillot, Contes espagnols* 7. сл. — *Zbiór wiad. antropol.* XVII. отд 2. стр. 302.

№ 167. *„Чупа-та, шчо сакал татко іе да іа земит за жена“.* Една мома си поржчва единъ долапъ „сам да се отфора и сам да се затфора“. Под. Сбм. XIII. отд. 3. стр. 217. (и другадѣ *Сбм.* VII. отд. 3. стр. 203. момата си поржчва дървени дрехи съ ключъ, да се отварятъ и затварятъ съ ключъ. Сбм. VI. отд. 3. стр. 164. се качва на кораба, който я чака на морския брѣгъ, тукъ първиятъ мотивъ очевидно е развалeнъ). Под. *Ат. Николиħ, Српске нар. припов.* 1899. стр. 105. № 9. — *Сб. матер. Кавказ.* XIX. отд. 2. стр. 172. — *Життє і Слово* 1895, вып. 3. стр. 375., 377. — *Legrand, Contes pop. grecs* 217. сл. (une gaine de bois). — *Köhler, Klein. Schiften* I. 189. — *Gonzenbach, Sicil. Märch.* II. 229. № 38. — Остатъкътъ отъ историята на момата у царския принцъ се разказва твърдѣ откжслечно (фрагментно).

№ 168. *„Овчерче-то, змиіа-та и Госпо'“.* Единъ овчарь избавя една змия отъ огънь; тя му плюва въ устата и той научва деветь езика, под. както въ бр. 135. Остатъкътъ за любопитната жена се е запазилъ само въ слаби чърти. Отпослѣ, когато умрѣла змията, овчарьтъ я заровилъ, както тя му заповѣдала, до кладенеца въ градината; отъ змията израстнало чудесно дърво „во коренот само от стребро, а во листјето и во граните само от злато“. Под. *Вила Ст. Новаковиħа,* III. 1867., стр. 286. сл. — Питатъ, отъ що израстнало дървото. Овчарьтъ казва това на жената. Послѣ овчарьтъ отива при Бога; по пжтя му задаватъ още разни въпроси: ябълката пита, защо не яде никой овошкитѣ ѝ, рѣката — защо никой не пие отъ нея и под.; срав. *Сбм.* XI. отд. 3. стр. 136. — *Вук Ст. Караџиħ, Срп. нар. припов.* 74., тукъ обикновено каикчията или китътъ пита, колко врѣме да прѣкарва.

№ 169. *„Царското посмржтче“.* Една жена намѣрила на гроба на мжжа си една „стáпалька“ и въ нея вода; жената се напила и станала трудна. Тя родила единъ великъ герой. Подобно зачева жената въ други приказки, слѣдъ като изпива извѣстна вода. *Zbiór wiadom. antropol.* XVI. отд. 2. стр. 92. (отъ потока), отъ „божи стжпки“: *Nowosielski, Lud Ukrainski* I. 306., други води въ герман. и шведска приказка, *Cosquin,* op. c. I. 70. — Отъ конска пикочь въ тур. приказка *Ungar. Revue* 1888. 160., *Юбил. Сборн. Миллера* стр. 193. № 27.

№ 170. *„Лениви-от чо'ек и жена му“.* Единъ глупецъ е битъ заради неприличното си поздравление. — Срв. *Сумцовъ,* op. c. 113. сл. *Frey, Gartengesellschaft,* ed. *Bolte,* 236. — *Montanus, Schwankbüchlein* ed. *Bolte,* 301., 513., 602. — *Köhler,* op. c. I. 50. 87. сл. — *Archiv f. Slav. Phil* XXII. 304., 309. № 680. — *Národop. Sb. čsl* III., 116. № 23. — *Босанска Вила* VI. 1891. стр. 219. сл.

№ 173. *„Трóица бракья“.* Едно умно (хитро) момче сжди трима братя, които се каратъ за наслѣдство; слѣпиятъ отсжжда, чие е телото,

да ли е отъ мъската или отъ кравата? *Сборн. матер. Кавказ.* XIII. отд. 2. стр. 81. — *Етногр. Збірник,* III, стр. 49. № 15. Подобенъ споръ се разсжждава въ баснята *R. Basset, Nouveaux contes berbères* № 80. стр. 38, 271.

№ 174. *„Правина-та и кривина-та, двайца бракъа“*. Под. както по-горѣ бр. 53.

VII. Отъ Леринско, 313.—333.

№ 176. *„Лисица, мечка, орач и ловач“* и № 177. *„Орач, мечка и лесица“*. Под. както *„le lion perdu“*. Срв. по-горѣ бр. 128. *Сбм.* III. отд. 3. стр. 202. — *Hahn, Griech. alban Märch.* II. № 94. — *Босанска Вила,* II., 1887. стр. 285. — *Аѳанасьевъ, Нар. рус. ск*[1]. II., 111., III. 19., 108. — *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* III. 25. сл. — *Рудченко, Южнорус. ск.* I. № 8. — *Dewojna Sylwestrowicz, Podania Żmujdzkie* I., 127. — *Извѣстія отдѣл. рус. яз. имп. Ак. Н.* III. кн. 3. *Матер. бѣлорус.* стр. 110.

№ 178. *„Врабчето и другьи животни и стихии“*. Принадлежи къмъ тъй нареченитѣ *Randonnees, Cumulative Stories, Häufungsmärchen.*

№ 179. *„Діавол-о даскал и ученик-от му.* Срв. по-горѣ бр. 141. и статията ми стр. 395.

№ 180. *„Девет братіа и една сестра“*. Очевидно принадлежи къмъ сжщия сюжета, отъ който една непълна версия намираме подъ бр. 114. Тая версия е още по-фрагментна и нѣма даже и характерния уводенъ мотивъ.

№ 182. *„За цар-Костадинови-о гроб“*. Еднаква както по-горѣ бр. 135. Уводниятъ мотивъ е чуждъ. Човѣкътъ, който намира гроба на царь Костадина, слуша, скритъ въ кравешка кожа, говора на орлитѣ и отъ тѣхъ узнава всичко. Мотивътъ, какъ се узнава тайната на птицитѣ и други сжщества, е разпространенъ твърдѣ много; той се срѣща въ сюжета за „Правината и кривината“ и другадѣ; тукъ узнава героятъ не само, какъ може да изцѣри принцесата, но и гдѣ ще намѣри иманието и под. срав. *Köhler,* op. c. I. 288. — *Clouston,* op. c. I. 242. — *Lidzbarski, Geschichten aus neu-aram. Hss.* 121. сл.

№ 183. *„Чоеко и змиіа-та“*. Еднаква както по-горѣ бр. 134.

№ 184. *„За синови-те и флорините“*. Троица братя познаватъ по разни знакове, какъ изглежда откраднатата камила: куца, едноока, безъ опашка и пр. — Еднаква *Сбор. матер. Кавказ.* XII., отд. 1. стр. 97. — XIX. отд. 2. стр. 112. — XXIV. отд. 2. стр. 140. сл. — *Mittheil. d. Ges. f. jüdische Volkskunde* II. 1898. стр. 31. сл. — *Revue des trad. popul.* XI., 365. — *Ludwig Salvator, Märchen aus Mallorca* 98. сл. *Stumme, Tunisische Märchen* II., 123. — *Radloff, Türkische Stämme Süd-Sibiriens* IV. 123. сл. № 4. — *Остроумовъ,* Сарты II., 37. сл. *Howard Kingscote, Tales of the Sun* 140. сл., 290. сл., частично и *Pedersen, Zur Alban. Volkskunde* 38. сл. № 5. — тукъ се узнава благородниятъ и простиятъ родъ.

№ 185. *„За чо'еко и канидано“*. Али-Баба и четирдесеть разбойници. Срв. *Archiv f. slav. Philol.* XVIII, 575. XXI. 294. № 39. — *Clouston,* op. c. II., 160. — *Národop. Sb. čsl.* I. 144.; III., 110.; VI. 214.

Етнограф. Збірник VII. № 75. — *Weigand, Die Aromunen* II., 257. Особена чърта тукъ е, че вмѣсто планината, която се отваря и затваря, се явява „еден голем даб“.

№ 186. „*За жена-та и питач-о*“. Напечатана вече въ *Сбм.* II. отд. 3. стр. 201. — Просякътъ, Богъ, казва на една бѣдна вдовица, че въ пещь-та ще намѣри погача за дѣцата и въ хамбара жито. Под. *Луча* 1896. II. стр. 84. — *Етнограф. Збірник* III. стр. 76. № 31. — *Bladé, Contes pop. de la Gascogne* II. 147.

№ 189. „*За чупа-та и девет-те браќя*“. Срв. разбора на тая приказка въ статията на *Д-ръ Ив. Шишманова, Пѣсеньта за мъртвия братъ Сбм.* XV., стр. 67. сл.

VIII. Отъ Костурско, 333.—337.

№ 191. „*Цар-от, царица-та, и син му Екпанджирие или Пандри-от*“. Напечатана вече въ *Сбм.* II. отд. 3. стр. 215. сл. Приказката е фрагментна. Сравни по-горѣ бр. 13.

№ 192. „*Змиіа — чедо*“. Версията е твърдѣ откжслечна. Богъ найсетнѣ праща на бездѣтнитѣ съпрузи дѣте — змиіа; царьтъ безъ колебание му дава дъщеря си за жена; обикновено се принуждава годеникътъ да извърши много свърхприродни трудове. Годеникътъ обикновено изчезва и невѣстата се принуждава да го дири, най-сетнѣ го намира, до като съдере желѣзнитѣ си чехли и под.

IX. Отъ Воденско, село Държилово, 337.—339.

№ 194. „*Човек-от, вол-от, кучето и маймун-от или человеческий животъ*“. Напечатано вече въ *Сбм.* II. отд. 3. стр. 168. — Еднакво — *Ad. Strausz,* Die Bulgaren 43. сл. — *Босанска Вила* II, 170. VII. 29. *Slavie, řada* I., sv. 2. стр. 2. — *Grimm* K. H. M. № 176. *Köhler,* op. c. I. 42. сл. указва, че тая басня е обработилъ въ поетична форма единъ испанецъ въ XVI. стол.

X. Отъ Гевгелия, 339.—346.

№ 195. „*Наржчници-те (орисниците) или писаното*“ = *Бълг. прик.* № 66. На едно новородено момиче е урисано да се омжжи за присжтствующия чужденецъ. Еднаква *B. Schmidt, griech. Märchen. u. Sagen.* стр. 67., 222. — *Сборн. матер. Кавказ.* XXIV. отд. 2. стр. 8. сл. — *Трейландъ, Латышскія ск.* № 5. — *Mater. antropol. arch. i etnograf.* II. отд. 2. стр. 83. — *Jacobs, English Fairy Tales* стр. 190. сл. № 35.

№ 196. „*Лисица-та, бишка-та (свиньата), мечката и засц-от*“ = *Бълг. прик.* № 67. Лисицата съ мжжа си котарака плаши мечката и пр. *Под. Сбм.* VI. отд. 3. стр. 139. VIII. отд. 3. стр. 215. сл. — *Сб. мат. Кавказ.* XV. отд. 2. стр. 139. сл. XVI. отд. 1. стр. 348. — *Шейнъ, Матер. сѣверо-зап. края,* II. № 2., 5, 120. — *Трейландъ, Лат. ск.* № 33. — *Paasonen, Proben der mordwinischen Volksliteratur* I. Heft 2. стр. 152. — *Kallas, Achtzig Märch. der Ljutziner Esten* стр. 195. № 74.

№ 197. *„Магаре-то, брав-от, заец-от, петел-от и патка-та сос волци-те“* = *Бълг. прик.* № 68. Еднаква както по-горѣ бр. 27.

№ 198. *„Два братя сираци и Дедо Господ“* = *Бълг. прик.* № 69. Еднаква както № 89. обаче много по-кратка.

№ 200. *„Сиромахъ нахожда пари“*. Богъ на сънѣ открива на единъ сиромахъ, гдѣ ще намѣри имание. Срав. *Вук Ст. Караџић, Срп. нар. припов.* № 22. — *Fedorowski, Lud białoruski* I. 48. — *Revue des trad. pop.* XIII. 193. — *Kolberg, Lud* VIII. 202. — *Nowosielski, Lud ukraiński,* II. 63. — *Pohádky a pověsti našeho lidu* 107. — *Bartsch, Sagen und Märch. von Meklenburg.* I. 226. — *Freys, Gartengesellschaft* ed. *Bolte.* 243.

№ 201. *Сиромахнйотъ и богатска-та щерка.* Напечатана вече въ *Сбм.* III. отд. 3. стр. 230. сл. Единъ човѣкъ купилъ отъ единъ старецъ три съвѣта: „1) секой сам се аресалъ, 2) на мѫтна вода да не вѫрвиш 3) *сабор* (търпѣние) да си чиниш“. Срв. *Gonzenbach,* Sicil. Märchen № 81. II., 252. сл. *Zs. V. Vk.* VI. 169. VII. 453. — *Archiv f. slav. Phil* VII. 317. № 68. — *Босанска Вила* IV. 1889. стр. 374. — *Сб. мат. Кавказ.* XVIII. отд. 3. стр. 91.; XIX., отд. 2. стр. 148. — XXI. отд. 2. стр. 104. сл. — *Аѳанасьевъ, Нар. руск. ск.*[3] II. стр. 289. сл. № 192. — *Добровольскій, Смол. Сб.* I. 541. — *Драгомановъ, Малоруск. пред.* 293. сл. — *Етнограф. Збірникъ* III. стр. 163. № 15, 16. — *Kolberg, Lud* VIII. 105. — *Hinton, Knowles Kolk Tales of Kashmir,* 33. сл.

XI. Отъ Солунско, 346.—353.

№ 203. *„Трима-та братiа и деф-от“*. Срав. *Сбм.* IX. отд. 3. стр. 144. сл. — *Köhler, Kleinere Schriften* I., 546. сл. — *Јован Ђ. Војновић, Спр. нар. припов.* 67. сл. — *Атанас Николић, Срп. нар. припов.* I. 1842. стр. 34. сл.

№ 204. *„Дiавол-от и ученик-от му“*. Срв. бр. 141. и разбора ѝ въ статията ми въ Сбм. XV., 396.

№ 205. *„Дете-то и царската шчерка“*. Напечатана по-рано въ *Сбм.* III., отд. 3., стр. 231. Сестрата издава брата си на единъ „келеш“, както другадѣ го издава на единъ разбойникъ, змѣй и под. Срав. *Národop. Sb. čsl.* IV.—V., стр. 143., бр. 342.; *Етнограф. Збірник,* VII., № 29., 36. — Къмъ края се явява новъ мотивъ: героятъ освобождава една принцеса, пожертвувана на единъ змѣй, ламя, която дава вода отъ кладенеца, само, ако всѣки день ѝ се жертвува по една мома. Срв. *Сбм.* III., отд. 3., стр. 206., 221; IX., отд. 3., стр. 154. — *Hahn, Griech. Alban. Märch.* I., 70., 308.; II, 55. — *Сборн. матер. Кавказ.* XVIII., отд. 3., стр. 396. XXI., отд. 2., стр. 6. — *Этнограф. Обозрѣніе,* XIX., 217. — *Манжура, Сказки* 29. — *Добровольскій, Смол. Сб.,* I., 482., 506. — *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* III., 254. — *Етнограф. Збірник* VII., 36. — *Kallas,* op. c. 116., 118. — *B. Jülg, Die Märchen des Siddhi Kür* 60.

№ 206. *„Просiак-от и сиромах-от“*. Началото е както въ бр. 186. Слѣдъ това сиромахътъ, по съвѣта на единъ просякъ, отива „да си палат кѫсмета“; той дочува, какъ въ една колиба се разговарятъ вълкътъ, ли-

сицата и мечката, какъ може да се излѣкува болната принцеса и гдѣ сѫ скрити иманията. Отпослѣ богатиятъ е разкѫсанъ отъ ония звѣрове. Слѣдователно, тукъ имаме мотивъ, какъвто се срѣща въ сюжета за „Правината и Кривдата“.

XII. Отъ Кукушъ, 353.—370.

№ 208. *„Двуйца брате скарани“* = *Бълг. прик.* № 53. Еднаква както по-горѣ бр. 59.

№ 209. *„Майка и синове-те ѝ“* = *Бълг. прик.* № 57. Сѫща както по-горѣ бр. 12. — По-нататъкъ е присъединенъ новъ мотивъ: глупецътъ постѫпва на служба при единъ попъ „сос такъф пазарлък, кой-то се нальу́те пред време, да му се извади едни обущи пинци от гърб-ут на кожата му“, под. както по-горѣ бр. 95.

№ 212. *„Офчарка-та царица или мнозина философи пасѫт говеда“* = *Бълг. прик.* № 72. Мѫдро момиче. Срв. горѣ бр. 24. Едничката задача, прѣдложена на момичето, е слѣдната: „ка’ кьи дойдеш, емо да ве’еш, емо да не ве’еш; емо да ми донесеш бакшиш, емо да ми не донесеш. Сичкьи-те, голе́мо и малко, кьи излеземе да те пречекьиме, а ти да накараш льуде-то, ем да те пречекат, ем да те не пречекат“. Тукъ има нѣкои съвсѣмъ особени чърти, както и въ изпълнението на задачата, които отъ другадѣ не сѫ ми извѣстни. Срв. *Köhler, Klein Schr.* I., 446. сл. Версията се свършва съ свадбата на овчарката съ царя.

№ 213. *„Цар и дете или правината надвива“* = *Бълг. прик.* № 73. Под. както по-горѣ бр. 97. Другарьтъ-издайникътъ, слугата е просто „комшийско дете“, безъ особени качества, както напр. *Dozon, Contes alb.* 84. — *Юбил. Сб. Миллера* стр. 196., № 39.

№ 215. *„Мома-та и караконджол-ут или що мислиш другому, ти дохожда на глава-та“* = *Бълг. прик.* № 75. Една мома пристигва въ една воденица по полунощь; идва „караконджол-ут“ и иска да го пусне вѫтрѣ. Момата постоянно иска най-разнообразни дарове дору до съмване и така се спасява и заедно съ богатитѣ дарове се връща у дома. Под. *Сбм.* III., отд. 3., стр. 150. (вампир-от). — *Národop. Sb. čsl.* III., стр. 113., № 2. — VII., стр. 222., № 38. — *Kallas, Achtzig Märchen der Ljutziner Esten* № 38.

№ 216. *„Офчар, змиа и лисица или прави добро, найди зло“* = *Бълг. прик.* № 71. Еднаква както по-горѣ бр. 128. Както обикновено, змията се избавя отъ огъня.

№ 220. *„Терзиіа-та, лѫжлив юнак“*. Това е най-запазената българска версия за храбрия терзия. Срав. бр. 94.

XIII. Отъ Дорянско, 370.—376.

№ 221. *„Лѫжливий-от юнакъ“*. Откѫслечна версия на сюжета за храбрия терзия. Дѣйствително, единъ тъкачъ се явява като герой, както

у *Pedersen, Zur albanes. Volkskunde* 42. сл. и въ ориенталскитѣ версии, но при все това той се увѣрява по сѫщия начинъ въ своята храбрость, тъкмо когато тъчалъ на стана.

№ 223. *Друга подобна.*

Тукъ има само обикновения уводенъ мотивъ на този сюжетъ, а понататъкъ се разказва, „какъ диви-те льуде надвила измамата на този човѣкъ". Тукъ сѫ съединени два сюжета, както въ повечето отъ западна Европа, срав. *Köhler, Kleinere Schriften* I., 86. Отдѣлнитѣ мотиви сѫ прѣмѣтнати: сцената въ спалнята, какъ гостоприемецътъ — исполинътъ заплашва живота на храбрия юнакъ, тукъ е първа; обикновено тя се намира на края.

№ 225. *„Трима-та братіа и дедо Господ".* Еднаква като бр. 89. Господь дохожда най-напрѣдъ въ сѣмейството на най-малкия брать; пожертвуваното дѣте пѣе въ пещьта между двѣ свѣщи и отлѣтѣва въ небесата, слѣдователно Господь приема принесената жертва.

№ 227. *„Сираче-то дете и животните".* Героятъ раздѣля между нѣколко животни — мрафка, арсланъ, орелъ — една мърша, за която тѣ се карали; животнитѣ му отплащатъ съ това, че му даватъ сила да се промѣня на мравка, арсланъ и орелъ. Под. *Hahn, Griech. alban. M.* II., 194. — *Аѳанасьевъ, Нар. рус. ск.*[3] I., 244. — *Етнограф. Збірник* IV., 18. — *Sadok Baracz, Bajki, fraszki,*[2] 240. — *Dowojna Sylwestrowicz, Pod. Žmujdz.* II., 355. — *Sven Grundtvig, Dän. V. M.* II., 196. — *Zingerle, KHM* II., 2. — *Wolf, Deutsche HM* 82. — *Curtze, Volks-überlieferungen aus Waldeck* 134. — *Narod. pripov. v Soških planinah* III., 41. *Teirlinck Cont. flamands* 74. — *Romania,* VIII., 241. — *Andrews, Contes ligures* 215. — *Webster, Basques legends* 81. — *Vinson, Folklore du pays basque* 84. — *Baissac, Le Folklore de l'île Maurice* 368. — Сетнѣ героятъ пакъ пасе овци на единъ дѣдо въ едно забранено мѣсто и тамъ надвива една голѣма мечка, както другадѣ исполини, безъ да се ползува отъ силата, която му даватъ животнитѣ. — На мечката той изважда „дроб-ът, под дробът нашел един кафез, ф кафез-ът имало един гълѫб, под гълѫбът имало едно ıайце". Тукъ мечката е вѣроятно онова сѫщество, въ което е скритъ животътъ на исполина. Така напр. *Сбм. IV.,* отд. 3., стр. 125.: „душата на дервиша въ мечката: царскиіа син надвил на мечката, распрал іа и ут курéма хи излезнало идно заіче. Тоі распрал заічиту. Ут негу излезналу гѫлѫбче. Распрал и гѫлѫбчиту. Ут гѫлѫбчиту излизло идно шишé. В тува шишé била душата на дирвиша. Струшил шишéту, дирвиша излезнал, разбульáл са и умрьал". — Въ друга българска версия, Сбм. III., отд. 3., стр. 221., смъртьта на змѣя е въ змѣя на долния свѣтъ: „тоіа іа носи у мео у една кутиіа. У таıа златна кутиіа има три пилиньа златни". Когато тѣ умратъ, ще умре и змѣятъ. Под. *Dozon, Contes albanais* 132. сл. — *Вук Ст. Караџић, Срп. нар. припов.* 45. — *Летопис матице српске* т. 147., стр. 133. Срв. *Köhler,* op. c. 161.

XIV. Отъ с. Дольянъ, Неврокопско, 377.—378.

№ 229. *„Офчар и змиіа“*. Еднаква както по-горѣ бр. 135.

XV. Отъ Самоковъ.

№ 230. *„Сиромахо, щерка-та му и мжщеха-та на последня-та“*. Под. както бр. 7. и 120., съ тая разлика, че мащехата наклеветила момичето въ нечестенъ животъ, и бащата заповѣдалъ, да я погуби не братътъ, а „тройца джельати“.

№ 231. *„Мащеʼа и пащерица, последната царица“*. Под. както по-горѣ бр. 102. Прави впечатлѣние на простъ изводъ изъ версията, записана въ сбирката *Carnoy et Nicolaïdes, Traditions popul. de l'Asie Mineure* стр. 91., № 5.

XVI. Отъ Стара-Загора, 380.—386.

№ 234. *Діавол-жт приіатель.* Дяволътъ се сдружава съ единъ човѣкъ и го надумва да краде. Човѣкътъ отпослѣ разбира, че това е дяволътъ, и съ измама се избавя отъ него: „земал та си сжблеʼакжл горните дрехи и шапка-та и гьи напжлнил сʼ шума, а гьи обесил на едно джрво. Под. *Іован Б. Војновић, Срп. нар. припов.* стр. 88. — *Strausz, Die Bulgaren,* 292.

XVII. Отъ Вратца, 387.—392.

№ 137. *„Божіата промисал“*. Напечатано вече въ *Сбм.* IV. отд. 3. стр. 130. № 1. — Срв. *Драгомановъ М.,* Забѣлѣжки върху славянскитѣ религиозни и етически легенди, *Сбм.* VII. стр. 265. сл. Тукъ сжщо липсва наказанието на непокорния ангелъ; ангелътъ се връща и взема душата на бѣдната жена, слѣдъ като Богъ го увѣрява, че се грижи и за червея подъ камъка на морското дъно. Еднаква въ *Сбм.* VII., отд. 3. стр. 166. сл. № 4. — *Вила Ст. Новаковића* III. 1867. стр. 462. — Срав. *Сбм.* отд. 3. стр. 145. сл., гдѣто смъртьта, която се явява вмѣсто ангела, е наказана отъ Бога (станала „слепа, глуʼа, нема, невидима и немилостива“). Срав. *Н. Ѳ. Сумцовъ, Литературная родня разказа гр. Л. Н. Толстаго „Чѣмъ люди живи“*, Харковъ, 1896. — *Národop. Sb. česl.* II. 116.; III. 111.; IV. — V., 144., 147.; VII., 224. *Mater. antropol. archeol.* VI. отд. 2. стр. 239. — *Етнографич. Збірник,* IX. стр. 42. № 22., *Kallas,* op. c. № 55.

№ 238. *„Грешна-та жена“*. Напечатана вече въ *Сбм.* IV. отд. 3. стр. 130. № 2. — Срав. *Н. Ѳ. Сумцовъ, Легенда о грѣшной матери.* Оттискъ изъ журнала Кіевская Старина 1893. — *R. Köhler, Aufsätze über Märchen und Volkslieder,* стр. 49. сл. — *Zbornik za nar. život južnih Slavena* I. 70. — *Štrekelj, Slovenske narodne pesni,* № 64., 65., 66., 412. — *Шейнъ, Матер. сѣверозап. края* II. № 212. — *Karłowicz, Podania na Litwie* № 30. — *Романовъ, Бѣлорус. Сб.* IV. 40, 188. сл. —

Kolberg, Lud XV. 172. — *Chełchowski, Powieści i opow. z okolie Przasnysza* II. 92. *Wisła* 1893. стр. 624. — 1894, стр. 399. — *Mater. antropol. archeol.* IV. отд. 2. стр. 192. сл. — Срв. още и приказката „О луковкѣ“ у *Достоевскій*, Братья Карамазовы VI. 240.

№ 239. *„Царскьи-те джщери“*. Орисници-тѣ — три жени — прѣдсказали сждбата на една новородена принцеса. Царскиятъ синъ се влюбва въ нея, но по съвѣта на философитѣ, които узнали нейната зла сждба, оженва се за по-малката ѝ сестра. Въ първата нощь по-голѣмата сестра поискала „да флезне при зет-о“ и принудила го да ѝ каже причината, защо не се оженилъ за нея. Тя отсѣкла и извадила „іабжлка-та, тржндафильо и наро“ и умрѣла веднага, споредъ прѣдсказаната сждба. Тая версия принадлежи отчасть къмъ версии за подложената невѣста. Срав. *P. Arfert, Das Motiv von der unterschobenen Braut,* Schwerin 1897. стр. 39. сл.

№ 240. *„Испждено-то или златно-то момче и Самодива-та“*. Под. *Сбм.* VIII. отд. 3. стр. 167. сл. — *Mitsotakis, Griech. Mär.* 76. — *Geldart, Folklore of mod. Greece* 158. сл. — *Којанов Стефановић. Срп. нар. прип.* 20. сл. № 5. — *Атан. Николић, Срп. нар. припов.* 1842. — 3. I. 51. сл., II. 121. сл. — *Босанска Вила,* VII. 1892. стр. 252. 268. — *Mite Kremnitz, Rumän. Märchen* 67. сл. *Schott walach. M.* 138. сл. — *Groome Gypsy Folk Tales* № 15., 20. — *Erben, Sto prostonar. poh. slov.* 27. (rec.). Radostov, *Nár. pch.* I. 303. *Pohádky a pověsti: našeho lidu* № 23. — *Andrejanoff, Lettische Mär.* стр. 31. — *Kallas, Achtzig Märch. der Ljutziner Esten* № 8. — *Eug. Prym. et Alb. Socin, Der neu-aramäische Dialekt* 116.

XVIII. Отъ Орханне, 392.—410.

№ 241. *„Пиіаница става хекьимин“*. „Doctor Allwissend“. Срв. моя разборъ въ статията *„Doctor Wszystkowiedz“ Wisła* XI., 1897. стр. 65. сл.

№ 242. *„Човеческа-та непризнателность или Котаран-бей и цар Перушльан“*. Срав. разбора въ статията ми *„Le chat botté“ Сбм.* XV.—XVI. стр. 787.

№ 243. *„Тройца братіа сираци, най-малий убива халитѣ, бие се съ куш-пиле, другарите и царь-от?“* Нѣколко братя нощуватъ въ планинитѣ, най-малкиятъ варди и убива халитѣ; като посича двѣ хали, избликва кръвь, която изгася огъня. Слѣдъ това отива да дири огънь; по пжтя срѣща вечерницата. Улавя и вързва я на едно дърво. Убива още 9 хали, връща се при братята и пуща вечерницата. Понататъкъ героятъ иска отъ царя деветь катъра, за да може да откара отъ убититѣ хали три моми и деветь товара злато. Когато стигватъ въ планинитѣ, явява се едно „куш-пиле“, братъ на убититѣ хали и на тритѣ пленени моми. Това „куш-пиле“ казва на героя: „Еди на кой царь джщерка му да ми іе земеш за жена, та да те отпуща“. Съ помощьта на другари, надарени съ свръхприродни сили, извоюва момата. Срв. по-горѣ бр. 9. — Момата съ измама узнава отъ куш-пилето, гдѣ му е сърдцето...

„у мерá-та има глигáн", героятъ го ударя о земя, „глиганья се прѫснал, и от него излезал петел, истýмби петéла и зима деветтех сѫрца". Срв. *Вук. Ст. Караџић, Срп. нар. припов.* 45.: „у другоме царству има jедно jезеро, у оном jезеру има jедна аждаjа, а у аждаjи вепар, а у вепру зец, а у зецу голуб, у голубу врабац, а у ономе jе врапцу моjа снага". *Dozon, Contes albanais*, 132.: „Ma force est dans un sanglier, ... il a une défense d'argent, dans cette défense est un lièvre le lièvre a dans son ventre trois pigeons, c'est lá que réside ma force". Под. въ *маджарската* приказка: „... dans la tête du sanglier il y a un lièvre, dan la tête du lièvre il y a une boîte, dans cette boîte il y a neuf guêpes. Toute la force du dragon est dans ces guêpes". *Klimo, Contes et légendes de la Hongrie* 136. — Под. *Jones et Kropf, Magyar Folk Tales* 205. — Срв. погорѣ бр. 125.

№ 244. *„Царский синъ и дявола другаръ"*. Невѣрниятъ другарь на героя е и тукъ, както въ бр. 97, дяволътъ. Героятъ трѣбва да донесе първо „цвекье секакво" отъ градината на една ламя и получава отъ нея, както въ бр. 97., вода отъ езерото, разбира се, слѣдъ като я напоява добрѣ; слѣдъ това веднага тръгва за хубавицата „Донья гюзелийкья-та (Гюзелъ-дуня)" и я извоюва, слѣдъ като съ помощьта на признателнитѣ животни извършва нѣколко тежки работи: съ помощьта на мравкитѣ отрѣбва разбърканото „просо, жито, ечемик, рѫж", както въ бр. 97., — съ помощьта на орела получва жива вода, както въ *Сбм.* III. отд. 3. стр. 227.; съ помощьта на рибата добива единъ пръстень отъ морето, както у *Чолаковъ, Archiv. f. slav. Phil.* V. 79.

№ 245. *„Царска джщеріа чума или ламіа и най-малий и братъ"*. Въ сюжета, на който версията познахме въ бр. 1., 6., 126. е вмѣтнатъ другъ сюжетъ, именно за невѣрната майка: героятъ избѣгва съ нея, идва въ палата на четирдесеть змѣя и убива всички съ изключение на единъ. Въ тогова именно се влюбва майката и му издава собствения си синъ. Срв. *Národop. Sb. čsl.* II., стр. 105., № 2.; VI. стр. 48., № 8., 9.; — *Етнограф. Збірник* IX. стр. 54. № 27.

№ 246. *„Цар Траян с' кози уши"*. Срав. разбора въ статията ми *„Zur Sage vom König Midas"* въ Zs. f. öst. Vk. III. 296., сѫщо и *Dr. Stan. Ciszewski, Bajka o Midasowych uszach* (Rozprawy wydziała filolog. Akad. Umiej. XXVIII). — *Ad. Strauss, Die Bulgaren* 250.

Придатъкъ I., стр. 411.—490.

№ 247. *„Двайца харамии, стрико и внукъ"*. Отъ Охридъ. „Meisterdieb". Срав. *Cosquin, Contes pop. de Lorraine* II. 271. — *Clouston,* op c. II., 115. сл.; 480. сл. — *Köhler,* op. c. 256., 307., 415. — *Mark. Lidzbarski, Geschichten aus neuaram. Hss.* 241., сл. — Единъ чичо рекълъ да изпита срѫчностьта и способностьта на двама свои братови синове: единъ слѣдъ другъ ги изпратилъ да пасатъ овци, „а скришом му однесол на дете-то пак леб и му го обесил на едно дре'о". Другиятъ си го свалилъ съ камъкъ. Срв. *Legrand, Contes pop. grecs* 206; тукъ единъ

чичо затваря внука си въ една стая и lui suspendit un gâteau à une olive.... Най-напрѣдъ момчето открадва опинци отъ единъ дукенъ, слѣдъ като подпалва слама въ съсѣдния „самарджийскьий" дукенъ и всичко се стича тамъ. Второ: открадва на орача двата му вола отъ нивата, под. както *Вук. Ст. Караџић,* № 46., мотивъ втори. — *Legrand,* op. c. 208., сѫщо на второ мѣсто. — Трето, открадва на единъ човѣкъ едничкия му овенъ, който носилъ на рамо; фърля най-напрѣдъ единия си опинъкъ, сетнѣ другия, открадва и другия овенъ, скрива се въ гората и почва да блѣе. — Под. *Вук. Ст. Караџић,* № 46. въ самото начало на приказката тѣ сѫ откраднати на веднажъ; мотивътъ на блѣенето е изпустнатъ; еднакво разказва *Legrand,* op. c. 207. На края намираме главния подвигъ на изкусния крадецъ, ограбване на царската хазна, — стара приказка, която се намира вече у Херодота. У *Вук. Ст. Караџић* № 46. този мотивъ липсва. Съ тая история се начеватъ други български версии отъ *Скопско, Сбм.* XI. отд. 3. стр. 110. сл, отъ *Прилѣпъ,* ib. стр. 112. сл.; първата се разказва на кратко и непълно. Къмъ края намираме мотивътъ, който изобилно се срѣща въ европейскитѣ и източнитѣ версии на приказката за „изкусния крадецъ", и освѣнъ това самостойно разказва, разбира се, въ твърдѣ различни варианти: „Аджемский-от цар се подсмива на Стамболския", че крадецътъ можалъ да го излъже. Този се обѣщава, че ще открадне самия присмѣхулникъ и ще го донесе въ „еден кофчег позлатен". Явява му се като ангелъ и го занася „на небото". Срв. *Cosquin* II. 277. сл. — *Archiv. f. slav. Phil.* XIX., 256., 263.; XXII. 307. — *Етнограф. Збірник* IX., 14. сл. — *Сб. матер. Кавказ.* XXIV., отд. 2. стр. 55.

№ 251. *„Женска хитрос"*. Съвсѣмъ подобна на индийската приказка въ сбирката *Минаевъ, Индійскія сказки* № 22.; срв. *Сумцовъ,* op. c. 78. Жената „завиткала" своя любовникъ „в една ругузина и го испра'ила во еден кьош, да стои без да мърда". Подобно въ друга една индийска приказка робинята завива любовника на царицата „in one of the long handsome mats with which the floor was cowered and set it up in a corner of the chamber against the wall". *Ch. Swynnerton, Indian Nights Entertainment* 259.

№ 253. *„Сирома'ий-от со орлето, поп-о и попадиіа-та со любовник-от"*. Срав *Cosquin* op. c. II. 329. сл. — *Сумцовъ,* op. c. 76. *Národop. Sb. česl.* III. 116 № 22., 213. *Етногр. Збірник* IX., бр. 517. Обикновено сиромахътъ узнава, какво ястие е скрила невѣрната му жена за любовника си отъ граченето на една уловена гарга, бухалъ или отъ бръмченето на стършели въ кравешка кожа, а рѣдко, както въ сбирката на *M. Lidzbarski,* op. c. 204. сл., отъ рева на едно магаре. Българската версия е доста оригинална и въ разказа, какъ сиромахътъ добилъ телешката кожа, тъй сѫщо и въ разказа, какъ уловилъ орлето, което докопало най-сетнѣ и любовника.

№ 254. *„Женско лукавство"*. Единъ мѫжъ изненадва жена си съ другъ мѫжъ, но си отива и намисля вечерьта да я набие. Една баба

подучва жената и казва на мжжа, че който яде по-рано грахъ, вижда всѣки пжть двѣ върби вмѣсто една. Сравни индийската приказка, въ която сжпругътъ, скритъ на едно дърво, гледа, какъ жена му подъ дървото се люби съ другъ; жената се оправдава съ това, че дървото било такъво, отъ което всѣкога се вижда всичко двойно, тя сама се качва на дървото и твърди, че вижда своя съпругъ съ друга жена. *Rich. Schmidt, Die Çukasaptati,* 48. Въ западна Европа бѣ разпространенъ другъ анекдотъ, какъ единъ едноокъ съпругъ изненадва жена си съ любовника ѝ; жената изскача и се затича къмъ мжжа си ужъ уплашена, защото ѝ се присторило, че не вижда добрѣ съ другото си око, закрива здравото око на мжжа си и така дава на любовника си възможность и врѣме, да избѣга. — *Clouston,* op. c. I. 53.

№ 255. *„Кьосе-то водейнчар и хитрото дете“*. Едно момче меле брашно на едно „кьосе“; то му прѣдлага: „да се надмамваме, и ако ме надмамиш, кье ти да'ам от мое брашно и кье ти да'ам и погача, а ако те надмамам, нема да ти сакам брашното“. Под. *Атан. Николиќ, Срп. нар. припов.* II., 1843., стр. 5. № 6. Другадѣ се сговаря само „коі надлаже, на него да си е погачата“. Така въ българската версия отъ Дупнишка Джумая, *Сбм.* XI. отд. 3. стр. 140. — *Вук. Ст. Караџиќ, Срп. нар. припов.* № 44. — *Коста Ристиќ* и *Васа Лончарски, Срп. нар. припов.* 1891. стр. 20., № 4. — *Mijat Stojanović, Pučke pripov.* 1867. стр. 210. № 49. Както въ тая версия, прѣброяватъ всичкитѣ си пчелници (кошове), но не намиратъ ни една пчела. Отиватъ да я търсятъ, както у Вук. Ст. Караџиħ, въ двѣ нѣмски версии отъ Трансилвания (*I. Haltrich,* Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen[4] № 58., 59.), които обаче иматъ другъ уводъ, и въ други още версии (*Köhler,* op. c. I. 323.) у *Николиќ* — отчасть другояче. Оседлава пѣтела, както у Вук Караџиħ; най-сетнѣ намира пчелата; селянинътъ билъ я впрѣгналъ вмѣсто волъ, еднакво у *Вук. Ст. Караџиќ, Haltrich* № 59., *Николиќ*. Когато отседлава пѣтела, вижда, че се изранилъ гърбътъ му; за да го изцѣри, „сожвака едно іждро од ореф“ и го турилъ на раната; отъ това израстнало орѣхово дърво. Еднакво у *Haltrich,* № 59., съ тая разлика, че тукъ пчелата си наранява гърба отъ ярема и затуй ѝ туря нѣколко орѣхови шумки, обаче въ бързината прилѣпя ги заедно съ единъ орѣхъ. Сходствата съ *Haltrich* № 59. и по-нататъкъ сж значителни.

Отъ село Буковецъ, Искрецка околия.

№ 259. *Бедний старецъ и децата му.* Глед. разбора въ статията ми *„O zlatém ptáku a dvou chudých chlapcích“, Národop. Sb. čsl.* VI., 115.

№ 260. *„Тримата братіа“*. Подобна както по-горѣ бр. 53.; само уводътъ е другъ. Двамата братя най-малкиятъ и по-голѣмиятъ не се прѣпиратъ, „коіе іе похарно, дали правина-та или кривина-та“, а наймалкиятъ напада по-голѣмия си братъ, когато се връща у дома отъ работа, „му извадил две-те очи и му зел парите“.

№ 261. *„Умната жена“*. Разказва се само единъ подвигъ, който срѣщнахме вече въ бр. 56. Отъ намѣреното имание купува грънци, „та гьи натурала на колците на плета, всеко грѫне на колец“, за единъ гърнецъ нѣмало мѣсто, та чупила другитѣ.

№ 262. *„Сиромахий-тъ човекъ, момчето му и дяволътъ учитель“*. Срв. разбора въ статията ми *„Магьосникътъ и неговиятъ ученикъ“, Сбм.* XV. стр. 397.

№ 263. *„Старецътъ, синове-тѣ му и дъщерка му“*. Единъ баща, като умиралъ, взелъ отъ синоветѣ си обѣщание, че ще дадатъ дъщеря му на тогова, който дойде първъ да я иска. Идва единъ орелъ. Само най-малкиятъ изпълня обѣщанието и му я дава. Обикновено се разказва за *три* царски дъщери, оженени за царя на птицитѣ, за царя на звѣроветѣ, за царя на рибитѣ и пр. или за вѣтъръ, мразъ, слънце. Срв. *Сбм.* IX. отд. 3. стр. 141. — *Gonzenbach, Sicil. Märchen,* № 29. — *Zs. V. Vk.* VI. 70. — *Köhler, Klein. Schr.* I. 551. — *Národop. Sb. čsl.* IV.—V., 142., № 341. — До колкото ми е извѣстно, само още въ една сръбска версия *Босанска Вила* VII. 1892. стр. 327., само *една* сестра е омѫжена. Въ тая приказка сѫ вплетени нѣколко други мотиви. Когато братята тръгватъ да търсятъ сестра си, вечерьта се разполагатъ и запалятъ огънь, идва една хала, най-малкиятъ я съсича и отъ кръвьта ѝ изгасва огньтъ, както въ бр. 243. Заради това тръгва да дири огънь. Вмѣсто интересния мотивъ за вечерницата, който срѣщнахме въ бр. 243, срѣщаме тукъ другъ мотивъ. Най-малкиятъ „намерилъ една бабичка, теглила две нишкьи. Той рекал: какво чиниш, бабо? — Белата нишка опина, да се съмне, а черната смотала. — А той казал: опинай черната, за да е нощ. — И тіа опела черната нишка, та станало нощ“. — Съвсѣмъ подобно въ една грѫцка приказка (*Köhler; Klein. Schr.* I. 369. — *Mitsotakis,* Griech. M. 153.) и въ една турска *(Юбил. Сборн. Миллера* стр. 187. № 2.). Срв. *Ad. Strausz, Die Bulgaren* стр. 34. Геройтъ се присъединилъ къмъ седемдесеть разбойника, които отивали къмъ царския палатъ, не за да грабнатъ царската дъщеря, както се разказва обикновено, а за да погубятъ самия царь. Геройтъ влиза най-напрѣдъ и сетнѣ отсича главата на всички разбойници. Царьтъ отъ признателность го оженва за дъщеря си. Слѣдъ свадбата обаче я грабва халата. Геройтъ я намира съ помощьта на шурея си.

№ 264 *„Синъ и баща. Діаволътъ приятел“*. Единъ синъ, по съвѣта на баща си, употрѣбя сѫщата хитрость, за да се избави отъ дявола, както въ бр. 234.

№ 265. *„Синъ и баща — милостинья-та“*. Една котка и единъ пѣтелъ били продадени въ една страна, гдѣто не ги познавали, гдѣто имало много мишки и гдѣто незнаели, кога начева деньтъ. Под. *Сбм.* XIV. отд. стр. 117. отъ Прилѣпъ само котката; сѫщо у *Вук Ст. Караџиќ, Срп. нар. припов.* № 7. — Срв. *Clouston,* op. c. II., 65. сл. — *Archiv f. Slav. Phil.* XIX. 253. XXII. 308. *Zs V. Vk.* VI, 169. *Köhler, Klein.*

Schr. I. 71. 141. Тукъ този сюжетъ е съединенъ съ сюжета за благодарния мъртвецъ, за когото героятъ изплатилъ дълговетѣ.

№ 267. *„Царскьи-те деца“.* Сестрата издава на своя любовникъ — „Арапина“, брата си. Срав. погорѣ бр. 205. Тя измамва брата си да ѝ каже, гдѣ му се крие силата; той ѝ казва: „сила-та ми е на глава-та, там на врѫха има и две бели влакна; в тѣах ми е сичката сила“. Срв. *B. Schmidt, Griech. Märch.* стр. 91. № 11. стр. 229. — *Hahn, Griech. Alb. Märch.* II. 282. — *Jahrbuch f. roman. engl. Literatur* XI. 384. — *Житє і Слово* IV. 187. сл. № 2. — *Етнограф. Збірник,* III. стр. 19. № 8. *L. Malinowski, Powieści ludu polsk. na Sląsku* стр. 51. — Види се, че това е заето отъ традициитѣ за Самсона и Далила. Срав. *Сбм.* X. отд. 1. стр. 100 сл.

№ 268. *„Момче родено отъ іабѫлка“.* Бездѣтни сѫпрузи добили синъ, като изѣли една ябълка; жената била я купила отъ „іабулкаріа“, при всичко че този ѝ прѣдсказалъ: „това дете, колко и да са богати родителите му, додето порасте, ще им изеде всичко-то имане“. Така се и случило; освѣнъ това и родителитѣ умрѣли, току що момчето свършило училището. Момчето постѫпило на служба у единъ кръчмаринъ, уловило веднаѫжъ рибка; „като іа распарало, а то намерило ватре една сребарна чашка; зело чашка-та, гребнало вода и са исипало злато“. Героятъ постѫпилъ сетнѣ на царска служба, сганалъ богатъ и далъ дарове на царскитѣ дъщери. На една отъ тѣхъ подарилъ чудотворната чаша, когато „пристанала да му направи вольіата“. Слѣдъ това принцесата била турена въ единъ ковчегъ вѫтрѣ, ѝ дали единъ ключъ и я фърлили въ морето. Обикновено принцесата е изфърлена така заедно съ човѣка, по желанието на когото станала трудна, както по-горѣ бр. 105., гдѣто ковчегътъ е замѣстенъ съ „гьемия“. Въ тая версия любовникътъ, изгоненъ отъ царския палатъ, по неизвѣстни причини, намира принцесата и сина си. Както бр. 105., така и тука царьтъ посѣщава отпослѣ заедно съ царицата едни голѣми богаташи — дѣцата си, които не можалъ да познае. Въ версиитѣ, каквато е бр. 105, срѣща се мотивътъ, че на царя подлагатъ скришно нѣкаква скѫпоцѣнна вещь и царьтъ е изобличенъ като крадецъ, така напр *Аѳанасьевъ.* № 101. — *Dowojna Sylwestrowicz, Podania žmujdzkie* II. 28. сл. — *Andrews, Contes ligures* № 56. — *Cons. Pedroso, Portug. Folk-Tales* № 17. — *Sven Grundtvig, Dänische Volksmärchen,* übersetzt von *W. Leo* стр. 115. сл. — Срав. *Николић, Срп. нар. припов* 1899. стр. 132. сл. Въ тая версия дъщерята се прѣоблича като момче и дава на майка си чудотворната чаша, ако (нему) ѝ изпълни волята, а дѣйствително сполучва да я съблазни, както по-рано сама била съблазнена. Послѣ се изказва прѣдъ майка си, оправдава се и така се примиряватъ.

№ 273. *„Турчин побратим, син пасинок и жена доверие немат“.* Еднаква както по-горѣ бр. 76.

Придатъкъ II., стр. 490.—537. Прикаски на други езици отъ Македония.

1. На македоно-влашкий (цинцарскій язикъ), стр. 490.—514.

№ 275. *Господ, момчето и св. Михаилъ.* Различава се отъ бр. 237. и подобни легенди. Ангелътъ щѣлъ да вземе на момчето душата, обаче взелъ душата на коня му; момчето роптало, че не умрѣло подобрѣ само, и тогава ангелътъ отново билъ изпратенъ на земята да вземе душата на момчето.

№ 276. *„Човѣк-тъ що търсилъ праведнъ кумъ“.* Еднаква както по-горѣ бр. 112.

№ 278. *„Единъ приятель Евреинъ“.* Принадлежи изобщо взето къмъ сжщия сюжетъ, както по-горѣ бр. 148.

№ 279. *„Вълкътъ коджабашия (кметъ)“.* Магарето надумва вълка, че въ селото искали да го направятъ кметъ; той има да дѣли една ливада между два овна; свинята иска да му запѣе по-рано. Под. *Сбм.* I. отд. 3. стр. 130.; VI. отд. 3. стр. 141. сл.; X. отд. 3. стр. 156. — *Босанска Вила,* V. 139.; VIII. 177. — *Рудченко, южнорус. ск.* I. № 1., 2., 3. — *Národop. Sb. česl* III., 116.; IV.—V. 137.

2. Приказки на албански езикъ, стр. 515.—533.

№ 282. *„Единъ старецъ и една баба“.* Бездѣтни сжпрузи получили една коза отъ Бога. Подобна *Geldart, Folklore of modern Greece* 81. — Силата на магията въ нея била унищожена, когато единъ принцъ — годеникъ фърлилъ кожата на козата (годеницата) въ пещьта. Обаче въ албанската версия невѣстата умира, когато майка ѝ на свадбата изгаря кожата. Срв. по-горѣ бр. 164., 192.

№ 283. *„Единъ старецъ и тритѣ му дъщерки“.* Мома на война. Под. както у *Geldart,* op. c. 70. сл., първата часть. При послѣдния опитъ въ банята принцътъ се кжпалъ най-напрѣдъ и при това се удавилъ.

№ 284. *„Попътъ, що сакаше да земе щерка си за жена“.* Дъщерята иска да ѝ купи баща ѝ по-рано „единъ катъ дрѣхи, единъ сжнджкъ, който съ влакно да се отваря, съ влакно да се затваря, и двѣ гжски.“ Под. въ българската версия отъ Охридъ, *Сбм.* XIII. отд. 3. стр. 217. и по-горѣ бр. 167.: „еден долап, сам да óіт и сам да зборвит“; *Dozon, Contes albanais* 42, „deux grands chandeliers, — qui ferment à vis“; под. въ римската приказка *Busk, The Folklore of Rome* 91. сл. — *Николић, Срп. нар. припов.* 1899. стр. 106, „један велики ковчег, који би се изнутра закључавао“; *Худяковъ, Велико-русскія сказки* II., 69. „кровать съ потайнымъ ящикомъ“; *Сборн. матер. Кавказ.* XV., отд. 2. стр. 119. сл., освѣнъ друго и „золотой фонарь“, въ който се скрила момата. — *Сборн. матер. Кавказ.* XIX. отд. 2. стр. 172. — Въ албанската версия попътъ самъ продава на пазаръ тоя „сжнджкъ“; у Dozon — слугата (собствено „crieur“) продава на пазаръ два свѣтилника, като у Худякова и въ кавказскитѣ версии. Въ горно-бретонската версия *(Sebillot, Contes popul. de la Haute*

Bretagne. II., 219. № 40.) дъщерята иска „un boeuf d'or creux en dedans et qui ressemblerait à un boeuf vivant, le plus grand que l'on puisse voir"; този златенъ волъ, заедно съ скритата въ него принцеса, билъ сѫщо продаденъ; под. въ лотарингската версия. — *Cosquin* I., 273. сл. — Въ другитѣ версии, както по-горѣ въ бр. 167. и п. Сандѫкътъ или бъчвата сѫ фърлени въ морето заедно съ принцесата.

Бащата сетнѣ се научава, че дъщеря му била се оженила за единъ принцъ, скришно се промъква до нея и съ нейна „чакия" убива двѣтѣ ѝ дѣца, под. както у *Straparola* и въ по-новитѣ народни версии. Срв. *Gonzenbach, Sicil. Märchen* № 25., II. стр. 221. — *Николић,* ор. с. 109., сл. Под. *Сбм.* XIII. отд. 2., стр. 218.

№ 285. *„Мъртвивъ Костадинъ."* Гледай разбора въ статията на *Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ,* Пѣсеньта за мъртвия братъ, напечат. *Сбм.* XV. часть III., стр. 6. сл.

№ 286. *„Хулерата (чума та) и момиче-то въ едно село".* На едно момче казало едно пиле .... „щешь, работи, щешь не работи, умренъ мѫжь ще зѐмешь." Под. *Сбм.* III. отд. 3. стр. 238.; XIII. отд. 3. стр. 223. — *Юбил. Сборн. Миллера* стр. 197. № 43. — *Artin Pacha, Contes pop. de la vallée du Nil,* стр. 69. — *Сборн. матер. Кавказ.* XIX., отд. 2. стр. 159. сл. — *Lal Behari, Day Folk Tales of Bengal* 9. — Момиче има дѣте отъ единъ мъртвецъ; мъртвецътъ нощѣ дохождалъ, нощѣ бѣгалъ. Срв. *Świętek, Lud nadrabski* 499. — *Dowojna Sylwestrowicz, Podania żmujdzkie* II, 224. — *K. Maurer, Isländische Volkssagen,* 300. — *Liebrecht, Zur Volkskunde* 58. — Майката го съгледала, „хвана пѣтлитѣ и ги турна въ едно вретище, и нему се чинеше да е нощѣ и излѣзе да бѣга и като го видѣ, той падна на прага и умрѣ". Майка-та отишла сега „при слънцева-та майка" да пита, какъ да го съживи. На пѫтя единъ човѣкъ зарѫчалъ ѝ да пита за него, защо не е ни на небото ни на земята. Сѫщия въпросъ ѝ задава още една змия и единъ камень. При слънцето жената пита освѣнъ за своята си работа още и за „змията и каменьтъ". На двата въпроса получава почти еднаквъ отговоръ, че нѣма да се освободи, догдѣто каменьтъ не натисне човѣка, змѣятъ не ухапе нѣкого. Другадѣ се явява обикновено кайкчия или риба, по-горѣ бр. 168. вода, рѣка. Змия се срѣща и въ *Етнограф. Збірник* VII. 126.

№ 287. *„Попювата щерка и харамии-тѣ".* Под. *Сбм.* XI. отд. 3. стр. 101. сл. — *Cosquin,* I. № 16. стр. 179. — *Н. Θ. Сумцовъ, Этюды Пушкинъ* V. стр. 2. сл. — *Národop, Sb. čsl.* VI. стр. 222. № 47.

Двѣ приказки отъ Орханийското село Литаково, 538.—546.

№ 290. *„Евреинъ приятель".* Срв. № 137., 259. Срв. разбора въ статията ми *„O zlatím ptáčku a dvou chudých chlapcích", Národop. Sb. čsl.* VI. 115. сл.

Прага, февруари 1901.

Молба за дъждъ.

Фолклорна студия.

отъ А. П. Стоиловъ.

Висшиятъ богъ, творецъ на мълнията, какъвто е у древнитѣ индуси Индра, у гърцитѣ — Зевсъ, у римлянитѣ — Юпитеръ, у германцитѣ — Торъ, у литовцитѣ — Перкунасъ, у славянитѣ е билъ Перунъ (Вж. *Dr H. Máchal*, Nákres Slovanského bájesloví, Praha, 1891. г. 20. стр. нт.). Къмъ него се обръщали тѣ съ молитви за дъждъ (*G. Krek*, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz, 1887. г., 309. стр.). Въ християнско врѣме Перунъ се замѣстя съ св. Илия, който въ народната поезия на югоизточнитѣ славяни е повелитель на дъжда. У *Мил.* № 30., когато четирмата светии: св. Илия, св. Никола, св. Иванъ и св. Петъръ дѣлили небесното благо, на св. Илия се паднали лѣтнитѣ облаци и гръмотевици: „Онъ да иматъ, онъ да и повелатъ“. Споредъ това той наказва грѣшнитѣ въ Павилянска земя, като заключва небеснитѣ облаци, та да не вали три години дъждъ; ала, когато жителитѣ се покайватъ:

„Имъ даде ситна лѣтна роса,
Че си роди земя Павилянска“.

(ср. *Мил.* № 53.; *Верк*, № 218.; сПСп. XII., 116. р.; *Кач.* № 29., 45.; Сбм. II., 26., 28.; III., 35., IX., 12., X., 24.; *Иl.* № 266.; *Свещ. Цв. Любеновъ*, Сборникъ съ разни народни умотворения изъ Кюстендилско, София, 1896. г. № 5. и др.). Подобни прѣдстави има и у сърбохърватитѣ ируситѣ (*Вук*, II., № № 1., 2., 4., 6.; *Máchal*, Nákres 24.—26. стр.). — Въ Новгородъ (Русия), въ врѣме на бездъждие, ставала лития за Мокри св. Илия съ молба за дъждъ. (*Н. А. Начовъ*, Тиквешки ржкописъ, Сбм. X., 135. стр.).

Явява се въпросъ: гдѣ и какъ сж били прѣнесени атрибутитѣ отъ Перуна върху св. Илия? Главното основание тукъ, както и въ други подобни случаи, е близостьта на езическия праздникъ въ честь на Перуна до праздника на св. Илия; но освѣнъ това ще има и други причини: около Илиндень обикновено гърми и вали повече; сетнѣ въ Евангелието

четемъ, че св. Илия се помолилъ, да не вали дъждъ три години и шесть мѣсеца, и щомъ се помолилъ, небото дало дъждъ и се напоила земята (*Послание на апостола Якова*, 5. гл. 17.—18. ст.). Тѣзи обстоятелства сѫ достатъчни за народа, щомъ самата черква ги проповѣдва, да замѣсти Перунъ съ св. Илия (*Fr. Hubad*, Črtici o starožitnostih slovanskih въ „Letopis Matice Slovenske“ za leto 1879. г. 77. стр.).

По сѫщитѣ молитви, съ които се отправятъ първобитнитѣ народи къмъ боговетѣ за да излѣятъ своята благодать върху тѣхъ — като направятъ да завали дъждъ — (споредъ схващането имъ, боговетѣ сѫ сърдити въ врѣме на бездъждие), появяватъ се и *обреди*, съ които символично се прѣдставя влиянието на бездъждието. Послѣднитѣ се поддържатъ открай врѣме у всички народи, така у южнитѣ славяни, не защото сѫ оставени отъ прадѣдитѣ, но защото сѫ добили божествена, нѣкаква свръхестествена санкция, по която и не могатъ лесно да се напускатъ, отъ страхъ да не произлѣзе нѣкоя неизказана бѣда. Понеже нѣкои отъ обичаитѣ, нагодени да се прѣдизвика дъждъ пролѣтно и лѣтно врѣме, живѣятъ и день днешенъ у славянитѣ, главно у българитѣ, и иматъ важно значение за народоуката (фолклора), въ тази студия ще се занимаемъ съ обичаитѣ: 1.) *пеперуда* и 2.) *германъ*.

1. Пеперуда.

Обичаятъ *пеперуда, пеперуга, преперуга, перперуга, пуперунга, додола, дудула, дудулица, лазарка* у сърбитѣ *додола*, у хърватитѣ *prporuša*, у ромънитѣ *păpălúga, păpălúdă, paparudă*, у гърцитѣ περπερία, περπερίνα, περπερούνα, περπερίτσα, у албанцитѣ *dordoléts, perperone*, се извършва въ врѣме на бездъждие така: събиратъ се на едно мѣсто нѣколко моми и избиратъ една изъ помежду си; нея обличатъ въ дрипи и я накичватъ отъ главата до петитѣ съ трѣва, бурени, листа, така щото нищо голо да не ѝ остане, освѣнъ очитѣ. Тая мома наричатъ „пеперуда“, а другаркитѣ ѝ — „пеперударки“. Щомъ се натъкмятъ, тръгватъ по кѫщята и пѣятъ пеперударски пѣсни, като слѣдната:

Лет летела пеперу́га
Од ора́че до копа́че.
Ора́ч стои́ на ра́лото,
А копа́чо на моти́ка:
— Дай ни, Бо́же, си́тна ро́са,
Да зароси си́норето,
Си́норето по поле́то,
Че погоре синорето,
Синорето по полето,
По край Ду́наф сиво́ ста́до,
Сиво́ ста́до, жѫлто́ про́со.
Дай, Боже, дѫш!
Дай, Бо́же, дѫш!

(*Ил.* № 271.; ср. ib. № № 283., 305., 313., 322.).

Въ Струга (Охридско) „ойлулето“ се придружава отъ 10—15 моми. Когато застанатъ прѣдъ нѣкоя кѫща, пѣятъ:

Отлетела пеперуда; ой люле, ой![1]).
Отъ орача на орача,
Отъ копача на копача,
Отъ режача на режача,
Да зароситъ ситна роса,
Ситна роса берекетна:
И по поле и по море;
Да се родитъ сѫ берикетъ,
Сѫ берикетъ вино—жито;
Ченици-те до греди-те,
Ячмени-те до греди-те
Ленои-те до пояси,
Урои-те до колена,
Да сѣ ранѣтъ сиромаси,
Дѫрве-те не́ со оси-те,
Да е ситна година;
Дѫрве-те не́ со ошница,
Да е полна кошница;
Дѫрве-те не́ со ямаче,
Да е тучна година.

Домакинята излива съ бардаче вода врѣзъ „ойлулето“ и подиръ влизатъ въ кѫщи и търкулватъ сито: ако падне наопако, въ кѫщата прѣзъ годината ще е скѫпия, ако ли на лице — плодородие. Пеперударкитѣ даряватъ съ брашно, бобъ и др. нѣща, отъ които на вечерьта правятъ угощение. (*Мил.* № 660. и 524. стр.). — Въ Охридъ се извършва по сѫщия начинъ „ойлюлето“, само че намѣсто момичета играятъ момчета. Тукъ пѣятъ:

Кьи́нисало едно льу́ле, о́й льу́ле, о́й,[2])
Да се мо́лит на Го́спода,
Да за́вѫрнитъ ситна́ роса,
Да се ро́дат бери́кьети,
Да се ра́нат сиро́маси,
Сиро́маси, сира́чина;
Ки́ло жи́то за пе́т пари,
Ока ви́но з една́ пара.

И тукъ домакинитѣ поливатъ „ойльулето“ и го даряватъ съ нѣщо. (*Разкази за дѣца* отъ Е. Спространовъ, стр. 15.).

Въ с. Селце-Жупа (Дебърско) извършването на тоя обичай става доста тържествено. Въ черковния дворъ се събиратъ моми и момци гологлави, боси, съ разчорлавени коси, облѣчени въ дрипи и пр. Момитѣ избиратъ помежду си една за „ойлуле“ — да е сираче, а момцитѣ взематъ черковното носило, съ което носятъ покойницитѣ отъ кѫщитѣ до гробищата, и мълчешкомъ отиватъ и го фърлятъ въ нѣкой азмакъ на близката рѣка. „Ойлулето“ окичватъ съ бъзе, листа, трѣва и разни бурени; на ушитѣ му закачатъ двѣ сухи жаби и послѣ обикалятъ границитѣ на селското землище, като едни пѣятъ, други плачатъ, трети викатъ и се дига такава олелия, щото на единъ часъ разстояние се слуша. Обикновено пѣятъ:

Ой вай, дождоле!
Изгорѣхме голи, боси,
Ой вай, дождоле!
Голи, боси като оси,

---

[1]) Думитѣ: „ой люле ой“ се повтарятъ при всѣки стихъ.
[2]) Послѣднитѣ думи се повтарятъ слѣдъ всѣки стихъ.

Ой вай, дождоле!
Да заросить ситна роса,
Ой вай, дождоле!
Да порастить берикеть,
Ой вай дождоле,
Ики пара два сомуна.

Слѣдъ това отиватъ по кѫщитѣ, гдѣто ги ръсятъ съ вода и имъ даватъ брашно, масть, бобъ и др. Пеперударкитѣ („ойлуляркитѣ“) гледатъ да откраднатъ отъ кѫщитѣ хурка, вретено и яйца. Като изредятъ всички колиби въ селото, отиватъ вкупомъ на чуждъ синоръ (межда) и тамъ заравятъ жабитѣ. Вечерьта у една отъ пеперударкитѣ правятъ угощение (*Як. Дербановъ* въ Цариградския в. „Новини“, 12. бр. 1897. г.). — Въ Битолско по селата извършватъ пеперудата като въ Струга (въ града се извършва отъ циганки.). Когато пеперудата поръсватъ съ вода, тя скача и отърсва отъ себе си водата (*Г. В. Ангеловъ*, Сбм. XI., 3. отд., 157. стр.). По сѫщия начинъ става и въ с. Гумендже (*Г. А. Миндовъ*, Единъ старъ обичай въ с. Гумендже, въ сп. „Мисъль“, IV. год., IX.-XI. кн., 792. стр.). — Въ г. Пиротъ „пеперугата“ се прави така: едно момиче, слѣдъ като се облѣче въ чисти нови дрехи, окичватъ го съ върбови прѫчки и зелени трѣви. Това е „пеперуга“. Нея придружаватъ 3—4 моми, кога отива по кѫщитѣ; тя носи котленце съ вода и, когото срѣщне, поръсва. Прѣдъ кѫщитѣ тя играе, а другаркитѣ ѝ пѣятъ:

Играла іе пеперу́га,
Оі дудуле, ваі дудуле.
Даі ми, Боже, си́тън дъ̀ждък
Да заро́си си́тна роса́,
Да поро́си бело́ по́л'е,
Да се роди ръж, пшеница,
Да се рáну сираче́та.

(*С. Дацовъ*, сПСп. XVIII., 453. стр.). Така и въ сѣверозападна България (*Д. Мариновъ*, Жива Старина, I. кн., 188. стр. нт.). — Въ Горноджумайско на праздниченъ день, обикновено въ недѣля, момитѣ уговарватъ едно момиче, безъ баща и майка — сираче, да го направятъ „дудула“. Обличатъ го въ дрипи и го окичватъ съ трѣва, бъзе, шума, подиръ което тръгватъ по кѫщитѣ и пѣятъ:

Ваі ду́дуле!
Даі, Бо́же, дош,
Да се ро́ди
Жи́то-про́со
Да се ра́нат
Сираче́та
Сираче́та —
Сирома́си.

Домакинята посипва „дудулата“ съ вода отъ глава до пети. Като свършатъ пѣсеньта, благославятъ: „ка тече́ во́да по Ка́та (името на „дудулата“), така да вржне́ дош, земіа да нато́пи, береке́т да се ро́ди“. Дарявать ги съ сирене, бобъ, брашно и др. Тѣ обикалятъ кѫщитѣ отъ изгрѣвъ до заходъ слънце. И тукъ вечерьта се прави гостба отъ събраното прѣзъ деня (*Хр. П. Стоиловъ*, въ сп. „Българска Сбирка“, VII. год.

X. кн., 650.—1. стр.) — Въ Кюстендилско сжщо сираче момиче трѣбва да стане „дудулица“. Обичаятъ се извършва както въ Горноджумайско, съ прибавка, че момата носи котле съ вода и отъ нея пръска въ кжщитѣ, кждѣто отиватъ (*Свещ. П. Цв. Любеновъ,* Баба Ега, 38. стр.). — Въ селата около Шуменъ, Провадия, Ески-Джумая „пеперуда“ правятъ всичкитѣ моми отъ селото въ нѣкоя кжща прѣзъ единъ отъ великитѣ четвъртъци, безъ да бждатъ забѣлѣзани отъ момцитѣ. Избиратъ измежду си една мома, — нея наричатъ „попъ“, тя носи котле съ вода и вжтрѣ китка, други двѣ окичватъ отъ глава до пети съ бъзе, — тѣ сж „пеперуди“, трета се натоварва да прибира подаръцитѣ въ дисаги или торба. Така нагласени, тръгватъ по кжщитѣ; напрѣдъ влиза „попътъ“ и съ китката поръсва изъ кжщата, а другитѣ моми на двора, раздѣлени на два реда, пѣятъ:

Пеперуда лѣтяла, лѣтяла,
Над вода се-й мятала, мятала,
И се Богум молила, молила:
Дай ми, Боже, дребен джжд, джжд,
Да се стори житото, житото; и пр.

Пѣсната свършва съ тия два стиха:

Дай ми, булю, ситото, ситото,
Да ти й сита година, година,

а пеперудитѣ играятъ. Въ това врѣме домакинята изтуря единъ котелъ вода връзъ пеперудитѣ. Когато въ пѣсната споменатъ „Дай ми, булю, ситото, ситото“, единъ отъ домакинитѣ изнася сито съ брашно; него взема натоварената съ длъжностьта да събира подаръцитѣ и, слѣдъ като сипе брашното въ торбата, търкулва ситото. По него гадаятъ както въ Струга. Като извършатъ и обичая *Германъ,* въ единъ празниченъ день събиратъ се моми и момци и отъ събранитѣ нѣща правятъ гостба. Често е имало разправии на тия увеселения, та вмѣсто да захващало да вали дъждъ, по-скоро капела кръвь (*Ил. Р. Блъсковъ,* „Ружа“, X. кн. 1886. год. стр. 50. нт.). — Въ с. Акчаръ (Свищовско) пеперудата се устроява отъ циганки по сжщия начинъ, както въ Шуменско. Въ оная кжща, гдѣто мжжътъ и жената сж първо вѣнчило, крадятъ: лъжица, постружка, пометъ, метла, бухалка. Когато домакинята види, че ѝ сж открадпати тия нѣща, почва да вика подиръ пеперударкитѣ. А това значело, че ще да вали дъждъ. Пеперударкитѣ даряватъ съ масло, вълна, сирене, брашно, и всичко трѣбало да се друсне надъ главата на пеперудата. Подиръ нея домакинята фърля сито и гадае, както по-горѣ. (*П. Ивановъ,* Сбм. VIII., 3. отд., 278. стр.). Сжщо и въ с. Тръстеникъ (*Н. Гоневски,* Сбм. XV.). — Въ Ахж-Челебийско двѣ момичета се забраждатъ съ бѣли кърпи и ходятъ отъ кжща въ кжща, като пѣятъ:

Пѣрпѣругу, ругу
Лѣтна пролѣтѣшна,
Щу пу дворѣ ходишь,
Та са Богу молишь?

Божѣ лѣ, Господю
И свѣти Илиѣ,
Да летнѣ русица,
Да се руди просу; и пр.

Домашнитѣ фърлятъ връзъ тѣхъ вода и послѣ ги даряватъ съ брашно, бобъ и др. нѣща, които се прибиратъ отъ придружаващитѣ ги момичета. Като прѣкжснатъ ходенето, мѣсятъ хлѣбъ отъ събраното брашно и уварватъ бобъ, подиръ което на нѣкой кръстопжть поставятъ трапеза, и, който помине, даватъ му за св. Илия (*Ст. Н. Шишковъ*, Род. Ст. II. кн., 56.). — Отъ 10—15 момичета и момчета избиратъ помежду едно сираче за „пуперунга" въ с. Габрово (Ксантийско). Него покриватъ съ бжзе, листа и го развеждатъ по всички кжщи изъ селото. При влизането въ всѣка кжща, другаркитѣ ѝ пѣятъ задружно:

Пуперу́нга, ру́нга,
Утъ ви́ръ на ви́ръ хо́ди,
Та са Бо́гу моли:
Да па́дне мъгли́ца,
Да ро́сне руси́ца,
Да стане прусо́ту; и пр.

Домашнитѣ ги даряватѣ съ брашно, пари, масло, сирене, бобъ и др., отъ които на вечерьта правятъ обща трапеза, на която сами зематъ участие (*Д. Мавревъ,* филологически материали отъ Ксантийско, въ в. „Вѣсти", X. год., 41 бр.). — Въ Еникьой (Ксантийско) пеперудата наричатъ „лазарка", а пеперударкитѣ — „додольки" (*Ст. Н. Шишковъ,* op. cit. III. кн., 39. стр.). — Въ с. Скребатно (Неврокопско) „пеперудата" се прави най-много между помацитѣ така: избиратъ момиче-сираче на 12—13 годишна възрасть и, слѣдъ като го накичатъ съ бжзе цѣлото, закачватъ му още кость отъ незнаенъ гробъ, на която прикрѣпватъ 3—4 живи жаби, отиватъ по кжщитѣ, като пѣятъ:

Пеперуго, летуго,
Дай ми, Боже, росица,
Да навадимъ пченица; и пр.

Момичетата, които придружаватъ пеперудата, стараятъ се да откраднатъ отъ кжщитѣ пометъ за пещь. Него натопватъ въ вода и слѣдъ три дни го повръщатъ на притежателката; костьта съ жабитѣ фърлятъ въ виръ. И тукъ даряватъ пеперударкитѣ съ брашно, бобъ и др. (*Чол.* 113. стр.). — Така правятъ пеперуда и въ Панагюрище. Пеперударкитѣ пѣятъ на пеперудата:

Пеперудо, рудоле,
Да зароси ситна роса, рудоле,
Да се роятъ кошаре, рудоле; и пр. (*Чол.* 34. стр.).

Изобщо тоя обичай е познатъ навредъ въ България (*К. Иречекъ,* Княжество България, II. т., 33. стр.). Въ Сърбия пеперудата е позната подъ име „додола". Нѣколко момичета отиватъ, главно въ селата, отъ кжща въ кжща и пѣятъ пѣсни, съ които молятъ да завали дъждъ. Една отъ тѣхъ се покрива съ разни трѣви и цвѣтя така, щото нигдѣ да не ѝ се гледа голо. Нея наричатъ „додола". Когато тя или другаркитѣ ѝ пѣятъ „додолски пѣсни" (*В. Ст. Караџић,* Пјесме I. т., 111.—114. стр.),

домакинитѣ изливатъ връзъ нея вода съ котелъ или другъ сждъ. — По-напрѣдъ си правили сами сръбкинитѣ „додолки", а сега тѣхната рола изпълняватъ циганкитѣ (*В. Ст. Караџиħ*, Живот и обичаји, 61.—62. стр.). По нѣкои мѣста „додолата" се извършва отъ момчета: едно се облича въ женски дрехи и се прави „додола". Когато отиватъ по кжщитѣ, пѣятъ:

Ми идемо преку поља,
Ој Додо, ој Додоле!
А облаци преку неба,
Ој Додо и пр.
Наша Дода Бога моли,
Ој Додо и пр.
Да удари росна киша,
Ој Додо и пр.
Да ороси росна поља,
Ој Додо и пр.
И овнове витороге
Ој Додо и пр.

(*М. Ђ. Миличевиħ*, Живот срба сељака, Београд, 1894. г., 135.—136. стр.).

Въ Хърватско двама момци въ врѣме на бездъждие заобикалятъ селата: единътъ събира даровете, а другиятъ, покритъ съ зеленина, щото нищо да не се вижда отъ дрехитъ му, се казва „prporuša". Прѣдъ кжщитѣ пѣятъ двамата:

Prporuša hodila
Službu Boga molila,
Dajte sira, dajte jaj,
Da nam bog da mladi daž,
Od šenice višnji klas!
A ti bože, nični,
Smiluj se na nas!

Домакинитѣ изливатъ връзъ момата вода. Въ Срѣдна Истрия и Далмация „prporuša"-та се извършва отъ момичета. Обичаятъ е на забравяне. (*J. Milčetić*, въ „Zbornik za narodni život i običaje južnih slovena, na svjet izdaje Jugosl. Akad. Znanosti i Umjetnosti", Zagreb, I svezak 217.—218. стр. (II., 405., 406. Ср. *П. Лавровскій*, Изслѣдваніе о миѳическихъ вѣрованіяхъ у славянъ въ „облакъ" и „дождъ" въ связи съ другими подобными же вѣрованіями у древнихъ родственныхъ народовъ, Спб. 1862. г., 15.—16. стр.).

У новогърцитѣ лѣтно врѣме, когато се засуши, нѣколко момичета правятъ „περπερία, περπερίνα, περπεροῦνα, περπερίτσα", която окичватъ съ листя и цвѣтя. Съ нея отиватъ по кжщитѣ и пѣятъ пѣсни, съ които молятъ да даде Господъ дъждъ, а домашнитѣ изливатъ връзъ нея вода. Даряватъ момитѣ съ брашно, бобъ и др. нѣща. Обичаятъ се поддържа главно въ Тесалия и Македония (*B. Schmidt*, Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum, Leipzig, 1871. 30.—31. стр.; ср. *А. Н. Аѳанасьевъ*, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу, Москва 1866 г., II. т. 272. стр. нт.; *G. Krek*, op. cit. 286.—7. стр.).

У ромънитѣ сжщо има тоя обичай подъ име „păpălúga, păpălúdă, paparudă" (*Č. Zíbrt*, Seznam pověr a zvyklosti pohanských Z VIII věku, Praha, 1894. г., 55. стр.; ср. *Д. Матовъ*, сПсп. XLI.—II. кн. 996. стр.). — Познатъ е и между албанцитѣ подъ име „dordoléts, perperonę" (*G. Mayer*, Etymologisches Wörterbuch d. albanischen Sprache, n. d.).

Съ нашия обичай се посрѣща рускиятъ „водить тополю“. Една дружина отъ моми избира си помежду една, която да прѣдставя „топола“. Тя си дига ръцѣтѣ нагорѣ, а другаркитѣ ѝ я покриватъ съ дрехи до главата. На тѣлото ѝ привързватъ двѣ вѣйки надъ главата. Така нагласена „тополата“, водятъ отъ къща въ къща по селото и пѣятъ купалски пѣсни. И тукъ събиратъ подаръци (*Н. Ѳ. Сумцовъ,* Культурныя переживанiя, Киевъ, 1890. г., 146. стр.; ср. *Pr. Sobotka,* Rostlinstvo v nar. podáni slovanském, Praha 1879. г., 104. стр.). — Въ Пинския уѣздъ момитѣ накичватъ една отпомежду си съ брѣзови и кленови вѣйки и я развеждатъ по къщитѣ съ пѣсни, съ които молятъ за дъждъ (*Č. Zíbrt,* op. cit. 56. стр.).

Пеперудата е позната и между нѣмцитѣ (*D-r H. Máchal,* op. cit. 63. стр.), а така също и между нѣкои неевропейски народи, напр. въ Юруба, Западна Африка, и нѣкои семитски народи (*О. Миллеръ,* Опытъ историческаго обозрѣнiя русской словесности, Спб. 1865. г., 52. стр.; ср. *Pr. Sobotka,* op. cit. 60. и др.).

Понеже въпросниятъ обичай е въ свръзка съ „лазарването“, тукъ навеждамъ и него. По-горѣ казахъ, че въ нѣкои мѣста по нашенско, а почти навредъ въ Сърбия, пеперудата се прави отъ циганки, ала това вѣроятно не ще да е отдавна. Същото е станало и съ „лазарването“. У насъ петата недѣля на великитѣ пости е извѣстна подъ име „циганска лазарица“. Прѣзъ нея недѣля циганкитѣ отиватъ по къщята и пѣятъ „лазарски пѣсни“, въ нѣкои отъ които се споменува молба за дъждъ. (*Л. Каравеловъ,* Памятники народнаго быта болгаръ, М-ква, 1861. год., 197., 201. стр.). По други мѣста на шестата недѣля „лазарватъ“. Нѣколко момичета, накичени съ цвѣтя, отиватъ по къщитѣ и събиратъ яйца, хлѣбъ, който наричатъ кукла, пари и разни овощни плодове. На отиване пѣятъ. Възрастнитѣ момичета се събиратъ на тоя день и „ладуватъ“ при нѣкоя рѣка, като спускатъ вѣнци и пѣятъ „лазарски пѣсни“. Въ тѣхъ се говори за св. Илия, св. Никола, св. Лазаръ, като молители за дъждъ:

Лазаръ се вози
На златни колца,
Изъ село ходи,
Богу се моли:
„Йя дай ми, Боже,
Дребенъ ми дъждецъ!“

(*Л. Каравеловъ,* op. cit. 202. стр.). — Съ този обичай се схожда кахетинскиятъ „лазаръ“ и абазската „кукла“ на Кавказъ. Въ врѣме на бездъждие ходятъ съ кукла, която наричатъ „лазаръ“, и пѣятъ пѣсни за прѣкращение на сушата и молба за дъждъ. (*А. Н. Веселовскiй,* Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенiя, Спб. 1886. г., окт., 400. стр.; ср. ib. Разысканiя въ обл. русскаго духовнаго стиха, 313. — 314. стр.). — Въ Курската губерния, а вѣроятно и въ други мѣста, има обичаи въ врѣме на бездъждие при кладенецъ да се обливатъ, като вѣрватъ, че ще да прѣдизвикатъ, да вали. (*А. А. Потебня,* О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзiи, Харьковъ, 1860. г., 97. стр.).

Прѣди да кажемъ нѣколко думи за историята на обичая „пеперуда“, трѣбва да споменемъ, че той се закриля и отъ християнството. Понеже народътъ го е поддържалъ здраво, черквата го взема подъ свое покровителство, макаръ отчасть и да го видоизмѣнява. Нему отговаря християнскиятъ обредъ „покръсти“, толкозъ разпространенъ между българитѣ и сърбитѣ. Когато врѣмето е засушено, мало и голѣмо взематъ икони отъ домоветѣ си и отъ църквата и заедно съ поповетѣ обикалятъ нивитѣ и пѣятъ:

Съ кѫрсти одамъ,
Бога моламъ,
Господи помилуй,
Да заросить ситна роса.

(*Мил.* 524. стр.; ср. в. „Новини“, V. год., 26. брой).

Или:

Ристо́с вѫскрѫ́снѫ!
Трѫгнѫ́лê ми сѫ
Мо́ми сѫс ку́ни,
Мо́мци сѫс крѫ́стê,
Е́м Бо́гѫ моле́т:
— Я да́й ми, Бо́же,
Си́тнѫ руси́цѫ,
Дѫ ми́ пуруси́
Пу се́ си́нуре́
Ни́ви и лузя́;
Дѫ ми сѫ руди́
Жи́ту и ви́ну,
Дѫ мя́си ма́йкѫ
Чи̂сту ки̂се́лу,
Дѫ ви̂іе́ ма́йкѫ
Ви̂ти крѫва̂іе́,
Дѫ и̂де́ ма́йкѫ
Фѫф че́ркувитê,
Бо́гѫ́ дѫ мо́ли!

(*Ил.* № 303.; ср. ів. № 302.).

Обредътъ съ пѣсничката е възпроизведенъ въ стихове отъ *А. Миладиновъ* („Царигр. Книжици“, III. ч., 1858. г., 144. — 5. стр.). — У сърбитѣ носятъ икони и кръстове по всѣко село въ единъ опрѣдѣленъ день. Когато заобикалятъ нивитѣ, едногласно пѣятъ: „Кръстоноше Бога моли, Господе помилуј“ (*Миличевић*, op. cit. 127.—8. стр.).

Обичаятъ „пеперуда“ или „додола“, както видѣхме, е познатъ не само между балканскитѣ народи, но и у нѣмцитѣ, даже и у африкански народи. Споредъ това не може да се допусне, че ще се е появилъ първоначално на Балканския Полуостровъ. Той е старъ, запазенъ е много добрѣ между българитѣ, ала е билъ въ употрѣба и между другитѣ славянски племена, както свѣдочи чешкиятъ хронографъ *Бурхардъ Вормски* отъ XI. ст.[1]) У чергедскитѣ българи пеперудата е записана на 1647. г. (*Д. Матовъ*, сПСп. XLI. — II., 996.). Споредъ *W. Mannhardt* Wald-und Feltkulte I, Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. Mythologische Untersuchungen, Berlin, 1875. г., 327.—333. стр.), *Pr. Sobotka* (Rostlinstvo 60.), *G. Krek* (Einleitung in d. Sl. Literatur-

[1]) „Когато не вали дъждъ лѣтно врѣме, събиратъ се моми на едно мѣсто и избиратъ една за *водачка;* събличатъ я гола и я водятъ на такъво мѣсто, гдѣто расте попадия (hyoscyamus niger). Тукъ тя изважда съ дѣсната си рѫка отъ корень единъ стрѫгъ и го прѣвързва на малкия пръстъ на десната си нога. Другаркитѣ ѝ носятъ въ рѫцѣтѣ си вѣйки, и, когато дойдатъ до най-близката рѣка, водачката най-напрѣдъ фърля въ водата попадията и подиръ нея другаркитѣ ѝ вѣйкитѣ. По тоя начинъ мислятъ да прѣдизвикатъ да вали“. Sammlung der Decrete, Köln, 1548. г., 201. p.).

geschichte, 793. стр.) пеперудата е извѣстна и у западноевропейскитѣ народи.

Излишно е да навеждаме още цитати за широкото разпространение на тоя обичай, та прѣминуваме къмъ неговото значение. Церемониитѣ, съ които се съпровожда пеперудата, явно изтъкватъ неговото символично значение: както се излива отъ стомната водата връзъ пеперудата, която прѣдставя жедната земя, така и Господъ да излѣе отъ небото своя дъждъ. Окаченитѣ на нея повѣхнали листя, трѣви, мъртви или живи жаби, прѣдставятъ, че растенията, животнитѣ — цѣлата природа — страдае и мре за вода, нека Господь се смили надъ нея. Това се подкрѣпя и отъ пеперударскитѣ пѣсни. (*B. Schmidt*, op. cit 31. стр.). Гдѣто съ пеперудата ходятъ — отъ изгрѣвъ до заходъ слънце — това почива на гледището, че цѣлата природа трѣбва да е будна и свидѣтелка за гибелното влияние на бездъждието. — Пеперудата трѣбва да е сираче момиче (това е по-старата вариация), защото бѣднитѣ най-много страдатъ въ врѣме на бездъждие. Освѣнъ това символично се прѣнася понятието за ожеднѣлата земя върху сирачето. — Гаданeто на сито се основава, както е знайно, на народна етимология. (*Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ,* Приносъ къмъ българската народна етимология, въ Сбм. IX., 588. стр.).

Названието *пеперуда* произлиза, споредъ *А. А. Потебня*, отъ славянския коренъ *пер*- (*Д. Матовъ,* op. cit.; ср. Гръко-български студии, въ Сбм. IX., 77.). Та и гръцкитѣ думи περπερία, περπερίνα, περπεροῦνα, περπερίτζα, които мжчно се изваждатъ отъ гръцкия езикъ, сж взети отъ славянитѣ (българитѣ) заедно съ обичая. Сжщо и ромънскитѣ *păpărudă, păpărúdă, păpălugă,* както и албанскитѣ *dordol'ets, perperone. Густавъ Майеръ,* като тълкува тия думи въ „Etymolog. Wörterbuch d. alb. Spr.“, казва, че пѣснитѣ, които се пѣятъ на пеперудата (додолата) у гърцитѣ, напълно се съвпадатъ съ славянскитѣ, даже по размѣра си. Сжщата мисъль изказа по-рано академикътъ *А. Н. Веселовскій* (ЖМНПр. 1886. г., окт., 400. стр.).

По-мжчно се обяснява другото име на пеперудата — *додола*, обикнато главно у сърбитѣ. *Г. Даничичъ* въ рѣчника си (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1884.—86. г., 558. стр.) казва, че това име е дошло отъ *додо*, припѣвка на тия пѣсни. *П. Безсоновъ* (Бѣлорусскія нар. пѣсни, 45. стр.), мисли, че то произлиза отъ повторението на сричкитѣ (припѣвкитѣ) *до, до* или *до-до-ле*, както у бѣлоруситѣ *то, то* и *ту, ту.* Понеже етимологията не оборва другояче този терминъ, вѣроятно той се е образувалъ споредъ изказанитѣ догадки на Даничича и Безсонова. Че дѣйствително това е най-близо до истината, иде да подкрѣпи югозападната македонска форма „ойлуле“, име на този обичай, както видѣхме, понеже се срѣща и като припѣвъ и като име на обичая.

2. Германъ.

Обичаятъ *„германъ“, „германчо“, „скали-ени“* се прави въ врѣме на бездъждие така: заедно момичета и момчета правятъ човѣшка фигура

отъ каль — *германъ*. Нея пригатвятъ за погребение съ всички ония обреди, що се извършватъ на мъртвецъ. Една отъ дружината, що пригатвя германа, става майка, другъ — баща, трети — свещеникъ и т. н. Слѣдъ като оплачатъ германа, занасятъ го на нѣкоя рѣка и тамъ го погребватъ. — Въ Шуменско, когато носятъ „германа" на погребение, моминскиятъ попъ върви най-напрѣдъ съ кадилница, а подирѣ му „германчо" (мъртвецътъ) и другаритѣ съ запалени свѣщи. Като дойдатъ до нѣкоя рѣка, изкопаватъ трапче и въ него спускатъ „германча", като го запушватъ съ каль. По пѫтя и при погребението го съпровождатъ съ плачъ. Слѣдъ това връщатъ се въ кѫщата на оная мома, която е носила фигурата (германа), — нея казватъ *кумичка* — и тя имъ раздава за германчова душа (*Ил. Р. Блъсковъ,* „Ружа", 52. — 3. стр.). — Въ с. Акчаръ (Свищовско) германъ се прави отъ каль, както въ Шуменско. Когато го оплакватъ, нареждатъ:

„Германе, маминъ Германе!
На кого ни оставяш, кѫде да идем?"

По нѣкога селскиятъ клисарь позволява да се клепа клепалото, а свещеникътъ отчита германа. На другата сутринь слѣдъ погребението отиватъ на гроба му 3—4 моми да запалятъ свѣщи и да го прѣкадятъ (*П. Ивановъ*, Сбм. VIII., 278. стр.). — Съ сѫщитѣ церемонии се пригатвя и погребва въ сѣверозападна България (*Д. Мариновъ,* Жива старина, кн. I., 184.—5.). — Въ г. Враца отъ грънчарска глина правятъ човѣшка фигура — германъ. Поставятъ я на носило и я носятъ отъ кѫща въ кѫща, като пѣятъ:

Умрéл Герман от сýша,
От сýша, за кúша,
Млоiу здраве да носиш,
Германе, Германе!

По кѫщитѣ ги даряватъ съ жито, бобъ и др. Като свършатъ ходенето, заравятъ германа, гдѣто има много вода. Отъ събранитѣ нѣща вечерьта правятъ гостба въ оная кѫща, гдѣто е пригатвянъ германъ. (*Н. А. Начовъ,* Тиквешки рѫкописъ, въ Сбм. X, н. о. 135. стр. — Забѣл.). — Въ Рѣхово на германа въ корема турятъ скоро убита жаба съ разтворени уста. Когато носятъ германа, всички плачатъ и викатъ съ гласъ:

Ой Германе, Германе!
Плаче Герман отъ суша за киша!

Слѣдъ погребението отиватъ по кѫщитѣ и събиратъ за „германа" бобъ, хлѣбъ, пари и др. Отъ събранитѣ нѣща приготвятъ „помáна за германа". На „помáната" даватъ ядене, пиене, варятъ жито, палятъ свѣщи, кадятъ съ темянъ; съ една дума, правятъ поменъ като на умрѣлъ човѣкъ. До като се върши германъ, всички дѣца плачатъ. (*Т. Икономовъ,* Сбм. XIII., 178.). Този обичай се извършва между българитѣ и власитѣ въ с. Карагачъ (Бесарабия) подъ име „скали-ени" на 9. май, когато врѣмето

се е засушило. (*Ц. Гинчевъ,* Сбм. VIII., 276.—8. стр.). Споредъ *Ц. Гинчевъ* „скали-ени“ или германъ е сжщи *Янусъ*, богъ на слънцето! Гинчевъ не е забравилъ за добра честь да спомене нѣщо по-важно, а именно, че германъ се фърля въ вода, както и въ Силистренско. Това ни напомня старитѣ врѣмена, когато прѣзъ голѣми засухи людетѣ принасяли човѣшки жертви на водата, за да завали дъждъ. Въ Карагачъ въ врѣме на бездъждие, слѣдъ като излизали нѣколко пжти да се молятъ за дъждъ, най-послѣ попътъ съ кръстъ и евангелие въ ржцѣтѣ, съ иконитѣ, хоругвитѣ, фенеритѣ отъ черквата и всичкиятъ народъ нагазвалъ въ езерото Алпухъ до поясъ въ водата и тамъ всички се молили и се плискали съ вода. „Хайде да удавимъ нѣкого и да го хвърлимъ въ водата курбанъ, дано вали дъждъ“, се чували гласове отъ народа на шега. (ib. 277. стр.).

Обичаятъ германъ се посрѣща съ руският Ярила, Костромата и Марената. (*D-r H. Máchal,* op. cit. 203., 192., 204.; ср. *А. Н. Веселовскій,* Разысканія VII. — X., 312. нт.; *А. Н. Аѳанасьевъ,* op. cit. I, 474. — 9. стр.; *Д. Матовъ,* сПСп. XLI.—XLII. 993. стр. и др.) и слѣдователно нѣма какво да съглеждаме въ Германа бога Янусъ (Гинчевъ) или „бога Герман или Гърман, митологически богъ на грьмът и градът, прѣвърнжт изпослѣ в' християнский св. Герман“, както мисли покойния *П. Р. Славейковъ* (Български Притчи, 45. стр.), по поводъ на св. Германъ, патриархъ Цариградски, върху когото сж се наслоили нѣколко легенди. Вѣроятно името на нашия обичай е заето отъ тоя светецъ (*Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ,* op. cit. 558.—9. стр.).

Солунъ, януари 1901.

Бѣлѣжки върху античния Пловдивъ.

Отъ Д-ръ Г. Кацаровъ.

---

1. Въ 342. г. пр. Хр. македонскиятъ царь Филипъ се обърналъ отново противъ Тракия. Поводъ за тая намѣса далъ Одризскиятъ царь, Керсоблептесъ, понеже нападналъ гръцкитѣ градове по тракийския брѣгъ. Филипъ, който игралъ рола на защитникъ на тия градове, намѣрилъ случай да нападне Тракия, нѣщо, което било за него твърдѣ желателно, защото Керсоблептесъ билъ въ съюзъ съ атинянитѣ. Поради упоритата съпротива на тракийцитѣ Филипъ прѣкаралъ цѣлото лѣто (342. г.) въ походъ и даже се принудилъ да прѣзимува въ долината на Хебросъ. Дори на слѣдната година, слѣдъ като повикалъ подкрѣпи отъ Македония, той постигналъ цѣльта си: Керсоблептесъ билъ свѣаленъ отъ прѣстола, страната му обърната въ македонска провинция и принудена да плаща редовенъ трибутъ. За да осигури новопридобитата область, Филипъ основалъ въ нея крѣпости (колонии), между които първо мѣсто заема градътъ, който и днесь е запазилъ името на основателя си — *Филипополисъ.*[1])

Че тоя градъ билъ основанъ отъ Филипа, въ това се съгласяватъ всички стари историци и географи.[2]) Вѣроятно е сжщо, че градътъ е основанъ на мѣстото на по-старо тракийско селище.[3]) Наистина, у Stephanos Byzantios градътъ се означава като κτίσμα (новооснованъ градъ) Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου, но у гърцитѣ обикновено се означавали като нови κτίσματα и тия градове, които били подновявани и повдигани, сжщо както римскитѣ колонии.

Спорень е въпросътъ за първоначалното име на града. У Теопомпа (fr. 122)[4]) четемъ, че основаниятъ отъ Филипа градъ се наименувалъ Πονηρόπολις (градъ на прѣстжпници), понеже тамъ били поселени

---

[1]) Ср. Beloch, Griech. Geschichte т. II., стр. 545.

[2]) Ср. Plut. Moral. p. 520. B; Dexipp. fr. 20 (Müller Fragm. Historicorum Grecorum III. стр. 678.); Steph. Byz. s. v. Φιλιππόπολις и пр.

[3]) Вж. Jireček, die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel стр. 41.

[4]) Müller FHG I., 298: ἐστὶ δέ τις καὶ περὶ Θρᾴκην Πονηρόπολις ἣν Φίλιππόν φασι συνοικίσαι, τοὺς ἐπὶ πονηρίᾳ διαβαλλομένους αὐτόθι συναγαγόντα συκοφάντας καὶ ψευδομάρτυρας καὶ τοὺς συνηγόρους καὶ τοὺς ἄλλους πονηρούς, ὡς δισχιλίους.

около 2000 души развалени хора, прѣстѫпници и лъжци. Сѫщото извѣстие намираме и у лексикографа Свидасъ,[1]) у Плутарха[2]) и у Плиния[3]), у когото се споменуватъ и тритѣ имена на града: oppidum sub Rhodope Poneropolis antea, mox a conditore Philippopolis nunc a situ Trimontium dicta. Относително това название „Понерополъ“ справедлива е забѣлѣжката на Mommsen,[4]) че, колкото и малко довѣрие да заслужватъ тия извѣстия, пакъ тѣ показватъ, че колониститѣ, които били изпратени въ Тракия за пръвъ пѫть, били изметътъ на македонския народъ.

Споредъ Амиана Марцелина[5]) и Festus Rufus (гл. 7.) градътъ Филипополъ по-рано се наричалъ *Евмолпида*. Това название има явно свръзка съ Евмолпа (Εὔμολπος), единъ отъ митичнитѣ тракийски царе[6]). Kalopothakes[7]) твърди, че това име е измислено въ по-късни врѣмена. Съ това сме съгласни и ние противъ мнѣнието на Добруски,[8]) който мисли, че свѣдѣнието на Амиана се потвърждава отчасть отъ надписа Сбм. XVI. и XVII. стр. 118., г. гдѣто срѣщаме триба (φυλή) Εὔμολπος. Напротивъ, намъ се струва, че именно тая триба е дала поводъ да се измисли името Eumolpias, което се е запазило и въ срѣднитѣ вѣкове, но не като име на цѣлия градъ, а само на най-западното отъ тритѣ пловдивски тепета.[9])

Дохождаме до третото название Trimontium (трихълмие). По всѣка вѣроятность Trimontium трѣбва да се счита като мѣсто неидентично съ Филипополъ и то поради слѣдното.[10]) Въ единъ военеnъ надписъ отъ II. вѣкъ сл. Хр.[11]) намираме два войника, родени Ulp. Trim(ontio).[12]) Въ втората колона на сѫщия надписъ (894. в. 3.) срѣщаме едного роденъ Fl. Philip(popoli).[13]) Trimontiom има прѣзиме Ulpia, както може да се види отъ надписитѣ, събрани у Dumont.[14]) Отъ това става явно, че Trimontium и Филипополъ сѫ двѣ различни мѣста. Извѣстно е, че въ врѣмето на Траяна провицията Тракия твърдѣ много се въздигнала. Траянъ основалъ тамъ нови градове, а други подновилъ и увеличилъ. Както се вижда, и Trimontium е основанъ отъ него, поради което носи прѣкора Ulpia. Kalopothakes прѣдполага, че Trimontium билъ прѣдградие (προάστειον) на Филипополъ и че, може би, получилъ отъ Траяна и римско гражданско право (civitas Romana).

---

[1]) Подъ думата Πονηρόπολις.
[2]) Moralia p. 520. B.
[3]) Plin. Nat. Hist. 4, 41.
[4]) Roemische Geschichte, V., 279.
[5]) 26, 10; 22, 2 и на други мѣста; Philippopolim . . . . Eumolpiadam veterem.
[6]) Върху него вж. Roscher, Mytholog. Lexicon подъ думата Eumolpos.
[7]) De Thracia provincia Romana, стр. 42.
[8]) Сбм. кн. XVI. и XVII. стр. 118.
[9]) Ср. Jireček, op. cit. стр. 41.
[10]) вж. Kalopothakes l. c. стр. 42.
[11]) въ Ephemeris Epigraphica 4, 894^{a} л. 8, 9.
[12]) Ср. и Eph. Ep. 4, n. 891.
[13]) Не може да се чете тукъ гр. Филипи въ Македония, който е colonia Julia (а не Flavia). Че тукъ имаме Fl. Philippopolis доказва надписътъ Corpus Inscr. Latin. VI., 2799.
[14]) Melanges d'archéologie, стр. 483., q. — Само въ два надписа (Eph. Epigr. IV., 895,$_{7}$ и 894^{c},$_{8}$) срѣщаме трибата Quirina; ср. Kalopothakes, стр. 42.

Най-послѣ нека споменемъ, че тракийското име на града било *Pulpudeva,* което вѣроятно значи сѫщото като грѫцкото Филипополъ (ср. Иречекъ, Пѫтувания по България, прѣв. Аргировъ стр. 131., 133. и цитуваната тамъ литература.[1]) Върху -δαβα, по-сѣтнѣ -deva вж. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache 1896. стр. 222.).

2. Филипополъ билъ главенъ градъ (μητρόπολις) на провинцията Тракия; въ надписитѣ се срѣщатъ слѣднитѣ имена: ἡ λαμπροτάτη [τῆς Θραικῶν ἐπαρ]χείας μητρόπολις;[2]) ἡ λαπροτάτη μητρόπολις;[3]) ἡ λαμπροτάτη Θρα(ι)κῶν μητρόπολις.[4]) Отъ монетитѣ на града е явно, че станалъ μητρόπολις въ врѣмето на Септимия Севера (193.—211.).[5])

Въ монетитѣ отъ врѣмето на Елагабала (218.—222.) се споменува и неокория (νεωκορία).[6]) Навѣрно тая почетна титла градътъ добилъ именно въ врѣмето на тоя императоръ. Νεωκόρος първоначално означава слуга въ храма, единъ видъ клисарь. Но въ по-късно врѣме тая дума нѣма нищо общо съ низката служба на слуга, а напротивъ е една твърдѣ висока титла. Отъ врѣмето на Клавдия тая титла се дава и на цѣли градове.[7]) Неокорията се споменува и въ единъ надписъ,[8]) гдѣто четемъ ἡ λαμπροτάτη τῆς Θραχῶν ἐπαρχίας μητρόπολις Φιλιππόπολις νεωκόρος.

Въ 172. г. сл. Хр. градътъ билъ обграденъ съ стѣни по заповѣдь на Марка Аврелия.[9]) Това укрѣпяване сигурно стои въ свръзка съ така наречената Маркоманска война (167.—180.), когато сѣвернитѣ провинции ужасно били опустошени отъ варваритѣ (ср J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern, 2. изд. стр. 24.). Въ 248. г. той билъ направенъ колония отъ императора Филипа.[10])

Филипополъ билъ сѣдалище на Κοινὸν Θραχῶν (провинциално събрание), което се споменува въ монетитѣ само въ врѣмето на Каракала (211.—217.).[11]) Това Κοινὸν се срѣща и въ единъ надписъ у Dumont n. 29., гдѣто обаче допълнението κοινοῦ е съмнително.[12])

Македонската власть надъ Тракия траяла и въ врѣмето на Александра Велики и Лизимаха, но слѣдъ тѣхъ Тракия се освободила и Филипополъ, разбира се, отново станалъ тракийски.

---

[1]) Освѣнъ това вж. и статията на П. Р. Славейковъ въ „Наука" год. II.

[2]) Dumont, Mélanges n. 3. отъ врѣмето на Гордиана; Добруски Сбм. XVI. и XVII., стр. 100., 101.

[3]) Dumont, n. 42, n. 60.

[4]) Dumont, n. 61 a¹.

[5]) вж. Mommsen къмъ CJL III. 6121. и Supplem. 7409; Eckhel, Doctrina Numorum II, 44.

[6]) ср. Mionet, description des medailles antiques I., 417; Suppl. V., 68. слѣд.

[7]) вж. Stengel, Griech. Kultusaltertümer 2 изд. стр. 77.

[8]) Добруски, l. c. стр. 101.

[9]) Dumont, n. 52: Jmp. Caesar M. Aurelius Antoninus . . . . murum civitati Philippopolis dedit.

[10]) Вж. Marquardt, Röm. Staatsverw. I, 315.

[11]) Вж. Eckhel, D. N. II, 43; Marquardt I. 315. — Изобщо върху провинциалнитѣ събрания вж. Marquardt I 503 и споредъ него на кратко Добруски l. c. стр. 76.

[12]) Споредъ допълнението на Mordtmann въ надписа Dumont. n. 37 трѣбвало би да приемемъ и едно Κοινὸν τῶν ἐ[πὶ Θραίκης Ἑλλήν]ων. Добруски Сбм. XI., стр. 100. приема това допълнение за сигурно и печата горнитѣ думи безъ скоби, обаче Kalopothakes l. c. стр. 43 съ право отфърля това допълнение и прѣдлага друго по-вѣроподобно.

Когато Филипъ V., слѣдъ войната на Римъ противъ Антиоха, билъ принуденъ отъ сената да остави една часть отъ завоеванията си въ Гърция и да оттегли гарнизонитѣ си отъ побрѣжнитѣ тракийски градове, той прѣдприелъ (ок. 183. пр. Хр.) походъ противъ Тракия съ цѣль да се подготви за война противъ Римъ. Той нахлулъ въ страната на одризитѣ, беситѣ, дентелетитѣ и завзелъ градъ Филипополъ, жителитѣ на който избѣгали въ планинитѣ. Слѣдъ като опустошилъ страната, оставилъ гарнизонъ въ Филипополъ и си отишелъ. Но не дълго слѣдъ това гарнизонътъ билъ изгоненъ отъ одризитѣ, които отново отфърлили македонското владичество.[1])

Одризкитѣ царе продължавали да стоятъ на прѣстола си и като римски васали, — нѣщо, което никакъ не било въ полза на Тракия. Затова Тиберий изпратилъ въ Тракия намѣстникъ Требеленъ Руфусъ като настойникъ на дѣцата на Котиса (19. сл. Хр.). Това нѣщо прѣдизвикало въстание, въ което участвували келалетитѣ, одризитѣ и диитѣ (21. сл. Хр.). Тѣ обвинявали царя Реметалка, че оставя неотмъстени обидитѣ, които търпи народътъ. Въстанието застрашавало да вземе голѣми размѣри, понеже пратеници на въстанницитѣ отишли въ Мизия, за да повдигнатъ и тамъ борбата. Градъ Филипополъ, гдѣто се намиралъ царьтъ, билъ обсаденъ. Но скоро се явилъ пропреторътъ на Мизия П. Велей съ войска, обсадата била вдигната и въстанието потушено.[2]) Къмъ тая война се отнася и надписътъ Dumont n. 62 e: ὑπὲρ τῆς Ῥοιμητάλκου καὶ Πυθοδώριδος ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Κοιλαλητικὸν πόλεμον κινδύνου σωτηρίας etc.[3])

Ужасна катастрофа постигнала Филипополъ въ врѣмето на императора Деция. Готскиятъ царь, Книва, нападналъ Мизия и Тракия, обсадилъ даже и Филипополъ и разбилъ войската на Деция при Берое (Стара-Загора), слѣдъ което и градъ Филипополъ слѣдъ дълга обсада падналъ въ ръцѣтѣ на готитѣ (251. год.)[4]) Споредъ Амиана Марцелина въ града били изклани 100.000 души; разбира се, въ това число ще да се намирали много хора отъ околностьта, които потърсили убѣжище въ добрѣ укрѣпения градъ. Въ всѣки случай градътъ ималъ голѣма областъ, понеже въ единъ надписъ отъ 227. год. сл. Хр.[5]) се изброяватъ 17 принадлежащи къмъ него села (vici).

3. Върху общинската уредба на Филипополъ ни даватъ нѣкои свѣдѣния надписитѣ. Ние намираме съвѣтъ (βουλή) и народно събрание (δῆμος).[6]) Послѣ срѣщаме πολειτάρχης (градски архонтъ);[7]) за него Dumont

---

[1]) Ср. Polyb. 24, 6; Liv. 39, 53. Mommsen, Roem. Gesch. V, 279.

[2]) Вж. Tacit. Annal. III, 38 и 39; Mommsen Roemische Geschichte V, стр. 192.

[3]) Ср. Tomaschek, Thraker I, 86; Mommsen Eph. Epigr. II, 256; Schiller, Gesch. der röm. Kaiserzeit I, 281.

[4]) Вж. Dexipp. fr. 16 и 20 (Müller FHG. III); Ammian. 31, 5, 17; Jordanis Get. 18. — Mommsen, Röm. Gesch. V 218 слѣд.; Schiller, l. c. I 805 и слѣд.

[5]) Corpus Inscr. Lat. VI 2799 (Dumont n. 117 q. & 16).

[6]) Добруски l. c. стр. 104.: βουλῆς καὶ δήμου Φιλιπποπολ[ειτῶν, надписъ отъ врѣмето на Елагабала.

[7]) Dumont n. 41. и 42.

казва (стр. 298.): „nous connaissons un πολειτάρχης à Philippopolis sans savoir si ce magistrat était unique ou s'il partageait sa charge avec des collègues, comme à Salonique où nous voyons sept politarques“. Сега вече единъ надписъ,[1]) гдѣто четемъ ἐνὶ συναρχ[ίας Ἀλεξάνδ]ρου Βείθυος, показва, че и въ Филипополъ сѫществувала колегия отъ повече архонти.

Въ Филипополъ намираме и *герузия*.[2]) Тоя институтъ билъ прѣнесенъ въ тракийскитѣ градове отъ Мала Азия, гдѣто въ врѣмето на императоритѣ го намираме въ много градове. Понеже притежаваме малко надписи отъ тракийскитѣ градове, въ които се споменува герузията, то за нейното обяснение трѣбва да си послужимъ съ аналогията на малоазиятскитѣ градове, за които знаемъ сравнително повече.[3])

До колкото ни сѫ извѣстни надписитѣ отъ Тракия, герузията се споменува въ Augusta Traiana (Стара-Загора), Филипополъ, Месемврия и Еносъ. Dumont (стр. 298.) казва за тоя институтъ: „il semble qu'ici (въ Augusta Traiana) il indique surtout une association d'hommes d'un âge mur, par opposition aux νέοι“. Сѫщото мнѣние подържа и Момзенъ,[4]) когато говори за герузията въ малоазиятскитѣ градове: споредъ него тя била частна колегия на възрастнитѣ граждани. Споредъ други[5]) тя била единъ видъ сенатъ съ религиозни компетенции. Това мнѣние като че ли се подкрѣпя отъ титлата „ἱερά“, която често пѫти се дава на герузията. Ала справедливо забѣлѣзва Lévy, че отъ тая титла не може да се вади подобенъ аргументъ, защото тя изгубила всѣкакво значение и се дава на разни колегии.[6]) Но и мнѣнието на Mommsen (и Dumont) Lévy оборва съ убѣдителни аргументи. Не остава, значи, нищо друго освѣнъ да приемемъ, че герузията била общинско учреждение; това се подкрѣпя особено отъ надписа отъ Еносъ,[7]) гдѣто се споменува за глобата, която ще плати на съвѣта и на герузията (τῇ κρατίστῃ βουλῇ καὶ τῇ ἱερᾷ γερουσίᾳ) тоя, който поврѣди гроба; именно това, гдѣто герузията се споменува заедно съ съвѣта — който безспорно билъ общинско учреждение — най-много потвърждава нашето мнѣние. Сѫщиятъ надписъ ни учи, че герузията въ Тракия, сѫщо както и въ Мала Азия, получавала часть отъ глобитѣ, плащани отъ тия, които поврѣждали гробоветѣ.

Не липсвали въ Филопополъ и астономитѣ.[8]) Тѣ били градска полиция, която надглеждала зданията, улицитѣ, кладенцитѣ и пр.[9])

Колегия на ефебитѣ[10]) намираме въ надписа Dumont n. 43., който, за жаль, е много фрагментаренъ.

---

[1]) У Добруски l. c. стр. 105.
[2]) ἡ ἱερὰ γερουσία, Dumont n. 55.; γερουσιαστής ibid. n. 57. c.
[3]) Върху Мала Азия вж. Lévy въ Revue des etudes grecques VIII. (1895.) стр. 203.
[4]) Röm. Geschichte V стр. 328.
[5]) Разнитѣ мнѣния върху герузията вж. у Lévy l. c. стр. 232.
[6]) Напр. у Dumont n. 72. c. римский сенатъ се титулува ἱερὰ σύγκλητος.
[7]) Dumont n. 104.
[8]) Ср. надписа у Добруски l. c. стр. 118.: ἀστόνομος μητροπόληος.
[9]) Вж. Busolt, Griech. Staatsalt. 2. изд. стр. 49.
[10]) Върху ефебитѣ вж. Iw. Müller, griech. Privataltertümer 2. изд. 191. и сл.

Имало и градска каса (ταμεῖον)[1] и ковчежникъ (ταμίας).[2] Въ единъ надписъ ταμεῖον се титулува ἱερώτατον.[3])

Най-послѣ срѣщаме въ единъ надписъ[4]) и единъ ловджийски съюзъ (κυνηγῶν κοινόν).

Въ Филипополъ се празднували слѣднитѣ игри: Ἀλεξάνδρεια, които по нѣкога сж свързани съ Πύθια,[5]) се празднували въ честь на Александра. Навѣрно тѣ сж учредени отъ Каракала, както се вижда отъ едно извѣстие у Херодиана 4, 8. Послѣ имаме игри Πύθια въ честь на Аполона,[6]) и игри Κενδρίσεια (или Κενδρίσεια Πύθια),[7]) които си носятъ име отъ филата Κενδρισεῖς;[8]) за тѣхъ не знаемъ нищо.

Монетитѣ на гр. Филопополъ сж отъ врѣмето на Домициана (81.—96.) дори до Салонина (ок. 260.).[9])

---

[1]) Dumont n. 57. d.
[2]) Dumont n. 55.
[3]) Archäol. Epigr. Mitth. XIX. стр. 236.
[4]) Dumont n. 42.
[5]) Ср. Eckhel D. N. II., 43.
[6]) Вж. Corpus Inscr. Attic. III, 129: Πύθια ἐν Φιλιπποπόλει; Κεντρείσεια ἐν Φιλιπποπόλει. — Arch. Ep. Mitt. XIX. стр. 231.
[7]) Eckhel l. c. стр. 44.; IV. 437.
[8]) Вж. Dumont n. 57. — Освѣнъ тая фила познаваме и слѣднитѣ: Ἀρτεμισιάς Dumont n. 44; 57 a, и Ἀσκληπιάς (?) ibid. n. 30.
[9]) Нѣколко монети отъ Филипополъ се намиратъ описани отъ Добруски въ III. год. отчетъ на областната реална гимн. въ Пловдивъ за 1883/4. г. —

Пропуснахъ по-горѣ да отбѣлѣжа, че статията на *Гяуровъ* въ год. отчетъ на Пловдив. дѣв. гимназия 1897/8. не взехъ прѣдъ видъ, защото е много безкритична.

Мегалитни паметници въ Сакаръ-планина.

Отъ Д-ръ Г. Бончевъ.

Мегалитнитѣ паметници, или както се наричатъ още „мегалити“ сѫ любопитни нѣми свидѣтели на незапаметна човѣшка култура. До недавна (половината на миналото столѣтие) тѣ бѣха извѣстни само въ сравнително малко количество, ала благодарение на научния интересъ, който прѣдставятъ, тѣхното нахождение въ скоро врѣме се установи въ много страни. У насъ въ България такива паметници сѫ намѣрени досега само въ Южна България, въ прѣдгорията на източнитѣ Родопи, Сакаръ-планина и Странджанскитѣ хълмове отъ Бр. Шкорпилови и Ст. Бончевъ[1]). По-рано поменуватъ нѣкои прѣдисторични паметници особено „тумули“, Ami Boué, Lejean и Kanitz, но ни единъ отъ тѣхъ не указва на *долмени* или другъ родъ мегалити.

Мегалититѣ у насъ почти на всѣкѫдѣ се отличаватъ съ еднаква форма и външенъ изгледъ, което, вѣроятно, се дължи на еднаквото имъ назначение. Сравнени съ съотвѣтнитѣ отъ други страни, тѣ сѫ дребни. Каква е тѣхната древность, какво е било тѣхното назначение? Отъ едно поколение ли сѫ съградени или отъ нѣколко? Народитѣ мѣстни ли сѫ били или скитнишки и откѫдѣ сѫ дошли, отъ сѣверъ или отъ изтокъ? Тѣзи и на тѣхъ подобни въпроси едвали могатъ получи общъ удовлетворителенъ отговоръ, тъй като досегашнитѣ факти сѫ още недостатъчни.

Мегалитнитѣ паметници сѫ *тумули* (могили), *долмени*[2]), *кромлеци* (cromlechs)[3]), *менхири*[4]) и *покрити галерии*. Отъ тия паметници въ Сакаръ има най-много долмени, по-малко могили, рѣдко кромлеци и жалки слѣди отъ менхири. Освѣнъ тѣхъ на нѣколко мѣста има дълбани на кржгъ камени, а сѫщо таквизъ дупчени, строителитѣ на които безъ съмнѣние

---

[1]) 1. *Бр. Шкорпилови*, Паметници изъ Българско. Дѣлъ I, часть I. Тракия. 1888. год. 2. *Ст. Бончевъ*, Korrespondenz-Blatt der deutschen Anthropologischen Gesellschaft. 1896. (St. Bontscheff). 3) *К. и Х. Шкорпилъ*, Могили. 1898. год.

[2]) Отъ келтийската дума „daul“ — плоча и „maen“ — камъкъ.

[3]) Отъ „crom“ — кржгъ и „lech“ — камъкъ.

[4]) Отъ „maen“ — камъкъ и „hir“ — дълъгъ.

Тѣзи названия сѫ отъ съврѣменно произхождение, отъ прѣди 40—50 год. (Bull. Soc. Anthrop. 1879. p. 213.).

сѫ и строители на долменитѣ. *Долменитѣ* прѣдставятъ продълговати прости и двойни паралелопипедни камари отъ естествени или грубо издѣлани камени, забити въ земята и отгорѣ покрити съ по-голѣми плочести камени. *Кромлецитѣ* сѫ крѫгове отъ забити камени. *Менхиритѣ* — уединени побити камени, а *тумулитѣ* — могили, насипани съ пръсть или пръсть и камени.

Отъ тѣзи паметници най-голѣмо внимание обърнахъ на каменнитѣ постройки, а не и на тумулитѣ, защото за тѣхното подробно изслѣдване изисквaха се и нѣкои разкопки, за които нѣмахъ врѣме.

I. Долмени. Долменитѣ сѫ два вида, малки и голѣми. Малкитѣ прѣдставятъ проста камара, затворена отъ 4 забити единъ до други, въ форма на правоѫгълникъ, камени и покрити отгорѣ съ другъ камъкъ, а голѣмитѣ сѫ двѣ нееднакво голѣми долѣпени камари, въ които се влиза (пълзишката) прѣзъ изкуствено продупчени врата. Каменитѣ, употрѣбени за долмени, се отличаватъ съ четвъртита и плочестопаралелопипедна форма и различна голѣмина; послѣдната вариира между 1—3·5 м. дължина на 0·25—0·50 с. м. дебелина. Тѣ сѫ повечето единични (въ долменитѣ—съ проста камара и по-голѣмата часть долмени—съ двойна камара); но тамъ, гдѣто единичниятъ камъкъ не е удовлетворявалъ нуждитѣ на камарата, принаждалъ се е другъ. Съ подобно принаждане се отличаватъ страничнитѣ огради на заднитѣ камари отъ долменитѣ съ двойна камара и часть отъ напрѣчнитѣ, но никога покривнитѣ.

По-голѣма часть отъ долменитѣ сѫ направени отъ еднакъвъ петрографски материалъ, взетъ отъ околностьта на долмена, но има и такива, на които единъ два отъ каменитѣ имъ качествено се различаватъ отъ другитѣ; такива сѫ обикновено донасяни отъ по-далечно разстояние.

Устройството на малкитѣ долмени сравнително е по-просто отъ онова на голѣмитѣ; при тѣхъ нѣма долменъ съ повече отъ петь камъка. Тамъ не се е гледало, каменитѣ въ мѣстата на съприкосновенията си да сѫ равни и гладки, та да могатъ да се крѣпятъ по-здраво и съвсѣмъ да затварятъ камарата, а само да се допиратъ и взаимно подпиратъ; затова и много отъ тѣхъ не сѫ забити въ земята, а изправени надъ нея. Не е така при голѣмитѣ долмени: тамъ направата е по-солидна и архитектурната вѣщина по-голѣма. У тѣхъ, освѣнъ на заякчаването на каменитѣ въ земята, обърнато е особено внимание и на тѣхното допиране и съчленение. Мѣстата на допирането на каменитѣ сѫ били уравнявани и изглаждани тъй, щото отъ вѫтрѣшна страна на камарата се показватъ прави линии; съобразно съ това и периферията на напрѣчнитѣ камени отъ задната камара е получавала полигоналенъ видъ. За по-голѣма здравина и дълготрайность гледало се е да съчленяватъ каменитѣ, затова при повечето отъ тѣхъ, страничнитѣ камени, отъ задната камара, въ мѣстата на съприкосновението имъ съ напрѣчнитѣ, сѫ плитко жлебовидно издълбани. Подобни жлебове се забѣлѣзватъ при нѣкои долмени (Коювчинъ-крушакъ — Кавураланско) и отъ прѣдната страна на прѣградния камъкъ на камаритѣ.

Строителитѣ на долменитѣ сѫ избѣгвали каменлива основа и винаги сѫ избирали землеста, причината на което ще бѫде трудното заякчаване на основитѣ. Но тамъ, гдѣто становитиятъ камененъ материалъ е показвалъ удобства за цѣльта, не сѫ се изпущали случаитѣ. Такъвъ примѣръ прѣдставя долменътъ „Вратата" въ землището на Ново-село, въ който единиятъ отъ долнитѣ странични камени на задната камара е становитъ камъкъ.

Долменитѣ съ проста камара въ цѣлата область на планината иматъ еднаква форма и еднакви свойства. Съ подобни качества се характеризуватъ и долменитѣ — двойна камара. Камаритѣ имъ, еднакви по положение, се различаватъ по форма и величина. Подътъ и на двѣтѣ камари е напрѣчно или надлъжно четвъртитъ, при повечето отъ тѣхъ е земя, а само при нѣкои (най-голѣмитѣ) състои отъ единъ или нѣколко плочести камъка. Таванътъ на всичкитѣ задни камари (отъ странитѣ) е ѫглесто сводестъ, а на всичкитѣ прѣдни е равенъ. Задната камара на длъжъ, ширъ и височина е винаги по-голѣма отъ прѣдната. Тя при повечето отъ тѣхъ, по посока на камаритѣ, е по-дълга отколкото широка, но срѣщатъ се и обратни случаи (Коювчинъ-крушакъ — Кавурланско, единъ отъ долменитѣ на „Берекетъ баиръ" — Гюдюлерско и др.). Размѣритѣ на съотвѣтнитѣ камари отъ долменитѣ съ двойна камара, съ малки изключения, сѫ почти еднакви; най-голѣмитѣ сѫ: задна камара 2·20 м. дълга, прѣдна камара 1·50 м. дълга; задна камара 1·80 м. широка, прѣдна камара 1·65 м. широка; задна камара 2·20 м. висока, прѣдна камара 1·80 м. висока.

Влѣзва се въ камарата прѣзъ изрѣзани въ каменитѣ врата отъ двойна величина 45:65 см. или 60:80 см. Формата на вратитѣ отъ двѣтѣ камари е еднаква, четвъртита или заобленочетвъртита (въ горната половина) съ плитка и тѣсна околовръстна дълбина, която опрѣдѣля мѣстото на капака на отвора, но да ли подобенъ е имало или изрѣзътъ е билъ само за украшение, трудно се доказва. Вратитѣ и въ двѣтѣ камари сѫ еднакво високо надъ пода 25—40 см.

Всичкитѣ долмени съ двойна камара прѣдъ входа въ първата камара иматъ забити плочести четвъртити камени съ посока на камаритѣ, но по-стѣснени отъ тѣхъ и други перпендикуларни на първитѣ; тъй че, за да се достигне входътъ въ първата камара, непрѣменно трѣбва да се мине между тѣхъ като прѣзъ коридоръ. Дали този коридоръ е билъ покритъ и отгорѣ съ камъкъ, трудно може да се установи. За сѫществуването на такъвъ свидѣтелствува само долменътъ на „Бѣлата трѣва", що прѣдъ входа на коридора има съборенъ четвъртитъ плочестъ камъкъ, който друга рола едва ли ще да е изпълнявалъ.

Каменитѣ на долменитѣ не съдържатъ никакви длъбки или изрѣзки за украшение. На нѣкои отъ по-голѣмичкитѣ отъ тѣхъ се забѣлѣзватъ четвъртити длъбки, но тѣ сѫ отъ формата на вратитѣ, което показва, че сѫ били тъкмени за прѣградни камъне на камаритѣ. Освѣнъ тѣхъ по нѣкои се забѣлѣзватъ крѫгли или елипсовидни трапчинести длъбки,

каквито не сж рѣдкость и по околнитѣ становити камени; на тѣхъ трѣбва да се гледа обаче като на по-късни образования, плодъ, може би, на бездѣлни пастири.

Посоката на долменитѣ е нееднаква: има долмени съ юго-източна, юго-западна и източно-западна посока; повечето сж отъ първитѣ двѣ, а по-рѣдко отъ послѣдната. При долменитѣ съ двойна камара входътъ е обикновено въ първитѣ двѣ посоки, съвсѣмъ нарѣдко по третата, но и тогава не е точно по нея. Сѣверенъ, с.-з. и с.-и. входъ не се забѣлѣзва нито при единъ долменъ.

По-голѣмата часть отъ долменитѣ се издигатъ по единъ въ срѣдата на изкуствени могили, насипани отъ пръсть и камени, но има и могилни насипи, изъ които се подаватъ остатъцитѣ на два долмена въ паралелна, коса или перпендикуларна посока. За каменenъ насипъ на могилата се е избиралъ повечето кремъченъ материалъ (млѣченъ и сивъ кремъкъ), като по-дълготраенъ, но съ него е билъ смѣсванъ и материалъ отъ естеството на долменовитѣ камени. Могилниятъ насипъ е покривалъ долмена. Него сж крѣпѣли една, двѣ или три каменни огради отъ малки и голѣми камени, побити на кржгъ, отсѣченъ кржгъ или въ видъ на четвероjжгълникъ. Каменниятъ материалъ на оградитѣ е еднакъвъ съ онзи на долмена и въ зависимость отъ материала на околностьта. Той е съ грубъ, плочесть или стълповиденъ изгледъ, рѣдко дѣланъ или гладенъ; послѣдниятъ личи по-често на жглитѣ на четвероjжгълника или краси прѣдната страна на оградата.

Величината на оградата, отъ която е въ зависимость и величината на могилата, е непосрѣденъ резултатъ отъ количеството и размѣритѣ на долменитѣ, които е заграждала; най-голѣмитѣ каменни огради сж 10—12 м. въ диаметъръ, а най-малкитѣ 2·50—5 м.

Почти всички долмени сж малко много разрушени и унищожени. Отъ долменитѣ съ двойна камара най-добрѣ е запазенъ долменътъ на „Бѣлата трѣва“ (Гердимско); той има и двѣтѣ си камари съвършено цѣли. Другитѣ сж сравнително по-разсипани: едни иматъ само задна камара (Голѣми-рътъ—Кавураланско, Бешикъ-ташъ—Соуджакско, Капаклийката—Саранлийско), други сж останали само съ страничнитѣ камени на двѣтѣ камари или само часть отъ тѣхъ, трети освѣнъ камени отъ долмена иматъ часть и отъ оградата, четвърти сж само въ хоризонтална проекция и др. и др. Още по-злѣ сж запазени долменитѣ съ проста камара. При всичко че броятъ на най-добрѣ съхраненитѣ (10—12) е сравнително по-голѣмъ отъ онзи на прѣдходнитѣ, тѣ не сж тъй цѣли като тѣхъ. Другитѣ се намиратъ въ разни фази на разрушение и унищожение.

Разрушението на долменитѣ е започнало отъ незапаметни врѣмена и се продължава и до днесъ. Потикъ за разрушение сж дали удобниятъ имъ за всѣка работа каменenъ материалъ, положението имъ всрѣдъ обработено поле и иманярството (малджилъка). Първата причина е въ зависимость отъ мѣстоположението на долмена и отъ качеството на

каменния му материалъ. Ако долменътъ е на усамотено и непристѫпно мѣсто и при това съ по-солидна направа, развалата му е била по-трудна; но ако той е билъ на по-удобно мѣсто и при това околностьта лишена отъ добъръ строителенъ материалъ, то и унищожението му е било неминуемо. Голѣмата потрѣба отъ каменнъ материалъ въ такава форма е унищожила и почти заличила мѣстото на много долмени. На много кладенци, мостове, дворни огради по селата, въ землищата на които се намиратъ долмени, каменитѣ сѫ отъ тѣхъ (Гердиме, Кавураланъ, Крушово, Саранлии, Гюдюлери и др.). Въ други села камени за частни или обществени сгради сѫ вземани пакъ отъ тѣхъ само че за по-лесно прѣнасяне били сѫ на самото мѣсто надробявани. Тъй напр. черквата на с. Бълг. Татаркьой е съградена отъ долменовитѣ камени на „Айвалъкътъ" и др. Не малъкъ брой камени отъ оградитѣ на долменитѣ около с. Крушево сѫ били унищожени лани и по-лани; мѣстата имъ още личатъ. По-лани въ с. Гюдюлери кметътъ на селото ми се похвали, че задигналъ капака на единъ отъ долменитѣ на Голѣми-рътъ (между Гюдюлери и Салихлери) и др. При все това, въ което село да дойдете и заговорите за долмени,[1]) отвсѣкѫдъ ви се задава питане: какви ли едри хора сѫ ги правили? Има долмени въ Гердимско, Саранлийско и Салихлерско съборени, защото се намирали въ нивя или ливади. И цѣльта за ограбване, търсене въ тѣхъ скрити пари или за удовлетворение на любопитство е унищожила много отъ тѣхъ. Долменитѣ, открити до пода си, а даже и подъ него, се дължатъ на разкопки за пари; напр. долменътъ отъ мѣстностьта „Телилката"—Соуджакско, долменътъ на „Бѣлата трѣва", долменътъ прѣзъ дола срещу „Манда-гьолъ" — Крумовско, много отъ долменитѣ на „Срѣдния рътъ"—Гердимско, а въ Главанско нѣма долменъ или долменовъ остатъкъ, който да не е ровенъ по нѣколко пѫти за сѫщата цѣль и др.

Ако тѣзи цѣли сѫ способствували за унищожение на по-отдалеченитѣ долмени, то разни народни вѣрвания сѫ запазили остатъцитѣ на много други, които се намиратъ въ селата или въ тѣхно съсѣдство. Тъй напр. долменътъ всрѣдъ село Гердиме се пази единствено по причина, че околното население виждало да излазя изъ него нощемъ огънь на крусна. Въ други долмени правятъ магии, оставятъ болѣститѣ си и др., и, щомъ се узнаятъ лошитѣ свойства на нѣкой долменъ, не го закачатъ повече (като проклето мѣсто), съ което неволно способствуватъ за запазването му.

Разрушението и унищожението на долменитѣ по първитѣ двѣ причини влѣкло е слѣдъ себе бързото унищожение на каменнитѣ имъ огради и могилни насипи. Тѣзи послѣднитѣ, колкото и да сѫ въ зависимость отъ каменитѣ на долмена, още въ по-голѣма се намиратъ къмъ

[1]) Мѣстното население има разни названия за долменитѣ: едни ги наричатъ „капаклийки" отъ турската дума „капаклѫ-ташъ" — покритъ камъкъ (Крушево, Саранлий, Гюдюлери, Кавураланъ и др.), други — „пещери", трети — „змеюви камъне", четвърти — „скитийници" — мѣста за постници. Населението ги приписва на „елини".

каменитѣ отъ оградата. Щомъ се отстранятъ или съборятъ послѣднитѣ, насипътъ се бързо снижава и не слѣдъ дълго врѣме се сравнява съ земята; затова и повечето могили сѫ сплѣскани и само нѣколко десетки сантиметри се издигатъ надъ околната повърхность. Унищожени ли сѫ каменитѣ на долменитѣ, а спазени онѣзи на оградата, насипаната могила показва хлътване въ срѣдата си; такива хлътнали могили се забѣлѣзватъ при долменитѣ проста камара.

Разпространение и количество на долменитѣ. Долмени се нахождатъ на всѣкждѣ въ тѣснитѣ граници на Сакаръ-планина между Тунджа и Марица. Най-много сѫ въ сѣвернитѣ поли на планината (въ землищата на селата: Крушово, Гердиме и Кавураланъ,)[1] сравнително по-малко въ юго-западнитѣ и източнитѣ, а най-малко въ главния гребенъ на планината. Долменитѣ сѫ повечето прости камари, а сравнително малко сѫ долменитѣ двойна камара. Разположени сѫ на по-високи отворени мѣста, хълмове или рътлини, а само малъкъ брой краси низкитѣ мѣста на долинитѣ или затворенитѣ равнища. Долменитѣ сѫ уединени и на значителни разстояния единъ отъ други, но между тѣхъ има и събрани на групи отъ по 2—3—5. По-голѣмата частъ отъ долменитѣ вървятъ по билото на рътлинитѣ и тѣхнитѣ разклонения и сѫ въ свързка съ долменитѣ отъ съсѣднитѣ брѣгове и равнища до толкова, до колкото позволява формата и положението имъ. Никакъвъ редъ въ това не е спазенъ. Редъ нѣма и въ взаимното положение на долменитѣ проста и двойна камара. Има долменови групи само проста камара, напр. татаркювскитѣ, има напротивъ други, каквото на „Берекетъ баиръ“ — Гюдюлерско, само двойна камара, а има и смѣсени групи: прости и двойни заедно. Въ тѣзи послѣднитѣ прѣобладаватъ първитѣ, а съвсѣмъ малко сѫ вторитѣ; тѣ сѫ обикновено при краищата на редоветѣ или групитѣ.

Долмени или остатъци отъ тѣхъ има въ землищата на селата: Бълг. Татаркюй, Соуджакъ, Крумово, Ново-село, Козлуджа, Крушево, Гердиме, Кавураланъ, Главанъ, Минечево, Калфакюй, Теке, Салихлери, Гюдюлери, Бунарчево, Саранлии, Хаджикюй, Доситѣево, Сюлеменчево и Българско Хасарлии.

1. Въ Татаркювското землище има долмени само на изтокъ отъ с. Татаркюй, въ равнището. Мѣстото е издигнато и отворено къмъ сѣверъ и изтокъ. Броятъ имъ достига скромната цифра 26. Двадесеть измежду тѣхъ сѫ почти уничтожени; отъ тѣхъ сѫ остали по 2—3 камъка отъ оградитѣ и сравнени съ земята могили. Трудно е да се установи, дали е имало долменъ двойна камара; но ако се има прѣдъ видъ диаметърътъ на основата (10—14 м.) на могилния насипъ и по нѣколкото забити камени въ срѣдата на нѣкои отъ тѣхъ, слѣдва да се заключи, че и тамъ е имало 2—3 отъ тѣхъ. Въ по-спазенитѣ долмени

[1]) Това тѣхно количество дава поводъ за съмнѣние за по-сѣверно и с.-западно разпространение, въ по-отдалеченитѣ поли на планината. По тази причина азъ обходихъ землищата на селата: Владимирово, Шефкуларе, Дилиджилери, Битлиджа, Маца, Коюнъ-бунаръ, Каяладере, Талашманлии, Голѣмъ-манастиръ, Чукурово, но не можахъ да намѣря слѣда отъ тѣхъ; отсѫтствието имъ се сбяснява съ отсѫтствието на удобенъ за градене материалъ.

личатъ покривнитѣ камени (прѣкатурени) и нѣкои отъ страничнитѣ, заедно съ камени отъ оградата и камененъ насипъ. Измежду тѣхъ има само единъ добрѣ запазенъ; той е надъ пѫтя, що води отъ селото за рѣка Тунджа. Отнесенъ е единиятъ отъ напрѣчнитѣ му камени и счупенъ е единиятъ рогъ на покривния (фиг. 1.). Отъ напрѣдналото унищожение на долменитѣ въ тоя край, което е постигнало върха на своето развитие въ послѣднитѣ години, трудно се установява и посоката имъ; ако се сѫди по по-спазенитѣ, установяватъ се три посоки: с.-южна, юго-западна и зап.-източна. Величината на каменитѣ, употрѣбяни за долмени, е различна: страничнитѣ камени сѫ били дълги 1·20—1·80 м., на широчина до 1·20 м. съ 30—40 см. дебелина, а покривнитѣ 2·30—2·90 м. дълги на 1·90—2 м. широки съ дебелината на страничнитѣ. Каменниятъ материалъ е ваеманъ отъ съсѣднитѣ двослюдни гнайси и отчасть отъ гранитогнайситѣ. Разположението на долменитѣ е неправилно, а отдалечението имъ единъ отъ други нееднакво.

Фигура 1.

2. Въ землището на с. Соуджакъ долменитѣ сѫ по-малко; по тѣхнитѣ остатъци трѣбва да се заключи, че тѣ сѫ били повечето долмени двойна камара, а само единъ-два сѫ били проста камара. Най-добрѣ спазениятъ долменъ въ този край е на „Бешикъ-ташъ“, на границата на землищата Соуджакско и Вакъвско. Той е близо до пѫтя що води за тия двѣ села. Долменътъ е двойна камара съ източна посока; разположенъ е на малъкъ хълмъ съ широка западна и южна гледка. Отъ него е запазена задната камара, въ която се влиза прѣзъ счупения прѣграденъ камъкъ съ врата. Камснитѣ на камарата сѫ единични и цѣли; най-голѣмъ е покривниятъ (дъл. 2·10 м., ш. 2 м.), другитѣ сѫ сравнително

по-малки. Отъ прѣдната камара се подаватъ само страничнитѣ (дълги 1·10 м.), а отъ оградата стърчатъ полегнали 6—7 камъка. Каменитѣ сѫ отъ микашистъ богатъ съ гранатъ. Отстрани на долмена, въ оградата се подаватъ два ⊥-но единъ на други побити камени, които посочватъ на слѣди отъ долменъ. Четире-петь метра на изтокъ отъ този долменъ се забѣлѣзватъ слѣди отъ другъ, на който личатъ още 4—5 побити камъка, които опрѣдѣлятъ посоката на камаритѣ, еднаква съ онѣзи на прѣдидущия. Долменътъ е въ сплѣскана могила, на която основата има диаметъръ 9. Два метра с.-източно отъ него личатъ слѣдитѣ на почти унищожена могила, въ срѣдата съ широка плоча почти заровена. 40—50 м. източно отъ прѣдходната има обрасла съ шубрѫчки могила, изъ която се подаватъ 2—3 побити камъка и 3—4 легнали. По положението на забититѣ камени може да се заключи за посоката на изчезналия долменъ (двойна камара), която е била източна. До 300 метра източно отъ тази долменова могила се забѣлѣзва друга плоска и въ нея нѣколко камъка отъ долменъ. Каменитѣ сѫ двата странични (дълги 2·50 м.) отъ задната камара и единъ сѫщо такъвъ отъ прѣдната. Въ мѣстностьта „Телилката“ въ равнището, което полегато се спуща къмъ югъ има долменъ двойна камара съ и.-ю.-източна посока. Долменътъ е въ срѣдата на низка могила, която още крѣпи каменна ограда (диам. 7·50 м.). Отъ долмена сѫ останали 3 камъка отъ задната камара, два отъ прѣдната и 11 отъ оградата. Най-голѣмиятъ камъкъ въ този долменъ е страничниятъ отъ задната камара; мѣри 2.20 м. дължина. Каменниятъ материалъ е отъ микашисти. Долменътъ е копанъ за пари. Слѣди отъ единъ-два долмена има и кѫдѣ мѣстностьта „Цвѣтковото кладенче“.

3. Не по-малко сѫ долменитѣ двойна камара въ землището на с. *Крумово*. Долменъ проста камара има само единъ, въ мѣстностьта „Пещеритѣ“ на Манда-гьолъ при Ив. Господиновата кышла. Долменътъ е срутенъ; отъ каменитѣ му сѫ останали само 2—3. Посоката му напомня най-много ю.-изт. посока. Долменитѣ двойна камара най-много сѫ въ тъй нарѣчената мѣстность „Манда-гьолъ“, но има ги и около самото село. Подъ селото на Соуджакския пѫть, въ срѣдата на една нива, има долменъ, който отдалечъ едва се забѣлѣзва; личи само сплѣсканата могила, около която стърчатъ 2 камъка отъ оградата. Като се дойде на самото мѣсто, виждатъ се побити 5—6 камъка отъ камаритѣ. Послѣднитѣ сѫ малки: задната е дълга 1·30 м., а широка 1·20 м., а прѣдната дълга 1·20 м., широка 1 м. Каменниятъ материалъ е отъ съсѣдния черенъ микашистъ, богатъ съ ставролитъ и гранатъ. С.-зап. отъ него, а ю.-з. отъ селото въ мѣстностьта „Кусора“ подъ „Балабанъ-башъ“, се издига на баирчината плоска могила (9 м. диам.), изъ която се подаватъ нѣколко камъка отъ долменъ двойна камара (фиг. 2.) съ ю.-ю.-з. посока. На камаритѣ сѫ остали страничнитѣ камени и часть отъ прѣграднитѣ. Величината на каменитѣ е различна; най-голѣмиятъ камъкъ е на задната камара, дълъгъ 2·90 м. Камаритѣ сѫ сравнително по-голѣми отъ съотвѣтнитѣ на прѣдишния долменъ: задната е дълга 2·20 м., широка 1·50 м.,

а прѣдната дълга 1·60 м., широка 1·20 м. Долменътъ е копанъ прѣзъ 1885. год. Ю.-западно отъ него въ самитѣ поли на Балабанъ-башъ, има остатъци на другъ долменъ двойна камара. Отъ него сѫ остали два камъка отъ задната камара, които опрѣдѣлятъ ю.-з. посока.

Фигура 2.

Долменитѣ отъ „Манда гьоль" сѫ по рътлината, нарѣчена „Пещеритѣ" и около Ив. Господиновата кѫшла, на пѫтя за Ново-село. Долменитѣ по рътлината Пещеритѣ сѫ 4—5; разположени сѫ по билото ѝ, което има изтокъ-западна посока. Най-източниятъ отъ тѣхъ има крѫгла ограда (диам. 11 м.) и грамада отъ камени, изъ която се подаватъ побити и порутени нѣколко камени отъ долменъ неопрѣдѣлива форма и неясна източна посока. Понеже личатъ частитѣ на побити подъ правъ ѫгълъ камени на двѣ мѣста въ грамадата, слѣдва да се заключи, че тя е покривала два долмена. 180—200 м. западно отъ тази грамада стърчатъ полулегнали каменитѣ (2—3) на унищоженъ долменъ неопрѣдѣлива форма и величина. 50 м. на западъ отъ него, въ равнището, виждатъ се побити полегнали и натъркаляни камени (6) отъ долменъ двойна камара съ неопрѣдѣлива, но приблизително източна посока. Каменитѣ сѫ въ срѣдата на сплощена могила съ каменна ограда; тѣ сѫ почти цѣли и достатъчно голѣми (1—2·50 м. дълги). До него е горѣпоменатиятъ долменъ проста камара, който отъ западната си страна (50 м. разстояние) има каменна грамада, около която стърчатъ още 3—4 камъка отъ оградата ѝ (9 м. диам.). Въ срѣдата на грамадата се подаватъ 3—4 паралелно побити камъка, които никакъ не наподобяватъ долменъ двойна камара, а двѣ прости разположени една до друга. На срѣщния брѣгъ, до кѫшлата, на пѫтя за Ново-село има 1—2 дол-

мена, отъ които източниятъ е по-унищоженъ отъ западния. На него сж остали 2—3 по-едри камъка, които се издигатъ изъ грамадата отъ млѣченъ кварцъ. За форма, голѣмина и посока на долмена и дума не може да става, понеже 3-тѣ камъка сж недостатъчни да ги изразятъ. Западниятъ има неясна четвъртита ограда (з.-и. 12 м., с.-ю. 10 м.) съ 2—3 прави и 2 легнали камени. Въ срѣдата на оградата се забѣлѣзватъ нѣколко камъка отъ долменъ двойна камара съ източна посока. До него, отъ с.-и. страна друго долменче проста камара, дължина 2·30 м., широчина 0·70 м. Слѣди отъ малко долменче се забѣлѣзватъ и въ ю.-и. жгълъ на оградата. Въ мѣстностьта „Трънката" (стариятъ Манда-гьолъ), която е прѣзъ дола, въ срѣщния западенъ брѣгъ, има долменъ двойна камара, разположенъ въ срѣдата на чакълна могила, която крѣпи каменна ограда (10 м. диам.). Въ долмена сж спазени 4—5 камъка, които опрѣдѣлятъ задната камара (дълга 2·80 м., широка 2 м.) и с.-южна посока на долмена. Близо до него на съсѣдния с.-и. брѣгъ има слѣди отъ другъ долменъ, но и по тѣхъ не може да се опрѣдѣли ни форма, ни посока.

4. Въ землището на *Ново-село* има само единъ долменъ двойна камара въ мѣстностьта „Вратата" (название, получено отъ самия долменъ). Долменътъ е въ срѣдата на каменна ограда, която съдържа много малко насипанъ за могила материалъ. На оградата се виждатъ 12—13 побити и полегнали камени, а на камаритѣ 8—9 и единъ становитъ камъкъ, който взема участие въ задната камара. Прѣдъ отвора на прѣдната камара стърчатъ побити напрѣчно два камъка, които опрѣдѣлятъ входа въ коридора, който е сравнително малъкъ. Задната камара е малка: 1·90 м. дължина на 1·20 м. широчина. Камаритѣ сж отдѣлени съ прѣграденъ камъкъ (цѣлъ), на който отворътъ за вратата е съвършено запазенъ (фиг. 3.).

Фигура 3.

Повече сѫ долменитѣ проста камара; тѣхъ има въ мѣстноститѣ: „Ягнилото“, „Мѣсечината“, „Стокитѣ“, „Цъвтяница“, „Боговъ кладенецъ“, „Дюнлюкътъ“, „Богдановъ виръ“ и „Осеновъ игрекъ“. Въ мѣстностьта Ягнилото има 2 долмена; на единия е останалъ само единъ страниченъ камъкъ (2·10 м. дълъгъ), който и опрѣдѣля з.-и. посока на долмена, а на другия, който е 4—5 м. източно отъ него, е останала само часть отъ оградата съ почти унищожена грамада. Въ околностьта на камъка „Мѣсечината“ има слѣди отъ единъ долменъ; отъ него сѫ останали 2-та странични камъка, които иматъ ю.-зап. посока. Въ „Стокитѣ“ има двѣ каменни огради, едната четвъртита, а другата кржгла (3 м. диам.), но безъ слѣди отъ долмени. И „Цъвтяница“ не се отличава съ изобилие на долменови остатъци; тамъ се забѣлѣзватъ слѣди (нѣколко камъка) отъ долменъ, вѣроятно проста камара, понеже диаметърътъ на оградата му е малъкъ. Посоката на долмена е и.-западна. Не по-голѣмо е числото на долменитѣ и въ „Боговъ кладенецъ“. Едничкиятъ долменъ на тази мѣстность е прѣдставенъ само съ страничнитѣ си камени; въ грамадата му се забѣлѣзватъ и черепи отъ печени глинени сждове. Въ мѣстностьта „Дюнлюкътъ“ или както я наричатъ още „Ахъритѣ“ има сжщо тъй единъ долменъ проста камара съ ю.-източна посока. Отъ каменитѣ му сж остали: покривниятъ, единъ напрѣченъ и единъ страниченъ (1·90 м. дълъгъ). Оградни камени има още 2—3. Единъ е долменътъ въ „Богдановъ виръ“, но и той не е по-добрѣ спазенъ отъ прѣдидущия; има само два камъка единъ страниченъ и единъ напрѣченъ. Въ „Осеновъ игрекъ“, подъ каракачанскитѣ колиби, има слѣди (3 камъка) отъ долменъ проста камара съ неопрѣдѣлива посока. 2·50 м. с.-и. отъ него има слѣда (1 побитъ, страниченъ срутенъ напрѣченъ камъкъ) на другъ долменъ ю.-източна посока. Край него има 2—3 почти сплощени могилки, които сж сигурно слѣди отъ долмени.

5. Още по-малко сж долменитѣ въ Козлуджанското землище. Тамъ, както и въ Новоселско, има единъ долменъ двойна камара. Той е на междата на Козлуджанското и Новоселското землище, въ тъй нарѣчената мѣстность „Сакарни-бара“, подъ височинитѣ на „Кара-бурну“. Отъ долмена сж остали плоска могила съ нѣколко камъка отъ оградата (диам. 10 м.) и 3—4 камъка отъ камаритѣ, между които е и прѣградниятъ камъкъ съ цѣлъ четвъртитъ отворъ (55×48 см.). Покривниятъ камъкъ на задната камара е прѣкатуренъ на страна. Долменътъ има източна посока. — Долмени проста камара има въ баира на козлуджанскитѣ и каваклийскитѣ лозя („Стърнарисъ“) и въ западнитѣ поли на върха „Гума“. Въ първата мѣстность най-запазениятъ отъ долменитѣ е на самия пжть, въ синора на едно лозе. Отъ долмена сж остали двѣтѣ странични и едната отъ напрѣчнитѣ плочи. Посоката му е с.-южна. Каменниятъ материалъ е пѣсъчникъ. На него е трудно да се установи, дали е проста камара или двойна, понеже тукъ прѣдъ края въ лозето, изкопано е до 70 см. дълбоко. — На сжщата рътлина 100 м. източно отъ прѣдидущия има слѣди въ могили и нѣколко камъка на други 4 долмена проста

камара. Долменитѣ не сѫ отъ еднаква величина; западниятъ е най-голѣмъ, а другитѣ сѫ по-малки. — Отъ долмена въ западнитѣ поли на върха „Гума“ е останалъ покривниятъ камъкъ, който по краищата си е начупенъ. Материалътъ му е мусковитогнайсъ.

6. Отъ лозята *Стърнарисъ* и политѣ на *Гума* па чакъ до потока *Явузъ-дере,* сир. по цѣлата околность на градеца Каваклии, не се забѣлѣзватъ слѣди отъ долмени. Щомъ се прѣмине Явузъ-дере — на рътлинитѣ въ мѣстноститѣ Крушево и Гердиме, количеството имъ бързо нараства. Тѣхъ има навредъ, но най-много сѫ въ срѣднитѣ отдѣли на Караджовъ- и Срѣдния рътъ. Пространството, въ което сѫ разположени, граничи на югъ съ склоноветѣ на главния сакарски гребенъ на ю.-и. и изтокъ съ Явузъ-дере, на западъ съ Гердимскитѣ лозя, а на сѣверъ съ пѫтеката, която води отъ „Мечитѣ камени“ прѣзъ „Каишовитѣ нивя“, „Маджарова долчина“ и „Тръпко-дере“ за с. Гердиме.

По Караджовъ-рътъ, сѣверно отъ пѫтя Каваклии — Гердиме, има само единъ долменъ двойна камара; той е на равнището ю.-и. отъ „Гринкова кория“. Отъ него сѫ спасени 4—5 цѣли и начупени прави и полегнали камени, които му опрѣдѣлятъ ю.-ю.-з. посока. Долменътъ е въ срѣдата на каменна грамада, по краищата на която се забѣлѣзватъ 4—5 полегнали камени отъ оградата ѝ.

Въ този отдѣлъ на рътлината нѣма долмени проста камара; тѣ сѫ изключително южно отъ пѫтя и достигатъ село Крушево. Разположени сѫ по билото на рѫта и източнитѣ му разклонения, а най-много сѫ между лозята с.-и. отъ тѣхъ и село Крушево. Количеството имъ е слѣдното: между пѫтя Каваклии—Гердиме и Крушевскитѣ лозя, по билото, има 6 сплощени могили, които съдържатъ по нѣколко камъка отъ долмени и огради. По сѫщата рътлина въ южна посока (въ лозята) има други 6 съ сѫщитѣ свойства и качества, каквито прѣдидущитѣ. По сѣв.-източното разклонение на Караджовъ-рътъ сир. по билото, което захваща отъ ю.-ю.-и. край на Крушевскитѣ лозя и завръшва съ Явузъ-дере има до 24 могили съ и безъ каменни огради и повечето съ ясни долменови слѣди отъ ю.-източна посока. Между лозята и с. Крушево има 14—15 долменови могилки съ голѣмъ брой камени отъ долменитѣ и камени отъ оградитѣ имъ. Посоката имъ е нееднаква, но прѣобладава ю.-източна посока. — Севѣро-западно и западно отъ Крушево има нѣколко долмена. Тука при Крушево, въ тъй нарѣченитѣ „Цигански гробища“, има плоска могила, на която повечето камени отъ оградата сѫ унищожени. Въ нея се забѣлѣзватъ слѣди отъ втора ограда и въ срѣдата ѝ 5—6 голѣми побити камени отъ долменъ. Долменови остатъци има и подъ Крушево-Гердимската пѫтека на височината; тамъ има слѣди отъ 4—5 долмена, отъ които най-източниятъ е най-ясенъ. Той има източна посока. Отъ тази височина къмъ сѣверъ, по западната половина на Караджовъ-рътъ, има долмени, но сравнително малко; тѣ сѫ въ свързка съ долменитѣ отъ „Срѣдния рътъ“. Въ тази половина, или по-добрѣ въ това крило, има слѣднитѣ долменови остатъци: подъ самия върхъ на рътлината, близу

до Крушево, има слѣди отъ туку що унищоженъ долменъ. 40 м. на сѣверъ отъ него се виждатъ още забити 3—4 камъка отъ каменна ограда (4—5 м. въ диам.) и мѣстата на туку що изнесенитѣ камени отъ долмена. 70—75 м. на сѣверъ има плоска могила съ нѣколко камъка отъ оградата и побити странични камени отъ долменъ съ източна посока. 60 м. по-нагорѣ отъ нея друга подобна на прѣдидущата. Отъ долменовитѣ камени има само единъ побитъ. С.-зап. отъ нея, на 200 м. разстояние, има слѣди отъ каменна ограда съ побитъ страниченъ камекъ отъ долменъ с.-и.-на посока. Въ сѫщата посока, на 200 м. разстояние отъ прѣдидущата, друга, на която голѣма часть отъ оградницѣ камени още сѫ побити, а въ срѣдата странични плочи отъ долмена съ ю.-и. посока. С.-източно отъ нея друга съ бѣлѣзи на прѣдидущата. 160 м. на сѣверъ отъ нея ясна могила съ каменна ограда (8 м. диам.) а долменъ ю.-източна посока. 45 м. на западъ отъ нея е послѣдниятъ долменъ по това разклонение на рътлината. Отъ долмена има два побити камъка, които му опрѣдѣлятъ посоката (з.-източна) и прѣкатуренъ покривенъ. Послѣдниятъ е елипсовидно заобленъ. При единия му край се забѣлѣзва врѣзана неправилна окрѫжность съ радиусъ приблизително 50 см. и дупка въ срѣдата. Материалътъ на всичкитѣ долмени и тѣхнитѣ каменни огради е отъ гранитогнайсъ. Долменъ проста камара въ Крушевско има и въ мѣстностьта „Капаклийка" 18—20 мин. на ю.-ю.-з. отъ с. Крушево. Отъ долмена се подаватъ само двата странични камъка, а всичко друго е унищожено.

Забѣл. Освѣнъ тѣзи 67 долмена и долменови остатъци въ Крушевското землище има и по „Срѣдния рътъ", но за да не разпокѫсвамъ долменовата верига по рътa, ще ги разгледамъ като долмени принадлежащи на Гердимско землище.

Ако на сѣверъ отъ Крушево прѣобладаватъ повече долмени проста камара, то на югъ и ю.-изтокъ отъ него имаме само долмени двойна камара. На първо мѣсто заслужва внимание землището „Градинитѣ"; въ него има три долмена двойна камара. Първиятъ отъ тѣхъ се споменува отъ г. Шкорпилъ (Памятници Дѣлъ I., Часть I., стр. 19.). На камаритѣ му се виждатъ още 10 побити камъка и съборенъ капакъ, а на оградата — 9 камъка. С.-източно отъ него, на 8—10 м. разстояние, забѣлѣзватъ се остатъцитѣ на една-двѣ могили, въ послѣдната отъ които личатъ слѣди (два камъка) отъ долменъ. Ю.-западно отъ голѣмия долменъ се издигатъ сѫщо такива могили, които свидѣтелствуватъ за сѫществуването на долмени. Въ послѣдната отъ тѣхъ слѣдитѣ сѫ доволно чувствителни; отъ долмена, на който задната камара е била широка 2·30 м., отъ оградата на могилата има 15—16 прави и налѣгали камени. Въ негово съсѣдство се забѣлѣзва единъ доволно едъръ каменeнъ кѫсъ, съ плитко равнично задълбание. Другъ долменъ има въ мѣстностьта „Широкия трапъ" на пѫтя за Сакарското било. (Той е отбѣлѣзанъ и отъ г. Шкорпила). Той е единствениятъ долменъ въ цѣлата область на Сакаръ-планина, на който каменитѣ отъ прѣдната страна на огра-

дата сѫ спазени побити (фиг. 4.). Отъ каменитѣ на камаритѣ сѫ запазени 6 (4 на задната камара и 2 на прѣдната). Прѣдградниятъ камъкъ има четвъртитъ отворъ (врата) 60 см. високъ и 55 см. широкъ, двѣ трапчини и двѣ крѫгли задълбания надъ отвора. Въ този долменъ дължината на задната камара е по-малка отъ широчината (2·10 × 2·20 м).

Фигура 4.

Подобенъ на него е и долменътъ отъ мѣстностьта „Капаклийка“, название, получено отъ самия долменъ. На него сѫ запазени почти околовръстни камени (8) отъ задната камара, а даже и покривниятъ, който е отфърленъ на страна. Отъ прѣдната камара има само 4, отъ които единиятъ е прѣкатуренъ между другитѣ. На неговата ограда стърчатъ полупрѣбити 15—16 камъка. Западно отъ него въ мѣстностьта „Желювъ-гьолъ“, въ храсталака, се крие сѫщо такъвъ долменъ съ ю.-източна посока. Той се намира въ срѣдата на плоска могила съ крѫгла и отъ прѣдъ прѣсѣчена каменна ограда. Отъ долмена сѫ остали побити и натъркаляни до десетина камъка отъ разна величина (0·75 — 2·20 м. дължина). Задната камара затваряли 7 камъка, но отъ тѣхъ лѣвиятъ горенъ е изчезналъ. Покривниятъ е отваленъ и прѣтъркуленъ до оградата. Прѣградниятъ камъкъ на камаритѣ е еднакъвъ съ задния; отличава се отъ него по отвора, прѣзъ който се е влизало въ камарата. Послѣдната е двойно по-голѣма отъ прѣдната; тя е дълга 1·60 м., а широка 1·35 м. Камарата е изкопана до основитѣ на околовръстнитѣ ѝ камени. Подови камени нѣма. Оградата му брои 11—12 камъка, отъ които по-голѣмичкитѣ (до 1·40 м.) сѫ на прѣдната ѝ страна.

7. Землището на с. *Гердиме* на всѣкѫдѣ е прошарено съ долмени. Най-много сѫ на изтокъ отъ селото въ рътлината „Срѣдния рътъ“, по-

малко на югъ и югозападъ, а най-малко въ непосрѣдствената околность на селото. На сѣверъ отъ него нѣма нито единъ. И при тѣзи, както и при крушевскитѣ, прѣобладава количеството на проститѣ камари прѣдъ двойнитѣ, но и тукъ послѣднитѣ сж по-спазени отъ първитѣ. На изтокъ отъ с. Гердиме долменитѣ сж изключително по „Срѣдния рътъ“; разположени сж по билото и разклоненията му, но има нѣколко и въ склоноветѣ. Тѣ сж повечето долмени проста камара, размѣсени съ нѣколко кромлека и 2—3 долмена двойна камара (при краищата на главния редъ). Заетото пространство е между пжтекитѣ Крушево — Гердиме и Мечи камъне, Каишовитѣ нивя — Гердиме; въ него тѣ броятъ нѣколко десетки. За да можа да ги прѣдставя по-нагледно, ще започна отъ южния край на главния редъ и ще продължавамъ къмъ сѣверъ. 1). Най-южниятъ долменъ на срѣдния рътъ, туку подъ крушовската пжтека, е съвсѣмъ унищоженъ; на него се виждатъ само четире камъка отъ могилната ограда. 2). 30 м. на сѣверъ отъ него има съсипана и сплѣскана долменова могила съ нѣколко оградни камени, повечето полупрѣбити. 3). Източно отъ него е нарečениятъ отъ Шкорпила „голѣмъ долменъ“. Долменътъ е всрѣдъ могилата (12 м. осн. диам.), която въ оградата си брои 5—10 побити и полегнали камени. Камарата му е отъ 11 побити камъка. Тя изглежда двойна, но не такава, каквато у прѣдидущитѣ двойни камари. Камъкътъ съ вратата (широка 45 с. м.) е четвъртитъ; той е безъ означенъ изрѣзъ за капака. Задъ него, въ камарата, има другъ забитъ косо (диагонално) съ единия си край досѣга страничнитѣ камени отъ камарата, а съ другия ги не достига, така че праздното пространство между него и камарнитѣ камени е служило за входъ въ задната камара. Камарата е сравнително голѣма: 2·90 м. дължина на 2 м. широчина. Долменътъ има южна посока (фиг. 5.). 4). С.-източно отъ него, на 7 м.

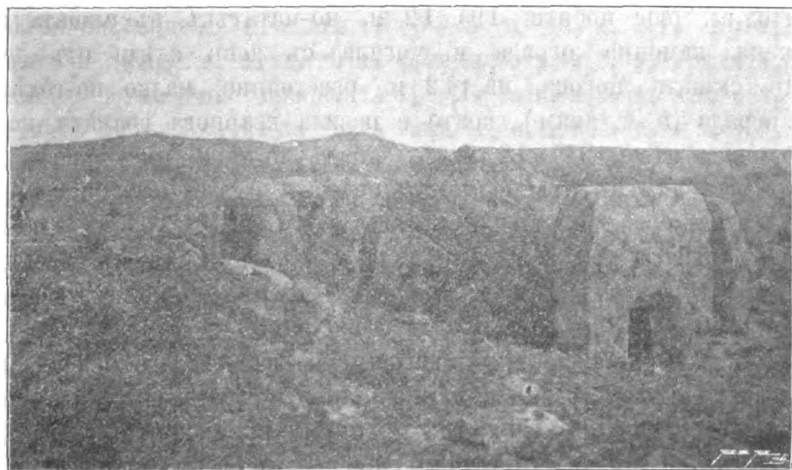

Фигура 5.

разстояние има почти сплощена могилка (основенъ диам. 3 м.), изъ която се подаватъ двѣтѣ странични плочи (2 м. м 2·20 ш., дълги) на

долменъ ю.-източна посока. 5). По-къмъ с-изтокъ личатъ слѣди на друга могила и остатъци отъ долмена ѝ, посоката на който е била ю.-източна. 6). Сѣверно отъ втората долменова могила, на разстояние 200—220 м, има друга (съ 5—6 м. диам. въ основата) съ нѣколко камъка отъ оградата и нищожни слѣди отъ долмена. 7). Ю.-източно отъ нея, на разстояние 100—110 м., има могила, която е началото на редъ долменови могили съ сѣверна посока почти до Каваклийския пѫть. Могилата въ срѣдата си съдържа порутени и полусчупени камени отъ долменъ ю.-източна посока. 8). 30 м. на сѣверъ отъ нея друга могилка (3 м. диам. въ основата си) съ слѣди отъ долменъ съ посоката на прѣдидущия. 9). 25 м. понагорѣ отъ нея друга (8 м. диам.), съ слѣди отъ два долмена въ успоредна посока; отъ долменовитѣ камъне сѫ останали само страничнитѣ, а отъ каменитѣ на оградата стърчатъ още 7—8. 10). 6—7 метра надъ нея намираме съсипана могила съ 3—4 камъка отъ оградата. 11). Малко с.-з. отъ нея, на разстояние близо 20 м., плоска могила съ 3—4 по-едри и нѣколко дребни камъка отъ оградата. Слѣди отъ долменъ нѣма. 12). 150 м. сѣверно отъ нея друга съ 7—8 оградни камъка. 13). По къмъ с.-с.-западъ, на 60—70 м. разстояние има сплощена могила съ долменъ ю.-и. посока. Слѣдитѣ на долмена сѫ двата странични камъка и покрива, който е прѣзъ срѣдата счупенъ. 14). 100 м. на с.-з. отъ него има плоска могила безъ слѣди отъ долменъ, а съ нѣколко камъка отъ оградата ѝ. 15). Малко въ с.-източна посока, на 15 м. разстояние, има плоска могила, съ слѣди на двѣ концентрични огради и въ срѣдата долменова плоча. 16). 35 метра надъ нея друга съ сѫщитѣ бѣлѣзи. 17). 320 метра на с. отъ тѣхъ личатъ основитѣ на малка и въ срѣдата хлътнала могилка (5 м. диам. въ основата ѝ) съ нѣколко камъка отъ оградата ѝ. 18). 80 м. на с.-с.-изтокъ отъ нея грамада отъ камени съ четвъртита каменна ограда (8×5 м.), часть отъ каменитѣ на която сѫ още побити. 19). 12 м. по-нататъкъ, въ сѫщата посока, онищожена каменна ограда и могила съ ясни слѣди отъ долменъ. 20). По сѫщата посока, на 12 м. разстояние, малко по-голѣма каменна ограда (5 м. диам), която е пазила кварцова грамада, но слѣди отъ долменъ нѣма. 21). 12 м. на западъ до нея има плоска могила и въ срѣдата камъкъ отъ долменъ; могилата има и оградни камени, но тѣ сѫ отчасть налѣгали или прѣкатурени. 22). 10 м. з.-ю.-з. отъ нея друга ограда, въ която не личатъ насипани камени, а слѣди отъ двойна ограда и въ срѣдата малки слѣди отъ долменъ. Посока з.-ю.-западна. 23). Туку до нея, 2 м. разстояние, друга срутена плоска могила, на която всичко е унищожено освѣнъ нѣколко побити камъка отъ оградата. 24). 20 м. с.-източно отъ нея сѫщо такава могилка, само че по-голѣма отъ нея (8 м. диам. въ основата). 25). Не подобрѣ е спазена и съсѣдната съ нея (8 м. с.-и. отъ нея). 26). Съ послѣдната въ съсѣдство, 6 м. ю.-и. отъ нея, има малка могилка (4·50 м. диам. въ основата) съ почти четвъртита ограда и часть отъ долменовитѣ камени, които му опрѣдѣлятъ ю.-зап. посока. 27). Нейнай-близката

(въ с.-с.-и. посока, на разстояние 10 м.) могилка има два-три камъка отъ оградата и сѫщо толкозъ отъ долмена, които му опрѣдѣлятъ ю.-западна посока. 28). 40 м. на сѣверъ отъ нея друга съ начупени долменови камени въ срѣдата ѝ. 29). 30 м. ю.-и. отъ нея срутенъ долменъ съ ю.-източна посока. 30). Туку до него малка сплѣскана могила безъ слѣди отъ ограда и долменъ. 31). Ней съсѣдната (18 м. разстояние) е по-голѣма; тя съдържа 9 побити камъка въ оградата и хлътнала срѣда. 32). 8 м. ю.-и. отъ нея друга съ сѫщата величина и сѫщитѣ остатъци, само че въ срѣдата ѝ се издига камъкъ отъ долменъ ю.-и. посока. 33). 4 м. източно отъ нея малка могилка, която съставляватъ грамада камени; други остатъци не притежава. Такава е и съсѣдната съ нея (с.-с.-з. посока). 34). 40 м. на с. само каменна ограда — кромлекъ. 35). Надъ него (15 м.) малка могилка съ нѣколко камъка отъ оградата. 36). 16 м. с.-източно отъ нея личи каменна ограда, която прилича повече на кромлекъ. 37). Туку до нея (2 м. разстояние) се виждатъ остатъцитѣ на нѣколко побити камъка. 38). 8 м. на сѣверъ отъ нея друга, въ чиято ограда стърчатъ още 8 побити камъка. 39). 3 м. на западъ отъ нея друга, въ срѣдата на която се виждатъ долменови слѣди; тя е послѣдната до пѫтя Каваклии—Гердиме 40). На югъ отъ пѫтя, на 30 м. и.-с.-и. отъ прѣдидущата, има каменна ограда (6 м. диам) и въ срѣдата съ долменови остатъци ю.-източна посока. 41). 40 метра на изтокъ отъ тази има могила съ слѣди отъ двойна каменна ограда; диаметърътъ на вѫтрѣшната ограда е 3 м. 42). 20 м. източно отъ нея личатъ слѣдитѣ на друга каменна ограда (5—6 м. диам.) и въ срѣдата остатъци отъ долменъ неопрѣдѣлива посока. 43). 18—20 м. ю.-източно отъ нея има грамада отъ камени и слѣди отъ каменна ограда. 44). 2 м. на югъ отъ нея малка могилка (4 м. диам.) и въ срѣдата малки долменови камени побити и полегнали. Долменовата посока е ю.-източна. 45). 40 м. на западъ отъ нея, а 5—8 м. на с. отъ прѣдидущитѣ 4—5 могили, личатъ остатъцитѣ на каменна ограда и въ срѣдата ѝ слѣди отъ долменъ ю.-източна посока. 46). На западъ отъ главната линия на могилитѣ и оградитѣ на рѫта има една-двѣ могили съ долменови слѣди; тѣ сѫ наблизо до пѫтеката. Източната отъ могилитѣ има 9 м. диам. въ основата си, и въ срѣдата ѝ слѣди отъ долменъ, на който каменитѣ сѫ наскоро отнесени, понеже имъ личатъ още мѣстата. 47). 8 м. западно отъ нея се забѣлѣзватъ слѣди отъ могила, която е покривала доволно голѣмъ долменъ, на който каменитѣ сѫ съборени. Посоката на долмена е и.-ю.-източна. — Прѣзъ пѫтя (Каваклии—Гердиме) по сѫщия рътъ долменовитѣ остатъци количествено не отстѫпватъ на досега изброенитѣ, а не се отличаватъ отъ прѣдидущитѣ по съхранение и посока. Тѣ започватъ (48.) съ малка каменна ограда (6—7 м. диам.), въ срѣдата на която има единъ камъкъ отъ долменъ. 49). 40 м. и.-с.-и. отъ нея има друга по-малка (5 м. диам.) съ нападали камени. Отъ долменовитѣ камени сѫ останали малки части. 50). 25 м. на сѣверъ отъ първата или 50 м. на с.-з. отъ прѣдидущата има плоска могила, отъ оградата на която се виждатъ

само 5 камъка, а въ срѣдата ѝ остатъцитѣ на два долменови камъка, които не можатъ да му опрѣдѣлятъ посоката. 51). 50 м. на сѣверъ има друга съ побити странични камени на долменъ ю.-източна посока. 52). Източно отъ прѣдидущитѣ два, въ склона на хълма, има плоска могила съ 4—5 едри камъка въ оградата ѝ и въ срѣдата 4—5 натъркаляни камъка отъ долменъ. По тѣхъ не може да се опрѣдѣли посоката на долмена. 53). С.-с.-з. отъ прѣдидущия (51.), на разстояние 35 м., има сравнително голѣма сплощена могила съ каменна ограда (10—11 м. диам.), която има почти всичкитѣ си камени (17). Въ нея личатъ 6 камъка отъ друга концентрична на първата ограда, а въ срѣдата ѝ побитъ камъкъ и хлътнатина, вѣроятно, отъ другитѣ извадени долменови камени. 54). 5 метра на западъ отъ него личи мѣстото на съвсѣмъ унищоженъ долменъ, отъ който е останалъ само единиятъ отъ напрѣчнитѣ камени. 55). Почти на такова разстояние, с.-източно отъ него, личи малко оградата на друга долменова могилка и въ срѣдата ѝ камъкъ отъ долменъ. 56). 10 м. на сѣверъ отъ нея се виждатъ само слѣдитѣ отъ съвсѣмъ унищожена могилка (основ. диаметъръ 4 м.). 57). 40 м. с.-източно отъ нея сѫщо такава голѣма ограда съ 9 камъка на нея. Тя повече наподобява кромлекъ. 58). Близу до нея (3 м.) плоска могилка съ 8 камъка въ оградата. 59). С.-източно, 6 м. разстояние, друга сплѣскана могила, въ която се забѣлѣзвать слѣди отъ двѣ каменни огради далечъ една отъ друга на 1·50 м. Въ срѣдата ѝ има 2—3 счупени камъка отъ долменъ неопрѣдѣлива посока. 60). Въ сѫщата посока на разстояние 4 м. каменна ограда (5 м. д.), отъ която се виждатъ още 12 камъка. Прилича повече на кромлекъ. 61). 10 м. понататъкъ отъ нея се нахожда най-добрѣ спазениятъ кромлекъ въ цѣлата область на Сакаръ-планина. Диаметърътъ му е 6·50 (фиг. 6.). 62). — Още

Фигура 6.

по-нататъкъ отъ него други (6 м. диам.) съ жалки слѣди (6 камъка) отъ оградата. 63). 27 м. на с.-и. отъ него плоска могилка, въ която

личатъ слѣди отъ двойна каменна ограда на 0·90 м. далечъ една отъ друга. На външната (7 м. диаметъръ) има 10 побити камъка, а на вжтрѣшната 6. 64). Туку до нея (1·50 м.) друга по-малка съвсѣмъ унищожена. 65). По сжщата посока, на 3 м. разстояние, стърчатъ каменитѣ на друга могилна ограда (9 м. диам.) и въ срѣдата ѝ нѣколко камъка, най-вѣроятно отъ долменъ. 66). 18 м. с.-и. отъ нея плоска могила съ двѣ каменни огради, отъ които външната брои 10 прави и налѣгали камени, а вжтрѣшната 4. 67). По-нататъкъ отъ нея (17 м. разстояние) каменна ограда (6 м. диам.), на която сж остали 11 камъка и въ срѣдата срутени камени отъ долменъ ю.-западна посока. 68). Отъ с.-източна страна (11 м. разстояние) съ нея граничи друга (8 м. диам.), отъ каменитѣ на която сж остали само 3—4. И тя съдържа долменови камени, които опрѣдѣлятъ ю.-з. посока на долменътъ. 69). 16 м. по-нататъкъ малка каменна ограда (5 м. диам.) и слѣди отъ почти унищожена могилка. 70). 10 м. с.-източно отъ нея друга сходна на нея; тя съдържа 8 камъка въ оградата си и 2—3 отъ долменъ ю.-и. посока. 71). Малко се отличава отъ нея и съсѣдната могила (3 м. с.-изтокъ), въ която не отсжтствуватъ и долменови слѣди. — 72). 6 м. с.-източно отъ нея двойна каменна ограда съ диаметъръ на външната ограда 7 м. На външната се виждатъ 16 побити и налѣгали камени, а на вжтрѣшната 4-5. — Тази ограда по-скоро заслужва названието кромлекъ. 73). С.-изтокъ отъ него (7 м. разстояние) подобна на прѣдидущата кромлекова ограда; нейнитѣ камени сравнително сж по-малко: на външната ограда 7, а на вжтрѣшната 4. 74). Близу до нея (5 м. разст.) ясни сж слѣдитѣ на по-малка каменна ограда (4 м. диам.), съ 7—8 камъка въ нея. И тя е изпълнявала ролата на кромлекъ. 75). 5 м. с.-източно отъ него разположенъ е други сравнително по-голѣмъ (7 м. диам.), оградата на който брои 15 едри и дребни побити камъка. Съ него (ю.-изт. посока) е слѣпена малка ограда (3 м. диам.) и въ срѣдата ѝ страничнитѣ камени на срутенъ долменъ ю.-източна посока 76). 70 м. на с.-с.-изтокъ отъ него има слѣдитѣ на срутенъ и почти унищоженъ долменъ, а сѣверно отъ него на 25 м. други, на който могилата едва се подига надъ околното равнище. 77). 140 м. на ю.-изт. отъ послѣдния има голѣма и почти четвъртита ограда (10×13) съ побити камени въ два реда. 78). На западъ-с.-зап. отъ нея друга по-малка (5 м. диам.); тя има почти всичкитѣ си оградни камени, а отъ долменовитѣ само два: покривниятъ и единъ отъ страничнитѣ 79). Наблизу до нея (3 м.) има друга съ 7 м. диам и въ срѣдата съ ясни слѣди отъ побити камени на унищоженъ долменъ. 80). 40 м. на с.-с.-з. отъ нея въ нивата, има 2—3 камъка отъ порутенъ и почти унищоженъ долменъ ю.-з. посока. 81). Най на сѣверъ долменитѣ, тѣхнитѣ могили или огради, завършватъ съ долменъ двойна камара, разположенъ въ равнището на Каишовитѣ нивя на пжтеката Мечи-камъне — Гердиме. Долменътъ е на плоска могила съ каменна ограда, на която още стърчатъ 5—6 камъка. Отъ камаритѣ сж останали нѣколко полегнали, нафърлени или начупени камени, отъ

които първитѣ имъ опрѣдѣлятъ ю.-и.-изт. посока. Въ оградата на долмена се намѣри каменenъ кжсъ съ слѣди отъ политура отъ три страни. Той е единствениятъ полиранъ материалъ, намѣренъ въ долменовитѣ остатъци отъ областьта на Сакаръ планина. 82). 60 м. на с.-з. отъ него личатъ слѣдитѣ на каменна ограда (6·55 м. диам.), която трудно може да се опрѣдѣли каква рола е изпълнявала.

Отъ „Срѣдния-рътъ" до село Гердиме прѣзъ лозята надъ тѣхъ и подъ тѣхъ нѣма долмени. Въ непосрѣдствено съсѣдство съ селото има само единъ долменъ въ мѣстностьта „Полѣнитѣ" с.-източно отъ Гердиме. На плоска могила отъ каменenъ насипъ и съ каменна ограда (10 м. диам.), на която се виждатъ побити и налѣгали 6–8 камъка, стърчатъ 3 камъка отъ долменъ (двойна камара), които му опрѣдѣлятъ южна посока. Освѣнъ тѣхъ има единъ два съборени. Въ повърхностьта на единия отъ тѣхъ се забѣлѣзватъ нѣколко малки кржгли издълбания, каквито има и на счупения покривенъ камъкъ отъ прѣдидущия долменъ.

Въ селото има два долмена, отъ които единиятъ е двойна камара, а другиятъ проста камара. Първиятъ е скициранъ и отъ г. Шкорпила (Памятници изъ Българско, Дѣлъ I., часть I., стр. 16.). Азъ го фотографирахъ (фиг. 7.). Вториятъ е близу при края на селото по пжтя

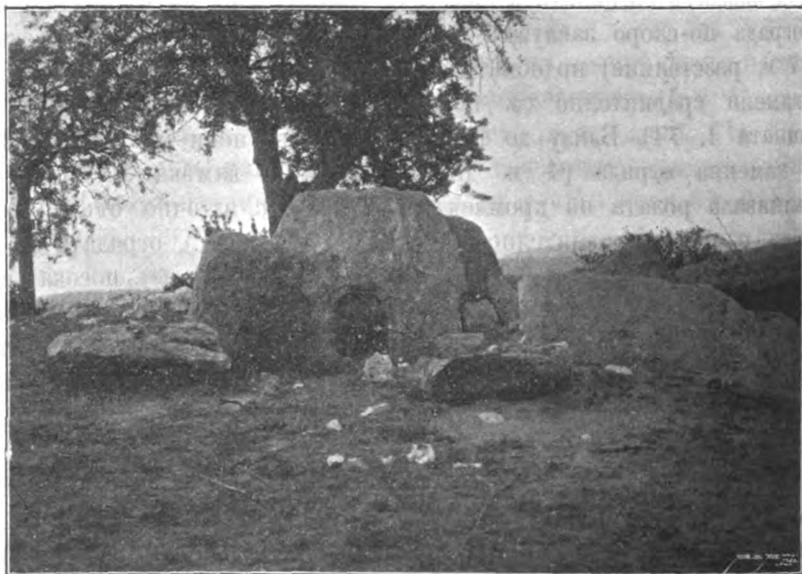

Фигура 7.

за Кавураланъ. Отъ него сж остали двата странични камъка и покривниятъ. Каменитѣ сж натъркаляни по пжтя. Западно отъ селото до рѣка Дуанъ-дере нѣма долмени; такива не се забѣлѣзватъ и въ посока за с. Минечево. Долмени има ю.-з. и южно отъ селото по вододѣлната рътлина между главнитѣ сакарски рѣки Явузъ-дере и Дуанъ-дере; първата е притокъ на Тунджа, а втората на Марица. Положението имъ е слѣд-

ното: на югозападъ отъ селото въ мѣстностьта „Татарови-килими“ се издигатъ надъ земната повърхность страничнитѣ камени на долменъ проста камара съ ю.-източна посока. С.-зап. отъ него въ мѣстностьта „Купановъ-долапъ“ има долменъ двойна камара. Долменътъ спада между най-голѣмитѣ долмени въ Сакарската область. Той е описанъ отъ г. Шкорпила въ неговитѣ „Памятници“ и пр. 1888. год. стр 17. и 18. Лани той е билъ копанъ съ научна цѣль пакъ отъ него. Долменови остатъци има и въ мѣстностьта „Стойова-круша“; тамъ има единъ долменъ двойна камара и слѣдитѣ на нѣколко (4) прости камари. Долменътъ двойна камара се споменува отъ г. Шкорпила („Памятници“ и пр. Дѣлъ I, Часть I, стр. 16.). И той е билъ лани разкопванъ отъ него съ сѫщата цѣль. Остатъцитѣ на проститѣ камари сѫ само могилки, въ една отъ които се забѣлѣзва и побитъ камъкъ. Долменови остатъци има и въ мѣстностьта „Франговъ-кладенецъ“, източно отъ Стойова-круша; тамъ остатъцитѣ се виждатъ въ 5—6 могили съ и безъ каменни огради, а въ срѣдата на едната има 2 3 камъка отъ долменъ проста камара. Източно отъ тѣхъ, въ околностьта на Сакарския кръстопѫть, има 2–3 плоски могили съ слѣди отъ каменни огради (отъ 2 6 камъка) — слѣди отъ долменови камени (най-източната могила). Малко по-ясни сѫ долменовитѣ слѣди проста камара въ мѣстностьта „Бѣлата-трѣва“ около голѣмия долменъ. С.-източно отъ него (20 м разст.) има срутенъ и разфърленъ долменъ проста камара. 30 м. ю.-з.-з.-но отъ главния долменъ се забѣлѣзва ограда (4 50 м. диам) съ побити камени почти изпочупени. Тя е прилѣпена на друга по-голѣма (откъмъ страната на главния долменъ), но нейнитѣ слѣди сѫ сравнително по-малко. Голѣмиятъ долменъ на „Бѣлата трѣва“, както и по-рано споменахъ, е най-добрѣ запазениятъ въ цѣлата планинска область. Камаритѣ му прѣдна и задна сѫ съвършенно цѣли; само единиятъ ѫгълъ (с.-з.) на покривния камъкъ отъ задната камара е малко отчупенъ и образувалъ дупка, прѣзъ която се е влизало въ задната камара, понеже вратата и на двѣтѣ камари сѫ засипани. У него сѫ счупени нѣкои отъ каменитѣ на коридора и почти унищожени каменитѣ отъ задната страна на оградата (фиг. 8., 9.). Долменътъ има отвора си откъмъ юго-ю.-западъ. Задната му камара има 8 камъка, а прѣдната 5 + прѣградниятъ камъкъ на камаритѣ. Задната камара е дълга 2·30 м., широка 1·80 м, висока 2·20. Подътъ ѝ е отъ каменни плочи (една голѣма и три малки). Прѣдната е дълга 1·35 м., широка 1·50 м., а висока 1·80 м. Подътъ ѝ е земя. Вратитѣ (входоветѣ) и на двѣтѣ камари сѫ отъ еднаква форма и величина (0·55×0·80 м.). За него говори Шкорпилъ въ своитѣ „Памятници“ и пр. на стр. 20. и споменува въ своитѣ „Могили“ 1898. год. на стр. 54. Въ Гердимското землище има още два долмена двойна камара, но и двата сѫ въ гребеня на планината; единиятъ е въ мѣстностьта „Дюлгеритѣ“, а другиятъ въ мѣстностьта „Мънгъритѣ“ на самата гранична линия. Долменътъ отъ първата мѣстность е отъ срѣдна величина съ отворъ къмъ ю.-ю.-западъ Той е доволно разрушенъ. Всичко на него се виждатъ 10 камъка, отъ които 6 сѫ отъ камаритѣ а 4 отъ

прѣдната страна на оградата. Долменътъ отъ „Мънгъритѣ“ е въ равнище, обрасло съ храсталакъ. Входътъ на долмена е откъмъ з.-ю.-з.

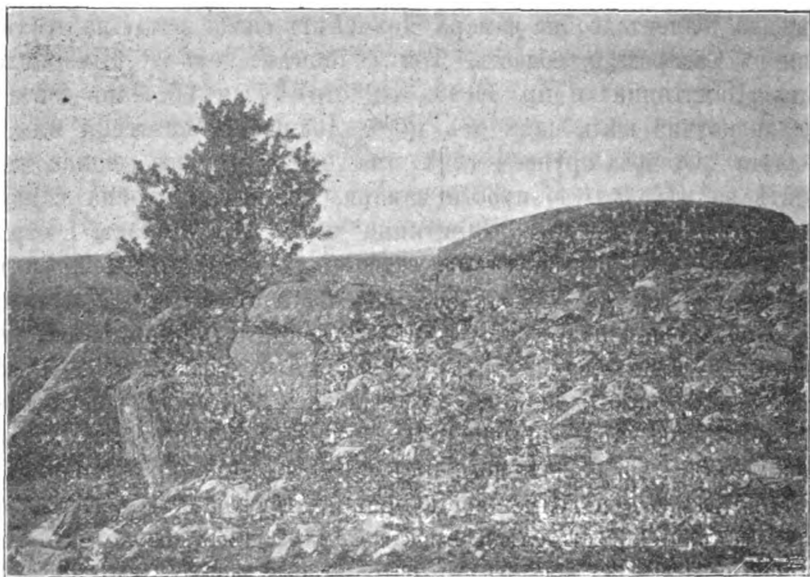

Фигура 8.

страна. Отъ оградата и могилата на долмена не е останало нито слѣда. Долменови камени сѫ запазени 9, отъ които 6 отъ задната камара

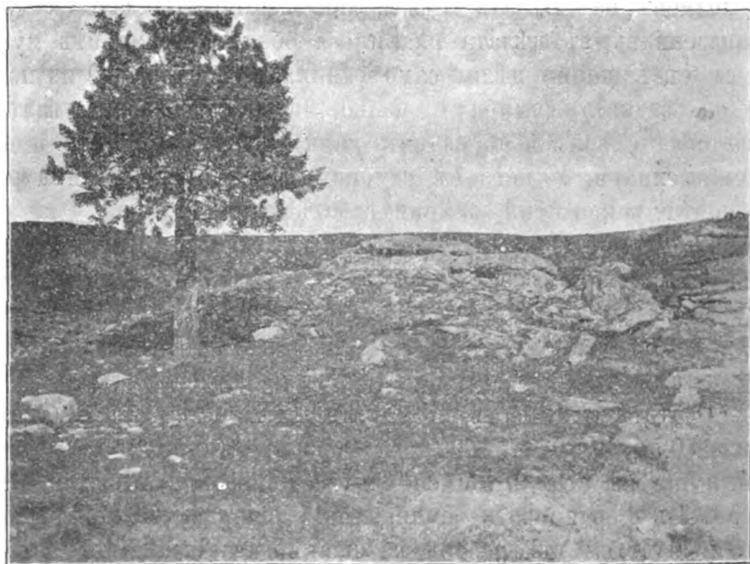

Фигура 9.

и 3 отъ прѣдната. Долменътъ не се отличава отъ долменитѣ на Бѣлата-трѣва, Стойова-круша и Купановъ-долапъ.

8. Както западниятъ склонъ на вододѣлната рътлина между Гердиме и Дуанъ-дере не се отличава съ изобилие на мегалитни остатъци, тъй сѫщо не се отличаватъ съ такова и съсѣднитѣ западни възвишения на Дуанъ-дере. Въ мѣстностьта на Кавураланскитѣ лозя се забѣлѣзватъ нѣколко могилки само отъ насипани камени, а нѣкои даже и съ слѣди отъ оградни камени, но понеже не показватъ други по-явни слѣди отъ долмени, не можа да ги посоча като долменови могили, още повече че измежду тѣхъ има и такива, които носятъ отпечатъкъ на натрупани отъ лозята камени. Въ този отдѣлъ има само единъ долменъ двойна камара; той е долменътъ на „Голѣмия рътъ". С.-с.-з. отъ втичането на Кавураланското дере въ Дуанъ-дере при върха на една малка падина е мѣстото на този долменъ. Долменътъ е цѣла задна камара, на която единиятъ рогъ е отчупенъ за лесно влизане вѫтрѣ. Камарата състои отъ 5 камъка, отъ които прѣдниятъ е прѣградниятъ камъкъ на камаритѣ; той има врата. Отъ прѣдната камара се виждатъ двата странични камъка и камъкъ отпрѣдъ. Дължината и широчината на задната камара е еднаква съ съотвѣтната отъ долмена на „Бѣлата-трѣва"; прѣдната е по-малка, квадратна; 1·20 м. дълга и 1·20 м. широка. Въ долмена се влиза отклѣ з.-ю.-западъ. Долменовата ограда е почти четвъртита и отдалечена отъ долмена (страничнитѣ камъне) 4·50 м.; въ нея личатъ 16–17 камъка. Него описва и Шкорпилъ („Памятници" и пр. Дѣлъ I, стр. 21., 22.). — На изтокъ отъ село Кавураланъ има още два долмена двойна камара, но и тѣ, както и Гердимскитѣ, сѫ пръснати уединено по рътлината на склоноветѣ отъ главния Сакарски гребенъ. Единиятъ отъ тѣхъ е въ селото при гробищата, а другиятъ въ мѣстностьта „Коювчинъ-крушакъ" ю.-зап. баиръ срещу „Бѣлата-трѣва". — Долменътъ при гробищата лежи въ срѣдата на почти унищожена, съ полукрѫжна ограда, могила, отъ оградата на която се подаватъ още 5—6 камъка. Отворътъ на долмена е билъ отклѣ ю.-западъ, гдѣто входътъ е добрѣ опрѣдѣленъ отъ каменитѣ на коридора и оградата. Долменътъ въ Коювчинъ-крушакъ е сравнително по-спазенъ отъ прѣдходния. Нему липсватъ часть отъ страничнитѣ камени на камаритѣ, — покривнитѣ имъ и по-голѣмата часть отъ каменитѣ на оградата. Другитѣ камени сѫ на мѣстото си и въ нормалното си положение. Задната камара се характеризува съ особеностьта, че е по-широка отколкото дълга; мѣри 2·30 м. широчина на 2.10 м. дължина. У нея всичкитѣ околовръстни камени сѫ нàждани; отъ това не прави изключение и прѣградниятъ камъкъ съ вратата. На единия отъ каменитѣ на задната стѣна се забѣлѣзва четвъртито (55×70 см.), подобно на вратитѣ, дълбане, което свидѣтелствува, че и този камъкъ, както и единиятъ отъ страничнитѣ камени на „Стойова круша", е билъ приготвянъ за прѣграденъ. Съ особеностьта на задната камара се характеризува и прѣдната; тя е 1·65 м. на ширъ и 1·50 м. на длъжъ. Отъ нея до оградниттѣ камени отпрѣдъ на долмена пространството е 0·70 м. Вратата,

или по-право входоветѣ на камаритѣ сѫ четвъртити; иматъ устройство и величина на съотвѣтнитѣ отъ долмена на Бѣлата трѣва.

Южно и ю.-източно отъ с. Кавураланъ има долмени по граничната линия западно отъ върха „Карталъ кая“ и въ мѣстностьта „Терзи-кая“. Въ самитѣ западни поли на Карталъ-кая има отдавна разкопана могила, въ основитѣ на която се показватъ слѣди отъ долменъ проста камара. Недалечъ отъ могилата има срутенъ долменъ проста камара съ ю.-западна посока. 4—5 м. юго-западно, прѣзъ граничния пѫть, има другъ съ посока на прѣходния и съ каменна ограда 5—6 м. диаметъръ. На западъ отъ него се виждатъ слѣди отъ каменна ограда и въ срѣдата частитѣ отъ долменъ проста камара. Каменитѣ на оградата и долменътъ сѫ побити, но изпочупени. На ю.-зап. отъ него, прѣзъ пѫтя, има другъ долменъ проста камара съ ю.-източна посока. На долмена се виждатъ лѣвия страничанъ камъкъ побитъ и единиятъ отъ напрѣчнитѣ прѣкатуренъ. Отъ това мѣсто до кръстопѫтя Кавураланъ-Гюдюлери и граничната пѫтека не се забѣлѣзватъ подобни слѣди. 150—200 м. сѣверо-западно отъ него подъ „Терзи-кая„ въ срѣдата на една нива, стърчатъ каменитѣ (14) на четвъртита ограда (10×12 м.) безъ никакви други бѣлѣзи. Западно отъ нея друга по-голѣма (18 м.) и заоблена; нейнитѣ камени сѫ по-малко и по-дребни. Сѣв.-източно отъ нея, близо при ѫгъла на пѫтищата граниченъ и Кавураландски има друга четвъртита каменна ограда, (16×18 м.) съ сплощена могила. На оградата се виждатъ 7—8 побити и изпочупени камени и 2—3 прѣкатурени до нея.

Въ западната половина на Кавураланското землище долменитѣ сѫ сравнително повече отколкото въ източната; тѣ започватъ отъ самото село и се продължаватъ дори до землището на Главанъ. — Долменитѣ отъ този отдѣлъ на сакарскитѣ склонове и поли сѫ тъждествени по своята форма и разположение съ онѣзи отъ Караджовъ и Срѣденъ рътъ. И тукъ тѣ завзематъ с.-южно разположение, но сѫщеврѣменно слѣдятъ развитието на рътлинитѣ, на които красятъ билата. Въ този отдѣлъ на сравнително по-голѣмо пространство има по-малко долмени, но между тѣхъ има по-добрѣ запазени отколкото въ Крушевско или Гердимско. Най-близкиятъ долменъ до селото е двойна камара; той е въ съсѣдство съ кѫщята (с.-з. край) на Рачко Ганчевъ и Страти Гергювъ. Долменътъ е почти унищоженъ. Каменитѣ му сѫ прѣдставени въ хоризонтална проекция. Отъ ограднитѣ камени е останалъ само единъ, а отъ могилата нѣма нито слѣда. Входътъ на долмена е ю.-западенъ. Задната камара е квадратна (1·20 м.) а на прѣдната личи само широчината (110 м.), С.-з. отъ него, на билото на баира до пѫтеката, що води за височинитѣ, има други два почти унищожени долмена проста камара. На единия отъ тѣхъ се подаватъ изъ земята двата странични камъка, а другитѣ два (единъ напрѣченъ и покривниятъ) сѫ прѣкатурени. Посоката му е ю.-западна. Отъ другия има само 2—3 нафърлени камъка. Долменовъ остатъкъ, каменна ограда, съ 7—8 камъка въ оградата, има източно отъ Суватското дере на пѫтя за Миничево. Повечко сѫ (10) долменитѣ въ мѣстностьта

„Голѣмия кайракъ“. Най-източниятъ отъ тѣхъ е срутенъ; нѣма ограда, нѣма могила. 4-тѣхъ натъркаляни камъка сѫ: покривниятъ камъкъ, двата странични и единъ отъ напрѣчнитѣ. 2—3 м. юго-зап. отъ него е най-добрѣ спазениятъ долменъ отъ Голѣмия кайракъ. На него липсва само единия отъ напрѣчнитѣ камени (фиг. 10.). Посоката му е юго-източна.

Фигура 10.

5—6 м. на ю.-з. отъ него се виждатъ остатъцитѣ (единъ напрѣченъ и единъ страниченъ камъкъ) отъ другъ долменъ проста камара съ сѫщата посока. На сѫщото разстояние задъ този долменъ има почти двойна каменна ограда, която крѣпи могила, хлътнала въ срѣдата. 4 м. на западъ отъ нея има слѣди отъ друга каменна ограда безъ долменъ. 20 м. западно отъ тая има друга, въ срѣдата на която има долменови остатъци. 20 м. задъ нея има почти четвъртита ограда съ порутени камени отъ долменъ въ срѣдата. 150 м. западно отъ нея има каменна ограда съ плоска могилка и въ срѣдата ѝ три побити камъка отъ долменъ ю.-изт. посока. Най-западниятъ отъ долменитѣ на това било е 200 м. отдалеченъ отъ прѣдходния. У него сѫ запазени и 5-тѣхъ камъка, но всичкитѣ срутени на земята, тъй че по това имъ положение трудно може да се опрѣдѣли посоката на долмена.

Туку подъ Голѣмия кайракъ подъ пѫтя Кавураланъ — Главанъ, въ мѣстностьта на Радичовата кѫшла или Нешовото кладенче, по рътлинитѣ между Шумпаловата и Туджаровата кории, започватъ редъ долмени, които достигатъ и минаватъ Ханджровата кория. По срѣдната рътлина, туку подъ самия пѫть, мегалитнитѣ паметници започватъ съ каменна ограда (11 м. диам.), която най-много наподобява кромлекъ. Сѣверно отъ нея слѣди (5 камъка) отъ долменъ двойна камара въ хоризонтална проекция, понеже изяденитѣ имъ части подъ могилата сѫ унищожени. Долменътъ

е ю.-зап. посока. Сѣверно отъ него, на едно малко пространство, забѣлѣзватъ се слѣди отъ десетина каменни грамади съ огради, въ които и между които личатъ остатъци отъ 7—8 долмена. Съ изключение на единъ, който е безъ единъ напрѣченъ камъкъ (фиг. 11.), дру-

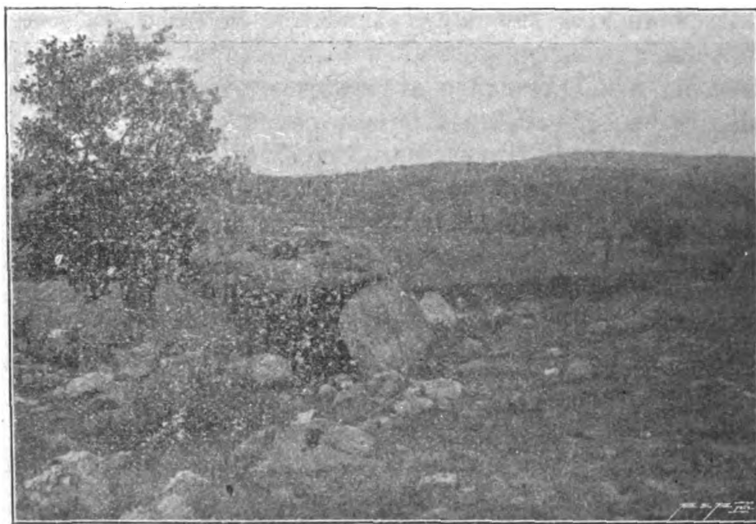

Фигура 11.

гитѣ сѫ съ по единъ два забити или срутени камъка. Цѣлиятъ има източна посока; широчината му е 1 метъръ, а и височината надъ земята метъръ. С.-зап. отъ тази група, на 40—50 м. разстояние, има каменна ограда (5 м. диам.), въ която се виждатъ малки слѣди отъ долменъ проста камара. По сѫщата посока на 12 м. разстояние, има друга сравнително по-голѣма и съ четвъртитъ изгледъ ограда (12×15 м.), въ срѣдата на която се забѣлѣзватъ слѣди отъ долменъ прѣдидуща форма. Задъ нея друга (6 м. диам.), но съ унищожени долменови слѣди. Сѣверно отъ нея, а източно отъ Радичовата къпла има порутенъ долменъ, на който сѫ останали само 3 подпрѣни единъ о другъ камъка. По положението, което заематъ, свидѣтелствуватъ, че посоката на долмена е била източна. Размѣритѣ на каменитѣ сѫ:

а)	дълъгъ	2·20	м.	широкъ	1·10	м.	дебелъ	0·25	м.
б)	„	1·80	„	„	1·10	„	„	„	„
с)	„	1·30	„	„	1·20	„	„	0·30	„

Най-сѣверниятъ долменъ отъ тази рътлина е двойна камара; той е южно Ханджровата кория. Той брои 9 камъка, отъ които 7 на задната камара и 2 на прѣдната. На прѣградния камъкъ се вижда горната часть отъ входа (вратата), който е полукрѫжно заобленъ. Задната камара е дълга 1·80 м. а широка 1·3. Входъ юженъ. По западното разклонение на тази рътлина има само два долмена: единиятъ разположенъ на урва — полуздравъ, а другиятъ срутенъ. И двата иматъ

източна посока. На по-здравия сж останали страничнитѣ камени и надъ тѣхъ покривниятъ (фиг. 12). Другиятъ, който е 60 м. ю.-зап. отъ

Фигура 12.

първия, притежава голѣма часть отъ каменитѣ си, но всичкитѣ катурнати на земята. На източната рътлина има три долменови остатъка. Най-южната е развалень долменъ, втората има явни долменови слѣди, а третата, която съдържа достатъчень брой камени (10) въ оградата си, има 2—3 камъка отъ долменъ. Между сѣверния край на Туджаровата кория и източния на Ханджровата има наблизо една до друга двѣ малки каменни огради, въ едната отъ които се издигатъ още нѣколко камъка отъ долменъ. Западно отъ Радичевата къшла, въ мѣстностьта наречена „Баржмово къшлище“ има почти четвъртита каменна ограда (6×7 м.), въ единия рогъ на която се забѣлѣзва друга (3 м. диам.) кржгла, а къмъ противуположния край на кржглата 4 паралелно единъ на други побити камъка, които наподобяватъ долменова форма. Каменитѣ отъ четвъртитата ограда сж 10, а на кржглата 8. Почти цѣлъ долменъ проста камара има и въ „Шумпаловата кория“ (фиг. 13). Той има ю.-и. посока. У него липсва само единиятъ напрѣченъ камъкъ. Камерната му широчина е 0·80 м. Прѣзъ пжтя, извънъ корийката, забѣлѣзватъ се слѣди отъ унищоженъ долменъ. Долменови остатъци има и въ мѣстностьта „Цигански чаири“ (ливади). Въ ю.-и. край на тѣзи ливади има порутенъ долменъ проста камара (ю.-и. посока) безъ каменна ограда. Въ негово съсѣдство има каменна ограда, въ срѣдата на която се издигатъ нѣколко долменови камъка. На сѣверъ отъ нея друга по-малка ограда и безъ слѣди отъ долменъ, а надъ нея (40—50 м. разстояние) съвсѣмъ разрутенъ долменъ. 20 м. ю.-и. отъ нея се подига плоска могила съ нѣколко камъка отъ оградата ѝ. Източно отъ тази мѣстность въ околноститѣ на Гердиме-Главанската пжтека се забѣлѣзватъ долменови остатъци

на нѣколко мѣста. На първото баирче, южно отъ пжтеката, има каменна ограда (5 м. диам.), въ срѣдата на която сж натъркаляни 2—3 камъка отъ долменъ. 30—40 м с.-източно има други двѣ огради съ сжщитѣ бѣлѣзи. Още по̀ къмъ изтокъ (50 м. разстояние) има плоска могила съ

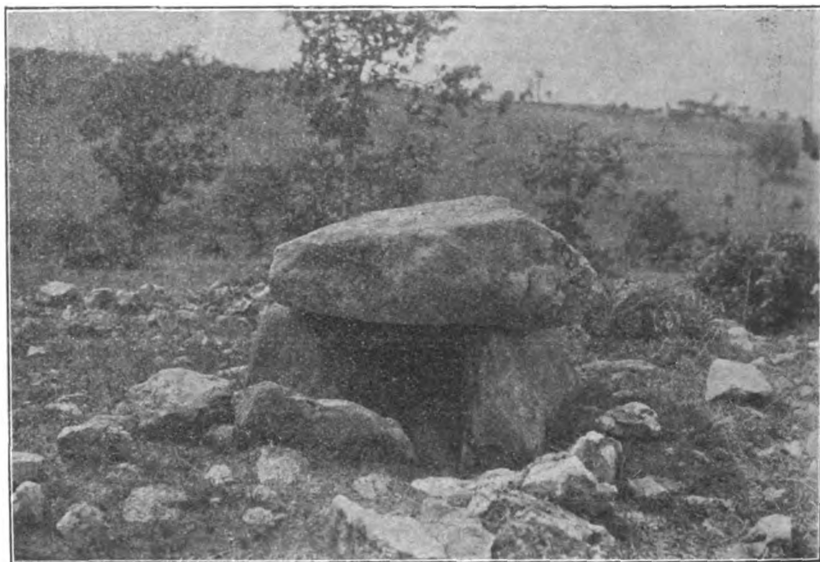

Фигура 13.

разфърлени долменови камени въ срѣдата ѝ. Долменовата посока е неясна. С.-източно отъ нея — могилка отъ камени съ каменна ограда, но безъ слѣди отъ долменъ. Прѣзъ пжтя по билото (с.-с.-и. посока) се забѣлѣзватъ още нѣколко (4—5) могилки съ и безъ каменни огради, но само най-близката до пжтеката има срутени камени отъ долменъ.

9. Отъ останалитѣ сѣверни отдѣли на планинската область най-много долменови остатъци има въ *Главанско.* Най-източнитѣ отъ тѣхъ сж въ мѣстностьта *„Пазарюгъ“*. Южно отъ пжтеката има плоска могила съ каменна ограда (9 м. диам.), на която още стоятъ по-голѣмата часть отъ каменитѣ ѝ. Въ срѣдата ѝ има 2 –3 натъркаляни камъка отъ долменъ. Въ нейно съсѣдство се забѣлѣзватъ слѣди отъ другъ унищоженъ долменъ. Сѣверно отъ пжтя има близу друга една: 3—4 каменни огради съ плоски могили, едната отъ които съдържа слѣди отъ долменъ. Подъ тѣхъ въ нивата, близо до старата Пехливанова воденица, има срутенъ долменъ проста камара съ ю.-з. посока. До бента на сжщата воденица личатъ слѣди отъ двойна каменна ограда. Прѣзъ дола срещу самата воденица има каменна ограда (4 м. диам.) и въ срѣдата ѝ срутенъ долменъ проста камара ю.-з. посока. По рътлината между двѣтѣ Пехливанови воденици, подъ корийката, има ясни слѣди отъ 2—3 долмена въ срѣдата на плоски могилки, отъ които едната има и часть отъ оградата си. На западъ отъ новата Пехливанова воденица, по рътлинката, която

има с.-изт. посока, има редъ (12) могилки съ слѣди отъ каменни огради и слѣди отъ долмени. Задъ 10-тата има долменъ безъ могила. Южно отъ тази малка рътлина има друга малка, отдѣлена отъ първата съ малъкъ потокъ. На най-голѣмото ѝ възвишение се забѣлѣзва плоска могилка съ каменна ограда и въ срѣдата ѝ слѣди отъ долменъ. Долменови остатъци има въ мѣстноститѣ „Чумлекъ кжранъ“ и „Циганска чукара“. Тамъ долменитѣ сж почти унищожени, а каменитѣ имъ начупени и отнесени. Останали сж сплѣсканитѣ имъ могили и нонѣколко камъка отъ оградитѣ и долменнитѣ камари. Най-близкиятъ до селото е разоренъ недавна; оградата му мѣри 5—6 м. въ диаметъръ. С.-и. отъ него, на 100 м. разстояние има само нѣколко камъка отъ оградата на долмена а отъ долмена ѝ нито слѣда. 80 м. на югъ отъ нея има долменъ проста камара; останали сж отъ него само 2 странични камъка и наполовина счупенъ покривенъ. 2—3 метра подъ него други съ 2—3 части отъ долменовитѣ камени. Най-далечниятъ отъ селото е долменъ двойна камара съ ю.-и. посока. Отъ каменитѣ му сж останали само страничнитѣ отъ задната камара и една отъ прѣдверието.

Западно отъ Главанъ долмени и долменови остатъци сж голѣма рѣдкость. Само западно отъ Главанскитѣ лозя, на пжтя за Калфакьой (Харманлийско), има на една малка възвишеность тройна каменна ограда; въ срѣдата на оградитѣ на три мѣста се издигатъ побити камени, които наподобяватъ долменови слѣди. Долменови остатъци въ Главанско има и въ билото на рида по Главанъ-Гюдюлерския пжть. Щомъ се изкачи баирътъ и започне наваляне въ равното, отъ десната страна на пжтя, има 2—3 развалени каменни огради, една отъ които съдържа слѣди отъ долменъ проста камара.

10. Въ землището на Калфакьой има само единъ долменъ; той е въ мѣстностьта „Шабанъ кория“. Долменътъ се намира въ единия край на четвъртита (7×2 м.) каменна ограда, прѣзъ срѣдата на която се издигатъ два прѣградни камъка. Отъ него се виждатъ само двата му странични камъка (южна посока) и прѣкатуренъ до тѣхъ покривинятъ. Другата половина отъ оградата е праздна. Вѣроятно и тя е била прѣдназначена за другъ долменъ. Долменътъ е разкопаванъ за търсене пари.

11. Най-сѣверното разпространение на долменитѣ въ Сакарската областъ достига Минечевското землище въ мѣстностьта „Инезе баиръ“ между „Касапскитѣ гробища“ и Минечево. По билото на Инезе баиръ наброихъ до 20 сплѣскани могили съ по нѣколко камъка въ оградитѣ имъ, много отъ които съдържаха и по единъ два камъка отъ долмени. При единъ отъ тѣхъ, близо при дѣдо Янкова чардакъ, има ясни слѣди отъ кромлекъ и до него срутенъ долменъ безъ могила и ограда.

12. Долмени има и по южното разклонение на главния Сакарски гребенъ, а именно въ землищата на селата: Гюдюлери, Бунарчево, Саранлии. Долменитѣ въ Гюдюлерско сж пръснати навсѣкждѣ изъ землището на селото, но най-източното имъ разпространение достига граничната линия въ баиритѣ „Берекетъ“ и „Мая“. Долменитѣ отъ първата мѣстность сж

сравнително повече отъ онѣзи на втората и при това изключително долмени двойна камара. Най-сѣверния отъ тѣхъ е близу при жгъла на граничния пжть и пжтя Кавураланъ-Гюдюлери. Долменътъ е разрутенъ, каменитѣ му начупени и натъркаляни; по тѣхъ трудно се установява посоката му. Южно отъ него, по линията, е най-здравиятъ отъ долменитѣ на това възвишение; наричатъ го „Змѣюви камъне". Отъ него сж останали 6 побити камъка: 4 на задната камара и 2 на прѣдната. Каменитѣ сж отъ срѣдна величина; най-голѣмиятъ е 170 м. дълъгъ, а най-малкиятъ 1 м. Долменътъ е разположенъ въ срѣдата на сплѣскана четвъртита могила, която загражда каменна ограда, отъ която сж останали 12 камъка, повечето отъ прѣдната страна на оградата. Той се отличава съ свойствата на долмена отъ мѣстностьта Коювчинъ крушакъ: задната му камара е по-кжса, но по-широка (1·70 м. дълга, 1·80 м. широка), а прѣдната квадратна (1·40 м. дължина на страната). Долменътъ има южна посока (фиг. 14.). Между този долменъ и Мая-баиръ, отъ двѣтѣ страни на пжтя по границата, има още 3—4 долмена, но тѣ сж по-разрушени отъ прѣдидущия. Посоката на всичкитѣ е южна, а заднитѣ камари иматъ свойствата на камарата отъ прѣдишния долменъ.

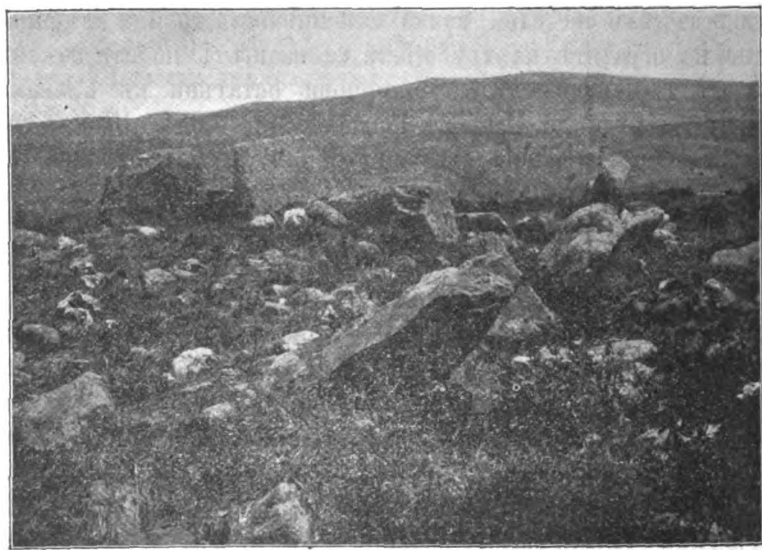

Фигура 14.

Въ ю.-з. поли на Мая баиръ е останала само грамадата отъ другъ такъвъ долменъ, унищоженъ недавна (прѣди 2 години) отъ малджии (иманяре). Други долмени въ Гюдюлерско има въ „Алиева кория" на Главанъ-Гюдюлерския пжть. Долменътъ е проста камара въ срѣдата на четвъртита ограда (9·50 м. × 10·50 м.); посоката му е ю.-ю.-западна. Отъ Алиева кория, въ южна посока, по „Голѣмия рътъ", подъ пжтя за Салихлери има 4—5 срутени и почти унищожени долмени. По сжщата посока подъ тѣзи, на Салихлери-Бунарчувската пжтека, има остатъци отъ два

долмена двойна камара ю.-ю.-з. посока. Отъ по-сѣверния сѫ останали 4 камъка отъ задната камара, а отъ другия, 2 камъка отъ задната и 2 отъ прѣдната. Най-много сѫ долменитѣ въ околностьта на самото село. Въ мѣстностьта „Богова бахча“ има часть отъ каменна ограда (7 камъка), която наподобява долменова ограда. Въ лозята има слѣди (2 строшени камъка отъ задната камара) отъ долменъ двойна камара съ ю.-з. посока. Долменътъ е въ срѣдата на каменна ограда, отъ която сѫ останали нѣколко камъка. Въ мѣстностьта „Бикчийницата“ надъ селото, по пѫтя Кавураланъ — Салихлери, има слѣди отъ 9 долмена проста камара съ южна посока. Само единъ измежду тѣхъ е по-здравъ (има 4 камъка въ нормално положение), а другитѣ сѫ останали съ по 1—2 камъка. Долмени има и въ селото. Въ двора на Нейко Ивановъ (Тапищрона) има долменъ проста камара съ ю.-източна посока. Такъвъ има и въ дворътъ на Митю Стояновъ, само че посоката му е ю.-ю.-западна. Послѣдниятъ има 3 камъка (2 странични и 1 напрѣченъ) въ нормално положение. Подъ селото има само единъ долменъ; той е на „Казакъ-йолу“ въ нивата на Георги Стояновъ. Долменътъ е проста камара съ и.-ю.-изт. посока. Отъ долмена сѫ остали само двата странични камъка и капакътъ, който е отнесенъ близо до самия пѫть.

13. Въ Бунарчевско долменитѣ и тѣхнитѣ остатъци сѫ сравнително по-малко отколкото въ Гюдюлерско. Въ село Бунарчево има два, единъ въ двора на Велко Георгиевъ, а другъ на кръстопѫтя по пѫтеката за Саранлий. На първия липсва само единиятъ отъ каменитѣ, а другитѣ сѫ на мѣстото си; отъ втория се виждатъ малки части отъ страничнитѣ и единиятъ отъ напрѣчнитѣ. Посоката и на двата е и.-ю.-изт. Почти цѣлъ долменъ проста камара има до селото въ мѣстото, нарѣчено „Блага църква“. Долменътъ нѣма могила, нѣма ограда. Липсва му западниятъ напрѣченъ камъкъ. Посоката му е източна. Надалечъ отъ селото Бунарчево има долмени на коларския пѫть за Саранлии. Въ малко пространство наблизу единъ до други има 4 разрутени долмена проста камара съ ю.-изт. посока. Долменъ има и по линията на границата въ мѣстностьта надъ „Узунъ-баба“ близу до Бунарчевското куле (войнишки пограничанъ пунктъ). Долменътъ е проста камара съ ю.-източна посока. Отъ каменитѣ му сѫ останали само 3, двата странични и голѣма часть отъ покривния, който на външната си повърхнина съдържа до 30 крѫгли и елиптични (5—10 см. въ диам.) плитки (2—5 см. дълбочина) трапчини. Сѣверно отъ Бунарчево на баира, до двата високи храста, има сравнително голѣма каменна ограда и въ срѣдата 2—3 съборени и начупени камъка отъ долменъ; по положението, което заематъ сега, трудно се установява формата и посоката на долмена.

14. Отъ ю.-зап. прѣдѣли на Сакарската область най-изобилно съ долмени е Саранлийското землище. По количеството имъ съперничи съ Главанското, а по цѣлостьта — съ Кавураланското. Югоизточно отъ Саранлии по мѣстностьта „Домузъ-йолъ“ (свински пѫть) има долменъ проста камара (ю.-източна посока), на който стоятъ още полегнало

побити 4-тѣхъ странични камъка и прѣкатуренъ (полусчупенъ) покривниятъ. Отъ оградата му има 2—3 камъка. Въ негово съсѣдство се забѣлѣзватъ жалки остатъци отъ другъ (въ хоризонтална проекция) долменъ проста камара съ ю.-източна посока. 100 м. ю.-зап. отъ тѣхъ има другъ долменъ проста камара въ срѣдата на плоска могила. Отъ каменитѣ му сж останали 3-тѣ странични и поваленъ покривниятъ. — Посоката му е източна. Югоизточно отъ него има 2—3 долменови могилки съ малки останки отъ долменитѣ имъ. Прѣзъ дола въ мѣстностьта „Бююкъ бунаръ“ има сжщо слѣди отъ долмени. Най-западниятъ отъ тѣхъ има ю.-изт. посока. Отъ каменитѣ му сж остали само двата странични; оградата и могилата едва личатъ. 100 м. ю.-изт. отъ него има други съ посоката на прѣдидущия; той е по-унищоженъ отъ него. 80 м. с.-източно отъ него има други по-спазенъ отъ прѣдидущитѣ два: на него се виждатъ 4-тѣхъ странични камъка (побити) и покривниятъ разчупенъ на двѣ. Сѣв.-източно отъ дѣдо Гергюва кладенецъ има сжщо 2—3 долменови остатъка. И въ тритѣ има части отъ долменови камени, плоски могили и по 2—3 камъка въ оградата имъ. Западно отъ Саранлийското куле, надъ развалинитѣ на Юсебеглий, има развалини отъ другъ долменъ проста камара съ източна посока. Въ мѣстностьта „Ешмеджикъ“ има долмени на нѣколко мѣста. Въ най-източния и с.-изт. отдѣли има 4 долмена развалени наблизу; всичкитѣ иматъ и.-ю.-източна посока. Отъ тѣхъ само единъ е почти здравъ; липсва му само единиятъ отъ напрѣчнитѣ камени. Подъ тѣхъ се виждатъ слѣдитѣ на уничтоженъ долменъ двойна камара. С.-з. отъ прѣдидущитѣ 4 долмена, на разстояние 150 м., има почти цѣла проста камара съ сжщата посока. Южно отъ нея или западно отъ 4-тѣхъ има остатъци отъ другъ долменъ двойна камара. Юго-ю.-зап. на разстояние 30 м. има почти цѣлъ долменъ проста камара (3 камъка на мѣстото си) съ източна посока. 20 м. южно отъ него има могили и остатъци отъ 2—3 долмена, посоката на които се опрѣдѣля трудно. Източно отъ тази група има два прѣкатурени камъка отъ долменъ проста камара съ неопрѣдѣлена посока. На западъ (20 м.) отъ най-здравия долменъ на този край има остатъци пакъ отъ долменъ: нѣколко камъка отъ долмена и оградата. Въ негово съсѣдство сж натъркаляни каменитѣ на други два. Южно отъ тази мѣстность има камени отъ долменъ двойна камара съ южна посока. Подъ него, на 40 м. разстояние, има други проста камара съ източна посока, а още по на югъ трети, който съдържа и нѣколко камъка отъ оградата си. Въ лозята с.-и. отъ селото се виждатъ остатъци на двѣ почти унищожени долменови могили. На с. отъ селото Саранлии има остатъци отъ 2—3 долмена проста камара въ мѣстностьта „Джевизликътъ“ (Орѣшакътъ). На западъ-ю.-з. отъ тази мѣстность има долмени проста камара (2—3) въ мѣстностьта „Кавакъ-казалъ“. Долменитѣ сж почти унищожени и трудно се опрѣдѣля и посоката имъ. Западно отъ тази мѣстность, на Бунарчевския пжть, има въ „Кайракътъ“. Долменитѣ сж надъ пжтя 3—4, между които единъ почти цѣлъ, а подъ пжтя два съ

по 3—4 каменни остатъка. Посока у всичкитѣ и.-ю.-източна. Южно отъ дѣдо Манюва кладенецъ, на 180—200 м. разстояние, има долменъ двойна камара съ ю.-з. посока. На него сѫ останали 5—6 камъка, между които и покривниятъ отъ задната камара. Въ мѣстностьта „Капаклийка“ има 3 долмена, отъ които двата двойна камара, а единиятъ проста. Първитѣ сѫ съ южна посока, а послѣдниятъ, понеже каменитѣ му сѫ натъркаляни всрѣдъ нивата, нѣма ясно опрѣдѣлива посока. Сѣверниятъ отъ първитѣ два има само 4 камъка, отъ които 3-тѣ отъ задната камара, а четвъртиятъ отъ оградата. Вториятъ има цѣла задната си камара и два камъка (страничнитѣ) отъ прѣдната (фиг. 15). Около него не се забѣлѣзва могила, нито слѣда отъ каменна ограда.

Фигура 15.

15. Въ Хаджикьойското землище нѣма слѣди отъ долмени. Такъвъ се забѣлѣзва само единъ, но и то въ землището на бившето село Радничу, сега развалини, въ мѣстностьта „Узунъ-бахча“, на полянката. Долменътъ е срутена проста камара.

16. И въ Доситѣевското землище числото имъ не е значително; тамъ само въ мѣстностьта „Капаклъка“ има развалини отъ два долмена проста камара югоизточна посока. Отъ тѣхъ по-голѣмъ е долменътъ на западния баиръ, а по-малъкъ онзи на източния. Отъ тѣхъ първиятъ (побитиятъ страниченъ камъкъ) мѣри 3 м. дължина на 1.60 м. височина. Долменътъ има слѣди отъ ограда, въ която се виждатъ още 2 по-голѣми и нѣколко малки камъка.

17. Единъ е долменътъ и въ землището на с. Българско Хасарлии. Той се намира въ мѣстностьта „Капаклийка“ с.-и. отъ селото, прѣзъ дола подъ лозята. Отъ него сѫ остали нѣколко прѣкатурени камъка.

18. Въ землището на Сюлюменчево, въ мѣстностьта „Елекча“, край старовремскитѣ гробове, има плоска могила и въ нея побитъ страниченъ камъкъ отъ долменъ проста (?) камара.

19. Въ землището на село Теке долменовитѣ остатъци сѫ сравнително въ по-голѣмъ брой; тѣ сѫ въ мѣстноститѣ „Дженкери“ и „Юрени“. Въ първата мѣстность долменовитѣ остатъци сѫ 3 плоски могили съ слѣди отъ каменни огради, а въ едната нѣколко камъка отъ долменъ проста камара и.-ю.-и. посока. Западно отъ тѣхъ (на 150 м. разтояние) по билото на „Юрени“ има двѣ една до друга плоски могили съ огради, въ едната отъ които се виждатъ камъне отъ долменъ. Още по на западъ отъ тѣхъ се виждатъ други двѣ, но камънетѣ имъ сѫ почти отнесени. Тукъ до пѫтя, що слиза въ с. Коюнлии, има плоска могила съ нѣколко камъка въ оградата ѝ, а въ срѣдата порутени камени отъ долменъ, вѣроятно двойна камара, съ ю.-ю.-зап. посока.

20. Съ долмени изобилва и Салихлерското землище; у него тѣ сѫ повечето ю.-източно отъ селото и по сакарската височина. Въ първия отдѣлъ отъ селското землище долмени има: 1-во въ мѣстностьта „Халилъагови бахчи“. Тамъ има плоска могила съ 7—8 камъка въ оградата и въ срѣдата камени отъ долменъ ю.-зап. посока. 20 м. сев.-изт. отъ него слѣди отъ другъ долменъ съ сѫща посока. По сѫщата посока понататъкъ други 2—3 съвсѣмъ разрутени и почти унищожени долмени проста камара. 2-ро. Въ мѣстностьта „Камберови бахчи“ (долапска страна) има полуунищожена четвъртита каменна ограда и въ срѣдата ѝ съборени два камъка отъ долменъ. 3-то. Въ мѣстностьта „Чаушова брѣстъ“, на Одринския пѫть. Тамъ има само два срутени и полуунищожени долмена проста камара ю.-източна посока. 4-то. При „Куруджиевата чешма“ има сѫщо срутенъ долменъ проста камара съ слѣди отъ двойна ограда. Въ негово съсѣдство (южно) има двѣ унищожени огради, а надъ него трета (12 м. диам.) съ срутенъ долменъ ю.-и. посока. Надъ тази ограда се вижда друга (8 м. диам.), съ остатъци отъ долменъ неопрѣдѣлива посока. 40—50 м. надъ нея лежатъ натъркаляни каменитѣ на долменъ проста камара. 5-то. Слѣди отъ единъ долменъ проста камара има и въ мѣстностьта „Чифитка“.

По Сакарския гребень и неговитѣ приближни склонове, които спадатъ въ землището на Салихлери, има на нѣколко мѣста долмени. Тъй напр. въ гората при „Бѣлитѣ камени“ има три срутени долмена проста камара съ ю.-и. посока. Каменитѣ отъ долменитѣ сѫ повечето насъбаряни, но има и нѣкои побити. Надъ тѣхъ отгорѣ въ мѣстото „Дивата череша“ има други 4—5 съ форма и посока еднаква на прѣдидущитѣ, но съ съвсѣмъ малки слѣди отъ могили и каменни огради. На билото на „Аркара баиръ“ има само слѣди отъ единъ долменъ проста камара. Такъвъ е и долменътъ на „Имукларския липакъ“, само че на него се забѣлѣзва и часть отъ оградата му. Почти еднакъвъ съ него е долменътъ на „Текне тарла“.

На западъ отъ Салихлери не се забѣлѣзватъ долмени; но на Салихлери-Текенската пѫтека, подъ стария римски пѫть, нареченъ „калдъръмътъ“,

има четвъртита (10 м. диагонала) каменна ограда, въ която не се забѣлѣзватъ никакви слѣди отъ долменъ (фиг. 16.). Тази ограда е еднаква

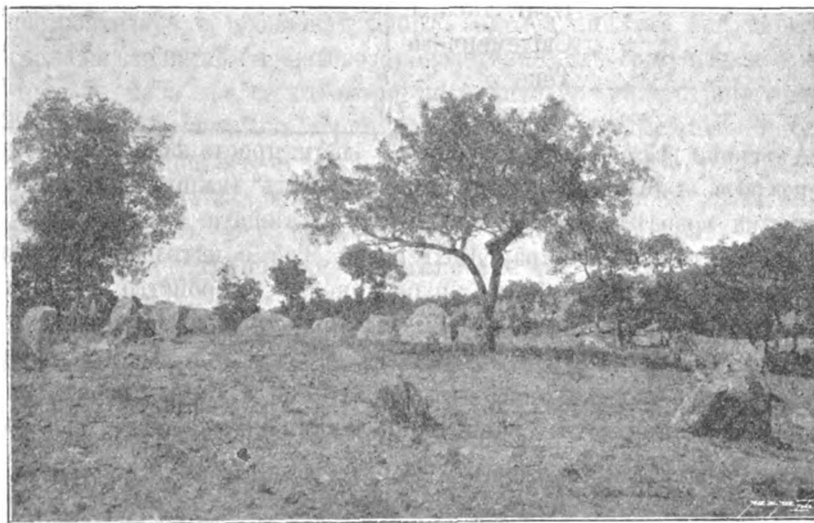

Фигура 16.

по форма съ съотвѣтнитѣ отъ Алиева курия надъ Гюдюлери и съ онѣзи отъ Терзи-кая, слѣдва че и по назначение ще се схожда съ тѣхъ, а именно, че е долменова ограда на унищоженъ или проектиранъ долменъ.

Въ землищата на другитѣ Сакарски села долмени и тѣхни остатъци не можахъ да установя.

Забѣлѣжка. По разкази на селяни отъ граничнитѣ села отъ двѣтѣ страни на границата, долмени и тѣхни остатъци е имало въ значителенъ брой и въ южнитѣ склонове и поли на Сакара, въ Одринско; по извѣстни на всички причини до тѣхъ не можемъ за сега да се доберемъ.

Изобщо количеството на долменитѣ и тѣхнитѣ остатъци въ горѣнаведенитѣ села е слѣдното:

1.	Въ	землището	на с.	Татаркюй	23	долм.	проста	камара	и	3?	дв. кам.
2.	„	„	„ „	Соуджакъ	—2?	„	„	„	„	8	„ „
3.	„	„	„ „	Крумово	5	„	„	„	„	11	„ „
4.	„	„	„ „	Ново-село	9	„	„	„	„	1	„ „
5.	„	„	„ „	Козлуджа	6	„	„	„	„	1	„ „
6.	„	„	„ „	Крушово	67	„	„	„	„	7	„ „
7.	„	„	„ „	Гердиме	86	„	„	„	„	9	„ „
8.	„	„	„ „	Кавураланъ	55	„	„	„	„	6	„ „
9.	„	„	„ „	Главанъ	31	„	„	„	„	1	„ „
10.	„	„	„ „	Калфакьой	1	„	„	„	„	—	„ „
11.	„	„	„ „	Минечево	20	„	„	„	„	—	„ „
12.	„	„	„ „	Гюдюлери	19	„	„	„	„	9	„ „
13.	„	„	„ „	Бунарчево	8	„	„	„	„	1?	„ „
14.	„	„	„ „	Саранлий	41	„	„	„	„	6	„ „

15. Въ землището на с.	Хаджикюй	1	долм.	проста	камара	и	—	дв.	кам.
16. „ „ „ „	Доситѣево	2	„	„	„	„	—	„	„
17. „ „ „ „	Бълг. Хасарл.	1	„	„	„	„	—	„	„
18. „ „ „ „	Сюлеменчево	1	„	„	„	„	—	„	„
19. „ „ „ „	Теке	7	„	„	„	„	1	„	„
20. „ „ „ „	Салихлери	26	„	„	„	„	—	„	„

А всичко 474[1]), отъ които 410 долм. проста камара и 64 дв. кам. Особенъ родъ е долменътъ, нарѣченъ „Евджикъ“ (кѫщица), южно отъ село Гердиме на вододѣлната рътлина между пѫтищата Гердиме — Стойова круша и Гердиме — Сакара (Дюлгеритѣ). Той е издълбанъ въ становитъ гранито-гнайсенъ камъкъ съ грубозърнесто устройство. Долменътъ е дълбокъ 2·15 м. при пода, а 1·50 м. при тавана. Отворътъ му е заоблено четвъртитъ (1·50 м. страна) и съ южна посока. Той е билъ покритъ съ другъ камъкъ, който въ срѣдата си е билъ пробитъ за врата. Отъ него сѫ останали два сравнително голѣмички кѫса (фиг. 17.). Вѫтрѣш-

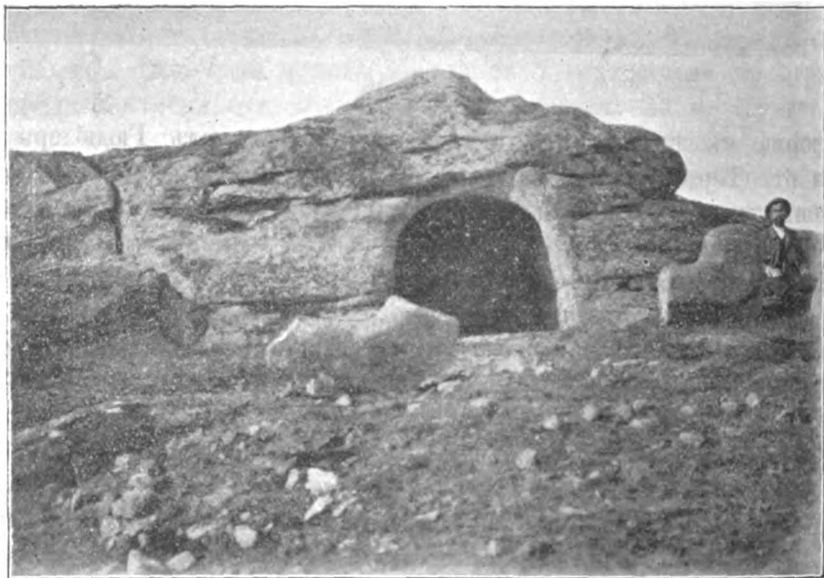

Фигура 17.

нитѣ стѣни на долмена, а особено източната, показватъ голѣмъ брой плитки кѫгли издълбания, каквито се забѣлѣзватъ на външната страна на много покривни камени отъ другитѣ долмени. Сѫщо такива, но по-голѣми (0·80 м. дълж. и 0·60 м. шир. на 0·35 м. дълбоч.) задълбания има въ съсѣдния съ Евджика становитъ камъкъ, който по начина на дълбането си едва ще се отличава отъ прѣдидущитѣ. До тѣхъ има и по-малки отъ формата и величината на прѣдидущитѣ. Както на тѣзи, тъй и въобще на кѫглитѣ или елиптични трапчинки, трудно е да се установи началото имъ. Да се до-

[1]) Шкорпилъ въ „Паметницитѣ“ си (1888. г.) наброява 75 долмена, а въ „Могили“ отъ 1898., стр. 56. прибавя за Харманлийско, на сѣверъ отъ Марица, още 18.

пустне за еднитѣ и другитѣ, че сж случайни явления, плодъ на ерозията, е доволно рискувано, понеже има положителни факти, като въ Евджикътъ, (четвъртити задълбавания въ много долменови камени), които говорятъ, че долменостроительтъ е познавалъ добрѣ задълбаванията. Но поражда се въпросъ, дали всичкитѣ сж негово произведение, или само нѣкои отъ тѣхъ; и на това не може да се отговори положително или отрицателно. Въ другитѣ страни, каквото въ Франция, въ Бретань (Marquis de Nadaillac — Les premiers hommes et les temps préhistoriques 1881. p. 279.—286.). има явни доказателства, че такива малки трапчинки сж дѣло на прѣдисторическия човѣкъ, а у насъ за сега подобни липсватъ. Както видѣхме, споменатитѣ трапчинки се намѣрватъ по каменитѣ на долменитѣ проста камара и то отъ външнитѣ страни на каменитѣ, а най-много на покривитѣ. Тѣзи долмени сж били затворени камари и заринати съ могиленъ насипъ отъ камени или камени и пръсть, които съ време сж се свлѣкли и открили долмена. Така дълго време откритъ долменътъ, е имало възможность да се дращи и дълбае отъ хора безъ работа — пастири; затова прѣдполагамъ, че повечето отъ този родъ трапчинки, ако не даже и всичкитѣ, сж плодъ на бездѣлие, но не и украшение на долмена. Отъ подобенъ родъ произведение приемамъ и „мѣсечината“ въ Новоселско и окржжностьта на покривния камъкъ отъ долмена на Караджовъ рътъ (сѣв. край на западната рътлинка). За типични гравировки (за украшение) заслужватъ да се приематъ полукржглитѣ задълбавания (10—12 с. м. длж.) двѣтѣ трапчинки отъ вжтрѣшната страна на прѣградния камъкъ на долмена отъ „Широкия трапъ“ (Крушевско) и дълбаниятъ камъкъ, при послѣдния долменъ отъ мѣстностьта „Градинитѣ“ (Крушевско). Произведение на долменостроителя е и полукржглото издълбание отъ вжтрѣшната страна (задна камара) на прѣградния камъкъ съ счупената врата на долмена отъ „Бешикъ ташъ“. Вѣроятно единиятъ край на леглото е билъ на каменна прѣчка, която е служила да поддържа капъка на вратата.

II. Кромлеци. Такива нѣма въ източнитѣ и сѣвероизточнитѣ отдѣли на Сакаръ; разпространени сж обаче въ сѣвернитѣ му поли, на западъ отъ рѣката Явузъ-дере. Най-много сж въ „Срѣдния рътъ“,[1]) южно отъ пжтя Каваклии—Гердиме. Въ този отдѣлъ на рътa можахъ да установя сигурни 8 кромлека[2]) и единъ съмнителенъ (до Каишовитѣ нива). Тѣ сж пръснати между долменовитѣ огради и слѣдятъ посоката на послѣднитѣ. Кромлековитѣ огради сж отъ незначителна голѣмина, 4—7 метра въ диаметъръ, и отъ дребни камени (най-голѣмитѣ до 1 мет. дължина). Много отъ каменитѣ имъ сж наблизу единъ до други, а нѣкои сж и надалечъ, но не повече отъ метъръ единъ отъ други. По направата си по нищо не се отличаватъ отъ долменовитѣ огради (вижъ фиг. 6.). Кромлеци и кромлекови остатъци има и южно отъ пжтя по Срѣдния рътъ; тамъ тѣ сж сравнително по-малко (4); по форма, величина

[1]) У Шкорпила погрѣшно поставено Караджовъ рътъ.
[2]) Шкорпилъ въ „Памятници“ (1888. г.) стр. 25. наброява 50 кромлека.

и свойства се схождатъ съ прѣдидущитѣ. Три-четире кромлека се забѣлѣзватъ и на Караджовъ-рътъ. Единъ кромлекъ има и на „Инезе баиръ“ между Касапскитѣ гробища и Минечево. Виждатъ се остатъци отъ кромлекъ на „Пазарюгъ“ (Главанско) и въ мѣстностьта на „Радичовата къшла“ — Кавураланско. Вѣроятно кромлекова е и каменната ограда въ Гюдюлерскитѣ лозя — Богова бахча. Едната отъ каменнитѣ огради на баира „Юрени“ прилича на кромлекъ. Такава ще да бѫде и крѫглата ограда отъ мѣстностьта „Стокитѣ“ — Новоселско и др. Изобщо, гдѣто и да се намиратъ тѣ, винаги сѫ въ свързка съ долменовитѣ остатъци проста камара, но не и съ онѣзи на двойнитѣ камари. Това дружение съ тѣхъ и положението помежду имъ а отъ друга страна формата, голѣмината и устройството имъ, показва, че тѣ сѫ каменни огради, прѣдназначени за долмени, но не и „мѣста за събрания“, както се изразява г. Шкорпиль („Памятници“ и пр. 1888. стр. 27.)

III. Менхири. Тѣ сѫ най-слабо застѫпенитѣ мегалити въ Сакарската область; тѣ сѫ всичко на брой 2. И двата се намиратъ въ землището на с. Коюнлии (Харманлийско): единиятъ е въ ю.-зап. край на селото, а другиятъ въ височината сѣв.-зап. отъ баира Юрени. Първиятъ е сравнително по-голѣмъ отъ втория; той е 2.20 м. високъ надъ земята. Неговата форма е неправиленъ полигоналенъ стълбъ при горния край стѣсненъ (фиг. 18.). Никакво прѣдание не можахъ да

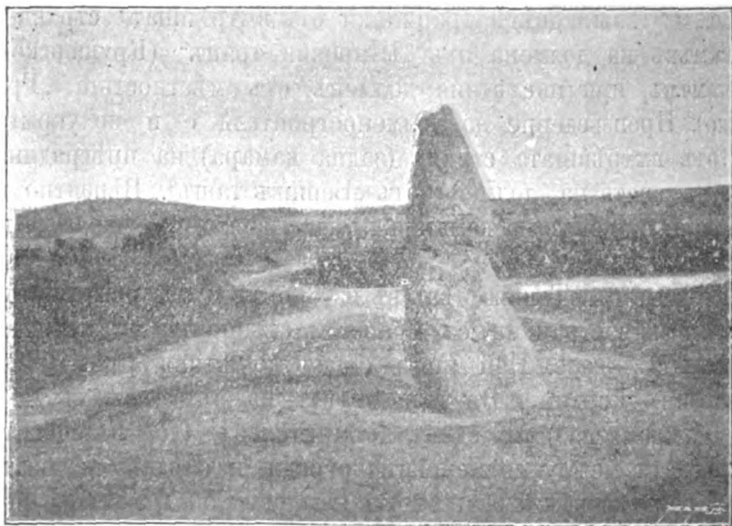

Фигура 18.

чуя за него. Населението го нарича „Чучукъ“ (по вѣроятно „Чоджукъ“, турска дума, която отговаря на нашата „момче“). Другиятъ има бѣлѣзитѣ на първия, само че е по-дребенъ отъ него. Уединенъ побитъ камъкъ има ю. з. отъ с. Гюдюлери въ мѣстностьта „Куртъ-мезаръ“ (вълчи гробъ). Камъкътъ е четвъртитъ стълбъ 2 м. надъ земята. Около му личатъ слѣди

отъ нѣколко малки побити камъка, които показватъ, че тамъ сѫ били гробове, както и самото име на мѣстностьта потвърдява; слѣдователно и голѣмиятъ камъкъ ще да бѫде по-вѣроятно камъкъ отъ гробъ, но не и менхиръ. Два малки уединени побити камъка, подъ село Салихлери, наподобяватъ, въ малъкъ видъ, менхири, но и за тѣхъ е много съмнително; тѣ по скоро отговарятъ на „Хаджийски камени“, отколкото на менхири. С.-западно отъ с. Крушево на могилката, съ тритѣ долмена, има лѣгналъ каменень стълбъ, който мѣри 2.50 м. на дължина, 0·70 м. на широчина и 0·30 м. и повече на дебелина. Той наподобява съборенъ малъкъ менхиръ.

IV. Понички. Поничкитѣ[1]) или яхнитѣ[2]) сѫ голѣми становити камени съ крѫговидно издълбание на повърхностьта и отъ странитѣ съ дупка или специално приготвенъ улей за изтичане на водна или сипкава материя. Този видъ мегалитни паметници се намиратъ на двѣ мѣста: въ Гердимско и Новоселско; въ първото мѣсто има два, а въ второто единъ. Поничкитѣ въ Гердимско сѫ въ ю.-и. край на Гердимскитѣ лозя, подъ пѫтеката за Крушево. Тѣ сѫ наблизу една до друга. Едната е на върха на единъ яйцевиденъ камъкъ (фиг. 19), а другата на късъ и дебелъ

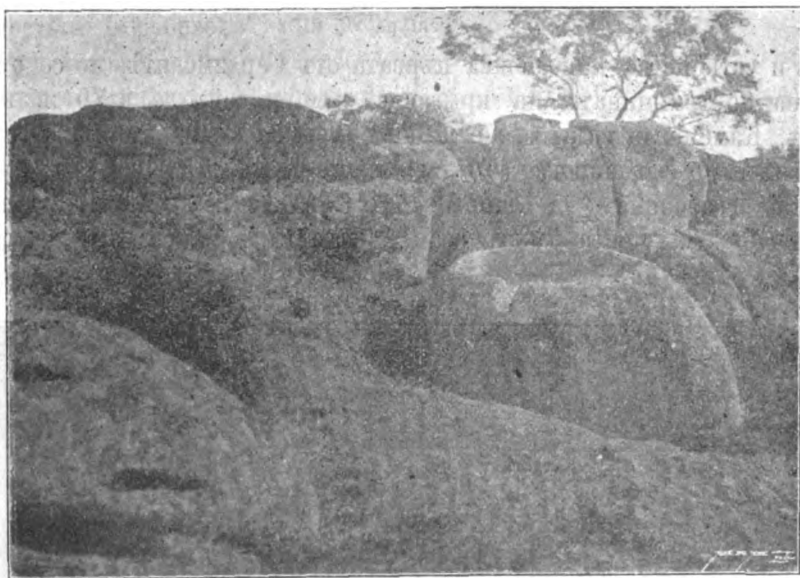

Фигура 19.

уединенъ стълбъ (фиг. 20). Подробно описание за формитѣ имъ има у г. Шкорпиловитѣ „Памятници“ на стр. 25. 26. На стр. 26. г. авторътъ опрѣдѣля назначението, което сѫ имали — жертвени камени. Поничката въ Новоселско е въ мѣстностьта „Цѣровъ егрекъ“, близу до Дрѣновъ

[1]) Тъй се именуватъ отъ гердимскитѣ и крушовскитѣ селяни, понеже наподобявали подницитѣ, въ които си пекатъ хлѣбъ и държатъ огьнь.
[2]) Тѣй ги именуватъ и въ Новоселци; наричатъ ги още и „Шарапъ ташларъ“.

кладенецъ. Тя е въ срѣдата на едно равнище на становитъ камъкъ, който едва се показва (20—30 см.) надъ равнището (фиг. 21.) Поничката по

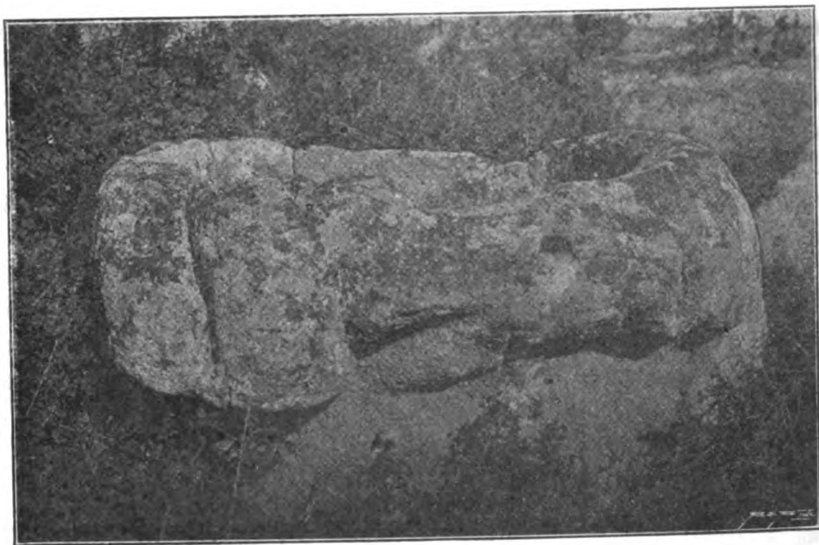

Фигура 20.

форма и устройство наподобява първата отъ Гердимскитѣ, но се отличава отъ нея по голѣмината на кръговия отворъ, който е 1·70 м. въ диаметъръ. Каменната издатка, която носи улея на поничката (з. ю.-з. послѣ) е сравнително по-широка (50 см.) и по-дълга (45—50 см), а улеятъ плитъкъ. Дълбочината на поничката е 30 см., а издадената ѝ часть надъ земята (30 см.) почти заострена. Тя е служила за сѫщитѣ цѣли, както и прѣдидущитѣ двѣ.

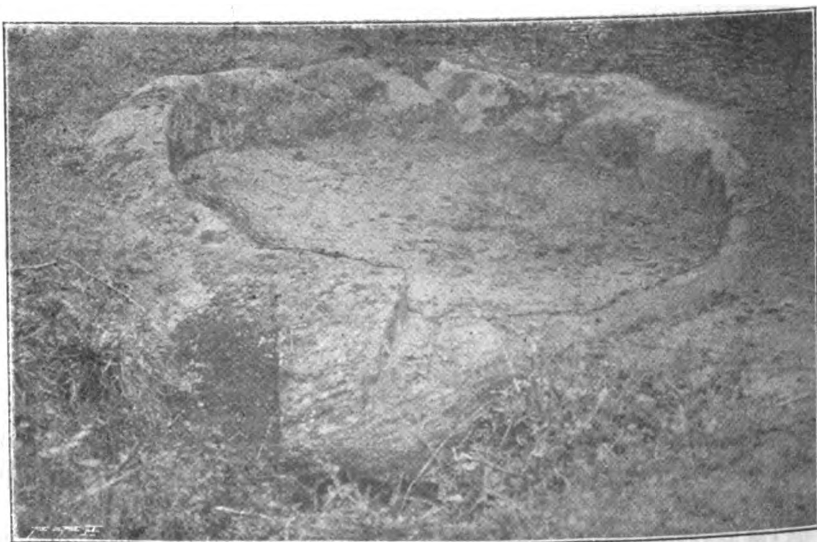

Фигура 21.

V. Не по малко любопитни и пълни съ интересъ сѫ нѣколкото камени (5—7) съ жлебъ и дупка, що се найдоха въ този край. Подани учительтъ отъ каваклийското III-кл. училище, г. Ст. Тютюнджиевъ, въ една своя обиколка намѣрилъ първия отъ тѣхъ въ мѣстностьта „Клѣновецъ“ (Ново-селско), на пѫтя за Крумово. Останалитѣ се намѣриха прѣзъ врѣме на обиколката ми съ изключение на Шифкуларския (намѣренъ по-кѫсно пакъ отъ Тютюнджиева.) Тритѣ отъ тѣхъ сѫ въ мѣстностьта „Гробоветѣ“ нарѣчена още „Трънливото келеме“ въ Новоселско, другитѣ два въ с. Крушово единиятъ подъ черковището въ нивата, другиятъ въ зида на дѣдо Митова кладенецъ край селото, а послѣдния въ черковния дворъ на с. Шефкуларе. Само единъ е цѣлъ; останалитѣ сѫ отчасть или наполовина отчупени. Всичкитѣ иматъ еднакво устройство: околовръстенъ четвъртитъ или заобленъ плитъкъ жлебъ, който на прѣдната страна се събира въ малко крѫгло разширение (10—12 см.) и завършва съ улей отъ формата на улеитѣ на двѣтѣ понички. Въ пространството, което жлебътъ загражда, има главно 3 чифта симетрично разположени продолговати дупки, отъ които двата чифта (крайнитѣ) иматъ посоката на дългитѣ страни на четвъртития жлебъ, а срѣдниятъ има посока перпендикуларна на тѣхъ. Въ нѣкои отъ каменитѣ на мѣстностьта „Гробоветѣ“ има 7, а даже и 8 дупки (фиг. 23., 24.). Цѣлиятъ камъкъ, който прѣнесохъ въ София (Мин.-Геологич. Институтъ на Висшето училище) е дългъ 1·30 м., широкъ 0·95 м., дебелъ 0.20 м. Пространството, което огражда жлеба му, е 0.95 м. на длъжина и 0·55 м. на широчина. Жлебътъ е широкъ 0·06 метра. Дупкитѣ сѫ отдалечени отъ жлеба и помежду си за 0·10 м. (заднитѣ) и за 0·06—0·08 м. (прѣднитѣ). Срѣдната прѣдна отъ срѣдната задна дупка е на разстояние 0·40 м. Величината на дупкитѣ е 0·08 м. на длъжъ, 0·05 м. на ширъ и 0·05 м. дълбочина (фиг. 22). На двата камъка отъ „Гробоветѣ“ липсва прѣдната продължна часть, а на единия отъ тѣхъ и часть отъ останалата въ една отъ дупкитѣ. Единиятъ (послѣдниятъ) има заобленъ жлебъ (фиг. 23.), а другиятъ неправилно четвъртитъ (фиг. 24.). Въ първиятъ добавнитѣ дупки сѫ къмъ срѣдния чифтъ, а въ вторият къмъ едната отъ страничнитѣ (задна). Дупкитѣ сѫ четвъртити или заоблени съ максимална дължина 0·10 м., широчина 0·05 м., а дълбочина 0·06 м. Първиятъ камъкъ е дългъ 1·40 м., широкъ 0·70 м., дебелъ 0·35 м.; вториятъ е дългъ 1·20, широкъ (при задната часть) 0·85 см., при прѣдната 0·65 м. Пространството, което загражда жлеба при първия камъкъ е 0·65 м. на дължина на 0·35 м. широчина, а при

Фигура 22.

вториятъ 0·80: 0·52 м. Въ съсѣдство съ тѣзи два натъркаляни камъка е побитъ (като гробенъ камъкъ) и третиятъ. По широката му (0·60 м.) повърхнина има слѣди отъ гравировката на прѣдидущитѣ: жлебъ и

Фигура 23.

дупки до него. Не по-добрѣ сѫ спазени и каменитѣ отъ Крушевско. На единия отъ тѣхъ[1]) липсва прѣдната издадена часть съ крѫглото разширение и улея (фиг. 25.). По останалитѣ си бѣлѣзи е почти единакъвъ съ камъка отъ Клѣновецъ, отъ който се отклонява по формата на жлеба. Той мѣри 0·95 м. на дължина и 0·75 м. на ширина. Жлебътъ е отдалеченъ отъ краищата на камъка за 0·10 м. Вториятъ е ималъ сѫщата величина, форма и устройство както и прѣдидущия. Счупенъ е на двѣ мѣста: отпрѣдъ прѣзъ крѫглото разширение и отзадъ прѣзъ дупкитѣ. Шефкуларскиятъ по форма, жлебъ и цѣлость се схожда съ прѣдходния; отличава се само по положението на тритѣ чифта дупки, които сѫ въ една посока на длъжъ.

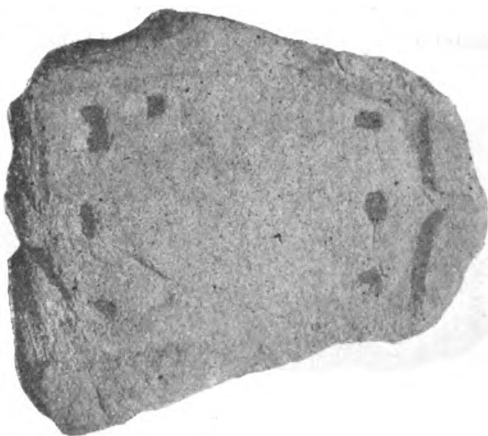

Фигура 24.

Нахождението на тѣзи гадателни камени прѣдставя новъ и важенъ приносъ въпроса за мегалититѣ въ Сакаръ, но и съ него той не минава въ друга фаза, а остава въ сѫщата. За да иматъ своята цѣнность, трѣбва да се знае, каква имъ е била задачата, а нейното опрѣдѣление при настоящето имъ положение може да се основе само на

[1]) Прѣнесенъ въ София.

формата и устройството имъ, което може би, ще бѫде приблизително, ала не и точно. Сравнимъ ли тѣзи камени съ поничкитѣ, забѣлѣзваме като обща часть само издатъкътъ съ улея, но и то въ крайнитѣ му части. За него положително може да се каже, че каквато задача е изпълня-

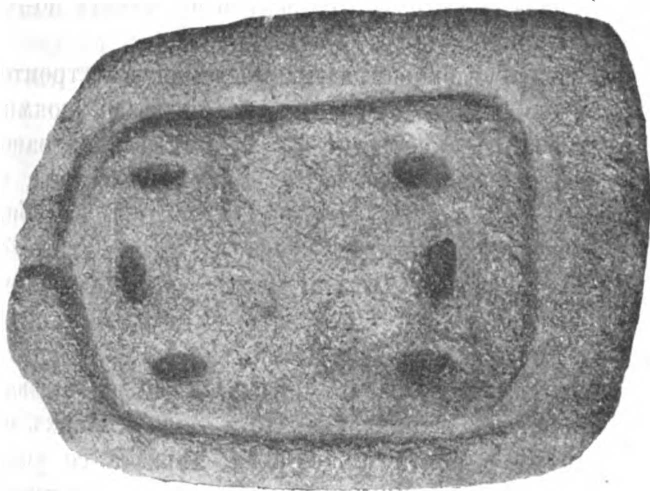

Фигура 25.

валъ при единия видъ камени, такава ще да е ималъ и при другитѣ. Като се изключи туй формално сходство между тѣзи два разни вида камени, по осталия си външенъ изгледъ тѣ се различаватъ въ всичко. Но и тази разлика още не прѣчи на тѣхната еднаква или сходна функция, защото у тѣхъ се забѣлѣзватъ разнообразни на гледъ части, които иматъ еднакво назначение. Тъй напр. централната часть на поничкитѣ, еднакво издълбана по цѣлото протежение на основния крѫгъ, заградена съ 30 см. висока прѣграда, имала е вѣроятно задачата, да задържа въ себе течно вещество и да го изпуща само прѣзъ улея. Напротивъ каменитѣ съ дупкитѣ, не само че нѣматъ по-низка централна часть за тази цѣль, но у нѣкои отъ тѣхъ тя е даже по-висока и отъ околовръстната; послѣднитѣ освѣнъ плиткия (2—3 см.) жлебъ и нѣколкото дупки друга по-дълбока часть не притежаватъ. Отъ тѣзи два вида издълбания само за жлеба може да се допустне функцията на централната часть на поничката, сир. приемане на течни материи, идещи отъ централната междужлебова повърхнина и изпущането имъ прѣзъ улея на прѣдната страна на камъка. Слѣдователно поничкитѣ и каменитѣ съ дупкитѣ, ако и различни на гледъ, по задача сѫ сходни помежду си. Приеме ли се мнѣнието на г. Шкорпилъ относително поничкитѣ, че сѫ жертвенни камени, по аналогия трѣбва да се приематъ и каменитѣ съ дупкитѣ за такива. — У околното население не сѫществува никакво прѣдание за поничкитѣ и тѣхното назначение; подобно нѣма и за каменитѣ съ дупкитѣ. Послѣднитѣ нѣматъ и специфично название; наричатъ ги съ

едно общо име „дупченитѣ камени“. Тѣзи камени, разглеждани отдѣлно или въ свързка съ другитѣ каменни паметници не улесняватъ трудната задача на изслѣдователя, който трѣбва да опрѣдѣли, да ли сж тѣ произведение на долменостроителитѣ, или сж по-късни произведения — плодъ на напрѣднала култура. Този въпросъ и горниятъ, който само по аналогия се разрѣшава, ще стоятъ отворени и ще чакатъ по-благоприятни за разрѣшение условия.

VI. Освѣнъ досега изброенитѣ произведения на строителя на долменитѣ, намѣриха се жалки слѣди и отъ неговата покжщнина. При всичкото ми настояване да се домогна до такива въ здраво състояние и въ по-голѣмо разнообразие, не успѣхъ, едно че мѣстата, гдѣто имахъ най-голѣма надежда, да ги намѣря —, долменитѣ сж били по-рано отваряни (даже по нѣколко пжти), и второ, че тамъ, гдѣто бѣхъ забѣлѣзалъ (по-рано) по-спазени отъ тѣхъ и гдѣто имахъ намѣрение да търся поне по-голѣмички черепи, лани, повечето, сж били копани отъ г. Шкорпилъ[1]). По цѣли части (некопани) намѣрихъ само въ два долмена, а именно въ прѣдната камара отъ долмена на „Бѣлата трѣва“ и задната камара отъ Саранлийската капаклийка. Но и тамъ останахъ излъганъ. Въ послѣдната не намѣрихъ почти нищо, а въ първата се указаха въ изобилие дребни черепи отъ глинени сждове (повечето отъ ржчна направа — печени на обикновенъ огънь), размѣсени изъ пръстьта, доказателство, че и тамъ човѣшкото любопитство е оставило своитѣ слѣди. Повечето отъ черепитѣ сж безъ всѣкаква гравировка по тѣхъ, но нѣкои съдържатъ прави рѣзки, а даже и закривени линии (фиг. 26.); по тѣхъ

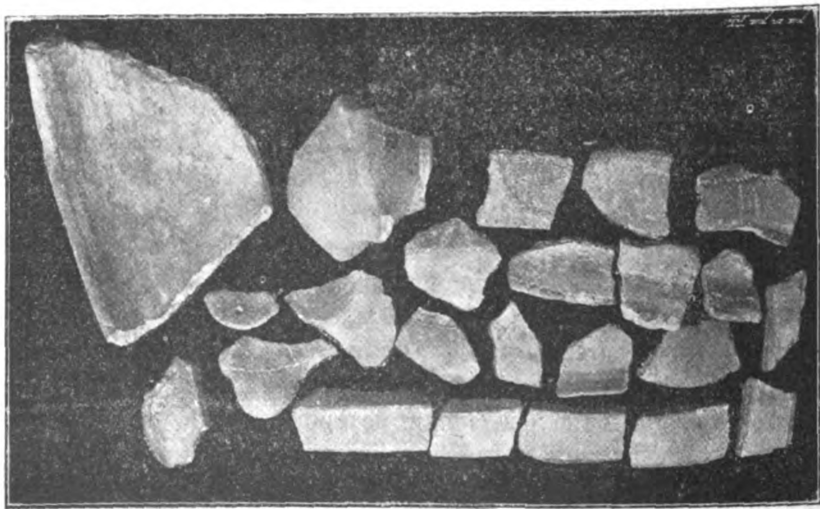

Фигура 26.

[1]) Писмено запитахъ г. Шкорпилъ, да ми каже какво е намѣрилъ при разкопкитѣ; той ми отговори, че намѣрилъ само черепи отъ сждове.

би могло приблизително да се опрѣдѣли врѣмето, прѣзъ което е живѣлъ долменостроительтъ, но по отсѫтствие за сега у насъ на съотвѣтствующа литература, и тѣхъ оставамъ на бѫдния изслѣдвачъ на долменитѣ въ България.

Освѣнъ тѣзи съсѣдни черепи, които доволно нагледно рисуватъ културното състояние на тогавашния човѣкъ, у селянитѣ се намѣриха и нѣколко (5) гладени каменни орѫдия — брадви (фиг. 27). Двѣ отъ тѣхъ сѫ намѣрени въ Кавураланско, една въ Калфакьой, а останалитѣ двѣ

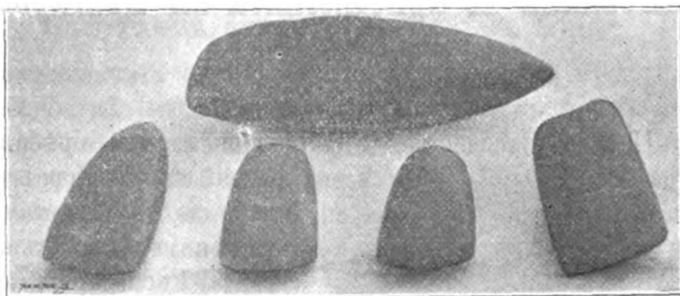

Фигура 27.

въ землището на Сюлеменчево; отъ тѣхъ само една е намѣрена въ сѫсѣдство съ долмени (около Бѣлата трѣва), а другитѣ изъ нивята. — Ако тѣ се взематъ за мѣрка на врѣмето, прѣзъ което е живѣлъ човѣкътъ на долменитѣ, то това врѣме отговаря на каменния периодъ — неолитична епоха.

Материали по археологията на България.

Отъ В. Добруски.

Негово Царско Височество, Князътъ по случай прѣбиванието Си въ манастира Св. Троица прѣзъ есеньта на 1899. г., посѣтилъ на 12. ноември развалинитѣ на Nikopolis ad Istrum до с. Никюпъ. Като разгледалъ величественитѣ развалини на този знаменитъ и славенъ нѣкогашенъ градъ, Господарьтъ живо се заинтересувалъ за тѣхъ и заповѣдалъ, въ Негово присѫтствие да се направятъ разкопки на мѣста, гдѣто, споредъ показанията на мѣстнитѣ селяни, се намирали голѣми дѣлани камени съ надписи. При тѣзи разкопки, рѫководени лично отъ Негово Царско Височество, бидоха открити тритѣ пиедестала отъ статуи, възпроизведени на тия страници въ фигуритѣ 1., 2. и 3. По Височайша заповѣдь тия пиедестали били прѣнесени въ Княжеския дворецъ и прѣзъ февруари 1900. г. подарени на Народния Музей въ София.

Фигура 1.

Така инавгуриранитѣ разкопки бидоха продължени по заповѣдь и на срѣдства на Негово Царско Височество прѣзъ лѣтото на 1900.; разкопкитѣ нагледва, по случай на научната си обиколка въ България, г. Seure, членъ на французската археложка школа въ Атина. Сѫщевремѣнно по инициатива на Господаря бидоха започнати разкопки на Хисара и Трапезица, въ старата българска столица Търново. Всички

старини, открити както въ Никюпъ, така и въ Търново, благоволи Негово Царско Височество да подари на Народния Музей, на който сбирките богато се размножиха съ този великодушенъ и щедъръ подаръкъ. Съ Негова Височайша авторизация описвамъ на следните страници археологичните находки отъ Никюпъ, а старобългарските паметници, открити въ Търново, ще бждатъ издадени следъ техното подробно изучване, заедно съ планове на откритите на Хисара и Трапезица черкви и здания.

I.

Паметници открити въ стария Никюпъ.

Тъждественостьта на стария Никюпъ на река Русица съ античния градъ Nikopolis ad Istrum днесь е определена съ пълна сигурность; тя е завѣрена най-положително не само съ епиграфски паметници, изкопани напоследъкъ въ това тракомизийско градище, а и съ надписи по-рано намѣрени въ разни мѣста въ Търновско, но произходящи несъмнѣно отъ сжщото градище; тѣзи надписи, съчинени на гръцки езикъ, съдържатъ пълното антично име на града, което гласи: Νικόπολις πρὸς Ἴστρῳ или πρὸς Ἴστρον. Така сжщо наричатъ града бронзовитѣ монети, ковани въ него отъ II-ро до III-то стол. следъ Р. Хр., които на опакото си носятъ надписа: ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟϹ ΙϹΤΡΩ или ΠΡΟϹ ΙϹΤΡΟΝ. И тъкмо тая топографична прибавка πρὸς Ἴστρῳ или πρὸς Ἴστρον е заблудила нѣкои нови географи да мислятъ, че градътъ е билъ разположенъ на Дунава тамъ, гдѣто е сегашниятъ Никополисъ[1]) (*Forbiger*, Handbuch der alten Geographie III., 1096.), който обаче билъ основанъ едвамъ въ VI. вѣкъ, може би отъ Юстинияна παρὰ τὸν ποταμὸν Ἴστρον и се споменува

Фигура 2.

[1]) Подробности по този въпросъ излага *Kanitz*, Donaubulgarien und der Balkan I., стр. 185. сл. Срав. *Pick*, Die antiken Münzen Nordgriechenlands I., стр. 328. и *Иречекъ*, Пжтувания по България стр. 239., гдѣто е изложена накратко историята на Никополисъ.

отпослѣ въ срѣдния вѣкъ (*Procopius*, De aedificiis IV. 11. p. 307., 23. и *Иречекъ,* Пѫтувания, стр. 239.). Противъ това прѣдположение на нѣкои нови географи говорятъ свѣдѣнията на древнитѣ автори и итинерарии. Птоломей (III., 11. 7.) означава нашия Никополисъ като градъ разположенъ около Хемусъ или Балканъ: Νικόπολις, ἡ περὶ Αἷμον. Къмъ това положение на Никополисъ къдѣ Хемусъ сочатъ освѣнъ това и онѣзи негови рѣдки монети, които на опакото изобразяватъ фигурата на олицетворения Хемусъ, въ нѣколко екземлари, придружена съ надписа AIMOC, за да се означи изрично, кого именно прѣдставлява фигурата (глед. фототипичната таблица, броеве 8. и 9.). Историкътъ *Іорданъ* (*Getica*, 5. и 18.) полага града въ подножието на Хемусъ край рѣка Янтра: hodieque sunt in Moesia regionem incolentes *Nicopolitanam ad pedes Haemi montis* .... *Nicopolim* accedit, quæ *iuxta Iatrum fluvium*[1]) est constituta notissima; въ сѫщата мѣстность забѣлѣзва нашия Никополисъ и извѣстната Пайтингерова карта, макаръ подъ развалената форма: Nicopolistro. На основание на тѣзи свѣдѣния вече французскиятъ географъ d'Anville (Géographie ancienne abrégée, Paris 1775., p. 307.) положи Никополисъ до с. Никюпъ, на сѣверъ отъ Търново. Това географско положение доказа отпослѣ добрѣ извѣстниятъ пѫтувачъ по България, Ф. Каницъ, който въ градището стари Никюпъ изкопа първия надписъ съ името на града: Νικοπολιτῶν πρὸς Ἴστρον. Важниятъ този надписъ[2]) произхожда отъ врѣмето на римския императоръ Септими

Фигура 3.

---

[1]) Името на Янтра е старо, както въобще сѫ запазени старитѣ имена на рѣкитѣ въ тракомизийското землище; Плини нарича Янтра Iatrus; въ Габровско тя се нарича Етъръ, която е истинската българска форма на това име; старото название на Русица не е извѣстно, може би, че тя се считала за горно течение на Янтра. *Иречекъ*, Пѫтувания, стр. 816., *Pick*, op. c. стр. 328.

[2]) Камъкътъ е билъ туренъ отпослѣ на чешмата прѣдъ Търновския конакъ, сега окр. управление, и оттамъ прибранъ въ Софийския музей прѣзъ есеньта на 1900. год.

Северъ 198.—217. год., слѣдъ Хр. (*Kanitz,* Donaubulgarien I. p. 187.). Надписътъ е издълбанъ на подставка или база съ профилуванъ соколъ и корнизъ, украсенъ съ акротерии на двата жгъла; подставката е издѣлана отъ варовикъ и има 1·58 м. вис., 0·75 м. шир. и 0·75 м. деб. Надписътъ съдържа 14 реда гръцки надписъ (срв. по-долу новооткрититѣ паметници съ надписи въ честь на Юлия Домна): фигура 4.

Ἀγαθῇ τύχῃ·
Ἰουλίαν Δόμναν, θεὰν Σεβ(αστήν), μητέ-
ρα κάστρων, αὐτοκράτορος Λ(ουκίου) Σεπτιμί-
ου Σευήρου Περτίνακος, Σεβ(αστοῦ), Εὐσεβοῦς,
Παρθικοῦ, Βρετανικοῦ, Ἀραβικοῦ, Ἀδιαβη-
νικοῦ, ἀρχιερέως μεγίστου, δημαρχικῆς ἐ-
ξουσίας τὸ ς', αὐτοκράτορος τὸ ια', ὑπα-
τοῦ τὸ η', πατρὸς πατρίδος, γυναῖκα κ(αὶ)
αὐτοκράτορος Καίσαρος Μάρκου Αὐρηλ[ίου] Ἀντωνίνου
Σεβ(αστοῦ) κ]αὶ [Λ(ουκίου) Σεπτιμίου Γέτα Καίσαρος] μητέρα, ὑπα-
τεύοντος τῆς ἐπαρχείας Γαίου) Ὀουεινίου Τερτύλ-
λου, πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστῶν) ἀντιστρ(ατήγου), ἡ ἱερωτάτη βουλὴ
κ(αὶ) ὁ κράτιστος δῆμος Οὐλπίας Νικοπόλε-
ως τῆς προς Ἴστρον ἀνέστησεν.[1])

Фигура 4.

Този хубаво запазенъ надписъ, който Каницъ пръвъ имá щастието да открие въ стария Никюпъ, разрѣши най-положително спорния въпросъ за положението на Nicopolis ad Istrum и потвърди тъждественостьта му съ стария Никюпъ, въ названието на който е запазено, макаръ въ поизкривена форма, старото име Никополисъ. Както се учимъ отъ надписа, върху базата била поставена статуя на римската императрица *Юлия Домна,* съпруга на Септимия Севера, майка на Каракала и на убития му отъ него братъ цезаръ Гета, на когото името въ надписа нарочно е било изчукано слѣдъ смъртьта му, както въ много тракомизийски и други надписи. Статуята била издигната на императрица Юлия Домна „отъ най-свещенния съвѣтъ и най-свѣтлия народъ на града Ulpia Nikopolis ad Istrum“, когато управлявалъ провинцията Гай Овиний Тертулъ като императорски легатъ (намѣстникъ) пропреторъ.

[1]) Освѣнъ новооткрититѣ надписи, които били поставени отъ „съвѣта и народа на градъ Никополисъ“, извѣстни сж отъ по-рано четире надписи: *а)* ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Οὐλπ(ίας)

Дѣйствително топографичната прибавка πρὸς Ἴστρον неопрѣдѣля точно и ясно положението на Никополисъ, защото градътъ не билъ разположенъ до самия Истросъ, сиречь до Дунава, а далеко отъ него на р. Русица, която се втича въ Янтра, античния Iatrus и е единъ отъ притоцитѣ на Дунава. Обаче тая прибавка, макаръ и несъотвѣтна съ положението на Никополисъ, намирали основателитѣ на града за необходима, защото въ провинцията Тракия, къмъ която се числилъ хемскиятъ Никополисъ въ първитѣ врѣмена слѣдъ основанието си, билъ основанъ въ сжщото врѣме още другъ единъ Никополисъ, въ горното течение на р. Места[1]) (до сегашния Неврокопъ), който въ монетитѣ си се зове Οὐλπία Νικόπολις πρὸς Μέστῳ. Види се, че опрѣдѣлението на хемския Никополисъ съ голѣмата рѣка Истросъ станало за туй, че споредъ мнѣнието на основателитѣ името на малката Русица или Янтра не е било дотамъ извѣстно. И така официалното название на града, особено въ монетитѣ му, е било: *Никополисъ на Истросъ*. Но тукъ особено внимание заслужва обстоятелството, че въ повечето досега извѣстни надписи и въ много монети вмѣсто прибавката πρὸς Ἴστρῳ се срѣща още и друга форма: πρὸς Ἴστρον въ винителенъ падежъ, и тъкмо тая форма означава, че градътъ не е билъ разположенъ до или на самия Дунавъ, *но тамъкъ кждѣ рѣка Дунавъ,* въ порѣчието на Дунава или въ Дунавската область. Въ нѣколко Никополски монети, отъ врѣмето на Септимия Севера, се срѣща даже и трети вариантъ на прибавката: ἐπ' Ἴστρῳ, безъ друго съ цѣль, да се изтъкне нейната неточность. Името Νικόπολις само, безъ топографичната прибавка, се срѣща твърдѣ рѣдко и то само въ нѣкои малки бронзови монети на града.

Градъ Никополисъ благодари основанието си на римския императоръ Траяна, който го основалъ слѣдъ достопаметната си побѣда надъ дакитѣ въ 106. год. слѣдъ Р. Хр.; изрични свѣдѣния за това намираме у Амиана Марцелина и Іордана.[2]) Тѣзи исторични свѣдѣния по-

---

Νειχοπόλεως τῆς πρὸς Ἴστρον, вѣроятно отъ II. стол. слѣдъ Хр. Срав. Arch. Epigr. Mitth. aus Oesterreich-Ungarn XVIII. 180., № 25. надписъ въ Паскалевецъ, Търновско, намѣренъ въ Никюпъ, *b*) приведениятъ горѣ надписъ откритъ отъ Каница: ἡ ἱερωτάτη βουλὴ κ(αὶ) ὁ κράτιστος δῆμος Οὐλπίας Νικοπόλεως τῆς πρὸς Ἴστρον, отъ врѣмето на Септими Севера; издад. въ Arch. Epigr. Mitth. X., стр. 243, № 11. *c*) ἡ κρατίστη βουλὴ καὶ ὁ ἱερώτατος δῆμος τῆς Νειχοπολειτῶν πρὸς Ἴστρον πόλεως отъ врѣмето на Гордиана; надписътъ, произходящъ отъ старния Никюпъ, отгдѣто е прѣнесенъ въ землището на с. Ресенъ, Търновско. Arch. Epigr. Mitth. XVII., стр. 181. № 28. *d*) ἡ κρατίστη βουλὴ καὶ ὁ ἱερώτατος δῆμος τῆς Νειχοπολειτῶν πρὸς Ἴστρον πόλεως вѣроятно пакъ отъ врѣмето на Гордиана; надписътъ е намѣренъ въ с. Липница, Търновско. Arch. Epigr. Mitth. XV. стр. 211. № 86. Сравни *Pick*, Die antiken Münzen Nordgriechenlands I., стр. 329.

[1]) За развалинитѣ на Никополисъ при рѣка Места срв. Сбм. XII. стр. 228—231.

[2]) *Ammianus Marcellinus*, 31, 5, 16: Anchialos capta et eodem tempore Nicopolis quam indicium victoriæ contra Dacos Traianus condidit imperator. — *Jordanes*, Getica, 18; Nicopolim accedit, quae iuxta Jatrum fluvium est constituta notissima; quam devictis Sarmatis Traianus et fabricavi t et apellavit Victoriæ civitatem. — Величественъ паметникъ за споменъ на сжщата побѣда построилъ Траянъ въ Долна Мизия; паметникътъ ималъ форма на грамаденъ трофей — tropaeum; споредъ него се нарекълъ градътъ, основанъ до паметника — Municipium Tropaeum Traiani; развалинитѣ на паметника и града се намиратъ до с. Адамклиси, Меджидийски окржгъ, въ Добруджа. Срв. *Tocilescu*, Das Momument von Adamklissi. — Твърдѣ възможно е, че за споменъ на сжщата побѣда билъ побитъ прочутиятъ яларски *дикилиташъ*, до с. Голѣмо Яларе, Търновско, описанъ и изобразенъ отъ Каницъ, Donaubulgarien, II., стр. 4. сл. и че и този паметникъ произхожда отъ врѣмето на Траяна, както и основаниятъ отъ него Никополисъ.

твърждава и пълното име на града: Οὐλπία Νικόπολις ἡ πρὸς Ἴστρον; почетенъ прѣкоръ „Улпия" е приелъ градътъ въ честь на своя основатель Улпи Траянъ; прѣкорътъ Улпия се срѣща както въ гръцкитѣ надписи, изкопани въ стария Никюпъ, така и въ нѣколко латински надписи отъ Римъ, въ които се споменуватъ войници родомъ отъ Ulpia Nicopoli: (Срав. *Ephemeris Epigraph.* IV., 893., и IV., 894[d]., 12. — *Corpus Inscr. lat. III.* Supplem. стр. 1990, n. LXXXVI.). И понеже и самото име Никополисъ означава „градъ на побѣда", то и безъ свѣдѣнията на Амиана Марцелина и други неговото основание би могло да се обясни въ свръзка съ най-важната побѣда на Траяна въ землището на долния Дунавъ, именно съ побѣдата надъ дакитѣ.

Никополисъ е единъ отъ онѣзи многобройни градове, които тогава основалъ Траянъ въ новоорганизуванитѣ отъ него земи на сѣверъ и югъ отъ Хемусъ; еднитѣ отъ тѣхъ били наименувани споредъ името на Траяна или на неговитѣ роднини, като Augusta Traiana (сегашна Стара-Загора), Traianopolis (край брѣга на Егейско море на сѣверъ на устието на р. Марица), Plotinopolis (до сегашна Димотика), Markianopolis (сегашна Девна) и Hadrianopolis (сегашниятъ Одринъ), а други получили прѣкора Ulpia, именно: Anchialus (до сегашния Анхиялъ въ мѣстностьта Палеокастро), Nikopolis ad Istrum, Nikopolis ad Mestum, Pautalia (сегашния Кюстендилъ), Serdika (сегашна София), Topirus (на сѣверъ отъ устието на р. Места), Ulpia Ratiaria (сега Арчаръ) и Colonia Ulpia Oescus (до с. Гигенъ при устието на р. Искъръ). Траяновата побѣда надъ дакитѣ отворила нова и щастлива епоха за Дунавскитѣ провинции. Дакия била обърната въ римска провинция. Мизия прѣстанала да бѫде погранична провинция на империята и поле на кръвопролитни войни. Оттогава дори до императора Аврелияна, Мизия почти цѣли два вѣка се наслаждавала на единъ траенъ миръ и заедно съ нея и Тракия и останалитѣ балкански провинции, които се развивали икономично и културно подъ закрилата на римското могѫщество. (Срв. *Hertzberg F.,* Geschichte des roemischen Kaiserreiches стр. 345. *Mommsen,* Roemische Geschichte V. 187.). Основанитѣ отъ Траяна градове се развили въ богати общини и станали центрове, отъ които гръкоримската култура се разпространявала между туземното тракийско население. Такъвъ важенъ центъръ е билъ и хемскиятъ Никополисъ, единъ отъ най-цвѣтущитѣ и най-знаменити градове въ провинцията Долна Мизия. За неговата нѣкогашна слава и богатство свидѣтелствува не само дългата му серия монети, отъ които сж извѣстни до днесъ около 900 разни типа ковани отъ II.—III. стол. слѣдъ Хр. (описани отъ *Pick,* Die antiken Münzen Nordgriechenlands I, стр. 347. сл.), но и величественитѣ развалини (градището образува единъ паралелограмъ, на който сѣверната страна надъ р. Русица е 700—800 м. дълга а източната, около 600 м. широка на стария Никюпъ, които принадлежатъ между най-грамаднитѣ въ България; археологичнитѣ памстници, открити досега въ тѣхъ, разказватъ най-нагледно за високото културно развитие на Никополисъ въ стария вѣкъ, за което ето какъ се произнася *Каницъ*

(Donaubulgarien, I., стр. 190.): „за високата търговска и стратегична важность на стария *градъ на побѣдата* говори и гжстата мрѣжа отъ пжтища, които се стичали въ него. Споредъ Пайтингеровата карта едно шосе вървѣло на западъ за Melta (сега Ловечъ), оттамъ на сѣверъ за Oescus при устието на Искъръ въ Дунава а на югъ прѣзъ Sostra (развалини „Хисаръ“ до с. Ломецъ) и прѣзъ Троянския Балканъ за Филипополисъ; второ шосе водело на изтокъ за Markianopolis и Odessus на Черно море; трето — на югоизтокъ прѣзъ Шипчанския Балканъ въ долината на Тунджа за Kabyle[1]) до Ямболъ, Hadrianopolis и Byzantium; четвърто — отивало на сѣверъ за Novae (сега Стъкленъ подъ Свищовъ). Никополисъ билъ не само твърда крѣпость, но и богатъ търговски градъ, въ който гръкоримската култура, макаръ толкова далечъ отъ главния центъръ на империята, достигнала до едно необикновено развитие. При всичко че варваритѣ до основа разрушили града на побѣдата, при всичко че и турци и българи, колкото сж можели, завличали всѣкакви монументални останки, вмѣсто да вадятъ, както правѣли римлянитѣ, каменно градиво въ недалечната кариера до с. Хотница, все пакъ намѣрихме при обиколката си въ югозападната часть на градището многобройни въ мраморъ художествено издълбани части отъ нѣкогашни дворци, стъбла отъ колони, атически бази отъ храмове и обществени здания“.

За нѣкои отъ сградитѣ, които украсявали форума и улицитѣ на античния Никополисъ, можемъ да си съставимъ поне приблизително понятие отъ неговитѣ монети; на тѣхъ често биватъ изобразени особено храмове; тѣхнитѣ изображения обаче не възпроизвеждатъ вѣрно цѣлия храмъ, а само лицето му, обикновено съ четире колони (templum tetrastylum), които носятъ надстълпие и трижгълния щитъ[2]) — фронтонъ (фигура 5.), украсенъ съ акротерии; между срѣднитѣ двѣ колони на задния планъ се подава статуята на храмовия богъ (глед. фототипичната табл. бр. 12.). Храмове съ петь колони на лице се срѣщатъ рѣдко (глед. фототип. табл. бр. 15.). Между тѣзи стереотипни изображения прави изключение единъ храмъ на Сераписа, който въ една монета отъ императора Елагабала е нари-

---

[1]) За положението на Kabyle срав. *Сбм.* XIV. стр. 598., бѣл. 3. Проф. Иречекъ полага този градъ на върха Таушанъ-тепе, на сѣверъ отъ сегашния Ямболъ, гдѣто има развалини на едно широко градище. Важно и забѣлѣжително е, че *тъкмо въ това градище* се намѣрили бронзови монети съ името на града Kabyle и слѣдователно ковани отъ него. Отъ тия монети сж намѣрени два типа, описани отъ *Tacchella D. E.* Monnaies inédites de Cabyle et de Mesembria въ Revue Numismatique 1900. стр. 257.- 259.:

а) Юношеска глава на Аполона, овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно.

Опакото. KABY. Фигура, облѣчена въ кратъкъ хитонъ, прѣпасанъ и съ ловджийски обувки на нозѣ, права, обърната на лѣво; тя държи въ двѣтѣ ржцѣ по една дълга главня. Въ полето на десно отъ фигурата е изобразенъ криважътъ на Херакла. Диам. 15 милим.

б) Сжщиятъ типъ на лицето и опакото. На десно отъ типа на опакото се чете KABY, на лѣво отъ него ΛΕΩΝ. Диам. 18 милим. По мое мнѣние женската фигура на опакото прѣдставя тракийската Артемида или Бендида. Надписътъ на втората монета съдържа пълното име на града: Καβυλέων, докато на първата то е съкратено съ KABY (λέων). Споредъ свѣдѣнията на г. Такела, екземлари отъ тия монети притежавалъ г. В. Аврамовъ и отецъ Иеронимъ въ Ямболъ.

[2]) Изобразениятъ въ тая фигура отломъкъ отъ каменень фронтонъ, произходещъ навѣрно отъ единъ храмъ, е украсенъ на долната си страна съ зжбци, надъ тѣхъ се виждатъ профилувани корнизи, отъ които горниятъ е украсенъ съ палмети; този отломъкъ е дѣсниятъ жгълъ на фронтона; негови размѣри сж: 1.13 м. дълж., 1. м. вис., 1. м. деб.

суванъ така, че се вижда не само храмово лице съ статуята на бога, но и дългнестата бочна страна; около храма стърчатъ нѣколко дръвчета, така че въ този случай монетата прѣдставя по-вѣрно изображение на храма (фигура 6.)

Най-често се повтаря въ никополскитѣ монети храмъ съ статуята на Асклепия, богъ на лѣкарството; Асклепи, Хигия и Телесфоръ заематъ между монетнитѣ типове на Никополисъ такъво обширно мѣсто, както и въ монетитѣ на Pautalia и Serdika. Асклепи бива изобразенъ въ храма самъ както Хигия и Телесфоръ, или пъкъ заедно съ Хигия или тритѣ божества заедно. Други храмове, споредъ поставенитѣ въ тѣхъ статуи, били посветени на Зевса, Ада, Артемида, Конкордия и Фортуна; но покрай тѣхъ навѣрно сѫ сѫществували въ Никополъ и храмове на Хера, Атина, Аполона и Приапа; тѣхни храмове дѣйствително не намираме между монетнитѣ типове, обаче за тѣхния култъ свидѣтелствуватъ нѣколко надписа, открити досега въ Никюпъ и изображенията на тѣзи божества върху монетитѣ.

Фигура 5.

Освѣнъ статуи въ храмоветѣ, други божествени статуи били поставени по общественитѣ площади повече като художествени творения за украса и хубость, отколкото като прѣдметъ на култа (срав. *Pick*, op. c. стр. 334. сл.).

Много по-малко ни поучаватъ монетитѣ на Никополисъ за неговитѣ *обществени сгради;* отъ тѣхъ най-често сѫ изобразени *градски порти* съ по една кула отъ двѣтѣ страни; съединителниятъ зидъ между двѣтѣ кули, който почива на свода надъ собствената врата, по нѣкога е украсенъ съ статуи, а по нѣкога се издига отъ него още трета кула (глед фототип. табл. бр. 16., 17. и 19). Освѣнъ портитѣ монетитѣ на Никополисъ изобразяватъ и по-голѣми сгради съ колони или колонади (портици-porticus), които обаче при неумѣнието на печаторѣзача, да ги нарисува перспективно, не сѫ достатъчно ясни, та не е възможно да се опрѣдѣли значението на тѣзи сгради; една отъ тия сгради ще да е онзи περίπατος, който, споредъ приведения по-долу надписъ, билъ съграденъ въ врѣмето на Комода (срав. по-долу надписа бр. 11., фот. таблица бр. 18.).

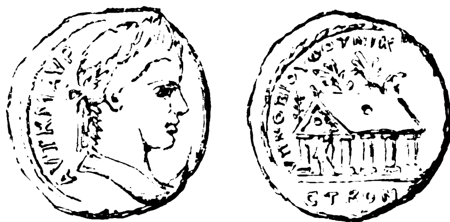

Фигура 6.

Единъ твърдѣ интересенъ типъ отъ тая група монети съ архитектонични паметници срѣщаме въ една монета отъ *Септимия Севера*, възпроизведена въ фигура 7. *Лицето*. АΥТ Λ СЄПТІ СЄΥНР ПЄР. Главата на Септимия Севера, овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно. *Опакото*. ΥΠ ΑΥ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΕΙΤΩΝ, а въ отсѣка подъ типа ΠΡΟCICTΡ. Сграда въ видъ на порта, на която двѣтѣ бочни крила се издаватъ насамъ изъ фасадата. Надъ тая сграда се издига втора постройка, съ сѫщия основенъ планъ; въ срѣдната ѝ стѣна се намиратъ три врати, горѣ засводени, а отгорѣ фронтонъ съ кръглестъ, изпѫкналъ щитъ, прѣзъ който напрѣко е положено копие. Бочнитѣ двѣ крила на горната постройка образуватъ вѣроятно два портика съ по четире колони, а на тѣхъ се издига по единъ фронтонъ. Прѣзъ отворената врата на долната сграда се гледа, на заденъ планъ, храмъ съ четире колони на лице. Значението на тая постройка не е ясно; горната постройка трѣбва да си прѣдставимъ вѣроятно не като втори катъ на цѣлото здание, а като постройка стоеща на задния планъ, която обаче не е нарисувана перспективно. (Подобенъ типъ се срѣща и въ монетитѣ на Каракала вж. *Pick*, op. c. стр. 370. сл.).

Фигура 7.

Дали между сградитѣ на Никополисъ може да се зачисли и Tropaeum — трофеятъ, на който типътъ се явява въ нѣколко монети, не може да се установи съ положителность, но може да се прѣдположи, че такъвъ паметникъ ще е сѫществувалъ тукъ на това основание, че Никополисъ е билъ основанъ за споменъ на Траяновата побѣда надъ дакитѣ и че тая побѣда била увѣковѣчена съ трофея — паметникъ на побѣдата (срав. по-долу стр. 708. бѣл. 2. и формата на трофея въ монетата на Tomis, възпроизведена въ фототип. таблица, бр. 13. както и Никополската монета бр. 14.).

На въпроситѣ, какъвъ е билъ планътъ на нѣкогашния Никополисъ, какви храмове, здания, паметници и статуи сѫ украсявали неговия форумъ и неговитѣ улици, какъвъ е билъ съставътъ на населението му, каква е била религията и политичнитѣ наредби на града, какви сѫдбини сѫ го сполетѣли отъ неговото основание до неговото запустявание, дали по-рано е сѫществувало тамъ тракийско заселище, ще могатъ да отговорятъ най-положително и най-пълно по-нататъшнитѣ, систематични и подробни разкопки на цѣлото градище; само слѣдъ такива научни разкопки ще може да се състави пълна културно-исторична картина на славния нѣкогажъ градъ на побѣдата. Частиченъ отговоръ на тѣзи въпроси ни даватъ паметницитѣ, открити прѣзъ миналото лѣто съ разкопкитѣ, извършени въ нѣколко точки на градището по инициатива на Негово Царско Височество Княза. Прѣкрасниятъ резултатъ на тѣзи частични разкопки, който описвамъ на слѣднитѣ страници, дава ни осно-

вателна надежда, че въ Никополското градище се криятъ още богати съкровища отъ старини и че при всичко, че е било вандалски разравяно и обирано отъ вѣкове, бѫднитѣ археологични открития въ него ще освѣтлятъ не само миналото на Никополисъ въ частность, но и на провинциитѣ Тракия и Мизия изобщо.

Както вече споменахъ по-горѣ, Никополисъ, а заедно съ него и цѣлата Никополска область, административно билъ съединенъ изпърво съ провинцията Тракия, при всичко че географично се намиралъ въ прѣдѣлитѣ на провинцията Долна Мизия, на сѣверъ отъ Хемусъ; дали е станало това присъединение въ врѣмето на Траяна, или малко по-късно, не е сигурно; но положително се знае, че границитѣ между Мизия и Тракия — *fines inter Moesos et Thraces* били положени по заповѣдь на императоръ Адриана въ 136. год. слѣдъ Р. Хр.; за туй свидѣтелствува единъ латински надписъ, извѣстенъ досега въ четире еднакви екземплара, намѣрени въ Хотница, Бутово и кѫдѣ Свищовъ; хотнишкиятъ надписъ се намира въ манастира Св. Тройца до Търново,[1] а свищовскиятъ въ Букурешкия музей (срав. C. I. L. III Addenda стр. 992., № 749.; ibid. Supplem. №. 12407.; — ibid. Supplem. стр. 1338. Въ четиретѣхъ екземплара, издълбани споредъ единъ и сѫщъ образецъ, се повтаря погрѣшката pontifici maximo вм. pontificis maximi). *Четвъртия екземпларъ* открихъ въ 1896. г. въ с. Яйджи, Свищовска околия, гдѣто камъкътъ е билъ побитъ въ турската махала, но билъ донесенъ, както ме увѣряваха, отъ една нива до Кенаръчешма, на изтокъ отъ с. Яиджи. Плочата, въ която е издълбанъ надписътъ, е отъ варовикъ и има 2 м. вис., 0·57 м. шир., 0·30 м. деб. Срав. фигура 8. Буквитѣ въ първия редъ сѫ 0·075 м. вис., а въ останалитѣ 0·052 м. вис. Надписътъ гласи:

Фигура 8.

Ex auctori-
tate imp(eratoris) Caesaris
divi Traiani Parthi-
ci filii, divi Nervae
nepotis, Traiani Ha-
driani, Aug(usti), P(i i), F(elicis), ponti-
fici maximo, tri-
buniciae potes[tatis]

[1]) Хотнишкиятъ екземпларъ е много по-добрѣ запазенъ отколкото яйджийския, прѣнесенъ въ 1900. г. въ Нар. Музей.

XX, co(n)s(ulis) III, M. An[tius]
Rufinus inte[r Moe-]
sos et Thraces [fi-
nes posuit.

Споредъ мѣстонахождението на четиртѣхъ погранични камени съ горния надписъ може приблизително да се опрѣдѣли западната граница на Никополската область или епархия; тая граница се захващала въ сѣверното подножие на Хемусъ, минавала кждѣ селата Бутово и Хотница, оттамъ, може би, край срѣдното течение на р. Осъмъ и на сѣвероизтокъ къмъ Novae подъ Свищовъ. На изтокъ влизалъ въ прѣдѣлитѣ на Никополската область вѣроятно и градъ Маркианополисъ; това прѣдположение може да се подкрѣпи съ двѣ неиздадени още монети на този градъ отъ врѣмето на Комода съ името на легата Caecilius Maternus,[1]) (глед. фототип. табл. бр. 2.). Както знаемъ отъ надписитѣ,[2]) сжщиятъ легатъ управлявалъ Тракия въ врѣмето на императоръ Комода около 187. год. слѣдъ Р. Хр.

Съединената съ Тракия Никополска область се простирала дори до Дунава и тази часть отъ неговото крайбрѣжие могла слѣдователно да се нарече *ripa Thraciae,* т. е. тракийско крайбрѣжие, както я наричатъ два надписа[3]) отъ Дунавска Мизия.

[1]) Единственитѣ досега екземпляри отъ тия монети се намиратъ въ нумизматичната сбирка на Нар. Музей въ София. Монетитѣ сж бронзови; типътъ на първата на опакото изобразява Зевса правъ, голъ, съ една само мантия, увиснала отъ лѣвото му рамо; той държи въ десната ржка жертвена паница, въ лѣвата дългъ жезълъ, опрѣнъ ó земи; на лѣво до краката му орелъ. Около този типъ се чете надписътъ: HГ KAIK MATEPNOΓ MAPKIANO-ΠΟΛΕΙΤΩΝ т. е. ἡγ(εμονεύοντος) Και κ(ιλίου) Ματέρνου Μαρκιανοπολειτῶν. Типътъ на втората изобразява тъй наречения Apollo Lykkeius, за който срав. Сбм. XVI.—XVII. стр. 74. Въ Тракия се срѣща Цецили Матернъ като нейнъ легатъ въ монетитѣ отъ Филипополисъ и Павталия въ врѣмето на Комода. Срв. Prosopographia imperii Romani t. I., p. 250.: ἡγε(μονεύοντος) Καικ(ιλίου) Ματέρνου Φιλιπποπολειτῶν и ἡγε(μονεύοντος) Καικ(ιλίου) Ματέρνου Οὐλπίας Παυταλίας.

[2]) *Liebenam*, Verwaltungsgeschichte des roemischen Kaiserreiches стр. 393.; тракийскиятъ надписъ отъ врѣмето на императоръ Комода, съ името на легата Цецели Матерна произхожда отъ Augusta Traiana (Стара Загора): ... ἡγεμονεύοντος τῆς Θρᾳκῶν ἐπαρχείας Και κ(ιλίου) Ματέρνου πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) ἀντιστρατήγου; надписътъ е отъ 187. год. слѣдъ Хр. Срав. *Dumont-Homolle*, Melanges d'ar héologie стр. 349., № 61. c.

[3]) *Corpus Inscriptionum latinarum*, Supplementum III., 7434. и 7429.; двата надписа бѣха зазидани въ една стѣна въ двора на католишката църква въ с. Лжжене и оттамъ прѣнесени миналата година въ Нар. Музей, съ разрѣшението на Н. П. Русенския архиепископъ; споредъ *Kanitz*, Donaubulgarien II., стр. 195. тѣзи надписи произхождали отъ Никополъ на Дунава, а споредъ моитѣ свѣдѣния отъ Бѣлене, нѣкогашния Dimum, една отъ станцитѣ на мизийската флота — classis Moesiaca. Въ двата надписа, отъ които единиятъ е отъ врѣмето между 161.-168. год. слѣдъ Хр., а другиятъ отъ 182. год. слѣдъ Хр., се поменува publicum portorii illyrici et ripae Thraciae = държавно мито на Илирикъ и крайбрѣжието на Тракия.

Освѣнъ Никополската область принадлежала къмъ Тракия, види се, въ сжщото врѣме и долината въ срѣдното порѣчие на Искъра на сѣверь отъ Балкана, сегашно Врачанско. Споредъ единъ грьцки надписъ, намѣренъ въ римското градище до с. Мездра, Сердикийската область, която заедно съ Кюстендилско и Пиротско се числѣла административно къмъ Тракия, обхващала и днешно Врачанско; почетния паметникъ отъ Мездра, на който се чете надписътъ, издигналъ „най-ясниятъ градъ на сердитѣ“: ἡ λαμπροτάτη Σέρδων πόλις (Archaeol. Epigr. Mitth. aus Oesterreich Ungarn XV, стр. 205.). Този фактъ потвърждава свѣдѣнията на географа Птолемея (III., 10., 1.), споредъ които Долна Мизия откъмъ югъ граничи не съ Хемусъ, но съ Θρᾴκης μέρει τῷ ἀπὸ τοῦ Κιάβρου ὑπὲρ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος, т. е. съ часть отъ Тракия задъ Балкана; рѣката Цибъръ била западна граница на Долна Мизия. Това прѣдположение потвърждава фактътъ, че надписитѣ въ тая часть отъ Тракия задъ Балкана сж грьцки, както въ Тракия на югъ отъ Балкана, когато надписитѣ въ Дунавска Мизия сж латински. Срав. *Jahreshefte des Oesterr. Arch. Instituts I.* Beiblatt, стр. 163 сл.

Това административно съединение на Никополисъ съ Тракия траяло до императора Септимия Севера; до тогава както въ монетитѣ така и въ надписитѣ на Никополисъ се срѣщатъ имената на преторскитѣ легати — legatus Augusti pro praetore = πρεσβευτὴς Σεβαστοῦ ἀντιστράτηγος отъ Тракия, привеждани въ надписитѣ и монетитѣ съ формулата ΗΓЄ(ΜΟ) = ἡγεμονεύοντος, а отъ врѣмето на Севера имената на консуларнитѣ легати отъ Долна Мизия, привеждани съ формулата ΥΠ(Α) = ὑπατεύοντος (срав. Dumont-Homolle, Mélanges d'archéologie стр. 522. сл. — Liebenam, Verwaltungsgesch. des roem. Kaiserreiches, стр. 389. сл. и 276. сл. — *Pick,* op. c. стр. 331. наредилъ въ хронологиченъ редъ имената на легатитѣ, които се срѣщатъ въ монетитѣ на Никополисъ).

Докато въ крайдунавска Мизия се прихванали латинската цивилизация и латинскиятъ езикъ, което се доказва отъ намѣренитѣ тукъ досега надписи, прѣимуществено латински, въ Тракия и съединената съ нея Никополска область надвилъ елинизмътъ; както въ Тракия, така и въ Никополисъ по-голѣмата часть отъ извѣстнитѣ досега надписи сѫ написани на гръцки езикъ; сѫщо и текстътъ на монетитѣ е гръцки. Населението на Никополисъ, както на другитѣ градове основани тогава отъ Траяна въ тракоримското землище, е било смѣсено отъ гърци, римляни и туземни тракийци, обаче официалниятъ езикъ билъ гръцкиятъ; и вслѣдствие на това всички надписи отъ държавнообщественъ характеръ сѫ написани на този езикъ; а латински надписи, повечето надгробни, сѫ сравнително малко и токуречи правятъ изключение; ново доказателство за това принасятъ и надписитѣ, открити въ стария Никюпъ при миналогодишнитѣ разкопки, които описвамъ на слѣднитѣ страници, заедно съ други паметници и старини, като материали за бѫдната историко-археологична монография на Nicopolis ad Istrum.

Между тѣзи новооткрити паметници съ надписи най-широко мѣсто завзематъ почетни паметници, издигнати въ честь на нѣколко римски императори. Както въ други римски провинции, така и въ Мизия и Тракия, се разцъвтѣлъ култътъ на императорския домъ и на неговитѣ членове. За да засвидѣтелствуватъ своята лоялна почитъ къмъ владѣющия императоръ или да увѣковѣчатъ неговата паметь слѣдъ смъртьта му, провинциалнитѣ градове и села, императорскитѣ намѣстници на провинциитѣ и други длъжностни и частни лица поставяли жертвеници или олтари, издигали статуи, построявали храмове, принасяли жертви и празднували обществени игри (срв. *Liebenam,* Städteverwaltung im roemischen Kaiserreiche, стр. 133. сл. — *Roscher,* Lexicon der griech. u. roem. Mythologie, II., стр. 901.). Въ това отношение и Никополисъ не е могълъ да остане назадъ и е посветилъ на този императорски култъ цѣла редица почетни паметници, които споредъ надписитѣ се падатъ въ II. и III. стол. слѣдъ Р. Хр.; почти всички тѣзи паметници били издигнати отъ „най-свещения съвѣтъ и най-могѫщия народъ на градъ Никополисъ на Истросъ", на обществени срѣдства (ἐκ τοῦ δημοσίου); въ единъ само случай (надписъ бр. 5. стр. 718.) паметникътъ е билъ издигнатъ отъ длъжностно лице.

Редътъ на тѣзи паметници[1]) се захваща съ почетния паметникъ на цезара Луциа Елиа и се свършва съ паметника на императоръ Гордиана III.

1. Подставка отъ статуя на цезара Луциа Елиа; подставката, издѣлана отъ варовикъ, 1·65 м. вис., 0·90 м. шир. и деб., има профилуванъ сокълъ и корнизъ, украсенъ съ акротерии въ двата жгъла на лицето. Надписътъ съдържа 12 реда грьцки надпись; буквитѣ, 35 милим. вис., иматъ онѣзи красиви и правилни чърти, които характеризуватъ лапидарното писмо въ епохата на Антониинитѣ. Въ четвъртия редъ буквата А и въ петия редъ буквата ΣΑ сж несиметрично по-отдалечени отъ слѣднитѣ букви на сжщитѣ два реда, защото камъкътъ тукъ билъ нащърбенъ вече при дълбането на буквитѣ. — Фигура 1.

Четенето на този хубаво запазенъ надписъ гласи:

Ἀγαθῇ τύχῃ·
Λούκιον Αἴλιον Καίσα-
ρα, αὐτοκράτορος Τραι-
ανοῦ Ἁδριανοῦ Καί-
σαρος Σεβαστοῦ υἱόν,
θεοῦ Τραιανοῦ Παρθι-
κοῦ υἱωνόν, θεοῦ Νερ-
ούα ἔκγονον, δημαρ-
χικῆς ἐξουσίας, ὕπατον
τὸ β', ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆ-
μος Οὐλπίας Νεικοπό-
λεως τῆς πρὸς Ἴστρῳ.

Поменатиятъ въ надписа Луци Ели Цезаръ, синъ на Л. Цейони Комода, изпърво носилъ името на баща си, но отпослѣ се прѣименувалъ

[1]) Покрай тие паметници сж намѣрени 33 монети, отъ който най-старата е отъ врѣмето на Домициана (81.—96. год. слѣдъ Хр.), а най-новата отъ византийския императоръ Фокасъ (602.—610. год.). Тая нумизматична находка съдържа слѣднитѣ монети:

а) *4 бронзови монети грьцки императорски: Markianopolis*, Severus Alexander (222.—237. год.) съ името на легата Philopappus. Типъ: Конкордия права.

Nikopolis ad Istrum, Geta Caesar (211.—212. год.) съ името на легата Aurelius Gallus. Типъ: Фортуна права.

Hadrianopolis, Gordianus III (238.—244. год.). Типъ: императоръ на конь.

Bizya, Philippus filius (247.—249.) Типъ: cista mystica.

б) *4 бронзови монети римски:*

Domitianus (81.—96. год. AEQVITAS AVG. Типъ: справедливостьта права.

Traianus (98.—117. год). SENATVS POPVLVSQXE ROMANVS. Типъ: олицетворениятъ миръ — PAX правъ. Двѣ други монети сж изтрити и неопрѣдѣлими.

в) *3 римски денари сребърни:*

Aurelianus (270.—275. год) Типътъ и надписътъ на опакото изтрити.

Probus (276.—282. год.) CONCORDIA MILITVM. Типъ: императоръ Пробусъ и Конкордия прави.

Severina, съпруга на Аврелиана. Сжщи надпись както на прѣдходната. Типъ: Конкордия права държи двѣ военни знамена.

г) *21 малки бронзови монети римски — quinarii:*

Theodosius I. (379.—395.) SALVS REIPVBLICAE Типъ: Виктория права.

Honorius (395.—422.). VIRTVS EXERCITI. Типъ: Виктория овѣнчава Хонория съ вѣнецъ.

Valentinianus I. (369.—375.). SECVRITAS REIPVBL. Типъ: Виктория права.

А останалитѣ монети, на брой 18, изтрити и едвамъ разпознаваеми, сж отъ Константина Велики (306.—337. год.) и негови синове (337.—361. год.).

д) *1 византийска монета:* follis отъ византийския императоръ Phocas (602—610).

на Луци Ели, когато въ 136. год. билъ усиновенъ отъ императора Адриана, който го назначилъ за императорски намѣстникъ въ провинцията Панония. Споредъ титулатурата δημαρχικῆς ἐξουσίας, ὕπατον τὸ β', надписътъ се пада въ 137. год. слѣдъ Хр., когато Луци Ели първи пѫть изпълнявалъ трибунска и втори пѫть консулска длъжность. Адрианъ много обичалъ Луциа Елия и заповѣдалъ навсѣкѫдѣ да се издигатъ статуи въ негова честь, въ нѣкои градове даже и храмове да му се построятъ (срав. *Cohen,* Médailles impériales t. II., стр. 258., — Prosopographia imperii Romani, I. стр. 326., № 503.). Такава статуя е поставилъ на Елия и „съвѣтътъ и народътъ на градъ Никополисъ", който носи въ надписа почетното прозвище Οὐλπία, като градъ основанъ отъ Траяна, както забѣлѣзахъ по-горѣ.

2. Подставка отъ статуя на цезара Луциа Вера, който отпослѣ като императоръ владѣлъ отъ 161. — 169. год. слѣдъ Хр. Подставката, 1·13 м. вис., 0·60 м. шар. и деб., е издѣлана отъ варовикъ; горната ѝ часть, заедно съ профилувания корнизъ, е отчупена. — Фигура 9.

Уводната формула: Ἀγαθῇ τύχῃ, съ която се захващатъ подобни надписи, липсва заедно съ отчупената часть на камъка.

Фигура 9.

[Ἀγαθῇ τύχῃ]
Αὐρήλιον Οὐῆρον Καίσαρα,
αὐτοκράτορος Καίσαρος Τ(ίτου) Αἰλίου
Ἀδριανοῦ Ἀντωνείνου Σεβαστοῦ Εὐ-
5 σεβοῦς, ἀρχιερέως μεγίστου, δημαρ-
χικῆς ἐξουσίας τὸ κβ', ὑπάτου τὸ δ',
πατρὸς πατρίδος υἱόν, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος
Οὐλπίας Νεικοπόλεως πρὸς Ἴστρον
ἀνέστησεν.

Надписътъ е датуванъ съ трибунската и консулската длъжность на Антонина Пия, отъ когото Луци Веръ е билъ усиновенъ; двадесеть второто трибунство на Пия — δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ κβ' се пада въ 159. год. слѣдъ Хр.; съ титлата Καῖσαρ се срѣща Луци Веръ вече въ нѣколко надписа отъ 148. год слѣдъ Хр. (Prosopographia Imper. Rom. I. стр. 630.).

3. Отломъкъ отъ поставка съ сѫщата форма както прѣдходната; упазена е само горната часть съ профилуванъ корнизъ, 0·70 м. вис., 0·91 м. шир. и деб. Отъ надписа сѫ запазени само първитѣ три реда:

АГАΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΛΟΥΚΙΟΝΑΙΛΙΟΝΚΟΜΜΟΔΟΝ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣΚΑΙΣΑΡΟΣΤΙΤΟΥΑΙΛΙΟΥ
. . . .

Види се, че и този паметникъ ще да е билъ издигнатъ въ честь на сѫщия Луци Веръ, както паметникътъ подъ бр. 2., прѣди да е получилъ титлата Καῖσαρ. Началото на надписа: Ἀγαθῇ τύχῃ. Λούκιον Αἴλιον Κόμμοδον αὐτοκράτορος Καίσαρος Τίτου Αἰλίου [Ἀδριανοῦ Ἀντωνείνου Σεβαστοῦ . . .] допуща прѣдположение, че по-нататъшниятъ текстъ може да се възстанови по формулата на прѣдходния надписъ подъ бр. 2. Наистина тукъ намираме Вера подъ друго име: Λούκιον Αἴλιον Κόμμοδον, обаче тая разлика не трѣбва да ни очудва ни най-малко, защото надписитѣ привеждатъ името на Вера въ нѣколко разни варианти, така че по нѣкога такива надписи не могатъ да се опрѣдѣлятъ съ пълна положителность (срав. по този въпросъ Prosopographia Imper. Rom. I, стр. 329.). За сравнение можемъ да приведемъ C. J. L., V. № 6573., гдѣто Верусъ се казва Lucius Verus Commodus и C. J. G. № 1968., гдѣто сѫщиятъ фигурира подъ името Λούκιος Κόμμοδος.

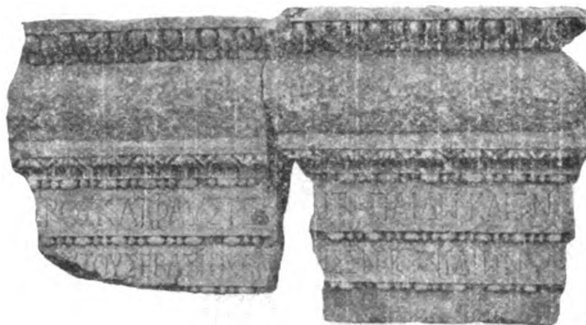

Фигура 10.

4. Къмъ сѫщото врѣме може да се отнесе единъ фрагментъ отъ надписъ, който се чете на два отломъка отъ профилуванъ архитравъ, съ хубави архитектонични украси; двата отломъка иматъ 1·75 м. д., 0·75—0·90 м. вис., 0·65—0·45 м. деб. Фигура 10. ... Καίσαρος καὶ Φαυστείνης [Σεβ(αστῆς)] καὶ τῶν παίδων . . . . τοῦ Σεβαστοῦ ἀνέστησεν ἐκ τῶν ἰδίων. Този фрагментъ безъ съмнѣние е часть отъ единъ по-дълъгъ надписъ, който вѣроятно е съдържалъ имената на императора Антонина Пия, на цезаря Луци Веръ, на Маркъ Аврелия, съпругата му Фаустина и дѣцата на двамата послѣдни; упазенитѣ фрагменти ще да сѫ часть отъ надстълпието на храма, съграденъ въ честь на изброенитѣ въ надписа членове отъ императорския домъ. Нека се надѣемъ, че съ по-нататъшнитѣ разкопки въ стария Никюпъ ще се откриятъ още други фрагменти отъ сѫщия архитравъ, та ще е възможна възстановката на цѣлия надписъ.

5. Подставка отъ статуя на Юлия Домна или жертвеникъ въ нейна честь, 1.50 м. вис. 0·59 м. шир., 0·80 м. деб. Уводната формула Ἀγαθῇ τύχῃ липсва. Фигура 2.

Ἰουλίαν Δόμναν, θεὰν Σεβ(αστήν), μητέρα αὐτοκράτορος Καίσ(αρος) Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου)

Σευήρου Ἀντωνείνου, Εὐσεβ(οῦς), Σεβ(αστοῦ),
Παρθι(κοῦ) Μεγ(ίστου), Βρυτ(αννικοῦ) Μεγ(ίστου) καὶ μητέρα
ἱερῶν στρατευμάτων καὶ συνκλή —
του καὶ δήμου Ῥωμαίων, Μ(ἄρκος) Ἰού-
νιος Λουκιανός ἀρχ(ι)ερατικός
καὶ Οὐλπία Ἀγρειππεῖνα, ἀρχ(ι)ε-
ρατική σύμβιος αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἰ-
δίων ἀνέστησαν.

Отъ прѣкора θεά, даденъ въ надписа на императрица Юлия Домна, съпруга на Септими Севера, не може още да се заключи положително, че този паметникъ е билъ поставенъ слѣдъ смъртьта на Юлия Домна въ 217. год слѣдъ Хр.; срв. по-горѣ приведения надписъ (стр 707.) съ името на сѫщата императрица и надписитѣ бр. 6., 7. и 9. Внимание заслужва правописътъ въ думата Βρυταννικοῦ вм. Βριταννικοῦ.

Паметникътъ билъ издигнатъ отъ бившия върховенъ свещеникъ ἀρχ(ι)ερατικός, Маркъ Юни Лукианъ и неговата съпруга Улпиа Агрипина.

6. Отломъкъ отъ подставка на статуя или жертвеникъ, издигнатъ въ честь на Юлия Домна, 1·13 м. вис, 0·60 м. шир. и деб. Фигура 10ᵃ

Фигура 10ᵃ

Ἰουλίαν Δόμναν, θεὰ[ν Σεβ(αστήν), αὐτο-
κράτορος Καίσαρος [Μ. Αὐρ(ηλίου) Σευ(ήρου)
Ἀντωνείνου Εὐσεβ(οῦς), Σεβ(αστοῦ), ἀρχιερέως
μεγ(ίστου) καὶ μητέρα ἱερῶν στρατευμάτων
καὶ συγκλήτου . . .

7. Продълговатъ камъкъ-варовикъ, 0·93 м. д., 0·28 м. вис., 0·60 м. шир. На тѣсната длъгнеста страна на камъка се чете слѣдниятъ надписъ:

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΙΟΥΛΙΑΝΣΕΒΑΣΤΗΝΜΗΤΕΡΑΚΑΣΤΡΩΝ
ΗΒΟΥΛΗΚΑΙΟΔΗΜΟΣΝΕΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝΤΡΟΣ
ΙΣΤΡΩΠΟΛΕΩΣ ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ
ΕΥΤΥΧΩΣ

Ἀγαθῇ τύχῃ
Ἰουλίαν [Δόμναν] Σεβαστήν, μητέρα κάστρων,
ἡ βουλὴ κ(αὶ) ὁ δῆμος Νεικοπολειτῶν πρός
Ἴστρῳ πόλεως ἀνέστησεν
εὐτυχῶς.

8. Камъкъ, сходенъ по форма съ прѣдходния, 0·77 м. д., 0·27 м. вис., 0·57 м. шир., съ надписъ отъ слѣднитѣ три реда;

ΡΑΜΑΡΚΟΝΑΥΡΗΛΙΟΝΣΕΒΗΡΟΝ
ΝΕΙΝΟΥΕΚΓΟΝΟΝΘΕΟΥΣΕΒΗΡΟΥ
ΩΝΠΡΟΣΙΣΤΡΩΠΟΛΕΩΣ ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Упазената часть отъ надписа може да се допълни така:

[Ἀγαθῇ τύχῃ]
[Αὐτοκράτορα Καίσα]ρα Μάρκον Αὐρήλιον Σέβηρον,
[θεοῦ Ἀντω]νείνου ἔκγονον, θεοῦ Σεβήρου [υἱόν,
[ἡ βουλὴ κ(αὶ) ὁ δῆμος Νικοπολειτ]ῶν πρὸς Ἴστρῳ πόλεως ἀνέστησεν.

Отъ съдържанието на послѣднитѣ два надписа се вижда, че били турени отъ съвѣта и народа на градъ Никополисъ на Иструсъ, първиятъ въ честь на Юлия Домна, вториятъ на Каракала, сина на Домна; отъ формата на двата камъка може да се заключи, че били зазидани въ нѣкакъвъ храмъ или другъ архитектониченъ паметникъ, построенъ въ честь на Домна и Каракала.

Фигура 11.

9. Подобна форма има третиятъ надписъ, издълбанъ въ варовитъ камъкъ 1·74. м. д., 0·40. м. вис, 0·70. деб. Височината на буквитѣ е 3. см. Надписътъ съдържа слѣднитѣ шесть реда

Ἀγαθῇ τύχῃ·

Ἰουλίαν Δόμναν, θεὰν Σεβαστήν, μητέρα κάστρων, αὐτοκράτορος Λ. Σεπτιμίου Σευήρου Περτίνακος, Σεβαστοῦ, | Εὐσεβοῦς, Παρθικοῦ, Βρετα(ν)νικοῦ, Ἀραβικοῦ, Ἀδιαβηνικοῦ, ἀρχιερέως μεγίστου, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ς', | αὐτοκράτορος τὸ ια', ὑπάτου τὸ η', πατρὸς πατρίδος, γυναῖκα καὶ αὐτοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) Αὐρηλίου | Ἀντωνίνου Σεβαστοῦ καὶ [Λουκίου Σεπτιμίου Γέτα Καίσαρος μητέρα, ὑπατεύοντος τῆς ἐπαρχείας Γ(αίου) Ὀουει[ν]|νίου Τερτύ[λλου πρ]εσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστῶν) ἀντιστρατήγου, ἡ ἱερωτάτη βουλὴ καὶ ὁ κράτιστος δῆμος Οὐλπίας Νεικο|[πόλεως τῆς πρὸς Ἴστρον ἀνέστησεν. Εὐτυχῶς]. — Фигура 11.

Този надписъ, поставенъ въ честь на Юлия Домна, е датуванъ съ числото на народното трибунство и императорскитѣ акламации на нейния съпругъ Септими Северъ: δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ς', αὐτοκράτορος τὸ ια'. Шестото трибунство на Септими Севера се пада въ 198. год., а едина-

десетата военна акламация въ 199. год. слѣдъ Хр.; съ тая дата обаче не се схожда числото на консулскитѣ години: ὑπάτου τὸ η', което слѣдователно трѣбва да е погрѣшно издълбано вмѣсто τὸ β'; сжщата грѣшка намираме и въ приведения по-горѣ надписъ, откритъ отъ Каница. Сжщата дата носи още единъ Северовъ надписъ, откритъ въ градището до с. Ломецъ, Троянска околия и описанъ тукъ по-долу бр. 53.; споредъ този надписъ Септимя Северъ билъ trib(uniciae) p(otestatis) VI., imp(erator) XI. и въ сжщо врѣме consul II.; безъ съмнѣние въ двата Никополски надписа ὕπατος τὸ η' е погрѣшно издълбано вмѣсто τὸ β'. (Срв. *Cagnat,* Epigraphie latine, стр. 1951.); освѣнъ това Септими Северъ всичко три пжти е изпълнявалъ консулска длъжность. Отъ горѣказаното слѣдва, че титлата или прѣкорътъ θεά, който дава на императрица Домна този надписъ, не може да означава, че надписътъ е билъ написанъ слѣдъ смъртьта на Домна. Сжщата титла Θεὰ Δόμνα Σεβαστή съдържатъ и нѣкои никополски монети, ковани още прѣзъ живота на Домна (срав. *Pick,* I., 390.—454.). Надписътъ е отъ врѣмето, когато Северъ управлявалъ империята заедно съ сина си Каракала като съуправитель, който вече носелъ титлата αὐτοκράτωρ или imperator.

10. Редътъ на ново намѣренитѣ въ стария Никюпъ почетни паметници завършва една подставка отъ статуя на императора Гордиана III., (138.—244. год. слѣдъ Хр). Подставката, издѣлана отъ варовикъ, има 1·43 м. вис, 0·77. м. шир., 0·90. м. деб.; базата ѝ е профилувана и корнизътъ украсенъ въ двата жгъла на лицето съ акротерии. Надписътъ, освѣнъ часть отъ седмия редъ, е добрѣ запазенъ и гласи:

Ἀγαθῇ τύχῃ·

Τὸν μέγιστον κ(αὶ) θειότατον αὐτοκράτο-
ρα Καίσαρα Μάρκον Ἀντώνιον Γορδιανόν,
Εὐσεβῆ, Εὐτυχῆ, Σεβαστόν, ἡ βουλὴ κ(αὶ) ὁ
δῆμος τῆς λανπροτάτης Νεικοπολειτῶν
πρὸς Εἴστρῳ(ι) πόλεως, ὑπατεύοντος τῆς ἐπαρ-
χίου . . . . . . πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) ἀν-
τιστρατήγου, ἐπὶ συναρχίας Ἰουλίου Ἰουλι[α]-
νοῦ ἀρχιερατικοῦ κ(αὶ) πρώτου ἄρχοντος, ἐπιμε-
λουμένου Ποπλίου Αἰλίου Μηνιανοῦ,
ἀρχιερέως φιλοτίμου. Εὐτυχῶς. — Фигура 3.

Въ 7-мия редъ умишлено е изчукано името на тогавашния императорски намѣстникъ на провинцията Долна Мизия; въ врѣмето на Гордиана управлявали Долна Мизия по редъ слѣднитѣ трима легати (срав. *Liebenam,* Verwaltungsgeschichte des roem. Kaiserreiches, стр. 191.):

Tullius Menophilus, извѣстенъ отъ монетитѣ на Маркианополисъ;

Sab(inius) Modestus, извѣстенъ отъ монетитѣ на Никополисъ;

Tertullianus, извѣстенъ отъ монетитѣ на Маркианополисъ и отъ единъ Никополски надписъ съ името на Гордиана III. и неговата съ-

пруга Транкилина: ὑπατεύοντος Προσίου Τερτυλλιανοῦ πρεσβ(ευτοῦ) ἀντιστρατήγου (Срав. Archaeol. Epigr. Mitth. Oesterr. Ung. XVII. стр. 181. 28.).

Въ нашия надписъ отъ името на легата едвамъ личатъ слаби слѣди отъ първата буква, която изглежда като T, така че е възможно, обаче не сигурно, да се възстанови името Tullius Menophilus или Tertullianus.

Въ свързка съ този надписъ не мога да изоставя да помена тукъ прѣкрасния портретъ на Гордиана III, намѣренъ въ коритото на рѣка Янтра, до село Раданово, Търновско, сега въ Нар. Музей въ София, и произходещъ несъмнѣно отъ нѣкоя голѣма бронзова статуя на сѫщия императоръ. Главата, вжтрѣ куха, е 0·37 м. вис. и има хубава тъмнозелена патина; носътъ е пробитъ и сплеснатъ, ушитѣ отчупени. Че този портретъ е ликъ на Гордияна III.; това можемъ да подкрѣпимъ не само съ удивителната му сходность съ ликове на сѫщия императоръ въ неговитѣ бронзови медалйони, но и съ неговия мраморенъ портретъ въ Лувърския музей въ Парижъ (срав. *Reinach,* Revue Archéologique XXXIV., стр. 123.). Единствения досега познатъ бюстъ на Гордияна III. притежава придворниятъ музей въ Виена; обаче „този бюстъ е едно посрѣд-

Фигури 12—13.

ствено издѣлие и не може да се сравни съ прѣкрасната глава на Гордияна въ Софийския музей, която даже стои по-горѣ отъ Лувърския мраморъ".[1]) Този портретъ ни показва най-нагледно, съ каква художественость се

[1]) Ето какъ се произнася буквално S. Reinach. въ Revue Archéologique XXXIV., стр. 123: „Un buste en bronze de Gordien III, le seul que l'on connût jusqu'à présent, appartient au Musée de Vienne en Autriche; *c'est une oeuvre médiocre, qui ne peut être comparée à la belle tête du Musée de Sofia, supérieure même au marbre du Louvre*". Този хубавъ рядки портретъ можа да придобие Нар. Музей за сбиркитѣ си, благодарение на съдѣйствието на г. Московъ, бивши градоначалникъ въ София, а сега народенъ прѣдставитель.

отличавали бронзовитѣ и мраморнитѣ статуи, отъ които сѫ запазени само подставкитѣ изъ римскитѣ градища на България.[1]) — Фигури 12—13.

11. Къмъ една отъ общественитѣ сгради на античния Никополъ се отнася само единъ отъ новооткрититѣ надписи; този надписъ се чете на прѣдната страна (лицето) на единъ профилуванъ архитравъ или надстълпие, отъ който сѫ запазени два фрагмента, заедно 2·80 м. дълги 0·88 м. вис., 0·30 м. деб. Надписътъ има доста хубави правилни букви и се чете така:

Ἀγαθῇ τύχῃ·

Ὑπὲρ τῆς τοῦ Κυρίου αὐτοκράτορος Καίσαρ(ος) Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) [Κομμόδου] Ἀντ[ω]νείνου, Σε(βαστοῦ), Γερμ(ανικοῦ), Σαρμ(ατικοῦ), Βρεταν(νικοῦ), ἀρχιερέως μεγίστου, [δ]ημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ . . . | [αὐτοκράτορος] τὸ . . ., ὑπάτου τὸ δ', πατρὸς πατρίδος τύχης καὶ νίκης [καὶ] αἰωνίου διαμονῆς καὶ τοῦ σύμπαντος [αὐτοῦ οἴ]κου ἱε[ρ]ᾶς τε συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμ[αίων] | [ἡγ(εμονεύοτος) τῆς ἐπαρχείας τοῦ λαμπροτάτου ἡγεμόνος Ἰουλίου Κάστου, πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) ἀντισ(τρατήγου) καὶ τοῦ κρατίστου ἐπιτρ[όπου] τοῦ Σεβ(αστοῦ) Κλ(αυδίου) [Κ]ηνσωρείνου, ἡ Νικοπολειτῶν | [πρὸς Ἴστρον πόλις τὸν] περίπατον κατεσκεύασεν ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων, ἡγεμονεύοντος τῆς ἐπαρχείας Ἰου[λίου Κάσ]του καὶ ἀποιερώσαντος αὐ[τόν . . . Фигура 14.

Фигура 14.

Този интересенъ надписъ е отъ врѣмето на римския императоръ Комодъ (177.—192. год. слѣдъ Хр.), обаче годината на надписа не може да се опрѣдѣли точно, защото числото на народното трибунство и на императорскитѣ акламации сѫ изтрити; надписътъ е датуванъ само съ четвъртото консулство на Комода и съ неговата титла Βρεταννικκός; първото изпълнявалъ Комодъ въ 183. год. слѣдъ Хр., а втората е приелъ въ 184. год. слѣдъ Хр., така че надписътъ може да се отнесе къмъ 184.—185. год. слѣдъ Хр. (срав. *Cagnat,* Épigraphie latine, стр. 194.).

Освѣнъ това надписътъ е датуванъ съ името на тогавашния легатъ въ Тракия Iulius Castus, който ни е познатъ като такъвъ досега само

[1]) Фрагменти отъ бронзови статуи били намѣрени и въ други градища на България. Въ градището до с. Герепъ, Пловдивско, римското Parembole, се намѣрили фрагменти отъ бронзова и позлатена статуя, вѣроятно на императоръ Балбина, отъ 238. год. слѣдъ Хр.; упазени сѫ часть отъ глава, рѫцѣ и кракъ. Срав. Сбм. XVI.—XVII., стр. 105., бр. 10.

Въ Гигенското градище прѣди двѣ години билъ изкопанъ единъ изящно изработенъ лѣвъ кракъ отъ бронзъ, съ хубава обувка 0·55 м. вис., запазенъ почти до колѣно.

отъ монетитѣ, ковани въ врѣмето на Комода въ тракийскитѣ градове Anchialus (*Mionnet,* S. II., 218. 78.), Hadrianopolis (*Mionnet,* S. II., 308., 646.—309., 650.) и Pautalia (*Mionnet,* S. II. 373., 1009.; Brit Mus. стр. 143., 14.); особено внимание заслужва титулатурата на легата: ὁ λαμπρότατος ἡγεμών, за която срв. *Dumont — Homolle,* Mélanges d'archéologie стр. 521., бѣл. 1. Поменатиятъ въ надписа Claudius Censorinus изпълнявалъ въ врѣмето на Каста длъжностьта помощникъ на легата ὁ κράτιστος ἐπίτροπος или procurator (срав. *Marquardt,* Roemische Staatsverwaltung I., стр. 553., 314.; *Dumont-Homolle,* op. c. стр. 522.; Сбм. XVI.—XVII., стр. 112.). Надписътъ е още едно доказателство, че Никополисъ още въ врѣмето на Комода административно билъ съединенъ съ Тракия подъ управлението на единъ императорски легатъ, което съединение траяло, както се каза по-горѣ, до Септимия Севера.

На края на надписа четемъ, че тогава градъ Никополисъ построилъ една обществена сграда съ колони или портикъ, наречена περίπατος, обиколена може би съ градина или паркъ; вѣроятно е, че този περίπατος е най-задната отъ тритѣ сгради, изобразени въ една Никополска монета (вж. фототип. таблица обр. 18.) отъ врѣмето на императора Макрина. (Срв. Pick, I. 44.,—1719.).

12. Фрагментъ отъ архитравъ 1·67 м. д., 0·57 м. вис. горѣ 0·43 долу 0·32 м. деб., изкопанъ въ стария Никюпъ и оттамъ прѣнесенъ прѣдъ църквата въ с. Рѣсенъ.

АΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗ
ΤΡΟΣΠΑΤΡΙΔΟΣ ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ
ΕΠΑΡΧΕΙΑΣΤΣΟΥΕΛΛ

Ἀγαθῇ τύχῃ.
. . . . . πατρός πατρίδος ἀνθυπάτου
[ἡγεμονεύοντος τῆς] ἐπαρχείας Τ. Σουελ[λίου Μαρκιανοῦ
πρεσβευτοῦ Σεβαστοῦ ἀντιστρατήγου]...

Въ третия редъ личатъ слаби слѣди отъ буквитѣ ΤΣΟΥΕΛΛ, които, споредъ моето мнѣние, не могатъ да се допълнятъ другояче освѣнъ въ Т. Σουελλίου Μαρκιανοῦ. — Suellius Marcianus е извѣстенъ като императорски легатъ въ Тракия подъ императора Комода; неговото име се чете на нѣколко монети, ковани въ тракийскитѣ градове Hadrianopolis и Philippopolis, въ врѣме на Комода; въ филипополската монета на опакото се чете: ΗΓΣΟΥΕΛ ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ т. е. ἡγ(εμονεύοντος) Σουελ(λίου) Μαρκιανοῦ Φιλιπποπολειτῶν (Catalogue of the greek coins in the *British Museum, Moesie-Thrace* стр. 163. — *Beschreibung der antiken Münzen, Berlin* I. 223. и *Prosopographia imperii Romani* III, стр. 277.) Споредъ нашия надписъ praenomen на този легатъ е било Τ(ίτος). Надписътъ е вече издаденъ въ Archaeol. Epigr. Mitth. aus Oesterr.-Ungarn XV. стр. 218., обаче безъ важното име на легата Марциана, отъ което сж упазени указанитѣ въ моя прѣписъ букви и на основание на което може да се опрѣдѣли датата на надписа.

13. Отломъкъ отъ длъгнесть камъкъ, 1·36 м. д., 0·22 м. вис., 0·40 м. шир. Горната и двѣтѣ бочни страни сж отчупени. Лицето на камъка съдържа три реда надписъ съ многобройни лигатури. Надписътъ състои отъ дактилични стихове, вѣроятно distichon elegicum; възстановката на текста е невъзможна, тъй като по-голѣмата часть отъ надписа за сега липсва. Фигура 15.

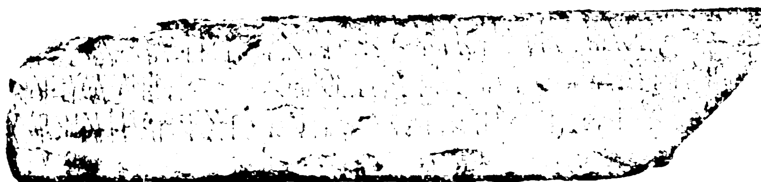

Фигура 15.

Може да се чете: . . . . δὲ μέγα θεσμόν ἄχραντον τηρῶν βωμόν ὅπως θέμιδος . . . τῷ δε φυλαξαμένῃ κερδοσυνῇ πᾶν θέλγησι ἐρᾶτε? πάντας . . . . . θαρον? ὠμόσατο τοῦτο δαμᾷ τ' ἀνθρώπους νόσφι . . . .

Както Арчаръ е наслѣдникъ на Ratiaria, а Гигенъ — на Oescus (срв. Сбм. II. стр. 20. сл.), така село Никюпъ е наслѣдило монументалнитѣ остатъци отъ Nikopolis ad Istrum. Почти въ всѣка кжща въ това село ще се намѣрятъ римски тухли, отломъци отъ колони и разни архитектонични камъни, а покрай тѣхъ и камъни съ надписи, отъ които прѣписахъ въ селото слѣднитѣ:

14. Въ оградната стѣна на единъ дворъ, на сѣверния край на селото, видѣхъ отломъкъ отъ камъкъ съ букви:

IV
ONTΣT
ANTIΣT

които могатъ да се допълнятъ така: [ἡγεμονεύ]οντος τῆ[ς ἐπαρχείας πρεσβευτοῦ Σεβ(αστροῦ)] ἀντιστ-(ρατήγου) . . . .

15. Въ двора на Илия Велевъ, длъгнеста плоча 1·80 м. д., 0·60 м. шир. 0·17 м. деб., съ два реда надписъ:

ΒΑΛΕΡΙΟϹ·ΙΟΥϹΤΙΝΟϹ·ΗΡΑΚΛΙΑΝΟϹ·ΒΑΛΕΡΙΟΥ·ΒΑΛΕΡΙΟϹ ΘΕΟΔΟΤΟϹ·
ΙΟΥϹΤΙΝΟΥ ΟΥΑΛ·ΙΟΥϹΤΕΙΝΟϹ ΙΟΥΛΙΟϹ ΟΥΑΛΕΡΙΟϹ

= Βαλέριος Ἰουστῖνος, Ἡρακλιανός Βαλερίου, Βαλέριος Θεώδοτος Ἰουστίνου, Οὐαλ(έριος) Ἰουστεῖνος, Ἰούλιος Οὐαλέριος.

16. Въ двора на Тодоръ Кунчовъ, длъгнеста плоча 1·70 м. д., 0·53 м. шир., 0·16 м. деб., съ надписъ:

ΚΛΑΥΔΙΟϹ ΕΡΜΗΣ ΑΣΙΑΤΙΚΟϹ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΠΟΡΚΙΟϹ ΕΥΑΝΔΡΟϹ ΠΑΡΔΑΛΑΣΒΕ . . . . .

= Κλαύδιος Ἑρμῆς Ἀσιατικὸς Σωκράτους, Πόρκιος Εὔανδρος, Παρδάλας Βε[ίθυος] . . . . .

18. Въ кѫщата на Дочо Пеневъ — тухла зазидана високо до самия покривъ; на тухлата има монограма КЕ.

Новооткрититѣ епиграфски паметници съдържатъ, както поменахъ вече, твърдѣ поучителни свѣдѣния както за населението на Никополисъ, така и за неговитѣ политични наредби и неговото културно състояние. Населението на Никополисъ, както на всички други градове, основани или организувани тогава отъ Траяна въ тракомизийското землище (срв. по-горѣ стр. 709.) е било съставено отъ прѣселенитѣ въ него гърци, римляни и туземни тракийци, по принципа на συνοικισμός, т. е. заселване на туземни жители, военни ветерани и гръцки търговци въ общини, надарени съ градски права (срав. *Mommsen,* Roemische Geschichte V, стр. 271., 272.; Иречекъ, Пѫтувания стр. 4., 162.). Въ надписитѣ отъ Никополисъ се срѣщатъ тракийски имена: Φήλειξ Μουκαπόρεως (Arch. Epigr. Mitth. XVII, 180., 25.) Μουκά-ζενις Αὐλουκένθου (*Сбм.* XVI.—XVII. стр. 79.), Ζισύρας (*Сбм.* XVI.—XVII. стр. 86.) Δόρζας въ новонамѣрения барелиефъ съ образа на Хермеса (срав. по-долу бр. 24.). Отъ други надписи сѫ извѣстни прѣселенци отъ градоветѣ Никея и Никомедия въ Витиния, Мала Азия: Λουκᾶς Ζένωνος Νεικαιεύς και Νικοπολείτης (Arch. Epigr. Mitth. XV. 220.); .... Νεικαιεύς *Monatsber. der Berliner Academie.* 1881., стр. 459.); Γάϊος Βιάνορος Νεικαιεύς δόμω, τέκτων, πολίτης φυλῆς Καπιτωλείνης (Arch. Epigr. Mitth. X. 242. и XV. 214.); Γ(άϊος) Κορνήλιος Νεικομηδεύς въ новонамѣрения надписъ, приведенъ по-долу. Покрай тѣхъ се срѣщатъ римски имена: Κλ(αύδιος) Μοντανός βουλευτής (Arch. Epigr. Mitth. XVII. 181. 27.), Λούκιος Ἀνδρόνικος (пакъ тамъ 180. 26.). Πείσων Ἀκύλου (Сбм. XVI.—XVII. стр. 85.), Julia Dometia (пакъ тамъ 182. 30.), Marcia Marci, Demetrianus въ надгробния надписъ, приведенъ по-долу.

Градътъ билъ организуванъ по образеца на гръцкитѣ градски общини πόλεις. Жителитѣ на града образували δῆμος, който въ надписитѣ носи титлата λαμπρότατος. Измежду народа се избиралъ единъ съвѣтъ βουλή, който съ съгласието на народа рѣшавалъ всички по-важни дѣла отъ общественодържавенъ характеръ, освѣнъ друго и въпроси за удостояване съ почетни паметници и почести въобще извѣстни заслужили лица (*Liebenam,* Städteverwaltung im roemischen Kaiserreiche стр. 250.). Въ никополскитѣ надписи съвѣтътъ носи ласкателната титла ἱερωτάτη или κρατίστη βουλή; по-рѣдко вмѣсто βουλή се срѣща названието σύγκλητος (срв. по-горѣ надписа бр. 11. стр. 723.). Въ надписитѣ доста често се поменуватъ βουλευταί, членове на съвѣта; въ единъ надписъ се поменува βουλευτής καὶ ἱερεύς (Arch. Epigr. Mith. XV. 216., 99.). Върховниятъ жрецъ, който е билъ първосвещеникъ на града, се зове въ надписитѣ ἀρχιερεύς; неговата длъжность била избирателна; такъвъ бивши ἀρχιερεύς именуватъ по-горѣ приведениятъ надписъ (стр. 718. бр. 5.); бивши първосвещеникъ се казва ἀρχιερατικός (срав. Arch. Epigr. Mitth. X. 243., 10; XV. 211. 86.). На чело на градското управление стоятъ архонти — ἄρχοντες, отъ които единъ има върховната власть като

прѣдсѣдатель — ἄρξας τὴν πρώτην ἀρχὴν (споредъ единъ никополски надписъ Arch. Epigr. Mitth. X., 242., 9. нѣкой си Тибери Клавди Прискинъ три пѫти занимавалъ длъжностьта първъ архонтъ и сѫщевремѣнно и оная на ἀργυροταμίας, сирѣчъ висши финансовъ управитель, за която срав. *Liebenam,* Die Städteverwaltung, стр. 293.); споредъ първия архонтъ като епониментъ била наименувана колегията на архонтитѣ: ἐπὶ συναρχείας Φήλειχος Μουκαπόρεως (Arch. Epigr. Mitth. XVII. 180, 25. и *Dumont-Homolle,* стр. 298. сл.). — Отъ други обществени длъжности намираме въ надписитѣ ἀγοράνομος, комуто била възложена полицията на тържището, надзоръ на хранитѣ и съѣстни прѣдмети въобще, както и надзорътъ върху постройкитѣ (срав. по-долу надгробния надписъ на Ὀνησίων Διομήδους бр. 33.); въ единъ латински надписъ отъ Никополисъ сѫщата тая длъжность е означена съ латинския терминъ aedilis Nicop(oli) (срав. Arch. Epigr. Mitth. XV. 220., 11.). Поменатиятъ тукъ Ὀνησίων види се да е изпълнявалъ и длъжностьта εἰρηνάρχης — пазитель на обществения редъ, тишина и нравственость — (*Liebenam,* ibid. — стр. 294. и 358.).

Градътъ билъ раздѣленъ на части — φυλή, латински tribus, отъ които всѣка имала особено название; отъ надписитѣ на Никополисъ ни сѫ извѣстни досега названия на двѣ такива градски части: φυλὴ Καπιτωλείνη (Arch. Epigr. Mitth. X., стр. 242., 8.) и φυλὴ Ἀθηναΐς, на която името се чете въ единъ още неизданенъ надписъ, който намѣрихъ прѣзъ лѣтото на 1900. г. въ църковния дворъ въ с. Ибричево, Търновско.

Фигура 16.

19. Надписътъ е издълбанъ на четвероостраненъ камъкъ съ профилуванъ сокълъ и корнизъ, 1·15 м. вис., 0.36 м. шир. и деб. корнизътъ е украсенъ съ акротери на двата жгъла. Фигура 16.

Ἀγαθῇ τύχῃ.
Φυλῆς
Ἀθηναΐδος.

И двѣтѣ названия, Καπιτωλείνη и Ἀθηναΐς можемъ да обяснимъ въ свързка съ култа на капитолската тройца: Юпитеръ, Юнона и Палада Атина, на която въ Никополисъ били посветени нѣколко жертвеника а, безъ съмнѣние, и единъ храмъ; боговетѣ на тая тройца били главнитѣ покровители на града и отъ тѣхъ получили названието си неговитѣ части.

Като образецъ отъ надписитѣ, посветени на капитолската тройца, привеждамъ жертвеникъ съ надписъ, произходещъ отъ Никополисъ, прѣнесенъ отпослѣ въ с. Раданово и оттамъ въ Нар. Музей.

20. Този жертвеникъ, 0·82 м. вис., 0·53 м. шир., 0·47 м. деб., има профилувана база и корнизъ; горната му часть е отчупена. Фигура 17.

Фигура 17.

Ἀγαθῇ(ι)τύχῃ(ι)
Διεὶ καὶ Ἥρα(ι) καὶ
Ἀθηνᾶ(ι) ὑπὲρ τῆς τῶν
αὐτοκρατόρων τύ-
χης καὶ διαμονῆς ὑ-
μνωδοὶ πρεσβύτε-
ροι χοροστατοῦντος
Θεαγένου ἐκ τῶν ἰδί-
ων ἀνέστησαν
. . . . [τέχ]νης . . . .

Отъ десетия редъ сѫ изостанали само буквитѣ NHC, които биха могли да се възстановятъ съ думата τέχνης по аналогия на издадения по-долу бр. 71. надписъ отъ Пловдивъ; подиръ думата τέχ[νης] може би е слѣдвало името на еснафа, отъ когото е билъ поставенъ жертвеникътъ (срав. Arch. Epigr. Mitth. XV., стр. 219., 110.).

Както се вижда отъ текста на надписа, жертвеникътъ билъ посветенъ на Зевса, Хера и Атина за щастие и дълголенствие на императоритѣ, които обаче изрично не се поменуватъ. Пожертвуванието било направено отъ единъ хоръ пѣвци, ὑμνωδοὶ πρεσβύτεροι, които, види се, участвували въ култа на императорския домъ; хорътъ се управлявалъ отъ единъ χοροστάτης (срав. *Mommsen,* Roem. Gesch. V. стр. 326. и *Liebenam,* Städteverw, стр. 348.). Въ два други никополски надписа намираме тритѣ божества съ тѣхнитѣ прѣкори: Διὶ Ὀλυμπίῳ καὶ Ἥρᾳ Ζυγίᾳ καὶ Ἀθηνᾷ Πολιάδι (Jireček K. Monatsber, der Berlin. Akad. 1881., стр. 459.). Безъ съмнѣние въ тие надписи Ζεύς Ὀλύμπιος е проста елинизувана замѣна на Iupiter Capitolinus; сѫщо сѫ елинизувани, заедно съ тѣхнитѣ прѣкори и останалитѣ двѣ богини, нѣщо съвсѣмъ естествено при гръцкия характеръ на Никополисъ. Докато олимпийскиятъ Зевсъ се изобразявалъ седещъ на прѣстолъ съ фигура на Побѣдата (Νίκη) въ десната рѫка, и съ жезълъ въ лѣвата, наиваемъ Zeus Nikephoros, капитолскиятъ се изобразявалъ правъ или седещъ, обаче съ жезълъ въ лѣвата и съ *молния* въ десната рѫка, като Ζεὺς Κεραύνιος, т. е Зевсъ гръмовержецъ. (*Roscher,* Lexicon der Griech. und roem. Mythologie II., 1. Iuppiter.). Култътъ на

този Зевсъ е засвидѣтелствуванъ съ единъ оброченъ надписъ на жертвеникъ, намѣренъ въ Никополисъ, сега въ Нар. Музей (срв. Arch. Epigr. Mitth. X. стр. 242., 7.).

21. Този жертвеникъ има 0·72 м. вис., 0·57 м. шир. и деб. (фиг. 18).

[Ἀγαθ]ῇ τύχῃ.
Διὶ Κεραυνίῳ
εὐχαριστοῦσα
ἡ πόλις ἀνέστησεν
πρὸ ιβ' Κ(αλανδῶν) Αὐγουστῶν
Μαξίμῳ κὲ Πατέρνῳ ὑπ(άτοις).

Фигура 18.

Жертвеникътъ билъ посветенъ на Зевса гръмовержеца отъ градъ Никополисъ въ консулството на Максима и Патерна, слѣдователно въ 233. год. слѣдъ Хр. (глед. *Klein,* Fasti. Consulares. стр. 110.) Въ какво приблизително подобие се изобразявала капитолската тройца, можемъ да си прѣдставимъ отъ единъ барелиефъ, намѣренъ въ Никополисъ и оттамъ прѣнесенъ въ с. *Яларе,* въ който обаче покрай тритѣ божества: Зевсъ, Хера и Атина намираме още Хермеса и Херакла. Фигура 19.

22. Този барелиефъ, изваянъ на плоча отъ варовикъ 1·50 м. д., 1·15 м. вис., 0·30 м. д., е ограденъ съ профилувана рамка; десната страна на плочата е отчупена. Барелиефътъ изобразява петьтѣхъ божества, наредени като статуи върху една подставка, всички en face. Всрѣдъ групата стои главниятъ богъ *Зевсъ,*[1]) босоногъ, малко разкраченъ на десно; мантията му — химатионъ — наметната прѣзъ лѣвото рамо, оставя грѫдитѣ голи, като покрива тѣлото отъ бедрата надолу: богътъ държи въ лѣвата рѫка, която е издигната, дългъ жезълъ, а въ десната, която е спусната, жертвена паница върху единъ четвеространенъ жертвеникъ, на който гори огънь; прѣдъ жертвеника стои орелъ съ отворени крила. За сравнение може да ни послужи тукъ и бронзовата фигура на Зевса, 82 милим. вис., намѣрена въ сѫщото село Яларе. Атрибутитѣ, които държалъ богътъ въ рѫцѣтѣ си, сѫ изгубени. Стилътъ на фигурата е доста добъръ. Фигура 20.

На лѣво отъ Зевса стои *Хера,* съ було на главата, облѣчена въ дългъ хитонъ, който е подгънатъ и прѣпасанъ на кръста и съ мантия,

[1]) Глед. Сби. XVI.—XVII., стр. 52. сл.

наметната отгорѣ. Богинята държи въ лѣвата ржка жезълъ, а въ десната — жертвена паница върху четвеространенъ жертвеникъ, на който гори огънь. На десно отъ Зевса е поставена фигурата на *Палада Атина,*

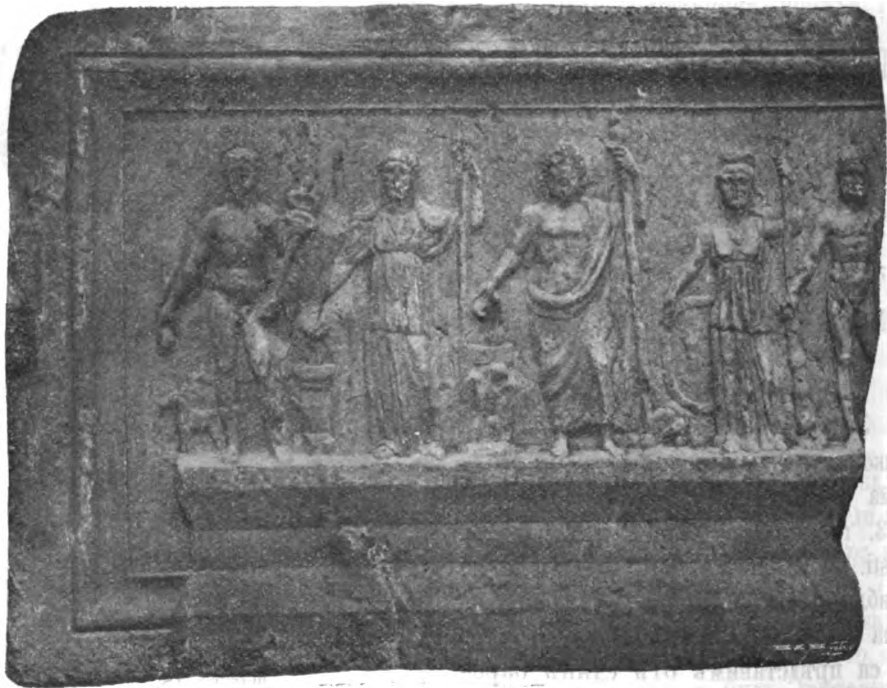

Фигура 19.

съ шлемъ на главата; облѣклото ѝ е сходно съ онова на Хера, съ тая разлика само, че гърдитѣ ѝ покрива егидата, украсена съ глава на медуза въ срѣдата. Богинята държи въ лѣвата ржка дълго копие, а въ десната кржглестъ щитъ, опрѣнъ ó земи. Крайнитѣ двѣ божества сж: отъ лѣво *Хермесъ* правъ, голъ, съ лице юношеско, облѣченъ само съ една хламида, увиснала отъ лѣвото му рамо; той държи въ лѣвата ржка своя жезълъ — caduceus, въ десната — кисията; на лѣво до краката му, обути въ обувки, е изобразенъ овенъ, обърнатъ на лѣво. А отъ десно като послѣденъ е изобразенъ *Хераклесъ* правъ, голъ, брадатъ; съ десната си ржка държи кривакъ, опрѣнъ на земята, а съ лѣвата, която е отчупена, е държалъ вѣроятно обикновения неговъ атрибутъ — лъвската кожа.

Фигура 20.

Съ туй ние прѣминаваме къмъ *паметницитѣ на религиозния култъ*, които ни поучаватъ за вѣрванията на никополитянитѣ, макаръ и само частично. Между тия паметници, освѣнъ приведенитѣ

по-горѣ свещени надписи, намираме нѣколко скулптурни произведения, цѣнни и не по-малко интересни отъ надписитѣ. Между тѣзи скулптури първенство заслужва едно торсо отъ мраморна статуя на крилатия *Еросъ*, прѣлестно произведение на гръко-римската скулптура, отъ първата половина на II-ро стол. сл. Хр.

23. Торсото заедно съ подставката или стола, има 1·37 м. височина. Главата, лѣвото крило и двѣтѣ ръцѣ сѫ отчупени. Фигура 21. Композицията на Никополския Еросъ, безъ друго подражание на единъ гръцки оригиналъ, почти се схожда съ извѣстнитѣ до сега типове на сѫщия сюжетъ (срв. *Roscher*, Lexicon der griech. und roem. Mythologie I, стр. 1359. и *Baumeister*, Denkmäler des klass. Alterthums I, 496 сл.) И нашиятъ Еросъ е изобразенъ въ подобие на цвѣтущъ младенецъ, голъ, правъ; малко разкраченъ напрѣдъ съ десния си кракъ, той се облѣга слабо съ десното бедро на дървенъ пънь (глед. фотот. таблица бр. 3.; въ тая монета Еросъ се опира о дървенъ пънь съ лѣвия си лакътъ). Еросъ е държалъ въ лѣвата ръка лъкъ и въ десната вѣроятно стрѣла, която билъ извадилъ отъ тула, изправенъ до дървения пънь. Култътъ на Ероса въ Никополисъ е доказанъ и отъ монетитѣ на града. Една монета отъ Каракала изобразява крилатия Еросъ правъ, обърнатъ на лѣво, съ запаленъ факелъ (главня) въ лѣвицата (*Pick*, I., 414.). Крилатиятъ Еросъ бива изобразенъ заедно съ Венера или Афродита (*Pick*, op. c. 339., глед. и фотот. табл. бр. 6.), но много по-често се срѣща Еросъ въ монетитѣ

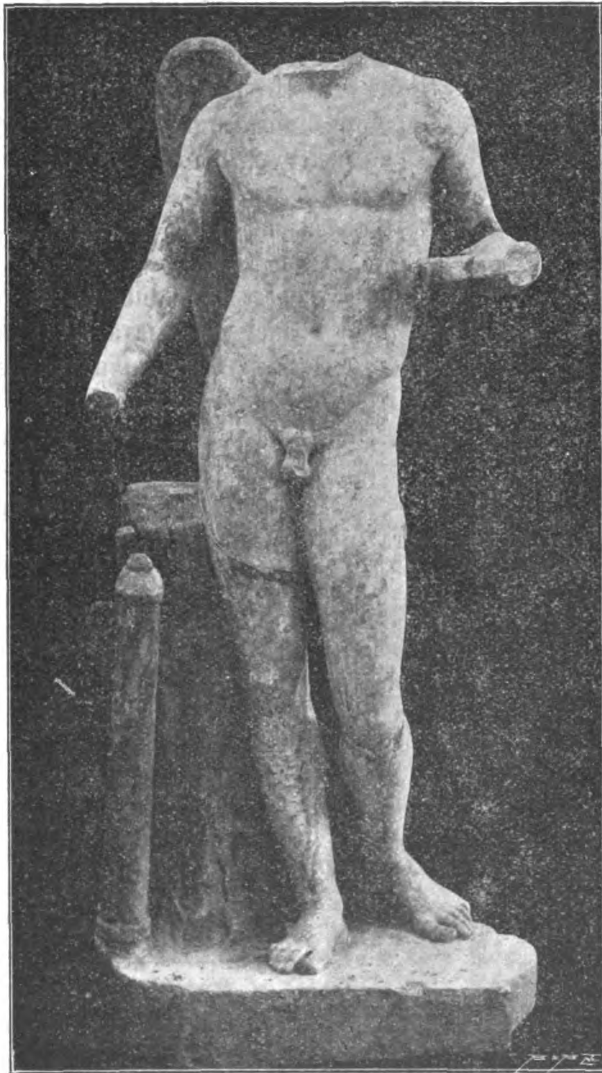

Фигура 21.

на сжщия градъ като богъ на смъртьта или на съня — Thanatos или Hypnos, охарактеризуванъ съ главня, на която запаленията край опира ó земи, за да угаси главнята; нѣколко монети го изобразяватъ заспалъ на лъвска кожа.

Фигура 22.

Една бронзова фигурина, що изобразява крилатъ Еросъ, била намѣрена въ землището на с. *Хотница*, Търновско. Фигурината, 95 милим. вис., прѣдставя Ероса правъ, съ глава овѣнчана; отъ шията му виси единъ видъ огърлица, а бедрата му овива кратка платнена драперия. По своя стилъ тая фигурина стои малко подолу отъ Яларската фигурина на Зевса. Фигура 22.

24. Единъ мраморенъ барелиефъ 0·22 м. вис., 0·12 м. шир. изобразява извѣстния типъ на *Хермеса* (фигура 23.) голъ, правъ, съ жезъла caduceus; въ лѣвата ржка, отъ която виси мантията, наметната прѣзъ лѣвото рамо вмѣсто типичната кисия въ десната ржка, богътъ държи вѣроятно жертвена паница надъ единъ четвеространенъ жертвеникъ. Макаръ изпочупенъ, този барелиефъ е твърдѣ важенъ заради надписа, който е добрѣ запазенъ и се чете на рамката подъ релиефа:

Фигура 23.

ΔΟΡΖΑϹ ΕΥΧΗ
Ν

Личното име на пожертвователя Δόρζας е тракийско; то ни е извѣстно още само отъ единъ латински надписъ въ формата Dorses (C. J. L. VI., 3209).; отъ сжщия корень сж произведени сложнитѣ имена Δορζένθης и Δορζίνθης, за които срв. *Tomaschek,* Die alten Thraker II, 2 стр. 34.—35.

25. Отломъкъ отъ колонка 0·26 м. вис., 0·21 м. диам., съ барелиефъ на *Немеса* (фигура 24.). Релиефътъ изобразява Немеса права, en face, съ кждрава коса; тя е облѣчена въ дългъ хитонъ, прѣпасанъ на кръста, и химатионъ, наметнатъ прѣзъ лѣвото рамо и увисналъ отъ лѣвата ржка, която държи прѫчка (аршинъ); въ десната ржка, която е отчупена, богинята ще да е държала везни, които липсуватъ, тъй като долната часть отъ релиефа е отчупена. Съ

сѫщитѣ атрибути прѣдставя Немеса барелиефътъ отъ с. Дебели-Лакъ, Радомирско, издаденъ въ *Сбм.* XVI.—XVII стр. 96.

26. Между тие фигурални паметници отъ Никополисъ може да се зачисли най-малкиятъ отъ извѣстнитѣ досега релиефи изъ България, съ изображение на Concordia, намѣренъ между селата Бутово и Никюпъ. Плочицата е само 60 милим. вис., 50 милим. шир. и 10 милим. деб. Богиня на съгласието — Конкордия е изобразена права, на лѣво, облѣчена въ дългъ хитонъ и химатионъ, на който единиятъ край въ дипли се отпуска отъ лѣвото ѝ рамо подобно, както въ прѣдходния релиефъ на Немеса. Богинята държи въ лѣвата рѫка рога на изобилието (cornu abundantiae), въ десната вѣроятно жертвена паница надъ единъ жертвеникъ, които обаче не личатъ ясно. Фигура 25. възпроизвежда въ естествена величина единствения този релиефъ на Конкордия отъ България.

Фигура 24.

Фигура 25.

27. Отъ Никополисъ произхожда бронзова глава отъ фигурината на младъ *Сатиръ*, 60 милим. висока, намѣрена отъ единъ селянинъ въ с. Ресенъ до Никюпъ. Главата е овѣнчана съ вѣнецъ отъ листа, всрѣдъ които надъ челото се вижда топчесто зърно. Лицето на Сатира, който опоенъ съ вино, навежда главата си, е твърдѣ изразително; стилътъ на главата е хубавъ. Фигура 26. Сатиритѣ принадлежатъ между веселата дружина на Диониса или Бахуса; за неговия култъ въ Тракия изобщо и въ Никополисъ частно вж. *Сбм.* XVI.—XVII. стр. 78. сл.

28. Безъ съмнѣние малоазийскитѣ колонисти отъ Витиния сѫ прѣсадили и разпространили въ Никополисъ култа на *Priapos,* демонъ на плодородието и на вѣчно прѣвъзраждающата сила на земната природа; неговиятъ типъ се срѣща въ никополскитѣ монети вече въ врѣмето на Септими Севера и Юлия Домна. Една бронзова монета отъ тая императрица изобразява Приапа правъ, брадатъ, овѣнчанъ съ вѣнецъ отъ бръшлянъ и съ обувки на нозѣтѣ; той е облѣченъ въ дългъ хитонъ, отпрѣдъ раз-

поренъ и държи двата му края сбрани и вдигнати дори до грждитѣ така, че коремътъ и краката се виждатъ голи, заедно съ голѣмия му phallus. На земята на лѣво отъ бога е поставена кошница съ овошки, на десно купчина класове (Pick, I., стр. 391.; единъ хубавъ екземпляръ притежава и нумизматичната сбирка на Нар. Музей въ София; екземплярътъ е изобразенъ въ фототип. таблица, бр. 4.). Малкитѣ бронзови монети отъ Каракала, Домна и Елагабала прѣдставятъ Приапа правъ, обърнатъ на лѣво, какъ съ лѣвата ржка високо вдига скута на хитона, а съ десната посочва голѣмия си phallus (глед. фотот. табл. бр. 1. Pick, I., — стр. 379. и 502.). Въ такъво подобие прѣдставя Приапа новонамѣреното мраморно торсо 0·50 м. вис. — Фигура 27. Богътъ придържа съ десната си ржка хитона, който му пада отъ лѣвото рамо и съ лѣвата ржка държи вдигнатия скутъ, напълненъ съ овошки, които обаче не личатъ ясно; една овошка държи Приапъ съ първитѣ два пръста на лѣвата ржка.

Фигура 26.

29. Другъ източенъ култъ въ Никополисъ е билъ оня на *Serapis*, който отъ египетския градъ Александрия въ врѣмето на Птоломеовцитѣ се разпространилъ изпърво по грѫцкитѣ градове и области край Срѣдиземното море, а по-късно въ провинциитѣ на римската империя (*Preller*, Roemische Mythologie, стр. 373). Сераписъ се отъждествявалъ ту съ египетския Озирисъ, ту съ грѫцкитѣ богове Плутонъ, Асклепи и Зевсъ. Въ свързка съ култа на този египетски богъ, засвидѣтелствуванъ отъ нѣколко монетни типове на Никополисъ, може да се обясни откритиятъ фрагментъ отъ барелиефъ съ образа на рѣчния богъ Нилъ. Барелиефътъ има 0·36 м. деб. и е изработенъ отъ чистъ мраморъ. Фигура 28.

Фигура 27.

Рѣчниятъ богъ Нилъ е изобразенъ въ подобие на мжжъ съ кждрава коса и брада, полулегналъ на скала; той е облѣченъ съ химатионъ, който покрива само долната часть отъ тѣлото му и е наметнатъ прѣзъ лѣвото рамо така, че грждитѣ остаятъ голи. Богътъ се облѣга съ лѣвата

си ржка на повалена вржчва (урна), изъ която се излива вода, а въ дес-ната, която е издигната, държи тръсть; въ подобенъ типъ и съ сжщитѣ атрибути биватъ изобразени въ тракомизийскитѣ монети рѣчнитѣ богове Hebros (Марица, въ монетитѣ на Филипополисъ), Strymon (Струма, въ

Фигура 28.

монетитѣ на Павталия), Oescus (Искъръ, въ монетитѣ на Сердика) и Istrus (въ монетитѣ на Никополисъ, глед. фотот. табл. бр. 11.).

На десно отъ рѣчния богъ сж изобразени класове като символъ на плодородието и на лѣво прѣдъ него *Тритонъ* съ весло отъ ладия — символъ на плавателностьта на рѣката — и съ рибя опашка; прѣдъ скалата единъ крокодилъ, обърнатъ на десно, гълта водата, що се лѣе изъ вржчвата. (Сравни типа на Нилъ въ монетитѣ на Адриана, описани отъ *Cohen,* Médailles impériales, стр. 188. сл.; въ монетитѣ на гр. Александрия въ Египетъ, описани отъ *Mionnet,* Déscription des médailles antiques grecques, Supplem. t. IX. стр. 50. сл. — *Roscher,* Lexicon III. статията Neilus). Отъ сюжета на този барелиефъ може да се заключи, че съ него е билъ украсенъ фризътъ или друга съотвѣтна часть на едно светилище или храмъ, посветенъ на Сераписа въ античния Никополисъ.

По хубавата си изработка този барелиефъ почти се приближава до описаното по-горѣ торсо на Ероса.

Остава да опишемъ *надгробнитѣ паметници,* съ които никополитянитѣ увѣковѣчили скжпата паметь на любимитѣ си покойници, отъ които мнозина, като пришелци и прѣселенци отъ чужбина, далече отъ родната си

татковина, намѣрили вѣчния покой тукъ, всрѣдъ тракийската Мизия. Както видѣхме въ приведенитѣ по-горѣ надписи, една часть отъ населението е била тракийска и вѣроятно въ свързка съ това можемъ да обяснимъ онѣзи многобройни могили, които тъй гѫсто се редятъ по възвишенията на сѣверъ и западъ отъ Никополисъ, гдѣто е билъ некрополътъ на никополитянитѣ; може би, че една часть отъ тия могили сѫ тракийски, още отъ прѣдримското тракийско заселище, върху което билъ основанъ Никополисъ, а други отъ римско врѣме; извѣстно е, че римлянитѣ приели отъ тракийцитѣ обичая, да насипватъ могили на своитѣ умрѣли; това потвърждаватъ и нѣколко надгробни паметници, изкопани въ нѣкои отъ тия могили до Никополисъ; разбира се, че на тѣзи въпроси могатъ да отговорятъ най-положително само понататъшнитѣ разкопки и подробни изслѣдвания на тѣзи могили.[1]) Освѣнъ това нѣколко гробове сѫ били открити и на изтокъ отъ градището. Между най-интереснитѣ отъ тия надгробни паметници, както по формата си, така и по съдържанието на издълбания въ него надписъ, принадлежи паметникътъ, описанъ подъ слѣдния брой.

Фигура 29.

30. Паметникътъ, издѣланъ отъ хотнишкия камъкъ, се състои отъ четвеространна подставка, съ профилуванъ сокълъ и корнизъ, украсенъ въ двата ѫгъла съ акротерна; подставката е 1·97 м. вис., 0·84 м. шир., 0·64 м. деб. Върху нея се издига осмостѣнна пирамидка 0·70 м. вис. Фигура 29.

Тая форма надгробни паметници е извѣстна въ България само отъ Никюпъ; дали се срѣща другадѣ, не ми е извѣстно; въ литературата, съ която разполагамъ, не се намиратъ.

Гръцкиятъ надписъ на този паметникъ, доста добрѣ запазенъ, съдържа 13 реда; буквитѣ сѫ 45 милим. вис., освѣнъ въ послѣднитѣ два реда.

---

[1]) *Kanitz*, Donaubulgarien I стр. 183. описва единъ грамаденъ саркофагъ, който открилъ на западната страна на градището въ некропола на Никополисъ. — Единъ редъ уединени могили се издигатъ отъ стария Никюпъ къмъ селата Ибричево и Дичинъ, по линията на римския водопроводъ, съграденъ въ подземенъ каналъ, съ който била доведена вода отъ единъ изворъ до с. Мусина; вж. *Шкорпилъ Х. К.*, Могили, стр. 157.

Θεοῖς Καταχθονείοις·
Αὐρ(ηλίῳ) Σαβαστιανῷ ἱππο-
ιατρῷ καὶ Αὐρ(ηλίᾳ) Σαβίνᾳ, ἡ
καὶ Νήνης, Αὐ(ρηλία) Σαβῖνα
μήτηρ ζῶσα τοῖς τεκν-
οις μνήμις χάριν ἔθη-
κεν· μετὰ δὲ τὴν ταφὴν
τούτων εἴ τις εἰς τὸν
τόπον ἴδι(ο)ν νεκρὸν θή-
σι, δώσι ἰς τὸ τάμιον δηνάρια διςχίλια πεντακόσια
καὶ ἅμα τῇ πόλι δηνάρια διςχίλια πεντακόσια.
Χαίροις παρο-
δῖτα.

Паметникътъ билъ издигнатъ върху гроба на ветеринарния лѣкарь — ἱππoίατρος (буквално прѣведено значи конски лѣкарь), на име Аврели Сабастианъ, и сестра му Аврелия Сабина, отъ майка имъ Аврелия Сабина. Тракийското женско име Νήνη е име галено; другата му форма е Νάνα и значи мома, дѣва; то се срѣща въ нѣколко надписа като прѣкоръ на дѣвствената богиня Артемида (срав. *Pape,* Woerterbuch der griechischen Eigennamen; други варианти отъ това име изброява *Kretschmer,* Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, стр. 341.–342.).

Надписътъ прѣдставя интересенъ приносъ къмъ историята на ветеринарното дѣло въ стария вѣкъ; за лѣкуването на животнитѣ въ особени болници (veterinarium) се грижели лѣкари — veterinarii, отъ които се поменуватъ въ надписитѣ, макаръ не дотамъ често, конски лѣкари = ἱππoίατροι, или ἱππικοὶ ἰατροί (срв. Corpus Inscr. Graec. 5117. и 1953., и *Mommsen,* Roemische Staatsverwaltung, V., 556.—557.); длъжностьта военни ветеринари изпълнявали обикновено волноотпущеницитѣ (liberti).

Подъ страхъ на парична глоба, надписътъ запрѣщава погрѣбение на нѣкой другъ въ сѫщия гробъ и опрѣдѣля размѣра на паричната глоба: нарушительтъ ще внесе εἰς τὸ τάμιον (вм. ταμεῖον или ταμίειον), т. е. въ съкровището 2500 римски сребърни денара и заедно ще плати на града пакъ 2500 денара.

Аналогични формули, които понѣкога покрай заплаха съ парична глоба, съдържатъ проклятие на онѣзи, които биха посмѣяли да отворятъ, оберать или осквернятъ единъ гробъ, съдържатъ особено надгробнитѣ надписи отъ Тракия, Македония и Мала Азия (за Тракия срв. *Dumont-Homolle,* 74z²., 76²., 111.a; *Reinach,* Épigraphie grecque стр. 429.); вижда се, че обири на гробове и могили, тъй нарѣченитѣ τυμβωρυχίαι, ще да се случвали въ тия страни доста начесто; по тая причина много гробници и могили, които сега се разкопаватъ, се намиратъ празни, защото били обирани вече въ стария вѣкъ.

Най-сетнѣ заслужватъ внимание езиковитѣ неправилности и правописътъ на надписа: μνῆμῖς вмѣсто μνῆμης; ἴδιν вм. ἴδιον тукъ е поставено вм. обикновоното ἕτερον; θῆσι вм. θήσει, δῶσῖ вм. δώσει, ἰς вм. εἰς, πόλῖ вм. πόλει. (За езиковитѣ неправилности въ тракомизийскитѣ надписи срв. *Dumont-Homolle,* стр. 490. сл.).

31. Надгробенъ паметникъ 1·68 м. вис., 0·80 м. шир., 0·80 м. деб., по формата си подобенъ на прѣдходния; пирамидата, десната страна, както и сокълътъ му сѫ отчупени; намѣренъ въ една *могила* на изтокъ отъ стария Никюпъ. Фигура 30. Лицето на камъка съдържа 13 реда гръцки надписъ:

Фигура 30.

Θ(εοῖς) [Κ](αταχθονίοις).
Γ(άϊος) Κορνήλιος Ἰοῦ[στος?]
Νεικομηδεύς, ζῶν
καὶ φρονῶν τὴν [πυραμί-?)]
δαν σὺν τῷ ὑποκ(ειμένῳ)
γράδῳ ἑαυτῷ κα[ὶ τῷ ἀ-]
δελφῷ ἑαυτοῦ [Κορ-]
νηλίῳ Πωλλίω[νι, ζήσαν-]
τι ἔτη ξ´ καὶ τῇ . . . [ἑαυ-]
τοῦ Οὐαλερίᾳ [ζησάσῃ ἔτη . . .]
καὶ Κορνηλίᾳ . . . [τῇ]
τῇ συνβίῳ ζώ[σῃ καὶ φρονούσῃ.
Χαῖρε πα[ροδεῖτα].

Поменатиятъ въ надписа покойникъ Гай Корнели Юстъ билъ родомъ отъ витинския градъ Никомедия въ Мала Азия (срв. по-горѣ стр. 26.). Дали въ 4-я и началото на 5-я редъ е вѣрно допълнението πυραμίδαν (вмѣсто правилната форма πυραμίδα), което отговаря на формата на паметника, не е сигурно.

32. Надгробенъ паметникъ 2·70 м. вис., 0·80 м. шир., 0·75 м. деб.; по формата си подобенъ на двата прѣдходни паметника; върхътъ на пирамидата и лѣвата страна на паметника, заедно съ неговия сокълъ, сѫ отчупени. Акротериитѣ на двата ѫгъла на корниза сѫ замѣстени съ лъвски фигури; отъ тѣхъ е запазена само оная отъ десната страна. Фигура 31.

Надписътъ, който принадлежи къмъ малкото *латински* надписи на античния Никополисъ, съдържа слѣднитѣ осемь реда:

D(is) M(anibus).
Memoriae
T. Lib. Sote-
[rich]o C. Jul(ius) Sa-
5 [turninus?] d(ispensator) p(ecuniae) p(ublicae)
. . . .
fra-
[tri piissimo].

Фигура 81.

Възстановката на текста въ този отломъченъ надписъ не е сигурна. Ако е вѣрно четенето на съкращенията въ петия редъ, намираме въ надписа свѣдѣние за d(ispensator) p(ecuniae) p(ublicae), сиречь помощникъ или счетоводитель въ съкровището (δημόσια χρήματα) на градъ Никополисъ (срв. *Liebenam,* Staedteverwaltung стр. 298.). Споредъ мнѣнието на проф. Домашевски е възможно и четенето di(spensatoris) p(ublici) p(ortorii) [vicarius]; въ такъвъ случай надписътъ споменува чиновникъ въ управленето на държавнитѣ мита въ Мизия, за които вж. по-долу надписа бр. 51. и стр. 755.

33. Надгробенъ паметникъ 1·80 м. вис., 0·80 м. шир. и деб., подобенъ по формата си на прѣдходнитѣ· Фигура 32.

Θ(εοῖς)[Κ(αταχθονίοις)].
Ἡρακλιανὸ[ς καὶ]
Οὐαλερία τῷ γ[άμβρῳ]
Ἀσκληπιάδῃ Δι. . . . .
ζ(ήσαντι) ἔ)τη) ν′ τὸν βωμὸν
ἀνέστησαν.

Фигура 32.

Този паметникъ е изкопанъ въ една нива на истокъ отъ акацпевата горичка, насадена на сѣверъ отъ стария Никюпъ.

34. Отломъкъ отъ надгробенъ паметникъ отъ сжщата форма 1·60 м. вис. Отъ надписа слабо личатъ буквитѣ отъ първитѣ три реда:

D M
EXB/////NN
AT . . . . .

35. Архитравъ отъ полукржглестъ надгробенъ паметникъ 3·30 м. дългъ, 0·83 м. вис., 0·62 м. деб., диаметърътъ има 1·95 м. Намѣренъ въ развалинитѣ на една гробница, на изтокъ отъ стѣнитѣ на стария Никюпъ. Гробътъ, отварянъ вече въ по-старо врѣме, 2·38 м. дългъ, 1·85 шир., 1·35 дълбокъ, билъ ограденъ съ каменни плочи. Двата края на архитрава сж отчупени; фигура 33. На прѣдната страна на архитрава е издълбанъ грьцки надписъ; буквитѣ сж 8 см. вис. Началото на надписа липсува. Сравни по-горѣ стр. 727.

Фигура 33.

. . . . . . Ὀνησίων Διομήδου ἀγορανομήσας καὶ εἰ(ρηναρχήσας)
[τῇ ἑαυτοῦ] συνβίῳ Καλειχρατείᾳ Μαρκειανοῦ φιλότειμος
αὐτοῖς μνείας χάριν τοῦτο ἔργον.

Въ развалинитѣ на сжщата гробница се намѣрилъ отломъкъ отъ колона 0·57 м. диам.; архитравътъ навѣрно е почивалъ върху колони и цѣлиятъ надгробенъ паметникъ ще да е ималъ форма на полукржгла сграда.

36. Архитравъ отъ сжщата форма, 2 м. въ диаметъръ, 0·67 м. вис., 0·68 м. деб. съ два реда латински надписъ; буквитѣ въ първия редъ 9 см., въ втория 8 см. вис., иматъ хубави и елегантни чърти.

MARCIA MARCI DEMETRIANO CARISS CONIVNX
DESVOSIBIETFILIS COMMVNISMEMORIAMETSTVASPOSVIT

Marcia Marci Demetriano cariss(imo) coniunx/ de suo sibi et fili(is) communis memoriam et statuas posuit. Формата coniunx е турена вм. обикновената coniux; прилагателната communis може да се отнася до fili(i)s и е турено вм. communibus; то би могло да се отнесе до memoriam, но въ такъвъ случай трѣбвало би да се чете communem; впрочемъ извѣстно е, че подобни погрѣшки се срѣщатъ въ надписитѣ, особено и провинцитѣ, твърдѣ често. Паметникътъ е изкопанъ въ една нива на изтокъ отъ стария Никюпъ.

37. Архитравъ отъ сѫщата форма, 1·60 м. д., 0·50 м. вис. и деб.

ITVSCRVIVOSVOPIVLIAEDOMET
IAIITVSCO//////SVAEKARISS///////

. . . . itus c(ivis) R(omanus) vivo suo p(osuit) Iuliæ Dometiæ [m]a[r]itus co[niugi] suæ kariss[imæ].

Срв. Arch. Epigr. Mitth. XVII. стр. 182. Намѣренъ въ сѫщата мѣстность, както прѣдходниятъ паметникъ.

38. Долна часть отъ четвероstраненъ камъкъ 1. м. вис., 0·60 м. шир. и деб., съ профилувана база. Отъ упазената часть отъ надписа не може да се заключи съ пълна положителность, дали камъкътъ е надгробенъ или оброченъ; споредъ думитѣ . . Σαβείνου . . . . ἐκ ληστηρίου . . . . σωτηρίας този камъкъ може да се опрѣдѣли като оброченъ, поставенъ, може би, отъ поменатия въ надписа Сабинъ като благодарность на нѣкои богъ за избавление отъ рѫцѣ на разбойници — ἐκ ληστηρίου. Паметникътъ билъ намѣренъ въ некропола на сѣверъ отъ стария Никюпъ. (Срв. Arch. Epigr. Mitth. XVII. 182., 29.). Фигура 34.

Фигура 34.

Фигура 35.
Глинено кандило отъ Никополисъ.[1])

[1]) Това кандило отъ печена глина е 85 милим. дълго, 96 милим. шир., 20 милим. дебело. Горната му страна е украсена съ простъ, геометриченъ орнаментъ; срѣдната ѝ часть е вдлъбната и има отворъ за наливане масло въ кандилото. На горната обиколка на кандилото се намира кратка завита дръжка и петь отвора за влагане на фитили; споредъ това то е polymyxos, т. е. кандило съ много фитили. Най-обикновени сѫ кандила съ по единъ фитилъ (monomyxos), но има и кандила за два, три и повече фитила (dimyxos, trimyxos, polymyxos). На дъното на кандилцата често има надписъ, който съдържа обикновено името на грънчаря въ род. падежъ. Горната страна на кандилата често бива украсена съ релиефни изображения по нѣкога даже художествени, които прѣдставятъ митологични сюжети, фигури на богове, разни животни, сцени отъ домашния и военеnъ животъ, гладиаторски борби, ладии съ опнати платна, цвѣтя и други украси растителни и геометрични. Новогодишнитѣ кандила, подарявани по случай на нова година, носятъ и надписъ, който съдържа благопожелание, обикновено изказано съ думитѣ: ANNO NOVO FAVSTVM FELIX TIBI. Глиненитѣ кандила сѫ едни отъ най-интереснитѣ издѣлия на античната керамика. Освѣнъ глинени кандила се употрѣбяли и бронзови. Срав. *Guhl и. Koner*, Leben der Griechen und Roemer, 6-то изд. стр. 705 сл.

Съ това завършвамъ описанието на епиграфскитѣ, фигурални и архитектонични паметници, открити въ стария Никюпъ. Паметницитѣ отъ послѣднитѣ двѣ групи можемъ да си прѣдставимъ по-нагледно и да разберемъ по-ясно тѣхното значение въ свързка съ онѣзи монетни типове на градъ Никополисъ, които изобразватъ тие паметници или косвено се отнасятъ къмъ тѣхъ. Съ тая именно цѣль съставихъ отъ *по-характеристичнитѣ монетни типове на Никополисъ фототипичната таблица,* приложена къмъ тая статия. Всичкитѣ възпроизведени въ нея монети сѫ бронзови; отъ всѣка монета е изобразенъ само типътъ на опакото, съ изключение оная подъ бр. 2.; монетата бр. 2 е кована въ *Маркиянополисъ,* бр. 10. въ *Филипополисъ,* а оная бр. 13 въ *Томисъ* (сега Кюстенджа); и двѣтѣ сѫ помѣстени въ таблицата за сравнителното обяснение на съотвѣтнитѣ никополски типове и паметници. Всичкитѣ монети сѫ възпроизведени въ оригинална голѣмина; тѣхнитѣ оригинали освѣнъ броеве 8. и 10. притежава Нар. Музей въ София.

Въ настоящия обяснителенъ текстъ сѫ описани и лицето и опакото на всѣка монета, изобразена на таблицата.

А. Митологични типове.

I. AY KAI Λ AY KOMOΔOC. Бюстътъ на *Комода,* съ кѫдрава коса, облѣченъ въ броня, обърнатъ на десно.

HΓ KAIK MATEPNOY MAPKIA NOΠOΛEITΩN. Зевсъ голъ, правъ, обърнатъ на лѣво, държи въ десната си рѫка жертвена паница, а съ лѣвата се опира о дългъ жезълъ; на лѣвото му рамо е нахметната мантия, увиснала надолу.

Обр. 2., къмъ стр. 714. и 729.

Освѣнъ тая монета съ името на тракийския легатъ Цецили Матернъ, притежава Нар. Музей още единъ екземпларъ отъ сѫщия императоръ и сѫщия легатъ, обаче съ типа на Apollo Lykeius, за когото срав. Сбм. XVI.—XVII. стр. 73.—74., фиг. 39.

II. AYT K M AYP ANTΩNINOC. Бюстътъ на *Елагабала,* овѣнчанъ съ лавровъ вѣнецъ и облѣченъ съ мантия, обърнатъ на десно.

NIKOΠOΛITΩN ΠPOC ICTPO около типа, а въ отсѣка подъ типа N. Брадатиятъ *Приапъ,* правъ, обърнатъ на лѣво, държи въ десната рѫка, която е протегната напрѣдъ, жертвена паница, а съ лѣвата разгръща политѣ на дългия си хитонъ, за да се види неговиятъ phallus; скутътъ надъ phallus-а е напълненъ съ овошки.

Обр. 2., къмъ стр. 733.—734.

III. ΙΟΥΛΙΑ ΔΟΜΝΑ CEBAC. Бюстътъ на императрица *Юлия Домна,* обърнатъ на десно.

ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥΝΙΚΟΠΟΛΙΤ около типа, а въ отсѣка подъ него ΠΡΟC ΙCΤΡΟΝ. Брадатиятъ *Приапъ,* правъ en face, съ бръшляновъ вѣнецъ на главата, разгръща съ двѣтѣ ржцѣ разпорения отпрѣдъ хитонъ, за да се вижда неговиятъ phallus; на лѣво отъ Приапа е поставена кошница съ овошки, а на десно отъ него стърчи купчина класове.

Обр. 4., къмъ стр. 733.—734.

IV. ΙΟΥΛΙΑ ΔΟΜΝΑ CEBAC. Бюстътъ на императрицата *Юлия Домна,* обърнатъ на десно.

ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤ около типа, а въ отсѣка подъ него ΠΡΟC Ι. Срамежливата *Афродита,* въ поза на Капитолската, права, en face; на лѣво до нея стои фигурка на крилатия *Еросъ.*

Обр. 6., къмъ стр. 731.—732.

V. Μ ΑΥΡ ΚΑΙ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Юношеска глава на Каракала Цезаръ, обърнатъ на десно.

Отлѣво на типа ΝΙΚΟΠΟΛΕΙΤΩΝ, отдесно ΠΡΟCΙCΤ. Крилатиятъ *Еросъ,* правъ, en face, голъ, се опира съ лѣвата ржка о дървенъ пънь, а десната е положена на грждитѣ; косата му е кждрава, нозетѣ кръстосани.

Обр. 3., къмъ стр. 731.—732.

VI. Μ ΟΠΠΕΛΛΙ ΔΙΑΔΟΥΜΕΝΙΑΝΟC ΚΑΙ. Бюстъ на *Диядумениява,* съ глава юношеска, облѣченъ съ мантия, обърнатъ на десно.

ΥΠ CΤΑ ΛΟΝΓΙΝΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟC ΙCΤΡ. *Сераписъ* брадатъ, съ modius на главата, стои обърнатъ на лѣво; той е облѣченъ съ химатиона (мантия), намѣтнатъ прѣзъ лѣвото рамо така, че грждитѣ остаятъ голи; единиятъ край на мантията увисналъ отъ лѣвата му ржка, въ която държи напрѣко дългъ жезълъ; десната му ржка е издигната.

Обр. 5., къмъ стр.

Modius, гръцки κάλαϑος, била кошница, плетена отъ тръсть или върбени пръчки; за нейното употрѣбление срав. Сбм. XVI.—XVII., стр 94. бѣл. 1. Съ modius на главата най-често е охарактеризуванъ Сераписъ, а освѣнъ него божествата на плодородието, като Адъ или Плутонъ, Деметра, Кибела, Фортуна и други.

VII. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟϹ. Бюстътъ на *Елагабала* императоръ, облѣченъ въ мантия и броня обърнатъ на десно.

ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟ около типа, а въ отсѣка подъ типа ΕΙΣΤΡΩ. *Панъ* брадатъ, охарактеризуванъ съ кози рога и кози крака, правъ, гледа на десно: съ лѣвия кракъ тжпчи пантерата, която гърбомъ се търкаля на земя; той държи въ лѣвата си ржка кратка овчарска гега (pedum); отъ лѣвото му рамо виси сърнешката кожа (nebris).

Обр. 7., къмъ стр. 733., бр. 27.

Козоногиятъ Панъ, богъ на стадата, както и *Сатирътъ* (вж. фигура 26). принадлежи къмъ дружината на Бахуса; срв. Сбм. XVI.—XVII. фигуритѣ 40.—42., стр. 84.—85. Отъ мизийскитѣ монети типътъ на Пана се срѣща само въ монетитѣ на Никополисъ.

VIII. ΑΥΤ Κ Μ ΟΠΕΛ ΣΕΥ· ΜΑΚΡΕΙΝΟϹ. Главата на *Макрина,* овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно.

ΥΠ ΣΤΑ· ΛΟΝΓΕΙΝΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ Π около типа, а въ отсѣка подъ него ΡΟϹ ΙϹΤΡΩ. Полуголиятъ юноша (Haimos), облѣченъ само съ една мантия, наметната прѣзъ лѣвото рамо и колѣнѣтѣ, обутъ съ низки ловджийски обувки, седи на една скалá, обърнатъ на лѣво, а главата му гледа на десно. Десната му ржка е положена на главата, а лѣвата държи ловджийско копие; отпрѣдъ до скалата се вижда мечка, обърната на десно. Задъ скалáта отдесно стърчи дръвче, о което се опира юношата съ лѣвата ржка. Въ празното поле на лѣво се чете ΑΙΜΟ / С за обяснение, какво прѣдставя типътъ.

Обр. 9., къмъ стр. 706.

Типътъ на опакото прѣдставя олицетворения Haemus, т. е. Балкана, въ подобие на младъ ловджия, който седналъ та си почива слѣдъ лова. Подобенъ типъ се срѣща въ Никополски монети на Септимия Севера и Юлия Домна (Pick, Die antiken Münzen I., стр. 367., № 1315. и страница 389. № 450.).

IX. ΑΥΤ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC. Бюстътъ на *Елагабала,* съ вѣнецъ на главата, облѣченъ съ мантия и броня, обърнатъ на десно.

ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟ ΛΙΤΩΝ около типа, а въ отсѣка подъ него ΠΡΟC ΙCΤΡ ΟΝ

Типътъ се схожда съ прѣдходния, съ тая разлика, че Haimus е изображенъ безъ копието въ лѣвата ржка; мечката прѣдъ скалата скача, за да стигне *елена,* който се подава задъ дървчето и тича на десно. Надписътъ въ праздното поле на лѣво отъ типа липсва.

Обр. 8, къмъ стр. 706.

X. ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC CЄΒ. Главата на *Антонина Пия,* овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на лѣво.

ΗΓΕΜ Μ ΠΟΝΤ CΑΒΕΙΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟ (λειτῶν). Жена (олицетворена Rhodope), облѣчена въ дългъ хитонъ и химатионъ, седи на скала́ и е обърната на десно; тя държи въ лѣвата си ржка цвѣте, а съ десната се облѣга на скала́та; други цвѣтя израстватъ задъ скала́та. Въ праздното поле на лѣво отъ типа се чете ΡΟ, на десно отъ него ΔΟΠΗ, т. е. Ῥοδόπη.

Обр. 10, възпроизведенъ споредъ екземплара на нумизматичния кабинетъ при Нар. Библиотека въ Парижъ. Типътъ на опакото изобразява олицетворената планина Родопа, въ подобие на жена, седнала на скала́ и съ цвѣтя въ лѣвата ржка. Прибавямъ тукъ този монетенъ типъ на Родопа, кованъ въ *Филипополисъ,* за да може да се сравни съ прѣдходнитѣ два типа на олицетворения Хемусъ.

Не ще съмнѣние, че положението на Никополисъ до близкия Хемусъ ще е вдъхнало на никополския печаторѣзачъ да тури олицетворения Хемусъ въ реда на монетнитѣ типове на града; и понеже този типъ прѣдставялъ съвсѣмъ новъ сюжетъ, за туй намѣрилъ печаторѣзачътъ за нужно да прибави обяснителния надписъ Αἶμος; въ по-послѣшнитѣ монети, когато типътъ билъ вече добрѣ извѣстенъ, прибавката на надписа била излишна и за туй изоставена.

Споредъ баснословнитѣ прѣдания Haemus и Rhodope били братъ и сестра, които твърдѣ се обичали единъ други. Отъ любовь Хемусъ наричалъ сестра си Хера, а пъкъ тя него Зевсъ. Боговетѣ, разгнѣвени отъ това безбожие, промѣнили ги на планини: братътъ билъ промѣненъ на Haemus, а сестра му на Rhodope (Plutarchus, De fluv. 11., 3.). Тая метаморфоза разказва и Овиди (Metamorph. VI. 87 с.) въ слѣднитѣ стихове:

Thraciam Rhodopen habet angulus unus et Haemum,
nunc gelidos montes, mortalia corpora quondam,
nomina summorum sibi qui tribuere deorum.

(срв. *Roscher,* Lexicon I., 2. стр. 186.). Споредъ друго едно прѣдание Хемусъ билъ синъ на Borheas и Oreithyia и царувалъ въ Тракия; отъ Родопа, дъщерята на Стримонъ, му се родилъ Хебросъ. (Stephanus Byz. п. думата Αἶμος). Дали жителитѣ на стария Никополисъ толкова сж били начетени въ гръцки и римски автори, та да знаятъ приказкитѣ за Хемусъ и Родопа, едва ли може да се повѣрва. — Твърдѣ пластично описва положението на Хемусъ и Родопа шеговитиятъ *Лукианъ* въ разговора си Δραπέται, 25. вж. *Иречекъ,* Пжтувания стр. 131. и *Dumersan*, Haemus et Rhodope sur médailles въ Revue Numismatique, 1843. стр. 17. сл.

XI. ΑΥ Κ Μ ΑΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟC Бюстътъ на *Каракала,* облѣченъ съ мантия, обърнатъ на десно; главата му е овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, а лицето му е юношеско, безъ брада.

ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤ около типа, ΠΡΟCΙCΤΡ въ отсѣка подъ типа.

Рѣчниятъ богъ брадатъ, съ грѫди голи и облѣченъ съ мантия, наметната върху бедрата и нозетѣ, полулегналъ, е обърнатъ на лѣво; съ лѣвата си ржка, въ която държи тръсть, се опира о повалена урна, изъ която се излива вода, а десната полага на ладията, на която прѣдната часть се вижда задъ бога, изобразена на задния планъ на монетното поле.

Обр. 11, къмъ стр. 705. и 735.

Дали рѣчниятъ богъ прѣдставя Иструсъ (Дунавъ), или Русица, на която билъ разположенъ Никополисъ, не може да се рѣши съ пълна сигурность; отъ географската прибавка πρὸς Ἴστρον би могло да се заключи, че авторътъ на типа искалъ вѣроятно да изобрази Иструсъ. (*Pick,* Die antiken Münzen I, 343).

В. Типове изобразяващи храмове и обществени сгради.

XII. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Главата на *Елагабала,* овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно.

ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ, въ отсѣка подъ типа ΠΡΟCΙCΤ, а горѣ въ праздното поле ΡΟΙΟΝ (sic!). Храмово лице съ *петь* колони, които подпиратъ фронтона, украсенъ съ акротери на тритѣ му жгъла; врѣдъ фронтона има кржглесть, изпъкналъ щитъ; храмътъ е безъ статуя.

Обр. 15, къмъ стр. 710.—711.

XIII. AYT K M ANT ГОРΔIANOC AYГ. Бюстътъ на императоръ *Гордияна*, овѣнчанъ съ лавровъ вѣнецъ, облѣченъ съ мантия, на десно.

YΠ CAB MOΔЄCTOY NIKOΠOΛITΩN, а въ отсѣка подъ типа ΠPOC ICTPON. Храмово лице съ четире извити колони (templum tetrastylum), които подпиратъ фронтона, украсенъ съ акротерии на двата жгла отъ странитѣ и на върха; всрѣдъ фронтона изпъкналъ, кржглестъ щитъ, прѣзъ който напрѣко е положено кратко копие. Всрѣдъ храма е поставена статуята на *Tyche* (= Fortuna), съ kalathus на главата; тя държи въ десната си ржка кормило, опрѣно о земята, а съ лѣвата рога на изобилието.

Обр. 12, къмъ стр. 710.—711.

Особено внимание заслужва фактътъ, че колонитѣ въ храмоветѣ на Hades и Tyche биватъ *извити въ видъ на спирали. Pick*, op, c. 335).

XIV. K M OΠΠEΛ ANTΩNI ΔIAΔOYMENIANOC
Главата на *Диядумениияна*, обърната на десно.

YΠ AГPIΠΠA NIKOΠOΛITΩNΠP, а въ отсѣка подъ типа OCICTPΩ
Портата на града — затворена; отъ двѣтѣ ѝ страни сж построени кули, назжбени на горния край, а трета кула се издига всрѣдъ съединителната стѣна надъ вратитѣ.

Обр. 16., къмъ стр. 711.

XV. AYT K M AYP ANTΩNEINOC
Главата на *Елагабала*, овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно.

YΠ NOBIOY POY ΦOYNIKOΠOΛITΩN, въ отсѣка подъ типа ΠPOC, а горѣ въ праздното поле ICTPO
N
Градската порта — отворена, съ по една кула отъ двѣтѣ страни; кулитѣ сж безъ зжбци.

Обр. 19., къмъ стр. 711.

XVI. AYT K M ANTΩ ГOPΔIANOC
Бюстътъ на *Гордияна*, овѣнчанъ съ лавровъ вѣнецъ, облѣченъ съ мантия, на десно.

YΠ CAB MOΔЄCTOY NIKOΠOΛЄITΩN ΠPO, а въ отсѣка подъ типа CICTPON.
Широка градска порта, съ врати отворени; отъ двѣтѣ ѝ страни се издига по една кула, съ островръхъ покривъ; съединителната стѣна между двѣтѣ кули е укрѣпена съ зжбци за защита.

XVII. ΑΥΤ Κ Λ ΣΕΠΤ ΣΕΥΗΡΟΣ Π Главата на *Септимия Севера*, овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно.

ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙ ΤΩΝ, а въ отсѣка подъ типа ΠΡΟ-Σ ΙΣΤΡΩ

Върху една полугрѫгла или правоѫгълна подграда, къмъ която се възлиза по четире стѫпала, се издига една двуреда колонада; двѣтѣ ѝ крайни крила, които се издаватъ на вънъ, иматъ по четире колони на лице. Върху тая колонада или подобрѣ казано задъ нея се вижда друга сграда съ колони, които носятъ надстълпие съ фронтони; задъ нея на задния планъ на монетното поле се подава трета сграда на колони, съ равна отгорѣ стрѣха.

Обр. 18, къмъ стр. 711. и 723.

Малкитѣ размѣри и още повече безперспективното изображение на цѣлия монетенъ типъ много затруднява отговора на въпроса, какви именно сгради иска да прѣдстави монетата. Сигурно е, че втората колонада трѣбва да си я прѣдставимъ перспективно задъ първата, а не върху нея, а сѫщо така и третата сграда задъ втората. Дали втората колонада трѣбва да си прѣдставимъ построена върху подградата или терасата, не е сигурно. Твърдѣ вѣроятно е, че една отъ тия колонади ще да е онзи περίπατος, който се споменува въ надписа отъ врѣмето на Комода, описанъ по-горѣ подъ бр. 11.

Подобенъ монетенъ типъ отъ врѣмето на *Макрина,* описва *Pick,* I, 441., табл. III. 23.; разликата е само тая, че въ монетата на Макрина първата колонада има въ срѣдата една порта, горѣ засводена.

XVIII. ΑΥ· Κ· Λ· ϹΕΠ. ϹΕΥΗΡΟϹ Главата на Септимия Севера, овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ, на десно.

ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ, а въ отсѣка подъ типа ΝΙΚΟΠΟΛΙΤ ΠΡΟϹΙϹΤΡ

Императорътъ правъ се вози въ колесница, теглена отъ четворка коне (quadriga), на десно; съ лѣвата рѫка управя юздитѣ на конетѣ, а десната, малко издигната, простира напрѣдъ; прѣдъ конетѣ върви войникъ съ знаме на лѣвота рамо и гледа на лѣво. На задния планъ е изправенъ трофеятъ (tropaeum), до който отстрани седятъ двама пленници.

Обр. 14., къмъ стр. 708, бѣл. 2. и стр. 712.

Този интересенъ типъ ще да е единъ мѣстенъ специаленъ типъ на Никополисъ. Извѣстно е, че императоръ Северъ на връщането си отъ похода противъ партитѣ между 203.—203. год. слѣдъ Хр., посѣтилъ римскитѣ лагери въ Мизия и Панония; въ това врѣме *Аврели Галъ*, на когото името се чете на монетата, вече управлявалъ Долна Мизия като императорски намѣстникъ.

При тоя случай Северъ, може би, посѣтилъ и Никополисъ, който въ негова честь и за споменъ на тържественото му дохождане е ковалъ монета съ тозъ типъ. Трофея, както показва теглената подъ него чърта, трѣбва да си прѣдставимъ поставенъ на задния планъ, така че императорътъ тържествено се вози край него; слѣдователно твърдѣ е възможно, че въ Никополисъ е сѫществувалъ подобенъ паметникъ на побѣдата, изобразена въ тая монета на Севера. Срѣщанието на сѫщия типъ по-късно, въ врѣмето на Макрина, може да се обясни просто като негово повторение въ честь на новия императоръ. (Срв. *Pick,* op. c. стр. 345.). Въ други монети на Макрина, съ името на легата *Агрипа*, трофеятъ образува центъра на монетния типъ: отъ едната страна на трофея стои императоръ въ военно облѣкло, а отъ другата богиня на побѣдата Nike, която за писва побѣдата на императора на щита, закрѣпенъ на трофея (*Pick,* op. c. стр. 345, № 1311. и 1822).

XIX. ΑΥ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟϹ Главата на *Каракала,* овѣнчана съ лѫчеста корона, на десно.	ΜΗΤΡΟΠ ΠΟΝΤΟΥ ΤΟΜЄ, въ отсѣка подъ типа ΩϹ. Трофеятъ — troраion — състоящъ отъ шлемъ, броня, два щита и четире копия; тѣ сѫ закрѣпени на дървенъ колъ съ едно напрѣчно дърво въ форма на кръстъ. Отъ двѣтѣ страни на трофея седятъ двама пленници. Въ праздното поле надесно отъ трофея буквата Δ.

Обр. 13., къмъ стр. 708. бѣл. 2. и стр. 712. Прибавямъ тукъ този монетенъ типъ, кованъ въ мизийския градъ Tomis (сега Кюстенджа), защото по-ясно и въ по-голѣмъ размѣръ прѣдставя формата на трофея съ неговитѣ подробности и служи слѣдователно за обяснение на прѣдходния никополски типъ. — Буквата Δ има числително значение и означава, че монетата струвала 4 монетни единици. —

II.

Нови археологични находки въ Colonia Ulpia Oescus. Разни паметници отъ провинциитѣ Долна и Горна Мизия.

Описанитѣ дотукъ резултати на разкопкитѣ въ стария Никюпъ нагледно доказватъ, какви богати и любопитни материали по историята и археологията на нѣкогашната Мизия ще могатъ да се откриятъ

въ това градище съ по-нататъшни систематични и обширни разкопки, улеснени особено съ това обстоятелство, че Никополското градище не е заселено съ модеренъ градъ или село, та могатъ свободно и безпрѣчно да се правятъ въ него най-подробни издирвания. Въ това отношение, както и по величественитѣ размѣри могатъ да се сравнятъ съ него развалинитѣ на Colonia Ulpia Oescus, разположени недалечъ отъ десния брѣгъ на Искъра, близу до устието му въ Дунава, на сѣверъ отъс. Гигенъ; това градище и неговитѣ паметници описахъ по-рано въ *Сбм.* II., стр. 39. сл. и XVI.—XVII., стр. 120. сл. Къмъ тия археологични материали мога да прибавя сега нѣколко новонамѣрени паметници.

39. Отломъкъ отъ надгробенъ паметникъ отъ варовикъ, 1·30 м. вис., 0·63 м. шир., 0 27 м. деб. Горниятъ край на паметника има форма на трижгъленъ щитъ, украсенъ съ розета въ срѣдата. Надписътъ съдържа седемъ реда; въ първитѣ два реда сж запазени само крайнитѣ четире букви; началото липсува.

VIVS
SVET
COH IIII CAL
VIXANLMILANX
H · S · E
MARTIALIS · H ·
F · C

Надписътъ се чете така: . . . . s vet(eranus) coh(ortis) IIII Gal(lorum) vix(it) an(nis) L, mil(itavit) an(nis) X . . . , h(ic) s(itus) e(st), Martialis h(eres) f(aciendum) c(uravit). Слѣдователно камъкътъ прѣдставя надгробенъ паметникъ на единъ ветеранъ отъ *четвъртата кохорта на галитѣ,* която отъ Траяна дори до късното врѣме на империята принадлежала къмъ гарнизона на провинцията Долна Мизия; споредъ военната диплома XXXIII. (C. J. L. Supplem. III. стр. 1972.) тя стояла тукъ въ 105. год. слѣдъ Хр. и сетнѣ около 400. год. слѣдъ Хр. споредъ Notitia dignitatum. (Срав. *Pauly-Wissowa,* Realencyclopaedie des class. Alterthumswissenschaft, IV. 1. стр. 290.).

40. Отломъкъ отъ надгробенъ паметникъ 0·90 м. вис., 0·55 м. шир., 0.35 м. деб., украсенъ горѣ съ бюстове на мжжъ, дѣте и жена.

D M S
V L P I V S
A V E D I VR
V I X A N I
I

Надписътъ се чете: D(is) M(anibus) S(acrum).

Ulpius
Avediur(us?)
vi(xit) an(nis) . .
. . . .

41. Отломъкъ отъ надгробенъ паметникъ 0·48 м. вис., 0·85. шир., 0·12 м. деб., въ двора на Първанъ Г. Козовъ. Отломъкътъ съдържа само послѣднитѣ два реда отъ надгробния надписъ:

NNOS AETATIS LXX
MARITO SVOVIVAP
= a]nnos aetatis LXX,
marito suo viva p(osuit).

На другъ единъ отломътъ въ сѫщия дворъ се четатъ буквитѣ: SO.

42. Надгробенъ паметникъ, 1·40 м. вис., 0·60 м. шир., украсенъ горѣ съ трижгъленъ щитъ и розета всрѣдъ него; надписа съобщавамъ тукъ споредъ прѣписа на г. В. Аврамовъ, прѣдсѣдатель на окр. сѫдъ въ Плѣвенъ.

D M
L·FIRMO
LFNARBO
VALENTIN
VETERANO
VIXANNLXX
FIRMIASE
CVNDALIB
PATRONO
B M

Надписътъ се чете: D(is) M(anibus) L(ucio) Firmo, L(ucii) f(ilio), Narbo(ne), Valentino, veterano, vixit an(nis) LXX, Firmia Secunda li(berta) patrono b(ene) m(eronti).

Надписътъ е още едно доказателство, че римскитѣ колонисти въ Oescus произхождали отъ tribus Papiria, както и онѣзи въ Ratiaria (сега Арчаръ) въ Горна Мизия. Поменатиятъ въ надписа ветеранъ L. Firmus Valentinus билъ родомъ отъ градъ Нарбона въ оная часть отъ провинция Галия, която споредъ името на града се наричала Галия Нарбонска, а пъкъ и този градъ принадлежалъ сѫщо на tribus Papiria (Срв. *Corpus Inscr. Lat.* III. 2, стр. 1167. — *Ricci,* Epigrafia latina, стр. 333. — *Сбм. II.*, стр. 42., бр. 2., стр. 43. бр. 4. и XVI.—XVII. стр. 223., бр. 36. — *Pauly-Wissova,* IV. 1., стр. 547., бр. 232. Oescus.)

43. Камъкъ отъ свода на една порта, 1 м. дългъ, 0·50 м. вис., 0·43 м. деб., съдържащъ три реда надписъ, съ хубави, правилни и почти квадратни букви, 9 сантим. вис.

ES· DIVITRA
NTIF· MAX
O

Може да се възстанови така:

Imp(erator) Ca]es(ar), divi Tra[iani
po]ntif(ex) max(imus).

По форма на писмото този фрагментъ може да се отнесе къмъ врѣмето на Адриана или на Антонина Пия.

44. Голѣма тухла 0·47 м. д., 0·32м. шир., 0·75 деб. съ печата:

ꟼ C A ᗡ

Буквитѣ, четени отъ десно на лѣво, могатъ да означаватъ (cohors) Dac(ica) P(ia), т. е. една кохорта, набрана отъ даки, съ прозвище благочестива, която образувала часть отъ гарнизона на Долна Мизия. Една такава кохорта дакийска дѣйствително ни е извѣстна отъ единъ латински надписъ, намѣренъ въ римското градище до с. Белимелъ, Фердинандска околия (срв. *Сбм.* XIII. стр. 433. бр. 17.). Въ този надписъ се поменува *cohors gemina Dacorum,* която поставила паметника въ честь на императрица Сабиния Транкилина, съпруга на Гордиана. Отъ този надписъ може да се заключи, че тая кохорта въ III-то стол. слѣдъ Хр. е станувала въ Белимелското градище и слѣдователно е съставяла часть отъ гарнизона на провинция Долна Мизия (срав. *Pauly-Wissova,*, op. c. IV. 1. стр. 279.).

Покрай приведенитѣ тукъ надписи новитѣ находки отъ Oescus съдържатъ и нѣколко фигурални паметници, именно:

45. Отломъкъ отъ мраморна плочка 0·135 м. вис., 0·20 м. шир. 0·11 м. деб. съ релиефъ на Митрасъ. (срав. *Сбм.* XVI.—XVII., стр. 36. сл.). Отъ релиефа е запазена десната долна четвъртина съ образа на повалления бикъ; отъ фигурата на Митрасъ бикобиеца се вижда само десното му колѣно, съ което налѣга бика; къмъ прѣсната рана на заклания бикъ подскача куче, за да гълта кръвьта, която тече изъ раната. На десно отъ тая група, изобразена въ една пещера, на която сводътъ се издига задъ фигурата на кучето, стои единъ отъ дадофоритѣ, съ нозѣ кръстосани, облѣченъ въ типичното облѣкло; той държи въ десната ржка запалена главня. Фигура 36.

Фигура 36.

46. Сжщия сюжетъ изобразява другъ барелиефъ, изваянъ на плочка 0·39 м. вис., 0·45 м. шир., 0·065 м. деб. Барелиефътъ е запазенъ цѣлъ, та виждаме покрай Митрасъ бикобиеца и кучето и двамата дадофора, едного отъ десно, другиго отъ лѣво. Фигура 37. И двата релиефа сж изработени въ простия провинциаленъ стилъ, твърдѣ характеристиченъ и познатъ особено отъ релиефитѣ съ образа на тракийския конникъ.

47. Отломъкъ отъ плочка отъ варовикъ, 0·38 м. вис., 0·26 м. шир., 0·06 м. деб., намѣренъ въ римското градище Utum, при устието на рѣка Витъ и оттамъ прибранъ въ с. Шамлиево, Никополска ок. Изваяниятъ на тая плочка релиефъ изобразява Митрасъ бикобиеца, на десно прѣдъ него единъ отъ дадофоритѣ, кучето и бюста на луната; останалитѣ части отъ релиефа липсватъ.

Фигура 37.

48. Мраморна глава отъ мѫжка статуя въ естествена голѣмина, 0·26 м. вис. Косата и брадата образуватъ правилни, стилизувани кѫдрици. Изразътъ на цѣлото лице е мраченъ, челото набръчкано, устнитѣ болѣзнено стиснати. При отсѫтствие на всѣкакви характеристични атрибути не може да се опрѣдѣли положително, отъ какъвъ именно паметникъ произхожда тая глава, която по сравнително добрата си направа принадлежи къмъ по-цѣннитѣ издѣлия на римската скулптура въ Oescus. Фигура 38.

49. Ала отъ всички досега намѣрени въ Oescus паметници първенството принадлежи на едно торсо отъ грандиозна женска статуя, 2·80 см. висока, изваяна отъ ситнозърнестъ бѣлъ мраморъ. Главата и двѣтѣ рѫцѣ до лактитѣ, които отдѣлно били наставени и свързани чрѣзъ желѣзни чепове, залѣти съ олово, липсватъ; сѫщо сѫ отчупени краката и десната страна на статуята подъ десното бедро. Фигура 39.

Фигура 38.

Драпировката на тая грамадна статуя е величествена, живописна, а при това и естествена, така че ни най-малко не затуля прѣлестнитѣ, пълни и съразмѣрни форми на женското тѣло, които пластично прозиратъ изподъ облѣклото й. Облѣклото на статуята състои отъ дългъ, йонски хитонъ, който, скроенъ отъ тънъкъ и финъ платъ, образува многобройни, тънки дипли и, безъ да е стѣгнатъ на кръста, свободно достига до самитѣ крака, отъ които малко се вижда само лѣвиятъ, разкраченъ напрѣдъ. Върху хитона е намѣтната широка и дълга мантия (himation), която

два пжти елегантно овива стройното тѣло на статуята и най-сетнѣ се спуска отъ лѣвото рамо, увиснала въ богати дипли; частъ отъ тая увиснала драпировка е отчупена.

Фигура 39.

Макаръ и тъй осакатена отъ безпощаднитѣ ржцѣ на вандализма, тая статуя е едно отъ изящнитѣ, художествени творения на гръкоримската скулптура отъ първитѣ врѣмена на римската империя и цѣнна украса на Нар. Музей, гдѣто се съхранява. По своята поза и драпировка тая статуя почти се схожда съ тъй наречената Providentia въ музея Лувъръ въ Парижъ (срв. *Clarac,* Musée de sculpture antique et moderne, Texte IV. стр. 346.–347. бр. 1896. La Providence и Atlas V., pl. 330., бр. 1896.), която обаче заедно съ главата е само 1·988 м. вис. Споредъ лувърския образецъ приблизително би могли да се допълнятъ на нашата статуя изгубенитѣ ржцѣ и главата; главата на лувърската Providentia украсява висока диадема; кждрицитѣ на косата ѝ се спускатъ на раменѣтѣ отъ двѣтѣ страни на шията; десната ѝ ржка държи жезълъ, лѣвата кълбо (глед. и *Reinach* S., Répertoire de la statuaire grecque et romaine I., p. 167., planche 330., 1809).

50. Откъмъ художествена страна значително по-долу стои друга една статуя отъ Oescus, но пакъ особено цѣнна за това, защото е първа и единствена досега статуя отъ България, която се е намѣрила цѣла и здрава. Тая статуя, заедно съ подставката, е 1.80 м. вис.; тя прѣдставя римлянинъ, облѣченъ въ тога, съ свитъкъ — volumen въ лѣвата ржка, която е спусната, докато десната придържа на гждитѣ тогата, намѣтната прѣзъ лѣвото рамо. Главата на статуята, доста изразителна и по грижливо изработена отколкото останалитѣ части, безъ съмнѣние прѣдставя портретъ на нѣкой първенецъ или заслужилъ общественъ дѣецъ въ римската колония Oescus въ II-ро стол. слѣдъ Хр. Фигура 40.

51. *С. Лъжене, Никополска околия.* Въ допълнение на бѣлѣжката, изложена по-горѣ (стр. 714.) за ripa Thraciae, прибавямъ тукъ единъ отъ надписитѣ, въ който се срѣща това наименувание на една часть отъ Дунавско крайбрѣжие въ Мизия. Надписътъ е издълбанъ на четверо-

страненъ жертвеникъ, съ профилуванъ сокълъ и корнизъ, 1.45 м. вис., 0·77 м. шир. и деб., и съдържа 9 реда. Лѣвиятъ жгълъ на корниза е украсенъ съ акротери, а десниятъ е отчупенъ. На лѣво отъ послѣдния редъ на надписа е изваяна, въ прости контури, дребна фигурка на щъркелъ, на десната цвѣте съ листа. Буквитѣ на надписа въ първия редъ сж 55 милим., въ останалитѣ редове 45 милим. високи. Фигура 41.

Numini Augustor(um)
et Genio p(ortorii) p(ublici), Hermes,
Iuliorum Ianu-
ari, Capitonis,
5 Epaphroditi,
conductorum
p(ortorii) p(ublici) Illyrici et
ripae Thraciae
ser(vus) vil(icus) posuit.

Жертвеникътъ е посветенъ на божеството на Августитѣ (т. е. на императоритѣ) и на гения покровителя на държавнитѣ мита отъ Хермеса, единъ отъ робитѣ-економи -servus vilicus, натоварени да събиратъ приходи отъ митницитѣ въ Илирикъ и крайбрѣжието на Тракия, наети отъ тримата Юлиовци: Януария, Капитона и Епафродита, наематели на митата.

Фигура 40.

Споредъ опрѣдѣлението на проф. Домашевски, който подробно излага въпроса за държавнитѣ мита и тѣхното събиране въ дунавскитѣ провинции въ статията „Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll“ (Arch. Epigr. Mitth. XIII., стр. 129. сл.), този надписъ произхождалъ отъ врѣмето на Марка Аврелия и Вера между 161.—168. год. слѣдъ Христа.

Този важенъ паметникъ, както и други два латински надписа, намѣрени въ Бѣлене и запазени въ католишката парохия на с. Лъжене, (срав. C. I. L. III. Supplem. № 8431., 7435. и 7437.), сж подарени на Нар. Музей съ разрѣшение на никополския архиепископъ въ Русе Н. В. П. Monsignore Doulcet.

52. *С. Долапитѣ, Русенска околия.* **Два отломъка отъ милиарна колона:** а) 0.73 м. вис., 0·26 м. диям. б) 0·84 м. вис., 0·35 м. диям. Колоната била побита край дунавската линия на римския пѫть между римскитѣ градища Trimammium въ землището на с. Пиргосъ и Prista, сегашния градъ Русе.

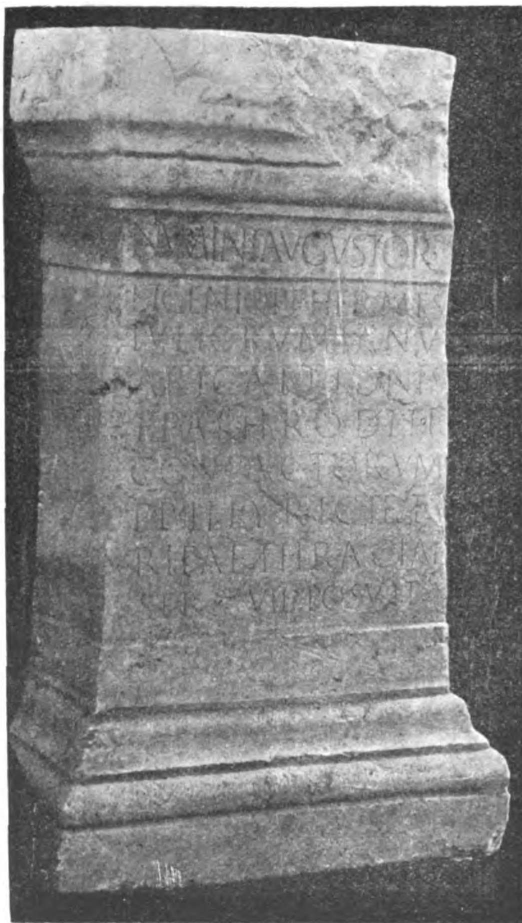

Фигура 41.

Отломъкъ а.

IMP CAES
DOMAVRE
LIANVSPF
INVICTAVG
PMAX TRIB
POT P P
PR COS

Отломъкъ б.

LECAVG
PR PR
M P

Надписътъ е отъ врѣмето на императоръ *Аврелиана* (270.—275. г. слѣдъ Хр.) и се чете: Imp(erator) Caes(ar) Dom(itius) Aure(lianus), p(ontifex) max(imus), trib(unicicie) pot(estatis), p(ater) p(atriae), pr(o)co(n)s(ul), [per] ...... leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) m(ili)a p(assuum) .... Споредъ първого народно трибунство на Аврелиана, надписътъ може да се отнесе къмъ 270. год. слѣдъ Хр. Колоната е прѣчупена тъкмо на това мѣсто, гдѣто било издълбано името на тогавашния легатъ на провинцията Долна Мизия.

Друга милиарна колона отъ врѣмето на Аврелиана, намѣрена до дунавското село Мартенъ подъ Русе, описахъ въ *Сбм.*, XVI.—XVI, стр. 107.—108., подъ бр. 11. Писмото на двѣтѣ колони е издълбано грубо и чертитѣ на буквитѣ сѫ неправилни; нагледно ни показва това фигура 72. въ Сбм. XVI.—XVII. стр. 146., която възпроизвежда факсимилето отъ мартенския надписъ.

53. *С. Каменополе, Бѣлослатинска околия.* Четвъространенъ жертвеникъ, съ профилуванъ сокълъ и корнизъ, 1·05 м. високъ, 0·54 м. широкъ и

дебелъ; отъ двѣтѣ бочни страни сѫ издълбани въ низъкъ релиефъ волски глави като символъ на жертвоприношението. Фигура 42. Прѣдната страна на жертвеника съдържа латински надписъ отъ слѣднитѣ шесть реда:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo),
pro s(alute) imp(eratoris), vic(ani)
Trullenses, per
mag(istros) P(ublium) Ael(ium) At-
talum et T(itum) A(elium) Secu[n]-
dum Ἀγαθοκλῆς ἐποί-
ει.

Фигура 42.

Подобно съдържание има извѣстниятъ отъ по-рано надписъ, издълбанъ на единъ жертвеникъ, който служи за подпрѣстоленъ камъкъ въ църквата на с. Конинó; и този и каменополскиятъ жертвеникъ били намѣрени въ калето до Карлуковския манастиръ. Конинскиятъ надписъ е вече издаденъ въ Сбм. IV., стр. 149. бр. 5., обаче споредъ единъ съвсѣмъ недостатъченъ прѣписъ и безъ четене и обяснение на надписа; понеже този надписъ намирамъ твърдѣ важенъ и по съдържание аналогиченъ съ каменополския, съобщавамъ го тукъ повторно. споредъ собствения си прѣписъ.

54. Надписътъ, издълбанъ на четвероространенъ жертвеникъ 0·85 м вис., 0·45 м. шир. и деб., съдържа слѣднитѣ осемь реда:

PRO· SA· IMP. FIRMVS
ANTCONITE NICOSTRA
TVS DEMOSTENE ZO
ILVS CORCI LAPIDAR
PER MAC BELLICIOVA
MNASEA POLLIO
VIC· TRVLLENSES
D· D· D· P

Твърдѣ вѣроятно е, че и този надписъ въ първия редъ, който е отчупенъ, е съдържалъ съкращеното: I(ovi) O(ptimo) M(aximo); останалитѣ редове на надписа се четатъ така: Pro sal(ute) imp(eratoris). Firmus

Antigoni et Nicostratus Demosten(is) et Zoilus G(e)orgi lapidar(ii), per mag(istros) Bellicio(m) Val(eriom), Mnasea Pollio(m) vic(anos) Trullenses d(onum) d(ederunt) d(edicaverunt) p(osuerunt).

И двата жертвеника сѫ оброци, посветени на „Юпитера най-добрия и най-великия богъ“ и така прѣдставятъ новъ приносъ къмъ тъй разпространения култъ на този богъ въ нѣкогашна Мизия. За здравето на кой императоръ били поставени двата жертвеника, не се казва изрично въ тѣхнитѣ надписи, важни главно за туй, защото съдържатъ свѣдѣния за общинското управление на тракомизийскитѣ села въ римско врѣме. Тогава селскитѣ жители — vicani — κωμῆται въ гръцкитѣ надписи (срв. Сбм. XIII., стр. 432. бр. 16.), съставяли селски общини — vici, κῶμαι, които си имали свои богове, храмове и жертвеници — sacra, templa et arae, притежавали селски имоти и се събирали на събрания — comitia, κοινά, за да обсѫждатъ по-важни общински дѣла и да си избиратъ за по една година селски кметове — magistri vici — κωμάρχαι, на които била повѣрена грижата за религиозния култъ, надзорътъ върху селскитѣ сгради и селската полиция. (Срв. по този въпросъ *Marquardt-Mommsen,* Roemische Alterthümer, IV. стр. 8.— 9. и *Liebenam,* Städteverwaltung im roem. Kaiserreiche, стр. 462.). Въ сѫдебно отношение селскитѣ управители или кметове били зависими отъ градскитѣ центрове. Както се учимъ отъ нашитѣ два надписа, селското управление (въ гръцкитѣ надписи ἡ κωμαρχία, срав. два надписа отъ с. Тўденъ, Царибродска околия въ *Сбм* XVI.—XVII. стр. 54. и *Dumont-Homolle,* стр. 310., буква Р. — Сбм. XVI.—XVII. стр. 117. бр. 24. надписи отъ с. Омурово Чирпанско) въ тракомизийскитѣ села било възложено на *двама magistri vici*; по тѣхна грижа били поставени на „Юпитера за здравето на императора“ двата жертвеника. Подобна организация както селата имали и провинциалнитѣ крѣпости — φρούρια, castella въ Мизия. Споменътъ за латинското название castellum се е запазилъ въ географското название *Костелъ,* село въ Еленска околия, аналогично на сръбското Костолацъ (чески kostel, Kostelec), гдѣто е градището на античния Viminacium въ Горна Мизия.

Названието на селото vicus Trullensis е несъмнѣно тракийско и първи пѫть се срѣща въ двата надписа. Trullensis е прилагателно, произведено отъ Trullus или Trulla, което можемъ да сравнимъ съ слѣднитѣ тракийски мѣстни имена: Δρούλλος въ Дардания поменува Procopius, De aedificiis 280. 47. — Ῥούλου въ Долна Мизия ibid. 307. 35. (*Tomaschek,* Die alten Thraker II., 2. стр. 69.). По окончанието могатъ да се сравнятъ географскитѣ имена: Ῥακούλη въ Haemimontus (Tomaschek, ibid. стр. 68.); Tzorullos, Τζουρουλλός сегашното Чорлу въ Тракия; Γίνουλα въ единъ надписъ отъ с. Доганово, Каваклийско (Arch. Epigr. Mitth. X. стр. 144.); Potula въ зап. Дакия (*Tomaschek,* стр. 65.); Porsula по-сетнѣшниятъ Maximianopolis, сега Месинъ-калеси въ Кавалско (Tomaschek, стр. 65.). и други нѣколко. Отъ собствени имена лични могатъ за сравнение да се приведатъ: Droles и още повече удивително сходната

форма Drules, род. пад. Drulentis въ единъ надписъ отъ село Чумаковци, Врачанска околия (срав. *Сбм.* II. стр. 45. бр. 2. и *Tomaschek,* ibid. стр. 36.), което се намира въ сѫщата околия, на 21 килом. разстояние отъ Каменополе и Конинó.

55. *С. Реселецъ, сѫща околия.* Мраморна плоча 0·68 м. вис., 0·43 м. шир., 0·07 м. деб., намѣрена въ едно римско градище називаемо „Манастиръ", на десния брѣгъ на Искъра, срещу с. Реселецъ. Размѣритѣ на плочата, която е добрѣ запазена, сѫ: 0·68 м. вис., 0·43 м. шир., 0·07 м. деб. Фигура 43. Латинскиятъ надписъ на плочата съдържа 12. реда:

L(ucius) Plinius, Sex(ti) f(ilius),/ Fabia, domo/ Trumplia,/ mil(es) leg(ionis) XX,/ annorum XLV,/ stipendiorum XVII,/ hic situs est;/ testamento ieri/ iussit/ Secundus/ L(ucii) Plin(ii) et P(ublii) Mestri(i)/ libertus, fecit. Срв. Arch. Epigr. Mitth. X. стр. 204. и C. I. L. Suplem. III. № 7452. Този прѣкрасно запазенъ надписъ, който може да ни служи за образецъ на римски надгробни надписи, принадлежи покрай михилския надписъ отъ 61. год. слѣдъ Хр. (Сбм. XVI.-XVII. стр. 97. бр. 1.) между найстаритѣ римски надписи отъ България и билъ написанъ около *6. година слѣдъ Р. Хр.* Споредъ мнѣнието на професоръ Hirschfeld онзи Секундусъ, който споредъ надписа билъ волноотпущеникъ на Плиния и Местрия, е вѣроятно баща на извѣстния онзи Плини, който на 79. год. слѣдъ Хр. загиналъ при избухването на Везувия и е познатъ като ученъ авторъ на съчиненето Naturae historiarum libri XXX. (вж. Prosopographia I. R. IV. стр. 51.—52.).

Фигура 43.

56. *С. Ломецъ, Троянска околия.* Както е казано по-горѣ (стр. 709.), дунавската колония Oescus до Гигенъ съединявалъ съ Philippopolis, сега Пловдивъ въ Тракия, единъ римски друмъ, който минавалъ прѣзъ станцитѣ *Melta* (Хисаръ до сегашния градъ Ловечъ), *Sostra* (Хасарлъкъ до с. Ломецъ) и прѣзъ Троянския Балканъ слизалъ въ долината на

р. Стрѣма и по-нататъкъ къмъ Пловдивъ (срав. *Kiepert*, Formae orbis antiqui, XVII. Illyricum et Thracia). На 13 римски мили разстояние на югъ отъ Melta се намирала римската крѣпость *Sostra*, на лѣвия брѣгъ на рѣка Осъмъ, античния Asamus. Римската крѣпость Sostra, както доказа вече Каницъ (Donaubulgarien II., 206.), е тъждествена съ градището Хисарлъкъ въ землището на село Ломецъ (вж. *Jireček*, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel стр. 157.). Въ това римско градище били изкопани прѣзъ пролѣтьта на 1900. год. слѣднитѣ три подставки или пиедестали отъ статуи, съ латински надписи, бр. 56—58.

Подставка отъ статуя на римския императоръ *Септими Северъ*. Подставката, 1·72 м. вис., 0·70 м. шир., 0·65 м. деб., е издѣлана отъ варовикъ. Прѣдната страна съдържа латински надписъ отъ 14 реда, съ букви 6 сантим. вис. Фигура 44.

Фигура 44.

Imp(eratori) Caes(ari)
L(ucio) Septimio Severo,
Pio, Pertinaci, Aug(usto),
Arabico, Adiabenico,
Parth(ico) Max(imo), pont(ifici) max(imo),
trib(uniciæ) p(otestatis) VI, imp(eratori) XI, cons(uli) II,
p(atri) p(atriæ), proconsuli,
dedicante
C(aio) Ovinio Tertullo,
leg(ato) Aug(ustorum) pr(o) pr(ætore),
T. Aurelius Aquila,
pr[æf](ectus) coh(ortis) II Matt(iacorum),
devotus numini eiu[s
de suo posuit.

Надписътъ е датуванъ съ шестото народно трибунство на императоръ Септимия Севера и единадесетата императорска акламация, които се падатъ между 198/9. год. слѣдъ Р. Хр. и съ името на легата Кай Овини Тертулъ, който споредъ надписа управлявалъ Долна Мизия въ врѣме на двама императори — legatus Aug(ustorum duorum), т. е. въ врѣмето на Севера и неговия синъ Каракала, който като съуправитель получилъ титлата Augustus на 198. год. (срв. Cagnat, Épigraphie latine 3-me éd. стр. 195.—197.). Още поточно е датуванъ този паметникъ съ надписа, който като прибавка е издълбанъ съ дребни букви на десната бочна страна на подставката и съдържа слѣднитѣ два реда:

A D XIII KAL· AVG
SATVRNINOETGALLOCOS

които означаватъ: A(nte) d(iem) XIII Kal(endas) Aug(ustas) Saturnino et Gallo co(n)s(ulibus).

Споредъ тая прибавка паметникътъ билъ издигнатъ на 20. юли въ консулството на Сатурнина и Гала, което се пада въ 198. год. слѣдъ Хр. (Срв. *Klein,* Fasti consulares p. 88. и *Goyau,* Chronologie de l'empire Romain p. 247.). Срв. описания по-горѣ надписъ отъ Никополисъ бр. 9. и каницовъ надпись на стр. 707. Статуята издигналъ въ честь на Севера началникътъ на II-та кохорта Матиаци — praefectus coh(oi tis) II Mattiacorum, на име Титъ Аврели Аквила, на свои срѣдства. Поменатата тукъ дружина или кохорта, била набрана отъ племето Mattiaci въ Германия, въ областьта или civitas Mattiacorum, около сегашния Визбаденъ, тъждественъ съ римскитѣ б ни Aquae Mattiacae. Споредъ свѣдѣнията, които имаме досега за тая кохорта, тя дълго врѣме съставяла часть отъ военния гарнизонъ на провинцията Долна Мизия, гдѣто споредъ военнитѣ дипломи XXXI. и XLVIII. отъ 99. и 134. год. (C. I. L. Suplem. III. стр. 1971. и стр. 1079.) стояла вече въ врѣмето на Траяна и Адриана; подъ сѫщия този императоръ я намираме тукъ въ 138. год., споредъ лесичерската военна диплома (срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 132.—139.). За нейното ставуване въ Долна Мизия свидѣтелствуватъ и два надгробни паметника, поставени на двама нейни войници; единъ отъ тие паметници е намѣренъ въ Русе (Arch. Epigr. Mitth. XV. 221.), а другиятъ въ с. Тенча, Търновско (ibid. 212.); при всичко, че въ този послѣдния надписъ липсва числото на кохортата, надписътъ не може да се отнася до друга кохорта освѣнъ до cohors II Mattiacorum (срв. *Pauly-Wissoca,* op. c. IV. 1. стр. 315.).

57. *Пакъ оттамъ.* Подставка отъ статуя на римския императоръ *Максиминъ.* Подставката 1·40 м. вис., 0·80 м. шир. и деб., е издѣлана отъ варовикъ и има профилуванъ сокълъ и корнизъ; на прѣдната ѝ страна се чете 13 реда латински надписъ. Фигура 45.

Imp(eratori) Caesari
Caio Iulio Vero
Maximino,
pontifici max(imo),
tribuniciae po-
test(atis), p(atri) patriae,
coh(ors) I Cisipa-
densium
devota numini
maiestatiq(ue) eius,
d(e) p(ecunia) quaestur(ae), de-
dicante Domitio [praef(ecto)]?
coh(ortis) [eiusdem?].

Фигура 45.

Споредъ първото народно трибунство на Максимина този паметникъ билъ издигнатъ на 235. год. слѣдъ Р. Хр. отъ военната дружина — coh(ors) I Cisipadensium, набрана изъ племето — gens Cisippadum въ сѣверна Африка, заселено въ съсѣдство на Голѣмата Сирта (Syrtis maior споредъ Plinius, H. N. V. 4. 27).

Пълното име на тая малко извѣстна кохорта първи пжть е засвидѣтелствувано отъ негованската военна диплома, издадена въ Сбм. XIV. стр. 634.—640. и табл. I.—IV.; споредъ нея тази кохорта станувала въ Мизия въ врѣмето на Домициана прѣзъ 93. год. слѣдъ Хр. Споредъ нашия надписъ тя ще да е продължавала да стои въ сжщата провинция дори до III-то стол. слѣдъ Хр. Инакъ срѣщаме тая кохорта само още въ единъ надписъ отъ Ровиньо въ Истрия: signifer c(o)ho(rtis) Cisipadensium (срав. Jahreshefte des oesterr. arch. Instituts in Wien I., 1898., стр. 178.).

Статуята била издигната съ собствени срѣдства на кохортата — de pecunia quaesturae; въ други надписи (C. I. L. III. 797.—798., 1379.) означава се това съ думитѣ ex quaestura sua (срв. Domazsewski, Die Religion des roemischen Heeres, стр. 70.). Четенето на послѣдния редъ на надписа, който е почти изтритъ, не е сигурно.

58. *Пакъ оттамъ.* Подставка отъ статуя на римския императоръ Гордиянъ III. Подставката е 1·76 м. вис., 0·65 м. шир., 0·58 м. деб. и има форма подобна на двѣтѣ прѣдходни. Повърхностьта на камъка е твърдѣ нащърбена и напукана и това затруднява отчасть четенето на нѣкои букви, които сж 5 сантим. вис. Надписътъ съдържа 12 реда, отъ които 10-ятъ е изтритъ. Фигура 46.

Фигура 46.

Impe(ratori) Caesari
M(arco) Antonio) Gordiano,
P(io), F(elici), Invicto, Augusto, p(atri) p(atriæ),
pontifici maximo
trib(unicia) potestate, co(n)s(uli)
II, proconsuli, coh(ors) I
[H]isp(anorum) Gordiana, devo-
ta numini maiesta-
tiq(ue) eius dedicante
. . . .
leg(ato) Augusti pro
praetore.

Датата на този надписъ не може да се опрѣдѣли положително, тъй като надписътъ не съдържа годинитѣ на народното трибунство на Гордиана; а второто си консулство поелъ Гордианъ на 241. год. слѣдъ Хр. и владѣлъ до 244. год. слѣдъ Хр., така че този надписъ може да се положи между 241.—244. год. слѣдъ Хр. Името

на тогавашния легатъ на Долна Мизия е изтрито нарочно още въ стария вѣкъ, подобно на описания по-горѣ подъ бр. 10. надписъ отъ Никополисъ.

Поменатата въ надписа първа кохорта Испанска е една отъ многото войскови части, набрани въ Испания, които били разпратени за военни гарнизони въ областитѣ край долното порѣчие на Дунава; види се, че тая кохорта съставяла часть отъ гарнизона на Долна Мизия въ врѣмето на Гордиана III., отъ когото получила и почетния си прѣкоръ Gordiana (по въпроса за кохортитѣ подъ название cohors I. Hispanorum разширено съ нѣкои други прѣкори или прозвища срв. *Pauly-Wissova,* IV. 1. стр. 295. сл.).

59. *Градъ Видинъ.* Мраморна плоча, зазидана горѣ отъ десната страна на Стамболъ-капия въ Видинъ; десниятъ край на плочата, по цѣлата ѝ дължина, е отчупенъ.

	L· VITR	L(ucio) Vitr[asio]
	FLAMIN	Flamin[ino],
	LEG·AVG	leg(ato) Aug(usti) [pr(o) pr(aetore)]
	MOESIA	Moesia[e Supe-]
5	RIORIS	rioris, [col(onia)]
	VLP·TRA	[Ulp(ia) Tra(iana) [Rat(iaria)]
	D⌵	d(ecreto) [d(ecurionum)].

Плочата е часть отъ почетенъ паметникъ, издигнатъ отъ колонията Улпия Траяна Рациария (развалинитѣ ѝ въ сегашния Арчаръ, Видинско) на Луци Витрази Фламининъ, легатъ на провинцията Горна Мизия, по рѣшението на декурионитѣ (срв. Сбм. II. стр. 25.). При кой императоръ и кога този Витрази управлявалъ Горна Мизия, не е извѣстно (срв. *Liebenam,* Verwaltungsgeschichte des roem. Kaiserreiches, стр. 297. и Prosopographia Imperii Romani, стр. 455. № 522.). Самото съдържание на надписа показва, че произхожда отъ Арчаръ.

60. *Пакъ оттамъ.* Отломъкъ отъ камъкъ съ надписъ, зазиданъ въ една стая въ къщата на г. Д-ръ Гелбертъ въ Видинъ. Този, както и прѣдходниятъ паметникъ, сѫ издирени отъ г. *П. Гѫбювъ,* учитель въ Видинската държавна гимназия, който имá любезность да ме увѣдоми за тѣхъ при обиколката ми въ Видинско прѣзъ 1900. г.

IVLIVS VALE^R	Iulius Valer(ius),
IVL· F· VALES	Iuli f(ilius), Vale(n)s,
QVI· ET· I· FA	qui et I(ulius) Fa
NIVS· PAPIRA	nius, Papiria . . .
	. . . .

Надписътъ е фрагментъ отъ надгробенъ паметникъ; срѣщането на tribus Papiria (срв. по-горѣ надписа отъ Гигенъ бр. 42. стр. 751.) доказва, че надписътъ е прѣнесенъ въ Видинъ отъ Арчаръ, сѫщо като онѣзи надписи, които сѫ зазидани въ „Баба Вида“ (Сбм. II. стр. 32.).

61. *С. Арчаръ* (*Ratiaria*), *Видинска околия*. Надгробенъ паметникъ, 1·40 м. вис., 0·54 м. шир. 0·22 м. деб., украсенъ горѣ съ релиефни изображения на вѣнецъ и розета въ срѣдата и листа отъ странитѣ, а долу подъ надписа съ ваза, отъ която се възвиватъ двѣ клончета, едното на лѣво, другото на десно.

D M
AVR· FLAVIANV
S· DEC· COL· RA
V· A· L· STAT T
ITVLVS BENEM
ERITI FILI CO
I V X Q V E P
O S V E R V N T

D(is) M(anibus). Aur(elius) Flavianus, dec(urio) col(oniae) Ra(tiariae), v(ixit) a(nnos) L; stat titulus bene meriti; filii co(n)iuxque posuerunt.

Поменатиятъ въ надписа Аврели Флавианъ като decurio билъ единъ отъ първенцитѣ въ римската колония Рациария (срв. Сбм. II. стр. 25.).

62. *Пакъ оттамъ*. Отломъкъ отъ керамида 0·27 м. дъл., 0.27 м. жир., 0·03 м. деб. съ печата:

LEC · V · MAC

Печатътъ съдържа името на петия македонски легионъ leg(io) V Mac(edonica), който вече въ врѣмето на Августа билъ изпратенъ за гарнизонъ въ Мизия, гдѣто между 33.—34. год. слѣдъ Хр. прокарвалъ военни пѫтища заедно съ четвъртия Скитски легионъ — legio IV Scythica. Десеть години по-късно V-ти Македонски легионъ участвувалъ въ военнитѣ походи, които имали за цѣль покорението на Тракия за римска провинция, а по-късно, при Домицияна и Траяна, въ войнитѣ противъ дакитѣ. Този легионъ почти непрѣкжснато станувалъ въ Мизия и за туй се нарекълъ мизийски: leg(io) V Moes(iaca). Въ врѣмето на Авреляна неговиятъ главенъ лагеръ била Colonia Ulpia Oescus; въ надписитѣ отъ Мизия се срѣща този легионъ доста често: с. Сираково, Врачанско (Сбм. XII. стр. 330.), с. Неданъ, Търновско (Arch. Epigr. Mitth. XV. стр. 208.), с. Бешли на западъ отъ Гигенъ (Сбм. II., стр. 39.) и др.; печатътъ на този легионъ се чете и на една тухла отъ Бешли: MOES(iaca); на друга една тухла отъ римското градище до Челей въ Ромъния, срещу Гигенъ се чете пълното име на легиона: Le(gio) V Moes(iaca) (Срв. *C. I. L.* III. S. 8068. и *Daremberg-Saglio*: V. стр. 1082.

63. *Пакъ оттамъ*. Отломъкъ отъ тухла 0·25 м. д., 0·15 м. шир., 0·06 м. деб. съ печата:

L XIII C R Ā

Печатътъ съдържа навѣрно името на leg(io) XIII. Gemina, който станувалъ въ Rat(iaria). Този легионъ изпърво съставялъ часть отъ гарнизона на провинцията Дакия, а слѣдъ загубата на тая провинция въ врѣмето на Авреллиана на 271. год. слѣдъ Хр. билъ прѣмѣстенъ въ Dacia Ripensis, на която главенъ градъ билъ Ratiaria (*Сбм.* II. стр. 22. и *Daremberg-Saglio* V., 1086.).

64. *С. Синаговци, Видинска околия.* Тухла 0.33 м. дълга, 0·23 м. шир., 0·06 м. деб. съ печата:

I M P H A D

който означава името на императоръ Адриана, съкратено: Imp(erator) Hadrianus.

65. *Гр. Ломъ* (римски Almus). Плоча отъ пѣсъчникъ, 0·71 м. вис., 0.38 м. шир., 0·14 м. деб. Горниятъ край на плочата има форма на фронтонъ, украсенъ съ акротерии на двата жгъла и подпрѣнъ съ двѣтѣ отвѣсни рамки на плочата така, че цѣлото прѣдставя въ груби чърти малъкъ храмъ (aedicula) съ двѣ плоски колони. Всрѣдъ този храмъ е изваянъ грубъ релиефъ на войникъ правъ, съ шлемъ на главата и облѣченъ въ кратъкъ хитонъ и мантия или хламида, закопчена на грждитѣ; той държи копие въ лѣвата си ржка. Плочата ще да е надгробенъ паметникъ на центуриона—evocatus отъ I-вия италиански легионъ, на когото името съдържа първиятъ редъ отъ надписа.

Подъ релиефа е издълбанъ шесть реда надписъ, съ букви полуизтрити и съдържащъ много съкращения, както се вижда отъ прѣписа; въ първия редъ буквитѣ сж 25 милим. високи, а въ останалитѣ само 20 милим.

GEMINIVS SEVERVS EVOC LEC I I I
DOMI CEIERI OPTI AVR DIONYIMPETINGE TES
PETRONSN /// COR M/ TTAQVIIMVALMINCoR
ANNI CELROPTI PAPIVALETVBPOM // NTIB
AVREL CORNELIA C A IVL FELIX C A COCVRBCoR
P/ENNI PRIMVS CO SAL VAIES CoR IVL RVSEV

Приблизително се чете надписътъ така: Geminius Severus evoc(atus) leg(ionis) I I[t(alicae)], Domi(tius) Celeri(nus) optio; Aurel(ius) Diony(sius) im(aginifer); Pet(ronius) Inge(nuus) tes(serarius); Petron(ius) N(epos?) cor(nicen); M[e]tt(ius) Aqui(la) im(aginifer); Val(erius) Min(utius) cor(nicen); Anni(us) Cel[e]r opti(o); Papi(rius) Vale(s) tub(icen); Pom(ponius) . . . n . . . t[u]b(icen?); Aurel(ius) Cornelia(nus) c(ustos) a(rmorum); Coc(ceius) Urbi(cus) cor(nicen); P[er]enni(us) Primus cor(nicen); Sal(vius) Vales cor(nicen); Jul(ius) Rus(ticus) ev(ocatus).

Надписътъ ще бѫде издаденъ и въ C. J. L. III Suplementum, редигуванъ отъ проф. Домашевски, комуто дължа обясненията на нѣкои съкращения въ този надписъ.

Види се, че изброенитѣ въ надписа войници служили като разни чинове[1]) въ първия италиански легионъ, отъ който една часть била установена на лагеръ въ римския Almus.

66. *С. Аптаатъ, Добричка околия.* Плоча отъ варовикъ 1·00 м. вис., 0·44 м. шир, 0·20 м. деб.; горниятъ край на плочата има форма на трижгъленъ щитъ (фронтонъ), украсенъ съ акротерии; подъ него е издълбано долапче, горѣ закрѫглено, въ което била вложена плочка съ релиефъ, сега изгубена; релиефътъ изобразявалъ бога, комуто билъ поднесенъ паметникътъ като оброкъ. Долниятъ край на паметника, съ продължението на надписа, е отчупенъ. Фигура 47. Надписътъ съдържа слѣдни̂тѣ 7 реда, отъ които първиятъ е издълбанъ горѣ въ трижгълния щитъ:

Фигура 47.

Ἀγαθῇ(ι) τύχῃ(ι).
Θεῷ(ι) Δαβατοπεί-
ω(ι) Μουκιανὸς ἱερ-
εὺς καὶ Ῥυμητάλ-
κης Δούδου, Λαπ-
έπωρ καὶ Προκίλιος
Αὐλουπόρεος καὶ
. . . .

Въ важния този надписъ срѣщаме първи пѫть имената на единъ новъ неизвѣстенъ досега богъ — θεὸς Δαβατόπειος, безъ съмнѣние богъ тракийски, като имаме прѣдъ видъ, че надписътъ е намѣренъ въ Добруджа, едно врѣме чисто тракийска область на гетитѣ, едно отъ най-сѣвернитѣ тракийски племена отсамъ Дунава, и че имената на пожертвователитѣ, поменати въ надписа, сѫ тракийски. Ако бѣше се запазилъ барелиефътъ, който билъ вставенъ въ долапчето надъ надписа, щѣхме поне да знаемъ, въ какво подобие билъ изобразенъ богътъ, дали въ подобие на тракийския конникъ, или въ онова на „Великия богъ — θεός μέγας“, нарѣченъ по тракийски Δερζελάτης или друго (за „Великия богъ“ на одеситянитѣ срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 26.—27.).

[1]) Въ надписа се срѣщатъ: *Cornicen* = трѫбачъ, който сѫщеврѣменно прѣдавалъ на знаменосеца (imaginifer) заповѣди за движението на войската; tubicen ималъ подобна задача като cornicen; *evocatus* означава войникъ, който вече си е изслужилъ своитѣ 25 години, но, безъ да е уволненъ, се е задължилъ отново да служи срещу условени привилегии както въ повишение, така и заплата; evocatus бивалъ повишенъ за центурионъ и натоварванъ съ особени поржчки (Marquardt, Roem. Alterthuemer V. стр. 389.); *optio* билъ замѣстникъ на центуриона, *armorum custos* — единъ видъ началникъ на арсенала, *tesserarius* — съобщавалъ опрѣдѣлената лозинка или други заповѣди на командира, написани на дъсчици (tessera.) (Marquardt, ibid. стр. 421., 551·, 545.).

Етимологично първата часть на това име би могла да се сравни съ етничното Δᾶοι (латински Davos), име на сѣверо-западнитѣ съсѣди на гетитѣ или може би съдържа корена δαϜο, въ фригийската дума δά(Ϝ)ος, която въ тозъ езикъ означава „вълкъ"? (срав. *Kretschmer*, Einleitung indas Studium der griech. Sprache, стр. 213. и 221. и Tomaschek, стр. 29.); нека се надѣемъ, че бѫднитѣ епиграфски находки въ България ще принесатъ нови и по-сигурни материали за сравнение и обяснение както на това име, така и на други тракийски имена. Отъ имената на пожертвувателитѣ тракийски сѫ Ῥυμητάλκης Δούδου, Λαπέπωρ и Αὐλούπορις. Първото отъ тѣхъ Ῥυμητάλκης се срѣща и въ формитѣ: Ῥοιμητάλκης, Ῥυμιτάλκης, Ῥωμετάλκης, Rumitalca (срав. *Tomaschek*, II, 2. стр. 28. *Сбм.* XIII. стр. 414. *Kretschmer*, op. c. стр. 226. — Името Λαπέ-πωρ е ново и първи пѫть се явява въ този надписъ; за имена съ суфиксъ πωρ срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 51., 1.). — Αὐλού-πορις е по-обикновено тракийско име (Сбм. XVI.—XVII стр. 51., 1. и *Tomaschek*, II, 2., стр. 3.).—Името Δούδης знаемъ и въ формитѣ Δύδης и Dudis, за което срв. *Сбм.* XVI.—XVII., стр. 143.

67. *Пакъ оттамъ.* Въ Сбм. XVI.—XVII. стр. 35.-36. изложихъ на кратко значението на келтийската богиня *Epona* и описахъ единствения до тогава извѣстенъ отъ България паметникъ — бронзовата фигурина на Епона, намѣрена въ римското градище до с. Калугерово, Севлиевска околия, който първи пѫть засвидѣтелствува култа на тая богиня въ антична България. Новъ и твърдѣ цѣненъ приносъ къмъ култа на тая богиня прѣдставя една мраморна плочка съ *релиефъ на Epona.* Този релиефъ както и прѣдходниятъ паметникъ произхожда отъ римското градище Хисарькале въ землището на с. Аптаатъ, споредъ свѣдѣнията на г. *Сава М. Поповъ*, учитель въ държавното училище въ Добричъ, който имá любезность да ми съобщи за откритието на двата паметника и да съдѣйствува за тѣхното запазване въ музея. Новонамѣрената плоча е 0·21 м. дълга, 0·165 м вис, 0·024 м. деб.; десната ѝ страна горѣ и долу е отчупена. Релиефътъ изобразява Епона седнала на прѣстолъ, en face, съ було на главата, съ коса високо причесана надъ челото. Богинята е облѣчена въ дългъ хитонъ, прѣпасанъ прѣзъ кръста и химатионъ или мантия; двѣ жребета, едното отъ лѣво, другото отъ десно зобатъ зърна отъ храна (ечмикъ или овесъ), която държи богинята въ скута, съ двѣтѣ си рѫцѣ. — Фигура. 48.

На горната рамка надъ релиефа се чете надписътъ:

Θεὰν ἐπήκοον [Ἐπόνην?]

а продължението му слѣдва на долната рамка подъ релиефа:

Αἴλιος Παυλῖν[ου ἀνέθηκεν].

Тая оброчна плоча на Епона е не само единъ отъ най-рѣдкитѣ класични паметници отъ България, но и, доколкото имамъ на рѫка съотвѣтната литература, единствена съ оброченъ надписъ, написанъ на грьцки езикъ.

68. *Пакъ оттамъ.* Десна долна часть отъ мраморна плочка 0·16 м. дълга, 0·09 м. вис., 0·035 м. деб. съ релиефъ на Зевса; виждатъ се само нозѣтѣ на бога отъ колѣнѣтѣ надолу, покрити съ химатиона, и долна часть отъ жезъла, който държи Зевсъ въ лѣвата си ржка; на десно отъ бога личи долна часть отъ четвертостраненъ жертвеникъ, а на лѣво цѣла фигурка на орелъ, стоещъ съ отворени крила и глава, обърната къмъ бога.

Отъ двуредния надписъ подъ релиефа е упазена слѣдната часть:

ΡΥΦΩΝ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΣ
ΑΝΕΘΗΚΕΝΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙ

която може да се допълни така:

. . . . . Εὐ]ρυφῶν Ἀγαθόκλεος
. . . . ἀνέθηκεν εὐχαριστήρι[ον].

Фигура 48.

69. *С. Марковча Новопазарска околия.* Отломъкъ отъ каменна плоча 0·63 м. вис., 0·53 шир., 0·11 м. деб. На плочата е изваянъ релиефъ, който изобразява сцена отъ жертвоприношение. Единъ жрецъ, облѣченъ въ тога, държи десната си ржка надъ жертвеника, на който гори огънь и сипва въ огъня тимиянъ; прѣдметътъ въ десната му ржка не се разпознава. Задъ жреца стои доведениятъ курбанъ — бикътъ, украсенъ съ жертвенъ поясъ, овитъ прѣзъ гърба около тѣлото му. Въ праздното поле надъ бика се вижда розета. — Фигура. 49.

Подъ релиефа се чете фрагментъ трирedниятъ гръцки надписъ: . . . . . . ίου ὁ καὶ Παπίας οἰκοδ[ομήσ?]ας [τὸν ναὸν καὶ? . . .]τὸν τόπον Δι Ὑψίστῳ . . . . μέρος ἐστίν Διός . . . . Отъ този фрагментъ може да се заключи, че поменатиятъ въ него Папиясъ вѣроятно съградилъ храмъ на „Всевишния Зевсъ“ и подарилъ, може би, и мѣсто за сжщата цѣль (за Ζεὺς Ὕψιστος срав. Сбм. XVI.—XVII., стр. 47. и 64.).

70. *С. Александрово, Ловешка околия.* Сребъренъ тасъ 43 милим. дълбокъ, 140 милим. въ диям.; дъното му е канелюрано, т. е. украсено, съ жлабинки, изпъкнали на вънъ, а въ срѣдата има единъ издутъ пжть.

На една страна на обиколката му има надписъ, който не е гравиранъ, а означенъ съ точки; буквитѣ сѫ 4—5 милим. вис.

ΚΟΤΥΟΣΕΓΓΗΙΣΤΩΝ

който значи: Κότυος Ἐγγηιστῶν.

Тая чаша произхожда отъ една колективна находка, станала въ една могилка до с. Александрово, въ нивата на В. Г. Денчевъ, въ мѣстностьта „Хендеклика“. Тая находка състои още отъ двѣ други подобни чаши, сѫщо сребърни, едната гладка и безъ надписъ, а на другата личатъ точки отъ буквитѣ ΑΔ на обиколката и чърти на буквитѣ ΛΑ на дъното; едно бронзово котле и една стомна отъ бронзъ, безъ дръжка. Споредъ съобщението на стопанина „мѣстото, гдѣто били намѣрени тѣзи тасове, прѣдставяло нѣкакъвъ старъ гробъ, направенъ съ 5—6 кола камени, които при разкопаването на гроба били намѣрени разфърлени върху гроба, въ който лѣжали човѣшки кости и други нѣща, що отъ дълго стоене въ земята били изгнили до толкова, щото не можело да се познаятъ какви сѫ, и били *унищожени* още тогава“. При всичкото ми старание не можа́ да се издири нищо отъ тие „унищожени“ нѣща.

Фигура 49.

Отъ надписа и намѣренитѣ прѣдмети можемъ да заключимъ, че откритиятъ гробъ принадлежи на единъ тракиецъ, безъ съмнѣние богатъ първенецъ, на име Κότυς, отъ племе, родъ или селище нарѣчено Ἐγγήϊσται; първото отъ тие имена доста познато (Tomaschek, II., 2., стр. 50., Сбм. XIV. стр. 586., 617. и 620., а другото е ново и се срѣща тукъ първи пѫть. То може да се сравни съ географското Ἀγγίστης, единъ отъ притоцитѣ на Стримонъ въ областьта на едонитѣ (Tomaschek, II. 2. стр. 93.).

Къмъ тая важна находка ще се повърнемъ още.

71. *С. Генкчилеръ, Балчишка околия.* Амфора отъ печена глина, намѣрена въ мѣстностьта „Юруклеръ“. Амфората е 0·56 м. вис., има изострено дъно и на външната страна на гърлото надписа:

Η Ρ Α Κ Λ
Ι Τ Ο Υ

който означава вѣроятно името на грънчаря: Ἡρακλίτου.

72. *С. Рибенъ, Плѣвенска околия.* Отломъкъ отъ камъкъ 0·23 м. вис., 0·66 м. шир., 0·20 м. деб., съ остатъци отъ слѣдния надписъ:

SL
AIEIA
VALENSΓΓ

Отломъкътъ е намѣренъ въ римското градище до селото, на десния брѣгъ на рѣка Витъ; тамъ билъ изкопанъ и фрагментъ отъ надгробенъ паметникъ, съ релиефъ, който прѣдставя тъй нареченото погребално угощение — coena funebris.

73. *Силистра* (римскиятъ Durostorum). Отломъкъ отъ камъкъ 0·53 вис., 0·46 шир., 0·19 м. деб.

SCVTV SPATA I VC
ELLARES ARCNIT
OTECTASIMP D N
AX AVG ET MA/
5 COS

Споредъ обяснението на г. професоръ Борманъ въ Виена надписътъ е отъ 297. год. слѣдъ Хр. и се чете така: . . . . scutu(m) spata(m) pug | ellares arg(en)t | o tectas d(omino) | n(ostro) [M]ax(imiano) Aug(usto) et Ma(ximiano) [C(aesare)] | co(n)s(ulibus). Споменатитѣ въ надписа прѣдмети: щитъ, мечъ и диптикъ (pugellares срв. *Marquardt,* Das Privatleben der Roemer стр. 803), обковани съ сребро, вѣроятно съставяли почетния воененъ даръ, съ който било удостоено военното лице, на което името прѣдхождало въ изгубената часть отъ надписа.

74. *Пакъ оттамъ.* Четвъртита тухла 0·39 м. × 0·39 м., 0·055 м. деб., съ печатъ, въ който послѣдното L е поставено наопаки Г:

LECXICГ

Печатътъ значи: leg(io) XI Cl(audia), т. е. единадесети Клавдиевъ легионъ, който въ врѣмето на Антонина Пия билъ командуванъ въ Мизия; щабътъ и главниятъ укрѣпенъ лагеръ на този легионъ билъ Durostorum, гдѣто станувалъ още около 400. год. слѣдъ Хр. (срв. *Daremberg-Saglio,* Dictionnaire dos antiquités grecques et romaines, статията Legio, стр. 1085.—1086.).

75. *Пакъ оттамъ.* Четвъртита тухла 0·30 м. × 0·30 м., съ печата на седмия Клавдиевъ легионъ:

LEC·VII·CL·P·F

Leg(io) VII Cl(audia) Pia Fidelis; щабътъ и главниятъ лагеръ на този легионъ билъ градъ Viminacium (сега Костолацъ въ Сърбия), въ Горна Мизия (Срв. Daremberg-Saglio, ibid. стр. 1083.); оттамъ този легионъ си получилъ названието Viminacensis; неговото име се срѣща въ надписитѣ отъ България, така напр. въ единъ надписъ отъ с. Държаница до Арчаръ (Сбм. II., стр. 28.).

76. Между новогръцкитѣ надписи отъ сѣверна България принадлежи надписътъ отъ с. Джиздаркьой, Провадийска околия. Надписътъ е из-

дълбанъ на плочка отъ варовикъ 0·23 м. вис., 0·23 м. шир. и съдържа слѣднитѣ три реда:

† ѠΚΟΔΟΜΗ
ΘΗΠΑΡΑΤȣΠΑ
ΤʒȣΤȣΜΙ-ΤȣΙΑΨ

Ὠικοδομήθη παρά τοῦ Πάτζου τοῦ Μήτου αψ'

Плочката ще да произхожда отъ развалинитѣ на нѣкоя черква, построена въ 1600. год.; послѣдниятъ редъ на надписа съдържа името на майстора: Баджо Митовъ.

III. Надписи и паметници отъ Тракия.

77. *Градъ Пловдивъ*, античниятъ Philippopolis. Четвеространенъ жертвеникъ, съ профилуванъ сокълъ и корнизъ, украсенъ на двата жгъла съ акротерии и съ розета въ срѣдата. Надписа прѣдавамъ тукъ споредъ едно копие на г-на А. Такела.

ΑΓΑΘΗΙΤΥΧΗΙ
ΥΠΕΡΥΓΕΙΑϹ
ΚΑΙΝΕΙΚΗϹΜ
ΑΥΡΑΝΤѠΝΕΙ
ΝΟΥΚΑΤΑΚΕΛΕΥ
ϹΙΝΤΟΥΛΑΜΓΡΟ
ΤΑΤΟΥΥΠΑΤΙΚΟΥ
Κ·ΑΤΡΙΟΥ·ΚΛΟ
ΝΙΟΥΤΕΧΝΗϹ
ΒΥ//Ϲ /////////

Текстътъ на надписа гласи така: Ἀγαθῇ τύχῃ· Ὑπὲρ ὑγείας καὶ νείκης Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) Ἀντωνείνου, κατὰ κέλευσιν τοῦ λαμπροτάτου ὑπατικοῦ Κ(οίντου) Ἀτρίου Κλονίου, τέχνης βυ[ρ]σ[έων τό δε δῶρον]?

Жертвеникътъ билъ поставенъ „за здравие и побѣда на Маркъ Аврели Антонинъ", който трѣбва да е императоръ Каракала (198.—217. г. слѣдъ Хр.), по слѣднитѣ мотиви. Поменатиятъ въ надписа легатъ Атри Клони е извѣстенъ отъ нѣколко надписа (срав. *Liebenam*, Verwaltungsgeschichte стр. 128. и *Prosopographia* Imperii Romani, I. стр. 177.) като управитель на провинциитѣ Испания (Hispania citerior), Сирия, Тракия и Кападокия; въ врѣмето на Каракала, Клони управлявалъ Кападокия, а както се установява сега първи пжть отъ нашия надписъ, и Тракия, обаче прѣзъ коя именно година, не е извѣстно, нито се установява отъ надписа; отъ други тракийски надписи името на този легатъ не е засвидѣтелствувано; въ Пловдивския надписъ го срѣщаме първи пжть. Ако е вѣрна възстановката на послѣдния редъ, паметникътъ билъ издигнатъ като оброкъ отъ еснафа на табацитѣ или кожаритѣ (други еснафи — τέχναι въ тракийскитѣ надписи вж. у *Dumont-Homolle*, стр. 378. бр. 65. и 66.).

78. *Пакъ оттамъ.* Жертвеникъ отъ варовикъ 0·32 м. вис., 0.18 м. шир. и деб., съ профилуванъ сокълъ и корнизъ. Прѣдната страна на жертвеника съдържа 6 реда грѣцки надписъ:

Фигура 50.

Ἀπόλλωνι
Κενδρισῷ, Βεῖθυς
Κότυος, ἱερεὺς
Συρίας θεᾶς,
5 δῶρον ἀνέ-
θηκεν.

Фигура 50. Този прѣкрасно запазенъ надписъ е не само новъ приносъ къмъ тъй разпространения култъ на Аполона въ тракомизийското землище (срв. *Сбм.* XVI.—XVII., стр. 72. сл.), а важенъ е особено и за туй, защото първи пжть срѣщаме въ него Аполона съ тракийския прѣкоръ Κενδρισός, даденъ на бога споредъ тракийското название на φυλή Κενδρισέων, извѣстно изъ единъ надписъ отъ Пловдивъ (срв. *Dumont-Homolle*, op. c. 57b). Отъ нѣколко монети, ковани въ Филипополисъ въ врѣмето на Елагабала, се учимъ, че въ този градъ се празднували обществени игри, наречени Κενδρίσεια Πύθια ἐν Φιλιππoπόλει (срв. *Eckhel*, Doctrina numorum veterum II., стр. 43., IV. стр. 437. сл.), обаче въ що се състояли и какви сж били тия праздници и игри, не се знае; отъ тракийското имъ название Κενδρίσεια може да се сжди положително поне това, че тѣзи игри ще да сж имали повече мѣстенъ характеръ (както напр. Βενδίδεια — праздници, устроявани въ Атина въ честь на тракийската Бендида или грѣцката Артемида, срв. Сбм. XI. стр. 92.—93.), докато Πύθια, т. е. Питийски игри се празднували въ честь на грѣцкия Аполонъ, нареченъ Πύθιος (*Сбм.* XVI.—XVII. стр. 75. сл.). Отъ новонамѣрения жертвеникъ, както и отъ поменатия надписъ на Елагабалови монети може да се заключи, че между еднитѣ и другитѣ игри ще е сжществувала една по-тѣсна връзка и че тѣ, можеби, сж се празднували заедно. Жертвеникътъ билъ посветенъ на Аполона отъ тракиеца Βεῖθυς Κότυος, жрецъ на *„Сирийската богиня“*. Култътъ на тая азийска богиня въ Тракия се срѣща първи пжть въ този надписъ. Dea Syria — ἡ Συρία θεά била богиня на буйното и изобилно плодородие; тя се казвала още Atargatis или Derketis, Astarte и Baaltis; най-прочутиятъ и най-славенъ храмъ на тая богиня се намиралъ въ Hierapolis (Бамбике), гдѣто я почитали съ блѣскави тържества и диви оргии. Нейни фанатични жреци-просяци, като дервиши, прохождали Азия, Гърция и Италия, за да разпространяватъ нейния култъ (срв. *Preller*, Roemische Mythologie, стр. 396.—399.).

Въ редоветѣ на тие жреци билъ и тракиецътъ Βεῖθυς Κότυος, споредъ новия пловдивски надписъ (за тие извѣстни вече тракофригийски имена срав. Tomaschek, II., 2., стр. 50., 13.; *Kretschmer*, op. c. стр. 202.).

79. *Пакъ оттамъ.* Два фрагмента отъ надстълпие (архитравъ). съ архитектонични украси отъ римско-коринтийския стилъ: а) 1·22 м, дългъ, 0·49 м. вис. и дебелъ; б) 2 м. дългъ 0·58 м. вис., 0·52 м. деб. На двата фрагмента сѫ запазени по два реда надписъ, съ букви въ първия редъ 35 милим. вис., а въ втория 50 милим. вис.

а) //// ΝΕΙΚΗΣΚΑΙΑΙΩΝΙΟΥ . . . . .
//// ΔΕΙΤΗΣΕΚΤΩΝΙΔΙΩΝΚΑΤΕΣΚΕΥ

б) /// ΟΥΣΥΝΠΑΝΤΟΣΑΥΤΩΝΟΙΚΟΥ
///// ΤΙΟΥΤΟΥΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΥ ΥΠΑΤΟΥ

Понеже значителна часть отъ надписа липсва, не е напълно възможна възстановката на неговия текстъ. Ако е вѣрна догадката, че въ началото на втория редъ на втория фрагментъ се намира послѣдниятъ слогъ отъ името на легата Т. Αἰλίου Ὀνερα]τίου и като вземемъ прѣдъ видъ думитѣ καὶ τ]οῦ σύμπαντος αὐτῶν οἴκου, можемъ да заключимъ, че надписътъ е отъ врѣмето на тракийския легатъ Ели Онерати, който управлявалъ Тракия въ врѣмето на Септимия Севера и на неговия съуправитель и синъ Каракала (срав. *Dumont-Homolle*, стр. 255. и Prosopographia, I, стр. 18.).

Въ първия фрагментъ въ началото на втория редъ е възможно четенето Ἀφρο]δείτης; споредъ това архитравътъ произхожда вѣроятно отъ единъ храмъ, посветенъ въ Филипополисъ на богиня Афродита или Венера. Приблизително може да се възстанови слѣдното четене: [Ὑπὲρ τῆς τῶν μεγίστων καὶ θειοτάτων αὐτοκρατόρων. Λ. Σεπτιμίου Σεουήρου Περτίνακος καὶ Μ. Αὐρ(ηλίου) Ἀντωνείνου Σεβ(αστῶν) νείκης καὶ αἰωνίου διαμονῆς καὶ τοῦ σύνπαντος αὐτῶν οἴκου ναόν Ἀφρο]δείτης ἐκ τῶν ἰδίων κατεσκεύασεν ἐπὶ Τ(ίτου) Αἰλίου Ὀνερα]τίου τοῦ λαμπροτάτου ὑπάτου.

80. *Пакъ оттамъ.* Отломъкъ отъ камъкъ 0·55 м. вис., 0·65 м. шир. 0·25 м. деб.

ΑΓΑ
ΥΠΕΡΤΗΣΤοΥΑΥΤοκράτορος Καίσαρος Λ. Σεπτιμίου
ΣΕοΥΗΡοΥΠΕΡΤΙΝακος καὶ Αὐτ(οκράτορος) Καίσαρος Μ. Αὐρ(ηλίου Ἀντω-
ΝΙΝΟΥΣΕΒαστῶν τύχης καὶ νείκης . . . .

Надписътъ произхожда отъ врѣмето на Септимия Севера и Каракала, слѣдъ 198. год.

81. *Пакъ оттамъ.* Плоча отъ саркофагъ, 2·38 м. дълга, 0·77 м. вис., 0·14 м. деб., плочата е една отъ бочнитѣ страни на саркофага. Буквитѣ на надписа сѫ 50 милим. вис.

M ΟΥΛΠΙΟΣΦΙΛΙΠΠΟΣ ΤΟΥ ΕΡΜΟΓΕΝΟΥΣΣΤΡΑΤΕΥΣΑΜΕ
ΝΟΣ ΦΒ ΤΗΝ ΣΟΡΟΝ ΕΣΚΕΥΑΣΕΝ

M. Οὔλπιος Φίλιππος τοῦ Ἑρμογένους στρατευσάμενος βενεφικιάριος τὴν σορὸν [ἑαυτῷ κατ]εσκεύασεν.

Съкращението ВФ въ втория редъ безъ друго е аналогично съ латинското BF, та може да се чете βενεφικίαριος (латински beneficiarius). Надписитѣ, въ които се поменуватъ beneficiarii, сж винаги твърдѣ важни, защото доказватъ, че въ мѣстото, гдѣто се намиратъ, сжществувала statio beneficiariorum, сиречь писалище или бюро на военното интендантство (срв. Domaszewski, Die Religion des roemischen Heeres, стр. 99. сл. и Marquardt, Roemische Staatsverwaltung, стр. 549. сл.).

82. *Пакъ оттамъ.* Лѣва половина отъ надгробенъ паметникъ въ форма на четвеространенъ жертвеникъ, 0·75 м. вис., 0.35 м шир., 0·55 м. деб., съ шесть реда латински надписъ.

D	D(is) [M(anibus)]
COELIAI	Coelia[e ....
VERVS	Verus
A· COMMEN	a commen(tariensibus [co(n)s(ularis)?)
5 PROVINC·	provinc(iae) [Thraciae?]
CONIVGI· KA	coniugi ka[rissimae].

Паметникътъ принадлежи къмъ рѣдкитѣ латински надписи отъ Тракия. Дали въ четвъртия редъ трѣбва да се чете a comment(ariensibus) consularis или, което е по-вѣроятно, legati pro praetore, не е сигурно. Поменатиятъ въ надписа Верусъ, който издигналъ паметника на жена си, билъ единъ отъ commentarienses на тогавашния управитель на провинцията Тракия. Въ 2. и 3. стол. слѣдъ Хр. commentariensis е билъ единъ отъ чиновницитѣ въ управлението на легата — praeses provinciae, въ Тракия ἡγεμὼν τῆς ἐπαρχίας и ималъ титлата commentarius legati pro praetore или consularis; негова задача била, да води гражданско-административни дѣла на провинциалния намѣстникъ или легатъ (срв. *Pauly-Wissova* IV. 1. стр. 762. сл.).

83. *Пакъ оттамъ.* Отломъкъ отъ саркофагъ 1·59 м. д., 0·44 м. вис., 0·18 м. деб. съ надпись:

ΤΕΛΕΣΦΟΡΟΣ ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΥ
ΝΕΙΚΟΜΗΔΕΥΣΖΗΣΑΣΕΤΗ·ΠΕ·
ΧΑΙΡΕ

Τελέσφορος Μητροδώρου
Νεικομηδεὺς ζήσας ἔτη πε'
χαῖρε.

За прѣселенцитѣ отъ витинскитѣ градове Никея и Никомедия, заселени въ тракомизийскитѣ градове вж. по-горѣ стр. 726. и надписа бр. 85.

84. *С. Каратаиръ, Пловдивска околия.* Милиарна колона 2 м. висока, 0·45 м. диям., издѣлана отъ варовникъ, намѣрена въ землището между селата Кадиево и Каратаиръ. Тукъ е минавалъ старият римски друмъ отъ Bessapara (на югъ отъ Т.-Пазарджикъ до с. Башикарово) за Philippopolis — Пловдивъ; на 12 римски мили разстояние отъ този градъ се намирала станцията Tugugerum до с. Кадиево.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΑΙΣΑΡΙ Μ ΑΝΤѠΝΙѠ
ΓΟΡΔΙΑΝѠΕΥΤΥΧΕΙΣΕΒΑΣΤѠΗΓΕΜΟΝΕΥ
ΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚѠΝΕΠΑΡΧΕΙΑΣΑΤΙΟΥΚΕ
ΛΕΡΟΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥΗΛΑΜ
ΠΡΟΤΑΤΗΤΗΣ ΘΡΑΚѠΝΕΠΑΡΧΕΙΑΣΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΙΣ ΑΝΕΣΤΗΣΕΝΤΟΜΕΙΛΙΟΝ
ΙΒ

Ἀγαθῇ τύχῃ·
Αὐτοκράτορι Καίσαρι Μ(άρκῳ) Ἀντωνίω(ι)
Γορδιανῷ(ι), Εὐτυχεῖ, Σεβαστῷ(ι), ἡγεμονεύ-
οντος τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας Ἀτίου Κέ-
λερος, πρεσβευτοῦ ἀντιστρατήγου, ἡ λαμ-
προτάτη τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας μητρόπολις
Φιλιππόπολις ἀνέστησεν τὸ μείλιον
ιβ΄.

Тая милиарна колона е отъ врѣмето на императора Гордияна (238.—244. год. слѣдъ Хр.; (срв. описанитѣ по-горѣ паметници броеве 10. и 55. отъ сѫщия императоръ). Като императорски намѣстникъ управлявалъ Тракия легатътъ Келеръ, който като такъвъ е познатъ още отъ два други тракийски надписа: единия отъ градището Хисарджикъ, на 21 килом. разстояние отъ Пазарджикъ на друма Т.-Пазарджикъ — Ихтиманъ, а другия отъ Стара-Загора (срав. *Dumont-Homolle*, стр. 323. бр. 3. и стр. 350., бр. 61d.). Въ нашия надписъ вмѣсто правилното Κατίου (вѣроятно по погрѣшка на каменодѣлеца) се чете Ἀτίου (за името на тоя легатъ вж. Prosopographia Imperii Romani I. стр. 321, 470.).

Милиарниятъ стълпъ билъ побитъ отъ градъ Филипополисъ, който въ надписа се зове „най-свѣтлиятъ митрополъ на тракийската провинция“, на 12 римски разстояния, т. е. до станцията Tugugerum; това разстояние се схожда вѣрно съ онова, указано въ Itinerarium Hierosolymitanum отъ 333. год. слѣдъ Хр. (срав. Jireček, Heerstrasse, стр. 165.,

Пѫтувания по България стр. 430.). Отъ тая часть на римския пѫть между Пловдивъ и Кадиево произхожда още една милиарна колона отъ врѣмето на Гордияна и неговата сѫпруга Транквилина, обаче съ името на другъ тракийски легатъ, издадена вече въ Arch. Epigr. Mitth. X., стр. 205.—206., обаче спорѣдъ единъ прѣписъ, който не прѣдава точно името на легата; по тая причина повтарямъ тукъ този надписъ, съ по-вѣрно четене името на легата:

Ἀγαθῇ τύχ[ῃ]·
Αὐτοκράτορι Καίσαρι Μ. [Ἀντω]-
νίω(ι) Γορδιανῶ(ι), Εὐτυχ(ε)ῖ, Εὐσ[εβεῖ]
Σεβαστῶ(ι) καὶ τὴν θεοφιλεστ[άτην]
Σαβινιάνην (sic!) Τρανκυλλεῖναν, ἡ[γεμο]-
νεύοντος τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας
Ποντ(ίου) Μαγιανοῦ πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) ἀντισ[τρά]-
τήγου ἡ λανπροτάτη Θρακῶν μητρό-
πολις Φιλιππόπολις
εὐτυχῶς.

Въ 7-мия редъ на надписа съвсѣмъ добрѣ е запазено името на легата ΠΟΝΙΜΑΓΙΑΝΟΥ, което допуска четенето Πονιμαγιανοῦ; обаче споредъ мнѣнието ми приемлива и най-вѣроятна е конйектурата Ποντ(ίου) Μαγιανοῦ, която може да се мотивира съ туй, че буквата I задъ N е написана вмѣсто T по погрѣшка на каменодѣлеца. Тая погрѣшка се срѣща въ надписитѣ доста често, толкова повече, че въ много случаи буквата T има съвсѣмъ кратка горната напрѣчна чертичка, та прилича по формата си на I.; освѣнъ това можемъ да вземемъ прѣдъ видъ, че надписитѣ привеждатъ нѣколко легата на име Pontius, които управлявали разни провинции, така: Pontius Sabinus управлявалъ Тракия (вж. описаната на стр. 745. бр. X. монета на Филипополисъ). M. *Pontius* Laelianus Долна Мизия, Pontius Laelianus — Горна Панония на 148. год. и други, за които вж. Prosopographia III., 82.—85.

Отъ близката околность на Кадиево произхождатъ надписитѣ, описани въ *Сб.м.*, XVI.—XVII. стр. 100.—101., броеве 3.—4. и стр. 104., бр. 8.

85. *Столица София, римска Serdika.* Числото на епиграфскитѣ паметници отъ българската столица се умножава почти всѣка година съ нѣколко нови находки (вж. Сбм. XVI. — XVII., стр. 128. — 132., стр. 109.—111.; XIII., стр. 434. — 440., XII., 322. сл. и II., стр. 3.—8.), които прѣдставятъ важни приноси къмъ историята на римската Serdika. Тѣзи нови паметници описвамъ тукъ подъ слѣднитѣ броеве 85.—92.

Надгробенъ паметникъ 1·75 м. вис., 0·72 м. шир., 0·23 м. деб.; горната му часть е издѣлана въ видъ на трижгъленъ щитъ (фронтонъ), украсенъ на двата жгъла съ акротери; всрѣдъ щита е изваяна глава

на Медуса въ релиефъ. Фигура 51. Гръцкиятъ надписъ, който е оградень съ профилувана рамка, съдържа слѣднитѣ 10 реда:

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΔΙΛΛΗΣ ΤΥΡΑΝΝΟΥ
ΝΕΙΚΑΙΕΥΣ ΖΗΣΑΣ
ΕΤΗ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ
ΕΝΘΑΔΕΚΕΙΤΑΙ
ΤΕΙΜΗΘΕΙΣ ΥΠΟ
ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑΣ
ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ
ΧΑΙΡΕ ΠΑΡΟΔΕΙ
❦ ΤΑ

Фигура 51.

Надписътъ се чете така: Ἀγαθῇ τύχῃ. Δίλλης Τυράννου Νεικαιεύς, ζήσας ἔτη τριάκοντα, ἐνθάδε κεῖται τειμηθεὶς ὑπὸ Καλπουρνίας μνήμης χάριν. Χαῖρε παροδεῖτα. Необикновено е тукъ употрѣбението на формулата Ἀγαθῇ τύχῃ (= на добро щастие!), която въ *надгробни* надписи нигдѣ другадѣ не се срѣща, доколкото ми е извѣстно. Надписътъ е още едно свѣдѣние за състава на населението на римската Сердика, което било смѣсено като населението на модерна София. Между прѣселенцитѣ имало и никейци отъ малоазийската область Витиния (срв. *Иречекъ*, Пѫтувания стр. 4. и стр. 726. на настоящата статия), какъвто е билъ и покойникътъ споредъ новия надписъ. Личното име Δίλλης се срѣща тука първи пѫть и досега не е извѣстно отъ другадѣ; то може да се сравни съ личното име Dillius, извѣстно отъ нѣколко надписа (срав. Prosopographia Imperii Romani II., стр. 13., № 75.—76.).

86. Надгробенъ паметникъ, 1·62 м. вис., 0·55 м. шир., 0·25 м. деб., подобенъ на прѣдходния; въ горната му часть е изваянъ релиефъ на мѫжки бюстъ, облѣченъ въ тога, закопчена на дясното му рамо; надъ бюста се извива полукрѫгла рамка. Фигура 52. Гръцкиятъ надписъ съдържа 10 реда:

ΝΕΙΚΗΤΗΣ
ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗ
ΚΑΙΘΕΟΦΙΛΗ
ΤΟΙΣΓΟΝΕΙΣΙΝ
ΚΑΙΑΣΚΛΗΠΙΑ
ΚΑΙΧΡΗΣΤΩΤΟΙΣ
ΑΔΕΛΦΟΙΣΖΗ
ΣΑΣΙΝΚΑΛΩΣ
Χ Ε Ρ Ε Τ Ε
ΟΙΠΑΡΟΔΕΙΤΕ
❦

Надписътъ се чете така: Νεικήτης Ἀσκληπιάδη(ι) καὶ Θεοφίλη(ι) τοῖς γονεῖσιν καὶ Ἀσκληπ(ί)α(ι) καὶ Χρηστῶ(ι) τοῖς ἀδελφοῖς ζήσασιν καλῶς. Χέρετε οἱ παροδεῖτε. Интересенъ е правописътъ въ послѣднитѣ два реда: χέρετε вм. χαίρετε, παροδεῖτε вм. παροδεῖται; види се, че въ врѣмето, когато е билъ писанъ този надписъ двугласната αι се изговаряла като ε. Аналогични примѣри въ грѫцкитѣ надписи отъ Тракия, къмъ която принадлежала Софийската котловина, не сѫ рѣдки (срв. *Сбм.* XVI—XVII., стр. 68. — *Dumont-Homolle*, стр. 491. сл. и стр. 738. на настоящата статия). Друга неправилность е тая, че членътъ οἱ е туренъ къмъ звателния падежъ вм. правилното ὦ.

Фигура 52.

И двата паметника били употрѣбени като материалъ за ограда на двѣ гробници, които открихъ при разкопкитѣ, извършени прѣзъ лѣтото на 1900. год. до южнитѣ стѣни на църквата св. София въ столицата. И двѣтѣ гробници били отваряни по-рано, може би, вече въ стария вѣкъ, но при все това се намѣриха въ тѣхъ нѣколко старини. Една отъ тѣхъ била гробъ на жена и въ него се намѣри една златна обѣчка съ рубиново камъче, бронзова фибула, чопразъ отъ бронзъ и стъклено шише 17 сантим. вис. отъ форма кълбеста, съ кратко гърло; въ другата гробница се намѣри само едно шише отъ по-проста обикновена форма. И двѣтѣ гробници произхождатъ отъ християнски вѣкове, може би, отъ VI. стол. слѣдъ Хр., ако сѫдимъ отъ античнитѣ материали, употрѣбени за ограждане на тия гробници (срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 128. сл.).

87. Надгробенъ паметникъ 1·12 м. вис., 0·60 шир., 0·30 м. деб., украсенъ горѣ съ триѫгленъ щитъ, всрѣдъ който е издълбанъ релиефъ на розета; на двата ѫгъла на щита има акротерии. Фигура 53. Грѫцкиятъ надписъ съдържа слѣднитѣ 7 реда:

ΕΠΤΕΤΕѠΔΕΚΑΔΑΣ
ZH:ALLAΛAL:ENΘAKEIME
EILEBIHΣΓAMBPѠN
LHMATOΔEKATEXѠN
5 EΠTELΥKOLΘINTOΥ
ΔELKTEPCAΛOΥZH:AC
XAIPEΠAPOΔEITA

Надписътъ е въ стихове; първитѣ два стиха съставляватъ елегиченъ дистихъ (distichon elegicum):

Ἑπτ' ἐτέων δεκάδας ζήσας Σάλας ἔνθα κείμενος
εὐσεβίης γάμβρων σῆμα τό δε κατέχων.
Ἐπτέσυκος Θίντου Δέκστερ Σάλου ζήσας ἔτη ιβ'.
Χαῖρε παροδεῖτα.

При всичката си стихотворна грапавость, този надписъ е за насъ важенъ за туй, защото сѫ запазени въ него имена на едно тракийско сѣмейство отъ тракоримската Сердика. Нѣма съмнѣние, че значителна часть отъ населението на този градъ, разположенъ всрѣдъ тракийската область на племето серди, била тракийска. Доказателство на това намираме и въ този надписъ (срв. по-долу надписа бр. 82.). Мѫжкото име Σάλας знаемъ за сега само отъ три тракийски надписа; първи пѫть го срѣщаме въ надписа отъ Чакарларъ (тракийския Pizus), вж. *Сбм.* XII. стр. 336.—338.; втори пѫть на една отъ оброчнитѣ плочки, намѣрени въ нимфеума до с. Саладиново (тракийската Burdapa), вж. *Сбм.* XIII. стр. 416., а трети пѫть въ нашия софийски надписъ. Въ извѣстния тракийски именикъ на проф. Томашека това име още липсва.

Фигура 53.

Малко извѣстно е и сложното женско име Ἐπτέ-συκος, което първи пѫть се явява въ формата Ἐπτή-συκος въ издадения отъ мене надписъ отъ с. Меричлери, Чирпанско (срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 115., бр. 22.). Подобно сложно име, обаче съ друга прѣдставка, е Δεντού-συκος, извѣстно отъ единъ оброченъ релиефъ отъ с. Саладиново (Сбм. XIII. стр. 417.), отъ единъ латински надписъ отъ Лѣсковецъ, въ формата Dentu-sugu (C. J. L. III. 6145.: Dentu-sugu, Sgerulonis filia) и въ формата Δεντύ-συκος отъ новонайдения надписъ отъ с. Топузларе, Ямболска околия, описанъ по-долу. За прѣдставката Ἐπτα-, Ἐπτη- срв. Tomaschek, II. 2. стр. 8.—9. Личното име Θίντος, род п.: Θίντου е ново и се явява тукъ *първи пѫть;* съ него можемъ да сравнимъ донѣгдѣ имената Tzinta и Δίντος, които привежда Томашекъ (II. 2. стр. 39. и 33.). — Въ началото на 6-ия редъ ΔΕΓΚΤΕΡ ще да е писано вм. Δέκστερ, латински Dexter. Въ надписа намираме новъ поучителенъ примѣръ за романизацията на тракийцитѣ: бащата и майката иматъ тракийски имена Σάλας и Ἐπτέσυκος, а синъ имъ вече римско име Dexter.

Този паметникъ намѣрихъ зазиданъ като сокълъ въ сѣвероизточния ѫгълъ на църквата св. София, за постройката на която въобще били употрѣбени много дѣлани камени, извадени отъ развалинитѣ на римската Сердика, разорена въ V-то стол. отъ хунитѣ (447. год. слѣдъ Хр., вж. Jireček,

Cesty стр. 4.) и сетнѣ възобновена, заедно съ много други градове въ Тракия и Мизия, въ VI-то стол. отъ Юстиниана; тогава вѣроятно е била съзидана и църквата св. София въ форма на голѣма базилика; разбира се, че въпросътъ, кога е съградена тая църква, ще могатъ отчасть да обяснятъ археологични разкопки вѫтрѣ въ църквата и около нея.

88. Отломъкъ отъ колона отъ витошки камъкъ 0·93 м. вис., 0·58 м. диам., намѣрена въ столицата въ улица Булевардъ Дондуковъ, до аптеката на г. Хар. Карастояновъ, при прокарване изкопи за градски канали.

На колоната е издълбанъ 5 реда гръцки надписъ; неговитѣ букви, 60 милим. вис., и почти толкова широки, се отличаватъ съ хубави и правилни черти.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΗΠΑΤΡΙΣ ΦΛ· ΠΟΜ
ΠΕΙΟΝ//ΟΝΤΑΝΟΝ
ΠΟΛΕΙΤΕΥΟΜΕΝΟΝ
5 ΑΓΑΘΩΣ

Надписътъ е прѣкрасно запазенъ, при всичко че колоната е разчупена на нѣколко парчета, та и четенето му е ясно и сигурно; само въ втория редъ е отчупена долната черта отъ Υ.... и въ третия редъ липсва буква М.

Ἀγαθῇ τύχῃ·
Ἡ πατρὶς Φλ(αούιον) Πόμ-
πειον [Μ]οντανόν,
πολειτευόμενον
5 ἀγαθῶς.

Отломъкътъ е часть отъ почетния паметникъ, който билъ издигнатъ въ Сердика на Флавия Помпей Монтанъ, който често и добрѣ изпълнявалъ възложенитѣ нему обществени длъжности или, както казва надписътъ, ἀγαθῶς πολιτευόμενον. По формата на писмото надписътъ може да се отнесе къмъ втората половина на II-то стол. слѣдъ Хр. Твърдѣ възможно е, че отгорѣ върху колоната е била поставена статуя или бюстъ на помeнатия Монтанъ.

89. Отломъкъ отъ мраморна плоча 0·30 м. вис., 0·35 м. шир., 0·07 м. дебелъ, намѣренъ въ столицата, улица Царь Асѣнъ задъ католишката черква, прѣзъ лѣтото на 1900. год.

CTHC
CBCEBA
MNACION

90. Четвеространенъ стълпъ отъ витошки камъкъ 1·42 м. вис., 0·38 м. шир., 0·28 м. деб. На прѣдната страна на камъка има гръцки надписъ отъ 8 реда, оградень съ профилувана рамка. Намѣренъ прѣзъ

мѣсецъ юни т. г., въ източната стѣна на Черната джамия въ столицата, зазиданъ като сокълъ. Фигура 54.

'Αγαθῇ τύχῃ·
Τῷ Κυρίω(ι) καὶ
προστάτη(ι) 'Α-
σκληπιῶ(ι) Κουλ-
κουσσηνῷ
Αὐρ(ήλιος) Τάρσας
Βάσσου β'
Εὐτυχῶς.
'Αμαζένι.

Фигура 54.

Отъ надписа се учимъ, че паметникътъ билъ пожертвуванъ на „Господь и пазитель Асклепи Кулкусенски отъ тракиеца Аврели Тарсасъ, синъ на Баса“. Култътъ на лѣкарскитѣ божества, особено на Асклепия и Хигия, естествено заемалъ едно отъ най-първитѣ мѣста въ Сердика като градъ, надаренъ съ изобиленъ и горещъ изворъ лѣковита вода. Тѣзи божества и тѣхнитѣ храмове сѫ едни отъ най-обикновенитѣ и най-чести типове въ монетитѣ на Сердика; на тѣзи божества били поднасяни разни жертви и оброци, между тѣхъ жертвеници, барелиефи, статуйки и статуи. Такъвъ оброкъ прѣдставя новонамѣрениятъ надписъ; освѣнъ обикновения епитетъ κύριος, който даватъ почти на всички богове тракомизийскитѣ надписи (Dumont-Homolle, стр. 218.), Асклепи се зове въ надписа и προστάτης, т. е. покровитель, пазитель противъ болести; този епитетъ се срѣща съвсѣмъ рѣдко (срав. Corpus inscriptionum graecarum t. IV. Index 160.). Отъ цѣлия надписъ най-цѣненъ е географскиятъ прѣкоръ Κουλκουσσηνός, несъмнѣнно тракийски, който е съвсѣмъ неизвѣстенъ и се явява тука *първи пѫть;* той е произведенъ вѣроятно отъ мѣстното име Κουλκουσσός (или Κουλκοῦσσα), което по окончание може да се сравни съ имена като: 'Οδησσός, Ναισσός, Νυσσός (или съ Τύρισσα, Sakissa), които привежда Томашекъ (II., 2.) въ своя тракийски именникъ; частично принадлежи тукъ и Κούσκουλος, което споредъ

Прокопия (305., 20.) се намирало нѣгдѣ въ Родопитѣ. Необяснено остава, въ какво отношение къмъ цѣлото съдържание на надписа е турена думата 'Αμαζόνι. Пожертвовательтъ на паметника е романизуванъ тракиецъ, както се вижда отъ цѣлото му име: Αὐρήλιος Τάρσας Βάσσου. Личното име Τάρσας се повтаря нѣколко пѫти въ надписа отъ Pizus (Сбм. XII. стр. 337.); то е извѣстно и отъ единъ хексаметриченъ надписъ отъ Сердика: Τάρσας Στρυμόνιος (Сбм. XII. стр. 324., бр. 4., други примѣри изброява Tomaschek, II., 2. стр. 36.). Твърдѣ възможно е, че Τάρσας на новия софийски надписъ е отъ сѣмейството или синъ на онзи Βάσσος, който споредъ единъ по-рано намѣренъ въ София и датуванъ надписъ (Сбм. XII., стр. 324., бр. 3.) около 143. год. слѣдъ Хр. билъ първъ архонтъ и жрецъ въ Сердика и изпълнявалъ други нѣколко длъжности: Βάσσος Μοκα-πόρεος ἱερεύς καὶ πρῶτος ἄρχων καὶ εἰρηνάρχης καὶ σιτάρχης γενόμεοος τῆς ἰδίας πόλεως.

91. *Пакъ оттамъ.* Горна часть отъ надгробенъ паметникъ 0·96 м. вис., 0·70 м. шир., 0·18 м. деб., украсенъ съ изпѫкналъ полукрѫгъ и розета всрѣдъ него. Отъ латинския надписъ на него сѫ упазени само слѣднитѣ два реда:

D · M
C · I V L I V S

Фрагментътъ съдържа само началото на надгробния надписъ: D(is) M(anibus). C(aius) Julius . . . . и принадлежи къмъ рѣдкитѣ латински надписи отъ Тракия изобщо и трако-римската Serdika въ частность. Камъкътъ е изкопанъ въ сѣверната страна на двора до *Черната джамия,* която тая година (1901 г.) се прѣстроява за черква.

92. *Пакъ оттамъ.* Фрагментъ отъ надписъ 0·29 м. вис., 0·17 м. шир., 0·03 м. деб., зазиданъ въ избата на кѫщата срещу касационния сѫдъ на ул. Врабча.

K
THNΣ
NOΣO
IΓΛΙΙ
NOΥ
ΦE

93. *С. Бухово, Новоселска околия.* Въ старата дървена църква на сѣверъ отъ с. Бухово, сега полусрутена, отдавна служи за подпрѣстоленъ камъкъ единъ античанъ жертвеникъ, съ профилуванъ сокълъ и корнизъ, 0·75 м. вис., 0·65 м. шир, 0·58 м. деб., издѣланъ отъ варовикъ; тамъ се намира и отломъкъ отъ капителъ 0·12 м. вис., 0·18 м. диям. Около 2 часа на сѣверъ отъ селото се намирало едно градище;[1])

[1]) Въ землището на това село твърдѣ интересни сѫ названията на нѣколко мѣстности: на югъ отъ него има бара съ търсище називаемо *Лашоръ*, въ което се виждали остатъци отъ зидове, градени отъ тухли; въ него намирали и зрънца злато. На югоизтокъ има селище *Урсулъ*, въ което намирали стари римски пари; отъ тѣхъ видѣхъ единъ сребъренъ денаръ;

дали оттамъ били донесени тие антични камени, не можахъ да узная положително. Прѣдната страна на жертвеника съдържа 8 реда гръцки надписъ, съ букви 35 милим. високи.

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗΙ
ΕΠΗΚΟΩ ΘΕΩ
ϹΕΒΑΖΙΩ ΜΗΤΡΙ
ΚΩ· ΑΥΡ· ΑϹΤΙΚΟϹ
ΦΕΙΛΙΟΥΒΟΗΘΟϹ
ΚΟΡΝΙΚΟΥΑΡΙ //
ΕΥΞΑΜΕΝΟϹΑΝΕϹΤΗϹ
ΕΥΤΥΧΩϹ

Надписътъ се чете така: Ἀγαθῇ τύχῃ· Ἐπηκόω(ι) θεῶ(ι) Σεβαζίω(ι) Μητρικῶ(ι) Αὐρ(ήλιος) Ἀστικὸς Φειλίου, βοηθὸς κορνικουλαρί[ου] εὐξάμενος ἀνέστησ(εν) εὐτυχῶς. Жертвеникътъ билъ посветенъ на тракофригийския богъ Сабази, често отъждествяванъ съ тракийския Дионисъ или Бахусъ (срав. Сбм. XVI.—XVII., стр. 78. сл.); както този, така и Сабази се почиталъ като божество, което владѣе надъ всичкия животъ въ природата; както Дионисъ, така и Сабази билъ празднуванъ съ оргиястични обреди и тържества. Надписътъ е новъ приносъ къмъ култа на този богъ въ Тракия изобщо, а въ Сердикийската область частно; въ Сердика билъ посветенъ единъ храмъ на Сабазия, както се учимъ отъ единъ софийски надписъ: Κυρίῳ Σαβαζίῳ Ἀθυπαρηνῷ (Сбм. II., стр. 4.). Другъ единъ храмъ на сѫщия богъ се издигалъ на върха Чепань до с. Драгоманъ (Сбм. XVI.—XVII., стр. 80. и Период. Сп. XXVIII.—XXX., стр. 525.).

Въ буховския надписъ новъ е епитетътъ на Сабазия, който се зове μητρικός (— майчинъ), за означение, че пожертвователя вече майка му го научила да вѣрва и се кланя на този богъ; аналогиченъ епитетъ е πατρῷος (= бащинъ), който се дава нѣкога на Зевса (*Preller,* Griechische Mythologie, стр. 959.), Аполона и други нѣкои богове — покровители на отдѣлни сѣмейства и родове (*Lübker,* Reallexikon des klass. Alterthums, думата Γενέθλιος). Епитетътъ μητρικός се явява тукъ първи пѫть и досега не е извѣстенъ отъ другъ нѣкой надписъ.

Пожертвовательтъ билъ родомъ тракиецъ, но вече романизуванъ или роденъ въ Тракия римлянинъ; неговиятъ тракийски прѣкоръ Ἀστικός означава, че билъ родомъ изъ областьта Ἀστική, населявана отъ тракийското племе Ἀσταί, която се простирала отъ Перинтъ (сега Ерегли) дори до Аполония (сега Созополъ), между рѣка Хебросъ и Черно море (срав. *Kalopothakes,* De Thracia provincia, стр. 24.). Въ прѣдѣлитѣ на тая

на лицето му изобразенъ орелъ съ разперени крила и надписъ PETILLIVS, а на опакото четвероστълпенъ храмъ съ буквитѣ S. C. (Senatus consulto); денарьтъ билъ кованъ отъ квестора Петили въ 43. год. пр. Хр. Една мѣстность на югозападъ наричатъ *Лáздоръ*, а друга на сѣверъ *Мáркова стáнка;* има на сѣверозападъ мѣстность *Лагáтерица*, гдѣто вадятъ плочи за постилане, едно дерe наричатъ *Водни́ бикъ*, ужъ защото тамъ ревалъ нѣкакъвъ воденъ бикъ. Въ околностьта на това село било намѣрено и едно каменно длетце, орѫдие на прѣдисторичния човѣкъ.

область се намиралъ градъ Bizya (сега Виза), столица на тракийскитѣ царе (Сбм. XIV. стр. 561. и Сбм. II. стр. 4., надписъ отъ София, въ който се споменува Λ. Φούλβιος Ἀστικός).

Поменатиятъ въ надписа Аврели Астикъ изпълнявалъ длъжностьта βοηθὸς κορνικουλαρίου (въ латински надписи adiutor cornicularii), т. е. помощникъ на ординареца и писарь, нареченъ cornicularius; тѣзи cornicularii бивали прикомандирувани (като единъ видъ фелдвебели) на служба при висши офицери или висши граждански магистрати въ провинцията. Названието си cornicularii получили отъ рогчетата (cornicula), които били закрѣпени на тѣхния шлемъ като отличителенъ знакъ на тѣхния чинъ (срв. *Daremberg — Saglio,* Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, II., 1509. и *Pauly-Wissova,* IV., 1., стр. 1603.—1604.).

94. *С. Драгичево, Софийска околия.* Четвероstranно стълпче 0·66 м. вис., 0·21 м. шир. и деб.; на прѣдната му страна има три реда обрѫченъ надписъ.

АГАΘΗΤΥΧΗΙ
ΔΡΑΚΩΝ
ΚΑΠΙΤΩΝΟϹ

Ἀγαθῇ τύχῃ·
Δράκων
Καπίτωνος.

95. *С. Зелени-градъ, Трънска околия.* Находкитѣ, станали въ римското градище между селата Зелени-градъ и Милославци, описани въ Сбм. XVI.—XVII. (стр. 64. и 77.), допълня една надгробна плоча съ латински надписъ, 1·56 м. вис, 0·77 м. шир., 0·13 м. деб. На горната страна на плочата е издълбанъ въ груби черти мѫжки бюстъ, съ рѫцѣ прострѣни нагорѣ, като на молитва.

D· ·M
ANTVALES
VIXITANNIS
XXXXIVCVN
DACONIVGI
B· M· P

Надписътъ се чете така:

D(is) M(anibus). Ant(onius) Vales, vixit annis XXXX, Iucunda coniugi b(ene) m(erito) p(osuit).

Поменатитѣ тукъ два надписа, намѣрени по-рано въ Зелени-градъ, сѫ гръцки, както и повечето надписи отъ Софийско, Кюстендилско и Пиротско, които принадлежали административно къмъ провинция Тракия съ гръцки езикъ като официаленъ (срв. по-горѣ стр. 715. и 778.).

96. *С. Крапецъ, Радомирска околия.* Надгробна плоча 1·26 м. вис., 0·26 м. шир., 0·24 м. деб., намѣрена въ основата на старата черковна артика. Фигура. 55.

D M
CVOLVSE
N V S N E
POS VIX
5 ANNIS
L X X H S E
ETVICTOR
IACONIVNx
VIXANXXX

Фигура 55.

Надписътъ се чете така. — D(is) M(anibus). C(aius) Volusenus Nepos, vix(it) annis LXX, h(ic) s(itus) e(st) et Victoria coniunx, vix(it) an(nis) XXX. Слѣдователно паметникътъ е на римлянина Волузенъ и неговата сѫпруга Виктория; надписътъ може да се отнесе къмъ III-то стол. слѣдъ Хр., както и описаниятъ по-горѣ надпись отъ Зелени-градъ, и принадлежи къмъ рѣдкитѣ латински надписи отъ Тракия.

97. *С. Мламолово, Дупнишка околия.* Мраморна статуйка 0·15 м. вис., 0·18 м. дълга, намѣрена въ едно градище до село Мламолово, на рѣка Разметàница, притокъ на рѣка Джерменъ. — Фигура. 56.

Статуйката прѣдставя единъ отъ рѣдкитѣ и оригинални типове на *Хермеса или Меркурия, ѣздящъ на овенъ.* Хермесъ — младенецъ, обърнатъ съ лицето къмъ насъ, е облѣченъ въ кратъкъ хитонъ, който е прѣпасанъ, и кѫса мантия — хламида, закопчена на десното му рамо, която се развѣва отъ гърба му. Той е гологлавъ, безъ типичната негова шапка — petasus, украсена съ крила; косата му е накѫдрена въ правилни кѫдрици, завити така, че изглеждатъ като дребни топчици; краката му, отъ които виждаме само десния, сѫ обути въ низки обувки (ἐνδρομίδες). Богътъ държи въ десната си рѫка кесия, въ лѣвата вълшебния жезълъ — caduceus, опрѣни о шията на виторогия овенъ, на който ѣзди на десно; руното на овена образува подобни завити кѫдрици, като косата на бога. Долната часть отъ главата, както и опашката на овена, сѫ отчупени заедно съ подставката, която на вѣрно е съдържала оброченъ надписъ.

Този типъ на *Хермеса, изобразенъ като ѣздачъ на овенъ,* наистина не е съвсѣмъ непознатъ; така го изобразяватъ писани атически вази отъ по-късенъ стилъ (срв. *Roscher,* Lexicon der griechischen und roemischen

Mythologie II., 2404., Hermes); обаче въ *скулптурата този типъ е почти едничъкъ;* даже и най-пълниятъ и най-новиятъ атласъ и инвентаръ на извѣстнитѣ досега статуи гръцки и римски отъ Ренáкъ (Reinach, Répertoire da la statuaire antique grecque et romaine II., стр. 172. № 5.) знае всичко само една бронзова фигуринка, която изобразява Хермеса като ѣздачъ на овенъ.

Фигура 56.

Въ Тракия, митологията на която е създала оригиналния типъ на тракийския герой-конникъ, отъждестяванъ съ толкова разни богове (*Сбм.* XVI.—XVII. стр. 1.—4.) и още по-оригиналния типъ на Артемида ѣздачка на еленъ (срав. *Сбм.* XVI.—XVII. 28. сл.), никакъ не е чудно, по аналогия да се изобразяватъ като ѣздачи и други богове, между които се явява сега и Хермесъ като ѣздачъ на овенъ, едно отъ онѣзи животни, на които Ἑρμῆς νόμιος (= богъ на пастири и на стада, особено овци и кози) се почиталъ като покровитель (срв. типа на Хермеса, охарактеризуванъ съ овенъ до краката му, въ описания по-горѣ бр. 22. барелиефъ отъ Яларе. Вж. *Roscher,* ibid. 2377.—2378).

Ако сравнимъ мламоловския Хермесъ съ характеристичния типъ на тракийския конникъ, намираме между тѣхъ удивителна прилика; носията и въобще цѣлата поза на Хермеса поразително се схожда съ оная на тракийския конникъ, разбира се, освѣнъ кесията и жезъла-caduceus, атрибути свойствени на Хермеса.

Рѣдкиятъ този типъ на Хермеса изобразява и една бронзова монета, кована въ врѣмето на Гета Цезаръ (209.—212. год. слѣдъ Хр.), отъ градъ Pautalia (сега Кюстендилъ), въ областьта на който билъ намѣренъ и

новия Хермесъ-ѣздачъ. Единъ екземпляръ отъ тая монета се намира въ нумизматичния кабинетъ на Берлинския музей и е описанъ въ неговия каталогъ (Beschreibung der antiken Münzen der Koeniglichen Museen in Berlin I., стр. 205., № 38):

Лицето: Λ·CΕΠΤΙ·ΓΕΤΑ · ΚΑΙ. Юношески бюстъ на Гета, облѣченъ съ мантия надесно.

Опакото: ΠΑΥΤΑΛΙΩΤΩΝ. Малкиятъ Хермесъ, възсѣдналъ на овенъ ѣзди надесно и държи caduceus въ десната си ржка протѣгната напрѣдъ. — Дият. 18 милим.

Типътъ на тая тракийска монета, който другадѣ не се срѣща, е още единъ фактъ, съ който може съвсѣмъ основателно да сѐ подкрѣпи изказаното тукъ мнѣние, че типътъ на *Хермеса, ѣздачъ на овенъ,* има тракийски характеръ и е създаденъ по аналогия на тракийския конникъ.

98. Градъ Сливенъ. Плоча отъ варовикъ 0·60 м. вис. 0·47 м. шир., 0·15 м. деб., донесена отъ градището Хисаръ Калеси, край южнитѣ поли на Балкана, на изтокъ до Сливенъ. Гръцкиятъ надписъ на плочата съдържа 9 реда, частично изтрити. Фигура 57.

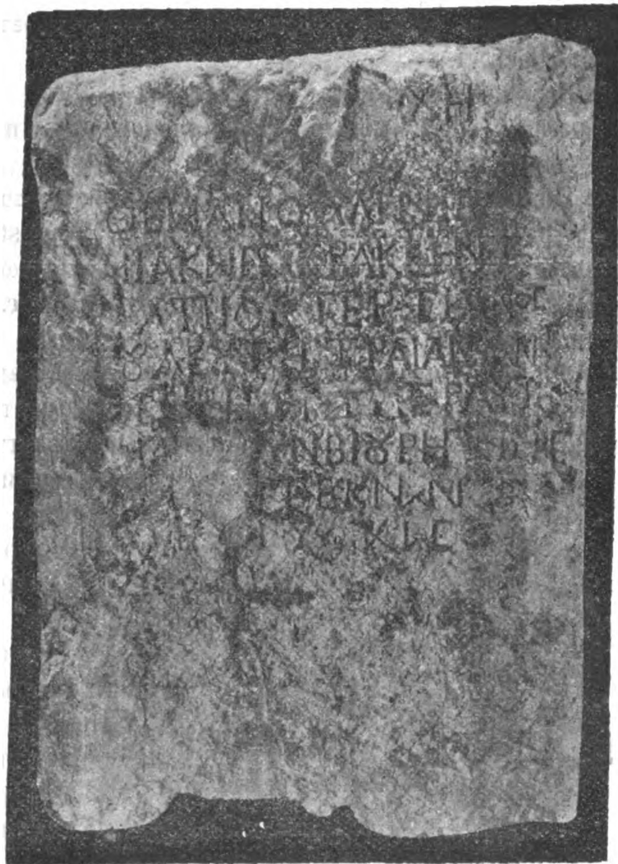

Фигура 57.

A/////XH
ΘΕШΑΠΟΛΛШΝΙΓΕ
ΝΙΑΚШΕCΤΡΑΚΕΗΝШ
ΑΤΤΙΟCΤΕΡΤΙΑΝΟC
//ΒΛΕΥΤ·ΤΗCΤΡΑΙΑΝΕШΝ
6 ΕCΤ I-CΕΝΥΓΕΡΕΑΥΤΟΥ
/////ΥΝΒΙΟΥΡΙΓΕΙΝ-C
//////ΤΕΚΝШΝ
Ε·ΤΥΧШC.

Ἀ[γαθῇ τύ]χῃ·
Θεῷ Ἀπόλλωνι Γε-
νιακῷ Ἐστρακεηνῷ,
Ἄττιος Τερτιανός,
β[ουλευτ(ὴ)ς) τῆς Τραιανέων,
ἀν]έστησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ
καὶ τῆς σ]υνβίου Ῥηγείνης
καὶ τῶν] τέκνων
εὐτυχῶς.

Слѣдователно паметникътъ прѣдставя оброченъ даръ, поднесенъ на Аполона, който се явява въ надписа съ два нови и неизвѣстни още епитета: Γενιακός и Ἐστρακεηνός. Първиятъ отъ тѣхъ може да се сравни съ епитетитѣ Γενέτωρ и Ἀειγεννητής, дадени на Аполона като покровитель на стада, който благоприятствува на тѣхното разплодяване и дава богата печалба отъ тѣхъ (срв. *Roscher*, Lexicon der griech. roem. Mythologie I, 439); възможно е и това тълкуване, че γενιακός (=γενικός) съ подобно значение като πατρῷος т. е. богъ покровитель на единъ родъ или сѣмейство (срв. по-горѣ надписа бр. 93. и θεός γενέσιος καὶ πατρῷος Pape, Woerterbuch, I.).

Вториятъ прѣкоръ Ἐστρακεηνός е безъ съмнѣние *тракийски и единственъ* географски прѣкоръ; аналогиченъ примѣръ за сравнение за сега нѣма.

Пожертвувательтъ Ати Терциянъ билъ βουλευτής τῆς Τραιανέων — членъ на съвѣта въ недалечния градъ Augusta Traiana (сега Стара-Загора), който въ надписитѣ се зове ἡ Τραιανέων πολις (срв. Сбм. XVI—XVII. стр. 99. и *Dumont-Homolle*, стр. 300. сл.; за βουλή и βουλευταί вж. по-горѣ стр. 726.).

99. С. Смавли, Новозагорска околия. Мраморна плочка 0·40 м. вис., 0·37 м. шир.; на нея е изваянъ релиефъ, който прѣдставя жена права en face, съ глава забулена, облѣчена въ дългъ хитонъ и химатионъ; тя държи десната си ржка въ пазвата, а лѣвата ржка е спусната и държи единъ прѣдметъ, който не личи ясно. На десно отъ нея стои момче, облѣчено сжщо въ хитонъ и химатионъ, намѣтнатъ прѣзъ лѣвото рамо; позата на ржцѣтѣ е подобна. На лѣво отъ жената личатъ слѣди отъ трета фигура, види се дѣтска; тая страна на плочата е отчупена. Отъ надписа, който е издълбанъ на рамката надъ и подъ релиефа, се учимъ, че плочката е надгробенъ паметникъ на една тракийска жена и двѣтѣ ѝ дѣца, поставенъ отъ нейния сжпругъ; тая форма надгробенъ паметникъ въ Тракия не е констатувана досега. Фигура 58.

Фигура 58.

АПОЛЛОΔΩΡΟСТАТАΖΙΗΚΑΙ
////ΝΩΚΑΙϹΥΝΒΙΩΜΝΗΜΗϹ
ΧΑΡΙΝ

Ἀπολλόδωρος Ταταζίῃ καὶ
.. νῳ καὶ συνβίῳ μνήμης
χάριν.

Женсвото име Ταταζία е тракийско; за мжжки родъ има форма Τάταζος. Първото ни е извѣстно отъ единъ барелиефъ, намѣренъ въ нимфеума до с. Саладиново (срв. Сбм. XIII. стр. 419., XXV. и Tomaschek, II., 2. стр. 36).

100. С. Ходжаларе, Анхиалска околия. Каменна колонка 0·67 м. вис., 0·27 м. дням., намѣрена въ двора на Ахилъ Которидн. На колонката е издълбанъ гръцки надписъ отъ слѣднитѣ два реда:

ΔΕΙΙ
ΟΛΥΜΠΙΩ

слѣдователно тя е оброкъ, пожертвуванъ на олимпийския Зевсъ: Δειί Ὀλυμπίῳ. Формата Δειί е вм. правилното Διί.

101. С. Равда, Анхиалска околия. Надгробенъ барелиефъ отъ мраморъ 1 м. вис., 0·75 м. шир., 0·13 м. деб. Повърхностьта на цѣлия релиефъ е доста извѣтрѣла отъ врѣмето и измита отъ водата, а частично и подраскана при откритието му.

Барелиефътъ прѣдставя слѣдния сюжетъ: на единъ четириноженъ столъ сѣди жена, обърната налѣво; тя е облѣчена въ двоенъ хитонъ и химатионъ, който забулва и главата ѝ; лѣвото ѝ ухо украсява обѣца; нозѣтѣ почиватъ върху подножка (столче). Тя държи на колѣнѣ дѣтенце и му показва пиле (гължбъ?), което държи въ десната си ржка; фигурката на дѣтето е несъразмѣрно малка. Срещу жената стои мжжъ, облѣченъ въ дълга мантия, съ нозѣ кръстосани; лѣвата му ржка е вдигната и държи валчеста ваза — alabastron, докато десната е спусната. Формитѣ на тѣлото на двѣтѣ фигури сж меки, драпировката на облѣклото естествена и елегантна. — Фигура 59.

Фигура 59.

На корниза, върху който се издига низъкъ трижгленъ щитъ, се чете надписъ, на който е изтрито началото:

////ΙΚΡΙΤΑ ΙΠΠΑΡΧΟ

Καλλι]κριτὰ Ἱππάρχο(υ).

Колкото и да е пострадалъ този барелиефъ отъ врѣмето, все още се вижда, че го е работила една по-умѣла ржка на добъръ скулпторъ, макаръ и не художникъ въ пълно значение на думата. Барелиефътъ е изваянъ вѣрно по характеристичния стилъ на атическитѣ надгробни барелиефи,

съ които атинянитѣ въ IV-ия вѣкъ пр. Хр. украсявали своитѣ фамилни гробове и които образували цѣли алеи покрай друмоветѣ задъ портитѣ на Атина. (Срв. *Furtwaengler*, Collection Sabourov I, Texte XVIII. — Beschreibung der antiken Skulpturen in Berlin, стр. 277. сл. и *Collignon*, Geschichte der griechischen Plastik II., 157. сл.).

Равденскиятъ барелиефъ навѣрно произхожда отъ работилницата на нѣкой атински скулпторъ, у когото билъ поржчанъ и прѣнесенъ въ гръцката колония Анхиалъ въ Тракия. Барелиефътъ се съхранява въ Нар. Музей; заедно съ извѣстната Анаксандрова стела отъ Аполония (Сбм. XIII., 431.) и други нѣколко паметници отъ Odessus и Dionysopolis, прѣдставя въ него класичната гръцка скулптура, на която творенията се откриватъ въ гръцкитѣ колонии на Черно-море.

102. *С. Ахлани, Пловдивска околия.* На сѣверъ отъ с. Ахлани открилъ вече французскиятъ археологъ Дюмонъ светилище на тракийския богъ *Medyzeus* (Dumont-Homolle, стр. 516.); то било построено на една възвишеность и имало форма на паралелограмъ, 17 разкрача дългъ и 10 разкрача широкъ; стѣнитѣ му били съградени отъ голѣми камени отъ пловдивски гранитъ, 1·50 м. дълги и 0·50 високи. Това светилище било една проста ограда, която, може би, не била даже покрита съ стрѣха; споредъ него можемъ да си съставимъ понятие, какви сж били селскитѣ светилища по селата на гръкоримската Тракия. Както въ нимфеума до с. Саладиново (описано въ Сбм. XIII. стр. 404. сл.), така и въ ахланското светилище не сж намѣрени никакви архитектонични украси, като капители, колони, архитрави и др.; това доказва, че светилището било обикновена и проста селска сграда; подътъ на светилището билъ постланъ съ тухли.

Въ това светилище се намѣрила гранитна плоча 2·40 м. дълга, 1·65 м. шир. и деб., въ който е издълбанъ двуезиченъ латинско-гръцки надписъ; върху буквитѣ личатъ слѣди отъ червена боя, съ която били нашарени още въ стария вѣкъ. Фигура 60.

Фигура 60.

Deo Μηδυζεῖ mensam
C(aius) Minutius Laetus, veteran(us)
leg(ionis) VII C(laudiae), P(iae), F(idelis), pro se et suis
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito),
imp(eratore) Vespasiano VII co(n)s(ule),
6 Ἀντιοχέος τῆς πρὸς Δάφνην
τὸ δε δῶρον.

Плочата служела за надпрѣстоленъ камъкъ — трапеза, посветена на тракийския богъ Medyzeus, познатъ единствено отъ този надписъ (Dumont-Homolle, стр. 332. бр. 28. и Tomaschek II, стр. 59.). Митологичното значение на това божество остая тъмно, при отсѫтствие на други паметници било фигурални, било надписни, които да се отнасятъ до него.

Споредъ VII-то консулство на императора Веспасияна надписътъ билъ писанъ въ 76. год. слѣдъ Р. Хр. Пожертвувательтъ билъ ветеранъ отъ VII-ми Клавдиевъ легионъ (срав. по-горѣ надписа бр. 75. стр. 770.) и родомъ отъ сирийския градъ Антиохия на рѣка Оронтъ или, както казва надписътъ, πρὸς Δάφνην (т. е. Антиохия до дафинова гора, която била близу до града; наблизу било и село Δάφνη, срав. *Pauly-Wissowa* I. 2443. Antiochia).

103. *С. Хисаръ, Карловска околия.* Плоча отъ варовикъ 0·95 м. вис., 0·60 м. шир., 0·30 м. деб., отгорѣ украсена съ акротерии сега отчупени; долниятъ край на плочата е отчупенъ. Плочата била зазидана въ основитѣ на Кипческата капия (наречена още и Пазарджишка капия) на Хисарската крѣпость. Повърхностьта на плочата е грапава и извѣтрѣла, та затруднява четенето на надписа, на който нѣкои букви още и сѫ замазани съ хорозанъ. Началнитѣ букви въ първитѣ шесть реда на лѣвата страна сѫ отчупени. Формата на буквитѣ е доста неправилна; буквата σ е правоѫглена, а буквата ω остроѫглена.

Надписътъ е издаденъ въ сборника на Dumont-Homolle, стр. 331. № 26. споредъ нѣколко разни прѣписа, обаче не дотамъ пълни и удовлетворителни. Тукъ прѣдавамъ важния този надписъ споредъ собствения си прѣписъ:

Η ΤΥΧΗΙ
ꙌΝΑΤΟΝΚΥΡΙΟΝ
ΛΕΞΑΝΔΡΟΝ
ꙌΜΑΡΧΙΑΖΕΡΙΝΟ
ΝΗΚΑΙΚꙌΚΑΡΧΙΑΖΗ
ΟΒΑΣΤΗΝΗΕΥΧΑΡΙ
ΣΤΟΥΜΕΝΔΙΑΚꙌ//ΤꙌ
ΒΡΕΝΤΟΠΑΡꙌΝΚΑΙ
ΜꙌΣΥΝΗΝꙌΝΕΥΧΑΡΙ
ΣΤΟΥΜΕΝΑΥΡΗΛΙ/
ΚΑΡΔΕΝΘΗΒΕΙΘ/ΝΙΚΟ
ΓΕΝΟΜΕΝꙌΦΥΛΑΡΧꙌ
ΦΥΛΗΣΕΒΡΗΙΔΟΣ
ΑΡΞΑΝΤΙΕΝΗΜΕΙΝΑΓΝ
ΩΣΚΑΙΕΠΙΕΙΚꙌΣΚΑΤΑΤΟΥΣ
ΝΟΜΟΥΣΚΑΙΑΠΟ
Ι/Γ ΙΟ

Надписътъ може да се чете така:

'Αγαθῇ(ι) τύχηι.
[Εἰς αἰ]ῶνα τὸν Κύριον
[Σεύ(ηρον)'Α]λέξανδρον.
κ]ωμαρχία Ζηρινο[υ]-
λη]νὴ καὶ κωκαρχία (sic!) Ζη-
ρ]οβαστηνὴ εὐχαρι-
στοῦμεν διὰ κω[μη]τῶν
Βρεντοπάρων καὶ
Μωσυνηνῶν, εὐχαρι-
στοῦμεν Αὐρηλί[ῳ]
Καρδένθη(ι) Βειθυνικο[ῦ],
γενομένω(ι) φυλάρχω(ι)
φυλῆς 'Εβρήϊδος
ἄρξαντι ἐν ἡμεῖν ἀγν-
ῶς καὶ ἐπιεικῶς κατὰ τοὺς
νόμους καὶ ἀπο-
. . . .

Този надписъ, важенъ особено поради тракийскитѣ имена, които се срѣщатъ въ него, може по съдържанието си да се сравни съ другъ единъ надписъ отъ *Хисаръ, Сбм.* XIII. стр. 432. бр. 16. и съ надписа отъ с. *Омурово,* Чирпанско, издаденъ въ *Сбм.* XVI.—XVII. стр. 117. бр. 24. Общински управления на двѣ тракийски села изказватъ въ надписа чрѣзъ посрѣдничеството на населението отъ двѣ други села — διὰ κωμητῶν Βρεντοπάρων καὶ Μωσυνηνῶν, своята благодарность на Αὐρήλιος Καρδένθης Βειθυνικός, за това, гдѣто честно и справедливо управлявалъ тѣхната тракийска область — φυλὴ 'Εβρηΐς.

Твърдѣ интересно е началото на надписа, което изказва благопожелателенъ поздравъ съ думитѣ: εἰς αἰῶνα за дългоденствието на господаря *Севера Александра* (222.—235. год. слѣдъ Хр.). Тая формула се срѣща въ надписитѣ твърдѣ рѣдко (срав. *Pick,* Zur Epigraphik der griechischen Kaisermünzen въ Journal international d'archélogie numismatique I., p. 454); сѫщата формула се чете на опакото на една бронзова монета на градъ Pautalia, отъ врѣмето на Каракала: 'Ις ἐῶνα τοὺς Κυρίους ἐπ' ἀγαθῷ Παυταλίωταις (Сбм. XVI—XVII., стр. 63.); подобно значение има надписътъ: εὐτυχῶς τοῖς Κυρίοις на нѣколко монети на градъ Никополисъ отъ врѣмето на Севера, Каракала и Гета (*Pick,* Die antiken Münzen I, стр. 346.). Географскитѣ тракийски имена Ζηρί-νουλα и Ζηρό-βαστα първи пѫть се срѣщатъ въ този надписъ; тѣхнитѣ прѣдставки могатъ да се сравнятъ съ коренитѣ на мѣстнитѣ имена Ζειρηνία, Ζηρανία (*Tomaschek,* 77); — ζηρα, -zara означавало споредъ сѫщия авторъ вода. Съвсѣмъ нови и непознати досега сѫ географскитѣ имена Βρεντόπαρα и Μώσυνα; второто име, което ни наумява сегашното название Мусина, може де се сравни съ Μόσυνος (до Прасийското езеро въ

Пеония, Tomaschek, II., 2. стр. 67.); а въ първото име съвсѣмъ нова е прѣдставката Βρεντο; за имена съ суфикса *παρα* срв. Tomaschek II., 2. стр. 67. — За географското *Ζηρό-βαστα* има само още единъ аналогиченъ по суфикса примѣръ: Tasi-basta въ Зъхненско, Македония (срв. Tomaschek, 74. и Сбм. XVI.—XVII. стр. 78.). Названието на φυλή Ἑβρηΐς, произведено навѣрно отъ географското име на рѣката Ἕβρος, е извѣстно само отъ тоя надписъ; аналогично по окончание е названието на φυλή Ῥοδοπηΐς, извѣстно отъ единъ надписъ отъ с. Катунско Конаре (Arch. Epigr. Mitth. XVIII. стр. 114. № 26.).

Личното име Καρδένθης Βειθυνικοῦ е ново и извѣстно само отъ този надписъ.

104. Градъ *Бургасъ.* Колона 2 м. вис, съ 9 реда гръцки надписъ, който съобщавамъ тукъ споредъ прѣписа, изпратенъ отъ г. В. Василевъ въ Бургасъ.

† ΥΠΕΡCΩΤ
ΗΡΙΑCΕΥΤΥ
ΧΙΑΝΟΥΕΠ
ΙCΚΟ ✚ ΠΟΥ
† ΒΙΝΔΗΜΙΟΥΛ
ΟΥΔΙΑΚΟΝΟϚΟ
ΙΚΟΝΟΜΟΥ †
† ϛ ΦΙΛΙΠΠΟΥ
ΒΗΥΑΡΙΟΥ †

Надписътъ се чете така: Ὑπὲρ σωτηρίας Εὐτυχιανοῦ ἐπισκόπου, Βινδημιούλου (?) διάκονος οἰκονόμου κ(αὶ) Φιλίππου βηκαρίου. Както виждаме отъ съдържанието, надписътъ принадлежя къмъ християнски паметници; поменатиятъ въ него епископъ Εὐτυχιανός ще да е билъ единъ отъ епископитѣ въ срѣдневѣковния Девелтъ, на който развалинитѣ се намиратъ до с. Якъзли на югозападъ отъ Бургасъ (*Иречекъ,* Пѫтувания, стр. 773.); отъ това градище произхожда вѣроятно този надписъ. Редицата на Девелтскитѣ епископи може да се слѣди отъ 2. до края на 9. столѣтие (Иречекъ, ibid. 774).

IV. Тракийски конници.

На слѣднитѣ страници описвамъ всички новооткрити изъ България и неиздадени още релиефи, съ изображение на тракийския конникъ, като понататъшни материали за бѫдното систематично изучване и опрѣдѣление на този народенъ тракийски богъ и като нови доказателства за общата разпространеность на неговия култъ въ тракийска Мизия и Тракия (срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 4. сл. и указаната тамъ съотвѣтна литература); надписитѣ на нѣкои отъ тие релиефи съдържатъ тракийски имена, отчасть съвсѣмъ нови, та принасятъ важни допълнения къмъ тракийския именникъ.

1. *С. Голѣма Франга, Варненска околия.* Мраморна плоча, 0·54 м. вис., 0·35 м. шир., 0·095 м. деб., прѣчупена на два кжса; срѣдната лѣва часть задъ гърба на конника липсва. Намѣрена е въ една могила до с. Голѣма Франга. Конникътъ е облѣченъ въ типичната си носия: кратъкъ прѣпасанъ хитонъ и хламида, увиснала на гърба му. Пъргавиятъ конь, съ вирната опашка, върви надесно и настжпва съ лѣвото копито низъкъ и валчестъ жертвеникъ, задъ който стърчи дръвче, гжсто обрастнало съ шума и плодове; около дръвчето се овива типичната змия. Конника придружава неговото вѣрно куче.

Горната часть на плочата има почти форма на трижгъленъ щитъ съ два реда гръцки нидписъ:

ΜΑΚΕΔΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΟΣ
ΟΝΕΟΣ ΗΡΩΣ ΧΑΙΡΕ

Μακεδών Μακεδόνος
ὁ νέος ἥρως χαῖρε.

Отъ съдържанието на надписа може да се заключи, че плочата е надгробенъ паметникъ на героизувания покойникъ, името на когото се поменува. Стилътъ на плочата е хубавъ. Фиг. 61.

Фигура 61.

2. *С. Джаферли, сжща околия.* Плочка отъ варовикъ, 0·23 м. вис., 0·16 м. шир. 0·035 м. деб. Релиефътъ прѣдставя тракийския конникъ въ ходъ надесно, отъ типъ подобенъ на онзи изобразенъ въ Сбм. XI. таблица VI. 2. Направата на релиефа е проста. На горната рамка слабо личатъ слѣди отъ два реда гръцки надписъ, почти изтритъ.

3. *С. Пашакьой, сжща околия.* Мраморна плочка 0·135 м. вис., 0·12 м. шир., 0·025 м. деб., съ плосъкъ релиефъ на тракийския конникъ, въ ходъ, надесно; десната ржка на конника е дигната въ замахъ, за да фърли кратко копие. Подъ релиефа на долната рамка има съвсѣмъ слаби слѣди отъ надписъ. Подобенъ типъ вж. въ Сбм. XI., табл. V., бр. 5.

4. *С. Гюндогду, сжща околия.* Четвъртита плоча отъ мраморъ 0·23 м. вис. и шир., 0·035 м. деб. Коньтъ е въ скокъ надесно и настжпва съ десното копито четвеространенъ жертвеникъ; гривата образува cirrhus — перчинъ на върхъ главата. Десната ржка на конника е дигната; *палецътъ, показателниятъ и срѣдниятъ голѣмъ пръстъ сж изправени, а другитѣ два пръста притиснати къмъ дланьта* като за клетва. Задъ коня стои мжжка фигура, която държи опашката на коня. Срв. подобенъ

типъ въ Сбм. XI. таблица XVI. и стр. 91., бр. 71. Движението на коня и конника е живо, но инакъ направата е проста.

5. *Петричъ-калеси, Провадийска околия.* Горна половина отъ плочка съ релиефъ на конника, прѣчупена на двѣ парчета, 0·09 м. вис., 0·13 м. шир. и 0·09 м. деб. Типътъ на конника е сходенъ съ онзи изобразенъ въ Сбм. XI., таблица VIII., бр. 3. На рамката надъ релиефа се чете оброчниятъ надписъ:

АПОΛΛΩΝΙΜΟΥ

който значи: Ἀπόλλωνι Μου[κάτραλις?]; плочката е оброченъ даръ поднесенъ на Аполона. Името на пожертвувателя съдържа прѣдставката Μουκα —, обаче какъвъ суфиксъ е слѣдвалъ въ изгубената часть отъ надписа, не се знае.

6. *Пакъ оттамъ.* Мраморна плочка 0·12 м. вис., 0·09 м. шир., 0·02 м. деб. Релиефътъ изобразява конника въ ходъ надесно; дясната ржка на конника, дигната въ замахъ, държи кратко копие. Коньтъ настжпва съ дясното копито единъ възвишенъ прѣдметъ (жертвеникъ?). Подобенъ типъ срв. Сбм. XI., таблица III., бр. 3. Направата е проста. На долната рамка на релиефа има надписъ:

ΙΠΟCCΙΤΙΤΙΖΕΝ
////ΕΥΧΑΡΙCΤΗΡΟΝ

Този оброченъ надписъ може приблизително да се чете така:

Ἴπος Σειτιζένεος εὐχαριστήριον.

Личното име Ἴπος вм. Ἵππος (= конь тракийски esvo; този корень намиратъ нѣкои въ името Esbenus, вж. *Kretschmer,* стр. 249.; това име срѣщаме и въ надписа отъ Каснаково, въ форма Ἐσβένειος, срв. Сбм. XVI.—XVII. стр. 145.) и произведенитѣ отъ него имена се срѣщатъ въ надписитѣ доста често *(Pape,* Wörterbuch der griechischen Eigennamen, думата Ἵππος); въ надписитѣ отъ България досега не е констатувано. Въ Тракия, като страна на пъргави ѣздачи и конелюбци — ἱπποπόλων Θρῃκῶν αἶα (Homerus, Ilias. XIII. 4., Сбм. XI. стр. 74.), срѣщане на това име е съвсѣмъ естествено. Сложното мжжко име Σειτί-ζενις се срѣща тукъ *първи пжть;* за сравнение могатъ да се приведатъ: Σιτᾶς, Sita и още повече Σεῖτι — (Tomaschek, II.; 2. стр. 42.—43. и Сбм. XVI.—XVII., стр. 113., бр. 20); суфиксътъ — ζενις е извѣстенъ отъ цѣлъ редъ тракийски имена.

7. *Пакъ оттамъ.* Мраморна плочка 0·19 м. вис., 0·17 м. шир., 0·025 м. деб., горѣ закржглена. Типътъ на конника се схожда съ онзи, изобразенъ въ Сбм. XI. таблица VIII., бр. 6. Движението на конника е живо, но направата е проста.

8. *Пакъ оттамъ*[1]). Мраморна плочка 0·13 м. вис., 0·11 м. шир., горѣ закрѫглена. Коньтъ, на който ѣзди конникътъ, повече прилича на муле или магаре. Конникътъ има на главата си единъ видъ капа или шапка, а въ десната рѫка, дигната въ замахъ, държи кратко копие. Релиефътъ е плосъкъ и просто изработенъ. Фигура. 62. На долната му рамка се чете надписъ:

ΔΑΔΑCΔΑΛЄΠΟΡЄѠС

който съдържа двѣ тракийски имена на пожертвувателя:

Δάδας Δαλεπόρεως.

Фигура 62.

Първото отъ тѣхъ е едно отъ галенитѣ имена; аналогични примѣри като Baba, Duda, Tata, Mama и др. вж. у *Kretschmer*, op. c. стр. 335. сл. и *Tomaschek*, II., 2. стр. 30., споредъ когото Δάδας е галено име, употрѣбявано за по-стари роднини (бълг. дѣдо).

Второто име Δαλέ-πορις принадлежи къмъ по-рѣдкитѣ тракийски имена; първи пѫть се явява въ надписа отъ Pizus (Arch. Epigr. Mitth. X. стр. 96.). За прѣдставката δαλα-, δαλη-, срв. Tomaschek, II. 2. стр. 30.

9. *С. Миндя, Еленска околия.* Горна половина отъ плочка съ релиефъ на тракийския конникъ, 0·15 м. вис., 0·22 м. шир., 0·02 м. деб. Фигурата на конника е запазена само до бедрата; той държи въ десната си рѫка кратко копие; коньтъ е въ скокъ. На рамката надъ релиефа се чете фрагментъ отъ слѣдния надписъ:

ΕΙΗΚΟѠ

= ἐπηκόῳ т. е. оброкъ на бога-герой, който е изслушалъ и изпълнилъ молитвата на просителя, на когото името слѣдвало нататъкъ въ надписа.— Подобенъ типъ *Сбм.* XI., таблица III., бр. 1.

10. *Пакъ оттамъ*. Мраморна плочка 0·21 м. вис., 0·16 м. шир., 0·025 м. деб. Типътъ на конника е сходенъ съ онзи, изобразенъ въ Сбм.

---

[1]) Отъ Петричъ Калеси произхождатъ и двѣ други плочки съ конници: едната описана въ *Сбм.* VIII. стр. 80., бр. LXX. фрагментъ отъ надписъ: Τραλ///; а другата въ Arch. Epigr. Mitth. XVIII. стр. 202., съ надписъ:

Ἥρωι Βετεσπίῳ
Α[ὐ]ζάτραλις Ἰουλίου

Герой конникътъ се зове тукъ Βετέσπιος. Споредъ проф. Томашекъ (II., 2., стр. името на пожертвователя може да се чете Αυζά-τραλις, което е и по-вѣрно.

XI. табл. VIII., бр. 4. На рамката подъ релиефа се чете надписъ съ имената на единъ тракийски пожертвуватель:

ΖΕΙCΚΩΡΙC ΔΟΡCΟ///
Ζεισκῶρις Δόρσο[υ]

Първото отъ тѣхъ е ново и неизвѣстно досега; второто Δόρσης принадлежи къмъ по-рѣдкитѣ тракийски имена (Tomaschek, II., 2. стр. 34.); сжщото име намираме въ описания по-горѣ бр. 24. барелиефъ на Хермеса отъ Никюпъ.

11. *С. Горско Абланово, Бѣленска околия, Русенски окржгъ.* Мраморна плочка 0·17 м. вис., 0·14 мир. Конникътъ ѣзди въ галопъ надесно; прѣдъ него стоятъ двѣ женски фигури, облѣчени въ дългъ хитонъ и химатионъ, съ глави забулени; задъ него се подава глава на третя фигура. Лѣвиятъ доленъ край на плочката е отчупенъ.

12. *С. Дичинъ, Търновска околия.* Отломъкъ отъ плочка 0·29 м. вис., 0·16 м. шир., 0·09 м. деб. Отъ релиефа на конника сж упазени: прѣдната часть отъ коня, единиятъ кракъ на конника и грамадна глава отъ глиганъ. На рамката подъ релиефа се чете фрагментъ отъ слѣдния надписъ:

ΟΥΛΑΦΡΟΝΤΩΝ
ΖΕΙΣ.ΚΑΘΥΠΝ
ΙΣΣΩΤΗΡΙΑΣ
ΛΛΑΓΗΣ.

Възстановката на цѣлия текстъ на надписа споредъ този фрагментъ не е възможна. Смисълътъ е този, че пожертвувательтъ, на когото името Φρόντων съдържа първиятъ редъ, — подарилъ този оброкъ за избава — σωτηρίας отъ нѣкоя опасность или неволя, когато богътъ му се явилъ на сънъ — καθ' ὕπνον.

13. *С. Чумаковци, Бѣлослатинска околия.* Надгробенъ паметникъ отъ варовикъ, 2·14 м. вис., 0·69 м. шир., 0·21 м. деб., намѣренъ въ римското градище въ с. Чумаковци; южната часть отъ това село е разположена върху самитѣ развалини на градището (глед. *Kanitz*, Donaubulgarien II., стр. 166.—167.).

Лицето на този паметникъ, изпочупенъ на 7 парчета, е раздѣлено на четире прѣградки:

а) Въ *най-горната прѣградка*, завършена съ трижгленъ щитъ, е изобразенъ тракийскиятъ конникъ, който въ галопъ търчи надесно; десната ржка на конника е дигната въ замахъ; подъ коня глиганъ (прѣслѣдванъ отъ куче, което не се вижда, защото тая часть е отчупена) тича надесно. Прѣдъ конника на високо кресло седи жена, облѣчена въ дългъ хитонъ и химатионъ, който забулва и главата ѝ; тя гледа къмъ конника и придържа съ десната си ржка булото, докато лѣвата е сложена на скута. Задъ конника стои мжжка фигура en face разкрачена надесно, която съ двѣтѣ си ржцѣ държи опашката на коня.

б) *Втора прѣградка.* Всрѣдъ нея сѫ изобразени отлѣво мѫжъ правъ, гологлавъ, отдесно жена съ глава забулена. Отъ двѣтѣ фигури сѫ запазени само главата и нозѣтѣ; налѣво отъ жената и надесно отъ мѫжа стоятъ по една мѫжка фигура по-низка, види се, синове, които почели съ паметника паметьта на заслужилитѣ си родители, както се учимъ отъ надписа.

в) *Трета прѣградка* съдържа 11 реда латински надписъ; началото на 2-рия и 3-тия редъ липсва. Буквитѣ на надписа, доста неправилни сѫ 5 сант. високи, освѣнъ послѣднитѣ три реда, на които височината е 30 сантим.

D · M
ZIA DINNIO
PREF· VEHI·VIX
ANN· LXX· MIL· AN
XXXV· ETAVRE
SALVIAE· VIX· AN
LXX· HIC· SEPVLTISVN
QVORVM MEMORIA
FILIIBENEMERI· PATRI
ETMATRI M· BITIANVS
PROT· DOMES· FECIT

г) *Най-долна прѣградка.* Двѣ пантери (или лъвове?) съ уста зинали, съ опашки вирнати и седнали едната отлѣво, друга отдесно, подпиратъ съ едната си прѣдна лапа голѣмъ кратеръ за вино, съ двѣ дръжки, поставенъ между тѣхъ, а съ другата лапа стѫпватъ на земя.

По цѣлата дължина на плочата има отъ двѣтѣ страни рамка, украсена съ лоза и гроздове.

Направата на релиефитѣ, особено ония на конника, прѣдставени въ живо движение, е доста хубава.

Надписътъ се чете така:

D(is) M(anibus).
Zia Dinnio,
pr(a)ef(ecto) vehi(culorum), vix(it)
ann(os) LXX, mil(itavit) an(nos)
XXXV et Aure(liae)
Salviae, vixit an(nos)
LXX, hic sepulti sunt,
quorum memoria
filii bene merito patri
et matri. M(arcus) Bitianus
prot(ector) domesticus fecit.

Въ началото на 2-рия редъ четенето на собственото име, вѣроятно съкратено, не е сигурно: ZIA или TIA?

Този важенъ надписъ съдържа *първо свѣдѣние за държавнитѣ пощи*[1]) (cursus publicus) въ провинцията Долна Мизия; тѣхното управление въ провинциитѣ било повѣрявано на единъ praefectus vehiculorum (буквално = началникъ на обоза или единъ видъ директоръ на пощитѣ), назначаванъ отъ императорския намѣстникъ на провинцията и по чинъ равенъ на провинциалния procurator (или ἐπίτροπος, срав. по-горѣ надписа бр. 11. отъ Никюпъ); понѣкога пощитѣ на нѣколко провинции били съединени подъ управлението на единъ само началникъ, какъвто се споменува въ единъ надписъ отъ Ефесъ (С. I. L. III., 2., № 6075); *praefectus vehiculationis* Pannoniae utriusque et *Moesiae Superioris* et Norici; споредъ него пощенскиятъ началникъ на двѣтѣ Панонии и Норикумъ управлявалъ и пощитѣ въ Горна Мизия (срав. *Daremberg-Saglio,* Dictionnaire des antiquités grecques et romaines II, думата Cursus publicus). Споредъ чумаковския надписъ тая висока длъжность въ Долна Мизия изпълнявалъ тракиецътъ Zia Dinnius, безъ друго единъ отъ първенцитѣ въ страната. Това тракийско име се срѣща особено у племето на родопскитѣ беси Tomaschek, II, 2, стр. 33—34).

14. *С. Девна* (античниятъ Markianopolis). Отломъкъ отъ плоча 0·77 м. вис., 0·66 м. шир, 0·20 м. деб., украсена горѣ съ фронтонъ, всрѣдъ който се намира розета. Двата ѫгъла били украсени съ акротерии отъ който десниятъ е отчупенъ. Въ четвъртито поле подъ фронтона е изобразенъ въ груби чърти релиефъ на конникъ; коньтъ е въ ходъ, надесно. Отломъкътъ прѣдставя часть отъ надгробенъ паметникъ.

15. Въ прѣдходната си статия за тракийскитѣ конници (Сбм. XVI.—XVII. стр. 7.) изтъкнахъ факта, че типътъ на тракийския конникъ липсва въ реда на бронзовитѣ статуйки, намирани изъ България, до като числото на барелиефитѣ съ този сюжетъ достига една почетна височина и че бронзовитѣ статуйки, намирани въ България, прѣдставятъ извѣстни типове на божествата отъ гръкоримския пантеонъ. Дѣйствително сѫ намирани въ България малки бронзови статуйки, изобразени въ поза на ѣздачи, но всички такива статуйки сѫ намирани безъ коне, та не могатъ съ пълна положителность да се приематъ за статуйки на конници. Тѣ сѫ облѣчени въ кратъкъ хитонъ; десната рѫка, на която показалецътъ и голѣмиятъ пръстъ сѫ изправени нагорѣ, като за клетва, а другитѣ пръсти притиснати къмъ дланьта, е вдигната; на нѣкои отъ тѣхъ косата въ тила е причесана на възелъ. По цѣлата си поза и особено по оная на десната рѫка тѣзи бронзови статуйки приличатъ на

[1]) Римскитѣ пощи, учредени отъ императоръ Августа, далече не могатъ да се сравнятъ съ модернитѣ пощи; цѣльта на римскитѣ пощи била не да служатъ на широката публика, а само на държавнитѣ цѣли: да прѣнасятъ и прѣдаватъ бързо разни военни заповѣди, административни разпоредби, официални доклади и новини изъ провинциитѣ на римската империя. Освѣнъ това римскитѣ пощи прѣнасяли безплатно пѫтующитѣ висши държавни и провинциални служители и пратеници, които за тая цѣль бивали снабдени съ особени легитимации или дипломи. Срв. *Mommsen*, Roemisches Staatsrecht II., 2. стр. 1029. сл.

конника, изобразенъ въ приложената тукъ фигура 63. (срав. описания по-горѣ конникъ бр. 4. и Сбм. XI. таблица X. бр. 2.) Този релиефъ, изваянъ на мраморна плочка 0·21 м. вис., 0·175 м. шир., произхожда отъ една нова находка до *с. Дийникли, Харманлийска околия,* гдѣто вече по-рано били открити една бронзова статуйка на Аполона и три мраморни релиефи на конници, отъ които два сж посветени на Аполона, както доказватъ надписитѣ на тѣхъ (срв. Сбм. XI. стр. 75.—76.). Въ сжщата мѣстность, въ която личатъ развалинитѣ на едно старо здание, вѣроятно храмъ на Аполона, били изровени по-късно още дванадесеть други плочки съ конници (Сбм. XIII. стр. 426. бр. 9.). Подобенъ типъ, както новия дийниклийски релиефъ, има една бронзова статуйка, 90 милим. вис., съ изображение на Аполона въ поза на ѣздачъ, охарактеризуванъ съ нарамения тулъ. Богътъ, овѣнчанъ съ лавровъ вѣнецъ, е облѣченъ само съ кратичка хламида, закопчена на лѣвото рамо; на краката му виждаме низки обувки. Десната му ржка е вдигната; показалецътъ и срѣдниятъ пръстъ сж изправени нагорѣ, а останалитѣ пръсти притиснати къмъ дланьта; лѣвата ржка, може би, е държала лжкъ, сега изгубенъ.

Фигура 63¹

Тая интересна бронзова статуйка, покрита съ благородна зелена патина, е намѣрена въ землището на манастира Св. Недѣля до село Арапово, Конушка околия; прѣдметътъ, вѣроятно коньтъ, на който е седѣла фигурината, е изгубенъ.[1]) — Фигура 64.

Отъ подобни бронзови статуйки, обаче безъ нарамения тулъ, притежаватъ сбирки тѣ на Нар. Музей една цѣла серия; повечето отъ тѣхъ иматъ стилъ съвсѣмъ варварски и сж 35—45 милим. вис.; всичкитѣ сж намирани досега само въ собствена Тракия, на югъ отъ Балкана; пакъ оттамъ сж набавени неотдавна за музейнитѣ сбирки и нѣколко фигурки на кончета, еднитѣ въ галопъ, другитѣ въ ходъ, около 42—50 милим.

¹) Другъ типъ бронзови статуйки на Аполона конника се различава само по това, че богътъ държи въ десната си ржка, простната напрѣдъ, една жертвена паница (patera). Такава една статуйка била намѣрена въ махалата *„Амбело́“* (= лозя) *въ гр. Станимака.* Тая статуйка, 75 милим. вис., прѣдставя Аполона седещъ като конникъ, голъ, облѣченъ само въ хламида, намѣтната прѣзъ лѣвото рамо и охарактеризуванъ съ нарамения тулъ. Главата му е овѣнчана съ лавровъ вѣнецъ; той държи въ десната ржка, простната напрѣдъ, жертвена патера, — лѣвата ржка е празна и има сжщата поза. Друга една статуйка отъ сжщия типъ, 59 милим. вис., била намѣрена въ землището на с. Капакли, между Хебибчево и Мустафапаша; трети екземпларъ, 68 милим. вис., произхожда сжщо отъ Тракия, обаче неговото мѣстонахождение не е извѣстно. *Тъзи статуйки сж още единъ доказъ за отъждествяването на тракийския конникъ съ Аполона.*

високи; *тѣ носятъ на гърба явни слѣди отъ калай, съ който били припоени на тѣхъ фигурини на конници;* отъ тѣхъ слѣдователно се установява, сѫществуването на тракийския конникъ и между бронзовитѣ статуйки. Положително потвърждава това една бронзова фигурина на конникъ, заедно съ коня 58 милим. висока, намѣрена въ дийниклийскитѣ развалини, заедно съ поменатия по-горѣ барелиефъ (изобразенъ въ фигура 63.); тая фигурина прѣдставя характеристиченъ образецъ отъ бронзови статуйки на тракийския конникъ, намирани въ Тракия. Тая статуйка, възпроизведена тукъ — фигура 65. — въ оригинална голѣмина, както и новиятъ дийниклийски барелиефъ, притежава г-нъ *д-ръ П. Леферкюнъ,* директоръ на научнитѣ учреждения и библиотеката на Негово Царско Височество Князя, който имà любезность да ми съобщи тия двѣ тракийски старини и се съгласи да ги обнародвамъ тукъ въ Сборника.

Фигура 64.

Подобна статуйка на Аполона въ поза на конникъ, обаче безъ фигурката на коня, притежава Нар. Музей; и тя произхожда отъ светилището до с. *Дийникли.* Статуйката, 60 милим. висока, прѣдставя Аполона голъ, облѣченъ само съ една кратка хламида, намѣтната на плещитѣ; десната рѫка е дигната; *показалецътъ и срѣдниятъ голѣмъ пръстъ сѫ изправени като за клетва.* Стилътъ на статуйката е много подобъръ отколкото на прѣдходната.

Какво значение има оригиналната поза на десната рѫка въ тия барелиефи и статуйки, остава за сега загадочно; може би по-нататъшни находки на аналогични типове, особено на барелиефитѣ съ надписи, които да съдържатъ епитетъ на този типъ на конника, ще улеснятъ отговора на този въпросъ.

Фигура 65.

16. *С. Хасобасъ, Хасковска околия.* Мраморна плочка 0·27 м. вис., 0·23 м. шир. Типътъ на конника се схожда съ онзи, изобразенъ въ Сбм. XI., табл. XI., бр. 1. Коньтъ

скача. Подъ коня тича надесно глиганътъ, налитанъ отсрещу отъ едно куче. Прѣдъ коня слабо личатъ контури на дръвче, около което се овива змия.

Забѣлѣжка. Въ землището на това село е намѣренъ двустатеръ отъ бѣло злато (наречено electron), кованъ въ V-то стол. пр. Хр. отъ градъ Kyzikus въ областьта Mysia, Мала Азия. Лицето на тая монета, която има форма на сплесната топка 29 милим. въ диям., изобразява Херменеса колѣничещъ, надесно, а на опакото има само единъ вдлъбнатъ квадратъ — quadratum incusum. За тѣзи златни монети, наливаеми кизикени (κυζικηνός), срв. Сбм. XIV., стр. 564. и 565., бѣл. 8. и 9.

17. *С. Пранга, Конушка околия.* Отломъкъ отъ мраморна плочка 0·33 м. вис., 0·38 м. шир. Отъ релиефа на конника сѫ запазени само краката на коня, двѣ кучета и лъвъ, които захапватъ едно животно, увиснало съ главата надолу; животното държи конникътъ, който не се вижда; между прѣднитѣ крака на двѣтѣ кучета неясно личи *повалена стомна.* Подобенъ типъ Сбм. XVI.—VII., стр. 15., фиг. 7.

18. *С. Воденъ, Конушка околия.* Мраморна плочка 1·66 м. вис., 0·15 м. шир., съ релиефъ на конника, който върви въ ходъ надесно. На рамката подъ релиефа има надписъ:

ΠΟΛ ΚΟΜΟΔΟϹ ΑΥΤΟΝΑ
////ΡΑΙϹΕΝ

Първото съкращение може да се допълни въ личното име Πόλ(υς) (въ латински надписи Polus) и надписътъ може да се чете така:

Πόλ(υς) Κόμοδος αὐτὸν ἀ-
φη]ρώϊσεν.

Забѣлѣжка. Тази плочка е намѣрена заедно съ единъ релиефъ 0·21 м. вис., 0·10 м. шир., съ изображение на Хера отъ типъ подобенъ на онзи, изобразенъ въ *Сбм.* XVI.—XVII., стр. 55., фиг. 27.; лѣвата часть на релиефа е отчупена. Подъ релиефа има фрагментъ отъ надписъ, съдържащъ буквитѣ: //// ΟΥΡΟ /// ΑϹΕ.

Направата на двата релиефа е първобитна.

19. *С. Караагачъ, на сѣверъ отъ Бургасъ, Анхиялска околия.* Въ землището на това село се намира връхъ на име „Бакаджикъ“; горѣ на върха има равна полянка, около 7 м. дълга и толкова широка, въ която личатъ основи отъ едно старо здание, може би, стариненъ храмъ. Въ тая мѣстность сѫ намѣрени прѣзъ пролѣтьта на 1899. год., 70 отломъка отъ плочки съ релиефъ на тракийския конникъ, отъ извѣстни вече типове и за това изоставямъ тѣхното подробно описание; на тия фрагменти по единъ пѫть се срѣщатъ изобразени лъвътъ, глиганътъ и повалената урна; единъ отломъкъ прѣдставя конника, какъ държи уловенъ заякъ, увисналъ съ главата надолу. Направата на повечето релиефи е проста, на нѣкои даже първобитна. На три фрагмента има слѣди отъ полуизтрити надписи:

а) ////КАТРАΛΙΣ Μου]κάτραλις
/////ΥΧΗΝ ΑΝΕ ε]ὐχὴν ἀνέ[στησεν].

б) ΕΤΕΡΟϹ
ΑΠΟϹΛΥ
ΑΒ

в) //ΗΡΩΤΙϹΙΡΑ . . . ἥρωι (или Ἔρωτι?)
ΥΧΗΝ ΑΝΕ ε]ὐχὴν ἀνέ[στησεν]

Отъ колективната находка на толкова релиефи въ едно мѣсто може да се заключи, че тука е сѫществувало светилище или храмъ на единъ тракийски герой или богъ — конникъ, комуто били поднесени намѣренитѣ релиефи като оброчни дарове. (Срв. Сбм. XI., стр. 75., 89., 81.; XIII., стр. 9.; XVI.—XVII., стр. 15.—16.).

20. *Село неизвѣстно, Кѫрнобатска околия.* Мраморна плочка 0·38 м. вис., 0·30 м. шир., 0·03 м. деб. Конникътъ, облѣченъ въ типичната носия и съ низки обувки на нозѣтѣ, замѣрва съ кратко копие глигана, който, захапанъ въ десния бутъ отъ едно куче, тича надесно. Главата на конника е покрита съ кѫдрава коса; лицето му е юношеско както въ всичкитѣ почти барелиефи съ конницитѣ.

На рамката подъ релиефа е издълбанъ 4 реда гръцки надписъ, срѣдната часть отъ надписа е отчупена, а четвъртиятъ редъ почти изтритъ.

ΘΕΩΕΠ/////Ω. ΑΡΧΙΝΩΛ
ΜȢΚΙΑΝ/////ΕΠΤΕΖΕΝΟΣ
ΤΥΡΗΝ//////////Ε ΑΒΡΕΤ
/ / / / / / / / /

Отъ тоя фрагментъ може да се чете:

Θεῷ ἐπηκόῳ Ἀρχίνῳ(?). Μουκιανὸς Ἐπτέζενος Τυρην[ός?] . . . . ς Ἀβρέτ [ελμις?]

Поменатиятъ въ надписа ϑεός ἐπήκοος има още собствено име или прѣкоръ, който не може да се възстанови съ пълна сигурность, четението Ἀρχίνῳ слѣдователно не може да бѫде окончателно. Въ други нѣколко надписа богъ-героятъ се зове ϑεός ἀρχηγέτης или ἥρως ἀρχηγέτης, т. е. богъ водитель (*Dumont-Homolle* 62. c 13. и 62. c 12.); може би, подобно значение има тукъ прѣкорътъ Ἀρχῖνος, произведенъ отъ сѫщия коренъ както първата часть на думата ἀρχ-ηγέτης, разбира се, ако е вѣрно неговото четене. Ἐπτέζενος е извѣстно вече тракийско име (*Tomaschek,* II., 2., стр. 8.; Сбм. XI. стр. 101.)

20. *С. Топузларе, Ямболска околия.* Плоча отъ мраморъ, прѣчупена на двѣ части, 1·90 м. вис., 0·75 м. шир., 0·15 м. деб. Споредъ свѣдѣнията на *отца Иеронима* въ Ямболъ, който имá любезность да ме увѣдоми за откритието на този паметникъ, находката му станала „въ нивата на Дим. Стойковъ, гдѣто се намирали основи на едно срутено здание,

20 м. дълго, 16 м. шир.; паметникътъ билъ изровенъ до вратата на зданието“. Фигура 66. Лицето на паметника е раздѣлено на три прѣградки:

Фигура 66.

а) *Горна прѣградка* 0·46 м. вис., 0·64 м. шир. е оградена съ рамка, върху която се издига триѫгленъ щитъ (фронтонъ), украсенъ въ срѣдата съ релиефъ на закрѫгленъ щитъ и съ палмети на двата ѫгъла. Рамката огражда релиефъ съ образа на тракийския конникъ. Конникътъ, въ типичното си облѣкло, замахва съ десната си рѫка кратко копие, за да удари елена, който тича прѣдъ коня и уплашено се озърта назадъ; задъ елена тича още едно животно, което прилича на сърна; между краката на елена и на сърната, както и задъ тая послѣдната, тичатъ три кучета. Коньтъ, съ уши щръкнали и опашка вирната, пъргаво скача надесно. Прѣдъ коня на задния планъ на барелиефа се подава женска (?) фигура, облѣчена въ дългъ хитонъ, която простира десната си рѫка къмъ устата на коня. По-голѣма часть отъ тая фигура е отчупена и едвамъ се познаватъ нейнитѣ контури.

б) *Срѣдна прѣградка,* 0·18 м. вис., 0·68 м. дълга, съдържа релиефъ съ изображение на тъй наречената погребална гощавка (coena funebris). Покойникътъ, полулегналъ на легло, en face, се опира съ лѣвия си лакътъ о възглавница, а съ десната рѫка, малко издигната и простръна напрѣдъ, държи рогъ (?) за вино (rhyton); той е облѣченъ съ хитонъ и химатионъ, който покрива тѣлото му отъ пояса надолу; единиятъ край на хитона, мѣтнатъ прѣдъ лѣвия лакътъ, увисналъ надолу. Прѣдъ покойника до леглото е поставена триножна трапеза, съ сложени ястиета. Срещу покойника отлѣво на високо кресло седи жена, облѣчена въ дългъ хитонъ и химатионъ, съ глава забулена; жената, седнала en face, придържа съ лѣвата си рѫка булото, а десната е сложена на колѣнѣ.

На десно отъ леглото на покойника стоятъ двѣ женски фигури, първата по-висока, втората по-низка; двѣтѣ сѫ облѣчени както седналата жена и иматъ глава забулена; десната рѫка на по-високата е вдигната.

в) *Долна прѣградка,* 0·67 м. вис., 0·68 м. дълга съдържа 9 реда надписъ, ограденъ съ профилувана рамка. Буквитѣ на първия редъ сѫ 5 сантим., а въ останалитѣ редове 4 сантим. високи.

ΘΕΟΙϹΚΑΤΑΧΘΟΝΙΟΙϹ
ΒΡΙΝΚΑΖЄΙϹΚΑΙΑΥΛΟΥΖЄ
ΝΙϹΚΑΙΜΟΥΚΑΤΡΑΛΙϹΟΙΚΟΥ
ΙΖЄΡЄΟϹΤΩΠΑΤΡΙΚΑΙΤΗΜΗ
ΤΡΙΔЄΝΤΥϹΥΚΩΔΥΤЄΝЄ
ΟϹΤΗΝϹΤΗΛΗΝЄΚΤΩΝ
ΙΔΙΩΝΑΝΕϹΤΗϹΑΝΖΗ
ϹΑϹЄΤΗΟΚΑΙΜΗΤΗΡ
ЄΤΗΝЄ

Надписътъ се чете така:

Θεοῖς Καταχθονίοις.
Βρινκάζεις καὶ Αὐλούζε-
νις καὶ Μουκάτραλις Οἰκου-
ιζέρεος τῷ(ι) πατρὶ καὶ τῇ μη-
τρὶ Δεντυσύκω(ι) Δυτένε-
ος τὴν στήλην ἐκ τῶν
ἰδίων ἀνέστησαν, ζή-
σας ἔτη ο′ καὶ μήτηρ
ἔτη νε′.

Плочата е надгробенъ паметникъ или както го нарича надписътъ, надгробенъ стълпъ (στήλη), който издигнали на своитѣ родители тракийци тѣхнитѣ трима синове. Съ формулата: θεοῖς καταχθονίοις = „на подземнитѣ богове", която съдържа първия редъ на надписа, се начеватъ доста гръцки надгробни надписи изобщо и отъ България частно (срв. *Dumont-Homolle,* стр. 510.); тя е аналогична на латинската Dis Manibus.

Имената на тримата синове сѫ тракийски; отъ тѣхъ Βρινκάζεις принадлежи между по-рѣдкитѣ тракийски имена и липсва още въ тракийския именникъ на проф. Томашекъ. Първи пѫть срѣщаме това име въ надписа отъ Pizus (Сбм. XII. стр. 338.). Аналогично име е Βρινκα-ζέρης; въ прѣдставката му вижда Томашекъ (II., 2., стр. 17.) славянския корень brenk = **бракнѫти** (Срв. и *Иречекъ,* Антическа епиграфика въ Период. Спис. I. [1882.] стр. 38.).

По-обикновени сѫ имената Αὐλούζενις и Μουκά-τραλις (срв. Tomaschek, ibid. стр. 4. и 25; Сбм. XIII. стр. 428.; XI. стр. 87. — *Dumont-Homolle,* стр. 540. и 546.).

Напротивъ името на бащата Οἰκουι-ζέρης е *съвсѣмъ ново и първи пѫть се срѣща въ този надписъ.* Въ името на майката Δεντύσυκος Δυτένεος второто име е още неизвѣстно и съвсѣмъ ново; за сравнение може да се приведе мѫжкото име Δυτού-πορις, извѣстно само отъ два тракийски надписа (Сбм. XVI.—XVII. стр. 115 и XII. стр. 338.). За женското име Δεντύ-συκος срв. по-горѣ надписа отъ Сердика бр. 79. стр. 779.

22. *С. Авлиенъ, Новозагорска околия.* Горна половина отъ плочка отъ варовикъ, 0·27 м. вис, 0·29 м. шир., 0·055 м. деб. Релиефътъ прѣдставя конника въ ходъ надесно. Направата на релиефа е проста, при всичко, че неговиятъ стилъ се различава отъ стила на обикновенитѣ типове.

23. *Градъ Пловдивъ.* Плочка отъ мраморъ 0·26 м. вис., 0·25 м. шир. Тракийскиятъ конникъ въ галопъ ѣзди надесно; той държи въ десната си ржка заекъ, увисналъ съ главата надолу и захапанъ отъ лъвъ и куче. Лъвътъ настжпва съ прѣдната си лапа *повалена урна.* Подобенъ типъ, изобразенъ въ Сбм. XVI.—XVII. стр. 15. фиг. 7., съ тая разлика, че въ пловдивския релиефъ вмѣсто куче отлѣво е изваянъ лъвъ.

На долната рамка подъ релиефа има надписъ:

ΕΥΧΗΝ ΙΕVΚΙ

отъ който се чете само оброчната формула εὐχήν; що значи втората часть на надписа, не е ясно.

24. *Пловдивъ.* Прѣзъ лѣтото на 1900. год. г-нъ А. Такела, поддиректоръ на народната библиотека въ Пловдивъ, прѣдприелъ разкопки на върха на Джендемъ-тепе край града. Споредъ неговитѣ свѣдѣния съ тие разкопки се открили основитѣ отъ единъ храмъ и то само на западната му страна; източната страна не могла да се изслѣдва, защото тая часть отъ тепето е насадена съ дървета. Въ разкопаната часть на храма се намѣрили: двѣ цѣли плочки съ релиефъ на тракийския конникъ, десеть фрагмента отъ релиефи съ сжщия сюжетъ, отломъкъ отъ релиефъ съ изображение на *Дияна* ловджийка, какъ вади стрѣла отъ нараменния тулъ, единъ отломъкъ отъ плочка съ релиефа на *нимфитѣ,* една мраморна главичка (Аполонъ?), петь малки фрагмента отъ гръцки надписъ и нѣколко черепи отъ глинени сждове съ орнаментика. Отъ релиефитѣ съ конницитѣ, които прѣдставятъ извѣстнитѣ вече типове на този сюжетъ, описвамъ само онѣзи съ надписи:

а) Отломъкъ отъ мраморна плочка 0·21 м. вис., 0·19 м. шир. Конникътъ въ галопъ ѣзди надесно; долната и лѣвата страна на плочката сж отчупени, та липсватъ десната ржка на конника и задната часть отъ тѣлото на коня, заедно съ прѣднитѣ и заднитѣ му крака. Главата на коня е украсена съ високъ перчинъ. На рамката надъ релиефа има фрагментъ отъ надписа:

/ / / / / ΛΛΩΝΙ

който означава, че плочката била пожертвувана на *Аполона:* Ἀπό]λλωνι.

б) Отломъкъ 0·13 м. вис., 0·10 м. шир.; релиефътъ е сходенъ съ прѣдходния. Надъ релиефа има фрагментъ отъ надписа:

ΑΠΟΛ / / / /

който слѣдователно пакъ съдържа пожертвуване на *Аполона:* Ἀπόλ[λωνι]

в) Отломъкъ отъ плочка 0·04 м. вис., 0·08 м. шир., упазенъ е само прѣдниятъ кракъ на коня и прѣдъ него закрѫгленъ жертвеникъ. На рамката подъ релиефа се чете фрагментъ отъ надписа:

ΑΤΡΑΛΕΩϹ

който съдържа името на тракийския пожертвуватель:

Μουκ]ατράλεως.

г) Отломъкъ отъ плочка 0·08 м. вис., 0·08 м. шир.; упазена е само часть отъ жертвеника прѣдъ коня. Долу подъ релиефа се чете фрагментъ отъ надписа:

Ρ ΣΕΥΧ

който съдържа окончанието отъ името на пожертвувателя и оброчната формула:

. . . πο]ρις εὐχα[ριστήριον).

д) Отломъкъ 0·14 м. вис., 0·10 м. шир.; упазенъ е само бюстътъ на коня. На рамката надъ релиефа се чете фрагментъ отъ надписа:

/ / / ΙΣΙΩ / / /

който съдържа края отъ прѣкора на бога; ако се основемъ върху описания по-горѣ надписъ бр. 78. отъ Пловдивъ, този фрагментъ би могълъ да се възстанови така:

Ἀπόλλωνι Κενδρ]εισῳ

което, разбира се, не е сигурно.

Бѣлѣжка. Споменатиятъ отломъкъ отъ релиефа съ образа на нимфитѣ изобразява само главата на третата нимфа отдесно; на рамката надъ релиефа се чете фрагментъ отъ надписа:

////////ΕΒΡ·ΕΥΧΗΝ

Вѣроятната възстановка на надписа би могла да бѫде: Νύμφαις] Ἑβρ . . . εὐχήν; думата Ἑβρ. . . може би, означава географския епитетъ на нимфитѣ, произведенъ отъ името на рѣката Ἕβρος (сега Марица):

Отъ цѣлата находка, а особно отъ надписитѣ на релиефитѣ, може да се заключи, че открититѣ на Джендемъ-тепе основи сѫ остатъци отъ Аполоновъ храмъ; култътъ на Аполона заемалъ въ античния Филипополисъ едно отъ първитѣ мѣста, както ни поучаватъ монетитѣ и надписитѣ на тоя градъ (срв. надписа бр. 78. Сбм. XVI.—XVII. стр. 76. и Dumont-Homolle надписитѣ: № 40., стр. 335., № 43. стр. 336., № 57. и стр. 343.). Надписитѣ на намѣренитѣ релиефи сѫ още единъ доказъ за отъждествяването на Аполона съ тракийския конникъ.

25. *Пакъ оттамъ.* Отломъкъ отъ плочка 0·19 м. вис., 0·18 м. шир.; упазена е само главата на коня съ високъ перчинъ; прѣдъ нея се виждатъ бюстове отъ двѣ женски фигури, съ забулени глави; задъ тѣхъ стърчи върхъ отъ дръвче, около което се овива змия. Подобенъ типъ вж. въ Сбм. XI. табл. XI. обр. 2.

26. *Пакъ оттамъ.* Отломъкъ отъ плочка 0·22 м. вис., 0·24 м. шир. Главата и заднитѣ крака на коня сж отчупени; отъ фигурата на конника сж запазени само краката почти до бедрата, покрити съ хитонъ; конникътъ държи за заднитѣ крака заякъ, увисналъ съ главата надолу и захапанъ отпрѣдъ отъ единъ *лъвъ*, отзадъ отъ едно куче; лъвътъ настжпва съ прѣднитѣ си лапи *повалена урна*. Подобенъ типъ вж Сбм. XVI.—XVII. стр. 15., фиг. 7.

27. *Пакъ оттамъ.* Плочка 0·24 м. вис. 0·27 м. шир., горѣ отчупена. Коньтъ настжпва съ прѣдното десно копито единъ четвеространенъ жертвеникъ; надесно тича куче. Прѣдъ коня стои женска фигура съ забулена глава, а задъ него мжжка фигура. която държи съ десната ржка опашката на коня. Подобенъ типъ вж. Сбм. XI. таблица XI., обр. 2.

С. Саладиново, Татарпазарджишка околия. Извѣстнитѣ отъ порано находки въ нимфеума до това село (описани въ Сбм. XIII. стр. 494. сл. и XVI.—XVII. стр. 16., бр. 21., стр. 64.—68.) съдържатъ още слѣднитѣ два релиефа, описани подъ броеве 28. и 29.

28. Отломъкъ отъ плочка 0·24 м. вис., 0·19 м. шир., 0·02 м. деб. Конникътъ, който върви надесно, държи съ десната си ржка за заднитѣ крака уловения заекъ, увисналъ съ главата надолу и захапанъ отъ двѣ кучета; между двѣтѣ кучета се търкаля *повалена урна*, изъ която изтича вода. На рамката подъ релиефа се чете надписъ:

ΜΟΥΚΑΤΡΑΛΙϹ Β//////
Μουκάτραλις Β[είθυος?]

Подоб. типъ изобразенъ въ Сбм. XVI.—XVII., стр. 15., фиг. 7.

29. Три фрагмента отъ плочка 0·18 м. вис., 0·24 м. шир. Горната половина и лѣва страна на долната половина липсватъ, та се вижда само тѣлото на коня безъ главата и заднитѣ крака; отъ фигурата на конника е запазенъ само десниятъ кракъ, обутъ въ обувка. На рамката подъ релиефа има надписъ:

ΒΡΙΖΕΝ//ϹΕΥΧΗΝ.
Βρίζεν[ι]ς εὐχήν.

Името на пожертвувателя Βρίζενις е едно отъ рѣдкитѣ тракийски имена; то е извѣстно само отъ три надписа: отъ единъ релиефъ на конникъ отъ Пловдивъ *(Dumont-Homolle,* стр. 335., № 40.); отъ надписа отъ Pizus (Сбм. XII. стр. 337.—338.) и отъ караорманския надписъ (Сбм. XVI.—XVII. стр. 113.—114.).

30. *С. Караагачъ, Пловдивска околия.* Богатата редица отъ релиефи съ образа на тракийския конникъ, които между археологичнитѣ паметници на България заематъ най-широко мѣсто, имá щастието да се обогати съ единъ своего рода chef d'oeuvre — единствената поне статуя на тоя конникъ, едно отъ най-бѣлѣжититѣ издѣлия на античната скулптура въ Тракия, цѣнно не толкова по художествената си изработка, колкото по своята оригиналность и значителнитѣ размѣри, грамадно въ сравнене съ

скромнитѣ размѣри на релиефитѣ съ сѫщия сюжетъ, понѣкога едвамъ единъ дециметъръ високи и широки (срав. Сбм. XI. стр. 78.). По голѣмитѣ си размѣри могатъ да се сравнятъ съ тая статуя само два релиефа на конници: онзи, който (1·60 м. вис.) е изваянъ на една скална стѣна до с. Мадара, Шуменско, и Солунскиятъ, който (1·77 м. вис.) се съхранява въ Отоманския музей въ Цариградъ (Сбм. XI. стр. 68.)

Тая статуя била открита въ землището на с. Караагачъ, Пловдивска околия, благодарение на една щастлива случайность. Селянинътъ Г. Кузовъ, като оралъ нивата си, изоралъ най-напрѣдъ отломъкъ отъ мраморна глава, която прѣдставилъ въ Народната библиотека и музей въ Пловдивъ и заявилъ, че въ сѫщата тая мѣстность, наричаема *Османъ-тепе,* се указвали остатъци отъ стари зидове и парчета дѣлани камени.

По тоя поводъ поддиректорътъ на Пловдивската библиотека г. А. Такела прѣдприелъ разкопки[1]) въ казаната мѣстность и тѣхенъ резултатъ било откритието на всички почти фрагменти отъ статуята на конника възпроизведена въ фигура 67. Освѣнъ статуята се намѣрилъ още единъ фрагментъ 0·80 м. д., 0·52 м. вис., 0·35 м. деб. съ релиефъ на куче, което захапва единъ глиганъ, види се, часть отъ ловджийската сцена, всрѣдъ която билъ изобразенъ конникътъ.

Статуята, издѣлана отъ единъ мраморенъ блокъ, обаче изпочупенъ на нѣколко парчета, има 1·61 м. височина, 1·05 м. дължина, 0 36 м. дебелина.

Както барелиефитѣ, така и статуята изобразява конника ѣздецъ надесно. Той е облѣченъ въ кратъкъ хитонъ, стѣгнатъ прѣзъ кръста съ поясъ; хламидата, закопчена на десното му рамо, се развѣва отъ плещитѣ му. Косата му е низко причесана, лицето брадато; нозѣтѣ сѫ обути съ ловджийски тракийски обувки ἐνδρομίδες или ἐμβάδες (срв. Сбм. XVI.—XVII., стр. 21. бр. 5 и *Daremberg — Saglio,* Dictionnaire III, стр. 593 Embas). Лѣвата рѫка скрита отвъдъ шията на коня, държи юзда, а десната е вдигната въ замахъ, за да удари съ кратко копие, което липсва, разярения лъвъ; тоя е повалилъ на земя и захапалъ единъ бикъ; отъ лъва се вижда само неговиятъ бюстъ. Коньтъ, отъ дребна мѣстна порода, е въ скокъ; вмѣсто шабрака е покритъ съ лъвска кожа, разпорена на длъжъ така, че едната ѝ половина заедно съ главата и увисналитѣ лапи на лъва, покрива прѣдната или десната, а другата половина — задната или лѣвата страна на коня; кожата е съединена на грѫдитѣ на коня се ремъкъ. Лѣвиятъ прѣденъ кракъ на коня, който ималъ подобна поза както десния, е изгубенъ.

---

[1]) Спорѣдъ свѣдѣнията на г. А. Такела, при разкопкитѣ се намѣрили три четвъртити камени 1·44 м. дълги, 0·60 м. вис., 0·45 м. шир., положени върху една масивна подграда, 4·50 м. дълга, 4·10 м. шир., съзидана отъ тухли, хорозанъ и обли рѣчни камени; тая подграда достигала до 3 м. дълбочина, гдѣто се указало много вода и за това не било възможно по-нататъшното разкопаване. Може би, тая подграда да е служила за основа на светилището ἡρῷν, въ което е била поставена статуята на конника. Кратко извѣстие за тая находка съобщилъ г. Бабелонъ, членъ на института, въ едно засѣдание на французската академия въ Парижъ, споредъ писмото на французския дипломатически агентъ въ Пловдивъ г. Дегранъ (вж. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 6. Iuillet 1900.).

Отдѣлнитѣ части на статуята, особено главата на конника, а още повече изразителната и живата, одушевена глава на коня, съ онѣзи легнали уши и настръхналата грива, отчасть и драпировката на хитона, сѫ изваяни

Фигура 67.

доста сполучливо, съ извѣстно умѣние и срѫчность, обаче изцѣло статуята страда отъ несъразмѣрность и по своя, тъй да се каже, провинциаленъ, тракийски стилъ не стои по-високо отъ по-добритѣ релефи съ изображение на тракийския конникъ.

Задната или лѣвата страна на статуята е изработена само въ контури, вѣроятно за това, защото била поставена до стѣната на сградата, за която била назначена; въ подобенъ видъ сѫ изработени и нѣкои

релиефи на конници отъ Тракия (срав. Сбм. XI., таблица IX., бр. 1., таблица X. бр. 1.—2.; книга XIII. стр. 426. бр. 9.).

Явява се въпросъ, дали статуята прѣдставя митологичния типъ на тракийския герой-конникъ, или героизуванъ мъртвецъ? По мое мнѣние скулпторътъ ще е ималъ за цѣль, да изобрази единъ опрѣдѣленъ, нему зададенъ портретъ и затова е охарактеризувалъ лицето на конника съ индивидуалнитѣ черти на познатъ нему човѣкъ; по тая причина е изобразилъ конника брадатъ и съ кратка прическа, когато митологичниятъ богъ или герой-конникъ бива изобразенъ съ лице по-идеално, юношеско, безъ брада и съ коса високо накждрена.

Твърдѣ вѣроятно е, че тая статуя прѣдставя почетенъ или надгробенъ паметникъ на нѣкой тракийски първенецъ отъ III.—IV. стол. слѣдъ Хр., съ коса и брада кратко остригана, както е било на мода въ III.—IV. стол. слѣдъ Хр., отъ врѣмето на Макрина дори до Константина Велики (*Guhl u. Koner,* Das Leben der Griechen und Roemer, 6-то издание, стр. 738.). Статуята, може би, е била поставена въ малкия храмъ или светилище — ἡρῷον, издигнатъ върху гробницата на сжщия тракийски

Фигура 68.

първенецъ, почитанъ слѣдъ смъртьта си като герой (за такива ἡρῷα срв. *Roscher,* Lexicon der griech. und roem. Mythologie I. 2. стр. 2496.).

Караагачкиятъ конникъ не ще да е билъ едничкиятъ паметникъ отъ тоя родъ въ Тракия. Отъ подобна статуя на конника произхожда безъ съмнѣние и мраморниятъ бюстъ, намѣренъ кждѣ 1883/4. год. край politѣ на Симонкова могила, на югъ отъ село Демирджилеръ-Нова махала, Пловдивска околия; могилата се издига налѣво отъ пжтя за с. Хамбарли, има форма четвероcтранна и завзема до единъ увратъ пространство; на плоския ѝ върхъ сж израстнали два старинни джба. Земниятъ насипъ на могилата, както и нивата около нея сж пълни съ отломъци отъ тухли и керамиди; въ могилата сж вѣроятно затрупани развалинитѣ на нѣкоя антична сграда.

Този мраморенъ бюстъ 0·40 м. вис., 0·43 м. шир., 0·16 м. деб. по своя стилъ и цѣлата си поза, замахъ на десната ржка и упазената часть отъ хламидата, закопчена на десното рамо, вече при първъ погледъ ни наумява караагачкия конникъ; голѣмото подобие между двѣтѣ скулптури е удивително; разлика има само въ това, че главата на демирджилерския бюстъ е много по-характеристична, изразътъ на лицето много по-живъ и по-одушевенъ и въобще изработката по-добра, до извѣстна степень даже художествена. Фигура 68.

Случайната находка на този хубавъ бюстъ, запазенъ въ Народния Музей, ни дава надежда, че при по-нататъшни разкопки на Симонкова могила ще могатъ да се открията и тукъ, подобно както въ Караагачъ, всички фрагменти отъ цѣлата статуя, а покрай тѣхъ вѣроятно и други старини, не по-малко важни.

Три старобългарски царски печата.

Отъ В. Добруски.

Благодарение на капиталния трудъ на французския византологъ г. *Schlumberger*, *Sigillographie de l' Empire byzantin* (Paris 1884.) ние имаме не само единъ наученъ сборникъ отъ византийски печати, но и прѣкрасенъ образецъ за подобни трудове по сфрагистиката на другитѣ страни.

Въ Византия печатитѣ (bullae, sigilla, σφραγίδες = sceaux) бивали изливани най-често отъ олово и восъкъ, а много по-рѣдко отъ злато и сребро (срав. *Schlumberger*, op. c. стр. 8. сл.).

Печатитѣ служели за скрѣпяване на държавна или частна кореспонденция, на разни официални и частни грамоти и актове. Въ Византия оловени печати употрѣбявали всички, като започнемъ отъ царя и свършимъ съ простия подданикъ. Съ тѣхъ завѣрявали своята кореспонденция и осигурявали нейната секретность. Златни и сребърни печати употрѣбявали само царе въ кореспонденцията си и въобще въ дипломатически сношения съ чуждестраннитѣ суверени или васали. До колко била разпространена въ Византия употрѣбата на печатитѣ, това най-нагледно доказва оная богата серия византийски печати, които за първи пѫть систематично изложи г-нъ Schlumberger въ хубавия си сборникъ, който принадлежи къмъ най-бѣлѣжититѣ съчинения въ археологичната литература прѣзъ послѣднитѣ двадесеть и петь години. Обаче онѣзи нѣколко хиляди печати, издадени отъ г. Schumberger, сѫ само откѫслечни остатъци отъ богатата сфрагистика на Византия, упазена до наше врѣме. Количеството на печатитѣ ще да е било много по-грамадно въ една държава като Византия, въ която тъй високо били развити гражданскитѣ и военнитѣ наредби и гдѣто сѫществували толково сложни юридически институти. Въ тая държава отрано постѫпвали на служба разни варвари, безграмотностьта или полуграмотностьта на които не прѣчела никакъ да достигнатъ до най-високи длъжности и влиятелно положение. Ако образовани византийци употрѣбявали печати, съ които завѣрявали или даже замѣствали своя подписъ, колко повече били нужни печатитѣ за необразованитѣ и неграмотнитѣ!

Нѣма съмнѣние, че срѣдневѣковната България, която отрано имала тъй тѣсни и продължителни сношения съ Византия и нейната култура,

не е пропуснала да си усвои и практичната употрѣба на печатитѣ. Съ тѣхъ бивали скрѣпявани разни държавни актове, укази и грамоти на българскитѣ царе; въ българската история не веднажъ изрично се споменуватъ грамоти, скрѣпени съ златни печати или хрисовули — χρυσόβουλλος λόγος — *златопечатлѣнное слово* — **хрїсѡвоулъ,** какъвто е златниятъ печать на Ивана Шишмана отъ 1379. год., описанъ по-долу въ тая статийка (срв. *Иречекъ*, Исторія Болгаръ, Одесса 1878. стр. 527.—529. и *Срезневскій*, Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, стр. 36., редъ 14., стр. 39. редъ 108., грамота Иоана Шишмана и стр. 31.—32., редове 12., 18. и 44. грамота Іоанна Александра отъ 1348. год.; въ друга грамота на сѫщия царь отъ 1342. год. се споменува *златопечатное слово*, ibid. стр. 24.—28.; хрисовулъ въ грамотата на Константина Асѣна, отъ 1278. год. ibid. стр. 14.—18.)

Въ настоящата статийка описвамъ два еднички и неиздадени още старобългарски *оловени* печата, като първо, макаръ и скромно начало на българската сфрагистака и като допълнение къмъ сигилографията на г. Schlumberger; къмъ тѣхъ прибавямъ описание на рилския хрисовулъ, досега още не публикуванъ, макаръ извѣстенъ.[1])

1. Оловенъ печатъ отъ Іоана Асѣна I. (1186.—1195. год.).

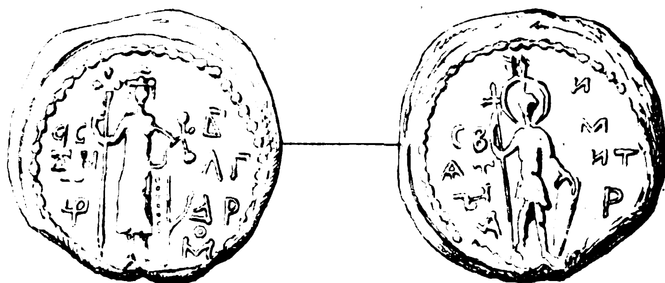

Лицето. Царь Асѣнъ I. е изобразенъ пълноликъ (en face), стоещъ; той е облѣченъ въ голѣма царска носия; главата му е покрита съ корона; царьтъ държи въ десната рѫка жезълъ, а въ лѣвата свитъкъ. На лѣво отъ царския ликъ се чете отгорѣ надолу въ три реда надписътъ:

АС
ѢН
ЦР , на десно отъ него въ четире реда **Б**
ЛГ
АР
ОМ

Двата надписа означаватъ: **АСѢН(Ь) ЦАР(Ь) БЛ(Ъ)ГАРоМ(Ъ).** Цѣлиятъ типъ е ограденъ съ зърнестъ крѫгъ.

---

[1]) Тритѣ печата е рисувалъ отъ оригиналитѣ *В. Добруски,* ученикъ отъ VII. класъ на държавната мѫжка гимназия въ София; споредъ неговитѣ рисунки сѫ изработени цинкографскитѣ репродукции, тукъ напечатани; тѣ прѣдставятъ печатитѣ въ оригинална голѣмина.

Опакото. Св. Димитри, съ осѣнка около главата, е изобразенъ правъ; той държи въ десната ржка дълго копие, а въ лѣвата щитъ, опрѣнъ о земята. На лѣво отъ този ликъ се чете въ четире реда надписътъ: **СВ АТ ЫИ Д** а надесно отъ него: **И М ИТ Р**; двата надписа значатъ: **СВАТЫ(И) ДИМИТР(ИИ)**. Типътъ заедно съ надписа е окрженъ съ зърнестъ кржгъ. Печатътъ е излѣнъ отъ олово; повърхността му е покрита съ ръжда, частично грапава. Диаметърътъ на печата е 32 милим., дебелината 4 милим.; едната му страна е малко орѣзана; види се, че намѣрвачътъ на печата искалъ да узнае, дали печатътъ е сребъренъ. Врѣдъ двата края на печата личатъ слѣди отъ дупчици, гдѣто били прокарани двата края отъ връвь, съ която била пронизана и скрепена изгубената сега царска грамота.

Образитѣ или типоветѣ отъ двѣтѣ страни на този както слѣднитѣ два печата иматъ стилъ византийски и ни наумяватъ типа на старобългарскитѣ монети, който е сжщо византийски (срав. *Илиевъ А. Т.*, Погледъ върху българската нумизматика въ *Сбм.* I., стр. 108 сл.).

Печатътъ е намѣренъ въ Цариградъ, а сега се съхранява въ Нар. Музей въ София.

2. Оловенъ печатъ отъ Борила, царь български (1207.—1218. г.).

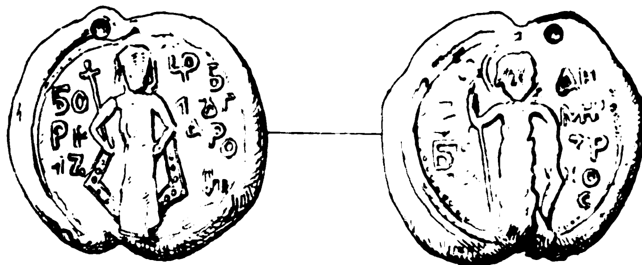

Лицето. Царь Борилъ, облѣченъ въ голѣма царска мантия и съ корона на главата, е изобразенъ стоещъ, пълноликъ; той държи въ десната ржка жезълъ, а съ лѣвата придържа мантията. На лѣво отъ този ликъ въ три реда се чете надписътъ: **БО РИ ЛЪ**, надесно въ петь реда **ЦР Б ЛЪГ АР О М**

Надписътъ значи: **Борилъ, царь Блъгаромъ.**

Опакото. Св. Димитри, правъ, пълноликъ, съ осѣнка около главата, държи въ десната ржка дълго копие, въ лѣвата щитъ, опрѣнъ о земя.

Надписътъ налѣво отъ този ликъ [вѣроятно ОАГІОС], е изтритъ, а надесно отъ него въ петь реда се чете ΔΗ
ΜΗ
ΤΡ
ΙΟ
С коeто значи: [Ὁ ἅγιος] Δημήτριος, т. е св. Димитъръ. Типътъ, заедно съ надписа, е окржженъ съ зърнестъ кржгъ. Диаметърътъ на печата е 31 милим. Повърхностьта на печата доста пострадала отъ оксидацията и още повече отъ носене въ наниза; но при все това чертитѣ на буквитѣ сж запазени така, че се четатъ съ пълна сигурность. Печатътъ е намѣренъ, заедно съ единъ желѣзенъ махмузъ и върхъ отъ копие, въ землището на с. Белотинци, Бѣлоградчишка ок., Видински окржгъ, въ едно срѣдневѣковно градище; придобитъ билъ отъ г-на Ст. Макариевъ въ Бѣлоградчикъ и подаренъ на Нар. Музей; за находката на тоя печатъ има любезностьта да увѣдоми музея г-нъ Г. Златарски, професоръ въ Висшето училище.

3. Хрисовулъ отъ българския царь Іоанъ Шишманъ (1365.—1393. год.).

Лицето. Царь Шишманъ брадатъ, съ шлемъ на главата, окржжена съ кржгъ като осѣнка и облѣченъ въ царско облѣкло, е изобразенъ правъ, пълноликъ; политѣ и краищата на облѣклото сж обшити съ ивици, везани, види се, съ злато; той държи въ десната си ржка жезълъ, завършенъ на горния край съ кръстъ, а въ лѣвата — свитъкъ. Види се, че печаторѣзачътъ е ималъ намѣрение да изобрази царя седещъ, обаче при неумѣнието му да гравира пластично, фигурата па царя излѣзла несъразмѣрна; съ това поне може да се обясни, защо главата на царя изглежда несъразмѣрна и голѣма въ отношение къмъ тѣлото, което е много късо и като нагърбено.

Въ празното поле отъ двѣтѣ страни на типа се четатъ отгорѣ надолу надписитѣ:

отлѣво: Ц Р Ь — отдесно: ШН ШЬ МА НЬ

Надписитѣ означаватъ: ц(а)рь Шншьманъ.

Около типа между два изпѫкнали крѫга се чете слѣдниятъ надписъ който се захваща съ кръстчето надъ главата на царя:

† IѠ ШНШМАН ВЬ ХА ВѢРН ЦР Н САМОДРЬЖЦ ВЬСѢМ БЛЬГАР

= † Iѡ(анъ) Шншман(ъ) въ Х(рист)а вѣрн(ын) ц(а)р(ь) н самодърж(ъ)ць въсѣм(ъ) Бльгар(омъ).

Бѣлѣжка. Въ буквата ѣ на думата вѣрнын напрѣчната водоравна черта има отлѣво отвѣсна чертичка, която въ рисунката е малко по-дълга отколкото въ оригинала, та прилича на г свързана съ ѣ. Въ думата бльгаромъ въ рисунката е изпуснатъ ь, който се намира въ оригинала.

Опакото. Бюстътъ на св. Іоанъ Рилски, пълноликъ, брадатъ, облѣченъ въ филонъ, закопченъ на грѫдитѣ; главата му окрѫжава осѣнка отъ зрънца. Светецътъ държи въ десната си рѫка кръстъ, въ лѣвата — свитъкъ.

Въ празното поле отъ двѣтѣ страни на типа се четатъ надписитѣ:

отъ лѣво: С Т Н Ѡ А Н — отъ десно: Р Н ЛЬ СК Н

Надписитѣ означаватъ: С(ка)т(ы)н (І)ѡан(ъ) Рнльск(ы)й.

Около типа между два изпѫкнали крѫга се чете другъ надписъ, който се захваща съ кръстчето надъ главата на светеца:

† СЫН ХРНСѠКОУЛЬ СТГО ѠЦА IѠАННА РНЛСКАГѠ.

= † Сый хрнсѡкоулъ Ск(а)т(а)го ѡ(т)ца Іѡанна Рнл(ь)скагѡ. Диаметърътъ на печата, заедно съ двата края на нарѫбената цѣвчица, направена за прокарване връвьта за скрѣпяване на грамотата, е 42 милим. Негово Високо Прѣподобие архимандритъ Іоаники, егуменъ на Св. Рилска Обитель, имá добрината съ пълна готовность да изпрати поисканитѣ за Нар. Музей восчени отпечатъци, споредъ които сѫ излѣени гипсови отливки и рисунката, тукъ напечатана.

Съ този златенъ печатъ било скрѣпено „златопечатлѣнное слово“ или грамотата, съ която Іоанъ Шишманъ въ 1379. год. потвърдилъ правдинитѣ на Св. Рилска Обитель, гдѣто се съхранява тая единствена царска грамота, изостанала и запазена въ България.

Находкитѣ на тѣзи български печати възбуждатъ сѫществена надежда, че и българската археология съ врѣме ще се обогати съ своя сфрагистиченъ материалъ, на който оскѫдностьта можемъ да си обяснимъ главно съ двѣ причини: не само съ дѣйствителната рѣдкость на българскитѣ печати, които, може би, се намиратъ въ България, ала не се цѣнятъ поради простия имъ металъ и затуй, може би, се зафърлятъ и унищожаватъ като прости пломби, но и съ това обстоятелство, че тѣзи печати сѫ излѣти отъ мекъ и нетраенъ металъ — олово, което лесно пропада.[1])

[1]) Тая статийка излиза сѫщеврѣменно въ Revue Numismatique подъ заглавие Deux molybdobulles Bulgares inédites стр. 258.—261., гдѣто я обнародвамъ по покапата на г. Schlumberger; хрисовулътъ на Іоана Шишмана не е описанъ въ нея.

II. Дѣлъ за държавни науки.

Единъ паметникъ на старото българско право.

(Законъ соудный людьмъ).

Историко-догматична студия.

Отъ Георги Т. Данаиловъ.

I.

Уводни бѣлѣжки.

1. Прѣдложената тукъ студия има за прѣдметъ да изучи въ исторично и догматично отношение единъ паметникъ отъ *старобългарското право,* извѣстенъ въ ржкописитѣ подъ най-старото название *законъ соудный людьмъ* или въ по-новитѣ руски ржкописни паметници — *законъ соудный людьмъ царя Константина* — или пъкъ въ най-широкото название — *Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго самодержца Царя Констянтина, греческаго закона Судебникъ людемъ.*

Издиркитѣ си по тоя паметникъ захванахъ още прѣди 8—9 години, когато, като студентъ въ московския университетъ, се бѣхъ увлѣкълъ отъ нѣкои лекции по историята на руското и по църковното право и бѣхъ възмечталъ да се прѣдамъ на изучвания по славянското, прѣдимно българското право. Още тогава побързахъ да захвана студиитѣ си съ най-интересния, познатъ тогава на руския ученъ свѣтъ оригиналенъ паметникъ на българското право, „Законъ Соудный людьмъ", но скоро нови интереси въ науката ме отвлѣкоха съвсѣмъ на другъ край и захванатитѣ изучвания останаха въ най-сурова форма.

На нѣколко пжти слѣдъ това, подъ мисъльта за голѣмото значение, което би могълъ да има тоя паметникъ за науката на българското право, подновявахъ студията си; обръщахъ се и къмъ извѣстния познавачъ на южнославянското право, г. Богишича, за упжтвания; но всѣки пжть, притиснатъ отъ друга специална работа, бивахъ принуденъ да се откажа отъ прѣдприятието си, до като най-сетнѣ едно рѣшение на юридическия факултетъ прѣзъ това лѣто 1900. год., да се отвори особна катедра по историята на българското право при Висшето Училище — възбуди у мене новъ интересъ къмъ захванатата работа и ме накара да доведа начинанието си до край.

Не ще дума, че прѣдставенитѣ тукъ изучвания, като първа работа по въпроса въ българската книжнина, ще бждатъ слаби. Историчната часть въ повечето случаи е едно повторение на работи извѣстни въ руската литература, а догматичната, макаръ и оригинална, не е издигната до оная висота на юридичния анализъ, както що би направилъ нѣкой специалистъ по прѣдмета. При всичко това значението на тия студии за младата българска правна наука е голѣмо и то е, което ме накара да издамъ труда си, та да могатъ и по-вѣщитѣ лица въ тая область да кажатъ своята дума.

2. Значението на подобни изучвания е обаче голѣмо не само за нашата правна наука, която тепърва захваща да се създава, а и за общото наше национално съзнание. Една отъ задачитѣ на нашата правна наука ще бжде прѣди всичко да изучи и разбере правния бить на нашия народъ отъ най-стари врѣмена, прѣзъ всички епохи и до днесъ и така да опрѣдѣли вървежа на нашата правна култура. А това изучване най-главно може да стане въ три посоки:

1) непосрѣдно изучване на старитѣ правни документи, официални и неофициални, което ще трѣба да се постави на първо мѣсто по научната си цѣна;

2) изучване на политичната история, разнитѣ лѣтописни бѣлѣжки, чуждитѣ автори и т. н.;

3) изучване на правото по остатъци, които могатъ и днесь да се срѣщатъ въ постжпкитѣ на народа, по обичаитѣ.

Опититѣ за изучване на нашия правенъ битъ до сега сж засѣгали само *народнитѣ обичаи,* а безспорно остава, че отъ всички срѣдства най-згодно е и най-високи научни резултати ще даде първото и нашитѣ погледи трѣбва прѣди всичко да се обръщатъ къмъ него. Но за това пъкъ и мжчнотиитѣ при изучване на тия паметници сж голѣми. Нашата страна е имала два пжти злочестината да прѣкара чуждо владичество и робство, та не само нейната цивилизация е бивала прѣкжсвана въ правилното си развитие, но и разнитѣ паметници — книжовни, архитектурни и пр. — които тя е създавала, сж бивали като враждебни, съсипвани и унищожавани. Явно е отъ тукъ, каква цѣна ще трѣбва да иматъ тия нѣколко паметника, които сж уцѣлѣли и които прѣко или косвено ни даватъ възможность да изучваме старобългарския юридиченъ битъ; а пъкъ между тия паметници, по своята форма и по врѣмето на създанието си, първо мѣсто трѣбва да заема въпросниятъ „Законъ Соудный людьмъ", както ще ни стане ясно отъ по-нататъшното изложение. И ако тоя паметникъ не само не е още анализуванъ или проученъ, но не е билъ и издаденъ въ българската книжнина, може да се обясни само съ условията, въ които е билъ поставенъ нашиятъ животъ прѣзъ миналия вѣкъ. Увлѣчена въ борби, изпърво за свободата на народа, послѣ за участие въ неговото управление, нашата интелигенция е можала да отдѣли твърдѣ малко врѣме за научни издирки. Трѣбваше да се чака изникванието на нашия университетъ, който да положи и *начало на българската наука.*

Съ това прѣдъ насъ изпъква и друго едно не по-малко значение въ изучванията на тия наши *народни* юридични паметници. Ако нашето възраждане се захвана съ изучвание на нашето минало, историята на нашия народъ, по-дълбокото и по-основателно изучвание на тая история, на народнитѣ паметници въ социално, правно и икономично отношение, ще дойде да укрѣпи и завърши нашето *национално съзнание*. То ще създаде една самобитна, национална наука, която и при най-блѣскави и при най-трудни минути на национални прѣмеждия, ще въздига българския духъ и ще му напомня винаги за живото истинско минало, неговото значение въ историята и културата на славянството, а заедно съ това и за неговитѣ истински национални цѣли и идеали.

Освѣнъ тия чисто национални страни въ значението на подобни изучвания, има и други — по-общи. Науката на южно-славянското право не е още напълно сформирувана, инакъ и не може да се обясни, какъ професори отъ сръбския университетъ наричатъ цѣлото южно славянско право „*сръбско*“, когато авторитетни руски учени, както ще видимъ по-долу, твърдятъ съ право, че първиятъ славянски юридиченъ паметникъ, изучваниятъ тукъ *Законъ Соудный людьмъ,* — е отъ *български произходъ*. Такива недоразумѣния сѫ възможни само поради неравномѣрното изучване на правния битъ у всички югославянски народи. Ако поне тия старобългарски правни паметници, които сега сѫ извѣстни, се изучатъ добрѣ и извадятъ прѣдъ учения свѣтъ, грѣшки, като показаната по-горѣ, не ще иматъ мѣсто. Така и отъ името на чистата наука на славянското право ни се налага изучванието на стария нашъ правенъ битъ.

II.

Дѣлъ историченъ.

1. Както изучванието на всѣки историченъ или правенъ паметникъ изобщо трѣбва да се прѣдхожда отъ една характеристика на епохата или институтитѣ, посрѣдъ които е създаденъ, така и въ случая изучванията на „*законъ соудный людьмъ*“ трѣбва да дойдатъ подиръ едно изложение на общитѣ правни институции, отъ които се е градила епохата на неговата поява. Но мѫчнотиитѣ за това сѫ явни: общата правна характеристика на една епоха трѣбва да се изгради отъ мисли и заключения, придобити чрѣзъ изучване на отдѣлнитѣ частни паметници на епохата; сир. само слѣдъ основно опознавание на отдѣлнитѣ паметници, ще може да се говори за обща правна характеристика на епохитѣ въ историята на българското право, както и изобщо — да ли правната история на България би могла да се раздѣли на епохи, какви трѣбва да бѫдатъ тѣ и пр. Изучвание на стари правни паметници нашата литература не познава още и за това ние ще трѣбва да се откажемъ отъ тая обща характеристика за едни по-сетнѣшни врѣмена, като се позапремъ сега върху най-първия и най-основенъ въпросъ — *да ли може прѣди всичко да се говори за старобългарско право?* — Отговорътъ на тоя въпросъ се крие прѣко въ

историята на нашитѣ прадѣди. Има редъ факти, които ни даватъ основание, безъ да сме упознали старитѣ юридични паметници на българитѣ, да смѣтаме за безспорно, какво и тоя народъ е живѣлъ правенъ животъ въ истински смисълъ на думата. Самото понятие за право, тъй както се схваща то отъ новата наука ни дава доказателства за това.

Като оставимъ на страна въпроса за изникване и образуване на човѣшкитѣ общества, за първитѣ моменти на imperativ'а инстинктивенъ, безъ да засѣгаме отъ друга страна началото на правовото чувство, неговото психично creatio ex nihilo, неговия continuum, или въпроса за неговия произходъ по конструирването още на старитѣ стоици въ свръзка съ φύσις'а или θέσις'а, а се обърнемъ къмъ малко по-високитѣ стадии на дивата още човѣшка култура, въ каквато и днесь още се намиратъ много диви племена по земята, ще видимъ, че тамъ, гдѣто човѣшкитѣ сѫщества сѫ събрани и живѣятъ заедно въ общества, гдѣто сѫ се образували съ течение на врѣмето родове, племена или народъ, тамъ сѫ изникнали и дѣйствуватъ, прѣди всичко отъ навика, *едни правила за постѫпки и отношения* между хората. Тия правила, привързани съ врѣме къмъ разни церемонии и символи, осветени отъ религията или сѫдейската власть, сѫ извѣстни, *като обичаи*. Всички племена по земята живѣятъ по обичаи. Lubbock дори казва, че нѣма по-голѣма грѣшка, отколкото да се прѣдписва на дивитѣ народи прѣдимството на личната свобода. Всѣки външенъ изразъ на тѣхния животъ, всѣка тѣхна постѫпка е ограничена чрѣзъ безбройни правила, които не сѫ наистина написани, но и за това пъкъ сѫ не съ по-малко значение.[1]) Още по-рѣдко и по-абсолютно е въ туй отношение мнѣнието на нѣмския списатель — R. Stammler, който казва: „Познато е вече, какво всички обадени отъ пѫтешественицитѣ по дивитѣ мѣста случаи за *безправенъ* или *несоциаленъ* животъ на човѣка сѫ днесь доказани погрѣшки ...“[2]) Тия правила или обичаи се проявяватъ найнапрѣдъ въ еднаквото облѣкло, еднообразната храна, еднаквитѣ жилища, орѫдия, орѫжия и т. н. Тѣ опрѣдѣлятъ врѣмето за ядене, за спане, за почивка, за танци или жъртвоприношение; съ една дума тѣ обикалятъ живота на членоветѣ отъ една фамилия, родъ, племе или народъ отъ всѣка страна и така правятъ разнитѣ индивидууми досущъ прилични единъ на други. Сега, какъ обичаитѣ, въ видъ на правила за човѣшкитѣ постѫпки, произлизатъ отъ еднаквипата на волевитѣ актове, отъ еднаквитѣ церемонии или еднаквитѣ форми на дѣйствие и т. н.; какъ се развива въ свръзка съ тѣхъ чувството на задълженията, на страха отъ задругаритѣ, страха отъ религията или простото наказание, и т. н. — това нѣма да ни занимава. За насъ е важно да установимъ, че обичаитѣ царуватъ надъ човѣшкитѣ общества и носятъ миръ и редъ вѫтрѣ въ фамилията, родоветѣ или племето, когато сѫ тѣ на низка културна стадия, но тѣ ставатъ непригодни за тая си рола, щомъ като племето захваща да расте, родо-

---

[1]) Цитувано у G. Schmoller, Grundriss der Volkswirtschaftslehre VIII. p. 49. 1900. г. т. I.
[2]) Гл. R. Stammler, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung p. 90 1896 год.

ветѣ се размножаватъ; щомъ като захванатъ да изникватъ едни фамилии по-голѣми и по-яки отъ други, да се образуватъ едни родове по-голѣми, други по-малки; щомъ като се явява неравенство въ стопанско отношение между фамилиитѣ, родоветѣ и т. н. Въ такива моменти на общественото развитие, за да има миръ вжтрѣ, става нужда отъ една *сила*, която да стои задъ гърба на обичаитѣ, която сжщеврѣменно да стои по-горѣ отъ всички сили или власти въ даденото общество; тогава и правилата на обичаитѣ приематъ форма на *право*. Тая сила, власть или общественъ авторитетъ се създава чрѣзъ *военнитѣ* стълкновения и *религията*. Постояннитѣ сблъсквания на родоветѣ или племената съ тѣхнитѣ съсѣди издигатъ по необходимость особни физично силни индивидууми, правятъ ги главатари или воеводи; военнитѣ плячки дохаждатъ да разваляте още повече стопанското равновѣсие и така да издигнатъ по-богати и по-силни фамилии, отъ които изникватъ аристократитѣ, властьта изобщо и княжеската власть. Отъ друга страна страхътъ прѣдъ божеството поддържа таинствено авторитета на извѣстни правила, като намира и помирителитѣ, въ случай на нарушение, въ лицето на божиитѣ служители — жрецитѣ. И у всички народи току-рѣчи първитѣ сждии сж били или жрецитѣ или князетѣ-воеводи; а тамъ пъкъ, гдѣто има сждии, има нужда и отъ правила, по които тѣ трѣбва да се ржководятъ. И ние ги виждаме писани и смѣсени заедно съ религиознитѣ норми и запрѣти или пъкъ пазени по прѣдание — току-рѣчи у всички народи на историята. Даже и да бихме казали, че правото трѣбва да се смѣта, като резултатъ отъ изникналото неравновѣсие въ социално или стопанско отношение, пакъ ще трѣбва да дойдемъ до заключение, че народъ, който се явява сгрупиранъ на племена, или родове, който живѣе вжтрѣшно въ правилни и еднообразни стопански единици и външно, при военнитѣ стълкновения, се ржководи отъ свои воеводи или князе, който има най-подиръ свои сждии, трѣбва да има свое напълно сформирано вече право.

Нашата цѣль не е да даваме тукъ теория за произхода на правото;[1] ние се помжчихме само да отбѣлѣжимъ признацитѣ, по които може да се сжди, дали единъ народъ е доживѣлъ до културната стадия на правото, за да можемъ така да разрѣшимъ по аналогия поставения по-горѣ въпросъ относително старобългарското право. И споредъ исказанитѣ мисли, понеже славянитѣ на балканския полуостровъ и по-послѣ българитѣ, се явяватъ, по думитѣ на самитѣ гръцки историци, като племена организирани, съ свои воеводи, князь и силна войска, съ своя религия и т. н., трѣба да се прѣдполага, че тѣ още въ момента на появяването

[1]) Изказанитѣ тукъ мисли сж плодъ отъ изучване на нѣкои правници и социалози, между които ще трѣба да отбѣлѣжимъ:

L. v. Stein, Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. 1897. XI. p. 135.

G. Schmoller, Ueber einige Grundfragen des Rechts und Volkswirtsch. II. anfl. 1898.

Сжщия, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre 8. p. 48. I. Th. 1900.

R. Stammler, Wirschatt und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung 1896 год.

Ch. Letourneau L'évolution juridique. 1891. — Maine Early history of institutions. 1875. — Гамбаровъ, Гражданскій процессъ. 1894. И още редъ други автори.

си на полуострова сѫ имали правила, по които сѫ живѣли, водели войни, дѣлили плячка, сѫдили нарушителитѣ на тия правила и т. н., накратко казано, били сѫ „правни“ народи. Подъ българи на туй мѣсто ние разбираме, по приетата теория, само прабългаритѣ, и изобщо оставяме на страна въпроса за сливанието на новодошлото племе съ мѣстнитѣ племена, за борбата на институтитѣ и образуванието на самата българска държава, защото това би дошло да осложни нашитѣ мисли, а при отсѫтствие на документи отъ тие епохи — и да ни изведе къмъ съвсѣмъ невѣрни заключения.

Така щото има голѣми научни основания да се прѣдполага, че още до християнството у българитѣ е сѫществувало право — *„езическо“*. — И пакъ по аналогия трѣба да се прѣдполага, че е имало и нѣщо като *писано право,* сир. диференцирване на правото отъ другитѣ правила — на морала и религията. „Първата крачка къмъ диференциране на правото, споредъ проф. Щайнъ отъ Бернския университетъ,[1]) е послѣдвала съ изнамирането на писмената; тогава се явяватъ писменно фиксирани запрѣти, сир. извѣстни деспоти или законописци (Ликургъ, Солонъ) отдѣлятъ отъ множеството обичайни наредби тие, които най добрѣ могатъ да се облѣкатъ въ формата на запрѣтъ или законъ“. Такъвъ единъ писанъ законъ прѣзъ езичния периодъ на българитѣ е отбѣлѣзаниятъ отъ грѫцкитѣ историци, извѣстниятъ Крумовъ законъ. А и по свидѣтелството на лѣтописеца, самитѣ българи до приемането на християнството и новата азбука, сѫ имали писмена и макаръ „чъртами и рѣзами чътааха и гадааха погане сѫщи“ сѫ могли да записватъ чрѣзъ жрецитѣ своитѣ обичайни норми. Едно по̀-точно изучване на народната ни история за тая епоха, юридичниятъ анализъ на правни документи, като Крумовия законъ и др. такива, ще дойдатъ съ врѣме да ни разяснятъ до голѣма стъпень въпроса за българското право, писано или не, а до тогава ние ще останемъ съ вѣрата, добита чрѣзъ научна аналогия, какво и прѣзъ тая епоха е сѫществувало българско право.

Но въ доказателство на тая мисъль има чистъ историченъ фактъ. Че изобщо племената, които дойдоха на Балканския полуостровъ, а между тѣхъ и славянитѣ, които влѣзоха най-вече въ състава на българската държава, сѫ живѣли съ свои опрѣдѣлени социални-правни и стопански институти, могатъ да ни увѣрятъ промѣнитѣ, които станаха въ самото византийско законодателство, подиръ юстинияновото право. Ако биха могли да се направятъ нѣкои по-широки обобщения за причинитѣ и характера на *иконоборското* законодателство, би трѣбало то да се обясни най-справедливо съ влиянието на новитѣ народи, които дойдоха на Балканския полуостровъ — славянскитѣ племена, българитѣ и т. н., — съ свои особни институции, много отлични отъ римско-византийскитѣ и които тъкмо и принудиха византийскитѣ императори да прибѣгнатъ къмъ нѣкои реформи въ стария правенъ редъ на империята. Най-малко справед-

[1]) L. v. Stein, Die sociale Frage, p. 147.—1897.

ливо и най-далечъ отъ истината ще бѫде да се мисли, че реформитѣ прѣдприети отъ иконоборцитѣ и др. императори, сѫ станали най-вече поради новитѣ влияния на гръцката култура, както това изтъква гръцкиятъ историкъ Папаригопуло. Гръцката култура бѣ стара — по-стара отъ римската; па и самата римска култура, особно въ послѣднитѣ си завършени форми, изникна подъ влиянието на гръцката; тя носеше въ себе си гръцки елементи и туй изобщо, което срѣщна, кога дойде въ Цариградъ, й бѣ добрѣ извѣстно. Затова и *нови влияния* не можеха да дойдатъ отъ самата Гърция, а отъ нѣкои по-нови, по-млади народи, каквито бѣха новодошлитѣ славяни и други племена, които прѣпълниха полуострова. Наистина, че славянитѣ въ нѣкои кѫтове може би скоро да сѫ се прѣтопили *външно,* да сѫ приели гръцкия езикъ, християнска религия и т. н., но вѫтрѣшния тѣхенъ общественъ, а особно стопански животъ, не е могълъ да се измѣни подъ натиска на елинската цивилизация и отгласи отъ старото сѫ се проявявали въ всички постѫпки, движения, сѣмейни отношения на славянитѣ и др. Тия то отгласи не можаха да не повлияятъ на самото законодателство, още повече, че славянитѣ се доближиха до гръцката култура, завземаха високи държавнишки постове, а въ такъвъ случай и влиянието ставаше и пó-силно и пó-неусѣтно.

Ако изброенитѣ до тукъ наши сѫждения сѫ прави, ако племената, отъ които се образува българската държава сѫ повлияли съ своитѣ институции на самото византийско право, остава безспорно, че тѣзи племена сѫ имали свои самобитни правни и други обществени наредби.

Но до тукъ ставаше дума за езическата епоха на старобългарското право; ако се обърнемъ съ сѫщия въпросъ къмъ епохата, когато българитѣ станаха християни, тогава и сѫжденията ни нѣма да бѫдатъ вече така проблематични, а ще може съ твърдость да се говори за сѫществувание на право и правни институти. Тукъ най-напрѣдъ трѣба да се спомене, че самата религия вече имаше свои писани правила, дори кодифицирани отъ светитѣ отци и вселенскитѣ събори; тая религия понататъкъ не само създаваше правила за отношенията на миряннетѣ къмъ духовенството, но и за самитѣ отношения между проститѣ миряне; тя правеше най-подиръ отъ духовнитѣ лица и свѣтски сѫдии, та трѣбаше да имъ даде и правила, по които да се рѫководятъ. Освѣнъ това, ние имаме отъ началото още на тая епоха правенъ документъ, какъвто е изучваниятъ тукъ „Законъ Соудный людьмъ".

2. Тия двѣ епохи отъ живота на старитѣ българи изобщо ще трѣбва да сѫ сложили печата си и върху самото право. Ние се досѣщаме, че езическото право на българитѣ се различава рѣзко отъ писаното или християнско право. И имаме твърди основания за това досѣщание. У всички народи християнската религия е донасяла нови правни норми. Християнството е осѫждало всичко старо: вѣрвания, суевѣрия, обичаи, наредби и всичко е било за християнската религия езическо и като такова — противно на божиитѣ закони. Всѣки народъ, щомъ е прѣминавалъ къмъ християнството, е приемалъ и ново законодателство — сѫщото

виждаме на западъ, сѫщото въ България, Русия и т. н. Ние виждаме напр. Бориса да се обрѫща къмъ папата за граждански закони, но това по никой начинъ не ще трѣбва да се приема така, какво българитѣ сѫ нѣмали до тогава писани закони, а сѫ тръгнали тепърва да ги търсятъ готови. Самото понятие за закони не можеше да се появи, ако тѣ не сѫ били познати на народа, та и ако Борисъ е направилъ такъвъ позивъ къмъ папата, вършилъ го е подъ натиска на новата религия и вкарваната отъ нея враждебность къмъ старата култура. Когато тия отношения на Бориса къмъ папата бѫдатъ изучени отъ правно гледище, въпросътъ ще стане по-ясенъ. За насъ въ дадения случай тия факти иматъ значение за туй, че християнската религия е прѣсѣкла дѣйствието на самобитното българско езическо право, като поганско, и е турила българското законодателство подъ чужди влияния. Източницитѣ на българското право отъ сега нататъкъ ще трѣбва да се търсятъ въ чужди законодателства и най-вече въ *християнската кодификация — номоканонитѣ* и *византийското право*. Благодарение на реформитѣ, които иконоборцитѣ внесоха въ старото гръко-римско право, византийското право се бѣ доближило до институциитѣ на новитѣ народи, та бѣ станало и по-приемливо и за новото българско право. Това обстоятелство направи до голѣма степень невъзможно и обрѫщанието на Бориса къмъ папата, а завеждането на по-чужди кодификации безъ сетнини.

Така щото Византия оставаше страната, къмъ която трѣбваше да се обърне не само българскиятъ свещенникъ, учитель и стратегъ, но и българскиятъ законописецъ.

Колкото се отнася до въпроса, бихме ли могли да дѣлимъ историята на българското право на периоди и какви епохи трѣбва да обематъ тѣзи периоди, ние го оставяме съвсѣмъ непокѫтнатъ, защото той прѣдполага едно по-точно запознавание съ паметници отъ разнитѣ врѣмена на старото българско царство. Само едно е ясно за насъ и то е, че периодътъ на езическото право у българитѣ трѣбва съвсѣмъ да се отличава отъ периода на християнското право; първото ще трѣбва да се смѣта за самобитно, чисто национално, второто трѣбва да се смѣта, като заето отъ чуждото — въ случая — византийското право. Отношението и на еднитѣ и на другитѣ паметници къмъ науката на българското право е еднакво наистина и тѣ би трѣбвало да се изучаватъ съ еднакво залѣгане, но все пакъ паметницитѣ отъ езическата епоха сѫ по-интересни, защото изображаватъ истинския социаленъ-правно-икономиченъ битъ на нашитѣ прадѣди.

3. Самиятъ „Законъ Соудный Людьмъ“ прѣдставя наистина единъ *български* правенъ паметникъ, авторътъ на който не е още извѣстенъ въ науката. Така сѫщо не е извѣстно врѣмето за неговото създаване и само чрѣзъ догаждане може човѣкъ да се приближи до тая епоха. Рускитѣ автори — Розенкампфъ, Павловъ, Василевски, и др. смѣтатъ че тоя паметникъ е създаденъ още въ първитѣ врѣмена на покрѫщанието ни, т. е. въ IX вѣкъ. Самиятъ номоканонъ, рѫкописътъ отъ гдѣто сме извлѣкли

тоя паметникъ, се смѣта за най-стариятъ, дору първиятъ номоканонъ, прѣведенъ отъ св. Методия на славянски езикъ. Къмъ тия опрѣдѣления ние бихме могли да прибавимъ и слѣднитѣ сѫждения. Трѣбва да се прѣдполага, че създаването на „Закона Соудный Людьмъ“ не е станало въ първитѣ години на Борисовото покръщане, защото тогава царь Борисъ не би споменувалъ въ писмото си до Папата за граждански закони. Ще каже датата на създаването му е подиръ 866 година. Отъ друга страна тоя паметникъ прѣдставя въ повечето си части копие отъ еклогата на иконоборцитѣ, която е дѣйствувала въ Византия прѣзъ VIII и IX вѣкъ и като такъвъ той трѣбва да е компилиранъ по-рано отъ момента, когато се появи гръцкиятъ Прохиронъ на Василия Македонянинъ, инакъ щѣше да носи и влиянието на тоя Прохиронъ. Създаванието на Прохирона се отнася къмъ 870—879 г. г. Отъ тукъ и може да се прави заключение, че „Законъ соудный людьмъ“ е съставенъ между епохата 866—879 година.

Полскиятъ авторъ R. Hube, за когото ще споменемъ и по-долу, смѣта, че тоя паметникъ трѣбва да е създаденъ въ вѣка на царя Симеона (893—927), когато изобщо българската книжнина е достигнала голѣмо развитие. (Глед. R. Hube, O znaczeniu prawa rzymskiego и пр. стр. 10.)

Самото название на тоя паметникъ е различно. Най-разпространено е „Законъ Соудный людьмъ царя Константина Великаго;“ най-краткото и най-рѣдкото е споменатото отъ насъ — „Законъ соудный людьмъ“, което трѣбва да се смѣта и за най-старото. Въпросътъ отъ гдѣ на кѫдѣ тоя български паметникъ да се приписва на самия Константинъ Велики е разрѣшенъ още отъ Розенкампфа. Той въ своята книга „Обозрѣніе Кормчей книги въ историческомъ видѣ“ говори, че послѣднитѣ названия „судебникъ Константина Великаго“ и пр. сѫ прибавени отъ рускитѣ прѣписвачи. А за това е послужилъ самиятъ 1 §. отъ „Закона“. както се догажда и R. Hube,[1]) гдѣто се споменува и името на св. Константина Велики (стр. 11.) „Извѣстно е, че съчинителитѣ на прѣдисловията и издателитѣ на книги въ срѣднитѣ вѣкове, сѫ мислили, че ще могатъ да прѣдадатъ на книгитѣ по-голѣма важность, ако ги припишатъ на първитѣ християнски царе. Тъй напр. въ прѣдисловието къмъ книгата, която съдържа извѣстното „Саксонско огледало (Sachsen-Spiegel), е казано, че императоритѣ Константинъ Великий и Карлъ Велики сѫ дарували тая книга на саксонския народъ, на което нѣщо днесь никой не вѣрва...“[2]) Така е станало и съ въпросния паметникъ, та и неговото заглавие никакъ не трѣбва да ни дава право да го отнасяме къмъ Константина Велики.

Освѣнъ съ различни названия, тоя паметникъ се срѣща още и въ двѣ различни редакции. Едната е по-кратка и се намира обикновено въ номоканонитѣ, другата е по-широка и се нарича въ руската литература

[1]) R. Hube, O znaczeniu Prawa Rzymskiego i rzymsko-byzantynskiego u narodów slowianskich. Warszawa 1868 год.
[2]) Розенкампфъ, Обозрѣніе 134—135. Изд. I. 1829 год.

„свѣтска“ редакция. Както ще видимъ и по-долу, по-дългата редакция едва ли би могла да се нарича *„свѣтска“*, т. е. да е служила на свѣтската власть, а е едно разширение на кратката редакция, подъ влиянието на руското право.

Самиятъ паметникъ по редакция, правописъ и пр., както ще види читательтъ пó-долу, е взетъ отъ единъ ржкописъ въ Румянцовския Музей въ Москва, подъ № 230. Ржкописътъ прѣдставя единъ номоканонъ или Кормчая книга, извѣстна подъ название — славянски прѣводъ на Іоана Схоластиковия номоканонъ. Върху описанието на самия ржкописъ, неговата ортография, форматъ и пр. нѣма да се спираме. Ще споменемъ само, че тоя номоканонъ е най-стариятъ паметникъ отъ тоя родъ, каквито се срѣщатъ изобщо. По думитѣ на А. Х. Востокова самиятъ ржкописъ е прѣписванъ въ Русия прѣзъ XIII вѣкъ, но оригиналътъ му е пó-старъ. „Хотя почеркъ и оказываетъ на XIII столѣтіе, казва Востоковъ, но языкъ перевода во многихъ мѣстахъ сохраненъ древнѣйшій, по коему несомнѣнно заключать можно, что сіе собраніе церковныхъ правилъ есть первое на языкѣ словенскомъ, за коимъ слѣдовали уже другіе, кои отчасти изъ сего заимствовались“. Поради тая мисъль на Востокова много отъ рускитѣ автори смѣтатъ тоя номоканонъ за прѣводъ на св. Методия, както гласи прѣданието.

За насъ е важно да установимъ прѣди всичко, че въпросниятъ номоканонъ на Іоана Схоластика, отъ гдѣто и ние сме заели нашия правенъ паметникъ, е най-стариятъ славянски номоканонъ, както и че тоя номоканонъ, е прѣведенъ най-напрѣдъ въ България на славянски езикъ, че има, ще рѣче, български произходъ, а отъ тукъ и самиятъ „законъ Соудный людьмъ“, който се срѣща у него отъ листъ 48 до 63 е отъ *българско происхождение.*[1]) Василевски въ своето „Законодательство иконоборцевъ“ казва дору, че отъ тоя номоканонъ „законъ Соудный Людьмъ“ е билъ прѣписанъ по другитѣ номоканони, а отъ тѣхъ влѣзълъ въ печатната Кормчия.

Така че разглежданиятъ отъ насъ паметникъ може да се смѣта, както по мѣстото отъ гдѣто е взетъ, тъй и по своето просто название, езикъ и пр. за най-стариятъ паметникъ отъ тоя родъ и като такъвъ е най-чистъ отъ послѣшни примѣси, прибавки, поправки и пр., а споредъ това и най-цѣненъ въ научно отношение. Но мѣстото, отъ гдѣто е взетъ славянскиятъ номоканонъ на Іоана Схоластика, който прѣдставлява сборъ отъ черковни правила, ни налага прѣди всичко да се запремъ и върху отношението, което е моглъ да има тоя паметникъ къмъ черковнитѣ законници.

4. Черквата, както е извѣстно, е имала своя самостойна юрисдикция, която е бивала толкова пó-голѣма, колкото свѣтската власть е била неуре-

[1]) По това сж съгласни всички руски автори. Отъ Розенкампфа, до Павлова (неговиятъ славяно-рускій номоканонъ) до R. Hube и до пó-новитѣ — И. Срѣзневски и Василевски — всички смѣтатъ тоя номоканонъ за Български, а „Законъ Соудный людьмъ“ за българска компилация.

дена, слаба и изобщо неустановена; та и колкото пó къмъ първитѣ християнски врѣмена на единъ народъ отиваме, толкова и черковната юрисдикция е имала прѣднина. Духовенството е било сѫдия на своитѣ подчинени по расо братия въ тѣхнитѣ отношения помежду имъ, въ отношенията имъ къмъ църквата и т. н., но въ сѫщето врѣме то е било сѫдия и на мирянитѣ; па и не само по отношенията на мирянитѣ къмъ църквата и религията изобщо, а дори и въ нѣкои чисто свѣтски постѫпки. Това културно може да се обясни съ прѣголѣмото още влияние на религията въ отношенията или постѫпкитѣ на отдѣлния човѣкъ, което въ първитѣ врѣмена отъ християнството на всѣки народъ е получвало особно силенъ изразъ. Така е било на истокъ, на западъ; така е било въ Русия, така ще е било и въ България, особно въ първитѣ моменти на новата ѝ религия. Съ туй се обяснява и това, гдѣто църквата българска още въ първитѣ свои прѣведени номоканони на български, какъвто безъ споръ трѣба да се смѣта отбѣлѣзания номоканонъ на Іоана Схоластика е побързала да внесе между разнитѣ други правила на вселенскитѣ събори и светитѣ отци още и правила отъ чисто светско законодателство, каквито сѫ тия на „закона Соудный“, а и редъ още други, които се срѣщатъ въ номоканонитѣ, а дору и въ печатната *„Кормчая“*, която се употрѣбя днесь отъ нашитѣ славянски — християнски църкви. Отъ тукъ изпъква голѣмото значение на тия номоканони, па и на самата църковна „Кормчая“, за българската правна наука. Тѣхното изучване ще послужи да се освѣтлятъ не само много страни отъ нашето черковно, но и отъ „свѣтското“ право; защото прѣписванието въ номоканонитѣ на разнитѣ тия „законъ Соудный людьмъ“ или „законъ градскій“ или „законъ Леона царя“ и пр. не е било безъ значение и смисълъ за врѣмето, когато тия кодекси сѫ се прѣвождали на славянски езикъ и едва отпослѣ, когато свѣтското законодателство е получило едно по-широко развитие, свѣтскитѣ сѫдии сѫ ограничили правата на духовнитѣ едва тогава тия кодекси сѫ захванали да губятъ реалното си значение и сѫ оставали въ „Кормчаята“, само защото тя не може да се измѣни, освѣнъ чрѣзъ надлежнитѣ събори.

Ние виждаме по тоя начинъ, че самитѣ номоканони, които православната църква въ България е употрѣбявала иматъ голѣмо значение за старото българско право и тѣхното изучване ще развие страницитѣ на българската правна наука. Мѫчнотията е обаче тамъ, че нашата църква, до колкото ни е извѣстно, не е запазила нито единъ отъ тия стари номоканони, макаръ и въ по-сетнѣшенъ прѣписъ; тия книги обикновенно не сѫ били въ самото старо врѣме разпространени, а сѫ се пазили само у пó-голѣмитѣ началници на църквата, затова и достиганието имъ до наши врѣмена е било наистина дѣло мѫчно. Само г. Д-ръ Милетичъ говори за единъ български номоканонъ отъ 1618 година,[1]) „който обаче не е отъ рода на общепризнатитѣ церковно-славянски номоканони (Кормчии), но е сетнѣшна компилация отъ единъ другъ видъ прирѫчни номо-

[1]) Гледай „Бѣлѣжки отъ едно научно пѫтуване въ Ромѫния“ отъ Д-ръ Л. Милетичъ и Д. Д. Агура. 1893. стр. 35 и нататъкъ, напечатано въ Сборника за Народни Умотворения кн. IX.

канони, въ които каноническото съдържание било размѣсено съ апокрифическо", па освѣнъ това е и създание на „Кѵр Өеωфан митрополит земли молдавской" и като такъвъ не може да има прѣко значение за нашето право.

Но ако въ нашата страна не сѫ още намѣрени стари подобни паметници, затова въ нѣкои отъ чуждитѣ библиотеки, особно рускитѣ, има цѣла група номоканони, българското произхождение на които се смѣта вече доказано въ руската наука, и ако има нѣкои възражения и съмнѣния, тѣ произлизатъ по-вече отъ не до тамъ пълното и всестранно изучване на тия паметници. И докато чакаме откриванието на нѣкои номоканони въ България и българскитѣ мънастири — нѣщо още твърдѣ възможно, ние бихме могли да се заловимъ съ изучването на тия, които сѫ въ Русия и другадѣ запазени. За да бѫдемъ по въпроса за номоканонитѣ славянски изобщо и за тѣхното отношение къмъ нашия паметникъ по-ясни, ние ще кажемъ нѣколко бѣлѣжки за номоканонитѣ, които се срѣщатъ въ Русия, като рѫкописни паметници употрѣбявени отъ руското духовенство въ разнитѣ черковни трѣби и въпроси, тѣхнитѣ първоисточници, по-сетнѣшно развитие и т. н.

5. Номоканонитѣ, които сѫ се употрѣбяли въ руската църква, тѣхниятъ произходъ, класификация и пр. сѫ изучени отъ руския канонистъ, покойния професоръ отъ московския университетъ, А. С. Павловъ,[1]) та затова и при изложението на тоя параграфъ, ние ще се основаваме на неговитѣ изводи, до колкото тѣ ни се видятъ научно вѣрни.

Въпросътъ отъ кѫдѣ е вземала своитѣ номоканони руската черква, до края на шейсеттѣхъ години се е разрѣшавалъ двойно. Едни, основани на Розенкампфа, сѫ смѣтали, че до XIII. в. руската черква е употрѣбяла гръцкия номоканонъ; а отъ това врѣме нататъкъ тя е получила чрѣзъ Митрополита Кирила II славянския прѣводъ на номоканона отъ България. Въ своето „Обозрѣніе кормчей книги" Разенкампфъ се мѫчи да докаже своята мисълъ документално, като се основава на рѣчьта, която митрополитъ Кирилъ II е казалъ прѣдъ Владимирския Съборъ, па и на разни още други документи. Така схваща Павловъ мнѣнието на Разенкампфа, но ако разгледа човѣкъ единъ пасажъ само отъ тая книга, ще се убѣди, че Павловъ нѣкакси видоизмѣнява мислитѣ на Розенкампфа.[2]) Слѣдниятъ цитатъ ще ни убѣди въ това. Като тълкува рѣчьта на Митрополита Кирила, Розенкампфъ казва: „Кажется, что слова *неразумныя правила*, должно разумѣть о *греческихъ спискахъ и о недостаткѣ словянскихъ*. Я сіе полагаю потому, что переводы правилъ изъ собранія Іоанна Схоластика, равно собранія и номоканонъ Фотія по полному тексту конечно тогда находились у Болгаръ и въ Россіи; но они, какъ выше замѣтно, были рѣдки въ Россіи, гдѣ *греческіе* Митрополиты и Епископы до Кирилла не нуждались въ славянскомъ переводѣ, читая правила въ гре-

[1]) Гледай неговата книга „*Первоначальный славянорусскій номоканонъ*" и пр. 1869 г. неговитѣ „*лекціи по церковному праву*", четени въ Моск. университетъ и пр.
[2]) Гледай „*Обозрѣніе кормчей книги*" — Изд. I. 1829. стр. 54.

ческомъ подлинникѣ. Сей то недостатокъ Митрополиту Кириллу казался довольно важнымъ, чтобъ выписать списки славянскихъ переводовъ изъ Болгаріи." Съ други думи Розенкампфъ прѣдполага, че много отъ рускитѣ митрополити, като гърци, сѫ имали за рѫководство *гръцки* номоканони, но той не отрича употрѣбението и на славянски, напр. номоканона на Іоанна Схоластика, само че тѣ сѫ биле рѣдки и тая рѣдкость Митрополитъ Кирилъ е искалъ да прѣмахне съ докарвание на единъ новъ славянски номоканонъ отъ България.

Друго едно мнѣние, което е намирало мѣсто въ руската литература, изказано отъ митрополита Евгения, е че славянскиятъ номоканонъ е билъ донесенъ отъ България въ Русия още при самото кръщаване на руситѣ, заедно съ други славянски книги. Тѣзи двѣ мнѣния се възприематъ въ смѣсена форма отъ митрополита Макария и сѫ внесени въ неговото многотомно съчинение по Историята на руската черква.

Проф. Павловъ намира въ мнѣнието на Макария по тоя въпросъ голѣми противурѣчия, което му дава право да заключава, че тукъ е изгубена нишката на истината. Самъ проф. Павловъ отъ своя страна въ споменатата пó-горѣ дисертация се мѫчи да разрѣши тоя въпросъ така. Руската църква още въ първитѣ $2^1/_2$ вѣка на своето сѫществуване е употрѣбяла сѫщитѣ ония два номоканона, отъ които се е ползувала и гръцката църква, но въ *славянски прѣводъ*. Първиятъ и най-стариятъ е номоканонътъ на Іоана Схоластика, който безъ споръ е билъ прѣведенъ въ България, дору и отъ самия Св. Методи. Че тоя сборникъ е билъ български и прѣведенъ отъ Св. Методия служатъ много доказателства, между които — самиятъ езикъ, множество допълнителни статии отъ българско или гръцко произхождение и т. н., които говорятъ, че сборникътъ е билъ въ голѣма употрѣба между българитѣ. Другиятъ номоканонъ е тъй нарѣч. „*Номоканонъ въ XIV титули*".[1]) Въпросътъ за него е по-споренъ. „По външность би могло да се заключи съ голѣма вѣроятность, че тоя знаменитъ номоканонъ, казва Павловъ, се е появилъ въ славянски прѣводъ едновремѣнно съ номоканона на Іоана Схоластика и, може би, отъ рѫката на самия Св. Методи. Въ полза на едно такова заключение говори и това обстоятелство, че Схоластиковиятъ номоканонъ е прѣведенъ отъ гръцки списъкъ, въ който е билъ съединенъ и тоя послѣденъ номоканонъ. При това и правописанието и езика на тоя номоканонъ носятъ печатъ на най-стара славянска писменность." Ще рѣче и *врѣмето* на прѣвода и езика говорятъ, че и тоя номоканонъ е прѣведенъ отъ българи и на български най-напрѣдъ. Но въпрѣки това, Павловъ прави съвсѣмъ други заключения. „Осмѣляваме се, казва покойниятъ професоръ, да направимъ едно догаждане: Не е ли направенъ тоя прѣводъ въ Русия въ врѣмената на Ярослава I, когато по думитѣ на Зиновия — „бываше и преложеніе книгамъ съ греческаго языка на рускій?" За Ярослава

[1]) Тая тъй нарѣчена „Синодальная кърмчая" се намира между рѫкописитѣ въ московската синодална библиотека, — едновремешна „патріаршя библіотека" — подъ № 227. Говори се за него и въ „Христоматія Историческая" на проф. Буслаева.

се знае изъ всичкитѣ туку рѣчи извѣстия на неговитѣ съврѣменници, че той „любя *церковные уставы,* собралъ писцовъ многихъ и прекладивалъ съ греческаго на славянское писмо“. Тая „догадка“ обаче, по наше разумѣние, е далечъ отъ самата истина. Езикътъ на номоканона въ XIV титули се отличава по думитѣ на проф. Буслаева съ своитѣ древне-български и сърбски[1]) форми;[2]) освѣнъ това къмъ врѣмето на Ярославлевото царуване, XI в. въ гърцката църква е билъ вече въ употрѣба тъй нарѣченият *фотиевъ* номоканонъ т. е. номоканонътъ въ XIV. титули съ фотиевитѣ правила и други още тълкувания, та и Ярославъ ако прѣвеждаше отъ гръцки, щѣше именно тоя пó-новъ, поправенъ и допълненъ номоканонъ да прѣведе. Тия два довода сѫ доста силни, за да ни убѣдятъ, че номоканонътъ е билъ прѣведенъ въ една пó-стара епоха отъ Ярославовата; а тъй сѫщо и — далечъ отъ Русия, въ южнославянскитѣ и по-право *българскитѣ* земи, гдѣто по онова врѣме бѣше изворътъ на славянската книжнина. Колкото се отнася до извѣстието на лѣтописцитѣ, че рускиятъ князь Ярославъ, синъ Владимировъ, се е занимавалъ съ създаване, прѣводи и писане на закони чрѣзъ писци, то намира реално оправдание въ извѣстнитѣ „уставы“ и законы на Ярослава, та нѣма защо да се прѣдполага, че той е прѣвеждалъ и номоканони, когато ги еималъ готови, та е било доста да се прѣписватъ и множатъ отъ неговитѣ писари. Ние смѣтаме по тоя начинъ, че догадката на проф. Павловъ не се подтвърдява отъ исторични факти, та не може да се вземе за вѣрна. И въ послѣшнитѣ си съчинения А. Павловъ не привожда никакви нови факти за подтвърдѣние на мисъльта си, а само възвежда „догадката“ си до установенъ историченъ фактъ. По е правдиво да се прѣдполага, че и тоя типъ отъ номоканони — въ XIV. титули — е билъ, както и Схоластиковия, прѣведенъ въ България и отъ тамъ занесенъ въ Русия: за това говорятъ и езикътъ и врѣмето и още редъ пó-дребни факти, които не се отказватъ и отъ самия професоръ-канонникъ.

Трети единъ типъ отъ номоканонитѣ, които отъ 13 вѣкъ нататъкъ сѫ били употрѣбяни въ Русия, е тъй наричаната „Зонара“ изпратена на митрополита Кирилла II отъ България. Фактътъ, както ще видимъ, се установява отъ исторични документи. Но единъ особенъ случай дава право на нѣкои изслѣдвачи въ руската канонична литература да смѣтнатъ, че тая е първата кормчая, или най-малко *поправена* кормчая, която Кирилъ II е получилъ отъ България; тоя сѫщи случай дава поводъ на проф. Павловъ отъ друга страна да се увлѣче и да направи хипотеза, че тая кормчая, макаръ да е получена отъ България, е сръбска, прѣведена отъ самия св. Сава. Ние ще се запремъ да разгледаме тоя въпросъ поради важностьта, която той има за българското канонично право и самата история на българското право.

---

[1]) Проф. Ягичъ се съмнѣва въ това. Гледай неговата „*Krmčaja ilovička.*“ —

[2]) За да примири езика на тоя прѣводъ съ прѣвода му въ Русия, Павловъ привежда твърдѣнието на митрополита Макария, че Ярославовъ не е могълъ отъ другадѣ, освѣнъ отъ България да набере тия писари, които сѫ прѣвождали отъ гръцки на славянски. Може това да е фактъ, но и то не оправдава още догажданието на Павлова. Па и това да е така, пакъ отъ *българи* е ставалъ прѣвода на гръцкитѣ книги!

Митрополитъ Кирилъ се обръща къмъ Владимирския съборъ съ рѣчь, въ която между другото говори: „Тѣмъ бо азъ Кюрилъ смѣренный Митрополитъ всея Роусси мною оубо видѣнiюмъ и слышанюмъ неоустроюнiю (въ) „Церквахъ, ѡвоюе сице дръжаща, ѡво инако, несъгласiя многа и гроубости, „или неоустроенемь пастоушьскымь, или обычаюемъ неразоумия или неприхожениюмь Iепископъ, или ѡт неразоумнъıхъ правилъ церковьнъıхъ. Помрачени бо бѣахоу прежь сего ѡблакомь моудрости Елиньскаго языка". Тая послѣдня фраза тъкмо става причина за разногласия. Защо книгитѣ да сѫ били „помрачени облакомъ мудрости елинскаго языка?" Това кара — заедно съ други факти, разбира се[1]) — Розенкампфа да прави заключение, че уруситѣ сѫ били употрѣбяни гръцки книги; това пакъ кара Павлова да търси съвсѣмъ на друго мѣсто обяснението. Въ една Кормчая, която едно врѣме е била въ Виенската библиотека, а отпослѣ въ Загребската, и е извѣстна подъ името *Михановичка,* отъ името на първия ѝ имотникъ, австрийски консулъ въ Солунъ, а послѣ наричана и изучвана отъ професора Ягича подъ название *иловичка кормчая,*[2]) професоръ Павловъ срѣща туку-рѣчи сѫщитѣ думи, които митрополитъ Кирилъ е изказалъ прѣдъ Владимирския съборъ, както се вижда: „Произидоше на свѣть словеньскаго юзыка бгодхновенъıе сие книгъı. нарицаемъıе номоканонъ. Помраченъı бо бѣхоу прѣжде ѡблакомь моудрости юлиньскаго юзыка . . ." Такива сѫщо думи срѣщналъ Павловъ и въ друга една кормчая, чисто сръбска, отъ 1305. година, написана отъ Рашкия епископъ Григори. И понеже се срѣщатъ тукъ още и слѣднитѣ думи — „Изиде же на свѣть нашего юзыка божественоюе се писанию, потъщаниюмь и любовию многою и желаниюмь. измлада ѡсвященаго благочестиваго и прѣѡсвященнаго и прьваго Архиюпископа всеюе Срьбьскыю землю. кѵрь Савы . . ." — проф. Павловъ прави слѣднитѣ заключения: а) митрополитъ Кирилъ е взелъ тия думи отъ самата книга номоканонъ, що е получилъ отъ България; б) полученията отъ България номоканонъ е прѣводъ сръбски на самия св. Сава; в) преведенията отъ св. Сава номоканонъ е билъ въ употрѣба и между българскитѣ архипастири.

Ние не можемъ да се съгласимъ съ тия научни хипотези на многоучения руски каноникъ, защото ни се виждатъ много *изкуствени,* изградени върху една случайна асосиация и най-подиръ *противурѣчиви* на самитѣ исторични документи.

Прѣди всичко това обстоятелство, гдѣто въ нѣкои книги и рѣчи се срѣщатъ едни и сѫщи натякваниа на старитѣ номоканони, е явление твърдѣ естествено и лесно обяснимо въ номоканоничната литература. То е произлизало отъ развитието на номоканонитѣ, които и на самия гръцки езикъ сѫ получвали прѣработки, разширения, чрѣзъ създаването на нови съборни правила, или подиръ тълкования отъ знаменити кано-

[1]) На стр. 52. отъ своето „Обозрѣнiе" Розенкампфъ казва, че отъ кръщението на св. Владимира до 1250. год. въ Русия е имало до 20 митрополита *гърци*, освѣнъ епископитѣ, които трѣбва да сѫ прѣдпочитали употрѣбата на гръцкитѣ книги прѣдъ славянскитѣ.

[2]) Вж. V. Iagić, Kormčaja ilovička godine 1262 въ „*Starine*" VI.

нисти, каквито сѫ били Іоанъ Зонара, Тодоръ Валсамонъ и Алекси Аристинъ. Освѣнъ туй, съ течение на врѣмето номоканонитѣ сѫ се натрупвали съ нови тълкувания, ставали сѫ обширни и неудобни за употрѣба и за това сѫ прѣдизвиквали създаването на нови по-кратки наржчни номоканони. Съ това се обяснява, защо св. Сава говори въ своя номоканонъ сѫщитѣ думи, каквито произнася прѣдъ Владимирския съборъ и св. Кирилъ, митрополитъ руски. Тѣ сѫ били въ сношение съ грѫцката църква, узнавали сѫ за новитѣ тълкувания върху номоканонитѣ, издавани отъ византийскитѣ канонисти, и сѫ чувствували потрѣба да ги иматъ и да се отърватъ отъ „ѡблака моудрости елинскаго языка", съ който сѫ били покрити неизтълкуванитѣ правила. Тукъ трѣбва да се търси асосиацията на мислитѣ между Кирила II. и св. Сава, тукъ трѣбва найподиръ да се търси и обяснението на постояннитѣ прѣводи, които сѫ ставали на номоканонитѣ отъ грѫцки на славянски. Нашата мисъль намира подтвърждение и въ туй обстоятелство, че номоканонътъ, полученъ отъ Кирила, е нарѣченъ „Зонара", което показва неговата свързка съ тълкуването на Ивана Зонара.

Тукъ идатъ на помощь и самитѣ исторични факти. Розенкампфъ ни дава два исторични документа, свързани съ изпратената отъ България на митрополита Кирила кормчая книга.[1]) Единиятъ е една бѣлѣжка на самия прѣписвачъ на тая книга — Иванъ Драгославъ, а другиятъ — самото писмо на българския деспотъ Якова Святислава, къмъ когото митрополитъ Кирилъ се е обрѫщалъ да иска въпросната кормчая. Поради голѣмото значение на тия документи, ние ги даваме тукъ изцѣло, заети отъ Розенкампфа.

1-о) „Изволеніемъ Отца и совершеніемъ Сына и поспѣшеніемъ свя„таго Духа и помощію святыя пречистыя владичицы наша Богородицы „и Приснодѣвицы Маріи и Святыхъ Преподобныхъ Отецъ нашихъ оу„ставлыпихъ намъ святая Правила Вселенскихъ и Помѣстныхъ Соборъ. „Когда и въ которое время на кихъ мѣстехъ собравшеся изложиша. „Правовѣрныя Вѣры нашая и возаконивши, оуставиша и предаша намъ „Богомъ реченыхъ по апостольскихъ преданіихъ, за безчисленная согрѣ„шенія наша, иже сіютъ свѣтлѣе солнца. Написана же бысть сія Зонара „въ лѣто ѕѱ҃он (6778-1270.) во дни благовѣрнаго царя Константина, „предржащу столъ Болгарскій; повелѣніемъ же и по цѣнѣ Великаго „господина Іякова Святислава Деспота Болгарскаго. Мы раздѣливше на „г҃ части и списахомъ за н҃ (50) дній, почавши мѣсяца ноября і҃ день; „кончана же бысть мѣсяца генваря ѯ҃ день. Азъ же хоудоумный и много„грѣшный Іоанъ, а зовомъ Драгославъ, моляся слезно отци и братія „чтущіи и преписующіи легко исправляюще чтитѣ, а не злословите; „понеже не бѣхъ до тамо писецъ, но паче благословите и помяните. „Христосъ же да сподобитъ вся ны одесную его стати въ страшный день „пришествія его со всѣми оугодшими ему отъ вѣка, ему же подобаетъ

[1]) Вж. Розенкампфъ, „Обозрѣніе Кормчей Книги" I. изд. 1829. стр. 56., 57., и 58.

„всяка слава честь и поклоненіе со безначальнымъ отцемъ и со при-„сносущнымъ Сыномъ и со пресвятымъ Духомъ и нынѣ и присно и во „вѣки вѣковъ аминь.“

2-о) „Богомъ избраному Пастырю и оучителю словеснаго стада „правовѣрныя вѣры наша отцу Ми по духу святому преосвященному „архіепіскопу Кирилу, преславнаго граду Кіева“.

„И о семъ благодари господство мы преподобствіе твое еже о Христѣ „приавъ азъ писаніе святаго ти Владичества, благодарихъ святуюти мо-„литву Преосвященный Архіепископе всея Роускія земли благодержавнаго „родіа моего ихже отрасль и коренъ азъ быхъ святихъ Праотцевъ моихъ. „Пишоу тебѣ возлюбный Богомъ Архіепіскопе Кирилѣ Протоѳроніе да „ся словомъ твоимъ Вселенаа Рускаа просвѣтитъ, а писаніемъ сію Зонароу, „дабы нигде и припишетъ. Понеже такъ подобно есть сей зонарѣ во „всякомъ царствѣ единой быти на Соборѣ. — Яко же святіи отцы оуста-„виша и предаша намъ; того ради испросивъ отъ Патріарха и препустихъ „за свято почитавшихъ родителей моихъ и за помина ради душу свою, „и внегда воздеваеши прѣподобнѣи свои руцѣ во Молитвахъ своихъ, „незабывай мене; того ради пишу ти возлюбленный мой архіепіскопе „всеа руской земли, буди все либо писаніе мое святыни твоей и благо-„слови господи твоему смыслу содержащееся по благодати Божіи и Міръ „ти о господѣ Преосвященный и возлюбленый честный Архіепископе“.

Както отъ първата бѣлѣжка на писаря Ивана Драгослава, тъй и отъ писмото на деспота Якова Святислава, се вижда, че номоканонътъ, изпратенъ на Кирила II. има *чисто български* произходъ. Тукъ се говори за българския царь Михаила Константина, говори се за изволението на патриарха, но нито дума не става за св. Сава. Когато, ако тая книга — по обичаитѣ църковни — една въ цѣлото царство, бѣ прѣписана отъ групата на „иловичката“ кормчая, щѣше безъ друго да го упомене. Както и да е, но тука имаме работа съ чисти исторични документи, трѣбва да ги тълкуваме тъй, както си сѫ — чисто и безизкуствено. При това има и друго доказателство. Отъ самитѣ тѣзи актове личи, какво изпратената книга на Кирила II. трѣбва да съдържа между другото и тълкуванията на *Зонара,* защото той се именува въ писмото; когато пъкъ „иловачката“ Кормчая, по думитѣ на проф. Ягича не съдържа тълкуванията на Зонара. Най-подирѣ по думитѣ на сѫщия професоръ езикътъ на самата „иловичка“ кормчая показва много българизми, та става съвсѣмъ съмнително, дали и въпросната „иловичка“ кормчая е прѣведена отъ св. Сава на сръбски, или е прѣписъ отъ нѣкой български прѣводъ.[1])

Всички тия исторични факти и филолошки доказателства сѫ въ сила да ни убѣдятъ, че и третиятъ типъ номоканонъ, който митрополитъ Кирилъ е получилъ отъ Якова Святислава, е *български прѣводъ.* Проф. Павловъ, ще рѣче, се е много отдалечилъ отъ истината, като е изказалъ мнѣние, че Кириловата Кормчая е сръбски прѣводъ. Трѣбва да

[1]) Вж. Starine кн. VI. 1874. год., статия отъ проф. V. Jagić, Ilovička Kormčaja. Стр. 60—70.

се съжалява, че самата тая книга е загинала, инъкъ щѣше по езика ѝ лесно да се отгатне, какъвъ прѣводъ тя прѣдставя.

Слѣдъ Кирила, по думитѣ на проф. Павлова, въ Русия се явяватъ два типа отъ номоканона: единиятъ нарѣченъ *софийски,* отъ Софийската църква въ Новгородъ, гдѣто е билъ намѣренъ: тая кормчая сега се съхранява въ Московската синодална библиотека подъ № 132. Другиятъ типъ водятъ началото си отъ тъй нарѣч. *рязанска* кормчая, която едно врѣме е принадлежала на графа Толстой, а сега се съхранява въ Петербургската Публична библиотека. И двата тия списъка се схождатъ въ тълкуванията си, косто показва, че тѣ сж произлезли отъ единъ и сжщи прототипъ — Кириловата кормчая.[1])

По тоя начинъ виждаме, че всички туку-рѣчи първи прототипа на номоканонитѣ въ Русия сж били донесени отъ България, — български прѣводъ и българска компилация на разни черковни правила, прѣмѣсени съ свѣтски. Това издига значението на тие номоканони и необходимостьта да се издадатъ тѣ на български, за да могатъ да бждатъ достжпни за българската правна наука. Отъ сжщо такъвъ — най-стария — номоканонъ извлѣкохме ние и нашия „законъ соудный Людьмъ", който даваме тукъ въ точенъ, по оригинала 2—3 пжти провѣренъ прѣписъ.

6. Самиятъ *„законъ Соудный людмъ"* въ най-старата редакция, извѣстна до сега, има слѣдното съдържание:

Законъ Соудный Людьмъ.

а҃. Преже всакоıа правды достоино ıесть о бж҃и правдѣ гл҃ати. тѣмьже и ст҃ыи Костантинъ. пьрвый законъ въписавъ преда тако гл҃а. ıа҃ко всако село внемьже требы бываютъ или присѧгы поганьскы. да ѿдаютьсѧ въ бж҃и храмъ. съвсѣмь имѣниıемь. ıелико имоуть га҃та втомь селѣ. итворить требы и присѧгы. да продаıетьсѧ съвсѣмь имѣниıемь своимь. а цѣна ихъ дастьсѧ нищимъ ·:·

в҃. Въ всакоу пьрю. и клеветоу. и шьпты достоить кназю и соудии. непослоушати бесъ свѣдитель многъ. нъ гл҃ати къ соуперникомъ. и клеветникомъ. ѝ шьпотникомъ. аще не притъкнете послоусѣхъ. ıакоже и законъ бж҃и велить. приıати тоу же казнь чайте. юже на дроуга гл҃асте бж҃и законъ тако велить. дайже сего нехранить. проклѧтъ да боудеть·:·

г҃. О полонѣ

Исходѧ ксоупостатомъ на брань подобаıеть хранитисѧ ѿ всѣхъ непрiзннъıхъ словьсъ и вещии. къ бг҃у мысль свою имѣти. и мл҃твоу творити и съ свѣтъ творити брань. помощь бо даıетьсѧ ѿ ба҃. съ срд҃цемь свѣтивъмь. не въпремногоу босилоу. побѣда брани. нъ ѿ ба҃ крѣпъсть. таже бг҃у дающю побѣдоу. о шестоую часть достоить взимати кназю. а прочеıе все число взимати всѣмъ людемъ. вравьноуючасть раздѣлити великаго ѝ малаго. довлѣıеть бо жюпаномъ кнажа часть. ѝ прибытъ къ оброкоу[2]) людьскомоу ѝмъ. ащели обрѧщютъ ıетери ѿтѣхъ дързноувше.

---

[1]) Вж. Павловъ А. С., Первонач. Славяно-русскій номоканонъ стр. 73., 74.

[2]) Въ кормчаята *стои:* „прибытокъ оброкоу людскому". . . .

или къмети. или простыхъ людий. подвигы и храбърьство сдѣявше. ѡбрѣтаꙗ и сѧ кнꙗзь или воѥвода втвремѧ ѿреченаго оурока кнѧжа. да подаѥть ꙗко ѝ лѣпо да подъѥмлѥть ихъ почасти. ѥже обрѣтающимъсѧ на брани бываѥть. и часть ѡстаноущи имъ настаноуть. тако бо и глно и писано и прѣдано ѿ прркa двдa ·:·

д҃. Имѣꙗ и женоу свою и примѣшаꙗсѧ рабѣ. ꙗвлꙗюшиисѧ бещиньници сию достоить ѿ кнꙗзѧ земли той чрѣсъ землю да въ иноу землю продадѧть а цѣноу ѥꙗ дати нищимъ. тоже блоудѧщаго по бию законоу достоить ѿдалатисѧ имъ биѥмъ рабомъ въ по з҃ лѣ да стоить внѣ оудоу биꙗ храма двѣ лѣ въ времѧ литоургиꙗ а в҃ лѣ влазити въ церковь до стго еѵалиꙗ. а прочеѥ внѣ стоꙗти и послоушати литоургиꙗ дроузѣ иже двѣ лѣ до вѣроую въ ѥдинаго ба а. з҃.-ѥ лѣ всюдастаꙗти не възимати же. нъ кнчавше. з҃. лѣ въ осмое же лѣ всю приимати. достоить же не ꙗсти хлѣбъ ихъ толико и воды седмь лѣ ·:·

е҃. Блоудѧи чоужоу рабоу да подасть .л҃. стьлѧзь гиноу рабѣ. а самъ дастьсѧ въ по .ѕ҃. лѣ ꙗкоже и рекохомъ ѥда не продастьсѧ. аще ли нищь ѥсть. противоу сьнемоу имѣнию да дасть гиноу рабы тоꙗ. а самъ реченоу постоу дастьсѧ ·:·

ѕ҃. Бладоущюоумоу черньцоу . . . изгорѣно мѣсто . . . (Въ кормчията стои: позаконоу людскомоу носъ ѿрѣзати) . . . . а по црквьномоу постъ ei лѣтъ да прилагаѥтсѧ ѥмоу.

з҃. Иже коупи робоу свою поиметь женѣ себѣ. по законоу людьскомоу носъ има обѣма оурѣзаѭть и разлоучитиꙗ. а по црквьномоу законоу разлоучитиꙗ и въ по еі лѣ да даѥтасѧ. чинъ же постоу томоу ѥсть сице е҃ внѣ стоꙗти плачющесѧ и послоушающе литоургиꙗ а четыри въ цркви до (стго еуалиꙗ) а три до вѣроую въ ѥдинаго ба. три же до конца всю ѡхлѣбѣ и ѡ водѣ и тако кончавши оурокъ свой въ ѕі лѣ все да възмоуть ·:· въ тоуже казнь да внидеть иже свою дъщерь поиметь ѿ стго крщениꙗ и иже съ моужа тою ѡбрѣтаѥтьсѧ ·:·

7-а. Ѡ послоусѣхъ ·:·

Надъ всѣми же сими достоить на всѧкои при. кнѧзю и соудии. съ всѧцѣмь испытаниѥмь търпѣнииѥмь испытаниѥ творити и не бес послоухосоужати. но искати послоухъ истиньнъ боꙗщихсѧ ба нарочить и не имощь враждьы никоѥ ꙗже ни лоукавьства. ни мързости ни тѧже. ни прѣ. нанегоже глють нъ страха биꙗ ради и правды ѥго. число же послоухъ да бываѥть ѥдинънадесѧте. а лише сегорока. и въ малыѣ прѣ ѿ з҃ до г҃ а наименѣ сегорока. власть же имать. на него же глють соудии залагати и глати послоухомъ. ли прісѧгоу. ли продажю. ли тоже казнь. аще ли въ коѥ времѧ ѡбрѧщютьсѧ лжуще. не достоить же ни въ ѥдиноу прю приимати послоухъ. иже боудоуть къгда ѡбличени лжуще и престоупающе законъ биі. или житиѥ скотьскоѥ имоуще. или же ѡ себе непобѣди на присѧгъ ѿимоутъ ·:·

и҃. Приложиисѧ двци двою. а не въ волю родившиимъ .ю. послѣдиже сима очющьшема аще возлюбить поꙗти .ю. и въсхоцета родителѧ ѥ и да бываѥть свадьба. аще ли ѥдина нерачити начнеть. чтьнъ сы бaствъмь

своимь да дасть дв҃ци за срамъ литроу злата сирѣчь .ѕ҃. и҃. в҃ стьлязя. аще ли подобьнъ ѥсть[1]) да даѥть полъ имѣниꙗ своѥго. аще ли ѥсть нищь да тепеть ѥго соудини земли и посылаѥть ѿ своѥꙗ области. повиньнъ же ѥсть постоу .ѕ҃. л҃ѣ ꙗкоже пи҃хо҃ ·:·

д҃. Приложииса дв҃ци дв҃ою впоустѣ мѣстѣ: и оудьми. идеже немогый будеть помогыи. да продасться. а имѣниѥ ѥго дасться дв҃ци ·:·

і҃. Приложииса въздѣващийся прежевремене. к҃. лѣтъ. да продаѥться. съвсѣмь имѣниѥмь своимь. и ѿдаѥться дв҃ци. по цр҃квьномоу же законоу тоуж створивый. нареченѣй замоужь. вси соуть повиньний постоу. з҃. л҃ѣ ꙗкоже преже моужатицѣ дѣла глах҃омъ ·:·

а҃і. Приложися дв҃ци нареченѣй замоужь. аще и въ волю дв҃ци залѣзлъ боудеть. носъ да оурѣжеться ѥмоу ·:·

в҃і. Кръвьмѣсящий въ свою кръвь свадьбоу дѣють. даразлоучаться·:·

г҃і. Имѣꙗ двѣ женѣ. да иждене҃ть меньшюю съ дѣтьми ѥꙗ. и҃тепеть. а постъ з҃. л҃ѣ ·:·

д҃і. Въжаганай чюжь лѣсъ. исѣкы дрова ѿ него. всоугоубиноу повиньнъ ѥ҃ ·:·

є҃і. Иже за ѥтеры вражды. ли разъграблениѥ дѣла имѣнніа. ѻгнемь вжагаѥть храмы. аще въ градѣ. да ѻгнемь съжагають и҃. аще ли въ всили въ селѣ. мечемь да ѻусѣкають и҃. а по цр҃квьномоу законоу вп о. в҃і. л҃ѣ. предаѥться ꙗко вражебникъ ѥсть. ащели кто стьбьлиѥ или търниѥ хотя пожещи на своѥи нивѣ възъгнѣтить ѻгнь. тъже ѻгнь прошьдъ. въжьжеть чюжоу нивоу ли чюжь виноградъ. достоить соудити и испытати да аще вневѣдѣниѥ или въ м҃ѯть. възъгнѣтившю ѻгнь се боудеть бестъщеты съгорѣвшаго да творить. любо-въ вѣтренъ д҃нь. възъгнѣтилъ боудеть ѻгнь. ли несхранилъ рекъ. не проидеть ѻгнь. ли облѣнивъся. боудеть. или немоглъ. аще ли схранилъ боудеть все. напрасно же боуря нападеть. и сегодѣля проидеть ѻгнь далече. неосоудиться. аще ѿтоучь зажагаѥться храмъ чии. и пожьжеть ѥтеро что ѿсвоѥго ѥмоу храма. и проидеть ѻгнь. и прочеѥ пожьжеть окр҃тьнъıхъ своихъ ѥмоу соусѣдъ храмы ꙗко внезапоу бывшю пожьжению томоу не ѻсоуждаѥться ·:·

ѕ҃і. Никъıиже прибѣтающаго въ цр҃квь ноужею. нъ вещь прибѣгый ꙗвляѥть попови. и виноу ѿ него створеноую. да приѥмлеть ꙗко ѻубѣта. ꙗко да позаконоу изищеться и҃ испытаѥться ѻбида ѥго. аще ли кто покоуситься. ноужами ѿ цр҃кве извести прибѣгшаго. кто либо боуди. да прииметь. р҃м. ранъ. и тъгда ꙗко подобаѥть. да испытаѥться ѻбида прибѣгъшемоу ·:·

з҃і. Вещь имѣꙗ съ ѥтеръмь. и неповѣдаꙗ вла҃камъ. нъ ѻ себе творя. ли по власти. ли по силѣ ноудьми належа. аще въ истиноу своѥ имѣꙗ се сътворить да ѿпадеть своѥꙗ вещи. и да възвращаѥть ю. аще ли чюже възметь чсо ѿ владыкы земьли той. да тепеться ꙗко не въ власть бываꙗ себе. бываꙗ мѣстьникъ. и тако бываꙗ. да оустроѥниѥ творить томоу ѥже взять ·:··

---

[1]) Въ широката редакция тукъ стои още думата — „не имѣти".

ӣі. Роди и дѣти. аще наса гл҃ть. ли не имоуть имъ вѣры. ни г҃и ни на г҃а. рабъ ли свободникъ ли. да послоухъ бываѥть ·:·

д҃і. Иже ѿстраньнъıихъ коупить плѣньника и вьсь строиѥго. аще имать цѣноу юже дасть на немь. давъ на себе да идеть свободь. аще ли не имать. да имать искоупъ ѥго мьзьдника. дондеже издработаеться. юже свѣща цѣноу нарицающиисѧ мьздѣ ѥмоу на всѧко л҃ѣ г҃ стьлазѣ. прѣдъ послоухъı и тако кънчавшю ѥмоу. и тако ѿпоущаѥтьсѧ свободь·:·

к҃. Свѣдители слоуха. да не свѣдительствоують гл҃ще. ꙗко слышахомъ ѿ кого сего дължьника. или ино что свѣдительствоуще ѿ слоуха. аще и жюпани соуть иже свѣдительствоу҃ю ·:·

к҃а. Иже ѿратнъıхъ ꙗвлѧꙗсѧ ист҃оую нашю вѣроу крт҃ꙗньскоую ѿвьргоша възвращающесѧ въ свою землю и градъ. да въ цр҃квь продаѥтьсѧ ·:·

к҃в. Аще кто испросить конь. до нарочита мѣста. ли послеть. иключитьсѧ вредити ли ѹмрети. испрошешю достоить бестъıцетъı да творить ги҃на конѧ ·:·

к҃г. Затварии чюжь скотъ. ли гладъмь ѹморь. ли инакокако ѹбивъ. соуноубиноу да ѿ соужаѥтсѧ ·:·

к҃д. Крадъıй на воинѣ. аще ѿроужиѥ да тепетьсѧ. аще ли конь да продаѥ҃ть ·:·

к҃е. Крадоущемоу рабоу ги҃нъ аще хощеть имѣтиити таковаго раба. да бестъщетъı створить. аще ли хощеть имѣти того раба. сего да ѿдасть въ работоу ѡкраденомоу ·:·

к҃ѕ. Иже чюжемоу стадоу. ꙗкоже загонениѥ творить. въ пьрвоѥ се створь да тепетьсѧ. второѥ же ѿ земли посылаѥтьсѧ. третиѥ иже да продаѥтьсѧ. нъ ѥлико възвратить все ѥлико боудеть загналъ ·:·

к҃з. Иже мьртвъıꙗ въ гробѣ съвлачить да продаѥтьсѧ ·:·

к҃и. Влазѧи въ ѡлтарь. въ дн҃е ли въ ноць. и ѥтеро ѿ ст҃ыхъ съсоудъ. липърть. ли всѧкоѥ вещи възметь. да продастьсѧ. а ѥже внѣ ѹдоу ѡлтарѧ ѿ цр҃кве възметь что. да тепетьсѧ. и остриженьсѧ. по земли посылаѥтьсѧ ꙗко неч҃тивъ ·:·

к҃ѳ. Иже свободоу ѹкрадеть и продаѥть ли поработить. да поработитьсѧ. ꙗко же и ѡнъ свободоу поработивъ. въ тоуже работоу да въстоупить ·:·

л҃. Присноублꙗꙗ чюжего раба и крыꙗ ѥго. и не ꙗвѣ творѧ повиньнъ ѥсть того своѥго ги҃оу. пристроити дроугаго такого раба. дати цѣноу ѥго ·:·

Прималъ женоу ·:·

30-а Неразлоучноѥ ѿ ба҃ малъ женомъ житиѥ творѧщю. сп҃соу нашемоу Б҃оу г҃оу. премоудрости ѹчить н҃а. тъ бо бытиѥ несоуща чл҃вка створь. нетакоже пьрсть вземъ ѿ землѧ. създа женоу. а могъıй. нъ ѿ моужа вземъ създаю. да съшьдъшисѧ въ премоудрость. ѥдиноу и плъти въ двѣ лици взаконить свьрсть неразлоучноу. тѣмьже и жена начьнъщи. горкомоу въкоусоу идавъше моужеви горкаго того же въкоуса. ѿльсти неприꙗзнинъı. би҃ꙗ заповѣди прѣстоупленииѥмь сподроужниѥмь

створшє. жєноу разлоучьнъ за грѣхотъ. страимазадѣ сътчаниꙗ неразлоучаꙗ ·:·

Сємоужє ѹжє ꙗвлєноу. пакы ѿ єуалиста ѹтвьржьшєса. въ врємѧ кєгда въпросиша фарисѣи ха ба нашєго. аще достоить на вьсѧкъ грѣхъ ѿ поущати жєноу свою. ѿвѣща гсъ. ꙗжє бъ съвєдє чл҃вкъ да нє разлоучаєть. развѣ словєсє любодѣꙗниꙗ. послѣдоующє жє мы. ꙗко присныи оучнци хоу боу. нєсмѣкмъ иного взаконити. нъ занє ѿ нєприꙗзни нєнавидѣниє въпадаєть. мєжю малъ жєнома клєвєтъ дѣлѧ. ли плътьскы. ли иноꙗ злобы дѣлѧ ·:·

Тѣмь жє въ число нарицающє законъмь вєщи ихъ жє дѣлѧ разлоучаєтаса малъ жєна. разлоучаєтьсѧ моужь ѿ жєны своєꙗ за таковый грѣхъ. иащє ѡбличитьсѧ проказоу коую дѣюши. животоу кго. ли иныкыꙗ злобы. нъ моужю ѡчищьшю. нє исповѣсть кмоу. иащє въ нєдоугъ въпрокажьнъ впадєть ·:·

Пакы жє разлоучаютсѧ жєна ѿ моужа своєго. аще коую проказоу творилъ боудєть кй. ли иного чюꙗ нє исповѣсть єй. и аще въ прокажєнъ нєдугъ впадаєть. и аще ктєро чьто ѿ нєго ключитьсѧ прєжєшьствиꙗ възлоуꙗзю впадаєть. сє жє всє достоить имъ спослоухы испытати и соудиꙗмъ. ꙗкожє писахомъ. всюдѣвєлимъ всѧ. бєщиньницѣ людьскыꙗ. въ вєликыи съсоудъ бии имать ѡсоужати. да сєго дѣлѧ нєдостоить ѡбиноватисѧ никогожє. нъ всѧ по всѧ дни въ бии законъ наставлѧти. оуповающи на ха ба въ всєлєньскыи соудъ блжєны гда оуслышати. градѣтє блгнии раби вѣрнии. въ мнозѣ васъ ѹстрою. вънидѣтє врадость га ба вашєго. вєсєлѧщєсѧ съ англы въ вѣкы вѣкомъ ам ·:·

Както се вижда, тоя паметникъ е раздѣленъ на л҃ или 30 параграфа; освѣнъ тия се срѣщатъ и други параграфи, които третиратъ тъй сѫщо отдѣлна материя, достойна да заеме мѣсто на отдѣлни параграфи, оставена обаче само съ едно название, безъ да има нумеръ. Такава е статията „Ѡ послоусѣхъ“, която ние отбѣлѣзваме съ цифрата 7ₐ за краткость; а тъй сѫщо и статията „Прималъ женоу“, която сама би могла да се разчлени на нѣколко параграфа и която ние ще отбѣлѣзваме съ цифра 30ₐ за краткость. Тая двойность въ нумеровката ни дава да мислимъ, че и авторътъ на тоя „законъ“ не е единъ. Всичкитѣ 30 §§ отъ а҃ до л҃ трѣбва да се смѣтатъ като създадени едноврѣменно и отъ единъ авторъ; а статиитѣ 7ₐ и 30ₐ трѣбва да се смѣтатъ като прибавени отпослѣ и отъ други автори. Да ли тѣ сѫ създание на единъ и сѫщъ поправачъ, или всѣка една отдѣлно има свой авторъ, е въпросъ, по който сега не може да се говори. За насъ е важно да се установи, че „законъ“-тъ въ тая си форма не е излѣзълъ отъ рѫката на единъ и сѫщъ авторъ, а е билъ допълнянъ отпослѣ. Така сѫщо не може още да се говори, да ли тия подпълнувания сѫ станали въ самата България, или пъкъ сѫ дѣла на рускитѣ канонициии прѣписвачи. Това ще стане ясно при понататъшнитѣ и по-авторитетни изучвания на тоя паметникъ.

7. Споменахме още по-горѣ, че „Законъ Соудный“ е българска компилация. Трѣбва сега да покажемъ на източницитѣ, откѫдѣто тоя законъ е черпилъ нормитѣ си. Тоя въпросъ днесь стои най-твърдо и се смѣта за разрѣшенъ отъ руската литература. Още Розенкампфъ се е помѫчилъ да разрѣши тоя въпросъ и е дошелъ до положителенъ резултатъ.[1]) Споредъ него първата статия на „Закона Соудный“ е заета отъ новелитѣ не на самия Константинъ велики, а отъ новели на неговитѣ приемници. Статията „о послоусѣхъ“ е заета отъ правилата на св. Василия велики, както и отъ втората книга на апостолскитѣ правила. Статията „о полонѣ“ е извлѣчена отъ 16. гл. на „Закона Льва Мудраго“, както и изъ 60. книга на Василикона. По тоя начинъ Розенкампфъ обажда и първоизточника на редъ още други статии.

Подиръ Розенкампфа, К. Hube[2]) указва тъй сѫщо на Еклогата на византийскитѣ царе Лева Исаврянина и Константина Копронима (Ἐκλογὴ τῶν νόμων παρὰ Λέοντος καὶ Κονσταντίνου), като на мѣсто, отдѣто е взета материята за „Закона Соудный“.

Най-послѣ проф. А. С. Павловъ, чрѣзъ едно сравнително изучване, е установилъ точно първоизточницитѣ на §§ отъ „Закона Соудный“, като ги намира, освѣнъ първитѣ два параграфа, въ Еклогата. Ето и таблицата, що Павловъ дава:

Законъ Соудный Глава:	Еклогата титулъ	Еклогата глава	Законъ Соудный Глава:	Еклогата титулъ	Еклогата глава
3	XIV	1	18		5
4	XVII	21	19	XIV—2—	3
5	—	22	20	VIII	6
6	—	23	21	XIV —	9
7	—	25	22	XVII	6
8 (7.)	--	26	23		7
9	—	29	24		8
10	—	30	25		10
11	—	31	26		12
12	—	32	27		13
13	—	33	28		14
14	—	35	29		15
15	—	40	30		16
16	—	41	31		17
17	—	1	32 (30.)	II	12.

„Ако сравнимъ сега съотвѣтнитѣ мѣста по „Закона Соудный“ съ Еклогата, казва Павловъ, ще видимъ, че букваленъ прѣводъ прѣдставятъ само главитѣ: 12., 15., 18., 21.—24., 26., 31. и 32., а всички останали даватъ една по-голѣма или по-малка прѣправка на грѣцкия текстъ. Прѣ-

[1]) Вж. „Обозрѣніе Кормчей“ и пр. Стр. 135.–145. 1829. год.
[2]) Вж. К. Hube, O znaczeniu prava rzymst. год. 1868.

правката се състои въ това, че намѣсто углавни наказания за едни или други прѣстжплѣния „Законъ Соудный“ опрѣдѣля черковни наказания — епитимии (въ гл. 4.—9., 11. 14. и 16.); а нѣгдѣ замѣнява грцкото наказание — отсичане на носъ, ржцѣ, глава, ослѣпяване или бой — съ парични наказания и продажба (гл. 25., 27., 28. и 29.).“ Първитѣ двѣ глави пъкъ иматъ своитѣ източници другадѣ, както указа и самъ Розенкампфъ.

8. По-горѣ споменахме, че дадената до тукъ редакция на „Закона Соудный“ е извѣстна подъ името „кратка редакция“, че освѣнъ нея има и друга една, извѣстна въ руската литература подъ название „обширна“ редакция, която още затуй, че се срѣща съвсѣмъ въ други ржкописи, а не въ кормчаята, наричатъ и „гражданска“ съ прѣдположение, че тя е служила на гражданскитѣ власти. Тая обширна редакция биде издадена и изучена въ нѣкои отношения отъ Дубенски въ „Русскія Достопамятности“ т. 2.; намира се тъй сжщо и въ издадения отъ Павелъ Строевъ „Софійскій временникъ“[1]). Ние обаче не можахме да намѣримъ „достопамятноститѣ“ на Дубенски въ Софийскитѣ библиотеки, та ще дадемъ тукъ редакцията на „гражданския“ „Законъ Соудный“, както го намираме у П. Строева. За своя „Софійскій временникъ“ Строевъ употрѣбилъ нѣколко староруски лѣтописи отъ началото на XVI-вѣкъ и по-сетнѣшни, които повѣствуватъ за старата руска история и се захващатъ съ извѣстния *Несторовъ* лѣтописъ. Въ тая лѣтописна история на руската земя, като се прѣвършва историята на 1019 г. и се говори за Ярослава, който далъ на руския народъ уставъ и грамота, прѣкжсва се историчното описание и се дава най-напрѣдъ извѣстниятъ „*Уставъ великаго Князя Ярослава Володимерича о судѣхъ*“, захваща се „законъ соудный“ въ широката редакция, а слѣдъ него пакъ се продължава историчното повѣствуване за 1020. год.

Ето и самиятъ текстъ на тоя паметникъ:

Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго самодержеца Царя Костянтина, Гречьскаго Закона Судебникъ людемъ.

Глава а.

Преже всякое правды, подобно есть о Божіи вѣрѣ глаголати; тѣмъ же и святый великый Царь Костянтинъ Гречьскый, первый Законъ вписавъ преда, тако глаголя: яко всяко село, въ непотребу аще бываеть, или присяги поганьскы, да отдавается въ Божій храмъ со всѣмъ имѣніемъ; елика сутъ господеви въ томъ селѣ, творящая требы въ немъ и присягы, да продадуться со всѣмъ домомь своимъ, и цѣна ихъ дасться бѣднымъ. Всяко бо село, аще ему господинъ погибнеть, а не будеть наслѣдника рода его, дабы тяжалъ, да дасться церкви Божіей; аще ли кто тяжеть его по насилію, да битъ будеть предъ старѣйшиною.

[1]) Вж. „Софійскій Временникъ или руская лѣтопись съ 862 по 1534 годъ“, издалъ Павелъ Строевъ Москва. 1820 г.

О клеветахъ и о шептѣхъ, глава в.

Всякъ творяй клеветы и шепты, достоить Князю и судіи не послушати ихъ безъ свидѣтель многъ; но глаголати къ суперьникомъ, и клеветникомъ и шепотникомъ, аще не притокнуть съ послухы, но яко же и Законъ Божій учить, ту же казнь приимуть судія, иже по криву судять, еже на друга безъ послуха глаголють; Божій Законъ велить, иже сего не творить, проклятъ есть.

О суперницѣ.

О суперницѣ, да бити будутъ безъ послуховъ.

О бранѣхъ, и о супостатѣхъ, и о полону, глава г.

Исходящимъ ко супостатомъ на брань, подобаеть хранитися имъ отъ всякого слова непріязнина и вещи, и отъ жены, и ко Богу единомысліе свое держати, и молитву творити, и обѣты къ святьимъ его, и съ съвѣтомъ же брани творити, помощь бо отъ Бога дасться въ сердцѣхъ съвѣты творящимъ, не въ премногу бо силу бываеть побѣда брани, но отъ Бога крѣпость, та же Богу дающему побѣду. Плѣна же шестая часть достоить княземъ взимати, а прочее все число всѣмъ людемъ въ равную часть раздѣлити; доволѣетъ бо жупаномъ и казначѣемъ княжа часть, а прибытокъ людемъ. Аще ли обрящутся етери отъ нихъ дерзнувше, и отъ тѣхъ друговъ, или кметичищь, или простыхъ людій, подвигъ и храборьство сдѣеть, обрѣтаяйся князь или воевода во то время, отъ роченаго урока княжа да подаетъ ему, яко же лѣпо есть, да подъемлеть я по части; иже обрѣтаются на брани, да бываеть часть, и иже остають на стану да бываеть: тако бо и глаголаное бысть, и писано и предано отъ Царя и Пророка Давида.

Иже мужъ блудить отъ жены съ рабою, а се иже иметь творити.

Имѣяй жену свою, и примѣшаяся рабѣ, являющися безчинници, и блудяй съ рабою, да битъ будеть мужемъ; а робу сію отъ князь земли тоя достоить продати чрезъ землю ту въ иную область, а цѣну ея дати убогимъ. То же блудящаго, по Божію закону, достоить удалятися имъ, Божіимъ рабомъ; да отдасться въ пость ѕ҃ лѣтъ: достоить внѣ уду Божія храма два лѣта во время литургія стояти, а двѣ лѣтѣ влазити въ церковь до святаго Евангелія, а прочая внѣ стояти и послушати литургія, а друзіи двѣ лѣтѣ до Вѣрую во единаго Бога, а семое лѣто всю литургію стояти; не взимати же отъ священныхъ ничто же, но кончати же ѕ҃. лѣтъ, во осмое же лѣто все приимати, но съ разсуженіемъ; достоить во ту семь лѣтъ ясти токмо хлѣбъ съ водою. Се блудяй же съ чужею рабою, да битъ будеть, и дасть Л. стлязь, рекше златниць, господину рабы тоя, а самъ дасться въ постъ ѕ҃ лѣть, во и҃. е же лѣто все приимати съ разсуженіемъ, егда не предасться; аще ли нищь есть, то подаеть противу силѣ своего имѣнія господину рабы, а самъ реченному посту дасться.

Иже блудить съ черницею.

Блудящему съ черницею по закону людьскому, носа ему урѣзати; а по церковному закону, ѕ҃і лѣть постъ да прилагается ему.

О кумѣ, глава и.

Иже поиметь куепетру, рекше куму свою, женѣ себѣ, по закону людскому, носы обѣма урѣзати и разлучити я; а по церковному закону, разлучити я, а постъ прияти на ѕ҃і лѣтъ. Даеть же ся чинъ по тому же, сице: ѕ҃. лѣтъ внѣ церкви стояти плачущеся и послушающе литургія, а д҃. лѣта въ церкви стояти до Евангелія, а г. лѣта до Вѣрую во единого Бога, г. всѣ, о хлѣбѣ и водѣ; и тако кончавши уровъ свой, и въ шестонадесятное лѣто да все возмуть я.

О дщери, глава д.

Иже дщерь свою поиметь отъ святого крещенія, въ ту же казнь да внидеть; а судъ тотъ же по людьскому, яко и кумомъ, яко же преже рехомъ.

О мужатой женѣ.

Иже съ мужатою женою обрѣтаеться, носи обѣма урѣзати, да битъ будеть; аще самъ мужь застанеть, да убіеть я обою, яко пса у мерзости.

О послусѣхъ и о судіяхъ.

Во всяку прю, и клевету, и шепты, достоить князю и судіи не послушати безо свидѣтель многыхъ; но глаголати ко суперникомъ и клеветникомъ: аще не притокнете о послусѣхъ, яко же Законъ Божій велить, ту же казнь чайте, юже на друга глаголете; Божій Законъ тако велитъ, да иже сего не съхранить, да будеть проклять. — Надо всѣми же сими, на всякой прѣ, князю или судіи достоить со всяцѣмъ испытаніемъ, и со встязаніемъ, и терпѣніемъ, испытаніе истязанію творити, и безъ послуховъ не осудити; но искати послухъ истинемъ, и вспросити послухи истовыя, боящихся Бога, нарочиты, не имуще вражды никоея же, ни враждающая, ни мьсти съ нимъ имѣюще, ни мерзости, ни лукавьства, ни тяжи, ни прѣ, на него же глаголють, но страха ради Божиія и правды Его. Число же послухъ да бываетъ а҃і, тоже число послухомъ дайте отъ великыя пря, отъ единого до и҃і, а лише не ниже сего рока; и въ малыя пря до семи, а отъ семи до трехъ, а не менѣ сего рока. Власть же иматъ на судѣ, на него же то глаголють, судіи залагати, и глаголати послухомъ да облагаеть послухы, или присягу, ли продажу. Аще ли въ кое время обрящутся лжуще, не достоить же потомъ ни въ едину прю тѣхъ послуховъ приимати, иже будуть когда обличени лжуще и преступающе законъ Божій, или зажитіе имѣюще недовольни, иже о себѣ, невѣдими нашею на прю отъемлются. Аще будуть два послуха, или будеть на единомъ измѣна, то и другы не послухъ, яко оба лжуще, или житіе скотьско имуще, или же о себѣ, не побѣдими на присягъ отъимутся.

О дѣвици, глава і҃.

Приложивыйся ко дѣвицѣ дѣвою, а не въ волю родившимъ ю, послѣди же симъ очутившимъ, аще възлюбить ю отрокь пояти, и всхощета родителя ея, да тогда бываеть свадба; аще ли единъ ею не рачити иметь, честенъ сый богатьствомъ своимъ, то отрокъ дасть дѣвици за срамъ литру злата, сирѣчь златниць О. и двѣ стлязя; аще ли подобенъ есть не имѣти, то дасть полъ имѣнія своего, и ниже того; аще ли нищь есть, то да біють его судіи земли противу силѣ его, и посилають отъ своея области и отъ земля тоя отженуть и́: повиненъ есть посту ѕ҃ лѣть, яко же писахомъ. Иже дѣву уносить, то да біють его въ три ста ранъ.

Глава а҃і.

Приложивыйся дѣвицѣ дѣвою въ пустѣ нудма, пусту находившую людми, идѣ же аще не будеть помогы, да тепуть отрока того и да продадуть; а имѣніе его дати дѣвици все за соромъ.

Глава в҃і.

Прикоснувыйся供 вездѣвящійся дѣвици преже времени г҃і лѣтъ, да продасться самъ отрокъ со всѣмъ имѣніемъ своимъ, и да біють его, и дадуть имѣніе его дѣвици; а по церковному закону, нужу створивыи нареченнѣй за мужь, всѣ суть повинніи посту ѕ҃ лѣть, яко же преже мужатици дѣля глаголахомъ.

Глава г҃і.

Приложивыйся дѣвици, нареченнѣй за мужь, обрученнѣй за мужь, аще ли и въ волю дѣвици залѣзлъ будеть, носа да урѣзати ему, и да біють его до р҃ и до ѕ҃ рань.

О свадбѣ, иже въ роду женятся, глава д҃і.

Кровь мѣсяще въ свою кровь, свадбу дѣють творящеи, да біють и́, и разлучать и́.

О же имѣеть двѣ женѣ, глава є҃і.

Имѣяй двѣ женѣ, да ся изженеть меншица съ своими дѣтми и тепуть его твердѣ, а поста ѕ҃ лѣтъ.

О зажженіи, глава ѕ҃і.

Вжигаяй чужь лесъ и сѣкый дрова отъ него, въ сугубу вину повиненъ есть.

О враждѣ, глава з҃і.

А еже за какы етеры вражды, или разграбленіе рати, имѣнія дѣля огнемъ зажигають храмы: аще въ градѣ, да огнемъ сожгуть и́; аще ли внѣ града, или во вси, или въ селѣ, или въ селѣ хлѣвы, или гумно, или

иное что волею, той мечемъ усѣкается, иже зажигаеть; а по церковному закону въ постѣ ҃ві. лѣтъ предлагается, яко враждебникъ есть.

О зажиганіи нивы, глава ҃гі.

Аще ли кто стебліе, или терніе хотя пожещи, ти на своей нивѣ взгнѣтить огнь, тотъ же огнь пришедъ пожжеть чужая нивы, или стогы, или виноградъ, достоить судіи испытати: да аще въ невѣденіи, или въ благодѣть възгнѣтившу огнь, то то биваеть, безо тщеты сгорѣвшаго да творить.

О запаленіи, глава ҃ді.

Аще любо въ вѣтренъ день, или въ нощь вьялица, или огнь той вѣтръ възгнѣтить, да не схранилъ будеть възгнѣтивый огнь, а рекъ: не приидеть огнь, или облѣнився лѣностію, или умедливъ, или не моглъ будеть, то пожжеть огнь, да платить и да тепуть его; аще ли сохранилъ будешь все, напрасно же духъ буренъ нападеть, и сего ради проидеть огнь далече, и да не судиться. Аще отъ тучи загараеться храмъ чій, и пожжеть етеро чіе отъ своего ему рухла, и проидеть огнь, и прочіе пожжеть окрестныхъ ему сусѣдъ съсуды и храмы, яко внезапу бывшу пожженію тому, да не осужается.

О же прибѣгаетъ въ церковъ, глава ҃к.

Никто же прибѣгающаго въ церковь нужею да не изволачить; но вещію прибѣгый, бѣду свою да повѣдаеть попови, и попъ являеть бѣднаго и вину отъ него створенную, да приемлеть яко убѣгая, и по закону да изищется обида его и испытается. Аще ли кто покушается нужею отъ церкви извести прибѣгшаго, кто любо будеть, таковъ же да приметь ҃ві ранъ, и тогда, яко подобаеть, да испытается обида прибѣгшаго.

Иже имѣеть котору каку съ етеромъ.

Всякъ вѣщь имѣяй съ етеромъ что, котору каку, самъ ся стоя съ нимъ и вземля отъ него, а не вѣдая владыкамъ, но о себѣ творя, или по власти или по силѣ, или по насилію, нудьми належа, аще въистинну свое имѣя, се да творить, да отпадаеть своея вещи, и да възвращають ю; аще ли чуже возметь что, то отъ владыки земли тоя, да не владѣеть о себѣ, но да тепуть его, и да не строить никого же, яко не во зласть бывая, се же бывая мѣстникъ и тако бывая, да устроеніе творить тому, же творить взяти.

О родѣхъ.

Родители и дѣти, иже на ся что възглаголють, да не имуть имъ вѣры, ни господыни на господа, ни по господѣ рабѣ; но свободьнику, или отъ иноя чади аще кто будеть, тому да имуть вѣры, но то съ испытаніемъ, да будеть безъ грѣха, рабъ ли, свободникъ ли, послухъ да бываеть.

О полону, глава ка҃.

Иже кто отъ ратныхъ купить плѣнника, и вѣсь строй его, свою цѣну дасть на немъ, той же аще имать ту же цѣну вдавый на себѣ, да идеть на свободъ въспять; аще ли не имѣеть что дати на себѣ, да имать искупь его мездника, дондеже изработается, юже свѣща цѣну, а мьзды ему нарицающеся на всяко лѣто г҃ щлязи прѣдъ послухомъ, и тако скончавшу ему цѣну, да отпущаеться свободенъ. Тако же иже аще работаеть изъ рабы, и свѣщаеть цѣну его предъ послухы, да отпущаеться.

О послушествѣ, глава кв҃.

Свидѣтель по слуху, свидѣтели отъ слуха, да не свидѣтельствують, глаголюще: яко слышахомъ отъ коего сего должна суща и сего причастника, или ино что свидѣтельствующа духомъ слышавше, аще и жупаны суть, рекше и князи, иже се свидѣтельствують да не послушають ихъ; не суть бо видѣли сами.

Глага кг҃.

Иже отъ ратныхъ являяся, иже святую нашу вѣру Христіяньскую отвергше, и възвращешеся въ свою землю и градъ, да въ церковь предасться.

О конѣ, глава кд҃.

Иже кто испросить конь, а онъ дасть до нарочита мѣста, или послеть и ключится вредити, или умрети, испросившу достоить безъ тщеты быти, да творить господинъ коня, да не платится; аще ли въ зарокъ мѣсто проидеть то, да умреть, той заплатить. Аще кто безъ повелѣнія на чужемъ кони ѣздить, да тепуть его по три утра, да и продадуть его, яко и татя.

О поганомъ полону, глава ке҃.

Иже отъ ратныхъ имуть поганаго и въ святую нашу вѣру Христіяньскую, и отъвержется възвращающися, да біють его, и въ церковъ да предадуть его.

О скотѣ, глава кѕ҃.

Иже чужій скотъ затворить, или голодомъ уморить, или инако како убилъ, въ сугубу вину да осуждается, да тепуть его и продадуть.

О татбѣ, иже крадеть на войнѣ, глава кз҃.

Крадый на войнѣ, аще есть крадый оружіе, да тепуть его; аще ли конь, да продадуть его.

Аще крадеть рабъ у господина.

Крадущему рабу у господина, господинъ аще хощеть имѣти таковаго раба, окраденому да искупится, да безо тщеты створить; аще ли не хощеть имѣти раба того, сего да отдасть въ работу окраденому, да тепуть, или продадуть, ему же крадя.

О стадѣ, глава ки҃.

Иже стадо чіе чуже зaженеть яковожь, въ первое се творя, да тепуть е; второе же, да отъ земля тоя ижденется; третіее же сътворить да тепуть е и продадуть, но елико поставить все и елико будеть разгналъ.

О гробномъ тати, глава кд҃.

Иже мертвеца совлачить въ гробѣ, да продасться въ сугубу вину, и да тепуть его т҃ ранъ.

О церковномъ тати, глава л҃.

Влазяй въ олтарь или въ день, или въ нощь и вземля етеро что отъ святыхъ съсудъ, или отъ платія, и отъ всякія вещи, да тепуть его, и продадуть; а иже внѣ уду олтаря церкови возметь да тепуть его и постригають главу, и изъ земли слется, яко нечистъ. Аще трижды въ церкови украдеть что, да ослѣпять его, и носа да урѣжуть ему.

О тати, глава ла҃.

Иже свободнаго украдеть, или продасть, или поработить, да поработится самъ, яко же и онъ поработилъ есть свободу, въ ту же работу да вступить.

О рабѣ, глава лв҃.

Приснубляя кто подмолвивый чужаго раба, и крыя его, а не явѣ творя, повиненъ есть господину тому пристроити другаго, или иного купивъ, или цѣну дасть таковаго раба (дати цѣну его), и да тепуть его.

О маложену, глава лг҃.

Неразлучено отъ Бога маложенама житіе творити Спасъ, творецъ нашъ, Господь Богъ премудростію учить насъ: той бо въ бытіи не суща человѣка сътвори не тако же, яко перстъ веземъ отъ земля, созда й и жену, а могый, но отъ мужеска ребра и полу сътвори ю; да сшедшимся въ премудрость, едино еста, а не двѣ лици и плоти, възаконить въ сверсть, да ни въ версту неразлучну.

О разлученіи.

Тѣмъ же наченши горкый вкусъ, и давше мужеви горкаго того же вкуса, отъ льсти непріязниныя, и отъ того разлученѣ въ вѣкы, мужа Божія заповѣди преступленіемъ сподружіемъ створше, женою разлученъ за грѣхъ той, и страсть има за дѣти, сласти за дѣемѣ сочтанія не разлучая, а сверсть неразлучна есть.

О мужѣ о отпущеніи жены.

Сему же убо явленну закону, паки отъ Евангелиста утверждешеся, и Евангелію створшемуся въ время оно, внегда фаресеи въпросита Христа

Бога нашего: аще достоить человѣку, по всякой винѣ, за всякъ грѣхъ, отъпущати жену свою? отвѣща имъ Исусъ: яко же Богъ сведе и сочталъ, человѣкъ да не разлучасть, развіе словесе прелюбодѣйнаго. Послѣдующе же и мы убо, яко и присни ученици Христу Богу, не смѣемъ иного закона взаконити; но зане же отъ непріязнѣ ненавидѣніе впадасть межи маложенома, клеветы дѣля, плотьскія похоти, или единая кокоя любо злобы, тѣмъ же въ число нарицающе закономъ вещи, ихъ же ради разлучастася моложена, мужь отъ жены своея за таковый грѣхъ, и разлучаеть же ся за таковый грѣхъ жена отъ своего мужа, блуда ради. Аще обличится проказы дѣя животу его, или ины пакы злобы, свѣдуще иного мужа, кромѣ своего; и паки, аще въ недугъ прокаженъ владеть; но мужу очищешу, и не запретити ему къ женѣ своей. Да разлучается жена отъ мужа: аще кую проказу сътворилъ будетъ ей, или иного чая, неисповѣсть ей, и аще въ прокаженый недугъ впадеть, и аще егеро что отъ него ключится, преже шествія единому ею умрети, въ злую язь впадши отъ твари, и тварнику всякому огнемъ сожечься.

О судіяхъ.

Но се же все вѣдомо достоить княземъ и судіямъ съ послухи истязати и испытати, яко же преди писахомъ; всюду велимъ вся безщинници людскія въ великій судъ Божій имъ же суть обѣщници людстіи въ веселіи суть Богу, отъ князя иматъ осужати, да сего дѣля не достоить обиновати никого же; но всегда по вся дени, въ Божій законъ наставляти, уповающе на Христа Бога, въ вселеньскый судъ, блаженный же гласъ услышати: грядите благословеніи Отца моего, наслѣдуйте уготованое мое вамъ царствіе; благы и рабе вѣрныи, во мнозѣ вы устрою; внидите въ радость Господа вашего, веселящеся съ Ангелы въ вѣки вѣкомъ, Аминь.

О раздѣленіи дѣтемъ.

А се, иже отець не уравнаеть дѣтей, овому мало предасть, а овому много, а другаго лиха сътворить за гнѣвъ нѣкакъ да ся раздѣлить всѣмъ на части.

О швецѣ.

Аще швець исказить портище, не умѣя шити, или гнѣвомъ, да тепуть его; а цѣны лишенъ.

О ключарѣ.

Иже кто до ключаря ласковъ, возметъ что любо у него, да біють обою, а ключаря болѣ.

О бѣганіи.

Иже людинъ бѣгаеть отъ князя своего подъ иного князя, да біють его добрѣ, и пакы выведуть.

О попѣ.

Аще попъ бѣжить отъ своего Епискупа ко иному Епископу, да не поеть; аще ли простить свой Епискупъ, то поеть на иномъ мѣстѣ.

О орудіи

Иже кто что орудіи возметь, а не впрашавъ у господина орудія, да тепуть его.

О волѣ.

Иже кто волъ біетъ оря, да тепуть его; аще ли уразить, да заплатить, тако же и конь.

О глаголаніи.

Аще ли кто велми глаголеть у господы, да тепуть его, да глаголеть съмирно.

О протравѣ и скотѣ.

А протравы по коровѣ, аще й по волѣ ходить, то ли испасеть ниву, или виноградъ, да тепуть господина коровія, да и платить, еже что будеть испаслъ.

О псѣ.

Песъ аще проказы дѣеть, подрывъ клѣть или продравъ стропъ влѣзеть, да убіють его; аще ли дверми влѣзеть, а будуть не затворили, да не убіють его.

О похвалѣ.

Аще ли кто похвалится на кого, и на него же будеть хвалился, да ся что сътворить винограду, или нивѣ, или скоту, или самому, похвалника біють и продадуть.

О враждѣ.

Аще кто вражду сътворить, Моисей бо Пророкъ и законодавецъ поручилъ, да идеть рука за руку, и око за око, и глава за главу; а оже ся искупить, то отъ земля тоя да иждется.

О скотѣ.

Аще скотъ въ нощи разламляеть плоты, ти да ясть въ нощи ходя, да ся подасть господину двоичи, а третіее да ся устрѣлить стрѣлою аще конь, или говядо; аще ли свинія, или боровъ проламляеть плоты, или подрывая нощію, да убіють его: звѣрь бо той есть злонравенъ; да иже раздра въторебры заплатити.

О еретицѣ.

Аще етеру человѣку рчешь: еретиче да ударить й ножемъ; аще ли предъ судія идеть, да подъиметь глаголавый, еже есть было подъяти еретику, и да тепуть его добрѣ.

О ратаи.

Иже ратай, не дооравъ времени, поидеть прочь, да есть лишенъ оранія; тако же и пастырь, иже стадо пасеть.

О Епископѣ и попѣ.

Иже имуть Епископа, или попа съ чужею женою, или діяка уларного, да измутся сану своего.

О послушествѣ поповскомъ.

Попъ бываеть въ послушествѣ за ві мужь. А се, иже біеть попа, рука его да ся отсѣкаеть; аще ли, да дасть ві златниць.

О дву жену.

Аще ся двѣ женѣ бѣсита, блуда ради лѣзучи на купѣ, творящи иже мужь едина, а другая женою, да тепуть обою по р. рань.

О упойствѣ.

Аще другъ друга упоить до порога, да біенъ будеть ві ранъ.

О чернецѣ и о черницѣ.

Аще имуть черньца съ черницею блудъ дѣюща, то да окують й, и всадять въ темницу, дондеже умруть; отреклъ бо ся свѣта сего.

О мужи, и женѣ и осляти.

Аще имется мужь со ослятемъ, или жена аще ли, біенъ будеть и продасться въ поганые: погано бо есть зѣло; и дати цѣну бѣднымъ.

О разбойницѣ.

Аще разбойникъ имется, мечеви предасться.

О клятвѣ.

Аще кто клянется скупости ради, да біенъ будеть.

О клеветѣ.

Аще кто оклевещеть друга, да біенъ будеть и да приметь, яко же было оному прияти.

О мщатѣ.

Аще кто блудъ творить со мщатемъ, да убіють его.

Уставленнѣй Патриархомъ правилной чести, яко не достоить имъ всхыщати области иному, достоить на освященіе и строеніе; но и въсхищеныя по обидѣ възвратити.

О сварѣ.

Аще два мужа сваритася, то единъ ударить подруга каменемъ, или пястію, да не умреть, но сляжеть на ложе; аще ли вставъ мужь походить вонъ о жезлѣ, чисть есть ударивый его, точію не дѣланія его, да дасть цѣлбу.

О бїтіи рабъ.

Аще кто біеть раба своего, или рабу свою жезломъ, ти умреть отъ руки, судомъ да ся мстить; аще пребудеть день, или два, да не мьстится: свое бо есть имѣніе

О сварѣ.

Аще котораетася два мужа, и уразита жену непраздну сущу, ти изидеть отъ нея младенецъ необличенъ, то дасть цѣну, елико задежеть мужь женѣ съ подобою; аще обличенъ будеть, то дасть душу за душу, око во ока мѣсто, рука въ руки мѣсто, нога въ ногы мѣсто, зубъ въ зуба мѣсто, изженіе въ зженія мѣсто, врѣдъ въ врѣдъ мѣсто, язву въ язвы мѣсто.

Аже кто истокнеть око рабу своему или рабѣ своей, свободъ да пуститъ я, въ ока мѣсто.

О татбѣ.

Аще кто будеть укралъ теля, или овцу ѥ телять дасть за телца мѣсто, а во овци мѣсто д҃ овци дати.

О тати.

Аще въ подкопаніи застанеться тать, ти язвенъ умреть, нѣсть ему боя; аще взидеть солнце зань, ти повиненъ есть; аще не имать да продадуть его въ татбы мѣсто; аще ли останеть татба въ рукахъ его, отъ осляти и до овчати, живу сугубу да дасть.

О поклажаи.

Аще кто дасть подругу серебро, или ино что скрыти, ти украдеть й кто изъ дому его, и аще ли обрящется тать да тяжить сугубь; аще ли не обрящется тать, да приидеть господинъ дому предъ Бога, и да ся клянеть, ако нѣсть слуковалъ самъ на все положеніе дружне: по всему словеси въ кривину, о всей гибели судъ обою у Бога, украдъ й да дасть сугубь другу.

О братѣ.

Иже брату нищу въ заемъ дасть, не будеть домъ его тощь; не задежи роста.

О закладѣ.

Аще ризу друга своего въ залогъ положити, до захода солнцу отдай же ему; есть бо все одежа ему си одина риза стыдѣнія, въ чемъ ему спати; аще убо взопіеть къ Богу слухомъ услышить милостивъ есть.

О осляти.

Иже узрити осля брата своего, падшееся съ рухломъ, да не минети его, но възвигнети є́. Да не превратити суда нищему въ судѣ его; и всего слова криваго да отступити; чиста и правдива да не убіети; не

оправди нечьстиваго, мьзды ради; да не возмети мьзды: мызда бо ослѣпляеть очи видящимъ, и разсыпаеть словеса правдивая.

О сыну непокоривѣмъ.

Аще кому будеть сынъ непокоривъ, грубитель, не послушая рѣчи отца своего и матернихъ, они кажуть, и не послушаеть; отецъ же его и мати изведета его предъ врата градная, мѣста града того, и да ркуть градскымъ мужемъ, глаголюще: се сынъ нашь непокоривъ есть и грубитель, не послушаеть рѣчій нашихъ, вѣтуя, піяница; да побіють каменіемъ мужи града того, да умреть; да измуть и́ злое сами отъ себе, да то видѣвше друзіи да убоятся.

О повѣшеніи.

Иже кто кіимъ грѣхомъ, судомъ смертнымъ умреть, и повѣсять и́ на древѣ, да не пребудеть тѣло его на древѣ; но въ гробѣ погребуть во той день.

О овчати.

Аще видити овча брата своего, или ино что; плавающе въ водѣ, или по полю блудяще, не мини его, но обрати его къ своему брату; аще ли нѣсть братъ твой, поими въ домъ свой, дондеже его взищеть братъ твой, и даси ему. Тако же сътвори всякой гыбелы его, ти обрящети, не мини его; но възми не могый потаити, да не съгрѣшити Богу.

О сварѣ.

Иже будетъ пря межи человѣкома, и приидета на судъ, да судять и́, и да оправдають праведнаго, и осудять нечестиваго; аще есть достоинъ ранъ нечестивый, да поставити предъ судіями, и біють предъ ними по безчестію его м҃ ранъ; да не приложать паче сего, безъ лѣпоты бо есть. Аще сварится человѣкъ со братомъ своимъ, то пришедши жена единого ею, отъять мужа своего отъ убивающаго рукы, и простерти руку, иметь мужа за лоно, да отсѣкуть ея руку, и не пощадить ея око твое.

О умираніи.

А се же повелѣваемъ, аще будеть умираяй повелѣлъ кому устроити имѣніе, или съ дѣтми которенъ, или съ женою, ти тому поручить устроити имѣніе предъ послухи, то да ему будеть нужа скончати все; но аще есть строй не противяся суду, повелѣнія умершаго строящему, то глаголеть противу женѣ и дѣтемъ, да скончаеть волю умершаго; аще ли есть поручникъ о себѣ, самъ ся творя, приимъ строя умершаго годомъ, то что погубить отъ имѣнія жены и дѣтей, то да возметь на судище казнь о҃ ранъ, и дасть все сиротамъ и полъ то да приставитъ. Приказываемъ же споручники умершаго, и аще будуть почтени отъ работы въ свободу, на отпущеніе господичичемъ и госпожѣ; и аще ли не будеть свободь, тогда не оставляютъ ихъ притити по госпожѣ и по господи-

чичѣхъ, яко и выше ркохомъ. Аще ли неправъ судъ, то взидуть къ великому отместнику, еже постави власть наша помогати сиротѣ и вдовицѣ въ правду, рекшу Богу Пророкомъ: судите сиротѣ и оправдайте вдовицу; то да исправитъ великый судія, и обидяй сироту да приемлеть судъ противу дѣломъ. Повѣлѣваемъ же и порученымъ имѣніемъ подобно быти умершаго велѣнію, да не будеть піяница, ни которы имуща съ тѣми, яже начнуть строити, ни пустотници безаконніи; но да будуть подобни, ацѣмъ же есть лѣпо строити, первое о задушіи а второе о женѣ и дѣтѣхъ. Се же начинающе велимъ общая боящися казни, ни обинующаяся, ни минующая ни великихъ ни малыхъ, устрояти имѣніе здравымъ ходяще и съ цѣлымъ умомъ, послухы подобныя поставити, свидѣтельствованы о добрѣ; да не будуть разбойници, ни піяници, ни татіе, ни иное никоея же злобы имуще, не мними не мнѣ седми, отъ того града, идѣ же живуть, или отъ вси, или аще откуду пришли суть, но подобни послушеству. Попущаемъ же и о рабѣхъ свободою почтеныхъ, да стають и тѣ въ послушество, а непочтеныхъ свободою право не велимъ. Въ писанія, иже о имѣніи своемъ, первое да пишеть вѣры своея образъ, иже и душу избавить; аще же обѣдно избавити и преже житіемъ чистымъ не устроивши, ни руки простерши убогимъ, ни свобожше, обаче аще и всего до конца не получить, то аще й мука легчайши будеть, глаголеть бо не лживъ есть рекый: едина душа вящети неба и земли. Да аще кто самъ въ лѣностномъ семъ житіи не достиглъ есть чимъ, ти отходяще оставляють многа уста за ся, яже начнуть мочи кричати, яже ны помогуть и насъ вѣчному огню отяти. Предая имѣніе свое предъ послухы да въпишеть первое, что свободъ, что ли дати убогимъ, что ли дѣтемъ, или сердоболи, или другомъ, или женѣ вещнѣй, или іереомъ. Попущаеть же судъ нашь, да аще въсхощеть дарити отъ своея си части жену си вещную, то дарить достойною частію, еже наречется полъ дому; на полы бо ему домъ дастъ ему судъ власть, а полъ вещи человѣчьскія не дасть ему должнымъ сущимъ, отцемъ чада кормити своя, тѣмъ бо ся множество родъ не сдержить.

О мачехахъ.

Мачехамъ же и матеремъ великимъ, крыющимъ имѣніе у чужая чади, иже не суть сердоболи, тѣ ся измѣнять, крыемое да ся изведеть на судъ и крывшее, въ нихъ же есть скровено, да ся лишитъ того, еже будеть крала, а они приимуть; яко и тати, казнъ ѕ҃. ранъ и дадять общую татбу, скрывшую мачехою, и да подѣлять дѣти особь первыя жены съ мачехиными дѣтми; аще ли будеть кый дѣтищь съ мачехою вѣдалъ, то и той дасть татбу съ нею, да ему не будеть части въ томъ, яко и мачесѣ.

О оружіи.

Иже изломить другу копіе, или щитъ, или топоръ, да аще у себе начнеть хотѣти держати, то прияти ино что у него; аще ли инѣмъ чимъ ему заплатить предъ чадью, иже начнеть вѣдати, колко будеть далъ на немъ.

О дѣтѣхъ.

Аще дадять дѣти вскормити должници, а само вразумѣеть лжицу взяти, прокорма г҃ гривены взяти.

О человѣцѣ и о женѣ.

Аще ся дасть человѣкъ у топпа веремяни, или жена, дернь ему не надобе; а поидеть прочь, дасть г҃ гривны, а служилъ даромъ.

О стозѣ.

А за стогъ за тяжебный за сѣнный гривна кунъ, а тяжа не надобе.

О безчестіи.

А за безчестную гривну золота, аже будеть баба была въ залотѣ и мати, взяти ему н҃. гривенъ за гривну золота; аже будеть баба была въ золотѣ, а по матери ему не взяти золота, взяти гривна серебра; а за гривну серебра полъ осмы гривны кунъ.

Кога се вгледа човѣкъ въ тая „по-обширна" редакция и я сравни съ кратката, забѣлѣзва отведнажъ редъ нѣща, които не се срѣщатъ съ изказанитѣ отъ проф. Павлова мисли за тая по-обширна редакция. Прѣди всичко проф. Павловъ прави заключение, че по-широката редакция на тоя паметникъ е по-стара, защото статиитѣ ѝ били по-близки до Еклогата и че църковнитѣ наказания били тукъ по-рѣдки. Той прави по-сетнѣ друго заключение, „че кратката редакция е употрѣбяна отъ духовнитѣ лица и затова влиза въ кормчаята, а дългата е служила за гражданскитѣ". Въ тая форма, както намираме ние тая — по-обширна — редакция на „закона соудный", мислитѣ ни не могатъ да се срѣщнатъ съ проф. Павловитѣ. Най-напрѣдъ по езика кратката ни се вижда много по-стара; да рѣчемъ, че паметникътъ, отгдѣто е вземена тя, е по-старъ, но той е миналъ прѣзъ ръцѣтѣ на руски прѣписвачи и тѣ тъй сѫщо сѫ могли да го измѣняватъ; както и да е, ние върху тоя въпросъ нѣма да се спираме; защото той по-скоро прѣдстои на филолозитѣ да го разрѣшатъ, а юристътъ трѣбва да го вземе отъ тѣхъ на готово. Но има и редъ други факти, които говорятъ, че обширната редакция се е развила връзъ основа на по-кратката. Това развитие се изражава най-напрѣдъ въ разширението на самитѣ §§ съ по нѣкоя мисъль, както е напр. глава а҃ и редъ още други; а послѣ това разширение се изразява въ постепенно прибавяне на нови статии и вмъкване на отдѣлни глави между старитѣ. Така щото на нашъ погледъ широката редакция има за скелетъ по-кратката, къмъ която сѫ *прибавяни съ течение на врѣмето* нови. Това най-добрѣ се вижда отъ запазването на старата нумерация за старитѣ статии, когато новитѣ не сѫ нумерувани, а само носятъ по едно заглавие. Това обстоятелство ни кара да мислимъ, че широката редакция е по-нова отъ съкратената, че тя се е развила отъ

съкратената и че тя най-подиръ е получила тая си форма въ Русия. Въ послѣдната мисъль ни убѣждава това, че колкото повече отиваме къмъ края, толкова и статиитѣ иматъ руски характеръ и най-крайнитѣ четири статии иматъ вече съвсѣмъ руски произходъ. Че материята на широката редакция се е набавяла и развивала съ течение на врѣмето отъ разни автори и прѣписвачи, ни се вижда отъ постоянното повтаряне на законодателната материя. Възъ основа на всички тия мисли, ние смѣтаме прѣдставената тукъ широка редакция за по-нова, развита отъ руски творчески духъ, върху основа на по-кратката и по-стара редакция, която тъкмо е дошла отъ България.

Може би изучваната отъ насъ тукъ обширна редакция да е по-нова и подъ влиянието на по-сетнѣшни епохи, та ако имахме по-старата обширна редакция на Дубенски, да не дойдехме до тѣзи заключения. Но до като по тая редакция само има да сѫдимъ, ние ще смѣтаме тая по-обширна редакция за *руско прѣобразование* на „Законъ соудный людьмъ" и нѣма да простираме своитѣ изучвания върху нея. По-вѣщитѣ лица ще има да си кажатъ и по-авторитетно думата върху тоя въпросъ.

9. Другъ единъ важенъ въпросъ, свързанъ съ „Закона соудный", е: доколко тоя законъ е влиялъ на българското законодателство и на другитѣ славянски народи, които влизали въ духовни сношения съ българитѣ, сърбитѣ,руситѣ па и нашитѣ съсѣди отвъдъ Дунава — дакоромънитѣ.

Колкото се отнася до нашето вѫтрѣшно законодателство, макаръ да нѣмаме още подъ рѫка други юридични паметници отъ ония врѣмена, трѣбва да се прѣдполага, че ще е имало нѣкоя друга по-обширна редакция, която е била въ духовна врѫзка съ самия „Законъ соудный" и която се е употрѣбяла въ гражданския животъ. Една отъ основитѣ на това твърдѣние е догадката на R. Hube че безъ друго трѣбва да се прѣдполага една по-друга редакция на „Закона с. л.", защото въ тая не се срѣщатъ напр. постановления за убийство, безъ което не е било възможно никакво варварско законодателство. Отъ друга страна ние виждаме Бориса да се обрѫща къмъ папата за граждански закони, отъ които ималъ нужда, и макаръ че не е билъ удовлетворенъ, въпросътъ се замълчава. Това ни дава нови основания да смѣтаме, че въпросътъ за сѫдебни закони билъ по нѣкой начинъ уреденъ вѫтрѣшно. — Така щото трѣбва да се прѣдполага, че въ България имало и друга, да рѣчемъ *обширна,* да рѣчемъ *гражданска* редакция на „Закона соудный". Изучванията върху познатата въ Русия обширна негова редакция ще донесатъ много новъ и свѣтливъ обликъ по тоя въпросъ.

Колкото се отнася до влиянието на „Законъ соудный" върху руското правно творчество, въпросътъ е доста освѣтленъ отъ много учени, като Калачовъ, Павловъ и др. Тѣ всички сѫ на мисъль прѣди всичко, че най-стариятъ славянски правенъ паметникъ е нашиятъ „Законъ соудный людьмъ," който е по-старъ и отъ „Русская Правда," най-стариятъ руски юридиченъ паметникъ; когато ние българитѣ знаемъ, по свидѣтелството на византийскитѣ писатели, за сѫществуването на по-стари бъл-

гарски закони, още отъ езическо врѣме — Крумовитѣ закони. Както и да е, но всички руски писатели, които се занимавали съ тоя въпросъ, сж дошли до заключение, че между „Законъ Соудный Людьмъ" и „Русская Правда" има вжтрѣшна връзка. Нѣкои отъ статиитѣ на „Русская Правда" сж заети отъ „Закона соудный людьмъ".[1]) Проф. Павловъ намира въ нѣколкократно повтарянитѣ въ св. Владимировия Церковенъ Уставъ думи: — „То все далъ есми по правиламъ св. отецъ и по первыхъ царей уряженью" — показъ на св. Константина и на „Законъ соудный". Василевски въ своята статия „Законодателство Иконоборцевъ" поменува дори, че и такива статии, които сж се смѣтали едно врѣме да сж влѣзли въ „Русская Правда" подъ *норманско* влияние, иматъ своя прототипъ въ „Закона С. Л."[2])

Така сжщо би било отъ голѣмъ интересъ за нашата правна наука, да се узнае, дали нѣма нѣкоя свръзка между „Закона Соудный Людьмъ" и *„Законника"* на Стефана Душана, още повече, че тоя законникъ е писанъ много по-късно отъ нашия паметникъ. Това обаче прѣдполага едно сравнение между двата паметника, каквото ние не сме имали възможность да направимъ до тая минута.

III.

Дѣлъ догматиченъ.

1. Въ тоя дѣлъ изобщо ние ще направимъ единъ юридиченъ анализъ на „Законъ Соудный Людьмъ", но само въ кратката му редакция. Както споменахме и по-горѣ, ние оставяме на страна „широката" редакция, защото на нашъ възгледъ тя има голѣми примѣси отъ руския юридиченъ духъ, ако не е дори и цѣла — негово създание.

Материята изобщо, която се третира отъ „Закона Соудный", е разфърлена по разнитѣ параграфи, отбѣлѣзани и не отбѣлѣзани съ числа, безъ всѣкаква система. За единъ и сжщъ прѣдметъ се говори въ нѣколко глави, разнесени на различни мѣста, а не по редъ. Въ това отношение „Законъ Соудный" стои по-долу и отъ източника си — Еклогата, която е раздѣлена на титули и глави по материята, що се третира. Това говори, че създательтъ на „Закона Соудный" стои много по-долу въ юридичнитѣ си понятия отъ създателитѣ на Еклогата, та не е можалъ дори да разбира отъ системата, която се срѣща въ самата Еклога. По тия причини и нашиятъ анализъ не слѣдва реда на параграфитѣ, а прави особна класификация, като раздѣля най-напрѣдъ *процесуалната* материя отъ материалното право и разглежда нормитѣ, що се отнасятъ до нея; а послѣ се запира и върху самото материално право. Послѣдното пъкъ отъ своя страна е раздѣлено на нѣколко части, неравни по обемъ. Тѣ сж:

---

[1]) Вж. Калачовъ, Изслѣдванія о Русской Правдѣ.

[2]) Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, кн. 199. год. 1878. стр. 306., 307 до 308. Тъй сжщо Хубе, O znaczeniu Prava и пр. стр. 13.

а) нормитѣ, що засѣгатъ *наказателното право;*

б) нормитѣ по *канонично право;*

в) нормитѣ, които се отнасятъ до *граждан́ско право;*

г) нормитѣ на *военното право;*

д) норми, които характеризуватъ чисто *икономичнитѣ* отношения въ страната прѣзъ онова врѣме.

Колкото пъкъ се отнася до самата класификация на прѣстѫпленията и нѣкои други норми, ние сме се придържали о работитѣ на нѣкои руски автори, които сѫ се занимавали съ изучване на старитѣ руски правни документи, каквито сѫ Бѣляевъ, Дроздовски, Калачовъ, Будановъ и др., безъ обаче да сме имали на мисъль да се отнасяме къмъ тѣхната систематика критично или да се обръщаме къмъ нѣкои по-нови автори по тоя въпросъ. Ако пъкъ тукъ-тамѣ сме допустнали нѣкои отстѫпвания, то е било, защото е трѣбвало да се приспособимъ къмъ условията на самия „Законъ Соуднъый“.

Нашитѣ изучвания тукъ ще започнемъ съ единъ прѣводъ на „Закона Соуднъый“ на новобългарски.

2. Прѣводътъ изобщо на тоя паметникъ ни се поддаваше много трудно. Езикътъ е наистина доста старъ. Самитѣ прѣписвачи трѣбва да сѫ вложили свои грѣшки, та затова и нѣкои мѣста ние прѣведохме съ голѣма мѫка, по нѣкои пъкъ съвсѣмъ не можахме да дадемъ въ буквalenъ прѣводъ. Ние се ползувахме отъ рѣчника на Миклошича и Востокова; ползувахме се и отъ другитѣ по-нови редакции на тоя паметникъ, гдѣто рускиятъ прѣписвачъ е промѣнявалъ по нѣщо, за да стане формата по ясна; ползувахме се и отъ печатната кормчая; ползувахме се най-подиръ и отъ съдѣйствието на нѣкои вѣщи лица по тия въпроси — въ Румянцовския музей и тукъ, но при всичко това признаваме, че не можемъ да дадемъ единъ истински,точенъ прѣводъ на тоя паметникъ. Надѣваме се обаче, че тия грѣшки ще се поправятъ, когато паметникътъ влѣзе въ рѫцѣтѣ на нѣкой славянски филологъ и ние ще имаме единъ день точенъ граматиченъ прѣводъ на тоя паметникъ.

Ето и самия прѣводъ.

Законъ за сѫдене на хората.

а҃. 1. Прѣди всѣко право, достойно е да се говори за божието право. Така стори и св. Константинъ, който, като прѣдаде първия си писанъ законъ, тъй казваше: всѣко село, гдѣто се извършватъ езични обреди или клетви, да се прѣдаватъ въ божия храмъ дори съ всичкитѣ имоти (чифлици), каквито иматъ господаритѣ въ това село. А тоя, който извършва тия обреди и клетви, да се продаде заедно съ имотитѣ си, а цѣната имъ да се отдаде на бѣдни.[1])

в҃ 2. При всѣка разпра или клевета или доносъ (шъпнене) длъженъ е князътъ и сѫдията да не обръщатъ внимание, ако нѣма много сви-

[1]) Въ широката редакция тая статия е доста промѣнена.

дѣтели, а да кажатъ на съперника или клеветника или доносника, че ако не доведатъ свидѣтели, както казва и божиятъ законъ, да очакватъ да получатъ сѫщо онова наказание, което сѫ готвили за други. Тъй казва божиятъ законъ и който го не пази, да бѫде проклетъ.

г҃. 3. За плячката. Когато нѣкой отива на битка съ враговетѣ, подобава му да се варди отъ всѣкакви неприязнени хули и нѣща; да има мисъльта си къмъ Бога; да си прави молитвата и съ свѣтлина[1]) да се бие; а помощьта се дава отъ Бога; и съ свѣтло сърдце, защото побѣдата не иде отъ многото сила, но отъ божията крѣпость, та и побѣдата трѣбва Богу да се въздава. Шестата часть (отъ плячката) трѣбва да взима князътъ, а останалото да се дѣли между мало и голѣмо по равно. На жупана стига тъй сѫщо княжа часть, а другата печалба на ратницитѣ.[2]) Ако ли се случи нѣкои отъ ратницитѣ или кметове или прости хора да покажатъ храбрость и извършатъ нѣкои подвизи, а князътъ или воеводата трѣбва да получи отъ тѣхната плячка своя дѣлъ, защото така е добрѣ. И всичко да се раздѣли на части, като се даде на тия, що сѫ участвували въ подвига, както и на ония, що не сѫ взели участие (а сѫ стоели на страна). Защото тъй е говорено, писано и прѣдадено отъ пророка Давида.[3])

д҃. 4. Ако нѣкой е женень и прѣлюбодѣйни съ робиня, която е безчинница, тя да се продаде прѣзъ двѣ земи въ трета, а цѣната ѝ да се раздаде на бѣдни. А прѣлюбодѣецътъ трѣбва по божия законъ да се прѣдаде на постъ седемь години, като стои вънъ отъ оградата на храма прѣзъ врѣме на литургията двѣ години; слѣднитѣ 2 години да влиза въ черква до св. Евангелие, а останалото да слуша отвънъ; третитѣ двѣ години да остава въ черква до „Вѣрую“; седмата година да стои прѣзъ цѣлата служба и нищо да не взема. Та дори въ 8-та година всичко да приема. Подобава прѣзъ туй врѣме да се храни само съ хлѣбъ и вода.

є҃. 5. Който блудствува съ чужда робиня, да заплати 30 стъленэи[4]) на господаря ѝ, а само да се отдаде на постъ 7 години, както що писахме по-горѣ, безь да се продава. Ако ли е бѣденъ („бѣденъ“ е употрѣбено тукъ не въ абсолютенъ смисълъ, — а въ смисълъ, че нѣма да заплати исканитѣ 30 жълтици), противъ силата му да се даде ½ отъ имѣнието му на господаря на тая робиня, а сами той да се отдаде на рѣчения постъ.[5])

ѕ҃. 6. Когато калугеръ блудствува .... [въ рѫкописа това мѣсто е нарочно изгорено, за да се не знае, види се, наказанието: но въ кормчаята печатно стои: „по свѣтския законъ да му се отрѣже носа“]... а по църковния законъ да се прѣдаде на постъ 15 годишенъ.

з҃. 7. Когато нѣкой вземе за жена купената си робиня, по гражданския законъ да се отрѣжатъ носоветѣ и на двамата и да се раздѣлятъ, а по църковния законъ, да се отдадатъ въ постъ 15 години.

---

[1]) Въ широката редакция стои „и съ съвѣтомъ“ т. е. съ съвѣтъ.
[2]) Гледай широката ре акция.
[3]) Изобщо тая глава се чете и разбира трудно и въ двѣтѣ редакции, та и прѣводътъ тукъ едвали може да се смѣта за сполученъ.
[4]) Стълазь е монета.
[5]) Сравни сътвѣтното мѣсто въ широката редакция.

Редътъ на поста е слѣдниятъ: 5 години да стои отвънъ черква и въ плачъ да слуша литургията; четире години да стои въ черква само до св. Евангелие; три — до „Вѣрую во единаго Бога"; послѣднитѣ три до края да стои въ черква; да се храни съ хлѣбъ и вода и да земе дори на 16-та година причастие.

Така сѫщо да се наказва и всѣки, който кръсти дъщеря си, па и всѣкоя, що се сношава съ мѫжа на дъщеря си.[1])

7-а. За свидѣтелитѣ.

Най-напрѣдъ отъ всичко трѣбва обаче при всѣка тѫжба князътъ и сѫдията да извършватъ слѣдствието съ всѣко търпѣние и изпитване и да не осѫждатъ безъ свидѣтели. Да искатъ свидѣтели истински, които се боятъ отъ Бога и нѣматъ нито вражда, нито тѫжба, нито разпра съ тѫжника, но да казватъ съ божи страхъ и ради неговата правда. А числото на свидѣтелитѣ да бѫде 11 най-много; по-малки тѫжби до 7, а най-малко 3-ма. Сѫдията има властъ да иска отъ свидѣтеля клетва или да го наказва съ продажба, ако го разбере, че лъже. Не трѣбва въ никоя тѫжба да се приема за свидѣтель лицето, което нѣкога е лъгало, прѣстѫпвало божия законъ или е имало *„житие скотско"*,[2]) или най-подиръ . . . . . (тукъ слѣдва фраза, смисълътъ на която не можахме да разберемъ, нито по кратката, нито по широката редакция на паметника).

н҃. 8. Когато нѣкой посѣгне на момиче противъ волята ѝ, а тя роди, да се забрави всичко, ако поиска да я вземе и ако се съгласятъ родителитѣ и — да стане свадба. Ако ли единъ отъ тѣхъ захване да не иска, па е извѣстенъ съ богатствата си, да даде литра злато за срамъ на момата или 72 стъленэи. Ако нѣма пари, да даде половина отъ имѣнието си; ако ли е бѣденъ, да го бие сѫдията и да го изпрати отъ своята областъ. Виновни сѫ всички на постъ 7 годишенъ, както що сме писали вече.

д҃. 9. Когато пъкъ нѣкой посѣгне на момиче въ пусто мѣсто и я свърже, гдѣто нѣма кой да помогне, да се продаде и имѣнието му да се отдаде на дѣвицата.

і҃. 10. Ако нѣкой посѣгне на момиче прѣди 20. ѝ година, да се продаде съ всичкото си имѣние и да се прѣдаде цѣната на дѣвицата . . . . (слѣдва фраза неясна отъ самия рѫкописъ . . . . . .) Всички сѫ виновни на постъ 7-годишенъ, както вече сме писали.

аі҃. 11. Ако ли нѣкой посѣгне на момиче обрѣчено, згодено, па ако ще би и съ волята му, да му се отрѣже носътъ.

ві҃. 12. Който прави кръвосмѣшение, макаръ и да има свадба, да се раздѣлятъ.[3])

---

[1]) Прѣводътъ на това постановление прави тъй сѫщо мѫчнотии; въ широката редакция — гл. о — това мѣсто е доста измѣнено, макаръ да е по-разбрано.

[2]) „Житие скотско" има двоенъ смисълъ: или тѣзи, които сѫ бѣдни и долни хора и живѣятъ като скотъ; или пъкъ тия, които извършватъ непотрѣбство съ добитъкъ. Кои разбира нашиятъ паметникъ, ние не можахме да отгатнемъ.

[3]) Трѣбва да се прѣдполага, че тукъ е прѣдвидено и особено наказание, но е изпуствато отъ прѣписвачитѣ; въ широката редакция наказанието е бой.

г҃і. 13. Който има двѣ жени, да изпжди по-малката съ дѣцата ѝ и да се бие (т. е. да бжде битъ); а на постъ да се подложи 7-годишенъ.

д҃і. 14. Който запалва чужда гора и сѣче отъ нея дърва, виновенъ е двойно.

є҃і. 15. Който за нѣкоя вражда или съ цѣль да ограби имѣнието, запали съ огънь жилищата, ако е въ градъ, да го изгорятъ самаго; ако ли пъкъ въ селата — да бжде съ мечъ посѣченъ. А пъкъ по църковния законъ да се отдаде на постъ 12 години като враждебникъ.

Ако нѣкой, като иска да запали стъбла или тръне на своята нива, запали огънь, който прѣмине и запали чужда нива или чужди лозя, трѣбва сждията да изпита, та ако е направилъ това отъ незнание или младость (мл҃ть), да възнагради потърпѣлия за загубитѣ. Ако ли е наклалъ въ вѣтровитъ день огънь и не е пазилъ, като си мисли, че нѣма оганьтъ да се разпространи, или пъкъ се е полѣнивилъ, или всичко е запазилъ, но бурята е дошла отведнажъ, та и оганьтъ отиде на далече, да се не осжжда.

Ако пъкъ отъ облакъ се запали нѣкоя кжща и запали нѣщо друго и се разпространи огънь и запали околнитѣ сгради внезапно, пакъ да се не осжжда.[1])

ѕ҃і. 16. Никой, избѣгналъ въ църква, да се не изважда на сила, но като разкаже на свѣщеника, защо е избѣгалъ и своята вина, да се взема като обѣщание, както и да се изпита обидата му и да се иска наказанието. Ако ли нѣкой се осмѣли да го извлѣче на сила, който и да бжде, да приеме р҃м рани и подиръ това да се изпита обидата на избѣгналия, както и подобава.

з҃і. 17. Ако нѣкой има на разположение чужда вещь и, безъ да обади на господаря ѝ, се разпорежда или съ сила или по насилие, ако е направилъ това, като че ли съ свой прѣдметъ е мислилъ да има работа, да се лиши отъ тая вещь и да се прѣдаде обратно. Ако ли нѣщо е взелъ отъ господаря на земята, да се бие, защото не е ималъ власть да стори това. Билъ той „мѣстникъ" или другъ нѣкой, да възвърне туй, що е взелъ.[2])

и҃і. 18. Родители и дѣца да се не приематъ за свидѣтели единъ за други или единъ противъ другъ, нито госпожата противъ господаря. Но свидѣтель може да бжде и робъ и свободенъ човѣкъ.[3])

ѳ҃і. 19. Ако нѣкой изкупи плѣнникъ отъ чужденци и цѣлия му строй (орхжие), ако може да си получи отъ самия плѣнникъ цѣната, що е далъ за него, да го пустне на свобода. Ако ли нѣма, да го

---

[1]) Прѣводътъ на тая глава е тъй сжщо тъменъ поради много мжчнотии въ конструкциитѣ и по всѣка вѣра, нѣкои изпустнати думи.

[2]) Това мѣсто е едно отъ най-труднитѣ за разбиране и прѣвождане; така е тъмно въ кратката редакция, както и въ широката.

[3]) Въ широката редакция тая статия се чете инакъ и прѣводътъ ѝ съвсѣмъ ще е другъ; но тукъ тя е пакъ тъмна. Послѣдното прѣдложение ще бжде и съвсѣмъ невѣрно ако думитѣ: „рабъ ли, свободникъ ли" се отнасятъ къмъ прѣдходнитѣ думи. Тогава прѣводътъ ще бжде такъвъ: „родители и дѣца, господарь и господарка да не свидѣтелствуватъ единъ за други, били тѣ роби или свободни. Но да се търсятъ други свидѣтели", и тоя смисълъ е вѣроятенъ.

държи на работа, дордѣто се откупи съвсѣмъ. Цѣната на работата му да се смѣта по 3 стълензи на година. И като се отработи така, прѣдъ свидѣтели да бѫде освободенъ.

к҃. 20. Свидѣтели, които свидѣтелствуватъ *по слухъ,* че сѫ чули нѣщо за длъжника и пр., да се не приематъ, па ако ще би да бѫдатъ и жупани.

к҃а. Ако нѣкой отъ войницитѣ се е отказалъ отъ вѣрата си, да се продаде въ църквата, когато се възвърне въ земята или града си.

к҃в. 22. Ако нѣкой изпроси конь да отиде до извѣстно мѣсто и отиде, а се случи нѣкое нещастие, или се повреди, или умре, изпросительтъ трѣбва безъ врѣда да възвърне коня на господаря му, т. е. да му го заплати.

к҃г. 23. Който запре чужди добитъкъ и го умори отъ гладъ или по нѣкой другъ начинъ го убие, да се осѫди двойно, т. е. да възнагради двойно за врѣдитѣ и загубитѣ.

к҃д. 24. Ако нѣкой краде на война орѫжие, да се бие, ако ли конь, да се продаде.

к҃є. 25. Който краде робъ, да възнагради господаря безъ загуби, ако иска да има такъвъ робъ; ако ли господарьтъ иска сѫщия си робъ да има, самъ хайдукътъ да се даде вмѣсто роба.

к҃ѕ. 26. Който загонва чуждо стадо, да се бие, ако го прави за прьвъ пѫть; ако ли втори пѫть го прави, да се изгонва отъ земята; ако ли потретва, да се продаде. И въ тритѣ случая трѣбва да върне всичко, що е загонилъ.

к҃з. 27. Който съблича мъртвитѣ въ гроба, да се продаде.

к҃н. 28. Който влиза въ алтарь денѣ или нощѣ и взема нѣщо отъ светитѣ сѫсѫди или копие или друго нѣщо, да се продаде. Ако ли вземе нѣщо вънъ отъ алтара, но въ църква, да се бие, а като се остриже, да се прати по земята (страната) като нечестивъ.

к҃ѳ. 29. Който пороби нѣкого и го продаде, да се пороби и той и да се отдаде въ сѫщата работа.

л҃. 30. Който присвои чужди робъ и го прикрива, повиненъ е да възмезди господаря на тоя робъ, като му пристрои такъвъ сѫщо робъ или да даде цѣната му.

30. а. За женинитѣ.

Съпружескиятъ животъ е създаденъ отъ Бога неразлѫчно; както ни учи и прѣмѫдростьта на Спаса нашъ, Бога и Господа, който, кога създаде несѫщественото битие на човѣка, не взе тъй сѫщо пръсть отъ земята, за да създаде жената, а можеше да го направи, но, като взе отъ мѫжа, създаде я, за да си приличатъ въ прѣмѫдростьта и да бѫдатъ една плъть въ двѣ лица, та да се узакони между тѣхъ и свързка неразлѫчна. Тъй сѫщо и жената, като вкуси отъ горчивия вкусъ, излъгана, даде и на мѫжа отъ сѫщия вкусъ, та сдружно прѣстѫпиха божата заповѣдь. Така ...[1])

[1]) Тая фраза остава съвсѣмъ неразбираема. Трѣбва да има грѣшки и пропустнати нѣща, които единъ филологъ може да изправи.

Това се знае вече отъ закона, па и отъ евангелието се потвърдява, когато фарисеитѣ попитаха Христа Бога нашего, дали трѣбва за всѣки грѣхъ да се изпъжда жената. Отговори имъ Исусъ: „което Богъ съедини, човѣкъ да не разлѫчва, освѣнъ по любодѣяние". И ние като истински ученици Христови, не смѣемъ друго да узаконимъ . . . .[1])

Така че въ числото на причинитѣ, по които се разлѫчватъ съпрузитѣ, имаме: раздѣля се мѫжътъ отъ жената, ако се открие, че върши нѣкои лоши работи и злоби на мѫжа си и не му изкаже, или ако падне въ недѫгъ прокаженъ.

Сѫщо така се раздѣля жена отъ мѫжа си, ако ли е направилъ нѣкоя „проказа", или ако нѣщо зло усѣща, безъ да я прѣдупрѣди; или ако падне самъ въ недѫгъ прокаженъ. И ако нѣщо се случи да падне въ зла стомашна болесть. Всичко това трѣбва сѫдията да изпитва чрѣзъ свидѣтели, както и сме писали. Навредъ казваме, че всички безчинници човѣшки ще има да бѫдатъ сѫдени отъ великия Божи сѫдъ. Та затова и не си чини, да се обвиняваме и оплакваме отъ когото и да било, но всички и въ всѣки день да наставляваме въ закона Божи, като се уповаваме на Бога. А въ вселенския сѫдъ блаженни сѫ, които чуятъ думитѣ на Господа: „влѣзте, благословени и вѣрни раби, добрѣ ще ви устроя, влѣзте въ радостьта на вашия Господъ и Богъ, да се веселите съ ангелитѣ въ вѣки вѣковъ аминъ".

(Самъ читательтъ ще е забѣлѣзалъ, че на много мѣста мѫчнотиитѣ въ прѣвода сѫ непрѣодолими; нито рѣчницитѣ, нито сравнение на текстоветѣ отъ кѫсата и широката редакция, както и отъ печатаната кормчая не можаха да ни помогнатъ и нѣкои редове останаха непрѣведени. Само когато тоя паметникъ влѣзе въ рѫцѣтѣ на по-вѣщи лица и особено филолози, тогава ще имаме, както казахме, и по-точния му прѣводъ, а сега ще прѣминемъ къмъ самия юридиченъ анализъ на материята му).

А. Процесуално право.

3. Къмъ процесуалното право се отнасятъ нѣкои глави изцѣло, каквито сѫ 2., 7., 18. 20.; други пъкъ даватъ възможность косвено да се уловятъ нѣкои моменти отъ тая материя, напр. 8., 15., 26. и други нѣкои още глави. Още отъ самото начало трѣбва да се отбѣлѣжи, че „Законъ Соудный" не дава много материалъ, за да се извадятъ основитѣ на процесуалното право изобщо, на органитѣ, наказанията и пр. частно, но все пакъ възъ него могатъ да се направятъ и нѣкои твърдѣ интересни заключения по тия въпроси.

Органитѣ сѫдебни прѣди всичко се прѣдполагатъ. Законътъ именува въ туй отношение най-напрѣдъ *князя* на страната, на земята „земли той", на областьта, като сѫдия. По освѣнъ князя, тукъ се споменува и изобщо думата „*сѫдия*", а понеже тѣ вървятъ често заедно — „достоитъ князю и соудии," ще трѣбва да се прави заключение, че освѣнъ князя

[1]) Слѣднитѣ 2—3 реда сѫ пакъ досущь тъмни; трѣбва да сѫ сбъркани.

е имало и други сѫдии. Какви чиновници сѫ били тѣ, имали ли сѫ нѣщо общо съ духовницитѣ и тѣхната иерархия, нищо не може да се извади отъ тоя паметникъ. „Жоупани"-тѣ не сѫ били сѫдии; тъй сѫщо не се споменуватъ и епископитѣ като сѫдии.

Тъй сѫщо често се споменуватъ думитѣ тѫжба „пря", разпря сѫдебна; още — думитѣ „клевета", шъпнене и пр. Най-послѣ, ако и да не може да се говори за процесъ, както го ние разбираме, но оттукъ, оттамъ личи, какво тия тѫжби и „пря" сѫ ставали при опрѣдѣлени правила. И тъкмо сѫдията не е могълъ туку-тъй да отсѫжда, но е трѣбвало по-напрѣдъ да изпитва, да разузнава, а послѣ да отсѫди. „Надъ всѣми же сими достоить на всакои при кназю и соудии съ всацѣмь испытаниємь тєрпѣниниємъ испитаниє творити", се казва въ статия 7-а. И самиятъ законъ показва на друго мѣсто, че сѫдията има да заключава за важностьта на прѣстѫплението отъ външнитѣ обстоятелства, при които е извършено прѣстѫплението, напр. статии — 8., 9., 10., 11. А тъй сѫщо и отъ чистото *вѫтрѣшно настроение* на прѣстѫпника, напр. статията за подпалването — ст. 15., гдѣто сѫдията ще трѣбва да опрѣдѣли вѫтрѣшното намѣрение, да ли прѣстѫпникътъ е ималъ зълъ умисълъ, или е дѣйствувалъ случайно, наивно и т. н. Най-подиръ сѫдията е ималъ да разрѣшава по нѣкои прѣстѫпления, да ли има работа съ човѣкъ, който се явява като закоренѣлъ прѣстѫпникъ и приповтаря прѣстѫпленията си, или не, каквато се явява напр. статия 26. Съ други думи, сѫдията по „Законъ соудныи людьмъ" билъ длъженъ да дѣйствува по правила, да изслѣдва, що годѣ систематично, както самото прѣстѫпление, тъй и прѣстѫпника.

И като най-голѣмо срѣдство въ неговитѣ рѫцѣ се явяватъ *свидѣтелитѣ*. Безъ свидѣтели сѫдията не е могълъ да отсѫжда; така говори гл. 2.: „Въ всакоу пьрю. и клєвєтоу. и шьпты достоить кназю и соудии. нєпослоушати бєсъ свѣдитєль многъ", а това се повтаря въ редъ още статии по-нататъкъ. Затова и „Законъ Соудныи" се запира сравнително доста много върху свидѣтелитѣ, като посветява на тѣхъ цѣли 3 отдѣлни статии, па и въ други статии споменува за тѣхното значение въ процеса.

Самото число на свидѣтелитѣ е опрѣдѣлено така:

1) Въ най-голѣми разпри трѣбва да бѫдатъ единадесеть; това е и максималното число.

2) Въ по-малкитѣ — да рѣчемъ срѣдни разпри — свидѣтелитѣ трѣбва да бѫдатъ седемь.

3) Въ най-малкитѣ тѫжби — три; това е и минималното число на свидѣтелитѣ (гл. 7-а).

Свидѣтелитѣ при това трѣбва да бѫдатъ хора морални, да иматъ „страха Божий"; да нѣматъ никаква разправия или тѫжба съ лицето — подсѫдимия, нито пъкъ съ тѫжника или отвѣтника. Тѣ трѣбва да приматъ клетвата, що сѫдията имъ прѣдлага, и могатъ отъ него да бѫдатъ отсѫдени, ако свидѣтелството имъ е лъжовно.

Свидѣтелитѣ трѣбва да сѫ били очевидци; свидѣтелство по слухъ, каквото и да било, се явно запрѣщава отъ статия 20. За свидѣтели не се приематъ единъ на други хора, които стоятъ въ близка роднинска връзка или пъкъ сѫ взаимно подчинени, като напр. родители и дѣца, мѫжъ и жена, раба срещу господаря и т. н. Най-подиръ срѣща се и друго едно постановление, по което не бива да се приематъ за свидѣтели и всички ония, които били обличавани веднажъ въ лъжесвидѣтелство или въ нарушение на „Божия законъ", както и тия „житию скотьскою имоуще", което, както споменахме въ прѣвода, може да се отнася или до най-долнитѣ хора, или пъкъ до тия, що сѫ имали непотрѣбство съ добитъкъ. Като се знае обаче, какво по византийския законъ тия хора бивали строго наказвани и имъ се е отсичала дори главата, ще трѣбва да се приеме първото тълкуване. То ще бѫде и по-подходно въ случая, защото хора долни и бѣдни, които живѣятъ просешки животъ, лесно могатъ да бѫдатъ подкупени за свидѣтели, та и тѣхното свидѣтелство нѣма никаква цѣна за сѫдията.

Колкото се отнася до самитѣ наказания, които „Законъ Соудный" налага, тѣ прѣди всичко могатъ да се раздѣлятъ на два вида:

а) „По законоу цьрковному" или черковни епитимии.

б) „По законоу людскомоу" или свѣтски наказания.

Присѫтствието на черковни наказания въ нашия паметникъ се обяснява, както знаемъ отъ по-горното изложение, съ неговата употрѣба отъ черковни лица и въ черковни книги — номоканона. Самитѣ черковни наказания сѫ 3 вида, по тежината на прѣстѫплението:

1) Постъ 7 години — за обикн. свѣтско прѣлюбодѣяние и др. Гл. 4., 5., 8., 10., 13.

2) Постъ 12 години за духовнишко прѣлюбодѣяние гл., 6., 7.

3) Постъ 15 години за пожаръ — ст. 15.

И въ тритѣ тия случаи наказаниятъ трѣбва да се храни само съ хлѣбъ и вода; бива лишенъ отъ черковно причестяване съ св. тайни и освѣнъ това трѣбва да слуша опрѣдѣлено число години — 2, 3, 5 литургията отвънъ църква; сѫщото число години — вѫтрѣ, но до св. евангелие и пакъ сѫщо до „Вѣрую во единаго Бога", догдѣто му се позволи да остава до края на литургията въ църква и дори когато се прѣвършатъ годинитѣ на поста, да има право да се причастява.

Важно е, да се упомене въ тоя случай, че черковнитѣ наказания обикновено не отмѣняватъ свѣтскитѣ, а слѣдватъ подиръ тѣхъ, като допълнение. Помнимъ, че проф. Павловъ твърдѣше по-горѣ, какво главнитѣ измѣнения на българския „Законъ Соудный" по сравнение съ източницитѣ, се състоятъ въ замѣняване на свѣтското наказание съ черковно. Ние не виждаме обаче въ нѣкоя статия да има само духовно наказание, а обикновено се казва, че сѫщиятъ подиръ свѣтското наказание е „повиненъ" и на епитимия. Въ статия 6. останало само църковното наказание, но тамъ се вижда, че редоветѣ, гдѣто стояло по-рано свѣтско наказание, сѫ изгорени отъ нѣкого, комуто, види се, не сѫ понасели.

Така сѫщо и 15. статия не може да дава нѣкакво съмнѣние за замѣна на едното наказание съ друго. Присѫтствието на черковни наказания въ „Зак. С. Людьмъ" може да се обясни и съ това, че по врѣмето на неговото създаване българитѣ едва сѫ били прѣминали въ християнство, та и религията и религиознитѣ наказания сѫ се мѫчили, да заематъ мѣсто въ разнитѣ прѣстѫпления, покрай чистосвѣтскитѣ.

Свѣтскитѣ наказания или наказанията „по законоу людскомоу", които се срѣщатъ въ нашия паметникъ, могатъ тъй сѫщо да се наредятъ по степень и сила, споредъ самото прѣстѫпление. Тукъ трѣбва прѣди всичко да отбѣлѣжимъ, че jus talionis въ „Законъ Соудный" не се срѣща, което говори вече за една по-висока стадия на юридични понятия; у насъ би могло да се обясни това въ случая съ заеманията отъ византийското законодателство готови норми.

Самитѣ наказания се отнасятъ: 1) до чисто граждански разпри и 2) до разни прѣстѫпления или углавни.

Първитѣ прѣдполагатъ а) едно пълно обезщетение, като се възвърне самиятъ прѣдметъ или неговата цѣна; б) едно наказание, като се застави нарушительтъ на чуждо право да го възвърне *двойно* — т. е. „въ соугоубиноу" „повиньнъ іе҃". Напр. при случаитѣ на отсичане дърва отъ чужда гора и пр.

Отъ това се вижда, че нашиятъ кодексъ при гражданскитѣ разпри, освѣнъ чисто гражданското възмездие, прѣдполага и прилага още наказание парично — щрафъ, което отъ друга пъкъ страна говори за низката още юридична култура на нашия народъ.

Ако се обърнемъ сега къмъ *углавнитѣ* наказания, що „Законъ Соудный" прѣдвижда, макаръ да не сѫ много на брой, ще видимъ, че могатъ да се наредятъ дори по степени и така да дадатъ една стълба за старобългарскитѣ наказания. Така, слѣдъ изучването на главитѣ 8., 9., 10. и т. н.; послѣ 26., 27., 28. и пр. ние дохаждаме до убѣждение, че слѣдната редица може да се смѣта за стълба на наказанията, въ нашия кодексъ прѣдвидени:

I. париченъ щрафъ или лишение отъ $^1/_2$ и цѣлъ имотъ;
II. бой;
III. бой съ позорене;
IV. просто изпъждане или екстернирване отъ страната;
V. продажба вънъ отъ страната;
VI. продажба заедно съ всичкия имотъ;
VII. нанисане рани по тѣлото;
VIII. лишение на нѣкои части отъ тѣлото;
IX. смъртно наказание — отсичане съ мечъ или изгаряне.

Паричниятъ щрафъ състои въ плащане на извѣстна сума пари; той може да бѫде замѣненъ съ продаване на имота, часть отъ него и пр. Биенето се смѣта за по-тежко наказание отъ щрафа, което може да се види отъ нѣколко мѣста въ паметника — гл. 8. и 26., и се употрѣбя повече за бѣднитѣ, които не могатъ да си платятъ нуждния въ случая

щрафъ. Биенето по-нататъкъ може да бъде квалифицирано и придружено съ позорене. Така по гл. 28. за кражба въ църквата се бие и се остригва и така се праща по земята, за да го видятъ хората. Тоя сѫщи § ни навожда на мисъль, че нашитѣ прадѣди трѣбва да сѫ носили обикновено дълги коси и остригването да се е сметало за позорно. Сѫщото се забѣлѣзва и у руситѣ, които сѫ носели дълги коси и толкова сѫ ги цѣнили, че Петръ Велики, увлѣченъ въ реформитѣ си, смѣтналъ е това за лошъ старъ обичай и насила е стригалъ подданицитѣ си по улицитѣ. *Екстернирането* се е смѣтало за по-голѣмо прѣстѫпление отъ боя. Това се вижда отъ глава 26., гдѣто при загонване на чуждъ добитъкъ виновниятъ се наказва — за пръвъ пѫть съ бой; за втори пѫть — съ изпъждане или екстерниране. Послѣ него пъкъ, отъ сѫщата глава личи, иде *продажбата* на лицето вънъ отъ страната. Тя е сама по себе си по-силно наказание, защото продадениятъ се е лишавалъ отъ свобода и е ставалъ робъ. Освѣнъ простата продажба има и квалифицирана, т. е. съ всичкото имане, що има виновникътъ — което личи отъ ст. 10.

По-високо стои наказанието — *нанисане рани* по тѣлото, което въ нашия кратъкъ кодексъ се срѣща рѣдко, но въ широката редакция се употрѣбя по-често и по-изразително. За още по-голѣмо се смѣта наказанието — *лишаване на нѣкои части отъ тѣлото,* обикновено носа. Това се вижда отъ градацията, въ главитѣ 8., 9., 10., 11.; споменува се и въ гл. 6. Най-подиръ „Законъ Соудный“ прѣдвижда и лишение отъ животъ, чрѣзъ посичане съ мечъ или чрѣзъ изгаряне. Това наказание се срѣща само веднажъ въ гл. 15., споредъ която, когато нѣкой причинява пожаръ отъ вражда или съ цѣль да разграби имота, се наказва съ смърть; при това, ако пожарътъ е направенъ въ градъ, гдѣто може по-вече злини да стори, наказанието е и по-голѣмо — *изгаряне;* ако пожарътъ е направенъ въ село — наказанието е и по-малко — посичане. Другадѣ тия наказания се не срѣщатъ.

Изобщо казано тѣзи наказания не сѫ абсолютни и на много мѣста тѣ могатъ да се замѣняватъ едно съ друго. Напр. по ст. 8. паричното или имотното наказание може да се замѣни съ биене и изпъждане. На освѣнъ това между изброенитѣ отъ насъ, като главни стѫпала на стълбата за наказанията, се срѣщатъ още и други, които заематъ мѣсто въ междинитѣ, напр. изпъждане съ бой, или лишение отъ свобода вѫтрѣ въ страната, безъ да се продава, и т. н.

На свършване съ въпроса за наказанията трѣбва да споменемъ, че самитѣ наказания, които се срѣщатъ въ „Законъ Соудный“ по думитѣ на нѣкои автори, които сѫ изучвали прототипа на тоя законъ — Еклогата, сѫ нѣкакси *смекчени*. Еклогата и изобщо византийското законодателство е прѣдвиждало много строги, жестоки, безчовѣчни наказания, като лишение отъ рѫцѣ, крака, ослѣпяване и т. н., каквито нашиятъ паметникъ не е възприелъ, защото, види се, не сѫ отговаряли на изработенитѣ по тая материя понятия у нашия народъ.

Б. Наказателно право.

4. Най-много отъ статиитѣ на „Законъ Соудный“ засѣгатъ наказателното право, което нѣщо при тогавашното състояние на културата е твърдѣ естествено. Макаръ че въ нашата работа тукъ ние нѣмаме цѣль да създадемъ една система отъ наказателнитѣ норми, все пакъ ще трѣбва да изложимъ поне съдържанието на статиитѣ; а това е възможно научно, само по опрѣдѣленъ планъ и класификация. Самата класификация, о която сме се придържали, както ще стане ясно отъ изложеното по-долу, е заета отъ нѣкои руски автори и до нѣгдѣ измѣнена споредъ условията на паметника, та и не прѣдставя нѣщо самобитно. Прѣди обаче да пристжпимъ къмъ излагане на отдѣлнитѣ прѣстжпления, ще трѣбва да направимъ двѣ общи бѣлѣжки.

Най-напрѣдъ — както споменахме и по-горѣ — въ „Законъ Соудный“ не се срѣщатъ ясни слѣди отъ jus talionis, т. е. отмъщението за извършени прѣстжпления не се срѣща, ни допуща, ако не смѣтаме статията 29., по която лишение отъ свобода се наказва пакъ съ лишение отъ свобода. Въ туй отношение паметникътъ се отнася до врѣмена по-напрѣднали въ правната култура и стои много по-горѣ отъ самата „Русска Правда“ и други стари кодекси.

По-нататъкъ тоя паметникъ различава нѣколко вида прѣстжпления, споредъ числото на свидѣтелитѣ, които трѣбва да се привикатъ отъ сждията: *голѣми* — съ 11 свидѣтели; *срѣдни* — съ 7 свидѣтели и *малки* — съ трима свидѣтели. Не ще съмнѣние сега, че възъ основа на това, ако би да срѣщнемъ нѣкой казусъ, описанъ отъ старобългарско врѣме, бихме могли по числото на свидѣтелитѣ да правимъ заключение, като какво се е смѣтало прѣстжплението по значението си. Най-подиръ, както личи отъ разнитѣ статии на тоя кодексъ, едно и сжщо дѣяние се е смѣтало за по-тежко или по-леко, споредъ условията, въ които се е извършвало и настроението или намѣренията на прѣстжпника.

Прѣстжпленията противъ *личностьта или личнитѣ права* сж много малко или по-право никакъ незасѣгнати въ „Законъ Соудный“. Това явление е твърдѣ интересно, като се вземе прѣдъ очи, че старитѣ кодекси и първитѣ паметници на писаното право иматъ най-вече да регулиратъ разнитѣ прѣстжпления противъ живота или здравето човѣшко. Рускитѣ автори, съ тѣхъ заедно и R. Hube,[1]) разясняватъ тая особеность на нашия паметникъ съ това, че „Законъ Соудный Людьмъ“ е само кратката редакция, която е била прѣдназначена да служи на духовнитѣ лица и тя не е имала нужда отъ правилата, които сж уреждали тѣзи голѣми прѣстжпления. Тѣ сж били прѣдоставени на свѣтскитѣ сждии, та затова и трѣбва да се вѣрва, че ако е имало още и чисто гражданска редакция на „Законъ Соудный“, тя ще да е разглеждала тоя видъ прѣстжпления. Тая мисъль ни се вижда правдива и приемлива. Но ако е така, ако

---

[1]) Вж. „Законодателство Иконоборцевъ“ Васильевскаго и O znaczeniu prawa и пр. R. Hube, стр. 10. и нататъкъ.

широката гражданска редакция на „Законъ Соудный“ е уреждала тия прѣстѫпления, тогава и извѣстната въ русската литература „широка“ редакция не може да се смѣта за истинската българска гражданска редакция, както казватъ нѣкои и други руски учени, защото и тя не третира тия прѣстѫпления. Тукъ изпъква още едно потвърждение на изказаната отъ насъ по́-горѣ мисъль, но тоя въпросъ ще се разрѣши само слѣдъ врѣме, когато ще може да се събире повече документаленъ материалъ по българското право.

Отъ статиитѣ, които „Законъ Соудный“ по тая материя дава тукъ, може да се отнесе статия 29. — за прѣстѫпления противъ личната свобода — и статиитѣ противъ половата нравственость и лишение отъ дѣвство.

Ст. 29. говори, че всѣки, който лиши нѣкого отъ свобода и го продаде въ робство, да се накаже сѫщо тъй, като се обърне и той въ робъ.

Съ прѣстѫпленията противъ половата нравственость се занимаватъ статии 4., 5., 6., и 7.

И въ четиретѣхъ отъ тия статии засѣгнатитѣ прѣстѫпления сѫ съвсѣмъ *еднообразни,* може да се каже по отношение на субекта. Говори се за незаконни връзки, но само на мѫже, за жени не става дума. По-разнообразни въ туй отношение сѫ статиитѣ на широката редакция. Колкото се отнася до самитѣ наказания, тѣ се измѣняватъ, както отъ условията на субекта, тъй и отъ условията на обекта, надъ който се извършва прѣстѫпление.

За бракъ между робиня и господарь, както и за блудъ на монашески лица, наказанието е лишаване отъ органи — отрѣзване на носа; за блудъ съ чужда робиня се прѣдвижда щрафъ до 30 стелензи, което е чувствително наказание; а за обикновенъ блудъ — наказва се жената. Въ всички изобщо случаи се прѣдвижда още и епитимия или черковно наказание. Нѣма нужда да се говори, че тия статии не обгръщатъ цѣлата законодателна материя, че дори не споменуватъ за прѣстѫпления отъ тоя родъ, които може да извърши жената.

Отъ тия статии особенъ интересъ прѣдставя 7-та. Макаръ да е заета тя отъ византийското законодателство, нейното влияние въ нашата страна оставало безспорно; а въ туй отношение вече може да се твърди, че и въ нашата страна бракътъ между неравнитѣ по състояние е бивалъ запрѣтенъ.

Друга една група статии, които спадатъ тукъ, сѫ — 8., 9., 10. и 11. Тѣ всички третиратъ прѣстѫпленията за отнемане на моминството, при различни само състояния на обекта, което измѣня или увеличава вината на субекта. Тѣзи статии служатъ за основа на разсѫжденията, които могатъ да се направятъ, за градацията на наказанията. Въ чл. 8. се говори за прѣстѫпление отъ общъ характеръ; чл. 9. третира прѣстѫпления отъ тоя родъ, но извършени въ нѣкои условия, които уголѣмяватъ вината на субекта — „въ пусто мѣсто“, гдѣто не е моглъ никой да се притече на помощь и да освободи жертвата; чл. 10. пъкъ дава

случаи, при които обектътъ още не е зрѣлъ — „въздѣващийся" — въ възрастьта, за това и наказанието е още по-голѣмо. Интересно е да се отбѣлѣжи тукъ, че възрастьта к҃ лѣтъ или 20 години тукъ е много широкъ прѣдѣлъ. Въ широката редакция стои цифрата г҃і = 13 години, което е и по-приемливо, по мѣстнитѣ условия. Ние се въздържаме отъ всѣкакви заключения, защото мислимъ, че цифрата 20 години въ нашия паметникъ е погрѣшно прѣписана; ако би да се установи и отъ други паметници, че тя е такава, тогава въпросътъ се измѣнява. Още по-силно е наказанието, когато обектътъ е обручена дѣвица, което е и естествено, поради по-голѣмото правонарушение.

5. Прѣстжпленията противъ *имотнитѣ права* сж тъй сжщо доста застжпени въ нашия паметникъ. Въ 8 статии се третиратъ прѣстжпления отъ подобенъ типъ. Двѣ отъ тия статии се занимаватъ съ изтрѣбване на чуждия имотъ чрѣзъ пожаръ. Съ тѣхъ ще се занимаемъ и ние найнапрѣдъ. Статия 14. говори за пожаръ, причиненъ въ чужда гора; тя е много интересна прѣди всичко по това, че смѣсва сѣченето на дърва и пожаръ въ едно, като ги наказва въ едно и сжщо наказание. Който сѣче дърва или причинява пожаръ въ чуждъ лѣсъ, е виновенъ и трѣбва двойно да заплати загубата, що причинява, но по-нататъкъ — за никакво наказание не се говори; тукъ ние съглеждаме присжщото на древнитѣ кодекси (по-право — „първоначалнитѣ кодекси") смѣсване на гражданската вина съ углавната и наказанията за първата.

По-голѣмъ интересъ прѣдставя ст. 15., която тъй сжщо третира въпроса за пожара, но отъ чисто углавна страна. Тукъ прѣди всичко се прави разлика между разнитѣ настроения на прѣстжпника и докатъ той не се наказва никакъ или се осжжда да плати само загубитѣ, ако е дѣйствувалъ несъзнателно или „безъ да ще" е причинилъ вреда на съсѣда си. Прѣстжплението е прѣдъ очитѣ на автора на кодекса най-голѣмо, ако прѣстжпникътъ е дѣйствувалъ съ извѣстни опасни намѣрения — да ограби; или пъкъ ако е извършилъ съзнателно пожара — подбужданъ отъ нѣкоя вражда. Наказанието за пожаръ при втория случай е смърть: ако пожарътъ е причиненъ въ градове — чрѣзъ изгаряне. Това е найголѣмото наказание, което се срѣща въ извѣстнитѣ намъ списъци и редакции на „Законъ Соудный".

На кражбата сж посветени по-вече статии. Едни отъ тѣхъ разглеждатъ квалифицирана кражба, други обикновена. Паметникътъ засѣга и кражба на робъ, кражба въ врѣме на война, кражба въ църква; кражба на мъртъвцитѣ отъ гробищата и още кражба на добитъкъ. Въ всички случаи на кражба наказанията сж твърдѣ голѣми: прѣдвижда се прѣди всичко материалното удовлетворение на пострадалия, а послѣ и особено углавно наказание.

Съ *кражба на робъ* се занимаватъ статии 25., 29. и 30. въ тритѣ случаи се прѣдвижда едно пълно обезщетение, а ако стане нужда — едно поробване на самия крадецъ.

Съ *кражба въ врѣме на война* се занимава статия 24. Тя различава кражба на оржжие отъ кражба на конь; за първото наказанието е бой, а за второто — много по-силно: продажба, разбира се, въ робство.

Съ *кражба на мъртвеци* се занимава ст. 27. Споредъ нея, който съблача мъртвецитѣ въ гроба (разбира се, като разрови гроба), се наказва съ продажба въ робство.

Съ *кражба въ църква* се занимава слѣдната 28. статия. Тукъ прѣди всичко не се прави разлика, да ли кражбата е станала денѣ или нощѣ; но за туй пъкъ различава се кражба на светитѣ прѣдмети отъ самия олтаръ или отъ църковната ограда. Въ първия случай наказанието е продажба въ робство; въ втория — бой и постригване, сир. позорно наказание, защото така остриганъ виновникътъ се пращалъ по цѣлата земя.

Съ *кражба на добитъкъ* се занимава статия 26. Тя говори изобщо за загонване на чуждъ добитъкъ и е интересна, защото тя е едничката въ която се споменува за рецидиви или приповтаряне на прѣстжплението. Види се, че по ония врѣмена откарване на чуждъ добитъкъ било прѣстжпление, което се често приповтаряло, имало професионални коне-крадци и др., та за това и законодательтъ е смѣтналъ за необходимо да огради по-яко обществото отъ него. Споредъ тоя членъ, ако нѣкой откарва за пръвъ пжть чуждъ добитъкъ, наказва се съ бой; ако ли за втори пжть върши това, наказва се съ изгнание; ако ли за трети пжть — наказва се съ продажба въ робство. Тукъ и спира, защото, види се, прѣди това срѣдство прѣстжпникътъ е отдалеченъ отъ страната за винаги. Като скотовъдски народъ, тия прѣстжпления били най-опасни за държавния строй, та и законодательтъ ги е смѣталъ, като едни отъ най-лошитѣ и най за прѣслѣдване. Ние виждаме, че и открадване на конь въ врѣме на война се е наказвало тъй сжщо строго.

Тукъ се отнасятъ още три статии отъ „Законъ Соудный" тъкмо 17., 22. и 23., защото и тѣ третиратъ въпроси за *загуби,* причинени на чуждъ имотъ, само че не съ кражба. Ст. 17. говори за „самоуправството" Ако нѣкой се разпорежда съ чуждъ прѣдметъ, като прѣдполага, че е неговъ имотъ, трѣбва да възвърне прѣдмета на ступанина му. Но ако той върши това и когато знае, че прѣдметътъ не е неговъ, наказва се още и съ бой, защото не е ималъ „власть" да върши подобни нѣща.

Статия 22. разглежда случаитѣ, когато нѣкой изпросва чуждъ конь, да отиде до извѣстно мѣсто, сир. заема го. Ако би да се случи нѣщо съ коня, да пострада или умре, трѣбва причинительтъ, по-право тойзи, който е заелъ коня, да възвърне загубитѣ, като му заплати коня — „да творить гин҇а конѧ".

Статия 23. пъкъ разглежда случаитѣ, когато нѣкой *затвори* чуждъ добитъкъ и го умори съ гладъ или по нѣкои други причини. Въ такива случаи виновникътъ трѣбва да възвърне загубитѣ двойно, защото се вижда, че е дѣйствувалъ съ зли мисли и намѣрения да причини врѣда.

В. Канонично право.

6. Нашиятъ паметникъ, макаръ и да е съставянъ въ врѣмена, когато религията обгръщаше цѣлия животъ и привличаше всичкото внимание къмъ себе си, отдѣля твърдѣ малко мѣсто за нормитѣ по канонично право. Само четире глави третиратъ въпроси, които засѣгатъ подобна материя. Това обаче е твърдѣ обяснимо. Самиятъ „Законъ Соудный" е съставлявалъ нераздѣлна часть отъ номоканона — кодексъ на каноничното право; всички норми вънъ отъ тоя „Законъ" регулиратъ отношения, въ които религията играе първа рола; тѣ сѫ норми на византийското, а послѣ и на българското канонично право, а самиятъ „Законъ Соудный" тукъ билъ внесенъ повече съ цѣль да регулира постѫпки и провинения въ областьта на чисто гражданскитѣ отношения и като такъвъ да служи на свещеницитѣ въ тѣхнитѣ сѫдийски практики. При всичко туй, този паметникъ, като се смѣтне, че и послѣдната глава 30-а — за развода — спада тукъ, отдѣля сравнително доста мѣсто на каноничното право.

Самата 1-а статия, съ която се захваща „Законъ Соудный", принадлежи къмъ нормитѣ на каноничното право. Споредъ нея всѣки, който би се осмѣлилъ да извършва „требы" и клетви по езически начинъ, се смѣта за прѣстѫпникъ противъ най-първия, Божия законъ, и като такъвъ трѣбва да се лиши отъ имота си, за въ полза на църквата. Не само това, ами и всѣко село, гдѣто има „погански" служби и клетви, се продава заедно съ имѣнията на господаритѣ въ него село и се дава на църквата. Тая глава е заета отъ византийски източникъ наистина, но тя е приспособявана и къмъ нашата страна и напълно отговаря на тогавашнитѣ условия. Християнската религия едва е намѣрила привърженци между българитѣ и станала държавна; тя е трѣбвало по старитѣ си навици да употрѣби всички сили, за да изкорени старитѣ религии, старитѣ обичаи и правни наредби, та да остане сама господарка въ страната. Тая глава отъ друга страна служи като едно лишно доказателство, че нашиятъ паметникъ билъ създаденъ въ първитѣ врѣмена на християнството въ Българско.

Тукъ сѫщо трѣбва да се отнесе и чл. 21. на паметника. Споредъ него всѣки войникъ, който се отрѣче отъ „истинската християнска вѣра", трѣбвало да се продаде „въ църквата". Това постановление се отнася до ония, които, по нѣкои причини — или плѣнени, или друго нѣщо, бивали отъ неприятеля заставени да си промѣнятъ религията. Такива случаи изобщо, по ония врѣмена на стълкновение между разни религии и особено между християни и варвари — езичници, не сѫ били рѣдкость, та се е почувствувала нужда отъ кодифицирането имъ. Мѫчно е само да се отгатне, какво значи фразата — „да продаетсѧ въ цр҃квь". Дали е искалъ законодательтъ да стане робъ или зависимъ отъ църквата, неинъ ратай, или е трѣбвало да се извърши самиятъ актъ въ църквата — продажбата му въ робство.

Къмъ каноничното право трѣбва да се прѣсмѣтне и послѣдниятъ дѣлъ отъ нашия паметникъ — „прималъ женоу“, който, както споменахме и по-горѣ, изглежда да е отсетнѣшна прибавка и който самъ би трѣбвало да се раздѣли на нѣколко глави. Това е наистина направено и въ по-широката редакция. Тоя дѣлъ третира за развода между мѫжа и жената. По началата на нашата църква, смѣта и той бракътъ между мѫжъ и жена веднажъ осветенъ отъ църквата за нѣщо *неразлѫчно*. За тая цѣль цитува и извѣстното мѣсто отъ Евангелието. При всичко това показватъ се причини — „нарицающе законъмь“, по които може една жена да се раздѣли отъ мѫжа и обратно. И въ двата случая причинитѣ сѫ еднакви.

Ако се укаже, че жената тъкми да стори на мѫжа „проказоу коую“, или нѣкои други злоби; или ако впадне въ недѫгъ прокаженъ. И обратно — ако мѫжътъ прави нѣщо подобно на жената, па освѣнъ това, ако поради нѣкоя мѫжова постѫпка жената падне въ „злую ꙗзю“ — нѣкаква стомашна или коремна болесть. Трѣбва да споменемъ тукъ, че „проказата“ била зла болесть, позната и разпространена въ срѣднитѣ вѣкове. Сега тя се срѣща още по нѣкои мѣста въ Русия.

Тукъ тъй сѫщо би трѣбвало да отнесемъ още двѣ статии — 12. и 13. Първата се отнася до *кръвосмъшението*. То се прѣслѣдва отъ християнската религия. Наистина тукъ не се прѣдвижда наказание за прѣстѫпницитѣ, но като се знае, че тукъ се прѣдвижда и разводъ, ако дори свадбата е станала, това само по себе си е достатъчно наказание. Нели по нашата религия разводътъ е нѣщо допустимо, само въ случай на голѣми нарушения! Статия 13 пъкъ разглежда въпроса за двоеженството. По нея по-младата жена трѣбва да се изпѫди съ дѣцата. Самото наказание, отбѣлѣзано тукъ тъй тъмно, безъ потрѣбното мѣстоимѣние — „и́ тепеть,“ трѣбва да се отнася еднакво, както до мѫжа, тъй и до жената. Тая глава отъ друга страна ни дава възможность да заключаваме косвено за сѫществуване на многоженство между нашитѣ прадѣди. Безъ това първитѣ наши архипастири нѣмаше да прибѣгватъ къмъ това узаконение.

Къмъ каноничното право се отнася и въпросътъ за разнитѣ черковни наказания — епитимии, които „Законъ Суднъıй“ налага; ние обаче нѣма да се спираме тукъ върху тѣхъ, защото веднажъ ги разледахме вече, колкото и да бѣ на кратко.

Най-накрая трѣбва да споменемъ и за втората половина отъ ст. 7., която прѣдвижда особено наказание за ония, що дъщеря си поематъ отъ св. кръщение. Смисълътъ на тая втора половина ни се вижда доста тъменъ и затова ние прѣдпочетохме да замълчимъ за нея, когато разглеждахме въпроса за прѣлюбодѣянието.

Г. Гражданско право.

7. По отношение на гражданското право нашиятъ паметникъ е най-бѣденъ. Тукъ не се срѣща нито една норма по обязателствата или граждански договори, нито една норма по наслѣдство, или сѣмейно право, ако не смѣтаме нормитѣ за развода. Само косвено тукъ биха

могли да се смѣтатъ статиитѣ 19. и 22., които иматъ характеръ на обязателство и задължение срещу извършена по-рано услуга. Статия 19. говори за случаи, когато нѣкой бѫде отъ тѣхъ откупенъ. Той може, ако има пари тутакси, кога се върне да си плати откупа, и става свободенъ; ако ли нѣма, може да си отслужи, като му се прихваща по 3 стеленза на година. Статия 22., както знаемъ, ни дава случаитѣ, когато нѣкой заема конь, той трѣбва да му го възвърне въ случай на нещастие здравъ или да му го изплати. И въ единия и въ другия случай имаме работа съ извѣстни граждански задължения.

Д. Военно право.

8. Старитѣ кодекси, особено тия, които иматъ какво годѣ *първиченъ* характеръ, посветяватъ обикновено извѣстни норми и на военнитѣ дѣйствия, походи и особено на военната плячка. Самъ Хубе обръща внимание на това и сравнява нашия паметникъ съ старитѣ германски „leges barbarorum". То е и естествено. Тия народи бивали въ постоянни стълкновения съ съсѣдитѣ; тѣ добивали и земя и богатство съ мечъ въ рѫка, затова и изработвали правила, по които да си дѣлятъ военнитѣ плячки. „Законъ соудный людьмъ" посветява на тая материя една доста голѣма глава 4. — „О полонѣ". Тукъ прѣди всичко се даватъ нѣкои християнски съвѣти, какъ да се държи войникътъ въ врѣме на война, а подиръ това се дава и правилото, по което се дѣли плячката. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че смисълътъ на тая статия ни се вижда малко тъменъ и ние смѣтаме, че не сме я разбрали досущъ ясно, но тъй, както я ние схващаме, тя гласи: шестата часть отъ военната плячка се дава на князя; жупанътъ взема тъй сѫщо княжеска часть. Останалото се дѣли между всички ратници — „мала и велика" — по равно. Ако ли нѣкои отъ войницитѣ поради „храбърство" плячкосатъ нѣщо, и тукъ пакъ да се даде на князя или воеводата неговата часть; па да се отдѣли отъ нея и на тия, които сѫ стояли и назадъ и не сѫ взели никакво участие въ туй „храбърьство".

Да споменемъ най-подиръ за една статия, която не може да бѫде отнесена никѫдѣ при отбѣлѣзаната класификация. Това е статия 16. Нейниятъ гръцки произходъ е явенъ. Ако нѣкой, макаръ и виновенъ, избѣга въ храмъ Божи, да не може да се извади оттамъ, а като се изповѣда прѣдъ свещеника за грѣха, да стане сѫдъ и да се изпита, както трѣбва. Ако ли пъкъ нѣкой се опита да го извлѣче отъ храма съ сила, да бѫде наказанъ съ рани. Тоя редъ е сѫществувалъ още въ стара Гърция.

Съ тия си бѣлѣжки ние ще завършимъ нашия правенъ анализъ на „Законъ соудный людьмъ". Не смѣтаме, че сме казали всичко, па може нѣгдѣ и грѣшно да сме тълкували; нека по-нататъшнитѣ и по-вѣщи издирки по тоя паметникъ да изкажатъ и по-авторитетни сѫждения. Най-накрая ние ще има да отбѣлѣжимъ нѣколко думи и за чисто *икономичната, стопанска* страна на тоя кодексъ. По тоя въпросъ наистина

твърдѣ малко може да се каже, па и мѫчно е само по тия 32 §§ да се правятъ изводи за икономичния битъ на българитѣ по онова врѣме. Изглежда напр. употрѣбението на монетата да е влѣзло вече въ страната, но отъ друга страна отношението между нея и другитѣ стопански обекти не изглежда да е установено ясно. Това се вижда отъ статия 8. Тамъ виновникътъ има да даде или 72 стеленза, или пъкъ половина отъ имота си, ако нѣма пари. Разбира се, че тоя щрафъ въ различнитѣ случаи ще бѫде и съвсѣмъ различенъ.

Отъ сѫщия тоя кодексъ се вижда, че понятието за *частенъ имотъ* било вече изработено у нашия народъ и не само по отношение на движимитѣ прѣдмети — орѫжия, добитъкъ, но и по отношение на недвижимитѣ имѣния — земята; а още и по отношение на гората, която обикновено много по-късно е станала достояние на индивидуална имотнина (глед. ст. 14.).

Голѣмъ интересъ прѣдставя въ ступанско отношение статия 19., гдѣто се вижда, че годишната надница на единъ работникъ възлиза на 3 стеленза само.

Най-подиръ отъ първата статия може да се прави заключение за сѫществуването на „господа“ въ селата, съ свои особени имѣния, което ни говори за „помѣщничество“ — Grundherrn или Grundbesitzer въ старобългарско врѣме. За сѫществуването пъкъ на робството или ратайството говорятъ много статии, които осѫждатъ прѣстѫпника да се „продава“ или само да се „пороби“.

Има още редъ други мѣста, които даватъ основание да се правятъ сѫждения за нѣкои *чърти* отъ стопанския битъ на българитѣ въ ония врѣмена, но тѣ изобщо ще бѫдатъ прѣдметъ на специална работа.

Ние завършваме нашия юридиченъ анализъ и нашия трудъ върху „Законъ Соудный Людьмъ“. Признаваме неговитѣ слаби страни, признаваме тъй сѫщо, че нѣкои въпроси сѫ развити много на дълго, когато други пъкъ сѫ засѣгнати малко, та и изобщо не се забѣлѣзва равномѣрность въ разнитѣ части на студията, но се надѣваме, че тия грѣшки, както и всички други, ще бѫдатъ извинени отъ четеца, поради голѣмитѣ мѫчнотии да се ориентира човѣкъ въ работи отъ подобенъ характеръ, особно когато сѫ съвсѣмъ ново явление въ една литература.

Врѣмето и по́-авторитетнитѣ наши писатели, каквито не ни липсуватъ дору днесь, а бѫдещето ще ги донесе — надѣваме се — и повече, ще можатъ да фърлятъ нова свѣтлина върху тия въпроси и да поправятъ погрѣшното.

III. Дѣлъ природоученъ.

Приносъ къмъ българската флора.

Отъ Ив. К. Урумовъ.

Отдавна имахъ желание, да прѣдприема едно по-дълго пѫтуване изъ България, съ цѣль да се запозная съ нашата хубава и интересна растителность. По много причини не можахъ, да сторя това, и бѣхъ принуденъ да огранича своитѣ пѫтувания и изслѣдвания само изъ тѣснитѣ прѣдѣли на ловчанския и търновския окрѫгъ. Тази година, обаче, благодарение на Министерството на Народното Просвѣщение, моето желание се изпълни, понеже бѣхъ командируванъ по изучванието на българската флора. Прѣзъ тая командировка, която трая непрѣкѫснато отъ 14. юни до 25. августъ, азъ можахъ да пропѫтувамъ по-голѣма часть отъ сѣверна България и една малка отъ южна, която обемаше само околностьта на Пловдивъ, Хисарскитѣ и Карловскитѣ бани, Карлово, Сопотъ, с. с. Карнари, Митиризово, Калоферъ, Хаинъ-Боазъ, с. с. Колупчии (Хаинитѣ), Конаре, Козусъ-Махле, Твърдица и Твърдишкия балканъ. Прѣзъ тая си дълга екскурзия събрахъ единъ доста голѣмъ брой растения. Измежду многото важни и рѣдки видове, които до сега въ България не бѣхъ събиралъ, открихъ и нѣколко съвсѣмъ нови за науката видове, диагнозата на които своеврѣменно публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift, а тукъ, заедно съ другитѣ растения, ги излагамъ въ особенъ списъкъ.

Както всѣка година, тъй и прѣзъ тая, започнахъ своитѣ екскурзии още отъ началото на пролѣтьта, и то само изъ околностьта на Търново, а чакъ прѣзъ мѣсецъ май прѣдприехъ едно по-дълго пѫтувание извънъ Търновския окрѫгъ. На 7. май, придруженъ отъ двама народни учители изъ търновскитѣ села, тръгнахъ отъ Търново и до 13. сѫщи можахъ да посѣтя с. с. Килифарево, Въглювци, Вонещата вода, Хаинъ-Боазъ, Райковци, Колупчии, Конаре, Козусъ-Махле, Твърдица, Твърдишкия и Еленския балканъ и Елена. Въ врѣме на това си пѫтувание събрахъ доста изобиленъ материалъ, между който и слѣднитѣ по-важни видове: *Senecio Fussii* Grsb., *Anthemis montana L. var. delicatula Vel.*, *Genista rumelica* Vel., *Achillea compacta* W., *Achillea grandifolia* Friv., *Silene*

italica Pers., *Moehringia pendula* WK., *Scrophularia canina* L., *Prunus Laurocerasus* L., *Atropa Belladona* L., *Hypericum Montbretii* Spach., *Viscaria atropurpurea* Grsb., *Orchis sambucina* L., *Orchis pseudo-sambucina* Ten., *Orchis pallens* L., *Orchis laxiflora* Lam. и др. Освѣнъ прѣзъ тая година, по Твърдишкия балканъ и Хаинъ-Боазъ екскурзирахъ и въ 1898. год., прѣзъ юли и августъ. Тѣзи мѣстности заслужватъ по-често забикаляне.

На 14. юни започнахъ втората си голѣма екскурзия пакъ отъ Търново, но тоя пѫть по течението на Дрѣновската рѣка, прѣзъ Дрѣново, Габрово, Трѣвненския балканъ, Трѣвна, Дебели рѫтъ, Килифарския манастиръ, с. с. Драгижево, Кесарово, Тузлука, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Ескиджумайския боазъ и Шуменъ. Отъ всичкитѣ мѣстности, които пропѫтувахъ до тукъ, най-бѣдни въ флористично отношение ми се показаха сѣвернитѣ склонове на Трѣвненския балканъ и Тузлукътъ.

По тия мѣста даже липсваха и най-обикновенитѣ видове растения, разпространени навредъ изъ България. Понеже тия мѣста бѣха съвсѣмъ безинтересни за мене, азъ прѣминахъ прѣзъ тѣхъ на бързо.

Колкото горнитѣ мѣстности бѣха бѣдни въ флористично отношение, толкова повече мѣстноститѣ около Ески-Джумая, а особено Ескиджумайския боазъ, ми се видѣха богати съ разкошна и разнообразна растителность, като че ли високитѣ скалисти и припечни склонове на тоя боазъ нарочно бѣха посѣяни съ най-разнообразна и пъстра растителность, та се чудѣхъ, на кое растение да посегна по-напрѣдъ. Ако тази мѣстность бѫде по-начесто посѣщавана, и то прѣзъ течение на цѣлото лѣто, надѣвамъ се, че ще се откриятъ доста важни видове растения.

На 20. юни бѣхъ вече въ Шуменъ. Понеже изъ околностьта на Шуменъ до сега сѫ били открити доста важни растения, затова азъ мислехъ, да се остановя тукъ за по-дълго врѣме и оттукъ да прѣдприема екскурзии въ разни посоки, както около града, тъй и изъ окрѫга. Обаче тоя ми планъ осуети извънредно голѣмата суша, която владѣеше тая година навредъ изъ България. Отъ всички окрѫзи, прѣзъ които прѣминахъ, Шуменскиятъ имаше най-жаленъ изгледъ: той приличаше на сѫщинска пустиня. Види се, че тукъ сушата много по-рано бѣ почнала. Нивитѣ изъ околностьта на града изгледваха като че ли сѫ сега изорани и приготвени за посѣвъ, а растителностьта по припечнитѣ, високи и варовити склонове съвсѣмъ бѣ изгорѣла. По ония низки мѣста, гдѣто земята още държеше своята влага, тамъ растителностьта бѣше съвсѣмъ изпасена отъ гладния добитъкъ. Растителностьта донѣгдѣ бѣше още запазена по непристѫпнитѣ сѣнчести скалисти, гористи и крайпоточни мѣста, както и въ лозята. При всичкитѣ тия незгоди за ботанизиране прѣзъ тая година около Шуменъ, азъ открихъ слѣднитѣ два нови за науката вариетета, а именно: *Chaerophyllum libanoticum Boiss. Ky. var. moesiacum Urumoff* и *centaurea diffusa Lam. var. robustior Urumoff*. Не ще съмнѣние, че при благоприятни условия, ако се екскузира тукъ, ще се откриятъ и други важни за българската флора расте-

ния, па може би и съвсѣмъ нови видове. Тукъ събрахъ слѣднитѣ поважни растения: *Scrophularia alata Gilib. var. debilis* Vel., *Gypsophila glomerata Pall.*, *Gypsophila paniculata* L., *Cerastium banaticum* Roch., *Cerastium trinervia* Lnk., *Alsine bosniaca* Beck., *Moehringia Grisebachii* Jka., *Hedysarum tauricum* Pall., *Genista triangularis* Will., *Genista elatior* Koch.. *Cytisus nigricans* L., *Cytisus hirsutus* L., *Potentilla Fragariastrum* Ehrh., *Potentilla varnensis* Vel., *Silene flavescins* WK., *Silene Armeria* L., *Hypericum elegans* Steph.. *Heracleum ternatum* Vel., *Oenanthe banatica* Neuff., *Haerophyllum aromaticum* L., *Bupleurum apiculatum* Friv., *Asperula humifusa* M, B., *Scabiosa silaifolia* Vel.. *Linosyris villosa* DD., *Jnula Aschersoniana Jka.* β) *var. madarense* Vel., *Centaurea razgradensis* Vel., *Centaurea stereophyila* Boss., *Centaurea bovina* Vel., *Centaurea rutifololia* Sibt., *Scolimus hispanicus* L., *Campanula rotundifolia L.* β) *euxina* Vel., *Onosma setosum* Ledb., *Teucrium montanum* L, *Salvia ringens* S. S., *Salvia virgata* Ait., *Iris pumila* Jka., *Iris suaviolens* Boiss, *Crocus Pallasii* MB., *Ornithogallum Škorpili* Vel., *Cyclamen coum Mill.* и др.

Отъ Шуменъ заминахъ за Провадия, Варна, Разградъ, Вѣтово, Образцовия чифликъ, Русе, Свищовъ, Плѣвенъ, Никополъ и Ловечъ. Слѣдъ една малка почивка въ Ловечъ, прѣдприехъ третата си екскурзия прѣзъ Плѣвенъ, Луковитъ, Карлуковския манастиръ, Романъ, Курилово, София, Пловдивъ за Карлово, гдѣто се и установихъ за по-дълго врѣме. Слѣдъ нѣколко дни пристигна тукъ и моятъ неуморимъ другарь г. Иванъ Нейчевъ, който до това врѣме екскурзираше въ Габровския балканъ, Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ и Калоферския балканъ. Въ всѣкидневнитѣ си екскурзии, които прѣдприемахме оттукъ по мѣстноститѣ на Карлово, Сопотъ, Митиризово и Балкана, придружаваше ни и учительтъ при тукашното трикласно училище, г. А. Огняновъ, свършилъ по естественитѣ науки въ нашето Висше училище, който, като добрѣ запознатъ съ мѣстноститѣ, твърдѣ много ни улесняваше, за което тукъ крайно му благодаря. Изъ Карловския, Калоферския и Сопотненския балканъ екскурзирахъ и прѣзъ 1898. год. както и около Пловдивъ, Карловскитѣ и Хисарскитѣ бани. Тукъ открихъ слѣднитѣ нови за науката видове: *Centaure Urumoffii* Vel., *Satureja Škorpili* Vel., *Satureja pilosa* Vel., *Dianthus Armeriastum* Wolfn. 8) *glaberrimns Urumoff* (при Трѣвна и Габрово) и тия нови и по-важни за Българската флора видове, а именно: *Dianthus croaticus* Borbas., *Centaure deusta* Ten., *Silene quadrifida* L. *Juniperus Sabina* L., *Ophioglossum vulgatum* L., *Lycopodium clavatum* L., *Pyrethrum uliginosum* Wk. (Тутраканъ), *Euphrasia Liburnica* Wettstein, *Euphrasia Kerneri* Wettstein, *Dianthus pinifolius* Sibt., *Dianthus Stribrni* Vel., *Silene Otites* L. β) *var. duriuscula* Vel., *Silene macropoda* Vel., *Ranuculns Freynianus* Vel., *Ranunculus psilostachys* Grsb., *Bupleurum laxum* Vel., *Bupleurum orbelicum* Vel., *Galium Schultesii* Vest., *Galium parisiense* L., *Galium tenuissimum* MB., *Angelica Pančičii* Vs., *Helianthemum Fumana* Miell., *Trifolium Velenovskyi* Vs., *Trifolium purpureum* Lois., *Onobrychis gracilis* Bess., *Genista tinctoria* L., *Genista ca-*

rinalis Grsb., *Genista depressa* MB., *Symphiandra Wannerii* Heuff., *Hypericum olympicum* L., *Hypericum rhodopeum* Friv., *Achillea Urumoffii* Halacsy, *Echinops thracicus* Vel., *Centaurea Jacea* L. *var. decipiens* Th., *Centaurea Adamovićii* Vel., *Centaurea Velenovskyi* Adam., *Centaurea Kerneriana* Jka., *Campanula velutina* Vel., *Campanula sphaerothrix* Grsb., *Jasione Heldreichii* Boiss., *Gentiana bulgarica* Vel., *Gentiana lutescens* Vel., *Rhynanthus Goniotrichus* Borbas, *Fritilaria pontica* Whl., *Iris Reichenbachii* Heuff., *Crocus veluchensis* Herb. β) *var. tenuifolius* Vel., *Cystopteris alpina* Link., *Notholaena Marantae* Br. и др.

На първи августъ напустнахъ Карлово и прѣзъ Троянския балканъ се отправихъ за Ловечъ, гдѣто продължавахъ да екскурзирамъ до 24. августъ. За съставянето на настоящата статия ми послужиха материалитѣ, които самъ съмъ събиралъ прѣзъ тая година изъ горѣпоменатитѣ мѣстности въ Сѣверна и Южна България, както и тия, които още прѣзъ 1898. год. бѣхъ събиралъ само изъ нѣкои мѣста отъ горѣпоменатитѣ. За неизлишно считамъ да забѣлѣжа още и това, че съмъ помѣстилъ въ статията си много растения, които самъ не съмъ намѣрилъ, а съмъ ги заемалъ отъ сбиркитѣ на мой добри приятели, а именно: 1) отъ Иванъ Нейчевъ, събирани изъ околностьта на Габрово и Габровския балканъ; 2) отъ д-ръ Стефанъ Петковъ, събирани по Мургашъ, централнитѣ Родопи и Баташкото блато; 3) отъ Стефанъ Грънчаровъ, събирани около Тутраканъ; 4) отъ Александъръ Огняновъ, изъ околностьта на Карлово и Карловския балканъ; 5) отъ П. Рамнаровъ, събирани около Свищовъ, Бѣльово и Родопитѣ; 6) отъ Иванъ Бояджиевъ, около Образцовия чифликъ край гр. Русе; 7) отъ покойния Иванъ Стамболиевъ, събирани прѣзъ 1897. год. изъ околностьта на Берковица и Берковския балканъ; 8) отъ хербариума на Шуменското педагогическо училище, събирани изъ Шумненския окрѫгъ и 9) отъ хербариума на Луковитското трикласно училище, събиранъ отъ ученицитѣ при сѫщото училище. На всички горѣпоменати г. г. най-сърдечно благодаря, загдѣто имаха добрината да ми изпратятъ отъ своитѣ растения по нѣколко екземплара за ползуване. Независимо отъ това, тукъ сѫ помѣстени видоветѣ, събирани отъ мене изъ Русенския, Плѣвенския и Свищовския окрѫгъ прѣзъ 1890.—1894. год., а така сѫщо и тия, които съмъ събиралъ изъ Севлиевския окрѫгъ прѣзъ 1895.—99. год.

За най-приятенъ дългъ считамъ да искажа на това мѣсто своята най-сърдечна благодарность и на г. проф. д-ра J. Velenovský, най-заслужилиятъ изслѣдвачъ на нашата флора, който съ своитѣ съвѣти ме улесняваше при въстановяването на новитѣ видове, а така сѫщо и за ония критични видове, които тукъ нѣмахъ възможность да провѣря.

Всички новооткрити видове сѫ напечатани съ курсивъ, а при тия, които сѫ нови само за българската флора, е прибавена и по една звѣздичка.

Списѣкъ

на растенията, събирани изъ Сѣверна и Южна България.

Dicotyledoneae.

Ranunculaceae Juss.

Clematis L.

Clematis integrifolia L. По трѣвениститѣ мѣста и влажнитѣ ливади около Тутраканъ, Свищовъ, Сомовитъ и Насърлие около Шуменъ. Цъвти прѣзъ май, юни.

Clematis Vitalba L. Край горииститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Ескиджумайския боазъ, Провадия, Габрово, Севлиево, Плѣвенъ, Никополъ, Образцовия чифликъ край Русе, Луковитъ, Османъ-Пазаръ, доста разпространено растение. Бълг. „скрѐбжр“, „павьжт“. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Pulsatilla Mill.

Pulsatilla montana Hpe. По трѣвениститѣ мѣста между Свищовъ и Никополъ, Образцовия чифликъ край Русе, доволно разпространено. Априлъ, май.

Pulsatilla vulgaris Mill. По сухитѣ трѣвенисти мѣста, изложени на припекъ между Шуменъ и Прѣславъ. Бълг. „сжн-сжн котка“. Цъвти прѣзъ априлъ, май.

Anemone (L).

Anemone narcissiflora L. По каменииститѣ склонове на Копена въ Карловския балканъ, малко разпространено. Юли.

Anemone silvestris L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Свищовъ, София, обикновено. Май, юни.

Anemone nemorosa L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста между Карнарскитѣ ханове и с. Тикия.

Anemone ranunculoidos L. Изъ горииститѣ мѣста и храсталацитѣ навредъ около Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Тутраканъ, Луковитъ, Габрово, Севлиево, Провадия, разпространено, Мартъ, априлъ.

Hepatica Mill.

Hepatica triloba Chx. (Anemone hepatica L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ при Севлиево, между Търново и Русе и Мургашъ-планина. Цъвти прѣзъ мартъ и априлъ.

Adonis L.

Adonis vernalis L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Провадия, Разградъ, Свищовъ, обикновено. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Adonis aestivalis L. (A dentata Dub.. A. maculata Wllr., A. citrina Hoffm., A. miniata Jcq.). Съвсѣмъ обикновено растение по нивитѣ и орницитѣ около Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Луковитъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Севлиево, София, Карлово и Габрово. Май, юни.

Adonis flammea Jcq. (A. caudata Stev.). Измежду посѣвитѣ и синоритѣ на лозята при Провадия, Ески-Джумая, Шайтанджикъ и Шуменъ. Юни.

Thalictrum L.

Thalictrum aquilegifolium L. По синоритѣ на лозята и изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ на Шуменъ, Тутраканъ, Русе, Ески-джумайския боазъ, Плѣвенъ, Карлово, Севлиево, Габрово, Твърдица и Хаинъ-Боазъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Thalictrum angustifolium Jcq. (L.). Изъ трѣвеничститѣ мѣста и ливадитѣ между Ески-Джумая и Шуменъ, Тутраканъ и Севлиево. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Thalictrum minus L. Край храсталацитѣ и синоритѣ на лозята около Шуменъ и Вѣтово. Май, юни.

Ficaria Huds.

Ficaria verna Huds. (Ficaria ranunculoides Rth.). По сѣнчеститѣ и влажнитѣ мѣста при Варна, Провадия, Прѣславъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Османъ-Пазаръ, Тутраканъ, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Луковитъ, Карлово, Севлиево и Габрово, съвсѣмъ обикновено растение. Мартъ, априлъ.

Ficaria verna Huds a) subsp. calthaefolia Rchb. Между Никополъ и Муселиево.

Ranunculus (L).

Ranunculus crenatus W. K. По камениститѣ трѣвенисти мѣста на Божия рай въ Карловския балканъ и Мургашъ-планина. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

Ranunculus acunitifolius L. (K. platanlfolius L.). Покрай гориститѣ мѣста въ Габровския балканъ и Митиризово, между Карлово и Тикия. Мургашъ-планина. Юли, августъ.

Ranunculus millefoliatus Vahl. (R. garganicus Ten.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста на Насърлии около Шуменъ, Карлово, Свищовъ,

Плѣвенъ, Луковитъ, Севлиево, Габрово и Образцовия чифликъ, обикновено. Априлъ, май.

Ranunsulus pedatus W. K. Изъ ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста между Карлово и Хисарскитѣ бани, Сомовитъ и Тутраканъ.

Ranunculus illyricus L. По сухитѣ припечни мѣста около Карлово, Кабиюкъ при Шуменъ, Вѣтово, Варна и Свищовъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Ranunculus velutinus Ten. По трѣвениститѣ мѣста между Османъ-Пазаръ и Ески-Джумая, Дели-Ормана и Севлиево. Май.

Ranunculus polyanthemos L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста между Русе и Търново, срѣща се нарѣдко. Цъвти отъ май до юли.

Ranunculus acris L. Изъ ливадитѣ и влажнитѣ трѣвенисти мѣста между Карлово и Хисарскитѣ бани, Габрово и Хаинъ-Боазъ.

Ranunculus montanus Wlld. (R. nivalis Crtz). По трѣвениститѣ мѣста въ Габровския балканъ, Мургашъ и Карловския балканъ. Май, юни.

**Ranunculus velatus* Halacsy. По трѣвениститѣ мѣста въ Габровския балканъ твърдѣ много разпространено растение. Цъвти прѣзъ априлъ, май.

Ranunculus auricomus L. Изъ горниститѣ мѣста, храсталацитѣ и ливадитѣ при Образцовия чифликъ, Луковитъ, Карлово Хаинъ-Боазъ и Османъ-Пазаръ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Ranunculus montanus Wlld. var. carinthiacus Hpe. По трѣвениститѣ мѣста на Божия рай въ Карловския балканъ и Мургашъ-планина. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Ranunculus bulbosus. L. По ливадитѣ около Тутраканъ, Сомовитъ, Карлово, обикновено.

Ranunculus arvensis L. Между посѣвитѣ около Севлиево, Османъ-Пазаръ, Карлово, Пловдивъ, София, Плѣвенъ, Тутраканъ, Вѣтово, Свищовъ, твърдѣ распространено растение.

Ranunculus sardous Cztz. (R. Philonitis Ehr. R. hirsutus Ait.). Край блатиститѣ мѣста, ливадитѣ и пасбищата около Тутраканъ, Карлово, Севлиево, обикновено. Цъвти отъ май до августъ.

Ranunculus sceleratus L. По мочурливитѣ мѣста и ливадитѣ между Шуменъ и Ески-Джумая, Сомовитъ, София и Хисарскитѣ бани, доста разпространено растение. Цъвти отъ май до септемврн.

Ranunculus psilostachys Grsb. По трѣвениститѣ мѣста на Кумлука около Карлово, доволно разпространено.

Ranunculus Freynianus Vel. По камениститѣ и пѣсъчливи мѣста на Кумлука около Карлово, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Ranunculus repens L. Край потоцитѣ и ливадитѣ между Образцовия чифликъ и Вѣтово, Никополъ и Карлуково, обикновено.

Batrachium Gray.

Batrachium aquatile L. Изъ воднитѣ мѣста между Образцовия чифликъ и Русе, много разпространено растение. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Ceratocephalus Mch.

Ceratocephalus falcatus Pers. По сухитѣ припечни мѣста около Прѣславъ, Варна и Никополъ. Мартъ, априлъ.

Ceratocephalus orthoceras D C. По сухитѣ и припечни склонове около Свищовъ, Русе, Шуменъ, Мадара и Провадия, доволно разпространено растение. Мартъ, априлъ.

Nigella L.

Nigella arvensis L. По нивитѣ и сухитѣ трѣвенисти мѣста при Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Шуменъ, Прѣславъ, Варна, Вѣтово, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Пловдивъ, Карлово, Хаинъ-Боазъ, Габрово и Севлиево, съвсѣмъ обикновено растение. Юни, юли.

Nigella damascena L. Това растение се срѣща твърдѣ нарѣдко около Гебедже и Варна. Сжщото растение получихъ и отъ г. Иванъ Нейчевъ, събирано около Габрово, но тукъ то е въ полудиво състояние, навѣрно прѣсадено отъ градинитѣ.

Trollius L.

Trollius europaeus L. По трѣвениститѣ мѣста въ Родопитѣ и Карловския балканъ.

Isopyrum L.

Isopyrum thalictroides L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Карлуково, Габрово, Севлиево, Луковитъ, Свищовъ, Тутраканъ, Хаинъ-Боазъ, Карлово, доста разпространено. Цъвти отъ мартъ до май.

Helleborus L.

Helleborus odorus W K. (H. atrorubens W. K., H. cupreus Host.). Край гориститѣ мѣста, храсталацитѣ и пасбищата при Тутраканъ, Шуменъ, Прѣславъ, Ескиджумайски боазъ, Свищовъ, Габрово, Севлиево, Карлуково, София, Твърдица, Образцовия чифликъ, Разградъ, Луковитъ, обикновено. Бълг. „кукурьак“. Мартъ, априлъ.

Caltha L.

Caltha palustris L. Край поточнитѣ мѣста и влажнитѣ ливади въ Карловския балканъ, Митиризово, Мургашъ, Габровския и Прѣславския балканъ. Цъвти отъ априлъ до юни.

Aquilegia L.

Aquilegia Haenkeana Koch. (A. nigricans Bmg., A. Sternbergii Rchb., A. atrata Schur.). Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста въ Калоферския балканъ, Мургашъ, Габровския балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юли.

Aconitum L.

Aconitum Vulparia Rchb. β) var. ranunculifolia Rchb. Това растение твърдѣ нарѣдко се срѣща въ Габровския и Трѣвенския балканъ. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Delphinium L.

Delphinium Consolida L. Измежду посѣвитѣ и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Варна, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Карлово и Габрово, доволно разпространено растение. Тая година при Образцовия чифликъ край гр. Русе намѣрихъ нѣколко екземплара съ съвсѣмъ бѣли цвѣтове отъ това растение, което до сега нигдѣ не бѣхъ срѣщалъ. Юни, юли.

Delphinium Ajacis L. Измежду посѣвитѣ около Русе, Шуменъ и Ески-Джумая.

Delphinium orientale Gay. (D. bithynicum Grsb., D. Ajacis Ledb.). По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Ескиджумайския боазъ, Образцовия чифликъ, Луковитъ, Севлиево, Плѣвенъ, Прѣславъ, Карлово, доста разпространено растение. Май, юни.

Delphinium phissum W. K. По припечнитѣ каменисти склонове между с. с. Мадара и Кюлевча. Това растение трѣбва да е много рѣдко по тия мѣста, защото намѣрихъ само единъ екземпляръ. Цъвти прѣзъ май и юни.

Paeonia L.

Paeonia decora Anders. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ между Никополъ и Свищовъ, твърдѣ разпространено. Априлъ.

Actaea L.

Actaea spicata L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Калоферския балканъ и Богданъ. Май.

Berberideae Vent.

Berberis L.

Berberis vulgaris L. Изъ храсталацитѣ при Шуменъ, Тутраканъ, Луковитъ и Севлиево. Май.

Nymphaeaceae D C.

Nymphaea (L).

Nymphaea alba L. По воднитѣ мѣста при Никополъ, Сомовитъ, Свищовъ и Тутраканъ.

Papaveraceae DC.

Papaver L.

Papaver Rhoeas L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и нивитѣ навредъ около Шуменъ, Ески-Джумая, Разградъ, Русе, Османъ-Пазаръ, Севлиево, Карлово, разпространено растение. Май.

Papaver dubium L. По трѣвениститѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ и лозята около Никополъ, Габрово, Карлово, Луковитъ и Прѣславъ. Априлъ, май.

Papaver hibridum L. Изъ лозята около Варна срѣща се нарѣдко.

Glaucium Scop.

Glaucium phoeniceum Cr. (G. corniculatum (L), G. tricolor Brnh.). Измежду посѣвитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Плѣвенъ, Шуменъ, Севлиево, Тутраканъ, Карлово, Твърдица, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Chelidonium (L).

Chelidonium majus L. По влажнитѣ и сѣнчести гористи мѣста на Кьошковетѣ около Шуменъ, Прѣславъ, Ескиджумайския боазъ, Свищовъ, Луковитъ, Сучурумъ при Карлово и Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Hypecoum L.

Hypecoum pseudograndiflorum Petr. Това растение за първи пътъ намирамъ изъ ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Карлово и Сопотъ. Извънредно много разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Hypecoum procumbens L. (H. glaucescens Guss.). По обработенитѣ мѣста около Бѣльово, доста разпространено растение.

Fumariaceae DC.

Corydalis DC.

Corydalis Marschalliana Pall. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Образцовия чифликъ, Луковитъ, Хаинъ-Боазъ, Шуменъ и Тузлука. Цъвти прѣзъ мартъ и априлъ.

Corydalis solida Sm. Около Шуменъ изъ храсталацитѣ, доста разпространено растение.

Corydalis bicalcara Vel. Покрай храсталацитѣ около Никополъ, Шуменъ, Образцовия чифликъ и Османъ-Пазаръ, обикновено. Цъвти прѣзъ априлъ.

Corydalis tenella Ledeb. Изъ храсталацитѣ между Плѣвенъ и Никополъ, доста разпространено растение.

Corydalis slivnensis Vel. По сѣнчеститѣ и гориститѣ мѣста около Шуменъ, Прѣславъ, Свищовъ, Луковитъ, обикновено. Мартъ и априлъ.

Изглежда като че ли това ново българско растение е разпространено навредъ изъ България.

Fumaria (L).

Fumaria officinalis L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и орницитѣ при Шуменъ, Габрово, Севлиево, Никополъ, Романъ, Тутраканъ, Прѣславъ, Ески-Джумая и Карлово.

Fumaria Schrammii Aschers. Изъ трѣвениститѣ мѣста при Образцовия чифликъ край градъ Русе, много разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Fumaria densiflora DC. (F. micrantha Lag., F. calycina Bab.). Край шосето между Карлово и Хисарскитѣ бани, срѣща се нарѣдко.

Cruciferae Juss.

Raphanus L.

Raphanus Raphaniastrum L. (Raphaniastrum segetum Rchb.). По синоритѣ на бостанитѣ край Плѣвенъ, доста разпространено растение.

Rapistrum Dsv.

Rapistrum perenne All. Между Никополъ и Сомовитъ, срѣща се съвсѣмъ нарѣдко.

Barbarea Br.

Barbarea vulgaris L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста при Ески-Джумая, Свищовъ, Русе, Шуменъ, Севлиево, Карлово, Курилово, обикновено. Априлъ, май.

Barbarea rivularis Pančić. Край вадата, която води отъ Сучурумъ за фабриката на Евлоги Георгиевъ край Карлово, твърдѣ много разпространено растение. Това растение събирахъ по горното мѣстонахождение за првъ пѫть прѣзъ мѣсецъ юли 1899. год., но по това врѣме бѣше вече съвсѣмъ прѣцъвтѣло. Май, юни.

Turritis L.

Turritis glabra L. (Arabis perfoliata Lam.) Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Ескиджумайския боазъ, Прѣславъ, Митиризово при Калоферъ, Корилово, обикновено. Май, юни.

Arabis L.

Arabis auriculata Lam. По скалиститѣ склонове на Бузлуджа, срѣща се твърдѣ нарѣдко. Цъвти прѣзъ май.

Arabis saxatilis All. По камениститѣ склонове при Митиризово и Хаинъ-Боазъ. Юни.

Arabis procurrens WK. По трѣвиститѣ скалисти мѣста въ Сопотския балканъ и Митиризово. Априлъ, май.

Arabis hirsuta Scp. (A. constricta Grsb.). По трѣвениститѣ припечни склонове на Бузлуджа, Карловския балканъ, Карлуковския манастиръ и Вѣтово. Цъвти прѣзъ май.

Arabis Turrita L. Изъ горниститѣ мѣста между Луковитъ и Панега, Ески-Джумая и Габрово. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Nasturtium Br.

Nasturtium officinale R. Br. Покрай баритѣ и блатиститѣ мѣста около Карлово, Габрово, Севлиево, между Шуменъ и Ески-Джумая, Сомовитъ и Тутраканъ. Бълг. „мокрица".

Nasturtium silvestre R. Br. По влажнитѣ мѣста при Явашъ-Кьой, Османъ-Пазаръ, Свищовъ, Карлуковския манастиръ, Габрово, Карлово, Севлиево и Тутраканъ. Цъвти отъ май до августъ.

Nasturtium thracicum Grsb. По трѣвениститѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая и Габровския балканъ. Юни.

Nasturtium pyrenaicum R. Br. По трѣвениститѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Луковитъ. Май, августъ.

Nasturtium austriacum (Jcq). По ливадитѣ и влажнитѣ трѣвенисти мѣста при Карлуковския манастиръ и между Търново и Русе.

Cardamine L.

Cardamine impatiens L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Карловския и Габровския балканъ.

Cardamine hirsuta L. По влажнитѣ мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Хаинъ-Боазъ и Сопотъ. Цъфти отъ априлъ до юли.

Cardamine amara L. Край поточнитѣ мѣста въ Карловския и Габровския балканъ. Май.

Cardamine acris Grsb. Край поточнитѣ мѣста въ Сопотския балканъ и Митиризово.

Cardamine graeca L. По каменниститѣ мѣста около Габрово, доволно разпространено растение. Май.

Dentaria L.

* *Dentaria quinquefolia* MB. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Тузлука между Кесарево и Османъ-Пазаръ, доста разпространено. Това ново за българската флора растение до сега въ Европа е било намирано само въ Кримъ и у насъ по горното мѣстонахождение. Цъвти прѣзъ априлъ.

Dentaria bulbifera L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Вѣтово, Прѣславъ, Образцовия чифликъ, Мурганъ, Луковитъ, Карлово, Хаинъ-Боазъ, Свищовъ, Севлиево и Габрово, твърдѣ разпространено растение. Априлъ.

Hesperis L.

Hesperis tristis L. По трѣвениститѣ мѣста около Никополъ, Шуменъ и Вѣтово. Май.

Hesperis matronalis L. Измежду храсталацитѣ при Севлиево, Явашъ-Кьой и Карлуково.

Hesperis Steveniana DC. Между Провадия и Ново-Село, Карлово, Габрово. Априлъ, май.

Erysimum L.

Erysimum repandum L. По полянитѣ и пуститѣ мѣста около Шуменъ, Севлиево, Тутраканъ и между Плѣвенъ и Свищовъ, обикновено. Май.

Erysimum canescens Roth. (E. diffusum Ehr.). Между Плѣвенъ и Романъ, Провадия и Пловдивъ.

Erysimum cuspidatum (MB) (Syrenia cuspidata Rchb.). Край храсталацитѣ и камениститѣ мѣста около Свищовъ, Севлиево, Луковитъ, доста разпространено растение. Май.

Conringia Rchb.

Conringia austriaca (Jcq.) Край желѣзнопжтната линия между Образцовия чифликъ, Червена-Вода, Карлово и Габрово. Цъвти прѣзъ май.

Sisymbrium L.

Sisymbrium Thalianum L. По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ при Габрово, Шуменъ и Тутраканъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Sisymbrium Sofia L. По пуститѣ мѣста и старитѣ зидове въ Плѣвенъ, Шуменъ, Никополъ, Севлиево, Карлово и Тутраканъ, обикновено.

Sisymbrium orientale L. По сухитѣ припечни мѣста при Габрово, Ескиджумайския боазъ, Варна и Севлиево.

Sisymbrium pannonicum Jcq. (S. Sinapistrum Crtz., S. altissimum L). Изъ трѣвениститѣ мѣста при Шуменъ, Твърдица и Хаинъ-Боазъ. Май.

Sisymbrium officinale L. Край пжтищата, старитѣ зидове и пасбищата около Ески-Джумая, Шуменъ, София, Русе, Никополъ, Тутраканъ и Плѣвенъ, съвсѣмъ разпространено растение. Юни, юли.

Brassica L.

Brassica elongata Ehrh. (Frucastrum elong. Rchb.). По сухитѣ варовити склонове подъ старата крѣпость при Никополъ, много разпространено растение. Юни.

Sinapis L.

Sinapis nigra L. Край храсталацитѣ и камениститѣ мѣста при Каспичанъ, Тутраканъ и Севлиево.

Sinapis arvensis L. (S. taurica DC., S. orientalis L.). Между посѣвитѣ и обработенитѣ мѣста около Шуменъ, Разградъ, Ески-Джумая, София, Пловдивъ, Габрово, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ цѣлото лѣто.

Diplotaxis DC.

Diplotaxis muralis DC. (D. intermedia Schur.). По трѣвеиститѣ мѣста между Никополъ и Муселиево, твърдѣ малко разпространено.

Lunaria L.

Lunaria biennis Mch. (L. annua L.). Изъ гориститѣ мѣста въ Карловския балканъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Lunaria rediviva L. По влажнитѣ крайгористи мѣста въ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ.

Berteroa DC.

Berteroa incana DC. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, с. Ухларъ, Ески-Джумая, Османъ-Пазаръ, Варна, Никополъ, Карлуково, София, Карлово, Пловдивъ на Сахатъ-Тепе, Габрово, Плѣвенъ, Русе, Свищовъ и Тутраканъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ цѣлото лѣто.

Draba L.

Draba Aizoon Wlnb. (D. lasiocarpa Roch.). По сухитѣ варовити скали въ Габровския балканъ и Бузлуджа. Това растение се срѣща и въ Карловския балканъ на Божия рай. Априлъ, май.

Alyssum L.

Alyssum orientale Ard. (A. saxatile Grsb.). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали при с. Мадара, Ескиджумайския боазъ, Твърдишкия балканъ и Сучурумъ около Карлово, доста разпространено растение. Априлъ, май.

Alyssum montanum L. Измежду каменниститѣ мѣста на Сучурумъ около Карлово и Сопотъ.

Alyssum transsilvanicum Schur. По трѣвениститѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ между с. с. Ухларъ и Бѣлокопитово при Шуменъ, с. Мадара и Ескиджумайския боазъ. Априлъ, май.

Alyssum calycinum L. По сухитѣ каменисти и трѣвенисти мѣста при Свищовъ, Габрово, Карлово и Луковитъ.

Alyssum pulvinare Vel.[1]) По сухитѣ варовити скалисти мѣста при с. Мадара около Шуменъ, много разпространено растение. Цъвти прѣзъ май.

---

[1]) Сравни проф. д-ръ J. Velenovský „Flora Bulgarica“ 1891., p. 39.

Alyssum minimum Willd. Срѣща се по пасбищата и сухитѣ рѫтлини между Свищовъ и Никополъ.

Alyssum hirsutum MB. По трѣвеиститѣ мѣста при с. Мадара, Севлиево и Луковитъ.

Camelina Cr.

Camelina sativa Cr. (L). Изъ трѣвеиститѣ и каменисти мѣста при Карлуково, Вѣтово и Тутраканъ.

Camelina microcarpa Andrz. (C. silvestris Wllr. C. armeniaca Dsv.). По нивитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Провадия, София, Севлиево и Карлово.

Iberis L.

Iberis sempervirens L. По пукнатинитѣ на сухитѣ варовити скали въ Карловския балканъ и Бузлуджа, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ май и юни.

Thlaspi L.

Thlaspi arvense L. По трѣвеиститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Варна, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Карлово, София, Плѣвенъ и Свищовъ. Цъвти прѣзъ цѣлото лѣто.

Thlaspi perfoliatum L. Край храсталацитѣ и трѣвеиститѣ мѣста при Шуменъ, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Хаинъ-Боазъ, Габрово и Луковитъ. Априлъ, май.

**Thlaspi goensingense* Hal. По трѣвеиститѣ мѣста въ Габровския балканъ, доста разпространено растение. Май.

Thlaspi praecox Wulf. Изъ трѣвеиститѣ мѣста въ Габровския балканъ и Карлуковския манастиръ.

Aethionema Br.

Aethionema saxatile R. Br. По каменииститѣ мѣста въ Габровския балканъ

Aethionema gracile L. Срѣща се нарѣдко около Бѣлово.

Lepidium L.

Lepidium campestre R. Br. (L). Край пѫтищата и трѣвеиститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Шуменъ, Варна, Русе, Тутраканъ, Плѣвенъ, Карлово и Свищовъ. Цъвти прѣзъ цѣлото лѣто.

Lepidium Draba L. По сѫщитѣ мѣста, доста разпространено растение. Май, юни.

Lepidium graminifolium L. (L. Iberis Poll.). По трѣвеиститѣ мѣста и пасбищата около Габрово, Севлиево, Шуменъ, Варна, Провадия, Русе, Тутраканъ, София, Карлово, съвсѣмъ обикновено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Lepidium perfoliatum L. Край пжтищата и пуститѣ мѣста около Никополъ, Шуменъ, Хаинъ-Боазъ. Май, юни.

Lepidium ruderale L. Това растение се намѣрва почти навредъ изъ България край пжтищата и пуститѣ мѣста Юни, юли.

Coronopus Hall.

Coronopus procumbens Gil. (C. Ruellii All.). По пуститѣ мѣста и улицитѣ въ Плѣвенъ, Шуменъ, Образцовия чифликъ и Свищовъ.

Capsella Mch.

Capsella bursa pastoris Mch. (L). Край пжтищата и трѣвениститѣ мѣста, навредъ изъ България разпространено растение.

Isatis L.

Isatis hebecarpa DC. Това растение твърдѣ много е развъдено по нивитѣ и ливадитѣ между Ески-Джумая и Шуменъ, а по-нарѣдко се срѣща около Русе, Свищовъ, Никополъ и Плѣвенъ. Цъвти прѣзъ юни.

Myagrum L.

Myagrum perfoliatum L. Измежду посѣвитѣ навредъ изъ България разпространено растение.

Neslia Dsv.

Neslia paniculata Dsv. (L). По нивята около Габрово, Шуменъ, Варна, Тутраканъ, Карлово и Твърдица, обикновено. Май.

Euclidium Br.

**Euclidium syriacum* Br. При устието на рѣка Осъмъ надъ Никополъ и Габрово, доста разпространено растение. Май, юни.

Calepina Dsv.

Calepina Corvini Dsv. По трѣвениститѣ мѣста и пжтищата между Образцовия чифликъ и Червена-Вода, Габрово, София и Карлово. Май, юни.

Resedaceae DC.

Reseda (L).

Reseda Luteola L. (R. pseudovirens Friv). По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста край шосето между Карлово и Карнарскитѣ ханове. Митиризово, с. Каракашли и Вѣтово. Юни, юли.

Reseda lutea L. Край пжтищата, трѣвениститѣ мѣста и нивитѣ, навредъ изъ България разпространено растение. Май, юни.

Cistineae DC.

Helianthemum G.

Helianthemum salicifolium Pers. (L). По трѣвениститѣ мѣста между Пловдивъ и Хисарскитѣ бани, срѣща се нарѣдко. Цъвти прѣзъ априлъ, май.

Helianthemum vulgare Gaertn. (H. Chamaecistus Mill). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Ески-Джумая, Карлово и Хаинъ Боазъ. Май.

Helianthemum Fumana Nill. По пукнатинитѣ на скалитѣ, изложени на припекъ въ Карловския балканъ и Бузлуджа, обикновено. Юни, юли.

Helianthemum oelandicum DC. По скалиститѣ мѣста въ Карловския балканъ и на Бузлуджа. Цъвти прѣзъ юни.

Helianthemum canum Dun. По варовититѣ скалисти мѣста между Каспичанъ и Мадара около Шуменъ, обикновено.

Violarieae DC.

Viola L.

Viola hirta L. Изъ сухитѣ трѣвенисти мѣста около Свищовъ Габрово, Османъ-Пазаръ, Твърдица, обикновено.

Viola ambigua W. K. (V. campestris MB.). По трѣвениститѣ мѣста около Плѣвенъ, Ески-Джумая, Карнарскитѣ ханове и Тутраканъ.

Viola odorata L. Изъ храсталацитѣ около Шуменъ, Русе, Свищовъ, Габрово, Луковитъ, София, Карлово, съвсѣмъ обикновено растение. Цъвти прѣзъ мартъ.

Viola alba Bess. (Viola Besseri Rupr.). По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ при Габрово, Хаинъ-Боазъ, Карлуково, Никополъ, Прѣславъ, Севлиево, обикновено.

Viola silvatica Fries. (V. silvestris K., V. neglecta MB). Изъ сѣпчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ, Тузлука и Митиризово.

Viola elatior Fr. Изъ горислитѣ мѣста между Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ.

Viola biflora L. Край изворнитѣ мѣста въ Калоферския балканъ.

Viola lutea Huds. По припечнитѣ каменисти склопове надъ Сопотъ доста разпространено растение.

Viola declinnata WK. По високитѣ планински пасбища въ Карловския и Габровския балканъ.

Viola tricolor L. По трѣвениститѣ мѣста и нивитѣ около Габрово, Шуменъ, Варна, София, Тутраканъ, Луковитъ и Хаинъ-Боазъ.

Droseraceae DC.

Parnassia L.

Parnassia palustris L. Край изворнитѣ и влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, Баташкото блато, Мургашъ и Митиризово, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Polygaleae Juss.

Polygala L.

Polygala major. Jsq. По трѣвиниститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово, Разградъ, Карлово, Тутраканъ, обикновено. Май.

Polygala vulgaris Schk (L.). Изъ околностьта на Габрово, Хаинъ-Боазъ и Баташкото блато.

Polygala comosa Schk. По трѣвиниститѣ мѣста при Шуменъ, Свищовъ, Тутраканъ и Карлуково.

Silenaceae Lndl.

Agrostemma L.

Agrostemma Githaga L. (Githago segetum Dsf.). Това растение е разпространено навредъ изъ България измежду посѣвитѣ. Бълг. „кжклица". Цъвти прѣзъ юни, юли.

Agrostemma coronaria L. Изъ храсталацитѣ и трѣвиниститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово, Севлиево, Тутраканъ, Хаинъ-Боазъ, Карлово, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Луковитъ и Османъ-Пазаръ. Бълг. „кжрваваниче". Юни, юли.

Lychnis L.

Lychnis flos cuculi L. По ливадитѣ и трѣвиниститѣ мѣста около Габрово, обикновено. Цъвти прѣзъ май и юни.

Viscaria Roehl.

Viscaria atropurpurea Grsb. Край храсталацитѣ въ Хаинъ-Боазъ, Габрово и Карловския балканъ, обикновено. Май, юни.

Melandryum Roehl.

Melandryum silvestre Roehl. Край гориститѣ сѣнчести мѣста около Габрово. Юни, юли.

Melandryum pratense Roehl (Lychnis Vespertina Sibt., L. dioica DC.). По трѣвиниститѣ мѣста между Свищовъ и Никополъ. Юни, юли.

Melandryum eriocalycinum Boiss. По трѣвиниститѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая.

Cucubalus G.

Cucubalus baccifer L. Изъ храсталацитѣ и синоритѣ на лозята около Шуменъ, Разградъ, Севлиево, обикновено. Юли.

Silene L.

Silene conica L. По пуститѣ и трѣвинисти мѣста около Провадия, Никополъ и между Пловдивъ и Хисарскитѣ бани. Май, юни.

Silene subconica Friv. (S. cylindriflora Grsb.). По сухитѣ варовити склонове на Сучурумъ около Карлово, срѣща се твърдѣ нарѣдко. Цъвти прѣзъ юли.

Silene noctiflora L. Между посѣвитѣ около Ески-Джумая, Тутраканъ и Луковитъ. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

Silene Armeria L. По трѣвениститѣ склонове около Шуменъ, Вѣтово, Сопотъ, Родопитѣ, Карлово и Калоферъ, доста разпространено растение. Май.

Silene trinervia S. M. (S. Gallinyi Heuff.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Сопотъ, Карлово и Митиризово, доста разпространено растение. Юли.

Silene dichotoma Ehrh (S. racemosa Otth.). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Севлиево, Тутраканъ и Карлово изъ лозята. Юли.

Silene Otites L. β) var. duriuscula Vel. [1]) По пукнатинитѣ на скалитѣ на Сучурумъ около Карлово, доволно много разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Silene Roemeri Friv. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ, обикновено. Юли.

Silene inflata Sm. (S. Cucubalus Wb., S. venosa Gilib.). Това растение е разпространено навредъ изъ България. Юни.

Silene italica Pers. (S. nemoralis WK.). По сѣнчеститѣ каменисти мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Вѣтово и Тутраканъ. Май, юни.

Silene viridiflora L. Изъ гориститѣ сѣнчести мѣста около Габрово. Май, юни.

Silene flavescens WK. По пукнатинитѣ на скалитѣ при с. Мадара, Ескиджумайския боазъ, Твърдишкия и Карловския балканъ. Май, юни.

Silene longiflora Ehrh. (S. staticifolia SS., S. bupleuroides Ldb.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ и Ески-Джумая. Май.

Silene macropoda Vel. По скалиститѣ и трѣвениститѣ мѣста на Сучурумъ и Божия рай при Карлово, а тъй сжщо и въ Калоферския балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Silene Lerchenfeldiana Bmg. Изъ пукнатинитѣ на скалитѣ на Бузлуджа, Карловския и Калоферския балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юли

Saponaria L.

Saponaria officinalis L. Край рѣкитѣ и влажнитѣ мѣста около Шуменъ, Русе, Варна, Ескиджумайския боазъ, Свищовъ, Карлово и Севлиево, доста разпространено растение. Юли.

Saponaria glutinosa MB. По припечнитѣ каменисти мѣста въ Ескиджумайския боазъ, на Кьошковетѣ и лозята около Шуменъ, доста разпространено растение. Май, юни.

---

[1]) Проф. д-ръ J. Velenovský. „Flora Bulgarica Supplementum“ I. 1898. pag. 37.

Vaccaria Mch.

Vaccaria parviflora Mch. По нивитѣ, навредъ изъ България разпространено растение. Юни.

Gypsophila L.

Gypsophila paniculata L. (G. effusa Tsch.). Между Шуменъ и Прѣславъ.

Gypsophila glomerata Pall. По скалитѣ изложени на припекъ при Мадара и Кюлевче, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май.

Gypsophila muralis L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около София (Цариградското шосе), Шуменъ, между Карлово и Хисарскитѣ бани, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Tunica Scp.

Tunica illyrica Boiss. (T. Haynaldiana Jka.). По камениститѣ склонове при Габрово.

Dianthus L.

Dianthus pallens SS. (D. bicolor MB., D. emarginatus Ser.). Изъ сухитѣ трѣвенисти мѣста около Свищовъ и Русе доста много разпространено растение. Май, юни.

Dianthus superbus L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Митиризово и Баташкото блато.

Dianthus petraeus W. K. По скалиститѣ склонове въ Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сжщо и въ Ескиджумайския боазъ. Юни.

Dianthus Armeriastrum Wolfn. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Ханнъ-Боазъ. Май.

Dianthus Armeriastrum Wolfn. γ) glaberrimus Urumoff. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Трѣвна. Пълната диагноза на това растение публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift L. Jahrg, № 1., 1900., Цъвти прѣзъ маи и юни.

Dianthus corymbosus Sibth. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ. Мургашъ и Карлово.

Dianthus pseudo-armeria MB. По камениститѣ мѣста около Свищовъ и Прѣславъ, срѣща се нарѣдко. Юни.

Dianthus tenuiflorus Grsb. По пасбищата и пуститѣ мѣста на Кумлука около Карлово, Карнарскитѣ ханове и Хисарскитѣ бани, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Dianthus trifasciculatus Kit. (D. heptaneurus Grsb., D. transsilvanicus Schur., D. brachycarpus Vel.). По сухитѣ ржтлини около Никополъ и Шуменъ.

Dianthus pinifolius Sibt. (D. brevifobius Friv.). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Сучурумъ около Карлово и Митиризово, твърдѣ много разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Dianthus tristis Vel. По високитѣ планински пасбища въ Берковския балканъ. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

Dianthus giganteus Urv. По трѣвениститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Ескиджумайския боазъ, Севлиево, Плѣвенъ—Романъ и Хаинъ-Боазъ, доволно разпространено растение. Юни.

Dianthus capitatus DC. (D. atrorubens MB., D. glaucophyllus Rchb.). По трѣвениститѣ мѣста между Червена-Вода и Вѣтово, Севлиево и Плѣвенъ.

Dianthus Střibrnyi Vel. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ на Кумлука около Карлово, срѣща се нарѣдко. (Сравни: Prof. Dr. J. Velenovský, Flora bulgarica, Suppl. I. pag. 49).

**Dianthus croaticus* Borbas. По трѣвениститѣ мѣста около Карлово и Митиризово. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Kohlrauschia Kit.

Kohlrauschia prolifera Rchb. (Dianthus prolifer L.). Разпространено по трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Севлиево, Карлово, Пловдивъ, София, Никополъ и Тутраканъ.

Alsineae DC.

Malachium Fr.

Malachium aquaticum Fr. (L). Край воднитѣ мѣста около Габрово, Карлово, Ескиджумайския боазъ, Хаинъ-Боазъ, Корилово, Митиризово и Мургашъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Cerastium L.

Cerastium anomalum WK. (Stellaria viscida MB.). По трѣвениститѣ мѣста при Митиризово и Сопотъ, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Cerastium brachypetalum P. (C. strigosum Fr., C. tauricum Spr.). По камениститѣ сухи мѣста около Шуменъ, Габрово, Севлиево, Луковитъ, доста разпространено. Май, юни.

Cerastium triviale Lnk. (C. vulgatum L.). По мочурливитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Габрово, Карлуковския манастиръ и Шуменъ.

Cerastium glomeratum Thuill. (C. viscosum L.). По пѣсъчливитѣ мѣста около Габрово. Май, юни.

Cerastium arvense L. По трѣвениститѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Карловския и Габровския балканъ, доста разпространено растение. Май, юни.

Cerastium arvense L. β) var. polytichum Urumoff. По трѣвениститѣ и каменисти мѣста въ Габровския балканъ, твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни.

Cerastium arvense L. γ) var. *latifrons* Urumoff. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ. Тия два вариетета открихъ прѣзъ 1897. и 1898. г.

и за първи пжть публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift. Jahrg 1899., № 6.

Cerastium banaticum Roch. Изъ пукнатинитѣ на скалитѣ между с. с. Мадара и Кюлевча, доста разпространено растение. Май, юни.

Cerastium alpinum L. По скалиститѣ мѣста въ Карловския балканъ. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Moenchia Ehrh.

Moenchia mantica Brtl. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Карлово и Хаинъ-Боазъ.

Moenchia mantica Brtl b) Subsp. bulgarica Vel. Навредъ по трѣвениститѣ мѣста около Габрово.

Stellaria L.

Stellaria nemorum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Калоферския балканъ. Май.

Stellaria media Cyr. По нивитѣ и лозята около Шуменъ, Руссе, Свищовъ, Карлово, доста разпространено растение.

Stellaria holostea L. Изъ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около Никополъ, Луковитъ, Свищовъ, Габрово и Севлиево, обикновено. Априлъ и май.

Stellaria graminea L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Габрово, Шуменъ, Карлово, Свищовъ и Тутраканъ. Май, юни.

Holosteum L.

Holosteum umbellatum L. По сухитѣ каменисти мѣста и пасбищата при Севлиево, Луковитъ, Карлово, Свищовъ, Ескиджумайския боазъ, обикновено. Цъвти отъ мартъ до май.

Moehringia (L).

Moehringia trinervia Clairv. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ, Митиризово, Мургашъ, обикновено. Май, юни.

Moehringia pendula WK. По влажнитѣ и сѣнчести пукнатини на скалитѣ въ Хаинъ-Боазъ, Карловския балканъ и Митиризово, съвсѣмъ много разпространено растение. Цъвти прѣзъ май и юни.

Moehringia Grisebachii Jka. По припечнитѣ варовити скали при село Мадара около Шуменъ, доста разпространено растение. Май до септемврри.

Arenaria L.

Arenaria serpyllifolia L. По камениститѣ и пуститѣ мѣста около Габрово, Ески-Джумая, Тутраканъ, Курилово, съвсѣмъ обикновено. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Arenaria rotundifolia MB. Въ Карловския балканъ по трѣвениститѣ мѣста съвсѣмъ рѣдко се срѣща.

Alsine Whlnb. (L).

Alsine falcata Grsb. По варовититѣ скалисти мѣста въ Карловския балканъ и Бузлуджа. Юли.

Alsine verna Bartl. По трѣвениститѣ и каменисти мѣста на Бузлуджа и Сопотския балканъ, доста разпространено. Юни, юли.

Alsine bosniaca Beck. По варовититѣ скали при с. с. Мадара и Кюлевча около Шуменъ, твърдѣ разпространено растение. Май.

Alsine glomerata Fnzl. (MB). По скалиститѣ мѣста при Луковитъ, Плѣвенъ—Романъ, Ескиджумайския боазъ, Габрово и Хаинъ-Боазъ.

Alsine saxifraga Friv. При пукнатинитѣ на скалитѣ въ Калоферския и Габровския балканъ.

Queria Loefl.

Queria hispanica L. Покрай шосетата и пуститѣ мѣста между Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Плѣвенъ и Севлиево. Юни.

Sagina Fzl. (L).

Sagina procumbens L. Край водитѣ и влажнитѣ пѣсъчливи мѣста при Луковитъ, Габрово и Сопотъ. Май до септември.

Spergularia P.

Spergularia rubra Wahl. По пѣсъчливитѣ мѣста при Карлуковския манастиръ, Габрово и с. Българени, Свищовска околия. Май, юни.

Lineae DC.

Linum L.

Linum catharticum L. По трѣвениститѣ мѣста въ Сопотския балканъ и Бузлуджа.

Linum gallicum L. (L. aureum WK.). По трѣвениститѣ мѣста около Карнарскитѣ ханове.

Linum flavum L. По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, Образцовия чифликъ, Сопотъ и Свищовъ. Май, юни.

Linum capitatum Kit. Срѣща се нарѣдко изъ Карловския балканъ Юли.

Linum tauricum Wlld. По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата при Ново-Село (Провадийска околия) и Разградъ, доста разпространено растение.

Linum hirsutum L. По запустѣлитѣ лозя и трѣвениститѣ мѣста навредъ около Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Севлиево, Тутраканъ и Сопотъ, разпространено растение. Май.

Linum nervosum WK. Между Ески-Джумая и Шуменъ, нарѣдко се срѣща.

Linum tenuifolium L. По сухитѣ склонове и трѣвеиститѣ мѣста изъ лозята около Шуменъ, Свищовъ, Севлиево, Тутраканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ май, юни.

Malvaceae Br.

Hibiscus L.

Hibiscus Trionum L. По нивитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Никополъ, Плѣвенъ, Образцовия чифликъ, Севлиево, доста разпространено растение. Юли.

Hibiscus esculentus L. Сѣе се навредъ изъ България заради плодоветѣ, които се употрѣбятъ за ядене. Бълг. „бамиiа“.

Alcea L.

Alcea pallida WK. По трѣвеиститѣ мѣста около Шуменъ, Русе, Тутраканъ, Плѣвенъ и Севлиево. Юни.

Alcea rosea L. Въ околностьта на Ески-Джумая, срѣща се нарѣдко. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Althaea L.

Althaea cannabina L. Изъ храсталацитѣ и синоритѣ на лозята около Шуменъ, с. Ухларъ, Свищовъ, Севлиево и Луковитъ. Юли.

Althaea officinalis L. По сѣнчеститѣ влажни мѣста около Пловдивъ, Свищовъ, Ески-Джумая, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни.

Althaea hirsuta L. По орницитѣ и сухитѣ каменисти мѣста около Шуменъ, Русе, Разградъ, Никополъ, обикновено. Юни, юли.

Lavatera L.

Lavatera thuringiaca L. (L. Thirkeana C. K.). Край храсталацитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Севлиево, Ески-Джумая, Тутраканъ и Плѣвенъ—Романъ.

Malva L.

Malva silvestris L. Край храсталацитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово, Севлиево, Карлово, Пловдивъ, София, Карлуково, Тутраканъ, Никополъ, Русе, Османъ-Пазаръ и Свищовъ, съвсѣмъ разпространено растение.

Malva rotundifolia L. (M. vulgaris Fr.). По пѫтищата и трѣвеиститѣ мѣста около Плѣвенъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Пловдивъ, Твърдица, доста разпространено.

Abutilon Gaertn.

Abutilon Avicennae Gaertn. (Sida Abutilon L.). По нивитѣ и лозята около Свищовъ, Образцовия чифликъ и Плѣвенъ. Бълг. „просворникъ“ „типарчи“.

Tiliaceae Juss.

Tilia L.

Tilia alba WK. (T. argentea. Dsf.). По гориститѣ мѣста въ Тузлука, Прѣславъ, Габрово и Луковитъ.

Tilia grandifolia Ehrh. (T. platyphylla Scp., T. molis Spach.). Въ Габровския балканъ.

Tilia parvifolia Ehrh. (T. microphylla Vent., T. silvestris Dsf.). Изъ Хаинъ-Боазъ, Луковитъ.

Hypericineae DC.

Hypericum L.

Hypericum rhodopeum Friv. По сухитѣ трѣвенисти мѣста надъ Сопотъ и Митиризово.

Hypericum olympicum L. (H. adenophyllum Ldb.). По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста край шосето, което води отъ Карлово за банитѣ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Hypericum Richeri Vill. По трѣвениститѣ мѣста около Карлово и Митиризово, обикновено. Юли.

Hypericum perforatum L. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Шуменъ, Твърдица, Пловдивъ, Карлово, Луковитъ, София, Романъ, Свищовъ, Тутраканъ, Варна и Плѣвенъ, обикновено.

Hypericum quadrangulum L. (H. dubium Leers.). Въ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ. Юни, юли.

Hypericum tetrapterum Fr. По влажнитѣ мѣста между Митиризово и Карлово и Габровския балканъ.

Hypericum hirsutum L. Изъ гориститѣ мѣста при Луковитъ и Османъ-Пазаръ. Юни.

Hypericum elegans Steph. (H. Kohlianum Spr.). Срѣща се твърдѣ нарѣдко между Шуменъ и Ески-Джумая и Сомовитъ.

Hypericum Montbretii Spach. По трѣвениститѣ и каменисти склонове въ Хаинъ-Боазъ, твърдѣ разпространено растение. Май.

Acerineae DC.

Acer L.

Acer tataricum L. Изъ гориститѣ мѣста около Шуменъ, Разградъ, Тутраканъ, Курилово, Сопотъ, Хаинъ-Боазъ и Луковитъ.

Acer Pseudo-Platanus L. По гориститѣ мѣста въ Габровския и Калоферския балканъ.

Acer campestre L. Навредъ изъ България разпространено.

Acer platanoides L. Въ Габровския балканъ, Мургашъ и Хаинъ-Боазъ.

Ampelideae H. B. K.

Vitis L.

Vitis vinifera L. По храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Севлиево, Свищовъ, Луковитъ, Карлово и Хаинъ-Боазъ.

Geraniaceae DC.

Geranium L.

Geranium macrorhizum L. Изъ сѣнчеститѣ, влажни и каменисти мѣста въ Карловския, Габровския и Калоферския балканъ, Хаинъ-Боазъ, Мургашъ и Прѣславския балканъ. Юни, юли.

Geranium sanguineum L. Срѣща се около Габрово, Севлиево, Прѣславъ, Луковитъ и Сопотъ.

Geranium silvaticum L. По сѣнчеститѣ мѣста въ Карловския и Габровския балканъ, обикновено.

Geranium palustre L. Край поточнитѣ мѣста въ Габровския балканъ.

Geranium phaeum L. По влажнитѣ гористи и сѣнчести мѣста между Сопотъ и Карнарито, Хаинъ-Боазъ, Габрово, Курилово и Тузлука. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Geranium pyrenaicum L. (G. umbrosum WK). По трѣвениститѣ мѣста при Образцовия чифликъ, Разградъ, Варна, Ескиджумайския боазъ, Тутраканъ, Свищовъ, Луковитъ, Сопотъ и Калоферъ, доволно разпространено растение.

Geranium rotundifolium L. По скалиститѣ мѣста при Курилово и Габрово.

Geranium columbium L. Изъ трѣвениститѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая, Карловскитѣ бани и Свищовъ.

Geranium molle L. Изъ околностьта на Шуменъ и Севлиево.

Geranium Robertianum L. По сѣнчеститѣ каменисти и влажни мѣста въ Ескиджумайския боазъ, Карлово, Габрово и Луковитъ, доволно разпространено растение. Това растение се употрѣбя противъ дървеницитѣ.

Geranium lucidium L. По трѣвениститѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ.

Erodium L'Her.

Erodium ciconium (L). По пасбищата и полянитѣ при Севлиево, Карлово, Карлуково, Плѣвенъ, Шуменъ, Русе, Тутраканъ, обикновено. Цъвти почти прѣзъ цѣлото лѣто.

Erodium cicutarium L'Her. Изъ трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ и между Карлово и Пловдивъ. Май.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens L.

Impatiens noli tangere L. Това растение е разпространено изъ Карловския, Габровския, Калоферския и Твърдишкия балканъ. Юни, юли.

Oxalideae DC.

Oxalis L.

Oxalis acetosella L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, а тъй сѫщо и въ Мургашъ, обикновено. Май, юни.

Zygophylleae Br.

Tribulus L.

Tribulus terrestris L. По пуститѣ мѣста, нивитѣ и пѫтищата около Шуменъ, Разградъ, Ески-Джумая, Севлиево, Плѣвенъ, Сопотъ, София, Свищовъ и Тутраканъ. Юли, августъ.

Rutaceae Juss.

Dictamnus L.

Dictamnus albus (D. fraxinella Pers). По рѫтлинитѣ и трѣвеннститѣ мѣста при Варна, Севлиево и Луковитъ. Цъвти прѣзъ мартъ и априлъ.

Haplophyllum Juss.

Haplophyllum Biebersteinii Spach. (H. suaviolens DC, H. ciliatum Grsb.). По каменисититѣ и трѣвенисти мѣста при с. Ухларъ около Шуменъ, Вѣтово, Севлиево и Никополъ. Юни.

Ruta (L).

Ruta graviolens L. По запустѣлитѣ лозя и трѣвениститѣ мѣста, навредъ около Шуменъ и Русе, разпространено растение. Юни.

Peganum L.

Peganum Harmala L При Никополъ по варовититѣ склонове подъ старата крѣпость, а тъй сѫщо и около Русе и Варна, доста разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Staphyleaceae Bartl.

Staphylea L.

Staphylea pinnata L. Изъ храсталацитѣ при Шуменъ, Образцовия чифликъ, Севлиево, Габрово, Луковитъ, Хаинъ-Боазъ, Тузлука, обикновено. Цъвти прѣзъ априлъ.

Celastrineae R. Br.

Evonymus L.

Evonymus europaeus L. (E. vulgaris Scop.). По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при Прѣславъ, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Севлиево, Образцовия чифликъ, Курилово, Луковитъ и Карлово. Цъвти прѣзъ май.

Evonymus verrucosus. Scop. Изъ храсталацитѣ около Габрово, Вѣтово, Шуменъ и Свищовъ. Юни.

Rhamneae Br.

Paliurus G.

Paliurus aculeatus Lam. (P. australis G.). Това растение се срѣща по камениститѣ мѣста и полянитѣ около Ески-Джумая, с. Кюлевча, Шуменъ, Варна, Плѣвенъ и Севлиево.

Zizyphus G.

Zizyphus vulgaris Lam. (Z. sativa G.). По градинитѣ въ Варна, Русе и Свищовъ. Плодоветѣ на това растение се наричатъ „фурми" и се ядатъ.

Rhamnus (L).

Rhamnus cathartica L. Между Провадия и Ново-Село, Курилово и Хаинъ-Боазъ.

Rhamnus saxatile L. Изъ околностьта на Шуменъ и Тузлука.

Rhamnus Frangula L. По храсталацитѣ около Габрово, обикновено.

Terebinthaceae Juss.

Rhus L.

Rhus Cotinus L. Изъ околностьта на с. Ухларъ при Шуменъ, Образцовия чифликъ, Плѣвенъ, Свищовъ, Луковитъ и Карлово.

Papilionaceae L.

Genista L.

Genista trifoliolata Jka. По сухитѣ каменисти и припечни мѣста около Никополъ край шосето, което води за Плѣвенъ, Тузлука и Котелъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Gensita carinalis Grsb. (G. gracilis Spach). Край гориститѣ мѣста въ Калоферския балканъ и Митиризово, обикновено.

Genista ovata WK. Изъ храсталацитѣ около Габрово и Севлиево. Цъвти прѣзъ юни.

Genista tinctoria L. По трѣвенаститѣ мѣста при фабриката на Евлоги Георгиевъ около Карлово и Карнарито. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Genista elatior Koch. (G. virgata Wlld., G. elata Wend., G. auxanthica Grsb.). По сухитѣ ржтлини и пуститѣ лозя около Шуменъ, Вѣтово, Тутраканъ и Курилово. Юни, юли.

Genista triangularis Wlld. (G. triquetra WK.). По камениститѣ ржтлини при Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Митиризово, Разградъ и Сопотъ. Юни.

Genista depressa M. B. По трѣвениститѣ и каменисти склонове въ Калоферския балканъ, Сопотъ, Бузлуджа и Мургашъ.

Genista sagittalis L. По планинскитѣ пасбища и трѣвениститѣ мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, обикновено. Юли.

Cytisus (L).

Cytisus Laburnum L. Изъ лѣсовете въ Тузлука и около Разградъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Cytisus nigricans L. Край гор괸ститѣ мѣста при Митиризово, Вѣтово и Шуменъ.

Cytisus hirsutus L. По ржтлинитѣ и трѣвениститѣ мѣста при Свищовъ, Шуменъ, Луковитъ, Варна и Тутраканъ.

Cytisus supinus L. Въ Хаинъ-Боазъ, срѣща се нарѣдко и въ Тузлука.

Cytisus leucanthus WK. (C. albus Hacq.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Плѣвенъ и Луковитъ, доста разпространено растение.

Cytisus elongatus W. K. Край пжтищата при с. Бужурлукътъ и Никополъ. Май, юни.

Cytisus danubialis Vel. По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Ononis L.

Ononis Columnae All. (O. parviflora Lam., O. minutissima Jacq., O. subocculata Vill.). Между Провадия и Каспичанъ, срѣща се нарѣдко.

Ononis spinosa L. По пуститѣ и пѣсъчливи мѣста около Севлиево, Карлово, Свищовъ, Тутраканъ, Плѣвенъ, Русе и Варна.

Ononis hircina Jcq. (O. pseudohircina schur.). Срѣща се почти изъ цѣла България.

Anthyllis L.

Anthyllis Vulneraria L. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста, а тъй сжщо и изъ напустнатитѣ лозя при Шуменъ, Габровския и Карловския балканъ, Разградъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Medicago L.

Medicago falcata. Това растение се срѣща изъ цѣла България по трѣвениститѣ мѣста.

Medicago sativa L. Изъ трѣвениститѣ мѣста при Карлово, Севлиево, Шуменъ, Русе, Плѣвенъ, Луковитъ и Габрово.

Medicago orbicularis All. (N. applanata W.). По пасбищата около Севлиево, Тутраканъ и Сопотъ, обикновено.

Medicago rigidula Dsr. (M. Gerardi W. K., M. rigida Lam., M. agrestis Ten.). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая, Хисарскитѣ бани и Севлиево, обикновено.

Medicago minima Lam. (M. molissima Spr., M. hirsuta All., M. graeca Horn.). Срѣща се по пасбищата около Тутраканъ, Провадия, Прѣславъ, с. Ухларъ, Османъ-Пазаръ, Плѣвенъ, Карлово, Пловдивъ, твърдѣ начесто.

Medicago arabica All. (M. maculata W.). Изъ нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста между Свищовъ и Русе.

Trigonella L.

Trigonella coerolea Ser. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Свищовъ, твърдѣ разпространено растение. Май, юни.

Melilotus Juss.

Melilotus officinalis Dsr. (M. arvensis Wllr., M. diffusa K.). По трѣвениститѣ мѣста, нивитѣ и ливадитѣ около Шуменъ, Варна, Разградъ, Русе, Ески-Джумая, Тутраканъ, Свищовъ, Червенъ-Брѣгъ, Карлово, Пловдивъ и Севлиево.

Melilotus alba Dsr. Намира се по сѫщитѣ мѣста.

Trifolium L.

Trifolium alpestre L. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово, Бузлуджа, Карловския балканъ, Луковитъ, обикновено. Юни, юли.

Trifolium medium L. C. subsp. Škorpili Vel. Твърдѣ нарѣдко се срѣща изъ трѣвениститѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая. Юни.

Trifolium pratense L. По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, София, Карлово и Османъ-Пазаръ. Цъвти отъ май до септемврп.

Trifolium ochroleucum L. Край храсталацитѣ при Габрово, Митиризово и Луковитъ.

Trifolium pannonicum Jeq. Срѣща се между Русе и Свищовъ нарѣдко.

Trifolium arvense L. По орницитѣ и пуститѣ мѣста около Севлиево, Карлово — Сопотъ, Пловдивъ, Шуменъ, Образцовия чифликъ и Тутраканъ.

Trifolium incarnatum L. (T. Molineri Balb., T. Noëanum Rchb.). Изъ орницитѣ около Тутраканъ, Луковитъ, Митиризово, Твърдица и Севлиево, обикновено. Юни, юли

Trifolium purpureum Lois. По сухитѣ трѣвенисти рѫтлини между Карлово и Хисарскитѣ бани, Шейтанджикъ и Прѣславъ. Цъвти прѣзъ юли.

Trifolium diffusum Ehrh. (T. ciliosum Thuill., T. purpurascens Bth.). Между Провадия, Ново-Село и Карлово.

Trifolium supinum Savi (T. echinatum MB., T. reclintum WK.). По трѣвеиститѣ мѣста около Шуменъ, Русе, Тутраканъ и Хисарскитѣ бани.

Trifolium fragiferum L. (T. congestum Lnk., T. neglectum F. M.). По пасбищата около Габрово, Хаинъ-Боазъ и Луковитъ. Юни, юли.

Trifolium resupinatum L. Срѣща се почти изъ цѣла България. Юни, юли.

Trifolium repens L. По трѣвеиститѣ мѣста при Габрово, Луковитъ, Митиризово и Свищовъ.

Trifolium hybridum L. При Образцовия чифликъ срѣща се нарѣдко.

Trifolium elegans Savi. Изъ трѣвеиститѣ мѣста при Габрово и Луковитъ. Май, юни.

Trifolium montanum L. По трѣвеиститѣ мѣста въ Габровския балканъ, Прѣславъ и Карлово. Цъвти прѣзъ май и юни.

Trifolium aureum Poll. (T. agrarium Schreb., T. strepens Cr., T. fuscum Dsv.). Въ Габровския балканъ обикновено. Юни, юли.

Trifolium Velenovskyi Vandas. По трѣвеиститѣ мѣста на Божия рай въ Карловския и Калоферския балканъ. Цъвти прѣзъ юни.

Trifolium scabrum L. b) subsp. turcicum Vel. По каменииститѣ и трѣвенисти мѣста при с. Мадара около Шуменъ. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Trifolium campestre Schreb. (T. procumbens Schreb.). По трѣвеиститѣ мѣста около Свищовъ, Карлово, Прѣславъ, Тутраканъ и Габрово.

Dorycnium Scp.

Dorycnium herbaceum Vill. По трѣвеиститѣ мѣста около Севлиево, Русе, Шуменъ, Карлово, Свищовъ, Плѣвенъ, съвсѣмъ разпространено растение. Май.

Lotus (L).

Lotus corniculatus L. Изъ ливадитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Свищовъ, Луковитъ, Плѣвенъ, Пловдивъ, София и Габрово, обикновено.

Lotus tenuis WK. (L. tenuifolius Rchb.). По трѣвеиститѣ мѣста при Севлиево, Курилово и Хаинъ-Боазъ.

Coronilla L.

Coronilla varia L. По трѣвеиститѣ и каменисти мѣста наврѣдъ около Свищовъ, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Тутраканъ, Сопотъ и Пловдивъ.

Arthrolobium Dsv.

Arthrolobium scorpioides DC. Срѣща се по трѣвеиститѣ рътлини при Шуменъ и Ескиджумайския боазъ. Цъвти прѣзъ май, юни.

Colutea L.

Colutea arborescens L. Въ околностьта на Варна.

Galega L.

Galega officinalis L. Край воднитѣ мѣста навредъ около Шуменъ. Габрово, Карлово, Карлуково, Тутраканъ, Твърдица, разпространено растение.

Glycyrhiza L.

Glycyrhiza echinata L. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста между Карлово и Хисарскитѣ бани и Сомовитъ.

Psoralea L.

Psoralea plumosa Rchb. (P. taurica Ledb). Това растение се срѣща нарѣдко между Русе и Свищовъ.

Psoralea bituminosa L. (P. palestina L.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, с. Ухларъ и Ески-Джумая.

Astragalus L.

Astragalus Cicer L. Изъ трѣвениститѣ мѣста около Сливенъ, Образцовия чифликъ и Тутраканъ

Astragalus glycyphyllos L. Край храсталацитѣ при Севлиево, Габрово, Луковитъ, обикновено.

Astragalus Onobrychis L. Срѣща се нарѣдко между Провадия и Ново-Село. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Astragalus chlorocarpus Grsb. (A. aduncus MB., A. tennifolius S. S.) По трѣвениститѣ мѣста около София, Карлово, Гебедже и Севлиево. Юни, юли.

Astragalus Wulfenii Koch. (A. incanus Wlf., A. incurvus Rchb., A. Chaubardi Bge, A. monspenssulanus Grsb.). По трѣвениститѣ мѣста между Шуменъ и Прѣславъ.

Hedysarum (L).

Hedysarum tauricum Pall. По каменниститѣ и трѣвенисти рътлини около Шуменъ.

Onobrychis All.

Onobrychis sativa Lam. (O. procumbens. Stev., O. glabra Dsv., O. viciaefolia Scp.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Луковитъ и Карлово.

Onobrychis arenaria DC. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Прѣславъ, с. Трънчовица Свищовска околия, Севлиево, Ески-Джумая и Габрово.

Onobrychis gracilis Bess. (O. miniata Stev.). По трѣвениститѣ мѣста при фабриката на Евлоги Георгиевъ около Карлово, Вѣтово, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Pisum L.

Pisum elatius MB. (P. arvense Fl. Gr. non L., P. biflorum Raf., P. granulatum Ll.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста при Севлиево и Луковитъ.

Lathyrus L.

Lathyrus Aphaca L. Изъ трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Образцовия чифликъ, Карлово, Плѣвенъ, Тутраканъ и Митиризово. Юни, юли.

Lathyrus Nissolia L. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста при Шуменъ, Габрово, Русе, Севлиево, Твърдица, Луковитъ, доста разпространено растение. Юни.

Lathyrus tuberosus L. Изъ орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Севлиево, Карлово, Варна, Свищовъ, Плѣвенъ и Габрово. Май, юни.

Lathyrus silvestris L. Между храсталацитѣ при Шуменъ, Разградъ, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Lathyrus Cicera L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Ески-Джумая и Свищовъ. Май, юни.

Lathyrus hirsutus L. (L. leptophyllus CK.). Навредъ около Никополъ и Тутраканъ разпространено. Юни.

Lathyrus pratense L. Това растение е почти навредъ изъ България разпространено. Юни, юли.

Orobus L.

Orobus hirsutus L. (O. laxiflorus Dsf., L. villosus Friv.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста изъ околностьта на Габрово, Шуменъ, Образцовия чифликъ, Хаинъ-Боазъ.

Orobus albus L. (O. pannonicus Jcq.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Ески-Джумая, срѣща се нарѣдко.

Orobus albus L. β) var. rumelicus Vel. При с. Крушуна, Севлиевска околия, обикновено.

Orobus niger L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Образцовия чифликъ, Османъ-Пазаръ, Прѣславъ, Севлиево, Габрово, Луковитъ и Карлово.

Orobus vernus L. L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Севлиево, Луковитъ, Хаинъ-Боазъ и Мургашъ. Цъвти прѣзъ априлъ, май.

Orobus variegatus Ten. Навредъ около Сопотъ, Твърдишкия балканъ и Габрово. Юни, юли.

Vicia L.

Vicia pannonica Icq. Между посѣвитѣ и тревениститѣ мѣста при Шуменъ, Образцовия чифликъ, Севлиево. Май.

Vicia striata MB. (V. purpurascens DC.). Срѣща се по орницитѣ около Каспичанъ.

Vicia grandiflora Scp. (V. sordida WK., V. Biebersteinii Bess.). Изъ бахчитѣ и ливадитѣ навредъ изъ България разпространено растение.

Vicia angustifolia Rth. Разпространено около Свищовъ, Габрово и Карлово.

Vicia lathyroides L. По трѣвениститѣ мѣста между Плѣвенъ и Романъ.

Vicia cassubica L. (U. monosperma CK.). Край гориститѣ мѣста около Османъ-Пазаръ. Юни.

Vicia varie Host. (V. villosa var. glabrescens K., V. pseudocracca Vel.). По трѣвениститѣ мѣста при с. Явашъ-Кьой, Образцовия чифликъ. Карлово, обикновено.

Vicia villosa Rth. (V. polyphylla WK., V. variegata Sm.. V. Boissieri Hedr.) Измежду посѣвитѣ при Севлиево, Луковитъ, Митиризово, Османъ-Пазаръ, Сопотъ, обикновено. Май, юни.

Ervum L.

Ervum hirsutum L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Карлово, Шуменъ, Плѣвенъ, обикновено.

Ervum Lens L. Сѣе се навредъ изъ България.

Ervum nigricans MB. (E. lentoides Ten.). По трѣвениститѣ мѣста между Карлово и Митиризово.

Ervum tetraspermum L. Измежду посѣвитѣ навредъ около Габрово. Севлиево, Свищовъ и Карлово, разпространено растение.

Rosaceae Juss.

Amygdalae Juss.

Amygdalus L.

Amygdalus nana L. По каменниститѣ сухи рѫтлини между с. с. Мадара и Кюлевча.

Prunus L.

Prunus avium L. Разпространено навредъ изъ България.

Prunus cerasus L. По сѫщитѣ мѣста.

Prunus Chamaecerasus Icq. (Cerasus pumilio Borkh.). Изъ гориститѣ мѣста въ Тузлука и Габрово.

Prunus Mahaleb L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ изъ околностьта на Габрово, Севлиево и Луковитъ.

Prunus Laurocerasus L. Изъ сѣнчеститѣ влажни и гористи мѣста въ долината на р. Хаинъ-Боазъ и въ Габровския балканъ, много разпространено растение. Цъвти прѣзъ май. Бълг. „зилника“.

Прѣзъ майската си екскурзия по Хаинъ-Боазъ намѣрихъ въ голѣмо изобилие и „зилниката“, тъкмо що бѣше се разцъвтѣла. Моятъ водачъ, който бѣше отъ близкитѣ колиби — Райковци, познаваше доста добрѣ

това растение, та, щомъ като ме видѣ, че набрахъ много клони отъ него съ цвѣтове, приближи се до мене и започна да ми дава наставление, че, ако би да употрѣбявамъ и зелениката за лѣкарство (той бѣше твърдо убѣденъ, че всички растения, които събирамъ, ще употрѣбя за правене на разни „илачи"), трѣбвало да бера клонки само съ листя, защото давали повече сила отъ цвѣта. Подиръ това започна да ми разправя, че всички „балканджии" по тия мѣста употрѣбяли листата на „зилиниката" за лѣкуване на заболѣлия добитъкъ отъ болѣстьта „шапъ", като варили листата въ вода и съ нея прѣмивали ранитѣ на болното животно. Моятъ водачъ ме още увѣряваше, че тия листа много добрѣ дѣйствували противъ тая болѣсть, и че тѣ въ тѣхното село не употрѣбяли за лѣкуване на „шапа" нищо друго, освѣнъ листата на зелениката. Мисля, че не ще бжде злѣ, ако нашитѣ ветеринарни лѣкари се завзематъ и опитатъ лѣчебното свойство на това растение.

Prunus spinosa L. Срѣща се около Шуменъ, Севлиево, Русе, Плѣвенъ, Свищовъ, Ески-Джумая и Карлово.

Pomeae B. H.

Cydonia P.

Cydonia vulgaris Pors. Това растение е разпространено навредъ изъ България.

Pyrus L.

Pyrus communis L. Изъ гориститѣ мѣста въ Тузлука, Габрово, Луковитъ и Хаинъ-Боазъ.

Pyrus amygdaliformis Vill. Разпространено навредъ.

Pyrus Malus L. Сжщо.

Sorbus L.

Sorbus aucuparia L. По гориститѣ мѣста въ Тузлука, Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ.

Sorbus domestica L. По лозята около Севлиево, Шуменъ, Луковитъ.

Sorbus terminalis L. Изъ гориститѣ мѣста въ Дели-Орманъ, Тузлука, Габрово, Луковитъ.

Sorbus Aria Crtz. Въ Габровския балканъ срѣща се нарѣдко.

Amelanchier Med.

Amelanchier vulgaris Moench. (Mespilus Amel. L.. Aronia rotundifolia Pers.). По камениститѣ гористи мѣста изъ Карловския и Калоферския балканъ.

Crataegus L.

Crataegus monogyna Jcq. Изъ храсталацитѣ навредъ изъ България разпространено.

Crataegus oxycartha L. Около Габрово и Османъ-Пазаръ.

Cotoneaster (Med.)

Cotoneaster vulgaris Lndl. (Mespilus Coton. L.). По скалиститѣ мѣста въ Карловския балканъ и Мургашъ.

Cotoneaster tomentosa Lndl. По скалиститѣ склонове на Персенка въ Срѣднитѣ Родопи, доста разпространено растения.

Mespilus (L.)

Mespilus germanica L. Срѣща се навредъ по лозята и градинитѣ.

Punica L.

Punica granatum L. Въ градинитѣ изъ Плѣвенъ и Шуменъ.

Roseae DC.

Rubus L.

Rubus idaeus L. По припечнитѣ каменисти склонове въ Карловския балканъ, много разпространено растение.

Rubus caesius L. Изъ трѣвеиститѣ мѣста и орницитѣ около Севлиево, Образцовия чифликъ, Прѣславъ, Карлово и Тутраканъ.

Rubus glaudulosus Bell. Край храсталацитѣ около Шуменъ, Габрово, Хаинъ-Боазъ.

Rubus tomentosus Borckh. (R. canescens DC.). По трѣвеиститѣ мѣста между Сопотъ и Карлово, Курилово, обикновено.

Rubus Bayeri Flocke. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ се срѣща по-нарѣдко отколкото въ Юмрукъ-Чалъ и Еленския балканъ (Срв. моитѣ „Материали за флората на Ловчанския окржгъ“ въ XIV. кн. на Министерския Сборникъ стр. 77.). Цъвти прѣзъ юни, юли.

Rubus thyrsoides Wimm. Въ околностьта на Севлиево, Вѣтово и Митиризово.

Fragaria L.

Fragaria collina Ehr. (F. campestris Stev.). Изъ трѣвеиститѣ мѣста около Габрово, Прѣславъ, Ески-Джумая и Севлиево.

Fragaria vesca L. Това растение е навредъ изъ България разпространено.

Potentilla L.

Potentilla supina L. Изъ пѣсъчливитѣ мѣста край р. Витъ между Плѣвенъ и Сомовитъ, Луковитъ и с. Българени, Свищовска околия. Цъвти прѣзъ май, юни.

Potentilla rupestris L. Типическа форма. По припечнитѣ скалисти склонове надъ с. Твърдица и Бузлуджа, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Potentilla rupestris L. β) var. Benitzkyi Friv. По пукнатинитѣ на скалитѣ при Митиризово, Калоферския и Сопотненския балканъ, обикновено. Юни, юли.

Potentilla obscura Lehns. Срѣща се около Провадия и Прѣславския балканъ.

Potentilla pilosa Wlld. По трѣвениститѣ мѣста между Габрово, Севлиево, Варна и Тутраканъ.

Potentilla argentea L. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Варна, Разградъ, Русе, Свищовъ, Плѣвенъ, Романъ, Луковитъ и Ески-Джумая, доста разпространено растение.

Potentilla reptans L. (P. subpedata CK., P. anomala Ledb) Изъ трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, Никополъ, Ески-Джумая, Сопотъ и Прѣславъ.

Potentilla Tormntilla Sibth. (Tormetilla èrecta L.). По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Карлово и Калоферъ. Май.

Potentilla chrysocraspeda Lehm. (P. aurea Grisb.). По високитѣ планински мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и на Бузлуджа, обикновено. Юли.

Potentilla cinerea Chx. Това растение се срѣща по сѫщитѣ мѣста, гдѣто се намира и горното.

Potentilla Haynaldiana Jka. По скалиститѣ мѣста въ Сопотския и Карловския балканъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Potentilla hirta L. β) var. orientalis Vel. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Potentilla varnensis Vel. По каменииститѣ и скалиститѣ мѣста около Шуменъ и Ескиджумайския боазъ. Послѣднитѣ двѣ нови за науката растения, открити отъ г. д-ръ J. Velenovský, миналата година намѣрихъ и азъ въ околностьта на г. Ловечъ. Пълната диагноза на тия растения е напечатана въ „Flora Bulgarica“ supplementum I. 1898., p. 102. и 104.

Potentilla micrantha Ramond. Изъ сѣнчеститѣ и каменисти мѣста около Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Карлово, Мургашъ, Курилово. Прѣславъ и Тутраканъ, твърдѣ разпространено растение. Мартъ, априлъ.

**Potentilla Fragariastrum Ehrh.* Това ново за българската флора растение видѣхъ въ хербариума на Шуменското педагогическо училище, събирано изъ околностьта на г. Шуменъ. Въ врѣме на мосто екскурзиране, нигдѣ не можахъ да намѣря това растение.

Geum L.

Geum urbanum L. (G. ibericum Bess.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталаци около Габрово, Севлиево, Сопотъ, Романъ, Образцовия чифликъ, Ескиджумайския боазъ и Тутраканъ, обикновено.

Geum strictum Ait (G. hispidum Auct., G. alepicum Icq.). По трѣвенииститѣ мѣста въ Мургашката планина.

Geum coccineum Sibt. (G. Sadleri Friv., G. grandiflorum CK., G. macedonicum Friv.). Край балканскитѣ изворни и мочурливи мѣста въ Карлово и Габровския балканъ.

Geum rivale L. По сжщитѣ мѣста разпространено. Юни, юли.

Geum montanum L. По планинскитѣ трѣвенисти мѣста и ливади въ Сопотския и Калоферския балканъ, а тъй сжщо на Бузлуджа.

Rosa L.

Rosa spinosissima L. (R. pimpinellifolia L.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Образцовия чифликъ, Севлиево, Свищовъ, Никополъ, твърдѣ разпространено растение.

Rosa alpina L. Въ Карловския балканъ по камениститѣ и гористи мѣста, обикновено.

Rosa canina L. По камениститѣ мѣста и синоритѣ на лозята и нивята около Шуменъ, Варна, Османъ-Пазаръ, Свищовъ, Карлово Габрово, доста разпространено.

Rosa gallica L. (R. pumila Icq.). Изъ околностьта на Шуменъ, Образцовия чифликъ, Плѣвенъ, Свищовъ и Луковитъ.

Agrimonia L.

Agrimonia Eupatoria L. По напустнатитѣ лозя и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Шуменъ, Твърдица, Сопотъ, Тутраканъ, Плѣвенъ Османъ-Пазаръ, Прѣславъ и Варна, обикновено.

Agrimonia odorata Mill. (A. procera Wllr.). Срѣща се много нарѣдко между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове.

Aremonia agrimoinoides L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Карлово, Хаинъ-Боазъ, Габрово и Луковитъ.

Alchemilla Scp. (L.)

Alchemilla vulgaris L. Срѣща се нарѣдко въ Габровския балканъ.

Alchemilla montana Wlld. (A. pubescens Auct non M. B., A. hibrida Hffm., A. subsericea G. G.). По трѣвениститѣ мѣста и планинскитѣ пазбища въ Сопотненския и Калоферския балканъ, Бузлуджа и Митиризово. Юни, юли.

**Alchemilla alpina* L. По камениститѣ и припечени склонове въ Карловския балканъ, обикновено. Юли.

Sanguisorba L.

Sanguisorba officinalis L. По трѣвениститѣ мѣста около Митиризово, Габровския балканъ, Калоферъ и Баташкото блато.

Poterium L.

Poterium Sanguisorba L. По необработенитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Варна, Шуменъ, Плѣвенъ-Романъ, Луковитъ, Севлиево, Твърдица, Пловдивъ, обикновено.

Poterium polygamum W. K. (P. muricatum Spach.). По трѣвниститѣ мѣста около Тутраканъ, Вѣтово и Шуменъ.

Spiraeaceae DC.

Spiraea L.

Spiraea ulmifolia Scp. (S. chamaedrifolia Icq.). Изъ гориститѣ мѣста въ Габровския балканъ, срѣща се нарѣдко.

Spiraea Ulmaria L. Край планинскитѣ изворни мѣста въ Габровския, Карловския и Калоферския балканъ.

Spiraea Filipendula L. По необработенитѣ мѣста и ливадитѣ около Тутраканъ, Никополъ, Севлиево, Курилово, Прѣславъ, Явашъ-Кьой, Османъ-Пазаръ, Сопотъ и Твърдица. Цъвти прѣзъ май, юни.

Onagrarieae Juss.

Epilobium L.

Epilobium spicatum Lam. (E. angustifolium L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Epilobium hirsutum L. (E. amplexicaule Lam.). Край блатиститѣ и воднитѣ мѣста при Габрово, Карлово, Шуменъ, Луковитъ и Курилово. Юли.

Epilobium parviflorum Schreb. (E. pubescens Rth, E. molle Lam.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Ески-Джумая, Тутраканъ, Никополъ и Хисарскитѣ бани.

Epilobium montanum L. Край гориститѣ сѣнчести мѣста при Карлово, Митиризово, Прѣславъ и Хаинъ-Боазъ. Юни, юли.

Epilobium tetragonum L. По блатиститѣ мѣста между Плѣвенъ и Сомовитъ.

Epilobium Lamyi F. Schz. Съвсѣмъ нарѣдко около Образцовия чифликъ. Юни, юли.

Epilobium obscurum Rchb. (E. virgatum Fr.). Около Севлиево край блатата.

Epilobium roseum Schreb. (E. gemmascens CAM.). Край воднитѣ мѣста около Никополъ, Севлиево и Шуменъ.

Circaea L.

Circaea Lutetiana L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Луковитъ и Сопотъ.

Trapa L.

Trapa natans L. Между Русе и Търново.

Cucurbitaceae Juss.

Ecballium Rich.

Ecballium Elaterium Rich. (L.). По сухитѣ и пуститѣ мѣста навредъ около Варна, разпространено растение.

Bryonia L.

Bryonia alba L. Това растение се срѣща навредъ край храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста изъ България.

Lythrarieae Juss.

Lythrum L.

Lythrum Salicaria L. Край воднитѣ и блатисти мѣста около Свищовъ, Шуменъ, Карлово, Луковитъ, Сомовитъ, Ески-Джумая, Варна и Пловдивъ, доста разпространено.

Lythrum virgatum L. (L. austriacum Icq.). По блатиститѣ мѣста между Карловскитѣ и Хисарскитѣ бани.

Lythrum hyssopifolium L. Изъ блатиститѣ мѣста между Никополъ и Сомовитъ.

Tamariscineae Dsv.

Tamarix L.

Tamarix Pallasii Desv. Около устието на рѣка Осъмъ надъ Никополъ, а около с. Сомовитъ образува пространни храсталаци. Юни.

Portulaceae DC.

Portulaca L.

Portulaca oleracea L. По орницитѣ и край пѫтищата около Габрово, Севлиево, Плѣвенъ, Свищовъ, Курилово, Тутраканъ, доста разпространено растение.

Paronychieae St. Hil.

Paronychia Juss.

Paronychia imbricata Rchb. (P. serpyllifolia, Auct., P. capitata Koch.). По варовититѣ скали между Провадия и Гебедже.

Herniaria L.

Herniaria glabra L. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста около Сопотъ, Твърдица и Габрово.

Herniaria incana Lam. (H. macrocarpa Sibt., H. Besseri Fisbh.). По трѣвениститѣ мѣста при Шуменъ, Разградъ, Луковитъ, Карлово и Тутраканъ.

Herniaria hirsuta L. По пуститѣ мѣста около Габрово.

Scleranthеae Lk.

Scleranthus L.

Scleranthus perennis L. По камениститѣ мѣста въ Твърдишкия и Габровския балканъ и Карлово.

Scleranthus annuus L. Разпространено около Свищовъ, Ески-Джумая и Севлиево.

Scleranthus verticillatus Tsch. Изъ трѣвениститѣ мѣста около Митиризово и Курилово.

Crassulaceae DC.

Sempervivum L.

Sempervivum montanum L. По каменниститѣ склоново въ Сопотския и Калоферския балканъ, и на Персепка въ срѣднитѣ Родопи.

Sempervivum hirtum L. По варовититѣ скалисти мѣста на Божия рай въ Карловския балканъ и Митиризово.

Sedum L.

Sedum maximum Sut. (S. Telephium L. var., S. latifolum Bertol.). По каменниститѣ рѫтлини около Севлиево, Габрово и Никополъ.

Sedum album L. По старитѣ зидове и каменниститѣ мѣста около Шуменъ, Карлуково, Севлиево, Луковитъ, Тутраканъ, Разградъ, Варна, Свищовъ и Карлово, доволно разпространено растение. Юни, юли.

Sedum acre L. По каменниститѣ мѣста между Плѣвенъ и Свищовъ, Сопотъ и Хаинъ-Боазъ.

Sedum Sartorianum Boiss. По сухитѣ варовити скали въ Ескиджумайския боазъ, Шуменъ и Луковитъ.

Sedum anopetalum DC. Изъ трѣвениститѣ каменисти мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, доволно разпространоно растение. Юни, юли.

Sedum Cepaea L. (S. tetraphyllum S. S. S. galioides All, S. strictum C. K., S. spathulatum WK.). По сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Карлово и Габрово.

Sedum glaucum WK. (S. hispanicum L.). По пуститѣ и каменисти мѣста около Ески-Джумая, Шуменъ, Севлиево, Митиризово, Свищовъ и Плѣвенъ, обикновено.

**Sedum atratum* L. По каменниститѣ мѣста въ Сопотненския балканъ. Юли.

Sedum Grisebachii Hldr. (S. ânnuum var. racemiferum Grsb.). Срѣща се почти навредъ по Карловския и Калоферския балканъ. Юли.

Rhodiola L.

Rhodiola rosea L. Срѣща се твърдѣ нарѣдко въ Карловския балканъ.

Grossularieae DC.

Ribes L.

Ribes Grossularia L. По скалиститѣ мѣста по Мургашъ планина.

Ribes alpinum L. По скалиститѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga L.

Saxifraga Aizoon Jcq. По скалиститѣ мѣста въ Карловския, Габровския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо на Ерь-Кюпрю въ срѣднитѣ Родопи, доста разпространено растение.

Saxifraga juniperina Adams. (S. pseudo-sancta Jka.). По скалиститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ. Юли.

Saxifraga Rocheliana Sternb. Въ Сопотския балканъ и Митиризово по скалитѣ.

Saxifraga exarata Vill. (S. nervosa MB., S. mixta MB). По Карловския балканъ се срѣща съвсѣмъ нарѣдко. Юли.

Saxifraga tridactylites L. По камениститѣ и пуститѣ мѣста при Мадара около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Курилово, Ханнъ-Боазъ и Габрово. Май, юни.

Saxifraga controversa Sternb. (S. ascendens L., S. petraea Bmg.). По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Сопотския балканъ, а тъй сѫщо и на Бузлуджа.

Saxifraga stellaris L. Край изворнитѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Saxifraga rotundifolia L. Край горististитѣ и изворнитѣ мѣста около Карлово, Митиризово, Ханнъ-Боазъ, Мургашъ. Богданъ, Калоферъ, доста разпространено растение.

Saxifraga cymosa WK. По скалиститѣ мѣста на Карловския и Калоферския балканъ, доволно разпространено растение.

Chrysosplenium L.

Chrysosplenium alternifolium L. Край балканскитѣ изворни мѣста въ Габровския, Твърдишкия, Калоферския, Карловския балканъ и Мургашъ.

Umbelliferae Juss.

Orlaya Hffm.

Orlaya grandiflora Hffm. По нивитѣ и сухитѣ трѣвенисти мѣста при Севлиево, Шуменъ, Тутраканъ, Образцовия чифликъ и Луковитъ. Цъвти прѣзъ юли.

Daucus L.

Daucus Carota L. (D. mauritanicus Pall.). Край пѫтищата и необработенитѣ трѣвенисти мѣста, навредъ изъ България разпространено растение. Юни до септемврi.

Turgenia Hffm.

Turgenia latifolia Hffm. (Tordylium lat. L.). Между посѣвитѣ около Шуменъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Севлиево и Ески-Джумая. Юни, юли.

Caucalis Hoffm.

Caucalis daucoides L. По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ навредъ изъ България разпростанено растение. Юни.

Torilis G.

Torilis Anthriscus Gm. (T. persica Boiss.). Край сѣнчеститѣ мѣста при Габрово, Курилово, Хаинъ-Боазъ, Шуменъ, Прѣславъ, Варна и Севлиево.

Torilis microcarpa Bess. (T. ucranica Spr.). Среща се твърдѣ нарѣдко между Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ и Курилово.

Torilis helvetica Gmel. (T. infesta L., T. Fridrichsthalii Ces). По сѣнчеститѣ мѣста около Севлиево, Вѣтово, Хаинъ-Боазъ и Луковитъ. Юли.

Torilis nodosa Gaer. (Caucalis nadiflora Lam.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Тутраканъ, Шуменъ, Севлиево, Сопотъ, Никополъ и Луковитъ. Априлъ и май.

Siler Scp.

Siler trilobum Scp. Изъ храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста въ Ески-джумайския боазъ, Прѣславъ и Севлиево. Юни.

Angelica (L).

Angelica Pančićii Vandas. Край вадата, която води за фабриката на Евлоги Георгиевъ около Карлово, твърдѣ много разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Ferulago K.

Ferulago silvatica Bess. По трѣвениститѣ мѣста около Митиризово и Курилово.

Ferulago confusa Vel. Изъ трѣвениститѣ мѣста около Шайтанджикъ, Ески-Джумая и Тутраканъ. Юни, юли.

Peucedanum L.

Peucedanum Chabraei Rchb. (P. carvifolium Vill., Palimbia Chabr. DC.). По трѣвениститѣ мѣста въ Габровския балканъ, Митиризово и Мургашъ.

Peucedanum longifolium WK. Това растение се срѣща между Плѣвенъ и Никополъ твърдѣ нарѣдко.

Peucedanum alsaticum L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ и Шуменъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Opoponax K.

Opoponax orientale Boiss. Твърдѣ нарѣдко се срѣща около Хисарскитѣ бани и Карлово.

Malabaila Hffm.

Malabaila vaginans Vel. По сухитѣ каменисти ржтлини между Севлиево и Ловечъ.

Pastinaca L.

Pastinaca sativa L. По трѣвениститѣ мѣста при Османъ-Пазаръ, Севлиево, Курилово, Тутраканъ, обикновено. Юни.

Pastinaca opaca Ehr. Край храсталацитѣ около Митиризово, Луковитъ и Вѣтово. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

Heracleum L.

Heracleum sibiricum L. Край храсталацитѣ около Прѣславъ и Габрово. Юли.

Heracleum ternatum Vel. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, с. Ухларъ, Плѣвенъ, София и Севлиево, доста разпространено растение. Май и юни.

Tordylium L.

Tordylium maximum L. По трѣвениститѣ мѣста около Прѣславъ, Образцовия чифликъ, Габрово, Сопотъ, Тутраканъ и Севлиево, доста разпространено растение. Юни.

Meum Jcq.

Meum mutellina L. По трѣвениститѣ и каменисти склонове по Карловския балканъ. Юни.

**Meum athamanticum Jcq.* По сжщитѣ мѣста разпространено. Юли, августъ.

Silaus Bess.

Silaus virescens Grsb. (S. peucedanoides MB., Bunium vir. DC., Gaspariana wir. Bert., Selinum Rochelii Heuff.). По ливадитѣ въ подножието на Габровския балканъ, Митиризово и Карловския балканъ.

Cnidium Cuss.

Cnidium apioides Spr. (C. athoum Grsb.). По сухитѣ варовити скали въ Габровския и Сопотненския балканъ, срѣща се нарѣдко.

Libanotis Cr.

Libanotis sibirica K. (Athamanta sibir. L.). Въ Габровския балканъ и Ханнъ-Боазъ.

Libanotis montana All. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Карловския балканъ, срѣща се нарѣдко. Юли.

Seseli L.

Seseli rigidum WK. (S. purpurescens Jka.). По скалиститѣ мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, а тъй сѫщо и около Русе.

Seseli peucedanifolium Bess. По сухитѣ каменисти и трѣвенисти мѣста при Вѣтово и Ески-Джумая.

Seseli coloratum Ehr. (S. annuum L., S. bienne Cr.. S. ferulaceum Stev.). Надъ градъ Сопотъ, доста разпространено.

Aethusa L.

Aethusa Cynapium L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Шуменъ и на Сучурумъ при Карлово, обикновено. Юни, юли.

Oenanthe (L).

Oenanthe media Grsb. (Oe. peucedanifolia Heuff.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ около Шуменъ, Тутраканъ, Никополъ, обикновено.

Oenanthe banatica Heuff. (Oe. silaifolia Fuss.). Между Шуменъ и Прѣславъ, срѣща се нарѣдко.

Oenanthe Phellandrium Lam. (Phellandrium aquaticum L.). Край воднитѣ и блатисти мѣста между Никополъ и Сомовитъ.

Physocaulus Tsh.

Physocaulus nodosus Tsh. Срѣща се около Севлиево, Шуменъ, Курилово и Хаинъ-Боазъ.

Chaerophyllum L.

Chaerophyllum libanoticum Boiss. Ky. var. moesiacum Urumoff. По сѣнчеститѣ каменисти и влажни мѣста на Кьошковетѣ около Шуменъ, доста разпространено. Тоя новъ за науката вариететъ открихъ прѣзъ мѣсецъ юни тази година и диагнозата му публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift. Jahrg. 1900, № 1.

Chaerophyllum byzantinum Boiss. (Ch. Gagausorum Vel.). По гориститѣ мѣста около Прѣславъ и Габрово, срѣща се нарѣдко.

Chaerophyllum aromaticum L. Край гориститѣ мѣста около Шуменъ.

Chaerophyllum aureum L. По балканскитѣ пасбища на Бузлуджа, Карловския и Калоферския балканъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Chaerophyllum bulbosum L. Изъ храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Ески-Джумая, Габрово, Севлиево, Свищовъ, Русе, Шуменъ, Карлово, Хаинъ-Боазъ, доста разпространено растение. Май, юни.

Anthriscus Hffm.

Anthriscus trichosperma Schlt. (Scandix Cerefolium L., Chaerophyllum sativum Lam., Anthriscus Cerefolium Hffm.). По сѣнчеститѣ мѣста около Шуменъ, Червена-Вода, Габрово и Сопотъ.

Anthriscus vulgaris Pers. По пуститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ и Твърдица. Май, юни.

Scandix L.

Scandix Pecten Veneris L. Край нивитѣ и трѣвенриститѣ мѣста при Шайтанджикъ и Провадия. Май, юни.

Berula K.

Berula angustifolia L. Край поточнитѣ мѣста при с. Мадара, Провадия, Ески-Джумая, надъ Никополъ до устието на р. Осъмъ, Севлиево, Свищовъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Falcaria Host.

Falcaria Rivini Host. (Sium Falcaria L., Critamus agrestis Bess.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста и край пѫтищата около с. Орѣше, Свищовска околия, Луковитъ, Севлиево и Тутраканъ, юли.

Sison L.

Sison Amonum L. (Sison aromaticum Lam.). По сѣнчеститѣ трѣвенисти мѣста около Габрово, нарѣдко. Юли.

Aegopodium L.

Aegopodium Podagraria L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Севлиево, Габрово, Луковитъ, обикновено. Май, юни.

Pimpinella L.

Pimpinella peregrina L. (Tragium peregrinum Spr.). По пуститѣ мѣста около Каспичанъ.

Pimpinella Saxifraga L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Баташкото блато, Карлово, Разградъ. Населението изъ Троянската околия съ това растение лѣкува добитъка отъ болѣстьта „гѫрлица". Цъвти отъ юни до септември.

Carum L.

Carum Carvi L. По трѣвениститѣ мѣста изъ Габровския балканъ, обикновено. Юни.

Trinia Hffm.

Trinia glauca L. (T. vulgaris DC. var., Pimpinella dioica L.). По трѣвениститѣ мѣста при Вѣтово, Шуменъ, с. Пордимъ, Плѣвенска околия и въ Габровския балканъ.

Trinia Kitaibelii MB. (T. glauca WK., Pimp. ramosissima Fisch.). По необработенитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Канджиларе, Севлиевска околия, Габрово, Тутраканъ, Сопотъ, Никополъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Apium L.

Apium graveolens L. Сѣе се навредъ изъ България.

Bupleurum L.

Bupleurum rotundifolium L. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Русе, Никополъ, Карлово, Османъ-Пазаръ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Buplerum orbelicum Vel. По трѣвениститѣ сухи мѣста между Сопотъ и Карлово, Митиризово, доста разпространено растение. Юни, юли.

Bupleurum falcatum L. Изъ трѣвениститѣ мѣста на Бузлуджа и Ханиъ-Боазъ.

Bupleurum junceum L. Край храсталацитѣ и горииститѣ мѣста на Кумлука около Карлово, Русе, Тутраканъ, Карлуковския манастиръ, обикновено. Юни.

Bupleurum junceum L. var. multiflorum Vel. По трѣвениститѣ мѣста между Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ. Юни, юли.

Bupleurum laxum Vel. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти склонове около Сопотъ и при Балабановия мостъ при Карлово, съвсѣмъ обикновено растение.

**Bupleurum diversifolium* Rochel. По сухитѣ варовити склонове подъ старата крѣпость около Никополъ много разпростанено растение. До сега това растение бѣше извѣстно само изъ околностьта на Калоферъ, събирано отъ маджарския ботаникъ Янка, а тая година прѣзъ мѣсецъ юни го открихъ по горното мѣстонахождение. Юни, юли.

Bupleurum apiculatum Friv. По каменииститѣ и трѣвенисти рѫтлини около Шуменъ, Варна, Ески-Джумая и Тутраканъ.

Conium L.

Conium maculatum L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Севлиево, Габрово, Ески-Джумая, Варна, Разградъ, Свищовъ, Карлово, Пловдивъ, Курилово и Луковитъ, доста разпространено растение.

Physospermum Cuss.

Physospermum aquilegifolium Koch. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Ескиджумайския боазъ, Габрово, Луковитъ и Романъ. Май, юни.

Smyrnium L.

Smyrnium perfoliatum L. Изъ храсталацитѣ между Свищовъ и Ловечъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Bifora Hffm.

Bifora radians MB. Измежду посѣвитѣ при Шуменъ, Варна, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Плѣвенъ, Карлово, София, Османъ-Пазаръ и Севлиево, обикновено. Цъвти отъ май до юли.

Eryngium L.

Eryngium campeste L. (E. virens Lnk.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста, пазбищата и ливадитѣ при Севлиево, Габрово, Шуменъ, Свищовъ, Плѣвенъ Сопотъ, обикновено.

Astrantia L.

Astrantia major L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста изъ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ.

**Astrantia major L. var. elatior* Eriv. По сенчеститѣ мѣста въ Карловския балканъ и Митиризово. Юли.

Sanicula L.

Sanicula europaea L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Тузлука, Образцовия чифликъ, Луковитъ, Сопотъ и Габрово. Май.

Araliaceae Juss.

Hedera L.

Hedera Helix L. По гориститѣ и скалисти мѣста около Габрово, Севлиево, Ески-Джумая, Луковитъ, Плѣвенъ, Свищовъ, Шуменъ, с. Мадара и Карлово.

Corneae DC.

Cornus L.

Cornus mas L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, Тузлука, Тутраканъ, Варна, Прѣславъ, Шуменъ, Разградъ, Свищовъ, Курилово, Карлово, Твърдица, Мургашъ, обикновено.

Cornus sanguinea L. По синоритѣ на лозята и храсталацитѣ около Севлиево, Свищовъ, Плѣвенъ, Луковитъ, Курилово, Сопотъ, Образцовия чифликъ, обикновено.

Loranthaceae Don.

Viscum L.

Viscum album L. По дърветата около Севлиево, Прѣславъ, Луковитъ и Тутраканъ.

Caprifoliceae Rich.

Viburnum L.

Viburnum Opulus L. По гориститѣ мѣста между Трѣвна и Габрово, Шуменъ, обикновено.

Viburnum Lantana L. По храсталацитѣ, гориститѣ мѣста и синоригѣ на лозята около Плѣвенъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Севлиево, Свищовъ и Карлово.

Sambucus L.

Sambucus nigra L. По гориститѣ и влажни мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Свищовъ, Луковитъ, Карлово, Османъ-Пазаръ и Тутраканъ, обикновено.

Sambucus Ebulus L. Това растение се срѣща навредъ изъ България по сухитѣ поляни, синоритѣ на лозята, нивитѣ и пѫтищата.

Adoxa L.

Adoxa Moschatellina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ по политѣ на Габровския балканъ, доста разпространено растение.

Lonicera L.

Lonicera Xylosteum L. По сѣнчеститѣ мѣста и храсталацитѣ навредъ около Габрово, разпространено. Цъвти прѣзъ май, юни.

Rubiaceae Juss.

Rubia L.

Rubia tinctorum L. Срѣща се нарѣдко между Червена-Вода и Вѣтово.

Galium L.

Galium rubioides L. (G. articulatum Lam., G. geniculatum R. S.). Край сѣнчеститѣ и трѣвенисти мѣста около Севлиево, Ханнъ-Боазъ и Червена-Вода.

Galium vernum Scop. Край гориститѣ мѣста при Габрово и Ханнъ-Боазъ.

Galium rotundifolium L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Габровския балканъ, Ханнъ-Боазъ и Сопотъ. Юли, августъ.

Galium turcicum Vel.[1]) По сухитѣ трѣвенисти мѣста между Русе и Свищовъ.

Galium Schultesii Vest. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Карловския и Габровския банканъ, доста разпространено растение.

---

[1]) Проф. д-ръ J. Velenovský, Flora Bulgarica, 1891, pag. 231 и 232.

Galium Mollugo L. (G. elatum Thuil., G. album Frsk.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Твърдица, Карлово, Калоферъ, Пловдивъ, Романъ, Луковитъ, Русе, Разградъ, Шуменъ и Варна.

Galium palustre L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Прѣславъ и Карловския балканъ. Цъвти отъ май до юли.

Galium verum L. По ливадитѣ и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, Шуменъ, Образцовия чифликъ, Баташкото блато, Карлово, Твърдица, Свищовъ и Романъ.

Galium aureum Vis. По трѣвениститѣ мѣста около Шайтанджикъ, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Galium ochroleucum Kit. По каменииститѣ склонове на Сучурумъ около Карлово, Митиризово и Сахатъ-Тепе при Пловдивъ, твърдѣ разпространено растение.

Galium purpureum L. По каменииститѣ мѣста въ Сопотския балканъ и Бузлуджа.

Galium Aparine L. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Образцовия чифликъ, Хисарскитѣ бани и Тутраканъ. Май до септември.

Galium tricorne Wth. По орницитѣ и синоритѣ на нивитѣ и лозята около Свищовъ, Ески-Джумая и Плѣвенъ. Цъвти отъ юни до августъ.

Galium divaricatum Lam. Срѣща се нарѣдко между Плѣвенъ и Романъ а тъй сѫщо и около Шайтанджикъ и Габрово.

Galium Cruciata Scop. Това растение е разпространено по цѣла България. Май, юни.

Galium parisiense L. По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ на Кумлука около Карлово, доста разпространено растение. Юли, августъ.

Galium tenuissimum MB. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста на Кумлука около Карлово доволно разпространено растение.

Galium pedemontanum All. (G. retrorsum DC., G. reflexum Pr.). По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ при Митиризово, Севлиево, Ески-джумайския боазъ и Романъ. Май, юни.

Asperula L.

Asperula arvensis L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Севлиево, Карлово и Твърдица. Цъвти отъ май до августъ.

Asperula taurica L. Срѣща се съвсѣмъ нарѣдко около Севлиево. Май, юни.

Asperula odorata L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ на Кьошковетѣ при Шуменъ, Тузлука, Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Твърдишкия балканъ, Луковитъ, доста разпространено растение.

Asperula Aparine MB. По влажнитѣ сѣнчести мѣста около Габрово и Курилово.

Asperula humifusa MB. По трѣвеиститѣ мѣста и пасбищата между с. Мадара и Кюлевча, Ески-Джумая и Образцовия чифликъ, доволно разпространено растение.

Asperula galoides MB. Това растение се срѣща между Севлиево и Ловечъ и Карлово. Юни, юли.

Asperula tyraica Bess. По камен튌ститѣ припечни склонове около Ески-Джумая, Свищовъ, Севлиево и Луковитъ.

Asperula flaccida Ten. (A. aristata Grsb., A. canescens Vis). По скалиститѣ мѣста при с. Кюлевча, Образцовия чифликъ и край шосето между Никополъ и Плѣвенъ, доволно разпространено растение.

Asperula graviolens MB. (A. rumelica Boiss.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Свищовъ, Шуменъ, Габрово и Тутраканъ.

Asperula cynanchica L. По трѣвениститѣ мѣста около Варна, Габрово, Вѣтово и Севлиево.

**Asperula capitata* Kit. По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Карловския балканъ, обикновено.

Crucianella L.

Crucianella oxyloba Jka. (C. angustifolia Panč. et Vel. non L.). Срѣща се нарѣдко около Тутраканъ и Ески-Джумая.

Sherardia L.

Sherardia arvensis L. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Карлово, Плѣвенъ, Свищовъ, Образцовия чифликъ, Твърдица и Никополъ, твърдѣ разпространено растение.

Valerianeae DC.

Valeriana L.

Valeriana officinalis L. По сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста около Габрово, Мургашъ, Хаинъ-Боазъ, Курилово, Сливенъ, Ескиджумайския боазъ, Карлово, Твърдица, доста разпространено растение. Май, юни.

Valeriana tripteris L. Изъ Габровския и Карловския балканъ, обикновено.

Valerianella Hall.

Valerianella olitoria Poll. Край сѣнчеститѣ и трѣвисти мѣста около Шуменъ, Вѣтово, Тутраканъ, Карлово и Луковитъ.

Valerianella carinata Lois. По трѣвениститѣ мѣста при с. Орѣше, Свищовска околия, Хаинъ-Боазъ и Севлиево.

Valerianella membranacea Lois. (V. tridentata Stev.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Прѣславъ, Ески-Джумая, Курилово и Сопотъ.

Valerianella coronata DC. (V. hamosa Bast.). По каменститѣ мѣста край желѣзнопжтната линия Романъ — София.

Dipsaceae DC.

Scabiosa L.

Scabiosa Columbaria L. По планинскитѣ поляни и пасбища по Карловския, Габровския и Калоферския балканъ, съвсѣмъ обикновено растение.

Scabiosa Columbaria L. β) var. Petkoffii Urumoff. По високитѣ планински пасбища и трѣвенисти мѣста на Бузлуджа, Габровския и Сопотненския балканъ, обикновено. Диагнозата на това ново за науката растение публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift. Jahrg. 1899., № 2. Юли, августъ.

Scabiosa ochroleuca L. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, с. Ухларъ, Шуменъ, с Мадара, Варна, Червена-Вода, Свищовъ, Никополъ, Плѣвенъ, Романъ, Пловдивъ, Карлово, Твърдица, доста разпространено растение.

Scabiosa silaifolia Vel. По трѣвениститѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая, Образцовия чифликъ.

Scabiosa triniaefolia Friv. По камениститѣ и скалисти склонове около Сопотъ, Карлово, Твърдица и на Сахатъ-Тепе при Пловдивъ, доста разпространено растение.

Scabiosa ucranica L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при Образцовия чифликъ край желѣзнопжтната линия, Шуменъ, Бѣлокопитово, Карлово, Плѣвенъ и Тутраканъ. Юни, юли.

Scabiosa micrantha Dsf. (S. sicula Dsf., S. Biebersteinii R. Sch.). Срѣща се нарѣдко между Сопотъ и с. Карнари и Хисарскитѣ бани.

Succisa Mch.

Succisa pratensis Mch. (Scabiosa Succisa L.). По планинскитѣ пасбища и трѣвениститѣ мѣста въ Габровския и Берковския балканъ. Юли, августъ.

Dipsacus L.

Dipsacus laciniatus L. Край пжтищата и влажнитѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Луковитъ, Карлово, Габрово и Османъ-Пазаръ.

Dipsacus silvester Huds. Срѣща се навредъ около Тутраканъ и Никополъ.

Dipsacus pilosus L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста при фабриката на Евлоги Георгиевъ около Карлово, а сжщо и при Габрово, доста разпространено растение.

Cephalaria Schrad.

Cephalaria transsilvanica Schrad. (L). Твърдѣ разпространено растение по трѣвениститѣ мѣста, пжтищата и напустнатитѣ лозя около Севлиево, Плѣвенъ, Шуменъ, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Карлово и Романъ.

Cephalaria corniculata R. R. (W K). (C. uralensis Murr., C. laevigata Sch., C. cretacea Pall.). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ и Шейтанджикъ.

Knautia Coult.

Knautia orientalis (K. propontica L.). По нивитѣ и храсталацитѣ около Варна и Ески-Джумая.

Knautia hybrida Coult. (Trichera mutabilis Schrd.). Край пѫтищата и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Митиризово, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Knautia arvensis L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Карлово, Романъ, с. Бѣлокопитово и Тутраканъ. Цъвти прѣзъ юли.

Cnautia macedonica Grsb. b) subsp. lyrophylla Vis. Panč. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. Долна-Студена, Свищовска околия, Тутраканъ, Прѣславъ и Ески-Джумая.

Knautia ambigua Boiss. По трѣвениститѣ мѣста между Пловдивъ и Хисарскитѣ бани, срѣща се нарѣдко.

Knautia drymea Heuff. (K. silvatica Panč., K. silv. b. rosea Vel.). По горииститѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Knautia magnifica Boiss. По скалиститѣ мѣста при Митиризово, срѣща се нарѣдко.

Compositae L.

Bidens L.

Bidens cernua L. Край баритѣ и воднитѣ мѣста около Ески-Джумая, Плѣвенъ, Свищовъ и Карлово. Юли, августъ.

Bidens orientalis Vel. По блатиститѣ, влажнитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около рибника на Образцовия чифликъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Карлово, Шуменъ, Севлиево, Габрово, Тутраканъ и Карлуково. Юли, августъ.

Doronicum L.

Doronicum cardifolium Sternb. (D. caucasicum Vis., D. Columnae Ten). По камениститѣ склонове около Габрово и Хаинъ-Боазъ.

Doronicum hungaricum Rchb. (D. longifolium Grsb., D. plantagineum Sch.). Това растение се срѣща около Габрово, с. Кюлефча и Тузлука.

Doronicum austriacum Jcq. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста по политѣ на Габровския балканъ, доволно разпространено растение. Юли.

Doronicum macrophyllum Fisch. Твърдѣ нарѣдко се срѣща въ Карловския балканъ.

Senecio (L).

Senecio viscosus L. (S. glutinosus Schur.). По камениститѣ припечни склонове около Сопотъ, Твърдица и на Сучурумъ при Карлово, твърдѣ разпространено растение. Юли.

Senecio vulgaris L. Това растение се срѣща нарѣдко около Карлово, Шуменъ и Тутраканъ.

Senecio vernalis WK. (S. peduncularis Grsb., S. crassifol. Fl., Gr. S. vernus Urv.). По трѣвениститѣ мѣста около Русе, Вѣтово, Шуменъ, Ески-Джумая, Севлиево, Карлово и Твърдица.

Senecio nebrodensis L. (S. rupestris WK., S. montanus Hpe.). По сухитѣ каменисти склонове въ Габровския, Карловския и Твърдишкия балканъ.

Senocio erucifolius L. (S. tenuifolius Jcq.). По необработенитѣ трѣвенисти мѣста около Свищовъ, Русе и Шайтанджикъ.

Senecio erucifolius L. β) var. cinereus Vel. По напустнатитѣ лозя около Севлиево, Шуменъ, доста разпространено растение.

Senecio Jacobaea L. Това растение се срѣща около Карлово, Шуменъ и Тутраканъ. Юли.

Senecio erraticus Bert. (S. barbaraefolius Krock.). Покрай баритѣ и влажнитѣ мѣста при Балабановия мостъ около Карлово и Курилово, доста разпространено растение.

Senecio erubescens Pančić. Край поточнитѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ.

Senecio carpaticus Herb. По скалиститѣ склонове въ Карловския балканъ.

Senecio nemorensis L. (S. Jacquinianus Rchb., S. octoglossus DC.). Срѣща се по сѫщитѣ мѣста.

**Senecio Fussii* Grsb. По сѣнчеститѣ каменисти рѫтлини на Косювъ-Камъкъ въ Хаинъ-Боазъ, срѣща се нарѣдко. Това ново за българската флора растение цъвти прѣзъ май.

Senecio capitatus Whlnb. Въ Карловския балканъ по трѣвениститѣ мѣста. Юни, юли.

Anthemis L.

Anthemis tinctoria L. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, Явашъ-Кьой, Шуменъ, Варна. Разградъ, Свищовъ, Тутраканъ, Романъ, София, Пловдивъ, Карлово и Твърдица.

Anthemis austriaca Jcq. По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Тутраканъ и Карлово.

Anthemis carpatica WK. По скалиститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, доста разпространено. Юли.

Anthemis montana L. β) var. delicatula Vel.[1]) По варовититѣ скалисти мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Твърдишкия балканъ, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Anthemis arvensis L. По трѣвениститѣ мѣста при Романъ и Свищовъ, срѣща се нарѣдко.

---

[1]) Диагнозата на това ново растение е публикувано въ съчинението на проф. д-ръ J. Velenovský „Flora Bulgarica Supplementum I“. 1898., p. 153.

Anthemis argyrophylla Halacsy et Georg. По камениститѣ мѣста около Бѣлово.

Anthemis ruthanica MB. (A. Neilreichii Ortm., A. pontica Urv.). По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ при Ески-Джумая, Свищовъ и Тутраканъ, обикновено.

Anthemis cotula L. (Maruta Cot. DC., M. foetida Cass.). Това растение е разпространено почти навредъ изъ България по пуститѣ мѣста и край пжтищата.

Achillea L.

Achillea Millefolium L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Шуменъ, Варна, Прѣславъ, с. Бѣлокопитово, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Пловдивъ и Карлово, доста разпространено растение.

Achillea setacea WK. Между Вѣтово и Образцовия чифликъ и Твърдица.

Achillea Urumoffii Halacsy. По припечнитѣ каменисти и трѣвенисти склонове въ Сопотненския балканъ, а тъй сжщо и на Митиризово, доста разпространено растение. Сравни въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift, 1897., p. 144. пълната му диагноза.

Achillea odorata. Koch. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Варна Свищовъ и Хисарскитѣ бани.

Achillea crithmifolia WK. (A. nobilis Roch., A. diversifolia Schur. A. leptophylla CK.). Изъ трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово Ески-Джумая, Курилово, Карлово, Свищовъ и Плѣвенъ.

Achillea nobilis L. b) subsp. Neilreichii Kerner. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Образцовия чифликъ, с. Бѣлокопитово, Хаинъ-Боазъ, Сопотъ и Романъ.

Achillea grandifolia Friv. Край сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Габрово, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Achillea clypeolata Sm. По варовититѣ скали при с. Мадара, Бѣли Байръ при Ченге, Ескиджуманския боазъ, Шуменъ, Габрово и Митиризово. Юни.

Achillea compacta Wlld. (A. sericea Jka., A. glomerata MB., A coarctata Poir.). По скалиститѣ мѣста около Варна, Романъ—София, Пловдивъ и Твърдишкия балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ май, юни.

Achillea pseudopectinata Jka. По трѣвениститѣ пусти мѣста и скалитѣ по шосето Карлово—Хисарскитѣ бани, Сахатъ-Тепе въ Пловдивъ. Юни.

Achillea lingulata WK. (A. buglossis Friv.). По балканскитѣ трѣвенисти мѣста и пасбищата навредъ по Сопотския и Карловския балканъ, разпространено растение. Юли, августъ.

Achillea ageratifolia Sibt. (A. Serbica Petrović, Ptarmica Aizoon Grsb). Това растение нарѣдко се срѣща по Карловския балканъ.

Leucanthemum Lam.

Leucanthemum vulgare Lam. (Chrysanthemum Leuc. L.). По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Карлово, Луковитъ, Прѣславъ и Свищовъ.

Tanacetum L.

Tanacetum vulgare L. (Pyrethrum vulg. K.). Това растение е разпространено навредъ изъ България.

Pyrethrum G.

Pyrethrum corymbosum W. (L.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Прѣславъ, Ескиджумайския боазъ, Образцовия чифликъ, Хаинъ-Боазъ и Луковитъ, доста разпространено растение.

Pyrethrum Parthenium Sm. По гориститѣ сѣнчести и каменисти мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, Мургашъ и Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Pyrethrum macrophyllum WK. (Achillea sambucifolia Dsf.). Въ Карловския балканъ се срѣща.

**Pyrethrum uliginosum* WK. По блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около Тутраканъ много разпространено растение.

Matricaria (L.)

Matricaria Chamomilla L. Покрай пѫтищата и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Габрово, Ески-Джумая, Шуменъ, Провадия, Прѣславъ, Варна, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ и Плѣвенъ, доста разпространено растение.

Chamaemelum Vis.

Chamaemelum inodorum Vis. (Matricaria inod. L.). По трѣвениститѣ мѣста и нивитѣ около Севлиево, Свищовъ, Романъ и Твърдица, обикновено.

Chamaemelum trichophyllum Boiss. (Chrysanthemum tenuifolium Kit.). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Свищовъ, с. Хайнитѣ, Плѣвенъ и Курилово.

Artemisia L.

Artemisia scoparia WK. По пуститѣ и пѣсъчливи мѣста около Свищовъ, Плѣвенъ, Сопотъ, обикновено.

Artemisia campestre L. var. sericea Koch. По камениститѣ склонове около Ески-Джумая и Тутраканъ.

Artemisia austriaca Jacq. (A. repens Pall., A. orientalis W.). Срѣща се твърдѣ нарѣдко около Гебедже.

Artemisia vulgaris L. Край храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Ески-Джумая, Шуменъ, Варна, Русе, Свищовъ, Карлово, с. Хайнитѣ, Твърдица и Пловдивъ.

Artemisia annua W. Край пѫтищата, улицитѣ и пуститѣ дворове около Севлиево, Русе, Шуменъ, Тутраканъ, Плѣвенъ и Карлово, доста разпространено растение.

Artemisia Absinthius L. Това растение е развъдено навредъ по пуститѣ мѣста около градоветѣ и селата.

Artemisia comphorata Vill. По сухитѣ варовити скалисти склонове въ Карловския и Сопотненския балканъ, разпространено.

Carpesium L.

**Carpesium cernuum L.* Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста около Тутраканъ и Прѣславъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли. Това растение, може да се каже, се считаше за рѣдкость въ България, понеже до сега единственото му мѣстонахождение бѣ долината на рѣка Камчия въ източна България, гдѣто прьвъ нѣмскиятъ ботаникъ *Bornmüller* го бѣ открилъ. Обаче въ растояние на послѣднитѣ три години азъ го намѣрихъ на нѣколко мѣста изъ сѣверна България, отъ което се вижда, че не е рѣдкость у насъ. Съ врѣме може да се открие и въ Южна България.

Helichrysum G.

Helichrysum arenarium DC. (L.). По сухитѣ каменисти рѫтлини около Провадия и Каспичанъ, срѣща се на рѣдко. Юли.

Gnaphalium (L).

**Gnaphalium Leontopodium L.* По камениститѣ и трѣвенисти склонове въ Лилинъ планина. За първи пѫть това хубаво растение открихъ прѣзъ 1898. год. въ Троянския балканъ на Козята стѣна въ голѣмо изобилие. Юли, августъ.

Gnaphalium luteo-album L. По пѣсъчливитѣ мѣста между Габрово и Севлиево, Баташкото блато и край шосето, което води отъ Хисарскитѣ бани за Пловдивъ. Юли.

Gnaphalium uliginosum L. Това растение се срѣща начесто по Карловския и Сопотненския балканъ.

Gnaphalium supinum L. Типическа форма. Навредъ въ Карловския балканъ.

Gnaphalium silvaticum L. (G. rectum Sm., G. alpigenum CK., G. Sophiae Hldr.). Изъ гориститѣ мѣста при Митиризово и Твърдишкия балканъ.

Gnaphalium dioicum L. (Antennaria dioica Gaertn., A. alpinum CAM). По камениститѣ и трѣвениститѣ склонове, въ Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо на Персенка въ срѣднитѣ Родопи доста разпространено растение.

Filago L.

Filago germanica L. var. lutescens Jord. По сухитѣ трѣвенисти мѣста, орницитѣ и пасбищата около Габрово, Севлиево, Шуменъ, Вѣтово, Тутраканъ, Хаинъ-Боазъ и Карлово. Юни, юли.

Filago arvense L. По орницитѣ, напуснатитѣ лозя и трѣвеиститѣ мѣста около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Карлово, Твърдица, Никополъ, Севлиево, Разградъ, Плѣвенъ, Луковитъ, доста разпространено растение. Юли.

Linosyris DC.

Linosyris vulgaris Cass. (Chrysocoma Lin. L., Galatella Lin. Rchb.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста мѣжду с. Лѣтница и Плѣвенъ, Разградъ и Свищовъ.

Linosyris villosa DC. (Chrysocoma vil. L., Galatella vil. Rchb.). По камениститѣ ржтлини около Шуменъ, въ лозята, Варна, обикновенно.

Aster (L).

Aster Amellus L. Край горииститѣ мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ и Ески-Джумая. Юли, августъ.

Solidago L.

Solidago Virgaurea L. Край горииститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Образцовия чифликъ, Карлово, Митиризово, Хаинъ-Боазъ, Мургашъ и Твърдишкия балканъ. Юли.

Erigeron L.

Erigeron acre L. По трѣвениститѣ и каменииститѣ мѣста около Габрово, Твърдица и на Сучурумъ около Карлово, доста разпространено растение.

Erigeron canadense L. По орницитѣ край пжтищата и пуститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Варна, Османъ-Пазаръ, Прѣславъ, Шайтанджикъ, Русе, Тутраканъ, Никополъ, Плѣвенъ, Романъ, София и Карлуково, съвсѣмъ обикновено растение.

Bellis L.

Bellis perennis L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и пасбищата около Габрово, Севлиево, Шуменъ, Русе, Плѣвенъ, Тутраканъ, Карлово, Твърдица, доста разпространено растение.

Telekia Bmg.

Telekia speciosa Bmg. (Bupthalmum cordifolium Kit., T. ovata CK.). Край поточнитѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Inula (L).

Inula Helenium L. По сѣнчеститѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Габрово, Карлово, Курилово, Луковитъ, доста разпространено растение.

Inula hirta L. Това растение се срѣща почти наврѣдъ изъ България. Юли, августъ.

Inula salicina L. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Тутраканъ, Хаинъ-Боазъ и Луковитъ.

Inula aspera Poir. Въ Твърдишкия балканъ по трѣвениститѣ мѣста, нарѣдко се срѣща.

Inula germanica L. (J. orientalis Wlld., J. micranhos Poir., J. media MB.). По каменистиитѣ и трѣвенисти мѣста около Севлиево, Шуменъ, Свищовъ, Романъ и Тутраканъ, обикновено.

Inula Conyza DC. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Крушуна, Севлиевска околия, Габрово, Плѣвенъ—Романъ, Хаинъ-Боазъ, Ески-Джумая, обикновенно. Юли.

Inula ensifolia L. По необработенитѣ и сухи трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Севлиево, Свищовъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Inula bifrons L. (J. glabra Bess., J. alata Bmg.). По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Карлово, Провадия, Тутраканъ, обикновено.

Inula Oculus Christi L. (J. campestris Bess., J. montana MB. non L.). По сухитѣ варовити склонове въ Карловския и Калоферския балканъ а тъй сжщо и въ околностьта на Твърдица доста разпространено растение.

Inula Britanica L. По влажнитѣ мѣста и пжтищата около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Плѣвенъ, Шайтанджикъ, Свищовъ, Плѣвенъ—Романъ, Карлово, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Inula Britanica L. γ) var. tenuis Vel. Между Червена-Вода и Вѣтово, срѣща се нарѣдко.

Inula Aschersoniana Ika. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали, изложени на припекъ около Габрово и Крушуна, Севлиевска околия, доста разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Inula Aschersoniana Jka β) var. madarense Vel.[1]) По припечнитѣ варовити скали около с.с. Кюлевча, Мадара и Ескиджумайския боазъ, извънредно разпространено. Юни.

Pulicaria G.

Pulicaria vulgaris Gaertn. (Inula Pul. L., P. undutata CAM.). По орницитѣ и край воднитѣ мѣста около Провадия, Тутраканъ, Свищовъ и Митиризово.

Pulicaria dysenterica Gaertn. (Inula dys. L). Това растение е навредъ разпространено по блатиститѣ и мочурливи мѣста.

---

[1]) Сравни: проф. д-ръ J. Velenovský, Flora Bulgarica Supplementum. I. 1898. p. 160.

Micropus L.

Micropus erectus L. По пѣсъчливитѣ и пуститѣ мѣста около Шуменъ. Ески-Джумая и Митиризово.

Eupatorium L.

Eupatorium cannabinum L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и край брѣговетѣ на рѣкитѣ и потоцитѣ около Габрово, Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Шуменъ, Прѣславъ, Карлово, Търново, Хаинъ-Боазъ, Луковитъ и Романъ, доста разпространено растение.

Adenostyles Cass.

Adenostyles albifros Rchb. (A. albida Cass., Cacalia alpina α) L., C. tomentosa Icq.). Край рѣчнитѣ планински мѣста въ Калоферския балканъ, твърдѣ разпространено растение.

Petasites G.

Petasites officinalis Mch. (Tussilago Petas. L., Pet. ochroleucus Boiss.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ.

Petasites albus L. По влажнитѣ и сѣнчеститѣ мѣста въ Твърдишкия и Карловския балканъ, а тъй сѫщо и въ Мургашъ, обикновено.

Homogyne Cass.

Homogyne alpina Cass. (Tussilago alp. L.). Въ Карловския и Калоферския балканъ по трѣвеноститѣ мѣста, доста разпространено растение.

Tussilago (L).

Tussilago Farfara L. По влажнитѣ и край рѣчнитѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Свищовъ, Никополъ, Образцовия чифликъ, Луковитъ, Романъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Карлово, Хаинъ-Боазъ, Твърдица и Тутраканъ, твърдѣ разпространено растение.

Echinops L.

Echinops sphaerocephalus L. По трѣвеноститѣ мѣста и храсталацитѣ между Шуменъ и Прѣславъ, срѣща се нарѣдко.

Echinops albidus Boiss. Sprun. По припечнитѣ каменисти и трѣвенисти рѫтлини около Хисарскитѣ бани и Османъ-Пазаръ, нарѣдко.

Echinops banaticus Roch. По сѣнчеститѣ мѣста и храсталацитѣ около Луковитъ и Севлиево.

Echinops ruthenicus MB. (E. elegans Bert., E. tenuifolius Fisch.). По трѣвеноститѣ и каменисти мѣста около Ески-Джумая, Вѣтово и Варна.

Echinops thracicus Vel. Тоя новъ и интересенъ видъ откритъ отъ г. д-ра J. Velenovský, събирахъ за пръвъ пѫть прѣзъ 1898. год. край шосето, което води отъ Пловдивъ за Хисарскитѣ бани и Карлово, гдѣто се намира въ твърдѣ голѣмо изобилие. Цъвти прѣзъ юли.

Carlina L.

Carlina acanthifolia All. По сухитѣ каменисти и трѣвенисти рѫтлини около Разградъ и изъ напуснатитѣ лозя около Шуменъ, твърдѣ разпространено растение.

Carlina longifolia Rchb. (C. nebrodensis Koch non Guss.). По необработенитѣ трѣвенисти мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Карлово, Плѣвенъ, Карлуково, обикновено. Юни, юли.

Carlina vulgaris L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Плѣвенъ, Баташкото блато, Никополъ, Романъ, Сопотъ, обикновено. Юли.

Carlina vulgaris L. β) var. macrocephala Vel. По камениститѣ склонове при Митиризово и Карловския балканъ.

Xeranthemum L.

Xeranthemum annuum L. Това растение е разпространено навредъ по трѣвениститѣ мѣста и край пѫтищата въ България.

Xeranthemum cylindricum S. S. По трѣвениститѣ сухи мѣста около Севлиево, Габрово, Плѣвенъ, с. Червенъ-Брѣгъ, Луковишка околия, Шуменъ, Разградъ, Ески-Джумая, Тутраканъ, Карлово, доста разпространено растение.

Lappa Trn.

Lappa major Gaertn. Край храсталацитѣ около Габрово, Луковитъ и Османъ-Пазаръ.

Lappa minor DC. Около Севлиево, Шуменъ, Прѣславъ, Русе, Свищовъ, Романъ, Карлово, Хаинъ-Боазъ, доста разпространено растение.

Onopordon L.

Onopordon Acanthium L. Край пѫтищата и сухитѣ каменисти и трѣвенисти мѣста около Севлиево, Габрово, с. Пордимъ, Плѣвенска околия, Карлуково, Свищовъ, Никополъ, Русе, Тутраканъ, Разградъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Варна, Пловдивъ, София и Карлово, твърдѣ разпространено растение.

Onopordon tauricum Wlld. (O. virens DC.). По пуститѣ мѣста около Русе, Свищовъ, с. Сомовитъ и Тутраканъ.

Chamaepeuce DC.

Chamaepeuce afra DC. (Cirsium cynaroides Grsb., Cirsium afr. DC.). По сухитѣ каменисти и припечни мѣста на Сучурумъ при Карлово, Сопотъ, Митиризово, Бузлуджа и Твърдишкия балканъ, обикновено.

Picnomon Cass.

Picnomon Acarna Cass. Край пѫтищата и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Ески-Джумая, Шуменъ, Вѣтово, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Карлуково, Карлово и Пловдивъ.

Cirsium Scp.

Cirsium ligulare Boiss. По пуститѣ мѣста и край пжтищата около Габрово, Хаинъ-Боазъ, Романъ, обикновено.

Cirsium ligulare Boiss. β) subsp. albanum Wettstin. Край шосето, което води отъ Кесарево за Османъ-Пазаръ, Карлово и Митиризово.

Cirsium odontolepis Boiss. По пуститѣ и трѣвенисти мѣста при с. Хайнитѣ, Ески-Джумая и Карлово.

Cirsium albidum Vel. Това растение се срѣща твърдѣ нарѣдко между Никополъ и Сомовитъ.

Cirsium lanceolatum Scp. (L). По камениститѣ мѣста, край пжтищата и храсталацитѣ около Свищовъ, Тутраканъ, Образцовия чифликъ, Карлово, Пловдивъ, с. Николаево, Плѣвненска околия, с. Бѣлокопитово, Прѣславъ, доста разпространено растение.

Cirsium Candelabrum Grsb. По каменниститѣ ржтлини по политѣ на Габровския балканъ, Хаинъ-Боазъ и Карловския балканъ.

Cirsium canum Mch. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Тутраканъ, Шуменъ, Карлово, Севлиево и Романъ.

Cirsium canum Mch. β) *var. glaberrimus Urumoff.* По влажнитѣ ливади и трѣвениститѣ мѣста при село Крушуна, Севлиевска околия. Диагнозата на това ново за науката растение публикувахъ тъй сжщо въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift. Jahrg. 1900., № 1.

Cirsium pannonicum Gaud. (Carduus serratuloides Jcq.). Това растение се срѣща твърдѣ нарѣдко около с. Кара-Исенъ, Свищовска околия, и при Каспичанъ.

Cirsium siculum Spreng. (Cnicus pungens W.). Край поточнитѣ и изворнитѣ мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Cirsium italicum DC. (Savi). По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста при Карлово.

**Cirsium oleraceum Scop.* По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ Карловския балканъ. Срѣща се нарѣдко. Юли.

Cirsium arvense Scp. (C. incanum MB., Serrat. ciliata MB.). По трѣвениститѣ мѣста, орницитѣ, лозята и ржтлинитѣ около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Варна, Прѣславъ, Русе, Разградъ, Тутраканъ, Никополъ, Плѣвенъ, Карлово, Пловдивъ и Твърдица.

Carduus (L).

Carduus leiophyllus Petrović. По трѣвениститѣ и каменисти ржтлини около Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Прѣславъ, Варна, Курилово, Карлово, доста разпространено растение.

Carduus nutans L. По каменниститѣ мѣста и край пжтищата около Русе, Тутраканъ, Габрово и Романъ.

Carduus Personata Jacq. Твърдѣ нарѣдко се срѣща въ Сопотския балканъ.

Carduus collinus WK. (C. candicans WK.). По камениститѣ рѫтлини между Севлиево, Ловечъ, Луковитъ и с. Хайнитѣ, обикновено.

Carduus acanthoides L. По трѣвениститѣ и каменисти мѣста, навредъ около градоветѣ и край пѫтищата изъ цѣла България, разпространено растения.

Carduus olympicus Boiss. По високитѣ балкански пасбища и трѣвенисти мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, разпространено растение.

Carduus hamulosus Ehrh. Това растение се срѣща съвсѣмъ нарѣдко около Карлово и Хисарскитѣ бани.

Jurinea Cass.

Jurinea arachnoidea Bge. (J. Ledebourii Bge., Carduus mollis MB.). По трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Исенъ, Свищовска околия, Шуменъ, Луковитъ, с. Кюлевче, Прѣславска околия и Хайнъ-Боазъ.

Jurinea mollis L. Около Севлиево срѣща се нарѣдко. Юли.

Serratula (L).

Serratula tinctoria L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Габрово, Севлиево, Ески-Джумая, Хайнъ-Боазъ, Образцовия чифликъ, обикновено.

Carthamus (L).

Carthamus lanatus L. (C. tauricus MB., C. creticus L., Kentrophyllum lanatum DC.). Край пѫтищата и сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Шуменъ, с. с. Кара-Кашли, Мадара, Провадия, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Никополъ, Плѣвенъ, Луковитъ, София, Пловдивъ и Карлово.

Cnicus G.

Cnicus benedictus L. Това растение се срѣща между Пловдивъ и Хисарскитѣ бани, но нарѣдко.

Silybum Gaertn.

* *Silybum Marianum Gaertn.* (Carduus Marianus L., Cirsium maculatum Scop., Carthamus maculatus Lam.). По трѣвениститѣ мѣста и пѫтищата около Габрово.

Centaurea (L).

Centaurea Jacea L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Провадия, между с. с. Явашъ-Кьой и Каракашли, Ески Джумайска околия, София, Карлово, Луковитъ и Тутраканъ.

* *Centaurea Jacea L. var. decipiens* Fh. По скалиститѣ мѣста около Митризово и Кумлука при Карлово, доста разпространено.

Centaurea amara L. Срѣща се нарѣдко около Севлиево и Курилово.

Centaurea sterilis Stev. Въ Карловския балканъ твърдѣ нарѣдко.

Centaurea nigrescens Wlld. По балканскитѣ трѣвенисти мѣста на Бузлуджа и Мургашъ.

Centaurea stenolepis Kerner. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и при с. Джулюница, Свищовска околия.

Centaurea razgradensis Vel. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шайтанджикъ, Образцовия чифликъ и Шуменъ.

Centaurea nervosa Wlld. По трѣвениститѣ мѣста на Мургашъ и Берковския балканъ.

Centaurea Kerneriana Jka. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Сопотненския балканъ и Митиризово. Юли.

Centaurea Cyanus L. Измежду посѣвитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Габрово, Шуменъ, Ески-Джумая, Провадия, Османъ-Пазаръ, Варна, Русе, Тутраканъ, Никополъ, Плѣвенъ, София, Пловдивъ, Твърдица и Карлово, доста разпространено растение.

Centaurea axillaris Wlld. По скалиститѣ мѣста на Бузлуджа.

Centaurea cana S. S. (C. variegata Lam.). Това растение се срѣща твърдѣ нарѣдко въ Берковския балканъ, а въ по-голѣмо количество около Карлово.

Centaurea napulifera Roch. (C. Karlovensis Friv. C. tuberosa Vil.). По трѣвениститѣ мѣста на Бѣлия баиръ при Ченге, Шайтанджикъ и Карловския балканъ.

Centaurea orbelica Vel. По най-високитѣ планински пасбища и трѣвениститѣ мѣста въ Сопотненския, Карловския, Габровския и Калоферския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Юли.

Centaurea rutifolia Sibt. (C. Cineraria Urv., C. pannosa Vel.). По трѣвениститѣ мѣста край шосето между с. с. Алванъ-Кьой и Каракашли Ескиджумайска околия и около станцията при Шуменъ. Юни, юли.

Centaurea jurineaeifolia Boiss. По камениститѣ и трѣвенисти рѫтлини около Образцовия чифликъ, Ескиджумайския боазъ, Габрово, Кьошковетѣ при Шуменъ, Севлиево и Плѣвенъ-Романъ.

Centaurea varnensis Vel. По трѣвениститѣ мѣста около Провадия, Свищовъ и Плѣвенъ — Ловечъ. Юли.

Centaurea ovina Pall. (C. Hohenackeri Stev., C. caprina Stev.). По трѣвениститѣ мѣста около Карлово и на Сахатъ-Тепе около Пловдивъ. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Centaurea maculosa Lam. (C. paniculata MB., C. Biebersteinii DC.). По скалиститѣ мѣста и рѫтлинитѣ, обрасли съ трѣва при Образцовия чифликъ край Русе, Карлово около фабриката на Евлоги Георгиевъ, с. Бѣлокопитово и Шуменъ.

Centaurea diffusa Lam. (C. ammophila Bess., C. parviflora Fl. Gr., C. calolepis Boiss.). По пуститѣ трѣвенисти мѣста и пѫтищата между Карлово и Хисарскитѣ бани, Шуменъ около желѣзнопѫтната станция и Провадия. Юни, юли.

Centaurea diffusa Lam. var. robustior Urumoff. Това растение открихъ тая година прѣзъ мѣсецъ юни по трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ около желѣзнопжтната станция при Шуменъ, гдѣто се намѣрва въ голѣмо изобилие. Диагнозата и на това растение публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift Jahrg. 1900., № 1.

Centaurea squarrosa Wlld. Срѣща се между с.с. Явашъ-Кьой и Каракашли, Ескиджумайска околия, а тъй сжщо и при Вѣтово, но нарѣдко.

Centaurea bovina Vel. По трѣвениститѣ и пуститѣ мѣста при желѣзопжтната станция около Шуменъ, а тъй сжщо и при с. Бѣлокопитово. Юни, юли.

Centaurea stereophylla Bess. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и камениститѣ ржтлини при с. Ухларъ между Шуменъ и Ески-Джумая, а тъй сжщо и по варовититѣ склонове подъ крѣпостьта около Никополъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

**Centaurea deusta* Ten. По сухитѣ варовити скали на Сучурумъ около Карлово, Митиризово и Сопотъ, много разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Centaurea Scabiosa L. β) subsp spinulosa Rosh. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Севлиево, обикновено.

Centaurea Urumoffii Vel. [1]) По сухитѣ каменисти и трѣвенисти ржтлини около Карлово.

Centaurea Gheorghieffii Halacsy. По трѣвениститѣ и каменисти мѣста въ Калоферския и Карловския балканъ, доволно разпространено растение. Юли.

Centaurea Velenovskyi Adamović. Това растение се срѣща нарѣдко въ Карловския балканъ. Юли.

Centaurea Adamovićii Vel. По трѣвениститѣ мѣста въ Сопотския балканъ.

Centaurea orienetolis L. (C. rigidifolia Bess). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Кабиюкъ при Шуменъ, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Плѣвенъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Centaurea salonitana Vis. (C. latisquama DC., C. centauroides DC., C. tatarica Friv., C. collina El. Graes. non L.). Покрай пжтищата, пуститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Плѣвенъ, Луковитъ, Романъ, Никополъ, Свищовъ, Тутраканъ, Русе, Разградъ, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Шуменъ, Варна, София, Пловдивъ и Карлово, съвсѣмъ обикновено растение.

Centaure Calcitrapa L. Край пжтищата и сухитѣ поляни около Севлиево, Плѣвенъ, Свищовъ, Русе, Шуменъ, Ески-Джуая, Карлово, Твърдица и Тутраканъ, доста разпространено растение.

**Centaurea Perlakyana* (C. orientalis scabiosa). По орницитѣ и край пжтищата около Севлиево доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

[1]) Проф. д-ръ J. Velenovský, Siebenter Nachtrag zur Flora von Bulgarien 1899., p. 5.

Centaurea iberica Trev. Доста разпространено растение около Шуменъ, Пловдивъ, Севлиево, Русе, Османъ-Пазаръ, Свищовъ и Луковитъ.

Crupina Cass.

Crupina vulgaris Cass, (Centaurea Crupina L., Serratula crupina Vil., Crupina pauciflora K.). По трѣвениститѣ и каменисти мѣста около Габрово, Севлиево, Османъ-Пазаръ, Шуменъ, Прѣславъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Пловдивъ, Карлово и Твърдица. Май, юни.

Mulgedium Cass.

Mulgedium alpinum Less· По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Карловския балканъ. Юли.

Mulgedium sonchifolium Vis. Panč. По гориститѣ мѣста въ Калоферския балканъ. Юли.

Sonchus L.

Sonchus oleraceus L. (S. ciliatus Lam., S. laevis Vit.). По орницитѣ и пѫтищата около Русе, Габрово, Севлиево, Шуменъ, Карлово и Тутраканъ, обикновено.

Sonchus asper Vill. (S. fallax Wlld., S. spinosus Lam. S. oler. β. L.). Срѣща се нарѣдко при Ески-Джумая.

Sonchus glaucescens Jord. (S. graecus Reut.). Край храсталацитѣ между Плѣвенъ и с. Сомовитъ.

Sonchus arvensis L. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Никополъ, Романъ, Луковитъ, Тутраканъ, Русе, Разградъ, Варна, Шуменъ, Прѣславъ, Ески-Джумая и Карлово.

Sonchus uliginosus MB. (S. Nymanii Tin.). По влажнитѣ мѣста около Шуменъ, Ески-Джумая, Пловдивъ, Хайнъ-Боазъ и Карлово.

Lactuca L.

Lactuca Scariola L. (L. Augustana All., L. albicaulis Boiss., L. silvestris Lam., L. coriacea Sch. L, L. dubia Jord.). Край пѫтищата и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Ески-Джумая, Русе, Никополъ, Романъ, обикновено.

Lactuca saligna. L. (L. cyanea CK., L. caucasica CK.). По необработенитѣ мѣста около Шуменъ, Образцови чифликъ, Луковитъ, Карлово и Габрово.

Lactuca quercina L. (L. stricta WK.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Хайнъ-Боазъ, Романъ.

Lactuca sagittata WK. (L. altissima MB., L. Chaixi Vill., L. querc. var. integrifolia Bisch.). Край влажнитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Севлиево, Романъ и Тутраканъ.

Lactuca muralis Fr. (L). (Mycelis mur. Rchb., Chondrilla mur. Lam., L. erysimifolia DC.). По сѣнчеститѣ гористи и влажнитѣ мѣста около

с. Крушуна, Севлиевска околия, Габрово, Хаинъ-Боазъ, Твърдица, Ески-джумайския боазъ и Карловския балканъ, обикновено.

Lactuca contracta Vel. По припечливитѣ и каменисти ржтлини около Шуменъ и Севлиево—Ловечъ. Юли.

Prenanthes L.

Prenanthes purpurea L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Твърдишкия балканъ и Хайнъ-Боазъ, обикновено. Юли.

Chondrilla L.

Chondrilla juncea L. По трѣвеноиститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово и Митиризово.

Chondrilla graminea MB. По трѣвеноиститѣ мѣста около Ески-Джумая и Свищовъ.

Taraxacum Juss.

Taraxacum officinale Web. (Leontodon Taraxacum L. T. Dens leonis Dsf.). По ливадитѣ и трѣвеноиститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Хайнъ-Боазъ, Прѣславъ, Русе, Тутраканъ, София, Пловдивъ, Карлово, обикновено.

Taraxacum palustre DC. По политѣ на Габровския балканъ, обикновено.

Taraxacum Steveni DC. (Leont. alpinus Stev.). По планинскитѣ трѣвенисти мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ. Юли.

Taraxacum serotinum Poir. (WK). (T. lanuginosum Noë, T. syriacum Boiss.). По трѣвеноиститѣ мѣста и пжтищата около Русе, Свищовъ, Карлово, доста разпространено растение.

Crepis L.

Crepis foetida L. По трѣвеноиститѣ мѣста и ливадитѣ на Божия рай въ Карловския балканъ, Бузлуджа, доста разпространено растение.

Crepis rhoedifolia MB. По каменноиститѣ мѣста и пжтищата на Кьошковетѣ при Шуменъ, Габрово и Луковитъ.

Crepis setosa Hall. (C. hispida WK.). По трѣвеноиститѣ мѣста около Севлиево, Ески-Джумая, Карлово и Твърдица, обикновено.

Crepis praemorsa Tsh. (L). По трѣвеноиститѣ мѣста на Мурганъ и Свищовъ.

Crepis viscidula Froel. (Hieracium pyrenaicum Koch., Hieracium ochroleucum Panč., Crepis nigra Vel.). Това растение се срѣща твърдѣ нарѣдко по Карловския и Габровския балканъ. Юли.

Crepis grandiflora Tsch. По Берковския балканъ и Бузлуджа.

Crepis trojanensis Urumoff. По високитѣ планински пасбища въ Калоферския и Карловския балканъ, доста разпространено. Прѣзъ 1897. год. за първи пжть открихъ това ново за науката растение на Козята стѣна въ Троянския балканъ, а пълната му диагноза публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift, Jahrg. 1899., № 5.

Crepis biennis L. По трѣвениститѣ мѣста около Курилово и Карлово.

Crepis pulchra L. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Карловскитѣ бани, Габрово, Луковитъ и Ески-Джумая.

Hieracium L.

Hieracium Pilosella L. По трѣвениститѣ мѣста и пазбищата около Шуменъ, Разградъ, Габрово, Севлиево, Свищовъ, Карлово, Тутраканъ, доволно разпростанено растение.

Hieracium pratense Tausch. По трѣвениститѣ мѣста между Търново и Севлиево и Тутраканъ.

Hieracium Bauchini Schult. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ и Плѣвенъ.

Hieracirm murorum L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Хайнъ-Боазъ, Карлово и Луковитъ.

Hieracium racemosum WK. По трѣвениститѣ мѣста при Митиризово.

Hieracium foliosum WK. По напуснатитѣ лозя и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Вѣтово, Тутраканъ, Шуменъ и Карлово, доста распространено растение.

Hieracium umbellatum L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Ески-Джумая, Карлово, Габрово, обикновено.

Lagoseris MB.

Lagoseris bifida K. (Trichocrepis bifida Vis., L. Rüppelii Sch. Bip.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Свищовъ, Провадия, Ески-Джумая, Карлово, Твърдица Луковитъ, доста разпространено растение. Май, юни.

Cephalorhynchus Boiss.

Cephalorhynchus hispidus Boiss. (Prenanthes tuberosa Stev., Lactuca microcephala DC., C. Aucheri Boiss). По сѣнчеститѣ мѣста между Шуменъ и Прѣславъ.

Tragopogon L.

Tragopogon porrifolium. L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево и Сопотъ.

Tragopogon balcanicum Vel. По каменниститѣ склонове при Митиризово и Пловдивъ. Юли.

Tragopogon majus Jacq. (S. dubium Vill., T. livescens Bess., T. macropogon CAM.). По трѣвениститѣ мѣста около София, Ески-Джумая, Прѣславъ и Тутраканъ, обикновено.

Tragopogon campestre Bess. (T. majus Jcq. β) stenophyllum Boiss Fl. Or.). По каменниститѣ мѣста около Севлиево, Курилово и Хисарскитѣ бани.

Tragopogon pratense L. (T. minus Fr.). По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ навредъ около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Русе, Тутраканъ, Пловдивъ и Карлово, разпространено растение.

Tragopogon Tommasianii Sch. Bip (T. floccosum Tom.). Изъ трѣвениститѣ мѣста между Севлиево и Търново, а тъй сѫщо и около Свищовъ.

Tragopogon rumelicum Vel. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Севлиево, Плѣвенъ и Карлово.

Scorzonera L.

Scorzonera laciniata L. По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая и Образцовия чифликъ.

Scorzonera Jacquiniana Koch. (S. lorea Grsb., Pod. Mayeri CK., P. canum (AM.). По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, Романъ и Прѣславъ.

Scorzonera mollis MB. (S. astrachanica DC., S. undulata Vahl., S. araneosa Urv., S. graminifolia Grsb. Podosp. villosum Stev.). По трѣвениститѣ мѣста около Калоферъ, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Scorzonera hispanica L. (S. glastifolia Wld., S. taurica MB.). По каменниститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Ески-Джумая, Шуменъ, Образцовия чифликъ и Плѣвенъ. Юли.

Scorzonera stricta Horn (S. Marschalliana CAM., S. taurica Ika.). По каменниститѣ мѣста около Луковитъ и Карлуковския манастиръ.

Scorzonera rosea Wk. По високитѣ балкански пасбища и трѣвениститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Юли, августъ.

Picris L.

Picris hieracioides L. (P. umbellata Nees., P. grandiflora Ten., P. rigida Ldb.). По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Свищовъ, Шуменъ, Разградъ, Тутраканъ, Хайнъ Боазъ, Карлово, обикновено.

Leontodon (L) Juss.

Leontodon autumnalis L. (Oporinia aut. Don., L. pratensis Rchb.). По трѣвениститѣ мѣста около Митиризово и Хайнъ Боазъ.

Leontodon asper WK. По каменниститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Мадара, Ескиджумайския боазъ, София, Свищовъ, Габрово, Севлиево и Сопотъ.

Leontodon hastilis L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ, Луковитъ, Карлово, Бузлуджа и Пловдивъ, обикновено.

Hypochoeris L.

Hypochoeris radicata L. По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Габрово, Божия рай при Карлово, Твърдица, Карлуково, обикновено.

Hypochoeris maculata L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ и Хаинъ-Боазъ.

Hypochoeris Pelivanovići Petrović. По високитѣ планински мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ. Цъвти прѣзъ юли.

Scolymus L.

Scolymus hispanicus L. По пуститѣ трѣвенисти мѣста и пѫтищата между Шуменъ и с. Мадара и Пловдивъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Cichorium L.

Cichorium Intybus L. Край пѫтищата и трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Варна, Провадия, Прѣславъ, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Луковитъ, София, Пловдивъ, Карлово, Калоферъ и Твърдица, доста разпространено растение.

Lapsana L.

Lapsana communis L. Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Ески-Джумая, Варна, Прѣславъ, Карлово и Твърдица.

Lapsana grandiflora MB. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Севлиево, Шуменъ, Берковица, обикновено.

Ambrosiaceae Lk.

Xanthium L.

Xanthium spinosum L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Габрово Севлиево, Шуменъ, Варна, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Никополъ, Плѣвенъ, София, Пловдивъ, Карлово и Сопотъ, доста разпространено растение.

Xanthium strumarium L. Край пѫтищата и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Луковитъ, Тутраканъ, Карлово, София, Шуменъ, Прѣславъ и Варна, обикновено.

Campanulaceae Juss.

Symphyandra DC.

Symphyandra Wanneri Heuff. (Campanula Wanneri Roch.). По варовититѣ скалисти мѣста на Сучурумъ около Карлово и Сопотъ, обикновено. Цъвти прѣзъ май.

Campanula (L).

Campanula velutina Vel. Тази хубава съ бѣли цвѣтове кампанула се срѣща въ голѣмо изобилие около Митиризово и на Сучурумъ при Карлово. Цъвти прѣзъ юли.

Campanula sibirica L. (C. parviflora Lam., C. Gundelii CK.). По сухитѣ трѣвенисти и каменисти рѫтлини въ лозята около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Севлиево, Свищовъ, Ески-Джумая, доста разпространено растение. Юни, юли.

Campanula sibirica L. β) var. divergens Wlld. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста по политѣ на Габровския балканъ.

Campanula Grossekii Heuff. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Ханнъ-Боазъ, Ески-Джумая и Луковитъ.

Campanula lingulata WK. (C. capitata Rchb., C. cichoracea S.S.). По трѣвеніститѣ и каменисти мѣста около Карлово, Севлиево, Ески-джумайския боазъ, Шуменъ, Прѣславъ, Сопотъ, Хисарскитѣ бани, Свищовъ, доволно разпространено растение. Юни.

Campanula orbelica Pančić. По най-високитѣ планински пасбища и трѣвеніститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Юли.

Campanula glomerata L. (C. aggregata Wlld., C. speciosa Hrn). По сѣнчеститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Тузлука, Ески-Джумая, Луковитъ и Романъ — София, обикновено.

Campanula macrostachya Wlld. (C. multiflora WK.). По трѣвеніститѣ мѣста между Образцовия чифликъ и Червена-Вода, Севлиево, Варна и Пловдивъ, обикновено.

Campanula thyrsoides L. По трѣвеніститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Campanula latifolia L. (C. macrantha Fisch., C. eriocarpa MB.) Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове, а тъй сѫщо и при Митиризово и Хайнъ-Боазъ.

Campanula Trachelium L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Твърдица, Ески-Джумая и Карлуковския манастиръ, Кумлука при Карлово, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Campanula Trachelium L. β) var. orientalis Bois. (C. athoa Boiss.). Срѣща се изъ околностьта на Севлиево, Габрово и Луковитъ.

Campanula rapunculoides L. (C. cordifolia CK.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Твърдица, изъ лозята при Карлово, Тузлука, Романъ, Разградъ, Севлиево, Габрово и на Кьошковетѣ при Шуменъ.

Campanula bononiensis L. (C. ruthenica MB., C. simplex Lam.). Край храсталацитѣ и трѣвеніститѣ мѣста при с. Канджилари, Севлиевска околия, Габрово, на Кьошковетѣ при Шуменъ, София, Кумлука около Карлово, Образц. чифликъ, Тутраканъ, Курилово и Луковитъ, обикновено.

Campanula rotundifolia L. По планинскитѣ скалисти мѣста въ Карловския, Габровския и Калоферския балканъ, доста разпростанено растение.

Campanula rotundifolia L. β) var. euxina Vel. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали, изложени на припекъ между с. с. Мадара и Кюлевча, извънредно разпространено растение. За първи пѫть това хубаво растение е било открито отъ г. Шкорпила при Кестричъ и описано отъ г. проф. д-ръ J. Velenovský въ Flora Bulgarica, Supplementum I. 1898., p. 185.

Campanula persicifolia L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста при Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Габрово, Романъ, Луковитъ, Образцовия чифликъ, Карлово, Митиризово и Твърдица. Май, юни.

Campanula persicifolia L. β) var. sessiliflora C. K. (C. latiloba DC., C. grandis F. M.). По трѣвениститѣ каменисти мѣста при с. Крушуна Севлиевска околия, доволно разпространено растение. Юни.

Campanula Rapunculus L. Това растение се срѣща нарѣдко при Митиризово и Хисарскитѣ бани.

Campanula hemichinica C. Koch. По високитѣ планински пасбища и трѣвенисти мѣста въ Карловския балканъ.

Campanula epigaea Degen. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ, доволно разпространено растение.

Campanula sphaerothrix Grsb. (C. Welandii Heuff.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Кумлука около Карлово, Карнарскитѣ ханове и Митиризово, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Campanula foliosa Ten. По трѣвениститѣ мѣста при Митиризово. обикновено.

Specularia Heist.

Specularia Speculum DC. (Prismatocarpus Spec. L'Her.. Pr. hirtus Ten., Companula cordata Vis.). По трѣвениститѣ мѣста, пѫтищата и орницитѣ около Русе, Свищовъ, Севлиево и Митиризово, обикновено. Май, юни.

Podanthum Don.

Podanthum canescens WK. (P. salignum Bess.). По камениститѣ и трѣвениститѣ мѣста въ Берковския балканъ.

Phyteuma L.

* *Phyteuma fistulosum* Rchb. (Ph. hemisphaericum Friv. non L., Ph. confusum Kerner). По високитѣ планински пасбища при Копена въ Карловския балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Jasione L.

Jasione Heldreichii Boiss. По камениститѣ и трѣвенисти мѣста на Бузлуджа, Карлово, Мурганъ и Митиризово. Цъвти прѣзи юли и августъ

Jasione orbiculata Grsb. По трѣвениститѣ мѣста въ Калоферския балканъ. Цъвти прѣзъ юли.

Bicornes L.

Bruckenthalia Rchb.

Bruckenthalia spiculifolia Rchb. По алпиския регионъ въ Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и на Бузлуджа, твърдѣ разпространено растение.

Vaccinium (L).

Vaccinium uliginosum L. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, обикновено.

Vaccinium Myrtillus L. Срѣща се въ съсѣдство съ първото по сжщитѣ мѣста.

Vaccinium vitis idaea L. По трѣвениститѣ мѣста въ Сопотския и Карловския балканъ, доста разпространено растение.

Arctostaphylos Ad.

Arctostaphylos uva ursi Spr. (A. officinalis Wimm.). По трѣвениститѣ мѣста въ Берковския балканъ.

Pyrola L.

Pyrola minor L. Срѣща се нарѣдко по Карловския балканъ и Мургашъ.

Pyrola secunda L. (Ramischia sec. Op.). Изъ горииститѣ мѣста въ Твърдишкия балканъ.

Monotropa L.

Monotropa Hypopitys L. (Hypopitys multiflora Scp.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Калоферския балканъ, обикновено. Юли.

Iasmineae Br.

Iasminum L.

Jasminum fruticans L. Край храсталацитѣ между Провадия, Каспичанъ и Пловдивъ.

Oleaceae Lndl.

Ligustrum L.

Ligustrum vulgare L. По синоритѣ на лозята, нивитѣ и храсталацитѣ около Русе, Разградъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Провадия, Османъ-Пазаръ, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Севлиево и Карлово, съвсѣмъ обикновено растение.

Syringa L.

Syringa vulgaris L. Срѣща се около Севлиево, Свищовъ, Никополъ, Луковитъ, Хайнъ-Боазъ, Русе, Разградъ, Варна, Шуменъ и Карлово.

Fraxinus L.

Fraxinus Ornus L. (Ornus europaea Pers., F. rotuntifolia Koch.). По камениститѣ склонове около Севлиево, Луковитъ, Прѣславъ, Тузлука и Хайнъ-Боазъ.

Fraxinus excelsior L. По горииститѣ мѣста въ Габровския балканъ.

Asclepiadeae Br.

Periploca L.

Periploca graeca L. Изъ храсталацитѣ около Варна, твърдѣ разпространено растение.

Cynanchum (L).

Cynanchum acutum L. Край храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Шуменъ, Разградъ и Тутраканъ.

Vincetoxicum Mch.

Vincetoxicum laxum Bartl. (V. officinale Auct. non L.). По трѣвеноиститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Варна. Разградъ, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Свищовъ и Карлово, доста разпространено растение.

Apocyneae Br.

Vinca L.

Vinca minor L. Изъ храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Русе, Карлово, доста разпространено растение.

Vinca herbacea WK. По каменноиститѣ мѣста около Разградъ, Вѣтово, Провадия и Пловдивъ.

Gentianaceae (Juss.).

Gentiana (L).

Gentiana punctata L. По високитѣ планински пасбища по Карловския и Калоферския балканъ.

Gentiana cruciata L. По трѣвенист:тѣ мѣста около Габрово, Севлиево и Тутраканъ. Юли.

Gentiana asclepiadea L. Край горноиститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Габровския, Сопотския и Твърдишкия балканъ, обикновено.

Gentiana Pneumonanthe L. По трѣвеноиститѣ мѣста и ливадитѣ при с. Крушуна, Севлиевска околия, доста разпространено растение. Августъ, септември.

Gentiana aestiva R. S. (G. angulosa MB., G. verna L. var. angulosa Grsb.). По трѣвеноиститѣ мѣста и ливадитѣ въ Твърдишкия и Габровския балканъ.

Gentiana bulgarica Vel. По трѣвеноиститѣ мѣста и пасбищата въ Сопотския, Карловския и Калоферския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ августъ и септември.

Gentiana lutescens Vel. По високитъ планински мѣста въ Калоферския и Карловския балканъ. Юли.

Erythraea Rich.

Erythraea Centaurium Pers. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Шуменъ, Варна, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Пловдивъ, Карлово, Калоферъ, Хаинъ-Боазъ, Твърдица и Баташкото блато, доволно разпространено растение.

Erythraea turcica Vel. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ между Шуменъ и Ески-Джумая.

Erythraea spicata Pers. (E. babylonica Grsb.). По влажнитѣ мѣста между Карлово и Митиризово, срѣща се нарѣдко.

Erythraea pulchella L. (E. ramosissima Pers., E. caspica Fisch.). Край блатиститѣ и влажнитѣ трѣвенисти мѣста около Пловдивъ, Карлово, Разградъ, Свищовъ, Тутраканъ, Луковитъ и Прѣславъ, доста разпространено растение.

Limnanthemum Gm.

Limnanthemum nymphoides Hffgg. Lk. (L. peltatum Gm., Villarsia nymphoides Vent.). По блатиститѣ мѣста при Тутраканъ и Сомовитъ.

Cyrtandraceae Iack.

Haberlea Friv.

Haberlea rhodopensis Friv. По сѣнчеститѣ скалисти мѣста въ Габровския, Сопотския и Карловския балканъ, много разпространено растение. Юни, юли.

Convolvulaceae Vent.

Calystegia Br.

Calystegia sepium Br. (L.). По горististѣ мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Прѣславъ, Разградъ, Русе, Свищовъ, Луковитъ, Курилово, Романъ, Хаинъ-Боазъ, Твърдица и Карлово, обикновено.

Calystegia silvatica Chois (WK.). (Convolvulus silvestris MB., C. lucanus Ten.). Изъ лѣсоветѣ въ Тузлука.

Convolvulus (L.)

Convolvulus Cantabrica L. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста около Шуменъ, Провадия, Севлиево, Габрово, Свищовъ, Сопотъ, обикновено.

Convolvulus hirsutus Stev. (C. Sibthorpii R. S., C. atriplicifolius Poir.). Твърдѣ нарѣдко се срѣща между Пловдивъ и Хисарскитѣ бани.

Convolvulus arvensis L. По трѣвениститѣ мѣста, край пжтищата и орницитѣ при Свищовъ, Габрово, Шуменъ, Варна, Провадия, Разградъ, Русе, Никополъ, София, Пловдивъ, Карлово, Сопотъ, Калоферъ и Твърдица, доста разпространено растение.

Cuscuta L.

Cuscuta monogyna Vahl. (C. orientalis Tourn, C. astyla Englm.). По храсталацитѣ около Ески-Джумая, Севлиево, Луковитъ и Образцовия чифликъ, обикновено.

Cuscuta Epithymum Murr. (L.). (C. minor DC.). Срѣща се около Севлиево, Карлово, Османъ-Пазаръ и Карлуково.

Cuscuta europaea L. (C. major DC., C. brachystyla CK.). Това растение е разпространено почти навредъ изъ България.

Borragineae Juss.

Heliotropium L.

Heliotropium supinum L. Срѣща се нарѣдко между Образцовия чифликъ и Червена-Вода.

Heliotropium europaeum L. (H. subcanescens Stev.). По нивитѣ, лозята и край пѫтищата около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Тутраканъ, Плѣвенъ, Луковитъ, Свищовъ, Разградъ, Хисарскитѣ бани, Карлово, Сопотъ, Калоферъ и Хаинъ-Боазъ, доста разпространено растение.

Heliotropium europaeum L. β) tenuiflora Guss. (H. commutatum CK., H. Carduchorum CK.). По нивитѣ между Търново и Севлиево, доста разпространено растение.

Symphytum L.

Symphytum officinale L. Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Карлово, Ески-Джумая и Луковитъ.

Symphytum tuberosum L. По влажнитѣ гористи мѣста около Севлиево, Романъ, Луковитъ и Хаинъ-Боазъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Symphytum bulbosum Schmp. (S. macrolepis Gay., S. brochum Bor., S. Zeyheri Schimp., S. Clusii Gm.). Срѣща се въ Берковския балканъ, но нарѣдко. Май, юни.

Symphytum ottomanum Friv. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ изъ лозята около Шуменъ, Габрово, Севлиево, Карлово, Хайнъ-Боазъ и Твърдица, обикновено. Юни.

Anchusa L.

Anchusa officinalis L. По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Карлово, Хисарскитѣ бани и Луковитъ.

Anchusa hybrida Ten По трѣвениститѣ мѣста при с. Сомовитъ, нарѣдко.

Anchusa osmanica Vel. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Ески-Джумая и Карловскитѣ бани.

Anchusa ochroleuca MB. (A. angustifolia Fl Graec.). По трѣвениститѣ мѣста между Севлиево и Търново, а тъй сѫщо и при Никополъ. Юни.

Anchusa italica Retz. (A. azurea Rchb.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста и пжтищата около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Ески-Джумая, Свищовъ, Севлиево и Карлово, обикновено.

Anchusa Barrelieri DC. (Myosotis obtusa WK.). По камениститѣ и трѣвенисти мѣста около Габрово, Севлиево, Свищовъ, Русе, Луковитъ, обикновено.

Anchusa moesiaca Vel. Това ново българско растение се срѣща съвсѣмъ нарѣдко около Хисарскитѣ бани.

Lycopsis L.

Lycopsis arvensis L. По трѣвениститѣ мѣста при Шайтанджикъ, срѣща се нарѣдко.

Lycopsis orientalis L. (L. micrantha Ldb., Anchusa ovata Lhm., L. taurica Ldb.). По трѣвениститѣ мѣста между Русе и Свищовъ.

Nonnea Med.

Nonnea pulla DC. По трѣвениститѣ мѣста и бахчитѣ около Шуменъ, Севлиево, Никополъ, Русе, Луковитъ и Карлово, обикновено. Май, юни.

Nonnea atra Grsb. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Образцовия чифликъ, Варна, Севлиево и Ески-Джумая, обикновено.

Nonnea ventricosa S. S. Край нивитѣ между Провадия и Каспичанъ, срѣща се нарѣдко.

Pulmonaria L.

Pulmonaria mollis Wolf. (P. montana Lej.). По храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Курилово, Романъ, Прѣславъ, Ескиджумайския боазъ, доволно разпространено растение. Априлъ.

Pulmonaria rubra Sch. Ky. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ, Митиризово, Хаинъ-Боазъ, обикновено. Май.

Pulmonaria tuberosa Schrk. (P. vulgaris Mer., P. angustifolia L., p. p.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Ески-Джумая, Прѣславъ, Никополъ, Луковитъ, Габрово и Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Pulmonaria officinalis L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Хайнъ-Боазъ, Габрово и Романъ. Цъвти отъ мартъ до май.

Cerinthe L.

Cerinthe minor L. (C. maculosa MB., C. ciliata Ky., C. macrophylla B. N., C. auriculata Ten., C. glabra Scp.). По трѣвениститѣ мѣста около Русе, Свищовъ, Тутраканъ, София, Пловдивъ, Карлово, Твърдица, Шуменъ, Ески-Джумая, Севлиево и Габрово, твърдѣ разпространено растение. Юни, юли.

Echium L.

Echium rubrum Jcq. (E. acutifolium Lhm., E. clavatum Wld.). По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, край шосето Никополъ—Плѣвенъ,

Провадия, Шайтанджикъ и Ески-Джумая, обикновено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Echium italicum L. По трѣвеиститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Образцовия чифликъ, Твърдица и Карлово.

Echium altissimum Jacq. (E. italicum K. non L., E. asperrimum Lam.) По сухитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ около Севлиево, Никополъ, Ески-Джумая, Тутраканъ, Хисарскитѣ бани, Плѣвенъ, Твърдица, доста разпространено растение.

Echium vulgare L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста нивитѣ и край пѫтищата около Севлиево, Габрово, Никополъ, Плѣвенъ, Луковитъ, Тутраканъ, Варна, Шуменъ, Ески-Джумая, Карлово, Хаинъ-Боазъ, Пловдивъ, съвсѣмъ обикновено растение.

Onosma L.

Onosma stellulatum WK. По трѣвеиститѣ и каменисти мѣста около Провадия срѣща се нарѣдко.

Onosma tauricum Pall. (O. Orphanideum Boiss.). По трѣвеиститѣ мѣста между с. Кара-Исенъ и Свищовъ, срѣща се нарѣдко.

Onosma arenarium WK. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между с. Явашъ-Кьой и Ески-Джумая, срѣща се нарѣдко.

Onosma echioides L. Това растение се срѣща по трѣвеиститѣ мѣста около Шуменъ и с. Бѣлокопитово. Юни.

Onosma setosum Ledb. (O. calycinum Stev., O. Visianii Clem.). По необработенитѣ сухи и трѣвенисти мѣста около Вѣтово и изъ напуснатитѣ лозя около Шуменъ, обикновено. Юни.

Lithospermum L.

Lithospermum purpureo-coeruleo L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Карлово, Мургашъ, Луковитъ, Русе, Шуменъ, Тутраканъ, твърдѣ разпространено растение. Априлъ, май.

Lithospermum officinale L. По бахчитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Тутраканъ, Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Габрово, Разградъ, Варна и Карлово, обикновено. Май до юли.

Lithospermum arvense L. По нивитѣ, пасбищата, трѣвеиститѣ мѣста и пѫтищата се срѣща почти изъ цѣла България, разпространено. Априлъ, май.

Lithospermum Leithneri Hldr. По трѣвеиститѣ мѣста при с. Орѣше, Свищовска околия, а тъй сѫщо и при Карловскитѣ бани.

Myosotis L.

Myosotis palustris Wth. Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста между Османъ-Пазаръ и Ески-Джумая, Габрово, Курилово и Луковитъ, обикновено.

Myosotis caespitosa F. Sch. По блатиститѣ мѣста около Тутраканъ. Май, юни.

Myosotis stricta Lnk. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Севлиево, Никополъ и Митиризово. Май.

Myosotis silvatica Hffm. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския, Твърдишкия и Карловския балканъ а тъй сѫщо и въ Мургашъ, обикновено. Май.

Myosotis alpestris Schm. (M. montana MB., M. suaviolens WK.). По трѣвениститѣ мѣста въ Сопотския балканъ и Мургашъ.

Myosotis collina Hoffm. (M. hispida Schlecht.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово, Луковитъ и Карлово.

Myosotis intermedia Lnk. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Русе, Ески-Джумая и София. Юли.

Myosotis sparsiflora Mik. Край сѣнчеститѣ мѣста и храсталацитѣ около Русе и Севлиево, доста разпространено. Май, юни.

Cynoglossum (L.)

Cynoglossum officinale L. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста около Тутраканъ, Шуменъ, Ески-Джумая, Севлиево, Романъ, Свищовъ, Твърдица и Карлово, доста разпространено растение.

Cynoglossum pictum Ait. (C. cheirifolium Scp., C. creticum Vill.). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Пловдивъ и Сопотъ. Юни.

Echinospermum Sw.

Echinospermum Lappula Lehm. (L.). По сухитѣ каменисти рѫтлини и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Варна, Русе, Вѣтово, Никополъ, София, Пловдивъ, Тутраканъ, твърдѣ разпространено растение. Това растение цъвти прѣзъ май и юни.

Echinospermum barbatum Lehm. (MB.). (Myosotis saxatilis Pall.). Това растение се срѣща нарѣдко около Вѣтово и Варна.

Asperugo L.

Asperugo procumbens L. По трѣвениститѣ мѣста, пѫтищата и градинитѣ около Образцовия чифликъ, Свищовъ, Карлово, Габрово, Плѣвенъ, Луковитъ, София, Тутраканъ и Разградъ, твърдѣ разпространено растение. Май, юни.

Solanaceæ Bartl.

Datura L.

Datura Stramonium L. Край пѫтищата и пуститѣ мѣста около Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Русе, Свищовъ, Севлиево, Тутраканъ, съвсѣмъ обикновено растение.

Hyoscyamus (L).

Hyoscyamus niger L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Свищовъ, София, Тутраканъ, Плѣвенъ, Карлово и Твърдица, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Atropa L.

Atropa Belladona L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ, Хаинъ-Боазъ и на Янъкъ-Тепе въ срѣднитѣ Родопи, обикновено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Physalis L.

Physalis Alkekengi L. Край храсталацитѣ и трѣвеннститѣ мѣста при Образцовия чифликъ, Севлиево, Луковитъ, доволно разпространено растение.

Solanum L.

Solanum Dulcamara L. По храсталацитѣ и синоритѣ на лозята около Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Русе, Свищовъ, Плѣвенъ, Романъ, Карлово, обикновено.

Solanum nigrum L. По градинитѣ, пѫтищата и нивитѣ, навредъ разпространено изъ България.

Lycium L.

Lycium barbarum L. Това растение е развъдено навредъ около Шуменъ, Русе, Свищовъ, Плѣвенъ и Карлово.

Personatæ L.

Verbascum L.

Verbascum thapsiforme Schrad. (V. cuspidatum Schrad). По трѣвенистнтѣ мѣста между Севлиево и Габрово, а тъй сѫщо при Образцовия чифликъ.

Verbascum phlomoides L. (V. australe Schrad.). Срѣща се по трѣвениститѣ мѣста около Провадия, Севлиево и Луковитъ.

Verbascum crenatifolium Boiss. По каменниститѣ припечни мѣста между с. с. Мадара и Кюлевча, около Шуменъ.

Verbascum pannosum Vis. et Pančič (V. Heuffelii Neilr., V. bombyciferum Heuff., V. Jankæ Vel.). По трѣвениститѣ мѣста и пазбищата по Карловския и Калоферския балканъ, обикновено.

Verbascum pulchrum Vel. Това растение се срѣща нарѣдко около Шуменъ и Ески-Джумая.

Verbascum Blattaria L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Курилово и Митиризово.

Verbascum speciosum L. (V. longifolium DC). По трѣвиниститѣ мѣста около Митиризово, Севлиево и Османъ-Пазаръ.

Verbascum banaticum. Schrad. Изъ трѣвениститѣ мѣста при Шайтанджикъ и Никополъ.

Verbascum Lychnitis L. Това растение е почти изъ цѣла България разпространено.

Verbascum austriacum Schott. (V. orientale Auct. von MB.). Изъ трѣвениститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Никополъ, Севлиево и Твърдица, обикновено.

Verbascum nigrum L. (V. macraphyllum CK). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Тутраканъ и Габрово.

Verbascum phoeniceum L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Севлиево, Габраво, Луковитъ, Русе, Шуменъ, Тутраканъ, Османъ-Пазаръ, доволно разпространено растение.

Scrophularia L.

Scrophularia canina L. (S. chrysanthemifolia W.). По камениститѣ и пѣсъчливи насипи между с. с. Хайнитѣ (Колупчии) и Твърдица, много разпространено растение. Това растение събирахъ и по Твърдишкия балканъ, но тамъ се срѣщаше много по-нарѣдко отъ колкото по горнитѣ мѣстонахождения. Май.

Scrophularia aestivalis Grsb. Срѣща се въ Карловския балканъ по скалиститѣ мѣста на Божия рай и Митиризово.

Scrophularia nodosa L. Изъ лѣсоветѣ въ Мургашъ и Габровския балканъ. Юни, юли.

Scrophularia alata Gilib. (S. aquatica Auct. von L.). Изъ Ескиджумайския боазъ.

Scrophularia alata Gilib. β) var. debilis Vel.[1]) Край поточнитѣ мѣста при Кьошковитѣ около Шуменъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Scrophularia Scopolii Hpe. (S. glandulosa WK., S. auriculata Scop.). Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Луковитъ, Карлово и Прѣславъ. Юни.

Digitalis L.

Digitalis lanata Ehrh. (D. Winteri Roth, D. orientalis Lam.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Шуменъ, Праводия, Разградъ, Вѣтово, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Никополъ, Плѣвенъ, Романъ, Луковитъ, Карлово, Сопотъ и Твърдица, доста разпространено растение. Юни, юли.

Digitalis ambigua Murr. (Digitalis grandiflora Lam., D. ochroleuca Icq.). Доста разпространено растение около Шуменъ, Габрово, Вѣтово и Севлиево. Юни, юли.

Digitalis viridiflora Lndl. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Мургашъ. Юли.

---

[1]) Проф. д-ръ J. Velenovsky, Flora Bulgarica, Supplementum I., 1898., p. 211.

Gratiola L.

Gratiola officinalis L. Край локвитѣ и влажнитѣ ливади около Шуменъ, Ески-Джумая, Свищовъ, Тутраканъ, Севлиево, Луковитъ и Карлово, доста разпространено растение. Юли, августъ.

Antirrhinum (L).

Antirrhinum Orontium L. По камениститѣ припечни мѣста на Сучурумъ около Карлово и Габрово, обикновено. Май, юни.

Linaria Juss.

Linaria spuria Mill. По трѣвениститѣ мѣста около Хисарскитѣ бани, Хаинъ-Боазъ, обкновено. Цъвти прѣзъ юни.

Linaria Elatine Mill. (L. graeca Vel.). По трѣвениститѣ мѣста при с. Колупчии, Сопотъ и Хисарскитѣ бани, обикновено.

Linaria vulgaris L. По нивитѣ, пѫтищата и влажнитѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Варна, Баташкото блато, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Плѣвенъ, София, Карлово, Твърдица, съвсѣмъ обикновено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Linaria genistaefolia Mill. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Севлиево, Образцовия чифликъ, Романъ, Плѣвенъ и Карлово. Юни, юли.

Linaria genistaefolia Mill. β) var. Sofiana Vel. По припечнитѣ каменисти склонове въ Сопотненския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Veronica L.

Veronica Anagallis L. Край блатиститѣ и воднитѣ мѣста при с. Мадара около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Габрово, Хаинъ-Боазъ, доста разпространено растение.

Veronica Beccabunga L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Прѣславъ и Хаинъ-Боазъ.

Veronica urticaefolia Jacq. (V. latifolia L). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския, Твърдишкия, Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и въ Мургашъ, обикновено.

Veronica chamaedrys L. По трѣвениститѣ мѣста около Плѣвенъ, Севлиево, Прѣславъ, Тутраканъ, обикновено.

Veronica officinalis L. По планинскитѣ трѣвенисти мѣста и пасбищата въ Габровския и Сопотския балканъ. Юни, юли.

Veronica prostrata L (V. pratensis Cr.). Това растение се срѣща въ голѣмо изобилие по трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Вѣтово и Варна.

Veronica multifida L. (V. austriaca Jcq., V. multifida Herb. Austr. Hug., V. Jacquini Bmg.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Русе, Вѣтово, Севлиево, Габрово, Ески-Джумая и Луковитъ, доста разпространено растение. Май, юни.

Veronica Teucrium L. Изъ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Вѣтово и Курилово, обикновено.

Veronica spicata L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Габрово, Луковитъ и Шайтанджикъ.

Veronica orchidea Crtz. (O. crassifolia Kit.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово и Свищовъ.

Veronica bellidiodes L. По каменниститѣ и трѣвенисти мѣста въ Сопотненския и Карловския балканъ, доста разпространено растение.

Veronica serpyllifolia L. (V. Bungabecca Jka). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая, Габрово и Хаинъ-Боазъ.

Veronica arvensis L. Това растение се срѣща твърдѣ нарѣдко около Карлово.

Veronica longifolia L. (V. elatior MB., Wlld.). Край желѣзнопѫтната линия Русе-Образцовия чифликъ, доволно разпространено растение.

Veronica triphyllos L. (V. digitata Lam.). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Османъ-Пазаръ, Севлиево, Карлово и Прѣславъ, обикновено.

Veronica praecox. All. Срѣща се нарѣдко при Курилово.

Veronica polita Fries. (V. didyma Ten.). По лозята и нивитѣ около Севлиево, Плѣвенъ, Тутраканъ, Карлово и Твърдица, обикновено.

Veronica hederaefolia L. По трѣвениститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Плѣвенъ, Никополъ, Сопотъ, доста разпространено растение.

Veronica Buxbaumii Ten. (V. persica Poir., V. Tournefortii Gm.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, нарѣдко.

Odontites Hall.

Odontites rubra Pers. (O. serotina Rchb.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Свищовъ и Тутраканъ. Юли, августь.

Odontites lutea L, По трѣвениститѣ мѣста около Никополъ и Варна.

Euphrasia (L).

Euphrasia officinalis (L) Schk. По трѣвениститѣ мѣста въ Твърдишкия, Карловския и Габровския балканъ, доста разпространено растение.

Euphrasia minima Jcq. По планискитѣ пасбища и поляни въ Карловския балканъ, обикновено.

* *Euphrasia tatarica* Fisch. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Баташкото блато и Хайнъ-Боазъ, обикновено. Юли

* *Euphrasia Liburnica* Wettstein. Твърдѣ разпространено растение въ Карловския балканъ и Митиризово. Цъвти прѣзъ юли.

* *Euphrasia Kerneri* Wettstein. По трѣвениститѣ мѣста въ Сопотненския и Калоферския балканъ, обикновено.

Euphragia Grsb.

Euphragia latifolia Grsb. По трѣвениститѣ мѣста около Бѣльово.

Rhinanthus L.

Rhinanthus goniotrichus Borbas, Sterneck. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Карлово, Ески-Джумая и Луковитъ, обикновено.

Rhinanthus major Ehrh. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Шуменъ, Тутраканъ, Севлиево, Карлово, Хаинъ-Боазъ, доста разпространено растение.

Rhinanthus rumelicus Vel. (R. major Ehrh. var. glandulosus Simonkai). По трѣвениститѣ мѣста около Митиризово и между Търново и Севлиево, обикновено. Цъвти прѣзъ май и юни.

Rhinanthus angustifolius Gm. β) var. Wagneri Degen. (R. Wagneri Degen). По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ и Баташкото блато. Юли.

Rhinanthus angustifolius Gm. var) var. montivagus Urumoff. По планинскитѣ пасбища и трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ. (Вж. диагнозата въ Oestereichische Bot. zeitschrift, Jahrg. 1899., № 2.).

* *Rhinanthus alpinus* Schur. По трѣвениститѣ мѣста въ Калоферския и Карловския балканъ.

Pedicularis L.

Pedicularis verticillata L. По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата въ Калоферския и Карловския балканъ.

Pedicularis orthantha Grsb. (P. orbellica Jka). Срѣща се по сѫщитѣ мѣста.

Pedicularis Oederi Vahl. (P. versicolor Whlnb., P. asplenifolia Bmg.). По каменниститѣ мѣста изъ Мургашъ.

Pedicularis leucodon Grsb. (P. occulta Jka). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ въ Твърдишкия балканъ и Бузлуджа.

Rhynchocorys Grsb.

* *Rhynchocorys Elephas* L. По влажнитѣ и сѣнчеститѣ мѣста въ Карловския балканъ. Юли.

Melampyrum L.

Melampyrum arvense L. По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Шуменъ, Разградъ, Русе, Тутраканъ, Свищовъ, Севлиево, Габрово, Карлово и Твърдица, съвсѣмъ обикновено растение.

Melampyrum pratense L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Твърдишкия и Карловския балканъ, обикновено.

Melampyrum silvaticum L. По трѣвениститѣ мѣста въ Сопотненския балканъ.

Orobancheae Rich.

Phelipaea Dsf.

Phelipaea coerolea CAM (Orobanche coerolea Vill.). Изъ трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Phelipaea ramosa CAM. (Orobance ramosa L). Срѣща се около Образцовия чифликъ и Луковитъ.

Orobanche (L).

Orobanche gracilis Sm. (O. cruenta Bertol). Изъ трѣвениститѣ мѣста въ Габровския и Карловския балканъ.

Orobanche alba Steph. По трѣвениститѣ мѣста на Бузлуджа и Мургашъ.

Orobanche caryophyllacea Sm. По трѣвениститѣ мѣста между Севлиево и Ловечъ.

Orobanche major L. (O. elatior Sutt.). Нарѣдко около Севлиево.

Orobanche minor Sm. (O. condensata Grsb.). По трѣвениститѣ мѣста около Карлово и Луковитъ.

Lathraea (L).

Lathraea Squamaria L. Изъ влажнитѣ гористи мѣста около Шуменъ, Гузлука, Габрово, Хаинъ-Боазъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ априлъ, май.

Acanthaceae Br.

Acanthus L.

Acanthus longifolius Host. Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ и Разградъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Verbenaceae Juss.

Verbena L.

Verbena officinalis L. По пуститѣ, трѣвениститѣ мѣста и пѫтищата около Свищовъ, Карлово, Шуменъ, Разградъ, Севлиево, Плѣвенъ, Тутраканъ, София и Луковитъ, доста разпространено растение.

Labiatae Juss.

Teucrium L.

Teucrium Chamaedrys L. По сухитѣ каменисти мѣста около Габрово, Севлиево, Османъ-Пязаръ, Образцовия чифликъ, Шуменъ, Свищовъ, Луковитъ и Карлово, обикновено. Юни, юли.

Teucrium Polium L. По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Образцовия чифликъ, Шуменъ, Севлиево, Романъ, Сопотъ, Твърдица, доста разпространено растение. Юли.

Teucrium montanum L. (T. supinum L). По припечнитѣ каменисти и трѣвенисти склонове въ Ескиджумайския боазъ и с. Мадара около Шуменъ, твърдѣ разпространено растение.

Teucrium pannonicum Kerner. β) var. Škorpili Vel. По трѣвениститѣ мѣста въ Твърдишкия балканъ. Юни, юли.

Ajuga L.

Ajuga reptans L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Карлово и Ески-Джумая.

Ajuga genevensis L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ, разпространено почти изъ цѣла България.

Ajuga pyramidalis L. Нарѣдко се срѣща въ Сопотненския балканъ.

Ajuga Chamaepitys Schreb. (L). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Русе, Шуменъ, Вѣтово, Тутраканъ, Никополъ, Плѣвенъ, Луковитъ, съвсѣмъ обикновено растение.

Ajuga Laxmannii Rth. (L). По бахчитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Русе Свищовъ, Никополъ и Габрово, обикновено. Май, юни.

Salvia L.

Salvia grandiflora Etting. Край храсталацитѣ изъ Тузлука и Варна.

Salvia ringens Sibt. Sm. По сухитѣ припечни и каменисти склонове въ Ескиджумайския боазъ и Кьошковетѣ около Шуменъ, доста разпространено растение. Май, юни.

Salvia glutinosa L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Шуменъ, Прѣславъ, Карлово, Калоферъ, Мургашъ, доста разпространено растение.

Salvia Sclarea L. Това растение се срѣща наврѣдъ около Шуменъ, Ески-Джумая, Плѣвенъ, Пловдивъ, Карлово и Свищовъ. Юни.

Salvia Aethiopsis L. По полянитѣ и пасбищата при Ески-Джумая, Шуменъ, Тутраканъ, Вѣтово и София. Юни.

Salvia austriaca L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Исенъ Свищовска околия.

Salvia virgata Ait. (S. Sibthorpii Sm., S. campestris MB., S. oblonga CK., S. nudicaulis CK). По трѣвениститѣ и камениститѣ мѣста на Кьошковетѣ около Шуменъ, София и Хисарскитѣ бани. Юни, юли.

Salvia nemorosa L. (S. silvestris Auct. non L). По трѣвениститѣ мѣста около Провадия, Митиризово, нарѣдко.

Salvia amplexicaulis Rchb. По синоритѣ на нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Османъ-Пазаръ, твърдѣ разпространено растение. Юни.

Salvia nutans L. По трѣвениститѣ мѣста мѣжду Свищовъ и Никополъ, срѣща се нарѣдко.

Salvia verticillata L. По трѣвиститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Русе, Луковитъ, Карлово, Романъ, Твърдица и Тутраканъ, обикновено. Юни, юли.

Ziziphora L.

Ziziphora capitata L. (C. compacta Friv.). По сухитѣ каменисти рѫтлини около Шуменъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни.

Scutellaria L.

Scutellaria Columnae All. (S. pallida Guss., S. Gussonei Ten). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста изъ Тузлука, Мургашъ, Габровския балканъ и Хайнъ-Боазъ.

Scutellaria altissima L. По гориститѣ мѣста около Габрово, Ески-Джумая, Хаинъ-Боазъ и Мургашъ.

Scutellaria albida L. (S. pallida MB., S. cretica Mill., S. nigrescens Spr.). Край храсталацитѣ и каменститѣ мѣста на Сучурумъ около Карлово, Разградъ и Тутраканъ. Юни, юли.

Scutellaria galericulata L. Край воднитѣ мѣста около Габрово, Луковитъ и Хаинъ-Боазъ.

Scutellaria hastifolia L. Край воднитѣ и влажнитѣ мѣста между Шуменъ и Ески-Джумая, Карлово и Севлиево. Юли.

Pruneall L.

Prunella vulgaris L. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Севлиево, Габрово, Плѣвенъ, Свищовъ, Твърдица, Сопотъ, Ески-Джумая, доста разпространено растение.

Prunella grandiflora Jacq. По трѣвениститѣ мѣста при Червена-Вода, Варна, Карловския и Калоферския балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Prunella alba Pall. (P. laciniata L.). Доста разпространено въ Габровския и Калоферския балканъ.

Melittis L.

Melittis melissophyllum L. (M. grandiflora Sm.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Тузлука, Габрово и Луковитъ. Май.

Lamium L.

Lamium Galeobdolon L. (Galeobdolon luteum Huds.) Изъ гориститѣ мѣста около Габрово, Тутраканъ, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Lamium bithynicum Bnth. (L. inflatum Heuff., L. garganicum. var. glabratum Grsb.). По каменститѣ мѣста на Сучуримъ при Карлово и Габрово.

Lamium amplexicaule L. По нивитѣ, лозята и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Русе, Свищовъ, Тутраканъ и Карлово.

Lamium maculatum L. (L. rugosum L.) Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ и Луковитъ, обикновено.

Lamium album L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, обикновено.

Lamium purpureum L. Това растение се срѣща около Свищовъ. Ески-Джумая, Образцовия чифликъ, Тутраканъ и Карлово.

Galeopsis L.

Galeopsis versicolor Curt. (G. speciosa Mill.). По гориститѣ сѣнчести мѣста около Габрово, Шуменъ, Луковитъ, Карлово, Твърдишкия балканъ и Мургашъ.

Galeopsis Tetrahit L. Срѣща се около Сопотъ и Мургашъ.

Galeopsis Ladanum L. (G. latifolia Hoffm., G. glandulosa CK.). По пуститѣ мѣста и край пѫтищата навредъ около Карлово, Сопотъ, Свищовъ, распространено растение.

Betonica L.

Betonica officinalis L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Севлиево, Габрово, Османъ-Пазаръ и Луковитъ. Юни, юли.

Stachys L.

Stachys germanica L. По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ около Севлиево, Габрово, с. Мадара, Баташкото блато, Русе, Тутраканъ, Плѣвенъ, Карлово и Твърдица.

Stachys italica Mill. (S. salviaefolia Ten., S. cretica Sibt.). Срѣща се нарѣдко около Карловскитѣ бани.

Stachys alpina L. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ. Юли.

Stachys silvatica L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Габровския балканъ и Мургашъ.

Stachys recta L. По трѣвениститѣ и камениститѣ мѣста при Сопотъ, Шуменъ, Севлиево, Тутраканъ, обикновено.

Stachys fragilis Vis. (S. subcrenata Vis.). Между Шуменъ и Ески-Джумая, нарѣдко.

Stachys angustifolia MB. (S. tenuifolia Pall., S. abrotanifolia Boiss.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Карлово и Хисарскитѣ бани, твърдѣ распространено растение.

Stachys annua L. (S. adenocalix CK., S. micrantha CK.). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Образцовия чифликъ, Свищовъ и Карлово.

Leonurus L.

Leonurus Cardiaca L. (L. discolor CK.). По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Шуменъ, Свищовъ, Плѣвенъ, Севлиево, Сопотъ, Тутраканъ и Луковитъ, твърдѣ распространено растение.

Chaiturus Ehrh.

Chaiturus Marrubiastrum Ehrh. (Leonurus Mar. L.). По пуститѣ мѣста около Севлиево, с. Мадара, Османъ-Пазаръ, Варна, Русе, Никополъ, Романъ и Карловскитѣ бани.

Phlomis L.

Phlomis tuberosa L. Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Шуменъ и Никополъ, обикновено. Юни.

Ballota (L).

Ballota nigra L. (B. foetida Lam.). По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Севлиево, Шуменъ, Варна, Разградъ, София, Пловдивъ, Карлово, Тутраканъ, съвсѣмъ обикновено растение. Юни, юли.

Marrubium (L).

Marrubium peregrinum Jeq. (M. creticum Mill.). Това растение е разпространено навредъ изъ България по пуститѣ и трѣвенисти мѣста.

Marrubium praecox Jka. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Плѣвенъ, Свищовъ, Севлиево, Ески-Джумая, твърдѣ разпространено растение. Юни, юли.

Marrubium vulgare L. По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, Плѣвенъ, Севлиево, Шуменъ, Карлово и Свищовъ, обикновено. Бълг. „мламуснички“.

Sideritis L.

Sideritis montana L. По сухитѣ каменисти мѣста въ Калоферския балканъ, Севлиево, Ески-Джумая, Шуменъ, Никополъ, Свищовъ и Плѣвенъ, доволно разпространено растение. Юли.

Nepeta L.

Nepeta Cataria L. Срѣща се нарѣдко около Габрово и с. Крушуна, Севлиевска околия.

Nepeta pannonica Jcq. (N. nuda Auct.). По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Вѣтово.

Glechoma L.

Glechoma hederacea L. По трѣвениститѣ мѣста около Прѣславъ, Образцовия чифликъ, Никополъ и Сопотъ, обикновено. Априлъ.

Glechoma hirsuta VK. По трѣвениститѣ мѣста и край храсталацитѣ около Севлиево, Шуменъ, Образцовия чифликъ, Луковитъ и Габрово.

Melissa L.

Melissa officinalis L. (M. graveolens Host., M. hirsuta Hrn., M. cordifolia. Pers.) По бахчитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Габрово, Севлиево, Русе, Ески-Джумая, Луковитъ, Карлово, доста разпространено растение.

Clinopodium L.

Clinopodium vulgare L. (Calamintha Clin. Bth.). По трѣвениститѣ мѣста около Тутраканъ, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Русе, Плѣвенъ, Сопотъ, Пловдивъ и София, обикновено.

Calamintha (Mch.)

Calamintha grandiflora Mch. По Карловския балканъ, срѣща се нарѣдко.

Calamintha officinalis Mch. (Melissa Cal. L.). По трѣвениститѣ и каменисти мѣста около Габрово, Русе, Севлиево, Прѣславъ и Карлово.

Calamintha Nepeta Sav. (C. rotundifolia Host., C. Sprunneri Boiss., C. Byzantina CK.). Край храсталацитѣ около Ески-Джумая и Свищовъ.

Calamintha alpina Lam. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския, Калоферския и Твърдишкия балканъ, доста разпространено растение. Юни, юли.

Calamintha alpina Lam. β) var. marginata Borbas. По сухитѣ каменисти ржтлини при с. Крушуна, Севлиевска околия. Юли, августъ.

Calamintha patavina Jacq. (C. rotundifolia Rchb. Friv.). По пукнатинитѣ на скалитѣ и пуститѣ мѣста около Севлиево, Мадара, Ески-джумайския боазъ, Никополъ, Свищовъ и Карлово, доста разпространено растение.

Calamintha Acinos Bth. (L). Разпространено около Севлиево, Курилово, Провадия, с. Кюлевча около Шуменъ и Хаинъ-Боазъ.

Calamintha graveolens. MB. По трѣвениститѣ мѣста между Търново и Севлиево, нарѣдко.

Micromeria Bth.

Micromeria cristata Grsb. По пукнатинитѣ на сухитѣ варовити скали въ Карловския и Калоферския балканъ, обикновено. Юли.

Micromeria Frivaldskyana Degen. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Сучурумъ около Карлово, твърдѣ разпространено растение. Юли.

Satureja (L).

Sarureja coerolea Jka. По каменриститѣ сухи мѣста при Шуменъ, Вѣтово, обикновено.

Satureja Škorpili Vel. По сухитѣ каменисти мѣста на Сучурумъ при Карлово. Вж. диагнозата на това ново за науката растение въ брошурата на проф. д-ръ J. Velenovský, Siebenter Nachtrag zur Flora von Bulgarien. 1899., p. 6.

Satureja pilosa Vel. По припечнитѣ каменисти мѣста на Сучурумъ при Карлово, Твърдица и Еленския балканъ. И двата тия нови видове отврихъ по горнитѣ мѣстонахождения прѣзъ 1898. година. Юли, августъ.

Origanum L.

Origanum vulgare L. По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ около Севлиево, Габрово, Луковитъ, Романъ, Плѣвенъ, Никополъ, Свищовъ, Тутраканъ, Русе, Разградъ, Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Османъ-Пазаръ, Карлово, Твърдица, Калоферъ, съвсѣмъ разпространено растение.

Thymus (L).

Thymus Chamaedrys Fries. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ. Образцовия чифликъ, Плѣвенъ и Тутраканъ, обикновено.

Thymus Rochelianus Čel. (T. lanuginosus Roch.). По трѣвениститѣ мѣста при Ески-Джумая, Образцовия чифликъ, Никополъ и Луковитъ.

Thymus angustifolius Pers. По припечнитѣ пусти и каменисти мѣста на Сучурумъ и Божия рай около Карлово, доста разпространено.

Thymus Vandasii Vel. По трѣвениститѣ мѣста на Бузлуджа.

Thymus Jankae Čel.. Срѣща се по високитѣ планински мѣста въ Сопотския, Карловския, Твърдишкия и Калоферския балканъ.

Mentha L.

Mentha silvestris L. Край потоцитѣ и воднитѣ мѣста при Севлиево, Габрово, Шуменъ, Прѣславъ, Русе, Тутраканъ, Никополъ, Баташкото блато, Карлово и Плѣвенъ, доста разпространено растение.

Mentha piperita Huds. По влажнитѣ мѣста между Свищовъ и Плѣвенъ.

Mentha viridis Fries. Доста разпространено около Габрово.

Mentha Pulegium L. По блатиститѣ и край поточнитѣ мѣста около Шуменъ, Варна, Русе, Тутраканъ, Габрово, София, Пловдивъ, Карлово, доста разпространено растение.

Lycopus L.

Lycopus exaltatus L. (L. pinnatifidus Pall.). Край изворнитѣ и блатиститѣ мѣста при с. Мадара около Шуменъ, Тутраканъ и с. Сомовитъ. Юни, юли.

Lycopus europaeus L. (L. decrescens CK.). По влажнитѣ и край поточни мѣста около Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Тутраканъ, Плѣвенъ, Карлово и Хаинъ-Боазъ.

Lentibularieae Rich.

Pinguicula L.

Pinguicula vulgaris L. По Родопитѣ и Мургашъ.

Pinguicula leptoceras Rchb. Край поточнитѣ и влажнитѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, доста разпространено растение. Юли.

Primulaceae Vent.

Lysimachia L.

Lysimachia atropurpurea L. Това растение е извънредно разпространено по орницитѣ между с. с. Хайнитѣ и Твърдица. Цъвти прѣзъ май.

Lysimachia dubia Ait. (L. atropurpurea Murr.). Край шосето Ловечъ—Плѣвенъ. Юни, юли.

Lysimachia vulgaris L. Край воднитѣ сѣнчести мѣста при фабриката на Евлоги Георгиевъ около Карлово, Шуменъ, Габрово, Хаинъ-Боазъ, Луковитъ и Курилово. Юни.

Lysimachia punctata L. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Прѣславъ, Мургашъ, Твърдица, Шуменъ, Луковитъ, обикновено.

Lysimachia Nummularia L. По влажнитѣ и край поточни мѣста около Габрово, Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Шуменъ, Никополъ, Карлово, обикновено.

Anagallis L.

Anagallis coerolea Schreb. По трѣвениститѣ мѣста и орницитѣ около Шуменъ, Ески-Джумая, Свищовъ, Севлиево и Карлово.

Anagallis arvensis L. Край пѫтищата и нивитѣ около Плѣвенъ, Романъ, Русе, Шуменъ, Варна, Прѣславъ, Никополъ, Твърдица и Сомотъ, доста разпространено растение.

Cyclamen L.

Cyclamen coum Mill. (C. vernum Swet.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Шуменъ.

Cyclamen neapolitanum Ten. Това хубаво растение се намѣрва по гориститѣ мѣста около с. Крушуна, Севлиевска околия, и Луковитъ. Цъвти прѣзъ августъ и септември.

Soldanella L.

Soldanella montana Wlld. По високитѣ планински пасбища и трѣвениститѣ мѣста въ Калоферския и Карловския балканъ.

Soldanella alpina L. Това растение се срѣща по сѫщитѣ мѣста, но е по-малко разпространено отъ първото.

Primula L.

Primula elatior Jacq. Типична форма. Край гориститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, обикновено. Юли.

Primula acaulis Jacq. (P. gradiflora Lam., P. silvestris Scop.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ навредъ около Шуменъ и Варна разпространено растение.

Primula officinalis Jacq. var. suaviolens Bert. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Севлиево и Твърдишкия балканъ. Априлъ.

Primula frondosa Jka. (P. farinosa var. turcica Friv.). По влажнитѣ мѣста на Сучурумъ около Карлово и Калоферския балканъ, доста разпространено растение. Юли.

Primula minima L. По влажнитѣ трѣвенсти мѣста и пасбища по Карловския, Габровския и Сопотненския балканъ, доста разпространено. Май.

Androsace L.

Androsace maxima L. По орницитѣ и пуститѣ каменисти и трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Тутраканъ, с. Кормянско, около Севлиево и Русе, обикновено. Априлъ, май.

Androsace hedreantha Grsb. Твърдѣ нарѣдко се срѣща въ Карловския балканъ.

Cortusa L.

**Cortusa pubens* Schoff. По влажнитѣ мѣста въ Карловския балканъ и Митиризово. Това растение открихъ за първъ пжть въ Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ прѣзъ 1896. г.

Globularieae Camb.

Globularia L.

Globularia Willkommii Nym. (G. vulgaris Auct. non. L.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ. Май.

Plumbagineae Vent.

Plumbago L.

Plumbago europaea L. (P. lapathifolia Wlld.). По каменииститѣ мѣста около Провадия, Шуменъ и Митиризово. Юли, августъ.

Statice (L).

Statice latifolia St. Срѣща се между Шуменъ и Прѣславъ.

Goniolimon Boiss.

Goniolimon tataricum Boiss (L) β) var. Besserianum Boiss. По пуститѣ мѣста около Каспичанъ.

Armeria W.

Armeria vulgaris W. (A. elongata K., A. campestris Wllr.). По трѣвениститѣ мѣста около Русе и Свищовъ, нарѣдко.

Plantagineae Vent.

Plantago L.

Plantago major L. По трѣвениститѣ мѣста и пжтищата около Никополъ, Русе, Тутраканъ, Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Севлиево, Карлово, Габрово, Пловдивъ, София, Плѣвенъ, доста разпространено растение.

Plantago media L. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Севлиево, Твърдица, Свищовъ и Плѣвенъ.

Plantago lanceolata L. Това растение е разпространено почти навредъ изъ България.

Plantago carinata Schrd. (P. recurvata L. m., P. serpentina Lam., K., P. subulata Vill., Wulf.. Schur.). По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста въ Карловския, Сопотския и Калоферския балкани, доста разпространено растение.

Plantago arenaria WK. По пуститѣ и пѣсъчливитѣ мѣста около Сопотъ, Карлово, Османъ-Пазаръ, Шуменъ, Образцовия чифликъ, доста разпространено растение. Юни, юли,

Amarantaceae Br.

Amarantus (L).

Amarantus retroflexum L. Покрай пѫтищата, орницитѣ и градинитѣ около Габрово, Севлиеве, Ески-Джумая, Шуменъ, Варна, Русе, Никополъ, София, Пловдивъ и Карлово.

Albersia Kth.

Albersia Blitum Kth. (Euxolus viridis Moq. Amarantus Blitum L.). По пуститѣ мѣста между Никополъ и с. Муселиево.

Polycnemum L.

Polycnemum majus A. Br. По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Севлиево, Свищовъ и Луковитъ.

Polycnemum arvense L. Навредъ около Карлово и Тутраканъ.

Chenopodiaceae (Br).

Beta L.

Beta trigyna WK. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Образцовия чифликъ, по синоритѣ на лозята при Шуменъ, обикновено. Май, юни.

Blitum L.

Blitum virgatum L. По пуститѣ мѣста около Севлиево, нарѣдко.

Chenopodium L.

Chenopodium Bonus Henricus L. Срѣща се доста често въ Карловския и Калоферския балканъ. Юни, юли.

Chenopodium rubrum L. Срѣща се около Шуменъ, Никополъ и Севлиево.

Chenopodium polyspermum L. (Ch. acutifolium Kit.) По необработенитѣ мѣста и орницитѣ около Шуменъ, Плѣвенъ — Романъ, обикновено.

Chenopodium hybridum L. По орницитѣ и пуститѣ мѣста около Свищовъ.

Chenopodium urbicum L. (Ch. intermedium K.). Това растение се срѣща наврѣдъ около Свищовъ, Габрово, Плѣвенъ, Карлово и Русе.

Chenopodium album L. (Ch. viride L., Ch. leiospermum D., Ch. glomerulosum Rchb., Ch. concatenatum Th., Ch. paganum Rchb). Разпространено навредъ изъ България.

Chenopodium ficifolium Sm. (Ch. viride Curt., Ch. serotinum Auct. non L.). По необработенитѣ мѣста около Прѣславъ и Никополъ.

Chenopodium Vulvaria L. (Ch. olidum Curt.). По улицитѣ и пуститѣ каменисти мѣста около Шуменъ, Плѣвенъ, Свищовъ, Севлиево и Карлово, обикновено.

Chenopodium Botrys L. Покрай шосетата и пѣсъчливитѣ мѣста около Плѣвенъ, Шуменъ, Русе, Карловскитѣ бани, Севлиево и Тутраканъ, твърдѣ разпространено.

Това растение се употрѣбя за лѣкуване на домашнитѣ птици отъ болѣстьта „пипка“. Растението се оставя да кисне постояно въ водата, която е опрѣдѣлена да піятъ птицитѣ, като се пази сѫщеврѣменно да нѣма по двора друга вода, тъй като птицитѣ отбѣгватъ лѣковитата и піятъ отъ чистата. Това растение се употрѣбя още и за лѣкуване на болѣстьта „огница“ по дѣцата; оттамъ, види се, носи и названието „огничѫв бурьѫн“, „огничи“, „огничевуту били“.

Kochia Rth.

Kochia scoparia Schrad. По бостанитѣ, нивитѣ и лозята около Плѣвенъ, Севлиево, Русе, Шуменъ, Карлово, доста разпространено.

Kochia prostrata Schrad. Навредъ около Тутраканъ, Никополъ и Варна.

Atriplex (L).

Atriplex rosea L. (A. alba Scop., A. albicans Bess.). По пуститѣ мѣста около Шуменъ, Севлиево, Никополъ, Плѣвенъ, обикновено.

Atriplex laciniata L. p. p. (A. gracea S. S., A. diffusa Ten., A. laciniata Auct. non L., A. recurva Urv., A. veneta W.). Около Провадия, с. Сомовитъ и с. Ухларъ.

Atriplex patula L. (A. oblongifolia WK., A. angustifolia Sm., A. erecta Huds., A. nemorensis et agrestis Schur.). По необработенитѣ мѣста около Ески-Джумая.

Salsola (L).

Salsola Kali L. (S. rosea Sm.). По полянитѣ и край пѫтищата около Плѣвенъ, Свищовъ, Шуменъ, Русе и Тутраканъ, доста разпространено растение.

Polygonaceae Lndl.

Rumex L.

Rumex paluster Smith (R. uliginosus Guss.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста при с. Сомовитъ и Тутраканъ.

Rumex conglomeratus Murr. (R. glomeratus Schreb., R. Nemolapathum MB.). По влажнитѣ и воднитѣ мѣста около Ески-Джумая, Свищовъ и Севлиево.

Rumex pulcher L. (R. divaricatus L., R. tuberculatus et denticulatus CK., R. reticulatus Ress.). По трѣвениститѣ мѣста при с. Явашъ-Кьой около Ески-Джумая, Севлиево, Варна, Карлово и Плѣвенъ.

Rumex obtusifolius Wllr. (R. obtusifolius L. p. p. R. agrestis Fries., R. Friesii G. G.). Край пѫтищата и пуститѣ мѣста около Никополъ и Шуменъ.

Rumex pratensis MK. Край храсталацитѣ при с. Хаинито.

Rumex crispus L. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Сопотъ.

Rumex alpinus L. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ.

Rumex Acetosa L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Русе, Плѣвенъ, Карлово, Габрово, съвсѣмъ обикновено растение.

Rumex Acetosella L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ Габровския, Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и на Мургашъ, обикновено.

Polygonum L.

Polygonum viviparum L. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Polygonum Bistorta L. P. carneum (CK.). По високитѣ планински ливади и трѣвенисти мѣста навредъ въ Карловския и Калоферския балканъ, разпространено растение.

Polygonum amphibium L. Край воднитѣ мѣста при Тутраканъ.

Poligonum Hydropiper L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Тутраканъ, Ескиджумайския боазъ, с. Сомовитъ, Карлово и Тръстеникъ, Плѣвенска околия.

Polygonum mite Schrk. (P. hybridum Rchb., P. dubium A. B., P. laxiflorum Whe). Край воднитѣ мѣста около Севлиево, Свищовъ, Луковитъ, с. Хаинито, Тутраканъ, доста разпространено.

Polygonum Persicaria L. Разпространено почти навредъ изъ България.

Polygonum lapathifolium L. (P. nodosum Pess.). По смѣтищата около Габрово, Никополъ, Сопотъ и Тутраканъ.

Polygonum alpinum All. (P. polymarphum Ldb., P. undulatum Murr.). По каменаститѣ склонове въ Карловския и Калоферския балканъ, обикновено.

Polygonum Convolvulus L. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Варна, Прѣславъ, Русе, Романъ, Карлово, Пловдивъ, доста разпространено растение.

Polygonum arenarium WK. Около Ески-Джумая и Тутраканъ.

Polygonum pulchellum Lois (P. arenarium Auct. Gall.). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, срѣща се нарѣдко.

Polygonum aviculare L. По трѣвениститѣ мѣста, пѫтищата и орницитѣ около Севлиево, Габрово, Свищовъ, Плѣвенъ, Шуменъ, Разградъ, Тутраканъ, София, Пловдивъ и Карлово, съвсѣмъ разпространено растение.

Thymeleae Juss.

Daphne L.

Daphne Mezereum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския, Карловския, Твърдишкия и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и въ Хаинъ-Боазъ и Мургашъ, твърдѣ разпространено растение. Май.

Daphne Cneorum L. По каменниститѣ склонове въ Карловския балканъ и Мургашъ. Юни.

Lygia Fas.

Lygia Passerina Fas. (Stellera Pass. L., Passerina annua K., P. arvensis Lm.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Образцовия чифликъ и Шуменъ, обикновено.

Santalaceae Br.

Comandra Nutt.

Comandra elegans Rchb. (Thes. eleg. Roch., Hamiltonia eleg. Rchb.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста при Образцовия чифликъ, Кабиюкъ при Шуменъ и Разградъ, обикновено. Май.

Thesium L.

Thesium ramosum Hayne. (T. pratense Ldb.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Свищовъ, Образцовия чифликъ, Тутраканъ и Севлиево, обикновено.

Thesium alpinum L. По трѣвениститѣ мѣста въ Калоферския и Карловския балканъ, твърдѣ разпространено растение.

Thesium montanum Ehrh. Срѣща се по сѫщитѣ мѣста. Юли.

Thesium Dollinerii Murbeck. (T. decumbens Dollin non Gmel., T. humile Auct.). По трѣвениститѣ мѣста при Севлиево, Русе и Плѣвенъ.

Elaeagneae Br.

Elaeagnus L.

Elaeagnus angustifolius L. Навредъ около Русе, Шуменъ, Варна и Плѣвенъ.

Aristolochieae E.

Asarum L.

Asarum europaeum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Габрово, Мургашъ, Луковитъ, Хаинъ-Боазъ и Тутраканъ, обикновено.

Aristolochia L.

Aristolochia Clematitis L. По пуститѣ трѣвенисти мѣста и лозята около Свищовъ, Шуменъ, Севлиево, Плѣвенъ, Карлово и Калоферъ, обикновено.

Euphorbiaceae Juss.

Mercurialis L.

Mercurialis annua L. Срѣща се нарѣдко около Ески-Джумая.

Mercurialis perennis. L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Габрово, Севлиево, Курилово Мургашъ, доволно разпространено растение.

Mercurialis ovata Strnb. По храсталацитѣ около Севлиево, Тузлука, Хаинъ-Боазъ и Карлово, обикновено.

Euphorbia L.

Euphorbia Chamaesyces L. По орницитѣ около Севлиево, срѣща се нарѣдко.

Euphorbia helioscopia L. По полетата, орницитѣ и пжтищата около Свищовъ, Плѣвенъ, Тутраканъ, Прѣславъ и Карлово, обикновено.

Euphorbia falcata L. По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, обикновено.

Euphorbia platyphylla L. Това растение се срѣща около Севлиево, Образцовия чифликъ, Карлово и Твърдица.

Euphorbia stricta L. (E. micrantha MB., E. oblongata CK., E. serrulata Schur.). Разпространено почти навредъ изъ България.

Euphorbia polychroma Kerner. (E. epithymoides L. p. p.). Край храсталацитѣ около Севлиево, Шуменъ и Луковитъ.

Euphorbia Gerardiana Iacq. По камениститѣ мѣста около Севлиево, Луковитъ и Габрово.

Euphorbia glareosa MB. По сухитѣ поляни и пасбищата около Ески-Джумая, Шуменъ, Русе, Тутраканъ и Карлово, доста разпространено растение.

Euphorbia Cyparissias L. По полянитѣ, пуститѣ мѣста и пжтищата около Свищовъ, Плѣвенъ, Севлиево и Луковитъ.

Euphorbia agraria MK. (E. thyrsiflora Grsb. Spic., E. transilvanica Schur., E. subhastata Vis. Panč.). Около Шуменъ, Плѣвенъ и Ески-Джумая.

Euphorbia amygdaloides L. (E. silvatica Jacq., E. oblangifolia CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Карлово, Тутраканъ, доста разпространено растение.

Euphorbia Myrsinites L. (E. curtifolia Bory). По сухитѣ варовити скалисти мѣста около Габрово, Митиризово и Калоферъ.

Artocarpeae DC.

Ficus L.

Ficus carica L. Срѣща се около Шуменъ, Ески-Джумая, Карлово, Свищовъ и Никополъ.

Urticaceae L.

Urtica L.

Urtica urens L. По пуститѣ мѣста и градинитѣ около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Свищовъ, Русе и Сопотъ, обикновено.

Urtica dioica L. Край храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ и лозята около Шуменъ, Севлиево, Луковитъ, Карлово, Ески-Джумая и Плѣвенъ, доста разпространено растение.

Parietaria L.

Parietaria erecta MK. (P. officinalis L. p. p.). По пуститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Хаинъ-Боазъ, Карлово, Калоферъ, София, Романъ, Русе и Пловдивъ, обикновено.

Parietaria lusitanica L. (P. parviflora Frdr.). По пукнатинитѣ на скалитѣ при с. Мадара около Шуменъ, Карлово и Ескиджумайския боазъ.

Cannabineae L.

Humulus L.

Humulus Lupulus L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около с. Явашъ-Кьой, Шуменъ, Луковитъ, Русе и Карлово, обикновено.

Cannabis L.

Cannabis sativa L. По синоритѣ на нивитѣ, край селата и градоветѣ около Плѣвенъ, Свищовъ, Романъ, Османъ-Пазаръ, Русе, Тутраканъ, Пловдивъ, Твърдица и Карлово, обикновено.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus L.

Ulmus campestris (L) Sm. (U. suberosa Ehr., U. eleptica CK.). Около Габрово и Севлиево.

Ulmus effusa Wlld. (U. pedunculata Fg., U. ciliata Fhr.). Въ Тузлука.

Celtis L.

Celtis australis L. По скалиститѣ мѣста край брѣговетѣ на р. Панига около Луковитъ, доста разпространено растение.

Juglandeae DC.

Juglans L.

Juglans regia L. По гориститѣ мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ, Севлиево, Тузлука и Луковитъ.

Cupuliferae Rich.

Fagus L.

Fagus silvatica L. Изъ лѣсоветѣ въ Габровския, Твърдишкия, Калоферския и Карловския балканъ, а тъй сжщо и на Мургашъ.

Quercus L.

Quercus pedunculata Ehrh. (Q. Robur L. p. p.). Изъ лѣсоветѣ въ Тузлука и Габрово.

Quercus sessiliflora Slsb. Срѣща се по сжщитѣ мѣста.

Quercus pubescens Wlld. (Q. lanuginosa Th., Q. Tommasianii Borb., Q. erythrolepis Borb., Q. crispata Stev., Q. pinnatifida Gm.). Въ Хаинъ-Боазъ, Тузлука и Луковитъ.

Quercus austriacus Wlld. (Q. Cerris Auct. non L.). Срѣща се около Тутраканъ и Образцовия чифликъ.

Castanea G.

Castanea vesca G. (C. sativa Mill.). По двороветѣ въ Карлово и Казанлъкъ, твърдѣ начесто се срѣща.

Carpinus. L.

Carpinus Betulus L. Въ лѣсоветѣ изъ Тузлука, Севлиево, Габрово, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Carpinus duinensis Scop. (C. orientalis Lam.). По гориститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Вѣтово и Луковитъ.

Corylus L.

Corylus Avellana L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Прѣславъ, Османъ-Пазаръ, Севлиево, Габрово, Хаинъ-Боазъ, Луковитъ и Сопотъ.

Salicineae Rich.

Populus L.

Populus alba L. (P. Bachofenii Wrzb., C. nivea Wlld.). Изъ Тузлука и Габрово, разпространено.

Populus tremula L. Около Севлиево, Османъ-Пазаръ и Габрово.

Populus pyramidalis Rozier. Сѣе се около Плѣвенъ и Ески-Джумая.

Salix L.

Salix fragilis L. Край рѣкитѣ и потоцитѣ при с. Сомовитъ, Луковитъ, Севлиево и Тутраканъ.

Salix alba L. Около Габрово, Севлиево, Карлово и Никополъ.

Salix purpurea L. Срѣща се навредъ край рѣкитѣ и потоцитѣ въ България.

Salix incana Schrk. Срѣща се нарѣдко около Митиризово.

Salix Caprea L. По гориститѣ мѣста въ Габровския и Твърдишкия балканъ.

Salix cinerea L. Около Варна и Ески-Джумая.

Betulaceae Brtl.

Alnus G.

Alnus glutinosa G. Около Габрово, Прѣславъ и Хаинъ-Боазъ.

Alnus incana Wlld. Срѣща се по сжщитѣ мѣста.

Alnus viridis DC. По Мургашъ и Габровския балканъ.

Betula G.

Betula alba L. По гориститѣ мѣста въ Карловския и Габровския балканъ.

Coniferae L.

Abies DC.

Abies pectinata DC. (A. alba Mill., P. Abies Dur.. A. Picca L). Въ Карловския и Калоферския балканъ, разпространено.

Pinus (L).

Pinus nigricans Host. (austriaca Höss.). Изъ Сопотския и Карловския балканъ.

Pinus silvestris L. По сжщитѣ мѣста.

Juniperus L.

**Juniperus Sabina* L. По каменниститѣ склонове въ Калоферския балканъ, Бѣльово и Кричимъ.

Juniperus communis L. Изъ храсталацитѣ въ Тузлука, Габрово, Сучурумъ при Карлово, Хаинъ-Боазъ и Мургашъ, доста разпространено растение.

Juniperus nana Wlld. (J. sibirica Burg.). По високитѣ планински мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, твърдѣ разпространено растение.

Taxus L.

* *Taxus baccata* L. Изъ гориститѣ мѣста въ Габровския балканъ, срѣща се съвсѣмъ нарѣдко.

Gnetaceae Bl.

Ephedra L.

Ephedra distachya L. (E. monostachya L., E. vulgaris Bich.). Срѣща се около Варна.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus L.

Butomus umbellatus L. Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Каспичанъ, Ески-Джумая, Никополъ, Плѣвенъ и Карлово.

Alismaceae Rich.

Alisma (L).

Alisma Plantago L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Шуменъ, Ески-Джумая, Тутраканъ, Севлиево, Карлово, Пловдивъ и Твърдица, доста разпространено растение.

Orchideae L.

Cephalanthera Rich.

Cephalanthera rubra Rich. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Хаинъ-Боазъ, Шуменъ, Тутраканъ и Мургашъ.

Cephalanthera ensifolia Rich. (C. Xiphophyllum Rchb.). Въ Габровския балканъ и Луковитъ.

Cephalanthera pallens Rich. Доста разпростанено растение въ Габровския балканъ.

Epipactis Rich.

Epipactis palustris Cr. По влажнитѣ ливади въ Хаинъ-Боазъ. Срѣща се нарѣдко.

Epipactis latifolia All. (Serap. helleborine L., Serap. latifol. L., Epip. viridiflora Hffm.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Прѣславския балканъ.

Epipactis microphylla Ehr. По гориститѣ мѣста въ Габровския балканъ.

Neottia L.

Neottia nidus avis Rich. Въ Габровския балканъ навредъ изъ сѣнчеститѣ мѣста, разпростанено растение.

Listera Br.

Listera ovata Br. Изъ гориститѣ и трѣвиститѣ мѣста въ Габровския балканъ, обикновено.

Orchis Br. (L).

Orchis Morio L. По ливадитѣ, пасбищата и трѣвениститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Габрово, Шуменъ, Севлиево, Луковитъ и Карлово, доста разпространено растение.

Orchis Morio L. b) subsp. Škorpili Vel. Изъ трѣвениститѣ мѣста около Севлиево и Габрово.

Orchis ustulata L. По трѣвениститѣ мѣста изъ Хаинъ-Боазъ, Габрово, нарѣдко.

Orchis coriophora L. (O. cassidea MB.). По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ между Ловечъ и Севлиево, а тъй сѫщо и при Луковитъ, Карлово и Габрово.

Orchis tridentata Scp. (O. variegata All., O. taurica Lndl., O. commutata Tod., O. brevilabris Fisch.). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ и Русе.

Orchis Simia Lam. (O. tephrosanthos Vill.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Русе, Шуменъ, Луковитъ, доста разпространено растение.

Orchis militaris L. (O. Rivini Gou., O. galeata Poir., O. cinerea Schrk.). Срѣща се по сѣнчеститѣ и трѣвениститѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ нарѣдко.

Orchis purpurea Huds. (O. fusca Jcq., O. maxima CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста изъ Тузлука и Севлиево.

Orchis mascula L. (O. speciosa Host.). Около Луковитъ, срѣща се нарѣдко.

Orchis pallens L. (O. sulphurea Sm.). По трѣвениститѣ мѣста въ Габровския и Твърдишкия балканъ, а тъй сѫщо и на Мургашъ.

Orchis palustris Jcq. (O. laxiflora CAM.). По мочурливитѣ и блатиститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Тутраканъ и с. Сомовитъ, обикновено.

Orchis laxiflora Lam. По мочурливитѣ мѣста около Ески-Джумая, Митиризово и Хаинъ-Боазъ.

Orchis cordigera Fries. (O. cruenta Roch., O. rivularis Heuff., O. latifolia Schur.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ, обикновено.

Orchis sambucina L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския и Твърдишкия балканъ.

**Orchis pseudo-sambucina* Ten. (O. bracteata Ten., O. romana Seb.). По трѣвениститѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Твърдишкия балканъ.

Orchis saccifera Brgnt. (O. macedonica Grsb. O. lancibracteata CK., O. macrostachys Tin, O. tetragona Heuff.). Край изворнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Карлово, Габровския балканъ и Калоферъ.

Orchis incarnata L. (O. angustifolia Wimm.). По трѣвениститѣ мѣста при Габровския манастиръ.

Anacamptis Rich.

Anacamptis pyramidalis Rich. (Orchis pyramidalis L., Aceras pyr. Rchb.). Край сѣнчеститѣ мѣста и храсталацитѣ около Габрово, Луковитъ, Шуменъ и Карлово, обикновено.

Nigritella Rich.

Nigritella angustifolia Rich. (Satyrium nigrum L., Orchis nigra Scp., Nigritella nigra Rchb.). По планинскитѣ пасбища и трѣвенисти мѣста на Копенатъ въ Карловския балканъ, обикновено.

Gymnadenia Br. (Rich.).

Gymnadenia conopea Br. (Orchis conopea L.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, обикновено.

Gymnadenia Frivaldskyana Hampe (Orchis albida Friv.). Твърдѣ разпространено растение по Карловския и Калоферския балканъ. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Coeloglossum Htm.

Coeloglossum viride Htm. (Peristylus vir. Lndl., Platanthera vir. Rchb.). По Берковския и Карловския балканъ. Цъвти прѣзъ юли.

Satyrium L.

Satyrium hircinum L. (Himantoglossum hircinum Spr., Aceras hirc. Lndl., Loroglossum hir. Rich.). Край храсталацитѣ около Карлово, Габрово, Севлиево, Шуменъ и Луковитъ, обикновено. Май.

Spiranthes Rich.

**Spiranthes autumnalis* Rich. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ около Габрово, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ августъ и септември.

Platanthera Rich.

Platanthera solstitialis Rchb. (Platanthera bifolia Rchb.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Луковитъ, Сопотъ и Мургашъ.

Platanthera chlorantha Curt. (P. montana Rchb.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ.

Ophrys L. (Sw.).

Ophrys aranifera Huds. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Свищовъ и Севлиево.

Ophrys bicornis Sadl. (O. cornuta Stev., O. bicornis Friv.). Срѣща се около Севлиево, Свищовъ и Шуменъ.

Irideae Br.

Iris (L).

Iris Pseudacorus L. Край поточнитѣ и изворнитѣ мѣста около с. Крушуна, Севлиевска околия, Свищовъ, Карлово и Разградъ.

Iris graminea L. (I. pseudo-cyperus Schur.). По трѣвенисттѣ мѣста около Шуменъ, Ески-Джумая и Карлово.

Iris Sintenisii Jka. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Тутраканъ, Варна, Вѣтово и Габрово. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Iris pumila Jcq. (I. diantha CK.). По сухитѣ каменисти и трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Варна, обикновено. Априлъ.

Iris suaviolens Boiss. Срѣща се въ Ескиджумайския боазъ и Шуменъ.

Iris Reichenbachii Heuff. (I. serbica Pančić., I. balcana Vel.). По камениститѣ склонове на Кумлука около Карлово, Габрово и Луковитъ, обикновено.

Iris variegata L. По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ и Разградъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Gladiolus L.

Gladiolus segetum (Gawl) Ker. (G. italicus Gaud.). Измѣжду посѣвитѣ при Луковитъ, нарѣдко.

Gladiolus communis L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево и Османъ-Пазаръ.

Crocus L.

Crocus Pallasii MB. (C. Pallasianus Herb., C. hybernus Frev., C. autumnalis MB.). По камениститѣ мѣста около Шуменъ, Плѣвенъ, Варна и Вѣтово.

Crocus moesiacus Lam. (C. aureus Sibt. C. sulphureus Ker.). По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Шуменъ, Свищовъ, Тутраканъ, Ески-Джумая, Карлово и Луковитъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ мартъ.

Crocus biflorus Mill. (C. annulatus Herb., C. lineatus Ian., C. Weldeni Hep., C. italicus Gaud.). Изъ Тузлука и Варна. Февруари.

Crocus veluchensis Herb. (C. Sieberi var. veluch. Backer., C. balcanensis Jka.). По планинскитѣ пасбища и трѣвенисти мѣста на Копена въ Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и на Мургашъ, доста разпространено растение. Май.

Crocus veluchensis Herb. β) var. tenuifolius vel.[1]) По трѣвениститѣ мѣста на Божия рай въ Карловския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май.

Crocus variegatus H. H. (C. reticulatus G. M G.). Това растение се срѣща доста много около Свищовъ, Никополъ и Плѣвенъ.

---

[1]) Вж. J. Velenovský, Flora Bulgarica. Supplementum I. 1898., p. 264.

Amaryllideae Br.

Sterenbergia W. K.

Sterenbergia colchiciflora W. K. (Amarillis colch. Gaw., A. citrina Fl. Graec., St. dalmatca Herb.). По камениститѣ рътлини около Шуменъ, Мадара и Севлиево. Августъ, септември.

Leucojum L.

Leucojum aestivum L. По ливадитѣ около Варна, Тутраканъ и Русе доста разпространено растение.

Galanthus L.

Galanthus nivalis L. По камениститѣ мѣста изъ храсталацитѣ около Севлиево, Габрово, Тутраканъ, Луковитъ, Свищовъ, Шуменъ, Карлово, обикновено.

Galanthus gracilis Čelak. Навредъ около Свищовъ, Никополъ, Вѣтово и Шуменъ, разпространено.

Galanthus maximus Vel. По храсталацитѣ около Габрово и Свищовъ, обикновено.

Asparageae DC.

Ruscus L.

Ruscus Hypoglossum L. По гориститѣ мѣста около Разградъ, Хаинъ-Боазъ и Тузлука.

Ruscus aculetus L. По гориститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Тутраканъ и Провадия.

Asparagus L.

Asparagus verticillatus L. (A. scandens Gld., A. tricarinatus DC.). Срѣща се нарѣдко около Шуменъ и Прѣславъ.

Asparagus tenuifolius Lam. Срѣща се около с. Бѣлокопитово, Ески-джумайския боазъ, Луковитъ.

Asparagus officinalis L. По трѣвеноститѣ мѣста при Шайтанджикъ и Свищовъ.

Polygonatum Nch.

Polygonatum verticillatum All. (Convalaria vert. L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ въ Карловски и Калоферския балканъ, обикновено.

Polygonatum multiflorum All. Изъ сѣнчеститѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ.

Polygonatum officinale All. Навредъ около Луковитъ и Севлиево.

Polygonatum latifolium Dsf. По трѣвеноститѣ мѣста около Ески-Джумая, Севлиево, Габрово и Тутраканъ, обикновено. Бълг. „петльува опашка“.

Convalaria (L).

Convalaria majalis L. По гориститѣ мѣста около Тутраканъ, Образцовия чифликъ и с. Крушуна, Севлиевска околия, доволно разпространено растение.

Paris L.

Paris quadrifolia L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово и Мургашъ.

Paris quadrifolia L. β) var. balcanica Vel.[1]) По сѣнчеститѣ гористи мѣста, около Габрово, доста разпространено растение.

Dioscoreae Br.

Tamus L.

Tamus communis L. По храсталацитѣ около Севлиево, Сопотъ, Твърдица, Ески-Джумая, Луковитъ, обикновено.

Liliaceae DC.

Anthericum L. p. p.

Anthericum ramosum L. (Phalangium ramosum Lam.). По трѣвеніститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Ески-Джумая и Луковитъ.

Lilium L.

Lilium Martagon L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Севлиево, Луковитъ и Хаинъ-Боазъ. Цъвти прѣзъ май.

Lilium albanicum Grsb. (L. Jankae Kerner). Срѣща се въ Карловския балканъ, но нарѣдко.

Fritillaria L.

Fritillaria tenella MB. (F. montana Hpe.). По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ и Тутраканъ.

Fritillaria pontica Whlnb. (F. olympica C. K.). По трѣвениститѣ влажни мѣста на Кумлука около Карлово и с. Тройца при Шуменъ.

Erythronium L.

Erythronium dens canis L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ въ Мургашъ, Варна и Луковитъ.

Gagea Slsb.

Gagea arvensis Dmrt. Schult. По трѣвениститѣ мѣста между Никополъ и Плѣвенъ, Митиризово и Тутраканъ.

---

[1]) Вж. J. Velenovský, Flora Bulgarica, Supplementum I., 1898., p. 268.

Gagea minima Schult. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Плѣвенъ, обикновено.

Gagea lutea Ker. Schult. По влажнитѣ трѣвенисти и сѣнчести мѣста въ Тузлука и Шуменъ.

Gagea stenopetala Rchb. (G. pratensis Schut.). По трѣвениститѣ мѣста около Русе, Свищовъ, Тутраканъ, Ески-Джумая и Севлиево.

Ornithogalum (L).

Ornithogalum chloranthum Saut. (Myogalum Boucheanum Kth.). Срѣща се по орницитѣ около Русе и Свищовъ.

Ornithogalum narbonense L. (O. lacteum Vill.). По обработенитѣ мѣста около Шуменъ, Габрово и Образцовия чифликъ.

Ornithogalum oligophyllum Clarke. (O. Aucheri Boiss., O. bifolium C. K., O. aemulum Sch. K., O. pterocarpum Boiss., O. hexapterum Fnzl., O. ruthenicum Grsb.). По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Митиризово.

Ornithogalum Škorpili Vel. Навредъ около Шуменъ, Ески-Джумая разпространено растение.

Ornithogalum refractum Kit. По трѣвениститѣ мѣста между Русе и Бѣла.

Ornithogalum nanum Sibth. По трѣвениститѣ мѣста между Ловечъ и Севлиево, Габрово и Вѣтово.

Ornithogalum umbellatum L. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево и Никополъ.

Scilla (L).

Scilla bifolia L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Образацовия чифликъ, Севлиево, Габрово, Шуменъ, Тутраканъ, Луковитъ и Карлово, съвсѣмъ разпространено растение.

Hyacinthella Schur.

Hyacinthella leucophaea Stev. (Muscari leucophaeum Ck., Hyacinthus pallens R. S., Botryanthus stereophyllus Herb.). По трѣвениститѣ мѣста около Габрово и Варна.

Muscari Tourn.

Muscari tenuiflorum Tsch. (M. tubiflorum Stev.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Образцовия чифликъ и Курилово.

Muscari racemosum Mill (Hyac. rac. L., Botryanthus odorus Kth.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Габрово, Севлиево, Свищовъ, Никополъ, Образцовия чифликъ, Ески-Джумая и Карлово, доста разпространено растение.

Muscari neglectum Guss. (M. racemosum Mill. M. pulchellum H. S.). Изъ сухитѣ трѣвенисти мѣста между Никополъ и Плѣвенъ.

Allium L.

Allium ursinum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ, Тузлука и Тутраканъ.

Allium flavum L. По сухитѣ скалисти мѣста около Карлово, Ески-джумайския боазъ, с. Мадара, Никополъ, Карлуковския манастиръ, доста разпространено растение.

Allium flavum L. β) var minus Boiss. (A. Webbii Clem.). По скалиститѣ мѣста въ Габровския и Карловския балканъ, разпространено.

Allium carinatum L. (A. pulchellum Don.). Край сѣнчеститѣ каменисти мѣста въ Сопотненския балканъ, доста разпространено растение.

Allium paniculatum L. (A. longispathum Red., A. rupestre Stev., A. fuscum WK., A. pallens Parl.). По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Севлиево, Шуменъ, Ески-Джумая, Луковитъ, Романъ, Хаинъ-Боазъ и Карлово, обикновено.

Allium rotundum L. (A. porphyroprason Hld., A. Baumannianum CK., A. multiflorum DC., A. trachyanthum Grsb., A. bosniacum Kumm.). По трѣвениститѣ мѣста при Ески-Джумая, Прѣславъ, Свищовъ и Митиризово, обикновено.

Allium sphaerocephalum L. Срѣща се между Русе и Свищовъ.

Allium atropurpureum WK. Около Шуменъ и Тутраканъ.

Colchicaceae DC.

Colchicum L.

Colchicum autumnale L. (C. vernale Hfm.). По трѣвениститѣ мѣста въ Габровския балканъ.

Veratrum L.

Veratrum album L. var. Lobelianum Koch. По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ, обикновено.

Juncaceae Fr.

Juncus (L). DC.

Juncus effusus L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ около Севлиево, Ески-Джумая, Русе, Тутраканъ, Луковитъ и Карлово.

Juncus conglomeratus L. Срѣща се около Габрово, Свищовъ, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Juncus trifidus L. По камениститѣ мѣста въ Карловския балканъ обикновено.

Juncus glaucus Ehrh. По трѣвениститѣ мѣста въ Хайнъ-Боазъ.

Juncus compressus Jacq. (J. bulbosus L.). Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Ески-Джумая, Плѣвенъ, Сопотъ и Тутраканъ.

Juncus atratus Krock. (J. melananthos Rchb., J. acutiflorus Grsb., J. septangulus Petrm.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ около Габрово, Хаинъ-Боазъ и Сопотъ.

Juncus alpigenus C. Koch. (J. melanocephalus Boiss et Kotschy., J. melanocephalus Friv.). По високитѣ планински мѣста въ Карловския балканъ.

Juncus buffonius L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста около Габрово, Прѣславъ и Хаинъ-Боазъ.

Luzula DC.

Luzula Forsteri DC. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ и Хаинъ-Боазъ.

Luzula maxima DC. (L. silvatica Gaud.). По Карловския и Калоферския балканъ, а тъй сѫщо и на Бузлуджа, обикновено.

Luzula spadicea DC. Срѣща се по сѫщитѣ мѣста.

Luzula albida DC. (L. nemorosa CAM., L. alpigena Schur., L. cuprina Koch.). По каменистнтѣ и гориститѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Luzula campestris DC. Навредъ по трѣвениститѣ мѣста разпространено около Габрово, Османъ-Пазаръ и Курилово.

Luzula multiflora Lej. (L. erecta Dsv.). По трѣвениститѣ мѣста на Бузлуджа и Карловския балканъ.

Aroideae Juss.

Arum (L).

Arum italicum Mill. (A. albispathum Ster., A. byzantinum Schott., A. ponticum Schott.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Шуменъ, Образцовия чифликъ, Свищовъ, Севлиево, Габрово, Луковитъ, Хаинъ-Боазъ и Карлово, доста разпространено растение.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna L.

Lemna polyrhiza L. (Spirodella polyr. Schld.). По воднитѣ мѣста около Тутраканъ.

Lemna minor L. По мирнотечнитѣ води около Свищовъ, Сопотъ, Ески-Джумая и Луковитъ.

Typhaceae DC.

Typha L.

Typha latifolia L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Свищовъ, с. Муселиево, Никополска околия, обикновено.

Typha angustifolia L. Край рѣкитѣ и баритѣ около Севлиево, Османъ-Пазаръ и Тутраканъ.

Spargonium L.

Spargonium ramosum L. Изъ блатиститѣ и край воднитѣ мѣста около Севлиево, Плѣвенъ, с. Сомовитъ, Тутраканъ и Карловскитѣ бани, обикновено.

Cyperaceae DC.

Carex L.

Carex divisa Huds. (C. schoenoides Host., C. rivularis Schk., C. Bertolonii Schk., C. incurva Sm.). По трѣвениститѣ мѣста при Карлуковския манастиръ.

Carex vulpina L. (C. nemorosa Reb.). По влажнитѣ мѣста при Ески-Джумая, Никополъ и Севлиево.

Carex muricata L. По трѣвениститѣ мѣста и край храсталацитѣ около Митиризово, Шайтанджикъ и Сопотъ, обикновено.

Carex Schreberi Schrk. (C. praecox Schreb., C. brizoides var. campestris Ledb.). По трѣвениститѣ мѣста около Романъ, Прѣславъ, Севлиево, обикновено.

Carex leporina L. (C. ovalis Good.). По трѣвениститѣ мѣста на Мургашъ и Карлово.

Carex remota L. (C. tenella Sm.). Край гориститѣ мѣста въ Габровския, Карловския и Калоферския балканъ.

Carex acuta L. По блатиститѣ мѣста и край водитѣ при Османъ-Пазаръ и между Плѣвенъ и Свищовъ.

Carex vulgaris Fr. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Габровския балканъ.

Carex Buekii Wmm. (C. banatica Heuff.). Срѣща се около Луковитъ, Тутраканъ и Севлиево.

Carex digitata L. Изъ гориститѣ каменисти мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Габрово.

Carex gynobasis Vill. (C. Halleriana Asso, C. alpestris All.). Срѣща се около Карлуково и Ескиджумайския боазъ.

Carex humilis Leyss. (C. clandenstina Good.). Около Карлово нарѣдко.

Carex praecox Jacq. (C. verna Chx.). По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево, Шуменъ, Свищовъ и Карлово.

Carex tomentosa L. (C. sphaerocarpa Ehr.. C. caesia Grsb.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Севлиево, Русе и Тутраканъ.

Carex glauca Scop. (C. flacca Schreb, C. recurva Huds., C. erythrostachys Hpe). Около Габрово, Мадара, Луковитъ и Карлово.

Carex pallescens L. По трѣвениститѣ мѣста въ Берковския балканъ.

Carex riparia Curt. Край водитѣ и блатата около Никополъ, Ески-Джумая и Хаинъ-Боазъ.

Carex paludosa Good. По влажнитѣ ливади и воднитѣ мѣста между Пловдивъ и Хисарскитѣ бани.

Carex hirta L. По трѣвениститѣ мѣста и пѫтищата около Свищовъ, Шуменъ, Габрово, Луковитъ и Карлово.

Carex distans L. Срѣща се между Русе и Свищовъ.

Carex silvatica Huds. (C. Drymeja Ehrh). Изъ гориститѣ мѣста въ Габровския балканъ, Мургашъ и Митиризово.

Carex flava L. (C. patula Host.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ Карловския балканъ.

Carex Michelii Host. (C. rostrata Hpe.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Севлиево, Луковитъ, Хаинъ-Боазъ, обикновено.

Eriophorum L.

Eriophorum angustifolium Roth. (E. polystachyum L. var. α). По планинскитѣ трѣвенисти мѣста въ Карловския и Габровския балканъ, доста разпространено растение.

Eriophorum latifolium Hpe. (E. polystachyum L. var. β). Нарѣдко се срѣща въ Габровския балканъ.

Scirpus L.

Scirpus silvaticus L. Край воднитѣ мѣста и блатата около Габрово, Севлиево, Луковитъ и Хаинъ-Боазъ.

Scirpus maritimus L. Срѣща се около Ески-Джумая, Никополъ и Тутраканъ.

Scirpus setaceus L. (Isolepis setacea B. Br., J. pleurocarpa Hochst.). По влажнитѣ мѣста около Ески-Джумая.

Scirpus Holoschoenus L. (Holoschoenus vulgaris Lk.). Навредъ около Карлово, Хаинъ-Боазъ, с. Сомовитъ и Мадара.

Scirpus compressus Pers. (Blysmus compr. Panr., S. Caricis Retz.). Край воднитѣ мѣста около Севлиево и Карлуково.

Heleocharis R. Br.

Heleocharis palustris R. Br. (Scirpus pal. L.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Шуменъ, Ески-Джумая, Свищовъ, Тутраканъ, Твърдица и Карлово.

Heleocharis uniglumis. Lnk. (H. mitracarpa Steud., H. afinis CAM.) Срѣща се по влажнитѣ мѣста между Хисара и Карлово.

Cyperus L.

Cyperus flavescens L. Край воднитѣ и влажнитѣ мѣста около Ески-Джумая и Севлиево.

Cyperus fuscus L. (C. protractus Del.). Срѣща се около Севлиево, Никополъ, Тутраканъ и Твърдица.

Cyperus glaber L. (C. patulus Kit., C. pictus Ten.). Около Плѣвенъ, Шуменъ, Пловдивъ и Сопотъ, обикновено.

Cyperus glomeratus L. (C. australis Schrd.). Нарѣдко около Карлово.

Cyperus longus L. Край воднитѣ мѣста при Карлуково и с. Сомовитъ.

Gramineae Juss.

Sorghum P.

Sorghum halepense P. (Andropogon hal. Sib., Sorghum caucasicum Grsb.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Ески-Джумая, Русе, Свищовъ, Плѣвенъ и Митиризово.

Sorghum vulgare. Сѣе се по нивитѣ, посѣени съ царевица.

Chrysopogon Trin.

Chrysopogon Gryllus. Trin. (Pollinia Gr. Spr.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Образцовия чифликъ и Луковитъ.

Andropogon (L.)

Andropogon Ischaemum L. (A. angustifolium Sm.). По трѣвениститѣ мѣста около Образцовия чифликъ, Тутраканъ, Никополъ, Плѣвенъ, Севлиево и Сопотъ.

Setaria PB.

Setaria glauca PB. (Panicum gl. L.). По трѣвениститѣ мѣста около Карлово, Луковитъ, Севлиево, Шуменъ и Тутраканъ, обикновено.

Setaria viridis PB. (Panicum vir. L.). Около Провадия, Вѣтово, Свищовъ и Габрово.

Setaria verticillata PB. (Panicum ver. L.). Около Ески-Джумая и Твърдица.

Echinochloa PB.

Echinochloa crus galli PB. (Panicum crus corvi L.). По влажнитѣ мѣста около Луковитъ, Османъ-Пазаръ, Габрово, Хаинъ-Боазъ и Карлово.

Panicum (L.)

Panicum sanguinale L. (Digitaria sang. Scp., P. aegyptiacum Retz.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Мадара, Ески-Джумая и Курилово, обикновено.

Panicum glabrum Gaud. (Digitar. glal. R. Sch., D. filiformis Koel.). Срѣща се между Шуменъ и Ески-Джумая.

Panicum miliaceum L. Сѣе се навредъ изъ България.

Tragus Hall.

Tragus racemosus Hall. (Lappago racemosa Wlld.). По сухитѣ каменисти мѣста и пѫтищата около Шуменъ, Тутраканъ, Карлово, София, Свищовъ, Ески-Джумая и Севлиево, обикновено.

Cynodon Rich.

Cynodon Dactylon Pers. (Paspalum Dact. DC., Dactylon offic. Vill.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста и пасбища навредъ около Шуменъ, Варна, Ески-Джумая, Разградъ, Русе, Плѣвенъ, Габрово, Севлиево, Пловдивъ и Карлово.

Anthoxanthum L.

Anthoxanthum odoratum L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около Твърдица, Габрово и Прѣславъ.

Phalaris L.

Phalaris arundinacea L. (Baldingera arn. Dmrt., Arundo colorata DC.). Край воднитѣ мѣста около Карлуковския манастиръ.

Phleum L.

Phleum pratense (Ph. nodosum L.). По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ въ Габровския, Карловския и Берковския балканъ.

Phleum alpinum L. По трѣвенититѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Phleum Boehmeri Wib. (Ph. phalaroides Koel.). По трѣвениститѣ мѣста между Севлиево и Търново.

Phleum asperum Vill. (Phleum viride All., Phleum annuum MB.). По трѣвениститѣ мѣста при Ески-Джумая.

Alopecurus L.

Alopecurus agrestis L. По трѣвениститѣ мѣста около Прѣславъ и Хаинъ-Боазъ.

Alopecurus utriculatus Lers. (Phalaris utr. L.). Срѣща се при Карнарито и Луковитъ.

Alopecurus pratensis L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ въ Берковския балканъ и Мургашъ.

Crypsis L.

Crypsis alopecuroides Schrd. (Phalaris geniculata Sm., Crypsis phalaroides MB., C. aegyptiaca Tsch.). Между Шуменъ и Ески-Джумая и Митиризово.

Sesleria Scp.

Sesleria argentea Savi. (S. cylindrica DC., S. alba Sibt.). По сухитѣ каменисти мѣста около Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Габрово, Карлуково, обикновено.

Sesleria Heufleriana Schur. (S. nitida Boiss., S. transsilvanica Schur.). По скалиститѣ мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ.

Sesleria rigida Heuff. (S. Haynaldiana Schur., S. pseudorigida Schur.). По каменниститѣ мѣста между Севлиево и Габрово, Карлуковския Манастиръ и Хаинъ-Боазъ.

Cynosurus L.

Cynosurus cristatus L. По Карловския балканъ и Бузлуджа.

Cynosurus echinatus L. По трѣвениститѣ мѣста около Вѣтово, Луковитъ и Твърдишкия балканъ.

Phragmites Trin.

Phragmites communis Trin. (Arundo Phr. L., Arundo graeca Lnk.). По балканиститѣ и водни мѣста около Никополъ и Тутраканъ.

Calamagrostis Roth.

Calamagrostis epigeios Roth. (Arundo ep. L., C. glomerata Boiss., C. georgica CK.). Край гориститѣ мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ и Карлуково.

Calamagrostis Halleriana DC. По трѣвениститѣ мѣста въ Берковския балканъ.

Calamagrostis silvatica DC. (Arundo silv. Schrd., Agrostis arundin. L., Calamagrostis arundinacea Rth.). По Карловския балканъ и Бузлуджа.

Agrostis (L).

Agrostis verticillata Vill. (A. stolonifera L., A. aquatica Pourr., A. rivularis Brit., A. densa MB., A. anatolica CK.). Край изворнитѣ мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Митиризово.

Agrostis alba L. (A. stolonifera L. p. p., Koch, Host, A. flavida Schur., A. decumbens Host., A. silvatica Host.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и потоцитѣ въ Габровския и Твърдишкия балканъ.

Agrostis vulgaris With. (A. stolonifera L. p. p., A. hispida Wlld., A. capillaris L. p. p., A. dubia DC.). По трѣвениститѣ мѣста около Османъ-Пазаръ и Луковитъ.

Agrostis rupestris All. (A. alpina Hest., A. setacea Vil.). По трѣвениститѣ и каменисти мѣста въ Карловския балканъ.

Agrostis spica venti L. (Apera sp. V. P. B., A. purpurea Gaud.). По трѣвениститѣ мѣста между Севлиево и Търново, Митиризово и Луковитъ.

Stipa (L).

Stipa pennata L. По камениститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Севлиево и Шуменъ.

Stipa Grafiana Stev. Срѣща се въ Берковския балканъ и Прѣславъ.

Stipa capillata L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Карлово и Луковитъ.

Piptatherum PB.

Piptatherum paradoxum PB. (Milium parad. L.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Севлиево и Тутраканъ.

Milium (L).

Milium vernale MB. Срѣща се нарѣдко около Шуменъ.

Deschampsia PB.

Deschampsia caespitosa PB. (Aira caesp. L.). По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ и на Бузлуджа.

Deschampsia flexuosa Trin. (Aira flex. L.). По сжщитѣ мѣста.

Aira (L).

Aira capillaris Host. (A. elegans Gaud.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Севлиево, Плѣвенъ и Карлово.

Holcus L.

Holcus lanatus L. Край поточнитѣ и трѣвенисти мѣста около Габрово и Хаинъ-Боазъ.

Arrhenatherum PB.

Arrhenatherum avenaceum PB. (Avena elatior L., A. bulbosa W., A. precatoria Thuill.). По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Митиризово, Габрово и Берковския балканъ.

Avena (L).

Avena sativa L. Сѣе се навредъ изъ България.

Avena fatua L. Твърдѣ разпространено растение измежду посѣвитѣ около Севлиево, Шуменъ, Свищовъ, Плѣвенъ и Карлово.

Avena planiculmis Schrd. (A. latifolia Host.). Срѣща се въ Карловския балканъ.

Avena pubescens L. (A. glabra CK.). По трѣвениститѣ мѣста между Пловдивъ и Карлово.

Ventenata Koel.

Ventenata avenacea Koel. (Avena tenuis Mch. Trisetum tenuis R. Sch., Host. Rchb.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата около Курилово и Плѣвенъ.

Koeleria Pers.

Koeleria gracilis Pers. По трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Ески-Джумая, Тутраканъ и Митиризово.

Koeleria rigidula Simk. (K. pseudoglauca Schur., K. Fenzliana Schur., K. albescens Schur., K. transsilvanica Barth.). По камениститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Сопотъ, Габрово, Шуменъ и Тутраканъ.

Koeleria phleoides Pers. (K. brachystachya DC.). По трѣвениститѣ мѣста около Карлово.

Danthonia DC.

Danthonia decumbens DC. (Triodia dec. PB., Sieglingia dec. Bruh.). По трѣвениститѣ мѣста въ Габровския и Карловския балканъ.

Melica L.

Melica ciliata L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Ески-Джумая и Севлиево.

Melica nebrodensis Parl. (M. glauca F. Sch.). По камениститѣ трѣвенисти мѣста при Карлуковския манастиръ и Прѣславъ.

Melica picta C. K. (M. nutans var. picta Grsb., M. viridiflora Čern.). Край храсталацитѣ изъ Тузлука, Габрово и Образцовия чифликъ.

Melica uniflora Retz. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ и Карлово.

Molinia Schrk.

Molinia coerulea Mch. (Melica coer. L., Mol. silvatica Lk.). По мочурливитѣ трѣвенисти мѣста въ Карловския балканъ.

Molinia coerulea Mch. β) var. arundinacea Schrk. Срѣща се по сжщитѣ мѣста.

Diplachne PB.

Diplachne serotina Lk. (Festuca ser. L., Molinia serot. M. K.). По камениститѣ мѣста при с. Мадара около Шуменъ и Курилово.

Dactylis L.

Dactylis glomerata L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Шуменъ, Карлово и Твърдица.

Vulpia Gm.

Vulpia myurus Gm. (V. pseuedo-myurus Soy). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Габрово и Сопотъ.

Bromus L.

Bromus inermis Leyss. Изъ трѣвениститѣ и гориститѣ мѣста около Плѣвенъ и Севлиево.

Bromus tectorum L. Това растение се срѣща почти навредъ изъ България.

Bromus sterilis L. (B. jubatus Ten., B. amplus C. K.). По сухитѣ каменисти мѣста около Габрово, Севлиево, Провадия, Луковитъ и Карлово.

Bromus mollis L. По трѣвениститѣ мѣста около Свищовъ, Тутраканъ, Варна, Ески-Джумая и Митиризово.

Bromus racemosus L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Плѣвенъ и Севлиево.

Bromus arvensis L. (B. macrocladus Boiss.). Край пжтищата и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Никополъ, Варна, Разградъ, Севлиево, Габрово, София и Сопотъ.

Bromus patulus M. K. (B. multiflorus DC. Host.). Срѣща се между Шуменъ и Прѣславъ.

Bromus squarrosus L. (B. Wolgensis Spr., B. Noënus Boiss.). Край нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Османъ-Пазаръ и Луковитъ.

Festuca L.

Festuca ovina L. По трѣвениститѣ мѣста при Севлиево, Карлово София, Варна и Тутраканъ.

Festuca glauca Lam. По камениститѣ мѣста въ Габровския балканъ

Festuca rubra L. По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая.

Festuca elatior L. (F. pratensis Huds.). По трѣвениститѣ мѣста въ Карловския балканъ и Мургашъ.

Festuca gigantea Vill. (F. aristata CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Хаинъ-Боазъ и Берковския балканъ.

Festuca montana MB. (F. silvatica Host, F. drymeja MK., F. exaltata Prsl., F. lucorum Schur.). По гориститѣ мѣста при Карнарскитѣ ханове, нарѣдко.

Festuca varia Hke. По камениститѣ мѣста въ Карловския балканъ.

Glyceria Br.

Glyceria spectabibis MK. (G. aquatica Whlnb., Poa aqu. L., Poa altissima Meh., Glyc. caspia Trin.). Край воднитѣ мѣста при Карлуково.

Glyceria plicata Fries. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Тутраканъ и Гебедже.

Sclerochloa PB.

Sclerochloa dura PB. (Cynosurus dur. L., Poa dur. Scop., Festuca dur. Vill.). По трѣвениститѣ мѣста между Плѣвенъ и Романъ.

Briza L.

Briza media L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Плѣвенъ, Свищовъ, Шуменъ и Карлово, доста разпространено растение.

Eragrostis PB.

Eragrostis pilosa PB. (Poa pilosa L., Er. verticillata R. Sch). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Севлиево, Габрово, Никополъ и Твърдица.

Eragrostis minor Host. (Poa Eragr. L., Briza Eragrostis Dsf., Er. poaeoides PB.). Край пѫтищата и сухитѣ трѣвенисти мѣста около Шуменъ, Луковитъ, Образцовия чифликъ, Тутраканъ, с. Хаинито и Османъ-Пазаръ.

Eragrostis major Host. (Briza Eragr. L., Er. megastachya Lk., Poa multiflora Frsk., Er. multiflora Aschers.). Навредъ около Карлово, Ески-Джумая, Варна, Никополъ, разпространено.

Poa (L).

Poa alpina L. Навредъ изъ Карловския и Калоферския балканъ, разпространено.

Poa pratensis L. По ливадитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Севлиево, Плѣвенъ, Разградъ, Османъ-Пазаръ, Карлово и Никополъ.

Poa nemoralis L. Въ Габровския и Берковския балканъ разпространено.

Poa trivialis L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Габрово, Тутраканъ, Луковитъ и Митиризово.

Poa bulbosa L. По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Плѣвенъ, Курилово, Сопотъ, Пловдивъ и Свищовъ.

Poa badensis Hke. Около Габрово и Митиризово.

Catabrosa PB.

Catabrosa aquatica PB. (Aira aquatica L., Gliceria airoides Rchb., Poa airoides Koel., Colpodium aquat. Trin.). По влажнитѣ мѣста около Ески-Джумая, с. Сомовитъ, Севлиево, Шуменъ и Митиризово.

Elymus L.

Elymus europaeus L. (Hordeum silvaticum Hud.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Твърдишкия и Карловския балканъ.

Elymus crinitus Schreb. (E. intermedius MB.). По трѣвениститѣ мѣста между Свищовъ и Плѣвенъ.

Hordeum L.

Hordeum secalinum Schreb. (H. pratense Huds.). По трѣвениститѣ мѣста при Митиризово и Османъ-Пазаръ.

Hordeum maritimum Vith. По трѣвениститѣ мѣста около Никополъ, Карловскитѣ бани и Ески-Джумая.

Hordeum leporinum Lnk. (H. pseudo-murinum Tapp.). Около Тутраканъ и Провадия, разпространено.

Hordeum murinum L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и пѫтищата около Севлиево, Луковитъ, Тутраканъ, Шуменъ, Свищовъ и Карлово.

Aegilops L.

Aegilops triaristata Wlld. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста при Твърдица, Прѣславъ, Тутраканъ и Плѣвенъ.

Aegilops triuncialis L. По трѣвениститѣ мѣста при Курилово и Митиризово.

Aegilops cylindrica Host. (Aegilops caudata Grsb.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Севлиево, Сопотъ и Вѣтово.

Triticum L.

Triticum rigidum Schrd. (Agrop. elongatum Host.). Между Свищовъ и Никополъ.

Triticum repens L. По трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Луковитъ, Сопотъ и Прѣславъ.

Triticum cristatum Schreb. (Agrop. crist. Bess., Triticum pectinatum MB., T. imbricatum MB., T. muricatum Lnk.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Никополъ, Карлуково и Севлиево.

Triticum villosum M. B. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и пѫтищата около Габрово, Карлово, Плѣвенъ, Севлиево, Шуменъ и Османъ-Пазаръ.

Triticum intermedium Host. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и полянитѣ около Свищовъ, Ески-Джумая и Романъ.

Brachypodium PB.

Brachypodium pinnatum PB. (B. caespitosum R. S., B. rupestre R. S.). По трѣвениститѣ мѣста около Шуменъ, Хаинъ-Боазъ, Габрово и Карлуково.

Brachypodium silvaticum R. S. (B. gracile PB.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Тузлука, Луковитъ, Карлово и Мургашъ.

Lolium L.

Lolium temulentum L. Измежду посѣвитѣ около Севлиево, Плѣвенъ, Шуменъ, Карлово и Тутраканъ.

Lolium perenne L. По трѣвениститѣ мѣста около Ески-Джумая, Образцовия чифликъ, Плѣвенъ, Митиризово и Твърдица.

Lolium rigidum Gaud. (L. strictum Presl, L. tenue Guss. non L.). По сухитѣ каменисти мѣста около Севлиево, Ескиджумайския боазъ, Никополъ и Луковитъ.

Rottboellia L. f.

Rottboellia digitata Sibt, (R. Sandorii Friv., Phacelurus digit. Grsb.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста между Хисарскитѣ бани и Карлово.

Psilurus Trin.

Psilurus nardoides Trin. (Nardus aristata L., Rottb. monandra Car., Asprella nardiformis Host.). По сухитѣ трѣвенисти склонове около Сопотъ и Митиризово.

Crypotogamae vasculares.

Equisetaceae DC.

Equisetum L.

Equisetum arvense L. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Севлиево, Габрово, Луковитъ, Карлово, обикновено.

Equisetum Telmateja Ehrh. (E. maximum Lam., E. eburneum Rth.). Край потоцитѣ и влажнитѣ мѣста при Габрово, Севлиево, Хаинъ-Боазъ, Свищовъ, Шуменъ, обикновено.

Equisetum silvaticum L. По гориститѣ мѣста въ Берковския балканъ.

Equisetum palustre L. По влажнитѣ мѣста около Карлово.

Equisetum ramosum DC. (E. elongatum V., E. ramosissimum Dsf.). По пѣсъчливитѣ мѣста край р. Росица около Севлиево, обикновено.

Polypodiaceae (Br.).

Notholaena Br.

Notholaena Marantae Br. (Gymnogramme Marantae Mett.). По пукнатинитѣ на скалитѣ на Кумлука около Карлово, доста разпространено растение.

Pteris L.

Pteris aquilina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Габрово, Хаинъ-Боазъ, Твърдишкия, Карловския, Калоферския и Берковския балканъ, а тъй сѫщо на Мургашъ и Богданъ, твърдѣ разпространено растение.

Scolopendrium Sm.

Scolopendrium vulgare Sm. (S. officinale DC., S. officinarum Sw.). По сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста около Тутраканъ, Габрово, Твърдишкия и Карловския балканъ, обикновено.

Asplenium (L).

Asplenium Trichomanes L. По камениститѣ мѣста около Габрово, Карлуковския манастиръ и с. Мадара около Шуменъ.

Asplenium viride Huds. По варовититѣ скалисти мѣста въ Карловския и Калоферския балканъ.

Asplenium Adiantum nigrum L. (A. obtusum Kit.). По камениститѣ мѣста въ Габровския балканъ, Карлово и Митиризово, обикновено.

Asplenium Ruta muraria L. По скалиститѣ мѣста около Шуменъ, Ескиджумайския боазъ, Карлуково, Карлово, Твърдица, доста разпространено растение.

Asplenium septentrionale Hull. По пукнатинитѣ на скалитѣ около Габрово, Карлово, Хаинъ-Боазъ и Сопотъ.

Athyrium Rth.

Athyrium Filix femina Rth. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Карловския балканъ.

Aspidium Sw.

Aspidium aculeatum Sw. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Габровския балканъ.

Aspidium Lonchitis Sw. По влажнитѣ каменисти мѣста въ Габровския и Карловския балканъ.

Aspidium Filix mas Sw. Разпространено по сѫщитѣ мѣста.

Aspidium spinulosum DC (A. dilatatum W.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Хаинъ-Боазъ, срѣща се нарѣдко.

Cystopteris Brn.

Cystopteris fragilis Bruh. По камениститѣ мѣста въ Габровския, Твърдишкия и Карловския балканъ, доста разпространено растение.

* *Cystopteris alpina Link.* По камениститѣ мѣста въ Троянския и Карловския балканъ.

Polypodium (L).

Polypodium vulgare L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста около Шуменъ, Карлово, Габрово, Севлиево, обикновено.

Polypodium Dryopteris L. Изъ Габровския и Карловския балканъ, доста разпространено растение.

Polypodium Phegopteris L. По сжщитѣ мѣста.

Ceterach W.

Ceterach officinarum W. По пукнатинитѣ на скалитѣ около Шуменъ, Габрово, Луковитъ, Карлово и Карлуковския манастиръ, доволно разпространено растение.

Ophioglosseae Br.

Ophioglossum Sw.

**Ophioglossum vulgatum* L. По трѣвениститѣ мѣста около Бѣльово, съвсѣмъ разпространено растение.

Botrychium Sw.

Botrychium Lunaria Sw. По високитѣ планински мѣста въ Калоферския и Карловския балканъ.

Lycopodiaceae DC.

Lycopodium (L).

Lycopodium Selago L. По камениститѣ и трѣвенисти мѣста въ Карловския балканъ.

* *Lycopodium alpinium* L. Въ Карловския и Калоферския балканъ, разпространено растение.

* *Lycopodium clavatum* L. Срѣща се нарѣдко въ Калоферския балканъ.

Плѣвенъ, 1901. год.

Материали за флората на Ловчанския и Търновския окрѫгъ.

Отъ Ив. К. Урумовъ.

Три години се изминаха откакъ публикувахъ материалитѣ си по флората на Ловчанския и Търновския окрѫгъ. Отъ тогава и до сега съмъ продължавалъ да изслѣдвамъ флората на тия окрѫзи, па заобиколихъ и много мѣста, до които по-напрѣдъ не бѣхъ успѣлъ да отида. Въ прѣдговора къмъ първитѣ си статии азъ споменахъ, че „флората на тия окрѫзи е доста интересна и разнообразна, и че съ врѣме ще се откриятъ още много важни, па може би и съвършено нови видове растения". Въ това си твърдение не съмъ билъ излъганъ, тъй като въ продължение на тия три години, азъ открихъ слѣднитѣ нови за науката видове: *Silene Saxifraga L. subsp. balcanica* Urumoff, *Dianthus Armeriastrum Wolfn. subsp. trojanensis* Urumoff, *Dianthus Armeriastrum Wolfn.* γ) *glaberrimus* Urumoff, *Cerastium arvense L.* β) *var. polytrichum* Urumoff, *Cerastium arvense L.* γ) *var. latifrons* Urumoff, *Cytisus Nejčeffii* Urumoff, *Trifolium supinum Savi.* β) *var. trnovense* Urumoff, *Galium lovčense* Urumoff, *Scabiosa Columbaria L.* β) *var. Petkoffii* Urumoff, *Achillea Urumoffii* Halacsy, *Cirsium canum Mch.* β) *var. glabrescens* Urumoff, *Mulgedium Velenovskýi* Urumoff, *Crepis trojanensis* Urumoff, *Jasione orbiculata* Grsb. var. *balcanica* Urumoff, *Vinca major L. var. pubescens* Urumoff, *Rhinanthus angustifolius Gm.* γ) *var. montivagus* Urumoff, *Micromeria balcanica Vel. var. moesiaca* Urumoff, *Saturcja pilosa Vel.*, както и слѣднитѣ видове нови само за българската флора, а именно: *Ranunculos velatus* Halacsy, *Dentaria quinquefolia* MB., *Erysimum exaltatum* Andrz., *Nasturcium rivulare* Koch, *Silene Cserei* Baumg., *Silene quadrifida* L., *Silene monachorum* Pančić, *Dianthus liburnicus* Bartl., *Dianthus collinus* W.K., *Acer pseudoplatanus L. var. Tieberi* Pax., *Dryas octopetala* L., *Rubus Bayeri* Flocke., *Sedum album* L. var. *brevifolium* Boiss., *Trifolium minus* Sm., *Galium parisiense* L., *Asperula capitata* Kit., *Carpesium cernuum* L., *Gnaphalium Leontopodium* L., *Cirsium oleraceum* Scop., *Centaurea deusta* Ten., *Centaurea Perlakyana* Borbas, *Centaurea tenuiflora* DC., *Centaurea Iacea L. var. decipiens* Th., *Crepis nicaeensis* Balb., *Picris crepoides* Sauter, *Euphrasia Liburnica* Wettstein, *Euphrasia Kerneri*

Wettstein, Euphrasia tatarica Fisch., *Euphrasia hirtella* Jord., *Euphrasia Rostcoviana* Hayne, *Salvia clandenstina* L., *Daphne Blagayana* Fr., *Orchis maculata* L., *Spiranthes autumnalis* Rich., *Scila amoena* L., *Setaria italica* L., *Phalaris canariensis* L., *Cystopteris alpina Link., Lycopodium clavatum* L., *Lycopodium alpinum* L.

Съ публикуването на тия допълнителни материали по флората на Ловчанския и Търновския окржгъ, азъ съмъ далечъ отъ мисълта, че флората имъ е вече напълно проучена и събрана, напротивъ тукъ трѣбва още дълго врѣме прилѣжно да се работи. Съ увѣреность мога да кажа даже, че ботаницитѣ, които слѣдъ мене ще екскурзиратъ по тия мѣста, ще откриятъ още много интересни за българската флора растения.

Считамъ за нуждно да спомена още и това, че въ тази статия съмъ отбѣлѣзалъ нѣкои и други по-важни видове растения, които се срѣщатъ и въ първитѣ ми статии за флората на Ловчанския и Търновския окржгъ, но съмъ намѣрилъ съвсѣмъ нови мѣстонахождения изъ окржзитѣ.

Директорътъ на Лѣтнишкото трикласно училище, г. Стефанъ Баевъ, има добрината да ми изпрати едно голѣмо количество растения, събирани отъ него изъ околностьта на с. с. Лѣтница и Крушуна. За тая услуга му благодаря крайно.

Всички новооткрити видове сж напечатани съ курсивъ, а при тия, които сж нови само за българската флора, е прибавено и по една звѣздичка.

Допълнителенъ списъкъ

на растенията, събирани изъ Ловчанския и Търновския окржгъ.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis integrifolia L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ при с. с. Кара-Хасанъ и Ердуванлии, Търновски окржгъ. Цъвти прѣзъ априлъ.

Clematis Vitalba L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около с. Кесарево, Вонещата вода, Кара-Хасанъ, Мусина и Шилковци.

Pulsatilla vulgaris Mill. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Лѣтница и с. Кара-Хасанъ.

Pulsatilla montana Hpe. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Ердуванлии и Кара-Хасанъ. Бълг. „писан-котка".

Anemone narcissiflora L. По най-високитѣ каменисти склонове на Копенътъ (Острата-могила) и Амбарица въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Вѣженъ.

Anemone nemorosa L. По влажнитѣ гористи мѣста навредъ по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ, разпространено растение.

Anemone silvestris L. По необработенитѣ и сухитѣ трѣвенисти мѣста между с. с. Карамца и Ердуванлии, Сушица и Драганово.

Anemone ranunculoides L. Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. с. Мусина, Добруджаларъ, Драганово, Седи-Кьои, Ердуванлии, Стара-Рѣка, обикновено. Бълг. „кошничка".

Hepatica triloba Chx. (Anemone hepatica L.). Изъ храсталацитѣ около Тетевени, Стара-Рѣка, Каяджикъ и Стражица.

Adonis vernalis L. По трѣвениститѣ мѣста около с. Липница и Лѣтница, обикновено.

Adonis aestivalis L. Изъ мѣжду посѣвитѣ при с. Стражица, Добруджаларъ, Шилковци, обикновено.

Thalictrum aquilegifolium L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста около Гложени, Стражица, Лѣтница, Павликени, Кара-Хасанъ и Добруджаларъ.

Thalictrum angustifolium Jcq. По влажнитѣ ливади между с. с. Лѣтница и Павликени.

Ficaria verna Huds. По сѣнчеститѣ и влажнитѣ мѣста около с. с. Стара-Рѣка, Драганово, Мусина, Добруджаларъ, Шилковци, Трѣвна и Лѣтница.

**Ranunculus velatus* Halacsy. Срѣща се въ Еленския и Трѣвненския балканъ.

Ranunculus montanus Wlld. var. carinthiacus Hpe. По трѣвеныститѣ мѣста навредъ въ Троянския балканъ, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ, разпространено растение.

Ranunculus constantinopolitanus Urv. По сѣнчеститѣ трѣвенисти мѣста около Ловечъ, с. с. Микре, Кара-Хасанъ и Трѣвна.

Ranunculus auricomus L. Край горыститѣ мѣста и ливадитѣ около с. с. Стражица, Драганово, Трѣвна, Троянъ, Гложене и Панега.

Ranunculus illiricus L. По сухитѣ каменисти мѣста около с. Лѣтница, доволно разпространено.

Ranunculus millefoliatus Vahl. По трѣвеныститѣ мѣста при с. с. Мусина, Кара-Хасанъ, Каяджикъ, Добруджаларъ, Драганово, Лѣтница, Микре, Трѣвна, обикновено.

Ranunculus velutinus Ten. По трѣвеныститѣ мѣста около с. с. Драганово, Шилковци, Трѣвна и Търново.

Ranunculus arvensis L. Измежду посѣвитѣ при с. с. Стражица, Каяджикъ, Стара-Рѣка, Трѣвна, Мусина, Кесарево, обикновено.

Ranunculus sardous Crtz. По влажнитѣ ливади и блатиститѣ мѣста около Седи-Кьой, Лѣтница, Кесарево и Шилковци.

Ceratocephalus orthoceras DC. По сухитѣ каменисти мѣста между Лѣтница и Павликени.

Nigella arvensis L. По орницитѣ и трѣвеныститѣ мѣста при с. с. Стражица, Лѣтница, Мусина, Длъгня и Ердуванлии.

Nigella damascena L. Изъ лозята на Качица при Търново. Това растение трѣбва да е присадено по тия мѣста.

Isopyrum thalictroides L. По сѣнчеститѣ горысти мѣста около с. с. Добруджаларъ, Седи-Кьои, Ердуванлии, Драганово, Каяджикъ, Тетевенъ, Гложени, Шилковци Микре и Дълбокъ-Долъ.

Helleborus odorus WK. Край горыститѣ мѣста и пасбищата при с. с. Кара-Хасанъ, Лѣтница, Драганово, Каяджикъ, Стара-Рѣка, Длъгня и Трѣвна.

Caltha palustris L. По влажнитѣ ливади и изворнитѣ мѣста около с. Микре, Трѣвна, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Aconitum Vulparia Rchb. β) var. ranunculifolium Rchb. Изъ сѣнчеститѣ горысти мѣста въ Троянския балканъ, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Aconitum variegatum L. Срѣща се съвсѣмъ нарѣдко въ Еленския балканъ и Мара-Гидикъ.

Delphinium Consolida L. Измежду посѣвитѣ и трѣвеныститѣ мѣста около с. с. Шилковци, Трѣвна, Кесарево, Горна-Липница, Церова-Кория, Лѣтница.

Delphinium Ajacis L. Измежду посѣвитѣ при с. Мусина и Ердуванлии.

Delphinium orientale Gay. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ при с. с. Добруджаларъ, Стражица и Трѣвна.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. Измежду храсталацитѣ около Елена, с. с. Кара-Хасанъ, Угърчинъ, Лѣтница, доста разпространено растение.

Papaveraceae DC.

Papaver Rhoeas L. По синоритѣ на нивитѣ около с. с. Рѣсенъ, Килифарево, Павликени, Осмо-Калугерово и Драганово.

Papaver dubium L. Доволно разпространено растение около с. с. Ердуванлии, Драганово и Иванча.

Glaucum phoeniceum Cr. Изъ нивитѣ при с. с. Лѣтница, Церова-Кория, Каяджикъ, Павликени и Дойренци.

Chelidonium majus L. По сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста около с. с. Драганово, Мусина, Микре-Панега, Гложени и Трѣвна.

Fumariaceae DC.

Corydalis Marschalliana Pall. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Лѣтница, Каяджикъ, Драганово, Павликени и Кара-Хасанъ.

Corydalis cava Schw. По гориститѣ мѣста около с. Мусина.

Corydalis slivnensis Vel. Срѣща се около Лѣтница, Кесарево, Стражица.

Coridalis bicalcara Vol. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Светата гора и Дервента около Търново, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ мартъ, априлъ.

Coridalis tenella Ledeb. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Зеленка, Селифоръ, Светата гора около Търново, а тъй сжщо и при Добруджаларъ.

Fumaria officinalis L. По обработенитѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ, Кесарево, Стражица, Лѣтница, Павликени и Трѣвна.

Cruciferae Juss.

Raphanus Raphaniastrum L. Измежду посѣвитѣ между с. с. Лѣтница и Павликени.

Barbarea vulgaris L. По пуститѣ мѣста при с. с. Драганово, Горна-Липница и Ресенъ.

Turritis glabra L. Изъ храсталацитѣ около Дрѣново, Трѣвна и Балабанларъ.

Arabis auriculata Lam. По необработенитѣ мѣста на Качица около Търново, Мара-Гидикъ и Троянския балканъ.

Arabis alpina L. По камениститѣ склонове въ Троянския балканъ, Вѣженъ и Мара-Гидикъ.

Arabis procurrens WK. По скалиститѣ мѣста на Козята стѣна, Копена въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ.

Arabis saxatilis All. Срѣща се навредъ по Троянския балканъ.

Nasturtium officinale R. Br. По мочурливитѣ и блатиститѣ мѣста около Дрѣново, Кесарево, Гложени и Микре. Бълг. „мокреш".

* *Nasturtium rivulare* Koch. Изъ лозята на Таворътъ, Сливекъ и с. Хлѣвени, доволно разпространено растение. Юли, августъ.

Nasturtium austriacum (Icp.). Край р. Янтра, Мармарлие около Търново, доволно разпространено растение.

Nasturtium silvestre R. Br. Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Драганово, Длъгня, Лѣтница, Гложени, Ловечъ, Троянъ и Ново-Село.

Nasturtium thracicum Grsb. По трѣвениститѣ мѣста между Павликени и Търново.

Cardamine hirsuta L. Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста при Кесарево, Гложени и Тетевенъ.

Cardamine impatiens L. Доволно разпространено растение въ Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

* *Dentaria quinquefolia* MB. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кара-Хасанъ и Балабанларъ, твърдѣ разпространено. Това ново за българската флора растение е извѣстно до сега въ Европа само въ Кримъ, южна Русия, и сега въ България по горнитѣ мѣста. Цъвти прѣзъ априлъ.

Dentaria bulbifera L. По гориститѣ мѣста около Гложени, Тетевенъ, Кара-Хасанъ, Лѣтница и Микре.

Hesperis tristis L. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Добруджаларъ, Рѣсенъ и Осмо-Калугерово.

Hesperis matronalis L. Край храсталацитѣ около с. с. Микре, Гложени, Седи-Кьой и Длъгня.

Erysimum repandum L. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Павликени и Кесарево.

* *Erysimum exaltatum* Andrz. По трѣвениститѣ мѣста край р. Янтра около Търново, твърдѣ много разпространено. Това ново за българската флора растение до сега въ Европа било извѣстно само въ руска Полша и Буковина.

Erysimum crepidifolium Rchb. По сухитѣ припечни мѣста и скалитѣ при манастира Св. Тройца около Търново, съвсѣмъ разпространено растение. Май.

Erysimum cuspidatum (MB). По камениститѣ и пуститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ, Драганово и Стражица.

Conringia austriaca (Jcq.). Срѣща се нарѣдко при Осмо-Калугерово.

Sisymbrium Thalianum L. По необработенитѣ мѣста при с. Кесарево и Елена.

Sisymbrium Sofia L. Срѣща се около с. Лѣтница, Кесарево, Ердуванлии и Трѣвна.

Sisymbrium pannonicum Jcq. По трѣвиститѣ мѣста и орницитѣ на Качица около Търново и Кесарево.

Sisymbrium officinale (L). Край пжтищата и пуститѣ мѣста около Трѣвна, Гложени и Лѣтница, разпространено.

Sinapis nigra L. Срѣща се между с. с. Павликени и Лѣтница.

Berteroa incana DC. По трѣвиститѣ мѣста при с. с. Лѣтница, Кесарево, Трѣвна, Стражица, Троянъ, Турски-Изворъ, Гложени.

Draba verna L. По пуститѣ мѣста около Лѣтница, Драганово и Длъгня.

Alyssum orientale Ard. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около с. Гложени, Тетевенъ и Еленския балканъ.

Alyssum tortuosum WK. По камениститѣ мѣста въ Еленския боазъ и с. Лѣтница.

Alyssum transsilvanicum Schur. Срѣща се около село Мусина.

Alyssum calycinum L. Навредъ около с. Лѣтница, Кесарево, Гложени и Трѣвна.

Thlaspi arvense L. По нивитѣ и трѣвиститѣ мѣста при Кесарево, Кара-Хасанъ, Осмо-Калугерово, Турски-Изворъ и Карашъ.

Thlaspi perfoliatum L. По трѣвиститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Рѣсенъ, Павликени, Дойренци, Троянъ и Тетевенъ.

Thlaspi ochroleucum Boiss. Hldr. По трѣвиститѣ мѣста въ Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Aethionema saxatile R. Br. Срѣща се нарѣдко около Търново.

Lepidium campestre R. Br. Край пжтищата и трѣвиститѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ, Драганово, Мусина, Лѣтница, Кесарево, обикновено.

Lepidium Draba L. Твърдѣ разпространено растение около с. Павликени, Стражица, Кесарево и Длъгня.

Lepidium graminifolium L. По сухитѣ трѣвисти мѣста около с. с. Лѣтница, Килифарово, Вонещата вода, Седи-Кьой, Гложени, Троянъ и Микре.

Lepidium ruderale L. Край пжтищата и пуститѣ мѣста при с Кесарево и Балабанларъ.

Coronopus procumbens Gil. Около с. Стражица, Кесарево и Мусина.

Euclidium syriacum Br. Доволно разпространено около с. Лѣтница и Рѣсенъ.

Resedaceae DC.

Reseda lutea L. По сухитѣ каменисти мѣста и пжтищата около Троянъ, Гложени, Дойренци, Елена, Кесарево, Драганово, Мусина и Лѣтница.

Cistineae DC.

Helianthemum sblicifolium Pers. По камениститѣ мѣста около с. с. Лѣтница и Добруджаларъ.

Helianthemum vulgare Gaertn. По трѣвиститѣ мѣста около Гложени, Тетевенъ и Вонещата вода.

Helianthemum Fumana Mill. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Башъ-Кулеси около Ловечъ, доста разпространено растение.

Violarieae DC.

Viola canina Rchb. β) var. montana L. По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския и Еленския балканъ, а тъй сѫщо по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Viola lutea Huds. По припечнитѣ каменисти склонове въ Троянския балканъ, доволно разпростанено растение.

Viola Vandasii Vel. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. с. Драганово, Ердуванлии, Кесарево и Килифарево.

Viola alba Bess. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Вѫглювци, Мусина и Трѣвна.

Droseraceae DC.

Parnassia palustris L. По трѣвениститѣ и влажнитѣ мѣста на Вѣженъ, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ, обикновено.

Polygaleae Juss.

Polygala major Jcq. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Кесарево, Стражица и Трѣвна.

Polygala comosa Schk. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Каяджикъ, Драганово и Стара-Рѣка.

Silenaceae Lndl.

Lychnis flos cuculi L. По трѣвениститѣ мѣста на Дебели-Рѫтъ при Трѣвна.

Viscaria atropurpurea Grsb. Покрай храсталацитѣ около Тетевенъ, с. с. Гложени, Микре, Вонещата вода, доволно разпространено растение.

Melandrium pratense Roehl. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около с. с. Кесарево, Лѣтница и Седи-Кьой.

Silene Saxifraga L. subsp. balcanica Urumoff. По пукнатинитѣ на скалитѣ на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ. Диагнозата на това ново растение публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift. 1900., № 1.

* *Silene Cserei* Baumg. По сухитѣ скалисти мѣста на Башбонаръ и Върбовка около Ловечъ, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

* *Silene quadrifida* L. По сѣнчеститѣ мѣста и скалитѣ на Козята стѣна, Вѣженъ, Копена, Юмрукъ-Чалъ, довлно разпрнстранено растение.

* *Silene monachorum* Pančić. По сѣнчеститѣ скалисти мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сѫщо и на Вѣженъ, обикновено.

Silene flavescens WK. По пукнатинитѣ на сухитѣ варовити скали при манастира Св. Тройца около Търново и Еленския балканъ, твърдѣ разпространено растение.

Silene inflata Sm. Навредъ около с. с. Турски-Изворъ, Микре, Стражица, Лѣтница, Каяджикъ, Добруджаларъ, обикновено растение.

Silene dichotoma Ehrh. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Добруджаларъ, Стражица и Лѣтница.

Silene Armeria L. По трѣвениститѣ каменисти склонове на Добрила въ Троянския балканъ, съвсѣмъ много разпространено растение. Юли, августъ.

Saponaria officinalis L. По влажнитѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Добруджаларъ, Мусина и Гложени. Това растение се употрѣбя за лѣкуване болестьта „гърло" по свинетѣ. Бълг. „гърличи" (Гложени).

Saponaria glutinosa MB. Край храсталацитѣ около Кесарево, Кара-Хасанъ и Мара-Гидикъ.

Gypsophila muralis L. Срѣща се нарѣдко при с. Мусина.

Tunica illyrica Boiss. β) var. duriuscula Vel. По каменниститѣ и трѣвениститѣ мѣста на Тавора около Ловечъ, твърдѣ разпространено растение. Това ново растение било открито отъ г. проф. д-ръ J. Velenovský още прѣзъ 1885. год. около Ловечъ. На друго мѣсто въ България досега още не е намирано. Сравни: Flora Bulgarica supplementum I. 1898., pag. 39.

Dianthus Armeriastrum Wolfn. subsp. trojanensis Urumoff. По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ, Ново-Село и Гложени. Цъвти прѣзъ юли. Сравни диагнозата му въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift, 1899., № 2.

Dianthus Armeriastrum Wolfn. γ) glaberrimus Urumoff. По трѣвениститѣ мѣста между Габрово и Трѣвна. Сравни диагнозата му въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift, 1900., № 1.

* *Dianthus croaticus* Borbas. По сухитѣ трѣвенисти мѣста по Мара-Гидикъ и Ново-Село.

* *Dianthus collinus* WK. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Ловечъ, с. Иоглавъ, Александрово и Лѣтница.

* *Dianthus liburnicus* Bartl. По сухитѣ трѣвенисти и каменисти мѣста на Зеленка и Мармарлие около Търново, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни.

Dianthus stenopetalus Grsb. По камениститѣ и трѣвениститѣ мѣста на Зеленка около Търново, Кесарево, Башъ-Кулеси и Зинанъ-Тепе при Ловечъ, обикновено.

Dianthus tenuiflorus Grsb. По трѣвениститѣ мѣста въ Еленския балканъ, Ново-Село и Гложени.

Dianthus pinifolius Sibt. По трѣвениститѣ и каменисти мѣста въ Троянския балканъ.

Dianthus pubescens S. S. По камениститѣ склонове на Зеленка около Търново, доволно разпространено.

Dianthus trifasciculatus Kit. По трѣвениститѣ мѣста около с. Лѣтница, малко разпространено.

Dianthus Armeria L. По сухитѣ каменисти мѣста около Троянъ.

Dianthus capitatus DC. По необработенитѣ мѣста въ Дервента около Търново, с. Килифарево, Кара-Хасанъ, Дрѣново, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни.

Dianthus tristis Vel. Срѣща се твърдѣ нарѣдко въ Троянския балканъ.

Dianthus petraeus WK. По скалиститѣ мѣста при с. Гложени Тетевенска околия.

Dianthus giganteus Urv. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Кесарево, Мусина и Седи-Кьой.

Alsineae DC.

Cerastium arvense L. β) *var. politrichum Urumoff.* По трѣвениститѣ мѣста въ Мара-Гидикъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ май и юни.

Cerastium arvense L. γ) *var. latifrons Urumoff.* По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ. Тия двѣ нови за науката растения публикувахъ за първи пѫтъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift, 1899., № 6.

Cerastium alpinum L. По високитѣ планински мѣста на Копена, Амбарица, Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сѫщо и на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Cerastium banaticum Roch. По скалиститѣ мѣста въ Троянския и Тетевенския балканъ.

Cerastium brachypetalum P. γ) sordidum Vel. По сухитѣ трѣвенисти мѣста на Мармарлие около Търново, а тъй сѫщо и при Ловечъ.

Cerastium glomeratum Th. Край р. Осъмъ между с. с. Лѣтница и Александрово.

Moenchia mantica Brtl. По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ, Търново и Ново-Село.

Stellaria nemorum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Троянския балканъ, Мара-Гидикъ и Трѣвна.

Stellaria media Cyr. По лозята и нивитѣ навредъ около Ловечъ, с. Лѣтница и Турски-Изворъ, разпространено растение.

Stellaria holostea L. Изъ храсталацитѣ около с. с. Добруджаларъ, Килифарево, Мусина, Ердуванлии и Лѣтница.

Moehringia trinervia Clairv. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Мармарлие около Търново, Елена, Ново-Село и Гложени.

Moehringia pendula WK. По каменииститѣ гористи мѣста при с. Райковци и Еленския балканъ.

Sagina procumbens L. По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста край р. Осъмъ около Ловечъ и Лѣтница.

Lineae DC.

Linum tauricum Willd. По трѣвениститѣ мѣста на Сѫрѫ-Кая и Таворътъ около Ловечъ.

Linum catharticum L. По трѣвениститѣ мѣста въ Еленския балканъ, срѣща се нарѣдко.

Linum hirsutum L. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Лѣтница, Мусина, Драганово, обикновено.

Linum tenuifolium L. Разпространено навредъ около с. с. Кесарево, Павликени, Седи-Кьой, Гложени, Турски-Изворъ и Троянъ.

Malvaceae Br.

Hibiscus Trionium L. Изъ нивитѣ около с. с. Гложени, Лѣтница, Кара-Хасанъ и Мусина.

Alcea pallida WK. По трѣвениститѣ мѣста между с. Драганово и Сушица.

Althaea cannabina L. Край храсталацитѣ при с. Павликени, Бала-банларъ, Гложени, обикновево.

Althaea hirsuta L. Срѣща се при с. Лѣтница.

Althaea officinalis L. Край храсталацитѣ и ливадитѣ при с. Осмо-Калугерово.

Abutilon Avicennae Gaertn. По лозята и нивитѣ навредъ около с. Лѣтница и Ловечъ, разпространено растение.

Hypericineae DC.

Hypericum Boissieri Petrovič. По сухитѣ каменисти мѣста на Стратишь около Ловечъ и Мармарлие при Търново, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Hypericum hirsutum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Светата гора при Търново, Ловечъ и Троянъ, доволно разпространено растение.

Hypericum tetrapterum Fr. Край поточнитѣ мѣста при с. Райковци и Еленския боазъ, обикновено.

Hypericum perfoliatum Smith. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Еленския боазъ, Гложени и около Ловечъ.

Acerineae DC.

Acer platanoides L. По гориститѣ мѣста около с. Лѣтница, Бала-банларъ и Трѣвна.

**Acer Pseudo-Platanus L. var. Fieberi Pax.* Това ново за Българската флора растение е доволно разпространено изъ гориститѣ мѣста при с. Лѣтница.

Acer regine Amaliae Orph. Изъ гориститѣ мѣста между с. Лѣтница и Крушуна.

Geraniaceae DC.

Geranium macrorhizum L. Доволно разпространено растение изъ Трѣвненския балканъ.

Geraninm sanguineum L. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Стражица, Мусина, Лѣтница, обикновено.

Geranium palustre L. Край воднитѣ мѣста въ Троянския балканъ, а тъй сѫщо и на Мара-Гидикъ.

Geranium phaeum L. По горниститѣ сѣнчести мѣста около с. Кара-Хасанъ, Трѣвна, Лѣтница, Микре и Балабанларъ.

Geranium pyrenaicum L. При с. Кара-Хасанъ, Мусина, Трѣвна и Гложени.

Erodium ciconium (L.). По пасбищата при с. Павликени, Кара-Хасанъ, Стражица и Стара-Рѣка.

Erodium cicutarium l'Her. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens noli tangere L. Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста въ Трѣвенския балканъ.

Zygophylleae Br.

Tribulus terrestris L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата при с. Турски-Изворъ, Мусина и Драганово.

Rutaceae Juss.

Dictamnus albus L. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Гложени, Драганово, Троянъ, Кара-Хасанъ, Стражица. Цъвти прѣзъ априлъ.

Staplyleaceae Bartl.

Staphylea pinnata L. По горниститѣ мѣста около с. Кесарево, Кара-Хасанъ и Балабанларъ.

Celastrineae R. Br.

Evonimus europaeus L. p. p. По горниститѣ мѣста около с. Добруджаларъ, Лѣтница и Вонещата вода.

Evonimus verrucosus Scop. При с. Кесарево и Лѣтница.

Rhamneae Br.

Zizyphus vulgaris Lam. По лозята въ Дервента около Търново и Ловечъ. Бълг. „фурми".

Rhamnus cathartica L. По камениститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Лѣтница и Кара-Хасанъ.

Papilionaceae L.

Genista triangularis Wlld. По скалиститѣ мѣста въ Троянския балканъ и на Мара-Гидикъ.

Genista rumelica Vel. По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Еленския балканъ, обикновено.

Genista ovata WK. Срѣща се около Ловечъ и Ново-Село.

Genista elatior Koch. Край гориститѣ мѣста при с. Добруджаларъ.

Genista sagittalis L. По трѣвениститѣ мѣста въ Еленския балканъ, а тъй сжщо и на Дебели-Дѣлъ при Трѣвна.

Cytisus Nejčeffii Urumoff. Oester. Bot. Zeitschr. 1898., № 2. По трѣвениститѣ мѣста на Мармарлие, Дервента около Търново, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни. Тоя новъ видъ нарекохъ на името на моя добъръ приятель г. Иванъ Нейчевъ, който не малко ми е съдѣйствувалъ и помагалъ въ екскурзиитѣ при изучването на нашата флора.

Cytisus nigricans L. var. sericea Briq. По камениститѣ мѣста въ Троянския балканъ.

Cytisus aggregatus Schur. По трѣвениститѣ мѣста на Тавора и Липака около Ловечъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Cytisus procumbens WK. По пукнатинитѣ на скалитѣ и необработенитѣ мѣста на Липака и Челинска стѣна около Ловечъ.

Cytisus pallidus Schrad. Доволно разпространено растение по Троянския балканъ и Юмрукъ-Чалъ.

Cytisus leucanthus WK. По трѣвениститѣ мѣста около с. Каяджикъ.

Anthyllis Vulneraria L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Гложени и Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Medicago rhodopea Vel. По скалиститѣ мѣста при манастира Св. Тройца около Търново и Горна-Орѣховица.

Medicago lupulina L. По обработенитѣ мѣста около Търново, с. Павликени, Лѣтница, Драганово, обикновено.

Trifolium supinum Savi. β) *var. trnovense* Urumoff. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ въ Дервента при Търново, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни. Диагнозата на това растение публикувахъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift. 1900., № 1.

Trifolium scabrum L. b) subsp. turcicum Vel.[1]) По сухитѣ каменисти мѣста около Търново, с. с. Лѣтница и Юрюклери, доволно разпространено растение.

**Trifolium minus* St. (Trifolium procumbens L.). По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста по брѣговетѣ на р. Янтра около Търново, доволно разпространено растение.

Trifolium patens Schreb. (T. speciosum Mar. R., T. aureum Thuill., T. chrysanthum Gaud.). Изъ ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ долината на р. Черни-Осъмъ, въ Дервента при Търново, доволно разпространено растение.

Trifolium hybridum L. По трѣвениститѣ и влажнитѣ ливади на Качица, Трошна около Търново, с. с. Лѣтница, Стражица и Трѣвна.

---

[1]) Проф. д-ръ J. Velénovský, Flora Bulgarica Supplementum I, 1898., p. 82.

Trifolium medium L. По трѣвениститѣ мѣста на Дебели-Ржтъ при Трѣвна, а тъй сжщо и при с. Кара-Хасанъ и Вонещата вода.

Trifolium alpestre L. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, Трѣвна, Гложени и Еленския балканъ.

Trifolium striatum L. По трѣвениститѣ мѣста около Дрѣново, Трѣвна, Гложени и Павликени.

Trifolium elegans Savi. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ въ Дервента около Търново и с. Кесарево, доволно разпространено растение.

Astragalus chlorocarpus Grsb. (A. aduncus MB., A. tenuifolius S. S.). По каменниститѣ мѣста при с. Лѣтница.

Astragalus Cicer L. По храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста при Дрѣново, Кесарево, Мусина, Турски-Изворъ и Микре.

Onobrychis alba WK. Срѣща се нарѣдко при с. Кара-Хасанъ.

Onobrychis calcarea Vandas. По сухитѣ каменисти мѣста на Челинска стѣна и Башъ-Бунаръ около Ловечъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Pisum elatius MB. По трѣвениститѣ мѣста при с. Балабанларъ.

Lathyrus Aphaca L. По трѣвениститѣ мѣста около Троянъ, с. Ново-Село, Гложени, Микре, Лѣтница, Мусина, Драганово и Вонещата вода.

Lathyrus annuus L. По трѣвениститѣ мѣста около с. Добруджаларъ, срѣща се нарѣдко.

Lathyrus latifolius L Край храсталацитѣ при с. Кесарево и Павликени.

Lathyrus Cicera L. Изъ трѣвениститѣ мѣста при с. Обчилари и Балабанларъ.

Lathyrus Nissolia L. По необработенитѣ и трѣвениститѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Мусина, Седи-Кьой и Трѣвна.

Orobus albus L. β) var. rumelicus Vel. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Александрово и Юрюклери.

Orobus niger L. Изъ горискитѣ мѣста и храсталацитѣ около с. с. Турски-Изворъ, Дойренци, Добруджаларъ, Седи-Кьой и Ердуванлии, обикновено.

Orobus variegatus Ten. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Трѣвна и Ердуванлии.

Vicia lathyroides L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кесарево, Рѣсенъ и Павликени.

Vica cassubica L. Доволно разпространено около с. Кара-Хасанъ и Лѣтница.

Vicia tenuifolia (Rth). b) subsp. stenophylla Roiss. По трѣвениститѣ мѣста и бахчитѣ около Трѣвна, обикновено.

Ervum tetraspermum L. Измежду посѣвитѣ при с. Кесарево, Каяджикъ и Турски Изворъ.

Ervum hirsutum K. По трѣвениститѣ мѣста между с. Павликени и Лѣтница.

Rosaceae Juss.

Amygdalus nana L. Измежду дракитѣ при с. Кара-Хасанъ, обикновено. Цъвти прѣзъ мартъ.

Prunus Laurocerasus L. Това растение е доста много разпространено въ Трѣвненския балканъ.

Prunus chamaecerasus Jcq. По гориститѣ мѣста около с. Балабанларъ.

Pomeae B. H.

Sorbus aucuparia L. Изъ гориститѣ мѣста около Добруджаларъ, Еленския и Трѣвненския балканъ.

Sorbus torminalis L. По гориститѣ мѣста около Трѣвна, с. Добруджаларъ, Троянъ, Ново-Село и Тетевенъ.

Amelanchier vulgaris Moench. (Mespilus Amel. L., Aronia rotundifolia Pers.). Изъ гориститѣ мѣста въ Тетевенския и Троянския балканъ, а тъй сжщо и въ Юмрукъ-Чалъ.

Cotoneaster vulgaris Lndl. (Mespilus Coton. L.). По скалиститѣ мѣста на Побития камъкъ, Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ.

Roseae DC.

Rubus Bayeri Focke. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста изъ Еленския балканъ.

Potentilla supina L. По влажнитѣ и пѣсъчливитѣ мѣста край р. Янтра въ Дервента около Търново, с. Лѣтница и Ловечъ, доволно разпространено растение.

Potentilla varnensis Vel. По камениститѣ трѣвенисти мѣста на Стратишъ около Ловечъ, доволно разпространено.

Potentilla hirta L. β) var. orientalis Vel. По сухитѣ каменисти мѣста на Башъ-Кулеси и Пази-Мостъ около Ловечъ, обикновено.

Potentila canescens Bess. (P. inclinata Vill.). Типична форма. Изъ камениститѣ припечни склонове при манастира Св. Тройца около Търново, съвсѣмъ много разпространено растение. Цъвти прѣзъ май.

Potentilla rupestris L. По скалиститѣ мѣста въ Еленския балканъ. Цъвти прѣзъ май.

Potentilla rupestris L. β) var. Benitzkyi Friv. По скалиститѣ мѣста въ Троянския балканъ и Мара-Гидикъ.

Potentilla alpestris Hall. (P. villosa Crtr., P. Salisburgensis Auct., P. verna Kerner.). По скалиститѣ мѣста на Мара-Гидикъ, обикновено.

Potentilla taurica Wlld. По камениститѣ мѣста навредъ около Търново разпространено. Цъвти прѣзъ май.

Potentilla pilosa Wlld. По трѣвениститѣ мѣста на Качица и Дервента около Търново, Горна-Орѣховица, с. Кесарево, Дрѣново, доволно разпространено растение.

Potentilla Tormentilla Sibth. По трѣвениститѣ мѣста въ Еленския балканъ, Дебели-Ржтъ при Трѣвна, с. Гложени, Тетевенъ и Мара-Гидикъ.

Potentilla micrantha Ramond. Край гориститѣ мѣста при с. Добруджаларъ, Мусина, Шилковица и Трѣвна.

* *Dryas octopetala* L. По камениститѣ и трѣвенисти склонове на Козята стѣна въ Троянския балканъ, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май и юни.

Geum urbanum L. (G. ibericum Bess.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Ново-Село, Троянъ, Тетевенъ, Микре, Кара-Хасанъ, Мусина и Трѣвна.

Geum coccineum Sibt. (G. Sadleri Friv., G. grandiflorum CK., G. macedonicum Friv). Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста на Мара-Гидикъ, Тжжа и Юмрукъ-Чалъ, обикновено.

Geum montanum L. Разпространено по сжщитѣ мѣста.

Aremonia agrimonoides L. (Potentilla stenantha Lehm.). Край гориститѣ и трѣвениститѣ мѣста около Трѣвна, Гложени Микре и Ново-Село.

Alchemilla montana Wlld. (A. pubescens Auct. non MB., A. hybrida Hffm., A. subsericea G. G.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Sanguisorba officinalis L. По трѣвениститѣ мѣста на Тжжа въ Новоселския балканъ.

Onagrarieae Juss.

Epilobium origanifolium Lam. (E. alsinaefolium Vill.). Край изворнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ Тетевенския балканъ и Мара-Гидикъ, доволно разпространено растение.

Epilobium montanum L. Край гориститѣ мѣста въ Еленския балканъ, Мара-Гидикъ и Тетевенъ.

Epilobium obscurum Rchb. (E. virgatum Fr.). Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Дрѣново, Драганово и Лѣтница.

Epilobium Lamyi F. Schz. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Търново, малко разпространено.

Oenanthera biennis L. По брѣговетѣ на р. Янтра около Търново извънредно много разпространено. Май, юни.

Callitrichineae Lk.

Callitriche verna Kütz. Изъ воднитѣ мѣста около Трѣвна и Ново-Село.

Sclerantheae Lk.

Scleranthus marginatus Guss. (S. neglectus Roch., S. confertiflorus Boiss). По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ и Юмрукъ-Чалъ.

Scleranthus perennis L. Доволно разпространено растение въ Еленския и Троянския балканъ.

Crassulaceae DC.

Sempervivum hirtum L. По скалиститѣ мѣста на Юмрукъ-Чалъ, Мара-Гидикъ, Вѣженъ и Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Sedum annuum L. (S. parnassicum Boiss). По камениститѣ мѣста въ Троянския балканъ, Мара-Гидикъ, обикновено.

Sedum Cepaea L. (S. tetraphyllum SS., S. galoides All., S. strictum CK., S. spathulatum WK.). Изъ сѣнчеститѣ каменисти мѣста въ Еленския боазъ, Тетевенъ и Ново-Село.

Sedum Sartorianum Boiss. (S. neglectum Ten.). По скалиститѣ мѣста навредъ около Търново разпространено растение.

* *Sedum album L. var. brevifolium* Boiss. По сухитѣ варовити скали на Дупката и Амбарица въ Троянския балканъ, доволно разпространено растение.

Sedum Grisebachii Hldr. (S. annuum var. racemiferum Grsb.). Твърдѣ разпространено по Мара-Гидикъ.

Grossularieae DC.

Ribes petraeum Wulf. (R. caucasicum MB., P. Biebersteinii B., R. atropurpureum CAM., R. ciliatum CK.). Въ Троянския балканъ твърдѣ малко разпространено растение.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga cymosa WK. По сухитѣ варовити скали на Козята стѣна, Вѣженъ и Острата могила въ Троянския банканъ. Това растение намѣрихъ миналата година на Юмрукъ-Чалъ въ много по-голѣмо изобилие, отколкото на горното му мѣстонахождение.

Saxifraga controversa Sternb. (S. ascendens L., S. petraea Bmg.). По скалиститѣ мѣста на Копена въ Троянския балканъ и на Юмрукъ-Чалъ.

Chrysosplenium alternifolium L. По изворнитѣ гористи мѣста въ Юмрукъ-Чалъ, Тжжа и Еленския балканъ.

Umbelliferae Juss.

Angelica Pančićii Vandas. Край воднитѣ и мочурливитѣ мѣста въ долината на р. Черни-Осъмъ, доволно разпространено растение.

Ferulago confusa Vel. По трѣвениститѣ каменисти мѣста при с. с. Кара-Хасанъ и Стражица.

Peucedanum Chabraei Rchb. (P. carvifolium Vill., Palimbia Chabr. DC.). По високитѣ планински пасбища и трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна, Хармана въ Троянския балканъ, обикновено.

Pastinaca sativa L. По трѣвениститѣ и влажнитѣ мѣста на Върбовка около Ловечъ, с. Турски-Изворъ, Ново-Село, Мусина, доволно разпространено.

Pastinaca opaca Ehr. По трѣвениститѣ мѣста между с. с. Дебнево и Врабево, Троянска околия, срѣща се нарѣдко.

Heracleum ternatum Vel. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кесарево, Кара-Хасанъ, Елена, Дрѣново, Турски-Изворъ, обикновено.

Tordylium maximum L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Мусина, Лѣтница, Троянъ, Угърчинъ и Ново-Село.

Meum Mutellina Gärtn. Доволно разпространено растение по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Silaus virescens Grsb. (S. peucedanoides MB.. Bunium vir. DC., Gasparinia vir. Bert., Selinum Rochelii Heuff.). По сжщитѣ мѣста разпространено.

Cnidium apioides Spr. (C. athoum Grsb.). По скалиститѣ мѣста въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Юмрукъ-Чалъ.

Seseli rigidum WK. (S. purpurescens Jka.). По скалитѣ около с. с. Гложени и Лѣтница.

Seseli coloratum Ehr. (S. annuum L., S. bienne Cr., S. ferulaceum Stev.). По трѣвеништитѣ мѣста около с. Лѣтница.

Chaerophyllum byzantinum Boiss. (Ch. Gagausorum Vel.). Край гориститѣ мѣста между Дрѣново и Трѣвна, срѣща се съвсѣмъ нарѣдко.

Anthriscus nemorosa MB. По храсталацитѣ между Ловечъ и с. Лѣтница, обикновено.

Aegopodium Podagraria L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ въ Дервента около Търново, с. Кара-Хасанъ, доволно разпространено.

Trinia glauca L. (T. vulgaris DC. var., pimpinella dioica L.). По трѣвеништитѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ и Ново-Село.

Trinia Kitaibelii MB. Доволно разпространено при с. Лѣтница.

Bupleurum apiculatum Friv. По трѣвеништитѣ мѣста при Кесарево и Кара-Хасанъ.

Bupleurum junceum L. β) var multiflorum Vel. По необработенитѣ мѣста на Сжрж-Кая и Сливекъ около Ловечъ, твърдѣ разпространено растение. Юли.

Bupleurum falcatum L. По трѣвеништитѣ мѣста и пасбищата на Тжжа и въ Еленския балканъ, обикновено.

Smyrnium perfoliatum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около с. с. Дойренци, Лѣтница и Лжжене около Ловечъ.

Sanicula europaea L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Ловечъ, с. с. Лѣтница, Микре, Иванковци, Стара-Рѣка, Кара-Хасанъ, Добруджаларъ, Шилковци и Трѣвна, съвсѣмъ разпространено растение.

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum Opulus L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Лѣтница и край шосето отъ десната страна, което води отъ Царева-Ливада при Дрѣново за Трѣвна.

Viburnum Lantana L. Край храсталацитѣ около с. с. Мусина, Обчилари, Кесарево и Лѣтница. Бълг. „микиш".

Adoxa Moschatellina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Трѣвненския балканъ.

Rubiaceae Juss.

Galium lovčense Urumoff. Oest. Bot. Zeitsch. 1899., № 2. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Башъ-Кулеси около Ловечъ. Тоя новъ и интересенъ видъ открихъ въ 1898. год. прѣзъ мѣсецъ юли.

**Galium parisiense L.* По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ Дервента и Качица около Търново, доста разпространено растение.

Galium turcicum Vel. [1]) По каменииститѣ мѣста при Езерото около Ловечъ, малко разпространено. Юли.

Galium rubioides L. (G. articulatum Lam., G. geniculatum R. S.). По трѣвенииститѣ мѣста между с. с. Юрюклери и Лъжени, Ловченска околия.

Galium divaricatum Lam. По трѣвенииститѣ мѣста край шосето Дрѣново—Габрово.

Galium purpureum L. По сухитѣ варовити скалисти мѣста на Мармаралие около Търново, обикновено.

Galium vernum Scp. По трѣвенииститѣ мѣста при с. с. Лѣтница, Кара-Хасанъ, Трѣвна и Добруджаларъ.

**Asperula capitata Kit.* По трѣвенииститѣ и скалисти мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Вѣженъ.

Asperula flaccida Ten. (A. aristata Grsb., A. canescens Vis.). По каменииститѣ склонове въ Еленския балканъ и с. Лѣтница, обикновено.

Asperula galoides MB. По трѣвенииститѣ мѣста при с. Стара-Рѣка, Седи-Кьой и Мусина.

Valerianeae DC.

Valeriana officinalis L. По каменииститѣ и трѣвенисти мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, Ново-Село, Тетевенъ, с. с. Лѣтница, Микре, Обчилари и Трѣвна, Каяджикъ и Гложени.

Valerianella microcarpa Lois. (V. puberula DC., V. lingulata Prsl.). По трѣвенииститѣ мѣста въ Дервента при Търново, малко разпространено.

Dipsaceae DC.

Scabiosa Columbaria L. β) *var. Petkoffii* Urumoff. По трѣвенииститѣ мѣста и пасбищата на Дерменъ-Таши и Добрила въ Троянския балканъ. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Scabiosa silaifolia Vel. По трѣвенииститѣ мѣста около Елена, Еленския боазъ, Дебели-Ржтъ при Трѣвна, доста разпространено растение.

Scabiosa ucranica L. По трѣвенииститѣ мѣста между с. Александрово и с. Лѣтница, Кесарево и Мусина.

Succisa pratensis Mch. (Scabiosa succisa L.). По трѣвенииститѣ мѣста на Тжжа въ Новоселския балканъ.

Dipsacus pilosus L. Изъ влажнитѣ гористи мѣста въ долината на р. Оджовица въ Новоселския балканъ, Краюва рѣка и Черни-Осъмъ въ Троянския балканъ.

---

[1]) Проф. д-ръ J. Velenovský, Flora Bulgarica, 1891., p. 231.

Knautia magnifica Boiss. По камениститѣ трѣвенисти мѣста на Тжжа и Юмрукъ-Чалъ.

Knautia ambigua Boiss. Изъ трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ, Кесарево и Драганово.

Knautia drymeja Heuff. Край гориститѣ мѣста между Дрѣново и Трѣвна, срѣща се твърдѣ нарѣдко.

Knautia arvensis L. Изъ ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Гложени, Микре, Лѣтница и Мусина.

Compositae L.

Bidens cernua L. Край баритѣ и воднитѣ мѣста при с. Ердуванлии, Драганово и Павликени.

Bidens orientalis Vel. По влажнитѣ и крайводнитѣ мѣста при с. Кесарево, Драганово, Елена, Лѣтница и Турски-Изворъ.

Doronicum austriacum Jcq. По гориститѣ мѣста въ Трѣвненския и Еленския балканъ, а тъй сжщо въ долината на р. Бѣли-Осъмъ въ Троянския балканъ.

Doronicum cordifolium Sternb. (D. caucasicum Vis. et al., D. Columnae Ten.). По камениститѣ склонове на Тетевенския балканъ, Гложени, Мара-Гидикъ, обикновено.

Senecio paposus Rchb. По камениститѣ припечни склонове на Козята стѣна въ Троянския балканъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни.

Senecio capitatus Whlnb. По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ, съвсѣмъ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Senecio squalidus L. Въ дервента около Търново, малко разпространено.

Senecio nemorensis L. (S. Jacqinianus Rchb., S. octoglossus DC.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста подъ Козята стѣна, Краюво-Присои въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ.

Senecio nebrodensis L. (S. rupestris WK., S. montanus Hpe.). По сухитѣ каменисти склонове на Мара-Гидикъ.

Senecio erubescens Pančić. Край воднитѣ мѣста на Тжжа и Михалювитѣ митиризи въ Новоселския балканъ.

Senecio vernalis WK. (S. peduncularis Grsb. Spic., S. crassifol. Fl. Gr., S. vernus Urv.). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Ердуванлии, Мусина, Лѣтница, Гложени и Троянъ.

Anthemis carpatica WK. β) var. cinerea Pančić. По скалиститѣ мѣста въ Троянския балканъ и Юмрукъ-Чалъ.

Anthemis montana L. β) var. delicatula Vel. По варовититѣ скалисти мѣста между с. с. Вжглювци и Вонещата вода, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ май.

Anthemis austriaca Jcq. Доволно разпространено растение между с. с. Лѣтница и Павликени, Турски-Изворъ и Кесарево.

Achillea Urumoffii Halacsy. По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ.

Achillea clypeolata Sm. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали при с. Гложени.

Achillea grandifolia Friv. (A. peucedanifolia Grsb., A. cuneata Sch. B.). Изъ горриститѣ и каменисти мѣста въ Еленския балканъ, с. Райковци, Мармарлие при Търново и въ Тетевенския балканъ.

Achillea compacta Wlld. (A. sericea Ika., A. glomerata MB., A. coarctata Poir.). По скалиститѣ мѣста въ Еленския балканъ.

Leucanthemum vulgare Lam. По ливадитѣ и трѣвеңиститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Мусина, Стара-Рѣка, Гостилица, Трѣвна и Добруджаларъ. Тазъ година прѣзъ мѣсецъ юли събирахъ това растение и по Козята стѣна въ Троянския балканъ почти на 1200—1500 м. надъ морското равнище.

Pyrethrum corymbosum W. (L.). var. cinereum Grsb. По храсталацитѣ и камениститѣ мѣста въ Светата гора около Търново, с. с. Лѣтница и Каяджикъ.

Pyrethrum Parthenium Sm. (L.). Изъ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста на Селифоръ и Светата гора около Търново, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Chamaemelum trichophyllum Boiss. (Chrysanthemum tenuifolium Kit.). По орницитѣ и трѣвеңиститѣ мѣста при с. с. Ердуванлии, Кесарево, Балабанларъ и Лѣтница.

Artemisia camphorata Vill. По сухитѣ варовити скали около с. Лѣтница, доволно разпространено растение.

**Carpesium cernuum* L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Лѣтница, а тъй сѫщо край новото шосе на Стръвна около Ловечъ, срѣща се изобилно. Цъвти прѣзъ юни и юли.

**Gnaphalium Leontopodium* Cass. Това хубаво алпийско растение открихъ прѣзъ 1898. год. на Козята стѣна въ Троянския балканъ, гдѣто е развъдено въ голѣмо изобилие. Тазъ година прѣзъ мѣсецъ августъ единъ приятель въ София ми даде 5—6 екземплара отъ сѫщото растение, което билъ намѣрилъ въ Лилинъ-Планина, само че не можа да ми опрѣдѣли точно мѣстностьта, гдѣто го е намѣрилъ. Това второ мѣстонахождение прѣдавамъ съ прѣдпазване, докато се не потвърди и отъ нѣкое компетентно лице по нашата флора. Бълг. „балканска звезда“.

Gnaphalium supinum L. Типична форма. По високитѣ планински пасбища по Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ, обикновено.

Linosyris vulgaris Cass. По сухитѣ трѣвеңисти мѣста при с. Лѣтница.

Inula Aschersoniana Ika. По пукнатинитѣ на сухитѣ варовити скали при с. с. Лѫжени и Лѣтница.

Inula Oculus Christi L. (I. campestris Bess., I. montana MB. non L.). По трѣвеңиститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и с. Лѣтница.

Adenostyles albifrons Rchb. (A. albida Cass., Cacalia alpina α) L., C. tomentosa Icq.). Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста на Тѫжа въ Новоселския балканъ, съвсѣмъ разпространено растение.

Petasites albus. L. Край потоцитѣ и изворнитѣ мѣста въ Трѣвненския балканъ.

Echinops sphaerocephalus L. Това растение е доволно разпространено около Ловечъ и с. Лѣтница.

Carlina vulgaris L. β) var. macrocephala Vel. По трѣвениститѣ каменисти склонове въ горното течение на р. Оджовица въ Новоселския балканъ, срѣща се нарѣдко.

Chamaepeuce afra DC. (Cirsium cynaroides Grsb., Cirsium afr. DC.). По сухитѣ каменисти мѣста на Мара-Гидикъ, малко разпространено.

Cirsium siculum Spreng. (Cnicus pungens W.). По влажнитѣ мѣста между Ново-Село и Габрово.

Cirsium ligulare Boiss *b)* subsp. albanum Werttst. По трѣвениститѣ мѣста при Ново-Село, Троянъ, Търново и Кесарево, съвсѣмъ разпространено растение.

Cirsium canum Mch. β) *var. glabrescens* Urumoff. Oeste. Bot. Zeitsch. 1900, № 1. По трѣвениститѣ мѣста при Ново-Село.

**Cirsium oleraceum* Scop. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ горното течение на р. Краюва рѣка въ Троянския балканъ, а тъй сжщо въ р. Лѣва-Видима въ Новоселския балканъ, извънредно разпространено растение. Юли.

Carduus alpestris WK. По камениститѣ склонове въ Троянския балканъ и Мара-Гидикъ.

Jurinea mollis L. По трѣвениститѣ и каменисти склонове на Козята стѣна и Дупката въ Троянския балканъ.

Centaurea varnensis Vel. По камениститѣ сухи мѣста около Ловечъ и с. Лѣтница.

**Centaurea tenuiflora* DC. По необработенитѣ трѣвенисти мѣста и нерѣститѣ на Тавора, Сжрж-Кая и Печковица около Ловечъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли. Това растение за пръвъ пжть откривамъ въ България, само маджарскиятъ ботаникъ Janka го е събиралъ при Черна-Вода въ Добруджа.

**Centaurea deusta* Ten. По камениститѣ припечни склонове въ Троянския балканъ.

Centaurea Adamovićii Vel. Изъ трѣвениститѣ мѣста и пасбищата въ Троянския балканъ и Мара-Гидикъ.

Centaurea tartarea Vel. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Мара-Гидикъ, обикновено.

Centaurea Jacea L. var. decipiens Th. Троянския балканъ. Юли.

Centaurea Velenovskyi Adamović. Измежду храсталацитѣ на Juniperus nana и трѣвениститѣ мѣста на Добрила и Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Centaurea razgradensis Vel. По камениститѣ припечни мѣста при желѣзния мостъ и Хисара около Търново, доволно разпространено растение.

Centaurea axillaris Wlld. По камениститѣ мѣста около Търново.

Centaures cabiosa L *b)* subsp. spinulosa Roch. По трѣвиститѣ мѣста на Качица и Трошана около Търново, с. с. Кесарево, Кара-Хасанъ.

Centaurea stenolepis Kerner. Край храсталацитѣ при Чешмата на Стратишъ и Тавора около Ловечъ. Цъвти прѣзъ юли.

Centaurea salonitana Vis. (C. latisquama DC., C. centauroides DC., C. tatarica Friv., C. collina Fl. graec. non L.). По камениститѣ склонове на Стратишъ и Башъ-Бунаръ около Ловечъ.

Centaurea amara L. По трѣвениститѣ мѣста между с. с. Голецъ и Микре около Ловечъ.

Centaurea maculosa Lam. (C. paniculata UB., C. Biebersteinii DC.). По камениститѣ склонове на Мара-Гидикъ и Ново-Село.

**Centaurea Perlakyana* Borbas (C. oriontalis × scabiosa). По орницитѣ край шосето до с. Какрина.

Crupina vulgaris Cass. (Centaurea Crupina L., Serratula Crup. Vis., Crupina pauciflora K.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. с. Кесарево, Мусина, Лѣтница, Гложени, обикновено.

Muldegium Velenovskýi Urumoff. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста на мѣстностьта Прѣдѣлъ въ Еленския балканъ. Цъвти прѣзъ юни и юли. Тоя новъ и интересенъ видъ открихъ по горното мѣстонахождение прѣзъ 1898. год. и за прѣвъ пжть публикувахъ въ Oestereichische Bot. Zeitschrift. 1899., № 6.

Sonchus glaucescens Jord. (S. graecus Reut.). По нерѣститѣ и трѣвениститѣ мѣста на Кървавитѣ камъни около Ловечъ. Юли.

Lactuca contracta Vel. По сухитѣ каменисти ржтлини на Сжрж-Кая, Сливекъ и Диванъ-Козу около Ловечъ. Цъвти прѣзъ юли.

Prenanthes purpurea L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ долината на р. Черни-Осъмъ, Краюво-Присои въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Crepis trojanensis Urumoff. Oeste. Bot. Zeitsch. 1899., № 6. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ и Мара-Гидикъ, срѣща се въ голѣмо изобилие. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Crepis setosa Hall. (C. hispida WK.). По трѣвениститѣ мѣста на Дебели-Ржтъ при Трѣвна, Козята стѣна и Гложени.

Cpepis viscidula Froel. (Hieracium pyrenaicum Roch., Hieracium ochroleucum Panč., Crepis nigra Vel.). По високитѣ планински пасбища навредъ въ Троянския балканъ, разпространено.

**Crepis nicaeensis* Balb. По сухитѣ трѣвенисти мѣста, пасбищата и ливадитѣ въ Дервента и Трошана при Търново, Горна-Орѣховица, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ май и юни.

Crepis pulchra L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Добруджаларъ, Кесарево и Трѣвна.

Hieracium pratense Tausch. По трѣвениститѣ мѣста при с. Добруджаларъ.

Hieracium murorum L. p. p. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Шилковица, Трѣвна и Гложени.

Tragopogon rumelicum Vel. По бахчитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ Дервента около Търново, с. Рѣсенъ и Дрѣново, обикновено.

Tragopogon majus Jacq. (T. dubium Vill., T. livescens Bess., T. macropogon CAM.). По трѣвениститѣ мѣста между с. с. Рѣсенъ и Никюпъ, Драганово и Павликени.

Scorzonera rosea WK. По високитѣ планински пасбища на Дюсъ-Чалж, Хайдутъ-Тепе и Мара-Гидикъ. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

**Picris crepoides* Sauter. По сухитѣ пасбища и трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ, Хайдутъ-Тепе и Юмрукъ-Чалъ.

Picris hieracioides L. (P. umbellata Nees., P. grandiflora Ten. P. rigida Ldb).

Leontodon hastilis L. По трѣвениститѣ мѣста на Кобилинъ-Долъ, Козята стѣна въ Троянския балканъ, Дебели-Ржтъ при Трѣвна и с. Лѣтница, обикновено.

Hypochoerie radicata L. По трѣвениститѣ мѣста на Дебели-Ржтъ при Трѣвна и Гложене.

Lapsana communis L. По храсталацитѣ при с. Кара-Хасанъ и Трѣвна.

Campanulaceae Juss.

Symphyandra Wanneri Heuff. (Campanula Wanneri Roch.). По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Троянския балканъ и Юмрукъ-Чалъ.

Campanula foliosa Ten. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ и на Вѣженъ.

Campanula patula L. По трѣвениститѣ мѣста при Ново-Село и Краюва рѣка.

Campanula sphaerotrix Grsb. (C. Welandii Heuff.). Край храсталацитѣ въ Троянския балканъ, Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ и Еленския балканъ.

Campanula moesiaca Vel. По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ въ Новоселския балканъ.

Campanula Steveni MB. (C. abietina Panč. non Grsb., C. simplex Stév.). По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Юмрукъ-Чалъ и Еленския балканъ.

Campanula Trachelium L. var. orientalis Boiss. (C. athoa Boiss.) Край храсталацитѣ около Търново, Трѣвна, Гложени и Ново-Село.

Campanula persicifolia L. var. sessiliflora C. K. (C. latiloba DC., C. grandis F. M.). По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Лѣтница и Деветаки около Ловечъ, обикновено.

Campanula macrostachya Wlld. (C. multiflora WK.). По трѣвениститѣ мѣста при с. Драганово, обикновено.

Campanula lingulata WK. (C. capitata Rchb., C. Cichoriacea S. S.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. с. Гложени, Лѣтница и Кесарево.

Campanula sibirica L. (C. parviflora Lam., C. Gundelii C.K). По камениститѣ и трѣвенисти мѣста при с. с. Гложени, Стражица, Драганово Кара-Хасанъ и Мусина.

Specularia Speculum DC. По орницитѣ при с. Драганово, Кара-Хасанъ и Мусина.

Phyteuma fistulosum Rchb. (Ph. hemisphaercum Triv. non. L., Ph. confusum Kerner.). На Мара-Гидикъ и Вѣженъ по трѣвениститѣ мѣста, обикновено.

Podanthum canescens WK. (P. salignum Bess.). По каменниститѣ и трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Хайдутъ-Тепе и Юмрукъ-Чалъ.

Jasione orbiculata Grsb. var. balcanica Urumoff. По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ. Това ново растение тая година събирахъ и по Троянския балканъ. Диагнозата му е публикувана въ Oesterreichische ot. Bzeitschift, 1899., № 2.

Jasione Heldreichii Boiss. По каменниститѣ южни склонове въ Тетевенския балканъ.

Bicornes L.

Bruckenthalia spiculifolia Rchb. Доволно разпространено растение по Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ.

Vaccinium uliginosum L. Измежду ардъча (Juniperus nana) навредъ по Троянския балканъ, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ, разпространено растение.

Pyrola minor L. Срѣща се на често по Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ.

Pyrola secunda L. (Ramischia secunda Op.). По Вѣженъ и Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Monotropa Hypopitys L. (Hypopitys multiflora Scp.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Жидовъ-Долъ и Краюво-Присои въ Троянския балканъ.

Oleaceae Lndl.

Fraxinus Ornus L. (Ornus europaea Pess., F. rotundifolia Lam) По горниститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Балабанларъ и Лѣтница.

Fraxinus excelsior L. Изъ горниститѣ мѣста при с. Гложени, Лѣтница и Балабанларъ.

Asclepiadeae Br.

Vincetoxicum laxum Bartl. (V. officinale Auct. non L.). По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Гложени, Микре, Кара-Хасанъ, Каяджикъ, Ердуванлии, Мусина и Трѣвна.

Apocyneae Br.

Vinca major var. pubescens Urumoff. Oeste. Bot. Zeitsch. 1900., № 1, По трѣвениститѣ мѣста при село Микре, Ловчанска околия.

Vinca herbacea WK. По каменниститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ Мусина, Лѣтница, Павликени.

Vinca mixta Vel. При с. Кара-Хасанъ.

Gentianaceae (Juss.).

Gentiana punctata L. По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ, срѣща се по-нарѣдко отколкото по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Gentiana lutescens Vel. Доволно разпространено растение по Мара-Гидикъ и Тжжа въ Новоселския балканъ. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Gentiana bulgarica Vel. Разпространено по сжщитѣ мѣста, но се срѣща въ по-голѣмо изобилие отъ първото.

Gentiana Pneumonanthe L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста между с. с. Лѣтница и Лжжени, Ловчанска околия.

Erythraea spicata Pers. (E. babylonica Grsb.). По трѣвениститѣ мѣста въ Дервента при Търново, твърдѣ малко разпространено растение.

Cyrtandraceae Iack.

Haberlea rhodopensis Friv. Изъ сѣнчеститѣ скалисти мѣста навредъ по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ разпространено растение.

Borragineae Juss.

Heliotropium europaeum L. var. tenuiflorum Guss. (H. commutatum CK, H. Carduchorum CK.). По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Мусина, Рѣсенъ, Кесарево, а тъй сжщо и около Търново, доволно разпространено растение.

Sumphytum officinale L. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста около Троянъ, с. Микре, с Лѣтница, Драганово, Кесарево, Стара-Рѣка и Стражица.

Symphytum Ottomanum Friv. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Драганово, Кесарево и Добруджаларъ.

Symphytum tuberosum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Гложени, Тетевенъ, Троянъ, Ново-Село, Кара-Хасанъ, Ердуванлии и Седикьой.

Anchusa officinalis L. По трѣвениститѣ мѣста около Троянъ, Турски-Изворъ, с. с. Лѣтница, Козлубикъ и Златарица.

Anchusa hybrida Ten. По трѣвениститѣ мѣста въ Дервента, Мармарлие, Дрѣново, Кесарево, Микре, обикновено.

Anchusa Barrelieri DC. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Добруджаларъ, Кесарево, Дрѣново, Трѣвна, Микре, Троянъ и Гложени.

Nonnea pulla DC. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ, Драганово, Павликени, Лѣтница и Гложени, обикновено.

Nonnea atra Grsb. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ и Мусина.

Pulmonaria mollis Wolf. (P. montana Lej.). По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. с. Кара-Хасанъ, Шилковци, Длъгня, Каяджикъ, Микре, Гложени, Ново-Село, доволно разпространено растение.

Pulmonaria tuberosa Schrk. (P. vulgaris Mer., P. angustifolia L. p. p.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ, Краюва рѣка, обикновено.

Cerinthe minor L. (C. maculosa MR., C. ciliata Ky, C. macrophylla B. H., C. auriculata Ten., C. glabra Scp.). По трѣвиститѣ мѣста при с. с. Добруджаларъ, Кара-Хасанъ, Трѣвна, Мусина, Павликени, Лѣтница, Турски-Изворъ, Троянъ и Ново-Село.

Echium rubrum Icq. (E. acutifolium Lhm., E. clavatum Wld.). По трѣвиститѣ мѣста при с. с. Лѣтница, Каяджикъ, Гостилица и Мусина.

Echium altissimum Jacq. (E. italicum K. non L., E. asperimum Lam.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ при с. с. Кесарево, Драганово, Лѣтница, Елена, Павликени, Мусина, Дойренци, доволно разпространено растение.

Onosma tauricum Pall. (O. Orphanideum Boiss). По трѣвиститѣ мѣста при с. Сушица.

Onosma setosum Ledb. (O. calycinum Stev., O. Visianii Clem.). По припечнитѣ каменисти мѣста при с. Кара-Хасанъ и Кесарево.

Lithospermum purpureo-coeroleum L. Изъ храсталацитѣ и трѣвиститѣ мѣста при с. с. Стара-Рѣка, Каяджикъ, Драганово, Кара-Хасанъ, Мусина, Балабанларъ, Трѣвна, Лѣтница и Гложени. Български „фтичи прусо“.

Lithospermum Leithneri Hldr. Срѣща се твърдѣ нарѣдко между с. с. Килифарево и Вжглювци, Търновска околия.

Myosotis lithospermifolia Wlld. (M. suaviolens WK.). По трѣвиститѣ мѣста въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ, Еленския и Тревненския балканъ.

Myosotis caespitosa F. Sch. По мочурливитѣ и блатиститѣ мѣста при Ново-Село и Троянския манастиръ.

Myosotis sparsiflora Mik. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Зеленка около чешмата, Дервента при Търново, доволно разпространено растение.

Cynoglossum officinale L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. с. Турски-Изворъ, Лѣтница, Мусина, Кесарево, обикновено.

Cynoglosum nebrodense Guss. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Зелениковицъ въ Троянския балканъ, малко разпространено.

Asperugo procumbens L. По пуститѣ мѣста около Троянъ, Ново-Село, Абланица, Гложени, Лѣтница, Кесарево, Кара-Хасанъ, Стражица, обикновено.

Solanaceae Bartl.

Hyosciamus niger L. По пуститѣ мѣста при с. Балабанларъ, Кесарево, Мусина, Трѣвна, обикновено.

Atropa Belladona L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ долината на р. Ходжовица въ Новоселския балканъ.

Personatae L.

Verbascum panosum Vis. et. Panč. По пасбищата и трѣвиститѣ мѣста на Вѣженъ и Козята стѣна въ Троянския балканъ, малко разпространено.

Verbascum crenatifolium Boiss. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ и Стражица.

Verbascum Hinkei Friv. (L. Wierzbickii Heuff.). По трѣвениститѣ мѣста на Тжжа и Хайдутъ-Тепе въ Новоселския балканъ.

Scrophularia canina L. (S. chrysanthemifolia W.). По каменниститѣ мѣста въ Еленския балканъ, малко разпространено.

Digitalis lanata Ehrh. (D. Winteri Roth., D. orientalis Lam.). По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. Мусина, Стражица, Лѣтница и Трѣвна.

Digitalis ambigua Murr. (D. grandiflora Lam., D. ochroleuca Icq.). Покрай храсталацитѣ при с. Каяджикъ, Стражица, Дрѣново и Елена.

Antirrhinum Orontium L. По нивитѣ по шосето Ловечъ—Троянъ, обикновено.

Linaria genistaefolia Mill. β) var. Sofiana Vel. По припечнитѣ каменисти склонове на Добрила въ Троянския балканъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

Linaria spuria Mill. По орницитѣ и пуститѣ мѣста при Каяджикъ, Рѣсенъ, Лѣтница, Мусина и Балабанларъ.

Veronica crassifolia Wrbz. По каменниститѣ трѣвенисти мѣста на Козята стѣна, Дерменъ-Таши въ Троянския балканъ, Вѣженъ и Мара-Гидикъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юли.

Veronica orchidea Crtz. (O. crassifolia Kit.). По трѣвениститѣ мѣста въ долината на р. Бѣли-Осъмъ, Троянъ, Ловечъ и Лѣтница.

Veronica bellidioides L. По най-високитѣ каменисти и трѣвенисти мѣста на Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ, извънредно разпространено растение.

Veronica multifida L. (V. austriaca Jcq., V. Jacquini Bmg.). По трѣвениститѣ мѣста около с. с Турски-Изворъ, Дойренци, Стара-Рѣка, Кара-Хасанъ и Мусина.

Veronica prostrata L. (V. pratensis Cr.). По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Павликени, Ердуванлии и Длъгня.

Veronica urticaefolia Jacq. (V. latifolia L.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ долината на р. Лѣва-Рѣка и Оджовица въ новоселския балканъ.

Veronica officinalis L. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Тжжа и Мара-Гидикъ въ новоселския балканъ.

Veronica longifolia L. (V. elatior MB. Wlld.). По синоритѣ на лозята въ Еленскитѣ лозя и с. Лѣтница.

Veronica Teuerium L. c) subsp. thracica Vel. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Хотница и Микре.

Euphrasia latifolia Grsb. (Trixago latifolia Rchb.). По трѣвениститѣ мѣста между Ново-Село и Острецъ, срѣща се нарѣдко.

**Euphrasia Liburnica* Wettstein По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата на Амбарица въ Троянския балканъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

**Euphrasia Kerneri* Wettstein. По трѣвениститѣ мѣста навредъ въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ — Юмрукъ-Чалъ, разпространено растение. Юли, августъ.

**Euphrasia tatarica* Fisch. По трѣвеиститѣ мѣста въ Троянския балканъ, Дебели-Ръть при Трѣвна и Еленския балканъ, обикновено.

**Euphrasia hirtella* Jord. По трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна, Юрдекъ-Тепе въ Троянския балканъ. Цъвти прѣзъ юли.

**Euphrasia Rostkoviana* Hayne. Навредъ изъ Троянския балканъ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Rhynanthus angustifolius Gm. β) var. Wagneri Degen. По пасбищата на Дерменъ-Таши и Юрдекъ-Тепе въ Троянския балканъ. Юли.

Rhynanthus angustifolius Gm. γ) *var montivagns* Urumoff. Oeste. Bot. Zeitsch. 1899., № 2. Това растение е навредъ разпространено въ Троянския балканъ, а тъй сѫщо и на Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ. Цъвти прѣзъ юли и бвгустъ.

Rhynanthus goniotrichus Borbas, Sterneck. По трѣвениститѣ мѣста въ Дервента около Търново, с. с. Каяджикъ, Стражица, Лѣтница, Ловечъ, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ май, юни.

Rhynanthus rumelicus Vel. Изъ бахчитѣ и ливадитѣ на Качица и Мармарлие около Търново, съвсѣмъ обикновено растение. Цъвти прѣзъ май.

Rhynanthus major Ehrh. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Кара-Хасанъ, Мусина, Обчиларе, Стара-Рѣка, Каяджикъ и Лѣтница.

Pedicularis orthantha Grsb. (P. orbelica Jka.). По трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Pedicularis leucodon Grsb. (P. ocuIta Jka.). По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ и Мара-Гидикъ.

Rhynchocorys Elephas L. Край поточнитѣ и влажнитѣ мѣста навредъ по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ, разпространено. Цъвти прѣзъ юли.

Melampyrum pratense L. Изъ гориститѣ мѣста на Добрила въ Троянския балканъ и на Мара-Гидикъ.

Orobancheae Rich.

Phelipaea coerolea CAM. По трѣвениститѣ мѣста на Дебели-Рѫть при Трѣвна, Кара-Хасанъ и Ново-Село.

Orobanche alba Steph. По трѣвениститѣ мѣста около Трѣвна и Ердуванлии.

Orobanche gracilis Sm. Rchb. По трѣвениститѣ мѣста около Елена, Тетевенъ и Ново-Село.

Lathraea Squamaria L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста при с. с. Добруджаларъ, Ердуванлии, Сади-Кьой и Трѣвна.

Acanthaceae Br.

Acanthus longifolius Host. Срѣща се нарѣдко между с. с. Добруджаларъ и Балабанларъ,

Labiatae Juss.

Teucrium chamaedrys L. По камениститѣ припечни мѣста около Трѣвна, Турски-Изворъ, Тетевенъ, Драганово, Лѣтница, Стражица, обикновено.

Teucrium montanum L. (T. supinum L.). По камениститѣ трѣвенисти мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и при с. Гложени, Тетевенска околия.

Teucrium pannonicum Kerner. По камениститѣ мѣста при Спасителния Домъ въ Еленския балканъ, обикновено. Цъвти прѣзъ юни.

Ajuga reptans L. По трѣвениститѣ мѣста около Трѣвна, Кара-Хасанъ, Троянъ, Тетевенъ и Ново-Село.

Ajuga Chamaepitys Schreb. По орницитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Троянъ, Гложени, Трѣвна, Кесарево, Мусина, Павликени, Лѣтница, обикновено.

Ajuga Laxmanii Bth.[1]) По необработенитѣ мѣста около с. с. Стражица, Лѣтница, Ердуванлии и Трѣвна.

**Salvia clandenstina L.* По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста около Търново, Лѣсковецъ и Кесарево.

Salvia amplexcaulis Rchb. Край синоритѣ на нивитѣ между с. с. Дебелецъ и Длъгня около Търново, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни.

Salvia austriaca L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ, малко разпространено.

Salvia glutinosa L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Трѣвна, Гложени и Лѣтница.

Zizophora capitata L. (C. compacta Friv.). По припечнитѣ каменисти и трѣвенисти склонове на Мармарлие около Търново, много разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Scutellaria orientalis L. По камениститѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ, Търновски окржгъ. Цъвти прѣзъ май и юни.

Scutellaria galericulata L. Край воднитѣ мѣста при с. с. Лѣтница, Кесарево, Гложени и Трѣвна.

Prunella grandiflora Jacq. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и при Спасителния домъ въ Еленския балканъ, доста разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли.

Prunella alba Pall. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Турски-Изворъ, Мусина, Трѣвна и Ново-Село.

Melites melissophyllum L. (M. grandiflora Sm.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Микре, Троянъ, Килифарево, Драганово и Тетевенъ.

Lamium bithynicum Bnth. (L. inflatum Heuff., L. garganicum var. glabratum Grsb.). По камениститѣ мѣста въ Троянския и Новоселския балканъ.

Lamium maculatum L. (L. rugosum L.). Изъ сѣнчеститѣ мѣста около Троянъ, Тетевенъ, Трѣвна, Мусина, Добруджаларъ, Кара-Хасанъ, Драганово и Кесарево.

---

[1]) Поправка: въ статията ми „Материали за флората на ловчанския окржгъ“, Сбм. кн. XIV. стр. 52, вмѣсто *Ajuga Laxmanii* Bth. погрѣшно е вписано *Teucrium Laxmanni.*

Lamium Galeobdolon L. (Galeobdolon luteum Huds.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. с. Обчиларе, Добруджаларъ, Арнаутли, Трѣвна, Тетевенъ, Ново-Село, Микре, Ловечъ и Лѣтница.

Lamium amplexicaule L. По орницитѣ и обработенитѣ мѣста около с. с. Драганово, Мусина, Кояджикъ, Павликени, обикновено.

Galeopsis Ladanum L. (G. latifolia Heuff., G. glandulosa Ck.). По пуститѣ мѣста и край пѫтищата около Търново, с. Кестамболъ и Кесарево.

Betonica officinalis L. По ливадитѣ и трѣвеннститѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Турски-Изворъ и Троянъ.

Stachys palustris L. Край баритѣ и мочурливитѣ ливади при с. с. Драганово, Лѣтница, Дрѣново, Мусина и Търново.

Stachys recta L. По трѣвенисгитѣ мѣста въ Троянския балканъ, с. Гложени, Ново-Село и Трѣвна.

Stachys germanica L. По орницитѣ и трѣвеннститѣ мѣста при с. с. Стражица, Кесарево, Добруджеларъ, Лѣтница, Турски-Изворъ и Ново-Село.

Leonurus Cardiaca L. (L. discolor CK.). Навредъ около Кесарево, Лѣтница, Троянъ, Гложени, Турски-Изворъ и Ново-Село, обикновено.

Chaiturus Marrubiastrum Ehrh. Разпространено по сѫщитѣ мѣста.

Phlomis pungens Wlld. β) subsp. laxiflora Vel. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста на Мармарлие и Дервента около Търново, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни.

Phlomis tuberosa L. Изъ храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около с. с. Драганово, Кара-Хасанъ, Турски-Изворъ и Мусина. Цъвти прѣзъ юни.

Sideritis montana L. По сухитѣ каменисти мѣста около Троянъ, Тетевенъ, Турски-Изворъ, Лѣтница, Кесарево, Дебели-Рѫтъ при Трѣвна, обикновено.

Nepeta Cataria L. Разпространено около Троянъ, с. Лѣтница и Гложени.

Nepeta pannonica Jcq. (N. nuda Auct.). По трѣвениститѣ мѣста около Спасителния домъ въ Еленския балканъ, доста разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Glechoma hederacea L. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Седи-Кьой, Ердуванлии, Мусина, Микре, Лѣтница, обикновено.

Glechoma hirsuta WK. Разпространено по сѫщитѣ мѣста.

Calamintha alpina Lam. По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чамъ и Еленския балканъ.

Calamintha alpina Lam. β) var. marginata Borbas. По припечнитѣ каменисти рѫтлини на Башъ-Кулеси около Ловечъ, а тъй сѫщо и при с. Гложени, твърдѣ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Calamintha patavina Jacq. (C. rotundifolia Rchb. Friv.). Разпространено при с. с. Мусина, Кесарево, Лѣтница и Вѫглювци.

Micromeria balcanica Vel. var. moesiaca Urumoff. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Дупката и Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Диагнозата на това растение е публикувана въ Oestereichische Bot. Zeischrift, 1899., № 6.

Satureja pilosa Vel. По камениститѣ мѣста въ Еленския балканъ. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Satureja Kitaibelii Wrzb. По камениститѣ склонове около Гложени и с. Лѣтница.

Thymus Rochelianus Čel. (T. lanuginosus Roch.). По трѣвениститѣ мѣста на Мармарлие около Търново, Лѣсковецъ, обикновено.

Thymus Vandasii Vel. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Дюсъ-Чалъ въ Новоселския балканъ.

Thymus thracicus Vel. По трѣвениститѣ мѣста около Търново на Мармарлие и Качица, на Гарванецъ около Ловечъ, с. с. Лѣтница и Микре, обикновено.

Thymus Chamaedrys Fies. По трѣвениститѣ мѣста около Търново, Горна-Орѣховица, с. Кесарево, Ловечъ, с. Слатина и Микре, доволно разпространено растение.

Thymus Jankae Čelak. По камениститѣ и трѣвениститѣ мѣста навредъ по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ, разпространено растение.

Mentha aquatica L. Край воднитѣ мѣста около с. Драганово и Лѣтница.

Mentha piperita Huds. По влажнитѣ мѣста около с. с. Драганово и Лѣтница.

Lycopus europaeus L. Край воднитѣ мѣста около с. с. Кесарево, Драганово, Мусина, Лѣтница и Гложени.

Lycopus exaltatus L. Срѣща се около с. Лѣтница.

Lysimachia dubia Ait. (L. atropurpurea Mur.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста на Трошана, Дервента, около Търново и край шосето Ловечъ — с. Умаревци, съвсѣмъ разпространено растение. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Cyclamen neapolitanum Ten. Изъ горististитѣ мѣста между с. с. Лѣтница, Лжжени, Мусина и тъй сжщо и при Глава Панега.

Soldanella montana Willd. По трѣвениститѣ мѣста на Вѣженъ и Троянския балканъ.

Primula minima L. Доволно разпространено растение по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чамъ.

Primula officinalis Jacq. β) var. suaviolens Bert. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около с. с. Добруджаларъ, Микре и Каяджикъ.

Primula elatior Jacq. Типична форма. По трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ, срѣща се по-нарѣдко отколкото въ Юмрукъ-Чалъ.

Androsace hedreantha Grsb. По трѣвениститѣ мѣста на Тжжа въ Новоселския балканъ.

Plantagineae Vent.

Plantago carinata Schrd. (P. recurvata L. m, P. serpentina Lam K., P. subulata Vill., Wulf., Schur.). По трѣвениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Plantago arenaria VK. Отъ това растение прѣди четире години намѣрихъ само 2 — 3 екземплара по шосето Русе — Търново, но тая година го намѣрихъ въ голѣмо изобилие по десния брѣгъ на р. Янтра въ Дервента около Търново. Екземпларитѣ, които събрахъ тукъ, достигатъ до 80 с. м. на височина. Цъвти прѣзъ юни.

Amarantaceae Br.

Polycnemum arvense L. По пуститѣ мѣста около Ловечъ, с. Лѣтница и Кесарево.

Chenopodiaceae (Br.).

Chenopodium Bonus Henricus L. Доволно разпристранено растение по Мара-Гидикъ и Тжжа въ Новоселския балканъ.

Chenopodium Vulvaria L. (Ch. olidum Curt.). По пуститѣ мѣста около Гложени. Лѣтница, Мусина и Кесарево.

Chenopodium Botrys L По шосетата и пѣсъчливитѣ мѣста при село Лѣтница, Мусина, Драганово, Кара-Хасанъ.

Kochia scoparia Schrad. По обработенитѣ мѣста около с. Лѣтница, Драганово и Мусина.

Ariplex roseae L. При с. Кара-Хасанъ, Лѣтница и Шилковци.

Salsola Kali L. (S. rosea Sm.). По трѣвениститѣ мѣста при село Лѣтница.

Polygonaceae Lndl.

Polygonum Bistorta L. По високитѣ трѣвенисти мѣста по Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ.

Polygonum amphibium L. Изъ воднитѣ мѣста около Кесарево, доволно разпространено растение.

Polygonum mite Schrk. (P. hybridum Rchb., P. dubium A. B, P. laxiflorum Whe.). Край воднитѣ и мочурливитѣ мѣста въ Дервента около Търново, Драганово и Лѣтница.

Santalaceae Br.

Comandra elegans Rchb. По трѣвениститѣ мѣста около село Кара-Хасанъ, обикновено. Цъвти прѣзъ май, юни.

Thesium montanum Ehrh. Изъ гориститѣ и трѣвениститѣ мѣста въ Троянския балканъ и Юмрукъ-Чалъ, обикновено.

Thesium divaricatum Jan. (Th. humifusum Grsb. Spic., Th. byzantinum DC.). По сухитѣ каменисти мѣста при манастира Св.-Тройца около Търново, доволно разпространено растение. Цъвти прѣзъ май и юни.

Thesium bulgaricum Vel. По трѣвениститѣ мѣста при паметника надъ Светата гора около Търново, доста изобилно.

Thesium moesiacum Vel. По пасбищата въ Дервента около Търново, съвсѣмъ много разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни.

Thesium Dollinerii Murbeck. (T. decumbens Dollin. non Gmel., T. humile Auct.). Изъ ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста на Кървавитѣ камъни, Стратишъ около Ловечъ, Мармарлие, Качица и Зеленка при Търново, твърдѣ разпространено растение.

Thymeleae Juss.

Daphne Mezereum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Юмрукъ-Чалъ, Мара-Гидикъ и Трѣвненския балканъ.

**Daphne Blagayana* Fr. За първъ пѫть това хубаво растение открихъ прѣзъ 1895 година на Амбарица и Добрила, но това лѣто го намѣрихъ въ голѣмо изобилие и по Козята стѣна въ Троянския балканъ. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

Daphne Cneorum L. По камениститѣ склонове на Мара-Гидикъ.

Aristolochieae E.

Asarum europaeum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Ново-Село, Гложени, Стражица, Седи-Кьой, Ердуванлии, Трѣвна, Бълг. „самодиски-буран“ (Ново-Село), „кържец“ (Еленско), „стару били“ (Седи-Кьой).

Aristolochia Clematitis L. По трѣвениститѣ мѣста и лозята около с. Кесарево, Драганово, Мусина, Лѣтница и Ердуванлии.

Euphorbiaceae Juss.

Mercurialis perennis L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Кара-Хасанъ, Добруджаларъ, Трѣвна и Гложени,

Mercurialis ovata Sternb. По сѫщитѣ мѣста разпространено.

Euphorbia salicifolia Host. (E. pallida Host.). По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Мусина, Павликени и Ердуванлии.

Euphorbia lucida WK. (E. pallida Wlld.). Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста при с. с. Драганово и Кесарево.

Euphorbia virgata WK. По трѣвениститѣ мѣста при с. Мусина, обикновено.

Euphorbia Cyparissias L. По пасбищата, трѣвениститѣ мѣста и полянитѣ при с. с Драганово, Кесарево и Лѣтница.

Euphorbia amygdaloides L. (E. silvatica Iacq., E. oblongifolia CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. с. Добруджаларъ, Кара-Хасанъ, Стара-Рѣка, Каяджикъ, Шилковци и Трѣвна.

Urticaceae E.

Urtica dioica L. Край гориститѣ мѣста при с. с. Шилковци, Гостилица, Кесарево, Лѣтница, Трѣвна и Мусина.

Urtica urens L. По сѫщитѣ мѣста разпространено.

Parietaria erecta M. K. (P. officinalis L. p. p.). Край храсталацитѣ и пуститѣ мѣста около Трѣвна, Кесарево и Лѣтница.

Parietaria lusitanica L (P. parviflora Fradr.). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около с. Лѣтница.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus offusa Wll. (U. pedunculata Fg., U. ciliata Ehr.). При с. с. Стражица и Кара-Хасанъ.

Cupuliferae Rich.

Fagus silvatica L. Образува голѣми гори въ Трѣвненския балканъ.

Quercus sessiliflora Slsb. Изъ гориститѣ мѣста при с. Балабанларъ.

Quercus pubescens Wlld. (Q. lanuginsa Th., Q. Tommasianii Borbas, Q. erythrolepis Borb., Q. crispata Stev., Q. pinnatifida Gm.). По лѣсовете при с. с. Кара-Хасанъ и Балабанларъ.

Carpinus duinensis Scop. (C. orientalis Lam.). Разпространено около с. с. Лѣтница и Добруджаларъ.

Salicineae Rich.

Salix purpurea L. Край воднитѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Кесарево и Драганово.

Salix alla L. По сжщитѣ мѣста разпространено.

Salix Caprea L. Изъ гориститѣ мѣста въ Трѣвненския балканъ, разпространено.

Coniferae L.

Juniperus communis L. По гориститѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ и Балабанларъ.

Juinperus nana Wlld. (J. sibirica Burg.). По най-висикитѣ мѣста на Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ.

Taxus baccata L. Изъ гориститѣ мѣста на Юмрукъ-Чалъ въ Новоселския балканъ.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus umbellatus L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Осмо-Калугерово и Мусина.

Orchideae L.

Epipactis latifolia All. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Тетевенския балканъ, с. Лѣтница и Балабанларъ.

Orchis palustris Jcq. (O. laxiflora CAM.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около с. с. Лѣтница и Александрово, Ловчанска околия.

**Orchis maculata L.* По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ около с. Ново-Село, Троянска околия.

Orchis saccifera Brgnt. По влажнитѣ и мочурливи мѣста въ Новоселския балканъ.

Orchis morio L. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ, Стара-Рѣка, Трѣвпа и Лѣтница.

Orchis morio L. b) subsp. Škorpili Vel. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ и Дрѣново.

Orchis mascula L. (O. speciosa Host.). По трѣвениститѣ мѣста въ Еленския балканъ.

Orchis coriophora L. (O. cassidea MB.). По ливадитѣ при с. Райковци и Царева-Ливада около Дрѣново.

Orchis ustulata L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Трѣвна.

Orchis Simia Lam. (O. tephrosanthos Vill.). Срѣща се около с. Лѣтница и Кесарево.

Orchis pseudo — sambucina Ten. (O. bracteata Ten., O. romana Seb.) По трѣвениститѣ мѣста около с. Ново-Село, Троянска околия.

Orchis pallens L. По трѣвениститѣ мѣста около с. Микре, Ловчанска околия. Цъвти прѣзъ май.

Anacamptis pyramidalis Rich. Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Тетевенъ, Кара-Хасанъ и Микре.

Nigritella angustifolia Rich. (Satyrium nigrum L., orchis nigra Scp. Nigrit. nigra Rchb.). По трѣвениститѣ мѣста на Дюсъ-Чалъ въ Новоселския балканъ.

Coeloglossum viride Htm. По трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ.

Platanthera chlorantha Curt. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Мара-Гидикъ.

**Spiranthes autumnalis* Rich. По ливадитѣ около Трѣвна.

Ophris bicornis Sadl. (O. cornuta Stev, O. biornis Friv.). По трѣвениститѣ мѣста при с. Лѣтница.

Irideae Br.

Iris Pseudacorus L. Край баритѣ и блатиститѣ мѣста между с. с. Александрово и Лѣтница, Драганово, Рѣсенъ и Кесарево, обикновено.

Iris Reichenbachii Heuff. (I. serbica Panč., I. balcana Vel.). По камениститѣ склонове въ Новоселския балканъ.

Iris Sintenisii Jka. По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Драганово, Лѣтница, Дойренци, Мусина и Добруджаларъ.

Iris pumila Jcq. (I. diantha C. K.). По камениститѣ рѫтлини около с. Кара-Хасанъ. Цъвти прѣзъ мартъ. Бълг. „іурдечи замбак".

Crocus moesiacus Lam. (C. aureus Sibt.. C. sulphureus Ker.). По трѣвениститѣ мѣста при с. с. Стара-Рѣка, Горна-Липица, Каяджикъ, Кара-Хасанъ, Мусина и Лѣтница.

Crocus veluchensis Herb. β) var. tenuifofius Vel. По високитѣ планински пасбища въ Троянския балканъ и Мара-Гидикъ.

Amaryllideæ Br.

Sternbergia colchiciflora W. K. По трѣвениститѣ каменисти рѫтлини при с. с. Лѣтница и Лѫжене.

Galanthus nivalis L. По трѣвениститѣ мѣсто около с. с. Стара-Рѣка, Каяджикъ, Мусина, Лѣтница, Гложени, Трѣвна.

Asparageæ DC.

Ruscus aculeatus L. Изъ сѣнчеститѣ каменисти мѣста при с. Добруджаларъ.

Asparagus tenuifolius Lam. Разпространено при с. Кара-Хасанъ, Стражица и Мусина.

Polygonatum latifolium Dsf. Край храсталацитѣ при с. с. Каяджикъ и Добруджаларъ.

Convallaria majalis L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Трошана около Търново, с. с. Лѣтница и Килифарево. Априлъ.

Paris quadrifolia L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Микре около Ловечъ.

Paris quadrifolia L. β) var. balcanica Vel. По гориститѣ мѣста между Трѣвна и Габрово.

Liliaceæ DC.

Lilium Martagon L. Изъ гориститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ и Лѣтница.

Tulipa silvestris L. Изъ храсталацитѣ около Трѣвна.

Erythronium dens canis L. Изъ храсталацитѣ и гористи мѣста около с. с. Стара-Рѣка, Килифарево, Каяджикъ и Тетевенъ.

Gagea pusilla Schult. По трѣвениститѣ мѣста около Търново и с. Кара-Хасанъ.

Gagea arvensis Dmrt. Schult. По трѣвениститѣ мѣста при с. Кесарево, Мусина, Каяджикъ, Павликени и Лѣтница.

Ornithogalum Aseni Vel. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ около Търново и с. Кара-Хасанъ.

Ornithogalum collinum Guss. По трѣвениститѣ мѣста въ Светата гора при Търново и с. Кесарево.

Ornithogalum refractum Kit. По камениститѣ мѣста при желѣзния мостъ надъ р. Янтра въ Търново, твърдѣ много разпространено растение.

Ornithogalum nanum Sibth. По трѣвениститѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ, Добруджаларъ.

Scilla bifolia L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. с. Кара-Хасанъ, Мусина, Лѣтница, Добруджаларъ, Стара-Рѣка, Каяджикъ и Шилковица.

**Scilla amoena L.* Край старитѣ крѣпостни зидове на Хисара около Търново.

Allium flaum L. β) var. minus Boiss. По камениститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Троянския балканъ.

Allium paniculatum L. (A. longispathum Bed., A. rupestre Stev., A. fuscum WK., A. pallens Parl.). Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста около с. с. Добруджаларъ, Мусина, Стара-Рѣка, Вѫглювци и Лѣтница.

Allium rotundum L. (A. porphyroprason Hld., A. Baumannianum CK., A. multiflorum DC., A. trachianthum Grsb., Spic. A. bosniacum Kumm.). По камениститѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. с. Седи-Кьой, Рѣсенъ, Каяджикъ, Ердуванлии.

Colchicaceæ DC.

Veratrum album L. По трѣвениститѣ мѣста въ Новоселския балканъ.

Juncaceæ Fr.

Juncus alpigenus C. Koch. (J. melanocephalus Boiss. et Kotschy., J. melanocephalus Friv.). По трѣвениститѣ мѣста и пасбищата на Юмрукъ-Чалъ и Мара-Гидикъ.

Juncus lamprocarpus Ehrh. (J. aquaticus Rth., J. pratensis Hpe., J. articulatus L. p. p.). Край р. Янтра въ Дервента при Търново, Кесарево, Драганово и Осмо-Калугерово.

Juncus atratus Krock. (J. melananthos Rchb, J. acutiflorus Grsb., J. septangulus Petrm.). По мочурливитѣ ливади и трѣвениститѣ мѣста около Елена, Трѣвна, Драганово и Търново.

Juncus conglomeratus L. Край воднитѣ мѣста около Търново, с. с. Рѣсенъ и Лѣтница.

Luzula multiflora (L. erecta Dsv.). По трѣвениститѣ мѣста на Трошана около Търново, Дрѣново и Кесарево.

Luzula maxima DC. (L. silvatica Gaud.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Новоселския и Тетевенския балканъ.

Aroideæ Juss.

Arum italicum Miel. Изъ храсталацитѣ при с. Драганово, Балабанларъ, Стара-Рѣка — Кесарево, Мусина, Трѣвна, обикновено.

Cyperaceæ DC.

Carex gynobasis Vill. (C. Halleriana Asso, C. alpestris All.). По камениститѣ сухи склонове около Търново и Лѣтница.

Carex divulsa Good. По трѣвениститѣ мѣста на Зеленка при Търново.

Carex muricata L. По трѣвениститѣ мѣста около Търново, Гложени, Ново-Село, обикновено.

Carex Schreberi Schrk. (C. præcox Schreb., C. brizoides var. campestris Ledb.). По трѣвниститѣ мѣста на Мармарлие и Селифоръ около Търново, Еленския боазъ и с. Кара-Хасанъ.

Carex montana L. (C. emarginata W., C. collina Wlld.). Изъ горститѣ мѣста въ Дервента около Търново и Еленския балканъ.

Eriophorum angustifolium Roth. (E. polystachyum L. var. a.). По ливадитѣ въ Новоселския балканъ, доволно разпространено.

Cyperus fuscus L. (C. protractus Del.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста около Ловечъ, Гложене и Ново-Село.

Cyperus flavescens L. По влажнитѣ мѣста около с. Драганово и Кесарево.

Gramineae Juss.

**Setaria italica* L. Край шосето, което води отъ гр. Елена за балкана, срѣща се нарѣдко.

Setaria glauca PB. По трѣвеиститѣ мѣста около с. с. Лѣтница, Каяджикъ, Кара-Хасанъ и Трѣвна.

Tragus racemosus Hall. (Lappago racemosa Wlld.). Край пжтищата и каменистиmѣ мѣста при с. с. Лѣтница, Мусина, Гостилица и Кесарево.

**Phalaris canarinesis* L. По трѣвеиститѣ мѣста на Светата гора около Търново и Дрѣново.

Phleum asperum Vill. (Ph. viride All., Ph. annuum MB.). По трѣвеиститѣ мѣста на Качица и Дервента около Търново и Дрѣновския Манастиръ, обикновено.

Phleum alpinum L. По пасбищата и трѣвеиститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Alopecurus brachystachys MB. По трѣвеиститѣ мѣста и пасбищата на Тжжа и Юмрукъ-Чалъ, а тъй сжщо и по Троянския балканъ, разпространено.

Agrostis verticillata Vill. (A. stolonifera L., A. aquatica Pourr., A. rivularis Brot., A. densa MB., A. anatolica CK). Край изворнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Трѣвна и Кара-Хасанъ.

Agrostis spica venti L. По трѣвеиститѣ мѣста при с. Добруджаларъ и Стара-Рѣка.

Avena fatua L. (A trichophylla CK., A. sterilis Del.). Измежду посѣвитѣ при Елена, Дрѣново, Ердуванлии, Лѣтница и Мусина.

Koeleria eriostachya Pančić. (K. carniolica Kern.). По трѣвеиститѣ мѣста на Мара-Гидикъ и Тжжа въ Новоселския балканъ, доволно разпространено.

Melica picta C. K. (M. nutans var. picta Grsb., M. viridiflora Čern.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Кара-Хасанъ и Мусина.

Bromus secalinus L. (B. velutinus Schrd., B. grossus DC., B. hordaceus Gm., B. badensis Gm.). Измежду посѣвитѣ при с. Мусина, Стражица и Осмо-Калугерово.

Bromus inermis Leyss. (Festuca inerm DC. Rchb.). По трѣвеиститѣ мѣста при с. Ердуванлии.

Festuca duriuscula L. По трѣвеиститѣ мѣста около Търново, Елена и Дебели-Ржтъ при Трѣвна.

Festuca spadicea L. (F. aurea Lam., F. Fibrosa Grsb., F. ferruginea Rchb.). По високитѣ планински пасбища на Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ и Троянския балканъ.

Briza media L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. с. Лѣтница, Кесарево, Мусина, Троянъ и Турски-Изворъ, обикновено.

Eragrostis minor Host. По орницитѣ и трѣвеиститѣ мѣста около Троянъ, Тетевенъ, Павликени и Трѣвна.

Eragrostis major Host. По трѣвениститѣ мѣста, лозята и пѫтищата при с. Гложени, Троянъ, Кесарево и Добруджаларъ.

Poa annua L. Разпространено около Ново-Село и Тетевенъ.

Poa alpina L. По трѣвениститѣ мѣста на Юмрукъ-Чалъ, Вѣженъ и Троянския балканъ.

Brachypodium silvaticum R. S. (B. gracile PB.). Изъ горниститѣ мѣста въ Дервента, Трошана около Търново, Кара-Хасанъ и Трѣвна.

Cryptogamae vasculares.

Equisetaceae DC.

Equisetum Telmateja Ehrh. (E. maximum Lam., E. eburneum Rth.). По влажнитѣ трѣвенисти мѣста при с. Угърчинъ, Гложени, Каяджикъ, Лѣтница и Кара-Хасанъ.

Equisetum ramosum DC. (E. elongatum W., E. ramosissimum Dsf.). По пѣсъчливитѣ мѣста край брѣговетѣ на р. Янтра около Търново, с. с. Килифарево, Кесарево и Лѣтница.

Polypodiaceae (Br.).

Pteris aquilina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Новоселския и Трѣвненския балканъ, доволно разпространено растение.

Scolopendrium vulgare Sm. (S. officinale EC., S. officinarum Sw.). Изъ горниститѣ каменисти мѣста въ Новоселския балканъ, Каяджикъ и Трѣвненския балканъ.

Asplenium Trichomanes L. По сѣнчеститѣ скалисти мѣста около Ново-Село, Гложени, Лѣтница, Мусина, Каяджикъ, обикновено.

Asplenium Ruta muraria L. Срѣща се около с. с. Гложени и Лѣтница.

Asplenium septentrionale Hull. По скалиститѣ мѣста около Ловечъ и Лѣтница.

Aspidium Lonchitis Sw. Доволно разпространено по Троянския, Тетевенския и Трѣвненския балканъ.

Aspidium aculeatum Sw. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ долината на р. Краюва рѣка въ Троянския балканъ.

* *Cystopteris alpina* Link. По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Троянския балканъ, а тъй сѫщо и на Мара-Гидикъ.

Polypodium vulgare L. По влажнитѣ гористи и скалисти мѣста при с. с. Каяджикъ, Лѣтница.

Polypodium Dryopteris L. По влажнитѣ мѣста изъ Тетевенския балканъ, обикновено.

Ceterach officinarum W. По скалиститѣ мѣста около с. Гложени и Лѣтница.

Lycopodiaceae DC.

Lycopodium Selago L. Срѣща се начесто изъ Троянския балканъ.

**Lycopodium clavatum* L. По влажнитѣ мѣста на Турския ржтъ, Усрѣдака и Свиноветѣ въ Новоселския балканъ.

**Lycopodium alpinum* L. По трѣвениститѣ мѣста на Козята стѣна, въ Троянския балканъ, а тъй сжщо и на Мара-Гидикъ въ Новоселския балканъ, разпространено.

Плѣвенъ, 1901. год.

Приносъ къмъ изучването скалитѣ на рида „Св. Илия".

Отъ Д-ръ Г. Бончевъ.

(Съ една петрографска скица).

На югъ отъ желѣзопѫтната линия Ямболъ — Нова-Загора тракийското поле се ограничава отъ единъ ридъ, който стръмно започва подъ Нова-Загора и изчезва полегато прѣзъ землищата на селата Къзълджикльи (сега Дрѣново), Курмушлии и р. Тунджа, въ безкрайното хълместо море на сѣверната Странджанска областъ.[1])

Ридътъ е двухълместъ съ усамотенъ и слабо завитъ сѣдлестъ гребенъ ю.-и. посока, който се начева надъ с. Дедекюй и се свършва надъ с. Чумлекюй (сега Ботьово). Въ най-тѣсната си часть, Гердеме, Коемджи-Гидикъ, той се дѣли на двѣ неравни половини: западна по-малка и по-висока и източна по-голѣма и по-широка.

Ридътъ „Св. Илия" отъ тритѣ си страни (сѣверна, западна и южна) е заграденъ съ равнище, а само отъ една (източна) съ леглото на р. Чобанъ-азмакъ, въ тѣснитѣ си граници, и съ онова на р. Тунджа въ широкитѣ. Неговитѣ естествени прѣдѣли сѫ отъ сѣверъ и западъ леглата на тинеститѣ рѣки-азмаци (Чобанъ-азмакъ и Новозагорскиятъ азмакъ), които водятъ началото си отъ него, отъ изтокъ леглото на Чобанъ-азмакъ между селата Гююмлии, Юсекъ-Бунаръ или онова на р. Тунджа, а отъ югъ равнището, което, прѣзъ Каяджикския азмакъ, го свързва съ възвишенията надъ селата Голѣмъ и Малъкъ Манастиръ. Въ това пространство той достига до 55 к. м. дължина и 5 – 12 к. м. ширина.

Малката областъ на рида е единъ отъ сравнително добрѣ населенитѣ крайща отъ България. Всичкитѣ населени центрове (21) повечето голѣмички села, съ изключение на с. Ботьово, лежатъ въ политѣ ѝ. Тамъ сѫ селата: Дедекюй, Юрлемишъ, Короджия, Теке, Омарчево, Гердеме, Муслуkоджалии, Бояджикъ, Юсекъ-Бунаръ, Караача, Дрѣново, Сарѫбаджа

---

[1]) Ридътъ въ цѣлото си протежение нѣма едно име; той се нарича по отдѣлни мѣстности, но и тѣ сѫ безъ значение, понеже се губятъ още въ близкитѣ села на мѣстностьта. Само наименованието „Св. Илия", за възвишението надъ с. Теке, има по-широка околна извѣстность, затова и него употрѣбямъ като наименование за цѣлия ридъ.

(сега Видинъ), Балж-Бунаръ, Курфалии, Гюбелъ, Кара-Кюртъ, Космджи-Гидикъ, Караджа-Муратлий, Ердуванлии и Чифликъ (новъ).

Повърхностьта на рида е приблизително гладка; по нея нѣма острозжби върхове и ребра, дълбоки долища, стръмни нарѣзи, но постепенна и гладка заобленость, която хармонично се завършва съ тжпото било, което брои нѣколко по-издигнати върхове, прѣвъзходни наблюдателни точки за околния край. Между тѣхъ по-видни сж: върхътъ „Св. Илия" надъ с. Теке, върховетѣ надъ Юрлемишъ, Дедекюй (277 м.), Ердуванлии (384 м.), „Чатала" надъ с. Гердеме, най-високата точка на рида (412 м.), „Св. манастирскитѣ върхове" надъ с. Гюбелъ (340 м.), Курфалии, Балж-Бунаръ, Ботьово.

Еднообразието въ билото и склоноветѣ намираме и въ политѣ на рида; и тамъ владѣе постепенъ прѣходъ, така че ридътъ незабѣлѣзано се свързва съ околната равнина, надъ която той се издига като хълместъ полуостровъ надъ едно водно равнище.

Като ридъ отъ незавидна голѣмина и при това усамотенъ, той не се отличава съ особеность и въ хидрографско отношение. Понеже повърхностьта му е плитко врѣзана и по-голѣмата ѝ часть оголена, а другата тънко залѣсена, не прѣдставя благоприятни условия за богата водна мрѣжа. Ала все пакъ и въ него могатъ да се посочатъ нѣколко обилни извора (Текиря при с. Гердеме, Аязмата надъ с. Бояджикъ, чешмитѣ на срѣдъ пжтя Бояджикъ-Гердеме и др.), които намираме въ сѣверната му половина. Въобще той е източникъ на твърдѣ малко суходолни поточета и двѣ тинести рѣки (Чобанъ-азмакъ и азмака, който минава въ Сазлждере), които сж и най-главнитѣ му водни артерии. Еднитѣ и другитѣ се раздѣлятъ между притечнитѣ системи на Тунджа и Марица, границата на които е напрѣчната най-кжса ось на рида (Коемджи-Гидикъ — Гердеме).

Ридътъ „Св. Илия" е почти неизвѣстенъ въ научната геоложко-петрографска литература. Заетата отъ него мѣстность отбѣлѣзватъ само *A. Boué* и *F. v. Hochstetter,* и то съвсѣмъ на кратко. *Boué* само на едно мѣсто поменува хълместата часть между Ямболъ, Тунджа и р. Сазлждере, въ която безсъмнѣнно попада и ридътъ Св. Илия: „Въ тракийската равнина между Нова-Загора, Ямболъ и Тунджа, а сжщо тъй и около Кара-Бунаръ, по пжтя за Стара-Загора, трахитътъ образува редица отъ хълмове или групи отъ височини". [Esquises géologiques de la Turquie d'Europe. 1840., p. 141.]. Ето какво казва и *Hochstetter:* „Югозападно отъ Карапча, на разстояние близу два часа, надъ низкото плато, сѣверно отъ Сакаръ-Баиръ, въ посока къмъ Нова-Загора, се издига двухълместа планинска група, която дължи сжществуването си вѣроятно на еруптивни скали, които считамъ за юго-западни прѣдни постове на обширната еруптивна область, източно отъ Ямболъ". [Jahrbuch d. k. k. geolog. Reichsanstalt. 1870., p. 393.]. Първиятъ въ ржкописната си геоложка карта край трахита нанися терциерни образувания, а вториятъ

цѣлото пространство между с. Карапча (близо до Тунджа) и близо до Нова-Загора обозначава за шистозно.

Освѣнъ бѣлѣжкитѣ на тѣзи двама автори, заслужватъ да се поменатъ и бѣлѣжкитѣ на г-да професоритѣ *F. Toula* и *Г. Н. Златарски*, въ съставенитѣ отъ тѣхъ геоложки карти на България. Първиятъ въ двѣ свои картни скици засѣга и областьта на рида. Въ едната, която е приложена къмъ дѣлото му „Reisen und Geologische Untersuchungen in Bulgarien“ (1890.), обозначава рида съ боитѣ на *Hochstetter-a*, като вмъква и единъ малъкъ клинъ триасови образувания въ западния му отдѣлъ. Другата, приложена къмъ труда му „Geologische Untersuchungen im Centralen Balkan“ (1889.), отбѣлѣзва съ геологически съставъ само малъкъ дѣлъ отъ западната половина на рида, който не се схожда съ оня отъ прѣдходната карта. Тамъ Тоула вмжква гранитенъ теренъ, гдѣто въ сжщность сж алувиални материали. По едната и другата слѣдва да се заключи, че самиятъ авторъ не е билъ на мѣстото, което описва. Че това е така, потвърдява и трета една негова геоложка карта приложена къмъ труда му „Geologische Untersuchungen im Östlichen Balkan“ (1896.), гдѣто бѣлѣжи мѣстности подъ желѣзнопжтната линия Ямболъ — Нова-Загора, съ материалъ, отъ който и слѣда нѣма тамъ.

Господинъ Златарски въ двѣтѣ си геоложки карти на България (приготвени за изложението въ Пловдивъ и Антверпенъ) бѣлѣжи терена на речения край еднакво: източната половина като прѣдимно андезитна съ мраморъ въ срѣдата, а западната съ кристалинни шисти и мраморъ.

Къмъ тия общи геоложко-петрографски бѣлѣжки за рида ще прибавя и азъ своитѣ петрографски наблюдения, които направихъ въ обиколкитѣ си по него прѣзъ лѣтата на 1897. и 1899. години, когато посѣтихъ землищата почти на всичкитѣ села, що влизатъ въ областьта на рида, а самия ридъ прѣсѣкохъ между селата:

1. Юрлемишъ—Чифликъ—Короджии—Ердуванлии,
2. Ердуванлии—Омарчево—Караджа-Муратлии,
3. Караджа-Муратлии—Гердеме—Коемджи-Гидикъ,
4. Коемджи-Гидикъ—Св. Георги—Бояджикъ,
5. Курфалии—Ботьово—Балж-Бунаръ и
6. Хасанъ-Беглии—Дрѣново—Карапча.

Въ тѣзи обиколки събрахъ материалъ, който ми послужи за по-точно опрѣдѣление на риднитѣ скали. Безъ да претендирамъ, че съмъ изучилъ окончателно въ петрографско отношение мѣстностьта, лаская се да вѣрвамъ, че съ настоящия си приносъ давамъ доволно релиефенъ скелетъ, който ще бжде основа на бждащитѣ подробни изучвания.

Ридътъ „Св. Илия“, ако и малъкъ, изобилва съ интересенъ въ геоложко-петрографско отношение материалъ. Първоначално той е билъ въ свързска съ Срѣдна-Гора, което доказватъ тождественостьта на материалитѣ на двата масива и тѣхната прѣкжсната връзка; но днесъ той е самостойна орографска единица привързана повече къмъ странджан-

ската планиниста область, отколкото къмъ Срѣдна-Гора, отъ която я дѣли обширно равнище. Фактътъ се потвърдява не само отъ неговата коса посока относително главната ось на Срѣдна-Гора, неговитѣ родствени връзки съ Странджа въ тъй наречения Тунджански масивъ, но и отъ службата, която изпълнява тамъ, гдѣто заема мѣстото на поли.

Тази съставна часть па масива, която се прѣдставя въ видъ на прѣкжсанъ мостъ, който го е съединявалъ сь Срѣдна-Гора, се явява като резултатъ на тектонични и атмосферни (ерозивни и абразионни) процеси, отъ които първитѣ сж му дали модела, а останалитѣ сж го довършили въ днешния му видъ.

Отъ отдѣлянето си отъ Срѣдна-Гора и до сега ридътъ не е промѣнилъ своята геологична рола, която е останала матерична. Въ неговата область не се забѣлѣзватъ слѣдитѣ на подирни тектонични процеси, нито ония на по-късна еруптивна дѣйность. Неговитѣ еруптивни материали, които сж ограничени повече въ сѣверната му половина и които сж сходни съ ония на подбалканската еруптивна зона, показватъ, че и той билъ свидѣтель на еруптивни дѣйствия, но много по-рано отъ неговото изолирване.

Изобщо неговитѣ геологични бѣлѣзи сж сходни съ съотвѣтнитѣ на съсѣднитѣ два масива. Въ основата си, особено въ южната половина, той брои материали, които по своитѣ бѣлѣзи принадлежатъ къмъ първичната геоложка епоха, но съ тѣхъ заедно той има други, на които възрастьта е сравнително млада. Най-младитѣ му материали сж андезитнитѣ еруптивни скали и тѣхнитѣ туфи, които редуватъ седиментитѣ на тогавашното морско дъно. Ни едни отъ тѣхъ не притежаватъ положителни палеонтологични данни, върху които да може да се установи точно тѣхната геологична възрасть, а заедно съ нея и оная на рида. Еднитѣ и другитѣ въ политѣ на рида се криятъ подъ хоризонталния насипъ отъ склоноветѣ или подъ почвата на околовръстнитѣ полета; само между Гюбелъ, Курфалии и Видинъ земната повърхность до самитѣ поли заематъ варовити неогенови материали съ кварцови зърна, каквито се забѣлѣзватъ тукъ-тамъ и въ други краища на Странджа като между Мурсатлии—Ени-Беглии и Казълъ-Агачъ, Араплии—Дерменъ-Дере, Дерекьой—Оджакюй, Хасанъ-Беглии—Синаплии и др. Понеже тѣзи непосрѣдни съсѣди на рида сж хоризонтално разположени, а по вида на наслоението си отговарятъ и на други подобни на тѣхъ, по-далечь отъ рида (около Акъ-Бунаръ, Гюнели-Махале и др. — Ново-Загорска околия), явно е, че раздѣлението на рида отъ Срѣдногорския масивъ е прѣдшествувало и се крие нѣгдѣ въ Палеогена.

Малката область на рида по петрографския си съставъ (той е повечето отъ скали, които сж прѣтърпѣли значителни промѣни), ако и да не изчерпва регистъра на скалнитѣ видове, има съдържание, въ което сж прѣдставени частично главнитѣ скални типове, а именно:

I. Кристалинни шисти,
II. Масивни скали,
III. Прости скали и
IV. Кластични скали.

Прѣдставителитѣ на тия типове ще характеризувамъ на кратко съставно въ слѣднитѣ нѣколко страници, като ще имамъ прѣдъ очи и разпространението имъ въ рида, за нагледность на което прилагамъ и една петрографска скица въ мѣрка 1: 210000.

I. Кристалинни шисти.

Този видъ скали се отличаватъ съ интензивно разпространение въ областьта на рида; тѣхъ има почти въ всичкитѣ му отдѣли. Въ западнитѣ тѣ заематъ високитѣ части на билото и неговитѣ южни склонове; въ източнитѣ тѣ прѣобладаватъ въ сѣверната имъ половина.

Главната посока на разпространението имъ е еднаква съ главната посока на рида и неговото продължение въ Странджа, а прѣобладающиятъ наклонъ е юженъ, полегатъ (10°—20°).

Въ заетото отъ тѣхъ пространство скалитѣ достигатъ земната повърхность и се характеризуватъ съ гладка повършна заобленость; само малка часть се крие подъ тънъкъ почвенъ слой, образуванъ отъ разрушението имъ.

Много отъ тѣхъ по външния си изгледъ сѫ типични шисти, а другитѣ показватъ значителни отклонения и съдържатъ бѣлѣзитѣ на метаморфни материали. У тѣхъ обагренитѣ силикати сѫ рѣдкость, а киселитѣ въ изобилие.

Въ шиститѣ различаваме: *мусковитъ гранитогнайсъ, мусковитъ-гнайсъ, двуслюденъ шистъ, хлоритъ мусковитошистъ* и *аргилофилитъ.*

1. Мусковитъ гранито-гнайсъ.

Той се намира само въ западната половина на рида; заема голѣмъ отдѣлъ отъ височинитѣ надъ селата Дедекюй, Чифликъ, Ердуванлий и отчасть Караджа-Муратлий, гдѣто придружава и прѣслоява осталитѣ шисти. Неговиятъ външенъ изгледъ и устройство показватъ значителни отклонения отъ сьотвѣтнитѣ на типичния гранитъ и гнайсъ: на мѣста прилича на нечистъ слюденъ пѣсъчникъ, на други подражава аплитъ-гранита, а на трети той е сѫщински гнайсъ или мусковитошистъ. На него простото око едва отличава главнитѣ съставни минерали; най-лесно се съглежда слюдата, която като ситни усамотени луспи или кожасти ципи облага междинитѣ на другитѣ два минерала (кварцъ и фелдшпатъ).

Повършната разлика на скалния видъ отъ разнитѣ части на заетата отъ него мѣстность се потвърдява и съ микроскопа; тя се констатирва не само въ строението и въ минералния съставъ, но и въ прѣобладанието на единия отъ съставнитѣ зърнести минерали. Гранито-гнайсътъ се

характеризува съ сива или зацапано сива боя, която е плодъ на напрѣднолото разрушение на съставнитѣ ѝ части, а особено на желѣзорудннитѣ частички.

Мусковитниятъ гранито-гнайсъ отъ околноститѣ на кръстопжтя между селата Чифликъ, Короджий и Ердуванлий показва ситнозърнесто строение, което по общия си изгледъ въ нищо не се отличава отъ онова на типичнитѣ гранито-гнайси. Количеството на минералитѣ му (кварцъ, фелдшпатъ и мусковитъ), които открива и слабо въоруженото око, потвърдява и микроскопътъ, само че послѣдниятъ раздвая фелдшпата на моноклиненъ и триклиненъ — на ортоклазъ и плагиоклаза олигоклазъ. Отъ тѣхъ най-изобиленъ е фелдшпатътъ, сравнително по-малко кварцътъ, а най-малко мусковитътъ. Количеството на послѣдния се увеличава отъ инактивния за простата диагноза мусковитъ, който подъ микроскопа прѣдставя ситни и тѣсни неправилни ивици съставени отъ многобройни мембрани съ взаимна супаралелность.

Строението на скалата и подъ микроскопа се показва гранитогнайсово; въ нѣкои по-малки отдѣли има характеренъ гранитовъ изгледъ, но въ по голѣмитѣ напълно потвърдява първото и опрѣдѣля наименованието на скалата.

Още по-гранитоидни отъ тия сж скалитѣ отъ височинитѣ надъ с. Чифликъ; тѣ изглеждатъ и по-прѣсни отъ тѣхъ. Броятъ на съставнитѣ имъ минерали не надминава оня на първитѣ, които и по качество не се различаватъ. Тѣ съдържатъ повече и по-бистри плагиоклази. Ортоклазитѣ имъ притежаватъ отчасть бѣлѣзитѣ на микроклинъ. Еднитѣ и другитѣ сж размжтени отъ метаморфоза въ каолинъ (въ периферннитѣ ивици) и мусковитъ (къмъ срѣдата). Тази зачатъчна метаморфоза при нѣкои показва и зоналность. Като особеность въ тѣхъ се забѣлѣзва присжтствие на биотитъ въ тънки ламели, които на мѣста сж срасли съ мусковитнитѣ.

2. Мусковитъ гнайсъ.

Въ върховетѣ надъ с. Ердуванлии съ другитѣ шисти и гранитогнайса се забѣлѣзва размѣсенъ и мусковитъ-гнайсъ. И въ него едроразвититѣ и прѣобладаещи минерали сж кварцътъ и фелдшпатътъ, които прѣслояватъ тънки мембрани отъ бѣла слюда серицитенъ хабитусъ. Въ напрѣчна посока на наслоението послѣдната едва се забѣлѣзва и скалата се указва зърнестъ аплитъ.

Къмъ низинето, въ посока къмъ селото, скалитѣ мѣняватъ своя изгледъ и ставатъ по-жилави, но минералниятъ имъ съставъ остава сжщиятъ. И въ тѣхъ количеството на слюдата е малко, въ сравнение съ онова на кварца и фелдшпата, които сж въ еднакви количества съ еднакви бѣлѣзи и тѣсно помежду си срасли, така че придаватъ на скалата типа на кварцитизувана маса. Въ микроскопа се забѣлѣзва онова, което ни дава простата диагноза. При обикновена поляризувана свѣтлина разлика между двѣтѣ минерални вещества е почти невъзможна; тя изпъква едва

при +-ни николи. Отъ минералитѣ най-едро е развитъ фелдшпатътъ, а най-ситно слюдата, която на мѣста се явява двойна — черна и бѣла.

Надъ Ердуванлийскитѣ лозя, въ пространството, което тѣ заематъ, па дори подъ лозарската чешма, землището е заето отъ кристалинни шисти съ промѣнливъ хабитусъ гнайсовъ и ситно пѣсъчниковъ съ талкозна отсѣнка. Отъ тѣхъ първитѣ сѫ въ низинето, а послѣднитѣ на висинето. Въ първитѣ наслоението не се забѣлѣзва ясно, когато въ вторитѣ то е изразително-неправилно. По него става най-лесното отдѣляне и надробяване на скалната маса. Различни външно (донѣгдѣ структурно и съставно), тѣ сѫ сходни помежду си и съ прѣдходнитѣ скали отъ височинитѣ надъ Ердуванлий. Въ тѣхъ се различава кварцъ, фелдшпатъ (моноклиненъ и триклиненъ) и мусковитъ (серицитъ); първитѣ въ зърнеста форма, послѣдниятъ въ ципици, които се мѣсятъ съ талка. Количеството имъ и подъ микроскопа не се увеличава, но формата се промѣня.

Кварцътъ отъ двата вида скали сравнително е повече отъ фелдшпата; въ еднитѣ и другитѣ той е най-едриятъ минералъ. Въ първитѣ се прѣдставя като порфирно отдѣлени и периферно надробени, наѣдени и напукани зърна, пръснати изъ микрокристалинно влакнестата основа, а вторитѣ едри и дребни зърна, събрани на купища.

Фелдшпатътъ въ първитѣ е станалъ рѣдкость, но и тамъ, гдѣто се още види, той е съ свойствата на кварца. Освѣнъ тоя, забѣлѣзватъ се части, заети отъ мусковитна маса, които до нѣкждѣ указватъ мѣстото на изчезналия въ нея фелдшпатъ. Въ вторитѣ той е повече. На него освѣнъ перифернитѣ надробявания и постепенни изчезвания въ основата на скалата, личатъ завивания и размѣствания на частитѣ отъ едно цѣло, които най-нагледно доказватъ, че механическа сила е помогнала за промѣната му въ основата.

Мусковитътъ въ първитѣ е единично почти невидимъ за простото наблюдение, но е ясенъ за микроскопа; въ свързка съ ситнозърнестия кварцъ той съставя основата на скалата. Освѣнъ тоя мусковитъ, който поради своята незавидна голѣмина не се приема единично отъ невъоржжената очна ретина, а изобщо като нѣкаква мазнина, има тукъ-тамъ и по нѣкоя луспа по-едъръ мусковитъ. Сжщиятъ фактъ придружава и вторитѣ скали, само съ тая разлика, че ситниятъ мусковитъ е по-малко и че на него може да се различи слоевидно разположение. Еднитѣ и другитѣ сж метаморфни скали, които въ днешното си състояние по право заслужватъ названието *мусковитни (серицитни) гнайси.*

Отъ сжщия типъ скали има и въ склоноветѣ надъ с. Караджа-Муратлии. Въ тѣхъ като особеность заслужва да се отбѣлѣжи находката на хлоритни партии, които сж вторично развити отъ биотита.

Тоя видъ скали има и надъ с. Коемджи-Гидикъ, като продължение на първитѣ.

Сходни скали се забѣлѣзватъ и въ източната половина на рида. Такива има въ южнитѣ му склонове между Бояджикъ и Кара-Кюртъ, които надъ Гюбелъ завършватъ. Започватъ на ново въ землищата на селата Курфалии, Балж-Бунаръ – Ботьово и подъ Ботьово се разширяватъ и постигатъ по-голѣмъ обсѣгъ, съ какъвто прѣминаватъ Акбунарско и завършватъ въ Карапчанско. Въ този отдѣлъ скалнитѣ маси се показватъ съ още по-ясни метаморфни бѣлѣзи, а и самитѣ, въ нѣкои отъ минералнитѣ си части, сж прѣтърпѣли чувствителна промѣна. Въ нѣкои вече не се забѣлѣзва фелдшпатъ, но само зърнестъ кварцъ и мембранозна слюда, а въ други той личи по разположението на вторичното вещество (слюдата), което е заело мѣстото му.

Повечето отъ скалитѣ на отдѣла и по минераленъ съставъ сж еднакви съ прѣдходнитѣ скали отъ западния отдѣлъ на рида, но другитѣ, отъ източния край, съдържатъ въ изобилие и хлоритно вещество, което причинява частично промѣнение въ боята имъ. Съ хлоритното вещество въ съдружие има и ситнозърнестъ магнетитъ и спорадично развитъ турмалинъ. Въ тѣхъ и кварцовото вещество е сравнително по-ситно отъ онова на другитѣ.

На западъ отъ Ердуванлийскитѣ лозя горниятъ видъ скали достигатъ височинитѣ на с. Чифликъ, но съ по-тъмносива боя и другъ изгледъ. По повърхностьта на скоро отломенитѣ имъ части се забѣлѣзва ситно коприненъ блѣсъкъ отъ серицитно вещество, но въ стоелитѣ дълго на въздуха се виждатъ и пъпчици отъ кварцъ. Едва съ лупа при тънкитѣ препарати личи, че има и бѣлѣзникави мжтни петна, които обѣлѣзватъ фелдшпатъ. Микроскопътъ дава най-ясно понятие за тѣхъ. Той освѣнъ че доказва фелдшпата, кварца и слюдата, минерали, които упознахме въ скалитѣ отъ Ердуванлийскитѣ лозя, но различава и двоякъ кварцъ: едъръ (порфиренъ) и дребенъ (въ състава на основата). Важенъ въ случая е първиятъ, понеже послѣдниятъ е еднакъвъ съ съотвѣтния отъ прѣдходното скално находище. Едриятъ кварцъ е въ полигонални, зърнести и заоблени форми съ гладки и кородирани (наѣдени) периферии. Корозията при нѣкои отъ тѣхъ е до толкова напрѣднала, щото формата се прѣдставя само като скелетъ.

Съ кварца порфирно развитъ се явява и фелдшпатътъ, който е ортоклазъ и плагиоклазъ; и двата сж почти прѣтворени въ веществото на основната маса, която се характеризува съ фанерокристалинность.

Тѣзи мусковитни (серицитни) гнайси по всичко показватъ, че сж метаморфни продукти и то най-вѣроятно отъ кварцъ-порфирови скали, за каквито ги издава и кварцътъ, който е цѣличъкъ прѣминалъ и въ втория типъ скали. Казаното потвърдяватъ и нѣкои акцесорни минерали, часть отъ които въ прѣдходнитѣ скали не се забѣлѣзваха, а именно апатитъ и цирконъ. И тѣ, както и кварца, ще да се прѣминали отъ първичната скала, защото индивидумитѣ имъ сж цѣли и въздрп, а апатитнитѣ сж и наѣдени отъ основата.

3. Двуслюденъ шистъ.

Северо-западно отъ с. Чифликъ, въ баира на чифлишкитѣ лозя шистознитѣ скали на пръвъ погледъ се издаватъ за ситнозърнести амфиболошистови материали. За такива ги издава тъмната имъ и зеленикъва боя, която е и слабо ръждива отъ разрушението на повърхнитѣ желѣзосъдържащи минерали. Тѣ заематъ тѣсна ивица съ с.-и. посока, която огражда прѣдходнитѣ гнайси и гранитогнайси на мѣстностьта. Въ тѣхъ наслоението ако и неправилно, но въ извѣстни посоки е изразително отъ редуването на двѣтѣ разнообагрени вещества: сивото и зеленото. Понеже съставнитѣ имъ минерали не дѣйствуватъ при очната диагноза съ своитѣ специфични бѣлѣзи, то тѣ се установяватъ едва съ микроскопа, който различава минералитѣ кварцъ, фелдшпатъ, мусковитъ, биотитъ, магнетитъ и тукъ-тамъ хлоритъ. Най-разпространениятъ отъ тѣхъ е слюдата. Отъ фелдшпата се виждатъ само контурни ограничения, но съвсѣмъ на рѣдко първично вещество. Кварцътъ на мѣста е рѣдъкъ, а на други по количество съперничи съ слюдата. Тукъ-тамъ образува сплоснати лещовидни групи съ взаимно паралелно разположение. Биотитътъ е сравнително много; отъ него скалата има тъмната си боя. Въ повечето отъ индивидитѣ си той е изгубилъ изгледа на първиченъ минералъ и се показва зеленикъвъ, отъ прѣвръщането му въ хлоритъ, или ръждивъ отъ онова въ лимонитъ. Магнетитътъ му е въ ситна неправилно разфърлена маса, частично прѣвърната въ лимонитъ. Хлоритътъ е вторично образуване отъ биотита.

По всички бѣлѣзи скалната маса напълно заслужва горното наименование.

4. Хлоритъ мусковитошистъ.

Такъвъ е шистътъ въ землището на с. Кара-Кюртъ. Той образува най-низката зона отъ южнитѣ поли на рида въ споменатото землище. Въ него е отворена кариера именно въ първитѣ с.-и. брѣговце надъ селото. Шистътъ има зеленикъвосива боя и блѣщивъ блѣсъкъ. На него се вижда само талковидната слюда и тукъ-тамъ малки пъпчици, съставени отъ кварцови зърнести маси.

Микроскопътъ, край слюденитѣ мембрани и кварцовитѣ зърна, които сѫ основата на скалата и които по свойства не се отличаватъ отъ съотвѣтнитѣ въ прѣдходнитѣ скали, разкрива въ изобилие и хлоритно вещество. То е пръснато на всѣкждѣ изъ скалата и изпълня сѫщата роля както и слюдата. На него скалната маса дължи своята зеленикъва отсѣнка. Като особеность у него заслужва да се отбѣлѣжатъ тъмновиолетнитѣ му поляризационни бои. Съ хлорита въ съдружие или усамотено има магнетитъ, на мѣста частично прѣвърнатъ въ хематитъ, който придава червеникъвъ отливъ на общата скална боя. И тоя шистъ е метаморфенъ. Метаморфозата му изтъква не само ситния серицитенъ мусковитъ, но и кварцовитѣ зърна. По-едричкитѣ отъ тѣхъ по периферията си сѫ назѫбени и между зѫбитѣ, въ перпендикулярна на повърхностьта имъ посока, сѫ разположени серицитни люспи.

5. Аргилофилитъ.

Откждѣ пжтя Чифликъ-Короджи и между Св. Илия и височинитѣ надъ Ердуванлии, съ з.-източна посока, се простира ивица отъ филитизувани аргилити, които иматъ черна, синкъва или ръждива боя. Въ по-чистата скална маса освѣнъ ситнитѣ блѣщукания на слюдата, разрушеното желѣзосъдържаще вещество и тукъ-тамъ бѣлитѣ кварцови жилчици, друга минерална маса не се различава. На повърхностьта ясно личатъ съгласнитѣ набърчвания въ малка мѣрка, свойствени за тоя видъ скали. Тѣ въ още по-малка мѣрка се установяватъ съ помощьта на микроскопа. Послѣдниятъ разкрива и общиятъ съставъ на масата, който е съвсѣмъ ситенъ кварцъ, ситенъ ципестъ мусковитъ, иглици и кжсчета отъ цирконъ и кристалчета отъ рутилъ и турмалинъ. Послѣднитѣ се доказватъ едва при увеличване отъ 410 диаметра. При него рутилътъ се прѣдставя като въздълги игли или части отъ индивидуми (аргилитни игли) и сърдцевидни и сагенитни сраслъци, а турмалинътъ като хемиморфни ивички съ слаба многобойность и напрѣчни пукнатини, форми и свойства, които го издаватъ за автогенъ минералъ.

Въ по-тъмнитѣ аргилофилити освѣнъ горнитѣ минерали се забѣлѣзва жълтозеленикъва маса, която се издава за прѣвърнатъ хлоритъ; въ по-отворенитѣ изобилва лимонитизувано хематитно вещество, което маскира боята и на другитѣ съставни части. Въ първитѣ има ситнозърнеста черна материя, която управлява боята имъ, а въ вторитѣ тя е изчезнала подъ багрилото на лимонита

Сѣверно отъ тая аргилофилитна ивица има друга, която съдържа материали съ сивосинкъва боя, гжстъ изгледъ и по-дебело наплочване отъ прѣдходната. По тия бѣлѣзи едва ли би се допустнало да се прѣброи при шистознитѣ скали, но мѣстото ѝ тамъ се доказва отъ микроскопа. Той различава у нея ситенъ серицитенъ мусковитъ, ситнозърнестъ кварцъ, кварцъ, чернопрашесто и зърнесто вещество (магнетитъ и органическа маса), въ изобилие ситенъ и иглестъ рутилъ, ситнозърнестъ цирконъ и тукъ-тамъ начупени и накжсани игли отъ турмалинъ. По тѣзи съставни минерали скалитѣ на тая ивица се схождатъ съ прѣдходнитѣ, но и тѣ доказватъ, че мѣстото си дължатъ тамъ на метаморфни процеси.

Подобенъ на черния аргилофилитъ има и въ околностьта (изтокъ-юго-източно) на селото Ботьово. Той притежава ситно набърчената повърхность на филита, която подъ микроскопа е по-осезателна, но у него хематитното вещество е по-малко. Отъ дългото стоение на въздуха аргилофилитътъ повърхно избѣлява, каквото избѣляване се появява и отъ силно жежене. Повърхно скалитѣ отъ това находище сж надробени на малки и неправилни трѣски и плочки. Тоя аргилофилитъ съставятъ серицитенъ мусковитъ, ситни кварцови зърна, аргилитни игли (рутилъ), съвсѣмъ рѣдко цирконъ и изобилна черна маса — органическо вещество. Той притежава аргилитни свойства и най-вѣроятно отъ чистъ аргилитъ прѣминава въ филитъ подъ влиянието на метаморфизъмъ.

Въ южнитѣ склонове и поли на западния отдѣлъ на рида, въ баирчинитѣ надъ с. Караджа-Муратлии и продълженията имъ въ лозята на сѫщото село, кристалинниятъ теренъ заема шистъ, който по външнитѣ си бѣлѣзи показва нищожни отклонения отъ филитъ. На него простото око различава серицитна маса и ръждиви петна. Едва съ микроскопа му се узнава минералниятъ съставъ: главно серицитенъ мусковитъ, ръждиво-жълтъ, на мѣста хлоритизуванъ биотитъ, кварцови зърна, ръждасалъ магнетитъ, хлоритъ, зърнестъ цирконъ (кварцово съдържание) и ситнозърнестъ гранатъ. По този съставъ и по структурата си той напълно заслужва наименованието двуслюденъ шистъ; но, понеже съставнитѣ му части сѫ много ситни, може да се гледа на него като на прѣходна скала между шиста и филита.

II. Масивни скали.

Слѣдъ кристалнитѣ шисти съ най-голѣмо разпространение се ползуватъ масивнитѣ скали. Тѣ се намиратъ повечето по сѣвернитѣ отдѣли на рида; само малка часть има и на южнитѣ. По-малко сѫ въ западнитѣ му части (надъ Чифликъ, Короджий, Теке, Омарчевско), а повече въ срѣднитѣ и източнитѣ (Гердиме, Бояджикъ, Балѫ-Бунаръ до подъ Ботьово и Дрѣновско). Ако и развити въ усамотени и малко много проточени находища, тѣ образуватъ накѫсана ивица (ю.-и. посока), както се вижда отъ дислокационната пукнатина, що разсича сѣверната му половина, засѣга срѣдната и източната, минава Тунджа и дълбоко разбива Странджа въ землищата на селата Гючъ-Бейлеръ, Попово, Елменлии, Мураданлии и Голѣмъ-Боялъкъ. Въ тая посока тѣ образуватъ самостойно еруптивно разклонение, което още не е извѣстно въ литературата.

Външно скалитѣ отъ тая тектонична ерупция се прѣдставятъ за материали съ ефузивенъ характеръ; само нищожна часть носи бѣлѣзитѣ на подземно затвърдяване. Отъ тѣхъ първитѣ по съставъ и устройство сѫ тъждествени съ съотвѣтнитѣ отъ подбалканската еруптивна зона, на която сѫ и югозападнитѣ гранични прѣдставители въ тоя край.

Еруптивнитѣ материали сѫ двояки: скали и туфове. Еднитѣ се показватъ прѣдставени въ разни скални типове, образувани въ разни врѣмена, а другитѣ сѫ рахли материали на андезитнитѣ ерупции, сформирувани отчасть на морско дъно, което потвърдява прѣслоението имъ съ другитѣ утайни скали. Разнообразието въ видоветѣ говори и за разноврѣменна еруптивна дѣйность въ този незавиденъ, по голѣмина, край. А всичко това иде да потвърди, че той много пѫти е билъ свидѣтель и театъръ на тектонични ерупции, които сѫ взели живо участие въ окончателното му сформироване, докато е билъ още въ свързка съ Срѣдна-Гора. Но откакъ се е уединилъ и изпъкналъ на повърхностьта високо надъ околното равнище, той не съдържа върху си никакви слѣди отъ по-късни еруптивни и седиментни материали. Понеже по-голѣмата часть отъ еруптивнитѣ му материали сѫ еднакви съ ония отъ Подъ-

Балкана, на които възрастьта е установена за кредна, по аналогия, такава възрасть трѣбва да приемемъ и за тия на рида.

Заетото отъ масивнитѣ скали пространство нѣма специфичнитѣ за еруптивнитѣ области форми. Подчинени на формата на дислокацията, тѣ сѫ се разлѣли по цѣлата дължина на пукнатината, която е прѣсѣкла земната повърхность и образувала проточени баири или малки издигнатини, зависими отъ количеството на изригнатия материалъ. Въ по-голѣмата часть отъ това пространство тѣ и сега достигатъ повърхностьта, а въ осталата се криятъ подъ тлъста почва.

Въ еруптивнитѣ землища на рида различаваме слѣднитѣ типове еруптивни скали: *диорити, диабазъ* и *андезитъ* съ туфи.

1. Диорити.

Землището на село Курфалии, по пѫтя за Ботьово, състои отъ двоякъ материалъ. Край кварцитоподобнитѣ скали, които въ з. посока достигатъ надъ село Гюбелъ, има други снѣжнобѣли, наслоени и плочесто напукани, които наподобяватъ ситнозърнестъ (захаровиденъ) мраморъ. Послѣднитѣ заематъ околното пространство на селото и застигатъ мѣстото на първия долъ отъ селото по пѫтя за Ботьово. На мѣста по тѣхъ се нахождатъ каменни кѫсове отъ старъ масивенъ (сиенитовъ) изгледъ, но повечко отъ тѣхъ се срѣщатъ въ дола, който води началото си отъ кѫдѣ височинитѣ на Балѫ-Бунаръ. По-къмъ изтокъ тѣхната находка се намалява и слѣдъ малко съвсѣмъ изчезва. Отъ тѣхъ не се намѣрватъ слѣди и въ южнитѣ отдѣли на Балѫбунарскитѣ височини. Това показва, че тѣхното разпространение е съвсѣмъ ограничено и привързано изключително къмъ сѣвернитѣ високи склонове отъ западната часть на св. манастирскитѣ рѫтове.

Старомасивниятъ изгледъ на тия случайни находки, който ги издава за типични подземно затвърдѣли скали, се крие въ зърнестата имъ структура и неполигоналното ограничение на минералитѣ, които ги съставятъ. Простата очна диагноза разкрива почти всичкитѣ и по боята имъ ги дѣли на двѣ групи сиви и тъмнозеленикави. Но тъй като количеството и на двѣтѣ е приблизително еднакво, то и общата боя на скалната маса е сиенитова. Микроскопътъ не удвая тѣхния брой; той ги проучва структурно и генетично. Сивото вещество установява главно за плагиоклазъ съ олигоклазови свойства; съ него заедно бѣлѣжи и малко ортоклазъ. Зеленикавото опрѣдѣля за амфиболъ и то като първиченъ и вториченъ. Формитѣ на първия сѫ единични неправилно изѣдени широки ивици или сраслъци по 100. Освѣнъ този видъ срастване той показва и паралелно срастване съ другитѣ минерали, а особено съ авгита (диопсидъ). Осталитѣ му свойства сѫ като на амфибола отъ сиенитовитѣ скали. Вторичниятъ амфиболъ притежава малко видоизмѣнени свойства отъ прѣдходния; у него и боята е по-отворена и жгълътъ на потъмняването по-слабъ. Неговото начало е въ авгита, който на мѣста

се показва като едри включения въ него, а на други въ постепенъ прѣходъ. По-рѣдъкъ отъ амфибола е минералътъ авгитъ. Освѣнъ въ къси и широки усамотени плочи и неправилно накъсани парцали, като остатъкъ въ амфибола, има го въ усамотени маси, въ групи отъ по нѣколко прости или срастнали (по 100) индивида и въ сдружие съ амфибола. Въ всичкитѣ форми притежава еднакви свойства и качества, а именно блѣдо-зеленикава боя (размътена отъ ситни включения и метаморфози), никаква многобойность, изразителни поларизационни бои и голѣмъ ъгълъ на потъмнение (30°—39°). Съ него и амфибола е свързанъ черноруднията минералъ на скалата — магнетитътъ; той е въ усамотени, групирани, полуполигонални зърна.

Сравнително честъ е титанитътъ, а още по-честъ апатитътъ; неговитѣ разноформени игли пъстрятъ навсждѣ скалната маса.

Въ тоя видъ скала, гдѣто авгитътъ играе почти второстепенна роля, а амфиболътъ управлява боята и наименованието ѝ, което отговаря на *обикновенъ диоритъ (съ авгитъ),* се забѣлѣзватъ слѣди отъ офитность. Първоразвитиятъ минералъ изглежда да е фелдшпатътъ, а слѣдъ него амфиболътъ и авгитътъ, които заематъ междинитѣ оставени отъ него. Такъвъ изклиненъ амфиболъ на мѣста е прѣвърнатъ въ епидотъ.

Аналогична на тая е находката въ височинитѣ на западъ отъ с. Бояджикъ. Въ нея еруптивностьта на скалната маса е изразена въ формитѣ и разположението на амфибола. Послѣдниятъ състои отъ продълговати цѣли индивиди съ полигонално ограничение въ призматичната зона, а при нѣкои и на краищата. Съ проститѣ индивиди има двойни и тройни сраслъци, които помежду си съдържатъ по 2—3 тънки ламели. У него на повече мѣста, а особено въ периферията и около включенията, метаморфозата е напрѣднала. Количеството му се увеличава и отъ метаморфния амфиболъ, който произхожда отъ авгита и който по свойства прилича на уралитъ. Съ амфибола заедно има и епидотъ, но такъвъ се вижда и изъ фелдшпатната маса. Край черноруднoто вещество, което е повечето магнетитъ, има и малко пиритъ. Авгитъ не отсътствува. Фелдшпатътъ е прѣобладающъ плагиоклазъ. Частичната метаморфоза, която е закачила срѣдата му, разкрива неговото зонално устройство, което е въ сравнително широчки зони. Тукъ-тамъ между фелдшпата се забѣлѣзва кварцъ, но той се издава за вториченъ.

Тоя скаленъ късъ не показва рѣзки отлики отъ първия, освѣнъ прѣобладание на сивото вещество и на полигонално развития амфиболъ, затова и наименованието на скалата, която прѣдставя, ще бъде сходна съ туку що отбѣлѣзаната.

Въ друга една скална находка надъ Бояджикъ, която притежава същия минераленъ съставъ съ прѣдходнитѣ, се забѣлѣзва по-голѣма разлика. Боята ѝ е тъмна (отъ прѣобладанието на амфибола), скалната основа е по-ситнозърнеста, а общиятъ изгледъ е порфировиденъ отъ едрия амфиболъ. Край него е развитъ и ситенъ, който заедно съ ситния фелдшпатъ и магнетита съставя основната маса на скалата. Слѣдователно

тя, ако и да има диоритенъ съставъ, понеже структурата ѝ е видоизмение на първата, влияе върху наименованието ѝ, ще се причисли именно къмъ порфирититѣ на диорита съ името *амфиболъ порфиритъ.*

2. Диабазъ.

Кристалиннитѣ шисти надъ с. Чифликъ просича една тънка жила скаленъ материалъ, който съ просто око трудно се опрѣдѣля, какъвъ е. Накѫсанъ отъ пукнатини по разни посоки, които го надробяватъ въ неправилни паралелопипеди (повършно заръждивѣли) той не притежава отчетливъ минераленъ съставъ, по който да може да се заключи за естеството и произхода му. Едва подъ микроскопа се установява, че той е отъ еруптивно начало съ оофитно устройство и съставъ, които му опрѣдѣлятъ мѣстото между диабазитѣ. На очи сбитото ситнозърнесто строение, което напомня структурата на ситнозърнестия зацапанозеленикъвъ пѣсъчникъ, подъ микроскопа се разпада на яснокристалинно съ оофитно разположение, което тукъ-тамъ съдържа и слѣди отъ порфирность относително групировката на фелдшпата. Съставътъ на скалата е: плагиоклазъ, авгитъ, амфиболъ, илменитъ, магнетитъ, хлоритъ и калцитъ.

Плагиоклазътъ е тѣсно ивичестъ и ясно индивидуализуванъ, състои отъ двойни и полисинтетични срастлъци, рѣдко отъ прости индивидуми. Напрѣдналото разрушение на скалната маса се е отразило и върху му. Той се е прѣвърналъ отчасть въ каолинова маса и тукъ-тамъ калцитъ. Авгитътъ, въ по-едричкитѣ форми, е спазилъ още свойствата на първиченъ минералъ, но въ клиновиднитѣ форми той е съвсѣмъ прѣвърнатъ въ хлоритъ, а на мѣста и въ калцитъ. Амфиболътъ е рѣдъкъ. И илменитътъ съ скелетни форми е по-малко отъ магнетита, нѣкои части отъ които сѫ прѣвърнати въ хематитъ. Хлоритътъ и калцитътъ сѫ вторични минерални вещества.

3. Андизити.

Андезититѣ сѫ интензивно разпространени въ землището на Бояджикъ, по-малко въ онова въ Балѫ-Бунаръ, Дрѣново, Курмушлии, а най-малко въ Омарчевско, гдѣто почти изчезватъ въ туфоветѣ. По-голѣмата часть на заетото отъ тѣхъ пространство е покрито съ дебелъ слой почва, образувана отъ разрушението имъ, а само малъкъ дѣлъ е голъ и заетъ до самата повърхность отъ тѣхъ. Въ послѣднитѣ мѣста тѣ не сѫ острозѫби и настръхнали отъ стърчащи високо отдѣлни скални кѫсове, но полузаоблени и покрити съ едъръ и дребенъ неправилно паралелопипеденъ чакълъ, който се е образувалъ отъ атмосфернитѣ влияния. Андезититѣ на покрититѣ отъ почвата землища се разкриватъ въ низкитѣ мѣста, въ долищата, но и тамъ тѣ показватъ отчасть свойствата на разкрититѣ. Слѣдователно и при тия повършната промѣна е оставила своитѣ слѣди; затова въ повършнитѣ прѣдѣли съвсѣмъ на рѣдко се намѣрва прѣсенъ материалъ. Андезититѣ по цѣлата дължина на заетото отъ тѣхъ пространство, ако и да иматъ приблизително еднакви свойства и устройство,

нѣматъ еднакъвъ изгледъ и съставъ. Тая разлика подкрѣпя и външната имъ краска, която е тъмна, ръждивосива, отвореносива, чървеникава и зеленикава въ разни отсѣнки.

Въ тая андезитна область намираме прѣдставители на тритѣ главни андезитни типове, а именно: *авгито-андезити, биотито-андезитъ и амфиболо-андезитъ*.

а) *Авгито-андезити*. Тѣ сѫ най-разпространенитѣ прѣдставители на андезитния типъ въ източната половина на областьта му. Ако се сѫди макроскопски по събранитѣ кѫсове или даже на самото имъ находище, справедливо би се заключило, че тѣ не сѫ авгитни андезити, понеже слѣдитѣ на авгита имъ сѫ до толкова слаби, щото едва ли биха могли да послужатъ като основа за наименование. Едва съ помощьта на микроскопа се установява, че първоначалниятъ авгитъ е билъ повече, а върху него се опрѣдѣля и видътъ на андезита. Авгито-андезититѣ отъ околноститѣ на с. Бояджикъ, между лозята и селото, иматъ характерни отличителни бѣлѣзи. По-голѣмата часть иматъ тъмна и зеленикавосинкава боя отъ напрѣдналото разрушение, което имъ е прѣвърнало и изгледа на туфозенъ. Простата диагноза различава на тѣхъ само полигонално фелдшпатно вещество, което причинява порфирностьта на масата. Микроскопътъ установява минералитѣ: плагиоклазъ, авгитъ, магнетитъ, хлоритъ, калцитъ и гѫста основна маса, която при силно увеличение се показва микрофанерокристалинна съ флуидално и пилотаксично устройство. Нея съставятъ микролити отъ плагиоклазъ, ситенъ обиленъ прахъ отъ магнетитъ и такъвъ отъ авгитъ, който е прѣвърнатъ въ хлоритъ и калцитъ. Най-едритѣ минерали на тоя андезитъ сѫ плагиоклазитѣ. Полигонално и отчасть зонално устроенитѣ плагиоклази сѫ полисинтетични; състоятъ отъ по нѣколко индивидума андезиновъ типъ. Зоналнитѣ иматъ широки зони или ядка и обвивка, отъ които периферннитѣ сѫ бистри, а централнитѣ мѫтни. Зоналностьта причиняватъ заграбенитѣ отъ основата части, които на мѣста пълнятъ цѣлитѣ индивидуми, като имъ прѣдаватъ скелетенъ изгледъ.

Авгитътъ и въ по-едритѣ си форми малко е запазилъ първичния си видъ; обикновено е надробенъ и по-голѣмата часть е прѣвърната въ хлоритна маса. Хлоритозуването е до толкова напрѣднало, щото сѫществуването на много авгити се познава по контуритѣ на заетото отъ хлорита пространство. Спазениятъ авгитъ има свойствата на обикновения.

Магнетитътъ, освѣнъ като ситенъ прахъ въ основата, се срѣща и въ уединени по-едри зърна съ метаморфна периферия.

Хлоритъ и калцитъ има въ основната маса на скалата и въ мѣстата на едритѣ авгити.

Край този авгито-андезитъ се забѣлѣзва и такъвъ, въ който авгитътъ е станалъ негативна характеристика за скалата, защото и хлоритното вещество не е въ форми, които да му опрѣдѣлятъ естеството. Основата на скалата е като у прѣходния андезитъ, само че фелдшпатътъ въ нея е прѣдимниятъ минералъ, а черноруднинятъ прахъ е малко. Фелдшпатътъ

е отъ рода на плагиоклазитѣ, но притежава частни бѣлѣзи и на моноклиненъ фелдшпатъ. По-едрията магнетитъ е рѣдъкъ и привързанъ къмъ хлорита и епидота. Хлоритътъ е въ влакнести агрегати, а на мѣста има и сферолитна групировка. Епидотътъ е зърнестъ, а апатитътъ честъ. Особеностьта на тоя андезитъ състои въ неговата шупливина; шуплитѣ сѫ изпълнени отъ халцедоново вещество. По тѣзи частични отклонения той се отдалечава отъ обикновения и се приближава до *трахо-андезита*.

Авгито-андезитътъ отъ непосрѣдната околность на селото (южна страна) е прѣтърпѣлъ още по-голѣмо разрушение. Боята му е съвсѣмъ промѣнена, а съставнитѣ части сѫ вториченъ кварцъ, каолинъ, хлоритъ, епидотъ, хематитъ, а изъ пукнатинитѣ (на мѣста) и тънки ципици отъ малахитъ. Основната му маса е виридитизувана.

Малко по-други сѫ авгито-андезититѣ отъ другитѣ части на еруптивната область. Андезититѣ отъ Омарчевско сѫ двояки: андезити съ тъмна боя, порфирно устройство главно отъ фелдшпата и рѣдко отъ авгита и андезита тъмна боя съ червеникава отсѣнка и авгитъ повече въ основата, по-рѣдъкъ порфиренъ. Първитѣ сѫ съ хиалопилитна порозна основа, поритѣ на която пълнятъ хлоритно, кварцово и калцитно вещества. Понеже авгитътъ е рѣдъкъ и повечето метаморфенъ въ калцитъ, а плагиоклазътъ по естество е лабрадоръ, скалитѣ можатъ да се нарекатъ по него — *лабрадоръ-андезити*.

Другитѣ иматъ гѫста основа, съставена отъ микролитенъ плагиоклазъ, зърнестъ и кристаленъ авгитъ, зърнестъ полигоналенъ магнетитъ, кварцъ, жълтозелена хлоритна маса, калцитъ и кафяво аморфно вещество, пръснато тукъ-тамъ. Порфирно развитиятъ минералъ е плагиоклазъ андезинъ лабрадорово естество.

Подобенъ на този по съставъ, а до нѣкѫдѣ и по устройство, андезитътъ е отъ околноститѣ на с. Дрѣново. Въ него порфирно развититѣ минерали (плагиоклазътъ и отчасть авгитътъ) едва се изтъкватъ отъ основата, която за простото око е гѫста; въ микроскопа тя изглежда явнокристалинна съ съставъ отъ порфирнитѣ минерали заедно съ хлоритъ, епидотъ и съвсѣмъ малко хематитъ. Понеже количеството на послѣднитѣ минерали е чувствително, отъ тѣхъ и боята на скалитѣ е зеленикава.

Различенъ отъ тѣхъ е авгито-андезитътъ отъ Балѫбунарската околность. Ако тамъ и да прѣобладаватъ кластичнитѣ образования на андезита, има и прави андезити, които по своя външенъ изгледъ, съставъ и устройството се схождатъ съ шупливитѣ андезити отъ Бояджикската околность (лозята).

Изобщо тѣзи авгитни-андезити, които въ разнитѣ находища се показватъ външно и въ основната си маса малко видоизмѣнени, вътрѣшно, съставно, тѣ сѫ части отъ едно цѣло. Като такива, които макаръ и едноврѣменно сформирувани, но отъ разно количество огненотечна маса и при това при разни външни условия, не сѫ могли да избѣгнатъ отпечатъкътъ на послѣднитѣ, затова и на разнитѣ мѣста се явяватъ съ разни свойства: порозни, шупливи, сбити, полуаморфни и др.

б) *Биотито-андезитъ.* Въ малкото пространство между селата Бояджикъ и Гердеме, въ полегатитѣ с.-и. склонове на високия баиръ ю.-западно отъ Бояджикъ, между осталитѣ андезитови материали, има скали, които по всичко сж тождествени съ съответнитѣ отъ Кърклар-баиръ до Ямболъ.[1]) Слабата имъ червеникъва боя, дребно порфирниятъ изгледъ, златнолъщивитѣ слюдени люспици и видимиятъ порозитетъ на прьвъ погледъ ги отличаватъ отъ другитѣ андезитови скали. Разликата става още по-ясна въ препарата. Тънката плочица се показва съставена отъ проточенъ фелдшпатъ, кафявожълтъ биотитъ, ситнозърнестъ авгитъ, прашестъ магнетитъ и основна маса.

Бѣлиятъ и прозраченъ фелдшпатъ съставятъ полигонални индивиди, двойни и многоламелни сраслъци, на които величината отъ 2 м. м. слиза до микролитна. По естество той е повечето отъ олигоклазъ — андезиновата серия.

Биотитътъ е по-дребенъ отъ фелдшпата; неговитѣ форми сж неправилно шестожгълни стълбчета, които въ прѣрѣзи, успоредни на дългата ось на индивидумитѣ, се прѣдставятъ като тѣсни четвъртити ивички, напрѣчно навлакнени отъ цѣпливостьта. Всичкитѣ сж рѣзко ограничени съ черна феритна зона, която при по-едритѣ е ограничена на периферията, а при дребнитѣ дълбоко проникнала къмъ срѣдата. Еднитѣ и другитѣ въ бистритѣ си части показватъ еднаква многобойность — портокаловочървена до блѣдно сламеножълта.

Още по-дребенъ отъ биотита е авгитътъ; неговитѣ откосени кристални форми въ препарата се прѣдставятъ като цѣли и накжсани осмостѣнни плочки или напрѣчно напукани пръчици отъ блѣдозелена боя. Тѣ сж единични или двойни срастлъци по закона на 100; повечето сж прѣсни, но нѣкои показватъ слѣди отъ зачатъчна метаморфоза въ хлоритъ, каквато и за биотита не е чужда. Като по-едрички съставни части на скалната основа се забѣлѣзватъ и неправилни черни и червени петна отъ магнетитъ и хематитъ; послѣдниятъ има и пигментна рола въ нея. Основата на гледъ е матова, еднородна и блѣдночервеникава; въ микроскопа се прѣдставя съ трахитно текущо устройство (по фелдшпата).

Пó на западъ, на кръстопжтя Каракюртъ — Муслукоджалии и Гердеме — Бояджикъ, въ землището около чешмитѣ, изподъ почвата се показва скала, която по своитѣ бѣлѣзи може да се отнесе къмъ андезититѣ. Гжстата ѝ сива основна маса пъстрятъ забѣлѣли фелдшпатни кристали и ситни зеленикави ивички, които подкрѣпятъ блѣднозеленикави и тукъ-тамъ ръждиви петна. Всичкитѣ сж значително промѣнени: фелдшпатитѣ (ортоклазъ и плагиоклазътъ-олигоклазъ) сж каолинизувани, но съдържатъ части отъ епидотъ и хлоритъ; ивичкитѣ (биотитъ) сж хлоритизувани, магнетътъ ръждясалъ.

Сивата гжста основа подъ микроскопа се показва съставена отъ неправилно ограничени микроиндивидуми, отчетливостьта на които най-

[1]) *Toula*, Geologische Unters im Östlich. Balkan. 1892, II, p. 57. *Жујовић* — О вулканској зони под источном балкану. [Глас Српске Академије. LVI. стр. 242.]

добрѣ се схваща между +-ни николи. Нея съставятъ минералитѣ фелдшпатъ, кварцъ, ситенъ магнетитъ и зеленикаво ситно мембранозно вещество, което прилича повече на биотитъ отколкото на амфиболъ. По него и по зеленясалитѣ отъ хлоритъ по-едри биотитни ивички скалата отъ тоя край принадлежи къмъ биотито-андезита.

в) *Амфиболо-андезитъ.* Той е най-ограничено разпространениятъ андезитъ въ тая область. Него установихъ въ нѣколко случайни скални кѫса, които намѣрихъ на западъ отъ Бояджикъ, въ посока къмъ Гердеме, но точното му находище не можахъ да открия; то лежи вѣроятно въ склоноветѣ на рида между Бояджикъ и Гердеме, въ съдружие съ биотито-андезита. Общата боя на скалнитѣ находки е сива; въ нея порфирно развити се показватъ бѣлъ фелдшпатъ и иглестъ амфиболъ, които сѫ и главнитѣ съставни минерали и на основата. Последната е гѫста и има глинестъ изгледъ. Между +-ни николи е микрогранулитна. Въ нея фелдшпатното вещество играе първа роля, но край него и амфибола, има магнетитъ и апатитъ.

III. Прости скали.

Проститѣ скали съ малки изключения (надъ с. Курфалии) сѫ ограничени на сѣверната половина на рида. Тѣ образуватъ поясъ, който започва отъ най-западния край на рида (Чилиндерскитѣ баири) и достига землищата на Бояджикъ и Ботьово. Той засѣга гребена, опасва склоноветѣ и на двѣ-три мѣста бѣлѣжи политѣ на рида. Проститѣ скали сѫ тѣсно прѣвързани съ кластичнитѣ и на повечето мѣста (въ западния отдѣлъ) застигатъ чрѣзъ тѣхъ кристалиннитѣ шисти, които отдѣлятъ отъ еруптивнитѣ. Заетото отъ тѣхъ пространство не се отличава съ особени външни форми. Въ по-голѣмата му часть (западната половина на рида) скалитѣ сѫ разкрити на повърхностьта, само въ незавиденъ дѣлъ отъ източната половина на рида тѣхъ покрива дебелъ слой почва, но и тамъ на мѣста стърчатъ поникнали канари.

Пластовото развитие е позитивенъ бѣлѣгъ за проститѣ скали, но на мѣста то е маскирано отъ надробяването на скалната маса и отъ покривката, която носятъ на себе. Разпространението на материалитѣ е и. ю.-и-но, а ѫгълътъ на падането юженъ.

Проститѣ скали не се отличаватъ съ голѣмо родово и видово изобилие; него изчерпватъ само *варовици* и *доломити*, които по структурни и физически бѣлѣзи търпятъ малки подраздѣления.

1. Варовици.

Варовицитѣ въ западния отдѣлъ на рида сѫ непосрѣднитѣ съсѣди на еруптивнитѣ материали и доломита, а въ източния отъ сѣверната съ андезититѣ, а отъ южната съ доломити механически седименти и кристалинни шисти. Формата на находището имъ е прѣкѫсана ивица, която въ западната половина на рида опасва склоноветѣ му, а въ из-

точната застига отчасть и билото му. Въ това малко пространство тѣ броятъ нѣколко видоизмѣнения, които сѫ тѣсно прѣвързани едно съ друго. Най-разпространени сѫ *синкъвитѣ гѫсти варовици;* съ тѣхъ съперничатъ *сивитѣ доломитовидни варовици,* а най-малко сѫ *зърнеститѣ (мрамори)* и *мергелнитѣ.*

а) *Синкъвитѣ гѫсти варовици* сѫ ограничени изключително на западния отдѣлъ на рида; започватъ съ западния и юженъ остъръ върхъ надъ с. Короджии и въ видъ на лещовидно сплощена ивица стигатъ до землището на Гердеме, гдѣто и свършватъ. Тѣзи варовити материали не се отличаватъ съ специфични бѣлѣзи, които да ги прѣдставятъ за свойствени само на тоя край; напротивъ тѣ сѫ обикновени гѫсти и слабо-назърнени варовици, каквито се срѣщатъ на всѣкѫдѣ изъ мезозоичнитѣ геоложки системи. Еднородностьта на веществото имъ се нарушава отъ тънкитѣ бѣлѣзникъви прослойки или отъ бѣлитѣ, на мѣста зачървенѣли (отъ хематитъ) калцитни жилчици, които по разни посоки кръстосватъ скалната маса. Тѣ не съдържатъ вкаменѣлости. Повърхностьта имъ е неправилна, напукването въ разни посоки, а наслоението слабо изразено. По всичко тѣ приличатъ на доломитно варовичнитѣ материали отъ Срѣдна-Гора до чешмата на шосето между с. Дервентъ и Чанакчискитѣ бани.

Въ околностьта на Конаковъ-долъ (Омарчевско) съ тѣхъ заедно се забѣлѣзватъ и тъмни гѫсти варовици, които се различаватъ само по боята и по голѣмата си крѣхкость.

б) *Сивитѣ варовици* сѫ ограничени въ централнитѣ отдѣли на рида. Най-много сѫ разпространени въ землището на с. Бояджикъ, гдѣто сърповидно заграждатъ еруптивнитѣ материали, но има ги и въ Гердемско и Омарчевско, като тѣсни гранични ивици между гѫстия варовикъ, доломита и механическитѣ утайки на края. Въ първото находище тѣ иматъ еднакви свойства по цѣлата дължина на заетото отъ тѣхъ мѣсто; само въ околностьта на манастира св. Георги, въ граничната си ивица съ кварцитизувания пѣсъчникъ, съдържатъ рѣдки бѣли кварцови зърна. Въ тѣхъ количеството на $MgCO_3$ е незначително, а устройството полузърнесто. Вкаменѣлости или слѣди отъ тѣхъ не можахъ да установя. Понеже по-голѣмата имъ часть се крие подъ дебела почва, на разкрититѣ мѣста не се забѣлѣзва наслоението имъ; тамъ се прѣдставятъ като масови грамади, неправилно напукани.

Въ Гердемско надъ Текиря, както и въ Омарчевско, въ околностьта на Конаковъ-долъ, гдѣто частитѣ на тѣсната варовита ивица отъ сивия варовикъ на западния отдѣлъ на рида, сѫ разкрити на повърхностьта, послѣдниятъ се прѣдставя съ видоизмѣнени свойства. Той е ситнозърнестъ, съ чисто варовично вещество и тукъ-тамъ съ ръждиви петна. На единъ кѫсъ, намѣренъ въ околностьта на Конаковъ-долъ, се забѣлѣзаха въ изобилие части отъ вкаменѣлости (Mollusca) отъ неопрѣдѣленъ родъ, но самото имъ легло не можахъ да намѣря, при всичко че на сѫщото мѣсто бѣхъ два пѫти. Тѣзи вкаменѣли остатъци сѫ отъ кристалинно

калцитно вещество, възтъмна боя и единственитѣ, които забѣлѣзахъ въ цѣлия седиментаренъ теренъ въ областьта на рида.

в) *Зърнеститѣ варовици (мрамора)* сж най-ограничено разпространенитѣ химично утайчни скали въ рида. Тѣхъ има само на югъ отъ Омарчево въ областьта па Конаковъ-долъ. Тѣ образуватъ тѣсна прожилка (2—3 метра дебелина), която започва отъ дола и завършва (източно) въ Омарчевскитѣ лозя. Мраморното легло е заето отъ ситно до срѣдно зърнестъ снѣжно бѣлъ и слаборозова боя материалъ, който тукъ-тамъ е изпъстренъ съ зеленикави (хлоритни) проточени петна и тъмни паралелни жилчици, които му придаватъ приятенъ за окото изгледъ.

г) *Мергелниятъ варовикъ* въ западната половина на рида се забѣлѣзва въ непосрѣдно съсѣдство съ Гердеме. Надъ Текиря, гдѣто доломитътъ се завършва и граничи съ тъмносивия варовикъ, има брекчести материали, въ чийто съсѣдство намираме и мергелния варовикъ, като тѣсна ивица. Той е червеникъвъ и накжсанъ отъ тънки калцитни жилчици. По естество и изгледъ прилича на съотвѣтния отъ балканскитѣ поли около с. Глушникъ и Горно-Александрово (Сливенско). Въ източната половина на рида като тоя мергеленъ варовикъ нѣма, но въ землището на Дрѣновско има други сивъ и нечистъ, който повече се приближава къмъ съотвѣтнитѣ на с.-з. Странджа, на които ще да е и западниятъ граниченъ материалъ. Мергелно варовити прослойки се забѣлѣзватъ и изъ туфитѣ на андезититѣ.

2. Доломити.

Този видъ прости скали иматъ най-голѣмото си разпространение въ западната половина на рида; започватъ отъ Чилиндерскитѣ баири, надъ с. Юрлемишъ, и се свършватъ надъ Текиря въ Гердемско. Тѣхната поска на разпространие е като оная на варовицитѣ; тѣхната область е сравнително по-голѣма отъ тая на варовицитѣ. Заетото отъ тѣхъ пространство прѣдставя накжсана на двѣ широка ивица, която обема Чилиндерскитѣ баири до лозята на Дедекюй и Чифликъ, и прѣзъ мѣстото на върха св. Илия се протака на изтокъ до мѣстностьта надъ Текиря, гдѣто пó къмъ изтокъ клиновидно се завършва. Доломитътъ отъ тоя край има черна боя, ситнокристалинно захаровидно устройство, неясно напластение и неправилно надробена повърхнина, която намѣста е брекчеста. Той е крѣхъкъ и съ пиезоклази насѣченъ. Веществото му е съвсѣмъ чисто и не съдържа нито първични, нито вторични примѣси. Неговото узрняване го прѣдставя като скала отъ дълбока геологична възрасть, но по-вѣроятно е, че ще да е плодъ на метаморфно дѣйствие, каквото се забѣлѣзва и въ повечето отъ съсѣднитѣ му скали, а даже и въ шиститѣ.

Друго доломитно находище има въ източната половина на рида въ землището на с. Курфалии. Тамъ доломитътъ има ограничено разпространение: заема с.-и. часть надъ Курфалии и въ посока за Ботьово застига и минава първия долъ, като се простира и въ основитѣ на св. манастирскитѣ върхове. Доломитътъ отъ тоя край на пръвъ погледъ дава понятие

на ситнозърнестъ захаровиденъ пѣсъчникъ или мраморъ, но не и на доломитъ. Той има паралелно разположение, неправилно плочесто напукване, паралелно повършно наядане и плитка грапавина, която му придава матовъ блѣсъкъ. Повършната му боя е бѣлѣзнявосива, но на скороотломенитѣ части тя е снѣжнобѣла. По всичко той е сходенъ съ доломита отъ първото находище, отъ който се отличава само по бѣлата си боя. Разрушението му, както и на първия, започва отъ повърхностьта и се шири къмъ срѣдата, но процесътъ и тукъ е много бавенъ.

IV. Кластични скали.

Тѣ сѫ псефитно и псамитно устроени утаени материали, привързани изключително къмъ проститѣ и еруптивни скали, отъ които водятъ своето начало; само малка часть е резултатъ отъ кристалиннитѣ шисти. Кластичнитѣ скали, както и другитѣ химични утаени скали (варовикътъ и доломитътъ), сѫ ограничени на сѣверната половина на рида, но забѣлѣзватъ се слѣди отъ тѣхъ и на южната. Посоката на разпространението имъ е еднаква съ оная на рида, а наклонътъ съгласенъ съ онзи на проститѣ скали. Понеже нѣматъ рѣзко ограничени находища, не притежаватъ и специфични външни форми.

Кластичнитѣ скали сѫ *брекчи, конгломерати* (на проститѣ и сложни скали) *пѣсъчници и туфи* (на еруптивнитѣ материали).

1. Брекчи.

Брекчитѣ сѫ моногенни и полигенни. Първитѣ сѫ *доломитни*, а вторитѣ *брекчи отъ кристалинни шисти, отъ варовика, доломита* и *еруптивни брекчи*.

а) *Доломитна брекча.* Този видъ скала има само въ Чилиндерскитѣ баири. Тамъ въ граничнитѣ отдѣли на доломита съ кристалиннитѣ шисти първиятъ е надробенъ на ръбати кѫсове отъ разна голѣмина (01—25 с. м.), които сѫ слѣпени съ варовитъ циментъ и прѣвърнати въ брекча. Последната на извѣстни мѣста съдържа по-малко лѣпилно вещество, а на други повече; отъ него зависи и боята ѝ, която е тъмна (доломитова) и свѣтла. Брекчата е компактна и жилава. Подобна на нея се забѣлѣзватъ брекчовити партии и въ другитѣ околовръстни граници на доломита съ другитѣ скали на западния отдѣлъ на рида, но въ незавидни количества. Въ източния отдѣлъ, около бѣлия доломитъ, не се забѣлѣзва подобна.

б) *Брекчи отъ кристалинни шисти.* И тѣ сѫ материали прѣдѣлни на кристалиннитѣ шисти съ съсѣднитѣ скали. Има ги въ западнитѣ поли на върха Св. Илия между доломита и шиститѣ, въ височинитѣ (южно отъ сѫщия върхъ) между шиститѣ и аргилофилита и въ землището на Кара-Кюртъ (по пѫтя за Бояджикъ), вложени между варовика и шиститѣ. Брекчитѣ отъ първата мѣстность се характеризуватъ съ тѣсно ивичесто мѣсторождение (з.-и. посока), отворена сивобозова боя и едрокѫсовъ кластиченъ съставъ. Въ тѣхъ едритѣ съставни части сѫ сиви аргилофилити,

а дребнитѣ бѣли, зеленикъви, червеникъви и тъмни кѫсове отъ аргилофилитъ и кварцъ. По-голѣмитѣ отъ тѣхъ сѫ плочести, а по-дребнитѣ зърнести. Лѣпилното вещество на брекчитѣ има състава на едритѣ брекчести кѫсове; то е кристалинно и на пипане мазно отъ обилното съдържание на серицитна маса. Въ количествено отношение то е по-малко отъ кластичнитѣ кѫсове, които придаватъ на скалната маса бозовата боя. Отъ тоя родъ сѫ и брекчитѣ въ Ердуванлийскитѣ височини подъ Св. Илия, само че въ тѣхъ съставнитѣ части сѫ по-дребни.

Въ прикрайнитѣ части на това скално мѣсторождение, както и на прѣдходното, брекчестиятъ материалъ губи изгледа на типичнитѣ брекчи и показва прѣходъ къмъ конгломератитѣ; въ тѣзи прѣдѣли той по право заслужва името *брекчо-конгломератъ*.

Значително отклонение показватъ брекчитѣ отъ Каракюртско; тѣхниятъ изгледъ ги прѣдставя повече за метаморфенъ шистъ, отколкото за брекча. Въ тѣхъ основното лѣпилно вещество е повече, а брекчовитѣ кѫсове сѫ малко. Първото има микроочно устройство (относително кварца) о паралелно наслоение, а вторитѣ иматъ филитовъ изгледъ. Скалата е сива и блѣщива, а на пипане мазна (отъ серицита).

в) *Варовито-доломитна брекча.* Тя спада между ограничено разпространенитѣ петрографски членове на рида. Има я само въ околностьта на с. Гердеме, въ съсѣдство на Текиря, гдѣто заедно съ мергелния варовикъ като тѣсна ивичка е вложена между варовика и доломита. Разликата ѝ отъ доломитната брекча е въ присѫтствието на ръбати кѫсове отъ варовикъ. Отъ тѣхъ и отъ червеникъвата основа брекчата има пъстра боя.

г) *Еруптивни брекчи.* Тѣ нѣматъ рѣзко ограничени находища; пръснати сѫ изъ еруптивния теренъ, гдѣто сѫ привързани повече къмъ туфоветѣ. Еруптивни брекчи има въ околностьта на Бояджикъ, между лозята и селото, между Балѫ-Бунаръ и Ботьово, въ околноститѣ и самото село Омарчево и тукъ-тамъ между него, селцето Теке и Коруджии. Брекчитѣ по естеството сѫ андезитови, а по боя кафяви, зеленикъви или тъмни. Съставнитѣ имъ кѫсове сѫ отъ разна форма и величина: най-голѣмитѣ сѫ като глави, а дребнитѣ като орѣхи и лѣшници. Основата имъ е туфозна и въ количествено отношение почти еднаква съ едритѣ кѫсове. Много отъ тѣхъ отъ напрѣдналото разрушение сѫ промѣнили основната си боя и приели боята на вторичнитѣ вещества (позеленѣли, посинѣли или заръждавѣли).

2. Конгломерати.

Тѣхъ има въ височинитѣ надъ Ердуванлии и Св. Илия въ съдружие съ брекчитѣ, между Гердеме и Коемджи-Гидикъ въ съдружие съ шиститѣ и въ дола надъ селцето Теке до Коруджийскитѣ лозя между туфа и варовика.

Конгломератитѣ отъ първитѣ двѣ мѣстонахождения сѫ части отъ едно цѣло; тѣ сѫ части на брекчозно конгломератовата ивица, която започва на ю.-з. отъ Св. Илия, слѣди билото и сѣвернитѣ близки скло-

нове на рида между аргилофилата и доломита, а на мѣста и между ситнозъренестия синкавъ аргилитъ и въ Коюмджигидишко достига и се свършва въ кристалиннитѣ шисти. Конгломератитѣ сѫ образувани отъ кластични материали на шиститѣ и аргилофилита. Съдържатъ кварцови шистозни и аргилофилитни зърна, слѣпени съ серицитъ-кварцово вещество, просмукано отъ хематитовъ пигментъ, който придава слаба виолетно синкава отсѣнка на масата. Въ тѣхъ количеството на цементното (лѣпилното) вещество е сравнително малко, а порфирнитѣ части (на мѣста) дребни; затова скалитѣ иматъ изгледа на пѣсъчници и показватъ прѣходъ къмъ тѣхъ.

Конгломератитѣ отъ дола надъ с. Теке сѫ едрокѫсови. И на тѣхъ боята е слабовиолетносинкава, но, освѣнъ кварцови шистни и аргилофилитни кѫсове, съдържатъ още такива отъ варовикъ, доломитъ и пѣсъчникъ. Лѣпилното имъ вещество е малко и не дотамъ здраво. По всичко показватъ, че сѫ късни образования.

3. Пѣсъчници.

Тѣ сѫ сравнително повече отъ конгломератитѣ; има ги и въ двѣтѣ половини на рида. Въ западната половина тѣ сѫ другари на варовицитѣ и съсѣднитѣ съ тѣхъ туфове, въ източната засѣгатъ туфоветѣ, но не сѫ далечъ отъ варовика и доломита. Пѣсъчницитѣ иматъ различенъ външенъ изгледъ, който причинява състава и устройството имъ. Различаваме: *кварцитни пѣсъчници, фелдшпатенъ пѣсъчникъ, слюдени пѣсъчници, глинесто-варовити пѣсъчници, глинести пѣсъчници* и *туфозни пѣсъчници.*

а) *Кварцитни пѣсъчници.* Тоя видъ пѣсъчници се забѣлѣзватъ на нѣколко мѣста, но повече въ източната половина на рида. Има ги въ мѣстностьта на аязмото „св. Георги“ надъ Бояджикъ и въ землищата на Ботьово, Гюбелъ и Курфалии. Въ първата мѣстность тѣ сѫ разположени сѣверно отъ варовика и граничатъ съ еруптивнитѣ материали на мѣстностьта. Кварцитнитѣ пѣсъчници сѫ компактни, съ кварцитизувана основа и червеникава боя. Тѣ наподобяватъ диадо-триадичнитѣ пѣсъчници отъ другитѣ краища на България. Отъ сѫщия родъ сѫ пѣсъчницитѣ отъ Ботьовското землище близо Ботьово, само че тѣ отъ западната си страна иматъ като гранични материали глинести пѣсъчници, пълни съ пирити и до тѣхъ тъмно-кафяви.

Пó на западъ отъ тѣхъ, а особено въ мѣстностьта на срѣдъ пътя Бояджикъ-Гюбелъ, ситнозърненститѣ кварцитни пѣсъчници достигатъ обширно разпространение. Отличаватъ се отъ прѣдходнитѣ по това, че основната имъ маса е повече и кварцовитѣ зърна сѫ ясно ограничени. Тоя сѫщиятъ материалъ се простира и на югъ въ посока къмъ Гюбелъ-Курфалии, гдѣто въ пространството между тия двѣ села се свършва и граничи съ младотерциернитѣ варовитопѣсъчни отайки.

б) *Фелдшпатовъ пѣсъчникъ.* Въ Гердимскитѣ лозя и малко на сѣверъ отъ тѣхъ слѣдва една зона (и.-ю.-и. посока) отъ синкавовиолетови седиментарни материали, които въ тоя отдѣлъ се прѣдставятъ като фелдшпа-

тови пѣсъчници съ двоенъ изгледъ. Еднитѣ на първъ погледъ напомнятъ пегматитовитѣ крѣхки скали, а другитѣ наподобяватъ порфировитѣ материали отъ „синитѣ камъне" надъ Сливенъ. Но по-внимателното разглеждане поставя и двата типа въ реда на пѣсъчницитѣ. Еднитѣ сѫ въ съсѣдство съ другитѣ и незабѣлѣзано прѣминаватъ едни въ други; отъ тѣхъ сѣвернитѣ сѫ пегматовидни, а южнитѣ порфировидни.

На първитѣ съ просто око се различава кварцъ и червеникавъ фелдшпатъ пегматитно срасли, а на мѣста, въ по-сѣверна посока (въ една зона отъ 25—40 м. дебелина), и зеленикавосива основа, която подъ микроскопа се разпада на каолинъ, серицитъ и ситнозърнестъ кварцъ тукъ-тамъ зеленясалъ отъ хлоритно вещество. На вторитѣ съ просто око се различаватъ само червеникавитѣ петна на фелдшпата и тукъ-тамъ шупли, обложени съ ситни кварцови друзи; осталата часть прѣдставя неопрѣдѣлива за просто око маса съ сива боя и виолетно червеникава отсѣнка. Подъ микроскопа се вижда, че е микрогранулитна, състояща отъ кварцъ и фелдшпатъ, посипани съ обиленъ магнетитовъ прахъ. Тая микрогранулитность подържатъ отчасть и порфирнитѣ ѝ частички, които сѫ се прѣвърнали на ситни мембрани и зърна.

Особено за забѣлѣзване при тоя пѣсъчникъ е обилно развитиятъ серицитъ. Освѣнъ като ситни мембрани, които пълнятъ гдѣ повече, гдѣ по-малко скалнитѣ минерали, има серицитъ, който облага фелдшпатовитѣ индивидуми или се разполага отвѣсно на повърхностьта имъ, като да никне изъ тѣхъ. Той заема почти всичкитѣ междини на съставнитѣ части на скалата. Това напрѣднало серицитизуване на скалата еднакво съ онова на скалитѣ отъ другитѣ части на рида, а особено ония отъ южната му половина, показва, че е било едновремѣнно и подчинено на сѫщитѣ условия.

в) *Слюдени пѣсъчници.* Сѣвернитѣ поли на западната половина отъ рида съставятъ еруптивни материали и тѣхнитѣ кластични образувания. Въ прѣслояване съ послѣднитѣ или на границата имъ съ съсѣднитѣ химични отайки има и пѣсъчници отъ разенъ типъ, между които надделяватъ слюденитѣ и туфознитѣ. Слюденитѣ иматъ сивозеленикъва боя, тънконаплочване и лесно раздробяване. Тѣ сѫ ситнозърнести и ронливи. Съдържатъ кварцъ, слюдитѣ мусковитъ и биотитъ (тукъ-тамъ хлоритуванъ), калцитъ, авгитъ и ръждива глина. Пѣсъчницитѣ въ землището на Коруджийскитѣ лозя иматъ приблизително хоризонтално разположение съ слабъ сѣверенъ наклонъ и източно разпространение. Но между Гердеме и Омарчево, гдѣто въ съдружие съ глинеститѣ и мергелни пѣсъчници прѣслояватъ туфоветѣ, при сѫщата посока на разпространение, показватъ се въ видъ на глави или съ стръменъ сѣверенъ наклонъ (до 25° и повече).

г) *Мергелни* и *глинести пѣсъчници.* Между тѣхъ строга граница не може да се постави по двѣ причини: че сѫ сродни на гледъ, по съставъ и устройство и че се срѣщатъ винаги задружно. Тѣхъ има въ селото Коруджии (10°—15° ю. наклонъ), между Омарчево и Гердеме

въ прѣслойка съ другитѣ пѣсъчници и туфитѣ, а сѫщо тъй между синкавитѣ варовици и тъмнокафявитѣ пѣсъчници на селата Курфалии-Ботьово.

д) *Туфозни пѣсъчници.* Мѣстонахожденията имъ сѫ едни и сѫщи съ прѣдходнитѣ два типа пѣсъчници между Гердеме, Омарчево, Теке и Коруджии. Туфозниятъ изгледъ на скалитѣ слѣди и най-малкитѣ имъ частички. Тѣ иматъ съставъ андезитовъ, боя, жилавина и разрушение като на туфитѣ.

4. Туфи.

Тѣ сѫ ограничени въ еруптивнитѣ землища; има ги около Бояджикъ, между Балж-Бунаръ—Ботьово, въ Дрѣновско, но най-много ги има между Гердеме, Омарчево, Теке и Коруджии. Туфитѣ нѣматъ рѣзки ограничени находища; тѣ сѫ уединени, въ свързка съ еруптивнитѣ скали или въ прѣслойка съ прѣдходнитѣ седименти. Общиятъ имъ изгледъ въ разнитѣ мѣста е различенъ, а тази разлика се дължи на боята и устройството. Боята се владѣе отъ състава и напрѣдналото промѣнение на масата. Въ тѣхъ прѣобладава тъмнозелена и зеленикавосинкава боя; но не е рѣдкость и сивожълтата и жълточервената боя. Устройството, основано на минералния съставъ и неговото състояние, е сѫщо различно; то е ситнозърнесто, гжсто, порфирно и рахло. Съставътъ почти въ всичкитѣ е еднакъвъ: плагиоклазъ, авгитъ, кварцъ, хлоритъ, виридитъ, селадонитъ, биотитъ, магнетитъ, халцедонъ, калцитъ, лимонитъ и тукъ-тамъ пиритъ и малахитъ. Тамъ, гдѣто надделява халцедоновото вещество, намалява хлоритното и обратно; затова и боята при първитѣ е по-отворена, а при вторитѣ маскирана отъ него. Като особеность на туфнитѣ находища заслужва да се отбѣлѣжи сферичното имъ напукване, което е тънкослойно и съ доволно голѣмъ диаметъръ (70—80 см). Изобщо както туфитѣ и тѣхнитѣ пѣсъчници, тъй и еруптивнитѣ имъ материали сѫ тъждествени съ съотвѣтнитѣ отъ срѣщнитѣ балкански поли и тѣхнитѣ съсѣдни хълмове. Тази тъждественость доказва не само външния имъ изгледъ, естеството на съставнитѣ имъ минерали и тѣхното взаимно сдружаване, но и взаимната връзка съ прѣслоенитѣ седименти; а всичко това иде да потвърди, че начинътъ на образуването имъ е еднакъвъ, причинитѣ едни, мѣстото на втвърдяването едно, врѣмето едно и геологичната възрасть еднаква.

Къмъ статията на В. Добруски.

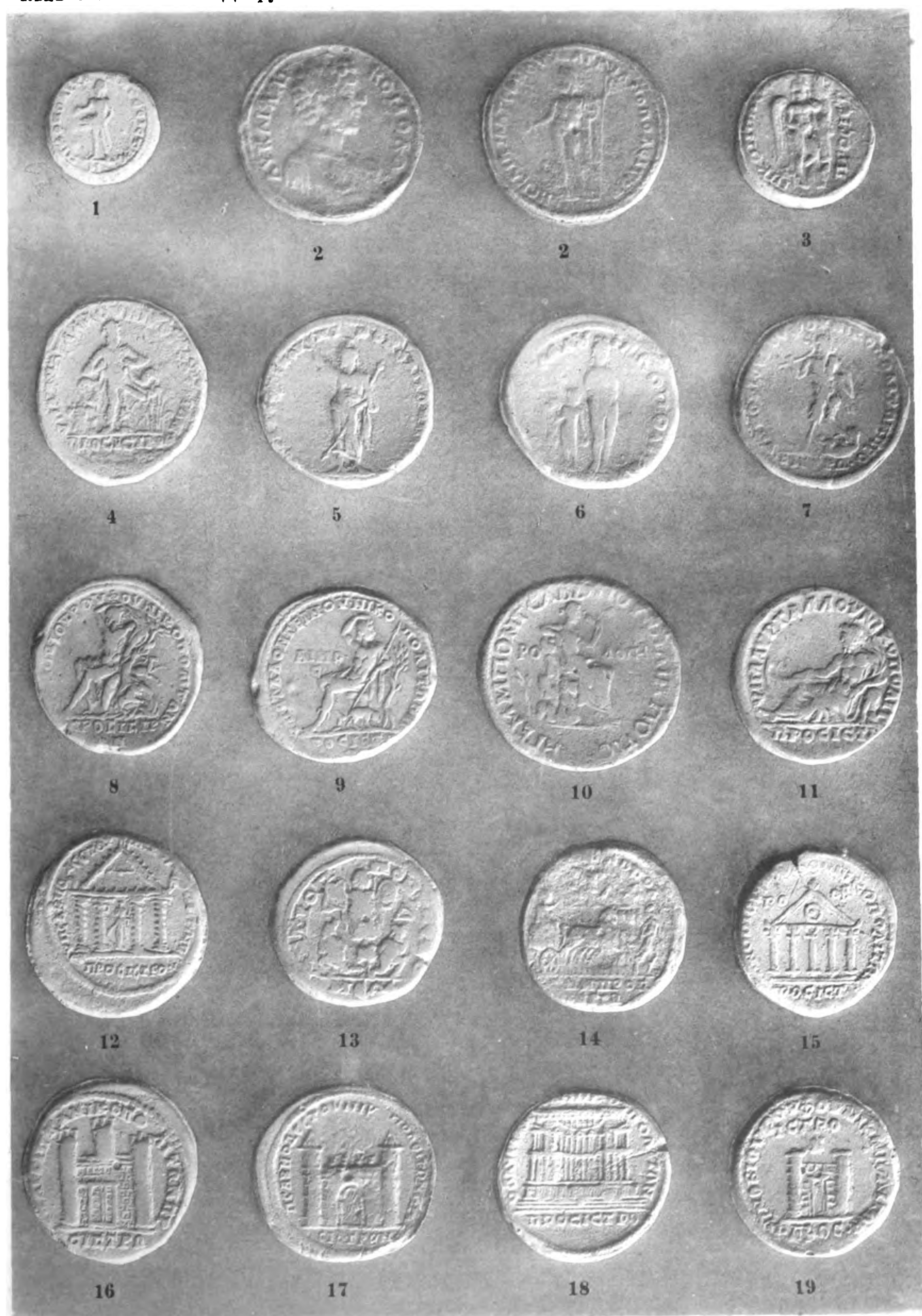

Изборъ отъ характеристични монетни типове на града Nikopolis ad Istrum.

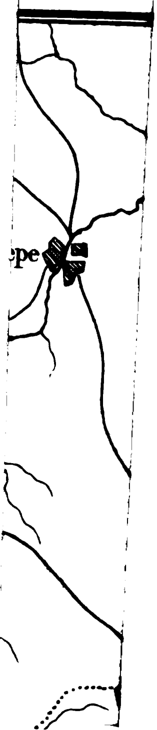

st.)

День — Jour	Дни съ в. J. av. pr. > 1,0mm
5	7
23	5
24	4
8	15
31	6
7	3
19	9
7	8
24	10
15	9
17	13
10	4
10	8
10	6
24	8
10	12
19	10
8	8
13	10
19	11
19	13
19	8
24	12
10	10
12	13
10	8
11	13
13	14
15	12
1	8
10	11
7	9
11	6
6	5
10	7
10	8
15	6
12	8

Плѣвенъ Pleven
15
0
0
0
0
12
0
6
5
0

ъ.
ff.

—1900

. София. — 1758—900, 738 и 836—901.

Station centrale météorologique de Bulgarie.

VI Юний 190[illegible] ofia. VI Juin 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ — Bar[illegible] въ mm, редуц. на [illegible] en mm, red. à 0[illegible] 7a	2p	9p	ср[illegible] mo[illegible]	[illegible]азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4		29	30
1	712,8	712,5	714,5	7	p—4^{5} p; ●^{2} 3^{25}- $3\frac{3}{4}$ p; ▲^{2} 3^{26}—3^{35} p.	1
2	15,8	15,0	15,6		p.	2
3	15,7	14,9	14,3			3
4	13,7	12,4	13,2		$7\frac{1}{4}$ a—1 p; ⌂ p; ⊕ $9\frac{3}{4}$ p—n.	4
5	13,1	11,2	11,2		p; ●° 8^{55}—$9\frac{1}{4}$ p; ⩍ 8^{5} p—n; ⌴ $8\frac{3}{4}$ p—n.	5
6	11,4	10,1	10,4		^{20} a, ● 5—5^{6} p, ●° 9—$9\frac{1}{2}$ p int.	6
7	09,8	08,5	09,8		^{35} a int. ⩍ $1\frac{3}{4}$ $2\frac{1}{2}$ p; ●^{1} $1\frac{3}{4}$—$7\frac{1}{4}$ p int.; ⩌ $9\frac{1}{2}$ p.	7
8	10,9	09,6	11,3		$2\frac{3}{4}$—$5\frac{1}{4}$ p int.; ⩍ 1^{25}—3 p.	8
9	12,3	13,4	15,0		—$9\frac{3}{4}$ a int., $7\frac{1}{2}$—7^{40} p; ⌒ 6—$6\frac{1}{2}$ p; ⩌ $9\frac{1}{2}$—$9\frac{3}{4}$ p.	9
10	16,4	15,5	17,1		-4^{40} p; ● 3-$4\frac{1}{2}$ p; ⌒ (doub.) 4-4^{40} p; ● 5^{30}-$9\frac{1}{2}$ p int.	10
11	16,5	15,4	16,6		$2\frac{3}{4}$ p; ● $3\frac{1}{4}$—4^{20} p.	11
12	17,2	16,5	17,5		5^{5}—6^{20} p.	12
13	16,9	15,0	14,8		$12\frac{1}{4}$—$12\frac{1}{2}$ p ⩗ $9\frac{1}{4}$ p—n.	13
14	16,0	15,9	16,0		p.	14
15	16,5	15,2	16,4		$8\frac{1}{4}$—9^{55} p; ⩗ 9 p—n.	15
16	16,0	15,3	15,2		p.	16
17	15,5	14,9	15,9		a $5\frac{1}{2}$ p; ●° $4\frac{1}{2}$—$5\frac{3}{4}$ int.; ⩗ $10\frac{1}{4}$ p—n.	17
18	16,5	15,1	13,3			18
19	11,7	12,5	14,0		0—$10\frac{1}{4}$ a, ●^{1} 11 a—$12\frac{3}{4}$ p.	19
20	15,3	14,8	15,3		$11\frac{1}{2}$ a—$12\frac{1}{2}$ p.	20
21	15,9	14,7	15,1		$8\frac{3}{4}$—$9\frac{3}{4}$ a, $10\frac{1}{4}$ a—$12\frac{1}{4}$ p; ●° $1\frac{1}{4}$ p.	21
22	16,2	15,9	16,0			22
23	16,7	15,0	13,6		$7\frac{1}{2}$—8 p; ⩍ 8 p—n.	23
24	12,7	12,9	14,2		$7\frac{3}{4}$—7^{55} a 12^{35}—$1\frac{1}{4}$ p; ⩍ 12^{10}—$12\frac{1}{4}$ p,	24
25	14,5	14,0	14,0		⌴ $12\frac{1}{4}$—$12\frac{3}{4}$ p; ⩗ $8\frac{3}{4}$ p—n.	25
26	13,2	10,4	09,2		$9\frac{1}{2}$ p—n.	26
27	11,6	11,5	13,2		; ⩍ 5^{20}—$5\frac{3}{4}$ p; ●° 7^{40}—$8\frac{1}{4}$ p int.; ⌒ (doub.) p.	27
28	15,6	15,4	15,9			28
29	16,4	14,9	12,7		—$7\frac{3}{4}$ a; ●° $12\frac{1}{4}$ p; ⌴ NE $8\frac{1}{2}$ $8\frac{3}{4}$ p; ● $8\frac{3}{4}$—9 p; ⩗ np.	29
30	13,4	11,4	11,8		a; ⊕ 11—11 a; ⌴ W $3\frac{1}{4}$—4 p; ●^{2} $3\frac{1}{2}$—9 p int.;	30
31					⩍ 8 p; ⩗ np.	31
Мѣсеч. срѣдни	714,5	713,7	714,1	71[illegible]		moyen.

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	56,2	19,9	5	7
Vidin	40	33,5	10.6	23	5
Lom	40	33,7	13,3	24	4
Berkovitsa	405	104,4	11,9	8	15
Vratsa	380	182,1	89,6	31	6
Orehovo	110	8,8	3,5	7	3
Troian	420	173,2	60,0	19	9
Nikopol	70	47,8	18,4	7	8
Pavlikeni	105	68,9	20,9	24	10
Sevlievo	200	61,7	13,5	15	9
Elena	275	92,4	29,0	17	13
Biala	35	35,8	13,0	10	4
Obrastsof Tschiflik	155	55,2	11,8	10	8
Popovo	170	62,8	33,0	10	6
Prieslav	120	96,5	42,6	24	8
Rasgrad	205	88,9	24,5	10	12
Toutrakan	35	50,2	12,7	19	10
Kourtbounar	225	107,3	37,2	8	8
Dobritsch	220	61,5	10,5	13	10
Varna	30	76,2	18,5	19	11
Novo-Selo	25	76,3	16,7	19	13
Bourgas	15	99,3	34,8	19	8
Karnobat	215	96,0	25,5	24	12
Sliven	270	101,3	26,3	10	10
Kavaklii	285	223,5	38,8	12	13
Haskovo	195	131,0	39,2	10	8
Stara-Zagora	200	103,7	27,0	11	13
Kazanlik	370	123,9	38,8	13	14
Karlovo	445	119,8	24,5	15	12
Plovdiv	160	98,4	28,8	1	8
Tschepelaré	1100	60,3	10,5	10	11
Peschtera	425	79,9	21,5	7	9
Tatar-Pasardjik	200	33,1	12,5	11	6
Ihtiman	630	36,5	23,4	6	5
Samokov	950	81,5	39,4	10	7
Doubnitsa	530	62,2	22,5	10	8
Küstendil	535	38,2	20,0	15	6
Tsaribrod	450	40,1	12,5	12	8

Прѣзъ м[illegible]

	[illegible]нь [illegible]ven
максим. атмосф. нал[illegible]	,2 / 10
миним. атмосф. налѣ[illegible]	3 / 1
максим. (абс.) темп. [illegible]	0 / 0
миним. (абс.) темп. н[illegible]	0 / 0
максим. абс. влажно[illegible]	26
миним. абс. влажнос[illegible]	7 / 7
мин. относит. влажн[illegible]	6 / 1 / 0

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	18	17	15
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	2	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	0
⌂ роса (rosée)	25	12	12
⌴ & ∨ слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⩍ & ⊤ гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	10	8	6
⩗ далечна свѣткавица (éclair)	8	2	5
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

…ѣнъ, λ = 24°37′ E. Gr.; φ = 43°25′ N.; Hb = 105ᵐ. Pleven.

VI Юни … Разсукановъ. VI Juin 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	…ъздуха по Ц. l'air, Cels. …ѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ Précipit. mm 7ᵃ	Въ cm en cm ✱	Разни явления Phénomènes divers
31	32	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	727,0	19,2	24,4	15,6	11,6	69	NW 1	ENE 9	E 1	7,0	5,1	—	●° 7 °—7½ p.
2	29,8	20,2	27,6	11,5	9,4	54	N 1	E 5	E 3	3,0	0,0	—	⌓ a.
3	29,4	20,4	29,3	13,0	9,4	53	N 1	ESE 5	SSE 2	0,3	—	—	⌓ a.
4	27,6	21,7	32,0	**11,2**	8,8	45	N 1	E 3	N 1	4,7	—	—	⌓ a.
5	26,4	22,5	31,8	13,2	9,7	50	N 2	NNE 2	NNE 2	4,0	—	—	⌓° a; ● 5¼—5⁴⁰ p.
6	24,9	19,7	28,1	15,0	12,4	71	ENE 2	SSW 3	ESE 2	6,3	0,0	—	⌓ a; ●° 1¼ p—n int.; T 5³⁰ p; …
7	**23,0**	20,1	28,0	12,2	11,1	65	N 2	N 2	ESE 2	6,7	2,9	—	T & < 4²⁰ p; ●° 7ᵇ-7…
8	24,0	22,3	29,4	13,3	11,3	57	NW 3	W 3	WSW 3	5,7	0,0	—	⌓ a; ●° 3 p—n int.
9	26,1	21,6	27,3	15,2	12,2	63	W 5	WNW 5	W 2	6,7	0,0	—	—
10	29,9	19,4	26,2	16,5	12,6	72	WSW 2	NE 3	S 3	8,7	—	—	● 8½—9 a, ● & К 2⁵⁰—6½ p; ●° …
11	30,3	19,1	24,1	12,2	13,2	79	N 2	E 5	SE 2	5,3	**13,2**	—	⌓ a.
12	**31,0**	20,4	28,5	12,3	11,3	64	N 2	NE 5	E 2	4,3	—	—	⌓ a.
13	29,2	20,4	27,7	13,8	10,9	62	ENE 2	WNW 5	E 7	7,7	—	—	T 11⁴⁸ a; < & T 8¹⁵ p—n; ● & … 9¹⁰ p—…
14	29,9	18,2	26,1	13,9	10,6	68	N 2	ENE 2	SSE 2	5,0	0,0	—	●° na.
15	29,4	20,9	28,5	12,8	9,9	54	N 2	W 5	W 3	6,0	—	—	⌓ a.
16	29,1	18,9	22,5	14,2	9,2	56	W 5	WNW 7	W 3	3,7	3,7	—	● na.
17	28,5	20,6	25,4	15,7	10,5	57	W 5	WNW 9	WSW 5	5,3	—	—	● 6½ p; < np.
18	28,6	21,3	28,0	15,9	9,5	51	WSW 5	W 3	S 1	3,7	0,0	—	—
19	26,4	**17,4**	22,5	17,2	12,4	**81**	W 3	WSW 3	SE 2	7,7	—	—	● 11½ a—1²⁰ p.
20	28,6	19,0	25,0	13,0	8,7	57	SW 1	WNW 5	W 3	5,0	3,2	—	—
21	29,0	21,8	27,7	12,0	10,1	53	NW 1	WSW 1	WSW 3	5,7	—	—	—
22	29,6	24,9	32,5	12,8	12,8	55	W 5	W 3	WSW 1	0,3	—	—	—
23	28,9	**28,0**	**38,2**	18,0	**15,1**	55	0	WSW 3	SE 2	2,3	—	—	⌓ a; < np.
24	26,3	21,3	30,6	18,3	14,3	71	0	WNW 9	WNW 3	6,7	—	—	●° 2½—2¾ p; ● 3¹⁰—8¼ p int.
25	27,4	20,5	26,5	13,9	**7,7**	**44**	W 5	WNW 1	W 3	2,0	5,9	—	● & К na.
26	24,6	25,2	34,4	12,0	10,8	47	SW 1	WNW 3	SSW 3	1,0	—	—	⌓ a; < np.
27	26,1	21,8	26,3	19,2	10,0	51	W 5	W 5	WNW 5	4,0	—	—	⌓ a; ●° 7¼—7³⁵ p, 9¹⁰ p—…
28	29,0	20,8	27,5	15,9	8,3	47	W 5	WNW 7	SSW 1	2,0	0,0	—	—
29	28,7	23,6	29,0	12,4	9,8	46	0	NE 3	ESE 5	8,0	—	—	—
30	26,1	23,0	29,3	17,2	12,9	61	W 1	WNW 5	WSW 1	6,7	2,6	—	● & К na.
31													
Мѣсеч. срѣдне	727,8	21,1	28,1	14,3	10,9	59	2,4	4,5	2,6	4,8	36,6	—	

…ъждъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⌴ слана, V скрѣж…
…ици, ⊔⊔⊔ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), К гърмотевица
…ване, ⊕ кржгъ около слънцето, ⏀ вѣнецъ о. слънцето, ⊍ кржгъ о. мѣсеца, ⋓ вѣнецъ о. мѣсеца
…che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове…
…Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus.
…=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus.
…nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока
на брой (п
съ срѣдня

…ющие е прочитана на 2ᵖ и … а максималната е прочи… …я день.

…нь на 7 часа и количеството … Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 … покривъ сж броени тия, въ … е било покрито съ снѣгъ.

… прѣсмѣтано по формулата … елементи дневнитѣ срѣдни … трикратнитѣ прѣзъ деня

…ъна влажность, както и за … кратнитѣ наблюдения прѣзъ … е това при температурата.

съ посока
на брой (п
съ срѣдня

съ посока
на брой (п
съ срѣдня

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule ¼ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсе Station centrale météorologique de Bulgarie.

VII Юлий 1900 г. ofia. VII Juillet 1900. (n. st.)

	Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдне moyen.	Разни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	711,8	712,3	714,4	712,8	7¾ a, 2¼—2½ p.	1
2	15,3	14,6	14,9	14,9	∘ 4½ p.	2
3	15,4	14,1	13,7	14,4		3
4	14,6	13,5	14,4	14,2		4
5	15,8	15,2	15,7	15,6	10½ p n.	5
6	15,7	13,6	12,8	14,0		6
7	10,8	06,9	06,2	08,0	V 8 p—n; ●° 9^{10} 9¾ p int.; ●° 9¾ p—n int.	7
8	08,5	08,0	12,6	09,7	—5^{20} p int., ● 5^{20}—5^{40} p, ●° 6^{35}—6^{55} p; - p.	8
9	14,8	13,6	11,5	13,3	& ⊼ 9¾ p—n.	9
10	11,3	10,5	10,4	10,7	9½ p; ⊼ na; ⟋ WNW 11½ a—n.	10
11	09,1	09,1	09,0	09,1	7¾ a, ● 7¾ a—9 p int.; на Витоша новъ снѣгъ	11
12	07,3	08,7	09,7	08,6	● 9^{20}—10^{40} a; ●° 3¼—4 p. ⟋ WNW 4½ p n.	12
13	09,6	11,1	11,1	10,6	a; ●° 7^{40}—8½ a int.	13
14	10,8	11,8	13,4	12,0	a int., 1¾—2¼ p.	14
15	15,6	17,3	19,2	17,4	° 9¼—11^{25} a int. 1¼—3^{20} p int.	15
16	21,2	20,8	20,7	20,8	p.	16
17	20,3	19,2	18,3	19,3	p.	17
18	17,3	15,7	15,5	16,2	p.	18
19	15,5	15,2	16,4	15,7	2^{55}—1 p; ●∘ 1½ p; ⋞ np.	19
20	18,2	19,1	20,6	19,3		20
21	21,2	20,6	20,1	20,6		21
22	19,4	17,2	16,1	17,6		22
23	14,4	12,3	11,7	12,8	W 9¾ p n.	23
24	12,2	11,9	13,7	12,6	6¾ p—n int.; ⊼ 7 p—n itn.	24
25	14,4	14,5	15,3	14,7	W np.	25
26	16,6	15,7	16,5	16,3	p.	26
27	16,0	14,9	14,1	15,1	p.	27
28	14,9	13,9	14,3	14,4	p.	28
29	15,3	14,2	14,2	14,6	8½ p—n.	29
30	14,3	12,7	12,0	13,0		30
31	11,5	09,9	12,2	11,2	1^{55}—7 p int.; ●° 2^{40}—7¼ p int.; ▲° 5^{41} p; - p; ⟋ 7—7½ p; ⋞ & ●° np.	31
срѣдне	714,5	713,8	714,2	714,2		moyen.

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	76,1	19,2	12	9
Vidin	40	75,5	24,1	12	6
Lom	40	71,8	19,3	12	7
Berkovitsa	405	105,5	36,0	9	8
Vratsa	380	126,1	34,2	10	8
Orehovo	110	92,1	44,8	10	6
Troian	420	80,7	21,0	15	7
Nikopol	70	88,4	23,4	30	7
Pavlikeni	105	58,0	26,1	10	8
Sevlievo	200	57,3	15,4	10	7
Elena	275	68,6	23,5	10	7
Biala	35	60,8	34,0	10	5
Obrastsof Tschiflik	155	62,5	20,1	10	8
Popovo	170	35,1	20,1	10	5
Prieslav	120	19,6	7,4	1	5
Rasgrad	205	29,1	12,6	10	5
Toutrakan	35	36,4	15,4	13	5
Kourtbounar	225	37,9	12,1	12	4
Dobritsch	220	7,7	7,7	13	1
Varna	30	15,2	3,8	25	5
Novo-Selo	25	34,9	11,5	15	6
Bourgas	15	46,0	26,0	10	4
Karnobat	215	38,9	21,4	10	4
Sliven	270	60,0	21,5	10	6
Kavaklii	285	12,8	3,3	14	5
Haskovo	195	70,5	24,0	10	7
Stara-Zagora	200	65,1	32,4	30	5
Kazanlik	370	45,8	15,5	30	4
Karlovo	445	81,8	36,5	10	7
Plovdiv	160	74,5	23,5	10	6
Tschepelaré	1100	85,5	27,6	30	8
Peschtera	425	53,1	17,7	10	6
Tatar-Pasardjik	200	54,4	18,1	30	6
Ihtiman	630	35,5	12,7	10	4
Samokov	950	102,8	28,0	10	10
Doubnitsa	530	81,6	36,5	9	6
Küstendil	535	46,2	15,0	7	5
Tsaribrod	450	132,1	34,1	12	9

Презъ мѣсецъ	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф. налѣгане	0
ден	10
миним. атмосф. налѣгане	
ден	14
максим. (абс.) темп. на в.	2
ден	0
миним. (абс.) темп. на в.	0
ден	0
максим. абс. влажность	26
ден	7
миним. абс. влажность	7
ден	7
мин. относит. влажность	5
ден	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	13	17	9
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	1
⌓ роса (rosée)	23	15	23
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélee blanche et givre)	0	0	0
⊼ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	6	4	3
⋞ далечна свѣткавица (éclair)	7	2	4
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, **Опасъ Вацовъ.**
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, **S. Watzoff.**

1758—1900

ѣенъ, $\lambda = 24°37'$ E. Gr.; $\varphi = 43°25'$ N.; Hb = 105m. **Pleven.**

VII Юлий **А. Разсукановъ.** VII Juillet 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	Te[мпература на] въздуха по Ц. [Température d]e l'air, Cels. 7a	срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7a	2p	9p	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ въ mm Précipit. mm 7a	Въ cm en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	726,8	16,8	20,0	27,8	16,7	14,5	84	WNW 2	NNW 2	SSE 1	6,7	18,0	—	● n – 9¼ a.
2	28,0	17,4	25,1	30,8	16,1	12,9	55	W 1	WNW 1	WNW 1	1,7	1,4	—	⏜ a.
3	28,2	20.3	25,5	34,1	17,3	13,6	56	0	NE 3	E 3	2,7	–	—	⏜ a.
4	28,2	18,5	25,2	32,6	17,8	13 0	54	0	NNE 5	SE 1	1,3	—	—	⏜ a.
5	29,1	19,8	26,8	34,7	16,9	13,8	52	0	NE 3	SE 1	0,7	—	—	⏜ a.
6	28,1	21,8	**28,5**	35,4	18,7	12,9	**45**	0	NE 3	E 5	1,3	—	—	⏜ a; Ѡ 9 p.
7	21,7	21,7	27,0	36,1	16,1	12,4	48	0	ENE 5	NW 7	1,0	—	—	⏜ a; ⚡ np.
8	23,3	18,9	20,6	29,7	16,3	12,3	65	W 1	WNW 3	W 3	4,3	1,8	—	● na, 5²⁰—7²⁰ p int.; ⚡ 5½ p.
9	27,8	15,8	19,6	24,7	13,3	10,1	60	W 5	NW 3	S 2	5,3	9,0	—	—
10	23,7	14,4	**13,5**	15,5	13,8	11,1	**95**	WNW 3	WNW 3	W 9	10,0	12,9	—	● n – 4¾ p, 5⁸ p—n.
11	22,0	13,5	15,3	19,2	12,8	**8,4**	65	WSW 6	W 12	W 2	8,0	**46,0**	—	● na; ⌒ p.
12	21,7	13,4	14,7	19,4	**12,8**	10,6	86	WSW 4	WSW 5	SE 3	10,0	2,5	—	● n – 12½ p, 2 p—8⁴⁰ p.
13	23,1	13,8	19,7	24,2	14,0	11,4	67	WSW 3	WNW 7	W 7	4,7	21,6	—	● na.
14	25,2	16,0	19,3	26,2	17,5	13,0	77	N 2	NNE 3	E 3	6,3	—	—	●° 10¼—10¾ a.
15	30,6	15,4	19,9	25,8	15,9	13,5	77	NE 1	NE 5	0	5,0	0,0	—	⏜ a; ●° 10—10½ a.
16	34,2	16,5	20,0	28,0	13,1	11,8	70	0	NE 5	SE 1	1,7	0,0	—	⏜ & ≡ a.
17	33 3	15,1	22,1	31,1	13,9	12,2	63	NE 2	N 3	SSE 2	2,7	—	—	⏜ a.
18	30 0	17,2	23,8	33,1	15,9	12,8	59	NE 1	NNW 1	E 1	1,0	—	—	⏜ a.
19	29,4	17,8	24,2	32,5	18,5	15,1	67	E 2	NNE 3	SE 3	3,3	—	—	⏜ a.
20	33,4	19,[illegible]	22,4	28,8	18,7	11,9	58	E 7	E 3	SE 2	2.0	—	—	⏜ a; ⚡ np.
21	**35,2**	18,4	23,3	31,5	15,4	12,6	59	NE 1	ENE 3	SE 2	1,3	—	—	⏜ a.
22	31,6	18,[illegible]	23,3	31,4	15,2	11,0	52	0	ENE 3	S 1	0,0	—	—	⏜ a.
23	26,6	18,[illegible]	24,2	34,2	15,0	12.6	57	ENE 1	NNW 3	ESE 2	0,7	—	—	⏜ a.
24	26,0	20,[illegible]	25,1	29,9	16,5	13,6	57	W 4	W 5	WNW 3	3,0	--	—	⏜ a; ⌒ p; ⚡ np.
25	27,9	18,[illegible]	23,8	29,1	20,9	13,0	58	W 5	WNW 7	S 2	5,3	—	—	⏜ a; ⌒ p.
26	30,2	20,[illegible]	23,2	29,2	18,5	14,3	68	NE 1	N 2	SE 2	4,3	—	—	⏜ a.
27	29,5	19,[illegible]	24,8	33,4	17,1	14,1	61	E 1	WNW 2	SSE 3	1,0	—	—	⏜ a.
28	28,2	20,[illegible]	26,2	35,1	17,3	14,7	59	0	WNW 1	SSE 3	1,0	—	—	⏜ a.
29	28 3	22,[illegible]	27,8	**37,5**	18,8	15,7	58	NE 2	NE 1	S 3	1,0	—	—	⏜ a.
30	26,8	23,[illegible]	27,1	36,9	20,3	16,3	62	E 1	NNE 3	SE 2	1,3	—	—	⏜ a; T 5½ p; ⌒ p; ⚡ np.
31	24,9	24,[illegible]	22,4	27.9	20,0	13,9	66	SW 3	NE 5	NW 5	7,3	—	—	⏜ a; ● & ⚡ 4½ p—n int.
Мѣсеч. срѣдни	727,8	18,[illegible]	22,7	29,9	16,5	12,9	63	1,9	3,8	2,7	3,4	113,2	—	

…ъждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⏜ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, …лици, ⸏ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20m et au-dessus), ⚡ гърмотевица, …кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⏀ вѣнецъ о. слънцето, ⊕ кръгъ о. мѣсеца, Ѡ вѣнецъ о. мѣсеца, …che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове …

съ посока (di… Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, на брой (nom… Cu=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, съ срѣдня сил… …muliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

…нощие е прочитана на 2p и …, а максималната е прочи… …я день.

La température minima est relevée à 2p pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7a.

съ посока (di… …нь на 7 часа и количеството … Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 на брой (nom… …покривъ сѫ броени тия, въ съ срѣдня си… …е било покрито съ снѣгъ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7h et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0mm, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

…е прѣсмѣтано по формулата … елементи дневнитѣ срѣдни … трикратнитѣ прѣзъ деня

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}(7^a + 2^p + 9^p + 9^p)$. Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

съ посока (di… …зена влажность, както и за на брой (nom… …ратнитѣ наблюдения прѣзъ съ срѣдня сил… …е това при температурата.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Mѣс Station centrale météorologique de Bulgarie.

VIII Августъ 19 Sofia. VIII Août 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ — Barom… въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдн moyen	…азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	713,2	712,9	713,6	713,	7 a—6 p.	1
2	13,7	12,8	13,3	13,		2
3	13,6	12,6	12,7	13,	p.	3
4	12,6	11,4	10,8	11,		4
5	11,6	10,5	10,7	10,	$\frac{1}{4}$ - $3\frac{1}{2}$ p; ϟ $8\frac{1}{2}$ p—n.	5
6	10,7	08,5	11,5	10,	$\frac{1}{2}$ a —1 p; ●² $2\frac{3}{4}$—n int.; K 2^{55}—$5\frac{1}{2}$ p; ϟ np.	6
7	12,5	14,2	15,4	14,		7
8	14,9	13,9	14,2	14,	p.	8
9	14,8	14,1	14,7	14,		9
10	15,6	14,4	15,0	15,	4^{10}—5 p; ●² 4^{10}—$5\frac{1}{4}$ p; ⌒ p.	10
11	15,0	13,4	13,5	14,	np.	11
12	16,4	15,8	16,2	16,		12
13	15,4	13,6	13,6	14,	— $7\frac{1}{4}$ p; K $8\frac{1}{2}$ p—n; ●² 10 p - n.	13
14	13,3	11,8	13,3	12,	a, ●¹ & K $6\frac{3}{4}$ p—n int.	14
15	11,3	11,2	12,3	11,	—$10\frac{1}{2}$a; ▲° 8^{20} - 8^{22}; ●²&K 3^{10}—7p int.; ϟ np.	15
16	12,9	12,6	13,4	13,	°— 2^{25} p; K 2^{55}—$4\frac{1}{2}$ p; ● $3\frac{1}{2}$ — 5 p; ϟ np.	16
17	13,2	14,8	15,7	14,	12—1 p.	17
18	15,9	17,7	17,	17,	$12\frac{3}{4}$—1^{20} pint., ● 2^{10}—3^{10} p.	18
19	17,7	17,1	17,2	17,	.	19
20	16,3	14,9	14,3	15,	$8\frac{1}{2}$—11^{20} a; ⌓² p.	20
21	13,8	13,1	13,5	13,	p.	21
22	13,7	13,4	14,6	13,	p.	22
23	15,7	16,7	17,9	16,	2^{50}—3 p.	23
24	19,0	18,5	18,5	18,		24
25	18,5	17,5	17,6	17,	p.	25
26	18,0	17,4	17,8	17,	p.	26
27	18,5	17,5	17,1	17,		27
28	16,6	13,9	12,6	14,	7 p—n.	28
29	13,2	12,2	12,9	12,	N 5—$5\frac{1}{4}$ p; ϟ $7\frac{1}{2}$ p—n.	29
30	14,5	15,5	16,9	15,	p int.; K 9^{55}—$11\frac{1}{2}$ a; ● 3^{30} —$7\frac{1}{4}$ p int.	30
31	17,7	18,5	19,4	18,	a, ●° $8\frac{1}{4}$—8^{35} p.	31
Мѣсеч. срѣдно	714,8	714,3	714,8	714,6		moyen.

Валежъ — Eau tombée

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1.0mm J. av. pr. > 1.0mm
Belogradtschik	545	195,0	49,0	12	12
Vidin	40	123,3	45.0	12	8
Lom	40	110,8	21,2	30	8
Berkovitsa	405	170,3	26,8	30	9
Vratsa	380	198,6	51,9	29	10
Orehovo	110	129,8	44,7	31/VII	6
Troian	420	134,4	51,5	29	9
Nikopol	70	78,1	28,6	15	6
Pavlikeni	105	96,5	31,2	31/VII	8
Sevlievo	200	30,6	13,0	30	5
Elena	275	113,4	38,0	29	6
Biala	35	66,3	43,0	17	3
Obrastsof Tschiflik	155	79,8	35,2	15	5
Popovo	170	67,8	16,9	29	8
Prieslav	120	123,1	52,0	30	5
Rasgrad	205	73,9	19,0	1	5
Toutrakan	35	189,5	98,2	16	7
Kourtbounar	225	123,1	41,6	17	6
Dobritsch	220	119,3	57,0	17	6
Varna	30	135,9	74,2	17	5
Novo-Selo	25	135,0	62,0	17	6
Bourgas	15	56,0	19,8	30	5
Karnobat	215	129,2	55,0	30	5
Sliven	270	92,3	36,0	29	6
Kavaklii	285	73,3	53,5	29	4
Haskovo	195	52,0	35,4	30	4
Stara-Zagora	200	93,6	41,0	30	7
Kazanlik	370	118,6	50,3	29	8
Karlovo	445	110,5	55,8	29	8
Plovdiv	160	102,3	51,3	30	7
Tschepelaré	1100	78.5	34,4	30	8
Peschtera	425	82,5	53,0	30	7
Tatar-Pasardjik	200	79,8	56,0	30	5
Ihtiman	630	133,4	47,8	16	8
Samokov	950	127,8	19,6	31/VII	8
Doubnitsa	530	—	—	—	—
Küstendil	535	92,4	20,2	6	7
Tsaribrod	450	125,1	34,1	13	6

Прѣзъ мѣсе…	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф. налѣган…	24,4
ден…	17
миним. атмосф. налѣгані…	
ден…	15
максим. (абс.) темп. на в…	5
ден…	0
миним. (абс.) темп. на въ…	0
ден…	0
максим. абс. влажность…	26
ден…	7
миним. абс. влажность …	7
ден…	7
мин. относит. влажност…	4
ден…	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	11	7	10
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	3	0
⌓ роса (rosée)	24	16	20
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
K & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	7	5	5
ϟ далечна свѣткавица (éclair)	8	4	6
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, **Опасъ Вацовъ.**
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, **S. Watzoff.**

1758—1900

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	7ª	Температура въздуха по Ц. / Température de l'air, Cels. срѣдно moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда / Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ª	2p	9p	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ въ mm Précipit. mm 7ª	Въ cm en cm ⊠	Разни явления / Phénomènes divers
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	725,5	17,	19,7	28,6	16,0	10,5	61	W 7	W 12	W 5	3,0	11,3	—	● na.
2	26,6	16,	20,5	27,3	16,3	10,2	58	W 5	W 5	0	0,7	—	—	⌂ a.
3	27,1	16,	21,6	30,8	14,0	11,9	63	ENE 2	W 1	0	0,7	—	—	⌂ a.
4	25,7	21,	24,3	33,4	14,8	11,9	54	NE 2	SW 1	E 3	0,3	—	—	⌂ a.
5	24,8	22,	25,3	32,9	15,6	11,3	49	ENE 1	ENE 3	ESE 3	0,7	—	—	⌂ a.
6	23,8	19,	22,1	31,3	16,6	12,8	64	WNW 1	E 3	W 3	5,3	—	—	⌂ a; ꓘ & ● 9^{10} p–n.
7	27,1	16,	21,4	26,6	16,3	12,6	67	WSW 4	WNW 5	W 3	3,3	1,8	—	—
8	28,4	18,	23,0	31,6	16,2	13,2	63	W 3	NW 4	E 1	0,3	—	—	⌂ a.
9	28,2	19,	24,6	32,9	16,3	13,8	61	E 2	NW 2	SE 2	1,7	—	—	⌂ a.
10	28,9	19,	24,2	32,4	20,1	14,7	65	W 4	WNW 3	NE 2	2,3	—	—	⌂ a; T 3^{45}p, ↯ 5^{30}p; ●° $5\frac{3}{4}$–6^{4}p; ∿ p.
11	27,7	19,	24,8	35,0	16,9	12,8	59	NE 2	ESE 4	SE 2	1,3	0,0	—	⌂ a.
12	30.4	20,	19,7	25,3	18,5	10,9	62	W 7	W 5	NW 1	2,7	—	—	—
13	29,9	15,	20,4	25,9	16,2	13,4	77	WNW 3	E 3	SE 1	9,7	—	—	↯ пр.
14	27,6	17,	24,3	28,4	18,2	11,2	50	E 7	E 4	ENE 7	6,7	—	—	↯ пр.
15	25,8	17,	22,2	30,6	18,7	13,7	68	NE 3	ENE 3	NW 2	6,0	—	—	● & ꓘ $4\frac{3}{4}$–6^{28} p, 9^{10} p–n.
16	27,0	18,	21,0	26,6	17,9	15,4	82	0	ESE 1	W 1	9,7	12,7	—	● & ꓘ na; ●° $6\frac{1}{4}$ p–n int.; ↯ пр.
17	28 8	16,	16,4	17,6	15,0	12,5	90	N 3	NNE 3	NE 1	10,0	3,0	—	● $6\frac{3}{4}$ a—12^{10} p int., 2^{10}—3 p.
18	31,3	14,	19,4	24,6	14,5	11,6	70	NE 1	E 2	E 1	7,7	24,4	—	● na.
19	32,1	15,	19,7	26,0	15,3	11,0	65	E 3	ENE 5	ESE 3	2,3	—	—	⌂ a.
20	29,7	14,	19,0	27,0	12,3	10,4	65	E 1	SE 5	S 1	1,0	—	—	⌂ a.
21	27,6	17,	19,2	27,5	12,1	11,3	70	0	NE 1	SE 2	1,7	—	—	⌂ a.
22	27,9	16,	20,1	30,0	13,0	11,7	67	NE 1	N 3	S 3	1,7	—	—	⌂ a.
23	30,4	16,	20,9	29,7	13,8	11,7	65	0	NW 3	ESE 2	2,0	—	—	⌂ a.
24	33,0	17,	22,5	30,0	14,2	10,6	54	E 2	SE 9	E 2	0,7	—	—	⌂ a.
25	32,3	16,	22,4	29,7	13,4	11,0	56	E 1	E 4	NE 4	0,7	—	—	⌂ a.
26	32,4	17,	20,6	28,2	12,7	9,4	55	0	NE 3	SE 1	0,3	—	—	⌂ a.
27	31,7	16,	21,2	30,6	12,5	10,6	59	E 1	W 1	ESE 1	0,0	—	—	⌂ a.
28	27,6	19,	25,0	35,1	14,1	13,9	61	0	WSW 3	NW 2	1,0	—	—	⌂ a; ↯ пр.
29	27,0	19,	21,0	30,0	18,0	13,1	68	NW 1	0	E 5	4,7	—	—	⌂ a; ↯ $7\frac{1}{2}$ p; ● & ꓘ $8\frac{3}{4}$ p–n.
30	30,5	13,	13,5	14,6	13,5	10,2	88	E 5	NE 3	ESE 1	10,0	8,3	—	● n—10^{53} a, 11^{40} a–n.
31	33,3	10,	12,4	13,6	11,8	9,3	87	NNE 1	E 3	0	10,0	13,3	—	● n—1^{20} p int.
Мѣсеч. срѣдне	728,7	17,4	21,0	28,0	15,3	11,9	65	2,4	3,5	2,1	3,5	74,8	—	

ъждъ, ✳ снѣгъ, △ сугрaшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌂ роса, ⌴ слана, V скрѣжъ, ıици, ⌴ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20m et au-dessus), ꓘ гърмотевица, кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊽ кръгъ о. мѣсеца, ⩌ вѣнецъ о. мѣсеца, iche de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, =Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (dir
на брой (nomb
съ срѣдня сила

съ посока (dir
на брой (nomb
съ срѣдня сила

съ посока (dire
на брой (nomb
съ срѣдня сила

ноющие е прочитана на 2p и , а максималната е прочия день. нь на 7 часа и количеството Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 покривъ сж броени тия, въ е било покрито съ снѣгъ. е прѣсмѣтано по формулата елементи дневнитѣ срѣдни ь трикратнитѣ прѣзъ деня кна влажность, както и за кратнитѣ наблюдения прѣзъ е това при температурата.

La température minima est relevée à 2p pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7a.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7h et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0mm, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}$ (7a + 2p + 9p + 9p). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсечe Station centrale météorologique de Bulgarie.

X Септемврий 1900 ofia. IX Septembre 1900. (n. st.)

Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	срѣдне moyen.	…зни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
2	3	4	5	29	30
719,0	718,1	718,3	718,5		1
17,8	17,3	17,4	17,5		2
17,3	16,0	16,0	16,4		3
18,1	20,0	20,8	19,6	11ᵃᵃ—11½ a, 2½ p.	4
21,1	19,6	19,1	19,9		5
18,2	15,8	16,3	16.8		6
17,4	16,7	17,8	17,3		7
18,1	16.6	16,3	17,0		8
16,6	16,0	14,9	15,8	пр.	9
15,2	**14,8**	15,3	**15,1**	1¾ p - 4ᵃᵃ p int.; ≺ 8 p—n.	10
15,7	14,8	15,1	15,1		11
16,3	16,2	17,9	16,8		12
19.5	18,3	18,2	18,7	2½ p.	13
18,0	18,8	20,2	19,0	a int.	14
21,8	21,5	21,9	21,7		15
21,8	20,4	21,3	21,2		16
22,3	21,5	21,9	21,9		17
22,8	21,8	21,8	**22,1**		18
21,8	19,9	20,9	20,9		19
22,1	20,7	21,2	21,3	—4 p; ⌂° p.	20
21,1	18,6	19,8	19,8	p.	21
19,6	19,6	20,9	20,0		22
22,0	21,2	21,8	21,7	p.	23
21,4	19,8	19,3	20,2		24
18,6	17,0	17,8	17,8	p	25
18,2	17,1	17,2	17,5	p.	26
18,7	18,1	19,0	18,6	p.	27
19,5	17,9	18,1	18,5	p.	28
18,5	17,4	17,8	17,9	p.	29
18,8	17,8	18,6	18,4	p.	30
					31
719,2	718,3	718,7	718,8		moyen.

Валежъ — Eau tombée

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	Денъ — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	20,5	14,4	22	2
Vidin	40	9,8	7.3	9	2
Lom	40	1,4	1,4	9	1
Berkovitsa	405	6,8	2,3	31/VIII	1
Vratsa	380	6,7	4,2	31/VIII	2
Orehovo	110	3,7	2,5	4	1
Troian	420	15,6	12,0	31/VIII	1
Nikopol	70	1,5	1,0	4	0
Pavlikeni	105	14,4	14,4	31/VIII	1
Sevlievo	200	7,7	3,3	31/VIII	1
Elena	275	25,4	20,0	31/VIII	1
Biala	35	7,5	7,5	31/VIII	1
Obrastsof Tschiflik	155	13,4	8,5	4	2
Popovo	170	18,8	9,6	31/VIII	2
Prieslav	120	24,1	20,2	31/VIII	3
Rasgrad	205	15,6	10,4	31/VIII	2
Toutrakan	35	14,1	4,6	31/VIII	3
Kourtbounar	225	10,6	8,2	31/VIII	1
Dobritsch	220	11,7	6,0	4	1
Varna	30	21,4	11,5	31/VIII	3
Novo-Selo	25	18,0	11,0	31/VIII	2
Bourgas	15	28,4	18,9	31/VIII	3
Karnobat	215	16,4	9,5	31/VIII	2
Sliven	270	13,8	8,8	31/VIII	2
Kavaklii	285	17,9	12,4	31/VIII	2
Haskovo	195	19,8	6,7	31/VIII	3
Stara-Zagora	200	9,5	3,6	31/VIII	2
Kazanlik	370	12,7	8,8	14	2
Karlovo	445	18,4	13,2	11	2
Plovdiv	160	42,7	22,6	12	2
Tschepelaré	1100	49,9	17,6	11	3
Peschtera	425	31,9	19,0	31/VIII	2
Tatar-Pasardjik	200	30,2	14,7	12	3
Ihtiman	630	1,2	0,7	31/VIII	0
Samokov	950	9,3	6,5	10	1
Doubnitsa	530	(2,6)	(1,4)	(2)	(2)
Küstendil	535	0,0	0,0	- -	—
Tsaribrod	450	3,6	2,7	22	1

Прѣзъ мѣсеца —	…ѣ-…ъ …en
…ксим. атмосф. налѣгане —	…,7
денъ —	III
…ним. атмосф. налѣгане —	
денъ —	7
…ксим. (абс.) темп. на възд. —	1
денъ —	0
…ним. (абс.) темп. на възд. —	0
денъ —	0
…ксим. абс. влажность — m…	0
денъ —	1
…ин. абс. влажность — mi…	1
денъ —	1
… относит. влажность —	0
денъ —	0

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	4	6	2
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	0
⌂ роса (rosée)	29	24	23
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⊼ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	0	1	0
≺ далечна свѣткавица (éclair)	2	0	0
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	ъздуха по Ц. l'air, Cels. срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ Précipit. mm 7ᵃ	Въ см en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	727,0	19,2	24,4	15,6	11,6	69	NW 1	ENE 9	E 1	7,0	5,1	—	●° 7ᵖ—7½ p.
2	29,8	20,2	27,6	11,5	9,4	54	N 1	E 5	E 3	3,0	0,0	—	⌓ a.
3	29,4	20,4	29,3	13,0	9,4	53	N 1	ESE 5	SSE 2	0,3	—	—	⌓ a.
4	27,6	21,7	32,0	**11,2**	8,8	45	N 1	E 3	N 1	4,7	—	—	⌓ a.
5	26,4	22,5	31,8	13,2	9,7	50	N 2	NNE 2	NNE 2	4,0	—	—	⌓° a; ● 5¼—5⁴⁰ p.
6	24,9	19,7	28,1	15,0	12,4	71	ENE 2	SSW 3	ESE 2	6,3	0,0	—	⌓ a; ●° 1¼ p—n int.; T 5⁵⁰ p; ⌒ 6½ p.
7	**23,0**	20,1	28,0	12,2	11,1	65	N 2	N 2	ESE 2	6,7	2,9	—	T & ≺ 4²⁰ p; ●° 7⁵—7³⁰ p.
8	24,0	22,3	29,4	13,3	11,3	57	NW 3	W 3	WSW 3	5,7	0,0	—	⌓ a; ●° 3 p—n int.
9	26,1	21,6	27,3	15,2	12,2	63	W 5	WNW 5	W 2	6,7	0,0	—	—
10	29,9	19,4	26,2	16,5	12,6	72	WSW 2	NE 3	S 3	8,7	—	—	● 8½—9 a, ● & R 2⁵⁰—6½ p; ●° 8½ p.
11	30,3	19,1	24,1	12,2	13,2	79	N 2	E 5	SE 2	5,3	**13,2**	—	⌓ a.
12	**31,0**	20,4	28,5	12,3	11,3	64	N 2	NE 5	E 2	4,3	—	—	⌓ a.
13	29,2	20,4	27,7	13,8	10,9	62	ENE 2	WNW 5	E 7	7,7	—	—	T 11⁴⁸ a; ≺ & T 8²⁵ p—n; ● & 9¹⁰ p—n.
14	29,9	18,2	26,1	13,9	10,6	68	N 2	ENE 2	SSE 2	5,0	0,0	—	●° na.
15	29,4	20,9	28,5	12,8	9,9	54	N 2	W 5	W 3	6,0	—	—	⌓ a.
16	29,1	18,9	22,5	14,2	9,2	56	W 5	WNW 7	W 3	3,7	3,7	—	● na.
17	28,5	20,6	25,4	15,7	10,5	57	W 5	WNW 9	WSW 5	5,3	—	—	● 6½ p; ≺ np.
18	28,6	21,3	28,0	15,9	9,5	51	WSW 5	W 3	S 1	3,7	0,0	—	—
19	26,4	**17,4**	22,5	17,2	12,4	**81**	W 3	WSW 3	SE 2	7,7	—	—	● 11½ a—1³⁰ p.
20	28,6	19,0	25,0	13,0	8,7	57	SW 1	WNW 5	W 3	5,0	3,2	—	—
21	29,0	21,8	27,7	12,0	10,1	53	NW 1	WSW 1	WSW 3	5,7	—	—	—
22	29,6	24,9	32,5	12,8	12,8	55	W 5	W 3	WSW 1	0,3	—	—	—
23	28,9	**28,0**	**38,2**	18,0	**15,1**	55	0	WSW 3	SE 2	2,3	—	—	⌓ a; ≺ np.
24	26,3	21,3	30,6	18,3	14,3	71	0	WNW 9	WNW 3	6,7	—	—	●° 2½—2¾ p; ● 3¹⁰—8¼ p int.
25	27,4	20,5	26,5	13,9	**7,7**	**44**	W 5	WNW 1	W 3	2,0	5,9	—	● & R na.
26	24,6	25,2	34,4	12,0	10,8	47	SW 1	WNW 3	SSW 3	1,0	—	—	⌓ a; ≺ np.
27	26,1	21,8	26,3	19,2	10,0	51	W 5	W 5	WNW 5	4,0	—	—	⌓ a; ●° 7¼—7³⁵ p, 9¹⁰ p—n.
28	29,0	20,8	27,5	15,9	8,3	47	W 5	WNW 7	SSW 1	2,0	0,0	—	—
29	28,7	23,6	29,0	12,4	9,8	46	0	NE 3	ESE 5	8,0	—	—	—
30	26,1	23,0	29,3	17,2	12,9	61	W 1	WNW 5	WSW 1	6,7	2,6	—	● & R na.
31													
Мѣсечн. срѣдне	727,8	21,1	28,1	14,3	10,9	59	2,4	4,5	2,6	4,8	36,6	—	

ъждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, ици, ⊥⊥⊥ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), R гърмотевица, ване, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊍ кръгъ о. мѣсеца, ⊎ вѣнецъ о. мѣсеца, che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, =Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока
на брой (n
съ срѣдня

ющие е прочитана на 2ᵖ и а максималната е прочи- я день.

нь на 7 часа и количеството Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 покривъ сѫ броени тия, въ е било покрито съ снѣгъ.

съ посока
на брой (
съ срѣдня

прѣсмѣтано по формулата елементи дневнитѣ срѣдни трикратнитѣ прѣзъ деня

съ посока ѫвна влажность, както и за
на брой (кратнитѣ наблюдения прѣзъ
съ срѣдня е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}$ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсе[…] Station centrale météorologique de Bulgarie.

VII Юлий 1900 г. […]ofia. VII Juillet 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ — Barom. въ мм, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдне moyen.	[…]азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	711,8	712,3	714,4	712,8	7¾ a, 2¼—2½ p.	1
2	15,3	14,6	14,9	14,9	4½ p.	2
3	15,4	14,1	13,7	14,4		3
4	14,6	13,5	14,4	14,2		4
5	15,8	15,2	15,7	15,6	10½ p n.	5
6	15,7	13,6	12,8	14,0		6
7	10,8	06,9	06,2	08,0	V 8 p—n; ●° 9¹⁰ 9¾ p int.; ●² 9¾ p—n int.	7
8	08,5	08,0	12,6	09,7	…—5²⁰ p int., ●¹ 5²⁰—5⁴⁰ p, ●° 6³⁵—6⁵⁵ p; … p.	8
9	14,8	13,6	11,5	13,3	& ⌈ 9¾ p—n.	9
10	11,3	10,5	10,4	10,7	…½ p; ⌈ na; ⟘ WNW 11½ a—n.	10
11	09,1	09,1	09,0	09,1	7¾ a, ●¹ 7¾ a—9 p int.; на Витоша новъ снѣгъ	11
12	07,3	08,7	09,7	08,6	● 9²⁰—10⁴⁰ a; ●° 3¼—4 p. ⟘ WNW 4½ p—n.	12
13	09,6	11,1	11,1	10,6	a; ●° 7⁴⁰—8½ a int.	13
14	10,8	11,8	13,4	12,0	a int., 1¾—2¼ p.	14
15	15,6	17,3	19,2	17,4	9¼—11²⁵ a int. 1¼—3²⁰ p int.	15
16	21,2	20,8	20,7	20,9	p.	16
17	20,3	19,2	18,3	19,3	p.	17
18	17,3	15,7	15,5	16,2	p.	18
19	15,5	15,2	16,4	15,7	2⁵⁵—1 p; ●₀ 1½ p; ⋞ np.	19
20	18,2	19,1	20,6	19,3		20
21	21,2	20,6	20,1	20,6		21
22	19,4	17,2	16,1	17,6		22
23	14,4	12,3	11,7	12,8	W 9¾ p n.	23
24	12,2	11,9	13,7	12,6	6¾ p—n int.; ⌈ 7 p—n itn.	24
25	14,4	14,5	15,3	14,7	W np.	25
26	16,6	15,7	16,5	16,3	p.	26
27	16,0	14,9	14,1	15,1	p.	27
28	14,9	13,9	14,3	14,4	p.	28
29	15,3	14,2	14,2	14,6	8½ p—n.	29
30	14,3	12,7	12,0	13,0		30
31	11,5	09,9	12,2	11,2	1⁵⁵—7 p int.; ●² 2⁴⁰—7¼ p int.; ▲° 5⁴¹ p; p; ⟘ 7—7½ p; ⋞ & ●° np.	31
Мѣсеч. срѣдне	714,5	713,8	714,2	714,2		moyen.

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ мм Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1.0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	76,1	19,2	12	9
Vidin	40	75,5	24,1	12	6
Lom	40	71,8	19,3	12	7
Berkovitsa	405	105,5	36,0	9	8
Vratsa	380	126,1	34,2	10	8
Orehovo	110	92,1	44,8	10	6
Troian	420	80,7	21,0	15	7
Nikopol	70	88,4	23,4	30	7
Pavlikeni	105	58,0	26,1	10	8
Sevlievo	200	57,3	15,4	10	7
Elena	275	68,6	23,5	10	7
Biala	35	60,8	34,0	10	5
Obrastsof Tschiflik	155	62,5	20,1	10	8
Popovo	170	35,1	20,1	10	5
Prieslav	120	19,6	7,4	1	5
Rasgrad	205	29,1	12,6	10	5
Toutrakan	35	36,4	15,4	13	5
Kourtbounar	225	37,9	12,1	12	4
Dobritsch	220	7,7	7,7	13	1
Varna	30	15,2	3,8	25	5
Novo-Selo	25	34,9	11,5	15	6
Bourgas	15	46,0	26,0	10	4
Karnobat	215	38,9	21,4	10	4
Sliven	270	60,0	21,5	10	6
Kavaklii	285	12,8	3,3	14	5
Haskovo	195	70,5	24,0	10	7
Stara-Zagora	200	65,1	32,4	30	5
Kazanlik	370	45,8	15,5	30	4
Karlovo	445	81,8	36,5	10	7
Plovdiv	160	74,5	23,5	10	6
Tschepelaré	1100	85,5	27,6	30	8
Peschtera	425	53,1	17,7	10	6
Tatar-Pasardjik	200	54,4	18,1	30	6
Ihtiman	630	35,5	12,7	10	4
Samokov	950	102,8	26,0	10	10
Doubnitsa	530	81,6	36,5	9	6
Küstendil	535	46,2	15,0	7	5
Tsaribrod	450	132,1	34,1	12	9

Прѣзъ мѣсе[…]	[…]ѣнъ […]ven
максим. атмосф. налѣган[…]	0
ден[…]	10
миним. атмосф. налѣган[…]	
ден[…]	14
максим. (абс.) темп. на в[…]	2
ден[…]	0
миним. (абс.) темп. на в[…]	0
ден[…]	0
максим. абс. влажност[…]	26
ден[…]	7
миним. абс. влажность	7
ден[…]	7
мин. относит. влажност[…]	5
ден[…]	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	13	17	9
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	1
⌓ роса (rosée)	23	15	23
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⌈⋞ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	6	4	3
⋞ далечна свѣткавица (éclair)	7	2	4
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

…венъ, λ = 24°37′ E. Gr.; φ = 43°25′ N.; Hb = 105ᵐ. Pleven.

VII Юлий **А. Разсукановъ.** **VII Juillet 1900. (n. st.)**

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre	Те… въздуха по Ц. …e l'air, Cels.				Абс. влаж. Hum. abs.	Отн. влаж. Hum. relat.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec.			Облачность Nebulosité	Валежъ Précipit. mm	Въ сн… en cm	Разни явления Phénomènes divers
	срѣд. moy.	7ᵃ	срѣдне moyen	Max.	Min.	срѣд. moy.	срѣд. moy.	7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	срѣд. moy.	7ᵃ	⊠	
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	726,8	16,8	20,0	27,8	16,7	14,5	84	WNW 2	NNW 2	SSE 1	6,7	18,0	—	● n—9¼ a.
2	28,0	17,4	25,1	30,8	16,1	12,9	55	W 1	WNW 1	WNW 1	1,7	1,4	—	⌓ a.
3	28,2	20,3	25,5	34,1	17,3	13,6	56	0	NE 3	E 3	2,7	—	—	⌓ a.
4	28,2	18,5	25,2	32,6	17,8	13 0	54	0	NNE 5	SE 1	1,3	—	—	⌓ a.
5	29,1	19,8	26,8	34,7	16,9	13,8	52	0	NE 3	SE 1	0,7	—	—	⌓ a.
6	28,1	21,8	**28,5**	35,4	18,7	12,9	**45**	0	NE 3	E 5	1,3	—	—	⌓ a; Ш 9 p.
7	21,7	21,7	27,0	36,1	16,1	12,4	48	0	ENE 5	NW 7	1,0	—	—	⌓ a; ⚡ np.
8	23,3	18,9	20,6	29,7	16,3	12,3	65	W 1	WNW 3	W 3	4,3	1,8	—	● na, 5^{20}—7^{10} p int.; ⟦K 5½ p.
9	27,8	15,8	19,6	24,7	13,3	10,1	60	W 5	NW 3	S 2	5,3	9,0	—	—
10	23,7	14,4	**13,5**	15,5	13,8	11,1	**95**	WNW 3	WNW 3	W 9	10,0	12,9	—	● n—4¾ p, 5^{5} p—n.
11	22,0	13,5	15,3	19,2	12,8	**8,4**	65	WSW 6	W 12	W 2	8,0	**46,0**	—	● na; ⌒ p.
12	21,7	13,4	14,7	19,4	**12,8**	10,6	86	WSW 4	WSW 5	SE 3	10,0	2,5	—	⊘ n—12½ p, 2 p—8^{11} p.
13	23,1	13,8	19,7	24,2	14,0	11,4	67	WSW 3	WNW 7	W 7	4,7	21,6	—	● na.
14	25,2	16,0	19,3	26,2	17,5	13,0	77	N 2	NNE 3	E 3	6,3	—	—	⊘° 10¼—10¾ a.
15	30,6	15,4	19,9	25,8	15,9	13,5	77	NE 1	NE 5	0	5,0	0,0	—	⌓ a; ⊘° 10—10½ a.
16	34,2	16,5	20,0	28,0	13,1	11,8	70	0	NE 5	SE 1	1,7	0,0	—	⌓ & ≡ a.
17	33 3	15,1	22,1	31,1	13,9	12,2	63	NE 2	N 3	SSE 2	2,7	—	—	⌓ a.
18	30 0	17,2	23,8	33,1	15,9	12,8	59	NE 1	NNW 1	E 1	1,0	—	—	⌓ a.
19	29,4	17,8	24,2	32,5	18,5	15,1	67	E 2	NNE 3	SE 3	3,3	—	—	⌓ a.
20	33,4	19,3	22,4	28,8	18,7	11,9	58	E 7	E 3	SE 2	2,0	—	—	⌓ a; ⚡ np.
21	**35,2**	18,4	23,3	31,5	15,4	12,6	59	NE 1	ENE 3	SE 2	1,3	—	—	⌓ a.
22	31,6	18,6	23,3	31,4	15,2	11,0	52	0	ENE 3	S 1	0,0	—	—	⌓ a.
23	26,6	18,6	24,2	34,2	15,0	12,6	57	ENE 1	NNW 3	ESE 2	0,7	—	—	⌓ a.
24	26,0	20,6	25,1	29,9	16,5	13,6	57	W 4	W 5	WNW 3	3,0	--	--	⌓ a; ⌒ p; ⚡ np.
25	27,9	18,2	23,8	29,1	20,9	13,0	58	W 5	WNW 7	S 2	5,3	—	—	⌓ a; ⌒ p.
26	30,2	20,5	23,2	29,2	18,5	14,3	68	NE 1	N 2	SE 2	4,3	—	—	⌓ a.
27	29,5	19,6	24,8	33,4	17,1	14,1	61	E 1	WNW 2	SSE 3	1,0	—	—	⌓ a.
28	28,2	20,4	26,2	35,1	17,3	14,7	59	0	WNW 1	SSE 3	1,0	—	—	⌓ a.
29	28 3	22,6	27,8	**37,5**	18,8	15,7	58	NE 2	NE 1	S 3	1,0	—	—	⌓ a.
30	26,8	23,6	27,1	36,9	20,3	16,3	62	E 1	NNE 3	SE 2	1,3	—	—	⌓ a; T 5½ p; ⌒ p; ⚡ np.
31	24,9	24.	22,4	27,9	20,0	13,9	66	SW 3	NE 5	NW 5	7,3	—	—	⌓ a; ● & ⟦K 4½ p—n int.
Мѣсеч. срѣдне	727,8	18,:	22,7	29,9	16,5	12,9	63	1,9	3,8	2,7	3,4	113,2	—	

…ждъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, …лици, Ш вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), ⟦K гърмотевица, …кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊍ кръгъ о. мѣсеца, Ш вѣнецъ о. мѣсеца, …che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове …Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, …=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, …muliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (di…

на брой (nom…

съ срѣдня сил…

…нощие е прочитана на 2ᵖ и …, а максималната е прочи…я день.

…нь на 7 часа и количеството … Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 … покривъ сѫ броени тия, въ … е било покрито съ снѣгъ.

съ посока (di…

на брой (nom…

съ срѣдня си…

…е прѣсмѣтано по формулата …елементи дневнитѣ срѣдни … трикратнитѣ прѣзъ деня

…ена влажность, както и за …ратнитѣ наблюдения прѣзъ … е това при температурата.

съ посока (di…

на брой (nom…

съ срѣдня сил…

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule ¼ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣ Station centrale météorologique de Bulgarie.

VIII Августъ 1 Sofia. VIII Août 1900. (n. st.)

День (n. st.)	Барометръ — Baro въ mm, редуц. на 0 / en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдн. moyen	… азни явления / Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	713,2	712,9	713,6	713,	7 a—6 p.	1
2	13,7	12,8	13,3	13,		2
3	13,6	12,6	12,7	13,	p.	3
4	12,6	11,4	10,8	11,		4
5	11,6	10,5	10,7	10,	¼ - 3½ p; ≤ 8½ p—n.	5
6	10,7	08,5	11,5	10,	½ a – 1 p; ●² 2¾—n int.; ⊼ 2⁵⁵—5½ p; ≤ np.	6
7	12,5	14,2	15,4	14,		7
8	14,9	13,9	14,2	14,	p.	8
9	14,8	14,1	14,7	14,		9
10	15,6	14,4	15,0	15,	4¹⁰—5 p; ●² 4¹⁰—5¼ p; ⌒ p.	10
11	15,0	13,4	13,5	14,	np.	11
12	16,4	15,8	16,2	16,		12
13	15,4	13,6	13,6	14,	¾ – 7¼ p; ⊼ 8½ p—n; ●² 10 p - n.	13
14	13,3	11,8	13,3	12,	a, ●¹ & ⊼ 6¾ p—n int.	14
15	11,3	11,2	12,3	11,	—10½a; ▲°8⁸⁰ - 8²²; ●²&⊼3¹⁰—7p int.; ≤ np.	15
16	12,9	12,6	13,4	13,	⁰ – 2²⁵ p; ⊼ 2³⁵—4½ p; ● 3½ – 5 p; ≤ np.	16
17	13,2	14,8	15,7	14,	12—1 p.	17
18	15,9	17,7	17,ı	17,	12¾—1³⁰ pint., ●2¹⁰—3¹⁰ p.	18
19	17,7	17,1	17,2	17,	.	19
20	16,3	14,9	14,3	15,	8½—11³⁰ a; ⌓² p.	20
21	13,8	13,1	13,5	13,	p.	21
22	13,7	13,4	14,6	13,	p.	22
23	15,7	16,7	17,9	16,	2⁵⁰--3 p.	23
24	19,0	18,5	18,5	18,		24
25	18,5	17,5	17,6	17,	p.	25
26	18,0	17,4	17,8	17,	p.	26
27	18,5	17,5	17,1	17,		27
28	16,6	13,9	12,6	14,	7 p—n.	28
29	13,2	12,2	12,9	12,	N 5—5¼ p; ≤ 7½ p—n.	29
30	14,5	15,5	16,9	15,	p int.; ⊼ 9⁵⁵—11½ a; ● 3³⁰ –7¼ p int.	30
31	17,7	18,5	19,4	18,	a, ●° 8¼—8³⁵ p.	31
срѣдно	714,8	714,3	714,8	714,6		moyen.

Валежъ — Eau tombée: Станции / Stations	Надм. височина / Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm / Total en mm	Maxim. въ 24 ч. / en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1.0mm / J. av. pr.
Belogradtschik	545	195,0	49,0	12	12
Vidin	40	123,3	45,0	12	8
Lom	40	110,8	21,2	30	8
Berkovitsa	405	170,3	26,8	30	9
Vratsa	380	198,6	51,9	29	10
Orehovo	110	129,8	44,7	31/VII	6
Troian	420	134,4	51,5	29	9
Nikopol	70	78,1	28,6	15	6
Pavlikeni	105	96,5	31,2	31/VII	8
Sevlievo	200	30,6	13,0	30	5
Elena	275	113,4	38,0	29	6
Biala	35	66,3	43,0	17	3
Obrastsof Tschiflik	155	79,8	35,2	15	5
Popovo	170	67,8	16,9	29	8
Prieslav	120	123,1	52,0	30	5
Rasgrad	205	73,9	19,0	1	5
Toutrakan	35	189,5	98,2	16	7
Kourtbounar	225	123,1	41,6	17	6
Dobritsch	220	119,3	57,0	17	6
Varna	30	135,9	74,2	17	5
Novo-Selo	25	135,0	62,0	17	6
Bourgas	15	56,0	19,8	30	5
Karnobat	215	129,2	55,0	30	5
Sliven	270	92,3	36,0	29	6
Kavaklii	285	73,3	53,5	29	4
Haskovo	195	52,0	35,4	30	4
Stara-Zagora	200	93,6	41,0	30	7
Kazanlik	370	118,6	50,3	29	8
Karlovo	445	110,5	55,8	29	8
Plovdiv	160	102,3	51,3	30	7
Tschepelaré	1100	78,5	34,4	30	8
Peschtera	425	82,5	53,0	30	7
Tatar-Pasardjik	200	79,8	56,0	30	5
Ihtiman	630	133,4	47,8	16	8
Samokov	950	127,8	19,6	31/VII	8
Doubnitsa	530	—	—	--	—
Küstendil	535	92,4	20,2	6	7
Tsaribrod	450	125,1	34,1	13	6

Прѣзъ мѣсе	Плѣвенъ / Pleven
максим. атмосф. налѣган	24,4
ден	17
миним. атмосф. налѣгані	
ден	15
максим. (абс.) темп. на в	5
ден	0
миним. (абс.) темп. на въ	0
ден	0
максим. абс. влажность	26
ден	7
миним. абс. влажность	7
ден	7
мин. относит. влажности	4
ден	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София / Sofia	Габрово / Gabrovo	Плѣвенъ / Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	11	7	10
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	3	0
⌓ роса (rosée)	24	16	20
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⊼ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	7	5	5
≤ далечна свѣткавица (éclair)	8	4	6
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	7ª	...въздуха по Ц. ...l'air, Cels. срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	...ти. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ª	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ въ mm Précipit. mm 7ª	Въ cm en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	725,5	17,	19,7	23,6	16,0	10,5	61	W 7	W 12	W 5	3,0	11,3	—	● na.
2	26,6	16,	20,5	27,3	16,3	10,2	58	W 5	W 5	0	0,7	—	—	⌓ a.
3	27,1	16,	21,6	30,8	14,0	11,9	63	ENE 2	W 1	0	0,7	—	—	⌓ a.
4	25,7	21,	24,3	33,4	14,8	11,9	54	NE 2	SW 1	E 3	0,3	—	—	⌓ a.
5	24,8	22,	**25,3**	32,9	15,6	11,3	**49**	ENE 1	ENE 3	ESE 3	0,7	—	—	⌓ a.
6	**23,8**	19,	22,1	31,3	16,6	12,8	64	WNW 1	E 3	W 3	5,3	—	—	⌓ a; ℞ & ● 9¹⁰ p–n.
7	27,1	16,	21,4	26,6	16,3	12,6	67	WSW 4	WNW 5	W 3	3,3	1,8	—	—
8	28,4	18,	23,0	31,6	16,2	13,2	63	W 3	NW 4	E 1	0,3	—	—	⌓ a.
9	28,2	19,	24,6	32,9	16,3	13,8	61	E 2	NW 2	SE 2	1,7	—	—	⌓ a.
10	28,9	19,	24,2	32,4	20,1	14,7	65	W 4	WNW 3	NE 2	2,3	—	—	⌓a; ⊤3³⁵p, ⚡5³⁰p; ●°5¾–6⁵p; ⌒p.
11	27,7	19,	24,8	35,0	16,9	12,8	59	NE 2	ESE 4	SE 2	1,3	0,0	—	⌓ a.
12	30.4	20,	19,7	25,3	18,5	10,9	62	W 7	W 5	NW 1	2,7	—	—	—
13	29,9	15,	20,4	25,9	16,2	13,4	77	WNW 3	E 3	SE 1	9,7	—	—	⚡ np.
14	27,6	17,	24,3	28,4	18,2	11,2	50	E 7	E 4	ENE 7	6,7	—	—	⚡ np.
15	25,8	17,	22,2	30,6	18,7	13,7	68	NE 3	ENE 3	NW 2	6,0	—	—	● & ℞ 4¾–6²⁵ p, 9¹⁰ p–n.
16	27,0	18,	21,0	26,6	17,9	15,4	82	0	ESE 1	W 1	9,7	12,7	—	● & ℞ na; ●° 6¼ p–n int.; ⚡ np.
17	28 8	16,	16,4	17,6	15,0	12,5	**90**	N 3	NNE 3	NE 1	10,0	3,0	—	● 6¾ a–12¹⁰ p int., 2¹⁰–3 p.
18	31,3	14,	19,4	24,6	14,5	11,6	70	NE 1	E 2	E 1	7,7	**24,4**	—	● na.
19	32,1	15,	19,7	26,0	15,3	11,0	65	E 3	ENE 5	ESE 3	2,3	—	—	⌓ a.
20	29,7	14,	19,0	27,0	12,3	10,4	65	E 1	SE 5	S 1	1,0	—	—	⌓ a.
21	27,6	17,	19,2	27,5	12,1	11,3	70	0	NE 1	SE 2	1,7	—	—	⌓ a.
22	27,9	16,	20,1	30,0	13,0	11,7	67	NE 1	N 3	S 3	1,7	—	—	⌓ a.
23	30,4	16,	20,9	29,7	13,8	11,7	65	0	NW 3	ESE 2	2,0	—	—	⌓ a.
24	33,0	17,	22,5	30,0	14,2	10,6	54	E 2	SE 9	E 2	0,7	—	—	⌓ a.
25	32,3	16,	22,4	29,7	13,4	11,0	56	E 1	E 4	NE **4**	0,7	—	—	⌓ a.
26	32,4	17,	20,6	28,2	12,7	9,4	55	0	NE 3	SE 1	0,3	—	—	⌓ a.
27	31,7	16,	21,2	30,6	12,5	10,6	59	E 1	W 1	ESE 1	0,0	—	—	⌓ a.
28	27,6	19,	25,0	35,1	14,1	13,9	61	0	WSW 3	NW 2	1,0	—	—	⌓ a; ⚡ np.
29	27,0	19,	21,0	30,0	18,0	13,1	68	NW 1	0	E 5	4,7	—	—	⌓ a; ⚡ 7½ p; ● & ℞ 8¾ p–n.
30	30,5	13,	13,5	14,6	13,5	10,2	88	E 5	NE 3	ESE 1	10,0	8,3	—	● n–10⁵⁵ a, 11⁴⁰ a–n.
31	33,3	10,	**12,4**	13,6	11,8	9,3	87	NNE 1	E 3	0	10,0	13,3	—	● n–1²⁰ p int.
Мѣсеч. срѣдне	728,7	17,4	21,0	28,0	15,3	11,9	65	2,4	3,5	2,1	3,5	74,8	—	

...ъждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, ...ици, ⸗ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20m et au-dessus), ℞ гърмотевица, ...кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊕ кръгъ о. мѣсеца, ⊍ вѣнецъ о. мѣсеца, ...che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове ...Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, ...=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, ...nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (dir...
на брой (nomb...
съ срѣдня сила

...нощие е прочитана на 2ᵖ и ..., а максималната е прочи... ...я день.

съ посока (dir...
на брой (nomb...
съ срѣдня сила

...нь на 7 часа и количеството ... Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 ... покривъ сѫ броени тия, въ ... е било покрито съ снѣгъ. ...е прѣсмѣтано по формулата ... елементи дневнитѣ срѣдни ...ь трикратнитѣ прѣзъ деня

съ посока (dir...
на брой (nomb...
съ срѣдня сила

...сна влажность, както и за ...ратнитѣ наблюдения прѣзъ ...е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ª.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0mm, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule ¼ (7ª + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсече Station centrale météorologique de Bulgarie.

Sofia.

IX Септемврий 1900 — IX Septembre 1900. (n. st.)

Date (n. st.)	Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдне moyen.	…азни явления — Phénomènes divers
	2	3	4	5	29
1	719,0	718,1	718,3	718,5	
2	17,8	17,3	17,4	17,5	
3	17,3	16,0	16,0	16,4	
4	18,1	20,0	20,8	19,6	11^{25}—11½ a, 2½ p.
5	21,1	19,6	19,1	19,9	
6	18,[illegible]	15,8	16,3	16.8	
7	17,[illegible]	16,7	17,8	17,3	
8	18,1	16.6	16,3	17,0	
9	16,6	16,0	14,9	15,8	np.
10	15,2	14,8	15,3	15,1	1¾ p - 4^{25} p int.; ⋞ 8 p—n.
11	15,7	14,8	15,1	15,1	
12	16,3	16,2	17,9	16,8	
13	19.5	18,3	18,2	18,7	2½ p.
14	18,0	18,8	20,2	19,0	a int.
15	21,8	21,5	21,9	21,7	
16	21,8	20,4	21,3	21,2	
17	22,3	21,5	21,9	21,9	
18	22,8	21,8	21,8	22,1	
19	21,8	19,9	20,9	20,9	
20	22,1	20,7	21,2	21,3	–4 p; ⌓° p.
21	21,1	18,6	19,8	19,8	p.
22	19.6	19,6	20,9	20,0	
23	22,0	21,2	21,8	21,7	p.
24	21,4	19,8	19,3	20,2	
25	18.6	17,0	17,8	17,8	p.
26	18,2	17,1	17,2	17,5	p.
27	18,7	18,1	19,0	18,6	p.
28	19,5	17,9	18,1	18,5	p.
29	18,5	17,4	17,8	17,9	p.
30	18,8	17,8	18,6	18,4	p.
31					
moyen.	719,2	718,3	718,7	718,8	

Станции — Stations	Надм. височина — Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm — Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	Денъ — Jour	Дни съ в. > 1,0mm — J. av. pr.
Belogradtschik	545	20,5	14,4	22	2
Vidin	40	9,8	7.3	9	2
Lom	40	1,4	1,4	9	1
Berkovitsa	405	6,8	2,3	31/VIII	1
Vratsa	380	6,7	4,2	31/VIII	2
Orehovo	110	3,7	2,5	4	1
Troian	420	15,6	12,0	31/VIII	1
Nikopol	70	1,5	1,0	4	0
Pavlikeni	105	14,4	14,4	31/VIII	1
Sevlievo	200	7,7	3,3	31/VIII	1
Elena	275	25,4	20,0	31/VIII	1
Biala	35	7,5	7,5	31/VIII	1
Obrastsof Tschiflik	155	13,4	8,5	4	2
Popovo	170	18,8	9,6	31/VIII	2
Prieslav	120	24,1	20,2	31/VIII	3
Rasgrad	205	15,6	10,4	31/VIII	2
Toutrakan	35	14,1	4,6	31/VIII	3
Kourtbounar	225	10,6	8,2	31/VIII	1
Dobritsch	220	11,7	6,0	4	1
Varna	30	21,4	11,5	31/VIII	3
Novo-Selo	25	18,0	11,0	31/VIII	2
Bourgas	15	28,4	18,9	31/VIII	3
Karnobat	215	16,4	9,5	31/VIII	2
Sliven	270	13,8	8,8	31/VIII	2
Kavaklii	285	17,9	12,4	31/VIII	2
Haskovo	195	19,8	6,7	31/VIII	3
Stara-Zagora	200	9,5	3,6	31/VIII	2
Kazanlik	370	12,7	8,8	14	2
Karlovo	445	18,4	13,2	11	2
Plovdiv	160	42,7	22,6	12	2
Tschepelaré	1100	49,9	17,6	11	3
Peschtera	425	31,9	19,0	31/VIII	2
Tatar-Pasardjik	200	30,2	14,7	12	3
Ihtiman	630	1,2	0,7	31/VIII	0
Samokov	950	9,3	6,5	10	1
Doubnitsa	530	(2,6)	(1,4)	(2)	(2)
Küstendil	535	0,0	0,0	--	—
Tsaribrod	450	3,6	2,7	22	1

Прѣзъ мѣсеца —	…ѣнъ …en
…аксим. атмосф. налѣгане —	,7
день —	III
…иним. атмосф. налѣгане —	
день —	7
…ксим. (абс.) темп. на възд. —	1
день —	0
…иним. (абс.) темп. на възд. —	0
день —	0
…ксим. абс. влажность — m	0
день —	1
…иним. абс. влажность — mi	1
день —	1
…и. относит. влажность — m	0
день —	0

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	4	6	2
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	0
⌓ роса (rosée)	29	24	23
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⛈ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	0	1	0
⋞ далечна свѣткавица (éclair)	2	0	0
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	…въздуха по Ц. …l'air, Cels. срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ … Précipit. mm 7ᵃ	Въ … cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	727,0	19,2	24,4	15,6	11,6	69	NW 1	ENE 9	E 1	7,0	5,1	—	●° 7 ⁰—7½ p.
2	29,8	20,2	27,6	11,5	9,4	54	N 1	E 5	E 3	3,0	0,0	—	⌓ a.
3	29,4	20,4	29,3	13,0	9,4	53	N 1	ESE 5	SSE 2	0,3	—	—	⌓ a.
4	27,6	21,7	32,0	**11,2**	8,8	45	N 1	E 3	N 1	4,7	—	—	⌓ a.
5	26,4	22.5	31,8	13,2	9,7	50	N 2	NNE 2	NNE 2	4,0	—	—	⌓° a; ⊗ 5¼—5⁴⁰ p.
6	24,9	19,7	28,1	15,0	12,4	71	ENE 2	SSW 3	ESE 2	6,3	0,0	—	⌓ a; ●° 1¼ p—n int.; T 5⁵⁵ p; ⌒ 6½ p.
7	**23,0**	20,1	28,0	12,2	11,1	65	N 2	N 2	ESE 2	6,7	2,9	—	T & ≤ 4²⁰ p; ●° 7⁵—7³⁰ p.
8	24,0	22,3	29,4	13,3	11,3	57	NW 3	W 3	WSW 3	5,7	0,0	—	⌓ a; ●° 3 p—n int.
9	26,1	21,6	27,3	15,2	12,2	63	W 5	WNW 5	W 2	6,7	0,0	—	—
10	29,9	19,4	26,2	16,5	12,6	72	WSW 2	NE 3	S 3	8,7	—	—	●8½—9a, ⊗ & К 2⁵⁰—6½ p; ⊗° 8½ n.
11	30,3	19,1	24,1	12,2	13.2	79	N 2	E 5	SE 2	5,3	**13,2**	—	⌓ a.
12	**31,0**	20,4	28,5	12,3	11,3	64	N 2	NE 5	E 2	4,3	—	—	⌓ a.
13	29,2	20,4	27,7	13,8	10,9	62	ENE 2	WNW 5	E 7	7,7	—	—	T 11⁴⁵ a; ≤ & T 8⁴⁵ p—n; ● & … 9¹⁰ p—n.
14	29,9	18,2	26,1	13,9	10,6	68	N 2	ENE 2	SSE 2	5,0	0,0	—	●° na.
15	29,4	20,9	28,5	12,8	9,9	54	N 2	W 5	W 3	6,0	—	—	⌓ a.
16	29,1	18,9	22,5	14,2	9,2	56	W 5	WNW 7	W 3	3,7	3,7	—	● na.
17	28,5	20,6	25,4	15,7	10,5	57	W 5	WNW 9	WSW 5	5,3	—	—	⊗ 6½ p; ≤ np.
18	28,6	21,3	28,0	15,9	9,5	51	WSW 5	W 3	S 1	3,7	0,0	—	—
19	26,4	**17,4**	22,5	17,2	12,4	**81**	W 3	WSW 3	SE 2	7,7	—	—	● 11½ a—1²⁰ p.
20	28,6	19,0	25,0	13,0	8,7	57	SW 1	WNW 5	W 3	5,0	3,2	—	—
21	29,0	21,8	27,7	12,0	10,1	53	NW 1	WSW 1	WSW 3	5,7	—	—	—
22	29,6	24,9	32,5	12,8	12,8	55	W 5	W 3	WSW 1	0,3	—	—	—
23	28,9	**28,0**	**38,2**	18,0	**15,1**	55	0	WSW 3	SE 2	2,3	—	—	⌓ a; ≤ np.
24	26,3	21,3	30,6	18,3	14,3	71	0	WNW 9	WNW 3	6,7	--	—	⊗° 2½—2¾ p; ⊗ 3¹⁰—8¼ p int.
25	27,4	20,5	26,5	13,9	**7,7**	**44**	W 5	WNW 1	W 3	2,0	5,9	—	● & К na.
26	24,6	25,2	34,4	12,0	10,8	47	SW 1	WNW 3	SSW 3	1,0	—	—	⌓ a; ≤ np.
27	26,1	21,8	26,3	19,2	10,0	51	W 5	W 5	WNW 5	4,0	—	—	⌓ a; ⊗° 7¼—7⁴⁵ p, 9¹⁰ p—n.
28	29,0	20,8	27,5	15,9	8,3	47	W 5	WNW 7	SSW 1	2,0	0,0	—	—
29	28,7	23,6	29,0	12,4	9,8	46	0	NE 3	ESE 5	8,0	—	—	—
30	26,1	23,0	29,3	17,2	12,9	61	W 1	WNW 5	WSW 1	6,7	2,6	—	● & К na.
31													
Мѣсеч. срѣдни	727,8	21,1	28,1	14,3	10,9	59	2,4	4,5	2,6	4,8	36,6	—	

…ждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⊔ слана, V скрѣж, …ици, ⊥⊥⊥ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), К гърмотевица, …кане, ⊕ кржгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊍ кржгъ о. мѣсеца, ⩀ вѣнецъ о. мѣсеца, …che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове …Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, …=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, …nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока
на брой (n
съ срѣдня

…ющие е прочитана на 2ᵖ и а максималната е прочи… …я день.
…нь на 7 часа и количеството Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 …покривъ сж броени тия, въ …е било покрито съ снѣгъ.
…прѣсмѣтано по формулата …елементи дневнитѣ срѣдни …трикратнитѣ прѣзъ деня
…тна влажность, както и за …кратнитѣ наблюдения прѣзъ …е това при температурата.

съ посока
на брой (
съ срѣдня

съ посока
на брой (
съ срѣдня

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}(7^a + 2^p + 9^p + 9^p)$. Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсе Station centrale météorologique de Bulgarie.

Sofia.

VII Юлий 1900 г | VII Juillet 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдне moyen.	азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	711,8	712,3	714,4	712,8	$7\frac{3}{4}$ a, $2\frac{1}{4}-2\frac{1}{2}$ p.	1
2	15,3	14,6	14,9	14,9	$4\frac{1}{2}$ p.	2
3	15,4	14,1	13,7	14,4		3
4	14,6	13,5	14,4	14,2		4
5	15,8	15,2	15,7	15,6	$10\frac{1}{2}$ p n.	5
6	15,7	13,6	12,8	14,0		6
7	10,8	06,9	06,2	08,0	V 8 p—n; ● ° 9^{10} $9\frac{3}{4}$ p int.; ● ° $9\frac{3}{4}$ p n int.	7
8	08,5	08,0	12,6	09,7	— 5^{20} p int., ● 5^{20}—5^{40} p, ● ° 6^{35} - 6^{55} p; p.	8
9	14,8	13,6	11,5	13,3	& K $9\frac{3}{4}$ p—n.	9
10	11,3	10,5	10,4	10,7	$\frac{1}{2}$ p; K na; WNW $11\frac{1}{2}$ a—n.	10
11	09,1	09,1	09,0	09,1	$7\frac{3}{4}$ a, ● $7\frac{3}{4}$ a—9 p int.; на Витоша новъ снѣгъ	11
12	07,3	08,7	09,7	08,6	● 9^{20} - 10^{40} a; ● ° $3\frac{1}{4}$—4p. WNW $4\frac{1}{2}$ p—n.	12
13	09,6	11,1	11,1	10,6	a; ● ° 7^{40}—$8\frac{1}{2}$ a int.	13
14	10,8	11,8	13,4	12,0	int., $1\frac{3}{4}-2\frac{1}{4}$ p.	14
15	15,6	17,3	19,2	17,4	$9\frac{1}{4}$ - 11^{25} a int. $1\frac{1}{4}$—3^{20} p int.	15
16	21,2	20,8	20,7	20,9	p.	16
17	20,3	19,2	18,3	19,3	p.	17
18	17,3	15,7	15,5	16,2	p.	18
19	15,5	15,2	16,4	15,7	2^{55}—1 p; ● $1\frac{1}{2}$ p; ≺ np.	19
20	18,2	19,1	20,6	19,3		20
21	21,2	20,6	20,1	20,6		21
22	19,4	17,2	16,1	17,6		22
23	14,4	12,3	11,7	12,8	W $9\frac{3}{4}$ p n.	23
24	12,2	11,9	13,7	12,6	$6\frac{3}{4}$ p—n int.; K 7 p—n itn.	24
25	14,4	14,5	15,3	14,7	W np.	25
26	16,6	15,7	16,5	16,3	p.	26
27	16,0	14,9	14,1	15,1	p.	27
28	14,9	13,9	14,3	14,4	p.	28
29	15,3	14,2	14,2	14,6	$8\frac{1}{2}$ p—n.	29
30	14,3	12,7	12,0	13,0		30
31	11,5	09,9	12,2	11,2	^{55}—7p int.; ● 2^{40}—$7\frac{1}{4}$ p int.; ▲ ° 5^{41} p; p; $7-7\frac{1}{2}$ p; ≺ & ● ° np.	31
мѣсеч. срѣдне	714,5	713,8	714,2	714,2		moyen.

Валежъ — Eau tombée Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	76,1	19,2	12	9
Vidin	40	75,5	24,1	12	6
Lom	40	71,8	19,3	12	7
Berkovitsa	405	105,5	36,0	9	8
Vratsa	380	126,1	34,2	10	8
Orehovo	110	92,1	44,8	10	6
Troian	420	80,7	21,0	15	7
Nikopol	70	88,4	23,4	30	7
Pavlikeni	105	58,0	26,1	10	8
Sevlievo	200	57,3	15,4	10	7
Elena	275	68,6	23,5	10	7
Biala	35	60,8	34,0	10	5
Obrastsof Tschiflik	155	62,5	20,1	10	8
Popovo	170	35,1	20,1	10	5
Prieslav	120	19,6	7,4	1	5
Rasgrad	205	29,1	12,6	10	5
Toutrakan	35	36,4	15,4	13	5
Kourtbounar	225	37,9	12,1	12	4
Dobritsch	220	7,7	7,7	13	1
Varna	30	15,2	3,8	25	5
Novo-Selo	25	34,9	11,5	15	6
Bourgas	15	46,0	26,0	10	4
Karnobat	215	38,9	21,4	10	4
Sliven	270	60,0	21,5	10	6
Kavaklii	285	12,8	3,3	14	5
Haskovo	195	70,5	24,0	10	7
Stara-Zagora	200	65,1	32,4	30	5
Kazanlik	370	45,8	15,5	30	4
Karlovo	445	81,8	36,5	10	7
Plovdiv	160	74,5	23,5	10	6
Tschepelaré	1100	85,5	27,6	30	8
Peschtera	425	53,1	17,7	10	6
Tatar-Pasardjik	200	54,4	18,1	30	6
Ihtiman	630	35,5	12,7	10	4
Samokov	950	102,8	28,0	10	10
Doubnitsa	530	81,6	36,5	9	6
Küstendil	535	46,2	15,0	7	5
Tsaribrod	450	132,1	34,1	12	9

Прѣзъ мѣсе	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф. налѣга	0
ден	10
миним. атмосф. налѣган	
ден	14
максим. (абс.) темп. на в	2
ден	0
миним. (абс.) темп. на вт	0
ден	0
максим. абс. влажност	26
ден	7
миним. абс. влажность	7
ден	7
мин. относит. влажност	5
ден	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	13	17	9
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	1
роса (rosée)	23	15	23
⌴ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
K & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	6	4	3
≺ далечна свѣткавица (éclair)	7	2	4
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

ѥенъ, $\lambda = 24°37'$ E. Gr.; $\varphi = 43°25'$ N.; Hb = 105ᵐ. **Pleven.**

VII Юлий **А. Разсукановъ.** VII Juillet 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	Те[мп. на] въздуха по Ц. [Temp. d]e l'air, Cels. 7ᵃ	срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда / Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ въ мм. Précipit. mm 7ᵃ	Въ сн. cm ☒	Разни явления / Phénomènes divers
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	726,8	16,8	20,0	27,8	16,7	14,5	84	WNW 2	NNW 2	SSE 1	6,7	18,0	—	● n–9¼ a.
2	28,0	17,4	25,1	30,8	16,1	12,9	55	W 1	WNW 1	WNW 1	1,7	1,4	—	⌓ a.
3	28,2	20,3	25,5	34,1	17,3	13,6	66	0	NE 3	E 3	2,7	—	—	⌓ a.
4	28,2	18,5	25,2	32,6	17,8	13,0	54	0	NNE 5	SE 1	1,3	—	—	⌓ a.
5	29,1	19,8	26,8	34,7	16,9	13,8	52	0	NE 3	SE 1	0,7	—	—	⌓ a.
6	28,1	21,8	28,5	35,4	18,7	12,9	45	0	NE 3	E 5	1,3	—	—	⌓ a; Ш 9 p.
7	21,7	21,7	27,0	36,1	16,1	12,4	48	0	ENE 5	NW 7	1,0	—	—	⌓ a; ϟ np.
8	23,3	18,9	20,6	29,7	16,3	12,3	65	W 1	WNW 3	W 3	4,3	1,8	—	● na, 5²⁰–7⁰⁰ p int.; K 5¼ p.
9	27,8	15,8	19,6	24,7	13,3	10,1	60	W 5	NW 3	S 2	5,3	9,0	—	—
10	23,7	14,4	13,5	15,5	13,8	11,1	95	WNW 3	WNW 3	W 9	10,0	12,9	—	● n–4¾ p, 5ᵃ p–n.
11	22,0	13,5	15,3	19,2	12,8	8,4	65	WSW 6	W 12	W 2	8,0	46,0	—	● na; ⌒ p.
12	21,7	13,4	14,7	19,4	12,8	10,6	86	WSW 4	WSW 5	SE 3	10,0	2,5	—	● n–12½ p, 2 p–8⁰⁰ p.
13	23,1	13,8	19,7	24,2	14,0	11,4	67	WSW 3	WNW 7	W 7	4,7	21,6	—	● na.
14	25,2	16,0	19,3	26,2	17,5	13,0	77	N 2	NNE 3	E 3	6,3	—	—	●° 10¼–10¾ a.
15	30,6	15,4	19,9	25,8	15,9	13,5	77	NE 1	NE 5	0	5,0	0,0	—	⌓ a; ●° 10–10¼ a.
16	34,2	16,5	20,0	28,0	13,1	11,8	70	0	NE 5	SE 1	1,7	0,0	—	⌓ & ≡ a.
17	33,3	15,1	22,1	31,1	13,9	12,2	63	NE 2	N 3	SSE 2	2,7	—	—	⌓ a.
18	30,0	17,[illegible]	23,8	33,1	15,9	12,8	59	NE 1	NNW 1	E 1	1,0	—	—	⌓ a.
19	29,4	17,[illegible]	24,2	32,5	18,5	15,1	67	E 2	NNE 3	SE 3	3,3	—	—	⌓ a.
20	33,4	19,[illegible]	22,4	28,8	18,7	11,9	58	E 7	E 3	SE 2	2,0	—	—	⌓ a; ϟ np.
21	35,2	18,4	23,3	31,5	15,4	12,6	59	NE 1	ENE 3	SE 2	1,3	—	—	⌓ a.
22	31,6	18,[illegible]	23,3	31,4	15,2	11,0	52	0	ENE 3	S 1	0,0	—	—	⌓ a.
23	26,6	18,[illegible]	24,2	34,2	15,0	12,6	57	ENE 1	NNW 3	ESE 2	0,7	—	—	⌓ a.
24	26,0	20,[illegible]	25,1	29,9	16,5	13,6	57	W 4	W 5	WNW 3	3,0	--	--	⌓ a; ⌒ p; ϟ np.
25	27,9	18,[illegible]	23,8	29,1	20,9	13,0	58	W 5	WNW 7	S 2	5,3	—	—	⌓ a; ⌒ p.
26	30,2	20,[illegible]	23,2	29,2	18,5	14,3	68	NE 1	N 2	SE 2	4,3	—	—	⌓ a.
27	29,5	19,[illegible]	24,8	33,4	17,1	14,1	61	E 1	WNW 2	SSE 3	1,0	—	—	⌓ a.
28	28,2	20,[illegible]	26,2	35,1	17,3	14,7	59	0	WNW 1	SSE 3	1,0	—	—	⌓ a.
29	28,3	22,[illegible]	27,8	37,5	18,8	15,7	58	NE 2	NE 1	S 3	1,0	—	—	⌓ a.
30	26,8	23,[illegible]	27,1	36,9	20,3	16,3	62	E 1	NNE 3	SE 2	1,3	—	—	⌓ a; T 5½ p; ⌒ p; ϟ np.
31	24,9	24,[illegible]	22,4	27,9	20,0	13,9	66	SW 3	NE 5	NW 5	7,3	—	—	⌓ a; ● & K 4½ p–n int.
Мѣсеч. срѣдни	727,8	18,[illegible]	22,7	29,9	16,5	12,9	68	1,9	3,8	2,7	3,4	113,2	—	

…ъждъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⌴ слана, V скрѣжъ, …лици, ⸦ш вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), K гърмотевица, …кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⏀ вѣнецъ о. слънцето, ⊽ кръгъ о. мѣсеца, Ш вѣнецъ о. мѣсеца, …che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове …Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, …=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, …muliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (di…
на брой (nom…
съ срѣдня сил…

…нощие е прочитана на 2ᵖ и …, а максималната е прочи…я день. …нь на 7 часа и количеството … Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 …покривъ сж броени тия, въ …е било покрито съ снѣгъ. …е прѣсмѣтано по формулата …елементи дневнитѣ срѣдни …ъ трикратнитѣ прѣзъ деня …жена влажность, както и за …кратнитѣ наблюдения прѣзъ …е това при температурата.

съ посока (di…
на брой (nom…
съ срѣдня си…

съ посока (di…
на брой (nom…
съ срѣдня сил…

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}$ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Mѣс Station centrale météorologique de Bulgarie.

VIII Августъ 19ofia. VIII Août 1900. (n. st.)

День	Барометръ — Barom въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдн moyen	Явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	713,2	712,9	713,6	713,[illegible]	7 a—6 p.	1
2	13,7	12,8	13,3	13,		2
3	13,6	12,6	12,7	13,	p.	3
4	12,6	11,4	10,8	11,		4
5	11,6	10,5	10,7	10,	¼ - 3½ p; ≮ 8½ p—n.	5
6	10,7	08,5	11,5	10,	½ a —1 p; ●° 2¾—n int.; K 2^{55}—5½ p; ≮ np.	6
7	12,5	14,2	15,4	14,		7
8	14,9:	13,9	14,2	14,	p.	8
9	14,8	14,1	14,7	14,		9
10	15,6	14,4	15,0	15,	4^{10}—5 p; ●² 4^{10}—5¼ p; ⌒ p.	10
11	15,0	13,4	13,5	14,	np.	11
12	16,4	15,8	16,2	16,		12
13	15,4	13,6	13,6	14,	— 7¼ p; K 8½ p—n; ●¹ 10 p—n.	13
14	13,3	11,8	13,3	12,	a, ●¹ & K 6¾ p—n int.	14
15	11,3	11,2	12,3	11,	—10½a; ▲° 8^{20} 8^{22}; ●¹&K 3^{10}—7p int.; ≮np.	15
16	12,9	12,6	13,4	13,	°— 2^{25} p; K 2^{55}—4½ p; ● 3½—5 p; ≮ np.	16
17	13,2	14,8	15,7	14,	12—1 p.	17
18	15,9	17,7	17,[illegible]	17,	12¾—1^{30} p int., ● 2^{10}—3^{10} p.	18
19	17,7	17,1	17,2	17,	.	19
20	16,3	14,9	14,3	15,	8½—11^{30} a; ⌓² p.	20
21	13,8	13,1	13,5	13,	p.	21
22	13,7	13,4	14,6	13,	p.	22
23	15,7	16,7	17,9	16,	2^{50}—3 p.	23
24	19,0	18,5	18,5	18,		24
25	18,5	17,5	17,6	17,	p.	25
26	18,0	17,4	17,8	17,	p.	26
27	18,5	17,5	17,1	17,		27
28	16,6	13,9	12,6	14,	7 p—n.	28
29	13,2	12,2	12,9	12,	N 5—5¼ p; ≮ 7½ p—n.	29
30	14,5	15,5	16,9	15,	p int.; K 9^{55}—11½ a; ● 3^{30}—7¼ p int.	30
31	17,7	18,5	19,4	18,	a, ●° 8¼—8^{45} p.	31
срѣдно	714,8	714,3	714,8	714,6		moyen.

Валежъ — Eau tombée

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ мм Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	195,0	49,0	12	12
Vidin	40	123,3	45,0	12	8
Lom	40	110,8	21,2	30	8
Berkovitsa	405	170,3	26,8	30	9
Vratsa	380	198,6	51,9	29	10
Orehovo	110	129,8	44,7	31/VII	6
Troian	420	134,4	51,5	29	9
Nikopol	70	78,1	28,6	15	6
Pavlikeni	105	96,5	31,2	31/VII	8
Sevlievo	200	30,6	13,0	30	5
Elena	275	113,4	38,0	29	6
Biala	35	66,3	43,0	17	3
Obrastsof Tschiflik	155	79,8	35,2	15	5
Popovo	170	67,8	16,9	29	8
Prieslav	120	123,1	52,0	30	5
Rasgrad	205	73,9	19,0	1	5
Toutrakan	35	189,5	98,2	16	7
Kourtbounar	225	123,1	41,6	17	6
Dobritsch	220	119,3	57,0	17	6
Varna	30	135,9	74,2	17	5
Novo-Selo	25	135,0	62,0	17	6
Bourgas	15	56,0	19,8	30	5
Karnobat	215	129,2	55,0	30	5
Sliven	270	92,3	36,0	29	6
Kavaklii	285	73,3	53,5	29	4
Haskovo	195	52,0	35,4	30	4
Stara-Zagora	200	93,6	41,0	30	7
Kazanlik	370	118,6	50,3	29	8
Karlovo	445	110,5	55,8	29	8
Plovdiv	160	102,3	51,3	30	7
Tschepelaré	1100	78,5	34,4	30	8
Peschtera	425	82,5	53,0	30	7
Tatar-Pasardjik	200	79,8	56,0	30	5
Ihtiman	630	133,4	47,8	16	8
Samokov	950	127,8	19,6	31/VII	8
Doubnitsa	530	—	—	—	—
Küstendil	535	92,4	20,2	6	7
Tsaribrod	450	125,1	34,1	13	6

Прѣзъ мѣсе	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф. налѣган	24,4
ден	17
миним. атмосф. налѣган	
ден	15
максим. (абс.) темп. на в	5
ден	0
миним. (абс.) темп. на въ	0
ден	0
максим. абс. влажность	26
ден	7
миним. абс. влажность	7
ден	7
мин. относит. влажност	4
ден	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	11	7	10
✱ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	3	0
⌓ роса (rosée)	24	16	20
⌴ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
K & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	7	5	5
≮ далечна свѣткавица (éclair)	8	4	6
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

енъ, λ = 24°37′ E. Gr.; φ = 43°25′ N.; Hb = 105ᵐ, Pleven.

VIII Авг. А. Разсунановъ. VIII Août 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	7ᵃ	…въздуха по Ц. …l'air, Cels. срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	…ти. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ въ mm Précipit. mm 7ᵃ	Въ см en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	725,5	17,	19,7	23,6	16,0	10,5	61	W 7	W 12	W 5	3,0	11,3	—	● na.
2	26,6	16,	20,5	27,3	16,3	10,2	58	W 5	W 5	0	0,7	—	—	⌓ a.
3	27,1	16,	21,6	30,8	14,0	11,9	63	ENE 2	W 1	0	0,7	—	—	⌓ a.
4	25,7	21,	24,3	33,4	14,8	11,9	54	NE 2	SW 1	E 3	0,3	—	—	⌓ a.
5	21,8	22,	25,3	32,9	15,6	11,3	49	ENE 1	ENE 3	ESE 3	0,7	—	—	⌓ a.
6	23,8	19,	22,1	31,3	16,6	12,8	64	WNW 1	E 3	W 3	5,3	—	—	⌓ a; К & ● 9[10] p–n.
7	27,1	16,	21,4	26,6	16,3	12,6	67	WSW 4	WNW 5	W 3	3,3	1,8	—	—
8	28,4	18,	23,0	31,6	16,2	13,2	63	W 3	NW 4	E 1	0,3	—	—	⌓ a.
9	28,2	19,	24,6	32,9	16,3	13,8	61	E 2	NW 2	SE 2	1,7	—	—	⌓ a.
10	28,9	19,	24,2	32,4	20,1	14,7	65	W 4	WNW 3	NE 2	2,3	—	—	⌓a; T 3[35] p, ≺ 5[20] p; ●° 5¾–6½ p; ∩ p.
11	27,7	19,	24,8	35,0	16,9	12,8	59	NE 2	ESE 4	SE 2	1,3	0,0	—	⌓ a.
12	30.4	20,	19,7	25,3	18,5	10,9	62	W 7	W 5	NW 1	2,7	—	—	—
13	29,9	15,	20,4	25,9	16,2	13,4	77	WNW 3	E 3	SE 1	9,7	—	—	≺ np.
14	27,6	17,	24,3	28,4	18,2	11,2	50	E 7	E 4	ENE 7	6,7	—	—	≺ np.
15	25,8	17,	22,2	30,6	18,7	13,7	68	NE 3	ENE 3	NW 2	6,0	—	—	● & К 4¾–6[25] p, 9[10] p–n.
16	27,0	18,	21,0	26,6	17,9	15,4	82	0	ESE 1	W 1	9,7	12,7	—	● & К na; ●° 6¼ p–n int.; ≺ np.
17	28,8	16,	16,4	17,6	15,0	12,5	90	N 3	NNE 3	NE 1	10,0	3,0	—	● 6¾ a—12[10] p int., 2[10]–3 p.
18	31,3	14,	19,4	24,6	14,5	11,6	70	NE 1	E 2	E 1	7,7	24,4	—	● na.
19	32,1	15,	19,7	26,0	15,3	11,0	65	E 3	ENE 5	ESE 3	2,3	—	—	⌓ a.
20	29,7	14,	19,0	27,0	12,3	10,4	65	E 1	SE 5	S 1	1,0	—	—	⌓ a.
21	27,6	17,	19,2	27,5	12,1	11,3	70	0	NE 1	SE 2	1,7	—	—	⌓ a.
22	27,9	16,	20,1	30,0	13,0	11,7	67	NE 1	N 3	S 3	1,7	—	—	⌓ a.
23	30,4	16,	20,9	29,7	13,8	11,7	65	0	NW 3	ESE 2	2,0	—	—	⌓ a.
24	33,0	17,	22,5	30,0	14,2	10,6	54	E 2	SE 9	E 2	0,7	—	—	⌓ a.
25	32,3	16,	22,4	29,7	13,4	11,0	56	E 1	E 4	NE 4	0,7	—	—	⌓ a.
26	32,4	17,	20,6	28,2	12,7	9,4	55	0	NE 3	SE 1	0,3	—	—	⌓ a.
27	31,7	16,	21,2	30,6	12,5	10,6	59	E 1	W 1	ESE 1	0,0	—	—	⌓ a.
28	27,6	19,	25,0	35,1	14,1	13,9	61	0	WSW 3	NW 2	1,0	—	—	⌓ a; ≺ np.
29	27,0	19,	21,0	30,0	18,0	13,1	68	NW 1	0	E 5	4,7	—	—	⌓ a; ≺ 7½ p; ● & К 8¾ p–n.
30	30,5	13,	13,5	14,6	13,5	10,2	88	E 5	NE 3	ESE 1	10,0	8,3	—	● n—10[55] a, 11[40] a–n.
31	33,3	10,	12,4	13,6	11,8	9,3	87	NNE 1	E 3	0	10,0	13,3	—	● n—1[40] p int.
Мѣсеч. срѣдне	728,7	17,4	21,0	28,0	15,3	11,9	65	2,4	3,5	2,1	3,5	74,8	—	

…ъждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, …ици, ⟘ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), К гърмотевица, …кане, ⊕ кржгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊕ кржгъ о. мѣсеца, ⩀ вѣнецъ о. мѣсеца, …che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове …Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, …=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, …nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (dir…

на брой (nomb…

съ срѣдня сила…

…нощие е прочитана на 2ᵖ и …, а максималната е прочи…я день.

съ посока (dir… …нь на 7 часа и количеството

на брой (nomb… Валежъ по-малъкъ отъ 0,1

съ срѣдня сила… …покривъ сѫ броени тия, въ …е било покрито съ снѣгъ.

…е прѣсмѣтано по формулата …елементи дневнитѣ срѣдни …ъ трикратнитѣ прѣзъ деня

съ посока (dir…

на брой (nomb… …на влажность, както и за

съ срѣдня сила… …кратнитѣ наблюдения прѣзъ …е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule ¼ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсеч Station centrale météorologique de Bulgarie.

IX Септемврий 190 ofia. IX Septembre 1900. (n. st.)

Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a (2)	2p (3)	9p (4)	срѣдне moyen. (5)	Фазни явления — Phénomènes divers (29)	Date (n. st.) (30)
719,0	718,1	718,3	718,5		1
17,8	17,3	17,4	17,5		2
17,3	16,0	16,0	16,4		3
18,1	20,0	20,8	19,6	11²⁵—11½ a, 2½ p.	4
21,1	19,6	19,1	19,9		5
18,2	15,8	16,3	16,8		6
17,4	16,7	17,8	17,3		7
18,1	16,6	16,3	17,0		8
16,6	16,0	14,9	15,8	np.	9
15,2	**14,8**	15,3	**15,1**	1¾ p - 4²⁵ p int.; ≮ 8 p—n.	10
15,7	14,8	15,1	15,1		11
16,3	16,2	17,9	16,8		12
19,5	18,3	18,2	18,7	2½ p.	13
18,0	18,8	20,2	19,0	a int.	14
21,8	21,5	21,9	21,7		15
21,8	20,4	21,3	21,2		16
22,3	21,5	21,9	21,9		17
22,8	21,8	21,8	**22,1**		18
21,8	19,9	20,9	20,9		19
22,1	20,7	21,2	21,3	2—4 p; ⌓° p.	20
21,1	18,6	19,8	19,8	p.	21
19,6	19,6	20,9	20,0		22
22,0	21,2	21,8	21,7	p.	23
21,4	19,8	19,3	20,2		24
18,6	17,0	17,8	17,8	p.	25
18,2	17,1	17,2	17,5	p.	26
18,7	18,1	19,0	18,6	p.	27
19,5	17,9	18,1	18,5	p.	28
18,5	17,4	17,8	17,9	p.	29
18,8	17,8	18,6	18,4	p.	30
					31
719,2	718,3	718,7	718,8		moyen.

Валежъ — Eau tombée: Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	20,5	14,4	22	2
Vidin	40	9,8	7,3	9	2
Lom	40	1,4	1,4	9	1
Berkovitsa	405	6,8	2,3	31/VIII	1
Vratsa	380	6,7	4,2	31/VIII	2
Orehovo	110	3,7	2,5	4	1
Troian	420	15,6	12,0	31/VIII	1
Nikopol	70	1,5	1,0	4	0
Pavlikeni	105	14,4	14,4	31/VIII	1
Sevlievo	200	7,7	3,3	31/VIII	1
Elena	275	25,4	20,0	31/VIII	1
Biala	35	7,5	7,5	31/VIII	1
Obrastsof Tschiflik	155	13,4	8,5	4	2
Popovo	170	18,8	9,6	31/VIII	2
Prieslav	120	24,1	20,2	31/VIII	3
Rasgrad	205	15,6	10,4	31/VIII	2
Toutrakan	35	14,1	4,6	31/VIII	3
Kourtbounar	225	10,6	8,2	31/VIII	1
Dobritsch	220	11,7	6,0	4	1
Varna	30	21,4	11,5	31/VIII	3
Novo-Selo	25	18,0	11,0	31/VIII	2
Bourgas	15	28,4	18,9	31/VIII	3
Karnobat	215	16,4	9,5	31/VIII	2
Sliven	270	13,8	8,8	31/VIII	2
Kavaklii	285	17,9	12,4	31/VIII	2
Haskovo	195	19,8	6,7	31/VIII	3
Stara-Zagora	200	9,5	3,6	31/VIII	2
Kazanlik	370	12,7	8,8	14	2
Karlovo	445	18,4	13,2	11	2
Plovdiv	160	42,7	22,6	12	2
Tschepelaré	1100	49,9	17,6	11	3
Peschtera	425	31,9	19,0	31/VIII	2
Tatar-Pasardjik	200	30,2	14,7	12	3
Ihtiman	630	1,2	0,7	31/VIII	0
Samokov	950	9,3	6,5	10	1
Doubnitsa	530	(2,6)	(1,4)	(2)	(2)
Küstendil	535	0,0	0,0	--	—
Tsaribrod	450	3,6	2,7	22	1

Прѣзъ мѣсеца — ѣ- ъ en

...аксим. атмосф. налѣганье — ,7
день — III
...иним. атмосф. налѣганье —
день — 7
...аксим. (абс.) темп. на възд. — 1
день — 0
...иним. (абс.) темп. на възд. — 0
день — 0
...аксим. абс. влажность — m 0
день — 1
...иним. абс. влажность — m 1
день — 1
... относит. влажность — 0
день — 0

Числото на дниτѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	4	6	2
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	0
⌓ роса (rosée)	29	24	23
⌴ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⚡ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	0	1	0
≮ далечна свѣткавица (éclair)	2	0	0
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, **Опасъ Вацовъ**.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, **S. Watzoff**.

1758—1900

...енъ, λ = 24°37′ E. Gr.; φ = 43°25′ N.; Hb = 105ᵐ. Pleven.

VI Юни ... А. Разсуканвъ. VI Juin 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	...въздуха по Ц. ...l'air, Cels. срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ Précipit. mm 7ᵃ	Въ cm en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	727,0	19,2	24,4	15,6	11,6	69	NW 1	ENE 9	E 1	7,0	5,1	—	●° 7 °—7½ p.
2	29,8	20,2	27,6	11,5	9,4	54	N 1	E 5	E 3	3,0	0,0	—	⌓ a.
3	29,4	20,4	29,3	13,0	9,4	53	N 1	ESE 5	SSE 2	0,3	—	—	⌓ a.
4	27,6	21,7	32,0	**11,2**	8,8	45	N 1	E 3	N 1	4,7	—	—	⌓ a.
5	26,4	22,5	31,8	13,2	9,7	50	N 2	NNE 2	NNE 2	4,0	—	—	⌓° a; ⊘ 5¼—5⁴⁰ p.
6	24,9	19,7	28,1	15,0	12,4	71	ENE 2	SSW 3	ESE 2	6,3	0,0	—	⌓ a; ⊘° 1¼ p—n int.; ⊤ 5⁵⁵ p; ⌒ 6½ p.
7	**28,0**	20,1	28,0	12,2	11,1	65	N 2	N 2	ESE 2	6,7	2,9	—	⊤ & ⚡ 4²⁰ p; ●° 7⁵—7¹⁰ p.
8	24,0	22,3	29,4	13,3	11,3	57	NW 3	W 3	WSW 3	5,7	0,0	—	⌓ a; ⊘° 3 p—n int.
9	26,1	21,6	27,3	15,2	12,2	63	W 5	WNW 5	W 2	6,7	0,0	—	—
10	29,9	19,4	26,2	16,5	12,6	72	WSW 2	NE 3	S 3	8,7	—	—	● 8½—9 a, ● & ⟦K 2⁵⁵—6½ p; ●° 8½ n.
11	30,3	19,1	24,1	12,2	13.2	79	N 2	E 5	SE 2	5,3	**13,2**	—	⌓ a.
12	**31,0**	20,4	28,5	12,3	11,3	64	N 2	NE 5	E 2	4,3	—	—	⌓ a.
13	29,2	20,4	27,7	13,8	10,9	62	ENE 2	WNW 5	E 7	7,7	—	—	⊤ 11⁴⁸ a; ⚡ & ⊤ 8⁴⁵ p—n; ● & ⟦K 9¹⁰ p—n.
14	29,9	18,2	26,1	13,9	10,6	68	N 2	ENE 2	SSE 2	5,0	0,0	—	⊘° na.
15	29,4	20,9	28,5	12,8	9,9	54	N 2	W 5	W 3	6,0	—	—	⌓ a.
16	29,1	18,9	22,5	14,2	9,2	56	W 5	WNW 7	W 3	3,7	3,7	—	● na.
17	28,5	20,6	25,4	15,7	10,5	57	W 5	WNW 9	WSW 5	5,3	—	—	⊘ 6½ p; ⚡ np.
18	28,6	21,3	28,0	15,9	9,5	51	WSW 5	W 3	S 1	3,7	0,0	—	—
19	26,4	**17,4**	22,5	17,2	12,4	**81**	W 3	WSW 3	SE 2	7,7	—	—	● 11½ a—1³⁰ p.
20	28,6	19,0	25,0	13,0	8,7	57	SW 1	WNW 5	W 3	5,0	3,2	—	—
21	29,0	21,8	27,7	12,0	10,1	53	NW 1	WSW 1	WSW 3	5,7	—	—	—
22	29,6	24,9	32,5	12,8	12,8	55	W 5	W 3	WSW 1	0,3	—	—	—
23	28,9	**28,0**	**38,2**	18,0	**15,1**	55	0	WSW 3	SE 2	2,3	—	—	⌓ a; ⚡ np.
24	26,3	21,3	30,6	18,3	14,3	71	0	WNW 9	WNW 3	6,7	—	—	⊘° 2½—2¾ p; ⊘ 3¹⁰—8¼ p int.
25	27,4	20,5	26,5	13,9	**7,7**	**44**	W 5	WNW 1	W 3	2,0	5,9	—	● & ⟦K na.
26	24,6	25,2	34,4	12,0	10,8	47	SW 1	WNW 3	SSW 3	1,0	—	—	⌓ a; ⚡ np.
27	26,1	21,8	26,3	19,2	10,0	51	W 5	W 5	WNW 5	4,0	—	—	⌓ a; ⊘° 7¼—7⁰⁵ p, 9¹⁰ p—n.
28	29,0	20,8	27,5	15,9	8,3	47	W 5	WNW 7	SSW 1	2,0	0,0	—	—
29	28,7	23,6	29,0	12,4	9,8	46	0	NE 3	ESE 5	8,0	—	—	—
30	26,1	23,0	29,3	17,2	12,9	61	W 1	WNW 5	WSW 1	6,7	2,6	—	● & ⟦K na.
31													
Мѣсеч. срѣдне	727,8	21,1	28,1	14,3	10,9	59	2,4	4,5	2,6	4,8	36,6	—	

...ьждъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⌴ слана, V скрѣжъ, ...ици, ⌴ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), ⟦K гърмотевица, ...кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊍ кръгъ о. мѣсеца, ⊎ вѣнецъ о. мѣсеца, ...che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. п., p=часове ...Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, ...=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, ...nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока
на брой (n...
съ срѣдня ...

...ощие е прочитана на 2ᵖ и ...а максималната е прочи... ...я день. ...нь на 7 часа и количеството ... Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 ...покривъ сж броени тия, въ ...е било покрито съ снѣгъ. ...прѣсмѣтано по формулата ...елементи дневнитѣ срѣдни ...трикратнитѣ прѣзъ деня ...ина влажность, както и за ...кратнитѣ наблюдения прѣзъ ...е това при температурата.

съ посока
на брой (...
съ срѣдня

съ посока
на брой (...
съ срѣдня

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ,1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule ¼ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсе Station centrale météorologique de Bulgarie.

VII Юлий 1900 г ofia. VII Juillet 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдне moyen.	…азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	711,8	712,3	714,4	712,8	7¾ a, 2¼—2½ p.	1
2	15,3	14,6	14,9	14,9	4½ p.	2
3	15,4	14,1	13,7	14,4		3
4	14,6	13,5	14,4	14,2		4
5	15,8	15,2	15,7	15,6	10½ p n.	5
6	15,7	13,6	12,8	14,0		6
7	10,8	06,9	**06,2**	**08,0**	V 8 p—n; ●° 9[10] 9¾ p int.; ●[2] 9¾ p—n int.	7
8	08,5	08,0	12,6	09,7	—5[20] p int., ●[1] 5[20]—5[40] p, ●° 6[35]—6[55] p; — p.	8
9	14,8	13,6	11,5	13,3	& K 9¾ p—n.	9
10	11,3	10,5	10,4	10,7	½ p; K na; WNW 11½ a—n.	10
11	09,1	09,1	09,0	09,1	7¾ a, ●[1] 7¾ a—9 p int.; на Витоша новъ снѣгъ	11
12	07,3	08,7	09,7	08,6	●9[20]—10[40] a; ●° 3¼—4 p. WNW 4½ p n.	12
13	09,6	11,1	11,1	10,6	a; ●° 7[40]—8½ a int.	13
14	10,8	11,8	13,4	12,0	int., 1¾—2¼ p.	14
15	15,6	17,3	19,2	17,4	9¼—11[25] a int. 1¼—3[20] p int.	15
16	21,2	20,8	20,7	**20,9**	p.	16
17	20,3	19,2	18,3	19,3	p.	17
18	17,3	15,7	15,5	16,2	p.	18
19	15,5	15,2	16,4	15,7	2[55]—1 p; ●₀ 1½ p; ≺ np.	19
20	18,2	19,1	20,6	19,3		20
21	**21,2**	20,6	20,1	20,6		21
22	19,4	17,2	16,1	17,6		22
23	14,4	12,3	11,7	12,8	W 9¾ p n.	23
24	12,2	11,9	13,7	12,6	6¾ p—n int.; K 7 p—n itn.	24
25	14,4	14,5	15,3	14,7	W np.	25
26	16,6	15,7	16,5	16,3	p.	26
27	16,0	14,9	14,1	15,1	p.	27
28	14,9	13,9	14,3	14,4	p.	28
29	15,3	14,2	14,2	14,6	8½ p—n.	29
30	14,3	12,7	12,0	13,0		30
31	11,5	09,9	12,2	11,2	1[55]—7 p int.; ●[2] 2[40]—7¼ p int.; ▲° 5[41] p; p; 7—7½ p; ≺ & ●° np.	31
Мѣсеч. срѣдне	714,5	713,8	714,2	714,2		moyen.

Валежъ — Eau tombée Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr. > 1,0mm
Belogradtschik	545	76,1	19,2	12	9
Vidin	40	75,5	24,1	12	6
Lom	40	71,8	19,3	12	7
Berkovitsa	405	105,5	36,0	9	8
Vratsa	380	126,1	34,2	10	8
Orehovo	110	92,1	44,8	10	6
Troian	420	80,7	21,0	15	7
Nikopol	70	88,4	23,4	30	7
Pavlikeni	105	58,0	26,1	10	8
Sevlievo	200	57,3	15,4	10	7
Elena	275	68,6	23,5	10	7
Biala	35	60,8	34,0	10	5
Obrastsof Tschiflik	155	62,5	20,1	10	8
Popovo	170	35,1	20,1	10	5
Prieslav	120	19,6	7,4	1	5
Rasgrad	205	29,1	12,6	10	5
Toutrakan	35	36,4	15,4	13	5
Kourtbounar	225	37,9	12,1	12	4
Dobritsch	220	7,7	7,7	13	1
Varna	30	15,2	3,8	25	5
Novo-Selo	25	34,9	11,5	15	6
Bourgas	15	46,0	26,0	10	4
Karnobat	215	38,9	21,4	10	4
Sliven	270	60,0	21,5	10	6
Kavaklii	285	12,8	3,3	14	5
Haskovo	195	70,5	24,0	10	7
Stara-Zagora	200	65,1	32,4	30	5
Kazanlik	370	45,8	15,5	30	4
Karlovo	445	81,8	36,5	10	7
Plovdiv	160	74,5	23,5	10	6
Tschepelaré	1100	85,5	27,6	30	8
Peschtera	425	53,1	17,7	10	6
Tatar-Pasardjik	200	54,4	18,1	30	6
Ihtiman	630	35,5	12,7	10	4
Samokov	950	102,8	28,0	10	10
Doubnitsa	530	81,6	36,5	9	6
Küstendil	535	46,2	15,0	7	5
Tsaribrod	450	132,1	34,1	12	9

Прѣзъ мѣсе…	…Плѣвенъ …ven
максим. атмосф. налѣган…	0
ден…	10
миним. атмосф. налѣган…	
ден…	14
максим. (абс.) темп. на в…	2
ден…	0
миним. (абс.) темп. на в…	0
ден…	0
максим. абс. влажность	26
де…	7
миним. абс. влажность	7
де…	7
мин. относит. влажност…	5
де…	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	13	17	9
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	1
⌓ роса (rosée)	23	15	23
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
K & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	6	4	3
≺ далечна свѣткавица (éclair)	7	2	4
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

ıенъ, λ = 24°37′ E. Gr.; φ = 43°25′ N.; Hb = 105m. **Pleven.**

VII Юлий **А. Разсукановъ.** VII Juillet 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre	Те[мп.] въздуха по Ц. e l'air, Cels.				Абс. влаж. Hum. abs.	Отн. влаж. Hum. relat.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec.			Облачность Nebulosité	Валежъ въ мм. Précipit. mm	Въ см en cm	Разни явления Phénomènes divers
	срѣд. moy.	7ᵃ	срѣдне moyen	Max.	Min.	срѣд. moy.	срѣд. moy.	7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	срѣд. moy.	7ᵃ	⊠	
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	726,8	16,8	20,0	27,8	16,7	14,5	84	WNW 2	NNW 2	SSE 1	6,7	18,0	—	● n—9¼ a.
2	28,0	17,4	25,1	30,8	16,1	12,9	55	W 1	WNW 1	WNW 1	1,7	1,4	—	⌓ a.
3	28,2	20,3	25,5	34,1	17,3	13,6	66	0	NE 3	E 3	2,7	—	—	⌓ a.
4	28,2	18,5	25,2	32,6	17,8	13,0	54	0	NNE 5	SE 1	1,3	—	—	⌓ a.
5	29,1	19,8	26,8	34,7	16,9	13,8	52	0	NE 3	SE 1	0,7	—	—	⌓ a.
6	28,1	21,8	**28,5**	35,4	18,7	12,9	**45**	0	NE 3	E 5	1,3	—	—	⌓ a; Ш 9 p.
7	21,7	21,7	27,0	36,1	16,1	12,4	48	0	ENE 5	NW 7	1,0	—	—	⌓ a; ϟ np.
8	23,3	18,9	20,6	29,7	16,3	12,3	65	W 1	WNW 3	W 3	4,3	1,8	—	● na, 5⁴⁰—7³⁰ p int.; K 5½ p.
9	27,8	15,8	19,6	24,7	13,3	10,1	60	W 5	NW 3	S 2	5,3	9,0	—	—
10	23,7	14,4	**13,5**	15,5	13,8	11,1	**95**	WNW 3	WNW 3	W 9	10,0	12,9	—	● n—4¾ p, 5⁸ p—n.
11	22,0	13,5	15,3	19,2	12,8	**8,4**	65	WSW 6	W 12	W 2	8,0	**46,0**	—	● na; ⌒ p.
12	21,7	13,4	14,7	19,4	**12,8**	10,6	86	WSW 4	WSW 5	SE 3	10,0	2,5	—	● n—12½ p, 2 p—8⁰⁰ p.
13	23,1	13,8	19,7	24,2	14,0	11,4	67	WSW 3	WNW 7	W 7	4,7	21,6	—	● na.
14	25,2	16,0	19,3	26,2	17,5	13,0	77	N 2	NNE 3	E 3	6,3	—	—	●° 10¼—10¾ a.
15	30,6	15,4	19,9	25,8	15,9	13,5	77	NE 1	NE 5	0	5,0	0,0	—	⌓ a; ●° 10—10½ a.
16	34,2	16,5	20,0	28,0	13,1	11,8	70	0	NE 5	SE 1	1,7	0,0	—	⌓ & ≡ a.
17	33,3	15,1	22,1	31,1	13,9	12,2	63	NE 2	N 3	SSE 2	2,7	—	—	⌓ a.
18	30,0	17,2	23,8	33,1	15,9	12,8	59	NE 1	NNW 1	E 1	1,0	—	—	⌓ a.
19	29,4	17,	24,2	32,5	18,5	15,1	67	E 2	NNE 3	SE 3	3,3	—	—	⌓ a.
20	33,4	19,	22,4	28,8	18,7	11,9	58	E 7	E 3	SE 2	2,0	—	—	⌓ a; ϟ np.
21	**35,2**	18,4	23,3	31,5	15,4	12,6	59	NE 1	ENE 3	SE 2	1,3	—	—	⌓ a.
22	31,6	18,	23,3	31,4	15,2	11,0	52	0	ENE 3	S 1	0,0	—	—	⌓ a.
23	26,6	18,	24,2	34,2	15,0	12,6	57	ENE 1	NNW 3	ESE 2	0,7	—	—	⌓ a.
24	26,0	20	25,1	29,9	16,5	13,6	57	W 4	W 5	WNW 3	3,0	--	--	⌓ a; ⌒ p; ϟ np.
25	27,9	18,	23,8	29,1	20,9	13,0	58	W 5	WNW 7	S 2	5,3	—	—	⌓ a; ⌒ p.
26	30,2	20,	23,2	29,2	18,5	14,3	68	NE 1	N 2	SE 2	4,3	—	—	⌓ a.
27	29,5	19,	24,8	33,4	17,1	14,1	61	E 1	WNW 2	SSE 3	1,0	—	—	⌓ a.
28	28,2	20,	26,2	35,1	17,3	14,7	59	0	WNW 1	SSE 3	1,0	—	—	⌓ a.
29	28,3	22,	27,8	**37,5**	18,8	15,7	58	NE 2	NE 1	S 3	1,0	—	—	⌓ a.
30	26,8	23,	27,1	36,9	20,3	16,3	62	E 1	NNE 3	SE 2	1,3	—	—	⌓ a; T 5½ p; ⌒ p; ϟ np.
31	24,9	24,	22,4	27,9	20,0	13,9	66	SW 3	NE 5	NW 5	7,3	—	—	⌓ a; ● & K 4½ p—n int.
Мѣсеч. срѣдне	727,8	18,	22,7	29,9	16,5	12,9	63	1,9	3,8	2,7	3,4	113,2	—	

ъждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⌴ слана, V скрѣжъ, аници, ⚊ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20m et au-dessus), K гърмотевица, кане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, Ⴍ кръгъ о. мѣсеца, Ш вѣнецъ о. мѣсеца, che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове

съ посока (di Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, на брой (nom =Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, съ срѣдня сил muliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

нощие е прочитана на 2ᵖ и , а максималната е прочи- денъ.

нь на 7 часа и количеството

съ посока (di Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 на брой (nom покривъ сѫ броени тия, въ съ срѣдня си. е било покрито съ снѣгъ.

е прѣсмѣтано по формулата елементи дневнитѣ срѣдни ъ трикратнитѣ прѣзъ деня

съ посока (di ена влажность, както и за на брой (nom ратнитѣ наблюдения прѣзъ съ срѣдня сил е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0mm, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule ¼ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

День (n. st.)	Барометръ — Barom въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдн moyen	азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	713,2	712,9	713,6	713,	7 a—6 p.	1
2	13,7	12,8	13,3	13,		2
3	13,6	12,6	12,7	13,	p.	3
4	12,6	11,4	10,8	11,		4
5	11,6	10,5	10,7	10,	$\frac{1}{4}$ – $3\frac{1}{2}$ p; ⋖ $8\frac{1}{2}$ p—n.	5
6	10,7	08,5	11,5	10,	$\frac{1}{2}$ a – 1 p; ●[2] $2\frac{3}{4}$—n int.; K 2^{55}—$5\frac{1}{2}$ p; ⋖ np.	6
7	12,5	14,2	15,4	14,		7
8	14,9	13,9	14,2	14,	p.	8
9	14,8	14,1	14,7	14,		9
10	15,6	14,4	15,0	15,	^{10}—5 p; ●[2] 4^{10}—$5\frac{1}{4}$ p; ⌒ p.	10
11	15,0	13,4	13,5	14,	np.	11
12	16,4	15,8	16,2	16,		12
13	15,4	13,6	13,6	14,	– $7\frac{1}{4}$ p; K $8\frac{1}{2}$ p—n; ●[2] 10 p – n.	13
14	13,3	11,8	13,3	12,	a, ●[1] & K $6\frac{3}{4}$ p—n int.	14
15	11,3	11,2	12,3	11,	—$10\frac{1}{2}$ a; ▲° 8^{20} – 8^{22}; ●[2] & K 3^{10}—7 p int.; ⋖ np.	15
16	12,9	12,6	13,4	13,	° – 2^{25} p; K 2^{25}—$4\frac{1}{2}$ p; ● $3\frac{1}{2}$ – 5 p; ⋖ np.	16
17	13,2	14,8	15,7	14,	12—1 p.	17
18	15,9	17,7	17,	17,	$12\frac{3}{4}$ – 1^{20} pint., ● 2^{10}—3^{10} p.	18
19	17,7	17,1	17,2	17,	.	19
20	16,3	14,9	14,3	15,	$8\frac{1}{2}$ – 11^{20} a; ⌓[2] p.	20
21	13,8	13,1	13,5	13,	p.	21
22	13,7	13,4	14,6	13,	p.	22
23	15,7	16,7	17,9	16,	2^{50}—3 p.	23
24	19,0	18,5	18,5	18,		24
25	18,5	17,5	17,6	17,	p.	25
26	18,0	17,4	17,8	17,	p.	26
27	18,5	17,5	17,1	17,		27
28	16,6	13,9	12,6	14,	7 p – n.	28
29	13,2	12,2	12,9	12,	N 5 – $5\frac{1}{4}$ p; ⋖ $7\frac{1}{2}$ p—n.	29
30	14,5	15,5	16,9	15,	p int.; K 9^{55}—$11\frac{1}{2}$ a; ● 3^{20} – $7\frac{1}{4}$ p int.	30
31	17,7	18,5	19,4	18,	a, ●° $8\frac{1}{4}$—8^{25} p.	31
Мѣсечно срѣдно	714,8	714,3	714,8	714,6		moyen.

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. J. av. pr. > 1,0mm
Belogradtschik	545	195,0	49,0	12	12
Vidin	40	123,3	45,0	12	8
Lom	40	110,8	21,2	30	8
Berkovitsa	405	170,3	26,8	30	9
Vratsa	380	198,6	51,9	29	10
Orehovo	110	129,8	44,7	31/VII	6
Troian	420	134,4	51,5	29	9
Nikopol	70	78,1	28,6	15	6
Pavlikeni	105	96,5	31,2	31/VII	8
Sevlievo	200	30,6	13,0	30	5
Elena	275	113,4	38,0	29	6
Biala	35	66,3	43,0	17	3
Obrastsof Tschiflik	155	79,8	35,2	15	5
Popovo	170	67,8	16,9	29	8
Prieslav	120	123,1	52,0	30	5
Rasgrad	205	73,9	19,0	1	5
Toutrakan	35	189,5	98,2	16	7
Kourtbounar	225	123,1	41,6	17	6
Dobritsch	220	119,3	57,0	17	6
Varna	30	135,9	74,2	17	5
Novo-Selo	25	135,0	62,0	17	6
Bourgas	15	56,0	19,8	30	5
Karnobat	215	129,2	55,0	30	5
Sliven	270	92,3	36,0	29	6
Kavaklii	285	73,3	53,5	29	4
Haskovo	195	52,0	35,4	30	4
Stara-Zagora	200	93,6	41,0	30	7
Kazanlik	370	118,6	50,3	29	8
Karlovo	445	110,5	55,8	29	8
Plovdiv	160	102,3	51,3	30	7
Tschepelaré	1100	78,5	34,4	30	8
Peschtera	425	82,5	53,0	30	7
Tatar-Pasardjik	200	79,8	56,0	30	5
Ihtiman	630	133,4	47,8	16	8
Samokov	950	127,8	19,6	31/VII	8
Doubnitsa	530	—	—	—	—
Küstendil	535	92,4	20,2	6	7
Tsaribrod	450	125,1	34,1	13	6

Прѣзъ мѣсеца	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф. налѣгане	24,4
ден	17
миним. атмосф. налѣгане	15
ден	15
максим. (абс.) темп. на въ	5
ден	0
миним. (абс.) темп. на въ	0
ден	0
максим. абс. влажность	26
ден	7
миним. абс. влажность	7
ден	7
мин. относит. влажность	4
ден	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	11	7	10
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	1	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	3	0
⌓ роса (rosée)	24	16	20
⊔ & V слана и скрѣжъ (gelée blanche et givre)	0	0	0
K & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	7	5	5
⋖ далечна свѣткавица (éclair)	8	4	6
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

енъ, $\lambda = 24°37'$ E. Gr.; $\varphi = 43°25'$ N.; Hb = 105ᵐ, **Pleven.**

VIII Авг. А. Разсукановъ. VIII Août 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	7ᵃ	...въздуха по Ц. ...l'air, Cels. срѣдне moyen	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	...тн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда. Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ въ мм Précipit. mm 7ᵃ	Въ см en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	725,5	17,	19,7	23,6	16,0	10,5	61	W 7	W 12	W 5	3,0	11,3	—	● na.
2	26,6	16,	20,5	27,3	16,3	10,2	58	W 5	W 5	0	0,7	—	—	⌂ a.
3	27,1	16,	21,6	30,8	14,0	11,9	68	ENE 2	W 1	0	0,7	—	—	⌂ a.
4	25,7	21,	24,3	33,4	14,8	11,9	54	NE 2	SW 1	E 3	0,3	—	—	⌂ a.
5	24,8	22,	25,3	32,9	15,6	11,3	49	ENE 1	ENE 3	ESE 3	0,7	—	—	⌂ a.
6	23,8	19,	22,1	31,3	16,6	12,8	64	WNW 1	E 3	W 3	5,3	—	—	⌂ a; R & ● 9^{10} p-n.
7	27,1	16,	21,4	26,6	16,3	12,6	67	WSW 4	WNW 5	W 3	3,3	1,8	—	—
8	28,4	18,	23,0	31,6	16,2	13,2	63	W 3	NW 4	E 1	0,3	—	—	⌂ a.
9	28,2	19,	24,6	32,9	16,3	13,8	61	E 2	NW 2	SE 2	1,7	—	—	⌂ a.
10	28,9	19,	24,2	32,4	20,1	14,7	65	W 4	WNW 3	NE 2	2,3	—	—	⌂ a; T 3^{35} p, < 5^{30} p; ●° $5\frac{3}{4}$–6^{5} p/p.
11	27,7	19,	24,8	35,0	16,9	12,8	59	NE 2	ESE 4	SE 2	1,3	0,0	—	⌂ a.
12	30.4	20,	19,7	25,3	18,5	10,9	62	W 7	W 5	NW 1	2,7	—	—	—
13	29,9	15,	20,4	25,9	16,2	13,4	77	WNW 3	E 3	SE 1	9,7	—	—	< np.
14	27,6	17,	24,3	28,4	18,2	11,2	50	E 7	E 4	ENE 7	6,7	—	—	< np.
15	25,8	17,	22,2	30,6	18,7	13,7	68	NE 3	ENE 3	NW 2	6,0	—	—	● & R $4\frac{3}{4}$–6^{28} p, 9^{10} p-n.
16	27,0	18,	21,0	26,6	17,9	15,4	82	0	ESE 1	W 1	9,7	12,7	—	● & R na; ●° $6\frac{1}{4}$ p-n int.; < np.
17	28,8	16,	16,4	17,6	15,0	12,5	90	N 3	NNE 3	NE 1	10,0	3,0	—	● $6\frac{3}{4}$ a–12^{10} p int., 2^{10}–3 p.
18	31,3	14,	19,4	24,6	14,5	11,6	70	NE 1	E 2	E 1	7,7	24,4	—	● na.
19	32,1	15,	19,7	26,0	15,3	11,0	65	E 3	ENE 5	ESE 3	2,3	—	—	⌂ a.
20	29,7	14,	19,0	27,0	12,3	10,4	65	E 1	SE 5	S 1	1,0	—	—	⌂ a.
21	27,6	17,	19,2	27,5	12,1	11,3	70	0	NE 1	SE 2	1,7	—	—	⌂ a.
22	27,9	16,	20,1	30,0	13,0	11,7	67	NE 1	N 3	S 3	1,7	—	—	⌂ a.
23	30,4	16,	20,9	29,7	13,8	11,7	65	0	NW 3	ESE 2	2,0	—	—	⌂ a.
24	33,0	17,	22,5	30,0	14,2	10,6	54	E 2	SE 9	E 2	0,7	—	—	⌂ a.
25	32,3	16,	22,4	29,7	13,4	11,0	56	E 1	E 4	NE 4	0,7	—	—	⌂ a.
26	32,4	17,	20,6	28,2	12,7	9,4	55	0	NE 3	SE 1	0,3	—	—	⌂ a.
27	31,7	16,	21,2	30,6	12,5	10,6	59	E 1	W 1	ESE 1	0,0	—	—	⌂ a.
28	27,6	19,	25,0	35,1	14,1	13,9	61	0	WSW 3	NW 2	1,0	—	—	⌂ a; < np.
29	27,0	19,	21,0	30,0	18,0	13,1	68	NW 1	0	E 5	4,7	—	—	⌂ a; < $7\frac{1}{2}$ p; ● & R $8\frac{3}{4}$ p-n.
30	30,5	13,	13,5	14,6	13,5	10,2	88	E 5	NE 3	ESE 1	10,0	8,3	—	● n–10^{55} a, 11^{40} a-n.
31	33,3	10,	12,4	13,6	11,8	9,3	87	NNE 1	E 3	0	10,0	13,3	—	● n–1^{20} p int.
Мѣсечн. срѣдни	728,7	17,4	21,0	28,0	15,3	11,9	65	2,4	3,5	2,1	3,5	74,8	—	

...ъждъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌂ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, ...ици, ш вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), R гърмотевица, ...ане, ⊕ кржгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⊕ кржгъ о. мѣсеца, ⦶ вѣнецъ о. мѣсеца, ...che de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове ...Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, ...=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, ...nuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (dir...
на брой (nomb...
съ срѣдня сила

...нощие е прочитана на 2ᵖ и ... а максималната е прочи... ...я день.

съ посока (dir...
на брой (nomb...
съ срѣдня сила

...нь на 7 часа и количеството ... Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 ... покривъ сж броени тия, въ ... е било покрито съ снѣгъ.

...е прѣсмѣтано по формулата ... елементи дневнитѣ срѣдни ... трикратнитѣ прѣзъ деня

съ посока (dir...
на брой (nomb...
съ срѣдня сила

...ѣна влажность, както и за ...ратнитѣ наблюдения прѣзъ ...е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}$ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣсече Station centrale météorologique de Bulgarie.

X Септемврий 1900 ...fia. IX Septembre 1900. (n. st.)

Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0°			
7a	2p	9p	срѣдне moyen.
2	3	4	5
719,0	718,1	718,3	718,5
17,8	17,3	17,4	17,5
17,3	16,0	16,0	16,4
18,1	20,0	20,8	19,6
21,1	19,6	19,1	19,9
18,2	15,8	16,3	16,8
17,4	16,7	17,8	17,3
18,1	16,6	16,3	17,0
16,6	16,0	14,9	15,8
15,2	14,8	15,3	15,1
15,7	14,8	15,1	15,1
16,3	16,2	17,9	16,8
19,5	18,3	18,2	18,7
18,0	18,8	20,2	19,0
21,8	21,5	21,9	21,7
21,8	20,4	21,3	21,2
22,3	21,5	21,9	21,9
22,8	21,8	21,8	22,1
21,8	19,9	20,9	20,9
22,1	20,7	21,2	21,3
21,1	18,6	19,8	19,8
19,6	19,6	20,9	20,0
22,0	21,2	21,8	21,7
21,4	19,8	19,3	20,2
18,6	17,0	17,8	17,8
18,2	17,1	17,2	17,5
18,7	18,1	19,0	18,6
19,5	17,9	18,1	18,5
18,5	17,4	17,8	17,9
18,8	17,8	18,6	18,4
719,2	718,3	718,7	718,8

...зни явления — Phénomènes divers	Date (n. st.)
29	30
	1
	2
	3
11²⁵—11½ a, 2½ p.	4
	5
	6
	7
	8
np.	9
1¾ p—4²⁵ p int.; ≼ 8 p—n.	10
	11
	12
2½ p.	13
a int.	14
	15
	16
	17
	18
	19
2—4 p; ⌓° p.	20
p.	21
	22
p.	23
	24
p	25
p.	26
p.	27
p.	28
p.	29
p.	30
	31
	moyen.

Валежъ — Eau tombée					
Станции / Stations	Надм. височина / Altitude aprox.	Мѣс. сума въ мм / Total en mm	Maxim. въ 24 ч. / en 24 h.	Денъ — Jour	Дни съ в. > 1,0mm / J. av. pr.
Belogradtschik	545	20,5	14,4	22	2
Vidin	40	9,8	7,3	9	2
Lom	40	1,4	1,4	9	1
Berkovitsa	405	6,8	2,3	31/VIII	1
Vratsa	380	6,7	4,2	31/VIII	2
Orehovo	110	3,7	2,5	4	1
Troian	420	15,6	12,0	31/VIII	1
Nikopol	70	1,5	1,0	4	0
Pavlikeni	105	14,4	14,4	31/VIII	1
Sevlievo	200	7,7	3,3	31/VIII	1
Elena	275	25,4	20,0	31/VIII	1
Biala	35	7,5	7,5	31/VIII	1
Obrastsof Tschiflik	155	13,4	8,5	4	2
Popovo	170	18,8	9,6	31/VIII	2
Prieslav	120	24,1	20,2	31/VIII	3
Rasgrad	205	15,6	10,4	31/VIII	2
Toutrakan	35	14,1	4,6	31/VIII	3
Kourtbounar	225	10,6	8,2	31/VIII	1
Dobritsch	220	11,7	6,0	4	1
Varna	30	21,4	11,5	31/VIII	3
Novo-Selo	25	18,0	11,0	31/VIII	2
Bourgas	15	28,4	18,9	31/VIII	3
Karnobat	215	16,4	9,5	31/VIII	2
Sliven	270	13,8	8,8	31/VIII	2
Kavaklii	285	17,9	12,4	31/VIII	2
Haskovo	195	19,8	6,7	31/VIII	3
Stara-Zagora	200	9,5	3,6	31/VIII	2
Kazanlik	370	12,7	8,8	14	2
Karlovo	445	18,4	13,2	11	2
Plovdiv	160	42,7	22,6	12	2
Tschepelaré	1100	49,9	17,6	11	3
Peschtera	425	31,9	19,0	31/VIII	2
Tatar-Pasardjik	200	30,2	14,7	12	3
Ihtiman	630	1,2	0,7	31/VIII	0
Samokov	950	9,3	6,5	10	1
Doubnitsa	530	(2,6)	(1,4)	(2)	(2)
Küstendil	535	0,0	0,0	--	—
Tsaribrod	450	3,6	2,7	22	1

Презъ мѣсеца —	...ѣ- ...ъ ...ven
...кsим. атмосф. налѣгане —	,7
день —	III
...ним. атмосф. налѣгане —	
день —	7
...кsим. (абс.) темп. на възд. —	1
день —	0
...ним. (абс.) темп. на възд. —	0
день —	0
...кsим. абс. влажность — m	0
день —	1
...ним. абс. влажность — mi	1
день —	1
... относит. влажность — m	0
день —	0

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	4	6	2
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	0	0	0
⌓ роса (rosée)	29	24	23
⊔ & ∨ слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	0	0	0
⩹ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	0	1	0
≼ далечна свѣткавица (éclair)	2	0	0
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

ѣвенъ, $\lambda = 24°37'$ E. Gr.; $\varphi = 43°25'$ N.; Hb = 105ᵐ, Pleven.

IX Септе[. А. Разсуканов. IX Septembre 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre	Т на въздуха по Ц. ...e de l'air, Cels.				Абс. влаж. Hum. abs.	Отн. влаж. Hum. relat.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec.			Облачность Nebulosité	Валежъ въ mm Précipit. mm	Въ cm en cm	Разни явления Phénomènes divers
	срѣд. moy.	7ª	срѣдне moyen	Max.	Min.	срѣд. moy.	срѣд. moy.	7ª	2ᵖ	9ᵖ	срѣд. moy.	7ª	⊠	
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	733,4	8,0	**13,3**	20,8	10,0	8,3	75	0	NE 3	SE 3	4,7	**1,7**	—	—
2	32,1	9,9	13,7	23,8	**5,9**	8,0	71	0	N 2	S 2	0,7	—	—	⌓ a.
3	30,4	11,1	16,0	25,7	7,6	9,5	73	0	W 4	S 3	0,0	—	—	⌓ a.
4	32,8	12,9	14,2	18,3	11,5	10,7	**86**	W 4	WSW 5	NW 4	8,0	—	—	⌓ a; ● 12^{35}–2¾ p int.
5	34,4	12,9	14,3	21,5	8,4	8,3	72	SSE 1	NW 4	SE 3	4,7	1,5	—	⌓ a.
6	31,1	10,5	15,7	22,9	7,6	8,7	69	0	NNE 1	0	4,3	—	—	⌓ a.
7	31,0	12,7	17,0	23,6	12,3	8,1	**56**	W 3	W 9	E 2	3,3	—	—	⌓ a.
8	31,5	11,7	16,1	27,3	8,2	8,6	66	NE 2	0	SE 1	0,3	—	—	⌓ a.
9	29,5	13,3	19,6	28,1	9,8	9,6	61	ESE 1	ENE 5	SSE 3	0,7	—	—	—
10	**28,9**	14,5	**19,7**	24,2	14,2	**11,6**	68	W 4	WNW 5	W 4	6,0	—	—	●° 3½–4 p.
11	29,1	13,7	17,0	23,2	13,0	10,7	73	W 3	NW 3	0	3,3	0,0	—	⌓ a.
12	30,8	12,1	16,3	21,6	12,2	9,6	68	SW 1	WNW 1	NE 4	6,7	—	—	⌓ a.
13	32,7	11,5	15,6	21,0	12,2	9,3	71	E 2	W 3	WSW 5	4,3	—	—	—
14	**31,9**	14,1	16,9	21,0	14,1	8,9	61	WNW 3	WNW 5	0	9,0	—	—	—
15	35,6	11,1	14,6	22,7	11,8	8,1	65	SSW 2	NW 2	S 2	1,0	—	—	—
16	35,1	9,3	15,5	24,6	7,8	8,2	65	0	NW 1	SSW 1	0,3	—	—	⌓ a.
17	36,0	10,0	15,9	25,2	8,9	9,5	71	S 1	NW 3	SW 1	0,7	—	—	⌓ a.
18	**36,9**	10,1	15,6	23,0	8,9	7,2	57	0	NE 5	E 3	0,7	—	—	⌓ a.
19	35,2	9,3	13,9	23,4	6,2	7,2	64	0	E 3	WSW 1	1,0	—	—	⌓ a.
20	35,6	9,5	13,5	25,7	5,6	7,3	66	0	N 3	E 1	1,3	—	—	⌓ a.
21	34,3	10,3	16,8	26,5	6,1	7,9	60	0	W 2	SE 1	4,0	—	—	⌓ a.
22	34,6	13,0	16,6	21,5	15,5	10,7	74	WNW 3	NE 3	ESE 3	6,7	—	—	—
23	36,7	12,3	14,3	22,3	10,8	8,8	72	SE 1	ENE 4	SE 1	3,0	—	—	⌓ a.
24	35,1	8,1	14,5	23,8	6,5	8,2	69	0	ENE 1	ESE 1	1,0	—	—	⌓ a.
25	32,3	9,2	14,6	24,4	7,1	7,3	64	0	NNE 3	0	1,0	—	—	⌓ a.
26	32,2	9,1	13,4	24,5	6,3	7,2	63	0	NNW 3	S 2	0,3	—	—	⌓ a.
27	33,1	**8,9**	14,5	27,0	**5,0**	**7,1**	59	SW 2	N 1	0	0,0	—	—	⌓ a.
28	32,7	9,7	15,6	26,7	6,4	7,5	60	0	NE 3	SW 2	0,3	—	—	⌓ a.
29	31,7	10,7	16,6	28,7	7,4	8,0	61	ESE 2	0	S 3	0,3	—	—	⌓ a.
30	32,4	12,7	18,4	**30,1**	10,0	9,9	66	0	NW 1	S 2	1,0	—	—	⌓ a.
31														
Мѣсеч. срѣдне	733,0	11,1	15,7	24,1	9,2	8,7	67	1,2	2,9	1,9	2,6	3,2	—	

● дъждъ, ✳ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⊔ слана, V скрѣжъ, и иглици, вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), гърмотевица, ...свѣткане, ⊕ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, кръгъ о. мѣсеца, вѣнецъ о. мѣсеца, ... (couche de neige), N=сѣверъ, E=истокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове ...та, Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, ... Cu=Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, ...s-Cumuliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (di...

на брой (nom...

съ срѣдня си...

...денонощие е прочитана на 2ᵖ и ...день, а максималната е прочи...ущия день.

...заранъ на 7 часа и количеството ...день. Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 ...енъ покривъ сѫ броени тия, въ ...ина е било покрито съ снѣгъ. ...ата е прѣсмѣтано по формулата ...уги елементи дневнитѣ срѣдни ...и отъ трикратнитѣ прѣзъ деня

...елативна влажность, както и за ...трикратнитѣ наблюдения прѣзъ ...както е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ª.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}$ (7ª + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Station centrale météorologique de Bulgarie.

Sofia.

X Октомврий — X Octobre 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ — Ba… въ mm, редуц. на… en mm, red. à … 7a	2p	9p	Разни явления — Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	29	30
1	719,7	718,7	719,6	° p.	1
2	19,8	18,2	18,5	° p.	2
3	19,1	17,8	17,8	1—2½ p; 8—8½ p.	3
4	18,7	17,2	18,4		4
5	19,3	18,9	20,8	4½—4⁵⁰ p; 4³³—5½ p; ⌒double p; np.	5
6	21,7	20,9	22,6	° 4⁴⁰—4¾ p.	6
7	23,5	22,6	24,1	2—2¹⁰ p, ●² 2⁴⁰—3 p, ● 3—3½ p, ●° 5—5¼ p.	7
8	25,0	24,5	25,2	p.	8
9	25,7	24,5	23,8	p.	9
10	22,2	19,5	18,1		10
11	16,0	13,9	14,4	p.	11
12	15,9	15,2	16,3	° p.	12
13	16,8	15,7	16,0	° p.	13
14	15,8	13,3	12,2	2¼—2½ p.	14
15	10,1	08,2	08,0	° 7—7¹⁰ a; np.	15
16	11,2	12,4	13,4	WNW 10—10½ a; ● 10¾ a—12¾ p int.;	16
17	14,9	14,1	16,3	° 2½—3¼ p. ●° 1½—4¾ p.	17
18	16,5	15,1	15,6		18
19	15,6	14,4	14,6	12¾ p.	19
20	14,5	16,6	18,1	a—n int.; np.	20
21	18,7	17,9	17,2	° 9²⁵ p—n.	21
22	16,0	16,7	19,9	p.	22
23	21,7	19,8	18,8	° 11 a—12¾ p int., ● 9¼—9¾ p.	23
24	15,5	13,9	15,7	1⁵⁰ a, 12¾—3⁴⁰ p int., ●° 8 p.	24
25	16,7	16,2	16,2	W 12 p—n.	25
26	14,5	13,0	12,6		26
27	11,1	08,5	08,2	10½—11¾ a, 2¼—2³⁵ p, ● 6¹⁰—7¾ p int., 7⁴⁰—8¼	27
28	11,9	13,2	14,8	1¾—2⁶ p, 3—6¹⁰ p int.; ●¹ 6⁴⁰—7³⁵ p. p; ●¹ np.	28
29	14,9	17,9	19,3	7²⁵ a; ⌓¹ p.	29
30	19,6	18,2	18,8	a; ⌓¹ p.	30
31	17,9	18,3	18,1		31
Мѣсеч. срѣдне	717,4	716,6	71.,2		moyen.

Валежъ — Eau tombée: Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	45,0	10,9	15	9
Vidin	40	25,2	10,7	26	6
Lom	40	17,6	8,5	27	4
Berkovitsa	405	29,1	8,3	15	5
Vratsa	380	26,8	9,5	15	6
Orehovo	110	19,0	6,5	16	3
Troian	420	17,7	11,0	6	3
Nikopol	70	14,9	6,1	15	4
Pavlikeni	105	13,2	4,8	15	5
Sevlievo	200	9,1	3,5	15	2
Elena	275	7,6	5,6	16	2
Biala	35	2,2	1,2	16	1
Obrastsof Tschiflik	155	12,5	5,8	16	3
Popovo	170	15,4	9,0	15	2
Prieslav	120	13,9	9,6	16	2
Rasgrad	205	12,1	6,0	15	3
Toutrakan	35	11,0	6,4	16	3
Kourtbounar	225	10,7	8,1	16	3
Dobritsch	220	19,5	9,5	4	3
Varna	30	11,0	4,6	16	3
Novo-Selo	25	13,2	6,3	16	4
Bourgas	15	13,2	8,0	24	4
Karnobat	215	43,4	28,5	4	5
Sliven	270	11,9	4,5	16	3
Kavaklii	285	10,7	7,6	24	2
Haskovo	195	8,1	2,9	24	3
Stara-Zagora	200	9,6	3,6	24	2
Kazanlik	370	10,5	3,8	24	3
Karlovo	445	39,3	25,5	5	5
Plovdiv	160	13,1	6,2	24	3
Tschepelaré	1100	30,8	10,2	24	6
Peschtera	425	14,0	6,4	24	3
Tatar-Pasardjik	200	18,4	5,8	24	5
Ihtiman	630	22,6	7,6	24	3
Samokov	950	29,9	9,2	24	4
Doubnitsa	530	30,8	10,0	25	8
Küstendil	535	30,9	14,3	24	4
Tsaribrod	450	43,3	11,0	15	8

Прѣзъ …	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф. на…	4,3 15
миним. атмосф. на…	6
максим. (абс.) темп. …	4 0
миним. (абс.) темп. …	0 2
максим. абс. влаж…	6 6
миним. абс. влажн…	6 4
мин. относит. вла…	0 0

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	13	10	9
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	1	4	4
⌓ роса (rosée)	21	13	18
⊔ & V слана и скрѣжъ (gélee blanche et givre)	5	2	4
& T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	2	1	0
далечна свѣткавица (éclair)	2	1	1
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, **Опасъ Вацовъ.**
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, **S. Watzoff.**

1758—1900

X Октомв **Разсукановъ.** X Octobre 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre сред. moy.	...духа по Ц. ...air, Cels. 7ª	не en	Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. сред. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. сред. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ª	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité сред. moy.	Валежъ въ mm Précipit. mm 7ª	Въ см en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
31	32	33		54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	733,0	13,	8	30,3	11,2	10,7	68	E 1	WNW 2	S 2	0,3	--	—	⌂ a.
2	32,8	14,	9	**31,0**	11,0	10,3	66	E 1	0	SSE 1	0,0	--	—	⌂ a.
3	31,8	13,	6	29,4	11,9	11,0	68	0	W 1	0	4,3	—	—	⌂ a.
4	31,6	15,	6	28,6	13,6	11,4	68	0	WNW 3	E 1	3,3	—	—	—
5	34,1	13,	8	23,9	13,5	**11,6**	76	ENE 2	N 3	S 2	4,0	—	—	⌂ a; ⩤ 6—7¹² p; ● 6⁵—6³⁴ p.
6	36,0	13,	4	24,1	12,2	11,0	80	0	NW 2	SE 2	4,3	2,1	—	--
7	37,6	12,	6	24,0	10,7	10,5	76	ESE 1	E 3	SE 1	6,3	—	—	⌂ a.
8	38,8	10,	0	24,0	10,0	9,0	72	0	N 2	S 2	1,7	—	—	⌂ a.
9	**39,4**	10,	6	22,7	8,2	8,5	70	NE 1	E 4	SSE 1	2,0	—	—	⌂ a.
10	34,3	8,	9	23,4	6,8	7,6	70	ESE 1	E 3	E 1	0,7	—	—	⌂ a.
11	28,6	7,	7	24,2	5,2	6,8	66	SSE 1	NNW 3	SE 1	2,0	—	-	⌂ a.
12	29,7	7,	8	22,7	5,3	7,4	68	E 1	W 3	SSW 3	2,3	—	—	⌂ a.
13	30,1	7,	2	23,8	6,0	7,5	69	SE 1	NW 3	SE 2	2,0	—	—	⌂ a.
14	27,9	9,	3	26,1	7,5	7,4	**57**	0	NW 2	NNW 1	2,3	—	—	⌂ a.
15	**22,8**	11,	8	25,7	11,0	9,2	62	0	SSW 3	W 5	7,7	—	—	⌂ a; ● 10¼—10²⁵ a, 6⁶⁵—8½ p.
16	25,4	8,	5	12,7	8,4	5,7	67	W 4	W 9	W 3	6,3	**4,8**	—	● na, 3¼—4 p.
17	28,3	2,	3	14,0	1,8	5,1	71	N 1	W 5	S 4	1,3	1,7	—	⌴° a.
18	30,3	0,	0	17,0	— 0,8	5,0	63	SE 1	E 3	SSW 1	2,7	—	—	⌴ a.
19	29,0	8,	0	19,0	2,4	6,9	71	N 1	NW 3	SSE 4	3,7	—	—	⌂ a.
20	30,3	17,	9	15,8	8,8	9,2	83	WNW 2	W 2	NNW 1	8,3	—	—	⌂ a; ●° 1⁵⁰—2²⁰ p, 6¹⁰—7³⁵ p int.
21	32,6	10,	0	17,1	10,7	10,5	89	E 4	NNE 3	ENE 3	10,0	0,6	—	●° na, 5⁵⁰—6⁵ p, 9⁵—9¹⁵ p.
22	31,2	17,	6	20,0	9,8	10,8	89	0	W 6	W 3	9,0	0,2	—	≡ na; ●° 5⁵⁵—6⁵ p; ⌒ p.
23	33,8	13	9	17,1	8,0	7,6	72	0	NW 1	W 1	6,3	0,3	—	⌂ a; ●° 3³⁵—3⁵⁵ p, 5⁵⁵—6½ p.
24	28,5	9,	4	13,7	7,7	7,5	78	E 2	WNW 5	W 9	7,0	0,0	--	● 9⁵—9²⁵ a. 8²⁵—8⁵⁵ p.
25	29,4	4,	9	11,7	4,0	4,4	60	W 5	WNW 16	W 5	1,0	1,5	—	--
26	27,7	— 0,	1	16,7	— **1,0**	**4,4**	64	SSE 1	NW 3	SE 1	2,7	—	—	⌴ a.
27	23,0	7,	7	17,2	4,5	6,2	76	0	ENE 1	WSW 3	9,0	—	—	⌂ a; ●° 2½—2⁵⁵ p, 4⁵—4²⁵ p, 8¼ p—n
28	26,5	8,	0	17,1	4,8	6,9	73	0	W 7	W 5	5,0	1,1	—	≡ a.
29	32,1	8,	1	10,5	8,3	7,1	79	W 4	WNW 4	0	7,7	—	—	—
30	32,5	2,	4	16,5	0,8	5,7	79	0	W 3	SSW 1	2,7	—	—	⌴ & ≡ a.
31	31,3	4,	0	18,5	2,3	5,9	64	0	WNW 12	W 7	7,3	--	—	⌂ & ≡ a.
Мѣсеч. срѣдне	731,0	9,	1	20,6	7,2	8,0	71	1,1	3,9	2,4	4,3	11,8	—	

дъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌂ роса, ⌴ слана, V сврѣкъ,
...ии, ⌴⌴ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), ⩤ гърмотевица,
...ie, ⊕ кръгъ около слънцето, ⏀ вѣнецъ о. слънцето, ⊽ кръгъ о. мѣсеца, ⩒ вѣнецъ о. мѣсеца.
...e de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове
съ посока (di...=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus,
на брой (nom...Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus,
съ срѣдня сил...iformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

...щие е прочитана на 2ᵖ и максималната е прочи...день.
...на 7 часа и количеството ...алежъ по-малкъ отъ 0,1 ...кривъ см броени тия, въ ...било покрито съ снѣгъ.
...рѣсмѣтано по формулата ...ементи дневнитѣ срѣдни ...рикратнитѣ прѣзъ деня
...а влажность, както и за ...тнитѣ наблюдения прѣзъ ...гова при температурата.

съ посока (di...
на брой (nom...
съ срѣдня сил...

съ посока (di...
на брой (nom...
съ срѣдня сил...

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ª.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ʰ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ, 1 est notée 0.0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}$ (7ª + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Мѣс Station centrale météorologique de Bulgarie.

XI Ноември 190 ofia. XI Novembre 1900. (n. st.)

День (н.	Барометръ — Barom. въ mm, редуц. на 0° en mm, red. à 0° 7a	2p	9p	срѣдне moyen.	азни явления Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3	4	5	29	30
1	720,0	720,3	721,1	720,5		1
2	19,5	17,6	19,1	18,7	2¼ 4 p.	2
3	18,5	18,9	20,3	19,2	5½ a, 9—9¼ a; ψ np.	3
4	20,7	20,0	20,4	20,4		4
5	19,2	18,0	18,8	18,7		5
6	18,4	19,0	19,7	19,0		6
7	20,4	20,4	21,5	20,8		7
8	21,3	21,1	21,5	21,3		8
9	20,7	19,9	20,4	20,3		9
10	19,6	17,7	17,7	18,3		10
11	15,9	14,2	13,6	14,6		11
12	11,5	11,2	12,3	11,7	6¹⁰ a int., 10¼—10½ a, 4—5½ p. ● 5½ p—n.	12
13	12,7	12,5	12,2	12,5	8¼ a, 9—9¼ a, 5¾ p—n int.	13
14	10,0	10,7	11,2	10,6	5 a, ●° 12¹⁰—1 p, ● 8 p—n.	14
15	12,4	13,1	14,9	13,5	a; ⌓² p.	15
16	15,3	13,9	13,7	14,3	n—n.	16
17	11,9	11,1	11,9	11,6	7½—7¾ a, 10—11¼ a int., 8⁴⁰—9½ p.	17
18	12,9	13.4	15,0	13,8	p.	18
19	16,4	16,2	17,8	16,8	—10 a; ⌓¹ p.	19
20	19,2	19,0	20,2	19,5	n—n.	20
21	19,7	19.6	19,2	19,5	4¾ p, 7¼ p—n.	21
22	18,4	17,0	16.0	17,1	6¾—7½ a, 5½—6 p, 8¾—9 p.	22
23	13,3	12,3	12,3	12,6	int.	23
24	11,8	11,4	12,2	11,8	7½—8 a; ⌓¹ p.	24
25	12,5	11,2	11,2	11,6	a; ⌓¹ a; ⊕ 10 a—1¾ p int.	25
26	10,5	09,2	08,7	09,5	np.	26
27	07,3	07,3	09 0	07,9	a, 3¼ p—n.	27
28	09,5	09,2	10,2	09,6	p.	28
29	10,9	11,3	12,2	11,5	9¼ p—n.	29
30	10,7	06,1	00,5	05,8	a; ═ ESE 7—7½ p; ●¹ 7¾ p—n; ⋖ 8¾ p.	30
31						31
срѣдне	715,4	714,8	715,2	715,1		moyen.

Станции Stations	Надм. височина Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm Total en mm	Maxim. въ 24 ч. en 24 h.	День — Jour	Днисъ в. > 1,0mm J. av. pr.
Belogradtschik	545	76,9	14,4	20	17
Vidin	40	84,2	20.3	21	12
Lom	40	55,1	15,0	13	9
Berkovitsa	405	57,2	14,2	13	12
Vratsa	380	60,6	14,2	13	7
Orehovo	110	35,5	13,0	13	6
Troian	420	100,5	27,0	26	7
Nikopol	70	68,6	11,4	14	6
Pavlikeni	105	72,0	16,8	27	6
Sevlievo	200	70,4	19,0	27	9
Elena	275	85,1	25,7	28	9
Biala	35	63,0	18,4	14	8
Obrastsof Tschiflik	155	88,6	17,6	14	7
Popovo	170	58,5	17,3	29	6
Prieslav	120	191,1	62,0	28	9
Rasgrad	205	67,2	15,2	14	6
Toutrakan	35	70,7	17,2	15	10
Kourtbounar	225	46,7	15,0	28	5
Dobritsch	220	42,0	9,5	15	9
Varna	30	111,5	65,6	27	4
Novo-Selo	25	86,0	26,1	14	9
Bourgas	15	108,2	22,7	12	8
Karnobat	215	110 2	21,7	13	11
Sliven	270	98,4	28,0	27	9
Kavaklii	285	141 0	57,7	27	9
Haskovo	195	113,0	60,5	27	7
Stara-Zagora	200	89,5	31,6	14	5
Kazanlik	370	122,5	52,3	14	9
Karlovo	445	88,4	32,6	22	8
Plovdiv	160	89,1	39,2	27	7
Tschepelaré	1100	76.8	24,0	27	7
Peschtera	425	38,9	10.1	13	7
Tatar-Pasardjik	200	101,0	34,0	14	8
Ihtiman	630	79,1	25,1	13	9
Samokov	950	31,7	15,0	13	6
Doubnitsa	530	62,0	23,7	13	9
Küstendil	535	55,0	28,0	13	7
Tsaribrod	450	36.6	8,7	13	10

Прѣзъ мѣсе	...вѣ-нъ ...ven
максим. атмосф. налѣган	96
ден	27
миним. атмосф. налѣган	
ден	2
максим. (абс.) темп. на в	21
ден	1
миним. (абс.) темп. на въ	0
ден	5
максим. абс. влажность	0
ден	10
миним. абс. влажность	10
ден	7
мин. относит. влажност	3
де	0

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	15	13	11
✳ снѣгъ изобщо (neige en général)	0	0	0
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	4	10	4
⌓ роса (rosée)	12	1	3
⊔ & ∨ слана и скрѣжъ (gélee blanche et givre)	3	3	5
⫪ & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	0	0	0
⋖ далечна свѣткавица (éclair)	1	0	0
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	0	0	0

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

XI Ноем: А. Разсукановъ. XI Novembre 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre	Гвъздуха по Ц. e l'air, Cels.				Абс. влаж. Hum. abs.	Отн. влаж. Hum. relat.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec.			Облачность Nebulosité	Валежъ въ mm Précipit. mm	Въ см en cm	Разни явления Phénomènes divers
	срѣд. moy.	7ᵃ	рѣдне moyen	Max.	Min.	срѣд. moy.	срѣд. moy.	7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	срѣд. moy.	7ᵃ	✱	
31	32	33	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
1	734,5	8,	8,0	14,3	7,2	4,8	**58**	W 8	WNW 7	NW 1	0,7	--	—	—
2	33,3	0,	6,7	14,0	− 1,6	4,9	70	S 1	NW 1	S 1	5,7	--	—	⌴ a.
3	33,9	3,	7,7	10,5	3,8	5,8	75	ENE 1	WNW 3	NW 1	8,7	—	—	—
4	34,6	8,	9,2	16,9	1,5	5,5	69	0	ESE 3	SE 5	4,7	—	—	⌓ a.
5	32,6	10,	**10,4**	**17,6**	4,2	7,0	76	S 1	NE 4	NW 1	7,7	—	—	⌓° a.
6	34,2	8,	9,3	13,8	8,7	7,8	86	0	E 3	SSE 2	7,0	—	—	—
7	35,2	7,	9,6	12,8	5,0	6,0	69	NE 1	E 6	E 3	8,3	—	—	⌓ a.
8	**35,8**	3,	9,5	12,0	6,7	5,7	65	ESE 1	E 4	E 4	9,0	—	—	—
9	35,5	4,	8,2	10,6	6,7	5,2	65	E 5	NNE 5	E 2	9,3	—	—	—
10	33,5	− **2,**	4,1	11,4	− 2,3	4,9	82	SSE 1	SE 5	SW 2	1,0	—	—	⌴ a.
11	29,6	0,	**4,1**	13,1	− **2,7**	**4,5**	76	0	E 2	0	2,3	—	—	⌴ a.
12	27,2	9,	6,4	10,4	− 1,0	6,3	89	NW 1	ENE 16	ENE 7	10,0	0,0	—	●7–8⁴⁰a, ●°2–2⁴⁰p, ●8¹⁰p–n
13	28,1	6,	6,4	7,2	5,2	6,8	95	NNE 5	ENE 8	E 16	10,0	8,2	—	● na, ●° 1 p–n int.
14	25,9	7,	6,9	9,0	5,5	7,2	95	W 1	ENE 9	ENE 9	10,0	5,9	—	●na, 11¾a–12⁴⁰p, ●°5⁴⁰–7½
15	28,2	4,	5,6	6,3	3,9	6,3	94	NW 1	NW 1	0	10,0	6,7	—	● na; ≡ a; ●° 11½–11⁴⁵ a.
16	28,9	4,	6,0	7,0	4,8	6,4	91	SE 1	NE 3	SE 4	10,0	1,5	—	—
17	26,4	4,	6,6	7,8	4,8	6,9	95	NE 2	NE 1	ENE 2	10,0	—	—	—
18	27,7	4,	8,5	10,5	6,2	**7,9**	**96**	W 1	NW 3	ENE 1	10,0	—	—	≡ a.
19	30,2	7,	8,9	10,8	7,3	7,7	91	ENE 1	N 3	ESE 3	10,0	—	—	—
20	32,7	3,	8,2	9,8	7,4	7,6	92	SE 2	NE 1	E 3	10,0	—	—	●° 8⁵⁵ p–n.
21	34,4	3,	9,4	12,2	6,8	7,7	87	0	ENE 12	ENE 5	6,7	0,6	—	●° na.
22	32,2	9,	8,8	11,6	6,6	7,4	86	E 7	NE 3	NE 2	9,7	—	—	●° 7⁵⁰–8⁴⁰ a.
23	27,8	6,	7,7	8,4	6,8	7,5	96	ENE 2	NNW 1	W 3	10,0	3,6	—	● n–n.
24	26,3	6	6,1	10,1	6,3	6,8	91	W 1	N 3	SE 1	4,7	9,1	—	●° na.
25	26,3	1,	4,9	8,8	− 1,0	6,1	95	0	NE 4	NE 3	8,7	—	—	⌴ & ≡ a.
26	24,0	4,	5,4	6,4	3,2	6,3	95	SSE 1	0	NE 3	10,0	—	—	≡ n–n.
27	22,6	4,	5,8	6,8	4,3	6,6	95	0	NW 4	NW 5	10,0	3,8	—	● na, 8⁴⁰ p–n.
28	24,4	1,	6,1	6,9	4,4	6,6	94	W 3	NNE 2	NE 3	10,0	**9,6**	—	● n–4¹⁰ p.
29	25,6	3,	5,7	8,1	5,0	6,5	93	E 3	ENE 5	ENE 3	8,3	6,4	—	—
30	**20,8**	3,	9,9	14,7	3,3	7,3	87	E 3	ESE 5	E 20	10,0	—	—	≡ a; ⚊ E 6½ p–n.
31														
Мѣсеч. срѣдне	729,7	4,	7,3	10,7	4,2	6,5	85	1,8	4,2	3,8	8,1	55,4	—	

:ъждъ, ✱ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⌴ слана, V скрѣж, :ници, ⚊ вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), ☇ гръмотевица, :кане, ⨁ кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ◯ кръгъ о. мѣсеца, ◡ вѣнецъ о. мѣсеца, :uche de neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове
съ посока (di Ci=Cirrus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus,
на брой (nom =Cumulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus,
съ срѣдня си: muliformis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

:нощие е прочитана на 2ᵖ и, а максималната е прочи- :я день.
съ посока (di :ъ на 7 часа и количеството
на брой (nom Валежъ по-малъкъ отъ 0,1 :покривъ сѫ броени тия, въ
съ срѣдня си. :е било покрито съ снѣгъ.
:е прѣсмѣтано по формулата :елементи дневнитѣ срѣдни :ъ трикратнитѣ прѣзъ деня
съ посока (di
на брой (nom :ена влажность, както и за :кратнитѣ наблюдения прѣзъ
съ срѣдня си: :е това при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ,1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $^1/_4$ (7ᵃ + 2ᵖ + 9ᵖ + 9ᵖ). Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

la Station centrale météorologique de Bulgarie.

XII Декемвр., Sofia. XII Décembre 1900. (n. st.)

День (n. st.)	Барометръ - въ mm, редуц. en mm, red. 7ᵃ	2ᵖ	9	Разни явления — Phénomènes divers	Date (n. st.)
1	2	3		29	30
1	704,3	702,7	70		1
2	01,7	04,3	0	na; ⌂¹ p.	2
3	08,8	11,0	1	12½ p, 2¾—3½ p.	3
4	17,2	18,3	1	n—7½ a, 12¾—3¼ p, ● 8¾ p—n int.	4
5	16,1	13,8	1	n—7¹⁰ a, 8¾ 9 a, 10—11¼ a; ⏀ 9 p—n.	5
6	10,8	08,9	1	— a; ⊕ 9¼ a—12½ p; ⌂¹ p; Ш 9½ p.	6
7	09,2	04,9	0	na; ⌴¹ & ≡° a; ⊕ 10¾ a—12½ p; ⌂° p.	7
8	03,5	06,4	0	a; ● 10¾ a—1½ p, ●¹ 1½—2¼ p, ● 2¼ p—n; ⌴ np.	8
9	16,1	19,7	2	✶ na, ✶° 8½—10 a, ✶ 10—11⁵⁰ a, ✶° 11⁵⁰ a—8¼ p int.	9
10	21,1	20,0	2	p.	10
11	20,1	20,0	2	a.	11
12	22,7	21,6	2	p.	12
13	21,1	21,8	2	a & p.	13
14	24,2	23,7	2	a; ≡° 10 a—n.	14
15	25,1	25,1	2		15
16	22,0	19,4	2	WNW np.	16
17	20,4	19,9	2	WNW na. 10 a—3 p.	17
18	21,9	21,8	2	a.	18
19	22,1	21,5	2	a; ≡ 6 p—n.	19
20	21,4	21,8	2	n—4½ p, ∨ n—n.	20
21	22,2	20,7	2	& ∨¹ n—n.	21
22	19,3	18,5	1	& ∨² n—n.	22
23	18,4	16,5	1	& ∨² n—n.	23
24	15,9	16,7	1	& ∨² n—n.	24
25	19,2	19,6	2	& ∨ n—11 a.	25
26	21,5	20,6	2		26
27	18,8	17,1	1	8—9 a, ≡² 6 p—n.	27
28	14,2	12,5	1	& ∨ n—11½ a; ≡ 6—7 p.	28
29	08,8	04,6	0	& ∨ n—11 a; ●° 5¾—6 p, ● 6—7¾ p, ●° 7⁵⁰—8¼ p.	29
30	04,7	05,1	0	& ✶ na.	30
31	09,0	09,4	1	p.	31
Мѣсеч. срѣдне	716,2	715,7	71		moyen.

Станции — Stations	Надм. височина — Altitude aprox.	Мѣс. сума въ mm — Total en mm	Maxim. въ 24 ч. — en 24 h.	День — Jour	Дни съ в. > 1.0mm — J. av. pr. > 1.0mm
Belogradtschik	545	78,0	48,3	8	5
Vidin	40	87,4	50,5	8	6
Lom	40	67,5	57,2	8	3
Berkovitsa	405	74,9	39,6	8	6
Vratsa	380	66,5	35,7	8	6
Orehovo	110	49,1	39,0	8	3
Troian	420	57,0	20,0	9	4
Nikopol	70	53,6	27,7	8	5
Pavlikeni	105	55,4	26,0	8	5
Sevlievo	200	82,3	40,1	8	6
Elena	275	96,6	36,9	8	6
Biala	35	52,0	11,7	9	5
Obrastsof Tschiflik	155	54,5	23,1	8	6
Popovo	170	61,4	18,0	1	5
Prieslav	120	124,9	50,5	8	9
Rasgrad	205	57,9	28,5	8	6
Toutrakan	35	49,5	21,6	8	6
Kourtbounar	225	67,2	32,6	1	5
Dobritsch	220	45,4	11,3	1	8
Varna	30	61,0	21,3	8	7
Novo-Selo	25	84,8	29,4	1	8
Bourgas	15	83,8	30,9	1	9
Karnobat	215	69,5	24,2	8	7
Sliven	270	127,2	42,8	8	5
Kavaklii	285	176,1	68,0	8	7
Haskovo	195	121,7	50,2	8	5
Stara-Zagora	200	93,3	46,8	8	8
Kazanlik	370	79,3	47,1	8	9
Karlovo	445	67,8	33,2	8	5
Plovdiv	160	84,1	40,1	8	7
Tschepelaré	1100	124,0	63,8	8	7
Peschtera	425	58,8	25,8	8	6
Tatar-Pasardjik	200	73,5	39,0	8	7
Ihtiman	630	46,6	39,1	8	3
Samokov	950	25,3	7,5	30/XI	6
Doubnitsa	530	50,8	21,1	30/XI	6
Küstendil	585	61,0	33,4	8	3
Tsaribrod	450	41,6	19,7	30/XI	4

Пр...	...во / ...vo	Плѣвенъ Pleven
максим. атмосф.	4	32.5
миним. атмосф.	8	8
максим. (абс.)	7	9
	1	8
миним. (абс.) т	0	0
	1	0
максим. абс. в	0	17
	0	0
миним. абс. в	5	5
	5	5
мин. относит.	5	5
	4	1
	1	1

Числото на днитѣ съ — Nombre des jours avec	София Sofia	Габрово Gabrovo	Плѣвенъ Pleven
● дъждъ изобщо (pluie en général)	7	4	6
✶ снѣгъ изобщо (neige en général)	2	4	4
△ суграшица изобщо (grésil en général)	0	0	0
▲ градъ изобщо (grêle en général)	0	0	0
≡ мъгла (brouillard)	13	2	7
⌂ роса (rosée)	4	0	0
⌴ & ∨ слана и скрѣжъ (gélée blanche et givre)	18	7	16
⌈K & T гърмотевица близка и далечна (orage et tonnere)	0	0	0
< далечна свѣткавица (éclair)	0	0	0
⊠ снѣженъ покривъ (couche de neige)	1	12	1

Директоръ на централната метеорологическа станция, Опасъ Вацовъ.
Le directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie, S. Watzoff.

1758—1900

λ = 24°37′ E. Gr.; φ = 43°25′ N.; Hb = 105ᵐ, **Pleven.**

XII Декември ... Досуканов.

XII Décembre 1900. (n. st.)

День (н. ст.)	Барометръ Baromètre срѣд. moy.	Темпе[ратура] Te[mpérature] 7ᵃ	2
31	32	33	34
1	716,4	5,6	1
2	17,0	5,9	
3	25,6	5,1	
4	33,3	1,4	
5	28,4	1,2	
6	23,9	2,4	1
7	20,3	2,5	1
8	21,5	5,0	
9	35,4	0,0	
10	36,7	— 0,8	
11	36,0	— 1,4	—
12	36,6	— 1,2	
13	36,4	— 8,6	
14	37,6	— 8,0	
15	38,8	— 5,7	
16	33,4	— 6,7	
17	33,8	3,0	
18	35,8	2,0	
19	35,9	— 2,6	
20	35,6	— 2,8	
21	34,2	— 4,1	
22	31,9	— 2,5	1
23	30,1	— 4,0	
24	31,2	— 4,2	
25	31,4	— 4,6	—
26	34,1	— 1,1	
27	30,1	— 3,8	1
28	25,7	— 1,4	1
29	19,6	— 0,1	
30	18,7	1,0	
31	23,1	1,8	
Мѣсеч. срѣдне	730,0	— 0,9	

[Температура] по Ц. [Températures en degrés Cels.] Max.	Min.	Абс. влаж. Hum. abs. срѣд. moy.	Отн. влаж. Hum. relat. срѣд. moy.	Посока и скорость на вѣтъра метри въ секунда Direction et vitesse du vent mètres par sec. 7ᵃ	2ᵖ	9ᵖ	Облачность Nebulosité срѣд. moy.	Валежъ Précipit. mm 7ᵃ	Въ см en cm ⊠	Разни явления Phénomènes divers
54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
10,9	5,7	7,4	92	ESE 4	NW 2	N 1	9,7	8,7	—	● na.
12,0	5,8	6,1	80	W 5	W 14	SSW 2	6,0	—	—	—
8,7	4,0	5,5	84	SSE 1	NW 3	E 5	9,0	—	—	●° 9—9²⁰ p.
1,3	0,4	4,4	90	E 5	NE 5	NE 2	10,0	0,0	—	—
2,7	0,7	5,0	96	NNW 2	SSE 1	0	10,0	—	—	≡ a.
11,3	1,0	6,1	86	SSW 1	N 1	W 3	7,7	—	—	≡ a.
13,9	6,4	6,4	75	SW 4	E 7	ENE 2	3,7	—	—	—
7,6	5,0	6,2	94	W 1	WNW 1	E 9	10,0	—	—	≡ a; ● 10 a—8 p; ∗8¹⁰ p—n.
2,6	0,7	4,7	95	ENE 5	ENE 8	ENE 3	10,0	32,5	2	⊠; ∗ & ● n—12²⁵ p; ● 12¹⁵ p—n
1,4	0,0	4,7	97	E 3	ENE 2	0	10,0	9,1	—	● & ∗ na.
3,4	0,0	4,6	92	W 3	SW 3	0	7,7	0,0	—	∗° na.
3,8	— 1,3	4,2	87	NNE 1	W 3	SE 3	4,7	—	—	⌴ & ≡ a.
5,1	— 3,3	3,9	85	NW 1	NW 1	WSW 3	1,7	—	—	⌴ & ≡ a.
3,4	— 4,0	4,0	92	WNW 1	NW 1	S 1	0,3	—	—	⌴ a.
5,0	— 3,1	4,5	83	W 3	W 5	WSW 3	2,0	—	—	⌴ a,
9,2	— 3,0	4,2	73	S 3	W 2	W 9	0,0	—	—	⌴ a.
6,6	3,2	4,4	73	W 8	WNW 12	W 7	3,3	—	—	—
7,8	0,3	4,8	78	W 4	W 5	W 3	0,7	—	—	⌴ a.
7,5	— 2,0	4,4	87	0	WNW 5	ESE 3	0,0	—	—	⌴ a.
9,3	— 3,8	4,1	81	NE 1	W 2	E 2	0,0	—	—	⌴ & ≡ a.
4,8	— 4,3	3,9	91	SSE 1	WSW 3	SSE 2	0,7	—	—	⌴ a.
11,3	— 5,8	3,9	82	SSE 1	WNW 3	0	0,0	—	—	⌴ a.
4,5	— 2,0	3,8	88	W 3	WNW 1	0	4,7	—	—	⌴ a.
4,0	— 6,0	3,6	91	0	NW 3	0	7,7	—	—	⌴ a; ≡ p.
1,1	— 3,2	4,3	97	W 1	WNW 3	W 3	7,3	—	—	≡ & V n—n.
3,7	— 2,3	3,7	85	W 2	WNW 1	SSE 3	2,7	—	—	≡ & V n—p.
7,9	— 5,0	3,4	79	0	0	ESE 1	0,3	—	—	⌴ a.
11,4	— 4,2	3,5	68	0	W 7	SW 3	5,3	—	—	⌴ a.
12,8	1,2	4,8	70	ESE 1	0	E 1	5,3	—	—	—
5,2	3,2	4,5	74	W 9	W 7	W 9	10,0	7,8	—	● na.
6,4	2,2	4,1	72	W 7	WNW 7	NE 1	4,3	—	—	—
6,7	— 0,4	4,6	84	2,7	3,8	2,7	5,0	58,1	—	

⚹ снѣгъ, △ суграшица, ▲ градушка, ≡ мъгла, ⌓ роса, ⌴ слана, V скрѣж, ... вѣтъръ съ скорость отъ 20 метра и нагорѣ (Vents du 20ᵐ et au-dessus), ⩘ гърмотевица, ... кръгъ около слънцето, ⦶ вѣнецъ о. слънцето, ⩌ кръгъ о. мѣсеца, ⩊ вѣнецъ о. мѣсеца, ... neige), N=сѣверъ, E=изтокъ, S=югъ, W=западъ и пр., a=часове пр. пл., p=часове ...rus, Ci.-S=Cirro-Stratus, Ci.-Cu=Cirro-Cumulus, A.-Cu=Alto-Cumulus A.-S=Alto-Stratus, ...ulus, Cu.-N=Cumulo-Nimbus, S=Stratus, Fr.-Cu=Fracto-Cumulus, Fr.-N=Fracto-Nimbus, ...mis, N.-Cf=Nimbus-Cumuliformis, M.-Cu=Mammato-Cumulus, interm. = прѣкъснато.

съ посока (directi...
на брой (nombre)
съ срѣдня сила (v...

съ посока (directi...
на брой (nombre)
съ срѣдня сила (v...

съ посока (directi...
на брой (nombre)
съ срѣдня сила (v...

...е прочитана на 2ᵖ и ...ксималната е прочи-

...часа и количеството ...къ по-малъкъ отъ 0,1 ...ъ сѫ броени тия, въ ... покрито съ снѣгъ. ...ѣтано по формулата ...ти дневнитѣ срѣдни ...ратнитѣ прѣзъ деня

...ажность, както и за ...гѣ наблюдения прѣзъ ... при температурата.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7ᵃ.

La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite au jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ,1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne a été calculée au moyen de la formule $\frac{1}{4}(7^a + 2^p + 9^p + 9^p)$. Pour tous les autres élements les moyennes sont simplement les moyennes arithmétiques déduites des trois observations diurnes.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

...ogique de Bulgarie.

Го... Station Météorologique de **Sofia** pour l'année 1900.

Мѣсецъ (по н. ст.)	...	7ª	2ᵖ	9ᵖ	Срѣдне Moyen	Максимумъ Maximum	День — jour	Минимумъ Minimum	День — jour	Mois (n. st.)
		Абсолютна влажность въ милиметри Humidité absolue en ᵐᵐ								
Януарий	71	3,7	4,2	3,9	3,9	6,3	30	2,0	16	Janvier
Февруарий	1	4,7	5,4	5,1	5,1	7,4	14	3,7	18	Février
Мартъ	1	4,1	4,2	4,5	4,3	8,5	29	1,7	4	Mars
Априлий	1	6,2	6,6	6,7	6,5	9,7	30	4,3	3	Avril
Май	1	9,0	9,4	9,1	9,2	11,4	8	4,8	12	Mai
Юний	14	11,1	11,0	11,1	11,1	16,2	23	7,3	3	Juin
Юлий	14	12,5	12,7	12,6	12,6	15,9	30	8,0	11	Juillet
Августъ	14	11,8	12,5	12,1	12,1	15,6	10	8,6	31	Août
Септемврий	19	8,3	9,8	9,3	9,2	13,1	10	6,8	27	Septembre
Октомврий	17	7,3	8,7	8,3	8,1	12,0	3	4,1	26	Octobre
Ноемврий	15	6,3	6,7	6,5	6,5	8,7	6	4,3	10	Novembre
Декемврий	16	4,1	4,5	4,3	4,3	6,6	7	2,7	28	Décembre
За година Pour l'année	714	7,4	8,0	7,8	7,7	16,2	23/VI	1,7	4/III	За година Pour l'année

...9 сл. пл.) — Direction du vent 3 fois par jour (7ª, 2ᵖ, 9ᵖ)

Мѣсецъ (по н. ст.)	7ª	Ю S	ЮЮЗ SSW	ЮЗ SW	ЗЮЗ WSW	З W	ЗСЗ WNW	СЗ NW	ССЗ NNW	Тихо Calme	Mois (n. st.)
Януарий	91	0	1	9	7	3	17	7	2	5	Janvier
Февруарий	94	2	3	4	3	5	14	3	1	5	Février
Мартъ	86	0	7	1	10	3	22	1	2	1	Mars
Априлий	86	1	5	4	3	6	16	4	3	0	Avril
Май	81	0	2	1	1	4	15	5	1	0	Mai
Юний	76	2	1	3	2	5	19	13	3	6	Juin
Юлий	79	1	1	2	4	9	17	6	2	13	Juillet
Августъ	84	1	3	1	3	4	12	2	1	11	Août
Септемврий	89	3	1	6	9	5	12	4	5	11	Septembre
Октомврий	91	2	3	8	16	6	9	2	2	7	Octobre
Ноемврий	91	1	1	3	2	4	4	1	6	0	Novembre
Декемврий	91	3	2	7	0	10	27	3	0	2	Décembre
За година Pour l'année	86	6	30	49	60	64	184	51	28	61	За година Pour l'année

Мѣсе[ц] (по н. с[т.])	Слана и скрежъ ⌐,V gelée blanche	Гръмотевица ⏉ orage	Далечна свѣткавица < éclair	Снѣженъ покривъ ⊠ couche de neige	Облачность ср. <2 nébulosité moyenne	Облачность ср. >8 nébulosité moyenne	Максимална температура <0° maximum de la température	Минимална температура <0° minimum de la température	Максимумъ 25° и повече max. de 25° et plus	Скор. на вѣтъра ≥20 метра vitesse du vent ≥20 mètres	Mois (n. st.)
Януарий	11	0	3	25	1	22	10	24	0	1	Janvier
Февруарий	15	0	1	6	2	13	0	14	0	1	Février
Мартъ	7	0	2	6	4	15	3	21	0	4	Mars
Априлий	1	2	0	0	1	10	0	0	0	0	Avril
Май	0	11	2	0	5	9	0	0	0	1	Mai
Юний	0	10	8	0	9	3	0	0	7	2	Juin
Юлий	0	6	7	0	13	6	0	0	21	2	Juillet
Августъ	0	7	8	0	16	7	0	0	16	1	Août
Септемврий	0	0	2	0	20	1	0	0	1	0	Septembre
Октомврий	5	2	2	0	13	4	0	3	3	1	Octobre
Ноемврий	3	0	1	0	1	17	0	0	1	0	Novembre
Декемврий	18	0	0	1	2	17	8	19	0	1	Décembre
За година Pour l'an[née]	60	38	36	38	87	124	21	81	49	14	За година Pour l'année

Ср... °19′39″. — Северна
...етра 550 метра. —
...громѣрътъ 20м,0. —
...а на Вилда.

I 1 9ʳ точно по срѣдне
6 бѣлѣжено по обще-
11 2 часа напрѣдъ отъ
16
21
26 прочитана на 2ʳ и е
II 31 ...а е прочитана на
36
41 измѣрванъ всѣкога
46 н день. Валежъ по-
51
56 покривъ сѫ броени
III 61 половина съ снѣгъ.
66
71 тано по формулата
76 гѣ срѣдни сѫ арит-
81
86 , деня наблюдения.
IV 91 кность, както и за
96 наблюдения прѣзъ
101
106 при температурата.
111
116 я: С. Вацовъ.

Explications.

λ = 23°19′39″ E. Gr.; φ = 42°41′40″ N.

Hauteur du baromètre au dessus du niveau de la mer = 550ᵐ, 0. La hauteur au dessus du sol: des thermomètres = 2ᵐ,₁, du pluviomètre = 1ᵐ,₀, de la girouette = 20ᵐ,₀. — Les thermomètres se trouvent dans un abri d'après le plan de M. Wild.

Les trois termes des observations sont notés d'après le temps moyen local et les heures pour les phénomènes divers sont exprimées en temps moyen de l'Europe Orientale, c'est-à-dire en avance de deux heures exactes sur le méridien de Greenwich.

La température minima est relevée à 2ᵖ pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée a 7ᵃ. — La précipitation est mesurée chaque matin à 7ᵃ et est inscrite le jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0ᵐᵐ,₁ est notée 0,₀. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne est calculée au moyen de la formule

$$\frac{7^a + 2^p + 9^p + 9^p}{4}.$$

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Le Directeur de la station centrale méteorologique de Bulgarie:

S. Watzoff.

1758—1900

...ologique de Bulgarie.

Го... la Station Météorologique de **Pleven** pour l'année 1900.

Мѣсецъ (по н. ст.)	...C. Diff. d. extr. abs.	Абсолютна влажность въ милиметри / Humidité absolue en mm 7a	2p	9p	Срѣдне Moyen	Максимумъ Maximum	День — jour	Минимумъ Minimum	День — jour	Mois (n. st.)
Януарий	,0	3,7	4,0	3,8	3,8	5,8	30	1,3	17	Janvier
Февруарий	,6	4,9	5,5	5,4	5,3	8,8	14	3,9	8	Février
Мартъ	,6	4,3	4,2	4,7	4,4	9,8	29	1,5	10	Mars
Априлий	,5	6,8	6,7	7,4	7,0	10,5	30	3,1	27	Avril
Май	,2	9,8	9,4	10,4	9,9	13,5	15	5,1	12	Mai
Юний	,0	11,3	9,7	11,6	10,9	16,1	23	6,2	28	Juin
Юлий	,7	13,2	11,9	13,6	12,9	17,4	30	7,7	11	Juillet
Августъ	,3	12,1	10,9	12,7	11,9	16,1	28	7,8	26	Août
Септемврий	,1	8,7	8,0	9,4	8,7	13,1	10	6,4	27	Septembre
Октомврий	,0	7,5	8,1	8,5	8,0	12,6	3	3,6	26	Octobre
Ноемврий	,3	6,2	6,6	6,6	6,5	8,5	6	3,8	11	Novembre
Декемврий	,9	4,4	4,9	4,5	4,6	8,0	1	2,9	24	Décembre
За година / Pour l'année	,4	7,7	7,5	8,2	7,8	17,4	30/VII	1,3	17/I	За година / Pour l'année

...пл., 9 сл. пл.) — Direction du vent 3 fois par jour (7a, 2p, 9p)

Мѣсецъ (по н. ст.)	Ю S	ЮЮЗ SSW	ЮЗ SW	ЗЮЗ WSW	З W	ЗСЗ WNW	СЗ NW	ССЗ NNW	Тихо - Calme	Mois (n. st.)
Януарий	5	0	5	4	7	3	4	0	34	Janvier
Февруарий	2	2	1	10	6	7	3	0	31	Février
Мартъ	1	3	3	9	7	16	3	0	15	Mars
Априлий	1	2	2	2	6	18	5	4	16	Avril
Май	1	4	1	6	5	5	8	3	10	Mai
Юний	2	3	2	10	19	12	3	0	3	Juin
Юлий	4	0	1	4	11	11	3	3	9	Juillet
Августъ	2	0	1	2	14	4	7	0	9	Août
Септемврий	7	2	4	3	9	5	7	1	21	Septembre
Октомврий	4	4	1	1	19	7	5	3	15	Octobre
Ноемврий	3	0	1	0	6	2	10	1	9	Novembre
Декемврий	2	2	3	3	25	9	6	1	12	Décembre
За година / Pour l'année	34	22	25	54	134	99	64	16	184	За година / Pour l'année

Мѣсец- (по н. ст.)	Гръмотевица orage	Далечна свѣткавица éclair	Снѣженъ покривъ couche de neige	Облачность ср. ≤2 nébulosité moyenne	Облачность ср. ≥8 nébulosité moyenne	Максимална температура ≤0° maximum de la température	Минимална температура ≤0° minimum de la température	Максимумъ 25° и повече max. de 25° et plus	Скор. на вѣтъра ≥20 метра vitesse du vent ≥20 mètres	Mois (n. st.)
Януарий . .	0	0	27	1	18	10	25	0	0	Janvier
Февруарий .	0	0	0	1	18	0	10	0	0	Février
Мартъ . . .	1	0	4	5	17	2	17	0	2	Mars
Априлий . .	1	0	0	4	9	0	0	0	0	Avril
Май	4	4	0	1	10	0	0	7	1	Mai
Юний . . .	6	5	0	3	1	0	0	26	0	Juin
Юлий . . .	3	4	0	14	2	0	0	26	0	Juillet
Августъ . .	5	6	0	15	5	0	0	26	0	Août
Септемврий	0	0	0	17	1	0	0	10	0	Septembre
Октомврий	0	1	0	6	4	0	0	2	0	Octobre
Ноемврий .	0	0	0	2	21	0	5	0	1	Novembre
Декемврий .	0	0	1	9	8	0	17	0	0	Décembre
За година Pour l'année	20	20	32	78	114	12	74	97	4	За година Pour l'année

bre des jours avec

Срѣ[...]

-- Сѣверна ши-
метра. -- Термо-
ръть 22м,0. --
стѣна.
I 1— точно по срѣдне
6 -- жено по обще-
11 -- са напрѣдъ отъ
16—
21 --
26—
II 31 -- тана на 2р и е
36— прочитана на
41 -- ѣрванъ всѣкога
46—
51— нь. Валежъ по-
56— ривъ сѫ броени
III 61— овина съ снѣгъ.
66—
71 -- по формулата
76 -
81— рѣдни сѫ арит-
86 -- ня наблюдения.
IV 91—
96—1 ть, както и за
101—1 людения прѣзъ
106—1 температурата.
111—1
116—1
. Вацовъ.

Explications.

$\lambda = 24°37'$ E. Gr.; $\varphi = 43°25'$ N.

Hauteur du baromètre au dessus du niveau de la mer = 105m,0. La hauteur au dessus du sol: des thermomètres = 8m,45, du pluviomètre = 1m,0, de la girouette = 22m,0. — Les thermomètres se trouvent dans une sorte de guérite fixée le long de la maison à un mur tourné vers le nord.

Les trois termes des observations sont notés d'après le temps moyen local et les heures pour les phénomènes divers sont exprimées en temps moyen de l'Europe Orientale, c'est-à-dire en avance de deux heures exactes sur le méridien de Greenwich.

La température minima est relevée à 2p pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7a. — La précipitation est mesurée chaque matin à 7a et est inscrite le jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0mm,1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne est calculée au moyen de la formule $\frac{7^a + 2^p + 9^p + 9^p}{4}$.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Le Directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie:
S. Watzoff.

1758—1900

Гoдation Météorologique de **Gabrovo** pour l'année 1900.

Мѣсецъ (по н. ст.)	Абсолютна влажность въ милиметри / Humidité absolue en mm								Mois (n. st.)
	7ª	2ᵖ	9ᵖ	Срѣдне Moyen	Максимумъ Maximum	День — jour	Минимумъ Minimum	День — jour	
Януарий . . .	3,6	4,1	3,8	3,8	7,8	4	1,6	14	Janvier
Февруарий . .	4,5	5,0	5,0	4,8	7,3	15	2,7	18	Février
Мартъ	3,9	4,1	4,3	4,1	7,9	29	1,5	10	Mars
Априлий . . .	5,9	6,3	6,4	6,2	9,1	26	4,1	12	Avril
Май	8,4	8,9	9,0	8,8	12,0	30	3,6	12	Mai
Юний	10,6	10,6	11,4	10,9	18,9	26	5,4	27	Juin
Юлий	12,0	12,7	12,7	12,5	15,8	29	8,3	11	Juillet
Августъ . . .	11,2	11,2	11,6	11,3	14,5	14	7,6	26	Août
Септемврий .	8,3	8,8	9,1	8,7	13,0	10	6,6	27	Septembre
Октомврий . .	7,5	8,4	8,2	8,0	12,8	6	3,4	26	Octobre
Ноемврий . .	5,5	6,1	6,0	5,9	8,0	14	3,3	10	Novembre
Декемврий . .	3,8	4,2	3,9	4,0	6,4	1	2,1	13	Décembre
За година / Pour l'année	7,1	7,5	7,6	7,4	18,9	26/VI	1,5	10/III	За година / Pour l'année

Мѣсецъ (по н. ст.)	9 сл. пл.) — Direction du vent 3 fois par jour (7ª, 2ᵖ, 9ᵖ)									Mois (n. st.)
	Ю S	ЮЮЗ SSW	ЮЗ SW	ЗЮЗ WSW	З W	ЗСЗ WNW	СЗ NW	ССЗ NNW	Тихо — Calme	
Януарий . . .	0	18	11	0	0	1	22	16	2	Janvier
Февруарий . .	6	11	7	2	0	0	17	9	1	Février
Мартъ	2	27	0	1	0	0	26	17	1	Mars
Априлий . . .	5	20	2	4	2	3	4	22	2	Avril
Май	6	21	4	0	0	3	2	15	1	Mai
Юний	10	18	2	1	0	1	11	16	1	Juin
Юлий	6	20	4	0	0	2	10	18	0	Juillet
Августъ . . .	7	9	1	2	0	1	8	16	3	Août
Септемврий .	5	23	2	0	0	0	5	16	2	Septembre
Октомврий . .	9	24	6	0	1	1	5	17	4	Octobre
Ноемврий . .	11	17	7	0	1	1	9	15	7	Novembre
Декемврий . .	8	20	8	1	0	0	9	20	7	Décembre
За година / Pour l'année	75	228	54	11	4	13	128	197	31	За година / Pour l'année

Мѣс (по н	nbre des jours avec										Mois (n. st.)
	...V gelée blanche	⏉ Гръмотевица orage	Далечна свѣткавица éclair	⊠ Снѣженъ покривъ couche de neige	Облачность ср. <2 nébulosité moyenne	Облачность ср. >8 nébulosité moyenne	Максимална температура <0° maximum de la température	Минимална температура <0° minimum de la température	Максимумъ 25° и повече max. de 25° et plus	Скор. на вѣтъра >20 метри vitesse du vent >20 mètres	
Януари	0	0	0	19	1	18	8	22	0	0	Janvier
Февруа[	4	1	0	2	3	17	0	15	0	0	Février
Мартъ	4	0	0	13	6	15	2	20	0	0	Mars
Априли	0	3	1	0	3	12	0	0	0	0	Avril
Май .	0	9	2	0	2	15	0	0	1	0	Mai
Юний	0	8	2	0	4	6	0	0	10	0	Juin
Юлий	0	4	2	0	7	6	0	0	21	0	Juillet
Августъ	0	5	4	0	9	6	0	0	22	0	Août
Септем[	0	1	0	0	15	3	0	0	5	0	Septembre
Октомв[	2	1	1	0	6	9	0	2	6	0	Octobre
Ноемвр[	3	0	0	0	2	20	0	3	0	1	Novembre
Декемв[	7	0	0	12	7	11	1	20	0	0	Décembre
За годи[Pour l'a[	20	32	12	46	65	138	11	82	65	1	За година Pour l'année

C

25°19'. — Сѣверна
ра 375 метра. —
ромѣрътъ 9м,0. —
на Вилда.

I ' точно по срѣдне
1 ближено по обще-
1 часа напрѣдъ отъ
2
2
II 3 читана на 2р и е
3 е прочитана на
4 змѣрванъ всѣкога
4
5 день. Валежъ по-
5 покривъ сж броени
III 6 половина съ снѣгъ.
6
7 но по формулата
7
8 3 срѣдни сж арит-
8 дения наблюдения.
IV 9
9 ност, както и за
10 наблюдения прѣзъ
10
11 и температурата.
11

О. Вацовъ.

Explications.

$\lambda = 25°19'$ E. Gr.; $\varphi = 42°52'$ N.

Hauteur du baromètre au dessus du niveau de la mer = 375m,0. La hauteur au dessus du sol: des thermomètres = 2m,63, du pluviomètre = 1m,0, de la girouette = 9m,0. — Les thermomètres se trouvent dans un abri d'après le plan de M. Wild.

Les trois termes des observations sont notés d'après le temps moyen local et les heures pour les phénomènes divers sont exprimées en temps moyen de l'Europe Orientale, c'est-à-dire en avance de deux heures exactes sur le méridien de Greenwich.

La température minima est relevée à 2p pour le même jour et la température maxima pour le jour précédent est relevée à 7a. — La précipitation est mesurée chaque matin à 7a et est inscrite le jour de la lecture. Précipitation plus faible que 0mm,1 est notée 0,0. — Comme jours avec une couche de neige sont comptés ceux pendant lesquels le matin le sol à été couvert de neige au moins à moitié.

La température moyenne est calculée au moyen de la formule $\frac{7^a + 2^p + 9^p + 9^p}{4}$.

Les préssions atmosphériques extrêmes ainsi que les extrêmes de l'humidité absolue et relative sont déduites des valeurs obtenues aux trois observations diurnes.

Le Directeur de la station centrale météorologique de Bulgarie:
S. Watzoff.

1756—1900

Цѣна за двата отдѣла 5 лева.

СБОРНИКЪ

ЗА

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ, НАУКА И КНИЖНИНА,

ОРГАНЪ ЗА ВСЕСТРАННО ИЗУЧВАНЕ НА ЕТНОГРАФСКА БЪЛГАРИЯ,

ИЗДАВА

МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ.

КНИГА XVIII.

II МАТЕРИАЛИ.

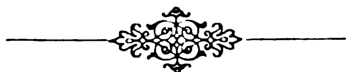

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

СБОРНИКЪ

ЗА

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ, НАУКА И КНИЖНИНА,

ОРГАНЪ ЗА ВСЕСТРАННО ИЗУЧВАНЕ НА ЕТНОГРАФСКА БЪЛГАРИЯ,

ИЗДАВА

МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ.

КНИГА XVIII.

II. МАТЕРИАЛИ.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1901.

МАТЕРИАЛИ.

Градиво за веществената култура на западна България.

Отъ Д. Мариновъ.

Нѣколко уводни думи.

Въ жилището на народа, въ неговата покѫщнина, въ храната му и въ начина, по който я пригатвя, въ облѣклото и въ орѫдията, съ помощьта на които си пригатвя тия облѣкла, въ земледѣлието и орѫдията, съ помощьта на които работи своята земя, въ скотовъдството и въ селската индустрия — азъ съзрѣхъ не само прѣдставители на културата му и степеньта, до която е той стигналъ въ интелектуално отношение, но още и данни за неговата история, па още и данни за неговото вѣрвание и за неговитѣ обичаи.

Ето защо въ своитѣ фолклорни изслѣдвания и въ своитѣ етнографски изучвания, азъ обърнахъ особено внимание и на тая страна отъ нашия народенъ животъ, на нашата *„веществена култура"*. (Ср. Сбм. X., прѣдг. р. 8.).

Тоя материалъ е събиранъ изъ западна България, въ края, който лежи между рѣкитѣ Тимокъ и Искъръ отъ различни села и лица.

Съжалявамъ само, че нѣмахъ възможность, да си служа съ фотографически апаратъ за прѣснемание на разнитѣ прѣдмети, които описвамъ въ тоя си трудъ. Азъ съмъ се старалъ обаче, рисункитѣ да бѫдатъ, колкото е възможно, вѣрни.

За да бѫде материалътъ по-точенъ, подвъргалъ съмъ събранитѣ свѣдѣния, названията на отдѣлнитѣ орѫдия, както и самитѣ разкази за начина, по който става извѣстно изработване на нѣкой прѣдметъ, или пригатвяне на храна, на най-грижлива провѣрка, не само чрѣзъ повторно разпитване сѫщитѣ лица въ присѫтствието на нѣколко свѣдущи людье, но и чрѣзъ нови разпитвания нови людье, които сѫ ми бивали посочвани. По тоя начинъ събрахъ всичкитѣ названия на единъ и сѫщъ прѣдметъ, съ които се именува той въ тоя край отъ Тимока до Искъра. За по-голѣма ясность на казаното ще посоча тукъ имената на лицата, отъ които съмъ събиралъ тоя материалъ.

I. *Материалъ за кѫщата:* дѣдо Никола отъ Ярловица, дѣдо Димитъръ Цековъ — Комощица, дѣдо Мило — Камено-поле (Вратчанско), дѣдо Стоянъ Бѣлчовъ — Ново-село (Видинско).

II. *За покжщнината, храната и орждията на женската работа:* баба Гана — Вълкова-Слатина (Ломско), баба Стана Първанова — Раковица (Кулско), баба Тодора — Стакьовци (Бѣлоградчишко), Мария Сивъ-Конова — Малоратъ (Орѣховско) и баба Вела Пеновица — Кнѣжа.

III. *За земледѣлието и земледѣлскитѣ орждия:* дѣдо Петко Цѣнковъ — Метковецъ (Ломско), дѣдо Стоянъ Петковъ — Камено-поле, дѣдо Сейно Илиевъ — Бѣла-Слатина.

IV. *За коларството* и пр.: Живко Петковъ — Чупренье (Бѣлоградчишко) и Анто Неновъ — Вършецъ (Берковско).

V. *За бжчварството:* Недѣлчо Богдановски — Чупренье.

VI. *За валявичарството:* Живко Петковъ — Чупренье и Анто Неновъ — Вършецъ, които, като колари, иматъ и валявица и правятъ уредитѣ на валявицата.

VII. *За воденичарството:* Тодоръ Герговъ — Чупренье и дѣдо Петъръ Кекеранеца — Влашка махла (Ломско).

VIII. *За пчеларството:* дѣдо Никола попъ Цѣновъ — Метковецъ (Ломско), Аврамчо Нончовъ — Вълкова-Слатина, дѣдо Петко — Стакьовци и дѣдо Мило — Алтимиръ (Орѣховско).

IX. *За печенье комина:* Кръстьо Петковъ — Метковецъ, дѣдо Стоянъ — Камено-поле.

X. *За рибарството:* дѣдо Цеко Стояновъ Джопаловъ — Ново-село, попъ Флоричеловъ — Ломъ, Станкулъ — Долно-Липево.

XI. *За скотовъдството:* дѣдо Стоянъ Бѣлчовъ — Ново-село, Сава Станковъ — Чупренье, дѣдо Петко Цанковъ — Метковецъ, Мано Ниновъ — Горна Кремена (Вратчанско).

XII. *За кожухарството:* Томо Върбановъ — Вълчедръма (Ломско).

XIII. *За кроячеството на селски дрехи:* дѣдо Стоянъ Белчовъ — Ново-село.

XIV. *За каменарството:* Ботинъ Стояновъ — Вършецъ.

XV. *За ковачеството:* Уно циганина — Алтимиръ.

XVI. *За горенето варъ* въ Гор. Озорово (Берковска околия).

XVII. *За горенето вжглища* въ с. с. Бойчиновци и Плашивецъ (Бѣлоградчишка околия).

XVIII. *За килимарството:* Мария Купчова въ с. Желѣзна (Берковско).

XIX. *За кожарството* въ с. Митровци.

Съ тая книга азъ завършвамъ материала изъ западна България. Има наистина още доста материалъ отъ тоя край, като: градиво за географията и историята, материали отъ народната медицина, отъ народното углавно право, но тѣхъ ще издамъ въ слѣднитѣ книги отъ „Жива Старина", обобщени съ други подобни тѣмъ събрани материали изъ цѣлото Княжество.

Цариградъ, 1901.

I. Жилище.

Колиби, селца, село.

Подъ общата дума *жилище* разбираме мѣстото, гдѣто живѣе селянинътъ съ своята челядь, гдѣто се намира неговата *мжка* (жито, кукурузъ, ечмикъ и друга храна, било за него, било за стоката му), неговата *стока* (говеда, коне, овци, свини и друга домашна живина), неговата *покжщнина* и неговата *земя* (ниви, ливади, бранище и др.).

Това жилище на селянина се намирало първень въ срѣдата на неговата земя, и било заобиколено отъ неговитѣ ливади и ниви. Земята на всѣкого била много или малко далечко отъ земята на съсѣда му, та и тия жилища не били на купъ, наедно, а разсѣяни по недогледното поле или, иначе казано, полето било посѣяно съ такива жилища.

Тая мжка, тая стока и покжщнина не можели да бждатъ дѣлени между членоветѣ на сѣмейството, освѣнъ ако самото сѣмейство се е раздѣляло на по-малки сѣмейства. Но и въ такъвъ случай, земята пакъ остаяла непокжтвана и общъ имотъ на тия нѣколко сѣмейства; тия сѣмейства, ако и раздѣлени на нѣколко кжщи, пакъ работели заедно земята: косѣли общо ливадитѣ, орали, сѣели и жънели нивитѣ, сѣкли общо дърва изъ бранището. По тоя начинъ около старото жилище изниквали други нови, които сами били младоци или издънки отъ старото жилище. Новитѣ сѣмейства съставяли *влака,*[1]) а жилищата образували ония купове отъ кжщи, които носятъ название въ Сѣверна България *колиби,* а въ Южна — *кошари.* Всѣка отъ тия *колиби* носела името на прадѣдата на влаката, а сѣмействата, които живѣели въ тия колиби, били помежду си свързани чрѣзъ близки кръвни роднински връзки.

Образецъ отъ тия нѣкогашни наши старински общински единици се е запазилъ и до днеска въ нашитѣ планински мѣста: въ Бебровско, Еленско, Трѣвненско, Габровско, Севлиевско, Троянско и Тетевенско — по сѣвернитѣ поли на Стара-планина, а въ Ново селско и Искрецко — по южнитѣ, колибитѣ не сж друго освѣнъ ония първобитни единици, за които говоримъ.

[Интересно е явлението, гдѣто, като вървимъ къмъ Черно-море, до *Жлебьта* (Орханийското поле) и Араба-конакъ, който дѣли Стара-планина на източна и западна — такива колиби има само по южнитѣ поли на Стара-планина, а отъ Араба-конакъ надолу колибитѣ сж само по сѣвернитѣ ѝ поли. Това явление, по моето мнѣние, произлиза отъ самата природа на Стара-планина. До Жлебьта и Араба-конакъ сѣвернитѣ ѝ поли сж отвѣсни, а отъ Жлебьта и Араба-конакъ нататъкъ сѣвернитѣ поли сж разтегнати и удобни за живѣене по тѣхъ, а южнитѣ сж отвѣсни и повечето голи].

Било че сж идвали усилни врѣмена, било че сж настжпяли чисто икономични нужди, които сж искали по-голѣми сдружавания, *колибаритѣ* сж оставяли своитѣ прѣдишни *колиби,* заселявали се до други колиби, които сж прѣд-

[1]) Жива-старина, II., 158.

ставяли по-голѣмо удобство за задружно живѣене. По тоя начинъ се образували ония общински единици, които носятъ име *селца*, а по турски *махли*. Тия селца по-нататъкъ, пакъ отъ ново заселяване или отъ нарастване, ставали *села*.

Колибитѣ, които по тоя начинъ ставали ядка на по-голѣми общински единици, давали своето име на новото село. Че днешнитѣ села сѫ съставени отъ по-малки махли или отъ колиби, това се доказва отъ историята на всѣкое село. За любопитство и като примѣръ ще изложа историята само на нѣколко села. Така: *Вълчедърма* се съставило отъ махлитѣ и колибитѣ: Вълчедърма, Армалуи и Голапула; *Василовци* — отъ Василовци, Ченгене-сарай, Липенъ, Степана́-долъ и Породинъ; *Крива-бара* — отъ Крива-бара, Породинъ, Илиева-махла; *Сталиска-махла* — отъ Сталиска-махла и Степана́-долъ; *Расово* — отъ колибитѣ: Расово, Кериклинъ-връхъ и Доброгледъ; *Тополовецъ* се съставилъ отъ: Тополовецъ, Рапушница и Корешиново; *Левчево* — отъ: Левчево, Лесурі́я, Коша́нъ и Рибенье́. Могълъ бихъ да наведа още голѣмъ брой примѣри почти за всичкитѣ днешни села въ Западна България, но тѣхъ ще изложа въ географско-историчното описание на тоя край.

Когато колибаритѣ оставяли своитѣ колиби, за да се заселятъ до други колиби, тѣ избирали такива, които имали по-широки *зла́тии* за паша на добитъка, изобиленъ *на́пой* за стоката, а при това били на *за́клонъ* и *за́ветъ*, т. е. които били запазени отъ ненадѣйно нападване и отъ сѣвернитѣ вѣтрове. Ето защо всички почти села сѫ наредени край рѣки, рѣкички, бари и потоци; потъналитѣ въ гѫсти гори и лѣсове всѣкога били по-далечко отъ голѣмитѣ друмове.

Повѣрия за селищата на селата. Освѣнъ условията, които изложихъ по-горѣ, за да се избератъ едни колиби за ядка на бѫдеще по-голѣмо село, народното повѣрие прѣпорѫчва още едно условие, а това е: мѣстото или селището на тия колиби да не бѫде на *о́твъртно* и *самодивско* мѣсто, защото, населено на *о́твъртно* землище, селото не може да расте, чумата, холерата, сипаницата и други болести — зли духове всѣкога биели това село. Храна на това повѣрие даватъ много случки и примѣри съ много села. Така: *Гайтанци* (Лом. окол.) е заселено нѣщо прѣди двѣстѣ и повече години; тогава още това село имало 25 кѫщи, но и до днеска тия 25 кѫщи не можали да порастатъ, понеже селището било на *о́твъртно, зло* или *самодивско* землище, и година не минавала безъ болести: сипаница, кашлица, гърло, чума или холера, които, или изморвали всичкитѣ дѣца, или пъкъ запустѣвали цѣли кѫщи. Това принудило селянитѣ, та се прѣселили на другия брѣгъ на рѣкичката, на ново селище, което направили *добро*. *Дългодълци* (Кутлов. окол.), догдѣто било прѣзъ рѣката Цибрица, не можело да порасте повече отъ 25 кѫщи. Прѣди 100 години нѣщо то се прѣселило на отсрѣщния брѣгъ, и сега вече има повече отъ 150 кѫщи. Старото селище било *лошо*, о́твъртно мѣсто.

Когато едно село напуска старото си селище и се засели на ново, за всѣки случай, прѣдварително лѣкуватъ това ново селище. Това лѣкуване се състои въ извършването на единъ много сложенъ обредъ, извѣстенъ подъ название *„заорванье"*. Накратко описанъ тоя сложенъ обредъ се извършва така: намѣрятъ дърво близнакъ и отъ него правятъ яремъ, войще и рало; събира се желѣзо отъ деветь каази и отъ това желѣзо се прави палешникъ. Палешникътъ се прави нощно врѣме, въ потайна доба, отъ двама ковачи близнаци и то да сѫ голи. Намѣрятъ два юнеца или вола пакъ близнаци и двама братя сѫщо близнаци. Тия близнаци заорватъ селището, т. е. правятъ около цѣлото селище три бразди въ видъ на крѫгъ. Понеже се прѣдполага, че селото нѣкога ще стане голѣмо, то заорването става на широко. Тоя обредъ сега се е запазилъ, само когато върлува чума или холера; ако заоратъ селото, чумата неможе вече да мори въ това село.

Държава, кошара.

Колибаритѣ сѫ напустнали вече своитѣ колиби и прѣдишни кѫщи и сѫ се заселили на ново мѣсто; обаче нивитѣ, ливадитѣ, грътелницитѣ и другитѣ земи сѫ останали на старото селище, а така сѫщо сѫ останали тамъ и другитѣ сгради, които служели за заклонъ на стоката. Понеже на старото селище имало по-голѣми удобства за стоката, затова, макаръ и прѣселени, колибаритѣ продължавали и по-нататъкъ да държатъ стоката си, па и мѫката на старото си селище. Това селище, гдѣто живѣе стоката и гдѣто се съхранява храната за тая стока, се нарича *държава* или *кошара*. На държавата си селянинътъ съ сѣмейството си прѣкарва цѣло лѣто, догдѣто траятъ полскитѣ орáтни работи и догдѣто прибере своята лѣтна мѫка, а въ селото се прибира едвамъ éсени.

По-късно, когато настѫпвали усилни врѣмена, та мѫката и стоката бивали плячка на размирници, селянинътъ бивалъ принуденъ да докарва въ селото си и тоя свой имотъ. Това ставало обаче въ полята, а въ планинскитѣ мѣста селянинътъ намиралъ по-голѣмо убѣжище въ своята държава, която бивала въ скришно мѣсто, та не само държалъ тамъ своята стока и мѫка, но дори и своето сѣмейство склонявалъ тамъ, догдѣто да мине тежкото врѣме.

Въ Западна България днеска има само *държава* (въ Кулско и Бѣлоградчишко) и *кошара* (въ Ломско, Берковско и Вратчанско), гдѣто живѣе само стоката и гдѣто селенинътъ кѫта храната за тая стока.

[Старински *държави* азъ срѣщнахъ въ селата Раковица, Влаовичъ и Раяновци и то само по нѣколко. Ще ги опиша така, както ги намѣрихъ въ 1884. год. Държавата е раздѣлена па двѣ части: мѣсто за мѫката и мѣсто за стоката. Тамъ, гдѣто се кѫта мѫката, сѫ направени кошове и житница (амбаръ), въ които се кѫта кукурузъ, ечмикъ, жито, овесъ, ръжь и други ситни храни; тия кошове и житницата се намиратъ близу до колибата, гдѣто живѣе пастирътъ на стоката. Другата часть е мѣстото, гдѣто живѣе стоката: волове (впрѣгатни), говеда, коньe, овци, кози, а много рѣдко и свинье. За впрѣгатнитѣ волове има *зимникъ*, гдѣто се затварятъ зимно врѣме; за говедата и коньетѣ има *оборъ* съ *подслонъ;* тоя *подслонъ* или *зáслонъ* пази говедата и коньетѣ отъ вѣтъръ, дъждъ и снѣгъ.

За овцитѣ и козитѣ има така сѫщо отдѣленъ оборъ съ пóдслонъ, който пази овцитѣ и козитѣ отъ вѣтъръ, дъждъ и снѣгъ. За агънцата има особенъ *зимникъ,* нареченъ *егрéкъ* или *буджáкъ*.

Намѣрихъ въ една отъ държавитѣ още и *кочина* за свиньетѣ и *пчелинъ* за *кóшаритѣ* (пчелитѣ). Въ другитѣ държави, които срѣщнахъ въ тоя планински край, липсватъ само сградитѣ за мѫката, кошоветѣ и житницата, а така сѫщо и кочината.

Въ полскитѣ села отъ тия нѣкогашни държави останали само *пóята* (т. е. кошара), гдѣто живѣятъ зимно врѣме овцитѣ; останали сѫ и *бачúи* (ед. число *бачúя*), гдѣто лѣтно врѣме мълзатъ овцитѣ и козитѣ].

Домъ, кѫща.

Първата грижа на всѣки човѣкъ е да *събере домъ и кѫща*. Подъ думата „домъ и кѫща“ се разбира не само кѫща въ обикновенъ смисълъ, но още и свързанитѣ съ кѫщата нѣща. Въ западния край се срѣщатъ два вида кѫщи: кѫща, която се нарича *ýжа,* и кѫща съ сѫщото име *кѫща;* първата се прави въ земята и се казва още и *кѫща ýземь,* а другата се прави на земята отгорѣ и се казва още и *кѫща нáземь*. Както *ýжата,* така и *кѫщата* се правятъ на мѣсто, което се казва *селище* и се оградватъ съ *ограда*.

1. Селище.

Прѣди да се направи *ýжата* или *кѫщата,* трѣбва да се намѣри мѣсто за *селище*. Както за селището на цѣлото село, така и за селището на отдѣлни сѣмейства първата грижа е да се намѣри мѣсто добро, което да не бѫде *óтвърътно* или *самодивско,* но понеже не може да се познае, да ли е мѣстото *добро* или *óтвърътно,* за всѣки случай на новото избрано за селище мѣсто

се прави нѣкакво баяние, придружено съ заклинание — върши се пакъ нѣкакъвъ обредъ. Тоя обредъ и тия заклинания сѫ тайни на бабата, която ги знае и върши. Ето защо много мѫчно човѣкъ може да научи тоя обредъ, а още по-мѫчно може да го провѣри. И за по-долното описание има да благодаря само на баба Вида отъ Стакьовци, Бѣлоградч. околия.

[Баба Вида ми се кълнѣше, че тя не е вършила тия *магии*, а ги е видѣла и научила отъ баба Цаца. Азъ ѝ вѣрвамъ. Обредътъ е тоя:

Новото селище, прѣди да се загради, ще се отбѣлѣжи съ *копки;* послѣ това ще се вземе мѣдникъ и то да бѫде новъ, пръвъ пѫть бѣлосанъ, и ще се напълни съ *нена́чната* вода (нычана вода) отъ кладенецъ или рѣка; въ тая вода ще се гудятъ всѣкакви билки и бурени, които да сѫ брани на Еньовденъ; между тия билки трѣбва да има самодивски или *омайни* и както ги наричатъ още *отровни* билки: *иглика, вратика, куму́ника, чемерика, перуника,* *росенъ* и *овчарска тентява*. Тая вода съ тия бурени и билки се покрива съ новъ чистъ месалъ и мѣдникътъ се слага на срѣдата на новото гумно. Прѣзъ нощьта, въ тайно врѣме, бабата, която ще лѣкува това селище, гола голеничка, ще вземе мѣдника и наоколо въ всѣка копка ще сипва отъ водата, като заклева самовили, юди, самодиви, змѣйове, русалии и други зли *дихания* да бѣгатъ отъ това мѣсто. Заклеването, до колкото баба Вида можала да запомни, било таково:

Самодиви, самовили,
И виіе лоши іуди,
И виіе бели русалии,
Сиви шарени змеіове!

Ако тук сте седели,
Ако тук сте дворили,
Сѫг си бежете пусто горо,
Пусто горо тилилеіско!

Това заклеване повтаря при всѣка копка.

Като свърши копкитѣ, дохожда на мѣстото, гдѣто ще се копа ямата за кѫщата, и тамо ще сипе вода наоколо, като говори сѫщото заклеване. Послѣ това изкопава по-дълбокъ трапъ и въ него заравя билкитѣ. На това мѣсто отпослѣ става или *дрѣнникъ*, или *лѝчнякъ*, но на туй мѣсто вече не смѣе никой да лѣгне да спи. Това всичко трѣбва да се свърши догдѣто е потайно врѣме].

Ако може да се вѣрва на баба Вида, тоя обредъ се извършвалъ и днеска, но много тайно, защото свещеницитѣ го считали за магия и гонели бабичкитѣ, които го правятъ. Самитѣ свещеници отгонватъ злитѣ духове съ светене вода и рѫсене новото селище. Въ трѣбника има подобна молитва, която се начева така: **Бо́же вседержи́телю** и се свършва съ думитѣ: **хотѧ́щихъ въ не́мъ жи́ти ѿ вса́кагѡ навѣ́та сопроти́внагѡ свобо́ди.**

Лошитѣ духове сѫ прогнѫдени и редъ е вече новото селище да се загради, та да стане гумно.

2. Ограда, дворъ, огра́нь, гумно, градинка.

Въ тоя край за селянина оградата има много голѣмо значение: кѫща безъ ограда не е кѫща; само пуститѣ кѫщи сѫ безъ ограда и въ тѣхъ бораватъ лоши духове, въ тѣхъ се правятъ и магии. Покрай незаградена кѫща всѣки минава съ страхъ. Пуститѣ кѫщи запустѣватъ само отъ голѣми народни клетви; запустѣлитѣ кѫщи сѫ или на изѣдници, заможни и силни нѣкога първенци, или на хайдуци, или пъкъ на магьосници. Ако стопанинътъ е живъ и кѫщата му е незаградена, за такава кѫща има пословица: *„видишъ ли кѫща безъ ограда, да знаешъ, че тя е, или на ловецъ* (авджия), *или на иманярь* (малджия)", т. е. на людье непрокопсани и неработни.

Оградата въ тоя край е или *окопъ*, или *плетъ*. Както окопътъ, така и плетътъ всѣкога сѫ окрѫгли, за това и гумното е крѫгъ.

Окопъ.

Окопътъ е дълбока бразда съ по-високъ *грѣ́дъ* или брѣзнецъ. Браздата на окопа е изкопана въ земята, а *грѣдътъ* стои отгорѣ и става отъ натрупаната земя. Дълбочината на трапа не е все еднаква: нѣкои окопи сѫ по-дълбоки, а нѣкои по-плитки, отъ единъ до два метра. И широчината на окопа не е еднаква: има окопи широки едва 50 сант., а има и единъ метъръ; има още и такива, които долу сѫ тѣсни, едва 50 сант., а горѣ широки до

два метра. Брѣгътъ наоколо зависи отъ изкопаната и натрупана земя. Изобщо да бѫде окопътъ дълбокъ, зависи отъ заможностьта на стопанина.

За да бѫде окопътъ по-високъ и по-траенъ, брѣгътъ се *затрънва* съ трънье, т. е. натрупва се съ трънье и отгорѣ съ земя, за да притиска трънието, та да го не разпилява вѣтърътъ. По тоя начинъ брѣгътъ на окопа става високъ около два метра и мѫчно може да се прѣскочи, или да се гледа вѫтрѣ въ гумното.

Гредътъ или брѣгътъ на окопа долу при основата се състой отъ цѣли *бланй,* натрупани една на друга като тухли или кирпичи, а нагорѣ бланитѣ ставатъ все по-ситни и по-рѣдки, догдѣто най-послѣ на върха си тоя брѣгъ е отъ ситна земя. Когато се *дига* окопътъ, на нѣколко мѣста ще се оставатъ ѿтвори: тия мѣста се казватъ *вратньица* и служатъ да се влиза въ гумното.

Освѣнъ вратнищата прѣзъ издигнатия окопъ има, или на едно, или на двѣ мѣста *прѣлезъ. Прѣлѣзътъ* е прокопана прѣзъ брѣга на окопа пѫтека, а надъ самия трапъ на окопа има прѣпрѣчена дъска или дърво, та по тѣхъ се минава. *Прѣлѣзъ* се прави само тогава, когато въ съсѣдното гумно живѣятъ близки кръвни роднини: братъ, синъ, внукъ или братовъ синъ. Вечеръ тоя *прѣлѣзъ* се затрънва съ цѣло отсѣчено трънoво или глогово дърво.

Затърнили си прѣлѣзитѣ — е пословица, която показва, че съсѣдитѣ се скарали.

Плетъ, плотъ.

Другата форма отъ оградата се казва *плетъ* или *плотъ* (въ планинскитѣ села въ Берковско и Бѣлоградчишко).

Плетътъ се плете отъ прѫте на кѡлци (колове). Кѡлцитѣ сѫ отъ дѫбово, яворово, клѣново или друго дърва; прѫтето сѫ дебели 5-6 сант., а на единия край сѫ заострени; тоя остъръ край забиватъ въ земя. По нѣкога обаче нѣкои селяни острятъ и горния край на коловетѣ, такъвъ плетъ се нарича: *остро колье плетъ.*

Коловетѣ се забиватъ въ земята и то по-надалечко единъ отъ другъ, колкото единъ разкрачъ, или единъ метъръ, а послѣ тия колове се прѣплитатъ съ прѫтето.

За да бѫде плетътъ по-здравъ и по-крѣпъкъ, отъ странитѣ го подпиратъ съ други по-дебели дървета; тия дървета съ долния край, който е заостренъ, се забиватъ въ земята, а горниятъ се забодва въ коловетѣ на плета, та крѣпятъ цѣлия плетъ. Тия полегати колове се казватъ *ключанки* (ед. чис. *ключанка).* По нѣкога плетътъ отгорѣ е затърненъ съ трънье.

Плетътъ се вижда въ рисунка № 1. Тукъ плетътъ е затърненъ.

Вратньакъ, вратньица, вратньичка.

Вратнищата, които сѫ оставени, служатъ да се влиза въ гумното; тия вратници сѫ широки и тѣсни. Широкитѣ вратнища сѫ за кола, а тѣснитѣ — за пѣши. Широкитѣ вратнища се затварятъ съ *вратньакъ* и *вратньица,* а тѣснитѣ съ *вратньичка.* Както на голѣмата, така и на малката направата е все еднаква и съставнитѣ части носятъ еднакво име.

1. Отъ двѣтѣ страни на вратнището се забиватъ въ земята двѣ по-дебели (около 20 сант.) дѫбови, или други растици (дървета), дълги, колкото два и половина метра. Това сѫ *колове* [буква *а,* рисунка № 1.].

2. За тия два кола прикачватъ *вратнищата* или *вратничката* съ двѣ *гѫжви.*

Гѫжвитѣ се увиватъ и усукватъ отъ млади, зелени и жилави прѫчки, било отъ ясенъ, клѣнъ или липа; тия гѫжви сѫ дебели около 5—6 сант. (Направата на гѫжвитѣ се вижда въ рисунка № 1., буква д. Гѫжвитѣ на задния колъ сѫ двѣ, а на прѣдния една).

3. *Враньицата.* Съставнитѣ й части сѫ тия:

Двѣ дебели около 10—15 сант. дѫбови или други дървета, положени легнали съ земята (хоризонтално), едното горѣ, а другото долу. Горното дърво е продупчено цѣло, а долното до половина. Тия двѣ дървета се казвать *врáтньила* и то *гóрньо врáтньило* (буква б въ рис. № 1.) и *дóлньо врáтньило* (буква б, въ рис. № 1.). Горното вратнило е по-дълго отъ долното.

4. Двѣтѣ вратнила сѫ закрѣпени и свързани съ двѣ плоски дървета, широки 5—6, а дебели 3—4 сант., които носять име *сáбици* (ед. ч. *сáбица*). Сáбицитѣ служать да стягать вратнилата. (Сабицитѣ въ рисунка № 1., буква *г*).

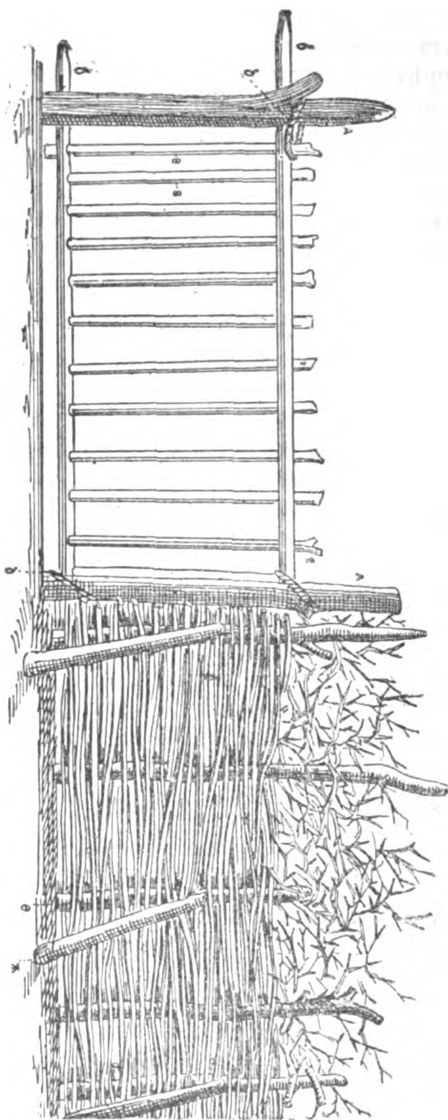

Рисунка № 1.

Вратньакъ, вратньица съ плетъ до нея.

а) *Колове* или *колци* (два); б) *вратнило* [двѣ вратнила: б) горно и б) долньо вратнило; в) *прйтки* (приткитѣ сѫ отъ 10—12 на брой); г) *сáбици* (сабицитѣ сѫ двѣ); д) *гжжва*; е) *колове*; ж) *ключанки* (ед. ч. *ключанка*) или *подпóрки* (ед. подпорка).

Рисунка № 2.

Вратница прѣплетена съ прѫтье.

Притки съ прѣплетено прѫтье.

а) Притки; б) прѣплетеното прѫтье.

5. Прѣзъ провъртѣнитѣ дупки на горното вратнило сѫ прокарани 10—12 прѫта, дебели 2—3 сант. и влизать въ долното вратнило само до половина. Тия прѫтове тукъ носять име *притки* (ед. ч. *прйтка*). Числото на *прйткитѣ* е 10—12, но ако вратницата е по-дълга, дупкитѣ сѫ повече, а слѣдователно и приткитѣ сѫ повече, или сѫ пъкъ сѫщо толкова притки, само че сѫ по-нарѣдко. (Приткитѣ въ рисун. № 1., буква *б*).

Вратницитѣ обикновено сѫ прѣплетени съ прѫте; въ нашата рисунка тия прѣплитки липсвать, но тѣ сѫ сѫщитѣ, както въ рисунка № 2.

За да може вратницата да се движи по-лесно, на долното вратнило отпрѣдѣ се гужда малко колелце; това колелце се казва тука *кóлце*. Въ нашата рисунка това *кóлце* липсва.

Когато селището се загради съ окопъ или съ плетъ, получава име; то има различни названия. Въ селата, разположени въ полето, това заградено селище се казва *гумно*, а въ планинскитѣ — *огрань*; ако загражденото мѣсто е тѣсно, тогава се казва *грáдинка*.

Въ планинскитѣ села, гдѣто окопъ не може да се дига, а дъскитѣ сѫ въ по-голѣмо изобилие, дворовѣтѣ или огранитѣ се заграждать съ ограда отъ дъски. Тая ограда състои отъ прави дървета, дебели около 20—30 сант,

наречени *слъбци* (ед. ч. *слъбецъ*); на́прѣко сѫ заковани по-тънки дървета, наречени *жи́ли;* за жилитѣ сѫ заковани дъски, които се казватъ *шо́шльаци* (ед. ч. шо́шльакъ). За да бѫдатъ *слъбцитѣ* заячени, подпиратъ се съ *подпорки,* които крѣпятъ цѣлата ограда.

3. Бордель.

Най-простата форма отъ жилище, което човѣкъ е можалъ да измѫдри и направи за себе си въ своето първобитно състояние, едва ли е била много по-проста отъ формата, която ни прѣдставя *борде́льтъ.*

Бордельтъ състои само отъ единъ дълбокъ трапъ и покритъ отпослѣ съ земя. Сега такива бордели се срѣщатъ само въ циганскитѣ махли и сѫ жилища на циганскитѣ сѣмейства.

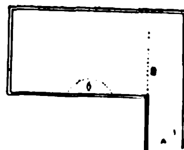

Рисунка № 3.

Трапъ за бордель.

а) *Гривица;* б) *огнище;* в) *бухрия.*

4. Ижа (хижа) или кѫща узем̀ъ.

Ижата или *кѫщата у̀земъ* прѣдставя нѣщо по-съвършено отъ борделя; и *ижата* е въ земята, като дупка, но тая дупка е по-широка и има отдѣлни още дупки, които се наричатъ стаи, и то стая за спане, стая за кѫтане нѣщата за облѣкло и нѣщата за ѣстиво и вариво. Изобщо *ижата* е дупка, която има по-голѣми удобства. За кѫщата има гатанка: „мъртва кобила, криви чирва“.

Ижата има слѣднитѣ части:

Трапъ.

За да се изкопае трапътъ на хижата, обиковено се вика тлака́, т. е. свикватъ се роднински или съсѣдни мѫже да помагатъ. Трапътъ се копае два, до два и половина метра дълбоко, или единъ разтегъ и половина, а най-много до два разтега. Колко широкъ ще бѫде, това зависи отъ сѣмействата въ задругата. Тоя трапъ се копае само отъ мѫже, защото народното повѣрие забранява на женитѣ да копаятъ тука въ тоя трапъ; въ краенъ случай и при голѣма нужда женитѣ могатъ да чистятъ земята.

За да може да се влиза въ тоя трапъ, прави се прокопъ, който се казва *гри́вица.*

Разпрѣдѣлението на трапа за хижата се вижда въ рисунка № 4.

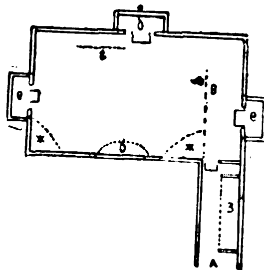

Рисунка № 4.

Трапъ за хижа.

а) Гривица; б) огнище; в) бухрия; г) лавица; д) стая.

[Въ Плѣвенско, въ село Марашки-тръстеникъ срѣщнахъ хижа, на която трапътъ има съвсѣмъ друга направа и друго разпрѣдѣление. Трапътъ се вижда въ рисунка № 5. Изъ пруста (буква *а)* се влиза въ една стая, отгдѣто се отива въ *кѫщи* (бук. *б)* или въ *зимника* (бук. *г*), споредъ както иска човѣкъ. Въ *зимника (г)* живѣятъ воловетѣ или биволитѣ прѣзъ зимата. Изъ кѫщи (бук. *б)* се влиза въ стая (бук. *д*), гдѣто е намѣстено всичко, що служи за ѣстиво и вариво; изъ тая стая (бук. *д)* се влиза въ дирното отдѣление, което е часть отъ зимника, но се отдѣля отъ него чрѣзъ плетъ; тоя плетъ е високъ дори до *стельето* и е измазанъ съ каль. Това най-дирно мѣсто на кѫщата се подраздѣля на три: най-низката часть се казва *пръстникъ* (бук. *з*); до него има по-височко, наречено *брьгъ* (букв. *ж*) и най-послѣ е най-високото, наречено *брежле́* (бук. *е*). *Пръстникътъ* е широкъ два метра, *брьгътъ* има два до два и половина, а *брежлето* е широко единъ до единъ и половина метъръ. На *пръстника* и *брьга* лежатъ домашнитѣ, а на *брежлето* стоятъ ковчезитѣ и се слагатъ постелкитѣ и завивкитѣ].

Покривъ на хижата.

Покривътъ на кѫщата, колкото и да е простъ, все пакъ има своитѣ съставни части; тия части сѫ:

1. *Темели.* На четиретѣ ѫгъла на трапа се полагатъ четире четвъртити камъка, които се казватъ *темели* (основа). Като се заглавятъ въ земята, поръсватъ се съ вода и най-стариятъ въ кѫщата мѫжъ ще поседне на всѣки отъ тѣхъ (съобщава баба Вида); оттамъ мѫжътъ се нарича *темель на кѫщата.* (Темелитѣ въ рисунка № 6., буква *е*). Освѣнъ темелитѣ на ѫглитѣ има още между двата камъка по единъ такъвъ четвъртитъ камъкъ, който се казва *срѣденъ темель.*

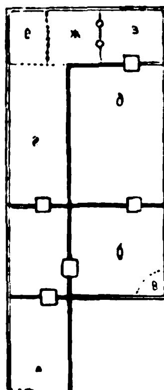

Рисунка № 5.

Трапъ на хижа въ Плѣвенско.

а) *Прустъ;* б) *кѫща;* в) *огнище;* г) *зимникъ* за воловетѣ; д) стая за кѫтапс ѣстиво и вариво; е) *брежле́;* ж) *брегъ,* и з) *прѣстни́къ* — тия три отдѣления сѫ часть отъ зимника.

2. *Сола́, сохи́.* Въ срѣднитѣ темели се вглавятъ и изправятъ двѣ дѫбови дървета, които сѫ издѣлани четвъртито, дебели около 40 сант., а високи около три метра, па понѣкога и повечко. Тия дървета сѫ разсохати и носятъ име *сохи́* (ед. соа́, сохи́, сой). Ако хижата е повечко длъжка, тогава между тия двѣ сохи́ на срѣдата ще дойде още една соха, за да бѫде стельето по-крѣпко.

(Сохитѣ се виждатъ въ рис. № 6., буква *б*).

3. *Біло.* Отгорѣ на тия сохи́ се полага дебело около 40—50 сант. дѫбово дърво, което се казва *біло;* това дърво въ хижата въ Плѣвненско се казва *слеме.* [Рис. № 6., буква *а*].

4. *Слъбци.* Въ четиретѣ ѫгла на трапа, въ четиретѣ темеля се вглавятъ други четире прави дѫбови дървета, които да сѫ по-низки и по-тънки отъ сохитѣ; тѣ сѫ дебели около 20—30 сант. Тия четире дървета се казватъ *слъбци* (ед. ч. слъбе́цъ); слъбцитѣ въ хижата въ Плѣвенско се казва *стінъ* или *стонъ.* [Рисун. № 6., буква *д*).

5. *Странчета.* Ако кѫщата е по-дълга, тогава между слъбцитѣ се гуждатъ по едно или по двѣ прави дѫбови дървета, само че идатъ по-тънки отъ слъбцитѣ (15—20 сант.). Тия дървета се казватъ *странчета* (ед. ч. *странче*). [Рисун. № 6., буква *ж*].

8. *Пострaнки.* На слъбцитѣ, както на странчетата, се слагатъ прави четвъртити и дебели около 20 сант. дѫбови дървета, успоредно съ *білото.* Тия дървета се наричатъ *пострáнки* (ед. ч. *пострáнка*). [Рисун. № 6., буква *г*].

7. *Мартаки.* На *білото* горѣ и на *пострaнкитѣ* долу се слагатъ и заклинватъ съ клинове или заковаватъ съ гвоздеи други прави и дебели 15—20 сант. дѫбови дървета, които тука се наричатъ *мартаки* (ед. ч. *мартáкъ*). [Рис. № 6., буква *в*]. Тия мартаки могатъ да бѫдатъ или по-нарѣдко, или по-нагѫсто, споредъ волята, на селенина строитель, но обикновоно се гуждатъ нараздалеко 50 см.

8. *Попрѫтница.* На мартакитѣ напрѣко се слагатъ дебели ясенови, клѣнови или лескови прѫтове, които се казватъ *попрѫтница,* а въ Плѣвенско *попрѫтнякъ.* [Рис. № 7., буква *д*].

9. *Покрóвина.* Отгорѣ на попрѫтницата се постила едра слама, или папуръ, или балуръ, или шаваръ, или пъкъ тръсть. — Кой какво има, но прѣдпочита се тръстьта или папура, защото сѫ по-трайни. Тая тръсть се казва *покровина.* [Рис. № 7., буква *е*].

Отгорѣ върху *покровината* сега се трупа земя, но тая земя не може да бѫде по-дебела отъ 20—30 сант. Съ това вече кѫщата е покрита, *стельето* ѝ е готово.

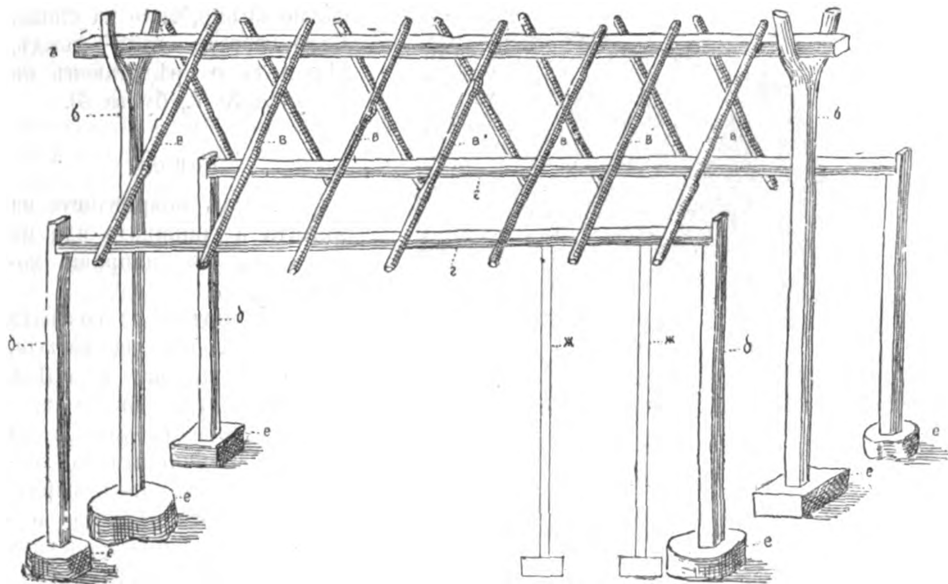

Рисунка № 6.

Покривъ на кѫща.

а) *Било*, а въ Плѣвенско *слеме;* б) *сохи;* в) *мартаки;* г) *постранки;* д) *сльбци* (въ Плѣв. *стѣнъ, стонъ*); е) *темелье;* ж) *странчета* (ед. ч. странче).

Гривица.

Гривицата служи за входъ въ хижата. Нейнитѣ съставни части, както и съставнитѣ части на покрива ѝ, сѫ простички:

1. *Сохá.* При входа въ гривицата има изправено разсохато дърво, което долу е вдълбено въ темелъ (камъкъ); това дърво се казва сохá. [Рисун. № 7., буква *а*].

2. *Попъ* или *било*. Напрѣдѣ на сохата, а назадъ върху *постранката* (буква *г* въ русунка № 6.) се полага друго право дърво, което, ако е по-дебело, казва се *било*, а ако е по-тънко — *попъ*. [Рисун. № 7., буква *в*].

3. *Странчета.* Отъ двѣтѣ страни на *сохата* и *билото* въ гривицата се забиватъ пакъ по-нагѫсто прави, но по-низки дървета, както това бѣше и въ хижата, които се казватъ *странчета* (ед. ч. *странчé*. [Рисун. № 7., буква *ж*].

4. *Мартáки, нажилници, жили.* Горѣ върху *попа* или *билото* и долу върху *странчетата* се полагатъ прави дървета, които, ако сѫ по-дебели, се казватъ *мартáки*, ако ли сѫ по-тънки — *нажилнищи* или *жили*. [Рисун. № 7., буква *г*]. Селянитѣ по дебелината на дървото познаватъ, дали дървото е за мартакъ, или е за *жила*.

5. *Попрѫтница.* На нажилницитѣ отгорѣ се слага *попрѫтница* или *попрѫтньакъ*, дебели прѫтове, както това бѣше и въ хижата. [Рисун. № 7., буква *д*].

6. *Покровина.* На попрѫтницата отгорѣ иде покровината, която и въ хижата. [Рисун. № 7., буква *е*].

И най-послѣ иде земята.

Въ гривицата има отдесно въ брѣга изкопано мѣсто като одъръ; тоя одъръ въ брѣга се казва *тремъ* или *прустъ*. Тоя тремъ служи да се сѣди, па и да се спи въ него лѣтно врѣме, било на сѣнка, било когато вали дъждъ. [Тремътъ е прѣдставенъ въ рисунка № 7., буква *б*].

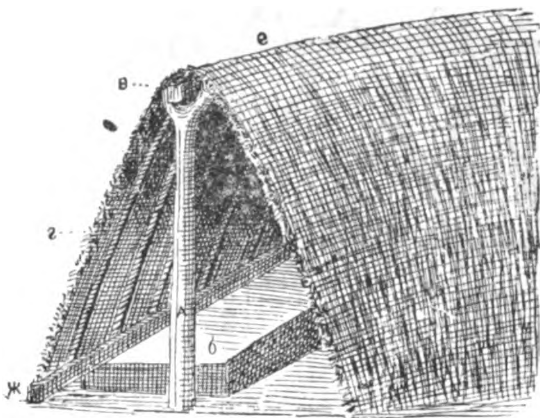

Рисунка № 7.

Гривица.

а) *Сохá* (соá); б) *тремъ или прустъ;* в) *попъ или било;* г) *нажилници, жили или мартаки;* д) *попрътница;* е) *покровина;* ж) *странчéта.*

Коминъ.

Послѣ покриването на хижата и гривицата иде на редъ да се направи коминътъ.

Коминътъ на селската кѫща, а особено на хижата, е много широкъ и прѣзъ него би могли да се провратъ свободно двоица па и троица. Формата на селския коминъ е повече окрѫглена, а много рѣдко е четвъртита. [Въ нашата рисунка коминътъ е четвъртитъ].

Съставнитѣ части на комина сѫ:

1. *Куминкитѣ.* Четире по-дебели и прави дървета, заковани долу за мартакитѣ, се казватъ *кумúнки* (ед. ч. *кумúнка*). [Рисун. № 8., буква *а*]. Ако коминътъ е окрѫглестъ, тогава коминкитѣ сѫ повече на брой. Коминкитѣ въ Смоляновци се казватъ *кумúньила.*

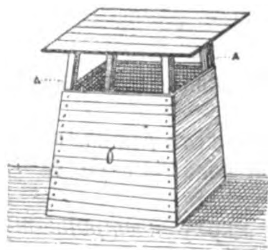

Рисунка № 8.

Коминъ.

а) *Кумúнки* (ед. ч. куминка); б) *окóлище,* отъ букови дъски или отъ плетъ и в) *захлупáкъ.*

За комина има такава гатанка: „старъ дедо тутунъ пие". Въ народното повѣрие той играе много важна роля и има голѣмо значение.

2. За коминитѣ сѫ заковани букови дъски, наречени *шúндри;* тия дъски се наричатъ *окóлище* на комина. [Рисн. № 8., буква *б*].

Въ окрѫглеститѣ комини намѣсто дъски между коминкитѣ се прѣплита прѫтье. Тия *шúндри* или това прѫтье се нарича сѫщо така *окóлище.* Ако околището е отъ прѫтье, тогава на плета се маже каль.

3. Отгорѣ на коминкитѣ е закованъ *захлупáкъ,* за да се не мокри огнището отъ дъждъ и снѣгъ. Въ повечето комини такъвъ захлупакъ нѣма, затова, когато вали дъждъ или снѣгъ, гуждатъ врѣменно нѣкоя дъска или пъкъ крѫга. [Захлупката въ русун. № 8., буква *в*].

Врата.

Още когато коватъ *странчéтата,* на устата на гривицата, се вглавятъ двѣ по-дебели странчéта, които сѫ опрѣдѣлени да държатъ и крѣпятъ вратата. [Тия странчета се виждатъ въ рисунка № 6., буква *ж*].

И при вратата има нѣкои части, които описваме по редъ.

1. Между тия странчета и горѣ за *пострѝнката* се вглавятъ и заковаватъ четире по-дебелички дървета, сглобени едно въ друго. Горното дърво се казва *горенъ прагъ*, а долното — *доленъ прагъ*.

Има пословица: *„когато те удари горния прагъ, та впдишъ долния"*, — значи, когато те натиснатъ сѣмейни грижи. На прага се лѣкува отъ бодежъ.

Гатанка: „Имаме си магаренце, кой ќе мине, обязди го и я минахъ и я го обяздихъ".

2. *Спонци*. Отъ двѣтѣ страни има изправени двѣ дървета; тѣ крѣпятъ вратата. Тия двѣ дървета се казватъ *спо̀нци* (ед. ч. *спо̀нецъ* или *спо̀нъцъ;* спонцитѣ сѫ два и се казватъ: *прѐденъ спо̀нецъ* и *за̀денъ спо̀нецъ.* [Рисун. № 9., буква *в* и *в'*].

3. *Стега*. За задния спонецъ се закачватъ вратата съ три желѣзни уреди; тия желѣза по турски се наричатъ *баглами*, а въ хижата по български се казватъ *стѐги* (ед. ч. стѐга).

4. *Шипъ, темрешъ*. Въ прѣдния спонецъ отвѫтрѣ и отвънъ сѫ забити двѣ желѣзни кѫси прѫчки, които се казватъ *шипове* или *темреши*, а въ Плѣвенско — *дуймѐта* (ед. ч. дуймѐ). Вѫтрѣшниятъ шипъ влиза въ срѣдната *жѝла* на вратата, а въ вънкашния се зарѣзва *резата*.

5. *Вратата*. Вратата сѫ направени отъ дебели букови или дѫбови дъски; тия дъски сѫ приковани за три по-дебели дѫбови дървета, наречени *жѝли* (по тур. *кушàци*). Срѣдната *жила* е по-длъжка отъ другитѣ двѣ жили.

Дъскитѣ или сѫ заковани за жилитѣ съ пирони (гвоздеи), или сѫ заклинени съ кратки клинове. Както пиронитѣ, така и клиноветѣ иматъ откъмъ вънкашната страна на вратата глави, които се казватъ *ябълки*.

6. *Реза*. Въ срѣдната жила на вратата има вкованъ желѣзенъ уредъ, нареченъ *реза;* съ тая рѣза се зарѣзватъ вратата за вънкашния шипъ, а послѣ се заключва съ *катѝнецъ* (лат. Catena) или ключъ.

Отвѫтрѣ вратата се затварятъ съ *чивия*, която виси вързана за срѣдната жила; чивията се гужда въ вѫтрѣшния шипъ.

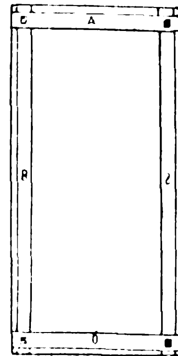

Рисунка № 9.

Врата и частитѣ й.

а) *Горенъ прагъ;* б) *доленъ прагъ;* в) *заденъ спонецъ;* г) *прѣденъ спонецъ.*

7. *Ключанка*. Въ нѣкои села има особенъ родъ ключъ, който се казва ключанка. Ключанката се състои отъ слѣднитѣ части:

а) *Вѝтелъ*. Тоя уредъ е отъ желѣзо и го правятъ мѣстнитѣ ковачи; азъ срѣщнахъ обаче *вителъ* и отъ дрѣново дърво. Навѣрно дървениятъ *вѝтелъ* е първобитна направа и е прѣдхождалъ желѣзния вителъ. (Направата на вѝтела се вижда въ рисун. № 10., буква *а*).

б) *Ключàнка*. Ключанката е отъ плоско дърво, дълго около 50 сант., дебело около 2 сант., а широко около 3 сантиметри. Направата на ключанката се вижда въ рисунка № 10., буква *б;* тя има зѫби (буква *г*) и *престрѫга* (буква *д*).

в) *Скоби*. Има два уреда отъ дърво, които се казватъ *скоби* (ед. ч. *скоба*), и то *предна скоба* (буква *в*) и *задна скоба* (буква *в'*). Прѣдната скоба е закована за *спонеца* или за *странчѐто*, а задната скоба — за вратата.

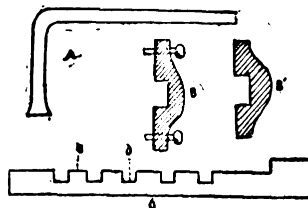

Рисунка № 10.

Ключанка.

а) *Вѝтелъ;* б) *ключанка;* в) *скоба предня;* в') *скоба задня;* г) *зѫбъ въ ключанката;* д) *престръга въ ключанката.*

Вратата се заключватъ съ ключанката по тоя начинъ:

На вратата надъ ключанката има пробита една дупка, прѣзъ която се въвира *витела*. Вительтъ се завира въ зѫбитѣ на ключанката и по тоя начинъ тя се движи напрѣдъ и назадъ; напрѣдъ, за да се затварятъ вратата, а назадъ, за да се отварятъ. Ключанката, като се движи на напрѣдъ, влиза въ прѣдната скоба, и вратата сѫ заключени; за да се *не прѣкара* ключанката, т. е. да не мине повече отъ колкото трѣбва, най-надирѣ на ключанката има повисокъ зѫбъ, който я държи и спира; тоя зѫбъ се казва *престръги*.

Ключъ. Ключътъ или катанецътъ се състои отъ слѣднитѣ части:

а) *Перо́*. Перото е криво полукрѫгло желѣзо, което е вглавено отъ една страна и се движи, а отъ друга влиза въ отвора на ключа.

б) *Езикъ*. Езикътъ е желѣзенъ уредъ, който се движи чрѣзъ отключа, та влиза въ перото, за да се заключи ключътъ, излиза, за да се отключи.

в) *О́тключъ* е желѣзенъ уредъ, съ помощьта на който се движи езикътъ, та се отвара или затвара ключътъ. Отключътъ влиза въ ключа чрѣзъ дупката.

Катанци има нѣколко видове, но най-старинскитѣ сѫ дългнести и се казватъ още *про́сеци*.

(Рисунката на обикновенитѣ ключове не давамъ, защото навредъ по продавницитѣ ги има. На просека рисунката е интересна, но за жалость ми се изгуби).

Просецитѣ и ключоветѣ нѣкога сѫ правени отъ нашитѣ кантарджии, които правили и нашитѣ кантари, мѣрки (аршини), теглилки (терезии) и други подобни и съставяли особенъ еснафъ *кантарджийски*. Той сега съвършено е угасналъ, а особено откато се въведоха у насъ новитѣ мѣрки и теглилки.

Вѫтрѣшни части на хижата.

1. *Бухрия*. Като влѣзнемъ въ хижата, на лѣво има изплетенъ високъ дори до стельето плетъ, измазанъ съ каль; тоя плетъ се казва *бухрия*. Бухрията начева отъ самитѣ врата и върви до половината отъ широчината на кѫщата. Назначението на бухрията е да пази *за́ветъ* на огнището, да не духа вѣтъръ отъ вратата, когато се отварятъ или сѫ отворени, та, отъ една страна да не е студено, отъ друго да не пуши коминътъ.

(Бухрията е прѣдставена въ рисунка № 4., буква *в*).

2. *Огнище*. Въ кѫщи вѫтрѣ най-напрѣдъ виждаме *огнището*. Ако огнището е на срѣдата на кѫщата, формата му е *крѫгъ;* ако ли е край стѣната, тогава е полукрѫгъ, и тая форма е най-разпространена, защото огнището почти всѣкога е край-стѣната и то тая, която гледа на изтокъ слънце (мѣстото му е посочено въ рисунка № 4., буква *б*). На мѣстото, гдѣто ще бѫде огнището, се закопава плоча, като се пазятъ нѣкои и други обреди. Ако се вѣрва на баба Вида, и тукъ се ръси съ неначната вода, въ която сѫ потопени сѫщитѣ бурени, за които говорихме по-горѣ. Съ тая вода се ръси не само мѣстото за огнището и плочата, но и цѣлата кѫща. Послѣ прѣръсването, тия бурени се закопватъ изподъ плочата, и поради това огнището е неприкосновено отъ лоши духове.

3. *Пречньакъ*. Надъ огнището е коминътъ; горѣ въ комина, по-височко, колкото единъ и половинъ метъръ, има вглавено едно по-дебело дърво. Това дърво се казва *пречньакъ*. Той служи да се окачватъ нѣкои нѣща въ комина.

4. *Верижньакъ, верижалникъ, веригало*. На прѣчняка има прѣпрѣчено друго право дърво, на което се окачватъ веригитѣ; то се казва: *верижньакъ* (въ Плѣвненско *верижалникъ*, а въ Софийско *веригало*).

5. *Ками́на*. Частьта отъ брѣга, край който е допрѣно огнището, се казва *ками́на*.

6. *Пещь.* Долу въ камината, до самото огнище, въ брѣга има изкопана дупка, която се казва *пещь;* въ тая пещь пекатъ хлѣбъ и други.

Въ нѣкои села за печене хлѣбъ има въ гумното *пещникъ* и пещь, но тѣхъ ще опишемъ на друго мѣсто.

7. *Пепельникъ.* Въ нѣкои кѫщи, освѣнъ пещьта, въ тоя брѣгъ има още една по-малка дупка, въ която се събира пепельта. Тая дупка се казва *пепельникъ.*

8. *Пезу́ньи.* Горѣ до самия коминъ, въ камината отъ двѣтѣ страни на огнището, пакъ въ брѣга има извъртѣни други двѣ дупки, които се казватъ *пезу́ньи* (ед. пезу́нь или пезу́льи); тия пезу́ньи държатъ мѣсто на долапчета, и въ тѣхъ се кѫтатъ дребни нѣща, като: червенъ пиперъ, оризъ, черъ пиперъ и други, които сѫ овити въ книжка или вързани въ вѫзли.

9. *Кѫтъ.* Отъ двѣтѣ страни на огнището до камината сѫ *кѫтьове* (въ Плѣвенско: *кѫкъ,* кѫкьове); въ тия кѫтове сѣдатъ дѣцата и бабичкитѣ.

10. *Поли́ца,* още и *ла́вица.* На срѣща огнището въ стѣната има вглавени двѣ-три дълги букови или чамови дъски; това сѫ *поли́цата* и *ла́вицата.* На тая по́лица се редятъ паници и друга покѫщнина за ѣдене, а на ла́вицата — котлитѣ и ведрото; ла́вицата се казва още и *во́дникъ* и нѣма отъ прѣдѣ си дъска, а поли́цата има.

Първиятъ огънь на новото огнище.

Първиятъ огънь, който ще се накладе на огнището, има за народа голѣмо значение. Отъ неговия пламъкъ (синь, аленъ или блѣдъ), отъ дима (гѫстъ или рѣдъкъ; тъменъ или ясенъ; на талази или на колело, или на прѫчки), отъ пѫтеца му (на изтокъ, западъ, пладнѣ, или полнощь или пъкъ направо нагорѣ), и отъ много други дреболии, домашнитѣ ще узнаятъ, ще разгадаятъ бѫдещето на тая кѫща и на челядьта въ нея.

Вѫгленитѣ отъ тоя първъ огънь, както и пепельта и главнитѣ сѫ лѣковити.

Кладенето на първия огънь се съпровожда съ извѣстна обредность. Тая обредность се извършва по слѣдния начинъ и редъ.

Най-старата жена ще бѫде прѣмѣнена въ най-новитѣ си дрехи и ще отиде край огнището. Тукъ ще бѫдатъ готови: нѣколко растици отъ граница, сѫчки и сламица; двѣ моми ще донесатъ огънь отъ двѣ роднински кѫщи, а други — пепель. Като бѫде всичко готово, старата жена ще се прѣкръсти, ще поръси плочата съ *нена́чета* вода или, ако има, съ светена вода, ще покрие плочата съ пепель, ще изсипе огъня на пепельта и ще накладе отгорѣ сламицата, сѫчкитѣ и главнитѣ. Прѣди да задуха да пламне огъня, тя ще се прѣкръсти, ще погледне изъ коминя и ще благослови: „дай, Боже, на това огнище къкра́ли и кипе́ли голѣми грънци по свадби, кръщеньета и сборове! Дай, Боже, палили се пещи и чирепни съ хлѣбове по косаче, копаче и жътвари! Кѫтоветѣ били пълни съ дѣчица, и огнището никоги не угасвало!" „Аминъ" — казватъ всички. Послѣ се наваля, та задухва огъня. Сега всички гледатъ на пламъка и на дима, и споредъ цвѣта на пламъка и посоката и цвѣта на дима, гадаятъ за бѫдната сѫдба на новата кѫща и на сѣмейството въ нея.

„Куминь да му не пуши!" — е най-страшната народна клетва.

Кѫща на́земъ.

Кѫщата безъ трапъ, която е направена надъ земя, прѣодолѣва въ планинскитѣ села и мѣста. Направата на тая кѫща е другаква, съставнитѣ части инакви и носятъ названия различни отъ съставнитѣ части на първата кѫща.

Ето направата на тая кѫща и нейнитѣ съставни части:

а) *Хатъли* или *темель*. Изкопва се дълбокъ трапъ до колѣнѣ, а широкъ нѣщо единъ лакътъ. Тоя трапъ е бразда и то четвъртита, която набраздва широчината и дължината на кѫщата. Тая четвъртита бразда се напълня съ камъци, които изобилватъ на всѣкѫдѣ по тия мѣста. Тия камъци се казватъ *хатъли* (ед. ч. хатълъ) или *теме́ли*.

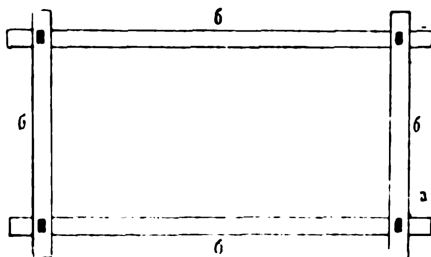

Рисунка № 11.

Позе́мленки или позе́мленки греди́.

а) *Длабове* (на четиретѣ ѫгла); б) ***позе́мленки греди.***

б) *Позе́мленки* или *позе́мленки греди.* Отгорѣ върху тия камъци се полагатъ четире издѣлани четвъртити дѫбови дървета, дебели около 30—35 сант., които се вглавяватъ едно въ друго на четиретѣ ѫгла. Тия четире дървета се наричатъ *позе́мленки* или *поземленки гре́ди.* [Рисун. № 11.].

в) *Спо́нци* (ед. ч. спонъ́цъ). На четиретѣ ѫгла, отгорѣ на позе́мленкитѣ се изправятъ четире четвъртити дѫбови или букови дървета, дебели около 30 сант. Тия дървета се наричатъ *спо́нци.* Тия спонци горѣ и долу иматъ пи́шляци, които влизатъ долу въ длабоветѣ на поземленкитѣ греди, а горѣ въ длабоветѣ на *покло́пницитѣ.*

[Въ рисунка № 12. и въ рисунка № 13., буква *б*, се вижда направата на *спо́нъца*].

Рисунка № 12.

Спо́нъцъ.

а) ***Пи́шлякъ,*** който влиза въ длабоветѣ на позе́мленкитѣ и поклопницитѣ.

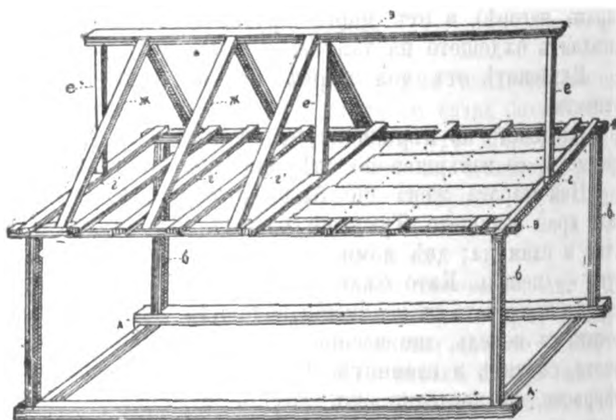

Рисунка № 13.

а) *Позе́мленки* ***греди;*** б) ***спонци;*** в) ***покло́пници дълги;*** г) ***покло́пници кѫси;*** ѓ) ***пре́ки греди́*** д) ***дъски;*** е) ***попъ*** (попове три); ***ж) главѝ;*** з) ***жи́ла.***

г) *Покло́пници* (ед. ч. покло́пникъ). Отгорѣ върху спо́нцитѣ се полагатъ четире прави и сѫщо толкова дебели, колкото поземленкинитѣ греди, дървета; тия прави дървета се казватъ *покло́пници.* [Въ рисунка № 13., букви: *в* и *г*].

д) *Паянти.* За да бѫдатъ *покло́пницитѣ* крѣпко утвърдени, а съ това и самата кѫща по-здрава, *спонцитѣ* и *позе́мленкинитѣ греди* се споявать и затѣгатъ чрѣзъ прѣки полѐгнали дървета, които се наричатъ *паянти* (ед. ч. *пая́нта*). [Въ рисунка № 14., буква *а*; и въ рисунка № 15., буква *в*]. *Пая́нтитѣ* сѫ дѣлани дървета, дебели около 15—16 сант.

Прѣки грѣди. Отгорѣ върху *поклóпницитѣ* се полагатъ и заковаватъ нáпрѣко, но успоредно съ кѫситѣ поклонници други дървета, сѫщо така дѣлани и дебели 10—15 сант. Тия дървета се наричатъ *прѣки грѣди.* Тѣ се полагатъ по-гѫсто, за да бѫде небото на кѫщата (таванътъ) по-крѣпъкъ. [Прѣки грѣди сѫ прѣдставени въ рисун. № 13., буква *г'*].

ж) *Шѝндри.* Отгорѣ на тия прѣки греди се коватъ дъски, наречени *шиндри* (ед. ч. шѝндра), които съставятъ небото на кѫщата (тавана). [Бук. *д* въ рисунка № 13.].

з) *Попъ* (мн. ч. попове). Въ срѣдата на кѫситѣ поклопници (буква *г* въ рисун. № 18.) и въ срѣдата на една отъ прѣкитѣ греди се вглавяватъ четвъртити дървета, дебели около 15 сант., наречени *попове.* [Поповетѣ се виждатъ въ рисунка № 13., буква *е*, и въ рисунка № 15.].

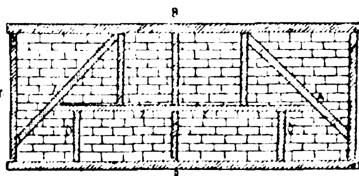

Рисунка № 14.

а) *Пайнти;* б) *спóнци;* в) *позéмленки греди;* в') поклóпници; г) подбóякъ (мн ч. подбóйци); д) щáпци (ед. ч. щапъцъ)

Дължината на пóпа не е строго опрѣдѣлена, но не надминава два метра.

Долу *попътъ* е вглавенъ въ длабоветѣ на кѫситѣ поклопници и на срѣдната прѣка греда.

и) *Жила.* Отгорѣ на изправенитѣ три пóпа е положено нáдлъжъ четвъртито дѣлано дърво, дебело около 10 сант., което носи име *жила.* [Рисун. № 13., буква *з*; рисунка № 16., буква *б*; рисунка № 17., буква *а*, и рисунка № 18., буква *б*].

Рисунка № 15.

Попъ, (а) пишлякъ.

к) *Главѝ* (ед. ч. главá). Горѣ на жилата, а долу на дългитѣ поклóпници се полагатъ по-нагѫсто четвъртити и дѣлани дървета, дебели около 6—7 сант. Тия дървета се наричатъ *главѝ.* Главитѣ се виждатъ въ рисунка № 13., буква *ж.*

[При *хижата* тия дървета се наричатъ мартаки; рисунка № 6., буква *в*].

л) *Жѝлици.* Отгорѣ на главитѣ се приковаватъ напрѣко и по-нагѫсто други по-тънки дървета, или прѫтове, дебели 3—4 сант.; тия прѫтове се казватъ *жѝлици* или *бáски.* Жѝлицитѣ се виждатъ въ рисунка № 16., буква *г* и въ рисунка № 18., буква *д.*

[При *хижата* жилицитѣ се казватъ попрѫ́тници (ед. ч. попрѫ́тнякъ)].

м) *Поднисъ.* Отгорѣ върху жилицитѣ се слага по-нагѫсто прѫ́тье което се казва *пóднисъ.*

н) *Пóкровина.* Върху пóдниса се постила по-дебелъ пластъ слама, папуръ или тръсть или пъкъ тънки плочи. Това се казва *покрóвина.*

[При хижата тоже се казва покровина].

Кѫщитѣ въ планинскитѣ села се покриватъ или съ *плочи,* или съ сѣно, папуръ и тръсть.

Плочитѣ се копаятъ и вадятъ изъ върховетѣ. По каквината си плочитѣ не сѫ еднакви. Прѣдпочитатъ се ония плочи, които сѫ разни и да не сѫ *гълкави* (гълкава плоча се казва оная, която нѣма равна повръхнина. Папура и тръстьта сѣкатъ въ блатата; а сламата се прѣдпочита да е отъ ръженица.

о) *Прѝтки* (ед. ч. прѝтъкъ или прѝтка). Ако *покрóвината* е слама, или папуръ, или пъкъ тръсть, тогава, да не би вѣтърътъ да я разнася, отгорѣ върху покровината слагатъ по-нагѫсто дебели и дълги прѫтове, които при тънкитѣ крайове два и два сѫ вързани съ *ликó.* Тия прѫтове се слагатъ върху покровината така, че единъ прѫтъ да дойде на едната страна на кѫщата, а другиятъ — на другата.

Тия прѫтове се казватъ *прѝтки.*

п) *Насрещняци* (ед. ч. насрéщньакъ). Околовръстъ на стельето има стрѣха, която състои отъ прави дървета, дебели около 10 и дълги около 50—60 сант. Тия дървета се наричатъ *насрéщняци*. *Насрéщняцитѣ* сж положени отгóрѣ на поклóпницитѣ, а вънка се опиратъ на *бáбицитѣ*. [Насрéщняцитѣ се виждатъ въ рисунка № 24., буква *б*].

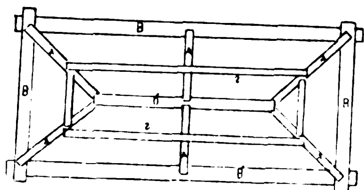

Рисунка № 16.

а) *Главú*; б) *жúла*; в) *греда*; г) *жúлици*.

р) *Бáбици* (ед. бáбица). Бáбицитѣ сж изкривени дървета, които държатъ и крѣпятъ *насрéщняцитѣ*. Бабицитѣ се виждатъ въ рисунка. № 19., буква *а*.

с) *Подстрáнци* (ед. ч. *подстрáньъкъ*). Въ насрéщняцитѣ има набити клинове, дебели около 2 сант., а дълги 5—6 сант. които клинове се казватъ *пóдстранци*. Тѣ се виждатъ въ рисунка № 20., буква *в*. Подстранцитѣ държатъ и крѣпятъ да се не свлача покровината надолу, та да падне.

Стѣнитѣ сж отворени и трѣбва да се затворятъ. За тая цѣль се употрѣбятъ:

т) *Подбóйци* (ед. ч. *подбóякъ*).

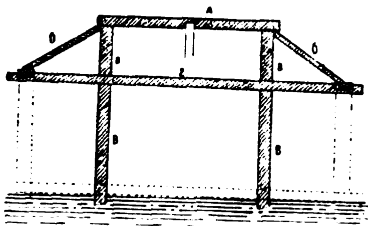

Рисунка № 17.

а) *Жúла*; б) *главú*; в) *слѣбци* или *úгли* в') *пóпове*; г) *гредá*.

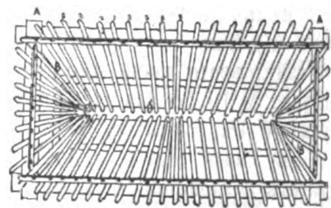

Рисунка № 18.

а) *Гредú*; б) *жила*; в) *жúлици*; г) *подмицáлки*; д) *жúлици*.

Между паянтитѣ се заковаватъ прави дървета, дебели около 10 сант. и издълбани и отъ двѣтѣ страни. Тия дървета се казватъ *подбóйци*. Подбóйцитѣ се виждатъ въ рисунка № 14., буква *г* и въ рисунка № 20., буква *г*.

Между всѣкои двѣ паянти слъбецътъ, или спонецътъ [буква *б* въ рисунка № 14., и буква *д* въ рисунка № 20.] има по два такива *подбóйци* *г* и *г'* въ рисункитѣ № 14., и № 20.].

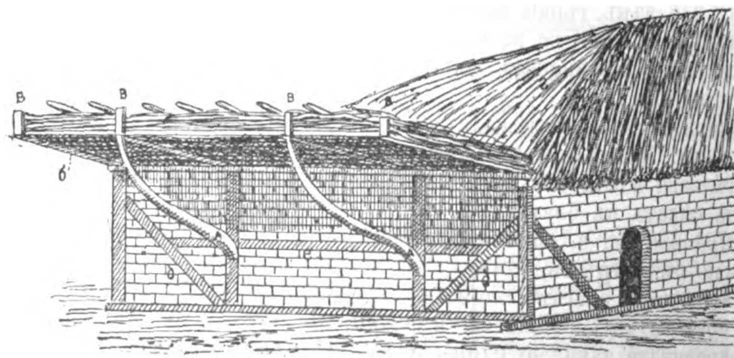

Рисунка № 19.

а) *Бáбици* (ед. бабица); б) *насрéщняци*; в) *подстрáнци*; г) *покрóвина*; д) *паянти*; *подбóйци*.

у) *Щáпци* (ед. щáпъцъ).

Въ длабоветѣ на подбóйцитѣ се вдлабяватъ дебели пржтове, наречени *щáпци.*

Щапцитѣ се виждатъ въ рисунка №№ 14. и 20., буква д.

ф) Между щáпцитѣ се прѣплитатъ пржтье, които се виждатъ въ рисунка № 20., буква е.

Отгорѣ пржтьето се замазватъ съ каль, която се прави отъ *бельува* (земя), смѣсена съ слáма.

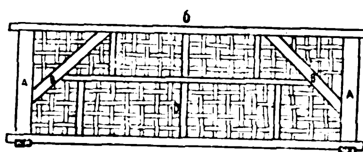

Рисунка № 20.

а) *Спóнци;* б) *поземленкцни греди;* б́) *поклóпници;* в) *паянти;* г) *подбóйци;* ѓ) *подбóйци;* д) *щáпци;* е) *пржтье.*

Това е кжщата въ планинскитѣ села.

Вжтрѣшното разпрѣдѣление на тия селски планински кжщи е различно: въ едни срѣщнахъ двѣ отдѣлни стаи за спане и огнище. Въ нѣкои има само една стая за спане и отдѣлна стая за огнище, а пъкъ въ нѣкои, най-бѣднитѣ, има само една стая, въ която и спятъ около огнището и тамъ си готвятъ.

Освѣнъ това, нѣкои отъ тия кжщи сж на два стъпени (кáта, етажа). Въ такъвъ случай сжщата кжща е въ горната стъпень, а долу е стая, която служи за зимникъ и конярница (яхъръ).

Огнището въ нѣкои кжщи е край една, и то прѣдпочитателно *източната,* стѣна; но понеже стѣнитѣ, както виждаме, сж *плетерки,* т. е. отъ пржтье, то, за да не би да се запали, огнището се туря на срѣдата на кжщата. И такива кжщи прѣодолѣватъ.

Въ тоя случай коминътъ е на срѣдата на покрива, и изобщо много е широкъ.

Всичкитѣ други вжтрѣшни наредби, като съставнитѣ части на комина и лавицитѣ, сж почти сжщитѣ, само съ нѣкои малки измѣнения.

Понеже направата на тия кжщи не дава възможность да се прави пещь въ нея, то тая пещь се срѣща отдѣлно. Направата ѝ ще се опише по-натамо, въ § 50., когато се говори за печене на хлѣба.

Тая кжща е послужила за образецъ на другитѣ кжщи, които срѣщаме въ градоветѣ. Покривътъ на тия кжщи въ планинскитѣ градове е запазенъ пакъ отъ плочи, както е на всичкитѣ кжщи въ Берковица и Враца; но въ поново врѣме кжщитѣ въ другитѣ градове, при оскждностьта на плочи, покривани сж били съ керемиди. Отъ кога е начнато да се покриватъ кжщитѣ съ керемиди, не се знае.

Сламеняча или сламенярка.

Освѣнъ кжщата, въ тия планински села се срѣща още и другъ видъ сграда, каквато липсва въ полето. Тая сграда се казва *сламняча* или *сламенярка* и служи да се кжта въ нея слама и да се пази отъ дъждъ и снѣгъ.

Направата на *сламенячата* се отличава въ нѣщо отъ направата на кжщата, а и нѣкои составни части не сж сжщитѣ и не носятъ сжщитѣ названия. Ние ще опишемъ тукъ сламнячата и нейнитѣ съставни части.

а) *Поземленкини греди.* Въ земята, като се турятъ каменье, вкопватъ се четире дебели дървета, каквито видѣхме и при кжщата, и носятъ сжщото название, *поземленкини греди.*

б) *Иґли* (ед. ч. *иґла*). На четиретѣ жгли се изправятъ четире прави дървета, каквито сж и при кжщата; тия четире дървета тука, при сламенячата, се казватъ *иґли.*

в) *Грéди* (ед. ч. *грéда*). Отгорѣ върху четиретѣ игли сж положени четире *греди* [букви *а, б, в* и *г* въ рисунка № 21.].

г) Въ срѣдата има трета греда, положена на двѣтѣ, по-краткитѣ, греди (поклонници), и въ срѣдата на тия греди има два длаба. Въ рисунка № 21. буквата *д* прѣдставя тая срѣдна греда, а буквата *е* посочва *длáбовете*, въ които влизатъ пишлядитѣ на поповетѣ.

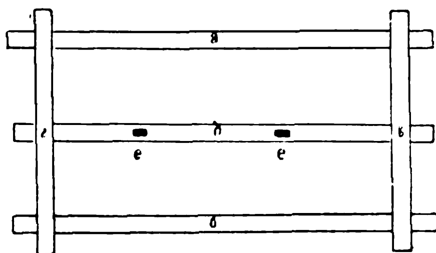

Рисунка № 21.

а, б, в и г) Греди, които сѫ положени върху иглитѣ; д) срѣдна греда; е) длабоветѣ, въ които се вдлабяватъ *пишлядитѣ* на *жилитѣ*.

д) Отгорѣ на срѣдната греда сѫ изправени двѣ дървета, наречени *попове*. (Рисунка № 15.).

е) На поповетѣ отгорѣ има положено едно дърво, наречено *жúла*. Жилата се вижда въ рисунка № 17., буква а.

ж) На жилата горѣ и на гредитѣ (при кѫщата поклонници) долу се полагатъ шесть четвъртити дѣлани дървета, дебели около 10—15 сант., а дълги около 3—4 метра; тия дървета се казватъ *глави*. [Главитѣ се виждатъ въ рисунка № 16. буква а, въ рисунка № 17. буква б]. Тия глави сѫ поклопени на всѣкой ѫгълъ на сламенячата и двѣ на срѣдата [буква а въ рисунка № 16.].

з) Върху главитѣ се гуждатъ четире други дървета, успоредно съ дългитѣ и кѫситѣ греди. Тия дървета тука се казватъ *жúлици*. Жилицитѣ се виждатъ въ рисунка № 18., буква в.

и) Отгорѣ на жилицитѣ, на главитѣ и на жилата има наслагана нагѫсто дебели прѫтове, наречени *подмицалки* (ед. ч. *подмицалкя*). [Подмицалкитѣ се виждатъ въ рисунка № 18., буква г].

к) Отгорѣ на подмицалкитѣ се заковаватъ четире жилици, за да притискатъ подмицалкитѣ. [Рисунка № 18., буква д].

л) На подмицалкитѣ отгорѣ се постила: слама, или балуръ, или папуръ, тръсть, или кукуружлякъ — всичко се нарича *покровина*.

м) Отгорѣ на покровината идатъ, както и при кѫщата, *прѝтиски* (ед. ч. *прѝтисъкъ*). Това сѫ дебели прѫтове, вързани два и два за тънкитѣ крайове.

Послѣ това идатъ: стрѣхата съ своитѣ: *насрѣщняци*, *бабици* и *постранки*; стѣната съ своитѣ: *паянти*, *подбойци*, *щáпци*, прѫтье и калъ.

Другитѣ подслонки и сушини въ селскитѣ дворове въ планинскитѣ мѣста сѫ сѫщитѣ, както и въ гумната на селската кѫща въ полето.

Спане.

Лѣтно врѣме челядьта въ една зáдруга спи вънъ на гумното на двора или подъ кошоветѣ; въ кѫщи или въ гривицата се спи, само когато вали дъждъ.

Зимно врѣме всѣки бѣга въ кѫщи, въ зимника и въ станитѣ. За отопление говоримъ, по-долу. Ще кажемъ нѣщо за постелкитѣ и завивкитѣ.

Въ кѫщи, както видѣхме, има два одра, които сѫ постлани. На тия одрове спятъ ститѣ мѫже или мѫже, останали вдовци; въ станитѣ спятъ по-младитѣ, а нежененитѣ — въ зимника.

Постелката се състои отъ рогóзка, черга и възглавница. Завивка е само една голѣма черга. Както постелката, така и завивката сѫ бѣли черги съ цвѣтни — червени, жълти или черни бразди. *Шарени* черги има, но тѣ много рѣдко се употрѣбятъ за постелка, а още по-рѣдко — за завивка. Шаренитѣ черги се постилатъ само на тържествени празднични дни.

На една постелка лѣгатъ и съ една завивка се завиватъ всички членове отъ едно сѣмейство и то по такъвъ редъ: най-накрай лѣга мѫжьтъ, до него

жената, послѣ най-малкото дѣте, слѣдъ него по-възрастното и така на редъ, а на другия край лѣга най-старото дѣте. Най-малкото дѣте, за да легне въ леглото, трѣбва да е навършило двѣ годинки, иначе то лежи отдѣлно, въ корито или люлка; въ такъвъ случай жената лѣга на другия край за да бѫде близу до дѣтето.

Момче спи въ леглото до 8-ма година, а най-много до 10-та; навърши ли десета година, то завива навуще, запасва *гащнякъ* (гащи) и вече излиза отъ общото легло, дири особено, а това ще бѫде зимникътъ при впрѣгатния добитъкъ.

Момиче спи въ общото легло до 12—15 години, а послѣ лѣга и се завива отдѣлно, но въ сѫщата стая. Като навърши 16—17 години, излиза изъ стаята и отива въ *избата* или въ *зимника*, кѫдѣто лѣгатъ всичкитѣ моми отъ зáдругата.

Възглавницитѣ всѣкога сѫ *шарени*, т. е. на червена основа прѣбразденъ вѫтъкъ отъ разноцвѣтни бразди. Тия възглавници сѫ напълнени съ слама, а много рѣдко съ *шýшлякъ* (листове, съ които е покритъ кукурузътъ на стърка).

Лѣтно врѣме, прѣзъ лѣтнитѣ кѫси нощи и дългитѣ горещи дни селенинътъ и денемъ и нощемъ е занятъ съ работа, не знае ни спане, ни почивка. Късно вечерь, завърналъ се изнуренъ отъ тежка дневна работа, гледа да вечера нáдвѣ-нáтри и да лѣга, защото въ *втóри пéтли* (рано) трѣбва да става и да отива на далечната нива, гдѣто трѣбва да го завари зорницата.

Есенно врѣме, когато полската работа намалѣе, старитѣ, като вечерятъ, около *голѣма вечера,* си лѣгатъ, а пакъ младитѣ остаятъ до срѣдъ нощь, *потáйно доба:* момитѣ и момцитѣ седѣнкуватъ по седѣнкитѣ, а булкитѣ и мѫжетѣ имъ сѣдатъ: едни работятъ, а други приказватъ.

Зимно врѣме, послѣ вечеря, женитѣ по зимницитѣ или въ кѫщи работятъ до срѣдъ нощь, а мѫжетѣ, налѣгали по одроветѣ или насѣдали покрай огнището, слушатъ нескончаеми приказки, пословици и гатанки, съ които се скратяватъ дългитѣ зимни нощи.

Сутрена рано, въ *трети петли,* всичко, що е въ кѫщи работно, трѣбва да стане, да е будно, да се омие и да е готово да почне своята дневна работа. *Съминялото* трѣбва да завари огнището накладено, куминя запушилъ и кѫщата пометена; а когато слънцето огрѣе, то трѣбва да затече всички на работа.

Ако бѫдете на село и наблюдавате, колко работи селенинътъ и колко спи, ще помислите, че той никога не спи.

Лѣтно врѣме: до срѣдъ нощь колà скърцатъ, идейки отъ поле, людье викатъ, моми пѣятъ, връщайки се отъ работа; на кладенци и чешми глъчка и смѣхъ — и всичко това утихва само прѣзъ врѣмето, което се казва потайно доба. Кукуригне ли пѣтелътъ, колата отново заскърцатъ, людье завикватъ, кладенцитѣ и чешмитѣ заехтятъ — всичко пакъ е живо, пакъ е на крака, тръгнало на работа.

Есенно врѣме: до срѣдъ нощь седѣнки, пѣсни, возене снопе, вършидба, берба на кукурузъ, на лозе, оране угаръ и пр., работи полски, селски.

Зимно врѣме изгледва тихо. Но ако сте гость въ нѣкоя селска кѫща, прѣзъ цѣла нощь не ще можете да отберете, кога тия людье спятъ, кога сѫ будни: въ зимницитѣ смѣхъ, пѣсни; моми работятъ и пѣятъ; въ кѫщи край огнището пакъ смѣхъ: приказки, пословици и гадане гатанки. Поутихнало малко, позаспали; но ето врата скърцатъ и мѫжътъ излиза да тури на воловетѣ сѣно; слѣдъ малко другъ мѫжъ излиза да навиди овцитѣ, коньетѣ и говедата въ обора. Дошло „потайно доба“, и ето нѣколко минути глуха тишина; всичко млъкнало. Но „първи петли“ дошло, и пакъ всичко мърда, всичко будно, приказва, смѣе се, пакъ глъчка.

Това е спането на селенина. *Селенинътъ спи като заекъ*, казва баба Първа, и това е право. *Селенинътъ съ едното око спи, съ едното е буденъ*, казва баба Стана (Раковица). баба Райка (Кнежа) и други. И наистина селенинътъ и когато спи, спи така леко, така будно, че само при едно залайване на псетата е буденъ и е на крака.

Метене кѫщи.

Сутрена, като станатъ женитѣ, първата имъ грижа е да накладатъ огънь, а послѣ да пометатъ кѫщата. Да се мете кѫщата всѣка сутрень е обичай, който е стигналъ до обредъ: „кѫща неметена не е кѫща“, казва баба Вида. И това метене трѣбва да се извърши рано; „не е си още кѫщата помела“, значи мързелива. Прѣди да се помете, трѣбва да се поръси; поръсването се прави за да се не дига прахъ.

Мете се отъ вратата къмъ огнището, а никакъ не трѣбва да се мете отъ огнището къмъ вратата. Ако се мете отъ вратата къмъ огнището е добро, а ако се мете отъ огнището къмъ вратата — лошо: ще умрѣ нѣкой изъ кѫщи.

1. Метене съ метла. Тая метла се прави или отъ татарско просо, или отъ трѣва, наречена *метлица*, или пъкъ отъ трѣвата, наречена *главочъ*, и сѫщи *метли*.

Татарското просо се сади около бостанитѣ или около нивитѣ. Татарското просо трѣбва да е прѣнесено заедно съ лубеницитѣ и динитѣ, а названието му *татарско* показва, че е донесено отъ Кримъ или отъ друга татарска земя. Съ татарско просо се бѣлѣжатъ границитѣ и междитѣ на отдѣлнитѣ бостани, насадени съ любеници и дини. Като узрѣе просото, сѣкатъ го и го *бъсатъ*, за да отбератъ сѣмето. Отъ китката се прави метла, съ която се мете. Тия метли правятъ самитѣ селени.

Метлици е растение, което расте по полето и се бере само на *Еньовдень*; послѣ се суши и се вързва на снопове; тия снопове сѫ метли, съ които се мете. На тѣхъ повѣрието дава голѣмо значение; тѣ сѫ първобитнитѣ наши метли, прѣди да бѫде прѣнесено у насъ татарското просо. Селянитѣ прѣдпочитатъ да метатъ съ тѣхъ, отколкото съ друга метла, види се отъ това, че се бератъ на Еньовдень и пазятъ кѫщата отъ лоши дихания.

Главочъ е тоже трѣва, висока около единъ лакътъ; а има и по-висока — около два лакти. Низкиятъ главочъ се казва *бѣлъ главочъ*, а високия — *цѫрнъ главочъ*. Отъ черния главочъ правятъ метли, но само за да метатъ гумното въ врѣме на вършидба; употрѣбя се и въ други случаи като метла но много рѣдко.

Метли. Тия метли растатъ не по полето, а по градинитѣ и ставатъ високи около два-три лакти. Есеньта, когато узрѣятъ, се бератъ, сушатъ се и се скътватъ на сухо. Всѣки стрѫкъ за себе си съставя една метла. Съ тия метли се мете гумното и дворътъ; въ кѫщи, като високи, сѫ непригодни за метене.

Търнометка. Това е петиятъ видъ метла, която употрѣбя нашиятъ селянинъ. *Търнометката* се прави отъ храсте: търнье, млади дървета и отъ клинове. Търноветѣ, младитѣ дървета или клоноветѣ се вързватъ въ единъ снопъ и служи за метла. Съ търнометкитѣ се метатъ гумната и то само да се вземе едриятъ сметъ: слама, сѣно, клечурлякъ и други тѣмъ подобни. Когато се помете кѫщата, сметътъ се събира въ особенъ уредъ нареченъ *фарашъ*. Формата и направата на фараша се вижда въ рисунка № 22. Прави се отъ дъски. „Фарашъ“ е епитетъ, съ който женитѣ укоряватъ нѣкой мѫжъ и тоя укоръ се счита за много тежъкъ. Така сѫщо „фарашъ“ е укоръ и за женитѣ.

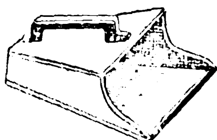

Рисунка № 22.
Фарашъ.

2. *Когато се помете* и събере сметътъ въ фараша, фърля се на *сметника*, т. е. мѣсто опрѣдѣлено за смѣта. *Сметникътъ* не трѣбва да бъркаме съ *бунището* или *купището*, кѫдѣто се фърля торътъ отъ добитъка. Бунището или купището се не счита за нечисто, когато сметникътъ е нечистъ и не смѣе никой да го гази.

3. *Фърляне смета.* Когато жената изнесе смета да го фърли, ще гледа да не бѫде съ лицето си къмъ изтокъ слънце, нито пъкъ да го фърли срещу слънцето; трѣбва да застане така, че да гледа къмъ западъ. Вѣрватъ, че сметътъ, фърленъ на изтокъ и срещу слънце, запрашвалъ очитѣ му и то кълнѣло. Като се фърли сметътъ, трѣбва да се изтърси метлата. Сметникътъ е мѣсто оградено, за да не би нѣкое дѣте да отиде на него, защото щѣли да го пофракатъ лоши пришки.

4. *Вѣрвания за метлата.* Въ народната медицина и въ повѣрията метлата играе голѣма рола. Когато се бае на лехуса и на новородено отъ „истравци“, метлата е при бабата. За да се не „истрави“ майката и новороденото, когато нѣма никой при нея, турятъ до родителката метла. Когато нѣкой е боленъ отъ „уплаха“ — уплашилъ се, лѣкува се съ баене. Между другитѣ обреди при това баяне се прави и слѣдното: надвѣсва се крѫгътъ надъ огъня и болниятъ прѣскача крѫга и огъня: когато прѣскача крѫга, баячката го бие съ метла. Здравъ човѣкъ, а особено мома и момъкъ, се не бие съ метла, защото нѣма да се ожени.

Когато нѣкой се попикава нарастналъ, лѣкуватъ го съ баене. Въ тоя случай го вързватъ съ веригата и го водятъ на три кѫщи, гдѣто даватъ „трички и корички на пи́кльо“; когато му даватъ тия „трички корички“, биятъ го съ метла.

Въ народнитѣ пѣсни се пѣе, че метлата на нашата мома не е била обикновена.

Гюргена мела дворове
Съсъ босилкова метлица
Съ тра́турова лопата

Покѫщнина и пр., свързана съ вѣрата на народа.[1])

1. *Икона.* Въ кѫщата си селянинътъ трѣбва да има безъ друго икона („куна“ или „щампа“: *ку́на* е ако е отъ дърво, а *щампа* — отъ книга. *Куна писана* се казва на много хубава невѣста или мома). Най-обикновенитѣ икони,

[1]) Селянинътъ пази много строго всичкитѣ установления на православната вѣра, която е срастнала съ неговия животъ. Тая вѣра е станала негово битие, и, ако кажете да я изтръгнете изъ живота му, вие разклащате цѣлия неговъ животъ изъ най-дълбокитѣ му основи. Не давайте му да се кръсти, когато ще ѣде, когато ще пие, когато ще почне да работи и въ много други случаи въ живота му; не давайте му да празднува праздницитѣ: св. Петка, когато се начинатъ неговитѣ служби; св. Димитъръ, когато се отробватъ и заробватъ слугитѣ: св. Рангелъ, когато селянинътъ вари глава и крака за своята служба; св. Андрей, когато вари кукурузъ и го фърля изъ комина за плодородие; св. Никола, когато мѣси и пече прочутия свой рибнякъ; св. Игнатъ, когато празднува „новия день“ и внася пиленца въ кѫщата си и когато приема съ голѣма праздничность своя *похожнякъ:* Коледа и бѫдня вечерь съ нейнитѣ многобройни обреди и обредни хлѣбове и съ нейнитѣ хубави коледни пѣсни и коледарци; св. Василъ съ неговитѣ суруваки; Богоявление и св. Иванъ съ тѣхнитѣ кѫпания и пѣсни; св. Трифонъ съ обредитѣ около лозята; св. Тодоръ съ обредитѣ около коньетѣ и съ обреднитѣ хлѣбове; св. Власъ съ обредитѣ около воловетѣ и сь обреднитѣ хлѣбове; св. Харалампи, когато селянинътъ празднува и мѣси обредни хлѣбове за чумата; св. 40 или младенци, когато празднува и мѣси обредни хлѣбове за „баба-шарка“; Лазарова сѫбота, когато момитѣ пѣятъ своитѣ „лазарски пѣсни“; Връбница, когато момитѣ се кумичатъ; Благовѣцъ, когато се пѣятъ хубавитѣ благовѣшки пѣсни; Великдень и праздна недѣля, когато българската млада челядь играе прочутитѣ и хубави обредни хора̀ и пѣе своитѣ хороводни обредни пѣсни; Гергевъ-день, когато селянинътъ извършва цѣла редица обреди, свързани съ неговото стадо; св. Еремия, когато пѫди змиитѣ и гущеритѣ и лошитѣ дихания и *гази* своитѣ чирепни; Спасовъ-день, когато ходи

които се срѣщатъ въ селската кѫща сѫ: Исусъ Христосъ; св. Богородица съ Исуса Христа като дѣте; св. Никола, св. Георги и св. Димитъръ. Св. Иванъ Рилски има само въ тия кѫщи, отдѣто е нѣкой ходилъ на „св. Отецъ“ — а и тия кѫщи не сѫ малко: послѣ иде св. Распятие, Богоявление, Възнесение, Въскресение, св. ап. Петъръ и Павелъ, св. Илия и други, но вече много рѣдко. Тая икона ще бѫде окачена или залѣпена съ восъкъ въ една отъ стаитѣ и то въ жгъла на източната страна. Прѣдъ тая икона, било срещу недѣленъ, било срещу празниченъ день се запаля вощена свѣщь да погори, догдѣто вечерятъ, а въ много кѫщи видѣхъ, че гори и кандилце.

2. *Свѣщь.* Вощенитѣ свѣщи прави самичка селенката. Фитила усуква отъ повесма, а послѣ около него увива жълтъ восъкъ, размекнатъ на огъня.

Всѣки не може да *увива* или усуква свѣщь; това знаятъ само по-старитѣ жени. Свѣщьта се усуква така. Една жена държи опънати двата края на усукания повесменъ фитилъ, а друга търка съ дланитѣ на двѣтѣ си рѫцѣ размекналия восъкъ около фитила.

Свѣщи правятъ само, когато ще се отиде въ черква, когато дойде свещеникътъ да свети вода, или когато има служба или приносъ.

3. *Ручка, кадилница.* Срещу всѣка недѣля или празникъ, най-старата жена има грижа да покади цѣлата кѫща съ темянъ. Темяна купуватъ отъ дукянитѣ. Въ нѣкои кѫщи огъня ще турятъ на ожега и темяна въ тоя, а послѣ жената носи ожега изъ стая въ стая, кади и се кръсти. Има обаче особенъ земленъ сѫдъ, който е направенъ нарочно за тая цѣль — да се кади съ него; това е *кадилница* или, както я казватъ повечето, *ручка.*

Рисунка № 23.
Ручка, кадилница.

Ручката правятъ нашитѣ грънчари и направата ѝ се вижда отъ рисунка № 23. Дръжката служи да се държи, когато се кади съ нея.

Правятъ ги много красиви и всѣкога цвѣтни. Има отъ всѣкакъвъ цвѣтъ, но най-разпространени сѫ зеленитѣ ручки.

4. *Кандило.* Казахме, че срещу всѣка недѣля или празникъ, прѣдъ иконата има запалено кандилце. Кандилцата сѫ стъклени и ги купуватъ отъ дукянетѣ; нѣкога обаче ги правили нашитѣ грънчари. Тѣ били като паницата за светена вода (Рис. № 24.), само че били много малки. „На средъ море огънъ гори“ е гатанка за кандилото. Въ нашитѣ пѣсни кандилото е възпѣто заедно съ свѣтилницитѣ.

„Горат ли ми кандилата,
Кандилата маламени,
Светилниците посребрени.

на росенъ; св. Троица, когато празднува своята русалска недѣля; Еньовъ-день, когато бере своитѣ билки, бурени и метли, кѫпи се въ своитѣ извори и слатини и се провира прѣзъ *еньовскитѣ вѣнци;* Петровъ-день, когато ѣде най-напрѣдъ ябълки; св. Илия, когато коли своя старъ пѣтелъ; св. Прокопи, когато подрѣзва своитѣ кошари (пчели); св. Прѣображенье, когато вкусва най-напрѣдъ отъ своето грозде; св. Богородица съ обредитѣ, които извършва около своето гумно (арманъ) съ червения пѣтелъ; Сековенье, когато се сѣкне день и нощь, вода и земя и когато змиитѣ отиватъ въ своитѣ зимни скрѝвища, и още много други — съ една дума, отнемете тия и много още други праздници, които е установила светата Православна Църква и които селянинътъ свързалъ съ своето земледѣлие, съ своето скотовъдство, съ своето сѣмейство, съ своята кѫща, — съ своя всестраненъ животъ — вие сте разклатили изъ най-дълбоко основата на неговия националенъ животъ. Отнемете на селянина *комката и светата вода* — условие за здраве на неговата кѫща и на неговата стока; отнемете иконитѣ и поста, които селянинътъ счита като условие за неговото тукашно добруване и за вѣчно блаженство, вие сте отнели отъ неговото битие това, което го е правило щастливъ, и сте го фърлили въ вълнитѣ на отчаянието и нещастието. Ето това е православната вѣра на българския селянинъ, *както си я разбира той.* И тая вѣра, срастнала съ живота му, станала неговъ духъ, негова плъть и кръвь — негова природа, той мѫчно може да я мѣни, защото тя не е дреха, която може да се мѣнява споредъ годишнитѣ врѣмена.

5. *Китка за светене вода.* На всѣка нова свѣщь (новъ мѣсецъ), въ всѣка селска кѫща трѣбва да се свети вода или поне да се ръси съ готова вече светена вода. Освѣнъ това селенинътъ свети вода и за стоката, а така сѫщо и на всѣка своя служба. Селянинътъ е убѣденъ и твърдо вѣрва, че, като се свети вода въ една кѫща, тая кѫща се обновявала, прѣмѣнвала въ ново рухо — ето защо той обича,кѫщата му да се подновява, да се прѣмѣнява (облича въ ново рухо) всѣки мѣсецъ. Не дойде ли попътъ да свети вода, селянинътъ самичъкъ отива да го покани.

Светената вода е нуждна на селенина и за цѣръ. Кѫща, въ която нѣма светена вода, се счита долна кѫща, а въ която има, тя е на почить. „У Миковци има светена вода; бива ли у тая кѫща да нѣма светена вода!“ Светената вода е нуждна да се миятъ дѣцата надъ огъня, когато сѫ урочасали. Момитѣ и булкитѣ, когато, накитени и прѣмѣнени излѣзнатъ на *„съборъ“* (хоро), омиватъ ги надъ огъня съ малко светена водица. Съ светена вода се ръси крава, която се мълзи, когато се изкара у говеда, та да се запази отъ зло: отъ смокъ или отъ магии за обиране млѣкото. Съ една дума светената вода е защитникъ на кѫщата отъ всѣко зло.

Рисунка № 24.
Паница за светене вода.

Водата, която се свети, трѣбва да се донесе прѣсна отъ кладенеца и да бѫде *неначната,* т. е. отъ тоя сѫдъ, въ който се е донела, никой не трѣбва да пие. Тая вода се налива въ особена паница, паница за светене вода. Тя се прави отъ нашитѣ грънчари, зелена е и хубава. Направата ѝ се вижда въ рисунка № 24. Водата, да не би да се напраши или да падне нѣщо друго въ нея, захлупва се съ захлупакъ. Паницата може да бере около едно кило вода, а има и по-малки. При всѣко светене вода трѣбва да има и китка. Тая китка е всѣкога или зеленъ (ако е лѣтѣ) или сушенъ босилекъ. По нѣгдѣ срѣщнахъ китка и отъ здравецъ. Отъ друго цвѣте китка за ръсене се не прави. Послѣ всѣко светене вода свещеникътъ поръсва цѣлата кѫща.

Старитѣ па и младитѣ, на гладно сърдце сръбнуватъ отъ светената вода. Това правятъ, защото вѣрватъ, че тѣхъ зло не може да срѣщне, и да ги срѣщне, не може да ги хване.

6. *Масло за светене.* Когато нѣкой се разболѣе и лежи тежко боленъ, домашнитѣ му викатъ свещеникъ да му свети масло. Подъ думата *масло,* трѣбва да разбираме дървено масло. Селянинътъ твърдо вѣрва, че, послѣ светенето масло, болниятъ ще оздравѣе и въ повечето случаи, за които имамъ събрани свѣдѣния и бѣлѣжки, тая вѣра се изпълня. За да се свети обаче масло, споредъ народното вѣрване, трѣбва да се е сънило нѣкому, или отъ домашнитѣ, или отъ роднинитѣ, т. е. трѣбва да е нѣкому изрично заповѣдано и казано, че за едикой си болникъ трѣбва да се свети масло. На това черковно тайнство селенинътъ дава такова голѣмо значение, че, когато се свети масло въ една кѫща, въ тая кѫща трѣбва да се пости цѣла недѣля, да се пази отъ всичко, а въ деня, когато ще стане самото елеосвещение, канятъ се всички роднини и съсѣди на гостье. Тоя денъ за тая кѫща е голѣмъ и прѣголѣмъ праздникъ и се колятъ нѣкога телци и овни, а сега нѣколко агнета или шилета. „Днеска светатъ масло у Райновци“ е едничката приказка въ селото, по кръчмитѣ и по чешмитѣ, значи и стари и млади приказватъ за тая случка.

„Той ще му свети масло“, е възречица, която значи: ще го убие.

5. Допълнителни сгради въ гумното.

За да бѫде кѫщата пълна, необходими сѫ: *изба, пивница, зимникъ, кошъ, кошара,* а послѣ идатъ: *курникъ* и *кочина.* При това въ всѣко селско

гумно, при всѣка селска кѫща има още отредени мѣста, наречени: *лѫчникъ*, *номийникъ* и *дрѣвникъ*.

Изба.

Йзбата е четвъртитъ трапъ, дълбокъ два метра и повече, широкъ единъ и половина, и дългъ около три метра. Покривътъ или стельето на избата състои отъ слѣднитѣ части:

1. *Сохй.* Сохитѣ сѫ двѣ, каквито видѣхме при покрива на хижата и на гривицата.

2. *Бйло.* Билото е сѫщо, каквото и при хижата.

3. *Мартáкитѣ* сѫ пакъ сѫщитѣ, както при хижата.

4. *Попрѫ́тницата* е сѫщата.

5. *Покрóвината* е сѫщата.

Отгорѣ иде пакъ земя, както и при хижата.

Въ йзбата има само едно отворено мѣсто, което служи и за прозорецъ и за врата. Това отворено мѣсто се казва *óкно* или *óкници. Окното* на избата се познава отдалече, защото околовръстъ е обиколено съ кошъ; прѣзъ това окно се влиза (слиза) въ избата по една подвижна стълба. Въ избата тъкатъ женитѣ платна и други вълнени платове: черги, възглавници, прѣстилки, вълненици, пешкири, шаеци и др.

[Сега избитѣ липсватъ и то много бързо и, може би, слѣдъ десетина години нѣдали ще срѣщнешъ поне една изба. И днеска нова изба не срѣщнахъ нигдѣ, а всичкитѣ сѫ стари и въ порутено състояние].

Пивница.

Пивницата по направата си прилича на кѫщата, само че липсватъ ония отдѣления и стаи съ бухрията и комина. Въ пивницата селенинътъ кѫта всичкото свое пиво: вино, ракия; всички нѣща за ѣстиво и вариво: зелье, сирене, лукъ, масло, брашно, бобъ, леща и други подобни.

Въ Бѣлоградчишко пивницитѣ сѫ отредени само за вино и ракия, и тѣ не сѫ въ селото, а вънъ въ лозята; всѣкой въ лозето си има и пивница съ бъчви и други принадлежности.

Зимникъ, земникъ, зъвникъ.

Тая сграда се срѣща и съ тия три имена. Направата ѝ е сѫщата, както и на кѫщата и пивницата, само че направата на гривицата се различава. За да може да влиза добитъка въ зимника, *сохата*, която виждаме при гривицата (рисунка № 7., буква *a*), тукъ липсва; на нейно мѣсто има двѣ дървета *корúбести* и полукрѫжни, както сабя; тия дървета горѣ или сѫ вглавени едно въ друго, или заклинени съ дрѣновъ клинъ, и върху тѣхъ е положенъ попътъ. Тия дървета носятъ име *склапáче* (ед. ч. склапáчъ). (Направата се вижда въ рисунка № 25.). Понеже склапачетѣ не могатъ да носятъ голѣма тегота, то *нажйлницитѣ, попрѫтницата* и *покрóвината* сѫ всѣкога по-тънки, а особено трѣбва да бѫде отгорѣ пластътъ на земята.

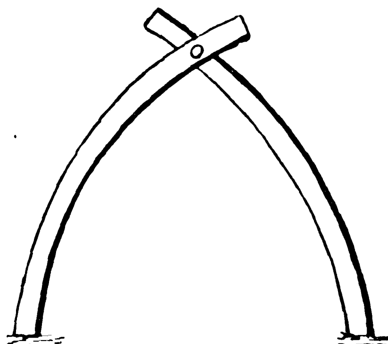

Рисунка № 25.

Склапаче при зимника.

Въ зимника *зимува* впрѣгатниятъ добитъкъ: волове, биволи, па и коньe, а така сѫщо и крави, и биволици, ако има за мълзене. Но освѣнъ това въ зимника спятъ зимно врѣме и момцитѣ; въ него още работятъ и

момитѣ прѣзъ дългитѣ зимни нощи; зимникътъ слѣдователно служи още и за зимна седѣнка на младитѣ.

Кошъ.

Въ всѣко селско гумно, колкото и да е нѣмотно сѣмейството, пакъ ще има кошове, два или нѣколко, въ които да се кѫта мѫката: кукурузъ, жито, ечмикъ, ръжь, овесъ и други. Всѣки селенинъ трѣбва да има най-малко два коша: единъ за кукурузъ, а другиятъ за другата ситна храна.

Кукурузниятъ кошъ се отличава много малко отъ коша за жито и друга ситна храна. Разликата състои само въ това, че кукурузниятъ кошъ не е измазанъ отвѫтрѣ, когато житниятъ е измазанъ съ калъ, смѣсена съ лайна, та да не можатъ ситнитѣ зърна да протичатъ.

Частитѣ на коша сѫ:

1. *Темелье.* На четиретѣ ѫгли сѫ закопани въ земята четире четвъртити камъци; тѣ се казватъ *темелье* и държатъ коша и пазятъ гредитѣ му да не гниятъ.

2. *Греди.* Отгорѣ на четиретѣ камъци има положени четире прави дървета, отъ които двѣтѣ сѫ по-дълги, а двѣтѣ по-кѫси. Дългитѣ съставятъ дължината, а кѫситѣ — широчината на коша. Тия четире дървета се казватъ *гредѝ* (ед. ч. гредá).

3. *Долни прѣки гредѝ.* Отгорѣ на дългитѣ греди има нѣколко прѣки дървета, врѣзани и вглавени въ дългитѣ греди; тѣ се казватъ: *дóлни прѣки гредѝ.* На тия прѣки греди се коватъ дъски и съставятъ пода на коша.

4. Въ гредитѣ сѫ провъртѣни дупки, въ които дупки се пабиватъ дебели дълги прѫтове; тия прѫтове се казватъ *прѝтки* (ед. ч. прѝтка). Тѣ сѫ набити наоколо въ дългитѣ и въ кѫситѣ греди.

5. *Игли* (ед. ч. ѝгла). На четиретѣ ѫгли сѫ изправени четире прави дървета. Тия дървета се казватъ *игли*, държатъ горнитѣ греди и подпиратъ покрива и стельето на коша.

6. *Горни греди.* Отгорѣ на *иглитѣ* сѫ положени други четире — двѣ дълги и кѫси дървета, които се казватъ *гóрни гредѝ.*

7. *Горни прѣки греди.* Както долу, така и горѣ, на дългитѣ греди сѫ положени прѣки прави дървета, които се казватъ *горни прѣки греди.*

8. *Попъ.* На срѣдната прѣка греда е изправено едно по-кѫсо дебело дърво, наречено *попъ*; *попътъ* е турнатъ, за да държи и крѣпи *бѝлото.*

На двѣтѣ страни на коша горѣ сѫ сключени двѣ дървета, а долу сѫ разведени въ видъ на трижгълникъ. Тия дървета се казватъ *маказе* или *нóжици.*

9) *Бѝло.* Отгорѣ върху ножицитѣ и попа има положено дълго и право дърво, наречено бѝло.

10) *Мартáки.* Отъ двѣтѣ страни на билото има наредени прави дървета, наречени мартáки.

11. Мартакитѣ горѣ сѫ положени на бѝлото, а долу на други дървета, наречени *пострáнки.*

12. Отгорѣ върху мартакитѣ иде *стельето.* Кошътъ въ описаната напрáва се срѣща па всѣкѫдѣ изъ Западна България.

Яма.

Въ по-старитѣ врѣмена, види се отъ врѣмето на прѣселяванията и усилията, имало другъ родъ съкровище за ситната храна, което се наричало *яма.* Такива *ями* днеска никдѣ нѣма, освѣнъ ако случайно се наскочи на нѣкоя стара яма, останала отъ усилнитѣ врѣмена цѣла, па дори и напълнена съ жито.

Направата на тая старинска *яма* е такава:

Въ нѣкой отъ кътоветѣ на гумното или въ градината се изкопава дупка, дълбока, колкото човѣшки бой (нѣщо два метра), а широка, колкото единъ *растъгъ* (нѣщо единъ метъръ). Дъното на тая дупка се буши и копае на всички страни, и пръстьта се изфърля съ кри́ни (шиници). Всичко това се работи нощно врѣме, за да не знае никой, гдѣ се копае ямата. Широчината долу на тая яма е произволна, но не по-широка отъ толкова, колкото да събере 10.000 оки жито. За яма обикновено се избира здрава почва, а прѣдпочита се смолничава почва, като най-пригодна, слѣдъ нея иде *белугва* (пѣсъчлива) почва.

Като се изкърти и издълбае *ямата* и изтесатъ стѣнитѣ ѝ и подътъ, направя се като *връшнякъ* съ душникъ. Сега трѣбва да се изсуши. Послѣдното става съ слама или шума. Напълнятъ ямата до половина и я запалятъ. За да не угасне сламата, единъ отъ мѫжетѣ съ дългъ прътъ или съ вила пробърква я до колкото може отъ душника. Когато вече изгори всичката слама и стане на пепель, оставятъ ямата да изстине. Ако се види, че стѣнитѣ на ямата сѫ още влажни, палятъ слама още нѣколко пѫти. Най-послѣ стѣнитѣ и небото, както и подътъ на ямата ставатъ като керпичъ и тя вече е пригодна за съкровище на хранитѣ.

Догдѣто се суши ямата, да не би да се види и познае, че се суши, домашнитѣ докарватъ бунище близу до душника и го запалятъ, та по тоя начинъ прикриватъ дима на запалената слама.

Като изстине ямата, насипва се житото, но се сипи редъ пепель, редъ жито, догдѣто се напълни до дъното на душника. Душникътъ се натъпква съ слама, отгорѣ се заливосва съ каль, смѣсена съ говежди лайна, натрупва се земя, а връхъ земята на душника напластватъ или сѣно, или слама. По тоя начинъ скѫтватъ житото или ръжьта и скѫтана храната така, увѣрявать всички, можала да се запази неповрѣдена съ десетки години. Такива ями откривали до скоро, когато копаели или трапове за нови кѫщи, или трапове за зимници.

Коша́ра.

Впрѣгатниятъ добитъкъ: волове, биволи или нѣкой конь, както и мълзатниятъ: крави или биволици, затваря се зимно врѣме въ *зимници*. Лѣтно врѣме обаче или есенно, когато е дъждовно врѣмето, затваря се въ друга особена сграда *сушина*, наречена *коша́ра*. *Кошарата* е направена отгорѣ на земята безъ трапъ. Направата на кошарата е много проста: тя има четире стѣни, изплетени отъ прѫтье като леси и измазани съ каль, а отгорѣ покрити съ пръсть, папуръ или слама; на една отъ тия четире стѣни сѫ вратата.

Такива кошари се срѣщатъ на всѣкѫдѣ; има обаче и други, на които стѣнитѣ не сѫ плетени, а иззидани отъ кирпичъ; тѣ сѫ пригодни и за прѣзъ зимата да лежи въ тѣхъ добитъкътъ.

Ку́рникъ.

Курникътъ не е сграда, но такъвъ трѣбва да има въ всѣка селска кѫща, защото служи за подслонъ на домашната га́дь: кокошки, пловки, гѫски и пуйки, а особено на кокошкитѣ. Има два вида курници: *курници ýземъ* и *курници плетени*.

Курникътъ ýземъ се прави така: изкопава се трапъ дълбокъ до колѣнетѣ, широкъ единъ, а дългъ около единъ и половина разтегъ (нѣщо два метра): тая широчина и дължина обаче зависи отъ числото на кокошкитѣ. На срѣдата на трапа се забиватъ двѣ сохи, които да стърчатъ надъ трапа нѣщо единъ

лакътъ, а на сохитѣ се полага нáдължъ дърво, наречено *бúлце* (умалит. отъ бúло) или *попъ*. Отгорѣ на бúлцето се полагать други дървета, наречени *постраúнки*, а върху постранкитѣ се постила *покровина* (слама, папуръ, тръсть или балуръ), а отгорѣ на покровината се натрупва земя.

Отзадъ и отпрѣдъ отверствията се затварятъ съ слама и съ земя, като се остави напрѣдъ малъкъ отворъ за врата на курника.

Прѣди да се покрие курникътъ, на брѣговетѣ на трапа се прѣпрѣчватъ на кръстъ *прѫчки*, на които се качватъ нощѣ кокошкитѣ да спятъ.

Такива курници въ земята се срѣщатъ поначесто. и нѣкакъ се прѣдпочитатъ, защото въ тѣхъ е топло, та кокошкитѣ и прѣзъ зимата не прѣставатъ да носятъ яйца.

Курникътъ плетенъ е безъ трапъ и се прави отъ колци, между които се прѣплита прѫтье, а послѣ се замазватъ съ калъ и се покрива съ слама, тръсть, папуръ или балуръ.

Въ такива курници прѣдпочтително затварятъ другата домашна гадъ: гѫски, пловки и пуйки, които добритѣ селски кѫщовници държатъ отдѣлно отъ кокошкитѣ.

Има пословица „Развали кѫща — направи курникъ“ — която станала отъ басната, изложена въ моя *„басненикъ“*.

Рисунка № 26.
Плетенъ курникъ.

Такъвъ плетенъ курникъ се вижда въ рисунка № 26.

Кóчина.

Подслонъ, въ който затварятъ свиньетѣ, се казва *кóчина*. Кочината е дупка, издълбана въ брѣга, а отпрѣдъ на дупката има изплетенъ кóшъ, който е покритъ съ слама, тръсть или папуръ и има врата, прѣзъ които влизатъ и излизатъ свинетѣ въ кочината. Самата дупка вѫтрѣ въ брѣга се казва *кóчина*, а кошътъ, който служи като прѣдверие, се казва *кóчлягъ*.

Кошътъ, който въ рисунка № 26. прѣдставя направата на *кýрника*, може да ни прѣдстави и направата на *кóчляга* при кóчината, защото нѣма никаква разлика, само че при *кóчляга* плетътъ не е измазанъ съ калъ.

Въ послѣдно врѣме се срѣща другъ видъ кóчина, иззидана отъ кирпичъ; такава кочина се вижда въ рисунка № 27.

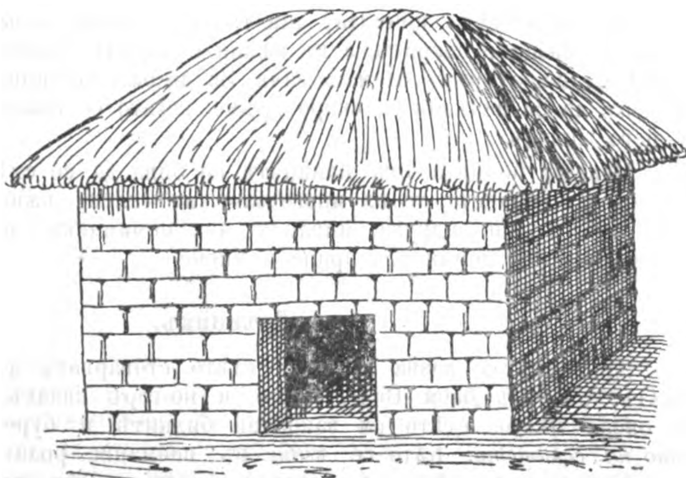
Рисунка № 27.
Кóчина, иззидана отъ кирпичъ.

Свинска кочина е възречица, която означава съвършено нечисто мѣсто.

Болестьта *свински сугрепъ*, една подкожна болесть, отъ едри пришки, които сърбятъ и болятъ много, народната медицина лѣкува въ свинска кочина. Болниятъ, въ сѫбота много рано, още прѣдъ зори, облѣченъ само въ една риза и воденъ отъ баячка, ще влѣзне въ *кочляга* или въ кочината и ще се вьрдаля и търкаля изъ нечистотиитѣ; послѣ ще излѣзне, а калната риза ще остави въ кочината, ще се окѫпи и ще се облѣче въ нова риза. Послѣ това сугрепътъ оставалъ въ кочината.

Баячката при тоя случай ще бае и зарича нѣщо, а като се окѫпи болникътъ и облѣче въ нова риза, ще го зарече да не яде нѣщо прѣзъ цѣлия си животъ, та да го неловѣлъ свински сугрепъ.

Лóчнякъ.

Когато се миятъ паницитѣ, водата отъ тия паници се фърля на едно особено мѣсто, което се казва *лóчнякъ* (отъ *лóкамъ*). Въ новечето селски кѫщи срѣщнахъ *лóчняци*, особени дървени сѫдове копани или корѝтца, или пъкъ счупени паници, делви и други. Въ *лóчняка* се фърля водата отъ паницитѣ, и тая вода излóкватъ псетата, та оттамъ е и названието на сѫда *лóчнякъ*.

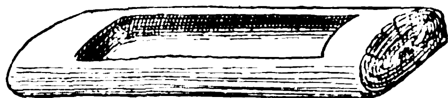

Рисунка № 28.

Лóчнякъ или копáня.

Лóчнякътъ е прѣдставенъ въ рисунка № 28.

Въ много кѫщи срѣщнахъ два лочняка: единъ, въ който се изсипва водата отъ паницитѣ за псетата и свинитѣ, а другъ, въ който се сипва вода за кокошкитѣ и другитѣ домашни птици.

Лóчнякътъ на много мѣста се казва още и *копáня.*

Помийникъ.

Водата, която остава, когато се выратъ ризи или си миятъ глава, се казва *помúя.* Тая номия не бива да се гази, защото *подбрáкватъ* (излизатъ по кожата пришки); за това въ всѣка селска кѫща има особено мѣсто, трапъ, въ който се изсипва помията; тоя трапъ се казва *помúйникъ.* Помийникътъ въ нѣкои кѫщи е откритъ, а въ нѣкои е покритъ отгорѣ съ дебели дървета, отгорѣ слама, а връхъ сламата земя. За да бѫде помийникътъ траенъ, т. е. да не може да се напълни за скоро врѣме, когато се изкопае трапътъ, фърлятъ въ него живакъ.

Понеже помията отъ паницитѣ не бива да се смѣсва съ помията отъ миенето или прането, то въ много заможни селски кѫщи, или въ нѣкогашнитѣ многолюдни задруги, имало е два помийника: помийникъ за паници и помийникъ за помия отъ пране и миене.

Дръвнѝкъ.

Дръвникъ се казва мѣстото, гдѣто стоварватъ дървата и гдѣто ги сѣкатъ. Споредъ баба Вида, както и по-горѣ казахъ, дръвникъ се прави на онова мѣсто, гдѣто сѫ закопани билкитѣ и бурснитѣ при *завръшването на селището.* Като се вземе въ внимание ролата, която играе дръвникътъ въ различнитѣ наши обичаи и обреди, не може да се не вѣрва на баба Вида. Така невѣстата, когато свалятъ булото ѝ и я забраждатъ, отвеждатъ на дръвника; дѣтето, ако плаче, защото му е *напрáтено плачъ*, се лѣкува пакъ на дръвника; на Игнаждень трескитѣ или шумкитѣ трѣбва да сѫ

отъ дръвника, за да се въдятъ кокошки въ кѫщи; далакътъ на човѣка се засича на дръвника; магьосницитѣ, когато правятъ своитѣ магии, правятъ ги на дръвникъ; на дръвника бръснатъ младоженеца; и какви ли още обреди се не вършатъ на дръвника!

Дръвнѝкъ се нарича още и пъньтъ, на който се сѣкатъ дърва. Тоя пънь се казва още и *сѐчникъ*, което е и правилното название. Още се казва и *сечѐникъ*.

[Таково също е названието и на пъня, на който сѣкатъ дърва и въ село Семисче, Хасковска околия].

II. Огрѣвъ.

Прѣзъ лѣтото селенинътъ спи на отворено, непокрито мѣсто и само въ дъждовно врѣме бѣга на сушина. Когато обаче настѫпи зима, той влиза въ кѫщи и търси топло мѣсто. Тия топли мѣста сѫ: стаитѣ, огнището, избата и зимникътъ.

Сламенячата е готова, и сламата се кѫта въ нея за да се пази отъ дъждъ и снѣгъ.

Стаитѣ се топлятъ отъ огнището, а избата и зимникътъ се не топлятъ.

Въ стаитѣ спятъ женитѣ съ дѣцата. Въ кѫщата край огнището, на одрове, или долу на земята, спятъ мѫжетѣ, а въ зимницитѣ — момцитѣ. Стаитѣ, нѣкога, когато не е имало днешнитѣ европейски пещи отъ тенеке, сѫ сгрѣвани съ огънь, който се внасялъ отъ огнището въ *чирепня* или пъкъ въ *жарникъ*.

Чирепнята ще опишемъ по-нататъкъ, а жарникътъ, който се прави отъ нашитѣ грънчари, се вижда въ рисунка № 29.

Рисунка № 29.
Жарникъ или мангалъ.

Гòриво или материалъ за огрѣвъ.

Гориво, което служи на селенина за огрѣвъ или за готвене, сѫ дърва. Днеска обаче въ полето, гдѣто браницата сѫ много оскѫдни, гориво се приготвя отъ торѝще, размѣсено съ слама, а дървата се употрѣбятъ много нарѣдко. Въ планинскитѣ села и въ тия, които иматъ браница, за гориво се употрѣбятъ само дърва. По тоя начинъ въ Западния край ние срѣщаме два вида гòриво: *гòриво отъ дърва* и *гòриво отъ торѝще и други вещества* или *спомагателно гориво*.

1. Гòриво отъ дърва.

Както въ планинскитѣ села, така и въ селата *полянскѝ* главното гориво сѫ дървата. Тия дърва се beратъ отъ общинскитѣ браница, частни или правителствени. Тамъ, гдѣто браницата и горитѣ сѫ близу, докарването на дървата не съставя никаква мѫчнотия, а това е въ планинскитѣ села, които сѫ близу до горитѣ и други нѣкои села, които иматъ пространни частни или общински браница; но за селата въ полето и покрай Дунава, гдѣто нѣма никакви браница, докарването дърва съставя голѣма мѫчнотия, защото селянинътъ отъ тия села е принуденъ да отива за дърва въ планинскитѣ села, та отъ тамошнитѣ гори да купува своето гòриво. А да се отиде за дърва въ тия гори и да се върне, всѣки пѫть селянинътъ трѣбва да изгуби петь-шесть дни пѫть (два-три дни за отиване и два-три дни за връщане). Това сѫ ония *кервани дървари*, за които пѣснитѣ и приказкитѣ ни повѣствуватъ, и които

сѫ обкичени съ разни анекдоти и повѣрия. Понеже това отиване за дърва съставя важна часть отъ живота на полянския селянинъ, ние ще изложимъ, както самото отиване за дърва, така и нуждпитѣ за тоя случай орѫдия.

а. *Дърварски керванъ се стъга.*

Да се отиде за дърва, трѣбва да се събератъ повечко дружинка, та да стане *дърварски керванъ.* Това сдружаване е изникнало, по всѣко вѣрване, отъ несигурнитѣ нѣкога пѫтища, но то се налага и отъ други нужди: да си помагатъ. Пѫтьтъ е далеченъ и, когато колата сѫ натоварени, може да се случи, или колата да се прѣтурятъ и извърнатъ, или ость да се счупи, или пакъ да стане друга бѣда: въ такъвъ случай самичъкъ човѣкъ не може си помогна, а ако е съ дружинка, помощьта е готова. За това, когато нѣкой селенинъ има да отиде за дърва, той поканва съсѣдитѣ си, и когато се съберать дружинка, тогава почнатъ да се стѣгатъ за пѫть.

Дърварьтъ (такъвъ вече става тоя, който ще отиде отъ кѫщата за дърва), прѣди да тръгне, първата му грижа е, да прѣгледа и приготви колата си, да приготви *катраника, търстина, манара* и *бъкълъ.*

Колата приготвя, като прѣгледа всичко и, ако има нѣщо счупено или на пѫть да се счупи, поправя я и я нарежда, защото за единъ вреденъ и добъръ селянинъ, а особено ако бѫде момъкъ, да се счупятъ колата му, се счита за срамъ.

Катраникътъ се приготвя, като се напълни съ катрань до толкова, че да има да маже колата си, догдѣто се върне отъ дърва. Тоже е срамъ за единъ добъръ селянинъ, ако тръгне на пѫть безъ *катраникъ,* или ако катранътъ му не достигне.

На колата трѣбва да има още и *търстина,* т. е. вѫже, съ което ще вързва дървата. Търстината е усукано вѫже отъ *козина* или *ярина* и усукватъ я самитѣ селяни.

Манарата (сѣкирата) е нуждна да се бератъ дърва. Тя е сѣчиво, което състои отъ двѣ части: самата *манара* и *дръжа́лье. Дръжа́льето* е отъ дърво, и то обикновено отъ букóво дърво.

Държалата сѣкатъ и приготвятъ нашитѣ стругари въ планината и послѣ ги продаватъ. Държалето обаче още е непригодно и трѣбва да се издѣла и угладн. Това извършватъ самитѣ селяни съ помощьта на особенъ желѣзенъ у́редъ, нареченъ *косúца.* Съ косицата се издѣлва държалето, а съ *пила́та* се угладва. Косицата правятъ нашитѣ ковачи, а пилата се купува готова. Съ косицата дѣлатъ не само държалето за манарата, но още и държалата за мотика, лопата и други земледѣлски орѫдия.

За държалето има пословица: *„гората плаче не отъ манарата, а отъ дръжальето“*, т. е. пакъ отъ дървото, защото безъ него манарата не би могла да стори нищо на гората. Приказката, какъ е създадена тая пословица, съставя хубавата басня „Дръжальето и гората“ въ моя материалъ за народни басни.

Манарата е отъ желѣзо и я правятъ нашитѣ ковачи. Съставнитѣ ѝ части сѫ: *у́ши,* въ които се заглавя държалето; *остре́цъ,* който именно сѣче: острецътъ е направенъ отъ стомана, която се казва *близнúца* или *на́да.* *„Манарата ще се на́да* или ще се нада съ близница“ значи, да ѝ се тура стомана. *Тилна́къ* е дебелата страна на манарата.

Манарата играе много важна рола въ живота на селенина, и тя е неговиятъ най-вѣренъ другарь и спѫтникъ: нигдѣ селенинътъ, ако е съ кола, не тръгва безъ манара. При баянето отъ различни болести, като: уплаха,

ўроци, далакъ, и други — манарата стои на първо мѣсто. Тя е послужила и въ пословицитѣ, било за поучение, било за присмѣхъ: *„Намѣрила невѣстата манарата задъ вратата"* — изсмѣва щурб главитѣ, а надмѣнни булки въ новитѣ кѫщи; *„сѣче му манарата и отъ двѣтѣ страни"* — отъ една страна изобличава лицемѣрния, а отъ друга изсмѣва надмѣнния; „отсѣче като съ манара" — изобличава бързорекия, а „сѣче му умътъ като манара" — изсмѣва голословния бръбливецъ и самохвалецъ.

Манарата е прѣдметъ и на народни гатанки, които въ тоя случай я уприличаватъ на соколъ и на кучка: *„бѣсна кучка във горѝ лае"* и *„соколъ фърка по гората"*.

Манарата е скѫпа за селянина: ако изъ пѫтя стане нѣкому нѣкоя поврѣда, зиматъ му манарата; ако дотрѣбва нѣкѫдѣ да се остави залóга, то пакъ манарата се остава. Манарата всѣки зима, защото селянинътъ не може да не я подири.

Мѫжъ, дърварь, керзанджия или мливарь, ако не му се случвало да му вfocематъ манарата или да я остави за залога — такъвъ се сбчи съ пръстъ.

Бъкълъ. Бъкълътъ е сѫдъ за вода. Него носи селянинътъ на всѣкѫдѣ, когато иде съ кола или на жътва. Направата му се вижда въ рисунка № 30. Съставнитѣ части на бъкъла сѫ: *брѫмки* (двѣ) желѣзни, за които се връзва бъкълътъ и се качи на колата; *дѫги*, на които едната има изпъкналость и се казва *носъ* (буква г). Въ тоя носъ има пробити двѣ дупки на срѣдата: едната съ свърдѣлъ по-широка, а другата съ бургия по-тѣсна. По-широката се казва *ўскье* (буква е), отгдѣто се налива вода; *ўскьето* се затисва съ дървенъ чепъ, нареченъ *затисколъ*. Въ по-тѣсната дупка е вглавена кѫса желѣзна цѣва, наречена *цѝвка;* отъ тая *цѝвка* пиятъ вода. Отъ двѣтѣ страни на *нóса* има вглавени двѣ желѣзни *брѫмки*, за които е вързано или верижка, или вѫже.

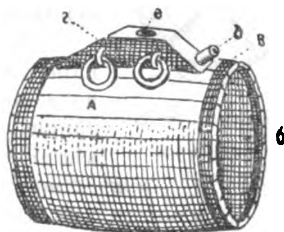

Рисунка № 30.

Бъкълъ.

а) *брѫмка*, б) *дно;* в) *грѝвни;* г) *нóсъ;* д) *цѝвка;* е) *ўскье.*

Бъклé е малъкъ бъкълъ, и направата му е сѫщата. *Бъкълътъ* и *бъклето* се правятъ отъ нашитѣ бъчвари и кацари. *Бъкълътъ* бере 10—20 оки вода, а бъклето 5—10. Правятъ се отъ дѫбово дърво, а има и отъ ясеново, черничево и яворово.

„Знáе ли свиня да пие изъ бъкълъ вóда" е пословица, която изсмѣва проститѣ, що искатъ да се покажатъ учени; приказката е *басня,* която се намира въ материала на моя басненикъ.

Тѝквичка. „Кой нѣма бъкълъ, минава и съ тиквичка" — пословица за скромна бѣдность. И наистина, когато се случи да нѣма повече *бъклѝ* въ една кѫща, селянинътъ си служи и съ *тѝквичка.* Тя е растение, кратунка, но особенъ родъ. Формата ѝ се вижда въ рисунка № 31. *Тиквичката* отъ кратунка, *гърлежница* наречена въ тоя край, се сади по градинитѣ. Тиквата, ако е по-голѣма, може да бере до 5 оки, а има и по-малки, които бератъ едвамъ една ока.

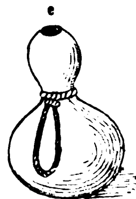

Рисунка № 31.

Тиквичка за вода.

Тиквичката е привързана съ поворка, за да може да се носи или качи на колата.

Казваме, че тиквичката е бѣдна покѫщнина и къмъ нея се прибѣгва въ крайна нужда, защото е слаба и при едно случайно падане и удрване може да се счупи и да останете безъ вода. Тая нездравина е създала и пословицата: *„веднѣжъ тѝква нáвода, двáжъ нáвода — трекьи пѫтъ счýпена"*, която

изсмѣва неспособнитѣ надмѣнници. Приказката е басня (въ моитѣ материали подъ заглавие *„Тиквичката нѝвода“*).

„Не било́ у тѝкви, та у кратýни“ е друга пословица, която изсмѣва неспособнитѣ надмѣнници и самохвалци. Приказката е *басня* подъ заглавие *„Хвалбата на тиквата какво ще направи, кога стане кратуна“*.

Догдѣто селянинътъ-дърварь пригатвя тия нѣща, неговата добра стопанка пригатвя други работи, тоже нуждни и безъ които на пѫть не може да се иде.

„Зѝмно време безъ хлѣбъ — лѣтно вре́ме безъ дреха не ходѝ!“ е стара приказка, която всѣки селянинъ помни и слѣдва. Стопанката, като знае горната пословица, пригатвя на дърваря дрехи и храна. Дрехитѣ сѫ: беневреци, глухче, а най-важното е *гу́нята*, връхната дреха. Храната е: хлѣбъ, вино и ракийца, соль и пиперъ, а ако е блажно — сйрене, всѣкаква *стръвомйнка* (сухи нѣща за ядене).

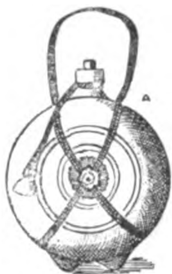

Рисунка № 32.

Бѫклица.

Бѫклицата е напълнена съ вино; *пинтата* — съ ракия, а въ *заструзитѣ* има соль, пиперъ и сирене, и всичко това, турнато въ торба, е закачено на колата.

Бѫклицата правятъ нашитѣ стругари — „бъкличари“ наречени, и формата ѝ се вижда въ рисунка № 32. Бъклицата играе много важна роля въ домашния животъ на селянина. Било на свадба, било на *кръщенье́*, тя е на първо мѣсто; тя се казва още и *калѐсница*. *„Шарена“* бъклица, а по нѣкога и *„шиклосана“*, е възпѣта въ свадбарскитѣ пѣсни.

Бъклицата има и захлупакъ, който по нѣкога служи и за чаша.

Има бъклици, които бератъ 5—6 оки вино, а има бъклички, които бератъ едвамъ $^1/_2$ ока.

Рисунка № 33.

Пинта.

Пѝнта е земленъ сѫдъ за ракия; правятъ я нашитѣ грънчари; формата ѝ се вижда въ рисунка № 33. Пинтата се затиска съ особенъ *затискóль*, който е отъ кълчища.

Пинтата бере най-много една ока и половина, а наймалко сто драма.

Заструзи и *похлупци*. Похлупцитѣ сѫ съ една прѣграда, а застру́зитѣ съ двѣ, а по нѣкога съ три, па и четире, и иматъ различно назначение.

Похлу́пцитѣ, ако е прѣзъ пости, ще бѫдатъ напълнени, или съ *лютеница*, или съ зеле, или пъкъ съ *трѣканъ бобъ*, или друго нѣщо постно; ако ли е пъкъ прѣзъ бла́жни дни, въ похлупцитѣ ще има: или сирене, или варена кокошка, или печено мѣсо, или сланина, или друго нѣщо.

Похлупцитѣ обикновено се правятъ толкова голѣми, че да могатъ събра не по-малко отъ една ока ѣстие, има ги и по-голѣми, а и по-малки.

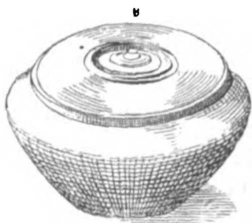

Рисунка № 34.

Похлу́пци.

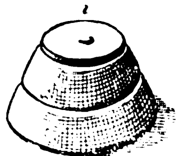

Рисунка № 35.

Застру́зи.

Заструзитѣ, както споменахъ, сѫ съ нѣколко прѣгради. Въ най-долната ще бѫде сольта, защото тя е най-потрѣбна; въ по-горната ще бѫде червенъ ситенъ пиперъ, а въ най-горната ситенъ сминдуль или ситна чубрица [сминдуль е дива растовина съ много приятна миризма, а чубрицата се сѣе въ градинитѣ].

Похлупцитѣ се виждатъ въ рисунка № 34., а застру́зитѣ въ № 35. Похлупцитѣ и заструзитѣ правятъ нашитѣ стругари отъ букóво дърво.

б) Керванътъ се свиква.

Всичко е готово за пжть, и дърваритѣ вече се свикватъ. Още отъ вечерьта е уговорено,че оня, който е на край селото, отгдѣто нѣма да минатъ, да тръгне прѣвъ. Той повиква другия, който е на пжтя му; тия двамата повикватъ третия, а тия трима повикватъ четвъртия, петия и тъй нататакъ; послѣдниятъ ще бжде тоя, който сѣди на другия край на селото, отгдѣто ще минатъ.

При всѣки вратнякъ дърваритѣ почерпватъ съ вино, и когато излѣзнатъ вече изъ село, и взематъ правия пжть, тѣ сж вече весели. [1])

в) Керванътъ тръгва.

Керванътъ е вече потеглилъ.

Има лѣтни кервани и зимни кервани. Зимнитѣ кервани трѣбва да гледатъ да стигнатъ на *нóчлягъ*, на конакъ, защото на полето не може да се спи.

Лѣтнитѣ кервани нощуватъ, кждѣто ги затече нощьта, но пакъ гледатъ да има *пáша* и *нáпой* за добитъка.

Керванътъ пжтува само денемъ, а нощно врѣме, отъ *„голѣма-вечера“* па до *„втори-петли“*, почива и спи, защото било лошо да се пжтува прѣзъ нощното врѣме *„потайнодоба“* или *„глуходоба“*.

Лѣтнитѣ кервани нощуватъ почти всѣкога по полето. Първата работа е, да се пустне добитъкътъ да пасе, като отреждатъ особенъ пазачъ, да не би да направи добитъкътъ нѣщо пакость. Такъвъ пазачъ обикновено е момче, ако има такъво; рѣдко обаче ще има керванъ безъ момче, и то ако е голѣмъ, т. е. ако се състои отъ много кола. Керванъ отъ двѣ или три кола не взиматъ за другарь момче, защото не може да помага. Тая некадърность, вижда се, е родила приказката: *съ дѣте не ходй на пжть: ако ти се счупатъ колата, смѣе ти се; ако му се счупатъ, то плаче!*

Втората грижа на кервана е, да си накладе огънь; заради това, едни сѣкатъ дърва, ако е гора, а други беpатъ *сжчки* (сухи клечки и клоновци).

Когато керванътъ е голѣмъ и тръгналъ на далеченъ пжть съ *„тежка кирия“*, ако състои отъ хиляди кола, тогава керванджиитѣ на тия *нóчлязи* си готвятъ и правятъ качамакъ. Както гозбата, така и качамакътъ готвятъ и варятъ въ котлета, каквито има въ кервана нѣколко. На мѣсто верига, котлето се

---

[1]) Вь едно подобно *свикване* за пжть е стапала една случка, за която се говори при всѣко такова или пъкъ когато нѣкой ѣде прѣсна турта и сирене. Ето я случката:

Имало такъвъ керванъ-дървари да отиватъ за дърва. Трима отъ тѣхъ дошли прѣдъ вратницата на четвъртия си другарь да го викатъ; колата му били готови и воловетѣ впрѣгнати. На повикването имъ стопанката на четвъртия другарь изфъркнала изъ кжщи съ котлето въ ржка, което било пълно съ вино, и дала на тримата да се покаnятъ. „Стоянъ é сегичка ще излѣзне, да си похапне малко“. Добрата и врѣдна стопанка била нáбърже омесила и опекла въ жарава прѣсна турта и била сложила на стопанина си да хапне съ сирене óткраки.

Тримата другари се поканили веднажъ, поканили се дважъ, и котлето се изпразнило. Въ това врѣме слѣзналъ откъмъ единия върхъ на селото петиятъ другарь, а откъмъ другия шестиятъ, и станало нужда котлето да се напълни и изнесе пакъ. Врѣдната стопанка като планинска кошута леко и бързо влѣзнала и излѣзнала съ котлето, вече четвърти пжть, а нейниятъ стопанинъ все още похапнува. „Хáйде, кáмо Стояна, óте не излиза? Какво прави, та се май“, — попитали дружината, които видѣли, че май множко стояли на вратняка. — „Сегичка излиза“, — отвърнала весело добрата стопанка: „дояжда си залъга“. — „Но какво ѣде, та толко се бави“? — попиталъ единъ отъ дружината. — „Прѣсна турта и сирене“, — отговорила стопанката. — „Е, тогава хайдете дружина да вървимъ“! — рекълъ той на дружината си: „негово излизанье скоро нѣма“, и тръгнали. И наистина керванътъ се спиралъ нѣколко пжти, и третиятъ другарь едвамъ ги стигналъ край селото, когато си доялъ залъга.

Отъ тогава останала и възречицата: *„чекайте го, той скоро ще стане: ѣде прѣсна турта и сирене“*, т. е. нѣма да се наѣде скоро.

качи на другъ дървенъ уредъ, нареченъ *котловáрка*. Направата на котловарката се вижда въ рисунка № 36. Острият край се забива въ земя, но така, че разсóхата да дойде надъ огъня, и послѣ надъ тая разсоха или клонъ закачватъ котлето, въ което ще варятъ гозба или качамакъ.

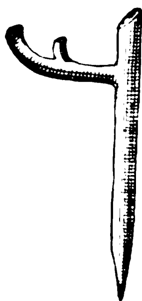

Рисунка № 36.
Котлеварка.

г) Керванътъ пристига.

Керванътъ-дървари стигналъ до бранището, отгдѣто ще сѣкатъ дърва. Сѣченето на дървата е подложено на едно народно правило, което дърваритѣ до скоро сѫ пазили и изпълнявали. Азъ тукъ излагамъ това правило, както ми го разказа дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ. „Ако на едно огнище има два брата (бракьóсало е огнището), трѣбва да се отсѣче само една вършина; ако на огнището има по-стара и по-млада, отсича се по-старата; гдѣто вършинитѣ сѫ нарѣдко, не сѣкатъ се дърва, а кѫдѣ сѫ понагѫсто. Ако има дѫбови дървета, сѣче се само *горýнь, церъ и граница*, а въ краенъ случай и *сладýнъ*. Яворъ, ясенъ, клѣнъ и други се сѣкатъ, ако нѣма дѫбови дървя. Дърварьтъ, когато сѣче, трѣбва да сѣче дървото долу низко и да удря така, че да го отсѣче най-много отъ четире ýдара — отъ повече пѫти дървото плакало. Поради това манарата на дърваря трѣбва да бѫде остра и тежка".

Брáнището състои отъ дървета. Дървото, догдѣто е на корена, се казва *вършиньа;* като се отсѣчé, става *растúца*. Като се насѣче *растúцата*, ставатъ *суровúци;* ако суровúцата е много дебела, цѣпи се нáдвѣ и ставатъ *цéпеници;* въ всѣка *цéпеница* има тънки остри кѫсове; това сѫ *цепленки*. Като се сѣкатъ раститцитѣ, падатъ малки кѫсове, наречени *трéски*. „*Има трески за деляньe*" е пословица, която посочва нѣкои грѣшки за поправка.

Въ гората има вършини, но има и *стоншлáковч* дърва (дърва, които изсъхнали при корена, а стоятъ прави); дърваритѣ тѣхъ не оставятъ.

Ако дърветата сѫ още храстье, тогава не е гора, а *шумáкъ*. Насѣчениятъ *шумáкъ* не сѫ дърва, а *връшлякъ*. Съ такъвъ *връшлякъ* се огрѣватъ ония села, които опустошили своитѣ гори.

Ако нѣкогашната гора е изсѣчена и изсъхнала, тогава селянитѣ вадятъ коренитѣ на дърветата, които се казватъ *паньýги* (ед. *паньýга*). „*Чичо отиде на паньуги*" е пословица, която изобличава оногози, който, като пропилъ и прахосалъ имането си, ходи да търси стари взимáници (вересúи).

д) Керванътъ се връща.

Като си насѣче всѣки дърва, колкото могатъ да съберáтъ колата му, почнува се товаренето, въ което си взаимно помагатъ.

Добриятъ селянинъ трѣбва да има добрѣ натоварени кола, надъ клиннитѣ нѣщо единъ метъръ. За да може обаче да натовари толкова, той трѣбва да има добри волове.

Колата сѫ натоварени, и керванътъ тръгва за село по сѫщия пѫть и пѫтува по сѫщия начинъ до селото.

Дървата се стоварятъ на дрьвника, и съ това се свършва работата на дърваря.

2. Гóриво отъ торище и други вещества или спомагателно гориво.

Въ полянскитѣ села, гдѣто гората е много оскѫдна, селянинътъ употрѣбя на огнището си друго гориво. То състои отъ: *торúще, слáма, кукуружлякъ* (тулузенье) и *какалашки*.

Тори́ще. Торището послѣ дървата заема първо мѣсто въ селското гориво; то се пригатвя по слѣдния начинъ:

Говеждото торище се събира, догдѣто е още прѣсно, и се труна на едно мѣсто, за да не изсъхне. Като се събере голѣмъ купъ, тогава се разтила по гумното, посипва се съ слама, трина и плѣва и се вкарватъ конетѣ да ги смѣсятъ съ торището. Когато това се извърши, угладватъ тая смѣсь съ лопати или съ друго нѣщо и я оставятъ да изсъхне на слънце. Когато е изсъхнала, насичатъ я на *бланѝ* (четвъртити късове) и послѣ я настилатъ на сухо мѣсто.

Това правятъ нѣколко пѫти прѣзъ лѣтото и по тоя начинъ всѣка кѫща събере и приготви доста много такъво гориво за прѣзъ цѣлата зима.

Това торище се гори на огнището или въ пещьта и дава много пригодна жаравина, въ която пекатъ хлѣбъ.

Сла́ма или плѣва е обикновена слама: отъ нея пригатвятъ жаравина, но много слаба. Сламата употрѣбятъ бѣднитѣ сѣмейства.

Кукуружльакъ или *тулузенье* сѫ стъблата отъ кукуруза; и той е слабо гориво, употрѣбяно само въ бѣдни сѣмейства.

Какалашки сѫ кочанитѣ отъ кукуруза Тѣ сѫ много добро гориво и замѣняватъ дървата съ много голѣмъ успѣхъ. Тѣ помагатъ много на дървата въ всѣки случай.

Огънь.

Растиците или *цьпеницитѣ,* щомъ се положатъ на огнището и запалятъ, ставатъ *главньѝ* (ед. *главньá*).

Огъньтъ се кладе съ *кладивцé*, малко огънь, който се запазва на самото огнище. Нѣкога, когато не е имало днешнитѣ *палилцá* (палидръвца), всѣка стопанка се е грижела да зарине вечерь огъня така, че да намѣри сутреньта *кладивцé.* Въ случай че угасне съвършенно, и не остане *кла́дивце* или *па́ливце,* тогава *кладивцé* се взима, или отъ съсѣдитѣ на *похла́пка,* или мѫжътъ (ако има такъвъ въ това врѣме въ кѫщи) сѣкне огънь съ огниво.

Огъньтъ, ако е много силенъ, *бучѝ.* Когато на огнището има натрупани много дървета и тѣ се разпалятъ отведнъжъ, тогава става *бубута́ль: бубутальтъ* се разклажда, защото ще изгори *прѐчняка* и *врижняка.*

Като се накладе и запали огъньтъ, *главнитѣ* пущатъ *димъ*, който, ако е по-гѫстъ, се казва *пушальáкъ,* догдѣто още е въ комина. Отъ *пушальáка* камината хваща *са́чь*, а *куминьатъ* — дебела сачь, наречена *са́жди.* Ако *пушальáкътъ* не може да излиза изъ комина и остава въ кѫщи, тогава коминътъ не *тегли* — *пуши,* и това показва, че е направенъ лошо.

Огъньтъ, като се запали, пламва и пуща *пла́мникъ.* Пламъкътъ е синь, бѣлъ, червенъ и жълтеникъвъ. *Бѣлиятъ* пламъкъ става отъ *жарьта,* т. е. когато главнитѣ станатъ *ясни вѫглени; синиятъ* пламъкъ излиза отъ жарь, която още не е съвършенно изгорѣла; жълтеникъвиятъ отъ запалени вече главни, а червениятъ — отъ догарященитѣ. Отъ главнитѣ става огънь, а послѣ *жарь.* Огъньтъ сѫ вѫгленитѣ, въ които още има слѣди отъ дървено вещество, та пу́ши, а жарьта е чистъ огънь, който не дими.

Като съситни жарьта на много дребно и се смѣси съ пепельта, става *жарави́нья.* Съ тая жаравина се посипва хлѣбътъ за да се пече.

Ако горещата пепель или жаравината се посипи съ вода, образува се *трътор̀ъ* или *трърторци.* Съ тѣхъ се лѣкува изгорено.

Отъ пламъка човѣкъ си *опърля* коситѣ; отъ огъня си *опарва* кожата и изгаря, а отъ топлата и гореща вода се *опръчатва.*

Покжщнина при огнището.

Покжщнината, която е неотдѣлна отъ огнището, състои отъ тия уреди:

1. Закладникъ. За да има на що да се турятъ главнитѣ, за да се не приплѣскватъ, т. е. огъньтъ да може да гори, на огнището се туря единъ камъкъ, който се казва *закладникъ* (село Смоляновци). Закладникътъ е като всѣки камъкъ.

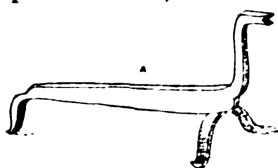

Рисунка № 37.
Мечка.

Въ другитѣ кжщи и села тоя уредъ е желѣзенъ и се казва *мечка.* Направата на мечката се вижда въ рисунка № 37.

2. Дилафъ или маши. Дилафътъ е желѣзенъ уредъ, съ който се ловятъ главнитѣ и огъня, за да се не упарва човѣкъ.

Направата на машитѣ се вижда въ рисунка № 38.

Машитѣ играятъ тоже важна рола въ нашето повѣрие, въ нашитѣ обичаи и въ народната ни медицина.

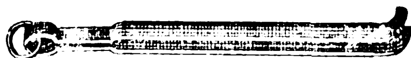

Рисунка № 38.
Дилафъ или маши.

Когато се бае отъ страхъ или уплаха, машитѣ сж на първо мѣсто. На св. Еремия, когато се пждятъ змиитѣ и гущеритѣ, безъ машитѣ не може.

Машитѣ сж послужили и въ народната мждрость, която се изказва чрѣзъ пословицата: *„кога имамъ маши — защо да си горя ржцътѣ“*, ни учи, че тамъ, гдѣто има опасность, по-добрѣ е да се работи и дѣйствува не направо, а чрѣзъ другиго.

3. Ожегъ, гребачъ, ржжень. Да се бърка въ огъня, да се дробятъ вжгленитѣ, за да стане жаравина; да се гребе жаравината или вжгленитѣ употрѣбя се уредътъ *ожегъ.* Направата му се вижда въ рисунка № 39. Единиятъ ожегъ има на края си закривенъ върхъ, съ който се оклъцва жарьта отъ главнитѣ, а другиятъ ожегъ нѣма такъвъ върхъ, по-широкъ е и служи да се гребе съ него жаравина и вжглени. И ожегътъ играе важна рола въ нашитѣ обичаи, повѣрия и народна медицина.

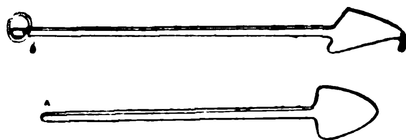

Рисунка № 39.
Ожегъ.

На Еремия съ машитѣ и ожега се пждятъ змиитѣ и гущеритѣ. Невѣстата, когато най-напрѣдъ влѣзне въ новата кжща, отива край огнището и съ ожега разравя огъня; при баянето за уплаха, тоже помага и ожегътъ. Народното повѣрие заповѣдва на селянката стопанка, вечерь, когато заравя (заринва) огъня, да положи ожега, т. е. да го не оставя изправенъ: цѣлъ день е стоялъ правъ, слугувалъ, затова прѣзъ нощьта трѣбва да си почива; не направи ли се това, остави ли се изправенъ, той се разлютва и прѣзъ нощьта отваря вратата на лоши дихания и на хайдуци.

4. Веригн, верига. Веригитѣ сж цѣлъ низъ отъ желѣзни пръстени — бръмки, скачени едни въ други. На веригитѣ се качатъ котли на огъня.

Въ веригитѣ има три *куки: горна, срѣдна* и *долна.* Съ горната кука се качи веригата на дървения прѣчнякъ — *верижняка;* на долната кука се качи котелътъ, а срѣдната кука служи да става веригата по-дълга или по-кжса: това става, като се закачи срѣдната кука въ бръмкитѣ на веригата. Горната кука е по-широка и по-голѣма, за да може да се окачва за верижняка; долната кука е широка, но по-малка, колкото да може да се закачи *повръзлото* на котела, а срѣдната кука е остра, та да може да влиза въ бръмкитѣ на веригата.

Въ нѣкои вериги третата — срѣдната кука е прикачена за веригитѣ съ кѫса и малка верижка, и тогава сѫ именно *вериги*, защото иматъ двѣ вериги: дълга верига и *верижка*.

Въ живота, обичаитѣ, обредитѣ и повѣрията на народа, както и въ народната медицина, веригитѣ играятъ много важна рола.

Младоженцитѣ, за да не ги хванатъ магии, връзватъ съ веригитѣ, когато се връщатъ отъ вѣнчание; дѣте, което се попикава, въ сѫбота прѣди слънце връзватъ съ веригитѣ и го водятъ на три кѫщи, за да му даватъ *„трички и корички"*; ако изъ селото ходи моръ, веригитѣ качатъ на вратата, та да не може да влѣзне въ кѫщи; ако нѣкой мѫжъ (младожéньакъ) е вързапъ отъ магии, развързва се съ баяне, въ което веригитѣ играятъ главна рола; при баянето за уроки, уплаха и друго веригитѣ пакъ сѫ нуждни.

„Висй мома на плеть, виси грозде, не зобе го" е гатанка за веригата съ саждитѣ. *„Висно, сукано, на голема мѫка турнато"* или *„висно, сукано на студни мѫки турено"* — сѫ гатанки само за веригата. Има още гатанки за веригата съ котлето, но тѣхъ изоставямъ поради остродумството имъ.

III. Видѣло или освѣтление.

Селянинътъ прѣзъ лѣтото нѣма нужда отъ вйдѣло, защото никога не влиза въ кѫщи нощно врѣме. Само есень, зимѣ и пролѣти той употрѣбя видѣло. Нѣкога видѣлото било много просто и примитивно. Кълчища или ленъ се увива и се прави фитилъ. Тоя фитилъ се натопва въ паница или счупено гърне, гдѣто има лой или масть (отъ свиня, гѫска или друга гадь) и се запаля да гори. Това е видѣлото въ бѣднитѣ сѣмейства.

Въ по-заможнитѣ, па и въ по-бѣднитѣ, когато е веселие или смърть, гóрятъ лóеви (лоени) свѣщи, които правятъ нашитѣ свѣщари. Тая лоева свѣщь е закрѣпена на *свѣщници* или *шандани*, които правятъ нашитѣ грънчари. Формата на свѣщника се вижда въ рисунка № 40. Единиятъ свѣщникъ е високъ, а другиятъ нисъкъ.

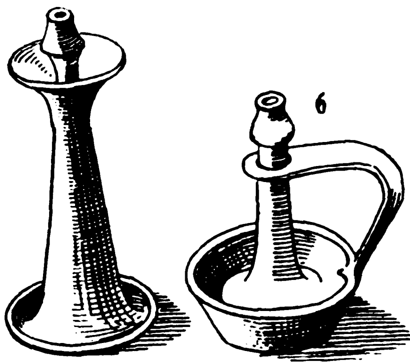

Рисунка № 40.

Свѣщници или *шанданье.*

Ако свѣщьта догори и остане малъкъ кѫсъ, казва се *угáрче*.

За да гори свѣщьта хубаво, нуждно е отъ врѣме на врѣме да се сѣкне фитилътъ. Обикновено фитилътъ се сѣкне съ маши, но има и особенъ за тая цѣль уредъ, желѣзенъ, нареченъ *сéкнички*. Направата на тоя уредъ се вижда въ рисунка № 41.

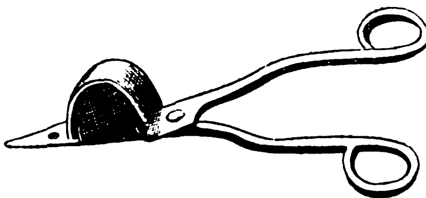

Рисунка № 41.

Сéкнички за сѣкнене на фитила на свѣщьта.

За свѣтилника има слѣдната гатанка: *„църно циганче съсъ голема чалмица"*.

(Баба Вида, с. Стакьовци).

IV. Храна.

Храната на селянина състои отъ това, що ѣде и пие. Ѣстивото му състои отъ права храна и посрѣдствена, която служи като зачинка на правата храна. Като права храна на нашия селенинъ служи хлѣбътъ, а като посрѣдствена или зачинка, *„да прокара залъга“*, служи гостбата. Споредъ това храната на нашия селянинъ ще раздѣлимъ на тия отдѣли:

А. *хлѣбъ;* Б. *пиво;* В. *гостба.*

А. Хлѣбъ.

„Кѫща безъ хлѣбъ да не замръква“. Тая стара приказка прѣпорѫчва и зарѫчва, никога една селска кѫща да не остая безъ хлѣбъ, защото е зло за кѫщата. За това и нашата селянка има всѣкога грижата да има въ кѫщи хлѣбъ. Хлѣбътъ се счита за главна храна на селянина: има друга гостба, нѣма, но като има хлѣбъ, има всичко. Оттамъ обредъ или обичай нѣма, гдѣто хлѣбътъ да не заема първо мѣсто, било като обреденъ хлѣбъ, било като обикновенъ хлѣбъ. Догдѣто обаче *зърното* да стане *хлѣбъ*, то трѣбва да прѣмине прѣзъ много рѫцѣ, да прѣтърпи много мѫка и измѣнения. Зърното послѣдователно трѣбва да стане на:

1. *мливо;* 2. *брашно;* 3. *тѣсто* и най-послѣ 4. *хлѣбъ.*

1. *Мливо.* Ситната или зърнената храна: жито, ръжь, овесъ, ечмикъ и просо сѫ въ лѣпения кошъ, а кукурузътъ — въ плетения и нелѣпенъ кошъ. Както ситната храна, така и кукурузътъ не сѫ приготвени още за воденица, не сѫ *мливо.* За да станатъ *мливо,* трѣбва да се приготвятъ. Това става съ нѣкои уреди. Главнитѣ зърнени произведения, които се употрѣбятъ за хлѣбъ сѫ: жито и ръжь, а нѣкога и просо. Само въ гладни години и въ голѣма нужда се употрѣбя овесъ и ечмикъ. Хлѣбътъ обаче отъ тѣхъ е много слабъ. Най-доброто жито е *белията,* а послѣ иде *чърноклясницата,* на която зърната сѫ едри и като огънь, и двѣтѣ възпѣти въ нашитѣ народни пѣсни. „Отъ тѣхъ хлѣбътъ е толкова вкусенъ, че не може да се наѣде човѣкъ“. Послѣ иде обикновената пшеница, а най-послѣ ръжьта. Житото и ръжьта се сипватъ въ коша съ плѣвата и другитѣ примѣси, като *кѫкюца* и други зрънца, и става нужда всичко това да се очисти и прѣчини за да остане *едното зърно,* както казватъ. *Чинението* на житото и ръжьта става съ помощьта на уреда *честината,* който се казва още и *протокъ,* или пъкъ съ *решето.*

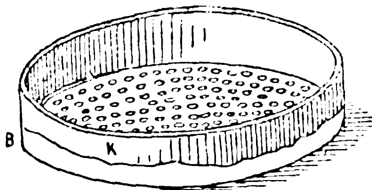

Рисунка № 42.

Честина или протокъ.

а) *Честината* се състои отъ кожа и *лѫбъ.* Кожата е ярешка, козя или овча и е очистена отъ вълната, козината или ярината, опцавена и изсушена. Така приготвена, кожата се надупчва съ желѣзо — уредъ, нареченъ *зъмба.* Дупкитѣ се наричатъ *протки* (ед. протъкъ). Така надупчена кожата, послѣ се опиня и зашива на *лѫба,* и честината е готова. Лѫбътъ се прави отъ кори, налистени отъ буково дърво. Честината се вижда въ рисунка № 42.

б) *Решето или рѣшто.* Решетото има досущъ еднаква направа и еднаква форма съ честината, само че въ решетото проткитѣ сѫ по-широки. За честината има възречица: *„Петко е честенъ, ще си остане съ честината“* — съ която се осмива глупавиятъ човѣкъ, който съ прѣкалена и неразбрана честность съсипва кѫщата си. Решетото играе голѣма рола въ народния животъ и въ народнитѣ обичаи и повѣрия, както и въ народната ни медицина. Разбира се, въ тоя случай не се прави много строга разница между честината и решетото, но послѣдното носи името. Ако се бае отъ ýроки, решетото ще бѫде

при баячката. Сади ли квачка селенката, яйцата ще бѫдатъ въ решетото, и още много други обичаи при свадбата и повѣрията. *„Съ решето вода ще ти донесе“* е възречица, която изказва безнадеждность отъ синъ или дъщеря. Тая възречица е станала отъ приказката, какъ една снаха, за да направи на свекъра си по-скоро турта, носила вода въ решето. *„И решето сърдце има“* е друга възречица, която показва, че търпѣнието е изчезнало. *„Върти се като бибе въ решето“* — възречица, която посочва човѣка, който се слисалъ и сбъркалъ. Тая възречица е поникнала отъ обстоятелствата, че било пилета, било бибета и патенца, когато се излупятъ, най-напрѣдъ ги турятъ въ решето и ги просѣйватъ съ просо. *„Свръща се като вода въ решето“* е възречица, която изсмѣва скитницитѣ, що се не прибиратъ въ кѫщи. *„Всѣки циганинъ хвали решетото си“* — възречица, която осмива самохвалцитѣ.

Това сѫ уредитѣ, съ които житото или рѫжьта се прѣчистватъ, прѣчинватъ и готвятъ за воденица. Щомъ се сипятъ така прѣчистени въ *платни́ка* (чувалъ отъ конопено платно), *врѣтището* (чувалъ отъ козиняво платно) или *саку́ля* (голѣми вретища тоже отъ конопено и вълнено платно) — тѣ ставатъ *ма́йво*.

Нѣкои по-заможни селяни, които искатъ да иматъ по-добъръ хлѣбъ, като *прѣчинятъ* житото, *проплавятъ* (омиватъ) го на рѣката, и житото става по-чисто.

Просото. Днеска просото не се употрѣбя за хлѣбъ. Почитьта обаче, която иматъ къмъ него народната медицина, народното повѣрие и народнитѣ обичаи и обреди, показва, че нѣкога, послѣ житото, то е служило като главна мѫка, която е произвеждалъ селенинътъ за хлѣбъ. Не само еднаквината въ названието въ всичкитѣ славянски наречия (*про́со, просо, próso*, pŕoso, просо) свидѣтелствува за неговата древность, но и думата *просени́къ*, единъ видъ хлѣбъ, който се прави отъ кукурузно брашно и който се казва поради това *кукуру́зникъ*, посочва, че селенинътъ ще се е хранелъ съ хлѣбъ отъ просо. Дѣтето, когато е пофракано отъ ке́ли (прищки), лѣкуватъ го съ просо. Невѣстата, когато ще поръси свадбата (гоститѣ), поръсва ги съ просо. На бѫдни вечеръ просото трѣбва да стои на първо мѣсто. На Андреевъ-день въ котела трѣбва да има и просо. *Жълтата боя* въ дѫгата означава просо. Селянинътъ, макаръ днеска и да не ѣде просо, все пакъ го сѣе. Баба Елка отъ Чупренье казва: „коя кѫща не сѣе и нѣма дома си просо, тая кѫща нѣма да вирѣе“. И самата приказка, запазена въ народа, показва голѣмото значение на просото за народния животъ. Ние излагаме тая приказка. „Просото срѣщнало веднъжъ виното и, като се държало на голѣмо, присмѣло му се и рекло: „добра срѣща, *разбий-глава!*“ Виното, обидено, отговорило: „далъ ти Богъ добро, *про́льо*“. Просото се наскърбило отъ тоя коръ, за това, като срѣщнало повторно виното, рекло: „добра срѣща, *весели-трапеза*“, а виното отговорило: „далъ Богъ добро, *заграпе́-дете́*“. Другожъ просото срѣщнало житото и, като се помислило пакъ за голѣмо нѣщо, присмѣло се и рекло: „добра срѣща, *же́нско-игра́ло!*“ Житото, обидено, отговорило: „далъ Богъ добро, *про́льо*“. Просото пакъ се наскърбило, затова, като срѣщнало повторно житото, рекло: „добра срѣща, *богови́це*“.[1] Житото, зарадвано, му отговорило: *„далъ Богъ добро, изпълни трапеза“*.

[Слушана отъ баба Цена Пъчовица, с. Марашки—Тръстеникъ, Плѣвненско].

Пословицата *„гладна кокошка просо сънува“* осмива самонадѣяннитѣ самохвалци, които градятъ своитѣ планове на мечти. Вж. за тая пословица баснята *Гладната кокошка*, напечатана въ моя *Басненикъ* кн. I., № 29. Днеска отъ просото правятъ само боза.

Кукурузъ. Кукурузъ, царевица, папу́ръ, маму́ле, гълабе, муру́зъ, миси́ръ, а може би още и други названия, които повѣствуватъ за скорошното запознан-

---

[1]) Богови́ца е обреденъ хлѣбъ на служба и други обреди. Вж. Жива-Старина кн. III., 289., буква д.

ство на народа ни съ него. Освѣнъ отъ тия различни названия въ различнитѣ наши краища, още и отъ обстоятелството, че кукурузътъ се не срѣща нито въ нашитѣ пѣсни, нито въ нашитѣ обреди, обичаи и повѣрия, се вижда, че той е влѣзналъ въ употрѣба много късно. Отъ събранитѣ прѣдания относително кукуруза излиза, че за него нашиятъ народъ има да благодари на турското царство[1]). За другитѣ краища оставаме да говоримъ на друго мѣсто, но за тоя — Западенъ край, прѣданието казва, че старата турска аристокрация и администрация имала дълговрѣменна борба съ пословичната неотстѫпчивость на нашия народъ, докато въведе саденето и обработването на кукуруза. Това прѣдание, колкото е назидателно, толкова е и любопитно, и ние мислимъ, че нѣма да нарушимъ програмата си, ако го изложимъ тъй както е запазено. Най-напрѣдъ кукурузъ донелъ нѣкойси паша отъ Мъсъръ, когото и наричатъ „Мъсъръ-паша“, и е раздалъ по една торбичка на всѣкого. Това станало въ Берковската тогавашна нахия. Населението, като не било виждало подобно сѣме и като се бояло отъ нѣкои нови испитнй и ангарии, го фърляло а само нѣкои го сварили и насѣяли. Самичъкъ пашата излѣзналъ по нахията и посочвалъ, какъ и на кои мѣста да се насѣе. Като видѣлъ твърдоглавството и страха на населението, избралъ самичъкъ едно мѣсто (това мѣсто било върхътъ срещу село Бистрилица) и самичъкъ присѫтствувалъ, догдѣто да изоратъ мѣстото и насѣятъ кукуруза. Послѣ пакъ самичъкъ присѫтствувалъ, кога да се копа, а така сѫщо и кога да се бере. Това всичко се вършило съ ангария. На есеньта смлѣлъ пашата отъ кукуруза и отъ брашното далъ на населението да ѣде. Тогава едвамъ се убѣдили, че кукурузътъ е полезенъ, и почнали да го сѣятъ.

[Съобщава свещеникъ Исай въ с. Бистрилица].

Това прѣдание, както се вижда, се отнася само за село Бистрилица, но ние мислимъ, че то може да послужи и за другитѣ села. Друго едно прѣдание, което се отнася за врѣмето на прочутия Видински губернаторъ, везирътъ Хюсеинъ-паша, гласи така. Както е извѣстно, планинската почва нѣгдѣ въ тоя край изродва кукуруза, та отъ жълтъ става бѣлъ, а въ нѣкои мѣста червенъ. Това е станало и тогава. Бѣлиятъ кукурузъ, наистина се ѣде, но вкусътъ му не е както на жълтия, а пакъ за търговцитѣ той не струва нищо. Чървениятъ пъкъ не само го не бива за търговия, но мѫчно се и ѣде. Селянитѣ, които тогава не знаели, че това израждане ставало отъ почвата, помислили си, че таково свойство има кукурузътъ, за това почнала се една силна агитация противъ него. Прѣстанали да го садятъ не само въ тия села, гдѣто се раждалъ бѣлъ и червенъ, но и тамо, гдѣто се раждалъ жълтъ. Хюсейнъ-паша издалъ строга заповѣдь, всѣкой, който ималъ бѣлъ или червенъ кукурузъ, да отнесе въ Видинъ по единъ чувалъ, и въ замѣна на тоя имъ давалъ даромъ жълтъ, и съ това научилъ селянитѣ, за сѣме да взиматъ всѣка година жълтъ кукурузъ отъ полянскитѣ села, като ги убѣдилъ, че израждането върши земята, а не друго нѣкое обстоятелство. Таково е прѣданието и историята за първото въвеждане на кукуруза въ тоя край. Днеска кукурузътъ е съналъ до толкова общеупотрѣбителенъ хлѣбъ, че го сѣятъ на всѣкѫдѣ; дори за него сѫ създадени и нѣколко гатанки. *„Високъ Тодоранъ, злато накованъ, коса има глава нъма“*.

Кукурузътъ е въ коша и то на *кýленье*. Куленъ се казва кочанътъ съ зърната заедно. За да се приготви кукурузътъ за *млúво*, т. е. за воденица, трѣбва да се *обýга* — да се свалятъ и оронятъ зърната отъ какалашката. Това *обýгване* се извършва съ помощьта на особенъ ýредъ,

---

[1]) Когато напишемъ книгата си за общата веществена култура въ нашето отечество, ще имаме случай да изтъкнемъ, що е сторилъ турскиятъ режимъ за нашата селска икономия, и ще видимъ, че още много нѣща е донелъ у насъ тоя режимъ.

нареченъ *кошъ за бухане кукурузъ,* който се вижда въ рисунка № 43. Кошътъ е изплетенъ отъ лескóво или друго прѫтье и отгорѣ е отворенъ. Стѣнитѣ му сѫ високи около единъ метъръ. Съставнитѣ части сѫ: четире крака, кошъ и *тáлпи.* Въ нашата рисунка краката липсватъ, а *тáлпитѣ* и кошътъ се

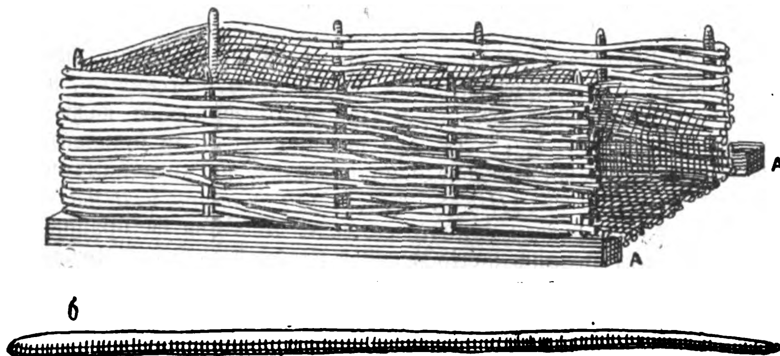

Рисунка № 43.

Кошъ за бухане кукурузъ.

а) *Тáлпи.*

виждатъ. Талпитѣ сѫ двѣ по-дебелшки дървета, въ които сѫ пробити дупки. Въ всѣкоя талпа сѫ набити колци, които сѫ изплетени съ прѫтье и съставятъ коша. Когато ще се буха кукурузъ, тогава коша полагатъ на шейна, обкрѫжватъ го отвсѣкѫдѣ съ черги, да се не *стърватъ* зърната, и тогава бухатъ съ *бухалкьи.* Насипватъ коша до половина и бухатъ. Бухалкитѣ сѫ дебели прѫтове, съ които бухатъ куленетѣ, за да се отронатъ зърната. Понеже на всѣки куленъ и послѣ бухането не сѫ паднали всичкитѣ зърна, то отпослѣ *трóнатъ* тия кулене. Троненето става съ рѫцѣ и съ помощьта на какалашка.

Зърната сѫ оронени, но още изъ тѣхъ има, както ситни какалашки, така и кукурузна плѣва. За да се прѣчини кукурузътъ, чинятъ го чрѣзъ уреда *дръмóнъ,* т. е. *дръмонясватъ го.* Дръмонътъ се прави сѫщо като четината и решетото, само че тука *прóткитѣ* (дупкитѣ) сѫ по-широки.

Послѣ дърмонясването кукурузътъ се отвѣва отъ плѣвата, насипва се въ вретище и става *млúво.*

Мливото на воденица. Мливото, щомъ се приготви и натовари на колата, се откарва на воденица.

Въ минали врѣмена, въ размирни години, когато не е можало да се засели село постоянно на едно мѣсто, за такива работи, каквато е воденицата, не е можало нито да се помисли. Ако е имало нѣкѫдѣ воденица, тя е била турска, а българскитѣ били само въ планинскитѣ села. Ако дърварьтъ селянинъ е билъ длъженъ да ходи за дърва по цѣли петьшесть дни, догдѣто докара дърва, то керванътъ мливари трѣбвало да ходи повече отъ шесть дни.

Воденицитѣ, както и сега въ тоя край, били на вода. Водата зимно врѣме въ рѣкитѣ замръзва, а пакъ лѣтно врѣме отъ голѣмитѣ пекове намалява, тъй че твърдѣ малко воденици, които сѫ поставени въ много удобни условия, мелятъ прѣзъ цѣла година.

Керванътъ-мливари прави сѫщото, каквото казахме и за кервана-дърварп.

„*На воденица бива много приказки*“ е възречица, която изобличава всѣкой бръбливецъ. Тая възречица повѣствува, че не така лесно може да се смеле мливото, защото всѣки трѣбва да чака редъ, а догдѣто дойде тоя редъ, особено ако има много *мливари,* могатъ да се приказватъ безъ брой приказки па и безсолни даже.

На воденицата, както за мливаритѣ, така и за воденичаря, има установени старински правни обичаи, които се съхраняватъ и слѣдватъ много точно. Тия правни обичаи сѫ описани въ Жива-старина кн. IV., 419. подъ заглавие: *„Воденица и воденичарь“*.

Мливото е мливо, догдѣто се сипи въ коша на воденицата. Излѣзе ли оттамъ, то е вече брашно.

2. *Брашно́.* Брашното отъ жито се казва *чи́сто* брашно; ако житото е смѣсено, брашното е *мръко́;* отъ ръжьта брашното е *ръженичаво,* а отъ кукурузъ — *кукурузно.* По отношение на смилането брашното се казва *меко,* ако е смлѣно ситно, и *остро,* ако е смлѣно по-едро. А да ли брашното ще бѫде *меко* или *остро*, това зависи отъ воденичаря, какъ ще кове камънитѣ и какъ ще пуща да се въртятъ тѣ. *„Шумъ, шумъ, бѣла невѣста излѣзна на на́дворъ“* е гатанка за брашното, когато мливото се меле, та става на брашно. *„Брашно има у главата“* е възречица, която посочва слабитѣ съ ума. Между брашното и снѣга станалъ споръ, кой е по-студенъ. Снѣгътъ утвърждавалъ, че той е по-студенъ, а брашното утвърждавало, че то е по-студено. Тоя споръ билъ прѣдложенъ на двама човѣци да го рѣшатъ. Единиятъ взелъ страната на снѣга, а другиятъ — страната на брашното. За да се види това на дѣло, тоя, що утвърждавалъ, че снѣгътъ е по-студенъ, приелъ да спи въ зимника заровенъ въ брашно, а другиятъ приелъ да спи вънка, заровенъ въ снѣгъ. Уговорено, извършено. На сутреньта, тоя, що билъ заровенъ въ брашно, билъ се сдървилъ, а тоя, що билъ подъ снѣга, билъ потъналъ въ потъ. [Разказала баба Цена Пъчовица].

а) *Отсѣйване брашното.* За да бѫде брашното приготвено за тѣсто, трѣбва да се отсѣе. Това се извършва съ помощьта на слѣднитѣ уреди: *си́то* или *стру́ньакъ* и *нѣщови.*

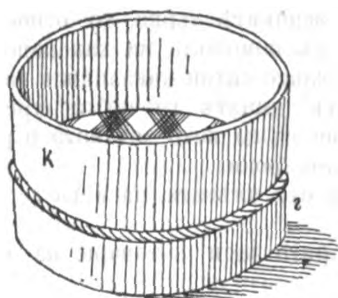

Рисунка № 44.

Си́то, стру́ньакъ.

Си́то или *стру́ньакъ.* Направата на ситото се вижда въ рисунка № 44. То състои отъ платно и лѫбъ. Платното се тъче отъ конски струни, отгдѣто, види се, въ село Осиково (Врачанска околия) го наричатъ още и *стру́ньакъ,* а послѣ това платно се пришива на лѫба и се стѣга съ другъ двоенъ лѫбъ. Има сита́, които сѫ съ единъ лѫбъ, както що сѫ направени честината и решетото. Ситото е възпѣто въ народнитѣ ни пѣсни и го наричатъ често *сито копринено,* т. е. платното му, намѣсто отъ конски струни, е изтъкано отъ коприна. При засѣвкитѣ ситото се възпѣва, че прѣсѣва земя и гора́. На булката, когато да влѣзне въ кѫщи, ѝ даватъ сито. Въ магиитѣ ситото играе важна рола. Съ силата на ситото свалятъ мѣсеца, и той само въ сито може да сѣди, когато го свалятъ. *„Ти го биешъ, ти го триешъ, то ти сипва да ядешъ“* е гатанка за ситото. *„Дайте ситото, да е сита годината“* е възрѣчица за благословия. Оттукъ се вижда, че споредъ простолюдието, названието *си́то* е произлѣзло отъ корена *сить,* защото засища. Нѣкѫдѣ сѣятъ брашно съ *честина.*

Нѣщви, нощви или *нѣщови.* Нѣщвитѣ сѫ плитко корито, нагласено нарочно да се сѣе въ него брашно и да се мѣси тѣсто. Нѣщвитѣ вършатъ голѣма служба въ живота на селенина, за това и въ народнитѣ обичаи и обреди заематъ почетно мѣсто. Когато булката влиза въ кѫщи най-напрѣдъ, свекървата ѝ харизва нѣщвитѣ и кобилицата. На свадба около нѣщвитѣ се въртятъ *засѣвкитѣ* съ своитѣ хубави обредни пѣсни. При раждане и смърть тоже нѣщвитѣ сѫ на почетно мѣсто при обичаитѣ и обредитѣ. Когато сѫ сложени нѣщвитѣ,

не смѣе никой да ги прѣскочи. *„Праздни нъщви — гладни гости“* е пословица, която учи, че, ако нѣма въ нъщвитѣ нищо, гладътъ е гостъ. *„Како, защо ти сж праздни нъщвитѣ? — Оти ми сж меки очитѣ“* е възречица, която учи, че мекитѣ очи, всѣкому да даватъ безразборно, довождатъ бѣдность. *„Отъ тукъ брѣгъ, оттамъ брѣгъ, на срѣдата бѣлъ снѣгъ“* е гатанка за нъщвитѣ. Нъщвитѣ правятъ нашитѣ коритари.

б) *Трици.* Като се сѣе брашното, остаятъ въ ситото или честината *трици* или *подсевки*. И трицитѣ играятъ рола въ народното повѣрие и народната медицина. На дѣте, което се упиква, даватъ *трички* и корички. За да не влѣзне зло въ кжщи, изподъ прага гуждатъ трици. Ако жена лехуса оставатъ самичка, подъ възглавницата й турятъ трици, за да я пазятъ отъ *лахуснитѣ* (армянкитѣ). При баянето тоже се употрѣбятъ трици. *„Евтинъ въ брашното, а скжпъ въ трицитѣ“* е пословица, която осмива глупавитѣ кжщовници, които правятъ икономия не въ това, което донася богатство, а въ това, което се не усѣща въ кжщи за нѣщо нуждно. Трицитѣ се сипватъ въ особенъ сждъ, нареченъ *тричньакъ*. Такъвъ сждъ, като високо корито, издълбано отъ топола, видѣхъ въ с. Долна Бешовица, Врачанско. Може обаче да бжде и другъ сждъ, само че той носи особеното название *тричньакъ*.

3. *Тѣсто.* За да се замѣси брашното, трѣбва най-напрѣдъ да се посоли съ соль, а при това и да се стопли колкото трѣбва вода. Съ студена вода никога селянката не замѣсва брашно. Когато се замѣси брашно, селянката трѣбва да знае и да е рѣшила, да ли хлѣбътъ ще бжде *прѣсенъ* или *кисель* (квасникъ). Ако е прѣсенъ, около него има друга работа: освѣнъ да се замѣси брашното, да се омѣси и измѣси тестото добрѣ и да се направи послѣ на хлѣбове. Ако ли пъкъ хлѣбътъ трѣбва да бжде *кисель* или *квасникъ*, тогава мѣсачката има да го подкваси. Това става така:

Квасъ. Квасътъ е пакъ отъ кисело тѣсто, скжтано въ брашното, за да не изсъхне. Една добра селенка се грижи всѣкога да не остане безъ квасъ. Ако случайно остане безъ такъвъ, тя заема отъ съсѣдитѣ. Понеже има дни и часове, па и случки, които забраняватъ на кжщовницата да дава квасъ, соль, огънь и оцетъ, то всѣка селянка, когато ще изпрати или сама отиде да поиска квасъ, соль, огънь или оцетъ, трѣбва да се съобразява съ тия обичаи, установени като ненарушимо правило. Вечерь, послѣ заходъ слънце, квасъ (соль и оцетъ) се не дава. Когато има въ кжщата баба-шарка, когато сж довели въ кжщата булка, когато дѣтето току що се е родило и други тѣмъ подобни случки — тоже квасъ, оцетъ и соль се не дава, слѣдователно всѣка селянка, като знае това, води смѣтка за тоя обичай. Квасътъ се залива още отъ вечерьта съ топла вода да се разкисне. Сутриньта, когато ще се замѣси брашното, квасътъ се замѣсва съ брашното. Всѣка селянка, която мѣси, знае колко квасъ трѣбва да гуди на отсѣеното брашно, защото иначе хлѣбътъ ще бжде или *достасалъ*, или *прѣстасалъ*. Когато вече брашното е станало тѣсто, това тѣсто трѣбва да се мѣси много, да се омѣси добрѣ, защото „добриятъ хлѣбъ става само отъ добрѣ омѣсено тѣсто“ — казва баба Цана отъ Тръстеникъ. „Нека бжде най-хубаво брашното, най-удобна пещьта, ако тѣстото не е омѣсено добрѣ, хлѣбътъ, едно нѣма да бжде сладъкъ, друго, ще бжде всѣкога клисавъ“ — притури сжщата. Като се мѣси тѣстото, по нъщвитѣ се захваща тѣсто, наречено *постружки*, които мѣсачката огрибва и остржгва съ помощьта на особенъ уредъ, нареченъ *огрибка*. Направата му се вижда въ долната рисунка № 45. Подобенъ уредъ на огрибката, който служи за сжщата цѣль, се казва *остружка*. Тия два уреда много често се замѣняватъ, та оттамъ и имената имъ се размѣсватъ и се приематъ като еднакво значущи: но, вникнато въ тѣхната вънкашна направа, тѣ трѣбва да се различаватъ. Огрибката служи само да се огрибатъ залѣпенитѣ по нъщвитѣ *постружки*, а остружката, освѣнъ гдѣто огрибва тия *постружки*, служи още да се остржгватъ изгорѣлитѣ мѣста

на печения хлѣбъ. Поради това тя има на опашката си и полукрѫгло ножче. Това при огрибката липсва. Въ нѣкои мѣста иматъ и двата тия уреда, и тогава съ тѣхъ си служатъ отдѣлно. Въ нѣкои пъкъ иматъ само единъ, който въ тоя случаи замѣства и другия. Оттамъ е и смѣсването, както на тѣхното име, така и на тѣхната служба. И огрибката играе, макаръ въ много малко случаи, рола въ нашитѣ повѣрия и въ народната ни медицина. Когато се бае отъ *мламолци* (болесть въ главата), пепельта, която се употрѣбя въ това бáяне, не бива да се взима съ друго, освѣнъ съ огрибка. Въ баянето отъ бабици, огрибката тоже играе важна рола.

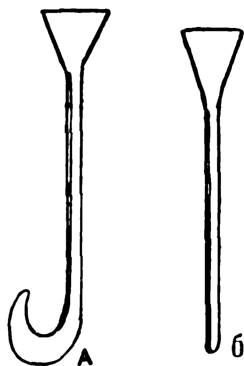

Рисунка № 45.
а) *Остру́жка; б) огрибка.*

Огрибката и *остружката* правятъ нашитѣ селски ковачи отъ желѣзо.

Тестото, оставено да фтаса. Като се омѣси тѣстото добрѣ, както си е въ нъщвитѣ, завива се съ месалъ и се гужда край огнището, за да *сташе* (фтаса). Тѣстото сѣди въ нъщвитѣ, догдѣто *шупне*, а това показва, че е стасало. Добрата селенка мѣсачка знае, колко трѣбва, да стои тѣстото догдѣто да фтаса, и го мѣси на хлѣбъ тогава, когато го намѣри за фтасало. Тя пази всѣкога да не би да прѣфтаса, защото тогава хлѣбътъ е прѣкиселъ. Всѣкидневниятъ хлѣбъ се мѣси безъ никакви шарки. Ако се мѣси обаче за свадба, кръщене, смърть, служба или за нѣкоя кадена вечерь (както бѫдни вечеръ, суруваки и пр.) или другъ нѣкой праздникъ, тогава се мѣси не обикновенъ хлѣбъ, но обреденъ и отгорѣ е прѣпълненъ съ шарки. Това, види се, дало поводъ, та просото въ приказката го нарекли *женско играло.* Тѣстото се раздѣля на толкова кѫсове, колкото трѣбва да бѫдатъ хлѣбоветѣ. Тия кѫсове се омисатъ и разплѣскватъ на особенъ дървенъ уредъ, нареченъ *крѫгъ.* Крѫгътъ е окрѫгленъ, а има и четвъртитъ, който пакъ носи име крѫгъ. Въ рисунка № 46. се виждатъ и двата крѫга. Ако тестото е много и хлѣбоветѣ сѫ много, тогава тѣ се разплѣскватъ на дъска. Съ това тѣстото прѣминава въ друга форма и носи вече име хлѣбъ, само че още не е печенъ.

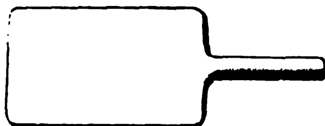

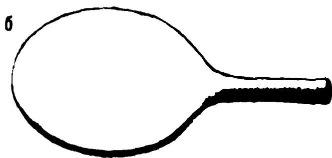

Рисунка № 46.
Крѫгъ за хлѣбъ.

4. *Хлѣбъ.*

Селянката, прѣди да опече хлѣба, върши цѣлъ редъ работи, които ние ще изложимъ послѣдователно.

а) *Пали се пещьта или чиреппята.*

Хлѣбъ въ тоя край се пече, или въ пещь, или въ чирепня. Ако хлѣбоветѣ сѫ много, тогава се пекатъ въ пещь; ако пъкъ е само единъ или сѫ два-три, тогава се пекатъ въ чирепня. Както пещьта, така и чирепнята трѣбва да бѫдатъ готови, т. е. да бѫдатъ напалени. Понеже тѣ се палятъ различно, ще опишемъ тѣхното палене на отдѣлно.

1. *Какъ се пали пещьта.* Въ полянскитѣ села, видѣхме, пещьта се прави въ брѣга срещу и до огнището. Тая пещь е една малка пещерка. Въ планинскитѣ села тая пещь се прави на двора и се зида отъ кирпичъ. Първата пещь нѣма що да се описва, но втората има нужда отъ малко обяснение.

Пещникъ е сграда, ако може да се каже тъй, която съставя пещьта. Пещникътъ се състои отъ *вейникъ*, покровъ, който пази пещьта отъ дъждъ, и самата пещь. *Вѣйникътъ* се състои отъ четире високи дървета, забити въ земя и горѣ разсохати. Отгорѣ на тѣхъ има прѣпрѣчени други дървета и покрити съ слама или керемиди. Службата на вѣйника е, да пази самата пещь отъ дъждъ и снѣгъ, а сѫщо така и мѣсачката да бѫде подъ сушина. Вѣйникътъ е високъ, колко да се изправи човѣкъ. Пещьта е иззидана отъ кирпичи и то въ ѐкно, корубеста и отгорѣ се измазва съ каль. Пещьта има *врата* и *душникъ*. Вратата сѫ отдѣто се пали и отдѣто се фърга и вади хлѣбътъ. Душникътъ е дупка отгорѣ или малко отстрани и служи да излиза прѣзъ него димътъ. Нѣкѫдѣ *пещникътъ* е особена стая, гдѣто е пещьта. Пещьта се пали съ дърва; но когато тѣ сѫ оскѫдни, тогава се пали съ торище. Когато пещьта се напали съ дърва, вѫгленитѣ сриватъ на единъ край и послѣ съ *омитъ* (пóмитъ) смитатъ пепельта и жаравината.

Омитъ (или помитъ) е мокъръ парцалъ, завързанъ за единъ прѫтъ. Съ тоя ѐмитъ помитатъ пода на пещьта, за да станатъ кирпичитѣ чисти. Като се *ометѐ* пещьта, *душникътъ* се затиска съ *затисколъ*, хлѣбоветѣ се нафърлятъ съ лопата, а вратата на пещьта затварятъ съ особенъ уредъ, направенъ пакъ отъ каль, както се правятъ кирпичитѣ или чирепнитѣ. Особено име тоя уредъ нѣма, а само въ Мѣдвенъ го казватъ *тикла*. По нѣкога тиклата около крайщата замазватъ съ каль. Хлѣбоветѣ въ пещьта създали гатанката: *червени телци въ пещера лежатъ*.

2. *Какъ се пали чирепня. Чѝрепнята* или *пòдницата* (както я казватъ въ Орѣховско и Вратчанско) се прави отъ каль и изпича се на слънце. Чирепнитѣ се правятъ само веднажъ въ годината и то на 1. май на день „св. Еремия“. Това се извършва съ пѣсни и се счита като обредъ, извѣстенъ подъ название *гаденье чирепньи*. (Тоя обредъ е описанъ въ „Жива-Старина“ кн. I., стр. 159.). Направата на чирепнята се вижда въ долната рисунка № 47. Тя е важна часть отъ селската покѫщнина.

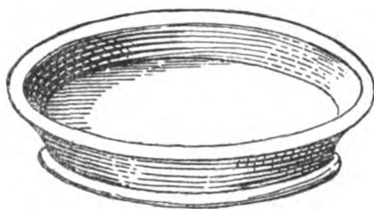

Рисунка № 47.

Чирепня.

Паленето на чирепнята става по тоя начинъ: огньтъ се накладе и, когато вече гори съ силенъ пламъкъ, спуснатъ веригата, и единиятъ край се закачва на куката, а другиятъ се осланя на *мечката* или *закладката* и въ това положение стои, догдѣто се не напали, т. е. не сгрѣе. Кога е чирепнята напалена, селянката познава, защото отвѫтрѣ лицето ѝ е станало бѣло. Тогава съ ожега и машитѣ чирепнята се сваля, съ *ѐмитъ* се изтрива, и хлѣбътъ се намѣства въ нея. По нѣкога, намѣсто съ веригата, чирепнята се подпира съ пирустия (саджакъ) и това е създало гатанката: *арапка се крачи, арапинъ я язди*. За чирепнята народното повѣрие разказва подобно нѣщо: халата обира нивитѣ, змѣятъ я гони. Ако халата намѣри вънъ на двора чирепня или парче отъ нея, бие и гони съ нея змѣя, който бѣга отъ чирепнята. Затова не е добрѣ да се държи чирепня на двора (баба Вида Станкьовица). Ако хлѣбътъ е обикновенъ, т. е. такъвъ, който се мѣси всѣки день, се посипва направо съ жаравина. Жаравината се прави отъ вѫгленитѣ и нажежената пепель, като се чупятъ тѣ на ситно и смѣсятъ съ пепельта. Това се върши съ ожега. Ако хлѣбътъ е обреденъ или пъкъ има да се пече баница, тогава се употрѣбя другъ уредъ, който се казва *връшнякъ*.

Връшнякътъ или *чирепникъ* нѣкога е билъ пакъ отъ каль, а сега е отъ желѣзо. Формата му се вижда въ рисунка № 48. Когато е билъ отъ каль, правили сѫ го наедно съ чирепнята. Съ връшняка сега заклопватъ хлѣба въ чирепнята. Когато е билъ връшнякътъ земленъ, тогава палили сѫ и него, а

сега,понеже е отъ желѣзо, не го палятъ. Отгорѣ на връшняка туря селянката постоянно жаравина, за да е горещъ. Понеже жаравината изстива, селянката отъ часъ на часъ прави нова и съ нея посипва, или хлѣба, ако се пече безъ връшнякъ, или връшняка, ако се пече подъ връшнякъ. Когато селянката познае, че хлѣбътъ е опеченъ, вади го. За да се опече добрѣ, хлѣбътъ се обръща наймалко веднажъ. За хлѣба, догдѣто се пече, има пословица: *хлѣбътъ се пече, но пакъ се не знае, кой ще го ѣде.*

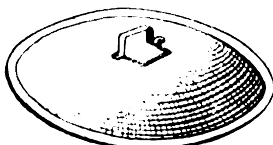

Рисунка № 48.

Връшнякъ.

б) Хлѣбътъ се вади отъ пещьта или чирепнята.

Когато види селенката, че хлѣбътъ е опеченъ, вади го. Ако се е пекълъ въ пещь, около него се не прави нищо, но ако се е пекълъ въ чирепня, той е поизгорѣлъ, както около краищата, така и по кората. Тия изгорѣли мѣста се остръгватъ съ оструждката, послѣ се овива въ месалъ и се гужда въ нъщвитѣ да изстине. Топълъ хлѣбъ се не чупи, защото се стѣстява. Като изстине, гужда се въ торба. Торбата е отъ вълнена материя, тъкана отъ селянкитѣ. Платътъ, отъ който се правятъ торби, се тъче по особенъ начинъ и се шари съ дълги червени, жълти или другакви бразди. Оттамъ се кичи съ реснята (епитета) *шарена торба.* „*Гладенъ не допича, голъ не добиля*“ е пословица, която повѣствува, че гладниятъ човѣкъ, не допича хлѣба, та оттамъ учи, когато се има нужда, много-много да се не изтънчва и не издирва. Опеченията хлѣбъ се туря въ торба и е готовъ за ѣдене. „*Нигдѣ нѣма опеченъ, па овесенъ*“ е възречица, която осмива готованцитѣ и мързеливцитѣ. „*Колкото повече се хлѣба пече, толко по-добъръ гость го чака*“ е пословица, която учи, че умно е да се чака, а не да се бърза. Тя често се казва за ония моми, които позаостанали неоженени. Опечениятъ хлѣбъ има двѣ *кори: горна* и *долна* и *срѣдинка*, а околовръстъ крайщата му се казватъ *крайшнякъ.* Хлѣбътъ се слага всѣкога съ горната коричка нагорѣ. Лошо е да се слага съ долната коричка нагорѣ. Хлѣбътъ е *тестявъ* или *клисавъ*, ако е неопеченъ; *мекъ*, ако е скорошенъ, а коравъ, ако е отдавнашенъ. Хлѣбътъ е *плѣсенясалъ*, ако е развалень и хваналъ мухълъ.

в) Качамакъ. Качамакътъ е вториятъ видъ хлѣбъ, съ който се храни селенинътъ въ тоя край.

Качамакътъ се прави отъ кукурузно брашно и се пригатвя по единъ начинъ, който се подраздѣля на тия отдѣлни работи:

1. Сипва се вода за качамакъ. Въ котле, което носи название *качамачно котле* и което бере около двѣ до петь оки, се напълня съ вода до половина, *колкото за качамакъ* — мѣрка, която знае всѣка селянка. Послѣ се закача на веригата надъ огъня и се кладе огъньтъ да кипне водата. Когато тя *заструй* (почне да шуми), посипва се съ брашно, и тогава закипва по-бързо; като *закипи съ ключъ*, сипва се брашно.

2. Насипва се качамакътъ. Като се окачи котлето на огъня, догдѣто водата кипне, селянката кѫщовница отсѣйва брашно; отсѣйва го, или съ сито, или съ честина. Сѣе се, или въ нъщви, или на крѫга; понеже всѣкога се отсѣйва, колкото за качамакъ, т. е. малко, сѣе се на крѫгъ. Когато водата е закипѣла съ ключъ, брашно се насипва и това се казва: *качамакътъ е насипанъ.* Като се насипи качамакътъ, котлето се закачи пакъ на веригата надъ огъня за да кипи, та да се *свари качамакътъ.*

3. Качамакътъ се бърка. Като ври качамакътъ около половинъ часъ или повече, за да *се свари*, бърка се брашното, смѣсва се съ водата и се прави една гѫста материя, която да се рѣже съ конецъ или ножъ. Това се казва *качамакътъ се бърка.* Това се извръшва съ помощьта на два уреда, които

се казватъ *качамилка* и *катарачка*. *Качамилката* е късо дърво, колкото единъ лакътъ, а дебело колкото обикновена жегла. Това дърво е обѣлено, издѣлано и приспособено само да се бърка съ него качамакътъ. Качамилката е часть отъ селската покѫщина. *Каракачка, катарачка, робиня* (въ Осиково, Вратч.), *сой* и *разсой* (въ други села, Вратчанско) и *катарага* (Алтимиръ, Орѣховско). Котлето е свалено отъ огъня и е много горещо. За да се *бърка качамакътъ*, трѣбва котлето да се държи и крѣпи, за да не мърда, а това нѣщо не може да се стори съ рѫцѣ, защото *пари;* не може да се направи и съ крака, защото, ако си босъ, пари, ако си обутъ, опинцитѣ или обущата ще изгорятъ. Ето защо селянинътъ изнамѣрилъ *каракачката*. Тя е дървенъ уредъ, разсоха, както е прѣдставена въ рисунка № 49. Различнитѣ ѝ имена въ единъ и сѫщъ край повѣствуватъ, че тя е изникнала въ селската покѫщнина много късно. Като се свали котлето отъ огъня, за да се бърка, вглавя се между разсохатитѣ краища на катарачката. Прѣди да се бърка, опитва се, да ли трѣбва да се притури брашно, или да се отнеме. Опитването става така: съ качамилката се натисне брашното, ако брашното потъне въ водата и надъ брашното има вода нѣколко пръста — това показва, че водата е много; въ такъвъ случай водата се не отсипва, а се присипва брашно; ако ли пъкъ брашното не може да потъне, това показва че брашното е много, и тогава брашното се отсипва. Потъне ли брашното въ водата обикновено, тогава то е доволно и нито се притуря, нито се отсипва. Като се опита това и се направи нуждното, почне да се бърка. Трѣбва да се бърка добрѣ, за да се разбърка всичкото брашно и да стане на каша. Отъ бъркането зависи да се избърка и изпече качамакътъ добрѣ. Да се *избърка*, значи да нѣма *валии* (топчета отъ брашно), а да се изпече, значи да не е суровъ. За тая цѣль, когато се бърка качамакътъ, котлето всѣкога е, или на огъня, или изподъ него има вѫглища. Суровиятъ качамакъ се *лъпи* и нѣма вкусъ. Като се избърка качамакътъ, свива се съ качамилката и послѣ се припича котлето на огъня, за да *отпухне* или да се *открой* качамакътъ отъ котлето; послѣ се изтърсва на кръга или на паралията и се нарѣже на *филии* съ конецъ. На дъното на котлето ако е останало качамакъ, и той се огрибва съ лъжица. Нѣкои, догдѣто е още топло котлето, сипватъ зелева чорба, турятъ пиперъ и разбъркватъ топълъ качамакъ въ него — това се казва *кръкишъ*. *Кръкишътъ* кусатъ съ лъжици. Ако стои много качамакътъ, лови плѣсенъ и, когато се разчупи на филии, протягатъ се тънки конци. Тоя качамакъ е развалень и се казва *усаленъ; усалилъ се качамака*. Такъвъ усаленъ качамакъ се фърля. Качамакътъ се усалва отъ топло врѣме и още когато не е добрѣ опеченъ. Когато качамакътъ е студенъ, ако искатъ да имъ е топълъ, припичатъ филиитѣ край огъня и го подгрѣватъ. Качамакътъ ѣдатъ намѣсто хлѣбъ съ всѣкакви ѣстиета, но най-много се употрѣбя съ кисела чорба отъ месо, съ кисело готвено зеле, съ лютеница и съ риба. Това е качамакъ или *мамалига*.

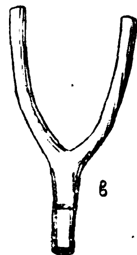

Рисунка № 49.
Каракачка.

г) Просеникъ. Просеникътъ, който нѣкога се правилъ отъ просо, отгдѣто носи и името си, сега се прави отъ кукурузно брашно. Просеникътъ се прави съ топла и студена вода. Ако е съ топла, водата се стопля въ чърнъ котелъ, въ него се сипва отсѣно брашно. Послѣдното се бърка съ качамилка, за да стане каша. Ако се иска просеникътъ да е *мекъ*, кашата е рѣдка, ако ли пакъ се иска да бѫде *твърдъ*, кашата е по-гѫста. Като почне да се бърка, туря се соль и послѣ се *изтръсва* въ тепсия, кѫдѣто се измѣси и отгорѣ *заливоса* съ рѣдка каша отъ чисто брашно. Тоя просеникъ се казва *паренъ просеникъ*. Ако е съ студена вода, пакъ въ котелъ и все по сѫщия начинъ се прави

кашата рѣдка или гѫста и се изсипва въ тепсия. *Рѫдкиятъ* просеникъ се пече подъ връшнякъ съ тепсия, а *твърдия* въ чирепнята направо безъ тепсия.

На просеника нѣкѫдѣ казватъ *кукурузнякъ*.

д) Спрудникъ. Спру́дникъ е четвъртиятъ видъ хлѣбъ, който се ѣде въ тоя край. *Спру́дникътъ* стои между хлѣба отъ пшеница и хлѣба отъ кукуруза: той се прави отъ чисто брашно и отъ кукурузно. Колко чисто (пшенично) брашно и колко кукурузно ще се смѣси, това зависи отъ състоянието на селянина. *Спрудникъ* има на всѣкѫдѣ въ тоя край, но името срѣщнахъ само въ селото *Чупренье* (Бѣлоградчишка околия).

Това сѫ различнитѣ видове хлѣбъ, които селянитѣ въ тоя край ѣдатъ и наричатъ изобщо хлѣбъ. Хлѣбътъ (тукъ се разбира: качамакъ, просеникъ, спрудникъ) въ живота на народа играе много важна рола. Той се почти обожава: на хлѣба се кълне селянинътъ като на най-свето нѣщо; на хлѣба се кръсти и една трохичка не смѣе да настѫпи. Въ всичкитѣ обреди хлѣбътъ е на първо мѣсто и най е главното жъртвоприношение, което нашиятъ селянинъ принася на Бога. *„Голѣмъ залъкъ изъяж, голѣма дума не казвай“* е пословица, която изобличава тия, що се заканватъ да сторятъ нѣкому зло или които се хвалятъ съ своето положение и състояние. *„Ще ми дигне хлѣба на по-горната полица“* е възречица, която се употрѣбя въ разговора, за да се покаже безстрашие отъ заканванията или заплашванията на нѣкого. Тая възречица произлѣзла отъ приказката, какъ една зла свекърва, като мразила снаха си и искала да не ѝ дава хлѣбъ, дигнала го на горната полица. Тя била стара и гърбава, та горната полица за нея била висока — планина, и мислила горката, че и за снаха ѝ е такава висока и недостижима. Съ голѣма мѫка стѫпила на столъ, качила хлѣба и, като слѣзнала, рекла: „нека гладува!“ Невѣстата, висока и млада, прѣспокойно си чупила отъ хлѣба и ѣла, като мислила, че хлѣбътъ е скритъ тамъ не отъ нея, а тъй да се скѫта отъ котки или псета. Вечерьта свекървата, като огладнѣла, скришомъ се покатерила пакъ на стола да вземе хлѣба, но него нѣмало вече.

Б. Пиво.

Пиво е всичко онова, съ което нашиятъ селянинъ, или гаси жаждата си, или пие за веселба. Като пиво служатъ: *вода, вино, ракия, мѫтеница* и *бловина*. Ние ще опишемъ тукъ всички тѣзи пива и начина, какъ се пригатвятъ.

1. *Вода.* Всѣко село получава водата или отъ рѣка, или отъ кладенецъ, или пъкъ отъ изворъ и чешма. Има още единъ другъ видъ източници, които се казватъ: *сту́бель* или *сту́бла, сла́тина* и *пишу́рка* или *пишу́ра*.

а) *Рѣка́, рѣки́чка, по́токъ, ба́ра, ва́да, до́лъ.* Въ цѣлия западенъ, описванъ отъ мене, край нѣма село, което да не е заселено край текуща вода. Текущата вода по голѣмината на своето корито носи различни имена. *Рѣка* е вода, която има широко корито и която никога не прѣсъхва. Рѣкитѣ изтичатъ направо изъ планинитѣ или изъ тѣхнитѣ поли. *Рѣкичка* е пакъ самостоятелна рѣка, коритото ѝ не е толкова широко; и тя изтича изъ нѣкоя планинска полá или високъ осамотенъ връхъ. *Ба́ра* е рѣкичка съ тѣсно корито, която изтича изъ нѣкой връхъ, но се влива въ нѣкоя рѣка. *По́токъ* е съвършено малка рѣкичка, въ която тече вода отъ нѣкой изворъ или чешма. Коритото на потоцитѣ може да бѫде и голѣмо, но това не сѫ брѣгове на рѣка, а върхове, по срѣдата на които е долъ. *Долъ* е долинка между два продълговати върха. Доловетѣ обикновено сѫ сухи, и въ тѣхъ тече вода, само когато вали дъждъ или когато се топи снѣгъ. *Ва́да* е изкопано корито, въ което тече вода

отбита отъ рѣката за нѣкоя воденица. Всичкитѣ тия текущи води даватъ *піпой* на селския добитъкъ, а въ случай на нужда служатъ и за *пі́вка* вода на човѣка. Всѣка рѣка, рѣкичка или бара, има *корито* съ два брѣга: *левъ брегъ* и *десенъ брегъ*. Ако нѣкоя бара или рѣкичка се втича въ друга рѣка, мѣстото, гдѣто се събиратъ тия двѣ рѣки, се казва *стόкъ* (Плѣвенско). *Ма́тка* на рѣката е длъбокото въ коритото, гдѣто тече постоянно вода. Матката много пѫти криволичи: ако се е отбила една часть отъ водата отъ матката и тече по друга пѫтека въ сѫщото корито и послѣ пакъ се събира въ матката — това образува *у́тока*. Много пѫти коритото на рѣката е така направено, че водата може да се отбие въ друго корито. Това мѣсто гдѣто може да се отбие водата на рѣката въ друго корито, се казва *отбі́вецъ* (Лакатникъ, Орханийско). На такива *отбивци* отбиватъ водата, когато искатъ да ловятъ много риба, която, като се отбие водата, остава на сухо и лесно се лови.

За рѣката и водата народното повѣрие е създало цѣла верига приказки и вѣрвания, свързани съ обрѣдитѣ и обичаитѣ на народа. Всѣка рѣка има своитѣ вирове, въ които живѣятъ и се кѫпятъ лѣтно врѣме самодиви. Народната медицина има рѣката и рѣчната вода за главни помощници въ своитѣ лѣкувания. Обичаитѣ и обредитѣ на различни праздници, на вѣнчавка и други обичаи се вършатъ на рѣката.

„Бистра водица мирна главица“ е пословица за водата. *„Вржи́, кόли — кръвь не пуска“*. *„Ходи броди — пѫть не става“* сѫ гатанки за водата. *„Дълга Неда сенка нема“* или *„Дълга Неда все снегъ я вали, пакъ не може да я покрие“* сѫ гатанки за рѣката.

б) *Кла́денецъ, бунаръ, геранъ, ѝзлекъ.* Кладенецътъ се копае дълбоко въ земята. Гдѣ трѣбва да се копае кладенецъ, това знаятъ старитѣ люде. Повѣрието утвърждава, че не всѣкому и че не всѣкога се дава вода. Това зависело едно отъ дена и часа, когато се е почнало копането, и друго отъ рѫката, отъ човѣка. Зависело още отъ това, кой е пръвъ споходилъ копачитѣ на кладенеца. Всички признаци посочватъ, че на това мѣсто има вода, но копае се разтегъ, два, три, и вода нѣма; пѣсъкъ, водна почва, и това показва че водата е близо, но се не дава. Тогава, или въ лошъ часъ се е започналъ кладенецътъ, или пъкъ рѫката на тоя, който е копналъ пръвъ, е била лоша. Има и другъ случай: вода излѣзнала, но послѣ нѣколко минути пакъ се изгубила; това е станало, или поради лошъ *пόлазъ*, или поради лоши очи. Да се отстрани лошиятъ часъ, да се отстрани лошата рѫка и да се обезсилятъ лошитѣ очи и лошия *пόлазъ*, прибѣгва се, или до помощьта на народно баяние, или до молитви на свещеника, или се повиква нѣкоя баба, та бае надъ мѣстото, гдѣто ще се копае кладенецътъ и го поръсва съ водата на нѣкакви билки; или пъкъ се вика свещеникъ, който чете установената молитва. Случи ли се и послѣ това да не излѣзне вода, вѣрватъ, че на човѣка, който иска да прави кладенеца, поради нѣкои негови грѣхове, не иска да му се даде водата. Дълбочината на кладенеца не е еднаква: има кладенецъ въ който водата е излѣзнала на два разтега, а има кладенци, които сѫ дълбоки и три, има и четире до петь разтега. Когато се появи най-напрѣдъ вода, обичай е, стопанинътъ да приготви на бърза рѫка нѣщо да се похапне и да фърли на копачитѣ нѣкакъвъ подаръкъ. Въ това врѣме се и отрежда *оброкътъ* на кладенеца, т. е. деньтъ, когато ще се празднува за кладенеца, като се свети вода при него и коли курбанъ. Като се изкопае кладенецътъ и се намѣри вода, трѣбва да се иззида съ камъни. Зидането се върши отъ зидари-чешмеджии, на които работата е да зидатъ кладенци, да правятъ чешми, шадравани, бани и тѣмъ подобни. Тия люди били всѣкога мѣстни майстори. Около зидането на кладенеца народното повѣрие е създало цѣла върволица разкази, които се въртятъ около зазидани човѣци, жени, моми и други домашни животни, и които сѫ дали материалъ за суевѣрия. Вѣрва се, че зидътъ въ кладенеца не може

да се държи, ако се не зазида или човѣкъ, или животно. Зазиданиятъ отпослѣ всѣка нощь въ потайна доба излизалъ и се явявалъ на хората. Зидътъ въ кладенеца се казва *околи́ще*. Като се иззида околището, направя се около дупката *ко́вчегъ* отъ дебели дървета. Тоя ковчегъ пази да не падне нѣкой въ кладенеца.

[По-подробно за това гл. Жива-Старина кн. I., 35.].

Водата изъ кладенеца вадятъ съ помощьта на:

Ко́фа, направена отъ дърво и стѣгната съ желѣзни обржчи. Кофата е вързана за дълга верига или *вързлини,* свързани чрѣзъ *пи́юве* (баглами).

Верига или *върлина.* Веригата горѣ е вързана за едно дебело дърво, наречено *кобилка.*

Кобилка е дебело дърво, за което е вързана кофата чрѣзъ веригата или върлинитѣ. Кобилката има два края: тънъкъ и дебелъ. За тънкия край е вързана кобилката, а за дебелия сж привързани нѣколко камъци, които натискатъ надолу и помагатъ да се вади изъ кладенеца пълната кофа съ по-голѣма леснотия.

Сохá. Кобилката е положена и се опира на разсохато дебело дърво, наречено сохá.

Народнитѣ приказки за кладенеца му даватъ много тайнствено значение. Черни арапи, дяволи, вампири, таласъми и други зли духове живѣятъ на дъното на кладенеца, и въ *потайна доба* много е лошо да се ходи нáвода. *„Казва думи все дълбоки като кладенецъ“* е възречица, която осмива лудитѣ умни.

в) *Чешмá.* Въ селата рѣдко имало чешмá и то само въ ония, които били господарлъкъ, т. е. които били подчинени на нѣкой турчинъ господарь. Между другитѣ нѣща, господарьтъ считалъ за своя длжность да направи въ селото чешма. Чешмата е донесена негли съ турския режимъ, за това и всичкитѣ й съставни части носятъ турски имена. Чешмата се прави отъ чешмеджии. Тамъ, гдѣто водата извира, е нейното *врело* и се казва *глава на чешмата. „Хваща се главата на чешмата“* се казва, когато се подзидва врѣлото и всичката вода се събере и упжти да тече въ чешмата. Отъ главата до чешмата водата се *довожда* посрѣдствомъ землени трѫби, наречени *кюнкове.* Има и *дървени* трѫби и то само отъ *елхú.* Водата тече изъ *шопори* или *чучури* и се влива въ корито, което повечето пжти е отъ камъкъ. И чешмата, споредъ народното повѣрие, не може да се иззида безъ зазидано, и за това всѣка чешма има таласъмъ. *„Невеста съ две сиси; кой кá мине сисне си“* е гатанка за чешмата. *Шарена чешма* е възпѣта въ нашитѣ народни пѣсни. *„Азъ пия само отъ главата“* е възрѣчица, която казва човѣкъ, който черпи новини само отъ вѣрно мѣсто.

г) *Изворъ.* Изворътъ е естествено *врéло,* отгдѣто хлуй *пи́вка* вода. Такива извори само се поразкопватъ, поочистватъ и се упжтва водата да тече. Много пжти такива извори се казватъ и *кладенецъ* или *кладенче.* „На хайдушкото кладенче“ — значи на хайдушкото изворче.

д) *Смáтина* е пакъ изворъ, само че водата не блика толко изобилно.

д) *Стубли* или *стубелъ* е изворъ, когато водата изтича изъ широкъ шупълъ дънеръ отъ джбово или буково дърво. Стубла е и тогава, когато изворътъ е обграденъ, или съ колци, или съ дъски, за да се не събара земята. Шуплиятъ дънеръ на стублата отгорѣ е задъненъ, а отстрани има дупка, въ която има дървена трѫба и прѣзъ тая дървена трѫба тече водата. Въ нѣкои стубли дънерътъ е широкъ и въ него се гребе вода съ чаша (кратуна).

ж) *Пишурка* или *пишура* е вода, която тече прѣзъ дълго дърво, издлабено и направено като длабъ. Пишуркитѣ се срѣщатъ само въ полето и по планинитѣ. Дърветата сж обикновени, само че сж издлабени и направени като

дълги улеи. Народното повѣрие твърди, че всѣка изворна вода, която има свое врѣло, има и свой стопанинъ: или самодива, или змѣй съ змѣица. Прѣзъ годината дохожда единъ день, когато, за тоя свой стопанинъ, водата хлуи посилно. Има и такива извори *сухи кладенци*, които само на деня на своя стопанинъ протичатъ и текатъ само тоя день, а вечерьта прѣслекнатъ и така прѣсъхнали стоятъ до другата година пакъ до сѫщия день.

1. *Покѫщнина, съ която се носи и пие вода.*

За да се донесе вода отъ извориятѣ и да се гребе и пие тая вода, употрѣбятъ нѣкои сѫдове, които съставятъ часть отъ селската покѫщнина. Тия сѫдове сѫ:

Ведрó. Ведрото е дървенъ сѫдъ, съ който се носи вода на кобилица. Прави се отъ дѫги́ и то отъ дѫбъ, ясенъ, черница или друго дърво. Дѫгитѣ се стѣгатъ съ желѣзни гри́вни. Има *повръзлó* (прѣврързлó въ Плѣвенско) — желѣзенъ полукрѫгъ, който служи да се качи ведрото на кобилицата (буква *а*). Двата края на *повръзлóто* сѫ вкарани въ двѣ дѫги, които сѫ по-високи отъ другитѣ съ заострени краища. Заостренитѣ краища на тия двѣ дѫги се казватъ *ýши* (буква *г*). Освѣнъ това ведрото има *ýсхье* (буква *в*), отгдѣто се налива вода и *днó* (буква *е*). Формата и направата на ведрото се вижда въ рисунка № 50., закачено на *кýка*, която се казва още и *воднúкъ*. Въ нашитѣ народни пѣсни *кованото ведро* е възпѣто въ момински пѣсни, като принадлежность на момитѣ и булкитѣ. Ведрото правятъ нашитѣ бъчвари и кацари. *„Отъ сегú пакъ да съмъ ти снаха“* е възречица, изникнала отъ слѣдната приказка около ведрото. Една снаха, отдѣлена отъ дома на свекъра си, като нѣмала котелъ, ходила у свекърва си и зимала сѫдъ да си носи и грѣе вода. Дошло врѣме, и тѣ си купили сѫдъ, но купили си ведро. Лошата и вироглава снаха, като видѣла ведрото, помислила, че всичко има, и може да си изкаже *вирóглавщината* срещу свекърва си. — „Нà ти котела; отъ сегú не си ми свекърва!“ — казала тя надýто и фърлила котела прѣдъ свекърва си. Дошла дома, напълнила ведрото съ вода и го окачила на веригата да прави въ него качамакъ. За да разсърди свекърва си, глупавата снаха излѣзнала въ гумното и пѣла: „ведрó си имамъ, ритамъ ти котела“ — мислила, че прави на пукъ на свекърва си. Кога се върнала въ кѫщи, за да насипе ведрото съ брашно, тя съ залисъ видѣла, че ведрото прогорѣло, а огъньтъ загасналъ. Разкаяла се тогава снахата, отишла посрамена при свекърва си и рекла: *„отъ сегú пакъ съмъ ти снаха, дай ми котела!“*

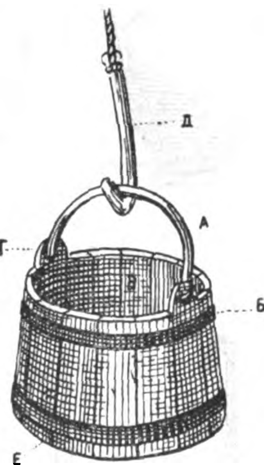

Рисунка № 50.

Ведро.

а) Повръзлó; б) грúвни; в) ускье; г) уши; д) кука; е) дно.

Котелъ, медникъ, менецъ. Сѫдъ отъ мѣдь, ганосанъ (побѣленъ) отвѫтрѣ и отвънъ, се казва *бѣлъ котелъ*, за разница отъ другъ котелъ, който се качи на огъня и отъ дима отвънъ е почърнѣлъ и се казва *чърнъ котелъ*. Съ бѣлия котелъ носятъ вода, а въ чърния грѣятъ или готвятъ и правятъ качамакъ. Котелътъ съ водата се качи на клинъ, който се нарича *котленецъ* (Врѣсово). Котлитѣ правятъ нашитѣ котлари. Ако бере 5—6 оки, казва се *половя́къ;* ако ли бере 15—20 оки, той е *харанúя*. *Бѣли менци ковани* сѫ възпѣти и въ народнитѣ пѣсни.

Кобилица, кобúлка. Кобúлката е дървенъ уредъ, съ който се носи водá. На едната страна на кобилицата окачватъ ведрото, а на другата котела. Коби-

лицата сжщо играе рола въ народния животъ. На булката, когато влиза най-напрѣдъ въ кжщи, свекървата й подарява нѣщви и кобилица. Въ баянето отъ *помуѐвици* (пощѐнки) кобилицата играе важна рола. На жената кобилицата е това, каквото е *манарата* (сѣкирата) за мжжа, когато работата дойде да се брани. Мжжъ битъ съ кобилица е за присмѣхъ. Такава жена, която, за да се отбрани, била мжжъ и го била съ кобилица, сждъ не я хваща — не сжди се. *„Момини ясни кобилици“* е възречица, съ която се осмива онзи, който се хвали или говори нѣщо за жена. *„До две ми ведра прековани, съ позлатена ми кобилица“* пѣятъ пѣснитѣ за кобилицата.

Стомна, стовна, кърчагъ, бардакъ, бардукъ. Кърчагътъ е земленъ сждъ и се прави отъ нашитѣ грънчари. Формата и направата му се вижда въ рисунка № 51. Обикновено отгорѣ е гледжосанъ съ зелена глечь, и поради това въ пѣснитѣ се споменува *стомна зелена, зеленъ бардакъ.* По нѣкога бардакътъ е шаренъ, който тоже е възпѣтъ: *шаренъ бардакъ.* Народното повѣрие повѣствува, че, когато човѣкъ падне въ вода, дяволътъ веднага се приближава до него и му поднася *зеленъ бардакъ* съ вода. Човѣкътъ, щомъ пийне отъ тая вода, удавва се. Зеленитѣ бардуци играятъ рола и въ различнитѣ обреди и обичаи. За дѣца грънчаритѣ правятъ малъкъ бардакъ, който се казва *барде.* Бардето има *цифунъ*, изъ който дѣцата пиятъ вода. Съ тия сждове се носи вода отъ изворитѣ. Когато водата е въ ведро или въ котелъ, гребе се съ други уреди, които сж нераздѣлни отъ ведрото и котела и които съставятъ тоже часть отъ селската покжщнина. Тия уреди сж:

Рисунка № 51.
Кърчагъ, бардакъ, стомна.

Чърпѝло (кепчагъ) и чаша (кратуна). *Чърпѝло*, а почесто *кепчагъ*. Кепчагътъ е или отъ дърво, или отъ мѣдь. Дървения правятъ нашитѣ стругари и коритари и се казва *чърпило* или *пааръ*, а още и *кепчагъ дървенъ.* Мѣдния правятъ нашитѣ котлари, а послѣ се бѣлосва (калаисва). Направата на дървения кепчагъ и на мѣдния се вижда въ рисунка № 52.

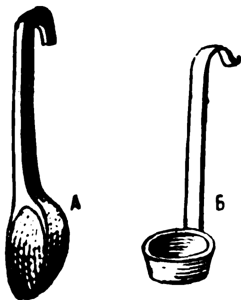

Рисунка № 52.
а) *Дървенъ кепчагъ.*
б) *Мѣденъ кепчагъ.*

Чаша. Чашата е кратуна, която расте по селскитѣ градини, изсушена, и послѣ прорѣзана, изчистена и натъкмена да се пие изъ нея вода. Формата й се вижда въ рисунка № 53. Чашата е първобитенъ уредъ за черпене вода, която се употрѣбя и днеска, па дори е възпѣта въ пѣснитѣ. *„Ведрото й гжбясало, чашата й врѣжъ пущила“* се пѣе въ една обредна пѣсень [Ж. Старина I., 125.]. И чашата заема почетно мѣсто въ нашето повѣрие, въ нашитѣ обичаи и обреди. На коледа, на рождение, на свадба, на смъртъ и въ много други обичаи и обреди, чашата ще бжде на първо мѣсто. Освѣнъ чашата, по нивитѣ и градинитѣ нашиятъ селянинъ сади и другъ видъ кратуни, много дребни, които приличатъ много на чаши, само че отвънъ сж шарени: на зелено поле бѣли бразди. Тия бразди остаятъ дори до озрѣване, а като се откжснатъ и изсъхнатъ, се поизгубватъ. Тия кратунки носятъ име *цацарки.* Отъ тия цацарки се

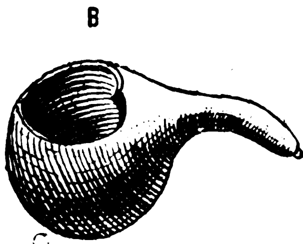

Рисунка № 53.
Чаша за вода.

правятъ чашки, съ които се пие вода и ракия. Формата на цацарката се вижда въ рисунка № 54.

Когато невѣстата влѣзне въ кѫщи, между другитѣ обреди и обичаи, запойватъ я съ винце надъ огъня, но сѫдътъ ще бѫде *цацарка*, и послѣ я счупватъ надъ главата ѝ. На дѣте, което е хубавичко и пълничко, а въ сѫщо врѣме и дребничко, казватъ *цацарчица*. Вода съ кобилица носи само жена, а никога мѫжъ. Ако стане нужда мѫжъ да донесе вода, той носи или съ чъбъръ, или съ бъкълъ. На кладенеца при наливането на сѫдоветѣ трѣбва да се чека редъ. Само много стара жена и жена *самка* (която е една въ кѫщи), ако има малко дѣте, могатъ да прѣредятъ, т. е. да си налѣятъ прѣди другитѣ, които сѫ дошли по-рано. Прѣди да се напълнятъ сѫдоветѣ, трѣбва да се изплакнатъ. Туй е стара *ýка*, която нито една жена не погазва. Освѣнъ това, ведрото, ако се налѣе, никога отвънка не бива да бѫде сухо, затова всѣкога при наливането ще прѣлѣе водата. Нàвода никога се не отива безъ чаша или кепчагъ, а то е, ако срѣщне нѣкой човѣкъ и поиска да пие, да има съ що да пие. Само ако водата се носи нѣщо за нѣкакъвъ обредъ, при който водата трѣбва да бѫде *ненáчната* или *мълчана* — само тогава се не дава да се пие изъ ведрото или изъ котела вода.

Рисунка № 54.
Цацарка.

[Чашата въ Кокалянския манастиръ, за която прѣданието твърди, че е чаша на царь Іоанъ Шишманъ, не е нищо друго, освѣнъ цацарка отъ сребро].

2. *Вино.*

„Пълна бъчва, весела кѫща“. *„Пусто, не стои мирно, както въ бъчвата“* сѫ двѣ възречици, които показватъ възгледитѣ на народа къмъ виното и къмъ неговата рола въ живота на народа. Тия възречици сѫ досущъ еднакви съ думитѣ, които простото е прикачило на виното: *„весели-трапеза* и *разбий-глáва“*. Какъ се сади и гледа лозата и какъ се бере гроздето — това ще изложимъ на друго мѣсто. Тука ще говоримъ за виното, когато е въ бъчва.

Догдѣто виното е благо, казва се *мъсъ*. Когато почне да ки.и — *резнакъ*, а когато вече е *сéднало*, т. е. прѣкипѣло — вино. Ако виното е въ прѫщина, казва се *при майка си*, ако ли се отточи отдѣлно, то става *саматокъ*. Въ нѣкои вина турятъ пелинъ, и тогава става *пелинáшъ*. *Пелинашътъ* се пие прѣзъ май и то на гладно сърдце.

Виното е взѣто въ нашитѣ народни пѣсни съ епитетитѣ: *„ройно вино“*, *„ройно вино тригодитно“*, а въ нѣкои се пѣе и *„димско вино“*, т. е. което омагьосва (може би и отъ *„бдинско“?*).

Нѣма обредъ и обичай, гдѣто виното да не бѫде на първо мѣсто.

Доброто вино се познава, ако въ ведрото, кѫдѣто е налѣто, губи веднага пѣната си и не държи наоколо вѣнецъ. *„Пие винó безъ вънецъ, а ракия съ вънецъ“* е възречицата за доброто вино и за добрата ракия.

Виното се пие всѣкога прѣзъ врѣме на ѣдене и въ врѣме на веселба. Пие се съ бъклица или чаша. Бъклицата е описана на стр. 34. Пие се и съ голѣма чаша кратуна, наречена *фръкъ*.

За бъклицата има тъзи гатанка: *„имамъ си момица, азъ целивамъ, она ме кълне“* и *„Чичо стрина целива, стрина му се кара“* сѫ пониквали оттамо, че бъклицата клокоче, когато се пие вино, т. е. прави кълъ, кълъ.

Виното се казва *комка* отъ набожнитѣ, а *червенъ петко* отъ пийцитѣ.

3. Ракия.

„Башъ ракия петъ-годишна". „И сѫ пили *прѣпекъ* ракия". „По цѣкло *жълта* ракия". *„Башъ ракия имберлия"* — сѫ епитети, съ които е възпѣта ракията въ народнитѣ пѣсни.

Ракията се пие всѣкога прѣди ѣдене, а много рѣдко прѣзъ врѣме на ѣдене и то само, когато нѣма вино.

Ракията се произвежда изкуствено, чрѣзъ една извѣстна сложна работа, която има да се опише по-подиръ [вж. *Коминарство]* ведно съ уредитѣ, съ помощьта на които се тя произвожда.

Ракията се произвежда отъ различни плодове и поради това носи различни названия.

Отъ грозде произведена носи имена: *грозденица, комовица, комница.*

Отъ джѐнки, които се казватъ още и търносливки, произведена, се казва *трънковица* или *трънкеница* и *оженковица.*

Отъ сливи — *сливовица.*

Отъ круши — *крушовица,*

Отъ дрѣнки — *дренковица.*

Отъ дуди (черници) — *дудовица.*

Отъ вишни — *вишньовка.*

Гроздевицата (комовицата) се произвежда отъ пръщината или комината на гроздето. Гроздето се смачква, насипва въ бъчва и се оставя да прѣкипи. Когато виното и комината сѫ прѣкипѣли, виното се отточва, и комината се пече на ракия. Тая ракия нѣгдѣ казватъ *грозденица,* а нѣгдѣ *комовица.*

Когато потече най-напрѣдъ отъ лулитѣ изъ казана, казва се *първакъ* и е най-силна. Послѣдната ракия се казва *патокъ* и е много слаба, водна.

Каленица се прави отъ гѫстиняка на виното, което е останало на дъното и се казва *каленица.* Тая ракия е по-силна отъ първата.

Ако обикновената ракия се налѣе въ казани и отново се прѣварва, казва се *прѣпекъ,* която е много по-добра и много по-силна. Тая *прѣпекъ* ракия е възпѣта и въ пѣснитѣ. Като стои много, става жълта и е най-добра.

Сливовица се произвежда отъ сливи. Сливитѣ се обиратъ и насипватъ въ каци. Тия сливи се мачкатъ и държатъ да кипнатъ и послѣ ги сипватъ въ казанъ и пекатъ сливовица. За да се приготви сливовица, трѣбва вѣщъ човѣкъ. Тая вѣщина се учи и прѣдава практически и нея знае всѣки нашъ селянинъ, който има сливакъ.

Трънковица или *дженковица.* Има особенъ родъ сливи, ситни и валчести. Отъ тѣхъ има жълти, червени и бѣли, но всички се казватъ нѣгдѣ *джѐнки,* а нѣгдѣ *търносливки.* Отъ търносливкитѣ се пече ракия сѫщо тъй както и отъ сливитѣ, и при вѣщо пипане и умѣние ракията твърдѣ малко се отличава отъ сливовицата. Трънковицата или дженковицата има сѫщия вкусъ на сливовицата. Въ Чупринье (Бѣлоград.) нѣкои по-бѣдни селени правятъ ракия отъ трънки, когато ги има изобилно по гората. Тая ракия се казва *трънкеница* и е много слаба.

Крушовица. По гората има пълно диви круши, които раждатъ изобилна рожба. Съ тия *диви круши* се хранятъ мечкитѣ. Тия диви круши бератъ селянитѣ, натрупватъ ги на купъ, завиватъ съ слама и чакатъ да почнатъ да гниятъ. Когато изгниятъ, сипватъ ги въ каци и ги мачкатъ както сливитѣ. Като кипнатъ и почне сокътъ да киси, пече се ракия. Тая ракия се казва *крушовица.* Тя е слабичка, но има жълтеникавъ цвѣтъ и хубавъ вкусъ и може да се постави на по-заможна трапеза.

Дренковица. Всѣка година нѣма изобилно дрѣнки; но има години, когато дрѣнкитѣ, както и трънкитѣ сѫ налѣпени съ лопата на клонищата. Народното повѣрие дава значение на това прѣизобилно раждане на дрѣнкитѣ и прѣд-

сказва лоши студове. Въ тия прѣизобилни години дрѣнкитѣ се бератъ, натрупватъ се на купъ да омекнатъ и послѣ се сипватъ въ каци, та се мачкатъ. Като постоятъ и кипнатъ, пекатъ ракия, наречена *дренковица*. Тя е слаба, но по своя цвѣтъ и миризма може да се тури и на по-заможна трапеза.

Дудовица се прави отъ черници, които въ тоя край се казватъ дуди. Черницитѣ сѫ *бели, сури* и *черни*. Който е тежъкъ стопанинъ, бере отдѣлно бѣлитѣ, отдѣлно суритѣ и отдѣлно чернитѣ, отдѣлно ги мачка и пече. Който обаче много не загледва, той ги бере наедно и пече наедно, та вади една ракия. Дудовицата е най-слаба, по вкусъ приятна и много прилича на крушовицата.

Вишньовка. Вишньовка се произвежда отъ вишни. Понеже вишнитѣ сѫ по-рѣдко, рѣдка е и вишньовката. По вкусъ обаче, ако е стояла повечко, ще бѫде съперница на сливовицата, а на трапезата би била луксъ. Въ цѣлото село Чупренье само у едного се намѣри вишньовка малко нѣщо, та можахъ да видя, какво пиво е.

Всичкитѣ тия видове ракии отъ различни плодове се пекатъ повечето въ планинскитѣ села, гдѣто лозята не сѫ изобилни.

Освѣнъ това приказватъ, че се прáвило вино и ракия още и отъ слѣднитѣ плодове: малини, капини, ягоди, боровинки и ябълки (диви), но прави се много рѣдко, за това и азъ не можахъ да видя освѣнъ малиново вино.

Рисунка № 55.
Карамфилка.

Ракията се пие съ *цáцурка*. Ако ли има гости, пие се изъ *цъклéнка*, която се казва *карамфилка*. Направата на карамфилката се вижда въ рисунка № 55. Името на тоя сѫдъ (нар. етим. отъ *caraffa*) е било излѣзнало ужъ отъ слѣдното обстоятелство. На свадба или на кръщене се кани съ карамфилъ; но понеже има случаи, когато трѣбва да се кани гостье съ ракия, тая ракия се сипвала отъ по-заможнитѣ въ стъкленъ сѫдъ, комуто дали име карамфилка. Ако дойде нѣкому призовка отъ нѣкое учреждение, казва: *„дойде ми карамфилка“* — възречица на присмѣхъ казвана. Карамфилката е нова селска покѫщнина. Прѣди нея е употрѣбянъ другъ сѫдъ, нареченъ *барде*. Той е отъ земя, прави се отъ нашитѣ грънчари и направата му се вижда въ рисунка № 56. Въ тия бардета сипватъ до половина медъ, послѣ наливатъ ракия и припичатъ бардето край огъня, докато кипне. Ракията получава вкуса и миризмата на меда и става изредно пиво. Такава ракия се казва *благи ракия, медена ракия,* а много рѣдко *мéдовина.* Обаче тая мéдовина нѣма да се смѣсва съ оная *мéдовина,* за която говоримъ по-нататъкъ.

Рисунка № 56.
Барде за ракия.

4. *Ловúна, олóвина, úловина.*

Това пиво се прави и пие само въ планинскитѣ села, гдѣто нѣма лозя и то се прави не всѣкога, а само въ извѣстно врѣме прѣзъ годината — само въ жътва и вършидба. То се пие всѣкога сладко, а като се вкисне, употрѣбятъ го вмѣсто оцетъ. Прави се по тоя начинъ. Нѣгдѣ взиматъ само ръжь; нѣгдѣ смѣсватъ ръжь и овесъ; нѣгдѣ смѣсватъ ръжь, лимецъ и

кукурузъ. Тая ръжь или тая смѣсь отъ ръжь и други хлѣбни зърна насипватъ въ рѣдко вретище, което носи име *фуръ* (въ Лопенъ) и се натопва въ рѣка. Въ рѣката кисне догдѣто се надуятъ зърната, а послѣ се изсипва на земя и се покрива съ листье. Прѣдпочитатъ листье отъ *кленъ*, защото áловината ставала по-сладка. Догдѣто стои покрита тая смѣсь съ листьето, поливатъ я отъ врѣме на врѣме съ *хладка* вода, т. е. топличка. Така стои, догдѣто зърната прорастатъ, и смѣсьта стане на *вълна*. Послѣ се постила черга на слънце и на чергата се разстила *вълната*, да изсъхне. Понеже смѣсьта не може на слънцето да изсъхне добрѣ, послѣ я тургатъ на лѣсá и подъ лѣсáта гуждатъ огънь, та изсъхва добрѣ. Тая смѣсь се казва вече *сладь*. Нѣкждѣ направо отъ тая сладь правятъ *áловина*, нѣкждѣ пъкъ тая сладь носятъ на воденица, та я смилатъ много на едро. Смлѣната сладь прѣсѣйватъ съ рѣшето, и по тоя начинъ се опрѣдѣля по-едра и по-ситна сладь. По-едрата наричатъ *подсѣвки*, а по-ситната — *брашно*. Както подсѣвкитѣ, така и брашното разбъркватъ съ хладка вода да стане гжсто тѣсто. Сега се привася *каче*, което има особена направа, натъкмено нарочно за *аловина*. То се казва *áловинско каче*. То е направено като другитѣ качета, само че дъното е пробито на срѣдата и въ тая дупка има заболенъ пржтъ, който стърчи нагорѣ въ качето. При всичко че е проста направата на *áловинското* каче, но всѣки, казватъ селянитѣ, не може да го прави. Качето е голѣмо и бере колкото 30 оки вода. На дъното на аловинското каче се турятъ двѣ разсошки и на тия разсошки се полага трънье отъ трънки. На това трънье се изсипва тѣстото отъ подсѣвкитѣ, а отгорѣ тѣстото отъ брашното. Отгорѣ на това тѣсто се слагатъ нажежени въ огъня камъци, наречени *лютáци* (камъкъ лютáкъ има въ рѣката) и послѣ се налива врѣла вода, като се остави качето праздно, колкото една педя. Камъцитѣ и врѣлата вода произвождатъ силно вренье на кашата. Когато прѣстане това вренье, подига се пржта и отдолу тече сокъ, който е много благъ, като мжсть отъ грозде и се казва *лóвина, áловина* или *óловина*. Тая áловина пиятъ и употрѣбятъ за ѣстиво. Като надробятъ въ нея хлѣбъ, става *попáра* и я кусатъ съ лъжици. Тя е жълта като бира. Аловината може да сѣди сладка до двѣ-три недѣли, а послѣ се вкисва и става като оцетъ. Като оцетъ аловината се употрѣбя за зачинка, а правятъ съ нея тълченица, бѣлъ лукъ и други лѣтни ѣстива. Употрѣбя се въ Вратчанско, Бѣлоградчишко, Софийско, Тетевенскитѣ колиби, Вакарелъ и въ нѣкои Троянски колиби.

[Разказвали отъ Осиково: баба Рада Куновица, а по мжжъ Цаловица, Петкова отъ Лозенъ].

5. *Мжтеница, мáтеница, ургутъ.*

Тоже единъ родъ пиво, което се пие, а много рѣдко се употрѣбя и като храна. Мжтеницата се прави отъ млѣко. Млѣкото се стопля и се подквасва Като стане на млѣко, изсипва се въ бучка и съ бутало се бучка (бие) за да се извади масло. Останалата отъ млѣкото вода е примѣсена съ масло и млѣко, и това е *мжтеница*. Мжтеницата има приятенъ киселъ вкусъ и я пиятъ като вода за разхлада въ врѣме на жътва, вършидба и косидба. Нѣкои овчари правятъ мжтеница по-долно качество по тоя начинъ. Отъ сиренето изцѣдената суроватка наливатъ въ единъ дървенъ сждъ, наречень *бурденякъ*, и послѣ насипватъ кисело млѣко. За да се смѣси киселото млѣко съ суроватката, бурденякътъ се натоварва на магаре, та се разлъмъчква и смѣсва. Бурденякътъ е дървенъ сждъ, като бъкълъ, само изгледва четвъртитъ. Бурденякътъ се казва още и *бóта*. Прави се отъ нашитѣ кацари и бъчвари.

6. *Мéдовина.*

„И си пиятъ блага медовина“ повѣствуватъ нашитѣ пѣсни за нашитѣ юнаци и нашитѣ самовили. *Мéдовината* на самовилитѣ и юнацитѣ е събрана

и правена отъ сока на цвѣтове, а *медовината,* която пиятъ хората, се прави отъ медъ. Има два вида *медовина.* Днеска *медовина* казватъ на ракия, въ която има медъ, както споменахъ и по-горѣ. Нѣкога обаче, когато *кóшарит*ѣ били изобилни, имало е другъ видъ пиво, наречено медовина. Тая медовина се правела така: отъ пититѣ се изцѣди първиятъ медъ, който е бистъръ и най-благъ. Послѣ останалитѣ пити набъкатъ въ една каца и тамо ги смачкватъ съ *мезка* (дървенъ уредъ), та става гѫста каша. Послѣ се прѣцѣжда тая каша и се отдѣля *вощчината* и медътъ. Тоя медъ наливатъ въ казанъ и го варятъ като ракия. Отъ тоя медъ излиза пиво, което е сѫща медовина. Днеска, понеже пчеловъдството е много опаднало, никѫдѣ не правятъ такава медовина. Правили сѫ нѣкога старитѣ прѣди 50—100 години.

В. Гостба.

Българската гостба, каквато е била нѣкога и каквато е днесь, може да бѫде раздѣлена на два голѣми дѣла:

1. *Варени гостби* и 2. *Готови гостби.*

1) *Варени гостби.* Готвенитѣ гостби се готвятъ въ сѫдове на огънь и изискватъ извѣстенъ трудъ и извѣстно умѣние и вѣщина. По вида на материата, която се употрѣбя, за да се готвятъ тия гостби, дѣлятъ се на нѣколко *огнища* или *вáреници* (кухни), и то постни и блажни, лѣтни и зимни и тѣстени или сладки гостби. Всичкитѣ тѣ се отличаватъ помежду си, както по начина на готвенето, така и по своя вкусъ. Понеже се готвятъ въ сѫдове, то и послѣднитѣ сѫ неотдѣлни отъ кѫщата на селянина и съставятъ часть отъ покѫщнината му. Прѣгледа на готвенитѣ гостби ще направимъ по тоя редъ: а) *сѫдове при готвенето;* б) *първи вáреникъ: лѣтни блажни гостби;* в) *втори вáреникъ: лѣтни постни гостби;* г) *трети вáреникъ: зимни блажни гостби;* д) *четвърти вареникъ: зимни постни гостби;* е) *пети вареникъ: готови гостби;* ж) *шести вареникъ: тѣстени и сладки гостби.*

а) Сѫдове при готвенето.

Сѫдоветѣ, въ които нашиятъ селянинъ си готви гостбитѣ, сѫ слѣднитѣ.

1. *Гърне* — най-потрѣбното отъ готварскитѣ сѫдове. Прави се отъ пръсть, наречена грънчарска и го правятъ нашитѣ грънчари. Направата на гърнето се вижда въ рисунка № 57. Като неотемлена часть на гърнето е *похлýпката* (буква б въ сѫщата рисунка). По голѣмината си гърнето носи нѣколко названия: *лóнцъ* (мн. лóнци), ако е много голѣмо. То се употрѣбя на сватба, кръщене, смърть и служба. *Грънéцъ* сѫщо така голѣмо гърне; *грънé,* обикновено гърне, *грънéнце* или грънчé, малко гърненце. Гърнето като най-нужденъ сѫдъ въ кѫщи, играе много важна рола въ живота и повѣрието на народа. Поговоркитѣ, пословицитѣ и гатанкитѣ около гърнето и за гърнето тоже сѫ свидѣтелство на това. *„Присмелъ се рѫбелъ на щръбелъ“* (гърне, на което цѣлото устье е отрошено, на гърне, което е малко отчупено) — поговорка за хлѣвоуститѣ присмѣхулки. *„Търколило се гърнето, намерило си похлупката“*, т. е. лошъ човѣкъ ще си намѣри еша — двойката, подобенъ подобнаго. *„Припекалъ съмъ грънéто“* — на смѣхъ нѣкому, който иска да отиде нѣкѫдѣ на гостье. Произлиза отъ суевѣрието, че, ако иматъ нѣкого отъ кѫщнитѣ си отишелъ надалече и не се сѣща да се върне, правятъ магии да си дойде по-скоро, като припичатъ гърнето край огъня. *„На всеко грѫне мерудия“* или „на всеко грѫне меродия не ставай“, т. е. не дѣй се пъха въ всичко, гдѣто

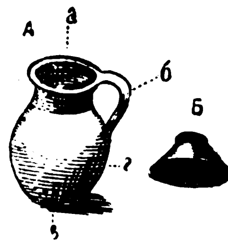

Рисунка № 57.
а) *Гърне.* б) *Похлýпка (полýпка).*

те и канятъ, и не канятъ. *„Малко гърнеце — благо варивце“* — малкото имане, но свое, пó е прѣдпочтително отъ голѣмо богатство, чуждо и свързано съ главоболия и неприятности. *„На полýпка още бобъ (леща) еде“* — не порасълъ или не стигналъ още за нѣкоя работа. Произлиза отъ това, че дѣцата изобщо, когато се въртятъ около майка си и сѫ гладни, сипватъ имъ да си закуснатъ отъ варивото на похлýпка. Гърнето има: *ýскье* (устье), *ýши, дъно* и *корýба*. Ако е безъ ýскье, казва се хръбель; ако ускьето е малко окърнено — щърбель, щърбо, а безъ ýши (дръжка) гърнето е шутó. Има гърне блажно и гърне постно. Въ блажното се готви само блажна гостба, а въ постното—само постна. *Полýпка* (похлупка) е нераздѣлната часть отъ гърнето. Щомъ се турне гърнето край огъня, повѣрието и суевѣрието заповѣдватъ да бѫде захлупено съ похлупка. Счупи ли се похлупката, тогава, ако домакинката му не купи такава, суевѣрието разказва, че гърнето самичко тръгвало да си търси. Направата на похлупката се вижда въ рисунка № 57.

2 *Паница* или *каленúца*. Паницата е сѫдъ отъ земя, въ който се сúпва гостба. Има плитка паница и дълбока паница. Въ дълбоката паница сипватъ *кусáнъ* (чорба), а въ плитките *топанъ* (яхния и друга по-гѫста гостба, която се не куса, а топи). Направата на паницата се вижда въ рисунка № 58.

Рисунка № 58.

Паница

а) *Дълбока*, б) *плитка*.

Освѣнъ земленитѣ паници, има и дървени, които се казватъ *блюдо*, а ако е по-дълбочка — *паáръ*. Въ паáритѣ днеска сипватъ на дѣцата ѣстие, защото мѫчно се чупятъ. Ако паáрътъ е по-голѣмшъкъ, казва се *копáнкя*. Паáритѣ, блюдата и копанката се дълбаятъ отъ дърво и дълбаятъ ги коритаритѣ. Една приказка за копанката гласи: „единъ синъ хранилъ баща си на страна и му сипвалъ въ копанка. Внучето гледало и, като обичало много баща си, сѣднало да му приготви още отъ млади години такава копанка. То почнало да дѣла едно дърво и да го дълбае. Баща му го видѣлъ и го попиталъ: „какво правишъ, синко?“ — „Дълбая копанка, та, като остарѣешъ, да има въ какво да ти сипвамъ гозбица, както правишъ на дѣдо“, — отговорило дѣтето. Това вразумило сина и снахата, та турнали баща си да ѣде съ тѣхъ на синията“.

Има *зелени паници*, гледжосани зелено извѫтрѣ. Зелената паница се употрѣбя при баянето.

3. *Лъжица*. Лъжицата е отъ дърво и я правятъ стругари, наречени *лъжичáри*. Съ лъжица се куса кýсанъ (чорба), бърка се въ гърнето, догдѣто се готви, и съ нея се сипва гостба. Има обикновена лъжица, съ която се куса, готви и сипва, и *свадбарска лъжица*, която е голѣма и съ дълга опашка. Съ свадбарската лъжица само се бърка въ лонцитѣ или грънцитѣ на свадба, или кръщенье́, смърть и служба, т. е. когато се готви за множина. Затова се казва още и бъркалка; съ нея се не куса. Направата на лъжицата се вижда въ рисунка № 59., буква *а* и *б*. *„Тая лъжица не е за твоитѣ (неговитѣ) уста“* е възречица, която се казва, когато нѣкой се наелъ да върши работи не по силитѣ си. Има трети видъ лъжица, наречена *овчарска лъжица*. Тая лъжица е много голѣма и обикновено я носятъ само овчаритѣ. Въ рисунка № 60. се вижда направата на овчарската лъжица: буква *а* е прѣдната ѝ часть, а буква *б* дирната ѝ часть. Понеже всѣки овчарь има своя лъжица и я носи всѣкога съ себе си, за нея има

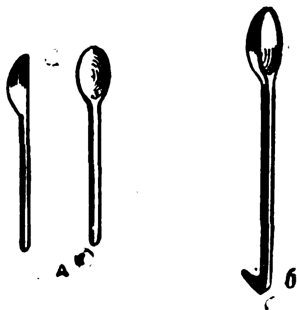

Рисунка № 59.

а) *Обикновена лъжица* и б) *свадбарска лъжица или бъркалка*.

и особенъ калъфъ, който е отъ кожа. Лъжицата се туря въ него за да се не счупи и да може да се носи лесно. Калъфътъ се вижда въ рисунка № 61., съ всичкитѣ му рѣсни. Той се прѣпасва на кръста.

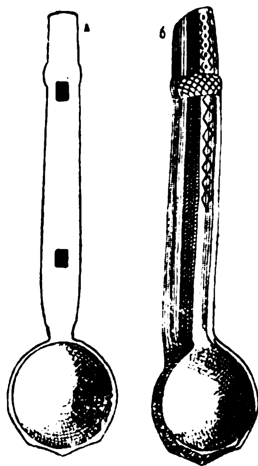

Рисунка № 60.
Овчарска лъжица
а) Прѣдната,
б) дирната ѝ часть.

Има приказка: „били шестина души овчари, а имало само една лъжица. Почнали да кусатъ съ нея, но понеже била голѣма, всѣкой грѣбвалъ по толкова, че дълго врѣме дъвкалъ залъга, догдѣто да го глътне. Въ това врѣме дошелъ вълкътъ и нито единъ отъ шестмината не можалъ да викне, за да го пропжди, защото имъ били пълни устата“.

Нѣкога, когато сжществували задруги, числото на работницитѣ имъ се опрѣдѣляло по числото на лъжицитѣ. Петковци иматъ 50 лъжици — значило иматъ 50 работници.

4. *Лъжичнякъ*. Лъжичнякътъ е покжщнина, въ който се турятъ и кжтатъ лъжици. Има три вида лъжичняци: отъ дърво, плетенъ отъ дървени кори и отъ кратуна, която има естествена направа. Рисунка № 62. прѣдставя тритѣ вида лъжичняка. Лъжичнякътъ, прѣдставенъ съ буква *а* и *в*, има само една прѣграда, а лъжичнякътъ буква *б*, има три прѣгради. Тоя именно най-много се срѣща. Той се плете отъ кошничаритѣ. За лъжичнякъ има такава гатанка: *„говедата въ говедарника, а опашкитѣ имъ навънъ“*.

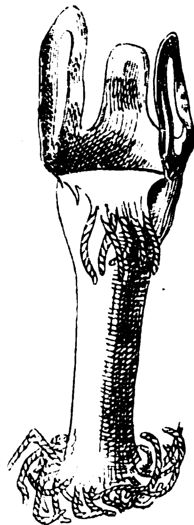

Рисунка № 61.
Калъфъ
за овчарската лъжица.

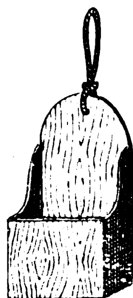

Рисунка № 62.
Лъжичнякъ.
а) лъжичнякъ отъ дърво (дъски); б) плѣтенъ лъжичнякъ; в) кратуна лъжичнякъ.

5. *Ножъ*. Ножътъ е твърдѣ нуждна покжщина. Съ него се рѣже лукъ за въ гостба, рѣже се и друга зачинка, като: миродия, копрецъ, и други зелени зачинки. За това въ всѣкоя селска кжща има и ножъ за лукъ. Въ рисунката № 63. се вижда направата на ножа. Съставнитѣ части на ножа сж: а) *връхъ*, б) *острецъ*, в) *тилникъ*, г) *чиренье* и д) *нáда* или близница. Ножътъ се прави отъ желѣзо. *Нáдата* или *близницата* се прави отъ стомана, чиреньетѣ или отъ рогъ, или отъ дърво. Колкото *нáдата*, т. е. острата часть е повече, толкова ножътъ е по-добъръ. Ножътъ е *остъръ*, когато острецътъ рѣже

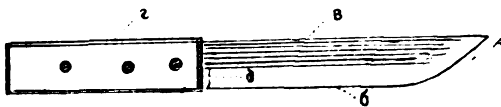

Русунка № 63.
Ножъ.
а) върхъ; б) острецъ; в) тилникъ; г) чиренье; д) нáда или близниц.

лесно и бързо; *тжпъ* или *изхабенъ* е, когато острецътъ рѣже мжчно и бавно. За да се наостри тжпиятъ ножъ, селскитѣ домакинки употрѣбятъ като острило или другъ ножъ, или парче стомана, или брусъ, или което е най-употрѣбително острило — паницата, въ която се рѣже лукътъ. И ножътъ играе рола въ нашитѣ повѣрия. Нѣкои вѣщи баячки могатъ съ ножа, като баятъ надъ него и го забадатъ край огнището или при пещьта, да причинятъ болки въ сърдцето на оногова, срещу когото се правятъ тия магии. Освѣнъ тоя ножъ, всѣка по-стара селенка домакинка има завързано на *пóдпаската* на прѣстилката си другъ ножъ, който се казва *брúтва*. Съставнитѣ части и на бритвата сж сжщитѣ. Бритвата (№ 64) се различава отъ ножа едно по своята направа, а друго, по чиреньетѣ — сж така направени, че острéцътъ на ножа влиза въ тѣхъ, т. е. заклапа се. Бръмката (буква в) служи да се връзва бритвата. Ако бритвата е безъ чиренъ, казва се *костýрка*. „Брахъ или бéра костурки“ е възречица, която означава, че съмъ изпитвалъ голѣмъ страхъ, догдѣто съмъ минавалъ прѣзъ нѣкое мѣсто.

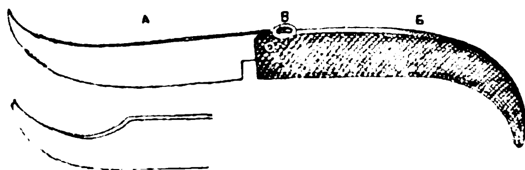

Рисунка № 64.

Бритва.

а) Ножътъ на бритвата. б) чиреньетѣ. в) бръмката, за която се връзва.

6) *Тлъчнякъ, кльцанякъ* или *клацáцалникъ* (въ Плѣвенско). Тлъчнякътъ е уредъ отъ дърво, да се кълца лукъ, чесънъ, агурида, тълченица и други зачинки. Направата му се вижда въ рисунка № 65. Той се казва на смѣхъ още и вьртокжщникъ. Кжща безъ тлъчнякъ не може да бжде. Правятъ го самитѣ селени.

Рисунка № 65.

Тлъчнякъ.

7. *Джурулякъ, джурулникъ.* Джурулякътъ е покжщнина, направена отъ дърво. Съ него селската домакинка *джурка* бíе или *тръка* бобъ, леща, грахъ и коприва. Направата му се вижда въ рисунка № 66. Състои отъ двѣ части: сжщо *джурулякъ*, т. е. двѣтѣ кръстосани дървета, и *дръжка*. Джуруляка прави всѣки селенинъ.

Рисунка № 66.

Джурулякъ.

8. *Оцéтнякъ.* Оцетнякътъ е покжщнина и сждъ, въ който държи селянката оцетъ. Селската готвачка и селскиятъ вáреникъ не може да мине безъ оцетъ. Всичкитѣ постни, па и блажни гостби, както ще видимъ, се *застройватъ* или *зачúнватъ* съ оцетъ. Оцетнякътъ се прави отъ нашитѣ грънчари и, слѣдователно, е отъ пръстъ. Направата му се вижда въ рисунка № 67. Оцетнякътъ се държи всѣкога въ кжта край огнището. „Оцетнякъ“ казватъ на оногова, който пие много и мирише на вино. Суевѣрието забранява на селската домакинка да мѣсти оцетняка или да го изнася на вънка а особено вечерно врѣме; слѣдъ заходъ слънце забранява се да се дава оцетъ прѣзъ сжщото врѣме.

9) *Солникъ* и *пиперникъ*. Соль и пиперъ сж най-нужнитѣ зачинки въ селския вáреникъ (готварница): безъ соль и безъ пиперъ *гóзба* не може да бжде. За сольта и за пипера има особени сждове, въ които се кжтатъ. Тия сждове сж два: единиятъ е *солнúкъ*, а другиятъ — *пиперникъ*. Солникътъ и пиперникътъ сж отъ кратуна и направата имъ, която се вижда въ рисунка № 68., е еднаква.

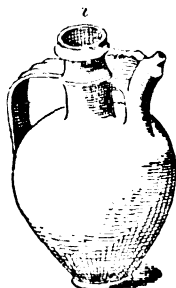

Рисунка № 67.

Оцéтнякъ.

10. *Чу́тура, стъ́па* (въ Плѣвенско). Сольтьта и пиперътъ се употрѣбятъ кълцани, ситни. За да се кълца сольта или пиперътъ, има особенъ уредъ, който се казва *чу́тура* или *стъ́па*. Чу́турата се вижда въ рисунка № 69. Прави се отъ дърво, но повечето отъ топола. Насѣкатъ късове, всѣки късъ дългъ отъ единъ до два лакти, и сѣтне ги дълбаятъ съ особено длѣто. Чутурата тоже играе рола въ повѣрията на народа. Така прѣзъ Мратинцитѣ (15., 16. и 17. ноември) чутурата се заклапа надолу съ устьето и така заклопена стои прѣзъ всичкитѣ мартински дни. Вѣрва се, че ако чутурата стои заклопена, устата на вълцитѣ ще бъдатъ затворени, когато срѣщнатъ нѣкого отъ тая къща, а така също и ако влѣзнатъ въ стадото на тая къща.

Рисунка № 68.
Солникъ и пиперникъ.

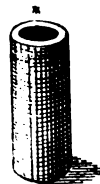

Рисунка № 69.
Чу́тура.

11. *Чиресло́, чиря́сло.* Чиреслото е желѣзно и съ него се кълца или чука соль и пиперъ въ чутурата. Направата му се вижда въ рисунка № 70. Тука чиреслото е четвъртито, но има и валчесто.

Рисунка № 70.
Чиресло́.

12. *По́пъ, попни́къ.* Попътъ е тоже часть отъ покъщнина, макаръ и да се не срѣща въ всѣка къща. Той е нужденъ само, когато има да се пече мѣсо и то на шишъ или ръженъ. Тогава остриятъ край на ръжена се втиква въ дупкитѣ на попа и се върти. Направата на попа се вижда въ рисунка № 71. Той се прави отъ каль и се пече на слънце.

Рисунка № 71.
Попъ, попникъ.

13. *Те́нджера.* Тенджерата е такъвъ съдъ, който прилича на гърне, само че е по-широкъ. Направата се вижда въ рисунка № 72. Тя е отъ земя и се прави отъ нашитѣ грънчари. Има тенджера отъ мѣдь, но се рѣдко употрѣбя.

14. *Са́джакъ, пи́простия, прустя́, пи́русъ.* Тоя уредъ е желѣзенъ триножникъ и служи на нашата селянка, когато па́ли чирепнята. На него туря и мѣдната тенджера. Правятъ го нашитѣ ковачи. Направата му се вижда въ рисунка № 73.

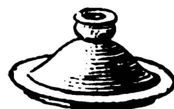

15. *Рука́тка, ова́тка, котленка.* За да се носи ѣстие въ полето на работници, употрѣбя се особенъ видъ гърне, което има отгорѣ, както ведрото и котела, новрълзо́, съ което се носи. Тоя съдъ е отъ пръсть, правятъ го грънчаритѣ и се казва рукатка, оватка и котленка. Направата му се вижда въ рисунка № 74. Тя се срѣща почти въ всѣка къща изъ планинскитѣ села.

16. *Тепсия.* Тепсията е отъ мѣдь и се прави отъ нашитѣ котлари. Въ тепсията се пече българската баница, а още нѣкои и други ѣстия. Направата ѝ е позната. Има плитки тепсии и дълбоки.

17. *Тига́нъ.* Тиганътъ е съдъ тоже мѣстенъ и го правятъ котларитѣ. Въ него се пържи лукъ, който ще се туря въ гостбата, а тъй също се пържатъ яйца и други нѣща.

Рисунка № 72.
Тенджера.

18. *Шишъ* или *ръженъ*. Шишътъ или ръженътъ е отъ желѣзо и служи да се пече на него месо, кокошка или друго. Правятъ го нашитѣ ковачи.

б) *Първи вáреникъ*.

Лѣтни блажни гостби. Лѣтно врѣме селенинътъ много нарѣдко ѣде гостба. Има обаче дни, когато и той ще се облажи, и той ще си *намокри зальга,* както се изразяватъ самитѣ тѣ, съ блажна гозбица. Ние говоримъ за *сега,* а не за онова минало блаженно врѣме, кагато зáдругитѣ цъвтѣели, когато въ една кѫща, въ едно гумно, живѣли 15—20—30 сѣмейства съ 80—100—150 душъ челядь, и когато при всичкитѣ усилни и тежки врѣмена нашиятъ селянинъ не е знаялъ, какво нѣщо е *немотá* или сиромашия. Тогава *немотата,* сиромашията дружила само съ мързеливцитѣ, само съ *самцитѣ*, т. е. съ тѣзи, които се дѣлили отъ задругитѣ. Гостбитѣ, които описваме тукъ, за прѣзъ лѣтно врѣме, сѫ ония, които се варили и ѣли отъ нашитѣ селяни повече *едно врѣме*.

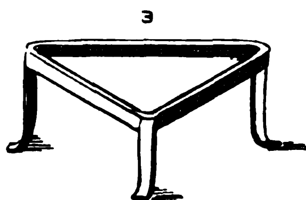

Рисунка № 73.
Саджакъ, пирустúя.

Прѣди всичко трѣбва да споменемъ, че било блажнитѣ, било постнитѣ гостби, нашата селянка не готви безъ соль и пиперъ, както и безъ други зачинки: *мирудия, чубъръ* (чубрица), *копрецъ* (копъръ), *цоценъ* и *сминдулъ*. Поради това, ние тукъ начинаме гостбитѣ съ тѣзи, наречени отъ народа, види се на смѣшка, *готова гозба*.

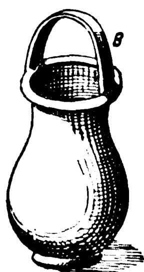

Рисунка № 74.
Рукатка, оватка, котленка.

1. *Соль*. Селянинътъ купува сольта отъ пазара. Той познава два вида соль: *крупа* (каменна соль) и *морска соль*. Въ западния край, тоя край, който описваме тука, селянитѣ купуватъ и ѣдатъ само крупа соль, а морска соль купуватъ само за кърмене стоката. Днеска купуватъ и морска соль за ѣдене, но много нарѣдко.

Крупата соль е два вида: *синя*, която иде отъ Влашко, и *сланикъ*, която иде отъ Австрия и е по-бѣла. Не зная, защо селянитѣ прѣдпочитатъ *синята* соль прѣдъ другата. Като се счупи *крупата,* въ нея се намира кѫсче соль, което е бистро като *цъкленка*. Това кѫсче народътъ нарича *сърдието на сольта* и, споредъ баба Пена, употрѣбя се за лѣкъ. Сольта се кълца въ сѫдъ, нареченъ *чутура*, съ *чиреслото*, рисунка №№ 69. и 70. Когато се кълца, сольта не може да стане ситна и затова я прѣсѣйватъ прѣзъ *честина* и послѣ така ситна се насипва въ *солницата* (рисунка № 68.). Сольта не само се гужда въ ѣстие, каквото и да било, но още я топятъ и съ хлѣбъ. Въ народната медицина, въ народното повѣрие, сольта играе много важна рола и има много голѣмо значение. Сольта е символъ на нѣщо свето, затова тя служи и да се кълнатъ на нея. *„Да ме убие тоя хлѣбъ и тая соль!"* е най-доказателното увѣрение за нѣщо. Когато се сложи синията, трѣбва да се турне най-напрѣдъ солникътъ съ соль, защото, да стои синията безъ соль, е лошо нѣщо. Когато се посрѣща невѣста, даватъ й хлѣбъ и соль. На невѣстиния колакъ турятъ соль. На кръщене, па и на смърть, повечето обреди се съпроваждатъ съ соль. Изъ кѫщи послѣ заходъ слънце или нощно врѣме, се не дава соль, защото народното повѣрие твърди, че е лошо за тая кѫща и че се вмирисвала. Да ли може сольта да се вмирише, азъ не зная, па и нито една баба не можá да утвърди подобно нѣщо, а само че се огорчавала, ставала горчива и добивала малъкъ дъхъ. Види се, това изгубване на първашния

вкусъ, народътъ нарича вмирисване. Това вгорчаване не дохождало, споредъ повѣрието, отъ старость на сольта, но отъ други нѣща, па и отъ магии. За да не се вгорчи сольта, има извѣстенъ обредъ, придруженъ съ баяне. Па и черквата е прѣдвидѣла особена молитва, която е помѣстена въ требницитѣ подъ заглавие: *молитва надъ солію.*

2. *Червенъ пиперъ.* Пиперътъ е въведенъ въ употрѣба много късно. Днесь обаче въ цѣлия тоя западенъ край пиперътъ съставя главната зачинка: не само гостба нѣма, въ която да нѣма пиперъ, но както ще видимъ, има ѣстие само отъ чушки. Пиперътъ се сѣе, разсажда и плодътъ му се казва *чушка.* Чушкитѣ лѣтно врѣме се ѣдатъ зелени, правятъ се кисели и туршия, а есенно врѣме се нижатъ на върви (конци), сушатъ ги и тѣ ставатъ червени. Тия червени сушени чушки се ѣдатъ прѣзъ зимата. Понеже пиперътъ се употрѣбя всѣкога, независимо отъ чушкитѣ, които сѫ турнати въ ѣстието, ѣдатъ го и ситенъ. Тоя пиперъ се казва ситенъ пиперъ. Ситниятъ пиперъ приготвятъ по тоя начинъ: червенитѣ сухи чушки турятъ въ пещь и, тамъ като се опекатъ, кълцатъ ги въ чутура, прѣсѣйватъ съ *чéстина* и тоя вече615 станалъ *ситенъ пиперъ* насипватъ въ сѫда, който е нареченъ тукъ *пиперни́ца* или *пиперникъ.*

3. *Мирудия, майданосъ* се сади въ градинитѣ. Лѣтно врѣме се туря въ гостбитѣ зелена, а зимно изсушена. Мирудията се суши на конци и на сѣнка. Употрѣбятъ я и ситна. *„Не ставай мирудия въ всѣко гърне“* е възречица, която учи людетѣ, да се не пъхатъ навсѣкѫдѣ.

4. *Чубрица.* Чубрицата се сади тоже въ градинитѣ. Колко е обикната тая зачинка за селската гостба, познава се оттамъ, че чубрицата е възпѣта въ пѣснитѣ и е турена между женскитѣ имена: Чубра, Чубрика. Чубрицата се употрѣбя зелена лѣтно врѣме, но тя нарочно се суши за зимно врѣме и се кълца

5. *Копрецъ, копъръ.* Копрецътъ се сѣе по градинитѣ и се употрѣбя въ гостбитѣ: лѣтно врѣме зеленъ, а зимно врѣме сушенъ или ситенъ.

6. *Джоджен*ъ тоже се сѣе въ градинитѣ и се употрѣбя зеленъ и сушенъ.

7. *Сминдулъ* расте по ливадитѣ дивъ. Бератъ го и го сушатъ. Сминдулътъ се употрѣбя поради неговата крайно приятна миризма и добрия му вкусъ. Той се суши и послѣ се трие на прахъ и само като прахъ се туря въ гостба.

Една смѣсь отъ соль, ситенъ пиперъ, ситенъ копрецъ и ситенъ сминдуль, пропорцията на която зачинка знаятъ само селянкитѣ, съставя за селянина онова, което се казва *готова гозба* въ правата смисъль на думата. Тая смѣсь отъ соль, пиперъ и сминдуль (много рѣдко и копрецъ) селянинътъ топи съ хлѣбъ намѣсто ѣстие прѣзъ повечето дни отъ годината, като я подслажда сегизъ-тогизъ съ червенъ лукъ. Това е сиромашката, па и пѫтнишка гостба.

Пристѫпваме къмъ гостбитѣ.

1. *Чорба* (въ село Подвѣсъ, Айтоско, *ку́санъ*). Чорбата съставя първото ѣстие на селенина. Месо ли има, или се заколи нѣкоя гадь (домашна птица), селянката безъ друго ще сготви и чорба. Тукъ е рѣчьта само за *блажна чорба.* Отъ мартъ (оттогава азъ почвамъ съ лѣтнитѣ гостби) до Гергевдень селянинътъ не ѣде нищо младешко, слѣдователно и агнешкото месо е забранено за него. Гѫскитѣ, кокошкитѣ и пуйкитѣ, мѫтили или мѫтятъ, та и тѣ се не ѣдатъ, освѣнъ ако има (а това всѣкога има) нѣкоя ярка или кокошка, която още не се е разклопала. Сѫщо има и пловки, които не мѫтятъ. Волове не колятъ, тъй че и говеждо месо селянинътъ не ѣде. Слѣдователно, ако се облажи до Гергевдень, ще бѫде: съ кокошка или пловка. Послѣ Гергевдень вече иде агне, агнешко месо, овчо месо, гѫска, кокошка и пуйка. Понеже за агнешко и овчо месо трѣбва да се дава пари, селянинътъ прѣдпочита да се облажва съ домашна гадь, която е навъдена отъ неговата стопанка. Жена не коли гадь, защото не е добрѣ за въ кѫщи, а трѣбва да има мѫжъ, който

ще заколи, кокошка, гжска, пловка или пуйка. Като се заколи гадината, попарва се съ врѣла вода и се ощипва перушината. Ако има въ кжщи боленъ отъ баба шарка, закланата гадина се пари и щипи въ чужда кжща, защото, ако се попари въ сжщата кжща, гдѣто е болниятъ, баба шарка се разсърдвала и за болника било лошо. Ако закланата гадина е гжска, прѣди да се пари, селенката отрѣзва търтата съ перушината заедно: търтата е чучулъ (качулъ), която стои надъ самата търтица и е покрита съ бѣли ситни перца — мъхъ. Като я отрѣже, изгаря месото, гдѣто е отрѣзано, съ жарава. Тая търта правятъ на обечки и носятъ момиченца на ушитѣ, или дѣца на капичкитѣ. Тя прѣдпазва отъ уроки. Ако е пловъкъ, най-напрѣдъ изскубватъ *кривицитѣ*, т. е. кривитѣ пера, които сж надъ търтицата. Съ „кривици" се китятъ момитѣ. Ако е пѣтелъ, тоже ще му изскубятъ *мжжкитѣ* пера, т. е. кривитѣ хубави пера, които сж надъ търтицата. И съ тѣхъ се китятъ момитѣ. Ако е гжска, прѣди да се попари, отрѣзватъ ѝ *дóкрилата* съ перата заедно. *Дóкрила* се казватъ *„пера"* и служатъ да се мете съ тѣхъ: лавицитѣ, около огнището, а омитатъ съ тѣхъ и чирепнята — „перата" служатъ за метла. Като се ощипи гадината, *опърля* се на пламъкъ, за да изгорятъ всички ситни пера. Ако гадината е млада, има *бóдли*, т. е. млади пера, които почнали да никнатъ, и трѣбва тоже да се очистятъ. Като се опърли гадината, отрѣзватъ се всички ония части, които се не ѣдатъ. Най-напрѣдъ краката се очистватъ отъ кожата и отъ ноктитѣ. Краката се туратъ само въ чорба. Ако сж отъ кокошка, не ги даватъ на дѣца, защото вѣрватъ, че не ще могатъ да държатъ тайна. *„Ялъ е кокоши кракъ"* е възречица за оногова, който не може да пази тайна. Главата сжщо така се изфърля и се тура само въ чорба. Главата се чисти, като ѝ се отрѣже *клювницата* (клюна), послѣ отдолу се разцѣпва и се фърля езика ѝ заедно съ *пúпитницата* (малката езична кость) и оная часть отъ *пискуня* (гръкляна), която е отсѣчена заедно съ главата. По тоя начинъ краката и главата сж чисти. Слѣдъ това се изваждатъ вжтрѣшнитѣ части на гадината, отъ които едни се фърлятъ, а други ѣдатъ. Като се *изкорми*, изваждатъ се тия части: бѣлиятъ дробъ, черниятъ дробъ, сърдцето, воденицата, гушата, червата, пискунътъ и жлъчката. Бѣлиятъ дробъ се не ѣде отъ охтика; а нѣкои фърлятъ по тая сжщата причина и сърдцето. Черниятъ дробъ се ѣде, като му се отвжсне жлъчката. Воденицата (стомахътъ или желудъкътъ), въ която се мелятъ зрънцата, се тоже ѣде. Тя се разрѣзва, изфърля се отвжтрѣ храната и се обѣля дебелата коженаципа. *Гуша* е мехурътъ, въ който се смѣстватъ глътнатитѣ зрънца, за да се разкиснатъ, догдѣто имъ дойде редъ да отидатъ въ воденицата. Тая гуша се фърля, а ако е отъ гжска или пуйка, взиматъ я дѣцата и правятъ отъ нея дѣтинска гайдуничка, подобна на гайдата. Пискунътъ е оная цѣвь, която е свързана съ бѣлия дробъ и съ помощьта на която гадината диша. Той и червата тоже се фърлятъ. Надъ търтицата има папка, наречена търта, за която говорихъ по-горѣ и която се отрѣзва и фърля. На гжската търтата се отрѣзва съ перата. Това сж вжтрѣшнитѣ части.

Гадината, ако се готви цѣла, се *не надробва*. Такава гадина, или се пече, или вари. Вари се цѣла само кокошка и тогава тя е *пълнена кокошка* (вж. по-долу). Ако се готви *надробена*, тогава всѣки кжсъ има своето име и знае се, кой кжсъ за каква гостба става.

Главата състои отъ клювница и глава. Ако главата е на кокошка или пѣтелъ, има отгорѣ *гребенъ*, а отдолу *обеца* или *менгюша*: тия сж двѣ. Пуйката има още и *цивка*. Гребенътъ и менгюшата у пѣтела сж по-голѣми. Ако кокошката *нóси*, гребенътъ и менгюшата сж червени като кръвь. Освѣнъ това, у нѣкои кокошки, пѣтли, гжски и пловки, отгорѣ на темето има снопче пера, които се казватъ *чучýлъ* или *качýлъ*. Оттамъ: чучулята — кокошка, гжска и пловка. Нѣкои отъ кокошкитѣ иматъ такива пера и отпрѣдъ около очитѣ. Тогава кокошката или пѣтелътъ сж *забуляти*. *Шията* свързва главата за

трупа. *Шúята* или *шиндакътъ* се ѣде. Всѣко *крило* се дѣли на *мúшка, крило* и *дóкрило*. Това дóкрило повечето пѫти се фърля, а при гѫскитѣ се отрѣзва заедно съ перата и става „перо“, съ което се мете. *Краката* състоятъ отъ сѫщи *крака, кълка* и *дóкълка*. Краката се отрѣзватъ отъ кълката. Кълката, ако се отрѣже, отрѣзва се до дóкълката, а по нѣкога се отрѣзва заедно съ дóкълката. *Търтицата* е най-задната часть на гадината. Долната часть на трупа състой отъ *кóняка* (грѫдната кость), който е покритъ съ бѣло месо. Туй бѣло месо се туря, ако иска стопанката, въ каша, и тогава кашата става хубава. До *кóняка* стои *ѝдеца* или *цъклáта* (въ Плѣвенско). Ядецътъ тоже е покритъ съ бѣло месо. *Гръбината* е останалата часть отъ трупа на гадината. Ако отъ надробенитѣ части ще се прави само чорба, тогава въ гърнето се туря: главата, краката, дроба, воденицата, шията и крилата. Ако се мисли, да се прави отпослѣ още яхния (топань) или каша, тогава въ гърнето се туря цѣлата надробена кокошка и се варятъ всичкитѣ части наедно. Когато се уварятъ, отдѣлятъ се за яхния кълкитѣ, кóняка, ядеца и гърбината, а другитѣ части остаятъ за чорба; ако ли пъкъ ще се прави каша, за кашата се отдѣлятъ кълката, ѝдеца, коняка и гърбината. Ако стопанката иска да направи добра каша, гужда въ кашата бѣлото месо скълцано, а костьта се фърля.

Когато заври гърнето, селенката го *отпѣнва*, т. е. отбира съ лѫжица натрупаната отгорѣ пѣна и я фърля. Като се отпѣни, веднага се посáля съ соль. Като покипи и вземе да се кине, нарѣже му се лукъ. Лукътъ за чорба се рѣже много ситно. Съ лука заедно се туря въ гърнето мирудия, копрецъ, джодженъ, па и чубрица, но безъ чушка не може да бѫде. Съ тия нѣща се гужда и оризъ. Ако обаче нѣма оризъ, туря се *ювкá*. Нѣкога, когато нѣмало оризъ, употрѣбяло се *ювкá*. *Ювката* се прави отъ тестени листове, нарѣзени обли, които, като се изсушатъ добрѣ на слънце, надробватъ се на кѫсове и тия кѫсове сѫ *ювка*. Тѣстото за ювка се замѣсва съ яйца.

Когато мѣсото и другитѣ нѣща увратъ, чорбата се *зачиня* или *застройва*. Да се зачини или застрои чорбата, значи да ѝ се тури яйце и киселина; а това става по този начинъ: разбива се яйце въ една дълбока паница; яйцето се разбива съ лѫжица. За да се разбие по-лесно, гужда се въ него малко соль. Като се разбие добрѣ, сипва му се оцетъ или агоридна вода. Това е застройка или зачинка. Съ тая зачинка се зачинва чорбата. Ако чорбата ври, трѣбва гърнето да се подържи на страна отъ огъня, да се почака, догдѣто *ключътъ* се уталожи, и тогава се сипва по малко въ зачинката и се бие съ лѫжицата, догдѣто се напълни паницата. Послѣ чорбата изъ паницата се повръща въ гърнето, като се пакъ бърка съ лѫжицата; а най-послѣ, за да се опече добрѣ яйцето, прѣсипва се чорбата нѣколко пѫти, ту изъ паницата въ гърнето, ту изъ гърнето въ паницата. При зачинването или застройването на чорбата, стопанката се грижи да я не прѣсѣче. Това става, или когато чорбата е много врѣла, или когато се чавне отведнъжь много чорба. Да се *прѣсѣче* чорбата, значи яйцето да стане на ситни зрънца и, като постои малко, се отдѣля отъ чорбата и се сгѫства. Хубаво зачинената чорба е бѣла като млѣко и яйцето се не сгѫстява. Ако яйцето не е опечено, чорбата не е бѣла. Яйцето се не опича, когато чорбата не е била гореща. Чорбата, щомъ се *зачини* или *застрои*, готова е да се ѣде. Така се готви чорба отъ всѣкаква домашна гадь: кокошка, гѫска, пловка и пуйка; а така сѫщо се готви и отъ месо, било то агнешко, овчо или говеждо.

Чорбата отъ агнешко шкембе (тумбакъ) *и черва* има малка разлика отъ току-що описаната. Червата, прѣди да се турнатъ да се варятъ, трѣбва да се прѣчистятъ. Това става така: червата се разрѣзватъ прѣзъ срѣдата и добрѣ изтискватъ; послѣ се оплитатъ и така оплетени се туратъ въ кипѣла вода да възвратъ. Като възвратъ, насѣцкватъ се на крѫга или синията съ

брадва, послѣ се измиватъ въ вода и изтискватъ добрѣ отъ водата, и по тоя начинъ ставатъ готови за готвене. Докато се чистятъ червата, въ гърнето е налѣта вода, която почнала вече да кипи. Нарѣзва се лукъ, мирудия и други зеленчуци и всичко заедно се туря въ кипящата вода, като се тури и нуждната мѣрка соль. Слѣдъ като всичко това се свари, чорбата се зачинва. Понеже всѣкога или отдѣлно се туря чорба отъ шкембе, шкембето, прѣди да се турне да ври, чисти се по сѫщия начинъ: турва се въ врѣла вода, послѣ се остръгва черниятъ слой отгорѣ, надробява се ситно на кржга или синията съ брадва и послѣ, както и червата, се гужда въ кипналата вода наедно съ лука, зеленчуцитѣ, чушки и соль. Сетнѣ се застройва, както се каза и за другата чорба. Сѫщото се прави и отъ дробъ или джигеръ.

Въ село Подвѣсъ, Анхиалска околия, чухъ отъ една бабичка думитѣ „*кýсань* и *тóпань*“ за чорбата и яхнията. Обаче въ бѣлѣжката съмъ изпустналъ името на бабата па и не съмъ провѣрилъ въ другитѣ села; тъй че тия двѣ думи турямъ съ голѣмо прѣдпазване.

2. *Пълнена кокошка.* Ако кокошката е отредена да се вари цѣла, безъ друго трѣбва да бѫде пълнена; а пълни се съ смѣсь, която се казва *дробеньé. Дробеньéто* се прави така. Нарѣже се много ситно червенъ лукъ и се запържи въ тиганя съ масло, кравешко или овчо (мастъ отъ сланина селянката употрѣбя само зимно врѣме). Въ тоя лукъ се туря соль, черн̌ъ или червенъ пиперъ и по-сетнѣ оризъ и воденицата съ черния дробъ, насѣцкани ситно-ситно. Като се изпържи тая смѣсь, нарѣже се ситно мирудия и копрецъ. Това се казва *дробенье.* Съ него се напълня куфината на кокошката и послѣ кожата се зашива съ конецъ. Тая така напълнена кокошка се спуска въ гърнето, гдѣто вече водата ври и гдѣто сѫ спустнати: главата, краката, шията и крилата. Като се свари, чорбата съ кѫсоветѣ става на *кисела чорба,* както се посочи по-горѣ. Кокошката, ако е за гость или за нѣкое праздненство: рождение, кръщене и свадба, се туря на дилафа (машитѣ) или пирустията (саджака) и се поизпича на тихъ огънь, догдѣто се зачерви. Това е то „печената кокошка“, възпѣта въ пѣснитѣ. *„Не щешъ ли печена кокошка?“* — значи не щешъ ли честь и почесть голѣма. На кръщене и свадба на кръстника, старокьата и на родителитѣ на невѣстата се носи кокошка, но тая кокошка трѣбва безъ друго да бѫде печена. По тоя начинъ се пълнятъ: пловка, гѫска и пуйка, но тѣ се не варятъ, а пекатъ, било съ кисело зеле, било съ оризъ. Кокошката, пловката, гѫската и пуйката не се готвятъ на служба и смърть, т. е. въ такива праздненства и обреди, гдѣто гостбитѣ и хлѣбътъ трѣбва да кадятъ съ кадилница и темянъ. Споредъ народа сѫ нечисти и се не кадятъ.

(Само веднажъ обаче и то въ Южна България се кадятъ кокошки, въ единъ особенъ день, който день се казва *кокоша църква.* Това праздненство въ западния край е непознато. Тая *кокоша църква* ще бѫде описана въ една отъ идущитѣ книги на „Жива-Старина“ заедно съ други вѣрвания и обичаи).

Ако *печената кокошка* се изпраща нѣкому въ знакъ на уважение, ще бѫде придружена безъ друго съ прѣсна турта и бъклица вино.

Най-прочута и най-вкусна чорба отъ кокошка е оная, която се прави отъ *петрово пиле. Петрово пиле* или *пиле яребиче* сѫ възпѣти въ нашитѣ народни пѣсни. Ако сѫ мѫжки, тѣ сѫ *цициригарчета,* защото *цициригатъ,* а не кукуригатъ.

3. *Топанъ яхния.* Въ селския вáреникъ думата яхния нѣма. Тамъ има различни други названия, като: кокошка съ лукъ, кокошка съ оризъ и пр., което всичко въ Подвѣсъ, както и по-горѣ споменахъ, чухъ отъ бабата: *отъ гѫби правимъ и кусанъ, па и топанъ* — бѣше прѣзъ Богородични пости. Азъ обаче нарекохъ всичкитѣ видове ѣстия, които се топятъ, съ името яхния.

а) *Кокошка съ лукъ.* Кокошката е нарѣзана на кѫсове и тия кѫсове се варятъ въ гърне. Селянката е приготвила червенъ лукъ, нарѣзанъ на *филии* и на *резньове.* Тоя лукъ се опръжва въ масло, прѣдпочтително кравешко прѣсно

масло, и въ лука послѣ нареждатъ: мирудия, копрецъ и джодженъ, гужда се соль и червенъ пиперъ, а послѣ и зелена чушка, нарѣзана тоже на дребно. Като се поизпържи всичко това, вади се изъ гърнето: двѣтѣ мишци, двѣтѣ крила, двѣтѣ кълки, ядеца и кбняка. Като покипятъ тия нѣща въ тиганя, гостбата е готова.

б) *Месо съ лукъ.* Гостбата се прави по сѫщия начинъ, както и кокошка, съ лукъ само съ тая разница, че месото се вари на особено, а послѣ въ гърнето или тенджерата се изсипи опържения лукъ, мирудия и пр.

в) *Кокошка съ оризъ, пловка съ оризъ, гѫска съ оризъ, пуйка съ оризъ* и *месо съ оризъ.* Нарѣже се кокошката, пловката, гѫската, пуйката или пъкъ месото въ гърне или тенждера, туря се край огъня да кипи. Когато закипи, отпѣнва се, туря се соль и остая да ври. Когато е близу да ovri, оризътъ, който е очистенъ и измитъ, изсипва се въ гърнето или тенджерата, пробръква се съ лъжица, притуря се соль и ситенъ червенъ пиперъ.

4. *Каша.* Кашата се прави когато се коли гѫска и пуйка, много рѣдко отъ пловка, съвършено рѣдко отъ кокошка, а отъ месо никакъ. Гадината е нарѣзана въ гърне и кипи. Когато месото е уварено, зима се въ тиганя масло и се туря на огъня да възври. Когато почне да цвърчи, сипва се по малко чисто брашно и се бърка съ лъжица. Като се тури по тоя начинъ, колкото е нуждно брашно (а това знае всѣка селянка), бърка се съ лъжицата, докато се изпече добрѣ. Когато тая гѫста каша почне да става сива, показва, че брашното се е изпекло. Тогава се сипва съ друга лъжица по малко отъ чорбата и се бърка. Това се продължава до тогава, догдѣто брашното стане на каша и почне да пуща масло. Пустне ли кашата маслото си, тя е готова. Сега въ нея турятъ малко соль и, ако искатъ, турятъ ситенъ червенъ пиперъ и бѣлото месо отъ кбняка, което е прѣдварително скълцано съ тлъчняка въ дълбока паница. Като се тури и месото, кашата се побърква още на тихъ огънь или само на жаравина и е вече готова. Тогава край огъня изринватъ тиха жарава, на която турятъ тиганя съ кашата. Тя пуща тука и останалата масть и плувне цѣла въ нея. Не плувне ли въ масть, това показва, че кашата не е изпечена и не е добрѣ направена. Когато се изсипи кашата въ друга паница, на дъното на тиганя остая кора, която е много вкусна. Дѣцата се надпрѣварватъ, кое повече да огребе отъ нея. Мома или момиче, което вече е близу да се момѣе, не трѣбва да огриба тиганя, защото вѣрватъ, когато се ожени, на свадбата ѝ ще вали дъждъ. Ако на нѣкоя булка, когато се ожени, вали дъждъ, казватъ: „огрибала е тиганя“; ако вали малко — малко е огрибала, ако вали цѣлъ день, казватъ: „тя е огрибала и калая на тиганя“. Кашата е най-почтенната гостба. Готви се всѣкога, когато има скѫпи гости. Ако селянката иска, кашата да бѫде *пробфирна,* т. е. малко възкиселка, когато туря въ кашата месото, сипва една-двѣ лъжички оцетъ. Тая каша се казва *пробфирна* за разлика отъ другата, която се казва *блага каша. „Паренъ — каша духа“, „паренъ отъ каша, духа и на зеле“* — сѫ пословици, които поучаватъ, че само пàтилитѣ се пазятъ. *„Гѫстата каша поясъ разпасва“,* поучава, че работа извънъ силитѣ на човѣка донася неприятности. *„Яшъ каша, да си наша“* е възречица за смѣхъ. Всичкитѣ тия пословици иматъ своитѣ приказки.

5. *Печено месо.* Печено месо въ селския *вàреникъ* срѣщаме два вида: *печено ягне, печено месо на ръженъ, печенъ овенъ, печена ялова крава.*

а) *Печено ягне.* Печеното въ българската кѫща се явява само на Гергевдень и оттамъ е възпѣтото въ пѣснитѣ *ягне гергевско.* Това ягне е обредно, т. е. то се изисква отъ самия праздникъ, отъ самия обредъ, съ който е придружено Гергевското праздненство. Много рѣдко печеното ягне се явява и като знакъ на уважение къмъ скѫпъ гость, оттамо и възречицата: *„печено*

ягне да е, не ядвамъ вече" — казва нѣкой, който вече се е наялъ, а канятъ го още да ѣде.

Печено ягне се готви така: като се заколи и одере ягнето, изваждатъ се вѫтрѣшноститѣ: червата, дробътъ, тумбака (шкембето) и сърдцето. Измива се добрѣ и се напълня съ дробенье́. Дробеньето се съставя отъ червенъ лукъ, оризъ, мирудия, червенъ пиперъ, копрецъ, джодженъ и червата съ дроба, очистени и сварени по-напрѣдъ и насѣцкани на ситно, нѣкои турятъ и сухо черно грозде. Съ него се пълни куфината на ягнето и, за да не изпадне тя, куфината се пробива на двѣ-три мѣста и въ тия дупки се провиратъ прѣдниті крака на ягнето и се завиратъ въ жилата на заднитѣ крака. По тоя начинъ куфината е затворена, и дробеньето не може да се изтърси. Прѣдниятъ кракъ се казва *прежди́ло*, а жилата на заднитѣ крака се казва *ключъ*. Нѣкои пъкъ зашиватъ куфината съ конецъ, а вървиратъ *преждилото* въ *ключа* на заднитѣ крака, за да бѫде ягнето свито на полукрѫгъ, та да може да стане въ тепсия. Така приготвено, ягнето се полага въ тепсия и се туря въ напалената вече пещь. Нѣкои искатъ ягне на ръже́нъ. Послѣдниятъ е дървенъ. Въ такива ягнета дробенье́ нѣма. Догдѣто се пече ягнето, човѣкътъ, който върти ръжена, маже часъ по часъ съ соленка вода, която е насипана въ дълбока паница. Мазането става съ кистца отъ кърпа, натикана на прѫчка. Такова печено ягне не е женска работа, а мѫжка, т. е. не го пече жена, а мѫжъ.

Като се говори за печено ягне, нуждно е да се спомене и за *хайдушкото печено ягне*. Като се заколи ягнето, изваждатъ вѫтрѣшнитѣ му части, безъ да го одератъ. Послѣ измиватъ го, насоляватъ го и го зашиватъ. Като се приготви по тоя начинъ (нѣкои го пълнятъ съ дробенье, а повечето го не пълнятъ), заравя се въ жаравина, която е направена въ изкопанъ трапъ. Въ тоя трапъ, покрито съ нея, ягнето се пече. Отъ врѣме на врѣме се покрива съ нова жарь, ако първата е загасла. Когато е вече опечено, а това знае всѣки вѣщъ овчарь, полека се отринва жаравината, отмита се отъ кожата, било пепельта, било изгорѣлата вълна, подематъ го полека съ дърва или съ лопата и го слагатъ, или на синия, или въ тепсия, или пъкъ на постлано листье, най-обикновено отъ кленъ и орѣхъ. Ягнето е покрито съ кожата си, която малко да се попипне, пропуква се, и печеното месо излиза. Въ нашитѣ народни пѣсни *хайдушкото ягне* е възпѣто съ различни епитети и рѣсни: то е *гергевско ягне сугарно*, а понѣкога е *рудо ягне* съ *сухо грозде пълнено*, съ *червенъ шекеръ солено*.

б) *Печено месо на ръже́нъ.* Печеното месо на ръженъ е нарѣзано на мръвки, кѫсове, и тия мръвки се надѣватъ на ръжена. Това печено става по два способа: а) нарѣже се мѣсото на мръвки, насоли се съ соль и пиперъ и се туря въ една дълбока паница, гдѣто има отъ по-напрѣдъ скълцанъ чесънъ. Като посѣди месото въ тоя чесънъ, догдѣто се понадъха съ миризмата му, надѣнва се на ръжена и се пече. б) Месото се нарѣже на мръвки, насоли се съ соль и се надѣнва на ръжена. Като се тури край огъня да се пече, нарѣже се червенъ лукъ въ една дълбока паница, тури се соль на и малко червенъ пиперъ, нарѣже се мирудия, копрецъ, джодженъ, и всичко това се скълцва съ тлъчняка, а послѣ се нарѣзва и една зелена чушка. Сега, догдѣто мѣсото се пече на ръжена, паницата съ лука е притъкната край огнището на слаба жарь и отгорѣ захлупена съ похлупка, *та да се задуши* вѫтрѣшно дробенье. Като се поопече месото, опеченитѣ мръвки, така горещи, се нарѣзватъ отъ ръжена въ паницата, и пакъ се захлупи съ захлупака. Когато всичкото месо се опече и нарѣже въ паницата, пробръква се съ лъжица и пакъ се захлупва, да стои край огъня. Това е то задушено печено месо. Когато се пече месото, острият край на ръжена се забожда въ дупкитѣ на *попа* (рис. № 71.).

в) *Печенъ овенъ.* Печенъ овенъ се срѣща като обреденъ оброкъ и като обикновено ѣстие. Като обреденъ оброкъ *печениятъ овенъ* се явява на смърть (погребение и пре́носи), на оброкъ и на свадба. Въ послѣдния обредъ печениятъ овенъ наедно съ роговетѣ, украсени съ златни ябълки, играе голѣма свадбена рола. Като обикновено ѣстие *печениятъ овенъ* се явява въ врѣме на сборъ и въ други случаи на веселба. Овенътъ се пече въ пещь или на ръженъ. Той се пече и като *хайдушкото агне* цѣлъ въ трапъ и съ вълната си наедно. Хайдушкитѣ пѣсни възпѣватъ хайдушкия вакълъ овенъ, печенъ на ръже́нъ.

г) *Печена ялова крава.* Въ днешно врѣме *ялова крава* много рѣдко се употрѣбя. *Бикътъ* остарѣлъ се коли и пече за цѣло село. Ако нѣма бикъ, коли се волъ. Тоя *бикъ* или тоя волъ печенъ сѫ обреденъ оброкъ, който се запазилъ само въ южната часть на България, т. е. въ Бургаско, Хасковско, а понѣкѫдѣ и въ Сливенско и Старозагорско. Нѣкога обаче, *ялова крава* се клала и пекла въ западния край не като обреденъ оброкъ, а като празднично весело ѣстие: на сборъ, на свадба, на кръщене. *Ялова крава* е възпѣта въ юнашкитѣ пѣсни. Така, всичкитѣ наши юнаци (герои) ѣдатъ по *деветъ крави ялови* и пиятъ по *деветъ бъчви вино* съ *деветъ пещи хлѣбъ. „Гостба имъ е крава яловица“* пѣе пѣсеньта. *Ялова крава* е оная, която никакъ се не тели.

6. *Пържени яйца.* Когато липсва друго ѣстие, а нуждно е да се сготви нѣщо набързо, правятъ се *пържени яйца.* Пърженитѣ яйца ставатъ по четире начина: а) нарѣже се червенъ лукъ и се запържи въ тиганя съ масло. На тоя лукъ се гужда соль и червенъ пиперъ и се бърка, догдѣто се изпържи. Послѣ се счупватъ нѣколко яйца и се турятъ въ лука. Като се опекатъ и яйцата — ѣстието е готово. б) Въ тиганя се налѣе вода и се тури на огъня да възври. Когато водата ври съ ключъ, счупватъ се въ нея колкото трѣбва яйца и, за да се сварятъ по-скоро, се поливатъ съ лъжица отгорѣ съ кипѣлата вода. Послѣ се прѣмѣстватъ въ друга паница, но полека и съ внимание за да останатъ цѣли. Поса́лятъ се съ соль и съ ситенъ червенъ пиперъ и се поливатъ съ възврѣло масло, прѣдпочита се въ тоя случай прѣсно масло. в) Маслото въ тиганя е възврѣло и въ него се счупватъ колкото сѫ нуждни яйца, посалятъ се отгорѣ съ соль и червенъ пиперъ, и ѣстието е готово. г) Маслото е възврѣло, въ него се туря дребно сирене, а послѣ и яйца. Тука се не туря ни соль, ни пиперъ.

в. *Втори ва́реникъ. Лѣтни постни гостби.*[1])

Лѣтно врѣме селенинътъ е повече на работа въ полето и неговитѣ ѣстиета сѫ такива, които се готвятъ лесно. Тѣ състоятъ отъ зеленчукъ, който се готви по различенъ начинъ.

---

[1]) Селянинътъ пости не само прѣзъ установенитѣ отъ светата Православна Църква дни и мѣсеци, но и прѣзъ блажнитѣ дни. Постътъ за него не е товаръ, не е бреме, но удоволствие. Да се храни съ растителна храна той се радва, защото тя била „л ка храна“. Но независимо отъ това, той на поста гледа като на религиозно установление и го пази много строго. Въ срѣда и петъкъ, и прѣзъ другитѣ постни дни не само той, но и домашнитѣ му постятъ като не допущатъ и другъ да блажи въ кѫщата, защото не е добро за самата нея. Дори и въ турско врѣме, въ врѣме на усилни дни, той съ голѣма мѫка е допущалъ да се блажи; па и самитѣ турци, разбира се умнитѣ, уважавали това чувство, и прѣзъ постни дни тѣ избѣгвали да нощуватъ въ такива кѫщи, гдѣто има дѣца или трудна жена, които, като гледатъ, че се колятъ кокошки и се готви блажно, могатъ да се съблазнятъ.

И днеска за селянина нѣма по-голѣма обида отъ тая, да отидете у дома му прѣзъ постни дни и да искате да ви готви блажна гостба.

Войникътъ селянинъ, догдѣто е въ войската, блажи; но върне ли се пакъ въ кѫщи, той не кусва блажно ѣстие въ постни дни за никаква цѣна.

Селянинътъ, освѣнъ черковнитѣ пости, има дни, прѣзъ които пости за здраве на стоката. Прѣди да се вѣнчѣятъ младоженци, постятъ цѣла недѣля. Съ една дума селянинътъ пости за здраве на дѣцата, за здраве на стоката, за свое здраве.

Лѣтнитѣ постни гостби сѫ слѣднитѣ: 1. *гостби отъ различни зеленчуци варени;* 2. *гостби отъ различни варива;* 3. *гостби отъ гѫби;* 4. *гостби отъ риба, раци, сколки (миди) и плъжове;* 5. *гостби отъ чушки, краставици, патлиджани и други зеленчуци.*

1. *Гостби отъ различни зеленчуци варени.* Подъ название зелени или зеленчуци се разбиратъ всички ония трѣви, които растатъ въ селскитѣ градини или въ полето и които нашиятъ селянинъ употрѣбя за ѣстие. Трѣвитѣ, които растатъ въ градинитѣ или *саморасляци* (не сѣени), или пъкъ сѣени, сѫ: *лобода, щиръ, тълчица, пазія* и *коприва.* Трѣвитѣ пъкъ, които растатъ по полето, сѫ *щавлякъ (лападецъ), киселякъ, кръсташка, бабини чиравца* и *съвлакъ.* Щавлякътъ расте и по градинитѣ.

Гостбитѣ, които се готвятъ отъ тия различни зеленчуци, сѫ нѣколко вида.

а) *Кисела чорба.* Кисела чорба отъ зеленчуци се прави отъ *лобода, киселякъ, бабини чиравци, пазія, кръсташка, съвлакъ, щиръ* (отъ щиръ много рѣдко) и *щавлякъ.* Чорбата отъ тия зеленчуци се прави по тоя начинъ: който и да е отъ тия зеленчуци, попарва се съ врѣла или кипѣла вода. Въ възврѣлата въ гърнето вода, се турватъ нарѣзанъ на ситно червенъ лукъ, мирудия, копрецъ, џоџенъ, сминдуль, зелени чушки и малко оризъ. Заедно съ тая смѣсь отъ зачинки се нарѣзва на ситно и попарениятъ зеленчукъ. Когато се свари, застройва се съ оцетъ и чорбата е готова. Ако е блажно врѣме, застройката става съ яйце и оцетъ, и тогава е блажна кисела чорба. Съ тая кисела чорба, постна или блажна, нашиятъ селянинъ се храни прѣзъ цѣлото лѣто.

б) *Топанъ* (яхния). Постенъ топанъ става отъ слѣднитѣ зеленчуци: отъ *тълчица, щавлякъ, киселякъ* и други. Тѣ се готвятъ съ лукъ и оризъ и съ дървено масло, ако има; ако ли нѣма, топаньтъ става постенъ. Зеленчукътъ, отъ който има да се прави топанъ, се попарва съ врѣла вода, както се прави и за чорбата. Лукътъ се нарѣзва на *филии,* запържи се съ дървено масло, посоли се съ соль и червенъ пиперъ, нарѣзва се вѫтрѣ още и мирудия, чубрица, джоджень, копрецъ и чушки и всичко това се туря въ землена тенджера (рис. № 72.) и се залѣва съ врѣла вода. Като се свари, *топаньтъ* е готовъ. Казватъ старитѣ, че постната гостба трѣбвало да се ѣде всѣкога студена. Ако иска селянката да бѫде гостбата *възкиселка* (профирна), сипва въ нея или малко оцетъ, или малко агоридна вода, или пъкъ туря трънosливки. Въ планинскитѣ села употрѣбятъ *киселици* (диви ябълки).

в) *Коприва.* Копривата никакъ се не слага на гости. Има два вида коприва: обикновена коприва и *гръчка коприва.* Обикновената коприва е многогодишно растение, т. е. расте отъ корень, а *гръчката коприва* е едногодишно растение и се ѣде лѣтно врѣме, много късно, когато обикновената коприва остарѣе и пустне цвѣтъ и сѣме. Обикновената коприва никне много рано прѣзъ пролѣтьта изподъ снѣга и щомъ снѣгътъ се стопи, а това става на припекъ, тя се бере. Изобщо копривата се бере и ѣде отъ половината на февруари (понѣкога и отъ началото на февруари) до Гергьовдень, т. е. прѣзъ великитѣ пости. „Гръчката" коприва се ѣде прѣзъ лѣтото, защото тя никне много късно. Както едната, така и другата коприва се готви по тоя начинъ: копривата се попарва съ врѣла вода и послѣ се туря въ гърне да кипи. Като закипи, нарѣзва се на много дребно червенъ лукъ, малко мирудия, чубрица и копрецъ, туря се соль и една чушка. Като се свари, търка се или джурка. Джуркането става по тоя начинъ. Водата, съ която е врѣла копривата, се изсипва и чушката изважда, и сетнѣ се джурка съ джуруляка (рис. № 66.). Догдѣто се джурка копривата, присипва се малко вода и се туря малко край огъня да се сгѫсти, като сегизъ-тогизъ се побръква съ лъжица. Послѣ, това се скълцва чесновъ лукъ и се смѣсва съ копривата. Като се изсипи въ паницата, посаля се съ червенъ пиперъ, ситна чубрица, сминдуль и копрецъ.

Нѣкои, намѣсто чесновъ лукъ, турятъ въ копривата сирене и масло. Пролѣтѣ, когато най-напрѣдъ се сготви коприва, пази се да се не укапи нѣкой, защото прѣзъ това лѣто щѣли да го ѣдатъ бълхи.

г) *Гжишякъ.* Копривата се очисти, посоли съ соль и червенъ пиперъ, и се търка между дланитѣ. Тая стъркана коприва не е ѣстие; тя може да се взема повече за зачинка, но селянинътъ я ѣде намѣсто ѣстие съ хлѣбъ.

д) *Кóмбусъ.* Сѫщо той не е ѣстие. Прави се само отъ *щиръ.* Щирътъ се свари. Въ една дълбока паница се скълцва съ тлъчняка: червенъ лукъ, нарѣзанъ на ситно, мирудия, копрецъ, джодженъ, чубрица, сминдуль съ червенъ пиперъ. Въ тая смѣсь се туря и свареният щиръ, скълцва се и се смѣсва добрѣ съ лука, и вече ѣстието е готово.

е) *Печенъ щáвлякъ* (лападецъ). Щавлякътъ се измива и наложва: редъ листове отъ щавлякъ, редъ зеленчукъ: мирудия, копрецъ, джодженъ, сминдуль, соль и червенъ ситенъ пиперъ. Като се направятъ такива нѣколко реда, всичко това се увива въ лозово или дъбово листье, а ако има кленово или орѣхово прѣдпочтително, връзва се съ конецъ, намокря се съ вода и се зарива въ жарь. Слѣдъ извѣстно врѣме, когато селянката вече знае, че щавлякътъ се е опекълъ, вади се отъ жаравината, развиватъ се горнитѣ листове, които сѫ поизгорѣли, а вѫтрѣшнитѣ се турятъ въ една плитка паница — и това е печенъ щавлякъ. Нѣкои поливатъ тоя печенъ щавлякъ, догдѣто е още топълъ съ дървено масло и малко оцетъ, и тогава стáва добра салата съ печено месо. Но селянитѣ го ѣдатъ съ хлѣбъ, като ѣстие и то като постна гостба.

2. Гостби отъ различни варива. Подъ име варива разбираме ония зеленчуци, които селянинътъ сади или сѣе въ своитѣ градини и отъ които събира плодъ за прѣзъ зимата. Такива сѫ: бобъ (фасулъ), бакла (чернъ бобъ), леща, грахъ, зеле и празъ лукъ. При тия варива трѣбва да се прибавятъ още и ония, които се употрѣбятъ само лѣтно врѣме. Тѣ сѫ: червенъ патлиджанъ, синь патлиджанъ и тикви. Бобътъ и баклата се готвятъ зелени и руени; лещата и грахътъ — само узрѣли; зелето тоже, когато се е завило; червениятъ патлиджанъ и зеленъ и червенъ, а синиятъ патлиджанъ, когато е порастналъ. Отъ тия варива селянинътъ прави тия ястия:

а) *Кисела чорба.* Зеленъ бобъ, празъ лукъ и тикви правятъ на чорба по тоя начинъ. *Кисела чорба отъ бобъ.* Бобътъ се очистя отъ ликата, нарѣзва се на малки кѫсове, прѣтрива се съ соль и се оставя така да постои, за да си вземе сольта. Сетнѣ се нарѣзва червенъ лукъ на ситно, мирудия, копрецъ и други зачинки, и при това и зелена чушка. Тия зачинки заедно съ прѣтрития зеленъ бобъ се турватъ въ гърне, гдѣто водата е възврѣла и се притъква всичко да кипи. Когато бобътъ и другитѣ зачинки бѫдатъ оврѣли, въ една дълбока паница се разбърква малко чисто брашно въ чорба, вземена отъ гърнето и послѣ това брашно се изсипва въ гърнето съ боба. Като поври нѣколко минути, догдѣто да се свари брашното, застройва се чорбата, за да стане кисела. Застройката бива отъ оцетъ, или агоридна вода, или пъкъ киселици (ябълки), или пъкъ търносливки. Ако зачинката се прави отъ киселици, тѣ се нарѣзватъ заедно съ лука; ако отъ търносливки, се турятъ въ гърнето да вратъ заедно съ другитѣ нѣща. Като се сварятъ, изваждатъ се въ една дълбока паница, смачкватъ се съ лъжица или тлъчняка, изцѣжда се сокътъ и се изсипва въ гърнето. *Кисела чорба отъ празъ.* Въ възврѣла вода се туря празъ лукъ, нарѣзанъ на ситно, червенъ лукъ, мирудия, копрецъ, джодженъ, соль, зелени чушки и оризъ. Като се свари, зачинва се, както и зелениятъ бобъ, съ оцетъ, агоридна вода, търносливки или киселици. Нѣкои турятъ и брашно, както и на зеления бобъ. *Кисела чорба отъ тикви.* Въ врѣлата вода въ гърнето се турятъ нарѣзани тикви, лукъ, мирудия и други зеленчуци, чушки, соль и малко оризъ. Като оври всичко това, зачинва се, както и зеления бобъ, съ оцетъ, агоридна вода, търносливки или киселици.

б) *То́панъ отъ зеленъ бобъ.* Бобътъ се очистя отъ ликата, нарѣзва се на́длъжъ, попарва се съ врѣла вода и се насолва. Сетнѣ се нарѣзва червенъ лукъ на филии и се опържва въ дървено масло. Догдѣто се пържи лукътъ, нарѣзва се въ него мирудия, джодженъ, копрецъ, чубрица и зелени чушки, като се тури малко соль и червенъ пиперъ. Послѣ тая опържена смѣсь се изсипва въ тенджерата заедно съ попарения зеленъ бобъ, залива се съ врѣла вода и се туря на огъня да кипи. Като оври, ако искатъ нѣкои да бѫде възкиселка, турятъ зачинка; послѣдната става съ брашно и оцетъ, или пъкъ агоридна вода, търносливки или киселици.

в) *То́панъ отъ бакла.* Баклата се готви сѫщо както и зелениятъ бобъ.

г) *То́панъ отъ червенъ патлиджанъ.* Червениятъ патлиджанъ, билъ той зеленъ или узрѣлъ, се нарѣзва и насолва. Лукътъ се запържва въ дървено масло, нарѣзва се мирудия, копрецъ и зеленчуци, тура се соль, червенъ пиперъ и оризъ. Послѣ това се изсипва въ тенджерата, залива се съ врѣла вода и се туря на огъня да кипи.

д) *То́панъ отъ сини патлиджани.* Патлиджанътъ се олюпва отъ люспата, нарѣзва се на кѫсове и се посолва. Послѣ, лукътъ и другитѣ зеленчуци се запържатъ въ дървено масло, както и при зеления бобъ, изсипва се въ тенджерата, залива се съ врѣла вода и се туря на огъня да ври. Есенно врѣме бобътъ почне да зрѣе и става *руенъ* или *руявъ*. Тоя руенъ бобъ се готви на чорба, а готви се и топанъ. Сѫщо тъй и баклата, лещата и грахътъ. Но тия гостби, ако и да се ѣдатъ есенно врѣме, ще бѫдатъ описани между гостбитѣ прѣзъ зимното врѣме.

3. *Гостби отъ гѫби.* Гѫбитѣ растатъ по полето, по ливадитѣ, по горитѣ, а много често и по градинитѣ и гумната. Ако растатъ нѣгдѣ по полето или ливадитѣ, народътъ вѣрва, че тамо е самодивско игрище. Има разни видове гѫби, които се употрѣбятъ за ѣстиво: *печурки* или *червѐнки*, отгорѣ бѣли, а отдолу червенки. Растатъ по полето, по ливадитѣ, гдѣто има самодивско игрище, и по градинитѣ. *Манторки*, растатъ по гористи мѣста, залѣсени съ дѫбова и друга гора; отгорѣ сѫ сиви, а отдолу жълтички. Ядатъ се прѣсни, но най-много ги сушатъ за зимѣ. *Булки*, растатъ пакъ по гористи мѣста и то по земята; отгорѣ кората имъ е красива, портукалиево-червенка, и за това ги казватъ булки. Ѣдатъ ги прѣсни. *Кладници*, растатъ по кладитѣ отъ орѣхъ и брѣстъ. Кожата имъ отгорѣ е бѣла, отдолу сѫ жълтички; дебели сѫ нѣщо три пръста. Приличатъ много на манторкитѣ, и само вѣщъ селянинъ може да ги отличи. *При́пънки, пънчулешки*, растатъ като китка при дъното на дърветата. Въ китката има 50—100 отдѣлни гѫбички. *Урешници* сѫ много ситнички жългеникави гѫби; растатъ на „кошарище", огнище по 20—50. И тѣ приличатъ на при́пъпкитѣ. *Гължбици, гължбинки*, иматъ отгорѣ червена кора, много прилична на кората на *булкитѣ*. *Млѣчни*, отгорѣ кората имъ е бѣла като млѣко и дъното имъ е изпъчено нагорѣ; пущатъ сокъ бѣлъ като млѣко, който има малко горчивъ вкусъ. *Го́зденки*, растатъ по земята въ гористи планински мѣста. Понеже има много гѫби, които сѫ подобни на описанитѣ, а сѫ отровни, то за гѫби, съ изключение на единъ-два вида, които се познаватъ лесно, ходятъ само възрастни жени и моми. Бранѐто гѫби е женска работа.

Отъ гѫбитѣ се правятъ тия ѣстиета.

а) *Ки́села чорба.* Гѫбитѣ се очистватъ отъ горната кора, нарѣзватъ се на кѫсове въ възврѣла вода и се турятъ въ гърне. Когато повратъ малко, нарѣзва се червенъ лукъ, мирудия, копрецъ, чубрица зелени чушки и заедно съ соль се турятъ въ гърнето, като се сипи и малко оризъ. Когато овратъ, застройватъ се съ оцетъ, агоридна вода, търносливки или киселици. Ако е блажно, застро́йването става съ яйце.

б) *Гѫби съ оризъ.* Като се очисти горната кора, нарѣжатъ се на кѫсове и се посолятъ, послѣ се нарѣже червенъ лукъ на бринли, запържи се въ

дървено масло, тури се въ лука мирудия, копрецъ, чубрица, джодженъ, чушки и оризъ. Като се поизпържи всичко това, размѣсва се съ гѫбитѣ и се изсипва въ тенджера. Като се залѣятъ съ врѣла вода, турятъ се на огъня да кипятъ.

в) *Топанъ отъ гѫби.* Това ѣстие се прави по сѫщия начинъ, както и горното, само че нѣма оризъ. Въ него отпослѣ, когато оврать гѫбитѣ и лукътъ, сипватъ малко оцетъ или агоридна вода, търносливки или киселици. Ако е *бмігденъ* (блажно), лукътъ се запържва съ прѣсно кравешко масло.

г) *Печени гѫби.* Пекатъ се само печуркитѣ или червенкитѣ гѫби. Изваждатъ се коренитѣ, посолва се всѣка гѫба съ малко соль, изрине се край огнището слаба жаравина и отгорѣ на тая жаравина наредятъ се гѫбитѣ. Когато се опекатъ, гѫбитѣ се напълнятъ съ сокъ. Сега полека и внимателно се вадятъ отъ жаравината и се нареждатъ въ плитки паници или дървени талери и се ѣдатъ съ хлѣбъ. Обикновено печенитѣ гѫби се ѣдатъ като посластици найпослѣ.

д) *Печени гѫби съ каша.* Гѫбитѣ се очистятъ отъ кората и вѫтрѣ се посолятъ съ малко соль. Нарѣжатъ се коренетѣ на гѫбитѣ на много ситно и се посолятъ и тѣ малко. Въ тиганя се сипва дървено масло (ако е благденъ прѣсно масло) и когато почне да кипи, гужда се малко брашно и се бърка съ лѫжица да се опече; сетнѣ се сипва малко соль и по малко врѣла вода, догдѣто стане рѣдка каша. Въ тая каша се сипватъ нарѣзанитѣ на дребно корени и се бърка да се посварятъ. Сетнѣ гѫбитѣ цѣли се нареждатъ въ една малка тепсийка и всѣка се напълня съ направената каша. Слѣдъ това тепсийката се тура въ напалена чирепня, захлупва се съ връшняка и тамо се печатъ. Който иска (това го видѣхъ въ една заможна селска кѫща), въ всѣка гѫба изтисква по малко лимонъ.

е) *Каша отъ гѫби.* Гѫбитѣ се очистватъ и нарѣзватъ на кѫсове, както за чорба; турятъ се въ гърне, заливатъ се съ врѣла вода, и гърнето се притъква край огъня да кипи. Послѣ се нарѣзва лукъ, мирудия и друго, както на чорба. Когато гѫбитѣ се сварятъ, прави се въ тиганя каша, както се каза по-горѣ, въ която се сипва водата изъ гърнето. Послѣ въ кашата се изсипватъ всичкитѣ гѫби, сипва се и малко оцетъ, и вече има ѣстие „каша отъ гѫби". Изобщо всичкитѣ ѣстиета отъ гѫби сѫ много вкусни. *„Цѣла кѫща на единъ стопецъ"* е гатанка за гѫбата.

4. *Гостби отъ риба.* Въ рѣка Дунавъ има риба: чига, сомъ, шаранъ, косаци, мрѣна, щука, моруна, есетра, ласперъ, а въ извѣстно врѣме се лови и скумрия, наречена *дунавска скумрия.* Въ рѣка Искъръ има сомъ и шаранъ съ много друга ситна риба: вигонъ, кленъ, папурнякъ, платика, а въ рѣкитѣ: Скѫтъ, Огоста, Ломъ, Цибрица и Арчаръ има тоже сомъ и шаранъ съ нѣкаква ситница, а въ планинското течение на Огоста: Батунътъ, Бързията и Огоста има и пестърва. При таково изобилие на риба българката не е можала, да я не внесе въ своя селски вáреникъ. Селскитѣ народни гостби, които вари българката отъ риба, сѫ много и многообразни. Тѣ сѫ:

а) *Чорба блага и кисела.* Чорба отъ риба се прави така: въ гърнето се налива вода и когато възври, нарѣзва се лукъ, мирудия, джодженъ, копрецъ, чубрица, зелени чушки и соль и тая смѣсь се туря на огъня да кипи. Ако е *ситнѝца,* т. е. дребна риба, оризъ се не туря; ако ли е едра риба: сомъ, щука или друга, тура се и оризъ. Догдѣто тая смѣсь се вари, ситната риба се очиства отъ люспитѣ, изкормя се и послѣ се измива и понасолва малко. Когато смѣсьта се посвари, туря се и рибата. Дали рибата е сварена, познава се отъ очитѣ ѝ: ако сѫ побѣлѣли — рибата е сварена. *Я ме варѝ и печѝ додето ми побелеятъ очите,* — казала рибата — *я направямъ да побелеятъ твоите.* Когато рибата се свари, ако искатъ, застройватъ я. Застройката става съ агоридна вода, съ търносливки и съ киселици. Нѣкога лукътъ се запръжва съ зейтинъ. Ако е *благденъ,* застройката става съ яйце. Сѫщо

ако е *благденъ* по нѣкога лукътъ се запържва съ прѣсно масло и тогава яйце се не туря. Най-хубава чорба става отъ мрѣнки и виюнчета, а въ балканскитѣ села: Чупренье, Дълги-Дѣлъ, Копиловци, Желѣзна и други — отъ пестърва. Въ тая чорба лукътъ е запърженъ съ прѣсно кравье масло.

б) *Риба съ оризъ.* Само едра риба се готви съ оризъ и то: сомъ, моруна, есетра, шаранъ, па и съ платика и щука. Тая риба е прѣсна и солена. Ако е прѣсна, нарѣзва се червенъ лукъ, запържва се въ дървено масло, послѣ се туря и оризъ. Като се поизпържи, сипва се въ тенджерата, кѫдѣто се туря и рибата, полива се съ врѣла вода и се туря на огъня да кипи. Нѣкои въ лука и ориза нарѣзватъ малко червенъ патлиджанъ. Ако рибата е солена, изкисва се да стане *пресносола.* Изкисването става така: въ една кофа или котелъ се налива топла вода, въ водата се натурва чисто сѣно или чиста *трйна* (ситно сѣно) и въ нея се натопва рибата да кисне. Послѣ една нощь, а нѣкои я държатъ и повече, рибата е изкиснала и става като прѣсна и малко насолена.

в) *Риба съ лукъ* или *тóпанъ отъ риба.* Рибата се омие и малко понасоли. Послѣ се нарѣже червенъ лукъ на филии и се туря въ възврѣло дървено масло да се пържи. Догдѣто се пържи лукътъ, гужда се много малко брашно, соль, червенъ пиперъ, мирудия, джодженъ, чубрица и др. Когато всичко това се опържи, изсипва се въ тенджерата, кѫдѣто се туря и рибата, и се залива съ врѣла вода, за да кипи на огъня. Въ тая тóпанъ се нарѣзва и малко червенъ патлиджанъ, а ако нѣма такъвъ, и селенката иска рибата да бѫде възкиселка, зачинва я съ агуридна вода, киселецъ, търносливки или киселици ябълки, но оцетъ се туря много рѣдко. Ако рибата е солена, трѣбва да се изкисне, както се спомена и по-горѣ.

г) *Печена риба.* Ако рибата е *ситнѝца,* пече се суха въ тепсия; ако ли е по-едра, пече се съ лукъ и други зеленчуци, като най-напрѣдъ се запържи, както се спомена и по-горѣ; пече се или въ пещь, или въ чирепня. Сухата риба се пече така: като се очисти и насоли, нарежда се въ тепсия и послѣ тепсията се туря въ пещьта или въ чирепнята, захлупена съ връшнякъ.

д) *Пържена риба.* Било ситна риба, било едра се пържи въ дървено масло или въ прѣсно масло. Рибата се понасолва и, прѣди да се турне въ възврѣлото масло, валя се въ брашно и послѣ се пържи. Нѣкои турятъ рибата въ капа, която е направена възкиселка.

е) *Саламýра.* Саламурата се прави само отъ ситница. Въ дълбока паница се налива врѣла вода, туря се въ нея соль и ситенъ червенъ пиперъ и малко мирудия съ други зеленчуци. Паницата се туря край огъня на жарь и се захлупва съ похлупка.

Ситницата, като се изкорми и очисти, пече се на живи вѫглища. Като се опече нѣкое рибле, догдѣто още е горещо, пуща се въ врѣла вода въ задушена паница. Това се прави съ всичкитѣ риби. Водата съ рибата се захлупва и така захлупена стои край огъня, за да *пустне рибата своята масть.*

Другъ видъ саламура. Въ село Дражинци, Бѣлоградчишка околия, видѣхъ другъ видъ ѣстие отъ риба, на което името е пакъ саламура.

Тая саламура се прави или само отъ косаци, или отъ по-едри мрѣнки. Тая саламура се прави така:

Нарѣзватъ се пера отъ зеленъ червенъ лукъ, мирудия и копрецъ; лукътъ съ другитѣ зеленчуци се посолва и така посоленъ стои нѣщо 15 минути. Въ това врѣме рибата се остъргва отъ люспитѣ, изкормя се и се пече на ситни живи вѫглени. Въ една по-дълбочка паница се наложи редъ отъ посоления зеленчукъ, редъ отъ печената риба, но догдѣто е гореща. Като се наложи по тоя начинъ рибата и зеленчукътъ, полива се отгорѣ съ оцетъ, въ който има скълцанъ чесновъ лукъ, или съ скълцани орѣхи и дървено масло и послѣ се задушва съ похлупка или друга паница и така, задушена, се туря

край огнището на слаба жарь, *да си пущи мастьта и водата*, както казва баба Вела.

„Рибата се вмерисва отъ главата“ е възречица, която учи, че всичко зависи отъ началствующитѣ лица.[1])

ж) *Раци.* Рацитѣ се ловятъ въ рѣки и то по дупкитѣ на брѣговетѣ, подъ камъцитѣ и по вироветѣ. *„Ракътъ е плюви зальхъ“*, казва баба Вела, но пакъ го ѣдатъ. Ѣдатъ ги варени, а ѣдатъ ги и печени. Ѣстие отъ раци правятъ съ оризъ. Лукътъ се запържва въ дървено масло, тура се и оризъ и сѣтне тоя лукъ и оризъ, смѣсенъ съ рацитѣ, се турятъ въ тенджера, заливатъ ги съ врѣла вода и се туря на огъня да кипи. *Върви му рачешки*, т. е. не спори му. *Стой като ракъ на брѣзель*, т. е. твърдоглаво стои на думата си.

з) *Миди* или *скойки*. Мидитѣ ловятъ по рѣкитѣ и по блатата. Най-напрѣдъ се измиватъ много добрѣ отъ кальта и послѣ се варятъ на огъня, догдѣто почнатъ да се откройватъ отъ чурупкитѣ. Месото, което отдѣлятъ отъ чурупкитѣ, се готви. Мидитѣ правятъ на чорба, готвятъ съ оризъ, готвятъ ги съ лукъ, а ѣдатъ се и като расолъ. *Миди на чорба.* Нарѣжатъ червенъ лукъ и други зеленчуци, както това става за риба чорба. Тоя лукъ заедно съ мидитѣ се туря въ врѣла вода да се вари. Когато се свари, застройватъ съ оцетъ, агоридна вода, търносливки или киселини ябълки. Ако е благдень, застройватъ я съ яйце. *Миди съ оризъ.* Запържва се лукъ и оризъ; послѣ се смѣсватъ съ мидитѣ, сипватъ се въ тенджера, заливатъ се съ врѣла вода и се турятъ на огъня да се оварятъ. *Миди на тöпань.* Лукътъ заедно съ другитѣ зеленчуци се изпържва въ дървено масло; послѣ се измѣсва съ мидитѣ, изсипва се въ тенджера, залива се съ врѣла вода и се турятъ на огъня да кипятъ. Това ѣстие се застройва съ агоридна вода или търносливки. *Миди на расолъ.* Мидитѣ се заливатъ съ скълцанъ чесновъ лукъ и оцетъ, а отгорѣ се посипва и дървено масло.

и) *Плъжеве, пужеве, охлюве, мелчове.* Плъжоветѣ селянитѣ рѣдко ѣдатъ и, ако ги бератъ понѣкога за ѣстие, бератъ ги пролѣти, догдѣто още не сѫ *плъзнали*, защото послѣ сѫ нечисти. Отъ плъжеветѣ селянката прави ѣстия съ оризъ, съ лукъ и на расолъ. Тия ѣстиета се готвятъ сѫщо както и мидитѣ.

5. Гостби отъ чушки, патлиджанъ червенъ и синъ, празъ лукъ, краставици. а) *Чушки.* Видѣхме, че българскиятъ *вöреникъ* въ тоя край безъ чушки не може да бѫде. Нѣма гостба и ѣстие, което да се не зготви съ чушки, и червенъ пиперъ. Лѣтно врѣме главната храна на селянина е чушката, пригатвяна разнообразно, сама или въ смѣсь съ други зеленчуци. Понеже лѣтното врѣме е работно, и селянката нѣма много врѣме, да губи около готвене гостби или ѣстия, тя пригатвя такива ѣстиета, които не изискватъ никакъвъ трудъ, съ които и не губи врѣме — и тия ѣстиета сѫ само зачинки. Въ всичкитѣ тия зачинки, сготвени набързо, чушката играе пакъ важна роля и въ различнитѣ си смѣси носи едно общо име *лютеница*. *Лютеница* има нѣколко особени видове. *Лютеницата*, какъвто видъ и да бѫде, главното нѣщо въ нея сѫ чушкитѣ и, понеже е лѣтно врѣме, тия чушки сѫ зелени. При чушкитѣ въ различнитѣ лютеници се притурятъ лукъ червенъ, бѣлъ т. е. чесновъ, празъ лукъ, и червенъ или синь патлиджанъ. *Лютеница отъ чушки и бѣлъ лукъ.* Чушкитѣ се опичатъ на огъня, олупва имъ се горната ципа, разрѣзватъ се на половинки и се посолятъ; така посолени стоятъ нѣкое врѣме, за да ги вземе сольта. Догдѣто се пекатъ чушкитѣ, въ една дълбока паница се очиства и скълцва чесновъ лукъ, колкото е нуждно, сипва се въ него агоридна вода и послѣ се излива на чушкитѣ. Нѣкои сипватъ отгорѣ и дървено

[1]) Въ нашитѣ пѣсни е възпѣта *мренка риба*, а сѫщо така и *морска риба поморкина*, която се слага на честна трапеза. Рибата се полива всѣкога съ вино, но *морската* риба поморкина иска да се пие съ нея *дйнско вино*.

масло. *Лютеница само отъ чушки.* Опичатъ се и очистватъ чушкитѣ, както се каза по-горѣ. Посалятъ се и послѣ се поливатъ съ оцетъ и дървено масло. *Лютеница отъ чушки и червенъ лукъ или празъ лукъ.* Чушкитѣ се опичатъ, очистватъ и посалятъ. Червениятъ лукъ или празиятъ се очиства въ дълбока паница и, като се нарѣже на ситно, скълцва се съ тълчняка. Като се скълца добрѣ, турятъ се послѣ и чушкитѣ, като се попоскълцатъ и тѣ съ тлъчняка. Червениятъ (па и бѣлиятъ лукъ) лѣтно врѣме се употрѣбя и зеленъ, догдѣто е зеленъ, и зрѣлъ, слѣдъ като узрѣе; а празиятъ лукъ се употрѣбя все зеленъ, заради което се казва и *зеленъ лукъ,* за разлика отъ другия, който бива червенъ и бѣлъ. *Лютеница отъ чушки и червенъ патлиджанъ.* Чушкитѣ се опичатъ, олупватъ и посолватъ. Патлиджанътъ, билъ той зеленъ или червенъ, се туря въ тенджера съ вода и се сварва. Догдѣто се вари, въ дълбока паница се скълцва малко червенъ лукъ. Сетнѣ,като се очисти кожата на патлиджана, се туря въ дълбоката паница при лука; тамо се турятъ и приготвенитѣ чушки, и всичко това се попоскълцва съ тлъчняка. *Лютеница съ синь патлиджанъ.* Тука се взиматъ само нѣколко чушки. Синиятъ патлиджанъ се опича въ жарава или въ пещь и послѣ се олюпва кожата му. Чушкитѣ и олюпениятъ патлиджанъ се турятъ въ една дълбока паница, кадѣто има скълцанъ чесновъ лукъ и тамо се попоскълцватъ съ тлъчняка. Сетнѣ въ тая добрѣ измѣшана смѣсь отъ чушки, патлиджанъ и чесновъ лукъ се сипва дървено масло. Всички тия лютеници сж лѣтни. Зимнитѣ ще опишемъ въ другъ отдѣлъ.

б) *Краставици.* Краставицитѣ се садятъ въ градината на селенина и тѣ сж само лѣтно ястие. Зимно врѣме едвамъ днеска се срѣщатъ въ селската кжща като туршия въ оцетъ или солена вода. Краставицата се ѣде, значи, почти всѣкога сурова. Отъ нея се прави само едно ѣстие, което се казва *тараторъ. Тараторъ съ чесновъ лукъ.* Краставицата се олюпва и нарѣзва на много дребно; чесновъ лукъ се скълцва съ соль въ една дълбока паница; когато лукътъ е скълцанъ, въ него се туря нарѣзаната краставица и послѣ се сипва оцетъ и вода. Тоя тараторъ се куса съ лъжица като чорба. Въ тоя тараторъ се сипва и дървено масло, ако има. *Тараторъ съ кисело млѣко.* Ако е благденъ и ако има кисело млѣко, тараторътъ се прави така: въ дълбока паница се скълцва пакъ малко чесновъ лукъ, сипва се въ него кисело млѣко и послѣ се налива вода. Въ това водно млѣко се сипва нарѣзаната краставица и послѣ се куса съ лъжица, както и първиятъ тараторъ. Друго ѣстие отъ краставици се не прави. Ядатъ се само олупени и съ соль, но ядатъ ги съ хлѣбъ, и въ тоя случай служатъ като ѣстиво. „*Пълно валмо съ бѣли червовци*" е гатанка за краставица.

г. *Трети вареникъ. Зимни блажни гостби.*

Прѣзъ зимата селянинътъ се прибира отъ полето, нѣма голѣма полска работа, селянката има новече врѣме да се бави около огнището, ето защо зимно врѣме, било прѣзъ блажни, било прѣзъ постни дни, селянинътъ се храни сравнително по-добрѣ. Неговитѣ гостби, били тѣ блажни или постни, сж повече и по-вкусни. Изобщо зимно врѣме яде повече блажно, нежели прѣзъ лѣтото.

Блажнитѣ зимни гостби, като изключимъ нѣкои, които се ѣдатъ и лѣтно врѣме и които вече описахме, отличаватъ се отъ лѣтнитѣ, както по своето готвене, така и по веществото, което се употрѣбя. Освѣнъ *киселата чорба* отъ кокошка, гжска, пловка и пуйка или отъ месо, *тюпань* или ѣстие съ лукъ, кокошка съ оризъ отъ разнитѣ тия домашни гадини и отъ месо — прѣзъ зима селянката готви още и тия гостби.

1. *Гжска, пловка, пуйка съ зеле.* Видѣхме, че прѣзъ лѣтото селянинътъ ѣде само кокошка, а по нѣкога и пловка. Гжска и пуйка не коли, едвамъ есенно врѣме. Прѣзъ зимата обаче той коли и ѣде не само кокошки, които

сѫ много по-вкусни отколкото лѣтно врѣме, но употрѣбя и гѫски, пловки и пуйки. *„Гѫскитѣ и пуйкитѣ“*, казва баба Сава Иваница отъ Бѣла Слатина, *ако не клювнатъ снежецъ, не сѫ благи“*. Ѣстието, за което е рѣчь, се готви съ кисело зеле (армея, прѣсолъ). Да се приготви кисело зеле е работа на селянката. Това иска вѣщина и умѣние. Зелето садятъ въ градини. Има ранно или лѣтно зеле, което се сади рано пролѣтъ и става готово за прѣзъ лѣтото, а късно зеле, което озрѣва едвамъ къмъ Петковденъ и може да трае прѣзъ цѣла зима, па и прѣзъ пролѣтьта и на другото лѣто — до ново зеле. Зелката е отсѣчена отъ корена и трѣбва да се приготви кисела. Най-напрѣдъ се очистватъ горнитѣ листове, разцѣпва се малко на срѣдата при корена и то накрѫстъ и се наслагва въ каца. Нѣкои въ разцѣпнатото мѣсто турятъ соль, но понеже това е бавно, всѣки го не прави. Когато се тури зелката въ каца, туря се всѣкога съ кочана (корена) нагорѣ. Като се напълни кацата съ зелки, туря се соль, колкото трѣбва (а това знае всѣка селянка) и послѣ се *залива* съ вода. Отъ сольта, да не бѫде прѣсолено или недосолено, зависи по-нататъкъ доброкачественостьта на зелето, но много даватъ голѣмо значение на заливането: *отъ кого се залива* и *кога се залива*. Ако зелето се залѣе отъ чистъ човѣкъ, стѣгнатъ и пъргавъ, то ще бѫде здраво и ще трае до ново зеле, а чорбата ще бѫде добра и ще рѣже. Залѣе ли се отъ човѣкъ нечистъ, повлачливъ, мързеливъ, мекъ и тромъ, чорбата ще се влачи, а зелето ще се смие още прѣзъ зимата. Ето защо, когато дойде врѣме да се *залива кацата*, се вика мѫжъ, който е стѣгнатъ, пъргавъ, чистъ, а малко и зълъ. Много пѫти викатъ и жена, ако е чиста и пъргава. Тоя мѫжъ или тая жена ще сипи само единъ котелъ, ще го залѣе, а другитѣ котли може да сипва всѣки. Когато се сипи първиятъ котелъ, тоя, който го сипва, като го излѣе въ кацата, гледа да обтѣгне нѣкому ухото и ще подсмръкне: това се прави да *стáше* (втаса) зелето по-скоро. Зелето се смивало и когато се бърка въ него съ нечисти или неомити рѫцѣ. Затова въ кацата трѣбва да бърка само една рѫка и то жената, която е най-стара, или оная, която готви, но обязателно трѣбва да си омие рѫцѣтѣ. Много зависи и отъ врѣмето, кога се е *залѣла кацата*. Ако е *нова свещь* или *пълна свещь*, зелето ще бѫде здраво, а чорбата вкусна и ще рѣже; залѣе ли се на *менá* (тъкмо, когато се мѣнува свѣщьта) или на *стара свещь* — зелето ще се смие, т. е. ще е лошо, а чорбата — безъ вкусъ и ще се влачи. Ето защо зелето се залива всѣкога на *нова свещь* и то когато се види като тънъкъ сърпъ. Като се налѣе кацата и насоли, трѣбва отъ врѣме на врѣме да се *претáча* (прѣточва). Това *преточване* става първата недѣля послѣ наливането, а послѣ прѣзъ седмицата поне веднажъ. Това *претачане* спомага, сольта да се смѣси добрѣ съ водата и да проникне дълбоко въ сърдцето на зелкитѣ — *„да се разбие сольта“* — както казва баба Вида отъ Стаковци. За да се бръкне въ кацата, трѣбва зелето да е фтасало; бръкне ли се по-прѣди, *набърка* ли се кацата, прѣди да е фтасало зелето, такова *набъркано* зеле остая, споредъ баба Іона отъ Баковица, *нестасало* прѣзъ цѣлата зима. Когато зелката втаса, станала кисела, казва се *прóкулкя*, а половинъ зелка се казва *половинъ прокулкя*. Чорбата се точи изъ чепъ, който е *кѫжелъ*. Кѫжелътъ е провъртѣнъ чепъ и въ него влиза другъ чепъ. Гатанката *„жълти прасци въ виръ лежатъ“* означава каца съ зеле. Тука на прасцитѣ е даденъ епитетъ *жълти*, защото хубавото зеле трѣбва да бѫде жълто като смилъ. Закланитѣ и очиститѣ гадини, както се спомена по-горѣ, се готвятъ съ зеле по два начина: печени и варени. Ако се готвятъ печени, гѫската, пловката или пуйката, трѣбва да се нарѣжатъ на кѫсове. Ако се готви заклаиата гадина печена съ зеле, прѣдварително зелето се приготвя: нарѣже се ситно, турне му се червенъ пиперъ позапържи се въ тиганя съ мастьта отъ заклаиата гадина. Ако гадината се случи, да не е така тлъста, зелето се запържва съ масло или масть. Зелето се послѣ

изсипва въ дълбока тепсия, туря се и гадината посолена и тепсията се фърля или въ пещь, или пъкъ се намѣства въ напалена чирепня, захлупва се съ връшнякъ, а горѣ се посипва съ жаравина. Много пѫти закланата гадина се пълни съ дробенье, което се прави по сѫщия начинъ, както се описа по-горѣ. Ако закланата гадина се готви варена съ зеле, тя се насича на кѫсове или пъкъ се вари на четире части. Зелето се готви тогава въ землена тенджера. Най-напрѣдъ се сварява закланата гадина, а послѣ се туря зелето, като се турятъ вѫтрѣ изсушени червени чушки.

2. *Месо.* Както споменахме, въ селата не ѣли нѣкога друго мѣсо освѣнъ отъ овца, свиня и гадина, а твърдѣ рѣдко и дивечъ. Зимно врѣме въ селската кѫща се не внася друго месо освѣнъ свинско; рѣдко, много рѣдко се внися овчо месо. Свинското месо, както и домашната гадь, се не кади, слѣдователно, него употрѣбятъ въ обикновени дни и въ такива обреди и обичаи, гдѣто кадилницата нѣма работа. Изключение прави само *кáдената вечерь,* сурваки, на която вечерь кадятъ свинската глава, а така сѫщо и краката, направени на пихтия (пача). Отъ коледа до *месни* заговѣзни въ селската кѫща се готви свинско месо.

Най-обикновенитѣ гостби, които се готвятъ отъ свинско месо, сѫ:

а) *Месо съ зеле.* Месото се нарѣзва въ землена тенджера и, като покипи, се нарѣзва вѫтрѣ и зелето. Зелето се рѣже, и по-ситно, и по-едро. Послѣ се посолва съ малко червенъ пиперъ и се туря суха червена чушка.

а) *Месо съ орисъ.* Като се свари месото, турга се оризътъ. Нѣма нѣкакви особени приготовления.

3. *Сланина.* Като се заколи свиня, трѣбва да се опърли. Пърленето става съ слама. Като се опърли, измие и изчисти, сланината се отдѣля отъ месото, насолва се и се туря въ особенъ дървенъ сѫдъ, обикновено се взима нѣкое корито, за да си земе сольта. Така посолена, сланината може да трае не само цѣлата зима, но и прѣзъ лѣтото. Нѣкои, слѣдъ като посолятъ сланината и я подържатъвъ коритото да си земе сольта, накачватъ я въ комина да се опуши отъ дима и така опушена се запазва прѣзъ лѣтото. Както соленето, така и пушенето върши нашата селянка съ умѣние и вѣщина, та сланината, била тя солена, била пушена, запазва вкуса си и може да се ѣде не само готвена, но и сурова. Такава солена или пушена сланина нѣкога се намѣрвала въ всѣка селска кѫща, за която цѣль, всѣка кѫща е хранела още отъ лѣтото по нѣколко свини — шипари, затворени въ особени кочини — а днеска се срѣща само въ по-заможнитѣ кѫщи. Месо свинско нашата селянка не соли и не кѫта за прѣзъ лѣтото.

Сланината се готви, както и месото, съ зеле, оризъ и лукъ. а) *Когато се готви сланина съ зеле,* нарѣзва се наведнъжъ зелето и сланината и отпослѣ се посолва съ червенъ пиперъ и се турва суха червена чушка. б) *Когато се готви съ оризъ* или съ лукъ, най-напрѣдъ се вари сланината, а послѣ се туря оризътъ или лукътъ. в) *Сланината се вари и съ бобъ.* Бобътъ се вари напрѣдъ и, когато се посвари, нарѣзва му се малко лукъ, туря му се соль, а заедно съ това се нарѣзва и сланината.

4. *Гушки отъ зеле.* Месото се скълцва съ брадва на дъска и се запръжва ситенъ червенъ лукъ съ масть (свинска) и въ лука се турва и оризъ. Въ лука и ориза се туря соль, червенъ пиперъ, копрецъ, мирудия и сминдулъ; послѣ това всичко се смѣсва съ кълцаното месо и се увива въ листове отъ кисело зеле. Тия листове съ увитото въ тѣхъ месо се казватъ *гушки* или сарми. Тия гушки се нареждатъ въ землена тенджера, заливатъ се съ кипнала зелева чорба и сетнѣ се туря на пирустия надъ огъня да се вари.

5. *Пълнени или тъпкани чушки.* Тукъ е думата за червени чушки, които сѫ нанизани на връвь и изсушени още прѣзъ лѣтото и есеньта. Тия чушки сѫ главната храна на селянина почти и прѣзъ цѣлата зима. Тѣ се пълнятъ съ скълцано месо, приготвено по тоя сѫщи начинъ, както се каза и

при зеленитѣ чушки. За да станатъ пригодни, да се пълнятъ съ месо, прѣдварително се накисватъ въ топла вода; послѣ се изтръгва отвѫтрѣ сѣмето и жилитѣ и тогава се пълнятъ. Пълненитѣ чушки се налагатъ въ землена тенджера, заливатъ се съ кипнала кисела зелева чорба и се турятъ на огъня да се варятъ. Нѣкои ги заливатъ съ кипнала вода, а послѣ ги застройватъ съ яйце. Яйцето се разбива въ паница, и послѣ се изсипва върху чушкитѣ въ тенджерата, догдѣто сѫ още горещи.

6. *Пихтия* (*пача* по другитѣ мѣста). Пихтия се прави само зимѣ и то най-често отъ свинска глава и крака. Прави се пихтия и отъ овчи крака и уши, но много рѣдко. Отъ коледа до месни заговѣзни пихтията е най-употрѣбителното ѣстие. Тя се прави по такъвъ начинъ. Главата и краката сѫ опърлени, измити, очистени и нарѣзани; турятъ се въ тенджера или въ черно котле да се варятъ и се заливатъ съ топла вода. Когато закипи водата, посолва се съ соль и се гуждатъ нѣколко червени чушки. Като се свари месото, селянката откачва котлето и приготвя чесновия лукъ. Въ дълбока паница се скълцва лукътъ, разбърква се съ малко чорба отъ котлето и послѣ се изсипва въ цѣлата чорба. Тая чорба, зачинена така, се насипва въ отдѣлни паници съ мръвки, посолватъ се паницитѣ отгорѣ съ червенъ пиперъ и се оставатъ нѣкѫдѣ на студено да се спихтосатъ.

7. *Чорба пача*. Тая сѫща чорба съ мръвкитѣ се застройва съ оцетъ, яйце и чесновъ лукъ и се куса съ лъжици. Въ западния край на тая чорба казватъ *пача*.

8, *Покръкло́*. Гостбата покръкло́ се прави само зимно врѣме и то, когато се коли свиня. Прави се по тоя начинъ: когато се заколи свиня, събира се кръвьта въ особенъ сѫдъ, а червата, бѣлиятъ дробъ, черниятъ и далакътъ се измиватъ и турятъ да покипятъ; послѣ се надробватъ съ брадва на ситно и, като се нарѣже и сланина тоже на ситно, размѣсва се съ кръвьта и се туря въ котелъ да се вари. Въ тая смѣсь се туря соль и червенъ пиперъ. Като се свари, изсипва се въ голѣмъ лонецъ или делва. Въ делвата покръклото се сгѫства. Когато се ѣде, гребне се съ лъжица, тура се въ тиганя да се разтопи и послѣ се ѣде. Делвата е землeнъ сѫдъ и се прави отъ нашитѣ грънчари. Направата ѝ се вижда въ рисунка № 75. Делвата се употрѣбя въ селската кѫща и за много други нѣща.

Рисунка № 75.

Делва.

9. *Сушено месо*. Сушеното месо или пастърмата селянинътъ счита за готова гостба и, като таково, то ще бѫде описано по-нататъкъ. Първия день на Великденъ и Коледа селянинътъ не ѣде нито свинско, нито друго месо, а яде сушено месо, което готви съ различни варива: бобъ, зеле, лукъ или друго. Сѫщо и отъ Великдень до Гергевдень селянинътъ ѣде пакъ сушено месо. а) *Сушено месо съ бобъ*. Сушеното месо се готви отдѣлно и бобътъ отдѣлно. Като се свари бобътъ, смѣсва се съ сушеното месо и кипи отново на огъня, догдѣто се свари. Турятъ се чушки, но соль не. б) *Сушено месо съ зеле*. Сушеното месо се вари отдѣлно и, когато бѫде готово, нарѣзва се въ него зеле и се залива съ чиста врѣла вода. Турятъ се чушки както обикновено. в) *Сушено месо съ лукъ*. Сушеното месо се сварва и послѣ му се нарѣзва лукъ съ чушки, мирудия, копрецъ и други подобни зеленчуци, които сѫ изсушени. Лукътъ може да бѫде и празъ. г) *Сушено месо съ лукъ и яйца*. Сушеното месо се нарѣзва на ситни тънки кѫсове, а нарѣзва се така сѫщо и червенъ лукъ. Тѣ заедно се запържватъ въ мастъ или масло. Когато се изпържатъ, туратъ се вѫтрѣ нѣколко яйца и се разбърква съ лъжица! И това

ѣстие не може безъ лютиво. Още въ лука се нарѣзватъ нѣколко чушки. Ако ли не сѫ нарѣзани такива, гужда се послѣ червенъ пиперъ.

10. *Ѣстита отъ дивечъ.* Въ българската кѫща и въ нейния *вареникъ*, както се и забѣлѣза, много рѣдко се е внася дивечъ. Горитѣ сѫ пълни съ заеци, сърни, елени, диви кози и диви свине, а така сѫщо изобилствуватъ и различни птици: диви пѣтли, диви кокошки, диви гълѫби, гърлици и други. полетата сѫ пълни съ яребици, пътпъдъци и различни други видове птици, които се ѣдатъ, но селенинътъ се храни съ растения, съ чушки и, ако да се облажи, коли домашни птици, а дивитѣ остава обикновено на мира. Това прави, не защото му е било забранено отъ нѣкого, а защото работата не му позволява. Оттука той и днеска гледа на лова като на работа на *лънивци* и *слободни.* Само яребицитѣ, които зимно врѣме падатъ па ята въ неговото гумно, селянинътъ лови съ мрѣжи, съ примки или съ кошъ, направени нарочно за тая цѣль, но и това вършатъ не възрастнитѣ, а момчетията.

Че ловътъ е билъ напротивъ любимо занятие на нашитѣ *боляри*, вижда се отъ много наши пѣсни. Въ тѣхъ ние виждаме, че нашитѣ боляри, ловили ловъ съ соколи, палапи, хрътки и загари, а още и съ видри. Соколитѣ сѫ за птици, загаритѣ и хрътскитѣ за дивечъ, а видритѣ за риба. Че видрата е опитомявана отъ нашитѣ боляри, вижда се отъ песеньта:

Девокьа се богу помолила:
„Дай ми, Боже, крила лебедо́ви,
Крила лебедови, очи соколови;
Да подфръкнемъ горе на високо,
Да префръкнемъ тихи бели Дунавъ,
Да си паднемъ посредъ силна воскьа,
Да изберимъ юнакъ надъ юнака:
Декъ му стои соколъ на колено,
Декъ му шета видра по постелка“.

Селянинътъ мрази лова, обаче овчарьтъ, пъдарьтъ, говедарьтъ, на които занятието е да ходятъ по полетата и по горитѣ, не избѣгватъ лова, защото не имъ прѣчи на занятието.

Отъ всичкитѣ диви животни най-често се лови и бие заекъ, по-рѣдко сърна и дива свиня, а много рѣдко дива коза. Отъ дивитѣ птици биятъ най-много диви гълѫби и диви пловки, а гърлици и пътпъдъци по-рѣдко, защото трѣбва да се щуратъ изъ полето, а въ това врѣме то е пълно съ свѣтъ; яребицитѣ ловятъ зимно врѣме, а врабцитѣ ловятъ съ клюса. Отъ дивитѣ животни селянката не готви нищо. Такива ястия сѫ специалность на самия ловецъ. Отъ различнитѣ животни той прави различни гостби, но понеже тия гостби селянката не знае да прави, може да се мисли, че тѣ не сѫ принадлежность на българския вареникъ. Поради това за сега ги изоставямъ.

Най-употрѣбителната гостба отъ заекъ, която се прави по нѣкога и отъ нашата селянка, е: а) *Каша отъ заекъ.* Заекътъ играе въ нашето повѣрие малка рола. Мисли се, ако пѫтникътъ пѫтува и на пѫтя му мине заекъ, това е лошъ знакъ; това означава, че или на пѫтника лично, или на домашнитѣ му, ще се случи нѣщо лошо, нѣкакво прѣмеждие. Ако пѫтникътъ успѣе да убие такъвъ заекъ, лошото се разваля. Лисица напротивъ, ако мине пѫть, това е бѣлѣгъ на добро, затова е и създадена възречицата: *„минала му лисица пѫть“*, което значи, отървалъ се отъ зло. Заекътъ, като се одере, очисти и измие, нарѣзва се на кѫсове, но главата се фърля. Тия кѫсове се изкисватъ въ оцетъ и послѣ се измиватъ и готвятъ. Съ масло и съ водата на заека се прави каша, въ която се туратъ и кѫсоветѣ отъ заека. Въ кашата турятъ кълкитѣ, а отъ другитѣ съ червенъ лукъ правятъ *то́панъ*.

Гълѫбитѣ, пътпъдъцитѣ, яребицитѣ, както и другия дивечъ пекатъ на ръженъ и правятъ печено.

д. *Четвърти вареникъ. Зимни постни гостби.*

Постнитѣ гостби прѣзъ зимата сѫ слѣднитѣ:

1. *Чорба отъ лукъ.* Тая чорба се прави отъ армеева чорба. Чорбата се налива въ гърне и, когато възври, нарѣзва се червенъ или зеленъ (празъ) лукъ на ситно и се туря още и малко оризъ съ една или двѣ чушки. Слѣдъ това се туря мирудия, копрецъ, джодженъ и сминдуль. Като се свари лукътъ съ ориза, чорбата е готова. Ако нѣма армеева чорба, лукътъ и оризътъ се готвятъ въ вода, а послѣ се зачинватъ съ оцетъ.

2. *Чорба отъ бобъ.* Бобътъ е сухъ, като се посвари, нарѣзва му се лукъ и се туря соль, чушка, мирудия и другъ сушенъ зеленчукъ. Догдѣто бобътъ не се е сварилъ, не турятъ соль, а и не бъркатъ въ него съ лъжица. Вѣрва се, че ако се турне соль прѣди да ōври, или ако се бръкне съ лъжица, бобътъ нѣма да ōври, колкото и да се вари. Ако е благденъ, нѣгдѣ застройватъ боба съ яйце и оцетъ. Въ планинскитѣ села, гдѣто сѫ насушили *ки́селици* (ябълки), когато турятъ лукъ въ боба, турятъ и киселици, та чорбата става възкисела.

3. *Чорба отъ леща.* Най-добрата леща е оная, която се вари *въ една вода*, т. е. да се свари, безъ да се долива гърнето втори пѫть. Добрата леща е оная, която не е *при́варъ, гъгри́чава.* Лещата е *при́гаръ*, когато отъ голѣмитѣ пекове е узрѣла прѣди врѣме, още недорасла; *гъгричава* пъкъ е, когато въ зрънцата има червеи, наречени *гъгрица.* Изгризватъ сърдцето на лещата, остава само вънкашната кора. Ако е добра лещата, като покипи, веднага ѝ се нарѣзва лукъ, туря ѝ се соль, мирудия, чушка и други сушени зеленчуци. Когато лещата и лукътъ сѫ оврѣли, тогава се застройва. Застройката състои отъ скълцанъ чесновъ лукъ и оцетъ. Ако е благденъ, лукътъ се застройва съ прѣсно масло и малко чисто брашно; тогава чесънъ и оцетъ се не гужда.

4. *Чорба отъ гѫби.* Описахме гѫбитѣ и видѣхме, че нѣкои се бератъ и сушатъ за прѣзъ зимата. Такава е гѫбата *мантарка*, която сушена запазва своята първашна благость. Тая гѫба нѣкои селени бератъ и сушатъ днеска за продань; тя се продава по 20 л. килото. Отъ тая гѫба правятъ чорба и то кисела. Изсушенитѣ кѫсове отъ гѫбата се измиватъ въ топла вода, нарѣзва се лукъ, чушка, мирудия и другъ сушенъ зеленчукъ и малко оризъ. Всичко това се залива въ гърнето съ врѣла вода и се туря покрай огъня да кипи. Когато се сварятъ гѫбитѣ, лукътъ и оризътъ, чорбата се застройва съ оцетъ. Ако е благденъ, застройката състои отъ оцетъ и яйце, както при обикновената кисела чорба. Въ планинскитѣ села съ лука наедно рѣжатъ и киселици за зачинка.

5. *То́панъ отъ гѫби.* Сѫщитѣ сушени гѫби ставатъ и на то́панъ съ лукъ, оризъ и съ сушенъ зеленчукъ. а) *То́панъ гѫби съ лукъ.* Гѫбитѣ се измиватъ въ топла вода и се понасолватъ да постоятъ съ сольта. Въ това врѣме се нарѣзва лукъ и се запържва въ тиганя съ дървено масло; въ лука се туря ситенъ червенъ пиперъ и сушенъ зеленчукъ; послѣ се сипватъ въ тиганя и гѫбитѣ и, като се попрѣбъркатъ нѣколко пѫти, изсипватъ се въ землена тенджера, заливатъ се съ врѣла вода и се турятъ на огъня да кипятъ. Въ планинскитѣ села рѣжатъ и киселици, за да бѫдатъ гѫбитѣ профирни; ако нѣма киселици, капнува се малко оцетъ. Въ Стакьовци баба Вида въ лука тура малко брашенце, та гѫбитѣ ставатъ малко гѫстички; въ Бѣла-Слатина баба Сава туря малко тригия, намѣсто оцетъ, и гѫбитѣ ставатъ много по-вкусни. б) *То́панъ отъ гѫби съ оризъ.* Гѫбитѣ като се измиятъ и посолятъ, нарѣзва се много малко на ситно лукъ и се запържва въ дървено масло; въ лука се тура оризъ и като се поизпържи, сипва се въ землена тенджера заедно съ гѫбитѣ, посолва се съ соль и червенъ пиперъ и се залива съ кипнала вода; послѣ това се туря на огъня да се вари. в) *Топанъ гѫби съ сушенъ зеленчукъ.*

Въ Тръстеникъ Марашки, въ Бѣла-Слатина, Алтимиръ и други нѣкои села срѣщнахъ сушенъ щавлякъ (лападецъ) и сушена лобода. Отъ тѣхъ правятъ чорба и топань, както се посочи и погорѣ (стр. 72., а, б). Тъй сѫщо отъ тѣхъ правятъ топань гѫби. Гѫбитѣ се измиватъ и понасолватъ; сушениятъ зеленъ тоже се измива и се натопва въ топла вода да се разкисне; нарѣзва се лукъ и се запържва въ дървено масло, ведно съ мирудия, копрецъ, джодженъ и сминдулъ или чубрица; въ тоя лукъ се нарѣзватъ размѣкналитѣ листье отъ сушения зеленъ, турятъ се и гѫбитѣ та се побрѣбъркватъ нѣколко пѫти, а послѣ се изсипватъ въ землена тенджера и, като се залѣятъ съ кипѣла вода, турятъ се на огъня да кипятъ.

6. *Каша отъ гѫби.* Отъ сѫщитѣ сушени гѫби се прави каша, както се посочи и по-напрѣдъ (стр. 75., е).

7. *Търканъ бобъ, туркана леща, търкачъ грахъ.* Бобътъ, лещата и грахътъ, като се очистятъ, се варятъ безъ соль; сетнѣ имъ се гужда соль, лукъ и чушка. Като се сварятъ, водата се поизсипва и съ джуруляка (рис. № 65.) се търка или джурка въ гърнето, като се досипи отсипаната вода. Послѣ се изсипва въ паници, посолва се отгорѣ съ размѣсанъ: соль, червенъ пиперъ, джодженъ, мирудия, копрецъ, чубрица и сминдулъ. *Търканъ бобъ, търкана леща, търканъ грахъ,* всѣко за себе си е отдѣлно ѣстие. Като изстинатъ тия гостби, ставатъ по-вкусни. Тия ѣстия се ѣдатъ не само въ обикновени дни, но и въ тържествени празднични и обредни дни, като: бѫдна вечерь, оброкъ, служба, свадба, смърть, кръщене́ — ако тия се случатъ въ постъ; тия ястия се и кадятъ.

8. *Подбъркано* или *подквасено зеле.* Нареже се зелето въ гърне и се залѣе съ своята кисела чорба. Когато вече зелето е сварено, селянката го подбръква или подквасва. Въ паница се отсипва отъ гърнето чорба и въ тая чорба се разбърква чисто брашно да стане рѣдка каша. Тая каша въ паницата се казва *по́дквасъ;* тоя по́дквасъ се изсипва въ гърне, пробърква се съ лъжица и се притъкне гърнето край огъня да покипи още, догдѣто се свари брашното. Подквасеното зеле се ѣде студено; прѣдпочтително го ѣдатъ съ качамакъ И въ туй зеле трѣбва да има три-четире чушки.

9. *Коприва.* Пролѣть, догдѣто още копривата е млада или прѣзъ лѣтото, догдѣто грѫчката коприва е още млада, бератъ я и я сушатъ. Като изсъхне, селянката я стърква и я прави на ситенъ прахъ и скѫтва въ тикви (рис. № 68.) за прѣзъ зимата. Прѣзъ зимата тая сушена коприва се готви така. Водата въ гърнето е заврѣла; въ тая кипнала вода се сипва коприва и оставя да кипи. Като кипи, туря се въ нея соль, лукъ и чушки. Като се свари лукътъ, джурка се съ джуруляка и се сипва въ копривата по малко чисто брашно. Брашно се сипва толкова, колкото да се сгѫсти. Като се сгѫсти, оставя се край огнището да кипи, за да се изпече брашното; въ това врѣме обаче копривата се пробърква отъ врѣме на врѣме, послѣ се изсипва въ паница, посаля се съ червенъ пиперъ и смѣсь отъ мирудия, джодженъ, чубрица, копрецъ и сминдулъ. Прѣди да се почне джуркането, чушката се вади отъ копривата, да не би да се смачка съ джуруляка.

10. *Пълни чушки.* Постнитѣ пълнени чушки се правятъ сѫщо както и блажнитѣ, само че въ дробиньето нѣма кълцано месо. И тука чушкитѣ киснатъ въ топла вода, за да се разкиснатъ, та послѣ по-лесно да се очисти сѣмето и жилитѣ. Нарѣже се лукъ червенъ на ситно, запържи се въ тигана съ дървено масло, туря се на лука соль, червенъ пиперъ съ мирудия, джодженъ, чубрица и сминдулъ; послѣ въ тигана се туря и оризъ и като се позапържи, пълнятъ се чушкитѣ. Напълненитѣ чушки съ лука и ориза нареждатъ въ землена тенджера, заливатъ съ врѣла вода отъ кисело зеле и турятъ на огъня да кипятъ. Чушкитѣ се ядатъ студени.

11. *Пълни чушки подъ връшникъ или подъ паница.* Чушкитѣ се топятъ въ топла вода, за да омекнатъ и послѣ се очистватъ отъ сѣмето и жилитѣ.

Нарѣже се на ситно червенъ лукъ, скълцва се въ паница, туря се соль, мирудия, сминдуль и чубрица, и съ тоя така приготвенъ лукъ се пълнятъ чушкитѣ. Тия напълнени чушки се нареждатъ на огнището и се захлупватъ съ паница. Ако сж повече, нареждатъ се въ запалена чирепня и се захлупватъ съ връшнякъ. Като се опекатъ, вадятъ се и се ѣде лукътъ. Тия пълнени чушки не сж друго, освѣнъ единъ видъ лютеница.

12. *Чушки постни.* Постнитѣ чушки се правятъ съ листове отъ кисело зеле и по сжщия начинъ, само че липсва кълцано месо. Лукътъ и оризътъ се запържватъ съ дървено масло, овиватъ се въ зелеви листове и, като се наложатъ въ землена тенджера, заливатъ се съ врѣла зелева чорба. Ѣдатъ се студени.

13. *Лютеница.* Когато се прави качамакъ, непрѣмѣнно се прави и лютеница. Когато качамакътъ кипи, въ водата му се набождатъ четире-петь сухи червени чушки, които се пробиватъ горѣ при дръжката, за да се напълнятъ и извжтрѣ съ вода. Догдѣто тѣ се варатъ въ качамачната вода, склъцва се чесновъ лукъ въ една дълбока паница и тоя чесънъ се размѣсва съ оцетъ. Когато чушкитѣ сж сварени, изваждатъ се въ паница, за да изстинатъ, като се отсипи малко и отъ качамачната вода. Послѣ чушкитѣ се турятъ въ чесновия лукъ, сипва се вжтрѣ и качамачната вода и се склъцватъ за да се смачкатъ чушкитѣ. Тая лютеница се топи съ качамакъ.

14. *Тиквеникъ.* Тиквеници има два: единнятъ е обреденъ, който се прави и кади на бждня вечерь, а другиятъ е обикновено ѣдене отъ тикви. *Обредниятъ тиквеникъ* се прави така: замѣсва се тѣсто, което се разтрива на кржгли листове, наречени *óбги.* Помежду тия обги се настилатъ тънки кжсове отъ обикновена тиква, и послѣ тепсията или се фърля въ пещьта да се пече, или пъкъ се туря въ напалена чирепня и се захлупва съ вършняка. *Óбгитѣ* въ тепсията сж петь-шесть. Тоя тиквеникъ се кади на бждна вечерь и всѣкому се дава по единъ кжсъ. *Другиятъ тиквеникъ* е ѣстие и се прави по тоя начинъ. Тиквата се нарѣзва на нѣколко парчета, които се сварватъ въ котелъ. Като се сварятъ, нарѣзва се червенъ лукъ въ дълбока паница, скълцва се, като му се туря соль и пиперъ. Въ тоя скълцанъ лукъ турятъ свaренитѣ парчета тикви и се скълцватъ добрѣ. Това е тиквеникъ, който се ѣде съ хлѣбъ.

15. *Рибнякъ.* Рибнякътъ е обредна гостба и се прави само на св. Никола. Рибата обикновено бива шаранъ; може обаче и друга риба, само да е съ люспи. Ако шаранътъ е соленъ, изкисва се по начинъ, както се показа по-горѣ [стр. 76., б]. Рибата се изкисва и очиства, ако е солена; ако ли е прѣсна, измива се и се малко посолва. Догдѣто рибата си взима сольта, селянката пригатвя квасно тѣсто и въ това тѣсто увива шарана цѣлъ. Прѣди обаче да се увие, шаранътъ се пълни съ дробеньѐ; това дробенье се състои отъ червенъ лукъ, нарѣзанъ много на дребно и запърженъ въ дървено масло; въ лука се тура оризъ, а нѣкои и сухо черно гроздье; ако нѣма грозде, лукътъ и оризътъ се солятъ съ пиперъ, мирудия и други миризливи сухи зеленчуци. Като се напълни съ това дробенье, се увива въ приготвеното квасно тесто и се тура въ тепсия. Тепсията се фърля или въ напалена пещь, или се туря въ напалена чирепня и се захлупва съ връшнякъ. Това е обредниятъ св. Никулски рибнякъ, за който говоря и на друго място. [Жива-Старина, кн. I., 69.].

е. *Пети вареникъ. Готови гостби.*

Селянинътъ нарича готови гостби ония, които или сж приготвени отъ понапрѣжъ, или пъкъ приготвянето имъ не изисква никакъвъ трудъ. Тия готови гостби сж и постни, и блажни.

1. *Постни готови гостби:*

а) *Кръкишъ.* Още догдѣто се бърка качамакътъ, приготвена е кисела зелева чорба и, когато се изтърси, догдѣто е още горещо котлето, сипва се въ

него тая чорба, остръгва се съ лъжица залѣпения по котлето качамакъ и, ако е малко, надробва се още, и това се разбърква и послѣ се сипва червенъ пиперъ. Отъ зелевата чорба и отъ горещия качамакъ, останалъ по котлето, става една рѣдка смѣсь, която се куса съ лъжица. Това е селскиятъ *кръкишъ*. *„Станаха с на кръкишъ"* е възречица, която показва, че работитѣ сѫ разбъркани.

б) *Смѣсь отъ соль, пиперъ и стрити миризливи зеленчуци.* По-горѣ се спомена (стр. 65., 7.) за тая смѣсь и за нейното пригатване; тя се прави лесно, или направена се кѫта въ особена тиквичка или въ заструзитѣ. Съ тая смѣсь селянинътъ се храни, когато е на пѫть или когато е на полето. Тя му служи намѣсто ѣстие, което топи съ хлѣбъ или качамакъ.

в) *Празиятъ лукъ, чесновиятъ* и *червениятъ* се считатъ отъ селянина сѫщо така за готова гостба. Като нѣма друго що, той съ своя хлѣбъ, или топи качамакъ, или просеникъ, ѣде празия, чесновия или червения лукъ, като топи соль или въ по-горѣ описаната смѣсь.

г) *Арджква* (рапонъ). Тя се сѣе въ селскитѣ градини, есенно врѣме се вади и се закопва въ особенъ зимникъ да не замръзне, а прѣзъ зимата го вадятъ и ѣдатъ. Отъ рапона не се готви никаква варена гостба; него ѣдатъ суровъ и се счита за готова гостба. Рѣпата се не ѣде безъ соль, за това има и гатанка: *„лиже соль като волъ; да е волъ не е волъ, има миша опашка"*.

За лука, чесъна, празия лукъ и рапона има слѣднитѣ гатанки: *„Имаше единъ дедо облеченъ съ 15 кожуси; когато е студено, пакъ замръзваше"*. *„Червено теле съ 40 кожи облечено"* — лукъ, червенъ лукъ. *„Старъ дедо съ бела брада; съ брада надоле, а съ нозе нагоре"* — празъ лукъ. *„Тридесеть братя на единъ столъ"* и: *„девестина братя въ едно рало (чифтъ) гащи лежатъ"* — чесновъ лукъ. *„Черни и бели прасци въ земя закопани"* — рапонъ.

д) *Сушена риба.* Селянитѣ, които живѣятъ покрай Дунава или край блата и рѣки, като ловятъ риба, пригатвятъ я за прѣзъ зимата, за да иматъ, когато рѣкитѣ сѫ замръзнали, та не може да се лови. Рибата се очиства, изкормя и разцѣпва прѣзъ срѣдата, но откъмъ гърба; послѣ се насолва, нанизва на конци и се окачва подъ коша или изподъ стелето да съхне. Като се изсуши, скѫтва се въ зимника, и прѣзъ зимата я ѣдатъ сурово-суха, или я припичатъ малко на огъня, или пъкъ я готвятъ. Такава сушена риба обаче е *ситница* риба, т. е. малки риблета. Умѣние се изисква, когато се соли и суши; трѣбва да се знае, колко соль да се тури, та да не бѫде, нито прѣсолена, нито недосолена. Сѫщо и при сушенето трѣбва да се знае, колко дни да се държи и кѫдѣ. Сушена риба срѣщнахъ най-много въ крайдунавскитѣ села, а по-рѣдко въ другитѣ.

2. *Блажни готови гостби.* Блажнитѣ готови гостби сѫ:

а) *Попара.* Сухъ хлѣбъ, но квасникъ, намѣсто да се фърли, надробва се на ситно, размѣсва се съ сирене и се полива съ кипѣла вода; послѣ се захлупва, или съ паница, или съ похлупка, догдѣто хлѣбътъ попие водата и се размекне. Попарата се куса съ лъжица. Попарата слѣдователно изисква малъкъ трудъ и малки разноски, заради това и възречицата *„това не е попара"* напомня, че не всичко е евтино и лесно като попара. Попарата се ѣде и зимѣ, и лѣтѣ.

б) *Сирене.* Какъ се прави и пригатвя сиренето, ще опиша, когато говоримъ за скотовъдството; тукъ ще спомена, че насоленото сирене е наложено въ качета и съставя готово ѣстие на селенина прѣзъ зимата. Отъ сиренето се прави, както видѣхме, попара; още баница, мечка и други ѣстиета.

в) *Мечка.* То е дѣтинско ѣстие. Когато хлѣбътъ е топълъ и мекъ, на дѣтето се прави мечка. Парче отъ топлия хлѣбъ се разтвара и се туря вѫтрѣ сирене; послѣ се мачка, та стане една тестѣва маса отъ хлѣбъ и сирене. Мечка се прави и отъ качамакъ. Щомъ се качамакътъ изтърси изъ котлето, съ лъжица се отваря дупка, въ която се туря сирене, и послѣ пакъ

се затваря. Сиренето вжтрѣ ще се стопи или ще размекне и се ѣде съ качамака.

г) *Баница*. Тоже дѣтинско ѣстиво и то отъ прѣсна турта. Като се отчупи комать отъ нея, надъ него размазвать сирене, и това е дѣтинска баница, която не бива да се смѣсва съ другата, истинската, баница. Когато се мѣси тѣсто, майката откжсва отъ него и го замѣсва съ сирене. Това тѣсто, въ видъ на туртичка, като се опече въ жаравината, е така сжщо дѣтинска баница. Такава дѣтинска баница, или само туртенце, се мѣси почти всѣкога, когато се мѣси тесто за хлѣбъ, защото дѣтето всѣкога е при майка си до нъщвитѣ.

д) *Яйца*. Яйцата сж така сжщо *готова гостба* за селянина, защото отъ тѣхъ може на минутка да се приготви ѣстие. Какви ѣстива ставать отъ яйцето ние посочихме по-горѣ (стр. 71.). *„Ѕидъ ѕидосано, варь варосано, отъ нигде дупка, ни прозорка"* и *„Въ една бъчва вино и ракия, и пакъ се не смесвать"* — сж гатанки за яйцето. *„Гледать го като шарено* (писано) *яйце"* е възречица за нѣжность, обичь. *„Удри яйца на масло!"* е възречица, съ която се изобличавать готованцитѣ, които, като ѣдать и пиять чуждо, не мислять, колко иждивявать.

е) *Сланина*. Какъ се пригатвя сланината, за да може да се запази за дълго, посочихме по-горѣ (стр. 80.). Тука ще споменемъ, че тая, приготвена солена или сушена, служи като „готова гозба", защото я ѣдать и сурова.

ж) *Сушено мѣсо* (пастърма). Днеска сушено мѣсо се срѣща въ твърдѣ малко селски кжщи и то въ по-заможнитѣ; нѣкога обаче, споредъ разказитѣ на старци и баби, когато имало многолюдни задруги, всѣка кжща си приготвяла сушено месо. Всѣка задруга си имала многобройно стадо овци; въ това стадо имало всѣка година овци *щърби* и станали *щирици*, отродили се, или пъкъ ялови-*истирйчави*, които остарѣли и не могать да се ягнять и да пасать трѣва. Такива щърби, щирици и истирйчави овци селянинътъ продавалъ на търговци за клане, но е оставялъ и за дома си. Тия овци, като ги похрани дома съ трици, хлѣбецъ и ситно меко сѣно, селянинътъ ги закалва и цѣли изсушава. Месото на закланата овца, като се измие, насоли се и като постои съ сольта извѣстно врѣме, догдѣто се поеме отъ месото, измива се съ чиста вода и послѣ се суши на високо мѣсто, гдѣто може да духа вѣтъръ. Така изсушено мѣсо селенинътъ ѣде прѣзъ зимата, било сухо, било припечено малко край огъня, било готвено по различенъ начинъ (стр. 81.). Пригатвянето на сушеното мѣсо изисква голѣмо умѣние и вѣщина.

з) *Найденици, кървавици* (суджуци). Правели се само зимно врѣме, кога се клала свиня. Днеска въ западния край се срѣщать въ твърдѣ малко кжщи; но при това пакъ се запазило онова умѣние и вѣщина въ приготвянето, което ги прави изредни по вкусъ. Месото се скълцва много на дребно; въ него ще има сланина, но нѣкои туррять масть отъ бъбреци или отъ вжтрѣшната сланина. Като се насоли съ соль, червенъ пиперъ и ситна смѣсь отъ чубрица, мирудия и сминдуль, се оставя захлупено да постои малко. Въ това врѣме свинскитѣ черва, и то тѣзи които наричать *млѐчни* и които се ѣдать, ще бждать измити, малко насолени и надути. Когато дойде редъ да се пълнять, напълнять се и се завързвать отъ двата края, слѣдъ което нѣкои ги туррять въ комина да се сушать, а нѣкои прѣдварително ги сварявать малко, и послѣ сушать. Вѣщината е въ сольта, а се иска малка вѣщина и въ сушилката.

и) *Кисело млѣко*. Киселото млѣко е всѣкога „готова гозба", било прѣзъ лѣтото, било прѣзъ зимата. Въ всѣка кжща нѣкога имало по три-четире крави или биволици млѣчници, и кжщата никога не е бивала безъ кисело млѣко. Днеска, макаръ и не всѣка кжща, все пакъ въ повечето кжщи има една крава, защото кравата е женски имоть, и като такъвъ лесно се не губи. Жената, или отъ баща си, или, като невѣста, получава въ даръ отъ свекъра си крава или биволица. Харизва баща ѝ или свекъръ ѝ женско теле (въ бѣд-

нитѣ сѣмейства) и това теле послѣ нѣколко години става крава. Въ турско врѣме кравата или биволицата не се продавала за нищо, па дори и за данъкъ царски. Днеска работата не стои така. Гледането на кравата или биволицата, доенето млѣкото, неговото по-нататъшно пригатвяне — всичко това е женска работа; мжжътъ се не грижи за нищо. Млѣкото и маслото отъ кравата или биволицата сж тоже женски имотъ [Вж. Жива-Старина, IV., II., стр. 192.—197.]. Мълзенето на кравата или биволицата става така: прѣди да почне да я мълзе, измива вимето съ вода. Като се измълзе млѣкото, пуща се телето да сиса, а млѣкото се отварва. Като се отвари, остава се да изстине и, ако иска селянката, отбира *смътаната*, а послѣ млѣкото се бучка за масло. Смѣтаната се посаля и кжта, та или я ѣдатъ дѣцата, или се правятъ отъ нея сладки ѣстива. Млѣкото се *бучка* (нѣгдѣ се казва (*бие* въ особенъ дървенъ сждъ, нареченъ *бу́чка*. Тоя сждъ правятъ нашитѣ бжчвари или кацари отъ чамови или джбови дъски. Направата на бучката се вижда въ рисунка № 76. Бучката състои отъ двѣ части: самата *бучка* (*матѐлка*, бута́ло, буталка) и *бухалю* или *бутало* или *джури́ло* (джурилка). *Бучката* (матѐлка въ Гор. Павлик., бута́ло, бута́лка въ Златица, Търново-Сейменъ) е дървениятъ сждъ, въ който се сипва млѣкото. Направата му се вижда въ рисунката буква *а*. *Бухалото* или *џурилото* е пржтъ, на единия край на който има кржгла дъска, пробита на много мѣста. Прѣзъ тия дупки минава млѣкото, за да се бучка. Направата на бухалото или джурилото се вижда въ рисунката подъ буква *б*. Като се избучка млѣкото и се отдѣли маслото, другото млѣко се подквасва, т. е. се прави на кисело млѣко. За да се подкваси млѣкото, трѣбва най-напрѣдъ да се постопли и послѣ му се туря *по́дквасъ*. *По́дквасътъ* е пакъ ки́село млѣко, разбъркано въ малко прѣсно. По́дквасъ се сипва въ топлото млѣко, а сждътъ, въ който е млѣкото, се туря край огнището, или на друго топло мѣсто. Като *ста́не* (втаса), млѣкото се вече ѣде. Киселото млѣко се топи съ хлѣбъ, качамакъ и просеникъ, а се куса и съ лъжица. Когато млѣкото стои много, става много кисело — *цвикъ;* а ако пъкъ е на топло, *кипнува, шукнува* и вече е развалено; затова лѣтно врѣме гледатъ да го изѣдатъ по-скоро. Кипналото млѣко се казва *пркиш̀ъ*.

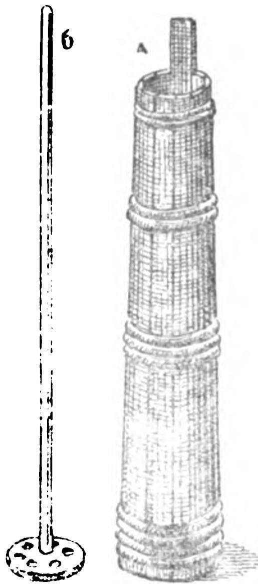

Рисунка № 76.

Бучка.

а) бучка; б) бухало или бутало.

ж. *Шести ва́реникъ. Тъстеви и сладки гостби.*

Тѣстевитѣ и сладки ѣстиета съставятъ за селянина луксозна храна, която той ѣде въ извънредни случки и дни. Главната зачинка въ тия ѣстиета е масло или масть, а послѣ иде млѣко, смѣтана, сирене, яйца, па и медътъ.

Масло и масть. Маслото е кравешко или биволско; много рѣдко въ селската кжща се внася овчо масло, защото мжжътъ го продава. Като се бучка млѣкото, става *матеница,* а послѣ отъ нея се отдѣля масло, което се казва *пресно масло.* Селянката, като извади маслото, посолва го съ малко соль, и така го държи нѣкое врѣме. Зимно врѣме може да трае дълго, но лѣтно не може, заради това се прѣтопява. Ето защо прѣсното масло за готвене се употрѣбя много рѣдко и малко. Прѣсното масло се соли и събира въ нѣкой сждъ. Когато се събере повече масло, насипва се въ единъ голѣмъ черъ котелъ и се туря на огъня да се топи. Когато се стопи и закипи, отдѣля се

надъ него *пеня*, друга пада долу на дъното, наречена *труптинякъ*. Пѣната се отбира съ лъжица, а *труптинякътъ* остая на дъното, когато маслото се насипва полека въ делва. Това масло е *топено масло* и трае по-дълго врѣме. *Масъ (мастъ)* се топи отъ сланина. Мастьта отъ обикновена сланина, която е изподъ кожата, е отъ по-долно качество, а мастьта, която се получава отъ вътрѣшна сланина, отъ бѫбрецитѣ и другитѣ части, е първо качество и по вкусъ, и по спорность. Масть въ селскитѣ кѫщи се употрѣбя само зимно врѣме. Когато има да се стопи сланина, нарѣзва се на ситни парчета въ черъ котелъ и се топи. Най-напрѣдъ котелътъ е на тиха жарь, а послѣ постепенно огъньтъ се усилва. Когато сланината се стопи, изцѣжда се, кали се съ вѫглени и червенъ лукъ и послѣ се изсипва въ делва. Отъ сланината оставатъ *пръжки*, които се насолватъ и послѣ, или се ѣдатъ съ хлѣбъ, или пъкъ се готвятъ съ зеле, бобъ, лукъ и други нѣща. Яйца и сирене сѫ отъ зачинки при благитѣ и тѣстеви ѣстиета.

Ето какви тѣстеви и сладки гостби и ѣстия има:

1. *Баница (млинъ, клинъ)*. Баницата се прави отъ тѣстеви листове, които се наричатъ *обги (олби* въ Плѣвенско). Тѣстото, отъ което ще се правятъ обгитѣ, се замѣсва съ вода и яйца, послѣ, като се измѣси хубаво, раздвая се на туртички. Отъ всѣка една туртичка се прави по една *обга*. Колко обги да бѫдатъ въ баницата, зависи отъ голѣмината на баницата и отъ дълбочината на тепсията. Тия туртички се разтриватъ на листове съ една гладка прѫчка, наречена *оклагия*. Като се разтриятъ *обгитѣ*, пекатъ се въ напалена чирепня и ставатъ корави, като тънки кори. Тия кори се настилятъ въ тепсия и между всѣка обга се сипва масло и се туря разбъркано заедно сирене съ яйца. Такива пластове отъ обги и разбъркано сирене съ яйца влизатъ въ една дълбока тепсия най-много петь-шесть. Най-горниятъ слой отъ сирене и яйца се покрива пакъ съ обга, посипва се съ врѣло масло, и баницата е готова да се пече Тепсията, или се фърля въ напалена пещь, или пъкъ се туря въ напалена чирепня и се захлупва съ връшнякъ, а отгорѣ му се посипва жаравина. Баницата се ѣде топла, но сладка е и когато изстине. Това е най-обикновената баница. Нашата селянка обаче знае да прави и другъ видъ баница. Обгитѣ се разтриватъ по сѫщия начинъ и поизпичатъ въ чирепнята пакъ както се каза и по-горѣ, но маслото, съ което се поливатъ тѣ, и сиренето, което е размѣсено въ яйца — сѫ прѣсни, т. е. прѣсно масло и прѣсно сирене или пъкъ отвара. Такава баница, за да стане по-вкусна, селянката туря между обгитѣ и *смътана* или пъкъ, ако е зимно врѣме, *следенье* (сведенье, сирене отъ смѣтана). Баницата е възпѣта въ нашитѣ народни пѣсни подъ името *вита баница*, и баба Іона отъ Раковица, баба Тодора отъ Стакьовци, баба Сава отъ Бѣла-Слатина утвърждаватъ, че тая „вита баница" не е сегашната *дрипава циганка*, както я нарича народното гадателство, а е друга, която се състояла отъ *вити точила* (кола, колелета). Въ *витата* баница обгитѣ, напълнени съ прѣсно сирене, отвара или следенье и яйца, се увивали на *точило*. „Баба ми правеше такава *вита баница*", каза баба Іона, „ама за нея обгите се разтриватъ на големъ ястагачъ". Въ нѣкои баници намѣсто сирене турятъ щавлякъ, който е изсушенъ, и тогава тая баница се казва *зелникъ*. „*Дрипава циганка предъ царя седи*" е гат. за баница. „*Озгоръ небо, оздолъ небо, у средата зелена ливада*" е гат. за зелника. Баницата се казва още *шарена*, а маслото *шарило* (въ Щипско). „*Коя ми меси колачъ — тая мене леля*" — пословица, която учи, че роднинството трѣбва да бѫде засвидѣтелствувано съ фактична обичь. „*Баницата се пече, но не знае се, кой ще я яде*" — пословица, която учи, че и най-сигурното и най-близкото бѫдеще е неизвѣстно. „*Гостили го съ баница, съ тояга точена, съ трънье шарена*" (баба Вида) — били го нѣкѫдѣ.

2. *Ювка.* Още прѣзъ есеньта, когато слънцето пече силно, нашата селянка се грижи да приготви *ювка* за прѣзъ зимата. Ювката се готви така: замѣсва се тѣсто съ яйца; това тѣсто се разточва съ оклагията на обги, както за баница; тия обги се простиратъ на месалъ и на слънце, за да съхнатъ. Обгитѣ отъ слънцето ставатъ на кори, които сами се напукватъ и ставатъ на късове. Ювката се скѫтва въ чисти торби за зимата. Видѣхъ въ Бѣла-Слатина, че обгитѣ бѣха прострѣни на чисто вѫже, а отдолу бѣше посланъ месалъ. Която обга е изсъхнала, самичка пада въ месала. Прѣзъ зимата ювката се туря въ кисела чорба, приготвена отъ кокошка, пловка, гѫска и пуйка или отъ месо намѣсто оризъ. Ювката се тура и въ тòпань, приготвенъ отъ тия домашни гадини. Отъ ювката правятъ още и тѣстева гостба. Водата като възври въ тенджера, туря се въ нея ювка и, като закипи, тура се колкото трѣбва и соль. Като ври ювката, попарватъ я съ кипнало *прѣсно* или *топено* масло. За да стане ювката по-вкусна, гужда се въ нея още или извара, или сирене, или пъкъ *следеньé* (маслено сирене отъ смѣтана), или пъкъ прѣсна смѣтана. Това е *попарена ювка,* която, приготвена по тоя начинъ, стои наредъ съ баница.

3. *Млечница.* Млѣчницата е трето сладко ѣстие на селската трапеза. Приготвя се по тоя начинъ: най-напрѣдъ се отвари прѣсно млѣко и, като покипи малко, бъркано постоянно съ лъжица, сипва му се брашно или жито, направено на ярма, или оризъ. Брашното, като се сипи, бърка се съ лъжица и млѣкото кипи на тихъ огънь, догдѣто почне да се сгѫства и става на каша. Въ тая каша се капвало нѣкога малко чистъ бѣлъ медъ, а сега туратъ малко захарь. Тая млѣчница, като постои, се сгѫства добрѣ и се куса съ лъжица. Ако въ млѣкото е турната ярма отъ жито (жито едро смлѣно въ рѫшница) или оризъ, пробърква се съ лъжица, догдѣто *ярмата* или оризътъ се свари, сетнѣ се капва медъ или се тура захарь и се оставя на страна да изстине. И тая млѣчница кусатъ съ лъжица. Млѣчницата кадятъ на прѝносъ, когато полагатъ за душата на нѣкой умрѣлъ отъ кѫщата. Въ овчарскитѣ млѣчници (такава ѣдохъ на планината между Влашко-село и Превала въ Берков. околия), които се правятъ само отъ брашно, овчаритѣ турятъ соль, намѣсто медъ или захарь. И тая млѣчница е вкусна.

4. *Белъ-мѫжъ.* Белъ мѫжъ (нар. етимол. отъ тат. балмушъ, вж. *Шишмановъ,* Приносъ къмъ бълг. нар. етимология. Сбм. IX.) се прави само отъ прѣсно сирене и то да не бѫде бито (бучкано). Прѣсното сирене, отдѣлено за *белъ-мѫжъ,* се държи да се вкисне малко. Послѣ се натрошва на ситно и се тура въ тиганя да се пържи. Като се разтопи и пусне масло, бърка се съ лъжица и му се сипва по малко чисто брашно. Така се бърка, догдѣто брашното се изпече, а сиренето пливне въ масло. Като бѫде готово, въ белъ-мѫжа се сипватъ двѣ-три лъжици бѣлъ медъ или пъкъ се тура захарь. Белъ-мѫжъ се ѣде топълъ и съ лъжици. Хубавиятъ белъ-мѫжъ може да се дигне цѣлъ изъ тиганя на лъжицата, толкова е жилавъ. Най-хубавиятъ белъ-мѫжъ правятъ стари овчари.

5. *Овчакъ и овченикъ.* Овчо млѣко се сипва въ котле, което се туря въ другъ котелъ, напълненъ съ вода и който се окачва на веригата или на котлеварката. Когато водата въ котела закипи, почва да ври леко и млѣкото въ котлето. Догдѣто ври млѣкото, трѣбва постоянно да се бърка съ лъжица. Така като кипи нѣщо единъ часъ, млѣкото почва да става гѫсто; тогава го изваждатъ отъ котела и го оставятъ на страна да изстине. Като изстине, то се сгѫства. Това е *овчакъ* или *овченикъ.* Нѣкои му капватъ и малко медъ.

Синия, паралия, софра, трапеза, ястагачъ.

Синията, като покѫщнина на селенина, е една отъ най-нужднитѣ. Тя е дървена и се прави, или изцѣло отъ нашитѣ стругари, или отъ дъсви отъ

нашитѣ дърводѣлци. Стругарската синия е отъ буково дърво, а дърводѣлската повечето пжти отъ чамово. И едната, и другата сж окржгли, а четвъртити синии се срѣщатъ много нарѣдко. Чамовата синия е скована отъ нѣколко, обикновено отъ четире дъски. Направата на стругарската синия или паралия се вижда въ рисунка № 77. Другата синия, скована отъ дъски, има сжщата форма. Синията се казва още и паралия, а много рѣдко софра. Ако дърводѣлската синия е много по-голѣма, казва се *ястагачъ* (ѣстачъ въ Тетово, Русенско.)

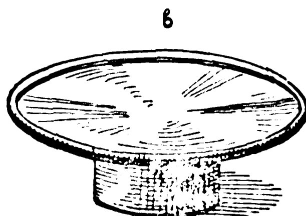

Рисунка № 77.

Синия, паралия.

Трапеза е дълга обредна синия за тържествени и празднични дни: на бждня вечерь, на сборъ, на свадба, на смъртъ, на кръщенье́, на оброкъ или на стрижба. Трапезата е готова синия, направена отъ дърводѣлци, а въ по-бѣднитѣ кжщи я правятъ отъ обикновена кржгла синия и отъ други двѣ дълги дъски. Тя състои отъ двѣ дълги дъси, а на единия край сж прилѣпени двѣ други кратки полукржгли дъски, които съ другитѣ двѣ правятъ кржгла синия. Тоя кржгъ въ трапезата се казва *щитъ* или *чело: седналъ е на щитъ, седналъ е на чело* — казватъ за оногова, който е сѣдналъ около тоя кржгъ на трапезата.

Щитъ се казва, ако трапезата е въ кжщи, а *чело* ако трапезата е на двора.

Щитъ или *чело* означава първо мѣсто. Тамъ сѣди свещеникътъ, кръстникътъ, старокята, стариятъ мжжъ или скжпъ гость.

Трапезата всѣкога е покрита съ *месалъ*, дълга вълнена покривка, ткаена и приготвена нарочно за трапеза.

Трапезата често се възпѣва въ нашитѣ народни пѣсни.

„Седнали ми скжпи гости
На трапези шестореди,
Шестореди, седмополи,
На трапези позлатени,
На столове посребрени."

(Пѣсень, слушана отъ баба Вида, изъ моя Сбрникъ).

Като се сложи синията, веднага на срѣдата ѝ се туря *солникътъ* или *талерътъ*, на който има соль и червенъ пиперъ. Солникътъ е дървено стругарско блюдо, образъ отъ плитка паница; направата му се вижда въ рисунка № 78.

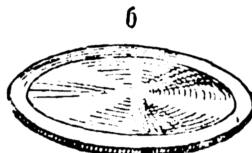

Рисунка № 78.

Солникъ.

Народътъ вѣрва, че много лошо било за въ кжщи, ако синията се сложи и сѣди безъ солникъ. Догдѣто не се донесе гостба, солникътъ трѣбва да стои на срѣдата. Ако не е готовъ още солникътъ, догдѣто се донесе, на срѣдата се туря *коматъ* или рѣзенъ хлѣбъ.

Като се сложи синията, второто нѣщо е, да се сложи хлѣбъ. Хлѣбътъ, ако е прѣсенъ, чупи се съ ржцѣ, и тия кжсове сж *комати (комати да има, коматановци много* — ако има кой да дава хлѣбъ, готовановци ще се намѣрятъ много); ако хлѣбътъ е *квасникъ* или *пещникъ*, не се чупи съ ржцѣ, а се рѣже съ ножъ, и тогава отдѣлнитѣ кжсово се казватъ *резньй* (ед. ч. ре́зънъ).

Сѣдене около синията.

Сѣда се около синията или на възглавници, или на столове; ако е въ стая и ако е послана черга, сѣди се на възглавници; ако е въ кѫщи, сѣдятъ на столове. На гость обаче, или на тържествени, праздннчни и обредни дни около синията се сѣда всѣкога на възглавници; ако на една възглавница е низко, турятъ двѣ.

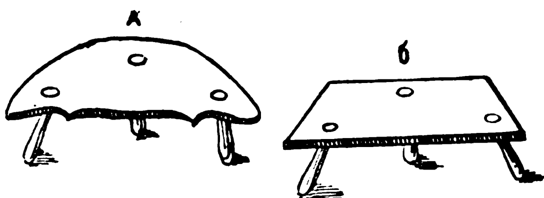

Рисунка № 79.
Столъ.

Селскитѣ столове сѫ дървени триножници; направата имъ се вижда въ рисунка № 79., буква *а* и *б*.

„Обърни се, три ти висатъ" или *„три ми висатъ, язе ги не виждамъ"* — сѫ гатанки за селския столъ триножникъ. *„Между два стола ако седишъ, падашъ нѝземи"* е пословица, която учи да търсишъ единъ само защитникъ и застѫпникъ, защото, ако търсишъ много, може да останешъ безъ никакъвъ.

Когато да се сѣда на синия, пази се извѣстенъ редъ. Най-напрѣдъ сѣда най-стариятъ въ кѫщи, послѣ него най-старата жена, а послѣ по старшинство другитѣ мѫже и жени. Като сѫ насѣдали, момата или най-младата отъ снахитѣ. донася вода и полива на всички насѣдали около синията, за да си омиятъ рѫцѣтѣ. Поливането сѫщо така се начина отъ най-стария и върви по редъ.

Миенето става въ черъ котелъ, а водата се гребе и полива съ кратуна. Съ стомна нигдѣ не поливатъ.

На поле, когато сѫ на работа, тамъ всѣки си омива рѫцѣтѣ.

Неомитъ никога се не сѣда на синия, защото е голѣмъ грѣхъ и лошо за въ кѫщи. На поле, ако нѣма вода, повѣрието установило да си отрие човѣкъ рѫцѣтѣ съ земя, и тогава тѣ се считатъ така сѫщо чисти, като да сѫ омити.

Както се вижда, миенето прѣди ѣдене и миенето послѣ ѣдене става не толкова да бѫдатъ рѫцѣтѣ бѣли и чисти, а да се избѣгне нѣкакво зло за въ кѫщи.

Слагане гостби.

Снахата или жената, на която е редътъ да шета (Жива Старина II., 192.) носи и слага гостбитѣ. Ако има нѣколко вида ѣстиета, най-напрѣдъ се носи кисела чорба, а най-послѣ баница (ако има такава).

Прѣди да почнатъ да ѣдатъ, старецътъ пийнува ракия и дава на всички. Послѣ ракията се начина ѣденето. Догдѣто старецътъ не сѣгне да вземе хлѣбъ и да кусне или топне въ паницата, никой не смѣе да сѣгне. Прѣди да се почне ѣденето, трѣбва всѣки да се прѣкръсти.

Ѣдене. Лѣтно врѣме (селянинътъ), когато е на работа по полето, ѣде три пѫти на день: *обедъ, пладне* и *вечера*, а на косачитѣ се дава и *икиндия*. Зимно врѣме, когато нѣма толкове работа, той ѣде само два пѫти: обѣдъ и вечера. Дума *ѣде* трѣбва да се разбира въ такъвъ смисълъ: сложи се синия, оставя се всичка друга работа и всички домашни сѣдатъ да ѣдатъ. *„Синията не чека никого"*, казватъ, когато се сложи тя и съ това се напомня на всички да оставятъ всичко и да додатъ да ѣдатъ. *„Всекиму синия нема да се слага"*, показва, че синията се слага само въ опрѣдѣлено врѣме прѣзъ деня. Изключение се прави за мѫже, които отсѫтствували и закъснѣли поради работа, и на гости, които биха дошли опрѣдѣлено врѣме за ѣдене. Да вземе нѣкой хлѣбъ и стоешкомъ да ѣде, може само, ако е близо врѣмето за ѣдене, казва му се: *„почекай, сега ще се сложи синията.*

Въ врѣме на обѣдъ или вечеря трѣбва да се не говори. Ако нѣкой почне да говори, най-старата жена му забѣлѣзва: *„да се не ухапешъ“* или *„да се не задавишъ“*—което значи: „мълчи и яжъ“. Ако приказва нѣкой, догдѣто се ѣде, това ще бѫде най-стариятъ или най-старата, другитѣ безъ друго мълчатъ.

Въ врѣме на ѣдене зимно врѣме, па и пролѣтно, пиятъ вино. Виното пиятъ изъ зелени землени сѫдове, наречени *„зеленки“*, а много рѣдко изъ бъклица. *Зеленката* се прави отъ грънчаритѣ.

Всѣкога, когато нѣкой пие, казва: *„на здравица“*, а другитѣ му отговарятъ: *здраве да имашъ* или *сполаймити!* Прѣди да пие вино, трѣбва да се прѣкръсти. Като пие и сложи „зеленката“, всичкитѣ по редъ му казватъ „на здраве!“, на което той отговаря *„сполайми ви“* или *„здраве Господъ да ви дава“*. Това се пази много строго, когато има гость.

Дигане синиятъ. Когато се наѣде най-стариятъ, прѣкръсти се и се поизмъкне. Това е бѣлѣгъ, че ѣденето е свършено и че синията трѣбва да се дигне. Като видятъ това другитѣ — по-младитѣ, задължително трѣбва да прѣкѫснатъ ѣденето и да станатъ. Когато синията се дигне, не само жената, която ще я дига, но и всички присѫтствующи трѣбва да се прѣкръстятъ. Щомъ се дигне синията, веднага се мете мѣстото, гдѣто се е ѣло, а трохитѣ се изфърлятъ на вънъ на псетата.

Догдѣто синията не е дигната, никой не става отъ мѣстото си; ако се е наѣлъ, ще се поотмъкне само.

Като се дигне синията, пакъ си омиватъ рѫцѣтѣ. Вѣрватъ че ако си омиятъ рѫцѣтѣ тия, що сѫ ѣли на синията, щастието остаяло въ кѫщи; излизатъ ли неомити, щастието се изнасяло, значи не е добрѣ за въ кѫщи.

Послѣ диганетo на синията и омиването на рѫцѣтѣ, обѣдътъ или вечерята се счита за свършена и всичкитѣ млади ставатъ. Ако е зимно врѣме, когато нѣма работа, тѣ стоятъ на страна прави и слушатъ разговора между старитѣ, които още сѣдятъ и приказватъ. Прѣдъ стареца може да сѣди, казахме, най-стариятъ синъ и най-старата жена; другитѣ трѣбва да стоятъ прави.

Повѣрия за синията. Синията като се сложи, видѣхме, трѣбва да не стои праздна; на срѣдата трѣбва да се турне, или солникътъ, или рѣзенъ хлѣбъ.

Когато е сложена синията, не бива да се прѣскача, защото е грѣхота и много голѣмо зло за въ кѫщи.

Ако дойде нѣкой и ги свари на ѣдене, взима се за добро и нему казватъ: *„жива е тъща ти“*, разбира се ако е дошелъ тъкмо въ началото или въ срѣдата; ако дойде при свръшване на ѣденето, казватъ му *„тъща ти рита съ крака“*, т. е. близо на умиране е; ако ли пъкъ дойде, като се дигнала вече синията, казватъ му: *тъща ти, Богъ да я прости!* — т. е. умрѣла.

Миене паници. Като се помете кѫщата, втора работа на селянката е, да омие паницитѣ, въ които е вечеряно. Нечиститѣ паници заедно съ гърнето и лъжицитѣ се натрупватъ на синията и съ нея заедно се отнасятъ вънъ отъ кѫщи, край лочняка. Ако е зимно врѣме и има виелица, паницитѣ се миятъ въ кѫщи и то на страна въ нѣкой кѫтъ.

Всичкитѣ паници се слагатъ на земя и най-напрѣдъ се омива синията, а послѣ се мие паница по паница и сетнѣ — лъжица по лъжица, а че найпослѣ гърнето.

Било постно врѣме, било блажно, паницитѣ всѣкога се миятъ съ гореща вода. Водата се топли въ гърне, котле — това сѫщото, въ което се прави и качамакъ.

Водата отъ паницитѣ се изсипва въ лочняка и тамо я локатъ псетата отгдѣто е името на лочняка.

Паницитѣ и лъжицитѣ, натрупани пакъ на синията, се внасятъ въ къщи и се намѣстватъ на мѣстата си: гърнето се окачва на клина, който е опрѣдѣленъ за грънци.

Паницитѣ се миятъ не само сутрина, но и слѣдъ обѣдъ.

V. Облѣкло на селянина

и оръдия, съ които се тъкатъ платове за това облѣкло. Накити.

Облѣклото на селянина въ тоя край съмъ описалъ на друго мѣсто, (Жива Старина II. 4.—63.); да го излагамъ тука наново, считамъ за излишно. Всѣки, който е любопитенъ, нека разгърне посоченитѣ страници въ втората книга и ще се запознае съ различнитѣ видове облѣкла.

По кроежа и по цвѣта, каквото и да бѫде селското облѣкло, по материя то навсѣкѫдѣ остая едно и сѫщо: ризата, гащитѣ сѫ отъ конопено и ленено платно, а сега отъ памучно; връхнитѣ дрехи: глухче, дорамче, долатенка, кѫсаче, клашникъ, беневреци и различни други видове дрехи сѫ отъ вълнена материя, която се нарича *шаекъ, ваба, олеви,* а най-горната дреха — кожухъ за зимно врѣме се прави отъ овча или агнешка кожа.

Тукъ ще опиша първенъ, какъ се тъкатъ тия платна и шаеци и съ какви орѫдия и уреди; какъ се тепа (валя) шаекъ и съ какъвъ уредъ; какъ се приготвятъ кожитѣ за кожуси и съ помощьта на какви уреди.

Всичкитѣ платнени и вълнени материи се тъкатъ отъ селянкитѣ; вълненитѣ материи се валятъ отъ мѫже въ валявици или тепавици, а се кроятъ и шиятъ отъ селски шивачи. Кожитѣ се обработватъ, кроятъ и шиятъ отъ селски кожухари. (Вж. отдѣлъ XI., 13.).

1. Платно.

За ризи и гащи се тъче платно, за което нѣкога сѣели ленъ и отъ него сѫ го тъкали; сега платното е или *прътено,* или отъ конопъ, или памучно.

Прътено платно се тъче отъ повесма, които се вадятъ отъ *гръсти,* конопе.

а) Гръсти. Гръститѣ се сѣятъ отъ *гръстено* сѣме въ особени ниви, наречени *гръстелници (*ед. *гръстѐлникъ).* Гръстелницитѣ се оратъ и послѣ посѣватъ съ гръстено сѣме. Отъ това сѣме изникватъ гръсти. Има два вида гръсти: *бели гръсти* — мѫжки и *черни гръсти* — женски. Повесмата вадятъ отъ мѫжкитѣ, т. е. отъ бѣлитѣ гръсти. Понеже бѣлитѣ гръсти по-лесно и по-рано зрѣятъ, тѣ се много лесно познаватъ въ единъ гръстелникъ. Чернитѣ гръсти — женскитѣ не даватъ повесма, а отъ тѣхъ бератъ гръстено сѣме.

Бѣлитѣ или мѫжкитѣ гръсти бератъ по-рано, чернитѣ или женскитѣ много по-късно, догдѣто озрѣе сѣмето.

Като се оберать бѣлитѣ гръсти, простиратъ се на слънце да изсъхнатъ; послѣ изсъхването тѣ се топятъ въ вода да киснатъ извѣстно врѣме. Обикновено ги топятъ въ рѣки или блата. Това топене има своя срокъ, и селянинътъ гледа строго да се не пропустне тоя срокъ, защото тогава гръститѣ прѣкисвать, а прѣкиснатъ ли, тѣ даватъ лоши повесма. Врѣмето, колко трѣбва да киснатъ гръститѣ, зависи и отъ топлината: ако врѣмето е топло, гръститѣ ще киснатъ по-малко; дъждовно ли е, кишовито или вѣтровито — тѣ ще киснатъ повечко. За първия случай на гръститѣ е доста една недѣля, а за втория — двѣ, па и три недѣли. Обаче въ всѣки случай селянинътъ все пакъ отива да пробърква гръститѣ и гледа, дали сѫ станали за вадене. Всѣки селянинъ, всѣка селянка познаватъ по самитѣ гръсти това и не могатъ погрѣши. Гръститѣ се изпускватъ да прѣкиснатъ, само когато селянинътъ е билъ занятъ съ друга нѣкоя работа, та не е можалъ да ги извади оврѣме.

Като се извадятъ изъ водата, грѫститѣ се изпиратъ отъ кальта, изтръсватъ се и се туратъ да се *пропарватъ* на слънце и да съхнатъ.

Изпирането и изтърсването става по такъвъ начинъ, че снопчето гръсти се буха въ водата по десетина и повече пѫти, послѣ се изтисква всѣки стрѫкъ и послѣ пакъ се буха.

Пропарването на гръститѣ е най-важната работа, когато се перать, защото отъ него зависи, дали гръститѣ да станатъ бѣли, а слѣдователно и повесмата такива, или не. Мокритѣ гръсти се простиратъ на слънце и, когато вече сѫ поизсъхнали, натопватъ ги отново въ рѣката да ги ператъ и пакъ ги простиратъ на слънце. Това се повтара нѣколко пѫти, и гръститѣ ставатъ бѣли. Като се изператъ хубаво, гръститѣ се простиратъ на слънце да изсъхнатъ окончателно. Простиратъ се по единъ особенъ начинъ: снопътъ отъ гръститѣ, който е вързанъ горѣ откъмъ върха на стрѫковетѣ, се простира като шатъръ (чадъръ) и то така, че всѣки стрѫкъ да бѫде изложенъ на слънцето, та да може да изсъхне много добрѣ.

Като изсъхнатъ гръститѣ, свръзватъ ги на по-голѣми снопове и ги скѫтватъ подъ сушина, докато селянката има врѣме да ги мъне.

Досега помага и селянинътъ; отсега обаче всичката останала работа е на жената, въ която работа мѫжътъ нѣма никакъвъ пръстъ.

б) Мънене, треене на гръститѣ. По-нататашната работа съ гръститѣ се състои въ това, че гръститѣ се *мънатъ* или *трѣятъ* (въ Чупренье) съ помощьта на единъ особенъ уредъ нареченъ *мелица* или *трълица* (въ Чупренье).

Мѐлица или *трълица* е уредъ, направенъ отъ три дъски; двѣтѣ дъски сѫ по-кѫси, а третата е по-дълъжка, и има дръжка. Двѣтѣ по-кѫси дъски се казватъ *чѐлюсти* (с. Смоляновци), а третата, по-дълъжката съ дръжката се казва *ножеръ*. Тоя ножеръ е малко по-изостренъ. Отъ двѣтѣ челюсти и ножера се прави уредътъ мелица и то по тоя начинъ. Напрѣдѣ се забива по-дебело дърво или пъкъ се взема гредата на кѫщата; въ това дърво или въ гредата се пробива една дупка; такава дупка се пробива и прѣзъ челюститѣ и ножера; прѣзъ дупката на двѣтѣ челюсти и на ножера се прѣкарва дървенъ клинъ, който се вкарва въ дупката на гредата. Назадъ се забива въ земята колецъ съ соха и въ тая соха се влагатъ двѣтѣ челюсти и ножерътъ. Ножерътъ е обаче между челюститѣ. По тоя начинъ вече мелицата е готова. Ножерътъ се движи нагорѣ-надолу, а двѣтѣ челюсти сѫ неподвижни.

Гръститѣ се мънатъ съ мелицата така:

Гръститѣ се полагатъ напрѣко на челюститѣ и съ ножера отгорѣ се мънатъ. Ножерътъ съ острия си край чупи стрѫковетѣ, и клечкитѣ отъ стеблото падатъ долу, а остая ликовината, която послѣ става на повесма.

Като се мънатъ гръститѣ, долу падатъ клечки, наречени *паздѐръ*, а горѣ остаятъ *кълчѝща*. Тия *кълчѝща* послѣ се *дръгнатъ* съ особенъ уредъ, нареченъ *гребенецъ*. Гребенѐцътъ е гребенъ съ остри желѣзни шипове; тия шипове се наричатъ зѫбци и сѫ наредени въ два реда, по 12 зѫбци въ всѣки редъ.

Като се дръгнатъ (рѣшатъ) кълчищата съ гребенеца, малкитѣ и ситни клечици, които сѫ останали, падатъ, и така отъ кълчищата остаятъ *повесма*, а ситнитѣ клечки, съ кълчища размѣсени, се казватъ *зàгребки*. Отъ тия загребки съ *махàлото мàхатъ махàнье*, отъ което тъкатъ дебела материя; отъ послѣдната правятъ черги, вретища и торби. Отъ маханего усукватъ и върви̂ за царвули.

Повесмата чѐшатъ съ четка и вече сѫ сгодъ за работа; тѣ се свиватъ на гушки и послѣ се прѣдатъ.

Четката се прави отъ чѐтина на свинетѣ.

Съ тая четка майкитѣ плашатъ дѣцата, когато ги отбиватъ. Майка, която отбие дѣтето отъ сиса, туря четката въ пазвата си и, когато дѣтето заплаче и задърпа майка си за сиса, тя му посочва изъ пазвата си четката.

в) Чернитѣ грьсти. Чернитѣ грьсти, които оставатъ въ грьстеника, като озрѣе сѣмето, обиратъ ги, а стеблата жънатъ и употрѣбятъ за покриви, съ тѣхъ се покриватъ различни сушини.

Сѣмето се скжтва за пролѣтъ да се сѣе, но народната медицина го употрѣбя и за лѣкъ; то е вкусно.

г) Ленъ. Нѣкога се сѣело и работило ленъ, за което свѣдочатъ останалитѣ отъ старо врѣме ленени ризи, гащи, пешкири, кърпи и забрадки. Сжщо така свѣдочатъ и народнитѣ пѣсни, въ които ленътъ се възпѣва. Днеска въ цѣлия тоя край ленъ се не сѣе. Сѣятъ го и работятъ въ Южна България, но какъ се сѣе, пригатвя и изобщо работи, това ще бжде описано въ една отъ слѣднитѣ книжки на „Жива-Старина".

д) Памукъ. Нигдѣ въ тоя край памукъ се не обработва. Прѣди, помнятъ, правило се опитъ отъ нѣкои турски бейове, но опитътъ излѣзналъ несполучливъ. Памукътъ не можалъ да озрѣва.

Днеска памукъ се обработва въ Южна България, а именно въ Хасковски и въ часть отъ Старо-Загорски, Сливенски и Бургаски окржзи. И за памука ще говоримъ въ друга книга отъ „Жива-Старина".

Въ Западния тоя край купуватъ готова памучна прѣжда, отъ която едната е за вжтъкъ, а другата за основа.

2. Отдѣлнитѣ работи около повесмата, вълната и памука, догдѣто да излѣзнатъ на платно или шаекъ.

Догдѣто повесмата да се приготвятъ и станатъ на прѣжда и догдѣто тая прѣжда, била тя отъ повесма, била памучна или вълнена стане на платно, на платъ, има цѣла редица отъ други работи около нея. Тия прѣдварителни работи около прѣждата вървятъ по тоя редъ:

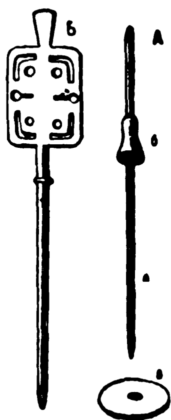

Рисунка № 80.
Хурка.
А). Обикновена хурка.
а) *Урчило;* б) *кжжель;*
в) *стоялце.*
Б. Друга хурка.

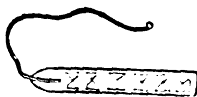

Рисунка № 81.
Повезалкя.

а) Повесмата се прѣдатъ.

Повесмата сж направени на *гушки* или на *кждели;* за да се приготви отъ тѣхъ нуждната прѣжда, тѣ се прѣдатъ. Уредитѣ, съ помощьта на които се прѣде и приготва тая прѣжда, сж:

1. *Хурка.* Хурката е уредъ отъ дърво, на която привръзватъ *кжделята.* Съставнитѣ части на хурката сж: *ýрчило* и *кжжель. Урчилото* е пржчка, която служи само да се държи хурката; *кжжельтъ* е сжщинската хурка и важната часть; кжжельтъ се въвира въ урчилото. За да стои хурката, употрѣбятъ много често колелце, наречено при хурката *стоялце.*

Хурката се вижда въ рисунка № 80., буква А. Съставнитѣ й части сж: а) *ýрчило,* б) *кжжель* и в) *стоялце.* Буква Б прѣдставя другъ видъ хурка.

Кждѣлята се привръзва за кжжеля съ помощьта на *повезалкя.* Повезалкята се вижда въ рисунка № 81. Повезалкята е отъ платъ или кожа и отъ вънка много пжти напъсгрена съ шевове и цвѣтя. Конецътъ, който се вижда въ рисунката, служи да се стегне повезалкята.

На тоя конецъ има вързано кокалче отъ крилото на кокошка и то по-тънкото. Това кокалче се забодва въ повезалкята, за да се не отвръзва. Това кокалче липсва въ рисунката. Като се привърже кждѣлята за кжжеля, за да може прѣдачката да *врънка* вретеното, има на хурката забодена *кйшка. Кйшката* е клечка, на

единия край на която има вълна, потопена въ катранъ. Отъ тая китка прѣдачката си мокри пръститѣ, за да може да врънка вретеното. Кишката тоже липсва въ рисунката.

Когато се прѣде, ўрчилото се забоцва въ подпаската отъ лѣва страна; ако ли прѣдачката сѣди, урчилото се забодва въ стоялцето.

Хурката се възпѣва въ народнитѣ ни пѣсни съ епитета *писана;* но нѣкога хурката е *позлатена.*

„Да знае мама, кога ми никнатъ първите зѫбки, колко ми е леко отъ кѫпаньето, тя би си счупила хурката и пакъ би сгрѣяла вода да ме окѫпе“ — казвало бебето, когато карало първитѣ зѫби, съ което се показва, че хурката е много нуждно орѫдие за жената.

На булката деверътъ е длъженъ да купи хурка.

„Глѐдай си хурката!“ е възречица, съ която иска да се каже: гледай си работата.

Хурката правятъ вретенари и стругари.

2. *Вьртено.* Вретеното е уредъ, съ който прѣждата се прѣде. Направата на вретеното се вижда въ рисунка № 82.

Вретеното се врънка и отъ това се прави нишка.

Вретената правятъ *вьртенáрите* отъ буково дърво.

Повесмата сѫ изпрѣдени на вретената, но още нѣмаме прѣжда. За да се получи прѣжда, иде втора работа.

Рисунка № 82.
Вретена.

б) Прѣждата се прѣприда.

Ако двѣ *нишки,* извъртѣни отъ повесмата на двѣ вретена, се упрѣдатъ въ една *нишка,* прѣпридаме нишкитѣ и получаваме сѫщинска прѣжда.

За да се прѣпрѣде прѣждата, най-напрѣдъ отъ двѣ вретена двѣтѣ нишки се сбиратъ въ едно и намотватъ на кълбо; послѣ отъ кълбото пакъ съ помощьта на вретеното се впридатъ въ една нишка.

в) Прѣждата се намотава.

Прѣждата е изпрѣдена, но още е на вретената. За да може да се продължи по-нататъкъ работата, тая прѣжда трѣбва да се намота, за да може да се сучи. Прѣждата се мота съ помощьта на *мотовилата* или *мотовилка,* уредъ отъ дърво, който има форма на *вила,* отгдѣто е и името ѝ: мотовила, т. е. вила за мотане прѣжда. Направата на мотовилката се вижда въ рисунка № 83.

Мотовилата се сѣче отъ гората, гдѣто има такива разсохати дървета.

Въ народното повѣрие и въ народнитѣ пѣсни мотовилката има почетно мѣсто.

Като се намота прѣждата на мотовилата, сваля се пакъ отъ нея и се връзва на гушки, които се казватъ *половѝнки.*

Рисунка № 83.
Мотовила или мотовилка.

г) Прѣждата се скробява.

Прѣждата е навита на *гушки* или на *половѝнки* и, за да може да се работи съ нея по-нататъкъ, трѣбва да се *скроби.* Скробява се само памучната и конопената прѣжда.

Скробяването става въ голѣмъ черъ котелъ, нареченъ *арания.* Въ него се пригатвя най-напрѣдъ *скробьта,* а послѣ въ нея се потопва прѣждата. *Скробьта* се прави така.

Чисто и кукурузно (нѣкога брашно отъ просо) се смѣсва, сипва се въ аранията и напълва се съ вода; послѣ съ качамилката се бърка, за да стане рѣдка каша. Тая каша се туря на огъня да се вари излеко; като се свари тая каша, става *скробь*. За да познае селянката, че скробьта е сварена и сгодна за скробяване, опитва я съ вжгленъ: взима живъ вжгленъ и го потопва въ скробьта; ако вжгленътъ изпръщи, но не угасне, показва, че скробьта е готова. Тогава котелътъ или аранията се откачва отъ веригата и се остава на страна да поизстине скробьта. Като поизстине, потопватъ въ нея прѣждата и я обрѫщатъ, за да се напие добрѣ съ скробь.

Съ тая скробь прѣждата се простира на слънце за да изсъхне. но понеже може да се събере и сгърчи, сушатъ я обтѣгната: нанизватъ *половинкитѣ* на една връзлина (дълго чамово тънко дърво), на долния край на половинкитѣ прокарватъ дъски и на тая дъска турятъ камъци или друго нѣщо тежко, та прѣждата се обтѣгне. Като изсъхне по тоя начинъ, изтърсва се отъ скробьта и вече е готова за по-нататашна работа.

д) Прѣждата се сучи.

Прѣждата се суче или на *цѣви*, или на *масури*.

Ако прѣждата е за *основа*, сучи се на масури, ако ли пъкъ е за *вжтъкъ* — сучи се на цѣви.

Прѣждата се сучи съ помощьта на нѣколко уреда, които сж:

1. *Чекъркъ*. Чекръкътъ е уредъ, направенъ отъ дърво. Направата му се вижда въ рисунка № 84. Той състои отъ нѣколко части, отъ които всѣкоя си има свое име. Тия части сж: *крака, търкалó, дръжка, вретено, връвъ*.

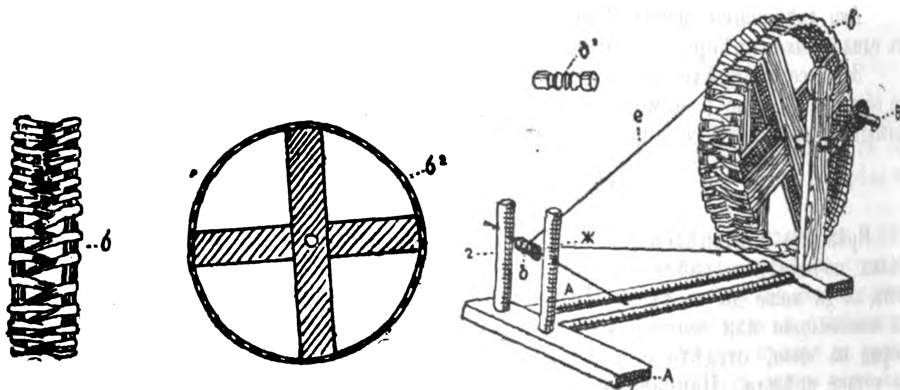

Рисунка № 84.

Чекръкъ.

а) крака; б) тъкалó; в) дръжка; г) летка; д, д') витленакъ; е) връвь; ж) корупви.

Краката сж ония дървета, на които е поставенъ и закрѣпенъ чекръкътъ (буква *а*); *търкалóто* е уредъ, съ помощьта на който се върти вретеното (буква *б*). На търкалото има увити или върви, или пъкъ крайща и ширити: това се прави за да може да се държи връвьта. Отдѣлно тръкалото и какъ сж увити ширититѣ се виждатъ въ рисункитѣ (б и б²). *Дрежката* помага да се върти търкалото; тя въ рисунката е прѣдставена съ буква *в*. *Вретеното* е отъ желѣзо и състои отъ двѣ части: *витленикъ* и самата желѣзна пръчка, наречена *лéтка*. *Витленикътъ* е отъ дърво и направата му се вижда въ рисунката подъ буква *д*, а отдѣлно—подъ буква *д'*; *летката* е означена съ буква *г*. *Връвьта* е завита около търкалото и около витленика на вретеното и съ нея

върти вретеното, та сучи прѣждата; връвьта е прѣдставена съ буква *е*. Вретеното се вънира въ двѣтѣ изправени дървета, които сѫ заглавени въ краката на чекърка; тия дървета се казватъ *корýпви* и сѫ прѣдставени съ буква *ж*. Въ *леткатa* на вретеното се вънира масура или цѣвата.

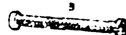

Рисунка № 85.

Масуръ.

2. *Масуръ* или *килмуканъ* или *калемъ*. На масура се сучи прѣждата, ако е за основа. Направата му се вижда въ рисунка № 85., той е отъ дърво и се прави отъ нашитѣ *вретенари* и стругари.

3. *Цѣвь*. Цѣвьта е отъ тръстика; на нея се сучи прѣждата, ако е за вѫтъкъ.

4. *Вртéшка*. Вртешката е уредъ тоже отъ дърво и има своитѣ съставни части. За да може прѣждата да се сучи, трѣбва да се опъне гушката или половинката. А въртешката служи именно за това обтѣгане и опъване. Направата на въртешката се вижда въ рисунка № 86. Съставнитѣ части ѝ сѫ:

Пѫнь, дебело дърво, въ който е заглавено правото дърво (пъньтъ буква *а*); правото дърво тукъ се казва *стоялце* (буква *б*); това стоялце държи другитѣ прѫчки, наречени *стрьки* (буква *в*).

Рисунка № 86.

Въртешка.

а) пънь; б) стоялце; в) стръки.

5. *Кръсташка*. Кръсташката служи за сѫщата цѣль, само че направата ѝ е друга.

Направата на *кръсташката* се вижда въ рисунка № 87. Съставнитѣ ѝ части сѫ: пънь (буква а), и *стоялце* (буква б), както и при въртешката. Тука стрькитѣ сѫ двѣ (буква в) и сѫ кръстосани въ хоризонтално положение на стоялцето отгорѣ, отдѣто и носи името си *кръсташка*. Всѣка отъ тия стрѫки е пробита на двата си края на четирепеть мѣста; въ тия дупки се вънирать клечки, наречени *шѝльци* (ед. *шилякъ*) (буква г). Тия дупки помагатъ, та на кръсташката се обтѣга и по-голѣма и по-малка *гушка* или половинка.

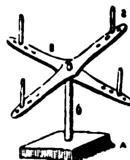

Рисунка № 87.

Кръсташка.

а) пънь; б) стоялце; в) стръки или кръсташки, и г) шйльци.

Като се опъне прѣждата на въртешката или кръсташката, краятъ на нишката се завръне на цѣвьта или масура, които сѫ надѣнати на летката на вретеното и по тоя начинъ се сучи. Понеже почти всѣкога летката на вретеното е по-тънка отъ цѣвьта и отъ масура, то, за да може да се върти заедно съ летката и цѣвьта или масурътъ, на *витленика* има конецъ, който се завръчнива на цѣвьта и тоя конецъ помага да се върти и цѣвьта заедно съ вретеното.

6. *Двойна въртешка*. Когато се сучи коприна, употрѣбятъ по нѣкога другъ уредъ, който се казва пакъ въртешка, но вече двойна или по турски долапъ. Правятъ я стругаритѣ или вретенаритѣ.

7. *Сукало*. Нѣкога чекърга се намиралъ много нарѣдко, па сѫщо и кръсташката. На мѣсто тѣхъ се употрѣбялъ другъ уредъ, който носи име *сукáло*. Направата на сукалото се вижда въ рисунка № 88. Сукалото е дървенъ уредъ и се прави отъ нашитѣ стругари. Съставнитѣ му части сѫ: нога, на която е закрѣпенъ цѣлиятъ уредъ на сукалото или въ която сѫ вглавени двѣтѣ прави дървета (буква а); въ ногата сѫ вглавени двѣ прави дървета, които и тукъ се казватъ *корупви* (буква в), *тъкалó*

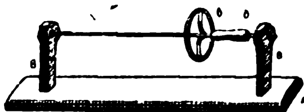

Рисунка № 88.

Сукало.

а) нога; б) тръкалó; в) корупви; г) стрѣлка; д) рѫчица.

(буква б), което тука нѣма друга служба, а само да помага да се върти по-лесно вретеното; това търкало е закрѣпено на въртеното. *Стрелка* е желѣзната пржчка, която е вглавена въ дупкитѣ на двѣтѣ корупви (буква г). На стрѣлката, освѣнъ търкалото има надѣнато и заглавено дрѣвце, стъргано на стругъ; това дрѣвце се казва ржчица и служи да се върти стрѣлката съ помощьта на дланьта.

е) *Какъ се пригатвя вълната на прѫжда.*

Вълна. Като се острижатъ овцитѣ кждѣ Петровденъ, селянинътъ, като отдѣли колкото е нуждно за въ кжщи, другата продава. Вълната се казва *мека* и *остра*. Меката се отбира отъ слабинитѣ на руното и е най-хубавата: острата е отъ гърбината и е най-долна; освѣнъ това, тя се казва и *руда*, когато влакната сж кръски и меки като коприна. Рудата вълна се стриже отъ *рудици*, — най-добриятъ родъ овци. Когато се стриже овцата, овчарьтъ гледа да остриже вълната така, че тя да прилича на дреха; тая така остригана вълна се казва *руно*.

„Отъ една овца двѣ руна се не стрижатъ" е въяречица, съ която се напомня, че отъ единъ човѣкъ не може да се вземе два пжти нѣкакъвъ дългъ или нѣкаква *зиманица*.

По цвѣта си вълната бива *бела, черна* и *сура* или *сива*. Въ тоя край най-много има бѣли или черни овци, а сивитѣ сж много рѣдко, макаръ че въ пѣснитѣ се въспѣва *сиво стадо*. Понеже въ западния край носятъ само бѣло облѣкло, прѣдпочита се само бѣлата вълна, а отъ скоро почнаха да правятъ дрехи и отъ черна вълна.

Вълната, догдѣто не е изпрана, се казва *сериева вълна*.

Първата работа на селянката е да опере сериевата вълна. Прѣди да я опере, тя я попарва съ врѣла вода. Като изстине, отнася я на рѣката и тамо я изпира. Слѣдъ изпирането вълната се пропарва нѣколко пжти на слънце, за да стане бѣла и послѣ, като се изсуши, скжтва се въ вретища. Зимно врѣме, когато полската работа е привършена, селянката се сѣща за вълната.

Най-напрѣдъ се *изчъчка*, т. е. очисти отъ *бодилъ*, трънье и други клечки ако има такива, и послѣ се *влачи*. Вълната се влачи на особенъ уредъ, който се казва *даракъ*. Тоя уредъ е прѣдставенъ въ рисунка № 89. Той е направенъ отъ дървени дъски, само зжбитѣ му сж игли, наредени въ два реда и заглавени въ горната дъска. Въ четиретѣ сглобени дъски влачарката си вѣвира и двата крака и така влачи.

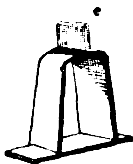

Рисунка № 89.
Даракъ.

Даракътъ играе много важна роля въ народната медицина и въ суевѣрието. Като се влачи на дарака, вълната излиза чиста на *власове* (ед. власъ), а на дарака остая вълна по-дребна, която се казва *щимъ*. Послѣ *щимътъ* се влачи отново на дарака и отъ него се правятъ пакъ власове: останалата на дарака вълна се казва *дребъ*; дребьта се събира и се правятъ тоже власове. Власоветѣ отъ първата вълна се правятъ на *кждели*; въ една кждели влизатъ дванадесетъ власа. Тия кждели се прѣдатъ на хурка съ вретено, както и повесмата, прѣпридатъ, намотватъ, по тоя сжщъ начинъ, както се каза и за повесмата, и тъй се добива вълнена прѣжда. Тая вълнена прѣжда се употрѣбя за чорапи, за вжтъкъ и пр. Власоветѣ отъ *щима* се прѣдатъ пакъ на вретено, но не отъ хурка, а отъ ржка. Изпрѣдената прѣжда се прѣсуква и намотва, както се каза по-горѣ, и по тоя начинъ се добива другъ видъ прѣжда, която е по-дебела отъ първата и служи за основа на черга, възглавници, постилки и други такива вълнени материи. Изпрѣдената прѣжда отъ щима се

прѣсуква съ особенъ уредъ, нареченъ *прѣсукъ*. Направата на прѣсука се вижда въ рисунка № 90. Съ прѣсука се прѣсукватъ двѣ нишки въ едно, както това става и при прѣпрѣдването съ вретеното.

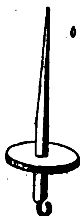

Рисунка № 90.
Прѣсукъ.

Съ тоя уредъ се прѣсуква и оная прѣжда, която се готви за основа на прѣстилки, завески и хубави възглавници, а тая прѣжда се прави отъ първата вълна.

Дребьта се маха съ махалката и се употрѣбя за вѫтъкъ на черги, постелки, сакули и пр. Тоя вѫтъкъ е дебелъ и се казва изобщо *чърно маханье*. Махалката е по-голѣмо извърнато вретено. Направата му се вижда въ рисунка № 91.

Рисунка № 91.
Махалкя.

ж) Прѣждата се снове.

Прѣждата, била конопена, памучна или вълнена, ако ще се прави отъ нея *основа*, трѣбва да се снове за основа; тя е насукана на цѣви или масури. Тая основа се снове съ помощьта на уреда, нареченъ *снователкя*.

Сновагелкя. Направата на снователкята се вижда въ рисунка № 92.; тя състои отъ четире летви, сглобени четвъртито, и една пета за подпиране. Въ двѣтѣ срещуположни летви има продупчени много, обикновено 10—12 дупки; въ тия дупки сѫ провръни желѣзни прѫчки, които се наричатъ *петки*. На тия желѣзни петки се нанизватъ цѣвитѣ или масуритѣ, на които е насукана прѣждата за основа.

Сновагелкята се прави отъ нашитѣ стругари, а желѣзнитѣ петки — отъ нашитѣ ковачи.

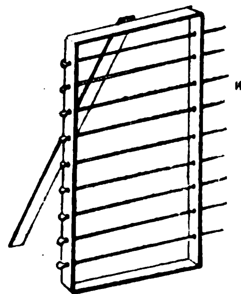

Рисунка № 92.
Сновагелкьа.

Колко дълга ще бѫде основата, това прѣдварително се отмѣрва съ единъ особенъ конецъ; дължината се мѣри на лакти. На единия край се забие единъ колецъ, а на другия или чъбъръ, или пъкъ два колца. На едното ухо на чъбъра или на единия колецъ се прави *устата* или *зевътъ* при горното кросно, а на другото ухо или на другия колецъ се прави *устата* или *зевътъ* на долното кросно. Горното кросно стои напрѣдъ прѣди *бърдото*, а долното кросно стои долу оттатъкъ нищелкитѣ. Колко ще бѫде широка основата, пакъ зависи отъ числото на нишкитѣ въ основата, които тукъ се броятъ въ глави и четници.

И въ снованего се изисква извѣстно умѣние и вѣщина.

Ако на нѣкоя цѣвь или масуръ нишката излѣзне по-кѫса отколкото е измѣрена дължината на основата, тогава се досуква още прѣжда и се вържи нишката на тая прѣжда съ нишката на другия масуръ и така се доснова основата.

Основата е наснована; въ *устата* или *зевовете* най-напрѣдъ се прокарва дебела връвь и се събира отъ колеца и отъ ушитѣ на чъбъра. Основата е готова.

з) Основата се навива.

За да може основата да бѫде употрѣбена по-нататъкъ, трѣбва да се навие. Основата се навива на кросно. Кросната сѫ двѣ: прѣдно кросно и задно кросно. Направата на кросната се вижда въ рисунка № 93. Разницата въ тия

двѣ кросна състои само въ длабоветѣ, които сѫ издълбани въ срѣдата имъ. Длабътъ въ прѣдното кросно (буква б) е прокаранъ прѣзъ цѣлата срѣда на кросното, а длабътъ въ задното е само до половина.

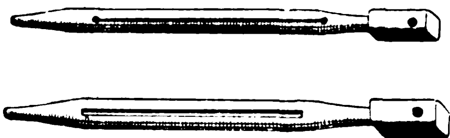

Рисунка № 93.

б) Прѣдно кросно а) Задно кросно.

Тука при навиването на основата се употрѣбя само задното кросно, т. е. това съ половиния длабъ, а прѣдното ще дотрѣбва, когато почне да се тъче, т. е. когато ще почне основата да се вѫчи съ вѫтъка.

За двѣтѣ тия кросна, когато сѫ на стана (разбоя) има гатанка: *„имамъ си две кравички: когато едната мършавее другата тлъстее“*.

Кросното играе много важна рола и въ повѣрието и въ суевѣрието, па и въ народната ни медицина. Между друго магьосницитѣ, които свалятъ мѣсеца на земята, не могатъ да го свалятъ, ако не сѫ възсѣднали голи-голенички на кросно.

Навиването на основата става по тоя начинъ. Основата се развива, колкото си е дълга. Единиятъ край се вързва за една шейна, специално употрѣбяна при навиването, а другиятъ остава да се навива на задното кросно. За да бѫде основата опъната, на шейната се туря камъкъ или друго тежко нѣщо. Колко трѣбва да бѫде шейната тежка, това познава селянката, защото ако е прѣтоварена шейната, нишкитѣ на основата може да се скѫсатъ. Горѣ, за да се навие основата, надѣнва се на една прѫчка, наречена *привързалникъ*. Тоя привързалникъ се въвира или вглавява въ длабьта на задното кросно и се завързва съ връвь. Въ устата на основата се въвиратъ двѣ прѫчки, които се казватъ *цепци* (ед. цепецъ, цепъцъ).

При навиването, задното кросно е издигнато на камъци и се върти чрѣзъ жегла. При навиването се изисква повече умѣние, затова обикновено се повиква по-стара жена. При навиването всичката грижа състои въ това да дойдатъ двѣтѣ нишки на основата една върху друга, до колкото това е възможно. За да се знае, колко лакти е дълга основата, бѣлѣжи се на нѣколко мѣста съ трѣва и това се казва „зеленкото“. „Дойдохъ до зеленкото“ — значи изтъкала е извѣстно число лакти; едното зеленко съдържа обикновено 50 лакти.

Като се навива основата на кросното, шейната дохажда все по-близо и по-близо, догдѣто най-послѣ дойде до самата навивачка.

Тогава основата се отвързва отъ шейната, вързватъ се краищата, и цѣлото кросно, навито съ основата, се обвива съ месалъ, за да се не праши.

и) Основата се навожда.

Основата е навита на задното кросно, но за да може да се турне на стана, да се вѫчи съ вѫтъкъ, за да стане платно, трѣбва да се *наведе*. Да се наведе основата, значи всѣка нишка да се прокара прѣзъ *нищелкитѣ* и *бърдото*.

1. *Нищелки*, нити (Ново-село, Видинско). Нищелкитѣ, които играятъ важна рола, както при навождането, така и при вѫченето основата, сѫ направени отъ вълнена прѣжда; правятъ ги нашитѣ жени.

Има двѣ прѫчки, дълги колкото единъ метъръ; тия прѫчки се казватъ *нищелници;* за тия *нищелници* сѫ привързани [горѣ за единъ и долу за другъ нищелникъ] вълнени кѫси нишки, прѣмѣтнати една въ друга; тия двѣ прѣмѣтнати нишки се наричатъ *котелници* (ед. котелникъ). Прѣвититѣ краища на *котелниците* се наричатъ *челюсти*; всѣки котелникъ има двѣ челюсти: горна и долна.

Ако нѣкой отъ *котелниците* се скине, казва се *котелника се искотлилъ*.

По цѣлата дължина на нищелницитѣ се вижда единъ по-дебелъ конецъ; тоя конецъ държи котелницитѣ за нищелницитѣ и се казва: *мъжделникъ, пужделникъ* или *мъжденецъ*. Нищелкитѣ се плетатъ отъ вълнени нишки съ помощьта на единъ особенъ уредъ, който носи име *кора́*. Тая дъска, наречена кора, се вижда въ рисунка № 94.

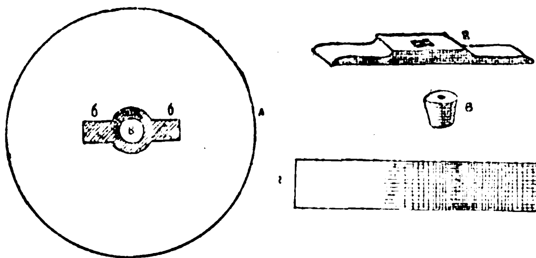

Рисунка № 94.

Кора.

Нищелкитѣ играятъ много важна рола въ повѣрието и суевѣрието. Ако ходи епидемия (болешчина) по селото, вечерно врѣме се окачватъ нищелкитѣ на вратата и се вѣрва, че болестьта не може да слѣзне въ кѫщи; сѫщо така не може да слѣзне и никакъвъ лошъ духъ.

2. Бръдо. Бърдото е тоже много нужденъ уредъ, както при навождането, така и при вѫченето. Бърдото служи, да се бие вѫчената нишка въ основата, да става платно. Направата на бърдото се вижда въ рисунка № 95.

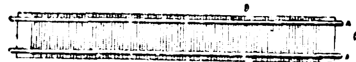

Рисунка № 95.

Бръдо.

а) Витви, б) Витки, кобилчици, магаренца, баби, в) Зѫбци, шибалки.

Съставнитѣ части на бърдото сѫ: *витви* (ед. витва, буква *а*) сѫ ония тънки прѫчки, които стѣгатъ зѫбитѣ на бърдото. Между тия двѣ *витви* сѫ наредени *зѫбитѣ* или *зѫбцитѣ* на бърдото, или *шибалки* (Смоляновци), които не сѫ нищо друго, освѣнъ тънки клечки отъ тръстика (буква в). Отъ едната и отъ другата страна има вглавени въ витвитѣ двѣ дъсчици; тия двѣ дъсчици се наричатъ *витки* (ед. витка), *кобилчици* (ед. кобилчица, въ Орѣховско), *магаренца* (въ Кулско) и *баби* (ед. баба, въ Ново-село, Видинско).

Ако турatъ нови *зѫбци* въ бърдото, казва се: *бърдото се наплита* или *бърдото се наглавя*. Три зѫба, вземени въ едно, правятъ една *четница* (четникъ въ Смоляновци), а десеть такива четници, правятъ *глава́*. Бърдото по числото на тия глави се и брои; бърдо отъ 9 глави, отъ 10 глави, отъ 20 глави. Най-тѣсното бърдо е отъ 9 глави и на него се тъкатъ престилки, пешкири и възглавници, а и платно, а най-широкото бърдо е отъ 25 глави и съ него се тъкатъ черги. Отъ тия глави на бърдото зависи и широчината на плата.

Бърдото е коловато, когато зѫбцитѣ, т. е. тръстьта, сѫ яки и твърди, та, като се бие съ него вѫтъкътъ, кине нишкитѣ и основата. Бърдото е добро, когато тръстьта е мека и зѫбцитѣ меки, та не кинатъ. Зѫбитѣ на бърдото сѫ *слепци* или бърдото е *слепчаво*, ако тия зѫби не сѫ чисти и сѫ слѣпени, та не може да върви леко и лесно прѣзъ основата.

Бърдата се правятъ отъ нашитѣ *бърдари*.

Това сѫ двата уреда, съ които се навожда.

Навождането се върши всѣкога отъ двѣ жени: едната подава нишкитѣ, а другата съ чорапна игла ги поема и прокарва, най-напрѣдъ прѣзъ челюститѣ на котелницитѣ въ нищелкитѣ, а послѣ прѣзъ зѫбитѣ на бърдото. Ако основата е за *лито* платно, т. е. таково, което се тъче отъ двѣ нишки въ основата, навожда се въ двѣ нищелки; ако пъкъ основата е за четворно платно, т. е. съ четире нишки, навожда се въ четире нищелки. Литото платно е тънко, а четворното дебело.

к) Основата се привързва.

Слѣдъ като се навие основата въ нищелкитѣ и бърдото, трѣбва да се *привърже,* т. е. да се нагласи станътъ и да се нагласи въ стана основата, за да се тъче. Уредътъ, съ който се тъче, се казва *разбой* или *станъ.*

По селата има два вида станове: *дървенъ станъ,* който се сглобява и разглобява, та се дига отъ едно мѣсто на друго, и *копанъ станъ,* който е намѣстенъ въ избитѣ. Послѣдниятъ, намѣстенъ веднажъ, остая тамъ за всѣкога, защото краката му сж забити въ земя и не може да се мѣсти като първия. Ние ще опишемъ най-напрѣдъ единия, а послѣ и другия. Тоя станъ обаче, когато се разглоби, има своитѣ съставни части. Тѣ сж:

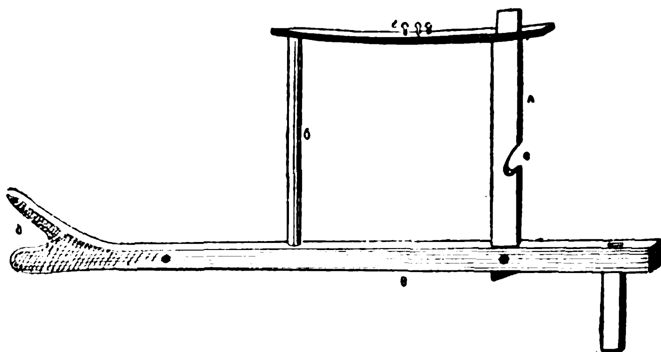

Рисунка № 96.

а) прѣденъ корупъ, б) заденъ корупъ, в) смокъ, плазъ, санька, г) кръстовище. д) чапонъ.

1. *Плазъ, смокъ, санька.* Двѣ по-дебели дѣлани четвъртити букови дървета въ стана носятъ името *плазове, смокове* или *санкьи.* Тѣ сж прѣдставени въ рисунка № 96., буква *в.* Такива плазове сж два и стоятъ на краба.

Въ всѣки смокъ има вглавени двѣ прави дървета; тия дървета се наричатъ *корупки* (ед. корупъ) и то единиятъ *преденъ корупъ* (буква *а*), а другиятъ — *срѣденъ корупъ* (буква *б*); въ нѣкои станове има и трети корупъ, нареченъ *заденъ корупъ,* който е низъкъ около 50 сант. и служи да държи задното кросно; въ нашата рисунка, намѣсто задния корупъ, има разсоха, която се нарича *чáпонъ* (мн. *чáпонки*) буква *д.*

Прѣдниятъ и срѣдниятъ корупъ се свързватъ съ друго дърво, което се нарича *кръстóвище* (буква *г*). Прѣднитѣ корупи се крѣпятъ съ друга прѣка дъска, която се казва *кръсташъ* или *прѣложка.*

Като се намѣстятъ смоковетѣ и се закрѣпятъ и свържатъ съ кръстовището и *кръсташа,* турятъ напрѣко по-долу още двѣ дъски: едната напрѣдъ, за да сѣди на нея тъкачката, а другата на срѣдата, за да крѣпи стана. Тия двѣ дъски се заячватъ за смоковетѣ чрѣзъ чивия. Горѣ на кръстовището се прѣпрѣчватъ двѣ по-дебели пржчки, наречени *пречки* или *прѣложки;* на едната се закачватъ нищелкитѣ, а на другата набръделкитѣ.

Като се сглобятъ и нагласятъ по тоя начинъ смоковетѣ, трѣбва да се привърже основата.

Кросното, на което е наведена основата, както споменахме, е задно кросно. Това кросно се влага въ *заднитѣ корупки* или въ *чáпонкитѣ,* ако нѣма такива корупки. Като се намѣсти кросното, основата се разточва по-нагорѣ къмъ прѣднитѣ корупки. Тука се връзватъ нищелкитѣ, горѣ за *скрипцитѣ,* а долу за *подножете.*

Прѣди да отидемъ по-нататъкъ, нека се запознаемъ съ тия два уреда.

2. *Скрипци* (ед. скрипéцъ, *скрипъцъ).* Тѣ иматъ много названия: *скрипецъ* (Ломско), *скрипъцъ* (Ломско, планин. села); *скръкалци* (ед. *скръкалецъ,* Кулско с. Старопатица), *куклици* (Видинско, с. Ново-село), *скрепци* (скрепъцъ Берк.,

с. Смоляновци). Направата на скрипцитѣ се вижда въ рисунка № 97. и има два вида: буква *А* и буква *Б*. Скрипецътъ буква *А* е за *лита* основа, а скрипецътъ буква *Б* — за четворна.

Скрипецътъ се състои отъ *търкаль́* (буква *а*) и собственъ *скрипецъ* (буква *б*). Горѣ скрипцитѣ сѫ вързани за една отъ прѣчкитѣ или прѣложкитѣ.

Нищелкитѣ сѫ двѣ или четире, както се каза по-горѣ. Ако сѫ двѣ нищелки, сѫ скрипци буква *А*, ако ли четире, сѫ скрипци буква *Б*. Нищелкитѣ горѣ иматъ по-дълги *вързки* (поворки); единиятъ край на поворкитѣ се прѣмѣта въ скрипцитѣ и търкалото и се върза за нищелника на другитѣ нищелки; понеже търкалото има длабъ, тая връвь играе въ тоя длабъ нагорѣ и надолу, та съ това се дигатъ еднитѣ нищелки нагорѣ, а другитѣ слизатъ надолу.

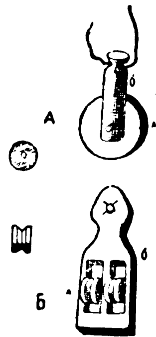

Рисунка № 97.
Скрипци, скръкалци, куклици.

На нищелкитѣ долу висятъ сѫщо поворки, чрѣзъ които нищелкитѣ се свързватъ съ подножетѣ.

3. *Подноже*. Направата на подножетѣ се вижда въ рисунка № 98.; въ нашата рисунка се прѣдставя само единъ отъ подножетѣ. Тѣ сѫ отъ дърво и ги правятъ нашитѣ стругари.

Ако нищелкитѣ сѫ двѣ, и подножетѣ ще бѫдатъ двѣ; ако ли нищелкитѣ сѫ четире, и подножетѣ сѫ четире. Тѣ сѫ нанизани на една прѫчка (буква *а*), която е вързана за прѣднитѣ крака на смоковетѣ, за да не се мѣстятъ подножетѣ. Главата (буква *б*) на подножетѣ сѫ вързани съ тънка връвь, която се върза за поворкитѣ на нищелкитѣ. Тъкачката съ краката си натиска единия или другия *подножъ* и съ това дига еднитѣ или другитѣ нищелки, които пакъ промѣняватъ и кръстосватъ устата или зевоветѣ на основата. Поворкитѣ на подножетѣ се свързватъ съ поворкитѣ на нищелкитѣ посрѣдствомъ кѫси клинчета, които се казватъ *кýчета*.

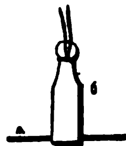

Рисунка № 98.
Подноже.

Подножетѣ се казватъ и *настѫпалци* (въ Алтимиръ, Орѣховско) и *япе* (въ Ново-село, Видинско).

4. *Набрѫделки, набръделье*. Слѣдъ като се привържатъ Нищелкитѣ горѣ за скрипцитѣ и долу за подножетѣ, трѣбва да се намѣсти и *бърдото*. Уредътъ въ който се намѣства бърдото, се казва *набръделки*. Направата на набръделкитѣ се вижда въ рисунка № 99. Тѣ иматъ двѣ части: долната часть, наречена *долнище* (буква *б*), е неподвижна; въ нея сѫ вглавени двѣ прави плоски дървета, които се казватъ *сáбици* (буква *в*); въ тия сабици е вкарана горната часть, която се казва *горнище*, *ватала* (буква *а*). Това горнище се движи нагорѣ и надолу. Бърдото се слага въ долнището и послѣ се поклопва съ горнището. Двѣтѣ сабици се връзватъ за втората *пречка* или *преложка*.

Горнището има рѫчица, гдѣто тъкачката хваща и движи набраделцитѣ, а заедно съ тѣхъ и бърдото напрѣдъ и назадъ.

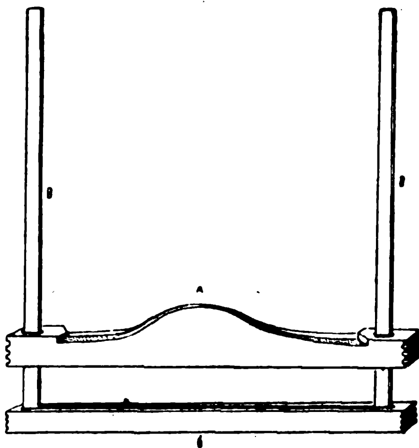

Рисунка № 99.
Набръделки.
а) горнище, ватала, б) долнище, в) сабици.

Като се нагласи бърдото, трѣбва да се намѣсти прѣдното кросно, на което ще се навива изтъканото платно. Прѣдното кросно се помѣства въ прѣднитѣ корупки.

За да се привърже основата за прѣдното кросно, употрѣбятъ *затка-валникъ*, който се казва още и *прѣвързалникъ*. Тоя заткаваланикъ може да бѫде платно, а може да бѫде съставенъ и отъ нѣколко поворки. Тия поворки се прокарватъ прѣзъ длабьта на прѣдното кросно и се вързва съ тѣхъ една по-дебела прѫчка, която пакъ е прокарана за вѫзлитѣ на основата.

Нѣкои селянки, и то повечето, си иматъ приготвено платънце съ поворки нарочно за заткаване и това платънце се казва *заткавалникъ, заткавалка*.

Съ това послѣдното дѣйствие привързването се свършва.

л) Основата се вѫчи.

За да се вѫчи основата съ вѫтъкъ, трѣбва да бѫде опъната на дължина и на широчина.

Основата се опъва на дължина съ помощьта на два прѫта отъ които единиятъ е по-дългъ, а другиятъ по-кратъкъ. По-дългиятъ се въвира въ дупкитѣ на задното кросно, а по-краткиятъ — въ дупкитѣ на прѣдното.

Краткиятъ прѫтъ се казва *запиняло*, защото запиня прѣдното кросно, а другиятъ — дългиятъ — *повъртало*, защото повръща задното кросно. Нѣгдѣ се казва укрѣпалкя (с. Алтимиръ, Орѣховско).

Основата се опъва на ширъ съ помощьта на уреда, който се казва *напрусци*.

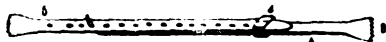

Рисунка № 100.

Напрусци.

1. *Напрусци, прѫкъ* (въ Орѣховско), *зъмбци* (въ Ново-село, Видинско). Напрусцитѣ сѫ желѣзенъ уредъ и направата имъ се вижда въ рисунка № 100.)

Напрусцитѣ се правятъ отъ нашитѣ ковачи. Тоя уредъ състои отъ двѣ части, отъ двѣ половинки. Едната половинка на единия си край има изкривено шилце, което влиза въ дупкитѣ на другата половинка; по срѣдата двѣтѣ половинки се стѣгатъ съ желѣзна *брънка* (буква *г*). И двѣтѣ половинки иматъ на края си *зѫбци* (буква *в*), които се забаждатъ въ платното, за да опъватъ основата. Буква *а* ни прѣдставя половинката съ изкривеното шилце; буква *б* ни показва другата половинка съ дупкитѣ; буква *в* посочва зѫбцитѣ на напрусцитѣ; буква *г* — брънката, която стѣга двѣтѣ половинки.

Когато основата е опъната на дължина и на ширина, тогава вече може да се вѫчи. Основата се вѫчи съ вѫтъкъ и то съ помощьта на единъ особенъ уредъ, който се казва *совелкя*.

2. *Совелкя.* Совелкята е уредъ отъ дърво, и направата ѝ се вижда въ рисунка № 101. Въ тая рисунка се прѣдставя совелкята съ цѣвата заедно.

Рисунка № 101.

Совелкя.

Совелкята състои отъ сѫщата совелкя и отъ *сърдце* или *средало*. Срѣдалото е игла, на която се надѣва цѣвата съ вѫтъка. Нишката на вѫтъка се прокарва прѣзъ дупката, която е на совелкята и която се вижда много добрѣ на рисунката.

Нишката, която е на цѣвьта, се казва *вѫтъкъ* или *подкава* (въ Орѣховско).

Совелкята се *сова*, ту надесно, ту налѣво, и при всѣкое *соване*, киткитѣ на основата се прѣмѣтатъ съ помощьта на подножетѣ и нищелкитѣ, и по тоя начинъ основата се вѫчи и става платно.

Основата отъ нищелкитѣ и бърдото, па до задното кросно се казва *нáтра*. *„Една нáтра, цѣлъ денъ зáтра“* е въезречица, когато е останало да се доткае само една *нáтра*.

Когато се тъче, и основата се привива, заднитѣ *зевове* или *уста* дохождатъ близо до нищелкитѣ. За да може да се тъче, става нуждно да се мѣстятъ зевоветѣ и цѣпцитѣ надолу; това се нарича *отпуща се нáтрата.* За да не бѣга прѣдниятъ цѣпéцъ, вързанъ е съ поворка; тая поворка се казва *пущáло;* това пущáло е вързано за задното кросно.

Когато се дотъче, остава онова, което вече не може да се тъче. Тая невжчена часть отъ основата се отрѣзва и се употрѣбя на мѣсто конци. Тая недовжчена основа се казва *урезáло.*

м) *Копанъ станъ*

Копаниятъ станъ се срѣща само въ избитѣ. По своята направа той е много простъ и по всѣка вѣроятность той е първиятъ образъ на дървения станъ, който е по-сложенъ и по-изтънченъ. Копанъ станъ се казва за това, защото краката на смоковетѣ или плазоветѣ сж закопани въ земя, или корупкитѣ сж неподвижни.

Прѣднитѣ корупи държатъ прѣдното кросно, срѣднитѣ сж закопани и сж свързани съ срѣднитѣ чрѣзъ кръстовищата; заднитѣ сж много низки и тукъ носятъ име *прелогньи* (ед. прелогня). Тия прелогни държатъ задното кросно.

Всичкитѣ други части сж сжщитѣ, каквито сж и при дървения подвиженъ станъ. *Подножете* се намиратъ въ трапчинка, кждѣто стжпва тъкачката.

На тоя станъ тъкатъ селянкитѣ платна и платове за своитѣ облѣкла.

Освѣнъ вжтъка и основата, отъ които нашата селянка тъче, както платното за бѣлитѣ си долни дрехи, така и вълненъ платъ за горнитѣ си облѣкла, употрѣбя се още и коприна, като рѣски на платното, и вълна. Както коприната така и вълната, която се употрѣбя за шарки, трѣбва да сж вапцани и *багрени* съ багрило. Това багрило е различно. Коприната се багри синя, зелена, жълта, алена, червена, блѣда, торунджийска, морава. Сжщо такава е и вълната.

Съ коприната се шарятъ пешкири, кърпи и забрадки. На платната, които ще бждатъ за бѣли долни дрехи, има отъ двѣтѣ страни червени или жълти тѣсни бразди. Тия бразди се сноватъ още въ основата съ жълти или червени нишки отъ *тирс* или коприна. Тия работи се казватъ *кенарс* или *кранща.* Това е кенарското платно, което е възпѣто въ народнитѣ ни пѣсни:

Радке ле, Радо хубава!
Имашъ ли платно свúлено,
Бито, нáбито, нáткано
И по *кенарс* златено?

Вълнениятъ платъ за възглавници, прѣстилки и завѣски момитѣ шарятъ, съ багрена вълна. Това шарене се казва *кжсанье* или *момитѣ кжсатъ* своя платъ, т. е. правятъ различни шарки съ разноцвѣтни вълни. Тия *кжсове* се *кжсатъ* на дъска, която се нарича *кора.*

н) *Платно.*

Догдѣто се вжчи основата, на платното сж направени: *близкú, прескакулки* и *вжзли.*

Когато се вжчи основата, случва се да се скжса нѣкоя нишка. На мѣстото на тая нишка остава на платното праздна ивица. Тая праздна нишка се казва *близнá* или *отúдница* (въ Чупренье, Бѣлоградчишко).

Совалката при соването взима по нѣкога нѣколко нишки отъ зева, и така въ платното се образуватъ набрани мѣста; тия набрани мѣста се казватъ *прескакулки.*

При вѫченето основата се кине, или нишката на вѫтъка, или нишката на основата, и селянката вързва тия скинати нишки; отъ тѣхъ се образуватъ въ платното *вѫзели.*

Добрата, врѣдната и вѣщата тъкачка нѣма да допустне нито *близни,* нито *прескакулки,* нито пъкъ *вѫзли.*

Като се отрѣже платното, първата работа на селянката е, да го очисти отъ вѫзлитѣ. Сетнѣ трѣбва съ игла и конецъ да попълни *близнитѣ* и *опадниците.*

Като свърши тая работа, прѣмѣрва платното, за да знае, колко лакти е изтъкала. Прѣмѣрването става съ помощьта на лакъта на рѫката си. Лакътъ на селянката състои отъ дното или върха на лакъта до края на голѣмия прѣстъ, и прѣзъ него до китката на рѫката — това е дължината на женския лакътъ, съ който селянката мѣри.

1. *Платното се бѣли.* Платното, за да бѫде бѣло и чисто, трѣбва да се бѣли. Бѣли се на *белилката.*

Конопеното платно, прѣди да се отнесе на бѣлилката, потопва се въ рѣдка каша отъ топла вода и говежди лайна, и послѣ се простира на слънце, та се пропарва.

Беленето се върши на рѣката, или на извора, или пъкъ на чешмата. На рѣката бѣлятъ на бѣлилката. Белилка се прави на такова мѣсто, гдѣто водата е плитка, бързи и има камени. Платното се бѣли, като се пере и пропарва на слънце и, като почне да съхне, пакъ се натопи, та се пере. Това е *пропаране.* Ако платното е *прътено,* т. е. отъ конопъ, се бѣли нѣколко дни и чрѣзъ пропарването отъ мърко стане бѣло като ленено.

Като се избѣли платното, трѣбва да се *сдипли,* т. е. да се сплати и да се тури въ *ковчега.* Платното най-напрѣдъ се прѣгъва на двѣ въ цѣлата си дължина; послѣ една жена обтѣга, а друга навива на качамилката, като *вальзъ — на валмо.* Това вълмо се казва *тѫжба.*

2. *Платното се крои.* Отъ памученото или прътеното платно, което е навито на *тѫжба* се кроятъ и шиятъ ризи и гащи. Тия ризи и гащи кроятъ и шиятъ самитѣ селянки. Младитѣ домакинки, ако не знаятъ да си скроятъ риза и гащи, питатъ по-стара жена.

Мѫжкитѣ ризи се кроятъ другояче, а женскитѣ ризи другояче. Гащи носятъ само мѫжете, и тѣ се кроятъ по единъ кроежъ.

Платното се рѣже и крои съ ножици. Нѣкога ножицитѣ правили нашитѣ ковачи.

„Трижъ мери, веднъжъ крои“ е пословица, която учи, че прѣди да се почне нѣщо, трѣбва прѣдварително да се размисли зрѣло.

Ризата като се скрои, има слѣднитѣ съставни части: *станъ, бучници, алтъци, рѫкави, огрълье, петелка, пазва* и *полй.*

Като се *сглобятъ* тия съставни части, т. е. като се захванатъ отгорѣ съ конци, шие се риза

а) *Станъ.* Цѣло платно, колкото е високъ човѣкъ отъ шията до изподъ колѣнѣтѣ, прѣмѣтнато отпрѣдъ и отзадъ, се казва *станъ.* Прѣдната часть на стана се казва *прѣдница,* а задната — *задница.*

б) *Бучници* (ед. бучникъ) сѫ два: единъ лѣвъ а другъ — десенъ. Тѣ сѫ клинове, които се пришиватъ отъ лѣва и десна страна на стана, но отъ мишницитѣ надолу.

„Не ми се откиналъ отъ бучника“ е възречица, която се казва, че не е никакъвъ роднина.

в) *Алтъци* (ед. алтикъ) сѫ два: лѣвъ и десенъ. Тѣ сѫ четвъртити кѫсове платно, които се пришиватъ прѣдъ мишницата за стана, бучницитѣ и рѫкавитѣ.

г) *Ржкавете* се кроятъ отъ цѣло платно, а много често и отъ двѣ платна, затова изобщо ржкавитѣ на селскитѣ ризи сж много широки. Тѣ се пришиватъ за стана и алтицитѣ.

Въ всичкитѣ ризи ржкавитѣ сж шити съ рѣспи и разноцвѣтни шарки. Въ пѣснитѣ сж възпѣти свиленитѣ ржкави.

Ржкави, т. е. платно за ржкави, сж обикновени подаръци на кръщене, на нова кжща и пр.

д) *Огрълье.* Тъкмо гдѣто е шията, на стана се прорѣзва рѣзка, гдѣто ще се промушва главата, когато се облича ризата; на тая рѣзка се зашива ивица отъ платно, широка колкото два пръста. Тая ивица се казва огрълье. Огрълье иматъ само мжжкитѣ ризи.

„Широко му е около огрълъето" е възречица, която означава, охолно му е. Или: *„стега ме огрълъето"* — лошо ми е, имамъ оскждность.

е) *Петелкя* или *петля.* Единиятъ и другиятъ край на огърлето се връзватъ съ увъртени конопени или памучни конци, тия нишки връзватъ огърлето, за да не зѣе, и се казватъ *петелкьи.*

ж) *Пазва.* Отпрѣдъ прѣдницата на стана се прорѣзва отъ шията до надъ пжпъка; това е пазвата; тя се прави, за да може да се облича ризата.

Пазвитѣ въ мжжкитѣ ризи сж много нашарени. Въ нѣкои ризи на пазвата се пришиватъ цѣли нашарени кжсове платно, които се казватъ *мушамбакъ* или *препазавки.*

Въ женскитѣ ризи тия шарки сж по-скромни и мушамбакъ нѣма.

Пазва се казва още цѣлата прѣдна часть на ризата, подпасана съ подпаска. *„Да ти бръкна въ пазвата"* значи да бръкнешъ въ тия прѣдни части.

Пазвата е възпѣта въ народнитѣ ни пѣсни, а особено моминскитѣ пазви.

з) *Полй.* Долната часть на прѣдницата, задницата и бучницитѣ се казва *полй.* Политѣ въ женскитѣ ризи сж шарени съ шарки *усполки.* Това е ризата на селянина и селянката. Ризата на момата се възпѣва често въ народнитѣ ни пѣсни:

По полй й ситни звезди,
На гърди й ясно слънце,
На плешки й ясенъ месецъ,
По пазви й земля, небо,
Земля, небо, гора, вода
Три планини сиво стадо.

(Изъ моя Сборникъ).

„За ризата гледай „Жива-Старина", II., 5.—7.).

Гащи. Съставнитѣ части на гащитѣ сж: *крачулье, дно* и *гащникъ.*

Зимно врѣме, когато селенинътъ носи *беневреци,* гащи не носи; но лѣтно врѣме, когато е на работа въ полето, *платненитѣ* гащи сж неговото облѣкло и отгорѣ надъ тѣхъ върху гащитѣ носи ризата.

(За гащитѣ гл. „Жива-Старина", II., 8.).

Скроенитѣ ризи или гащи се шиятъ съ игли. Послѣднитѣ нѣкога правили нашитѣ ковачи. Иглата има *връхъ* и *уши.*

Връхъ на иглата е острилото, съ което се боде и пробажда платътъ, за да се шие.

Уши е дупката, въ която удѣва или удѣнва конеца.

По голѣмината и по направата иглата се казва:

а) *Терзийска* съ крхгли уши.

б) *Дългоушка* или *женска* съ дълги уши.

в) *Губерка* — голѣма игла, съ която шиятъ черги, чували или нижатъ пиперъ.

3. *Вълнени платове.* Отъ прѣждата, като се вземе тя и за основа, и за вжтъкъ, тъкатъ: *ваба, шаекъ, олеви, престилки, завески* (вълненици), възглавници и месали; ако прѣждата е основа, а вжтъкъ се взима махане, тогава се тъкатъ черги и постилки. Нека прослѣдимъ платното, което се тъче отъ прѣждата.

Основата е вълнена. Тя прѣминава прѣзъ всичкитѣ ония работи, каквито казахме за памучната и за конопената прѣжда.

Ако има да се тъче бѣлъ платъ, и вжтъкътъ и основата сж бѣли; ако ли платътъ трѣбва да бжде черъ, основата и вжтъкътъ сж прѣжда отъ *самочрънка* вълна, или пъкъ се багри съ черна багрилка. Черната багрилка се прави отъ люспитѣ на зеленитѣ орѣхи. Ако ли пъкъ трѣбва да се тъкатъ прѣстилки, възглавници и завѣски, основата и вжтъкътъ прѣдварително се багрятъ. Багренето вършатъ самитѣ селянки съ помощьта на различни растения, или пъкъ ги даватъ на бояджия. Цвѣтътъ на прѣждата е различенъ: аленъ, жълтъ, синъ, блѣдъ, зеленъ, моравъ, гевезенъ, патладжаниевъ, турунджиевъ, чърнъ и червенъ. Аленитѣ прѣстилки, вълненици и възглавници се тъкатъ на алена основа съ червенъ, аленъ, жълтъ вжтъкъ. Зеленитѣ възглавници се тъкатъ на зелена основа съ синь, червенъ, жълтъ и блѣдъ вжтъкъ. Спрѣгването на различнитѣ цвѣтове въ различнитѣ окрѫзи, околии и влаки въ тоя край е различно и то може да се види въ самитѣ платове. Прѣстилкитѣ, вълненицитѣ и завѣскитѣ, като се тъкатъ, въ сжщото врѣме се кѫсатъ. Прѣстилкитѣ сж *пръки* или *прекулки*, ако сж отъ единъ платъ, и *мрежени*, ако сж отъ два плата.

Изобщо облѣклото въ тоя край е прѣдставено въ рисунки и подробно описано въ „Жива Старина“ кн. II. стр. 5.—63.

Вълнениятъ платъ за ваба, шаекъ, полеви, като се изтъче за да стане сгоденъ за кроене, трѣбва да се валя на валявица.

Чорапи и ржкавици.

Между селското народно облѣкло принадлежатъ и чорапитѣ съ ржкавицитѣ. Тукъ ще изложимъ начина, какъ се плетатъ тѣ.

а) Какъ се плетатъ чорапи.

Чорапно маханье. Чорапното махане се прѣде отъ вълна; послѣ се прѣприда и присуква, както се каза по-горѣ; прѣсуканото чорапно махане се намотва на кълбо и послѣ се плетатъ чорапи.

Чорапитѣ и тѣхното плетене е женска работа; мжжъ чорапи не плете. Обикновенитѣ чорапи се плетатъ съ петь игли, които се казватъ *чорапни игли.* Чорапната игла има на единия си край кука. Нѣкога чорапнитѣ игли правили нашитѣ ковачи.

Заплита се чорапътъ съ двѣ игли и то отъ прѫститѣ; послѣ се *придава,* т. е. чорапътъ става по-широкъ, догдѣто се заплетатъ и четиретѣ игли. Като се дойде до мѣстото, отгдѣто ще се наглави горнището, чорапътъ се *свива,* т. е. се стѣснява за петата и пакъ се свива съ остъръ върхъ, какъвто връхъ иматъ и прѫститѣ. Така изплетенъ чорапъ, безъ горнище, се казва *стжпало.* „Я исплетохъ днеска две стжпала“.

Послѣ се *наглавя* горнището, т. е. се плете горнището. Като се изплете то, най-послѣ концитѣ се прѣплитатъ, за да се не бридатъ. Това прѣплитане се казва *гайтаниесване. „Гайтанисалъ горнището“.*

Чорапътъ има: *пръсти, стжпало, юста* и *горнище.*

Чорапътъ се плете съ чорапни игли, съ които се правятъ вѫзли; тия вѫзли се казватъ *кокалці* (ед. кокалѣцъ).

„Чорапа се разбрида“ е възречица, че нѣкаква тайна е открита.

б) Кадене на чорапитѣ.

За да бѫдатъ чорапитѣ бѣли,ператъ ги, а послѣ ги турятъ въ едно каче, накачени на прѫчки. Въ качето турятъ паница съ огънь и въ огъня кюкюртъ, а отгорѣ захлупватъ съ черга. Като постоятъ чорапитѣ въ тоя димъ, казва се: чорапитѣ сѫ кадени.

Накитъ.

Кѫпане, миене, кичене.

Кѫпане. Селата въ тоя западенъ край сѫ край рѣки: Дунавъ, Искъръ Огоста, Скътъ, Цибрица, Ломъ, Скомля, Арчаръ, Раковица и други малки рѣкички, притоци на първитѣ. На повечето отъ селата, особено планинскитѣ, улицитѣ имъ се миятъ отъ тия рѣки и рѣкички, но при всичко това селянинътъ въ тоя край рѣдко се кѫпи, да не речемъ никакъ се не кѫпи. За нѣкои пъкъ нѣма да прѣувеличимъ, ако кажемъ, че се кѫпятъ само два пѫти въ живота си: кога ги кръстили въ кѫпела и когато ще умратъ, за да ги погребятъ. Има още едно трето кѫпане: кога ги завари на полето силенъ дъждъ и ги „окѫпи", както казватъ сами тѣ, насила, т. е. противъ тѣхната воля.

Жената прѣзъ лѣтото бѣли платно на *белйлката,* перé ризи на *„перйлката"* и топи *гръсти* на рѣката; случва се, слѣдователно, като си намокри облѣченитѣ дрехи, да се попотопне въ рѣката, като че се кѫпи. Прѣзъ другитѣ дни на годината и въ други случаи селянката се не кѫпи; нейната снага вода не вижда, освѣнъ ако пакъ дъждъ я „окѫпи".

Мѫжътъ нито платно бѣли, нито ризи пере, а много рѣдко и гръсти топи, слѣдователно за него нѣма и тия стрѫви, които биха го измамили да си топне снагата въ вода.

Пѫтувахъ прѣзъ цѣлия край отъ Тимока до Янтра и Ломъ въ Русенско; пѫтувахъ прѣзъ най-горещи лѣтни мѣсеци и дни — юли и августъ (първата половина), когато отъ горещина, отъ пекъ се *пука дърво и камъкъ,* както се казва обикновено, и когато отъ топлата ярá не можете да прогледнете: видѣхъ хиляди и хиляди неуморни работници: жетвари, жетварки, косачи, пластачи и други работници, какъ послѣ тежъкъ трудъ сладко пладнуватъ подъ дебели сѣнки на клонести брѣстове, круши и дѫбове; рѣката шуми, пѣни се до сами тѣхъ, до носа имъ, но азъ не видѣхъ, не срѣщнахъ нигдѣ — нито единъ селянинъ да се кѫпи. Тукъ-тамъ имаше да ловятъ риба, но да се кѫпятъ, не видѣхъ.

Миене глава. Ако кѫпането е рѣдкость, миенето глава е почти обреденъ обичай. Дойде ли сѫботенъ день — това говоримъ за зимно, пролѣтно и есенно врѣме, защото лѣтно врѣме за миене глава нито споменъ не може да стане — селянката ще си омие главата и ще си оплете коситѣ. Сѫщо така си мие главата и когато ще се комка.

Нужнитѣ нѣща, когато си мие селянинътъ главата, сѫ:

а) *Корйто.* Коритото правятъ нашитѣ коритари отъ букови дървета, а правятъ ги и отъ върбово, яворово па и отъ топола. Въ коритото не само си миятъ главитѣ и кѫпятъ дѣцата, но въ него ощеператъ ризитѣ си и други платнени нѣща, а въ него люлѣятъ и бебето намѣсто въ люлка.

„Коританка" се казва момиче, което иде трето слѣдъ момата.

б) *Чешаль, гребенъ.* Гребеньтъ е нуженъ, когато си миятъ главата и когато си рѣшатъ коситѣ. Селскитѣ *чешалье* сѫ отъ дърво, а има и отъ кость. Както дървенитѣ, така и костенитѣ правятъ нашитѣ бърдари. Всѣки гребенъ има двѣ страни: *„редка"* или *„редкота"* и гѫста — *„гѫстота"*. Съ *редкото* си оправятъ дългитѣ коси, съ *гѫстото* се рѣшатъ и чистятъ.

И днеска се употрѣбятъ само *костени* гребени, които се правятъ отъ рогове на едъръ добитъкъ.

„Който има брада, има си и гребенъ“ е възречица, която казва, че всѣки, който началъ нѣщо да прави, знае защо го прави.

в) *Хума* и *хýмнякъ*. За да може да си измие главата, селянката употрѣбя *хýма* (ýма). Хумата е блажна глинеста пръсть, която се копае по брѣговетѣ. Всѣка селянка има грижа, още прѣзъ лѣтото да си накопае хума за прѣзъ цѣла зима. Бѣлата хума се прѣдпочита.

За да си мие главата съ хума, трѣбва тая хума да бъде приготвена. Това пригатване се казва *заливане хума*. То става така. Хумата се тура, или въ огъня, или въ чирепня, или пъкъ въ напалена пещь да се изпече. Като се изпече, турятъ я въ нѣкоя паница, която при тоя случай носи название *хýмнякъ;* послѣ се залива съ оцетъ: хумата кипва отъ оцета и се образува една каша, съ която си миятъ главата.

Гребеньтъ съ хумняка и хумата се споменуватъ въ нашитѣ приказки. Въ нашитѣ повѣрия играятъ тоже не малка роль. Въ много баяния и лѣкувания гребеньтъ и хýмнякътъ съ хумата сѫ главни прѣдмети при баянето и лѣкуването.

Жената, за да се омие, трѣбва да си разплете косата и *коцака* па да има и топла вода.

Като си полѣе главата съ вода, натърка се съ хума и, догдѣто още е хýмена, рѣши се съ *чешаля* та се отмива *крѣзната* и пърхута. Хумата има това свойство, че коситѣ ставатъ меки и лесно се оправятъ; освѣнъ това и кожата става мека.

Водата отъ това миене се казва *помúя* и се сипва въ помийника. Помията не бива да се настѫпва, поради това пазятъ да се не разлива.

Жената се мие самичка и, догдѣто се мие, не бива да я гледа чуждъ мѫжъ, или деверъ, или пъкъ свекъръ.

Мѫжътъ обаче никога се не мие самичъкъ: жена му ще му мие главата и ще му рѣши косата.

Плетене. Послѣ омиването иде на редъ плетенето. Понеже плетенето на селянката, а особено на момата и на младитѣ жени е и трудно, и сложно, и трѣбва извѣстно изкуство, то за да се оплете селянката, трѣбва бавежъ нѣщо единъ-два часа, затова жената самичка се не плете, а плете я друга: въ задругитѣ етървитѣ и женитѣ се плетатъ една друга.

[Съжалявамъ, че тукъ не мога да прѣдставя образци отъ различни плетенета, които срѣщнахъ въ тоя край. Тѣ за въ цѣлото княжество ще съставятъ материалъ за особена моя монография, въ която ще има и нужднитѣ образци].

Това сложно плетене е и причина, гдѣто селянката си мие главата не толкова често.

Миенето става само въ сѫботенъ день, а много нарѣдко въ другъ день. Въ петъченъ день никакъ се не миятъ. Посочиха ми примѣри, че жени се разболѣвали, защото се омивали въ петъкъ.

Плетенето се съпровождало нѣкога съ особени пѣсни.

Майка Руса ситно плете,[1])
Ситно плете, ситна леса —
Сто редици, сто витици,
Сто петдесетъ подлесници.
Редици й съ злато плете,
Витици й съ сребро вие,
Бисеръ ниже доръ до вежди,
Я жълтици доръ надъ чело,
Мерджанъ веси доръ до поясъ.
Емъ я плете, емъ я кити,

[1]) Считаме за нуждно да забѣлѣжимъ, че както въ терминитѣ, така и тукъ, така и понататъкъ запазваме правописа на автора, нѣмайки възможность да провѣримъ точностьта на неговата фонетика. — *Ред.*

Емъ я кити, емъ я учи:
„Щерко моя, Русо моме,
Русо моме, русокоса,
Русокоса, чърноока,
Като идешъ свекру двори,
Леко стжпваі, ниско гледаі,
Ощ' по ниско се покланяі.

[Изъ моя сборникъ. Слушана отъ Мария Сивъ-Конова].

Китене. Послѣ миенето и плетенето иде на редъ китенето. Мома и млада жена селянка не излиза изъ кжщи навънъ неомита, несрѣшена, непригладена и незакитена. Било лѣтно врѣме, било зимно, китенето се счита за мома и булка задължително. Незакитена мома и незакитена булка се считатъ за мързеливи.

Лѣтно врѣме и пролѣтно за накитъ служи всѣкакво цвѣте, било градинско, било диво полско; зимѣ, когато нѣма цвѣте, за накитъ служатъ цвѣтнитѣ пера на пѣтелъ, на пловъкъ, на паунъ и на други диви птици, а така сжщо и сухъ смилъ. Други градински или полски цвѣтя, ако и да има изсушени, за накитъ не се употрѣбятъ.

Брала мома зеленика
Във два скута копринени,
Та увила зеленъ венецъ,
На венеца деветъ китки,
Деветъ китки босилкови,
А десета стратурова. (Изъ моя Сборникъ).

Това е обикновениятъ накитъ; но нашата мома и булка се кити и съ паунови пера, за които пѣсеньта пѣе:

Въ зелена ливада,
Дето паунъ пасе,
Перата му падатъ,
Та моми ги бератъ,
Скжпо ги продаватъ:
Китка за хилядо,
Перо за стотина.

За накитъ обаче по нѣкога се употрѣбятъ и златни, сребрени рѣсни, а така сжщо и бисеръ, безцѣнно камени и мерджанъ. И тия накити растатъ въ моминската градинка:

Шетала мома, шетала,
По тая росна градина,
Ранъ е босилякъ сеяла,
Не се родило босилякъ,
Но се роди маргаритъ
И безценно каманье. (Изъ моя Сборникъ).

Момата и булката се кититъ съ такива накити:

На ржце си вити гривни,
На гуша си кованъ герданъ,
На кръсче си злати пжфти,
Злати пжфти, сърменъ пöпрекъ;
На глава си златни игли,
Златни игли треперушки,
На уши си ушичнички,
Ушичнички и мингюши,
Сухо злато, чисто сребро.

Накитътъ на момата и на булката, а така сѫщо и общо на всѣка селянка, догдѣто не е станала баба, сѫ слѣднитѣ украси:

а) *Пръстенъ.* Както момата, така и другитѣ по-млади жени и булки считатъ за голѣмъ накитъ пръстеня. Пръстенитѣ се правятъ отъ нашитѣ златари и сѫ сребрени, много рѣдко позлатени, а най-често сѫ отъ пиринчъ. Направата имъ се вижда въ рисунка № 102., буква *а, б, в* и *г*. По нѣкога сѫ украсени съ камени.

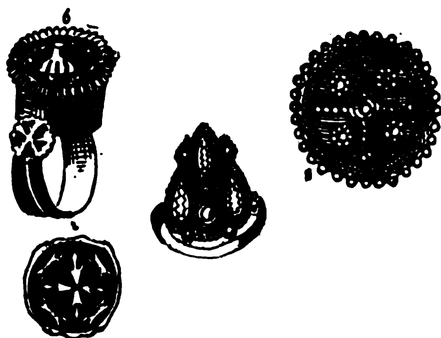

Рисунка № 102.
Пръстени.

Пръстеньтъ има голѣмо значение при годѣвка и вѣнчаване. При годѣвка, ако момата и момъкътъ си размѣнятъ пръстени, тѣ сѫ половина вѣнчани. Момъкътъ взима на момата вѣнеца, китката, кърпата, но пръстеня не може.

Майка, която има дѣца, трѣбва да носи всѣкога пръстенъ: случи ли се да прокълне дѣцата, ако има пръстенъ на рѫцѣтѣ си, клетвата не се сбѫдвала; нѣма ли — клетвата стигала дѣтето „*Да се провреешъ презъ пръстенъ*“ е моминска клетва.

б) *Герданъ.* Герданътъ, както въ пѣснитѣ, така и въ обикновения говоръ, се нарича *кованъ герданъ.* Кованъ герданъ се казва заради това, защото се състои отъ 40—50 отдѣлни рѣснички, треперушки, заковани на една тънка сребрена лентичка, която се закопчва около гърлото или гушата. Направата на отдѣлнитѣ рѣснички се вижда въ рисунка № 103. Ако си прѣдставимъ такива 40—50 рѣснички, нанизани наедно, ще имаме „кования герданъ“. Герданътъ се прави отъ нашитѣ златари и то отъ чисто сребро, наречено *сърма.*

Рисунка № 103.
Кованъ герданъ. Една рѣсничка.

в) *Пѫфти.* Пвати͏тѣ сѫ накитъ, съ който се опасватъ само нашитѣ жени; мома павти не носи. Когато стане булка и я водятъ на вѣнчавка, запасватъ ѝ павти; баба Вида обаче утвърждава, че нѣкога булката запасвала павти, само когато ѝ свалятъ невѣстинския *превесъ* (було) и я забраждали съ забрадка, т. е. когато вече тя не е мома, а жена. Направата на павтитѣ се вижда отъ рисунка № 104. Въ тая рисунка се вижда само едната половинка, другата нѣма, но тя е сѫщо такава. За павтитѣ има вързанъ попрекъ или коланъ, съ който се опасва. Павтитѣ сѫ сребрени и то сърмени, много често сѫ позлатени. Попрѣкътъ е лента отъ сукно или проста материя, ушита и украсена съ различни цвѣтни рѣсни, украсни шевове. Шиятъ си ги самитѣ булки.

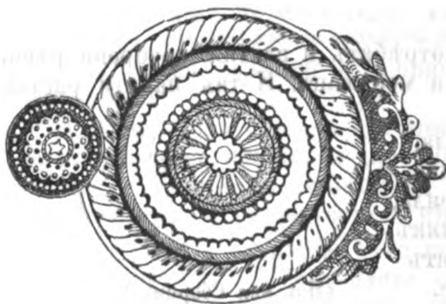

Рисунка № 104.
Павти.

Другъ видъ накитъ, съ който се опасватъ нашитѣ селянки, е коланъ, нареченъ „сърменъ коланъ“. Тоя сърменъ коланъ се прави тоже отъ нашитѣ златари и се отличава отъ павтитѣ по това, че състои отъ много отдѣлни рѣснички (букви *а, б, в, г, д*), които сѫ вашити околовръстъ на цѣлия попрекъ и опасва цѣлата половина. Той се носи много рѣдко по селата и то отъ позаможнитѣ селянки. Направата на колана се вижда отъ рисунка № 105.

Въ пѣснитѣ се възпѣватъ „златни пжфти" и „сърменъ коланъ", „сърменъ коланъ на тънко кръстче", но у помацитѣ чухъ *сърменъ пòпрекъ на тънко кръстче.*

Павтитѣ играятъ рола при раждане на дѣте; а третата вечерь, когато ще дойдатъ орисницитѣ, за да оришатъ дѣтето, при главата му въ тепсията съ гостба се турятъ и накити; има други накити, нѣма, но павтитѣ безъ друго трѣбва да бждатъ. (Вж. „Жива-Старина", III., 182.).

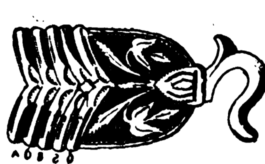

Рисунка № 105.

Коланъ.

г) *Гривни.* Гривнитѣ сж накити на ржцѣтѣ. Тѣ сж всѣкога двѣ, т. е. и на двѣтѣ ржцѣ по една. Гривнитѣ сж сребрени, а има и позлатени и се правятъ отъ нашитѣ златари. Направата имъ се вижда отъ рисунка № 106. Има двѣ форми.

Първата (буква *а*) е изцѣло и се казва *вѝта гривна*, а втората (буква *б*) се състои отъ нѣколко рѣсни. Въ рисунката се вижда само една рѣсна, другитѣ иматъ сжщата форма.

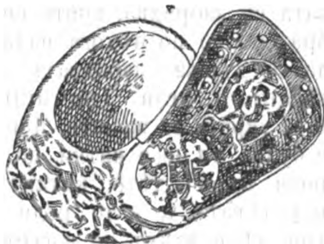

Рисунка № 106.

а) Гривна изцѣло. Вита. б) Гривна.

И гривнитѣ иматъ сжщото значение, каквото и павтитѣ. Гривнитѣ носятъ и моми.

Гривната буква *а* се прави и отъ пиринчъ и се носи отъ по-долна ржка моми и жени.

д) *Обеци, мингюши, ушичникъ.* Обѣцитѣ сж сжщо двѣ, по една на двѣтѣ уши

Обѣцитѣ сж всѣкога, или отъ чисто сребро, или отъ сухо злато; има и сребрени, а послѣ позлатени. Обѣцитѣ много често, а нѣма да сгрѣшимъ. ако кажемъ, всѣкога иматъ въ срѣдата си скжпоцѣненъ камъкъ за украса. Правятъ ги нашитѣ златари. Различни сж направитѣ на обѣцитѣ, но най-употрѣбителнитѣ сж обѣцитѣ, които се виждатъ въ рисунка № 107., а по-рѣдко сж тия, въ рисунка № 108.; обѣцитѣ, прѣдставени въ рисунка № 109., повечето

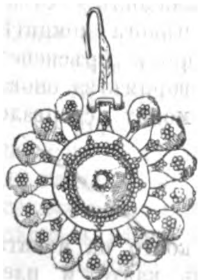

Рисунка № 107.

Обѣца старинска.

Рисунка № 108.

Обѣца по-нова.

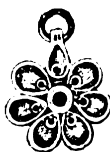

Рисунка № 109.

Обѣца, четрени.

се носятъ отъ момиченца; има ги обаче и у жени. Тая форма обѣци се казватъ още и *тетреки*. Рѣсничката буква *a* е съставна часть на обѣцата: всѣка рѣсничка въ обѣцата има такава направа, каквато е прѣдставена въ буква *a*.

Момиче не може да бжде безъ обѣци; ако ходи безъ такива, е лошо, а пъкъ за мома е срамота.

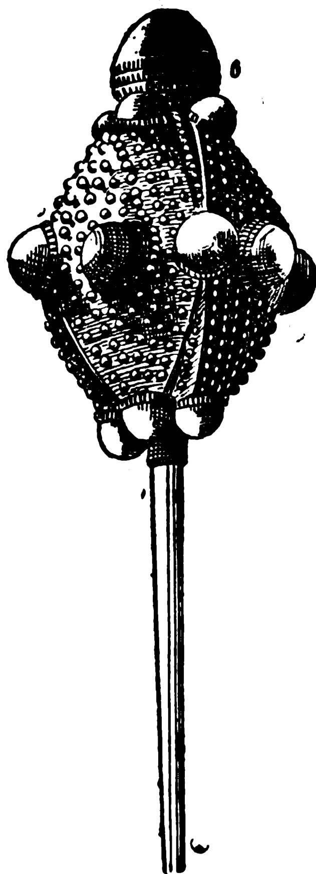

Рисунка № 110.

Игла старинска.

Ако се роди момче въ день и мѣсецъ, когато било родено умрѣло дѣте, това момче лѣкуватъ; между другото пробиватъ му на десното ухо дупка, за да носи обѣчка. Тая обѣчка то не фърля и когато стане мжжъ. Като прѣмине 50 години, може да я фърли.

„Ще му закачатъ“ или *„закачиха му обеца“* е възречица, съ която нѣкой оповѣстява, че е сторилъ нѣкому голѣма пакость.

е) *Игли*. Момитѣ си китятъ главата съ росни китки и вѣнци, увити и накитени отъ всѣкакво цвѣте. Когато се оженятъ обаче, турятъ на главата си забрадка, която се забражда, но по нѣкога пада; за да се държи, забодватъ я за косата съ игли. Тия игли сж и за украса на жената. Догдѣто е булка, тя носи китки, но като роди първо дѣте, киткитѣ по наредѣватъ, а като роди двѣ-три, тѣ съвсѣмъ се изгубватъ; на тѣхното мѣсто остая само иглата.

Старинска игла е прѣдставена въ рисунка № 110. Тя е сребрена, а има и позлатени. Тѣ се срѣщатъ много нарѣдко, само у по-заможнитѣ.

По-новата форма се вижда въ рисунка № 111. и се казва *сургучъ*.

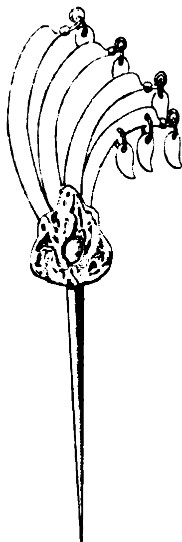

Рисунка № 111.

Игла по-нова, наречена сургучъ.

И двѣтѣ тия форми се правятъ отъ нашитѣ златари.

Бръснене. Нѣкога момцитѣ се женили не по-рано отъ 20—22 годишна възрасть; но послѣ почнали да се женятъ по-млади и тая младость е слѣзнала до 14 години. (Вж. „Жива-Старина“ III., 8.—10.). Че нѣкога момцитѣ се женили като мжже съ мустаки, доказва се отъ свадбения обредъ „бръснене“ и отъ пѣснитѣ, що се пѣятъ, догдѣто ги бръснатъ. Ние говоримъ за онова врѣме, за ония наши левентъ-юнаци, които, като пригръщали момат, сторвало имъ се, че

„снагата ѝ ще се прекърши
Като презморска тръстика“.

За тия момци въ онова врѣме бръсненето било това, което на момата плетенето и китенето. Бръсненето става въ сжботенъ день, както и плетенето. Бръснатъ се момцитѣ и мжжетѣ единъ другъ. Бръснатъ се съ *бръсначъ*. Бръснача правятъ нашитѣ ковачи отъ чиста стомана. Въ народната меди-

цина и бръснačътъ има почетно мѣсто. *„Сиво биче по туфичка пасе“* и *„сивъ смокъ сьири на планина, кръстата гора играе“* сѫ гатанки за бръснача. *„Не бръснемъ го“* или *„кой те бръсне!“* сѫ възречици, които показватъ, че не уважавамъ нѣкого. *„Обръсна ли те“* — измами ли те.

Пране ризи, облѣкла и постелки.

Ризитѣ и другитѣ платнени бѣли дрехи като: гащи, пишкири, ризи, чорапи, забрадки и пр.,ператъ се всѣка недѣля и то въ понедѣлникъ.

Селянката пере много рѣдко дома. Лѣтно врѣме тя пере на рѣката и то на таково мѣсто, което е удобно за пране; това мѣсто се казва *перúло, перúлка;* зимно врѣме, ако има близо чешма, изворъ или ако рѣката не е замръзнала, пере на чешмата, извора и рѣката. Само въ най-голѣмитѣ студове селянката пере въ кѫщи.

1. Перилю, перилка, перлю (въ пѣснитѣ). Перилото е мѣсто, гдѣто рѣката тече малко по-бързичко, по-плитка е, по-бистра и има камъци, на които се слага *нéпраното* (нѣща за пране), гдѣто може това *нéпрано* да се буха и изпира съ бухалка. Такива мѣста сѫ *бродовете,* т. е. мѣста, гдѣто рѣката може да се минава съ кола и да се гази пѣши. Перúлото обикновено е надъ брода, тъй че, когато минатъ кола или добитъкъ и размѫтятъ водата, да не прѣчи това на прането. Най-хубавото перúло е онова, което заема цѣлото корúто на рѣката и което има плочи.

Перилото е възпѣто въ нашитѣ народни пѣсни: *„на перилю, дека булкиператъ.“*

2. Корито. Било дома, било на перилото, *нéпраното* се пере въ корито. Коритото е сѫщото, което описахме по-горѣ (стр. 111.).

3. Хума. За хумата вече говорихме (стр. 112.). Тя се употрѣбя не само за миене, но и за пране. Когато се пере съ хýма, тя се не пече и не залива, както се каза по-горѣ. Съ хума ператъ само най-нѣмотнитѣ сѣмейства.

4. Мило. Всѣка селянка още прѣзъ зимата, когато ще се коли свинята, събира масть и се грижи да си *свáри* мúло за прѣзъ цѣла година. Това е било нѣкога. Нѣкои пъкъ милото купували отъ нашитѣ свѣщари, които правили и мило. А сега, когато европейцитѣ ни услужватъ съ своето мúло, вече се не прави въ кѫщи, а се купува отъ дюкянитѣ. Въ своята обиколка почти нигдѣ не видѣхъ, нигдѣ ми не посочиха, въ нѣкоя кѫща да се прави и днеска мило. Изключение правятъ само нѣколко села. Мúлото се прави отъ масть, пепель и послѣ го изсушаватъ и го кѫтатъ за прѣзъ цѣло лѣто.

Женитѣ и бабичкитѣ ме увѣряваха, че нѣкогашното мúло било поспорно отъ днешното.

Мúлото се казва така у помацитѣ, а българитѣ казватъ сапунъ.

5. Бухáлкя. Когато се ператъ на перилото дебели ризи (пъртени) или гащи, а сѫщо така, когато се ператъ завивки или покривки, като черги, възглавници и месали, за да се *издръсатъ* хубаво, за да излѣзне изъ тѣхъ праха и да се изператъ добрѣ, селянката си помага съ единъ дървенъ уредъ, който се казва *бухалкя.*

Бухалкята се прави отъ нашия селянинъ.

Бухалкята за жената е както и кобилицата.

Пере се съ топла вода въ корито, ако е зимно врѣме; ако ли е лѣтно, пере се съ студена вода. Прѣди всичко, селянката, когато ще пере, трѣбва да гледа да не бѫде мѣсецътъ на *менá,* защото, ако бѫде на менá, ризитѣ се *сяждатъ, назобватъ* се, т. е. на много мѣста се разкѫсватъ, като че ги е сѣцкалъ нѣкой съ ножъ или съ ножици.

Като се залѣятъ съ вода, най-напрѣдъ се натърквать съ хума, а послѣ съ мило. За да се изператъ добрѣ, трѣбва да се търкатъ три пѫти; послѣ се *плаватъ* въ чиста вода, изпиратъ се и се простиратъ да съхнатъ.

Ако се пере у дома, помията се фърля въ помийника. Както се каза и по-горѣ, да се гази помията се счита за много лошо, заради това се пази да се не разсипва. Ако се разлѣе помия, трѣбва да се посипи съ пепель, за да я не настжпи нѣкое дѣте.

VI. Земледѣлие.

1. *Работа на полето.*

Тукъ ще видимъ прѣди всичко селянина на полето, въ срѣдата на неговата нива, въ неговата ливада и ще узнаемъ, какъ и по какъвъ начинъ той оре, копае, сѣе, коси, жъне и прочее работи, догдѣто насипи своята лѣтна „мжка" въ житницата, и съ помощьта на какви орждия той върши всичко това.

На първо мѣсто въ полската работа на селянина стоятъ *колата* му.

а) Кола.

Съставнитѣ части на колата сж:

1. *Яремъ* и *омотъ* (хомотъ), 2. *процепъ*, 3. *почила* или *кола* (ед. *коло*), 4. *преденъ колесиръ*, 5. *заденъ колесаръ*, 6. *опашница*, 7. *левки*, 8. *лутри* или *ритли*, 9. *патоница*, 10. *щитъ* или *задънка*, 11. *катраникъ*.

1. Яремъ. Отъ рѣка Българска-Морава (въ Сърбия) дори до р. Огоста, яремътъ се казва *яремъ*, а прѣзъ р. Огоста нататъкъ — въ Орѣховско, Плѣвенско, Ловчанско, Севлиевско, Свищовско, Русенско и Търновско — се казва *омотъ* (хомотъ).

Яремътъ е съставна часть отъ колата, но и самъ той е съставенъ отъ четире части, които въ цѣлия тоя край не носятъ все еднакво име. Тѣ сж:

а) Горнйще. Горната часть на ярема се нарича *горнище* (въ Осиково, Вратчанско, и въ Плѣвенско), и *ярѐмъ* въ Ломско, Видинско. *Горнйщето* е криво дърво, както е прѣдставено въ рисунка № 112., буква а. Горнището всѣкога е по-дебелшко, за да се не счупи отъ нáпъна на воловетѣ. За да бжде обаче леко, да не тежи на шията на воловетѣ, и меко, да ги не убива, прави се отъ яворъ или орѣхъ.

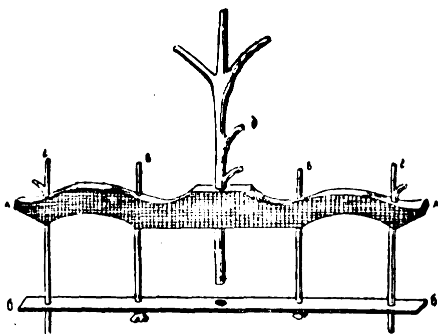

Рисунка № 112.

Яремъ или хомотъ.

а) Гóрнище, горна часть на ярема; б) подбрадникъ, поличка; в) срѣдна жегла, завъртена жегла, завъртени жегли, мѝченици; г) крайни жегли, д) теглѝчъ, зáвръвь.

б) Подбрадникъ. *Горнището* стои отгорѣ на врата на воловетѣ, а *подбрадникътъ* — отдолу, подъ гушата, за това се и казва *подбрадникъ*. Въ Ломско и Видинско се казва *помѝчка*. *Подбрадникътъ* е по-тънко и плоско дърво и се прави отъ различни джбови дървета, а може и отъ друго дърво. Направата му се вижда въ рисунка № 112., буква б.

в) Жеглѝ (ед. жегла). Жеглитѣ на ярема сж четире, отъ които два сж *срѣдни*, а два *крайни*. Срѣднитѣ жегли сж отбѣлѣжени съ буква *в*, а крайнитѣ — съ буква *г* въ сжщата рисунка № 112. *Срѣднитѣ* жегли се казватъ още и *завръ̀тени* жегли (Орѣховско, Плѣвенско, Бѣлоградчишко), *срѐдни жегли* (Ломско, Видинско и Вратчанско) и *мѝченици* (ед. миченица, въ Ново-село, Видинско). Тия срѣдни жегли свързватъ *горнището* на ярема съ *подбрадника*

и сѫ неподвижни. Заврѣни сѫ отдолу прѣзъ подбрадника нагорѣ прѣзъ горнището и тамъ сѫ *заклинени, заврътени*. Долу жеглитѣ иматъ главички, наречени *чомалюшки*. Отъ дължината на тия *заврътени* жегли зависи и широчината на ярема, но толкова е широкъ, колкото да не стѣга шията на воловетѣ.

Крайните жегли служатъ да се впрѣгатъ и разпрѣгатъ воловетѣ. Тѣ се гуждатъ въ ярема отгорѣ надолу и на горния си край сѫ разсохати или съ куки, за да се държатъ въ горнището, и се движатъ свободно въ дупкитѣ, провъртѣни въ горнището и подбрадника. Направата на крайнитѣ жегли се вижда въ сѫщата рисунка подъ буква г.

Както *крайните* жегли, така и *срѣдните*, се правятъ отъ дрѣново дърво; дебели сѫ около два сантиметра, а дупкитѣ *жеглóви* се провъртватъ съ свърдѣлъ, нареченъ *жеглóвъ свърдель*.

г) Тегличъ. Тегличътъ се вcovers отгорѣ надолу. Тегличътъ влиза найнапрѣдъ прѣзъ *жабката* на процѣпа (буква *д* въ рисунка № 113.), послѣ прѣзъ *гóрнището* на ярема, и сѣтнѣ прѣзъ самия *прóцепъ* (буква *д* въ рисунка № 113.).

Тегличътъ се прави отъ сухо дрѣново дърво, да се не чупи лесно. Горниятъ край е разсохáтъ и съ куки; на тия куки закачватъ *капúстрите (повóдникътъ, оглáвникътъ)* на воловетѣ. — Тегличътъ навсѣкждѣ носи това име, само въ Ново-село, Видинско, се казва *зáвръмъ*.

2. Прóцепъ. Втората съставна часть на колата е *прóцепътъ*. Направата му се вижда въ рисунка № 113. Процѣпътъ е право, по-дебело, издѣлано като греда дърво, което на края е разсохато. Съставнитѣ му части сѫ:

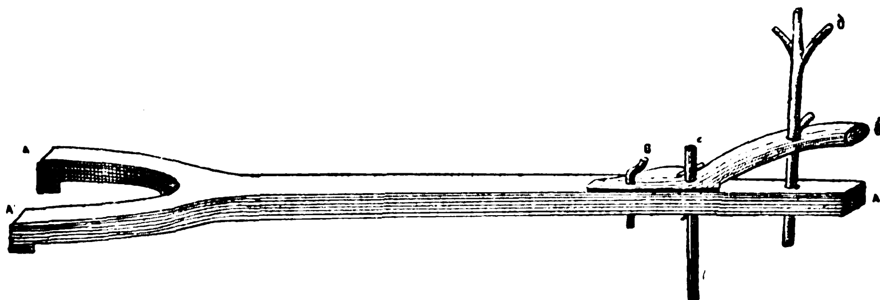

Рисунка № 113.

Процепъ.

а) Процепъ; áá) боски; б) жабки; бабици, бабки, скрипуша; в) стояло, стоялце, стоячка, стоешка; д) тегличъ.

а) *Прóцепъ*, б) *жабка*, в) *зáвръмъ* и г) *стоя̀ло*.

а) Процепътъ трѣбва да бѫде разсохато дърво; на края на всѣкоя соха̀ има голѣмка глава̀ или чомалюшка, която тука се казва *бóска*. Тия боски влизатъ въ прѣдния колесарь. *Процепътъ* съ двѣтѣ *боски* се вижда въ рисунка № 113.

Въ Видинско, и то въ Ново-село, срѣщнахъ друга направа *процѣпъ*, такава, каквато се вижда въ рисунка № 114. Такъвъ процѣпъ се прави, когато не може да се намѣри сгодно дърво за процѣпъ отъ едно. Съставнитѣ части на тоя видъ процѣпъ сѫ: *процепъ* (буква *а*), *клинъ у писека* (буква *б*), *пúсекъ* (буква *в*) и *подгъжнякъ* (буква *г*) — което е прѣкото дърво на писека.

б) Жабка. Жабката е друго криво дърво, което се полага и прикрѣпя отгорѣ на процѣпа. Названията на жабката сѫ нѣколко: *бабица* (Видинско), *бáбка* (Орѣховско), *жабка* (Ломско и Врачанско) и *скрипуша* (въ Ново-село,

Видинско). Жабката служи да се държи яремътъ за процѣпа. Направата на жабката се вижда въ рисунка № 113. буква *г*.

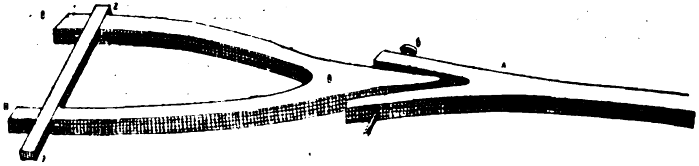

Рисунка № 114.

Процѣпъ.

а) Процѣпъ; б) клинъ въ писека; в) писекъ; г) подгъжнякъ.)

в) За́връпъ. За да се заглави жабката за процѣпа, заклинва се съ особенъ клинъ, нареченъ тукъ *за́връпъ*. *За́връпътъ* е заглавенъ отдолу съ заглавка и засѣченъ, та да не може да мърда и да излиза, а отгорѣ или пакъ е заглавенъ, или има чворъ да го държи. Въ рисунка № 113 буква *в* прѣдставя за́връна; тука той е съ чворъ. Въ Латимиръ видѣхъ *заврънь* съ високи чворове, на които бѣха закачени капистритѣ, За́връпътъ се казва тогава *капистрі́ло* или *капистрáчъ* (въ село Врѣщецъ).

Въ Орѣховско *за́връпътъ* се казва още и *пи́ска* (въ Алтимиръ).

г) Стояло. Стоялото е правъ жегълъ, на който службата е да подпира процѣпа да не пада на земя, когато воловетѣ сѫ изпрѣгнати. Това е нуждно, защото иначе, като падне процѣпътъ, ще натисне *бобо́теца* въ прѣдния колесарь и може много лесно да се счупятъ или самитѣ сохи на процѣпа, или пъкъ да се счупятъ *слепцитѣ* (клиноветѣ), които стѣгатъ бобо́теца съ остьта. Стоялото държи процѣпа да стои еднакво високо съ прѣдния колесарь и съ това се избѣгва всѣкаква поврѣда. Освѣнъ това стоялото служи още да закрѣпи и да затвърди още по-крѣпко жабката за процѣпа; затова е заклинено и отгорѣ и отдолу съ клинчета. Стоялото се вижда въ рисунка № 113. при буква *г*. Стоялото има нѣколко различни имена въ различнитѣ окрѫзи: *стоя́ло*, *стоялце*, *стоячка*, *стоешка*.

И тукъ тегличътъ може да се счита като съставна часть (буква *д*).

3. Точила или ко́ла (ед. ко́ло). Точилото се казва още и колело, и ко́ло, оттамъ и *ко́ла*.

Съставнитѣ части на точилото сѫ: *глави́на*, *на́платъ*, *спи́ца* и *задньо́вка*.

а) Главина. Дебелото дърво, истругано на стругъ, въ което влизатъ спицитѣ и около което сѫ *напла́тени на́платете*, се казва *главина*. *Главината* се върти около остьта. Направата на главината се вижда въ рисунка № 115. бук. *а*. *Главината*, споредъ старитѣ людие, трѣбва да бѫде направена отъ сухо орѣхово дърво, ако се иска добра и трайна главина; ако нѣма орѣхъ, тогава се прави и отъ брѣстъ, но много рѣдко. За да се не спука главината, набиватъ на нея четире желѣзни гривни, които сѫ отбѣлѣжени въ сѫщата рисунка съ букви *в*. Тия *гривни* се казватъ по нѣкѫдѣ и *о́бржче* (Ново-село, Видинско).

Главината е провъртѣна съ широкъ свърдѣлъ, нарочно направенъ за главината, и въ тая дупка се вѫвира остьта.

Около главината има издълбани длабове или дупки, въ които се вдлабватъ спицитѣ. Тия дупки сѫ показани въ рисунката съ буква а. Върху тия длабове въ тоя край има споръ за името имъ; нѣкои ги казватъ *ла́стовици*, а нѣкои ги казватъ *длабове* въ главината, а ластовици наричатъ ония части отъ главината, които се намиратъ между тия длабове (буква д). Въ Ловчанско, Свищовско въ селата, гдѣто ходихъ и питахъ, на тия дупки казватъ *ластовица*, а за другитѣ части между длабоветѣ нѣматъ название.

б) Наплатъ или *наплатникъ*. Около главината има кржгъ или *кóло*, което се подпира съ дванадесеть дървета. Послѣднитѣ ще опишемъ по-долу. Колото е съставено отъ шесть джги, наречени тукъ *нáплате* или *наплатници*. Направата на наплатитѣ се вижда въ рисунка № 115., буква г., а съставени около главината се виждатъ въ сжщата рисунка подъ буква б.

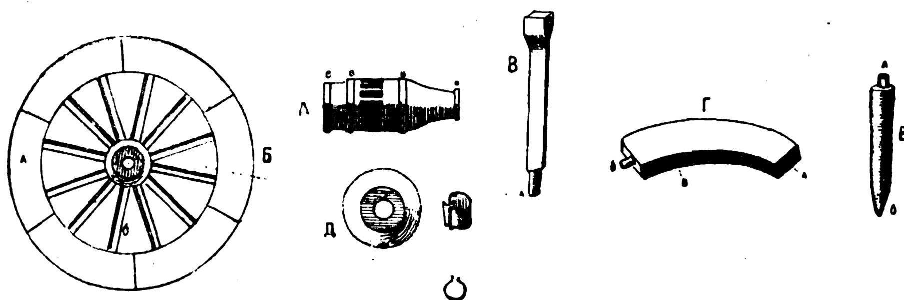

Рисунка № 115.

Точило или кóло и частитѣ му.

А. Главина: а) дупка въ главина; б) ластовица; в) гривни, които стѣгатъ главината.
Б. Точило или кóло: а) наплатъ; б) спица.
В. Спица: а) пишлякъ или рамо; б) ластовица или спичнякъ.
Г. Наплатъ: а) фатъ; б) пишлякъ; в) фатъ.
Д. Частьта на колото съ задниквата.
Е. Направата на задниквата или ведрицата.

Наплатитѣ се съставятъ единъ за другъ посрѣдствомъ клинъ, нареченъ *пúшлякъ* (буква б) въ рисунка Г (№ 115.). Пишляцитѣ сж клинове отъ горуново дърво, които влизатъ въ дупкитѣ на наплатитѣ. Тия дупки се наричатъ *фáтове* (ед. фáтъ). Тия хватове се виждатъ въ сжщата рисунка Г (№ 115.) при буква *а*. Тия пишляци свръзватъ наплатитѣ, та правятъ кржгъ или коло, което се опира на спицитѣ. Дупкитѣ, въ които влизатъ спицитѣ, се казватъ тоже *фатъ*. Наплатитѣ се правятъ отъ букъ, церъ или граница; но ако и точилото се обкове съ желѣзенъ обръчъ, наплатитѣ могатъ да се направятъ и отъ ясенъ. Хватоветѣ се проврътватъ съ особенъ свърдѣлъ, нароченъ *фатовъ свърдель*, а самитѣ наплати се дѣлатъ съ тесла.

в) Спици (ед. спица). Правитѣ дървета, които подпиратъ колото или точилото около главината и го свързватъ съ нея, се казватъ *спици*. Направата на спицитѣ се вижда въ рисунка № 115. буква В; а набити въ наплатитѣ и главината се виждатъ въ рисунка Б (№ 115.). Всѣкоя спица има на краищата си чепъ. Единиятъ край, който влиза въ хвата на наплата се казва *рáмо* или *пúшлякъ*, а другиятъ край, който влиза въ ластовицата на главината, се казва *спúчнякъ* или нѣкждѣ *лáстовица*.

Спицитѣ най-напрѣдъ се задлабватъ въ длаоветѣ на главината или въ ластовицитѣ, а послѣ въ хватоветѣ на наплатитѣ. На всѣки наплатъ идатъ по двѣ спици, така щото въ цѣлото точило сж дванадесеть спици. Но понеже прѣднитѣ точила сж по-низки, а заднитѣ по-високи — а това зависи отъ дължината на спицитѣ, то спицитѣ за прѣднитѣ точила сж по-кжси, а спицитѣ за заднитѣ точила сж по-дълги.

г) Задньивка или *ведрица*. Главината отъ постоянното вътрене може да се изтърка. За да не стане това, отвжтрѣ въ главината и на единия и на другия край има вкарани и приковани двѣ по-широчки желѣзни гривнички, които тукъ носятъ название *задньивка* или *ведрúца*. Направата на задниквата се вижда въ рисунка № 115. буква Е, а както е вкарана въ главината се вижда въ буква Д, сжщата рисунка.

4. *Преденъ колесаръ.* Въ колата има два колесаря: прѣденъ и заденъ. Направата и съставнитѣ имъ части не сж еднакви, затова ще ги опишемъ отдѣлно.

Съставнитѣ части на прѣдния колесарь сж: а) *ость*, б) *боботецъ*, в) *столъ*, г) *грѣдникъ*, д) *климии*, е) *блехъ*, ж) *слепцй* и з) *пречѣлникъ*.

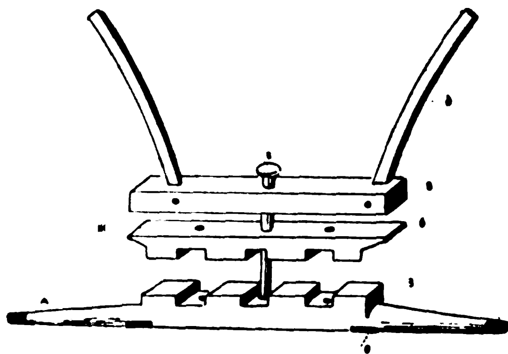

Рисунка № 116.

Прѣденъ колесарь.

а) Ость; б) боботецъ, бубé, бояджикъ; в) столъ, столъцъ; г) гредникъ, срѣдникъ; д) климия, слъбецъ, килимия; е) блехъ; ж) дупки за слѣпцитѣ з) прѣчелникъ, челникъ.

а) Ость. Остьта е, която носи всичкия товаръ на колата. Направата както на прѣдната, така и на задната ость е все еднаква [буква а въ рисунка № 117.]. И въ едната и въ другата има провъртѣни три дупки и издлабени три длаба. Остьта обикновено се пра виотъ буково дърво, но за да стане пригодна за работа, трѣбва да се приготви отъ коларя. Направата на остьта се вижда въ буква а.

б) Бобóтецъ. Отгорѣ на остьта лежи сжщо таково дърво, въ което сж провъртѣни три дупки и издлабени три длаба. Това дърво се казва *бобóтецъ, бубе, бояджикъ* (въ Ново-село). Боботецътъ съ остьта е затвърденъ чрѣзъ два клина; въ длабоветѣ влизатъ *боските* (буква а'а' въ рисунка № 113.) на процѣпа. Направата на боботеца се вижда въ рисунка № 116. буква б. Боботецъ въ задния столъ липсва. Той прави, та столътъ въ прѣдния колесарь се движи, върти и обръща, когато задниятъ колесарь е неподвиженъ.

в) Столь, столъцъ. Отгорѣ на боботеца лежи друго издѣлано дърво, което се казва *столъ* (буква в въ рисунка № 116.). Въ стола нѣма тритѣ длаба, но има три дупки, отъ които едната (срѣдната) е провъртена съ свърдѣлъ, а другитѣ двѣ (крайни) сж издлабени съ длабъ. Въ срѣдата влиза *грѣдника*, а въ крайнитѣ влизатъ *климиите*. Върху стола лежи *потоницата*, която ще опишемъ по-долу.

г) Гредникъ и средникъ. Въ срѣдата на стола, боботеца и остьта е провъртѣна съ свърдѣлъ по-широчка дупка. Въ тая дупка се ъвира единъ подебелъ желѣзенъ клинъ, който прѣминава прѣзъ стола, боботеца, опашницата и остьта. Тоя клинъ се казва *грѣдникъ* или *срѣдникъ*. Той държи опашницата, а посрѣдствомъ нея влачи и задния колесарь. Направата на гредника се вижда въ рисунка № 116. буква г. Горѣ гредникътъ има плоска глава, а отдолу въ нѣкои има дупка, въ която се ъвира гвоздей, за да не излѣзне гредникътъ нагорѣ.

д) Климия, слъбецъ, килимия. Отъ двѣтѣ страни на стола въ издлабенитѣ дупки влизатъ и се заглавятъ двѣ плоски дървета, изкривени полегато; тия дървета се наричатъ *климии, слъбци* (въ Орѣховско). Службата на климиитѣ е отъ една страна да подпиратъ литритѣ и товара на колата, а отъ друга да стѣгатъ потоницата. Климиитѣ се виждатъ въ сжщата рисунка подъ буква д.

е) Блехъ. Остьта отъ натискането и тежината, като се върти, може да се изтърка, а отъ това ще се прѣтроши по-скоро и по-лесно. Да се запази отъ изтъркване и прѣтрошване, отдолу има приковани двѣ желѣзни скоби, които се казватъ *блéове*. Направата на блеха се вижда въ рисунка № 117., буква г, а както е прикованъ блехътъ за остьта се вижда въ рисункитѣ № 116. буква е и № 117. буква д.

ж) Слепци, ед. *слепецъ.* Боботецътъ е сглобенъ и съ остьта и съ нея той прави нѣщо цѣло, неразделно. Това помага да се стѣгатъ боскитѣ на процѣпа. За да се стегне боботецътъ съ остьта, има два клина, които се казватъ *слепци.* Слѣпцитѣ влизатъ въ нарочно затова провъртѣни дупки, които сѫ отбѣлѣжени въ рисунка № 116. съ буква ж. Тия клинове сѫ заклинени и отгорѣ и отдолу, та не могатъ да излѣзатъ никакъ.

з) Пречелникъ, челникъ. Остьта, като се търка отъ главината, може да се изтърка; затова на остьта срещу главината има приковано желѣзо наречено *причéлникъ* или *чéлникъ* (въ Ново-село). Прѣчелникътъ е отбѣлѣженъ въ рисунка № 116. съ буква з.

5. Заденъ колесарь. Направата на задния колесарь се вижда въ рисунка № 117. Тя се отличава отъ тая на прѣдния колесарь само въ това, че въ него, липсва *боботецътъ* и заради това, както казахме и по-горѣ, задниятъ столъ е неподвиженъ. Задниятъ колесарь е направенъ отъ слѣднитѣ части: а) *остъ,* б) *столъ,* в) *климии* и г) *лисица.* Тука всички други части сѫ описани и познати, нови нѣща сѫ само *лисиците.* Лисицитѣ сѫ двѣ плоски малко полукрѫжни дървета, които на краищата си иматъ чомалюшки или главички. Назадъ лисицитѣ влизатъ въ длабоветѣ, които сѫ направени между остьта и задния столъ, а напрѣдъ се кръстосватъ и заклинватъ за опашницата съ клинъ, нареченъ *слепéцъ.* Направата на лисицитѣ се вижда въ рисунка № 118., буква б. Тамъ се виждатъ *боскитѣ* (буква б), които влизатъ въ длабоветѣ; вижда се и какъ сѫ кръстосани и заклинени въ опашницата съ *слъпеца* в. Въ задния колесарь (рисунка № 117.) се виждатъ двѣтѣ дупки въ остьта и стола. Тия дупки сѫ за клиноветѣ слепци които заклинватъ лисицитѣ въ колесаря.

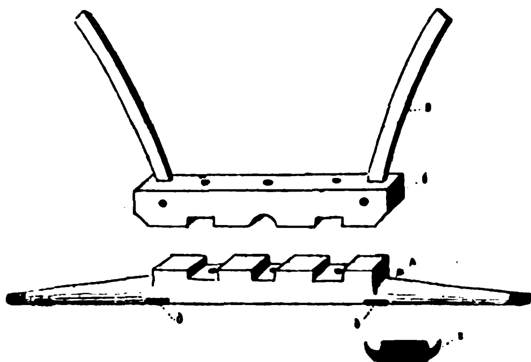

Рисунка № 117.

Заденъ колесарь.

а) Ость; б) заденъ столъ; в) климии, г) блехъ; д) блехътъ прикованъ на остьта.

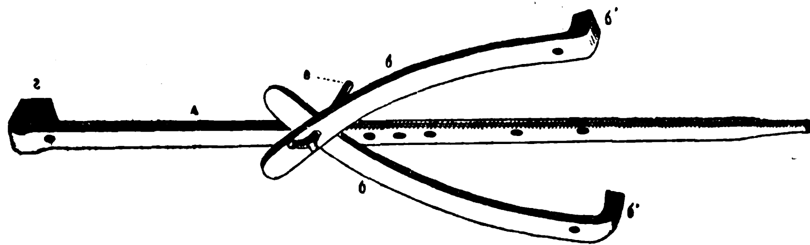

Рисунка № 118.

Опашница.

а) Опашница, стръчище, рáстака, рáсточникъ; б) лисици; в) слепецъ; г) глави на опашницата. б′ б′ чомалюшки или главички.

6. Опашници. Опашницата е дълго издѣлано дърво, което свързва прѣдния колесарь съ задния. Напрѣдъ опашницата има *главá,* която влиза въ длаба на прѣдния колесарь между остьта и боботеца, а се крѣпи още и отъ грѣд-

ника, който влиза въ дупкитѣ прѣзъ стола, бобoтеца, опашницата и остьта. Назадъ опашницата има шесть и повече дупки, които служатъ да се разтѣгватъ колата, та да ставатъ по-дълги или по-кѫси. Ето защо при обикновената дължина на колата опашницата стърчи извънъ колата, отъ което е наречена още и *стръчище*. Направата на опашницата се вижда въ рисунка № 118.

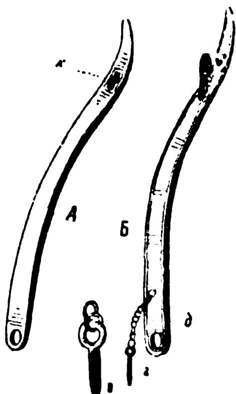

Рисунка № 119.

Левки.

а) Левка, льока въ Плѣвенско; б) левка; в) чивия; г) чивия; д) збанъцъ.

Опашницата има нѣколко имена: *опашница* и стръчище (въ Вратчанско); *ра́стака* (въ Ново-село), *расто́чникъ* (въ Орѣховско), *стръчи́ще* (въ Плѣвенско, Свищовско и др.)

7. *Левки.* Левкитѣ сѫ плоски, корубести полукрѫжни дървета, направата на които се вижда въ рисунка № 119. Левка А се отличава отъ левка Б въ това, че нѣма оня чворъ, който се вижда въ левка Б. Тая левка на мѣстото на чвора има длабъ (буква а), въ който се залавя въ рамото на климията и послѣ се заклинва съ клинче. Левка Б се закачва за климията съ гѫжва, която се заклинва пъкъ съ дървено клинче да не излиза на нагорѣ. Долу левката влиза въ остьта и се зачивосва съ особена чивия. Тая чивия (буква в и г) се вьвира въ дупката на остьта, направена нарочно за тая цѣль. Долната часть въ нѣкои левки е отъ желѣзо, и то се казва *збанéцъ* или *збанъцъ* (Ново-село, Видинско). Службата на левкитѣ е да притискатъ точилата до остьта, да се *колватъ* право; но освѣнъ това левкитѣ подпиратъ и крѣпятъ климиитѣ, които отъ своя страна, както видѣхме, крѣпятъ литритѣ.

Левкитѣ сѫ много характерни за нашитѣ български кола. Тѣ дѣлятъ българскитѣ кола на двѣ категории: кола съ левки и кола безъ левки. Отвъкъ Дунава въ цѣла почти сѣверна България, колата сѫ съ левки, а отсамъ балкана левкитѣ липсватъ. Покойниятъ Цани Гинчевъ бѣ на мнѣние, че колата съ левки сѫ славянски кола, а колата безъ левки сѫ на тракийцитѣ.

И наистина това явление съ левкитѣ е интересно. Левкитѣ въ Плѣвенско, Свищовско, Русенско и другадѣ се казватъ *льоки*.

8. *Литри или ритли.* Отъ двѣтѣ страни на колата, на климиитѣ или слъбцитѣ сѫ изправени двѣ дълги лéси. Тия лéси се казватъ *литри* или *ритли* (въ Свищовско ритли). Службата на литритѣ е да крѣпятъ и пазятъ товарчината, която е натоварена на колата. Литрата е съставена отъ слѣднитѣ части: а) *литриньица*; б) *кордила* или *сабмица* и в) *режньица*.

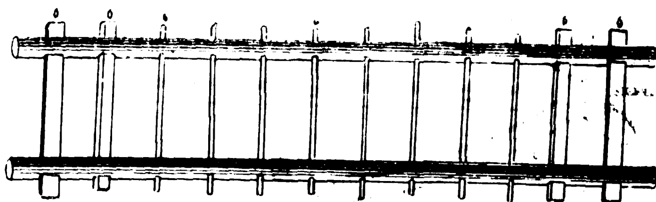

Рисунка № 120.

Литра или ритра.

а) литриньище, литрище (въ Ломско, Видинско), пържина (въ Плѣвенско, Свищовско и др.); б) кордила, саблица, спетяги (Ново-село, Видинско); в) режньица, жегли.

Направата на литрата се вижда въ рисунка № 120.

а) *Литриница* сѫ двѣ по-дебелки четвъртити дървета, дълги колкото сѫ дълги колата. Тия двѣ дървета се казватъ *литриньища*, *литрища* и *прѣжини*. Направата на литрищата се вижда въ рисунката, гдѣто сѫ отбѣлѣжени съ буква *а*.

б) Кордила. За да се закрѣпятъ литрищата и да се стѣгатъ по-крѣпко, на двата края на литрищата има прокарани прѣзъ тѣхъ и затвърдени съ клинове двѣ по-широки плоски дървета, наречени *кордила* или *саблици.* Саблицитѣ сѫ отбѣлѣжени въ рисунката съ буква б.

Кордилата сѫ четире, по двѣ на двата края. Въ Ново-село, Видинско, се казватъ *спетязи.*

в) Режница. На литрищата има провъртѣни дупки, прѣзъ които сѫ провrѣни жегли—прѫтове, дебели колкото палецъ. Тия жегли се наричатъ *режньгища* (ед. режньище). Режнищата сѫ отбѣлѣжени въ рисунката съ буква *в.* Режнищата сѫ на брой 15—20. Нѣкои селяни, които искатъ да иматъ по-скѫтани ритли, прѣплитатъ прѣзъ режнищата или прѫтье, или кори отъ букови или други дървета.

Литритѣ обикновено сѫ по-кратки и по-тѣсни, а режнищата по-тънки. Ако се прѣвозва сѣно или снопи, литрищата сѫ по-дебели и по-дълги, а режнищата по-дебели и по-нарѣдко прокарани.

9. Потóница. За да може да се сѣди на колата или да се товари товарчина, на прѣдния и на задния столъ се прѣпрѣчватъ двѣ дъски, заковани на двѣ прѣки дървета. Тия двѣ дъски се казватъ тука *потóница.* За да не мърда или да не падне, потоницата се заклинва съ клинъ въ прѣдния столъ. Направата на потоницата се вижда въ рисунка № 121.

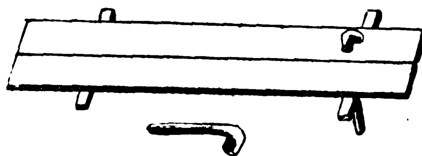

Рисунка № 121.

Потоница.

а) дъскитѣ; б) прѣкитѣ дървета, на които сѫ заковани дъскитѣ; в) клинътъ, съ който се заклинва потоницата въ прѣдния столъ.

10. Щитъ, задънка. За да се не изгуби товарчината, назадъ се туря *щитъ* или *задънка.* Направата на щита се вижда въ рисунка № 122. и 123.

По нѣкога се гужда такъвъ щитъ и отпрѣдъ, и тогава имаме *преденъ щитъ* и *заденъ щитъ.* Щитъ се прави отъ дъски, но азъ срѣщнахъ щитъ, изплетенъ и отъ прѫтье.

11. Катраникъ За да се въртятъ колелата и да се колватъ колата, нуждно е да се маже остьта съ катранъ или лой. Кога трѣбва да се мажатъ, по-

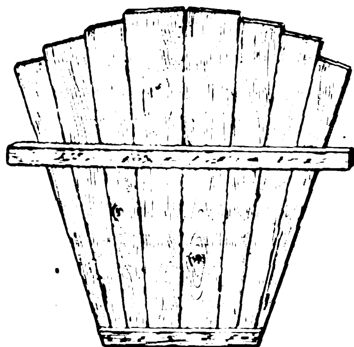

Рисунка № 122.

Щитъ или задънка.

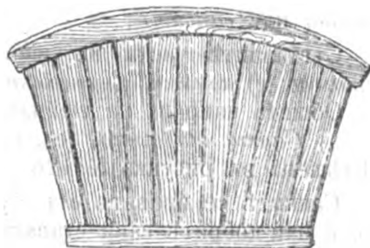

Рисунка № 123.

Щитъ или задънка.

казватъ самитѣ колелета, защото, щомъ остьта остане безъ катранъ, колелетата почватъ да скърцатъ. Катранътъ или лойта се сипва въ особенъ сѫдъ, нареченъ *катраньикъ.* Катраникътъ е или отъ рогъ или отъ цѣло дърво, издълбано съ широкъ свърдѣлъ или издлабено съ длабъ. Катраникътъ отъ рогъ и отъ дърво се вижда въ рисунка № 124. Буква А ни прѣдставя

катраникъ отъ рогъ, а буква В — катраникъ отъ дърво. Рогътъ е волски или биволски. Такъвъ катраникъ срѣщнахъ до р. Искъръ, а оттатъкъ Искъра прѣобладава катраникътъ отъ дърво. Срѣща се обаче и въ Русенско. Въ *Жлебьта* (Орханийската долина), въ Софийско, Самоковско, Дупнишко, катраникъ отъ рогъ не срѣщнахъ, а само отъ дърво. Катраникътъ отъ рогъ има желѣзна бръмка, съ която се окачва на теглича. Катраникътъ Б е стегнатъ съ гривни и има поврѣзло (буква б), съ което се закачва за задния столъ.

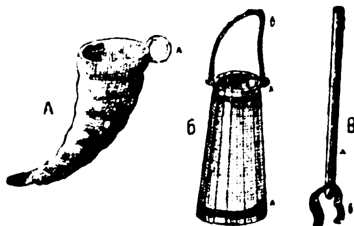

Рисунка № 124.

Катраникъ.

А катраникъ отъ рогъ; Б катраникъ отъ дърво; В кисца за мажене колата.

Буква В ни прѣдставя кисцата, съ която се маже остьта на колата; тя се състои отъ пржчка (а) и отъ парцалъ (б).

Когато колата сж товарени и стане нужда да се мажатъ колелетата, има особенъ уредъ, нареченъ *подигачъ*. Подигачътъ се състои отъ разсохато дърво (буква а) и едно право дърво (буква б), което тукъ е лостътъ за подигане. Подигачътъ е прѣдставенъ въ рисунка № 130.

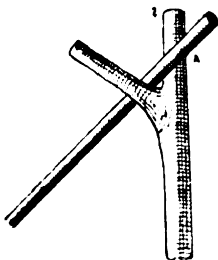

Рисунка № 125.

Подигачъ.

А) подигачътъ подигнатъ; Б) подигачътъ въ положение прѣди подиганeто

Подигачътъ се гужда изподъ остьта на оная часть, която е съ стола.

За катраника има пословица: *„катраника мий го колкото щешь, остая си пакъ катраникъ“*, създадена отъ приказката, която е послужила за основа на басната „катраникъ“. (Вж. моя *Басненикъ*).

За колата има пословица: *„наместо воловете да реватъ, а то колата скърцатъ“* — създадена отъ приказката, която е послужила за основа на баснята „колата и воловетѣ“ подъ № 2. въ първата книга на моя „Басненикъ“.

б) Шейна или сань̀и.

Като описахме колата съ всичкитѣ имъ съставни части, нека да опишемъ и другото *зимно* прѣвозно орждие на селянина, а именно *шейната* или *саньитѣ*.

Съставнитѣ части на шейната сж: а) *санки* или *сѣняре;* б) *крака́;* в) *столове;* г) *климии;* д) *стржки́* и е) *теглѝчъ* съ ярема.

Общата направа на шейната се вижда въ рисунка № 126.

а) *Санки или сѣняре* (ед. са́нка или *сѣ́нярь*). Направата на санкитѣ е отбѣлѣжена въ рисунка № 126. съ буква *а*.

Санкитѣ се правятъ отъ буково дърво, но най-трайнитѣ сж отъ горуново, а най-добритѣ сани ставатъ отъ крушово дърво.

б) *Крака*. Въ всѣкоя санка има вдлабени по двѣ по-дебелки дѣлани дървета, които горѣ влизатъ въ стола. Тия дървета сж *крака*, върху които е положенъ столътъ. Краката сж отбѣлѣжени съ буква *б* въ сжщата рисунка.

в) Напрѣко върху санкитѣ и вдлабени въ краката лежатъ двѣ плоски дървета, тоже дѣлани; тѣ се наричатъ *столове* (ед. столъ). Столоветѣ сж два и сж отбѣлѣжени съ буква *в*.

г) Въ столоветѣ сж вдлабени четире климии, на които направата е сжщата, както и при колата; тѣ сж отбѣлѣзани тукъ съ буква *г*.

е) На климинитѣ се направятъ литритѣ; тѣ тукъ липсватъ, но направата имъ е сжщата, каквато е и при колата.

ж) Отгорѣ на столоветѣ се гужда *потóницата,* сжщата, която е и при колата.

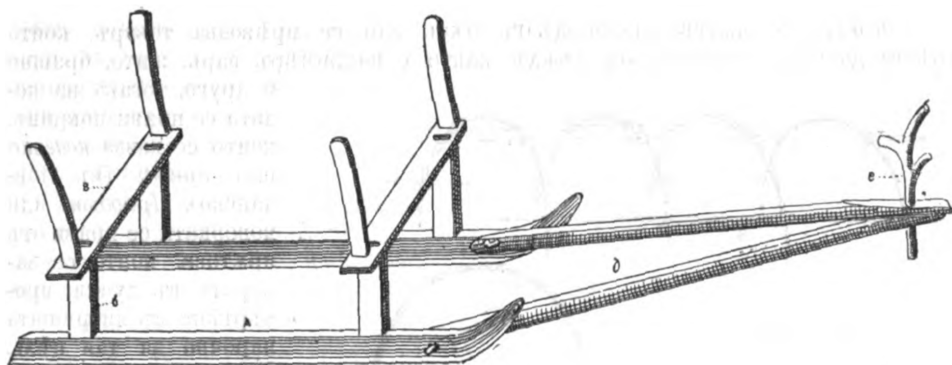

Рисунка № 126.

Шейна.

а) *санки* или *сънярe*; б) *крака* (четире); в) *столове* (двѣ); г) *климини*; д) *стржки* (двѣ); е) *теглич*ъ.

з) За двата *съняре* напрѣдъ и то отвжтрѣ сж заклинени съ дървени клинове двѣ дълги и прави дървета, наречени *стржкѝ* или *стрекѝ* (въ Плѣвенско). Тия двѣ стржки се кръстосватъ и тамо, гдѣто се кръстосватъ, се ввира *жабка* или двѣ плоски кжси дървета; въ тая жабка или между тия двѣ плоски дръвчета се гужда яремътъ и се заклинва съ теглича.

Тука липсва жабката или тия двѣ плоски дръвчета, но лесно е да си ги прѣдстави всѣкой. Стржкитѣ сж отбѣлѣжени съ буква *д*, а тегличътъ съ буква *е* въ сжщата рисунка.

в) Остенъ и копраля.

Като принадлежность на колата се брои още и остенътъ съ копралята. Съ остена се каратъ воловетѣ, когато возятъ кола, а съ копралята, когато теглятъ плуга или ралото, т. е. когато оратъ. Направата на остена и тая на копралята се вижда въ рисунка № 127.

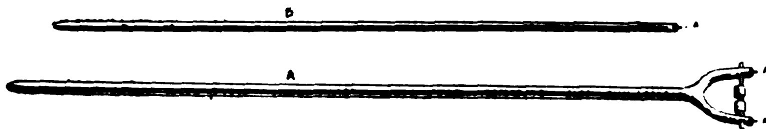

Рисунка № 127.

Остенъ и копраля.

А). *Копраля*, а) *бадове* (два). Б). *остенъ*, а) *бадъ*.

Буква А ни отбѣлѣжва копралята, а буква Б — остенътъ. Копралята е по-дълга, защото съ нея се каратъ двѣ-три двойки волове. Въ нѣкои копрали на другия край има огрибка, съ която се огриба земята, налѣпена било по ралника, било по ушитѣ. Такава огрибка липсва въ нашата рисунка, но всѣкой може лесно да си я прѣдстави. И тука огрибката прилича на оная, показана въ покжщнината. Както въ остена, така и въ копралята, буквата *а* показва

бада. Това е остро тънко гвоздейче, забито на края на остена, съ което се бодатъ воловетѣ да вървятъ. Бадоветѣ правятъ нашитѣ ковачи.

г) Коверка, прйодъ.

Когато се пѫтува на по-дългъ пѫть или се прѣвозва товаръ, който трѣбва да бѫде запазенъ отъ дъждъ, както е напримѣръ варь, жито, брашно и друго, тогава на колата се прави покривъ, който се казва *ковѐрка* или *прйодъ* (въ Ловчанско). *Прйодътъ* или коверката се прави отъ прѫтове, които се завиратъ въ дупки, провъртѣни въ литрищата нарочно за тая цѣль. По тоя начинъ всѣкой прѫтъ образува полукрѫгъ, както това се вижда въ рис. № 128. буква А.

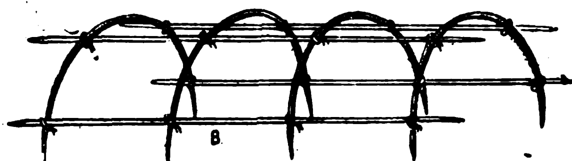

Рисунка № 128.
Прѫтътъ на коверката.

На литрищата се забаждатъ четире такива прѫтове (буква В въ сѫщата рисунка). Отгорѣ на тия прѫтове се привързватъ съ *лико́* или поварка други шесть-седъмь прави прѫтове (буква В въ сѫщата рисунка). Отгорѣ на тия прѫтове се постила и опина черга, на която крайщата се привързватъ за режнищата или за литрищата, и съ това *прйодътъ* е готовъ.

Такъвъ готовъ прйодъ се прѣдставя въ рисунка № 129.

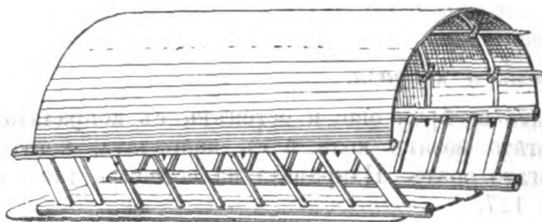

Рисунка № 129.
Готова коверка или приодъ.

д) Гяволски кола.

До тука описахме главнитѣ, тъй да се каже, всѣкидневни прѣвозни орѫдия, съ които селянинътъ си служи въ своитѣ полски работи. Има обаче мѣста, гдѣто тия орѫдия — колата и шейната, не могатъ да послужатъ, не могатъ да спомогнатъ въ нищо. Тогава селянинътъ е принуденъ да прибѣгне къмъ помощьта на други орѫдия. Такива орѫдия не сѫ обикновени орѫдия, а изключителни прѣвозни уреди, които и по своето устройство ни показватъ, че тѣ сѫ мѫдрость на мѫка, на бръзина, та затова сѫ и груби, и прости.

Такива прѣвозни орѫдия въ тоя край сѫ нѣколко: *гяволски кола, фърдўне, тръкли* и *влачѐкъ.*

И тритѣ тия видове кола се срѣщатъ само въ планинскитѣ, кършовититѣ и зли мѣста, гдѣто обикновенитѣ кола не могатъ да работятъ. Съ тия кола селянинътъ сваля отъ високитѣ планински върхове снопи, дърва или камени.

Гяволски кола. Дѣдо Петко отъ Стакьовци разказва, че тѣзи кола носятъ името *гяволски кола* защото, както казва прѣданието, дяволътъ научилъ човѣка най-напрѣдъ да ги прави, а отпослѣ дѣдо Господь го научилъ

да прави обикновенитѣ кола. Направата имъ се вижда въ рисунка № 130. Съставнитѣ части на тия кола сѫ: двѣ колелета (буква а) дебели и отъ цѣло дърво, затова сѫ и много тежки. Буква б ни отбѣлѣжва стрѫкитѣ, които напрѣдъ сѫ кръстосани и заглавени въ ярема, а назадъ сѫ вдлабени и заклинени въ остьта. Буква в ни показва направата на стола, заклиненъ съ клинъ, нареченъ *слепецъ,* въ остьта. Буква г ни отбѣлѣжва самата ось, съвършено проста направа.

Съ тия кола свалятъ снопето отъ високитѣ планински върхове, по които сѫ разположени нивитѣ на планинцитѣ селени.

Щрѣкли, фърдýни и *влачéкъ* трѣбва да сѫ отъ по-послѣдно врѣме, защото тѣхъ не срѣщнахъ въ западния край.

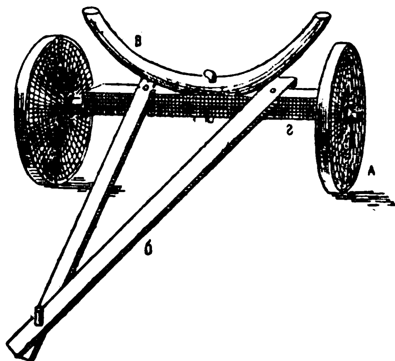

Рисунка № 130.

Гяволски кола.

а) Колелета; б) стрѫки; в) столъ; г) ость.

Работата на селянина въ полето.

Като описахме прѣвознитѣ уреди, нека разгледаме сега и работата на селянина въ полето.

Работата на селянина е много сложна и твърдѣ разнообразна, но пакъ може да се раздѣли на нѣколко групи, а именно:

1. *Работа за придобиване своята храна.* 2. *Работа за придобиване храна на стоката.* 3. *Работа около лозето.* 4. *Работа около градината.*

1. *Работа за придобиване своята храна.* Работата, съ която селянинътъ придобива своята храна, се раздѣля на тия полски занятия: *оране; сеене* или *садене кукурузъ; влачене; копане* кукурузъ; *жътва; возене снопе; вършидба; наваждане; бране кукурузъ.*

Оране.

За да може селянинътъ да оре, трѣбва да има земя, волове, плугъ или орало. Земята послѣ кѫщата е най-скѫпото имание за селянина. Селянинъ безъ земя не е човѣкъ, не е селянинъ, не е работникъ.

Земята на селянина се дѣли на двѣ категории: *целина* и *орница. Целина* е земя, въ която плугъ или рало не сѫ влизали много години и по такъвъ начинъ е станала ливада; оттука всѣкоя ливада, щомъ трѣбва да се оре, става *целина.* Гората, за да стане на нива, трѣбва да се *треби,* т. е. да се изкопаятъ всичкитѣ корени и пенюги. Тия корени и пенюги се трѣбятъ съ помощьта на *търнокопъ.* Търнокопъ е сѣчиво, което се прави отъ нашитѣ ковачи.

Орница е земя, която е орана и сѣяна нѣколко години. Орницата обаче, по понятието на селянина, отъ работа и сѣене, се изтощава, изпосталѣва, та става негодна за работа, защото, каквото и да се сѣе на нея, не може да ражда. Такава изтощена земя (споредъ дѣдо Никола бабинъ Прединъ отъ Орсоя) се казва *мýхлякъ* (мýлякъ).

Селенинътъ си дѣли земята на *ниви* и всѣкоя нива има своитѣ межди и своето положение срещу слънцето.

Между двѣ или повече ниви межда може да бѫде: *могила, долъ, гредъ, слогъ, пѫть, морепѫтина, бара, вода, потокъ,* а много рѣдко и *река.*

Могила е издигнато всрѣдъ полето мѣсто въ видъ на купéнъ. Могилата може да бѫде естествена, но може да бѫде насипана и отъ люде. Ако въ нивитѣ на нѣкого има могила, тя се не оре.

Долъ е естественъ проломъ, проломенъ отъ дъждовни пороi. Доловетѣ се срѣщатъ само въ планински ниви и въ ниви, разположени по политѣ на високитѣ и стръмни върхове.

Гредъ е дълга верига издигнато мѣсто между нивитѣ, висока не повече отъ единъ-два лакти.

Слогъ е между двѣ ниви неизорано мѣсто, тѣсна (около 2 метра) *полá*, оставена да се минава помежду имъ съ кола.

Пжть. Междуселски или дърварски пжть много пжти върви между ниви, дѣли ги и става межда.

Морепжтина. Междуселскитѣ па и дърварскитѣ пжтища не сж трайни: тѣхъ мѣняватъ, ако не всѣкоя пролѣть, когато се оре, поне всѣкоя трета или пета година, когато орницитѣ, оставени да отпочиватъ, трѣбва изново да ги оратъ. Тия пжтища, изоставени заедно съ изоставенитѣ орници, се наричатъ *морепжтина*. Морепжтината е межда на цѣли бърдá ниви.

Бáра е много малка рѣкичка, която често прѣсъхва лѣтно врѣме.

Вáда е прокопано корито, въ което тече вода за воденица.

Потокъ е долъ, въ който тече малко водица отъ нѣкой изворъ или нѣкоя чешма.

Ако вземемъ положение на една нива къмъ слънцето, тая нива лежи на *зáпадъ*, ако е на сѣверъ; на *прúпекъ*, ако е срещу слънцето всѣкога: *мрътвина*, ако слънцето я вижда много рѣдко. По височината на мѣстото, гдѣто е разположена нивата, е: *на върхъ*, ако е разположена по билото на върха; у *падúна*, ако е разположена низко между два върха; у *валога*, ако е разположена въ низината на единъ върхъ.

Една нива се казва *писковита*, когато не е равна и когато се оре, все остава или въ срѣдата или на края рогъ неизорано мѣсто. Това мѣсто въ Новосело се нарича *писъкъ*.

Въ Вълчедърма тоя неизоранъ рогъ мѣсто, ако е въ срѣдата на нивата, казва се *úсперакъ*, ако ли е на края на нивата — *упéракъ*.

Рáзоръ е мѣстото, рогътъ, който се намира на сàмъ срѣдъ на нивата.

Като се оре нивата, дѣли се на двѣ части, наречени *стржки* или *полú*. Едната и другата *полá* сж равни помежду си.

Нивата още се дѣли на *брездú*, на *лехи* и на *зáхмети* (въ с. Гушанци). Три бразди правятъ единъ редъ; у една *леха* има *осъмъ брезди*, а единъ *зáхметъ* има двѣ, три па и повече лехи. *Стржкитѣ* и *зáметитѣ* се дѣлятъ съ по дълбока бráзда, наречена *рáзоръ*. Разорътъ служи да запази нивата отъ дъждовнитѣ пороi. Такива разори се срѣщатъ въ планинскитѣ ниви и въ нивитѣ, разположени по политѣ на високитѣ върхове. Разоритѣ спиратъ поротѣ или имъ даватъ течение, което нѣма да повреди на сѣидбата. Общата мѣрка за нивитѣ е *день ораньe*. Колко голѣма е нивата, се мѣри не съ друго, а по днитѣ, за колко може да се изоре съ единъ *дзивгяръ волове*. Ако нивата се сади съ кукурузъ, мѣрката е редъ, т. е. колко реда има; въ единъ редъ влизатъ три бразди.

Воловетѣ. Трета ржка имание за селянина сж колата и воловетѣ. Казваме трета ржка, но може да не казваме право, защото, ако питате единъ селянинъ, кое пó обича: да ли да има земя безъ волове, или да има волове безъ земя, отъ сто душъ повечето ще отговорятъ, че, когато е дошла работата да пробиратъ, тѣ пó би се полакомили за колата съ воловетѣ: „защото — казва дѣдо Стоянъ, — като имамъ кола и волове, дѣцата ми гладни не остаятъ". До колко колата и воловетѣ сж скжпи за селянина, вижда се отъ това, гдѣто на бждня вечерь, когато кадятъ трапезата, между другитѣ обредни хлѣбове, има обреденъ хлѣбъ, нареченъ *колá*, и направенъ въ честь на колата и воловетѣ. Въ тоя обреденъ хлѣбъ, освѣнъ колата, виждатъ се и воловетѣ.

Думата „волове" не значи само волове, но и биволи, па и крава, ако се само впрѣгатъ. Въ тоя край впрѣгатъ волове и биволи и съ тѣхъ вършатъ всичката си полска работа. Конь се впрѣга само въ талига и съ него се не върши никаква полска работа. Ето защо на воловетѣ казватъ *ангели* и говеждо месо не ѣдатъ; дори и тогава, когато волътъ се осакати и стане неспособенъ за работа, селянинътъ го не коле, нито пъкъ когато остарѣе. И днесь впрѣгатенъ волъ рѣдко и много рѣдко селянинътъ коли.

Който селянинъ впрѣга добри волове или пъкъ биволи — тоя селянинъ е добъръ селянинъ. Крави се не впрѣгатъ, освѣнъ когато нѣма другъ добитъкъ.

„Той впрега две кравици" е възречица, съ която се свѣдочи за голѣма бѣдность.

Воловетѣ лѣтно врѣме се хранятъ и вързватъ въ кошара, а зимно — въ зимници.

Прѣди всичко воловетѣ трѣбва да бѫдатъ сити и да сѫ подковани. За да бѫдатъ сити, трѣбва да има храна: сѣно, слама, кукуружнякъ и трици съ соль. Трицитѣ се даватъ само зарань и вечерь и то всѣкога съ малко соль. Да бѫдатъ подковани, значи *да бѫдатъ обути въ обуща*, казва дѣдо Стоянъ. За това, когато нѣма подкови на копититѣ, казва се *воловете сѫ боси*. Воловетѣ се коватъ отъ нашитѣ подковачи. *Подковитѣ* или *плѣочитѣ* сѫ крѫгъ, прѣкършенъ на два полукрѫга, понеже и воловскитѣ копита се състоятъ отъ два *чапуня*.

Какъ се коватъ воловетѣ, ще видимъ по-долу.

Оране. Цѣлината се цѣпи (оре) съ плугъ, а орницата съ рало. Ние ще опишемъ едно слѣдъ друго плуга, ралото и другитѣ подобни орѫдия, съ които се оре земята.

Плугъ. Плугътъ е по-сложенъ отъ оралото. Той състои отъ сѫщото орало и отъ колесарь и, за да се оре съ него, трѣбватъ най-малко четворка или два дзивгара волове. Съ него селянинътъ оре или когато цѣпи цѣлина, или когато иска да оре по-дълбоко. Съ плугъ оратъ само въ полето, защото въ планинскитѣ мѣста не може да се оре дълбоко отъ камъка, който е плитко изподъ земята. Плугътъ е съставенъ отъ двѣ главни части, а именно: *колесарь* и *плугъ*. Колесарьтъ при плуга има една малко отлична направа. Съставнитѣ части на колесаря сѫ тия:

а) Ярѐмъ. Яремътъ при плуга по съставнитѣ си части е сѫщъ, както и при обикновения яремъ; тукъ само направата на тия части е другаква. Така, *горнището* и *подбрадникътъ* или *поличката* сѫ по-дълги, та яремътъ е много по-широкъ, както това е нуждно при орането; освѣнъ това горнището не е криво, както при обикновения яремъ, а е право. Другитѣ части, както жеглитѣ и тегличътъ, иматъ сѫщата направа.

б) Жабка Жабката при колесаря на плуга е почти сѫщата, както и при колата.

в) Стрѫжка́. Стрѫжката при колесаря е дълго дърво, което отпрѣдъ съ жабката носи ярема, а назадъ влиза между остьта на колесаря и *узглявницата*, като се заклинва съ дървенъ клинъ, нареченъ *слепецъ*. Стрѫжката се вижда въ рисунка № 132, буква а.

г) Остъ. Остьта при колесаря е сѫщата, както и при колата.

д) Узглявница. Това, което при колата бѣ столъ, тукъ при колесаря на плуга се казва *узглявница*.

е) Лисица. Стрѫжката влиза въ колесаря но не въ срѣдата, а въ единия край и то десния. Въ правата страна на колесаря, въ длаба между остьта и узглявницата влиза друго почти полукрѫжно дърво, което назадъ се заглавя въ колесаря съ другъ клинъ, тоже слепецъ, а напрѣдъ се заклинва съ подвиженъ клинъ въ стрѫжката.

Въ Ново-село, Видинско, лисицата се нарича *кривъцъ*, а стрѫката, която тукъ е кратка и наставена, казва се *прáвъцъ*.

ж) Точила. Точилата сѫ сѫщитѣ, както и при колата; тука само едното (десното) точило е задно точило и е по-високо, а другото е прѣдно точило и е по-низко; отъ това колесарьтъ има едно по-високо, а друго по-низко точило. Това е нуждно при орането.

з) Гредата, която е часть отъ плуга, тукъ се вижда, какъ е закачена за узглявницата на колесаря. Гредата се закачва чрѣзъ *гѫжва;* послѣдната се закачва на клинъ, който тукъ се казва *полътáнъ* (въ Ново-село, Видинско).

и) Крѫцелье. Двѣ плоски дървета, продупчени на четире-петь мѣста, при плуга се казватъ *крѫцелье.* Тѣ се гуждатъ на стрѫката, на мѣстото на жабката, та помежду тия двѣ плоски дървета влиза ярема на колесаря. Крѫцельетѣ помагатъ, да се гужда четверка, т. е. два или три дзивгаря волове.

к) Сленци сѫ двата онѣзи клина, които свръзватъ узглявницата за остьта и които държатъ *стрѫката* и *лисицата* (правъца и кривъца въ Ново-село).

л) Гѫжва или *прѝвой.* Гѫжвата е или отъ дива *лоза* или отъ дебелъ конопецъ; тя се закачва на колесаря и на полътана (клина) и така тегли плуга.

Това е колесарьтъ при плуга.

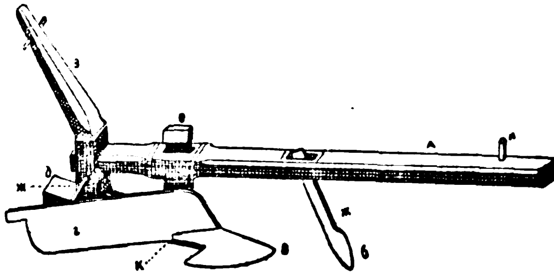

Рисунка № 131.

Плугътъ цѣлъ и разглобенъ.

а) Греда или грéдель (въ Ново-село); б) чиресло или чъртало (въ Ново-село); в) рáлникъ; г) дъска; д) плáзъ, плáзица, плъзъ; е) брѫдце (брѫзде); ж) отпирачъ, отпоръ, лакомица; з) рѫчица, рогачъ; и) полътънъ; к) жаба.

Плугъ. Общата направа на плуга, нагласенъ съ всичкитѣ му части, е прѣдставенъ въ рисунка № 131., а отдѣлнитѣ му части сѫ прѣдставени въ рисунка № 132.

а) Грéдель, гредѝ е право дърво, дѣлано на стругъ или съ брадва (тесла), на което е закрѣпенъ цѣлиятъ уредъ на плуга.

Гредельтъ въ рис. № 131. е прѣдставенъ сглобенъ и отбѣлѣженъ съ буква (а), а въ рисунка № 132., разглобенъ, самичка неговата направа. Както се вижда въ рисунката, гредельтъ (а) има двѣ дупки и два длаба; въ дупка 1 влиза клиньтъ *полътанъ*, за който се закачва *прѝвоя* (гѫжвата); въ дупката 4 влиза клинътъ, който го заклинва въ рогача или рѫчицата; въ длаба 2 влиза *чърталото* или чиреслото, а въ длаба 3 влиза брѫдцето (буква *е*).

б) Чиресло или *чъртало* е желѣзно орѫдие; работата му е да пори цѣлината и да браздѝ браздата, която отпослѣ ралникътъ подкопва, оре, а дъската изврѫща. Чърталото се вижда въ рисунка № 131., сглобенъ въ плуга (буква б).

Чърталото правили нѣкога нашитѣ ковачи, а днесь се купува готово отъ пазаръ и се донася отъ чужбина.

в) Ралникъ. Ралникътъ е желѣзенъ уредъ, който оре и подкопва набраздената отъ чърталото бразда.

Ралникътъ (буква в) се вижда въ рисунка № 131. *надъянъ* (нагласенъ) въ плуга на плаза, а въ рисунка № 132. се вижда отдѣлно въ различнитѣ положения (буква в). Самиятъ ралникъ има: *дъска, уши* и *перó.* Въ рисунка № 132. при буква в, *ушето* на ралника сѫ отбѣлѣжени съ цифра 1, дъската — съ цифра 3, перото — съ цифра 5, съ цифра 2 се отбѣлѣзва

върхътъ на ралника, а съ цифра 4 е отбѣлѣжено второто уше на ралника. Перото на ралника се състои отъ парче желѣзо, *заварено* за ралника; това *нанадено* и заварено желѣзо се казва *лакомица.*

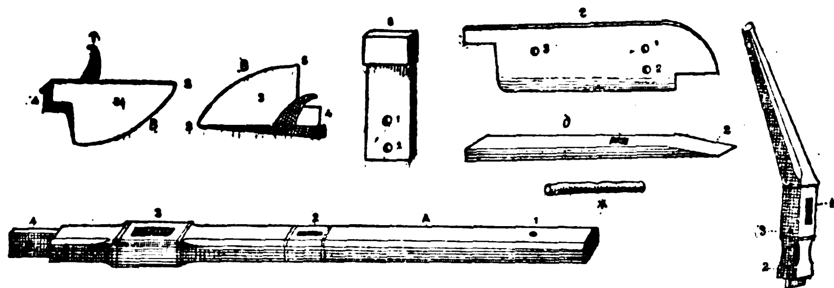

Рисунка № 132.

а) *Греда или гредель:* 1) дупка за полътана; 2) длабъ за чъртaлото; 3) длабъ за бръдцето; 4) езикъ съ дупка, който влиза въ длабьта на рогача. в) *Ралникъ:* 1) уши; 2) връхъ; 3) дъска на ралника; 4) уше; 5) перó въ ралника. г) *Дъска:* 1), 2) дупки, въ които влизатъ клинове, та затвърдяватъ дъската за бръдцето; 3) дупка, въ която влиза отпирачътъ. д) *Плазътъ:* 1) длабътъ, въ който влиза рамото на бръдцето; 2) езикътъ, на който се надѣлва ралникътъ. е) *Бръдце:* 1) и 2) дупки, въ които влизатъ клиноветѣ, които зачватъ *дъската* за бръдцето. ж) *Отпирачъ,* който отпира дъската отъ ржчицата. к) *Ржчицата* или *рогачътъ:* 1) длабътъ, въ който влиза рамото или езика на гределя; 2) длабътъ, въ който влиза плазицата; 3) дупката, въ която влиза отпирачътъ.

Ралникътъ се казва още и *лемежъ;* ако има дълга опашка, казва се *пàлежникъ* (въ Ловчанско, Свищовско, Русенско и др.). Ралникътъ правили нашитѣ ковачи, а днеска и него купуватъ готовъ отъ пазара, донесенъ изъ чужбина.

г) Дъскá. Дървенъ уредъ, който изврѫща браздата; тя се вижда въ рисунка № 132., отбѣлѣзана съ буква г. Въ тая рисунка (132.) по лицето на дъската се виждатъ три дупки; въ дупкитѣ, отбѣлѣзани съ цифри 1 и 2 влизатъ два дървени клина, които я закрѣпятъ за бръдцето (буква е въ рисунка № 131.), а въ дупката, отбѣлѣзана съ цифра 3, влиза клинътъ, нареченъ *отпирáчъ* (буква ж въ рисунка № 131.).

д) Плазъ, плазица, плъзъ. Дървенъ уредъ, на който се *наделя* ралникътъ. Плазътъ въ рисунка № 131. се вижда нагласенъ въ плуга при буква д. Плазътъ влиза въ длаба на ржчицата (буква к въ рисунка № 131.), който длабъ е отбѣлѣженъ съ цифра 2. Плазътъ ведно съ ржчицата или рогача казва се още и *рáлица.*

е) Бръдце. Бръдцето е тоже дървенъ уредъ, който горѣ влиза въ гределя (въ длаба, отбѣлѣженъ съ цифра 3 рис. № 131.), долу въ длаба на плаза, та съ това дава сила на ралника да оре. Да бѫде още повече затвърдено, бръдцето се заклинва и съ дъската още съ два клина; тия клинове влизатъ въ дупкитѣ на бръдцето и на дъската, отбѣлѣзани съ цифри 1 и 2 въ рисунка № 131.

ж) Отпирáчъ, отпоръ. Дървенъ дрѣновъ клинъ, който влиза въ дъската и въ ржчицата или рогача; службата на *отпирача* е да отпира дъската на страна, та да повръща браздитѣ. Въ Вълчедърма го нарекоха *лáкомица,* но въ другитѣ села ми казаха, че това е грѣшка, защото лакомицата е въ ралника.

з) Ржчица, рогáчъ — тоже дървенъ уредъ. Службата на ржчицата е да държи орачътъ плуга и да го управя, та да бѫдатъ браздитѣ прави. Въ ржчицата сѫ вглавени гредельтъ, плазътъ и отпирачътъ. Въ рисунка № 131. ржчицата се вижда нагласена въ плуга (буква з), а въ рисунка № 132. е

прѣдставено отдѣлно (буква к). Въ длаба 1 влиза гределътъ, въ длаба 2 — плазътъ, а въ дупка 3 — отпирачътъ.

Полъта́нъ. Дървенъ клинъ, за който се закача гределътъ чрѣзъ *правоя* за колесаря. Полътанътъ е отбѣлѣженъ въ рисунка № 131. съ буква и, а въ рисунка № 132. се вижда само дупката (цифра 1).

и) Жаба. Желѣзната гривна, която стѣга ралника за плазицата, се казва *жаба* (въ Ново-село). Жабата се вижда въ рисунка № 131., отбѣлѣзана съ буква к.

Това е устройството на плуга, съ който цѣпятъ цѣлина. За да се изцѣпи цѣлината, дзивгаръ волове не е достатъченъ, а трѣбва да се спрѣгнатъ нѣколко дзивгари; яремъ съ два сѫпрѫга волове се казва *четверка*, а вторията сѫпрѫгъ волове въ четверката се казва *дзивгаре*. Особенитѣ условия при цѣпенето цѣлина съмъ изложилъ въ Ж. Старина IV. 326.—328. въ отдѣла *„Стръжняци"*.

Рало. Ралото е безъ колесарь и съ него се оратъ ниви, които сѫ орани много пѫти и се казватъ *орници*.

Рала има съ двѣ направи: *обикновено рало* и *ушикъ*. Тия двѣ орала се отличаватъ по нѣщо въ своето устройство и въ своитѣ съставни части и ние ще опишемъ и двѣтѣ отдѣлно.

Обикновено рало. Натъкмено обикновеното рало се вижда въ рисунка № 133. Съставнитѣ части на ралото сѫ:

а) *Войще,* б) *чъртало;* в) *джевгало* или *кучка;* г) *дъска;* д) *бръдце;* е) *ралникъ;* ж) *плазица;* з) *отпирачъ;* и) *опашка;* к) *ра́мица;* л) *прѝвой;* м) *яремъ.*

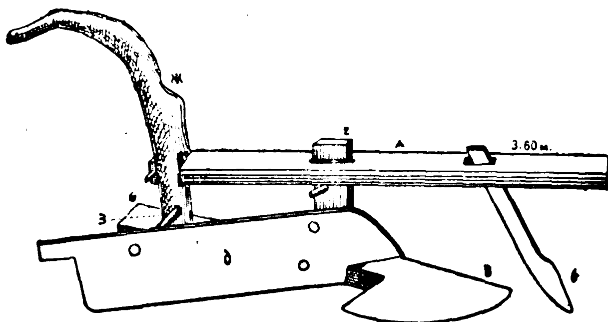

Рисунка № 133.

Обикновено рало.

а) Войще; б) чъртало; в) ралникъ; г) бръдце; д) дъска; е) плазица; ж) опашка; з) отпирачъ.

а) *Войще* е стрѫката, която замѣства гределя. То е отбѣлѣжено съ буква а въ рисунка № 133.

Войщето на единия край се закачва за ярема посрѣдствомъ гѫжвата или прѝвоя, а на другия си край носи цѣлото устройство на ралото. На срѣдата си войщето има дупка, която извършва слѣдната служба: когато вечерь се връща орачътъ отъ оране, докарва ярема до тия дупки и го заклинва, а послѣ извръща ралото, та се влачи на рогача или рѫчицата; въ такъвъ случай рѫчицата има два рога. Войщето е дълго четире метра.

б) *Чъртало* или *чиресло* е отбѣлѣжено съ буква б въ сѫщата рисунка № 133.

в) *Джевга́ло* или *кучка.* Ако почвата е орана, но пакъ малко зла, употрѣбя се чъртало; но ако орницата е мека, тогава чърталото липсва, а на мѣстото му дохажда разсоха, разсохато дърво, на което сохитѣ се връзватъ за войщето, а заостреният край чъртае браздата. На това разсохато дърво се казва *джевгало* или *кучка.* Направата на джевгалото се вижда въ рисунка № 136.

г) *Дъската* е сѫщата, каквато и при плуга; нагласена на ралото се вижда въ рисунка № 133. буква д.

д) *Бръдце.* И то е сѫщото както при плуга. (Буква г въ рисунка № 133.)

е) *Ра́лникъ.* При плуга ралникътъ имаше едно перо; тука той има двѣ пера; направата му се вижда въ рисунка № 134. Ралникътъ въ тая си направа

се казва *пáлежникъ;* ако има дълга желѣзна опашка, казва се *лемéжъ*. За тия два ралника ще говоримъ, когато опишемъ Ловчанско, Свищовско и други източни окрѫзи. Въ ралницитѣ, прѣдставени въ рисунка № 134. се ясно виждатъ на перата *лакомицитѣ*, отбѣлѣзани съ буква а.

ж) *Плазицата* е сѫщата както и при плуга (буква е).

з) *Отпирачъ,* и той е сѫщиятъ.

и) *Опашка*. Въ рисунка № 133. опашката е отбѣлѣзана съ буква ж. Тя е почти сѫща, каквато бѣ и рѫчицата или рогачътъ при плуга. Въ нѣкои рала опашката е съ два рога; когато се свърши ораньта, и орачътъ се връща вечерь дома, яремътъ се докарва до срѣдната дупка на войщето, ралото се извръща нагорѣ и се влачи на тия два рога. Въ Ново-село, Видинско, тая служба върши особенъ уредъ, нареченъ краци.

к) *Ралица*. При повечето рала плазицата и опашката сѫ съединени чрѣзъ едно дърво, което се казва *рáлица*. Направата на ралицата се вижда въ рисунка № 135. На ралицата буква а отбѣлѣзва *езикътъ*, на който се *наделва ралникътъ;* буква б отбѣлѣзва длаба, въ който влиза *бръдцето;* а буква в отбѣлѣзва длаба, въ който влиза *войщето*.

л) *Прйвой* е гѫжвата, която свързва войщето за ярема.

м) *Яремъ*. Яремътъ е *орáтенъ* яремъ, т. е. такъвъ, какъвто го описахме при плуга.

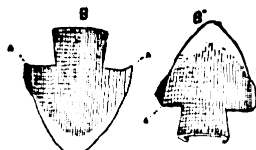

Рисунка № 134.

Ралникъ или палежникъ.

а) Лакомица. Ралникътъ има двѣ пера.

Ушакъ или рало съ уши и ушáрско рало. Съ това рало оратъ само въ планинскитѣ села, гдѣто почвата е плитка; него срѣщнахъ и въ Софийскитѣ села, па го срѣщнахъ и въ Ловченския окрѫгъ. Съставнитѣ части на ушака сѫ: а) *войще;* б) *джевгало* или *сой;* в) *ралникъ;* г) *уши;* д) *бръдце;* е) *ралица* и ж) *яремъ*.

а) *Войщето* е стрѫжката, за която се свръзва яремътъ и която вози цѣлото устройство на ралото. Войщето има 12 дупки, въ които се мѣсти яремътъ, за да се оре по-дълбоко или по-плитко. Когато се иска орането да бѫде по-

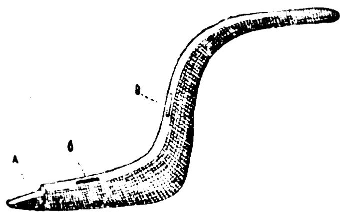

Рисунка № 135.

Рáлица.

а) Езикъ или рамо, на което се надѣлва ралникътъ. б) Длабъ, въ който влиза бръдцето. в) Длабъ, въ който влиза войщето.

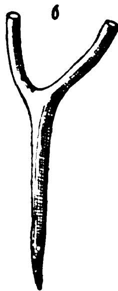

Рисунка № 136.

Джевгало или кучка.

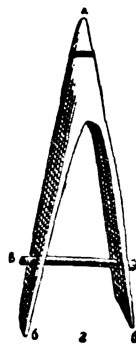

Рисунка № 137.

Уши.

дълбоко, отпуща се яремътъ на прѣднитѣ дупки; а когато се иска орането да бѫде по-плитко, яремътъ се отпуща на заднитѣ дупки. Войщето е дълго около 4 метра.

б) *Джевгало* или *сой* е дърво, което описахме и при ралото. *Джевгалото* при *ушака* е неотдѣлно и то отдѣля земята и прави бразда. Направата му е сѫщата.

в) *Ралникъ*. При ушака ралникътъ има съвършена прилика на мотиката, само че е по-тѣсно; той има двѣ пера, уши и върхъ.

г) *Уши* е дървенъ уредъ, който се намѣства отъ двѣтѣ страни на брѫдцето и ралицата, заглавя се съ една клечка и така тоя уредъ тукъ застѫпва дъската при плуга. Ушитѣ сѫ двѣ дъски, съставени въ ѫгълъ така, щото върхътъ имъ върви напрѣдъ, а краищата вървятъ на назадъ и отфърлятъ земята. Направата на ушитѣ се вижда въ рисунка № 137. Буква а ни отбѣлѣзва *върха* на ушитѣ, който върви напрѣдъ надъ самия ралникъ и загриба изораната земя; буква б отбѣлѣзва ушитѣ, които стърчатъ на назадъ и отфърлятъ пръстьта и правятъ бразда; буква в ни отбѣлѣзва клечката, която се привръзва за двѣтѣ крила на ушитѣ и по тоя начинъ стѣга ушитѣ за брѫдцето и ралицата.

д) *Брѫдце*, сѫщиятъ уредъ, почти и сѫщата направа. Въ Ловчанско се казва *брѫдо*.

е) *Ралица*. Ралицата е почти сѫщата, каквато е отбѣлѣзана въ рисунка № 135. Частьта на ралицата, която държи ралника и брѫдцето, се казва *плазина* (буква а); а оная часть, въ която е вглавено вощието и за която орачътъ хваща и управя ушака, се казва *опашка* (буква в).

ж) *Яремъ*. Както при обикновеното рало, при плуга, така и тука яремътъ е *орѫтно* рало.

з) *Крѫци*. Като послѣдна притурка на ралото трѣбва да споменемъ и уреда, нареченъ *крѫци*. Крацитѣ служатъ да носятъ плуга, когато се отива на оране или когато се врѫща. Плугътъ се слага на върха и привързва, а краката се влачатъ. Изъ другитѣ села крацитѣ сѫ въ самата рѫчица или опашка на ралото, както това се каза по-горѣ.

Като описахме орѫдията, съ които селянинътъ оре своята нива, нека прослѣдимъ самото оране.

Казахме, селянинътъ въ своето оране или цѣпи цѣлина, или оре своитѣ *орници* (ниви).

Цѣпене цѣлина става само пролѣти и въ нея садятъ само кукурузъ.

Орницитѣ се оратъ на *угаръ*. Има есененъ угаръ и пролѣтенъ угаръ. На пролѣтния угаръ се сѣе пролѣтнина, а на есенния зимнина.

Кои сѣмена се сѣятъ есени и кои пролѣти, това зависи отъ климата и отъ земята, и това знае много добрѣ самиятъ селенинъ отъ много годишенъ опитъ.

Когато оре орачътъ, оре на двѣ поли или стрѫжки и то така, като почне отъ края на една стрѫжка, не се врѫща пакъ по тая стрѫжка, а обрѫща на другата; по тоя начинъ орачътъ оре двѣ стрѫжки, двѣ поли. Тамо, дѣто орачътъ обрѫща ралото или плуга, казва се *обрътало*, а самото обрѫщане *обрътъ*. *До обѣдъ бѣхъ направилъ петь обрътa.*

При орането голѣмината на нивата се мѣри по днитѣ, за колко може единъ орачъ да я изоре съ единъ съпрѫгъ волове.

Сѣене.

Пролѣти или есени, когато орачътъ излиза най-напрѣдъ да сѣе, облича се въ нова прѣмѣна, взима въ торбата си обреденъ хлѣбъ „*нива*", печена кокошка (ако е блажно) или пълнени червени чушки (ако е постно) и бъклица съ вино. Орачътъ трѣбва да подрани толкова рано, че прѣди изгрѣвъ слънце да се намѣри на нивата. Като стигне, сваля отъ колата бремето съ сѣме, развързва го и отворя *уськото* му, за да гребе изъ него. Послѣ развързва торбата, изважда изъ нея хлѣба, кокошката (или червенитѣ чушки) и бъклицата съ вино и така чека изгрѣва на слънцето. Щомъ се появятъ първитѣ му лъчи, орачътъ се прѣкръства до три пѫти съ лице къмъ слънцето, разчупва хлѣба на четире, нарича единия рѣзень на слънцето, другия на нивата, третия на воловетѣ, а четвъртия на колата, т. е. на себе. Рѣзеня, обрѣченъ на слънцето,

той фърля къмъто слънцето, да го изѣдатъ птици; рѣзеня, обрѣченъ на нивитѣ, го закопва въ нивата, за да го изѣдатъ бръбници; третия, обрѣченъ на воловетѣ, го натрошва въ трицитѣ, които ще даде на воловетѣ да ѣдатъ; а четвъртия той изѣжда самъ съ кокошката.

Съ виното поръсва най-напрѣдъ нивата, послѣ капва въ трицитѣ и на шията на воловетѣ, а останалото изпива самичъкъ.

Като изѣде кокошката и хлѣба, колкото останатъ трохи и коститѣ закопава въ нивата, и тогава вече почнува да сѣе.

Сѣмето се сѣе съ десна ржка и то налѣво.

Като свърши сѣенето, почва да го завлича.

Влачене.

Влаченето се извършва съ помощьта на особенъ уредъ, нареченъ *брана́*.

Браната се състои отъ *сѫньи* и отъ сѫщинска брана. Шейната се състои отъ два *сѫняре*, които сж скопчени съ двѣ прѣчки; на задната *пречка* има два *клина*, за които се закачва браната. Послѣдната състои отъ търнье, притиснато и заклинено между двѣ дървета. Отгорѣ на търньето се натоварва или камени, или много булване, за да тежи. Шейната се закачва за ярема посрѣдствомъ вжже или конопецъ и воловетѣ теглятъ браната, както и при орането, т. е. отъ една пола́ въ друга. По тоя начинъ сѣмето се завлича. За да изникне, трѣбва му дъждъ и слънце, а да порастатъ изникналитѣ стржкове, да връшенатъ и да класятъ — зависи отъ вѣтъра, слънцето и дъжда.

Слънцето. Старитѣ казватъ, че има двѣ слънца: *летно слънце* и *зимно слънце. Лѣтното слънце* изгрѣва на *летния истокъ*, а *зимното слънце* — на *зимния истокъ*.

Когато грѣе лѣтното слънце, отъ него една ока може да изсуши десеть ока тиня; а когато грѣе зимното слънце, за една ока тиня трѣбватъ десеть оки слънце.

Лѣтното слънце грѣе отъ Гергевденъ до Димитровденъ, а зимното слънце — отъ Димитровденъ до Гергевденъ.

Снегъ. Снѣгътъ е кожухъ за земята, за трѣвитѣ и за зимнитѣ посѣви прѣзъ зимата. Той ги завива и ги топли; ако нѣма прѣзъ зимата снѣгъ, нивитѣ не сж завити и имъ е студено.

Снѣгътъ бива различенъ: *влажнякъ, юговъ, бучнякъ, виелица, пръхъкъ, лапандаресть* или *щърковъ*.

Влажнякътъ е ситенъ и вали тихо; той е мокъръ и много мокри; отъ него се бои човѣшката кожа, защото пробива и най-дебела дреха. *Юговъ* снѣгъ е онзи, който съ падането си заедно се топи и става на вода; и той е влажнякъ, но е много по-едъръ отъ него. *Бучнякъ* е тоя снѣгъ, който вали всѣкога придруженъ съ силенъ вѣтъръ; тоя снѣгъ е много зълъ. *Виелица* е снѣгъ още по-зълъ отъ бучняка; той вали сърдито, носенъ отъ козицата, засипва всичко, що намѣри, и пробива прѣзъ най-малкитѣ дупки, прѣзъ най-тѣснитѣ пукнатини. *Прѣхъкъ* снѣгъ е ситенъ и сухъ; той се не топи и вѣтърътъ го носи като прахъ. Той не мокри людитѣ и земята.

Щърковъ или *лапандаресть* снѣгъ е едъръ снѣгъ, който вали на *пашкулье*, затова се казва още и *пашкулятъ* снѣгъ. Той, казватъ старитѣ, вали послѣденъ, и слѣдъ него вече идатъ щърковетѣ, за туй се казва и щърковъ снѣгъ.

Студъ и ледъ. Отъ зимния студъ снѣгътъ, водата и земята замръзватъ, та става: *суграшица, поледица, скрежъ, ї́ня, помръзляци, сухомразица*.

Суграшица е, когато валятъ много ситни ледени и снѣжни зрънца; на тия зрънца се казва суграшица.

Поледица. Зимно врѣме снѣгътъ, който е въ облацитѣ, вали като дъждъ, но отъ студа смръзва, и земята се покрива съ ледена кора; това е *полѐдица*.

Скрѣжъ. Водата при настѫпването на студа, прѣди да се смръзне съвършено, хваща една много тънка ципа ледъ; тоя ледъ лесно се троши и топи и се казва *скрежъ* — скрежило се. Есенно врѣме, когото зимата е близу, прѣзъ нощьта водата се скрежва.

Иня. Зимно врѣме, когато е много голѣмъ студъ и не вали, дърветата и другитѣ прѣдмети се покриватъ съ бѣло було, което се казва *иня*.

Помръзляци. Смръзнатитѣ булвани и буци се казватъ помръзляци.

Сухомразица е, когато не е валѣло снѣгъ, а земята е смръзната и студътъ е голѣмъ. Отъ сухомразицата измръзватъ нивитѣ.

Ветъръ. Вѣтрове има нѣколко. *Горнякъ* — ако духа откъмъ заходъ слънце; *долнякъ* — ако духа отъ изтокъ-слънце; *козица* — ако духа откъмъ *зимния истокъ* (сѣверо-изтокъ); *югъ* — ако духа откждѣ полунощь; *подунавецъ* — ако духа изъ Дунава (за крайдунавскитѣ мѣста и за Сѣверна България); *планинецъ* — ако иде откъмъ Балкана; *ладанинъ* — който прохладва; *полибникъ*, който тихо полибва пролѣтно врѣме или лѣто, но сутрень рано. *Сприя* е силенъ вѣтъръ съ прахъ. *Вѝрушка* е силенъ вѣтъръ, *вритолия*, който изникнува наведнажъ всрѣдъ лѣтно тихо и горещо врѣме.

Дъждъ. Дъждътъ е тоже различенъ: *ръмежлякъ*, който рѫми ситно тихо. *Влажнякъ*, по-едъръ, но тоже тихъ дъждъ; за тоя дъждъ казватъ старитѣ, че пробива земята надолу два лакти; отъ него се бои не само вълната и вълнената дреха, но дори и кожата. *Бучнякъ*, дъждъ много едъръ и съ силенъ вѣтъръ; тоя дъждъ бързо дохажда и бързо заминава.

Садене кукурузъ.

За кукуруза оратъ отъ Гергевдень до Спасовдень и въ сѫщето врѣме го садятъ. Орането за кукуруза е, или *цѣлина*, или орница; ако е цѣлина, кукуруза садятъ съ мотика; ако е орница, садятъ го изъ рѫцѣ и то, догдѣто орачътъ оре, другъ слѣдъ него сѣе кукуруза изъ браздата, а послѣ го влачатъ съ брана. За да бѫде кукурузътъ добъръ, трѣбва да има дъждъ: веднажъ, догдѣто изникне; веднажъ, когато го копатъ и когато *отбие слогъ*, т. е. порастатъ стрѫковетѣ и пущатъ сѣнка, и най-послѣ още веднажъ, когато сѣче купенъ. Въобще на кукуруза, щомъ е прѣкопанъ, дъждътъ много поноси. Дѣдо Стоянъ (Бѣла-Слатина) обаче казва, че, било плугътъ, било ралото, ако се пуска по-надълбоко и кукурузътъ се посади по-дълбоко, не суша да е, но огънь да слѣзне, пакъ кукурузътъ ще бѫде добъръ. „Моя кукурузъ се не бои нито отъ суша, нито отъ суеци, ама когато оремъ, плугътъ и воловете знаятъ" — казваше той, когато му казаха, че неговиятъ кукурузъ у цѣлото бърдо е найдобъръ.

Както казахме, кукурузътъ садятъ отъ Гергевдень па дори до Спасовдень. Първиятъ кукурузъ рано никне и се казва *ранъ кукурузъ;* другиятъ, що никне по-послѣ, се казва *сугаренъ кукурузъ*. Ако лѣтото е дъждовно, сугарнитѣ кукурузя ставатъ по-добри отъ *ра̀ннитѣ*. Но все по-добрѣ е да иматъ ранъ кукурузъ.

Като изникне и стане високъ, колкото една педя, врѣме е да се копае. Кукуруза копаятъ съ *мотика*.

Мотиката е желѣзно сѣчиво; направата му се вижда въ рисунка № 138. буква А. Мотиката има свои съставни части: двѣ *пера̀* (буква а); *уши*, въ които се надѣля държалето (буква б) и *нада* или *близница*, съ която се копа: г) *дъска* на мотиката и д) цѣлата дѫга на надата се казва *острило*. Ако бѣ сама мотиката, не би можало да се копае, за това ѝ *надълватъ* и държале: държалето е отъ буково дърво и го правятъ коритаритѣ. Направата на държалето се вижда въ рисунка № 138., буква Б. Като се копае съ мотика, *надата* се изхабва и острото затѫпява, та не може да рѣже земята; за да се изостри *надата*, мотиката трѣбва да се *клепе*. *Клепането* вършатъ нашитѣ

ковачи, като туждатъ *надата* на мотиката въ огъня и послѣ съ чука я клѣпятъ на наковалнята.

Кукурузътъ се копае на редове, оттамо и кукурузнитѣ ниви се мѣрятъ по своитѣ редове, т. е. гледа се отъ колко реда е една нива. Като се казва, че се мѣри една нива на редове, трѣбва да се помни и знае, че три бразди правятъ единъ редъ, ако сѫ дълги 250—500 разкрачи.

Копачътъ трѣбва да копае кукуруза не само на редове, но още и на гнѣзда и въ всѣко гнѣздо да остава не повече отъ два или три стрѫка.

Условията при копане кукурузъ сѫ изложени подробно въ „Жива Старина", IV. §§ 410., 412., 413., 418. и 453. п. 3.

Кукурузътъ се копае само веднъжъ, прѣзъ лѣтото, но трѣбва да се чисти най-малко два пѫти. Той се чисти, като се скубятъ онѣзи стрѫкове, които сѫ изникнали отпослѣ отъ страна на стрѫка; тоя новъ стрѫкъ се казва *копиле*, а по нѣкѫдѣ *слепецъ*. Тия слѣпци не сѣчатъ кулени, т. е. не раждатъ, а взиматъ само силата на стария стрѫкъ, който сѣче кулени. Като се очисти кукурузътъ отъ тия слѣпци, остава се да зрѣе, докато дойде редъ да се бере.

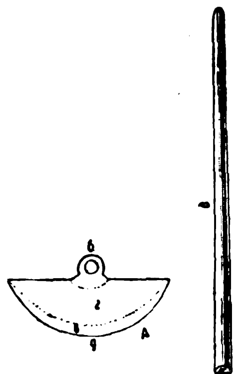

Рисунка № 138.

Мотика.

А. *Мотика:* а) перо на мотиката; има двѣ пера; б) уши, въ които влиза дѫржалето; в) *нáда* или близивица; г) дъска; д остриво. Б. *Дръжале.*

Въ нѣкои планински села прѣзъ лѣтнитѣ горещини кукурузята се наваждатъ, т. е. поливатъ. Поливатъ се отъ рѣкитѣ, отгдѣто водата се отбива и навожда чрѣзъ *вáди*, изкопани прѣзъ полето и покрай нивитѣ.

Бостани.

Почти въ всѣкое село сѣятъ и бостани, т. е. ниви, посѣти съ любеници (дини) и дини (пѫпеши). За бостанъ селянинътъ нѣма особена нива, оре и сѣе на селска мера, отредена отъ селския съвѣтъ. Тая нива селянинътъ оре и сѣе само веднажъ и я свóи само, догдѣто обере лубеницитѣ.

Бостанътъ се оре прѣди благовецъ, а сѣмето се сѣе на благовецъ; то никне едвамъ слѣдъ 40 дни. На бостана сѣятъ не само лубеници и дини, но още и наранджи, цацарки, тикви, чаши и татарско просо. Тиквитѣ и чашитѣ сѣятъ около нивата, а съ татарското просо обмеждватъ междитѣ на отдѣлнитѣ ниви. Бостанътъ се копа три пѫти прѣзъ лѣтото, само че третиятъ копъ трѣбва да бѫде свършенъ, прѣди да е цъвналъ бостанътъ.

Жетва.

Ситната храна, съ която селянинътъ сѣе своитѣ ниви, есенни и пролѣтни, сѫ: жито, ръжь, ечмикъ, овесъ (лимецъ, каплиджé) и просо. Житото и ръжьта селянинътъ самъ ѣде; съ ечмика и овеса храни добитъка си, а съ просото своята домашна гадь.

Вече е Спасовденъ и нивитѣ — едни класъ фърлили, а други вретенили. Момитѣ ходятъ по полето и пѣятъ слѣдната *кръшна* пѣсень:

Свети Спасъ си коня стега,
Да обиде равно поле.
Веселъ ходи, веселъ гледа,
Веселъ гледа равно поле,
Равно поле, гѫсти ниви,
По нивитѣ есеници,
Есеници класъ класили,
Пролетнини вретенили.
По полето ситна трева,
Ситна трева детелина;

Низъ тревата росно цветье:
Темянуга и божурецъ,
Аленъ, росенъ гороцветецъ.
Низъ ливади сиви стада
Сиви стада вакли овци,
Вакли овци съсъ яганца.
Гжста гора у зелено,
У зелено у червено;
Славей птиче у горица,
У горица гнездо вие
Гнездо вие, песень пее,
Та весели свото поле
Свото поле и овчаре.

[Изъ моя сборникъ].

Орждието, съ което жетвачътъ жъне нивата, е *сръпътъ*. Направата на сърпа се вижда въ рисунка № 139. Сърпътъ състои отъ желѣзно сѣчиво — самия сърпъ и дървена дръжка.

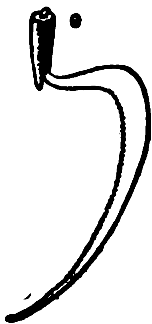

Рисунка № 139.

Сръпъ, съ който се жъне: а) сърпъ; б) дървена дръжка.

Жетвачътъ държи сърпа въ десната ржка, а съ лѣвата лови стржковетѣ.

Стржковетѣ, които хване жнтвачътъ веднажъ съ ржката и ги ожъне съ сърпа, се казватъ *жъмка;* нѣколко такива *жъмки*, хванати въ една ржка и ожънати на нѣколко пжти, се казватъ: *ржковка, ржкойка, ржколкя.* Нѣколко такива ржколки, натрупани на единъ купчецъ, се казватъ *бибе;* отъ десеть такива *бибета* се прави снопъ. Тоя снопъ се върза съ вжже, което се прави отъ десетина стржкове, завързани съ коренитѣ си по начинъ познатъ на жетвача, а послѣ съ върховетѣ имъ се върза снопътъ, тоже по начинъ познатъ на жетвача.

Отъ тия снопове правятъ други по-голѣми купове или грамади. Послѣднитѣ се отличаватъ и по броя на сноповетѣ, които се трупатъ въ тѣхъ, и по начина, какъ се гуждатъ самитѣ снопове. Тѣ сж: *кръстецъ* и *петина*. *Кръстецътъ* състои отъ 16 до 21 снопа, наредени съ класоветѣ навжтрѣ, а съ коренитѣ навънъ и то така, щото общата форма на кръстеца изгледва на кръстъ, отгдѣто, види се, е получилъ и името си.

Петината състои отъ 7, 12, а най-много отъ 15 снопа, наредени тъй, че купътъ има три или петь рога, отгдѣто е получилъ и названието си.

Когато се жъне, жетвачитѣ гледатъ да намѣратъ стржкове, които сж братясали, т. е. отъ едно зърно да сж изникнали два-три стржка. Тоя братясалъ стржкъ се казва *царь на нивата, брада на дедо Господа* или *китка на дедо Господь.* Около тоя „царь“, „китка“ или „брада“ се оставатъ още десетина стржка и се пазятъ, догдѣто се дожъне нивата. Когато се дожъне, събиратъ се момитѣ, уплитатъ тия стржкове съ червено махане и турско цвѣте и босилекъ, както се плетатъ моминскитѣ коси, а послѣ омиватъ сърповетѣ надъ него и ги отрѣзватъ съ три омити сърпа. Нѣгдѣ ги не рѣжатъ, а ги изскубватъ. Тия стржкове се скжтватъ, за да послужатъ послѣ за обредъ, който ще бжде описанъ на своя редъ. Догдѣто плетатъ царя, брадата или китката, пѣятъ пѣсни, които ще бждатъ изложени по-долу.

Жетвата е една отъ послѣднитѣ плодове на селския лѣтенъ трудъ. *Снопътъ е падналъ* или „пада“ и селянинътъ нѣма вече страхъ отъ нѣкакви естествени несгоди. Дъждъ ли вали, градъ ли бие, снопето сж напластени на кръстци и той може да се смѣе на тия природни сърдни, а пъкъ отъ огънь въ полето нѣма никакъвъ страхъ, освѣнъ ако има нѣкой личенъ неприятель и пакостникъ. Било за това, било защото българката живѣе въобще съ трудъ и е възпѣла на всѣкадѣ тоя трудъ, тя възпѣла жетвата най-много. Сутринъ рано, когато да се почне жетвата; послѣ, когато слънцето огрѣва; на обѣдъ,

на пладне, па и вечеръ, когато слънцето захажда, жетваркитѣ все пѣятъ. За всѣкое врѣме отъ деня има строго отредена своя пѣсень.

Ние не бихме прѣдставили жетвата, както трѣбва, ако не изложимъ тия пѣсни по редъ, както тѣ се пѣятъ отъ момитѣ, когато жънатъ.

I. За́ранъ, когато се почне жетва.

1.

Майноле, я ми кажи́ чие́ ста́до,
Чие́ ста́до подра́нило,
Подра́нило *роса́ бие́!*[1])
Майноле, Ива́ново си́во ста́до
Подра́нило, роса́ бие,
По гори́ца, по води́ца
И по росното ливагье.
Майноле, че дека е Иванъ овча́рь?
Мома́ му на ску́тъ ле́гла,
На ску́тъ ле́гла и заспа́ла,
Па се чу́ди Ива́нъ овча́рь,
Що да сто́ри, що да пра́ви,
Дали́ мома́ да събуди,
Дали ску́та да отре́же!
Нито скута си отреза
Нито мо́ма си събуди.
Ми гье[2]) чака да се на́спи,
Доръ се на́спи и събуди.
Спа́ла мома́ и наспа́ла
Сама́ се събуди́ла,
Събуди́ла и стана́ла,
Та гье́ во́ди Ива́нъ овча́рь
Та́ гье води на майка си.

2.

Майноле, запе́ла Рада Койна́рка[3])
Майноле, У Койнарско ро́сно ли-
ва́гье
С' Бренишкото[4]) на межда́,
Никой си Рада не дочулъ,
Дочу́ли сѫ гье овча́ре,
На загорянска[5]) бачия.
Па сѫ се обзала́гали:
Кой ще найде Рада Койнарка,
Декъ си жъне Рада и пее
Да й земе тумбе́лъ[6]) забра́дка,
Не́му ще ари́жеме, даде́ме,
Де́ветъ *канта́ра*[7]) сиренье
Петъ ми оки масло то́пено
Петъ ми йовци с' яганца.
Никой не е се нае́малъ,
На́елъ ми се само покара́чъ;
Та си нашълъ Рада Койнарка,
Дека жъне Рада и пее,
Та й откраднал забрадката
Па гье на кехаята занесълъ.
Та му кехаята ариза
Деветъ кантара сиренье,
Петъ ми ока масло топено,
Петъ ми йовчици с'яганца

Слушани отъ Кѫна Петкова отъ Алтимиръ, Орѣховско.

3.

Майноле, славей пиле рано пее,
По-рано ми пиле еглика;[8])
Славей си Драга́ни ду́маше:
„Земи́ ме, земи́, Драгано!"
— Не щá те, нé ща, Славейко,
Че далекъ ле́те лету́вашъ".
Славей Драгани говори:
„Драгано ле, бела Драгано,
Язе ще лете летува́
У твойо ситенъ босилякъ
Зиме ще, Драгано, зимува́,
У твойта топла пазува."

[1]) *Роса бие:* сутрень, когато е росно ливадьето, който мине най-напрѣдъ прѣзъ него, той *бие роса* и прави пѫтека.
[2]) *Гье:* мѣстоим. лично намѣсто нея, я.
[3]) *Койнарка:* родомъ отъ село Койнаре.
[4]) Бренишко: отъ село Бреница въ Орѣховско.
[5]) *Загорянска бачия*: бачии (мандри), които сѫ държали тракийци, та сѫ правили кашкавалъ, или сѫ закупвали овци за клане; и днеска по планинскитѣ села се срѣщатъ такива бачии и се казватъ пакъ *загорянски* бачии.
[6]) *Тумбелъ забрадка:* тънка забрадка, прѣзъ която се вижда лицето.
[7]) *Кантаръ* = мерка отъ десеть оки.
[8]) *Еглика*, птица, която дохожда много рано въ планинскитѣ гѫсталаци.

4.

Майноле, Рано ранили до три снаи́,
Рано ранили на рóсна нива,
Да ми жънжтъ рóсна нива.
Чу́датъ ми се до три́ снаи́,
Кж́ ще гáзатъ рóсна нива,
Да намóкратъ шáрени поли.
Най-стара етръва прóговара:
„Ой ви вазе, мои етръви,
Ай да жънемъ на *вжже,*[1])
Додека росата опадне.
Средната етръва проговара:
„Седете обѣдъ да обѣдваме,
Додека росата опадне".
Най-младата, най-итрата,
Най-итрата проговара:
„Айде пладне да пладнуваме,
Додека росата опадне".
Пладнувале до три снаи́,
Пладнувале и поспале,
Станало ми големъ обедъ,[2])
Големъ обедъ, топло пладне,
Станали сж до три снаи,
Станали сж да ми жънатъ,
Да ми жънатъ росна нива.
Задала се тъмна магла,
Низъ друмове, низъ пжтове,
Не е била тъмна магла,
Налъ сж биле гжсти пра́и[3])
Отъ свекрови деветъ кола.
Чудатъ ми се доръ три снаи́,
Кж́ ще свекру да говоратъ,
Кж́ ще свекра да измаматъ?
Най-младата, най-йтрата
Най-йтрата проговара:
Ой ви вазе мои етръви,
Мой етръви, мои сестри.
Вие сичко да мълчи́те,
Язе сама ще говóра.
Свекре ле, мили тéйно,
Нивата ти е, свекре, на пакьо,
На пакьо, свекре, на дру́мо.
Вез-денъ сме в'крайще[4]) седели,
В'краище седели, в'гората".

Слушали отъ баба Тодора отъ Осиково.

5.

Майноле, рано е рано Дана рани́ла,
Изъ товá пóле ширóко,
Никóла орé край пжта,
Дáна Никóлу говóри:
„Помáга Гóсподъ, Ни́коло!
Ори́ ми, ори́, Никóло,
Ту́ка ще Дáна да жъне".

6.

Майноле, Кали́на грѣло заболé,
Никой Калина не пóзна:
Познала я свекръва,
Свекръва é връла душманка,
Та си Калина лекува:
Отъ люта змия главата,
Отъ зеленъ гущеръ краката,
Отъ сивъ смокъ сърдцето;
Удже[5]) гръло пóдлюти.
Калина Стояну говори:
„Либе Стояне, Стояне,
Я прегни́ брези биволе,
Брезитѣ патаногите[6])
И йоще златорогите;
Прегни ги у кола дренови,
Па тури литри сребрани
И постели чърга шарена
Та ме при мáма закарай
Да ме маже, лекува,
Да ми грълото налага,
Съ сладката билка[7]) коренья,
Съ прéсно масло биволско!"

---

[1]) *Жънж на вжже.* Догдѣто другитѣ жътвачи жънатъ, единъ или двама ходятъ и пробиратъ най-високитѣ стржкове и сугарни (не прѣзрѣли) и отъ тѣхъ правятъ вжже да връзватъ снопето.

[2]) *Големъ обедъ* е близо до пладне.

[3]) Праи = прахове.

[4]) *Крáйще:* политѣ край планинскитѣ върхове се казва крáйще. Всичкитѣ села, разположени при политѣ па тия планински върхове, се казва тоже, че сж у крáйще.

[5]) *Удже* = повече.

[6]) Патаноги = двата бѣли или двата задни крака бѣли.

[7]) *Сладка* или *блага билкя* = растение, което бератъ по полето и употрѣбятъ за лѣкъ; както листьето, така и коренитѣ сж лековити. И днеска баба Дона утвърдава, че сладката билка може да лѣкува и най-опасно гърло.

Стоянъ упрéгна брезѝ биволе
У тия кола дренови
Та е Калина закаралъ
Да е макьа ѝ лекува.
Калина макьа лекува,
Калини гръло налага
Отъ блага билкя корене,
Съ пресно масло биволско,
Та ѝ гълото излечи.

Слушана отъ Мария Сивъ-Конова.

7.

Снощи слънце у застáва[1]) зайде
Я отзáрань кръваво истéче,
Кръваво, йоще невесело.
Никой не смее слънце да попита,
Попитала го юбава девóкя:
„Ой те тебе, мое ясно слънце,
Защо ми си така невесело?"
Я слънцето девокьи ютговаря:
„Като питашъ, право ще ти кажа:
Земля небо на сѫдъ покарала,
Мене викатъ марторъ да имъ бѫдемъ,
Я не можемъ нищо да имъ кажемъ.
Небо дава сланá и снегóве,
Сланá и снегóве, йоще и ситенъ дъждецъ,
Я земята белата пшеница,
Белата пшеница, жълтото просо,
Йоще дава чървеното вино".

8.

Два се брата на плáнина биятъ
Не се биятъ за сребро за злато,
Но се биятъ за руса девóкя.
Отъ ньи течатъ три кръвави реки:
Една пада цару у ливада,
Друга пада цару у сарае,
Трекя пада цару у тъмници.
У тъмници Марко тъмничарко,
В рѫце държи пиле соколово,
Рѫце рéже, та го с' месо рани,
Слъзи рони, та го с'вода пои,
И на пиле по-тиомъ говори:
„Ой соколе, ти пиле шарено,
Не те ранимъ, воскѝ да ми сбирашъ,
Не те поимъ, войникъ да те пратимъ,
Нá те ранимъ далекъ да те пратимъ,
Да те пратимъ на моите двори".
Фърчалъ соколъ, ходилъ соколъ,
Ходилъ соколъ и се връналъ,
Па си Марку по-тиомъ говори:
„Твои двори у пелинь урасле,
Средъ пелина дръво севделиево,[2])
На дървото до три кукавици:
Една кука зарань, та па зарань,
Двекя кука пладне та па пладне
Трекя кука, кука не млъкѝня".
Марко по-тиомъ говори:
„Дето кука зарань та па зарань,
Това е моя стара макя;
Дето кука пладне та па пладне,
Това е моя мила сестра;
Дека кука, кука не млъкиня,
Това е мое пръво либе".

9.[3])

Пофали се,[4]) Станко сейменчето,
Да си жени сина у пелени
Да му земе делия девóкя,
Дето коси зелено ливагье.
Узелъ ми е вино изъ Загорье,
А ракия изъ ситна Ситния.[5])

---

[1]) *Застáва:* черъ облакъ, който вечерь се образува на заходъ-слънце, та въ него захожда слънцето. *Застáва* се нарича и всѣкой облакъ, задъ който се скрива слънцето или мѣсецътъ.

[2]) *Севделиево. Дърво севделиево* е единъ видъ дърво, което расте по нашитѣ гори, но не знаятъ, кое е това дърво. Баба Стана, отъ която записахъ тая пѣсень, ми казваше, че таково дърво нѣма, но така се наричало всѣкое дърво подъ което *младитѣ* (булката и младоженякъ) се завеждатъ слѣдъ свършването на свадбата; но баба Велика отъ Стакьовци ме увѣряваше, че имало таково дърво; кората му била бѣла, а листето като на ясенъ; то било много рѣдко.

[3]) Цѣлата пѣсень ни разправя за едно явление въ нашия народенъ животъ, което се срѣща и до днеска; причината на това явление азъ ще прослѣдя въ моята статия за „Снахачеството" у насъ

[4]) Първитѣ четире слога на всѣки стихъ се повтарятъ.

[5]) *Ситния* — мѣстность, неизвѣстна.

Та си женилъ сина у пелени,
Уженилъ го е за мома делия.
Мома коси зелено ливагье,
Веднъжъ кимне три откосе падатъ,
Единъ о́ткосъ трева детелина,
Двеки о́ткосъ лилякъ и босилякъ,
Треки о́ткосъ невенъ деветъ-реда.
Мома коси а дете варе́ка;
Мома люля и песенъ му пее:
„Нуни, нуни, младо младожейче,
Про́клетъ да е, койте тебъ ожени,
Три́клетъ да е, кой ме мене даде.
На́ ти пръстенъ очи ти испръсли,
На́ ти леба, у глава те убило,
На́ ти вода, во́да те отнела“.

Слушани отъ баба Стана отъ Раковице.

II. *Пѣсни, които се пѣятъ до пладнѣ.*

10.

Майноле, я́ попей Радо байова,
Че ми се дре́мка додре́ма;
Клето́ ми сръце разбуди́,
Че ме дре́мка оба́ра,
На сръпа ще паднемъ,
Ржцете да си отсечемъ.
Рада си баіу говори:
„Не смее́мъ, баіо, да пеемъ,
Че ми е нива край гора,
А у гората кладенче,
На кладенчето айдуци,
Съ айдуцитѣ, байо, Никола,
Пръвнята го́динъ рекоте:
Млада е Рада, не даваме;
Двеکята годинъ дойдо́а,
А вие, байо, рекоте:
Рада си йоще даръ нема;
Трекята годинъ дойдо́а,
А вие, байо, рекоте:
У вазе Рада не даваме“.
Дека ме, бае, са́каше,
Три годинъ съсъ три бъклици,
А вие ме, бае, не да́доте“.

Слушана отъ Гена Игнатова, село Баня.

11.

Майноле, покаяла се кадъна:
Благана, благатка българка,
Де да е нива легли́ва,[1])
Българка ще я пожъне;
Де да е зрела ябълка,
Българка ще да я откине;
Де да е вода студена,
Българка ще да я напие;
Де да е сенка дебела,
Българка ще да легне.
Сирота, сирота кадъна,
Везденъ затворена седи.

12.

Говедаръ пасе говеда,
Надъ Калинина градинка,
Па ги говедаръ запладни,
Подъ столовито орехче.
Говедаръ викна провикна:
„Ела́ ми яла бела́но,[2])
Та ми говеда изведи,
Изъ тъмни гжсти лжгове.
Роги́те ще ти по́злата,
Яла́ци[3]) ще ти по́среброа!“
Не обади се белана,
Налъ се обади Кали́на
Изъ тая нова градина:
„Дойди ми, дойди, говедаръ,
Дойди ми, та ме узем́и,
Говеда да и́зведа,
Изъ тъмни гжсти лжгове,
Киткитѣ да ми позлатишъ,
Кося́та да ми посребришъ“.
Говедаръ е при нея отишълъ,

---

[1]) Нивата е леглива, когато стржковетѣ сж високи и класоветѣ голѣми и пълни, та тегнатъ и повалятъ стржка; леглива положита нива е най-добрата и плодовита нива.

[2]) *Белана* овца или крава, която е отлична и води стадото; на шията ѝ има всѣкога голѣмъ звънецъ, нареченъ *клепета́ръ*.

[3]) *Яла́ци*. На такава овца, когато стрижатъ вълната, оставатъ на челото и на гърба *власове* неостригани; тия неостригани власове се казватъ *яла́ци* (ед. *яла́къ*).

Въ Калинина градина,
Та се Калина на́емна,
Та му говедата и́змами
Изъ тъмни гжсти лжгове,
Та й киткитѣ пόзлати,
И косж́та й посребри.

Слушана отъ Елена Андреева, Чиренъ.

13.

Майноле, Стоянъ си стадо разрева
По еврейскитѣ гробища,
Никой Стояна не виделъ
Видела го мома еврейка
Та па на евреe говори:
„Евреe, стари кметове,
Па защо ли сте кметове,
Коги ви Стоянъ бастиса"?
Тогава се евреи пущи́ле,
Та си Стояна фанале,
Чръни му връви развиле,
Бели му ржце извиле,
Та па ги съ връви връзале.
Стоянъ м' ги дума говори:
„Евреe, стари кметове,
Я ми ржцете отвръжете
Та ми краката връжете,
Га си съ кавалъ посвиримъ
Сърдцето да си растушимъ".
Измамили се евреe,
Развръзали му ржцете
Та му краката връзали.
Стоянъ си съ кавалъ засвирилъ
Милно и жално продумалъ:
„Де си, сестрице, да дойдешъ,
Батя си Стоянъ отървешъ"?
Сестра му го дочула,
Отишла е у еврески гробища,
Избила е еврейски кметове
Та батя си отървала.

Слушана отъ Гена Игнатова отъ Баня.

14.

Майноле, всички ораче обедваа,
Петку орачъ обедъ нема.
Невеста му се забавила,
Забавила, закжснила,
Докле се мила, оплела,
Докъ си дете окжпала,
После се за работа фанала:
Омесила е бела турта,
Сготвила е блага гозба,
Викнала е стара макя,
Та отнесла Петку обедъ.
Проговара хубава Марга:
— Помага Богъ ти, либе Петко!"
Петко орачъ не продумва,
Той изпрегна вранча[1])биволъ,
Та си прегна̀ Марга булка,
Да си оре чърна нива;
Две ми бразди изорале,
Стигналъ ми е обрътало[2])
Испрегналъ е брешка[3]) биволъ
Та си прегна Маргиня макя,
Да си оре чърна нива.
Декъ е Марга орала,
Никнало е едро трънье;
Декъ е макя й орала,
Никнало е ситно гложе.

Слушана отъ Мария Илиева отъ Алтимиръ.

III. Пѣсни, които се пѣятъ, когато сѣдатъ да пладнуватъ.

15.

Майноле, запладни Нанко шилета
На връхъ на Стара-планина,
На равната рудина,[4])
Подъ столовато[5]) орехче;
Па легна Нанко, та заспа,
Дружина Нанка будеше:
„Я стани, Нанко другарко,
Да гледашъ чудо големо:
Какъ се е небото извидрило,[6])
Види се *бръдо*[7]) Негрино;

---

[1]) *Вранча* биволъ, черъ биволъ.
[2]) *Обрътало* мѣсто, гдѣто орачътъ обръща плуга или ралото.
[3]) *Брешка* биволъ, биволъ, който има на челото си бѣли косми.
[4]) *Рудина* — поляна на планината, покрита съ зелена трѣва.
[5]) *Столоватъ-а-о* епитетъ повече за дърво; столоватото дърво има клонове разклонени, които сж наредени като китка.
[6]) *Извидрило* — изяснило, безъ облакъ; ясно небо бива денемъ, *видро* бива нощемъ.
[7]) *Бръдо* — цѣлъ прѣдѣлъ насаденъ съ лозе.

Негра по брѣдо одеше,
Бело повесмо предеше,
Покоснякъ[1]) ѝ се белееше
Като ледове по Дунафъ,
Скулуфе[2]) ѝ се чернеятъ
Като биволе в' ливагье.

Слушана отъ Стана Първанова отъ Раковица.

16.

(Вариянтъ отъ прѣдната).

Майноле, запладни Нанко шилета
На връхъ на Стара-планина,
Подъ столовата ябалка,
Па легна Нанко та заспа.
Нанка дружина будеа:
„Я стани, Нано, я стани,
Извидрила се планина,
Види се лозе Негрино,
Негра по лозе одеше
Кошникъ нà ръка носеше,
Отбиръ[3]) си грозгье береше,
Белъ ѝ се покоснякъ лъщеше,
Криво ѝ се перо вееше.

Слушана отъ Мария Сивъ-Конова отъ Малорать

17.

Майноле, повей, повей, ветре,
Ветре горянине;
Повей да расхладишъ
Да расхладишъ, ветре,
Жатваре на нива,
Косаче на ливада;
Косаче на ливада,
Овчаре у полето.

18.

Близо, близо, краю,
Близо — братъ да ми си,
Че на края има
Сенка орехова,
Сенка орехова,
Вода кладенчова.
Тамъ да си седна,
Седна и прохладна,
И ще да си пина
Студена водица,
Сила да добия
За повече жътва.

Слушана отъ Кѫна Петкова, Алтимиръ.

19.

Майноле, запладни овчаръ овцете
На връхъ на Стара-планина,
На високо деле,[4])
Подъ високо буче;[5])
Па се овчаръ провикна:
„Пладнувай, девойко,
На голема нива,
Че и я пладнувамъ
На равна рудина
Подъ зелено буче“.
Провикна се мома:
„Дойди ми, дойди, овчарко,
Да се наджънваме,
Доде пладне дойде,
Нивата полегна,
Сръпа почърнее,
Тревата слогъ отбие[6])
Мома лѐнъ добие.[7])
Ако ме наджънешъ,
Доде пладне дойде,

---

[1]) *Покоснякъ* — единъ видъ отъ селскитѣ momински накити въ западния край на България.
[2]) *Скулуфе* — коситѣ на слѣпитѣ очи, отрѣзани до половината дължина на ушитѣ.
[3]) *Отбиръ* — гроздье най-хубво, здраво и узрѣло.
[4]) *Деле* — на планината по-високъ връхъ, обраснал съ хубава сѣнка.
[5]) *Буче* — отъ букъ, малко буче; а означава още и гѫста горица отъ нѣколко дървета, които даватъ хубава сѣнка.
[6]) *Слогъ отбива:* трѣвата, като порасте, пуща сѣнка; тая сѣнка се забѣлѣзва особено слѣдъ пладнѣ.
[7]) *Лень добива* — около пладнѣ жетвачитѣ усѣщатъ уморване, което се нуждае отъ почивка; на това уморване се казва лень.

Язе ща те зема;
Ако ли те наджъна,
Язе ще ти зема
Сиво бело стадо".
Овчара е дошълъ,
Та се наджънвале,
Доде пладне дошло.
Момата нажънала
До триста снопа,
Момъка нажъналъ
До двѣста снопа.
Провикна се мома:
„Бракя, мои бракя,
Кошара градете,
Стадо да затворимъ".
Момъкъ се провикна:
„Бракя, мой бракя,
Скоро ми дойдете,
Снопе да развръжемъ,
Кантаръ донесете,
Снопе да претеглимъ".
Снопе развръзале,
Снопе претеглиле,
Момковото снопе
Тежко претегнало,
Та си зелъ момата.

Слушана отъ Мария Сивъ-Конова отъ Малоратъ.

IV. Пѣсна слѣдъ пладнуването, когато станатъ отъ сънь.

20.

Майноле, заспала ми е Мария,
Брату си Петру на́ ржка.
Братецъ я леко будеше:
„Я стани сестро, Марио,
Да видишъ чудо големо:
Какъ се мрътвите преводатъ
По тънко влакно ленено.
Всички сж души минале
Само сж три души остале,
Три души греовни
Пръвнята душа греовна
Детенце сираче неподоила;
Двекята душа греовна
Мома е одумала;
Трекята душа греовна
Кжща е развалила".

Слушана отъ Мария Първанова отъ Раковица.

V. Пѣсна на икиндия.

21.

Майноле, изведе Драганъ шилета,
Презъ Деяново пладнище,
Тамо е Деяна седела,
Драганъ Деяни говори:
„Сестро Деяно, Деяно,
Ния те мислимъ за малка,
А ти си либе залибила,
На овчарете кеаята".

VI. Пѣсни при заходъ слънце.

22.

Майноле, свекъръ Елени говори:
„Снао, Елено, Елено,
Събирай бислимъ пѐлени,[1])
Задевай мжшко детенце,
Надени гривни шарени,
Тури си бела марама,[2])
Закрехни тюмбелъ[3]) забрадка,
У село да с' идешъ,
Вечера да сготвишъ
За четирийсетъ косаче,
Майноле, за петдесетъ жътваче".
Елена свекру говори:
„Не смея, тейно, не смея,
Пакьо върви прѣзъ гора зелена,
У гора има свекакви
Овчаре та па говедаре".
Свекъръ Елени говори:
„Връви си, снао, не бойсе,
Овчаре ти са чичови,
Говедаре укьови".

---

[1]) *Бислимъ* пелени — тънки пелени.
[2]) *Марама*=ма̀храма; прѐвесъ, съ който се прѣвѣсватъ булкитѣ.
[3]) *Тюмбелъ* — тънка забрадка.

Пошла ми е Елена
У дома си да иде,
Вечера да готви.
До средъ е гора стигнала,
Излезли са айдуци,
Та са Елена претекли
Вити ѝ гривни извили,
Бела марама узели,
Три дни гье по лѫга държале,
Па послѣ са гье пушиле.

Слушана отъ Елена Андреева, отъ Чиренъ.

23.

Майноле, слънцето ясно заоди,
Свекъръ Елени говори:
„Снао, Елено, Елено,
Я свождай клонье зелено,
Отвръзвай люлкя шарена,
Събирай кафтанъ пелени,
Задевай мѫшко детенце,
Та с' иди у село
Вечера да готвишъ."

Слушана отъ Гена Игнатова, отъ Баня.

24.

Майноле, слънцето ясно заоди,
Морето мрътво преоди,
Манойло коня седляе,
Да иде на село Слатина,
Равуна да си разноси
Кому една, кому две,
Елени четири дава.

Слушана отъ Мария Елицина, отъ Клисура, Ломски окрѫгъ.

25.

Слънце зайде, мракъ по земля паде,
Етръве су у дворъ събирале,
Редъ се реде на воду да идатъ
Редъ се пада Маргити девойкьи.
Грабну ведро на воду отиде,
Сенкя пада отъ града до града,
Та припаде младо войводенче
Войводенче макя питувала:
„Тужно ли е, синко, турска земля?"
— Тужно, мале, свакоме болнику:
Никой простре, никой да завие,
Никой тура главу на узглавье
Текѐ има у село девокья
Она простре, она да завие,
Она тура главу на узглавье".

Слушана отъ баба Елка, отъ Чупренье.

VII. Пѣсни, които се пѣятъ, догдѣто се плете брадата или царътъ.

26.

Изоралъ Петко чърно оранье,
Посеялъ Петко бела пшеница,
Нема си Петко нигде никого,
Нема съсъ кого да я пожъне,
Да дойде Драгана да я пожъне.

Слушана отъ Гена Игнатова, отъ Баня, Ломско.

27.

Майноле, жъналъ е Стоянъ дò пладне,
Когй е било нà пладне,
Забуалъ е Стоянъ два снопа,
Подъ единъ е седелъ младъ Стоянъ,
Подъ двекия млада невеста.
Девокя жъне на брезда,
Па му се люто присмива:
„Млого си добъръ, Стояне,

Яла ти грозна невеста:
Рунтава, неуплетена,
Дрипава, непременена,
Чръна като циганка,
Ниска като маймунка“.
Стояну жалба дожале,
Махиня Петкана, прощева,
Че му не е хубава
Че му не е прилика.

Слушана отъ Мария Елицина, отъ Клисура, Ломско.

28.

Майноле, обложила се Малама,
Съ кратенска млада войвода,
Че ще преплива морето.
Майкя Малами говори:
„Не облагай се, Маламо
Съ Кратенска млада войвода,
Че е морето широко
Три пжти надол длъбоко“.
Малама гъе не слуша,
Застана Малама девойкя
Подъ това дрърво маслина,
Завила коса на гжжва,
Подбола е шаренъ вълненикъ[1])
И тая прѣка престилка,[2])
Па си морето наплива.
Три дни е Малама пливала,
Дошла е на край морето,
Гръкини белатъ на края,
Па се Малама провикна:
„Гръкини, майкьи да ми сте,
Гръкини, сестри да ми сте,
Фрълете платно ленено,
За него да се у̀лова,
На края да си ѝзлезна“.
Скочиа ми бели гръкини,
Врълзаа ми платно ленено
За тая бислимъ буалкя[3])
Па го Малами фрълиа.
Фанала Малама буалкя,
Фанала платно ленено.
Завила платно на гжжва,
Забола буалкя на поясъ,
Па се назадъ врънала,
Още три дни е пливала
Треки день е на край излѣзла,
Та е облога добила
Съсъ Кратенска млада войвода

Слушана отъ Параскева Томова, отъ Вълчедрърмъ.

Возене снопе.

Снопето се вози съ кола, на които литритѣ сж разточени и не сж обикновени, а дълги, които се гуждатъ на колата само, когато се вози снопе или сѣно.

На колата обикновено се натоварва само единъ кръстецъ, но нѣкои селени, които иматъ по-здрави кола и впрѣгатъ по-яки волове или впрѣгатъ биволи — могатъ да натоварятъ и два кръстца. Като се натоварятъ колата, за да не падне снопето, прѣвързва се и притѣга съ помощьта на особенъ уредъ, който се казва *вителъ* или *кучка*. Направата на витела се вижда въ рисунка № 140. Съставнитѣ му части сж:

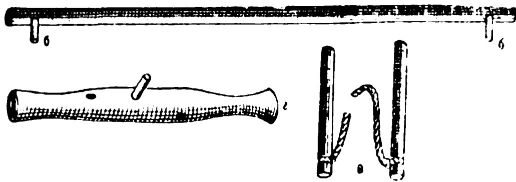

Рисунка № 140.

Вителъ и *кучка* за возене снопе.

а) Върлина или притегалка; б) клинове; в) кучета; г) вителъ.

[1]) *Вълненикъ,* съ който се запасватъ отзадъ женитѣ и момитѣ въ западния край.

[2]) *Прека престилка,* прѣстилкитѣ сж отъ два вида: прѣки и мрѣжени, прѣка прѣстилка е оная, на която е отъ една пола̀ и надължъ.

[3]) *Буалкъа,* дърво, съ което бухатъ черги, ризи и други вещи, когато сеператъ.

а) *Върлина* или *притегалка* е дълго дърво, което се полага отгорѣ върху настланото снопе. б) *Клинове.* На двата края на върлината има набити два клина, за които се връзва вжжето, конопецътъ, тръстината или пъкъ личината. Това вжже е вързано на другия край за други клинове, наречени *кучета* (буква в въ рисунката). Тия кучета отдолу подъ колата се възвиратъ въ друго дърво, наречено *витель* (буква г въ рисунката). По тоя начинъ снопето притегнато и вързано не може да падне.

Освѣнъ *витела* или *кучката*, при возенето снопе, за да се върже снопето, нуждно е още вжже. Вжжета има нѣколко вида: *вжже, конопецъ, тръстина* и *личина.* Тия вжжета се отличаватъ помежду си по дебелината и дължината и по материята, отъ която сж усукани.

Вжжето е усукано отъ повесма. То е тънко и кратко и за снопи или сѣно се не употрѣбя. Него взиматъ обикновено за други работи.

Конопецъ, конопъцъ (въ планинскитѣ села на Берковско и Бѣлоградчишко) е усукано вжже тоже отъ повесма, но е много по-дебело и много по-дълго; дебело е около три пръста, а дълго — около четире разтега (единъ разтегъ има около метъръ и половина). Конопецътъ се усуква отъ три по-тънки вжжета.

Тръстина е тоже дебело вжже, дълго около три-четире разтега; то се усуква отъ *козина* или отъ *ярина* — вълната отъ коза или яре.

Личина е тоже дебело вжже както конопеца и тръстината, па и е дебело като тѣхъ; усуква се отъ липово *ликó.* Прѣди да се усучи личината, *ликото* се топи у вода та кисне, както киснатъ и гръститѣ, и послѣ, като се изпере, усуква се на личина.

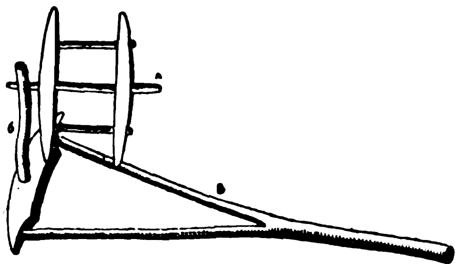

Рисунка № 141.

Ракъ за усукване вжже.

а) Вителъ; б) колецъ; в) вила; г) наплатъ.

Както вжжето, така и конопецътъ, тръстината и личината се усукватъ съ помощьта на особенъ уредъ, който се казва *ракъ.*

Направата на рака и съставнитѣ му части се виждатъ въ рисунка № 141. Вительтъ (буква а) служи да се усуква вжжето; *колецътъ* (буква б) държи витела; *вилата* (буква в) и *наплата* (буква г) държатъ цѣлия уредъ.

Въ Плѣвенско срѣщнахъ другъ уредъ, съ който усукватъ вжжета, но за тоя уредъ ще говоря, когато описвамъ тоя окржгъ.

Вършидба.

Щомъ снопето се прѣвезе, догдѣто да се овършѣе, се натрупва на копнѝ. Добриятъ селянинъ работникъ трѣбва да прѣвезе снопето най-късно до св. Илия и да овършѣе най-късно до св. Богородица, защото има една стара приказка: *„ако се врьше до Богородица, и сламата става на жито, а ако се врьше после Богородица, и житото става на слама“* — и всѣки гледа да постжпи, както казва тая стара приказка, т. е. да прибере у житницата си повече жито, а на камарата да натрупа по-малко и по-чиста слама.

Токъ. Първата работа при вършидбата е, да се приготви мѣсто, гдѣто ще се вършѣе снопето. Това мѣсто се казва *токъ, арманъ* (по турски) или *гýмно.*

Токътъ най-напрѣдъ се *тéса* съ мотика, т. е. се чисти отъ трѣва и коренье, за да стане чистъ и равенъ; слѣдъ *тесането* се *подмита,* т. е. се изфърлятъ отесанитѣ корени и трѣва и се измита съ метла. Послѣ това трѣбва да се *убие.* *Убиването* става по слѣдния начинъ: цѣлиятъ токъ се полива съ вода,

посипва се съ ситна ланска слама и послѣ се вкарватъ конетѣ да вършатъ изъ нея. Съ това конетѣ убиватъ тока, който се помита изново и е вече готовъ да се *сади*.

Като се убие токътъ, трѣбва да се *насади* снопето. Снопето се сади по начинъ, който знаятъ само селенитѣ. Сега токътъ, насаденъ съ снопи, се казва *врáхъ*.

Токътъ е окрѫгълъ и тая форма на тока не е случайна, а наредена отъ народното повѣрие. Баба Гана утвърдява, че токътъ се прави като крѫгъ, за да не боравятъ въ него лоши дихания.

На срѣдата на тока има забитъ въ земя по-дебелъ колецъ, за който се вързва вѫжето съ захамченитѣ конье. Тоя колецъ се нарича *стóжеръ*.

Конетѣ, които ще вършатъ житото, се захамчватъ съ едно вѫже, което се казва *хамъ*. На краищата си тоя *хамъ* има клинчета, наречени *емачета*. Съ послѣднитѣ се захамчватъ конетѣ за примката на вѫжето, което е вързано за стожера. Като вършатъ конетѣ враха, вѫжето се привива на стожера. За да се отбие вѫжето отъ стожера, промѣняватъ се коньетѣ: коньтъ, който е билъ до стожера, гужда се на края, а крайниятъ се запримчва до стожера. Сега конетѣ търгатъ въ други правецъ и отвиватъ вѫжето отъ стожера.

Като се *насáди* врахътъ, т. е. като положатъ снопе по тока, гонятъ се конетѣ отъ лѣво на десно; послѣ, като се навие въжето, гонятъ се отъ десно на лѣво, догдѣто се отвие. Като се постѫпчи врáхътъ, трѣбва да се *търси*. Търсенето се прави съ вили и се прѣвръщатъ долнитѣ снопе горѣ и се отърсватъ зърната. Таково търсене става три пѫти, догдѣто стрѫковетѣ се счупятъ и станатъ слама. Сега трѣбва да се отбира сламата. Туй отбиране става по слѣдния начинъ: наредятъ се петь-шесть души и прѣдаватъ единъ на другъ сламата съ помощьта на вили. Послѣ това сламата трѣбва да се *търнометва*. Това става съ голѣма *търнометка* — цѣлъ отсѣченъ трънъ, съ който се отбира едрата слама, която е останала отъ вилитѣ. Сега се *лопатарисва*, т. е. съ помощьта на лопати се обрѫща враха и сѣтне се пущатъ пакъ конетѣ да вършатъ. Като се извадятъ конетѣ, търнометва се отново и послѣ се фърга въ враха трѣвата *спóритъ* (Achillea millefolium; трѣва съ тънъкъ синь цвѣтъ) и сетнѣ се срива до стожера. Тая трѣва гуждатъ, за да бѫде житото спорно.

Като се срине житото около стожера, трѣбва да се отвѣе; нѣколко души фъргатъ житото нагорѣ, а другъ съ *óмита омúта* сламата; по тоя начинъ се прави новъ купъ. Това отвѣено жито се прокарва прѣзъ протокъ, за да се отбере земята и послѣ съ шиникъ се носи и насипва въ житница.

Омитътъ е кѫсъ отъ мрѣжа, съ която се ловила риба, но която се скѫсала.

Шиникътъ се вижда въ рисунка № 142. Крината бере отъ двѣ до 12 оки. Крината, която бере двѣ оки, казва се *кринче*, а оная, която бере 12 оки, се казва крина или *десетáкъ*, шиникъ, който бере 10, 12, 14 оки. Кринитѣ правятъ нашитѣ коритари и то отъ буково дърво.

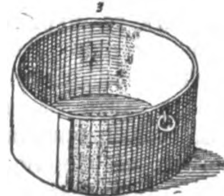

Рисунка № 142.
Шиникъ, крина.

Ако селянинътъ нѣма коне, той вършѣе съ кола, съ *влакъ* и съ *диканъ*.

Съ кола селянинътъ върше по тоя начинъ: впрѣгне воловетѣ въ *предния колесаръ* и ги води изъ враха, догдѣто се стъпче снопето. Тоя начинъ вършене е най-мѫченъ и затова съ кола се вършѣе въ краенъ случай, когато нѣма коне. „*Добре му е, съ кола върше*" — казватъ за тоя селянинъ, който цъвти, а не връзва.

Влакътъ, съ който вършѣятъ въ тоя край, прилича много на дикана долноземски (Плѣвенско, Свищовско, Ловчанско и други). Тукъ влакътъ много рѣдко се употрѣбя и то само въ случай, когато липсватъ коне. Азъ срѣщнахъ такъвъ влакъ само въ Вратчанско и то въ селата Долна и Горна Бешовица. Въ Берковско, Ломско, Бѣлоградчишко, Кулско и Видинско, влакътъ не е извѣстенъ.

Влакътъ е дебела и тежка джбова или букова дъска отъ долната страна на която сж набити остри парчета камъци, малки плочици. Като се влачи по тока, тия остри плочици рѣжатъ стржковетѣ и ронятъ зърната изъ класоветѣ. Влакътъ се влачи съ волове.

Който нѣма свои коне, взима чужди подъ наемъ. Условията, които сж установени относително тоя наемъ, сж изложени въ Жива Старина IV. стр. 320.—323.

Както видѣхме, вършидбата трѣбва да бжде свършена до Богородица. Свършването на вършидбата съставя за селянина цѣлъ праздникъ, за това се съпровожда съ обредъ и цѣлъ низъ обичаи. Послѣднитѣ не сж еднакви въ всичкитѣ села, но обредътъ е почти единъ и сжщъ.

Обредътъ е слѣдниятъ:

Когато се свърши послѣдниятъ врахъ и овършеното жито е събрано на купъ (а това трѣбва да бжде на икиндия срещу Богородица), се хваща червенъ петелъ и най-стариятъ въ кжщи го заколва въ тока. Тоя пѣтелъ се коли въ честь на *царя* (*брадата* или *„китката“*) на нивата, който въ това врѣме стои вързанъ на стожера; тоя пѣтелъ се готви и се ѣде на тока. Като се изѣде, вади се и стожерътъ, и токътъ прѣстава да бжде вече токъ, свето мѣсто, а става гумно както и другото гумно и се не пази, както се е пазилъ, догдѣто е стърчалъ стожерътъ въ срѣдата му. Ако вършидбата се завърши въ постно врѣме, намѣсто червенъ пѣтелъ, носятъ се на тока червенъ лукъ (кромидъ) и червени чушки. „Това се прави — казва баба Първа и всичкитѣ други бабички — за да бжде житото червено и хубаво“.

Когато се свърши послѣдниятъ врахъ, гонятъ конетѣ, догдѣто отвиятъ вжжето отъ стожера, а послѣ не ги откачватъ отъ него, както сж правили до сега, а откачватъ вжжето отъ стожера и така ги изкарватъ изъ тока. Като излѣзнатъ изъ тока, а по нѣгдѣ и изъ гумното, отвързватъ вжжето.

Царьтъ, брадата, китката. Видѣхме, на кои класове се казва царь. Тия класове, както виждаме, носятъ три имена: *царь, брада* и *китка* на нивата. На редъ съ различното му име, на царя правятъ почитъ по различенъ начинъ. Ако искаме да опрѣдѣлимъ границата на името *царь, брада* и *китка*, мжчно ще можемъ да направимъ това, защото названията сж разбъркани, както между селата, така и между окржзитѣ и племената; въ едно село му казватъ царь, въ друго — брада, а въ трето — китка. *„Царьтъ“*, оплетенъ и накаченъ съ червено махане, турско цвѣте и босилякъ, връзватъ на стожера и послѣ го фъргатъ въ послѣдния врахъ, въ който се *сади* и вършѣе отбрано снопе за сѣме. Въ тоя врахъ овършватъ и „царьтъ“, та сѣмкитѣ отъ класоветѣ му се смѣсватъ съ другото сѣме. Това се прави по двѣ причини: първо, новото жито на нивата да бжде чисто-жито и запазено отъ мана́, а друго, различнитѣ бродници, които ходятъ на Еньовдень и обиратъ нивитѣ, да не могатъ да оберать тая нива, въ която има и сѣмки отъ царя.

„Брадата“, като се ожъне, връзва се на стожера, но не се вършѣе, а се забажда въ кожа и стои тамъ до есеньта. Когато ще се сѣе нивата, стърква се и се смѣсва съ сѣмето по сжщитѣ горни двѣ причини.

„Китката“, като се ожъне, закопва се въ сжщата нива, като храна на нивата.

Орждията, съ които селянинътъ си служи въ врѣме на вършидба, сж: *вила* и *лопата*.

Вила. Вилата е дървенъ уредъ, съ който прѣтръсватъ враха; съ него навилчосватъ и прѣвръщатъ и сѣното. Вилата специално е свързана съ сѣното; направата ѝ се вижда въ рисунка № 143. Вилата се сѣче готова въ гората; роговетѣ ѝ отначало сѫ прави; за да може да забажда и навилчосва, трѣбва да бѫдатъ изкривени и завити, както това се вижда въ рисунка № 143. За да се извиятъ и изкривятъ, гужда се вилата на единъ уредъ, нареченъ *нанóнка*, а въ Ловченско се казва *нáводъ;* такъвъ нáводъ видѣхъ въ Каврена.

Рисунка № 143.
Вила.

Вилата обикновено е съ два рога, но много пѫти има и съ три, четире, петь па и шесть рога. Такива вили сѫ голѣма рѣдкостъ, защото много рѣдко се намира въ гората такова дърво.

Ако вилата срещу двата рога има още единъ малъкъ рогъ, той се казва *пáрогъ.* Рисунка № 144. ни прѣдставя такава вила съ *пáрогъ* и се казва пáрожна вила: *„дай ми пáрожната вила"* (чуто въ село Какрена, Ловченско). Буква а ни прѣдставя двата рога, а буква б *пáрога.*

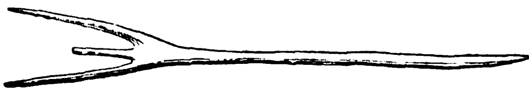

Рисунка № 144.
Вила пáрожна.
а) рогове, б) парогъ.

Набадня, набадúна или още *нáбадля* (въ Какрена, Ловчанско). Когато се вози снопе, има нужда отъ висока вила, съ която да се подава снопето за да се товари на колата или да се реди на купена. Когато се пласти сѣното на пластъ, тоже има нужда отъ висока вила, за да се подаватъ наваляци горѣ на колата или послѣ горѣ на пласта. Когато се дига *листнякъ* (млада шума за стоката) на дърветата, има нужда тоже отъ висока вила. Такава висока вила се казва *нáбадня, набадúна* или *нáбадля.* Роговетѣ на *нáбаднята* сѫ прави, а дръжката е много дълга. Направата на *нáбаднята* се вижда въ рисунка № 145. Може дръжката ѝ да не бѫде толкова дълга, но роговетѣ ѝ, ако сѫ прави, а не изкривени, казва се тоже *нáбадня.* Ако на вилата роговетѣ сѫ окърнени малко и не сѫ остри, казва се *вилáрь. Нáбоя* е вила съ желѣзни рогове, а дървена дръжка.

Рисунка № 145.
Нáбадня, набадина или нáбадля.

Лопата. За да се лопатарисва врахътъ и да се рине житото, селянинътъ си служи съ лопата. Направата на лопатата се вижда въ рисунка № 146. Въ тая рисунка буква А ни прѣдставя лопатата. Лопатитѣ селянинътъ не прави самъ, а ги купува отъ други люде, които ги правятъ въ гората отъ букови дърво и послѣ ги продаватъ. Лопатитѣ се правятъ отъ коритари. Лопатата има *лице, дръжка* и двѣ уши. Ако едното ухо е укърнено, лопатата става *лопатарь* или *лопатаръкъ.* Въ рисунка № 146. буква Б ни прѣдствя лопатарътъ или лопатаръкътъ.

Рисунка № 146.
А. *лопáта,* Б. *лопатарь* или *лопатаръкъ* или *лопатилка.*

2. *Работа за придобиване храна на стоката.*

Полската работа, съ която селянинътъ гледа да прибере храна, нуждна за стоката, се състои въ това, да се окосятъ ливадитѣ и да се прибере сѣното.

Косидба. Косидба е врѣмето, когато трѣбва да се коси сѣното. Людиетѣ, които косятъ сѣно, се казватъ *косачи.* Косенето се върши съ помощьта на особенъ уредъ и сѣчиво, наречено *косá.* Косата не е едноставенъ уредъ, но състои отъ нѣколко отдѣлни части, които се съставятъ само, догдѣто се коси, а щомъ се свърши косенето, отдѣлятъ се една отъ друга и така отдѣлени се кътатъ. Тия части сѫ: *косá, косúлю, гривна, заглавка.*

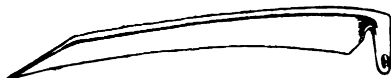

Рисунка № 147. *Коса.*

Косáта е сѫщото сѣчиво, съ което се коси и рѣже сѣното. Направата на косата се вижда въ рисунка № 147. Косата е желѣзно сѣчиво, направено съ по-широка стоманена нада. Косата има *тиланикъ, врътъ, острецъ, нада* (близница) и *ухо.* Нѣкога косата правили нашитѣ ковачи, а сега иде готова изъ странство.

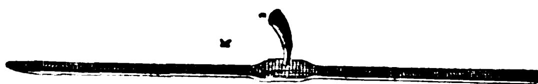

Рисунка № 148.

Косило съ рогъ.

Косилю е дърво, на което се надѣлва косата. Направата на косилото се вижда въ рисунка № 148. Косилото въ срѣдата си има рогъ (буква б), който служи на косача да държи косилото и да замахва съ косата. Косилото се прави отъ буково дърво.

Гривната е отъ желѣзо и четвъртита; съ тая гривна се надѣлва ухото на косата за косилото. Направата на гривната се вижда въ рисунка № 149 буква А.

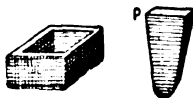

Рисунка № 149.

а) *Гривна,* б) *заглавка.*

Заглавка е дървенъ уредъ, съ помощьта на който се притѣга ухото на косата въ гривната и косилото, за да се държи крѣпко, когато се коси. Заглавката се вижда въ рисунка № 149., буква б.

Като принадлежности на косата се считатъ още: чукъ, накованя, брусъ и брусарница. Безъ тѣхъ косата не може да мине, защото, догдѣто се коси, има се нужда отъ тия принадлежности почти на всѣкой часъ. *Чукъ* и *накованята* сѫ нуждни, да се *клепе* косата, за да може да коси. Направата на чука се вижда въ рисунка № 150., а тая на наковаността — въ рисунка № 151. Както чукътъ, така и наковаността се правятъ отъ нашитѣ ковачи.

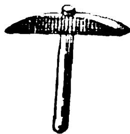

Рисунка № 150.

Чукъ.

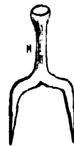

Рисунка № 151.

Наковаия

Косата, макаръ и да е *клепана,* все пакъ има нужда да се точи съ брусъ. Послѣдниятъ е отъ камъкъ и направата му се вижда въ рисунка № 152., буква а. За да може брусътъ да точи косата, трѣбва да бѫде мокъръ. За тая цѣль косачътъ носи вода въ особенъ сѫдецъ, наречeнъ *брусарница.* Направата на брусарницата е различна. Въ нашата рисунка брусарницата е отъ рогъ и отъ дърво, както това се вижда въ рисунка № 152., буква б.

Косачътъ, кога коси, прави дълги редове отъ накосено сѣно; тия редове се казватъ *óткосе* (ед. óткосъ). Окосената трѣва става сѣно и, за да изсъхне,

трѣбва да се прѣвръща, тъй че слънцето да я вижда всичката. Откосетѣ се прѣвръщатъ съ помощьта на вили. Косачъ може да бѫде само мѫжъ и то мѫжъ по-възрастенъ; а прѣвръщането може да се прави и отъ жени. Като изсъхне трѣвата, трѣбва да се събира. Това събиране се казва *бране сено*. Сѣното се бере тоже съ вили. Отъ откоситѣ се навилчватъ *навилъци*. *Навилякъ* е сѣно, колкото може единъ мѫжъ да дигне на една вила. Послѣ тия *навилци* се правятъ на *пластки* (ед. пластъкъ), въ които има по три-четире навилци. Пласткитѣ послѣ се събиратъ на по-голѣми купове, наречени *влаченяци*. Въ единъ *влаченякъ* има толкова сѣно, колкото може да се влачи съ два бивола или волове. Влаченяцитѣ се връзватъ съ дебело вѫже (конопецъ, тръстина или личина), наречено тука *ортомá* и се влачи съ волове при пласта. Единъ пластъ сѣно състои отъ десеть влаченяка. Въ едни кола могатъ да се натоваратъ три влаченяка, а въ единъ пластъ сѣно обикновено има петь кола сѣно. Бреме сѣно или *нарамчина* сѣно е толкова, колкото може да носи единъ човѣкъ. Ситното сѣно се събира съ дървено *гребло́*. Пластътъ или купенътъ се *завръшва* съ остъръ *връхъ*. Наоколо купенътъ се зашумва съ шума или се притиска съ *при́тиска*, за да не разнася вѣтъръ сѣното. Притискитѣ сѫ по-дебели прѫтове. Ако пластътъ е изкривенъ, казва се, че е *преслъбаченъ, преслъбачилъ се пластътъ*. Сѣното се скуби изъ зашумения купенъ или пластъ — съ помощьта на кука.

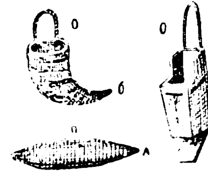
Рисунка № 152.
а) *Брусъ*, б) *брусарница*

Народътъ си прѣдставя чумата съ коса, която коси (мори) човѣцитѣ. Много пѫти селянинътъ наемва косачи да му косятъ. За това вж. „Ж. Старина“ IV. §§ 448. и 453. 1.

3. *Работа около лозето.*

Като се свърши вършидбата иде *гроздоберъ* или *винобермa*.

Понеже лозето спада въ крѫга на землед̀ѣлието, ще опишемъ на кратко, какъ става съ гижата отъ край до край.

Всичкитѣ работи, прѣзъ които трѣбва да мине гижата или виновата лоза, сѫ: 1. садъ, 2. лозе, а) отреване лозе, б) рѣзане, в) врѣзване, г) копане, д) бране, е) зареване.

Садъ.

Отъ врѣмето, когато се насади гижата, до врѣмето когато роди, трѣбва да се минатъ поне три години; а прѣзъ тия три години, колко трудъ, колко разноски! Ето защо нѣкога, въ онѣзи усилни врѣмена, когато селянинътъ трѣбвало да бѣга отъ село на село, отъ мѣсто на мѣсто, не се рѣшавалъ да сади лозе; ето защо нѣкога се срѣщали лозя много нарѣдко.

Отъ врѣмето, когато се насади лозето, до врѣмето, когато роди, се казва *садъ*.

За да стане садъ, трѣбва да се извършатъ тия работи: а) да се отбере прѫтъ; б) да се размѣри мѣсто; в) да се насадятъ гижи; д) да се копае садътъ.

а) Отбиране прѫтъ. Има различни гижи или винови лози, които даватъ различно грозде: *черно, бѣло, гарваново, зеленика, червено, врабчо, резекия, темянуга* и пр. Всѣкое грозде не става за вино, затова селянинътъ трѣбва по-напрѣдъ да отбере такъвъ *прѫтъ* (гижи), какъвто му трѣбва. Прѫтътъ се отбира есенно врѣме, закопава се въ земя и на пролѣть се вади и сади. Всѣки не е вѣщъ лозарь, затова и всѣки не знае, нито добъръ прѫтъ да отбира, нито пъкъ лозе да сади. Ето защо, когато нѣкой ще сади лозе, ако не е самичъкъ вѣщъ, порѫчва другиму да му отбере прѫтъ.

б) Размерване мѣстото. Като се отбере прѫтътъ и се закопа, трѣбва да се отбере мѣстото, гдѣто ще се сади тоя прѫтъ и да се размѣри. Мѣстото се гледа да бѫде на *припекъ*, т. е. срещу слънце, а почвата да бѫде *смолница.* Ако има изъ него търнякъ или гложакъ, трѣбва тоя да се изчисти съ търнокопъ. Като се истрѣбятъ всичкитѣ корени, пристѫпва се да се размѣри. Лозето се сади на прави редове, затова, прѣди да се садятъ прѫчкитѣ, направятъ се копкитѣ. Редоветѣ и копкитѣ се правятъ съ помощьта на вѫже, въ което има навързани, или вѫзли или парцали. Това вѫже прѣдставя реда и неговата дължина, а вѫзлитѣ или навързанитѣ парцали — самитѣ гижи.

в) Садене прѫта. Като се направятъ копкитѣ, трѣбва да се садятъ прѫчкитѣ. Прѣди да се стори това обаче, трѣбва да се изчистятъ всичкитѣ малки клончета и конци, изсъхнали по прѫчката и отдолу да се изрѣжатъ. Така изчиститѣ прѫчки се потопватъ въ вода да киснатъ день и нощь и послѣ се садятъ съ помощьта на особенъ уредъ, нареченъ *садилкя.* Садилката състои отъ желѣзенъ шипъ, вглавенъ въ дървена прѣчка, въ която има вглавени двѣ дръжки. Лозарьтъ държи садилката за двѣтѣ дръжки, стѫпва съ десния си кракъ на прѣчката, натиска шипа въ земята и прави дупка. Въ послѣдната се спуска лозовата прѫчка, заглавя се, отрѣзва се върхътъ ѝ и се зарава съ земя. Лозарьтъ само сади прѫчкитѣ и ги рѣже, а зареването може да върши и друго лице. Веднажъ прѫчкитѣ насадени, заглавени и заринати, мѣстото става *садъ.* Условията при саденето сѫ описани въ Ж. Старина IV., § 453. т. 10. и § 456., т. 1.

г) Копане сада. Садътъ, като се насади прѣзъ пролѣтьта, трѣбва да се копае прѣзъ лѣтото десетина и повече пѫти. Старитѣ казватъ, че садътъ е като малко дете: колкото повече го кѫпишъ, толкова по-добрѣ му става. Сѫщото е и съ сада: колкото повече се копае, толкова по-лесно се хваща, и толкова по-добро лозе става. Първата година трѣбва да се копае толкова често, щото изъ него да нѣма никакъ трѣва. Втората година вече се копае по-малко пѫти, а третата доста е ако се копае само четире пѫти. Ако прѫтътъ е добрѣ отбранъ и ако садътъ е добрѣ копанъ, той на третата година прораждa, а на четвъртата вече пълни и бъчва.

Лозе.

Садътъ, като почне да пълни буре или бѫчва, става вече лозе. Лозето се работи по единъ отреденъ начинъ, който остава неизмѣненъ и всѣкоя година се повтаря и подновя. Цѣлата тая работа около лозето се разпрѣдѣля както слѣдва: а) отреване; б) рѣзане; в) копане; г) връзване; д) кръшене; е) бране; ж) зареване.

а) Отреване. Когато дойде мѣсецъ мартъ, всѣкой селенинъ, който има лозе, стѣга мотикитѣ, които послѣ една недѣля ще потрѣбватъ за отреване лозето.

Като дойде *Младенци* (9. мартъ), ако снѣгътъ е слетѣлъ и ако земята поизпръхнала, да не е мокра, отреването се почнува.

Отреването става по два начина: или *отместо* или *околъ гижа.* Да се отрѣва и отрине лозето *отместо* или измѣсто е, да се отреватъ гижитѣ отъ натрупаната около тѣхъ земя, но въ сѫщето врѣме и да се копае другото мѣсто между гижитѣ. Да се отрева *околъ гижа* е, да се отрева само земята около гижата, а другото мѣсто да се остави непрѣкопано.

Лозето се отрева съ мотики; за отреването не се изисква никаква вѣщина, затова и всѣкой може да отрева, който е копачъ.

б) Рѣзане. Ако отреването не изисква никаква вѣщина, то за рѣзането е нуждна вѣщина. Отъ рѣзането зависи, не само едно лозе да роди повече или по-малко грозде, но и да бѫде и повече дълговѣко. Ако рѣзането извършва вѣщъ рѣзачъ, лозето дава и повече грозде и бива много дълговѣко;

съ вѣщото рѣзане лозето може да проживѣе повече отъ сто години. Ако ли рѣзачътъ е невѣщъ, той или ще го дигне на грозде, та ще роди само една двѣ години, а послѣ ще подивѣе, или пъкъ ще го осакати, та нѣма да роди никакъ. Ето защо се наематъ за рѣзачи само онѣзи, които сѫ вече познати като вѣщи.

Лозето се рѣже съ особено сѣчиво, което се нарича *косеръ*. Направата на косера се вижда въ рисунка № 153.

Рѣзането на прѫтоветѣ става на *пъпки:* една, двѣ и три пъпки. На една *пъпка* рѣзано лозе се казва *убито* (убилъ съмъ лозето) и такова лозе нѣма да роди за една, па и за двѣ години. Такова „убиване" на лозето става, когато „прѫтътъ" (гижитѣ) много буи и расте на „прѫтъ", а грозде нѣма. Обикновеното рѣзане става на три „пѫпки". Ако гижата има силенъ прѫтъ, рѣзачътъ трѣбва да остави на една страна на гижата *канáтка,* т. е. единъ прѫтъ на гижата да порѣже и да дигне на четире пѫпки. Тая „канатка" се остава за грозде, а на втората година, се отсича като се остави *канáтка* на друго мѣсто.

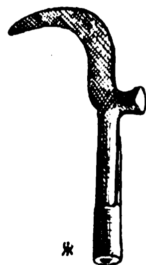

Рисунка № 153.

Косеръ.

Когато иска лозарьтъ да вземе отъ лозето повече грозде и то само за една двѣ години, тогава той *дига* лозето на грозде, но само за нѣколко години.

Нѣкои вѣщи лозари дигатъ цѣлото си лозе на *раки,* т. е. всичкитѣ прѫтове дигатъ на петь пѫпки; но такива лозя трѣбва да бѫдатъ отъ *отбранъ* прѫтъ и гижитѣ да бѫдатъ насадени нарѣдко.

Ако нѣкоя *гижа* въ лозето изсъхне или прѫтътъ ѝ е лошъ, изкопватъ я и на нейно мѣсто насаждатъ нова гижа чрѣзъ *отводъ*. Нáблизо до празното мѣсто се оставя на гижата цѣлъ прѫтъ нерѣзанъ; тоя прѫтъ се прѣвива и се закопва на мѣстото на *изгиналата* гижа. Тоя прѫтъ, отъ който ще стане нова гижа, се казва *отводъ*. Като пустне корени и се хване самостойно, отрѣзва се отъ майката гижа и става самъ особена гижа.

Отрѣзаниятъ прѫтъ се казва *лозинье* и се употрѣбя за гориво. Условията между рѣзача и стопанина вж. въ Ж. Старина кн. IV. § 453. стр. 7.

в) Копане. Лозето трѣбва да се копае прѣзъ лѣтото три пѫти — три „*копа*". Всѣкой *копъ* си има своето врѣме. Първиятъ *копъ* се копае слѣдъ отрѣването и порѣзването; *двеки копъ,* когато се повърже, а *треки копъ,* около св. Илия, *у шаръ,* т. е. когато се появи въ лозето *шаръ* — тукъ-тамъ зрѣли зърна по гроздоветѣ.

Копането се върши съ мотика. Направата на мотиката посочихме погорѣ. Тая направа се различава отъ направата на мотиката въ другитѣ окрѫзи, както ще спонемъ и покажемъ на друго мѣсто.

Условията за тия копачи сѫ изложени въ Ж. Старина IV. § § 445.—452. и § 465.

г) Връзване. Като пущи *прѫтъ* лозето и той порасте, за да не се кърши отъ вѣтъра, трѣбва да се *повръже*. Връзването става съ *лика,* съ *прѫтье,* съ *гръсти,* па и съ папуръ, съ балуръ или друга дълга трѣва. Ликата се лупятъ отъ липови дървета, послѣ се топятъ въ вода и се цѣпятъ на тънки нишки, съ които се връзватъ прѫчкитѣ на гижата.

Прѫтето сѫ *младоци* отъ върба, поникнала отъ сѣме. Тия младоци се нарѣжатъ съ косеръ и оставатъ да се прокаратъ, т. е. стоятъ натрупани на купъ, догдѣто се стоплятъ; тогава ставатъ по-жилави и по-лесно се връзва.

Гръститѣ се садятъ въ самото лозе, пръснати изъ цѣлото лозе или на страна. Когато ще се връзва лозето, гръститѣ се изкубватъ и се натрупватъ на купъ, за да се пропарятъ. Като омекнатъ, връзва се съ тѣхъ лозето.

Папуръ, балуръ, шаваръ или друга дълга трѣва сѫ тоже добъръ материалъ за връзване лозе, но много рѣдко се употрѣбятъ.

д) Кършене. Вѣщитѣ селени лозари утвърждаватъ, че кършенето е сѫщо така нужно, както и връзването и копането.

Кършенето помага да едрѣе и да озрѣва гроздето по-добрѣ. Първото кършене трѣбва да стане веднага послѣ прѣцъвтяването на лозето; това кършене остава първата *ресѫ* и тая първа ресѫ прави едро и зрѣло грозде. *Двекето* и трекето кършене прѣчи на прѫчкитѣ да буятъ и всичката сила отива въ гроздето.

Лозовитѣ прѫчки, догдѣто сѫ още млади, сѫ крѣхки и иматъ киселъ вкусъ; въ тая си пора тия прѫчки се казватъ *ластаръ*. Въ първото кършене се кърши само *ластаръ*, който се готви и се прави на гозба. Гостбата отъ ластаръ е както и гостбата отъ киселякъ или отъ другъ зеленъ, подкиселенъ съ кисело. Въ двекето и трекето кършене ластаръ нѣма или е много лошъ.

е) Гроздоберъ или *винобермa.* Гроздето, догдѣто озрѣе и стане благо и готово за вино, прѣминава нѣколко свои пори (възрасти) и всѣкоя пора има свое име. Най-напрѣдъ е *ресѫ;* тя е настѫпилото и цъвналото грозде. Като прѣцъвти и завърже плодъ, *ресата* става *игорида* или *ягорида.* Агоридата по голѣмината си най-напрѣдъ е *просо,* послѣ *жито,* сетнѣ *кукурузъ,* а най-сетнѣ *лешняци.* Тукъ се спира растенето на агоридата; по-голѣми отъ лешняци агоридни зърна обикновено нѣма. Третата пора на гроздето е *шаръ.* Отъ св. Илия агоридата почнува да се прошарва съ зрѣли зърна, въ всѣкой гроздъ по нѣколко озрѣли зърна, и тогава се казва: *лозето почнало да се прошарва, у лозето има вече шаръ.* Шарътъ на лозето трае до св. Богородица, а послѣ настѫпва четвъртата и послѣдна пора.

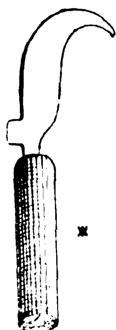
Рисунка № 154.
Гроздоберка.

Четвъртата пора е вече грозде озрѣло и става за ѣдене. Тая пора трае отъ св. Богородица до Кръстовденъ или най-късно до първи октомври, когато вече настѫпва *гроздоберътъ* или *винобермата.*

Гроздоберътъ настѫпва и подканя лозаритѣ да се стѣгатъ за него. Да се стѣга за гроздоберъ е, да стѣгатъ *бъчвитѣ,* въ които ще се налива виното; *возникътъ,* съ който ще прѣвозва виното отъ лозето до дома; чъбърътъ, въ който ще се мачка гроздето, и *крошнитѣ,* въ които берачитѣ ще садатъ гроздето.

Нуждниtѣ сѫдове и уреди за гроздобера сѫ: *крошня, гроздоберка, чъбъръ, мечка, возникъ* или *поставъ* и *бѫчва.*

Крошнята плетатъ нашитѣ цигани, наречени *бърдари, коритари, решетари, вретенари, крошничари,* които работятъ бърда, корита, чутури, крошни, решета и други нѣща. Направата на крошнята е различна и се плете отъ прѫчки или отъ цѣпленки. Въ тия крошни не само се бере грозде, но още се гужда всѣкакво овощие. Има много малки крошни, направени само за дѣца; тѣ се казватъ *ташки.* Направата на ташката е сѫщата, както и на крошнитѣ, само че сѫ малки.

За да се откѫсне гроздътъ отъ гижата, трѣбва да се отрѣже съ ножъ. Берачитѣ отрѣзватъ гроздоветѣ съ ножъ или бритва, но има и друго сѣчиво, което се казва *гроздоберка,* натъкмено нарочно за бране грозде. Направата на *гроздоберката* се вижда въ рисунка № 154.

Гроздето се бере въ крошнитѣ и се сипватъ въ *чъбъра,* гдѣто се мачка съ помощьта на дърво, наречено *мечка.* Направата на чъбъра се знае, а тая на мечката се вижда въ рисунка № 155.

Чъбъра носятъ, надѣнатъ на дълга върлина, наречена тука *чъбренякъ*.

Гроздето, смачкано съ *мечката,* казва се *качамакъ;* въ тоя край продажбата на виното става на *качамакъ*, т. е. съ *грождиньето* наедно.

Смачканото грозде ако се прѣцѣди, на една страна остава чисто вино, наречено *самотокъ,* а на друга — люспитѣ и сѣмкитѣ, които накупъ се наричатъ *грождинье*. Грождиньето, като прѣкипи и вкисне, става на пръщина; послѣдната, като се изпече на ракия, става *кумйна*. Смачканото грозде се сипва въ *возника* или *постава* и се вози и сипва въ бъчва.

Рисунка № 155.
Мечка.

Возникътъ е буре, което бере отъ 300—800 оки. Направата му е както на всѣкое обикновено буре. Името возникъ придобило отъ това, види се, гдѣто се вози съ него не само вино, но и вода.

Поставъ е другъ сѫдъ, съ който се прѣкарва грозде отъ лозето дома. Направата му е както на бурето, само че горната часть е отворена. Гроздето, което се прѣкарва съ *пóстава,* не се мачка съ мечка; въ *пóстава* се сипва немачкано, а се мачка дома.

Бъчвата е сѫдъ, който бере отъ 800—2000, а има бъчва, която бере и 5000 оки. Бъчвата има два отвора: горѣ единъ отворъ крѫгълъ и широкъ около 25 сантиметра, нареченъ *врáнъ;* на едно отъ дната има по-голѣмъ отворъ, нареченъ *вратá*. Вратата иматъ двѣ желѣзни гривни; когато ще затворятъ вратата, прѣзъ тия гривни се провира плоско дърво — *нáпонка,* която се заглавя съ двѣ заглавки.

Бъчвата се прави отъ дѫбови и чамови дъски.

Всичкитѣ тия сѫдоѵе: чъбъръ, возникъ, поставъ и бъчва се правятъ отъ нашитѣ бъчвари, кацари. Направата на бъчвата може да се види всѣкѫдѣ.

На дѫгитѣ долу има дупки, отгдѣто се точи виното. Тия дупки се затискатъ съ *чепъ, витленикъ* и *кѫжелъ*. Чепътъ е обикновенъ клинъ и се прави отъ всѣкакво дърво, но най-обикновено отъ лесково дърво.

Витленúкъ (казва се още и *канéла)* е по-сложенъ уредъ за точене вино. Витленикътъ се състои отъ два чепа, отъ които единиятъ е по-дългъ, а другиятъ по-кратъкъ. По-дългиятъ чепъ извѫтрѣ надълго е провъртѣнъ отъ единия до другия край; сетнѣ е провъртѣна друга дупка отгорѣ надолу, но така, щото да прѣсича дългата дупка тъкмо тамъ, гдѣто се свършва тя; въ тая прѣка дупка се вървира по-краткиятъ чепъ; тоя чепъ тоже е провъртѣнъ извѫтрѣ на дълго и послѣ и отъ една страна само въ тая дълга дупка. Тоя малъкъ чепъ се върти въ по-голѣмия чепъ, та или пуща вино, или спира да тече виното, когато е завъртѣнъ.

Витленицитѣ нѣкога правили нашитѣ стругари, а днеска и тѣхъ получаватъ отъ странство.

Кѫжельтъ е сѫщо отъ два чепа, но само съ тая разлика, че по-дългиятъ е провъртѣнъ надълго прѣзъ цѣлата си срѣда и става по тоя начинъ трѫба, въ която сетнѣ се вървира другъ по-тънъкъ чепъ.

Кѫжелътъ се състои отъ *кѫжель* и *вретено.*. Кѫжелътъ е трѫбата, а вретеното е чепътъ, вървѣнъ въ трѫбата. Направата на кѫжела се вижда на всѣко буре или бъчва.

4. *Работа около градината.*

Градина (за зеленъ и за варива). Всѣкой селянинъ между другитѣ полски и оратни работи, на втора рѫка ще се грижи и за своята градина. Нивата му дава хлѣбъ, ливадата дава сѣно за добитъка, бранището дава дърва за

огрѣвъ, а градината му дава зелень и варива, отъ които той готви своитѣ гозби и *мокри своя залъгъ;* безъ тоя зеленъ и безъ тия варива, той би ялъ залъга си сухъ.

Мѣстото за градина се отбира на вода, за да може да се полива зеленчукътъ. Най-добрата градина е оная, която е най-много на вода и може по-лесно да се полива. Затова градинитѣ се правятъ покрай рѣка, вада, потокъ или бара. Като се отбере мѣстото за градини, разпрѣдѣля се между селенитѣ по числото на работнитѣ ржцѣ и се фърля жребие. Веднажъ спечелено по тоя начинъ мѣсто за градина, става имотъ на задругата, което върви отъ баща на синъ, на внукъ и тъй нататъкъ.

Градината се окопава съ окопъ, прѣкопава се, тори се и се правятъ лехи, вадички и тирове.

Зеленчукътъ, който се сѣе въ тия градини, е: *пиперъ червенъ, белъ лукъ, лукъ червенъ, патлиджанъ, синъ патлиджанъ, зелье, алабашъ, цвекло, мирудия, копрецъ, ардокви* или *рапонъ, празилукъ, краставици.*

а) Пиперътъ се сѣе отъ сѣме. Като изникне и порасте, стане *разсадъ*, разсадва се въ нарочно направени вади. Тоя пиперъ, като порасте около 50 сан. м. високъ, цъвти и връзва чушки, пиперки. Пиперътъ цъвти цѣло лѣто и има четире-петь цвѣта. Първиятъ цвѣтъ цъвти най-долу и връзва първия *весъ*, първия завързокъ или *връзъ* чушки и тоя *весъ* сж най-добритѣ и лютиви чушки; отъ тоя *весъ* оставатъ чушки за сѣме. Послѣдниятъ цвѣтъ цъвти най-горѣ и връзва послѣдния *весъ* чушки, който се казва *врѣаръ*. Тоя врѣхаръ не люти никакъ, дори и горчи.

б) Червенъ лукъ има два вида: *арпаджикъ* и *семенякъ.*

Арпаджикътъ се получава отъ сѣме; това сѣме се сѣе въ дълбоки лѣхи. На есеньта се вадятъ отъ него ситни главички лукъ, наречени арпаджикъ. Тоя арпаджикъ, като се насади въ лехи, прави голѣми лукови, възчервени и плоски глави. Тоя лукъ се ѣде. Арпаджикътъ се получава отъ сѣме дори на втората година.

Семенякътъ лукъ се получава пакъ отъ сѣме, но на сжщата година. Сѣмето се насѣва въ дълбоки лѣхи и се полива, догдѣто изникне; като попорасте и стане за *разсадъ*, разсадва се въ други издигнати лѣхи; въ тия лехи всѣкой разсаденъ стржкъ прави по-голѣми, повече длъгнести и възбѣли глави лукъ. Тия глави не сж толкова люти, но и не траятъ много.

Нѣкои глави отъ *арпаджика* пущатъ *копе*, което напжпва, цъвнува и прави сѣме. Ако градинарьтъ не иска сѣме, спокепва копето и получава голѣма глава лукъ.

в) Бѣлъ лукъ. Бѣлъ лукъ има сжщо два вида: *пролѣтнякъ* и *есенякъ.* Тия два вида лукъ нѣматъ никаква друга разница, само че пролѣтнякътъ е по-ситенъ и се сади само пролѣти, а есенякътъ е по-едъръ и се сади есени. Пролѣтнякътъ ако се сади есень, измръзва и не може да никне.

Една глава бѣлъ лукъ има въ себе си 4—5—6—7—10—12 по-малки главички, наречени *чешньови.* Когато се сади, садятъ се тия *чешньови* и всѣкой чешань прави отпослѣ една глава лукъ. Бѣлиятъ лукъ се сади отъ чешньови.

г) Червенъ патлиджанъ и *синъ патлиджанъ* се сади отъ сѣме и *разсадъ*. Тия патлиджани не играятъ толкова голѣма рола въ селското огнище, и, види се, българинътъ се запозналъ съ тия зелени късно; това се познава и отъ различнитѣ названия.

д) Зелье. Зельето се сади отъ сѣме. Послѣдното се насажда въ дълбока лѣха и послѣ се разсадва *разсадъ*.

Сѣмето се получава отъ зелка, но на втората година.

Като се разсади разсадътъ, полива се съ вадички. Всѣкое стржкче отъ разсада прави една зелка. Тя е толкова по-добра и по-трайна, колкото повече листето й е стегнато. Селянинътъ върши нѣкакви обичаи, за да бжде то стегнато.

Зеле има два вида: *бело* и *червено*. Бѣлитѣ зелки сѫ по-едри и по-вкусни, а червенитѣ сѫ по-ситни и не дотамъ вкусни. Освѣнъ това има *ранно* зеле и *есенно* зеле. Ранното зеле става готово до Петровденъ, а есенното зеле става готово кѫдѣ Петковдень. Това есенно зеле се прави за прѣзъ зимата.

Зелето се сѣче отъ *кочаните,* чисти се, гужда се въ каци и се залива съ вода и соль. Като *стаие,* става *кисело зеле, армея, пресолъ;* а водата, въ която е залето, става зелева чорба, армеева чорба. Зелкитѣ въ кацата се казватъ *прокулкьи: една прокулкьа* = една зелка, половинъ прокулкьа = половинъ зелка.

Приготвува зелето българката селянка по начинъ, който тя знае отъ майка си, баба си.

Зелето прѣзъ зимата е главното вариво и ѣстиво на селянина.

е) Алабашъ и *цвекло* се садятъ отъ сѣме и разсадъ. Тѣ се много рѣдко употрѣбятъ за храна.

ж) Ардъква или *рапонъ*. Рапонътъ се сѣе отъ сѣме, а разсадъ се не разсадва. Като се посѣе сѣмето и поникне, градинарьтъ тъпчи отгорѣ изникналото листье, за да се образуватъ голѣми глави. Тия глави се изкопватъ изъ земята есенно врѣме около Кръстовдень.

Ардъкви има два вида: бѣли ардъкви и черни ардъкви. Бѣлитѣ не сѫ до толкова лютиви, а чернитѣ сѫ повече лютиви.

Прѣзъ зимата ардъквитѣ служатъ на селянина за храна; ѣдатъ се съ соль и хлѣбъ.

Прази лукъ. Празиятъ лукъ или *зеленъ лукъ* се сѣе отъ сѣме, а послѣ се разсадва отъ разсадъ. Сѣмето се получава отъ празия лукъ на втората година.

Празиятъ лукъ се скуби есенно врѣме кѫдѣ Петковдень, послѣ се закопава въ зимника и прѣзъ зимата служи за храна. Селянинътъ го ѣде суровъ съ соль, а го готви като червения лукъ. Въ планинскитѣ села празиятъ лукъ замѣства червения.

з) Краставици. Краставицитѣ се садятъ на гнѣзда. Като изникнатъ, тѣ пущатъ *врѣжъ,* дълго влачливо стъбло. Като цъвнатъ краставицитѣ, ако не връзватъ краставички, селянката знае да *скопева* цвѣта и врежа, та всѣкой цвѣтъ да върже и краставичка. Първиятъ *завръзокъ* се остава за сѣме.

Селянинътъ ѣдс краставицитѣ на тараторъ, съ соль сурови, а за зимно врѣме ги прави кисели.

и) Мирудия селянинътъ сѣе въ градината за зачинка. Сѫщо сѣе и *чубрицата* и *джоджена*. Мирудията и джодженътъ, като се посѣятъ веднажъ, растатъ отъ коренитѣ, отъ които се и прѣсаждатъ послѣ.

Чубрицата се сѣе и разсадва. *Копрецътъ* и *лободата, тълчинцата, пазията, съвлъкътъ, щиръть* се сѣятъ сами. *Копривата, щавелякътъ* се садятъ отъ селянина, а *киселякътъ, бабинитѣ чирьвца, кръсташката* и *сминдулътъ* растатъ по ливадитѣ.

Въ тия градини садятъ и *боба*. Бобътъ се сади на гнѣзда. Прѣзъ лѣтото ѣдатъ зеленитѣ му чушки подъ название *зеленъ,* а зимѣ — самия бобъ. Есенно врѣме ѣдатъ зърната още неузрѣли добрѣ, тъкмо когато е упрътналъ, подъ название *руевъ бобъ*. Има два рода бобъ: *пешъка* и на *раки*. Освѣнъ това има бобъ, на който зрънцата сѫ дългнести, а има другъ, на който зърната сѫ ситни и валчести; има още и трети родъ — планински, едъръ и на раки, който нѣма лика и който сушатъ прѣзъ зимата.

Лещата и *граха* сѣятъ въ градинитѣ, но и въ нивитѣ. Като озрѣятъ, скубатъ ги и послѣ ги бухатъ съ бухалкьа. Лещата и грахътъ се ѣдатъ само озрѣли. За да могатъ зърната да се запазятъ отъ *гъгрица* — врѣдни насѣкоми, солятъ ги съ соль.

Овощникъ (градина съ овощни дървета).

Покрай другитѣ си нѣща, селянинътъ не забравя и овощника. Той счита овощнитѣ дървета като другари на своята кѫща, на своето гумно. Дворъ безъ дървета, не е дворъ, не е гумно; и тия дървета сѫ овощни. Най-обикновенитѣ дървета, които китятъ неговото гумно сѫ: *орехъ, круша, слива, ябълка* и *череша,* а послѣ идатъ: *прасква, зарзалия* и други. Орѣхи има два рода: ситни орѣхи и едри орѣхи. Ситнитѣ орѣхи сѫ съ яка чурупка и сѫ *коштиляви,* т. е. мѫчно имъ се вади *ядката.* Едритѣ орѣхи сѫ съ много мека чурупка и ядката имъ се вади много лесно и цѣла.

Ябълки има тоже нѣколко рода: *петровки, киселици* и *есенни.* Петровката ябълка, възпѣта въ нашитѣ народни пѣсни, зрѣе за Петровдень, и нашата селянка за тоя день носи въ черква петровки ябълки, да чете попътъ; послѣ ги разнася по кѫщитѣ и сѣтне вкусва сама. Есенната ябълка расте по планинскитѣ върхове и зрѣе по Петковдень; тия ябълки сѫ най-трайни. *Киселиците* растатъ диви по нашитѣ планини и иматъ много киселъ вкусъ, дори горчатъ, когато сѫ съвсѣмъ зелени, а когато озрѣятъ, иматъ приятенъ, киселъ вкусъ; тогава ги бератъ и сушатъ, да служатъ прѣзъ зимата за подкиселяване гостби. И тия ябълки зрѣятъ едвамъ по Кръстовдень.

Крушата расте тоже дива по нашитѣ гори и планини, а крушитѣ зрѣятъ едвамъ по Кръстовдень. Тия диви круши сѫ много ситни и, догдѣто сѫ зелени, иматъ тръпчивъ киселъ вкусъ. Ако ги ѣдете зелени, мѫчно се гълтатъ и давятъ гърлото. Съ тия круши се хранятъ мечкитѣ по планинитѣ. Отъ тѣхъ правятъ нашитѣ планинци оцетъ.

Има обаче по-облагородени родове: *присадъ, бѣли круши* и *петровки* круши.

Слива. Сливата тоже расте дива по планинитѣ. Тоя дивъ родъ ражда ситни, валчести като лешници сливи, които носятъ много различни названия. По цвѣтъ тѣ сѫ червени и жълти.

Има другъ по-питомъ градински родъ, отъ който има два вида: дългнести черни сливи и окрѫглести жълтеникавосиви сливи.

Отъ сливитѣ правятъ сливовица—ракия. Такава сливовица ще срѣщнете въ всѣкое планинско село, защото дивитѣ сливи се бератъ отъ всѣкиго, който иска, безъ никаква забрана.

Черешата тоже расте дива по нашитѣ планини и усои. Дивитѣ череши сѫ низки дървета и раждатъ много ситни череши, които и озрѣли нагарчатъ малко, иматъ сладко горчивъ вкусъ. Питомнитѣ градински череши се дѣлятъ на три рода: *вйшньа* — възпѣта въ нашитѣ народни пѣсни, *череша* и *бѣла череша.*

Прасковата е само питомно градинско овощно дърво; сѫщо таково дърво е и зарзалията.

Лешникътъ е сиво планинско дърво и съставя цѣли гори, наречени *лещáци.*

Изъ гората и изъ планината често ще срѣщнете *прѝсади,* т. е. ашладисани круши; а това показва, че облагородяването на дърветата чрѣзъ *присаждане* не е работа неизвѣстна; и наистина, въ всѣкое село ще се срѣщнатъ по нѣколко такива вѣщаци, които знаятъ да присаждатъ различни дървета.

Кестенътъ расте тоже дивъ въ нѣкои отъ нашитѣ планини, отдѣто го разсаждатъ и въ градинитѣ.

Мушмулата се сади само въ градинитѣ.

Скорушата расте дива по нашитѣ планини и се разсажда въ градинитѣ.

VII. Скотовъдство.

Скотовъдството ще раздѣлимъ на слѣднитѣ родове:
1. овчарство, 2. говедарство, 3. конярство, 4. свинярство.

1. Овчарство.

Стоката, която е прѣдметъ на овчарството, е: овци и кози. Селянинътъ гледа и храни козата, защото му принася полза съ своята вълна, съ своята кожа, съ месото си и млѣкото си. Той има полза още и отъ коститѣ, роговетѣ и торището имъ.

За да придобие тая полза, селянинътъ трѣбва да се грижи, овцата да се ягни, а козата — кози. Подиръ това трѣбва да се грижи да ги храни, да ги стриже и мълзи, когато дойде врѣме. За това овчарството се дѣли на слѣднитѣ отдѣлни овчарски работи: 1. хранене; 2. мълзене или бачуване; 3 стрижене.

а) *Хранене овци.*

Овчарьтъ има тая първа грижа, стоката му да не е гладна. Той трѣбва да опрѣдѣли мѣсто, гдѣто ще живѣе стоката, послѣ трѣбва да се грижи да приготви нуждната храна и да пази стоката отъ различни диви звѣрове. За да прѣгледаме всичката тая работа, ние ще я раздѣлимъ на нѣколко отдѣлни грижи: *а) мѣстото, гдѣто живѣе стоката, б) храната на стадото, в) стадото.*

а) Мѣстото, гдѣто живѣе стоката. Като изключимъ само ония села, които сѫ на голо поле и край Дунава, въ всичкитѣ други, било планински, било всрѣдъ гористи мѣста, има опрѣдѣлено мѣсто, гдѣто живѣе стоката и зимѣ и лѣтѣ. Това мѣсто се казва *държава* (въ планинскитѣ села) или *кошара* (въ другитѣ непланински села). Въ нѣкои села въ Бѣлоградчишко и Кулско въ тия дръжави се намиратъ и кѫщята на селянина и това сѫ вече *колиби.*

На *държавата* или на *кошарата* се намира и жилището на овчаря и оградитѣ, въ които се затваря стоката, и мѣстото, гдѣто се кѫта храната на стоката. Ето защо *държавата* на единъ селянинъ е цѣла кѫща, цѣло гумно.

Кѫщата, въ която живѣе овчарьтъ, се казва *колиба*; тя е обикновена малка кѫща, каквато е кѫщата му и въ село. Въ колибата трѣбва да има най-нуждната покѫщнина за готвене гозби и за правене качамакъ, а хлѣбъ носятъ готовъ отъ кѫщи.

Оградата на стоката се дѣли на нѣколко отдѣлни подслони, които иматъ различна служба и носятъ различни названия.

Мѣстото, въ което затварятъ овци и кози, се казва *поя́та, тръло́, коша́ра. Поята* или *пова́та* е оборъ, заграденъ съ плетъ, въ който има подслонъ отъ шума или слама; тоя подслонъ се прави всѣкога откъмъ оная страна, отдѣто духа обикновено най-много вѣтъръ — а това всѣкой овчара знае много добрѣ. Подъ тоя подслонъ овцитѣ лежатъ, когато вѣе силенъ вѣтъръ, когато вали силенъ дъждъ и когато има виелица. *Тръло́* и кошара е почти сѫщо такъвъ оборъ, но подслонъ рѣдко има, защото на търлото или кошарата (въ полето) овцитѣ живѣятъ само лѣтно врѣме.

Другото отредено мѣсто е мѣстото, гдѣто затварятъ агънца. Ако е зимно врѣме, догдѣто е още студено, това мѣсто е единъ видъ зимникъ и се казва *буджа́къ*. Буджакътъ е колиба за малки агънца съ овци, които се обягнили прѣзъ зимата (отъ коледа до младенци). Лѣтно врѣме, когато е топло, агънцата затварятъ въ особенъ оборъ, нареченъ *егрѐкъ, тръля́къ* (въ Чупренье) или *коча́къ* (Митровци). Егрекътъ има тоже малъкъ подслонъ за дъждъ и вѣтъръ.

Било около кошарата на овцитѣ, било около егрека на агънцата, има на нѣколко мѣста *стра́чове* — малки колибки, сушинки, отредени за псетата. За всѣкое куче има отдѣленъ *страчъ* и всѣкое куче знае своя *страчъ*. Въ тия страчове псетата лежатъ, когато вали дъждъ или снѣгъ и когато вѣе силенъ вѣтъръ или виелица.

б) Храна. Храната на овцитѣ и на козитѣ се раздѣля на лѣтна и зимна храна.

Лѣтната храна на овцитѣ е трѣва, а за козитѣ трѣва и бръсть. При тая храна се притуря и кърмилката, която е не само лѣтна, но и зимна. Лѣтната кърмилка е соль и трици, а зимната е само соль.

Трѣвата пасатъ по ливадитѣ, по пожънатитѣ ниви и по пасищата. Бръстьта, бръстятъ козитѣ по горитѣ и шумацитѣ. Младоцитѣ и върховетѣ на клоновет̂ сѫ добра бръсть за козитѣ.

Кърмилката се дава само вечерь и то само, догдѣто се доятъ овцитѣ и козитѣ за млѣко. Въ трицитѣ се размѣсва ситна соль и то въ единъ чувалъ трици най-много ока соль.

Зимната храна на овцитѣ и козитѣ състои отъ *сено, слама, налиснякъ, надрьвнякъ*. Сѣното, покосено, изсушено, напластено на пластъ и зашумено съ шума, е оградено съ плетъ. Сламата е отъ жито, ръжь, ечмикъ и овесъ и е напластена на *кама́ра*, зашумена и оградена съ плетъ.

Налиснякъ е млада шума отъ границa, горунь, цѣрь и сладунь, насѣчена още догдѣто е млада, и натрупана на купъ, а отгорѣ покрита, за да я не вали дъждъ.

Надрьвнякъ е млада шума, насѣчена съ клончетата заедно и натрупана между клоновет̂ на дърветата.

Съ сѣното и сламата се хранятъ овцитѣ, а съ листницата и надрьвняка — козитѣ и говедата.

Кърмилката е крупа соль, гудена насрѣдъ обора на единъ пъть съ петь шесть чатала. Послѣдниятъ се казва *солни́къ* или *солница*.

в) Стадо. Овцитѣ и козитѣ съ ягънцата се казватъ стадо — стадо овци.

Стадото се дѣли на овци и кози, ако се гледа по вида на стадото: „Петковото стадо има 40 бравъ овци и 20 бравъ кози". По рода и по пората на стадото, има: овца и овенъ, коза и пръчъ.

Овцата прѣминава прѣзъ слѣднитѣ пори на живота си: *женско ягне*, откога се обягни до Петровдень; *шиле* — отъ Петровдень догдѣто настѫпи зимата; *изимелка* — когато стори година, откакъ се обягнила; *дзвиска* — откакъ склопи година, до двѣ и почне трета; *овца на първо ягне*, като се мърля и обягни първо агне; овца на *двекьо, третьо, четвърто, петьо, шесто* и така нататъкъ *ягне*, ако се ягнила, втора, трета, четвърта, пета, шеста и така нататъкъ година. Дѣдо Луканъ утвърждава, че овца може да роди само пето агне; мѫчно и рѣдко има овца да роди шесто, а съвършено рѣдко се срѣща овца да роди и седмо. На шестото агне овцата ощърбѣва и трѣбва вече да се коли: тя не ражда, и такива овци се хранятъ и колятъ за месо и пастърма.

Овенътъ въ различнитѣ пори на живота си носи слѣднитѣ названия: *ягне мѫжко* — откакъ се обягни до Петровденъ; *шиле* — отъ Петровденъ докато настѫпи зимата; *изимелче*, догдѣто склопи година; *дзвисче* или *дзвизецъ* или *дзвйзецъ*, откакъ склопи година, догдѣто склопи три години; *мѫторецъ* — вече овенъ на три години. На тая си пора овенътъ се пуща да мърля овци. Но понеже въ едно стадо не сѫ нуждни много овни (дѣдо Луканъ казва, че въ едно стадо отъ сто овци, петь овни сѫ достатъчно), другитѣ ги продаватъ за клане. Ако овенътъ е *чуканъ*, казва се *кьосемъ*, ако ли не е чуканъ — *прâзъ*. Ако овенътъ е несполучливо чуканъ и изпущенъ, казва се *ватра́къ*. Ако овенътъ води овцитѣ и носи звънецъ, казва се *звънкяръ*; ако ли е овца — *звънкярка*. Козата носи сѫщитѣ названия въ различнитѣ пори на живота си

Пърчътъ или ярецътъ — и той носи сѫщитѣ названия. Овца, която има кѫса мека вълна, казва се *руди́ца*. Овенъ, който има кѫса мека вълна, се казва *рудѐцъ* или *рудъ* овенъ. Овца, която е ялова и не ягни, казва се *щири́ца* или *истиричава овца*.

Стадото, когато пасе лѣтно врѣме, се дѣли: на *подойница, сагмалъ* или *млъзница, шилета* и *яловина*.

Подойница сѫ овцитѣ, които се дѣлятъ за млѣко. Тѣ се пасатъ отдѣлно отъ другитѣ и ги пасе *подойничаръ* или *сагмалджия*.

Шилета сѫ агнета, които сѫ отлѫчени отъ майкитѣ си прѣди Петровдень. И тѣхъ пасатъ отдѣлно — пасе ги *шилигаринъ*.

Яловина́та състои отъ щирици овци и дзвисци (овни). Тѣ се пасатъ тоже отдѣлно — пасе ги *яловичаръ* или *ялова́ръ*.

б) Млъзене и бачуване (доене).

Стадото се гледа и храни заради млѣкото, отъ което се прави сирене и вади масло. За това бачуването ще раздѣлимъ на три дѣла: а) *доене млѣко;* б) *подсирване сирене* и в) *бучкане масло.*

Ние туждаме тия три дѣла въ общия дѣлъ бачуването, защото и доенето, и подсирването, и бучкането става все на бачията при бачуването.

а) Доене млѣко. Овцитѣ, които се доятъ, дѣлятъ се на двѣ: *подойници* и *сагмалъ* (млъзни́ци).

Подойници сѫ онѣзи овци, на които агънцата сѫ изклани на Гергевдень. Тия овци се доятъ отъ Гергевдень до Петровдень. Селянинъ, който е сагмалджия, тежъкъ овчарь, въ стадото си не допуска подойници, т. е. той не продава агнета: нито женски, защото му сѫ нуждни за овци, нито мѫжки, защото ги държи да ги продава като овни. Въ стадото на такива овчари има само една подойница овца и то тая, на която агнето е заклалъ на Гергевдень самиятъ *стадникъ,* т. е. самиятъ стопанинъ на стадото, било като курбанъ за самото стадо, било като курбанъ за здраве на цѣлата кѫща.

Подойницата се дои само за млѣко и то отъ Гергевдень до Петровдень. По-подробно изложение за подойницата вж. въ „Ж. Старина“ IV., § 492.

Нѣколко дни прѣди Петровдень агнетата се отлѫчаватъ, защото вече сѫ станали шилета и почватъ да ги пасатъ отдѣлно, а овцитѣ ставатъ сагмалъ. Лѫчбата на агнетата съставя цѣлъ обредъ. Агнетата се пускатъ да сисатъ три дни, мѣсятъ колакъ и когато ги лѫчатъ, двѣ или три моми пѣятъ слѣдната пѣсень:

Що ми блеишъ, вакло ягне,
Да ли не си досисало
Да ли си ми трева гладно
Или си ми вода жъдно
Или си ми соль безсолно?

[Изъ моя Сборникъ].

Отъ тоя день ги доятъ за млѣко. Подробнитѣ условия, които сѫ установени за сагмала и за млѣкото, ние сме изложили въ „Жива Старина“ IV., §§ 493.—511., а тукъ ще изложимъ само нѣкои нѣща, които падатъ въ тоя материалъ.

Сагмалътъ се пасе и денемъ и нощемъ, съ нѣкои само почивки: пладнуване, спане (въ срѣдъ нощь), а доятъ се само два пѫти: *на́пладне* и *су́трина.* За да могатъ да се издоятъ овцитѣ, вкарватъ се въ оборъ, нарочно заграденъ за тая цѣль и направенъ отъ тръне и колци. Той се нарича *заго́нъ* и служи само за издояване сагмала. Направата му не прѣдставя никакво изкуство: колове набити въ земя и то въ по-голѣмъ крѫгъ; между тия колове нрѣплетено прѫте или тръне и заго́нътъ е готовъ. Всѣкой загонъ трѣбва да

има двѣ отворени мѣста: едното е по-широко и прѣзъ него се вкарватъ овцитѣ въ загона, а другото много тѣсно, колкото да излѣзне една овца сама и прѣзъ него изкарватъ овцитѣ, за да ги доятъ. Първото отворено мѣсто се казва *вратница* на загона, а второто *стржга*.

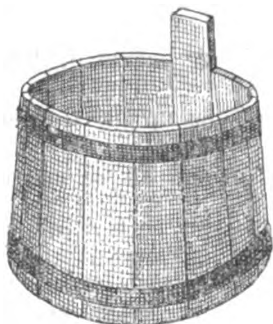

Рисунка № 156.

Ведрица овчарска.

Млѣкото доятъ сагмалджиитѣ въ овчарски сждъ, нареченъ *ведрица*. Направата ѝ се вижда въ рисунка № 156. Ведрицата се прави отъ нашитѣ бъчвари и кацари.

Като се издоятъ овцитѣ, млѣкото се излива въ чъбъра, като се цѣди прѣзъ *цедилка, цедка, цедило*. *Цедилката* е вълненъ рѣдъкъ платъ четвъртитъ и съ вълнени *тра́кове* на четиретѣ краища; тия тракове служатъ да се държи цѣдилката и, когато се сберать въ едно, става на *струненица* (торба).

Когато отдѣленитѣ бачове дѣлятъ млѣкото помежду, служатъ си съ три мѣрки: *джиджъ*, *ведро* и *половинъ ведро*.

Джиджъ е ведро, което бере точно петь оки. Направата му е различна. Азъ намѣрихъ двѣ форми отъ тоя джиджъ, въ Стакьовци и Дълги-Дѣлъ, както се вижда въ рисунка № 157. Понеже, слѣдъ като се прѣмѣри млѣкото, джиджътъ служи да се носи, то има въ двѣтѣ му уши професена връвь, за да се държи. Въ нѣкои села намѣрихъ котелъ, който служи като джиджъ, но тая мѣрка е нова, а стариятъ истинскиятъ джиджъ е тоя, който е прѣдставенъ въ рисунката.

Рисунка № 157.

Джиджъ.

А. Джиджътъ въ Стакьовци. Б. Джиджътъ въ Дълги-Дѣлъ.

Ведрото е кратуна и бере 100 драма. Направата ѝ е сжщата, каквато оная на кратуната въ покжщината.

Половинъ ведро бере 50 драма и е тоже кратунка — цацарка, направата ѝ е прѣдставена въ покжщнината.

Подробности, какъ става дѣлбата, сж изложени въ „Ж. Старина" IV., § 498.

б) Бучкане млѣко. Всѣкждѣ и за всѣкого млѣкото бучкатъ. Ако сиренето е поржчано, млѣкото се не бучка, но ако е за проданъ, то се бучка. Въ планинскитѣ села сирене не правятъ, догдѣто млѣкото се не избучка.

Уредътъ, съ който се бучка млѣкото, се казва *бучка*. Овчарската бучка е уредъ съставенъ отъ нѣколко части: *каца*, *бутало* и *витель*.

Кацата при овчарската бучка е много по-широка и по-дълбока, отколкото при домашната, та да може да сбира повече млѣко. Въ една бучка се налива ведро и половина; ако се смѣта ведрото 12 оки, тогава въ една бучка се сипва 18 оки млѣко.

Бутало, бучкало, буало. Наспроти кацата и буталото трѣбва да бжде по-голѣмо и колото му по-широко.

Понеже е много мжчно да се дига и слага буталото отъ момиче или жена въ кацата, гдѣто е сипано толкова млѣко, то това се движи съ помощьта на особенъ уредъ, нареченъ *витель*. Буталото горѣ е вглавено въ друго по-късо дърво *кобилка*, което се осланя на една прѣчка; туй дърво пъкъ е вглавено въ другъ по-дълъгъ пржтъ, който долу се движи посрѣдствомъ единъ видъ под-

ноже. Буталото, когато се вглави въ късата кобилка, стои на дъното на бучката. Като се стъпи и натисне подножето, то натиска дългата кобилка, която отъ своя страна тегли късата кобилка. Послѣдната дига буталото нагорѣ, което, отпуснато чрѣзъ подножето и натискано отъ млѣкото, пада надолу. По тоя начинъ бучкарката има работа само да издига буталото съ краката си, а отпослѣ то само се спуска, налѣгано отъ млѣкото.

Съжалявамъ, че не мога да прѣдставя устройството на тая бучка.

Подобенъ на тоя уредъ видѣхъ въ Златишкия балканъ на една мандра и носи тамъ название *герени́ло*. Рисунката на устройството на *геренилото* ще прѣдставя въ друга книга отъ Ж. Старина, а тогава ще бъде вмѣстена и горѣописаната бучка.

Отъ млѣкото, избучкано въ бучката, излиза прѣсно масло. Послѣдното се соли, а послѣ се топи и се сипва въ каци. То се топи въ котли и, догдѣто да се стопи, отбира се *пеня* и *труптинякъ*, та остава чисто топено масло.

Условията, установени за бучкаритѣ, сѫ изложени въ „Ж. Старина", IV., § 504.

в) Подсирване. Млѣкото, за да се подсири, трѣбва да е малко топличко. Подсирва се въ ведрата.

За да се подсири млѣкото, овчарьтъ приготвя най-напрѣдъ *си́рище*. Сирището сѫ зрънца, които се намиратъ въ бабата на агнешкия тумбакъ, отгдѣто се нарича тая часть още и сирище. Тия зрънца се размиватъ въ по-топла суроватка, която се казва нѣгдѣ още и *цвикъ* (Метковецъ). Тая суроватка се сипва въ хладкото млѣко, разбърква се и се захлупва да се съсири. Колко врѣме стои млѣкото, за да се съсири, това знае всѣкой вѣщь овчарь. Подсирването е много важно: отъ количеството на сирището и отъ топлината на суроватката зависи по-нататъшното качество на сиренето. Може най-добро сирене отъ невѣщо подсирване да стане лошо. Ето защо не всѣкиму се дава да подсирва. Като дойде врѣме да се събира съсиреното сирене, отхлупва се ведрицата и овчарьтъ най-напрѣдъ разбива сиренето и послѣ го сбира полека съ двѣ рѫцѣ. Като сбере млѣкото, той го изсипва въ цѣдилото да се изцѣди и послѣ го соли.

Водата, която тече отъ прѣсното сирене, се казва *суроватка* или *ука̀пка* (Алтимиръ). Тя се сбира и се вари, та излиза отъ нея *извара* или *отвара*. Водата, която излиза послѣ отварването на суроватката, се казва *цвикъ*. Цвикътъ се изсипва въ *копаня*, за да го локатъ кучетата.

Когато се съсири млѣкото и стане на сирене, отгорѣ първиятъ пластъ е най-хубаво, най-маслено сирене и се казва *сведеньѐ* или *следеньѐ*. Ако млѣкото не е бучкано, *следеньѐто* става по-дебело. Есени, отъ Секновеньѐ до Кръстовдень и по-послѣ до Петковдень, когато вече развалятъ бачиитѣ, млѣкото е много маслено и тогава сиренето цѣло става на *следеньѐ* или *сведеньѐ*. Това сирене е като прѣсно масло не може да се сбере на купъ, а излиза разтрошено на трохи. То се соли и послѣ се гребе съ лъжица, като масло. Такова сирене ще намѣрите въ всѣкой по-заможенъ стадникъ овчарь, па и у по-малкитѣ стадници, стига той да бѫде темелия.

Като се изцѣди сиренето, трѣбва да се посоли. Соленето е тоже важно, защото слѣдъ подсирването и отъ соленето зависи да бѫде сиренете добро.

Сиренето се рѣже на рѣзни, наречени *филии* (ед. филия).

Като прѣкипи насоленото прѣсно сирене, става *солено сирене*, а суроватката, която е пустнало послѣ насолването, се казва *саламура*.

Догдѣто още не е прѣкипѣло насоленото сирене, казва се *пресносоло*.

Много пѫти млѣкото се не подсирва на сирене, а се подкиселва за кисело млѣко. Какъ става подкиселването, казахме на друго мѣсто; тука ще споменемъ само това, че при всѣкоя бачия трѣбва да има кисело млѣко.

Киселото млѣко наливатъ въ особенъ сѫдъ, нареченъ *бота* или *бурдѝкъ*. Тоя сѫдъ е четвъртитъ бъкълъ, направенъ отъ дѫбови или чамови дѫги. Направата му може всѣки да си прѣдстави, като погледне бъкъла, но да бѫде четвъртитъ.

Въ тая бота сипватъ при киселото млѣко още и суроватка. Отъ млѣкото и отъ суроватката се образува много рѣдко кисело млѣко, което се казва *мáтеница, угуртъ, ургутъ* или още *бурденякъ*. Това млѣко овчаритѣ кусатъ съ лъжици или го пиятъ. Матеницата има киселъ вкусъ и на лѣтна горещина е много приятно да се пие, защото угасва жаждата.

в) Стрижене.

Освѣнъ млѣкото и сиренето, овчарьтъ се грижи да вземе ўврѣме и вълната на овцата. Врѣмето, когато се стрижатъ овцитѣ и козитѣ, се казва *стрѝжба*. Овчарьтъ стриже овцитѣ съ ножици и то по такъвъ начинъ, че цѣлата имъ вълна се остригва нáцѣло и изглежда като цѣла дреха; така остригана вълна се казва *рýно:* едно руно, двѣ руна, три руна и пр. Това руно се свива на кълбо и така се пази, догдѣто дойде врѣме да се продаде или да се работи.

По цвѣта си вълната е бѣла, сива, черна. Ако вълната е остригана отъ рудѝца овца или рудéцъ овенъ, тя е *рудá* вълна. Рудáта вълна е много бѣла и много мека, като памукъ. Такава вълна излиза само отъ планинскитѣ села, гдѣто има добра паша и гора, та вълната се не праши и не каля и гдѣто честитѣ дъждове я нератъ прѣзъ годината още на овцата.

Отъ козитѣ овчарьтъ стриже козина, а отъ яретата — ярина. Козината и ярината купуватъ дрънданитѣ и козинаритѣ (мутафчиитѣ) и тъкатъ отъ тѣхъ различни нѣща: струненици (торби), дисаги, попреци (колане за коньe), покровци (чулове за коньe и волове), вретища (чувале) и различни постилки.

2. Говедарство.

Говедата съ коньетѣ се казватъ *едра стока* и съставятъ тоже имотъ на селянина. Отъ говедата селянинътъ има само тая полза: съ воловетѣ оре, кравитѣ дои за млѣко, а нѣкои отъ юнцитѣ продава. Говеждо месо селянинътъ нарѣдко ѣде и днеска. Подъ името говеда, разбираме крава, волъ и бикъ.

Кравата прѣзъ цѣлия си животъ минава слѣднитѣ пори:

Когато се отели, тя е *женско теле;* отъ деня на отелването и догдѣто склопи година, то е все женско теле: като годиняса и догдѣто настѫпи въ втора година, телето става *женско даначе* или *юнакѝня;* като склопи втора година и догдѣто стѫпи въ третя, даначето се казва *навóдница;* въ третята година тя е вече *нателячка* и послѣ вече е *крава* и то на едно теле, на двѣ, три, четире и пр. до деветь телци. Повече не може да се отелва, за това я продаватъ на браничари (джелепи).

Волътъ е сѫщо *мѫжко теле, мѫжко даначе;* или *юнецъ* или *юнче;* послѣ става *наводнѝкъ* и *нателякъ;* въ тая пора, или го продаватъ, да стане впрѣгатенъ волъ, или го оставатъ за бикъ. Като бикъ говедото може да се държи само до петото или шестото теле, а послѣ го продаватъ на браничари. Волътъ, като остарѣе, става *карамджалия*, т. е. става щърбъ, зѫбитѣ му почърнѣватъ и не може да се храни; такъвъ волъ вече продаватъ на браничари.

Биволътъ и биволицата иматъ слѣднитѣ пори:

Турме — мѫжко и женско откато се отели, догдѣто склопи година.

Турмáкъ или *турмакѝня,* като склопи година и догдѣто склопи втора година; *наводнѝкъ* или *наводнѝца,* като настѫпи въ третя година, и догдѣто я склопятъ; *нателякъ* или *нателячка,* като стѫпи въ четвърта година. По-

натататъшната пора се опрѣдѣля по турметата, които отелва биволицата: биволица на едно турме, на двѣ, на три и пр. Една биволица може да отели най-много 15 турмета.

Биволътъ и биволицата боледуватъ само отъ болестьта *огница;* такъвъ боленъ биволъ се казва *огничавъ*.

Селянинътъ биволско месо не само не ѣде, но го счита още и за нечисто. Биволътъ се храни и гледа за впрѣгане. Дѣдо Луканъ казва, че единъ биволъ може да тегли за два вола или за четире коня.

Колкото тромо и да ходи биволътъ, но когато се уплаши или разсърди, той бѣга толкова силно, че едвамъ можете го стигна и съ най-бързъ конь; това е дало поводъ да се роди между народа повѣрие и приказка, че биволътъ може да надбързи и вѣтъра, само се бои да търчи, да не се продъни земята изподъ него, защото той знаелъ, че тя била шупла.

3. Конярство.

Коньтъ се храни и гледа за возене леки работи и за носене товаръ тамо, гдѣто мѣстностьта не позволява да се ходи лесно съ кола. Съ конье селянинътъ нито оре, нито вози снопе или сѣно; само вършидбата се вършѣе съ конье.

Коньтъ и кобилата минаватъ слѣднитѣ пори на живота си:

Конче (мжжко или женско) откато се ождреби, догдѣ склопи шесть мѣсеца.

Ждребе (мжжко или женско), откакъ склопи половинъ година, догдѣто стжпи въ година.

Изимѐлакъ (мжжко или женско) е тогава, ако се е ождребило прѣзъ пролѣтьта, а настжпило зимата и склопило година; изимелакъ се казва само прѣзъ зимата.

Кондакъ (мжжки или женски), когато прѣкара годината.

Омàкъ или *омакѝня,* когато прѣкара втората година отъ ождребването.

Въ третята година става конь или кобилка.

Яловàкъ е конь подвитъ, който се не ѣзди и ходи въ хергелета.

Ялова кобила е оная, която се не ждреби никакъ.

4. Свинарство.

Въ тоя (западенъ) край свинарството било много развито въ планинскитѣ села, но относлѣ, когато турското правителство наложило особенъ данъкъ на свинетѣ — *серчимъ,* и то по шесть гроша на свиня, даже и на прасе, което може да изкочи изъ ръшетото, оттогава всѣки селянинъ гледалъ да довърши своитѣ свини.

Въ врѣме на войнитѣ, колкото бѣха останали свини, изклаха ги рускитѣ и влашкитѣ войници. Едвамъ около войната почнаха да се развъждатъ пакъ свини.

Свинята въ своя животъ минава слѣднитѣ пори: *прасе,* до половинъ година; *назимелче* — до като склопи година; *свиня,* като се опраси. *Шипаръ* е мжжкиятъ и неговата възрасть се брои като на свинята: на едно прасе, на двѣ прасци и пр. *Штръгаръ* е свиня, която не може да се огои. Отъ свинитѣ се добива сланина и месо, отъ сланината се вади *масть,* при топенето оставатъ *пръжки.* Нѣкои селени одиратъ кожата на свинята и правятъ отъ нея *опинки.* *„Той носи свински опинки"*, значи: бѣденъ е. Отъ свинята вадятъ още *чжтина,* отъ която правятъ четки, съ тая чешатъ повесмата.

VIII. Въдене домашна гадь.

Домашната гадь, т. е. домашнитѣ птици, съставятъ едно отъ богатствата на селянина; това обаче богатство се намира изключително въ вѣдомството на селската кѫщовница и ступанка. Да се въди домашна гадь, да се храни и гледа и да се продава — това е право на жената въ кѫщи [„Ж. Старина" IV., 67.]. Домашна гадь сѫ: кокошки, гѫски, патици (пловки) и пуйки.

Курникътъ, както видѣхме, е мѣсто и сушина, гдѣто се затварятъ и живѣятъ тия домашни птици.

Кокошкитѣ се хранятъ и въдятъ за месото и яйцата, защото носятъ прѣзъ цѣла година съ едно малко прѣслѣкване.

Пуйкитѣ, гѫскитѣ и патицитѣ се въдятъ повечето за месото имъ, понеже тѣ носятъ яйца само въ единъ извѣстенъ периодъ и то само когато мътятъ.

Главната грижа на селянката — кѫщовница около домашната гадь състои въ това, да събира яйцата отъ полозитѣ, да сади кокошкитѣ, когато се разклопала нѣкоя, да храни и пази пиленцата, да събира яйцата на гѫскитѣ, патицитѣ и пуйкитѣ и да ги сади и изобщо да храни и пази домашната гадь отъ грабливи птици, отъ други животни и отъ болесть.

1. Кокошки. а) *Петелъ.* Въ една кѫща има само единъ пѣтелъ-баща, а другитѣ пѣтли сѫ или синове, или по-малки братя-пѣтли. Обикновено за пѣтелъ-баща се оставя тоя пѣтелъ, който е *годинясалъ,* т. е. навършилъ година и който е излѣзналъ най-добъръ отъ всичкитѣ. Кой е най-добриятъ пѣтель за баща, познава само вѣщата кѫщовница, но вънкашнитѣ признаци сѫ *гребеньтъ* и *мѫжкитѣ му пера.* Гребень се казва червената месеста материя, която е израснала на челото му, а *мѫжкитѣ му пера* сѫ кривитѣ пера на опашката. Ако *гребеньтъ* е голѣмъ и червенъ и *мѫжкитѣ му пера* сѫ голѣми и дълги и изкривени като мѣсечината, когато е на довръшки (баба Гана Вълкова — Слатина) — тоя пѣтелъ е добъръ за баща. При тия качества баба Елка (Чупренье) притуря още и гласътъ му и сърдцето му. Гласътъ му трѣбва да бѫде като звънецъ, да пѣе гласовито и гърлесто, а сърдцето му — да гони още отъ малъкъ кокошкитѣ.

Пѣтелъ за баща се остава на св. Илия, когато се коли стариятъ пѣтелъ [„Ж. Старина" I., 181.].

Пѣтелътъ играе много важна рола въ суевѣрието и повѣрието. Лошитѣ духове, щомъ попѣе пѣтелътъ, изчезватъ. Всичкитѣ лоши дихания боравятъ до първи пѣтли, послѣ първи пѣтли всичко е чисто. Пѣтлитѣ опрѣдѣлятъ врѣмето прѣзъ нощьта. Тѣ пѣятъ три пѫти: *първи петли* — слѣдъ потайна доба, *втори петли* — слѣдъ първи пѣтли и *трети петли* у *съвиняю,* у зорй. Въ *първи петли* пѣтлитѣ пѣятъ много малко, въ *втори петли* тѣ пѣятъ малко повечко, а въ *трети петли* пѣятъ вече много дълго врѣме.

Ако пѣятъ веднага послѣ мръкнало, вечерь, прѣдсказва, че врѣмето ще се развали. Ако пѣтелътъ дойде и пѣе прѣдъ вратата на кѫщата или на прага, показва, че ще дойде гость, за това и селянката казва: „пѣй, петльо, пѣй! Ако е добъръ гость, пропѣй пакъ!"

„Всеки петелъ си пее на буньището" е пословица, която учи, че всѣки борави дома си. Приказката върху тая пословица вж. въ моя „Басненикъ" № 40. Нашитѣ приказки сѫ прѣпълнени съ важни работи, които извършва пѣтелътъ, за да помогне на човѣка или на слабитѣ и сирацитѣ.

б) *Кокошка.* Както се гледа пѣтелътъ да бѫде добъръ, така сѫщо се гледа и кокошката да е добра. Добрината на кокошката се състои въ това: да носи прѣзъ цѣла година, да лежи на яйцата и да мъти добрѣ, т. е. да не изстуди нито едно яйце и послѣ да гледа своитѣ пиленца. И селянката, която има 50—100 кокошки, или по-малко, или повече, гледа между всичкитѣ да намѣри такива кокошки. Яйцата на такива кокошки събира и кѫта старателно. Всѣка

добра кѫщовница има само отборъ-сой-кокошки. Вѣрва се, че ония пилета, които сѫ се измътили прѣзъ есеньта, ако сѫ женски, ще бѫдатъ много добри кокошки, т. е. ще носятъ много яйца и ще мътятъ много добри пилета.

в) *Квачка.* Кокошка, като снесе 15—20 яйца, почне да *клопа,* т. е. става *квачка.* Ако има прѣсни и готови яйца и ако е врѣме за *саденье* (не всѣкога трѣбва да се сади кокошка), селянката я насадва да мъти; ако ли пъкъ не е врѣме, тя я кѫпи нѣколко пѫти, и квачката прѣстава да клопа, става кокошка и отново начева да носи.

Ако квачката се сади, селянката приготвя въ шиникъ, котле или друго нѣщо, мѣсто за гнѣздо; туря се сѣно или слама и, когато вече се смръкне, яйцата, натуряни въ рѣшето, донасятъ се и се нареждатъ въ гнѣздото. Послѣ се взима квачката и се тура на яйцата. Това се казва: *сади* (или *садене) кокошката.* Догдѣто сади кокошката, селянката трѣбва да сѣди на земя, а не на столъ. Това се прави, за да лежи и квачката на яйцата.

Повѣрието твърди, че, за да лежи кокошката на яйцата, зависи отъ рѫката на жената, която я сади, а послѣ и отъ часа, кога я е насадила (добъръ или лошъ).

Има кокошки, които бѣгатъ отъ яйцата, а пъкъ има и такива, които прокълватъ яйцата и ги изпиватъ. Такива кокошки селянката не сади. Случи ли се такова нѣщо съ добра кокошка, тая кокошка се лѣкува съ баяне: тя е насадена, или отъ лоша рѫка, или въ лошъ часъ.

Ако квачката умре на яйцата, казва се *лафутна квачка.* Перушината на такава квачка взиматъ и съ тѣхъ лѣкуватъ *лафутни жени,* т. е. които въ ражданието си се разболѣватъ.

Квачката мъти яйцата обикновено 20 дни. Тѣ се *начупватъ* или *наклъцватъ,* а послѣ малко се *изчупватъ* или излупватъ пиленца. Ако нѣкое яйце не е още излупено, за да се познае, дали пилето въ него е живо, гужда се ситото на равно мѣсто и послѣ въ това сито се слага яйцето: ако пилето е живо, яйцето мърда, ако ли е умрѣло, яйцето не мърда.

Ако пилето е живо, туря се изподъ квачката да го мъти по-нататъкъ; но случи ли се всичкитѣ пилета да сѫ измътени, а само едно или двѣ не сѫ, квачката не ще вече да лежи на яйцата, защото другитѣ пилета излизатъ отъ гнѣздото. Въ такъвъ случай, тия закъснѣли яйца мъти самата селянка: тя ги носи въ пазвата си и отъ нейната топлина зрѣятъ и най-послѣ пилето се излупва.

г) *Пиленца.* Като се излупятъ пиленцата, захранватъ се съ жълтъка отъ печено яйце, а послѣ съ просо. Главната храна на пилетата е просо.

Пилето, ако е женско, поотрастне, става *ярчица,* послѣ *ярка;* а като пронесе, става вече кокошка.

„Кѫсá кокошка — всекога ярчица“ е пословица, която осмива *младоликите* (които изглеждатъ млади) жени и кьосавитѣ или голобрадитѣ мѫже.

Пилето, ако е мѫжко, става пѣтленце; пѣтленцето, прѣди да пѣе, *циририга,* а послѣ *кукурига.*

Пиленцата иматъ за свои врагове *пильуците* (соколи) и *бръмбарите.* Пильуцитѣ ги грабятъ, а бръмбаритѣ ги ятатъ. Селянката се грижи да ги пази и отъ двата тия врагове.

Пиленцата разбиратъ гласа на майка си и като имъ *изкрька,* тѣ бѣгатъ и се криятъ подъ нея.

„Събира ги като квачки пиленца“ е възречица за нѣкого, който събира около себе си млади момци за наука или ги привързва при себе си.

Пиленцата *пиюкатъ* или пищятъ.

д) *Название на кокошката по пера и други външни бѣлѣзи.*

По перушината си кокошката се казва: *бела,* ако перушината й е бѣла, *чърна,* ако е черна, *шарена,* ако има смѣсени черни и бѣли пера, *сребати,* ако перушината й е сива и напръскана съ тъмни перца.

Чернитѣ кокошки, споредъ народа, се взиматъ за магии; за това въ селскитѣ кѫщи не вѫдятъ черни кокошки; излупи ли се нѣкое черно пиле, се закаля на мартинцитѣ или, ако сѫ много, продаватъ се.

Пѣтлитѣ обикновено сѫ червени, затова и въ обредитѣ се колятъ „червени петли". Бѣли петли сѫ рѣдко, а черни съвсѣмъ рѣдко.

Баба Елка (Чупренье) ми прѣпорѫча, когато купувамъ кокошки, черни никога да не купувамъ; купя ли, непрѣменно да вдигна крилѣтѣ и да видя, да ли нѣма или цѣпнато, или драснато, макаръ и съ игла; ако има, да не купувамъ тая черна кокошка, защото отъ нея е взимано кръвь за магии, и лошо е въ кѫщи да се ѣде такава кокошка.

Чучулята (качулята) кокошка е, която има отгорѣ на темето перца.

Забулята, ако има такива перца и надъ очитѣ.

Зулýава кокошка е сбъркана кокошка, която ходи и се щура нагорѣ-надолу.

„Ходи като зулуава кокошка" е възречица, която се казва на оногова, който ходи като щуроглавъ.

Пипитничава кокошка, която има *пипитница* — болесть изподъ езика, отъ която умира. *Пипитницата* се лѣкува отъ бабичкитѣ.

Пѣтелътъ пѣе — *кукурига,* а кокошката *тюточе* или когато снесе яйце *куткудяка.* Когато обаче става противното, т. е. когато пѣтелътъ куткудяка, а кокошката се мѫчи да кукурига — това е лошо прѣдсказание, и тоя пѣтелъ или кокошка се колятъ.

„Въ тая кѫща кокошката пее" е възречица, която показва, че въ тая кѫща, за която е рѣчь, работитѣ не отиватъ по своя естественъ пѫть.

Пѣтелътъ, кокошката, пѣтлето и яркатa, като се вземать на мѣсто мѫжъ, жена, момче и момиче, сѫ прѣдметъ на гадателна игра. Така напримѣръ играятъ съ такива гатанки: *„Имамъ си, имамъ: петелъ, кокошка, две ярки и едно петле",* а другитѣ се мѫчатъ да отгадаятъ за коя кѫща е тая гатанка. Тука е рѣчь за сѣмейство, въ което има мѫжъ, жена, двѣ момичета и едно момче.

„Имамъ си имамъ: единъ старъ петелъ, два пътли, три кокошки, двѣ ярчици, три ярки и двѣ петленца" — старецъ, двама мѫже, три жени, двѣ момиченца и двѣ момченца.

е) Яйце. Всѣка кокошка си прави *пологъ.* Пологъ е мѣсто, гдѣто кокошката носи яйцата си. За да се не стърватъ яйцата, всѣка селянка гледа да приготви такива полози петь или шесть, споредъ числото на кокошкитѣ. Пологътъ се пригатвя по тоя начинъ. Вземе се нѣкое кошерище или ступенъ кошъ или пъкъ въ крошня, на дъното се туря сѣно или слама, въ която ще има малко и отъ оная, която се е внесла въ кѫщи на Игнажденъ („Ж. Старина", I. 69.—73.); въ това сѣно или слама се туря едно яйце, което се казва сѫщо така *пóлогъ.* Така нагласениятъ пологъ се закачва подъ кошоветѣ или нѣгдѣ по гривицитѣ на пивницата и зимника. Прави се такъвъ сѫщо и по тоя начинъ пологъ и по гривицитѣ, като се тури сѣно или слама и едно старо яйце.

Кокошката, когато има да снесе яйце, почне да *тоточе;* отъ това вече знаятъ, че тя ще носи, заради това се слѣди, кѫдѣ ще легне. Ако кокошката легне и снесе яйце не въ *пóлога,* а си направи свой пологъ, селянката взима яйцето и съ това кара кокошката да си промѣни полога, та да отиде въ приготвения пóлогъ. Кокошката, като снесе яйцето, *куткудяче,* а съ нея заедно куткудяче и пѣтелътъ.

Въ полога вечерно врѣме се не бърка; не бърка се така сѫщо и прѣзъ цѣлия день четвъртъкъ. Яйце вечерно врѣме, послѣ заходъ слънце, у мръклица, се не дава.

Ако яйцето е старо, казва се *запрътъкъ;* таково яйце се туря за пологъ, а таково запрътъкъ яйце се употрѣбя и въ баяне и магии. Баянето отъ вѣтъръ, отъ уроки, отъ почудище или отъ друго, безъ яйце не бива.

Срещу сурваки на звѣздитѣ си оставя яйце, всѣки за себе си, да стои прѣзъ нощьта. На сутреньта по *цънкитѣ,* които се образували по бѣлтъка, се прѣдсказва, какво ще стане прѣзъ годината.

Изобщо яйцето играе много важна рола въ народнитѣ вѣрвания.

IX. Рибарство.

Като занятие за прѣпитание служи само на ония селяни, които живѣятъ край Дунава и които ловятъ шарена риба (пестърва); всички други селяни ловятъ риба прѣдимно за своя храна.

Уредитѣ, съ които се лови риба, сѫ слѣднитѣ:

1. *Алдфъ* (олдвъ) мрѣжа, дълга около 28 растега и широка около два разтега. Съ тоя уредъ ловятъ риба само селянитѣ въ селата край Дунава и ловятъ голѣми риби.

2. *Наводъ* сѫщо такава мрѣжа, но дълга около 80 разтега и широка около три разтега. Тоя уредъ се казва още и *дифънъ.*

3. *Загатня* е тоже мрѣжа, дълга около три разтега и широка едвамъ половинъ разтегъ.

4. *Серкме* е мрѣжа-кржгъ.

5. *Слепъ-кошъ* е особенъ уредъ, съ който ловятъ риба въ плиткитѣ води и рѣки. За да се лови риба съ слѣпия кошъ, трѣбва да се прѣгради цѣлата рѣка съ камъци или съ пѣсъкъ и по тоя начинъ управятъ водата да тече само прѣзъ слѣпия кошъ; рибата заедно съ водата влиза въ коша, отгдѣто вече не може да излѣзне. Тоя кошъ е двойна мрѣжа, отъ която едната е отворена и влиза въ втората мрѣжа, а втората е затворена.

6. *Сакъ* е тоже уредъ за ловене риба. Мрѣжата е ушита на кржшенъ прѫтъ съ дълга дръжка и по тоя начинъ образува торба. Съ тая торба се гребе въ водата и случайно падналата риба се улавя. За тоя уредъ има въ тоя край една приказка, а именно: едно момиче отишло при майка си и ѝ казало: „мамо, тато са̀ка (иска) сака!“ Майка му като неразбрала, попитала го: „е какво са̀ка?“ — „Са̀ка са̀ка!“ повторило и потретило оскърбеното момиче, като взело това майчино си неразбиране за подигравка.

7. *Трънци* е много старъ уредъ за ловене риба, защото съ него сѫ *кѫцали* (ловили) риба още тогава, когато не сѫ знаели за желѣзнитѣ вѫдици. Направата на трънцитѣ е такава. Канапъ, дългъ около 30 метра, е основата на направата на тоя уредъ. На раздалечь отъ единъ разтегъ има завързани по два *трънца̀,* така щото въ цѣлата дължина на канапа има завързани 50—60 такива *трънци.* Самитѣ *трънци* сѫ отъ глогови трънове, прѣвързани прѣзъ срѣдата съ конецъ отъ конска опашка, а съ другия край на косъма сѫ вързани за канапа. Трърновѣтѣ се връзватъ съ косъмъ отъ конска опашка затова, защото космитѣ стърчатъ въ водата и мърдатъ, та изгледва, че *трънцитѣ,* на които има надѣнати глистове, сѫ самитѣ живи глистове; това мамело рибата и се ловѣла лесно. Ако било конецъ, той щѣлъ да увисне и нѣмало да мами рибата. Ловенето риба съ трънцитѣ е описано въ „Ж. Старина“, IV. стр. 216.—217.

8. ***Въдицата*** е желѣзенъ уредъ. Съ въдицата се лови риба почти по сѫщия начинъ както и съ *тръницитѣ*.

По-обширно изложение, както условията на риболовството, така и други нѣща, които се отнасятъ до риболовството, вж. въ „Ж. Старина“, IV. § § 271.—277 и 524.

X. Пчеларство.

Нѣкога рѣдко се намирала кѫща, въ която да нѣма *кошари*.

1. Мѣстото, гдѣто се пазятъ пчелитѣ, се нарича *пчелинъ* или *лъчникъ* (въ Стакьовци). *Пчелинътъ* се избира всѣкога да бѫде на *припекъ*, т. е. мѣсто, което се грѣе отъ слънцето почти цѣлъ день; послѣ това гледа се, да бѫде въ гора или обграденъ съ дървета. Въ пчелина се изкопва мѣстото така, щото да се образуватъ лавици; на тия лавици се слагатъ кошаритѣ.

2. *Кошарь.* Кошерището съ пчелитѣ вѫтрѣ се казва *кошарь* или *тръика* (въ Стакьовци). *„Колко кошаре имашъ?“* или *„я си имамъ 50 тръики“.*

3. Кошътъ, въ който се смѣстватъ пчелитѣ, се казва *кошерище.*

4. Кошерището има форма на пластъ сѣно, умаленъ много пѫти; то се плете отъ дива лоза, а отвѫтрѣ се измазва съ говежда торь. Долу има една малка дупка, която служи на пчелитѣ за врата; тая дупка се казва *прѣлка.* Прѣзъ *прѣлката* влизатъ и излизатъ пчелитѣ. *Прелката* носи своето име отъ прѣданието, че отвѫтрѣ на тия врата стоятъ двѣ пчели, като стража, за да прѣгледватъ, коя отъ пчелитѣ се връща съ медъ, а коя празна; въ това врѣме тѣ прѣли били конци, за да врързватъ лѣнивитѣ.

5. Кошерищата сѫ плетени и много често може да пропустнатъ дъждъ; а сѫщо и есени могатъ и да изстинатъ. За едното и за другото се туря отгорѣ на кошерището покривъ *(кафтаръ)*, направенъ отъ папуръ, отъ дълга и дебела слама.

6. Вѫтрѣ пчелитѣ правятъ отъ *вошчина* най-напрѣдъ *пити*, въ които сѫ *клѣтките;* въ тия клетки *матката* туря своитѣ яйца, а пчелитѣ ги пълнятъ съ медъ. На Гергевдень се изнасятъ кошаритѣ изъ зимовището и ги подрѣзватъ; послѣ пчелитѣ точатъ пити и правятъ клетки.

Излупването на младитѣ пчели се казва *роеване* — *„кошарътъ роеви“;* младиятъ кошаръ се казва *роякъ.* Първиятъ роякъ се казва *пръвакъ;* единъ кошаръ роева най-много четире рояка, а обикновено три.

Всѣки кошаръ има: *матка, бръмбаре* и *пчели.* Когато кошарътъ роевалъ, *бръмбаритѣ* свирели съ зурни и тѫпане. Слѣдъ роеването пчелитѣ избивали *бръмбаритѣ.*

За да се прибере единъ роякъ въ ново кошерище, трѣбвало да се намаже кошерището извѫтрѣ съ соль и вода и още съ маточина.

Бръмбарътъ нѣма жило и неможе да ужилва. Матката е по-дълга и шарена; тя носи яйца, отъ които се излупватъ: *матки, бръмбари* и *пчели.* Всѣкой роякъ, споредъ дѣдо Цени, ималъ по нѣколко *матки,* но пчелитѣ ги избивали и оставяли само една.

Рогачъ е кошаръ, на който матката е умрѣла. Такъвъ кошаръ умиралъ, защото пчелитѣ изѣдали готовото и, като нѣма, кой да заповѣдва, не отивали на работа. Пититѣ на такъвъ кошаръ почернѣватъ и червясватъ. Ако се пущело друга матка вѫтрѣ, пчелитѣ я убивали, защото вече тия пчели сѫ полудѣли.

За да се спасе такъвъ кошаръ-рогачъ, т. е. за да могатъ пчелитѣ да бѫдатъ накарани на работа, трѣбвало да се постѫпи така: принася се при рогача-кошаръ другъ кошаръ съ матка и се допира до него; пробива се дупка въ едното и другото кошерище и се завира въ тия дупки единъ масуръ, така щото да бѫдатъ съединени; послѣ дупкитѣ около масура се замазватъ съ калъ.

По тоя начинъ и двата кошара ще иматъ една матка. Нѣмало да измине нито половинъ часъ и въ рогача-кошаръ щѣло да се забѣлѣжи едно живо движение: пчелитѣ, които сѫ лѣнували досега и ѣли наготово, почнували да излизатъ изъ кошерището и да отиватъ на работа. Безредието и мързелътъ сѫ отстѫпили мѣсто на реда и работата, както и въ всѣкой другъ кошаръ.

Обяснява се: матката въ първия кошаръ издава си обикновено заповѣдитѣ; тия заповѣди прѣзъ масура допиратъ и въ рогача-кошаръ. Пчелитѣ въ тоя кошаръ изненадани отъ тия заповѣди и като мислятъ, че това сѫ заповѣдитѣ на тѣхната матка, покоряватъ се и тръгватъ на работа.

Митилъ е болесть на кошаритѣ; това сѫ малки червейчета, които ѣдатъ меда. Кошаритѣ се подрѣзватъ на св. Прокопи за здраве на кошаритѣ, а на св. Илия за медъ. Медътъ се отдѣля отъ пититѣ и остая вощина. За да се изцѣди медътъ добрѣ, но да остане чиста *вощина*, въ Митровци си служатъ съ единъ уредъ, нареченъ восковарникъ. Направата на восковарника е едно извѣстно менгеме-стискало. За да не урочасатъ кошаритѣ, на пчелина качатъ говеждии ли конски глави голи, *вълкоядина*, т. е. изѣдени отъ вълци или мечки.

По-подробни условия за пчеларството вж. въ „Ж. Старина“, IV. §§ 278.—280.

XI. Селски занаяти,

свързани съ селската покѫщнина и стопанството на селенина.

1. Воденичарство. 2. Валявичарство. 3. Коларство. 4. Бъчварство. 5. Грънчарство. 6. Ковачество. 7. Подковачество. 8. Вѫглярство. 9. Каменярство. 10. Горене варь. 11. Куминарство или казанджийство. 12. Килимарство. 13. Дръндарство. 14. Кожарство. 15. Кожухарство. 16. Кроячество.

1. Воденичарство.

За да смели селянинътъ своето жито и своя кукурузъ и да го направи на брашно, трѣбва да го приготви за *мливо* и това мливо да откара или отнесе на воденица. Какъ се приготвя мливото, ние видѣхме.

Воденици има три вида: *ръшница*, *опачница* или долапница и *вретенарка*.

Ръшницата е най-проста първобитна направа на воденицата; тя се състои само отъ двата камъка: *долняка* и *горняка* и тукъ горнякътъ се върти въ долняка съ рѫка. На ръшницата името е дадено отъ глаголътъ *ръшни*, т. е. *ситни*. До ръшницата се прибѣгва и днеска, когато зимата е тежка и дълга и воденицитѣ сѫ замръзнали, та нѣма гдѣ да се смели брашно; въ такъвъ случай ръшницата замѣства воденицата. Ръшницата не може да смели толково ситно брашно, понеже *горнякътъ* камъкъ не е толкова тежъкъ.

Опачницата или долапницата воденица ще опишемъ, когато опишемъ Плѣвенско, Свищовско, Ловчанско и другитѣ окрѫзи въ срѣдния край на България.

Вретенарка воденица е едничката воденица, която се срѣща въ тоя западенъ край. За това ще изложимъ нейното устройство.

1. Воденица.

а) Воденичище. За да се направи воденица, трѣбва да се избере мѣсто за воденица, което се нарича *воденичище*. Като се избере такова мѣсто, удобно за воденица, прѣди всичко трѣбва да се изкопае *гнездото* воденично, т. е. оня дълбокъ трапъ, надъ който ще се построи воденицата и гдѣто водата ще пада изъ вадата. Като се изкопае това гнѣздо, пристѫпва се да се строй воденицата, а въ сѫщото врѣме се копае и вадата.

Най-напрѣдъ изкопаното гнѣздо се подзидва отъ тритѣ страни съ камененъ зидъ и каменна стѣна, а послѣ се пристжпва да се строй самото здание на воденицата. Зидътъ или стѣната на гнѣздото има голѣма важность за самото здание на воденицата, затова гледатъ да бжде той здраво съграденъ и иззиданъ; зида се отъ дѣланъ камъкъ и орозанъ. За да не би да падне отъ водата, която постоянно хлуй покрай него, народното повѣрие твърди, че и въ тоя зидъ, както и въ моста и въ чешмата, се зазидвалъ човѣкъ, а въ краенъ случай и животно; ето защо въ всѣкоя воденица имало таласъмъ; ето защо около воденицата нощно врѣме, въ потайно доба, се въртятъ тайни духове; ето защо воденицата играе толкова важна рола въ различнитѣ народни повѣрия и обреди.

Широчината на гнѣздото зависи отъ това, отъ колко витлà или отъ колко камъци ще бжде воденицата; ако воденицата има два камъка, три или четире, гнѣздото ще бжде по-тѣсно; ако ли воденицата ще има шесть витла или дванадесетъ камъка, каквито сж обикновено воденицитѣ на по-голѣмитѣ рѣки, тогава и гнѣздото ще бжде много по-широко.

Като се иззида гнѣздото, пристжпва се да се строи зданието на воденицата. Воденицитѣ се строятъ все по единъ общъ планъ, т. е. дълги и тѣсни. Дължината на воденицата зависи отъ широчината на гнѣздото, а широчината е обикновено 5 метра. Воденицата има всѣкога двѣ врата: еднитѣ отъ едната страна на гнѣздото, а другитѣ сж отъ другата му страна, така щото прѣзъ воденицата може да се мине прѣзъ вадата. На третата страна, откъмъ керепа, има трети малки вратица, прѣзъ които воденчарьтъ излиза, та слиза при точилата воденични; на тая страна има още едно прозорче — едничкото, прѣзъ което слънцето надниква, когато сж затворени вратата. На четвъртата страна сж намѣстени воденичнитѣ камъци. Воденицитѣ нѣматъ таванъ, а само покривъ.

Зданието е направено и сега се нарежда механизмътъ, който има слѣднитѣ съставни части:

а) Процепъ; б) вретено; в) камъци; г) кошъ; д) точило; е) мжчникъ; ж) керѐпъ.

а) *Процепъ.* Процѣпътъ не е едно едноставно дърво, а състои отъ нѣколко части; процѣпътъ ни прѣдставя единораменъ лостъ и неговитѣ части сж: *подпорка* или *прàгъ*, самия *процепъ, кременùци* или *стоманùца, ракъ, кобилка* (дигачка, кюало, подигало), *трéменъ* и *ключàлка.*

б) Вретеното е тоже уредъ отъ цѣлъ редъ други части и направи; тия части вървятъ както слѣдва: *самото вретено, петùца* или *петà,* или *сънъ* (сàнь или сèнь).

в) Камъцитѣ се състоятъ отъ *долнякъ* или доленъ камъкъ, *горнякъ* или горенъ камъкъ, *пàприка* или *пàприца, гръло* или *тулъцъ.*

г) *Кошътъ* е съставенъ отъ слѣднитѣ части: *скéлета,* самия *кошъ, скорецъ* (гжска), *лéтва, ключàлка, кречетàлкя* (крекеталкя).

д) *Точилото* се състои отъ *главини, грѝвни, перà.*

е) *Мжчникътъ* се състои отъ: *окóлище* или *лубъ,* или *лора, мустàкъ* (мустачъ) и *мжчникъ.*

ж) *Керепътъ* сжщо така има свои части и принадлежности; тия части сж: *керѐпъ, ýлей* (жлебъ, коруба, трупъ), *ставùло* (уставàлка, ставàлкя).

а) Процепъ. Процѣпътъ, както споменахме и по-горѣ, е единораменъ лостъ. Цѣлата му направа се вижда въ рисунка № 158 и по букви: *а, б, в, г, д* и *е.* Процѣпътъ при нѣкои воденици е разлатъ, както е и процѣпътъ при колата, а нѣкждѣ е право дърво, както е прѣдставенъ въ рисунката (буква *б).* Процѣпътъ е положенъ и вглавенъ въ друго по-дебело дърво, наречено *прàгъ* или *подпорка* или *темелъ* (буква *а).* Прагътъ е вглавенъ още когато сж зидали

стѣнитѣ на гнѣздото. Процѣпътъ е вглавенъ въ тоя прагъ, но така щото може да се движи.

На другия край въ процѣпа е вглавено друго право дърво, наречено *кобѝлка* (буква *г)*; туй дърво има различни имена: *подигàло* (въ Лопушна), *дигàчка* (въ Чупренье). Въ една воденица (въ Лопушна) кобилката има форма, каквато е прѣдставена въ рисунката съ буква *(д)* и се казва *кю́ало* (таково име носи и една нощна прѣселна птица, която живѣе въ нашата планина (Чупренска, Горно-Ломска, Чипоровска и Кипиловска) и постоянно издава гласъ: *„кю, кю, кю!“*, та отъ това сѫ я нарекли *кю́ало.*

Кобилката долу е вглавена въ процѣпа и заклинена съ клинъ, който тука е нареченъ *стрѐменъ* (буква в); *стрѐмена* се нарича и самиятъ ѫгълъ, който се захваща отъ процѣпа и кобилката. Процѣпътъ и кобилката се дигатъ или слагатъ съ помощьта на *ключалката* (буква д). Въ процѣпа е вглавена *крѐменицата* — плочица отъ кремъкъ, а въ кременицата е вглавенъ *рàкътъ* — триножниче желѣзно, което въ срѣдата си има дупка; въ тая дупка влиза *петѝцата*. Въ нашата рисунка *кременицата* и *ракътъ* липсватъ, а на мѣстото имъ има само *стоманѝца*, четвъртито парче отъ стомана; това парче може да бѫде и отъ желѣзо, а намѣрихъ го и отъ *пиринчъ*. Направата на стоманицата се вижда въ рисунката, буква е и е'.

Процѣпътъ съ всичкитѣ си части и цѣлото устройство служи да се дига или слага цѣлата система на *въртеното*, а чрѣзъ него и горниятъ камъкъ. Това е нуждно, за да бѫде брашното по-едро (когато се поиздигне) или по-ситно (когато се послoжи).

б) *Въртеното.* Цѣлото устройство на въртеното и неговитѣ части се виждатъ въ рисунка № 158 и то букви: ж, з, и, к, л, м.

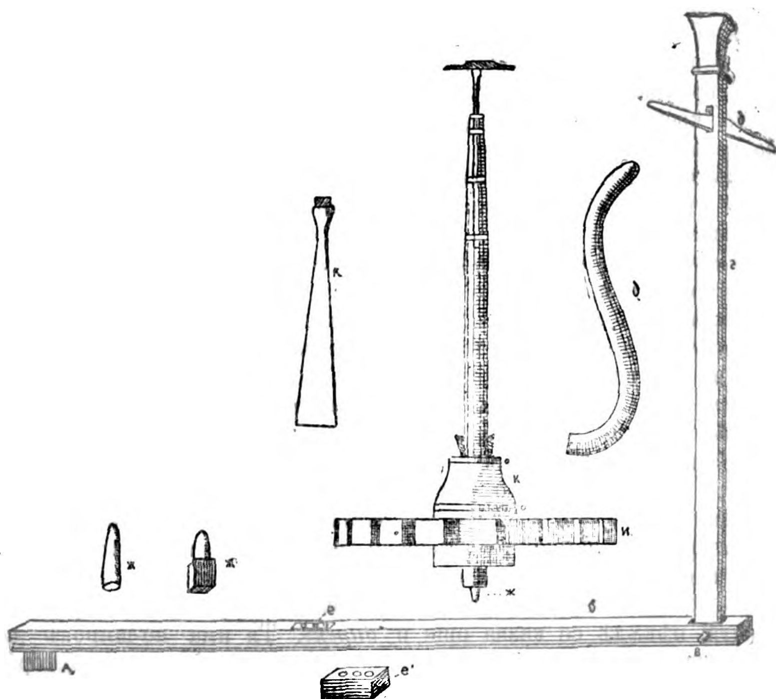

Рисунка № 158.

а) *прагъ, темелъ, подпорка*; б) *процъпъ*; в) *стременъ*; г) *кобилка, дигачка, кю́ало, подигàло* д д') *клучалка.* д') *кю́ало*; е е') *стдманица, кременица*; ж ж' ж') *петѝца, петà*; з) *вретено*; и) *точило или коло*; к) *главина*; л л') *сень, сѫнь, сàнь*; м) *пàприца, пѫприца*.

Вретеното се върти въ *стоманицата* на процѣпа (буква е) и то посрѣдствомъ щръкнало желѣзо, което се казва *петица* или *петà* (буква ж). Петицата е вглавена въ долната часть на *вретеното* и прави се отъ желѣзо, стомана или пиринчъ. Направата ѝ се вижда още по-добрѣ въ буква ж на вретеното, а още по-хубаво отдѣлно подъ букви ж′ ж′. Вретеното е дървено и то отъ дрѣново дърво и направата му се вижда въ буква з. Отъ туй вретено и воденицитѣ се казватъ и *вретенари*. Долу въ вретеното е вглавена главината на точилото, или кòлото воденично. Горѣ вретеното е стѣгнато съ четире желѣзни гривни, та по-крѣпко държи желѣзната или стоманена пръчка, наречена *сѝнъ* (въ Берковско-Ломско), *сèнъ* (Бѣлоградчишко), *сàнъ* (Орѣховско и Вратчанско). *Сънътъ* върши всичката работа въ воденицата, защото той върти *горняка* (горния камъкъ), та зърната ставатъ на брашно. *Сънътъ* е посоченъ въ сѫщата рисунка съ буква л, а отдѣлно се вижда въ буква л′. Въ *сѫня* е крѣпко вглавено друго желѣзо, което се казва *пàприца* или *пъприца*, както се вижда въ рисунката въ буква м.

в) *Воденични камъци.* Воденични камъци сѫ два: единиятъ е *долнякъ* (доленъ камъкъ), а другиятъ е *горнякъ* (горенъ камъкъ). *Долнякътъ* камъкъ е равенъ и отгорѣ му се върти горнякътъ; долнякътъ е вглавенъ въ околището неподвижно и обиколенъ е наврѣдъ съ лѫбъ. Прѣзъ него минава саньтъ, та се закрѣпва въ горняка чрѣзъ паприцата. Камъцитѣ воденични сѫ още: *левакъ* и *деснякъ*. Левакътъ се върти отлѣво надесно, а *деснякътъ* — отдесно налѣво. У едно *витло* (два улѣя правятъ едно витло), има единъ лѣвакъ и единъ десникъ, въ *четири витлà* има два лѣвака и два десняка, а у три улея — два лѣвака и единъ деснякъ.

Горнякъ е камъкътъ, който се движи (върти) въ долняка и мели брашно. На срѣдата си има длабъ и гърло, т. е. дупка. Горнякътъ съ длаба и гърлото се вижда въ рисунка № 185 буква *а*, длаба буква *б*, а гърлото буква *в*. Длабътъ е направенъ за *пàприцата*, т. е. въ него се вдлабява паприцата, та да може вретеното да го върти. Въ *гърлото* буква *в* се вглабява *тулецътъ* или гърлото, което отдѣлно въ рисунката се вижда отбѣлѣжено съ буква *в′*. Туй *гръло* се прави отъ лѣсково или върбово дърво; щомъ се изтрие отъ постоянното въртене на съня и камъка, то се изфърля и се гужда новъ тулецъ, ново дърво; въ него падатъ зърната, та отиватъ между двата камъка и ставатъ на брашно.

Пàприцата или *пъприцата* е отъ желѣзо и се вглавява въ длаба на горняка; направата ѝ се вижда въ сѫщата № 158. рисунка, отбѣлѣжена съ буква *г;* буква *г′* въ сѫщата рисунка се вижда долното лице на паприцата.

г) *Кошътъ* водениченъ е тоже съставенъ отъ цѣлъ редъ уреди; цѣлото му устройство се вижда въ рисунка № 159. Частитѣ, които съставляватъ коша сѫ: *скелето; самия кошъ; ключанката; летвата; скорецътъ; кречеталката* и *заглавката*. Скелето, за което е закованъ воденичниятъ кошъ, не е нищо друго освѣнъ двѣ по-дебели летви, които сѫ закрѣпени за *билото* или за маргакитѣ на воденичното *стелье*. Скелето въ рисунката се не вижда. *Кошътъ* е направенъ отъ дъски и направата му се вижда въ рисунка № 159 буква *а*. Отгорѣ въ широкото отворено мѣсто се сипва *мливото*, а излиза отдолу изъ тѣсното отворено мѣсто. На страна на коша е прикована *скоба* дървена, въ която влиза *летвата* и *ключанката* (буква *б* и *г*).

Летвата, нѣкѫдѣ се казва още и *дирекъ*. Тя има по-широкъ длабъ, въ който влиза ключанката (въ рисунката се вижда ясно); летвата горѣ държи ключанката, а долу тя държи *клюньтъ* на кречеталката, а чрезъ нея и скореца, както това ни показватъ буквитѣ *в* и *д* въ рисунката.

Ключанката. Направата на ключанката се вижда въ сѫщата рисунка, отбѣлѣжена съ буква *г*, а отдѣлно е отбѣлѣзана съ буква г′; тя се вънира въ длаба на летвата и нейната работа е да поподигва летвата, а съ нея и

скореца или *гжската;* отъ това поподигване, скорецътъ пуща по-малко (ако се поподигне) или повече (ако се послози) зърна въ гърлото. Подигането или посвалянето на летвата се извършва съ помощьта на зжбцитѣ, които сж назжбчени по плоския ржбъ на ключанката и които цибро се виждатъ въ рисунката на ключанката.

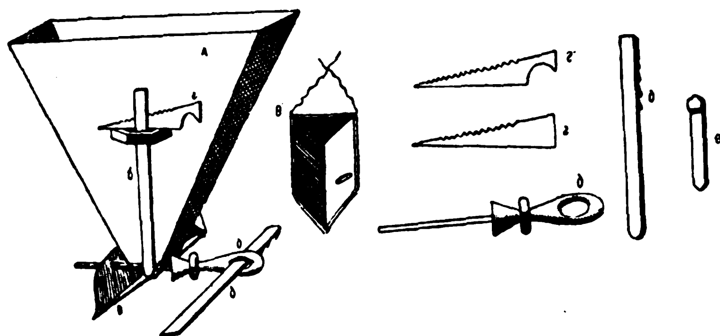

Рисунка № 159.

Кошъ воденичень.

а) Кошъ; б) летва; в) в') скорецъ или гжска; г) г') г') ключанка; д) д') д') кречеталка; е) заглавка.

Скорецъ или *гжска* (въ Лопушна). Направата на скореца се вижда въ сжщата рисунка № 159., отбѣлѣзана съ буква *в*, а и отдѣлно съ буква *в'*. Скорецътъ е трижгълно малко улейче, въ което падатъ зърната на мливото и отъ него въ гърлото. Скорецътъ е закаченъ за коша и леко се клатушка. Той за нищо не би можалъ да послужи, ако нѣмаше другия уредъ, нареченъ *кречеталка*.

Кречетáлка. Направата на кречеталката се вижда въ рисунката, отбѣлѣзана съ буква *д*, а отдѣлно съ буквитѣ *д', д'''*. Буквитѣ *д* и д'' бѣлѣжатъ *клювницата* на кречеталката, а буквитѣ д' д'' — самата кречеталка. *Кречеталката* д' се опира на горняка, и когато той се върти, кречеталката отскача отъ репулзитѣ на камъка и въ това отскачане клати *клювницата* си, която пъкъ клати скореца и по тоя начинъ падатъ зърна въ гърлото. Въ това отскачване кречеталката издава единъ трѣскливъ гласъ, какъвто подобенъ издава птицата наречена кречеталка.

Заглавката, отбѣлѣзана съ буква *е*, се гужда по нѣкога въ клювницата, та да стѣга по-крѣпко кречеталката и съ това тя да клати по-усѣтливо скореца.

д) *Точило* или коло. Воденичарското точило или коло се вижда въ рисунка № 160.

Точилото се състои отъ *главина* и *перя*. Главината се прави отъ орѣхово дърво както и главината въ колата: тука, въ воденицата, главината се надѣля на *вретеното* и се заглавя съ двѣ или повече заглавки, та да бжде крѣпко затвърдено, защото тука нѣма нужда да се върти около вретеното, а вретеното да се върти съ главината заедно.

Въ главината сж надѣляни перата, както се вижда въ рисунка № 160.; перата на нѣкои точила сж 20, а на нѣкои 24. Направата на перото е като продължена чаша, както това е отбѣлѣзано въ рисунката съ буква *б*.

Главината е стѣгната съ двѣ-три желѣзни гривни. Нѣкои главини не сж провъртѣни съ сврѣдѣлъ, както това е при главината на колата, а издлабени съ длето и има длабъ, въ който се вдлабява *вретеното*.

е) *Мжчникътъ. Долнякътъ* камъкъ е вглавенъ въ единъ кржгъ, който е обиколенъ и заграденъ съ *лжбъ* или *кора*, което се казва още и *окóлище*; въ тоя лжбъ се върти *горнякътъ*, та мели зърната на брашно; службата на тоя лжбъ е: да варди да не отфръква брашно на друга страна, а само на мустака. Тоя *лжбъ, околище* или *кора* не е цѣлъ кржгъ, а липсва една джга, тая джга се замѣства отъ една джска, която прѣгражда тая джга; тая дъска се казва *мустакъ* или по-добрѣ, така се казватъ двѣтѣ крила при отвореното мѣсто на тая дъска, прѣзъ което отворено мѣсто изфърква брашното, гонено отъ горняка.

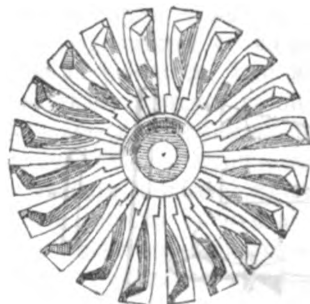

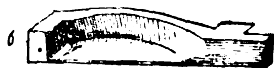

Рисунка № 160.

Точило.

а) Точилото съ перята; б) перото отдѣлно.

Зърната, паднали въ гърлото, а изъ него — между двата камъка, ставатъ на брашно, и гонено отъ горняка то излиза на *мустака* или *мустача* и пада въ *мжчника. Мжчникътъ* (отъ думата мжка = брашно) или *брашненката* е ковчегъ, направенъ отъ дъски, въ който пада брашното. Въ Чупренье се казва *мучнякъ*.

ж) *Керепътъ* е часть отъ вадата. Тамо, гдѣто вече водата ще бжде разпрѣдѣлена да хлуе въ улеитѣ, има наредени дъски надлъжъ, за да се залита водата и послѣ друга прѣграда отъ дъски, която разпрѣдѣля водата. Тия положени надлъжъ дъски заедно съ прѣградата се казватъ *керепъ*.

Водата, като дойде до керепа, залита се, пада въ едно дълго, наклонно положено по-дебело и издълбано дърво, което носи нѣколко имена: *улей, жлебъ, коруба, трупъ*. Направата на улея се вижда въ рисунка № 161. Улеятъ се дълбае отъ цѣло дърво, затова му казватъ още трупъ и коруба. Отъ трупа или корубата дълбаятъ жлебьта или улея.

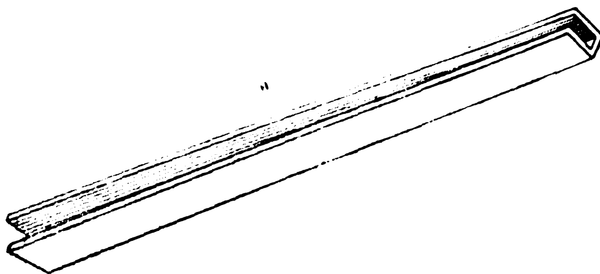

Рисунка № 161.

Улей, жлебъ, трупъ, коруба.

Принадлежность на улея и на керепа е *ставалкята (уставалка, ставило, уставачка)*. Ставилото служи да спира водата, за да не тече въ улея, когато това потрѣбва. Когато потрѣбва да се спре камъкътъ да се не върти, или се прѣпрѣчи на колелото дърво, или пъкъ се гужда ставилото на устата на керепа, водата се отбива, и камъкътъ спира. Направата на това ставило се вижда въ рисунка № 162. Това ставило се гужда на керепа, но има друго ставило, което се гужда въ длаба на самия улей и по тоя начинъ се спира камъкътъ. Много пжти мливото се свършва нечакано и догдѣто да се сипи ново мливо, трѣбва да се спре камъкътъ набързо; да се отива на керепа и тамо да се ставя ставилото е бавна работа, ето защо воденичарьтъ има отвжтрѣ нагласено ставило, което е така натъкмено, само съ едно попипване, и камъкътъ е спрѣлъ. Това ставило се ставя набързо въ самия улей. То ни прѣдставя едно малко воденичарско изкуство. То е една дълга лопата. Пър-

вото *ставило* можемъ да го наречемъ вънкашно ставило, а второто — вѫтрѣшно ставило.

Като принадлежность на воденицата вѫтрѣ, при мливото и брашното, трѣбва да се спомене още слѣдната покѫщнина:

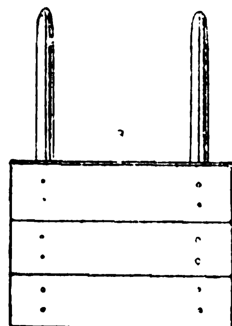
Рисунка № 162.
Ставило.

Кутель. Съ името *кутель* въ воденицата се именуватъ два прѣдмета. Кутелъ, съ който воденичарьтъ взима *ўемь*, т. е. правото, загдѣто мели мливото. Тоя кутелъ е малко шинче, което бере не повече отъ ока жито, ръжь и брашно.

Кутелъ, съ който се гребе брашното изъ мѫчника и се сипва въ вретището; направата му се вижда въ рисунка № 163.

Гребло. Дървенъ уредъ, съ който се събира брашното въ мѫчника на купъ, та се послѣ греби съ кутела; направата му се вижда въ рисунка № 164.

Камъцитѣ иматъ нужда да бѫдатъ ковани, за да могатъ да мелятъ. Воденичарьтъ кове камъцитѣ съ чукъ. Камъкътъ горнякъ се вдига съ помощьта на едно дърво, наречено *лость,* и се прѣнася съ помощьта на *валяка.* Направата на валяка се вижда въ рисунка № 165.

Камъкътъ, както се каза, се кове съ чукъ, който е обикновенъ камённярски чукъ.

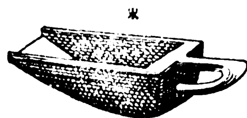
Рисунка № 163.
Кутель за гребене.

2. *Вада.* За да може да се докара вода до воденицата, трѣбва да се копае *вада* (каналче) отъ рѣката, па до самото гнѣздо на воденицата. Вадата се свършва съ керепа, отгдѣто водата тече въ улеитѣ. Ако воденицата е запустѣла, вадата се казва *вадище,* а гнѣздото, гдѣто е била нѣкога старата воденица, — *воденичище.*

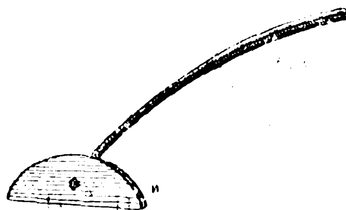
Рисунка № 164.
Гребло за брашно.

3. *Язъ* и *поязъкъ.* За да се отбие водата изъ рѣката и да се уведе въ вадата, прѣгражда се рѣката, колкото е широка; тая прѣграда се казва *язъ. Язътъ* се *заязва* съ колове, между които се трупа шума или прѫтье. Ако дойде водата голѣма, язътъ по нѣкога се *скинва,* и трѣбва изново да се заязва.

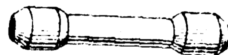
Рисунка № 165.
Валякъ.

Много пѫти става нужда да се поправятъ керепътъ, улеитѣ или пъкъ долната часть на вретеното и продѣпа; а случва се та дойде много вода, която е излишна на керепа. За единия и за другия случай се прави *поязъкъ.* Поязъкътъ е малка вада, която се изкопва отъ вадата, обикаля около воденицата и отива въ рѣката. Когато трѣбва да се отбива всичката вода изъ вадата, пущатъ я въ поязъка; ако ли водата хлуе повече, отколкото трѣбва, тогава се отбива часть отъ водата въ поязъка.

Водата отъ рѣката влиза въ вадата, а изъ нея прѣзъ керепа хлуе въ улея; изъ улея залѣтѣла и засилена водата бие перата на воденичното точило, което се върти, а върти и вретеното. Съ вретеното заедно се върти и горнякътъ и то, или налѣво, или надесно. Мливото се сипва въ коша; и отъ долнитѣ уста на коша мливото влиза въ скореца, а отъ него, движенъ и клатенъ отъ

кречеталката, зърната падатъ въ гърлото: отъ гърлото дохаждатъ между двата камъка и ставатъ на брашно; брашното излиза на мустака и пада въ мжчника или брашненката. Отъ мжчника брашното се събира и насипва въ вретището.

Мливото, ако се мели по-едро, нарича се *ярмà;* ярма правятъ за воловетѣ. Брашното по-едро се казва *бстро,* а по ситното — меко. Отъ брашното отфърква прахъ, който се казва *паспалъ;* който е ходилъ на воденица, познава се по паспаля.

За горняка и долняка има приказка, която е основа на баснята „Двата воденични камъка", която ще бжде изложена подъ № 64 въ втората книга отъ моя басненикъ (още непечатана).

Други подробности за воденицата, воденичарството и мливото вж. въ „Ж. Старина IV". § § 525.—529.

Воденичнитѣ камъци правятъ нашитѣ каменяри; зданието правятъ нашитѣ зидари и дюлгери, а самитѣ воденичарски уреди правятъ воденичаритѣ, които ги и нагласватъ.

2. Валявичарство.

Въ тоя край на тепавицата казватъ валявица и въ тия валявици валятъ (тепатъ) изтъканото вълнено платно, за което говорихме по-горѣ.

1. *Валявица.* Валявицата се намира само въ планинскитѣ мѣста; оттамо идатъ людье, та събиратъ бàло, нетепанъ шаекъ и го носятъ за валяне; тия людье се наричатъ *бранйчаре*, а събраниятъ шаекъ — *браница*. Подробнитѣ условия, които сж установени отъ българското обичайно право и които се пазятъ при събирането на тая *браница* и при валянето, сж изложени подробно въ „Ж. Старина IV". стр. 424.—496. Тука да повтарямъ тия подробности считамъ за излишно.

1. *Керепъ.* Него описахме при воденицата подробно. Изъ керепа водата минава въ ỳлея.

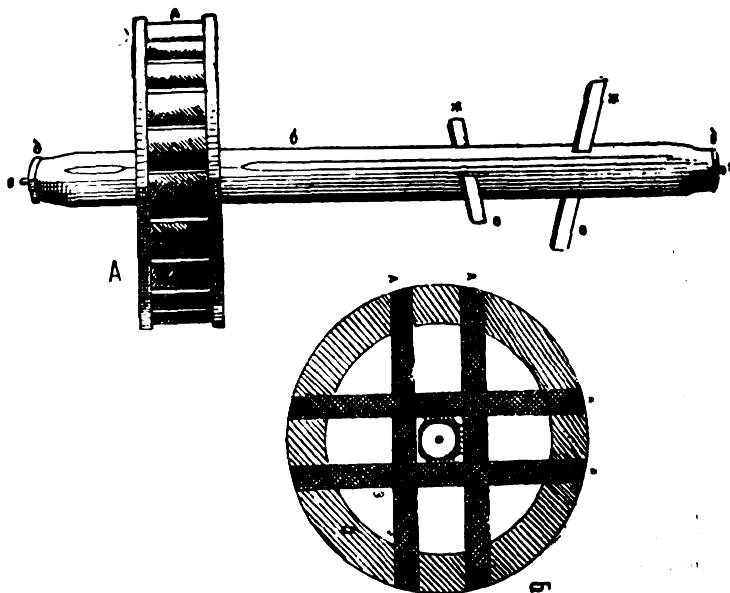

Рисунка № 166.

Точило.

А. а) чаши на точилото; б) вретено; в) палци; г) шипове; д) гривни. Б. а) кръстате, б) наплате.

2. *Улей* — дебело дълго дърво, издълбано и положено (турнато полегато, наклонно); въ него водата хлуе, залита се и бие, или въ *перата*, или въ *ведрата* на точилото. Въ нашата рисунка (№ 166 А) водата бие не въ *пера*, а въ *ведра* или *чàши* (буква *а*).

3. Самото точило състои отъ цѣлъ редъ вглавени въ кржгъ *чàши*, въ които бие водата изъ ўлея, та върти точилото; при нѣкои валявици намѣсто *чàши* или ведра, точилото има пера, каквито има точилото при воденицата.

4. Точилото се затѣга отъ осемь (по четире на всѣкоя страна) дебели дървета, наречени *кръстàше* (ед. кръсташъ). Тия *кръстàше* само четире се виждатъ въ нашата рисунка (№ 166 Б), гдѣто сж отбѣлѣжени съ буква *а*.

5. *Вретеното* е дебело дърво, сложено легнало (хоризонтално). Въ рисунката (№ 166. А) *вретеното* се бѣлѣжи съ буква *б*.

6. Въ *вретеното* има вглавени цѣлъ редъ въ кржгъ дрѣнови чепове, които се казватъ *палци*. *Палцитѣ* сж прѣдставени въ рисунката (№ 166. А) съ буква *в*.

7. *Вретеното* е сложено отгорѣ на двѣ издълбани дървета, които се наричатъ *жàбки*. *Жабкитѣ* въ нашата рисунка липсватъ, но всѣкой може да си ги прѣдстави, защото тѣ сж тоже легнали по-дебели дървета.

8. Въ тия *жàби* има длабове отъ желѣзо; тѣ се казватъ *жабчѐта*. И *жабчетата* се не виждатъ въ нашата рисунка.

9. Въ тия *жабчѐта* влизатъ *шиповетѣ* на вретеното, и въ тѣхъ се върти точилото. Шиповетѣ се виждатъ въ рисунката (№ 166. А) при буква *г* и *г*.

Точилото, удряно отъ водата, върти *вретеното*, а то съ своитѣ палци дига и слага *бутоветѣ*, които тепатъ балото и го правятъ на *шаекъ*.

10. Бутоветѣ сж дебели *малùци* или *токмàци* или дървени чукове, които тепатъ шаека. Направата на бута се вижда въ рисунка № 167. буква *а*. За да може да тепа, бутътъ е издълбанъ на бразди; тия бразди се наричатъ *зжби* (буква *б* въ рисунка № 167.).

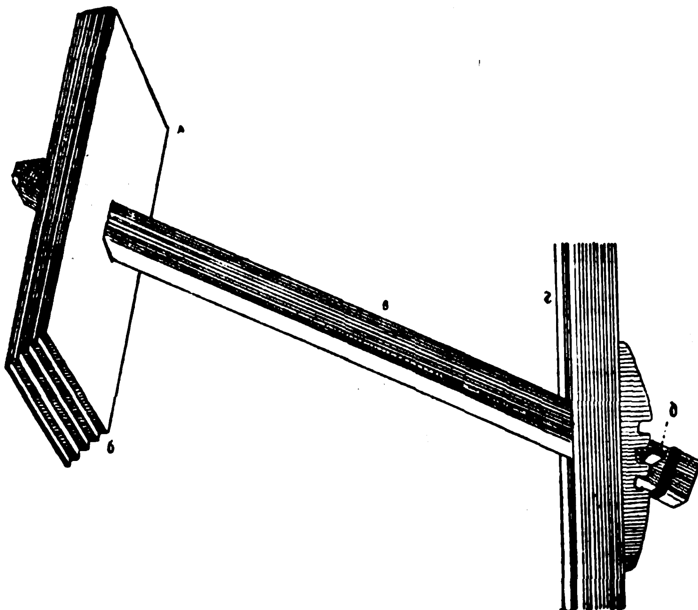

Рисунка № 167.

Бутъ.

а) бутъ; б) зжби въ бута; в) жила на бута; г) кобилка; д) ключанка.

11. *Вутътъ* е надѣнатъ на друго дебело дърво, което тука се нарича *жила*. Жилата се вижда въ рисунка № 167. буква *в*.

12. *Жилата* е вглавена въ други двѣ дървета; между тия дървета има голѣмъ длабъ, въ който влиза жилата и е вглавена посрѣдствомъ ключанката така, щото да се движи, а да не излиза. Тия дървета се казватъ *кобилка*. *Кобилката* се вижда въ рисунка № 167. буква *г*, а ключанката при буква *д*.

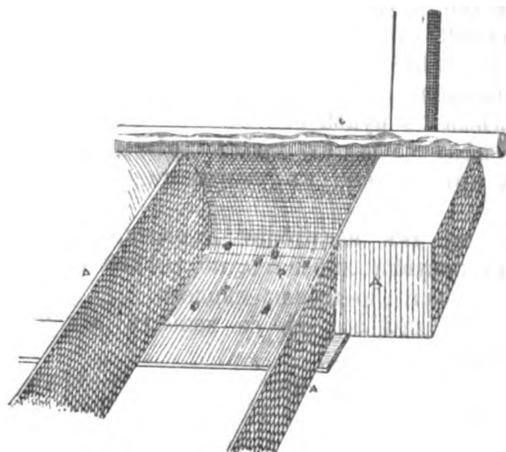

Рисунка № 168.

Чутура.

а) Подстранки; б) чутура.

13. *Кобилката* е вглавена въ друго дърво, наречено *столъ*.

14. *Столътъ* е подпрѣнъ на четире дървета, наречени *спонки*.

15. *Спонкитѣ* сѫ вглавени въ три неподвижни дървета, наречени *темелье*.

Столътъ, спонкитѣ и *темельетѣ* липсватъ въ нашата рисунка.

16. Бутоветѣ падатъ въ единъ видъ корито, обградено съ дъски; дъскитѣ се наричатъ *подстранки*, а коритото — *чутура*. Рисунка № 168. ни прѣдставя направата на *чутурата*, буква *а* ни показва *подстранкитѣ*, а буква *б* самата *чутура*.

Точилото е съставено отъ *на̀плате* (буква б въ рисунка № 166 .Б, а *вретеното* е стегнато съ желѣзни гривни буква д въ рисунка № 166. А.

Това е устройството на *валявицата*. Самото *бало* се тепа и става на *шаекъ* или на *олеви;* тепането става по слѣдния начинъ.

Ба̀лото се пере най-напрѣдъ въ студена вода, колкото три часа, а послѣ се сипва топла вода; тая топла вода трѣбва постоянно да се сипва въ *чутурата* на балото, та то всѣкога да бѫде топло. За да се уваля или утепа едно бало и да стане готовъ шаекъ, трѣбва да се тепа отъ бута 24 или 25 часа. Въ една чутура може да се изваля наведнъжъ най-много 200 лакти шаекъ.

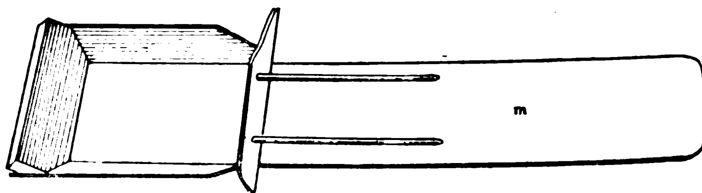

Рисунка № 169.

Уредъ за гладене шаека или гладилка.

Като се уваля добрѣ, простира се да изсъхне; като изсъхне, удря се на особенъ уредъ та се обтѣга, управя и угладва. Тоя уредъ се вижде въ рисунка № 169. и се казва *гладилка*.

3. Коларство.

Всичкитѣ части на колата и на шейната нѣкога си правилъ самичъкъ селянинътъ; въ всѣкоя задруга, който ималъ работа съ колата и шейната, знаелъ да прави кола и шейна, и ималъ нуждниітѣ за това сѣчива (инстру-

менти). Той се грижелъ да има приготвени сухи дървета за *наплати*, за *спици*, за *главина*, за *процѣпъ* и други части, та, когато се счупело нѣщо, да го направи, или да направи ново. Считало се за срамъ, ако *орачъ* (който ходи съ кола) не знае да си направи колата или да ги поправи. Оттогава останало е и до днеска обичай и правило, селянинътъ да знае самъ да прави нѣкои части отъ колата. Така, и днеска селянинътъ прави самъ: *ярема,, процепи китритѣ, климицитѣ, левцитѣ, потоницата, щита, опашницата, лисицитѣ;* който е добъръ орачъ, добъръ работникъ и *добъръ* селянинъ, той трѣбва да знае да си прави и *оститѣ, боботеца, столоветѣ*, въ колата, а само точилата, като по-сложна и по-специална работа правятъ коларитѣ. Коларинътъ е майсторътъ на колата; той прави кола, но пакъ не напуска и земледѣлието, не прѣстава да бѫде пакъ селянинъ. Коларинъ слѣдователно сцециално и изключително занимаващъ се съ коларство нѣма въ селата или се срѣща твърдѣ рѣдко. Ето защо ние считаме и коларството като занятие на селянина.

1. *Коларство.* Сѣчивата и другитѣ уреди, съ помощьта на които селянинътъ коларинъ прави колата, сѫ:

а) Длето. Длетото е желѣзно сѣчиво съ дръвена дръжка, съ помощьта на което се дълбаятъ главинитѣ. Нѣкои колари вътрятъ дупкитѣ въ главинитѣ съ особени свръдли. Длетото правили нѣкога нашитѣ ковачи, а днеска се купува готово.

б) Тривонъ или *тривонъ.* Съ триона рѣжатъ дърветата, та ги гласятъ да послужатъ за мѣрканата и речена работа. И тривона нѣкога е правилъ нашиятъ ковачъ, а днеска се купува отъ пазаръ готовъ. Трионътъ има зѫби, които именно рѣжатъ; тия зѫби ако се изправятъ, трионътъ не може да трие и тогава нуждно е да се *пили* съ пилата, т. е. да се изкривятъ зѫбитѣ.

в) Обирачъ, обирачка. Косица, съ която се дѣлатъ спицитѣ, та ставатъ сгодни да послужатъ въ точилото. Обирачката се вижда въ рисунка № 170. И обиричката правили нашитѣ ковачи.

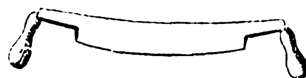

Рисунка № 170
Обирачъ, обирачка, косица за спицитѣ.

г) Брадва или *тесла.* Брадвата е сѣчиво, съ което дѣлатъ наплатитѣ и ги правятъ пригодни за въ точилото. Направата на брадвата се вижда въ рисунка № 171. Държалето на брадвата е кратко. Нѣкои колари обаче дѣлатъ наплатитѣ и ги правятъ и съ макара, само че тая макара всѣкога е остра и съ нея се не сѣче нищо друго; освѣнъ това тая макара е коларска макара, а не дърварска. Брадвата се прави отъ нашитѣ ковачи.

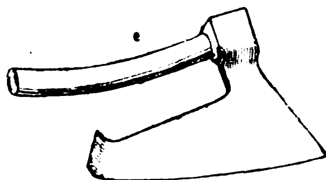

Рисунка № 171.
Брадва за наплатитѣ (тесла).

д) Стругъ. Стругътъ е уредъ, съ помощьта на който се стружатъ главинитѣ. Направата му се вижда въ рисунка № 172. Стругове има два.

е) Самаръ или *конь.* Уредъ отъ дърво, съ помощьта на който се стѣгатъ наплатитѣ за да проврътятъ дупкитѣ за пишляцитѣ и за рамената на спицитѣ. Наплатитѣ се гуждатъ на коня, кога сѫ издѣлани и приготвени за провръттване. Самарътъ се вижда въ рисунка № 173.

ж) Кѫлница е тоже уредъ отъ дърво, въ който се гужда главината, та се набиватъ въ нея спицитѣ, а послѣ въ спицитѣ се *наплатосватъ* наплатитѣ. Да се *наплатоса* точилото, значи: да се набиятъ наплатитѣ на спицитѣ и да се вдлабатъ наплатитѣ на пишляцитѣ. За да могатъ спицитѣ се вдлаби въ фатоветѣ на наплатитѣ, свиватъ се тѣ съ помощьта на особенъ уредъ, на-

реченъ *свивачъ* или *манджалъкъ* Колницата състои отъ двѣ дълги дървета, устроени навѣрно за тая цѣль. Направата на *колницата* съ *свивача* се вижда въ рисунка № 174.

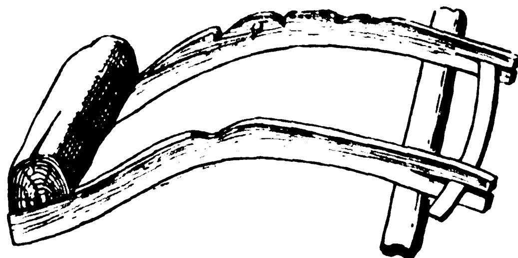

Рисунка № 172.

Стругъ.

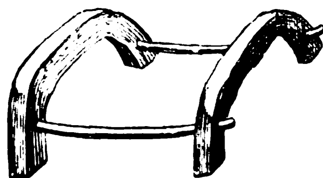

Рисунка № 173.

Самаръ или кошъ.

з) Сврѣделъ. Желѣзенъ уредъ съ дръвена дръжка, съ помощьта на който се вѫртятъ дупки. При коларството сѫ четире свръдела за различни дупки. Свръдлитѣ се носятъ въ дървенъ уредъ, нареченъ кабуръ. Направата на свръдлитѣ всѣки знае. За условията, когато се порѫчатъ нови кола, нека се види „Жива-Старина" кн. IV., стр. 514.—517.

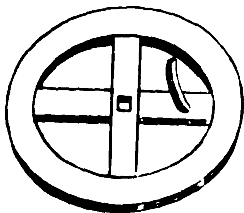

Рисунка № 174.

Кѫлница.

4. Бъчварство.

Бъчварството е занаятъ, който снабдява селското ступанство съ всичкитѣ дървени сѫдове и покѫщнина. Бъчварьтъ е тоже селянинъ, който работи бѫчварство успоредъ съ земледѣлието. Сѫдове, които работятъ нашитѣ селски бъчвари сѫ: *бъчва, вознивъ, буре, каца, каче бучка, ведро, ведрица* и *бъкълъ*, и всички други сѫдове, които се правятъ отъ дървени дѫги, стѣгнати съ обръчи. Уредитѣ и орѫдията, съ които селскиятъ бъчварь работи своя занаятъ, сѫ слѣднитѣ:

1. *Тривонъ* или *трионъ*. Трионътъ на бъчваря е нуженъ да прѣтрива (прѣрѣзва) било дъскитѣ, приготвени за дѫги, било обрѫчитѣ, съ които ще се стѣгатъ тия дѫги. Направата на триона е обикновена и позната.

2. *Шестило.* Шестилото е уредъ, съ помощьта на който бъчварьтъ опрѣдѣля и бѣлѣжи областьта на вътора и на дната. Шестила бъчварьтъ има двѣ: едното е голѣмо, съ което отбѣлѣзва въторитѣ и дната на голѣми сѫдове, като бъчва, каца, а другото е малко шестило, съ което се опрѣдѣля и отмѣрватъ въторитѣ и дната на малкитѣ сѫдове, като: *буре, ведро, ведрица, бучка, каче* и пр. Направата на шестилата е посочена въ рисунка 175., и то, буква *а* посочва голѣмото шестило, а буквата *б* малкото.

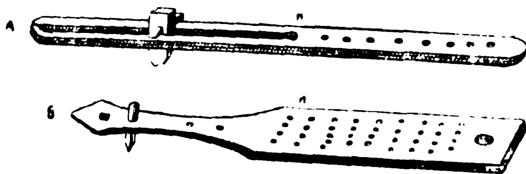

Рисунка № 175.

Шестило или шестаръ:

а) голѣмо шестило б) малко шестило.

3. *Вторачъ* или *въторачъ*. Въторачътъ е орѫдие, съ помощьта на което бъчварьтъ дълбае вътора на дната. Въторъ се казва оня окрѫглесть длабъ издлъбенъ на дѫгитѣ, въ които влизатъ дѫгитѣ на дната. Направата на въторача се вижда въ рисунка № 176. Въторътъ на по-голѣмитѣ сѫдове

е по-широкъ, а вторътъ на по-малкитѣ сѫдове е по-тѣсенъ; оттука има и два вторача единъ по-голѣмъ, а другия по-малъкъ.

4. *Изгрибачъ, огрибачка (шака* или шапа) е орѫдие, съ помощьта на което бъчварьтъ огрибва дѫгитѣ на сѫда, когато вече се стѣгатъ съ обрѫчъ.

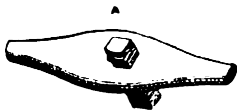

Рисунка № 176.

Вторачъ или вътрачъ (а)

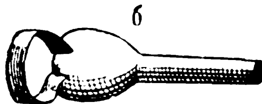

Рисунка № 177.

Огрибачка, изгрибачъ.

Направата му се вижда въ рисунка № 177. Буква *а* ни показва огрибачката съ дървената дръжка, а буква *б* е безъ такава дръжка.

5. *Обирачка.* Обирачката е уредъ съ помощьта на който се гладятъ дѫгитѣ и обиратъ, когато вече сѫ свити, но още не стегнати съ обрѫчи. Обирачката е косица, изкривена и съ двѣ дръжки; направата ѝ се вижда въ рисунка № 178.

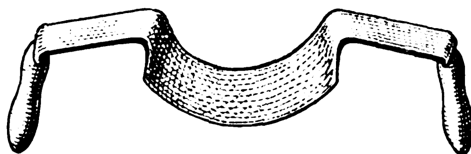

Рисунка № 178.

Обирачка или косица.

6. *Чапъ* (кука). Тоя уредъ служи на бъчваря да опрѣдѣля широчината и извивката на дѫгата наспроти вмѣстимостьта на сѫда. За всѣкоя стотина бъчварьтъ си има и отдѣленъ чапъ. Съ него се опрѣдѣля извивката (облостьта) на дѫгата, но по правеца на нейната широчина. Направата на *чапа* се вижда въ рисунка № 179.

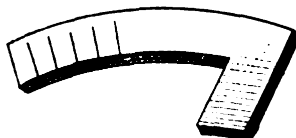

Рисунка № 179.

Чапъ или кука.

7. *Сбирачъ* или *щипка* е уредъ, съ помощьта на който бъчварьтъ сбира дъгитѣ въ едно. Направата му се вижда въ рисунка № 180. Щипкитѣ сѫ повече и има различни, за дебели дѫги и за тънки дѫги.

Рисунка № 180.

Сбирачъ или щипка.

8. *Свивачъ. Свивачътъ* е уредъ, съ помощьта на който се свиватъ дѫгитѣ, та ставатъ корубести, изпъкнали.

9. *Стругъ.* Стругътъ е уредъ, на който се стръжатъ дѫгитѣ, та странитѣ имъ ставатъ гладки; това се прави, за да може да се прилѣпватъ една до друга така, щото да не пропущатъ течнитѣ нѣща, налѣти въ сѫда. Направата на струга се вижда въ рисунка № 181. По направата си струговетѣ сѫ два.

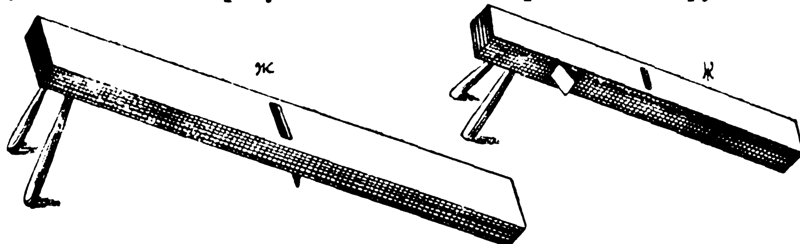

Рисунка № 181.

Стругъ за дѫгитѣ.

10. *Заекъ* или *кучка* (въ Митровци). Заекътъ е уредъ, съ който се притискатъ и държатъ джгитѣ, за да се стържатъ лицата имъ съ тесла. Съ тоя уредъ се стѣгатъ обрѫчитѣ, за да се дѣлатъ съ косица. Направата на заека се вижда въ рисунка № 182.

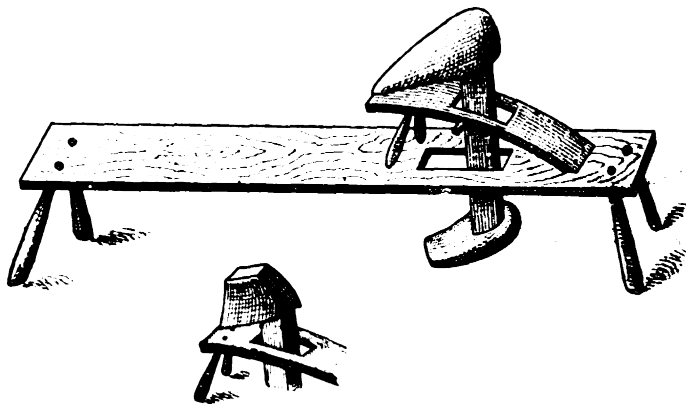

Рисунка № 182.

Заекъ или кучка за стѣгане джги и обрачи.

11. *Тесла* или *брадва*. Съ теслата се тесатъ или дѣлатъ лицата на джгитѣ. Направата на брадвата се вижда въ рисунка № 171 при коларитѣ.

12. *Косица*. Съ косицата бъчварьтъ дѣла обрѫчитѣ и ги прави пригодни за да се свиватъ и да стѣгатъ джгитѣ на сѫда. Направата на косицата се вече посочи по-горѣ.

13. *Пила*, съ помощьта на която пили и глади краищата на джгитѣ. Направата ѝ е позната.

14. *Малвица*. *Малвицата* е голѣмъ дървенъ чукъ, съ който бъчварьтъ набива обрѫчитѣ на джгитѣ.

15. *Кутия*, въ която има червена боя, съ която се бѣлѣжатъ по джгитѣ червени прѫчки; тия прѫчки показватъ, колко трѣбва да се стържатъ джгитѣ на стрѫгата.

16. *Обрѫчъ*. Обрѫчътъ е прѫтъ, съ който се стѣгатъ джгитѣ на сѫда. Обрѫчътъ се дѣла съ косица, свива се съ помощьта на кучката или свивача и двата му края връзватъ съ *лѝчини*, връзки. Обрѫчътъ се прави отъ: кленъ, яворъ, ясенъ и лѣска. За бъчварството вж. още „Ж. Старина IV.", § 594.

5. Грънчарство.

Грънчарството произвежда всички онѣзи землени сѫдове, които съставляватъ бѣдната българска селска покѫщнина; тия сѫдове не сѫ трайни; на всѣкой часъ се чупятъ и това имъ е дало името *„чирепе"*. Землениtѣ сѫдове се трошатъ за това, защото *„новата свещь"* влияе. Ето защо селянинътъ, когато види *„нова свещь"* (новъ мѣсецъ), прѣкръстя се и не смѣе да го спомене въ кѫщи. Ако „новата свѣщь" е неспоменатa, а паницитѣ все пакъ се трошатъ прѣзъ мѣсеца, трѣбва въ кѫщи да сѫ влизали лоши очи, които не сѫ селяни — земледѣлци, а особени занаятчии, които дохаждатъ изъ Трънско и Радомирско.

Орѫдията и уредитѣ, съ помощьта на които грънчарьтъ прави земени сѫдове, сѫ само нѣколко.

1. *Стѫпало*. Първиятъ и главенъ уредъ е *стѫпалото*. *Стѫпалото* е цѣлъ уредъ, съставенъ отъ нѣколко части.

Най-долу въ земята има забита по-дебела *кость* съ дупка (буква д); въ която е вглавенъ, но подвижно заостренъ дрѣновъ клинъ. Той се върти въ костьта и се нарича *чепъ* (буква *г*). Въ тоя чепъ е надѣнато *вретеното*, което е отъ буково дрьво (буква *а*). Малко надъ чепа, въ вретеното има надѣлано и заглавено *коло* — точило, направено отъ дъска (буква *в*). Туй коло грънчарьтъ кара съ крака си да се върти, а съ това върти и вретеното. На горния край на вретеното има заглавено друга окрѫгла плоча, наречена *табанче* или *малко коло;* на това табанче грънчарьтъ гужда кальта — *„грънчарска земя“* наречена, отъ която прави различни сѫдове. Цѣлата направа на тоя грънчарски уредъ се вижда въ рисунка № 183. Буква *а* прѣдставя *вретеното;* буква *б* — табанчето или малкото коло; буква *в* — голѣмото *коло;* буква *г* — чепа отъ кость.

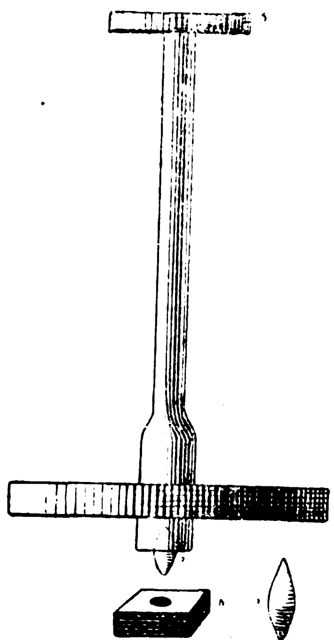

Рисунка № 183.

Грънчарско стѫпало.

а) Вретеното; б) табанче или малко коло; в) коло или голѣмо коло; г) чепътъ дреновъ; д) кость.

2. *Тезгяхъ.* Вториятъ уредъ е тезгяхътъ. Направата му се вижда въ рисунка № 184. Буква *а* прѣдставя табанчето или малкото коло (рис. № 183); буква *б* е тезгяха, гдѣто е грънчарската каль и кѫдѣто се турятъ готовитѣ сѫдове, а буква *в* показва мѣстото, гдѣто сѣди грънчарьтъ и се казва *подгазникъ* или *подгъзникъ.*

3. *Грънчарска ръшница.* Третиятъ грънчарски уредъ е ръшницата, въ която се търка глечьта. Тая ръшница има сѫщото устройство, каквото и обикновената ръшница.

4. *Бучило.* Бучилото е уредъ отъ дъска, съ помощьта на който грънчарьтъ дава каквато ще форма на своитѣ сѫдове. Направата му се вижда въ рисунка № 185.

5. *Лопатка.* Лопатката е отъ дърво; тя служи на грънчаря да гребе съ нея каль и да си чисти, било тезгяха, било табанчето. Направата ѝ се вижда въ рисунка № 186.

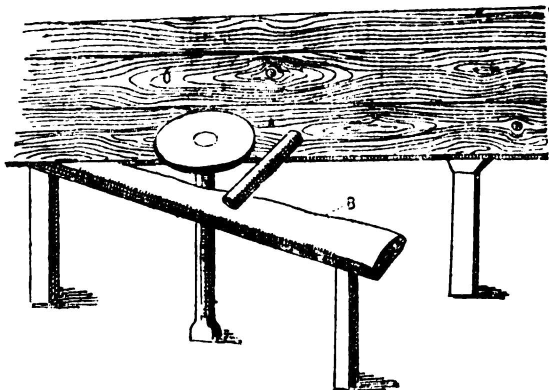

Рисунка № 184.

Грънчарски тезгяхъ.

а) Малко коло или табанче; б) тезгяхъ; в) подгъзникъ.

Съ глечьта гледжосватъ сѫдоветѣ, за да не тинясватъ, т. е. да не пропускатъ.

Глечьта бива разноцвѣтна: зелена, жълта и др. Но най-употрѣбителната глечь е зелената. За да стане глечьта зелена, турятъ въ нея бакъръ.

Другитѣ шарки, съ които шарятъ сѫдоветѣ, сѫ различни, но най-много шаркитѣ сѫ клонове, цвѣтя. Тия шарки се правятъ съ бучилото, а правятъ се и съ ножъ или чорапна игла и то догдѣто още сѫдътъ е *каленъ*, т. е. суровъ непеченъ; тия шарки сѫ врѣзани въ сѫда.

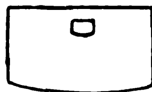

Рисунка № 185.
Бучило.

Рисунка № 186.
Лопатка.

Сѫдоветѣ, които прави грънчарьтъ сѫ: *гърне, паница, блюдо, пинта, крондилъ, кърчагъ* (бардакъ), *делва, ибрикъ, гевечъ, рукатка* (оватка или котленка), *ручка* (кандилница), *тенджера, чирепня, свещникъ, шупундеръ* (сѫдъ за вино, който бере ока).

6. Ковачество.

Всичкитѣ сѣчива, за които говорихме въ земледѣлието, се правятъ отъ нашитѣ ковачи. За това ковачътъ е нераздѣленъ отъ земледѣлието и земледѣлскитѣ сѣчива.

Колибата, въ която ковачътъ работи, се нарича *вйдня* (*алетъ-рахйфи* по цигански).

Желѣзото нѣкога се вадило отъ руда, която изобилствувала въ притоцитѣ на всичкитѣ рѣки, що мокрятъ и поливатъ тоя западенъ край. Тая руда се работила и отъ нея се изваждало чисто желѣзо. Стрѣхата, въ която се работило желѣзото, се наричала тоже *видня*. Мѣстото, гдѣто е била видня съ всичкитѣ ѝ принадлежности, се наричала *самоковъ* или маданъ. Огнището, въ което се вадило желѣзо изъ рудата, се наричало *струпъ;* отъ тая руда излизало *шлякна* или *сгурия* и *ступено* желѣзо; това *ступено желѣзо* се прѣчиствало и изваждало *преснинà* на желѣзото. Това желѣзо вадели въ подългички плоски желѣзни дъски, наречени *ра̀совецъ*.

Това чисто желѣзо прѣминавало въ рѫцѣтѣ на ковачитѣ, които ковѣли и правили различни сѣчива и орѫдия. Принадлежноститѣ на една ковачка видня сѫ: *мехъ, рѫчница, плоча, огнище, чукове, наковалня, кисца, корито съ вода, клещи, ножици, шило и точило.*

1. *Мехъ. Мехътъ* на ковача служи да раздухва вѫглищата въ огнището, та да може желѣзото по-лесно да се насвѣтля и умекне.

Мехътъ самъ е направенъ отъ слѣднитѣ части: *горна, средна* и *долна* дъски, между които има заковани кожи (а, б и б') въ рисунка № 187.; съ помощьта на тия три дъски мѣхътъ се шири и стѣснява, та духа. *Глава* на мѣха е оная дървена трѫба (буква *в*), прѣзъ която излиза събрания въ мѣха въздухъ. Цѣва *дула* или *духало* (буква *г*) е тѣсна желѣзна трѫба, прѣзъ която въздухътъ излиза и влиза прѣзъ рѫчницата въ огнището. Мѣхътъ е прикрѣпенъ на два дървени крака *(д)*, а долната дъска *(а)* е вързана за връвьта *(е)*, която е пакъ провръна и вързана за дръжката *(ж)*, съ която се дига и слага долната дъска, та мѣхътъ духа огнището. Цѣлата направа на мѣха се вижда въ рисунка № 187.

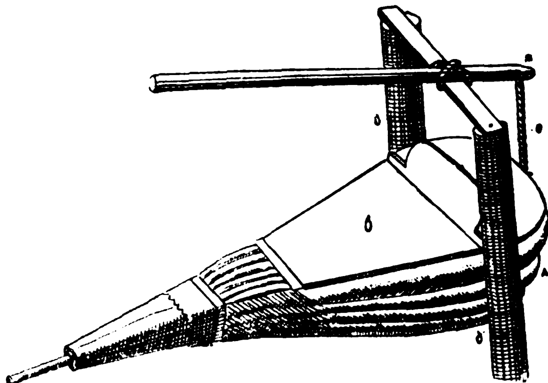

Рисунка № 187.
Мехъ (морчѝ цигански).
а), б) и б') тритѣ дъски въ мѣха; в) глава на мѣха („шерà“ цигански); г) цѣва, дула или духàло.

2. *Ржчница.* Въздухътъ отъ духалото минава прѣзъ една друга пръстена тржба, наречена *ржчница,* на която устата зѣятъ въ отвореното огнище. Направата на ржчницата се вижда въ рисунка № 188.

Рисунка № 188.
Ржчница (форма по цигански).

3. *Плоча.* Мехътъ и самото огнище се дѣли отъ една изправена плоча. Направата на плочата се вижда въ рисунка № 189. Долу на плочата има малъкъ полукржженъ отворъ, прѣзъ който минава ржчницата (буква *а*).

4. *Огнището* е трапъ, въ който се сипватъ вжглища.

5. *Чукове.* Първитѣ и най-потрѣбнитѣ орждия сж чуковетѣ. По работата, която има да вършатъ, тѣ се дѣлятъ на нѣколко вида; въ нашата рисунка № 190. има три различни чукове. Чукътъ *а* се казва *кесме,* съ който се сѣче желѣзото, затуй е и остъръ. Чукътъ *б – баския* или *сбивачъ,* съ който се бъска, сбива желѣзото, та се разстила. Чукътъ *в сржчникъ* или ржченъ чукъ за всѣкакква работа. И въ тритѣ чука липсватъ дръжкитѣ.

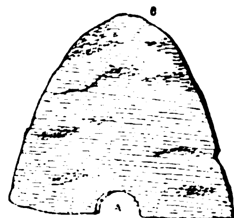

Рисунка № 189.
Плоча.
а) Дупка за ржчницата.

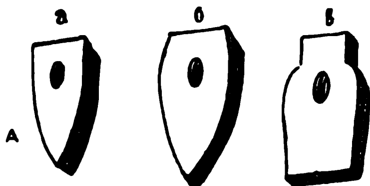

Рисунка № 190.
Чукове.
а) Кесме; б) баския; в) ржчникъ или ржченъ чукъ.

6. *Наковалня.* Наковалнята е желѣзенъ уредъ, на който се бие желѣзото съ чука. Направата на наковалнята се вижда въ рисунка № 191. Частитѣ на наковалнята сж: два *рога,* отъ които единиятъ се казва *мжжки рогъ* („шинкъ" по цигански), а другия *женски рогъ* (буква *а* е мжжки рогъ, а буква *а'* — женски); прѣзъ срѣдата има *гривна* (буква *б*), която се нарича *сърсѐмъ;* отъ гривната надолу има *шипъ* или *„пори"* по цигански, който е забитъ въ пъня. Отгорѣ наковалнята има дупка на женския рогъ и се казва *женска дупка* (буква *г*) („хевъ джувли шинкъ" по цигански).

7. *Кисца* е дървена дръжка и желѣзо, въ което има папуръ; съ тая *кисца* се гасятъ вжглищата, та да траятъ повече, а и повече топлина да пущатъ.

8. *Корито съ вода.* Край ковача има корито, напълнено съ вода; въ тая вода ковачътъ топи кисцата и пръска вжглищата; въ тая вода се топятъ клещитѣ, съ които се държи желѣзото въ огнището; въ тая вода же се топятъ и желѣзата, които се коватъ и правятъ.

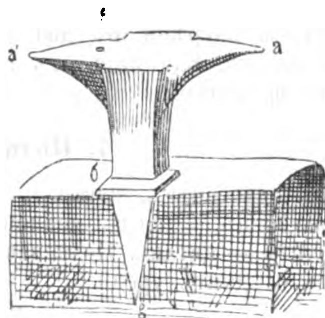

Рисунка № 191.
Наковалня.
а) Мжжки рогъ („шинкъ" по цигански); а') женски рогъ; б) сърсемъ; в) шипъ („порй" по цигански); г) женска дупка (хевъ джувли шинкъ).

9. *Клещи.* Съ клещитѣ ковачътъ лови желѣзото, което гужда въ огнището да се насвѣтлява и сгрѣе. Клещитѣ сж десна ржка на ковача, защото безъ тѣхъ той не би можалъ да лови нажеженото желѣзо, а слѣдователно, нито би могълъ да го кове. Клещитѣ се виждатъ въ рисунка № 192. Тѣ сж три вида.

10. *Ножици.* Ножицитѣ ковашки сж тоже отъ желѣзо; направата имъ се вижда въ рисунка № 193.; съ тѣхъ ковачътъ сѣче и прѣрѣзва нажеженото желѣзо, когато стане нуждно.

11. *Шило.* Шилото е тоже желѣзно орждие, съ което ковачътъ пробива дупки въ нажеженото желѣзо. Направата му е обикновена, само че е по-дебело.

12. *Точило.* Когато ковачътъ направи сѣчиво, като: мотика, ножъ, манара, тесла, коса, косица, косерь или друго, той е дълженъ още и да наточи това сѣчиво. За тая цѣль има цѣлъ уредъ, нареченъ *точило*, съ което се точатъ, острятъ сѣчивата. Съставнитѣ части на точилото сж: *точило*, обикновено, на което службата тука е да засилва вретенето; *вратено* желѣзно, на което е надѣнато точилото, и камъкътъ, на който се точатъ сѣчивата. Камъкътъ е сжщото точило, на което се точатъ сѣчивата; тоя камъкъ е отъ ония камъни, отъ които правятъ брусове; тукъ тоя брусъ е крѫгъ. Вретеното има два чепа, които сж заврѣни въ два изправени и забити въ земята кола, наречени тука *пречки*. Единиятъ отъ тия чепове има дръжка, съ помощьта на която се върти вретеното.

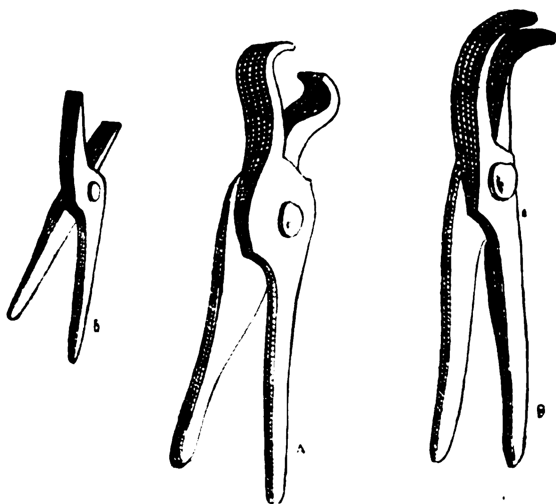

Рисунка № 192.

Клещи при ковача.

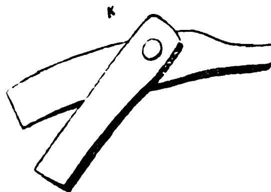

Рисунка № 193.

Ножици при ковача, съ които се сѣче желѣзо.

7. Подковачество (налбантство).

Подковачътъ, както и всѣки другъ селски майсторъ, прѣди всичко е земледѣлецъ, а послѣ подковачъ; но повечето съ подковаване се занимаватъ ковачитѣ — цигани. Подковачътъ, за да подкове воловетѣ и биволитѣ, служи си съ слѣднитѣ уреди.

а) Чаталъ. Дървенъ уредъ, за който се връзватъ краката на вола или бивола и Направата се вижда въ рисунка № 194. Когато се кове конь, тоя чаталъ не е нуженъ.

б) Сантрачъ е желѣзно сѣчиво съ дървена дръжка, което е нагласено да рѣже съ него подковачътъ копитата и да ги пригодва за *плъочитѣ*. Направата на сантрача се вижда въ рисунка № 195.

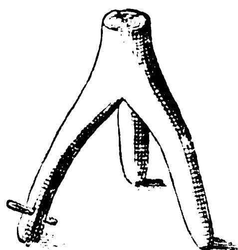

Рисунка № 194.

Чаталъ на коване волове или биволе.

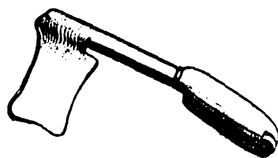

Рисунка № 195.

Сантрачътъ е сѣчиво съ което се рѣжатъ копититѣ.

в) Плъоча и пироньи. Плочитѣ и пиронитѣ сж желѣзни. Направата на browser конскитѣ плочи сж крѫгли, а тия на воловетѣ и биволитѣ сж полукрѫгли.

Плочитѣ и пиронитѣ се правятъ отъ нашитѣ ковачи, сега ги купуватъ готови отъ пазара, носени изъ чужбина. „*Фърлилъ плочите*" е възречица, която означава че е *умрѣлъ*.

г) Зимало е уредъ пакъ желѣзенъ съ дървена дръжка, съ помощьта на който се чисти копитото на коня или вола. Направата му се вижда въ рисунка № 196.

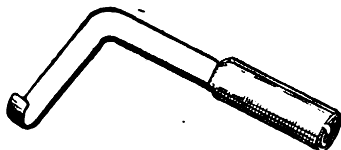

Рисунка № 196.

Зимало.

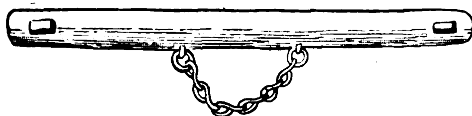

Рисунка № 197.

Бундрукъ.

д) Бундрукъ е уредъ отъ дърво, който помага да се коватъ воловетѣ и биволитѣ. Краката се вържатъ за бундрука (вълината), а послѣ съ верижката се издигатъ да се коватъ плочитѣ. Направата му се вижда въ рисунка № 197.

е) Нещеръ е уредъ отъ желѣзо съ острило, съ помощьта на който се пробива нѣкоя рана. Направата му се вижда въ рисунка № 198.

Рисунка № 198.

Нещеръ.

8. Въглярство.

Въглищата се употрѣбятъ отъ ковача, а се правятъ отъ нашитѣ селяни. Колкото и да е простъ процесътъ на въгле-горенето, все пакъ се изисква извѣстно умѣние; поради това не всичкитѣ села се занимаватъ съ горене въглища и не всички лица, макаръ и много села да се намиратъ въ гористи и планински мѣста.

1. *Жижница.* Жижница изобщо се нарича мѣстото, гдѣто се горятъ въглищата. „*Азъ имамъ на три мѣста жижници*" или „*у Плашивецъ има 65 жижници*". Жижницата е по-широкъ или по-тѣсенъ, споредъ голѣмината на жижницата, трапъ, напълненъ съ дърва, приготвени да се запалятъ за въглища. Ако нѣма нищо, а само стой трапътъ, тогава той не е *жижница*, а се казва *щѐтина*.

2. *Дѐбляци* (въ Войчиновци и Плашивецъ, Бѣлоградч. окол.; ед. *дѐблякъ*). Тия дѐбляци сж кратки дървета, всѣко едно не по-дълго отъ 50 сантиметра, които се горатъ и ставатъ на въглища.

3. *Сѐкаръ.* Тия дебляци се сѣкатъ съ сѣкира на единъ пънь триножникъ, нареченъ *сѐкаръ*.

4. *Дулѝчъ.* Въ *щетината*, т. е. въ трапа, гдѣто ще се горятъ въглищата, се забива единъ по-дебелъ колецъ и около тоя колецъ се налагатъ дѐбляцитѣ въ видъ на кржгъ, но така щото да се редятъ около кола надлъжъ; тия дѐбляци се слагатъ единъ врѣхъ другъ високо нѣщо единъ метъръ, а широко наоколо тоже единъ метъръ. Като се свърши това наслагане, колецътъ се изважда, та остава една широка дупка, наречена, *дулѝчъ*.

5. *Щупъ.* Като се наслагатъ *деблящитѣ*, замазватъ се отъ всичкитѣ страни съ каль или земя; тая каль или тая земя се казва *щупъ*.

6. *Пу̀амѝи* (пу̀алецъ). За да могатъ дебляцитѣ да горятъ, на нѣколко мѣста отъ странитѣ и отгорѣ има дупки; тия дупки се казватъ *пу̀алци*, (въ Байчинци се казватъ баби). Тѣ сж замазани, а се отварятъ само тогава, когато въглищарьтъ намѣри за нуждно.

6. Пу̀ньеници (ед. пуньеникъ). Когато е всичко готово, въ дулича се туря огънь, а отгорѣ се спускатъ ситни и кратки дървета, за да се запали огъньтъ; тия дървета се казватъ *пу̀ньеници.* Като се запали огъньтъ, дърветата, задушени съ щупа, горятъ безъ пламъкъ и за четире до 6 дни ставатъ кюмюръ. Ако е тихо врѣмето жижницата гори по-полека, ако ли е вѣтровито, тя гори по-бързо. Въ една жижница може да излѣзнатъ 50 оки въглища, ако е по-малка; има обаче жижници, въ които може да се сгорятъ 500, па и 1000 оки. Като се сгорятъ дебляцитѣ, та станатъ на въглища, *отщупва се щупа*, т. е. махва се земята, съ която бѣха затрупани дѐбляцитѣ, и въглищата сѫ готови за продань.

9. Каменярство.

Воденичнитѣ камъци и камъцитѣ за *ръчницата* и *а̀пачницата* се дѣлатъ и правятъ отъ каменяри. И каменярството е занятие второстепенно, защото каменярьтъ най-напрѣдъ е орачъ, овчарь, па послѣ и каменярь.

1. Търнокопъ. Съ търнокопа каменярьтъ изкопва голѣмитѣ камъци изъ земята. Направата на търнокопа посочихме по-горѣ. Търнокопътъ е съставенъ отъ желѣзенъ уредъ и дървено държале.

2. Паушъ. Голѣмъ чукъ каменярски, съ който разбиватъ голѣма кукла (камъкъ), та отчупватъ по-малки камъци; отъ тия по-малки камъци дѣлатъ воденичнитѣ камъци. Направата на пауша е голѣмъ желѣзенъ обикновенъ чукъ.

3. Киа̀нецъ. За да се разбие голѣма кукла, трѣбва въ нея да се направи дупка; въ тая дупка се въвира дървенъ дебелъ клинъ, дебелъ колкото рѫката на човѣка, а кратъкъ колкото яйце. Тоя клинъ се нарича *киа̀нецъ.* Въ *киа̀неца* се завира желѣзна заглавка и отгорѣ се бие съ пауша. За *па̀уша* и *киа̀неца* има приказка, която е послужила като основа на басната *„Паушътъ и кианецътъ"*, напечатана подъ № 16. въ първата книга на моя басненикъ.

4. Шеста̀ръ или *шеста̀ло* (пергелъ), дървенъ уредъ съ желѣзни бодове. Съ помощьта на шестара се *обшества,* т. е. окрѫжава камъка и съ това се опрѣдѣля коловоза (периферията) на воденичния камъкъ. Направата на шестаря се посочи при бъчварството.

5. Лостъ е по-дълго и дебело дърво, съ помощьта на което каменярьтъ дига и прѣвръща камъка.

6. Чукове. За да се дѣлатъ камъцитѣ, каменярьтъ има три-четире остри чука; тия остри чукове приличатъ на воденичарски чукъ, а приличатъ и на ковашкитѣ чукове.

7 Пу̀алецъ. Отъ сѣчене камъци чуковетѣ се изтънăватъ; за да станатъ сгодни за работа, трѣбва да се клепатъ. Всѣкой каменярь има съ себе си малка подвижна ковачница, т. е. клещи, чукле, рѫчникъ, съ които се клепатъ другитѣ чукове и наковалня. За да се раздухватъ въглищата, каменярьтъ има рѫчно духало, наречено *пу̀алецъ.* Съ помощьта на тоя *пу̀алецъ* се раздухватъ въглищата. Направата на *пу̀алеца* прилича на мѣха при ковача, само че е много по-малъкъ и липсва срѣдната дъска. Той се надува съ рѫка. Други подробности относително каменярството вж. въ „Ж. Старина" IV., § 599.

10. Горене варь.

Горенето варь е тоже едно отъ занятията на ония селяни, които живѣятъ въ каменисти мѣста, и гдѣто има достатъчно дърва. Варьта се пече отъ *„бѣлъ камъкъ";* става и отъ синия камъкъ, но варьта е синя. Ка-

мъцитѣ се наричатъ *кукли*. Тия кукли се нареждатъ въ една изкопана окръгла дупка, която се казва *окблище*. Това *окблище* е иззидано съ бкна (сводъ) и има врата, прѣзъ които се гуждатъ дърва. Куклитѣ се редятъ въ това иззидано околище; отгорѣ се покриватъ съ *лбква* (каль), която се прави на турти. Тая локва се гужда отгорѣ върху куклитѣ, едно да се задуши варницата, а друго да се запази отпослѣ варьта отъ дъждъ. Като се наредятъ куклитѣ и замажатъ отгорѣ съ турти, подпалва се пещьта съ дърва. На една пещь варь отъ 20,000 оки отиватъ 20—25 кола дърва, на пещь отъ 30,000 оки отиватъ 30 кола дърва. Куклитѣ споредъ врѣмето могатъ да станатъ на варь за три дни и три нощи, а могатъ и четире дни и четире нощи. Догдѣто се пекатъ куклитѣ, жарьта се вади изъ пещьта съ мотика и се гуждатъ нови дърва.

11. Куминарство или казанджийство.

Куминарь или казанджия е онзи, който пече ракия. И туй занятие селянинътъ върши пакъ покрай другитѣ си селски занятия и върши го само есени, зимѣ и пролѣти, когато полскитѣ работи още или спятъ, или сѫ съвършенно слаби.

Като прѣкипи гроздето въ бъчвата, става на вино и се пие. Свадбитѣ почватъ, службитѣ настѫпватъ, и виното се лѣе. Най-послѣ, като остане пръщината безъ вино, трѣбва да се изпече на ракия.

Уредътъ, съ който се пече пръщината и вади ракия, е *казанътъ*, а заведението, въ което се пече пръщината — *казанджийникъ*.

Устройството на казанитѣ, въ които се пече пръщината, е слѣдното: 1. Най-напрѣдъ се иззида *пещьта*, въ която се кладе огънь. Отгорѣ въ пещьта е зазиданъ и казанътъ. 2. *Казанътъ* е голѣмъ котелъ, съ особена направа, който бере около 100 оки вода. Казанътъ се правелъ отъ нашитѣ котлари. Казанътъ играе голѣма рола въ народнитѣ приказки; когато се говори за закопано имание, което излизало нощно врѣме като таласъмъ, то това имание безъ друго трѣбва да е било закопано въ казанъ. Направата на старинскитѣ наши казани е обикновенъ голѣмъ котелъ безъ повръзло. 3. Казанътъ се захлупва съ захлупакъ, който е бблъ и има *лули*. Направата на захлупака съ лулитѣ не е друго освѣнъ пакъ котелъ, но извърнатъ. Тия лули сѫ прѣкарани прѣзъ една каца, която е напълнена съ студена вода. Кацата е както кацата за щавене кожи. 4. Ракията, която тече изъ лулитѣ, пада въ особенъ дървенъ сѫдъ, нареченъ *джибанъ* или *джубанъ*. Това е обикновено каче. 5. Куминарьтъ за своя трудъ и за казанитѣ зима *удмъ* (право) съ една мѣрка, наречена *котленка*. Направата на котленката е обикновено котле отъ половинъ ока. На единъ казанъ се взима една котленка ракия. 6. За да се знае колко ракия е напекло въ *джубана*, куминарьтъ мѣри съ една дървена мѣрка, която има прилика на обикновенъ дървенъ селски лакътъ. Другитѣ подробности вж. въ Ж. Старина IV. § 531.

12. Килимарство.

Въ нѣкои села въ тоя край: Чипровци, Влашко-село, Желѣзна и Копиловци, покрай другитѣ си селски занятия, тъкатъ и килими. Съставнитѣ части на стана или разбоя, въ който се тъкатъ килимитѣ, сѫ слѣднитѣ: 1. *кросна*, 2. *сохи съ шосици*, 3. *обнитачъ*, 4. *ценьцъ*, 5. *прбтъцъ*, 6. *опинячъ*, 7. *тупица*, 8. *тълчнякъ*.

1. *Кроснатa* сѫ двѣ; едното *горно*, а другото *долно;* на *горното* е навита основата, а на *долното* се навива изтъканото. Направата на кросната се вижда въ рисунка № 199. букви *б* и *б'*.

2. Двѣтѣ *кросна* се крѣпятъ и сѫ вдълбени въ двѣ сохи. Направата на тия сохи се вижда въ сѫщата рисунка, отбѣлѣзани съ букви: *а* и *а'*. Въ сохитѣ има дупки, въ които се бодатъ клинчета, наречени *сошици* (ед. сошица).

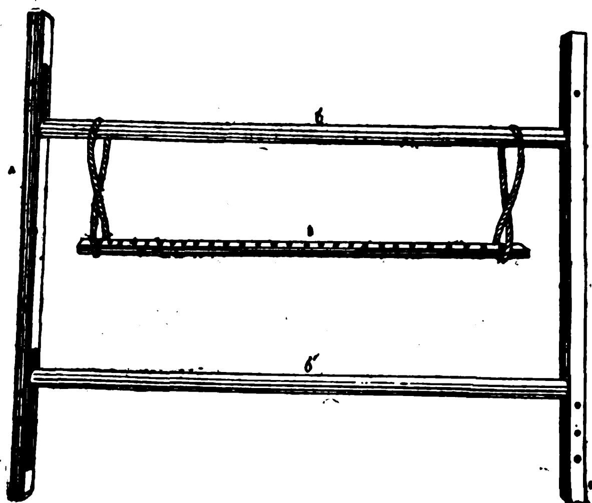

Рисунка № 199.
Разбой: а) *сохи;* б) *кросна.*

3. *Обнитачъ.* Обнитачътъ е дърво, което тегли нишитѣ или нищелкитѣ.

4. *Цепъцътъ* и *протъцътъ* сѫ два прѫта, които държатъ двата зева на основата; цѣпъцътъ държи зева, гдѣто се работи, а протъцътъ държи другия зевъ.

5. *Опинячъ.* Опинячътъ е дърво, което опиня кросната, за да бѫде основата опната, та да се работи.

6. *Тупицата* е дървенъ уредъ съ зѫби, съ помощьта на който се притупва *подковата* (вътъка) въ основата. *Тупицата* е дърво като кракъ или рѫка, която има 8—10—13 пърсти, наречени зѫби. Направата ѝ се вижда въ рисунка № 199. Тупицата при килимитѣ замѣства *бърдото.*

7. Когато се гуждатъ *пишитѣ*, служатъ си съ едно дърво, нарѣчено *тъчнякъ*, който прави мѣсто на обнитача.

8. Прѣзъ основата има прокарани двѣ *капистри*, отъ които едната горѣ, а другата долу. Горната капистра взима четире нишки, а долната взима двѣ.

13. Дръндарство.

Дръндарството не е собствено селско занятие, защото селянинъ не видѣхъ дръндарь.

Дръндарьтъ разбива козината и яриiната, отъ която селянинътъ усуква своитѣ *тръстѝни* (дебели дълги вѫжета), а селянката тъче различни козиняви платове.

Уредитѣ, съ които дръндарьтъ разбива козината, сѫ слѣднитѣ: 1. *тетива,* криво полукрѫжно дърво, 2. *нишка.* Нишката е отъ жила, вързана за двата края на тетивата; 3. *обрѫчъ* отъ дърво, въ който е прикрѣпена тетивата. За да се разбие ярината, дръндарьтъ удря пишката съ особено дърво, наречено малвица или *токмàкъ.*

14. Кожарство.

Въ нѣкои села по тоя край покрай другата селска работа (земледѣлие и скотовъдство) се занимаватъ още и съ кожарство, т. е. съ *табаклъкъ* съ изработване на кожи. Такова село е *Митровци* въ Кутловска околия.

Кожитѣ се взематъ още кървави и се натопватъ да киснатъ въ вода или въ рѣка или въ корита. Лѣтно врѣме кожитѣ киснатъ три дни, а зимѣ 5, па и до 10 дни; когато е много студено могатъ да киснатъ и 30 до 60 дни.

Като киснатъ това врѣме, изваждатъ се и се разпарятъ, а сетнѣ съ особенъ уредъ, нареченъ *косѝца*, се чисти вълната отъ трънье и други нѣща. Направата на *косѝцата* е като четало при кожухаритѣ. Послѣ очистването отъ трънье и други нѣща, кожитѣ се пакъ изпиратъ въ рѣката, и послѣ се *издръсватъ*, та водата се изцѣжда отъ вълната; слѣдъ това кожитѣ се гуждатъ на *первѐръ*, т. е. простиратъ се да изсъхне вълната. Ако кожитѣ се *неизпервератъ* добрѣ, вълната става лоша; ако се изперверятъ, т. е. ако се изсушатъ добрѣ, вълната става добра и хубава. Послѣ изперверването, кожитѣ се намазватъ съ варь и съ варьта сѣдатъ 6 до 10 дни, а по нѣкога и до 20 дни. Слѣдъ това се оскубва вълната отъ кожата; кожитѣ фъргатъ въ варница, а вълната се изсушва. Въ варницата кожитѣ прѣстояватъ 25 до 30—40, па и 60 дни (ако стоятъ кожитѣ 60 дни въ варницата, ставатъ отпослѣ най-добри кожи). Сетнѣ се изваждатъ изъ варницата и изпиратъ нàнозѣ въ коритото и то въ 10—15, па и 20 води. Тогава се турятъ въ коритото въ *пчешляци*, разбъркватъ се съ хладка вода. Въ *пчешляцитѣ* кожитѣ прѣстояватъ три часа; сѣтнѣ изново ги изпиратъ въ 7—8 води. Слѣдъ туй се гуждатъ въ *руй* (смрадлика), която е размѣсена съ вода и се казва *щава*. Въ *щавата* кожитѣ прѣстояватъ 24 часа; въ тая щава обикновенно се гуждатъ два пѫти, а сафтиянътъ и три пѫти. Като се извадятъ изъ щавата, кожитѣ се сшиватъ отново на мешини (толумъ) и се гуждатъ въ едно голѣмо корито, наречено *пòстава*. Поставитѣ се дълбаятъ отъ дебели дървета: букови, тополови, върбови. Въ поставата кожитѣ се посолватъ съ още *руй*, сипва се вода и кожитѣ се натискатъ съ дървета. Въ една постава можатъ да се смѣстятъ 4 кожи волски. Така натиснати кожитѣ стоятъ по половинъ часъ, така щото на день може да се промѣнятъ по 40 кожи. Като се извадятъ кожитѣ изъ поставата, разпарятъ се по рѫба, гдѣто сѫ били по-прѣди зашити, изпиратъ се за послѣденъ пѫтъ и се простиратъ да съхнатъ. Като изсъхнатъ, кожитѣ се *истимарватъ* на кобилки (криви дървета). Кобилката, на която се тимари кожата, прилича на обикновената кобилка. Като се изтимарятъ кожитѣ, надиплятъ се и сѫ готови за продань. Въ туй село работятъ *мешини* отъ овча кожа и *сафтиянъ* отъ козя кожа. Работятъ кожи отъ *коза, овца, куче, мачка, заякъ, вълкъ, лисица, мечка;* само не могатъ да работятъ кожи на волъ, конь и биволъ. Работятъ и тѣхъ, но не могатъ да ги направятъ меки; но ако сѫ млади (конче, теле, турме), тогава могатъ да работятъ и тѣхъ. *Гъонь* не работятъ.

Кожитѣ, които се работятъ въ това село, аргасватъ (боядисватъ) *червено* и *зелено*. Червеното аргасване отъ шумата на *днва-ябълка* и *метвица* (риганъ). (Метвицата е високо до колѣнѣ растение съ червенъ цвѣтъ). Прѣди да го аргасатъ, потопватъ кожитѣ въ стипса.

Зелено се аргасватъ съ синило, но по-напрѣдъ потопватъ кожата въ шума отъ ясенъ и сърпецъ.

Нѣкога сѫ боядисвали и *жълти* кожи за *клàповци* (папуци), които сѫ носени нѣкога отъ нашитѣ гражданки (градски жени).

Пчешляцитѣ събиратъ въ котле съ *щàпки;* направата на тия *щàпки* прилича на обикновенитѣ маши, само че сѫ дървени.

Руйта (смрадликата) чукатъ въ *гюбѐкъ* съ чукъ отъ дърво.

Гюбекътъ е дълбоко корито, издълбано отъ дърво. Руйта се чука въ гюбека съ рѫцѣ. Но ако руйта е повече, тогава, едно да се не губи врѣме, а друго и за по-голѣма леснотия, тая *руй* се чука не съ рѫцѣ, а на вода, т. е. чуковетѣ се движатъ отъ вода. Цѣлата тая система се казва *дѝнкя*.

Дѝнкята, каквато е тя въ село Митровци, има слѣдното устройство. 1. Водата тече пакъ съ една малка *вàдичка* и дохожда на *кере̃па;* отъ керепа тя хлуе въ ӱлея и върти *кòлото*. 2. *Кòлото* при динката е съставено отъ *нàплате* и *чàши*, както това се каза при воденицата. 3. Кòлото е затвърдено за

друго дърво, наречено *кръстáшъ*. Направата на кръсташа съ колото е сжщата, както при валявицата. 4. Въ колото е заврѣно вретеното и положено хоризонтално; то лежи на едно дърво, наречено *сантрачъ*. 5. На сантрача *вретеното* лежи посрѣдствомъ два желѣзни чепове, тежки всѣкое по три оки; тия желѣзни чепове се наричатъ *бадове;* направата на бадовете е сжщата, както и на бадоветѣ съ вретеното на валявцето. 6. На *вретеното* има два дървени клина, наречени *палци*, прокарани прѣзъ вретеното, както това се вижда въ рисунката при валявицата. 7. Като се движи колото отъ водата, *вретеното* се обрѫща, и палцитѣ закачватъ кобилкитѣ на чуковетѣ; тия чукове падатъ въ кюбека и биятъ руйта. Кобилкитѣ на чуковетѣ, както и самитѣ чукове се виждатъ въ рисунката на валявицата. Цѣлото устройство на динката прѣдставя една прилика съ устройството на валявицата въ тоя край и е измѫдрено отъ самитѣ тукашни селяни.

15. Кожухарство.

Освѣнъ вълненото облѣкло, както видѣхме, селянинътъ носи още и дрехи отъ кожи, наречени *кожуси* (ед. ч. кожухъ).

Тия кожухени дрехи се правятъ отъ селскитѣ кожухари.

Кожата, като се одере, обрѫща се наопаки, т. е. съ вълната навѫтрѣ да се не *запари;* ако се запари вълната, се скуби, и кожата не може да бѫде сгодна за работа. Като изсъхне така извърнатата кожа, дава се на кожухаря. У кожухаря сега кожата прѣминава прѣзъ нѣколко рѫцѣ, догдѣто да стане кожа за кожухъ. Тия процеси сѫ слѣднитѣ:

1. *Лешене.* Лешенето става така: кожухарьтъ гужда кожата въ вода, гдѣто тя кисне прѣзъ 24 часа; послѣ се разпарятъ, ако не е била разпрана още по-напрѣдъ и послѣ иде да я *лешатъ*.

Кожитѣ се лешатъ на коситѣ, т. е. чистятъ отъ тѣхъ лешьта (тлъститѣ остатъци по кожата). Като се олешатъ, отнисатъ се на рѣката, та се изпиратъ; послѣ изпирането, кожитѣ се гуждатъ въ щавата да се щавятъ.

2. *Щавене.* Щавата нашитѣ кожухари правятъ отъ вода, соль и паспалъ отъ воденицата; колко вода, соль и паспаль се гужда, това знае всѣкой нашъ кожухарь и това зависи отъ кацата.

Щавата се прави въ каца. Кожитѣ се посолятъ съ паспалъ и послѣ се топятъ въ щавата, като се бъркатъ на день по три пѫти. Въ щавата кожитѣ стоятъ шесть дни най-много, а четире дни най-малко; това зависи отъ топлото или отъ студеното врѣме. Като се извадятъ изъ щавата, кожитѣ се изтръсватъ отъ брашното, изпиратъ се и се простиратъ да изсъхнатъ. Кожитѣ сега така приготвени могатъ да стоятъ по-дълго врѣме; когато кожухарьтъ има врѣме, почнува да пригатвя кожитѣ по-нататъкъ.

3. *Теглене на тегличъ.* Понеже кожитѣ може да сѫ изсъхнали, то тѣ се намокрюватъ съ вода въ корито, а послѣ се *теглятъ* на тегличъ; цѣльта на тегленето е да станатъ толкозъ широки, колкото сѫ били по-прѣди, понеже отъ щавата сѫ се спекли и събрали. Направата на теглича се вижда въ рисунка № 200. Съставнитѣ му части сѫ: *плоча, крака* и *гривня.*

Плочата е отъ конскитѣ плочи, която е заглавена въ единъ *триножникъ*; въ рисунка № 200., буква *а* ни показва *плочата,* буква *б триножника,* а буква *в гривната,* съ която плочата е стегната въ триножника. Като се теглятъ, кожитѣ се простиратъ на слънце да съхнатъ, колкото три часа; послѣ се изтръсватъ съ пръчки отъ праха, а най-послѣ се решатъ съ *чешало,* наречено още и *таракъ*. Съ *чешалото* се вадятъ изъ вълната на кожитѣ разнитѣ клечици, бодилки и др. Чешалото е обикновенъ гребенъ, но съ желѣзни зѫби, поставени на толкова гѫсто, за да не скубятъ вълната. Съ това

е свършена втората главна работа; сега кожитѣ могатъ да стоятъ още подълго врѣме безъ да се пипнатъ, а може да се изработятъ веднага.

4. *Стърганeто на кожитѣ.* Послѣдната работа, за да се приготви кожата да стане сгодна за работа е *стърганeто.* Кожитѣ се стържатъ съ коса. Кожухарскитѣ коси сѫ прѣдставени въ рисунки № № 201. и 202. Въ № 201. се вижда косата отдѣлно, а въ № 202. — тя е вече натъкмена за стъргане. Буква *а* въ рисунка № 201. ни прѣдставя самата *коса*, а буква *б* желѣзото, съ помощьта на което тя се нагласва; това желѣзо носи название *шипъ*. Въ рисунка № 202., косата е нагласена. Това е уредъ, който носи общото име *калафаръ*. Буква *а* ни показва дървото, на което кожухарьтъ сѣди, когато стърже; това дърво се казва тука *седало.* Седалото се крѣпи на четире колци, нарѣчени крака (буква *д*). На срѣдата на *седалото* е изправено дърво, което е заглавено въ *седалото;* въ това дърво сѫ забодени шиповетѣ на косата; то се казва *стрела.* Коситѣ долу сѫ забодени въ седалото, а горѣ посрѣдствомъ шиповетѣ въ *стрелата.* Въ това положение косата е нагласена и кожухарьтъ стърже кожитѣ. Стърганeто има за цѣль, да очисти отъ кожата горната нечиста, почърнѣла люспа и да я направи бѣла, чиста.

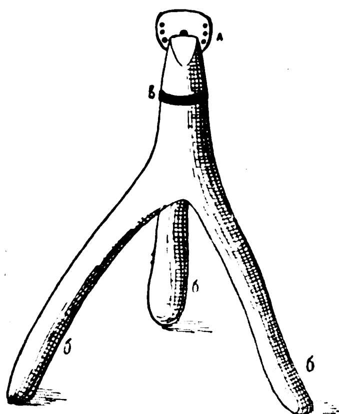

Рисунка № 200.

Теглич.

а) Плоча; б) крака; в) гривна.

Като се остържатъ кожитѣ, тѣ се сплащатъ и се нареждатъ на дипла, *сдиплуватъ* се на лавицата и така сега чакатъ да бѫдатъ скроени и шити на дрехи.

Какви дрехи се правятъ отъ кожа. Какви видове кожени дрехи крои и шие нашиятъ кожухарь, е посочено въ „Ж. Старина“ II. 21.; тия кожени дрехи иматъ своята гиздавость, своитѣ накити и украшения. Жаль ми е, че тука не мога да прѣдставя тия накити. Както накититѣ на вълненото и памучно облѣкло, така и накититѣ на коженото облѣкло ще издамъ отдѣлно въ една отъ идущитѣ книжки на „Ж. Старина“ гдѣто тѣ ще бѫдатъ прѣдставени съ рисунки; само липсата на тѣзи рисунки ми пречатъ да ги издамъ сега.

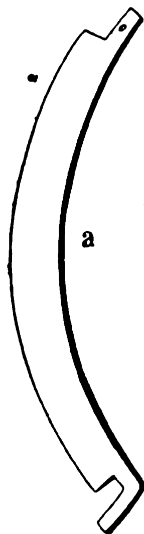

Рисунка № 201.

а) *Коса;* б) *шипъ.*

16. Кроячество.

Отъ шаекътъ или олевитѣ кроятъ и шиятъ селянитѣ всичкитѣ си вълнени дрехи, които съставятъ неговото облѣкло. За тия дрехи и тѣхната направа вж. подробно въ „Ж. Старина“ II. 8.—63. Туй облѣкло се дѣли на мѫжко, което носятъ мѫжетѣ, и на женско, което носятъ женитѣ. Както мѫжкото, така и женското облѣкло кроятъ и шиятъ не вече женитѣ, а селскитѣ кроячи или терзии.

Главнитѣ видове дрехи сѫ: *шаечни гащи*, наречени *беневреци*, *димии*, *патури*; връхни дрехи, които по своята дължина, по цвѣта на гайтанитѣ отбѣлѣжватъ отдѣлнитѣ племена въ тоя край; тия дрехи по дължината на рѫкавитѣ си носятъ нѣколко названия: *дреха* — съ дълги рѫкави; *долатанка* или *долактеникъ* — съ рѫкави до лактѣтѣ и *дорименче* — съ рѫкави до рамото, или безъ рѫкави. Подробнитѣ названия и шарки сѫ описани тоже въ II. кн.

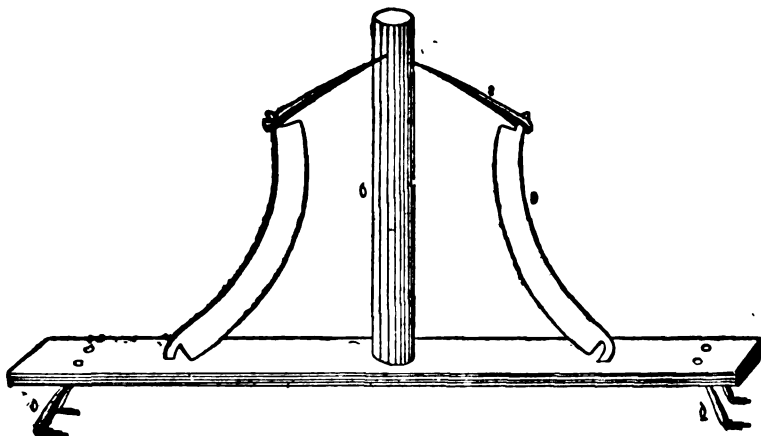

Рисунка № 202.

а) *Сѣдало*; б) *стрѣла*; в) *коса*; г) *шипъ*; д) *крака*.

Орѫдията на селскитѣ терзии сѫ: *ножици*, *аршинъ*, *напрьстнякъ*, *игла* и *закачалка*. Ножицитѣ сѫ обикновена направа; правени сѫ отъ нашитѣ прочути нѣкога ножари, отъ които днесь ни спомепъ не е останалъ. *Аршинътъ* е билъ дървенъ па и днеска е останалъ такъвъ; то е едно дърво дълго единъ лакътъ, а широко два пръста.

Напрьстнякътъ е отъ желѣзо и съ него се бута иглата. Правени сѫ тоже отъ нашитѣ ножари. Напрьстнякътъ на терзиитѣ се различава отъ тоя на кожухаритѣ.

Иглата е обикновена игла, само че е по-дебела. Иглата има *врьхъ* и *уши*; върхътъ боде, та минава иглата съ конеца, а въ *ушитѣ* се удѣва конецътъ. Игла безъ врьхъ е *крьнà*, а безъ уши — *шутà*.

Иглитѣ, ако вѣрваме на нашитѣ стари, сѫ правени нѣкога отъ нашитѣ ножари; нѣма съмнѣние, че тѣзи игли сѫ били много груба направа.

Закачката е шаечено навуще дълго колкото лакътъ, а широко около три пръста; на единия край има кука, съ която се закачва платътъ, за да се шие, а на другия край има мѣсто, за *напрьстняка*.

Направата на терзийския напрьстнякъ се вижда въ рисунка № 203., а закачката — въ рисунка № 204.

Селскиятъ терзия е сѫщо така земледѣлецъ и полски работникъ, както всички други селяни; цѣло лѣто той е въ полето, а само зимѣ потражва своя

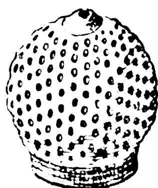

Рисунка № 203.

Напрьстнякъ.

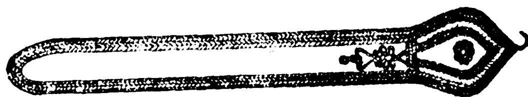

Рисунка № 204.

Закачалка.

напрьстнякъ въ закачалката, своитѣ ножица и своя аршинъ. Той не шие у дома си, а ходи по кжщитѣ селски и шие въ домътъ на оногова, който си крои дрехи. Терзиитѣ не се срѣщатъ много на често: въ едно или двѣ села едвамъ ще се намѣри единъ или най-много двама терзии. Отъ многото причини, които не сж помогнали да се развие терзийството, е че единъ селянинъ скрой ли си и ушие ли се веднажъ дрехи, той носи тия дрехи едва ли не прѣзъ цѣлия си животъ, едва ли се не закопва съ тѣхъ; даже има дрехи, които прѣминали и втория повой. И не е за чудене. Вълнената материя изткана добрѣ, изработена и уваляна хубаво, става като желѣзо яка. Дрехитѣ или беневрецитѣ скроени не се кжсатъ отъ носене, а само се калятъ; за кальта има вода и мило, и дрехата, като се опере, става пакъ нова. Трѣбва да споменемъ и това, че всѣкой селянинъ и всѣкоя селянка иматъ по двойни облѣкла: едното е за всѣки день, а другото облѣкло е *премена,* т. е. такова, което той облича само на праздннчни и други дни на веселба.

Не само тия вълнени дрехи сж трайни, но и ризитѣ; има ризи отъ сто и петдесеть години, а пъкъ прѣстилки и вълненици повече и отъ сто и петдесеть години. Съ една дума селското облѣкло *дòтрая* нѣма, само ако го не изѣдатъ молци или ако се не съсипи отъ друго нѣщо.

Цѣна за двата отдѣла 5 лева.